Ioannis Calvini Opera quae supersunt omnia

Jean Calvin, G. Baum, Ed Cunitz, Eduard Reuss, ...







CORPUS REFORMATORUM.

VOLUMEN LXXI.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).

1890.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS
INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).

1890.

IOANNIS CALVINI
OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON GUILIELMUS BALDENSPERGER
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XXI.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE:

PRAELECTIONUM IN DUODECIM PROPHETAS MINORES

PARS ALTERA: AMOS—HABACUC.

AMOS.

Quo tempore coeperit fungi doctoris officio ipse ostendit: sed quamdiu prophetaverit non constat, nisi quod existimant Hebraei fuisse diuturnum cursum: quia scilicet munus suum continuavit sub quatuor regibus, ut ipsi scribunt. Meminit autem hic tantum regni Uziae et Iarobeam: sed voluit notare quando coeperit prophetae munus exsequi, non autem exprimere quamdiu in hoc officio operam suam Deo praestiterit. Cur autem non nisi initium hoc attingit, postea suo loco videbimus. Certum hoc quidem est, exorsum fuisse sub rege Uzia, et sub rege Iarobeam. Deinde hoc quoque notandum est, fuisse ordinatum prophetam regno Israel. Tametsi enim oriundus erat ex tribu Iehudah, voluit tamen eum Dominus praeficere regno Israel, quemadmodum etiam videbimus. Interdum convertit sermonem ad tribum Iehudah: sed hoc est quasi accidentale, et ut occasio ferebat: praecipue vero intentus est ad decem tribus. Nunc venio ad eius verba.

CAPUT I.

1. *Verba Amos, qui fuit inter pastores* (vel pecuarios) *ex Tecua: quae vidit super Israel diebus Uziae regis Iehudah, et diebus Iarobeam filii Ioas regis Israel, biennio ante motum terrae* (vel χάσμα).

Hic Amos non iactat se aliquid afferre a se ipso quum de verbis suis loquitur, sed tantum profitetur se ministrum esse Dei: quia mox addit se vidisse per revelationem. Deus enim ipse suscitat prophetas, et utitur eorum opera: sed interim dirigit eos suo spiritu, ne quid proferant nisi ab ipso acceptum, ut fideliter quasi per manus tradant quod ab ipso solo profectum est. Duo igitur haec inter se cohaerent, prophetias, quae postea sequentur, esse verba Amos: sed haec verba fuisse illi patefacta divinitus. Nam verbum חזה, quo utitur Amos, proprie significat videre per revelationem: unde etiam prophetiae nomen habent. Caeterum dicit se fuisse *inter pastores Tecua*. Oppidum hoc fuit ignobile, et paulo ante cinctum fuerat muris, quum semper pagus fuisset. Patriam igitur hic non nominat, quasi celebris fuerit, vel quasi inde sibi acquirere potuerit plus autoritatis vel famae: sed potius Tecuitam se vocat, quia Deus ex loco obscuro eum eduxerat, ut praeficeret toti regno Israel. Ideo falluntur meo iudicio qui existimant vocari Amos unum ex pastoribus, quia fuerit notus propter divitias et abundantiam pecoris. Nam dum omnia expendo, non video quomodo possit hoc quadrare. Fateor נקדים vocari non tantum pastores qui operas suas locant, sed pecuarios homines, qui negotiationem exercent: sicuti etiam rex Moab dicitur fuisse נקד, nempe quod aleret multas pecudes: sed per suos pastores mercenarios. Quantum ad prophetae nomen pertinet, non video quomodo hoc possit aptari eius personae. Neque enim fuit locus ille *Tecua* famosus ob divitias: et quemadmodum iam dixi, erat exiguum oppidum et nullius opulentiae. Ego itaque non dubito quin Amos hic insultet superbiae regis Israel et totius populi: quia dignati non fuerant audire Dei prophetas, mittitur homo pecuarius ad ipsos. Deinde notandum est non vocari pastorem Tecua, sed *ex Tecua:* et interpretes non observant particulam illam. Videbimus autem cap. 7 Amos, quamvis oriundus esset ex tribu Iehudah, habitasse tamen in regno Israel. Nam sacerdos postquam eum calumniatus est apud regem, iubet transire alio, et comedere alibi panem suum, ne res tranquillas perturbet. Habitavit igitur tanquam hospes in alieno loco. Si fuisset tam dives et tam multae opulentiae, certe habitasset domi: cur mutasset locum? Quum ergo satis appareat fuisse inquilinum in terra Israel, non dubito quin fuerit ex communi vulgo hominum: ita ignobilitas eius ad hoc spectabat, ut Deus retunderet arrogantiam regis Israel et totius populi. Scimus enim quantopere inflati fuerint ob terrae suae foecunditatem et ob divitias. Amos ergo illis praeficitur: hoc est, homo

pecuarius, quem Deus eduxit ex caulis. Et tempus etiam notandum est, quum dicit se vidisse has prophetias *diebus Uziae regis Iuda, biennio ante terrae motum, et diebus Iarobeam filii Ioas.* Qualis fuerit illius temporis status, dixi quum exponerem prophetias Hoseae. Nam sacra historia refert floruisse sub secundo Iarobeam regnum Israel. Tametsi enim ipse impius se sceleratus fuerit, Deus tamen pepercit tunc populo suo, et fecit ut non modo integrae manerent decem tribus, sed etiam ut Iarobeam regnum suum dilataret. Nam recuperavit quasdam urbes, quae prius fuerant amissae. Fuit ergo tranquilla tunc conditio populi: deinde fuit talis prosperitas, quae posset animos inflare, sicuti fieri solet. Uzias etiam sic regebat tribum Iehudah, ut nihil illic esset adversum. Sequutus est terrae motus paulo post. Quo tempore acciderit hic terrae motus sacra historia non refert. Sed Iosephus dicit tunc fuisse quum Uzias arripuit sibi munus sacerdotis, et percussus est lepra. Confert igitur in unum tempus plagam illam leprae et terrae motum. Caeterum tam Amos quam alii prophetae loquuti sunt quasi de re nota: sicuti Zacharias 14. capite, post reditum populi, dicit, Erit vobis terror, qualis fuit in terrae motu sub rege Uzia. Illic annum etiam non describit, sed historia erat tunc vulgaris. Ergo propheta nihil aliud voluit, quam ostendere ex temporis circumstantia se denuntiasse vindictam Dei Israelitis quo tempore prospero agebant, et quasi in suis delitiis erant demersi. Fieri autem non potuit quin illa satietas reddiderit illos feroces, quemadmodum semper contingit. Fuit igitur male acceptus. Sed hinc melius sancitur nobis eius autoritas: quod scilicet in rebus prosperis non fuerit blanditus populo, sed severe obiurgaverit: deinde quod praedixerit quae non poterant perspici humano sensu: imo quae poterant videri prorsus absurda. Non potuit igitur, nisi donatus esset spiritu coelesti, praedicere futuras clades, quum ubique homines, quemadmodum iam dixi, tam Iudaei quam Israelitae et reliqui sibi promitterent omnia prospera, quia Deus tunc parcebat regno Israel et regno Iehudah: deinde etiam non exercebat suum iudicium in gentes vicinas. Iam hoc etiam notandum est, quod *viderit super Israel.* Hinc colligimus, quemadmodum iam dixi, prophetam hunc fuisse proprie destinatum Israelitis, quamvis aliunde natus esset. Quomodo autem, vel qua occasione migraverit in regnum Israel, nescitur: et ad rem etiam non magnopere pertinet, nisi quod probabile est, sicuti iam dixi, hoc consulto fuisse factum quo Deus compesceret insolentiam populi illius, qui sibi tantopere placebat in rebus suis prosperis. Quum ergo Israelitae hactenus respuerint servos Dei, nunc coguntur audire exsulem et pecuarium, qui exprobret illis sua scelera: deinde qui exerceat iudicis officium: est coelestis praeco, qui denuntiat quod iam impendet exitium. Quum ita sit, videmus Deum non frustra huius hominis ministerio fuisse usum, quemadmodum solet eligere infirma huius mundi, ut confundat fortia: et assumit sibi prophetas et doctores ex infima plebe, ut cogat in ordinem totius mundi excellentiam: et reponit thesaurum incomparabilem suae doctrinae in vasis fictilibus, quo melius virtus eius appareat, quemadmodum Paulus docet. Sed specialis fuit ratio in propheta Amos, quia missus est ut decem tribus severe coargueret, quemadmodum videbimus postea, quanta asperitate insurgat. Neque enim fuit delicatus, sed ostendit sibi esse negotium cum hominibus, qui non humano more tractandi essent, sed tanquam brutae pecudes: imo qui peiores erant brutis pecudibus propter suam contumaciam. Nam est aliqua docilitas in bobus et vaccis, in ovibus autem maxima: audiunt enim vocem pastoris sui: sequuntur etiam ipsum quocunque invitaverit. Israelitae pleni erant pervicacia, ac prorsus indomiti. Oportuit igitur praefici illis doctorem, qui non ageret comiter cum ipsis, sed suam rusticitatem erga ipsos exsereret. Nunc pergamus: nam de regno Uziae, et de Iarobeam filio Ioas, qui fuit posterior, diximus primo capite Hoseae. Sequitur nunc:

2. *Et dixit, Iehova e Sion rugiet, et e Ierusalem edet* (vel emittet) *vocem suam: et lugebunt* (vel disperibunt) *habitacula pastorum, et arescet* (vel pudefiet) *vertex Carmeli.*

Hic refert eadem verba, quae heri exposuimus ultimo capite Ioelis: sed alio consilio. Quum diceret Ioel, Iehova e Sion rugiet, volebat asserere Dei virtutem, qui ad tempus contienerat, ac si non esset par ad hostes suos repellendos. Quoniam ergo coeperat contemni Deus ab impiis, ideo Ioel ostendit instructum esse virtute, qua frangeret ac disperderet omnes hostes suos statim atque defensionem susciperet suae ecclesiae et electi populi. Nunc autem Amos, quia sermonem suum ad Israelitas dirigit: hic vendicat purum Dei cultum ab omni contemptu, et ostendit Israelitas, quamvis multum se fatigent in suis superstitionibus, colere tamen sua figmenta: quia Deus repudiat quidquid religionis se habere putant. Subaudienda igitur est tacita vel obliqua antithesis inter montem Sion, et templa quae erexerat prior Iarobeam in Dan et Beth-el. Israelitae ergo fingebant se colere Deum Abrahae patris sui: et illic forte maiores erant pompae quam in Ierusalem: sed propheta Amos hic conspuit contra omnes illos fictitios cultus: ac si diceret, Vos quidem iactatis adorari et coli apud vos Deum Abrahae: sed estis degeneres, estis foedifragi, et perfidi Deo: apud vos etiam non habitat, quia sacraria

quae vobis finxistis, sunt mera lupanaria: Deus non alibi elegit sibi domicilium quam in monte Sion: illic est perpetua eius quies. *Rugiet* ergo *Dominus e monte Sion*. Videmus quorsum tendat propheta. Hic enim non tantum ostendit se habere Deum autorem suae doctrinae, sed simul discernit verum Deum ab idolis, quae prior Iarobeam fabricaverat, quum scilicet vellet hac astutia abducere decem tribus a domo David, et prorsus alienare a tribu Iehudah: tunc erexit vitulos in Dan et Beth-el. Propheta ergo Amos ostendit damnari illas superstitiones a vero Deo. *Iehova* ergo *rugiet e Sion, edet vocem suam e Ierusalem*. Hic non dubium est quin terrere voluerit Israelitas, qui putabant sibi esse pacem cum Deo. Quum ergo abuterentur eius patientia, nunc dicit Amos tandem sensuros illum non dormire. Ubi ergo Deus pertulerit vestras iniquitates longo tempore, tandem consurget in iudicium. Per rugitum heri diximus notari vocem Dei horrificam: sed propheta potius de voce Dei loquitur, quam de ipsis actualibus (ut loquuntur) iudiciis, ut discant Israelitae exempla poenarum, quae Deus exercet in mundo, neque fortuito, neque repente contingere, sed pendere a minis. Denique hic significat propheta, omnes poenas, quas Deus exigit de impiis, et verbi sui contemptoribus, nihil aliud esse quam executiones eius doctrinae quam prophetae promulgant, ut scilicet, si qua sit spes resipiscentiae, praeveniant homines interitum, quem propinquum esse audiunt. Ergo honorifice propheta hic commendat vim doctrinae, dicens non esse evanidam, sed coniunctam esse cum suo effectu: quia ubi perdit gentes et regna, non aliunde hoc oritur, quam ex prophetiis. *Deus* ergo *edet vocem suam a Ierusalem*, deinde, *et lugebunt*. אבל significat lugere, significat etiam vastari, et perire. Uterque sensus non male quadrabit praesenti loco. Si legimus, *lugebunt habitacula*, vertendum postea erit, *et pudefiet caput Carmeli*, vel vertex. Si autem legimus, *disperibunt habitacula pastorum*, verbum יבש, vertendum erit, *arescet:* et quia scimus opima fuisse pascua Carmeli, mihi magis probatur haec secunda interpretatio: *arescet* igitur *vertex Carmeli*. Ideo priore loco dicendum erit: *et disperibunt habitacula pastorum*. Quantum ad summam rei spectat, tenemus quid velit propheta, nempe quidquid et amoenum et pretiosum erat in regno Israel, iam periturum brevi, quia *Deus vocem suam emittet e Sion*. Summa igitur huc redit, vos nunc iacetis securi, sed Deus statim, et quidem repente proferet virtutem suam ad vos perdendos, idque faciet, quia iam per me interitum vobis denuntiat, et excitabit alios prophetas, qui praecones erunt huius vindictae: illam exsequetur Deus per extraneos et profanos homines: sed tamen pendebit vester interitus ab istis minis, quas nunc ducitis pro nihilo. Putatis enim esse fluxa verba: sed tandem ostendet Deus sermonem suum plenum esse efficaciae. Quantum attinet ad *Carmelum*, duo fuerunt montes huius nominis: sed quia ambo erant fertilissimi, ideo non est magnopere sudandum de quo Carmelo nunc loquatur propheta. Sufficiat quod iam dixi, denuntiari talem vindictam regno Israelis, quae absumat omnem pinguedinem, quia ut postea suo loco videbimus, et iam etiam aliquid simile dictum fuit in Hoseam prophetam, fuit magna foecunditas pascuorum in illis regionibus. Interea notandum est, prophetam qui erat homo pecuarius loqui pro suo ingenio, et pro vitae ratione, quam sequutus fuerat. Dixisset alius, Lugebit tota regio, contremiscent palatia, vel aliquid tale. Propheta autem loquitur de monte Carmelo, de habitaculis pastorum, quia ipse pastor erat. Non dubium est quin contemptibilis fuerit eius doctrina: et credibile est profanos multos homines fuisse obloquutos. Quid? hic cogitat se adhuc esse cum suis vaccis, vel cum suis ovibus: iactat se esse Dei prophetam: interea tamen semper defixus est in suis caulis vel ovilibus. Probabile est igitur sic fuisse a nasutis hominibus derisum: sed data opera voluit eorum pervicaciam retundere, quum misceret propheta officium istis loquendi formis, qui adhuc resipiebant pastorem, vel hominem pecuarium. Nunc pergamus:

3. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor non ero propitius ei: quia trituraverunt serris* (vel tribulis ferreis) *Gilead*. 4. *Et mittam ignem in domum Chasael, et vorabit palatia Ben-Adad*. 5. *Et confringam vectem Damasci, et excidam habitatorem ex Bikath-Aven* (vel ex planitie Aven, vel molestiae, vel doloris: alii vertunt, Ex templo idoli). *Et tenentem sceptrum e domo Eden* (alii appellative accipiunt, E domo voluptatis) *et transferetur populus Syriae Kirah* (in Kir), *dicit Iehova*.

Mirum est cur Amos praefatus se verba facturum contra Israelitas, nunc sermonem ad Damascum et regionem Syriae convertat. Videri hoc posset absurdum. Cur enim non defungitur munere sibi iniuncto? cur non obiurgat Israelitas? cur non terret? cur non arguit eorum peccata? cur ergo concionatur de ruina, quae tunc instabat populo Syriae? Sed hic convenit expendere eius consilium. Breviter proximo versu ostendit instare ruinam Israelitis: quia Deus, qui ad eum usque diem illis pepercerat, iam velit conscendere tribunal. Sed nunc ut melius praeparet Israelitas, ostendit Deum fore iudicem, qui vocet ad reddendam rationem omnes vicinos populos. Si enim tantum Israelitis minatus esset propheta, putassent fortuitum esse quidquid patiebantur: quia vidissent in suis vicinis

eadem, vel similia: quomodo credibile est mala haec vel calamitates profluxisse ex vindicta Dei, quum et Idumaei, et Moabitae, et Ammonitae, et Tyrii, et Sidonii etiam nobiscum impliciti sint communibus malis? Nam si Dei manus nos persequitur, idem valere debet etiam in ipsis. Si fortuna dominium suum caeco impetu exercet contra Moabitas et Idumaeos, et Tyrios, certe idem etiam de nobis sentiendum est. Concidisset igitur omnis autoritas prophetae, nisi scivissent Israelitae Deum fore indicem omnium gentium. Nam simul etiam tenendum est, vastatum fuisse regnum Israel cum aliis regionibus vicinis. Bellum enim sparsum fuit longe et late. Nam Assyrius fuit violenta quaedam tempestas, quae exundavit per totam illam mundi plagam. Non soli igitur Israelitae tunc rebus adversis fuerunt afflicti, sed omnes gentes, de quibus vaticinia subiiciet Amos. Ergo necesse fuit hunc catalogum referri, quem videbimus, ut Israelitae totidem haberent confirmationes vindictae Dei, quot spectacula eorum oculis obversata sunt, quum scilicet viderent diras afflictiones ubique grassari. Hoc tenendum est. Deinde aliud etiam spectavit propheta: nam si Idumaei, et Moabitae, et Tyrii, et Ammonitae, tam duriter fuissent tractati, et non fuisset haec coniunctio facta a propheta, putassent se eximi a communibus poenis, quia Deus esset illis propitius: sicuti hypocritae semper sese magis obdurant quantisper Deus ille parcit: Ecce puniuntur Ammonitae, et Moabitae, trahuntur in supplicium Idumaei, et Tyrii, et reliquae gentes. Deus ergo illis omnibus est infensus: sed nos sumus eius filii, quia sic nobis indulget. Propheta autem hic involvit in unum fasciculum Israelitas cum Moabitis, et Idumaeis, et reliquis profanis gentibus: ac si diceret, Non parcet Deus vicinis vestris: sed ne putetis vos immunes fore ab eius vindicta, quum illi rapiuntur ad poenam: denuntio vobis Deum fore omnium iudicem simul. Nunc tenemus consilium prophetae. Ergo voluit hic ante oculos ponere Israelitis aliorum poenas, ut hoc modo expergefierent, ac postea descenderent in se ipsos. Videmus enim saepe hoc contingere, ut qui intractabiles sunt ac praefracto ingenio, si ad eos sermo dirigitur, non admodum sint attenti. Si autem audiant aliorum peccata, deinde etiamsi audiant aliquid de poenis, illic advertunt animum. Voluit igitur propheta sensim adducere Israelitas ad docilitatem, quia sciebat ipsos torpere in suis delitiis: deinde excaecatos esse superbia, ut non tam facile possent subire iugum: ideo proposuit illis poenas, quae vicinis populis instabant. Quanquam notandum est aliam fuisse rationem. Non reiicio quas hactenus recensui: sed dico praeterea hoc prophetam spectasse, nempe Deum sumpturum esse poenas de Syriis, quia crudeliter saevierunt adversus Israelitas, et praesertim adversus urbem Gilead et incolas. Quum ergo Deus tam graves poenas exigat de Syris propterea quod iniuriam intulerant incolis Galaad, quid expectandum fuit de ipsis Israelitis, qui contumeliosi fuerant in Deum? qui cultum eius violaverant? qui diripuerant eius honorem? qui vicissim allii alios sibi confecerant? Nam, ut postea videbimus, nulla inter eos aequitas, nulla humanitas vigebat: obliti erant omnis rationis. Quum ergo tales essent Israelitae, an impune laturi erant tot et tam detestanda scelera, quum viderent non parci Syris, qui tamen incircumcisi erant, propterea quod duriter tractaverant hostes professos, quibus indixerant bellum legitimum? Nunc venio ad verba prophetae. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Damasci, et super quatuor non ero illi propitius:* ad verbum, *Non convertam eam:* sed hoc active accipio: quia scilicet Deus se non convertet, nempe ad misericordiam: hoc est, non erit propitius Damasco. Scimus Damascum fuisse metropolim Syriae. Per synecdochen igitur propheta hic minatur toti populo, et citat omnes Syrios ad Dei tribunal: quia iniuste vexaverunt urbem Gilead, quemadmodum videbimus. Sed dicit, *Deum non fore propitium super tribus et quatuor sceleribus Damasci.* Quidam subaudiunt, Super tribus sceleribus propitius fueram, super quarto non ero. Sed nihil opus est quidquam addere verbis prophetae. Sensus enim hic optime quadrat, quod scilicet Deus super multis sceleribus Damasci non erit propitius. Neque enim dubito quin per numerum duplicem propheta voluerit notare perditam obstinationem in Syriis. Numerus septenarius in scriptura indefinitus est, et accipitur pro ingenti multitudine, ut satis notum est. Quum ergo dicit, *Tria et quatuor scelera*, tantundem hoc valet ac si dixisset septem. Sed elegantius propheta significat Syrios progressos fuisse in suis sceleribus usque ad tantam obstinationem, ut nulla sit resipiscentiae spes. Haec igitur ratio est cur Deus neget se amplius posse Syriis ignoscere. Quoniam sine modo et fine proruperant in suis sceleribus, neque destiterant, etiamsi datum esset illis tempus ad conversionem. Hic est genuinus sensus. Repetet autem propheta eandem loquendi formam, quum verba faciet de Gaza, de Ammon, de Edom, et reliquis populis. Discamus autem ex hoc loco, Deum quem mundus nimis crudelem esse existimat, quum sumit vindictam de sceleribus, vere et certo experimento ostendere quod toties scriptura de ipso praedicat, nempe ipsum esse longae patientiae, neque statim prosilire ad vindictam: quamvis digni sint homines qui pereant, Dominus tamen suspendit sua iudicia. Habemus huius rei insigne documentum in his vaticiniis. Neque enim tantum de populo uno propheta concionatur, sed de multis. Pertulerat igitur Dominus multa scelera

non tantum in Syriis, sed in aliis etiam gentibus. Ergo nulla erat regio, in qua non exstaret testimonium longae tolerantiae Dei. Hinc sequitur mundum impie conqueri de nimio rigore, quum Deus vindictam sumit, quia semper exspectat dum iniquitas ad summum usque cumulum pervenerit, sicuti heri dictum est. Iam simul etiam hic nobis horribile spectaculum proponitur in tot gentibus. Si comparemus aetatem illam cum nostra, certe adhuc tunc vigebat maior integritas: hodie corruptelae omnes ita exundarunt, ut fuerit quasi aureum saeculum tempore Amos: et tamen audimus quid hic pronuntiet, nempe et populum Iehudah, et Israelitas, et reliquas omnes gentes fuisse quasi monstra, quum scilicet Deus nullam resipiscentiam exprimere posset. Neque enim frustra hic testatur se sumpturum poenas de malitia prorsus obstinata, quoniam non fuerint ad ipsum conversi, qui ad septenarium usque numerum progressi erant: hoc est, qui peccaverant sine modo et fine, quemadmodum dictum fuit. Hoc ergo etiam notandum est in verbis prophetae. Sed non possem nunc ulterius progredi.

Exposuimus hesterna lectione quid intelligat propheta per tria et quatuor scelera Damasci: nempe obstinatam malitiam et incurabilem. Deus enim hic pronuntiat se satis diu tulisse scelera Damasci: sed nunc quodammodo se cogi ad ultimum rigorem, quoniam videat nullam spem esse correctionis. Sed posset videri absurdum quod sequitur. Continuo enim post subiicit propheta, *Quod trituraverint ferreis plaustris*, vel serris, *Galaad*. Hic tantum commemorat unum scelus. Ubi igitur septem illa de quibus loquutus est? Solutio est facilis. Neque enim quum tria et quatuor scelera Damasci nominat, intelligit species scelerum diversas, sed potius illam pervicaciam, de qua diximus. Fuerant enim Deo rebelles usque ad extremum: et Deus vindictam suam suspenderat, donec palam constaret ipsos esse insanabiles. Ergo non fuit opus hic recenseri septem diversa scelera. Satis enim fuit Damascum, hoc est, regnum Syriae teneri convictum tantae obstinationis, ut constaret non potuisse remedium adhiberi eius sceleribus: quia tentaverat longo tempore patientiam Dei. Iam subiicit propheta, *Emittam ignem in domum Chasael, qui comedet palatia Ben-Adad.* Loquitur adhuc propheta de regno Syriae. Scimus tam Ben-Adad quam Chasael fuisse reges Syriae. Quanquam nimis crasse fallitur Hieronymus, qui putat Ben-Adad secundo loco poni, quasi fuerit successor Chasael. Sacra autem historia refert venisse Chasael ad Helisaeum, quum Ben-Adad in lecto decumberet. Miserat autem illum petendi responsi causa. Iam propheta declarat Chasael futurum regem Syriae, et id non sine lacrymis, quia misertus populi sui, cuius futurus erat vastator Syrius ille. Postquam rediit domum strangulavit regem Ben-Adad atque ita transtulit ad se regiam potestatem. Sed satis tritum est scripturae loqui de re praesenti, postea addere rem praeteritam, quemadmodum hoc loco, *Mittam ignem in domum Chasael, et devorabit* illo ignis *palatia Ben-Adad:* quasi diceret, Ego perdam regnum Syriae, ac si incendio consumerem. Sed prius nominat domum Chasael: deinde palatia Ben-Adad, quasi diceret, non impediet vetustas, quominus intereat regnum illud. Nam metaphorice sub igne designat quodlibet genus consumptionis. Scimus autem quanta sit ignis violentia. Perinde est igitur ac si diceret nullas opes, nullum robur, nullam munitionem fore obstaculo, quominus perdatur regnum Syriae. Postea addit, *Confringam vectem Damasci.* Confirmat superiorem sententiam propheta: quia Damascus quum esset urbs valde munita, potuit videri inexpugnabilis. Per vectem synecdochice propheta significat propugnacula, et quidquid potest hostes arcere. Nihil ergo impediet, quominus hostes potiantur urbe Damasco, inquit. Quare? Dominus enim confringet vectes. Postea adiungit, *Excidam*, vel perdam, *habitatorem ex Bikeath-Aven*, vel ex planitie Aven. Incertum est fueritne loci proprium nomen: et hoc est probabile: quanquam proprie est planities a scindendo, quoniam planities, vel vallis montes scindit: ideo vallis aut planities vocantur divisio apud Hebraeos. Scimus autem fuisse amoenissimos campos in regno Syriae, et prope Damascum etiam. *Aven* potuit etiam esse nomen loci: quanquam est molestia, vel labor Hebraeis. Sed quidquid sit, non dubito quin propheta hic significet omnes campos, qui erant prope Damascum, et in regno Syriae, fore exspoliandos suis incolis. Perdam igitur habitatorem ex planitie Aven, et tenentem sceptrum e domo Eden: hoc est e domo voluptatis. Et hoc quoque fuisse proprium nomen loci credibile est, tamen ex ipso positu, quod regio suis delitiis suaviter oblectaret incolas. Caeterum non dubito quin alludat propheta inter duas voces, molestiae et voluptatis. *Transferetur*, inquit, *populus Syriae in Kir.* Haec summa est, vastandum esse regnum Syriae, ita ut populus transferatur in Assyriam, quia denuntiat propheta Assyrios fore victores, ita ut spolia in regnum suum transferant, et simul deducant homines captivos. Nam urbis nomen synecdochice pro tota terra positum est. Nunc sequitur:

6. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Gazae, et super quatuor non ero propitius ei, quia transtulerunt captivitatem perfectam, ut concluderent in Edom.* 7. *Et mittam ignem in murum Gazae, qui devorabit palatia eius.* 8. *Et excidam habitatorem de Azoto, et tenentem sceptrum de Ascalon: et convertam* (vel

reducam) *manum meam super Ekron, et peribunt reliquiae Philistinorum, dicit Dominus Iehova.*

Hic Amos sermonem suum dirigit contra Gazam, quam occupabant Philistini. Sita quidem erat in tribu Iehudah versus mare: sed quoniam Enachim erant illius incolae, Philistini retinuerant possessionem. Ergo Iudaei habebant illos hostes ἀκτωρήμους, et quibus dabatur maior occasio nocendi propter viciniam. Promptum autem est colligere ex prophetae verbis Philistinos qui Gazae habitabant, quum viderent Israelitas ab hostibus suis premi, deinde Iudaeos, coniunxisse vires suas cum hostibus externis. Deus ergo nunc illis poenam denuntiat. Quantum attinet ad nomen *Gazae*, putant fuisse inditum, eo quod Cambyses bellum Aegyptiis inferens deposuerat illic pecuniam et pretiosam supellectilem: quia et Persae vocant Gazam thesaurum: sed illud frivolum est. Scimus enim Graecos interpretes semper posuisse γ ubi erat ע, sicuti ex Amorrha faciunt Gomorrham, sic etiam ex Aza Gazam. Et ante Cambysen urbs illa iam nomen suum obtinuerat. Potius ergo sic vocata fuit a fortitudine: et quod Graeci vertunt Gazam, illud est usitatum, sicuti iam attigi, in aliis nominibus. Fuit autem duplex Gaza, quoniam priore diruta incolae aliam aedificaverunt prope mare. Ideo 8. capite Actorum Lucas dicit Gazam fuisse desertam: et discrimen ponit inter Gazam maritimam: et illam veterem, quae prius fuerat diruta. Loquitur autem de priore Gaza Amos: quia minatur excidium illud, quo factum est, ut translata urbs fuerit in littus maris mediterranei. Iam venio ad verba prophetae. Dicit, *Deum non fore propitium Gazae super tribus et quatuor sceleribus*, quia Philistini etiam sic iram Dei provocaverant, ut iam indigni prorsus essent venia et misericordia. Admonui autem hesterna lectione hic nobis proponi triste spectaculum, sed tamen utile, quum videmus tot populos ita fuisse corruptos, ut fuerit intolerabilis Deo ipsorum malitia. Nam hodie res magis corruptae sunt in mundo, et iniquitas exundavit quasi diluvium. Utcunque ergo non sentiant homines mala sua, Dominus e coelo prospicit quanta sit et quam deplorata obstinatio. Nec est quod alii in alios reiiciant culpam, vel exspectent inde aliquod levamen, si omnes sint improbi et scelerati. Videmus enim ut Deus hic eodem momento denuntiet se vindictam sumpturum de multis populis. Poterant tunc Idumaei obiicere vicinos suos nihilo esse meliores: poterant idem excipere alii: quisque habebat paratam defensionem, si quidem valeret illa praetextus omnes pariter eadem culpa vel noxa esse implicitos. Sed videmus ut Deus hic consurgat iudex contra omnes populos. Ergo ne fallamur vanis illecebris, quum videmus alios nobis esse similes, et quisque reputet sibi portandum esse onus suum coram Deo. *Non ero* igitur *propitius super tribus et quatuor sceleribus: quia*, inquit, *transtulerunt captivitatem perfectam.* Hic unum praecipue scelus commemorat propheta, quod Gazitae rapuerunt Iudaeos et Israelitas, ut transferrent eos captivos in Idumaeam, atque illic includerent. Iam dixi non fuisse propositum prophetae nostro, recensere omnia scelera: sed contentus fuit scelus unum ponere ut intelligerent Israelitae se graviori culpa constringi, quod et Deum et homines gravitor violaverant. Si ergo tam severa ultio sumenda erat de Gazitis, debebant agnoscere sibi instare graviorem vindictam, quo scilicet et pluribus et maioribus etiam peccatis erant obstricti: dicit autem transtulisse captivitatem perfectam, quia neque mulieribus, neque parvulis, neque senibus pepercerant. *Captivitas* enim *perfecta* vocatur ubi nullum habetur discrimen, sed rapiuntur omnes promiscue, et sine delectu. Transtulerunt igitur captivitatem perfectam, ita ut nulla eos miseratio vel sexus, vel aetatis tangeret, *ut eam includerent*, inquit, *in Edom.* Iam sequitur denuntiatio poenae, quod Deus *ignem emittet in murum Gazae, qui devorabit palatia eius.* Hinc autem apparet Gazam fuisse urbem splendidam, et sumptuose aedificatam, quia de palatiis eius non abs re propheta loquitur. Sed simul ostendit neque munitionem, neque opes fore impedimento quo minus Deus poenam exigat quam meriti sunt ipsi Gazitae. Nominat etiam alias urbes Palaestinae, nempe *Ascalon, et Azdod*, vel Azotum, *et Ecron.* Has urbes tenebant tunc Philistini. Significat igitur propheta, quocunque fugiant, tamen nullum fore illis tutum locum, quia Dominus exponet in praedam hostibus non Gazam duntaxat, sed alias etiam omnes urbes. Et colligere licet Ascalon fuisse urbem primariam, quia hic nominatur regis sedes. Quanquam enim Gaza fuit caput totius gentis, potest tamen fieri ut loci amoenitas, et aliae commoditates pellexerint regem, ut illic habitaret, quanquam non erat metropolis. *Tenentem* igitur *sceptrum ego excidam ex Ascalon.* Tandem concludit perituras esse omnes reliquias Palaestinae. Iam quoties denuntiat Deus interitum Iudaeis, tamen facit spem aliquam, et dicit salvas fore reliquias: hic autem propheta asserit periturum quidquid superfuerit ex gente illa, quia Deus vult omnes simul perdere, et totum nomen. Ideo addit, *Iehovam Dominum loqui, Adonai Iehova inquit:* et confirmationis causa hoc fuit additum, quoniam tunc multis praesidiis et validis instructi erant Philistini ut secure deriderent prophetae minas. Proponit ergo hic Dei nomen. Nunc sequitur vaticinium contra Tyrum.

9. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Tyri et super quatuor non ero ei propitius, quia concluserunt*

captivitatem perfectam in Edom, et non recordati sunt foederis fratrum. 10. *Et mittam ignem in murum Tyri, qui comedet palatia eius.*

Iisdem fere verbis utitur adversus Tyrum, quae iam vidimus adversus Gazam: et idem etiam peccatum in illis accusat, quod scilicet Iudaeos exsules et profugos a patria transtulerint in Idumaeam, et addixerint Idumaeis captivos. Sed interea idem pronuntiat de Tyro quod de aliis omnibus, nempe non leviter peccasse, ut mediocris castigatio sufficiat, quoniam abusi fuerant Dei tolerantia ad longum tempus, et steterant in sua malitia obstinati. Quod autem dicit *non fuisse memores foederis fratrum*, hoc quidam referunt ad Hiram et Davidem. Nam scimus fraterne fuisse coniunctos, et usos etiam fuisse ultro et citro hoc nomine: tanta erat inter ipsos benevolentia. Putant igitur quidam Tyrios hic damnari, quod exuerint memoriam illius foederis. Debebat enim apud eos manere aliqua ratio veteris illius amicitiae, quae contracta fuerat inter duos reges. Sed nescio an illud sit nimis coactum: potius inclino in diversam sententiam, quod scilicet Tyrii prodiderint Iudaeos et Israelitas Idumaeis, quum tamen scirent esse fratres. Qui autem accommodant suam operam hac in parte, minus excusabiles sunt. Si videam aliquem conspirare in perniciem fratris sui, est monstrum detestabile: si non abhorream a consensu sceleris, ego eadem culpa constringor. Quum ergo viderent Tyrii Idumaeos crudeliter saevire contra suos fratres, quia progeniti erant ex eadem gente, certe debebant potius Idumaeis ostendere, quam essent et ab omni humanitate alieni, et perfidi etiam contra fratres et consanguineos suos. Iam propheta dicit, *fuisse immemores foederis fratrum*, quia sese praebuerint ministros tanti et tam exsecrandi sceleris, ut scilicet traducerent Iudaeos in Idumaeam, et illic concluderent, quum tamen scirent nihil aliud Idumaeos venari, quam ut fratres suos in totum perderent. Videtur hic esse magis genuinus sensus prophetae. Iam addit *Deum missurum ignem in murum Tyri, qui comedat palatia eius.* Quomodo hoc contigerit non potest certo sciri. Etsi enim Tyrus diruta fuerit ab Alexandro, sicuti etiam Gaza, non dubito tamen quin duae illae urbes passae fuerint hanc cladem multo tempore ante adventum Alexandri Macedonis. Et quemadmodum iam admonui, probabile est Assyrios vastasse omnes illas regiones, et potitos etiam fuisse Tyro, quanquam urbem ipsam non everterint. Nam tempore Alexandri nullum erat illic regnum, sed erat conversum in rempublicam: populus erat liber et sui iuris. Oportet igitur fuisse non parvas mutationes, quia prorsus alia erat forma urbis, et aliud regimen, quam antea fuisset. Sciendum igitur est, Tyrum fuisse vastatam ab Assyriis: sed tamen postea recuperasse novas vires, et tempore Alexandri magni fuisse liberam civitatem. Nunc pergamus. Nam ego non insisto in singulis verbis, quando videmus easdem sententias a propheta repeti.

11. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Edom, et super quatuor non ero ei propitius, quia persequutus est gladio fratrem suum, et violavit misericordias suas, et diripuit in saeculum ira eius, et indignationem servavit perpetuo.* 12. *Et mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.*

Iam propheta transit ad ipsos Idumaeos. Denuntiavit interitum gentibus incircumcisis, quae prodiderant Iudaeos in illorum manus. Ergo oportuit illas multo durius puniri, quo scilicet atrocius erat ipsorum crimen. Ducebant enim originem Idumaei a patre communi Isaac, quemadmodum satis notum est, et gestabant idem foederis Dei symbolum. Erant enim circumcisi. Quum neque sanguinis propinquitas, neque sacra illa coniunctio posset ipsos placare Iudaeis, hinc colligitur quam bruta fuerit eorum inhumanitas. Ergo indigni erant quibus Deus ignosceret, quum severus esset iudex contra profanas gentes. Dicit autem nunc propheta Idumaeos nihilo levius peccasse quam suos vicinos, et fuisse insanabilem eorum pervicaciam: non posse igitur amplius tolerari, quia nimis diu abusi fuerint Dei clementia, qui vindictam suam sustinuerat usque ad illud tempus. Scelus autem ipsorum accusat, quod *persequuti sint gladio fratrem suum.* Est autem heterosis numeri, quia loquitur de toto populo. Edom ergo persequutus erat fratrem suum, nempe Iudaeos. Sed propheta consulto singularem numerum posuit, ut crimem augeret hoc modo. Statuit enim hic quasi duos homines Edom et Iacob, illi erant fratres germani, imo etiam uterini. Quum persequebatur Edom fratrem suum Iacob, nonne ista ferocitas magis est exsecrabilis? Duos ergo populos hic proponit tanquam duos homines, ut magis exaggeret barbariem illam, quae fuit in Idumaeis, quod scilicet obliti cognationis suae ita saevierint in proprium sanguinem. *Persequuti sunt* igitur *fratrem suum gladio*, hoc est, fuerunt professi hostes, quia scilicet adiunxerant se exteris. Assyrii venerant contra Israelitas, Idumaei simul arma induerant: vel hoc forte contigerat ante bellum illud. Nam quum Syrii et Israelitae conspirassent adversus Iudaeos, probabile est fuisse etiam Idumaeos in eodem foedere. Quidquid sit, propheta exprobrat saevitiam, quod nullo sanguinis sui respectu arma induerint contra suos consanguineos. Postea addit, *violaverunt misericordias suas.* Quidam vertunt, sua viscera: sed coacte. Alii autem male relativum transferunt ad filios Iacob: quasi diceret propheta, Edom violasse

misericordias, quae debitae erant posteris Iacob propter sanguinis propinquitatem. Sed sensus prophetae satis clarus est, quod scilicet misericordias suas violaverint, hoc est, exuerint omnem pietatis sensum et primos naturae affectus abiecerint. Vocat igitur misericordias Edom, quibus debuit affici: sed quia abiecit omnem humanitatis curam, nulla fuit in eo misericordia, quae esse debebat. Addit postea, *ira eius rapuit perpetuo.* Comparat hic feris bestiis saevitiam Idumaeorum, quod scilicet grassati fuerint, quemadmodum ferae truculentae, et non pepercerint suo sanguini. Rapuerunt igitur perpetuo, hoc est, sine ullo fine: et indignationem suam servarunt perpetuo. Videtur propheta alludere ad Edom vel Esau, qui pater erat illius gentis. Scimus enim illum diu fovisse iracundiam suam adversus fratrem: quia non audebat patre vivo fratrem interficere. Dicebat igitur, Ego differam usque ad mortem patris, tunc ego me ulciscar. Quum ergo aluerit illud crudele odium Esau contra fratrem Iacob, hic propheta eiusdem criminis posteros accusat: ac si diceret, nimium similes esse patri suo, vel nimis referre perversum eius ingenium, quod scilicet vindictam suam foveant in cordibus, et custodiant perpetuo: hoc est, sint prorsus implacabiles. Credibile est fuisse alias odii causas inter Idumaeos et posteros Iacob: sed debebant tamen si quid esset iracundiae remittere fratribus suis. Hoc prodigium est non ferendum: ubi saltem non reconciliat respectus sanguinis eos, qui sanctis vinculis inter se coniuncti sunt. Videmus ergo quorsum spectet consilium prophetae. Unde etiam colligimus, gravius multo damnari Idumaeos quam priores, quod scilicet in sua viscera tam crudeliter saevierint. Tandem dicit, *Mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.* Semper ignis nomine significat quamlibet speciem excidii. Sed comparat vindictam Dei incendio. Scimus ubi ignis semel corripuit non modo unam domum, sed totam urbem, non esse locum remedio. Sic etiam nunc dicit propheta fore horribilem Dei vindictam, quae absumat quidquid fuerit odii. Mittam ergo ignem in Theman, quae erat urbs primaria Idumaeae, quemadmodum satis notum est. Nunc pergamus:

13. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus filiorum Ammon et super quatuor non ero ei propitius: quia secuerunt gravidas* (praegnantes) *Gilead, ut propagarent suum terminum.* 14. *Et accendam ignem in muro Rabbah, qui vorabit palatia eius in clamore* (vel iubilo) *in die proelii, in turbine die tempestatis.* 15. *Et transibit rex eorum in captivitatem, ipse et principes eius simul, dicit Iehova.*

Nunc vaticinatur contra Ammonitas, qui trahebant etiam originem a communi gente. Erant enim posteri Loth, quemadmodum satis notum est. Loth autem fuerat habitus quasi filius Abrahae: nec dubium est quin Abraham, quum eum adduceret secum ex patria, aluerit eum pro filio. Erat igitur Abraham communis pater tam Iudaeis quam Ammonitis. Nunc quum filii Ammon nullo coniunctionis illius respectu vires suas coniungunt cum hostibus, et simul conspirant, non potest excusari eorum crudelitas. Interea non dubium est quin multis aliis sceleribus fuerint obstricti. Nam Deus per prophetam suum non enumerat singula peccata, de quibus exigere vindictam statuerat, sed tantum digito quasi in transitu notat peccatum unum, et in genere pronuntiat singulos populos esse prorsus desperatos, quia obduruerant omnes in sua malitia. Dicit ergo de filiis Ammon, quod *secuerint gravidas.* Quidam הרות accipiunt pro הרים, pro montibus: et tamen non video quae ratio eos inducat, nisi quia putabant absurdum esse secari mulieres gravidas, ut Ammonitae suos fines longius extenderent: hoc autem melius quadrabat in montes, quasi diceret, secuerunt montes, hoc est, terram ipsam: nullum fuit impedimentum, quod non perrumperent Ammonitae: ita eos accendit sua cupiditas inexplebilis, ut montes ipsos secuerint, hoc est violaverint omnem ordinem naturae. Alii metaphorice montes accipiunt pro urbibus munitis. Nam si quis regnum occupare velit, urbes sunt oppositae instar montium. Sed ista expositio nimis est coacta. Iam quum הרות sint mulieres gravidae, non dubito quin debeat hoc nomen accipi in sensu genuino et consueto: sicuti etiam vidimus apud Hoseam. Cur autem dicit propheta Ammonitas secuisse mulieres gravidas? Quasi diceret adeo furiosam fuisse eorum avaritiam, ut nullum omiserint genus saevitiae. Fieri poterit, ut quispiam devoret sua cupiditate totam terram, et tamen ad clementiam sit propensus. Alexander Macedo, etiamsi esset homo sanguinarius, tamen prae se tulit speciem aliquam clementiae: alii autem sunt multo truculentiores, quemadmodum dicit Iesaias (13, 17) de Persis, non appetent pecuniam, sed sanguinem haurient. Sic etiam hoc loco dicit propheta de Ammonitis, non modo illicitis artibus propagasse suos fines, usos fuisse violentia, et fuisse praedones, qui rapuerint bona aliena, sed dicit ne gravidis quidem mulieribus pepercisse. Hoc autem est extremum in urbium expugnatione. Si qua urbs fatigaverit hostem suum, in ipso ardore poterunt et gravidae mulieres interfici, et pueri et infantes. Sed illud est rarum exemplum, nec solet admitti, nisi quum cogit extrema necessitas. Exprobrat igitur Ammonitis, quod non tantum avari fuerint, sed etiam nullum omiserint genus crudelitatis, ut suam cupiditatem explerent. *Secuerunt ergo gravidas mulieres, ut propagarent suos terminos, ego igitur accendam ignem in muro* רבה *qui vorabit*

palatia eius (hic nihil novum propheta adducit, ideo praetereo) *idque in tumultu*, vel in clamore, *die belli*. Significat propheta venturos hostes, qui subito vastent regnum Ammon, et quasi repentinum incendium corriperet aliquam sylvam, hoc fiet in illa die belli, hoc est, simul ac ipsos aggressus fuerit hostis, statim expugnabit, et exiget vindictam qualem moriti sunt *in turbine die tempestatis*. His figuris significat propheta repentinam fore cladem, qua perdentur Ammonitae. Tandem adiungit, *et rex eorum in captivitatem ibit ipse, et principes eius simul.* Quia מלכם fuit idolum illius populi, quidam putarunt poni hic proprium nomen: sed dicit מלכם הוא ושריו, ipse, inquit, et principes eius. Non dubium ergo est, quin propheta appellative designet regem Ammon quum adiungit illi suos proceres. Dicit igitur talem fore cladem regni, ut rex ipse trahatur captivus ab Assyriis. Nec dubium est quin hoc vaticinium impletum fuerit, quanquam non exstant historiae.

CAPUT II.

1. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum* (vel non convertam me, sicuti prius diximus), *quia ipse combussit ossa regis Edom in calcem.* 2. *Et mittam ignem in Moab, qui comedet palatia* קריות (alii vertunt urbium appellativo: sed magis arbitror esse proprium nomen loci), *et morietur in tumultu, in strepitu, in clangore tubae.* 3. *Et excidam iudicem e medio eius, et omnes principes eius occidam cum eo, dicit Iehova.*

Hic iam vaticinatur Amos contra Moabitas, et pronuntiat de ipsis quod ante vidimus de aliis gentibus vicinis, nempe Moabitas esse prorsus obstinato animo, ut nulla resipiscentia sperari queat, quoniam addiderint scelera sceleribus, et pervenerint usque ad summum cumulum. Diximus enim quid numerus septenarius valeat. Propheta igitur hic accusat obstinationem in Moabitis. Unde etiam colligimus non fuisse praecipitem Dei vindictam contra ipsos, quia intolerabilis erat eorum malitia, quum ita sua scelera persequuti essent. Speciem vero unam designat, quod *combusserint ossa regis Edom*. Quidam allegorice accipiunt ossa pro fortitudine, quasi dixisset propheta, redactum fuisse totum robur Edom in cineres. Sed illa expositio est coacta: et qui eius sunt autores fatentur etiam se necessitate cogi, quae tamen nulla est. Non placet illis commentum quod legitur apud Rabbinos, corpus regis cuiusdam fuisse exustum, deinde Moabitas abusos fuisse cineribus ad caementum pro calce. Rabbini sic nugantur suo more, quia ubi locus aliquis obscurus occurrit, statim comminiscuntur fabulam: etiamsi nulla historia constet, tamen exercent suum ingenium in illis fabulosis commentis. Hoc etiam mihi displicet: sed interim quid opus est confugere ad allegoriam, quum simpliciter accipere liceat quod propheta dicit, nempe *exustum fuisse cadaver regis Edom*. Neque enim dubito quin propheta barbaram crudelitatem accuset in Moabitis. Effodere cadavera hostium, et ossa exurere, hoc immane est facinus, et prorsus barbarum. Fuit autem magis detestabile in Moabitis, quibus aliqua erat cognatio cum populo Edom: descenderant enim ex eodem genere: et debebat etiam vigere memoria illius propinquitatis, quoniam Abraham aluerat Loth patrem Moabitarum: et ideo obstricti erant Moabitae Idumaeis. Si qua igitur viguisset apud eos humanitas, debebant cohibere suos affectus, ne tam hostiliter pugnarent cum fratribus suis. Nunc quum excedunt omnem rationem belli, et saeviunt in ipsa cadavera, ossa mortuorum exurunt, hoc certo nimis est barbarum quemadmodum dixi. Summa igitur est, Moabitas iam non posse ferri, quia in hoc uno facto specimen praebuerint truculentiae quasi ferinae. Nam si gutta ulla humanitatis in illis fuisset, mitius tractassent fratres suos Idumaeos: nunc autem exurunt *ossa regis in calcem*, id est, in cinerem ossa regis Edom: hinc certe apparet illos oblitos fuisse omnis humanitatis, et aequitatis. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Addit igitur comminationem. *Mittam ignem in Moab, qui vorabit palatia* קריות. Diximus quid propheta sibi velit per has loquendi formas, quod scilicet Deus violenta poena consumet Moabitas quasi incendio, nec posse obstare munita eorum loca, quin vindictam suam exsequatur: quia si palatiis suis superbiant, hoc tamen nihil ipsis proderit. Adiungit etiam, *Morietur Moab in tumultu, in strepitu, in clangore tubae:* hoc est, ego accersam hostes robustos qui pervadant, et non parcant cum Moabitis, sed occupent loca omnia et urbes munitas vi et gladio. Hoc enim intelligit propheta per tumultum, per strepitum, per clangorem tubae, quod scilicet non venient in potestatem hostium Moabitae certis legibus et pactis, quemadmodum deditio voluntaria mitigare solet hostilis saevitiae rigorem: hoc non fiet, inquit, quia hostes potientur non opibus modo ipsorum, sed etiam ipsa vita. Tandem adiungit, *et excidam iudicem e medio eius, et occidam principes eius, dicit Iehova.* Deus hic pronuntiat nullum fore amplius regnum Moabitarum, et nullum populi corpus. Scimus enim non posse consistere homines sine aliquo ordine politico. Ergo ubi est aliquis conventus hominum, illic necesse est esse principes qui alios gubernent et moderentur. Quum igitur pronuntiat Deus nullum amplius fore iudicem in Moabitis, tantundem hoc valet ac si diceret

misericordias, quae debitae erant posteris Iacob propter sanguinis propinquitatem. Sed sensus prophetae satis clarus est, quod scilicet misericordias suas violaverint, hoc est, exuerint omnem pietatis sensum et primos naturae affectus abiecerint. Vocat igitur misericordias Edom, quibus debuit affici: sed quia abiecit omnem humanitatis curam, nulla fuit in eo misericordia, quae esse debebat. Addit postea, *ira eius rapuit perpetuo.* Comparat hic feris bestiis saevitiam Idumaeorum, quod scilicet grassati fuerint, quemadmodum ferae truculentae, et non pepercerint suo sanguini. Rapuerunt igitur perpetuo, hoc est, sine ullo fine: et indignationem suam servarunt perpetuo. Videtur propheta alludere ad Edom vel Esau, qui pater erat illius gentis. Scimus enim illum diu fovisse iracundiam suam adversus fratrem: quia non audebat patre vivo fratrem interficere. Dicebat igitur, Ego differam usque ad mortem patris, tunc ego me ulciscar. Quum ergo aluerit illud crudele odium Esau contra fratrem Iacob, hic propheta eiusdem criminis posteros accusat: ac si diceret, nimium similes esse patri suo, vel nimis referre perversum eius ingenium, quod scilicet vindictam suam foveant in cordibus, et custodiant perpetuo: hoc est, sint prorsus implacabiles. Credibile est fuisse alias odii causas inter Idumaeos et posteros Iacob: sed debebant tamen si quid esset iracundiae remittere fratribus suis. Hoc prodigium est non ferendum: ubi saltem non reconciliat respectus sanguinis eos, qui sanctis vinculis inter se coniuncti sunt. Videmus ergo quorsum spectet consilium prophetae. Unde etiam colligimus, gravius multo damnari Idumaeos quam priores, quod scilicet in sua viscera tam crudeliter saevierint. Tandem dicit, *Mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.* Semper ignis nomine significat quamlibet speciem excidii. Sed comparat vindictam Dei incendio. Scimus ubi ignis semel corripuit non modo unam domum, sed totam urbem, non esse locum remedio. Sic etiam nunc dicit propheta fore horribilem Dei vindictam, quae absumat quidquid fuerit odii. Mittam ergo ignem in Theman, quae erat urbs primaria Idumaeae, quemadmodum satis notum est. Nunc pergamus:

13. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus filiorum Ammon et super quatuor non ero ei propitius: quia secuerunt gravidas* (praegnantes) *Gilead, ut propagarent suum terminum.* 14. *Et accendam ignem in muro Rabbah, qui vorabit palatia eius in clamore* (vel iubilo) *in die proelii, in turbine die tempestatis.* 15. *Et transibit rex eorum in captivitatem, ipse et principes eius simul, dicit Iehova.*

Nunc vaticinatur contra Ammonitas, qui trahebant etiam originem a communi gente. Erant enim posteri Loth, quemadmodum satis notum est. Loth autem fuerat habitus quasi filius Abrahae: nec dubium est quin Abraham, quum eum adduceret secum ex patria, aluerit eum pro filio. Erat igitur Abraham communis pater tam Iudaeis quam Ammonitis. Nunc quum filii Ammon nullo coniunctionis illius respectu vires suas coniungunt cum hostibus, et simul conspirant, non potest excusari eorum crudelitas. Interea non dubium est quin multis aliis sceleribus fuerint obstricti. Nam Deus per prophetam suum non enumerat singula peccata, de quibus exigere vindictam statuerat, sed tantum digito quasi in transitu notat peccatum unum, et in genere pronuntiat singulos populos esse prorsus desperatos, quia obduruerant omnes in sua malitia. Dicit ergo de filiis Ammon, quod *secuerint gravidas.* Quidam הרות accipiunt pro הרים, pro montibus: et tamen non video quae ratio eos inducat, nisi quia putabant absurdum esse secari mulieres gravidas, ut Ammonitae suos fines longius extenderent: hoc autem melius quadrabat in montes, quasi diceret, secuerunt montes, hoc est, terram ipsam: nullum fuit impedimentum, quod non perrumperent Ammonitae: ita eos accendit sua cupiditas inexplebilis, ut montes ipsos secuerint, hoc est violaverint omnem ordinem naturae. Alii metaphorice montes accipiunt pro urbibus munitis. Nam si quis regnum occupare velit, urbes sunt oppositae instar montium. Sed ista expositio nimis est coacta. Iam quum הרות sint mulieres gravidae, non dubito quin debeat hoc nomen accipi in sensu genuino et consueto: sicuti etiam vidimus apud Hoseam. Cur autem dicit propheta Ammonitas secuisse mulieres gravidas? Quasi diceret adeo furiosam fuisse eorum avaritiam, ut nullum omiserint genus saevitiae. Fieri poterit, ut quispiam devoret sua cupiditate totam terram, et tamen ad clementiam sit propensus. Alexander Macedo, etiamsi esset homo sanguinarius, tamen prae se tulit speciem aliquam clementiae: alii autem sunt multo truculentiores, quemadmodum dicit Iesaias (13, 17) de Persis, non appetent pecuniam, sed sanguinem haurient. Sic etiam hoc loco dicit propheta de Ammonitis, non modo illicitis artibus propagasse suos fines, usos fuisse violentia, et fuisse praedones, qui rapuerint bona aliena, sed dicit ne gravidis quidem mulieribus pepercisse. Hoc autem est extremum in urbium expugnatione. Si qua urbs fatigaverit hostem suum, in ipso ardore poterunt et gravidae mulieres interfici, et pueri et infantes. Sed illud est rarum exemplum, nec solet admitti, nisi quum cogit extrema necessitas. Exprobrat igitur Ammonitis, quod non tantum avari fuerint, sed etiam nullum omiserint genus crudelitatis, ut suam cupiditatem explerent. *Secuerunt ergo gravidas mulieres, ut propagarent suos terminos, ego igitur accendam ignem in muro* רבה *qui vorabit*

palatia eius (hic nihil novum propheta adducit, ideo praetereo) *idque in tumultu*, vel in clamore, *die belli*. Significat propheta venturos hostes, qui subito vastent regnum Ammon, et quasi repentinum incendium corriperet aliquam sylvam, hoc fiet in illa die belli, hoc est, simul ac ipsos aggressus fuerit hostis, statim expugnabit, et exiget vindictam qualem meriti sunt *in turbine die tempestatis*. His figuris significat propheta repentinam fore cladem, qua perdentur Ammonitae. Tandem adiungit, *et rex eorum in captivitatem ibit ipse, et principes eius simul.* Quia מלכם fuit idolum illius populi, quidam putarunt poni hic proprium nomen: sed dicit מלכם הוא ושריו, ipse, inquit, et principes eius. Non dubium ergo est, quin propheta appellative designet regem Ammon quum adiungit illi suos proceres. Dicit igitur talem fore cladem regni, ut rex ipse trahatur captivus ab Assyriis. Nec dubium est quin hoc vaticinium impletum fuerit, quanquam non exstant historiae.

CAPUT II.

1. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum* (vel non convertam me, sicuti prius diximus), *quia ipse combussit ossa regis Edom in calcem.* 2. *Et mittam ignem in Moab, qui comedet palatia* קריות (alii vertunt urbium appellative: sed magis arbitror esse proprium nomen loci), *et morietur in tumultu, in strepitu, in clangore tubae.* 3. *Et excidam iudicem e medio eius, et omnes principes eius occidam cum eo, dicit Iehova.*

Hic iam vaticinatur Amos contra Moabitas, et pronuntiat de ipsis quod ante vidimus de aliis gentibus vicinis, nempe Moabitas esse prorsus obstinato animo, ut nulla resipiscentia sperari queat, quoniam addiderint scelera sceleribus, et pervenerint usque ad summum cumulum. Diximus enim quid numerus septenarius valeat. Propheta igitur hic accusat obstinationem in Moabitis. Unde etiam colligimus non fuisse praecipitem Dei vindictam contra ipsos, quia intolerabilis erat eorum malitia, quum ita sua scelera persequuti essent. Speciem vero unam designat, quod *combusserint ossa regis Edom*. Quidam allegorice accipiunt ossa pro fortitudine, quasi dixisset propheta, redactum fuisse totum robur Edom in cineres. Sed illa expositio est coacta: et qui eius sunt autores fatentur etiam se necessitate cogi, quae tamen nulla est. Non placet illis commentum quod legitur apud Rabbinos, corpus regis cuiusdam fuisse exustum, deinde Moabitas abusos fuisse cineribus ad caementum pro calce. Rabbini sic nugantur suo more, quia ubi locus aliquis obscurus occurrit, statim comminiscuntur fabulam: etiamsi nulla historia constet, tamen exercent suum ingenium in illis fabulosis commentis. Hoc etiam mihi displicet: sed interim quid opus est confugere ad allegoriam, quum simpliciter accipere liceat quod propheta dicit, nempe *exustum fuisse cadaver regis Edom*. Neque enim dubito quin propheta barbaram crudelitatem accuset in Moabitis. Effodere cadavera hostium, et ossa exurere, hoc immane est facinus, et prorsus barbarum. Fuit autem magis detestabile in Moabitis, quibus aliqua erat cognatio cum populo Edom: descenderant enim ex eodem genere: et debebat etiam vigere memoria illius propinquitatis, quoniam Abraham aluerat Loth patrem Moabitarum: et ideo obstricti erant Moabitae Idumaeis. Si qua igitur viguisset apud eos humanitas, debebant cohibere suos affectus, ne tam hostiliter pugnarent cum fratribus suis. Nunc quum excedunt omnem rationem belli, et saeviunt in ipsa cadavera, ossa mortuorum exurunt, hoc certe nimis est barbarum quemadmodum dixi. Summa igitur est, Moabitas iam non posse ferri, quia in hoc uno facto specimen praebuerint truculentiae quasi ferinae. Nam si gutta ulla humanitatis in illis fuisset, mitius tractassent fratres suos Idumaeos: nunc autem exurunt *ossa regis in calcem*, id est, in cinerem ossa regis Edom: hinc certe apparet illos oblitos fuisse omnis humanitatis, et aequitatis. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Addit igitur comminationem. *Mittam ignem in Moab, qui vorabit palatia* קריות. Diximus quid propheta sibi velit per has loquendi formas, quod scilicet Deus violenta poena consumet Moabitas quasi incendio, nec posse obstare munita eorum loca, quin vindictam suam exsequatur: quia si palatiis suis superbiant, hoc tamen nihil ipsis proderit. Adiungit etiam, *Morietur Moab in tumultu, in strepitu, in clangore tubae:* hoc est, ego accersam hostes robustos qui pervadant, et non paciscantur cum Moabitis, sed occupent loca omnia et urbes munitas vi et gladio. Hoc enim intelligit propheta per tumultum, per strepitum, per clangorem tubae, quod scilicet non venient in potestatem hostium Moabitae certis legibus et pactis, quemadmodum deditio voluntaria mitigare solet hostilis saevitiae rigorem: hoc non fiet, inquit, quia hostes potientur non opibus modo ipsorum, sed etiam ipsa vita. Tandem adiungit, *et excidam iudicem e medio eius, et occidam principes eius, dicit Iehova.* Deus hic pronuntiat nullum fore amplius regnum Moabitarum, et nullum populi corpus. Scimus enim non posse consistere homines sine aliquo ordine politico. Ergo ubi est aliquis conventus hominum, illic necesse est esse principes qui alios gubernent et moderentur. Quum igitur pronuntiat Deus nullum amplius fore iudicem in Moabitis, tantundem hoc valet ac si di-

misericordias, quae debitae erant posteris Iacob propter sanguinis propinquitatem. Sed sensus prophetae satis clarus est, quod scilicet misericordias suas violaverint, hoc est, exuerint omnem pietatis sensum et primos naturae affectus abiecerint. Vocat igitur misericordias Edom, quibus debuit affici: sed quia abiecit omnem humanitatis curam, nulla fuit in eo misericordia, quae esse debebat. Addit postea, *ira eius rapuit perpetuo.* Comparat hic feris bestiis saevitiam Idumaeorum, quod scilicet grassati fuerint, quemadmodum ferae truculentae, et non pepercerint suo sanguini. Rapuerunt igitur perpetuo, hoc est, sine ullo fine: et indignationem suam servarunt perpetuo. Videtur propheta alludere ad Edom vel Esau, qui pater erat illius gentis. Scimus enim illum diu fovisse iracundiam suam adversus fratrem: quia non audebat patre vivo fratrem interficere. Dicebat igitur, Ego differam usque ad mortem patris, tunc ego me ulciscar. Quum ergo aluerit illud crudele odium Esau contra fratrem Iacob, hic propheta eiusdem criminis posteros accusat: ac si diceret, nimium similes esse patri suo, vel nimis referre perversum eius ingenium, quod scilicet vindictam suam foveant in cordibus, et custodiant perpetuo: hoc est, sint prorsus implacabiles. Credibile est fuisse alias odii causas inter Idumaeos et posteros Iacob: sed debebant tamen si quid esset iracundiae remittere fratribus suis. Hoc prodigium est non ferendum: ubi saltem non reconciliat respectus sanguinis eos, qui sanctis vinculis inter se coniuncti sunt. Videmus ergo quorsum spectet consilium prophetae. Unde etiam colligimus, gravius multo damnari Idumaeos quam priores, quod scilicet in sua viscera tam crudeliter saevierint. Tandem dicit, *Mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.* Semper ignis nomine significat quamlibet speciem excidii. Sed comparat vindictam Dei incendio. Scimus ubi ignis semel corripuit non modo unam domum, sed totam urbem, non esse locum remedio. Sic etiam nunc dicit propheta fore horribilem Dei vindictam, quae absumat quidquid fuerit odii. Mittam ergo ignem in Theman, quae erat urbs primaria Idumaeae, quemadmodum satis notum est. Nunc pergamus:

13. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus filiorum Ammon et super quatuor non ero ei propitius: quia secuerunt gravidas* (praegnantes) *Gilead, ut propagarent suum terminum.* 14. *Et accendam ignem in muro Rabbah, qui vorabit palatia eius in clamore* (vel iubilo) *in die proelii, in turbine die tempestatis.* 15. *Et transibit rex eorum in captivitatem, ipse et principes eius simul, dicit Iehova.*

Nunc vaticinatur contra Ammonitas, qui trahebant etiam originem a communi gente. Erant enim posteri Loth, quemadmodum satis notum est. Loth autem fuerat habitus quasi filius Abrahae: nec dubium est quin Abraham, quum eum adduceret secum ex patria, aluerit eum pro filio. Erat igitur Abraham communis pater tam Iudaeis quam Ammonitis. Nunc quum filii Ammon nullo coniunctionis illius respectu vires suas coniungunt cum hostibus, et simul conspirant, non potest excusari eorum crudelitas. Interea non dubium est quin multis aliis sceleribus fuerint obstricti. Nam Deus per prophetam suum non enumerat singula peccata, de quibus exigere vindictam statuerat, sed tantum digito quasi in transitu notat peccatum unum, et in genere pronuntiat singulos populos esse prorsus desperatos, quia obduruerant omnes in sua malitia. Dicit ergo de filiis Ammon, quod *secuerint gravidas.* Quidam הרות accipiunt pro הרים, pro montibus: et tamen non video quae ratio eos inducat, nisi quia putabant absurdum esse secari mulieres gravidas, ut Ammonitae suos fines longius extenderent: hoc autem melius quadrabat in montes, quasi diceret, secuerunt montes, hoc est, terram ipsam: nullum fuit impedimentum, quod non perrumperent Ammonitae: ita eos accendit sua cupiditas inexplebilis, ut montes ipsos secuerint, hoc est violaverint omnem ordinem naturae. Alii metaphorice montes accipiunt pro urbibus munitis. Nam si quis regnum occupare velit, urbes sunt oppositae instar montium. Sed ista expositio nimis est coacta. Iam quum הרות sint mulieres gravidae, non dubito quin debeat hoc nomen accipi in sensu genuino et consueto: sicuti etiam vidimus apud Hoseam. Cur autem dicit propheta Ammonitas secuisse mulieres gravidas? Quasi diceret adeo furiosam fuisse eorum avaritiam, ut nullum omiserint genus saevitiae. Fieri poterit, ut quispiam devoret sua cupiditate totam terram, et tamen ad clementiam sit propensus. Alexander Macedo, etiamsi esset homo sanguinarius, tamen prae se tulit speciem aliquam clementiae: alii autem sunt multo truculentiores, quemadmodum dicit Iesaias (13, 17) de Persis, non appetent pecuniam, sed sanguinem haurient. Sic etiam hoc loco dicit propheta de Ammonitis, non modo illicitis artibus propagasse suos fines, suos fuisse violentis, et fuisse praedones, qui rapuerint bona aliena, sed dicit ne gravidis quidem mulieribus pepercisse. Hoc autem est extremum in urbium expugnatione. Si qua urbs fatigaverit hostem suum, in ipso ardore poterunt et gravidae mulieres interfici, et pueri et infantes. Sed illud est rarum exemplum, nec solet admitti, nisi quum cogit extrema necessitas. Exprobrat igitur Ammonitis, quod non tantum avari fuerint, sed etiam nullum omiserint genus crudelitatis, ut suam cupiditatem explerent. *Secuerunt ergo gravidas mulieres, ut propagarent suos terminos, ego igitur accendam ignem in muro* רבה *qui vorabit*

palatia eius (hic nihil novum propheta adducit, ideo praetereo) *idque in tumultu*, vel in clamore, *die belli*. Significat propheta venturos hostes, qui subito vastent regnum Ammon, et quasi repentinum incendium corriperet aliquam sylvam, hoc fiet in illa die belli, hoc est, simul ac ipsos aggressus fuerit hostis, statim expugnabit, et exiget vindictam qualem meriti sunt *in turbine die tempestatis*. His figuris significat propheta repentinam fore cladem, qua perdentur Ammonitae. Tandem adiungit, *et rex eorum in captivitatem ibit ipse, et principes eius simul.* Quia מלכם fuit idolum illius populi, quidam putarunt poni hic proprium nomen: sed dicit מלכם הוא ושריו, ipse, inquit, et principes eius. Non dubium ergo est, quin propheta appellative designet regem Ammon quum adiungit illi suos proceres. Dicit igitur talem fore cladem regni, ut rex ipse trahatur captivus ab Assyriis. Nec dubium est quin hoc vaticinium impletum fuerit, quanquam non exstant historiae.

CAPUT II.

1. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum* (vel non convertam me, sicuti prius diximus), *quia ipse combussit ossa regis Edom in calcem.* 2. *Et mittam ignem in Moab, qui comedet palatia* קריות (alii vertunt urbium appellative: sed magis arbitror esse proprium nomen loci), *et morietur in tumultu, in strepitu, in clangore tubae.* 3. *Et excidam iudicem e medio eius, et omnes principes eius occidam cum eo, dicit Iehova.*

Hic iam vaticinatur Amos contra Moabitas, et pronuntiat de ipsis quod ante vidimus de aliis gentibus vicinis, nempe Moabitas esse prorsus obstinato animo, ut nulla resipiscentia sperari queat, quoniam addiderint scelera sceleribus, et pervenerint usque ad summum cumulum. Diximus enim quid numerus septenarius valeat. Propheta igitur hic accusat obstinationem in Moabitis. Unde etiam colligimus non fuisse praecipitem Dei vindictam contra ipsos, quia intolerabilis erat eorum malitia, quum ita sua scelera persequuti essent. Speciem vero unam designat, quod *combusserint ossa regis Edom*. Quidam allegorice accipiunt ossa pro fortitudine, quasi dixisset propheta, redactum fuisse totum robur Edom in cineres. Sed illa expositio est coacta: et qui eius sunt autores fatentur etiam se necessitate cogi, quae tamen nulla est. Non placet illis commentum quod legitur apud Rabbinos, corpus regis cuiusdam fuisse exustum, deinde Moabitas abusos fuisse cineribus ad caementum pro calce. Rabbini sic nugantur suo more, quia ubi locus aliquis obscurus occurrit, statim comminiscuntur fabulam: etiamsi nulla historia constet, tamen exercent suum ingenium in illis fabulosis commentis. Hoc etiam mihi displicet: sed interim quid opus est confugere ad allegoriam, quum simpliciter accipere liceat quod propheta dicit, nempe *exustum fuisse cadaver regis Edom*. Neque enim dubito quin propheta barbaram crudelitatem accuset in Moabitis. Effodere cadavera hostium, et ossa exurere, hoc immane est facinus, et prorsus barbarum. Fuit autem magis detestabile in Moabitis, quibus aliqua erat cognatio cum populo Edom: descenderant enim ex eodem genere: et debebat etiam vigere memoria illius propinquitatis, quoniam Abraham aluerat Loth patrem Moabitarum: et ideo obstricti erant Moabitae Idumaeis. Si qua igitur viguisset apud eos humanitas, debebant cohibere suos affectus, ne tam hostiliter pugnarent cum fratribus suis. Nunc quum excedunt omnem rationem belli, et saeviunt in ipsa cadavera, ossa mortuorum exurunt, hoc certe nimis est barbarum quemadmodum dixi. Summa igitur est, Moabitas iam non posse ferri, quia in hoc uno facto specimen praebuerint truculentiae quasi ferinae. Nam si gutta ulla humanitatis in illis fuisset, mitius tractassent fratres suos Idumaeos: nunc autem exurunt *ossa regis in calcem*, id est, in cinerem ossa regis Edom: hinc certe apparet illos oblitos fuisse omnis humanitatis, et aequitatis. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Addit igitur comminationem. *Mittam ignem in Moab, qui vorabit palatia* קריות. Diximus quid propheta sibi velit per has loquendi formas, quod scilicet Deus violenta poena consumet Moabitas quasi incendio, nec posse obstare munita eorum loca, quin vindictam suam exsequatur: quia si palatiis suis superbiant, hoc tamen nihil ipsis proderit. Adiungit etiam, *Morietur Moab in tumultu, in strepitu, in clangore tubae:* hoc est, ego accersam hostes robustos qui pervadant, et non paciscantur cum Moabitis, sed occupent loca omnia et urbes munitas vi et gladio. Hoc enim intelligit propheta per tumultum, per strepitum, per clangorem tubae, quod scilicet non venient in potestatem hostium Moabitae certis legibus et pactis, quemadmodum deditio voluntaria mitigare solet hostilis saevitiae rigorem: hoc non fiet, inquit, quia hostes potientur non opibus modo ipsorum, sed etiam ipsa vita. Tandem adiungit, *et excidam iudicem e medio eius, et occidam principes eius, dicit Iehova.* Deus hic pronuntiat nullum fore amplius regnum Moabitarum, et nullum populi corpus. Scimus enim non posse consistere homines sine aliquo ordine politico. Ergo ubi est aliquis conventus hominum, illic necesse est esse principes qui alios gubernent et moderentur. Quum igitur pronuntiat Deus nullum amplius fore iudicem in Moabitis, tantundem hoc valet ac si diceret

nomen ipsum esse abolendum, quia si staret populus Moab, manerent etiam aliqui principes residui, ut necesse est, quemadmodum diximus. Exstinctis ergo principibus, necesse est etiam populum ipsum perire, ita ut nulla sit residua salus. Non ergo temporalem poenam hic propheta Moabitis denuntiat, sed ultimum exitium, ex quo nunquam resurgant. Haec summa est. Nunc pergamus:

4. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Iehudah, et super quatuor non convertam eum, quia spreverunt* (vel abiecerunt) *legem Iehovae, et statuta eius non custodierunt: et errare eos fecerunt mendacia sua, post quae ambulaverunt patres ipsorum.* 5. *Et mittam ignem in Iehudah, qui devorabit palatia Ierusalem.*

Hic iam incipit Amos sermonem convertere ad tribum Iehudah et regnum illud quod adhuc manebat in familia Davidis. Hactenus verba fecit de profanis et incircumcisis gentibus: fuit hoc praeludium excidii, quod instabat electo populo: quia quum Deus non parceret caeteris, qui per ignorantiam peccaverant, quid futurum erat de populo Israel, qui edoctus fuerat in legis doctrina? Servus enim sciens voluntatem Domini sui, et non faciens eam, dignus est qui longe gravius vapulet. Non potuit igitur Deus ignoscere filiis Abrahae, quos sibi in populum peculiarem adoptaverat: quum tam graves poenas exigeret de gentibus profanis, in quibus excusabilis erat ignorantia, quemadmodum solet fieri inter homines. Verum quidem est iuste perituros omnes qui lege carent, quemadmodum dicit Paulus 2. ad Rom. cap. Sed si fiat comparatio inter filios Israel et miseras gentes, quae in suis erroribus demersae erant, certe dignae erant venia prae illo populo, qui suam contumaciam prodiderat, quasi ex professo vellet Dei vindictam in se accersere. Quum ergo hactenus concionatus sit propheta de gentibus, nunc tandem ad populum electum et filios Abrahae sermonem convertit. Sed loquitur de tribu Iehudah, ex qua ipse erat oriundus, quemadmodum dixi initio, ne scilicet quispiam obiiceret illum blandiri suis popularibus. Migraverat enim in regnum Israel: erat illic inquilinus. Iam videbimus quam severe illos coarguerit. Si ergo tacuisset de tribu Iehudah, poterat obnoxius esse calumniae. Dixissent enim permulti illum colludere cum suis popularibus, et tegere ipsorum flagitia: interim acriter invehi in vicinos, id fieri prava aemulatione, quod scilicet cuperet iterum transferre regnum in familiam Davidis. Ne ergo talis aliqua suspicio maculam adspergeret doctrinae, propheta hic in iudicium vocat regnum Iehudah, et nihilo mitius de Iudaeis loquitur quam de aliis populis. Dicit enim ipsos etiam sua pervicacia sic provocasse iram Dei, ut nulla sit spes veniae, quod scilicet tanta sit scelerum congeries, ut merito iam Deus sumpturus sit ultimam vindictam, quia mediocris castigatio non sufficeret. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Iam venio ad ipsa verba: *quia spreverunt*, inquit, *legem Iehovae*. Hic damnat Iudaeos apostasiae, quod abiecerint cultum Dei, et puram religionis doctrinam. Est hoc gravissimum crimen. Videmus ergo prophetam hic libere, et qua decebat sinceritate damnare scelera populi sui, ideoque non fuisse locum calumniae, si postea severus esset censor et iudex contra Israelitas: quia scilicet hic non leviter attingit delictum aliquod in tribu Iehudah, sed dicit esse apostatas et perfidos, qui abiecerint legem Dei. Sed quaeritur cur tam atrociter accuset Iudaeos propheta, quum tamen adhuc vigeret illic religio, quemadmodum vidimus in vaticiniis Hoseae. Sed facilis responsio est, illic etiam corruptum fuisse Dei cultum, quanquam non ita palam desciverant ut Israelitae. Nam apud Israelitas manebat quidem circumcisio, sed sacrificia eorum polluta erant, templa erant quasi lupanaria: putabant se Deum colere, sed quia templum fuerat erectum in Beth-el contra mandatum Dei, fuit totus ille cultus plenus sacrilegiis. Iudaei erant aliquanto puriores: sed scimus ipsos quoque degenerasse a genuino Dei cultu. Quare non immerito propheta hic dicit sprevisse legem Dei. Sed notanda est expositio, quae mox additur, quod scilicet *non custodierint eius statuta*. Quomodo igitur probat Amos Iudaeos fuisse foedifragos, et repudiata lege Dei delapsos fuisse ad impias superstitiones? quia scilicet non custodierunt praecepta Dei. Videtur tamen hic nimium aspere ipsos tractare. Fieri enim poterit ut quis vel per negligentiam et incuriam, vel alio vitio non prorsus servet mandata Dei, et tamen non ideo sit foedifragus, neque apostata. Respondeo, in his prophetae verbis non perstringi duntaxat negligentiam in Iudaeis, sed damnari ipsos, quod data opera, hoc est, scientes et volentes discesserint a mandatis Dei, excogitaverint sibi diversos cultus. Hoc est igitur non servare praecepta Dei, quum homines non manent sub eius lege, sed audacter sibi fabricant novos cultus, non respiciunt quid Deus iubeat, sed arripiunt quidquid illis placet, ac venit ipsis mentem. Hoc crimen nunc propheta damnat in Iudaeis. Hinc etiam sequitur ipsos sprevisse legem Dei. Neque enim unquam sibi tantum sumerent homines, ut aliquid mutarent in Dei cultu, sed valeret apud eos quae debet Dei reverentia: si hoc esset illis persuasum, non esse sapiendum nisi ex ore Dei, certe continerent se sub eius mandatis. Ubi ergo sibi comminiscuntur novos cultus et fictitios, satis hoc ipso demonstrant se non curare quid velit Dominus, quid praecipiat, quid vetet. Hoc igitur modo spernunt eius legem, vel etiam abiiciunt.

Insignis est hic locus, quia videmus primo damnari gravissimum crimen a propheta, quod Iudaei non se continuerint sub Dei lege, sed sibi sumpserint licentiam aliquid novandi. Hoc est unum. Unde etiam colligimus quanto in pretio apud Deum sit obedientia, sicuti alibi dicitur, meliorem esse omnibus victimis. Iam ne putemus hoc leve esse vel mediocre peccatum, notanda est loquutio, quum dicit, ipsos sprevisse legem Dei. Nemo est qui non exhorreat istud portentum. Neque enim possumus spernere legem Dei, quin violetur eius maiestas. Atqui spiritus sanctus pronuntiat hic legem Dei repudiari, et abiici a nobis, nisi prorsus sequimur quidquid mandat, et etiam manemus intra fines illic nobis praefixos. Nunc tenemus quid intelligat propheta. Iam addit etiam, quod deceperint, vel errare fecerint *ipsos mendacia sua*. Hic confirmat superiorem doctrinam, quia in promptu erat exceptio Iudaeis, facere bono animo quidquid propheta in ipsis damnabat. Sedulo enim colebant Deum: licet miscerent sua fermenta quibus sacrificia corrumpebantur: non erat illis propositum consumere frustra suam substantiam, facere magnos sumptus in sacrificiis, multum etiam laborem impendere, nisi putassent hoc obsequium esse Deo gratum. Quia ergo semper decipit incredulos praetextus bonae intentionis (ut loquuntur), ideo propheta refellit hunc praetextum, et ostendit fallacem ac nihili prorsus esse: non est, inquit, quod obiiciant Deo bonam aliquam intentionem, fallunt eos sua mendacia. Porro dubium non est quin mendacia hic Amos Dei praeceptis opponat. Simul ergo atque declinant homines a verbo Dei, involvunt se multis fallaciis, et nihil aliud quam errare queunt: quod notatu dignum est. Videmus enim quantum arrogent mundus suae prudentiae. Nam simul atque aliquid fabricavimus, nobis arridet, et simiae placet semper suus foetus, ut veteri proverbio dictum est. Praesertim vero vitium hoc grassatur ubi fallaciis nostris corrumpimus et adulteramus Dei cultum. Ideo propheta hic clamat mendacium esse quidquid additur ad verbum Domini, et quidquid homines in cerebro suo excogitant: hoc totum, inquit, plenum est impostura. Iam videmus quid valeat bona intentio: in ea quidem sese obdurant homines, sed non facient, ut Dominus retractet sententiam, quam semel protulit per os prophetae sui. Quare videndum est ut intra fines verbi Dei maneamus, neque transsiliamus vel in dexteram, vel in sinistram partem, quia si tantillum deflectimus a puro Dei verbo, statim impliciti erimus multis mendaciis. Sequitur deinde, *Post quae ambulaverunt patres ipsorum*. Ad verbum est, *Quae ambulaverunt patres ipsorum post ea:* sed nos sensum reddidimus. Hic propheta crimen exaggerat, quod scilicet insatiabilis sit populi furor, quia nunc filii patres suos sequantur. Scimus hoc vitium saeculis omnibus regnasse apud Iudaeos, ut relicto Dei verbo appeterent sua somnia et Satanae fallacias. Nunc quum saepius tentaverit Dominus corrigere vitium hoc per suos prophetas, et nullus profectus sequutus sit, hanc duritiem hic propheta accusat, et hac circumstantia amplificat crimen in Iudaeis: Non est, inquit, hoc novum, quum aemulantur patres suos filii, et illis sunt prorsus similes. Sunt igitur mala ova malorum corvorum. Sic etiam dicebat Stephanus, Vos duri et incircumcisi corde resistitis spiritui sancto, sicuti etiam fecerunt olim patres vestri (Act. 7, 51). Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hinc colligimus quid valeat subterfugium, quo nunc utuntur papistae, quum antiquitatem iactant. Opponunt enim contra legem, prophetas et evangelium hunc clypeum, quod vetus sit eorum religio, quod ipsi non fuerint primi autores, sed sequantur quod iam olim per manus traditum est, ac multis etiam saeculis observatum fuit. Quum plenis buccis hoc praedicant papistae, putant esse unde obturent os Deo, et reiiciant verbum eius. Sed videmus quam frivola sit ista cavillatio, et quam sit nihili apud Deum. Adeo enim propheta non concedit Iudaeis excusationem ab exemplo patrum, ut magis crimen eorum amplificet, quia *sequantur patres suos perfidos*, et qui iam descivorant a lege Domini, quemadmodum etiam dicit Ezechiel cap. 20, Post praecepta patrum vestrorum ne ambuletis. Nunc ergo tenemus quale fuerit hoc crimen, de quo concionatur propheta. Tandem sequitur comminatio quod dicit Dominus, Ignem emittam in Iehudah, qui devorabit palatia Ierusalem. Sed hoc totum iam exposuimus. Pergamus nunc:

6. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Israel et super quatuor non convertam eum* (vel ad eum), *quia emerunt* (vel vendiderunt: quidam enim deducunt a כרה, et putant מ esse literam formalem nominis. Alii autem deducunt a מכר quod est vendere, vel mercari. Sed sensus prophetae eodem redit, quia intelligit quasi ad nundinationem expositos fuisse iustos: ideoque praestabit vertere, pretium ipsorum: quasi diceret, commercium non secus ac de merce venale fuisse habitum, quoniam ergo emerunt) *iustum pro argento, et miserum pro calceamentis.*

Hic iam propheta aggreditur Israelitas, ad quos missus fuerat, quemadmodum initio diximus. Iam omittit alios omnes populos. Negotium enim habebat cum Israelitis, quorum erat peculiaris doctor. Sed voluit illis proponere quasi in diversis speculis iudicium Dei, quod ipsos manebat, quo melius expergefierent. Voluit etiam in ipsis Iudaeis ostendere extremam vindictam, Dei, quum tamen maior illic esset integritas, saltem adhuc purior illic vi-

2*

misericordias, quae debitae erant posteris Iacob propter sanguinis propinquitatem. Sed sensus prophetae satis clarus est, quod scilicet misericordias suas violaverint, hoc est, exuerint omnem pietatis sensum et primos naturae affectus abiecerint. Vocat igitur misericordias Edom, quibus debuit affici: sed quia abiecit omnem humanitatis curam, nulla fuit in eo misericordia, quae esse debebat. Addit postea, *ira eius rapuit perpetuo.* Comparat hic feris bestiis saevitiam Idumaeorum, quod scilicet grassati fuerint, quemadmodum ferae truculentae, et non pepercerint suo sanguini. Rapuerunt igitur perpetuo, hoc est, sine ullo fine: et indignationem suam servarunt perpetuo. Videtur propheta alludere ad Edom vel Esau, qui pater erat illius gentis. Scimus enim illum diu fovisse iracundiam suam adversus fratrem: quia non audebat patre vivo fratrem interficere. Dicebat igitur, Ego differam usque ad mortem patris, tunc ego me ulciscar. Quum ergo aluerit illud crudele odium Esau contra fratrem Iacob, hic propheta eiusdem criminis posteros accusat: ac si diceret, nimium similes esse patri suo, vel nimis referre perversum eius ingenium, quod scilicet vindictam suam foveant in cordibus, et custodiant perpetuo: hoc est, sint prorsus implacabiles. Credibile est fuisse alias odii causas inter Idumaeos et posteros Iacob: sed debebant tamen si quid esset iracundiae remittere fratribus suis. Hoc prodigium est non ferendum: ubi saltem non reconciliat respectus sanguinis eos, qui sanctis vinculis inter se coniuncti sunt. Videmus ergo quorsum spectet consilium prophetae. Unde etiam colligimus, gravius multo damnari Idumaeos quam priores, quod scilicet in sua viscera tam crudeliter saevierint. Tandem dicit, *Mittam ignem in Theman, qui comedet palatia Bozrah.* Semper ignis nomine significat quamlibet speciem excidii. Sed comparat vindictam Dei incendio. Scimus ubi ignis semel corripuit non modo unam domum, sed totam urbem, non esse locum remedio. Sic etiam nunc dicit propheta fore horribilem Dei vindictam, quae absumat quidquid fuerit odii. Mittam ergo ignem in Theman, quae erat urbs primaria Idumaeae, quemadmodum satis notum est. Nunc pergamus:

13. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus filiorum Ammon et super quatuor non ero ei propitius: quia secuerunt gravidas* (praegnantes) *Gilead, ut propagarent suum terminum.* 14. *Et accendam ignem in muro Rabbah, qui vorabit palatia eius in clamore* (vel iubilo) *in die proelii, in turbine die tempestatis.* 15. *Et transibit rex eorum in captivitatem, ipse et principes eius simul, dicit Iehova.*

Nunc vaticinatur contra Ammonitas, qui trahebant etiam originem a communi gente. Erant enim posteri Loth, quemadmodum satis notum est. Loth autem fuerat habitus quasi filius Abrahae: nec dubium est quin Abraham, quum eum adduceret secum ex patria, aluerit eum pro filio. Erat igitur Abraham communis pater tam Iudaeis quam Ammonitis. Nunc quum filii Ammon nullo coniunctionis illius respectu vires suas coniungunt cum hostibus, et simul conspirant, non potest excusari eorum crudelitas. Interea non dubium est quin multis aliis sceleribus fuerint obstricti. Nam Deus per prophetam suum non enumerat singula peccata, de quibus exigere vindictam statuerat, sed tantum digito quasi in transitu notat peccatum unum, et in genere pronuntiat singulos populos esse prorsus desperatos, quia obduruerant omnes in sua malitia. Dicit ergo de filiis Ammon, quod *secuerint gravidas.* Quidam הרות accipiunt pro הרים, pro montibus: et tamen non video quae ratio eos inducat, nisi quia putabant absurdum esse secari mulieres gravidas, ut Ammonitae suos fines longius extenderent: hoc autem melius quadrabat in montes, quasi diceret, secuerunt montes, hoc est, terram ipsam: nullum fuit impedimentum, quod non perrumperent Ammonitae: ita eos accendit sua cupiditas inexplebilis, ut montes ipsos secuerint, hoc est violaverint omnem ordinem naturae. Alii metaphorice montes accipiunt pro urbibus munitis. Nam si quis regnum occupare velit, urbes sunt oppositae instar montium. Sed ista expositio nimis est coacta. Iam quum הרות sint mulieres gravidae, non dubito quin debeat hoc nomen accipi in sensu genuino et consueto: sicuti etiam vidimus apud Hoseam. Cur autem dicit propheta Ammonitas secuisse mulieres gravidas? Quasi diceret adeo furiosam fuisse eorum avaritiam, ut nullum omiserint genus saevitiae. Fieri poterit, ut quispiam devoret sua cupiditate totam terram, et tamen ad clementiam sit propensus. Alexander Macedo, etiamsi esset homo sanguinarius, tamen prae se tulit speciem aliquam clementiae: alii autem sunt multo truculentiores, quemadmodum dicit Iesaias (13, 17) de Persis, non appetent pecuniam, sed sanguinem haurient. Sic etiam hoc loco dicit propheta de Ammonitis, non modo illicitis artibus propagasse suos fines, usos fuisse violentia, et fuisse praedones, qui rapuerint bona aliena, sed dicit ne gravidis quidem mulieribus pepercisse. Hoc autem est extremum in urbium expugnatione. Si qua urbs fatigaverit hostem suum, in ipso ardore poterunt et gravidae mulieres interfici, et pueri et infantes. Sed illud est rarum exemplum, nec solet admitti, nisi quum cogit extrema necessitas. Exprobrat igitur Ammonitis, quod non tantum avari fuerint, sed etiam nullum omiserint genus crudelitatis, ut suam cupiditatem explerent. *Secuerunt ergo gravidas mulieres, ut propagarent suos terminos, ego igitur accendam ignem in muro* רבה *qui vorabit*

palatia eius (hic nihil novum propheta adducit, ideo praetereo) *idque in tumultu*, vel in clamore, *die belli*. Significat propheta venturos hostes, qui subito vastent regnum Ammon, et quasi repentinum incendium corriperet aliquam sylvam, hoc fiet in illa die belli, hoc est, simul ac ipsos aggressus fuerit hostis, statim expugnabit, et exiget vindictam qualem meriti sunt *in turbine die tempestatis*. His figuris significat propheta repentinam fore cladem, qua perdentur Ammonitae. Tandem adiungit, *et rex eorum in captivitatem ibit ipse, et principes eius simul*. Quia מלכם fuit idolum illius populi, quidam putarunt poni hic proprium nomen: sed dicit מלכם היא ושריו, ipse, inquit, et principes eius. Non dubium ergo est, quin propheta appellative designet regem Ammon quum adiungit illi suos proceres. Dicit igitur talem fore cladem regni, ut rex ipse trahatur captivus ab Assyriis. Nec dubium est quin hoc vaticinium impletum fuerit, quanquam non exstant historiae.

CAPUT II.

1. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Moab, et super quatuor non convertam eum* (vel non convertam me, sicuti prius diximus), *quia ipse combussit ossa regis Edom in calcem*. 2. *Et mittam ignem in Moab, qui comedet palatia* קריות (alii vertunt urbium appellative: sed magis arbitror esse proprium nomen loci), *et morietur in tumultu, in strepitu, in clangore tubae*. 3. *Et excidam iudicem e medio eius, et omnes principes eius occidam cum eo, dicit Iehova.*

Hic iam vaticinatur Amos contra Moabitas, et pronuntiat de ipsis quod ante vidimus de aliis gentibus vicinis, nempe Moabitas esse prorsus obstinato animo, ut nulla resipiscentia sperari queat, quoniam addiderint scelera sceleribus, et pervenerint usque ad summum cumulum. Diximus enim quid numerus septenarius valeat. Propheta igitur hic accusat obstinationem in Moabitis. Unde etiam colligimus non fuisse praecipitem Dei vindictam contra ipsos, quia intolerabilis erat eorum malitia, quum ita sua scelera persequuti essent. Speciem vero unam designat, quod *combusserint ossa regis Edom*. Quidam allegorice accipiunt ossa pro fortitudine, quasi dixisset propheta, redactum fuisse totum robur Edom in cineres. Sed illa expositio est coacta: et qui eius sunt autores fatentur etiam se necessitate cogi, quae tamen nulla est. Non placet illis commentum quod legitur apud Rabbinos, corpus regis cuiusdam fuisse exustum, deinde Moabitas abusos fuisse cineribus ad caementum pro calce. Rabbini sic nugantur suo more, quia ubi locus aliquis obscurus occurrit, statim comminiscuntur fabulam: etiamsi nulla historia constet, tamen exercent suum ingenium in illis fabulosis commentis. Hoc etiam mihi displicet: sed interim quid opus est confugere ad allegoriam, quum simpliciter accipere liceat quod propheta dicit, nempe *exustum fuisse cadaver regis Edom*. Neque enim dubito quin propheta barbaram crudelitatem accuset in Moabitis. Effodere cadavera hostium, et ossa exurere, hoc immane est facinus, et prorsus barbarum. Fuit autem magis detestabile in Moabitis, quibus aliqua erat cognatio cum populo Edom: descenderant enim ex eodem genere: et debebat etiam vigere memoria illius propinquitatis, quoniam Abraham aluerat Loth patrem Moabitarum: et ideo obstricti erant Moabitae Idumaeis. Si qua igitur viguisset apud eos humanitas, debebant cohibere suos affectus, ne tam hostiliter pugnarent cum fratribus suis. Nunc quum excedunt omnem rationem belli, et saeviunt in ipsa cadavera, ossa mortuorum exurunt, hoc certe nimis est barbarum quemadmodum dixi. Summa igitur est, Moabitas iam non posse ferri, quia in hoc uno facto specimen praebuerint truculentiae quasi ferinae. Nam si gutta ulla humanitatis in illis fuisset, mitius tractassent fratres suos Idumaeos: nunc autem exurunt *ossa regis in calcem*, id est, in cinerem ossa regis Edom: hinc certe apparet illos oblitos fuisse omnis humanitatis, et aequitatis. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Addit igitur comminationem. *Mittam ignem in Moab, qui vorabit palatia* קריות. Diximus quid propheta sibi velit per has loquendi formas, quod scilicet Deus violenta poena consumet Moabitas quasi incendio, nec posse obstare munita eorum loca, quin vindictam suam exsequatur: quia si palatiis suis superbiant, hoc tamen nihil ipsis proderit. Adiungit etiam, *Morietur Moab in tumultu, in strepitu, in clangore tubae:* hoc est, ego accersam hostes robustos qui pervadant, et non paciscantur cum Moabitis, sed occupent loca omnia et urbes munitas vi et gladio. Hoc enim intelligit propheta per tumultum, per strepitum, per clangorem tubae, quod scilicet non venient in potestatem hostium Moabitae certis legibus et pactis, quemadmodum deditio voluntaria mitigare solet hostilis saevitiae rigorem: hoc non fiet, inquit, quia hostes potientur non opibus modo ipsorum, sed etiam ipsa vita. Tandem adiungit, *et excidam iudicem e medio eius, et occidam principes eius, dicit Iehova*. Deus hic pronuntiat nullum fore amplius regnum Moabitarum, et nullum populi corpus. Scimus enim non posse consistere homines sine aliquo ordine politico. Ergo ubi est aliquis conventus hominum, illic necesse est esse principes qui alios gubernent et moderentur. Quum igitur pronuntiat Deus nullum amplius fore iudicem in Moabitis, tantundem hoc valet ac si diceret

nomen ipsum esse abolendum, quia si staret populus Moab, manerent etiam aliqui principes residui, ut necesse est, quemadmodum diximus. Exstinctis ergo principibus, necesse est etiam populum ipsum perire, ita ut nulla sit residua salus. Non ergo temporalem poenam hic propheta Moabitis denuntiat, sed ultimum exitium, ex quo nunquam resurgant. Haec summa est. Nunc pergamus:

4. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Iehudah, et super quatuor non convertam eum, quia spreverunt* (vel abiecerunt) *legem Iehovae, et statuta eius non custodierunt: et errare eos fecerunt mendacia sua, post quae ambulaverunt patres ipsorum.* 5. *Et mittam ignem in Iehudah, qui devorabit palatia Ierusalem.*

Hic iam incipit Amos sermonem convertere ad tribum Iehudah et regnum illud quod adhuc manebat in familia Davidis. Hactenus verba fecit de profanis et incircumcisis gentibus: fuit hoc praeludium excidii, quod instabat electo populo: quia quum Deus non parceret caeteris, qui per ignorantiam peccaverant, quid futurum erat de populo Israel, qui edoctus fuerat in legis doctrina? Servus enim sciens voluntatem Domini sui, et non faciens eam, dignus est qui longe gravius vapulet. Non potuit igitur Deus ignoscere filiis Abrahae, quos sibi in populum peculiarem adoptaverat: quum tam graves poenas exigeret de gentibus profanis, in quibus excusabilis erat ignorantia, quemadmodum solet fieri inter homines. Verum quidem est iuste perituros omnes qui lege carent, quemadmodum dicit Paulus 2. ad Rom. cap. Sed si fiat comparatio inter filios Israel et miseras gentes, quae in suis erroribus demersae erant, certe dignae erant venia prae illo populo, qui suam contumaciam prodiderat, quasi ex professo vellet Dei vindictam in se accersere. Quum ergo hactenus concionatus sit propheta de gentibus, nunc tandem ad populum electum et filios Abrahae sermonem convertit. Sed loquitur de tribu Iehudah, ex qua ipse erat oriundus, quemadmodum dixi initio, ne scilicet quispiam obiiceret illum blandiri suis popularibus. Migraverat enim in regnum Israel: erat illic inquilinus. Iam videbimus quam severe illos coarguerit. Si ergo tacuisset de tribu Iehudah, poterat obnoxius esse calumniae. Dixissent enim permulti illum colludere cum suis popularibus, et tegere ipsorum flagitia: interim acriter invehi in vicinos, id fieri prava aemulatione, quod scilicet cuperet iterum transferre regnum in familiam Davidis. Ne ergo talis aliqua suspicio maculam adspergeret doctrinae, propheta hic in iudicium vocat regnum Iehudah, et nihilo mitius de Iudaeis loquitur quam de aliis populis. Dicit enim ipsos etiam sua pervicacia sic provocasse iram Dei, ut nulla sit spes veniae, quod scilicet tanta sit scelerum congeries, ut merito iam Deus sumpturus sit ultimam vindictam, quia mediocris castigatio non sufficeret. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Iam venio ad ipsa verba: *quia spreverunt*, inquit, *legem Iehovae*. Hic damnat Iudaeos apostasiae, quod abiecerint cultum Dei, et puram religionis doctrinam. Est hoc gravissimum crimen. Videmus ergo prophetam hic libere, et qua decebat sinceritate damnare scelera populi sui, ideoque non fuisse locum calumniae, si postea severus esset censor et iudex contra Israelitas: quia scilicet hic non leviter attingit delictum aliquod in tribu Iehudah, sed dicit esse apostatas et perfidos, qui abiecerint legem Dei. Sed quaeritur cur tam atrociter accuset Iudaeos propheta, quum tamen adhuc vigeret illic religio, quemadmodum vidimus in vaticiniis Hoseae. Sed facilis responsio est, illic etiam corruptum fuisse Dei cultum, quanquam non ita palam desciverant ut Israelitae. Nam apud Israelitas manebat quidem circumcisio, sed sacrificia eorum polluta erant, templa erant quasi lupanaria: putabant se Deum colere, sed quia templum fuerat erectum in Beth-el contra mandatum Dei, fuit totus ille cultus plenus sacrilegiis. Iudaei erant aliquanto puriores: sed scimus ipsos quoque degenerasse a genuino Dei cultu. Quare non immerito propheta hic dicit sprevisse legem Dei. Sed notanda est expositio, quae mox additur, quod scilicet *non custodierint eius statuta.* Quomodo igitur probat Amos Iudaeos fuisse foedifragos, et repudiata lege Dei delapsos fuisse ad impias superstitiones? quia scilicet non custodierunt praecepta Dei. Videtur tamen hic nimium aspere ipsos tractare. Fieri enim poterit ut quis vel per negligentiam et incuriam, vel alio vitio non prorsus servet mandata Dei, et tamen non ideo sit foedifragus, neque apostata. Respondeo, in his prophetae verbis non perstringi duntaxat negligentiam in Iudaeis, sed damnari ipsos, quod data opera, hoc est, scientes et volentes discesserint a mandatis Dei, excogitaverint sibi diversos cultus. Hoc est igitur non servare praecepta Dei, quum homines non manent sub eius lege, sed audacter sibi fabricant novos cultus, non respiciunt quid Deus iubeat, sed arripiunt quidquid illis placet, ac venit ipsis mentem. Hoc crimen nunc propheta damnat in Iudaeis. Hinc etiam sequitur ipsos sprevisse legem Dei. Neque enim unquam sibi tantum sumerent homines, ut aliquid mutarent in Dei cultu, sed valeret apud eos quae debet Dei reverentia: si hoc esset illis persuasum, non esse sapiendum nisi ex ore Dei, certe continerent se sub eius mandatis. Ubi ergo sibi comminiscuntur novos cultus et fictitios, satis hoc ipso demonstrant se non curare quid velit Dominus, quid praecipiat, quid vetet. Hoc igitur modo spernunt eius legem, vel etiam abiiciunt.

Insignis est hic locus, quia videmus primo damnari gravissimum crimen a propheta, quod Iudaei non se continuerint sub Dei lege, sed sibi sumpserint licentiam aliquid novandi. Hoc est unum. Unde etiam colligimus quanto in pretio apud Deum sit obedientia, sicuti alibi dicitur, meliorem esse omnibus victimis. Iam ne putemus hoc leve esse vel mediocre peccatum, notanda est loquutio, quum dicit, ipsos sprevisse legem Dei. Nemo est qui non exhorreat istud portentum. Neque enim possumus spernere legem Dei, quin violetur eius maiestas. Atqui spiritus sanctus pronuntiat hic legem Dei repudiari, et abiici a nobis, nisi prorsus sequimur quidquid mandat, et etiam maneamus intra fines illic nobis praefixos. Nunc tenemus quid intelligat propheta. Iam addit etiam, quod deceperint, vel errare fecerint *ipsos mendacia sua.* Hic confirmat superiorem doctrinam, quia in promptu erat exceptio Iudaeis, facere bono animo quidquid propheta in ipsis damnabat. Sedulo enim colebant Deum: licet miscerent sua fermenta quibus sacrificia corrumpebantur: neu erat illis propositum consumere frustra suam substantiam, facere magnos sumptus in sacrificiis, multum etiam laborem impendere, nisi putassent hoc obsequium esse Deo gratum. Quia ergo semper decipit incredulos praetextus bonae intentionis (ut loquuntur), ideo propheta refellit huno praetextum, et ostendit fallacem ac nihili prorsus esse: non est, inquit, quod obiiciant Deo bonam aliquam intentionem, fallunt eos sua mendacia. Porro dubium non est quin mendacia hic Amos Dei praeceptis opponat. Simul ergo atque declinant homines a verbo Dei, involvunt se multis fallaciis, et nihil aliud quam errare queunt: quod notatu dignum est. Videmus enim quantum arroget mundus suae prudentiae. Nam simul atque aliquid fabricavimus, nobis arridet, et simiae placet semper suus foetus, ut veteri proverbio dictum est. Praesertim vero vitium hoc grassatur ubi fallaciis nostris corrumpimus et adulteramus Dei cultum. Ideo propheta hic clamat mendacium esse quidquid additur ad verbum Domini, et quidquid homines in cerebro suo excogitant: hoc totum, inquit, plenum est imposturа. Iam videmus quid valeat bona intentio: in ea quidem sese obdurant homines, sed non facient, ut Dominus retractet sententiam, quam semel protulit per os prophetae sui. Quare videndum est ut intra fines verbi Dei maneamus, neque transsiliamus vel in dexteram, vel in sinistram partem, quia si tantillum deflectimus a puro Dei verbo, statim impliciti orimus multis mendaciis. Sequitur deinde, *Post quae ambulaverunt patres ipsorum.* Ad verbum est, *Quae ambulaverunt patres ipsorum post ea:* sed nos sensum reddidimus. Hic propheta crimen exaggerat, quod scilicet insatiabilis sit populi furor, quia nunc filii patres suos sequantur. Scimus hoc vitium saeculis omnibus regnasse apud Iudaeos, ut relicto Dei verbo appeterent sua somnia et Satanae fallacias. Nunc quum saepius tentaverit Dominus corrigere vitium hoc per suos prophetas, et nullus profectus sequutus sit, hanc duritiem hic propheta accusat, et hac circumstantia amplificat crimen in Iudaeis: Non est, inquit, hoc novum, quum aemulantur patres suos filii, et illis sunt prorsus similes. Sunt igitur mala ova malorum corvorum. Sic etiam dicebat Stephanus, Vos duri et incircumcisi corde resistitis spiritui sancto, sicuti etiam fecerunt olim patres vestri (Act. 7, 51). Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hinc colligimus quid valeat subterfugium, quo nunc utuntur papistae, quum antiquitatem iactant. Opponunt enim contra legem, prophetas et evangelium hunc clypeum, quod vetus sit eorum religio, quod ipsi non fuerint primi autores, sed sequantur quod iam olim per manus traditum est, ac multis etiam saeculis observatum fuit. Quum pleuis buccis hoc praedicant papistae, putant esse unde obturent os Deo, et reiiciant verbum eius. Sed videmus quam frivola sit ista cavillatio, et quam sit nihili apud Deum. Adeo enim propheta non concedit Iudaeis excusationem ab exemplo patrum, ut magis crimen eorum amplificet, quia *sequantur patres suos perfidos,* et qui iam desciverant a lege Domini, quemadmodum etiam dicit Ezechiel cap. 20, Post praecepta patrum vestrorum ne ambuletis. Nunc ergo tenemus quale fuerit hoc crimen, de quo concionatur propheta. Tandem sequitur comminatio quod dicit Dominus, Ignem emittam in Iehudah, qui devorabit palatia Ierusalem. Sed hoc totum iam exposuimus. Pergamus nunc:

6. *Sic dicit Iehova, Super tribus sceleribus Israel et super quatuor non convertam eum* (vel ad eum), *quia emerunt* (vel vendiderunt: quidam enim deducunt a כרה, et putant מ esse literam formalem nominis. Alii autem deducunt a מכר quod est vendere, vel mercari. Sed sensus prophetae eodem redit, quia intelligit quasi ad nundinationem expositos fuisse iustos: ideoque praestabit vertere, pretium ipsorum: quasi diceret, commercium non secus ac de merce venale fuisse habitum, quoniam ergo emerunt) *iustum pro argento, et miserum pro calceamentis.*

Hic iam propheta aggreditur Israelitas, ad quos missus fuerat, quemadmodum initio diximus. Iam omittit alios omnes populos. Negotium enim habebat cum Israelitis, quorum erat peculiaris doctor. Sed voluit illis proponere quasi in diversis speculis iudicium Dei, quod ipsos manebat, quo melius expergefierent. Voluit etiam in ipsis Iudaeis ostendere extremam vindictam, Dei, quum tamen maior illic esset integritas, saltem adhuc purior illic vi-

geret religio et Dei reverentia. Hoc modo praeparavit Israelitas ne praefracte qua erant superbia respuerent eius doctrinam. Nunc ergo ipsos compellat, et dicit esse obstinatos in multis sceleribus. Summa est: si Moabitae, Idumaei, Tyrii, Sidonii et similes, si Iudaei etiam perditae sunt obstinationis, ita ut morbi eorum sint incurabiles, et malitia eorum iam non sit tolerabilis coram Deo, Israelitas esse in eodem gradu: quia ipsi quoque multis modis perstiterint in sua malitia, et provocaverint iram Dei, neque resipuerint, quum tamen Deus ipsos diu exspectaverit: et hortatus etiam sit ad poenitentiam. Iam memoria repetere convenit quod prius diximus. Si enim saeculo illo ita grassata fuit impietas, ita praevaluit Dei contemptus, ut non possent revocari homines ad sanam mentem, et si passim exundavit iniquitas (quia non accusat Amos paucos homines sed multos populos) hodie videndum est ne communes corruptelae nos involvant: quia certe mundus longe deterior est quam tunc fuit: imo quum propheta hic dicat tam Israelitas quam Iudaeos fuisse prorsus desperatos in sua obstinatione, non est cur hodie nos fallamus inani titulo, si gestamus insigne fidei, quia baptisati sumus: si etiam aliae notae nobis suppetunt, quae videntur residere in Dei ecclesia: tamen nos non propterea eximi a reatu si nobis permittimus eam licentiam quae hic damnatur a propheta tam in Israelitis quam in Iudaeis, quod scilicet obduruerant ad omnem doctrinam, ad omnes admonitiones. Ergo haec exempla excitent in nobis attentionem, ne scilicet obdurescamus, quemadmodum illi, ut tandem cogatur Dominus ultimam vindictam de nobis exigere. Nunc videndum est quid accuset propheta in Israele. Incipit a crudelibus eorum factis: sed totum librum deinde consumet in obiurgationibus: usque ad finem semper continua erit accusatio scelerum, quae tunc dominabantur in populo israelitico. Non ergo speciem unam designat, quemadmodum in aliis populis, sed executiet omnia vitia, quibus laborabat populus ille, ac si quis anatomen perfectam faceret. Sed videbimus illa suo ordine. Iam quod ad principium istud pertinet, dicit propheta *venditum fuisse iustum argento, imo calceamentis inter Israelitas.* Quaeri potest cur non potius ordiatur ab eorum superstitionibus quibus vincebant Iudaeos. Nam si Deus Ierosolymam et templum suum excidi voluit propterea quod declinaverant ad superstitiones et adulterinos cultus, quanto hoc magis fieri debuit in Israelitis? Nam perverterant totam legem: erant prorsus degeneres. Circumcisio enim nihil aliud erat quam profanatio foederis Dei. Cur igitur hoc propheta non attingit? Respondeo, quoniam superstitio iam per multos annos illic grassata fuerat propheta eam non attingit: sed postea videbimus ipsum non pepercisse illis pravis corruptelis, quae regnabant apud Israelitas. Acriter enim exagitabit omnes illorum superstitiones, sed id faciet suo loco. Nunc autem opus fuit a notis principiis incipere, et hoc erat longe commodius, quia si initio loquutus esset de superstitionibus, dixissent se tamen Deum colere. Maluit igitur damnare ipsos Iudaeos, quod alienati fuerint a puris Dei mandatis. Quantum ad Israelitas spectat, hic coarguit crassa scelera in ipsis. Ubi autem convicti fuerint crudelitatis, impudicitiae, rapacitatis, multarum libidinum: ubi ergo foeditates istae detectae fuerint, iam locus erit multo opportunior clamandi contra superstitiones. Hunc ordinem consulto servat propheta noster, quemadmodum melius ex contextu videbimus, Iam redeo ad verba ipsa. Dicit ergo *fuisse venditum iustum argento, et pauperem pro calceamentis.* Significat nihil fuisse iuris vel aequitatis apud Israelitas, quia filios Dei venales habebant. Hoc autem valde indignum est, quod nullum sit remedium iniuriis. Nam facile colligere licet, prophetam hic stylum stringere contra ipsos iudices, qui rerum tunc potiebantur: dicit venditum fuisse iustum argento, hoc non potest competere in homines privatos, sed proprie aptatur ipsis iudicibus, quorum munus erat porrigere manum miseris et pauperibus, ulcisci etiam iniurias, et ius suum cuique tribuere. Ergo perinde est ac si dixisset propheta regnare apud Israelitas effraenem licentiam, ita ut iusti homines expositi sint praedae, et sint quasi venales. Primum dicit *eos venire pro argento,* tandem addit *pro calceamentis.* Et hoc diligenter notandum est, quia ubi semel deflectere coeperint homines a recto cursu, prostituunt se absque ullo pudore. Initio si quis adoriatur virum iustum et integrum, et immunem a corruptelis, non statim vincetur, etiamsi oblatum fuerit magnum pretium, constabit tamen sibi: sed ubi decem aureis vendiderit fidem suam, postea venalis erit, quemadmodum solent mulieres. Mulier quae est adhuc integra non poterit tam facile abduci a fide coniugali: poterit tamen corrumpi magno pretio: tandem se prostituet, ita ut frusto panis venalis sit. Idem etiam cernitur in ipsis iudicibus. Qui ergo initio argentum appetunt, hoc est, qui corrumpi non possunt nisi opima et pingui praeda, postea etiam vilissima mercede fidem suam proiiciunt. Nullus enim amplius in his residuus est pudor. Hoc propheta notat his verbis, quod iustum vendiderint argento, hoc est, addixerint pretio: deinde quod etiam vilissima mercede corrupti fuerint, nempe si quis offerret par calceamentorum, illos absque verecundia ultro ire obviam ad captanda spolia: ita ut ingularent etiam innocentissimos quosque. Nunc ergo videmus quod crimen accuset Amos in Israelitis. Non poterant hic quidquam obiicere, quemadmodum si de superstitionibus ipsorum verba fecisset. Voluit igitur autoritatem acquirere in istis manifestis criminibus

coarguendis. Postea, quemadmodum dictum fuit, opportune disseret de fictitio cultu, quem susceperant reiecta lege Dei. Sequitur:

7. *Anhelantes super pulverem terrae ad caput inopum, viam miserorum* (vel pauperum) *deflectere facient: vir et pater eius ingredientur ad puellam ut profanent nomen sanctum meum* (vel nomen sanctitatis meae).

Hic inexplebilem avaritiam primo accusat Amos, quod scilicet anhelent ad capita pauperum super pulverem terrae. Male intelligitur hic locus meo iudicio. שאף significat anhelare, et respirare: metaphorice etiam saepe capitur pro appetere. Vertunt igitur quidam, Appetunt capita pauperum ad pulverem terrae, hoc est, cupide vident deiectos innoxios homines, et prostratos in terram. Sed nihil opus est multis verbis commentum illud refellere, quod videtis esse coactum. Alii exponunt quod sua cupiditate deiiciant miseros homines in pulverem. Putant igitur coniungi pravam cupiditatem simul cum violentia, imo affectum ponunt pro ipso actu. Sed quid opus est confugere ad istos extraneos sensus, quum verba prophetae liquida sint et clara per se? Dicit *anhelare ad capita pauperum super terram*, ac si diceret non contentos ubi deiecerint miseros homines, adhuc tamen cupide inhiare, donec ipsos prorsus interfecerint. Nihil ergo mutandum, vel addendum est in prophetae verbis quae optime conveniunt, quod scilicet suspirent prae cupiditate ad capita pauperum, ubi tamen iam deiecti sunt, et prostrati in pulverem: debebant saturari ista miseria, quum viderent pauperes sibi esse obnoxios, et iacere sub pedibus suis. Ubi autem adhuc inexplebilis cupiditas eos inflammat, ut maiorem poenam expetant de pauperibus et miseris hominibus, nonne belluina est prorsus ista rabies? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Postea ostendit denuo quod prius dixit superiore versu, Israelitas scilicet deditos esse rapacitati, avaritiae, et omnibus modis esse crudeles. Tandem addit, *et viam miserorum pervertunt.* Adhuc invehitur in ipsos iudices. Neque enim quadrare potest hoc in privatos homines, sed proprie in iudices competit, quod pretio corrupti tollunt ius omne, et aequitatem labefactant: ita ut qui optimam causam attulerit, tamen discedat vacuus, quia scilicet non affert satis amplam mercedem. Nunc ergo videmus quodnam crimen accuset in Israelitis. Iam sequitur alia obiurgatio contra libidines.

Sequitur in versu septimo, *filium et patrem fuisse ingressos ad eandem puellam:* ubi propheta accusat effraenes libidines, quae tunc regnabant in populo Israel, ut promiscui essent, atque etiam incestuosi concubitus. Scimus hoc portentum esse detestabile, si rem habeant cum una muliere pater et filius. Naturae enim sensus abhorret a tali flagitio. Atqui tam proiecti erant in suas libidines Israelitae, ut communis esset eadem mulier patri et filio: quemadmodum necesse est id contingere, ubi homines nimiam licentiam sibi permittunt. Scortum enim facile admittet filium et patrem sine discrimine, quia nullus est pudor: deinde nullus timor Dei etiam retinet mulieres foedas et deditas turpitudini. Ergo hoc nimis erit vulgare exemplum, ut pater et filius sese commisceant, atque ita polluant incesto concubitu. Sed tamen hoc non minuit culpam coram Deo, ubi homines excaecati sua libidine nullum amplius discrimen tenent, sed absque ullo delectu et pudore sequuntur suam libidinem. Hoc ergo si contingat, certo apparet nullum amplius vigere timorem Dei, sed extinctum etiam esse ipsum sensum naturae. Merito igitur propheta crimen hoc in Israelitis nunc damnat, Quod pater et filius ingressi sint ad unam mulierem. Additur etiam amplificatio criminis, quod hoc modo polluerint nomen sanctum Dei. Scimus enim ea lege fuisse electum populum Israel, ut invocaretur illic Dei nomen. Et celebris est illa sententia, quae toties repetitur apud Mosen, Sancti estote, quia sanctus sum. Non poterant igitur se inquinare filii Israel, quin simul pollnerent nomen Dei, quod erat illis insculptum. Deus ergo conqueritur hic de sacrilegio illo, quod scilicet non tantum se ipsos contaminaverint filii Israel, sed etiam profanaverint quidquid sancitum erat apud eos, quia scilicet ludibrio expositum fuit nomen Dei quum populus illo ita fraenum laxaret turpitudini suae. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sequitur:

8. *Et super vestes oppignoratas accubuerunt prope omne altare, et vinum damnatorum biberunt in domo Dei sui.*

Hic rursus invehitur propheta in avaritiam populi: praesertim vero sermonem dirigit contra ipsos proceres, quia quod hic notatur non potuit esse in ipso vulgo. Neque enim poterant plebeii homines et obscuri ex praeda ista iudiciaria epulas instituere. Non dubium igitur est quin propheta hanc luxuriam una cum rapacitate in ipsis proceribus damnet. Dicit *accubuisse super vestes oppignoratas prope omne altare.* Deus vetuerat lege sua, ne quis pignus sumeret a paupere, quo ipso opus haberet ad subsidia vitae suae et quotidianos usus. Exempli gratia, lege prohibitum erat ne quis spoliaret pauperem suo pallio vel tunica, ne quis culcitram acciperet, vel tolleret aliquid simile, quo carere non poterat. Nunc autem propheta accusat Israelitas, quod arripiant sine delectu pignora et

geret religio et Dei reverentia. Hoc modo praeparavit Israelitas ne praefracte qua erant superbia respuerent eius doctrinam. Nunc ergo ipsos compellat, et dicit esse obstinatos in multis sceleribus. Summa est: si Moabitae, Idumaei, Tyrii, Sidonii et similes, si Iudaei etiam perditae sunt obstinationis, ita ut morbi eorum sint incurabiles, et malitia eorum iam non sit tolerabilis coram Deo, Israelitas esse in eodem gradu: quia ipsi quoque multis modis perstiterint in sua malitia, et provocaverint iram Dei, neque resipuerint, quum tamen Deus ipsos diu exspectaverit: et hortatus etiam sit ad poenitentiam. Iam memoria repetere convenit quod prius diximus. Si enim saeculo illo ita grassata fuit impietas, ita praevaluit Dei contemptus, ut non possent revocari homines ad sanam mentem, et si passim exundavit iniquitas (quia non accusat Amos paucos homines sed multos populos) hodie videndum est ne communes corruptelae nos involvant: quia certe mundus longe deterior est quam tunc fuit: imo quum propheta hic dicat tam Israelitas quam Iudaeos fuisse prorsus desperatos in sua obstinatione, non est cur hodie nos fallamus inani titulo, si gestamus insigne fidei, quia baptisati sumus: si etiam aliae notae nobis suppetunt, quae videntur residere in Dei ecclesia: tamen nos non propterea eximi a reatu si nobis permittimus eam licentiam quae hic damnatur a propheta tam in Israelitis quam in Iudaeis, quod scilicet obduruerant ad omnem doctrinam, ad omnes admonitiones. Ergo haec exempla excitent in nobis attentionem, ne scilicet obdurescamus, quemadmodum illi, ut tandem cogatur Dominus ultimam vindictam de nobis exigere. Nunc videndum est quid accuset propheta in Israele. Incipit a crudelibus eorum factis: sed totum librum deinde consumet in obiurgationibus: usque ad finem semper continua erit accusatio scelerum, quae tunc dominabantur in populo israelitico. Non ergo speciem unam designat, quemadmodum in aliis populis, sed excutiet omnia vitia, quibus laborabat populus ille, ac si quis anatomen perfectam faceret. Sed videbimus illa suo ordine. Iam quod ad principium istud pertinet, dicit propheta *venditum fuisse iustum argento, imo calceamentis inter Israelitas.* Quaeri potest cur non potius ordiatur ab eorum superstitionibus quibus vincebant Iudaeos. Nam si Deus Ierosolymam et templum suum excidi voluit propterea quod declinaverant ad superstitiones et adulterinos cultus, quanto hoc magis fieri debuit in Israelitis? Nam perverterant totam legem: erant prorsus degeneres. Circumcisio enim nihil aliud erat quam profanatio foederis Dei. Cur igitur hoc propheta non attingit? Respondeo, quoniam superstitio iam per multos annos illic grassata fuerat propheta eam non attingit: sed postea videbimus ipsum non pepercisse illis pravis corruptelis, quae regnabant apud Israelitas. Acriter enim exagitabit omnes illorum superstitiones, sed id faciet suo loco. Nunc autem opus fuit a notis principiis incipere, et hoc erat longe commodius, quia si initio loquutus esset de superstitionibus, dixissent se tamen Deum colere. Maluit igitur damnare ipsos Iudaeos, quod alienati fuerint a puris Dei mandatis. Quantum ad Israelitas spectat, hic coarguit crassa scelera in ipsis. Ubi autem convicti fuerint crudelitatis, impudicitiae, rapacitatis, multarum libidinum: ubi ergo foeditates istae detectae fuerint, iam locus erit multo opportunior clamandi contra superstitiones. Hunc ordinem consulto servat propheta noster, quemadmodum melius ex contextu videbimus, Iam redeo ad verba ipsa. Dicit ergo *fuisse venditum iustum argento, et pauperem pro calceamentis.* Significat nihil fuisse iuris vel aequitatis apud Israelitas, quia filios Dei venales habebant. Hoc autem valde indignum est, quod nullum sit remedium iniuriis. Nam facile colligere licet, prophetam hic stylum stringere contra ipsos iudices, qui rerum tunc potiebantur: dicit venditum fuisse iustum argento, hoc non potest competere in homines privatos, sed proprie aptatur ipsis iudicibus, quorum munus erat porrigere manum miseris et pauperibus, ulcisci etiam iniurias, et ius suum cuique tribuere. Ergo perinde est ac si dixisset propheta regnare apud Israelitas effraenem licentiam, ita ut iusti homines expositi sint praedae, et sint quasi venales. Primum dicit *eos venire pro argento,* tandem addit *pro calceamentis.* Et hoc diligenter notandum est, quia ubi semel deflectere coeperint homines a recto cursu, prostituunt se absque ullo pudore. Initio si quis adoriatur virum iustum et integrum, et immunem a corruptelis, non statim vincetur, etiamsi oblatum fuerit magnum pretium, constabit tamen sibi: sed ubi decem aureis vendiderit fidem suam, postea venalis erit, quemadmodum solent mulieres. Mulier quae est adhuc integra non poterit tam facile abduci a fide coniugali: poterit tamen corrumpi magno pretio: tandem se prostituet, ita ut frusto panis venalis sit. Idem etiam cernitur in ipsis iudicibus. Qui ergo initio argentum appetunt, hoc est, qui corrumpi non possent nisi opima et pingui praeda, postea etiam vilissima mercede fidem suam proiicient. Nullus enim amplius in his residuus est pudor. Hoc propheta notat his verbis, quod iustum vendiderint argento, hoc est, addixerint pretio: deinde quod etiam vilissima mercede corrupti fuerint, nempe si quis offerret par calceamentorum, illos absque verecundia ultro ire obviam ad captanda spolia: ita ut iugularent etiam innocentissimos quosque. Nunc ergo videmus quod crimen accuset Amos in Israelitis. Non poterant hic quidquam obiicere, quemadmodum si de superstitionibus ipsorum verba fecisset. Voluit igitur autoritatem acquirere in istis manifestis criminibus

coarguendis. Postea, quemadmodum dictum fuit, opportune disseret de fictitio cultu, quem susceperant reiecta lege Dei. Sequitur:

7. *Anhelantes super pulverem terrae ad caput inopum, viam miserorum* (vel pauperum) *deflectere facient: vir et pater eius ingredientur ad puellam ut profanent nomen sanctum meum* (vel nomen sanctitatis meae).

Hic inexplebilem avaritiam prime accusat Amos, quod scilicet anhelent ad capita pauperum super pulverem terrae. Male intelligitur hic locus meo iudicio. שאף significat anhelare, et respirare: metaphorice etiam saepe capitur pro appetere. Vertunt igitur quidam, Appetunt capita pauperum ad pulverem terrae, hoc est, cupide vident deiectos innoxios homines, et prostratos in terram. Sed nihil opus est multis verbis commentum illud refellere, quod videtis esse coactum. Alii exponunt quod sua cupiditate deiiciant miseros homines in pulverem. Putant igitur coniungi pravam cupiditatem simul cum violentia, imo affectum ponunt pro ipso actu. Sed quid opus est confugere ad istos extraneos sensus, quum verba prophetae liquida sint et clara per se? Dicit *anhelare ad capita pauperum super terram*, ac si diceret non contentos ubi deiecerint miseros homines, adhuc tamen cupide inhiare, donec ipsos prorsus interfecerint. Nihil ergo mutandum, vel addendum est in prophetae verbis quae optime conveniunt, quod scilicet suspirent prae cupiditate ad capita pauperum, ubi tamen iam deiecti sunt, et prostrati in pulverem: debebant saturari ista miseria, quum viderent pauperes sibi esse obnoxios, et iacere sub pedibus suis. Ubi autem adhuc inexplebilis cupiditas eos inflammat, ut maiorem poenam expetant de pauperibus et miseris hominibus, nonne belluina est prorsus ista rabies? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Postea ostendit denuo quod prius dixit superiore versu, Israelitas scilicet deditos esse rapacitati, avaritiae, et omnibus modis esse crudeles. Tandem addit, *et viam miserorum pervertunt.* Adhuc invehitur in ipsos iudices. Neque enim quadrare potest hoc in privatos homines, sed proprie in iudices competit, quod pretio corrupti tollunt ius omne, et aequitatem labefactant: ita ut qui optimam causam attulerit, tamen discedat vacuus, quia scilicet non affert satis amplam mercedem. Nunc ergo videmus quodnam crimen accuset in Israelitis. Iam sequitur alia obiurgatio contra libidines.

Sequitur in versu septimo, *filium et patrem fuisse ingressos ad eandem puellam:* ubi propheta accusat effraenes libidines, quae tunc regnabant in populo Israel, ut promiscui essent, atque etiam incestuosi concubitus. Scimus hoc portentum esse detestabile, si rem habeant cum una muliere pater et filius. Naturae enim sensus abhorret a tali flagitio. Atqui tam proiecti erant in suae libidines Israelitae, ut communis esset eadem mulier patri et filio: quemadmodum necesse est id contingere, ubi homines nimiam licentiam sibi permittunt. Scortum enim facile admittet filium et patrem sine discrimine, quia nullus est pudor: deinde nullus timor Dei etiam retinet mulieres foedas et deditas turpitudini. Ergo hoc nimis erit vulgare exemplum, ut pater et filius sese commisceant, atque ita polluant incesto concubitu. Sed tamen hoc non minuit culpam coram Deo, ubi homines excaecati sua libidine nullum amplius discrimen tenent, sed absque ullo delectu et pudore sequuntur suam libidinem. Hoc ergo si contingat, certe apparet nullum amplius vigere timorem Dei, sed exstinctum etiam esse ipsum sensum naturae. Merito igitur propheta crimen hoc in Israelitis nunc damnat, Quod pater et filius ingressi sint ad unam mulierem. Additur etiam amplificatio criminis, quod hoc modo polluerint nomen sanctum Dei. Scimus enim ea lege fuisse electum populum Israel, ut invocaretur illic Dei nomen. Et celebris est illa sententia, quae toties repetitur apud Mosen, Sancti estote, quia sanctus sum. Non poterant igitur se inquinare filii Israel, quin simul polluerent nomen Dei, quod erat illic insculptum. Deus ergo conqueritur hic de sacrilegio illo, quod scilicet non tantum se ipsos contaminaverint filii Israel, sed etiam profanaverint quidquid sancitum erat apud eos, quia scilicet ludibrio expositum fuit nomen Dei quum populus illo ita fraenum laxaret turpitudini suae. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sequitur:

8. *Et super vestes oppignoratas accubuerunt prope omne altare, et vinum damnatorum biberunt in domo Dei sui.*

Hic rursus invehitur propheta in avaritiam populi: praesertim vero sermonem dirigit contra ipsos proceres, quia quod hic notatur non potuit esse in ipso vulgo. Neque enim poterant plebeii homines et obscuri ex praeda ista iudiciaria epulas instituere. Non dubium igitur est quin propheta hanc luxuriam una cum rapacitate in ipsis proceribus damnet. Dicit *accubuisse super vestes oppignoratas prope omne altare.* Deus vetuerat lege sua, ne quis pignus sumeret a paupere, quo ipse opus haberet ad subsidia vitae suae et quotidianos usus. Exempli gratia, lege prohibitum erat ne quis spoliaret pauperem suo pallio vel tunica, ne quis culcitram acciperet, vel tolleret aliquid simile, quo carere non poterat. Nunc autem propheta accusat Israelitas, quod arripiant sine delectu pignora et

vestes ipsas etiam: deinde accumbant prope altaria. Hoc ad omnes divites extenditur. Iam sequitur alterum membrum, quod proprie ad iudices ipsos et gubernatores restringi debet, quod scilicet *biberent vinum damnatorum in domo Dei sui*, vel in templo. Quanquam posset etiam hoc intelligi de ipsis divitibus, qui solent luxuriari ex praeda male parta. Nam litigant sine ratione. Si obtinuerint in iudicio, putant sibi licere maiores instituere lautitias. Ergo hoc prophetae dictum posset etiam ad quoslibet divites extendi. Sed videtur proprie hic damnare saevitiam et rapacitatem in ipsis iudicibus. Nunc videmus quorsum spectet prophetae consilium: dicit eos *accumbere super vestes oppignoratas*, deinde *bibere vinum ex mulcta*, quae inflicta erat damnatis. Sed circumstantia quae additur notanda est, quod scilicet *accubuerint prope altaria, et biberint in ipso templo.* Propheta enim hic subsannat crassam superstitionem in Israelitis quod putabant se defunctos esse erga Deum, modo accederent in templum, et victimas suas ad altare offerrent. Sic enim solent hypocritae placare Deum, quemadmodum si quis ludat crepundiis cum puero. Fuit hoc vitium nimis commune omnibus saeculis, et hic coarguitur a propheta in Israelitis, quod scilicet auderent fronte aperta prodire in templum, et illuc etiam afferre vestes oppignoratas, epulari ex praeda. Nam hypocritae semper ex templo Dei faciunt cavernam latronum. Putant enim sibi omnia permitti, modo simulaverint externo cultu se esse Deo addictos. Quoniam ergo captatur impunitas et licentia peccandi ex caeremoniis, ideo propheta hic acerbe invehitur in Israelitas, quod audeant testem et conscium facere Deum suae crudelitatis, dum afferunt vestes oppignoratas, dum miscent suas praedas cum sacrificiis, ac si qua esset Deo societas cum praedonibus. Videmus ergo non simpliciter hic damnari rapacitatem et avaritiam a propheta, sed perstringi simul crassam illam superstitionem, quod scilicet Israelitae putabant sibi impune cessurum, quum raperent undecunque, et spoliarent pauperes, modo partem aliquam praedae erogarent Deo, ac si non abominabile esset sacrificium ex rapinis. Sed quaeritur hic cur propheta Israelitas damnet, quibus nullum erat sacrum templum. Scimus enim (et alibi etiam dictum fuit) templa, in quibus putabant se Deum colere, fuisse foeda lupanaria, et plena foetoris. Quomodo igitur nunc propheta tam aspere in eos invehitur, quod permisceant suas praedas cum illis impuris sacrificiis? Responsio facilis est. Respicit enim ad eorum affectum, et deridet crassitiem illam, quod tam pueriliter ludant cum Deo, quem sibi finxerant, quemadmodum si hodie dicamus papistis eos sacris miscere profana, quum suas missas ita prostituunt, deinde quum in suis caeremoniis ita ludunt cum Deo. Certum est quidquid tentant papistae esse meram abominationem, quia apud eos tota religio adulterata est: sed interim non desinunt iniuriam Deo facere, cuius praetexunt nomen. Sic etiam tunc Israelitae: quia profitebantur se colere Deum adhuc, erant sacrilegi: tametsi suas victimas offerrent vitulis in Dan et Beth-el, contumeliosi tamen erant ipsi Deo. Abutebantur enim semper eius nomine. Ergo hoc crimen nunc propheta in ipsis damnat. Sed tenendum est quod dixi, reprehendi in Israelitis caecam illam securitatem, quod putabant praedas sibi esse licitas, quia profitebantur aliquem cultum Dei: sed duplicabant hoc modo crimen, quemadmodum diximus, quasi Deus socius esset latronum. Miscebant enim suas pollutiones cum sacrificiis. Pergamus:

9. *Et ego exterminavi Amorrhaeum a facie ipsorum, cuius proceritas erat sicut proceritas cedrorum, et qui fortis erat sicut quercus: et perdidi fructum eius superne, et radicem eius subtus.* 10. *Et ego eduxi vos e terra Aegypti, et deduxi vos* (ambulare feci vos, ad verbum) *in deserto per quadraginta annos ad possidendam terram Amorrhaei.* 11. *Et suscitavi ex filiis vestris prophetas, et ex iuvenibus vestris Nazaraeos: annon etiam hoc filii Israel? dicit Iehova.* 12. *Et propinastis Nazaraeis vinum, et super prophetis mandastis dicendo, Non prophetabitis.*

Hic expostulat Deus cum populo Israel de ingratitudine. Commemorat beneficia quae prius contulerat in populum illum. Et hinc ostendit quam indigne et turpiter populus se gerat, quum tot bonorum oblitus iam contemnit superbe Deum, et perinde agit ac si esset ex communi hominum vulgo, nec esset obstrictus Deo ob singulare illud beneficium adoptionis. Haec igitur summa est, quod Deus hic conqueritur se male locasse sua beneficia, et exprobrat populo suam impietatem, quod non sanctius se gerat, postquam ita redemptus fuit. Principio dicit, *Ego exterminavi Amorrhaeum a facie ipsorum.* Hic ostendit Deus se indigne fraudari ab Israelitis, in quorum gratiam Amorrhaeos prius deleverat. Nam quorsum interitus Amorrhaeorum, nisi ut Deus terram illam purgaret? Deinde ut illic daret hospitium populo suo, ut pure coleretur? Populus ergo Israel debuit se prorsus addicere in obsequium Dei: quia officium non praestitit, frustratus est Deum, qui Amorrhaeos expulerat e terra illa, imo sustulerat prorsus e medio. Haec prima querimonia est, quod filii Israel nihilo meliores fuerunt Amorrhaeis, quum tamen Deus terram indigenis suis ereptam illis dedisset, in qua habitarent, et ea lege ut illic invocaretur nomen suum. Ideo alibi prophetae dicunt esse ipsos Amorrhaeos. Nam debebant esse nova gens. Quum autem sequantur aliorum exempla, quid ab ipsis differunt?

Ergo vocantur eorum posteri. Sed propheta hic non tam aspere loquitur: tantum exprobrat Israelitis, quod nihil ab Amorrhaeis differant, quos tamen sciebant esse deletos, ut subrogarentur in eorum locum, et succederent in haereditatem. Iam additur, *Amorrhaeos fuisse procerae* staturae: deinde, *robustos homines.* His verbis significat propheta non fuisse devictos Amorrhaeos virtute populi, sed admirabili Dei potentia. Scimus enim fuisse populo Israel formidabiles, quia similes erant gigantibus. Ergo de altitudine et de virtute hic propheta loquitur, ut reputent filii Israel se non fuisse superiores proprio marte, sed sibi datam fuisse terram illam miraculo, quia negotium illis erat cum gigantibus, quos vix ausi fuissent intueri. Prostravit ergo Deus cedros et quercus coram populo suo. Hinc colligimus Israelitas non posse gloriari in sua virtute quasi terram occupaverint, quod iure belli eiecerint hostes suos: quandoquidem hoc factum fuit singulari Dei beneficio. Neque enim poterant congredi cum suis hostibus, nisi impletum fuisset quod toties Dominus praedixerat, Vobis quiescentibus ego pugnabo (Exod. 14, 14). Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Atqui hinc rursus colligimus populum Israel non occupasse terram quod praestantior esset Amorrhaeis vetustis possessoribus: sed quoniam ita placuit Deo. Non est igitur cur superbiat populus Israel aliqua excellentia. Hinc apparet bis et ter ingratos esse Deo, qui non cogitent tam insigne beneficium sibi fuisse praestitum, Dicit fuisse *perditum fructum superne et radicem subtus.* Hic per metaphoram Deus amplificat quod prius dixit, nempe deletos fuisse Amorrhaeos, ita ut nihil fuerit residuum: delevi, inquit, vel perdidi radicem subtus, et fructum superne, hoc est, prorsus exstinxi ipsum nomen gentis. Atqui non meliores erant Israelitae quum hoc modo perditi sunt Amorrhaei: dum autem succedunt in eorum locum, et simul manent similes, hoc est prorsus inexcusabile. Quo igitur severior fuit Dei vindicta contra Amorrhaeos, eo debebant magis extollere eius gratiam Israelitae. Ubi autem clausis oculis praetereunt tam insigne testimonium paterni Dei amoris, apparet esse plus quam malignos et ingratos. Postea subiicit, *Ego adscendere vos feci e terra Aegypti*, *ambulare vos feci in deserto per 40 annos ad possidendam terram Amorrhaei.* Circumstantiae quae hic notantur referri debent ad eundum scopum, quod scilicet mirabiliter Deus populum illum redemerit. Scimus homines extenuare Dei beneficia ut plurimum: imo est hic morbus quasi nobis ingenitus. Haec ratio est cur propheta pluribus elogiis describat, et commendet redemptionem populi. Nunc ergo dicit *eductos fuisse e terra Aegypti.* Debebant autem memoria tenere qualis fuisset sua conditio in Aegypto. Nam illic miserrime premebantur. Quum ergo proponitur illis exitus iste, perinde est ac si Deus in memoriam reduceret quam ignominiose tractati fuerint, et quam dura fuerit eorum servitus in Aegypto. Origo illa debebat eos humiliare, debebat etiam stimulare ad studium pietatis. Quum nunc superbo exsultent contra Deum, quum nulla eos tangat memoria suae redemptionis, hoc vitium merito illis obiicitur a propheta: ecce, inquit, *Ego vos eduxi e terra Aegypti:* quales eratis? quaenam erat vestra nobilitas? quaenam opes, vel divitiae? qualis potentia? Nam abusi sunt Aegyptii vobis tanquam vilissimis mancipiis. Fuit igitur plus quam probrosa vestra conditio: eratis quasi perditi: ego redemi vos: et nunc sepulta est cognitio tam illustris beneficii, quod tamen aeterna memoria dignum erat. Postea addit, *Ego vos ambulare feci, etc.* Propheta hic meminit deserti, ut agnoscant Israelitae se fuisse dignos, quibus Deus clauderet terrae ingressum, tametsi eam pollicitus fuerat Abrahae in haereditatem. Unde enim factum est, ut Dominus ipsos circumduxerit tam longo tempore, nisi quia, quantum in ipsis fuit, abnegaverant Deum, et se reddiderant indignos qui fruerentur haereditate promissa? Ergo propheta hic oblique perstringit Israelitas, quod per annos 40. Deus remoratus fuerit ipsos, neque statim induxerit in terram promissam: quod facile erat, nisi ipsi clausissent sibi ianuam propria ingratitudine. Haec una est ratio cur nunc de 40. annis propheta loquatur. Deinde quoniam Deus multis modis in deserto testatus fuerat benevolentiam suam erga Israelitas, ideo magis ac magis eos devinxerat sibi: nisi impia oblivio sepelivisset apud eos omnia beneficia: Deus quotidie man illis pluebat e coelo: deinde dabat potum ex rupe arida: dirigebat eos interdiu per columnam nubis, nocte autem per ignem. Deinde scimus quam variis modis Deus ipsos toleraverit, et quam multa dederit signa suae indulgentiae erga eos. Quum ergo propheta hic de 40 annis loquitur, voluit Israelitas monere, ut colligerent tot gratias quibus obstricti erant Deo, quum scilicet mirabiliter per annos 40. fuissent in deserto deducti. Iam subiicit. *Suscitavi e filiis vestris prophetas, et ex adolescentibus vestris*, vel robustis (nam בחורים, quemadmodum alibi diximus, Hebraei vocant electos homines) ex adolescentibus ergo, vel ex ipso flore, ego suscitavi *Nazaraeos. Annon hoc etiam filii Israel?* (vel utique). Nam particula אף aliquando affirmat simpliciter, aliquando etiam auget. *Annon ergo hoc totum verum est filii Israel? dicit Dominus.* Primo exprobrat Deus quod suscitaverit ex filiis ipsorum prophetas. Hoc autem insigne documentum fuit amoris Dei, quod dignatus est populum suum regere per prophetas, quia si Deus e coelo ipse loquatur, vel angelos huc demittat, hoc quidem in speciem erit multo excellentius: sed ubi se ita de-

mittit, ut dignetur adhibere homines mortales, et fratres nostros, qui sint spiritus eius organa, in quibus ipse habitat, et quorum ore nobiscum loquitur, hoc certe non potest pro dignitate aestimari, ubi Dominus tam familiariter se nobis accommodat. Haec ratio est cur nunc dicat se *suscitasse prophetas ex filiis ipsorum*. Poterat obiicere se legem tulisse, et tunc commotum fuisse coelum, concussam terram: sed loquitur de quotidiana hac gratia, quod scilicet quasi ore ad os loqui dignatus fuerat assidue cum populo illo, idque per homines: *Ego suscitavi prophetas ex filiis vestris*, inquit, hoc est, ego elegi angelos e medio vestri. Prophetae enim sunt quasi coelestes legati: et Deus ipsos audiri iubet, perinde ac si ipse appareat visibili forma. Quum ergo eligit angelos e medio nostri, nonne haec est inaestimabilis gratia? Unde videmus quantum vehementiae in se contineat haec exprobratio, quum dicit Dominus *electos fuisse prophetas ex ipso populo*. Addit etiam *Nazaraeos*. Satis apparet ex sexto Numerorum capite cur Deus *Nazaraeos* instituerit. Scimus nihil esse difficilius, quam ut sequantur homines communem regulam. Appetunt enim semper aliquid novum: et inde tot commenta, tot accessiones, tot denique fermenta, quibus corrumpitur Dei cultus: quia quisque vult esse aliis sanctior, et aliquid singulare affectat. Ergo si quis praeter communem regulam vellet se Deo consecrare, Dominus instituerat peculiarem cultum, ne quid tentaret populus absque suo permissu saltem. Si quis igitur volebat se Deo consecrare, tametsi omnes sancti erant, tamen habebat certam formam, ut abstineret a vino, caesariem foveret: denique servaret caeremonias, quae leguntur illo capite quod citavi. Deus nunc exprobrat Israelitis, quod nihil omiserit, quo manerent puri, et sancti, et integri in suo cultu. Postquam has species duas retulit, interrogat *Annon hoc sit verum*. Res quidem satis per se nota erat. Ergo videtur supervacua esse interrogatio. Sed propheta consulto hic interrogat Israelitas annon ita sit, quo magis serio afficiat eorum animos. Contemnimus enim saepe res notas: et videmus quam secure multi fateantur quidquid audiunt: interea autem praetereant sine ullo affectu. Talis fuisset torpor in Israelitis: confessi fuissent absque controversia hoc esse verum, quod Dominus suscitaverat prophetas ex eorum filiis, quod dederat illis peculiarem illum cultum, de quo diximus: sed interea praeteriissent contemptim, nisi hoc fuisset adiunctum: Quid vultis vobis Israelitae? Videtis enim nihil a me fuisse praetermissum, ut vos retinerem in obsequio: qui fit nunc, ut vestra libido vos aliorsum rapiat, et excusso iugo ita lasciviatis contra me? Nunc ergo tenemus cur propheta hanc clausulam inseruerit, quia oportuit Israelitas magis pungi et acrius, ut convicti agnoscerent suam culpam. Iam nunc sequitur, *Et propinastis Nazaraeis vinum, et super prophetis mandastis, ne prophetent.* Hic conqueritur Deus cultum illum, quem instituerat fuisse violatum a populo. Videtur quidem haec levis offensa, quod Nazaraeis vinum porrectum fuerit. Scimus enim regnum Dei non esse positum in esca et potu. Nondum Paulus dictum illud protulerat, sed verum tamen fuit omnibus saeculis. Nazaraeis ergo licuit vinum bibere, modo temperate usi essent. Responsio facilis est, illicitum fuisse potum vini, quia sponte susceperant hanc abstinentiam, sicuti sacerdotibus interdixit Deus sub lege, ne vinum biberent vel siceram quoties templum ingrediebantur. Deus quidem noluit coli hac caeremonia, sed voluit hoc rudimento ostendere, requiri maiorem temperantiam in sacerdotibus quam in vulgo hominum. Voluit igitur ipsos quasi subduci a communi vivendi ratione, quum templum ingrediebantur. Erant enim quasi mediatores inter Deum et populum. Ergo oportuit ipsos speciali modo consecrari. Nunc videmus externo illo symbolo admonitos fuisse sacerdotes, requiri in ipsis maiorem sanctitatem quam in promiscuo grege. Ita etiam dicendum est de Nazaraeis. Nazaraei poterant vinum bibere sed quo tempore se consecrabant Deo prohibebantur a potu vini, ut scilicet agnoscerent se quodammodo exclusos esse a vulgari consuetudine, et propius iam accessisse ad Deum. Nunc tenemus cur non liceret Nazaraeis vinum bibere. Quod autem papistae obtendunt exemplum illud, ut colorem inducant suis superstitionibus, et stultis ac temerariis votis, quae sine ulla Dei reverentia nuncupant, frivolum est. Deus enim voce sua sancivit, et ratum habuit quidquid fecerunt Nazaraei sub lege. Ostendant papistae probari monastica vota, et stultas caeremonias quibus nunc cum Deo ludunt. Deinde scimus quantum sit discrimen inter Nazaraeos et monachos papales. Nam monachi vovent Deo perpetuum caelibatum: alii vovent carnium abstinentiam tota vita: hoc fit et stulte et temere. Putant enim situm in illis ungis esse cultum Dei. Promittunt etiam quod non est in ipsorum arbitrio: renuntiant enim coniugio, quum tamen non intelligant an sint praediti dono castitatis. Quod etiam abstinent a carnibus tota vita, longe stultius hoc faciunt, quia scilicet constituunt illic aliquem cultum Dei. Quanquam ego miror illos obtendere exemplum istud, quum tamen nulli sint tam sancti in papatu, qui abstineant a vino. Nam Chartusiani et reliqui sanctiores monachi videntur se velle ulcisci quum abstinent ab esu carnium. Deligunt enim suavissimum ac fortissimum vinum, ac si vellent compensare damnum vel fraudationem, quum pepigerint cum Deo de carnium abstinentia: interea retinent optimum vinum. Haec sunt plus quam ridicula. Caeterum, uno verbo satis-

factum est, si tenemus quod iam dixi, nempe Nazaraeos nihil tentasse sub lege, quod Deus non approbaret verbo suo, et ratum haberet. Interea quum tam graviter et aspere Dominus exprobret Israelitis, quia Nazaraeis vinum propinaverint, quid fiet nunc, si transgressi fuerimus praecipua Dei mandata, si totum eius spiritualem cultum corruperimus? Videtur in speciem fuisse hoc veniale delictum, ut ita loquar, quod Nazaraei vinum biberint. Si scortati fuissent, vel furati, vel si quam iniuriam intentassent suis fratribus, si admissum fuisset ab illis aliquod perinrium, certe fuisset multo atrocior accusatio. Nunc tamen propheta non desinit acerbe conqueri quod vinum biberint. Ergo quum Deus velit spiritualiter a nobis coli, si hic spiritualis eius cultus violatur, multo gravior in nobis residebit culpa. Quemadmodum si nunc polluimus sacramenta, si corrumpimus puram nominis Dei invocationem, si verbum eius habemus ludibrio: si ergo transgredimur haec praecipua capita pietatis, minor est excusatio. Tenendum igitur est quod propheta hic accusat populum Israelis, quia vinum dederit bibendum Nazaraeis. Iam subiicit, *Dixisse etiam prophetis, ne prophetarent.* Certum est nunquam vetitos fuisse prophetas loqui, praecise saltem: sed ubi tollitur libertas servis Dei, ne pure doceant, quemadmodum oportet, atque illis mandatum est, perinde hoc valet ac si prorsus reiiceretur eorum doctrina. Israelitae volebant apud se esse prophetas: sed interea non poterant ferre liberas obiurgationes. Nam quum pollucrent Dei cultum, quum tota eorum vita dissoluta esset, prophetae acriter in illos invehebantur. Illa ergo ingenuitas non erat tolerabilis Israelitis: volebant sibi parci, et fieri blanditias. Hoc igitur nunc exprobrat propheta, quod scilicet servos Dei vetuerint verbum proferre libere et ingenue scilicet, quemadmodum illis mandaverat Deus. Ergo *super prophetis mandarunt ne prophetarent.* Hodie hoc etiam vitium in mundo regnat: quia exsecrabilis esset audacia prorsus reiicere verbum Domini, hoc palam non audent impii homines, sed interea vellent tonori mediam aliquam rationem, ne Deus libere in ipsos dominaretur. Libenter ergo fraenum iniicerent spiritui sancto, ut cum certis pactis loqueretur: Ecce, nos libenter quidem aliquid tibi permitteremus, sed non possumus hoc ferre: tanta asperitas nobis nimium odiosa est. Et in papatu hodie quasi in totum supprimitur libertas prophetandi. Apud nos quam multi essent, qui cuperent leges imponere Dei servis, ultra quas non transscenderent? Sed videmus quid hic dicat propheta, nempe repudiari prorsus Dei verbum ubi prohibetur liber cursus docendi, et homines appetunt sibi fieri blanditias, et volunt tegi sua peccata, nec ferre queunt liberas admonitiones. Notandum est etiam Mandandi verbum quo utitur propheta. צוה significat praecipere vel iubere, vel statuere, quum intercedit publica autoritas. Non ergo tantum expostulat propheta, quod multi fuerint obstreperi homines, qui murmurarent contra prophetas, quemadmodum semper factitatum est: sed potius damnat istam audaciam in proceribus, quod ausi fuerint consultare quomodo compescerent prophetas, et non permitterent illis liberum ius docendi: quemadmodum nunc etiam fieri videmus. Nam non tantum in cauponis et in suis latibulis impii homines obstrepunt ubi severe coarguuntur peccata, sed prodeunt etiam in publicum, et queruntur nimium permitti licentiae verbi ministris, et iucundam esse rationem ut moderatius loquantur. Hoc ergo sacrilegium nunc taxat propheta, quum dicit, *impios mandare prophetis ne prophetent*, quasi legem ferrent, quasi vellent decretum aliquod promulgare, ne prophetae tam libere et ingenue verba facerent. Nunc sequitur:

13. *Ecce ego angustians* (vel angustiatus: constrictus vel constringens) *in loco vestro* (vel sub vobis), *sicuti constringitur plaustrum quod plenum est manipulo* (id est, manipulis).

עוק Hebraeis saepe verbum est transitivum: sed est etiam neutrale. Ideo potest esse duplex interpretatio huius loci, quod scilicet Deus constrictus fuerit sub Israelitis, quemadmodum plaustrum gemit dum oneratum est sub nimio pondere: sic enim Deus etiam per Iesaiam expostulat, quod gravatus fuerit ab Israelitis, Cogitis me laborare, inquit, in vestris sceleribus. Posset ergo hic sensus non male quadrare, quod Deus fuerit constrictus sub illis. Quanquam autem receptior est altera sententia, Ecce ego constringam vos sicut plaustrum constringitur: ego tamen magis inclino in priorem sensum, quod scilicet Deus hic accuset Israelitas, quia fuerit ab illis gravatus. Nam particula תחתיכם proprie significat, Sub vobis, quam alii vertunt, In loco vestro, sed coacte: quia si transitivum est verbum, necesse est istud תחתיכם accipi In loco vestro: sed illud est frigidum et coactum. Optime autem fluet contextus si dicamus, Ecce ego constringor sub vobis, quemadmodum si essetis plaustrum plenum manipulis, hoc est, vos estis mihi intolerabiles. Nam Deus gestabat populum illum humeris suis. Quum autem gravaret iniquo onere, non mirum est si dicat eos esse instar plaustri, et plaustri quod plenum est multis manipulis. Vos estis ventosi, sed vos estis etiam mihi nimium onerosi, et cogar tandem vos excutere, quemadmodum postea subiiciet.

14. *Peribit fuga a veloce, et fortis non roborabit vires suas, et robustus non servabit animam suam*

(non liberabit). 15. *Et tenens arcum non stabit, et velox pedibus suis non liberabit, neque adscensor equi liberabit animam suam.* 16. *Et qui robustus est corde suo inter fortes nudus fugiet die illa, dicit Iehova.*

Exposuimus heri sententiam illam, ubi sub Dei nomine propheta dicebat populum fuisse instar gravis et molesti oneris, quemadmodum si plaustrum onustum sit multis manipulis. Dixi aliter exponi prophetae verba a multis interpretibus, nempe quod Deus se plaustro onusto compareт, sub quo populus sit conterendus. Sed nulla necessitas cogit duobus modis accipere idem verbum, nempe active et neutraliter, quemadmodum illi faciunt. Deinde non videtur satis apta esse comparatio. Tertio dixi etiam melius congruere, quod sub populo queratur Deus se onerari et constringi, quam si vertamus particulam תחתיכם In loco vestro. Nam expositio est prorsus coacta. Bene autem conveniet sensus prophetae ut sit querimonia Dei, quia graviter ferat onera illius populi, quum scilicet videat homines esse et ventosos, et tamen molestos. Nunc igitur propheta vindictam denuntiat qualem meriti erant: ac primo dicit, *Peribit fuga a veloce*, hoc est, nemo tam velox erit qui fugiendo sese eripiat: fortis etiam nihil proficiet pugnando. Hoc enim est roborare vires ubi quis resistit adversario suo, et repellit insultus. Fortis ergo sine profectu tunc pugnabit, denique *robustus non liberabit animam suam: qui tenet arcum non stabit:* hoc est, qui instructus est arcu, et potest eminus hostem suum repellere, ille tamen non audebit stare in suo loco. *Qui velox erit pedibus, non poterit aufugere, neque etiam adscensor equi*, hoc est, sive pedites sint sive equites, celeritate tamen non poterunt effugere mortem: denique qui corde erit robusto et intrepido inter fortes, ille tamen *fugiet nudus*, contentus erit sola vita, et modo saluti suae consulat, nihil aliud curabit. His omnibus verbis significat propheta tam gravem fore cladem populi, ut miraculum sit si quis effugiat. Nunc ergo videmus quam severe propheta statim ab initio tractaverit hunc populum. Neque enim dubium est quin videret magnam pervicaciam: alioqui non fuisset tam aspere illos aggressus statim ab initio, nisi multo tempore fuissent rebelles, et sprovissent omnes admonitiones ac minas. Neque etiam primus Amos illis concionatus est, sed obduruerant potius Israelitae, antequam illuc venisset, ad omnes minas. Oportuit igitur eum praefractis ipsum tam aspere agere, quemadmodum Deus tractat homines pro cuiusque ingenio. Nunc venio ad 3. Caput.

CAPUT III.

1. *Audite verbum hoc quod pronuntiat Iehova super vos, filii Israel, super totam familiam quam eduxi* (vel adscendere feci) *e terra Aegypti, dicendo:* 2. *Tantummodo vos cognovi ex omnibus familiis terrae: propterea visitabo super vos omnes iniquitates vestras.*

Non dubium est quin propheta sibi autoritatem acquirere voluerit his verbis, quia videbat contemptui esse suam doctrinam. Et credibile est, non semel habitum fuisse ab eo sermonem quem hic recitat, sed saepius fuisse repetitum. Scimus quanta fuerit superbia et securitas illius populi. Oportuit igitur illam retundi, ut assuescerent timere, quum Deus eos coargueret per suos prophetas. Fuit igitur haec usitata ratio loquendi, quum dicit, *Audite verbum quod loquutus est Deus super vos, filii Israel.* Nam hic obtendit nomen Dei, ut reputent sibi non esse negotium cum homine mortali, vel cum pecuario, qualis ipse erat. Videmus ergo quod nuper attigi, nempe confirmari prophetae doctrinam, ut plus haberet reverentiae in populo. Iam adiungit, *Super totam familiam, quam eduxi ex Aegypto.* Certum est, sermonem hunc non dirigi nisi ad decem tribus. Cur ergo propheta tam generaliter hic loquitur? Nempe quia regnum Israel erat maior pars generis Abrahae: ideo iactabant penes se manere adoptionem. Quum ergo contemnerent tribum Iehudah, et dimidiam tribum Beniamin, quae adiuncta fuerat, et in ore semper haberent suam multitudinem, ideo propheta per concessionem hic dicit, eos quidem esse semen illud benedictum, posteros Abrahae, denique electum populum, quem Deus redemit ex Aegypto. Non comprehendit igitur propheta sub hac voce regnum Iehudah, sed concedit Israelitis quod iactabant, ipsos scilicet esse electum populum, esse sanctum Abrahae genus, esse gentem illam, quae fuerat mirabiliter redempta. Valeant igitur (inquit) istae omnes iactantiae, tamen Deus non desinet propterea exsequi suum iudicium contra vos. Nunc tenemus prophetae consilium. Hic enim conciliat reverentiam suae doctrinae, et argumentum a sua vocatione sumit, quod nihil proprium afferat, sed tantum fideliter fungatur munere sibi iniuncto: imo sit ipse organum spiritus sancti: nihil proferat ex suo sensu, sed tantum loquatur quod Dominus praecepit. Deinde quia Israelitae sua multitudine freti putabant sibi fieri iniuriam, quum tam graviter arguebantur a prophetis, et erat perversa quaedam aemulatio inter ipsos et regnum Iehudah, propheta concedit illis, ut stulte superbiant, sed interim ostendit frustra confidere sua multitudine, quoniam Deus hic vocet ipsos tamen ad indi-

cium, quamvis sint electus populus, et semen sanctum, et gens redempta. Haec summa est. Postea recitat propheta quid habeat in mandatis. *Tantummodo vos cognovi ex omnibus familiis terrae, propterea visitabo super vos iniquitates vestras.* Putant multi adbuc concedi Israelitis quod solebant iactare, nempe se exemptos esse ab ordine communi hominum, quia Dominus ipsos adoptaverat. Sed potius mihi videtur esse simplex exprobratio. Deus ergo hic beneficia sua in medium profert, quemadmodum heri etiam vidimus simile exemplum, ut magis exaggeret crimen populi, quod scilicet referat Deo pessimam mercedem, a quo tamen fuerat tam liberaliter et benigne tractatus: Ego, inquit, *vos tantummodo dilexi.* Verum quidem est Israelitas, ut alibi saepe vidimus, gloriatos fuisse suis privilegiis: sed non videtur huc respicere propheta. Deus ergo cum ipsis expostulat, quod adeo ingrati sint. Dicit, *Tantummodo ipsos fuisse cognitos.* Certum quidem est Dei curam extendi ad totum humanum genus: imo etiam ad boves et asinos, imo ad minimos quosque passeres. Nam pulli corvorum ipsum invocant: nulla est avicula quae non pascatur ab ipso. Videmus ergo Dei providentiam ad omnes mortales extendi, sed hoc tamen non est aequale. Deus enim alios homines semper cognovit, ut praeberet quae necessaria erant ad vitam sustinendam. Solem igitur suum semper Deus oriri fecit super humanum genus. Deinde fecit ut procrearet terra victum. Functus est igitur patris officio erga homines quantum ad vitae subsidia. Sed cognovit electum populum, quia eum segregavit a reliquis gentibus, ut sibi esset instar propriae familiae. Dicitur ergo Israel cognitus, quia eum solum dignatus est Deus gratuita adoptione, voluit eum sibi habere populum peculiarem. Haec est cognitio, de qua nunc propheta loquitur. Quum autem dicit *fuisse cognitum duntaxat*, רק hic ostendit singulari Dei gratia fuisse electum, quia nullum erat discrimen inter semen Abrahae et alias gentes si in se aestimentur: alioqui supervacua esset ista exceptio. Nam si quid fuisset praestantiae vel meriti in populo Israel, promptum erat obiicere, Nos quidem electi sumus, sed non sine aliqua ratione. Deus enim respectum habuit nostrae dignitatis. Sed quia nihil differebant a reliquis gentibus, et aequalis erat omnium conditio, quantum attinet ad naturam, Dominus illis exprobrat, *quod tantummodo illos cognoverit:* ac si diceret, Qui factum est, ut sitis mihi peculium et haereditas? An vestro merito? an quia vobis magis fui obstrictus quam reliquis populis? Hoc non potestis mihi obiicere. Fuit igitur gratuita adoptio. Ergo mihi estis tanto magis obstricti, et minus excusabilis est ingratitudo vestra, quum rependitis tam iniquam mercedem. Sicuti etiam Paulus dicit (1. Cor. 4, 7), Quis te discernit? dum vult ostendere Deo quidquid est excellentiae in hominibus debere ferri acceptum. Sic etiam nunc, *tantummodo vos dilexi et cognovi ex omnibus familiis terrae.* Quid fuistis? Nempe eratis filii Adam, sicuti reliquae gentes: eadem fuit omnium origo. Non est igitur cur dicatis me fuisse aliquo praeiudicio obstrictum: ego vos libero elegi, et elegi solos. Hoc ad gratiae amplificationem pertinet, ut melius appareat ingratitudo ex parte opposita. Nam si Deus hic verba faceret de generalibus suis beneficiis, non tam grave esset electi populi crimen. Sed quum dicit illos *solos fuisse electos*, aliis praeteritis, certe eo foedior et magis scelerata est ipsorum impietas, quum Deum non agnoscant vicissim, ut se totos ei addicant, cui omnia debebant. Et hinc etiam melius refulget mera Dei liberalitas, quod solos Israelitas cognoverit inter multas gentes. Nam si quid debeat hominibus Deus, non fraudabit eos, hoc certum est. Quum autem repudiet alias omnes gentes, sequitur ipsas merito reiici, ut nullam illarum rationem habeat. Unde ergo fit ut eligat Israelitas? Hic videmus in sublime extolli Dei gratiam quum scilicet fit comparatio populi unius cum aliis omnibus gentibus. Et hoc etiam pertinet universale nomen, quum dicit, *Ex cunctis familiis terrae*, quasi diceret Deus, Tam multae sunt gentes in mundo, tanta est hominum copia: ego autem cunctos populos pro nihilo duxi ut vos susciperem in meam tutelam: atque ita contentus fui exiguo numero, quum tamen omnes homines mei essent: ego autem hoc feci mera gratia, quia neque in vobis erat quo excelleretis supra alios, neque illi obtendere poterant se iniuste reiici. Proinde quum meo iure vos illis praetulerim, patet me non fuisse illis obstrictum. Nunc ergo tenemus quorsum spectent prophetae verba. Iam subiicit, *Propterea visitabo super vos iniquitates vestras.* Hic pronuntiat Deus Israelitas subituros gravius iudicium, quia tot beneficiis obstricti non responderint Deo, sed visi fuerint data opera contemnere eius gratiam, et ipsum ludibrio habere, qui autor erat tot bonorum. Quum ergo Israelitae tot beneficiis et tam singularibus devincti essent, interea vero fuerint scelerati sicut reliquae gentes, propheta ostendit eo mereri graviorem poenam, et instare etiam illis Dei iudicium quale meriti erant. Haec est summa. Nunc sequitur:

3. *An duo ambulabunt simul, nisi inter ipsos conveniat?* 4. *An rugiet leo in sylva, et praeda non erit ei? An dabit leo* (vel leunculus edet, vel emittet) *vocem suam e cubili suo* (vel lustro) *quum nihil ceperit?* 5. *An cadet avis super laqueum ad terram absque aucupe* (et auceps non erit ei? ad verbum), *An tollet auceps laqueum ex terra priusquam capturam ceperit?* (Ad verbum, et capiendo non capiet: sed ego reddidi sensum prophetae.) 6. *An clanget*

tuba in urbe, et populus non contremiscet? An erit malum in urbe quod Iehova non fecerit? 7. *Quia* (vel certe) *non faciet dominator Iehova quidquam nisi revelaverit secretum suum servis suis prophetis.* 8. *Leo rugivit, quis non timeat? dominator Iehova loquutus est, quis non prophetet?*

Hic multas similitudines congerit prephota, quae tamen omnes pertinent ad quinque haec capita. Primo loco ostendit se non proiicere evanidas voces, sed Dei autoritate nixum habere quem appellet testem ac suffragatorem. Hoc est unum. Deinde ostendit Deum consulto denuntiare quas de transgressoribus sumpturus est poenas, ut mature resipiscant, nec frustra vociferari, sicuti inconsiderati homines de nihilo excandescunt, sed iustis causis ad iracundiam impelli, ut deinde terrorem incutiat per suos prophetas. Tertio docet nihil fortuito contingere, ut scilicet attenti sint Israelitae ad Dei iudicia. Quarto pronuntiat homines esse nimium stupidos, nisi moveantur comminationibus, quas audiunt a Deo esse profectas. Quinto significat exsequutionem paratam esse. Postquam Deus aliquid denuntiavit, neque minas esse inanes, quemadmodum terreri solent pueri. Haec igitur quinque postea suo ordine videbimus. Interim confirmat quod dixit initio capitis, nempe Deum non sumere poenam repente de Israelitis, sed ipsos vocare ad resipiscentiam, si tamen essent sanabiles. Nam hactenus magis praecise loquutus fuerat, super tribus sceleribus et super quatuor non ero ei propitius: nunc autem attentionem exigit a populo Israel, Audite hoc filii Israel, *An duo* homines *ambulabunt simul, nisi inter ipsos conveniat?* His verbis docet, etiamsi Deus posset illos statim ad supplicium trahere ex inopinato, parcere tamen et suspendere suum iudicium, donec resipiscant, nisi prorsus sint desperati. Confirmat igitur nunc sententiam illam Amos, quod scilicet Deus non puniat Israelitas, quemadmodum poterat suo iure: sed prius experiatur an sit aliqua spes resipiscentiae in ipsis. Nunc veniamus ad primam similitudinem. Quaerit *an duo ambulabunt simul absque consensu.* Quidam violenter torquent haec prophetae verba, quod Deus cogatur a populo isto discedere, quem videt tam proterve vagari post suas concupiscentias. Secundum illos talis esset sensus, vultisne ut vobiscum ambulem? Hoc est, ut penes vos resideat benedictio mea? ut vos prosequar, pro more meo paterno amore, et liberaliter vos foveam? Cur mecum igitur non ambulatis, hoc est, cur non est mutuus inter nos consensus? Cur mihi non respondetis? Ego enim paratus essem vobiscum ambulare. Illa expositio, ut videtis, nimis est coacta. Restant igitur duae aliae, vel quod propheta hic significet non frustra tot Dei servos quasi uno ore minari Israelitis, vel consensus de quo loquitur est Dei cum suis prophetis. Hoc esset obscurum, nisi familiarius explicarem. Quidam igitur sic accipiunt hunc versum, Ego non solus sum qui vobis poenam denuntio. Deus enim hactenus vos admonuit per alios prophetas: vivunt adhuc multi: et videtis quam bene inter nos conveniat, non conspiravimus humano more, neque hoc accidit ex compacto, quod Iesaias et Michaeas vobis denuntiant quod ex ore meo auditis. Est igitur arcana ista consensio spiritus sancti. Posset non male congruere hic sensus. Sed peraeque etiam conveniet tertius, quem attigi, nempe si propheta hic affirmet se loqui ex Dei mandato, quemadmodum si duo inter se sint concordes, dum eandem sequuntur viam, quemadmodum si quis incidat in comitem fortuitum, quaeret quonam tendat: ubi ille responderit se ad certum locum proficisci, mihi etiam commune est iter tecum. Amos igitur hac similitudine optime exprimit consensum inter Deum et prophetas, quia scilicet non temere se ingerant illi, ut quidvis pronuntient pro suo arbitrio, sed exspectent Dei vocationem, et probe sibi conscii sint se non fortuito errare, sed tenere iter quod Dominus ostendit. Non fuisset quidem haec satis firma probatio vocationis: sed iam propheta ingressus fuerat cursum doctrinae: et quanquam obstrepebat fere totus populus, habebat tamen quaedam non obscura testimonia suae vocationis. Non utitur ergo hic integra probatione quemadmodum si a principio vellet ostendere se esse Dei prophetam, sed tantum confirmat obiurgatione quod prius doctrina satis asseruerat. Quaerit ergo, *An duo simul ambulabunt nisi inter eos conveniat?* ac si diceret, Vos erratis, quia fertis de me iudicium ac si solus essem: interim nulla Dei est ratio: putatis me hominem esse pecuarium, hoc verum est: sed hoc etiam addendum fuerat, missum divinitus, et praeditum esse dono prophetiae. Quum igitur loquar ex Dei spiritu, ego non solus ambulo. Deus enim praeit: ego autem sum comes. Scitote igitur quidquid profero non esse natum in cerebro meo: sed Deum habeo autorem meae doctrinae. Videtur mihi hic genuinus esse prophetae sensus. Ergo hac similitudine confirmat se fideliter munere suo defungi, quia scilicet nihil separatum habeat a Deo, sed sit eius comes, quemadmodum si duo inter se consentiant facturi commune iter, ita etiam ostendit sibi esse cum Deo consensum. Si tamen magis arrideat superior interpretatio, ego non contendam, quod scilicet hic propheta confirmet doctrinam suam, quia non solus sit, sed habeat etiam alios collegas. Nam fuit haec non vulgaris confirmatio, quum satis constaret alios prophetas suffragari eius doctrinae. Quia tamen postea non accommodat in illum finem hanc similitudinem, nescio an fuerit tale eius consilium: ideo iam attuli quod simplicius mihi visum

est. Sequitur secunda similitudo, *An rugiet leo in sylva absque praeda? An leo vocem suam emittet e cubili suo quum nihil ceperit?* Hoc versu significat Deum per suos prophetas non vociferari de nihilo, quemadmodum profani homines existimant aerem tantum verberari inani sonitu, quum prophetae minantur: haec sunt verba, inquiunt. Quasi vero non reperiant in se ipsis clamandi necessitatem, quia Deum suis sceleribus provocarunt. Ideo ex adverso occurrens propheta, Si leones, inquit, non rugiunt nisi praedam adepti, an Deus clamabit e coelo, et vocem suam usque ad terras emittet, interea vero nulla erit praeda? Haec summa est, nimis perperam contemni Dei verbum ab Israelitis, ac si nulla esset ratio clamandi, quia scilicet Deus non ludat. Verbum enim eius pretiosum est, ideo non proiicitur temere in aerem, ac si essent quisquiliae: sed est semen inaestimabile. Quum ergo Dominus clamat, hoc non fit absque legitima causa, inquit Amos. Quare? Leones enim sine praeda non rugiunt. Deus ergo non nisi optimo consilio per suos prophetas clamat. Hinc sequitur Israelitas fuisse hactenus nimis stupidos, qui non auscultaverint maiore studio et attentione ad propheticam doctrinam, ac si Deus inanem sonitum ederet. Nunc sequitur tertia similitudo, *An cadet*, inquit, *avis in terram absque aucupe?* Hic significat propheta nihil accidere nisi a Deo provisum. Quemadmodum enim aucupia tenduntur avibus, sic etiam Deus illaqueat homines occultis poenis. Subito quidem eveniet calamitas, et hoc solet fortunae adscribi: sed propheta hic admonet Deum tendere sua aucupia, quibus capiuntur homines, etiamsi putent fortunam dominari, et non observent Dei manum: falluntur, inquit. Nam *avis* non praevidet insidias sibi paratas, sed tamen *non cadit in terram sine aucupe.* Neque enim retia illa fortuito sese contexunt, sed hoc fit industria hominis qui venatur. Sic etiam calamitates non contingunt a fortuna, sed manant ex arcano consilio Dei. Notandum autem est, similitudines non debere aptari nimis scrupulose ad causam praesentem. Si quis quaerat, quomodo Deus hic se comparet aucupi, quum tamen fraus sit et astutia in captandis innoxiis avibus, quum retia illis tenduntur, hoc est frivolum: quia satis constat quid sibi velit propheta, et quorsum spectent eius verba, nempe arcano Dei consilio homines incidere in poenas, et illaqueari: quoniam Deus longe prospexit quid facturus esset, etiamsi homines sese temere proiiciant, quemadmodum aviculae quae nihil praevident. Sequitur iam, *An tollet laqueum suum auceps priusquam capturam ceperit?* Hoc secundo membro significat propheta minas Dei non fore irritas, quia exsequetur quidquid pronuntiat. Certum quidem est, aucupes saepe vacuos redire domum et colligere sua retia, etiamsi nihil ceperint: sed propheta, quemadmodum dixi, dum istas similitudines adducit, tantum recitat quid facere soleant aucupes, quum scilicet praeda aliqua speratur. Exempli gratia, Si quis retia tetenderit, quiescet, neque colliget retia sua, donec praedam aliquam ceperit, si quidem praeda contingat. Nam frustra illic quiesceret totam noctem. Ergo sicuti aucupes non fatigantur, neque volunt perdere suum laborem postquam retia tetenderint: sic etiam propheta dicit Deum non frustra spargere suas minas, ut tantum sint vana terriculamenta, sed manere haec retia donec ceperit suam praedam, hoc est, re ipsa exsequutus fuerit Deus quod minatus est per suos prophetas. Summa igitur est, verbum Dei non cadere sine efficacia, sed simul coniunctum esse effectum ubi Deus aliquid protulit: et ideo obiurgat Israelitas, quod tam secure et surdis auribus excipiant omnes minas ac si Deus tantum luderet: non fiet quemadmodum speratis, inquit. Nam Deus praedam suam capiet antequam auferat sua retia. Postea addit, *An clanget tuba in urbe, et populus non contremiscet?* Hic, ut dixi, castigat torporem populi, cui lusoriae erant omnes minae: *Clangente tuba*, inquit, *omnes contremiscunt.* Est enim signum periculi. Omnes ergo vel ad auxilium confugiunt, vel obstupescunt clangente tuba: Deus clamat ipse, vox eius longe plus meretur reverentiae quam tuba metus iniiciat hominum animis: et tamen surdis canitur. Quid ergo hoc sibi vult, nisi quod homines dementia sua occupat? Iam carent sensu et omni vigore mentis? Nunc ergo videmus quorsum spectent hae sententiae prophetae, quod scilicet fascinati essent quodammodo Israelitae a diabolo, quia nullus erat apud eos sensus malorum: et quum scirent Deum tuba clangere, et denuntiare exitium, tamen quod securi interea manebant, et nihilo plus movebantur, quam si fuissent apud eos res quietae. Reliqua non possem nunc absolvere.

Proxima lectione dixerat Amos *contremiscere totum populum ad clangorem tubae:* nunc videtur subiicere sententiam prorsus alienam, quod scilicet *nulla calamitas accidat, nisi a Deo.* Sed praefatus fuerat de clangore tubae quod iam vidimus, ut intelligeret populus nihil fortuito sibi accidere, sed infligi iustas poenas a Domino. Et hoc etiam paulo post confirmat quum dicit Deum nihil facere, nisi prius manifestaverit secretum suum prophetis. Summa igitur est, populum Israel nimis esse stupidum qui non resipiscat toties admonitus: imo etiam violentis remediis coactus tamen maneat semper in sua obstinatione. Nunc ergo tenemus prophetae sensum. Sed ut melius pateat tota res, sumamus mediam hanc sententiam, *Nullum esse malum in urbe quod Deus non fecerit.* Propheta his verbis admonet, calamitates non accidere fortuito, quem-

admodum vulgus hominum credit. Nam scimus vel prosperam, vel adversam fortunam esse in omnium ore, quasi Deus otium coleret in coelo, et non curaret res humanas. Quidquid ergo contingit, hoc solet mundus adscribere fortunae. Propheta autem hic ostendit administrari imperium mundi huius a Deo, et nihil accidere nisi ab eius manu. Neque enim hic agitur de peccato: sed malum, רעה, vocat propheta pro communi more quidquid nobis adversum est. Quod ergo natura fugimus, hoc solet vocari malum, et hunc morem loquendi nunc Amos sequitur, quemadmodum apud Iesaiam (45, 7) dicitur Deus habere in manu sua noctem et diem, lucem et tenebras, bonum et malum. Quum illic agitur de bono et malo, certum est referri hoc ad res prosperas, vel adversas. Sic etiam nunc propheta docet castigari homines a Deo quoties aliquid adversi contigit, ac si diceret, non dominari fortunam sicuti mundus imaginatur, neque etiam res temere in mundo rotari, sed Deum semper esse mundi iudicem. In summa, vult Amos revocare populum ad examen vitae suae, perinde ac si illum citaret ad tribunal Dei: et ostendit ex signis ipsis externis Deum fuisse merito Israelitis offensum: videtis vos tam duriter tractari, putatisne Deum in coelo dormire otiosum? Si nihil accidit nisi volente Deo, iam quum vos ita duriter et aspere tractat, vult expergefacere, ut sentiatis vestra vitia. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ubi dicit *non esse malum in urbe quod Deus non fecerit.* Sic etiam apud Ieremiam Deus graviter expostulat cum populo, quia imputaret fortunae clades bellorum, famem, et reliqua incommoda. Si quid ergo triste contigerat, conquerebantur Iudaei de mala fortuna, quemadmodum solet mundus. Deus irascitur, et severe obiurgat profanam illam imaginationem: quia hoc modo eripitur ei imperium mundi. Si quid enim contingat ipso non volente, iam excluditur a potestate sua. Deinde obdurescunt homines in suis peccatis, quia etiamsi graviter ipsos percutiat, non tamen agnoscunt manum eius. Clamitant quidem ad ictus ipsos, sentiunt quam gravia sint flagella: sed non respiciunt manum percutientis, quod erat praecipuum, quemadmodum alibi dicitur. Ergo hoc propheta sumit pro confesso, quoties aliquid adversi contingit, homines nimis esse stupidos, nisi expergefiant, et reputent secum sua peccata, et statuant sibi proponi signa irae Dei, ut hoc modo ad ipsum confugiant, fateantur se esse merito esse, et implorent eius misericordiam. Praefatus autem fuerat de clangore tubae, quia hoc modo sublata fuit excusatio Israelitis, quum Deus non tantum suis flagellis illos revocaret in viam, sed praeiret etiam verbo suo. Et ostendit se iuste illis esse iratum: et ideo propheta subiungit aliam sententiam, *Quia non faciet Dominus Iehova quidquam, nisi revelaverit secretum servis* suis prophetis. Hoc versu propheta dicit, non agere Deum cum Israelitis quemadmodum cum profanis gentibus. Deus enim poenas sumebat de aliis populis absque verbo: non citabat neque Idumaeos, neque Ammonitas, neque Aegyptios ad iudicium, sed exsequebatur vindictam suam, quamvis apud eos tacuisset. Diversa fuit ratio apud Israelitas. Deus enim non tantum sumpsit de illis poenas quales meriti erant, sed praevenit verbo suo, et mature ostendit quid mali instaret, ut possent antevertere. Dabat enim illis spatium resipiscendi, et paratus erat simul ad veniam, si fuissent curabiles a parte sua. Nunc igitur propheta aggravat crimen populi, quia non fuerit simpliciter castigatus a Domino: sed poterat, si vellet, antevertere poenas ipsas, interea autem obstinaverit se in malitia. *Non faciet ergo quidquam Deus, quin revelaverit secretum suum servis suis prophetis.* Hoc restringi debet ad populum, deinde restringi debet ad poenas de quibus nunc propheta concionatur. Certum est Deum exsequi multa iudicia, quae latent et homines et angelos. Nec vero Amos voluit hic necessitatem aliquam Deo imponere, quasi non sit ei liberum facere nisi quod prius manifestaverit: non fuit tale prophetae consilium: sed simpliciter voluit Israelitas damnare deploratae pervicaciae et obstinationis, quod admoniti non tamen induxerint in animum resipiscere, sed contempserint omnes Dei minas, imo ludibrio habuerint. *Deus* ergo *non faciet quidquam*, hoc est, Deus non aget vobiscum vulgari ratione, quemadmodum castigat alios populos, et interea tacet. Illi ut plurimum non intelligunt quid agatur: sed Deus paterno more familiariter vos admonet de vestris peccatis, ostendit cur in animo habeat vos castigare, et antevertit etiam, ut sit vobis satis temporis ad quaerendam ac petendam veniam. *Revelat* igitur *Deus secretum suum prophetis.* Hoc est non subito neque ex inopinato vos punit quemadmodum poterat, et quemadmodum videtis etiam ipsum facere erga alios. Sed denuntiat quid sit facturus, et mittit suos praecones. Ac si caduceatores essent, denuntiant vobis bellum, et interea aperiunt ianuam ad reconciliationem, nisi prorsus essetis desperati et obstinati in malitia vestra. Estis ergo bis inexcusabiles, ubi Deus nihil proficit verbo suo et poenis, quae etiam postea verbo adiungit. Tenemus nunc consilium prophetae. Ergo stulta est illa quaestio vel saltem importuna, an Deus hic se alligaverit certa lege, ne quidquam faceret, nisi prius manifestasset servis suis prophetis. Hoc enim non intelligit Amos: sed asserit tantum de communi ratione, quam Dominus tenebat in populo illo castigando. Certum est, celatos interdum fuisse prophetas de multis rebus. Deus enim distribuit illis spiritum suum ad mensuram. Non igitur manifestata fuerunt omnia prophetis. Sed Amos hic

tantum significat Deum non agere cum electo populo quemadmodum solet cum profanis gentibus: quia illae ex improviso saepe experiebantur Deum sibi irasci, et tamen non erat spatium meditandi, ut resipiscerent. Multo liberalius et clementius Amos dicit Deum egisse cum illo populo, quia noluit Deus repente eum obruere, neque deprehendere etiam: sed admonuit per suos prophetas. Videmus quam late pateat haec doctrina: sed satis est tenere consilium prophetae, et tenere etiam in quem finem accommodari debeat eius sermo. *Deus* igitur *non faciet quidquam nisi prius revelaverit arcanum suum prophetis.* Vocat arcanum, quia homines perplexi haerent quum Deus vindictam de illis exigit, et obstupescunt. Ubi autem in tempore sunt admoniti, iam patet quidnam sibi velit Deus: agnoscunt etiam poenarum causam et fontem. Iam ergo revelatum est secretum, quod lateret miseros homines: et ideo duplicatur populi culpa, dum ad minas non resipiscunt. Iam sequitur, *Leo rugit, quis non timeat? Dominus Iehova loquitur, quis non prophetet?* Hoc versu obiurgat propheta Israelitas, quod solerent cum prophetis rixari, quando asperius invehebantur in ipsorum peccata. Sic enim solent homines: non expendunt prophetas divinitus esse missos, et iniunctum esse illis hoc munus. Si ergo austeri sunt prophetae in suis verbis, obstrepit mundus, et litigat, Quid sibi volunt isti homines? cur nos tantopere urgent? cur non sinunt nos quiescere? nam provocant erga nos iram Dei. Quoties ergo exporgefiunt homines, statim intentant litem et iurgium contra prophetas Dei, neque respiciunt aliunde proficisci minas ipsas. Hoc vitium nunc damnat propheta: *Leo rugit, quis non timeat,* inquit? *Deus loquitur, quis non prophetet?* Vos putatis me esse vestrum adversarium: sed nihil proficietis mecum iurgando: si taceam, vox Dei satis per se erit formidabilis. Malum igitur non procedet ex ore meo, sed potius ex mandato Dei. Ergo velim nolim, cogor obedire Deo: delegit me prophetam, et ostendit quid velit a me proferri. Quid facerem? inquit: non est mihi liberum fingere revelationes, sed quod mihi traditum est a Domino, hoc fideliter ad vos perfero. Quanta igitur ista dementia est, quum mecum litigatis, et non reputatis vobis esse negotium et certamen cum Deo ipso? Tenemus ergo nunc quid velit propheta, atque hoc modo etiam tenemus cur posuerit quatuor illas similitudines, de quibus antehac satis disseruimus. Nunc pergo in reliquo contextu.

9. *Promulgate in palatiis Asdod, et in palatiis terrae Aegypti, et dicite, Congregamini super montes Samariae, et videte tumultus multos* (vel concussiones multas) *in medio eius, et oppressiones in medio eius.*

Hic incipit Amos iudices ferre Israelitis, quia non poterant Dei iudicio patienter se subiicere. Constituit ergo ac praeficit illis Aegyptios et Idumaeos indices. Non dubium est quin haec prophetia magis exasperaverit animos populi iam nimium praefracti ac rebellis: sed tamen ita oportuit fieri. Deus enim illos ad tribunal suum citabat, ut tamen maneret spes reconciliationis ubi excandescunt contra Dei minas, fremunt contra servos eius, imo contumaciter disceptant, ac si non essent culpae obnoxii: quid reliquum est, nisi ut Deus constituat illis iudices, quos nominat propheta, nempe Aegyptios, et Idumaeos? Non potestis ergo iudicium meum ferre: increduli qui iam damnati sunt, ferent de vobis sententiam. Ego quidem legitimus sum iudex vester, sed quia me repudiatis: ego ostendam quid valeat mea autoritas: ego tacebo, Aegyptii loquentur. Quinam sunt Aegyptii? Nempe etiam cum Israelitis obnoxii erant, et eundem sustinebant reatum, vel saltem non longe distabant a simili poena: sed tamen Deus trahet Israelitas, ut cogantur audire sententiam quae pronuntiabitur ab Aegyptiis et ab Idumaeis. Scimus quam superbe gloriati fuerint Israelitae de sua praerogativa. Hic autem Dominus fastum illum deridet, quia abutebantur suis beneficiis. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. *Promulgate,* inquit, *in palatiis Asdod, in palatiis terrae* Aegypti, et dicite, quidnam? *Congregamini super montes Samariae.* Vult Aegyptios et Idumaeos confluere, et montes Samariae esse instar theatri. Quanquam potius ad similitudinem hanc quadrabit tribunal. Perinde ergo est ac si Aegyptii ac Idumaei sederent in excelso loco: Deus proponit illis oppressiones, et rapinas, et iniustas praedas, quae fiebant in regno Israel. *Congregamini* ergo *super montes Samariae.* Alludit propheta ad situm regionis. Nam quum Samaria sita esset in planitie, in circuitu tamen montes erant: putabant se illic latere, et erant quasi vinum in suis faecibus. Dicit nunc Deus, conveniant Aegyptii et Idumaei ad spectaculum: ego illis dabo locum unde conspiciant quam iniusto grassetur omnis iniquitas in regno Israel. Possident quidem suam planitiem, et putant circuitu montium se esse probe munitos: sed ex ipsis montibus caeci ipsi videbunt quam foeda et turpis sit ipsorum conditio. *Veniant* ergo, inquit, *videant oppressiones.* מהומות vocat tumultus: sed intelligit oppressiones quae fiunt ubi nulla amplius viget ratio, vel aequitas: dum aguntur omnia cum strepitu, et impetuoso, videant ergo oppressiones, et videant afflictiones. Loquitur de ipso actu, postea addit personas: sed tamen idem duobus diversis modis significat propheta, nempe regnum Israel plenum esse multis sceleribus, quia grassentur illic rapinae, et nulla moderatio contineat homines, quin per tumultum et strepi-

tum exspolient pauperes et miseros. Iam sequitur:

10. *Et non noverunt facere rectum, dicit Iehova, thesaurizantes rapinam et praedam in palatiis suis.*

Hoc versu confirmat quod prius dixit de oppressionibus. Dicit ergo eos contemnere omnem rectitudinem. Nam istud nescire non elevat ipsorum culpam, ac si incogitanter deliquissent, sed potius intelligit propheta eos procul a se reiicere omne iudicium: ac sibi permittere omnem licentiam peccandi sine ullo delectu, sine ullo pudore: quasi diceret, Ipsi sunt sicuti bruta animalia, quia carent omni iudicio, omni ratione et pudore: neque enim intelligere amplius volunt. Hic ergo accusat voluntariam caecitatem in Israelitis, quod se ipsos obdurent ad omne malum, et exstinguant quidquid est iudicii, pudoris et rationis, ne amplius discernant inter aequum et iniustum. Et speciem illam adiungit, quod scilicet accumulent sibi multas opes ex praedis et rapinis. Non dubium est quin aliis etiam sceleribus obstricti fuerint Israelitae. Sed per synecdochen hic notatur species una quae comprehendit sub se alias, nempe quod populus se prorsus addixerit sceleribus, quum scilicet abiecto omni pudore, exstincto omni delectu, et repudiata omni ratione aequitatis prostituerit se ad omne scelus. Haec summa est verborum prophetae. Propheta autem noster hic designat crassa scelera, quoniam prius constituet Israelitis indices caecos. Perinde est igitur ac si diceret, quamvis Aegyptii et Idumaei luce careant, tamen iniquitas vestra palpabilis est, ut possit ab illis agnosci. Neque enim subtiliter disputandum est, quum praedae ipsae et rapinae sic grasseutur violento impetu, quum nulla amplius servetur moderatio vel aequitas, nullus etiam amplius pudor: sed ruant homines caeco impetu ad omne malum: caeci ipsi palpabunt etiamsi careant oculis. Ergo Aegyptii et Idumaei conspicient vestra scelera, ubi locati fuerint in vicinis montibus. Haec summa est. Sequitur nunc:

11. *Propterea sic dicit Dominus Iehova, Adversarius, et quidem in circuitu terrae, et tollet abs te robur tuum, et diripientur palatia tua.* 12. *Sic dicit Iehova, Quemadmodum eripit pastor ex ore leonis duo crura, vel extremam partem auris, sic eripientur filii Israel qui habitant in Samaria, in angulo lecti, et in Damasco tanquam in grabato.*

Propheta hic denuntiat qualem poenam sumpturus sit Deus de Israelitis: *hostis*, inquit, *et quidem in circuitu*. Putant quidem צר esse imperativum modum verbi, sed non potest hoc stare. Amos ergo hic pronuntiat propinquum esse hostem Israelitis, qui ipsos obsideat omni ex parte. Nam solent impii semper quaerere effugia, et si minimam rimam adspiciant, putant se esse elapsos. Mira est hominum securitas contra Deum: ubi vident se constringi, tunc serio terrentur, imo exanimantur prorsus. Sed interea captant subterfugia ad dextram et sinistram partem, neque unquam cedunt Deo, nisi coacti. Haec ratio est cur dicat propheta *hostem instare, et quidem in circuitu*, quasi diceret, Non est quod putetis iam vobis patere aliquem exitum: Deus enim vos constringet omni ex parte. Est igitur obsidio quae vos sic tenebit devinctos, ut frustra speretis vos posse effugere. *Hostis* ergo *et quidem in circuitu*, inquit. *In circuitu totius terrae, qui auferet abs te fortitudinem tuam.* Hic propheta tollit vanam confidentiam Israelitis, quia non poterant concipere vindictam Dei, quum intuebantur opes suas. Putabant enim sibi esse satis praesidii in multitudine sua, in divitiis, in armis, quemadmodum homines solent Deo opponere quidquid ab ipso profectum est: quasi possent aliquid creaturae adversus ipsum: deinde, quasi Deus non auferret suo arbitrio quidquid dedit. Sed tamen haec est hominum caecitas: ideo propheta dicit totam opulentiam, et totum robur quo pollebant Israelitae, fore inutile, quoniam *hostis a Deo armatus*, inquit, *auferet abs te fortitudinem tuam, et diripientur hoc modo palatia tua.* Proximo versu relinquit nonnihil spei: sed non facit hoc ex professo. Quum ergo dicit aliquos fore incolumes, quemadmodum si pastor ex faucibus lupi eripiat auriculam ovis unius, vel duo crura, non tamen consilium prophetae est mitigare illum rigorem, de quo prius loquutus est: sed potius ostendit si quid erit salvum, hoc non fore, quia populus se ipsum defendat, vel quia par sit ad resistendum, sed quemadmodum si pastor trepidus eripiat aliquam particulam praedae ex ore leonis. Tenendum est quod nuper dixi de superba illius populi confidentia. Putabant enim Israelitae satis se esse tutos ab omni periculo: ideo spernebant omnes minas. Quid autem Amos? Ne putetis, inquit, ullam vobis fore defensionem, quia hostes vestri similes erunt leonibus, et nihilo plus erit vobis fortitudinis ad resistendum quam est ovibus quum eas diripiunt ac praedantur non solum lupi, sed etiam leones: si quid erit tunc salvum, hoc fiet miraculo, quemadmodum si pastor eripiat particulam auris, vel duo crura ex ore leonis, quum leo satiatus est. Pastor non auderet congredi cum leone, fugiet semper a conspectu eius: sed leo potietur praeda sua, deinde satiabitur pro libidine. Si relinquat extremam partem auriculae, vel duo crura, pastor tunc rapiet, et dicet, Ecce, tot sunt oves voratae a leonibus: et hoc est testimonium. Sic etiam nunc dicit propheta, Dominus exponet vos in praedam hostibus vestris, et ipsorum rapacitas vobis non secus erit formidabilis quam si

leo ovem aliquam invaderet. Frustra igitur putatis vos esse munitos opibus vestris. Quid enim ovis ad leonem? Sed si quid erit ex vobis residuum, hoc erit instar auriculae, vel instar cruris. Plus autem hoc valet, quemadmodum si leo voret ovem, quemadmodum ubi tenet praedam nihil relinquit donec satiatus est, sic etiam contiget vobis. Falluntur ergo qui putant hic consulto mitigari comminationem, quae praecessit. Neque enim propheta in hoc est, sed continuat suam sententiam, quod scilicet totus populus diripietur, et hostes instar leonum erunt, nihil erit virtutis ad resistendum. Fateor quidem hic dari spem aliquam populo, quemadmodum prius visum est, semper Deum voluisse manere aliquas reliquias in electo illo populo instar seminis: fateor hoc verum esse, sed interea videndum est quid agat propheta et quorsum spectet. Non vult igitur hic consolari Israelitas ex professo: sed quamvis per occasionem dicat fore aliquid residuum, tamen consilium eius est ostendere nunc totum regnum datum esse in praedam leonibus, neque quidquam salvum fore, nisi quemadmodum si pastor reportet auriculam ubi lupi et leones satiati fuerint. Sequitur:

13. *Audite et testificamini in domo Iacob, dicit Dominus Iehovah, Deus exercituum:* 14. *Quia die quo visitabo scelera Israel super ipsum, etiam visitabo super altaria Beth-el: et scindentur cornua altaris et cadent ad terram.*

Non dubito quin Amos hanc sententiam adiecerit, ut ostenderet superstitiones, quibus falso sciebat confidere Israelitas, adeo illis non fore adiumento, ut potius cessurae essent in exitium, quia scilicet hoc modo magis in se provocabat populus iram Dei. Quum ergo audirent Israelitae Deum esse offensum, instar clypei vel umbrae erant sacrificia, et aliae superstitiones. Sic enim hypocritae Deo illudunt. Atqui scimus sacrificia illa quae offerebantur in Beth-el fuisse plena sacrilegiis. Erat enim totus ille cultus adulterinus. Nam Deus elegerat sibi locum ubi volebat sacrificia offerri. Israelitae templum erexerant sine ullo mandato, imo contra manifestam Dei prohibitionem. Quum ergo ita violassent et corrupissent totum Dei cultum, mira fuit eorum vesania, quod audebant Deo obtrudere illas superstitiones, quasi possent hoc modo iram eius placare. Propheta igitur nunc stuperem illum coarguit dicens, *Quo die visitabit Deus scelera Israel sumpturum etiam poenam de altaribus Beth-el.* Quum hic scelera nominat propheta, intelligit rapinas, et iniustas exactiones, praedas, et quidquid simile fuit. Nam tunc sicuti vidimus, effraenis crudelitas, avaritia, perfidia grassata fuit in illo populo. Dicit ergo nunc, *quum Deus visitabit scelera Israel super ipsum*, hoc est, quum puniet avaritiam, superbiam, crudelitatem, quum vindictam exiget de rapinis et praedis, tunc etiam visitabit super altaria Beth-el. Putant Deum sibi fore propitium Israelitae dum sacrificant, quamvis tota vita sint scelerati. Putant enim purgari omnem suam immunditiem suis illis piaculis, et putant satisfactum esse Deo, quum defuncti sunt externo illo cultu. Ergo quum offerunt sacrificia, existimant se hoc modo pacisci cum Deo, ne audeat exigere poenas de reliquis sceleribus, ac si esset illa iusta compensatio: multum fallit eos sua opinio, inquit Amos. Nam interea, ut scimus, hoc erat praecipuum, quod perperam Dei cultum mutare ausi sint, quod ausi sint templum erigere sine eius mandato, quod denique violaverint totam legem. Deus ergo incipiet a superstitionibus quum volet poenas exigere de peccatis populi. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, ubi dicit Deum visitaturum super altaria Beth-el quum poenas sumet de sceleribus Israel. Sed quia hoc persuasu erat difficile, propheta hic conciliat sibi attentionem. *Audite, et testificamini*, inquit, *in domo Iacob.* Quum audire iubet, inducit loquentem Deum. Nam poterant Israelitae, ut scimus solitos fuisse facere, causari Amos temere minari talem poenam: Nihil est meum, inquit. Videmus ergo quorsum spectet praefatio haec, quum dicit, *Audite.* Nam ostendit Deum autorem esse huius vaticinii, et nihil sibi esse proprium, excepto solo ministerio. *Audite ergo et testificamini in domo Iacob.* Testificandi verbo obsignat prophetiam, quo plus habeat ponderis, ne putent rem esse ludicram: sed intelligant serio Deum agere. Testificamini ergo in domo Iacob. Et eodem pertinent ologia, quae Deo tribuit: *Dominus Iehova*, inquit, *Deus exercituum.* Poterat uno verbo dicere, Iehova ita dicit, sicuti ut plurimum solent prophetae. Sed tribuit illi dominium: praeterea hic producit in medium eius potentiam: in quem finem? ut scilicet terrorem incutiat Israelitis ne illos amplius occupent vanae blanditiae, sicuti antehac: sed intelligant suis superstitionibus adeo nihil proficere ad placandam iram Dei, ut eam magis ac magis provocent.

Heri unum mihi exciderat. Impediebat enim capitis dolor ne inspicerem librum. Dicit propheta versu 12 liberandos esse filios Israel sicuti pastor eripit auriculam, vel partem aliquam ovis: addit, Sic filii *Israel eripientur qui habitant in Samaria in angulo lecti, et Damasci in grabato.* Similitudinem illam non exposui. Putant quidam hic conferri Damascum cum Samaria, quod scilicet urbs erat opulentior: deinde Iarobeam secundus ampliaverat regni fui fines ad illam urbem usque et subegerat sibi partem aliquam regni Syriae. Putant igitur vocari Samariam angulum lecti propter angustias, grabatum vero Damascum. Sed illud prorsus ra-

tione caret. Potius vocasset Amos Damascum lectum. Alii sic exponunt, Qui salvi evadent ex populo Israel, non fore strenuos et fortes viros, qui sustineant hostilem impetum, vel qui manu armata se defendant, sed salvos fore latendo, quia scilicet ad lectum confugient. Sed videtur propheta hic Damascum et Samariam conferre lectulis, eo quod putabant Israelitae sibi illud esse tutum receptaculum. Quamvis ergo habitetis Samariae et Damasci quasi in quieto nido, tamen hoc erit admirabile, si pauci ex vobis evadant, quemadmodum si pastor reportet auriculam ovis, postquam satiatus fuerit leo. Videtur hic genuinus esse sensus prophetae. Neque enim dubito quin derideat stultam confidentiam, cui indormiebant Israelitae, quum putarent se fore immunes ab omni periculo, si clausi essent inter portas Samariae vel Damasci. Putatis ergo nidos illos vobis fore quietos, sed leones illuc usque perrumpent, et vix ex angulo lecti centesimus quisque, vel millesimus evadet incolumis, quemadmodum si leo auriculam, vel partem cruris relinquat. Nunc pergamus:

15. *Et percutiam domum hyemalem cum domo aestiva, et peribunt domus eburneae, et deficient domus magnae, dicit Iehova.*

Hic rursus Amos ostendit frustra proceres confidere suis opibus et praesidiis, quia hoc non impediet, quominus Deus extrahat eos ad supplicium. Quia ergo abundantia excaecat homines ut plurimum ubi habitant in magnis palatiis, existimant se esse quasi inaccessibiles: ideo propheta hic denuntiat domos istas non fore obstaculo, quominus illuc usque perrumpat Dei vindicta. *Perdam igitur domum hyemalem cum domo aestiva.* Non dubium est quin periphrastice hic palatia designet Amos: quia satis est pauperibus, si tugurium aliquod habeant tam hyeme quam aestate. Non enim mutant partes aedium, ut calidius hyeme habitent: deinde ut sese refrigerent per aestatem. Non est ea commoditas pauperibus: contenti sunt uno habitaculo per totam vitam. Sed quia divites teporem captant hyeme, et habent partem aestivam, ideo dicit propheta amplas istas et magnificas aedes non fore praesidio divitibus, quominus Dei vindicta illuc etiam penetret. *Perdam igitur domum hyemalem cum aestiva.* Deinde *deficient domus eburneae.* Iam clarius videmus prophetam hic concionari contra divites et opulentos, qui habitabant in splendidis et magnificis palatiis. *Peribunt* igitur *domus eburneae, et deficient domus magnae:* Alii vertunt multas, sed perperam. Propheta enim continuat eandem sententiam: et quemadmodum prius nominaverat domos eburneas, ita etiam nunc vocat magnas, quod scilicet non tantum exstructae essent ad commoditatem et usum, sicuti vulgares domus et plebeiae, sed additus esset luxus, splendor, et pompa, quemadmodum scimus semper luxuriari divites, non tantum in victu suo et vestitu, sed etiam in palatiis. Haec summa est: nunc sequitur,

CAPUT IV.

1. *Audite verbum hoc vaccae Basan, quae estis in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis dominis eorum, Affer, et bibemus.*

Videtur quisquis distinxit capita non satis considerasse prophetae contextum. Nam obiurgationem contra divites prosequitur: quia vaticinatus fuerat contra proceres regni Israel. Scimus autem quanta sit ferocitas in divitibus qui formidabiles sunt aliis ob suam potentiam. Ideo propheta hic subsannat quidquid est in ipsis arrogantiae: *Audite,* inquit, *hoc verbum.* Quasi diceret, video quid futurum sit. Nam superbe contemnent meas minas magni isti et splendidi homines, non putabunt se esse obnoxios Dei iudicio: deinde putabunt etiam sibi fieri iniuriam: quaerent quisnam ego sim, et quomodo audeat homo pecuarius ipsos tanta fiducia aggredi. *Audite* igitur *vaccae:* quasi diceret se non morari illam magnitudinem qua superbiunt. Qualis est igitur vestra opulentia? Nempe pinguedo. Ergo non pluris vos facio quam vaccae: estis saginati, sed non terrebit me vestra potentia, non eripient mihi libertatem vestrae divitiae, quominus vobiscum agam ut decet, ac Dominus mihi mandavit. Videmus ergo prophetam hic per ludibrium insurgere contra regni proceres, qui volebant esse sancti et intacti. Quaerit propheta quo privilegio veliut se munire, ne audiant verbum Domini. Si obiiciant suas divitias et suam autoritatem, haec est, inquit, sagina: vos interea manetis vaccae, et habebo vos pro vaccis, hoc est, non minus libere vobiscum agam, ac si essem cum pecore meo. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Pergit autem in similitudine sua. Nam quamvis hic accuset regni proceres, quod opprimant homines innoxios, et affligant pauperes, tamen semper compellat eos in genere feminino: *quae habitatis,* inquit, *in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis.* Non dignatur eos nomine virorum, tamen volebant se eximere ab ordine communi, ac si essent heroes quidam et semidei. Propheta contemptim hic vaccas nominat, deinde adimit illis nomen virorum. Scimus Basan nomen habere a pinguedine: fuit mons valde opimus, et celeber

etiam ob pascua: quia fertilitas montis illius satis nota erat in populo illo, propheta nominat vaccas Basan illos pingues et bene refertos homines. Necesse autem fuit tam aspere tractari, quia ex pinguedine contraxerant hebetudinem, quemadmodum fieri solet. Nam si homines affluant divitiis, si potentia excellant, obliviscuntur se ipsos, et contemnunt Deum, quia existimant se esse extra omnem aleam. Quoniam ergo securitas ista facit, ut torpeant divites, neque attenti sint ad ullas minas, neque etiam dignentur obedire verbo Dei, existiment supervacua esse omnia consilia: ideo propheta asperius eos obiurgat, et contumeliose etiam compellat vaccarum nomine. Quum dicit esse in monte Samariae, hoc est adhuc ironicum. Poterant enim excipere se habitare in urbe regia, et se excubias agere pro publico statu totius gentis, et suis consiliis ac sua industria regnum stare. Video quid sit, inquit, vos non estis in monte Basan, sed in monte Samariae: quid est aliud Samaria quam Basan? Vos enim illic estis inebriati vestris delitiis, quemadmodum vaccae quum saturae sunt suo pondere gravantur, et vix possunt amplius trahere corpus suum: eadem etiam in vobis est tarditas ob saturitatem. Samaria igitur, etsi videtur esse specula, nihil tamen est aliud quam mons Basan. Neque enim illic tantopere (sicuti fingitis) estis solliciti pro populi salute. Sed potius voratis magnas opes: et quia insatiabilis est vestra cupiditas, hoc totum regimen nihil est aliud vobis quam sagina vel pinguedo, et opimum pascuum. Accusat autem praecipue eos propheta, quod opprimant pauperes et conterant egenos. Etsi enim minime dubium est, fecisse etiam aliis iniuriam, tamen quia ut plurimum exercent suam crudelitatem divites contra homines miseros, et qui destituuntur omni auxilio, haec ratio est cur propheta diserte hic exprimat pauperes et egenos homines affligi a divitibus. Deinde scimus etiam Deum promittere peculiare auxilium miseris hominibus, ubi non inveniunt quidquam subsidii in terra. Hoc enim magis provocat Dei misericordiam, ubi crudeliter omnes saeviunt contra homines miseros, ubi nemo illis manum porrigit, vel succurrere dignatur. Addit postremo quod dicunt *dominis eorum*. Miror cur interpretes vertant in secunda persona, Dicitis dominis vestris. Nam hic in tertia persona loquitur Amos. Deinde videntur data opera corrumpere genuinum prophetae sensum. Nam dominos intelligunt regem et eius consiliarios. Quasi vero hic propheta verba sua non dirigat ad ipsos regni proceres. Non potest igitur quadrare quod illi reddunt. Caeterum dominos propheta appellat exactores, quibus scilicet pauperes erant obaerati. Haec summa est, regis consiliarios et iudices colludere cum divitibus, qui rapinas suas exercent contra pauperes. Nam si illi pretium attulerunt, statim obtinent in iudicio quidquid postulant. Pretio enim venales sunt qui nihil aliud venantur quam praedam. Dicunt igitur dominis ipsorum *Affer et bibemus*, hoc est, tantummodo satia ingluviem meam, ego tibi adiudicabo quidquid postulare libuerit. Modo igitur pretium afferas, ne cura, ego tibi addicam omnes pauperes. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Nam hic modum exprimit afflictionum de quibus fuerat conquestus. Opprimitis igitur pauperes. Quomodo? Nempe quia addicitis eos suis creditoribus, et addicitis pretio. Ubi ergo allata est vobis merces, hoc vobis sufficit. Non quaeritis de bonitate causae, sed statim damnatis miseros et innoxios homines, quia non habent ipsi unde se redimant. Domini autem, quibus illi obaerati sunt, ubi eos vestra iniquitate sibi addictos tenent, persolvunt pretium: ita mutua est inter vos collusio. Videmus quam bene fluat prophetae sensus. Nunc sequitur:

2. *Iuravit Dominus Iehova per sanctuarium suum, quia ecce dies veniunt super vos: et tollet vos in clypeo* (vertunt quidam: alii, in hamo), *et residuum vestrum in spina piscationis.*

Hic iam pronuntiat Amos qualis poena maneat pingues istos et crassos boves, qui bene referti contemnunt Deum, et torpent in sua pinguedine. Dicit ergo venturos esse dies, imo iam instare. Hoc enim valet loquutio qua utitur. Dicit, dies instare super eos quum tollentur cum tota sua substantia, et omnibus posteris quasi hamo piscatorio. Sed quo plus efficaciae habeat ista comminatio, dicit *Deum iurasse per suum sanctuarium.* Sufficere quidem debebat simplex Dei sermo: sed quemadmodum non facile amplectimur Dei promissiones, ita etiam hypocritae et reprobi homines non terrentur eius minis, sed subsannant, vel saltem existimant evanidum esse quidquid denuntiant servi Dei. Necesse fuit hoc iusiurandum Dei interponere quo melius expergefierent securi isti homines. *Iuravit* ergo *Dominus*, inquit, *per sanctuarium suum.* Mirum est cur Deus per templum hic potius iuret quam per se ipsum. Videtur etiam hoc absurdum esse. Nam ideo per se ipsum iurare solet Dominus, quia non est maior per quem iuret, sicuti dicit Apostolus (Heb. 6, 16). Videtur ergo Deus transferre honorem sibi debitum ad lapides et ligna: quod minime consentaneum est. Sed tantundem valet templi nomen ac ipsius Dei. Dicit ergo Deus se iurare per sanctuarium, quia ipse invisibilis est: templum autem est viva quaedam eius imago, in qua se conspicuum exhibet. Est enim insigne et symbolum religionis, ubi relucet Dei facies. Ergo Deus non exuit se propria gloria, ut sua templum

materiale ornet, sed potius hic se accommodat ad ruditatem hominum. Quia enim per se non potest cognosci, in templo autem quodammodo apparet, ideo per templum iurat. Sed specialis ratio notanda est quam non observant interpretes, quod scilicet Deus per sanctuarium suum iurans repudiet fictitios omnes cultus quibus superbiebant Israelitae, quemadmodum etiam antehac vidimus. Summa est, Deus qui rite in monte Sion colitur, et qui illic tantum vult invocari, per se ipsum iurat: et quanquam sanctitas in ipso solo residet, proponit tamen vobis symbolum sanctitatis suae sanctuarium illud quod est Ierosolymae. Ergo repudiat omnes vestros cultus, et habet pro lustris vel lupanaribus omnia vestra templa. Videmus ergo subesse in hac voce antithesin inter sanctuarium, ubi rite et legitime Deum colebant Iudaei, et inter adulterina templa, quae erexerat Iarobeam, deinde omnia excelsa, ubi Israelitae putabant se ipsum colere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec praefatio quum dicit *Deum iurasse per sanctuarium suum, dies venturos esse, imo instare super ipsos, quibus tollentur in hamis*, vel clypeis. צנה significat frigere apud Hebraeos: sed צנות vocant clypeos, vocant etiam interdum hamos piscatorios. Quanquam putant alii potius notari instrumentum, quo trahuntur carnes, ut semper alludat propheta ad superiorem metaphoram. Sed videtur potius aliud velle, et prorsus quidem diversum, quod scilicet pingues istae vaccae trahuntur quasi pisciculus hamo. Nam postea etiam adiungit spinam, vel rursus hamum. Perinde est igitur ac si dixisset, Vos quidem trahitis magnum pondus, et onerosae estis vestra sagina: sed crassities ista non impediet quominus Dei iudicium celeriter vos abripiat, quemadmodum si quis spina, vel hamo extrahat piscem. Videmus quam apposite conveniant istae duae contrariae similitudines: vos nunc confiditis vestra pinguedine: Deus autem eriget vos ac si nullum esset in vobis onus. Extrahemini ergo ab hostibus, non tanquam vaccae pingues, sed tanquam pisciculi, et sufficiet hamus unus, sufficiet una spina, quae vos abripiat in longinquas terras. Mutatio haec debuit magis serio afficere Israelitas, quum intelligerent se exuendos esse sua pinguedine et opulentia, et perinde abripiendos esse, ac si essent pisciculi, tantum opus esse hamo, non opus esse magnis plaustris. Sequitur:

3. *Et per rupturas exibitis unaquaeque coram se* (coram facie sua), *et proiicietis vos ab excelso* (vel ex palatio), *dicit Iehova.*

Nunc aliis verbis exprimit propheta qualis futura sit clades illius regni. Quanquam divites ipsos et proceres regni semper alloquitur. Nam quamvis minetur etiam plebeiis et gregariis, non tamen opus fuit diserte ipsos nominari. Quum enim Deus fulminat contra ipsos proceres, nonne terror etiam pervenire debet ad infimos? Ergo propheta consulto semper dirigit sermonem ad indices et consiliarios regis. *Exibitis* ergo *per rupturas unaquaeque*. Videmus adhuc perseverare in illa loquendi forma. Neque enim habet istos splendidos et magnificos dominos pro viris, sed habet semper pro vaccis: *unaquaeque vacca*, inquit, *exibit per rupturas e regione sua*. Scimus quam curiose observent ordinem suum divites: deinde quam difficiles sint ad illos accessus. Sed propheta hic dicit longe diversam fore rationem: non erit, inquit, triplex murus, neque triplex ianua, quae procul arceat omnes strepitus, quemadmodum degitis in otio et quiete: sed undique erunt rupturae, et unaquaeque vacca exibit per rupturas: imo *proiiciet se ab ipso palatio*: non vigebunt amplius apud vos istae delitiae, nec ista mollities, in qua nunc residetis: minime, sed tantum sufficiet salutem fuga quaerere. Ergo singuli vestrum praecipites ruent, quemadmodum si vacca oestro percita vel stimulis sese proiiciat. Scimus autem impetuosas esse proiectiones vaccarum. Sic etiam vobis continget, inquit, propheta. Nunc ergo tenemus summam verborum. Quidam הרמונה accipiunt pro Armenia, quod abducti sint Israelitae in longinquam regionem. Alii etiam accipiunt pro monte Amano: quod prorsus omni colore caret. Ego non accipio quemadmodum alii pro, In palatio, sed potius, e palatio, vel ab excelso. *Proiicietis* ergo *vos e palatio*, hoc est, non curabitis amplius vestras pompas, vel delitias, sed sufficiet effugere mortis periculum, idque bellnino impetu, quemadmodum si vaccae absque ullo delectu ruerent. Quod toties repetit nomen Dei, non est supervacuum: vult enim excutere blanditias Israelitis, quia iam diximus nimis securos fuisse, imo socordes illos regis consiliarios et indices: quia obstupuerant quodammodo in sua pinguedine. Sequitur:

4. *Ite in Bethel, et scelerate agite in Gilgal, adiicite ad scelerate agendum, et adducite mane sacrificia vestra, ad tres dies* (hoc est tertio anno) *decimas vestras.* 5. *Et adolete e fermento laudem, et adducite voluntarias oblationes, publicate, quia sic vobis libuit filii Israel, dicit Adonai Iehova.* 6. *Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium* (alii vertunt obtusiones, sed male) *in omnibus oppidis vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris, et non estis reversi usque ad me, dicit Iehova.*

Hic rursus propheta perversam fiduciam deludit, qua obdurati erant Israelitae. Putabant enim cultum suum optime probari Deo, quum sacrificia offerebant in Beth-el et in Gilgal. Propheta autem hic ostendit quo magis sedulo in peragendis illis

sacris laborant, eo gravius Deum offendere, et sibi accersere gravius iudicium. Quid proficitis satagendo, quum tum accurate offertis sacrificia in Beth-el, nihil omittitis quod sit lege Dei praescriptum? Nempe vos magis ac magis provocatis iram Dei. Non damnat autem Israelitas, quod putarent se defungi illa compensatione, quemadmodum hypocritae solent, et hoc nomine etiam saepe arguuntur a prophetis: sed cultus ipsos pronuntiat vitiosos esse et perversos et abominabiles coram Deo. Dupliciter reprehendunt prophetae sacrificia, vel quum hypocritae ea coram Deo in compensationem afferunt, ut scilicet effugiant quas merentur poenas, quasi solverent Deo quod debent. Sic Ierosolymae in ipso templo Iudaei abutebantur Dei nomine: offerebant ex legis praescripto sacrificia, sed negligebant verum et legitimum finem. Putabant enim Deum placari sanguine pecudum, suffitu et aliis externis caeremoniis. Fuit ergo perversus ille abusus. Ideo hoc nomine saepe eos prophetae castigant, quod obtrudant Deo sacrificia compensationis vice, ac si essent haec vera piacula purgandis peccatis. Hoc nimis est puerile et stultum, inquiunt prophetae. Sed longius nunc progreditur Amos. Neque enim Israelitas ideo tantum accusat, quod putent se defungi erga Deum externis caeremoniis: sed pronuntiat degeneres ac praeposteros esse omnes eorum cultus, quia scilicet alibi Deum invocant, quam ipse praeceperat. Deus volebat unicum esse altare in populo suo, volebat sacrificia illic sibi offerri: Israelitae autem pro sua libidine templa erexerant in Beth-el et Gilgal. Ergo propheta hic pronuntiat meras esse abominationes omnes illos profanos cultus, in quibus tamen fiduciam salutis reposuerant Israelitae. Haec ratio est cur nunc dicat, *Ite in Beth-el.* Est vox indignantis. Ironice quidem loquitur Deus, sed interea profert indignationem suam, ac si diceret esse prorsus indomitos, nec posse retineri ullis poenis quemadmodum gallice dicimus, *Fay du pis que tu pourras.* Sic etiam agit Deus 20. Ezechiel, Ite, sacrificate idolis vestris: quum videret populum tanta pervicacia ruere ad idololatriam et superstitiones, dicit, Ite, quasi vellet accendere eorum animos. Certum quidem est, Deum non addere stimulos peccatoribus: sed hoc modo declarat extremam indignationem: quum frustra tentavit retinere homines, ac videt intemperanter furere, tunc dicit, Ite. Perinde est ac si diceret, Vos estis prorsus desperati, nihil proficio bene consulendo. Audite ergo diabolum, qui vos deducet quo vos propensi estis. *Ite igitur in Beth-el, et illic scelerate agite. Ite in Gilgal, et adiicite ad scelerate agendum,* hoc est cumulate scelera sceleribus. Quomodo autem scelerate se gerebant in Beth-el? nempe Deum colendo. Hic videmus quid valeat praetextus bonae intentionis apud Deum, quem tamen audacter semper obiiciunt hypocritae. Putant, modo propositum sibi sit colere Deum, non posse improbari quidquid agunt: ita lasciviunt in suis figmentis, et putant Deo ademptum esse ius suum, ne queri possit. Propheta autem pronuntiat meras esse abominationes, et exsecranda scelera omnes illorum cultus, quorum tamen fiducia putabant Israelitae se fore salvos. Adiicite igitur ad scelerate agendum in Gilgal. Postea, Offerte sacrificia vestra mane, hoc est, sitis diligentes, ita ut nihil possit vobis obiici quantum attinet ad externam speciem. *Post tres annos,* hoc est, tertio quoque anno, *afferte etiam decimas vestras.* Sic enim praeceptum erat, quemadmodum legimus Deutero. 14. Quamvis ergo Israelitae in speciem satis accurate Deum colerent, Amos tamen pronuntiat hoc totum esse frivolum et nihili, imo abominabile esse coram Deo: et quo magis satagunt, eo magis accendere ignem irae Dei in sua capita. Eodem etiam spectat proximus versus, *Et adolete e fermento laudem.* Loquitur de pacificis. Solebant offerre sacrificia ad gratiarum actiones una cum fermento. Nam aliis sacrificiis adhibebantur placentae, et panes azymi. In pacificis autem licebat offerre fermentum. Quamvis ergo Israelitae in ipsis formulis essent plus satis seduli, propheta ostendit nihil probari Deo, quia defecerint a puro mandato legis. Quod alii accipiunt fermentum in malam partem pro vitio vel corruptela sacrificii, quod purum a fermento esse lex iubebat, non videtur quadrare. Neque enim hic aliud in Israelitis damnat, nisi quod discesserint a mandato legis, quia ausi fuerant mutare locum templi, deinde erigere novum sacerdotium. In aliis satis erant cauti et diligentes, sed illa defectio erat principium abominationis. Fieri ergo non potuit ut Deus reciperet corruptelas: quia obedientia coram eo pluris est quam omnes victimae, sicuti alibi dicitur. Indicite, inquit, נדבות oblationes voluntarias, hoc est, etiamsi non tantum peragatis sacrificia mane et vesperi, sicuti vobis mandatum est, etiamsi non tantum diebus festis offeratis alia sacrificia, sed utcunque accedant voluntariae oblationes, nihil mihi placet. *Deducite* ergo, *et publicate oblationes voluntarias,* hoc est, cum magna pompa instituite solennes conventus: tamen hoc nihil aliud est, quam addere peccata peccatis. Scelerate ergo agitis, quia principium ipsum vitiosum est. Et notanda est postrema pars versus, quum dicit, *Sic enim libuit vobis filii Israel, dicit Adonai Iehova.* Quum dicit Israelitas hoc amasse, exprobrat audaciam illam, quod scilicet pro suo arbitrio excogitaverant sibi novos cultus: quasi diceret, Ego non exigo sacrificia a vobis, nisi quae Ierosolymae offeruntur: vos autem offertis mihi in loco profano. Ergo vobis ipsis imputate vestra sacrificia, et non mihi. Nam scimus ut hypocritae semper Deum sibi faciant debitorem: quum aliquid

laboris sumpserunt in suis frivolis caeremoniis, putant Deum sibi esse obstrictum. Deus antem negat sibi hoc debere ferri impensum, quia lege sua non praecepit: ita placuit vobis, inquit, *Vous faites cela pour vostre plaisir, et bien, mettez le sur vos contes.* Videmus ergo quidnam Amos sibi velit hoc loco quum dicit, Sic vobis libuit filii Israel, hoc est, debere tis consulere os meum, et simpliciter obedire verbo meo, respicere quidnam mihi placeat, quidnam mandaverim. Atqui posthabito verbo meo, et neglecta lege mea sequuti estis quod vobis arridet, et quod natum est in cerebro vestro. Quoniam ergo libido vestra vobis est pro lege, quaerite a vobis solutionem, quia ego nihil horum admitto. Volo enim simpliciter mihi praestari obsequium: aliud non expeto, nisi ut pareatis legi meae: quia non facitis nisi vestra libidine, non est cultus nominis mei.

Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium in omnibus urbibus vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris: et non estis conversi usque ad me, dicit Iehova. Hic expostulat Deus cum populo de pervicacia insanabili, quod scilicet tentaverit ipsum in viam revocare non tantum verbo suo, sed etiam gravibus poenis: nihil tamen profecerit. Haec durities duplicat culpam, quod non potuit subigi populus ille Dei castigationibus. Dicit autem propheta castigatum fuisse populum fame. Dedi munditiem dentium, inquit. Figurata est loquutio, qua significat Amos inediam, et se ipsum exponit per defectum panis. Tota igitur regio laboravit penuria, et defectu annonae, quum tamen haberet fertilissimos agros, sicuti satis notum est. Iam quum finis poenarum sit flectere homines in Dei obsequium, ubi nullus profectus sequitur, apparet obduratos esse ad malum animos. Hic ergo ostendit propheta non tantum unius culpae reos esse Israelitas, sed etiam pervicaciter resistere Deo, quia non potuerint sanari eorum vitia ullis poenis. Diximus iam de fame. Sequitur alterum poenae genus.

7. *Atque etiam ego prohibui a vobis pluviam quum adhuc essent tres menses ad messem, et plui super urbem unam, et super alteram urbem non feci pluere: pars una complucbatur, et super quam non pluebat exaruit.*

Dixi aliud poenae genus hic referri a propheta, non tamen penitus esse diversum. Nam unde penuria, cuius nuper meminit, nisi ex siccitate? Deus enim quum vult eripere victum hominibus, claudit coelos, vel ferreos ipsos reddit, ne exaudiant terram, quemadmodum alibi vidimus. Interea non supervacuus est prophetae sermo, quia vult Deus attentius considerari quas hominibus infligit poenas. Si simpliciter esuriant homines agnoscent quidem maledictionem Dei nisi stupidi sint. Sed ubi praecedit siccitas, terra fraudat suos cultores, postea sequitur penuria victus, plus datur hominibus spatii ad meditandam iram Dei. Haec ratio est cur propheta hic distincte loquatur de pluvia prohibita, postquam dixit populum fuisse annonae defectu prius castigatum: quasi diceret: Debuistis saltem longo temporis successu redire ad sanam mentem. Si tantum die uno offensus fuisset vobis Deus, vel saltem dedisset signa irae suae, potuit ipsa brevitas vos excusare. Sed quum exaruerit terra quum Deus pluviam prohibuerit, quum inde sequuta sit sterilitas, postea supervenerit esuries, qualis fuit hic stupor, non adiicere mentem ad tot signa irae Dei, et tam continua? Nunc ergo tenemus cur adiungat hic propheta siccitatem penuriae victus, hoc est, causam suo effectui: nempe ut inde melius appareat stupiditas populi. Dicit autem *Deum prohibuisse ab illis pluviam, quum adhuc restarent tres menses usque ad messem.* Si toto mense non pluat, iam terra sitiet: homines etiam ipsi solliciti erunt, quia illud est sinistrum praesagium. Si autem duo menses praetereant aridi, iam incipiunt mirari homines, et horrere etiam. Quod si ad finem usque tertii mensis duret perpetua siccitas, illud est quasi portentum. Ergo propheta hic ostendit non fuisse vulgari modo castigatos Israelitas, et etiam fuisse stupidos, qui totis tribus mensibus non adiecerint animum ad reputanda sua peccata, quum Deus instaret illis, et quum tam diuturno tempore arderet eius ira. Nunc ergo videmus in hac circumstantia temporis amplificari populi duritiem, quod ad portentum illud saltem non fuerint expergefacti. *Quum adhuc essent tres menses*, inquit, *usque ad messem, ego prohibui a vobis pluviam.* Sequitur alia circumstantia, quod *Deus pluerit super unam urbem, super aliam non pluerit, pars una fuerit madida, nulla autem gutta pluviae super aliam partem ceciderit.* Haec diversitas non potest fortunae adscribi: nisi homines sponte furere velint, et reiicere omnem rationem, certe coguntur hic sentire manifesta irae Dei signa. Qui fit, ut locus unus bene sit madidus, alter vero arescat? Duae urbes vicinae ita diversam habeant sortem? Unde hoc, nisi quia palam Deus iratus apparet e coelo? Hic ergo coarguit rursus propheta populi obstinationem, quod non perspexerit in ista varietate iram Domini, quae tamen magis erat conspicua. Finis semper est, ut Deus ostendat sibi negotium esse cum populo incurabili, quia praefractus sit et obstinatus in sua malitia, nec sustineat sibi adhiberi ullum remedium.

8. *Et venerunt duae tres urbes ad unam urbem, ut biberent aquas, et non satiatae sunt, et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

In hac diversitate recitat propheta venisse urbes duas vel tres ad unam, ut inde potum peterent, non fuisse satiatas, quod ubique defecerant aquae ob tantam hominum multitudinem. Etsi enim fontes poterant sufficere suis incolis, quum tamen undique conflueret tantus hominum numerus, exhauriebantur ipsi fontes. Aggravat igitur propheta poenam a Deo inflictam Israelitis, quod tanta fuerit sitis, ut civitates totae confluerent ad fontes, ubi audiebant alicubi esse aquam. Hoc vero insolitum est, ut incolae relinquendo urbem suam confugiant ad quaerendum potum, quemadmodum ferae bestiae ubi satiatae sunt praeda, procul currunt aquatum: homines vero conficere magnum iter causa potus, hoc est insolitum. Effodiunt enim sibi puteos, et sua industria quaerunt sibi aquas, etiamsi non sponte currant fluvii, vel fontes ipsi potum non suppeditent. Quum ergo homines coguntur domos suas relinquere, et procul quaerere aquam, ita ut fontes exhauriant, hoc est portentum notatu dignum. Qui fit ergo ut Israelitae non respexerint ad manum Dei, quae tamen tunc erat quasi visibilis? Hinc ergo convincitur eorum obstinata caecitas, dum non resipiscunt. Non dubium est quidem fuisse et metu perterritos, et confectos etiam moerore. Sed hoc totum nihil profuit, quia pergebant interea in suis peccatis, placebant sibi in suis superstitionibus: deinde prosequebantur etiam praeteritam vitam. Quum ergo non exuerint suum ingenium, neque destiterint provocare assidue iram Dei, hic palam convincitur ipsorum perdita et desperata obstinatio. Hoc est prophetae consilium. Sequitur:

9. *Percussi vos orientali vento et rubigine, magnos hortos vestros, et vites vestras, et ficulneas vestras, et oliveta vestra voravit bruchus* (vel eruca) *et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Si non erudiat unum poenae genus homines, hoc iam satis et super tenentur convicti coram Deo. Sed ubi pluribus modis ipsos sollicitat, et postquam expertus est se frustra eos castigasse uno modo, dum tentat alium modum, et semper nihil proficit, hinc melius apparet prorsus insanabiles esse qui semper torpent, imo manent stupidi, quacunque ratione Deus ipsos adducere tentet ad poenitentiam. Huc spectat quod nunc addit propheta. Dicit igitur *percussos fuisse orientali vento.* Ostendit non semper victus penuriam ab una causa profectam esse: quia obdurescunt homines ubi tantum sentiunt unum incommodum: quemadmodum si qua regio laboret siccitate, putabit hoc esse quasi suum fatum. Sed ubi Deus variis modis homines castigat, certe tunc decebat eos moveri et serio tangi. Ubi autem praetereunt omnes poenas clausis oculis, certum est prorsus esse obstinatos, et quasi fascinatos a diabolo, ut nihil sentiant, nihil discernant. Haec ratio est cur propheta commemoret diversas poenas quae iam populo fuerant inflictae. Nunc ergo dicit *percussam fuisse terram vento orientali et rubigine.* Scimus quale vitium sit rubiginis in segetibus, quum scilicet post frigidam pluviam exoritur sol, exurit ipsam substantiam, ita ut spicae flavescant, et sequitur inde putredo. Dicit ergo Deus *corruptas fuisse populi segetes hoc vitio,* quum iam prius siccitas grassata fuisset, neque in tota terra aequali modo, sed ita ut Deus plueret in regione una, et vicina regio aresceret propter pluviae penuriam. Quum ergo hoc dixit propheta, nunc addit etiam rubiginem. Item dicit *exesas fuisse ficulneas, vites, et hortos fuisse consumptos, et oliveta fuisse corrupta a bruchis* vel erucis. Quum ergo tot modis admoniti fuerint Israelitae, nonne fuit mira et prodigiosa caecitas, quod attoniti sustinuerint istas Dei castigationes, nec fuerint commoti, ut redirent tandem in viam? Si profecto caruit prima castigatio, si secunda etiam fuit inutilis, saltem sero resipuissent. Sed ubi pergunt suo more, et manent sui similes in illa contumacia de qua diximus, quid amplius restat, nisi ut in totum aboleantur qui ita ludunt cum Deo? Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Caeterum hic locus docet, quemadmodum similes alii, neque fortuito variari tempora, ut nunc vigeat siccitas, nunc continuae pluviae corrumpant terrae fruges, nascantur bruchi: deinde coelum laboret diversis vitiis: ostendit hic locus nihil horum contingere fortuito, sed totidem nobis proponi ante oculos irae Dei signa. Neque enim gubernat Deus mundum, quemadmodum fingunt profani homines, quasi laxaret habenas coelo et terrae: sed nunc pluviam continet, nunc effundit, nunc exurit aestu segetes, nunc temperat aerem, nunc ostendit se benevolum hominibus, nunc vero ostendit se infestum. Discamus ergo totum naturae ordinem referre ad specialem Dei providentiam. Loquor de speciali providentia, ne somniemus tantum universalem motum, ut faciunt profani homines: sed sciamus Deum velle conspici in quotidianis operibus, ita ut nos signa amoris eius exhilarent, rursum signa irae eius nos humilient, quo resipiscamus. Hoc ergo discendum est ex praesenti loco prophetae. Deinde simul etiam docet Amos ventum, et pluviam, et grandinem, et siccitatem, et aestum, et frigus esse arma, quibus Deus se ipsum ulciscitur de peccatis nostris. Quoties igitur Deus vult de nobis poenas exigere, arma sua induit, hoc est, emittit vel pluviam, vel ventum, vel siccitatem, vel aestum, vel grandinem. Quum ita sit, ne putemus vel fortuito pluere, vel siccas esse alias aestates, hoc simpliciter pendere ex situ astrorum, quemadmodum etiam imaginantur homines

materiale ornet, sed potius hic se accommodat ad ruditatem hominum. Quia enim per se non potest cognosci, in templo autem quodammodo apparet, ideo per templum iurat. Sed specialis ratio notanda est quam non observant interpretes, quod scilicet Deus per sanctuarium suum iurans repudiet fictitios omnes cultus quibus superbiebant Israelitae, quemadmodum etiam antehac vidimus. Summa est, Deus qui rite in monte Sion colitur, et qui illic tantum vult invocari, per se ipsum iurat: et quanquam sanctitas in ipso solo residet, proponit tamen vobis symbolum sanctitatis suae sanctuarium illud quod est Ierosolymae. Ergo repudiat omnes vestros cultus, et habet pro lustris vel lupanaribus omnia vestra templa. Videmus ergo subesse in hac voce antithesin inter sanctuarium, ubi rite et legitime Deum colebant Iudaei, et inter adulterina templa, quae erexerat Iarobeam, deinde omnia excelsa, ubi Israelitae putabant se ipsum colere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec praefatio quum dicit *Deum iurasse per sanctuarium suum, dies venturos esse, imo instare super ipsos, quibus tollentur in hamis*, vel clypeis. צנה significat frigero apud Hebraeos: sed צנות vocant clypeos, vocant etiam interdum hamos piscatorios. Quanquam putant alii potius notari instrumentum, quo trahuntur carnes, ut semper alludat propheta ad superiorem metaphoram. Sed videtur potius aliud velle, et prorsus quidem diversum, quod scilicet pingues istae vaccae trahuntur quasi pisciculus hamo. Nam postea etiam adiungit spinam, vel rursus hamum. Perinde est igitur ac si dixisset, Vos quidem trahitis magnum pondus, et onerosae estis vestra sagina: sed crassities ista non impediet quominus Dei iudicium celeriter vos abripiat, quemadmodum si quis spina, vel hamo extrahat piscem. Videmus quam apposite conveniant istae duae contrariae similitudines: vos nunc confiditis vestra pinguedine: Deus autem eriget vos ac si nullum esset in vobis onus. Extrahemini ergo ab hostibus, non tanquam vaccae pingues, sed tanquam pisciculi, et sufficiet hamus unus, sufficiet una spina, quae vos abripiat in longinquas terras. Mutatio haec debuit magis serio afficere Israelitas, quum intelligerent se exuendos esse sua pinguedine et opulentia, et perinde abripiendos esse, ac si essent pisciculi, tantum opus esse hamo, non opus esse magnis plaustris. Sequitur:

3. *Et per rupturas exibitis unaquaeque coram se* (coram facie sua), *et proiicietis vos ab excelso* (vel ex palatio), *dicit Iehova.*

Nunc aliis verbis exprimit propheta qualis futura sit clades illius regni. Quanquam divites ipsos et proceres regni semper alloquitur. Nam quamvis minetur etiam plebeiis et gregariis, non tamen opus fuit diserte ipsos nominari. Quum enim Deus fulminat contra ipsos proceres, nonne terror etiam pervenire debet ad infimos? Ergo propheta consulto semper dirigit sermonem ad iudices et consiliarios regis. *Exibitis* ergo *per rupturas unaquaeque.* Videmus adhuc perseverare in illa loquendi forma. Neque enim habet istos splendidos et magnificos dominos pro viris, sed habet semper pro vaccis: *unaquaeque vacca*, inquit, *exibit per rupturas e regione sua.* Scimus quam curiose observent ordinem suum divites: deinde quam difficiles sint ad illos accessus. Sed propheta hic dicit longe diversam fore rationem: non erit, inquit, triplex murus, neque triplex ianua, quae procul arceat omnes strepitus, quemadmodum degitis in otio et quiete: sed undique erunt rupturae, et unaquaeque vacca exibit per rupturas: imo *proiiciet se ab ipso palatio:* non vigebunt amplius apud vos istae delitiae, nec ista mollities, in qua nunc residetis: minime, sed tantum sufficiet salutem fuga quaerere. Ergo singuli vestrum praecipites ruent, quemadmodum si vacca oestro percita vel stimulis sese proiiciat. Scimus autem impetuosas esse proiectiones vaccarum. Sic etiam vobis continget, inquit, propheta. Nunc ergo tenemus summam verborum. Quidam הרמונה accipiunt pro Armenia, quod abducti sint Israelitae in longinquam regionem. Alii etiam accipiunt pro monte Amano: quod prorsus omni colore caret. Ego non accipio quemadmodum alii pro, In palatio, sed potius, e palatio, vel ab excelso. *Proiicietis* ergo *vos e palatio*, hoc est, non curabitis amplius vestras pompas, vel delitias, sed sufficiet effugere mortis periculum, idque belluino impetu, quemadmodum si vaccae absque ullo delectu ruerent. Quod toties repetit nomen Dei, non est supervacuum: vult enim excutere blanditias Israelitis, quia iam diximus nimis securos fuisse, imo socordes illos regis consiliarios et iudices: quis obstupuerant quodammodo in sua pinguedine. Sequitur:

4. *Ite in Bethel, et scelerate agite in Gilgal, adiicite ad scelerate agendum, et adducite mane sacrificia vestra, ad tres dies* (hoc est tertio anno) *decimas vestras.* 5. *Et adolete e fermento laudem, et adducite voluntarias oblationes, publicate, quia sic vobis libuit filii Israel, dicit Adonai Iehova.* 6. *Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium* (alii vertunt obtusiones, sed male) *in omnibus oppidis vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris, et non estis reversi usque ad me, dicit Iehova.*

Hic rursus propheta perversam fiduciam deludit, qua obdurati erant Israelitae. Putabant enim cultum suum optime probari Deo, quum sacrificia offerebant in Beth-el et in Gilgal. Propheta autem hic ostendit quo magis sedulo in peragendis illis

sacris laborant, eo gravius Deum offendere, et sibi accersere gravius iudicium. Quid proficitis satagendo, quum tum accurate offertis sacrificia in Beth-el, nihil omittitis quod sit lege Dei praescriptum? Nempe vos magis ac magis provocatis iram Dei. Non damnat autem Israelitas, quod putarent se defungi illa compensatione, quemadmodum hypocritae solent, et hoc nomine etiam saepe arguuntur a prophetis: sed cultus ipsos pronuntiat vitiosos esse et perversos et abominabiles coram Deo. Dupliciter reprehendunt prophetae sacrificia, vel quum hypocritae ea coram Deo in compensationem afferunt, ut scilicet effugiant quas merentur poenas, quasi solverent Deo quod debent. Sic Ierosolymae in ipso templo Iudaei abutebantur Dei nomine: offerebant ex legis praescripto sacrificia, sed negligebant verum et legitimum finem. Putabant enim Deum placari sanguine pecudum, suffitu et aliis externis caeremoniis. Fuit ergo perversus ille abusus. Ideo hoc nomine saepe eos prophetae castigant, quod obtrudant Deo sacrificia compensationis vice, ac si essent haec vera piacula purgandis peccatis. Hoc nimis est puerile et stultum, inquiunt prophetae. Sed longius nunc progreditur Amos. Neque enim Israelitas ideo tantum accusat, quod putent se defungi erga Deum externis caeremoniis: sed pronuntiat degeneres ac praeposteros esse omnes eorum cultus, quia scilicet alibi Deum invocant, quam ipse praeceperat. Deus volebat unicum esse altare in populo suo, volebat sacrificia illic sibi offerri: Israelitae autem pro sua libidine templa erexerant in Beth-el et Gilgal. Ergo propheta hic pronuntiat meras esse abominationes omnes illos profanos cultus, in quibus tamen fiduciam salutis reposuerant Israelitae. Haec ratio est cur nunc dicat, *Ite in Beth-el.* Est vox indignantis. Ironice quidem loquitur Deus, sed interea profert indignationem suam, ac si diceret esse prorsus indomitos, nec posse retineri ullis poenis quemadmodum gallice dicimus, *Fay du pis que tu pourras.* Sic etiam agit Deus 20. Ezechiel, Ite, sacrificate idolis vestris: quum videret populum tanta pervicacia ruere ad idololatriam et superstitiones, dicit, Ite, quasi vellet accendere eorum animos. Certum quidem est, Deum non addere stimulos peccatoribus: sed hoc modo declarat extremam indignationem: quum frustra tentavit retinere homines, ac videt intemperanter furere, tunc dicit, Ite. Perinde est ac si diceret, Vos estis prorsus desperati, nihil proficio bene consulendo. Audite ergo diabolum, qui vos deducet quo vos propensi estis. *Ite igitur in Beth-el, et illic scelerate agite. Ite in Gilgal, et adiicite ad scelerate agendum,* hoc est cumulate scelera sceleribus. Quomodo autem scelerate se gerebant in Beth-el? nempe Deum colendo. Hic videmus quid valeat praetextus bonae intentionis apud Deum, quem tamen audacter semper obiiciunt hypocritae. Putant, modo propositum sibi sit colere Deum, non posse improbari quidquid agunt: ita lasciviunt in suis figmentis, et putant Deo ademptum esse ius suum, ne queri possit. Propheta autem pronuntiat meras esse abominationes, et exsecranda scelera omnes illorum cultus, quorum tamen fiducia putabant Israelitae se fore salvos. Adiicite igitur ad scelerate agendum in Gilgal. Postea, Offerte sacrificia vestra mane, hoc est, sitis diligentes, ita ut nihil possit vobis obiici quantum attinet ad externam speciem. *Post tres annos,* hoc est, tertio quoque anno, *afferte etiam decimas vestras.* Sic enim praeceptum erat, quemadmodum legimus Deutero. 14. Quamvis ergo Israelitae in speciem satis accurate Deum colerent, Amos tamen pronuntiat hoc totum esse frivolum et nihili, imo abominabile esse coram Deo: et quo magis satagunt, eo magis accendere ignem irae Dei in sua capita. Eodem etiam spectat proximus versus, *Et adolete e fermento laudem.* Loquitur de pacificis. Solebant offerre sacrificia ad gratiarum actiones una cum fermento. Nam aliis sacrificiis adhibebantur placentae, et panes azymi. In pacificis autem licebat offerre fermentum. Quamvis ergo Israelitae in ipsis formulis essent plus satis seduli, propheta ostendit nihil probari Deo, quia defecerint a puro mandato legis. Quod alii accipiunt fermentum in malam partem pro vitio vel corruptela sacrificii, quod purum a fermento esse lex iubebat, non videtur quadrare. Neque enim hic aliud in Israelitis damnat, nisi quod discesserint a mandato legis, quia ausi fuerant mutare locum templi, deinde erigere novum sacerdotium. In aliis satis erant cauti et diligentes, sed illa defectio erat principium abominationis. Fieri ergo non potuit ut Deus reciperet corruptelas: quia obedientia ceram eo pluris est quam omnes victimae, sicuti alibi dicitur. Indicite, inquit, נדבות oblationes voluntarias, hoc est, etiamsi non tantum peragatis sacrificia mane et vesperi, sicuti vobis mandatum est, etiamsi non tantum diebus festis offeratis alia sacrificia, sed utcunque accedant voluntariae oblationes, nihil mihi placet. *Deducite* ergo, *et publicate oblationes voluntarias,* hoc est, cum magna pompa instituite solennes conventus: tamen hoc nihil aliud est, quam addere peccata peccatis. Scelerate ergo agitis, quia principium ipsum vitiosum est. Et notanda est postrema pars versus, quum dicit, *Sic enim libuit vobis filii Israel, dicit Adonai Iehova.* Quum dicit Israelitas hoc amasse, exprobrat audaciam illam, quod scilicet pro suo arbitrio excogitaverant sibi novos cultus: quasi diceret, Ego non exigo sacrificia a vobis, nisi quae Ierosolymae offeruntur: vos autem offertis mihi in loco profano. Ergo vobis ipsis imputate vestra sacrificia, et non mihi. Nam scimus ut hypocritae semper Deum sibi faciant debitorem: quum aliquid

materiale ornet, sed potius hic se accommodat ad ruditatem hominum. Quia enim per se non potest cognosci, in templo autem quodammodo apparet, ideo per templum iurat. Sed specialis ratio notanda est quam non observant interpretes, quod scilicet Deus per sanctuarium suum iurans repudiet fictitios omnes cultus quibus superbiebant Israelitae, quemadmodum etiam antehac vidimus. Summa est, Deus qui rite in monte Sion colitur, et qui illic tantum vult invocari, per se ipsum iurat: et quanquam sanctitas in ipso solo residet, proponit tamen vobis symbolum sanctitatis suae sanctuarium illud quod est Ierosolymae. Ergo repudiat omnes vestros cultus, et habet pro lustris vel lupanaribus omnia vestra templa. Videmus ergo subesse in hac voce antithesin inter sanctuarium, ubi rite et legitime Deum colebant Iudaei, et inter adulterina templa, quae erexerat Iarobeam, deinde omnia excelsa, ubi Israelitae putabant se ipsum colore. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec praefatio quum dicit *Deum iurasse per sanctuarium suum, dies venturos esse, imo instare super ipsos, quibus tollentur in hamis*, vel clypeis. צנה significat frigere apud Hebraeos: sed צנות vocant clypeos, vocant etiam interdum hamos piscatorios. Quanquam putant alii potius notari instrumentum, quo trahuntur carnes, ut semper alludat propheta ad superiorem metaphoram. Sed videtur potius aliud velle, et prorsus quidem diversum, quod scilicet pingues istae vaccae trahuntur quasi pisciculus hamo. Nam postea etiam adiungit spinam, vel rursus hamum. Perinde est igitur ac si dixisset, Vos quidem trahitis magnum pondus, et onerosae estis vestra sagina: sed crassities ista non impediet quominus Dei iudicium celeriter vos abripiat, quemadmodum si quis spina, vel hamo extrahat piscem. Videmus quam apposite conveniant istae duae contrariae similitudines: vos nunc confiditis vestra pinguedine: Deus autem eriget vos ac si nullum esset in vobis onus. Extrahemini ergo ab hostibus, non tanquam vaccae pingues, sed tanquam pisciculi, et sufficiet hamus unus, sufficiet una spina, quae vos abripiat in longinquas terras. Mutatio haec debuit magis serio afficere Israelitas, quum intelligerent se exuendos esse sua pinguedine et opulentia, et perinde abripiendos esse, ac si essent pisciculi, tantum opus esse hamo, non opus esse magnis plaustris. Sequitur:

3. *Et per rupturas exibitis unaquaeque coram se* (coram facie sua), *et proiicietis vos ab excelso* (vel ex palatio), *dicit Iehova.*

Nunc aliis verbis exprimit propheta qualis futura sit clades illius regni. Quanquam divites ipsos et proceres regni semper alloquitur. Nam quamvis minetur etiam plebeiis et gregariis, non tamen opus fuit diserte ipsos nominari. Quum enim Deus fulminat contra ipsos proceres, nonne terror etiam pervenire debet ad infimos? Ergo propheta consulto semper dirigit sermonem ad iudices et consiliarios regis. *Exibitis* ergo *per rupturas unaquaeque.* Videmus adhuc perseverare in illa loquendi forma. Neque enim habet istos splendidos et magnificos dominos pro viris, sed habet semper pro vaccis: *unaquaeque vacca*, inquit, *exibit per rupturas e regione sua.* Scimus quam curiose observent ordinem suum divites: deinde quam difficiles sint ad illos accessus. Sed propheta hic dicit longe diversam fore rationem: non erit, inquit, triplex murus, neque triplex ianua, quae procul arceat omnes strepitus, quemadmodum degitis in otio et quiete: sed undique erunt rupturae, et unaquaeque vacca exibit per rupturas: imo *proiiciet se ab ipso palatio:* non vigebunt amplius apud vos istae delitiae, nec ista mollities, in qua nunc residetis: minime, sed tantum sufficiet salutem fuga quaerere. Ergo singuli vestrum praecipites ruent, quemadmodum si vacca oestro percita vel stimulis sese proiiciat. Scimus autem impetuosas esse proiectiones vaccarum. Sic etiam vobis continget, inquit, propheta. Nunc ergo tenemus summam verborum. Quidam הרמונה accipiunt pro Armenia, quod abducti sint Israelitae in longinquam regionem. Alii etiam accipiunt pro monte Amano: quod prorsus omni colore caret. Ego non accipio quemadmodum alii pro, In palatio, sed potius, e palatio, vel ab excelso. *Proiicietis* ergo *vos e palatio*, hoc est, non curabitis amplius vestras pompas, vel delitias, sed sufficiet effugere mortis periculum, idque bellnino impetu, quemadmodum si vaccae absque ullo delectu ruerent. Quod toties repetit nomen Dei, non est supervacuum: vult enim excutere blanditias Israelitis, quia iam diximus nimis securos fuisse, imo socordes illos regis consiliarios et iudices: quia obstupuerant quodammodo in sua pinguedine. Sequitur:

4. *Ite in Bethel, et scelerate agite in Gilgal, adiicite ad scelerate agendum, et adducite mane sacrificia vestra, ad tres dies* (hoc est tertio anno) *decimas vestras.* 5. *Et adolete e fermento laudem, et adducite voluntarias oblationes, publicate, quia sic vobis libuit filii Israel, dicit Adonai Iehova.* 6. *Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium* (alii vertunt obtusiones, sed male) *in omnibus oppidis vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris, et non estis reversi usque ad me, dicit Iehova.*

Hic rursus propheta perversam fiduciam deludit, qua obdurati erant Israelitae. Putabant enim cultum suum optimo probari Deo, quum sacrificia offerebant in Beth-el et in Gilgal. Propheta autem hic ostendit quo magis sedulo in peragendis illis

sacris laborant, eo gravius Deum offendere, et sibi accersere gravins iudicinm. Quid profieitis satagendo, qnum tum accurate offertis saerificia in Beth-el, nihil omittitis quod sit lege Dei praescriptum? Nempe vos magis ac magis provocatis iram Dei. Non damnat autem Israelitas, quod putarent se defungi illa compensatione, qnemadmodnm hypocritas solent, et hoc nomine etiam saepe argunntur a prophetis: sed eultus ipsos pronuntiat vitiosos esse at perversos et abominabiles coram Deo. Dupliciter reprehendunt prophetae sacrificia, vel qunm hypocritae ea coram Deo in compensationem afferunt, ut scilicet effugiant quas merentur poenas, quasi solverent Deo quod debent. Sic Ierosclymae in ipso templo Iudaci abutebantur Dei nomine: offerebant ex legis praescripto sacrificia, sed negligebant verum et legitimnm finem. Putabant enim Deum placari sanguine pecudum, suffitu et aliis externis caeremouiis. Fuit ergo perversus ille abusus. Ideo hoc nomine saepe eos prophetae castigant, quod obtrudant Deo sacrificia compensationis vice, ac si essent haec vera piacnla purgandis peccatis. Hoc nimis est puerile et stnltum, inquiunt prophetae. Sed longins nnne progreditur Amos. Neque enim Israelitas ideo tantum accusat, quod putent se defungi erga Deum externis caeremouiis: sed pronuntiat degeneres ac praeposteros esse omnes eorum cultus, quia scilicet alibi Deum invocant, quam ipse praeceperat. Deus volebat unicum esse altare in popnlo suo, volebat saerificia illic sibi offerri: Israelitae autem pro sna libidine templa erexerant in Beth-el et Gilgal. Ergo prophsta hic pronuntiat meras esse abominationes omues illos profanos cultus, in qnibns tamen fiduciam salutis reposuerant Israelitae. Haec ratio est cur nunc dicat, *Ite in Beth-el.* Est vox indignantis. Ironice quidem loquitur Deus, sed interea profert indignationem suam, ac si diceret esse prorsus indomitos, nec posse retineri nllis poenis qnemadmodum gallice dicimus, *Fay du pis que tu pourras.* Sic etiam agit Deus 20. Ezechiel, Ite, sacrificate idolis vestris: quum videret popnlum tanta pervicacia ruere ad idololatriam et superstitiones, dicit, Ite, quasi vellet accendere eorum auimos. Certum qnidem est, Deum non addere stimulos peccatoribus: sed hoc modo declarat extremam indignationem: qnum frustra tentavit retinere homines, ac videt intemperanter furere, tunc dicit, Ite. Perinde est ac si diceret, Vos estis prorsus desperati, nihil proficio bene consulendo. Audite ergo diabolnm, qui vos deducet quo vos propensi estis. *Ite igitur in Beth-el, et illic scelerate agite. Ite in Gilgal, et adiicite ad scelerate agendum,* hoc est cumulate scelera sceleribns. Quomodo autem scelerate se gerehant in Beth-el? nempe Deum colendo. Hic videmus quid valeat practextns bonae intentionis apud Deum, quem tamen audacter semper obiicinnt hypocritae. Putant, modo propositum sibi sit colere Denm, non posse improbari quidquid agunt: ita lasciviunt in suis figmentis, et putant Deo ademptum esse ius suum, ne queri possit. Propheta autem pronuntiat meras esse abominationes, et exsecranda scelera omnes illorum cultus, quorum tamen fiducia putabant Israelitae se fore salvos. Adiicite igitur, ad scelerate agendum in Gilgal. Postea, Offerte sacrificia vestra mane, hoc est, sitis diligentes, ita nt nihil possit vobis obiiei quantum attinet ad externam speciem. *Post tres annos,* hoc est, tertio quoque anno, *afferte etiam decimas vestras.* Sic enim praeceptum erat, quemadmodum legimus Dentero. 14. Quamvis ergo Israelitae in speciem satis accurate Deum colerent, Amos tamen pronuntiat hoc totum esse frivolum et nihili, imo abominabile esse coram Deo: et quo magis satagunt, eo magis accendere ignem irae Dei in sua capita. Eodem etiam spectat proximus versus, *Et adolete e fermento laudem.* Loquitur de pacificis. Solebant offerre sacrificia ad gratiarum actiones una cum fermento. Nam aliis sacrificiis adbibebantur placentae, et panes azymi. In pacificis antem licebat offerre fermentum. Quamvis ergo Israelitae in ipsis formulis essent plus satis seduli, propheta ostendit nihil probari Deo, qnia defecerint a puro mandato legis. Quod alii accipiunt fermentum in malam partem pro vitio vel corruptela sacrificii, qnod purnm a fermento esse lex iubebat, non videtur quadrare. Neque enim hic aliud in Israelitis damuat, nisi qnod discesserint a mandato legis, quia ausi fuerant mutare locum templi, deinde erigere novum sacerdotium. In aliis satis erant cauti et diligentes, sed illa defectio erat principium abominationis. Fieri ergo non potuit ut Deus reciperet corruptelas: quia obedientia coram eo pluris est quam omnes victimae, sicuti alibi dicitur. Indicite, inquit, נדבות oblationes voluntarias, hoc est, etiamsi non tantum peragatis sacrificia mane et vesperi, sicuti vobis mandatum est, etiamsi non tantum diebus festis offeratis alia sacrificia, sed utcunque accedant voluntariae oblationes, nihil mihi placet. *Deducite* ergo, *et publicate oblationes voluntarias,* hoc est, cum magna pompa institnite solennes conventus: tamen hoc nihil aliud est, quam addere peccata peccatis. Scelerate ergo agitis, quia principium ipsum vitiosum est. Et notanda est postrema pars versus, quum dicit, *Sic enim libuit vobis filii Israel, dicit Adonai Iehova.* Qnum dicit Israel [illegible] amasse, exprobrat audaciam illam, quod [illegible] suo arbitrio excogitaverant sibi novos [illegible] diceret, *Ego non exigo sacrificia a vo*[illegible] Ierosolymae offeruntur: vos autem [illegible] loco profano. Ergo vobis ipsis imp[illegible] crificia, et non mihi. Nam scim[illegible] semper Deum sibi faciant debitor[illegible]

laboris sumpserunt in suis frivolis caeremoniis, putant Deum sibi esse obstrictum. Deus autem negat sibi hoc debere ferri impensum, quia lege sua non praecepit: ita placuit vobis, inquit, *Vous faites cela pour vostre plaisir, et bien, mettez le sur vos contes.* Videmus ergo quidnam Amos sibi velit hoc loco quum dicit, Sic vobis libuit filii Israel, hoc est, debetis consulere os meum, et simpliciter obedire verbo meo, respicere quidnam mihi placeat, quidnam mandaverim. Atqui posthabito verbo meo, et neglecta lege mea sequuti estis quod vobis arridet, et quod natum est in cerebro vestro. Quoniam ergo libido vestra vobis est pro lege, quaerite a vobis solutionem, quia ego nihil horum admitto. Volo enim simpliciter mihi praestari obsequium: aliud non expeto, nisi ut pareatis legi meae: quia non facitis nisi vestra libidine, non est cultus nominis mei.

Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium in omnibus urbibus vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris: et non estis conversi usque ad me, dicit Iehova. Hic expostulat Deus cum populo de pervicacia insanabili, quod scilicet tentaverit ipsum in viam revocare non tantum verbo suo, sed etiam gravibus poenis: nihil tamen profecerit. Haec durities duplicat culpam, quod non potuit subigi populus ille Dei castigationibus. Dicit autem propheta castigatum fuisse populum fame. Dedi munditiem dentium, inquit. Figurata est loquutio, qua significat Amos inediam, et se ipsum exponit per defectum panis. Tota igitur regio laboravit penuria, et defectu annonae, quum tamen haberet fertilissimos agros, sicuti satis notum est. Iam quum finis poenarum sit flectere homines in Dei obsequium, ubi nullus profectus sequitur, apparet obduratos esse ad malum animos. Hic ergo ostendit propheta non tantum huius culpae reos esse Israelitas, sed etiam pervicaciter resistere Deo, quia non potuerint sanari eorum vitia ullis poenis. Diximus iam de fame. Sequitur alterum poenae genus.

7. *Atque etiam ego prohibui a vobis pluviam quum adhuc essent tres menses ad messem, et plui super urbem unam, et super alteram urbem non feci pluere: pars una compluebatur, et super quam non pluebat exaruit.*

Dixi aliud poenae genus hic referri a propheta, non tamen penitus esse diversum. Nam unde penuria, cuius nuper meminit, nisi ex siccitate? Deus enim quum vult eripere victum hominibus, claudit coelos, vel ferreos ipsos reddit, ne exaudiant terram, quemadmodum alibi vidimus. Interea non supervacuus est prophetae sermo, quia vult Deus attentius considerari quas hominibus infligit poenas. Si simpliciter esuriant homines agnoscent quidem maledictionem Dei nisi stupidi sint. Sed ubi praecedit siccitas, terra fraudat suos cultores, postea sequitur penuria victus, plus datur hominibus spatii ad meditandam iram Dei. Haec ratio est cur propheta hic distincte loquatur de pluvia prohibita, postquam dixit populum fuisse annonae defectu prius castigatum: quasi diceret: Debuistis saltem longo temporis successu redire ad sanam mentem. Si tantum die uno offensus fuisset vobis Deus, vel saltem dedisset signa irae suae, potuit ipsa brevitas vos excusare. Sed quum exaruerit terra quum Deus pluviam prohibuerit, quum inde sequuta sit sterilitas, postea supervenerit esuries, qualis fuit hic stupor, non adiicere mentem ad tot signa irae Dei, et tam continua? Nunc ergo tenemus cur adiungat hic propheta siccitatem penuriae victus, hoc est, causam suo effectui: nempe ut inde melius appareat stupiditas populi. Dicit autem *Deum prohibuisse ab illis pluviam, quum adhuc restarent tres menses usque ad messem.* Si toto mense non pluat, iam terra sitiet: homines etiam ipsi solliciti erunt, quia illud est sinistrum praesagium. Si autem duo menses praetereant aridi, iam incipiunt mirari homines, et horrere etiam. Quod si ad finem usque tertii mensis duret perpetua siccitas, illud est quasi portentum. Ergo propheta hic ostendit non fuisse vulgari modo castigatos Israelitas, et etiam fuisse stupidos, qui totis tribus mensibus non adiecerint animum ad reputanda sua peccata, quum Deus instaret illis, et quum tam diuturno tempore arderet eius ira. Nunc ergo videmus in hac circumstantia temporis amplificari populi duritiem, quod ad portentum illud saltem non fuerint expergefacti. *Quum adhuc essent tres menses*, inquit, *usque ad messem, ego prohibui a vobis pluviam.* Sequitur alia circumstantia, quod *Deus pluerit super unam urbem, super aliam non pluerit, pars una fuerit madida, nulla autem gutta pluviae super aliam partem ceciderit.* Haec diversitas non potest fortunae adscribi: nisi homines sponte furere velint, et reiicere omnem rationem, certe coguntur hic sentire manifesta irae Dei signa. Qui fit, ut locus unus bene sit madidus, alter vero arescat? Duae urbes vicinae ita diversam habeant sortem? Unde hoc, nisi quia palam Deus iratus apparet e coelo? Hic ergo coarguit rursus propheta populi obstinationem, quod non perspexerit in ista varietate iram Domini, quae tamen magis erat conspicua. Finis semper est, ut Deus ostendat sibi negotium esse cum populo incurabili, quia praefractus sit et obstinatus in sua malitia, nec sustineat sibi adhiberi ullum remedium.

8. *Et venerunt duae tres urbes ad unam urbem, ut biberent aquas, et non satiatae sunt, et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

In hac diversitate recitat propheta venisse urbes duas vel tres ad unam, ut inde potum peterent, non fuisse satiatas, quod ubique defecerant aquas ob tantam hominum multitudinem. Etsi enim fontes poterant sufficere suis incolis, quum tamen undique conflueret tantus hominum numerus, exhauriebantur ipsi fontes. Aggravat igitur propheta poenam a Deo inflictam Israelitis, quod tanta fuerit sitis, ut civitates totae confluerent ad fontes, ubi audiebant alicubi esse aquam. Hoc vero insolitum est, ut incolae relinquendo urbem suam confugiant ad quaerendum potum, quemadmodum ferae bestias ubi satiatae sunt praeda, procul currunt aquatum: homines vero conficere magnum iter causa potus, hoc est insolitum. Effodiunt enim sibi puteos, et sua industria quaerunt sibi aquas, etiamsi non sponte currant fluvii, vel fontes ipsi potum non suppeditent. Quum ergo homines coguntur domos suas relinquere, et procul quaerere aquam, ita ut fontes exhauriant, hoc est portentum notatu dignum. Qui fit ergo ut Israelitae non respexerint ad manum Dei, quae tamen tunc erat quasi visibilis? Hinc ergo convincitur eorum obstinata caecitas, dum non resipiscunt. Non dubium est quidem fuisse et metu perterritos, et confectos etiam moerore. Sed hoc totum nihil profuit, quia pergebant interea in suis peccatis, placebant sibi in suis superstitionibus: deinde prosequebantur etiam praeteritam vitam. Quum ergo non exuerint suum ingenium, neque destiterint provocare assidue iram Dei, hic palam convincitur ipsorum perdita et desperata obstinatio. Hoc est prophetae consilium. Sequitur:

9. *Percussi vos orientali vento et rubigine, magnos hortos vestros, et vites vestras, et ficulneas vestras, et oliveta vestra voravit bruchus* (vel eruca) *et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Si non erudiat unum poenae genus homines, hoc iam satis et super tenentur convicti coram Deo. Sed ubi pluribus modis ipsos sollicitat, et postquam expertus est se frustra eos castigasse uno modo, dum tentat alium modum, et semper nihil proficit, hinc melius apparet prorsus insanabiles esse qui semper torpent, imo manent stupidi, quacunque ratione Deus ipsos adducere tentet ad poenitentiam. Huc spectat quod nunc addit propheta. Dicit igitur *percussos fuisse orientali vento.* Ostendit non semper victus penuriam ab una causa profectam esse: quia obdurescunt homines ubi tantum sentiunt unum incommodum: quemadmodum si qua regio laboret siccitate, putabit hos esse quasi suum fatum. Sed ubi Deus variis modis homines castigat, certe tunc decebat eos moveri et serio tangi. Ubi autem praetereunt omnes poenas clausis oculis, certum est prorsus esse obstinatos, et quasi fascinatos a diabolo, ut nihil sentiant, nihil discernant. Haec ratio est cur propheta commemoret diversas poenas quae iam populo fuerant inflictae. Nunc ergo dicit *percussam fuisse terram vento orientali et rubigine.* Scimus quale vitium sit rubiginis in segetibus, quum scilicet post frigidam pluviam exoritur sol, exurit ipsam substantiam, ita ut spicae flavescant, et sequitur inde putredo. Dicit ergo Deus *corruptas fuisse populi segetes hoc vitio,* quum iam prius siccitas grassata fuisset, neque in tota terra aequali modo, sed ita ut Deus plueret in regione una, et vicina regio aresceret propter pluviae penuriam. Quum ergo hoc dixit propheta, nunc addit etiam rubiginem. Item dicit *exesas fuisse ficulneas, vites, et hortos fuisse consumptos, et oliveta fuisse corrupta a bruchis* vel erucis. Quum ergo tot modis admoniti fuerint Israelitae, nonne fuit mira et prodigiosa caecitas, quod attoniti sustinuerint istas Dei castigationes, nec fuerint commoti, ut redirent tandem in viam? Si profectu caruit prima castigatio, si secunda etiam fuit inutilis, saltem sero resipuissent. Sed ubi pergunt suo more, et manent sui similes in illa contumacia de qua diximus, quid amplius restat, nisi ut in totum abolesantur qui ita ludunt cum Deo? Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Caeterum hic locus docet, quemadmodum similes alii, neque fortuito variari tempora, ut nunc vigeat siccitas, nunc continuae pluviae corrumpant terrae fruges, nascantur bruchi: deinde coelum laboret diversis vitiis: ostendit hic locus nihil horum contingere fortuito, sed totidem nobis proponi ante oculos irae Dei signa. Neque enim gubernat Deus mundum, quemadmodum fingunt profani homines, quasi laxaret habenas coelo et terrae: sed nunc pluviam continet, nunc effundit, nunc exurit aestu segetes, nunc temperat aerem, nunc ostendit se benevolum hominibus, nunc vero ostendit se infestum. Discamus ergo totum naturae ordinem referre ad specialem Dei providentiam. Loquor de speciali providentia, ne somniemus tantum universalem motum, ut faciunt profani homines: sed sciamus Deum velle conspici in quotidianis operibus, ita ut nos signa amoris eius exhilarent, rursum signa irae eius nos humilient, quo resipiscamus. Hoc ergo discendum est ex praesenti loco prophetae. Deinde simul etiam docet Amos ventum, et pluviam, et grandinem, et siccitatem, et aestum, et frigus esse arma, quibus Deus se ipsum ulciscitur de peccatis nostris. Quoties igitur Deus vult de nobis poenas exigere, arma sua induit, hoc est, emittit vel pluviam, vel ventum, vel siccitatem, vel aestum, vel grandinem. Quum ita sit, ne putemus vel fortuito pluere, vel siccas esse alias aestates, hoc simpliciter pendere ex situ astrorum, quemadmodum etiam imaginantur homines

profani. Sciamus ergo totam naturam sic parere Dei imperio, ut pluvia si opportune cadat, signum sit amoris eius erga nos: si autem sit adversa, testetur nobis eius iram. Idem sentire convenit de aestu, de frigore, et de aliis omnibus. Nunc pergamus in verbis prophetae.

10. *Misi in vos pestem secundum rationem Aegypti: percussi gladio robustos vestros cum captivitate equorum vestrorum: adscendere feci foetorem castrorum vestrorum et ad nares vestras* (vel neque ad nares vestras, ut copula supervacua sit) *et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Nunc expostulat Deus, quod aliis etiam poenis non domuerit populi pervicaciam, sed frustra eum ad poenitentiam hortatus sit ac stimulaverit. Dicit *percussos fuisse peste.* Hactenus loquutus est propheta tantum de sterilitate terrae, vel dixit consumptas fuisse fruges aliis vitiis: solam tamen penuriam hactenus recensuit cum suis causis. Sed ille erat unicus effectus. Nunc autem addit populum fuisse peste afflictum, fuisse item bello: et adhuc perstitisse in sua malitia. Quibuscunque ergo modis tentaverit Deus corrigere vitia populi, propheta nunc conqueritur ac deplorat hoc frustra fuisse factum. Sed totidem sunt exprobrationes, ut ostendat Deus nihil amplius veniae sperandum esse, quoniam sic perstiterint indomiti et pervicaces. Dicit ergo *se misisse pestem secundum rationem Aegypti.* דרך significat viam: sed accipitur pro modo et ratione, quemadmodum Iesaiae 10. cap. (v. 24). Percutiam eum secundum rationem Aegypti: loquitur Deus de Sennacherib, ac si diceret, Scitis qualiter olim compescuerim Pharaonis rabiem. Ego nunc iisdem instructus sum armis, ut possim hostem vestrum Sennacherib procul a vobis depellere. Sed nunc propheta dicit Deum exercuisse erga Israelitas rigorem illum extremum quo usus fuerat contra Aegyptios. Quasi diceret, Ego coactus sum vestra obstinatione convertere meam potentiam in vos: scitis qualiter olim Aegyptus fuerit a me percussa in favorem patrum vestrorum: ego tunc ostendi quam mihi cara esset vestra salus, quum exserui virtutem meam ad perdendos Aegyptios. Qui fit, ut nunc convertam arma illa in vestram perniciem? Ego enim paratus essem me semper opponere vestris hostibus, et vos liberaliter fovere paterno more in sinu meo. Quum ergo vos mihi sitis pro Aegyptiis, unde hoc fit, vel unde ista conversio, nisi quia me cogitis desperata vestra malitia? Nunc ergo tenemus cur propheta hic de Aegyptiis diserte loquatur. Quasi diceret Deum non posse prosequi gratiam suam erga Israelitas, quae tamen perpetua fuisset, nisi clausissent ipsi viam. Ac si diceret, Ego vos selegeram ab aliis gentibus: nunc autem non tantum vos castigo promiscue sicuti gentes incircumcisas, sed ex professo bellum contra vos gero, ac si essetis Aegyptii. Videmus ergo quantum hoc ad amplificationem valeat, quum Amos confert Aegyptiis Israelitas: quasi diceret ipsos sua obstinata malitia extinguere omnem Dei gratiam, ut memoria adoptionis gratuitae apud ipsos amplius non valeat. *Misi* ergo *in vos pestem secundum rationem Aegypti: deinde occidi gladio robustos vestros.* Hoc est diversum poenae genus, quod occisi fuerint omnes robusti, quod equi in captivitatem abducti fuerint, quod tandem adscenderit foetor cadaverum qui ipsos suffocaret. Haec certe sunt insolita irae Dei signa. Quum populus hoc etiam modo non resipuerit, hinc iam rursus apparet non fuisse sanabiles eius morbos, quum tot remediis Deus nihil profecerit. Ergo diligenter expendi debent diversae poenarum species, quia totidem Dominus argumenta collegit ad probandam populi contumaciam. Quum dicit *foetorem castrorum adscendisse usque ad eorum nares*, perinde est ac si diceret, non opus fuit vi externa, etiamsi nullus hostis vobis esset infestus, tamen suffocati fuistis quasi proprio foetore, nam ex castris vestris adscendit foetor in nares vestras qui vitam vobis eriperet. Quum ergo Deus putredinem illam intestinam excitaverit, nonne oportuit vos serio tandem affici et redire ad sanam mentem? Quum inde nullus profectus sequutus sit, quis non videat iam frustra vos castigari, et tantum superesse ultimum interitum. Quia frustra poenis Deus hactenus vos hortatus est, etsi pergat, etiam ludet operam. Quum ergo Deus frustra consumpserit hactenus suas virgas, non est quod vos moderatius castiget. Necesse est igitur iam vos in totum perire. Haec est summa: ideo etiam addit

11. *Subverti vos secundum subversionem Dei contra* (vel in) *Sodomam et Gomorrham: et fuistis quasi torris ereptus ab incendio: et non reversi estis ad me dicit Iehova.*

Ultra progreditur Amos Deum scilicet usum fuisse fere simili severitate erga populum electum, quam olim explicuit contra Sodomam et Gomorrham. Scimus fuisse illud memorabile documentum irae Dei, quod horrorem debuit incutere omnibus saeculis, sicuti etiam adhuc hodie debet. Et scriptura quum vult nobis graphice pingere iram Dei, proponit Sodomam et Gomorrham ante oculos. Fuit enim illud formidabile Dei iudicium, quod urbes illas percusserit coelesti igne: deinde quod absumptae etiam fuerint, quod terra hiatu absorpserit quinque illas urbes. Dicit igitur easdem fere clades grassatas fuisse in populo Israelitico, nisi quod pauci erepti

sunt, quemadmodum si quis titionem rapiat ex incendio. Neque enim dubium est secundam partem versus sic debere accipi per speciem correctionis. Nam si praecise dixisset Amos, fuisse eversos quasi Sodomam et Gomorrham, hoc fuisset immodicum. Corrigit ergo vel temperat sermonem suum propheta, quum dicit paucos fuisse residuos, quemadmodum si quis titionem eripiat ex incendio. Sed interea debebant saltem ad tam graves et atroces poenas moveri, quum Deus non aliter se illis offensum ostenderet, quam olim Sodomae et Gomorrhae. Videtur tamen pugnare historia cum hac narratione Amos: quia vaticinatus est sub Iarobeam secundo filio Ioas. Tunc autem res populi melius habebant, quemadmodum refert sacra historia. Quomodo igitur conveniet, fuisse Israelitas consumptos instar Sodomae et Gomorrhae? Solutio facilis est, si expendimus quod etiam narrat sacra historia, Deum scilicet misertum fuisse Israelitarum, quod omnes iam ante fuerant consumpti a libero usque ad captivum. Quum ergo tam tristis vastitas esset in populo, Deus voluit aliquid relaxationis ad tempus dare. Ergo benedixit regem Iarobeam, ut recuperaret multas urbes: et tunc iterum floruit populus: sed illa fuit exigua prosperitas. Interim hic revocat Amos in memoriam quid passi essent, et quot modis Deus stimulasset eos ad resipiscentiam, nisi prorsus fuissent indomabiles. Ergo non male haec duo conveniunt, consumptos fuisse Israelitas antequam Deus illis parceret sub Iarobeam, et interea ad tempus fuisse levatos cladibus illis, quae clausum et liberum simul absumpserant, quemadmodum illic diserte exprimitur. Interea notandum est fuisse aliquid residuum in hoc populo, quia Deus dare locum voluit misericordiae suae ob memoriam foederis. Dignus ergo erat populus, qui prorsus interiret: sed Deus voluit superstites esse aliquas reliquias, ne quis putaret oblitum esse foederis sui. Videmus ergo cur Deus aliquid servaverit, nempe ut pugnaret cum populi malitia, et ostenderet foedus suum non esse penitus irritum. Sic ergo mediam viam tenuit Dominus, ne hypocritis parceret, et interea ne aboleret foedus suum, quemadmodum perpetuum stare oportuit quamlibet impii essent Israelitae ac foedifragi. Dum ergo in hac exceptione ostendit propheta fidelem fuisse, et constanter servasse foedus suum, quamvis omnes Israelitae ab eo defecerint. Tandem concludit:

12. *Propterea sic faciam tibi Israel: et quia hoc faciam tibi, praepara te in occursum Dei tui Israel.* 13. *Quia ecce formans montes, creans spiritum* (aut ventum) *annuntians homini quae sit cogitatio eius, faciens auroram, tenebras* (et tenebras: subaudienda est copula), *ambulans super excelsa loca terrae, Iehova Deus exercituum nomen eius.*

Hic iam pronuntiat Amos sub Dei persona populum frustra veniam sperare, vel modum, vel temperamentum, vel finem suis poenis: quia scilicet sic tentaverit Deum, et opposuerit desperatam superbiam tot flagellis et castigationibus: *Propterea*, inquit, *sic faciam tibi.* Quid sibi vult particula כה? Exponunt quidam Deum hic Israelitis denuntiare easdem poenas, quas prius fuerant experti. Sed non dubito quin gravius aliquid propheta intelligat. Tollit nunc exceptionem illam, cuius nuper meminit: ac si diceret, Deum sumpturum ultimam poenam de hoc reprobo populo, idque absque ulla mitigatione. *Sic faciam tibi, Israel:* Tu sensisti antehac quot modis armatus sim ad sumendam vindictam de contemptoribus legis meae: ego nunc durius tecum agam, quia cogit me tua obstinatio. Quum ergo hactenus nihil erga vos profecerim, iam adhibebo ultimum supplicium. Neque enim remediis nunc agendum est apud deploratos homines. Tenemus quid velit propheta. *Sic* ergo *faciam tibi*, inquit, *Israel, et quia sic tibi facturus sum.* עקב significat saepe mercedem vel finem. Posset igitur verti hic locus, Tandem certe hoc faciam tibi. Sed sensus ille videtur aptior, *Quia hoc faciam tibi, para te in occursum Dei tui.* Potest bifariam exponi hic locus, ut sit ironica sententia, vel ut sit simplex et genuina exhortatio ad poenitentiam. Si accipimus ironice, sensus erit, Venite nunc, occurrite mihi cum obstinatione vestra: scilicet aliquid vobis proderit: an poteritis effugere vindictam meam, ubi erexeritis contra me cornua, sicuti hactenus fecistis? Et certe quum denuntiet propheta ultimum interitum populo, videtur hic velle data opera ipsum pungere mordaciter, quum dicit, *Occurre nunc Deo tuo, et para te:* hoc est, collige omnes vires tuas, et copias, et subsidia: experire quidnam hoc totum valebit. Sed quia proxime capite hortabitur rursus propheta ad poenitentiam Israelitas, et spem illis proponet gratiae: potest etiam hic locus sine figura accipi: quasi diceret, quum videas te constringi reatu, deinde quum videas te frustra captare omnia subterfugia, quia nunquam poteris elabi e manu iudicis tui: vide nunc sero, *ut occurras Deo tuo:* hoc est, ut praevenias ultimum hunc interitum, qui tibi impendet. Scimus enim prophetas etiam quum minati sunt exitium electo populo, semper tamen moderari asperitatem suae doctrinae, quia erat aliquod semen adhuc residuum, quamvis lateret. Et similes locos vidimus tam in Ioele quam in Hosea. Non erit igitur incommodum ita exponere verba Amos, quod populum, licet desperatum, hortetur tamen adhuc ad praeveniendam iram Dei. *Para te* igitur *in occursum Dei tui:* ac si diceret, quamvis dignus sit exitio, quamvis etiam Dominus visus sit ianuam praeclusdere, et undique occurrat desperatio, adhuc tamen poteris mitigare iram Dei, modo *pares te in occur-*

tione caret. Potius vocasset Amos Damascum lectum. Alii sic exponunt, Qui salvi evadent ex populo Israel, non fore strenuos et fortes viros, qui sustineant hostilem impetum, vel qui manu armata se defendant, sed salvos fore latendo, quia scilicet ad lectum confugient. Sed videtur propheta hic Damascum et Samariam conferre lectulis, eo quod putabant Israelitae sibi illud esse tutum receptaculum. Quamvis ergo habitetis Samariae et Damasci quasi in quieto nido, tamen hoc erit admirabile, si pauci ex vobis evadant, quemadmodum si pastor reportet auriculam ovis, postquam satiatus fuerit leo. Videtur hic genuinus esse sensus prophetae. Neque enim dubito quin derideat stultam confidentiam, cui indormiebant Israelitae, quum putarent se fore immunes ab omni periculo, si olanei essent inter portas Samariae vel Damasci. Putatis ergo nidos illos vobis fore quietos, sed leones illuc usque perrumpent, et vix ex angulo lecti centesimus quisque, vel millesimus evadet incolumis, quemadmodum si leo auriculam, vel partem cruris relinquat. Nunc pergamus:

15. *Et percutiam domum hyemalem cum domo aestiva, et peribunt domus eburneae, et deficient domus magnae, dicit Iehova.*

Hic rursus Amos ostendit frustra proceres confidere suis opibus et praesidiis, quia hoc non impediet, quominus Deus extrahat eos ad supplicium. Quia ergo abundantia excaecat homines ut plurimum ubi habitant in magnis palatiis, existimant se esse quasi inaccessibiles: ideo propheta hic denuntiat domos istas non fore obstaculo, quominus illuc usque perrumpat Dei vindicta. *Perdam igitur domum hyemalem cum domo aestiva.* Non dubium est quin periphrastice hic palatia designet Amos: quia satis est pauperibus, si tugurium aliquod habeant tam hyeme quam aestate. Non enim mutant partes aedium, ut calidius hyeme habitent: deinde ut sese refrigerent per aestatem. Non est ea commoditas pauperibus: contenti sunt uno habitaculo per totam vitam. Sed quia divites teporem captant hyeme, et habent partem aestivam, ideo dicit propheta amplas istas et magnificas aedes non fore praesidio divitibus, quominus Dei vindicta illuc etiam penetret. *Perdam igitur domum hyemalem cum aestiva.* Deinde *deficient domus eburneae.* Iam clarius videmus prophetam hic concionari contra divites et opulentos, qui habitabant in splendidis et magnificis palatiis. *Peribunt* igitur *domus eburneae, et deficient domus magnae:* Alii vertunt multas, sed perperam. Propheta enim continuat eandem sententiam: et quemadmodum prius nominaverat domos eburneas, ita etiam nunc vocat magnas, quod scilicet non tantum exstructae essent ad commoditatem et usum, sicuti vulgares domus et plebeiae, sed additus esset luxus, splendor, et pompa, quemadmodum scimus semper luxuriari divites, non tantum in victu suo et vestitu, sed etiam in palatiis. Haec summa est: nunc sequitur,

CAPUT IV.

1. *Audite verbum hoc vaccae Basan, quae estis in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis dominis eorum, Affer, et bibemus.*

Videtur quisquis distinxit capita non satis considerasse prophetae contextum. Nam obiurgationem contra divites prosequitur: quia vaticinatus fuerat contra proceres regni Israel. Scimus autem quanta sit ferocitas in divitibus qui formidabiles sunt aliis ob suam potentiam. Ideo propheta hic subsannat quidquid est in ipsis arrogantiae: *Audite*, inquit, *hoc verbum.* Quasi diceret, video quid futurum sit. Nam superbe contemnent meas minas magni isti et splendidi homines, non putabunt se esse obnoxios Dei iudicio: deinde putabunt etiam sibi fieri iniuriam: quaerent quisnam ego sim, et quomodo audeat homo pecuarius ipsos tanta fiducia aggredi. *Audite* igitur *vaccae:* quasi diceret se non morari illam magnitudinem qua superbiunt. Qualis est igitur vestra opulentia? Nempe pinguedo. Ergo non pluris vos facio quam vaccas: estis saginati, sed non terrebit me vestra potentia, non eripient mihi libertatem vestrae divitiae, quominus vobiscum agam ut decet, ac Dominus mihi mandavit. Videmus ergo prophetam hic per ludibrium insurgere contra regni proceres, qui volebant esse sancti et intacti. Quaerit propheta quo privilegio velint se munire, ne audiant verbum Domini. Si obiiciant suas divitias et suam autoritatem, haec est, inquit, sagina: vos interea manetis vaccae, et habebo vos pro vaccis, hoc est, non minus libere vobiscum agam, ac si essem cum pecore meo. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Pergit autem in similitudine sua. Nam quamvis hic accuset regni proceres, quod opprimant homines innoxios, et affligant pauperes, tamen semper compellat eos in genere feminino: *quae habitatis*, inquit, *in monte Samariae, quae opprimitis pauperes, quae conteritis egenos, quae dicitis.* Non dignatur eos nomine virorum, tamen volebant se eximere ab ordine communi, ac si essent heroes quidam et semidei. Propheta contemptim hic vaccas nominat, deinde adimit illis nomen virorum. Scimus Basan nomen habere a pinguedine: fuit mons valde opimus, et celeber

etiam ob pascua: quia fertilitas montis illius satis nota erat in populo illo, propheta nominat vaccas Basan illos pingues et bene refertos homines. Necesse autem fuit tam aspere tractari, quia ex pinguedine contraxerant hebetudinem, quemadmodum fieri solet. Nam si homines affluant divitiis, si potentia excellant, obliviscuntur se ipsos, et contemnunt Deum, quia existimant se esse extra omnem aleam. Quoniam ergo securitas ista facit, ut torpeant divites, neque attenti sint ad ullas minas, neque etiam dignentur obedire verbo Dei, existiment supervacua esse omnia consilia: ideo propheta asperius eos obiurgat, et contumeliose etiam compellat vaccarum nomine. Quum dicit esse in monte Samariae, hoc est adhuc ironicum. Poterant enim excipere se habitare in urbe regia, et se excubias agere pro publico statu totius gentis, et suis consiliis ac sua industria regnum stare. Video quid sit, inquit, vos non estis in monte Basan, sed in monte Samariae: quid est aliud Samaria quam Basan? Vos enim illic estis inebriati vestris delitiis, quemadmodum vaccae quum saturae sunt suo pondere gravantur, et vix possunt amplius trahere corpus suum: eadem etiam in vobis est tarditas ob saturitatem. Samaria igitur, etsi videtur esse specula, nihil tamen est aliud quam mons Basan. Neque enim illic tantopere (sicuti fingitis) estis solliciti pro populi salute. Sed potius voratis magnas opes: et quia insatiabilis est vestra cupiditas, hoc totum regimen nihil est aliud vobis quam sagina vel pinguedo, et opimum pascuum. Accusat autem praecipue eos propheta, quod opprimant pauperes et conterant egenos. Etsi enim minime dubium est, fecisse etiam aliis iniuriam, tamen quia ut plurimum exercent suam crudelitatem divites contra homines miseros, et qui destituuntur omni auxilio, haec ratio est cur propheta diserte hic exprimat pauperes et egenos homines affligi a divitibus. Deinde scimus etiam Deum promittere peculiare auxilium miseris hominibus, ubi non inveniunt quidquam subsidii in terra. Hoc enim magis provocat Dei misericordiam, ubi crudeliter omnes saeviunt contra homines miseros, ubi nemo illis manum porrigit, vel succurrere dignatur. Addit postremo quod dicunt *dominis eorum*. Miror cur interpretes vertant in secunda persona, Dicitis dominis vestris. Nam hic in tertia persona loquitur Amos. Deinde videntur data opera corrumpere genuinum prophetae sensum. Nam dominos intelligunt regem et eius consiliarios. Quasi vero hic propheta verba sua non dirigat ad ipsos regni proceres. Non potest igitur quadrare quod illi reddunt. Caeterum dominos propheta appellat exactores, quibus scilicet pauperes erant obaerati. Haec summa est, regie consiliarios et iudices colludere cum divitibus, qui rapinas suas exercent contra pauperes. Nam si illi pretium attulerunt, statim obtinent in iudicio quidquid postulant. Pretio enim venales sunt qui nihil aliud venantur quam praedam. Dicunt igitur dominis ipsorum *Affer et bibemus*, hoc est, tantummodo satia ingluviem meam, ego tibi adiudicabo quidquid postulare libuerit. Modo igitur pretium afferas, ne cura, ego tibi addicam omnes pauperes. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Nam hic modum exprimit afflictionum de quibus fuerat conquestus. Opprimitis igitur pauperes. Quomodo? Nempe quia addicitis eos suis creditoribus, et addicitis pretio. Ubi ergo allata est vobis merces, hoc vobis sufficit. Non quaeritis de bonitate causae, sed statim damnatis miseros et innoxios homines, quia non habent ipsi unde se redimant. Domini autem, quibus illi obaerati sunt, ubi eos vestra iniquitate sibi addictos tenent, persolvunt pretium: ita mutua est inter vos collusio. Videmus quam bene fluat prophetae sensus. Nunc sequitur:

2. *Iuravit Dominus Iehova per sanctuarium suum, quia ecce dies veniunt super vos: et tollet vos in clypeo* (vertunt quidam: alii, in hamo), *et residuum vestrum in spina piscationis.*

Hic iam pronuntiat Amos qualis poena maneat pingues istos et crassos boves, qui bene referti contemnunt Deum, et torpent in sua pinguedine. Dicit ergo venturos esse dies, imo iam instare. Hoc enim valet loquutio qua utitur. Dicit, dies instare super eos quum tollentur cum tota sua substantia, et omnibus posteris quasi hamo piscatorio. Sed quo plus efficaciae habeat ista comminatio, dicit *Deum iurasse per suum sanctuarium.* Sufficere quidem debebat simplex Dei sermo: sed quemadmodum non facile amplectimur Dei promissiones, ita etiam hypocritae et reprobi homines non terrentur eius minis, sed subsannant, vel saltem existimant evanidum esse quidquid denuntiant servi Dei. Necesse fuit hoc iusiurandum Dei interponere quo melius expergefierent securi isti homines. *Iuravit* ergo *Dominus*, inquit, *per sanctuarium suum.* Mirum est cur Deus per templum hic potius iuret quam per se ipsum. Videtur etiam hoc absurdum esse. Nam ideo per se ipsum iurare solet Dominus, quia non est maior per quem iuret, sicuti dicit Apostolus (Heb. 6, 16). Videtur ergo Deus transferre honorem sibi debitum ad lapides et ligna: quod minime consentaneum est. Sed tantundem valet templi nomen ac ipsius Dei. Dicit ergo Deus se iurare per sanctuarium, quia ipse invisibilis est: templum autem est viva quaedam eius imago, in qua se conspicuum exhibet. Est enim insigne et symbolum religionis, ubi relucet Dei facies. Ergo Deus non exuit se propria gloria, ut ea templum

materiale ornet, sed potius hic se accommodat ad ruditatem hominum. Quia enim per se non potest cognosci, in templo autem quodammodo apparet, ideo per templum iurat. Sed specialis ratio notanda est quam non observant interpretes, quod scilicet Deus per sanctuarium suum inrane repudiet fictitios omnes cultus quibus superbiebant Israelitae, quemadmodum etiam antehac vidimus. Summa est, Deus qui rite in monte Sion colitur, et qui illic tantum vult invocari, per se ipsum iurat: et quanquam sanctitas in ipso solo residet, proponit tamen vobis symbolum sanctitatis suae sanctuarium illud quod est Ierosolymae. Ergo repudiat omnes vestros cultus, et habet pro lustris vel lupanaribus omnia vestra templa. Videmus ergo subesse in hac voce antithesin inter sanctuarium, ubi rite et legitime Deum colebant Iudaei, et inter adulterina templa, quae erexerat Iarobeam, deinde omnia excelsa, ubi Israelitae putabant se ipsum colere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit haec praefatio quum dicit *Deum iurasse per sanctuarium suum, dies venturos esse, imo instare super ipsos, quibus tollentur in hamis*, vel clypeis. צנה significat frigere apud Hebraeos: sed צנות vocant clypeos, vocant etiam interdum hamos piscatorios. Quanquam putant alii potius notari instrumentum, quo trahuntur carnes, ut semper alludat propheta ad superiorem metaphoram. Sed videtur potius aliud velle, et prorsus quidem diversum, quod scilicet pingues istae vaccae trahuntur quasi pisciculus hamo. Nam postea etiam adiungit spinam, vel rursus hamum. Perinde est igitur ac si dixisset, Vos quidem trahitis magnum pondus, et onerosae estis vestra sagina: sed crassities ista non impediet quominus Dei iudicium celeriter vos abripiat, quemadmodum si quis spina, vel hamo extrahat piscem. Videmus quam apposite conveniant istae duae contrariae similitudines: vos nunc confiditis vestra pinguedine: Deus autem eriget vos ac si nullum esset in vobis onus. Extrahemini ergo ab hostibus, non tanquam vaccae pingues, sed tanquam pisciculi, et sufficiet hamus unus, sufficiet una spina, quae vos abripiat in longinquas terras. Mutatio haec debuit magis serio afficere Israelitas, quum intelligerent se exuendos esse sua pinguedine et opulentia, et perinde abripiendos esse, ac si essent pisciculi, tantum opus esse hamo, non opus esse magnis plaustris. Sequitur:

3. *Et per rupturas exibitis unaquaeque coram se* (coram facie sua), *et proiicietis vos ab excelso* (vel ex palatio), *dicit Iehova.*

Nunc aliis verbis exprimit propheta qualis futura sit clades illius regni. Quanquam divites ipsos et proceres regni semper alloquitur. Nam quamvis minetur etiam plebeiis et gregariis, non tamen opus fuit diserte ipsos nominari. Quum enim Deus fulminat contra ipsos proceres, nonne terror etiam pervenire debet ad infimos? Ergo propheta consulto semper dirigit sermonem ad iudices et consiliarios regis. *Exibitis* ergo *per rupturas unaquaeque*. Videmus adhuc perseverare in illa loquendi forma. Neque enim habet istos splendidos et magnificos dominos pro viris, sed habet semper pro vaccis: *unaquaeque vacca*, inquit, *exibit per rupturas e regione sua*. Scimus quam curiose observent ordinem suum divites: deinde quam difficiles sint ad illos accessus. Sed propheta hic dicit longe diversam fore rationem: non erit, inquit, triplex murus, neque triplex ianua, quae procul arceat omnes strepitus, quemadmodum degitis in otio et quiete: sed undique erunt rupturae, et unaquaeque vacca exibit per rupturas: imo *proiiciet se ab ipso palatio:* non vigebunt amplius apud vos istae delitiae, nec ista mollities, in qua nunc residetis: minime, sed tantum sufficiet salutem fuga quaerere. Ergo singuli vestrum praecipites ruent, quemadmodum si vacca oestro percita vel stimulis sese proiiciat. Scimus autem impetuosas esse proiectiones vaccarum. Sic etiam vobis continget, inquit, propheta. Nunc ergo tenemus summam verborum. Quidam הרמונה accipiunt pro Armenia, quod abducti sint Israelitae in longinquam regionem. Alii etiam accipiunt pro monte Amano: quod prorsus omni colore caret. Ego non accipio quemadmodum alii pro, In palatio, sed potius, e palatio, vel ab excelso. *Proiicietis* ergo *vos e palatio*, hoc est, non curabitis amplius vestras pompas, vel delitias, sed sufficiet effugere mortis periculum, idque belluino impetu, quemadmodum si vaccae absque ullo delectu ruerent. Quod toties repetit nomen Dei, non est supervacuum: vult enim excutere blanditias Israelitis, quia iam diximus nimis securos fuisse, imo socordes illos regis consiliarios et iudices: quia obstupuerant quodammodo in sua pinguedine. Sequitur:

4. *Ite in Bethel, et scelerate agite in Gilgal, adiicite ad scelerate agendum, et adducite mane sacrificia vestra, ad tres dies* (hoc est tertio anno) *decimas vestras.* 5. *Et adolete e fermento laudem, et adducite voluntarias oblationes, publicate, quia sic vobis libuit filii Israel, dicit Adonai Iehova.* 6. *Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium* (alii vertunt obtusiones, sed male) *in omnibus oppidis vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris, et non estis reversi usque ad me, dicit Iehova.*

Hic rursus propheta perversam fiduciam deludit, qua obdurati erant Israelitae. Putabant enim cultum suum optime probari Deo, quum sacrificia offerebant in Beth-el et in Gilgal. Propheta autem hic ostendit quo magis sedulo in peragendis illis

sacris laborant, eo gravius Deum offendere, et sibi accersere gravius iudicium. Quid proficitis satagendo, quum tam accurate offertis sacrificia in Beth-el, nihil omittitis quod sit lege Dei praescriptum? Nempe vos magis ac magis provocatis iram Dei. Non damnat autem Israelitas, quod putarent se defungi illa compensatione, quemadmodum hypocritae solent, et hoc nomine etiam saepe arguuntur a prophetis: sed cultus ipsos pronuntiat vitiosos esse et perversos et abominabiles coram Deo. Dupliciter reprehendunt prophetae sacrificia, vel quum hypocritae ea coram Deo in compensationem afferunt, ut scilicet effugiant quas merentur poenas, quasi solverent Deo quod debent. Sic Ierosolymae in ipso templo Iudaei abutebantur Dei nomine: offerebant ex legis praescripto sacrificia, sed negligebant verum et legitimum finem. Putabant enim Deum placari sanguine pecudum, suffitu et aliis externis caeremoniis. Fuit ergo perversus ille abusus. Ideo hoc nomine saepe eos prophetae castigant, quod obtrudant Deo sacrificia compensationis vice, ac si essent haec vera piacula purgandis peccatis. Hoc nimis est puerile et stultum, inquiunt prophetae. Sed longius nunc progreditur Amos. Neque enim Israelitas ideo tantum accusat, quod putent se defungi erga Deum externis caeremoniis: sed pronuntiat degeneres ac praeposteros esse omnes eorum cultus, quia scilicet alibi Deum invocant, quam ipse praeceperat. Deus volebat unicum esse altare in populo suo, volebat sacrificia illic sibi offerri: Israelitae autem pro sua libidine templa erexerant in Beth-el et Gilgal. Ergo propheta hic pronuntiat meras esse abominationes omnes illos profanos cultus, in quibus tamen fiduciam salutis reposuerant Israelitae. Haec ratio est cur nunc dicat, *Ite in Beth-el.* Est vox indignantis. Ironice quidem loquitur Deus, sed interea profert indignationem suam, ac si diceret esse prorsus indomitos, nec posse retineri ullis poenis quemadmodum gallice dicimus, *Fay du pis que tu pourras.* Sic etiam agit Deus 20. Ezechiel, Ite, sacrificate idolis vestris: quum videret populum tanta pervicacia ruere ad idololatriam et superstitiones, dicit, Ite, quasi vellet accendere eorum animos. Certum quidem est, Deum non addere stimulos peccatoribus: sed hoc modo declarat extremam indignationem: quum frustra tentavit retinere homines, ac videt intemperanter furere, tunc dicit, Ite. Perinde est ac si diceret, Vos estis prorsus desperati, nihil proficio bene consulendo. Audite ergo diabolum, qui vos deducet quo vos propensi estis. *Ite igitur in Beth-el, et illic scelerate agite. Ite in Gilgal, et adiicite ad scelerate agendum,* hoc est cumulate scelera sceleribus. Quomodo autem scelerate se gerebant in Beth-el? nempe Deum colendo. Hic videmus quid valeat praetextus bonae intentionis apud Deum, quem tamen audacter semper obiiciunt hypocritae. Putant, modo propositum sibi sit colere Deum, non posse improbari quidquid agunt: ita lasciviunt in suis figmentis, et putant Deo ademptum esse ius suum, ne queri possit. Propheta autem pronuntiat meras esse abominationes, et exsecranda scelera omnes illorum cultus, quorum tamen fiducia putabant Israelitae se fore salvos. Adiicite igitur ad scelerate agendum in Gilgal. Postea, Offerte sacrificia vestra mane, hoc est, sitis diligentes, ita ut nihil possit vobis obiici quantum attinet ad externam speciem. *Post tres annos,* hoc est, tertio quoque anno, *afferte etiam decimas vestras.* Sic enim praeceptum erat, quemadmodum legimus Deutero. 14. Quamvis ergo Israelitae in speciem satis accurate Deum colerent, Amos tamen pronuntiat hoc totum esse frivolum et nihili, imo abominabile esse coram Deo: et quo magis satagunt, eo magis accendere ignem irae Dei in sua capita. Eodem etiam spectat proximus versus, *Et adolete e fermento laudem.* Loquitur de pacificis. Solebant offerre sacrificia ad gratiarum actiones una cum fermento. Nam aliis sacrificiis adhibebantur placentae, et panes azymi. In pacificis autem licebat offerre fermentum. Quamvis ergo Israelitae in ipsis formulis essent plus satis seduli, propheta ostendit nihil probari Deo, quia defecerint a puro mandato legis. Quod alii accipiunt fermentum in malam partem pro vitio vel corruptela sacrificii, quod purum a fermento esse lex iubebat, non videtur quadrare. Neque enim hic aliud in Israelitis damnat, nisi quod discesserint a mandato legis, quia ausi fuerant mutare locum templi, deinde erigere novum sacerdotium. In aliis satis erant cauti et diligentes, sed illa defectio erat principium abominationis. Fieri ergo non potuit ut Deus reciperet corruptelas: quia obedientia coram eo pluris est quam omnes victimae, sicuti alibi dicitur. Indicite, inquit, נדבות oblationes voluntarias, hoc est, etiamsi non tantum peragatis sacrificia mane et vesperi, sicuti vobis mandatum est, etiamsi non tantum diebus festis offeratis alia sacrificia, sed utcunque accedant voluntariae oblationes, nihil mihi placet. *Deducite* ergo, *et publicate oblationes voluntarias,* hoc est, cum magna pompa instituite solennes conventus: tamen hoc nihil aliud est, quam addere peccata peccatis. Scelerate ergo agitis, quia principium ipsum vitiosum est. Et notanda est postrema pars versus, quum dicit, *Sic enim libuit vobis filii Israel, dicit Adonai Iehova.* Quum dicit Israelitas hoc amasse, exprobrat audaciam illam, quod scilicet pro suo arbitrio excogitaverant sibi novos cultus: quasi diceret, Ego non exigo sacrificia a vobis, nisi quae Ierosolymae offeruntur: vos autem offertis mihi in loco profano. Ergo vobis ipsis imputate vestra sacrificia, et non mihi. Nam scimus ut hypocritae semper Deum sibi faciant debitorem: quum aliquid

laboris sumpserunt in suis frivolis caeremoniis, putant Deum sibi esse obstrictum. Deus autem negat sibi hoc debere ferri impensum, quia lege sua non praecepit: ita placuit vobis, inquit, *Vous faites cela pour vostre plaisir, et bien, mettes le sur vos contes.* Videmus ergo quidnam Amos sibi velit hoc loco quum dicit, Sic vobis libuit filii Israel, hoc est, deberetis consulere os meum, et simpliciter obedire verbo meo, respicere quidnam mihi placeat, quidnam mandaverim. Atqui posthabito verbo meo, et neglecta lege mea sequuti estis quod vobis arridet, et quod natum est in cerebro vestro. Quoniam ergo libido vestra vobis est pro lege, quaerite a vobis solutionem, quia ego nihil horum admitto. Volo enim simpliciter mihi praestari obsequium: aliud non expeto, nisi ut pareatis legi meae: quia non facitis nisi vestra libidine, non est cultus nominis mei.

Atque etiam ego dedi vobis munditiem dentium in omnibus urbibus vestris, et penuriam panis in omnibus regionibus vestris: et non estis conversi usque ad me, dicit Iehova. Hic expostulat Deus cum populo de pervicacia insanabili, quod scilicet tentaverit ipsum in viam revocare non tantum verbo suo, sed etiam gravibus poenis: nihil tamen profecerit. Haec durities duplicat culpam, quod non potuit subigi populus ille Dei castigationibus. Dicit autem prophota castigatum fuisse populum fame. Dedi munditiem dentium, inquit. Figurata est loquutio, qua significat Amos inediam, et se ipsum exponit per defectum panis. Tota igitur regio laboravit penuria, et defectu annonae, quum tamen haberet fertilissimos agros, sicuti satis notum est. Iam quum finis poenarum sit flectere homines in Dei obsequium, ubi nullus profectus sequitur, apparet obduratos esse ad malum animos. Hic ergo ostendit propheta non tantum unius culpae reos esse Israelitas, sed etiam pervicaciter resistere Deo, quia non potuerint sanari eorum vitia ullis poenis. Diximus iam de fame. Sequitur alterum poenae genus.

7. *Atque etiam ego prohibui a vobis pluviam quum adhuc essent tres menses ad messem, et plui super urbem unam, et super alteram urbem non feci pluere: pars una compluebatur, et super quam non pluebat exaruit.*

Dixi aliud poenae genus hic referri a propheta, non tamen penitus esse diversum. Nam unde penuria, cuius nuper memiuit, nisi ex siccitate? Deus enim quum vult eripere victum hominibus, claudit coeles, vel ferreos ipsos reddit, ne exaudiant terram, quemadmodum alibi vidimus. Interea non supervacuus est prophetae sermo, quia vult Deus attentius considerari quas hominibus infligit poenas. Si simpliciter esuriant homines agnoscent quidem maledictionem Dei nisi stupidi sint. Sed ubi praecedit siccitas, terra fraudat suos cultores, postea sequitur penuria victus, plus datur hominibus spatii ad meditandam iram Dei. Haec ratio est cur propheta hic distincte loquatur de pluvia prohibita, postquam dixit populum fuisse annonae defectu prius castigatum: quasi diceret: Debuistis saltem longo temporis successu redire ad sanam mentem. Si tantum die uno offensus fuisset vobis Deus, vel saltem dedisset signa irae suae, potuit ipsa brevitas vos excusare. Sed quum exaruerit terra quum Deus pluviam prohibuerit, quum inde sequuta sit sterilitas, postea supervenerit esuries, qualis fuit hic stupor, non adiicere mentem ad tot signa irae Dei, et tam continua? Nunc ergo tenemus cur adiungat hic propheta siccitatem penuriae victus, hoc est, causam suo effectui: nempe ut inde melius appareat stupiditas populi. Dicit autem *Deum prohibuisse ab illis pluviam, quum adhuc restarent tres menses usque ad messem.* Si toto mense non pluat, iam terra sitiet: homines etiam ipsi solliciti erunt, quia illud est sinistrum praesagium. Si autem duo menses praetereant aridi, iam incipiunt mirari homines, et horrere etiam. Quod si ad finem usque tertii mensis duret perpetua siccitas, illud est quasi portentum. Ergo propheta hic ostendit non fuisse vulgari modo castigatos Israelitas, et etiam fuisse stupidos, qui totis tribus mensibus non adiecerint animum ad reputanda sua peccata, quum Deus instaret illis, et quum tam diuturno tempore arderet eius ira. Nunc ergo videmus in hac circumstantia temporis amplificari populi duritiem, quod ad portentum illud saltem non fuerint expergefacti. *Quum adhuc essent tres menses,* inquit, *usque ad messem, ego prohibui a vobis pluviam.* Sequitur alia circumstantia, quod *Deus pluerit super unam urbem, super aliam non pluerit, pars una fuerit madida, nulla autem gutta pluviae super aliam partem ceciderit.* Haec diversitas non potest fortunae adscribi: nisi homines sponte furere velint, et reiicere omnem rationem, certe coguntur hic sentire manifesta irae Dei signa. Qui fit, ut locus unus bene sit madidus, alter vero arescat? Duae urbes vicinae ita diversam habeant sortem? Unde hoc, nisi quia palam Deus iratus apparet e coelo? Hic ergo coargnit rursus propheta populi obstinationem, quod non perspexerit in ista varietate iram Domini, quae tamen magis erat conspicua. Finis semper est, ut Deus ostendat sibi negotium esse cum populo incurabili, quia praefractus sit et obstinatus in sua malitia, nec sustineat sibi adhiberi ullum remedium.

8. *Et venerunt duae tres urbes ad unam urbem, ut biberent aquas, et non satiatae sunt, et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

In hac diversitate recitat propheta venisse urbes duas vel tres ad unam, ut inde potum peterent, non fuisse satiatas, quod ubique defecerant aquae ob tantam hominum multitudinem. Etsi enim fontes poterant sufficere suis incolis, quum tamen undique confflueret tantus hominum numerus, exhauriebantur ipsi fontes. Aggravat igitur propheta poenam a Deo inflictam Israelitis, quod tanta fuerit sitis, ut civitates totae confluerent ad fontes, ubi audiebant alicubi esse aquam. Hoc vero insolitum est, ut incolae relinquendo urbem suam confugiant ad quaerendum potum, quemadmodum ferae bestiae ubi satiatae sunt praeda, procul currunt aquatum: homines vero conficere magnum iter causa potus, hoc est insolitum. Effodiunt enim sibi puteos, et sua industria quaerunt sibi aquas, etiamsi non sponte currant fluvii, vel fontes ipsi potum non suppeditent. Quum ergo homines coguntur domos suas relinquere, et procul quaerere aquam, ita ut fontes exhauriant, hoc est portentum notatu dignum. Qui fit ergo ut Israelitae non respexerint ad manum Dei, quae tamen tunc erat quasi visibilis? Hinc ergo convincitur eorum obstinata caecitas, dum non resipiscunt. Non dubium est quidem fuisse et metu perterritos, et confectos etiam moerore. Sed hoc totum nihil profuit, quia pergebant interea in suis peccatis, placebant sibi in suis superstitionibus: deinde prosequebantur etiam praeteritam vitam. Quum ergo non exuerint suum ingenium, neque destiterint provocare assiduo iram Dei, hic palam convincitur ipsorum perdita et desperata obstinatio. Hoc est prophetae consilium. Sequitur:

9. *Percussi vos orientali vento et rubigine, magnos hortos vestros, et vites vestras, et ficulneas vestras, et oliveta vestra voravit bruchus* (vel eruca) *et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Si non erudiat unum poenae genus homines, hoc iam satis et super tenentur convicti coram Deo. Sed ubi pluribus modis ipsos sollicitat, et postquam expertus est se frustra eos castigasse uno modo, dum tentat alium modum, et semper nihil proficit, hinc melius apparet prorsus insanabiles esse qui semper torpent, imo manent stupidi, quacunque ratione Deus ipsos adducere tentet ad poenitentiam. Huc spectat quod nunc addit propheta. Dicit igitur *percussos fuisse orientali vento.* Ostendit non semper victus penuriam ab una causa profectam esse: quia obdurescunt homines ubi tantum sentiunt unum incommodum: quemadmodum si qua regio laboret siccitate, putabit hoc esse quasi suum fatum. Sed ubi Deus variis modis homines castigat, certe tunc decebat eos moveri et serio tangi. Ubi autem praetereunt omnes poenas clausis oculis, certum est prorsus esse obstinatos, et quasi fascinatos a diabolo, ut nihil sentiant, nihil discernant. Haec ratio est cur propheta commemoret diversas poenas quae iam populo fuerant inflictae. Nunc ergo dicit *percussam fuisse terram vento orientali et rubigine.* Scimus quale vitium sit rubiginis in segetibus, quum scilicet post frigidam pluviam exoritur sol, exurit ipsam substantiam, ita ut spicae flavescant, et sequitur inde putredo. Dicit ergo Deus *corruptas fuisse populi segetes hoc vitio,* quum iam prius siccitas grassata fuisset, neque in tota terra aequali modo, sed ita ut Deus plueret in regione una, et vicina regio aresceret propter pluviae penuriam. Quum ergo hoc dixit propheta, nunc addit etiam rubiginem. Item dicit *exesas fuisse ficulneas, vites, et hortos fuisse consumptos, et oliveta fuisse corrupta a bruchis* vel erucis. Quum ergo tot modis admoniti fuerint Israelitae, nonne fuit mira et prodigiosa caecitas, quod attoniti sustinuerint istas Dei castigationes, nec fuerint commoti, ut redirent tandem in viam? Si profectu caruit prima castigatio, si secunda etiam fuit inutilis, saltem sero resipuissent. Sed ubi pergunt suo more, et manent sui similes in illa contumacia de qua diximus, quid amplius restat, nisi ut in totum aboleantur qui ita ludunt cum Deo? Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Caeterum hic locus docet, quemadmodum similes alii, neque fortuito variari tempora, ut nunc vigeat siccitas, nunc continuae pluviae corrumpant terrae fruges, nascantur bruchi: deinde coelum laboret diversis vitiis: ostendit hic locus nihil horum contingere fortuito, sed totidem nobis proponi ante oculos irae Dei signa. Neque enim gubernat Deus mundum, quemadmodum fingunt profani homines, quasi laxaret habenas coelo et terrae: sed nunc pluviam continet, nunc effundit, nunc exurit aestu segetes, nunc temperat aerem, nunc ostendit se benevolum hominibus, nunc vero ostendit se infestum. Discamus ergo totum naturae ordinem referre ad specialem Dei providentiam. Loquor de speciali providentia, ne somniemus tantum universalem motum, ut faciunt profani homines: sed sciamus Deum velle conspici in quotidianis operibus, ita ut nos signa amoris eius exhilarent, rursum signa irae eius nos humilient, quo resipiscamus. Hoc ergo discendum est ex praesenti loco prophetae. Deinde simul etiam docet Amos ventum, et pluviam, et grandinem, et siccitatem, et aestum, et frigus esse arma, quibus Deus se ipsum ulciscitur de peccatis nostris. Quoties igitur Deus vult de nobis poenas exigere, arma sua induit, hoc est, emittit vel pluviam, vel ventum, vel siccitatem, vel aestum, vel grandinem. Quum ita sit, ne putemus vel fortuito pluere, vel siccas esse alias aestates, hoc simpliciter pendere ex situ astrorum, quemadmodum etiam imaginantur homines

profani. Sciamus ergo totam naturam sic parere Dei imperio, ut pluvia si opportune cadat, signum sit amoris eius erga nos: si autem sit adversa, testetur nobis eius iram. Idem sentire convenit de aestu, de frigore, et de aliis omnibus. Nunc pergamus in verbis prophetae.

10. *Misi in vos pestem secundum rationem Aegypti: percussi gladio robustos vestros cum captivitate equorum vestrorum: adscendere feci foetorem castrorum vestrorum et ad nares vestras* (vel usque ad nares vestras, ut copula supervacua sit) *et non reversi estis usque ad me, dicit Iehova.*

Nunc expostulat Deus, quod aliis etiam poenis non domuerit populi pervicaciam, sed frustra eum ad poenitentiam hortatus sit ac stimulaverit. Dicit *percussos fuisse peste.* Hactenus loquutus est propheta tantum de sterilitate terrae, vel dixit consumptas fuisse fruges aliis vitiis: solam tamen penuriam hactenus recensuit cum suis causis. Sed ille erat unicus effectus. Nunc autem addit populum fuisse peste afflictum, fuisse item bello: et adhuc perstitisse in sua malitia. Quibuscunque ergo modis tentaverit Deus corrigere vitia populi, propheta nunc conqueritur ac deplorat hoc frustra fuisse factum. Sed totidem sunt exprobrationes, ut ostendat Deus nihil amplius veniae sperandum esse, quoniam sic perstiterint indomiti et pervicaces. Dicit ergo *se misisse pestem secundum rationem Aegypti.* דרך significat viam: sed accipitur pro modo et ratione, quemadmodum Iesaiae 10. cap. (v. 24). Percutiam eum secundum rationem Aegypti: loquitur Deus de Sennacherib, ac si diceret, Scitis qualiter olim compescuerim Pharaonis rabiem. Ego nunc iisdem instructus sum armis, ut possim hostem vestrum Sennacherib procul a vobis depellere. Sed nunc propheta dicit Deum exercuisse erga Israelitas rigorem illum extremum quo usus fuerat contra Aegyptios. Quasi diceret, Ego coactus sum vestra obstinatione convertere meam potentiam in vos: scitis qualiter olim Aegyptus fuerit a me percussa in favorem patrum vestrorum: ego tunc ostendi quam mihi cara esset vestra salus, quum exserui virtutem meam ad perdendos Aegyptios. Qui fit, ut nunc convortam arma illa in vestram perniciem? Ego enim paratus essem me semper opponere vestris hostibus, et vos liberaliter fovere paterno more in sinu meo. Quum ergo vos mihi sitis pro Aegyptiis, unde hoc fit, vel unde ista conversio, nisi quia me cogitis desperata vestra malitia? Nunc ergo tenemus cur propheta hic de Aegyptiis diserte loquatur. Quasi diceret Deum non posse prosequi gratiam suam erga Israelitas, quae tamen perpetua fuisset, nisi clausissent ipsi viam. Ac si diceret, Ego vos selegeram ab aliis gentibus: nunc autem non tantum vos castigo promiscue sicuti gentes incircumcisas, sed ex professo bellum contra vos gero, ac si essetis Aegyptii. Videmus ergo quantum hoc ad amplificationem valeat, quum Amos confert Aegyptiis Israelitas: quasi diceret ipsos sua obstinata malitia extinguere omnem Dei gratiam, ut memoria adoptionis gratuitae apud ipsos amplius non valeat. *Misi* ergo *in vos pestem secundum rationem Aegypti: deinde occidi gladio robustos vestros.* Hoc est diversum poenae genus, quod occisi fuerint omnes robusti, quod equi in captivitatem abducti fuerint, quod tandem adscenderit foetor cadaverum qui ipsos suffocaret. Haec certe sunt insolita irae Dei signa. Quum populus hoc etiam modo non resipuerit, hinc iam rursus apparet non fuisse sanabiles eius morbos, quum tot remediis Deus nihil profecerit. Ergo diligenter expendi debent diversae poenarum species, quia totidem Dominus argumenta collegit ad probandam populi contumaciam. Quum dicit *foetorem castrorum adscendisse usque ad eorum nares,* perinde est ac si diceret, non opus fuit vi externa, etiamsi nullus hostis vobis esset infestus, tamen suffocati fuistis quasi proprio foetore, nam ex castris vestris adscendit foetor in nares vestras qui vitam vobis eriperet. Quum ergo Deus putredinem illam intestinam excitaverit, nonne oportuit vos serio tandem affici et redire ad sanam mentem? Quum inde nullus profectus sequutus sit, quis non videat iam frustra vos castigari, et tantum superesse ultimum interitum. Quia frustra poenis Deus hactenus vos hortatus est, etsi pergat, etiam ludet operam. Quum ergo Deus frustra consumpserit hactenus suas virgas, non est quod vos moderatius castiget. Necesse est igitur iam vos in totum perire. Haec est summa: ideo etiam addit

11. *Subverti vos secundum subversionem Dei contra* (vel in) *Sodomam et Gomorrham: et fuistis quasi torris ereptus ab incendio: et non reversi estis ad me dicit Iehova.*

Ultra progreditur Amos Deum scilicet usum fuisse fere simili severitate erga populum electum, quam olim explicuit contra Sodomam et Gomorrham. Scimus fuisse illud memorabile documentum irae Dei, quod horrorem debuit incutere omnibus saeculis, sicuti etiam adhuc hodie debet. Et scriptura quum vult nobis graphice pingere iram Dei, proponit Sodomam et Gomorrham ante oculos. Fuit enim illud formidabile Dei iudicium, quod urbes illas percusserit coelesti igne: deinde quod absumptae etiam fuerint, quod terra hiatu absorpserit quinque illas urbes. Dicit igitur easdem fere clades grassatas fuisse in populo Israelitico, nisi quod pauci erepti

sunt, quemadmodum si quis titionem rapiat ex incendio. Neque enim dubium est secundam partem versus sic debere accipi per speciem correctionis. Nam si praecise dixisset Amos, fuisse eversos quasi Sodomam et Gomorrham, hoc fuisset immodicum. Corrigit ergo vel temperat sermonem suum propheta, quum dicit paucos fuisse residuos, quemadmodum si quis titionem eripiat ex incendio. Sed interea debebant saltem ad tam graves et atroces poenas moveri, quum Deus non aliter se illis offensum ostenderet, quam olim Sodomae et Gomorrhae. Videtur tamen pugnare historia cum hac narratione Amos: quia vaticinatus est sub Iarobeam secundo filio Ioas. Tunc autem res populi melius habebant, quemadmodum refert sacra historia. Quomodo igitur conveniet, fuisse Israelitas consumptos instar Sodomae et Gomorrhae? Solutio facilis est, si expendimus quod etiam narrat sacra historia, Deum scilicet misertum fuisse Israelitarum, quod omnes iam ante fuerant consumpti a libero usque ad captivum. Quum ergo tam tristis vastitas esset in populo, Deus voluit aliquid relaxationis ad tempus dare. Ergo benedixit regem Iarobeam, ut recuperaret multas urbes: et tunc iterum floruit populus: sed illa fuit exigua prosperitas. Interim hic revocat Amos in memoriam quid passi essent, et quot modis Deus stimulasset eos ad resipiscentiam, nisi prorsus fuissent indomabiles. Ergo non male haec duo conveniunt, consumptos fuisse Israelitas antequam Deus illis parceret sub Iarobeam, et interea ad tempus fuisse levatos cladibus illic, quae clausum et liberum simul absumpserant, quemadmodum illic diserte exprimitur. Interea notandum est fuisse aliquid residuum in hoc populo, quia Deus dare locum voluit misericordiae suae ob memoriam foederis. Dignus ergo erat populus, qui prorsus interiret: sed Deus voluit superstites esse aliquas reliquias, ne quis putaret oblitum esse foederis sui. Videmus ergo cur Deus aliquid servaverit, nempe ut pugnaret cum populi malitia, et ostenderet foedus suum non esse penitus irritum. Sic ergo mediam viam tenuit Dominus, ne hypocritis parceret, et interea ne aboleret foedus suum, quemadmodum perpetuum stare oportuit quamlibet impii essent Israelitae ac foedifragi. Deum ergo in hac exceptione ostendit propheta fidelem fuisse, et constanter servasse foedus suum, quamvis omnes Israelitae ab eo defecerint. Tandem concludit:

12. *Propterea sic faciam tibi Israel: et quia hoc faciam tibi, praepara te in occursum Dei tui Israel.* 13. *Quia ecce formans montes, creans spiritum* (aut ventum) *annuntians homini quae sit cogitatio eius, faciens auroram, tenebras* (et tenebras: subaudienda est copula), *ambulans super excelsa loca terrae, Iehova Deus exercituum nomen eius.*

Hic iam pronuntiat Amos sub Dei persona populum frustra veniam sperare, vel modum, vel temperamentum, vel finem suis poenis: quia scilicet sic tentaverit Deum, et opposuerit desperatam superbiam tot flagellis et castigationibus: *Propterea*, inquit, *sic faciam tibi*. Quid sibi vult particula כה? Exponunt quidam Deum hic Israelitis denuntiare easdem poenas, quas prius fuerant experti. Sed non dubito quin gravius aliquid propheta intelligat. Tollit nunc exceptionem illam, cuius nuper meminit: ac si diceret, Deum sumpturum ultimam poenam de hoc reprobo populo, idque absque ulla mitigatione. *Sic faciam tibi*, *Israel:* Tu sensisti antehac quot modis armatus sim ad sumendam vindictam de contemptoribus legis meae: ego nunc durius tecum agam, quia cogit me tua obstinatio. Quum ergo hactenus nihil erga vos profecerim, iam adhibebo ultimum supplicium. Neque enim remediis nunc agendum est apud deploratos homines. Tenemus quid velit propheta. *Sic* ergo *faciam tibi*, inquit, *Israel, et quia sic tibi facturus sum.* עקב significat saepe mercedem vel finem. Posset igitur verti hic locus, Taudem certe hoc faciam tibi. Sed sensus ille videtur aptior, *Quia hoc faciam tibi, para te in occursum Dei tui.* Potest bifariam exponi hic locus, ut sit ironica sententia, vel ut sit simplex et genuina exhortatio ad poenitentiam. Si accipimus ironice, sensus erit, Venite nunc, occurrite mihi cum obstinatione vestra: scilicet aliquid vobis proderit: an poteritis effugere vindictam meam, ubi erexeritis contra me cornua, sicuti hactenus fecistis? Et certe quum denuntiet propheta ultimum interitum populo, videtur hic velle data opera ipsum pungere mordaciter, quum dicit, *Occurre nunc Deo tuo*, *et para te:* hoc est, collige omnes vires tuas, et copias, et subsidia: experire quidnam hoc totum valebit. Sed quia proximo capite hortabitur rursus propheta ad poenitentiam Israelitas, et spem illis proponet gratiae: potest etiam hic locus sine figura accipi: quasi diceret, quum videas te constringi reatu, deinde quum videas te frustra captare omnia subterfugia, quia nunquam poteris elabi e manu iudicis tui: vide nunc sero, *ut occurras Deo tuo:* hoc est, ut praevenias ultimum hunc interitum, qui tibi impendet. Scimus enim prophetas etiam quum minati sunt exitium electo populo, semper tamen moderari asperitatem suae doctrinae, quia erat aliquod semen adhuc residuum, quamvis lateret. Et similes locos vidimus tam in Ioele quam in Hosea. Non erit igitur incommodum ita exponere verba Amos, quod populum, licet desperatum, hortetur tamen adhuc ad praeveniendam iram Dei. *Para te* igitur *in occursum Dei tui:* ac si diceret, quamvis dignus sit exitio, quamvis etiam Dominus visus sit ianuam praecludere, et undique occurrat desperatio, adhuc tamen poteris mitigare iram Dei, modo *pares te in occur-*

sum. Sed ista praeparatio sub se complectitur veram renovationem cordis, ubi scilicet homines sibi displicent, ubi mutato animo Deo se subiiciunt, suppliciter precantur veniam. Ergo pondus multum subest in verbo hoc, quum dicit propheta, *Para te.* Quantum ad occursum pertinet, scimus quid Paulus doceat prioris ad Cor. cap. 11 (v. 31), Si nos ipsos iudicaremus, non iudicaremur a Domino. Qui fit ergo ut Deus asperius nos tractet, nisi quia ipsi nobis parcimus? Indulgentia igitur haec, qua nobis blandimur, provocat iram Dei contra nos. Ergo non possumus aliter Deo occurrere, nisi dum sumus iudices nostri, damnamus nostra peccata, idque serio dolore. Nunc videmus quid propheta intelligat, si non placeat figurate accipere hunc locum. Iam ut magis percellat socordes animos, magnifice hic extollit Dei potentiam, et multis elogiis eum ornat, ut plus reverentiae obtineat atque timoris apud homines, praesertim apud duros et praefractos. Quoniam ergo difficile fuit flectere illa capita, ideo propheta multos titulos hic accumulat, quibus commoveat populum ad reverentiam Dei. Dicit, *Deum formasse montes, creasse spiritum:* deinde *esse cognitorem cordium, homines ipsos non intelligere quid sentiant, nisi quatenus Deus proponit illis suas cogitationes: Deum facere auroram et tenebras:* deinde *ambulare super loca excelsa terrae: nomen etiam illi esse, Iehovam Deum exercituum.* Quorsum haec titulorum congeries, nisi ut tangantur corda hominum, quae prius sensu carebant, et quae demersa erant in caeco stupore? Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sed si quid restabit dicendum de verbis, hoc fiet proxima lectione.

Exposuimus versum ultimum quarti capitis, nisi quod aliquid restabat dicendum de epithetis, quibus ornatur Deus a propheta. Primo dicit *ipsum formasse montes,* deinde *creasse spiritum,* postea *annuntiare homini quae sit eius cogitatio, facere auroram et tenebras, ambulare supra excelsa terrae.* Posset videri supervacua verborum congeries, nisi principium illud apud nos valeret, nempe hominum mentes quae nimium torpebant oportuisse commoveri, ut agnoscerent serio sibi denuntiari quod prius vidimus. Voluit igitur propheta excutere socordiam Israelitis, quum produxit Deum in medium cum istis epithetis. Nam ubi profertur solum nomen Dei, negligitur a magna parte hominum. Necesse est igitur aliquid adiungi, ut expergefiant qui nimis sopiti sunt, et intelligant quanta sit et quam tremenda virtus Dei. Huc pertinent haec omnia quae hic legimus. Nomen רוח bifariam interpretantur: nam quidam ad ventum, quidam ad hominis animam referunt. Si pro vento accipere libeat, conveniet cum montium creatione: quia inde emergunt venti propter cavitatem. Si intelligas de hominis anima, cohaerebit cum sequenti membro. Mihi quidem probatur de hominum spiritu loqui prophetam. Nisi forte ambo connectere quis malit, ut allusio sit ad ventum: et tamen Amos verba facturus de cogitatione, spiritum prius nominet. Iam quod propheta dicit, *Deum annuntiare hominibus quae sit eorum cogitatio,* hoc fit pluribus modis. Scimus enim hunc esse prophetiae usum, ut homines reatum suum agnoscant, qui prius blandiebantur sibi. Scimus etiam sermonem Dei esse instar gladii ancipitis, qui penetrat usque ad ossa et medullas, discernit inter cogitationes et affectus. Deus ergo hoc modo extrahit homines ex latebris in lucem: deinde coarguit etiam illos sine verbo. Scimus enim quid valeant arcani spiritus instinctus. Sed propheta simpliciter hoc voluit, negotium Israelitis esse cum Deo, qui scrutator est cordium, et quem nihil latet, quantumvis sit absconditum. Quisque sibi optimus est testis suorum sensuum: propheta autem tribuit Deo gradum superiorem, quod scilicet melius intelligat quid quisque concipiat in animo suo, quam ille qui videtur habere omnes suos sensus optime compertos. Quum ergo astute occultent se homines, hic propheta adeo nihil proficere admonet, ut Deus ipse melius intelligat quid intus concipiant quam ipsi. Nunc ergo tenemus quid in summa velit. Quidam exponunt, *Deum facere auroram tenebras,* quasi dixisset Amos convertere lucem in tenebras: sed subaudienda est potius copula. Nam hic praedicat Dei potentiam: quia non modo semel creavit mundum, sed quia hunc naturae ordinem gubernat, et distincte etiam vices temporum inter se distribuit. Nunc veniamus ad caput quintum.

CAPUT V.

1. *Audite verbum hoc quod ego tollo super vos, lamentum domus Israel.*

Alii vertunt, Audite verbum hoc, quia super vos, vel pro vobis lamentum tollo: sed postea de utroque fusius dicemus. Videndum est de summa rei. Propheta hic poenam denuntiat Israelitis, quam meriti erant, et tamen non putabant sibi instare. Nec vero dubium est quin ferociter contempserint istam denuntiationem, quia nondum facta fuerat mutatio, quae talem interitum ostenderet. Ergo contemptus fuit propheta cum suis minis. Sed tamen hic severe minatur Dei iudicium, quod non metuebant. Et haec ratio est cur dicat *Audite.* Neque enim abs re ita praefatur, sed subindicat eos nimis sibi indulgere, imo aures illorum clausas esse ad sana consilia: alioqui supervacanea fuisset ista admonitio. Oblique igitur propheta hic obiurgat

supinam illam securitatem in qua sibi placebant Israelitae. Caeterum quod ad verba spectat, quidam, sicuti attigi, lamentum hoc referunt ad personam Amos, ac si diceret se lugere vicem populi, quoniam videt ipsos esse stupidos, et non sentire quam formidabilis sit ira Dei. Quoniam ergo ita sibi blandiebantur in peccatis, putant illi interpretes prophetam hic suscipere personam lugentis pro desperato illo populo: *Audite*, inquit, *verbum hoc*, nempe quia lamentor super vos. Quo enim magis erant praefracti, non dubium est quin propheta maiori fuerit dolore tactus. Videbat enim quam horribile Dei iudicium illis instaret propter illam contumaciam. Non mirum est igitur si propheta hic dicat se suscipere vel tollere lamentum pro populo: et haec loquutio satis trita est in scripturis. Ego tamen melius puto congruere praesenti loco alterum sensum, ut subaudiamus particulam exegeticam. *Audite* ergo *verbum hoc quod ego tollo super vos*, nempe *lamentum etc.* משא, quod vertunt onus, deducitur a verbo נשא, quod significat tollere. Et concinna est allusio ad materiam, quae hic tractatur. Propheta enim non simpliciter docet populum, neque etiam solatur, neque tantum admonet: sed hic denuntiat ultimam poenam. Videmus ergo quo tendat loquutio ista *tollere verbum:* quasi diceret, Ego impono vobis hanc prophetiam. Nam imponitur onus humeris hominum ubi denuntiatur ira Dei. Postea sequitur, *Nempe lamentum domus Israel:* hoc est, Ego tollo super vos sermonem, qui vos ad luctum et lamentum coget: etiamsi nunc tam sitis praefracti contra Deum, et respuatis omnes admonitiones, reiiciatis omnes minas: sermo tamen hic tandem erit vobis lugubris. Videtur hic genuinus esse sensus prophetae. Primo itaque loco perstringit stuporem populi Israel, quum sibi audientiam fieri postulat: deinde perstringit contemptum Dei, quod spernerent omnes minas: et ostendit tandem hanc prophetiam fore illis lugubrem, ubi diu luserint cum Deo. Lamentum igitur erit domus Israel sermo hic, quem nunc super vos attollo. Sequitur:

2. *Cecidit, nec adiiciet ut resurgat virgo Israel: relicta est super terram suam: non est qui attollat.*

Haec summa est vindictae, quae tunc instabat Israelitis, quanquam securi quiescerent: imo ludibrio haberent omnes Dei minas. Dicit, *virginem Israel cecidisse.* Nimis argute exponunt interpretes nomen virginis: putant enim ideo vocari populum Israel hoc nomine, quia Deus sibi illum desponderat: et quum deberent spiritualem castitatem colere cum Deo, tamen se prostituerant ad omnia inquinamenta. Sed scimus virginem ut plurimum vocari a prophetis hunc vel illum populum propter delitias. Neque enim Babylon minus vocatur virgo quam Samaria, vel populus Israel. Certe subtilis illa interpretatio locum non haberet in Babylone, in Aegypto, in Tyro et in aliis. Ego itaque non dubito quin hic exagitet propheta Israelitas, quod freti suis opibus sibi blandiebantur. Erant quieti in sua umbra, et quum afflueret omne genus bonorum, laute et opipare vivebant. Quum ergo talibus delitiis essent imbuti, vocat eos virginem. *Virgo Israel* ergo *cecidit*, *neque adiiciet ut resurgat.* Potest hic inclusa esse conditio. Nam statim sequetur exhortatio ad poenitentiam. Possemus ergo commode subaudire, nisi mature resipiscant Israelitae, cadent sine spe restitutionis. Sed possumus etiam hoc referre ad ipsum populi corpus. Cecidit ergo virgo Israel, non quod deleti fuerint omnes usque ad unum, sicut postea videbimus. Dicet enim propheta, partem decimam fore superstitem: sed hoc proprie dicitur de statu universo populi. Scimus autem sic collapsum fuisse regnum illud, ut postea non surrexerit. Reversae enim sunt reliquiae tribus Iehudah Ierosolymam. Sed Israelitae etiam hodie dispersi sunt per varias mundi plagas: imo abditi vel in montibus Armeniae, vel in aliis Orientis partibus. Quum ergo vere impletum sit in toto regno quod hic denuntiat propheta, possumus sine aliqua subauditione accipere hunc locum, quod ceciderit virgo Israel. Quanquam enim Deus locum misericordiae suae dedit in clade illa totius populi, si quid tamen fuit residuum, non pugnat hoc cum prophetia, quod corpus ipsum populi ceciderit. Cecidit ergo virgo Israel, neque adiiciet, nempe, ut resurgat, quasi postliminio regnum illud instaurandum sit: et hoc scimus nunquam fuisse factum. *Relicta est super terram suam*, inquit, *et non est qui extollat*, hoc est, iacebit: etiamsi maneat in suo loco, non poterit tamen recuperare quod perdidit. Tenemus nunc sensum prophetae, et simul etiam tenemus populum illum sic excidisse, ut nunquam resurrexerit quantum attinet ad statum regni, ut dictum fuit. Nunc pergamus:

3. *Quia sic dicit Dominus Iehova, Urbs e qua egrediebantur mille, manebunt in ea centum: et e qua egrediebantur centum, manebunt* (ad verbum, restabunt) *decem domui Israel.*

Nunc clarius exprimit propheta quod prius dixerat, nempe regnum ipsum periturum, sic tamen ut Dominus conservet aliquas reliquias. Ergo quantum attinet ad corpus populi, cecidit Israel: quantum vero ad reliquias spectat, fuit salvus, sed in hoc exiguo numero cuius meminit propheta. Videmus ergo spem aliquam misericordiae fieri Dei electis: sed interea denuntiari interitum toti populo. Nam prius vidimus fuisse deploratae malitiae. Oportuit igitur proferri sententiam ultimi interitus, sed

ita, ne abiicerent animos pauci fideles, qui latebant in illa multitudine. *Urbs* ergo *e qua mille egrediebantur, habebit tamen residuos centum: et urbs e qua egrediebantur centum habebit decem.* Solebant olim decimari exercitus, si qua fuisset illic facta seditio. Sed Deus longe gravius iudicium hic minatur Israelitis, quod scilicet tantum decima pars salva erit a clade. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Iam hoc non potuit levare dolorem populi: sed hypocritae magis fuerunt exulcerati, quum audirent paucos fore salvos, et spem omnem salutis interea sibi praecidi. Quum ergo viderent Deum tam severe acturum, aemulatio auxit dolorem et magis exacerbavit eorum animos: idque voluit propheta. Neque enim utile fuit adhiberi ullum solatium Dei contemptoribus: sed quia Deus adhuc sciebat aliquod esse semen in populo illo, voluit consulere miseris, qui alioqui centies fuissent absorpti dolore, nisi oblata fuisset haec mitigatio. Ad paucos igitur sermonem hic dirigit propheta, quum dicit, In urbe ex qua mille egrediebantur, centum, et ex qua centum egrediebantur, decem fore superstites. Iam sequitur:

4. *Quia sic dicit Iehova domui Israel, Quaerite me, et vivetis.* 5. *Et ne quaeratis Beth-el, et in Gilgal ne eatis, et ne transeatis in Ber-seba, quia Gilgal migrando migrabit, et Beth-el erit in nihilum* (vel in molestiam). 6. *Quaerite Iehovam, et vivetis: ne transeat* (vel scindat) *quasi ignis domum Ioseph, et absorbeat, et non sit exstinguens in Beth-el.*

Hic rursus hortatur Amos Israelitas ad poenitentiam: et communis est doctrina omnibus: quanquam maior pars, ut diximus, erat penitus deplorata. Sed oportuit, quamdiu stabat populus ille, vocari ad poenitentiam: quia nondum abdicatus fuerat. Deinde scimus prophetas concionari, ut alios ad Deum invitent, alios reddant inexcusabiles. Quantum ad finem et effectum externae doctrinae pertinet, communiter omnes vocantur: sed aliud propositum est Deo, quia arcano suo consilio vult trahere electos, et vult excusationem tollere reprobis, ut magis ac magis appareat eorum obstinatio. Caeterum hoc tenendum est, quamdiu stetit populus Israel, semper illic viguisse doctrinam et poenitentiae et fidei: et ratio est quam attigi, quod scilicet adhuc manebant in Dei grege. Non mirum est igitur si propheta iterum spem veniae faciat Israelitis, modo resipiscant. *Sic dicit Iehova domui Israel, Quaerite me et vivetis.* Duo sunt membra huius sententiae: nam per verbum quaerendi propheta hortatur Israelitas, ut redeant ad sanam mentem. Postea offert Dei misericordiam, si modo ex animo studeant se ei reconciliare. Diximus autem alibi, non posse homines ad poenitentiam adduci, nisi sperent Deum sibi fore propitium, quia semper fugient illum, atque horrebunt ad eius mentionem quicunque putabunt sibi fore implacabilem. Ergo si quis tota vita resonet nomen poenitentiae, nihil proficiet nisi adiungat simul doctrinam fidei: hoc est, ostendat Deum paratum esse ad dandam veniam, si modo ex animo resipiscant homines. Has ergo duas partes, ut separari nequeunt, hic prudenter et optima ratione coniungit propheta quum dicit, *Quaerite me et vivetis:* ac si diceret adhuc apertam esse ianuam, modo ne Israelitae maneant obstinati. Sed interea exprobrat quod sua culpa ultro pereant. Ostendit enim per ipsos tantum stare quominus salvi sint: quia Deus non tantum illos in gratiam recipere paratus est, sed praevenit etiam atque hortatur, et sponte reconciliationem quaerit. Qui fit ergo ut Israelitae salutem sibi oblatam aspernentur? Hanc igitur amentiam nunc illis obiicit, quod interitum saluti praeferant: quia non redeant ad Deum, ubi tam comiter ipsos invitat. *Quaerite*, ergo, *me et vivetis:* quemadmodum etiam dicitur alibi, Deum non quaerere mortem peccatoris. Caeterum iam diximus prophetas communiter sic fuisse loquutos cum populo, sed doctrinam non fuisse in omnibus efficacem: quia Dominus intus traxit electos suos: alii autem redditi sunt inexcusabiles. Sed interea verum illud fuit, residere totam culpam in populo Israel quod perirent: quia recusabant salutem sibi oblatam. Quae enim causa fuit interitus nisi obstinatio? Radix autem mali nonne fuit in eorum animis? Ergo nemo ex illis potuit tergiversari, quum obiiceret propheta ipsos sibi autores esse exitii, quia quisque sibi conscius erat propriae contumaciae. Sed postea definit rationem verae poenitentiae Amos, quum dicit, *Ne quaeratis Beth-el, ne eatis in Gilgal, ne transeatis in Ber-seba.* Quidam existimant hic prophetam repudiare omnes fucos qui solebant obtendi ab hypocritis. Scimus enim quum Deus ad se revocat homines, quaeri obliquos et flexuosos circuitus: quia nemo sincere ad Deum libenter redit. Vident quidem homines se merito coargui, ubi a Deo recesserunt: sed quum revocantur, circumeunt, ut dixi, et non tenent rectum iter. Ita quamvis fingant se Deum quaerere, captant tamen effugia, ne se illi offerant: hoc verum est: sed propheta longius progreditur. Hic enim ostendit non modo ludere operam Israelitas quum proficiscuntur in Beth-el, sed gravius Deum offendere: quia superstitio illa per se erat damnabilis. Si concionatus esset Amos Hierosolymae, dixisset, Ne eatis in templum: frustra enim mihi offertis sacrificia: quemadmodum etiam postea dicet: Ne veniatis cum pecore vestro: illic enim ostendit non placari Deum caeremoniis: imo hoc eodem capite reiiciet dies festos cum sacrificiis, sed hoc loco altius conscendit, quod scilicet res sint prorsus contrariae, Quaerere Deum,

et quaerere Beth-el: quasi diceret, Si ex animo ad ad me reditis, exuite omnes superstitiones quibus hactenus fuistis addicti. Haec enim est regula verae conversionis, ubi displicet sibi peccator in suis vitiis, et odit quae prius placebant, et mutato animo totum se Deo addicit. Hoc ergo nunc agit propheta: quasi diceret, Si vobis animus est ad Deum reverti, iam abiicite omnes vestras superstitiones. Neque enim haec simul coniungi possunt, vera religio et idololatria. Quamdiu ergo manebitis defixi in perverso isto cultu, cui estis assueti, semper alieni eritis a Deo. Ergo reconciliatio haec postulat, ut valedicatis vestris corruptelis. Summa igitur haec est, Israelitas non posse Deo reconciliari, nisi a suis superstitionibus recedant. *Facessant*, inquit, *Beth-el, et Gilgal, et Ber-seba.* Scimus autem in Beth-el fuisse erectos vitulos. Deinde non dubium est quin Gilgal etiam ob memoriam transitus fuerit locus celebris: quia illic secundo fuerant circumcisi filii Abrahae, ut satis notum est. Quantum attinet ad Berseba, scimus Abraham illuc diu habitasse, et saepius obtulisse sacrificium Deo. Iam κακοζηλία haec semper in mundo grassatur, ut eius ratione et iudicio arripiat aliquid speciale quum Deum colere instituit: sicuti fieri videmus in papatu. Atqui Deus nobis praescribit certam legem qua colatur, ita ut non velit deinde misceri nostra figmenta. Quum ergo temere arriperent exemplum Abrahae eius posteri, quum memoriale etiam illud circumcisionis extollerent, Deus repudiavit omnia ciusmodi figmenta. Volebat enim Ierosolymae coli, ut satis notum est. Deinde volebat unitatem et consensum foveri in illo populo, quum esset unum tabernaculum et unum altare. Nunc ergo tenemus consilium Amos, quod scilicet ficta sit conversio populi, donec facessant omnes superstitiones et vitiosi cultus, quibus assueverant. *Ne* ergo *quaeratis Beth-el, ne veniatis in Gilgal, ne transeatis in Ber-seba.* Quemadmodum hodie si quis miscere velit faeces papatus cum puro et integro Dei cultu: ut multi sunt hodie mediatores, qui dum vident non posse improbari nostram doctrinam, vellent aliquid medium fingere: hoc est, vellent conciliare papatum cum doctrina evangelii. Propheta autem ostendit talem mixturam non posse ferri a Deo: Quare? neque enim convenit lux cum tenebris. Ergo corruptelae semper evertent verum Dei cultum, donec abolitae fuerint. Nunc tenemus etiam doctrinae usum, quod scilicet non possit restitui integer Dei cultus, nisi corruptelis mundi valere iussis, quae alienae sunt ab eius verbo. *Ne ergo veniatis in Gilgal, quoniam migrando migrabit:* est allusio in prophetae verbis, Gilgal volvendo volvetur. Nam Gilgal habet nomen a volvendo: Gilgal gallando gallabitur, si posset fingi aliquod tale verbum: hoc est, vertetur volubili versione. Significat Deus locum hunc, cuius praesidio putabant se esse tutos Israelitae, fore perdendum, ut iam destinatus erat suo excidio. *Gilgal* ergo *migrando migrabit:* non quod mutari potuerit locus, sed quia superficies tota fuit deleta, ut nihil illic restaret praeter horrenda signa vindictae Dei. Postea adiungit, *Quaerite Iehovam, et vivetis.* Non est supervacua repetitio, sed confirmat propheta quod iam exposui, nempe tantam esse repugnantiam veri et legitimi cultus cum idololatria et superstitione, ut populus Israel, quamdiu retinet suas corruptelas, ostendat sibi nihil esse cum Deo, quidquid ore praetexat vel caeremoniis. *Quaerite*, inquit, *Deum et vivetis.* Et haec repetitio multum habet in se efficaciae, ut hypocritae intelligant se merito damnari, ubi non sese totos Deo consecrant. Vellent enim semper litigare cum Deo, si liceret ac permitteretur: Cur Deus tam praecise nobiscum agit? cur non concedit saltem nobis aliquid? neque enim illi omnia negamus: sed si facimus quod putamus rectum esse, cur non saltem hac in parte nobis indulget? Iam si Deus nimium urgeat non tantum doctrina, sed etiam poenis hypocritas, illic fremunt, et obstrepunt etiam. Ideo propheta secundo inculcat, *Quaerite Dominum et vivetis:* ac si diceret, Nihil proficitis tergiversando. Nam si quis vere et ex animo Deum quaerat, Deus eum non frustrabitur, recipiet in gratiam, benedicet etiam. Ergo quod tabescitis in malis vestris, hoc imputate vestrae obstinationi et contumaciae: quia non vere quaeritis Deum. Dum enim retinetis vestras corruptelas, hoc non est ipsum quaerere, quemadmodum prius dixi. Iam addit, *Ne forte transeat quasi ignis.* צלח significat transire, significat etiam scindere, interdum prospere agere: sed hoc loco non dubium est quin velit propheta quod iam dixi. *Ne* ergo *transeat quasi ignis in domum Ioseph, et devoret, neque sit qui exstinguat in Beth-el.* Hic non exprimitur Dei vindicta, sed facile subaudiri potest. In sensu ergo nulla est obscuritas: quia denuntiat, si Israelitae animos obstinent contra Deum, incendium instare, quod ubi eos corripuerit, vorabit et consumet. *Veniet* ergo, vel transibit *ignis in domum Ioseph.* Alii, Scindet, quod tantundem valet. Per domum Ioseph, significat Ephraim: quia scimus illum fuisse secundum filium Ioseph et per synecdochen solent complecti prophetae decem tribus quum loquuntur de Ephraim, ut satis notum est. Domus etiam Ioseph interdum vocatur regnum Israel. *Ne ergo adscendat quasi ignis in domum Ioseph, et absorbeat, et non sit qui exstinguat.* Hoc ideo dicitur, quia Israelitae nunquam putassent se ita consumendos repentino incendio. *Vorabit* igitur *ignis domum Ioseph, et non erit qui exstinguat.* Ego in proximo versu unum omiseram quod nunc animadverto. Nam illic dicebat propheta, *Beth-el erit in molestiam*, vel in nihilum. Scimus alibi vocari

Beth-el Beth-aven, hoc est, domum iniquitatis: et Aven nunc est iniquitas Hebraeis, nunc dolor, vel molestia, nunc labor, vel difficultas, nunc etiam nihilum. Hoc loco non accipitur pro peccato, hoc certum est: sed potius de poena loquitur Amos, quae manebat locum illum, quum esset Deo abominabilis. Sicuti ergo dixerat de Gilgal, locum illum volvendum esse, ita nunc dicit Beth-el fore in molestiam aut dolorem, vel in nihilum. Uterque sensus satis bene quadrat, quod scilicet Beth-el, unde sperabant remedium omnibus malis Israelitae, erit illis in molestiam, hoc est, erit causa excidii, vel in nihilum: quasi diceret, spes illorum fallaces esse et irritas, quod exspectent aliquod solatium ex Beth-el. Postea sequitur:

7. *Qui convertunt in absynthium iudicium, et iustitiam in terra dimittunt.*

Hic descendit propheta ad secundam legis tabulam, postquam invectus est in superstitiones. Solent interdum prophetae excutere blanditias hypocritis, quum obtendunt Deo externa integumenta: et dicunt caeremonias omnes esse inutiles nisi praecedat cordis integritas. Sed hoc loco propheta diserte utrunque damnat in Israelitis, quod scilicet corruperint verum Dei cultum, desciverint a legis doctrina, et sese pollucrint impiis superstitionibus. Deinde secundo etiam reprehendit quod scelerate et improbe se gerant erga homines, quod abiecto omni studio recti et aequi sese proiiciant ad rapinas, ad crudelitatem, ad fraudes. Hoc ergo secundum membrum nunc tractat propheta, quum dicit *eos convertere iudicium in absynthium, et iustitiam dimittere in terra.* Sed reliqua differam in diem crastinum.

Qui convertunt in absynthium iudicium, et iustitiam relinquunt in terra. Diximus heri cur hanc sententiam propheta addiderit. Voluit enim modis omnibus reos peragere Israelitas. Postquam invectus est in superstitiones, iam addit, etiam eum hominibus ipsos perverse et inique agere. Aggreditur autem proceres ipsos, qui praefecti erant relicto populo. Non quod illi soli obstricti essent culpae, sed quia trahebant secum totum vulgus. Nam scimus defluere morbos a capite in corpus reliquum. Haec igitur ratio est cur stylum praecipue dirigat propheta in ipsos gubernatores. Dicit *eos convertere iudicium in absynthium.* Similitudo haec satis frequenter occurrit. Scimus nihil dulcius esse aequitate, ubi quisque ius suum obtinet. Nam hoc plurimum valet ad pacem retinendam. Nihil ergo nobis gratius esse debet quam ubi viget rectitudo et aequabilitas. Haec causa est cur propheta amaritudinem vocet pravitatem hanc, ubi iudicio non est locus neque rectitudini. Dicit etiam *in terra deiici iustitiam:* ac si diceret proiici in terram. Debebant autem iudices ipsi tueri rectitudinem in populo. Scimus enim hoc ipsis iniunctum esse munus. Atqui propheta eos accusat, quod relinquant in terra iustitiam, hoc est, quod sinant eam iacere. Nunc tenemus prophetae consilium. Sequitur:

8. *Qui facit Pleades et Orionem, qui convertit in lucem matutinam tenebras, et diem in noctem obtenebrescere facit: qui vocat aquas maris, et effundit super superficiem terrae: Iehova nomen eius.*

Contexunt quidam interpretes hunc versum cum superiore. Putant enim hic exponi a propheta quod prius dixerat. Sed longe falluntur, et corrumpunt etiam prophetae sensum. Diximus enim prophetam illo versu ostendere Israelitas non modo esse perfidos et foedifragos adversus Deum, quia desciverant a genuino eius cultu, sed etiam homines inique et improbe vexare. Isti autem putant metaphorice Deum vocari iustitiam, et religionem vocari iudicium: hoc nihil ad prophetae mentem: imo, ut iam dixi, prorsus alienum est. Quid ergo nunc sibi vult propheta? ego seorsum accipio hanc sententiam. Sed tamen videndum est cur propheta tam magnifice praedicet nobis potentiam Dei. Scimus quam secure ludant hypocritae cum Deo, ac si negotium illis cum puero aliquo esset. Fingunt enim Deum pro suo ingenio: imo ipsum transfigurant quoties libitum est, et putant oblectari frivolis nugis. Hinc tam facilis apud illos placandi Dei ratio: quum multis modis provocarunt iram Dei, in promptu est hic aliquod piaculum, et putant satisfactum esse Deo. Quoniam igitur hypocritae imaginantur Deum similem mortuo idolo, haec ratio est cur propheta, ut facessant istae blanditiae, ostendat longe aliam esse naturam Dei. Qualem putatis esse Deum? inquit: vos enim affertis expiationes vestras nihili et frivolas: quasi vero Deus contentus sit istis nugis, quasi puer sit, vel aliqua muliercula. *Ipse est* igitur *qui facit Pleades et Orionem qui convertit in mane tenebras, qui noctem die permutat, qui effundit super terram aquas maris.* Ite nunc et vestros lusus producite: quasi vero pateat vobis accessus ad Deum, ubi vestris ludicris illum studueritis placare. Nunc tenemus prophetae consilium. Videmus quomodo separari haec sententia debeat: et tamen coniuncta sit cum tota prophetae concione. Postquam enim invectus est in crassa populi scelera, quoniam videt sibi certamen esse cum duris capitibus, imo cum subsannatoribus Dei, excandescit, et asperius exclamat, Qualem putatis vel fingitis esse Deum? Describit ergo propheta longe aliam naturam Dei quam hypocritae in cerebris suis fabricent. Quales sunt vestrae picturae? inquit: Deus enim vobis est quasi puer. Atqui *ipse fecit Pleades*

et Orionem. Alii כיון*) vertunt Arcturum. Nec magnopere sudandum est in istis nominibus: quia Iudaei, ut destituti fuerunt omnibus scientiis liberalibus, hodie non possunt certo statuere quid sibi velint nomina stellarum: sicuti etiam in herbis ostendunt prorsus suam inscitiam. Satis quidem sunt audaces: definiunt quid significet unaquaeque vox: sed interim produnt suam ignorantiam, ut dixi. Et propheta noster erat homo pecuarius, non didicerat astrologiam in pueritia, neque etiam in aetate virili. Loquitur ergo de stellis vulgari hominum more: sed non dubium est quin deligat duas stellas inter se contrarias. Scimus *Pleades* (quae Vergiliae etiam vocantur) esse mites. Nam quum oriuntur asperitatem frigoris remittunt: deinde afferunt secum vernam pluviam. *Orion* autem est stella vehementior, imo concitat semper graves et turbulentos motus tam in exortu suo quam in occasu. Quum ita sit, propheta hic nominat pro more vulgi stellas notissimas. Dicit, quum Dominus permutet vices temporum, ut asperitatem hyemis sequatur veris temperies: deinde quum dies noctibus succedant, et tenebrae luci: quum etiam Deus turbidum coelum repente ex sereno reddat, dum scilicet vapores extollit e venis terrae, vel ex mari: quum ergo mutationes istae nobis reddant formidabilem Dei potentiam, qui fit ut tam secure ludant cum eo homines? Unde tantus hic stupor, nisi quod praeteritis Dei operibus, nudum relinquunt ei nomen, et quod est ante oculos nos aspiciunt? Videmus ergo quam bene et concinne propheta hic potentiam Dei nobis praedicet, et quam tempestive de ea concionetur. Faciet igitur *Pleades et Orionem*, deinde *mutat in mane tenebras, diem facit obtenebrescere in noctem.* Hic producit in medium varias temporum vices. Neque enim fortuito nox mutatur in diem, et tenebrae terram occupant, postquam sol illuxerat. Quum ergo haec varietas etiam nolentes expergefaciat, ut cogat revereri Deum, quomodo maiestas eius poterit esse hominibus ludibrio, ut afferant suas placationes frivolas, et putent illum iam non amplius irasci, ubi aliquid frivolum et puerile illi obiectum est, quemadmodum si sonitu aeris nutrix puerum infantem oblectet. Iterum dico unde tantus hic stupor, nisi quia homines sponte claudunt oculos ad hanc imaginem tam praeclaram, in qua Deus se ipsum nobis ostendit, ita ut nos omnes ad reverentiam sui cogat? Iam ergo videmus cur hic propheta describat varias temporum vices. Dicit etiam de aquis maris, *Vocans,* inquit, *aquas maris, et effundens super terrae superficiem.* Quidam hoc exponunt de fontibus, quia existimant omnes aquas oriri e mari, et fontes nihil aliud esse quam maris oculos: sed videtur hoc potius referri debere ad pluvias. Neque enim tam conspicua est Dei virtus in aquis subterraneis, quam ubi repente obscurat totum coelum vaporibus. Unde enim fit ut coelum quod nuper lucidum erat, nunc sit tenebrosum? Videmus surgere vapores: cuiusnam imperio? Philosophi quidem afferent causas naturales: dicent attrahi a solis calore vapores illos tam ex terra quam ex mari. Sed interim cur hodie potius quam heri? unde ista diversitas, nisi quoniam Deus ostendit subesse suo imperio elementum aquae? Deinde aerem ipsum, similiter vapores, qui procreantur quasi ex nihilo. Quid enim est vapor, nisi aer crassus vel aer densatus? et tamen proveniunt vapores e terra ex locis cavis, sicuti etiam ex mari. Certe aqua ex se non produceret novum elementum: est ponderosa. Vapores autem in altum tolluntur, qui fit ut aqua ipsa quasi renuntiet suae naturae? Nam vapores sunt medii inter aerem et aquam, et tamen penetrant supra aerem, et consurgunt ex terra ad coelum usque. Non abs re igitur propheta dicit vocari aquas maris, hoc est, vocari e mari ipsos vapores, et postea effundi super terrae superficiem. Hoc potest tam de nubibus intelligi quam de pluvia. Nam nubes sese extendunt super terram et operiunt nos: pluvia etiam ipsa effunditur super terram. Hoc est certe admirabile Dei opus. Ideo concludit propheta, *Iehova est nomen eius:* non est vestrum idolum quod fabricatis vobis. Nam vestra piacula possent quidem puero risum elicere, sed non poterunt satisfacere Dei indicio. Ergo cogitate vobis negotium esse cum Deo ipso, et ne amplius vos decipiant istae fallaces imposturae. Sequitur:

9. *Qui fortificat vastatorem super robustum, et vastator super munitiones adscendet.*

Iam non disserit propheta de ordinariis Dei operibus ubi refulget tam maiestas eius plena reverentiae, quam horribilis potentia: sed propius urget ipsos Israelitas, qui ita obduruerant in suis sceleribus, ut nullo modo essent flexibiles. Hic ergo propheta insultat eorum contumaciae, dicens, Quid putatis fore? vos estis robusti: Deus autem excitabit vobis praedones, qui praevalebunt et contundent, ac frangent vestram duritiem, quam nunc ipsi Deo opponitis. Postquam ergo iniecit terrorem a descriptione ordinis naturae, iam minatur ipsos sensuros Dei potentiam in se ipsis: quia utcunque occalluerint, imo iam ferocia sua audeant insurgere contra Deum, hoc ipsis nihil profuturum denuntiat: quoniam in manu Dei erit aliquis vastator, qui praevalebit contra ipsorum duritiem. *Et vastator,* inquit, *adscendet super ipsas munitiones,* vel munitiones intrabit. Deridet hic oblique propheta inanem

*) *Sic editiones. Lapsus est calami aut memoriae. Lege* כימה.

fiduciam, qua turgebant Israelitae quum viderent se esse clausos munitis urbibus, haberent sua praesidia et opes. Dicit hoc totum fore illis inutile, ubi Deus excitaverit robustos praedones, qui penetrent in portas optime munitas, et insiliant supra muros, et urbes bene clausas ingrediantur. Iam ergo videmus quorsum tendat in his verbis propheta. Nunc facilis erit applicatio huius doctrinae in usum nostrum. Si quando non satis movebimur vel doctrina, vel admonitionibus, vel minis, succurrat in memoriam nostram quod propheta hic docet: nempe cum Deo non esse ludendum: et hypocritas nihil proficere lusoriis suis caeremoniis quum illi sacrificant, et quum obiiciunt sua piacula, quae Deum minime oblectant. Quare? nam ex natura Dei hoc facile colligi potest. Ergo ne Deum transfigurenus, discamus attollere oculos in conspectum eius: deinde circumferamus eos huc et illuc, et tunc coget nos ad reverentiam et timorem potentiae suae. Sequitur:

10. *Oderunt* (odio habent) *in porta corripientem, et loquentem rectum abominantur.*

Probabile est hoc etiam versu iudices ipsos obiurgari a propheta: quanquam potest extendi etiam haec doctrina ad totam plebem. Sed quoniam totus fere sermo dirigitur contra iudices, ego facile subscribo huic sententiae, quod etiam nunc propheta iudices accuset hoc nomine: quia ubi sibi permiserint multam licentiam, non sustineant tamen reprehendi: imo abominentur omnes obiurgatores. Quod ergo dicit odio haberi in porta obiurgatorem, sic exponi debet: quoniam iudices in porta sedebant, ubi perverterant ius et aequitatem, si quis vellet eos monere sui officii, ipsos fastuose repudiasse omnes admonitiones: imo abominatos esse. *In porta* ergo: hoc est, qui debebant aliis praeire, et si quid esset vitiosum in populo debebant corrigere, illi non possunt ferre ullum obiurgatorem, quum tamen eorum vitia acribus indigeant remediis. Atqui utinam hodie morbus hic bene sanatus esset. Videmus autem ut reges, et quicunque in mundo potestate aliqua praediti sunt, velint esse sacrosancti, neque admittant ullam reprehensionem. Statim laeditur in eorum persona Dei maiestas: ut queruntur, et clamitant ipsi, quum doctores et servi Dei audent detegere ipsorum flagitia. Non est igitur hoc vitium unius temporis quod damnat propheta, sed hodie etiam quicunque tribunalia occupant, vellent immunes esse ob omni reprehensione, vellent sibi permitti licentiam peccandi, quia non putant se esse ex vulgari hominum ordine, sed putant se exemptos omni iudicio: volunt denique sine ulla aequitate dominari, quia imperium ipsis nihil aliud est quam effraenis licentia. Nunc ergo tenemus quid propheta velit. Iam sequitur:

11. *Quia calcastis pauperem* (vel onus imposuistis), *et onus frumenti abstulistis ab eo, domos excisionis* (hoc est, ex lapide quadrato) *aedificabitis, et non habitabitis in illis: vineas desiderabiles plantabitis, et non bibetis vinum earum.*

Hic denuntiat propheta, quum ex rapinis ditati fuerint iudices, tamen Deum non passurum ut potiantur tali praeda, sed ipsos spoliatum iri, ubi accumulaverint magnas opes. Haec summa est. Videmus ergo prophetam hic non litigare cum hominum vulgo, sed ipsos principes ex professo aggredi, quoniam ab ipsis oriebatur quidquid mali erat. Hoc primum est, quod *onus imposuerint pauperibus*, quod *abstulerint ab ipsis frumentum.* Primum dicit, onus imposuistis, vel calcastis. Nam utroque modo potest accipi hoc verbum: sed ad summam rei parum interest. Non saepe quidem legitur verbum quadratum: sed exponunt interpretes pro calcare vel onus imponere. Non dubito quin propheta hic iudices accenset, quod non pepercerint miseris hominibus, sed illos tributis et exactionibus gravarint: hoc est igitur onerare pauperes. Deinde addit, *abstulistis onus frumenti.* Non dubium est quin propheta hic delegerit speciem saevitiae in rapinis, quae maxime erat detestabilis. Si pecuniam auferant iudices, si munus aliud, hoc non erit tam odiosum, quam ubi suis humeris coguntur afferre triticum pauperes. Perinde enim est ac si vitam suam dederent istis praedonibus. Ubi ergo cogunt iudices sibi afferri onus frumenti, perinde est ac si pauperes ipsos iugularent, vel extraherent sanguinem ab eorum venis: quia fraudant eos sua alimonia et victu. Nunc tenemus quid velit propheta: *Vos*, inquit, *onerastis pauperes, et abstulistis ab illis onus frumenti.* בר quidam vertunt electum, sed male. *Ideo vos aedificabitis.* Hic denuntiat non fore spei suae compotes, quia ideo undique rapiunt, ut aedificent magna palatia: deinde ut acquirant amplas possessiones, ut denique et se et suos haeredes locupletent. Decipiet vos, inquit, vestra opinio: fraudate, expilate, rapite: sed Dominus tandem spoliabit vos istis rapinis. Ubi enim fueritis venales, et prostitueritis non modo animos vestros sed pudorem pro lucro, ubi multum operae et laboris sumpseritis aedificando, *non* tamen *habitabitis in palatiis vestris:* ubi plantatae fuerint magno sumptu et magna cura vineae, *non bibetis* tamen *vinum earum:* quemadmodum etiam dicit Iesaias (33, 1), O praedator, tu etiam eris praedae expositus. Et experientia communis hoc docet. Videmus enim qualiter Dominus transferat huius mundi possessiones. Qui visus est haeredes suos in per-

petuum ditasse ubi moritur, tamen tota vita videbimus eum privari suis facultatibus. Erit enim ieiunus in magna abundantia et quasi famelicus. Hoc frequentissimum est. Iam ubi ista copia ad haeredes pervenerit, incidet in haeredes prodigos, qui statim omnia dilapidabunt. Etiam interdum non permittet Dominus ut tantis opibus sint haeredes, sed sparguntur huc et illuc: nomen ipsum exstinguitur, quod maximae erat curae istis magnificis et opulentis hominibus, qui vellent eminere in mundo etiam centum saeculis post mortem suam. Tenendus est igitur hic locus prophetae, ubi dicit hanc mercedem repositam esse praedonibus et iniustis raptoribus, ut postquam congesserint magnas opes Dominus ipsos spoliet, nec patiatur frui illa abundantia, quam adeo sollicite ex omnibus partibus rapuerant. Nunc pergamus:

12. *Quia cognosco magnas iniquitates vestras* (vel multas רבים) *et robusta scelera vestra, afflictores iusti, sublatores redemptionis, et pauperes in porta declinare faciunt* (hoc est, causa cadere faciunt).

Hic propheta Deum loquentem inducit, quo plus autoritatis habeat comminatio. Scimus enim, ut iam dictum est, prophetas contemni a superbis hominibus: sed ubi Deus ipse in medium progreditur, nisi terrorem afferat hoc mirum est: interea saltem excusatio tollitur hominum superbiae, nisi Dei mentio ipsorum corda tangat, atque etiam humiliet. *Ego*, inquit, *novi vestras iniquitates:* quasi diceret, Non putatis vos esse obnoxios reddendae rationi apud homines, ut forte non erit vobis reddenda ratio: sed quomodo putatis vos posse effugere meum tribunal? ego enim sum iudex vester, et meum est imperium: utcunque nunc vel ferociter calcitretis, vel tergiversemini contra me, tamen necesse est scelera vestra a me iudicari. *Ego* igitur *novi vestra scelera,* inquit Dominus. Et quoniam suo splendore colorant quodvis flagitium divites, et praesertim magistratus qui ornati sunt publica persona, Deus dicit turpitudinem illorum sibi esse cognitam: ac si diceret, Litigate quantum libuerit, sed vestrae iniquitates sunt mihi satis compertae: nihil proficitis cavillis istis. Deinde non levia tantum delicta in ipsis reprehendit, sed dicit iam prorsus esse intolerabiles. In summa potentia si quid peccatur, solet venia dari: quia nihil magis difficile est quam ut quis retineat tantam integritatem, ubi sustinet tam magnum et grave onus, ut nihil culpae admittat. Sed Dominus hic ostendit non leviter esse culpabiles: sed scelera ipsorum esse gravia, et atrocia, ut iam nequeant ferri. Nunc ergo tenemus quale sit istud prophetae consilium. Ergo si perstringit oculos superbis hominibus sua magnitudo, sciamus tamen eos non abrogare Deo ius suum, quia etsi hodie non iudicet, tamen brevi conscendet suum tribunal. Et admonet pompas istas, quibus hodie teguntur multa scelera, esse umbras duntaxat, et diffluere. Hoc est quod intelligit propheta. Vocat deinde *Oppressores iusti.* Hic species aliquas enumerat, in quibus potuit quasi palpari scelerata et crassa improbitas iudicum, quos nunc alloquitur: *Vos*, inquit, *iustum opprimitis:* haec una est species. Deinde sequitur altera, quod tollant כופר, expiationem, vel pretium redemptionis. Non dubito quin hic diversum aliquid notare velit propheta a superiore scelere. Quanquam interpretes confundunt haec duo, ego tamen existimo longe esse diversa, nempe quod iudices isti mercenarii paciscuntur cum improbis: simul atque vel homicidium aliquod perpetratum est, vel alia violentia: denique simul ac quispiam gravi peccato se implicuit, vident praedam esse captam, et cupide inhiant: cuperent caedes multas quotidie patrari, ut scilicet inde captent lucrum. Quoniam ergo ita sunt intenti praedae iudices isti, ideo propheta eos arguit quod *sublatores sint redemptionis*, debebant punire scelera, hoc non faciunt: impune dimittunt improbos, parcunt homicidis, et adulteris, et furibus, et veneficis, non autem sine mercede, dum illi afferunt suam redemptionem, et recedunt quasi innoxii. Nunc tenemus quid velit hic propheta: et utinam hoc vitium non esset adeo vulgare: sed hodie in hoc tantum apparet severitas multorum iudicum, quod lucrum venentur ex sceleribus, et videtur esse quasi aliqua redemptio. Hoc enim proprie significat nomen כופר. Quum ergo hodie etiam grassetur hoc malum, non mirum est si propheta, dum vult reprehendere corruptelas sui temporis, dicat iudices captare redemptionem. Deinde addit, *Pauperes faciunt cadere* iudicio *in porta.* Haec tertia est species, ubi propheta conqueritur spoliari suo iure miseros homines, quoniam scilicet non possunt tantum pretii afferre quantum divites afferunt: deinde freti bona causa putant sibi esse certam victoriam. Conqueritur propheta illos sua ope deiici, *et in porta* perverti ius ipsorum, hoc est, in ipso iudicio. Scimus enim fuisse antiquum hunc morem, ut in portis sederent, et illic exercerent iudicia: et ideo portae hic bis meminit Amos. Hoc autem magis indignum est, quum tribunal sit quasi sacrum asylum, quo refugiant miseri homines, ut liberentur ab iniuriis: si illud est spoliarium latronum, quid amplius restat? Nunc ergo videmus prophetam non agere cum hominibus gregariis, sed praecipue stylum suum dirigere contra gubernatores. Pergamus:

13. *Propterea prudens in tempore hoc silebit, quia tempus hoc malum est.*

Quidam interpretes putant hic denuntiari poenam populo Israel, quod Dominus privabit eos prophetis et doctoribus. Scimus autem nihil magis esse metuendum quam ut Dominus lucem sanae doctrinae exstinguat, et sinat nos errare in tenebris, imo impingere et ruere, quemadmodum faciunt qui destituuntur sanis consiliis. Sed prorsus existimo alium esse prophetae sensum. Posset etiam probabilis esse altera expositio, quod scilicet non audebat prudens loqui propter istam tyrannidem: quia scilicet prius dixerat Amos iudices qui tunc dominabantur non ferre obiurgatorem. Ergo coguntur *silere prudentes hoc tempore*, *quia tempus hoc malum est*, et tollitur omnis libertas docendi. Latius etiam patet sententia, quod taciti perferent iniurias quicunque laesi fuerint, et vorabunt intus suos gemitus: quia non audebunt conqueri: imo ipsi doctores non sese opponent, dum videbunt importune insurgere istos homines superbos et violentos. Sed posset etiam commode aptari haec sententia ad Dei iudicium, quod scilicet *prudens silebit*, nempe expavefactus. Silentium enim coniungitur ut plurimum cum pavore. Quoniam ergo terribilis est ista vindicta Dei, qui prudens est occludet os suum, vel opponet manum ori suo, ut alibi dicitur. Quantum attinet ad primam expositionem, ego eam repudiavi, et certe nihil habet coloris. Secunda autem poterit aptari ad prophetae contextum, quod scilicet *prudens tacebit hoc tempore*, quia sublata erit omnis libertas. Quanquam nollem ita restringere, ut alii faciunt. Neque enim hoc esset hominis cordati, praeterire silentio tam gravia scelera, etiamsi tyranni minitentur mortem centies, quibus tamen incumbit docendi necessitas, illi non debent obmutescere. Sed propheta hic non loquitur de prudentibus quidnam facturi sint, vel omissuri: potius significat, quoties loqui incipient, tantam fore superbiam iudicum, ut repellant omnes obiurgationes. *Prudens* ergo *tacebit*, non sponte, quia illud esset indignum, quemadmodum dixi, viris cordatis. Et propheta hic honorifice *prudentes* appellat, qui recte discernunt, qui non rapiuntur post corruptelas, sed manent integri: etiamsi vident totum ordinem collapsum, si vident etiam quasi coelum terrae misceri, retinent tamen sanum iudicium. Quum de his loquatur propheta, certe non intelligit sponte tacituros: quia turpis ignaviae esset ita prodere veritatem, vel bonas causas. Quid igitur? nempe tantam fore improbitatem, ut ne sinant quidem tyranni verbum unum proferri a prudentibus. Si quis ergo prodierit in medium, et velit vitia reprehendere, non feretur. Quum igitur *tempus* dicit *esse malum*, intelligit tantam audaciam grassari, ut sublata sit prorsus omnis libertas cordatis viris. Coguntur ergo tacere, quia nihil proficiunt loquendo: imo non est illis liberum loqui: et quanquam praestare officium conantur, tamen statim compescit eos tyrannica violentia: quemadmodum quod dicitur Loth gemuisse et excruciasse cor suum: non dubito quin coactus sit silere tunc, quum iam saepius liberis obiurgationibus usus foret: imo etiam quin sustinuerit multa pericula, quum tentasset reprehendere Sodomitas. Sic etiam nunc mihi videtur intelligere propheta prudentes tacituros: quia scilicet tyranni isti ad silentium omnes cogent, et compescent doctores: et nunc coniicient in carceres, nunc vero in exsilia extrudent, nunc etiam denuntiabunt mortem, nunc mulctabunt aliqua poena, vel conviciis repudiabunt, et habebunt ludibrio, ut sint contemptibiles. Tenemus nunc prophetae consilium. Caeterum notemus tunc homines progredi ad extremum malorum, ubi non amplius datur locus vel doctrinae vel sanis consiliis, et data opera exstinguitur omnis libertas ne audeant cordati reprehendere vitia, quae tamen passim grassantur, et quae pueri ipsi vident, et quae etiam caeci palpant. Ubi ergo eo ventum est licentiae, certum est omnia esse perdita, et iam nullam esse spem vel poenitentiae, vel melioris status. Et hoc fuit etiam prophetae consilium.

14. *Quaerite bonum, et non malum, ut vivatis, et erit hoc modo Iehova Deus exercituum vobiscum, quemadmodum dixistis.*

Iterum repetit propheta tantum per Israelitas stare quominus prospere illis sit: quia paratus esset Deus benedictione sua eos prosequi, nisi vellent ex professo accersere sibi maledictionem. Quoniam ergo solent hypocritae culpam omnium malorum a se reiicere, et conqueri de suis miseriis, quasi Dominus iniuste illos affligat: ideo propheta ostendit nihil mali Israelitis accidere, quod non conciliaverint suis sceleribus. Interea tamen hortatur eos ad resipiscentiam, et spem veniae facit, modo ne obdurent animos usque ad extremum. Iubet igitur *quaerere bonum*. Sed quum addit, *Ne malum quaeratis*, haec loquutio emphatica est: ac si diceret ipsos sic affixos esse suae malitiae, ut inde avelli nequeant. Summa igitur huc tendit, non posse Israelitas conqueri ac si nimis duriter tractaret eos Deus, quoniam non patiantur sibi bene fieri. Iam rationem assignat propheta, quod non modo alieni sint a bonitate, sed etiam avide et summo studio sectentur malitiam. Interea ad poenitentiam eos hortatur, et promissionem addit, quae ipsos magis animet. *Quaerite* ergo *bonum, ut vivatis*, inquit. Deinde *atque hoc modo sit Deus vobiscum, quemadmodum dixistis.* Hic coarguitur improbitas populi, qui volebat sibi Deum obstringere, quemadmodum hypocritae solent abuti promissionibus, quum tamen Deum ipsum audacter reiiciant: interea vellent ipsum sibi esse obnoxium.

Sic gloriabantur filii Abrahae se esse electum populum: circumcisio erat illis instar diadematis regii: volebant excellere supra omnes gentes, atque ita abutebantur scilicet nomine Dei: quanquam proterve superbiebant contra Dei verbum et prophetas. Quum ergo subinde iactarent Deum in medio sui habitare, dicit propheta, *Tunc et hoc modo erit Deus vobiscum,* si quaesieritis bonitatem, hoc est, beneficentiam. Nam quaerere bonum nihil aliud est quam dare operam beneficentiae: ac si diceret, Mutate ingenium et mores vestros. Hactenus enim grassata est apud vos iniquitas, fuistis violenti et raptores, et fraudulenti: nunc incipite benefacere, tunc Deus vobiscum erit. Ergo magnum pondus subest in particula כֵּן, *sic erit vobiscum Deus.* Propheta enim revocat in memoriam quod tam saepe occurrit in lege, Sancti estote, quia ego sanctus sum, qui habito in medio vestri. Deus verbis illis ostendit non posse fieri ut habitet cum Israelitis, nisi se ipsos sanctificent, ut sit mutuus consensus. Illi autem posthabita cura sanctitatis volebant Deum sibi esse obligatum. Deridet hanc perversam confidentiam propheta, et dicit modum certum statui in lege, quo Deus vult habitare in medio ipsorum. *Sic ergo Deus erit in medio vestri*, nempe ubi viderit vos rectitudini et beneficentiae dare operam. Iam exposuimus quid sibi velit istud, *quemadmodum dixistis.* Nam refellit stolidam iactantiam, quae audiebatur apud Israelitas, Nonne Dominus nos elegit et adoptavit in populum? nonne arca foederis certum est pignus ipsius praesentiae? Quomodo igitur a nobis discederet? abnegaret se ipsum Deus, nisi servaret fidem datam, pepigit enim cum patribus nostris, nos fore gregem suum, idque usque in finem mundi. Quum ergo tam stulte superbirent, interea essent foedifragi, dicit propheta, Iactatis quidem ore Deum esse in medio vestri, sed videte quid ille vicissim a vobis stipuletur atque exigat. Si ergo responderitis vocationi eius, certe ille non fallet datam fidem: sed quoniam ultro disceditis ab ipso, necesse est eum a vobis esse alienum. Tenemus ergo sensum prophetae in his verbis. Sequitur:

15. *Odio habete malum, et diligite bonum: et statuite in porta iudicium, si forte misereatur Iehova Deus exercituum reliquiarum Ioseph.*

Inculcat eandem sententiam propheta, sed consulto hoc facit: quia videbat nihil magis esse difficile quam ut populus hic primo natura praefractus, deinde longa etiam consuetudine obduratus in suis vitiis, resipisceret. Nam paulatim Satan occupat regnum in hominum cordibus, donec prorsus obstupefecerit ipsos, ut non discernant inter rectum et iniquum. Talis ergo excaecatio invaluerat in populo Israel. Ideo necesse fuit saepius ipsos stimulari, quemadmodum hic facit Amos. Iubet igitur *odio habere malum, et diligere bonum.* Atqui hic ordo tenendus est, si vere ad Deum converti et resipiscere cupimus. Nam hic alloquitur Amos perversos homines, et qui sic imbuti erant sua malitia, ut non distinguerent amplius inter lucem et tenebras. Non abs re igitur incipit ab hoc membro, *Ut oderint malum:* ac si diceret hactenus fuisse illic hostile dissidium cum Deo: itaque mutatione esse opus, ut ad ipsum redeant. Nam si quis iam se ad Dei obsequium formare appetat, supervacanea erit haec exhortatio, ut odio habeat malum. Sed qui adhuc demersus est in suis vitiis, opus habet tali stimulo. Ideo hic obiurgat eos propheta: et quamvis sibi adulentur, ostendit nimium addictos esse suis vitiis. Postea addit, *Diligite bonum.* Significat hoc novum fore, si beneficentiam colant, et applicent studium ad rectitudinem. Summa haec est, Israelitis non fore pacem ullam cum Deo, donec prorsus fuerint mutati in novos homines: quia scilicet nunc abhorreant a beneficentia, et malitiae ac pravitati sint dediti. Partem vero poenitentiae hic ponit Amos: quia non dubium est quin טוב beneficentiam significet, sicuti רע vocatur proprie iniquitas. Non loquitur hic nec de fide, nec de invocatione Dei: sed a fructibus describit poenitentiam, quemadmodum etiam aliis locis dictum fuit, probari hoc modo fidem nostram, ubi sinceritas et integritas mutua inter nos viget, ubi ultro et citro nos diligimus, et praestamus caritatis officia. Sic ergo per synecdochen hic poenitentia describitur: hoc est, totum a parte ostenditur, quemadmodum vulgo dicunt. Sed iam addit propheta, *Ut statuant in porta iudicium.* Hic publicum statum perstringit, sicuti hesterna lectione fusius diximus. Nam ita diluvium iniquitatis exundaverat, ut in foro ipso et in iudiciis nulla amplius esset aequitas, nulla rectitudo. Quum ergo corruptela occuparet portas ipsas, ideo propheta hortatur, ut *constituant in portis iudicium: si forte*, inquit, *misereatur Deus reliquiarum Ioseph.* Hic ostendit propheta iam vix fieri posse ut populus salvus maneat: imo hoc esse prorsus desperatum. Sed quoniam communis perversitas abripit bonos quasi violenta tempestas, ideo propheta hic admonet fideles, etiamsi numero pauci sunt, ne tamen despondeant animos, sed colligant se ad Deum, sinant alios diffluere, et ruere praecipites in suam perniciem: ipsi autem consulant saluti suae quasi fugerent ex incendio. Tenemus ergo nunc prophetae consilium: quia scilicet, ubi tota multitudo velut exitio suo devota omnem salutis curam deposuit, pauci qui restant simul etiam patiuntur se ferri, ac si tempestas eos abriperet, ut dictum fuit. Ideo propheta hic solatur bonos, si qui adhuc supersint: et ostendit etiamsi populus pessum eat, non tamen esse cur desperent: quia Dominus adhuc se promittat illis

fore propitium. Ergo huc tendit summa doctrinae, ut decem non respiciant quid faciant mille, sed potius audiant loquentem Deum quam sese proiiciant cum turba, ubi vident homines caeco impetu ruere in suum interitum, ne illos sequantur, sed auscultent potius Deo, et non respuant oblatam salutem: quamvis paucitas illos ipsos possit exanimare, ne tamen propterea sinant sibi eripi vel excuti promissiones Dei, sed eas amplexentur. Quod autem dicit, *Si forte*, non est vox dubitantis, ut alibi dictum fuit. Sed potius voluit propheta vehementius pungere fideles, ut scilicet cresceret ipsis alacritas, sicuti opus erat. Quoties ergo ponitur vel פן, vel אולי, sciamus non relinqui suspensas hominum mentes, vel perplexae, ut diffidant, ut cum dubitatione accedant ad Deum, sed tantum difficultatem proponi, ut se ipsos magis excitent et crescat ardor studii. Et hoc necesse est in rebus confusis, quia videmus quanta sit carnis nostrae segnities. Etiam qui cupiunt ad Deum ipsum redire, tamen non properant quo decebat ardore, sed lente repunt, et vix sese trahunt: deinde ubi occurrunt multa obstacula, fere ad singulos gradus desperant, qui alioqui tamen non male essent animati. Ideo necesse est punctiones istas adhiberi: Videte: nam si quis undique obseptus sit incendio, non diu morabitur, neque secum expendet quomodo exeat, sine ulla laesione et sine ullo incommodo: sed potius adibit mediocre periculum quam ut mora sibi et tarditate exitum praecludat. Sic etiam videtis iniquitatem undique vobis instare. Quid ergo agendum, nisi ut celeriter quisque aufugiat? Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ubi dicit, *Si forte misereatur:* haec summa est, opus esse mira conversione, ut fiant prorsus novi homines, qui hactenus malitiae dediti fuerunt: deinde non esse exspectandum paucis, dum tota multitudo simul accurrat: quia si vult pessum ire populus, tamen audiendum esse Deum, qui revocat paucos numero ad se, et vult quasi ex incendio eripere. Tertio, simul etiam proponitur difficultas, ne tarde ad Deum accedant qui adhuc sanabiles sunt, ut luctentur contra obstacula, et strenue accurrant, ubi vident sine magna vehementia se non posse explicari, ut ergo non sensim accedant ad Deum, sed potius advolent superatis omnibus difficultatibus. Sequitur nunc:

16. *Quapropter dicit Iehova Deus exercituum Dominus, in omnibus compitis lamentum, et in omnibus viis dicent, Vae, vae: et vocabunt agricolam ad luctum, et lamentum erit super omnes peritos luctus.*

Illativa particula quae hic ponitur confirmat quod prius dictum fuit, nempe Israelitas frustra sibi blandiri, quum tamen deterrimi sint. Et quia sciebat propheta nullum fore illis tergiversandi finem, ut erant perversi hypocritae, ideo praecidit omnia subterfugia, dicens Deum tamen iam pronuntiare de ipsis: utcunque hoc vel illud obiiciant, tamen non posse extrahi Dei iudicium longiore mora, quia satis et super convicta sit iniquitas ipsorum. *Quapropter*, inquit, *sic dicit Iehova Deus exercituum Dominus.* Et iterum repetit Dei epitheta, ut asserat ei supremum imperium, quasi diceret, Israelitas nihil proficere dum sic cavillantur cum Deo: ipsum enim esse supremum iudicem, a quo nulla sit provocatio, et cuius sententia revocari nequeat. Videmus itaque hic compesci protervìam illam, quae fallebat Israelitas, quum Deo obstrepere non desinerent. *Sic* ergo *dicit Dominus*, nempe ut intelligant se pravo esse ingenio, corruptis moribus, prorsus deditos esse malitiae, et nullam esse in ipsis bonitatis guttam. *Dicit* ergo *Deus, in omnibus compitis lamentum, et in omnibus viis dicent, vae, vae.* Hic iam non disceptat propheta cum ipsis, neque in medium profert eorum scelera, sed tantum de poena loquitur: ac si diceret litem hanc esse decisam, neque opus esse accusatore: quia nihil aliud restat nisi ut Deus exsequatur vindictam suam contra eos, quia scilicet plus satis cum ipsis litigaverit. Et haec ratio docendi frequenter occurrit in prophetis, quae etiam notanda est, ne scilicet putemus quidquam cavillis nostris nos proficere, ubi Dominus nos tenet scelerum convictos. Metuamus igitur poenam, quae omnibus indomitis et obstinatis parata est. Dicent ergo in omnibus viis, vae, vae, inquit: nunc garriunt, et putant sua loquacitate se fore superiores: ubi obmurmurant contra Deum, putant hoc modo remoram iniectam esse, ne audeat poenam exsequi: sed Deus nihilominus perget in suo iudicio. Clamabunt igitur, vae, vae, hoc est, iam non erit tergiversandi tempus, sed occupati prorsus erunt in suo luctu. *Vocabunt*, inquit, *agricolam ad luctum.* Quidam אכר putant deductum esse a נכר, quod est agnoscere, vel se alicuum facere: et moventur solum hac ratione, quia continuo post addit propheta, *peritos luctus.* Sed quia omnes Hebraei consentiunt de significatione huius vocis, ego nollem sine autoritate quidquam mutare. Et optime etiam convenit quod dicit propheta. Quanquam errant hebraei interpretes, qui putant inversum esse ordinem, ac si ita poni debuerit, Vocabunt periti lamentationis agricolas ad luctum. Atqui non dubito quin propheta omnes simul ad luctum trahendos intelligat. Etsi enim diversa fuit ratio, primo tamen loco luctum indicit agricolis. Deinde communem fore docet omnibus, qui lugere solent. Sumamus ergo quod dicit propheta, *lamentum super omnes peritos luctus.* Scimus gentes orientales exercuisse in dolore histrionicam, ut etiam hodie faciunt. Videmus enim plenos esse gesticulatione. Apud nos saltem maior erit moderatio, quamvis gravissimus sit dolor. Et

ista deinde consuetudo olim usque in Europam pervenit. Scimus enim fuisse praeficas Romae: et scimus fuisse ubique lamentatas. Locabant igitur suam operam mercede ad lugendum. Hunc vitiosum morem notat propheta. Hic non est disputandum, fueritne id recte an perperam factum. Nam propheta hic duntaxat communem morem recitat. Dicit, Lamentum erit super omnes peritos luctus, hoc est, quicunque solent conducere operam suam ad lugendum, illi omnes nunc occupati erunt: hoc est primum, quamvis sit postremum ordine, vel saltem medium inter due membra. Iam sequuntur alia duo, quod scilicet trahentur ipsi agricolae, deinde in omnibus viis erit lamentatio. Cur enim dicit propheta occupandos esse in lamentatione quicunque luctus sunt periti? quod scilicet communis calamitas ita coget. Iam addit non fore simulatum hunc dolorem: sed quoniam clades grassabitur per urbes et agros, ideo neminem fore immunem. Quamvis agricolae non assueti sint talibus caeremoniis, tamen lugebunt ipsi quoque, et discent novam artem, inquit propheta. Nunc ergo videmus quid haec verba sibi velint: ideo coniungi debet proximus versus.

17. *Et in omnibus vineis lamentum, quia transibo in medio tui, inquit Iehova.*

Iam additur ratio cur tota regio occupanda sit luctu et moerore, quia scilicet *Dominus transibit per totam terram.* Atqui nihil magis erat optabile quam ut Deus terram suam visitaret. Sed hic denuntiat irruptionem hostilem fore. Quemadmodum ergo si hostis terram praetervolet, et trahat vastitatem secum quocunque venit: sic etiam talem fore transitum minatur propheta. Deus ergo, quem iactatis habitare in medio vestri, prorumpet, et vastabit ac dissipabit totam terram, quemadmodum si hostis cladem longe et late inferat. Videtur autem alludere propheta ad Dei transitum, qui describitur a Mose Exodi 11, Dominus transiit tunc per mediam Aegyptum, hoc est, ira eius pervasit totam terram: nullus angulus tunc tutus vel quietus fuit, quia penetravit Dei ultio huc et illuc. Sic etiam nunc propheta significat terram Israel fore instar Aegypti: quia Dominus, qui tunc testatus est amorem suum erga filios Abrahae, nunc vice versa hostem se illis ostendet, ut transeat per medium ipsorum. Et oblique rursus propheta eludit vanam illam confidentiam, qua exeaecati erant Israelitae quum praetexerent Dei nomen, sicuti ex contextu melius apparet: dicit enim,

18. *Vae desiderantibus diem Iehovae: ad quid hoc vobis? Dies Iehovae ipse tenebrae, et non lux.*

Hic clarius exprimit propheta quod breviter et obscure attigerat de transitu Dei. Ostendit enim Israelitas perperam facere dum clypei instar obiiciunt Dei nomen, ac si essent sub eius praesidio: et dum premuntur multis aerumnis, tamen adhuc sperare, quia Deus promiserit illos sibi curae fore: dicit hoc esse nimis frivolum. Quanquam vehementius obiurgat illorum superbiam quum dicit, *Vae desiderantibus diem Iehovae.* Videtur hoc nimis asperum esse primo intuitu. Sed ne miremur prophetam ita severe excandescere contra hypocritas, quibus vix potest excuti securitas illa, qua adversus Deum feroeiunt. Et videmus spiritum sanctum ubique multo asperius tractare hypocritas, quam qui sunt palam impii et scelerati: quia Dei contemptores, quantumvis sint stupidi, tamen non excusant sua scelera. Sed hypocritae vellent semper trahere Deum in litem, et habent sua integumenta ad velandam suam turpitudinem: ideo necesse est ipsos durius et severius tractari, quemadmodum hic propheta facit. Vae, inquit, desiderantibus diem Iehovae. Quidam exponunt hic diem Domini pro morte: et corrumpunt prophetae sensum, quia existimant prophetam hic agere cum hominibus desperatis qui appetunt suspendium, vel mortem sibi consciscunt violentam. Vae ergo desiderantibus diem Iehovae, hoc est, qui confugiunt ad suspendium, vel ad venenum, quia nihil remedii illis apparet. Sed propheta, quemadmodum iam admonui, potius hic exagitat hypocritas. Alii putant hic coargui praefractum illum contemptum, quem prius notavit Amos: et hoc ex parte verum est, sed non satis illi assequuntur prophetae consilium, quia quod speciale est in hoc loco non observant, nempe hypocritas sibi blandiri, quia sumunt principium illud falso, se esse populum Dei, et Deum sibi esse obstrictum. Quum ergo Israelitae essent Deo centies perfidi, tamen non desinebant circumcisionem suam magnifice obtendere: deinde lex et sacrificia, et caeremoniae omnes erant instar vexilli. O! nos sumus gens sancta, et Dei haereditas, nos sumus filii Abrahae, et redempti a Domino, nos sumus regnum sacerdotale. Haec igitur quum volitarent in ore omnium, ideo dicit propheta, Vae desiderantibus diem Iehovae. Imo quum Dominus coepisset poenas sumere de ipsorum peccatis, adhuc tamen dicebant, Dominus forte veluit experiri nostram constantiam. Sed quomodo nos perderet? ipse enim esset mendax: non potest esse irritum eius foedus. Ergo certum est nos fore salvos, et brevi nobis reconciliabitur. Non sperabant quidem Deum fore sibi propitium, sed, ut erant obruti suis malis, volebant mulcere suos dolores tali pharmaco. Quum ergo videret propheta tam contumaciter Israelitas sibi placere, et tam stulte et improbe praetexere nomen Dei, *Vae,* inquit, *desiderantibus diem*

Iehovae, quorsum hoc vobis? inquit. *Dies Iehovae tenebrae, et non lux*: ac si diceret, Deus est vobis hostis, et quo propius ad vos accedet, eo gravius necesse est vos affligi: nihil vobis afferet praeter vastitatem, quia veniet armatus in perniciem vestram: non est cur iactetis vos esse electum populum: vos esse regnum sacerdotale. Nam excidistis a Dei gratia: et hoc culpae vestrae imputandum est. Deus ergo armatus est in vestrum exitium, et quoties apparuerit, simul etiam instabit vobis crudelis vel violentus, et in vestram perniciem armatus: ita vobis Deus est venturus. Nam quoties advenerit Dominus, simul etiam necesse erit renovari mala vestra. Dies ergo Domini tenebrae et non lux. Postea confirmat hanc sententiam.

19. *Quemadmodum si quis fugiat coram leone, et occurrat ei ursus, et veniat domum suam, et nitatur manu sua super parietem, et eum mordeat coluber.* 20. *Annon tenebrae dies Iehovae, et non lux? et caligo, et non splendor ei?*

Hic iam clarius exprimitur quod prius dixit propheta, nempe non sperandum esse hypocritis, etiamsi contingant variae mutationes, ut tamen aliquid levationis afferant. Hypocritae enim dum vagantur per suos circuitus, hinc sibi promittunt melius fore, si mutetur conditio temporum: et, quemadmodum Satan se transfigurat in angelum lucis, ita aemulantur hypocritae sinceros Dei servos. Sed illa est perversa imitatio: quoniam sunt tantum evanidi flores, nullus fructus sequitur: deinde non prodeunt ex viva radice. Filii Dei si quando premantur rebus adversis, tamen solatio hoc sustinent fidem suam, et patienter fovent, quod nebulae cito transeant: ita etiam ubi Dominus temporalibus poenis illos castigaverit, postea redibit cum ipsis in gratiam. Hypocritae praeferunt eandem speciem, sed longe differunt a fidelibus. Nam fideles, quum prosperum exitum sibi promittunt, simul etiam tanguntur malorum suorum sensu, student se reconciliare Deo: sed hypocritae manent semper demersi in suis vitiis, et Deum fortiter contemnunt. Interea confugiunt huc et illuc: et si contigerit aliqua mutatio, putant se iam defunctos esse omnibus malis. Quoniam ergo vano solatio se decipiunt, nunc dicit propheta, Non est cur putetis vobis fore commodius ubi transierit una calamitas. Perinde enim vobis accidet, *ac si quis effugerit leonem, et incidat in ursum: si quis elapsus sit ab urso, et domum suam se recipiat, illic autem reperiat eum coluber:* ubi innixus fuerit sua manu parieti, si mordeat eum serpens: ita Dominus varios et multos modos in promptu habet quibus vos puniat. Ergo si bellum unum sustinueritis, si hostis unus discedat, statim renovabitur bellum, et ab alio hoste: si vis externa non grassetur in regno Israel, Dominus intestinis malis vos conficiet, vel fame et inedia, vel peste. Videmus ergo quam bene fluat prophetae contextus. Non est, inquit, vobis sperandum quidquam lucis ex die Domini: Quare? Nam non veniet Dominus ad vos nisi armatus: sicuti enim hostiliter vos gessistis contra ipsum, ita necesse est ut se ulciscatur. Nihil ergo afferet secum lucis, nisi forte ut fulminet contra vos. Sed adspectus eius erit formidabilis, tenebrae et caligo: deinde ubi desierit vos prosequi uno modo, aggredietur vos alia via: etsi vobis parcant exteri hostes, Deus tamen reperiet quomodo intus sine manu hominum vos perdat. Nam hactenus experti estis quid sit sterilitas terrae, quid sit pestis. Dominus ergo habet in manu sua istas vindictas. Ne igitur putetis quidquam fore levationis, etiamsi centies volvatur mundus, et si mutetur temporum conditio. Caeterum hic propheta noluit promiscue coniicere in desperationem, qui gravibus offensis rei tenentur, sed voluit excutere hypocritis blanditias, ut talibus documentis intelligant Deum fore semper sui similem. Ergo si velint cum ipso redire in gratiam, ostendit opus esse mutatione: ubi exuerint perversos suos mores, Deus statim erit propensus ad dandam veniam: sed si pergant in suis vitiis, et obstinata malitia, et semper opponant suam duritiem, qua hactenus usi sunt, dicit diem Domini semper illis fore caliginosum et obscurum: etiamsi Dominus non semper utatur uno genere flagelli, tamen innumeros illi esse modos quibus perdat gentem obstinatam, quemadmodum tunc erant Israelitae.

21. *Odi, reprobavi dies festos vestros, et non olfaciam in solennitatibus vestris* (alii legunt sacrificia vestra, et non olfaciam in congregationibus vestris, sed de vocibus postea dicam suo loco). 22. *Certe si obtuleritis mihi holocausta, et munera vestra, grata non habebo: et pacifica pinguium vestrorum non respiciam.* 23. *Tolle a me multitudinem canticorum tuorum, et concentum lyrarum tuarum non audiam.*

Hic propheta per anticipationem ostendit Israelitas falli, quia Deum suis sacrificiis placari confidant: dicit hoc totum esse inutile: nec tantum, meo iudicio, quia ipsi impuri erant, sed quia omnia sacrificia ipsorum erant merae corruptelae. Diximus alibi saepe reprehendi sacrificia a prophetis, dum nulla subest pietas et religio. Quorsum enim iussit Deus sibi offerri sacrificia sub lege, nisi ut essent pietatis exercitia? Oportuit igitur poenitentiam et fidem afferre. Iam hypocritae putabant se esse defunctos, quemadmodum vidimus. Ergo illa erat profanatio divini cultus. Quamvis ergo Iudaei quoad externam speciem non discederent a prae-

scripto legis, vitiosa tamen erant eorum sacrificia, ac repudiabantur a Deo: Non possum ferre, mihi taedio sunt, Ego repudio, Ego nauseo, loquutiones illae passim occurrunt apud Iesaiam. Et tamen hypocritae existimabant cultum suum esse conformem legi. Sed quia impuritas cordis vitiabat omnia opera, haec ratio est cur Deus reiiciat quidquid putabant Iudaei valere ad sanctimoniam. Sed aliud fuit consilium prophetae nostri, quemadmodum existimo. Neque enim tantum hac de causa culpavit Israelitas, quod ipsi false praetexerent Dei nomen in sacrificiis, sed quia erant apostatae. Defecerant enim a legis doctrina, erexerant sibi templum adulterinum. Interea, verum quidem est deceptos fuisse prava illa opinione, quod putabant expiari peccata sua sacrificiis: sed Deus non modo propter crassum illum errorem, quo etiam infecti erant Iudaei, reprehendit Israelitas, sed quia abiecerant verum cultum et legitimum. Ergo externa etiam species merito damnari potuit, quoniam non erat fas alibi victimas offerre quam in monte Sion. Ipsi autem sine arca foederis alibi novum cultum commenti erant: imo adorabant illic vitulos. Nunc tenemus consilium prophetae. Et hoc diligenter notandum est, quia interpretes non putant hic alio spectare prophetam quam ut damnet perversam fiduciam in Israelitis: quod volebant Deo satisfacere per externa sacrificia, quum tamen essent obstinati in suis vitiis. Sed alterum illud adiungi debet, quod scilicet corruperant verum Dei cultum, etiam in ipsa specie externa. Nunc postquam tenemus consilium prophetae nostri, descendo ad verba, *Odi, reprobavi.* חגג significat saltare et tripudiare. Inde חג significat tam sacrificium quodlibet, quam diem festum. Quidam igitur hic vertunt, reprobavit sacrificia vestra, sicuti postea quum addit, non olfaciam in vestris solennitatibus. Alii vertunt coetus. עצר significat prohibere, et significat colligere interdum: ideo עצרת significat coetum vel congregationem. Sed עצרת significat diem festum, quia prohibebatur tunc populus ab omni opere, sicuti notum est, deinde quia retinebatur in sanctuario. Caeterum, quantum ad summam rei, parum interest, sive legamus coetum, sive diem solennem, videmus quid velit propheta, Deum scilicet respuere omnes caeremonias, quibus putabant Israelitae ipsum placari, quasi essent optima piacula. Nec simpliciter pronuntiat nihili esse coram Deo, sed loquitur asperius, quod scilicet Deus ipsa vel spernat, vel abominetur. *Ego habeo*, inquit, *odio dies vestros festos.* Addit de holocaustis, Si obtuleritis mihi holocausta, et munus vestrum. מנחה proprie significat munus farinaceum: erat accessio victimae. Sed generaliter saepe sumitur pro qualibet oblatione. Certum quidem est hoc prophetam velle, utcunque Israelitae accumulent multos ritus, hoc nihil proficere ad placandum Deum: quoniam scilicet non servent legem sibi mandatam, deinde quia convertant in alium finem sacrificia. Neque enim in pietate et spirituali Dei cultu se exercent, sed potius integumenta ista obiiciunt oculis Dei, ut lateant omnia vitia, postquam obtruserint hanc fictitiam speciem cultus, quia putant se coram Deo absconditos esse. Haec ratio est cur dicat propheta hoc non fore Deo gratum, לא אריח, inquit. Nec dubium est quin propheta hic ad promissiones alludat, quae passim occurrunt in lege, sicuti proximo versu dicebat, לא אריח. רוח, significat olfacere, et saepe utitur Moses hoc verbo, quod Deus odore sacrificii delectabitur, vel odore suffitus. Caeterum, quum Dominus pronuntiat gratum sibi fore odorem, intelligit, modo rite sacrificet populus, hoc est, non afferat falsum integumentum tegendis suis peccatis, sed vere et sincere testetur fidem suam ac poenitentiam: Deus tunc promittit sacrificia sibi fore boni odoris. Iam ex opposito negat suffitum hunc gratum sibi fore, et sacrificia etiam ipsa placitura. Nam sacrificia non modo grata erant Deo, sed etiam ipsum placabant. Quum ergo Dominus toties se propitium fore suo populo dixisset, ubi oblata essent sacrificia, oportuit directe hanc fiduciam praecidi Israelitis. Neque enim fideliter agebant ipsi cum Deo. Nunquam frustratus est cultores suos Deus, quin ipsos reciperet in gratiam, modo sincere ad ipsum accederent. Sed quoniam hypocritae isti fallaciter cum ipso agebant, ideo frustrari oportuit eos spe sua, quemadmodum nunc propheta declarat. *Pacifica pinguium vestrorum non respiciam*, inquit. Promittit etiam Deus in lege se respecturum sacrificia, modo scilicet legitima essent. Sed quoniam Israelitae duobus modis defecerant a puro eius cultu, merito hic dicit Deus, *Non respiciam ad sacrificia vestra, nec pacifica pinguium vestrorum.* Vocat Pacifica pinguium, hoc est, etiamsi electissimae sint pecudes, tamen mihi non erunt gratae. Dominus enim non moratur pinguedinem, quia non indiget cibo et potu. Ergo in summa pinguedinem hanc opponit propheta verae pietati, et obedientiae simul. In utroque, quemadmodum vidimus, erat defectus apud Israelitas: quia neque parebant mandato legis, quoad externam speciem: et cor eorum impurum erat ac perversum. Ideo necesse fuit inquinari et corrumpi omnia eorum sacrificia. Sequitur, *Tolle a me multitudinem canticorum tuorum:* quum de multitudine loquitur, taxat hypocritas, qui valde laboriosi sunt in suis figmentis, quemadmodum hodie in papatu videmus nullum esse modum et finem. Accumulant enim innumeros cultus, et multum se fatigant mane, vesperi, denique consumunt dies et noctes in suis caeremoniis, et quisque aliquid novum excogitat, et illa omnia congerunt. Quoniam ergo ubi coeperunt homines deflectere a puro Dei verbo, subinde comminiscuntur varias nugas, propheta hanc stultam

sedulitatem oblique taxat quum dicit, *Aufer a me multitudinem canticorum tuorum.* Poterat simpliciter dicere, Cantica tua mihi non placent, sed de multitudine loquitur: propterea quod hypocritae, ut dixi, nullum modum sibi statuunt in externis caeremoniis: praesertim vero ubi semel sumpserint sibi licentiam excogitandi hunc vel illum cultum, sequitur illa immensa congeries. Deus ergo hic testatur, frustra sibi impendi hanc operam, quia respuat quidquid non praecepit, et quidquid etiam perperam offertur. *Et concentum lyrarum*, vel musicorum instrumentorum. Nam נבל est instrumentum, cuius species nobis est hodie incognita. *Concentum* ergo *aufer a me.* Potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repeti. Sed alii coniungunt cum verbo לא אשמע, Non audiam concentum. In re parum est discriminis: probabilis tamen est eorum sententia, qui coniungunt haec duo membra, Aufer a me multitudinem canticorum tuorum et concentum, quo putas me delectari. Postea, לא אשמע Non audiam, accipiunt seorsum. Sed ego non contendo de rebus istis minutis, satis est tenere prophetae consilium. Iam sequitur:

24. *Et decurret quasi aquae iudicium, et iustitia quasi torrens violentus.*

Varie exponunt hunc versum interpretes. Quibusdam videtur esse exhortatio: quasi diceret propheta, vos mihi obtruditis pecudum victimas, et alios ritus: ego autem haec omnia non moror. Mihi enim tantum placet interior illa cordis puritas: ergo tollite haec quae nullius sunt apud me momenti, et afferte quod maxime requiro et exigo, nempe cor purum ac sincerum. Interea nonnulli putant describi vitae novitatem a fructibus, vel a signis. Neque enim hic propheta nominat munditiem, non loquitur etiam de fide, vel poenitentia, sed per fructus designat renovationem, quam Deus praecipue semper spectat, et cuius causa etiam sacrificia in lege praeceperat. Hic est unus sensus, hypocritas hic revocari ad verum cultum, quia frustra et perperam se maceraverint in rebus fictis. Requiri ergo ab ipsis iustitiam et iudicium, significat vitam sanctam et puram, ac rectitudinem in summa. Alii putant prophetam hic delabi ad celebrandam Christi gratiam, quae manifestanda erat in evangelio. Et verbum יגל multi interpretantur Revelabitur. Sed rectius alii deducunt a radice גלל quod est volvere. Ergo iustitia quasi volvetur. Redeo tamen ad illam secundam expositionem. Putant plerique hic esse vaticinium de iustitia, quam Deus patefacturus erat Christi adventu. Et quidam etiam retinent proprietatem verbi גלל. Dicunt igitur hic conferri impetuoso flumini et torrenti violento evangelium, quia Dominus efficaciter perrumpet, et penetrabit etiamsi Satan conetur multa obstacula ingerere. Sed hic sensus non videtur congruere prophetae verbis. Est nimium argutus, meo iudicio. Alii potius comminationem esse existimant quod scilicet Deus hic occurrat Israelitis, ac si diceret, quoniam ipsi nugantur, vel ineptiunt cum eo, se tandem ostensurum quid sit vera iustitia, et quid sit verum iudicium. Hypocritae enim putant nihil sibi deesse ad perfectum statum, ubi velati sunt suis caeremoniis. Confugiunt enim ad illa latibula, ubi omnia sua flagitia tegant. Ergo non putant amplius se esse reos, sed quasi sub Aiacis clypeo occultant sua scelera sub suis caeremoniis. Quoniam ergo ita cum Deo ludunt, existimant quidam interpretes hic Deum severe pronuntiare, longe ipsos falli, quia tandem patebit quaenam sit vera iustitia. Decurret igitur iustitia, aut volvetur. Iam impetum designat hoc verbo, sed clarius deinde exprimit per איתן, Violentus erit torrens iudicium. Nam hypocritae quemadmodum puellae in suis pappis ineptiunt. Quoniam ergo nihil agunt serio, et interea tamen vellent Deum quasi crepundiis placare, ideo hic propheta excutit tales blanditias, ac si diceret, Putatisne Deum esse puero similem? cur illi obiicitis has nugas? Putatisne rem esse fictam iustitiam? iudicium esse aliquod figmentum inane? certe Dominus ostendet vobis quam pretiosa res sit iustitia. *Decurret* igitur *tanquam violentae aquae, tanquam impetuosus torrens.* Iudicium, inquit, contra vos ruet, ut vos obruat. Hic est tertius sensus. Sed posset etiam aliter exponi hic versus, quasi Deus occurreret obiectioni: sicuti scimus hypocritas semper obstrepere, et non facere finem litigandi: Quid? ergo nos perdidimus operam, quum tamen conati simus Deum colere: fuit igitur istud pro nihilo? Deinde non tantum obtulimus sacrificia, sed voluimus etiam testari Dei gloriam nobis esse curae? Quum ergo fuerit studium pietatis, cur nunc Deus respueret? Propheta hic respondet uno verbo, si modo afferant veram iustitiam, fore liberum cursum: quasi diceret, Deus non supprimet vestram iustitiam et rectitudinem. Hoc autem referri debet ad fructum vel ad remunerationem: quasi diceret propheta, Tantum serio Deum colite, et non frustrabitur vos. Reposita enim erit vobis merces: iustitia vestra decurret instar fluminis: quemadmodum etiam alibi dicitur, iustitia vestra fulgebit instar aurorae. Ita etiam hoc loco: Iustitia vestra decurret quasi aquae violentae. Non est igitur cur expostulent hypocritae sibi fieri a Deo iniuriam, vel maligne aestimari sua officia, quoniam Deus liberaliter testatur iustitiae se daturum locum, ita ut libere decurrat, quemadmodum fluvius violentus. Et videtur haec genuina fuisse mens prophetae. Quanquam alias expositiones non prorsus reiicio, neque insector: sed tamen ostendo quid mihi magis placeat. Postquam ergo propheta iussit

facessere omnes cultus fictitios et adulterinos, iam non hortatur simpliciter Israelitas, quemadmodum putant alii, ut afferant iustitiam et rectitudinem, sed dicit per modum promissionis, Decurret vestra iustitia sicut aquae violentae, modo vera sit, et non sit inanis titulus. Modo ergo Deus agnoscat in vobis sinceram rectitudinem, certe ampla erit vobis reposita merces. Sequitur:

25. *An victimas et munus* (est מנחה) *obtulistis mihi in deserto quadraginta annis domus Israel?* 26. *Et sustulistis Siccuth regem vestrum, et Chion imagines vestras, stellam deorum vestrorum* (vel deos vostros) *quae fecistis vobis.*

Hoc loco clarius demonstrat propheta se non modo reprehendere in Israelitis hypocrisin, quod tantum obtruderent externas pompas Deo sine vera pietate cordis: sed simul etiam damnat quod defecerant a legis praescripto. Ostendit autem hunc morbum non esse novum in populo israelitico, quia statim ab initio permiscuerint tale fermentum patres ipsorum, quo Dei cultum vitiarent. Ostendit igitur semper Israelitas deditos fuisse superstitionibus, neque potuisse ullo modo retineri in vero et nativo Dei cultu. *An ergo sacrificia, victimas*, aut oblationem accedere ad me fecistis in deserto quadraginta annis? Alloquitur ipsos ac si iam in deserto pervertissent Dei cultum: tamen multis post saeculis nati sunt. Quid sibi hoc vult? Nempe hic propheta complectitur totum corpus populi a prima origine: ac si diceret, Licebit vos involvere una cum patribus in eundem fasciculum. Nam eadem est ratio et natura vestra quae patrum fuit. Videmus ergo hic trahi Israelitas in reatum, quod non tantum una aetate cultum Dei vitiaverint suis superstitionibus, sed ab initio. Quaerit autem an sibi obtulerint victimas. Certum est tale fuisse consilium, neque enim unquam ausi fuissent abnegare Deum, a quo fuerant nuper redempti. Et scimus, quamvis multa fabricati sint quae damnata erant lege Dei, semper stetisse in hoc principio: Colendus est nobis Deus, qui nos redemit: imo superbe semper gloriatos fuisse in illo patre suo Abraham. Nunquam ergo sponte se alienassent a Deo, qui elegerat et patrem Abraham, et ipsos in sacrum populum. Imo paulo ante dixit propheta, Aufer a me: deinde, Si obtuleritis mihi sacrificia et munus farinaceum non habebo grata. Videntur haec inter se pugnare, quod Deus neget sibi oblatas fuisse victimas, et tamen dicat sibi offerri a populo israelitico, qui perperam erexerat profanum altare et adulterinum, quemadmodum diximus. Solutio facilis est, nempe semper populum Deo obtulisse sua sacrificia, si respicimus quid ipsi voluerint. Nam bona intentio, ut vulgo loquuntur, excaecat superstitiosos, ut magna confidentia cum Deo ludant, ipsorum igitur respectu dicemus Deo sacrificasse. Atqui quantum ad Deum spectat, merito negat sibi offerri quidquid non puro offertur. Videmus ergo quomodo nunc dicat Deus non fuisse sibi oblatas victimas in deserto, quia scilicet populus fermentum idololatriae permiscuerat: Deus abominatus est illam corruptelam. Haec est summa. Sed rursus obiicitur alia quaestio. Nam neque defectio illa diu grassata est, neque etiam totas populus consensit in idololatriam. Imo scimus quid dicat impostor ille Bileam, non esse scilicet idolum in Iacob: et tamen loquitur spiritu prophetico, Numerorum vigesimo capite. Testatur regnare verum et unicum Deum in Iacob, neque esse illic fictitios deos. Quomodo igitur dicit propheta illic grassatam fuisse idololatriam? Responsio etiam facilis est. Nam quod maior multitudo abrepta fuerat, ideo totus populus merito damnatur: et quanquam correctum fuit vitium illud, tamen subinde relapsi sunt ad suas superstitiones, ut satis notum est. Imo in scortorum gratiam coluerunt alienos deos. Quum ita sit, non mirum est coargui a propheta quod Deo non obtulerint victimas: quoniam scilicet contaminati erant pravis superstitionibus: ideo fieri non potuit, ut impensum aliquid Deo ferrent: sed interim tanti fuit Deo cultus, quem lege sua mandaverat, ut diceret se coli in Iacob, quemadmodum etiam Christus dicit, Nos scimus quid adoremus. Et tamen vix centesimus quisque erat inter Iudaeos qui spem vitae aeternae foveret in animo suo. Erant Epicurei omnes, vel profani: imo Sadducaei palam regnabant: tota religio conciderat, vel saltem sic collapsa erat, ut nihil esset amplius sanctum, nec integrum: et tamen dicit Christus, Scimus quid adoremus: hoc verum est, respectu legis. Nunc ergo videmus prophetas varie de Israele loqui: dum respiciunt populum, dicunt esse perfidos et apostatas, qui statim ab initio desciverint a vero et legitimo Dei cultu. Ubi autem commendant Dei gratiam, dicunt illic lucere verum Dei cultum: nempe etiamsi tota multitudo perversa sit, Dominus tamen probat quod ipse mandavit. Sicuti baptismus semper erit sacrum et inviolabile testimonium gratiae Dei, etiamsi administretur a diabolo, etiamsi sint omnes impii qui communicant, et contaminati, quantum ad suas personas attinet. Baptismus semper retinet suam naturam, neque polluitur hominum vitiis. Ita etiam de sacrificiis dicendum est. Nunc igitur redeo ad contextum prophetae. *An obtulistis mihi victimas annis quadraginta in deserto?* Exaggerat crimen circumstantia temporis, quod inclusi illic in custodia tam arcta et severa, tamen defluxerint post suas superstitiones. Et certe hoc fuit horribile portentum: Deus quotidie pascebat eos manna, ideo oportuit singulis momentis in coelum respicere,

etiamsi nollent. Deus enim trahebat invitos non vulgari gratia: tunc sciebant aquam sibi fluere ex rupe mirabiliter. Quum ergo cogeret Deus ipsos in se respicere, qui fieri potuit ut tamen evanuerint in suis mendaciis? haec, quemadmodum dixi, prodigiosa fuit caecitas: ideo propheta de quadraginta illis annis, et de deserto etiam loquitur, ut melius appareat criminis atrocitas, quod Dominus tot vinculis retinere non potuerit populum illum a furore. Iam sequitur, *et sustulistis Sicuth regem vestrum.* Scimus locum hunc a Stephano adduci, Actorum septimo capite. Sed sequutus est graecam versionem: interpres autem graecus quisquis fuerit, deceptus est in nomine Sicuth et legit Sucoth, et putavit esse nomen appellativum pluralis numeri, et putavit esse deductum a סכך, quod est tabernaculum. Vertit enim σκηνὴν, quasi dixisset, Sustulistis tabernaculum regis vestri loco arcae. Sed manifestus est error, quia probabile est Sicuth fuisse proprium nomen idoli. *Sustulistis* ergo *Sicuth regem vestrum.* Regem eorum appellat odiose, quia violaverant regnum illud sacerdotale, quod apud eos Deus instituerat, quoniam instar regis apud ipsos dominabatur. Quum ergo vellet Deus censeri rex Israel, ut sibi acquisierat hoc nomen: deinde pollicitus esset regnum ipsis, sicuti suo tempore praestitit, fuit haec nimis foeda ingratitudo, quod adscivorint sibi idolum pro rege. Fuit igitur haec minime tolerabilis Dei abnegatio, quod non passi fuerint se a Deo regi. Videmus ergo acerbe exprobrari ipsis, quod Deo abdicaverint regnum suum, et creaverint sibi fictitium regem Sicuth. Iam sequitur, *Et Chion imagines vestras.* Quidam putant כיון esse placentam, et כון est parare: unde etiam putant deductum esse hoc nomen. Sed rectius alii retinent nomen proprium: neque enim dubito quin propheta hic alterum commentitium Deum nominaverit post Sicuth. *Chion* ergo *imagines vestras*, ego lego appositive: alii dicunt placentam imaginum vestrarum: alii literam probe reddunt, Chion imagines vestrae. Sed interea non satis attendunt prophetae consilium: quia videtur hic propheta subsannare amentiam populi, eo quod in statuis et talibus larvis deitatem aliquam inclusam somnient. Vos, inquit, sustulistis et Sicuth et Chion imagines vestrae. Ego iam abstineo ab hoc honore, quia non potuistis ferre ut vos gubernarem. Fruamini ergo rege vestro Sicuth: sed interea videamus qualis sit potentia vel Sicuth, vel Chion: nempe sunt imagines. Quum ergo illis nihil sit firmum, vel etiam vivum, cuius dementiae est colore haec figmenta? Caeterum putant Chion esse imaginem Saturni. Quod autem Hebraei dicunt hanc idololatriam sumptam fuisse a Persis, nugatorium est. Scimus enim Persas usos non fuisse imaginibus et statuis: tantum enim adorabant ignem sacrum. Quum ergo Persae usi non fuerint imaginibus, fabulati sunt suo more Iudaei, quum dixerunt Chion fuisse imaginem Saturni. Sed tamen non dubito quin imaginati sint Iudaei omnes stellas esse deos, ut fabricarent illis imagines. Nam statim sequitur, Sidus, vel stellam deos vestros: hi sunt dii vestri, inquit, nempe stellae et imagines. Hic etiam est σαρκασμὸς, quum propheta deridet stultitiam in populo israelitico, qui non contentus opifice coeli et terrae, sibi adsciverit deos mortuos, vel potius vana figmenta. Sunt igitur dii vestri imagines et stellae, inquit. Caeterum notandum est quod vocat imagines: non vocat idola, quemadmodum alibi. Et dico notandum esse quia hinc refellitur stulta et puerilis argutia papistarum, qui hodie excusant omnes suas superstitiones, quod careant idolis: negant enim esse idola sua figmenta. Quid igitur? sunt imagines: ita occultant suam turpitudinem sub nomine imaginum. Atqui propheta non dicit esse idola, et non utitur odioso illo vocabulo, quod deductum est a dolore, vel molestia: sed dicit, Sunt imagines. Nomen igitur per se nihil turpitudinis vel sinistrae notae habet. Sed tamen quia Dominus non voluit se repraesentari ulla visibili figura, hic simpliciter et praecise propheta damnat Sicuth et Chion. Graecus interpres posuit typos, quod sequutus est Stephanus, hoc est imagines. Nunc si quis dicat papistis, typos ipsorum, vel imagines esse res vitiosas coram Deo, fortiter negabunt: sed tamen videmus quid valeat ipsorum cavillum. Postremo addit, *quae vobis fecistis.* Malo in genere neutro transferre relativum אשר, ut scilicet comprehendat deos omnes istos fictitios et simul picturas. *Quae* igitur *vobis fecistis.* Istud facere semper vitiosum est in rebus sacris, quia nihil debemus afferre proprium, ubi colendus est Deus, sed debemus pendere semper ab eius ore, et obsequi simul ac aliquid mandavit. Omnes igitur actiones nostrae in cultu Dei passivae, ut ita loquar, esse debent: quia referendae sunt ad eius mandatum, ne quid tentemus nisi quod ipse probat. Ubi ergo audent homines hoc vel illud aggredi sine Dei mandato, mera est abominatio coram eo. Et ἐθελοθρησκείας vocant Graeci superstitiones: significat autem illud nomen voluntarios cultus, et qui sponte suscepti sunt ab hominibus. Nunc tenemus totum prophetae consilium. Iam sequitur,

27. *Et migrare faciam vos ultra Damascum, dicit Iehova, Deus exercituum nomen eius.*

Hic tandem propheta exsilium Israelitis denuntiat: quasi diceret Deum non passurum amplius, ut contaminent terram illam sanctam, quae hac lege data illis in haereditatem fuerat, ut agnoscerent verum et unicum Deum. Deus ergo iam longo tempore toleraverat Israelitas, quum tamen terram

non desinerent suis superstitionibus polluere. Nunc ad purgationem descendit, *Ego*, inquit, *migrare vos faciam ultra Damascum*, quia putabant hostes illo propugnaculo arceri a tota regione, quasi illic delitescerent in tranquillo nido: alioqui absurda esset loquutio, et hoc non animadvertunt interpretes: Dicunt, migrare vos faciam ultra Damascum, hoc est, in regionem longinquam. Sed quorsum Damasci meminit propheta? Haec ratio est notanda, quod putarent Israelitae prohiberi omnes hostiles impetus, opposita urbe Damasco, quae erat secundum ipsos inexpugnabilis: ita enim fingebant. Non impediet, inquit Dominus, illa munitio, quin vos abripiam, et devolvam ad Assyrios usque. Nunc ergo videmus quid propheta intelligat, et cur addiderit etiam expresso nomen Damasci. Sequitur, *Deus exercituum est nomen eius.* Hic propheta confirmat suam comminationem, ne hypocritae suo more putent hoc non serio esse dictum: quemadmodum scimus iocose eos sibi blandiri: et ubi Dominus fulminat, ipsi tamen securi manent. Propheta ergo, ut incutiat terrorem, dicit *Dominum exercituum esse eum* qui loquitur: ac si diceret, non est cur speretis vos posse effugere hanc vindictam, quam vobis nunc denuntiat Deus. Est enim immensa eius potestas. Dominus est exercituum. Videtis ergo instructum esse ad vos perdendos nisi maturo resipiscitis. Haec summa est. Ego non progredior nunc ulterius.

CAPUT VI.

1. *Vae securis in Sion, et confidentibus in monte Samariae, qui celebres fuerunt principio gentium, et ingressi sunt ad illos domus Israel.*

Propheta sermonem nunc dirigit non ad soles Israelitas, quibus proprie datus fuerat magister ac doctor, sed complectitur Iudaeos etiam simul: neque omnes promiscue compellat, sed tantum proceres, qui delitiis suis vacabant, ac si immunes essent a communibus miseriis. Neque enim, quemadmodum multi existimant, hic luxum vel superbiam simpliciter reprehendit. Sed notanda est temporis circumstantia, quod non expergefiebant ad iudicia Domini, quum tam severe Deus puniret scelera in populo illo, proceres tamen manebant semper quieti in suis faecibus. Haec securitas damnatur nunc a propheta nostro. Est autem hoc nimis vulgare malum, quemadmodum licet etiam nunc cernere. Nam si Dominus regionem aliquam bello affligat, vel fame, divites uberem inde quaestum faciunt. Abutuntur enim Dei flagellis, ut videmus mercatores ditescere inter media bella, quia undique corradunt praedam. Nam qui militant coguntur se obaerare, rustici etiam et opifices, ut tributa solvant, deinde ut victitent coguntur subire iniquas conditiones, interea divites luxuriantur. Deinde qui pollent autoritate, et gratia in aulis principum, illi etiam plus lucri faciunt in bellis, in fame, in reliquis cladibus, quam si res pacatae essent. Nam ubi pax viget tunc est status magis aequabilis: ubi autem gravantur pauperes, tunc pinguescunt reliqui. Et hoc vitium notatur nunc a propheta. Hic ergo maledicit securis et quietis: non quod res mala sit, vel per se displiceat Deo, si quis placide suo otio fruatur: sed ubi Dominus palam ostendit se iratum et offensum, ubi resonant eius flagella, si non movemur, sed demergimus nos in maiores delitias, hoc est quasi data opera ipsum provocare. Securos ergo et confidentes hic propheta damnat, quoniam decebat ipsos humiliari quum viderent Deum sibi esse infensum. Neque enim iustiores erant hominibus gregariis, quum vulgus ipsum tam duriter tractaret Deus, annon debebant proceres in se descendere, et examinare suam vitam? Quia hoc non faciunt, sed inebriant se suis delitiis, et procul repellunt omnem metum, et putant nihil ad se pertinere Dei ferulas, hic contemptus merito damnatur a propheta, quemadmodum videmus Deum severe irasci apud Iesaiam, quod quum vocaret ad diem luctus canebant cithara, deinde epulabantur opipare et laute suo more. Quum ergo ita pergerent in suis blanditiis, Dominus excandescit, quoniam hoc est velut ex professo illum contemnere, et ludibrio habere omnes eius minas. Nunc ergo habemus consilium prophetae, quod non satis observatum fuit ab interpretibus. Nam semper statuere decet ante oculos nostros flagella illa Dei, quibus coeperat visitare populi scelera. Deus autem nullo modo ferre potest, ut dixi, contumaciam illam, dum homines pergunt sibi blandiri in peccatis, neque respiciunt ad iudicem suum, neque sentiunt ullum reatum. Ideo propheta dicit, *Vae qui securi estis in Sion, qui confiditis*, hoc est, qui estis extra omnem motum in monte Samariae. Nominat hic montem Sion, et montem Samariae: quia illic erant primariae urbes duorum regnorum, quemadmodum satis scimus. Tota regio vastata fuerat variis cladibus: cives Ierosolymae et Samariae interea opulenti erant: deinde confisi suis munitionibus spernebant Deum ipsum, et eius iudicia. Haec ergo securitas quae plena erat contumaciae damnatur a propheta. Iam addit etiam ingratitudinem: dicit montes illos fuisse celebres a principio gentium, et illuc ingressos fuisse Israelitas. Exprobrat hic Deus tam Iudaeis quam Israelitis, quod in alienam possessionem venerint. Adopti enim fuerant urbes illas non proprio marte, sed quia Dominus expulerat coram facie ipsorum veteres incolas. Quum ergo non sentirent sibi datum illic esse hospitium a Domino, ut illum

pure colerent, ut se subiicerent eius imperio, haec iugratitndo non fuit exensabilis. Ergo postquam iuvectus est propheta in crassam illam et supinam securitatem, qua inebriati erant proceres regni utriusque, nunc etiam adiungit ingratitudinem: Vos non estis indigenae, sed ingressi estis, quia praeibat Deus, quia voluit vobis dare terram hanc possideudam. Cur ergo nunc inflati estis superbia adversus ipsum? Nam ante vos certe dnae istae urbes satis notae erant ac famosae, et tamen hoc nihil profuit ipsis indigenis. Cur ergo nunc non metuitis iudicium Domini, et non resipiscitis, dum vobis minatur? imo flagella sua vobis ostentat? Nunc tenemus sensum prophetae, quantum ad hunc versum. Iam sequitur,

2. *Transite Chalneh et adspicite: ite illinc in Chamath magnam, et descendite in Gad Philistinorum: an meliores sint regnis istis: an terminus illorum maior termino vestro.*

Hic sub figura ostendit Amos non esse cur indormiant suis peccatis vel Iudaei vel Israelitae, quum velut in speculo possint cernere iudicia Dei contra profanas gentes. Haec singularis gratia est, quum Deus alieno dispendio edocet. Nam posset, simul atque deliquimus, poenam iusto sumere: hoc autem non facit, sed potius parcit nobis. Interea vero alios proponit nobis in exemplum: hoc est, quemadmodum diximus, singularis indulgentiae. Hanc rationem docendi nunc tenet propheta noster. Dicit Chalneh, et Chamath, et Gath, esse praeclara documenta irae Dei, ex quibus discant Israelitae non esse cur suis opibus acquiescant, cur etiam freti munitionibus suis putent se exemptos esse ab omni periculo: quia sicuti urbes illas, quae visae fuerant inexpugnabiles, Deus perdidit, ita etiam poterit et Ierosolymam et Samariam excidere, simul ac voluerit. Hic est genuinus prophetae sensus. Quidam negative legunt, Annon meliora sint loca illa regnis vestris? Sed hoc pugnat cum verbis prophetae. Alii non attendunt ad prophetae consilium. Putant enim hic conferri Dei beneficia inter se, ac si diceret, Deus liberalius vobiscum egit quam cum Chaldaeis, cum Assyriis, et cum vicinis gentibus. Nam Chalneh sita fuit in planitie illa babylonica, quemadmodum satis notum est ex decimo capite Geneseos. Et quantum attinet ad Chamath, etiam urbs fuit celeberrima, cuius fit mentio illo capite, et pluribus aliis locis. Gath etiam Philistinorum urbs famosa fuit. In hanc igitur sententiam fere descendunt interpretes, hic proponi in medium Iudaeis et Israelitis Dei liberalitatem, quod scilicet illos donasset opima et foecunda regione, quod praetulisset aliis gentibus. Sed non videtur mihi hoc quadrare: si enim fiat simplex comparatio inter Chalneh et Ierosolymam, certe Babylonia fuit fertilior et amoenior etiam regio, quemadmodum ex omnibus historiis notum est. Propheta igitur hic non concionatur de veteri statu locorum illorum, sed potius ostendit, quod iam dixi, nempe nihil profuisse istis urbibus, quod opulentae fuissent, deinde munitae omnibus praesidiis, quia tandem sumpsit Deus de illis vindictam. Idem ergo propheta denuntiat instare tam Iudaeis quam Israelitis: Quid impediet, inquit, manum Dei, quominus etiam vos tradat exitio? Nam si homines possent iram Dei avertere ullis munitionibus, Chalneh certe, et Chamath et Gath poterant opponere aliquas opes: sed Dominus exsequutus est nihilominus suam vindictam contra illas urbes tam munitas. Fiducia igitur vestra mera est ebrietas, quae vos fallit, quemadmodum etiam dicit Ieremias (7, 12), Ite in Silo. Certe non obiicit Iudaeis quod Dominus ipsos splendidius ornaverit quam Silo: sed in alium finem respicit. Excelluerat enim Silo, quia diu praebuerat hospitium arcae foederis: illic fuerat sanctuarium Dei. Eo autem tempore locus erat desertus: illam tristem vastitatem ponit ante oculos populo suo Ieremias, ut intelligant sibi idem metuendum esse, nisi resipiscant, quia si obdurent cervices suas, nihil impediet manum Dei, quominus agat cum ipsis, sicuti antea egerat cum incolis Silo. Nunc ergo tenemus sensum prophetae, quum dicit, *Ite et transite Chalneh, et adspicite.* Quum iubet adspicere, non dubium est quin horrendam illam mutationem designet, quae contigerat. Fuit enim olim Chalneh urbs munitissima, et obtinuit summum imperium: deinde vicina regio non minus amoena erat, quam fertilis: nunc est locus solitarius: nam Babylon absorpserat Chalneh, quemadmodum satis notum est. Quum ergo locus praeberet tale spectaculum, merito dicit propheta, *transite Chalneh et adspicite*, hoc est, considerate quasi in speculo, quid proficiant homines sua superbia et fastu, quum se obdurant contra Deum. Haec enim causa fuit excidii tam famosae urbis. Illinc, inquit, pergite in Chamath רבה, magnam, quae erat urbs Assyriae satis nota: *Adspicite illinc:* unde factum est, ut funditus eversa fuerit urbs tam praeclara, nisi quod Dominus non potuit ferre tantam contumaciam? quum illi abusi fuissent eius patientia, tandem exsequutus est suam vindictam: idem etiam contigit vicinis vestris. Neque enim procul aberant Iudaei et Israelitae a Gath. Nunc ergo quum tot documenta irae Dei essent ante eorum oculos, merito propheta hic invehitur contra eorum socordiam, quod scilicet sibi non metuant ab horribili Dei iudicio, quod tamen iam instabat eorum cervicibus. An ergo *meliores sunt*, hoc est, an melior est conditio illarum urbium, quam utriusque regni, nempe Iuda et Israel? deinde an *terminus ipsorum maior sit ter-*

mino vestro? fuerant enim redacti in tales angustias, ut domi quoque penderent tributum, quum amplum agrum prius occupassent, et quasi extentie alie longe et late fuissent dominati, iam abstulerat Dominus illos terminos. Erant enim omnes illae urbes tributariae. Videte, inquit, an terminus illorum sit maior termino vestro. Nunc sequitur,

3. *Qui procul reiicitis diem malum, et appropinquatis solium violentiae.*

Hic obiurgat Iudaeos et Israelitas propheta ob aliud crimen, quod scilicet provocarent subinde iram Dei, nec desinerent peccando accersere novas vindictas: interea suo fastu et contumacia reiicerent minas omnes, quasi essent lusoriae, neque eos attingerent. Semper notandum est quod paulo ante dixi, prophetam hic non agere cum toto populo, sed cum ipsis proceribus, quia hoc non potuit conferri in vulgus ipsum, quod scilicet *appropinquarent solium iniquitatis.* Haec igitur concio proprie dirigitur ad iudices et consiliarios, et qui tunc autoritate pollebant in utroque regno tam Iuda quam Israel. Est autem insignis haec sententia: dicit illos *procul repellere diem malum*, quum tamen *appropinquent solium iniquitatis*, vel violentiae. Perinde est ac si diceret, Vos accersitis vestra intemperie febrem, et tamen procul eam repellitis: quemadmodum solent homines ebriosi, vinum ingurgitant sine ullo modo: interea si adsit medicus, vel quispiam moderatior, qui admoneat nen ita esse indulgendum crapulae, subsannant tales minas: quid? febris me corripiet? ego sum immunis a febre: ego enim sum assuefactus ad bibendum vinum. Tales sunt profani homines dum provocant iram Dei velut consulto: interea autem ludibrio habent omnes minas, ac si tuti essent singulari aliquo privilegio. Videmus ergo quorsum spectet propheta, quum dicit *eos procul repellere diem malum*, et tamen appropinquare solium iniquitatis. Intelligit appropinquare solium iniquitatis, dum iudices ipsi confirmant se in tyrannide, et quum sibi licentiam permittunt furandi, praedandi, rapiendi, vexandi. Ubi ergo ita se obdurant in omni licentia, tunc appropinquant solium iniquitatis. Depellunt autem diem malum, quia non tanguntur ullo sensu: sed si prophetae vindictam Dei denuntient, putant hoc esse fabulosum. In summa, hic duo crimina accusat Amos in proceribus utriusque regni, nempe quod non desinant iram Dei subinde provocare, dum scilicet evertunt ac pessumdant omnem aequitatem, et tyrannice ac superbe dominantur in populo: interea autem securi spernunt omnes minas, et extrahunt tempus, et sibi inducias promittunt: etiam quum Deus ipsos graviter et severe urget, putant tamen hoc non esse tam propinquum, quemadmodum passim occurrunt apud prophetas eiusmodi sententiae, quibus excandescunt contra socordiam illam, dum scilicet hypocritae ubi exuerint omnem sensum doloris, et se ipsos quasi fascinarunt, derident omnes prophetas, quia putant manum Dei procul esse remotam, sicuti etiam apud Iesaiam (22, 13) dicunt, Epulemur, et bibamus, si moriendum nobis est: nam interea putabant prophetas non serio minari, sed haec esse vana terriculamenta, quum mentio fieret propinqui exitii. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sequitur:

4. *Qui decumbunt* (vel dormiunt) *in lectis eburneis, et se extendunt super strata sua* (alii vertunt, et superflua: alii, induti sunt tiaris, sed utrumque mihi videtur coactum): *qui comedunt agnos e grege* (hoc est, selectos), *et vitulos e medio saginarii* (vel opimi pascui. Nam מרבק quidam ita vertunt).

Nunc prosequitur Amos illam obiurgationem, quam vidimus initio capitis, quod scilicet proceres illi, de quibus loquitur, procul a se reiicerent omnes curas et molestias, et vacarent suis delitiis, quum tamen misere oppressa esset tota regio. Semper tenendum est memoria quod admonui, non reprehendi simpliciter a propheta luxum, quemadmodum falso quidam putant, et rapiunt has sententias nimis inconsiderate. Propheta enim hoc non agit: sed exprobrat Israelitis, quod ferream cervicem opponant iudiciis Dei, imo impudenter ludant cum Deo, quum tamen ipsos paulatim ad resipiscentiam adducere velit. Propheta conqueritur hoc nihil illis prodesse. Dicit igitur primum *ipsos dormire in lectis eburneis.* Si lectis eburneis usi fuissent, hoc per se non fuerat vitiosum, nisi quod semper luxuries damnanda est. Nam ubi dediti sumus pompae et delitiis, certe hoc non caret vitio. Omnis enim cupiditas quae modum excedit semper merito reprehenditur. Atqui dum nimis cupido appetunt homines splendorem et lautitias, vel ambitiosi sunt ac superbi, vel nimium delicati. Haec igitur vitia semper coram Deo damnantur. Sed posset fieri, ut quis utatur lecto eburneo, interea tamen paratus sit humi iacere. Nam scimus copiam maiorem eboris illic fuisse, et illud etiam fuisse usitatum in Asia. Italia olim nesciebat quid esset uti lectis eburneis ante victoriam scilicet Lucii Scipionis: sed post devictum regem Antiochum, tunc Italia liberius etiam usa fuit lectis eburneis et lautitiis, et haec corruptela etiam fregit eorum animos et effeminavit. Nunc venio ad prophetam nostrum. Potest fieri, ut tunc ebur non adeo fuerit pretiosum in Iudaea. Potuerunt ergo uti lectis illis absque vitio. Sed semper Amos spectat miserias illorum temporum. Debebant igitur omnibus lautitiis se abdicare divites, et confugere ad saccum et cinerem, quum viderent

Deum sibi infensum esso, quum viderent accensum esse iguem vindictae eius. Nunc ergo tenemus cur Amos tantopere excandescat contra eos qui dormiunt in lectis eburneis. Addit, *et qui se extendunt super lectos suos.* Nam סרח proprie est se extendere, significat etiam interdum foetere: significat deniqne esse superfluum: ideo qnidam vertunt, super lectos eburneos et superfluitates. Hoc durum est, neque conetaret quod postea sequitur, *super strata sua.* Ego igitur non dubito, quin propheta hic designet gestum eorum, qui tam secure delitiabantur: Vos, inquit, extenditis et crura vestra et brachia in stratis vestris, ut solent homines ignavi ot assueti suis delitiis. Atqui Dominus vos expergefaciet novo modo, quia debuerant vos eius flagella excitare: manetis sopiti. Quum ergo Deus non extorqueat a vobis ullum metum suis virgis, quid amplius restat, nisi ut trahat invitos ad supplicium? haec ratio est cur propheta dicat ipsos extendi in suis stratis. *Comeditis etiam agnos e grege, et vitulos e medio opimi pascui,* vel saginarii. Potius מרבק accipio pro ipsis caulis. Quum ergo deligerent sibi opimas carnes, propheta hanc luxuriem reprehendit: nempe respicit calamitosum tempns, ut iam dictum est. Si enim epulati fuissent divites suo more, et etiam usi fuissent carne pingui, hoc non erat dignum tam atroci vindicta. Sed quum Dominus ipsos ad luctum vocaret, et quum incuterent passim horrorem signa irae eius, fuit non ferendus hic torpor, quod lautitias suas nihilominns persequuti sint, qunm deberent potins illis renuntiare. Nam omnino convenit hic locus oum illo Iesaiae, quem iam attigi. Nunc sequitur:

5. *Concinentes super ore cithara, sicut David excogitarunt sibi instrumenta cantici.* (פרט siguificat dividere, ut qnidam exponunt: et deductum est verbum a granis, quae restant post vindemias: quia ergo non sunt densae uvae, sod granum nnum apparet, postoa aliud, et interest magna distantia, ideo putant motaphorice hic sumi participium הפורטים pro distinguere, quemadmodum musica habet suas distinctiones. Nisi enim articulate canitur, sonus ille confusus nihil habet gratiae. Qui ergo canunt cithara, et excogitarunt sibi quasi exemplo Davidis instrumenta musica, inquit.)

Semper concionem suam propheta continuat, quod scilicet lauti isti homines quasi exempti essent a communi ordine, velut invito Deo sese oblectabant, non tantum in communi et mediocri victu, sed etiam accersebant novas delitias, quemadmodum si fuissent assidue in nuptiis, vel celebrassent dies suos natales. Quasi ergo non esset lugendi tempus, ita prosequebantur suas lautitias. Hoc reprehendit etiam nunc propheta. Ergo si quis putet his verbis damnari musicam, longe fallitur, quemadmodum ex circumstantia apparet. Neque enim tam rigide propheta agit cum populo illo: sed semper principium illud tenet, nimis esse torpidos, imo quasi alienatos a communi sensu, qui non sentiant Deum sibi esse iratum, ut confugiant statim ad signa resipiscentiae, et iram Dei suppliciter deprecentur cum luctu, quemadmodum fieri decebat. Ergo semper opponere convenit iram Dei, quae humiliare debuerat Iudaeos et Israelitas, quum tamen praefracte semper opponerent Deo suam socordiam. Quod dicit *exemplo Davidis sibi excogitasse musica instrumenta,* non dubium est quin hac comparatione crimen eorum magis aggravet. Neque enim credibile est, ipsos abusos fuisse hoc praetextu, quemadmodum semper hypocritae iactare solent sanctorum exempla, quum volunt fucum facere suis vitiis. Quid? annon David usus est musicis instrumentis? dicent aliqui: Alii, annon Solomon magnum habuit splendorem in suis palatiis? Deinde, annon Abraham habuit magnum famulitium domi? Ergo quisque arripit quod putat valere ad excusationem: et ita volitant sanctorum exempla perperam in multorum ore. Sed non videtur probabile, hoc fuisse adductum ab istis, quos nunc alloquitur Amos. Videtur ergo potius mordaciter ipsos impetere, quod sua oblectatione provocent iram Dei, et suam obstinationem prodant, quum tamen David applicuerit instrumenta musica ad pietatis exercitium, ut mentem suam ad Deum attolleret. David certe quum esset quietus, postquam defunctus erat omnibus periculis, potuit etiam se oblectare. Atqui in alium usum transtulit musica instrumenta, ut scilicet resonarent laudes Dei in templo, ut inde una cum aliis piis sese erigeret ad pietatis studium. Quum ergo David etiam tranquillis suis rebus et prosperis, noluerit tamen animum suum demergere in superfluis lautitiis: isti quum Deus apparet iratus, quum formidinem incutit tot signis suae vindictae, audent adhuc contumaciter prosequi morem suum, ita ut nihil prorsus remittant ex solita pompa, ex solitis etiam voluptatibus. Nunc videmus quorsum spectet comparatio, quam ponit propheta. Neque enim dubito quin aggravet ipsorum crimen, quod non respiciant Davidis exemplum, sed transferant musica instrumenta ad crassas et belluinas voluptates, et id faciant etiam, quasi repugnante Deo, qui terrorem illis obiicere coeperat suae vindictae. Pergamus:

6. *Qui bibunt in phialis vinum, et primitiis oleorum sese ungunt, et non condolescunt super contritionem Ioseph.* 7. *Propterea nunc transferentur* (volventur) *in capite migrantium, et veniet luctus extensorum.* (Est deductum ab eodem verbo סרח: diximus plura significare, sed accipio pro extendere. Et aliquid rursus dicendum erit in fine.)

Exprobrat nunc Amos proceribus utrinsque regni quod bibant vinum in phialis, hoc est, in vasis vel conciune fabrefactis vel pretiosis. Quidam putant subandiendum esse, in vasis argenteis. Sed nihil opus est quidquam subaudire ad prophetae verba. Summa est, homines istos satis convinci bruti stuporis, qui non possint discedere a suis delitiis, etiam quum Dominus terribiles ostentat vindictas. Quum ergo Dominus ita eos humiliat, hinc satis perspicitur eorum furor et caecitas, quod sibi nihilominus indulgeant, quod bibant vinum solito more, quum tamen deberent ad ieiunium, ad luctum, ad planctum, et ad saccum et cinerem confugere, quemadmodum diximus. *Bibunt* igitur *vinum in phialis.* Deinde, *primitiis oleorum sese ungunt.* Scimus Christum unguentis saltem bis usum fuisse: et hoc non reprehenditur in Davide, nec in sancto rege Ezechia, nec etiam in aliis. Quum ergo unctio per se nunquam damnata fuerit, videmus aliquid speciale notari a propheta. Sed quum Dominus signa ostendit irae suae, tunc nihil superest, nisi ut qui sibi male conscii sunt, suppliciter reorum instar abstineant ab omnibus lautitiis, ut ieiunio et fletu provocent misericordiam Dei. Quum hoc non facerent Israelitae, propheta cum illis expostulat: et non opus est aliunde petere interpretationem huius loci. Statim enim subiicit, *ipsos non condolescere super contritione Ioseph.* Haec coniunctim legenda sunt: et hoc membrum debet accommodari ad totam concionem. Non ergo praecise accusat propheta Iudaeos et Israelitas, quia vinum biberent in phialis, quia se ungerent optimo unguento et pretioso, quia decumberent in lectis eburneis, quia sese extenderent in stratis suis, quia vescerentur opima carne: sed quia vacarent securi talibus delitiis, et non condolescerent super contritione fratrum suorum. Nam Deus totum regnum misere afflixerat in eorum oculis. Et quid meritae erant quatuor tribus? Deinde, quid totus ager, et rustici homines? an debuit Deus magis parcere ipsis proceribus? Atqui certum est, praecipue fuisse culpabiles, qui tamen adhuc immunes fuerant ab illis cladibus. Quum ergo non agnoscant iram Dei, quae tamen ante eorum oculos conspicua est, hic torpor est plane furiosus, et ostendit nimis dementes esse, qui ita adhuc sibi indulgent. Nunc ergo tenemus plenum prophetae sensum: et ideo dicit, *migrabunt in capite migrantium,* hoc est, iam ubi migrandum erit, illi primi erunt in ordine: hactenus ego vobis peperci mea indulgentia: sed quia video vos abuti ista mea tolerantia, certe vos eritis aliorum duces. Primi enim ibitis in captivitatem. Nam incipiet a vobis rigor meus, quia hactenus video me lusisse operam, quum volui suaviter et paterna humanitate vos ad poenitentiam vocare. *Nunc* ergo *migrabitis in capite migrantium. Et veniet luctus* סרוחים, hoc est, vos quidem quiescitis, ut prius dixit, extenti estis super strata vestra, sed luctus ad vos accedet. Putatis vos posse effugere poenam, ubi decumbitis placide in lectis vestris: ergo, etiamsi clausa sint vestra cubicula, etiamsi non moveatis digitum, luctus tamen ad vos veniet. Nunc videmus qualis sit allusio inter verbum accedendi et quiescendi in otio et delitiis. Quanquam סור significat proprie recumbere. Et ideo quidam vertunt luctus recumbet. Sed receptior est ille sensus, *Veniet luctus ad vos extensos.* Quamvis ergo ita sese extendant super lectos suos, ut placide et molliter recumbant et quiescant, tamen luctus ad ipsos veniet, hoc est, penetrabit in ipsorum cubilia.

8. *Iuravit Dominus Iehova per animam suam, dicit Iehova Deus exercituum, detestor ego excellentiam Iacob, palatia eius odio habeo, et tradam urbem, et plenitudinem eius.*

Hic pronuntiat Deus se non morari, quod hactenus multis beneficiis ornaverat populum suum, quia iam consilium mutavit, ut nolit prosequi gratias illas. Et hoc consulto additum est a propheta, quia scimus hypocritas obdurescere, dum secum expendunt quid dignitatis in ipsos contulerit. Putant enim se esse in possessione firma et perpetua. Itaque superbiunt contra Deum. Quum ergo ita desipiant hypocritae, merito propheta hic dicit nihil ipsis profore, quod hactenus excelluerint multis dotibus, quia Deus non curet amplius illam excellentiam. גאון Hebraeis significat superbiam et excellentiam. Sed hic in bonam partem accipitur, quemadmodum etiam multis aliis locis: quia Iesaiae 2 non potest aliter accipi, quam pro gloria. Illic enim ad Deum refertur. Sic etiam Psalmo 46: Gloriam Iacob quem dilexi: posuerat haereditatem Dei. Dona autem Dei semper laudem merentur. Ergo hoc etiam loco propheta non invehitur in superbiam, sed potius ostendit falli Israelitas, quia praestantiam suam et nobilitatem opponant Deo, quasi immunes sint futuri hoc modo ab omni poena. Deus ergo dicit se iam reiicere excellentiam illam, quae tamen erat ipsius donum. Sed quia perperam abusi fuerant Israelitae ipsius donis, ideo non oportuit venire in rationem. Summa igitur haec est, non esse προσωποληψίαν coram Deo, hoc est, iam nullius momenti esse dignitatem illam, qua praeditus erat populus Israel: quia mera larva erat. Indigni erant adoptione, indigni sacerdotio et regno. Perinde est igitur ac si diceret propheta, et ego vos indicabo quasi gregarios homines et profanos. Neque enim locum iam apud me obtinet ulla vestra dignitas, qua estis spoliati. Nam defecerant pridem a Deo. Erant igitur indigni quos Deus agnosceret pro sua haereditate. Detestor igitur *excellentiam Iacob, et palatia eius,* hoc est, omnes divitias quibus

ornatus hactenus fuit. Sed interim non accipit propheta vel palatia, vel excellentiam in malam partem, sed potius ostendit benedictiones Dei non fore praesidio reprobis, quominus subeant iudicium quale meriti sunt. Postea adiungit, *Tradam urbem et plenitudinem eius*, hoc est, etiamsi nunc bene sitis referti multis opibus, ego exinaniam quidquid est in vobis abundantiae. *Tradam* igitur *urbem cum sua plenitudine*, hoc est, opulentia. Caeterum, ne haec comminatio spernatur, propheta iureiurando interposito eam confirmat. Dicit igitur Deum iurasse. Iam quia scimus Deo pretiosum esse nomen suum, certum est non frustra hic adhiberi, sed propter duritiem et contumaciam eorum qui solebant vilipendere omnes prophetias. Praesertim vero solebant minas pro nihilo ducere. Haec ratio est cur propheta sancire voluerit istam sententiam, ut intelligant hypocritae se non posse effugere vindictam quae denuntiatur. Forma iurisiurandi posset in speciem videri impropria, ut est: sed Deus induit personam hominis hoc loco, quemadmodum et alibi saepius. Iurat per animam suam, quasi unus esset ex numero hominum, hoc est, per vitam suam. Sed debemus assuescere ad istas formas, quibus Deus familiariter se ad modulum nostrum accommodat. Nam quod Hilarius philosophatur de anima, quasi Deus pater iuret per sapientiam suam, frivolum est. Certe ille bonus vir nihil aliud quam ludibrio prostituit sanam doctrinam, quum vellet refellere Arrianos. Deus pater, inquit, iurat per suam sapientiam. Atqui non iuraret per inferiorem qui per se ipsum iurare solet. Sapientia autem filius est unigenitus Dei. Unde sequitur, filium esse patri aequalem. Videntur haec plausibilia primo intuitu: sed sunt nugae pueriles. Ergo notandum est, Deum mutuari ab hominibus iurandi formam: ac si diceret, Si creditur hominibus dum per vitam suam iurant, quae tamen est evanidus fumus, quanti ponderis debet esse iusiurandum, quo ego oppignero vitam meam? Quum ergo Deus ita loquitur, certe tremefacere debet totum orbem. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Pergamus:

9. *Et erit, si restabunt decem homines in domo una, morientur.*

Hic amplificat propheta cladem, quae instabat populo: quasi diceret, iam Deum non mediocres sumpturum poenas de populo isto reprobo, quia nihil proficeret agendo moderate: instare igitur gravissimam vindictam, quae totum populum in nihilum redigat. Huc tendunt prophetae verba, quum dicit *morituros decem, si superstites fuerint in domo una*. Nam quum nominat decem superstites, subindicat iam aliquam cladem praecessisse, quae sustulerit vel dimidium numerum, vel saltem aliquos ex familia, si ergo superfuerint decem. Nam numerus iste ostendit quam severa et horribilis Dei ultio maneat populum hunc, quod scilicet *decem simul tollentur*. Hoc autem, etiam quum grassatur saeva pestis, raro accidere solet, ut domus tam numerosa prorsus intereat, si tollantur ex quatuor tres, vel ex octo sex vel quinque, illa diminutio solet valde terrere homines. Quum autem decem simul tolluntur, et ne unus quidem remanet, hoc est signum horribilis Dei vindictae. Videmus ergo prophetam hic denuntiare populo ultimum interitum, quia castigari non potuerit mitioribus poenis: quum Deus tentasset eum revocare ad sanam mentem, nihil profecerat. Ergo desperatis morbis nullum potuit esse remedium, necesse igitur fuit tolli ex medio qui sic erant incurabiles, *Peribunt* igitur *decem qui restabunt in domo una*. Sequitur:

10. *Et tollet eum patruus eius, et avunculus eius* (vel comburet eum) *ad tollendum ossa e domo: et dicet ad eum qui erit in lateribus domus, an adhuc quispiam tecum? et dicet, finis est* (ad verbum, nihil), *et dicet, tace, quia non licet recordari nominis Iehovae.*

Initio versus propheta clarius exprimit quod nuper dixerat, nempe pestem fore adeo saevam, ut absumat totas domos. Nam quum loquitur de patruo, qui ad sepeliendos mortuos veniet, ostendit, nisi proximi hoc officio fungantur, cadavera illic mansura esse absque sepulcri honore. Non solet autem hoc fieri nisi in maxima vastitate. Quamvis enim quotidie pestis multos in una urbe absumat, sunt tamen aliqui semper qui sepeliant mortuos. Ubi igitur necesse est patruos defungi hoc officio, apparet quanta clades futura sit. Hoc voluit exprimere propheta his verbis, *Tollet eum patruus eius*, hoc est, unumquemque ex mortuis tollet patruus suus. Solet autem, quemadmodum dixi, hoc officium, ut est servile, mandari mercenariis hominibus. Ubi autem cogitur pater, vel patruus suscipere partes istas, omnia sunt confusa. *Veniet* ergo *patruus, et tollet eum*. שרף, per ש significat comburere: hic scribitur per ס. Sed satis nota est permutatio literae ש cum ס. Multi igitur accipiunt, *Et comburet eum ad tollendum ossa eius*. Atque haec interpretatio videtur melius quadrare. *Comburet* igitur *eum, ut ossa domo exportet*. Solebant efferri funera et comburi in publico, quemadmodum satis notum est. Iam quia non sufficeret homo unus ad portanda cadavera, praesertim homo senex, ut nominat Amos patruum, dicit aliam rationem fore necessariam, ut scilicet patruus ille comburat suos nepotes domi, ut tantum ossa exportet, quia non posset trahere cadavera. Videtur mihi hic genuinus esse sensus prophetae. Nam qui de avunculo exponunt, nullam

habent rationem. Satis fuit in tanta hominum paucitate unum duntaxat poni. Nam si addatur avunculus patruo, videbitur adhuc superesse aliqua hominum copia. Si autem solius patrui fiat mentio, optime conveniet quod dixi. *Veniet patruus, tollet eum.* Deinde, *Comburet ut ossa exportet.* Poterant autem facilius efferri ossa post cadaver exustum: quia non erat tam grave onus. Nunc ergo tenemus verborum sensum. Sequitur: *Et dicet ad eum qui erit in lateribus domus.* Per latera domus intelligo viciniam. Inquiret postea: *Estne adhuc aliquis tecum?* hoc est, superestne aliquis ex tuis vicinis? Nam latera domus non possumus interpretari de angulis interioribus, nisi forte quispiam de extraneis vel inquilinis accipiat: quasi diceret propheta, Si quis erit inquilinus, quaeret secessum in aliquo angulo domus. Patruus ergo, ubi excesserit tota domus, si in hospitem ullum forte incidat, dicit, Estne aliquis adhuc tecum? Ille autem dicit, Finis est, vel defectus. Quanquam est aliqua ambiguitas in verbis, videmus tamen quid velit propheta, et quorsum tendat. Confirmat enim quam protulerat sententiam in persona Dei, etiamsi decem sint in domo una superstites, tamen simul omnes morituros, quia ne unus quidem residuus erit. Diligenter enim patruus inquiret de suis nepotibus, an aliquis maneat: audiet, finem esse, hoc est, omnes simul esse consumptos. His autem verbis voluit incutere plus terroris: quia scimus quanta sit hominum stupiditas, dum adhuc illis parcit Deus. Nam quum sentiunt eius manum, expavescunt quidem, sed non moventur ullis minis. Haec igitur ratio est cur propheta hic pluribus verbis denuntiet horrendam illam ultionem quam metuere non poterant Israelitae, quum adhuc nimium essent securi, ut prius visum est. Sequitur, *Et dicet, Tace quia non licet recordari nominis Iehovae.* Locus hic vario exponitur. Quidam putant hic notari desperatam malitiam, quod ne inter ultimos quidem spiritus recordati fuerint Dei, qui perierunt. Sic ergo exponunt verba, Tace, ut sit vox indignantis, vel respuentis. *Tace* ergo: neque enim recordati sunt nominis Dei, hoc est, isti, etiam quum eos humiliasset Deus, non tamen resipuerunt a sua contumacia, ne mors quidem ipsa potuit eos reducere in viam. Alii exponunt *Tace, quia non licet recordari nominis Dei:* hoc est, quid nobis affers nomen Dei? nos enim detestamur quasi sinistrum omen et infaustum. Deus enim nihil nobis laeti affert: quemadmodum reprobi homines horrescunt ad Dei nomen, et cuperent prorsus esse abolitum. Sed videtur mihi aliud esse consilium prophetae, quod non satis expendunt interpretes. Prius vidimus hypocritas, quos obiurgat, gloriatos fuisse Dei nomine: nam iactabant diem Domini in rebus adversis, quasi speranda esset mutatio in melius. Nunc dicit propheta venturum tempus, quo ista iactantia procul facessat, quia sentient Deum sibi infestum esse, et desinent falso obtrudere eius nomen, quemadmodum antehac soliti erant. Subest igitur antithesis inter hunc locum et superiorem. Nam prius invectus fuerat propheta in illam perversam iactantiam, quum Dei nomen obtenderent sine ullo pudore. O! nos sumus populus Dei, nos sumus sancta gens, nos sumus Dei haereditas. Quum ergo ita insolescerent, et interim procul a se repellerent Deum ipsum, nunc dicit propheta, Tunc blanditiae istae cessabunt, quibus vos nunc decipitis, non sinet vos Deus perperam abuti suo nomine, quemadmodum hactenus semper soliti estis, et adhuc pergitis in illa pravitate. Tunc tacebitis, inquit, ad Dei nomen, imo erit vobis horrori. Iam tenemus prophetae consilium. Significat tantam fore atrocitatem ultimae huius cladis, ut sero Israelitae sensuri sint Deum esse sibi infestum hostem, ita ut abiiciant falsam gloriationem, qua turgebant. Imo horreant ad nomen ipsum Dei, quia intelligent nihil sibi esse melius quam abscondi ab eius facie, quemadmodum de reprobis dicitur, dicent montibus, Operite nos: et collibus, Obruite nos. Sic etiam hoc loco, ubi perculsi fuerint, et serio consternati Dei iudiciis hypocritae, dicit propheta non amplius locum fore falsis illorum gloriationibus, quia scilicet sentient quamdiu propinqui sunt Deo, se exitio propinquos esse. *Tace* ergo *quia non est quod recordemur nominis Iehovae.* Sequitur,

11. *Quia ecce Iehova praecipiens, et percutiet domum magnam mixtionibus* (vel contritionibus), *et domum parvam rimis* (vel rupturis aut scissionibus, ut vertunt, vel scissuris).

Hic versus additus est tantum ad confirmationem proximae sententiae. Significat enim propheta tam proceres quam vulgus ipsum frustra confidere suae quieti, quia Dominus omnes simul perdet a summo usque ad infimum. *Ecce,* inquit, *Iehova praecipiens.* Quum praecipiendi verbo utitur, significat Deo multas esse rationes in promptu, quibus eos omnes tollat e medio, et deleat. Sed ultra etiam progreditur, nempe interitum ipsorum esse in solo Dei nutu, ac si diceret, quamvis Dominus non accersat ministros vindictae suae, quamvis non paret multas copias, tantum ubi verbum protulerit, vos omnes exstinguet. Tenemus ergo nunc quid significet propheta per verbum praecipiendi. Postea adiungit, *Percutiet domum magnam mixtionibus:* alii vertunt, contritiones. רסס significat proprie miscere. Ego igitur non dubito quin hic graves ruinas intelligat propheta, quales solent accidere magnis et splendidis palatiis. Si quod tugurium evertitur, non trahit suo pondere tam gravem ruinam: imo ut plurimum ruinae initio apparent, frusta paulatim

concidunt. Ita totum opus sine impetu labitur. Hoc, inquam, accidit exiguis et plebeiis domibus. Sed si qua moles sit aedificii, trahet secum magnam ruinam. Mixtionem igitur libenter verto, et ita optimum erit discrimen inter domos parvas, et magnas. *Domus* ergo *magnae percutientur mixtionibus:* domus autem parvae percutientur scissuris vel rimis. Sed interea, quemadmodum iam admonui, propheta intelligit communem fore interitum proceribus et gregariis, ita ut a minimo usque ad maximum omnes pereant. Hinc colligimus quanta fuerit corruptio in populo illo, quia Deus poenam non sumpsisset nisi de sceleratis. Sequitur ergo aequitatem fuisse ubique eversam, et omnes ordines tunc fuisse vitiatos et corruptos. Sequitur,

12. *An current in rupe equi? an arabitur bobus?* (est, an arabit quispiam in bobus, sed quia est verbum indefinitum, ideo verto impersonaliter: an ergo aratio fiet bobus, nempe in rupe?) *quia vertistis in fel iudicium, et fructum iustitiae in absynthium.*

Hunc etiam versum torquent interpretes: quia aliqui existimant his figuris prophetam intelligere populum esse prorsus inutilem ad omne bonum, quemadmodum dicit ille, Optat ephippia bos piger, optat arare caballus*). Putant igitur hunc sensum esse verborum, Non magis idonei estis ad recte vivendum, quam equus ad currendum in rupe, vel bos etiam ad arandum in rupe. Alii putant conqueri prophetam de toto ordine naturae labefactato, ac si diceret, vos perinde turbastis omnem aequitatem, modestiam, ius et fas denique evertistis, ac si quis currere celeriter vellet in rupe excelsa, si quis etiam vellet arare: hoc est praeter naturam. Sic ergo vos estis monstra. Alii intelligunt hic prophetam conqueri, quod ludat operam, quia surdis fabulam canat, ut dicitur vulgari proverbio: Quid ego proficio apud istam gentem ferream? Perinde est ac si quis velit equitare in rupe, hoc est, celeri equo adscendere ad rupem: si quis etiam velit illic arare: hoc est impossibile. Sic etiam nunc dum compello stupidos istos homines, nullus est fructus laboris mei, vel nullum est operae pretium. Sed videndum est, annon posset elici aptior et commodior sensus. Iam antehac vidimus quam securi fuerint Israelitae. Putabant enim Deum sibi esse quodammodo obstrictum, quia fidem dederat se illis in patrem fore. Adoptio igitur illa Dei inflabat eorum animos. Iam propheta refellit perversam illam securitatem, et apposite: an poterit, inquit, currere equus in rupe? an poterit etiam bos arare in loco saxoso? Sic nullus est cursus beneficiorum Dei apud vos. Debuistis enim esse vinea, et ager Domini, debuit apud vos regnare iustitia et iudicium. Vos autem *vertistis iudicium in fel*, vel in venenum. ראש enim vario accipitur. Sed quo ad sensum parum interest. *Vertistis* igitur *iudicium in fel, et iustitiam in absynthium.* Quum ergo tam sitis perversi, certe occlusa est via Dei benedictionibus: fieri non potest, ut Dominus pergat sui similis esse erga vos, quia necesse est eum praefractum esse erga praefractos, sicuti mansuetus est erga mansuetos. Videtur mihi propheta hoc velle. Et si quis sine contentione expendat totum versum, facile reperiet quod dico, prophetam scilicet hic refutare supinum illum fastum populi israelitici, qui Deum sibi obnoxium esse putabat, quum tamen quasi data opera iram eius in se provocarent. Vos, inquit, putatis Deum semper vobis fore propitium, unde haec fiducia? quia scilicet vos adoptavit, quia foedus pepigit cum patribus vestris, esto: sed interim quale est illud? quid vicissim a vobis stipulatur? nonne ut integri sitis in eius conspectu? *Vos autem mutastis iudicium in fel, et iustitiam in absynthium.* Quum ergo ita sitis foedifragi, quid iam faciet Deus? vultisne ipsum pergere in cursu suarum benedictionum? Non datis illis viam. Estis enim velut rupes quaedam asperae. Deus quomodo curret? hoc est, quomodo poterit erga vos beneficia sua prosequi? non magis certe quam equus in rupe, etiam si valde sit agilis, poterit celeriter currere: non magis quam bos poterit arare in rupe etiam. Nunc ergo tenemus quid velit hoc loco propheta. Iam sequitur confirmatio illius sententiae, et ex contextu adhuc clarius patebit verissimum esse quod dixi.

13. *Gaudetis in non re* (hoc est, in nihilo), *dicitis, Annon in fortitudine nostra sustulimus nobis cornua?*

Optimo cohaeret hic versus cum proximo, si tenemus sensum illum quem attuli. Nam propheta iterum invehitur contra securum illum contemptum, quo turgebant Israelitae. *Gaudetis*, inquit, *in re nihili.* Vocat rem nihili fallacias omnes, quibus fucum facere solebant, non tantum aliis, sed etiam sibi. Nam hypocritae non tantum obiectant falso nomen Dei, sed etiam sese illecebris decipiunt, dum arripiunt nomen ecclesiae, et inanem titulum adoptionis, et reliqua omnia. Sicuti hodie videmus papistas de nihilo inflatos esse: non tantum sacrilega audacia torquent verbum Dei contra nos, ut videantur esse legitima ecclesia, sed se ipsos obdurant. Et quamvis pessime sibi sint conscii, tamen indormiunt istis blanditiis, Non passus fuisset Deus ecclesiam suam errare. Atqui nos apostolis suc-

*) *Horat. Epp. I. 14, 43. Gallice legitur:*
Le boeuf voudra du cheval l'equippage,
Et le cheval du boeuf le labourage.

cessimus. Ergo quamvis multa sint apud nos vitia et corruptelae, tamen Deus manet nobiscum. Et quicunque non sentiunt nobiscum, sunt schismatici. Imo ut nullis rationibus nitamur, eorum tamen defectio non est ferenda. Maneamus igitur in nostro ordine, quia Dominus probat istam hierarchiam. Sic ergo papistae non tantum nugantur ad fallendos imperitos, sed etiam se ipsos obdurant contra Deum. Talis fuit excaecatio populi israelitici. Ideo propheta hic eos obiurgat, quod de nihilo laetentur: In non verbo, inquit, sic enim est: sed significat ipsos de nihilo gaudere, quia scilicet se involvant meris fallaciis, atque ita opponant inutiles suas blanditias et Deo et eius iudiciis. *Qui dicitis, annon in fortitudine nostra sustulimus nobis cornua?* Scimus cornua Hebraeis accipi pro excellentia, pro robore, pro altitudine, et quolibet praesidio. Perinde igitur valet loquutio haec ac si dixissent, annon satis et super muniti sumus nostra fortitudine? Certum quidem est non ita loquutos esse palam, sed propheta quoniam exercet iudicium spiritus sancti, penetrat in corda ipsorum, et excutit quod intus latet. Scimus enim hanc esse verbi efficaciam, quemadmodum docet apostolus quarto ad Hebraeos capite. Verbum enim resipit naturam ipsius Dei, a quo profectum est. Et quemadmodum Deus est scrutator cordium, ita etiam verbum penetrat usque ad medullas, usque ad intimos hominum sensus, discernit inter affectus et cogitationes. Notanda est igitur haec spiritualis iurisdictio, quum prophetae obiectant tam crassas blasphemias impiis: quia certum est non pronuntiasse haec verba, quibus propheta utitur. Sed tamen huc tendebat ipsorum superbia, *Quod scilicet cornua sumpsissent sibi in sua fortitudine.* Separati enim erant a Domino: interim volebant manere salvi in sua fortitudine: quid hoc sibi vult? se a Deo alienarunt: volunt tamen esse incolumes, et putant se esse extra omnem aleam. Unde hoc privilegium? nam certe debebant latere sub umbra Dei, si volebant salvi manere. Quum autem Deum procul a se abiecerint, et contempserint omnem ipsius doctrinam, imo sint manifesti eius hostes, unde ista salus quam sibi promittunt, nisi quia volunt a se ipsis habere suam fortitudinem? nunc ergo tenemus consilium prophetae. Obiurgat Israelitas quod falso et inani titulo contenti Deum secure spernerent, et tantum obtenderent speciem pietatis pro re ipsa, hoc tam crassum vitium in ipsis damnat. Et simul ostendit eos sibi cornua induere quibus Deum impetant, quia quum sint ab ipso separati, promittunt tamen sibi securum et felicem statum. Tandem sequitur,

14. *Certe, ecce tollo contra vos, domus Israel, dicit Iehova Deus exercituum, gentem, et coarctabunt vos ab introitu Hemath usque ad torrentem campestrem.*

Tandem sequitur denuntiatio, et haec est capitis clausula. Postquam ergo Deus serio detexit flagitia, quae tunc regnabant in populo israelitico, iterum inculcat illam vindictam, cuius paulo ante meminit: sed discrimen tantum est, quod Deus nunc designat genus poenae, quod sumpturus erat de Israelitis. Ecce Deus praecipiens, dixerat prius: deinde loquutus fuerat de clade: sed non expresserat unde ventura esset clades illa. Nunc ergo eam designat speciali modo. *Ecce*, inquit, *ego tollo super vos gentem domus Israel, quae vos arctabit ab introitu Hemath usque ad fluvium*, etc. Non dubium est quin loquatur hic propheta de Assyriis: et hyperbolice hic exprimit propheta quam horribile futurum sit bellum illud, quod ab Assyriis instabat: quia etiam si larga esset planities et regio (atque ut ampla et spatiosa erat, habebat multos exitus), tamen propheta ostendit fore ubique angustias, postquam Dominus gentem illam extulerit in altum. *Suscito* ergo *contra vos gentem.* Et rursus vocat Deum exercituum eadem ratione qua prius, nempe ut intelligant in arbitrio Dei esse omnes istos Assyrios, qui bellum moturi sunt simul atque signum illis dederit. *Dominus* ergo *tollet gentem, quae coarctabit vos.* In quo loco? Non hic agitur de angustis locis, sed de spatiosa regione, quae, sicut iam dictum est, habebat multos exitus. Postquam vero Dominus armaverit Assyrios contra vos, loca omnia spatiosa vertentur vobis in angustias: oritis ubique constricti, ita ut non pateat effugium mortis.

CAPUT VII.

1. *Sic ostendit mihi Dominus Iehovae, et ecce formans locustas principio adscensionis herbae* (hoc est, quum incipit herba adscendere: sed לֶקֶשׁ proprie significat secundam herbam, quam vocamus *Regain*), *et ecce herba post sectiones* (vel tonsuras, ut alii vertunt) *regis.* 2. *Et factum est dum perficeret ad comedendum* (hoc est, quum iam fere in totum absumpsisset herbam terrae), *tunc dixi, Adonai Iehova, parce obsecro: quis stabit* (vel quis restituet) *Iacob, quia parvus est.* 3. *Poenituit Iehovam super hoc, Non erit, dixit Iehova.*

Hoc capite ostendit Amos iam saepius Deum poenas distulisse, quas tamen decreverat inferre populo: et ita admonet Israelitas suae obstinationis, quod abusi fuerint hac Dei tolerantia, neque resipuerint longo temporis successu. Nam in hunc finem suspenderat Deus sua iudicia, ut sponte redirent in viam, quemadmodum solet allicere homines humanitate, si essent ipsi dociles. Quum ergo ca-

ruisset profectu illa patientia Dei, obiurgat Amos Israelitas. Quanquam aliud etiam fuit eius consilium. Scimus enim profanos homines, si quando illis parcat Deus, neque statim infligat poenas, quas meriti sunt, ridere, et sese obstupefacere in futurum tempus, ut nihil amplius metuant: praesertim si Dominus minatus illis fuerit, deinde non statim exsequatur suam vindictam, putant minas omnes esse mera terriculamenta: hinc ergo animos suos confirmant ad securitatem, et putant se impune Deo illudere. Quum ergo talis obstinatio esset inter Israelitas, propheta hic pluribus modis ostendit frustra eos gloriari, et ita secure contemnere Dei iudicium, quia si Dominus ad tempus illis pepercerit, non tamen procul absit ultima ultio. Haec summa est. Sed singula suo ordine tractanda erunt. Dicit *sibi ostensom fuisse visionem a Domino.* Haec autem visio fuit, quod *Deus ipse formabat locustas.* Quanquam יוצר alii putant esse nomen substantivum: vertunt בירית, id est, creationem. Alii exponunt examen, vel turmam. Sed illae interpretationes sunt violentae. Ego igitur non dubito quin Dominus formaverit ante oculos prophetae locustas quae vorarent omnes herbas. *Quum* ergo *inciperet herba adscendere*, inquit, nempe *post sectiones regis.* Hic etiam variant interpretes. Putant vocari tonsuras regis, quum rex oves suas tonderet. Alii hoc referunt ad feniseccium, et dicunt optimas herbas fuisse tunc sectas in usum regis, hoc est, ut inde pasceret equos suos et iumenta. Sed coniecturae istae nihil habent solidi. Ego igitur non dubito, quin regiam sectionem hic propheta vocet, postquam publico edicto coeperant secare sua prata. Est enim credibile tunc fuisse aliquam rationem: quemadmodum apud nos non sponte quilibet vindemias incipit, sed oportet esse certam aliquam legem, ita vocantur *sectiones regiae* quae publicae erant: sicuti etiam via regia vocatur publica. Sed interim existimo prophetam sub hac figura perstringere priores calamitates, quibus iam attenuatus fuerat populus. Superest ut referamus hoc vaticinium, vel hanc visionem ad proprium tempus. Non dubito, et videor etiam mihi colligere certis rationibus, prophetam hic conferre tempus quod praecesserat regnum Iarobeam filii Ioas cum ea prosperitate quae deinde secuta fuerat. Nam antequam regnaret Iarobeam secundus, partim regnum vastatum fuerat incursu hostili, partim vero, vel siccitate et aestu, vel frigoribus, vel pestilentia. Quum ergo miserrima tunc esset conditio populi, sicuti sacra historia recitat: ideo propheta dicit ostensas sibi fuisse locustas, quae vorabant quidquid erat herbarum, vel segetis. Neque enim tantum locustas dicit creatas fuisse, sed simul vorasse herbam ipsam, ut fere nihil esset residui: *Quum absolverent comedere herbam terrae*, inquit, *tunc dixi, Domine Iehova, etc.* Hoc igitur modo propheta ostendit iam tunc apparuisse certa signa irae Dei, et populum aliqua ex parte fuisse duriter afflictum, sed tamen Deum postea dedisse tempus poenitentiae. Haec igitur summa est primae visionis. Iam per locustas intelligo mediocre poenae genus. Vidimus alibi regionem fuisse tunc fere consumptam a locustis et bruchis et corruptelis similibus. Sed hoc loco metaphorice designat propheta hostiles incursus, qui non statim vastarunt totam terram, sed nocuerunt aliqua ex parte. Hoc quidem manifestum erat omnibus, sed pauci reputabant Dei iudicium, sicuti etiam conqueritur Dominus, obstinatos non respicere ad manum percutientis. Quanquam ergo videbant Israelitae terram suam consumi, non putabant Deum sibi esse infestum, sicuti profani homines non libenter se ipsos examinant, nec oculos attollunt in coelum, ubi Dominus eos castigat. Malunt enim quasi obstupescere in suis malis quam sibi proponere Dei iudicium, ut serio trahantur ad poenitentiam: hoc refugiunt naturaliter fere omnes: ideo propheta dicit hoc sibi specialiter fuisse ostensum. Ipsa igitur calamitas omnibus nota erat, et patebat ante vulgi oculos: sed solus propheta per visionem intelligit Deum hoc modo poenas exigere de peccatis populi. Quanquam visio praecipue huc spectabat ut intelligerent Israelitae retractam fuisse manum Dei quasi e medio cursu. Viderant hostes venientes, senserant multa incommoda: sed putabant vel fortuna, vel alia ratione hostes reversos esse alio. Non ergo putabant Deum sibi pepercisse: quod praecipuum erat. Hoc igitur prophetae in visione ostenditur, quod Deus ignoscat populo suo, quum tamen statuisset absumere totam terram. Et diserte exprimit prophcta placatum fuisse Deum sua intercessione et precibus. Unde clarius apparet quod nuper attigi, hic scilicet prophetam exprobrare incredulis, quod perverse ludant cum Deo: putabant enim fuisse lusorias minas, quas audierant ex ore Amos et aliorum. Unde hoc? quia scilicet Deus illis pepercerat: ostendit propheta unde hoc acciderit. Primum, inquit, Dominus statuerat vos perdere, sed adhuc exspectat vos: et ideo suspendit ultimam vindictam, ut ipsa dulcedine vos ad se alliciat, et hoc etiam factum est meis precibus. Quanquam enim putatis me vobis esse adversum, sicuti cogor quotidie vobis minari, et quasi praeco esse coelestis ad bellum denuntiandum: interea tamen vobis compatior, et cuperem vos esse salvos. Non est igitur quod putetis me odio impelli, vel crudelitate, dum asperius vos compello: facio hoc necessitate officii mei: sed interea moveor tamen vestra salute, et sum de ea sollicitus: et Dominus mihi testis est, et haec visio quam nunc produco in medium. Iam videmus servos Dei ita partitos fuisse et temperasse suos affectus, ut misericordia

non obstaret illis quominus severi essent quoties ita postulabat eorum vocatio: deinde ut ipsa etiam severitas non deleret humanitatis affectum ex eorum animis. Amos, quemadmodum iam vidimus, aspere invehebatur in populum, acriter reprehendebat vitia, et quotidie etiam citabat perditos illos homines ad Dei tribunal. Quum tam vehementer excandesceret contra vitia, quum etiam tam rigide minitaretur, videri posset oblitus fuisse omnis humanitatis. Atqui locus hic ostendit non exuisse tamen misericordiam, quamvis officio suo strenue satisfaceret: ideoque non flecteretur quum videret sibi negotium esse cum hominibus improbis et contumacibus. Rigidus ergo fuit, quia sic iubebat Deus, haec erat etiam eius vocatio: sed interim misertus est populi. Discant ergo omnes ecclesiae doctores induere istos duos affectus, ita ut vehementer excandescant quoties vident violari Dei cultum, quum vident pessum ire rectum ordinem, ut zelo Dei ardeant, et proferant istam severitatem, quae apparet in omnibus prophetis. Interea tamen condolescant miseris hominibus, quos vident ita ruere in suum exitium, et gemant pro eorum insania, et sese opponant Deo quantum in ipsis est: sic tamen ut ista humanitas non reddat eos ignavos vel dissolutos eo usque ut indulgeant hominum peccatis. Temperamentum enim illud tenendum est quod dixi, ut coram Deo supplices prodeant in medium, et petant veniam miseris ac perditis hominibus. Dum autem ad populum ipsum accedunt, ut induant novam personam, ut sint severi ac rigidi: meminerint a quo sint missi, et cum quibus mandatis, sciant se esse ministros Dei, qui mundi iudex est, et ideo non parcant populo. Hoc ergo nobis observandum est. Iam quod ad poenitentiae verbum spectat, sciamus, quemadmodum etiam alibi dictum fuit, Deum non mutare consilium, ut quod semel statuit retractet. Sciebat enim quid esset facturus antequam ostenderet hanc visionem Amos prophetae suo. Sed accommodat se ad modulum humani ingenii, dum mutationes istas proponit. Hoc ergo fuit aeternum Dei consilium, minitari populo, ostendere vindictae suae signa, et tamen vindictam in aliud tempus suspendere, quo magis inexcusabilis esset populi obstinatio. Sed interim quia hoc caruisset profectu, proponit aliam rationem, quod scilicet iam armatus sit ad exsequendam suam vindictam. Tunc autem non refert Deus quid apud se decreverit, sed quid meriti fuerint Israelitae, et quae illis poena vel merces debeatur. Quum ergo Deus incipit poenas exigere de peccatoribus, perinde est ac si vellet usque ad finem exsequi suam vindictam: iudicium tamen apud se statuit, sed illud absconditum est a nobis. Simul ergo atque sustulit digitum, debemus nobiscum reputare fieri eius clementia, si non in nihilum statim redigimur, ac si consilium mutaret, vel ac si manum suam retraheret. Haec igitur ratio tenenda est quum propheta dicit Deum creasse locustas, ut vorarent totam herbam, se vero suppliciter intercessisse, ut Deus modum statueret huic calamitati. Deinde adiungit, ductum fuisse ipsum Deum poenitentia, non quod fuerit aliqua mutatio affectus in Deo, sed quia repente et praeter spem Deus vindictam illam suspendit, quae tamen instabat. *Non erit* ergo. Quantum attinet ad membrum istud, *Propitius sis obsecro: Quis consurget Iacob*, vel quis eriget ipsum Iacob? Quia propheta non aliud remedium videt, nisi ut Dominus pro immensa sua bonitate populo ignoscat, ideo petit veniam. Sed interim ostendit se deprecari pro ecclesia. Domine, inquit, iam manus tua non persequitur extraneos homines, sed populum electum qui tibi peculiaris est. Nam sub nomine *Iacob* propheta foedus commendat quod Deus pepigerat cum Abraham et patriarchis, ac si diceret, Deus, erisne inexorabilis adversus populum quem elegisti et adoptasti, cuius tu es pater? Memineris non esse vel Babylonios, vel Aegyptios, vel Assyrios, sed esse regale sacerdotium, esse populum tuum sanctum ac peculiarem. Et nihil est quod Deum magis flectat ad misericordiam quam memoria gratuiti foederis: quemadmodum alibi vidimus. Deinde dicit, *Iacob esse parvum*. Non ergo profert in medium dignitatem Iacob, vel aliquam notam excellentiae: sed dicit esse parvum, quasi diceret, Domine, tu hic depromis potentiam tuam contra miseros homunciones, qui iam plus satis debilitati sunt. *Parvum* enim vocat, quia iam attritus esset multis cladibus. Et ideo dixi referri hoc ad tempus illud miserum, de quo loquitur sacra historia, quum dicit tam liberos quam captivos fuisse redactos ad extrema, antequam inciperet regnare Iarobeam secundus. Tunc enim Deus restituit populum suum: sed brevis fuit illa benedictio: statim post mortem regis Iarobeam mota est seditio, quae labefactavit totum regnum: occisus est filius eius Zacharias a Selum, ut satis notum est. *Quis* ergo *consurget Iacob?* Verbum יָקוּם transitive quidam accipiunt, Quis eriget? Alii autem putant neutrum esse verbum, Quis consurget Iacob? hoc est, quomodo consurget Iacob? ut מִי tantundem valeat ac qualis vel quomodo. Qualis ergo Iacob consurget? Sed hoc ad summam rei parum interest. Tantum ergo notare sufficiat, hic prophetam loqui de populi infirmitate, ut eius respectu Deus facilius ignoscat. Nunc sequitur:

4. *Sic ostendit mihi Dominus Iehova: et ecce vocans ad disceptandum in igne Dominus Iehova, et consumpsit* (aut voravit) *abyssum magnam et consumpta fuit possessio* (alii חֵלֶק vertunt partem agri: sed malo accipere de tota possessione). 5. *Et dixi, Adonai Iehova, Cessa obsecro: quis* (hoc est, quo-

modo) *consurget Iacob?* (vel quis attollet, ut prius dictum est) *quia parvus est.* 6. *Poenituit Iehovam super hoc, etiam hoc non erit, dicit Dominus Iehova.*

Hic ostendit propheta non semel Deum pepercisse populo suo, sed quum iterum instructus esset ad vindictam, ultro adhuc distulisse, ut si fieri posset populus sponte sese colligeret. Sed quia omnes erant insanabiles, haec etiam Dei tolerantia caruit suo profectu. Iam quod ad verba prophetae spectat, vidimus graviorem poenam notari sub ignis metaphora quam prius quum sermo habitus est de locustis. Diximus per locustas translatitie intelligi mediocrem poenam: hoc est, quae non adeo esset formidabilis primo intuitu. Etsi enim gravissimum malum est inedia et fames quam afferunt locustae, dum absumunt quidquid est fructuum, tamen interdum ignis plus horroris multo incutit. Ergo propheta per ignem ostendit excanduisse Deum, quia videbat populum obduruisse, nec iam posse corrigi vulgaribus remediis et solitis: et ita solet Dominus agere, quemadmodum passim denuntiat in scripturis. Initio tentat an possint homines sanari, et adhibet non gravissimas poenas, sed tolerabiles. Ubi autem cernit duritiem et contumaciam in ipsis peccatoribus, duplicat et triplicat poenas: imo in septuplum (quemadmodum loquitur apud Mosen) auget vindictas suas. Talis igitur fuit ratio, cuius nunc meminit Amos: quia initio creavit Deus locustas, deinde ignem accendit, qui consumpsit abyssum magnam, et voravit possessionem. Participium Cholem satis ostendit eos errare qui יוצר, de quo ante diximus, vertunt creationem. Nam respondet hoc Cholem cum יצר. Utroque ergo loco Dominus se autorem poenarum esse demonstrat, quae solent transferri in fortunam. Imaginantur enim homines aliunde proficisci mala quam a Deo. Oportuit igitur hoc diserte notari, quemadmodum propheta etiam facit quum dicit locustas a Deo fuisse creatas, et ignem ab eodem esse accensum. *Vocans* igitur *in igne ad disceptandum.* Non frustra hoc verbo רוב usus est propheta, quod tamen non expendunt interpretes. Obliquo enim taxat illam populi duritiem, quod Dominus non simpliciter iam castigaret delicta populi, sed cum hominibus pravis et pervicacibus contenderet, quemadmodum ubi non potest obtineri ulla aequitas, tunc litigandum est: sic etiam propheta nunc dicit, Deum venire instructum igne, ut disceptet cum tali pervicacia populi. Dicit abyssum magnam fuisse consumptam ab hoc igne. Hinc clarius patet quod attigi, nempe hic describi poenam atrociorem quam in visione prima. Locustae vorabant herbas duntaxat: sed ignis penetrat usque ad ultimas abyssos: non consumit neque deformat tantum superficiem terrae, sed radices etiam ipsas exurit: imo usque ad centrum terrae descendit, et consumit totam terram. Qui חלק partem vertunt, non satis attendunt ad prophetae consilium. Hinc enim colligit superficiem terrae fuisse vastatam, quia ne voragines quidem salvae fuerant ab incendio illo. Quum autem ignis pertingat usque ad terrae viscera, quomodo staret incolumis ipsa possessio, quae etiam obnoxia est caloribus solis? Videmus ut terra aestu exuratur quum sol est calidus media aestate. Iam tenemus prophetae consilium. Addit Deum secundo fuisse placatum. Semper nobis scopus ille spectandus est, quod scilicet profani homines existimant prophetas mentitos, ubi non statim exercet Deus vindictam quam denuntiarunt. Amos autem hic ex opposito admonet, si Deus differat poenas, non tamen ideo frustra minari, sed homines exspectare dum resipiscant: interea si pergant eius patientia abuti, ad extremum sensuros quam horribilis ultio maneat eos omnes qui ita pervertunt Dei bonitatem: hoc est, qui Deum non audiunt tam humaniter ad se vocantem. Haec est summa. Sequitur:

7. *Sic ostendit mihi: et ecce Dominus stabat* (stans) *super murum perpendiculi, et in manu eius perpendiculum.* 8. *Et dixit Iehova mihi, Quid tu vides Amos? et dixi, Perpendiculum. Tunc dixit Dominus, Ecce ego pono perpendiculum in medio populi mei Israel: non adiiciam amplius ut transeam ipsum.* 9. *Et destruentur excelsa Isaac, et evertentur* (excidentur) *sanctuaria Israel: et surgam super domum Iarobeam in gladio.*

Haec tertia visio melius nobis aperiet quid hactenus voluerit propheta, et quorsum direxerit suam doctrinam, nempe ut sciat populus sua contumacia hoc modo se esse adeptum, ut Deus sit implacabilis et desinat parcere, quemadmodum hactenus fecit. Haec summa est, si hactenus vos Deus sustinuit pro sua indulgentia, ne vobis promittite eundem semper fore erga vos. Exasperatus est enim vestra contumacia et pervicacia: quum videat vos esse obstinatos absque ullo modo, necesse est ut iam sumat de vobis ultimam vindictam. Nulla igitur iam vobis parata est remissio: sed quemadmodum estis incurabiles, ita Dominus a sua parte stabit constanter in rigore sui iudicii, neque unquam flectetur ad misericordiam. Varie tractant visionem hanc interpretes. Subtiliter enim philosophantur in voce *perpendiculi:* et tamen frigidae sunt fere omnes argutiae. Si vellem tractare plausibiliter hunc locum, dicerem perpendiculum esse legem Dei, quia constituerat ordinem in suo populo, qui instar perpendiculi esset. Omnia enim ad optimam regulam directa erant. Ita loquerer: sed tamen ego nolo hic frustra argutari: neque enim dubito quin hoc simpliciter voluerit Deus, hanc ultimam esse dimensionem: quia poenam sumpturus sit de populo

suo, et absque ulla remissione, vel absque ulla mora. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed ex contextu clarius hoc totum patebit. *Sic ostendit mihi: et ecce Dominus stabat super murum perpendiculi.* Vocat *murum perpendiculi*, qui erat compositus ad regulam, ac si diceret murum perpendicularem. Stabat ergo Deus super murum perpendiculatum. *Et perpendiculum*, inquit, *erat in manu eius.* Falsum igitur est quod quidam interpretes docent, abiectum fuisse perpendiculum a Deo, quia noluerit amplius praestare officium latomi in populo regendo: hoc nugatorium est, quia propheta hic aperte testatur perpendiculum fuisse in manu Dei. Iam pondere non caret quod sequitur. Interrogat enim Deus prophetam suum, *Quid tu vides Amos?* Verisimile est prophetam fuisse attonitum ut in re obscura. Quum crearentur locustae, et ex disceptatione ignis facilius poterat colligere quid vellet Deus. Visiones enim illae non admodum erant ambiguae: sed quum Deus stat super murum cum perpendiculo, hoc est aliquanto obscurius. Et probabile est obstupefactum fuisse prophetam, ut attentius audiret populus hanc visionem, quemadmodum ad res magis reconditas attendimus studia nostra. Frigide enim audimus quae putamus esse facilia cognitu. Sed ipsa obscuritas vel difficultas acuit nostra studia et sensus. Ego itaque non dubito quin Deus mentem prophetae ad tempus obstupefecerit, quo maior esset attentio populi. *Quid* igitur *tu vides Amos? Perpendiculum*, inquit. Sed interea non iudicat quaenam sit ratio huius perpendiculi, vel quis finis. Respondet ergo Deus: *Ecce ponam perpendiculum in medio populi mei:* hoc est, ego statuam hanc ultimam regulam, vel ultimam mensuram, *et non adiiciam amplius ut transeam ipsum.* Quia Deus transsilierat bis metas sui iudicii parcendo, nunc dicit finem ultimum adesse: ego, inquit, non ulterius progrediar ad ignoscendum: quemadmodum si murus componitur ad perpendiculum, ne minimo quidem digito pars una alteram excedet, sed erit aequabilitas ad ultimam metam, sic etiam haec erit ultima regula, haec erit vera dimensio et aequabilis: ego non transsiliam, inquit, amplius ipsum. Ego non dubito quin hic genuinus sit sensus prophetae. Nunc etiam tenemus quorsum spectaverint aliae duae visiones, ne se fallerent pravis blanditiis Israelitae, quia Deus facilis et propitius illis fuerat, ostendit non hoc ideo factum esse quod iusti essent: Deus enim coeperat iam exsequi sua iudicia contra ipsos, et poenae quibus affecti fuerant, erant optimae testes scelerum. Deus enim non frustra irascitur hominibus, praesertim electo populo. Quum ergo iam semel atque iterum percussi fuissent, ostendit propheta eos gravioribus poenis dignos fuisse: quod autem poenae fuerant mites et remissae, dicit factum fuisse Dei indulgentia, quod vellet ignoscere populo suo: sed iam adesse tempus quo amplius non vellet progredi ad ignoscendum, quia videbat sibi negotium esse cum desperata pervicacia. Illa summa est. Iam sequitur, *Et destruentur excelsa Isaac, et evertentur sanctuaria* (alii palatia vertunt) *Israel et assurgam super domum Iarobeam in gladio.* Hic propheta diserte pronuntiat frustra populum confidere suis templis et superstitionibus, quia his mediis potius accendat in se iram Dei: neque enim diserte minatur excelsis et templis, nisi quia, sicuti iam dixi, provocaverant Dei vindictam contra se Israelitae hoc modo: corruperant enim verum et legitimum Dei cultum. *Destruentur* ergo *excelsa Isaac.* Quaeritur cur potius hic nomen Isaac posuerit, quod tamen rarum est prophetis. Mutatio enim est in una litera duntaxat: nam ubique nomen Isaac scribitur per צ: hic autem scribitur per ש. Sed mutantur inter se ש et צ, ut satis notum est. Hoc quidem est extra controversiam, prophetam hic loqui de sancto viro Isaac: sed ratio mihi videtur esse exposita in promptu, quod scilicet praeposteri essent aemulatores patris sui Israelitae in superstitionibus. Scimus enim erecta fuisse templa ubi Isaac Deum coluerat, sicuti etiam Abraham pater eius et Iacob. Quum ergo gloriarentur exemplis sanctorum patrum Israelitae, ideo propheta hic refellit inanem illam et fallacem iactantiam. Nam qui per nomen Isaac intelligunt prophetam minari tam Idumaeis promiscue quam Israelitis, carent omni colore. Sed illa ratio quam nunc attuli satis firma est. Scimus enim fuisse Israelitis semper in ore exempla patrum: sicuti etiam Samaritana mulier dicebat Christo, Patres nostri adoraverunt in monte hoc. Sic etiam olim obtendere soliti fuerant Israelitae, sanctos Patriarchas coluisse Deum in illis locis: et in Beth-el visum fuisse Deum sancto Iacob: deinde in aliis locis etiam fuisse erecta altaria. Quum armati essent exemplis patrum, putabant esse instar clypei, quemadmodum hodie etiam papistae si quid audiunt fuisse factum a patribus, arripiunt statim: sed sunt inanes praetextus. Tales etiam erant Israelitae. Ideo dicit propheta, Ecce nihil proficitis isto fallaci praetextu, *destruentur* enim *excelsa Isaac:* hoc est, quae nunc teguntur honorifico titulo. Interea templa vel palatia Israel excidenter: et surgam contra domum Iarobeam in gladio. Colligimus ex hoc postremo membro, tunc res fuisse prosperas in Israel, quemadmodum alibi diximus. Nam Deus variis modis attriverat regnum illud ante Iarobeam: sed fuerant semper obstinati. Postea adhuc restituerat illos in aliquem ordinem: floruerunt enim res illius populi sub Iarobeam: recuperavit multas urbes, ampliavit limites regni sui, et tunc coepit populus luxuriari contra Deum in illa opulentia. Quoniam ergo sic videbat propheta abuti eos Dei bonitate, ideo denuntiat exitium ipsi Iarobeam: *Super domum*

ergo *Iarobeam insurgam in gladio*, inquit: hoc est, ego incipiam exsequi iudicium etiam contra sobolem ipsius regis, etsi parcam eius personae, posteri tamen eius non effugient manum meam.

10. *Et misit Amazias sacerdos Beth-el ad Iarobeam regem Israel, dicendo, Conspiravit contra te Amos in medio domus Israel: non poterit terra sustinere omnes eius sermones.* 11. *Quia sic dicit Amos, Gladio morietur Iarobeam, et Israel migrando migrabit e terra sua.* 12. *Et dixit Amazias ad Amos, Videns, vade, fuge* (tibi, est supervacuum) *in terram Iehudah: et comede illic panem, et illic propheta.* 13. *Et in Beth-el ne adiicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est, et domus regni est.*

Hic refert propheta qua machina tentaverit Satan labefactare eius animum, ne pergeret in officio prophetandi. Dicit Amaziam ab una parte misisse ad regem, qui eum impelleret ad aliquam saevitiam, quia scilicet fingebat regis negotium agi, quum Amos spargeret sermones plenos seditione et voces turbulentas, nisi rex mature obviam iret: deinde rursus idem ille Amazias dicebat prophetae nihil esse melius quam ut fugeret in terram Iehudah, ut illic tuto viveret, quoniam sibi accersiverat magnum discrimen quum ausus fuisset adversus regem prophetare. Apparet igitur Amaziam hunc fuisse hominem perfidum et astutum, sed non ita sanguinarium, ut palam auderet tentare aliquid gravius contra prophetae vitam. Nisi forte putarit hoc non posse fieri: et non tam mansuetudine quam quia res erat impossibilis, omisit consilium illud. Et hoc secundum probabile est ex contextu. Priore enim loco dicit propheta, *Amaziam misisse ad regem.* Ergo expertus est an posset acuere animum regis ad persequendum Amos. Forte non successit consilium illud, ideo aggressus est quod secundo loco refertur, hoc est, vocavit ad se prophetam, et conatus est illum terrere et eiicere metu ex terra Israel, ne scilicet amplius molestus esset illic. Sed primo loco notandum est quo affectu impulsus fuerit ipse Amazias, ut tantopere studuerit expellere quacunque ratione posset prophetam e regno Israel. Certe non est credibile fuisse inductum, quemadmodum prae se tulit apud regem, quia esset aliquod periculum seditionis: sed fuit hic honestus praetextus. Curavit igitur Amazias proprium commodum, sicuti hodie videmus cardinales et cornutos episcopos, qui principum aulas occupant, non proferre ingenue id quod habent in animo: vident enim non posse stare suam tyrannidem nisi aboleatur evangelium: vident doctrinam nostram minari frigus vel potius glaciem suis culinis, deinde vident se fore nullos in mundo, nisi nos oppresserint. Quid autem interea obtendunt? nempe doctrinam nostram non posse recipi quin totus orbis mutetur, quin pereat totus politicus ordo, quin reges spolientur sua potentia et dignitate: conciliant igitur sibi favorem his obliquis artibus. Tale fuit ingenium Amaziae, et tale est artificium in oppugnando propheta Amos. Dicit regi, *Ecce conspiravit in te.* קשר significat ligare, et per metaphoram accipitur pro conspirare. *Conspiravit* igitur *contra te Amos.* Quis autem loquitur? Amazias. Sed interea non negligit propheta titulum Amaziae. Dicit igitur, *Sacerdos erat Beth-el.* Potuit simpliciter dicere, Misit Amazias ad Iarobeam regem: sed in nomine sacerdotii propheta ostendit non pugnare Amaziam pro pace publica, quemadmodum fingebat: fuisse igitur istum praetextum fallacem, quia pugnabat pro sua Helena: hoc est, pugnabat pro sua culina, pro vita deinque quia sacerdotio fuisset cum ignominia privatus: deinde redactus fuisset ad inopiam et mendicitatem, nisi expulisset prophetam Amos. Quoniam ergo videbat sibi instare tale et tantum infortunium, nisi Amos eiiceretur, hoc consilio usus est, et prae se tulit aliam causam, ac misit ad regem dicendo, *Conspiravit Amos.* Exaggerat etiam crimen. *In medio domus Israel.* Hoc non fit, inquit, in aliquo angulo vel obscuro loco: sed palam iam personat haec doctrina in omnibus compitis: urbes totae ea implentur, deinque in sinu ipso regni et in gremio iam ignis ardet, et statim senties flagrare domum tuam, nisi mature remedium adhibeas, imo nisi aboleas. Videmus ergo nunc quomodo se gerat hic Amazias, et qua etiam ratione tam sedulo procuret apud regem, ne detur amplius libertas prophetae Amos. Quantum attinet ad sequentia, dicit *terram non posse amplius ferre eius sermones.* Hoc membrum recipit duos sensus probabiles: vel quod populus offensus turbulenta ista doctrina iam sponte oderit et detestetur prophetam Amos, quasi hominem seditiosum: quemadmodum etiam animantur istis consiliis reges hodie: Cur cessatis? nam subditi vestri nihil magis cupiunt quam exstinguere istam pestem: et quisque certatim vos adiuvabit: vos estis ignavi interim, et populus conqueritur de ista tarditate. Putant indignos esse principes qui potiantur imperio, quum ita sinant pessum ire veteres ritus et statuta sanctae matris ecclesiae. Sic ergo loquuntur illi. Ita etiam possemus accipere verba Amaziae, quod regem stimulaverit hoc artificio, quia populus paratus esset ad obsequium praestandum: vel, *non poterit terra ferre eius sermones:* id est, si pergat hic libere tumultuari, quemadmodum coepit, iam imminet interitus toti regno, quia multi eum sequentur: et ubi exorta fuerit manifesta factio, non poterit cohiberi sine magna difficultate. Festinandum ergo est ne praevaleat Amos: quia iam ultimum instat discrimen, quemadmodum etiam consultabant Pharisaei: Ne forte

veniant Romani, et tollant locum nostrum et gentem nostram: sic etiam potuit Amazias regem impellere hoc terrore iniecto, quod terra, hoc est, regio ipsa et incolae commoti essent sermonibus Amos, ideoque mature esse resistendum. Haec fuit legatio Amaziae ad regem. Iam subticet propheta noster quale fuerit responsum regis. Itaque credibile est vel regem non fuisse tantopere commotum, vel non ausum fuisse palam aggredi vitam Amos: quia iam obtinuerat forte aliquid autoritatis apud populum: quamvis etiam esset exosus, tamen reverebantur nomen ipsum et munus prophetae, vel rem ex composito inter duos sanae doctrinae hostes fuisse actam, sicuti gratificantur saepe regibus adulatores, dum se substituunt in eorum locum, et omnem invidiam sustinent. Quidquid sit, certe probabilis est ista coniectura, regem quievisse, quia non fuerit persuasus a sacerdote Amazia, vel quia timuit sibi a populo, vel quia religio animum eius compescuit, sicuti etiam interdum solent impii ad tempus continere se in aliqua moderatione: non quod tangantur serio Dei timore, vel quod cupiant verum eius cultum amplecti: vellent Deum e coelo detractum esse, vellent omnem pietatis notitiam abolitam: sed interea non audent effundere suam rabiem. Talis igitur metus potuit concutere animum Iarobeam ne tyrannice contra prophetam Amos saeviret. Nam si reputamus quorsum tendant verba Amaziae, certe voluit statim trahi ad capitale supplicium prophetam Amos. Conspiratio enim crimen est per se morte dignum: deinde motus potuit regem percellere, ut statim exstingueret sanctum prophetam. Speravit igitur Amazias plus quam adeptus est. Et hinc vulpina ista vafrities, quod prophetam accersat. Consilium enim dat ut se recipiat in terram Iehudah. Ergo quemadmodum initio dixi, verisimile est regem Iarobeam non fuisse commotum sicut speraverat sacerdos iste impius Beth-el. Initio fuit truculenta bestia, sed postquam non potuit palam grassari ad perdendum Amos, iam novam personam induit, incipit esse vulpes, quia nihil proficit sua leonina rabie. Sequitur ergo hoc secundum, *Et dixit Amazias ad Amos.* Ego praeterii membrum unum ex proximo versu. Dicit *Amos, Gladio morietur Iarobeam et Israel migrando migrabit e terra sua.* Duo sunt capita accusationis in summa. Quidam interpretes putant Amaziam perverse calumniatum fuisse verba prophetae Amos, quia non denuntiabat mortem regi Iarobeam, sed tantum eius populo et posteris. Ego autem in hoc non insisto. Fieri ergo potest ut non perverteret verba Amos ipse Amazias data opera, sed tantum vellet illi conflare invidiam apud regem. Morietur ergo Iarobeam gladio, vel eius posteri: deinde Israel migrando migrabit e terra sua. Hinc colligimus Amaziam non fuisse impulsum postrema duntaxat concione prophetae Amos, sed quod diu coxerat odium, tunc patefecisse. Non dubium igitur est, quin Amazias fuerit quasi in excubiis, et audierit quidquid docebat quotidie Amos, et tandem quum putaret rem esse maturam, misisse ad regem. Hac via tentata, quia nihil profecerat, iam venisse ad hoc secundum consilium de quo nunc nobis tractandum est. Dixit ergo Amazias ad Amos, nempe postquam prior ratio eum frustrata est, quia non obtinuerat apud regem Iarobeam quod speravit. Dixit ergo Amazias ad Amos, *Videns, vade, fuge in terram Iehudah.* Quum dicit Vado, significat liberum illi esse egressum, quasi diceret, cur sponte vis apud nos perire? Quanquam coniungi debent duo membra: dicit primo, Vade: postea, Fuge. Quum dicit Vade, sicuti iam notavi, admonet si velit posse exire, quia nemo praecludat exitum. Vade igitur, quia patet tibi iter. Sed quum addit, Fuge, significat non posse diu manere incolumem: nisi consulas vitae tuae, actum est. Ergo cito fuge a nobis, vel tu es perditus. Videmus ergo quam astute adoriatur Amazias isto prophetam Dei. Proponit enim liberam rationem vitae servandae: interea urget eum metu periculi, et ostendit non posse salvum manere, nisi statim aufugiat. Duae igitur rationes istae erant quasi robustae machinae ad labefactandum cor sancti prophetae. Postea adiungit, *Et comede illic panem*, hoc tertium est argumentum, quod liceat in patria vivere, et illic suppetant alimenta. Erat enim Amos, quemadmodum diximus, ex pastoribus Thecua. Ergo oriundus erat ex tribu Iehudah, et domicilium habebat in illo regno et cognatos suos: deinde Azarias etiam non erat impius, quamvis non esset ex perfectissimis, colebat tamen servos Dei, et reverebatur. Quum ergo dicit Amazias, Comede illic panem tuum, significat tutam esse stationem prophetis in regno Iehudah, et illos haberi in pretio tam apud regem quam apud populum, et illic posse vivere. Hoc tertium est argumentum. Iam sequitur quartum, Si mihi obiicias te esse prophetam, et tibi non licere, neque fas esse tacere, *Tu illic propheta:* tu scis audiri prophetas in regno Iehudah: fungaris igitur illic officio tuo, et vivas libere et sine metu. Tenemus ergo quatuor rationes, quibus conatus est persuadere Amazias prophetae Amos, ut relicto populo Israel concederet ad suos gentiles. Iam sequitur quinta ratio, *In Beth-el vero ne adiicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est et regia.* Hic conturbat prophetam Amazias alio praetextu, vel saltem tentat concutere eius animum, quod scilicet odiosum sit movere turbas in regno Israel: deinde quod etiam in hoc Deum offendat, quia scilicet Iarobeam sit rex divinitus creatus, et idem praeditus sit summa autoritate. Quum ergo rex potuerit instituere iure suos novos cultus, Amazias hic

disputat non esse in arbitrio cuiusquam convellere ritus illos, qui passim recepti erant: deinde comprobati etiam regio edicto: sed debere recipi sine controversia. Tenemus ergo totam summam. Iam notandum est hoc loco, cavendum nobis esse non tantum a vi aperta et crudelitate hostium, sed etiam ab insidiis. Nam sicuti Satan est homicida, et fuit ab initio, ita etiam est pater mendacii. Quisquis ergo volet strenue et constanter impendere operam suam Deo et ecclesiae, comparet se ad utrumque certamen, ut scilicet resistat contra omnes metus et contra occultas insidias. Videmus quosdam non adeo esse timidos, etiamsi mors centies denuntiata fuerit: sed interea non satis sunt cauti, ubi astute hostes se ipsos insinuant. Ergo non frustra dixi, servos Dei opus habere utroque munimento, ut scilicet instructi sint contra metum mortis, ut maneant intrepidi, etiamsi moriendum sit, et debeant iugulum praebere, ut pergant in officio et obsignent etiam doctrinam suam proprio sanguine, quoties opus fuerit. Ab altera autem parte, ut sint prudentes. Nam saepo blanditiis eos aggrediuntur veritatis inimici. Et experientia nostrorum temporum hoc satis docet. Ego scio plus periculi fuisse semper in hac parte, quum hostes terrere volebant, et obiiciebant, Quid vultis vobis? Ecce necesse erit tandem confici totum orbem multis cladibus. Quid aliud quaeritis, nisi ut religio ubique vigeat? ut in pretio sint bonae literae? ut pax ubique floreat? Atqui videmus instare bellum atrocissimum: si semel exortum fuerit, omnia erunt plena cladibus, sequetur immanis barbaries et crudelitas, peribit etiam religio: hoc proficitis vestra pertinacia. Nobis hoc saepe dictum est. Ergo quum legimus hunc locum, debemus attendere quibus artibus studuerit Satan labefactare conatus piorum, et constantiam servorum Dei. Quantum ad primum argumentum spectat, non opus est diutius insistere: quisque enim per se iam colligere potest, quorsum omnes istae insidiae tendant. Dicit prime: *Videns, vade.* Hic honorifice Amazias appellat Amos: non vocat probroso aut exsulem, aut seditiosum, aut indoctum hominem, aut bubulcum, aut indignum suo munere. Non igitur quidquam tale profert, sed appellat Videntem: concedit honorificum titulum prophetae. Hoc enim significat חזה. Fateor te esse prophetam Dei: potest fieri, ut sis propheta: sed non es noster. *Videns* ergo vade. Videmus igitur, ut intactum relinquat honorem prophetae, quo scilicet facilius se insinuet, ne statim oriatur inter eos controversia, et fervoat certamen. Omittit igitur omnes contentiones. Iam tamen potest quaeri ex ipso, cur esset caecus? Nam officium sacerdotis erat vigilare: et prophetae sic erant coniuncti sacerdotibus, ut Deus tacite illis obiiceret suam ignaviam et socordiam, quum substitueret prophetas in eorum locum. Quorsum enim sacerdotes instituti sunt? Nempe ut essent angeli Domini exercituum, quemadmodum dicitur apud Malachiam (2, 7), Populus requiret ab ore sacerdotis legem meam, quia angelus est Domini exercituum. Debuit ergo Amazias specialiter ipse etiam fungi prophetae officio, quia sacerdos erat. Fuit quidam sacerdos adulterinus, fateor: sed quum obtenderet titulum illum honorificum, debuit saltem praestare suas partes: hoc non fecit, et concedit illum titulum prophetae: quemadmodum nunc cornuti episcopi in concedendis titulis sunt satis liberales: Domine doctor, vos quidem potestis multa videre, intelligere: sed tamen interea debetis consulere paci publicae. Vocabunt dominos doctores qui nullo publico munere sunt praediti: sed coguntur tamen subire alienas partes, quia vident istos cornutos episcopos esse canes mutos. Sic etiam egit Amazias cum propheta Amos. Nam contentus erat suo splendore et magna pompa, deinde suis opibus: ipse laute vivebat, fruebatur opima praeda, et superstitiones bene calefaciebant eius culinam. Facile ergo relinquebat titulum prophetae aliis. Interea sibi blandiebatur in suo sacerdotio. Iam quantum ad secundum attinet, in eo acrior fuit punctio: *Fuge*, inquit. Quum diceret Vade, quemadmodum dixi, tentabat animum prophetae, quod posset consulere vitae suae absque ullo periculo, quia liber erat illi exitus. Nunc autem urget eum, et exstimulat proposito discrimine, Vide, si diu hic subsistas apud nos, non poteris salvus manere. *Fuge* igitur. Per fugam significat, etiamsi velit propheta manere, hoc tamen illi esse necessarium. Ergo hoc secundum argumentum ductum est a necessitate, quia non licitum esset ferre amplius prophetam, si pergeret in libero cursu sui officii. *Fuge* ergo *in terram Iehudah, et illic comede panem.* Quantum ad hanc tertiam rationem spectat, ostendit prophetam Amos fore nimis pertinacem, et addictum suae sententiae, nisi malit degere tutus et quietus in patria quam periclitari in alieno solo. Vade ergo. Quo eum ablegat? In patriam. Quid? tu es hic homo exterus, et tu vides te esse odiosum. Cur ergo non potius revorteris in patriam tuam, ubi colitur tua religio? Neque enim tunc alloquutus est Amazias prophetam Amos, quemadmodum hodie faciunt multi profani homines, non tam Epicurei quam porci et impuri canes, quum nobis obiiciunt, Redeas in patriam tuam: cur ad nos venisti? Ablegant nos, quum sciant tamen non illic esse nobis tutum locum. Sed tunc vigebat pura religio in terra Iehudah. Dicit ergo Amazias, Cur non agis cum tuis contorraneis? nam multi illic essent qui tibi suppeditarent alimenta: rex ipse tibi amicus erit, et totus populus etiam libenter te iuvabit. Quantum attinet ad quartum argumentum, videmus quam callidus sit sophista diabolus, *Illic propheta.* Quis loquitur? Amazias, qui pessime

oderat templum Ierosolymitanum, libenter suis manibus supposuisset ignem, libenter iugulasset omnes pios sacerdotes: et tamen permittit liberum ius prophetandi sancto Amos: quia scilicet non potest palam statim abrumpere cursum, quem tenuerat sanctus propheta: ideo eum procul ablegat. Videmus ergo Satanam variis modis et artibus tentare servos Dei, et habere miras ambages et flexuosas, et interdum se transfigurare in angelum lucis, quemadmodum dicit Paulus. Et hoc loco habemus insigne huius rei exemplum. Nonne Amazias iste est angelus lucis, quum dat consilium prophetae Amos, ut in patria libere serviat Deo, et illic prophetet, habeat os apertum, asserat cultum Dei et puram religionem? modo ne in terra Israel. Ergo in hoc capite notanda est, quemadmodum iam dixi, Satanae vafrities. Nunc quod attinet ad quintum argumentum, in eo praecipue insistere convenit. *In Beth-el*, inquit, *ne adiicias amplius prophetare, quia sanctuarium regis est, et domus regni est.* Hic tantum ostendit Amazias quid cupiat, nempe retinere possessionem cui sacerdotii: quod fieri non poterat nisi propheta expulso. Neque enim certare poterat rationibus. Iam ergo per absentiam prophetae suis commodis consuluit. Ergo utcunque proximo versu induerit varias personas, et se ipsum multis integumentis occultaverit: nunc tamen simia apparet simia, ut loquuntur. Ostendit igitur Amazias quorsum spectaverit, nempe ut quietus maneret in sua tyrannide, et Amos non esset amplius molestus, vel receptas superstitiones convelleret. Quum enim esset sacerdos Amazias, non poterat Amos officio suo perfungi, quin quotidie clamaret contra templum Beth-el. Erat enim lupanar: quia illic spoliabatur Deus suo honore. Deinde scimus ubique superstitiones conferri scortationibus. Nunc ergo prodit Amazias perversum suum animum, *In Beth-el ne prophetes:* tantum retinet sibi quietum suum statum, et non vult illic verbum Dei resonare. Optasset quidem, quemadmodum iam dixi, ubique exstinguere lucem doctrinae coelestis: sed quia non poterat, vult saltem manere in sede sua absque ulla controversia: quemadmodum etiam vidimus nostro tempore papam agere, et cornutos episcopos. Insaniebant quum audirent multas urbes et quosdam principes tumultuari in Germania, et discedere ab obsequio: sed quia non poterant vi superare, Sinamus illos barbaros: quid? Antehac plus inde mali provenit quam commodi: fuit sterilis et arida regio, modo Hispania, Gallia et Italia salvae maneant, satis est nobis. Nam plus forte perdidimus in Germania quam reportavimus lucri. Ergo fruantur sua libertate, vel potius licentia, aliquando sub dominium nostrum redibunt. Interea ne simus tantopere anxii. Sed ne penetret haec contagio in Galliam, quia unum brachium nobis abscissum esset: neque tangatur Hispania, nec Italia: hoc esset petere iugulum. Talis ergo fuit Amazias iste, quemadmodum satis apparet. Ne igitur prophetes in Beth-el. Et astute loquitur quum dicit, *Ne amplius adiicias prophetare:* perinde enim est ac si veniam daret: Ecce, si hactenus regem offenderis, et publicum statum populi, tamen ego non agam tecum summo iure: omnia tibi condono: sepultum maneat quidquid peccasti, modo *ne adiicias in posterum.* Videmus ergo pondus esse in hoc verbo, quum dicit, Ne pergas, vel ne adiicias: quasi diceret in praeteritum se non inquirere, nec velle trahere in causam Amos, quia iam fuisset seditiosus: modo abstineat in posterum, contentus est Amazias, quemadmodum ex verbis colligimus. *Ne* ergo *amplius prophetes.* Quare? Quia *sanctuarium est regis:* Hoc est unum. Hic regis autoritate vult probare Amazias cultus receptos in Beth-el esse legitimos. Quare? Rex ita statuit. Ne cui ergo liceat verbum contra facere: rex hoc iure potest. Est enim sacrosancta eius maiestas. Videmus quorsum hoc spectabat. Et hodie quam multi sunt in papatu, qui regibus accumulant quidquid possunt iuris et potestatis, ita ut ne qua fiat disceptatio de religione: sed potestas haec sit penes regem unum, ut statuat pro suo arbitrio quidquid voluerit, et sine controversia hoc fixum maneat. Qui initio tantopere extulerunt Henricum regem Angliae, certe fuerunt inconsiderati homines, dederunt illi summam rerum omnium potestatem: et hoc me semper graviter vulneravit. Erant enim blasphemi quum vocarent ipsum summum caput ecclesiae sub Christo. Hoc certe fuit nimium. Sed tamen sepultum hoc maneat, quia peccarunt inconsiderato zelo. Sed ubi impostor ille qui postea fuit cancellarius huius Proserpinae, quae hodie illic superat omnes diabolos: ille quum esset Ratisponae non pugnabat rationibus (loquor de hoc postremo cancellario, qui episcopus fuit Vintoniensis), sed quemadmodum iam coepi dicere, non multum curabat scripturae testimonia: sed dicebat fuisse in arbitrio regis statuta abrogare, et ritus novos instituere. Si de ieiunio agitur, illic regem posse populo indicere, et iubere ut hoc vel illo die vescatur populus carnibus, licere etiam regi prohibere sacerdotes a coniugio: licere etiam regi interdicere populo usum calicis in coena: licere regi statuere hoc vel illud in regno suo. Quare? Potestas enim summa est penes regem. Tale fuit commentum huius Amaziae de quo nunc propheta loquitur. Sanctuarium est regis. Nam addit postea secundum nomen, *est domus regni.* Ponderanda sunt haec verba Amaziae. Dicit primo *esse sanctuarium regis*, deinde *esse domum regni.* Tribuit ergo regi duplex officium, quod scilicet in eius arbitrio sit flectere quocunque volet religionem: deinde quod Amos perturbet publicam pacem, et ita iniuriam

faciat regi, quia eius imperio derogat. Quantum attinet ad prius membrum certum quidem est, reges si fungantur suo officio esse et patronos religionis, et nutritios ecclesiae, quemadmodum Iesaias ipsos vocat (49, 23). Hoc ergo summopere requiritur a regibus, ut gladio, quo praediti sunt, utantur ad cultum Dei asserendum. Sed interea sunt homines inconsiderati, qui faciunt illos nimis spirituales. Et hoc vitium passim regnat in Germania. In his etiam regionibus nimium grassatur. Et nunc sentimus quales fructus nascantur ex illa radice, quod scilicet principes, et quicunque potiuntur imperio, putant se ita spirituales esse, ut nullum sit amplius ecclesiasticum regimen. Et hoc sacrilegium apud nos grassatur, quia non possunt metiri suum officium certis et legitimis finibus: sed non putant se posse regnare, nisi aboleant omnem ecclesiae autoritatem, et sint summi iudices tam in doctrina quam in toto spirituali regimine. Diabolus ergo suggessit hoc consilium Amaziae tunc, quod scilicet rex templum illic instituerat. Quoniam ergo hoc est *sanctuarium regis*, non licet privato homini, non licet etiam cuiquam intercedere quominus valeat religio, quae semel probata est, et placuit regi. Principes autem ipsi audiunt dulcem cantilenam, ubi impostores ipsis abutuntur, et nihil magis cupiunt quam sibi tribui omnia sine ullo discrimine et delectu. Libenter ergo se miscent: et initio prae se ferunt aliquem zelum: sed mera ambitio ipsos impellit, ut tam sollicite ad se rapiant omnia. Tenendum est igitur temperamentum, quia hic morbus semper in principibus regnavit, ut vellent inflectere religionem pro suo arbitrio ac libidine, et interea etiam pro suis commodis. Spectant enim quid sibi sit utile, quia non aguntur spiritu Dei ut plurimum, sed impellit eos sua ambitio. Quum ergo videmus iam tunc clandestinis istis artibus Satanam certasse contra Dei prophetas, hodie dolendae sunt nobis nostrae vices et deplorandae. Sed quisquis volet se gerere ut decet, caveat ab hoc vitio. Iam sequitur, *Et domus regni est.* Hic non pugnat amplius Amazias pro iure regio, quantum attinet ad spiritualem potestatem. Bene, etiamsi rex non debuerit instituere novos cultus, tamen tu peccas contra publicam pacem. Hodie maior pars principum nihil aliud satagit nisi ut potiantur sua quiete. Semper praefantur satis animose se usque ad mortem fore vindices primae confessionis: sed interea quosnam accersunt sibi doctores? qui scilicet crucem fugiunt atque ut gratificentur papistis, vel saltem eos habeant paulo mitiores, sese flectunt ad eorum vota. Sicuti videmus hodie his flabellis accendi quorundam principum animos, ut sacramentariis non parcant: nec sustineant in disceptationem vocari quod crasse non minus quam stulte et perverse asserunt de corporis Christi praesentia, vel inclusione sub pane. Si ostendamus nos pugnare contra illos, et nobis esse divortium cum ipsis, imo nos fore ipsis capitales inimicos, iam hoc conveniet nobis cum papistis: iam erit aliquis accessus ad illos, saltem desinet tantus furor, mitescent papistae: non erunt amplius nobis tam infesti: postea obtinebimus mediam aliquam rationem. Sic hodie res aguntur in mundo, et nihil utilius est quam conferre statum nostri temporis cum hoc exemplo prophetae, ut scilicet iisdem armis, quibus ille pugnavit, nos etiam pergamus in officio: et non moveamur istis diabolicis artibus, quia nullos habemus hostes magis infestos et professos quam domesticos istos proditores. Ergo *domus regis est.* Iam agit de brachio saeculari, quemadmodum dicunt, et ostendit etiamsi religio centies debeat perire, tamen habendum esse respectum ne convellat Amos regnum Iarobeam et statum ipsius populi. Iam sequitur:

14. *Et respondit Amos, et dixit ad Amaziam, Non sum propheta ego, neque ego sum filius prophetae, quia pecuarius sum ego, et colligens* (vel quaerens) *sicomoros.* 15. *Et sustulit me Iehova a tergo ovium* (quum sequerer oves meas, de post oves ad verbum), *et dixit mihi Iehova, Vade propheta ad populum meum Israel.*

Initio excusat propheta Amos sibi non esse integrum obedire consilio Amaziae: quia non liceret abiicere vocationem sibi iniunctam. Quum ergo missus esset a Deo, ostendit se obstringi hac necessitate, ut prophetet etiam in terra Israel. Ac primo quidem dicit modeste *se non esse prophetam, nec filium prophetae.* Quorsum hoc? An ut se contemptibilem reddat? Minime: et tamen hoc verba in speciem prae se ferunt. Sed plus sibi conciliat autoritatis a vocatione extraordinaria quam si a puero fuisset educatus in scholis propheticis. Ostendit ergo se miraculo esse prophetam, et non humano vel solito more iniunctum sibi fuisse hoc munus, sed quasi violenter adductum fuisse, ut iam non possit abiicere officium docendi, nisi velit palam excutere iugum a Deo sibi impositum. Notandus est ergo hic finis Amos. *Ego non sum propheta, nec filius prophetae.* Si simpliciter diceret se non esse prophetam, posset argui temeritatis: quid? nemo sibi usurpat honorem in ecclesia Dei: requiritur vocatio: etiamsi angelus e coelo descendat, tamen non debet pervertere ordinem publicum, quia debent omnia geri decenter et cum ordine legitimo in ecclesia, quemadmodum Paulus admonet. Deus enim pacis nobis praesidet. Ergo si praecise negasset Amos se esse prophetam, poterat hoc modo ab officio docendi depelli, quia caruisset vocatione. Sed intelligit se non fuisse prophetam qui a puero institutus fuerit in lege Dei, ut posset scripturae

esse interpres. Eodem etiam modo dicit se non esse filium prophetae: scimus enim tunc fuisse prophetarum collegia: et hoc satis notum est ex sacris historiis. Quum ergo collegia illa in hunc finem instituta essent, ut seminarium aliquod semper maneret in ecclesia Dei, ne destitueretur bonis et probis doctoribus, Amos dicit se non esse ex illorum ordine. Fatetur ergo ingenue se esse hominem illiteratum: sed hoc, quemadmodum iam dixi, plus illi autoritatis conciliat, quod Dominus quasi violenta manu arreptum voluerit illum praeficere populo docendo: Ecce tu eris mihi propheta et quanquam non sis edoctus a puero ad hoc munus, ego tamen repente formabo te prophetam. Quemadmodum maius fuit miraculum, quod Christus elegit apostolos rudes homines et idiotas, quam si ab initio sibi Paulum sumpsisset, atque alios similes, qui erant legis periti. Si ergo tales initio creasset discipulos Christus, minus fuisset in illis autoritatis. Sed quum formaverit suo spiritu qui prius erant indocti, inde apparuit fuisse divinitus excitatos. Et huc etiam pertinet verbum, quo utitur propheta, quum dicit, *Sustulit me.* Significat enim extraordinariam fuisse suam vocationem, quemadmodum diximus. Reliqua differemus in crastinum.

16. *Et nunc audi verbum Iehovae tu, qui dicis, Ne prophetes super Israel, et ne stilles* (vel loquaris), *super domus Isaac.* 17. *Propterea sic dicit Iehova, Uxor tua in urbe prostituetur, et filii tui et filiae tuae gladio cadent, et terra tua funiculo dividetur, et tu in terra polluta morieris: et Israel migrando migrabit e terra sua* (ad verbum est, de super terram suam).

Postquam ostendit Amos obediendum esse Deo, qui iniunxerat munus docendi, iam convertit sermonem ad Amaziam: et ostendit quid proficiat sua contumacia quum auderet prohibere ne propheta, qui legatus est Dei coelestis, proferat quod habet in mandatis. Quoniam ergo eo temeritatis, vel potius vesaniae progressus erat Amazias, iam aggreditur ipsum Amos, ac dicit. *Tu nunc audi verbum Domini.* Opponit hic dictum, vel decretum ipsius Dei prohibitioni Amaziae. Vetuerat enim ille impius sacerdos, ne amplius servus Dei verba faceret in terra Israel: Quisnam es? Tu quidem sic loqueris, sed Deus interea habebit suas vices. Interim ostendit discrimen inter sermonem Amaziae et verbum Dei. Conatus quidem fuerat impostor iste incutere terrorem sancto viro, ut ab officio suo desisteret: sed hoc fuit irritum. Amos autem ostendit sermonem Dei non carere sua exsequutione: Sive taceam, inquit, sive loquar, tamen haec vindicta tibi impendet. Sed interim coniungit vindictam Dei cum sua doctrina. Nam hoc etiam necesse fuit, ut sciret impius sacerdos se nihil aliud adeptum esse omnia tentando quam quod duplicaverat vindictam Dei. Pondus ergo subest in his verbis quum dicit, *Nunc audi sermonem Iehovae, tu qui dicis ne prophetes.* Dignus quidem erat Amazias quem Deus centies perderet cum tota sua sobole: sed significat Amos magis accensam fuisse iram Dei isto furore, quod scilicet Amazias ausus fuerat iniicere fraenum Deo, et cohibere spiritum eius ne libere coargueret peccata totius populi. Quoniam ergo eo usque proruperat, ostendit Amos iam merito daturum poenas suae temeritatis, imo furiosae et sacrilegae illius audaciae, quod scilicet se Deo opponeret ac vellet etiam auferre illi summum imperium: quia nihil magis Deo proprium est quam mundum iudicare. Id autem facit per sermonem suum et prophetas. Quum ergo conatus esset Amazias spoliare Deum iure suo et imperio, iam ostendit propheta hinc auctam esse vindictam. *Tu ergo, qui dicis, ne prophetes super Israel, et ne loquaris, audi sermonem Domini.* Insignis est hic locus, ex quo colligimus nihil satius nobis esse, quoties Deus nos obiurgat, quam descendere in nostras conscientias, et subire sententiam, quam ipse profert ore suo, et suppliciter deprecari veniam, simul ac nos damnavit. Nam si erimus refractarii, Deus non desinet loqui: etiamsi centies vetuerimus. Nobis ergo invitis perget ipse. Caeterum, nos poterimus vomere multas blasphemias: sed quid obstreperae nostrae voces efficient? Dominus interea loquetur efficaciter, hoc est, non sparget minas in aerem, sed complebit re ipsa quidquid ore suo protulerit: quemadmodum etiam hac ratione Paulus (Eph. 6, 17) comparat doctrinam coelestem gladio, quia parata sit vindicta contemptoribus. Hoc ergo notandum est in verbis prophetae, ubi profani homines conati fuerint repellere a se omnem doctrinam, et omnes minas, tamen nihil consequi sua pervicacia: quoniam Dominus utetur iure suo. Deinde adiunget verbo suo paratam exsequutionem, ut loquuntur. Tu ergo qui dicis, ne prophetes, audi verbum Domini: hoc est, etiamsi crepare debeas, Deus tamen non impedietur istis tuis edictis: sed semper manebit integer in suo imperio. Et usus est verbo loquendi, quemadmodum iam attigimus, ut ostenderet doctrinam hanc, cum qua certant impii, coniunctam esse cum Dei virtute. Posset quidem Deus perdere omnes incredulos silentio, hoc est, etiamsi nullam vocem proferret: sed vult hunc honorem tribuere verbo suo, ut intelligant impii se frustra contendere dum rabiem suam evomunt contra eius sermonem, quia experientur tandem in illo sermone inclusum esse suum exitium. Iam quum dicit, *Ne prophetes contra Israel, et ne loquaris contra domum Isaac,* ex his verbis iterum colligere licet nomen Isaac hic per concessionem a propheta exprimi, quia scilicet tunc populus Israel

obtendere solebat exemplum sancti patriarchae: sicuti superstitiosi homines, posthabita lege Dei et communi regula, semper ad exempla sanctorum declinant, et hoc faciunt absque iudicio: imo ut sunt praeposteri, si quid vitiose factum est a patribus, statim arripiunt. Deinde si quid est singulare, quod Deus in patribus probaverit, nolit autem trahi in consequentiam, ut vulgo dicunt, superstitiosi homines putant sibi optimam esse caussam, ubi talem clypeum obiiciunt Deo. Quoniam ergo tunc Israelitae in ore habebant nomen patris Isaac, quum perperam Deum colerent in Beth-el, et aliis locis, contra legis praescriptum: ideo propheta Amos consulto hic repetit nomen Isaac, μιμητικῶς forte exprimens quod dictum fuerat ab ipso Amazia. Iam sequitur denuntiatio, *Propterea sic dicit Iehova.* Istud לכן ostendit Amaziam non ideo tantum poenas dedisse, quia corruperat cultum Dei, quia deceperat populum suis imposturis, quia etiam quaestum fecerat pietatis obtentu, sed quia tandem pervicaciter ausus est opponere se Dei imperio, et prophetam vel clandestinis insidiis, vel aperta vi deiicere ex officio suo. Quoniam ergo hoc tentavit, ideo nunc Amos denuntiat illum daturum poenas. Videmus ergo duplicari exitium ubi duram et ferream cervicem opponimus Deo, qui vult nos esse flexibiles, et dum nos obiurgat, saltem exigit a nobis hanc modestiam, ut fateamur nos peccasse. Si autem volumus tergiversari, vel etiamsi ultra progredimur, tandem sequetur hic exitus, nempe ut Deus sumat duplicem vindictam de nostra obstinatione. *Propterea* ergo *dicit Iehova.* Atque utinam hoc penitus insculptum esset hominum cordibus! neque enim tanta hodie in mundo rebellio regnaret. Sed videmus quid audeant homines. Simul enim atque Dominus asperius illos castigat obstrepunt: deinde, si polleant aliqua autoritate, contendunt omnes nervos, ut auferant Deo suam iurisdictionem, et libertatem eius servis. Interea quum videmus ita excaecatos esse impios, ut non sentiant vindictam sibi instare, qualem hic propheta denuntiat, eamque exhorreant, tamen nostrum est expendere quid hic denuntiet propheta, nempe quemadmodum iam saepius dixi, praefractos homines hoc tantum consequi sua obstinatione, ut magis ac magis accendant Dei furorem. Quod ad speciem poenae spectat, dicit, *Uxor tua in urbe scortabitur* (ad verbum:) sed non loquitur hic propheta de voluntaria scortatione. Significat igitur Amaziam non posse effugere vindictam hanc, quin uxor eius fiat prostibulum, ubi scilicet hostes occupaverint terram Israel. Scimus enim hoc fuisse vulgare, ut victores abuterentur mulieribus: quemadmodum utinam hodie mos ille abolitus esset. Caeterum, illud fuit licitum eo saeculo, ut quisquis erat victor, raperet sibi tam alienam uxorem quam filiam. Haec ratio est igitur cur dicat propheta, *Uxor tua prostibulum erit.* Sed dicit In urbe, quod longe fuit acerbius quam si Amaziae uxor procul abducta esset, deinde passa istud opprobrium in regione ignota: hoc minus vulnerasset animum Amaziae, si potiti fuissent hostes uxore eius, et incognitum fuisset hoc dedecus propter locorum distantiam. Ubi autem in publico, in oculis omnium uxor trahitur ad hoc flagitium et turpitudinem, hoc multo durius est, et plus etiam affert doloris. Videmus ergo hac circumstantia loci augeri poenae gravitatem, quum dicit propheta, Uxor tua in urbe tua prostituetur. Iam *filii tui et filiae tuae gladio cadent.* Haec est secunda poena, quum denuntiat tam filios quam filias impii sacerdotis iugulatum iri ab hostibus. Potuit quidem fieri, ut alii etiam ex plebeiis subierint eadem incommoda: sed non dubium est, quin Deus ultus fuerit contumaciam, et furorem Amaziae, qui ausus fuerat se opponere tam sanctis monitionibus quam minis. Iam addit etiam, *Terra tua dividetur funiculo.* Hac particula significat nullos fore qui succedant in locum Amaziae, sed hostibus fore praedam quidquid agrorum possederat. Terra igitur tua dividetur funiculo. Quanquam fieri potest, ut loquatur hic generaliter Amos de terra Israel: et hoc mihi est probabilius. Fateor quidem neque ab ipso Amazia, neque ab aliis sacerdotibus legem Dei fuisse servatam: sed scimus tamen fuisse aliquid affine inter legitimum sacerdotium et istud adulterium, quod introduxerat prior Iarobeam. Ego igitur coniicio Amaziam caruisse possessionibus, nisi quod licebat hortos habere, et prata etiam pascendis pecoribus: sed agros non colebant. Libenter ergo extendo ad totum populum quod dicitur de terra unius hominis. Et hanc sententiam confirmat quod continuo post sequitur, *Tu vero morieris super terram pollutam.* Terram Amaziae vocavit in qua habitavit ipse cum reliquo populo: terram vero pollutam vocat, in quam eiiciendus est una cum reliquis omnibus. Si quis excipiat hanc vindictam non competere in unum hominem, solutio est facilis, quod Deus volit notam specialem insculptam esse communi vindictae, ut agnosceret Amazias se quasi accelerasse Dei iudicium, quod tamen in animo erat repellere, quum ablegaret prophetam Amos in terram Iehudah, sicuti visum fuit. Tandem sequitur, *Israel migrando migrabit e terra sua.* Hic videmus prophetam non minari privatim vel personae Amaziae, vel uxori, vel filiis eius, sed sermonem extendere ad totum populum. Interea tamen manet firma illa ratio, quod Dominus ulcisci velit pervicaciam impii hominis, dum ita vindictam suam exsequitur contra totum populum. Haec summa est. Nunc sequitur:

CAPUT VIII.

1. *Sic ostendit mihi Dominus Iehova, et ecce corbis fructus aestivi* (vel canistrum). 2. *Et dixit, quid tu vides Amos? Et dixi, Corbem* (vel canistrum) *fructus aestivi: et dixit Iehova mihi, Venit finis super populum meum Israel, non adiiciam amplius transire in eo.*

His verbis, vel hac visione confirmat propheta quod iam prius vidimus, nempe castigationes paternas non habituras amplius locum in populo Israel. Deus enim, quemadmodum satis notum est, sic populum illum tractaverat, ut semper etiam in maximis calamitatibus parceret. Suspensa igitur manu semper Deus percussit populum suum, nisi dum multis experimentis tandem apparuit esse ita praefractum, ut non daret locum remediis. Hanc ergo sententiam nunc prosequitur Amos: sed ostensa fuit visio, quae iudicium Dei certius confirmaret, vel saltem magis afficeret animos populi. *Canistrum* ostendit illi Deus plenum fructibus aestivis. Non dubito quin per *fructus aestivos* intelligat maturitatem poenae, quasi diceret iam scelera populi maturuisse, ut non posset ulterius differri vindicta. Nam sequitur statim expositio visionis quum dicit *venisse finem populo,* quemadmodum in tertia visione iam exposuimus. Sed paronomasia est in vocibus hebraicis, quae non potest reddi vel graece, vel latino: קַיִץ significat fructus aestivos, קֵץ vero significat finem: est tantum interposita litera י in una voce. Deus ostendit fructum aestivum in canistro. Postea addit venisse קֵץ, hoc est, finem. Sed quoad summam rei pertinet, videmus non esse quidquam ambiguum. Iam redeo ad principium. *Sic ostendit mihi Deus.* Non opus est repetere quae antehac disserui. Propheta hic praefatur se nihil temere afferre, sed tantum bona fide recitare quod divinitus mandatum erat. Et hoc diligenter notandum est, quia Deus semper ita usus est suis prophetis, ut tamen sibi integrum ius docendi servaret, neque transferret munus suum in homines, quoad potestatem dico. *Ostendit* ergo, inquit, *mihi Dominus Iehova, et ecce canistrum fructus aestivi.* Possemus intelligere per fructus aestivos cerasa, et quae non habent solidum vigorem, ut diu permaneant. Sed illud est nimis argutum. Simpliciter igitur interpretor iam venisse maturitatem poenae: quia populus non resipuerat quum toties esset admonitus. Haec ergo erat quasi aestas. Ostendit igitur mihi canistrum fructus aestivi. Quod autem Deus interrogat prophetam suum quid videat, supra exposuimus non frustra hoc factum esse. Oportuit enim prophetam quasi obstupescere initio, ut populus attentior esset, quemadmodum quum audimus colloquium istud inter Deum et prophetam, expergefiunt mentes nostrae. Nam statim hoc nobis occurrere necesse est, aliquid hic esse memoratu dignum. Deus ergo excitat mentes suorum hoc modo. Ita videmus nihil esse supervacuum in hac recitatione. Iam sequitur expositio visionis: *Dixit mihi Iehova, Venit finis super populum meum Israel.* Tenemus ergo consilium prophetae, nempe hactenus fuisse mediocribus poenis populum admonitum: sed quia obduruerat, iam instare ultimam vindictam, in qua Deus non amplius fungetur patris vel medici officio, sed perdet in totum quos diu sustinuerat. Scimus quidem fuisse inflictas populo Israel etiam ante illud tempus gravissimas clades: sed quum semper locum daret Deus suae indulgentiae, nunquam eos adduxit ad veram resipiscentiam. Ne igitur posthac sibi tale aliquid promittant, quasi possent suis blanditiis tempus extrahere, sicut hypocritae solent: ideo propheta hic praecise ostendit venisse finem: ac si diceret, maturuit vestra iniquitas. Iam ergo fructum colligite: quia non potestis transire vel diem unum. Fructus enim ultro cadet. *Finis* ergo *venit, et non adiiciam amplius transire super ipsum.* Istud *transire,* quemadmodum ante exposuimus, refertur ad poenas. Quorsum enim Deus populum hunc castigat, nisi quia sollicitus erat de eius salute? Ergo finem se facturum dicit, ut posthac non impendat operam corrigendo populo: quia videbat se nihil proficere. *Non transibo* igitur *per ipsum,* hoc est, ego exsequar ultimam vindictam, *Il n'y faudra plus retourner,* ut vulgo etiam loquimur. Sequitur:

3. *Et ululabunt cantica templi die illo, dicit Dominus Iehova: multum cadaver* (hoc est, multa cadavera) *in omni loco prosternentur cum silentio.* 4. *Audite hoc qui absorbetis pauperem et exterminatis inopes terrae.*

Hic oblique perstringit Amos Israelitas, quod in suis superstitionibus tantopere sibi placerent, ut canerent in rebus prosperis, ac si Deum haberent propitium: sicuti increduli metiri solent Dei odium vel favorem praesenti intuitu. Turcae quum fruuntur rebus prosperis, iactant Deum esse suum. Ita videmus facere papistas. Hoc est ergo ingenium hominum, ut non tam respiciant se ipsos quam res externas. Si ergo Deus ad tempus illis indulget, etiamsi sint plus quam scelerati, non tamen dubitant sibi favere Deum: ita Sodomitae donec absumpti sunt subito excidio, putabant se habere in coelo pacem. Et haec ratio est etiam cur dicat Iesaias impios quasi pacisci cum inferno et morte. Et scimus etiam quid Christus de aetate Noe pronuntiet, illos scilicet secure tunc fuisse epulatos, aedificasse domos sumptuosas. Talis securitas grassata est fere

omnibus saeculis. Sed hic speciale vitium notatur a propheta, quod scilicet populus Israel cantica sua resonabat in templis, quasi data opera vellet Deo illudere. Nam quotidie resonabant prophetarum voces: erant autem graves et terrificae minae. Interea populus canebat in suis templis. Quemadmodum papistae hodie dum boant, vel cantillant, putant Deum esse bis et ter placatum: deinde etiam applaudunt sibi in templis, dum prospere habent. Hanc ergo pravitatem hic propheta notat quum dicit, *Ululabunt cantica templi.* Pro melodia hic ponit ululatum: quasi diceret, Deus convertet in lamentationes vestra cantica, quae nunc plena sunt laetitiae. Postea adiungit, *Quia multum cadaver in omni loco prosternet:* sed malo reddere in passiva coniugatione. Prosternentur ergo ubique cum silentio multa cadavera. His verbis significat fore cladem tantam quae etiam impediat ne sepeliantur cadavera. Diximus alibi, etiam inter hostes ius sepulcri manere saepe salvum: quia hoc est plus quam hostile, saevire contra mortuos: et quicunque nolunt videri prorsus barbari, vel sepeliunt mortuos hostes, vel permittunt sepeliri. Et fiunt etiam hac de causa inter hostes induciae: et hoc fuit usitatum omnibus saeculis, et ius sepulcri fuit apud omnes gentes sanctum: ubi autem cum silentio prosternuntur cadavera, signum est gravissimae cladis. Videmus ergo cur propheta hic diserte exprimat prosternendum esse multum cadaver, idque in omni loco et cum silentio, ut scilicet careant sepultura mortui. Sed quoniam videmus homines, ubi convicti fuerint, tamen rixari contra Deum si exerceat graviorem vindictam, ideo propheta iam litigat cum ipsis Israelitis: et iterum repetit quod prius vidimus, nempe Deum non esse crudelem: etiamsi populum totum absumat et aboleat, hoc tamen facere iustis de causis, quia scilicet usque ad extremum scelerum pervenerant. Et nominatim aggreditur ipsos principes populi, *Audite hoc qui calcatis*, inquit, vel absorbetis *pauperem.* Diximus non abs re prophetas sermonem dirigere ad ipsos proceres, quamvis totum vulgus esset fere in eadem noxa. Certum est adeo tunc corruptum fuisse statum populi israelitici, ut a summo usque ad minimum omnes perversi essent, et nemo esset immunis a culpa. Sed quoniam in ipsis ducibus semper plus residet culpae, haec ratio est cur prophetae in ipsos durius insurgant ac severius. Nam in plebe multi vel socordia vel errore labuntur, vel trahuntur etiam post alios: sed qui praesunt, pervertunt ius et fas: deinde sunt autores omnis licentiae. Non mirum igitur si Dominus per suos prophetas tam aspere in eos invehitur. Et hoc consilium est nunc prophetae, ubi dicit, *Audite hoc:* nam emphaticum est hoc verbum, ubi audire eos iubet, quod scilicet non satis attenderent ad sua vitia, prorsusque essent surdi: vel quod frustra litigarent cum Deo: quemadmodum tergiversando putant hypocritae se posse effugere iudicium. *Audite*, inquit, *qui voratis miserum, et deletis pauperes terrae.* Videmus hic certum discrimen notari, et prophetam non generaliter neque promiscue citare ad Dei tribunal plebeios et proceres, sed tantum convertere sermonem ad principes ipsos. Iam sequitur:

5. *Dicendo, Quando transibit mensis, ut vendamus frumentum? et sabbatum, ut aperiamus* (hoc est, depromamus) *triticum: et attenuemus ephāh?* (hoc est, mensuram minuemus: scimus enim ephah fuisse communem mensuram: quando ergo minuemus mensuram) *et augeamus* שקל (siclum) *et pervertamus stateras dolosas?*

Hic propheta prosequitur eundem sermonem. Neque enim hoc ad totum populum potuit spectare, sed tantum ad praedones qui poterant opprimere miseros et tenues homines e vulgo, quum scilicet multa illis esset tritici copia: sicuti hodie videmus paucos homines in penuria annonae habere clausa horrea: perinde est ac si iugularent miseros homines, quum ita redigunt ad famem. Quoniam ergo pauci divites tunc tenebant totum populum quasi famelicum, ideo propheta nunc dicit, Putatisne Deum nimis rigide vel crudeliter vobiscum agere, quando hactenus iugulastis miseros homines et famelicos? Si quis obiiciat, cladem quam nuper minatus est propheta fuisse communem toti populo: ergo hoc intempestive dici, quod scilicet a paucis hominibus iniuriae illatae fuerint populo: respondeo fuisse alia scelera in vulgo quae possent reprehendi, quemadmodum antehac vidimus, et iterum videbimus suis locis: sed oportuit initium fieri ab istis superbis hominibus, qui freti sua autoritate putant se exemptos esse communi lege et solutos. Oportuit ergo os ipsis obstrui. Deinde propheta etiam non pepercit aliis suo ordine. Sed videmus quo vesaniae ruant superbi homines et quicunque opibus vel potentia pollent in mundo, nisi Dominus eos severius cohibeat et compescat. Haec ratio est igitur cur nunc propheta specialiter hic agat cum ipsis. Dicitis ergo, *Quando transibit mensis, ut vendamus frumentum?* Mensem חדש accipiunt quidam pro novilunio: et interdum etiam sic accipitur, et probabilis est interpretatio ista, quoniam paulo post sequitur nomen sabbati. *Quando ergo transibit mensis, et quando transibit sabbatum, ut possimus triticum nostrum vendere?* Quia non licebat vel sabbato vel in noviluniis negotiari, quoties cessabant diem unum, putabant sibi tantundem temporis perire: quemadmodum videmus avaros satagere, ut cupiditas ipsorum semper eos exagitat: nam est instar fornacis. Et dum

ita ardent, si pereat hora una putant annum unum sibi elapsum esse: supputant temporis articulos: Quid? aiunt, nullus mercator venit: ego iam cessavi diem unum, non licuit mihi vel assem unum lucrari. Quoniam ergo tanta est sedulitas in avaris: ideo probabile est notari a propheta morbum hunc: ac si diceret, Nulla est vobis quies vel cessatio. Deus mandavit ut quiescat populus singulis noviluniis: voluit etiam vos feriari septimo quoque die ab omni opere: putatis hoc tempus esse perditum, quia non trahitis aliquid lucri. Sed posset aeque probabilis esse altera expositio, quod scilicet in singulos menses putarent carius fore triticum: quemadmodum inhiant hodie praedones isti, qui undique coarcervant triticum, et redigunt nos ad inopiam. Exspectant igitur in singulos menses, et putant aliquid posse infortunii accidere, quod augeat tritici pretium: accidet aliquod gelu vel aliqua pluvia, erit aliqua incommoditas: vel si vernum tempus transierit, veniet grando, veniet rubigo: denique sunt quasi semper in insidiis. Non male igitur quadraret hic sensus, quanquam rectius hoc ad mensem intercalarem referunt, qui instar accessionis erat prorogando tempori, ut annus paene esset longior. Et apte respondet quod sequitur de sabbato. Nam aliter quam de septimo die accipiendum erit hoc nomen: quia septimo quoque anno scimus nullam fuisse arationem et cultum terrae apud Iudaeos: et tunc carius erat triticum, ubi nullus fuerat proventus. Haec igitur erat quasi parata praeda avaris et praedonibus. *Quando* ergo *transibit sabbatum, ut aperiamus horrea nostra?* Claudebant igitur horrea sua donec transiret integer annus sine cultura, vel sine proventu, vel messe, quoniam tunc aperiebant horrea sua, vel saltem tunc magna ex parte erat tempus aperiendi. Quum ergo ita crudeliter tractarent populum, merito propheta eos coarguit, et ostendit Deum non nimis rigide cum ipsis agere, sed ipsos referre mercedem qualem erant meriti. Alia differemus in proximam lectionem.

Proxima lectione coactus sum abrumpere sententiam, et ideo iungendus erit versus sextus cum duobus reliquis: dicit autem propheta,

6. *Ut emamus argento pauperes, et inopem pro calceamentis, et quisquilias frumenti vendamus.*

Hic enim adhuc loquitur de avaritia divitum, qui in annonae caritate tenebant pauperes sibi obnoxios, et sibi addicebant in mancipia. Dixerat prius de sabbatis, dixerat etiam de stateris dolosis, iam adiungit aliud fraudis genus, nempe quod quisquilias tritici vendendo, poterant sibi addicere pauperes. Scimus enim quid valeat inopia et ultima necessitas, ubi homines fame urgentur: centies potius vitam suam venderent quam non se redimant etiam inaestimabili pretio. Nam quid aliud est victus quam subsidium vitae? Pluris ergo semper aestimabunt homines vitam suam quam alia omnia. Ergo propheta iniquitatem hanc condemnat, quod scilicet inhiarent divites occasioni. Videbant triticum esse in magno pretio: nunc tempus est dum venient pauperes in manus nostras: tenemus enim eos quasi illaqueatos. Sic ergo pro calceamentis poterimus eos emere: sed auget alia circumstantia hanc iniquitatem, quod scilicet vendebant quisquilias tritici: et quum sibi addicerent pauperes, non tamen alebant eos: miscebant sordes et purgamenta tritico, quemadmodum fieri solet: scimus enim quid isti praedones facere soleant quum urget plebem inopia: vendunt hordeum loco tritici, loco hordei vendunt paleas et quisquilias. Hoc genus iniuriae non est novum neque innsitatum, quemadmodum apparet ex hoc loco. Nunc sequitur denuntiatio poenae.

7. *Iuravit Iehova per excellentiam Iacob, Si obliviscar unquam omnia opera eorum.*

Postquam in medium protulit Deus scelera divitum, iam ostendit se fore iudicem et ultorem: quia si coarguantur duntaxat, non magnopere curant, quemadmodum dicit ille foenerator apud Horatium*), Populus me exsibilat: at mihi plando. Sic ergo solent isti praedones quum saturi sunt, etiamsi totus mundus clamitet contra eos, etiamsi Deus tonet e coelo, derident: quia prorsus carent fronte et pudore: deinde sunt obdurati, et cupiditas inexplebilis eos ita excaecat et dementat, ut abiiciant omnem curam recti et honesti. Quum ita sit, Deus nunc ostendit non posse ipsos poenam effugere. Et quo efficacius penetret in eorum animos ista comminatio, iusiurandum adhibet propheta in nomine Dei, *Iuravit*, inquit, *Iehova per excellentiam Iacob.* Vetus interpres reddidit, Iuravit in superbiam Iacob: sed non satis animadvertit quid vellet propheta. Neque enim hic de vitio loquitur, sed de illa dignitate quam Dominus contulerat in posteros Abrahae, quemadmodum prius vidimus, Detestor ego excellentiam Iacob. Alii vertunt, Detestor superbiam, quasi Deus illic dissereret de fastu perverso. Sed potius intelligit decipi Israelitas, quia putent se fore salvos et incolumes, eo quod evecti sint singulari privilegio in magnum favorem: hoc nihil proderit, inquit Dominus. Ego hactenus fui beneficus et liberalis erga filios Abrahae: sed nunc detestor totam hanc dignitatem. Sic etiam hoc

*) *Sermon. I. 1, 66.*

loco nunc dicit, *Iuravit Iehova per excellentiam Iacob.* Superbiebant sua dignitate, quae tamen erat gratuitum Dei donum. Deus ergo iurisiurandi formam interponit, quae aptissima est ad refellendam eorum confidentiam. Quanquam alii vertunt, Per me ipsum (vel saltem ita resolvunt) Iuravi per me ipsum: quia scilicet Deus erat gloria Iacob. Alii putant hac voce גאון designari sanctuarium. Erat enim haec praestantia Iacob, quod Deus domicilium sibi elegerat in medio electi populi. Unde etiam saepe dicitur habitare in Cherubim: non quod inclusus esset in sanctuario, sed quia populus sentiebat eius praesentiam, gratiam et virtutem. Sed ego per nomen excellentiae hic potius intelligo adoptionem qua populum illum sibi Deus segregaverat a reliquo mundo. Iuravit ergo Iehova. Quomodo? *Per excellentiam Iacob.* Et ita acerbe perstringit ingratitudinem populi, quod non agnoscat se modis omnibus obstrictum esse Deo, quia peculiariter electus fuerit, quum tamen reliquae gentes aliis dotibus praecellerent. Quod ignobilis ille populus electus fuit in peculium et haereditatem, hoc certe fuit inaestimabile beneficium. Merito igitur propheta nunc Deum induxit iratum: et forma iurisiurandi debet aptari ad populi ingratitudinem. Quid? Iam insurgitis contra me, et erigitis cornua: quo titulo? quo praetextu? quinam estis? Ego vos elegi, hanc scilicet mercedem mihi rependitis, quum mihi omnia debeatis, nunc vultis me fraudare iure meo. Ego igitur iuro per excellentiam Iacob, hoc est, iuro per beneficia mea, quaecunque in vos contuli, me non passurum ut cum ignominia profanetur quod iure apud me pretiosum est. Quidquid ergo in vos hactenus contuli, ego nunc regeram in caput vestrum, ut male pereatis quemadmodum digni estis. Haec summa est. Videmus ergo hoc iusiurandum, quo utitur propheta, debere accommodari ad praesentem causam. Dicit, *Si unquam obliviscar omnia opera vestra:* hoc est, si ullum ex operibus vestris impunitum me praetereat. Nam hypocritae, etiamsi interdum sollicitet eos conscientia, tamen putant multa posse occultari et si centesima pars, vel saltem decima veniat in rationem, putant hoc satis esse. Quid? Deus forte animadvertet hoc vel illud, sed multa delicta ipsum effugient. Quoniam ergo secure ita hypocritae se ipsos fallunt, dicit propheta, Nihil omnino latebit conspectum meum: imo quia iam cognosco omnia opera eorum, ostendam quidquid peccarunt esse repositum in libris meis, hoc est, in memoria, ut scilicet omnia tandem vocentur ad calculum. Iam sequitur:

8. *Annon super hoc tumultuabitur terra, et lugebit quicunque habitat in ea? et adscendet quasi flumen tota* (vel elevabitur), *et profligabitur, et submergetur quasi a fluvio Aegypti.*

Confirmat proximam sententiam aliis verbis: et interrogatio emphatica est, quia bis affirmat. Scimus enim interrogationem solere poni, ubi in re nihil amplius est difficultatis. Deus ergo hic quaerit quasi de re certa, quomodo fieri posset ut manerent integri, qui ita pervertunt omne ius et fas, qui violant omnem aequitatem, qui nulla amplius tanguntur humanitate, quomodo possent manere salvi? hoc est impossibile. Videmus ergo cur propheta hic interrogationem adhibeat, nempe ut magis emphatice confirmet doctrinam quam nunc audimus. *Non tumultuabitur terra*, inquit, quum isti perturbent omnem ordinem, quum misceant quasi coelum terrae, sicuti proverbio dicitur, terra possetne manere quieta in ista tam violenta perturbatione? ubi confunditur omnis ratio et aequitas, quomodo terra non tumultuaretur? inquit. Et quanquam propheta hic non attribuit vel clamorem vel sermonem terrae, est tamen obliqua prosopopoeia quum dicit terram necesse esse tumultuari, dum sustinet tales incolas. Nam inter eos nihil est compositum. Quum ergo ratio vivendi sit inter ipsos magis quam turbulenta, certe moveri terram ipsam necesse est. Postea addit, *Et lugebit quisquis habitat in ea.* Iam ostendit incolas terrae sensuros motum illum de quo vaticinatus est. Terra enim partes suas implere desinens suos colonos ad luctum et moerorem cogit. Deinde alia figura motum terrae exprimit, nempe quod adscendet quasi fluvius, ut scilicet homines diluvio absorbeat. Vertunt postea multi, Expelletur et operietur quasi fluvius Aegypti. Sed postquam de exundatione ipsius terrae loquutus est propheta, transfert sermonem ad ipsos homines, quos inundatio submerget ac deglutiet. Itaque genuinus hic sensus est, ipsam habitationem quasi profundo gurgite perituram: sicuti Nilus totam regionem occupans videtur mare facere ex regione habitabili. Et miror quum prophetae verba quasi manu nos ducant, quomodo potuerint linguae hebraicae periti ita miscere res tam diversas. Sic enim exponunt, Terra elevabitur quasi flumen, deinde profligabitur et expelletur: hoc etiam transferunt ad terram: deinde submergetur: hoc iterum de terra, nisi quod alii vertunt, Evomet sicuti fluvius Aegypti. Ego autem aliter transtuli. Elevabitur quasi flumen tota, et profligabitur, et mergetur quasi a fluvio Aegypti. *Elevabitur*, inquit, *terra*, nempe *quasi flumen*, id est, iam non erit habitatio incolis: ego terram hanc dedi populo meo, in qua viveret: terra autem ipsa elevabitur quasi flumen: hoc est, erit inundatio totius terrae. Deinde quum dicit, *Profligabitur et mergetur*, hoc debet referri non ad ipsam terram, sed ad incolas vel ad populum. Dixerat prius כאור: id est, quasi flumen: nunc vero dicit כיאר. Sic ergo interpretor, כיאר hoc est, quasi a flumine Aegypti. Scimus quotannis

Nilum exundare, et submergere totam planitiem Aegypti. Propheta igitur similitudinem mutuatur a Nilo, et dicit talem fore Dei vindictam, ut terra sit instar fluminis, et ipsa habitatio sit demersa et expulsa, hoc est, redacta in nihilum. Nam ubi nulla est amplius terrae superficies, videtur esse profligata. Sic ergo nunc dicit, *Profligabitur, mergetur:* haec est simplex expositio, et subaudiendum est ע. Nam שקע per ע in fine significat mergere, vel operire. Hic tantum ponitur ה, sed subaudiendum est ע: et duplex etiam lectio notatur. Nunc ergo tenemus prophetae sensum. Iam sequitur:

9. *Et accidet die illa, inquit Dominus Iehova, ut occumbere faciam* (vel descendere faciam) *solem in meridie, et obtenebrescere faciam terram in die lucido.*

Hic metaphorice loquitur propheta de poenis quae iam tunc populo instabant. Quia autem fallebat Israelitas sua prosperitas et secunda fortuna, ideo translatione hac propheta utitur. Quasi non posset Deus convertere lucem in tenebras, vos plauditis vobis in vestra opulentia et aliis delitiis: quoniam ergo Deus vobis parcit putatis idem semper futurum. Atqui *convertet*, inquit, *lucem in tenebras.* Deprehendet igitur vos nox obscura etiam in ipsa meridie. Nunc tenemus cur propheta hanc figuram adhibuerit, nempe quod Deus obscurabit solem, vel descendere faciet, et die lucido immittet tenebras quae terram obscurent. Certum est non fuisse solis eclipsin tunc, neque etiam hoc voluit propheta: sed notandae sunt istae figurae primum, deinde videndum est quo pertineant. Si quis velit arripere literam, et mordicus tenere, certe erit nimium crassus et insipidus non tantum in propheticis, sed etiam in omni sermonis genere. Nulla enim est lingua quae non utatur suis figuris. Ergo hoc loco est concinna translatio, quod scilicet descendere faciet Deus solem in meridie, id est, faciet occumbere. Sed praecipue notandum est prophetae consilium, quia scilicet Israelitae confisi rebus prosperis putabant se esse extra omne periculum: inde securitas, inde etiam torpor, et tandem obstinatio et contemptus Dei. Quum ergo videret propheta eos abuti Dei beneficiis, Quid? Dominus quidem attollit solem suum: sed annon poterit facere ut occumbat etiam in ipsa meridie? Exsultatis nunc in luce: Deus autem repente et praeter spem immittet vobis tenebras, quae obruant capita vestra. Non est ergo cur sibi placeant hypocritae, ubi Deus illis arridet et tractat eos indulgenter: quia hoc modo ad poenitentiam invitat dulcedine suae bonitatis, quemadmodum dicit Paulus secundo ad Romanos capite. Sed ubi videt eos protervo luxuriari, tunc convertit sua beneficia in poenas. Hoc ergo intelligit propheta: Deus, inquit, faciet occumbere solem in meridie, et diem lucidum faciet obtenebrescere. Pergamus:

10. *Et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum: et adscendere faciam super omnia dorsa* (vel super omnes lumbos) *saccum, et super omne caput calvitium: et ponam eam quasi luctum* (vel potius, quasi in luctu) *unigeniti, et posteritatem eius quasi in die amaritudinis.*

Prosequitur eandem sententiam propheta: sed iam translationem illam qua usus fuerat omittit. Apertius ergo vindictam denuntiat, quod scilicet Deus convertet dies eorum festos in luctum, et cantica in lamentum. Hoc consulto positum est, quia scimus Israelitas sibi blanditos fuisse praetextu suarum caeremoniarum, quibus tamen magis ac magis provocabant iram Dei. Nam cultus Dei, quem praetexere solebant, mera fuit superstitio: ergo profanatio verae pietatis. Quum ergo ita sibi accerserent iudicium Dei pravis suis caeremoniis, tamen putabant se bene occultari, quemadmodum caeremoniae hypocritis sunt cavernae latronum, sicuti dicit Ieremias. Ideo propheta hic de festis diebus et de canticis diserte loquitur: Putatis me placari diebus vestris festis, ubi offertis mihi sacrificia: vel potius idolis sub nomine meo: putatis etiam me oblectari vestris canticis: adeo me haec non movent, ut potius magis accendant iram meam. *Ego* igitur *dies vestros festos convertam in luctum, et cantica in lamentum.* Interea generaliter minatur propheta quod ante vidimus, nempe luctum fore in toto populo, quia nimis diu abusi fuerant Dei tolerantia. *Convertam* igitur *laetitiam vestram in luctum.* Haec summa est. Sed ostendimus cur dies festos et cantica nominet, quia scilicet putabant esse piacula ad repellendam Dei vindictam, quum tamen flabella essent, quibus accendebant magis ac magis ignem vindictae eius. Postea addit, *Faciam adscendere super omnia dorsa saccum et super omne caput calvitium.* Sunt aliae loquendi rationes, quae tendunt in eundem finem. Solebant enim se induere sacco: solebant etiam capita radere in moerore et luctu. Significat igitur propheta fore extremum in populo illo moerorem, ut abiectis omnibus delitiis cogantur se totos addicere ad fletum, lamentum, dolorem. Faciam igitur adscendere super omnes lumbos saccum, id est, ego faciam ut singuli exuant pretiosas et lautas vestes, et sese induant sacco: deinde ut radant etiam capita sua vel etiam evellant crines suos, quemadmodum solebant facere. Scimus enim populos orientales propensos fuisse ad externa signa magis quam nos simus. Levitas enim eius regionis facit ut sint quasi histriones in luctu: et ex illa lugendi consuetudine sumpsit formam loquendi propheta noster. Postea adiungit, *Ponam*

eam (de Israelitis loquitur sub terrae nomine) *quasi luctum unigeniti.* Haec similitudo etiam alibi occurrit: Plangent quasi super unigenitum, inquit Zacharias capite duodecimo (v. 10): sic etiam aliis locis, et non opus est longa expositione. Si quis enim habeat complures liberos, unus moriatur, feret mortem patienter: si quis orbatus sit unigenito, nullus erit finis lugendi nec modus: quia nihil residuum est solatii. Haec ratio est cur dicat propheta, futurum talem illum moerorem qualis est in luctu unigeniti. Et ostendit calamitates non fore exigui tantum temporis: *Posteritas eius erit quasi in die amaritudinis*, inquit. Nam hoc quoque modo repellunt, vel saltem mitigant metum poenarum hypocritae, quum imaginantur non fore nisi ad breve tempus tam severum ac rigidum Deum. O! poterit quidem fieri ut Deus peccata nostra puniat, sed erit quasi nebula quae cito transibit: ita delitiantur hypocritae. Ergo propheta non abs re hic adiungit secundum membrum, quod scilicet posteritas erit quasi in die amaritudinis. Ubi ergo putabunt se defunctos esse omnibus malis, tunc nova succedent, ut posteri dupliciter etiam lugeant. Sentient enim ipsi plus amaritudinis quam patres. Nunc sequitur:

11. *Ecce dies veniunt, dicit Iehova, quibus mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquarum, sed audiendi verba Iehovae.* 12. *Et errabunt a mari usque ad mare, et a septentrione usque ad orientem discurrent ad quaerendum verbum Iehovae, et non invenient.*

Hic iam fulminat propheta, quia non denuntiat poenas temporales, sed extremum exitium et signum reprobationis, quum scilicet Deus privabit Israelitas omni luce doctrinae, ut tanquam caeci in tenebris errent. Certum quidem est, ante illud tempus iam fuisse orbatos sana doctrina. Dominabantur enim mendacia et superstitiones apud eos. Et vidimus tyrannice actum fuisse cum veris et fidelibus Dei servis in terra Israel. Sed tamen Deus retrahebat eos quasi invitos, quum essent fugitivi, et quum se subduxerunt ab eius imperio, pungebat tamen illos et quasi violenter tentabat ipsos reducere in viam salutis. Sic Deus certavit cum malitia illius populi per multos annos, usque ad tempus prophetae nostri: imo usque dum abductae sunt decem tribus: quia scimus tres fuisse abductas initio, et tandem regnum Israel fuit abolitum: sed tamen non destitit illis manum porrigere Dominus. Nunc ubi videt laborem servorum suorum irritum et inutilem esse, ubi videt nullum fructum prodire ex verbo suo, videt nomen suum profanari, et gratiam suam calcari pedibus, denuntiat ultimam vindictam: quasi diceret, Iam ego taedio fractus sum, hactenus sustinui vestram pravitatem, et quanquam multis poenis studui vos reducere, tamen statueram modum, ne scilicet deesset vobis medicina. Per me igitur non stetit quominus curarem morbos vestros, quia subinde prophetas vobis misi, qui ad resipiscentiam vos adducerent: sed nullus est profectus. Nunc ergo auferam vobis verbum meum. Sed quia coelestis doctrina spiritualis est animae cibus, merito hanc metaphoram propheta usurpat, quod Dominus famem mittet. Haec igitur figura sumpta est ex vi et natura verbi Dei. Quorsum enim Deus prophetas et doctores nobis mittit, nisi ut nos spirituali cibo pascat: sicuti sustentat corpora nostra pane, et aqua aut vino et aliis alimentis, ita etiam animas nostras vegetat et tuetur vitam spiritualem verbo suo. Quum ergo coelestis doctrina sit nobis spiritualis alimentum, propheta apposite dicit famem venturam. *Mittam* igitur *famem*, inquit, *non panis vel aquae, sed audiendi verbum Dei.* Haec antithesis amplificat vel exaggerat poenae atrocitatem: quasi diceret, hoc fore tolerabile, si errarent famelici, et quaererent in montibus radices, quaererent etiam aquas in fluviis procul, sed fames corporalis, inquit, non erit illis molesta. Quid igitur? erunt famelici, *ut quaerant verbum Dei, neque reperiant usquam.* Ut autem melius intelligamus sententiam prophetae, notandum est quod dicit Paulus, nos scilicet pasci a Domino, tanquam a patrefamilias, ubi verbum nobis offertur. Neque enim sponte prodibunt doctores nisi divinitus fuerint excitati. Quemadmodum ergo paterfamilias cibum et alimenta procurat suis liberis et servis, ita etiam Dominus quotidie nobis spiritualem cibum suppeditat per probos et fidos doctores, quia sunt quasi eius manus. Quoties ergo offertur nobis pura doctrina, sciamus doctores, qui loquuntur et qui nos instituunt suo ministerio, esse quasi manus Dei, ac si nobis suggereret ipse cibum, quemadmodum solet pater suis filiis: hoc unum est. Et certe si Dominus corporum nostrorum habet curam, sciamus etiam animas ab eo non negligi: deinde quum terra non sponte producat triticum et alias fruges, sed benedictio Dei sit fons omnis foecunditatis et copiae, nonne verbum multo pretiosior est cibus? Dicemus ergo nobis fortuito provenire? Itaque non mirum est si propheta hic inter iudicia Dei ponat privationem sanae doctrinae: quasi diceret, Quoties fideliter homines docentur, hoc est singulare Dei beneficium, et testimonium paternae eius curae. Ergo sicuti Deus hactenus functus est officio optimi patrisfamilias erga vos, ita nunc orbabit cibo et potu, nempe spirituali. Iam secundo loco notandum est, ubi abutimur Dei beneficentia, ingratitudinem nostram hac mercede dignam esse, ut scilicet inopia nos doceat non debuisse ita Deum contemni in suis beneficiis. Hoc generaliter verum est. Nam si intemperanter luxuriamur quum Deus

praebet nobis copiam panis et vini, digni sumus quorum intemperiem et luxuriem fame et inedia curet. Atqui res sunt viles et caducae panis et vinum. Ubi ergo corrumpimus doctrinam coelestem, quae longe omnibus terrenis bonis pretiosior est, ista pravitas quam poenam meretur? Non mirum igitur est si Deus auferat verbum suum ab omnibus ingratis et profanis hominibus, quum videt vel ludibrio, vel fastidio illud esse. Et haec doctrina hodie a nobis diligenter expendi debet: videmus enim quam parum reverenter maior pars hominum excipiat coelestem doctrinam, quae tam liberaliter hodie nobis offertur. Deus enim aperuit nostra aetate mirabiles thesauros paternae suae liberalitatis quum restituit nobis doctrinae lucem. Nunc quis metus? quae religio? Alii subsannant, alii fastidiunt, alii profitentur quidem se excipere quod dicitur, sed interea neglectim praetereunt, quia occupantur curis et negotiis huius mundi: alii etiam furiose repugnant, sicuti faciunt papistae. Quum ergo tanta sit mundi pervicacia, vel pravitas, vel socordia, quid aliud exspectandum est nobis, nisi ut Dominus immittat longe crassiores tenebras quam in quibus antehac fuimus demersi, et sinat nos errare et vagari famelicos? Si ergo metuimus Deum, haec poena debet nobis semper versari ante oculos, vel saltem haec poenae denuntiatio. Et antithesis etiam haec sicuti magnum habet pondus, diligenter notanda est, quum propheta comparative exaggerat poenam istam. Dicit enim, *Non erit penuria cibi vel potus*, quia haec ultio Dei magis esset tolerabilis: sed erit fames spiritualis. Quoniam ergo nimium sumus impliciti carne nostra, ideo debent haec verba nos expergefacere, ut magis simus attenti ad horribilem istam poenam, et discamus metuere famem vel inediam animae magis quam corporum. Si sterilitas terrae famem nobis minatur, omnes sunt valde anxii: et nullus dies praeterit quo non recurrat ista cura decies, Quid fiet? iam nos laboramus fame et penuria, et distamus tamen adhuc a messe tres vel quatuor menses. Omnes sunt anxii, et interea non tangimur hac sollicitudine ubi Dominus minatur spiritualem inediam. Quum ergo tam simus propensi ad vitae caducae curam, eo magis notanda est nobis haec comparatio quae a propheta nostro ponitur. Sed posset hic quaeri quomodo dicat fore famelicos, ut *discurrant et vagentur a mari usque ad mare, a septentrione usque ad orientem*, quum tamen hoc reputandum sit inter Dei beneficia. Quid enim gravius accidere nobis potest quam ubi Dominus nos reddit stupidos vel insipidos? Ubi autem tangimur aliquo desiderio sanae doctrinae, satis apparet vigere in nobis pietatem: non destituemur spiritu Dei, etiamsi destituamur externo medio: et tunc restabit quod dicit Christus, Pulsate, et aperietur vobis: quaerite, et invenietis. Non videtur ergo tam severa et horribilis esse haec prophetae denuntiatio. Sed notandum est prophetam hic loqui improprie de fame: ac si diceret, tunc sensuros Israelitas quid sit carere verbo Dei, non quod vero expetant, non quod etiam sincero affectu quaerant, sed quia ex ipsa poena sentiant nihil esse magis metuendum quam privari spirituali animae cibo. Et exemplum in Esau satis conspicuum est. Ille quum videt se deiectum esse primogenitura, clamat et ululat: non facit hoc vel recto affectu, vel quod ad sanam mentem redierit, sed tantum desperatione sua urgetur: et ita lamenta et ululatus evomit, quemadmodum fera bestia. Talem ergo anxietatem propheta hoc loco describit. Hinc colligimus reprobos, ubi se spoliatos vident Dei beneficiis, non vero affici ut resipiscant, sed tantum sentire caecos cruciatus, ut se ipsos torqueant sine aliquo profectu, neque interea se ad Deum convertant. Quid est igitur istud *quaerere?* Notandum est quod prius dixit, *Vagabuntur a mari usque ad mare*, postea, *discurrent*. Fideles ubi sentiunt aliquod signum irae Dei, statim se colligunt, et vident non aliud esse remedium, nisi ut recta se conferant ad Deum. Impii autem quid faciunt? Conturbant se ipsos, et tumultuantur. Est igitur hoc vagum et erroneum desiderium, de quo loquitur propheta. Nunc ergo soluta est illa quaestio. Sed interim notandum nobis est quaenam sit optima ratio recuperandae Dei gratiae, si quando privati erimus, nempe ut expendamus causam, et postquam tacti fuerimus iudicio Dei, ut oportet, redeamus ad ipsum, et studeamus nos ei reconciliare. Sic ergo restituet quod abstulerat. Caeterum, si talis sit nostra obstinatio, qualis fuit in Israelitis, Deus spoliabit nos suis beneficiis, non solum praesentibus, quae scilicet pertinent ad tuendam hanc vitam, sed spirituali animae cibo: tunc frustra volabunt in aere nostri ululatus, quia scilicet non dabit nobis spiritum rectitudinis, ut redeamus ad ipsum, sed frustra mordebimus fraenum, frustra nos torquebimus, quia non patietur nos venire quo debemus, hoc est, non deducet nos ad veram resipiscentiam, neque ad invocandum eum, sed cogemur tabescere in malis nostris, et quidem sine aliquo remedio.

13. *In die illa deficient virgines decorae, et adolescentes prae siti.* 14. *Iurantes in peccato Samariae, et qui dicunt, Vivit Deus tuus Dan, et vivit via Bersaba, et cadent, et non resurgent amplius.*

Postquam minatus est propheta famem spiritualis cibi, iam adiungit modis omnibus sterilem fore populum, et egenum omni bono. Nam sitim hic aliter accipio quam paulo ante, quod scilicet arescent prae inopia rerum omnium. Est enim deterrima egestas, ubi homines arescunt siti: eam tamen hoc loco minatur propheta. Poterit fieri, ut

regio aliqua laboret caritate annonae: suppetet tamen aqua ad bibendum. Ubi autem ne hoc quidem residuum est, apparet gravior et fere ultima Dei maledictio. Nunc ergo tenemus quid velit propheta, nempe ubi abstulerit Deus verbum suum, quo animae vegetantur in spem vitae aeternae, tunc etiam inopes bonorum omnium fore Israelitas, ut non tantum pane careant, sed etiam aqua, et circumstantiam exprimit quae magis aggravet. *Deficient*, inquit, *decorae virgines, et adolescentes in ipso robore*. Videtur hoc esse praeter naturam, ut qui vegeti sunt, deinde possunt discurrere, ut subveniant suis necessitatibus, ut illi etiam deficiant. Sed propheta, quomadmodum dixi, ostendere voluit nullum fore effugium, quin Deus etiam robustissimos quosque affligat, ubi inediam talem, imo egestatem etiam potus immiserit. Postea subiungitur ratio, cur Dominus tam severas poenas de populo hoc sumpturus sit, quia scilicet sese prostituerant ad impias superstitiones. *Iurant*, inquit, *per peccatum Samariae: dicunt, Vivit Deus tuus Dan, vivit via Bersaba.* Quidam peccatum intelligunt metaphorice (sicut etiam aliis compluribus locis accipitur) ipsas hostias, quae vocantur אשמות Hebraeis, sicuti Latinis piacula. Sed expositio illa nimis arguta est. Simpliciter ergo propheta de idolis Israelitarum loquitur, et vocat *scelus*, aut peccatum, quia scimus homines superstitiosos sibi placere in suis figmentis. Per detestationem ergo vocat *peccatum*, quod illi honorifice Deum vocabant. Dicit *Eos iurare in peccato Samariae*, id est, per peccatum. Peccatum Samariae vocat, quoniam inde ortae fuerant corruptelae omnes. Erat enim sedes regia, et caput totius ditionis. Quum ergo inde fluxisset superstitio, non abs re dicit propheta quidquid idololatriae orat in tota terra, hoc esse peccatum Samariae. Respicit enim unde impietas traxerit suam originem. Et postea se ipsum explicat dicens, *Vivit Deus tuus Dan, et vivit via Bersaba*. Scimus enim illic erecta fuisse templa in Dan et Bersaba. Subiungit ergo duas species, sed tantum hoc fine, ut ostendat quale fuerit illud Samariae peccatum, cuius meminit. *Iurant* ergo *per deos Samariae*, qui vere sunt detestabiles: quia nullum est maius flagitium coram Deo idololatria. Sed postea adiungit esse deos illos, qui coluntur in Dan et Bersaba. Quod דרך quidam accipiunt pro peregrinatione, aut pro via, quae tendebat illuc, frivolum est ac puerile. Neque enim dubium est quin propheta translatione satis vulgari usus fuerit. Vocat igitur viam Ber-saba, ritum, qui tunc communi consensu receptus erat, ac probatus. *Qui* ergo *iurant per cultus illos fictitios*, *arescent*, inquit, et tabescent siti. Postea adiungit, *Cadent et non resurgent amplius*, hoc est, incurabilis erit ipsorum plaga. Quia scilicet Deus hactenus usus fuerat mediocribus poenis, quae possent eos sanare nisi prorsus fuissent obdurati in suis malis. Propheta igitur denuntiat iam non esse amplius locum medicinae apud ipsos, ideoque fore hoc mortale vulnus, quod Deus infliget, et quidem sine spe remedii. Haec summa est. Nunc pergamus:

CAPUT IX.

1. *Vidi Dominum stantem super altare: et dixit, Percute superliminare, et commovebuntur postes, et affliget* (vel afflige in modo imperativo) *in capite omnes, et novissimum ipsorum* (vel posteritatem) *gladio occidam: non effugiet ex ipsis fugiens, neque evadet ex ipsis, qui evadit.*

Confirmat propheta illam comminationem, quam nunc exposuimus. Dicit enim populum statim e medio tollendum esse, quia iam resipiscentiae nulla spes sit. Sed primo notandum est, hic eum loqui non de templis illis profanis, quae Iarobeam prior in Dan et Beth-el erexerat, sed de vero et legitimo templo. Neque enim hoc quadraret, visionem hanc fuisse oblatam prophetae in illis sacrilegiis, a quibus scimus Deum fuisse remotissimum. Si apparuisset Deus in Dan, vel Beth-el, haec erat quaedam obliqua approbatio superstitionis. Falluntur ergo qui putant visionem hanc fuisse oblatam prophetae alibi quam in monte Sion, sicuti aliis locis ostendimus. Neque enim prophetae dicunt loquutum esse Deum vel in Dan, vel Beth-el: nunquam illic editum fuit oraculum, quia modis omnibus voluit Deus ostendere sibi nihil prorsus esse negotii cum illis sacrilegiis et abominationibus. Certum igitur est, Deum apparuisse prophetae suo in monte Sion, et super altare legitimum. Iam nunc videndum est quorsum tendat visio. Maior pars interpretum existimat hic praedici interitum et regni et sacerdotii, quum scilicet Zedechias captus fuit, deinde tractus ignominiose in exsilium, iugulatis eius filiis: quum postea templum excisum fuit et urbs diruta. Sed non dubito quin latius extendi hoc vaticinium debeat, nempe ad diversas clades, quae statim sequutae sunt, sic ut tandem interierit totus populus. Ego igitur non restringo quod hic dicitur ad excidium urbis et templi: sed perinde est ac si diceret propheta, tam Iudaeos, quam Israelitas frustra gloriari et genere suo, et aliis privilegiis, quibus ornati fuerant, quia Dominus instituit eos perdere, adeoque templum ipsum, quod erat illis instar operculi ad tegendas omnes iniquitates. Nunc ergo tenemus prophetae mentem. Sed interea notandum est, si Dominus templo suo non pepercit, quod tamen iusserat sibi exstrui, et in quo sibi domicilium

elegerat, non posse effugere exitium templa illa profana, quae semper aspernatus fuerat. Nunc videmus quo spectet vaticinium hoc, quod postremum est, excepta promissione, de qua videbimus suo loco. Dicit ergo *se vidisse Deum stantem super altare.* Potuit audire propheta sententiam, quae paulo post sequetur, absque visione: sed scimus tunc Deum vaticinia sancire fuisse solitum per visiones, quemadmodum habetur Numerorum duodecimo capite. Deus ergo non tantum prophetae suo mandare voluit quod proferret, sed addere autoritatem doctrinae. Visio autem fuit quasi sigillum, ut tam Iudaei quam Israelitae intelligerent, profectum esse e coelo quod recitabat ore suo propheta. Iam sequitur: *Percute superliminare,* כפתור vocari puto testudinem, quae super postes templi eminet. Nam כפתורים Hebraei vocant mala. Quoniam ergo pingebant illic malogranata et flores, putant Hebraei doctores vocari כפתור illam partem, quae complectebatur sub se duos postes templi. Sed potest etiam pars illa portae nomen sumpsisse a rotunda forma. Utcunque sit, vocarunt כפתור supremam partem portae templi. Iam postes sustinebant illud superliminare, quod vulgo dicunt. Dicit ergo Deus. *Percute superliminare, et moveantur postes,* vel contremiscant, tota ianua templi contremiscat. Nunc addit, Et percute ac contere *in capite omnes, vel omnium.* Iam dixi verbum hoc varie legi ab interpretibus. Proprie secundum rationem grammaticae debet legi in tertia persona, *et affliget:* sed quidam tamen exponunt Affllige, vel contere, quia prius dixerat Percute. Quantum ad summam rei non multum interest, quia statim sequitur expositio. Iam quod dicit, *In capite,* et sequitur ואחריתם: quidam per caput intelligunt sacerdotes ipsos et proceres populi, quod ego libenter amplector. Sed quum exponunt אחרית posteritatem vel filios, hoc videtur non quadrare. Potius enim referri debet, meo iudicio, ad commune vulgus. Quia ergo de capite loquutus erat propheta, iam addit promiscuam plebem: et אחרית vocant Hebraei quidquid sequitur. Hoc quidem nomine intelligunt posteros, sed latius patet hoc nomen. Accipitur enim pro fine, accipitur pro vestigio, denique significat quidquid sequitur. Iam promptum est colligere sensum prophetae: exhibita fuit visio, quae ostenderet nihil fore salvum, quia decretum erat ipsi Deo percutere et capita, et totam plebem. Quum autem Deus a templo suo incipiat, quomodo sperabunt veniam profani homines, qui iam deseruerant verum et purum cultum? erant omnes apostatae. Quomodo ergo sperassent placabilem sibi fore Deum, qui templum suum concutiebat? Nunc adiungit, *Ego occidam gladio.* Videmus ergo visionem referri ad plagam quae paulo post infligenda erat. Occidam igitur gladio quidquid sequitur, id est, ipsum vulgus. Postea, *Non effugiet ex ipsis fugiens, et non evadet evadens,* hoc est, etiamsi patere sibi effugium existiment: fallet eos sua opinio, quia deprehendam ipsos. Si dixisset propheta nullum fore illis effugium, non tam severe loquutus esset: quum iam dicit, ubi aufugerint, tamen deprehensum iri, ubi putabunt se iam esse elapsos, tamen nullam fore salutem, hoc est longe gravius. Denique abscindit omnes spes Israelitis, ut intelligant sibi pereundum esse, quia Deus frustra hactenus tentavit eos reducere in viam. Quoniam ergo fuerant prorsus incurabiles, iam audiunt sibi nihil restare spei. Quum autem tale et tam horribile exitium denuntiet propheta electo populo, quum etiam visio haec in templo exhibita fuerit, non est our nunc confisi externa professione secure exspectemus Dei iudicia, quemadmodum videmus hodie multos stupidos esse quia putant sibi nihil posse accidere mali, quod prae se ferant Dei nomen. Propheta autem hic ostendit Deum sedere in templo suo, non modo ut eos tueatur quos sibi adoptavit in populum et peculium, sed ut vindicet honorem suum, quia Israelitae cultum eius corruperant: Iudaei etiam defecerant a vera pietate. Quoniam ergo ubique grassata fuerat impietas, iam ostendit Deum sic illic sedere scelerum ultorem, ut sciat populus non ideo tolerare mala, quae ad tempus non punit, quoniam oblitus fuerit sui officii, vel quod velit gratiam suam integumentum esse iniquitatis: sed quia velit paulatim ad poenitentiam adducere qui sunt sanabiles et simul excusationem tollere reprobis. Pergamus:

2. *Si foderint ad sepulcrum* (vel ad infernum) *inde manus mea educet eos: et si adscenderint in coelos, inde detraham eos.* 3. *Et si occultaverint se in fastigio* (vel culmine) *Carmeli, inde scrutabor et extraham eos: et si absconditi fuerint ab oculis meis* (ad verbum e regione oculorum meorum) *in profundo* (vel pavimento, in fundo ipso) *maris, inde mandabo serpenti ut mordeat eos.* 4. *Et si profecti fuerint in captivitatem coram inimicis suis, inde mandabo gladio ut occidat eos, et ponam oculum meum super eos in malum, et non in bonum.*

Horribiles hic poenas denuntiat propheta: sed non abs re, quoniam mirus fuit in populo illo torpor, quemadmodum solet esse in omnibus hypocritis, ubi datur illis aliquis praetextus. Tunc unus ex toto orbe electus erat ille populus. Quum ergo putarent excellere, et donatos esse singulari praerogativa prae omnibus aliis gentibus, inebriabat eos haec gloria, ut putarent quodammodo Deum sibi esse obstrictum, quemadmodum aliis locis vidimus. Haec igitur ratio est cur propheta tot modis exaggeret iudicium contra hypocritas, ut scilicet terreantur vehementia, et atrocitate verborum. Dicit

igitur, *Si effoderint sibi cavernas usque ad infernum*, id est, usque ad centrum terrae (שאול enim hic pro centro ponitur) *inde manus mea educet eos*: deinde, *Si adscenderint in coelum, inde detraham eos*, inquit Dominus: *Si occultaverint se in desertis, si confugerint usque ad culmen Carmeli, ego scrutabor eos*: denique nullum angulum reperient vel in coelo, vel in terra, vel in mari, ubi lateant a conspectu meo. Nihil opus est hic per coelum intelligere altas arces, quemadmodum Chaldaeus paraphrastes exponit: est illa paraphrasis nimis frigida: sed propheta hyperbolice loquitur de centro terrae, de coelis, et de profundo maris. Perinde est igitur ac si diceret, Etiamsi elementa omnia aperiant se ad latebras, Israelitae frustra tentabunt effugere, quia demersos in profundo mari ego persequar, extraham eos e coelo ipso: denique nulla illis erit latebra vel sursum vel deorsum. Nunc tenemus sensum prophetae. Et hinc etiam colligenda est utilis admonitio, ubi Deus nobis minatur, frustra nos quaerere subterfugia, quoniam manus eius sese extendit tam in coelum, quam ad ipsos inferos: quemadmodum dicitur in Psalmo (139, 7 sq.), Quo fugiam a facie tua, Domine? Si adscendero in coelum, tu illic es: si descendero in sepulcrum, tu ades: si sumpsero pennas aurorae, vel luciferi, et habitavero in extremitatibus maris, illuc etiam manus tua deducet me. Non loquitur illic propheta, sicuti quidam nimis perperam philosophantur, de immensa Dei essentia, sed potius ostendit nos semper esse in eius conspectu. Sic ergo statuendum est, non posse nos elabi, simul ac Deus volet examen sumere de peccatis nostris, et citare nos ad suum tribunal. Sed interea meminerimus prophetam non fuisse usum supervacua verborum congerie: nulla est hic syllaba, quae non habeat suum pondus: etsi primo intuitu aliter videri posset. Caeterum, quemadmodum iam admonui, spiritus sanctus, qui novit socordiam nostram, hic excutit omnes delitias. Ergo sciamus hunc torporem ingenitum esse nobis naturaliter, ut spernamus omnes minas, vel saltem non moveamur quantum necesse est. Quoniam Dominus videt nos tam pigros esse, ideo sollicitat suis stimulis. Quoties ergo scriptura poenam denuntiat nobis, simul discamus coniungere quae hic propheta commemorat: Est tibi negotium cum Deo, nunc quid tergiversando proficies? etiamsi in coelos conscendas, Dominus poterit te detrahere: etiamsi descendas usque ad abyssos, inde manus Dei te educet: si quaeras in ipsis abyssis latebram, illinc etiam producet te in medium: si etiam demersus lateas in profundo mari, te illic perquiret: denique quocunque te conferas, tu non potes te subducere a conspectu et manu Dei tui. Videmus ergo quorsum referri debeant omnes istae loquutiones, ne scilicet Deum aestimemus nostro more, sed sciamus potentiam eius penetrare ad omnes latebras. Sed hac meditatione opus non habent, quoniam satis est paucis verbis comprehendere quid velit propheta. Sed quoniam sumus adeo impliciti vanis nostris confidentiis, ideo dixi non frustra hoc verborum circuitu usum fuisse prophetam, ut serio expergefaceret Israelitas et Iudaeos, qui nimium erant securi. Iam quod dicit, *Mandabo serpenti, ut mordeat eos*. Quidam per נחש intelligunt non terrenum serpentem, sed cetum, vel marinas alias bestias, sicuti leviathan celebratur in scriptura. Et colligere etiam licet ex aliis scripturae locis נחש non tantum notare serpentem, sed etiam cetos, et alias bestias marinas. Denique significat Deus ubique se fore armatum, quoties volet ulcisci suos inimicos, et in omnibus elementis parata sibi esse media, quibus perdat reprobos, qui volunt manum eius effugere. Iam quum addit, *si profecti fuerint in captivitatem coram inimicis suis, ego inde mandabo gladio, ut occidat eos*: restringunt hanc partem nonnulli interpretes ad praeposteram illam fugam, qua numerus aliquis populi voluit sibi consulere dum transiret in Aegyptum. Iohanan persequutus est eos, et pauci elapsi sunt: sicuti etiam praedixerat Ieremias (c. 42), Subiicite cervices vestras regi Babyloniae, et Dominus benedicet vobis: quisquis fugerit in Aegyptum peribit. Hoc experti sunt re ipsa, quum semper fidem abrogassent vaticinio. Ieremias illuc tractus est praeter animi sui sententiam: et tamen maledixerat omnibus qui putabant hoc sibi fore asylum. Sed ideo Dominus permisit eum illuc trahi, ut coram semper usque ad ultimos spiritus pronuntiaret illud Vae, quod prius audierant ex ore eius. Ego hanc sententiam prophetae vix tam restricte accipere audeo: ego igitur generaliter interpretor, exsilium, quod tamen dicitur vulgo esse mors civilis, non fore finem malorum Israelitis et Iudaeis: quia etiam ubi sponte se dediderint hostibus, et passi fuerint se rapi et trahi quocunque hostibus libitum fuerit, tamen ne hoc quidem modo posse vitam servare, quia Dominus mandabit gladio ut persequatur etiam exsules. Haec genuina est mens prophetae, meo iudicio. Tandem subiicit, *Ponam oculos meos super eos in malum, et non in bonum*. Subest antithesis in hac sententia, quia Dominus pollicitus fuerat se fore custodem populi sui, sicuti dicitur (Psal. 121, 4), Ecce qui custodit Israel non dormiet, neque dormitabit. Ut hypocritae semper arripiunt sine poenitentia et fide, sine ullo pietatis affectu Dei promissiones, et postea illis abutuntur ad vanam iactantiam, ideo propheta hic dicit, oculum Dei fore super eos, non autem ut suo more, quemadmodum ab initio fecerat, illos tueatur, sed potius ut accumulet poenas poenis. Perinde est igitur ac si diceret, Sicuti hactenus excubias egi in huius populi salutem, quem mihi elegi, ita posthac acerrime vigilabo, ne quod

poenae genus omittam, donec prorsus interierit. Et haec notatu digna est sententia, quoniam monemur, etsi Dominus ne incredulis quidem parcat, tamen acrius nos observare, ut durius puniat, si ad extremum perspexerit nos esse obstinatos et incurabiles. Quare? Nam quo propius ad eum accessimus, quasi sub oculis suis positos familiarius nos respicit: non quod quidquam ei sit occultum, vel absconditum, sed scriptura loquitur humano more. Ergo quum Deus dignatur suos propiore adspectu, simul etiam non potest ferre hypocritas, quoniam acerrime observat eorum vitia, ut etiam severius puniat. Haec igitur summa est. Sequitur:

5. *Et Dominus Iehova exercituum percutiet terram, et contremiscet: et lugebunt omnes habitantes in ea, et adscendet sicut fluvius tota, et submergetur sicut a fluvio Aegypti.*

Eadem nunc fere verba repetit propheta, quae heri exposuimus. Nam usus fuit similitudine diluvii, quam hic rursum ponit. Caeterum quia prius membrum duobus modis exponi potest, ego referam quid alii sentiant, deinde quid ego rectius putem. Sic exponi solet hic locus, terram contremiscere quum percutitur a Deo, ut sit generalis sententia. Et prophetae etiam saepe Dei potentiam commendant nobis, ut incutiant metum: et hoc videbimus proximo versu. Porro non dubito quin haec sit specialis comminatio. Dicit ergo *Adonai Iehova percutiet terram et contremiscet.* Postea sequitur similitudo illa, de qua heri dictum fuit, *lugebunt omnes habitantes in ea:* deinde *ipsa tota adscendet quasi fluvius.* Hic significat tale fore diluvium, ut nulla superficies terrae maneat. Adscendet ergo terra quasi fluvius. Adscensus terrae nihil aliud est quam inundatio, quae obtegit omnem terrae faciem. Postea coniungit, *et submergetur*, nempe ipsa habitandi commoditas: non simpliciter, quemadmodum dixi, hoc de terra intelligit, sed potius ad homines refert, vel ad usum terrae, quem homines percipiunt. *Submergetur* ergo *quasi a fluvio Aegypti.* Diximus Aegyptum quotannis perdere suam faciem, ubi Nilus exundat. Sed quum illa fluminis exundatio Aegyptiis laeta sit propter terrae foecunditatem, et uberiorem proventum, propheta hic significat terram fore instar maris, ut scilicet nulla amplius maneat habitatio. Nunc sequitur:

6. *Aedificans in coelis adscensiones suas, et coagmentationem suam super terram fundans* (qui fundat) *qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae, Iehova nomen eius.*

Nunc propheta generaliter describit nobis Dei potentiam, nempe ut magis afficiat auditores suos, et ne secure reiiciant quod prius minatus est de propinquo interitu: dixerat enim, Ecce Deus percutiet terram et contremiscet, hoc fuit speciale. Nunc quoniam homines surdis auribus excipiunt istas minas, et putant Deum quodammodo ludere, ideo adiungit propheta confirmationem sumptam ab elogiis potentiae Dei: quasi diceret, Auditis quid Deus denuntiet: nunc quia mihi imposuit hanc personam, et mihi mandavit, ut vos terrerem propositis poenis, scitote vobis esse negotium cum Deo ipso, cuius maiestas vos totos, et sensus omnes vestros contremefacere debet. Quisnam enim est Deus, ut contemptui sit vobis eius verbum? *Deus* ergo *est qui aedificat sibi coenacula in coelis, qui fundat suas coagmentationes* (alii vertunt fasciculum) *in terra, qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae:* denique, *est Iehova*, hoc est, in solo ipso est esse. Vos autem subsistitis duntaxat virtute eius, et quoties visum fuerit, subducet spiritum suum, ut evanescat totus hic mundus, cuius estis minima particula. Quum ergo solus Deus sit, in vobis autem momentaneus tantum vigor, quum vobis perspicua sit talis Dei potentia, cuius documenta in toto ordine naturae praebet, qui fit ut tam securi sitis? Nunc ergo tenemus cur propheta hic celebret potentiam Dei tot elogiis. Primum quum dicit *Deum sibi exstruere in coelis suas adscensiones*, non dubium est quin ad ipsam coelorum structuram alludat. Scimus enim elementum aeris elevari, quia minus ponderosum est: deinde elementum ignis etiam propius ad coelum accedere: iam sequuntur sphaerae. Quum ergo supra terram totus mundus sit multo agilior, haec ratio est cur propheta dicat Deum habere suas adscensiones in coelis. Neque enim Deus vel coelis ipsis ad habitandum indiget, vel aere, quia loco non capitur, est incomprehensibilis: sed respectu hominum hoc dicitur, quod scilicet Deus superat sua altitudine omnes coelos. Ergo locatur in illa sublimi sede. Iam dicit fundare sibi coagmentationes suas in terra, quoniam haec pars mundi solidior est. Nam elementum terrae est crassum et firmum, ideoque stabile. Ita etiam aquae tametsi leviores sint terra ipsa, proxime tamen accedunt. *Aedificat* igitur *Deus in coelis.* Haec machina per se admirabilis est: si quis attollat in coelum oculos suos, deinde terram consideret, nonne cogetur obstupescere? Ergo propheta hic nobis proponit ante oculos potentiam Dei incomparabilem, ut tangamur eius verbis, et sciamus cum quo nobis sit negotium, ubi poenam denuntiat. Iam dicit, *Qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae.* Haec mutatio per se est formidabilis, quod Deus brevi temporis spatio totum coelum obtegit: erit clara serenitas, momento supervenient nebulae, quae coelum obtenebrent, et densitas aquarum capitibus nostris imminebit. Quis diceret tam

igitur, *Si effoderint sibi cavernas usque ad infernum,* id est, usque ad centrum terrae (שאול enim hic pro centro ponitur) *inde manus mea educet eos:* deinde, *Si adscenderint in coelum, inde detraham eos,* inquit Dominus: *Si occultaverint se in desertis, si confugerint usque ad culmen Carmeli, ego scrutabor eos:* denique nullum angulum reperient vel in coelo, vel in terra, vel in mari, ubi lateant a conspectu meo. Nihil opus est hic per coelum intelligere altas arces, quemadmodum Chaldaeus paraphrastes exponit: est illa paraphrasis nimis frigida: sed propheta hyperbolice loquitur de centro terrae, de coelis, et de profundo maris. Perinde est igitur ac si diceret, Etiamsi elementa omnia aperiant se ad latebras, Israelitae frustra tentabunt effugere, quia demersos in profundo mari ego persequar, extraham eos e coelo ipso: denique nulla illic erit latebra vel sursum vel deorsum. Nunc tenemus sensum prophetae. Et hinc etiam colligenda est utilis admonitio, ubi Deus nobis minatur, frustra nos quaerere subterfugia, quoniam manus eius sese extendit tam in coelum, quam ad ipsos inferos: quemadmodum dicitur in Psalmo (139, 7 sq.), Quo fugiam a facie tua, Domine? Si adscendero in coelum, tu illic es: si descendero in sepulcrum, tu ades: si sumpsero pennas aurorae, vel luciferi, et habitavero in extremitatibus maris, illuc etiam manus tua deducet me. Non loquitur illic propheta, sicuti quidam nimis perperam philosophantur, de immensa Dei essentia, sed potius ostendit nos semper esse in eius conspectu. Sic ergo statuendum est, non posse nos elabi, simul ac Deus volet examen sumere de peccatis nostris, et citare nos ad suum tribunal. Sed interea meminerimus prophetam non fuisse usum supervacua verborum congerie: nulla est hic syllaba, quae non habeat suum pondus: etsi primo intuitu aliter videri posset. Caeterum, quemadmodum iam admonui, spiritus sanctus, qui novit socordiam nostram, hic excutit omnes delitias. Ergo sciamus hunc torporem ingenitum esse nobis naturaliter, ut spernamus omnes minas, vel saltem non moveamur quantum necesse est. Quoniam Dominus videt nos tam pigros esse, ideo sollicitat suis stimulis. Quoties ergo scriptura poenam denuntiat nobis, simul discamus coniungere quae hic propheta commemorat: Est tibi negotium cum Deo, nunc quid tergiversando proficies? etiamsi in coelos conscendas, Dominus poterit te detrahere: etiamsi descendas usque ad abyssos, inde manus Dei te educet: si quaeras in ipsis abyssis latebram, illinc etiam producet te in medium: si etiam demersus lateas in profundo mari, te illic perquiret: denique quocunque te conferas, tu non potes te subducere a conspectu et manu Dei tui. Videmus ergo quorsum referri debeant omnes istae loquutiones, ne scilicet Deum aestimemus nostro more, sed sciamus potentiam eius penetrare ad omnes latebras. Sed haec meditatione opus non habent, quoniam satis est paucis verbis comprehendere quid velit propheta. Sed quoniam sumus adeo impliciti vanis nostris confidentiis, ideo dixi non frustra hoc verborum circuitu usum fuisse prophetam, ut serio expergefaceret Israelitas et Iudaeos, qui nimium erant securi. Iam quod dicit, *Mandabo serpenti, ut mordeat eos.* Quidam per נחש intelligunt non terrenum serpentem, sed cetum, vel marinas alias bestias, sicuti leviathan celebratur in scriptura. Et colligere etiam licet ex aliis scripturae locis נחש non tantum notare serpentem, sed etiam cetos, et alias bestias marinas. Denique significat Deus ubique se fore armatum, quoties volet ulcisci suos inimicos, et in omnibus elementis parata sibi esse media, quibus perdat reprobos, qui volunt manum eius effugere. Iam quum addit, *si profecti fuerint in captivitatem coram inimicis suis, ego inde mandabo gladio, ut occidat eos:* restringunt hanc partem nonnulli interpretes ad praeposteram illam fugam, qua numerus aliquis populi voluit sibi consulere dum transiret in Aegyptum. Iohanan persequutus est eos, et pauci elapsi sunt: sicuti etiam praedixerat Ieremias (c. 42), Subiicite cervices vestras regi Babyloniae, et Dominus benedicet vobis: quisquis fugerit in Aegyptum peribit. Hoc experti sunt re ipsa, quum semper fidem abrogassent vaticinio. Ieremias illuc tractus est praeter animi sui sententiam: et tamen maledixerat omnibus qui putabant hoc sibi fore asylum. Sed ideo Dominus permisit eum illuc trahi, ut coram semper usque ad ultimos spiritus pronuntiaret illud Vae, quod prius audierant ex ore eius. Ego hanc sententiam prophetae vix tam restricte accipere audeo: ego igitur generaliter interpretor, exsilium, quod tamen dicitur vulgo esse mors civilis, non fore finem malorum Israelitis et Iudaeis: quia etiam ubi sponte se dediderint hostibus, et passi fuerint se rapi et trahi quocunque hostibus libitum fuerit, tamen ne hoc quidem modo posse vitam servare, quia Dominus mandabit gladio ut persequatur etiam exsules. Haec genuina est mens prophetae, meo iudicio. Tandem subiicit, *Ponam oculos meos super eos in malum, et non in bonum.* Subest antithesis in hac sententia, quia Dominus pollicitus fuerat se fore custodem populi sui, sicuti dicitur (Psal. 121, 4), Ecce qui custodit Israel non dormiet, neque dormitabit. Ut hypocritae semper arripiunt sine poenitentia et fide, sine ullo pietatis affectu Dei promissiones, et postea illis abutuntur ad vanam iactantiam, ideo propheta hic dicit, oculum Dei fore super eos, non autem ut suo more, quemadmodum ab initio fecerat, illos tueatur, sed potius ut accumulet poenas poenis. Perinde est igitur ac si diceret, Sicuti hactenus excubias egi in huius populi salutem, quem mihi elegi, ita posthac acerrime vigilabo, ne quod

poenae genus omittam, donec prorsus interierit. Et haec notatu digna est sententia, quoniam monemur, etsi Dominus ne incredulis quidem parcat, tamen acrius nos observare, ut durius puniat, si ad extremum perspexerit nos esse obstinatos et incurabiles. Quare? Nam quo propius ad eum accessimus, quasi sub oculis suis positos familiarius nos respicit: non quod quidquam ei sit occultum, vel absconditum, sed scriptura loquitur humano more. Ergo quum Deus dignatur suos propiore adspectu, simul etiam non potest ferre hypocritas, quoniam acerrime observat eorum vitia, ut etiam severius puniat. Haec igitur summa est. Sequitur:

5. *Et Dominus Iehova exercituum percutiet terram, et contremiscet: et lugebunt omnes habitantes in ea, et adscendet sicut fluvius tota, et submergetur sicut a fluvio Aegypti.*

Eadem nunc fere verba repetit propheta, quae heri exposuimus. Nam usus fuit similitudine diluvii, quam hic rursum ponit. Caeterum quia prius membrum duobus modis exponi potest, ego referam quid alii sentiant, deinde quid ego rectius putem. Sic exponi solet hic locus, terram contremiscere quum percutitur a Deo, ut sit generalis sententia. Et prophetae etiam saepe Dei potentiam commendant nobis, ut incutiant metum: et hoc videbimus proximo versu. Porro non dubito quin haec sit specialis comminatio. Dicit ergo *Adonai Iehova percutiet terram et contremiscet.* Postea sequitur similitudo illa, de qua heri dictum fuit, *lugebunt omnes habitantes in ea:* deinde *ipsa tota adscendet quasi fluvius.* Hic significat tale fore diluvium, ut nulla superficies terrae maneat. Adscendet ergo terra quasi fluvius. Adscensus terrae nihil aliud est quam inundatio, quae obtegit omnem terrae faciem. Postea coniungit, *et submergetur*, nempe ipsa habitandi commoditas: non simpliciter, quemadmodum dixi, hoc de terra intelligit, sed potius ad homines refert, vel ad usum terrae, quem homines percipiunt. *Submergetur* ergo *quasi a fluvio Aegypti.* Diximus Aegyptum quotannis perdere suam faciem, ubi Nilus exundat. Sed quum illa fluminis exundatio Aegyptiis laeta sit propter terrae foecunditatem, et uberiorem proventum, propheta hic significat terram fore instar maris, ut scilicet nulla amplius maneat habitatio. Nunc sequitur:

6. *Aedificans in coelis adscensiones suas, et coagmentationem suam super terram fundans* (qui fundat) *qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae, Iehova nomen eius.*

Nunc propheta generaliter describit nobis Dei potentiam, nempe ut magis afficiat auditores suos, et ne secure reiiciant quod prius minatus est de propinquo interitu: dixerat enim, Ecce Deus percutiet terram et contremiscet, hoc fuit speciale. Nunc quoniam homines surdis auribus excipiunt istas minas, et putant Deum quodammodo ludere, ideo adiungit propheta confirmationem sumptam ab elogiis potentiae Dei: quasi diceret, Auditis quid Deus denuntiet: nunc quia mihi imposuit hanc personam, et mihi mandavit, ut vos terrerem propositis poenis, scitote vobis esse negotium cum Deo ipso, cuius maiestas vos totos, et sensus omnes vestros contremefacere debet. Quisnam enim est Deus, ut contemptui sit vobis eius verbum? *Deus* ergo *est qui aedificat sibi coenacula in coelis, qui fundat suas coagmentationes* (alii vertunt fasciculum) *in terra, qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae:* denique, *est Iehova*, hoc est, in solo ipso est esse. Vos autem subsistitis duntaxat virtute eius, et quoties visum fuerit, subducet spiritum suum, ut evanescat totus hic mundus, cuius estis minima particula. Quum ergo solus Deus sit, in vobis autem momentaneus tantum vigor, quum vobis perspicua sit talis Dei potentia, cuius documenta in toto ordine naturae praebet, qui fit ut tam securi sitis? Nunc ergo tenemus cur propheta hic celebret potentiam Dei tot elogiis. Primum quum dicit *Deum sibi exstruere in coelis suas adscensiones*, non dubium est quin ad ipsam coelorum structuram alludat. Scimus enim elementum aeris elevari, quia minus ponderosum est: deinde elementum ignis etiam propius ad coelum accedere: iam sequuntur sphaerae. Quum ergo supra terram totus mundus sit multo agilior, haec ratio est cur propheta dicat Deum habere suas adscensiones in coelis. Neque enim Deus vel coelis ipsis ad habitandum indiget, vel aere, quia loco non capitur, est incomprehensibilis: sed respectu hominum hoc dicitur, quod scilicet Deus superat sua altitudine omnes coelos. Ergo locatur in illa sublimi sede. Iam dicit fundare sibi coagmentationes suas in terra, quoniam haec pars mundi solidior est. Nam elementum terrae est crassum et firmum, ideoque stabile. Ita etiam aquae tametsi leviores sint terra ipsa, proxime tamen accedunt. *Aedificat* igitur *Deus in coelis.* Haec machina per se admirabilis est: si quis attollat in coelum oculos suos, deinde terram consideret, nonne cogetur obstupescere? Ergo propheta hic nobis proponit ante oculos potentiam Dei incomparabilem, ut tangamur eius verbis, et sciamus cum quo nobis sit negotium, ubi poenam denuntiat. Iam dicit, *Qui vocat aquas maris, et effundit eas super faciem terrae.* Haec mutatio per se est formidabilis, quod Deus brevi temporis spatio totum coelum obtegit: erit clara serenitas, momento supervenient nebulae, quae coelum obtenebrent, et densitas aquarum capitibus nostris imminebit. Quis diceret tam

repente posse mutari totum orbem? Deus solo suo imperio et nutu hoc facit. *Vocat* igitur *aquas maris, et effundit eas.* Quanquam scimus pluvias procreari ex vaporibus terrae ut plurimum, tamen scimus etiam ipsos vapores originem habere a mari, et ut plurimum mare etiam suggerit densam copiam humorum. Per synecdochen ergo propheta hic complectitur omnes vapores, ex quibus procreantur pluviae. Vocat igitur aquas maris, hoc est, solo suo imperio facit Deus, ut pluviae procreentur, nempe vapores ex aquis extollens: deinde ut operiant totam faciem terrae. Quum ergo Dominus quotidie tam mirabiliter operetur in toto naturae ordine, quid putamus futurum ubi immensam manus suae potentiam exseret ad homines perdendos, quum volet exsequi ultimum iudicium quod decrevit?

7. *Annon sicut filii Aethiopum vos mihi, filii Israel? dicit Iehova. Annon Israelem adscendere feci e terra Aegypti? et Philistim ex Cappadocia? et Syrios e Kir?*

Hic propheta ostendit Israelitis non fore praesidio suam dignitatem, quemadmodum sperabant. Vidimus enim iam multis locis quam stulta fuerit iactantia illius populi. Quum obstricti essent Deo prae cunctis gentibus, tamen secure gloriabantur se esse gentem sanctam. Quasi vero aliquid esset ipsis proprium, quemadmodum Paulus exprobrat quod nihil sint: tametsi Deus contulerat in eos praeclara beneficia, tamen erant ornati alienis plumis. Erat igitur haec stulta et praepostera gloriatio, quum putarent se pluris esse Deo quam alias gentes. Sed quoniam excaecaverat eos haec stulta opinio, nunc dicit propheta, Quosnam putatis vos esse? *Estis mihi tanquam filii Aethiopum.* Ego enim vos semel liberavi, non ut essem vobis obstrictus, sed potius ut vos devinctos mihi tenerem, quia acquisiti eratis meo beneficio. Quod nonnulli existimant conferri Aethiopibus Israelitas, quia pellem non mutarent, id est, ingenium, ego tanquam coactum repudio. Simplicius enim hic loquitur propheta, quod scilicet conditio illorum nihil differret a communi hominum sorte: Vos excellitis, sed non habetis quidquam a me separatum: si ego auferam a vobis quod meum est, quid vobis residuum manebit? Et pondus est in dictione *Mihi, Vos estis mihi.* Nam certe inter homines excellebant: sed coram Deo quid poterant afferre, quum nihil haberent suum? Imo quo splendidius ornaverat eos Deus, debebant sese modeste et humiliter gerere, quum essent tot eius gratiis devincti. Sed quia obliti suae conditionis prophetas omnes spernebant, et sibi etiam plaudebant in suis sceleribus, Annon vos estis mihi quasi filii Aethiopum, inquit, hoc est, quasi gentes exterae et alienissimae? Quid enim reperiam in vobis dignum laude? ergo si respicio vos, quales estis? Certe ego vos non praeferam vel obscurissimis gentibus. Postea adiungit, *Annon feci adscendere,* vel eduxi *Israelem e terra Aegypti?* Hic revocat propheta eos ad suam originem. Etsi enim progeniti erant ex Abraham, qui ante redemptionem quadringentis annis iam electus a Domino fuerat: sed tamen si reputamus quam misere tractati fuerint in Aegypto, erat certe servitus illa tyrannica instar sepulcri. Coeperunt igitur esse populus, et consequi aliquod nomen quum Dominus eos ex Aegypto liberavit. Perinde est igitur ac si diceret propheta, Respicite unde vos extulerit Deus: eratis enim quasi mortuum cadaver, sine ulla existimatione. Aegyptii enim abusi sunt patribus vestris tanquam vilissimis mancipiis: Deus inde vos eduxit, ergo nulla fuit vestra nobilitas, vel praestantia, sed origo vestrae dignitatis profecta est ex gratuito beneficio Dei. Iam vero putatis vos ideo excellere, quia soli estis redempti, Deus etiam redemit Philistinos, quum essent servi Cappadocum. Deinde redemit etiam Syros, quum essent aliis gentibus servi. Nam קִיר multi existimant esse Cyrenem. Sed quia hoc incertum est, ego praetereo quasi dubium. Quidquid sit, de re ipsa non est quidquam controversiae: quia certum est, hic conferri Israelitas tam Syris, quam Philistinis, eo quod omnes similiter fuerint redempti a Domino, et haec communis fuerit omnium de quibus loquitur gratia. Quum ergo Deus misertus olim fuerit aliarum gentium, hoc certe non competit in solum genus Abrahae, quod divinitus liberati fuerint et insignibus miraculis: idem etiam dicent Philistini, et dicent etiam Syri. Atqui tamen dicitis esse profanas gentes. Quum ita sit, iam exuti estis omni excellentia, hoc est, nihil residet in vobis proprium, cur debeatis vos praeferre aliis gentibus. Haec summa est. Nunc sequitur:

8. *Ecce oculi Domini Iehovae ad regnum sceleratum, et delebo illud a superficie terrae, praeterquam quod non delendo delebo domum Iacob, dicit Iehova.* 9. *Quia ecce ego praecipiam, et agitabo inter cunctas gentes domum Israel, quemadmodum agitatur* (subaudiendum est nomen tritici: agitatur triticum) *in cribro, et non cadet lapis* (id est granum) *in terram.*

Hic concludit propheta Deum sumpturum vindictam de Israelitis non secus ac de reliquis gentibus promiscue, quod scilicet non possent quidquam opponere ad impediendum eius iudicium. Fuit autem mira haec caecitas, quod Israelitae, qui sua ingratitudine bis rei erant, tamen obiiciebant instar clypei beneficia, quibus ornati fuerant. Quum ergo ab illis impie et turpiter profanatum esset nomen Dei, putabant tamen se tutos esse, quia semel

adoptati fuerant. Hanc arrogantiam nunne retundit Amos, *Ecce oculi Domini Iehovae super omnes sceleratos*, inquit. Restringunt quidam ad regnum Israel: sed meo iudicio hoc pugnat cum mente prophetae. Indefinite loquitur de regnis omnibus: quasi diceret Deum fore iudicem totius mundi, ut nullis regnis vel regionibus parcat. Ubique ergo Deus ostendet se scelerum ultorem, et vocabit omnia regna ad tribunal suum. *Delendo delebo e superficie terrae omnes impios et sceleratos.* Nunc secundum membrum aliter accipio quam soleat exponi. Putant enim mitigari poenam, quemadmodum prophetae solent miscere promissiones gratiae minis: et paulo post idem faciet propheta noster. Sed nondum videtur mihi quidquam promittere Israelitis: imo potius ironica est loquutio, nisi valde fallor: quia hic oblique perstringit Amos ebriam illam confidentiam, de qua diximus, quia scilicet Israelitae putabant se quodam privilegio salvos esse, et immunes ab omni poena. Ego, inquit, non parcam incredulis, qui tamen excusabiles sunt, si vobis comparentur. Egone vestra scelera tolerabo, nec audebo vos attingere, quum sitis bis scelerati? Notandum enim est quid differant aliae gentes ab Israelitis. Nam quo magis in sublime evecti fuerant filii Abrahae, eo magis augebant suum reatum, quum Deum spernerent tot bonorum autorem, quum improbe quasi excusso iugo lascivirent. Quum ergo tam indigne pollucrent Dei beneficia, Deus potuit parcere reliquis gentibus: necesse autem fuit illos trahi ad poenam, quia erant prorsus inexcusabiles. Quum ergo superarent omnes gentes impietate, merito hic a maiori ad minus ratiocinatur propheta: Ego, inquit, observo quidquid peccatur in toto orbe, nec ullae gentes manum meam effugient: quomodo igitur evadent Israelitae? nam aliae gentes possent ignorantiam aliquam praetexere. Neque enim edoctae unquam fuerunt: et si errant in tenebris, hoc non est mirum. Vos autem quibus ego praeluceo, et quos quotidie per prophetas meos sollicito ad resipiscentiam, impune feretis? Quomodo hoc fieret? ego non essem iudex mundi. Nunc ergo tenemus genuinum prophetae sensum. Ecce, inquit, oculi Iehovae sunt super omne regnum sceleratum: delebo omnes gentes e superficie terrae, qui peccaverint, etiamsi obtentus ignorantiae excuset crimen: nunc scilicet ego non delebo domum Israel? Hic ergo ironice loquitur propheta, *nisi quod non delebo delendo domum Israel*, hoc est, iam vultis me esse obnoxium vobis, quasi ligatae essent mihi manus, ne sumam de vobis vindictam? Quo iure id facitis? et quid me impediet, quominus ulciscar tantam et tam foedam ingratitudinem? Postea adiungit, Quia ecce ego praecipiam etc. Hic confirmat propheta superiorem sententiam. Unde etiam colligimus secundam partem superioris versus fuisse ironicam, quia si pollicitus fuisset veniam Israelitis, pergeret in proposito: sed potius in contrariam partem tendit, quod scilicet Deus merito sumpturus sit de Israelitis poenam, quia tandem res ipsa patefaciet, inter ipsos ne granum quidem esse quod maneat, sed omnes esse quisquiliis similes, vel purgamentis. *Ecce*, inquit, *ego agitabo inter gentes Israelitas, sicut triticum agitatur in cribro, granum*, inquit, *non cadet in terram:* quasi diceret, quum ego dispergam Israelitas per diversa loca, ut sint disiecti, tamen illa exsilia semper similia erunt cribro. Nunc contendant mecum, si granum ullum ceciderit. Res igitur ipsa ostendet nihil esse in ipsis nisi quisquilias et sordes, quia cribrando ego purgabo totam aream meam, et nihil penitus restabit. Si quis obiiciat, fuisse aliquos in gente illa pios, quanquam essent exiguo numero, fateor id verum esse: sed propheta quemadmodum pluribus aliis locis, hic de tota gente loquitur, non respicit singulos. Respectu ergo corporis hoc fuit verum, nempe in populo Israel ne unum quidem fuisse qui posset conferri grano: quia omnes evanuerant in suis iniquitatibus. Unde etiam oportuit evanescere in cribro, quemadmodum solent paleae et quisquiliae. Notandum autem est, Deum hic praecidere ansam tergiversationi, quia semper hypocritae cum ipso litigant: et quamvis non possint se in totum absolvere, tamen extenuant sua peccata, ut insimulent Deum nimii rigoris. Ergo propheta anteverit istas obiectiones. Ego, inquit, praecipiam, et agitabo domum Israel, sicuti triticum agitatur: hoc erat valde durum quum populus ita tractus est in diversas partes. Illa igitur laceratio fuit horribilis. Poterant hic conqueri Israelitae nimis severe agi secum. Deus autem similitudine refellit hanc calumniam, quod scilicet dissipati per exsilia, tamen maneant in cribro. *Ego*, inquit, *agitabo eos inter gentes*, sed non *secus ac triticum agitatur in cribro.* Hoc autem receptum est omnium consensu, triticum debere purgari. Et si maior pars evanescit, quum triticum excussum in area postea ponitur in ventilabro: tamen nemo est qui non videat hoc esse utile et rationi consentaneum: nemo conqueritur paleas ita perire. Quare? sunt enim inutiles. Deus ergo hic ostendit se non esse crudelem, nec modum excedere, quamvis populum suum dispergat per remotas mundi plagas, quia semper continet eum in cribro. Postea addit, *Et non cadet granum in terram.* צרור vertunt lapidem: sed צרר est ligare, unde etiam nomen hoc significat summam, vel colligationem: sicuti quum filii Iacob pecuniam haberent ligatam in suis saccis, dicebant, Ecce mea colligatio. Sic etiam nunc pro grano solido accipitur. Significat ergo Deus se non fore tam rigidum quin temperet sibi in poenis, et ita ut innoxiis parcat. Iam dixi: quamvis adhuc reliquiae manerent in populo

illo, tamen veram esse prophetae sententiam, quoad totum corpus: nihil enim illic vel sanum erat vel integrum. Sed posset obiici illa quaestio: Certum est multos probos Dei cultores abstractos fuisse in exsilium cum improbis: ceciderunt ergo illi in terram, quasi inutiles paleae, vel quisquiliae: Deus hoc factum negat. Respondeo, quamvis Dominus involvat servos suos impiis quum poenas temporales exigit, tamen semper esse illis propitium. Et certe quamvis duriter tractentur illi, non tamen expostulant, gemunt quidem, sed interea agnoscunt secum clementer agi a Domino. Et aliud etiam tenendum est, utcunque Dominus non tam severe acturus fuerit cum populo, si omnes fuissent similes paucis illis bonis, tamen ne unum quidem fuisse extra culpam. Ieremias, Daniel, Esra, Nehemias, Sidrach, Misach et Abed-nego erant certe quasi angeli inter homines. Deinde hoc fuit instar miraculi, quod inter tot impietates tamen steterint integri: abducti sunt nihilominus in captivitatem. Si prodeant coram Deo, non poterunt obiicere se plecti praeter meritum. Dignus enim erat Ieremias maioribus poenis: dignus etiam Daniel, quamvis speculum fuisset summae integritatis, et quasi angelicae. Ergo Deus poterat illos proiicere quasi quisquilias: tamen certum est fuisse triticum, et Dominus exagitavit eos in cribro tanquam paleas, sic tamen ut semper collectos tenuerit sub sua tutela, sed occulte: quemadmodum, exempli gratia, in area triticum una cum palea percutitur: hoc est commune, nec poterit notari discrimen inter triticum et paleam in ipsa excussione. Verum est. Sic eadem valet ratio in cribratione. Quum ergo colligitur triticum, simul cum paleis adhuc promiscue agitatur ventilabro: sed triticum manet. Sic etiam accidit piis Dei cultoribus, quod scilicet Dominus illos collectos tenuerit in suo cribro: sed ut tamen hic non loquatur nisi de populo in genere. Dicit autem totum populum similem esse quisquiliis et sordibus: et quod ita evanescit, hoc fieri, quia nulla est in illis soliditas, nullus etiam eorum est usus, ut quisquam maneat in cribro. Quod ergo Deus retinuit servos suos hoc factum est mirabiliter. Sed denuntiatio poenae, quae hic tractatur, pertinet ad externam speciem. Quum ergo populus tanquam quisquiliae, vel paleae excussus est ac proiectus in diversa loca, hoc accidit merito, quia scilicet nihil repertum illic fuerit solidum. Nunc sequitur:

10. *Gladio morientur omnes scelerati populi mei, qui dicunt, Non accedet, et non antevertet propter nos malum.*

Prosequitur eandem sententiam Amos, quod scilicet Deus sine aliqua crudelitatis nota sumpturus sit ultimam vindictam de populo reprobo: *Morientur*, inquit, *gladio omnes impii populi mei.* Quum impios populi nominat, minime dubium est, quin complecti velit totum populum: quanquam si quis putet tacite excipi electos, qui permixti erant impiis, non repugno: hoc est probabile: sed interea generaliter hic concionatur propheta contra populum. Dicit perituros gladio sceleratos populi. Neque enim vitium, quod hic perstringit Amos, fuit in paucis duntaxat, sed grassatum est in tota gente. Ergo omnes scelerati populi mei gladio morientur. Designat quales fuerint illi, vel saltem adscribit praecipuam notam, unde potuit perspici eorum impietas, quod scilicet obstinate contemnerent omnia Dei iudicia: *dicunt, non accedet, neque occupabit propter nos malum.* Securitas ergo, quae contemptum Dei ex se generat, hic ponitur tanquam praecipua impietatis nota. Et certe tunc usque ad desperationem veniunt hominum scelera, ubi neque metu, neque pudore tanguntur, sed exspectant sine aliqua cura et sollicitudine iudicium Dei. Quum ergo ita procul a se repellunt omnes minas, quia tamen sunt sibi male conscii, et quia sese quasi in cavernis suis sepeliunt, et captant perversam quietem suis conscientiis, in torpore, vel stupore potius illi sunt desperati. Ergo non mirum est, si propheta hic apponat notam securitatis quum ostendit nihil esse amplius residuum sanitatis in hoc populo. Morientur ergo scelerati omnes gladio, nempe qui dicunt, Non accedet neque antevertet propter nos malum. Nam verbum hoc תקדים non possumus aliter exponere quam referendo ad minas. Prophetae enim, ut scimus, denuntiant instare diem Domini, iam manum eius armatam esse, iam ipsum tenere gladium. Quum ergo prophetae, ut metum incutiant contemptoribus, soleant minari propinquam poenam, ideo hic propheta, quum vult damnare impium stuporem in populo, dicit, Putatis non fore tantam festinationem quanta a prophetis vobis praedicitur: sed haec vera obstinatio causa erit interitus. Quod dicit, Propter nos non veniet, notatu dignum est: quia etsi in genere fatentur hypocritae, non posse nos effugere Dei manum, tamen sese interea subducunt e communi numero, ac si quodam privilegio muniti essent. Opponunt igitur semper aliquid Deo, ut ne misceantur cum reliquis hominibus: stultitiam hanc propheta nunc oblique taxat, quum dicit hypocritas quietos esse et tranquillos, quia putent malum sibi non fore commune cum reliquis: sicuti etiam apud Iesaiam dicunt (28, 15), Flagellum si transierit, tamen non attinget nos. Nunc ergo videmus quid hactenus voluerit propheta, et quorsum referri debeant quatuor isti versus quos exposuimus. Iam sequitur promissio:

11. *In die illa erigam tabernaculum David, quod cecidit, et sepiam rupturas eius, et subversiones*

eius erigam, et aedificabo illud, sicuti diebus antiquis (saeculi, ad verbum).

Hic iam incipit propheta proponere in medium consolationem, quae sola poterat fulcire pias mentes in tam duris afflictionibus. Solae minae poterant in desperationem coniicere etiam firmissimos: res autem ipsa poterat obruere quidquid fuisset spei. Ergo nunc propheta solatium adhibet quum dicit Deum ita fore ultorem scelerum in populo Israelitico, ut tamen memor sit futurus suae promissionis. Scimus quoties prophetae volunt spei aliquid facere afflicto populo, proponere Messiam: quia in ipso erant omnes promissiones Dei, Etiam et Amen, ut dicit Paulus. Et non fuit aliud dissipationis remedium, quam ut Deus colligeret dispersa membra sub unum caput. Ergo sublato capite nullum erat ecclesiae corpus praesertim ubi disiecta est et lacerata, quemadmodum contigit post tempus Amos. Non mirum est igitur si prophetae, postquam vaticinati sunt de populi clade, qualis contigit post abolitum utrumque regnum, revocent fideles ad Messiam, quia nisi ecclesiam colligat Deus sub capite illo, nulla est spes. Hunc ergo ordinem nunc tenet Amos: *In die illa*, inquit, *erigam tabernaculum David.* Quasi diceret unam spem fore reliquam, ubi prodibit in lucem redemptor qui promissus est. Haec est summa. Postquam ergo ostendit in populo ipso nihil esse spei, quia omnia media expertus erat Deus, et frustra: denuntiato ultimo interitu iam subiicit, Et tamen Dominus miserebitur populi sui, quia memor erit sui foederis. Quomodo hoc? nempe quia veniet redemptor. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et contextum. Sed quum loquitur de tabernaculo David, non dubito quin ad res collapsas alludat. Neque enim respondet tabernaculum regiae dignitati. Perinde est igitur ac si dixisset Amos, quamvis careat domus David omni praestantia, et sit instar ignobilis tugurii, tamen Dominum facturum quod pollicitus est, nempe ut regnum rursus erigat, recuperatis viribus amissis. Ad medium ergo illud spatium respexit propheta, quum domus David careret omni splendore, et prorsus deiecta foret. Excitabo igitur tabernaculum David. Poterat dicere tabernaculum Isai: sed videtur consulto posuisse nomen Davidis, ut in illa tam horribili desolatione magis erigeret animos piorum, ut scilicet alacriter ad promissionem confugerent. Nam nomen Isai fuisset magis remotum. Quum autem celebre esset nomen Davidis, quum vulgo tritum esset illud oraculum (Psal. 132, 11), De fructu ventris tui ponam super sedem tuam, propheta hic domum Davidis adducit, ut scilicet recordentur fideles Deum non frustra pepigisse cum Davide. *Tabernaculum* ergo *Davidis tunc erigam, et sepiam eius rupturas, et subversiones eius erigam, et aedificabo illud sicut diebus antiquis.* Hoc modo significat propheta non tantum solium Davidis eversum iri, sed etiam in tugurio ignobili nihil fore integrum, quia ruinis diffluet, quia omnia erunt subversa. Denique significat fore tristes ruinas in tota familia Davidis. Loquitur metaphorice de tabernaculo, ut satis notum est: sed tamen clarus sensus est, quod Deus restituet dignitatem regiam in sede Davidis, sicuti prius. Hoc est insigne vaticinium, et ideo meretur diligentius a nobis expendi. Certum est prophetam hic concionari de Christi adventu, neque de hac re disputandum est: quia etiam fere consentiunt Iudaei, saltem qui sunt in ipsis moderatiores. Sunt enim quidam canes perfrictae frontis, qui pervertunt omnem scripturam sine aliquo delectu: illi nobis omittendi sunt cum suo latratu. Sed tamen satis convenit non posse hunc prophetae locum exponi aliter quam de Messia. Neque enim speranda fuit restitutio familiae Davidis ante illud tempus. Et hoc etiam facile colligitur ex aliis testimoniis prophetarum. Quum ergo propheta hic denuntiet venturum redemptorem, qui instauret totum statum regni, videmus fidem patrum semper defixam fuisse in Christo, quia sicuti unus ille est in mundo, qui nos reconciliavit Deo: sic etiam non potuit aliter ecclesia collapsa restitui quam sub suo capite, ut iam aliquoties diximus. Hodie igitur si cupimus erigere animos ad Deum, statim occurrat nobis in medium Christus, quia eo sublato semper obruet nos desperatio, neque poterimus quidquam certae spei concipere. Poterimus quidem efferri aliquo vento, sed paulo post concidet inanis fiducia, nisi in Christo solo fundata sit. Hoc est unum. Deinde notandum est, illam interruptionem non fuisse contrariam vaticinio Iacob, et reliquis similibus, quum regnum Deus pessumdari voluit. Regnum Iuda dico. Dixerat quidem Iacob, Non auferetur sceptrum e Iuda, neque legislator e gremio eius, vel ex pedibus eius, donec veniat Silo (Gen. 49, 10). Postea sequuta fuit memorabilis illa promissio (Psal. 89, 27, sqq.), Sedebit e progenie tua super sedem tuam qui vocabit me patrem suum, et vicissim vocabo eum filium meum, et solium eius perpetuo manebit. Promittitur illic regni aeternitas: et tamen videmus regnum sub Roboam fuisse imminutum, videmus multis cladibus afflictum fuisse toto suo progressu: tandem misere periit, et fere exstinctum est, imo nullum fere fuit nomen regni, nullus splendor, nullum solium, nulla dignitas, nullum sceptrum, nullum diadema. Sequitur ergo videri aliquid contrarium inter eventus ipsos et inter Dei promissiones. Sed facile conciliant prophetae hanc repugnantiae speciem, quum dicunt, ad tempus nullum fore regnum, vel saltem fore multis ruinis deforme, ut nulla species appareat, nullus splendor. Quum hoc dicunt, et simul ad-

dunt venturam instaurationem, quia Deus stabiliet regnum illud in manu Christi sui: quum hoc dicunt prophetae, ostendunt perpetuitatem regni vere apparuisse, et exhibitam fuisse in Christo. Quod autem regnum intercidit aliquo tempore, hoc non pugnat cum aliis vaticiniis. Haec igitur summa est. Nam Christus tandem apparuit, in cuius capite residet verum diadema vel cidaris, et qui erat electus a Deo, et rex legitimus, et qui ubi surrexit a mortuis regnat, et hodie sedet ad patris dexteram, neque solium eius labascet usque ad finem mundi. Imo mundus renovabitur, et hoc Christi regnum manebit, licet alio modo post resurrectionem, quemadmodum Paulus ostendit. Sed tamen Christus rex est vere aeternus. Et quum dicit propheta, *sicut diebus antiquis*, confirmat doctrinam illam, quod scilicet non fluet aequabili cursu regni dignitas, sed tamen talem fore instaurationem, ut facile constet, Deum non frustra pollicitum fuisse Davidi regnum aeternum. Florebit igitur regnum Davidis in perpetuum. Atqui hoc non factum est. Nam quum populus reversus est ab exsilio, Zorobabel quidem, et alii multi obtinuerunt imperium. Sed quale fuit, nisi precarium? Deinde erant tributarii Persarum et Medorum regibus. Sequitur ergo nunquam floruisse regnum in Israel, neque etiam in populo exstitisse principatum aliquem mediocrem, nisi quum Christus in medium prodiit. Videmus ergo non posse aliter accipi quam de Christo verba prophetae. Sequitur:

12. *Ut possideant reliquias Edom, et omnes gentes, super quas* (alii vertunt super quos) *invocatum est nomen meum, dicit Iehova hoc faciens.*

His verbis ostendit propheta regnum sub Christo fore nobilius et amplius quam fuerit olim sub Davide. Quum ergo summa esset regni et dignitas, et opulentia, et potentia aetate Davidis, propheta hic dicit terminos esse ampliandos: quia tunc, inquit, *potientur Israelitae reliquiis Edom.* Loquitur hic communiter de Israelitis et Iudaeis, quemadmodum utrisque paulo ante minatus est, ab initio ultimi capitis. Sed iam tenemus quid volit, quia scilicet veniet etiam Edom sub iugum. Et satis constat cur hic praecipue exprimat Idumaeos. Quia scilicet infestissimi fuerant hostes: et vicinitas ipsa maior erat occasio nocendi. Quum ergo instarent miseris Iudaeis Idumaei, et quum nullam illis relaxationem darent, haec ratio est cur propheta dicat venturos sub potestatem electi populi. Postea tamen addit, Omnes gentes simul venturas ad Iudaeos. De Idumaeis primum loquitur, sed tamen adiungit etiam cunctas alias gentes. Non possem hodie absolvere.

Postrema lectione non potuimus versum illum absolvere, ubi dicebat Amos venturos Idumaeos in potestatem populi Dei: deinde etiam reliquas gentes. Quantum ad prius hoc membrum spectat, nulla est ambiguitas. Sed posterius membrum duplicem sensum admittit. Quidam igitur sic accipiunt, Reliquae gentes super quas invocatum est nomen meum. Alii autem referunt hoc ad filios Abrahae: *ut possideant reliquias Edom et cunctas gentes, super quos*, hoc est, ut hi super quos invocatum est nomen meum, nempe posteri Abrahae, possideant tam Idumaeos, quam reliquas gentes. Si ad electum populum referre placeat, videtur contextus aliquantum refragari: tamen sensus optime conveniet. Ut possideant ergo fideles, super quos nomen meum invocatum est, hostes suos. Nam videtur hic exprimi ratio a propheta, cur promittat amplitudinem regni Israelitis, quia scilicet censentur Dei nomine, hoc est, Dominus eos agnoscit pro suo populo, sicuti elegit eos atque adoptavit in persona patris Abrahae. Si altera sententia magis arrideat, particula אשר non tam erit relativum pronomen, meo iudicio, quam nota causalis. Possideant ergo reliquias Edom et cunctas gentes, quia invocatum erit, vel invocabitur nomen meum super ipsas. Cuius enim iuris aut tituli haec possessio est, nisi quia transituri erant in familiam Abrahae, qui prius fuerant extranei? Dicitur enim Israel possidere quidquid aliunde advenit, et inseritur in ecclesiae corpus. Sed de hac re non adeo contendo, quia constat nobis hoc praecipuum caput, nempe promitti hic regni propagationem sub Christo: ac si diceret Iudaeos angustis finibus fuisse inclusos etiam quum maxime floreret regnum Davidis, quia sub Christo dilatabit Deus eorum fines, ut longe lateque dominentur. Quid sit invocare nomen Domini super aliquem populum, alibi diximus. Nunc pergamus in contextu.

13. *Ecce dies veniunt, dicit Iehova, et occurret arator messori, et calcator uvarum efferenti semen: et stillabunt montes dulcem liquorem, et omnes colles liquefient* (nempe ut lacte diffluant).

Hic propheta felicitatem, quae futura erat sub regno Christi, describit. Scimus autem quoties prophetae volunt promittere beatum et prosperum statum populo Dei, sumere has figuras, quod scilicet affluet bonorum omnium copia, quod uberrimus erit frugum proventus, quod annona largiter suppetet. Accommodarunt enim stylum veteri populo. Itaque non mirum est, si interdum balbutiant veluti cum pueris. Interea sub istis figuris spiritus pronuntiat, modis omnibus regnum Christi felix et beatum fore, vel ubi regnare Christus coeperit, beatam fore ecclesiam Dei, quod idem valet. Dicit igitur, *Veniunt*

dies, dicit Iehova, et arator appropinquabit messori, vel occurret. Non dubium est quin propheta respexerit ad benedictionem, quae traditur a Mose Levitici 26. Prophetae enim libenter formulas inde mutuantur, ut sit maior fides et autoritas doctrinae. Moses autem similibus fere verbis utitur, quod scilicet vindemia occurret messi, deinde, quod satio occurret arationi. Hoc autem fieri solet, quum Deus copiam et tritici et vini suppeditat: deinde quum tempus etiam optabile est, ac commodum. Videmus ergo quid velit propheta, Deum scilicet ita benedicturum populo suo, ut nihil patiatur deesse ad plenam bonorum copiam. *Appropinquabit* ergo *tam arator messori*, *quam calcans uvas efferenti semen*. Ubi igitur cessabunt a messe, statim arandum erit, quia erit tempus commodissimum: deinde ubi absolverint suas vindemias, seminabunt: sic ergo notatur omnium frugum ubertas, quemadmodum dixi. Iam hyperbolice loquitur propheta, dicens, *Stillabunt montes dulcedinem et omnes colles liquefient*, nempe ut inde lac defluat. Scimus enim hoc nunquam contigisse. Sed modus hic loquendi satis tritus est, ac frequenter occurrit in scriptura. Summa autem est, non fore vulgarem et usitatam copiam bonorum, sed quae fidem superet: imo etiam naturae ordinem, quasi montes ipsi diffluerent. Iam sequitur:

14. *Et reducam captivitatem populi mei Israel, et aedificabunt urbes dirutas, et habitabunt illic, plantabunt vites, et bibent vinum earum, facient hortos, et comedent fructus ipsorum.*

Quia vaticinium quod vidimus creditu erat difficile, praesertim ubi abductus fuit populus in exsilium, ideo occurrit propheta diffidentiae, et ostendit non fore hoc obstaculo, quominus in hanc felicitatem, de qua loquutus est, populum suum Deus evehat. Haec enim videntur esse nimis contraria populum omni dignitate spoliatum trahi in longinquam regionem, vivere in misero exsilio: deinde etiam lacerari in varias partes, opprimi contumeliosa tyrannide: et interea promitti florentissimum statum, promitti regni propagationem, qualis nunquam visa fuerat. Ergo ne praesentes calamitates metu occupent animos, et constringant etiam desperatione, dicit redituros ab exsilio Israelitas, non quidem omnes, sed, quemadmodum iam vidimus, promissio haec ad solos electos dirigitur. Quanquam hic simpliciter loquitur de populo. Sed haec prophetia pendet ex aliis: ideoque non debet extendi nisi ad residuum illud semen, de quo antehac vidimus. *Reducam* igitur *captivitatem populi mei Israel*: deinde, *aedificabunt urbes dirutas, et habitabunt illic*: ac si diceret, Non impedient tam exsilium, quam aliae clades, et totius terrae vastitas, quominus populum meum restituam, sicuti decrevi. Ergo si vos terreat triste illud spectaculum, quum videbitis terram nudatam esse incolis, videbitis urbes eversas, vel combustas, videbitis omnia esse confusa: tamen ego potero in pristinum ordinem omnia restituere: et hoc facturus sum. *Aedificabunt* ergo *urbes dirutas, et habitabunt illic, plantabunt vites, et vinum earum bibent*, *facient hortos et comedent fructus ipsorum*. Hic revocat populum ad benedictiones legis. Debuerant enim agnoscere manum Domini sibi infestam in exsilio. Ergo nunc propheta ostendit, simul ac propitius esse Dominus iterum coeperit, fore novam rerum faciem, quia ubi Deus serenam suam faciem ostendit, sequitur prosperitas, et felix rerum omnium successus. Hoc ergo nunc intelligit propheta, ne scilicet desperatione concidant miseri exsules, ubi Dominus ipsos castigaverit. Tandem sequitur:

15. *Et plantabo eos super terram suam* (in terra sua), *et non evellentur amplius e terra sua, quam dedi illis, inquit Iehova Deus tuus.*

Hic adiungit propheta tranquillam stationem, quia non satis erat populum ab exsilio reduci in patriam, nisi illic tuto degeret, ac quietus. Poterat enim statim postea rursum abstrahi. Fuisset igitur satius tabescere in exsilio quam interea, quasi ludibrii causa, reduci, et paulo post iterum devinci ab hostibus, et trahi in aliam regionem. Itaque propheta dicit tranquillum fore populum, ubi reductus fuerit. Sed utitur metaphora valde apta, quum dicit, *Plantabo eos super terram suam*, *neque evellentur amplius*. Unde enim firma nobis statio ad habitandum, nisi quum Dominus nos alicubi locat? sumus enim quasi volatici super terram, et singulis momentis possemus quasi quisquiliae huc et illuc raptari. Ergo nulla est nobis stabilitas, nisi quatenus plantati sumus manu Dei, hoc est, quatenus assignat nobis Deus certam habitationem, et vult quietos manere. Hoc nunc intelligit propheta, dicens, *Plantabo eos in terra sua, neque amplius evellentur*. Quare? *quia dedi illis terram*, inquit. Dederat quidem prius, sed passus est inde evelli, quum terram illam polluerent. Nunc autem Deus pronuntiat pluris sibi fore gratiam suam quam populi peccata: quasi diceret, Etiamsi indignus sit populus qui in terra hac habitet, tamen praevalebit mea donatio. Neque enim respiciam quid ipsi de me sint promeriti: sed quia dedi illis hanc terram, eam obtinebunt. Nunc tenemus prophetae sensum. Iam si respicimus quid deinde acciderit, nunquam vaticinium hoc fuit completum. Reversi quidem sunt Iudaei in patriam, sed exiguo numero: deinde tantum abest ut dominati fuerint vicinis gentibus, ut fuerint ipsi potius tributarii. Ad haec, angusti semper fuerunt dominationis fines, etiam quum licuit

ipsis iugum excatere. Quomodo ergo pollicitus fuerat Deus quod iam exposuimus? nempe si veniamus ad regnum Christi, tunc palam erit nihil frustra fuisse praedictum: quia etsi non dominati fuerint Iudaei in speciem, regnum tamen Dei tunc fuit propagatum per omnes gentes ab ortu usque ad occasum solis: et tunc regnarunt Iudaei, quemadmodum aliis locis diximus. Caeterum quod hic dicitur de tritici et vini abundantia, debet exponi pro natura regni Christi. Ergo quia spirituale est Christi regnum, sufficiat nobis etiam affluere spiritualibus bonis. Et Iudaei, quos Dominus sibi residuos servavit, contenti fuerunt illa spirituali abundantia. Si quis obiiciat prophetam hic non allegorice loqui, responsio facilis est: nempe hunc morem passim receptum esse in scriptura, ut felicitas sub commodis praesentis vitae et terrenis benedictionibus quasi pingatur ante oculos nostros: praesertim hoc observare in prophetis licet, quia stylum accommodabant ad captum rudis et infirmi populi, sicuti iam diximus. Sed quoniam hoc alibi fusius tractatum fuit, nunc quasi in transcursu et leviter tantum attingo. Sequitur prophetia Obadiah, quem vulgo appellant Abdiam.

OBADIAS.

Prophetia haec non est contexta ex multis oraculis, neque etiam ex multis concionibus, sicuti aliae: sed tantum denuntiat Idumaeis propinquum exitium: deinde promittit electo Dei populo restitutionem. Quod autem minatur Idumaeis, hoc facit in solatium electi populi. Nam haec gravis erat ac dura tentatio, quum filii Iacob essent electus populus, videre tamen posteros Esau, qui divinitus reiecti erant, florere et opibus et potentia. Quum ergo filii Israel miseri essent prae suis consanguineis, potuit videri ridicula Dei adoptio: et fuit multa occasio cur Israelitae praeferrent sortem aliorum suae: atque ita invidia et prava aemulatio inficeret eorum animos, quemadmodum solet ut plurimum contingere. Nam res adversae pariunt moerorem et taedium: iam si occurrat nobis aliorum prosperitas, ita accessit moeror noster, ita etiam taedium augetur. Quum ergo viderent Israelitae Idumaeos degere in otio, et esse extra omne discrimen: deinde quum viderent eos uti sua abundantia: ipsi autem expositi essent hostibus in praedam, et singulis momentis exspectarent novas clades, fieri non potuit quin vel deficerent prorsus a fide, vel saltem debilitarentur. Ergo propheta hic ostendit, etiamsi Idumaei nunc agant feliciter, tamen brevi perituros, quia Deo invisi sint: et ostendit hoc fieri in gratiam electi populi, quemadmodum in contextu videbimus. Tenemus ergo nunc consilium prophetae: quia poterant res adversae debilitare Israelitas, vel etiam penitus frangere, hic propheta adhibet solatium, et fulcit etiam collapsos eorum animos: quia Dominus brevi eos respiciet, et iustam vindictam sumet de eorum hostibus. Cur autem vaticinium suum dirigat contra solos Idumaeos, haec ratio est quod eximus prae aliis crudeliter saeviisse contra Israelitas. Nec enim frustra dicitur in Psalmo (137, 7), Memento filiorum Edom in die Ierusalem, qui dicebant Nudate, nudate usque ad fundamenta. Erant certe etiam alii parum amici Israelitis, qui conspiraverant cum eorum hostibus. Sed propheta illic ostendit fuisse furiosum odium in Idumaeis, quia scilicet erant quasi flabella ad incitandam saevitiam hostium. Iam quo tempore prophetaverit Obadias non satis constat, nisi quia probabile est tunc editum fuisse hoc vaticinium, ubi Idumaei insurrexerant contra Israelitas, et iam multis eos molestiis vexaverant. Videntur enim falli qui putant Obadiam fuisse ante tempus Iesaiae. Constat Ieremiam, cap. 49 et hunc prophetam iisdem sententiis, et iisdem prope verbis fuisse usos, quemadmodum videbimus postea. Certe spiritus sanctus poterat diversis loquendi formis eandem rem exprimere: sed voluit coniungere haec duo testimonia, ut certior adhiberetur fides. Nescio an fuerint aequales Obadias et Ieremias, et in hac re etiam non adeo laborandum est. Sufficiat nobis, ideo adiunctum fuisse hoc vaticinium aliis, ut certo statuerent Israelitae, quamvis Idumaei eorum consanguinei ad tempus prospere agerent, tamen non posse effugere manum Domini, sed brevi trahendos esse ad reddendam rationem suae saevitiae, quia scilicet tantopere sine causa exarserint contra miserum et afflictum populum Dei. Iam propheta noster in fine ostendit Deum fore ultorem huius crudelitatis, quam exercuerant Idumaei: quia etiam si populum suum castiget, non tamen oblitus sit gratuiti foederis. Veniamus nunc ad verba.

1. *Visio Obadiae. Sic dicit Dominus Iehova contra Edom, Rumorem audivimus a Iehova: et legatus ad gentes missus est: surgite, et surgemus contra eam ad proelium.*

Praefatur Obadias se nihil humanum afferre: sed tantum exprimere visionem sibi divinitus oblatam. Scimus enim solum Deum semper fuisse audiendum in ecclesia, ut etiam nunc ipse audiri postulat. Sed interea misit prophetas suos, sicuti postea apostolos: imo sicuti misit unigenitum filium, quem magistrum nobis praefecit, atque unicum et summum doctorem. Quum ergo dicit Obadias hanc esse visionem, perinde est ac si assereret se non

temere proferre sua somnia, vel quod ipse ex couiecturis, vel humanis ratiouibus habeat, sed tantum afferre oraculum coeleste, quia חזון, quemadmodum aliis locis vidimus, est visio, qua olim se Deus prophetis suis patefecit. Nunc addit, *Sic dicit Iehova.* Hic maior est expressio eiusdem seuteutiae. Videmus euim prophetam, ne suspecta sit doctriua quam profert, statuere Deum autorem, quia quid fidei haberi potest hominibus, quos scimus vanos esse et mendaces, nisi quatenus reguntur Dei spiritu, et ab eo missi sunt? Quum ergo tam diligenter inculcat propheta sibi a Deo fuisse traditum quidquid profert, hinc colligere licet quod nuper attigi, hac lege olim prophetas loquutos esse, ut tamen solus Deus audiri vellet in populo suo. Dicit postea: *Famam audivimus.* Alii vertunt sermonem vel doctrinam. שמועה proprie est auditus, et a verbo deducitur quod postea subiungit propheta. *Auditum* ergo *audivimus*, si quis ad verbum transferre velit. Iam quidam putant notari doctrinam, quasi diceret, Dominus mihi hoc et aliis prophetis revelavit, quemadmodum quum dicit Iesaias cap. 53: Quis credidit auditui nostro? Idem est nomen, loquitur autem de sermone vel doctrina. Sed probabile est hic potius notari rumores tumultuosos, qui solent praecedere bella et clades. Audivimus ergo rumorem. Non est apud Ieremiam verbum pluralis numeri שמענו, sed שמועה שמעתי. Audivi ergo auditum, inquit Ieremias. Propheta autem noster plurali numero utitur, audivimus auditum. Idem tamen sensus est, quia Ieremias dicit se perculsum esse rumoribus. Propheta autem hic constituit se in aliorum numero: ac si diceret, Rumor hic sparsus est, sed a Domino. Certum est fuisse rumorem huno etiam auditum a profanis et Dei contemptoribus: sed propheta ostendit non temere moveri bella, sed arcano Dei instinctu: quasi diceret quum orietur tumultus, ne putemus initium esse a terra, sed Deus ipse autor est. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quanquam loquitur de rumore bellorum, ostendit tamen non dominari fortunam vel casum inter istos motus, sed arcanum esse aliquem instinctum Dei. *Audivimus* ergo *a Iehova*, inquit, *et nuntius, vel legatus ad gentes missus est, surgite, et surgemus contra eam ad proelium.* Apud Ieremiam habetur, Congregamini, venite, et surgite contra eam in proelium. Non dubito quin hic propheta ostendat unde rumor, cuius nuper meminit: quia scilicet iam alii alios incitent ad perdendam terram illam. Si quis humano sensu voluisset iudicium facere dixisset Assyriis fuisse causam, cur bellum inferrent Idumaeis, quia scilicet vel leves, vel etiam perfidos experti fuerant: vel quia praetenderant occasionem, quum tamen nulla esset iusta ratio bellandi. Sed propheta hic mentem suam sursum attollit, et agnoscit Deum esse huius belli autorem, quia velit sumere vindictam de saevitia illius populi, quam exercuerat contra suos consanguineos Israelitas: et simul etiam alios hortatur, ut intelligant hoc totum gubernari arcano Dei consilio, quod Assyrii ex amicis repente facti sunt hostes, quod bellum contra Idumaeos exarserit, quum tamen ante fuissent tranquilli et extra omnem metum et omne discrimen. Sequitur:

2. *Ecce parvum posui te inter gentes, contemptus tu valde.* 3. *Superbia cordis tui decepit te, quae habitas in scissuris petrae,* (vel rupis) *excelsa habitatio eius, dicens in corde suo, Quis detrahet me in terram?* 4. *Si exaltaveris quasi aquila, etsi inter nubes posueris nidum tuum, inde ego detraham te, dicit Iehova.*

Iisdem fere verbis utitur etiam Ieremias. Sed ambiguus est sensus verborum, quum dicit, Ecce parvulum posui te. Mihi probabile est hic prophetam exprobrare Idumaeis, quod tanquam invito et repugnante Deo insolescerent, quum tamen redacti essent in angustias montium, sicuti alibi dicitur, Esau et Iacob nonne fratres erant? Ego autem dedi vobis haereditatem patri Abrahae promissam: Idumaeos ego relegavi in montem Seir. Hoc autem minus tolerabile est, quum quis effertur superbia, ubi tamen non adeo splendida est eius conditio. Itaque iudico hic exprobrari Idumaeis quod ita exsultent, et plus iusto sibi arrogent, quum tamen essent contemptibiles, quum eorum conditio esset ignobilis et obscura, quia scilicet habitabant in monte Seir. Alii autem putant hic denuntiari poenam quae instabat, *Ecce parvum dedi te in gentibus.* Dicit Ieremias, Et contemptibilem in hominibus: omittit duas istas voces, Tu valde: dicit tantum et contemptibilem inter homines. Sed quoad summam rei, fere eodem redit. Si ergo intelligimus gentem illam sine causa superbiisse, facilis erit sensus, quod scilicet quasi gigantum more contra Deum bellaverint, quod scilicet sese extulerint, quum tamen essent redacti in angustias montium. Quanquam autem liberum iudicium aliis relinquo, magis tamen inclino in priorem sententiam: utcunque omnium fere consensu posterior recepta sit, quod scilicet violenter in ordinem cogere destinet Deus feroces istos homines, qui nulla de causa, imo natura fere repugnante insolescebant. Quod si magis arridet diversa interpretatio, incipit a comminatione propheta: deinde rationem subiicit cur Deus attenuare ipsos, imo atterere decreverit. Etsi enim habitabant in montibus, erat tamen satis fertilis regio: deinde collegerant sibi longo temporis tractu multas opes, quum essent securi, quum nullus hostis illis molestus esset. Haec igitur ratio est, *Ecce dedi te parvum et contemptibilem in montibus.* Quare? *Su-*

perbia enim cordis tui decepit te. Addit etiam Ieremias terrorem: quanquam alii vertunt תפלצתך simulacrum. Sed hoc non videtur congruere. Non dubito igitur quin Ieremias priore loco terrorem ponat. Nam hoc semper fere contigit, ut superbi aliis metum incutiant. Tales ergo erant Idumaei. Iam si sequamur priorem sensum quem exposui, coniunctim hi duo versus legendi erunt. *Ecce ego dedi te contemptum in gentibus, et parvum:* atqui *cordis tui superbia te decepit.* Quidam vertunt Extulit a נשא: sed ש legunt crassum in sinistro cornu. נשא si punctum sit in dextro cornu est Decipere, si autem in sinistro est Attollere. Vertunt igitur, Superbia cordis tui te extulit. Sed facile colligimus ex Ieremia esse legendum, ut etiam conveniunt fere omnes interpretes, *Superbia cordis tui te decepit.* Neque enim dicit השיאך, sed השיא אותך, hoc est, fuit tibi causa erroris et dementiae: de sensu ergo huius verbi non est dubitandum. Nunc deridet propheta Idumaeos, quod scilicet freti suis munitionibus existiment se esse extra iactum telorum, quemadmodum vulgo loquuntur: ideoque insultent petulanter Israelitis, et Deum ipsum contemnant. Dicit ergo propheta Idumaeos sibi frustra has blanditias facere, quia ostendet moras esse praestigias quidquid ipsi promittunt sibi. Summa igitur est, unde ista vobis securitas quod putatis nihil vobis posse hostes nocere? imo tam Deum quam homines spernitis: unde fastus iste? unde etiam tanta confidentia qua turgetis? nempe est mera impostura, *superbia cordis vestri decepit vos.* Et tamen non deerat occasio cur Idumaei ita insolescerent, quemadmodum etiam propheta adiungit. Sed tandem adhuc ostendit quomodo se ipsos fefellerint, qui scilicet munitiones istas Deus non curet, imo pro nihilo ducat: *Tu habitas,* inquit (hoc per concessionem legendum est), *in scissuris petrae,* alii legunt, Inter circuitus rupis: quanquam alii putant סלע esse nomen urbis proprium. Sed utcunque fatear prophetam alludere ad nomen urbis, tamen non video posse stare quod ipsi docent. Non enim quadrant scissurae urbi quae in planitie sita erat, quamvis in montium circuitu. Ego igitur non dubito hic סלע vocari montem Seir. Quum ergo in rupibus haberent suas munitiones Idumaei, putabant facile posse excludi omnes hostes. Et ideo sequitur, *Celsitudo habitatio eius,* hoc est, habitat in locis excelsis: ideoque *dicit in corde suo, Quis me detrahet in terram?* Postea adiungit quod iam dixi, nempe etiamsi valde munita esset illa regio, tamen Idumaeos longe falli, et sibi etiam accersere vanas imposturas: *Si exaltaveris,* inquit, *sedem tuam quasi aquila:* si extuleris, ad verbum, quasi aquila, *et si inter nubes posueris nidum tuum, ego illinc te detraham, inquit Dominus.* Iam videmus prophetam non frustra confidentiam risisse, qua inflati erant Idumaei, quia scilicet opponerent Deo suas munitiones. Atqui haec summa insania est, ubi homines confisi suis opibus audent spernere Deum ipsum. Quasi vero non possit facile discutere uno flatu quidquid est in nobis vel praesidii, vel potentiae. Sed haec nobis fusius tractanda erunt die crastino.

Hesterna lectione vidimus nihil proficere omnes impios, dum opponunt munitiones suas Dei iudicio, ac si possent salvi effugere ex eius manu. Deus enim quum terram et coelum sub imperio suo contineat, poterit, quoties ita fuerit visum, ad se pertrahere quicunque potentiam eius nunc spernunt, et ideo derident eius prophetas, vel saltem minas eorum pro nihilo ducunt. Haec igitur sententia diligenter notanda est, quum pronuntiat Deus in suo arbitrio esse ex ipsis nubibus detrahere, qui se ita extulerint, ut putent se superiores esse omnibus periculis. Nunc sequitur apud prophetam:

5. *An fures venerunt ad te? an praedones nocturni? quomodo in silentium redactus es?* (vel quomodo consumptus es?) *annon furati essent sufficientiam suam? an vindemiatores ad te venerunt? annon reliquissent racemos?*

Hoc versu ostendit propheta non levem fore cladem, qua statuit Deus affligere Idumaeos, quia nihil manebit salvum in ipsis. Amplificat autem quod dicit comparatione. Si quis spoliatus fuerit fortunis suis a furibus, plorabit quidquid tota vita magnis laboribus acquisierat, sibi fuisse ablatum uno momento. Si quis etiam sumptum et laborem impenderit colendae vineae, et alius fructum auferat, queretur se esse miserrimum, quod substantiam suam et laborem consumpserit in vineae cultura, alius autem fructum voret. Atqui propheta significat Deum non fore contentum tali poenae genere contra Idumaeos. Dicit igitur, *An fures nocturni ad te venerunt, vel praedones?* certe furati essent: quemadmodum auferunt quod putant sibi sufficere: sed nihil tibi manebit residuum. Breviter significat propheta Assyrios non fore similes vel furibus, vel praedonibus nocturnis, qui raptim et clam auferunt si quid occurrit ad manum: sed significat spoliandos esse Idumaeos, ita ut domus ipsorum prorsus vacuae maneant, idque Assyrios facturos pronuntiat, quemadmodum grassari solent nocturni fures vel praedones effraeni licentia: quia nullus est qui obstare audeat, imo etiam contra verbum facere. Non erit igitur haec spoliatio vulgaris, inquit propheta, sed prorsus te exinanient hostes. Eodem etiam spectat quod dicit, *An ad te venerunt vindemiatores?* certe solent relinquere aliquos racemos. Assyrii autem ne uvam quidem relinquent. Discedent igitur onusti praeda, sic ut tu maneas vacuus. Hoc

antem admonnimns dici ad levandum vel mitigandum dolorem fidelinm, qui tunc poterant sibi videri plus quam miseri, quum scilicet soli spoliarentur ab hostibus: videbant enim snos vicinos in tnto habitare, imo etiam praedae esse consortes et socios. Itaque conditio eorum valde tristis et indigna erat. Ergo ut hanc acerbitatem temperet propheta, dicit spoliandos esse Idumaeos non vulgari modo: quia ne pilus quidem ipsis manebit. Haec summa est. Caeterum verbum נדמיתה quidam accipiunt pro Redactus es in silentium. Nam verbum דום, vel דמה significat silere: et exponunt, Quomodo non saltem conatus es occurrere hostibns tuis? Silere hic enim accipiunt pro qniescere, nt saepe hoc דמה accipitur in scriptnris. *Quomodo ergo tacuissent?* Loquitur antem de re futnra in tempore praeterito, ac si iam Deus poenam sumpsisset de Idumaeis, quo certior sit fides vaticinio. Quomodo igitur redactus es in silentium: hoc est, Quomodo potuisti quietus manere, qnum videres hostes tuos tam violenter praedari, quomodo igitur redactns es in silentium? Alii, Quomodo consumptus es? quoniam significat דמה saepe excidere: sed in ea re parum est momenti. Intelligit enim propheta non posse adscribi hoc fortunae, qnod hostes diripient totam terram Edom: quia scilicet haec violentia minimo vnlgaris erit. Deinde qnia putabant Idumaei nndique praeclnsos esse aditus hostibus suis quum incolerent cacumina montium, quemadmodum dixi, et se tutissimos esse in latebris illis vel praealtis rupibus, propheta hic per admirationem ostendit manifestnm fore Dei iudicium contra ipsos. Pergamus:

6. *Quomodo quaesita sunt Esau, pervestigata abscondita eius?*

Confirmat superiorem sententiam, qnod scilicet Idumaei frustra confidant divitias suas fore salvas, quoniam haberent absconditos et profundos recessus. Etiam quum hostiliter diripitur aliqua regio, tamen non audent victores accedere ad loca pericnlosa: si sunt angustiae, refugiunt: pntant enim subesse aliquid fraudis. Quoniam ergo victores quoque, dum ab insidiis sibi metunnt, praedantur tantum quae snnt obvia, et semper considerant an tutus sit accessus. Idumaea vero, quemadmodum diximus, habebat recessus absconditos: erant enim rupes fere inaccessae, erant et multae commoditates latendi illic, et occultandi suas divitias. Ideo propheta ostendit hoc totum fore vanum. Et quo efficacius moveat, per admirationem loqnitur quasi de re incredibili: *Quomodo quaesita sunt Esau, et pervestigata abscondita eius:* quis hoc pntasset? nam poterant effodere suos thesanros snb rupibus et cavernis, atque illinc prohibere hostes suos. Iam frustra omnia tentarunt: quomodo hoc fieri potuit? Hic ergo expergefacit hominum animos, ut agnoscant iudicium Dei: et simul deridet vanam confidentiam, qua semper turgebant Idnmaei. Ad haec erigit animos piorum, ut non dnbitent facturum esse Deum qnod pronuntiat: qnia scilicet penetret etiam usqne ad imas abyssos. Breviter significat propheta perperam facturos fideles si metiantur Dei vindictam, quae impendet Idumaeis, suo sensu, vel more nsitato: quia Dominus inquiret ac pervestigabit, ut nullae latebrae eius conspectum effugiant: deinde ut expositi sint in praedam hostibns omnes thesauri. Hinc colligimns, sicuti frustra homines latebras sibi quaeritant nt tuti sint a pericnlis, ita frustra abscondere suas divitias: quia manus Dei penetrabit ultra mare, terram, coelnm et abyssos. Nihil ergo superest, nisi ut nos et nostra omnia semper offeramus Deo. Si proteget non snis aliis, crimns securi etiam inter innnmera discrimina. Si antem putamus subterfugiis nos quidquam posse proficere, decipimur. Nunc addit etiam propheta:

7. *Usque ad terminum expulerunt te omnes viri foederis tui: deceperunt te, praevaluerunt tibi viri pacifici tui* (viri pacis tuae), *viri panis tui posuerunt vulnus sub te: nulla est intelligentia in eo.* 8. *Annon in die illa, dicit Iehova, perdam sapientes ex Edom? et intelligentiam e monte Esau?* (hoc est, e monte Soir).

Hic modum quoque exprimit propheta, quo Deus poenam sumet de Idumaeis. Confisi enim suis foederibns spernebant Deum, quemadmodum vidimns. Iam propheta ostendit in arbitrio Dei esse mutare hominnm animos, nt qui tunc amici erant, statim accensi in rabiem prodeant ad perdendos Idumaeos. Qunm ergo pntarent non modo instar clypei sibi fore Assyrios, sed instar propugnacnli contra Dei manum: propheta hic denuntiat qnum volet Deus poenam de ipsis snmere, non opns fore nt procul accersat vel vindictae suae ministros, vel alia media. Armabit enim Assyrios ipsos, et Chaldaeos, quia flectit quocunque vult corda hominum. Nunc tenemus consilium prophetae. Hic enim eripit, vel excutit vanam confidentiam Idnmaeis, ne ideo obdurescant quia muniti sint foederibus, et habeant amicos validissimos: qnia Dominus ex amicis reddet illos hostes. Dicit antem, *Usque ad terminum expulerunt te.* שלח significat proprie emittere et proiicere: vertunt qnidam Persequnti sunt, quasi propheta sermonem hic haberet de vicinis gentibus. Dicit ergo secundum illos, Vicini tui utcunque te ament, nihil tamen praestabunt officii, nisi qnod te prosequentur fictis lacrymis, dnm hostes abstrahent te captivum. Sed illa expositio coacta

est, neque etiam respondet contextui. Ego itaque non dubito quin propheta hic describat mutationem qualis futura erat, ut sciant Idumaei se frustra confidere suis opibus et praesidiis. *Viri* ergo *foederis tui*, inquit, *expulerunt te*. Perinde est ac si diceret, Vide quid proficias, tu ambis sollicite amicitiam eorum, qui tamen erunt tibi hostes: si quietus maneres in tuis cavernis, hoc tibi multo esset melius. Nunc autem quum cursites in Assyriam et Chaldaeam, haec tibi erit causa exitii. *Viri* ergo *foederis tui te expellent usque ad terminum:* quod si nihil tibi fuisset cum ipsis amicitiae et commercii, poteras commode in tuis latebris degere: nemo te expulisset: et iusta fuit haec merces tuae ambitionis, quod ita profugisti ad Assyrios et Chaldaeos. Nam eandem sententiam continuat deinde propheta: *Deceperunt te*, inquit, *viri pacis tuae:* amici et foederati. Nam viros pacis nominant Hebraei, qui coniuncti sunt aliqua necessitudine. *Viri* ergo *pacis tuae:* hoc est, quibus putasti fidendum esse, et in quibus etiam acquiescebas, illi te deceperunt, illi etiam praevaluerunt tibi: hoc est, oppresserunt astu et insidiis. *Viri panis tui posuerunt sub te vulnus.* Viros panis etiam vocant convivas vel familiares. Vertunt alii: Qui comedunt panem tuum: et illa interpretatio est tolerabilis: quia non dubium est Chaldaeos et Assyrios, ut erant inexplebiles, captasse praedam ex Idumaeis. Quisquis enim tunc venatus est eorum amicitiam, necesse fuit ut afferret aliquid pretii. Quum ergo venderent ita suam amicitiam, merito propheta vocat eos viros panis respectu eorum, quorum vorabant substantiam et opes. *Viri* ergo *panis tui* si ita accipiamus, sensus erit probabilis. Sed possumus aliter interpretari, quasi diceret familiares et convivas. *Illi* ergo *posuerunt vulnus sub te:* hoc est, fuerunt tibi exitio, sed per fraudem, et occultis artibus. Si quis aperte alterum impetat, saltem is qui impetitur, poterit declinare ictum. Sed propheta dicit Assyrios et Chaldaeos fore Idumaeis perfidos, ut eos opprimant per insidias. *Ponent* igitur *sub te vulnus:* quemadmodum si quis pugionem occultaret inter culcitram et linteum, ubi dormire quis statuit. Sic etiam dicit subtus poni vulnus, quum scilicet occultat se fictus amicus, ut minore negotio laedat, quem adoritur fraude et astu. Tandem concludit, *Non est intelligentia in eo.* Hic non dubium est quin propheta oblique derideat stultam confidentiam, qua etiam excaecati erant Idumaei, quod putarent se esse admodum providos, ut nihil metuendum ipsis esset, quum procul conspicerent, et res suae componerent optima prudentia. Quum ergo putarent se excellere ingenio, et non posse intercipi aliquo astu, hic dicit propheta nihil fore in ipsis intelligentiae. Sed rationem mox adiungit, *Annon in die illa, inquit Iehova, perdam vel exstinguam sapientes ex Edom?* Erat hoc incredibile, quum Idumaei prospere egissent, propterea quod bene sibi consuluerant, uno momento posse ita opprimi. Sed dicit propheta hoc quoque esse in Dei manu et arbitrio. *Annon potero*, inquit, *exstinguere quidquid est sapientiae in Idumaeis?* Annon potero abolere omnes eius prudentes? hoc facturus sum. Nunc ergo tenemus verborum summam. Caeterum locus hic notatu dignus est, ubi propheta Idumaeis exprobrat viros foederatos et amicos fore ipsis in exitium: quia scilicet praeter ius et fas inter se conspiraverant. Dum ita se mutuo coniungunt homines, nemo est qui non utilitatem suam cupide appetat, interea utrinque falluntur. Dissipat enim Deus eorum consilia, et maledicit ipsum eventum: quia non spectant in rectum finem. Et semper reprobi dum conciliant suas amicitias, miscent aliquid perversum, vel studebunt nocere innoxiis, vel captabunt aliquam obliquam utilitatem. Omnia igitur pacta quae inter se contrahunt impii et Dei contemptores, semper habent aliquid vitii implicitum. Ideo non mirum est si Dominus fraudet eos spe sua, et maledicat ipsorum consiliis. Haec ratio est igitur cur nunc propheta denuntiet Idumaeis, quos putarunt sibi esse optimos et fidelissimos amicos, fore tamen exitio. Sed hic posset obiici, idem etiam contingere Dei filiis. David enim quum optima fide et summa sinceritate ageret cum omnibus, conqueritur tamen virum pacis suae et amicum sibi machinatum fuisse multas fraudes: Sustulit, inquit (Psal. 41, 10), calcaneum suum contra me vir pacis meae, simul edebam cum eo panem, et ille mecum. Et hoc etiam in Christo ipso impleri oportuit. Iam si necesse est configurari omnes Dei filios Christi imagini, nihil hic dicit propheta, quod non competat in totam ecclesiam et singula eius membra. Hoc posset videri absurdum primo intuitu: sed solutio facilis est, quia dum studemus pacem cum omnibus habere, etiam si homines perfidi nos ex insidiis opprimunt, Dominus tamen ipse succurrit: et interea quamvis durum sit istud examen, scimus tamen patientiam nostram probari a Deo, ut tandem nos eripiat, ut possimus intrepide ad eum confugere, testari de integritate nostra. Impii autem dum sese mutuo fraudant, dum malis et obliquis artibus alius alium opprimit et circumvenit, dum evomunt suum virus occultum, dum pacem in bellum convertunt, sentiunt se referre iustam et sibi debitam mercedem: non possunt ad Deum confugere, quia conscientia tenet ipsos constrictos. Intelligunt enim se esse meritos quod Dominus iuste ipsis rependit. Non mirum est igitur si maledicta fuerit conspiratio, in qua sperabant Idumaei quum amicos haberent Chaldaeos: quia scilicet Dominus convertet in exitium quidquid putant nunc sibi esse utile. Haec igitur summa sit: nisi velimus ultro decipi, nihil esse tentandum nisi sincero corde. Si ergo non

excedimus vocationis nostrae fines, pacem colamus cum omnibus, studeamus omnibus prodesse, ut Dominus nobis benedicat. Si autem velit probare nostram patientiam, aderit tamen quum nos fallaces amici insidiis tentabunt, quum eorum malitia trahemur in discrimen, et videbimur iam calcandi esse sub eorum pedibus. Caeterum, si mala fide agimus, et putamus nobis fore faustas amicitias, quae partae erunt malis et sceleratis artibus, Dominus convertet in exitium nostrum quidquid putamus esse in salutem. Iam notandum est quod dicit propheta, *Annon die illa abolebo*, vel perdam, *sapientes ex Edom?* Nam quamvis multis modis caeci sunt homines, quos Deus non gubernat spiritu suo, et quibus non praelucet verbo suo, tamen haec est pessima caecitas, dum homines sese inebriant falsa opinione prudentiae. Dum ergo quis existimat se praeditum esse ingenio, ut perspiciat quidquid opus est, neque etiam circumveniri possit: haec est furiosa sapientia, et suprema etiam dementia. Praestaret enim nos fatuos esse et prorsus insipidos, quam ita inebriari. Quum ergo phronotici sint huius mundi prudentes, Dominus pronuntiat illis nihil fore prudentiae, ubi ad rem ventum fuerit. Permittit quidem impiis Deus longo tempore sibi placere in acumine suo et consiliis, quemadmodum passus fuerat prospere agere Idumaeos. Atque etiam hodie multi ob prosperos eventus sibi applaudunt: imo suam vafritiem prope adorant. Quis enim Venetis persuadeat alibi quam apud ipsos optimam esse prudentiam, qua scilicet fallendo alios omnes superant? nec alia de causa inter multas agitationes retinent suum statum, nisi quia suis commodis in longum prospicere videntur. Imo in genere quod stant reges, et inter tot concussiones tamen salvi manent, hoc totum adscribunt prudentiae suae: Nisi bene prospexissem rebus meis in hac parte, nisi ego obviam ivissem huic periculo, nisi etiam hoc fuissem intuitus, erat actum de toto statu meo. Sic apud se cogitant: sed Dominus ipsos infatuat tandem, ut appareat non frustra semel hoc dictum fuisse Idumaeis, *Annon ego illa die, inquit Dominus:* hoc est emphatice additum, *In illa die.* Significat enim propheta non mirum esse si hactenus providi fuerint Idumaei, et optimo consilio usi fuerint. Dominus enim noluit eos destituere prudentia: sed quum opportunum vindictae tempus advenerit, tunc momento auferet quidquid in ipsis fuit prudentiae: quia scilicet in manu Dei est tollere quidquid vel ingenii, vel acuminis est in hominibus. Monemur autem his verbis, si pollemus ingenio, non esse abutendum hac singulari Dei gratia: quemadmodum videmus impios torquere ad vafritiem quidquid Dominus prudentiae in ipsos contulit. Vix centesimus quisque reperietur, qui non appetat callidus esse et malitiosus, si ingenio pollet: hoc est miserrimum. Quantus thesaurus est prudentia? et tamen videmus ut totus mundus pervertat hoc tam praeclarum Dei donum: quo magis danda nobis opera est, ut condita sit nostra prudentia vera simplicitate. Hoc est unum. Deinde cavendum etiam est ne confisi nostro ingenio despiciamus hostes nostros, putemus nos posse praecavere quidquid incommodi impendet: sed petamus semper a Domino in singulas horas donari spiritu prudentiae, ut nos usque ad vitae finem gubernet: quia singulis momentis poterit auferre quidquid dedit, et ita nos exponere ignominiae et ludibrio. Quum dicit, *E monte Esau*, significat montem Seir, quemadmodum iam admonui. Sed notare voluit totam regionem ipsorum: quia circumdati fere erant montibus, et incolebant Arabiam, quae vocatur Petraea, ut satis notum est. Sequitur:

9. *Et deficient* (vel frangentur) *fortes tui, Theman, ut excidatur vir e monte Esau prae occisione* (vel quia excidetur: למען enim potest duobus modis exponi).

Postquam loquutus est propheta de una specie vindictae Dei, adiungit simul alteram, quod scilicet franget quidquid est roboris in Idumaea. Atque ita ostendit non minus in manu Dei esse fortitudinem et vires hominum quam ingenia. Sicuti ergo dissipat et abolet Deus quoties visum est, quidquid fuit prudentiae in hominibus: ita etiam enervat ac frangit corda ipsorum: denique spoliat eos omni virtute, ut deficiant et sponte concidant. Si hoc recte expenderent qui superbiunt suis viribus et consiliis, aliquando discerent cum vera humilitate se subiicere Deo. Sed haec doctrina non potest mundo persuaderi: tamen hic nobis quasi in tabula ostendit Deus homines, quantumvis floreant ad tempus, tamen fore statim evanidos, nisi quatenus ipsos fovebit, et alet sua dona in ipsis, et integra servabit: praesertim fumum esse quidquid videtur esse ingenii et virium in hominibus: quia Dominus facile utrumque discutiet simul ac visum fuerit. Hoc ergo diligenter notandum est, quum dicit, *Frangentur fortes tui, Theman.* Alii putant notari regionem, Theman enim est meridies, idque respectu Iudaeae. Sed quia scimus Theman fuisse unum ex nepotibus Esau: et partem Arabiae vocatam fuisse eius nomine, illa interpretatio magis est probabilis, quod scilicet propheta hic convertat sermonem ad Idumaeam. Est autem synecdoche in voce *Theman:* quia pars accipitur pro toto. *Quia*, inquit, *excidetur vir.* Quum dicit *Excidetur vir*, intelligit omnes ad unum perituros. Quomodo? *Prae occisione.* Nam קטל significat stragem ex qua nihil est residuum. Videmus ergo quid velit propheta, sic animis fractos fore omnes Idumaeos, ut omnes concidant, quia scilicet nihil erit vel cordis vel virium ad resistendum. Sequitur nunc:

10. *Propter oppressionem fratris tui Iacob operiet te opprobrium, et excideris in perpetuum.* 11. *Die quo stabas ex opposito, die quo alieni auferebant substantiam eius, et extranei ingressi sunt portas eius, et super Ierusalem miserunt sortem: etiam tu quasi unus ex illis.*

Hic propheta rationem demonstrat cur Deus tam graviter et severe acturus sit contra Idumaeos. Si enim simpliciter vaticinatus fuisset de ipsorum exitio, hoc erat quidem aliquid. Nam scivissent Iudaei clades illas non esse fortuitas, sed esse Dei flagella: scivissent se una cum aliis castigari a Deo: ac fuisset iam utilis doctrina: sed praecipuum hoc solatium illis attulit, quum audirent se ita caros esse Deo, ut susciperet eorum iniurias, et eas vellet ulcisci: quod scilicet haberet eorum salutem sibi commendatam. Quum ergo audirent Deum sumpturum poenas de Idumaeis, propterea quod ipsos diligeret, certe hoc fuit inaestimabile solatium in malis. Huc ergo nunc descendit propheta, *propter iniustam oppressionem fratris tui Iacob.* Hic passive accipitur חמס, violentia: quasi diceret, vide qualiter te gesseris cum fratre tuo Iacob. Et fratrem hic nominat non honoris causa, sed potius ut crudelitatem exaggeret in Idumaeis, quia scilicet ipsa consanguinitas nullius fuerit apud ipsos momenti, quominus ita saevirent in suos fratres, quasi in sua viscera. Fuit igitur haec immanis barbaries, quod Idumaei obliti communis naturae ita accensi fuerint odio contra proprios fratres. Descenderant enim, quemadmodum satis notum est, ex eodem patre communi Abraham, et Isaac postea: et gestabant symbolum circumcisionis. Idumaei enim profitebantur se esse progenitos ex Abraham, et esse peculiarem Dei populum. Quum ergo Deus pepigisset foedus suum cum Isaac communi ipsorum patre, et communiter ipsi gestarent circumcisionem, quae erat tessera illius sacri foederis: qui fieri potuit ut Idumaei ita crudeliter se gesserint contra fratres suos? Videmus ergo hic ad augendum crimen poni nomen fratris, quum dicit, *Propter oppressionem fratris tui Iacob.* Quia ergo potuisti tam violentus esse contra fratrem tuum, *iam*, inquit, *operiet te opprobrium, et in aeternum excideris.* Significat non fore temporalem cladem, qualis fuit in Israele, sed Dominum tales sumpturum poenas, ut ostendat Idumaeos esse sibi extraneos: quia Deus dum ecclesiam suam castigat, semper adhibet modum: quia nunquam obliviscitur sui foederis. Ostendit autem Idumaeos non esse suos, utcunque falso iactent se esse filios Abrahae, et circumcisionis signum obtendant: quia erant professi hostes, et prorsus desciverant ab omni pietate: ideo non mirum est si pro nihilo ducatur ipsorum circumcisio, quam profanaverant impie. Sed postea fusius, et pluribus verbis idem explicat: *Die*, inquit, *quo stabas ex opposito.* Nam poterant excipere Idumaei, Quid nos accusas, quod violenter oppressorimus fratrem nostrum? neque enim fuimus in causa cur perirent: negotium illis fuit cum Assyriis, studuimus rebus nostris prospicere inter istas turbas: quaesivimus pacem cum Assyriis: interea si necessitas ita cogebat, non debet nobis adscribi vitio vel culpae: poterant igitur ita excipere Idumaei. Sed propheta diluit omnes praetextus quum dicit, *Die quo stabas ex opposito, die quo extranei auferebant substantiam eius, et alieni ingressi sunt portas eius, miserunt etiam sortem super Ierusalem:* nonne tu fuisti tune? *Tu etiam quasi unus ex illis.* Iam hoc emphatice interponitur, *Tu etiam.* Nam propheta proponit hoc quasi detestabile portentum: Non mirum est si Assyrii et Chaldaei effuderint sanguinem fratrum tuorum, non mirum est si expilaverint eorum fortunas, totam terram vastaverint, diruerint urbes. Nam erant hostes, erant extranei, erant valde remoti. Sed tu qui consanguineus eras: tu quem vinculum pietatis debebat retinere: deinde, tu etiam ipso iure vicinitatis debebas vel opitulari, vel saltem condolescere fratribus tuis: quod ita saevieris, quod *fueris quasi unus* ex hostibus, hoc certe non potest ullo modo tolerari. Nunc tenemus quid velit propheta quum dicit, *Die quo stabas ex opposito.* Est igitur haec quasi expositio superioris sententiae, ne obtenderent Idumaei falso sibi obiici, quod violenti fuerint contra fratres suos. Haec enim fuit deterrima oppressio, quum ex opposito starent: quamvis non essent armati, sed tamen captarent voluptatem ex illo spectaculo tam lugubri: deinde, quod non modo otiosi spectarent cladem fratrum, sed etiam essent quasi pars hostium. Tu ergo nonne fuisti quasi unus ex istis? Ego ultra non progrediar.

12. *Et non adspicias in die fratris tui in die alienationis eius, et ne gaudeas super filiis Iehudah die exitii eorum, et ne magnifices os tuum in die afflictionis* (hoc est, ne magnifice loquaris). 13. *Ne intres in portam populi mei die exitii eorum, ne adspicias etiam tu in afflictione eius* (in malo eius), *in die exitii eius, et ne extendas* (manum subaudiendum est) *in substantiam eius in die exitii eius.* 14. *Et ne stes, super exitum* (vel lacerationem, confractionem) *ad perdendum eos qui evaserint, et ne tradas* (vel, concludas) *residuos eius in die afflictionis.*

Hic propheta enumerat species crudelitatis, quam exercuerant Idumaei contra Dei ecclesiam, nempe filios Abrahae consanguineos suos. Sed loquitur per modum prohibitionis. Est igitur prosopopoeia, in qua propheta inducit loquentem Deum, ac si de humanitatis officiis eos doceret ac moneret.

Nam debebant haec omnia insculpta esse illorum cordibus, quibus nunc exprobrat, quod ab omni aequitate naturae discesserint, obliti scilicet humanitatis. Deus quidem non incepit tunc praecipere Idumaeis, vel docere quaenam essent ipsorum partes: sed propheta in memoriam revocat quae debebant illis nota esse, et quae erant extra omnem controversiam. Dicit ergo, *Ne adspicias in die fratris tui, in die alienationis eius.* Diem Iehudah hic vocat, quo Deus illum visitat. Sic dies Ierosolymae dicitur Dies cladis. *Ne adspicias* ergo. Scimus quo sensu accipere soleat scriptura hoc Videre, ubi intelligit homines insidiari, et nimis cupide aliquid appetere, vel laetari aliquo spectaculo. Non dubito quin propheta hic metaphorice accipiat, pro capere voluptatem ex clade electi populi. Nam paulo post repetit idem verbum, *Ne adspicias ergo in die fratris tui, nempe die alienationis eius.* Quidam accipiunt aliter: sed mihi placet eorum sententia, qui alienationem vocant exsilium. Quanquam non reddunt illi metaphorae rationem, quod scilicet facta fuit tunc conversio populi, ut indueret novam faciem. Haec fuit igitur alienatio, quum Deus gloriam regni Iehudah prorsus delevit, et quum abstulit omnes suas gratias, ut defermis esset facies ipsius populi. *In die ergo alienationis*, hoc est, quum Dominus illum spolievit pristina dignitate. *Et ne laeteris*, inquit, *super filiis Iehudah in die perditionis*, hoc est, exilii *ipsorum: ne os tuum magnifices in die afflictionis.* Nunc tenemus quid velit propheta. Quanquam enim videtur hic ostendere Idumaeis suum officium, exprobrat tamen quod neglexerint omnes leges humanitatis, et abrepti fuerint sua superbia et crudelitate. Unde sequitur dignos esse gravissima illa vindicta, cuius antehac meminit. Ergo si querantur Idumaei nimis duriter se tractari a Deo, hic propheta recenset quod multis modis tale exitium sibi accersiverint. Quid? nonne oblectatus es clade fratris tui? nonne risisti quum afflictus est Iehudah? nonne etiam tunc magnifice loquutus es per ludibrium? An ista immanitas tolerabilis fuit? An Dominus posset nunc tibi parcere, quum tam saevus fueris contra fratres tuos? Et iterum repetit nomen fratris, quia atrocius fuit crimen, eo quod ne respectus quidem sanguinis quidquam apud eos valuit, ut iam prius dictum est. Sed saepius commemorat propheta, vel afflictionem, vel exitium, vel cladem, vel mala, aut res adversas: quia scilicet sensus hic naturaliter nobis ingenitus est, ut quum quis afflictus iacet tangamur aliqua misericordia, etiam quum videmus hostes nostros prostratos, tunc extinguitur, vel saltem residet odium et iracundia. Et quicunque vident hostes suos male tractari, iam fiunt quasi novi homines, hoc est, exuunt iracundiam qua prius ardebant. Quum ergo hoc sit commune fere omnibus, apparet bis et ter fuisse barbaros Idumaeos, qui gavisi sunt clade fratrum suorum, et voluptatem ceperunt ex illo tam tristi et lugubri spectaculo: imo etiam tunc loquuti sunt superbius, hoc est, insultaverunt miseris Iudaeis. Est enim illud, *Os magnificare*, quemadmodum diximus. Sequitur, *Ne ingrediaris portas populi mei die exitii eorum, ne adspicias etiam tu in malo eorum.* Credibile est Idumaeos irruptionem fecisse una cum Assyriis et Chaldaeis, quum deberent prorsus manere domi, et illic lugere cladem fratrum suorum. Nam si non possum eripere amicum meum e morte, vel a clade aliqua, tamen ego me subducam, quia non potero ferre conspectum eius. Iam si cogar etiam adspicere amicum, et non potero succurrere eius necessitati, potius ego claudam oculos: quia scimus sensum esse tenerrimum in oculis. Quum ergo sponte prodierint Idumaei, ingressi etiam sint Ierosolymam cum hostibus, hinc apparet fuisse quasi feras bestias. *Non igitur ingrediaris portas populi mei die internecionis eius: ne tu quoque adspicias*, inquit: repetit גם אתה, Tu etiam. Si alii vicini hoc faciunt, tamen abstineas tu, quia es consanguineus: si non possis opem ferre, saltem ostende signum aliquod doloris et συμπαθείας. Quum autem tu et alacriter, et cupide adspicias ipsorum calamitates, hinc apparet nullam esse in te guttam aequitatis. Postea repetit, *Ne mittas manum tuam in substantiam eius.* Hic accusat Idumaeos quod involaverint in praedam cum reliquis hostibus, quasi diceret, Non tantum passi estis expilari fratres vestros, sed fuistis ipsi praedones. Hoc iam debebat vos tristitia afficere, quum illi afflicti sunt ab hostibus exteris: quod autem rapuistis una, et ditati fuistis parte praedae, hoc certe minime tolerabile est. Sequitur, *Et ne stes super exitum.* פרק significat rumpere, dissipare, lacerare, unde פרק Porek Hebraeis est laceratio, et raptura. Ideo quidam metaphorice accipiunt pro bivio, quum una via scinditur in duas. Ubi ergo duo sunt exitus illic est bivium. Ergo פרק accipitur pro bivio. Sed possumus etiam simpliciter accipere pro laceratione ipsius populi, quamquam certe mihi placet prior expositio, non tamen restringo ad bivium: sed magis probo nomen exitus. *Stetisti* ergo *super exitum*, ut totus contextus melius cohaereat. Quid? *Ad perdendum eos qui evaserint, et ut concludas*, vel tradas *captivos residuos eius in die afflictionis.* In summa, intelligit propheta Idumaeos occupasse omnes vias, ut interciperent miseros exsules, quibus una ratio salutis erat in fuga. Quum ergo miseri Iudaei per obliquos exitus studerent saluti suae consulere, dicit propheta ab Idumaeis fuisse interceptos, ne quis eorum salvus evaderet, et fuisse conclusos, ut postea iugularentur ab hostibus. Quia Assyrii et Chaldaei procul remoti erant a Iudaea, credibile est non fuisse illis vias adeo

cognitas, et timuisse etiam ab insidiis: Idumaei autem, qui familiariter noverant omnia itinera, poterant stare ad omnes exitus. Quidam exponunt, sed nimis frigide, Ne stes ad lacerationem fratrum tuorum, hoc est, ne quiescas, sed studeas manum porrigere laborantibus. Hoc inquam est nimis frigidum et coactum. *Ne stes* igitur *ad exitum viarum, ut perdas*, inquit: deinde, quosnam? nempe *qui iam evaserint*. Diserte ergo notatur crudelitas illa, quam dixi, quod Idumaei non contenti fuerint excidio urbis, et ingenti illa strage quae fuit edita: sed si qui furtim elapsi essent, occupabant etiam viarum exitus, ne possent evadere. Et eodem sensu statim addit proditos fuisse, vel conclusos quicunque residui erant in die afflictionis. Iam tenemus consilium prophetae, quod scilicet conqueri non possent Idumaei, Deum nimis severum esse, quum eos in nihilum redigit, quia extrema quaeque saevitiae exempla ediderunt in fratres suos: idque quum eorum clades deberet delere omnia odia et inimicitias veteres, quemadmodum fieri solet, etiam in hominibus alienissimis. Pergamus:

15. *Quia propinquus dies Iehovae super omnes gentes, sicut fecisti fiet tibi, merces tua revertetur in caput tuum.*

Quum dicit *diem Iehovae instare super omnes gentes*, possemus ita accipere quasi ratiocinetur a maiori ad minus. Si Deus non parcet reliquis gentibus, quomodo tu effugeres eius manum? quemadmodum etiam loquitur Ieremias cap. 49, compellat ipsos Idumaeos his verbis, Ecce bibent ex calice qui iudicio damnati non erant ad bibendum: tu autem non gustabis? bibendo ebibes usque ad faecem. Ostendit ergo Idumaeos mereri duplicem vindictam, quia scilicet si comparentur cum Assyriis et Chaldaeis, levis erit aliorum culpa, quod Chaldaei poterant obtendere aliquas belli causas: erant alieni, erant denique professi hostes. Idumaei autem erant vicini et consanguinei. Idem etiam de aliis gentibus dici poterat. Sed licebit etiam simplicius exponere haec verba, quod scilicet Deus non tantum de una vel altera gente sumpturus sit vindictam, sed de omnibus simul. Ecce, inquit, continget mutatio non in angulo uno duntaxat, sed in toto orbe. Dominus hoc modo ostendet se esse totius mundi iudicem. Hinc sequitur, venturos quoque Idumaeos in rationem, quia scilicet Deus statuit iudicium facere inter omnes gentes, nulla omnino praeterita. *Ecce* ergo *propinquus est dies Iehovae.* Diximus tempus quo vaticinatus est Obadias esse nobis incognitum. Sed non mirum est, si denuntiat *propinquam esse diem Iehovae*, quia Dominus non festinat more humano: sed interea tamen novit suas opportunitates: et semper impletur illud, quum impii putant se fore tranquillos, tunc instare illis subitum exitium. Colligit, *Sicut fecisti, ita fiet tibi.* Videtur tamen hic tacita esse antithesis inter castigationem electi populi et poenas, quae sumendae erant de aliis gentibus. Idumaei quum viderent regnum Israel et Iehudah pessumdari, putabant ideo puniri filios Abrahae quod prophetas suos contempserant, quod fuerant immorigeri et contumaces usque ad extremum. Hoc modo eximebant se et reliquos a poena. Iam denuntiat propheta Deum fuisse iudicem populi sui, sed esse etiam totius mundi iudicem, et hoc statim palam fore. Quum ergo dicit *propinquum esse diem Iehovae super omnes gentes*, non dubito quin respiciat ad castigationem ecclesiae, quemadmodum iam dixi: ac si diceret, Sicuti Deus ostendit se esse iustum scelerum ultorem in Israele et Iuda: sic etiam tandem conscendet tribunal suum contra omnes gentes, ergo nullus effugiet poenam. Singuli igitur suo ordine cogentur rationem reddere factorum suorum, quia nullis parcet Dominus, et ubi inceperit ab ecclesia et domo sua, tamen postea ad sumendas poenas adveniet opportunum tempus, quo extendet manum suam ad gentes profanas. Videtur mihi hic genuinus esse sensus. Merito concludit, Ergo *sicuti fecisti, fiet tibi:* ne putes impune te grassatum esse contra fratres tuos. Deus voluit exemplum suae severitatis in alios edere quum tibi parceret: tu autem abusus es indulgentia eius. Poteras enim quietus domi manere. Ergo Dominus rependet tibi: quemadmodum etiam subiicit, *Merces tua recidet in caput tuum*, vel revertetur. Ostendit hoc loco propheta, quod etiam Christus dicit, Qua quisque mensura mensus fuerit, etiam illi repensum iri. Haec sententia notatu digna est. Dum enim permittit Deus innoxios impiorum libidini, putant sibi impune quidvis licere, quasi essent Dei vel lictores, vel carnifices. Quum ergo ita insolescant ubi Dominus illis parcit, notemus quod hic dicit propheta, paratam scilicet esse cuique mercedem, et quidquid crudelitatis exercuerint improbi, hoc rediturum in capita ipsorum. Sequitur:

16. *Quia sicuti bibistis super montem sanctum meum, bibent omnes gentes iugiter, bibent* (inquam) *et sorbebunt: et erunt quasi non sint.*

His longius progreditur Obadias, quod scilicet Deus ulcisci velit iniurias ecclesiae suae illatas: generalis erat sententia proximi versus, Ecce super omnes gentes dies Iehovae propinquus, sicuti ergo fecisti, Deus tibi rependet. Sed nunc ostendit hoc futurum esse: quia Deus velit tutari clientes suos: et quum crudeliter violati sint, velit esse ipsorum vindex. *Sicuti* ergo *bibistis super montem sanctum*

meum. Non dubito quin per synecdochen hoc *bibere* prophetae tantundem valeat atque triumphos agere, vel tripudia. Sicuti ergo laetati estis super montem sanctum meum, ita etiam *bibent* omnes gentes, et continuabunt suam crapulam, *sorbebunt,* ita ut toti pereatis. Caeterum, non dubito quin propheta simul coniungat notam avaritiae. Paulo ante perstrinxit Idumaeos, quod simul cum exteris gentibus rapuerant praedae partem, quum spoliarentur miseri Iudaei. Ita etiam nunc dicit, *Bibistis* in signum triumphi et tripudii. *Bibistis* ergo vinum *super montem sanctum meum. Iam bibent omnes gentes.* Hoc bibere secundo loco aliter accipitur quam priore. Quid ergo? *Bibent et sorbebunt*, id est exhaurient omnem vestram substantiam. Postea addit, *Et bibent iugiter, et erunt quasi non sint,* hoc est, donec consumpserint quidquid in vobis est, non desinent edere et bibere. Significat ergo Idumaeos, qui ditati fuerant spoliis fratrum suorum, et qui etiam convivia agitaverant in signum laetitiae super montem sanctum Dei, fore posthac aliorum cibum, quia *gentes omnes bibent et sorbebunt eos.* Idem est igitur hoc bibere atque consumere. Sequitur (nam ego conabor hodie absolvere hunc prophetam: et feret tempus ut spero).

17. *Et in monte Sion erit evasio, et erit sanctitas* (nempe mons ipse) *et possidebit domus Iacob possessiones suas* (alii vertunt, eos a quibus possidebantur).

Hic propheta promittit Iudaeis liberationem, quia aliae consolationes non multum habuissent momenti, nisi sperassent qui tunc peribant, se aliquando fore salvos. Poterant enim obiicere Iudaei: Quid ad nos, etiamsi Dominus vindicet nostras iniurias? Si pereant Idumaei in gratiam nostram, quid hoc nobis proderit? Interea tamen nos iam sumus perditi, et nulla est spes salutis. Propheta hic occurrit: Ecce, inquit, *In monte Sion erit evasio.* Quamvis ergo conati essent intercipere omnes exitus Idumaei, quemadmodum prius dictum est, tamen hic Deus promittit fore aliquam evasionem in monte Sion. Non dicit ex monte Sion, sed in ipso monte. Quid hoc sibi vult? nempe quod Deus restituet qui tunc poterant videri perditi. Clare ergo promittit Obadias futuram ecclesiae restitutionem. Sed docemur hoc loco, semper temporales esse poenas, quibus Dominus castigat populi sui delicta. Ergo quoties Deus plagas infligit ecclesiae, simul parata est medicina: quia Deus non vult, neque etiam patietur in totum perire suos. Hoc colligere licet ex prophetae verbis, quum dicit fore evasionem in monte Sion. Fuit autem hoc non vulgare solatium, quum intelligerent Iudaei, etiam in extremo suo interitu restare tamen aliquid salutis, et populum, qui ad tempus videri poterat exstinctus, fore tamen salvum et superstitem, quasi a mortuis resurgeret. Dicit montem Sion *fore sanctitatem*, vel *sanctum*, quibus verbis significat Deum memorem fore foederis sui. Quia ergo elegerat montem Sion, in quo volebat coli, propheta dicit non fuisse Dei nomen illic temere, vel de nihilo invocatum. Quia Deus hunc montem sibi delegit, *Sanctus erit*, sicuti dicitur Deus profanare terram et templum quum deserit, quum tradit in manum hostium. Sic etiam nunc quum dicit propheta montem Sion *fore sanctum*, tantundem hoc valet atque Deum curam habiturum huius montis, quia eum sibi semel consecravit, quia voluit sibi esse proprium domicilium. Causa igitur hic adiungitur effectui suo. Dixerat Iudaeos fore superstites, utcunque ad tempus essent similes perditis et mortuis. Quare? haec est causae redditio: Nam mons Sion erit sanctus. Fuit illa horrenda profanatio montis Sion, quum templum excisum est, quum ablata fuerunt vasa a Babyloniis, quum denique illic hostes omni genere petulantiae usi sunt. Sed quum Dominus restituit populum suum, quum rursus erectum est altare, et oblata sacrificia, tunc mons Sion recuperavit suam sanctitatem, hoc est, Deus ostendit non abolitam fuisse electionis suae gratiam, quia scilicet montem Sion sanctificaverat, ideo etiam voluit salvum esse. *Erit* ergo *mons Sion sanctus.* Si quis vellet subtilius accipere prophetae verba, hic certe modus salutis nostrae est, quum Deus nos sanctificat, hoc est, gubernat spiritu suo. Sed non dubito quin propheta simpliciter ad electionem Dei respexerit. *Et domus Iacob* iterum *possidebit suas possessiones,* hoc est, quidquid Deus attribuit filiis Abrahae in haereditatem, hoc ipsis restituet ubi reversi fuerint ab exsilio. Si quis active accipere malit, non repugno. Sed tamen ego arbitror hunc genuinum esse prophetae sensum, quod scilicet ubi filii Israel ab exsilio reversi erunt, simul Deus reddet illis veterem patriam, ita ut occupent quidquid promissum fuerat patri ipsorum Abrahae. Intelligit ergo possessiones eorum, totam illam terram quae sorte debuit venire in potestatem electi populi, sicuti Abrahae promissa fuerat. Sequitur:

18. *Et erit domus Iacob ignis, et domus Ioseph in flammam* (flamma, ut respondeat), *et domus Esau erit palea: et ardebunt in ipsis, et consument* (vorabunt) *eos, et non erit quidquam residuum domui Esau, quia Iehova loquutus est.*

Hic rursus occurrit propheta dubitationi, quae poterat cuique venire in mentem. Nam florebant Idumaei, et integra erat ipsorum conditio, quum abducti sunt tam Israelitae quam Iudaei in exsilium, et Ierusalem etiam cum templo excisa fuit: tunc

desperare poterant. Sed propheta ostendit, etiamsi ad tempus domus Iacob sit mortua, tamen ignem esse excitandum, qui consumat Idumaeos, quamvis tunc superbirent et potentia, et opibus, et etiam prospero eventu victoriae, quod scilicet ditati fuerant una cum Assyriis clade fratrum suorum. Simili genere loquendi etiam utitur Iesaias (29, 6), quanquam sermonem dirigit non ad Idumaeos, sed ad alios: interim tamen ratio loquendi eadem est, quod scilicet Deus, qui lux est Israel, ignis et flammae vice erit, ut consumat impios. Hoc autem impletum fuit, quum Dominus ultus est saevitiam Edom, quamvis adhuc in exsilio essent Iudaei, nec possent digitum movere, quum essent illi inermes, imo quum essent miserrima mancipia: tunc Idumaei consumpti: quonam igne? Unde incendium exarsit? *Nempe tunc domus Iacob et domus Ioseph fuerat instar ignis et flammae.* Et haec causa exitii Idumaeis non apparuit subito: verum est: sed spectandum est hic consilium Dei. Cur Deus tam severe perdidit Idumaeos? quia scilicet voluit hoc testimonio ostendere, quam caram haberet suam ecclesiam. Quoniam ergo crudelitas fuit causa exitii Idumaeis, merito dicit propheta domum Ioseph, et domum Iacob fuisse instar ignis et flammae, ut consumeret ipsos Idumaeos. Hoc autem fuit non leve solatium miseris exsulibus, quum intelligerent se adhuc respici a Deo in illa tam contempta fortuna. Quum ergo ignominiae, et ludibrio omnium essent expositi, Deus testatus est sibi ipsos esse curae, et in ipsorum gratiam perdere integras gentes, et quae tunc gloriabantur suis opibus. Nunc ergo tenemus cur propheta hanc figuram usurpaverit. Domum Ioseph accipit pro ipso regno Israel per synecdochen, quemadmodum alibi diximus. Sequitur:

19. *Et possidebunt meridiem montis Esau, et planitiem Philistim, et possidebunt agros Ephraim, et agros Samariae: et Beniamin possidebit Gilead.* 20. *Et migratio exercitus huius filiorum Israel, quod Chananaeorum fuit, usque ad Zerphath* (vel qui sunt in Chananaeis) *et migratio Ierusalem, quod in Sepharad, possidebunt* (inquam) *urbes australes* (vel meridionales).

Prosequitur eandem sententiam propheta, quod scilicet Deus non tantum colliget reliquias populi sui ab exsilio babylonico, sed iterum restituet exsules, ut longe et late dominentur, ut melior sit etiam eorum conditio quam prius fuerat. Revocat enim meo iudicio propheta ad primam illam Dei benedictionem, quae deposita fuerat in manu Abrahae. Promiserat ergo Deus Abrahae posteris totam terram ab Euphrate usque ad mare. Iam terra nunquam possessa fuit a filiis Abrahae. Hoc factum est ignavia et ingratitudine ipsorum, sicuti satis notum est. David fines ampliavit suo tempore: sed tamen tantum reddidit sibi tributarios, quos Deus iusserat interfici. Ita nunquam fuit impleta illa benedictio, quia obstaculum posuit ipse populus. Nunc propheta quum de restitutione ecclesiae verba facit, simul docet populum, qui reversus fuerit ab exsilio, occupaturum totam illam regionem, quae promissa fuerat patribus: quasi diceret, iam aderit vobis plena et solida haereditas. Nunc certum est hoc nunquam fuisse completum: videmus exiguam terrae partem fuisse possessam a Iudaeis. Quid ergo sibi vult hoc vaticinium? Certe satis constat prophetam hic concionari de Christi regno: et scimus tunc vere restitutam fuisse ecclesiam: nec Iudaeos modo recuperasse priorem statum, a quo exciderant, sed regnum fuisse auctum. Qualis enim splendor fuit et regni et templi sub Christo? Hoc nunc intelligit propheta, quum Iudaeis promittit haereditatem quam perdiderant: imo dilatavit tunc Deus terminos Iudaeae, ideo ostendit non modo restituendos esse in priorem fortunam, sed augendum esse splendore et opulentia regnum, quum scilicet advenerit Christus. Nunc percurram verba. *Possidebunt* ergo *meridiem montis Esau.* Non dubium est quin fuerit longa distantia, etiam quum David regnaret: non possidebant tunc Iudaei partem illam vel plagam meridionalem montis. Seir. Ergo, quemadmodum iam dixi, propheta ostendit ampliores fore regni terminos quam fuissent. *Et planitiem*, inquit, *Philistim.* Ab illa etiam parte Dominus efficiet, ut longius extendant suum imperium Iudaei: *Et possidebunt agros Ephraim.* Ego hic non anxie laboro in descriptione terrae: sed satis nobis est etiam tenere prophetae consilium, quod scilicet longe splendidior erit populi conditio post exsilium quam ante fuisset, etiam sub regno Davidis. Quid per *Gilead* significet, non satis certum est. Nam credibile est hic non designari montem Gilead, qui procul erat remotus a tribu Beniamin, sed potius notari vel oppidum, vel locum diversum ab illa regione, quamvis non comprehensum in ipsorum sorte. Postea addit, *Et migratio exercitus huius filiorum Israel.* Hic est aliqua obscuritas in verbis. Hebraei per Chanaan intelligunt tam Illyricos quam Germanos, quam etiam Gallos. Dicunt enim, migratio quae dispersa erit per Galliam, et per Germaniam, et per illas longinquas regiones, possidebit urbes meridionales. Iam per Zerphat intelligunt Hispaniam. Sed scimus, ut alibi etiam dixi, quam sint audaces Iudaei in suis commentis. Nihil enim ipsos pudet: quum nugantur et comminiscuntur res frivolas, tamen hoc perinde asserunt, ac si esset compertum ex historiis, ac si tenerent manu: ita garriunt de rebus etiam sibi incognitis. Et hoc faciunt sine ulla ratione et delectu. Ego itaque non dubito quin propheta hic

significet omnes terminos, qui promissi olim fuerant filiis Abrahae, venturos sub eorum potestatem, quum Dominus Christum suum mittet, qui non modo res collapsas restituat, sed etiam qui reddat statum populi omni ex parte felicem. Summa igitur est, non modo recuperabunt Iudaei res perditas, sed quod hactenus non datum fuit illis possidere, hoc Dominus illis in manum tradet, ubi advenerit Christus. Sequitur:

21. *Et adscendent servatores in montem Sion, ad iudicandum montem Esau: et erit Iehovae regnum.*

Hic propheta dicit esse Deo in manu ministros, quorum opera utitur ad populum suum servandum. Neque dubito quin ad historiam Iudicum alludat. Scimus enim saepius ita afflictum fuisse populum Israel, ut incredibilis esset liberatio: et tamen saepius etiam ita liberatum esse, ut facile constaret e coelo manum Dei apparuisse. Quum ergo hoc satis notum esset Iudaeis, iam propheta admonet adhuc esse Deo aliquos redemptores in manu, quum volet populum suum colligere. *Deus*, inquit, *mittet servatores*, nempe sicuti olim misit patribus vestris. Re ipsa enim experti fuerunt: neque semel duntaxat, sed plus decies, quod hic dicit propheta. Ergo hoc plurimum valere debuit ad confirmandum vaticinium. *Adscendent* igitur qui iudicent montem Esau, hoc est, qui instructi Dei virtute et autoritate poenas sumant de monte Seir, et de gente tota, et vindicent crudelitatem, quam exercuit Edom adversus filios Abrahae. Caeterum hic locus ostendit Christum non fuisse ministrum liberationis et salutis nostrae, sed fuisse speciali ratione servatorem nostrum, ita ut unicus sit in illo gradu. Et hoc argumentum est efficacissimum etiam contra ipsos Iudaeos. Fatentur Messiam fore populi redemptorem: sed tantum generale illi ministerium tribuunt, quemadmodum et Davidi, et aliis regibus. Atqui certo patet ex hoc loco Messiam non esse ex communi ordine, quia servatores ei subordinantur tanquam ministri. Hoc Iudaei, etiamsi crepare debeant, non auderent negare: quia absurdum esset, unum esse ex aliorum numero. Quum ergo missus sit alio modo redemptor et servator quam alii: sequitur non esse hominem duntaxat, sed esse autorem salutis. Excipere enim promptum erat, Quid de multis redemptoribus nobis loqueris? nonne sperandus est unus servator? Si pluribus mandabit Deus has partes aequali modo, quorsum tam magnificae promissiones de Messia? cur semper ad illum unicum revocamur? cur ipse unus nobis proponitur quasi salutis fundamentum? Certe hinc colligitur, Christum ab aliis omnibus distingui, et alios sub manu eius esse servatores: quales fuerunt apostoli, et sunt omnes hodie quorum opera et ministerio Deus ecclesiam suam tuetur et sustentat. Iam addit *Iehovae fore regnum*. Quum autem certum sit, Deum non aliter voluisse dominari in populo suo postquam eum restituit nisi per Christi manum: regnum Christi dicens penes Iehovam esse, vere divinum esse significat, et quidem illustrius quam si hominum opera uteretur. Sed duo hic notanda nobis sunt, nempe quod vere dominetur in persona Christi Deus ipse: deinde quod hic sit legitimus ordo regendae ecclesiae, ut Deus solus praesideat, et imperium solus obtineat. Ergo ubi Deus non eminet ut solus sit rex, sequitur omnia esse turbata, nihil esse ordinis. Rex autem non vocatur Deus inani titulo, sed tunc rex vere censetur, ubi omnes se illi subiiciunt, ubi verbo suo eos regit: denique, ubi silent coram facie eius omnes creaturae. Deo igitur regnum erit. Ergo videmus nullam esse ecclesiae formam, ubi verbum Dei autoritate sua non pollet, ut compescat quidquid est altitudinis in hominibus, et redigat sub iugum, ut scilicet omnes pendeant a solo Deo, et omnes eum suspiciant, ipse autem habeat omnes sibi subiectos.

IONAS.

Quo tempore antem Ionas officio doctoris fuerit functus colligi potest aliquatenns ex 14. cap. 2. libri Regum. Nam certum est eundem esse quem illic nominat sacra historia: quia diserte vocatnr filius Amittai. Iam dicitur illic Iarobeam filinm Ioas ampliasse fines regni ab introitu Hemath usqne ad mare deserti, secundnm sermonem Ionae servi Dei, filii Amittai, qni erat orinndus e Geth. Tunc ergo, vel paulo ante Ionas prophetavit. Et certnm est, non modo fnisse missum ad Ninovitas, sed in populo Israel sustinuisse personam doctoris. Atqne etiam videtur innuere principium libri quod dico, nempe fuisse ordinarium prophetam in populo Israel, quia incipit a copula, Et factum est verbnm Domini ad Ionam. Sic interdum etiam loqnitur spiritus sanctns: sed non dubito quin Ionas significet se a mnnere consneto fuisse revocatum, et iniunetam novam prophetiam, ut scilicet Ninevitis denuntiaret propinquum exitinm, quemadmodnm videbimus. Iam ergo tenendnm est, Ionam docuisse in popnlo Israel, sed fuisse hoc illi mandatum, ut descenderet ad Ninevitas. Porro de mandato posthac suo ordine videbimus. Satis est hoc tenere, non fuisse tnne demum creatum prophetam quum datus est doctor Ninevitis: sed qnum diu impendisset suam operam Deo et ecclesiae eius, missum fuisse ad Ninevitas. Liber antem hic partim est historicns, partim didascalicus. Refert enim Ionas quid sibi contigerit postquam voluit subterfugere Dei vocationem: deinde etiam qualis fnerit exitus prophetiae. Hoc est unum. Sed interea etiam refert quale doctrinae genus iussus fuerit perferre: deinde scribit canticum gratiarum actionis. Haec igitur posterior pars continet doctrinam: non est simplex narratio. Nunc venio ad verba.

CAPUT I.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad Ionam filium Amittai, dicendo: Surge, vade Nineveh ad urbem magnam, et clama contra eam, quia adscendit malitia eorum coram facie mea.*

Sicuti iam attigi, videtur Ionas oblique hic notare se prius fuisse vocatum ad docendi mnnus: qnia perinde loquitur, ac si contexeret hanc historiam cum ordinaria sna functione. Sermo igitur Dei non coepit tunc demnm fieri ad Ionam quum Nineven missus est, sed quum esset ordinarius propheta, volnit etiam Deus transferro eius operam ad alias gentes. Quod autem Ninoven missus est, fieri potuit ut Dominus pertaesns obstinationem populi sui, voluerit edere exemplum piae docilitatis in gente profana et incircnmcisa, quo magis redderet inexcusabiles Israelitas. Dederant nomen verae pietati: iactabant se esse sacrnm popnlum: circumcisio etiam erat illis symbolum et pignus foederis Dei: tamen spernebant omnes prophetas, ut esset inutilis apud eos doctrina. Probabile igitnr est, abreptum fuisse illis prophetam, ut Ninevitae suo exemplo augerent crimen Israelis, quia tridno conversi sunt ad Denm, postquam Ionas illic concionatus est: apud Israelitas autem et gentiles suos nihil longo tempore profecerat, quum tamen satis sancita fuisset eius antoritas, adeoqne in ipsorum bonnm, qnemadmodum nnper diximns. Nam Ionas praedixerat adhne staturnm regnnm Israel: quamvis digni erant qui perirent, Dominus implevit qnod pollicitus fuerat per os servi sui. Debebant ergo amplecti eins doctrinam, non modo quia divina erat, sed qnod Dominus etiam volnerat esse ipsis amabilem. Ego certe non dubito quin populi ingratitudo hoc modo traducta fuerit quum Ninevitae re-

sipuerint ad vocem Ionae, et quidem brevi temporis spatio: populus autem Israel semper obduruerit in sua pervicacia. Et ideo quidam locum illum Matthaei 12. subtilius exponunt, Generatio haec perversa signum quaerit, et signum non dabitur ei, nisi signum Ionae prophetae: quod scilicet transferendum esset evangelium ad gentes, sicuti Ionas abductus fuerat a gente sua et datus exteris et profanis doctor. Volunt igitur illic subesse vaticinium de futura gentium vocatione: ac si diceret Christus se postea venturum esse ad gentes, ubi expertus esset desperatam malitiam electi populi. Sed quia Christus diserte applicat similitudinem, non est nostrum verba illius huc vel illuc trahere. Atqui restringit figuram ad hoc unum caput, quod scilicet sicuti Ionas fuerat triduo in ventre ceti: ita etiam futurus sit in visceribus terrae triduo, quasi diceret se in hoc fore Ionae similem, quia redivivus propheta futurus esset. Hoc autem consulto dicebat Christus, quia videbat se contemni apud Iudaeos, et suam operam esse inutilem: Quando nunc me non auditis, neque quidquam apud vos obtineo pretii, posthac ero novus propheta, nempe post resurrectionem: ita tandem incipiam efficacius loqui, tam apud Iudaeos quam apud gentes, sicuti Ionas Nineven convertit, postquam reversus est iterum in vitam. Hic ergo simplex est sensus illius loci. Ideo non fuit Ionas Christi figura, quod ablegatus fuerit ad gentes, sed quia post triduum esset reversus in vitam, quum fuisset similis mortuo. Quidquid sit, videmus Ionam dari Ninevitis doctorem, postquam aliquamdiu exercuerat munus prophetae in populo Israel. Qui dicunt tunc editum fuisse specimen futurae gentium vocationis, afferunt quidem aliquid plausibile: sed non videntur solida ratione uti. Fuit enim hoc extraordinarium. Ergo nondum palam ostendit Deus quid facturus esset Christi adventu: sicuti quum Naaman Syrius conversus ad fidem fuit, et alii pauci, Deus tunc nihil mutavit in ordine consueto. Semper enim fuit specialis vocatio generis Abrahae, et semper religio inclusa fuit inter antiquos fines: et semper illud fuit verum, Deum non fecisse ita aliis gentibus ut Iudaeis, quia iudicia sua non patefecit illis. Deus ergo usque ad Christi adventum voluit manere firmam adoptionem generis Abrahae, ita ut excellerent Iudaei prae aliis omnibus populis, et illa gratuita praerogativa differrent, quod essent sanctus et electus populus. Dicunt isti diversae sententiae autores, Ninevitas conversos fuisse ad Dominum sine circumcisione: illud verum est: sed nescio an vera fuerit ac legitima illa conversio, cuius postea mentio fiet: et tunc de ea re fusius disseram, Domino volente. Sed id potius videtur probabile fuisse tactos et obiurgationibus, et minis prophetae, ut supplices deprecarentur praesentem iram Dei. Deus ergo semel illis ignovit: quid postea factum sit non satis constat. Certe non est verisimile, totam urbem illam fuisse ad Dominum conversam. Nam continuo post urbs illa valde infesta fuit tam Israelitis quam Iudaeis, et continuis cladibus afflicta fuit Dei ecclesia per Ninevitas. Quum ita sit, certe omni colore caret, vere resipuisse et ex animo. Sed ego plenam huius rei disceptationem in alium locum reiicio. Pergamus nunc in contextu. *Surge, vade Nineven in urbem magnam.* Vocatur Nineveh urbs magna, neque immerito, quae scilicet, sicuti tradunt profani scriptores, amplexa fuit suo circuitu 400 stadia. Et videbimus Ionam toto triduo ambulasse per urbis plateas et vicos. Unde sequitur, fuisse urbem spatiosissimam: atque ita convenit inter omnes. Vocant profani scriptores Ninum: et dicunt nomen hoc ab autore fuisse inditum, quia filius Beli Ninus eam condiderit. Sed rectius sentiunt qui putant hebraicum esse nomen נינוה. Deinde quae tradunt Herodotus, et Diodorus, et reliqui similes, certe fabulosa sunt, tam de origine urbis quam de toto progressu regni. Et fabulae illae nullo negotio refelli possunt testimoniis sacrae scripturae. Tamen hoc omnium consensu proditum fuit, Nineve fuisse urbem valde amplam et munitam. Postea Babylon a Semiramide fuit condita, quae uxor fuerat Beli: post mortem mariti voluit ostendere etiam se praestare animo et industria, nec se esse ingenio muliebri. Sed quantum attinet ad conditorem Nineveh, certum est, urbem illam fuisse primum conditam ab Assur: nescio an aucta fuerit a Nino. Hoc igitur in medio relinquo: quia nolo de re ambigua litigare. Sed certum est ex Mose primum autorem huius urbis fuisse Assur. Quantum attinet ad magnitudinem urbis: etiam si profani scriptores verbum nunquam fecissent, sufficere tamen nobis debet hoc testimonium Ionae. Quum autem iubetur adscendere et proficisci Nineven, Dominus iam dat spem aliquam profectus, quemadmodum etiam efficaciter operatus est per manum servi sui Nahum: quum domi maneret vaticinatus est contra Nineven: sed alio consilio et alio fine: quia enim populus misere tunc afflictus erat, et videbat florere imperium vel monarchiam in Assyria, potuit desperare nisi adhibitum fuisset solatium. Nahum igitur ostendit Deum fore iudicem contra Ninevitas: etiamsi ad tempus eos foveat, et indulgeat ipsis, tamen instare illis horribilem vindictam de qua concionatur. Non ergo datus fuit Nahum doctor Ninevitis, sed tantum praeco, ut Iudaei hoc solatio fulcirent fidem suam, quum intelligerent se non prorsus reiectos a Domino, ut qui vellet semel ulcisci eorum iniurias. Alia fuit ratio Ionae. Missus enim fuit in urbem ipsam, ut ad resipiscentiam adduceret Ninevitas. Iam quod Dominus de magnitudine urbis diserte loquutus est, hoc modo voluit instruere servum suum constantia,

ne terrorem conciperet ex splendore, opulentia et potentia urbis illius. Scimus enim quam difficile sit suscipere graves et arduas provincias, ut praesertim videmus nos viribus destitui. Si nobis negotium est cum multis et potentibus adversariis, non tantum debilitamur, sed evanescunt nobis animi. Ergo ne magnitudo Ninevae terrorem incuteret Ionae, ideo mature hic paratur ad constantiam, et armatur. *Vade* igitur *Nineven*, neque te impediat robur illius monarchiae, quominus impleas quod tibi mando, ut scilicet ostendas Ninevitis sua scelera, et nisi resipiscant, denunties interitum. Nunc ergo tenemus quorsum vocata fuerit *Nineveh urbs magna:* neque enim alioqui oportuit hoc dici Ionae. Non dubito quin tunc Israelitae intelligerent urbem esse spatiosam, deinde praeditam et viribus et magno hominum numero. Sed Dominus voluit proponere in medium servo suo quod poterat illum in officio morari. *Vade* igitur *in urbem magnam:* in summa, voluit hoc modo Deus tentare animum Ionae, an praeferret mandatum suum omnibus impedimentis huius mundi. Et haec vera est obedientiae nostrae probatio, ubi scilicet simpliciter Deo obsequimur utcunque occurrant nobis ac se ingerant varia obstacula, et nullus exitus appareat: sed tamen quasi clausis oculis sequimur quo nos Deus mittit, et non diffidimus quin addat nobis vires: deinde quin porrigat manum quoties opus erit ad difficultates omnes superandas. Voluit ergo Dominus ita agere cum Iona: quasi diceret, Reputa quisnam sim et contentus esto autoritate mea. Nam mihi prompta erunt remedia in manu, si quid te impediat, tantum recumbe in meam potentiam, et exsequere quod tibi praecipio. Haec summa est. Ergo quoties Deus aliquid exigit a nobis, et interea videmus vel difficile esse, vel impossibile quod exigit officii nostri ratio, veniat hoc nobis in mentem, nihil in mundo esse quod non debeat cedere Dei mandato: fiet tunc ut colligamus animos et fiduciam, nec quidquam nos revocet ab officio et cursu recto, etiamsi totus mundus repugnet Deo. Iam sequitur, *Clama contra eam, quia adscendit malitia eorum coram conspectu meo.* Clama, inquit, contra eam. Fuit haec odiosa provincia, statim ab initio vociferari. Scimus enim ut superbiant homines in sua potentia. Quum autem unica tunc esset monarchia in mundo, cuius sedes erat Ninive, vix potuit aequis auribus admitti quispiam doctor, etiamsi polleret aliqua gratia, deinde si adeptus esset aliquod nomen, et perferret legationem iucundam. Ionas autem est homo extraneus, est ignobilis: absque autoritate: deinde statim exitium denuntiat Ninevitis, clamitat, obiurgat, vociferatur, minitatur: Quid hoc est? Videmus ergo quam durum fuerit hoc mandatum, quod Deus iubet prophetam suum clamare contra Ninevitas. Nunc additur, *Quia malitia eorum adscendit ad me.* Confirmat Deus hac particula servum suum Ionam: quasi diceret, Non est quod litiges cum illis tanquam mortalis homo: sed ego te constituo praeconem meum, ut eos ad tribunal meum cites. Hoc autem plurimum valere debuit ad Ionam animandum, quod scilicet non egit cum Ninevitis ut homo, sed ut nuntius Dei. Et potuit hoc etiam flectere ipsorum animos, ut intelligerent etiamsi nullus mortalium posset exigere poenas de eorum sceleribus, non posse tamen effugere vindictam Dei. Haec igitur ratio est, cur Dominus hic pronuntiet se esse iudicem Ninevae. Et interea etiam admonet, quamvis Ninevitae sibi applaudant, et etiam ferant plausus totius mundi propter suam potentiam, hoc tamen nullius momenti esse, quia interim malitia ipsorum et improbitas in coelum adscendit. Ergo ubi coarguimur, non est cur huc vel illuc vertamus oculos ad homines: sed statim debemus nos offerre examinandos Deo: imo ipsi voluntarium suscipere examen, quod Deus a nobis requirit. Sic fiet, ut non alamus vitia nostra pravis blanditiis, quemadmodum hypocritae semper circumspiciunt in dextram et sinistram partem, et nunquam attollunt sensus suos in coelum. Pergamus:

3. *Et surrexit Ionas ad fugiendum* (ut fugeret) *Tharsis a facie Iehovae, et descendit Iapho, et invenit navem, quae transibat Tharsis, et dedit mercedem* (hoc est, naulum pretium vecturae) *et descendit in eam, ut iret cum ipsis* (nempe cum mercatoribus vel nautis) *in Tharsis a conspectu Iehovae.*

Iam narrat Ionas se quaesiisse latebras, ut se subduceret ab obsequio Dei: non quod tam crasso delirio se falleret, quasi non amplius esset obnoxius Deo post traiectum mare: sed voluit quasi fugere lucem vitae praesentis, quum profectus est in alienam regionem. Nec dubium est quin fuerit non modo turbato animo, sed plane attonitus quum suscepit tale consilium. Quaeritur cur Ionas ita subterfugerit mandatum Dei. Iudaei ut frigide nugantur de rebus divinis, dicunt timuisse, ne, si veniret Nineven, destitueretur spiritu prophetico: quasi vero non idem fuerit periculum si mare traiiceret: hoc est nimis frivolum et puerile. Deinde comminiscuntur rem nullius ponderis, quum iam aliae rationes satis graves sponte nobis occurrant. Fuit enim hoc novum et insolitum, prophetas abstrahi a populo electo, et mitti ad gentes profanas. Quum Petrus ad Cornelium missus est, tametsi admonitus iam fuerat de futura gentium vocatione, tamen haeret, subsistit donec visione quasi violentia impellitur. Quid ergo potuit tunc venire Ionae in animum? Si tantum ob unum hominem perculsus fuit animus Petri, ut putaret esse phantasma, quum

missus est Cornelio doctor: Ionas quum missus est Nineven ad urbem tam populosam, quid secum expendere potuit? Ergo novitas haud dubie potuit graviter concutere animum sancti prophetae, et facere ut inops consilii se alio proriperet. Iam potuit etiam diffidentia hoc facere. Quomodo enim sperasset populum illum posse converti, qui scilicet exsultaverat in sua licentia. Expertus enim fuerat prius duritiem populi electi: fideliter versatus fuerat in officio: nihil praetermiserat, quo posset cultum Dei et veram pietatem in populo israelitico stabilire: parum vero profecerat: et tamen Iudaei ab utero vocati fuerant. Quid ergo sperare potuit, quum Dominus raperet eum ad Ninevitas? erat enim illic effraenis lascivia: deinde erat maxima caecitas: nullum unquam gustum habuerant divini cultus: denique demersi erant in profundis tenebris, et diabolus illic modis omnibus regnabat. Diffidentia igitur haec potuit frangere animum Ionae, ut Dei mandato non pareret. Potuit etiam imbecillitas carnis obstare, quominus exsequeretur iustam vocationem: Quid ergo? scilicet veniam in illam primariam sedem eius monarchiae, quae hodie totam terram sub pedibus suis calcat: ego veniam homo obscurus et contemptus: deinde perferam legationem plenam odii, quae statim accendet hominum animos in furorem: quid dicam Ninevitis? vos estis scelerati homines: Deus non potest amplius ferre vestram impietatem: ergo instat vobis horribilis vindicta. Quomodo excipiar? Potuit igitur Ionas, ut adhuc circumdatus erat infirmitatibus carnis, concipere formidinem, quae excuteret illi affectum obedientiae. Et non dubito, quantum ad me spectat, quin ista omnia secum agitaverit Ionas. Neque enim fuit trunco similis. Et certe non est hoc supervacuum, quemadmodum dixi, quod retulit urbem illam fuisse magnam. Voluerat quidem Deus offendiculum tollere: sed ex opposito ratiocinatur Ionas, Video mihi fore acre proelium, imo ingruere molem, quae me centies obrueret: quando non frustra Dominus praedixit magnitudinem urbis. Et quanquam poterat spem concipere, si castigati essent daturos legitimum honorem Deo, tamen fatetur sibi obstaculum hoc venisse in mentem, ne pergeret in cursu vocationis suae. Ergo tam diffidentia, quam metus carnis Ionam tardarunt: et ipsa etiam novitas potuit, quemadmodum iam dixi, eum percellere, ut mallet quasi ingredi sepulcrum quam subire hoc munus, quod in speciem carebat omni ratione. Quorsum enim mittuntur prophetae, nisi ut aliquid suo labore proficiant, et fructum afferant? Ionas hoc non sperabat. Deinde prophetis datur aliqua autoritas, datur saltem aliqua libertas docendi. Ionas autem putabat omnes ingressus sibi esse clausos. Deinde Ionas putavit hoc pugnare cum foedere Domini. Elegerat enim sibi unicum populum: et iam putabat se quasi affixum esse glebae, quum ordinatus esset doctor in patria sua. Non potuit ergo alio rapi, quin sentiret in se magnam repugnantiam. Ego igitur sentio Ionam non paruisse praecepto Dei, quia partim debilitas carnis obstitit, partim vero rei novitas, et tertio, quia desperavit de fructu, vel de successu suae doctrinae. Iam non dubium est, quin graviter deliquerit. Nam regula prima omnium nostrarum actionum est, sequi Deum vocantem. Etiam si quis polleat heroicis virtutibus, tamen fumi erunt omnes eius virtutes, quae refulgent coram oculis hominum, nisi propositum sit Deo obedire. Ergo vocatio Dei, quemadmodum dixi, primas tenet in constituenda hominum vita: et nisi fundamentum illud iacimus, perinde facimus, ac si quis vellet domum exstruere in aere. Confusa igitur erit tota vitae nostrae ratio, nisi praeesit Deus et nos gubernet et quasi auspicia sua tollat. Quum ergo Ionas everterit primum et certum recte vivendi fundamentum, quid potuit restare? Non est igitur cur extenuemus eius culpam, quia non potuit gravius peccare quam quum deseruit ipsum Deum, quia scilicet non subiecerit se eius vocationi: hoc est quasi iugum excutere: et hoc etiam ipse fatetur. Ideo nimis pueriliter ineptiunt, qui volunt esse eius patroni, quum ipse bis se accuset, *Ionas ut fugeret a facie Domini, ut iret Tharsis a conspectu Iehovae.* Cur secundo repetit *ut fugeret a facie Iehovae?* Non dubium est quin velit hic clarius exprimere suam culpam: et quia repetitio etiam emphatica sit. Deinde ipsa loquutio palam demonstrat non fuisse leve delictum, quod Ionas alio se proripuit quum missus esset Nineven. Neque enim potuit recedere a Domino. Nam Deus coelum et terram implet: et quemadmodum iam dixi, non fuit fascinatus tam crasso errore, ut putaret se esse extra manum Dei, quum esset fugitivus. Quid est igitur fugere a facie Iehovae, nisi quod hic fatetur se fugisse praesentiam Dei, ac si cuperet, quemadmodum fugitivi servi solent, reiicere imperium Dei ipsius? Quum ergo Ionas impetu illo abreptus fuerit, non est cur nunc vano aliquo et frivolo praetextu conemur excusare eius crimen. Hoc est unum. Quantum attinet ad nomen *Tharsis* vel *Tharsisa:* non dubito quin hic pro Cilicia sumatur. Sunt qui putant notari urbem Tharsum: sed falluntur, notatur igitur tota regio. Qui Mare vertunt, falluntur etiam, quia Ionas non tantum mare voluit conscendere, sed transire in Ciliciam, quae opposita est mari syriaco. Vocarunt autem Iudaei mare illud Tharsis, quemadmodum ex pluribus locis constat, quod scilicet frequentior erat illic navigatio. Quum ergo regio illa transmarina notior illis esset quam aliae: deinde etiam exportarent illuc suas merces, et vicissim etiam uterentur eorum commerciis, ideo vocarunt mare Tharsis, sed propter viciniam, ut satis notum est. Voluit igitur Ionas in

Ciliciam fugere quum Dominus eum mitteret Nineven. Quod dicit *surrexisse ut fugeret*, deinde *descendisse Iapho, reperisse illic navem*, quae transibat Tharsis, dedisse vecturae pretium, descendisse in navem, *ut iret cum illis in Ciliciam:* quum haec singula persequitur Ionas, significat se fuisse defixum in illo proposito, et oportuisse violenta manu retrahi: quia poenitentia in itinere tactus non est. Possunt enim, quum Dei vocatio nobis videtur nimis onerosa, multa venire in mentem. Nemo est nostrum ubi praestandum est Deo obsequium, qui non volutet in animo suo hoc vel illud: Quis erit exitus? quomodo pervenies quo speras? vide quae te pericula maneant. Satan enim semper in medium prodit simul ac studemus parere Deo: sed luctamur illic: deinde repellimus quae videmus esse contraria vocationi nostrae. Ionas autem ostendit se fuisse obstinatum in fugae consilio. Neque enim tantum voluit descendere in Tharsis, sed re ipsa venit in urbem Iapho, quae scilicet propinqua est Iudaeae: et ideo quidam existimant Tharsis esse Aphricam. Sed illud est nimis coactum. Alii etiam divinant esse Tunethum, vel Carthaginem: quasi vero tunc iam conditae fuerint urbes illae. Sunt homines isti ad somniandum nimis audaces. Sed quid opus est contra receptissimum usum scripturae dare novam significationem huic voci, quum satis constet Tharsis esse Ciliciam? Nunc vero quum Ionas descendit Iapho: perinde est ac si statim vellet migrare ex terra Iuda, et mari se committere: tamen quum dicit *se naulum solvisse, descendisse in navem ut iret:* quum ita gradatim procedit, quemadmodum dixi, accusat clarius suam obstinationem, quod scilicet non modo admiserit perversam illam cogitationem, ut respueret vocationem Dei: sed se ipsum confirmaverit, et quum multa quae obeunda erant subsistere eum subinde cogerent, tamen semper sequutus sit quo perversus ille et caecus impetus ferebat. Non dubium est igitur, quin Ionas claris verbis exprimat se non modo fuisse semel fugitivum, sed pluribus modis. Iam quod attinet ad fugam, diligenter tenendum est quod prius dixi, nempe fugere a conspectu Dei, quicunque non libenter obtemperant eius mandatis: non quod possint longius ab eo discedere, sed quantum in se est vellent Deum includere in aliquas angustias, et se eximere ab eius potestate et manu. Nemo quidem hoc palam fatetur: sed res ipsa tamen ostendit neminem subducere se a mandatis Dei, quin velit minuere, et quasi abrogare illi imperium, ne amplius dominetur. Quicunque ergo non se libenter Deo subiiciunt, perinde est ac si obverterent illi tergum, et respuerent eius imperium, ne sint amplius sub eius manu et dominatione. Hoc notandum est, quia sicuti Ionas hic se reum statuit coram toto orbe, ita suo exemplo ostendere voluit quam grave sit, ac detestabile etiam crimen non suscipere Dei mandata, et obire quidquid ipse iubet, imo subterfugere eius imperium. Ut ergo exaggeret atrocitatem huius criminis, suo exemplo ostendit nos non posse rebelles esse Deo, quin aliquo praetextu velimus ipsum detrahere e solio suo, et simul includere in aliquas angustias, ne imperio suo contineat coelum et terram.

4. *Et Iehova emisit ventum magnum super mare, et facta est tempestas magna in mari, et navis cogitabat frangi.*

Hic narrat Ionas qualiter retractus fuerit violenter a Domino, quum se ab eius facie subducere conatus esset. Dicit igitur, *ortam fuisse tempestatem in mari.* Sed simul etiam exprimit tempestatem non casu fuisse commotam, sicuti profani homines solent fortunae tribuere quidquid accidit: *Deus*, inquit, *emisit ventum magnum super mare.* Alii vertunt, Excitavit Deus, a נטל. Sed rectius alii deducunt a radice טול: et videbimus paulo post, nempe 5. versu, idem verbum. Iam quod ad summam rei spectat, dicit tempestatem fuisse magnam, ita ut navis parum abfuerit a fractura. Loquutio enim haec respondet nostro idiomati, quum dicit, Navis cogitabat frangi, *la navire cuidoit perir.* Nam quod alii accipiunt navem pro ipsis vectoribus vel nautis, illud est coactum: et scimus in multis formulis linguam nostram vulgarem congruere cum hebraica. Iam ergo intelligit Ionas tempestatem fuisse exortam non fortuito, sed certo consilio Dei, nempe ut ipse deprehensus in mari agnosceret se fuisse deceptum, quum putaret se posse effugere conspectum Dei post traiectum mare. Quanquam autem hic tantum de una tempestate loquitur propheta, hinc tamen generaliter colligere licet neque procellas, neque alias mutationes aeris, quae vel pluviam generant, vel excitant in mari tempestates, non accidere casu, sed coelum et terram sic regi divinitus, ut nihil contingat nisi inde praevisum ac decretum. Caeterum, si quis excipiat, non fuisse consentaneum rationi, ob unius hominis culpam tot homines naufragium facere, vel agitari violenta illa procella: facilis responsio est, quanquam Deus Ionam proprie respexerit, tamen fuisse occultas causas, cur etiam iure potuerit alios involvere eodem periculo. Probabile est, multos tunc navigasse: non fuit una duntaxat navis in illo mari, quum tot essent portus, tot etiam insulae. Sed quanquam Dominus involvit eadem poena multos homines, ubi duntaxat vult unum hominem persequi: nunquam tamen destituitur ratione, cur unumquemque nostrum, etiam qui videbitur maxime innoxius, possit in iudicium suum vocare. Et Dominus mirabiliter operatur in regendis hominibus. Ideo perversum esset metiri eius opera nostro captu, quia poterit

Deus ita punire unum hominem, ut interim alios humiliet, alios autem propter diversa peccata castiget: deinde probet aliorum patientiam. Sic igitur obstruitur os profanis hominibus, ne possint Deo obstrepere quoties ita exsequitur sua iudicia, ut non respondeant iudicio carnis nostrae. Sed de hac re fusius statim disseram, quia passim etiam occurrunt in scripturis exempla, ubi Deus poenam exigit de toto populo, quum tamen homo unus solum peccaverit. Sed si alii obmurmurent, et excipiant se esse insontes, semper reperietur causa, cur Deus non sit in illos crudelis: imo si libeat, possit merito longe asperius ipsos tractare. Denique ubi videtur absque causa Deus severus esse erga homines, tamen illis parcit, vel agit cum ipsis indulgenter. Nunc pergamus:

5. *Et timuerunt nautae, et vociferati sunt quisque ad deum suum: et proiecerunt vasa, quae erant in navi, in mare, ut levaretur ab illis. Ionas autem descenderat in latera navis, et iacebat, et dormiebat.*

Non est supervacua narratio dum Ionas hic persequitur ordine tot circumstantias, quia sicuti statim videbimus, voluit suam socordiam in medium producere, et quasi depictam nobis ponere ante oculos: haec autem comparatio, quae subest in circumstantiis, multum illustrat supinam illam, imo fere brutam securitatem Ionae. Primo dicit *timuisse nautas*, deinde *singulos clamasse*, nempe *unumquemque ad deum suum: proiecisse etiam in mare onera navis.* Quum ergo tam essent omnes solliciti, nonne hoc fuit simile portento, Ionam ob quem mare turbatum erat ita dormire? Satagunt alii, cursitant per navem, etiam se exspoliant omnibus fortunis, ut salvi perveniant in portum. Malunt enim se ipsos nudare bonis omnibus quam perire. Clamant etiam ad suos deos. Quod Ionas nihil curat, imo sopitus iacet, unde ista tanta securitas, nisi quod non solum obtorpuit, sed etiam videtur privatus esse omni ratione et sensu? Non dubium igitur est quin Ionas hoc respectu tot circumstantias hic enumeret. Dicit *nautas timuisse.* Scimus autem non solere exiguis et vulgaribus procellis terreri nautas. Sunt enim durum hominum genus: et quia quotidie vident diversos metus in aere, minus extimescunt. Quum ergo dicit *timuisse nautas,* hinc colligimus non fuisse mediocrem illam tempestatem, quae homines longo usu et experientia assuetos ad omnes procellas sic tremefecit. Qui ergo prius occalluerant, perculsi sunt timore. Postea addit *Clamasse unumquemque ad deum suum.* Ionas certe debuit non tam altum somnum dormire, quin se ipsum singulis fere momentis expergefaceret. Gestabat enim suum carnificem in corde, quum sciret se esse fugitivum. Diximus enim antehac non leve fuisse delictum illud, quod Ionas subduxit se a facie Dei, contempsit eius vocationem, et quantum in se fuit, abiecit iugum, ita ut Deo non pareret. Quum ergo Ionas sibi tam male esset conscius, annon debuit etiam dormiens trepidare? Atqui dum alii clamant ad falsos deos, ipse verum Deum, cui sciebat se immorigerum et rebellem fuisse, vel contemnit, vel saltem negligit. Huc spectat comparatio, vel antithesis. Sed interea videmus quomodo in periculis homines cogantur ad Deum invocandum. Nam etsi ingenitus est quidam divinitatis sensus cordibus nostris, ita ut quisque velit nolit sentiat esse aliquod numen: tamen suffocamus malitia nostra lumen illud, quod debebat in nobis fulgere. Nam libenter reiicimus omnes curas, et anxietates, cupimus enim nobis bene esse: atqui tranquillitas est summum bonum hominibus. Hinc ergo fit, ut singuli cupiant sine metu et cura degere. Omnes ergo naturaliter securi esse volunt. Iam securitas parit contemptum. Hinc fit ergo, ut nulla fere religio in mundo appareat, ubi Deus nos relinquit in otio. Timor cogit nolentes ad Deum accedere. Perverse quidem ille dicit, timorem esse religionis causam, et fuisse hoc initium cur homines putarent esse deos*): illud est etiam prorsus remotum a communi sensu et experientia. Sed religio, quae vel fere exstincta vel saltem obruta erat in cordibus hominum, excitatur periculis. Huius rei insigne exemplum profert Ionas, quum dicit *nautas clamasse ad suos deos.* Scimus quam barbarum sit illud hominum genus. Ergo libenter depellerent a se omnem pietatis sensum: et re ipsa excutiunt metum omnem: derident ipsum Deum quamdiu licet. Quod ergo clamant ad deos, certe necessitas hoc illis extorquet. Et hinc colligimus quam utile sit nobis inquietari metu: quia si essemus in tuto, statim obreperet nobis torpor, quemadmodum plus satis notum est. Quum ergo nemo fere sponte ad Deum accedat, opus est nobis stimulis. Deus autem acriter pungit nos, quum obiicit aliquod discrimen, unde cogimur extimescere. Sed hoc modo, quemadmodum iam dixi, nos sollicitat, quia videmus singulos vagari, et evanescere etiam in sua socordia: ideo ad se nolentes retrahit. Sed non simpliciter dicit Ionas quemque clamasse ad Deum, sed addit etiam *ad deum suum.* Sicuti ergo locus hic docet necessitate cogi homines, ut Deum quaerant, ita etiam ex opposito ostendit homines ipsos, nisi regantur doctrina coelesti, deinde etiam Dei spiritu, errare Deum quaerendo. Erit igitur aliquod studium in hominibus, sed erroneum, quia nemo viam tenebit, nisi Dominus ipsos et verbo suo et spiritu dirigat, quemadmodum dictum est. Utrumque colligimus

*) *Alludit fortassis ad versum Statii in Theb. III. 661:* Primus in orbe deos fecit timor.

ex verbis prophetae. *Timuerunt nautae*, homines asperi et propemodum ferrei, qui instar Cyclopum Deum contemnunt. *Timuerunt illi*, inquit, *et clamarunt ad Deum:* sed non clamarunt fide directrice. Hinc factum est ut quisque clamaret ad deum suum. Quum hoc legimus, primo veniat nobis in mentem, non esse exspectandum donec cogat nos Deus violenter, sed ultimam necessitatem praeveniendam nobis esse, ut ipsum sponte quaeramus. Nam quid profuit nautis istis vel aliis vectoribus, quod semel ad Deum clamaverint? credibile enim est paulo post ad profanam suam segnitiem relapsos esse: ubi discrimine illo defuncti sunt, postea riserunt Deum, et contemptui etiam illis fuit omnis religio. Et ita solet contingere profanis hominibus, qui nunquam se Deo subiiciunt, nisi coacti. Ergo quisque nostrum sponte se Deo offerat, etiam dum sumus extra periculum et fruimur summa quiete. Nam si putamus praetextum aliquem incogitantiae vel erroris vel inscitiae posse obiici, longe fallimur, quia nulla excusatio poterit admitti, quum experientia doceat naturaliter insitam esse omnibus Dei notitiam, deinde insculptum esse hoc principium, quod vitam nostram Deus gubernet, quod solus ipse possit eripere nos a morte, quod proprium eius munus sit, nobis opitulari et nos iuvare. Qui enim factum est, ut nautae isti clamaverint? an accessit novus aliquis magister, qui concionem haberet de pietate, et qui ordine ostenderet Deum esse humani generis liberatorem? Minime: sed hoc iam, quemadmodum dixi, natura impressum erat ipsorum cordibus: mari tranquillo nemo ipsorum Deum invocaverat: iam discrimen ipsum discutit illis somnolentiam. Sed satis hinc apparet, quidquid excusationis captent qui Deo gloriam suam non tribuunt, hoc fore frivolum, quia non opus est lege aliqua, non opus est scripturis, non opus est denique ulla doctrina, ut homines sentiant vitam suam esse in manu Dei: salutem ab ipso solo petendam esse, nec quidquam aliunde exspectandum, sicuti diximus. Nam invocatio testatur homines ita esse persuasos de ipso Deo. Invocatio autem non aliunde venit quam ab arcano quodam instinctu, et quidem duce ac magistra natura. Hoc unum est. Sed interea etiam discamus ex hoc loco, quoties quaerendus est nobis Deus minime fidendum esse proprio ingenio, quia statim aberrabimus. Rogandus ergo Deus est, ut ipse nos verbo suo regat, alioqui singuli diffluent ad suas superstitiones, quemadmodum videmus hic unumquemque clamasse ad proprium deum. Et simul etiam admonet propheta multitudinem deorum non esse nuper natam. Nam semper propensi fuerunt homines ad mendacium et vanitatem post lapsum Adae. Scimus quanta corruptela mentes nostras occupet, ut quisque sibi horrenda portenta fingat. Quum ita sit, non mirum est semper in mundo grassatas fuisse superstitiones, quia ingenium hominis officina est omnium errorum. Et hinc iterum colligere licet quod nuper attigi, nihil magis esse perversum quam sequi carnis nostrae motus, quia unusquisque se ipsum in errorem proiiciet etiam sine alieno impulsu: et interea etiam alii alios trahent, quemadmodum fieri solet. Iam addit *fuisse vasa proiecta*, hoc est, onera navis: quemadmodum scimus hoc ultimum esse remedium in naufragiis, ut scilicet homines servandae vitae causa se ultro spolient omnibus fortunis. Et hinc etiam videmus quam pretiosa sit homini vita, qui non dubitat se ipsum bonis omnibus nudare ne pereat. Fugimus quidem inopiam, et multi sibi mortem accersunt, quia intolerabilis est illis egestas: caeterum, ubi in aliquod summum discrimen ventum est, semper homines praeferunt vitam suam omnibus fortunis: quid enim sunt omnia huius mundi bona nisi accessio quaedam ad vitam nostram? Sed Ionas alio consilio narrat fuisse navem exoneratam, nempe ut sciamus non vulgarem fuisse huius tempestatis motum, sed nautas, quum a morte non procul abessent, usos fuisse hoc ultimo remedio. Sequitur illud alterum membrum, *Quod scilicet Ionas ipse descenderat in latera*, vel latus *navis, et iacens dormiebat.* Non dubium est quin Ionas quaesiorit recessum antequam tempestas orta esset. Quum ergo solvissent a portu, Ionas concessit in angulum remotum, ut illic dormiret. Atqui non fuit excusabilis haec securitas in ipso, quum sciret se esse fugitivum a facie Domini. Debuit ergo agitari continuis terroribus: imo debuit etiam sibi ipse esse exactor sollicitudinis. Sed ita saepe contingit ubi quis captavit latebras, ut tandem fere brutum stuporem sibi induat, nihil cogitet, nihil curet, nulla de re sit anxius. Talis ergo socordia invaserat animum Ionae, quum potuit descendere in aliquem recessum navis, ut illic somno indulgeret. Quum hoc contigerit sancto prophetae, quis nostrum non sibi metuat? Ergo discamus nos subinde revocare ad tribunal, et ubi mentes nostrae torpore occupantur, discamus nos stimulare et exigere a nobis, ne scilicet obruat nos dormientes iudicium Domini. Quid enim obstitit, quominus ruina haec Ionam penitus demergeret, nisi quod Dominus misertus est servi sui: et vigilavit, ut consuleret saluti dormientis? Nisi ergo Dominus gessisset talem curam Ionae, actum de ipso erat. Videmus ergo ut Dominus suos saepe respiciat dum ab ipsis non curatur, et excubias agat, dum ipsi dormiunt. Sed non debet hoc valere ad fovendam nostram indulgentiam. Quisque enim nostrum plus satis iam sibi blanditur: quin potius dum videmus Ionam tam propinquum fuisse ultimo exitio, hoc exemplum nos acuat, et sollicitet, ne si quando quispiam nostrum a sua vocatione aberraverit, securus illic

iaceat, sed potius statim recurrat ad Deum. Quod si nisi violento modo Deus ad se nos retrahere non potest, saltem sequamur hac in parte Ionam, quemadmodum suo loco videbimus. Sequitur:

6. *Et accessit ad eum magister funis, et dixit ei, Quid tibi sopite? surge clama ad Deum tuum, si forte serenum se exhibeat Deus nobis* (alii vertunt, cogitet de nobis, vel gratificetur nobis) *et non pereamus.*

Hic narrat Ionas se fuisse castigatum a nauclero, vel magistro navis, quod solus dormiret, quum alii omnes essent anxii et trepidi: *Quid tibi sopite?* neque enim dubium est, quin probrose obiiciat nauclerus Ionae somnolentiam. Obiurgat autem quod fere careat omni sensu et memoria: *Quid tibi sopite? inquit:* quum videas alios omnes horrore percelli, quomodo potes dormire? nonne hoc est praeter naturam? *Surge* ergo *et invoca deum tuum.* Videmus ubi nulla est certa fidei regula permitti vulgo licentiam, ut quisque huc vel illuc declinet. Unde fit, ut nauclerus dicat Ionae, *Invoca deum tuum:* non cogat ipsum ad certam regulam? nempe quia hoc fuit usitatum omnibus saeculis, ut contenti essent homines generali aliqua apprehensione: quisque autem deinde pro suo arbitrio proprium deum fingeret. Neque enim sicuti dixi, aliter potest fieri, ubi non retinentur homines aliquo sancto vinculo. Consentiunt omnes in hoc principium, esse aliquem deum: deinde non esse fingendum idolum aliquod mortuum, sed mundum regi Dei providentia et virtute: salutem etiam ab ipso esse petendam: hoc receptum est communi omnium consensu: sed ubi ventum est ad species ipsas, tunc quisque evanescit: quomodo quaerendus sit Deus nesciunt. Ergo quisque hic arripit licentiam: Ego Dei placandi causa hoc tentabo: haec erit mihi ratio captandi favoris: Dominus hoc obsequium gratum habebit: ita expiabitur omnis mea iniquitas, ut apud Deum gratiam consequar. Sic ergo singuli vias flexuosas sibi confingunt, ut ad Deum perveniant. Deinde quisque sibi peculiarem deum fabricat. Ergo nulla erit firmitas, vel constantia in hominibus, nisi inter se cohaereant aliquo vinculo, nempe, ut certa sit regula pietatis, ita ut non vacillent homines, neque disputent quid bonum sit factu, sed statuant, ac certo persuasi sint esse unum Deum, agnoscant etiam quisnam sit ille Deus: deinde teneant rationem quomodo quaerendus sit. Colligimus ergo ex hoc loco in fictitiis religionibus esse horribilem licentiam, et quicunque proprio sensu feruntur demergi in labyrinthum, ita ut nihil quam se frustra fatigent ac macerent homines, ubi Deum quaerunt, nec viam tenent. Cursitant enim strenue, sed magis ac magis a Deo recedunt. Quod autem etiam tunc concipiant animis suis aliquem deum et consentiant in aliquod principium, satis patet ex secundo membro versus, ubi dicit, *Si forte Deus nobis propitius sit.* Hic nauclerus non restringit sermonem suum ad deum Ionae, sed loquitur simpliciter de uno Deo. Utcunque enim dissidiis suis mundus laceret Deum, ut tune Ionas diversum ab aliis deum colebat, erat denique prope innumera turba deorum inter vectores: tamen dicit nauclerus, *Si Dominus forte.* Iam ergo agnoscit summum aliquem deum, utcunque singuli habeant proprios deos. Proinde videmus verissimum esse quod dixi, semper fuisse aliquod generale principium receptum omnium consensu, quod scilicet Dei providentia regatur mundus: deinde quod vita et salus hominum sit in eius manu. Sed quia nimis a Deo remoti sunt, deinde non modo tarde reptant, sed magis proni tendunt ad terram quam ad coelum adspirent: lubrici etiam sunt, semperque vacillant, ideo quaerunt deos sibi propinquos: ubi non inveniunt etiam fabricare audent. Quum dicit, *Si forte,* iam alibi vidimus hac loquutione uti spiritum sanctum: quamvis nulla sit dubitatio, sed notatur sola difficultas: hic tamen probabile est nauclerum fuisse, ut solent profani homines, perplexum et dubium, et nihil certo potuisse statuere de auxilio Dei. Quum ergo ita animi penderet, iam dicit tentanda esse quaelibet remedia. Et hic quasi in speculo cernere licet quam misera sit eorum omnium conditio, qui Deum certa fide non invocant: clamant quidem ad Deum, quia naturae sensus huc illos impellit: sed nesciunt an quidquam proficiant suis clamoribus. Iterant sua vota, sed nesciunt an effluant in aere, an vero ad Deum perveniant. Nauclerus ita ambiguum sibi fuisse animum declarat: *Si forte* Deus sit nobis *propitius, tu etiam invoca deum tuum.* Si certo fuisset persuasus se clamare ad verum Deum, certe non expertus fuisset hoc dubium remedium: ne quid tamen intactum maneat, hortatur Ionam, ut si quem habeat deum, etiam ipsum invocet. Videmus ergo miros esse circuitus, ubi non tenemus rectam viam. Centies potius homines discurrent per terram et coelum quam ad Deum accedant, nisi ubi verbum praelucet. Quare? nam ubi viam tentaverunt, iam abstrahit eos phreneticus impetus in diversam partem, feruntur huc et illuc: Forte hoc mihi erit utile, quia hac non successit, alia aggrediar via. Deus ergo ita ulciscitur omnes incredulos, qui non obtemperant verbo eius, quia viam rectam non tenent. Ostendit vero quanta vesania sit, ubi homines fraenum laxant suis mentibus, et non possunt se subiicere doctrinae coelesti. Quantum ad verbum attinet, dixi interpretes aliter vertere hunc locum. Nam alii dicunt, Si forte Deus cogitet de nobis: alii, si forte nobis gratificetur. עשׁת proprie est splendere. Iam quum

hic ponatur in coniugatione Hithpael, est se ipsum serenum reddere. Est autem haec satis vulgata metaphora in scripturis, quod obnubila sit vel obscura Dei facies, ubi non est nobis propitius. Rursum ergo Deus faciem suam illustrat, et nobis serenus apparet, ubi re ipsa ostendit se esse benevolum. Quum igitur optime conveniat haec loquutio, miror cur alienas interpretationes alii quaerant. Postea addit, *Ne pereamus.* Hic nauclerus satis declarat se sentire vitam hominis positam esse in Dei arbitrio, quia statuit pereundum esse nisi Dominus succurrat. Ergo haec conceptio vel πρόληψις, hoc est, anticipatio impressa est omnium mentibus: Deo irato vel adverso nos esse miseros, et propinquum interitum nobis instare. Altera etiam πρόληψις obtinet in cordibus hominum, quod scilicet, simul ac Dominus nos respexerit, statim eius favor et benevolentia salutem nobis affert. Hic spiritus sanctus non loquitur, sed homo profanus, deinde scimus qualis sit nautarum impietas: impulsu tamen naturae hoc pronuntiat, et nulla est hic fictio. Deus enim, quemadmodum iam dixi, extorquet in necessitate aliquam confessionem incredulis, a qua libenter subterfugerent. Nunc quae excusatio nobis speranda est, si putamus salutem nostram in manu nostra esse? si non pendemus toti a Deo? si ipsum etiam negligimus in rebus prosperis, ac si possemus citra eius opem salvi esse? Ergo expendi haec verba debent quum dicit nauta: *Si forte serena appareat Dei facies nobis, et non pereamus.* Sequitur nunc:

7. *Et dixit vir* (hoc est, quisque) *ad socium suum, Venite et iaciamus sortes, ut sciamus ob quam causam malum hoc nobis: et iecerunt sortes, et cecidit sors super Ionam.*

Hoc etiam non temere inserit Ionas, quod scilicet consultaverint inter se vectores de iacienda sorte. Nam hinc colligimus non fuisse vulgarem tempestatem. Apparuit igitur aliquod signum irae Dei. Nam si ventus aliquis exsurgat, hoc quia saepe contingit, non videbitur adeo mirum: si sequatur tempestas, est etiam res satis usitata. Oportuit igitur esse aliquid gravius quod incuteret formidinem mentibus hominum, ut scirent Deum adesse vindicem: quemadmodum scimus etiam hoc fuisse vulgare inter homines profanos, ut non apprehenderent ultionem Dei, nisi in rebus extremis: sed quum Deus insolitis modis poenas de sceleribus exigit, tunc homines incipiunt agnoscere illam Dei vindictam. Hoc idem nunc testatur Ionas. *Dixerunt* ergo *quisque ad socium suum, Venite iaciamus sortes.* An fuit hoc quotidianum, ut sortes iacerent quoties acciderat aliqua tempestas? Minime. Non dubium est quin confugerint ad hoc remedium, quia sciebant Deum non absque maxima et gravissima causa excitasse tempestatem illam. Hoc unum est. Ego non possum reliqua nunc persequi: differam igitur in diem crastinum.

Diximus hesterna lectione fuisse hoc signum extremi metus, quod nautae et reliqui sortes iecerunt, quia hoc fieri non solet, nisi ubi homines vident se ratione et consilio destitui. Sed hoc simul notandum est, quod sortes iaciunt, proficisci ab errore: quia non agnoscunt, si Dominus velit de singulis poenam sumere, se etiam graviore poena esse dignos. Neque enim conferrent culpam in unum hominem, si quisque probe reputaret quid sit promeritus coram Deo. Si nunc contingat aliqua calamitas, officium cuiusque est, se ac vitam suam examinare coram Deo: ita fiet, ut a primo ad ultimum fateantur omnes se sustinere iustum iudicium. Sed dum omnes simul inquirunt quisnam sit reus coram Deo, ita se exonerant quasi essent innoxii. Atque hic morbus etiam hodie grassatur in mundo, quod scilicet libenter quisque in alios culpam reiicit, et volunt omnes videri insontes coram Deo: non quod possint abolere omnem reatum, sed quia extenuant singuli peccata sua, ac si iure non posset Deus tam rigide ipsos persequi. Exempli gratia: Si quis sentiat multis modis se fuisse lapsum, fatebitur quidem uno verbo se esse peccatorem. Sed si quis enumeret ac producat in medium singula eius peccata, dicet, Hoc est leve delictum, hoc est veniale, et Dominus non ita summo iure agit nobiscum, ut velit nos statim ad ultimum supplicium trahere. Si leviter deliquimus, hoc statim cuique venit in buccam. Sic egerunt nautae, de quibus nunc loquitur Ionas. Si quis rogasset an essent prorsus extra culpam, confessus fuisset quisque se coram Deo esse peccatorem: sed interea iaciunt sortes, ac si unus tantum obnoxius esset iudicio Dei. Quare? neque enim existimant peccata sua mereri tam grave supplicium. Utcunque ergo deliquerint, et hoc vere sentiant ac convicti sint, tamen non tanti faciunt sua peccata, ut existiment se tale quidquam esse promeritos. Haec ratio est igitur cur descendant ad sortem, quia quisque videtur sibi fore immunis, ubi ad examen illud ventum fuerit. Hic ergo locus ostendit, quod etiam communi experientia plus satis notum est, homines quamvis intelligant se reos esse coram Deo, tamen extenuare peccata sua et promittere sibi veniam, quasi possent cum Deo pacisci, ut ille non ageret cum ipsis summo iure, sed indulgenter eos tractaret. Hinc ergo spes impunitatis, quod ex gravissimis peccatis facimus levia delicta. Sic videmus in papatu excogitatos fuisse varios modos, quibus sese absolverent coram Deo, et abstergerent suas maculas: Adspersio aquae benedictae delet omnia fere

peccata, nisi quis vel adulter sit, aut homicida, aut veneficus, aut decies periurus, non putat se reum esse ullius criminis. Ergo piacula quibus utuntur valere putant ad obliterandas omnes iniquitates. Unde hic error? nempe quia aestimant Deum ex proprio suo ingenio, et sua peccata non putant Deo tantopere esse abominationi. Sed hoc non est novum. Videmus enim quid iam contigerit Ionae tempore: et ex profanis etiam historiis colligere licet, hunc errorem passim tunc occupasse omnium animos: habebant quotidiana piacula, quemadmodum papistae habent suas missas, habent suas peregrinationes, habent suas adspersiones aquae benedictae, et similes nugas. Sed quemadmodum in papatu sunt casus reservati, ita etiam si quis vel patrem vel matrem occiderat, si quis perpetraverat incestum, ille opus habebat extraordinario piaculo: et si quis erat famosae virtutis in terra, illum adibant ut quaererent novum piaculi genus. Huius erroris exemplum hic proponitur nobis, quum dicunt, *Iaciamus sortes.* Nisi enim putarent unum esse reum, non plures, quisque conferret sua peccata in medium, et postea agnosceret tantam esse congeriem, quae repleret coelum et terram: sed hoc non faciunt. Oportet unum hominem hic esse sceleratum: nemo autem vult prodire in medium cum hoc elogio: ergo sortes iaciunt. Nunc quaeritur an fuerit haec legitima ratio veritatis inquirendae: quum nescirent cuius culpa exorta esset tempestas, an fas fuerit ad sortes confugere. Quidam nimis fuerunt superstitiosi in damnandis sortibus, quia praecise dixerunt omnes sortes esse nefarias: hinc nomen inditum fuit sortilegis: et sortilegos putarunt nihil a magis et incantatoribus differre. Hoc ex errore natum est, quia scimus permissum aliquando fuisse iacere sortem. Et Solomon certe tanquam de politico ordine loquitur, quum dicit in sinum coniici sortes, exitus autem esse a Iehova (Prov. 16, 33). Solomon non loquitur illic de artibus magicis, sed dicit quum sortes mittuntur, non exire fortuito, sed Dei providentia. Quum etiam Matthias subrogatus est in locum Iudae, sorte hoc factum est. An apostoli temere usi sunt ratione illa? Atqui praefuit spiritus sanctus electioni. Non dubium igitur est quin sortem illam Deus approbaverit. Sicuti etiam quum Iosue sortitus est, quia incognita erat causa irae Dei: et tamen satis constabat Deum infensum esse populo suo. Iosue perplexus in re obscura sortitur: et ita Acham producitur in medium cum suo sacrilegio. Sortem illam nemo damnare audebit. Ergo satis liquet quod dixi, superstitiosos fuisse qui sine exceptione aliqua damnarunt sortes quaslibet. Sed tenendum simul est, non utendum esse promiscue sortibus. Est pars ordinis politici: si aliqua haereditas sit communis, ubi fit partitio, licebit illic sortes iacere: quia non est vel huius vel illius eligere, quisque ergo sumet partem quae sorte contigerit. Sic etiam sortiri licet de provinciis, ubi homines mittuntur aliquo: et si partiuntur inter se operas, ne qua sit aemulatio, ubi quisque volet ad se partem aliquam trahere, illic sors dirimet omnes lites. Tale sortiendi genus est tam verbo Dei, quam legibus permissum. Sed si quis sortiri velit sine ratione aliqua, ille iam erit superstitiosus, et non multum differet vel a mago, vel incantatore. Exempli gratia, si quis velit iter suscipere, vel quidpiam aliud aggredi, si proiiciat in pileum duas sortes, albam et nigram, Ego videbo an hodie prospera sit haec profectio, illud est diabolicum: quemadmodum Satan talibus praestigiis deludit miseros homines. Ergo si quis sine ratione velit sortiri, hoc, quemadmodum iam dixi, excusatione omni caret. Sed quantum attinet ad alias sortes, qualis fuit ista, de qua nunc agimus, non debet trahi in exemplum quod alicubi refertur. Nam si Iosua sortitus est, ut in lucem proferret qua de causa iratus esset Deus populo suo, non licebit hoc factum imitari: quia non dubium est quin Iosue peculiari aliquo instinctu admonitus fuerit ut sortem iaceret. Sic etiam quum Saul sortitus est, et deprehensus tunc fuit filius Ionathan, quia mel gustaverat, hoc fuit particulare exemplum. Idem etiam de hac sorte dicendum erit. Nam quia trepidant nautae, nec reperiunt qua de causa contigerit tempestas, impendet autem metus naufragii, confugiunt ad sortem. Si velimus hoc quotidie imitari, certe tanta licentia non placebit Deo, neque etiam conveniet verbo eius. Itaque tenendum est, fuisse peculiares quosdam instinctus, ubi servi Dei usi fuerunt sorte in rebus dubiis et extremis. Hoc ergo breviter sit responsum ad illam quaestionem, an liceret nautis sortiri, ut deprehenderent ob cuius crimen ita periclitabantur. Iam venio ad reliqua.

8. *Et dixerunt ei, Narra nunc nobis quare malum hoc nobis contigerit, quodnam opus tuum, et unde venias, quae sit patria tua, et ex quo populo sis.* 9. *Et dixit ad eos, Hebraeus ego sum, et Iehovam Deum coelorum ego timeo, qui fecit mare et aridam.* 10. *Et timuerunt viri timore magno, et dixerunt ei, Quare hoc fecisti? quia noverant viri quod a facie Iehovae ipse fugeret. Nam ipsis narraverat.*

Postquam sors cecidit super Ionam, non dubitant quin ille obnoxius sit quasi centies convictus esset. Quorsum enim sortes proiicerent, nisi hoc illis esset persuasum, posse dirimi hoc modo quidquid est dubitationis, et quidquid latet posse in lucem proferri. Quia ergo principium hoc infixum est eorum animis, posse elici veritatem, et quodammodo erui ex tenebris iacta sorte, ideo iam inquirunt ex Iona quid fecerit. Nam hoc sumunt pro confesso, quod sustineant tempestatem omnes eius

culpa: deinde quod promeritus sit detestabili aliquo scelere talem vindictam Dei. Videmus ergo sortes iecisse, quia hoc apud se statuebant, non posse aliter deprehendi crimen cuius causa patiebantur: deinde gubernari sortes occulto Dei iudicio. Nam quomodo posset ex sorte iudicium certum fieri, nisi Deus dirigeret suo consilio et moderaretur quod videtur maxime esse fortuitum? Haec igitur principia quodammodo certa erant apud homines profanos, quod Deus eruat veritatem, et proferat in medium: deinde quod praesideat etiam sortibus, utcunque putentur fortuitae. Haec ratio est, cur nunc interrogent *quid fecerit Ionas. Narra* igitur *nobis quare malum hoc nobis contigerit, quodnam sit opus tuum.* Hic per opus non intelligo crimen, sed potius genus vitae, vel statum vivendi, ut loquuntur. Quaerunt igitur quibus in rebus hactenus versatus sit Ionas, et quam sequutus sit vitae rationem. Nam postea sequitur, *Dic etiam nobis unde venias, quae sit patria tua*, ex quo sis populo. Non dubium est quin sciscitati fuerint ordine de singulis: sed Ionas hic breviter commemorat rerum capita. Iam venio ad responsum eius. *Dixit* ergo *ad eos, Hebraeus sum, et Iehovam Deum coelorum timeo, qui mare et aridam creavit.* Videtur hic Ionas adhuc tergiversari, imo crimen a se depellere. Nam profitetur se esse cultorem veri Dei. Quis non diceret hic velle elabi subterfugio, dum opponit pietatem suam, qua obtegat crimen illud, de quo prius dictum fuit? Sed hic non omnia referuntur primo versu, quia paulo post sequitur, nautas scivisse de fuga Ionae: et quod non fuerat obsequutus Dei vocationi et mandato, sciverant illo narrante. Non dubium est igitur, quin Ionas ingenue confessus sit suam culpam, tametsi hoc non referat. Sed scimus hanc loquendi formam satis tritam esse Hebraeis, ut posterius adiungant quod prius dicendum fuerat: et grammatici etiam illud vocant ὕστερον πρότερον, ubi aliquid tacetur suo loco, deinde subiicitur explicationis causa. Quum ergo dicit Ionas *se Hebraeum esse, et cultorem veri Dei*, hoc potius ad culpam, vel crimen aggravandum spectat quam ad praetextum excusationis. Si enim dixisset simpliciter se male sibi esse conscium, quia non obediverat Deo, non fuisset tam atrox crimen. Sed ubi praefatur verum Deum coeli et terrae opificem sibi fuisse cognitum, Deum Israelis, qui se patefecit data lege et promulgata: quum ergo ita praefatur Ionas, hic tollit sibi omnes colores ignorantiae vel erroris. Educatus in lege fuerat, et a puero didicerat quisnam sit verus Deus. Non potuit igitur errore labi, deinde non colebat fictitios deos, ut reliqui homines: erat Israelita. Quum ergo imbutus esset vera pietate, fuit atrocius crimen, ubi a Deo ipso defecit, ubi sprevit eius mandatum, et quasi iugum excussit, et fuit fugitivus. Nunc ergo tenemus qua de causa Ionas hic se Hebraeum vocet, ac testetur se esse cultorem veri Dei. Primo quum dicit se Hebraeum, discernit a gentium idolis deum Abrahae. Nam in illis omnibus locis satis nota erat religio electi populi, quamvis omnium consensu reprobaretur: sciebant tamen et Cilices, et omnes Asiatici homines et Graeci etiam, deinde ab altera parte Syri, quid Israelitae iactarent, nempe Deum verum apparuisse patri suo Abrahae: deinde pepigisse cum eo foedus gratuitum: deinde legem dedisse per manum Mosis: hoc satis fama vulgatum erat. Ideo nunc Ionas dicit se esse Hebraeum: ac si diceret, sibi negotium esse non cum aliquo fictitio deo, sed cum deo Abrahae, qui olim iam apparuerat sanctis patribus: deinde qui reddiderat aeternum testimonium suae voluntatis per Mosen. Videmus ergo emphatice hos poni quod *sit Hebraeus.* Deinde adiungit, *Ego Iehovam timeo Deum coelorum.* Per verbum timendi intelligitur cultus. Neque enim hic accipitur quemadmodum saepe alias, imo in significatione propria: sed transfertur timor ad cultum: Ego, inquit, non sum deditus superstitionibus variis, sed edoctus fui in vera pietate: Deus se mihi patefecit a prima pueritia. Ego igitur non colo aliquod idolum, sicuti omnes fere populi fabricant sibi deos, sed ego colo Deum creatorem coeli et terrae. Vocat *Deum coelorum*, hoc est, qui solus in coelis habitat. Quum alii existiment coelum refertum esse magna deorum turba, hic Ionas opponit unicum deum: ac si diceret, Fingite pro vestro arbitrio innumeros deos, nunc tamen est, qui imperium summum obtinet in coelis: ille etiam est, *qui fecit mare, et aridam.* Iam ergo tenemus quid sibi velit Ionas his verbis, nempe hic ostendit non esse mirum, si tam graviter ipsum persequatur Deus, quia non leve aliquod delictum perpetraverit, sed exitiale crimen. Nunc videmus quantum profecerit Ionas, ubi Dominus rigide ipsum tractare coepit. Nam ut erat sopitus, imo stupidus in suo peccato, nunquam resipuisset nisi tam violento hoc remedio. Caeterum, ubi Dominus sua severitate eum expergefecit, iam non modo fatetur se reum esse, vel defunctorie culpam agnoscit, sed videmus ut libenter etiam apud profanos homines testetur se hominem esse sceleratum, qui scilicet defecerit a vero Deo, in cuius cultu fuerat tam probe institutus. Hic est fructus verae poenitentiae: et hic etiam est fructus castigationis, quam Deus illi inflixerat. Ergo si velimus nostram poenitentiam Deo probare, ne tergiversemur, quemadmodum ut plurimum fieri solet: neque etiam extenuemus peccata nostra, sed libera confessione testemur coram toto mundo quid simus promeriti. Postea sequitur, viros illos timuisse timore magno, et dixisse, *Quare hoc fecisti? sciebant enim quod fugeret a facie Iehovae, quia ipse narraverat.* Hoc etiam pondere non caret, *nautas timuisse timore magno.* Nam signi-

ficat Ionas fuisse sermone suo non modo commotos, sed etiam perterritos, ita ut gloriam tribuerent vero Deo. Scimus enim ut superstitiosi homines fere ludant cum suis idolis. Concipiunt quidem saepe miros terrores, sed postea faciunt sibi blanditias, et deliniunt quodammodo animos suos, ita ut possint placide et suaviter ridere in suis delitiis. Quod ergo hic dicit Ionas *illos timuisse timore magno*, significat fuisse ita vulneratos, ut serio intelligerent Deum Israelis esse iustum iudicem: deinde non esse, qualem fingebant reliquae gentes: sed esse armatum horrendis exemplis quoties vellet sumere vindictam. Videmus ergo quid intelligat Ionas, quum de timore magno loquitur. Quanquam utrumque notandum est, quod timuerint, nempe quia colligere promptum fuit ex prophetae verbis, Deum Israelis unicum esse coeli et terrae opificem: deinde quod de timore magno sequitur, hoc referri debet, quemadmodum iam dixi, ad seriam formidinem, quum omnis metus statim evanescat incredulis. Quod autem obiurgant nautae et reliqui vectores Ionam, hic Deminus mercedem quam meritus est ei rependit. Fugerat a facie Dei: hoc modo, quemadmodum diximus, abrogaverat Deo summum imperium. Nam qualis est Dei autoritas, si quisque nostrum eius mandata respuat, et fugiat ab eius conspectu? Quum ergo Ionas vellet Deum subterfugere, hic subiicitur hominibus: adsunt profani homines, imo barbari, qui castigant eius peccatum, qui sunt censores ac iudices ipsius. Idem etiam videmus saepe contingere. Nam qui sponte non obtemperant Deo et verbo eius, postea sese proiiciunt in multa flagitia, et turpitudo eorum conspicitur vulgo. Quia ergo non possunt ferre Deum magistrum ac doctorem, coguntur ferre innumeros censores: notantur enim vulgi probris, monstrantur ubique digito, tandem trahuntur ad patibulum, et carnifex est summus eorum magister. Idem videmus in Iona: sicuti quum nauclerus etiam prius castigavit eius torporem, quum dicebat, Tu saltem invoca deum tuum: quid tibi vis, sopite? tu hic iaces similis trunco: et interea vides nos esse perplexos in ultimo discrimine. Quum ergo nauclerus tam duriter invectus est prius in Ionam, et rursus omnes uno ore eum castigant, certe videmus eum subiici omnium iudiciis, quia voluit Deo imperium suum detrahere. Si quando igitur idem nobis contingat, ut subiiciat nos Deus opprobriis hominum ubi volumus eius iudicium subterfugere, ne miremur. Sed quemadmodum Ionas hic placide respondet, neque obstrepit, neque recalcitrat, ita etiam tandem vero spiritu mansuetudinis agnoscat quisque nostrum sua peccata, ubi coarguuntur, etiamsi pueri sint nostri iudices, vel contemptissimus quisque ex plebe in nos insurgat, feramus hoc patienter, et sciamus hoc censorum genus nobis contingere Dei providentia. Iam sequitur:

11. *Et dixerunt ad eum, Quid faciemus tibi ut resideat mare a nobis? quia mare ibat* (id est commovebatur), *et erat tempestuosum.* 12. *Et dixit illis, Tollite me, et proiicite me in mare, et residebit mare a vobis, quia novi ego quod propter me tempestas magna haec contigerit super vos* (hoc est, sit super vos).

Quod consilium capiunt nautae ex Iona, hinc apparet fuisse aliqua reverentia tactos, ut non audeant ipsum attingere. Videmus ergo quantum fere unico momento profecerint, quum parcunt homini Israelitae, quia in illo populo agnoscunt verum Deum coli coeli et terrae summum regem. Nam procul dubio obstitit hic timor, ne statim Ionam in mare proiicerent. Quum enim certum esset, eius culpa Deum omnibus irasci, cur non illo piaculo se liberarent? Quod ergo morantur in tanto discrimine, et non audent statim arripere Ionam, hinc certe apparet, fuisse retentos illa, quam dixi, Dei reverentia. Ergo sciscitantur quid sit factu opus. *Quid* igitur *facturi sumus tibi, ut resideat mare a nobis? nam mare ibat*, inquit. Per verbum eundi intelligit Ionas mare fuisse inquietum. Dicitur enim quum mare compositum est quiescere, ubi autem est turbulentum, tunc habet varios motus et iactationes. *Mare* igitur *ibat: deinde erat tempestuosum.* Videmus ergo Deum non fuisse contentum ignominia Ionae, sed ulterius voluisse persequi eius crimen. Oportuit igitur Ionam ad supplicium trahi, quod meritus erat, tametsi postea mirabiliter liberatus fuit a morte, ut videbimus suo loco. Respondet igitur Ionas, *Tollite me, et proiicite in mare, et residebit a vobis.* Quaeritur an Ionas sponte se offerre debuerit ad mortem. Videtur enim hoc signum esse desperationis. Potuit quidem se permittere eorum arbitrio: sed hic quasi eos exstimulat. *Proiicite me in mare*, inquit. Neque enim aliter Deum placabitis quam mea poena. Videtur similis homini desperato, quum ultro ad mortem ita pergit. Sed haud dubie agnovit Ionas se ad poenam postulari divinitus. Incertum est an spem salutis tunc conceperit, hoc est, an praesenti fiducia recubuerit in gratiam Dei: sed quidquid sit, tamen colligere licet, ipsum prodire ad mortem, quia intelligat, ac certo persuasus sit, se quodammodo aperta voce Dei citari. Et ita non dubium est quin patienter subeat iudicium, quod Deminus contra eum tulit. *Tollite* igitur *me, et proiicite in mare.* Postea, *Mare a vobis residebit.* Hic Ionas non tantum pronuntiat Deum posse placari morte sua, quoniam sors super eum ceciderit, sed aliunde agnoscit mortem suam sufficere posse loco piaculi, ut tempestas resideat. Et ideo etiam sequitur ratio, *Novi*, inquit, *quod propter me magna haec tempestas sit super vos.* Quum se novisse dicit, non potest hoc referri ad sortem. Erat enim communis haec

omnium notitia. Sed Ionas hic tanquam prophetico spiritu loquitur. Et non dubium est quin confirmet quod prius iam attigi, nempe Deum Israelis esse summum et unicum regem coeli et terrae. Haec igitur certitudo notitiae, de qua Ionas loquitur, debet referri ad eius conscientiam, deinde ad doctrinam pietatis, qua imbutus erat. Iam vero possumus colligere ex his verbis utilissimam doctrinam, quod scilicet Ionas hic cum Deo non expostulat, neque contumaciter fremit, quod Deus tam severo ipsum puniat. Nam sustinet libenter et reatum et poenam, quemadmodum prius quum dicebat, Ego cultor sum veri Dei. Quomodo fatetur verum Deum, cuius summum rigorem tunc experiebatur? Sed videmus Ionam fuisse ita subactum, ut non desineret tamen iustum honorem tribuere Deo: quamvis interitus esset ante eius oculos, quamvis ira Dei arderet, videmus tamen ut Deo, quemadmodum diximus, tribuat honorem suum. Ita idem repetitur hoc loco: *Ecce*, inquit, *novi quod propter me tempestas haec magna contigerit.* Deo certe non obmurmurat, qui in se recipit totam culpam. Haec igitur vera est poenitentiae confessio, ubi Deum agnoscimus, et testamur etiam libenter apud homines iustum esse, etiamsi atrociter pro carnis nostrae sensu in nos saeviat. Ubi tamen tribuimus ei laudem iustitiae, tunc vere ostendimus nostram poenitentiam. Nisi enim ad hanc humilitatem cogat nos ira Dei, semper pleni erimus amaritudine: et utcunque obmutescamus ad tempus, cor tamen nostrum erit contumax et rebelle. Ergo haec humilitas semper poenitentiam sequitur, dum scilicet peccator se prosternit coram Deo, et sustinet libenter suum peccatum, neque subterfugiis elabi conatur. Et non mirum est, si Ionas eo usque se demiserit. Videmus enim idem etiam nautas fecisse, quum dicunt iaciendam esse sortem, addunt etiam simul, Venite et iaciamus sortes, ut sciamus cur malum hoc contigerit nobis. Non trahunt Deum in sortem, sed statuunt eum iudicem: et hoc modo agnoscunt se iustam poenam dare. Et tamen quisque putat se esse innoxium. Nam utcunque eos morderet conscientia, tamen nemo putabat se reum esse tanti sceleris ut subiret vindictam Dei. Quum ergo nautae putarent se immunes esse a scelere, tamen non ideo litigarunt cum Deo, sed passi sunt esse iudicem supra omnes. Quum ergo inter hos modestiae fines se continuerint homines tam barbari, non mirum est, si Ionas, praesertim ubi expergefactus fuit, et coepit sentire suam culpam, et serio etiam retentus fuit Dei manu, non mirum est, si tunc confessus est se obnoxium esse Deo, et iure dare tam gravem et atrocem poenam. Hoc igitur notandum est quum dicit se scire, quod sua causa contigerit haec tempestas illis, vel quod mare ita tempestuosum sit adversus omnes. Reliqua differemus in diem crastinum.

13. *Et quaerebant* (vel moliebantur, proprie est fodiebant) *viri ut reducerent navem, et non poterant: quia mare ibat, et turbulentum erat super eos.* 14. *Et clamarunt ad Iehovam, et dixerunt, Obsecro, Iehova, ne quaeso pereamus propter animam viri huius, et ne des super nos* (hoc est, ne ponas) *sanguinem innocentem: quia tu Iehova, sicut placitum tibi est, fecisti.*

Hic versus ostendit nautas et reliquos tunc magis ad misericordiam flexos fuisse, quum viderent sanctum Dei prophetam libenter subire poenam quam meritus fuerat. Ergo dum se obnoxium esse fatetur, neque supplicium recusat, hinc fit, ut cupiant parcere vitae eius, qui tamen erant profani homines, deinde maxima ex parte barbari. Et quum quisque praesenti periculo posset esse quasi attonitus, hoc magis amplificat miraculum, quod tamen respectum habeant vitae eius, qui solus erat in culpa, et qui iam hoc libere confessus fuerat. Sed Dominus ita flexit eorum animos, ut nunc clarius nobis pateat quam grave sit crimen refugere vocationem Dei, et non simpliciter morem gerere eius mandato, quemadmodum antehac diximus. Putant multi hoc leve delictum esse, et sibi facile indulgent: sed non est in arbitrio hominum appendere peccata: haec est trutina fallax, quum homines aestimant ex proprio sensu sua peccata. Ergo discamus tribuere Deo honorem suum, ut solus sit iudex, et emineat super nos, et statuat quam grave aut leve sit unumquodque peccatum. Caeterum nisi homines sponte se ipsos ineptis blanditiis fallerent, certe sensus communis hoc dictat, non leve delictum esse ubi refugimus Dei imperium: nam sicuti diximus, hoc modo abrogant Deo homines imperium. Quid autem restat Deo ubi non gubernat homines quos condidit, et quos sustinet virtute sua? Voluit igitur Dominus hic ostendere, non posse placari aliter iram suam quam si Ionas in mari demersus esset: quanquam altius respexit, ut postea videbimus. Sed hoc interea notatu dignum est, quod Dominus voluit in persona Ionae statuere exemplum. Unde nunc omnes agnoscant non esse ludendum cum ipso, sed simul atque aliquid praecepit, obtemperandum esse. Verbum quo utitur propheta interpretes varie exponunt, חתר proprie est fodere: ideo quidam putant metaphoricam esse loquutionem, quia remiges videntur mare fodere: et non male quadraret hic sensus. Alii longius trahunt metaphoram, quod scilicet scrutati sunt vel quaesierunt rationes nautae quibus possent navem appellere in terram. Sed altera metaphora, sicuti minus remota est, magis placet. Latini hoc vocant moliri, quum scilicet non leviter tantum remiges scalmos suos impingunt, sed quum

utuntur maiore conatu. Moliebantur ergo nautae *ut navem reducerent*. Sed quo consilio? nempe ut parcerent vitae hominis, qui iam confessus fuerat se reum esse coram Deo, et sua culpa commotam fuisse illam procellam quae minitabatur omnibus naufragium. Dicit autem *non potuisse, quia mare turbulentum erat*, sicuti iam hesterna lectione vidimus. Nunc venio ad sequentem versum. *Clamarunt*, inquit, *ad Iehovam, et dixerunt, Obsecro, Iehova, ne quaeso pereamus propter animam viri huius, et ne des*, hoc est, ne reiicias, *super nos sanguinem innoxium*. Nunc plenius exprimit propheta cur tantopere conati sint nautae redire in portum, vel appellere ad littus aliquod: quia scilicet iam persuasi erant Ionam esse cultorem veri Dei, neque id modo, sed prophetam: postquam narraverat, quemadmodum vidimus, se fugere a conspectu Dei, quia formidaverat exsequi mandatum illud, de quo vidimus. Reverentia igitur continuit nautas, quum scirent Ionam esse servum veri Dei. Videbant interea Ionam ob crimen unum iam stare ad tribunal Dei, et postulari ad supplicium: hoc videbant: sed interea optassent servare ipsum incolumem. Docet autem hic locus, natura hoc esse omnibus ingenitum, ut abhorreant a crudelitate. Nam utcunque multi sint homines feri et sanguinarii, non possunt tamen exuere hunc sensum, quin effusio sanguinis humani sit detestabilis. Multi interea se obdurant, sed cauterio uruntur, neque possunt excutere horrorem illum, quin sentiant se abominabiles esse et Deo et hominibus dum ita offundunt sanguinem innoxium. Hinc fit, ut nautae, qui alioqui vix guttam humanitatis retinent, supplices tamen confugiant ad Deum, ubi agitur de morte unius hominis, et hic dicunt אנה יהוה. Repetit ad confirmationem particulam, quae ostendit nautas suppliciter deprecatos esse, ne Deus imputaret illis hoc crimen. Videmus ergo, etiamsi homines isti nunquam gustassent doctrinam legis, tamen naturaliter ita fuisse edoctos, ut scirent sanguinem humanum Deo carum et pretiosum esse. Iam quantum ad nos spectat, non modo debemus imitari hos nautas, sed longe superare. Neque enim tantum vigere apud nos debet naturae regula: sed audimus quid Deus iam olim pronuntiaverit ore suo, Quisquis fuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis eius. Et scimus etiam qua ratione Deus suscipiat vitam hominum tuendam, nempe quia creati sunt ad eius imaginem. Ergo quisquis violenter insurgit contra homines, ille quantum in se est, violat imaginem aeterni Dei. Quum ita sit, nonne omnis violentia et crudelitas debet nobis duplici horrori esse? Interea etiam aliud colligere oportet ex hac doctrina. Ostendit enim Deus singulari testimonio, quam paterno affectu nos prosequatur dum vitam nostram vult in fide sua esse et praesidio, et ostendit re ipsa sibi nos curae esse: quia poenam ac vindictam sumpturus est si quis nos iniuste laedat. Videmus ergo ut haec doctrina ab una parte contineat nos sub fraeno, ne quid tentemus contra fratres nostros: deinde ut nos etiam certiores faciat de paterno Dei amore, ut hac dulcedine illecti discamus nos totos tradere in eius custodiam. Iam venio ad postremum membrum versus, ubi dicunt nautae, *quia tu Iehova, quemadmodum placitum est tibi, fecisti*. Hic nautae satis ostendunt se non sponte fundere sanguinem innoxium. Quomodo haec igitur inter se conveniunt, ut sanguis sit innoxius, ipsi autem sint extra culpam? Utuntur hac excusatione, quod obediant iudicio Dei, nihil temere, vel pro sua libidine hic agant: sed sequantur quod Dominus praescripsit. Etsi enim Deus non loquutus fuerat, re ipsa tamen patebat quid mandaret. Nam quasi Deus exigeret piaculum aliquod in morte Ionae, ita voluit durare tempestatem, donec ille submersus foret: haec iam nautae obiiciunt. Sed notemus non reiicere culpam in Deum, quemadmodum faciunt blasphemi homines, qui dum volunt se eximere a reatu, trahunt Deum in crimen, vel saltem eum suo loco subrogant. Quid ergo, inquiunt, sedet iudex ad nos damnandos qui ipse primus est autor, quum ita decreverit? Hodie multi phrenetici ita loquuntur, ut scilicet tollant omne discrimen boni et mali, ac si libido hominum illis pro lege esset. Obtendunt interea Dei providentiam. Noluit Ionas hoc intelligi de nautis: sed quia satis intelligunt Deum gubernare iusto iudicio mundum, etiamsi arcana sint eius consilia, et non possint captu nostro comprehendi. Quia igitur hoc statuunt, ideo sese confirmant: et interea tamen utcunque tribuant laudem iustitiae Deo, trepidant, ne rei sint innoxii sanguinis. Nunc ergo videmus quam reverenter loquuti sint isti homines de Deo: atque etiam quanta religio ipsos tenuerit, ut non fraudarent Deum laude sua: *Tu*, inquit, *Domine, fecisti sicut tibi libitum est*. An hic Deum insimulant tyrannidis, quasi omnia conturbet sine ratione et modo? Minime: sumunt illud principium, voluntatem Dei esse rectam et iustam: imo quidquid Deus apud se decrevit, hoc sine controversia esse iustum. Ubi ergo hoc illis persuasum est, iam voluntatem Dei sumunt pro regula bene agendi. *Quia ergo tu Domine sicut tibi placuit fecisti*, ideo nos innoxii erimus. Caeterum simul etiam addere convenit, nautas hic non garrire de arcana Dei providentia, ut imputent illi homicidium, quemadmodum faciunt impii quidam et impuri canes hodie: sed quia Dominus patefecit illis consilium suum, ostendunt non posse aliter componi, et sedari maris procellam, et tempestatem, nisi Iona submerso, ideo hanc notitiam consilii Dei accipiunt pro certa lege. Quanquam, ut dixi, semper confugiunt supplices ad Dei misericordiam, ne in re adeo perplexa et confusa ipsos

simul involvat eodem supplicio, quia coguntur fundere sanguinem innoxium. Nunc ergo tenemus sensum huius loci. Iam sequitur:

15. *Et sustulerunt Ionam, et proiecerunt in mare, et stetit mare a fervore suo.*

Hic iam ostendit Ionas tempestatem illam sua culpa commotam fuisse: quia eventus hoc certo comprobavit. Neque enim nautae solum iecerunt sortem, sed postquam Ionas proiectus est in mare, quia sedata fuit procella, et mare quievit, illa repentina mutatio satis ostendit Ionam solum fuisse in causa cur ita propinqui essent naufragio. Nam si paulo post, sed aliquo tempore interposito, mare fuisset sedatum, poterat adhuc hoc adscribi fortunae. Sed dum eodem momento mare quiescit, non potest aliud dici quam Ionam Dei iudicio fuisse damnatum. Proiectus quidem fuit hominum manu in mare, sed Deus ita praesidebat, ut nihil hominibus posset adscribi, nisi quod exsequuntur iudicium, quod Dominus aperte mandat et exigit ab ipsis. Huc ergo pertinet hic versus. Iam adiungit:

16. *Et timuerunt viri timore magno Iehovam, et sacrificarunt sacrificium Iehovae, et voverunt vota.*

Iam declarat Ionas quisnam sequutus sit fructus: ac principio dicit, nautas timuisse verum Deum. Utitur enim hic nomine proprio Dei, quia iam ante vidimus fuisse addictos suis superstitionibus, quum singuli clamarent ad deos suos. Sed fuit illud erroneum studium. Vagati enim sunt post suas superstitiones. Nunc discrimen propheta notat, quod scilicet inceperint verum Deum timere. Quanquam autem fieri potest, ut postea relapsi sint ad suos errores, hoc tamen non debuit praeteriri, quod Deus coegit illos ad talem metum. Hebraei, ut ante dictum fuit, aliquando timere Deum accipiunt generaliter pro colere: secundi Regum 17. dicitur de novis incolis terrae Chanaan, qui ex Perside translati fuerant, Timuerunt illi homines Deum: hoc est, imitati sunt legalem ritum in sacrificiis, ut Deum colerent. Sed hoc loco adiectio ostendit loquendi formam magis restrictam esse. Additur enim *timor magnus.* Ergo significat Ionas nautas et alios vectores non modo tactos fuisse aliquo timore Dei, sed sensisse deum Israelis esse regem summum coeli et terrae, omnia tenere sub manu et imperio suo. Nec dubium est quin timor hic ita adduxerit eos ad veram notitiam, ut scirent se prius delusos fuisse, et quidquid unquam finxit mundus esse merum ludibrium, et deos hominum arbitrio fabricatos nihil aliud esse quam mera idola. Tenemus ergo nunc quid Ionas significet. Caeterum hic paulo fusius dicendum est de timore Dei. Scriptura quum de timore Dei loquitur, nunc cultum externum designat, nunc veram pietatem. Ubi de externo cultu agitur, hoc leve est. Nam hypocritae solent defungi suis caeremoniis et testantur se verum Deum colere: interea tamen quia sincero affectu se non subiiciunt Deo, neque fidem afferunt neque poenitentiam, ideo nihil aliud quam ludunt. Sed timor Dei saepe accipitur pro ipsa pietate: et tunc vocatur principium vel caput sapientiae, vel etiam ipsa sapientia, quemadmodum in libro Iob. Timor ergo Dei, hoc est, reverentia qua sponte se illi subiiciunt fideles, est caput sapientiae. Sed saepe etiam contingit servili metu tangi homines, ut cupiant Deo satisfacere: interea tamen cuperent potius ipsum detractum ex solio suo. Servilis ille timor plenus est contumaciae, quia interea fraenum arrodunt, qui non possunt se eximere eius potestate et imperio. Talis fuit hic metus de quo nunc disserit Ionas. Neque enim omnes quorum nunc meminit ita repente mutati sunt, ut se addicerent vero Deo. Neque enim eo usque profecerant: et non fuit tam vera et seria conversio animorum, ut mutati fuerint in novos homines. Quomodo igitur timuerunt? nempe quum Dominus illis extorsit ad tempus aliquam confessionem. Potest fieri ut aliquis numerus deinde profecerit magis ac magis: sed loquor nunc de omnibus in genere. Quod ergo timuerunt Deum, hinc non possumus colligere in solidum resipuisse, ut postea addicti fuerint deo Israelis. Sed tamen coacti sunt sentire et fateri Deum Israelis esse unicum et verum Deum. Quare? nam horribile illud iudicium illis incusserat terrorem, ita ut sentirent hunc solum esse Deum, qui coelum et terram sub se continet. Nunc ergo videmus, in quo gradu locandus sit hic timor, de quo agit Ionas. Si postea non sequuti sunt meliores progressus, hoc tantum ad condemnationem valuit, quod quum nautae isti certo documento agnoscerent unicum esse Deum, tamen permiscuerint cum eius cultu pravas et impias superstitiones, sicuti etiam in multis hodie contingit. Papistae habent commune principium nobiscum, quod unicus sit Deus coeli et terrae opifex: imo etiam propius accedunt, quod unigenitus Dei filius redemptor noster sit. Sed interea videmus ut contaminent totum cultum Dei, et convertant veritatem eius in mendacium. Miscent igitur Deum cum idolis ita ut nihil apud eos sit sincerum. Sed principium tamen illud multum valet, si Dominus manum porrigat miseris hominibus. Nam si in papatu hoc non esset persuasum, verbo Dei habendam esse fidem, et Christum filium Dei esse regem et caput ecclesiae, utendum esset longo circuitu apud eos: nunc autem familiaris est accessus, quum obiicimus et legem, et prophetas, et evangelium, tenentur etiam aliqua reverentia, neque audent respuere autoritatem summi Dei. Videmus ergo ut timor illo

per se frivolus sit, si maneant defixi homines in suo luto: sed si Dominus ulterius velit eos vocare, timor hic aperit illis ianuam ad veram pietatem. Ita, quemadmodum etiam dixi, fieri potuit ut aliquis ex nautis et aliis vectoribus deinde magis profecerit. Sed timor ille per se nihil aliud potuit quam ipsos convincere, ne qua excusatio illis prodesset coram iudicio Dei: quia specimen editum fuerat, unde agnoscerent non alium esse Deum quam qui tunc invocabatur in populo electo. Postea addit, *sacrificasse sacrificium Iehovae.* Solebant prius sacrificia offerre suis idolis, tunc autem testati sunt deum Israelis se colere: quia huc pertinent sacrificia. Sed simul notandum est, expressam illis fuisse hanc confessionem, ut Deus sanciret fidem verbi sui. Quum ergo intelligerent hoc totum negotium fuisse gubernatum Dei arbitrio, coacti sunt testari illum esse verum Deum. Hic fuit finis sacrificii et scopus. Quaeri tamen potest an sacrificium illud Deo placuerit. Certum est simul atque homines commenta sua afferunt, mixtura illa corrumpi et vitiari quidquid posset alias in ipsis laude esse dignum. Deus enim non admittit socium, quemadmodum satis notum est. Et semper tenendum est illud Ezechielis, Ite, immolate diabolo, et non mihi. Deus illic repudiat omnia sacrificia, quae solebant illi offerri in populo israelitico, quoniam scilicet admixtae erant superstitiones. Ostendit igitur Deus adeo sibi non probari talem mixturam, ut malit homines superstitiosos prorsus deditos esse diabolo quam nomen suum sacrum ita profanari. Ergo per se hoc sacrificium neque legitimum fuit, neque potuit Deo placere: sed per accidens et extrinsecus, ut ita loquar, sacrificium hoc Deo placuit: quia voluit hoc modo gloriam suam illucescere. Quamvis ergo nautas ipsos abiiceret, tamen vult opus hoc esse aliquod gloriae suae testimonium: quemadmodum exempli gratia saepe opus respectu hominis erit vitiosum, et tamen accidentali modo spectabit ad gloriam Dei. Et hoc diligenter tenendum est. Hodie disputatio est, imo acre certamen de bonis operibus: et sophistae semper in hoc παραλογισμῷ se decipiunt, quia arbitrantur opera moraliter bona vel esse praeparatoria ad gratiam consequendam, vel esse meritoria salutis aeternae. Quum dicunt opera moraliter bona, tantum respiciunt externas larvas: non respiciunt neque fontem, neque etiam scopum. Si cor hominis impurum est, certe opus quod inde manat semper erit impurum et foetebit coram Deo. Si etiam finis est perversus, hoc est, si non sit propositum hominibus Deum colere, idque sincero corde, etiam opus quod erit maxime splendidum, sordebit coram Deo. Ergo longe falluntur et nimis pueriliter sophistae, quum dicunt opera moraliter bona placere Deo vel praeparatoria esse ad gratiam, vel meritoria salutis. Sed quomodo fieri potest, ut opus aliquod Deo non placeat, et tamen valeat ad eius gloriam? Respondeo hoc optime quadrare, et nihil hic esse repugnantiae quod non facile conciliari queat. Nam Deus per accidens, quemadmodum dixi, in gloriam suam applicat quae per se vitiosa sunt. Per se dico, hoc est, hominum respectu. Sic etiam in papatu nomen christianum gloriae Dei servit, nam manet semper aliquid residuum. Et unde factum est, ut hoc tempore emerserit lux evangelii, et in paucis locis saltem restituta fuerit vera pietas? nempe quia Dominus nunquam passus est exstingui veram religionem, etiamsi illic corrupta fuerit. Ergo baptismus in papatu, nomen ipsum tam Christi quam ecclesiae, deinde aliqua forma pietatis, haec omnia fuerunt inutilia prorsus, sed per accidens valuerunt, quemadmodum iam dixi. Caeterum, si respicimus tam sacrificos quam vulgus, nihil aliud quam pervertunt Dei cultum, ubi temere et promiscue adiungunt suas superstitiones et commenta verbo Dei, nihil sincerum illic servatur. Quum ergo ita confundunt coelum et terram, nihil aliud quam iram Dei in se provocant. Nunc igitur tenemus cur dicat Ionas nautas illos et vectores sacrificia obtulisse Deo. Interea simul tenendum est quod nuper dixi: sacrificium hoc fuisse quasi symbolum divini cultus. Nam ab initio semper haec sententia obtinuit in cordibus omnium, non esse offerenda sacrificia nisi Deo. Et profani homines saeculis omnibus non aliter senserunt de sacrificiis, nisi quod profitebantur suam pietatem erga deos hoc modo. Quum ergo sacrificia ab initio uni Deo oblata sint, sequitur hodie minime excusabiles esse, qui adiungunt Deo socios, et offerunt mortalibus vel angelis sua sacrificia. Hoc quomodo in Christianis ferri poterit, quum gentiles semper confessi fuerint se censere deos, quibus sacrificia sua solebant offerre? Iam vero quum Deus pronuntiet summum sacrificium sibi esse invocationem, quemadmodum legimus Psal. 50, in papatu tota religio pervertitur, ubi non modo solum Deum invocant, sed etiam creaturas. Neque enim dubitant perinde ad Petrum vel Paulum, imo ad suos sanctos et factitios et fictitios confugere, quam ad unum Deum. Quum ergo spoliant Deum summo illo suo iure, videmus ut totam pietatem sacrilegio illo pessumdent. Ergo si profani homines testati sunt se colere Iehovam et Deum Israelis suo sacrificio externo, hodie discamus non transferre legitimum Dei honorem ad creaturas, sed maneat in solidum ipsi et integer hic honor, ut solus invocetur: quia hoc, quemadmodum dixi, summum est, et maxime pretiosum sacrificium, quod exigit et probat. Iam addit etiam Ionas *nautas vota Deo vovisse.* Hoc ad gratiarum actionem pertinet. Scimus enim hoc in votis semper fuisse propositum non modo sanctis patribus, sed etiam superstitiosis, ut Deo se obstrin-

gerent, deinde ut gratias agerent, et palam facerent se illi debere et vitam suam, et quidquid beneficii contigerat. Haec igitur fuit perpetua vovendi ratio omnibus saeculis. Ergo nunc quum nautae vovent votum Deo, iam renuntiant suis idolis. Clamarunt prius ad suos deos, sed iam intelligunt se frustra vociferatos esse et sine profectu, quia sparserant temere voces suas in aere. Nunc ergo dirigunt ad unicum Deum sua vota, quia intelligunt vitam suam in eius esse manu. Et hinc colligere promptum est quam stulte hodie sophistae coacervent omnes scripturae locos ubi de votis agitur. Nam putant nos obrui sola illa voce, dum perversa eorum vota damnamus. Atqui nemo nostrum unquam negavit, neque etiam negat, quin liceat vovere, modo hoc fiat ex praescripto legis et evangelii: hoc est, ne temere Deo obtrudant homines quidquid in buccam venit, sed voveant quod illi gratum est: deinde etiam ut habeant iustum et rectum vovendi finem, nempe ut gratitudinem suam coram Deo testentur. In votis autem vulgaribus crassissima sunt vitia, sicuti etiam in toto papali cultu: quia hoc vel illud vovent Deo promiscue, non respiciunt quid Dominus requirat vel probet: sed hic certis diebus abstinet ab esu carnium: alius autem non pectit caput: ille cursitat in aliquam peregrinationem. Scimus haec omnia repudiari a Deo. Deinde etiam si nihil voveant nisi quod Deo probatur, tamen fit praepostere, quia volunt hoc modo Deum sibi obstringere, et semper illa diabolica meriti opinio occupat ipsorum animos. Postremo etiam non respiciunt quid possint, sed vovent perpetuum caelibatum, quum tamen intemperantia ipsos urat: et ita videmus ut pugnent instar gigantum cum ipso Deo, et simul permittant sibi effraenem licentiam quidlibet vovendi. Sciamus ergo quoties scriptura de votis loquitur, semper haec duo principia sumere, quod scilicet vota, quoniam pertinent ad cultum Dei, non debeant suscipi absque delectu pro hominum libidine, sed debeant referri et exigi ad suam regulam, nempe ne quid homines afferant Deo, nisi quod sciunt ex eius verbo illi probari: deinde, ut rectum finem teneant, nempe ut declarent hoc symbolo suam gratitudinem erga Deum, testentur se esse salvos eius beneficio: quemadmodum quum vovent nautae, certe nihil aliud cogitant quam Deum esse suum liberatorem: atque ita testantur, ubi in portum salvi pervenerint, se palam hoc facturos, quod Deus Israelis eorum misertus sit. Sequitur:

17. *Et paravit Iehova piscem magnum ad vorandum Ionam: et fuit Ionas in visceribus piscis tribus diebus, et tribus noctibus.*

Quae hic breviter refert propheta nostrum est diligentius expendere: hoc quidem facile praeteritur, quum paucis verbis legimus Ionam absorptum fuisse ab uno pisce, et illic fuisse per tres dies et tres noctes: sed interea quamvis Ionas neque rhetorice more amplificet atque illustret quae negliguntur a nobis, neque etiam utatur aliquo verborum splendore, sed quasi de re vulgata verba faciat, tamen videmus quid contineat res ipsa. Ionas in mare proiicitur: fuerat antehac non modo veri Dei cultor, sed propheta, et fideliter haud dubie defunctus officio suo fuerat. Neque enim Deus Nineven mittere statuerat, nisi quia contulerat in ipsum eximia dona: sciebat etiam ipsum sufficere ad tantum et tam grave onus subeundum. Quum ergo Ionas fideliter studuerit Deum colere, et operam suam tota vita illi impendere, nunc quod proiicitur in mare quasi indignus luce communi, quod exterminatur a societate hominum, quod etiam videtur indignus qui vulgare et usitatum supplicium subeat: sed quasi eiicitur e mundo, ut careat communibus elementis, quemadmodum etiam poena haec olim parricidis, sicuti notum est, destinata fuit: quum ergo Ionas ita videt se tractari, qualis potest esse eius animus? Iam quod narrat se toto triduo fuisse in ventre piscis, certe tunc ita Dominus eum expergefecit, ut continua inquietudine laboraret: non tunc sopitus erat quum absorptus fuit a pisce, sed quasi cum Dominus violenter traxisset ad suum tribunal, ita passus est assiduam carnificinam. Singulis etiam momentis debuit cogitare, Quid nunc tecum agitur? Deus enim non semel te interficit, sed vult te obiicere etiam ad innumeras mortes. Videmus quid dicat Iob: se ubi mortuus fuerit quietum fore, et ab omnibus malis immunem. Ionas procul dubio semper aestuabat illo dolore, quod sciebat Deum sibi esse adversum et infestum: dicebat, Est tibi negotium non cum hominibus, sed cum Deo ipso qui te nunc persequitur: quia fugitivus fuerat ab eius facie. Quum ergo Ionas necesse haberet, ita secum reputare iram Dei, hoc illi durius fuit centum mortibus: quemadmodum Iob, et alii etiam multi pro summo voto postulant, ut mori liceat. Iam quia non interficitur, sed languet in continuis tormentis, certe nemo nostrum posset haec animo comprehendere, tantum abest ut verbis consequi possit quae continuo illo triduo Ionae in mentem venire potuerunt. Sed non possum nunc reliqua expedire: differam igitur in sequentem lectionem.

Postrema lectione coepimus exponere versum ultimum primi capitis, ubi dicebat Ionas *paratum fuisse piscem a Domino.* Diximus non potuisse aliter fieri quin Ionas, quum esset in ventre illius piscis, senserit gravissima tormenta, ac si iam addictus esset aeternae morti: quantisper scilicet gratiae Dei gustu privatus fuit. Et hoc iterum clarius

explicabitur in eius cantico. Sed nunc expedienda nobis quaestio est, an Deus piscem creaverit, qui Ionam reciperet. Videtur enim hoc sonare verbum, *Quod Deus paraverit piscem.* Nam si piscis iam natasset in mari, poterat alio verbo uti propheta, Fecit Dominus ut piscis occurreret, vel emisit Deus piscem. Sic enim scriptura loqui solet. Dicitur autem hic piscis fuisse paratus. Sed potest solvi haec dubitatio, quod tametsi Deus piscem non creaverit, tamen disposuerit ad hunc usum: quia scimus non factum hoc fuisse naturaliter, ut piscis voraret Ionam: deinde ut integrum tribus diebus et tribus noctibus servaret in ventre suo. Ego igitur refero ad conservationem Ionae quod hic dicitur, *Piscem fuisse paratum.* Nam certum est tales esse quosdam pisces, qui possint homines integros vorare. Et Guilielmus Rondeletus, qui librum scripsit de piscibus marinis, probabili ratione colligit fuisse lamiam. Vidit ipse piscem illum, quem dicit esse ventre admodum capaci, et ore patulo, ut facile deglutiat hominem unum: et dicit etiam in ventre lamiae aliquando fuisse repertum loricatum hominem. Ergo quemadmodum dixi, posset vel cetus, vel lamia, vel piscis nobis incognitus hominem integrum vorare: sed non vivet in ventre piscis qui ita fuerit absorptus. Ergo Ionas ut notaret miraculum, dicit piscem hunc fuisse dispositum a Domino, quia receptus est in ventrem piscis, perinde ac in hospitium, illic tametsi non quieverit animo, corpore tamen fuit salvus ac si ambulasset in terra. Quum igitur praeter naturae ordinem Dominus prophetam suum illic conservaverit, non mirum est si dicat piscem illum *a Domino fuisse paratum.* Iam venio ad secundum caput.

CAPUT II.

1. *Et oravit Ionas ad Iehovam Deum suum e ventre piscis.* 2. *Et dixit, Clamavi in angustia mea ad Iehovam: et exaudivit me* (vel respondit mihi), *e ventre sepulcri vociferatus sum, audivisti vocem meam.*

Quum Ionas *se orasse dicit e visceribus piscis,* primo ostendit quanta animi fortitudine fuerit praeditus. Tunc igitur induit novum animum, quia quum liber esset putabat se posse quodammodo Deum eludere: erat fugitivus a Domino: nunc autem dum inclusus est extremis angustiis, orare incipit, et sponte sistit se in Dei conspectum. Haec est notatu digna mutatio. Et hinc colligimus quantopere nobis expediat, saepe veluti catenis nos retrahi, aut compedibus teneri inclusos, quia ubi soluti sumus, simul etiam vagamur sine aliquo modo. Ionas quum liber esset lasciviebat, quemadmodum vidimus: nunc autem ubi sentit se constringi violenta Dei manu, recipit novam mentem, et orat ex visceribus piscis. Iam haec circumstantia etiam observanda nobis est, quia perinde sonant verba ac si diceret se orasse ex ipsis inferis. Nam qui fieri potuit, ut vota sua dirigeret tunc ad Deum, cuius manu videbat se tam severe urgeri? Deus enim rigidissimo illum tractabat. Ionas quodammodo erat addictus aeterno exitio. Venter quidem piscis, quemadmodum postea videbimus, orat quasi venter inferni, vel sepulcri. In hac igitur desperatione animum etiam colligit Ionas, et potest sese recta ad Deum conferre: hoc est admirabile, et fere incredibile exemplum fidei. Ergo discamus expendere quod hic dicitur: quia quum Dominus duriter nos affligit, hoc est legitimum et opportunum orandi tempus. Scimus autem, ut maior pars animos despondeat, nec soleat libere preces suas offerre Deo, nisi quietis animis: Deus autem ipse tunc maxime nos ad se invitat, quum redacti sumus ad extrema. Veniat igitur nobis in memoriam quod de se ipso narrat Ionas, clamasse scilicet ad Deum ex ipsis inferis. Et simul etiam confirmat hanc orationem fuisse profectam ex vera fide. Non enim simpliciter dicit se orasse *ad Iehovam,* sed addit *Deum suum.* Loquitur autem ex serio et bene meditato sensu. Ergo Ionas quamvis non solum esset similis mortuo, sed fere damnatus, persuasit tamen sibi adhuc Deum fore misericordem si ad eum confugeret. Videmus ergo Ionam non precatum fuisse fortuito, ut hypocritae solent Dei nomen in ore habere, ubi premuntur: sed oravit serio: quia persuasus fuit Deum sibi fore propitium. Iam tenendum est, non fuisse precationem his verbis conceptam, quae hic referuntur: sed Ionas, dum esset in ventre ceti, agitavit secum istas cogitationes. Refert igitur in hoc cantico qualiter affectus fuerit: et videbimus tunc fuisse distractum: quemadmodum necesse est animos nostros impelli huc et illuc tentationibus. Neque enim servi Dei potiuntur victoria absque magno negotio. Militandum est, et quidem strenue, ut vincamus. Ionas igitur in hoc cantico ostendit se magna inquietudine, et diris etiam tormentis fuisse agitatum: sed tamen hoc principium fuisse firmum in eius corde, quaerendum esse Deum, et non frustra quaeri, quoniam semper paratus sit suis opem ferre, quoties ad ipsum clamant. Dicit igitur, *Clamavi quum mihi esset tribulatio ad Iehovam, et respondit mihi.* Non dubium est, quin iam referat Ionas postquam egressus fuerat e ventre ceti, quid sibi contigerit, et gratias agat Domino. Primus ergo hic versus continet duas partes, quod scilicet Ionas in sua anxietate ad Deum confugerit: posterior pars continet gratiarum actionem, eo quod mirabiliter ac

praeter sensum carnis fuisset liberatus: Clamavi, inquit, in tribulatione mea ad Iehovam, vociferatus sum e ventre inferi, exaudisti vocem meam. Sicuti postea videbimus, Ionas non sine certamine suas preces direxit ad Deum: luctatus est cum magnis difficultatibus: sed utcunque se ingererent multa impedimenta, perrexit tamen, neque destitit precari. Iam refert se non frustra fuisse precatum: ut autem gratiam Dei amplificet dicit, E ventre sepulcri. Posuerat angustiam priore membro, sed hic clarius exprimit quam insigne et memorabile fuerit Dei beneficium, quod salvus evasit e ventre ceti, quia scilicet erat quasi venter sepulcri. שאול a corruptione sepulcrum Hebraei vocant. Et latinus interpres fere ubique transtulit infernum: et accipitur interdum etiam שאול pro ipso inferno: hoc est, conditione reproborum, ex quo se coram Deo damnatos sentiunt. Saepius tamen sumitur pro sepulcro: et libenter retineo hunc sensum, quod piscis fuerit instar sepulcri. Sed significat se abditum ita fuisse in sepulcro, ut nusquam pateret exitus. Quid est venter sepulcri? nempe intimum vel penetrale ipsius sepulcri. In hoc igitur statu quum esset Ionas, dicit se fuisse exauditum a Domino. Iterum repetere convenit quod nuper attigi, Ionam non ita fuisse oppressum quamvis tentatione gravissima, quin vota ipsius ad Deum emergerent. Oravit igitur tanquam ex inferis, et non simpliciter oravit. Simul enim explicat vehementiam vel ardorem, quum dicit se clamasse et vociferatum fuisse. Nec dubium est, quin ipsa necessitas extorserit Ionae graves querimonias. Quidquid sit, non ululavit quemadmodum solent increduli, qui sentiunt sua mala, et satis queruntur: interea tamen profundunt inanes eiulatus. Ionas hic se ab illis discernit, narrans se clamasse et vociferatum fuisse ad Deum. Iam sequitur:

3. *Atqui proieceras me in profundum, in cor marium, et fluvius circumdedit me: omnes conflictus tui* (sed hac voce intelligit undas quae inter se confligunt. Scimus enim esse varias collisiones, ideo vertunt aliqui, contritiones tuae. Nam שבר significat proprie confligere et frangere. Perinde est igitur ac si diceret omnes fracturae tuae, et collisiones) *super me transierunt.* (Et explicat quid velit, quum dicit) *Fluctus tui super me transierunt.*

Ego hunc versum lego oppositive, hoc est, ut hic amplificandi causa Ionas suum statum referat. Hoc fuit magnum, e ventre piscis ad Deum clamare: sed longe difficilius fuit, attollere animum ad preces, quum tamen sentiret vel reputaret Deum sibi esse infensum. Nam si coniectus fuisset in extrema mala, potuit tamen Deum invocare. Sed quum in mentem hoc veniret, quidquid patiebatur mali, sibi inflictum esse divinitus, quia conatus fuerat subterfugere Dei vocationem, quomodo potuit penetrare usque ad coelos, quum tale obstaculum interpositum esset? Videmus ergo quorsum tendant verba quum dicit, *Atqui tu proieceras me in gurgitem usque ad cor maris, fluvius circumdedit me, omnes undae tuae et fluctus super me transierunt.* In summa hic ostendit Ionas quam graves tentationes oblatae fuerint dum voluit preces suas concipere: quia hoc primo in mentem venit, Deum esse infestissimum hostem. Neque enim Ionas tunc secum reputavit se fuisse deiectum in mare a nautis, et reliquis, sed defixus fuit eius animus in Deo. Haec ratio est cur dicat, *Tu Domine proieceras me in profundum usque in cor maris: deinde fluctus tui, undae tuae.* Hic non respicit naturam maris: sed, quemadmodum iam dixi, sensus omnes suos in solum Deum confert, et agnoscit sibi negotium esse cum eo: quasi diceret, Tu Domine, me persequendo fugas, et tamen ego ad te accedo: tu horrendis modis ostendis te mihi esse offensum: ego tamen te quaero: tantum abest ut isti terrores me procul abs te retrahant, ut iam quasi stimulis adactus veniam ultro ad te, quia alibi non est mihi spes salutis. Nunc ergo videmus quid valeat ista antithesis, ubi Ionas opponit terrificam illam poenam, quam sustinebat, suae precationi. Nunc pergamus:

4. *Tunc ego dixi* (nam copula resolvi debet in adverbium temporis), *expulsus sum a conspectu oculorum tuorum: verum adiiciam adspicere ad templum sanctitatis tuae.*

Priore membro versus iterum confirmat Ionas quod dixi, nempe quum orare vellet, non modo clausam sibi fuisse ianuam, sed quasi oppositos montes, ne posset etiam aspirare votis suis ad Deum. Neque enim tantum respexit in quo statu esset, imo praecipue expendit causam, quod scilicet iram Dei in se provocasset. Dicit igitur, *Ego dixi, Reiectus sum a conspectu oculorum tuorum.* Quidam frigide exponunt, quod tantum expulsus fuerit a patria, ne unquam templum adspiceret. Ego autem non dubito quin Ionas hic referat se passum fuisse ultimos cruciatus, ac si praecisa esset omnis spes veniae: Quid? adhucne sperabo Deum mihi fore propitium? non sperandum est. Haec igitur est reiectio de qua loquitur. Nam dicitur nos expellere Deus a facie sua, ubi nos prohibet ab omni accessu. Ionas igitur cogitavit se prorsus alienatum esse a Deo. Si quis obiiciat, tunc igitur exstinctam fuisse eius fidem, solutio in promptu est, in lucta fidei esse conflictus intestinos, quum scilicet una cogitatio sese ingerit, deinde altera occurrit ex opposito: alioqui nulla esset probatio fidei nostrae, nisi in isto intestino conflictu. Nam si pacatis animis

statuere possemus Deum nobis esse propitium, qualis esset fidei experientia? Sed ubi caro nobis dictat Deum esse adversum, et nullam esse amplius spem veniae, fides tandem opponit suum clypeum, et repellit illum insultum tentationis, et concipit spem gratiae, utcunque ad tempus appareat Dominus implacabilis: tunc vere examinatur fides. Talis igitur fuit conditio Ionae. Nam pro sensu carnis reputavit se a Deo prorsus abiectum, ita ut frustra ad eum accederet. Ionas ergo, qui non exuerat carnem et sanguinem, non potuit statim concipere gratiam Dei, quin istae difficultates contra insurgerent. Posterius membrum varie exponunt interpretes. Quidam negative vertunt, Non adiiciam videre ad templum sanctitatis tuae. Sed non admittunt verba hanc interpretationem. אך significat Hebraeis Verum, verumtamen: significat etiam Certe: aliquando sumitur pro Forsan dubitative: maior pars interpretum vertit, Sed videbo templum sanctitatis tuae, quasi Ionas hic coargueret suam illam diffidentiam, cuius meminit nuper: quemadmodum fideles statim fraenum iniiciunt sibi, dum rapiuntur in aliquam dubitationem: Quid? tu igitur spem abiicies, quum tamen Deus tibi futurus sit placabilis, si ad eum venias? putant igitur interpretes esse quasi ἐπανόρθωσιν, quia Ionas hic mutet sententiam, ac retractet quod prius sumpserat falsum principium ex sensu carnis. Dixerat igitur se reiectum a facie Domini: nunc repellit tentationem illam secundum illos interpretes: Atqui videbo templum sanctum tuum: etiamsi nunc videar abs te reiectus, tu me tandem recipies in gratiam. Possemus tamen uno tenore sic exponere hunc versum, Saltem, vel, *Atqui adiiciam videre,* ut sit votum. Optandi igitur modo potest sumi futurum hoc tempus, quemadmodum scimus Hebraeos solere uti futuro tempore vel dum precantur, vel dum optant. Optime igitur conveniet hic sensus, Ionam dubitanter adhuc orare, *Atqui, vel saltem adiiciam, Domine, videre templum sanctitatis tuae.* Sed quoniam prior illa interpretatio, quam retuli, probabilis est, ideo non contendo. Quidquid sit, videmus Ionam non prorsus desperasse, etiamsi carnis sensus eum ad desperationem impelleret, quia mox convertit verba sua ad Deum. Nam qui Deo obmurmurant potius loquuntur in tertia persona, quasi se ab eo avertentes. Sed Ionas hic Deum sibi ante oculos proponit, *Ego abiectus sum,* inquit, *a conspectu oculorum tuorum.* Non expostulat hic cum Deo, sed ostendit se adhuc Deum quaerere, utcunque existimet se procul reiici. Deinde addit, *Saltem adiiciam adhuc videre templum sanctitatis tuae.* Quod autem de templo loquitur, non dubium est quin sibi templum proposuerit, quasi fidei materiam. Quum ergo abiectus esset, collegit quaecunque ad spem eius erigendam ac stabiliendam valere poterant. Fuerat enim circumcisus, fuerat cultor Dei a pueritia, fuerat educatus in lege, exercitatus fuerat in sacrificiis: sub templi nomine haec omnia breviter complectitur. Videmus ergo ut sese animet ad bene sperandum in illa extrema necessitate. Et utilis est ista admonitio: quia dum videntur nobis clausi omnes aditus ad Deum, nihil utilius est quam revocare in memoriam quod tamen a prima infantia nos adoptaverit, quod deinde testatus sit gratiam suam variis signis, praesertim quod vocaverit nos per evangelium in societatem filii sui unigeniti, qui est vita et salus: deinde quod hanc gratiam confirmaverit et baptismo et coena. Quum ergo haec nobis in memoriam venient, poterimus fide nostra per omnia impedimenta perrumpere. Pergamus:

5. *Obsederunt me aquae usque ad animam, abyssus undique circumdedit me, iuncus alligatus fuit capiti meo.* 6. *Ad radices* (proprie excisuras: nam קצב significat excidere: alii vertunt, ad fines extremos: Ad radices igitur) *montium descendi: terra cum vectibus suis circum me in saeculum: et adscendere fecisti vitam meam e sepulcro* (est aliud nomen quam שאול, nempe שחת: alii vertunt, a corruptione, vel interitu), *Iehova Deus mi.*

Hic pluribus verbis prosequitur Ionas quam multa potuerint occurrere, quae animum eius terrore obruerent, et procul retraherent a Deo, et tollerent omne studium orandi. Semper autem memoria tenendum est quod iam diximus, fuisse ei cum Deo negotium. Et hoc ponderandum nobis est, quemadmodum quum Psalmo 39 dicit David, Tu fecisti tamen. Nam postquam conquestus est de hostibus suis, deinde animum reflectit ad Deum. Quid ego ago? quid proficio istis querimoniis? neque enim homines me soli infestant: tu Deus hoc fecisti, inquit. Ita Ionas semper sibi proponit iram Dei, quia sciebat non nisi ob sua peccata sibi accidisse tale exitium. Dicit ergo *Aquis se fuisse obsessum:* deinde *circumdatum fuisse abysso.* Sed tandem addit, *quod Deus adscendere fecerit vitam suam.* Ergo huc spectant omnes istae circumstantiae, quod Ionas non potuerit nisi insigni miraculo ad Deum surgere, quum modis omnibus vita eius fuisset oppressa. Quum dicit se *fuisse obsessum aquis usque ad animam,* intelligo letaliter, quia aliae expositiones frigidae sunt vel coactae. Dicunt autem Hebraei usque ad animam se urgeri, quum scilicet periclitantur de vita ipsa: quemadmodum Latini dicunt cor vel penetralia, vel viscera ipsa vulnerari. Sic etiam hoc loco, Aquae me obsident usque ad animam: deinde abyssus circumdat me. סוף quidam vertunt carectum, alii algam, alii iuncum: sed eodem redit sensus. Certum est speciem esse carecti סוף: et quidam etiam mare rubrum inde vocatum esse

existimant, quod refertum sit multis carectis, vel iuncis. Et putant ita vocari iuncos, quia statim putrescunt. Quid autem velit Ionas certum est, nempe alligatam fuisse algam capiti suo, hoc est, algam crevisse super caput suum. Nam quod alii referunt ad caput piscis, durum est: sed metaphorice loquitur Ionas, quod implicitus fuerit carectis: quandoquidem nulla est spes, ubi quis involvitur carectis in profundo maris. Quomodo enim evadet ex naufragio qui illic tenetur quasi ligatus? Metaphorice igitur intelligit Ionas se ita fuisse submersum, ut non posset enatare nisi virtute incredibili Dei. Eodem etiam sensu dicit, *Descendi usque ad radices montium.* Loquitur autem de promontoriis, quae mari adiacent: quasi diceret se non fuisse deiectum in medium mare: sed ita obrutum, ut defixus esset quasi in ipso fundo sub radicibus montium. Haec omnia tendunt in eum finem, quod nullus potuerit exitus sperari, nisi Deus manum e coelo porrigeret, ac novo quidem exemplo et incredibili. Dicit *terram fuisse cum vectibus.* Hac loquutione intelligit se fuisse ita conclusum, ac si tota terra fuisset instar portae. Scimus quales sint vectes terrae, si tribuimus illi vectes. Nam quum ianua aliqua vectibus clauditur, scimus quantula sit terrae portio. Si autem imaginamur terram esse instar ianuae, quales erunt vectes? Perinde est igitur ac si diceret Ionas se fuisse prohibitum ab omni vitali luce, quemadmodum si terra esset opposita, ne emergeret ad conspectum solis. *Terra* igitur *fuit mihi opposita, et quidem in saeculum.* Postea descendit ad gratiarum actionem, *Tu autem Iehova Deus mi, adscendere fecisti e sepulcro vitam meam.* Postquam longa descriptione usus est Ionas, ut ostenderet se non semel fuisse mortuum, sed oppressum multis et variis mortibus, hic iam subiicit gratiarum actionem, quod liberatus fuerit a Domino. *Tu,* inquit, *adscendere fecisti vitam meam, Iehova Deus mi,* rursum confirmat quod semel dixit, nempe se non fudisse frivolas preces, sed serio fidei affectu fuisse precatum. Neque enim vocaret Deum suum, nisi ita persuasus esset de paterno Dei amore, ut posset certam salutem sperare ab ipso. Tu ergo Iehova Deus mi, inquit. Non dicit, Liberasti me, sed eduxisti vitam meam e sepulcro. Ergo hic Ionas redivivus testatur se non modo auxilio Dei ereptum fuisse a summo discrimine, sed quadam resurrectionis specie fuisse excitatum a mortuis. Huc ergo pertinet ista loquutio quum dicit, vitam suam e sepulcro, vel ab ipsa corruptione fuisse eductam. Sequitur:

7. *Quum deficeret in me anima mea* (vel dum se convolveret supra me anima mea), *Iehovae recordatus sum, et ingressa est oratio mea ad templum sanctitatis tuae.*

Hic comprehendit Ionas uno versu quae prius dixerat, nempe se fuisse gravissimis tormentis cruciatum, sed tamen non fuisse ita deiectum animo, quin semper gustum aliquem conciperet gratiae Dei, ut posset hoc modo animari ad precandum. Primo enim fatetur animam suam passam fuisse genus aliquod deliquii, vel fuisse implicitam anxiis et perplexis cogitationibus, ita ut non posset naturaliter se explicare. Quantum ad verbum ipsum spectat, עטף significat Hebraeis operire et tegere: significat etiam in Niphal et Hithpael (in qua coniugatione hic accipitur) deficere: sed poterit tamen commode retineri prior significatio quod scilicet anima se involvat, quemadmodum Psalmo 102 (v. 1): Oratio afflicti dum in angustia sese involvit. Qui exponunt Multiplicare preces, carent prorsus ratione. Ego igitur non dubito quin Ionas hic intelligat, vel se quodam animi deliquio fuisse adobrutum, vel fuisse ita perplexum, ut non posset nisi violento certamine ad Deum assurgere. Quidquid sit, voluit hoc verbo exprimere anxietatem animi sui. Ergo dum nobiscum versamus varia consilia, et in rebus desperatis manemus quasi constricti, tunc dicitur anima nostra se volvere in nobis, vel implicare. Quum ergo anima sese convolvit, recidunt omnes cogitationes hominis perplexi in ipsum. Cupimus quidem nos exonerare dum agitamus varia consilia, sed quidquid alio avertere nitimur, in caput nostrum mox redundat, sic anima nostra sese super nos torquet. Nunc tenemus quid velit Ionas priore membro, *Dum anima mea sese involvit,* vel deficit in me, *ego recordatus sum Iehovae,* inquit. Hinc colligimus Ionam non fuisse victorem sine maximis difficultatibus, usque ad animi defectum, quemadmodum diximus. Hoc unum est. Interea colligimus etiam rursum, nunquam ita fuisse oppressum tentationibus, quin Deum saltem votis quaereret. Principium ergo hoc retinuit Ionas, quaerendum esse Deum, quamvis ad tempus tam duriter et severe eum tractaret. Nam recordatio, de qua loquitur, manat ex fide. Recordantur Iehovae etiam impii, sed exhorrent, quia apprehendunt simul iudicem: et quoties fit Dei mentio, nihil aliud concipiunt quam interitum. Ionas autem memoriam Dei in alium finem applicuit, nempe ut solatio aliquo levaret suas curas et anxietates. Nam statim sequitur, *quod penetraverit,* vel ingressa fuerit *eius oratio ad Deum.* Videmus ergo sic recordatum fuisse Ionam Dei sui, ut fide agnosceret sibi fore propitium. Hinc enim affectus precandi. Iam quod dicit orationem suam fuisse ingressam ad templum, non dubium est quin alludat ad ritum legalem. Solebant enim Iudaei convertere se ad templum quoties orabant. Neque haec caeremonia superstitiosa erat, quoniam scimus propositam fuisse illis doctrinam, quae eos invitaret ad sanctuarium et

arcam foederis. Quum ergo haec ratio esset sub lege, dicit Ionas orationem suam ingressam fuisse ad templum Dei: quia visibile erat hoc symbolum, unde concipere possent Iudaei Deum sibi propinquum esse: non quod prava imaginatione Deum affigerent externis signis, sed quia sciebant haec adminicula sibi non frustra data esse. Hoc igitur modo Ionas non solum Dei sui meminit, sed etiam revocavit in memoriam signa, in quibus fidem suam toto vitae cursu exercuerat, quemadmodum nuper diximus. Nam qui de coelo accipiunt, prorsus discedunt a prophetae mente. Scio quidem templum aliquando vocari coelum: sed non quadrat hic sensus praesenti loco. Intelligit ergo Ionas, etiamsi esset remotissimus a templo, Deum tamen sibi fuisse propinquum, quia non destitit precari Deum illum, qui se patefecerat lege data, et qui volebat coli Ierosolymae, et qui arcam foederis volebat esse symbolum praesentiae suae, ut certa fide ipsum invocarent Iudaei, nec dubitarent eum in medio sui habitare, quum haberet illic visibile domicilium.

8. *Qui observant vanitates mendaces, misericordiam suam* (vel clementiam) *derelinquent* (hoc est, derelinquunt). 9. *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi, quae vovi reddam, salus est Iehovae.*

Hic primum dicit Ionas, misere errare homines quum ad suas superstitiones declinant, quia sese privant summo bono. Vocat enim clementiam hominum, quidquid opis vel auxilii optandum est ad salutem. Sensus igitur est, simul ac homines a vero Deo recedunt, alienari etiam a vita et salute, nec quidquam illic esse residuum, quia sponte abiiciunt quidquid sperari vel optari boni potest. Quidam contrarium sensum eliciunt, quod homines superstitiosi, dum redeunt ad sanam mentem, relinquant opprobrium suum. Nam חסד aliquando accipitur pro opprobrio. Putant igitur hic describi modum verae poenitentiae, quod scilicet ubi Deus homines revocat ab errore in viam salutis, simul etiam dat illis sanam mentem, ut sese expediant omnibus suis vitiis. Hoc quidem verum est, sed sensus ille nimis est contortus. Alii restringunt ad nautas, qui Deo voverant sacrificium: ac si diceret Ionas statim relapsuros esse ad pristina deliria, et valedicturos Deo, qui sua clementia eripuerat eos a naufragio. Ita clementiam ipsorum interpretantur Deum. Sed hoc quoque nimis restrictum est. Ego itaque non dubito, quin Ionas hic pietatem suam opponat pravis hominum commentis, quia paulo post sequitur, *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi.* Antequam ergo Ionas profiteatur se fore gratum Deo, insultat omnibus figmentis, quae sibi perperam homines excogitant, et quibus abstrahuntur a vero Deo et sincero eius cultu. Vocat enim vanitates mendacii omnia commenta, quibus esse homines decipiunt: quia certum est meras esse fallacias, quae sibi homines fabricant extra verbum Dei: quia unica est et simplex veritas, quam Deus nobis patefecit per verbum suum. Quisquis ergo vel tantillum inde hoc et illuc deflectit, ille quasi data opera sibi accersit aliquam imposturam qua se ipsum perdat. *Qui ergo sequuntur tales vanitates,* inquit Ionas, *illi derelinquunt suam clementiam,* id est, sese abdicant omni felicitate. Nihil enim aliunde quam ab unico Deo sperandum est vel auxilii, vel opis. Hic autem locus diligenter notandus est, quia hinc colligimus quo loco habendae sint omnes superstitiones, hoc est, omnes hominum sententiae, ubi volunt ipsi religionem instituere suo arbitrio. Ionas enim appellat vanitates mendaces, vel fallaces. Unica igitur religio vera est quam Dominus verbo suo nobis tradidit. Deinde hoc notandum est, frustra homines satagere, dum sequuntur sua figmenta. Nam quo magis strenue currunt, eo longius recedunt a via, quemadmodum dicit Augustinus. Sed Ionas hic sumit altius principium, quod scilicet solus Deus in se contineat omnem plenitudinem bonorum. Quisquis ergo Deum pie quaerit et sincero cultu, ille in eo inveniet quidquid optandum est ad salutem. Deus autem non quaeritur nisi obedientia et fide. Ergo quicunque audent sibi laxare fraena, ut hoc vel illud sequantur extra verbum Dei, illi quia a Deo recedunt, simul etiam sese privant bonis omnibus. Superstitiosi quidem putant se multum proficere dum laborant in suis figmentis: sed videmus quid spiritus sanctus per os Ionae pronuntiet: quemadmodum etiam Dominus ipse loquitur per Ieremiam (2, 13): Dereliquerunt me fontem aquae vivae, et cisternas sibi foderunt, etc. Conqueritur illic Deus de electo populo, qui ad pravas superstitiones defecerat. Ubi ergo homines vagantur extra verbum Dei, Deum ipsum quodammodo a se repellunt, vel dicunt illi vale. Ita fit, ut priventur bonis omnibus: quia extra Deum nihil salutis reperietur vel auxilii. Merito igitur Ionas statim subiungit, *Ego autem in voce laudis sacrificabo tibi:* quasi diceret, quando homines sese proiiciunt in exitium, ubi addicunt se erroribus, ideo tibi uni, Domine, sacrificabo, et hoc nobis tenendum est, quia ut ingenia nostra propensa sunt ad mendacium et vanitatem, facile prima quaeque superstitio nos abripiet, nisi retineamur hoc vinculo, dum nobis erit certo persuasum, in solo Deo residere solidam salutem, et quidquid nobis sperandum est auxilii vel opis. Ubi autem hoc probe et penitus infixum erit cordibus nostris, tunc non facile effluet nobis vera religio: etiamsi Satan undique nobis proponat illecebras, manebimus tamen in vero et recto Dei cultu: et eo diligentius expendere convenit hunc locum, quia

non dubium est quin Ionas se confirmare voluerit in recto cursu pietatis. Sentiebat enim ut sunt omnes mortales, se esse proclivem ad mendacium, nisi se animaret ad constantiam. Hoc autem facit quum pronuntiat quidquid superstitionis excogitant homines, privationem esse a summo bono et a vita et salute. Hinc igitur fiet, ut quidquid est errorum abominemur, si nobis persuasum sit, relinqui verum Deum, ubi non obedimus verbo eius, et una cum Deo simul etiam abiici salutem et quidquid boni optandum est. *Sacrificabo* igitur *tibi cum voce laudis,* inquit Ionas. Hic notandum est rursus, verum Dei cultum praecipue consistere in laudibus, quemadmodum dicitur Psal. 50. Nam illic Deus ostendit se pro nihilo ducere omnia sacrificia, nisi tendant in hunc scopum ut scilicet nomen eius celebretur. Voluit quidem sub lege offerri sibi sacrificia, sed in alium finem, neque enim unquam moratus est Deus vitulos et boves et capras et agnos, sed volnit agnosci autor bonorum omnium. Ideo illic dicit (v. 23), Sacrifica mihi sacrificium laudis. Sic etiam nunc Ionas quum simplicius dicere posset, Ego, Domine, referam tibi vitam meam acceptam, dicit, Offeram tibi laudis sacrificium. Quod si illud valuit sub umbris legalibus, hoc multo magis nobis observandum est, ut scilicet non crasso modo tentemus Deum colere, sed spiritualiter, dum scilicet testamur vitam nostram ab ipso manare, esse in eius manu, nos debere illi omnia, denique ipsum esse fontem et autorem salutis, neque salutis modo, sed sapientiae, iustitiae, virtutis. Et postea adiungit etiam vota: *Ego,* inquit, *vota solvam.* Diximus alibi qualiter accipere conveniat hoc nomen votorum. Neque enim sancti patres pepigerunt cum Deo, sicuti solent hodie papistae, qui Deum placare volunt suis nugis, quum unus certis diebus ab esu carnium abstinet, alius vestit cilicium, alius suscipit peregrinationem, alius autem novum aliquod commentum Deo obtrudit. Nihil simile fuit in sanctorum patrum votis: sed mera fuit gratiarum actio, vel gratitudinis testimonium, et ideo Ionas hic coniungit vota sua cum sacrificio laudis. Unde colligimus non esse res diversas: nam idem bis repetit. Ergo Ionas non alio consilio votum suum Deo nuncupaverat, nisi ut testatam faceret gratitudinem suam. Et ideo adiungit, *Iehovae est salus:* hoc est, unius Dei proprium est servare. Nam hic *Iehovae* ponitur in casu dativo: inseritur enim litera ל. Est igitur Iehovae salus: hoc est, non ad alium quempiam pertinet servandi munus quam ad summum Deum. Quum ita sit, videmus quam perperam insaniant homines, ubi transferunt laudes alio, quemadmodum quisque sibi fabricat suum idolum. Quoniam igitur unus est Deus qui servat, etiam in ipsum unum referre convenit nostras laudes, ut ne eum fraudemus iure suo. Haec est summa. Sequitur:

10. *Et dixit Iehova pisci* (hoc est, praecepit) *et evomuit Ionam super aridam.*

Hic describitur nobis Ionae liberatio paucis verbis, sed quam attente expendere necesse est. Fuit hoc incredibile miraculum, Ionam vivum et incolumem iacere in visceribus piscis per triduum. Quomodo enim non suffocatus est millies, vel absorptus aquis? quemadmodum scimus pisces assidue aquas haurire. Non potuit certe illic respirare Ionas: atqui vita hominis sine spiritu vix potest ad momentum durare. Ergo praeter naturam illic servatus est Ionas. Deinde qui fieri potuit ut piscis Ionam evomeret ad littus, nisi Deus incredibili virtute piscem illuc traxisset? deinde praeter naturam ut viscera eius et os aperuisset? Fuit ergo hic exitus plenus miraculo, imo multis miraculis. Sed Ionas, quo magis extollat immensam Dei potentiam, utitur verbo dicendi. Unde colligimus, Deo non esse quidquam laboriosum, quia solo nutu potuit rem tantam perficere, quae superat omnes nostros sensus. Si dixisset Ionas se Dei beneficio et gratia fuisse liberatum, hoc erat minus emphaticum quam dum usurpat verbum praecipiendi, Loquutus est Deus. Caeterum, quum haec Ionae liberatio sit imago resurrectionis nostrae, locus hic insignis est ac notatu apprime dignus, quia spiritus sanctus mentes nostras evehit ad illud imperium quo mundus conditus est, et adhuc hodie mirabiliter servatur. Ut igitur sine mora et difficultate apud nos vigeat restitutio quam Deus nobis promittit, meminerimus de nihilo creatum esse mundum verbo eius et nutu, et hodie sustineri. Sed si generalis illa doctrina non sufficiat, haec etiam historia Ionae nobis occurrat, quod Deus praecepit pisci ut evomeret Ionam. Unde igitur factum est ut Ionas incolumis et salvus evaserit? nempe quia ita placuit Domino, quia Dominus mandavit. Verbum autem illud hodie retinet eandem efficaciam. Ergo secundum virtutem illam qua operatur omnia, aliquando excitabimur nos quoque a morte. Nunc sequitur:

CAPUT III.

1. *Et factum fuit verbum Iehovae ad Ionam secundo, dicendo:* 2. *Surge, proficiscere Nineven in urbem magnam, et praedica ad eam praedicationem quam ego mando tibi.*

Hic insigne documentum nobis proponitur gratiae Dei, quod dignatus est Ionam recipere in pristinum gradum et honorem. Erat enim indignus communi hac luce. Deus autem non modo vitam

illi reddidit, sed iterum ornavit officio et elogio prophetae. Hoc, quemadmodum dixi, non adeptus est Ionas nisi rara et singulari gratia Dei. Quum prius fugisset, atque immorigerum se praebendo quodammodo se privasset omni gratia Dei, quod recuperat munus propheticum, certe id non contigit eius merito. Hoc primo loco notandum est, quum dicitur *factum fuisse verbum Dei secundo.* Iam loquutio haec observanda est, quia diversis modis dirigitur ad homines verbum Dei. Deus enim unumquemque nostrum alloquitur: sed speciali modo suos prophetas, quos vult esse testes suae voluntatis et praecones. Ergo quoties Deus hominem constituit in peculiari aliquo officio, dicitur verbum suum ei dirigere: quemadmodum verbum Dei dirigitur ad magistratus, quia scilicet iubentur exercere potestatem sibi commissam. Sic etiam verbum Dei semper factum est ad prophetas, quia fas illis non fuit sese ingerere, nisi vocati essent. Iam sequitur mandatum: *Surge, proficiscere Ninevem in urbem magnam, et praedica illic praedicationem quam tibi mando.* Iterum repetit Deus quod initio vidimus, Ninevem esse urbem magnam, ut scilicet comparet se Ionas ad invictam animi magnitudinem, ac illuc veniat bene meditatus. Nam hinc saepe fit ut multi audacter obeant munus suum, sed statim deficiant, quia non satis praevisa illis fuit difficultas. Ergo ubi plus reperiunt negotii homines quam putaverant initio, liquescunt fere, vel saltem despondent animos. Ergo hic Dominus consulto praedixit Ionao, quam difficile futurum esset munus: quasi diceret, Ego te hominem incognitum et ignobilem et extraneum mitto, ut denunties exitium non paucis hominibus, sed ingenti multitudini, et certamen habeas cum urbe nobilissima, et ita populosa ut videri possit quaedam regio. Nunc ergo tenemus quorsum additum fuerit hoc encomium urbis, nempe ut Ionas se accingeret ad obeundam militiam, ne postea in medio cursu deficeret. Caeterum hic terror ipsum obstupefecit principio, ut refugeret vocationem Dei. Nunc autem nihil movetur illa magnitudine urbis, sed constanter sequitur quo Dominus vocat. Videmus ergo ut fides, dum semel palmam obtinuit in cordibus nostris, transcendat omnia obstacula, et contemnat totam magnitudinem huius mundi. Nam statim additur:

3. *Et surrexit Ionah, et profectus est Nineven secundum mandatum Iehovae: Nineveh autem erat urbs magna Dei* (Deo, ad verbum) *itinere trium dierum.*

Quum Ionas refert se profectum esse ut Nineven veniret iuxta mandatum Dei, hic primo ostendit, quemadmodum dicebam, quanta sit virtus fidei et efficacia. Nam Ionas etiamsi reputet secum magnitudinem et superbiam urbis Ninevae, tamen obliviscitur se esse unum hominem obscurum et inermem: sed arripit arma quae possint conficere omnem potentiam mundi: quia agnoscit se missum esse divinitus. Statuit Deum a parte sua, quem scit esse autorem vocationis suae. Hinc ergo fit ut alto et intrepido animo despiciat totum splendorem urbis Ninevae. Ideo Iohannes non frustra dicit, victoriam nostram in fide consistere qua vincamus totum mundum (1. Ioh. 5, 4). Et simul etiam demonstrat Ionas quantopere profecerit sub ferulis Dei. Fuerat duriter castigatus, sed scimus multos incredulos obdurescere ad flagella, et evomere etiam rabiem suam contra Deum. Ionas autem hic ostendit castigationem sibi fuisse utilem: quia domitus fuerit ad Dei obsequium. *Profectus est* ergo *secundum mandatum Iehovae:* hoc est, nihil aliud spectavit quam ut Deo morem gereret, ac se totum illi permitteret regendum. Et hinc etiam colligimus quam bene nobis Deus consulat, et saluti nostrae, dum contumaciam nostram coarguit: etiamsi asperae sint eius castigationes, quia tamen sequitur hic profectus, scimus nobis nihil melius esse, quemadmodum etiam David loquitur Psalmo 119, quam humiliari sub Dei manu. Haec igitur mutatio nobis speculum illustre est profectus, quem semper Dominus respicit quoties asperius suos tractat, quia scilicet non potest aliter domari carnis vel fastus, vel rebellio, vel tarditas et ignavia. Nunc etiam tenendum est quomodo Ionas tantum robur collegerit, nempe quia expertus fuerat in ventre piscis, etiam inter mille mortes satis esse praesidii in Deo ad salutem recuperandam. Quia igitur cognoverat mortis exitus esse in arbitrio et manu Dei, si insurgat totus mundus, non tangitur formidine, ut propterea refugiat mandatum Dei. Ergo quo quisque magis senserit Deum beneficum, eo etiam animosius progredi debet in officio suo, et vitam suam ac salutem secure Deo committere, et superare constanter omnia discrimina huius mundi. Dicit postea *Ninevem fuisse urbem magnam, nempe itinere trium dierum.* Quidam multum laborant in nodo solvendo, qui tamen nullus est: quia videtur hoc esse absurdum, urbem unam suo circuitu complexam fuisse 30 leucas nostrates, vel circiter. Quum ergo concipiant speciem absurditatis, ideo excogitant effugia, quod scilicet non poterit quispiam speculari totam urbem ut scilicet lustret omnes vicos, omnes plateas et singula publica loca, nisi per triduum: imo etiam addunt, hoc intelligi debere non ut quis cursitet per urbem, vel celeriter pergat, sed ut otiosus contempletur, insistat in viis. Sed haec sunt puerilia. Et si credimus profanis scriptoribus, Nineve certe fuit eius magnitudinis, quae hic celebratur a Iona. Nam dicunt aream eius patuisse usque ad quadringenta stadia. Nunc scimus quantum spatium con-

tineant quadringenta stadia. Stadium continet centum et vigintiquinque passus. Ergo octo stadia faciunt milliare. Iam si quis supputet, reperiet in centum stadiis duodecim milliaria. Erunt igitur in quadringentis stadiis quadraginta octo milliaria. Optime conveniet hoc cum testimonio Ionae. Deinde dicunt etiam Diodorus et Herodotus fuisse in ambitu urbis mille et quingentas turres. Quum hoc ita fuerit, certe non potuit minor esse civitas quam hic praedicatur a Iona. Si videntur haec communem fidem superare, tamen scriptores hoc de nihilo non tradiderunt. Nam utcunque multa falsa reperiantur in Diodoro et Herodoto, quantum attinet ad urbes illas, certe non ausi fuissent mentiri. Stabat enim adhuc Babylon in omnium conspectu: stabant etiam ruinae Ninevae, tametsi pridem fuerat diruta. Iam videbimus etiam circiter finem libri, tantam fuisse urbem, et adeo populosam, ut fuerint illic centum et viginti millia puerorum. Si quis non recipiat testimonium Ionae, pascat se diaboli mendaciis. Quum autem illic fuerint tot pueri, iam quid restat nisi ut dicamus maximum fuisse urbis circuitum? Sed videtur pugnare quod paulo post sequitur. Dicet enim Ionas, quum ingressus fuisset urbem, se uno die cursum civitatis peregisse, et fuisse concionatum. Facilis responsio est, quod simul ac urbem ingressus est et coepit publicare mandatum Dei, statim sequuta fuerit aliqua conversio: ideo non significat Ionas se lustrasse uno die totam urbem. Ergo primo die iam ad se convertit partem urbis: deinde non destitit hortari singulos ad poenitentiam: ita sequuta est totius urbis conversio, sed non altero neque tertio die, quemadmodum satis colligere licet. Nunc pergamus ad reliqua:

4. *Et coepit Ionah ingredi in urbem itinere diei unius, et clamavit et dixit, Adhuc quadraginta dies, et Nineveh subversa.*

Hic prosequitur Ionas quod uno verbo dixerat, se venisse Nineven iuxta mandatum Dei. Ostendit igitur quomodo fideliter exsequutus sit partes sibi iniunctas, et ita paruerit verbo Dei. Venit ergo Ionas et coepit ingredi in urbem, et primo die concionari. Haec celeritas ostendit melius quam docilis fuerit Ionas, et quantopere studuerit praestare Deo suum officium. Nam si qua adhuc timiditas fuisset in eius animo, poterat urbem inspicere sicuti faciunt homines anxii et dubii: inquirunt quaenam sit conditio loci, qualia sint hominum ingenia, et quis sit facilis accessus, et quae ratio commodissima, ubi minimum periculi. Ionas ergo si adhuc impeditus fuisset carnis cogitationibus, poterat subsistere ad tres vel quatuor dies, deinde incipere munus prophetae exsequi. Hoc non facit, sed ingreditur urbem, et clamat. Iam ergo videmus quam promptus fuerit ad obsequium, qui ante volebat mare traiicere: nunc ne momentum quidem ad respirandum sibi sumit: sed a porta incipit testari se ideo venisse, ut Deo obediret. Videmus ergo quam emphatice legenda sint haec verba. Est quidem rustica narratio: Ionas hic non adhibet rhetoricos colores, neque magnifico splendore orationis ornat suum ingressum. *Ionas*, inquit, *ingressus est urbem:* diceret qui non satis esset exercitatus in scripturis, hoc esse frigidum. Sed dum expendimus istas circumstantias, videmus simplicem hunc sermonem plus in se habere vehementiae quam omnes rhetorum pompas. Ingressus est igitur urbem *itinere diei unius, et clamavit et dixit.* Quum dicit se clamando loquutum esse, iterum describit fiduciam animi sui, quod scilicet non obrepserit, quemadmodum solent homines in rebus periculosis pedetentim prodire. Dicit se clamasse. Haec igitur libertas ostendit Ionam fuisse exutum omni metu, et praeditum fuisse tali spiritu fortitudinis, qui ipsum erigeret supra omnia impedimenta mundi. Et interea memoria repetendum est quam odiosa fuerit haec legatio. Neque enim allicit Ninevitas blande ad Deum, sed exitium illis minatur, et videtur nullam facere spem veniae. Potuit secum reputare Ionas hanc esse vocem quae reditura esset per iugulum, ut ille dicit: Egone populosae urbi potero denuntiare excidium, ut non statim opprimar? annon primus qui occurrerit me lapidabit? Potuit ita secum Ionas hoc reputare: sed tamen nulla formido obstare potuit quin praestaret officium fidelis servi, quia plane confirmatus fuerat a Domino. Sed rectius erit coniungere proximum versum.

5. *Et crediderunt viri Ninevae Deo, et indixerunt ieiunium, et induerunt saccos a magno eorum usque ad parvum eorum.*

Unum mihi exciderat in tertio versu. Dicebat Ionas urbem Nineven fuisse *magnam Deo.* Haec loquendi forma satis trita est in scripturis. Vocant enim Hebraei divinum, quidquid excellit: ita cedri Dei vocantur, et montes Dei, et agri Dei, si vel proceritate vel alia aliqua dote excellant. Civitas ergo haec dicitur fuisse divina, eo quod prae aliis celeberrima erat. Hoc ideo breviter volui attingere, quia argute quidam, sed pueriliter fere, vocant civitatem Dei, quae erat curae Deo, et in qua volebat edere tale exemplum conversionis. Est enim hoc potius sumptum, ut dixi, ex vulgari loquendi more. Iam redeo ad contextum. Dicit Ionas *cives Ninevae credidisse Deo.* Hinc colligimus non fuisse tam concisam Ionae praedicationem, quin praefatus fuerit se esse verum Dei prophetam, nec se temere pro-

illi reddidit, sed iterum ornavit officio et elogio prophetae. Hoc, quemadmodum dixi, non adeptus est Ionas nisi rara et singulari gratia Dei. Quum prius fugisset, atque immorigerum se praebendo quodammodo se privasset omni gratia Dei, quod recuperat munus propheticum, certe id non contigit eius merito. Hoc primo loco notandum est, quum dicitur *factum fuisse verbum Dei secundo.* Iam loquutio haec observanda est, quia diversis modis dirigitur ad homines verbum Dei. Deus enim unumquemque nostrum alloquitur: sed speciali modo suos prophetas, quos vult esse testes suae voluntatis et praecones. Ergo quoties Deus hominem constituit in peculiari aliquo officio, dicitur verbum suum ei dirigere: quemadmodum verbum Dei dirigitur ad magistratus, quia scilicet iubentur exercere potestatem sibi commissam. Sic etiam verbum Dei semper factum est ad prophetas, quia fas illis non fuit sese ingerere, nisi vocati essent. Iam sequitur mandatum: *Surge, proficiscere Ninevem in urbem magnam, et praedica illic praedicationem quam tibi mando.* Iterum repetit Deus quod initio vidimus, Ninevem esse urbem magnam, ut scilicet compararet se Ionas ad invictam animi magnitudinem, ac illuc veniat bene meditatus. Nam hinc saepe fit ut multi audacter obeant munus suum, sed statim deficiant, quia non satis praevisa illis fuit difficultas. Ergo ubi plus reperiunt negotii homines quam putaverant initio, liquescunt fere, vel saltem despondent animos. Ergo hic Dominus consulto praedixit Ionae, quam difficile futurum esset munus: quasi diceret, Ego te hominem incognitum et ignobilem et extraneum mitto, ut denunties exitium non paucis hominibus, sed ingenti multitudini, et certamen habeas cum urbe nobilissima, et ita populosa ut videri possit quaedam regio. Nunc ergo tenemus quorsum additum fuerit hoc encomium urbis, nempe ut Ionas se accingeret ad obeundam militiam, ne postea in medio cursu deficeret. Caeterum hic terror ipsum obstupefecit principio, ut refugeret vocationem Dei. Nunc autem nihil movetur illa magnitudine urbis, sed constanter sequitur quo Dominus vocat. Videmus ergo ut fides, dum semel palmam obtinuit in cordibus nostris, transscendat omnia obstacula, et contemnat totam magnitudinem huius mundi. Nam statim additur:

3. *Et surrexit Ionah, et profectus est Nineven secundum mandatum Iehovae: Nineveh autem erat urbs magna Dei* (Deo, ad verbum) *itinere trium dierum.*

Quum Ionas refert se profectum esse ut Nineven veniret iuxta mandatum Dei, hic primo ostendit, quemadmodum dicebam, quanta sit virtus fidei et efficacia. Nam Ionas etiamsi reputet secum magnitudinem et superbiam urbis Ninevae, tamen obliviscitur se esse unum hominem obscurum et inermem: sed arripit arma quae possint conficere omnem potentiam mundi: quia agnoscit se missum esse divinitus. Statuit Deum a parte sua, quem scit esse autorem vocationis suae. Hinc ergo fit ut alto et intrepido animo despiciat totum splendorem urbis Ninevae. Ideo Iohannes non frustra dicit, victoriam nostram in fide consistere qua vincamus totum mundum (1. Ioh. 5, 4). Et simul etiam demonstrat Ionas quantopere profecerit sub ferulis Dei. Fuerat duriter castigatus, sed scimus multos incredulos obdurescere ad flagella, et evomere etiam rabiem suam contra Deum. Ionas autem hic ostendit castigationem sibi fuisse utilem: quia domitus fuerit ad Dei obsequium. *Profectus est* ergo *secundum mandatum Iehovae:* hoc est, nihil aliud spectavit quam ut Deo morem gereret, ac se totum illi permitteret regendum. Et hinc etiam colligimus quam bene nobis Deus consulat, et saluti nostrae, dum contumaciam nostram coarguit: etiamsi asperae sint eius castigationes, quia tamen sequitur hic profectus, scimus nobis nihil melius esse, quemadmodum etiam David loquitur Psalmo 119, quam humiliari sub Dei manu. Haec igitur mutatio nobis speculum illustre est profectus, quem semper Dominus respicit quoties asperius suos tractat, quia scilicet non potest aliter domari carnis vel fastus, vel rebellio, vel tarditas et ignavia. Nunc etiam tenendum est quomodo Ionas tantum robur collegerit, nempe quia expertus fuerat in ventre piscis, etiam inter mille mortes satis esse praesidii in Deo ad salutem recuperandam. Quia igitur cognoverat mortis exitus esse in arbitrio et manu Dei, si insurgat totus mundus, non tangitur formidine, ut propterea refugiat mandatum Dei. Ergo quo quisque magis senserit Deum beneficum, eo etiam animosius progredi debet in officio suo, et vitam suam ac salutem secure Deo committere, et superare constanter omnia discrimina huius mundi. Dicit postea *Ninevem fuisse urbem magnam, nempe itinere trium dierum.* Quidam multum laborant in nodo solvendo, qui tamen nullus est: quia videtur hoc esse absurdum, urbem unam suo circuitu complexam fuisse 30 leucas nostrates, vel circiter. Quum ergo concipiant speciem absurditatis, ideo excogitant effugia, quod scilicet non poterit quispiam speculari totam urbem ut scilicet lustret omnes vicos, omnes plateas et singula publica loca, nisi per triduum: imo etiam addunt, hoc intelligi debere non ut quis cursitet per urbem, vel celeriter pergat, sed ut otiosus contempletur, insistat in viis. Sed haec sunt puerilia. Et si credimus profanis scriptoribus, Nineve certe fuit eius magnitudinis, quae hic celebratur a Iona. Nam dicunt aream eius patuisse usque ad quadringenta stadia. Nunc scimus quantum spatium con-

tineant quadringenta stadia. Stadium continet centum et vigintiquinque passus. Ergo octo stadia faciunt milliare. Iam si quis supputet, reperiet in centum stadiis duodecim milliaria. Erunt igitur in quadringentis stadiis quadraginta octo milliaria. Optime conveniet hoc cum testimonio Ionae. Deinde dicunt etiam Diodorus et Herodotus fuisse in ambitu urbis mille et quingentae turres. Quum hoc ita fuerit, certe non potuit minor esse civitas quam hic praedicatur a Iona. Si videntur haec communem fidem superare, tamen scriptores hoc de nihilo non tradiderunt. Nam utcunque multa falsa reperiantur in Diodoro et Herodoto, quantum attinet ad urbes illas, certe non ausi fuissent mentiri. Stabat enim adhuc Babylon in omnium conspectu: stabant etiam ruinae Ninevae, tametsi pridem fuerat diruta. Iam videbimus etiam circiter finem libri, tantam fuisse urbem, et adeo populosam, ut fuerint illic centum et viginti millia puerorum. Si quis non recipiat testimonium Ionae, pascat se diaboli mendaciis. Quum autem illic fuerint tot pueri, iam quid restat nisi ut dicamus maximum fuisse urbis circuitum? Sed videtur pugnare quod paulo post sequitur. Dicet enim Ionas, quum ingressus fuisset urbem, se uno die cursum civitatis peregisse, et fuisse concionatum. Facilis responsio est, quod simul ac urbem ingressus est et coepit publicare mandatum Dei, statim sequuta fuerit aliqua conversio: ideo non significat Ionas se lustrasse uno die totam urbem. Ergo primo die iam ad se convertit partem urbis: deinde non destitit hortari singulos ad poenitentiam: ita sequuta est totius urbis conversio, sed non altero neque tertio die, quemadmodum satis colligere licet. Nunc pergamus ad reliqua:

4. ***Et coepit Ionah ingredi in urbem itinere diei unius, et clamavit et dixit, Adhuc quadraginta dies, et Nineveh subversa.***

Hic prosequitur Ionas quod uno verbo dixerat, se venisse Ninoven iuxta mandatum Dei. Ostendit igitur quomodo fideliter exsequutus sit partes sibi iniunctas, et ita paruerit verbo Dei. Venit ergo Ionas et coepit ingredi in urbem, et primo die concionari. Haec celeritas ostendit melius quam docilis fuerit Ionas, et quantopere studuerit praestare Deo suum officium. Nam si qua adhuc timiditas fuisset in eius animo, poterat urbem inspicere sicuti faciunt homines anxii et dubii: inquirunt quaenam sit conditio loci, qualia sint hominum ingenia, et quis sit facilis accessus, et quae ratio commodissima, ubi minimum periculi. Ionas ergo si adhuc impeditus fuisset carnis cogitationibus, poterat subsistere ad tres vel quatuor dies, deinde incipere munus prophetae exsequi. Hoc non facit, sed ingreditur urbem, et clamat. Iam ergo videmus quam promptus fuerit ad obsequium, qui ante volebat mare traiicere: nunc ne momentum quidem ad respirandum sibi sumit: sed a porta incipit testari se ideo venisse, ut Deo obediret. Videmus ergo quam emphatice legenda sint haec verba. Est quidem rustica narratio: Ionas hic non adhibet rhetoricos colores, neque magnifico splendore orationis ornat suum ingressum. *Ionas*, inquit, *ingressus est urbem:* diceret qui non satis esset exercitatus in scripturis, hoc esse frigidum. Sed dum expendimus istas circumstantias, videmus simplicem hunc sermonem plus in se habere vehementiae quam omnes rhetorum pompas. Ingressus est igitur urbem *itinere diei unius, et clamavit et dixit.* Quum dicit se clamando loquutum esse, iterum describit fiduciam animi sui, quod scilicet non obrepserit, quemadmodum solent homines in rebus periculosis pedetentim prodire. Dicit se clamasse. Haec igitur libertas ostendit Ionam fuisse exutum omni metu, et praeditum fuisse tali spiritu fortitudinis, qui ipsum erigeret supra omnia impedimenta mundi. Et interea memoria repetendum est quam odiosa fuerit haec legatio. Neque enim allicit Ninevitas blande ad Deum, sed exitium illis minatur, et videtur nullam facere spem veniae. Potuit secum reputare Ionas hanc esse vocem quae reditura esset per iugulum, ut ille dicit: Egone populosae urbi potero denuntiare excidium, ut non statim opprimar? annon primus qui occurrerit me lapidabit? Potuit ita secum Ionas hoc reputare: sed tamen nulla formido obstare potuit quin praestaret officium fidelis servi, quia plane confirmatus fuerat a Domino. Sed rectius erit coniungere proximum versum.

5. ***Et crediderunt viri Ninevae Deo, et indixerunt ieiunium, et induerunt saccos a magno eorum usque ad parvum eorum.***

Unum mihi exciderat in tertio versu. Dicebat Ionas urbem Nineven fuisse *magnam Deo.* Haec loquendi forma satis trita est in scripturis. Vocant enim Hebraei divinum, quidquid excellit: ita cedri Dei vocantur, et montes Dei, et agri Dei, si vel proceritate vel alia aliqua dote excellant. Civitas ergo haec dicitur fuisse divina, eo quod prae aliis celeberrima erat. Hoc ideo breviter volui attingere, quia argute quidam, sed pueriliter fere, vocant civitatem Dei, quae erat curae Deo, et in qua volebat edere tale exemplum conversionis. Est enim hoc potius sumptum, ut dixi, ex vulgari loquendi more. Iam redeo ad contextum. Dicit Ionas *cives Ninevae credidisse Deo.* Hinc colligimus non fuisse tam concisam Ionae praedicationem, quin praefatus fuerit se esse verum Dei prophetam, nec se temere pro-

illi reddidit, sed iterum ornavit officio et elogio prophetae. Hoc, quemadmodum dixi, non adeptus est Ionas nisi rara et singulari gratia Dei. Quum prius fugisset, atque immorigerum se praebendo quodammodo se privasset omni gratia Dei, quod recuperat munus propheticum, certe id non contigit eius merito. Hoc primo loco notandum est, quum dicitur *factum fuisse verbum Dei secundo.* Iam locutio haec observanda est, quia diversis modis dirigitur ad homines verbum Dei. Deus enim unumquemque nostrum alloquitur: sed speciali modo suos prophetas, quos vult esse testes suae voluntatis et praecones. Ergo quoties Deus hominem constituit in peculiari aliquo officio, dicitur verbum suum ei dirigere: quemadmodum verbum Dei dirigitur ad magistratus, quia scilicet iubentur exercere potestatem sibi commissam. Sic etiam verbum Dei semper factum est ad prophetas, quia fas illis non fuit sese ingerere, nisi vocati essent. Iam sequitur mandatum: *Surge, proficiscere Ninevem in urbem magnam, et praedica illic praedicationem quam tibi mando.* Iterum repetit Deus quod initio vidimus, Ninevem esse urbem magnam, ut scilicet comparet se Ionas ad invictam animi magnitudinem, ac illuc veniat bene meditatus. Nam hinc saepe fit ut multi audacter obeant munus suum, sed statim deficiant, quia non satis praevisa illis fuit difficultas. Ergo ubi plus reperiunt negotii homines quam putaverant initio, liquescunt fere, vel saltem despondent animos. Ergo hic Dominus consulto praedixit Ionae, quam difficile futurum esset munus: quasi diceret, Ego te hominem incognitum et ignobilem et extraneum mitto, ut denunties exitium non paucis hominibus, sed ingenti multitudini, et certamen habeas cum urbe nobilissima, et ita populosa ut videri possit quaedam regio. Nunc ergo tenemus quorsum additum fuerit hoc encomium urbis, nempe ut Ionas se accingeret ad obeundam militiam, ne postea in medio cursu deficeret. Caeterum hic terror ipsum obstupefecit principio, ut refugeret vocationem Dei. Nunc autem nihil movetur illa magnitudine urbis, sed constanter sequitur quo Dominus vocat. Videmus ergo ut fides, dum semel palmam obtinuit in cordibus nostris, transcendat omnia obstacula, et contemnat totam magnitudinem huius mundi. Nam statim additur:

3. *Et surrexit Ionah, et profectus est Nineven secundum mandatum Iehovae: Nineveh autem erat urbs magna Dei* (Deo, ad verbum) *itinere trium dierum.*

Quum Ionas refert se profectum esse ut Nineven veniret iuxta mandatum Dei, hic primo ostendit, quemadmodum dicebam, quanta sit virtus fidei et efficacia. Nam Ionas etiamsi reputet secum magnitudinem et superbiam urbis Ninevae, tamen obliviscitur se esse unum hominem obscurum et inermem: sed arripit arma quae possint conficere omnem potentiam mundi: quia agnoscit se missum esse divinitus. Statuit Deum a parte sua, quem scit esse autorem vocationis suae. Hinc ergo fit ut alto et intrepido animo despiciat totum splendorem urbis Ninevae. Ideo Iohannes non frustra dicit, victoriam nostram in fide consistere qua vincamus totum mundum (1. Ioh. 5, 4). Et simul etiam demonstrat Ionas quantopere profecerit sub ferulis Dei. Fuerat duriter castigatus, sed scimus multos incredulos obdurescere ad flagella, et evomere etiam rabiem suam contra Deum. Ionas autem hic ostendit castigationem sibi fuisse utilem: quia domitus fuerit ad Dei obsequium. *Profectus est* ergo *secundum mandatum Iehovae:* hoc est, nihil aliud spectavit quam ut Deo morem gereret, ac se totum illi permitteret regendum. Et hinc etiam colligimus quam bene nobis Deus consulat, et saluti nostrae, dum contumaciam nostram coarguit: etiamsi asperae sint eius castigationes, quia tamen sequitur hic profectus, scimus nobis nihil melius esse, quemadmodum etiam David loquitur Psalmo 119, quam humiliari sub Dei manu. Haec igitur mutatio nobis speculum illustre est profectus, quem semper Dominus respicit quoties asperius suos tractat, quia scilicet non potest aliter domari carnis vel fastus, vel rebellio, vel tarditas et ignavia. Nunc etiam tenendum est quomodo Ionas tantum robur collegerit, nempe quia expertus fuerat in ventre piscis, etiam inter mille mortes satis esse praesidii in Deo ad salutem recuperandam. Quia igitur cognoverat mortis exitus esse in arbitrio et manu Dei, si insurgat totus mundus, non tangitur formidine, ut propterea refugiat mandatum Dei. Ergo quo quisque magis senserit Deum beneficum, eo etiam animosius progredi debet in officio suo, et vitam suam ac salutem secure Deo committere, et superare constanter omnia discrimina huius mundi. Dicit postea *Ninevem fuisse urbem magnam, nempe itinere trium dierum.* Quidam multum laborant in nodo solvendo, qui tamen nullus est: quia videtur hoc esse absurdum, urbem unam suo circuitu complexam fuisse 30 leucas nostrates, vel circiter. Quum ergo concipiant speciem absurditatis, ideo excogitant effugia, quod scilicet non poterit quispiam speculari totam urbem ut scilicet lustret omnes vicos, omnes plateas et singula publica loca, nisi per triduum: imo etiam addunt, hoc intelligi debere non ut quis cursitet per urbem, vel celeriter pergat, sed ut otiosus contempletur, insistat in viis. Sed haec sunt puerilia. Et si credimus profanis scriptoribus, Nineve certe fuit eius magnitudinis, quae hic celebratur a Iona. Nam dicunt aream eius patuisse usque ad quadringenta stadia. Nunc scimus quantum spatium con-

tineant quadringenta stadia. Stadium coutinet centum et vigintiquinque passus. Ergo octo stadia faciunt milliare. Iam si quis supputet, reperiet in centum stadiis duodecim milliaria. Erunt igitur in quadringentis stadiis quadraginta octo milliaria. Optime conveniet hoc cum testimonio Ionae. Deinde dicunt etiam Diodorus et Herodotus fuisse in ambitu urbis mille et quingentas turres. Quum hoc ita fuerit, certe non potuit minor esse civitas quam hic praedicatur a Iona. Si videntur haec communem fidem superare, tamen scriptores hoc de nihilo non tradiderunt. Nam utcunque multa falsa reperiantur in Diodoro et Herodoto, quantum attinet ad urbes illas, certe non ausi fuissent mentiri. Stabat enim adhuc Babylon in omnium conspectu: stabant etiam ruinae Ninevae, tametsi pridem fuerat diruta. Iam videbimus etiam circiter finem libri, tantam fuisse urbem, et adeo populosam, ut fuerint illic centum et viginti millia puerorum. Si quis non recipiat testimonium Ionae, pascat se diaboli mendaciis. Quum autem illic fuerint tot pueri, iam quid restat nisi ut dicamus maximum fuisse urbis circuitum? Sed videtur pugnare quod paulo post sequitur. Dicet enim Ionas, quum ingressus fuisset urbem, se uno die cursum civitatis peregisse, et fuisse concionatum. Facilis responsio est, quod simul ac urbem ingressus est et coepit publicare mandatum Dei, statim sequuta fuerit aliqua conversio: ideo non significat Ionas se lustrasse uno die totam urbem. Ergo primo die iam ad se convertit partem urbis: deinde non destitit hortari singulos ad poenitentiam: ita sequuta est totius urbis conversio, sed non altero neque tertio die, quemadmodum satis colligere licet. Nunc pergamus ad reliqua:

4. *Et coepit Ionah ingredi in urbem itinere diei unius, et clamavit et dixit, Adhuc quadraginta dies, et Nineveh subversa.*

Hic prosequitur Ionas quod uno verbo dixerat, se venisse Nineven iuxta mandatum Dei. Ostendit igitur quomodo fideliter exsequutus sit partes sibi iniunctas, et ita paruerit verbo Dei. Venit ergo Ionas et coepit ingredi in urbem, et primo die concionari. Haec celeritas ostendit melius quam docilis fuerit Ionas, et quantopere studuerit praestare Deo suum officium. Nam si qua adhuc timiditas fuisset in eius animo, poterat urbem inspicere sicuti faciunt homines anxii et dubii: inquirunt quaenam sit conditio loci, qualia sint hominum ingenia, et quis sit facilis accessus, et quae ratio commodissima, ubi minimum periculi. Ionas ergo si adhuc impeditus fuisset carnis cogitationibus, poterat subsistere ad tres vel quatuor dies, deinde incipere munus prophetae exsequi. Hoc non facit, sed ingreditur urbem, et clamat. Iam ergo videmus quam promptus fuerit ad obsequium, qui ante volebat mare traiicere: nunc ne momentum quidem ad respirandum sibi sumit: sed a porta incipit testari se ideo venisse, ut Deo obediret. Videmus ergo quam emphatice legenda sint haec verba. Est quidem rustica narratio: Ionas hic non adhibet rhetoricos colores, neque magnifico splendore orationis ornat suum ingressum. *Ionas*, inquit, *ingressus est urbem:* diceret qui non satis esset exercitatus in scripturis, hoc esse frigidum. Sed dum expendimus istas circumstantias, videmus simplicem hunc sermonem plus in se habere vehementiae quam omnes rhetorum pompas. Ingressus est igitur urbem *itinere diei unius, et clamavit et dixit.* Quum dicit se clamando loquutum esse, iterum describit fiduciam animi sui, quod scilicet non obrepserit, quemadmodum solent homines in rebus periculosis pedetentim prodire. Dicit se clamasse. Haec igitur libertas ostendit Ionam fuisse exutum omni metu, et praeditum fuisse tali spiritu fortitudinis, qui ipsum erigeret supra omnia impedimenta mundi. Et interea memoria repetendum est quam odiosa fuerit haec legatio. Neque enim allicit Ninevitas blande ad Deum, sed exitium illis minatur, et videtur nullam facere spem veniae. Potuit secum reputare Ionas hanc esse vocem quae reditura esset per iugulum, ut ille dicit: Egone populosae urbi potero denuntiare excidium, ut non statim opprimar? annon primus qui occurrerit me lapidabit? Potuit ita secum Ionas hoc reputare: sed tamen nulla formido obstare potuit quin praestaret officium fidelis servi, quia plane confirmatus fuerat a Domino. Sed rectius erit coniungere proximum versum.

5. *Et crediderunt viri Ninevae Deo, et indixerunt ieiunium, et induerant saccos a magno eorum usque ad parvum eorum.*

Unum mihi exciderat in tertio versu. Dicebat Ionas urbem Nineven fuisse *magnam Deo.* Haec loquendi forma satis trita est in scripturis. Vocant enim Hebraei divinum, quidquid excellit: ita cedri Dei vocantur, et montes Dei, et agri Dei, si vel proceritate vel alia aliqua dote excellant. Civitas ergo haec dicitur fuisse divina, eo quod prae aliis celeberrima erat. Hoc ideo breviter volui attingere, quia argute quidam, sed pueriliter fere, vocant civitatem Dei, quae erat curae Deo, et in qua volebat edere tale exemplum conversionis. Est enim hoc potius sumptum, ut dixi, ex vulgari loquendi more. Iam redeo ad contextum. Dicit Ionas *cives Ninevae credidisse Deo.* Hinc colligimus non fuisse tam concisam Ionae praedicationem, quin praefatus fuerit se esse verum Dei prophetam, nec se temere pro-

ferre haec mandata: deinde iterum colligimus Ionam sic denuntiasse exitium, ut simul ostenderet Deum ultorem scelerum, argueret Ninevitas et quasi ad tribunal Dei citaret, ostendens illis suum reatum. Nam si loquutus fuisset de poena simpliciter, hoc certe valere non poterat, nisi ut Ninevitae furiose contra Deum insurgerent: sed dum illis proponitur suus reatus, ita agnoscunt se merito poenas dare: et haec est praeparatio ad humilitatem et poenitentiam. Utrumque horum facile colligitur ex hoc verbo, quum dicit Ionas Ninevitas credidisse Deo: nisi enim persuasum illis fuisset, mandatum hoc esse profectum e coelo, qualis fuisset fides ipsorum? Sciamus ergo Ionam ita praefatum fuisse de vocatione sua, ut Ninevitae certo statuerent praeconem coelestem esse. Hinc igitur eorum fides. Deinde Ninevitae nunquam Deo credidissent ut induerent saccum, nisi de peccatis suis fuissent admoniti. Ergo non dubium quin Ionas dum vociferatus est contra Nineven, simul proposuerit in medium quam scelerate vixissent illi homines, et quam graves essent ipsorum offensae adversus Deum. Hinc ergo fit ut saccos induant, ac supplices confugiant ad Dei misericordiam, quia intelligunt se merito vocari in iudicium ob vitam suam impie actam. Sed quaeri potest quomodo Deo crediderint Ninevitae, quibus nulla data erat spes salutis. Fides enim nulla esse potest sine gustu paternae Dei benevolentiae. Quisquis concipit Deum iratum, necesse est ut prorsus desperet. Quum ergo Ionas nullum gustum daret bonitatis Dei, potuit centies potius terrere Ninevitas quam vocare ad fidem: sed potest synecdochica esse loqutio. Neque enim integra est fides ubi homines ad poenitentiam vocati sese coram Deo suppliciter humiliant: sed tamen pars est fidei, quemadmodum dicit apostolus 11. ad Hebraeos (v. 7) cap. Noah fide timuisse, deducens ex fide timorem quem concepit Noah accepto oraculo, partem fidei esse docet, indeque manare. Interea tamen oportuit excitari sancti patriarchae animum aliunde quam ex minis, ut sibi arcam in salutis asylum exstrueret. Sic etiam per synecdochen poterit exponi hic locus, quod crediderint Ninevitae Domino: quia scilicet dum intelligunt Deum meritas poenas exposcere, subiiciant se ei, et interea confugiant ad petendam veniam. Sed non dubium est quin plus conceperint Ninevitae ex verbis Ionae quam nudum terrorem: quia si tantum apprehendissent partem illam, nempe se obnoxios esse coram Deo, et merito ad poenam vel supplicium vocari, fuissent confusi et obstupefacti terrore, nusquam aspirassent ad petendam veniam. Quum ergo supplices coram Deo se prosternunt, certe concipiunt aliquam spem gratiae. Non fuerunt igitur poenitentia vel timore Dei tacti, quin permixtus esset aliquis gustus gratiae: ita crediderunt Deo, quia etiamsi intelligerent se morte esse dignissimos, non tamen desperarunt, sed confugerunt ad preces. Dum ergo videmus Ninevitas quaesiisse remedium illud, certo statuendum est plus profecisse ex Ionae praedicatione quam ut tantum intelligerent se coram Deo reos esse. Hoc certo tenendum est. Sed plura dicemus proxima lectione.

6. *Et pervenit verbum* (sermo vel res), *ad regem Nineveh: et surrexit e solio suo, et abiecit splendidam suam vestem a se ipso, et induit saccum, et sedit super pulverem.* 7. *Et promulgavit ac dixit per Nineven ex consilio regis et magnatum eius dicendo, Homo et iumentum* (vel bestia), *bos et ovis ne gustent quidpiam, ne pascantur, et ne aquas bibant.* 8. *Et induantur saccis homo et bestia, et clament ad Deum in fortitudine, et revertatur quisque a via sua mala, et a rapacitate quae est in manibus eorum.*

Incertum est an Ionas per aliquot dies in urbe concionatus sit antequam hoc regi innotesceret: haec quidem est receptior sententia: nam interpretes ita exponunt hunc versum, ubi dicitur sermo allatus esse ad regem, quasi rex ipse intellexerit totam urbem fuisse commotam praedicatione Ionae: sed verba etiam diversum sensum admittunt, quod scilicet sermo Ionae statim ad regem pervenerit. Et ego potius huc inclino. Videtur enim Ionas exegetice narrare quomodo saccum induerint Ninevitae. Hoc breviter dixerat, iam explicat rem ipsam fusius. Et scimus hunc morem Hebraeis tritum esse, ut summas rerum paucis verbis attingant: deinde addant explicationem. Quia ergo proximo versu dixerat Ionas Ninevitas indutos fuisse sacco, et praedicasse ieiunium, nunc videtur clarius exprimere quomodo hoc factum sit, nempe regio edicto. Et certe credibile est non fuisse edictum ieiunium in urbe regia tantum consensu vulgi, quum tamen rex ipse illic esset cum suis consiliariis. Quoniam ergo magis consentaneum est, profectum de ieiunio edictum a rege fuisse, ideo libenter sic contexo duos istos versus, ut prior breviter significet fructum qui sequutus est Ionae praedicationem: posterior vero exegetice additus sit, quia rem ipsam plenius enarrat. Nunc ergo dicit Ionas ieiunium fuisse indictum a Ninevitis, quia rex ita statuerit cum suo consilio. Et ita verbum hoc ויגע interpretor per praeteritum plus quam perfectum, *Pervenerat sermo ad regem.* Nam rationem et modum subiicit nunc Ionas, quomodo Ninevitae ieiunium praedicaverint: quia scilicet rex admonitus fuit de concionibus Ionae, et statim advocavit suos consiliarios. Hoc ergo fuit publicum edictum, non autem aliquis vulgi motus temere excitatus, quemadmodum interdum fieri solet. Dicit edictum fuisse promulgatum ex autoritate regis et consilii vel ma-

gnatum eius. Quanquam טעם quidam accipiunt pro ratione vel pro approbatione. טעם significat gustare, ut eodem verbo postea utitur Ionas: sed accipitur pro consilio metaphorice: et ego puto melius hunc sensum praesenti loco quadrare. Venio ad rem ipsam. Quod rex urbis tam splendidae, imo summus tunc monarcha ita se morigerum praebuerit ad Ionae exhortationem, notatu dignum est. Videmus enim ut superbiant reges, quandoquidem putant se exemptos esse communi sorte hominum: ita sese efferunt supra leges. Hinc fit ut velint sibi omnia licere: et dum fraenum laxant suae libidini, indigne ferant se moneri, etiam ab aequalibus. Ionas autem homo extraneus erat et ignobilis. Quod ergo ita affecit regis animum, hinc apparet arcana virtus Dei, quam exserit in verbo suo quoties ita visum est. Deus quidem per verbi sui praedicationem non operatur aequaliter, hoc est, non semper eundem tenorem servat, sed ubi visum est, sic efficaciter tangit corda hominum, ut successus verbi superet omnem opinionem: quamadmodum hic memorabile eius rei exemplum nobis proponitur. Quis dixisset profanum regem, qui semper suo arbitrio vixerat, apud quem non vigebat religio vera et sincera, uno momento potuisse ita domari? Atqui abiectis regni insignibus prosternit se in pulvere, induit saccum. Videmus ergo ut Deus non modo loquutus sit per os Ionae, sed efficaciam addiderit verbo suo. Caeterum tenendum etiam est memoria quod dicit Christus, Viri Ninevitae surgent in iudicio, nam resipuerunt ad Ionae praedicationem, et ecce plus quam Ionas hic. Quotidie Christus vocem evangelii sui profert: quanquam enim non versatur hic inter nos visibili forma, ipse tamen est qui per ministros suos loquitur. Si contemnimus hanc doctrinam, quomodo excusabilis erit nostra pervicacia et durities, quum Ninevitae, qui nunquam veram pietatis doctrinam gustaverant, qui nullis rudimentis fuerant imbuti, tam cito conversi fuerint ad Ionae praedicationem? Quod autem seria fuerit poenitentia hinc colligimus, quia aspera erat Ionae praedicatio. Denuntiabat enim exitium potentissimae urbi. Hoc potuit statim ad insaniam et furorem adigere regis animum: quod ita placide humiliatur, certe non vulgaris mutatio est. Habemus ergo illustre signum poenitentiae, quod rex ita potuit se ipsum et dignitatem suam oblivisci, ut abiecta veste splendida saccum indueret, et se proiiceret in cinerem. Iam quod attinet ad ieiunium et saccos, verum est poenitentiam in his externis rebus non consistere, quemadmodum etiam vidimus apud Ioelem. Nam Deus non moratur caeremonias: et quidquid refulget in oculis hominum, hoc frivolum est coram ipso: requirit enim cordis sinceritatem. Ergo quod hic narrat Ionas de ieiunio et similibus exercitiis, referri debet ad legitimum finem, quod scilicet hoc modo Ninevitae testari voluerint se merito reos ad tribunal Dei vocari: deinde suppliciter deprecati fuerint iram iudicis. Ieiunium ergo et saccus tantum externa sunt professio poenitentiae. Si quis tota vita ieiunet atque induat saccum, et se pulvere adspergat, interea non adiungat sincerum cordis affectum, ludet coram Deo. Ergo per se ista externa exercitia levis aut nullius momenti essent, nisi praecedat interior affectus cordis, atque adeo impellat homines ad tale testimonium reddendum. Proinde quoties scriptura de ieiunio et cinere et sacco verba facit, tenendum est haec nobis proponi tanquam externa poenitentiae signa, quae si falsa sint, nihil aliud quam provocant iram Dei: si autem vera, Deo probantur propter suum finem, non quod per se valeant ad placandam eius iram, vel ad expianda peccata. Nunc si quis quaerat an poenitentia semper secum trahat ieiunium et cinerem et saccos, facilis responsio est, fideles tota vita debere meditari poenitentiam. Ergo nisi se exerceat quisque nostrum in hoc continuo studio, ut scilicet sibi renuntiet ac priori vitae, ille nondum quid sit Deo servire didicit, quia militandum semper nobis est cum carne. Quum autem assidua sit poenitentiae meditatio, non tamen exigitur semper a nobis ieiunium. Sequitur ergo ieiunium esse publicum et solenne testimonium poenitentiae, ubi apparet aliquod extraordinarium signum vindictae Dei. Sic etiam vidimus apud Ioelem vocatos fuisse Iudaeos ad cinerem et saccum: quia Deus quasi armatus prodibat in medium: et prophetae omnes clamabant interitum populo instare: tunc oportuit Iudaeos suppliciter confugere ad Dei misericordiam cum talibus testimoniis. Sic etiam Ninevitae quum perculsi essent terribili illo edicto, induerunt saccos, ieiunium indixerunt, quia scilicet hoc fieri debebat in rebus extremis. Nunc ergo tenemus cur rex postquam ipse saccum induit, simul etiam indixerit toti populo et ieiunium et alia poenitentiae testimonia. Sed videtur hoc absurdum esse, imo ridiculum, quod rex iubet etiam animalia poenitentiam profiteri cum hominibus. Nam poenitentia est mutatio hominis, dum sese Deo restituit, quum ab eo fuerit ante alienatus: hoc non potest competere in bruta animalia. Temere ergo et praeter omnem rationem permiscet rex Ninevae animalia cum hominibus, ubi de poenitentia agitur: sed tenendum est, quod prius diximus, exitium fuisse denuntiatum non hominibus solis, sed etiam toti urbi, ipsis etiam aedificiis. Nam ut totum mundum Deus creavit hominum causa, sic etiam ira eius ubi accensa est contra homines, simul iumenta et arbores et quidquid est in coelo et in terra involvit. Sed nondum soluta est quaestio: utcunque enim Deus poenam de animalibus exigat propter hominum scelera, tamen bos vel ovis non posset iram Dei placare. Respondeo

hoc factum fuisse hominum causa. Fuisset enim ludicrum spectaculum, si rex a pabulo et puto prohibuisset animalia, nisi respectum habuisset ad homines ipsos. Sed voluit quasi in speculo aut pictura Ninevitis proponere quid meriti essent: quemadmodum sub lege, quoties victimas caedebant, admonebantur de suis peccatis. Debebat enim hoc illis venire in mentem, mactari pecudem innoxiam, aut aliud animal, et qua de causa qui peccaverat stabat ad altare. Videbat igitur vivam imaginem suae damnationis in bovo vel agno vel hirco. Sic etiam Ninovitae quum adigerent et boves et asinos, et reliqua animalia ad ieiunium, admonebantur quam gravi et severa poena digni essent, quod scilicet etiam innoxia animalia luerent una cum ipsis poenam. Videmus ergo non fuisse quaesitum aliquod piaculum a rege, dum indixit ieiunium et inediam brutis animalibus: sed potius fuisse talibus stimulis excitatos homines, ut serio agnoscerent iram Dei, et plus terroris conciperent, quo verius humiliarentur coram ipso, sibique displicerent, atque ita magis propensi essent ad petendam veniam, et melius etiam parati et formati. Nunc ergo videmus debere istud referri ad tangendas metu conscientias, ut qui sibi nimis diu blanditi fuerant, tali remedio corrigerent suum torporem. Huc etiam spectabant in lege omnia lavacra purificandis vestibus et reliquis vasis, ut agnosceret populus suis sordibus inquinari quidquid tangebat. Et hoc diligenter notandum est: quia papistae, ut sunt dediti caeremoniis, arripiunt quidquid passim legitur in scriptura de ieiunio, de cinere, et sacco, et putant totam pietatem inclusam esse in istis ritibus externis. Atqui corporalis exercitatio non multum prodest, inquit Paulus (1. Tim. 4, 8). Ergo semper haec regula valere apud nos debet, ieiunium et similia per se nullius esse ponderis: sed tantum debere censeri a fine suo. Sic igitur quum ad esuriem coacta sunt animalia apud Ninevitas, homines ipsi commonefacti de suo reatu didicerunt quid esset metuere iram Dei: et hac de causa placuit Deo ieiunium illud. Nunc si quis obiiciat nihil tentandum esse in Dei cultu praeter verbum eius, facilis etiam responsio est, regem Nineveh non finxisse aliquod placationis genus, neque etiam voluisse hoc modo Deum colere, sed respexisse ad finem quem dixi. Finis autem illo optime respondet verbo Dei et eius praescripto. Ergo rex Ninevae nihil hic alienum a Dei verbo tentat, quum scilicet omnia ad scopum illum refert, ut scilicet ipse cum populo suppliciter prodiret ad tribunal Dei, et cum serio poenitentiae affectu veniam deprecaretur. Haec igitur solutio satis clara est. Quum ergo postea subiicit Ionas, regem iussisse et populum et animalia induere saccos, sciamus, si quis nunc nudum illud exemplum arripiat, nihil aliud fore quam histrionem: quia semper illa ratio tenenda est, regem adminicula quaesiisse, quibus se et suos ad veram poenitentiam impelleret. Nam proclive est hominis ingenium ad κακοζηλίαν. Sumus enim omnes fere simiae: atqui videndum est semper quo spiritu acti fuerint quos volumus imitari, ne scilicet contenti externis larvis negligamus quod praecipuum est. Postea addit Ionas, *Et clament in fortitudine ad Deum.* Hoc restringi ad homines debet: neque enim quadraret brutis animalibus. Homines igitur cum iumentis abstineant a cibo et potu: deinde clament ad Deum. Clamor hic non potuit nasci nisi ex Dei timore et pietatis sensu. Ergo, quemadmodum dixi, non debet promiscue trahi tam ad animalia bruta quam ad homines. Quod autem iubet rex Ninevae populum in fortitudine clamare ad Deum, notatu dignum est: quia hinc colligimus vere fuisse perterritum. Non enim hic agitur de vulgari clamore, sed addit fortitudinem: quemadmodum si quis diceret Pleno gutture, et nos etiam gallice dicimus, *A force*, vel *fort et ferme.* Exprimit ergo Ionas aliquid rarum et singulare, quum recitat hoc fuisse comprehensum in edicto regis, ut homines clamarent fortiter ad Deum. Perinde enim est ac si diceret, Expergefiant nunc omnes homines ad excutiendum suum torporem. Nimis enim hactenus quisque nostrum sibi indulsit in suis vitiis: iam tempus est ut terror animos nostros occupet, atque etiam compellat ad deprecandam iram Dei. Et hoc quoque notatu dignum est, quod rex non aliud remedium excogitat, nisi ut populus confugiat ad preces. Potest quidem fieri ut Ionas hortatus fuerit ad hoc pietatis officium Ninevitas: sed colligere promptum est, hunc sensum nobis ingenitum esse a natura, ut dum urgemur rebus adversis imploremus Dei gratiam. Hoc ergo unicum remedium est in rebus miseris et afflictis, Deum orare. Quod si nos in lege et evangelio edocti, quoties Deus nos admonet atque hortatur ad poenitentiam, non utimur hoc remedio: qualis nobis erit excusationis praetextus, quum homines profani et qui syllabam nullam tenebant verae pietatis, Deum tamen deprecati sint, et rex ipse hoc edixerit ex sententia suorum magnatum? Ergo plus nobis verecundiae incutere hoc regis edictum debet, quam si quis proferat ex Dei verbo simpliciter eandem doctrinam. Nam utcunque non eadem fuerit regia illius autoritas, quae Dei est: tamen quum miser ille et caecus princeps agnoverit natura dictante Deum precibus esse placandum, quid iam excusationis (quemadmodum dixi) nobis restat? Sed postea melius ostendit Ionas non fuisse fucatam poenitentiam, quum Ninevitae saccos induerent, et sibi interdicerent a cibo et potu. Sequitur enim adhuc in regis edicto, *Et convertatur quisque a via sua mala, et a rapacitate, quae est in manibus eorum.* Hic rex profanus osten-

dit quorsum, et quo consilio de ieiunio et similibus exercitiis praeceperit, nempe ut hoc modo sese melius stimularent Ninevitae ad Dei timorem. Nam hic hortatur ut sese convertant a via sua mala. Per *viam* scriptura intelligere solet totum vitae cursum, vel rationem. Perinde est igitur ac si diceret, Quisque vestrum ingenium suum et mores suos mutet: simus nos omnes novae creaturae. Haec autem vera est poenitentia, conversio hominis ad Deum. Hoc ergo rex iste profanus intellexit. Quo turpior est eorum socordia, qui placare Deum volunt frivolis illis figmentis, quemadmodum papistae dum obtrudunt Deo nescio quas nugas, putant esse totidem piacula, et contumaciter pro illis contendunt. Non alio igitur iudice opus habent quam hoc rege profano, qui ostendit aliam esse verae poenitentiae rationem, nempe ut mutentur homines mente et animo, et convertant in melius totam vitae suae formam. *Quisque* ergo *a via sua mala convertatur*, inquit, *et a rapacitate, quae est in manibus eorum.* Hic subiungitur species per synecdochen. Neque enim oportuit tantum rapinas in Ninevitis corrigi. Nam probabile est etiam aliis vitiis et corruptelis fuisse infectos: in urbe tam populosa regnavit etiam ebrietas, luxus, et superbia, et ambitio, deinde libidines. Non dubium igitur est quin Nineve referta fuerit innumeris morbis: sed rex per synecdochen hic praecipuum vitium designat. *Convertat* ergo *se quisque a via sua mala, et a rapacitate sua.* Perinde est ac si ostenderet praecipuam virtutem esse in aequitate et iustitia, ubi scilicet mutuo inter se absque ulla noxa aut iniuria versantur homines. Atque utinam hodie doctrina eadem vigeret inter omnes qui christianum nomen falso usurpant. Nam papistae dum accumulant illa piacula, praetereunt caritatem, et in tota vitae perfectione fere aequitas nullum locum habet. Discant ergo ex ore profani regis quid Deus praecipue requirat ab hominibus et probet in eorum vita: nempe ut abstineant a rapinis et ab omni maleficio. Nunc ergo tenemus cur hoc additum fuerit de *rapacitate.* Iam tenendum est regem adhuc novitium, et vix leviter tinctum rudimentis pietatis post auditam Ionae praedicationem, pro fidei et intelligentiae suae modulo suis praecipere. Quod si tam exiguo temporis spatio usque adeo profecerit ille, nos ubi aures nostrae continuis sermonibus per annos viginti et triginta obtusae fuerunt, quam excusationem obtendere poterimus, si subsidimus adhuc infra tyrocinium istius regis? Ergo istae circumstantiae diligenter nobis notandae sunt. Nunc pergamus:

9. *Quis novit an convertatur, et poenitentia ducatur Deus, et revertatur a furore irae suae, ut non pereamus?*

Hic etiam clarius exprimitur animus regis et consilium, quod scilicet hoc modo studuerit reconciliare et se et populum suum Deo. Alii paulo diverso modo vertunt, Qui novit convertetur, et poenitentia ducetur. Non legunt interrogative: sed non potest stare illa lectio. In mente igitur prophetae nihil est ambiguum, quod regem hic quasi dubitantem inducat, *Quis scit an Deus nobis placabitur?* Videmus ergo regem non obrutum esse desperatione, quin adhuc de remedio cogitet. Nam in hunc finem tendit hic versus. Caeterum posset videri hoc contrarium fidei naturae: deinde si repugnat fidei, simul etiam alienum erit a poenitentia. Nam res coniunctae sunt poenitentia et fides, quemadmodum aliis locis vidimus. Neque enim quisquam poterit sponte se Deo subiicere, nisi gustaverit prius eius bonitatem, et spem salutis conceperit. Qui enim terrore duntaxat afficitur, fugiet Dei conspectum et praesentiam: sic ubicunque regnat desperatio, sequitur etiam contumacia. Nunc qui fieri potest ut rex Ninevae serio et absque fictione resipuerit, interea tamen dubitanter loquutus sit de gratia Dei? Respondeo, speciem esse dubitationis, quae potest cum fide coniungi: nempe, quae directe non reiicit Dei promissionem, sed alia habet obiecta. Exempli gratia, si quispiam terrore deiectus postea recipiat animum proposita spe veniae et salutis, non tamen liber erit statim ab omni metu: quia quamdiu respiciet peccata sua, et implicabitur etiam aliis cogitationibus, vacillabit, fluctuabitur. Non dubium igitur est quin rex Ninevae conceperit spem salutis: sed interea adhuc perplexo fuerit animo, tam propter concionem Ionae, quam propter conscientiam scelerum suorum. Duo igitur fuerunt obstacula, quae possent revocare animum regis a certitudine, vel saltem morari ne subito apprehenderet Dei misericordiam, et placato animo sentiret Deum sibi esse propitium. Prius obstaculum fuit illa formidabilis concio, Nineve post quadraginta dies peribit. Nam quamvis Ionas potuerit aliquid addere, quemadmodum diximus, tamen praecisa erat illa comminatio, quae posset deiicere omnium animos. Oportuit igitur regem luctari, ut posset tale obstaculum superare, et repellere illud Ionae praeconium, quatenus scilicet carebat omni consolatione. Deinde rex haud dubie quum expenderet sua peccata, potuit vacillare aliquantisper. Sed tamen videmus ut emergere conetur, etiamsi haec duo obstacula ante oculos habeat: quia ubi dicit, *Quis scit an Deus se convertet a furore irae suae, et poenitentia ducetur?* quum ergo ita loquitur rex, videmus eum esse in strenua lucta: quia utcunque visus fuerit ianuam praecludere Ionas, et prohibere regem a spe salutis, utcunque etiam propria illum conscientia devinctum et oppressum teneret, ipse tamen pergit, et se ipsum exstimulat: denique aspirat ad spem veniae. Deinde

etiam notandum est formam hanc loquendi potius notare difficultatem quam diffidentiam. Rex ergo hic quasi dubitanter quaerit, Quis scit an Deus sese convertet? quia res erat difficilis, ut Deus post longam tolerantiam urbi sceleratae parceret. Exprimit ergo rex difficultatem: non autem hoc diffidentiae signum est, dum ita interrogat: quemadmodum quum apud Ioelem dicitur, Quis scit? est similis prorsus loquutio: tunc plura diximus quum exponeremus locum illum. Sed sufficiat hoc breviter tenere, regem hic non prodere suam diffidentiam, sed potius exprimere difficultatem. Et hoc humilitatis signum est, quod intelligit se quasi fuisse demersum in profundis inferis cum populo, et tamen non desinit bene sperare. Nam hoc spei signum est, etiamsi hoc pugnet cum tota natura, etiamsi abhorreat ab humana ratione, tamen bene sperandum esse. Videmus ergo quis sit verborum sensus. De poenitentia Dei alibi dicendum erit, hoc est, die crastino vel perendie. *Ne pereamus*, inquit. Videmus quomodo rex profanus ab interitu se redimere cogitet, nempe Deo placato. Ergo simul ac periculi aliquid nobis impendet, veniat nobis hoc in mentem non posse inveniri exitum, nisi Dominus nos in gratiam recipiat, quemadmodum etiam ex opposito ratiocinatur rex Ninevae, simul ac propitius fuerit Deus, omnia bene habitura. Videmus ergo quantum profecerit hic novus et rudis tyro, dum intelligit non posse homines effugere ex miseriis, donec placatus illis fuerit Deus: ubi autem cum illo redierint homines in gratiam, etiamsi conties prius illis pereundum fuerit, tamen fore salvos et incolumes: quia scilicet gratia et favor Dei fons sit salutis, et vitae, et omnium bonorum. Postea sequitur:

10. *Et vidit Deus opera eorum, quod conversi essent a via sua mala, et poenituit Deum super malo, quod pronuntiaverat se facturum illis, et non fecit.*

Nunc dicit Ionas Ninevitas adeptos fuisse veniam sua poenitentia. Hoc etiam exemplum notatu dignum est: quia hinc colligimus quorsum nos Deus quotidie ad poenitentiam sollicitet, nempe quia vult nobis reconciliari, et nos sibi. Haec igitur ratio est cur tot obiurgationes et minae personent in auribus nostris quoties accedimus ad audiendum verbum Dei: nempe quia vult Deus nos ab exitio revocare, duriter nobiscum loquitur. Denique quidquid continet scriptura de poenitentia et iudicio Dei, hoc totum debet in hunc usum aptari, ut scilicet redeamus cum ipso in gratiam, quia placabilis sit, et paratus semper amplecti eos, qui sine fictione ad ipsum se convertent. Ergo in hoc exemplo intelligimus non alio Deum spectare quoties asperius nos compellat, nisi ut placabilis sit nobis, si modo sumus ipsi nostri iudices, atque ita praevenimus eius iram voluntario cordis affectu, ubi scilicet reatum et culpam deprecamur, et displicemus nobis, atque etiam fatemur nos dignos esse interitu. Caeterum, videtur tamen Ionas statuere causam salutis in poenitentia et operibus. Dicit enim Ninevitas adeptus fuisse veniam, quia Deus respexerit opera ipsorum. Primo videndum est, quaenam opera intelligat, ne quis temere arripiat vocem unam, quemadmodum solent hypocritae: et hoc nimis vulgare est in papatu, sicuti diximus. *Respexit Deus opera ipsorum.* Quaenam? non saccum, non cinerem, non ieiunium. Nam haec nunc non commemorat Ionas, sed respexit opera illorum, quod a via sua mala conversi essent. Videmus ergo Deum non fuisse placatum caeremoniis duntaxat, hoc est, externa illa professione poenitentiae, sed potius spectasse veram et seriam mutationem in Ninevitis, quod scilicet renovati essent. Haec igitur fuerunt opera ipsorum, nempe fructus poenitentiae. Non potuit autem talis vitae mutatio accidere, nisi vere tacti fuissent sensu irae Dei Ninevitae. Ergo timor Dei praecessit. Timor hic non potuit esse absque fide: videmus ergo primum hic non agi de externis operibus, sed de renovatione hominum. Iam vero si quis obiiciat, tamen hoc non officere quominus nos bona opera reconcilient Deo, atque ita salutem nobis impetrent: respondeo non hic disputari de causa veniae. Certum est, Deum gratis placatum fuisse Ninevitis, quemadmodum gratis quotidie nobis restituit favorem suum. Ionas ergo non intelligit satisfactiones istas valuisse coram Deo, quasi compensaverint Ninevitae priora delicta: nihil tale verba sonant: sed tantum a consequenti ostendit Deum fuisse placatum, quia Ninevitae essent conversi. Interea ex aliis scripturae locis colligere oportet, quomodo redeat nobiscum Deus in gratiam, et quomodo veniam consequamur apud ipsum: hocne fiat nostris meritis et poenitentia, an vero gratis ipse Deus nobis occurrat: quum scriptura tota testetur gratuito veniam nobis dari, neque etiam alio modo posse nobis propitiari Deum quam ubi peccata imputare desinit, quantum ad praesentem locum attinet, non anxie laborandum est cur dicatur Deus vidisse opera Ninevitarum, ne ipsos perderet: nam hoc a consequenti dicitur. Ionas ergo non designat hic causam, sed tantum ostendit Deum fuisse Ninevitis placatum, simul ac resipuerunt. Sed de hac re adhuc nobis dicendum erit.

Diximus heri quomodo poenam remiserit Deus Ninevitis, quam minatus fuerat per os Ionae: et tamen gratuita fuerit tam poenae quam culpae remissio. Quoties enim veniam proponit Deus peccatoribus, simul additur haec conditio ut resipiscant: tamen non sequitur poenitentiam esse causam im-

petrandae veniae. Gratis enim se Dominus offert, neque aliunde inducitur quam mera sua liberalitate. Sed quia non vult homines abuti sua indulgentia et facilitate, ideo legem illam apponit, ut scilicet poeniteat ipsos vitae prioris, ut in melius mutentur. Sic ergo respicit eorum opera, qui testantur se odio habere peccatum, et vero ac sincero desiderio confugiunt ad misericordiam: alioqui nemo etiam ex animo cupiet Deum sibi esse propitium, nisi qui sibi displicebit in peccato. Haec ratio est cur dicat etiam Iesaias misericordem fore Deum reliquiis populi sui, nempe quisquis conversus fuerit ab iniquitate sua. Deus certe his verbis non intelligit poenitentiam, ut dixi, esse causam salutis nostrae: sed ideo exigit mutationem in melius: quia nemo serio adspirat ad gratiam. nisi qui sibi displicet in peccatis. Iam quod addit Ionas, *Deum poenitentia tactum fuisse*, haec loquendi ratio satis nota esse nobis debet. Proprie loquendo non cadit poenitentia in Deum: sed hoc etiam non refertur ad interius et arcanum eius consilium. Deus ergo in se semper manet idem, et sibi constat: sed dicitur poenitentia duci, respectu habito ad sensum hominum: nam sicuti concipimus iratum Deum, quoties nos ad tribunal suum citat, et demonstrat nobis nostra scelera: sic etiam concipimus placatum, ubi offert spem veniae. Est autem pro ratione sensus nostri aliqua mutatio, quum Deus irae obliviscitur, ac si indueret novum affectum. Quia ergo non possumus aliter terreri, ut humiliemur coram Deo, et resipiscamus, nisi ipse nobis proponat iram suam, scriptura accommodat se ad hanc crassitiem sensus nostri. Iam ex adverso non possumus Deum aliter invocare, nisi statuimus illum nobis esse placabilem. Videmus ergo ut species aliqua mutationis occurrat nobis, quoties vel minatur Deus, vel facit spem veniae et reconciliationis. Huc ergo referri debet haec loquutio, quum dicit Ionas Deum fuisse poenitentia tactum. Videmus ergo dupliciter nobis describi Deum, nempe in verbo suo: deinde in arcano consilio. Quantum attinet ad consilium arcanum, iam dixi Deum perpetuo similem esse sui, neque admittere ullos nostros affectus. Quantum vero ad doctrinam verbi spectat, quae accommodatur ad sensus nostros, Deus nunc irascitur nobis, nunc autem quasi placatus veniam offert, nobisque est propitius. Haec est Dei poenitentia. Meminerimus ergo hoc pendere a verbo, quod dicitur Deus poenitentia fuisse ductus: quia scilicet non poterant concipere aliud Ninevitae quam hoc decretum esse Deo, ut perirent. Quare? sic enim testatus fuerat verbo suo. Iam vero quum assurgunt ad fiduciam salutis, tunc sentiunt aliquam mutationem, nempe pro fidei suae intelligentia. Et uterque sensus tam metus quam gaudii nascitur ex verbo: quia ubi Deus iram suam denuntiat, necesse est miseros homines terreri. Ubi autem ad salutem invitat proposita reconciliatione, iam sicuti induunt novum sensum, ita etiam tribuunt novum affectum Deo. Haec summa est. Iam pergamus:

CAPUT IV.

1. *Et displicuit Ionae dolore magno, et succensuit apud se.*

Dolorem hunc Ionae Hieronymus laudat, et comparat sancto Pauli zelo, qui optabat fieri anathema pro fratribus. Negat enim doluisse quod Deus tam praeclarae urbis misertus foret: sed quia conversio gentium quoddam esset praesagium interitus electi populi. Quia igitur Ionas quasi in speculo cernebat propinquum Israelis exitium, ideo doluit, si credimus Hieronymo: sed illud est nimis frivolum. Paulo post obiurgat Deus Ionam. Quid igitur levabit prophetam ineptum et puerile patrocinium Hieronymi, quum Deus pronuntiet ipsum praepostere facere, quod doleat? imo coarguitur socordia Hieronymi (sic enim loquor de homine, qui tametsi doctus et laboriosus fuit, se tamen privavit ea laude, quam alioqui merito consequi poterat). Nam perversum eius ingenium ubique se prodit, sicuti etiam palam coarguitur statim in ipso contextu, ubi Ionas aperte ostendit aliam sibi fuisse doloris causam, quod scilicet nollet videri inanis vates, aut mendax. Hinc igitur tantus dolor et amarulentia. Hoc autem, etiamsi Deus sententiam non tulisset, videmus fuisse iniquum et alienum ab omni ratione. Statuamus igitur Ionam praepostero zelo fuisse abreptum, ubi non potuit aequo animo ferre liberari urbem Nineven ab exitio: et ipse etiam amplificat magnitudinem sui vitii. Poterat dicere uno verbo, Hoc Ionae displicuit: sed non contentus hac simplici forma, addit displicentiam magnam, vel dolorem: postea dicit se excanduisse penitus. Etiamsi principium non fuisset malum, excessus tamen ipse vitiosus est. Atqui excessum et intemperiem fatetur in suo dolore, quum se ipsum claris verbis accuset, quid nunc attinet fallaciis et cavillis obtegere, quod palam videmus non posse excusari? Sed ut melius pateat cur Ionae displicuerit salus urbis Ninevae, pergamus in contextu:

2. *Et oravit ad Iehovam, et dixit, Obsecro Iehova, annon hic sermo meus, quum adhuc essem in terra mea? Propterea festinavi fugere in Tharsis, quia noveram quod tu sis Deus propitius* (vel plenus gratiae), *et misericors, tardus ad iram, multus clementia, et qui poenitentia duceris super malo.*

Quod Ionas hic refert se orasse, videtur minime esse consentaneum: quia oratio debet esse composita. Atqui confessus est se fuisse tumultuatum in animo suo. Quum ergo ita ferveret iracundia in animo prophetae, quomodo prodire potuit coram Deo, et concipere iustas preces? Deinde quisnam est finis precandi, nisi ut profiteamur quidquid boni optandum est residere apud Deum, et suppliciter ab eo petendum esse? Ionas autem hic potius expostulat, et obstrepit Deo. Nam videtur hic quodammodo litigare, quod iustam habuerit causam fugae: deinde quod Deus non debuerit ignoscere Ninevitis. Deum igitur accusat, ut se liberet omni culpa. Hoc vero prorsus ab orandi regula alienum est ac remotum. Quomodo ergo intelligere oportet locum hunc, ubi dicit se orasse? Respondeo, saepe fideles etiam turbulento animo accedere ad Deum orandi affectu: et tamen preces eorum non prorsus repudiari, quamvis non probentur, neque placeant per omnia. Et hinc etiam clarius apparet quomodo Deo accepta sint piorum opera, tametsi adspersa sint multis maculis. Papistae quoties legunt placuisse Deo aliquod opus fingunt summam perfectionem et munditiem: atqui nullum est opus quod non infectum sit aliqua labe, nisi purificetur gratuita venia. Hoc dico nobis perspicuum esse in hac precatione, quae non ita reiecta fuit a Deo, quin retineat nomen precationis. Et tamen certum est Ionam minime fuisse animatum, ut decebat, quum tumultuose oravit, quasi Deum obiurgans, et adhuc retinens aliquam partem suae contumaciae: quia placet sibi in fuga. Diximus autem hoc fuisse signum manifestae rebellionis, quum excusso iugo contempsit vocationem Dei. Necesse est igitur in hac Ionae precatione agnoscere aliquid pietatis, et simul multa vitia. Fuit hoc pietatis, quod adhuc direxit suas querimonias ad Deum. Nam hypocritae etiamsi Deum compellant, sunt tamen prorsus ab ipso aversi, et libenter evomerent suam bilem adversus Deum. Ionas autem dum hic conqueritur, etiamsi non servet modum, sed feratur caeco vel vitioso impetu, tamen paratus est se Deo subiicere, quemadmodum tandem videbimus. Haec est ratio cur dicat se orasse. Neque enim eum puduisset fateri aliquod gravius peccatum, si fuisset sibi conscius. Noluit ergo extenuare culpam orandi verbo, quemadmodum hypocritae semper aliquos colores aut vela obtendunt, dum volunt turpitudinem suam obtegere. Non fuit tale Ionae consilium: ergo quum se orasse dicit, in genere testatur non se ita fuisse Deo obstreperum, quin tamen retinuerit aliquod pietatis et obedientiae semen in animo suo. *Oravit* ergo *Ionas*. Hinc sequitur, quemadmodum ante dixi, multas sanctorum preces vitiosas esse, quae si exigantur ad legitimam normam merito repudiandae erunt. Sed Dominus pro sua indulgentia ignoscit vitiis, sic ut istae incompositae preces ac turbulentae, retineant tamen suum titulum et pretium. Iam dicit, *Obsecro Iehova, annon hic sermo meus?* Hic Ionas aperto declarat cur indigne tulerit Nineven liberari ab interitu suo: quia scilicet hoc modo deprehensus fuit vanus et mendax. Sed posset hoc videri absurdum, quod propheta maiorem habuerit rationem famae suae quam gloriae Dei. Nam in hoc maxime refulget Dei gloria, quod placabilis est simul ac redeunt homines in viam: quod etiam ipse offert se illis in patrem. An igitur Ionas existimationem suam praeferre debuit Dei gloriae? Respondeo prophetam non ita fuisse sibi addictum, quin semper praecipuum gradum teneret in eius animo studium gloriae Dei: hoc certum est. Sed coniunxit ministerium suum cum Dei gloria et merito: quia pendebat ex illius autoritate. Ionas, quum ingressus est Nineven, non clamavit tanquam privatus homo, sed professus est se divinitus missum esse. Nunc si praeconium Ionae falsum deprehenditur, redundabit contumelia in autorem ipsum vocationis, nempe in Deum. Non dubium igitur est quin Ionas indigne tulerit nomen Dei expositum esse opprobriis gentium, quasi de nihilo terreret: deinde quasi simulate loquendo nunc aperiret inferos, nunc coelum. Nihil autem magis adversum est gloriae Dei quam talis simulatio. Videmus ergo cur tanto dolore abreptus fuerit Ionas: non respexit se ipsum, sed quia videbat dari materiam impiis blasphemiis, si Deus mutaret consilium, vel si non constaret sibi in verbo suo: hinc tantus ille dolor. Sed quamvis speciosa sit haec ratio, tamen colligimus quid valeant bonae nostrae intentiones apud Deum. Si qua potest fingi bona intentio, certe haec laudem aliquam meretur, quod Ionas centies mori maluit quam audire indignas illas blasphemias, quod merum ludibrium esset verbum Dei, quod fabulosae essent minae, quod Deus hoc vel illud fingeret, ac se transfiguraret in varias formas. Haec optima fuit intentio, si sensu nostro aestimetur: atqui statim videbimus damnatam fuisse ore Dei. Discamus ergo non arrogare nobis iudicium in rebus quae captum nostrum superant, sed subiicere mentem nostram Deo, et petere ab ipso spiritum discretionis. Unde enim factum est ut Ionas sic fremeret contra Deum, nisi quod ardebat studio gloriae eius? Sed zelus inconsideratus fuit, quia volebat ipse index esse atque arbiter: debuit autem potius subiicere se totum Deo. Et eadem etiam regula nobis tenenda est. Si quando videmus multa accidere divinitus, hoc est, arcana Dei providentia, quae prostituant eius nomen impiorum blasphemiis, dolendum hoc quidem est: sed interea petamus a Domino ut tandem convertat haec indigna opprobria in suam gloriam, nos vero minime tumultuemur: quemadmodum faciunt multi, qui statim intentant iurgium Deo, quum aliter res mode-

raler quam ipsi vellent aut putant esse utile. Discamus Ionae exemplo non metiri proprio sensu Dei iudicia, sed exspectemus dum ipse convertat tenebras in lucem. Interea etiam discamus parere eius mandatis, sequi eius vocationem absque controversia: quamvis coelum et terra sese opponant, quamvis multa occurrant quae possint nos avertere a recto cursu, tamen maneamus in hoc proposito, nobis scilicet nihil melius esse quam ut Deo morigeri pergamus in via quam nobis proponit. Caeterum quod dicit *se festinasse ut veniret in Tharsis*, non prorsus excusat fugam suam, sed iam clarius exponit se non fugisse quidquam molestiae vel laboris, non fugisse etiam ullum certamen vel periculum: sed tantum quia studebat gloriae Dei, se fuisse abductum a vocatione. Huc ergo spectant Ionae verba, quasi Deum hic testem et iudicem statueret, quod non metu periculi, non ignavia, non rebellione non alio etiam impio respectu sese a Dei obsequio subduxerit: sed quia tantum nollet violari sacrum eius nomen, nollet sponte esse minister praedicationis, quae os impiis et profanis hominibus aperiret ad Deum ipsum ridendum. Quum ergo non alium profectum sperarem meae praedicationis, inquit, quam ut Deum riderent gentes, imo proscinderent sacrum eius nomen, quasi esset fallax et vanus, ideo malui fugere in Tharsis. Ergo hic Ionas non prorsus se absolvit: quia alioqui male excidisset illa castigatio, qua oportuit esse penitus domitum. Revocatus nuper ex inferis fuerat: dicemusne iam sic cornua attollere contra Deum, ut velit prorsus immunis videri ab omni culpa? Hoc certe nimis absurdum est: sed quemadmodum iam dixi, obiicit Deo non alia de causa se ab initio fugisse, nisi quia non sperabat optabilem aliquem praedicationis suae fructum. Quin potius metuebat quod iam videbat instare, ut scilicet ludibrio esset nomen Dei. Statim enim adiungit, *Quia noveram quod tu sis Deus gratiae plenus et misericors, tardus ad iram, etc.* Mirum est Ionam fuisse revocatum a vocatione legitima, quia sciebat Deum esse misericordem, quum tamen nullus acrior stimulus nos pungere debeat, ubi Deus vult opera nostra uti. Nam scimus non posse quempiam alacriter obsequium suum praestare Deo, nisi qui allicitur paterna eius bonitate. Sic ergo nemo erit voluntarius propheta aut doctor, nisi qui persuasus est Deum esse misericordem. Videtur ergo Ionas hic nimis perperam ratiocinari, quum ideo se ab officio abstractum fuisse dicit, quia sciebat Deum esse misericordem. Deinde, unde sciebat hoc Ionas? nempe ex lege Dei. Nam locus hic sumptus est ex 34. capite Exodi, ubi describitur nobis illustris illa et memorabilis visio, in qua se Deus spectandum proposuit Mosi: illic exhibita fuit quasi viva effigies Dei sancto prophetae. Et nullus est in lege locus qui melius ad vivum exprimat Dei naturam. Deus enim illic familiariter voluit sese patefacere servo suo. Quum imbutus igitur esset Ionas hac doctrina legis, quomodo potuit apud gentiles suos fungi officio prophetae? Cur non etiam haec cogitatio fregit eius animum, quum vocatus est ad munus doctoris? Certum igitur est hoc deberi restringi ad praedicationem, qualis ante nobis fuit exposita. Ionas non exhorruisset mandatum Dei, si missus fuisset ad Ninevitas, quemadmodum prius iussus fuerat docere electum populum. Si ergo tale munus iniunctum fuisset Ionae, ut proponeret Deum et clementem, et misericordem Ninevitis, non dubitasset statim offerre suum obsequium. Sed quia iniungitur illi praecisa illa comminatio, Nineve peribit, ideo distrahitur, et tandem cupit potius subterfugere quam exsequi tale mandatum. Quare? sic enim apud se ratiocinatur, Ego denuntio propinquum exitium Ninevitis: quorsum Deus mihi hoc mandat, nisi ut invitet miseros istos homines ad poenitentiam? Iam si resipuerint, nonne statim paratus erit Deus ad ignoscendum? alioqui abnegaret suam naturam. Deus non potest esse sui dissimilis, non potest exuere affectum illum, de quo testatus est semel apud Mosen. Quum ergo Deus sit placabilis, si redierint Ninevitae in viam, et confugerint ad ipsum, statim illos amplexabitur: ita ero vanus in meo praeconio. Nunc ergo tenemus quomodo intelligi debeat hic locus Ionae, quum dicit se fugisse trans mare, saltem hoc sibi fuisse propositum, quia sciebat Deum esse clementem. Neque enim fraudasset Deum suo obsequio, nisi haec repugnantia perturbasset, ac perculisset eius mentem: Quid? ego accedam illuc tanquam Dei legatus: paulo post ego deprehendar mendax: nonne contumelia haec redundabit in nomen ipsius Dei? praestat igitur me tacere quam Deum haberi ludibrio, qui autor est meae vocationis. Videmus ut Ionas respiciat praecise ad illam praedicationis formam, de qua prius vidimus. Atque hinc apparet Ionam plus dedisse Ninevitis quam haberet. Putavit enim se mitti a Deo tantum ut intelligerent Ninevitae se perituros: attulit autem illis salutem. Hoc quidem apud se aliqua ex parte prius vel suspicatus est, vel cognovit. Nam retinebat principium illud, Deum non posse exuere misericordiam suam, quia manet semper idem. Caeterum, quum in medium prodiit, ut exsequeretur partes sibi iniunctas, certe nihil aliud habuit ante oculos nisi cladem ultimam urbis Ninevae. Interea Deus usus est opera et ministerio eius in meliorem finem et successum. Nec vero dubium est quin ipse hortatus fuerit ad poenitentiam Ninevitas: sed cor eius erat quasi occlusum, ut non admitteret Dei misericordiam. Videmus ergo angustiis praeoccupatum fuisse Ionam, ita ut non posset offerre salutem Ninevitis: et tamen oblata divinitus fuit per eius manum. Nunc ergo intelligimus quomodo saepe

Deus operetur per servos suos. Deducit enim manu sua velut caecos quo minime putabant. Sic ubi quempiam nostrum excitat, erimus interdum ὀλιγόπιστοι, putabimus vel inutilem fore nostram operam et absque ullo fructu, vel saltem exigui successus. Dominus autem ostendet quod non potuimus sperare. Tale ergo Ionae fuit exemplum, quia quum veniret Niniven, nihil aliud propositum habuit nisi testari de interitu urbis: sed Dominus voluit illum esse salutis ministrum. Ergo Deus ornavit isto praeclaro successu doctrinam Ionae, quum tamen indignus esset honore tanto, quia quodammodo praeclusisset aditum benedictioni Dei, quemadmodum iam diximus. Nunc ergo tenemus sensum huius loci, ubi dicit Ionas se ideo fugisse Dei vocationem, quia cognoverat ipsum esse Deum ad gratiam propensum, deinde misericordem, etc. Iam venio ad haec elogia Dei. חנון proprie significat propensum ad favorem, quasi diceret Deum gratuito benevolum esse: vocamus lingua nostra, *benin, gratieux, debonnaire*. Deus ergo hoc elogium sibi adscribit. Deinde addit *misericordem*, ut sciamus eum semper expositum nobis fore, si quidem ad eum accedimus tanquam ad fontem et bonitatis et misericordiae. Sed quae sequuntur melius exprimunt hanc misericordiam, vel definiunt quomodo Deus sit misericors, nempe quia multus est clementia, deinde, quia tardus est ad iram. Deus ergo ad humanitatem propensus est: deinde etiamsi indigni sint homines quos respiciat, est tamen misericors: et hoc exprimit per vocem רחום. Interea necesse etiam est haec duo addere, quod *multus sit clementia, et tardus ad iram*. Quare? quaerimus enim semper in nobis ipsis causam gratiae Dei, dum cupimus Deum nobis favere, inquirimus apud nos cur favere debeat. Iam ubi nihil reperimus, evanescit omnis fides, quam prius concepimus de gratia Dei. Hic ergo Dominus ipse nos ad se revocat, et testatur se ideo nobis humanum esse, ac misericordem, quia multus est clementia: quasi diceret, Ego apud me ipsum satis habeo causae cur vobis sim exorabilis, cur etiam favore meo et complectar et prosequar. Sola igitur Dei bonitas nobis spectanda est, ubi cupimus illum habere misericordem, et ubi etiam opus habemus venia, ac si diceret se non induci ullo dignitatis nostrae respectu, neque merita quaerere, cur proclivis sit ad misericordiam, ubi peccavimus: cur etiam nos in gratiam suam recipiat: sed hoc totum ideo facere, quia immensa est, atque inexhausta eius bonitas. Iam additur etiam, Tardus ad iram. Haec ad iram tarditas ostendit Deum consulere saluti generis humani, etiam ubi peccatis lacessitur. Quamvis ergo quotidie iram Dei in se provocent miseri homines, tamen non desinit eorum saluti prospicere: ideo tardus est ad iram, hoc est, Dominus non statim poenas exigit quales merentur qui ita ipsum provocant. Nunc ergo videmus, quaenam sit verborum summa. Iam redeamus ad illud, Ionam scilicet fuisse deiectum ab officio, quia sciebat Deum esse tardum ad iram, et misericordem, et gratia plenum: nempe subduxit hanc rationem, Vel Deus mutabit naturam suam, vel parcet Ninevitis si resipuerint. Poterit autem fieri, ut resipiscant, ergo vana erit mea praedicatio. Deus enim se ipsum non abnegabit, sed edet specimen bonitatis, et misericordiae quum ignoscet huic populo. Iterum notemus perverse nos facere, quum sine iudicio sequimur zelum nostrum. Est enim caecus fervor, qui tunc nos abripit. Itaque etiamsi mille absurda nobis occurrant, quum Deus aliquid mandat, claudendi sunt oculi, et semper prosequi oportet cursum vocationis nostrae: quia ipse omnes eventus sic moderabitur, ut omnia in gloriam suam cedant. Non nostrum est hic nimium sapere: sed hic est optimus modus, ut Deo permittamus eventum rerum. Nostrum quidem est metuere, et esse sollicitos, sed simul etiam nostra sollicitudo debet se Deo subiicere, ut sufficiat nobis precari. Haec summa est. Iam quod iterum dicit, *Deum poenitentia ductum fuisse super malo*, exposuimus paulo ante, nempe etiamsi Deus iam manum erectam habeat, retrahere tamen simul ac resipiscentiam aliquam agnoscit in hominibus. Nam malum hic accipitur pro poenis. Dominus ergo etiamsi merito infligere posset ultimas poenas hominibus, suspendit iudicium suum: et si occurrant cum vera poenitentia, statim placatur. Haec est Dei poenitentia, ut scilicet quidquid meriti sunt homines poenae et mali, ultro remittat, dum sibi ipsis displicent. Iam sequitur:

3. *Et tu Iehova, tolle quaeso animam meam a me, quia melius mori meum quam vivere.*

Hic videmus quantopere efferbuerit Ionas in zelo suo. Nam certe hoc votum non potest tribui fidei: quemadmodum quidam existimant Ionam quasi in coelum evolasse animo, quum ita precatus est, ac si mortem non horreret, sed exutus omni metu, liber ac solutus, se offerret Deo. Ego non puto tam heroicum fuisse affectum Ionae. Non dubium quidem est, quemadmodum iam dixi, adhuc retinuisse semen aliquod pietatis: et dixi hoc nobis satis probari orandi verbo. Nam si Ionas prorumperet in vocem hominis desperati, non esset haec precatio. Quum igitur oraverit sic loquendo, sequitur non esse hanc vocem desperationis, sed nimiae indignationis, in qua sibi Ionas non temperat. Denique votum hoc manavit a pio et sancto zelo: sed Ionas in modo ipso, vel in progressu peccat: elapsus enim est quodammodo sibi, quum mortem vitae praetulit, *Tu*, inquit, *Iehova tolle me.*

Primo vitio non caret quod ita praecipitanter fertur ad mortem optandam. Neque enim nostrum est migrare ex hoc mundo, sed quantisper nos Deus in hac statione, in qua locati sumus, retinet, tranquillis animis manendum est. Quisquis ergo tanto ardore ad mortem festinat, non dubium est quin offendat Deum. Paulus videbat sibi mortem esse optandam: sed quum rursus intelligeret operam suam esse utilem ecclesiae, contentus fuit sorte sua, Deique beneplacitum voto suo praefecit: sic et vivere et mori Deo paratus fuit (Phil. 1, 22). Aliter Ionas, Nunc, inquit, tolle animam meam: hoc unum est vitium: alterum vero, quod mori appetit, quia Deus parcat Ninevitis. Etiamsi dolore aliquo tactus fuisset, non oportuit tamen hue usque progredi, vel potius prorumpere, ut taedio vitae mortem optaret. Sed hinc discamus, ubi semel habenas laxant homines inconsiderato zelo, quorsum ferantur. Ionas sanctus propheta, qui nuper domitus et subactus fuerat tam dura castigatione, adhuc tamen ad mortem fertur vel rapitur. Quare? quia putat hoc male cessisse, quod Ninevitis denuntiaverit exitium, nunc autem urbs salva maneat. Hoc exemplum nos cohibere debet, ne nimium audacter sententiam feramus de iudiciis Dei, sed potius teneamus sensus nostros captivos, ne qua eiusmodi temeritas nobis erumpat: quia iam nemo nostrum est qui Ionam non damnet, sicuti etiam se ipsum damnat. Neque enim retulit hic suas laudes, sed voluit ostendere quod stulte iudicasset de opere illo Dei. Stultitiam ergo suam fatetur Ionas: ideoque sit nobis eius experientia documento, nihil magis esse praeposterum quam pro sensu nostro hoc vel illud statuere: quia haec vera sapientia demum est, subiicere nos totos arbitrio Dei. Iam si quis hic quaestionem moveat, liceatne optare mortem: breviter respondeo, mortem non posse optari vitae taedio. Hoc unum est. Vitae autem taedium intelligo, ubi vel paupertas, vel fames, vel ignominia vel aliquid tale vitam nobis exosam reddit. Sed si quis vitiorum suorum taedio ac displicentia gravetur in terra morari, quemadmodum Paulus dicit (Rom. 7, 24), Miser ego, quis me liberabit ex corpore mortis huius? ille concipiet pium et sanctum votum, modo accedat illa obedientia, quam dixi, ne scilicet prorumpat affectus quasi invito Deo. Sed qui sic affectus est, sinat tamen se retineri eius manu, quantisper voluerit. Deinde si quis mortem optat, quia sibi in futurum tempus metuit, vel aliquid subire exhorret, ille etiam cum Deo luctatur. Et tale fuit crimen Ionae: dicit mortem sibi potiorem esse vita. Quare? quia Dominus pepercerit Ninevitis. Videmus ergo ut caecutiat, imo feratur insano impetu ad mortem optandam. Discamus igitur vitam hanc sic amare, ut parati simus eam deponere quoties Domino visum fuerit. Discamus etiam mortem optare, sed ita ut vivamus Domino, et pergamus in cursu nostri stadii, donec ipse nos ad metam adducat. Iam sequitur ipsa Dei obiurgatio:

4. *Et dixit Iehova, An bene facis excandescendo apud te?*

Non dubium est, quin Deus Ionam ita obiurgans damnet vitiosum eius zelum. Quum autem Deus solus idoneus sit iudex humanae vitae, non est cur iactemus nos bona intentione ferri, quia nihil fallacius est nostra trutina. Quum ergo expendimus facta, dicta, et cogitationes nostras ad iudicium nostrum, decipimus nos ipsos. Si quis rhetorice vellet defendere factum Ionae, certe praesto essent multi colores speciosi. Si quis ergo vellet animi gratia proferre excusationes Ionae, posset videri nobis prorsus innocens. Sed etiamsi totus mundus eum absolveret, quid eum iuvabit, ubi damnatur ore ipsius Dei, qui unicus est iudex? quemadmodum dixi. Statuamus igitur Ionam praepostere fecisse, etiam si non appareat nobis ulla ratio, quia satis et super sufficere nobis debet autoritas summi iudicis. Iam diserte iram eius reprehendit Deus. Si Ionas modeste expostulasset, et exonerasset tantum suos dolores in sinum Dei, hoc erat excusabile: etiamsi non caruisset hic zelus vitio, tamen fuisset tolerabilis. Nunc autem ubi irascitur, hoc minime ferendum est: quoniam ira per se furor brevis est, ut ille dicit*): deinde excaecat sensus hominum, perturbat omnes animae partes. Deus ergo non uno modo hic accusat Ionam, sed ostendit quam graviter ceciderit, quod scilicet sibi permiserit hoc modo irasci. Interea tenendum est, Ionam non ideo tantum peccasse, quod excanduerit: peccasset etiam absque iracundia, quemadmodum diximus: sed Deus exaggerat hac circumstantia crimen Ionae, quod ita tumultuetur. Et certe hoc est nimis indignum exemplum, dum homuncio contra Deum insurgit, et animo turbulento cum eo litigat: hoc est portentum: Ionas autem huc usque provectus est. Videmus ergo cur mentio expressa hic fiat iracundiae, nempe Deus hoc modo Ionam vult tenere convictum, ne amplius tergiversetur. Si simpliciter dixisset: Quid? cur non permittis mihi summum iudicium? Si mihi ita placet, cur non placide agnoscis recte fieri quidquid facio? Tuumne est ita sapere, ut mihi legem dicas, vel ut corrigas mea iudicia? Si hoc modo loquutus fuisset Dominus, adhuc restabat aliquid coloris: Domine, ego non possum a dolore mihi temperare, quum video nomen tuum iam laceratum iri indignis opprobriis, egone hoc tranquillo animo spectem? Poterat igitur Ionas adhuc aliqua integumenta quaerere:

*) *Horat. Epp. I. 2, 62.*

sed quum Dominus profert eius iracundiam in medium, necesse est illum obmutescere. Quid enim reperietur quod excuset Ionam, ubi ita contumaciter insurgit contra Deum iudicem suum et opificem, quemadmodum dixi? Nunc ergo tenemus cur diserte exprimat Dominus male facere Ionam, quod ita exeandescat. Miror autem quid Hieronymo venerit in mentem, ut diceret hic Ionam non reprehendi a Domino, sed poni aliquid medium. Et vir ille natura fuit cavillator: deinde lusit proterve in corrumpenda scriptura. Nulla fuit ei religio huc et illuc torquere scripturae locos: quemadmodum quum de coniugio disputat, dicit non male facere qui matrimonium contrahunt, sed tamen non bene facere. Quale illud cavillum, et quam putidum! Sic etiam hoc loco, Deus, inquit, non accusat Ionam, nec etiam voluit arguere eius peccatum. Potius enim hic Ionas nobis refert Christi personam, qui mortem appetit, ut totus mundus salvus fiat: quia vivus non potuit lucrifacere gentem suam, non potuit retinere gentiles suos: ideo maluit se et vitam suam impendere in redemptionem mundi. Haec sunt nugatoria, adeoque depravant totum sensum huius loci, quemadmodum videmus: quin potius interrogatio magis emphatica est quam si Deus simpliciter dixisset, Tu peccasti ita irascendo. Oratio igitur affirmativa non tantum haberet vehementiae quam ista interrogatio. Deus enim non modo pro iudicis potestate Ionam male facere pronuntiat: sed extorquet illi propriam confessionem, ac si diceret, etiamsi tu sis iudex in propria causa, non poteris tamen colorem inducere tuae intemperantiae. Irasceris enim sine modo. Nam quum dicit לך, Apud te, revocat Ionam ad examen animi sui, ac si diceret, Inspice te ipsum: quasi in speculo videbis, quam turbulentum sit mare animus tuus, ubi abriperis tam insano furore. Nunc ergo tenemus non modo simplicem sensum, sed etiam emphasin, quae subest in ista interrogatione, quum prorsus in contrarium tendat Hieronymus. Ego non pergam ulterius: quia quod restat sufficiet ad crastinam lectionem *).

5. *Et egressus est Ionas ex urbe: et sedit ab oriente contra urbem, et fecit sibi illic tabernaculum, et sedit sub eo in umbra, quousque videret quid fieret in urbe.*

Hic dubitari potest an Ionas exspectaverit donec elapsi essent 40 dies, an vero praevenerit tempus illud: quia si dicamus ante quadragesimum diem fuisse egressum ex urbe, nascetur alia quaestio, quomodo potuerit intelligere quid futurum esset. Neque enim hactenus vidimus oraculo fuisse edoctum: imo verba quae vidimus aliud sonant, nempe eventu ipso tunc fuisse patefactum, quod Deus urbem liberasset ab exitio. Dicebat enim proxima lectione poenitentia ductum fuisse Deum super verbo quod pronuntiaverat, et non fecisse. Apparet igitur Ionam non fuisse egressum ab urbe donec iam transiissent dies 40. Sed oxoritur etiam diversa quaestio, quid opus fuerit sedere prope urbem, quia satis constabat vel consilium Dei mutatum esse, vel saltem sententiam quam protulerat Ionas fuisse mutatam. Non oportuit igitur ipsum adhuc, quasi ambigeret, sedere prope urbem. Sed ego hanc coniecturam libenter amplector, quod Ionas post diem quadragesimum exierit. Videntur enim verba huc nos adducere. Quantum attinet ad quaestionem illam, cur adhuc dubitaverit de eventu, quum tamen videret fluxisse tempus, responsio facilis est. Etsi enim praeterierant 40 dies, Ionas tamen quasi constrictus stetit, quia nondum poterat statuere quod prius ex mandato Dei protulerat carere suo effectu. Ego itaque non dubito quin tenuerit Ionam perplexum haec cogitatio, Tu nihil temere pronuntiasti. Iam qui fieri potest, ut quod Deus publicari voluit suo iussu et nomine, nunc sit irritum, neque eventus respondeat? quum ergo Ionas respiceret mandatum Dei, non potuit se extricare statim. Haec igitur causa fuit cur adhuc sederet, quia putabat etiamsi suspensa fuerat vindicta Dei, tamen praedicationem suam non fuisse vanam, ideoque instare urbi interitum. Haec igitur ratio est, cur post tempus praefixum adhuc exspectaverit, quasi res adhuc in dubio esset. Iam ut hoc melius pateat, tenendum est, Dei consilium magis fuisse reconditum quam ut Ionas intelligeret omnes partes suae vocationis. Deus ergo comminatus est Ninevitis exitium, loqui voluit conditionaliter. Nam quis esset fructus verbi nisi conditio illa adiuncta foret, si resipiscerent Ninevitae fore salvos? Nihil enim opus fuit propheta: sed Dominus potuit exsequi iudicium, quod meriti erant Ninevitae, nisi vellet consulere eorum saluti. Si quis excipiat missum illis fuisse praeconem, ut essent inexcusabiles, hoc esset frigidum. Deus enim alias omnes vindictas exercuit absque ulla denuntiatione: intelligo contra profanas gentes. Nam peculiare fuit hoc ecclesiae donum, quod prophetae semper poenas, quae instabant, denuntiarunt. Sed quantum attinet ad reliquos populos, Deus re ipsa ostendit se esse eorum iudicem: prophetas autem non misit qui eos monerent. Ergo inclusa fuit conditio, quantum ad consilium Dei spectat, quum iussit terreri tam praecisa illa praedicatione Ninevitas. Ionas autem fuit nimis literalis doctor, ut ita loquar: quia non complexus est quod debebat: nempe adhuc locum esse resipiscentiae, et salvam fore urbem, si Ninevitae

*) Putavit cessante horologio se ante tempus finire. *(Editor in margine.)*

resipiscerent a sua malitia. Quum ergo Ionas arripuerit dimidiam duntaxat partem, non mirum est si nunc adhuc pendeat dubius animi, et nondum audeat statuere quid futurum sit: quia nihil habebat praeter eventum: Deus non patefecerat illi quid facturus esset. Nunc pergamus:

6. *Et paravit Iehova Deus cucurbitam* (vel hederam) *et adscendere fecit ad Ionam, ut esset umbra super caput eius, atque liberaret eum a molestia sua: et gavisus est Ionas super hedera* (vel cucurbita) *gaudio magno.* 7. *Et paravit Deus vermem quum adscenderet aurora postridie, qui percussit hederam, et exaruit.* 8. *Et accidit quum exoriretur sol, ut pararet Deus ventum impetuosum* (qui obsurdescere facit homines. חריש significat obsurdescere. Alii vertunt, ventum arationis, quia verbum illud etiam significat arare: et intelligunt ventum siccum et frigidum, qualis grassari solet arationis tempore) *et percussit sol super caput Ionae, et defecit: et optavit pro anima sua, ut moreretur: et dixit, Melior mors mea quam vita.*

Ego antequam ad res ipsas tractandas descendam, paucis dicam quod dicendum est de voce קיקיון. Nam fuit olim non nihil controversiae de voce hac, legebant cucurbitam, alii maluerunt cucumerem: ut liberae sunt divinationes in rebus obscuris et incognitis. Sed tamen recepta erat illa versio prior. Et Augustinus dicit exortum fuisse tumultum in quodam templo, quum episcopus legeret novam interpretationem Hieronymi, ubi posuerat hederam. Certum est fuisse homines illos inconsideratos et stolidos, qui ob rem leviculam adeo sunt offensi: debebant enim diligentius inquirere utra versio esset melior et verior. Augustinus etiam non adeo prudenter se gessit hac in re. Nam tenebat eum superstitio, quod nollet mutari receptam versionem veteris Testamenti. Libenter quidem ferebat, quod Hieronymus novum testamentum interpretatus esset ex fonte graeco, sed nolebat vetus Testamentum attingi: quia haerebat suspicio de Iudaeis, quod scilicet, ut erant infestissimi hostes fidei, conati essent totam legem et prophetas corrumpere. Quum ergo subesset aliqua falsitatis suspicio, maluit Augustinus retinere communem translationem. Refert etiam Hieronymus se fuisse Romae traductum quod hederam vertisset pro cucurbita. Sed nimis acerbe respondet Augustino, et fere hostiliter. Stomachose etiam invehitur contra nescio quem Cornelium et alium Asinium Polionem, qui Romae quasi sacrilegii eum accusaverant, quod locum hunc mutasset. Ego non excuso, si illi morose repudiarunt quod probabile erat. Sed quod ad rem ipsam spectat, ego mallem vel cucurbitam vel cucumerem relinquere in hoc loco, quam movere quidquam turbarum ob rem nihili. Fatetur Hieronymus non esse hederam. Dicit esse speciem fruticis: et dicit nasci passim in Syria: dicit fruticem illum fulciri suo trunco: hoc non potest quadrare in hederam. Hedera enim nisi parieti vel arbori adhaereat, reptat tantum humi. Non potuit igitur esse hedera. Ipse ergo non debuit hederam transferre. Excusat, quod si posuisset nomen hebraicum, multi somniassent vel esse bestiam, vel serpentem. Voluit igitur ponere nomen aliquod cognitum. Sed potuit etiam iniicere scrupulos multos: quid? Hedera dicitur adscendisse super caput Ionae, et praebuisse illi umbram: quomodo hoc potuit fieri? Iam miror cur Hieronymus uno in loco dicat fruticem illum vocatum fuisse sua aetate Ciciion lingua syriaca: in alio autem loco dicat vocari eadem lingua Elkeroa, nempe in commentariis suis. Videmus autem prorsus esse diversum a voce קיקיון. Iam quum respondet Augustino, non dubito quin fucum faciat. Nam sciebat hominem non tenere linguam hebraicam. Ergo illudit tanquam puero propter imperitiem. Videtur ex tempore pro suo commodo nescio quid novi esse commentus. Neque dubito quin vocem illam repente confinxerit, ut esset aliquid affinitatis inter vocem קיקיון et Ciciion. Utcunque res habeat, sive fuerit cucurbita, sive frutex etiam, non magnopere contendere convenit, quomodo potuerit tam cito excrescere in tantam magnitudinem. Dicit Hieronymus fruticem illum esse amplis foliis, et ad magnitudinem pampini crescere: sit ita, sed frutex ille non nascitur uno die, neque biduo, neque etiam triduo. Ergo necesse est fuisse aliquid extraordinarium. Neque igitur hedera, neque cucurbita, neque ullus frutex, vel alia arbor potuit tam cito excrescere, ut obtegeret caput Ionae. Neque vero sola haec herba praebuit umbraculum Ionae capiti: sed potius credibile est additam fuisse tugurio, quod ipse sibi fecerat. Ionas igitur non sub frutice tantum latuit, sed quum ab aestu solis non posset se satis defendere, habuit hoc adminiculum. Deus ergo ad umbram tugurii adiecit etiam hunc fruticem: atque hoc modo potuit refrigerari. Scimus enim in illis regionibus solem esse torridum. Deinde etiam fuit extraordinarius calor, ut videbimus. Hoc volui dicere de voce hederae: et prolixior fui quam putabam: sed quia olim litigarunt de voce illa, ego volui percurrere quod possit satisfacere etiam curiosis lectoribus. Nunc venio ad res ipsas. Narrat Ionas cucurbitam sive cucumerem, sive hederam paratam fuisse a Domino. Non dubium est quin praeter usitatum morem repente herba haec creverit, ut posset tegere tugurium Ionae. Sic enim interpretor. Caeterum scimus Deum quoties agit praeter ordinem naturae, tamen accedere ad ipsam naturam. Hoc quidem non est perpetuum: sed reperiemus plerumque sic operatum fuisse Deum, ut naturae

cursum excedat, et tamen non discedat prorsus a natura. Quemadmodum ubi in deserto voluit congerere coturnices in acervum, et dare populo suo carnes, excitavit ventum orientalem. Quoties flaverunt venti, qui tamen nunquam adduxerunt tantam avium copiam? Fuit igitur hoc miraculum. Sed interim noluit Deus reiicere prorsus naturae adiumenta. Usus est ergo tunc vento: et tamen ventus ille non potuit naturaliter aves illas secum advehere. Sic etiam hoc loco, non dubito quin Deus herbam delegerit, quae cito conscenderet usque ad tale culmen, et tamen superaverit solitum naturae cursum. Hoc igitur sensu dicitur Deus parasse קיקיון, et fecisse ut adscenderet super caput Ionae, quo esset in umbram capiti eius, et liberaret eum a molestia. Quod autem postea dicitur, *paratus fuisse vermis*, hic videmus etiam quae videntur fortuito contingere, gubernari tamen arcana Dei providentia. Si quis dicat narrari hic non quid communiter soleat fieri, sed quid semel factum sit: respondeo, etiamsi tunc voluerit Deus notabile, et memoratu dignum exemplum edere, tamen hoc perpetuo esse verum, morsus etiam vermium gubernari Dei consilio, ut neque herba, neque arbor sine eius consilio arescat, quemadmodum dicit Christus passeres non cadere in terram sine patris decreto. Hoc igitur quantum ad vermem spectat. Iam quod tandem additur, *quum sol exortus esset postridie, paratum etiam fuisse ventum*, hinc idem colligimus, ventos scilicet non sponte vel fortuito exsurgere, sed excitari divinitus. Reperientur quidem causae in natura, cur nunc aer tranquillus sit, nunc autem turbetur ventis: sed has omnes medias causas gubernat Dei consilium, ut semper illud verum sit, naturam non esse motum aliquem caecum, sed legem esse praefixam arbitrio Dei. Deus ergo semper moderatur consilio suo et manu quidquid contingit. Hoc tantum est discrimen, quod opera eius, quae fluunt aequali cursu, habent nomen naturae: miracula autem, ubi Deus mutat solitum cursum, non retinent nomen naturae: sed tamen proficiscuntur ab eodem Deo autore. Itaque quod ad ventum hunc spectat, sic tenendum est, fuisse non usitatum, aut vulgarem: sed tamen non minus quotidie excitari ventos Dei providentia, quam flavit tunc hic ventus, de quo loquitur Ionas. Sed Deus tunc operatus est praeter solitum naturae cursum, ut loquuntur: quotidie autem servat continuum tenorem in ipsa naturae ratione. Iam videndum est, cur haec tota narratio sit posita. Ionas fatetur *se fuisse gavisum gaudio magno* quum obtectus esset a nimio solis fervore. Iam quum herba esset emortua, se tanto dolore fuisse confectum, ut mori cuperet. Nihil hic supervacuum est, quia Ionas tum in gaudio, tum in dolore ostendit quam tener et proclivis fuerit in utramque partem. Fatetur hic mollitiem suam Ionas quum dicit se vehementer fuisse laetatum: deinde quum dicit se tantum doloris cepisse ob fruticem emortuum, ut statim vitae fastidio mortem optaret. Subest igitur hic ingenua confessio infirmitatis: quia poterat simplicius Ionas tam laetitiam notare quam dolorem. Sed vehementiam in utroque affectu diserte expressit, ut sciremus ipsum fuisse abreptum suis passionibus, ut in rebus minimis vel ferveret iracundia, vel gaudio elatus nullum modum teneret. Hoc igitur tam de gaudio, quam de dolore. Iam non dicit se orasse quemadmodum prius: tantum utitur verbo שאל quod significat optare. *Optavit*, inquit, *pro anima sua ut moreretur*. Credibile est igitur Ionam ita fuisse moerore obrutum, ut animum amplius ad Deum non attolleret: et tamen videmus non negligi a Deo. Nam statim sequitur:

9. *Et dixit Deus ad Ionam, An bene facis excandescendo apud te super cucurbitam? et dixit, Bene facio irascendo apud me, usque ad mortem.*

Hic videmus ut Deus se ita occultaverit ad tempus, nec tamen deserat servum suum: quemadmodum saepe respicit nos a tergo, hoc est, dum putamus ipsum esse oblitum nostri observat tamen quid nobiscum agatur, ut subveniat in tempore: ideoque saepe labentes retrahit, et erigit antequam possimus animadvertere ipsum esse nobis propinquum. Talis fuit ratio quum Ionam coepit alloqui. Nam sicuti diximus, moeror ita suffocaverat mentem sancti prophetae, ut amplius non posset ad Deum attolli. Secum ergo mori cupit: et tamen Deus non deserit ipsum. Hoc non vulgare specimen fuit inaestimabilis Dei misericordiae, qua suos dignatur, etiam dum se praecipitant: quemadmodum Ionas hic ruebat in desperationem, nec sollicitus erat de remedio. Deus ergo non exspectat dum quaeratur, sed praeit miserum illum Ionam, et qui sibi iam accersere coeperat interitum: dicens, *An bene facis quod ita irasceris super cucurbitam?* quasi diceret ipsum nimis impetuose turbari ob rem leviculam. Et semper notandum est verbum hoc, de quo heri fusius disseruimus: quia non simpliciter obiurgat Deus servum suum, quod indigne ferat cucurbitam esse arefactam. Quid igitur? quod excandescat. Nam in iracundia semper est excessus. Quum ergo sine modo et temperie Ionas sic tumultuaretur, merito hoc vitium Deus castigat. Iam non repeto quae heri dixi, exaggerari scilicet vitium, quod Ionas non modo obmurmuret propter interitum fruticis, sed se ipsum proiiciat, et ebulliat absque ullo modo. Et responsio Ionae hoc confirmat, *Bene facio*, inquit, *excandescendo usque ad mortem*. Hic videmus ut praefracto sanctus propheta repellat illam admonitionem Dei, qua tamen debebat revo-

cari ad sanam mentem. Non ignorat Deum loqui. Cur ergo non statim percellitur? cur non movetur autoritate loquentis, ut statim deponat illam ferociam animi? Sed ita fieri solet, quum semel excaecatae sunt hominum mentes aliquo praepostero affectu: etiamsi Dominus tonet vel fulminet e coelo, non exaudiunt: saltem non desinunt adhuc violenter occurrere: quemadmodum hic facit Ionas. Quum talis contumaciae exemplum cernimus in sancto viro, quanto magis quisque nostrum metuere debet? Ergo discamus mature compescere nostros affectus, et statim ab initio fraenum iniicere, ne si longius prorumpere contigerit, simul etiam ad extremum usque simus praefracti. Bene facio, inquit, apud me excandescendo usque ad mortem. Deus duntaxat Ionae servo suo obiecerat vitium iracundiae: nunc Ionas indulget sibi in sua insania, ut dicat desperationem quoque carere vitio: Ego, inquit, non pecco, etiamsi desperem, etiamsi quasi insano furore me proiiciam ad mortem usque, tamen ego non pecco. Quis diceret hoc potuisse cadere in sanctum prophetam? sed monemur, quemadmodum iam dixi, tam notabili exemplo quam furiosae belluae sint carnis nostrae affectus. Nihil ego melius est quam eos cohibere, antequam plus roboris colligant quam oportet. Semper enim ubi aluerit quispiam vitia sua, contumacia haec et durities sequetur. Caeterum irasci vel excandescere usque ad mortem est tale vitae fastidium concipere, ut sponte nos morti tradamus. Non fuit quidem Ionae propositum manus sibi afferre: sed quamvis abstinuerit a violentia, ipse tamen animi proposito conscivit sibi mortem, quia non subiecit se Deo, sed caeco impetu abreptus fuit, ut vitam abiicere vellet. Nunc sequitur:

10. *Et dixit Iehova, Tu pepercisti cucurbitae, in qua non laborasti, et quam non extulisti: filia noctis fuit, et filia noctis transiit* (hoc est, nata fuit, vel exorta una nocte, et nocte etiam una emarcuit). 11. *Et ergo non parcerem Nineveh urbi magnae, in qua sunt duodecies decem millia hominum, quorum quisque non novit inter dexteram suam et sinistram suam, et animalia etiam multa?*

Hic exponit Deus quo consilio cucurbitam repente excitaverit, deinde voluerit perire vel marcescere morsu vermis, nempe ut disceret Ionas se nimis inhumaniter egisse contra Ninevitas. Etsi autem videmus prolapsum fuisse sanctum prophetam ad horribiles motus, tamen quodammodo per lusum Deus admonuit eum suae stultitiae. Nam sub figura cucurbitae ostendit quam inclementer appeteret interitum urbis tam populosae, ut Nineve fuit. Videtur tamen non satis congruere similitudo. Ionas non condoluit cucurbitae, sed habuit tantum rationem sui. Indigne igitur tulit ereptum sibi fuisse solatium, quo oblectatus fuerat. Ergo quum incommoditas ita Ionam compulerit ad iracundiam, non videtur bene aptari similitudo, ubi Deus ita ratiocinatur, *Tu vis parci cucurbitae, ego urbi magnae non parcerem?* Imo non fuit de cucurbita anxius. Si omnes mundi cucurbitae tunc exaruissent, non fuisset tactus ullo dolore: sed quia sentit ultimum discrimen, exuritur nimio solis aestu, ideo excandescit. Respondeo, quamvis Ionas privatim sibi consuluerit, tamen optime quadrare hanc similitudinem. Deus enim homines servat in quem ipsos destinavit usum. Ionas doluit de cucurbitae interitu, quia scilicet nudatus erat suo umbraculo. Deus vero non frustra creat homines: ergo non mirum est si velit ipsos esse salvos. Videmus igitur non improprie edoctum fuisse Ionam hac figura, quam inhumaniter se gessisset contra Ninevitas. Erat certe homo unus duntaxat. Quum ergo sui et cucurbitae tantum rationem haberi vellet, quomodo abiecit omnem curam tantae et tam populosae urbis? nonne debuit hoc illi venire in mentem, si tot millia hominum curae sint Deo opifici et patri, non esse mirum? Quanquam enim alieni essent a Deo Ninevitae, quatenus tamen erant homines, Deus ut est totius humani generis pater, illos agnovit pro suis, saltem ut fruerentur communi luce, et aliis vitae terrenae commodis. Nunc ergo tenemus rationem huius figurae: Tu, inquit, vis parcere cucurbitae, et ego non parcerem urbi magnae? Hinc apparet quam frivolum sit illud commentum Hieronymi, quod scilicet Ionas non excandescat propter liberationem urbis: sed quia videbat gentem suam hoc modo perire. Nam iterum repetit Deus alium fuisse affectum Ionae, quod scilicet indigne ferret urbem illam liberari ab interitu. Et minus etiam tolerabile est, quod idem Hieronymus excusat Ionam, quia magnifice et animose respondet Deo se non peccare quod *excandescat apud se usque ad mortem.* Audet vir ille sine aliquo pudore et delectu adhuc fucum facere, ut excuset tam pudendam contumaciam. Sed sufficiat nobis tenere genuinum prophetae sensum. Hic ergo sub persona Dei ostendit suam crudelitatem merito damnari, quod tam cupide appeteret exitium populosae urbis. Notandae autem sunt partes similitudinis, quum dicit, Tu pepercisti, est in pronomine אתה emphasis. Comparat enim se Deus cum Iona: quisnam es? Certe mortalis homo non tam propensus erit ad clementiam quam ego sum. Tu ergo permittis tibi hoc ius, ut velis cucurbitae parcere: tu qui fictus es ex luto. Iam cucurbita haec, inquit, non est opus tuum, *tu non laborasti in ea,* hoc est, non prodiit ex cultura tua vel labore: deinde *tu non extulisti eam:* tertio *fuit filia noctis, et nocte una periit:* fuit frutex emarcidus vel herba. Si ergo respicis naturam cucurbitae, si respicis te

ipsum, et alias omnes circumstantias simul adiungis, non est causa excandescentiae. Ego autem qui Deus sum, in cuius manu sunt omnia, ego non parcerem? inquit. Ego, cui proprium est et perpetuum clementer tolerare homines, etiamsi digni sint exitio, ego non parcerem? deinde urbi magnae? Non agitur hic de plantula, sed agitur de ingenti populo. Postremo, *in qua sunt*, inquit, *centum viginti millia hominum, qui nondum inter dexteram suam et sinistram suam discernere noverunt.* Nunc ergo videmus quam emphaticae sint huius comparationis singulae partes. Caeterum quamvis Dei consilium fuerit reprehendere stultum et perversum dolorem Ionae, colligere tamen hic licet generalem doctrinam, si ita ratiocinemur, Condolescimus alii aliis, et huc natura nos inclinat: et tamen mali sumus et crudeles. Si ergo arcano quodam instinctu ita propensi sunt homines ad misericordiam, quid non sperandum est de incomprehensibili Dei bonitate, qui et opifex est totius mundi, et pater noster? et qui fons est bonitatis et misericordiae, ille non parceret nobis? Nunc quantum attinet ad numerum, hic ponit Ionas duodecies decem millia hominum: sunt autem centum et viginti millia, quemadmodum diximus. Hic ostendit Deus quam paterne curet genus humanum. Quisque nostrum ab eo fovetur singulari cura: sed tamen hic proponit ingentem illum numerum, ut melius pateat ipsum habere tantam rationem humani generis, ut non temere fulminet contra populum unum. Et quod addit, non posse discernere inter dexteram et sinistram, non dubito ad aetatem referri: quemadmodum etiam haec sententia fere omnium consensu recepta est. Quidam tamen veritus est urbem nimis magnam facere, si tanta fuisset illic hominum copia: promiscue ergo ille complectitur tam senes, quam viros mediae aetatis, et infantes. Dicit illos non potuisse discernere inter dexteram et sinistram suam, quia non edocti essent in schola Dei, nec tenerent discrimen iusti et iniusti: quia scimus incredulos vagari in suis erroribus. Sed illud est nimis coactum. Deinde nulla est ratio huius commenti: quia scimus urbem illam non modo similem fuisse magnis urbibus, quales hodie multae sunt in Europa, sed superasse etiam quaecunque hodie praecipuum nomen obtinent. Scimus Lutetiae esse plus quam quadringenta millia capitum. Idem est de aliis urbibus. Ergo commentum illud repudio, quod Ionas hic loquatur de omnibus Ninevitis. Quin potius voluit Deus ostendere, etiam si iustissima esset ratio cur funditus perderet urbem illam, esse tamen alias rationes, quae tam horribilem vindictam possent mitigare: quia multi essent adhuc illic infantes, qui nondum propriis delictis fuerant tale exitium promeriti. Deus ergo hic ostendit Ionae quam crudeliter abreptus fuerit suo zelo: tametsi zelus ille, quemadmodum dictum fuit, oriebatur ex bono principio, fuit tamen nimis impetuoso motu abreptus Ionas. Hoc Deus ostendit, quum tot etiam infantibus adhuc innoxiis pepercerit. Et infantibus addit bruta animalia: boves certe praestabant fruticibus. Si merito doluit Ionas ob fruticem unum arefactum: perire tot innoxia animalia, hoc vero longe durius erat et atrocius. Ergo videmus quam apposite omnia conveniant ad similitudinem, ut pigeat ac pudeat Ionam suae stultitiae, quod ita velit praeire arcano Dei consilio, et quodammodo ipsum suo arbitrio regere, ne parcat Ninevitis, quum tamen conati fuissent vera poenitentia praevenire eius iudicium.

MICHAEAS.

Sequitur iuter minores prophetas suo ordine Michah, quem vulgo appellant Michaeam. Fuit autem secundus huius nominis, ut loquuntur: quia alter etiam Michaeas conflictatus est cum impio rege Achab, et tunc exercuit munus propheticum. Hic autem fuit aequalis Iesaiae, paulo tamen iunior: saltem iam aliquot annos progressus fuerat Iesaias in officio suo, antequam vocatus fuerit Michaeas. Apparet igitur coniunctum fuisse Iesaiae, ut doctrinam eius adiuvaret: quia scilicet negotium erat sancto viro cum impiis hominibus et durae cervicis, imo prorsus desperatae malitiae. Quo igitur certior esset doctrinae fides, voluit Deus Iesaiam et Michaeam loqui simul, quasi uno ore, et talem consensum profiteri, quo possent conviuci omnes rebelles. Sed venio iam ad verba ipsius: quia contextus nobis suggeret quod utile est cognitu.

CAPUT I.

1. *Sermo Iehovae qui factus est* (vel directus) *ad Michah Morasthitem, diebus Iotham, Achaz, Iehizkiiae regum Iuda, quem vidit super Samariam et Ierusalem.*

Primo haec inscriptio ostendit quo tempore vixerit Michaeas, et Deus eius opera usus fuerit. Et hoc notatu dignum est, quia hodie vel inutiles essent eius conciones, vel saltem frigidae, nisi temporis ratio nobis constaret, unde possemus conferre quid simile nobiscum habuerint illius aetatis homines, vel quid diversum: quia ubi intelligimus Michaeam reprehendisse hoc et illud vitium, quemadmodum etiam colligere promptum est tum ex aliis prophetis, tum ex sacra historia, iam possumus ad usum nostrum facilius accommodare quidquid tunc dixit: quia scilicet quasi in speculo contemplamur vitam nostram. Haec ratio est cur soleant prophetae exprimere tempus quo munus suum exsequuti sunt. Quamdiu autem prosequutus sit vocatione suae cursum Michaeas, non possumus certo statuere: credibile tamen est usque ad annum tricesimum semper functum fuisse prophetae officio. Potest fieri, ut transgressus fuerit annos 40. Nam hic tres reges nominat, quorum primus regnavit annis sedecim, nempe Iotham: sequutus est Achaz, qui etiam totidem regnavit annis. Si ergo ab initio primi regni vocatus fuit Michaeas, iam tempus duorum regum efficiet annos 32. Sequitur etiam regnum Ezechiae quod duravit usque ad annum vigesimum nonum. Potest etiam fieri ut usque ad mortem Ezechiae et ultra propheta servierit Deo. Videmus ergo non posse certo definiri annorum numerum: quanquam hoc satis constat, non paucis tantum annis docuisse, sed ita functum esse suo officio, ut anni 30 eum non fatigaverint, quominus constanter in exsequendo Dei mandato pergeret. Dixi aequalem fuisse Iesaiae, sed quia Iesaias munus suum auspicatus est sub Uzia, hinc colligimus fuisse priorem. Quorsum igitur adiunctus fuit Michaeas? nempe ut hoc modo frangeret Dominus pervicaciam illius populi. Satis quidem erat, missum fuisse hominem unum a Deo, qui testatam faceret vocationem suam: sed voluit Deus exstare testimonium in ore duorum, et voluit sanctum Iesaiam hoc socio adiuvari, et quasi collega. Et postea videbimus usos fuisse prorsus iisdem verbis. Neque enim ulla inter eos aemulatio locum habuit, ut alter exprobraret alteri furtum, quum repeteret quae dicta erant: nihil potuit accidere gratius utrique quam ut haberet testimonium a collega suo, et quod divinitus mandatum erat profiterentur non tantum una mente, et uno sensu, sed etiam iisdem verbis et quasi eodem ore. Quod dicit, *verbum sibi fuisse directum*, monuimus alibi hoc non debere intelligi tantum de privata doctrina, sicuti sermo Dei dirigitur ad unumquemque, sed datus est sermo Michaeae, ut esset apud nos Dei legatus. Significat ergo se venire mandatis instructum, ut sustineat personam ipsius Dei: quia scilicet nihil affert proprium, sed quod

Dominus proferre iussit. Caeterum, quia hac de re plura alibi diximus, ego nunc leviter tantum perstringo. Dicit hanc visionem sibi fuisse datam contra duas urbes, *Samariam scilicet ac Ierusalem.* Certum est prophetam hunc proprie fuisse missum ad Iudaeos: et Maresah etiam fuit in tribu Iuda, ex qua oriundus fuit, quemadmodum ex titulo apparet. Est enim nomen gentilitium a loco illo Maresah, quum vocatur Morasthites. Iam quaeritur cur dicat sibi visiones fuisse datas contra Samariam. Diximus alibi, etiamsi Hoseas proprie et peculiari modo destinatus erat regno Israel, tamen obiter interdum permiscuisse quae spectabant ad tribum vel regnum Iuda. Talis etiam fuit ratio vicissim prophetae nostri. Spectavit praecipue gentiles suos, quia sciebat se illis esse ordinatum: interea tamen non neglexit prorsus reliquam partem populi: quia regnum Israel sic erat divisum a tribu Iuda, ut maneret aliqua coniunctio. Deus enim noluit prorsus aboleri foedus suum illa defectione, quae facta est a regno Davidis. Videmus ergo qualiter operam suam impenderit Michaeas Iudaeis, et tamen non omiserit, neque praeterierit in totum Israelitas. Caeterum titulus hic restringi debet ad unam partem libri, quia de minis tantum hic sermo habetur. Videbimus autem simul inseri promissiones plenas laetitiae. Ergo inscriptio non complectitur omnes partes libri sed quia volebat a minis incipere, et terrere Iudaeos propositis poenis quae instabant, ideo haec inscriptio data opera fuit posita. Quanquam non dubium est, quin male exceptus fuerit propheta a Iudaeis, quia nihil putabant magis indignum, et minus tolerabile, quam in unum fasciculum ligari cum Israelitis. Samaria enim erat detestabilis regno Iudae: et tamen propheta hic nullum discrimen ponit Samariae et Ierusalem. Fuit igitur haec aspera concio, sed videmus quam animose propheta obierit munus sibi iniunctum, quia non respexit quid gratum esset hominibus, neque blanditiis eos allicere conatus est: sed quamvis odiosa esset legatio, pertulit tamen ipsam, quoniam sic iussus erat, neque poterat excutere iugum suae vocationis. Nunc pergamus:

2. *Audite populi omnes, ausculta terra, et plenitudo eius, et sit Dominus Iehova vobis* (vel inter vos, vel contra vos potius) *in testem: et Dominus e palatio* (vel templo) *sanctitatis suae.*

Hic propheta alto stylo insurgit, non contentus simplici et sedata docendi ratione. Unde colligimus, antequam tentasset animos populi, iam cognitam illi fuisse pervicaciam omnium fere ordinum. Nisi enim ita persuasus fuisset, populum illum rebellem et praefractum fore, certe usus fuisset mansuetudine aliqua, et potius conatus fuisset eos adducere sponte quam pertrahere ita violenter. Ergo non dubium est, quin iam prophetae satis cognita fuerit pervicacia populi et pravitas antequam inciperet verbum unum facere: sed haec difficultas eum non retinuit, quominus pareret Dei mandato. Interim necesse habuit hanc vehementiam addere suae doctrinae, quia scilicet videbat sibi fore sermonem ad surdos, imo ad stupidos homines, qui destituti iam essent omni pietatis sensu, et qui obduruerant adversus Deum, nec sola incogitantia lapsi fuerant, sed etiam sese demerserant in suis peccatis, cum impia et detestabili obstinatione. Quoniam ergo hoc videt propheta, ideo tam secure hic incipit, et non compellat duntaxat gentiles suos, quibus ordinatus erat doctor: sed advocat totum mundum. In quem finem? dicit *Audite omnes populi:* Certe non est ei propositum, doctrinam Dei in eundem usum proferre apud omnes promiscue: sed hic citat omnes populos quasi testes, vel indices, ut scilicet intelligant Iudaei suam impietatem fore omnibus palam nisi resipiscant, nec esse cur sperent se posse occultare turpitudinem suam, quia velit Deus occulta eorum flagitia omnibus quasi in theatro illustri proponere. Videmus ergo quam sit hoc emphaticum, ubi propheta accersit omnes populos, et vult eos esse testes iudicii, quod ferre instituit Deus de populo suo. Postea addit, *Terra etiam ausculta et plenitudo eius.* Possemus μετωνυμικῶς accipere terrae nomen pro ipsis incolis: sed quia simul additur, plenitudo eius, non dubito quin propheta hic ipsum elementum terrae velit alloqui, tametsi enim sensu careat: significat tam formidabile fore Dei iudicium, ut concutere debeat etiam ipsas creaturas, quae sensu carent: et ita exprobrat gravius Iudaeis suum stuporem, quod verbum Dei secure negligant quod tamen omnia elementa sua virtute debuit percellere. Statim convertit sermonem ad Iudaeos. Postquam ergo erexit Dei tribunal, postquam advocavit omnes populos, ut quasi in circuitu faciant illic solennem coronam, nunc dicit, *Erit mihi Dominus Iehova contra vos in testem, Dominus e templo sanctitatis suae.* Quum dicit Deum sibi fore in testem, non simpliciter affirmat divinitus se esse missum, sed quasi zelo accensus provocat hic ad Deum, et cupit ipsum intercedere, ne impunita maneat pravitas et obstinatio illius populi: ac si diceret, Deus, cuius ego sum minister adsit mihi, et vindicet istam impietatem, ostendat se esse autorem huius doctrinae, quam ego profero ex ore eius et mandato, nec sinat vos impune effugere, si non resipueritis. Nunc ergo tenemus prophetae sensum, ubi dicit, Deum sibi fore in testem. Quasi diceret, non est hic ludendum, quia si cogitent Iudaei subterfugere Dei iudicium, longe se ipsos fallunt: quoniam ubi servis suis mandata dedit agendi cum populo suo, simul etiam adest vindex, neque patitur reiici verbum

suum, quin statim causam suam suscipiat. Neque supervacua est illa additio, Dominus e templo sanctitatis suae. Scimus enim quam secure iactare soliti fuerint Iudaei Deum in medio sui habitare. Et superbia illa eos ita excaecaverat, ut contemnerent omnes prophetas, quia non putabant fas esse quidquam contumeliose contra se dici, quod esset sacer Dei populus, quod sancta eius haereditas et gens electa. Quum ergo Dominus eos adoptasset, gloriabantur falso eius gratiis. Quum igitur propheta sciret populum hunc insolenter iactare privilegia, quibus ornatus a Deo fuerat, nunc exprimit Deum fore ultorem impietatis e templo suo, ac si diceret, Iactatis Deum vobis affixum esse: quasi vero fidem suam ita vobis obstrinxerit, ut velit suum nomen ludibrio vobis esse. Habitat quidem in templo suo, sed illinc sese patefaciet ultorem, ubi viderit vos obstinatos esse in vestra malitia. Videmus ergo ut retundat propheta stultam arrogantiam, qua inflati erant Iudaei: imo etiam ut retorqueat in caput ipsorum quod solebant iactanter proferre. Nunc postquam ita praefatus est, hoc est, qua potuit vehementia expergefecit sopitos animos, subiicit:

3. *Quia ecce Iehova egreditur e loco suo, et descendet, et calcabit super excelsa terrae.* 4. *Et liquefient montes sub eo, et solventur* (vel dehiscent) *valles sicut cera a conspectu ignis, sicut aquae in locum inferiorem actae.*

Prosequitur eandem sententiam propheta: praecipue vero in illa particula insistit, quod Deus futurus sit in testem contra populum e sanctuario suo. Confirmat igitur partem illam ubi dicit *venturum esse Deum e loco suo.* Quanquam secus accipiunt quidam interpretes, nempe templum fore posthac vacuum Dei praesentia, ideoque profanum: sicuti Ezechiel idem pronuntiat. Quoniam enim Iudaei fingebant Deum sibi coniunctum esse, quamdiu templum staret, et illa falsa imaginatio erat illis quasi illecebra peccandi, quod scilicet maiorem licentiam sibi sumebant: haec ratio est cur propheta Ezechiel denuntiet iam Deum non esse amplius in templo. Et per visionem Dominus ostenderat se templum suum deserere, ne illic amplius habitaret. Quidam, sicuti dixi, locum hunc ita exponunt. Sed non videtur quadrare prophetae contextui hic sensus. Secus itaque accipio, quod Deus prodibit palam ex loco suo. Sed adhuc dubium est quem locum designet hic propheta. Multi enim ad coelum referunt: et videtur hoc esse probabile, quia paulo post adiungit, *Descendet Deus, et calcabit super excelsa terrae.* Descensus enim videtur notare locum superiorem. Sed quia templum, ut scimus, situm erat in loco excelso et sublimi, hoc est, in monte Sion, nihil absurdi erit, si dicamus Deum e templo suo descendere, ut totam Iudaeam castiget, sicuti digna erat. Ergo egressus Dei minime ambiguus est, quia intelligit Deum tandem proditurum quasi visibili specie. Iam quod attinet ad nomen loci, ego libenter ad templum refero. Neque enim dubito hanc sententiam fluere ex proximo versu. Cur autem egressum hic Deo tribuit? nempe quia abusi fuerant Iudaei patientia Dei, quum illum inanibus caeremoniis colerent in templo: et interea putarent se elapsos esse ex eius manu. Quantisper igitur Deus illis pepercit, putabant illum sibi esse quasi obnoxium, quod inter ipsos habitaret. Caeterum, quia legalis cultus et umbratilis semper apud eos vigebat, putabant Deum in templo suo quiescere. Nunc autem dicit propheta, Prodibit: voluistis hactenus Deum includere in tabernaculo, et voluistis etiam placare frivolis nugis: sentietis autem longius extendi eius manum et potentiam. Veniet igitur, et ostendet qualis sit illa maiestas, quae hactenus habita fuit a vobis derisui. Hypocritae enim quum venditant Deo suas caeremonias, nonne aperte ludunt, ac si puer esset? atque ita spoliant et potentia et imperio? Talis fuit socordia illius populi. Ergo propheta non abs re dicit Deum tandem proditurum, ut scilicet ostendat Iudaeos suis figmentis delusos fuisse, quum ita eripuerunt Deo suam naturam et redegerunt ipsum in angulum Iudaeae, et finxerunt etiam illic instar mortui idoli quiescere vel residere. Et particula Ecce emphatica est. Hic enim voluit propheta torporem excutere Iudaeis, quia nihil magis difficile persuasu erat quam credere tam propinquas fore poenas, quum tamen putarent Deum sibi esse propitium. Ergo ne amplius foveant istam socordiam, dicit, *Ecce veniet Dominus, egredietur e loco suo.* In concione ad populum expositus fuit Isaiae 26 locus huic similis: sed diversus erat sensus: quia Iesaias voluit illic minari ecclesiae hostibus et gentibus profanis. Hic autem bellum denuntiat Michaeas populo electo, et ostendit Deum ita in templo suo habitare, ut manum eius sentiant sibi infestam Iudaei, qui tam indigne illum spreverant, et falsis suis imaginationibus quasi in nihilum redegerant eius potentiam. *Calcabit,* inquit, *super excelsa terrae.* Ego excelsa terrae hic interpretor non de superstitiosis locis, sed de locis magis munitis. Scimus arces tunc fuisse in locis sublimibus ut plurimum sitas. Propheta igitur significat nullum fore locum ad quem non penetret vindicta Dei, quantumvis sit munitus. Ergo nulla claustra, inquit, impedient Deum, quominus penetret usque ad intimas vestras munitiones. Calcabit igitur super excelsa terrae, neque tamen dubito, quin per speciem metaphorae alludat ad ipsos proceres, qui putabant se eximi communi lege, quia scilicet opibus et divitiis, et autoritate sic pollebant, ut non deberent censeri in ipso vulgo. Propheta

ergo per loca excelsa significat eos, qui excellentiae suae praetextu superbiebant, non fore tamen immunes a poena. Et postea adiungit, quam formidabilis futurus sit hic Dei egressus: *liquefient*, inquit, *montes sub eo*. Hinc apparet prophetam proximo versu non loquutum fuisse de abitu ipsius Dei, quasi templum suum deserere vellet, sed potius descripsisse exitum eius e templo, ut scilicet conscenderet tribunal suum, et poenas exigeret de toto populo, adeoque re ipsa ostenderet se esse iudicem, quia nimis secure contemptus fuerat. Dicit ergo, *liquefient montes sub eo, valles scindentur*, vel dehiscent, *sicuti cera a conspectu ignis, sicuti aquae dum volvuntur in locum inferiorem*. Non semper describunt tam formidabilem Deum prophetae, sed hoc referri ad loci huius circumstantiam debet. Proponit enim Deum iudicem populo. Ergo necesse est ipsum instrui quoque et armari potentia, ut vindictam exerceat qualem meriti fuerant Iudaei. Et similes alios locos videbimus, quemadmodum aliquoties idem notavimus apud Hoseam. Deus ergo dicitur montes liquefacere, dicitur etiam vallibus incutere tantum terroris, ut dehiscant sub ipso: dicitur denique omnia elementa sic percellere, ut montes ipsi utcunque lapidosi sint, tamen instar cerae liquescant, vel instar aquae defluant: quia non potuit aliter serio afficere populum illum tam contumacem, et qui sibi etiam in vitiis suis blandiebatur, quemadmodum dictum est. Porro nunc facile est colligere quis hodie sit eius doctrinae usus. Videmus papistas superbire ecclesiae titulo, et sibi quodammodo inani confidentia Deum obstringere, quia baptismum habent, quamvis eum adulteraverint suis superstitionibus. Deinde putant se habere Christum, quia sibi semper retinent titulum ecclesiae. Si Dominus pollicitus fuisset sibi Romae fore domicilium, adhuc videmus quam stulta et frivola sit haec gloriatio: quia tametsi Ierosolymae erat templum, Dominus tamen illinc egressus est ad puniendа populi sui scelera, et populi quidem electi. Caeterum, scimus stulte affigi Deum uni loco, quia iam voluit nomen suum celebrari promiscue in toto orbe. Ubicunque ergo sonat vox evangelii, ostendit Deus se illic praesentem esse. Ergo quod hodie papistae fallaci illo praetextu superbiunt, et iactant Christum sibi esse coniunctum, hoc recidet in eorum condemnationem. Quare? Dominus enim ostendet se esse vindicem tam impiae profanationis et indignae, ubi nomen suum non modo temere arripiunt, sed etiam lacerant, atque etiam contaminant suis sacrilegiis. Iam quum dicitur Deus liquefacere montes solo adspectu: discamus hinc expergefacere sensus nostros, quoties prodit Deus in medium: non ut fugiamus procul, sed ut reverenter excipiamus eius verbum, quo postea nobis appareat mansuetus et placidus pater. Ubi enim humiliati sumus, et domuit tantum fastum et altitudinem carnis, statim excipit nos quasi blando sinu, et facilem accessum praebet: invitat etiam ad se quanta potest mansuetudine. Ergo ut Dominus tam humaniter nos excipiat: discamus terreri simul ac vocem suam profert. Caeterum, hic terror non reddat nos fugitivos, sed tantum humiliet, quo praestemus verum obsequium verbo Domini. Sequitur:

5. *Propter scelus Iacob totum hoc, et propter transgressiones domus Israel. Quod scelus Iacob? Annon Samaria? Et quae excelsa Iehudah? Annon Ierusalem?*

Hoc versu propheta docet non iratum esse Deum ex nihilo: quemadmodum ubi rigidus apparet, homines expostulant cum ipso, et obstrepunt quasi nimium crudelis esset. Ut ergo homines agnoscant Deum esse iustum iudicem, neque unquam modum in poenis excedere, ideo propheta hic diserte adiungit iustam esse causam, cur Deus tam formidabile iudicium electo populo denuntiet: nempe quia non modo pars populi, sed totum corpus impie defecerit. Nam per domum Iacob et domum Israel intelligit sic passim grassatam fuisse impietatem, ut nulla pars intacta esset. Summa igitur est, quia contagio scelerum vagatur per totum Israelem, nulla regio pura est a transgressione, nullus angulus potest afferre excusationem defectionis, ideo Dominus iudicem se ostendet omnium, et nec parvis nec magnis parcet. Nunc ergo tenemus prophetae consilium in hoc versu: sicuti prius docuit quam horribilis futura sit Dei vindicta contra omnes impios, ita nunc in medium profert ipsorum flagitia, ne querantur secum iniuste agi, vel Deum uti nimio rigore. Testatur igitur propheta iustas fore poenas, quae populo tunc instabant. Iam adiungit, *Quodnam scelus Iacob?* Non dubium est quin propheta hic oblique perstringat hypocrisin, quae regnabat in populo illo. Nam interrogat non ex proprio sensu, vel ex sua persona: sed potius μιμητικῶς refert quod sciebat illis esse in ore. O! quodnam est hoc scelus? quid? tu hic sumis principium falsum, quod scilicet sumus scelerati homines, impii et perfidi: tu facis nobis gravem iniuriam. Quoniam ergo hypocritae putant quasi ore absterso se esse puros, quoties suis cavillis eludunt obiurgationes, ideo propheta quasi ex eorum ore interrogat, Quodnam est hoc scelus? quaenam est ista transgressio? Quasi diceret, Scio quid soliti sitis facere ubi quispiam propheta vos durius obiurgat, statim contenditis pervicaciter cum ipso, et paratae sunt vobis exceptiones. Sed quid proficitis? Si velitis intelligere quodnam sit scelus vestrum, est Samaria, et ubinam sint excelsa vestra, nempe Ierusalem. Quasi diceret, Ego hic non contendo cum

plebeiis hominibus, sed aggredior ipsa capita. Mihi ergo certamen est cum ipsis primoribus, qui dignitate excellunt, ideoque nolunt se attingi. Nam interdum continget gregarios homines prolabi: residua tamen erit aliqua integritas in ipsis proceribus. Sed propheta ostendit morbos in populo illo fuisse capitales: ideo nominat duas primas urbes, Ierusalem et Samariam, sicuti primo versu praefatus est se proferre vaticinia contra illas. Et tamen certum est, poenas toti populo communes fuisse. Sed quia putabant Ierusalem et Samaria se fore tutas, etiamsi tota regio periret, ideo nominatim illis minatus est propheta. Nam fretae primum suis opibus, putabant se esse inexpugnabiles: deinde scimus inani splendore, potentia, et dignitate perstringi omnium fere oculos: saltem impii obliviscuntur se esse homines, se quidquam debere Deo, ubi in mundo excellunt. Ergo talis arrogantia non potest domari nisi verbis asperis et duris, quemadmodum hic videmus agere prophetam. Dicit ergo *scelus Israel esse Samariam*, hoc est, fontem omnium scelerum esse urbem illam regiam, quum tamen deberet regere et sapientia et aequitate totam terram. Nam quid amplius superest, ubi reges, et eorum consiliarii calcant omnem respectum aequi et honesti, et omni pudore abiecto contra Deum et contra homines insurgunt? Quum ergo reges ita excidunt e suo gradu, necesse est sequi valde deformem ruinam. Haec ratio est cur propheta dicat peccatum Israelis esse Samariam, id est, inde oriri omnia scelera. Sed tenendum simul est, prophetam hic non agere de crassis sceleribus, sed potius stylum suum stringere contra cultus impios et perversos. Quod melius liquet ex secundo membro, ubi excelsa ponit pro transgressionibus. Videmus ergo hic non in genere reprehendi omnia peccata, sed vitiosos cultus, quibus religio fuerat polluta tam apud Israelitas quam apud Iudaeos. Hoc autem potuit videri plus quam iniquum, quod propheta sceleris damnaret illos cultus, in quibus tamen anxie se exercebant Iudaei, ut Deum sibi placarent. Sed videmus quam nihili faciat Deus quidquid comminiscuntur homines ex suo capite. Quemadmodum hodie nobis hoc praecipuum certamen est cum papistis: vocamus perversos et adulterinos ipsorum cultus abominationes: putant quasi coelum terrae misceri: nos tamen diligenter, inquiunt, in hoc satagimus, ut Deus colatur. Verum est: sed interea profanatis totum eius cultum vestris figmentis. Haec igitur est abominatio. Nunc ergo videmus quam stultae sint et frivolae blanditiae, ubi homines proprium ingenium sequuntur in Deo colendo: quia hic propheta Dei nomine quasi e coelo fulminat contra omnes superstitiones, et ostendit nullum esse scelus magis detestabile quam studium illud perversum quo flagrant idololatrae, dum scilicet cultus observant, quos ipsi fabricarunt. Iam quantum pertinet ad excelsa, notandum est, fuisse magnum discrimen inter Iudaeos et Israelitas illo tempore quoad idololatriam. Prolapsi enim sic fuerant Israelitae, ut essent prorsus degeneres, nihil affine apud eos potuit tunc spectari vero et legitimo cultui Dei. Iudaei autem retinebant aliquam speciem pietatis, non ita sese proiecerant: sed iam permixtae erant apud eos aliquae superstitiones: quemadmodum si quis conferat hodie crassum papatum cum media ratione, quam excogitant homines, qui sibi videntur acuti, dum scilicet metuunt mundi offensas, et inde nescio quam mixturam nobis fingunt ex superstitionibus papatus et ex reformatione, quam vocant. Talis igitur tunc fuit ratio Ierosolymae. Videmus tamen ut propheta eandem sententiam pronuntiet contra Iudaeos et Israelitas, nempe quia Deus nullo modo patitur quidquam adiungi ad verbum suum, quod procedat ex hominum figmentis. Quoniam ergo Deus nullas tales admittit mixturas, ideo propheta hic dicit non minus esse sceleris in excelsis Iudaeae quam sit in foedis illis abominationibus, quae tunc regnabant in populo israelitico. Sed reliqua differemus in diem crastinum.

6. *Et ponam Samariam* (ideo: ו enim hic sumitur pro illativa particula. Ponam igitur Samariam) *in acervum agri, et plantationes vineae, et devolvam in vallem lapides eius, et fundamenta eius retegam.*

Quanquam Michaeas proprie voluit impendere operam Iudaeis, quemadmodum heri diximus, tamen hic priore loco statuit Samariam, quia volebat deinde magis insistere contra Ierusalem et totam Iudaeam. Et tenenda est haec ratio ordinis. Neque enim ideo propheta incipit ab Israelitis, quia proprie dirigat illuc sermonem suum, sed quia vult leviter ipsos perstringere, et postea quasi ex professo agere cum suis popularibus, quia sic ferebat eius vocatio. Quum autem cladem minatur Samariae et toti regno Israel propter vitiosos cultus, hinc colligimus quantopere displiceat Deo superstitio, sicuti etiam nihil pluris aestimat quam verum nominis sui cultum. Neque est quod hic homines obstrepant, se non peccare data opera, quia Deus ostendit qualiter velit a nobis coli. Si ergo deflectimus a regula quam praescripsit, iam in ea re prodit se nostra rebellio et contumacia. Itaque superstitiosi semper insaniunt contra Deum, quia non possunt se subiicere eius verbo, ut inde duntaxat sapiant. Dicit autem, *ponam Samariam in acervum agri*, hoc est, tales erunt ruinae, ut nihil differant ab acervis agrorum. Nam scimus agricolas si reperiant lapides in agris suis, proiicere in aliquem angulum, ne scilicet obsint aratro. Quales ergo tumuli in agris cernuntur, talem fore Samariam pronuntiat Deus. Deinde significat vacuum

fore locum, ut possint illic *plantari vineae:* tertio dicit, *lapides eius dissipandos per vallem*, hoc est, quemadmodum si quis lapides proiiciat ubi est lata planities, longe discurrunt et volvuntur: sic etiam talis futura est Samariae dissipatio, inquit propheta, ut lapides procul sint dispersi tanquam in agro plano. Tandem adiungit, *Retegam fundamenta eius*, hoc est, diruam funditus, ut ne lapis maneat super lapidem, quemadmodum etiam loquitur Christus. Nunc ergo tenemus summam verborum, tenemus etiam cur tam atrocem poenam denuntiet propheta Samariae, quia scilicet corruperat legitimum Dei cultum suis figmentis. Excogitaverat enim, quemadmodum satis scimus, multa idola: sic abolita fuerat apud Israelitas tota veritas legis. Nunc sequitur:

7. *Et omnia sculptilia eius diruentur, et omnes mercedes eius exurentur igne* (alii transferunt denaria), *et omnia idola eius ponam in vastitatem: quia e mercede meretricis congregavit, et ad mercedem meretricis revertentur.*

Prosequitur eandem sententiam propheta. Dicit igitur instare ultimam cladem Samariae, ut eius idola conterantur: deinde opes, quas collegerat perversis artibus, et quas putabat mercedem esse suae idololatriae. Deus autem hic diserte loquitur de idolis per os prophetae, ut confirmet quod heri vidimus, nempe hanc fuisse causam vindictae, quod Samaria se prostituerat ad impios cultus, et desciverat a lege. Ergo ut Israelitae intelligant qua de causa tam duriter puniat ipsos Deus, propheta hic in medium proponit eorum sculptilia, et idola, neque enim irascitur Deus lapidibus vel lignis, sed respicit abusum et corruptelas, quia scilicet contaminant se homines perverse cultu. Haec ratio est, cur Deus hic dicat conterenda esse sculptilia Samariae, et idola fore in vastitatem. Quantum attinet ad mercedes, non dubito quin propheta per ignominiam voluerit notare omnes opes Samariae. אתנן proprie est donum, vel munus. Sed quia statim bis repetit *esse mercedem meretricis* quidquid possidebat Samaria, deinde *rediturum ad mercedem meretricis:* non dubito etiam quin primo loco hic exprobret Israelitis, quod tanquam scorta, vel meretrices coacervarint sibi magnas divitias. Et ratio est, quod Iarobeam, ut regnum eius staret incolume, erexit peculiarem cultum: Israelitae florere tunc coeperunt: deinde scimus quam opulentum fuerit regnum illud, et quantopere superbierint propter suas copias. Quum igitur Israelitae despicerent regnum Iuda, et putarent se modis omnibus felices esse, et hoc referrent acceptum suis superstitionibus, quemadmodum vidimus apud Hoseam, hic loquitur Michaeas ex eorum sensu, quum dicit, quia vobis quaestuosa fuit idololatria, splendor hic perstringit vestros oculos: sed vestras mercedes ego iam dicavi incendio. Exurentur ergo, et ita peribunt. Nam Hoseas, ut vidimus, usus est hac comparatione, quod filii Israel sibi placerent in sua impietate, quemadmodum meretrix quum undique contrahit multa dona, quum eius formam appetunt multi amatores, tunc non agnoscit turpitudinem suam, vel flagitium: tales ergo fuerunt Israelitae. Ideo non abs re dicit propheta, *Ecce vestrae mercedes incendio peribunt*, vel consumentur igne. Quare? quia collegistis, inquit, ex mercede meretricis, et hoc totum ad mercedem meretricis revertetur. Restringi debet hoc postremum membrum ad dona vel opes Samariae: quia non posset proprie aptari idolis vel sculptilibus. Summa est igitur Deum fore vindicem idololatriae contra urbem Samariam et totum regnum Israel: deinde quoniam gloriabantur Israelitae sibi feliciter et prospere cessisse impios cultus, pronuntiat Deus hoc totum fore evanidum: quemadmodum ubi meretrix contraxit sibi magnas opes, hae postea diffluunt: et videmus hoc communiter accidere. Quidam ita accipiunt, dona quibus ornaverant Israelitae templa sua, redibunt ad mercedem meretricis, hoc est, transferentur in Chaldaeam, et Babylonii etiam ornabunt vicissim sua idola. Sed hoc non convenit, quia non dicit propheta, quidquid collegit Samaria fore hoc hostibus in praedam vel spolium, sed peribit igne. Ergo proverbialiter loquitur in his verbis, quidquid profectum a mercede meretricis fuerat, hoc rediturum ad mercedem scorti, hoc est, in nihilum: quia Dominus maledicit talibus divitiis, quas sibi comparant scorta ex flagitio, dum sese prostituunt. Quoniam ergo hoc totum obnoxium est maledictioni Dei, in fumum abire statim necesse est. Atque hic germanus est sensus prophetae, meo iudicio. Iam sequitur:

8. *Super hoc plangam, et ululabo: incedam spoliatus et nudus: faciam planctum tanquam draconum, et luctum tanquam filiarum struthionis.* 9. *Quia acerbae sunt plagae eius* (est mutatio numeri), *quia venit usque ad Iehudam, accessit ad portam populi mei, ad Ierusalem.*

Hic propheta suscipit personam lugentis, ut serio afficiat Israelitas: quia vidimus ipsos fuisse prope stupidos in suo torpore. Oportuit igitur eos quasi in rem praesentem adduci, ut suum exitium ante oculos cernentes tangerentur et dolore et metu. Huius fermae lamentationes passim occurrunt in prophetis, et diligenter notandae sunt: quia hinc colligimus quantus sit hominum torpor, dum necesse est ipsos talibus loquendi formis expergefieri, ut sentiant cum Deo sibi esse negotium: alioqui non

desinunt sibi blanditias facere. Et quanquam hic Israelitas alloquitur propheta, tamen debemus hoc ad nos referre, quia non multum sumus absimiles veteri populo. Utcunque enim Deus nos terreat minis atrocibus, manemus tamen quieti in nostris faecibus: ergo necesse est durius nos tractari, quia fere caremus sensu. Caeterum prophetae aliquando luctum assimulant, aliquando autem tanguntur vero dolore: nam dum loquuntur de exteris atque etiam hostibus ecclesiae, inserunt tamen istas lamentationes. Si fiat Babylonis vel Aegypti mentio, interdum dicunt, Ecce ego lugebo, et viscera mea erunt quasi tympanum. Tunc non vere lugent prophetae: sed, quemadmodum iam dixi, transferunt ad se alienos dolores: idque semper hoc consilio, ut persuadeant non irritas esse Dei minas, neque Deum ludere quum ostendit se iratum esse hominibus. Ubi autem sermo habetur de ecclesia et fidelibus, tunc prophetae non simulant luctum. Ergo haec hypotyposis sic debet accipi, ut tamen sciamus prophetam fuisse in vero luctu, quum videret instare horribile hoc excidium toti regno Israel. Etsi enim perfide a lege desciverant, tamen erant pars sancti generis, erant filii Abrahae, quos Deus complexus fuerat in gratiam suam. Non potuit igitur propheta sibi temperare quin luctum susciperet sine ulla fictione. Atque ita duo hic facit propheta, nempe exprimit fraternum amorem, quo prosequebatur filios Israel, quia consanguinei erant et pars electi populi: deinde fungitur suo munere. Nam haec lamentatio est quasi speculum, in quo proponit vindictam Dei hominibus nimium torpidis. Adducit igitur eos in rem praesentem, ut sentiant Deum minime ludere, quum ita poenas denuntiat sceleratis et defectoribus. Porro non loquitur de vulgari luctu, sed dicit, *Plangam, et ululabo:* deinde *incedam spoliatus.* שׁולל quidam accipiunt pro demente vel insano: quasi diceret, Ego iam non ero compos mentis meae. Sed quia asperior est illa metaphora, malo accipere pro homine spoliato. Erat enim lugentium ritus vestes suas lacerare, vel abiicere, quemadmodum satis notum est. *Incedam* ergo *spoliatus, et nudus,* inquit: deinde, *Faciam planctum* non humanum, sed *similem planctui draconum:* Ego lugebo, inquit, quemadmodum solent struthiones. Denique his loquendi formis significat propheta fore cladem hactenus minime consuetam: quia si humano more se gerat, non poterit exprimere atrocitatem vindictae Dei, qualis instabat. Postea subiungit fore acerbas plagas: sed loquitur tanquam de re praesenti. *Acerbae sunt,* inquit, *plagae:* proprie significat dolore plenas. Alii vertunt vel desperatas, vel incurabiles: sed hoc non convenit huic loco: nam אנושה significat quod gallice dicimus *douloureuse. Plagae* ergo *sunt plenae doloris. Nam venit* (subaudiendum est aliquid: potest hoc non incommode referri ad hostem, vel cladem, quod magis placet). *Venit* igitur (nempe clades) *usque ad Iehudam, accessit ad portam populi mei, usque ad ipsam Ierusalem.* Primum dicit, *Usque ad Iehudam,* loquitur de terra ipsa: deinde restringit ad urbes: quia ubi clausae sunt portae hostibus, coguntur subsistere. Dicit autem propheta non fore urbes ipsas obstaculo quominus penetrent hostes usque ad portas urbium, et caput ipsius regni Iehudah, nempe Ierusalem, et scimus hoc fuisse impletum. Perinde est igitur ac si diceret sic vastandum esse regnum Israel, ut hostes non contenti sint illa victoria, quin ulterius perrumpant, ut etiam obsideant urbem sanctam. Et hoc fecit Sennacherib. Everso enim regno Israel, quia non satis erat decem tribus abduxisse in exilium, voluit etiam potiri regno Iehudah, et Ierosolyma tantum residua fuit instar tugurii, quemadmodum dicit Iesaias. Videmus ergo non frustra minatum fuisse prophetam Michaeam. Iam sequitur:

10. *In Gath ne annuntietis, flendo ne fleatis: propter domum Aphrah pulvere te involve* (vel voluta te in pulvere).

Hic videtur propheta quodammodo secum pugnare. Prius enim descripsit nobis cladem quae conspicua esset omnibus: iam vero indicit silentium, ne fama ad hostes usque perveniat. Sed in hoc nihil est repugnantiae: quia non potuit latere malum illud, quum vastatum esset totum regnum Israel, urbes dirutae vel exustae, tota regio spoliata et deformis, deinde hostis ingressus esset fines Iudaeae: quum propemodum etiam capta fuisset Ierusalem, an potuit hoc esse occultum? minime. Non mirum est igitur si propheta hic de solenni luctu tractaverit. Sed iam loquitur ex sensu eorum qui libenter tegerent infamiam suam, praesertim apud suos hostes vel alienos. Nam haec indignitas non parum nos excruciat ubi hostes nos subsannant, et exagitant in malis nostris: ubi nulla spes residua est, saltem vellemus in latebris perire, ne accederet ignominia et dedecus ad mortem: ipsa contumelia enim saepe nobis durior est, et gravius nos vulnerat quam quidquid est malorum. Ergo propheta intelligit non modo miseros fore Israelitas, sed fore obnoxios probris et ludibriis hostium suorum. Scimus enim Philistaeos fuisse infestissimos hostes populi Dei: scimus etiam semper captasse aliquam occasionem ridendi ex eorum malis et cladibus. Hic ergo sensus est prophetae, *In Gath ne annuntietis,* inquit, *flendo ne fleatis:* quasi diceret, Etiamsi vos extrema mala urgent, tamen adhuc cupietis perire cum silentio: quia videbitis inhiare hostes vestros ad istam opportunitatem, ut suis sannis vos proscindant, quum viderint ita miseros. *In Gath* ergo vetat annuntiari

Hic propheta minatur patriae suae, quemadmodum aliis urbibus. Diximus enim oriundum fuisse ex urbe Maresah. Iam non parcit etiam suis gentilibus: quia sicuti coram Deo non est acceptio personarum, sic etiam servos Dei oportet clausis oculis libere agere, ita ut neque favore, neque odio huc vel illuc flectantur, sed sequantur aequabili tenore quidquid Dominus praecipit. Hoc spiritu videmus Michaeam fuisse praeditum, ubi nunc obiurgat gentiles suos, sicuti aliis hactenus fecit. Est autem allusio ad nomen Maresah, quia a ירש deductum est, et proprie tantundem valet ac possessio. Iam dicit propheta, *Mittam tibi* הירש: nomen ab eadem radice deducitur. Caeterum significat etiam Morasthitas venturos in potestatem hostis non minus quam vicinos, de quibus antehac loquutus est. Dicit, *Usque ad Adullam.* Fuit etiam haec civitas in tribu Iehudah, ut satis notum est. Quidam vero subaudiunt nomen hostis, et כבוד ponunt in genitivo casu: veniet hostis gloriae Israel usque ad Adullam. Sed illud coactum est. Alii secus exponunt: quod scilicet gloria Israel ventura sit in ignominiam: quia scimus Adullam fuisse specum. Quoniam igitur erat locus obscurus, ut illi existimant, propheta hic denuntiat totam gloriam Israelis opertam fore ignominia: quia scilicet dignitas et opulentia qua gloriabantur, perdet statum pristinum, ita ut nihil differat ab ignobili spelunca. Si cui probatur hic sensus, ego non contendo. Alii tamen putant ironice prophetam loqui, et appellative ita vocari Assyrium, quod scilicet tota gloria et dignitas Israel per ipsum auferenda esset. Sed nihil opus est restringere ad hostes. Accipio igitur simplicius, sed tamen ironice, quod gloria, id est deformitas aut vastitas Israel perveniet usque ad Adullam. Sed quid si appositive legamus: Perveniet usque ad Adullam gloriam Israel? Neque enim, ut somniant illi interpretes, quos dixi, Adullam fuit obscura, sed nominatur etiam inter urbes notissimas post reditum et restitutionem populi. Quum ergo tota regio vastata esset, superstes fuit urbs illa cum paucis, sicuti legimus Nehemiae undecimo capite. Potest igitur fieri ut propheta vocaverit Adullam gloriam Israel: quia sita erat in loco tuto, ut putarent incolae se munitos valido praesidio, et ita non esse expositos violentiae hostium. Hic sensus etiam esset probabilis. Sed tamen quoniam gloria Israel potest accipi ironice pro calamitate vel opprobrio: si quis magis probet illam interpretationem, sequatur. Ego tamen magis inclino in illam partem, quod dicat propheta venturum hostem usque ad Adullam, quae erat gloria Israel, quod scilicet urbe illa esset quasi in penetrali Iudaeae, ut difficilis esset accessus hostibus: nisi forte quis malit hic renovari memoriam veteris historiae: quia David illic latuerat in spelunca, et habuerat suum praesidium. Nec dubium est quin locus ab eo tempore obtinuerit famam aliquam. Potest igitur notari celebritas illa, quam dixi, quum Adullam vocatur gloria Israel. Sequitur:

16. *Decalvare, et tondeas te super filiis delitiarum tuarum, dilata calvitium tuum sicut aquila, quoniam migrarunt abs te.*

Concludit tandem propheta, populo nihil restare praeter luctum: quia Dominus totam regionem vastare et perdere instituit. Solebant autem, quemadmodum aliis locis vidimus, vel radere capillos, vel etiam evellere in luctu. Et verbum קרחי quidam existimant tantundem valere ac si diceret propheta, Crines tuos discerpe, lacera, evelle: postea quum addit גזי, hoc referunt ad tonsuram, quae fit novacula. Quidquid sit, hic propheta intelligit tam calamitosum fore statum populi, ut ubique nihil cernatur praeter lamentationes. *Decalvare*, inquit, *super filiis delitiarum tuarum.* Hic tacite exprobrat propheta tolerantiam Dei perversis hominibus, qui non resipuerant ad tot admonitiones. Unde enim delitiae istae nisi ex nimia Dei indulgentia, quod Israelitis, quantumvis immorigeri essent, pepercerat longo tempore? Hic ergo propheta ostendit nimis diu abusos fuisse patientia Dei, quum ita in suis delitiis fuerint demersi. Nunc, inquit, *dilata calvitium tuum sicut aquila.* Solent aquilae exuere plumas: ideo hic comparat aquilis calvos homines, quasi dicat expilatos. Ergo ut implumes sunt certo tempore aquilae donec pennas recuperent, sic etiam vos eritis expilati, nempe propter luctum. Dicit, *Quia migrarunt abs te.* Significat ergo Israelitas fore exsules, ut terra ipsa deserta maneat. Iam sequitur:

CAPUT II.

1. *Vae cogitantibus iniquitatem, et fabricantibus malitiam super cubilibus suis, quum illuxerit mane exsequentur eam, quia est ad potentiam manus ipsorum.*

Hic propheta non tantum contra Israelitas agit, quemadmodum multi perperam restringunt hanc partem doctrinae ad decem tribus: sed potius exsequitur munus suum etiam apud Iudaeos. Hic autem non tractat, quemadmodum proximo capite, de idololatria: sed potius invehitur in peccata, quae spectabant ad secundam tabulam. Quoniam ergo non modo cultum Dei polluerant Iudaei, sed etiam fraena laxaverant multis iniuriis, ita ut scelerate cum proximis agerent, nullum esset apud eos studium aequitatis vel iustitiae: ideo hic propheta in-

vebitur contra avaritiam, rapinas, crudelitatem, quemadmodum videbimus. Est autem concio plena vehementiae: quia minime dubium est tunc grassatam fuisse licentiam in populo, ut tam severe et acriter coargui necesse fuerit. Interea promptum est colligere sermonem praecipue dirigi ad ipsos proceres, qui autoritate pollebant, et ea etiam abutebantur ad nocendum: *Vae*, inquit, *cogitantibus iniquitatem, et fabricantibus malum super cubili suo, ut quum mane illuxerit exsequantur eam.* Hic graphice depingit propheta ingenium et mores eorum qui dediti sunt lucro, et tantum sese augere student. Dicit enim eos *super cubili suo cogitare iniquitatem, et fabricare malitiam.* Certe tempus nocturnum non modo datum est hominibus ad quietem, sed debent etiam uti isto Dei beneficio in hunc finem, ut sese contineant ab omni pravitate. Nam qui vires quiete nocturna reficit, debet etiam apud se expendere hoc esse indignum, et quasi prodigiosum, si interea machinetur fraudes et dolos et iniurias. Quorsum enim Dominus vult nos quiescere, nisi ut cessent apud nos omnia maleficia? Propheta igitur hic oblique ostendit eos qui intenti sunt fabricandis dolis dum quiescendum erat, quasi pervertere ordinem naturae: quia scilicet non respiciunt ad quietem illam, quae ideo data est hominibus, ut ne alii aliis molesti sint, vel eos fatigent. Postea declarat quantus fuerit nocendi ardor: ut *quum mane illuxerit exsequantur eam*, inquit. Poterat simpliciter dicere, Ut interdiu efficiant quae noctu agitarunt secum: sed dicit Mane: quasi diceret ipsos fervere avaritia, ut ne momentum quidem cessent: simul ac illuxit, statim parati sunt ad patrandas fraudes, quae noctu illis in mentem venerant. Tenemus ergo nunc in summa prophetae mentem. Iam adiungit, *Quia est ad potentiam manus ipsorum.* Quia אל Deum significat, ideo vetus interpres reddidit, Contra Deum est manus ipsorum: sed non convenit illa interpretatio. Alii secus exponunt, Quod fortitudo sit in ipsorum manu: et omnes fere linguae hebraicae periti in hoc consentiunt. Quibus ergo facultas suppetit, illos putant hic notari a propheta, quod scilicet sicuti pollent viribus, ita etiam audeant quidvis perpetrare. Sed loquutio hebraica ab ipsis non redditur, quod valde miror, et in re tam clara mirum est ita eos hallucinari. Neque enim habetur, Fortitudo est in ipsorum manu, sed manus ipsorum est ad fortitudinem. Eadem loquutio habetur tertio Proverbiorum capite (v. 27), et illic etiam falluntur multi interpretes. Vetat enim illic Solomon nos subtrahere proximo ius suum. Quum manus tua, inquit, ad potentiam erit, dicunt, quum erit facultas ad iuvandum miseros. Sed nihil tale intelligit Solomon: hoc enim magis vult, Quum prompta erit manus tua ad exsequendum aliquod maleficium, abstine tamen. Sic etiam Deuteronomii vigesimo octavo dicit Dominus, Quum abripiet hostis spolia tua, non erit manus tua ad potentiam, id est, non audebis digitum movere, ut compescas hostes tuos: ubi te diripient, ubi substantiam tuam expilabunt, tamen tu stabis attonitus, quia manus tua erit quasi mortua. Nunc venio ad praesentem locum: *Manus eorum est ad potentiam.* Intelligit propheta eos audere experiri quid valeant, et ideo semper manum ipsorum promptam esse. Quoties spes est lucri vel quaestus, statim manus est parata. Quare? neque enim retinentur vel timore Dei, vel aliquo respectu iustitiae: sed manus eorum est ad potentiam, hoc est, quantum possunt tantum audent. Videmus ergo nunc quis sit sensus prophetae, quantum ego iudico. Postea adiungit:

2. *Et concupiverunt agros et rapiunt, et domos et auferunt, et vexant virum et domum eius, virum et haereditatem eius.*

Hic confirmat Michaeas superiorem sententiam. Exprimit enim quam alacriter ferantur ad rapiendum avari: imo quam effraenis sit ipsorum cupiditas ad nocendum. Simul, inquit, atque aliquid concupiverunt, rapiunt. Et hinc colligimus, proximo versu prophetam coniunxisse perversa consilia cum impetu agendi, quasi dixisset eos sedulo quidem fabricare suas fraudes, sed ut solertes sunt in suis consiliis, ita etiam non minus audaces esse et temerarios ad exsequendum. Eandem sententiam nunc aliis verbis repetit, ut melius confirmet. *Simul ac concupiverunt agros, rapiunt: simul ac concupiverunt domos, auferunt.* Simul virum et domum eius vexant, hoc est, nihil ipsis elabitur, quia quanta est ipsorum malitia ad fraudes, tam furiosa etiam eorum libido ad quidvis tentandum. Atque utinam hodie non tam crudelis esset avaritia, ut passim exstaret quasi in speculo exemplum huius doctrinae. Sed nostrum est diligenter expendere, quantopere displiceant Deo fraudes et rapinae, ut quisque nostrum ab omni iniuria sibi temperet, sed ita regamur studio aequitatis, ut quisque bona fide cum proximis suis agat, nihil appetat iniuste, et fraenet etiam suas cupiditates: si quando titillet Satan animos, ut statim haec doctrina sit nobis instar fraeni ad nos cohibendos. Sequitur:

3. *Propterea sic dicit Iehova, Ecce ego cogitans super familiam hanc malum, quod non submovebitis ab illo* (sic est ad verbum: a quo non submovebitis) *colla vestra, et non ambulabitis in altitudine, quia tempus malum hoc.*

Iam ostendit propheta frustra avaros ita deditos esse et fraudibus et rapacitati, quia eventus spem ipsorum frustrabitur. Deus enim in coelo ipsos

exspectat. Ubi autem sollicite multas opes coacervarint, Deus merito eas prorsus dissipat. Huc igitur spectat ista denuntiatio: *Ecce*, inquit, *sic dicit Iehova, ego cogitans malum super familiam hanc.* Est concinna antithesis inter Deum et Iudaeos, inter cogitationes illorum malas et inter cogitationem Dei non malam per se, sed tamen quae malum ipsis adducet: Deus, inquit, sic loquitur: Ecce ego cogito: quasi diceret, dum vos in cubilibus vestris ita satagitis, dum volvitis multa consilia, dum fabricatis multas astutias, putatis me dormire, putatis me nihil cogitare interea: imo sunt etiam mihi cogitationes diversae. Ergo si ita vigilatis in malitia, ego etiam vigilo in iudicio meo. Nunc ergo tenemus quid sibi velint haec verba, ubi pronuntiat Deus se cogitare malum, non sicuti loquutus est propheta de avaris et rapacibus: sed malum hoc ad poenam refertur, quod scilicet proprium sit Dei munus, rependere singulis quod meriti sunt: deinde reddere etiam eadem mensura quidquid aliis mali intulerint. *Non submovebitis*, inquit, *colla vestra inde.* Quoniam hypocritae semper impunitatem sibi promittunt, et captant etiam subterfugia ubi Dominus illis minatur, propheta hic affirmat, etiam si omnes exitus captent, tamen constrictos iam tenori Dei manu, ita ut non possint destinatum sibi onus excutere. Et haec iustissima est eorum merces qui subducunt colla sua, ubi Deus eos ad obsequium vocat. Qui ergo recusant Deo parere, ubi voluntarium obsequium ab illis exigit, tandem violenter trahentur non ad iugum, sed ad onus, quod prorsus eos obruet. Quisquis ergo sponte collum Dei iugo non submiserit, ille sentiet tandem quantum et quam horribile onus paratum sit indomitis cervicibus. *Non poteritis* ergo *colla vestra subducere, et non ambulabitis in altitudine.* Clarius adhuc exprimit quod attigi, nempe eos ita fastu fuisse elatos, ut despicerent omnes minas et omnem doctrinam. Et superbia haec causa est pervicaciae, quia nisi securitas homines falleret, statim flecterentur, ubi Deus illis minatur. Haec igitur ratio est, cur propheta adiungat, *Non ambulabitis amplius in altitudine,* hoc est, superbia vestra tunc necessario succumbet. *Quia tempus malum erit.* Significat, quemadmodum iam dixi, eos, qui manent rigido collo et inflexibili coram Deo ubi iugum suum imponere vult, tandem cessuros vi, utcunque sint rebelles. Quare? Frangentur enim, quia corrigi non potuerunt. Postea sequitur apud prophetam:

4. *In die illo tollent super vos parabolam, et lugebunt* (sunt quidem verba singularis numeri, ישא, et נהה. Caeterum indefinita est loquutio. Nam qui subaudiunt conductitios homines, quibus solebat iniungi haec provincia, ut lugubres cantus conciperent ad cladem aliquam, nescio an assequuti sint mentem prophetae, tamen hoc relinquo in medio, quia alibi vidimus fuisse tunc cantores in luctu, quemadmodum etiam alibi erant praeficae, hoc est mulieres lamentatrices. Caeterum malo indefinite accipere. Tollent igitur super vos parabolam, et lugebunt) *luctu lamentabili* (vel lamento lamenti) *dicendo, Vastando vastati sumus: partem populi mei mutavit: quomodo tollent a nobis ad restituendum? agros nostros dividet.*

Est abruptus sermo, ideoque variant interpretes. Sed hic videtur mihi esse simplex sensus prophetae: *In die illa tollent super vos parabolam:* hoc est, non erit haec vulgaris calamitas, sed passim volitabit rumor, ita ut futuri sint in commune proverbium omnibus Iudaei. Hoc unum est. Quantum attinet ad nomen משל, scimus accipi pro sententiis gravibus, quemadmodum vocant Latini sententias, vel dicta, et Graeci etiam ἀποφθέγματα. Caeterum ideo graves sententiae apud Hebraeos sic vocantur, quia ut plurimum, ubi quis stylum attollit, figuras multas permiscet, ut illustrior ac splendidior sit oratio. Et ideo multi vertunt αἰνίγματα. De sensu prophetae satis convenit, quod scilicet proverbia passim volitabunt contra Iudaeos, nempe quemadmodum calamitas aliqua solet describi lugubri carmine, *Lugebunt* ergo *lamento lamentabili super vos.* Sed hoc totum debet referri in eum finem, quod scilicet clades ista futura sit celebris ubique. Videtur tamen postea tribuere hunc sermonem Iudaeis ipsis: et hoc non male convenit. Caeterum indefinita est loquutio: quoniam non de uno vel altero homine loquitur propheta sed de toto populo. Ergo lugebunt omnes in hunc modum, *vastando vastati sumus: partem populi mei mutabit.* (Est futurum tempus loco praeteriti.) *Mutavit* ergo *partem populi mei.* Hoc tam ad Deum quam ad Assyrium referri potest. Deus enim praecipuus fuit autor huius cladis: ille est qui mutavit partem populi. Quemadmodum enim sua benedictione populum illum diu prospere foverat, sic etiam postea mutavit illius sortem. Sed quoniam Assyrii fuerunt ministri vindictae Dei, non incommodo etiam hoc transferri poterit ad eorum personam. *Abstulit* ergo *partem populi mei.* Deinde, *Quomodo recedere fecit* vel abstulit, vel removit *a me* mihi, proprio *ad restituendum*: שבב, quanquam potest esse a radice שוב, quod idem valet. *Quomodo* ergo *abstulit a nobis ad restituendum? agros nostros dividit,* id est quos divisit. Subaudiendum enim est relativum אשר, deinde mutatio est temporis. Nunc quia sermo concisus est, ideo dixi varias interpretationes afferri. Ego tamen simpliciter existimo hoc prophetam velle, *Quomodo ad restituendum abstulit agros nostros, quos divisit?* Hoc est, quam procul absumus a restitutione? quia procul remota est omnis spes, ubi Dominus ipse divisit inter extraneos terram

nostram et possessionem: vel hostes inter se partiti sunt, ut solet fieri post victoriam: quisque enim partem suam rapit. Sive ergo de Assyriis hoc intelligere placeat, sive potius ad ipsum Deum referre, tamen non obscura videtur mens prophetae, quod scilicet non tantum expulsi sunt Iudaei a patria, sed etiam ablata spes reditus: quandoquidem hostes inter se partiti sunt eorum haereditatem, ut iam frustra de restitutione cogitent, qui expulsi sunt. Ego autem loquor quasi de re praesenti, quia etiam propheta hic inducit Iudaeos cum ista lamentatione: Actum igitur est de nobis, et nullum est malo huic remedium, quia non modo exuti sumus omnibus fortunis, et eiecti a patria, sed etiam non poterunt nobis restitui quae ablata sunt ab hostibus, quia iam inter se partiti sunt possessionem nostram, et quisque partem suam, et locum occupavit, sicuti suam haereditatem. Itaque non modo nobis erit negotium cum Assyriis in genere, sed cum singulis: quia quisque quod nunc occupat et possidet, volet tueri, quasi sibi debitum et quasi haereditarium. Quidam ex hoc versu coniiciunt potius spectare sermonem ad Israelitas, qui fuerunt sine spe reditus eiecti. Sed nulla necessitas cogit hoc de Israelitis exponere. Neque enim propheta hic denuntiat quid facturus sit Deus, sed qualis futura sit illa clades, si in se aestimetur. Diximus autem iam pluribus locis, prophetas dum minantur tantum sonare clades, exitia, mortes, interitus: postea autem adiungere promissiones in solatium. Sed distincta est ratio docendi. Quoniam scilicet prophetae, quum terrere volunt hypocritas, et obstinatos homines, proponunt duntaxat iram Dei, et nihil spei residuum faciunt: postea autem ubi in bonam spem erigunt qui ita sunt humiliati, aliunde petunt ipsi solatium, nempe a Dei bonitate. Ergo poterit hoc apte et vere de Iudaeis ipsis exponi. Sequitur:

5. *Itaque non erit tibi proiiciens funiculum ad sortem in coetu Iehovae.*

Hic concludit propheta sermonem illum, quod scilicet Deus sic purgabit Iudaeam perversis et sceleratis incolis, ut non futura sit amplius certa unius populi haereditas. Scimus enim hac lege datam fuisse terram illam posteris Abrahae, ut esset illis haereditaria. Scimus etiam iactos fuisse funiculos quoties redibat annus Iubilaei, ut quisque rediret in possessionem paternam. Iam propheta testatur ablatum hoc beneficium esse Iudaeis, ne posthac haereditario iure possideant terram: quia scilicet Deus qui dederat, nunc abstulit. *Non erit* ergo *proiiciens funiculum ad sortem in coetu Iehovae.* Et videtur hic pungere Iudaeos quum vocat eos coetum Iehovae. Adoptaverat quidem eos, erant populus Dei: sed significat iam esse abdicatos quoniam se indignos reddiderint illa gratia. Negat igitur ironice vocando *coetum Iehovae*, retinere nomen illud iure suo, quoniam scilicet se ipsos abdicaverint illa dignitate. Nunc sequitur:

6. *Ne stilletis: stillabunt: non stillabunt illis* (hoc est, super eos), *non apprehendet ignominias* (sic est ad verbum).

Hic etiam brevitas sermonis cogit interpretes inter se variare. Quidam ita accipiunt, *Ne stilletis, stillabunt*, hoc est, loquuntur Iudaei adversus prophetas, et minaciter quasi pro imperio vetant ipsos verbum facere. Stillandi verbum Hebraeis tantundem valet ac loqui: sed tamen solet magis aptari ad graves sermones quam ad vulgares et quotidianos. Si quis intelligat, *stillabunt*, id est, loquentur Iudaei, notat propheta eorum arrogantiam, quod certare audeant cum Dei prophetis, ut eos compescant, vel cogant in ordinem. Et videmus impios homines sese ita efferre, quum volunt prophetis Dei auferre docendi libertatem. Insurgunt enim ac si ipsi bis et ter prophetae essent. Sic etiam hoc loco, *Ne stilletis*, hoc est, loquuntur Iudaei, ne prophetent servi Dei. Alii autem subaudiunt relativum, *Ne stilletis* his qui stillant, quasi diceret, prophetas Dei non ferunt impii homines, atque ita prohibent et arcent ipsos a loquendo, quantum in ipsis est. Alii autem sic discernunt, *Ne stilletis, non stillabunt*, quasi ab una parte hic loquantur Iudaei, ab altera autem Deus sese opponat Iudaeis. *Ne stillent*, haec est vox impii et rebellis populi, qui libenter a se abiiceret et excuteret omnem doctrinam. Deus autem occurrit ex adverso, *Imo stillabunt:* vetatis: sed tamen non est vestrum: ego illos misi: volo etiamsi centies furere et crepare debeatis, ut tamen pergant in suo cursu. Videmus ergo quam variae sint expositiones. Iam etiam in reliqua parte versus non magis inter se consentiunt interpretes: *Non stillabunt*, de hac particula satis convenit, quod Deus significet iam fore finem omnibus prophetiis. Quare? quoniam scilicet nolit ridiculos esse servos suos, neque eos ignominiae subiicere. Hic est verus sensus. Alii tamen in diversam partem trahunt, quasi adhuc continuet propheta sermonem suum, *Non stillabunt*, ne apprehendat ignominias. Putant enim impii, si occluserint os prophetis, iam sibi omnia licere, et sua flagitia fore occulta: denique sua vitia non ventura in rationem: quasi vero scelera per se non satis probrosa essent, etiamsi Deus nullos prophetas mittat, etiamsi nulla sit obiurgatio. Sed tamen ita stupidi sunt profani homines, ut putent se immunes fore ab omni probro, si modo taceat Deus, hoc est, ubi a se repulerint omnem doctrinam. Putant ergo quidam sic debere intelligi hunc prophetae locum. Sed ego

existimo simpliciter ita velle, quia paulo ante dixerat: *Ne stilletis stillantes:* hoc est, Vos prophetae ne amplius sitis nobis molesti: cur obtunditis nobis aures? non possumus amplius ferre hanc vestram audaciam: tacete igitur. Ita praecise Iudaeos pro imperio loquentes induxit, ac si esset in eorum arbitrio prophetis ponere obstaculum, ne munere suo fungantur. Iam sequitur responsio ipsius Dei, meo iudicio, Non stillabunt ne apprehendat ignominias: quando video doctrinam meam vobis esse intolerabilem, video tale et tam indignum fastidium: ego igitur auferam vobis prophetas meos. Quiescam ergo et tacebo posthac. Quare? Ego enim nihil proficio, imo ego subiicio ignominiae prophetas meos: ludunt enim operam loquendo, fundunt verba inania sine ullo fructu. Nam estis prorsus desperati. Imo quum a vobis contumeliose vexentur, et deterior sit eorum conditio quam si omni scelerum dedecore operti forent. Quum ergo subiiciam ignominiae prophetae meos, ego nolo eos subire vestra ludibria. Cessabunt igitur omnes, nec amplius prophetabunt. Sed nihil deterius nec magis horrendum potuit minari Dominus Iudaeis quam hanc libertatem, ne scilicet amplius quidquam audirent quod eos gravaret. Haec enim est ultima perditio, ubi Deus laxat nobis habenas, et ubi patitur effraeni licentia nos ruere quasi praecipites, ac si prorsus Satanae nos traderet in mancipium. Quum ita sit, sciamus hanc esse horrendam comminationem, ubi dicit *Non stillabunt,* ne sint posthac ignominiosi.

7. *Qui diceris domus Iacob, an redactus est in angustias spiritus Iehovae?* (alii vertunt, an imminutus est spiritus Iehovae. קָצַר, significat coarctare, significat etiam imminuere apud Hebraeos. Sed melius quadrat sensus ille quem reddidi.) *An haec sunt opera eius? annon verba mea bona sunt cum eo* (hoc est, apud eum) *qui rectus ambulat?*

Iam severius obiurgat propheta Israelitas, quod vellent imponere legem Deo, et suis prophetis, nec possent ferre liberum doctrinae cursum. Proximo enim versu ostendit Israelitas tanta superbia fuisse inflatos, ut vellent cum Deo pacisci: Ne stillet, dicebant, quasi vero sit in arbitrio hominis Deum regere. Et ideo nunc propheta iterum repetit, *An est coarctatus spiritus Iehovae?* inquit. Ac si diceret, videte quorsum tendat, et quo usque grassetur haec vestra superbia. Vultis enim subiicere vobis et vestrae libidini spiritum Dei. Neque enim prophetae a se ipsis loqui certum est, sed Dei iussu et mandato. Quum ergo prophetae sint spiritus sancti organa, quisquis tentat eos compescere, imperium sibi usurpat supra Deum, et quodammodo vult captivum reddere spiritum eius. Qualis enim erit spiritus potestas, nisi coarguat libere hominum vitia, et quidquid Dei iustitiae adversatur damnet? Ubi hoc tollitur, iam nihil relinquitur iuris spiritui sancto. Videmus ergo quid sibi velit hoc loco propheta. Ostendit quam vesana sit ista temeritas, quod Israelitae volunt prophetis iniungere silentium: quasi vero ipsis liceat dominari supra spiritum Dei, et eum in ordinem cogere: *An est coarctatus spiritus Domini?* Et notanda est ista loquutio, quae non vulgarem emphasin continet: quia revocat propheta obstinatos istos homines hac obiurgatione ad autorem ipsum doctrinae: quasi diceret non fieri hominibus iniuriam, nec bellum cum ipsis suscipi, ubi doctrina prohibetur, sed spoliari Deum ipsum iure suo, et auferri suam libertatem, ne iudicium suum in mundo exerceat spiritus sui virtute. Caeterum hic propheta ironice mordet Israelitas, quum dicit, *Quae diceris domus Iacob, an redactus est in angustias spiritus Iehovae?* Nam si profani homines, qui nunquam gustaverant pietatis doctrinam, et quibus etiam nihil patefactum fuerat de coelestibus mysteriis, dixissent nihil sibi esse negotii cum prophetis, hoc fuisset magis tolerabile. Quid enim mirum si homines stupidi repudient omnem doctrinam? Sed hoc fuit prodigiosum quod Israelitae, qui gloriabantur nomine Dei, tam contumaciter insurgere audebant contra prophetas. Semper habebant genus suum in ore, quasi excellerent supra reliquum mundum, et essent separati ab aliis, sanctaque progenies. Dicit igitur propheta, Vultis nominari domus Iacob: quaenam est vestra praestantia et dignitas, nisi quod electi estis a Deo in peculium? Si ergo assueti estis Dei doctrinae, quaenam ista rabies est ac furor, quod non potestis ferre eius prophetas, sed vultis illis os occludere? Tenemus ergo vim huius ironiae, quum dicit propheta *vocari domum Iacob.* Interea videtur etiam oblique notare ipsos, quasi sint adulterinum genus: quemadmodum ab aliis prophetis vocantur Amorrhaei, vocantur Sodomitae. Ita etiam hoc loco propheta dicit, Vos quidem estis domus Iacob, sed titulo tenus. Erant enim ita degeneres, ut falso obtenderent nomen sancti patriarchae: imo falso, et mendaciter iactarent se originem ducere a sanctis viris, quum essent quasi putrida membra. Quoniam ergo sic desciverant a pietate Abrahae et aliorum patrum, ideo dicit propheta, *Tu diceris* quidem, sed non es. Postea adiungit, *An haec sunt opera eius?* Hic vocat Israelitas ad examen, quasi diceret, Qui fit, ut tam molesti sint ac graves prophetae, nisi quia vos acriter obiurgant, denuntiant iudicium Dei? Sed Deus quodammodo ita severe et rigide vobiscum agere cogitur, nisi velit naturam mutare. Iactatis vos esse eius populum: quomodo autem vivitis? *An haec sunt eius opera?* hoc est, an vitam vestram exigitis et formatis mores vestros ad legem vobis ab eo positam? Quum ergo vita vestra minime

respondeat Dei vocationi, non mirum est, si prophetae asperius vos tractent. Deus enim semper manet sui similis: vos autem estis perfidi, et prorsus repudiastis foedus quod vobiscum pepigerat. Ergo non debet vobis iniqua videri haec asperitas de qua conqueri soletis. Postea adiungit, *Annon verba mea bona sunt cum eo qui recte ambulat?* Hic expressius ostendit propheta, cur nuper sciscitatus sit, an haec essent opera Domini. Comparat enim vitam ipsorum cum doctrina, quae propter suam austeritatem illis non placebat: dicebant sermonem propheticum esse nimis rigidum. Respondet hic Deus, sermonem suum mitem, placidum esse, adeoque suavem, sed piis ac bonis: ergo culpam residere in ipsis, quod non ageret cum illis tam humaniter ut optassent. Haec igitur summa est, sermonem Dei, quia vitam et salutem affert hominibus, sua natura mereri gratiam, nec posse etiam vel acerbum esse, vel durum, vel molestum piis et bonis: quia scilicet Deus illic explicet divitias suae bonitatis. Videmus ergo, ut Deus hic reiiciat impiam calumniam a verbo suo: ac si diceret, perversas esse querimonias, quae volitabant in populo illo, quia scilicet transferrent culpam scelerum suorum in sermonem Dei. Dicebant Deum sibi esse nimis rigidum. Atqui Deus hic pronuntiat se mitem esse et humanum, et hanc esse etiam naturam verbi sui, modo tractabiles sint homines, neque sua pervicacia extorqueant aliud quam ipse sponte velit. Et hoc etiam idem intelligit David Psalm. 18 (v. 27) quum dicit Deum esse perversum cum perversis. Illo enim loco significat se expertum fuisse summam in Deo bonitatem, quia scilicet docilem se et morigerum ei praebuerat. Ex opposito dicit, Deum esse perversum cum perversis, hoc est, ubi videt homines contumaciter resistere, et obdurare colla sua, tunc etiam ipsum induere quodammodo novum ingenium, et perverse cum ipsis agere, hoc est, duriter, quemadmodum meretur ipsorum pervicacia: ut duro nodo (quemadmodum veteri proverbio dictum est) respondeat etiam durus cuneus. Iam ergo tenemus sensum huius loci, quod scilicet *Dei verba bona sint erga eos qui recte ambulant*, hoc est, spirent suavissimum odorem, nec aliud quam materiam verae et solidae laetitiae afferant: quia ubi plena est felicitas, nisi dum nos Deus amplectitur in suum amorem? Huius autem amoris testimonium nobis profertur in verbo. Culpa igitur in nobis est, ac nobis debet imputari, si verbum Dei non sapiat. Alii secus exponunt hunc totum locum, ac si propheta referret hic quae solebant tunc iactari apud Israelitas. Volunt igitur narrationem esse mimiticam, quasi induceret propheta impios et rebelles sese mutuo animantes ad contemptum verbi Dei: *Quae diceris domus Iacob, an coarctatus est spiritus Domini?* Scimus hypocritas ita excaecatos esse, vel ebrios prava confidentia, ut secure non dubitent abuti omnibus Dei beneficiis. Quia ergo contulerat magnam excellentiam Deus huic populo, poterant ita sese acuere ultro et citro, Nonne sumus filii vel posteri Abrahae? quid proderit nobis censeri sacrum et electum genus, et peculiarem Dei populum, et sacerdotium legale, si ita serviliter tractamur? Videmus ut prophetae isti contumeliose nos proscindant: ubi erit nostra nobilitas, nisi ostendimus nobis plus esse iuris quam aliis gentibus? Putant igitur illi interpretes hunc esse sensum obtendere omnes suas praerogativas, quo maiore licentia respuant omnem doctrinam, et excutiant iugum. Quod autem dicit, *An spiritus Dei diminutus est?* putant illi interpretes huc spectare quasi contenti illa solenni Dei promissione, quod scilicet essent sanctum genus, nunc fastuose contemnant alios prophetas. An spiritus ille Dei mortuus est, qui olim fuit interpres aeterni foederis, quod Deus pepigit nobiscum? nonne testatus est nos sibi fore in sacrum et electum populum? quid ergo nunc tentatis in nihilum redigere sacrum illud oraculum spiritus sancti, quod inviolabile est? Postea, *An haec sunt opera eius?* Vos nihil crepatis praeter minas, interitus, denuntiatis nobis multas clades. Atqui Deus est beneficus, et liberalis natura sua, patiens et misericors: vos autem illum fingitis nobis tyrannum, hoc est, prorsus alienum a natura Dei. Tandem putant illi interpretes Deum subiicere exceptionem: Vera quidem essent haec omnia, si apud vos staret fides et autoritas verbi mei: *Verba enim mea bona sunt:* sed non promiscue quibuslibet: sitis integri et sinceri, sentietis me humaniter, benigne et placide et suaviter agere vobiscum: tunc ergo cessabit rigor iste, qui vos tantopere offendit, et exasperat in verbo meo. Sensus ille posset aliquo modo esse tolerabilis: sed quia perplexus est, ideo retineamus priorem illum, qui melius fluit. Nihil enim illic coactum est: quod propheta derideat stultam arrogantiam populi, qui putabat se munitum esse privilegio, quia erat sacrum Abrahae genus. Respondet propheta, titularem istam praestantiam non obstare, quominus libere ius suum Deus retineat, et exerceat potestatem suam virtute spiritus. *Domus* ergo *Iacob*, *quae diceris*, hoc est titulo tenus. Spiritus Dei non est redactus in angustias. Quod si iactas te esse peculiarem populum Dei, haecne sunt opera Dei? hoc est, an vita tua vocationi respondet? Non mirum igitur, si Deus aspere vos castiget verbo suo, quia nulla est in vobis docilitas, quae locum praebeat eius mansuetudini. Caeterum, quanquam hic exprobret propheta ingratitudinem veteri populo, doctrina tamen haec nobis apprime est utilis, ubi Deus pronuntiat verbum suum bonum esse et suave piis omnibus. Discamus ergo nos

offerre Deo morigeros: et tunc meram suavitatem et meras delitias nobis spirabit in verbo suo, hoc est, experiemur nihil esse magis optabile quam pasci spirituali hoc cibo: et hoc erit nobis solidum gaudium, quoties Dominus aperiet os suum ad nos docendos. Caeterum si quando nos pungit ac vulnerat, atque adeo exasperat verbum Domini, sciamus hoc fieri nostra culpa. Sequitur:

8. *Et qui antehac populus meus, quasi in hostem surrexit ex adverso, vestem decoris:* (alii vertunt pallium et tunicam: sed quia nulla est copula, et אדר, significat decorem, ideo possumus vertere vestem decoris) *praedati estis a transeuntibus cum fiducia, perinde ac si reverterentur a proelio.*

Quia concisus est sermo prophetae, nonnulla etiam subest obscuritas. Itaque dissentiunt interpretes. Primo quantum attinet ad vocem אתמול, quidam putant unicam esse: alii autem componunt ab את et מול, quod significat e regione, vel ex opposito: et putant tantundem valere ac ממול, quod mox sequitur. Sed quia repetitio esset frigida, ideo non dubito quin propheta hic voluerit proprie accipere, significat autem Heri. Sed tempus illud non tam restricte capitur apud Hebraeos. Heri enim accipiunt pro tempore praeterito, etiamsi iam complures anni elapsi sint. Ideo verti *antehac:* et optime convenit. Iam est etiam alia varietas in contextu. Putant enim coniungi hoc אתמול cum verbo יקומם. Sed potius cohaeret cum nomine עמי, *Populus meus antehac.* Tertia diversitas est in nomine אויב. Nam aliqui ad Deum referunt: aliqui ad ipsum populum, quod scilicet alii in alios surrexerint, vel steterint. Nam verbum hoc etiam duobus modis exponitur. Alii putant esse verbum neutrum, Stant coram hoste: alii, Insurgunt in hostem: et hoc secundum mihi probatur, et melius etiam respondet contextui. Nunc insistam in genuino sensu, saltem quem genuinum esse arbitror. Propheta primo loco dicit populum hunc fuisse antehac sub manu et imperio Dei: sed nunc esse ab eo prorsus alienatum. *Qui* ergo *antehac populus meus* erat: quasi Deus renuntiet omnem amicitiam huic populo: Vos ego hactenus agnovi pro meo populo: sed posthac nihil mihi vobiscum, quia scilicet omnis verbi mei autoritas apud vos est abolita: rupistis fidem: denique quando violastis foedus meum, iam desiistis esse populus meus. Si quid enim gratiae in vos contuleram, spoliati estis ob vestram malitiam, et si antehac vos adoptavi, eadem malitia nunc vos abdicat. Hoc unum est. Postea sequitur. *Surrexit quasi contra hostem.* Ego subaudio notam similitudinis. Simpliciter dicit propheta, *In hostem surrexit.* Sed malo ita accipere, quod scilicet surrexit quasi in hostem, hoc est, ex optimo patre Deum sibi hostem reddiderint, quia scilicet provocaverint suis sceleribus eius iram. Iam hoc confirmat, quia scilicet exerceant inter se mera latrocinia. Scimus enim hypocritas semper latere sub caeremoniis, et obiicere hunc clypeum, quoties obiurgantur. Dicit igitur propheta eos non ideo censeri Dei populum, quoniam sacrificiis operam impendant: quia interim sint latrones. Spoliant enim homines innoxios. *Vestem decoris,* inquit, sive vestem et pallium (ego enim de his vocibus non laboro) *praedantur a transeuntibus secure,* hoc est, ab hominibus pacatis. Nam si qua sit belli suspicio, vel si viator audeat aliquid noxae inferre, merito plectitur. Sed propheta hic dicit spoliari qui secure transeunt, sicuti per regionem tutam. Quum ergo nihil sibi metuant viatores, vos tamen eos exuitis suis vestibus, quasi reverterentur a proelio: quemadmodum solent peracto bello, rapiunt hinc inde spolia, et nemo quidquam proprium retinet: sic etiam in media pace vos solotis vobis sumere licentiam, ac si essent omnia praedae exposita, ac si essent in agro hostili, adeoque mox a reditu proelii. Nunc ergo tenemus sensum prophetae. Primo loco significat populum hunc iam reiici a Deo, quia sese perditissima vita indignum reddiderit omnibus eius beneficiis. Et simul ingratitudinem perstringit, quum fuerint populus Dei, quod tamen maluerint bellum ei inferre quam colere foedus illud quod pepigerat in eorum salutem. Haec enim fuit valde detestabilis pravitas, quod quum electi essent ex toto mundo in peculiarem populum, maluerint Deum provocare ad bellum quam sub tutela eius placide degere. Quod autem insurrexerint adversus Deum probat, quia dediti fuerunt latrociniis, praedati sunt, idque in media pace: quae circumstantia scelus amplificat. Nunc sequitur:

9. *Mulieres populi mei expulistis e domo delectationum ipsarum* (est quidem mutatio numeri, sed hoc nihil ad rem), *a parvulis earum abstulistis decus* (vel ornamentum) *meum perpetuo.*

Pergit in eadem sententia, quod scilicet nullis iniuriis abstinuerint. Nam hoc signum fuit extremae saevitiae non parcere mulieribus, et pueris ipsis: est enim genus imbelle. Sexus eximit mulieres a violentia, aetas vero pueros: imo in ipsis bellis mulieres tamen salvae evadunt, et pueri etiam. Videmus ergo prophetam per synecdochen hic ostendere populum hunc fuisse addictum barbarae crudelitati, quia ne a mulieribus quidem et pueris sibi temperaverint. Quum ita sit, sequitur inanem et fallacem esse iactantiam, quum se vocent electum populum. *Domum delectationum* tribuit mulieribus, quae, ut sunt imbelles, domi se libentius continent ac in umbra quam longe spatientur. Quo magis

decebat suas latebras illis tutas manere. Iam substantiam quae pueris eripitur, Deus *ornatum suum* vocat, quia benedictio eius in pueros effusa speculum est gloriae eius. Itaque in rapinis sacrilegium quoque condemnat. Vox לעולם continuationem scelerum designat: quasi dixisset absque ulla poenitentia fuisse crudeles. Nunc sequitur:

10. *Surgite, abite, quia non est haec requies: quoniam polluta est, dissipabit dissipatione violenta.* (Interponitur copula, et dissipatione: ideo poterimus commode vertere, Dissipabit, et quidem dissipatione violenta, vel roborata: id enim significat verbum נמרץ.)

Hic rursus propheta stultam confidentiam populi refellit. Scimus terram Chanaan insigni illo elogio ornatam fuisse divinitus, quod esset requies: imo Deus non modo vocabat requiem populi, sed suam, Iuravi in ira mea, non introibunt in requiem meam (Psal. 95, 12). Erat igitur terra Chanaan quasi nidus quidam sub alis Dei absconditus: quia Dominus hanc haereditatem assignaverat populo electo. Quum ergo Deus habitaret in terra illa, deinde etiam dedisset hac lege filiis Abrahae, ut tuto illic quiescerent, sicuti etiam inter benedictiones legis hoc refertur: ideo hypocritae, ut solent falso et mendaciter ad se trahere omnia Dei beneficia, dicebant se non posse illinc unquam expelli, et prophetas esse falsarios, qui auderent quidquam mutare ex Dei foedere. Haec ratio est cur nunc dicat propheta, *Surgite, abite, non est haec requies:* vos, inquit, decipit illa perversa arrogantia, quoniam putatis vos affixos esse huic nido. Deus quidem ita promisit, sed conditione apposita, nempe si steteritis eius foederi. Vos autem estis foedifragi: putatis illum esse vobis obstrictum: soluta sunt omnia vincula. Nam quum perfide desciveritis a lege Dei, non est quod nunc putetis quidquam vobis deberi ab ipso. Non est igitur quod iactetis vos esse sacrum populum: fuit quidem nomen, sed iam desiit esse: ideo *surgite, abite.* Nam quod desidetis hic in securo vestro fastu, hoc nihil vobis proderit. Deus enim vos procul expellet, et iam denuntio vobis surgendum esse, et abeundum: quia non poteritis invito Deo quiescere in hac terra. Deus autem vos ab ea exturbat. Nunc tenemus verum prophetae sensum. Postea adiungit, *Quia polluta est, dissipabit dissipatione vehementi.* Iterum hic vindicat Deum a calumnia et improbis murmuribus. Scimus enim quam difficile fuerit populum hunc subigere, quum tanta contumacia esset praeditus. Et videmus non parum fuisse prophetis omnibus negotii cum hypocritis, quia semper hoc promptum in ore erat multitudini: Quid an nullius erunt momenti tot et tam praeclarae promissiones, quibus Deus nos dignatus est? An adoptio eius erit merum ludibrium? An frustra nobis hanc terram iure haereditario dedit? Quum ergo sic obiicerent hypocritae Deo sua beneficia, et interim abuterentur vocatione eius, oportuit ipsos coargui, quemadmodum hic facit propheta: Vocatis, inquit, terram hanc requiem, sed quomodo in ea quiescitis? Deus enim iusserat vos celebrare sabbatum, habitabat enim in medio vestri, ut vos sanctificaret: atqui tumultuarie in ea degitis, et bellum geritis cum Deo ipso: pollutiones vestrae nonne deleruut illam quietem sacram, quae vobis praecepta erat divinitus? Ergo videtis mutationem hanc accidisse vestra culpa, quod Deus sicuti antehac solebat, quietem vestram et suam vocare desierit. *Non est* igitur *haec requies, ideo dissipabit dissipatione violenta*, vel roborata: hoc est, frustra vobis promittitis quietem in ea terra ubi bellum intulistis Deo, nec cessatis subinde in ea iram eius in vos provocare. Sequitur:

11. *Si vir ambulans in spiritu, et fallaciter mentiens, stillem tibi pro vino, et pro sicera, tunc erit stillans populi huius* (hoc est, hic demum erit propheta populi huius: sicuti etiam priore membro, propie vertendum est: si prophetem).

Hic propheta notat aliud vitium, quo laborabat populus, nempe quoniam volebat se blanditiis mulceri: quemadmodum impii omnes putant se quodammodo elapsos esse ex Dei manu, si nullam obiurgationem audiant: imo si nacti sint adulatores, qui indulgeant eorum vitiis, putant se beatos esse. Hinc igitur morbum nunc propheta in populo detegit. Hieronymus alienum prorsus sensum quaesivit, sicuti in superioribus: sed ego non immoror in refutatione. Satis mihi est, si reddam verum prophetae sensum. Sed quemadmodum pro mulieribus antea vertit principes, denique pervertit totum sensum, ita tandem hic dicit, Utinam sim vanus propheta, hoc est, ambulans in vanitate, et mendax: quasi diceret Michaeas, Ego cuperem me vanum quum denuntio vobis clades, de quibus loquor: mallem enim vobis aliquid laetum et prosperum nuntiare: sed non possum aliter, quia Dominus aliud mandat. Caeterum nihil tale est in verbis prophetae. Redeamus igitur in viam: *Si vir ambulans spiritu, et fallaciter mentiens.* Omnes fere interpretes in hoc consentiunt, quod ambulare in spiritu sit fastuose vel temere aliquid proferre, et spiritum accipiunt pro vento, aut fallaciis. Sed non dubito quin fuerit haec loquutio tunc vulgata, Ambulare in spiritu pro exercere munus propheticum. Si quis ergo sit propheta, hoc est, qui fungatur hoc munere, vel sustineat personam doctoris, profiteatur se esse divinitus missum. Prophetae enim olim vocati sunt viri spiritus, quia scilicet nihil ex se

ipsis vel ex suo cerebro proferrent: sed tantum bona fide de manu in manum traderent quod acceperant a Deo. Ambulare ergo spiritu, meo indicio, tantundem valet atque profiteri munus doctoris. Si quis igitur munus doctoris profiteatur, quid faciet? Si ego, inquit Michaeas, praeditus spiritus dono, et vocatus ad docendum velim inire gratiam a vobis, ego praedicarem fore uberem proventum vini et sicerae: omnes mihi applauderent. Nam si quis haec promittat, *Hic est propheta huius populi.* In summa significat Michaeas Israelitas reiicere omnem doctrinam, quia meras blanditiae appetunt, et volunt se foveri in suis vitiis, imo prava adulatione corrumpi cupiunt in suum exitium. Hinc igitur apparet non esse ipsos quales censeri volunt, nempe populum Dei. Haec enim prima conditio fuit in Dei foedere, ut dominaretur in populo illo. Iam ubi homines non sustinent divinitus gubernari, et volunt habere plenam et effraenem licentiam, perinde est ac si Deum longe a se expellerent. Ergo hoc signo convincit eos propheta quod prorsus a Deo defecerint, et nihil habeant cum ipso commune. Si quis ergo sit vir ambulans in spiritu, abstineat a veritate, inquit, quoniam non feretur in hoc populo. Quare? quia nolunt doctores probos et fidos. Quid ergo restat? Veniant adulatores, qui populo promittant largam copiam vini et sicerae, illi erunt optimi doctores, et magno plausu excipientur: denique erunt proprii doctores huius populi impii, hoc est, populus iste non potest amplius ferre veros Dei prophetas: sed adulatores habere cupit, qui indulgeant omnibus eorum corruptelis.

12. *Congregans congregabo te totum, Iacob, colligens colligam residuum Israel, simul ponam eum tanquam oves Bosra, tanquam gregem in medio ovilis sui, tumultuabuntur prae hominibus* (id est, propter hominum multitudinem). 13. *Adscendet effractor coram ipsis, frangent, et transibunt portam, et egredientur per ipsam, et transibit rex ipsorum coram ipsis: et Iehova in capite ipsorum.*

Duplex est loci huius expositio. Maior pars interpretum huc inclinat quod Deus hic promittat levationem aliquam Israelitis, postquam duriter eos obiurgaverat, et minatus etiam fuerat extrema. Referunt igitur hunc locum ad regnum Christi, quasi Deus spem faciat futurae restitutionis. Sed dum omnia propius expendo, cogor potius interpretari etiam duos istos versus comminatorie, quod scilicet propheta hic denuntiet futuram Dei vindictam populo. Quia tamen prior opinio fere recepta est, ego obiter percurram quod illi afferunt: deinde redibo ad sensum alterum, qui mihi magis probatur. Hoc competit in regnum Christi, populum qui dispersus fuerat colligi in unum corpus. Scimus enim quam misera sit extra ipsum mundi dissipatio, et quoties de renovatione ecclesiae prophetae verba faciunt, fere utuntur hac loquendi forma, quod Dominus colliget dispersos, ut coalescant rursus in corpus unum. Bene igitur hoc quadrat, si placet referre ad Christi regnum, quod Deus *colligendo colliget totum Iacob.* Sed postea additur restriotio, ne quis hanc restitutionem ad totum genus Abrahae extendat, et omnes eos, qui secundum carnem progeniti sunt a patre Abraham: ideo ponitur nomen שארית. Totus ergo Iacob non est multitudo illa, quae secundum carnem genus ducebat a sanctis patribus, sed residuum duntaxat. Postea sequitur, *Simul ponam eum sicuti oves Bosra,* hoc est, faciam ut augescant in magnum numerum, imo ingentem: quia tumultuabuntur, hoc est, magnus strepitus fiet inter ipsos, quemadmodum ubi locus non capit magnam turbam. Exponunt etiam proximum versum, *quod effractor transibit coram ipsis,* hoc est, erunt qui violenta manu et armata viam patefaciant, quemadmodum etiam dicit Christus regnum coelorum vim pati. Intelligunt ergo animosos fore duces populi, quos nihil impediet, quominus perrumpant, et simul etiam deducant secum totum populum. Exibunt ergo per portam, et rex eorum transibit. Hoc etiam optime quadrat regno Christi. Et quoties Deus se propitium ecclesiae fore affirmat, simul adiungit se daturum regem, quia salus populi posita erat in regno illo, quod erectum fuerat auspiciis et mandato ipsius Dei. Hoc igitur tritum est, ac passim occurrit in prophetis, Deum populo suo daturum regem ex semine Davidis, quum volet plena felicitate ipsum donare. Sic intelligunt quod rex transibit ante ipsos, quod est proprium ducis, ut demonstret viam. *Et Iehova erit in capite ipsorum,* hoc est, Deus ipse ostendet se praecipuum esse huius populi regem, et velle semper tueri ope sua et gratia, quos in populum sibi assumpsit. Sed iam dixi mihi diversam expositionem magis placere. Neque enim video quomodo tam subito transeat propheta ad contrarias sententias. Dixerat proximo versu populum hunc nullas admonitiones iam ferre, quia tantum appeteret delitias et adulationem. Nunc adiungit quod iam attigi de propinquo Dei iudicio, et pergit in eadem doctrina usque ad finem tertii capitis, ut videbimus. Scimus autem non fuisse ab ipsis prophetis distincta capita. Ergo est nobis continua haec concio prophetae usque ad finem 3. cap. Non quod uno die haec omnia dixerit, sed voluit congerere quaecunque concionatus fuerat de vitiis populi: idque melius patebit ex progressu. Iam venio ad verba, *Congregando congregabo te totum Iacob, colligendo colligam residuum Israelis.* Duplex est congregandi modus Deo: aliquando enim populum suum colligit a dissipatione, quod est singularis gratiae et amoris signum. Sed dicitur etiam

colligere, quum simul coacervat, ut devoveat et addicat exitio, quemadmodum dicimus gallice *Trousser:* et verbum hoc eodem etiam sensu alibi accipitur: imo iam exemplum vidimus apud Hoseam. Ita in praesenti loco denuntiat Deus futuram collectionem populi. Quorsum? Non ut inter se concordes potiantur Dei beneficiis, sed ut simul intereant. Quemadmodum ergo conspiraverat hic populus in omne genus scelerum, ita etiam Deus colligendum esse pronuntiat, ut unus et idem sit omnium interitus. Et addit *residuum Israel:* ac si diceret, quidquid salvum manebit a cladibus bellorum, et ab aliis etiam omnibus calamitatibus, ut fame, et pestilentia: hoc colligam, ut prorsus aboleatur. Residuum ergo populi exprimit, quia paulatim variis malis attriti fuerant Israelitae, antequam Dominus manum ultimam apposuerit ad eos perdendos. Postea adiungit, *Ponam eos simul quasi oves Bosra*, hoc est, coniiciam in unum acervum. Bosra tam urbs quam regio fuit Idumaeae, et locus ille valde fuit fertilis, et habuit pinguissima pascua: ideo Iesaias 34. cap. (v. 6) quum Idumaeis vindictam denuntiat, simul etiam alludit ad pascua illa: dicit, Deus seliget sibi agnos pingues, et quidquid bene saginatum erit, et colliget etiam pinguedinem, quia victima est Domino in Bosra. Ita etiam hoc loco Iudaeos, ubi in unum quasi fasciculum collecti fuerint, dicit propheta *similes fore ovibus Bosra.* Et simul addit, *sicuti oves in medio caularum*, quanquam alii malunt Ductione. דבר significat interdum ducere. Sed non video cur tam longe trahatur hoc nomen. Ego igitur simpliciter accipio pro ovili, quia oves illic coguntur in ordinem. Quidam interpretes hoc de obsidione accipiunt, quod scilicet Deus coarctabit totum populum per urbes, ne pateant iniuriis hostium. Sed ego latius extendo, quod scilicet Deus populum hunc colliget, ut tandem dispergat. Colligam ergo vos, quemadmodum iam dixi, *ie vous trousseray, tanquam oves Bosra in medio ovilis: et erit strepitus prae multitudine*, hoc est, etiamsi nunc gloriamini vestro numero, hoc nihil vobis proderit, quia potero vos omnes in arctum redigere, ut pereatis quemadmodum estis meriti. Sequitur, *Adscendet effractor coram ipsis*, hoc est, ducentur tumultuarie, et frangenda etiam erit porta, ut simul exeant, quia non esset satis amplus transitus ille, si vellent ordine egredi, quemadmodum fieri solet: sed portae urbium frangentur, ut turmatim transeant magno numero. His verbis significat propheta celeriter omnes abripiendos esse in exsilium. *Et egredientur*, inquit, *per portam et rex ipsorum transibit coram ipsis.* Significat hoc loco propheta regem captivum fore, quod fuit tristissimum spectaculum. Nam spes aliqua restabat, si tantum abducta fuisset faex populi in Chaldaeam, sed ubi rex ipse vinctus trahitur, et coniicitur in carcerem, oculis effossis, et iugulatis filiis, hoc est miserrimum. Solebant autem superbire rego suo, quia putabant fieri non posse, quin regnum illud perpetuum maneret, quandoquidem Deus sic pollicitus fuerat. Sed potuit Deus ad tempus regnum illud evertere, ut postea de integro erigeret, quemadmodum contigit in persona Christi, et quemadmodum etiam praedictum fuit a prophetis: Transversa sit cidaris, transversa, transversa, donec veniat legitimus eius possessor. Videmus ergo hoc fuisse additum amplificandi causa, quod exprimit propheta de rege ipsorum. Postea addit *Iehova erit in capite eorum*, id est, instabit eorum cervicibus, ut eos opprimat et obruat penitus. Quidam subaudiunt aliquid, quod olim Iehova solitus fuisset ipsos regere, nunc autem desierit. Sed illud est nimis coactum. Sensus autem, quem retuli, bene fluit, quod scilicet Deus ipse erit exactor, quum trahentur in exsilium, et tyrannis atque eorum satellitibus addet animum, incumbens maledicto populo, ut eius calamitates magis ac magis urgeat et aggravet, sicque ostendat istam cladem accidere iusto suo iudicio. Nunc ergo tenemus verum prophetae sensum. Sequitur:

CAPUT III.

1. *Et dixi, Audite quaeso principes Iacob, et gubernatores domus Israel: annon vestrum est* (vel, ad vos spectat) *scire iudicium?* 2. *Atqui oderunt bonum, et diligunt malum, rapiunt pellem ab ipsis, et carnem ab ossibus eorum.* 3. *Et tunc vorant carnem populi mei, et pellem ipsorum ab ipsis excoriant, et ossa eorum frangunt, et comminuunt sicuti ad ollam* (vel, ac si destinata essent ollae), *et carnem eorum in medio aheni.*

Hoc capite propheta tam proceres, quam doctores aggreditur, et severe obiurgat, quod uterque ordo avaritiae et crudelitati, rapinis, denique aliis etiam sceleribus deditus foret. Incipit autem ab ipsis iudicibus, penes quos erant gubernacula in populo: et breviter recitat quibus verbis invectus fuerit in ipsos. Diximus alibi, non recitari quidquid dixerunt prophetae, sed tantum perstringi breviter capita, vel summas rerum, ut sciamus quid egerit Michaeas per annos vel 40. vel plures quibus peregit cursum suum. Certe potuit dimidia hora referre quidquid exstat scriptum: sed ex hoc libello, quamlibet exiguus sit, colligimus qualis fuerit ratio docendi prophetae nostro, et quibus potissimum rebus incubuerit. Redeo nunc ad verba: dicit reprehensos fuisse a se regni proceres. Probabile enim est conciones istas habitas fuisse potius in

Iudaeos, quia tametsi initio Israelitas complexus est, scimus tamen fuisse datum Iudaeis doctorem, non autem regno Israel. Fuit illud quasi accidentale, quod decem tribus interdum aliis permiscuerit. Hoc igitur existimo dictum fuisse tam regi, quam eius consiliariis et aliis iudicibus, qui tunc praeerant populo Iuda: *Audite hoc obsecro,* inquit. Haec praefatio arguit socordiam in iudicibus. Cur enim ab ipsis audiri postulat, nisi quod ita obtorpuerant in suis vitiis, ut nihil amplius sentirent? Quum ergo ita brutus stupor in ipsis invaluisset, ideo dicit, *audite nunc vos,* inquit, *duces,* vel capita *Iacob, et gubernatores domus Israel.* Cur autem de domo Israel adhuc loquitur? Nempe quia nomen illud praecipue erat cognitum et illustre, quoties de posteris Abrahae erat mentio. Et caeteri prophetae quamvis loquantur de regno Iehudah, hoc tamen nomen saepe usurpant, Qui vocamini nomine Israel, propter dignitatem scilicet sancti patriarchae, et quod etymologia nominis non vulgare erat praestantiae elogium in toto genere. Et hoc frequenter apud Iesaiam observare licet. Ergo nunc nomen Israel non ponitur distinctionis causa, ut alibi: sed hic propheta crimen amplificat, eo quod tam corrupti essent duces electi populi, quos Deus tanto honore dignatus fuerat, ut eos praeficeret ecclesiae suae, et electo populo. Hoc ergo fuit ingratitudinis non ferendae, ita abuti illa potestate eximia et sacra, qua donati fuerant divinitus. *Annon,* inquit, *ad vos spectat scire iudicium?* hic non dicit rectitudinem debere apud principes locum habere, sicuti apud promiscuum vulgus: quia eos excellere convenit notitia iusti et aequi. Utcunque enim insculptum sit discrimen boni et mali omnium cordibus, qui tamen primatum tenent in populo et imperio pollent, sunt quasi oculi: sicuti oculis regitur totum corpus, ita etiam qui in aliquo gradu honoris locati sunt, sic eminent, ut debeant monstrare aliis omnibus viam. Ergo per verbum *sciendi* intelligit propheta illos perperam corrumpere totum naturae ordinem, quia caeci sunt, quum debeant esse luminaria totius populi. *Annon,* inquit, *ad vos spectat scire iudicium* et aequitatem? Cur hoc proprio dicitur proceribus? nempe quia etiamsi omnes conscii sint sibi, eo quod habent legem intus insculptam, tamen praecipua intelligentia debet esse in ipsis ducibus, ut scilicet aliis praeluceant. Vestrum ergo est scire iudicium. Hinc colligimus non sufficere si principes ac magistratus bene sint ac probe affecti: sed requiri etiam ex ipsis iudicium et prudentiam, ut supra vulgus discernant. Quod si dono rationis et prudentiae non ita sunt praediti, postulent a Domino. Nam scimus etiam sine Dei spiritu acutissimos homines fore prorsus ineptos ad regendum. Neque enim vocatur frustra spiritus Dei liberalis, qui principatum obtinet in mundo: nam ita meremur, etiam qui videntur praecipuis dotibus esse praediti, tamen inutiles fore ad gubernandum, nisi adsit Dei spiritus. Hic autem locus demonstrat non sufficere rectum animum in proceribus, nisi etiam polleant sapientia, ut sint tanquam oculi in corpore, quemadmodum diximus. Hoc sensu nunc refert Michaeas spectare ad populi duces, scire iudicium et aequitatem. Postea adiungit: *Atqui oderunt bonum, diligunt malum, et diripiunt pellem a populo meo: carnem ab ossibus:* inquit, hoc est nihil relinquunt salvum: tam furiosa est ipsorum rapacitas. Generaliter primum eos obiurgat propheta, quod non modo pervertant aequitatem, sed quod prorsus dediti sint malitiae, et odio habeant bonum. Intelligit ergo quasi ex professo esse impios et sceleratos: deinde data opera etiam bellum gerere contra omnem rectitudinem. Hinc colligimus quanta fuerit et quam detestabilis corruptio in populo illo, qui tamen erat tunc peculium et haereditas Dei: quum eo prolapsus fuerit status veteris populi, discamus in sollicitudine et metu ambulare, quamdiu nos Dominus gubernat per pios magistratus et fidos pastores. Nam idem posset statim nobis contingere quod Iudaeis, ut scilicet inter nos dominentur lupi, quemadmodum etiam experientia plus satis in hac urbe monstravit. Postea adiungit propheta species crudelitatis, in quibus tametsi hyperbolice loquitur, tamen non dubium est quin rem ipsam, qualis erat, voluerit oculis subiicere. Comparat autem iudices illos vel lupis, vel leonibus, vel aliis truculentis bestiis. Non dicit illos petere substantiam populi, vel expilare domos: sed dicit carnem ipsius verare usque ad ossa: dicit pellem eorum dissipare. Et hoc etiam confirmat proximo versu: *Vorant,* inquit, *carnem populi mei, et pellem ipsorum ab ipsis excoriant, et ossa etiam eorum confringunt, et comminuunt, sicuti quod debet in ollam coniici, et quod in medio aheni est.* Nam si quis coniicere velit carnes in ollam coquendas, non sumet integrum bovem, sed lacerabit, et postquam conciderit in frusta, tunc replebit ollam suam vel ahenum. Ergo exaggerat propheta illam crudelitatem procerum, quod scilicet non fuerint contenti uno genere supplicii, sed exercuerint multas species saevitiae adversus populum et similes fuerint per omnia vel ursis, vel lupis, vel leonibus, vel aliis feris bestiis: deinde etiam ganeonibus. Nunc ergo tenemus prophetae sensum. Hic autem locus docet quid praecipue Deus exigat a proceribus, nempe ut abstineant ab omni iniuria. Nam quia armati sunt potestate, ideo debent sibi esse pro lege. Usurpant in alios imperium: incipiant ergo a se ipsis, et sibi temperent ab omni maleficio: quia si quis privatus homo sese ad nocendum proiiciat, metu legum saltem continebitur et non omnia audebit pro libidine. Principum autem maior potest esse audacia, ideoque plus ad nocendum valent.

Et haec ratio est cur modestius sese debeant gerere ac humanius. Clementia igitur, et paterna humanitas maxime decet principes, et quicunque sunt in magistratu. Nam propheta hic exprobrat proceribus aetatis suae quod omma reprehensione dignum erat in ipsis. Est autem hoc summum crimen saevitia et inhumanitas, quia subditis suis non parcant. Iam videmus prophetam minime blanditum fuisse proceribus, qui tamen sibi magnopere placebant in sua dignitate. Sed quoniam videt ipsos scelerate et turpiter abuti imperio sibi commisso insurgit intrepide contra ipsos, et utitur plena spiritus fiducia. Non vocat igitur tantum praedones, vel spoliatores populi, sed dicit esse truculentas bestias, dicit carnem eius et vorare, et laniare, et discerpere, et nihil aliud quam comminuere: ut scilicet comprehendat omnia saevitiae genera. Iam sequitur comminatio:

4. *Tunc clamabunt ad Iehovam, et non respondebit illis, sed abscondet faciem suam ab ipsis tempore illo, quemadmodum perverse egerunt in factis suis.*

Nunc denuntiat Michaeas iudicium proceribus, quale meriti erant: dicit, *Clamabunt tunc ad Dominum.* Adverbium אז saepe indefinite ponitur apud Hebraeos: sed habet vim demonstrativam: sumitur δεικτικῶς, Tunc: quasi digito monstrarent prophetae res ipsas videndas oculis, quauquam adhuc longe aberant ab hominum conspectu. Sed hoc loco potius continuat propheta quod dixi. Antehac enim retulerat Deum fore ultorem populi sui. Pendet igitur hoc adverbium temporis ab aliis comminationibus, quae prius fuerunt expositae. Si quis tamen magis eligat diversum sensum, quod scilicet hic suspensos tenere eos velit propheta, quasi prope instet vindicta Dei, non repugno. Nam sensus ille non male conveniet. Quidquid sit, propheta hic testatur non inulta fore scelera procerum, qui tamen non putabant se vel legibus, vel poenis subiici. Quum ergo ita quasi imaginario privilegio se eximerent ab omni ordine principes et magistratus, ideo diserte hic affirmat propheta instare illis afflictionem, quae clamorem exprimat. Nam per verbum clamandi significat miserias quae illis instabant. *Clamabunt* ergo *in necessitate sua.* Exposui prophetae consilium. Videmus enim ut hodie etiam turgeant arrogantia quicunque excellunt. Nam quia abundant opibus, quia etiam honor est quasi sublimis gradus, ut omnium humeris suffulti emineant: deinde metuuntur etiam a reliquo populo: hinc fit, ut non existiment sibi quidquam posse accidere adversum. Propheta autem dicit talem fore eorum necessitatem, quae clamorem extorqueat. *Clamabunt* igitur, *et Dominus non exaudiet:* hoc est, erunt miseri, et quidem sine ullo remedio. *Iehova* ergo *non respondebit illis, sed abscondet ab ipsis faciem suam, sicuti perverse egerunt:* hoc est, Deus non exaudiet eorum querimonias, quia rependet in ipsorum capita omnes iniurias, quibus populum suum nunc videt affici. Atque ita Deus ostendet se non dormivisse, quamdiu tanta petulantia grassati sunt per omne genus maleficii. Posset tamen hic quaeri quomodo Deus repudiet eorum preces et vota, qui ad ipsum clamant? Sed primo loco notandum est, reprobos etiamsi clamoribus suis verberent aerem, non tamen dirigere ad Deum preces suas: quod si Deum ipsum compellant, hoc faciunt tumultuose. Nam expostulant cum ipso, et litigant, imo evomunt suas blasphemias, vel saltem obstrepunt, querentes de suis malis. Clamant ergo impii, sed non ad Dominum: vel si dirigunt ad Deum ipsum suos clamores, sunt pleni tumultus, quemadmodum dictum est. Ergo nisi quis Dei spiritu regatur, non poterit precari ex animo. Et scimus hoc peculiare esse spiritus donum, ut corda nostra attollat in coelum. Nam frustra precamur nisi afferimus fidem et poenitentiam. Quis autem utriusque est autor nisi spiritus sanctus? Constat ergo impios sic clamare, ut tantum impetuose cum Deo litigent. Haec autem non est vera precandi ratio. Itaque non mirum est, si Deus repudiet clamores illos. Fundunt quidem interdum etiam impii preces, et ore exprimunt Dei nomen: sed interea pleni erunt contumacia, ut diximus, neque unquam sese vere humiliabunt coram Deo. Quoniam ergo evomunt preces suas ex amarulento corde, et etiam turgido, haec ratio est cur nunc propheta dicat, Dominus tunc non exaudiet, *sed abscondet faciem suam ab ipsis tempore illo sicuti perverse egerunt.* Ostendit hic Deum fore implacabilem hominibus desperatis, qui scilicet nullo modo possunt revocari in viam. Nam si quis lapsus fuerit, semper Deum propitium inveniet, simul atque ad eum clamabit: ubi autem obstinatis animis pergimus, et non damus locum ullum poenitentiae, praecludimus nobis ianuam. Ita necesse erit impleri quod hic minatur propheta, ut Dominus abscondat faciem suam in die necessitatis. Et audimus etiam quid scriptura dicat, iudicium fore sine misericordia omnibus qui misericordes non fuerint (Iac. 2, 13). Ergo si quis sit fratribus suis inexorabilis (quemadmodum hodie videmus multos tyrannos, videmus etiam ex media plebe multos esse tyrannico ingenio et prorsus sanguinario) sentiet ille, quisquis est, tandem iudicium, quod hic pronuntiat Michaeas. Ergo non est generalis sententia: quasi Dominum implacabilem fore diceret omnibus sceleratis: sed specialiter designat illos desperatos homines, qui prorsus obduruerant, ita ut essent collo inflexibili, quemadmodum etiam antehac vidimus. Nunc descendit propheta ad secundam obiurgationem.

5. *Sic dicit Iehova super* (vel, ad) *prophetas, qui decipiunt populum meum et mordent dentibus suis, et clamant, Pax: et si quis non dederit in os ipsorum, edicunt contra eum proelium.*

Michaeas hic in prophetis avaritiam, et turpis lucri cupiditatem primo loco accusat. Praefatur autem se loqui Dei mandato, et quasi ex eius ore, quo plus habeat ponderis et vehementiae comminatio. *Sic ergo dicit Iehova contra prophetas.* Vocat autem illos impostores populi: sed simul ostendit fontem ipsum mali, cur scilicet, vel quo affectu impulsi sint ad fallendum, nempe quia lucri cupiditas eos prorsus occupaverat, ita ut non discernerent inter verum et falsum, sed tantum studerent placere quaestus sui causa. Et ex adverso etiam ostendit tam fuisse lucri cupidos, ut *edicerent proelium*, si quis ipsos non pasceret. Iterum autem repetit Deus populi sui nomen. Hoc mihi exciderat nuper quum dicebat Michaeas, principes vorare carnem populi Dei. Nam indignitas etiam augetur quum haec iniuria fit Dei populo. Si spoliati fuissent a suis proceribus Assyrii, vel Aethiopes, vel Aegyptii, hoc fuisset magis tolerabile. Sed quum populus ipse Dei ita crudeliter voratur, hoc est, quemadmodum dixi, minus ferendum. Sic ubi decipitur populus Dei, et convertitur veritas in mendacium, hoc sacrilegium est magis detestabile. Haec igitur ratio est cur nunc dicat, *Qui decipiunt populum meum:* Hic populus est mihi sacer: ego enim eum mihi elegi, quum ergo corrumpitur fraudibus et dolis, nonne violatur quodammodo maiestas mea? nonne minuitur imperium? Nunc ergo tenemus cur sic loquatur propheta: *Decipiunt populum meum.* Certum quidem est Iudaeos fuisse dignos talibus fallaciis, quemadmodum etiam alibi pronuntiat Deus se periculum facere, quoties licentiam permittit pseudoprophetis, qualis sit populus. Fuit igitur haec iusta merces, quod tunc licentia data fuit Satanae, ut perverteret sanam doctrinam in populo. Et nemo unquam fallitur nisi sponte. Etiamsi multos videtur sua simplicitas trahere in exitium, tamen subest aliqua hypocrisis semper. Caeterum hoc non extenuat culpam in falsis doctoribus, si populus meretur talem poenam: ideo nihilominus pergit in sua obiurgatione propheta, et dicit hunc populum esse Dei. Quomodo? nempe adoptione. Quamvis ergo indignos se praestarent Iudaei tanto honore, Deus tamen recenset ipsos in populo suo, ut puniat in falsis doctoribus scelus, quod in ipsis nunc accusat. Iam sequitur, *Mordere dentibus.* Sed non possum absolvere.

Pergendum est nobis in explicanda sententia prophetae, ubi causam demonstrat, cur doctores populum fefellerint, et converterint Dei veritatem in mendacium, nempe quia quaestum captabant, et dediti erant avaritiae. Videmus ergo, quemadmodum etiam dicit Paulus (1. Tim. 5, 10), avaritiam dare causam omnibus malis, et quocunque pervenerit illa contagio, fieri non posse, quin omnia pessum eant: praesertim vero adulteratur semper doctrina Dei, ubi avaritia regnum occupat in hominum cordibus. Duo autem testimonia avaritiae profert Michaeas, quod scilicet *Clament pacem*, dum bene et pinguiter saginantur: sanctificent vero proelium, si esuriant. Ab una igitur parte dicit הנשכים בשניהם, וקראו שלום hoc est, mordentes dentibus suis, et clamantes pacem. Sed ita resolvi debet oratio, ubi bene momorderint, tunc pacem annuntiant plena fiducia. Mordendi autem verbo intelligit propheta ingluviem illorum, quia non sunt contenti modico victu qui ita praetextu nominis Dei quaerunt duntaxat sua commoda: sed sunt veluti canes famelici. Vorant igitur, et se ipsos ingurgitant absque fine et modo. Haec ratio est cur dicat eos mordere. Comparat enim illos vel leonibus, vel ursis. Nam scimus bestias non satiari exiguo cibo, sed nisi saginentur semper quasi dentibus suis frendere. Ita etiam dicit Michaeas falsos doctores sui temporis fuisse homines voraces, et qui appeterent largam copiam ciborum. Quemadmodum hodie videmus monachos in papatu, praesertim qui sub titulo mendicitatis vorant omnium substantiam: illi nisi saturati fuerint semper murmurant: imo non contenti murmuribus, sanctificant proelium, ut hic dicit propheta. Interim vero videmus quam inexplebiles sint. Ubi enim accedunt ad lautas mensas, nemo diceret esse homines, sed potius bestias: ita consumunt omnia. Nunc ergo tenemus sensum prophetae, sed non reprehenditur sola voracitas. Dicit eos vendere suas benedictiones, ubi bene sunt saginati, et ventrem suum bene refertum habent, quemadmodum etiam monachi solent pacem annuntiare quum bene pascuntur. O! benefacitis, qui curatis fratres. Nam solliciti sunt pro vobis: dum dormitis in lecto, illi vigilant, et preces eorum vos locupletabunt: quomodo enim posset stare mundus, nisi fratres suis precibus eum redimerent? Ergo quia tam bene devoti estis coenobio nostro, ideo omnia vobis bene cedent et feliciter, et Deus etiam benedicet. Haec igitur ratio est eorum qui mercede vendunt suas benedictiones: clamant pacem, hoc est, secure pronuntiant omnia bene habitura, Deum faciunt propitium, modo semper maneat talis devotio erga ordinem. Sed ex opposito etiam dicit, *Si quis non dederit in os ipsorum, statim sanctificant contra eum proelium.* Ego quidem aliter verti ut sensus exigebat, nempe quod *edicunt proelium:* sed proprie tamen est, sanctificant. Caeterum, vidimus apud Ioelem cap. 2, hoc verbum accipi, ubi de solenni aliqua indictione agitur: Sanctificate ieiunium, hoc

est, edicite ieiunium: sic etiam hoc loco, sanctificant proelium, hoc est, denuntiant bellum si quis eos non pascat, et non repleat ipsorum ingluviem. Neque enim penuriam ferre possunt. Denique, ostendit propheta sic fuisse avaritia excaecatos falsos doctores, ut nullum haberent discrimen iusti et iniqui: sed tantum applauderent suis nutritiis: contra vero ubi videbant se et ventrem suum non bene curari et saginari, tunc maledicerent, fulminarent, et creparent mera anathemata, quemadmodum hodie adhuc videmus fieri a monachis in papatu, ut dixi. Iam sequitur apud prophetam:

6. *Propterea nox vobis erit a visione* (vel, pro visione, vel propter visionem: dicemus postea de sensu), *et tenebrae vobis a divinatione* (vel propter divinationem), *et occumbet sol super prophetas, et obtenebrabitur super eos dies.* 7. *Et pudefient videntes* (hoc est, prophetae), *et erubescent divini, et velabunt* (hoc est, velum opponent) *super labium suum omnes: quia non erit responsum Dei.*

Hic Deus falsis doctoribus per os Michaeae denuntiat se sumpturum de ipsis poenam, ita ut sint probro omnium expositi. Haec igitur est species poenae, de qua loquitur propheta, spoliatum iri falsos doctores omni dignitate, ut frustra tentent posthac fucum facere, et obtendere honorificum illum titulum, quo diu abusi fuerant. Scimus enim ubi impii homines et profani vestiti sunt ornatu illo, quod scilicet censentur duces ecclesiae, vel episcopi, vel praesules, quam audacter pervertant omnia, et impune etiam. Non igitur aliud remedium est, nisi ut Deus larvam illis detrahat, et palam faciat omnibus eorum turpitudinem. De hac poena nunc Michaeas disserit, *Erit* igitur *vobis nox a visione:* sic est proprie ad verbum: sed particula מ saepe tantundem valet ac Pro, vel, propter. Et facile colligere licet prophetam vocare noctem mercedem visionis, et tenebras mercedem divinationis. Quia ergo populus meus vestris fallaciis deceptus fuit, quia visiones vestrae et divinationes fuerunt mera mendacia vel praestigiae, ideo rependam vobis pretium quod estis meriti. Nam pro illa visione erit vobis nox, et pro divinatione erit caligo. Certum quidem est, etiam dum in magna reputatione, ut loquuntur, sunt falsi doctores, hoc est, dum retinent adhuc famam et titulum dignitatis, tamen esse et caecos, et prorsus omnis lucis expertes. Sed propheta hic denuntiat, quia vulgo non apparet ipsorum foeditas, Deum facturum, ut tandem nuda appareat. Exempli gratia: hodie episcopis papatus nihil est magis bardum, aut brutum. Nam si quis verbum aliquod de pietate ab illis exprimat, statim prodent non modo inscitiam suam, sed pudendam omnino stupiditatem. Quantum attinet ad monachos, etiam si sit audacissimum animalium genus, scimus tamen quam sint indocti et barbari. Ergo hodie nondum nox illa missa est et caligo, de qua hic sermo fit apud Michaeam. Nunc tenemus consilium spiritus sancti, quod scilicet Deus tandem exuet falsos istos doctores illa imaginaria dignitate, qua fit ut nemo audeat hiscere, ut recipiatur pro oraculo quidquid eructant. *Nox* ergo *erit vobis pro visione,* id est, totus mundus intelliget vos non esse quod iactatis. Ostendam igitur ne guttam quidem prophetici spiritus esse in vobis, sed esse homines tenebricosos et nocturnos, caligo etiam erit pro divinatione: iactatis magnum acumen et magnam perspicaciam spiritus: ego autem detegam vestrum opprobrium, ita ut pueri ipsi agnoscant vos nullo spiritu esse praeditos. Eodem etiam sensu adiungit, *Et occumbet sol super eos, et obtenebrabitur super eos dies:* hoc est, talis erit ista excaecatio, ut etiam in meridie nihil cernant: lucebit sol omnibus, ipsi autem palpabunt quasi in tenebris: quia scilicet haec vindicta Dei manifesta erit, ut possit notari a minimo usque ad maximum. Confirmat eandem sententiam proximo versu, *Et pudefient videntes et erubescent divini, et velabunt labium suum,* id est, ponent vela super os suum. Denique significat fore probrosos omnibus, ita ut eos pudeat sui, neque amplius ausuri sint tanta confidentia iactare nomen et munus propheticum. Quantum attinet ad formam hanc loquendi, ועטו על שפם, quidam putant notari habitum lugentium. Sed illa interpretatio est frigida. Non dubium igitur mihi est quin Michaeas significet clausum fore os falsis doctoribus. Eadem fere est denuntiatio apud Zechariam (13, 4 sq.). Nam quum de restitutione ecclesiae disserit, Qui hactenus volitarunt, inquit, magna cum iactantia, et gloriati sunt nomine prophetico, illi abiicient pallium et non audebunt amplius sese ostendere: imo quum prodibunt in medium, erunt quasi bubulci vel idiotae, et dicent, Non sum propheta neque filius prophetae: ego sum castigatus apud patrem meum: hoc est, profitebuntur se esse indignos qui prophetae vocentur: imo se esse discipulos sub ferula. Sic etiam hoc loco, Decipiunt hodie populum meum, inquit Dominus: ego eos munerabo ut digni sunt, nam replebo dedecore et ignominia. Non audebunt igitur posthac sese efferre quemadmodum soliti sunt: non audebunt plenis buccis profiteri se esse columnas ecclesiae, ut subiiciant sibi totum orbem: non audebunt etiam tyrannica violentia opprimere plebeios homines et imperitos. *Velabunt* igitur *os suum,* id est, ego illis os claudam, ita ut ne posthac quidem hiscere audeant. Sequitur, *quia non est responsum Dei.* Quidam ita exponunt hunc locum, quasi obiiceret illis propheta veteres imposturas quas iactabant pro verbo Dei. Quia ergo non fideles fuerunt Deo, sed mentiti sunt hominibus

miseris, quum dicerent se divinitus esse missos, perferre e coelo mandata, et tamen tantum evomerent sua commenta vel fabulas: ideo coguntur os suum velare. Sed alius est prophetae sensus, quod scilicet destituentur omni responso, ut facile perspici queat etiam a rudissimis quibusque eorum inscitia. Nam falsi doctores etiamsi nihil certi teneant, fuco tamen decipiunt simplices, et detonant suas ineptias, ut possint videri Dei interpretes. Huc accedit confidentia: deinde stupor etiam populi concedit illis tale regnum, quemadmodum dicitur apud Ieremiam cap. 5, quod dum sacerdotes munera accipiunt, et propter munera etiam divinant prophetae, populus diligat tales corruptelas. Sed hic denuntiat Michaeas non fore amplius locum talibus fumis, quia ipsos Deus discutiet. Palam igitur fiet *nullum vobis esse responsum Dei:* hoc est, omnes animadvertent vos esse inanes et vacuos omnis coelestis doctrinae, et fuisse hactenus crassas praestigias, quum venditastis vos pro Dei servis, ubi tamen nullus erat color. Nunc tenemus quid velit propheta. Caeterum poena haec eodem tune petuit in populi salutem: quia sicuti haec exitii causa est mundo, ubi nullum est discrimen inter lucem et tenebras: sic ubi retegitur eorum turpitudo, qui abusi sunt Dei nomine, et qui adulterarunt sanam eius doctrinam, tunc aperta est ad resipiscentiam ianua. Proprie ergo dirigitur haec comminatio ad pseudoprophetas. Nunc sequitur:

8. *Atqui vere ego repletus sum virtute a spiritu Iehovae, et iudicio, et fortitudine ad annuntiandum Iacob scelus suum, et Israeli peccatum suum.*

Hic solus Michaeas heroico spiritu insurgit contra omnes falsos doctores, quum tamen videret eos esse in magna turba, et hoc etiam clypeo solere uti. Dicit ergo, *Repletus sum virtute a spiritu Dei.* Haec confidentia decet omnes Dei servos, ne scilicet succumbant inanibus et ventosis eorum iactantiis, qui pervertunt totum ecclesiae ordinem. Si quando igitur permittat Deus corrumpi sanam doctrinam a falsis doctoribus, et illos tam gradu honoris quam turba praevalere, proponitur hic nobis memorabile exemplum, ne frangamur animis propterea, vel ne mollescat constantia, et invicta spiritus sancti virtus in cordibus nostris, sed pergamus in cursu vocationis nostrae, et discamus opponere Dei nomen omnibus hominum fallaciis, si quidem sumus conscii probari ei nostrum obsequium, ut est fidele. Quum ergo dicit Michaeas *se repletum esse virtute*, non dubium est quin se sistat quasi ante oculos totius populi, et castra sua unus homo dirigat contra magnam turbam: quia tunc passim cursitabant illi falsi doctores: sicuti diabolus semper habet satis seminis, ubi Deus laxat ei habenas. Quum ergo non exigua esset eorum multitudo, Michaeas tamen non dubitat prodire in medium: *Ego*, inquit, nam emphaticum est pronomen hoc, אנכי: Si contemnitis me unum hominem, vel paucos: fingatis me esse unum qui servio Domino: sed ego unus pro mille, imo pro innumeris sufficiam, quia Deus a parte mea stat, et meum ministerium probat, sicuti ab ipso est, neque aliud vobis perfero quam quod ipse mandavit. *Ego* igitur. Postea fidem maiorem exprimit per vocem אולם: *Vere*, inquit, *repletus sum virtute.* Istud Vere opponitur illis magnificis iactantiis quibus pseudoprophetae semper soliti sunt acquirere nomen et gradum apud vulgus. Nam significat Michaeas tantum evanidos esse flatus quidquid isti eructant: Vos, inquit, estis admirabiles prophetae: imo estis superiores angelis, si vobis creditur: sed ostendite re ipsa: adsit aliquod signum quo possit sanciri vestra vocatio: nullum est. Sequitur ergo vos tantum ventosos esse homines, non autem vere spirituales: atqui solidum apud me est quod vos ore iactatis. Et dicit *se repletum*, ne scilicet putetur esse quispiam e vulgo. Et non dubium est quin Michaeas hic pro temporis necessitate ostendat se fuisse instructum non vulgari neque solita virtute: sicuti Deus prout utitur opera servorum suorum, ita etiam illis adest et eos munit maiore praesidio. Si quis absque magna contentione exerceatur in munere docendi, sufficiet etiam vulgaris spiritus mensura ad obeundas illas partes. Si quis autem trahatur in arduum et difficile certamen, armatur simul a Domino: et videmus quotidie exempla huius rei. Nam multi idiotae qui nunquam gustaverunt literas, tamen praediti fuerunt coelesti spiritu ubi ventum est ad certamen, ut os occluderent illis magnificis doctoribus, qui videntur tenere omnia oracula. Talibus ergo documentis hodie palam testatur Deus se eundem esse qui servum suum Michaeam olim instruxit tam rara et incredibili virtute. Haec igitur ratio est cur dicat *se esse repletum virtute.* Postea addit, *A spiritu Iehovae.* Hic propheta avertit omnem sinistram notam arrogantiae, ne quid sibi proprium asserere videatur, dicit hoc divinitus sibi collatum esse. Iam notanda est diligenter circumstantia. Michaeas enim quamvis iure et merito sibi vendicet nomen doctoris, nihil tamen habuit ceram mundo ab aliis separatum. Nam omnes eius adversarii functi fuerunt eodem officio, et adepti erant honorem illum. Hoc igitur commune erat utrique parti. Michaeas vel erat solus vel cum Iesaia et paucis aliis. Quum ergo hic audet se opponere, videmus non debere spectari solam vocationem: quia scimus quanta sit petulantia Satanae ad oppugnandum Christi regnum: deinde quam superbi sint ac furiosi etiam falsi doctores. Quum ergo diaboli furor satis

notus sit, et simul superbia falsorum doctorum, non est cur insistant fideles in solis et nudis titulis. Et qui illo tempore vixerunt, si iactassent quod hodie faciunt papistae, penes se non esse discrimen vel iudicium utri censeri debeant vel impostores vel Dei ministri, quia Michaeas sit solus, et alii in magno numero: deinde quod alii etiam sint prophetae, saltem obtineant titulum et existimationem, quid factum esset? ideo dixi notatu dignam esse hanc circumstantiam, quod scilicet quamvis communis esset vocatio, quia perfido se gesserant alii, Michaeas autem solus vel cum paucis fideliter exsequutus esset quod mandatum erat a Domino, solus censetur propheta ac doctor. Denique non est cur velum nobis opponant pseudoprophetae, nisi re ipsa ostendant se praeditos esse Dei spiritu. Quisquis igitur censeri vult servus Dei et ecclesiae doctor, habeat hoc sigillum quod hic profert Michaeas: sit instructus spiritu Dei, tunc bonor Deo habendus erit. Caeterum si quis nihil praeter titulum afferat, videmus quam frivolum illud sit coram Deo. Postea adiungit, *Iudicio et fortitudine.* Per iudicium non dubito quin omnem rectitudinem intelligat, sicuti etiam haec vulgata est significatio nominis. Postea addit fortitudinem: quia duo haec praecipue necessaria sunt omnibus verbi ministris, nempe ut polleant prudentia, teneant quid verum sit ac rectum: deinde sint instructi inflexibili constantia, qua superent et Satanam et totum mundum, neque desinant a cursu suo, etiamsi diabolus omnia moliatur contra ipsos. Videmus ergo quid duae istae voces contineant: prius posuerat כח, virtutem: nunc autem posuit גבורה, fortitudinem vel magnitudinem animi. Per nomen virtutis generaliter prius intellexit dotes omnes quibus oportet ornatos esse quicunque ad docendi munus accedunt. Facultas ergo primum requiritur, et illa est generalis. Distribuit autem virtutem prophetarum Michaeas in duas istas species, nempe in prudentiam vel iudicium: deinde in fortitudinem, ut intelligant quidnam velit Deus: polleant doctrina, deinde ut sint confirmati, ne cedant ad auras quaslibet, et vincantur minis ac terroribus, ne flectantur huc vel illuc mundi gratia: ne denique corruptelis ullis succumbant: ideo fortitudinem accedere oportet ad iudicium. Postea adiungit, *Ad annuntiandum Iacob scelus suum et Israeli peccatum suum.* Hic videmus prophetam non venari gratiam populi. Si captandus fuisset favor, oportuit blanditiis mulceri, qui adulatores quaerebant, et iam erant odio et maligno affectu corrupti, ut Michaeam reiicerent. Oportuisset igitur leviter ipsum loqui, ut illis placeret, atqui non facit. Ab una parte dicit, Isti vendunt vobis suas benedictiones, et spe pacis vos decipiunt: contra denuntiant proelium, nisi satisfiat eorum voracitati: et ita fit ut vobis blandiantur: quia ita vultis, et quaeritis tales doctores, qui vobis promittant vinum et siceram: ego autem missus sum alia de causa ad vos. Neque enim Dominus apud me deposuit blanditias, quae vobis sint dulces cantilenae: sed deposuit obiurgationes et minas. Ego igitur retegam vestra flagitia, et non dubitabo vos coram toto mundo damnare, quia estis ita meriti. Tenemus ergo nunc cur propheta dicat se instructum esse virtute *ad annuntiandum scelus ipsi Iacob.* Sed hinc colligimus quam nobis necesse sit fulciri coelesti constantia, ubi negotium nobis est cum hominibus improbis et sceleratis. Atqui haec fere communis est ac perpetua conditio omnium servorum Dei. Nam quicunque mittuntur ad docendum mundum, mittuntur ad certamen. Non sufficiet igitur docere fideliter quod Deus mandat, nisi etiam certemus: et quamvis insurgant violenter improbi, tamen simus fronte aerea, quemadmodum dicitur apud Ezechielem. Neque cedamus eorum furori, sed praestemus invictam constantiam. Ergo quum nobis certamen sit cum diabolo, cum mundo et omnibus improbis, si velimus fideliter exsequi munus nostrum, necesse est etiam instrui hac fortitudine, de qua loquitur Michaeas. Iam sicuti ostendi servos Dei hac constantia debere perrumpere, quibuscunque obstaculis Satan conetur ipsos vel morari vel retro cogere: ita etiam debet transferri eadem doctrina ad omnes pios, ut prudenter discernant inter fideles servos Dei, et impostores, qui falso nomen eius obtendunt. Ita fiet ut nemo qui vere et ex animo cupiet Deo obedire, fallatur: quia semper Dominus dabit spiritum iudicii et discretionis. Haec autem ratio est cur hodie turmatim miserae animae trahantur in perpetuum interitum: quia scilicet vel claudunt oculos, vel sponte connivent, vel libenter sese involvunt in his latebris: Ego non possum iudicium ferre: video hinc inde vel doctos homines vel splendidos, saltem qui sunt in aliqua existimatione et pretio: illi vocant me ad dextram, alii ad sinistram, quorsum me conferrem? ego igitur malo et os et aures claudere. Sic multi ignaviae suae praetextum quaerentes, subinde suam inscitiam proferunt: quia videmus aperiendos esse oculos ubi Dominus exercet et examinat fidem nostram. Et ideo patitur oriri dissidia et contentiones in medio ecclesiae, ut unum alii, aliud alii proferant. Quum ergo Deus fraena Satanae laxat, ut eiusmodi certamina et turbae in medio ecclesiae sinu excitentur, tamen nulla excusatio iusta est, quin sequamur quod Dominus praescribit: quia ipse semper diriget nos suo spiritu, modo ne socordiam nostram foveamus ipsi. Sequitur:

9. *Audite hoc quaeso principes domus Iacob, et gubernatores domus Israel, qui abominantur* (est mutatio personae) *iudicium, et rectitudinem omnem per-*

vertunt. 10. *Qui aedificat* (nunc est mutatio numeri) *Sionem in sanguinibus, et Ierusalem in iniquitate.*

Incipit re ipsa monstrare propheta quod nuper dixit, nempe se repletum esse virtute spiritus sancti. Est autem haec realis probatio, ut loquuntur, dum propheta non formidat ullam potentiam mundi, sed intrepide lacessit ipsos principes, et provocat eorum rabiem in se: *Audite*, inquit, *vos capita, vos gubernatores domus Iacob,* vos homines crudeles, sanguinarii, iniqui. Videmus ergo prophetam non iactasse nisi quod re ipsa statim confirmavit. Caeterum praefatus est se repletum esse spiritu Dei, ut liberius ipsos offenderet: deinde ut compesceret etiam ipsorum insolentiam. Scimus quidem impios ita praecipites agi a Satana, ut contra Deum ruere non dubitent: sed interea nomen Dei saepe illis est instar arcanae catenae. Ergo quantumvis improbi insaniant, tamen minus ferociunt opposito Dei nomine. Haec ratio est cur propheta nuper opposuerit spiritum Dei, quo scilicet liberior esset doctrinae suae cursus. Iam quum dicit, *Capita domus Iacob, gubernatores domus Israel,* species est concessionis: quasi diceret splendidos quidem esse istos titulos, neque se tam esse fatuum quin agnoscat quid illis datum sit a Deo, nempe ut emineant, et quidem in genere electo, hoc est, inter filios Abrahae. Propheta ergo concedit principibus quod suum est, quasi diceret se non esse hominem tumultuosum, cui nulla sit cura vel ratio politici ordinis. Et haec excusatio valde necessaria fuit, quia nihil magis vulgare est improbis quam seditionis nomen obiicere servis Dei, quoties feruntur libero spiritu ut decet. Quicunque ergo tenent gubernacula, si audiant suas corruptelas reprehendi, vel avaritiam, vel saevitiam, vel alia flagitia, statim, Quid? si hoc perpetimur, iam omnia pessum ibunt. Ubi enim conciderit omnis reverentia, quid sequetur praeter belluinum impetum? nam quisque plebeius volet insurgere contra suum magistratum et suos iudices. Sic ergo semper iactant improbi seditiosos esse servos Dei, ubi intrepide eos obiurgant. Haec ratio est cur propheta concedat principibus ac iudicibus populi suum honorem. Sed statim sequitur exceptio: Vos quidem estis capita, vos estis gubernatores: sed interea *abominantur isti iudicium.* Non dignatur amplius eos alloquio. Iusserat quidem ipsos audire quasi pro imperio: sed ubi iussit audire, iam retegit ipsorum flagitia omnibus: *Illi*, inquit, *abominantur iudicium, et rectitudinem omnem pervertunt:* quisque eorum *aedificat Sionem sanguinibus, et Ierusalem iniquitate:* hoc est, rapinas suas conferunt in aedificia. Hic scilicet est splendor urbis meae sanctae, et Sionis etiam: ubi volui locari arcam foederis, quasi in unico meo domicilio, aedificia illic eruuntur ex sanguine et ex rapinis exstructa: Ecce, inquit, quam bene se gerant isti principes praetextu suae dignitatis. Iam videmus verbum Dei non esse alligatum, quin suam virtutem exserat adversus summos et infimos, quia spiritus officium est iudicare mundum, non partem duntaxat. Spiritus quum venerit arguet mundum, inquit Christus: non loquitur illic de hominibus gregariis, sed de toto mundo, ubi eminent principes et magistratus. Sciamus ergo, quamvis reverenter sentire nos oporteat de iudicibus (sicuti Dominus honorifico titulo illos dignatus est, quum vocat suos vicarios, et deos [Psal. 82, 6]), tamen hoc non posse claudere os prophetis, quin sine ulla distinctione corripiant quidquid reprehensione dignum est, neque pareant ipsis proceribus. Hoc ergo primo loco notandum est. Iam quod dicit *Sionem aedificari in sanguine, et Ierusalem in iniquitate*, tantundem valet ac si diceret propheta, quidquid impendunt proceres in sua palatia, hoc partum esse et quasi corrasum ex sanguine et rapinis. Neque enim fieri potest ut hinc inde praedam rapiant iudices, quin sint sanguinarii: hoc est, quin crudeliter divexent pauperes. Nam ut plurimum corrumpi solent iudices a divitibus et opulentis, postea isti miseros et innoxios iugulant. Qui ergo corrumpitur pecunia, ille simul erit latro: et non rapiet pecuniam, sed sanguinem potius: ideo non mirum est si dicat Michaeas, *Sionem exstructam esse ex sanguine.* Postea latius extendit vocans *iniquitatem*, quasi vellet praecidere ansam excusationis hypocritis. Nomen enim hoc erat paulo asperius, quum diceret *aedificari Sionem in sanguinibus.* Poterant excipere se non esse tam crudeles, utcunque non possent se in totum purgare ab avaritia. Quum loquor de sanguinibus, inquit propheta, non est quod de nomine litigemus. Nam omnis iniquitas est sanguis coram Deo, hoc est, si ex rapinis aedificatae sint vestrae domus, hinc satis convicta est vestra crudelitas, ac si iugulati essent vestra manu miseri et innoxii homines. Nomen *Sionis et Ierusalem* aggravat crimen ipsorum, quod scilicet polluerent sanctam urbem et montem ubi templum iussu et mandato Dei exstructum fuerat.

11. *Principes eius pro munere iudicant, et sacerdotes eius mercede docent, et prophetae eius pecunia divinant, et super Iehova nituntur dicendo, Annon Iehova in medio nostri? non veniet super nos malum.* 12. *Itaque propter vos Sion ut ager arabitur, et Ierusalem acervus erit, et mons domus in excelsa sylvae.*

Primum ostendit hic propheta quam crassa et supina fuerit hypocrisis tam in principibus quam in sacerdotibus et prophetis: deinde pronuntiat eos longe decipi, dum ita vanis blanditiis se demulceant, quia Dominus sumpturus sit poenam de eorum sceleribus, ubi sustinuerit eos sua patientia, et viderit non resipiscere. Non agit autem hic cum

plebeiis vel gregariis hominibus, sed aggreditur ipsa capita, quemadmodum paulo ante dixit se instructum esse spiritu fortitudinis. Oportuit enim invicta constantia armatum esse prophetam, ut tam libere et intrepide pronuntiaret iudicium Dei: praesertim quia negotium erat cum magnis et potentibus, qui, ut satis notum est, non facile neque aequis animis sustinent sua scelera proferri in medium. Volunt enim eximi a communi numero. Atqui propheta non modo illis non parcit, sed etiam eos solos accusat, ac si penes eos resideret culpa omnium malorum: sicuti etiam contagio ab ipsis profecta erat. Quamvis enim tunc omnes ordines essent corrupti, non potuit tamen malorum omnium causa et initium adscribi nisi ipsis principibus. Dicit autem *principes pro munere iudicare, sacerdotes docere mercede, prophetas divinare pro pecunia:* ac si diceret tam ecclesiasticum quam politicum regimen esse expositum omnibus corruptelis, quia omnia illic essent venalia. Scimus hoc semper verum esse, quod spiritus sanctus alibi (Eccles. 20, 31) pronuntiat, nempe excaecari donis vel muneribus oculos sapientum, et perverti iustorum corda. Simul enim atque muneribus aditum patefaciunt indices, non possunt integritatem colere, etiamsi maxime vellent. Eadem etiam ratio valet in sacerdotibus. Nam si quis avaritiae deditus sit adulterabit sanam doctrinam: nec fieri poterit ut vigeat integra libertas in docendo, nisi ubi pastor immunis est ab omni cupiditate lucri. Quare non abs re hic conqueritur Michaeas, mercenarios fuisse suo tempore tam principes quam sacerdotes. Nam hoc modo intelligit apud ipsos nihil fuisse integritatis residuum: quia alterum, quemadmodum dixi, ex altero consequitur. Non dicit principes fuisse vel crudeles vel perfidos: quanquam haec crimina iam ante notavit, hoc tamen loco vocat simpliciter mercenarios. Sed quemadmodum iam dixi, non potest vitium unum separari ab altero, quia quisquis conductitius est, pervertet omne iudicium, sive sit doctor, sive iudex. Nihil ergo sincerum manebit ubi dominatur avaritia. Itaque prophetae satis est damnare avaritiam in iudicibus et prophetis et sacerdotibus: quia inde colligere promptum est, venum expositam esse doctrinam: deinde etiam iudicia redimi, ut qui plus affert, ille in causa facile victoriam obtineat. *Principes* ergo *iudicant pro munere:* deinde *sacerdotes docent mercede.* Possumus elicere ex hoc loco qualis fuerit distinctio inter prophetas et sacerdotes. Nam hic tribuit Michaeas officium vel partes docendi sacerdotibus, prophetis vero relinquit solam divinationem. Diximus alibi factum fuisse sacerdotum ignavia ut prophetae illis adiuncti fuerint. Penes enim ipsos vaticinia erant, donec contenti altari, reliquerunt docendi munus: quemadmodum etiam videmus factum fuisse in papatu. Nam quum satis constet qua de causa creati fuerint pastores qui ecclesiam regerent: tamen videmus in papatu omnes esse canes mutos, qui superbiunt titulis pastorum. Unde hoc? quia scilicet putarunt se defunctos esse, modo essent seduli in suis caeremoniis: et habent illi plus satis ubi se occupent. Nam munus sacerdotale in papatu est satis negotiosum, quantum attinet ad nugas et ritus histrionicos: interea vero negligunt quod praecipuum est, ut pascant gregem Domini doctrina salutis. Sic degeneres erant sacerdotes sub lege. Debuit hoc esse perpetuum, quemadmodum dicitur apud Malachiam (2, 7), ut lex esset in ore sacerdotis, ut ipse esset nuntius et interpres Dei exercituum. Atqui abiecerant sacerdotes officium illud. Ergo oportuit quasi extra ordinem prophetas excitari: interea tamen aliqua forma residua fuit. Nam sacerdotes docebant frigide: prophetae autem divinabant, hoc est, profitebantur sibi revelata esse oracula de rebus futuris. Hoc discrimen notatur nunc a propheta, quum dicit *sacerdotes docuisse mercede:* hoc est, fuisse mercenarios et conductitios in suo officio: *prophetas* autem *divinasse pro pecunia.* Iam sequitur, *innixos* tamen *fuisse super Iehovam, dicendo, Annon Iehova in medio nostri? Non veniet igitur malum super nos.* Hic ostendit propheta quemadmodum initio attigi, lusisse profanos istos homines cum Deo. Nam etsi erant sibi pessime conscii, imo palam nota omnibus erant eorum flagitia, non tamen pudebat ipsos praetendere Dei nomen. Et scimus hoc fuisse commune vitium fere omnibus saeculis, quod hodie adhuc nimis grassatur, nempe ut satis sit hominibus tantum prae se ferre externas notas, ut possint censeri in Dei populo. Dei quidem mandato tunc erectum erat altare: sacrificia fiebant ex legis praescripto: deinde exstabant praeclarae et eximiae promissiones de regno. Quum ergo quotidie frequentarent sacrificia: deinde quum esset externa aliqua regni species, putabant Deum sibi esse obstrictum: sicuti hodie maior pars temere et perperam gloriatur tantum externis pietatis insignibus. Nam papistae habent ecclesiae nomen, quo valde inflati sunt: deinde magna est ostentatio et pompa in eorum caeremoniis. Apud nos etiam hypocritae iactant baptismum et sacram coenam, et nomen reformationis: interea haec mera sunt ludibria, quibus profanatur Dei nomen et tota religio, ubi non viget in cordibus sincera pietas. Haec ratio est cur nunc expostulet Michaeas cum prophetis et sacerdotibus et consiliariis regis, quod falso praetendant se esse Dei populum. Caeterum quod dicit *inniti super Iehovam*, hoc verbo non damnatur fiducia quae vere in Deum recumbit. Neque enim possumus hac in parte modum excedere: quemadmodum immensa est Dei bonitas, ita etiam non possumus nimium fidere eius verbo, si quidem vera fide illud

amplectimur. Sed propheta hypocritas dicit inniti super Iehovam, quia sibi ipsis fucum faciunt nudo illo et inani titulo, quod Deus illos sibi adoptaverit in populum. Hic ergo verbum *nitendi* vel recumbendi non refertur ad fiduciam cordis, sed ad socordiam potius, ubi scilicet homines obtendunt velum ex nomine Dei, et sibi indulgent ita ut excutiant omnem non modo timorem Dei, sed etiam sensum. Ubi ergo talis et tam supina securitas animos occupat, sequitur mox stupor. Et tamen non abs re Michaeas hoc verbo usus est, quia hypocritis persuasum est omnia bene fore, quod Deum habeant sibi propitium. Quoniam ergo nulla eos sollicitudo tangit dum putant sibi optime convenire cum Deo, hac de causa propheta ironice dicit eos *inniti super Iehovam:* quasi diceret eos fulturam sibi facere ex Dei nomine, sed tamen καταχρηστικῶς loquitur propheta: quia certum est neminem inniti super Iehovam, nisi qui in se ipso humiliatus est. Poenitentia enim nos adducit ad Deum: quia ubi in nobis deiecti sumus, incipimus in eum recumbere: qui autem inflatus est perversa confidentia, ille volitat in aere, et nihil habet in se solidum. Propheta autem noster, quemadmodum dixi, voluit oblique perstringere pravam illam securitatem, cui indormiunt hypocritae, dum putant sibi satis esse quod Dominus semel testatus fuerit illos sibi fore in populum: sed conditio ab ipsis non spectatur. Iam recitat etiam ipsorum verba, *Annon Iehova in medio nostri? non veniet malum super nos.* Haec interrogatio fastuosae confidentiae signum est. Quaerunt enim quasi de re indubia. Et emphatica magis est ista loquutio, quam si dixisset, Iehova est in medio nostri. Qui simpliciter affirmat, ille non tantum ostendit superbiae quantum faciunt hypocritae, dum opponunt istam interrogationem, Quis negabit Iehovam habitare in medio nostri? quia Deus domicilium sibi elegerat apud ipsos, sed certa lege interposita, isti volunt eum esse alligatum templo: et interea non expendunt quid vicissim ab ipsis exigat Deus. Pronuntiant ergo Iehovam esse in medio sui, imo insultant, si quis audeat verbum contra facere. Nec dubium est quin istos flatus evomerent contra prophetas. Quoties enim minitabatur quispiam quod statim propheta noster subiiciet, erat ista responsio in primis eorum labiis: Quid? nos igitur Deus deseret, se ipsum abnegando? An frustra templum sibi inter nos erigi mandavit? An mendaciter promisit nos sibi fore sacerdotale regnum? an tu Deum foedifragum facies, ut sermonis tui terroribus respondeat? atqui non potest se ipsum abnegare. Videmus ergo cur ita loquutus fuerit propheta, nempe ut ostenderet hypocritas crepare fastuosas illas praesumptiones, ut ita loquar, quod putarent non posse Deum a se ipsis avelli. Docet autem hic locus, quam praeposterum sit abuti Dei nomine. Haec quidem ratio est cur Dominus nos ad se vocet, quia extra ipsum sumus miseri: deinde promittit se nobis fore propitium, etiamsi multis modis sumus obnoxii coram ipso: tamen interea nos simul ad poenitentiam vocat. Quisquis ergo sibi indulget, ac manet demersus in suis vitiis, longe fallitur si ad se trahat Dei promissiones, quia alterum non potest separari ab altero, ut dictum est. Porro si Deus foret illis propitius, recte inferrent omnia apud se bene habitura, quia plenae felicitatis fontem scimus esse paternum favorem Dei. Sed in eo vitiosa fuit ratiocinatio, quod Dei gratiam sibi ex prava imaginatione carnis magis quam ex eius verbo promitterent: ita videmus in hypocrisi semper aliquam esse aemulationem pietatis. Sed paralogismus est vel in ipso principio, vel in hypothesi. Iam sequitur comminatio, *Itaque propter vos Sion ut ager arabitur, et Ierusalem acervus erit, et mons domus in excelsa sylvae.* Hic videmus quam intolerabiles sint Deo hypocritae. Neque enim vulgare signum horribilis vindictae fuit, quod Dominus probro exposuerit sanctam urbem et montem Sion et templum suum. Haec igitur tam dura ultio ostendit nihil minus fuisse Deo tolerabile quam perversum illum fastum quo turgebant hypocritae. Nam redundabat etiam in contumeliam ipsius Dei. Neque enim iactare poterant se esse Dei populum, quin aspergerent eum multis maculis. Quorsum enim hoc tendebat: Deus est in medio nostri, nisi ut dicerent se esse Dei vicarios, quia regnum illud sacrum erat, deinde sacerdotium etiam? Quum igitur utrinque iactarent se non temere vel sacerdotio vel potestate regia fungi, sed quia divinitus creati essent: ideo videmus fuisse turpissimam profanationem nominis Dei. Itaque nihil mirum si Deus tam severe excanduerit contra eos. Et ideo dicit propheta, *Propter vos Sion ut ager arabitur:* ac si diceret, hoc est quasi prodigiosum, templum Dei everti, montem sacrum et totam urbem funditus dirui, et nihil illic restare praeter horrendam vastitatem: quis hoc crederet? Fiet tamen, et fiet propter vos: hoc est, sustinebitis culpam huius tam prodigiosae mutationis. Nam perinde hoc fuit ac si Deus miscuisset coelum terrae. Ipse enim erat fundator templi: et scimus quam praeclaris elogiis ornatus fuerit locus ille. Quum ergo staret templum quasi in manu Dei, qui fieri potuit ut eo diruto locus ille vastus et deformis esset documentum memorabilis vindictae? Non dubium igitur est quin notare voluerit Michaeas atrocitatem criminis, ubi dicit, *Propter vos Sion ut ager arabitur, Ierusalem erit acervus lapidum:* hoc est, deformabitur ita, ut nullum illic vestigium restet urbis bene compositae et digestae. *Et mons domus.* Iterum repetit de Sione, neque immerito. Putabant enim Iudaei se protegi urbe Ierusalem: tota regio quiescebat sub illa umbra,

Quod tamen urbs sancta esset habitatio Dei. Caeterum urbe ipsa templo subnixa putabat se hoc praesidio tutam esse quod vix posset dirui nisi subverso Dei solio. Quia enim Deus sedebat inter Cherubim, inexpugnabilis erat munitio populi opinione. Quum ergo sanctitas montis eos deciperet, ideo oportuit bis repeti quod erat fere incredibile, saltem persuasu difficile. Postea adiungit, *Mons domus in excelsa sylvae*, hoc est, illic crescent arbores. Cur rem satis perspicue dictam rursus inculcat? nempe quia hoc non modo erat difficile creditu, sed prorsus alienum a ratione, si quis reputet quod dixerat Dominus, et omittat partem illam, quae semper negligitur ab hypocritis. Deus enim paciscitur cum suo populo: sed hypocritae vellent Deum habere sibi obstrictum et interea manere liberi, imo permittere sibi omnem licentiam scelerate vivendi. Quum ergo Iudaei defixi essent in illa prava opinione, Deum non posse disiungi a populo suo, ideo propheta confirmat sententiam illam, quod mons domus erit in excelsa sylvae. Et per concessionem vocat montem domus, vel templi: quasi diceret, etiamsi Deus elegerit sibi domicilium, in quo habitaret, non tamen impediet haec gratia quin templum maneat desertum et vacuum, quia scilicet iam profanatum est vestris sceleribus. Nunc videndum est quo tempore hoc vaticinium ediderit Michaeas. Id autem patet ex vigesimo sexto capite Ieremiae. Nam quum prophetasset Ieremias contra templum, statim abreptus est, coniectus in carcerem, et consultatio tumultuarie habita: et parum abfuit quin statim ad mortem fuerit tractus. Nam omnes principes eum damnaverant, et quum iam nulla spes esset salutis, voluit non tam causam suam agere quam illis minari ut intelligerent se nihil proficere damnando innoxium hominem. Michaeas, inquit, Morasthites prophetavit diebus regis Ezechiae, et ita loquutus est: Sion ut ager arabitur, Ierusalem erit acervus, et mons domus erit in excelsa sylvae. An rex et populus, inquit, statim agitarunt de illo occidendo? quin potius rex conversus est, et ita poenituit Deum, hoc est, Dominus vindictam illam distulit: quia rex Ezechias suppliciter deprecatus est talem poenam. Nunc ergo tempus certo tenemus. Sed hoc mirum est, sub rege illo sancto tales et tam indignas corruptelas fuisse grassatas. Neque enim dubium est quin studuerit pro virili populum regere et quin suo exemplo docuerit consiliarios quam fideliter et integre versari deberent in suo officio. Non potuit tamen suo studio efficere quin et sacerdotes et prophetae et iudices essent mercenarii. Hinc ergo colligimus quam sedulo incumbere oporteat pios magistratus, ne status ecclesiae degeneret: quia ut maxime advigilent, vix tamen poterunt etiam summa diligentia efficere, quin (ut genus humanum refertum est multis vitiis) res statim labantur in deterius. Hoc unum est. Iam ob alterum quoque finem notanda est circumstantia temporis, quod Michaeas non dubitaverit, etiamsi videret regem esse eximiis virtutibus praeditum, tam duriter tamen minitari contra templum et urbem. Potuit apud se ita reputare: rex Ezechias strenue laborat in exsequendis suis partibus: nunc si tam dura et aspera obiurgatio perveniat ad aures eius, vel frangetur animo, vel putabit me hominem esse nimis rigidum: vel etiam forte exasperabitur contra sanam doctrinam. Potuit ergo haec apud se expendere propheta: nihilominus tamen perrexit in libero cursu doctrinae. Et non dubium est quin placuerit regi haec severitas. Scimus enim ipsum multis curis et anxietatibus constrictum fuisse: quia non poterat multum luctando retinere tamen suos consiliarios et sacerdotes et prophetas. Ergo optavit sibi omnes Dei servos esse adiutores. Et semper hoc cupient pii magistratus, nempe ut leventur molestiae aliqua parte per verbi ministros. Nam si verbi ministri frigide tantum doceant, neque intenti sunt ad coarguenda vitia, magistratus austeritas odiosa erit populo: Quid? ecce ministri cessant: et hinc colligi potest eos non animadvertere tanta mala: iam autem magistratus exserto gladio quotidie novas poenas sumunt. Si ergo ita quiescant doctores, non dubium est quin maior invidia redundet in magistratus. Ideo dixi hoc illis esse optabile ut ad poenas legum et iudicia accedat etiam libera obiurgatio a doctoribus. Caeterum videmus etiam quam placido ingenio fuerit ac mansueto sanctus ille rex, quod potuit ferre tantum rigorem in propheta: *Ecce*, inquit, *propter vos:* saltem debebas me excipere. Nam rex ipse sibi non erat male conscius. Cur ergo hic permiscet eum cum aliis? Sed quia totum corpus illa contagione infectum erat, ideo generaliter loquitur: et optimus rex non recalcitrat, neque etiam obstrepit: sed, quemadmodum recitavimus ex Ieremia, suppliciter tunc deprecatus est iram Dei, ac si pars culpae in ipso haereret. Sequitur:

CAPUT IV.

1. *Accidet ultimis diebus, ut sit mons domus Iehovae dispositus in capite montium, et extolletur ipse prae sublimitatibus: et venient ad eum populi.* 2. *Et proficiscentur gentes multae, et dicent, Venite, et adscendemus ad montem Iehovae, et ad domum Dei Iacob, et docebit nos de viis suis, et ambulabimus in semitis eius, quia ex Sion prodibit lex, et verbum Iehovae ex Ierusalem.*

Hic incipit Michaeas sermonem dirigere ad fideles, qui residui erant in populo illo. Quamvis enim contagio occupasset totum fere corpus, tamen semper scimus fuisse paucos qui sincere Deum colerent. Ne ergo exanimaret Michaeas filios Dei nimio terrore, opportune adiunxit quod nunc audimus, nempe etiamsi ad tempus vastum et deforme esset templum, tamen hoc fore temporale, quia Dominus semper futurus esset memor sui foederis. Quum ergo hactenus propheta concionatus est de horribili vindicta Dei, sparsit sermonem illum ad totum vulgus et proceres. Iam vero peculiariter et quasi seorsim pios et integros Dei servos alloquitur: quasi diceret, Est nunc quod agam cum paucis: ego hactenus disserui de propinquo Dei iudicio apud regis consiliarios, apud sacerdotes et prophetas, denique apud plebem ipsam, quia omnes sunt scelerati et impii: contemptus Dei et desperata etiam obstinatio pervasit totum corpus. Habeant igitur illi quod meriti sunt. Sed iam seorsum colligo filios Dei. Habeo enim quod illis dicam in aurem. Quanquam enim propheta publice hanc promissionem vulgavit, tamen non dubium est quin respexerit Dei filios, quia alii huius consolationis non erant capaces: imo paulo ante damnavit nimiam securitatem in hypocritis, quod recumberent in Deum, hoc est, quiescerent in fallaci illo praetextu pietatis, dum putabant se quasi legitimo pretio redemptos esse, postquam obtulerant sacrificia. Et scimus hoc passim occurrere apud prophetas, et hunc ordinem esse illis satis tritum, nempe ut subiiciant consolationes minis, non in gratiam totius populi, sed tantum ut sustineant in bona spe fideles, qui possent concidere, nisi manum illis porrigerent. Scimus enim fideles trepidare simul atque Deus signum aliquod irae suae ostendit. Quo enim quisque magis serio afficitur timore Dei, ita etiam exhorret eius iudicium, et ita expavescit ad omnes minas. Videmus ergo quam necessarium sit temperari minas et terrores, si velint prophetae et doctores consulere Dei filiis, qui alioqui satis timidi sunt, quemadmodum dixi. Sciamus itaque Michaeam hactenus sermonem suum direxisse ad scelestos Dei contemptores, qui tamen abutebantur aliquo praetextu pietatis. Iam vero convertit doctrinam suam ad veros et pios Dei cultores. Caeterum sic alloquutus est fideles suae aetatis, ut haec doctrina maxime nunc ad nos pertineat. Unde enim factum est, ut regnum Dei propagatum fuerit per omnes terrae plagas? Unde etiam factum, ut ad nos evangelii doctrina pervenerit? ut simus eiusdem adoptionis participes cum veteri populo, nisi quia hoc vaticinium impletum fuit? Ergo gentium vocatio, et per consequens salus nostra in hoc vaticinio inclusa est. Dicit autem propheta, *Erit in extremitate dierum mons domus Iehovae dispositus super caput montium.* Extremitatem dierum propheta haud dubie nominat Christi adventum, quia tunc oportuit de integro ecclesiam Dei erigi. Denique quum Christus attulerit renovationem orbis, merito eius adventus vocatur novum saeculum. Et ideo etiam nunc dicitur extremitas dierum: et haec loquutio satis frequenter occurrit in scriptura: praesertim vero scimus vocari tempus praedicati evangelii dies novissimos, et tempus extremum tam a Iohanne quam ab autore Epistolae ad Hebraeos et a Paulo etiam. Quam loquendi formam mutuati sunt a prophetis. Qua de re aliquid etiam in secundum caput Ioelis dictum fuit. Et Paulus ipse assignat rationem cap. 10 prioris ad Corinthios (v. 11): Quia in nos, inquit, fines saeculorum inciderunt. Ergo quia Christus complementum rerum suo adventu attulit, merito propheta dicit, hos fore extremos dies, quum Deus restituet ecclesiam suam per manum redemptoris. Interea tamen non dubium est quin notare voluerit Michaeas non fore breve tempus irae Dei, sed minari voluerit diuturnum fore eius cursum, *Accidet* ergo *in novissimo dierum*, hoc est, ubi Dominus vindictam suam exsequutus fuerit diruto templo, urbe excisa et hoc sancto loco redacto in solitudinem, manebit illa horribilis vastitas: non uno anno, vel duobus, non denique vel per 40 vel per 50 tantum annos durabit: sed Dominus laxabit fraena irae suae, ut diu langueant animi, nulla autem restitutio appareat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quantum attinet ad dies ultimos. Vocat *montem domus Iehovae* alio sensu quam prius. Nam erat species concessionis, sicuti diximus. Nunc autem causam exprimit cur Deus montem illum non prorsus velit abiicere, quia scilicet illic praecepit sibi templum erigi. Perinde est igitur ac si diceret, hoc non debere adscribi sanctitati montis, quasi dignitate excelleret supra alios montes: sed quia illic fundatum erat templum non hominum arbitrio, sed oraculo coelesti, quemadmodum satis notum est. *Mons* ergo *domus Iehovae dispositus erit in capite montium*, hoc est, superabit altitudine omnes montes: *et tolletur*, inquit, *supra vertices, et convenient illuc omnes populi.* Certum est his prophetae verbis non notari visibilem loci eminentiam. Neque enim Christi adventu mons ille auctus est: et qui vixerunt tempore prophetae nihil tam crassum etiam imaginati sunt. Sed loquitur hic de eminentia dignitatis, quod scilicet Deus monti Sion daturus esset eximiam praestantiam, ita ut reliqui montes cederent. Quomodo autem hoc factum est? Proximo versu sequitur explicatio. Ergo ne quis putaret fore aliquam ocularem mutationem, ut mons Sion cresceret terrae mole vel lapidum, ideo propheta mentem suam continuo post exposuit: ac dicit circa finem versus, Venient ad Deum populi. Iam facile est videre qualis illa altitudo futura fuerit, nempe

quia Deus montem illum vellet habere instar regiae sedis: quemadmodum sub monarchia regis Persarum scimus totum Orientem fuisse subiectum uni turri Persidis: sic etiam quum sedes esset summi imperii mons Sion, ubi Deus volebat regnare, et unde etiam volebat sibi subiicere totum orbem terrarum, haec ratio est cur propheta dixerit illum fore superiorem omnibus aliis montibus. Ergo in hoc uno verbo satis liquet eius consilium. Tamen sequitur fusior explicatio, quum dicit *gentes multas venturas.* Dixerat simpliciter venturos populos: sed quia David iam suo saeculo gentes aliquas fecerat sibi tributarias, propheta hic exprimit aliquid amplius, quod scilicet *venturae sint gentes multae:* quasi diceret, Etiamsi David sibi subiugavit quosdam populos, fuerunt tamen angusti et exigui fines regni ipsius, praeut est futura amplitudo regni, quod Dominus adventu Messiae sui eriget. Non enim paucae tantum gentes convenient ad praestandum obsequium, sed multae, *et dicent.* Iam ostendit propheta spirituale hoc fore regnum. David quum sibi subiecit Moabitas et Ammonitas, et reliquis imposuit certum tributum quod quotannis penderent, non potuit tamen apud ipsos erigere purum et legitimum Dei cultum, neque potuit eos colligere in unitatem fidei. Ergo Moabitae et reliqui populi, quamvis tributum Davidi penderent, non tamen unquam coluerunt Deum, sed fuerunt semper alieni ab ecclesia. Propheta autem noster ostendit spirituale fore imperium, quod sibi Deus constituet adventu Messiae. *Dicent* enim, *Venite et adscendemus ad montem Iehovae et ad domum Dei Iacob, et docebit nos de viis suis, et ambulabimus in semitis eius: quia prodibit lex ex Sion, et verbum Iehovae ex Ierusalem.* Hoc toto contextu docet propheta non armata manu, neque vi gladii subigendos esse populos, ut pareant Davidis posteris, sed vere esse et penitus reformandos, ut se Deo subiiciant, ut coalescant in corpus ecclesiae, et fiant unus populus cum filiis Abrahae, quia subibunt voluntarium obsequium, et amplexi doctrinam legis renuntiabunt suis superstitionibus. Hoc igitur est prophetae consilium. Sed reliqua in crastinum diem differemus.

Coepimus heri exponere vaticinium, ubi Michaeas promittit restitutionem ecclesiae. Diximus non posse hanc promissionem intelligi nisi de Christi regno, quia exprimit dies novissimos. Iam hoc etiam fuit additum, dignitatem vel praestantiam montis Sion, de qua disserit, non posse etiam intelligi quam de spirituali regno Dei. Sequitur enim explicatio quum dicit gentes multas venturas ut doceantur in viis Domini. Videmus ergo hic non praedicari terrenum aliquod imperium, sed quod in verbo et doctrina coelesti consistit. Sed singula ordine excutienda nobis sunt. Heri exposuimus, quum expressa fit mentio multarum gentium, subesse antithesin: quia ad illum usque diem cognitus fuerat Deus in uno populo duntaxat. Quoniam ergo elegerat Deus solum genus Abrahae, notatur hic futura mutatio, dum ecclesiam suam colliget ex variis gentibus, ita ut non sit futurum discrimen inter gentiles et Iudaeos. Iam sequitur, *Dicent, Venite et adscendemus ad montem Iehovae.* Propheta his verbis ostendit non tantum singulos Deo morigeros fore, ubi vocati fuerint, sed mutuo etiam se cohortaturos omnes. Et hoc studium merito exigitur a fidelibus, ut scilicet alii alios animent atque exstimulent. Neque enim sufficiet, si quisque nostrum Deo obsequatur, sed necesse est etiam hunc zelum accedere, ut alii alios lucrifacere studeant. Haec igitur cura nunc prophetae verbis exprimitur, quum dicit, Venite ut adscendamus ad montem Domini. Poterat dicere venturos populos, et illic finire orationem: sed hic voluit coniungere duo membra, nempe undique venturos, qui prius contempserant Deum Israelis: deinde alios etiam aliis fore hortatores. Venite ergo ut adscendamus. Sed modus hortandi etiam dignus est notatu, nempe quum quisque offert se comitem itineris. Videmus enim multos satis intentos esse, dum alii incitandi sunt ad officium: sed interea ipsi iacent, totus eorum fervor consumitur in aliis mittendis, ipsi autem ne digitum quidem movent: tantum abest ut alacriter currant cum aliis. Propheta hic ostendit fideles ita sollicitos fore de salute fratrum suorum, ut etiam ipsi strenue currant, et nihil aliis praescripturos, nisi quod praestabunt ipsi. Venite ergo ut adscendamus: non dicunt, Ite, adscendite in montem Iehovae, sed Eamus simul. Haec igitur vera est ratio hortandi, ubi ostendimus re ipsa non aliud nos petere a fratribus, nisi quod cupimus ipsi praestare. Iam notanda est circumstantia temporis: quia potuit hoc videri fabulosum, quod diceret propheta, venturas gentes in montem Sion, qui tamen iam redactus esset in solitudinem. Quid enim paulo ante praedixit? Sion ut ager arabitur et illic crescent arbores, erit sylva deserta. Qui ergo fieri potuit, ut gentes multae confluerent tanquam ad celeberrimum locum, qui tamen deformis erat horrenda vastitate? Sed propheta hic extollit admirabilem Dei potentiam, quod ex loco inculto et deserto, tandem ubi Deus misertus fuerit populi sui, fiet nobile et celebre templum. Promittit ergo fore illum montem Iehovae, qui ad tempus derelinquendus erat, et rursus nobile, sicuti antea, illic fore templum, ubi fuerint ruinae. Postea sequitur, *Docebit nos de viis suis.* Hic propheta paucis verbis definit legitimum Dei cultum. Neque enim sufficeret gentes ad locum unum confluere, ut profiterentur se esse unius Dei, nisi etiam accederet vera obedientia, quae pendet ex fide, sicuti fides ex verbo. Hoc igitur etiam notatu apprime dignum

est, quod propheta hic hoc verbum Dei statuit nobis in medio, ut ostendat in obedientia fidei pietatem fundatam esse, neque aliter vere posse coli Deum, nisi ubi ipse populum suum docet, ac praescribit quid factu opus sit. Ergo ubi patefacta est nobis Dei voluntas, iam possumus vere eum adorare. Rursus sublato verbo, stabit quidem aliqua cultus Dei forma, sed nulla erit solida religio quae Deo placeat. Et hinc etiam colligimus non aliam rationem esse erigendae ecclesiae Dei, nisi ubi verbum emicat, et Deus voce sua ostendit, quae sit via salutis. Donec ergo praeluceat doctrina, non possunt in unum colligi homines, ut constituant verum ecclesiae corpus. Quum ita sit sequitur, ubi vel corrupta est doctrina, vel contemnitur, nullam esse pietatem, saltem quae probetur Deo. Poterunt quidem nomen ipsum iactare homines in ore, sed coram Deo nulla est religio, nisi quae exigitur ad regulam verbi. Deinde sequitur nullam esse ecclesiam, quae non subiicitur verbo Dei et regitur: quia hic propheta definit quaenam sit vera pietas, deinde quomodo Deus ecclesiam sibi colligat. *Docebit* ergo *nos de viis suis.* Accedit et tertium, spoliari Deum iure suo et honore ubi mortales sibi usurpant docendi potestatem. Nam hoc proprie uni Deo tribuitur, quod docere velit populum suum. Fuerunt tunc sacerdotes et prophetae: tamen Michaeas hic cogit in ordinem utrosque et ostendit ius et officium docendi penes unum Deum fore. Videmus ergo ut Deus sibi vendicet istas partes, ne scilicet fluctuemur, et trahamur a variis magistris, sed maneamus in simplici obedientia verbi ipsius, ut ipse solus emineat: denique Deus non est Deus et caput ecclesiae, nisi sit summus et unicus doctor. Iam quod dicit: Docebit nos de viis suis, resolvi ita debet, docebit nos quales sint viae suae: quasi diceret propheta hanc esse perfectam sapientiam populi, ut intelligat quidnam placeat Deo, et quaenam sit eius voluntas: neque enim quidquam ultra discendum esse. Sequitur, *Ambulabimus in viis eius.* Hac particula monemur, doctrinam Dei non esse speculativam, ut loquuntur, sed plenam efficacia. Deus ergo non modo in hunc finem loquitur, ut quisque agnoscat verum esse quidquid ab ipso profectum est, sed simul requirit obedientiam. Vere ergo discipuli Dei erimus, si ambulamus in viis eius. Nam si tantum annuimus auribus, ut solent asini, et subscribimus Deo ore et labiis, hoc est nimis frivolum. Tunc ergo vere proficiunt homines in schola Dei, ubi vitam suam formant ad doctrinam eius et pedes paratos habent ad ambulandum, ut sequantur quocunque ipse vocat. *Ambulabimus* ergo *in semitis eius.* Hactenus retulit Michaeas, quid facturi sint fideles. Iam confirmat ipse in sua persona sententiam illam: *Quia ex Sion prodibit lex, et verbum Iehovae ex Ierusalem.* Est causae redditio, cur scilicet venturae sint gentes multae ad templum Domini, quia scilicet promulgabitur doctrina illa, quae prius tantum in uno loco audita fuerat. Scimus enim Iudaeos venisse ad templum, non modo ut adorarent, sed etiam ut instituerentur in lege Dei. Lex ergo tunc residebat in Sion: illic erat sacrarium coelestis sapientiae. Quid autem propheta noster? Lex ex Sion prodibit, hoc est, longe lateque personabit: non tantum Dominus in uno angulo ostendet quaenam vera sit religio et quomodo ipse coli velit: sed vocem suam procul emittet usque ad extremos terrae fines. *Exibit* ergo *lex ex Sion:* sicuti dicitur Psalm. 110, Sceptrum potentiae tuae emittet Dominus e Sion. Illic metaphorice vocatur doctrina Christi sceptrum, vel confertur regio sceptro, quia non aliter dominatur Christus inter nos, nisi per evangelii sui doctrinam. Illic autem pronuntiat David sceptrum illud procul emittendum esse a Deo patre, ut scilicet Christus sub se contineat omnes populos, qui prius alieni erant. Ita hoc loco *lex ex Sion prodibit.* Iam sequitur: *verbum Iehovae e Ierusalem.* Est repetitio eiusdem sententiae, quae passim occurrit. Ergo per תורה nihil aliud intellexit propheta quam doctrinam. Sed alia voce idem confirmat quod scilicet Deus non tantum audietur Ierosolymae et in Iudaea, sed verbum suum ubique personare faciet. Iam sequitur:

3. *Et iudicabit inter populos multos, et arguet* (vel corripiet) *gentes robustas usque in longinquum, et concident gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non tollent gens contra gentem gladium, et non assuescent ultra proelio.*

Hic propheta describit fructum doctrinae, quod scilicet Deus ad mansuetudinem revocabit omnes populos, ita ut studeant inter se pacem fraternam colere et quisque aliis operam suam impendat, deposito omni studio nocendi. Sicuti ergo nuper ostendit, neque aliter posse constitui ecclesiam Dei quam per verbum, neque etiam legitimum Dei cultum aliter posse vel erigi, vel stare, nisi ubi fidei obedientia colitur Deus: ita nunc demonstrat doctrinam hanc tendere in eum finem, ut qui prius hostiliter vivebant inter se, et ardebant libidine nocendi, pleni erant crudelitate et avaritia, ut illi quasi mutato ingenio sese totos impendant ad beneficentiae studium: sed antequam illuc descendat propheta, rursus dicit, *Iudicabit inter populos multos, et corripiet gentes robustas.* Verbum iudicandi apud Hebraeos tantundem valet ac gubernare. Certum est hic fieri mentionem Dei: perinde est igitur ac si diceret propheta, quum antehac non paruerint Deo gentes, agnoscent ipsum regem, et deferent illi imperium. Deus quidem occulta sua providentia

semper mundum gubernavit, sicuti etiam adhuc gubernat. Quantumvis enim ferociat diabolus et omnes impii: imo quantumvis ebulliant cum effraeni suo furore, non dubium tamen est, quin Deus contineat ipsorum rabiem occulto fraeno, et compescat. Sed bifariam loquitur scriptura de regno Dei. Deus enim gubernat diabolum et omnes impios, sed non verbo suo, neque spiritus sanctificatione: ita fit, ut pareant Deo nolentes et inviti. Sed peculiare Dei imperium pertinet ad solam ecclesiam, ubi scilicet Deus et verbo et spiritu suo corda flectit in obsequium, ut sponte et libenter eum sequantur qui intus et foris edocti sunt: intus, spiritus instinctu: foris, verbi praedicatione. Ideo dicitur eodem Psalm. 110, Populus tuus spontaneus tunc conveniet. Talis gubernatio Dei nobis hic describitur a propheta. *Deus* igitur *iudicabit*, non sicuti iudicat universum orbem, sed quia peculiari modo subiiciet sibi fideles, ita ut nihil magis expetant quam se illi totos tradere. Caeterum, quia prius subigendi sunt homines quam praestent Deo tale obsequium, diserte adiunxit propheta, *Corripiet* vel arguet *populos multos*. Et haec particula diligenter notanda est, quia hinc colligimus talem nobis ingenitam esse superbiam, ut nemo nostrum idoneus futurus sit discipulus Dei, nisi qui violenter domitus fuerit. Doctrina igitur frigeret per se in tanta corruptione ingenii nostri, nisi Dominus nos argueret, hoc est, nisi pararet nos prius quasi violento modo. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, cur coniungat imperio Dei correctionem. Nam verbum יכח significat interdum expostulare, arguere, significat etiam corripere: denique hic notatur malitia et perversitas carnis nostrae, quia nunquam se offerrent Deo etiam optimi quique, nisi prius subacti, et qualiter? nempe violenta correctione Dei. Haec igitur sunt exordia regni Christi. Iam quod dicit populos robustos, hoc etiam elogio extollit, et illustrat idem regnum de quo disserit. Et hinc etiam colligitur potentia doctrinae, quod homines robusti sese absque ulla repugnantia offerent Deo regendos, ubi ita correcti fuerint. Necessaria quidem est correctio, sed Deus non utitur vi aliqua externa, neque armata manu, quum vult sibi ecclesiam subiicere: et tamen colligit robustas gentes. Hinc ergo perspicitur efficacia doctrinae. Nam ubi est robur, illic etiam est confidentia et fastus, deinde etiam rebellio. Quum ergo verbum absque aliis adiumentis ita corrigat in hominibus contumaciam, videmus quam incredibili modo operetur Deus ubi ecclesiam suam colligit. Caeterum minime dubium est quin hoc ad Christi personam debeat referri. Loquitur Michaeas de ipso Deo non expressa mentione Christi: quia nondum erat manifestatus in carne, sed tantum scimus hoc fuisse impletum in persona eius, quod Deus gubernavit orbem, et sibi populos totius mundi subegit. Statuimus ergo Christum esse verum Deum, quia non tantum minister fuit patris, sicuti Moses, vel alius ex prophetis quispiam: sed fuit ipse summus rex ecclesiae suae. Antequam venio ad fructum, notanda erit particula quae interiicitur, עד רחוק: tam diuturnitas temporis, quam locorum distantia potest notari hac voce. Ionathan refert ad longum tempus, quod scilicet usque in saeculum Deus arguet populos. Sed non dubito quin propheta hic voluerit complecti regiones longe dissitas: ac si diceret Deum tunc non unius tantum populi regem fore, neque unius tantum Iudaeae, sed regnum eius propagatum iri usque ad ultimos terrae fines. *Arguet* ergo *populos usque in longinquum*. Postea addit de fructu, quod scilicet *concident gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces*. Iam breviter exposui consilium prophetae. Significat enim talem fore mutationem, ubi gentes edoctae fuerint in verbo Dei, ut quisque studeat operam suam et caritatis officia impendere proximis. Sed quum de gladiis et lanceis loquitur, simul etiam breviter ostendit homines, donec mansuefacti sint verbo Domini, semper ad iniustam violentiam proposos esse. Neque enim aliter fieri potest dum quisque naturam suam sequitur. Nemo est qui non studeat privatis commodis, tam inexplebilis est hominum cupiditas. Dum ergo ita intenti sunt omnes lucro, ubi quisque excaecatus est proprio amore sui, statim erumpit ex illo perverso affectu crudelitas. Hinc fit ergo, ut homines nequeant inter se pacem colere, quia quisque summus esse appetit, et omnia ad se trahit: nemo libenter cedit. Hinc ergo emergunt dissensiones, ex dissensionibus proelia: hoc propheta intelligit. Deinde adiungit tamen talem fore doctrinae Christi fructum, ut mitescant qui prius erant quasi truculentae bestiae. *Conflabunt* ergo *gladios suos in vomeres, et lanceas in falces: non tollent*, inquit, *gens contra gentem gladium, et non assuescent ultra proelio*. Hic clarius explicat quod prius dixi, nempe evangelium Christi fore gentibus quasi vexillum ad colendam pacem: sicuti ubi tollitur vexillum, milites ad proelium coeunt, et accenditur eorum fervor: ita contrarium munus tribuit Michaeas evangelio Christi, quod scilicet revocabit ad studium pacis et concordiae, qui prius erant dediti maleficiis. Nam quum dicit, Non tollent gladium gens contra gentem, significat, quemadmodum prius dixi, ubicunque non regnat Christus, homines esse hominibus lupos. Quisque enim libenter alios omnes voraret. Quum ergo tam caeco impetu ferantur homines naturaliter, dicit propheta non aliter posse corrigi hanc rabiem, ut cessent a bellis, a maleficiis abstineant homines, nisi dum Christus illorum factus est doctor. Nam per verbum למד significat hanc consuetudinem semper grassari inter mortales, ut

alii in alios involvent, ut semper parati sint ad noxas inferendas, nisi ubi exuunt ingenium. Talis autem mansuetudo unde nascitur? nempe ex evangelii doctrina. Hic locus memorabilis est, quia hinc discimus nullum esse verum profectum evangelii inter nos, nisi vigeat mutua caritas et benevolentia et studium etiam exercendae beneficentiae. Atqui etiamsi hodie pure apud nos praedicatur evangelium, si tamen respicimus quam parum quisque nostrum profecerit in fraterna caritate, merito pudebit nos socordiae nostrae. Quotidie clamat Deus se nobis reconciliatum esse in filio suo: Christus testatur se hac lege esse pacem apud Deum, ut scilicet ipsum nobis propitiet, quo simus ultro et citro inter nos fratres. Cupimus quidem censeri filii Dei, et cupimus frui reconciliatione nobis parta per Christi sanguinem: interim vero alii alios laceramus, acuimus dentes, animi sunt prorsus truculenti. Ergo si volumus re ipsa probare nos esse Christi discipulos, incumbere necesse est in hanc doctrinae partem, ut scilicet quisque proximis suis prodesse studeat. Iam hoc fieri non potest sine repugnantia carnis, propensi enim sumus ad nos amandos: deinde ad privatas utilitates nimis expetendas. Ergo exuere oportet immodicos istos et pravos affectus, ut in eorum locum succedat fraterna benevolentia. Monemur etiam non sufficere, si quis se ipsum cohibeat a nocendo, nisi utilis sit fratribus suis. Poterat enim simpliciter dicere propheta: Frangent gladios suos et lanceas, ut se postea abstineant ab omni noxa: non dicit hoc simpliciter, sed conflabunt, vel concident gladios suos in vomeres, et lanceas in falces, hoc est, ubi abstinuerint ab omni maleficio, etiam sese cupient exercere in officiis caritatis: sicuti etiam Paulus hortatur eos qui furati sunt ne posthac furentur, sed ut operentur manibus suis, quo alios sublevent. Ergo nisi cupimus sublevare fratrum nostrorum inopiam, et officia nostra illis offerre, non erit nisi dimidia pars verae conversionis in nobis: quemadmodum multi non sunt crudeles, neque rapiunt hinc inde, neque praebent aliquam occasionem querendi: sed interea vivunt sibi, et fruuntur inutili otio. Hanc ignaviam hic oblique damnat propheta, ubi de vomeribus et falcibus loquitur. Caeterum, posset hic moveri quaestio, an hoc impletum fuerit adventu Christi? neque enim hic temporalem ecclesiae statum describit propheta, sed ostendit quale futurum sit regnum Christi usque ad finem. Videmus autem inter ipsa evangelii exordia totum mundum magis in bella efferbuisse quam unquam: et nunc etiamsi in multis partibus evangelium clare praedicatur, tamen non cessent dissidia et contentiones: videmus etiam ut rapacitas, ut ambitio, ut avaritia inexplebilis grassetur. Hinc etiam nascuntur et contentiones et cruenta bella. Et tamen absurdum esset prophetam ita loquutum fuisse de regno Christi, nisi Deus re ipsa praestare voluisset quod praedixerat. Respondeo, sicuti regnum Christi duntaxat inchoatum fuit in mundo, quum Deus voluit evangelium ubique promulgari, et hodie etiam adhuc est in suo cursu, necdum completum est: ita etiam non exstare adhuc quod hic dicit propheta. Sed quia exiguus est fidelium numerus, et maior multitudo evangelium contemnit ac respuit, ita fit ut non desinant in mundo rapinae et maleficia. Quare? Loquitur enim propheta de Christi discipulis: ostendit fructum doctrinae, nempe ubicunque egerit vivam radicem, proferet fructum suum. Sed vix in centesimo quoque doctrina evangelii radices agit. Deinde spectanda est etiam mensura profectus. Nam quatenus quisque evangelii doctrinam amplexus est, ita etiam mansuescit et studet proximis benefacere. Sed quum adhuc circumferamus reliquias peccati in carne nostra, et nondum constet nobis perfecta cognitio evangelii, non mirum est, si nondum quisque penitus deposuerit pravos et vitiosos carnis suae affectus. Et hinc etiam colligere promptum est, quam stulta fuerit imaginatio eorum, qui volebant usum gladii tollere e mundo, evangelii praetextu. Scimus Anabaptistas fuisse tumultuatos, quasi totus ordo politicus repugnaret Christi regno, quia regnum Christi continetur sola doctrina: deinde nulla futura sit vis. Hoc quidem verum esset, si essemus in hoc mundo angeli: sed quemadmodum iam dixi, exiguus est piorum numerus: ideo necesse est reliquam turbam cohiberi violento fraeno: quia permixti sunt filii Dei vel saevis belluis, vel vulpibus et fraudulentis hominibus. Alii enim sunt palam rebelles, alii hypocritae: ideo usus gladii semper durabit usque ad mundi finem. Iam tenendum est, quo tempore ita concionatus est propheta noster, Iesaiam iisdem etiam verbis fuisse usum. Et probabile est Michaeam fuisse discipulum Iesaiae. Nam utcunque eodem tempore simul exercuerint munus propheticum, Iesaias tamen aetate superior fuit. Caeterum non erubuit Michaeas sequi Iesaiam, et mutuari ab ipso verba. Neque enim ostentationi fuit deditus, quasi a se ipso omnia proferret: sed data opera sequutus est Iesaiam, et retulit ad verbum quidquid dixerat, ut ostenderet consensum inter se et illum praeclarum Dei ministrum, quo scilicet maior esset doctrinae autoritas. Videmus ergo quanta fuerit simplicitas prophetae nostri, quod non spectavit quid possent obiicere malevoli homines et sinistri: Quid? hic tantum recitat alterius verba. Hanc calumniam nihil moratus est: sed satis fuit, si ostenderet se fideliter afferre quae Deus mandaverat. Quanquam apud Iesaiam non habetur particula עד רחוק: sed hoc perinde est, in aliis omnibus conveniunt. Iam sequitur:

4. *Et sedebunt* (hoc est, quiescent, vel, quieti habitabunt) *quisque sub vite sua, et sub ficu sua: et nemo erit qui exterreat, quia os Iehovae exercituum loquutum est.*

Hic prosequitur Michaeas eandem sententiam, quod scilicet ubi ita ad benevolentiam compositi fuerint omnium animi, quisque fruetur Dei benedictione absque molestia. Quanquam duo videtur hic complecti, nempe quod cessabunt maleficia: deinde quod summa felicitas non potest inter homines constare nisi regnante Christo per evangelii doctrinam. Et idem etiam alibi docent prophetae, quod scilicet quisque absque terrore deget, ut ostendant semper in misera trepidatione esse homines nisi dum sub custodia Dei latent. Perinde est igitur ac si diceret propheta miserrimam esse hominum vitam, ubi non obtinet locum evangelii doctrina: quoniam scilicet inquietudine assidua turbentur, quisque sibi metuit, quisque patitur assiduos terrores. Nihil autem est miserius, quia pax est summum bonum. Iam ergo tenemus consilium prophetae, quod scilicet regnante Christo potientur fideles vera et plena felicitate, quoniam exempti erunt a trepidatione et metu. Ideo nominat ficum et vitem. Poterat dicere, Quisque securus aget domi suae: sed dicit, *Quisque quiescet sub ficu et vite sua*, hoc est, etiamsi expositus sit latronibus, tamen nullam vim, nullum maleficium metuet. Qui enim prius latrones erant, illi colent aequitatem: qui prius erant sanguinarii, studebunt prodesse. Ergo ut nemo claudat fores domus suae, imo exeat in agros suos et dormiat sub coelo, omnes tamen tuti et securi erunt. Nunc ergo videmus cur ficum et vitem potius quam cuiusquam domicilium hic propheta nominet. *Et nemo erit qui exterreat.* Hic clarius exprimitur quod voluit dicere propheta, nempe nihil fore periculi, ideoque non opus fore vel latebris, vel aliis praesidiis. Quare? nam agri ipsi immunes erunt ab omni noxa, inquit. Nemo enim erit exterrens. Et videtur propheta alludere ad benedictionem illam legis: quia Moses iisdem fere verbis utitur. Et scimus prophetas inde haurire quidquid dicunt. Nam illis propositum fuit retinere populum in legis doctrina, et reddere quam maxime illam familiarem. Quoniam ergo inter reliqua promittit Moses istam securitatem, Dormietis et non erit qui exterreat, ideo etiam propheta quum hic loquitur de regno Christi, ostendit plenum benedictionem tunc conspicuam fore. Iam tandem subiicit, *os Domini loquutum esse*, ut rem incredibilem persuadeat. Fuit enim, quemadmodum iam dixi, hoc valde absonum, quia paulo ante praedixerat vastitatem montis Sion et ruinam templi, quod gentes venturae essent illuc ad colendum Deum: sed pronuntiat os Dei loquutum esse, ut scilicet superent fideles omnia obstacula, et luctentur contra desperationem, ubi viderint templum excisum, montem Sion deformem, ubi viderint horrendam vastitatem, quod belluae successerint in locum hominum, tamen non desinant bene sperare. Quare? Dominus enim hoc pollicitus est, et praestabit, quia ubi fit oris Dei mentio, simul debet coniungi eius omnipotentia, ut exsequatur quidquid promiserit.

5. *Quia omnes populi ambulabunt, quisque in nomine Dei sui, nos autem ambulabimus in nomine Iehovae Dei nostri in saeculum et usque.*

Postquam de restitutione ecclesiae loquutus est Michaeas, iam confirmat eam doctrinam: et ostendit satis causae dari fidelibus cur adhaereant constanter Deo suo, contemptis etiam superstitionibus totius mundi: et quamvis possint huc et illuc distrahi contrariis opinionibus, perstent tamen in vera pietate. Ergo sententia haec pendet a regno Christi, quia donec collecti simus, ut Christus inter nos emineat et nos gubernet verbo suo, nihil erit in nobis constantiae vel firmitudinis. Sed ubi Christi auspiciis coaluimus in unum corpus ecclesiae, talis deinde est fidei nostrae constantia, ut nihil nos dimoveat a recto proposito: etiamsi subinde surgant novae procellae, quibus totus mundus agitetur, etsi contingat etiam totum orbem vel concuti, vel labascere. Nunc tenemus prophetae consilium. Dicit igitur, *Omnes populi ambulabunt quisque in nomine Dei sui.* Sic resolvi debet oratio, quamvis scindantur populi in varias sectas, ut singuli suis superstitionibus addicti sint, tamen manebimus firmi in puro Dei cultu et fidei unitate. Sed hic occurrit quaestio, quomodo dicat propheta tales fore dissensiones in mundo, quum tamen paulo ante vaticinatus sit de colligenda ecclesia, sic ut omnes in unum coeant. Dixerat enim, Venient omnes populi, et quisque dicet, Venite, ut adscendamus in montem Domini. Videtur hic aliqua esse species repugnantiae, quod scilicet venturae sint omnes gentes in montem Sion, et tamen quisque populus habeat proprios deos. Sed solutio facilis est, hac sententia prophetae confirmatos fuisse fideles, donec patefieret Christus mundo. Nec certe dubium est quin propheta voluerit fulcire animos piorum, qui alioqui centies desperatione obrui poterant, quum in exsilium tracti essent filii Israel, quum illis ablata esset sua haereditas, quum templum esset excisum, nulla denique tunc visibilis religio exstaret, poterant, quemadmodum dixi, animis concidere, nisi haec promissio venisset illis in memoriam, quod scilicet Deus vellet restituere montem Sion, et colligere ecclesiam ex toto mundo. Sed opus etiam fuit aliqua confirmatione, quae nunc subiicitur a propheta. Dicit

ergo, Quum Dominus vobis spem faciat tam praeclarae restitutionis, oportet vos bono animo stare et hac promissione fretos pergere in vero eius cultu, utcunque gentes serviant suis idolis et glorientur se habere verum Deum. Utcunque ergo singulae gentes superbiant in suis superstitionibus, non tamen decet vos fluctuari, neque etiam huc vel illuc inflecti, quemadmodum agitantur arundines, prout ventus alternat: sed manebitis firmi in vestro proposito: quia scitis non fallacem esse Deum, qui vos semel adoptavit et promittit sibi curae fore salutem vestram, quum tamen mundus putabit vos esse pessumdatos et perditos. Videmus ergo quorsum respexerit propheta, nempe ut erigeret in bonam spem pias mentes in rebus illis non modo turbatis, sed etiam prorsus confusis. Omnes ergo populi ambulabunt: hoc est, ubi templum dirutum fuerit cum urbe, et populus abductus in longinquum exsilium, interea triumphos suos agent omnes impii, quisque celebrabit suos deos. Utcunque ergo Deus noster non appareat, non est tamen cur exanimemur, sed recumbere nos oportet in eius verbo. *Ambulabimus* igitur *in nomine Dei nostri, idque in perpetuum et usque*, hoc est, etiamsi centies contingat mundum volvi et revolvi, tamen nulla sit in animis nostris mutatio: quia sicuti perpetua est Dei veritas, sic etiam fidem nostram oportet firmam esse, nec variari. Iam soluta est illa difficultas: quomodo conveniant haec duo, venturas omnes gentes, ut simul uno consensu Deum adorent, et tamen singulis fore suos deos. Nam hic spectanda est diversitas temporis. Utcunque ergo omnes gentes ambulent quisque in nomine Dei sui. Quum dicit איש בשם אלהיו, perstringit oblique illam varietatem, quae erat inter homines. Etsi enim pertinaciter singuli sequantur ac defendant suas superstitiones, tamen quisque fabricat sibi aliquem deum: ita fit, ut nihil certum sit, quia sequuntur tantum sua figmenta. Sed hoc tantum obiter voluit propheta attingere. Praecipuus finis est, quem dixi, etiamsi ecclesia Dei exigua sit, et videat ingentem multitudinem sibi esse contrariam, ne tamen succumbat. Scimus quam violenta sit res consensus publicus. Nam ubi inter se conspirat maior multitudo, si pauci aliqui habeant propriam sententiam, statim quasi absorbentur. Ergo non abs re propheta hic hortatur fideles ad invictam animi magnitudinem, ut insultent cunctis gentibus. Quamvis ergo pauci sint numero fideles, vult tamen propheta eos quasi ex sublimi loco despicere, non tantum aliquem numerum, sed cunctos mortales. Quamvis ergo omnes populi ambulent. Neque enim supervacuum est nomen כל: *Omnes populi*, inquit, *ambulabunt*. Erat tunc unum genus Abrahae, in quo vigebat pura religio: deinde fuit illa horribilis dissipatio, quum Deus passus est exscindi et urbem regiam, et templum, et lacerari totum populi corpus, abstrahi huc et illuc, ita ut nullum maneret regnum, et nulla species politici ordinis. Propheta igitur hic significat etiamsi fideles videant et numero et dignitate se longe superari ab hostibus, ne tamen propterea despondeant animum. Utcunque ergo ambulent simul omnes populi quisque in nomine Dei sui, hoc est, etiamsi quisque populus vobis opponat suas superstitiones, deinde omnes simul contra vos conspiraverint: state nihilominus, et pergite in cursu vestro: neque id ad breve tempus, sed in saeculum et usque. Docet autem hic locus fidem non pendere ab hominum suffragiis, neque spectandum esse quid quisque sentiat, vel qualis sit omnium conspiratio, quia debet nobis sufficere unica Dei veritas. Utcunque igitur totus mundus Deo resistat, non tamen debet fides nostra esse flexibilis, sed manere in hoc firmo fundamento, quod Deus, qui fallere non potest, loquutus est. Hoc est unum. Iam secundo addendum est, hanc magnitudinem debere esse perpetuam. Quamvis ergo quotidie Satan excitet nobis novas turbas, si hactenus stetimus in fide verbi Dei, usque ad finem aequabili tenore pergendum nobis est. Et consulto hanc particulam addidit propheta, quia videbat populum variis et longis etiam tentationibus fore obnoxium. Diuturna fuit captivitas: languor igitur ille potuit quasi exinanire totam fiduciam, quae erat tunc in populo. Deinde postquam ab exsilio reversi sunt, scimus quoties et quam graviter perculsa fuerit eorum fides, quum hostiliter eos impeterent omnes vicini. Deinde quum dura etiam tyrannide oppressi essent: haec ratio est cur propheta etiam dixerit, *In saeculum et usque ambulandum esse filiis Dei in eius nomine*. Iam quamvis tribuat nomen deorum gentium idolis, ostendit tamen magnum esse et notabile discrimen, quia gentes colant suos deos, sed fictitios. Unde enim illis vel maiestas vel potentia nisi ex falsa imaginatione? Dicit autem propheta, *Nos ambulabimus in nomine Iehovae Dei nostri*. Ostendit ergo verbi Dei potentiam et numen non esse fundatum in aliquo inani figmento, quia ipse per se est, etiamsi abnegetur a toto mundo. Et hoc etiam confirmat quod nuper dixi, fideles scilicet sic debere amplecti Dei verbum, ut sciant non esse sibi negotium cum hominibus, ut dubia sit eorum fides, vel instabilis: sed illum esse verum Deum, qui mentiri non potest et cuius immutabilis est veritas. Pergamus:

6. *In die illa, inquit Iehova, colligam claudam, et eiectam congregabo et quam malis afflixi.* 7. *Et ponam claudam in reliquias, et ultra eiectam in gentem robustam: regnabit Iehova super eos in monte Sion ex nunc usque in saeculum.*

Prosequitur eandem doctrinam propheta. Semper autem memoria tenendum est quod prius admonui, tam graves et violentas fuisse tentationes, ut opus fuerit non levibus neque vulgaribus remediis, quia centies poterant quasi in profundas abyssos demergi fideles, nisi variis modis suffulti essent. Haec igitur ratio est cur propheta doctrinam, quam vidimus de restitutione ecclesiae, pluribus verbis confirmet. *In die illa*, inquit, *colligam claudicantem*. Haec metaphora non hic tantum ponitur, sed David suas clades dicit similes fuisse claudicationi. צלעה significat costam: inde metaphorice vocant claudos, qui tantum ambulant ab uno latere. Perinde est igitur ac si diceret mutilos vel debiles. Postea addit, *Congregabo eiectam, quam afflixi:* Et proximo versu idem repetit, *Ponam*, inquit, *claudicantem in reliquias*, hoc est, faciam ut quae nunc clauda est, maneat tamen superstes, et quae procul eiecta est, sit in gentem robustam. Alii subtilius exponunt, הנהלאה quae progreditur ante: quasi diceret propheta: Deus substinebit claudos et qui alacres sunt addet illis robur. Sed illa expositio nimis coacta est. Videmus etiam contextum repugnare, quia propheta hic statuit nobis ecclesiam in medio, quasi afflictam Dei manu et quae proxima sit ultimo exitio. Deinde ab altera parte significat, in manu Dei esse restitutionem, ut colligat novum robur, et rursus floreat sicuti antea. Vocat igitur ecclesiam procul eiectam, sicuti etiam prius. Nam alter versus satis ostendit, non aliud fuisse prophetae consilium, nisi ut notaret duplicem illum ecclesiae statum. Iam hoc primo loco notandum est prophetam occurrere praesenti tentationi, quae alioqui debilitasset omnes piorum animos. Videbant se quodammodo fractos esse: deinde misera illa dispersio erat quasi signum ultimi interitus. Si ergo fideles substitissent in illo spectaculo, poterant centies desperare. Ergo hic tempestive occurrit propheta et admonet, etiamsi nunc claudicent, tamen in manu Dei esse novum vigorem, etiamsi sint dispersi, esse tamen in Dei arbitrio colligere qui procul eiecti erant. Summa est, quamvis ecclesia ad tempus nihil fere differat ab homine mortuo, vel saltem mutilato, non esse desperandum: quia Dominus subinde suos erigit, ac si excitaret mortuos e sepulcro, et hoc diligenter notandum est, quia simul atque non resplendet ecclesia Dei, putamus illam esse prorsus exstinctam et abolitam. Atqui ecclesia sic in mundo servatur, ut subinde resurgat a morte: denique ecclesiae conservatio singulis fere diebus secum fert multa miracula. Sed hoc tenendum est, ecclesiae vitam non esse absque resurrectione, imo absque multis resurrectionibus, ut ita loquar. Hoc ergo colligimus ex verbis prophetae, quum dicit, Tunc colligam claudicantem, et congregabo eiectam. Postea adiungit, Quam malis afflixi. Hoc etiam emphatice dictum est, ut intelligant fideles Deum educere posse ex sepulcro quos morti tradidit. Nam si pro hostium libidine occisi fuissent Iudaei, non poterant sperare tam certum remedium a Deo. Ubi autem agnoscunt nihil sibi accidisse, nisi iusto Dei iudicio, concipiunt spem suae restitutionis. Quare? Proprium enim Dei est educere ex sepulcro, quemadmodum iam diximus, mortuos, quia eius est etiam occidere. Videmus ergo confirmari illa particula, quod pollicitus fuerat propheta de nova ecclesiae restitutione: Ego sum qui afflixi, inquit Deus: annon potero iterum vos reducere ad vitam? Sicuti enim mors vestra fuit in manu mea, sic etiam erit salus. Si me invito Assyrii vel Chaldaei potiti fuissent victoria, mihi aliquid esset negotii et difficultatis, si vellem vos colligere: sed quia nihil accidit nisi meo iussu, et probavi salutem vestram atque interitum in meo arbitrio esse, non est cur difficile mihi esse putetis vos colligere, qui estis meo iudicio dispersi. Postea adiungit, *Ponam claudam in reliquias.* Per reliquias intelligit superstitem statum ecclesiae. Ergo metaphora claudicationis extenditur usque ad interitum: quasi diceret, quamvis ad tempus nihil differant Iudaei ab hominibus mortuis, faciam tamen ut resurgant: deinde ut subolescat novus populus. Hoc tempore exsilii fuit difficile creditu. Non mirum igitur, si propheta hic promittat nascituros posteros ex illo populo mortuo. Quamvis enim Babylon instar sepulcri esset, potuit tamen Deus efficere, ut inde nascerentur novi homines, quemadmodum accidit. Postea addit, *Et procul eiectam in gentem robustam.* Quum dispersi essent Iudaei huc et illuc, quomodo fieri potuit, ut Deus ex illa misera laceratione rursus conflaret sibi novum populum et quidem robustum? Sed ideo propheta haec contraria membra inter se opponit, ne obstupefacti Iudaei in suis malis et attoniti repellerent omnem consolationem. Ergo ut profligavit, rursus in unum colliget: neque id modo faciet: sed statuet in gentem robustam. Adiungit deinde: *Regnabit Iehova super eos in monte Sion ex nunc et usque in saeculum.* Non dubium est quin propheta hic pollicitus fuerit novam instaurationem eius regni quod Deus ipse erexit. Nam in eo etiam fundata erat salus populi, si regnarent posteri Davidis, quemadmodum postea videbimus. Et hoc etiam satis commune est et vulgare omnibus prophetis, ut proponant regnum Davidis quoties disserunt de salute ecclesiae. Oportuit igitur regnum Davidis iterum stabiliri, ut vigeret incolumis ecclesiae status. Atqui Michaeas hic non posteros Davidis, sed Iehovam ipsum nominat, non ut excludat regnum illud Davidis, sed ut ostendat Deum palam facturum se autorem illius regni esse, imo se ipsum tenere totam potentiam. Nam quamvis per manum Davidis gubernaverit

Deus veterem populum, per manum Iosiae et Ezechiae, tamen fuit quasi interposita umbra, ut Deus obscure tunc regnaret. Propheta ergo hic exprimit aliquod discrimen inter umbratile illud regnum et posterius novum, quod adventu Messiae Deus palam facturus erat. *Iehova* ergo *ipse regnabit super eos:* ac si diceret, Hactenus quidem, ubi imperium tenuerunt posteri Davidis, quia Deus ipse creaverat et Davidem et eius filios, et uncti fuerant eius nomine et mandato, potuit censeri hoc eius regnum, quamvis mediate gubernaret suos hominum ministerio et opera: sed nunc Deus ipse conspicua forma conscendet solium, ita ut nemo dubitet ipsum esse regem populi sui. Et hoc vere, ac solide impletum fuit in Christi persona. Tametsi enim Christus fuit verum semen Davidis, tamen simul etiam fuit Iehova, nempe Deus manifestatus in carne. Ergo videmus ut hic propheta magnifico elogio extollat gloriam regni Christi, ac si diceret, non fore umbratile sicuti sub lege fuerat. *Iehova* ergo *regnabit super eos.* Deinde adiungit, *in monte Sion.* Scimus non fuisse diuturnam possessionem regni Christi in monte Sion: sed debet coniungi hic versus cum initio huius capitis. Prius dixit propheta, Ex Sion prodibit lex, et verbum Iehovae ex Ierusalem. Si ergo quaeritur huius loci interpretatio, quomodo Iehova se regem populi sui ostenderit, et erexerit solium suum in monte Sion, haec ratio est, quia lex inde prodiit, hoc est, ex illo fonte fluxit salutis doctrina, ut totum mundum repleret. Quia ergo evangelium, quod Deus promulgavit per totum orbem, initium habuit ex monte Sion, ideo propheta illic regem dicit Deum fore. Sed simul notandum est, defectione et perfidia illius populi factum esse, ut nunc mons Sion non tantum angulum aliquem terrae occupet, sed emineat in toto mundo, sicuti etiam urbe Ierusalem, quemadmodum praedictum fuit a Zacharia. Alius ergo est mons Sion quam olim fuerit, quia ubicunque praedicatur evangelii doctrina, illic Deus vere colitur, illic offeruntur sacrificia: denique illic agnoscitur spirituale templum. Sed tamen exordia evangelii spectanda sunt, si velimus tenere genuinum prophetae sensum, quod scilicet Christus, vel Deus in Christi persona coeperit regnare in monte Sion, quum inde evangelii doctrina profluxerit usque ad ultimos fines mundi. Nunc sequitur:

8. *Et tu turris gregis, arx filiae Sion, ad te veniet, perveniet principatus primus, regnum filiae Ierusalem.*

Adhuc pergit Michaeas in eodem sermone, quod scilicet non impediet misera populi calamitas, imo ille interitus, quin Deus rursus ecclesiam suam instauret. *Tu,* inquit, *turris gregis, arx filiae Sion,* ne dubita quin Deus iterum daturus sit tibi pristinum regnum et dignitatem, a qua nunc videris prorsus excidisse. Caeterum turrem gregis varie accipiunt interpretes. Quidam existimant notari vastationem urbis Ierosolymae, quia sit instar tugurii, quemadmodum dicitur Iesa. 1. cap. et עפל etiam exponunt Obscuram, quia radix verbi est tegere. Sed simplicior altera expositio est, quod scilicet urbs sancta vocetur turris gregis, quia Deus urbem illam sibi elegerat, quae quodammodo populum in se colligeret, scimus enim habitos illic fuisse sacros conventus. *Tu* ergo *turris gregis:* deinde *Arx filiae Sion, ad te veniet prius regnum.* Quanquam si cui magis arrideat prior sensus non contendo, quod scilicet Ierosolyma hic vocetur turris gregis propter deformitatem, quia redacta fuerat quasi in tugurium. Quantum tamen attinet ad praecipuam sententiam, nulla est ambiguitas, quin propheta hic confirmet piorum animos, ut respiciant in longum tempus, neque occupentur praesenti clade, quin statuant in manu Dei esse quod promiserat, nempe, ut quasi mortuos excitaret, sic etiam instauraret regnum Davidis, quod perierat. Tu ergo, inquit, bene spera. Quare? *Venit* enim, *perveniet ad te prius regnum.* Hic notatur interruptio quum propheta de pristino regno vel dignitate loquitur. Nec vero dubium est quin ludibrio habitus fuerit Dei populus, et hypocritae etiam ac profani homines putarint fuisse meram imposturam quidquid testatus fuerat David de perpetuitate regni sui: Ecce, dixit, regnum suum stabile fore cum sole et luna: atqui statim post mortem Solomonis exigua portio eius filiis residua fuit: tandem nulla est species regni, nullus decor. Haec igitur ratio est cur propheta dicat, venturum prius regnum: *Venit,* inquit, *ad te filia Sion, perveniet regnum prius.* Dubium vero non est quin per regnum primum intelligat florentissimam illam dignitatem, quae celebratur in scriptura sub Davide et Solomone. Postquam enim abscissae sunt decem tribus, fuit obscurum illud et tenue regnum. Hic ergo promittit propheta regnum illud quod floruerat sub Davide et Solomone. *Regnum* ergo *filiae Ierusalem veniet,* inquit. Diserte exprimit *filiam Ierusalem,* quia regnum Israel obscuraverat gloriam veri regni. Ergo hic testatur propheta Deum non esse immemorem suae promissionis, atque ita facturum, ut Ierosolyma recuperet dignitatem, quam perdiderat, et totus populus iterum in unum corpus coalescat, ne sint duo membra divisa, sed unus rex sub se contineat ac suo imperio totum genus Abrahae. Atqui certum est hoc non fuisse impletum Christi adventu, in oculis hominum. Necesse est igitur repetere memoria quod paulo ante docuit Michaeas, regnum hoc spirituale esse. Nam Christo non dabat sceptrum aureum, sed doctrinam: Venite et

adscendamus in montem Domini, docebit nos de viis suis: deinde, ex Sion prodibit lex, et verbum Domini ex Ierusalem. Semper igitur ratio illa tenenda est, quod Deus non reddidit Ierosolymam in oculis hominum speciosam, ut prius fuerat, neque opibus et divitiis et terrena potentia eam locupletavit: sed tamen restituit summum imperium. Neque enim tantum subiecit illi decem tribus, quae prius desciverant, sed totum orbem. Pergamus:

9. *Nunc quare vociferaris vociferatione? Rex nullus in te? An consiliarius tuus periit? quia te occupavit dolor quasi parturientem.* 10. *Dole et ingemisce filia Sion quasi parturiens: quia exibis e civitate, et habitabis in agro: et venies Babylonem usque, illic liberaberis, illic redimet te Iehova e manu hostium tuorum.*

Hic propheta res inter se natura contrariae permiscet, quod scilicet excidendi essent ad tempus Iudaei, postea tamen recuperaturi priorem statum. *Cur vociferaris*, inquit, *vociferatione?* Notandum est prophetae consilium. Neque enim voluit subvertere quod prius dixerat. Sed quia poterant labascere piorum animi inter varias mutationes, propheta hic fulturas supponit, ut permaneant tamen in fide: et ideo dicit *Quare vociferaris vociferatione?* hoc est, video exorturas graves turbae, quae possent concutere etiam fortissimos animos. Erit igitur tempus varium, ita ut saepius possint turbari fideles et deiici etiam ex gradu suo. Sed quamvis varii tumultus surgant et tempestatibus omnia sint confusa: tamen Deus redimet populum suum. Videmus ergo quid sibi hic velit propheta, Cur nunc, inquit, vociferaris? Quare tumultuaris? nam proprie hoc verbum significat non tantum vociferari, sed etiam buccinare: quasi diceret, cur tantopere se affligant Iudaei? Est certe magna ratio, inquit: et dicit, *An rex in te non est?* Haec certo erat ratio cur se ipsos turbarent Iudaei, quia Deus spoliaverat eos et regno et consilio. Scimus autem quid dicat Ieremias, Christus, hoc est, unctus Domini, in cuius anima spiramus, occisus est. Quoniam ergo tota ecclesia quasi animam trahebat a regis salute, ideo post regnum deletum et abolitum non potuit aliter fieri, quin attoniti essent fideles. Ablata enim erat spes salutis. *Rex* igitur *non est in te? Et consiliarii tui perierunt?* Existimant quidam oblique perstringi populi infidelitatem, quia putaret se destitui Dei et Christi auxilio. Quasi diceret, oblitine estis quid vobis promiserit Deus, se fore perpetuum vobis regem, et missurum Messiam suum sub cuius manu vos regat? imo nonne vobis promisit aeternum fore Davidis regnum? Unde igitur ista trepidatio? ac si neque amplius in medio vestri regnaret Deus, et solium Davidis sine spe eversum esset? Adducunt illi interpretes in sententiae suae confirmationem eodem elogio Christum hic insigniri, quo apud Ies. 9. cap. Vocatur enim illic יֹעֵץ, consiliarius. Sed quia hoc verum prophetae consilium est terrere magis et exprobrare quam solatio lenire malorum gravitatem, probabilius est ostendi populo suam nuditatem, quasi diceret Michaeas, Quae trepidationis causa vobis erat? An quia rex vobis cum omnibus consiliariis erit ablatus? quod autem mox sequitur, confirmat iusta de causa oriturum hunc dolorem, quia mediis omnibus nudati erunt, quae ad id usque tempus testimonia fuerant gratiae Dei. Cur ergo *dolor te apprehendit quasi parturientem? Dole*, inquit, *et ingemisce*, hoc est, non impedio quominus doleas et ingemiscas, quasi diceret, Certe non poterunt etiam firmissimi quiquo despicere illas tam horrendas calamitates, quin patiantur gravissimos dolores. Caeterum, utcunque Deus maximis tormentis ad tempus subiiciat filios suos et exponat gravissimis malis, tandem restituet tamen ab exsilio: *Tu exibis*, inquit, *e civitate, et habitabis in agro, venies etiam Babylonem: sed illic liberaberis, illic te redimet Iehova e manu hostium tuorum.* Summa haec est, quamvis Deus habiturus sit curam populi sui, quemadmodum pollicitus est, tamen non esse cur fideles faciant sibi delitias, ac si exempti essent ab omni molestia: quin potius hortatur propheta, ut sese comparent ad subeundas istas calamitates, ut non modo eiecti a patria errent in agris, tanquam homines vagi, sed etiam ut trahantur Babylonem usque, quasi in sepulcrum. Ubi autem animos fidelium confirmavit ad tolerantiam crucis, adiungit spem salutis, *quod Deus illic liberabit eos, et illic redimet e manu hostium.* Bis repetit adverbium שָׁם, neque sine causa. Poterant enim fideles praecludere sibi omnem spem salutis, ac si praeclusa esset ianua potentiae Dei. Et haec ratio est, cur propheta bis repetat *illic, illic*, etiam in sepulcro te liberabit et redimet, hoc est, extendite spes vestras non tantum ad mediocrem aliquam gratiam, quasi possit Deus vos liberare ex mediocri aliqua desperatione, sed usque ad ipsam mortem. Ergo etiamsi vos iam quasi in sepulcris iaceatis, ne tamen dubitetis quin illic manum vobis porrigat Deus, quia futurus est liberator vester. Deus igitur, in cuius manu est victoria, superat multas et innumeras mortes.

11. *Et nunc congregatae sunt contra te gentes multae* (vel robustae), *dicentes, Damnata erit: et adspiciet in Sion oculus noster.* 12. *Ipsi vero non noverunt cogitationes Iehovae et non intellexerunt consilium eius: quia congregabis eos quasi manipulum in aream.* 13. *Surge et tritura filia Sion: quia cornu tuum ponam ferrum et ungulas tuas ponam chalybem: et conteres populos robustos: et dicabis Iehovae opes*

ipsorum, *et substantiam eorum dominatori universae terrae.*

Hic prophetae consilium est aliquid levationis dare fidelibus, ne sub malis succumbant: quia, sicuti iam diximus, instabant gravissimae clades, quae poterant obruere omnes piorum animos. Propheta igitur hic optima consolatione erigit, qui alioqui poterant deficere in illis cladibus. Haec autem summa est, quod non deceat fideles turbari ubi videbunt impios superbe insultare, quemadmodum solent, ubi videntur sibi compotes esse votorum. Quoniam ergo absque modo sese petulanter efferunt reprobi, propheta hortatur fideles, ut se in Dei promissionibus interea sustineant, neque morentur illam insolentiam. Deinde adiungit promissionem, quod scilicet copias omnes hostium Deus collegerit, quemadmodum si quis multas spicas colligat in fasciculum, ut tandem trituretur in area. Nunc venio ad verba prophetae. *Congregati sunt*, inquit, *contra te multi populi*, vel robusti. Nam quum dicit גוים רבים, utroque modo potest exponi, vel quod sint gentes validae ac robustae, vel quod sint copiosae numero: ad summam rei hoc parum facit. Nam huc spectat propheta, quamvis ecclesia Dei magna hostium multitudine prematur, non tamen debere ideo frangi animis: quia impii dum ferociter insultant, non intelligunt consilium Dei. *Congregatae sunt* ergo *contra te gentes multae.* Proponit rem in conspectu, ut medeatur terrori: quia quum sumus extra iactum telorum, ut plurimum nimium secure contemnimus omnia pericula: ubi vero ad serium certamen ventum est, vel trepidamus, vel etiam concidimus et evanescimus. Haec ratio est cur propheta in re praesenti statuat Iudaeos, et ostendat iam adesse tempus quo ferenda sit obsidio: quoniam undique hostes ipsos urgebunt. Congregati sunt igitur populi: deinde *populi robusti*, vel multi. Hic ostendit non esse cur Iudaei, etiamsi longe polleant hostes et maiori numero et opibus et copiis et fortitudine, non esse tamen causam cur despondeant animos: quia satis erit in Deo praesidii. *Dicentes, Iam damnata erit Sion.* חנף significat male facere et perverse. Ad verbum igitur sic transferri posset, Scelerata erit Sion: et in ea adspiciet oculus noster. Caeterum metaphorice hoc verbum saepe accipitur pro damnatione ipsa. Sensus igitur est, iam Sion damnata est. Nec vero dubium est quin hic propheta exprimere velit, perinde hostes insultaturos, ac si iam Sion non esset sub tutela Dei: quemadmodum ubi quispiam suis sceleribus se exosum reddidit, etiam a suis patronis relinquitur ac deseritur. Sic ergo propheta hic armat fideles contra hostium suorum petulantiam, ne ideo desperent quum videbunt omnium hominum suffragiis se damnari: deinde etiam hanc esse communem sententiam omnium, quod relicti sint a Deo. Sequitur materia consolationis: *Ipsi vero non cognoscunt cogitationes Iehovae, et non intelligunt*, nam verba praeteriti temporis tantundem valent ac si posita essent in tempore praesenti, *Non intelligunt consilium eius.* Hic propheta revocat piorum animos ad optimam considerationem. Nam ubi tam proterve contra nos surgunt impii, putamus omnia illis permissa esse: deinde statim eorum probra et contumeliae animos nostros et sensus occupant: ut metiamur quodammodo iudicium Dei ex illorum vocibus. Ubi ergo impii subsannant fidem nostram, iactant nos a Deo relictos esse, quasi attoniti succumbimus: et nihil proclivius est quam nobis excuti fidem et memoriam promissionum Dei, quoties ita impii insolescunt. Non abs re igitur propheta hic remedium adhibet: quod diligenter nobis est observandum: *Et dicent illi, Damnata est Sion.* Atqui caeci iudicant de coloribus, *quia non intelligunt consilium Iehovae, neque eius cogitationes agnoscunt.* Videmus ergo nunc quorsum tendat propheta, nempe stulte et praepostere facturos fideles, si aestiment iudicium Dei ex impiorum iactantia: quoniam Satan eos abripit furioso impetu: et si Dominus licentiam illis male agendi permittit, putant se victores fore usque ad extremum. Quoniam ergo ita impii inebriati stulta confidentia, non modo homines, sed Deum etiam ipsum contemnant, propheta hic retinet et cohibet animos piorum, ut conscendant altius: atque ita intelligant aliud esse consilium Dei quam existiment improbi, qui ad Deum neque pertingunt neque accedunt. Haec doctrina cognitu apprime est utilis. Primo intuitu putaret quispiam hoc esse frigidum: O! quid sibi vult propheta? dicit non esse consilium Iehovae quod isti proferunt: hoc etiam nos scimus. Sed si quisque se ipsum examinet, omnes uno ore fatebuntur nihil fuisse opportunius hac consolatione. Nam vulneramur contumelia, et ingenuis naturis hoc nimis est usitatum. Deinde simul ac impii evomunt suas blasphemias, putamus Deum in coelo quiescere: et una vox illorum quasi instar nubis obscurat iudicium Dei, simul ac quispiam ex reprobis nos deridet ac simplicitatem nostram, minatur ferociter et terrores suos obiicit: illa est, quemadmodum dixi, quasi nubes interposita inter nos et Deum. Haec ratio est cur propheta hic dicat alias esse cogitationes Iehovae, et aliud consilium. Denique huc tendit consilium prophetae, quoties impii adeo superbe nos despiciunt, deinde etiam contumeliose minantur nobis, et nos territant, debere nos mentes in coelum attollere. Quare? est enim aliud consilium Dei. Iactantiae igitur istae evanescent, quia ex nihilo oriuntur, ita etiam recident in nihilum: consilium vero Dei stabit. Sed nunc videndum est quorsum propheta de consilio Dei et cogitatio-

nibus hic loquatur. Nam si tantum haec duo nomina proponerentur nobis in medium, certe parum solida esset consolatio, et nihil fere haberet efficaciae. Aliud ergo principium tenendum est, nempe cogitationes Dei nobis non esse incognitas, qui sumus edocti in eius schola. Consilium ergo Dei non est obscurum, quia patefactum est nobis eius verbo. Pendet igitur consolatio ex doctrina altiore et magis recondita, quod scilicet fideles in suis miseriis debeant quasi in speculo contemplari Dei consilium. Quale autem illud est? nempe quod ubi nos afflixerit, habeat remedium in manu: ubi etiam coniecerit in sepulcrum, possit nos restituere in vitam et salutem. Quoniam ergo tenemus consilium illud Dei, quod temporalibus malis ecclesiam suam castiget, et semper utilissimus futurus sit exitus: ubi ergo hoc nobis est cognitum, iam non est cur animos nostros deiiciant impiorum blasphemiae. Ac ubi evomuerint omnia sua convicia, tamen debemus stare in hoc consilio Dei. Quod autem impii ita superbiunt, non mirum est. Nam si cornua erigunt adversus Deum, cur non etiam nos spernerent, qui sumus et pauci numero et potentiae fere nullius, vel saltem imparis? Ecclesia enim est contemptibilis coram mundo. Ergo non mirum est si ita nos subsannent, et suis ludibriis obruant hostes nostri, qui audent etiam contra Deum ita proterve agere. Sed sufficiat nobis quod non tenent Dei consilium. Nunc ergo videmus quid velit propheta. Et sequitur etiam explicatio, *Quoniam*, inquit, *congregabis eos quasi manipulum in aream.* Propheta hanc particulam adiecit expositionis loco, ut sciamus quale sit illud consilium Dei, cuius paulo ante meminit, nempe quod Deus hostes congregabit tanquam manipulum unum. Quid est manipulus? est exigua copia tritici: sunt vel trecentae spicae vel mille, si ita libet: sunt tamen spicae tritici, et gestantur manu unius hominis. Deinde, quis finis manipuli? nempe ut trituretur in area. Hoc quidem difficile creditu est, hostes dum ita undique coacervantur, esse instar manipuli. Si conveniat exercitus contra nos, non modo decem aut viginti millium, sed etiam longe maior: quis secundum sensum carnis putaret esse instar manipuli? Erunt totidem mortes et sepulcra: nempe pluris nobis esse debet cogitatio Dei quam formidabilis hominum potentia. Quoties ergo et potentia et numero hominum praevalebunt hostes nostri, discamus assurgere ad arcanum istud Dei consilium, de quo nunc concionatur propheta noster: et tunc facile erit statuere ingentem multitudinem esse instar manipuli. Dicit autem congregandos esse in aream hostes nostros, ut illic triturentur. Congregant se in alium finem. Putant enim statim nos fore sub sua potestate, ut nos absorbeant: sed ubi ita collegerint et se ipsos et vires suas, Dominus frustrabitur eorum consilia, et permittet eos nobis triturandos. Sequitur: *Surge et tritura filia Sion, quia posui cornu tuum ferrum, et ungulas tuas chalybem.* Hic propheta superiorem doctrinam confirmat. Hortatur vero filiam Sion ad surgendum: quia oportuit deiici ut humi iaceret prostrata: neque enim statim restituit Deus ecclesiam suam, sed ad tempus sic afflixit, ut nihil differret ab homine mortuo. Quemadmodum ergo cadaver sine sensu iacet, sic etiam ecclesia Dei prostrata fuit. Haec ratio est cur propheta nunc dicat, *Surge filia Sion:* ac si Deus voce sua excitaret mortuos. Videmus ergo emphaticum esse verbum hoc קוּמִי, quia admonet propheta, non esse cur fideles desperent in totum, ubi viderint se ita deiectos, quia ipsorum restitutio est in manu et arbitrio Dei. Nam proprium Dei munus est, excitare mortuos, et eadem etiam doctrina applicari debet in usum quoties videmur ita deiecti, ut nullae vires suppetant, nullus vigor. Unde igitur fiet ut tandem resurgamus? nempe quia efficacia haec penes Deum est, ut sola voce restituat nobis vitam quae videtur prorsus exstincta. Postea adiungit, *Tritura, quia posui cornu tuum ferrum, et ungulas tuas chalybem.* Scimus triturandi morem fuisse apud Iudaeos in usu, sicuti etiam in Italia, et hodie in Provincia gallica. Hic flagellis excutimus triticum: sed illic est usus triturandi. Propheta ergo ex consueto more hic loquitur. Nam comparat bobus ecclesiam Dei: quasi diceret, Iudaei erunt veluti boves praediti cornibus ferreis, et ungulis chalybeis, ut proterant sub se totum robur gentium. Quantumvis ergo nunc gentes excellant, tamen ego subiiciam eas pedibus populi mei, quemadmodum si manipulus triturandus esset. Postea adiungit, *Et segregabis*, vel consecrabis *opes eorum Iehovae, et substantiam eorum dominatori terrae.* Finem hic propheta designat cur Deus decreverit subiicere electo populo profanas gentes, nempe ut ipse glorificetur. Haec summa est. Caeterum nimis arguti fuerunt in allegoriis, qui putarunt restringi debere hoc vaticinium ad tempus Christi. Neque enim dubium est quin propheta voluerit consolationem suam extendere ad totum Christi regnum, ab initio usque ad finem. Alii nihilo rectius hoc spectare pronuntiant ad exsilium babylonicum, quia tunc et Daniel et alii trituraverint populos, ubi eorum doctrina adducti sunt profani reges ut templum restituerent: deinde ut praestarent aliquem cultum Deo Israel. Sed in eo falluntur utrique, quod triturandi verbum aliter accipiunt quam propheta. Generaliter enim significat subiiciendas esse profanas gentes ecclesiae Dei. Hoc autem fit quoties Deus porrigit manum fidelibus, et non patitur impios suam crudelitatem ita exsequi ut cuperent: imo etiam facit ut cogantur suppliciter deprecari fideles. Hoc saepe contingit in mundo, quemadmo-

dum de Christo scriptum est, Inimici tui terram lugent (Psal. 72, 9). Sed non implebitur hoc vaticinium ante ultimum adventum Christi. Incipimus quidem triturare hostes nostros, quoties Deus sua potentia illos conterit, vel saltem facit ut deiecti trepident, quemadmodum videmus expavescere quoties contingit aliqua mutatio: et blande tunc profitentur se velle Deum colere: sicuti hodie contingit adhuc vel in Gallia vel in Italia. Quam multi hypocritae terrenae utilitatis causa se Deo subiicerent? et quam multos tales Anglia aluit, ubi evangelium illic florebat? Aulici omnes et alii etiam qui nolebant subire odium regis, profitebantur se esse optimos pietatis cultores, sed tamen semper impletur illud, Aliqui tibi mentiti sunt (Psal. 18, 45). Videmus ergo quid sibi velit propheta, quum de trituratione loquitur: significat Dominum saepe facturum ut hostes ecclesiae conterantur, etiamsi nullus eos premat: sed, quemadmodum iam dixi, necesse est respicere in ultimum diem, si volumus cernere plenum huius prophetiae complementum. Postea adiungit, *Consecrabis opus eorum Iehovae, et substantiam ipsorum dominatori terrae.* Hic propheta ostendit non sperandam esse filiis Dei dominationem, ut affluant delitiis in mundo, et omnia ad se rapiant: deinde abutantur sua potentia, quemadmodum solent profani homines, sed debere hoc totum referri in Dei cultum et gloriam. Quorsum ergo vult Deus ecclesiam suam excellere? nempe ut ipse solus emineat, et fideles placide utantur sua dignitate, neque propterea superbiant. Nihil itaque magis alienum est ab imperio ecclesiae quam superbia, vel crudelitas, vel etiam avaritia: ideo notandus diligenter est hic finis, ubi dicitur, *Opus eorum consecrabis Iehovae.* Prius de dominatione loquutus erat, Conteres populos robustos, triturabis, calcabis etiam eos pedibus: sed ne fideles traherent hoc alio quam Dominus volebat, statim additur optima correctio, nempe quod haec dominatio non erit penes ipsos homines, sed penes unum Deum. *Tu* ergo *consecrabis:* et utitur verbo חרם, quod significat anathema facere: quasi diceret, Deus ecclesiam suam extollet, ut possit hostibus suis dominari: sed interea videant fideles ne tyrannice dominentur, quia Deus vult semper solus regnare. Tota igitur excellentia, tota dignitas, tota potentia ecclesiae debet huc referri, ut omnia subiaceant Deo, et quidquid erit in gentibus, hoc totum sit sacrum, ut scilicet cultus Dei tam apud victores quam apud victos vigeat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, cur adiecerit de consecrandis gentium opibus. Sequitur:

CAPUT V.

1. *Nunc colligas te* (vel obsidione cingeris, ut alii vertunt) *filia congregationis* (hoc est turmae), *obsidionem posuit contra nos: in virga percutient ad maxillam iudicem Israel.* 2. *Et tu Beth-lehem Ephrata, parva ad essendum* (ut ita loquar), *inter millia Iehudah: ex te mihi egredietur ad essendum dominatorem* (sic transfero durius, ut sit dominator) *in Israel: et egressus eius ab initio, a diebus saeculi.*

Iterum propheta, ut fideles hortetur ad patientiam, admonet instare durum et asperum tempus: quia oportuit eos saepius commonefieri de propinqua clade, ne terror eos prorsus exanimaret. Quoniam ergo periculum erat a desperatione, ideo propheta saepius repetit quod iam antea dixit de vindicta Dei, quae tunc instabat populo Israel. Et haec ratio docendi ac series observatu digna est, dum nobis prophetae minantur, aut denuntiant quas meriti sumus poenas, vel obstupescimus, vel excandescimus contra Deum ac fremimus: si autem proponunt aliquid consolationis, tunc indulgemus nobis, et nimium sumus securi. Ergo necesse est coniungere minas promissionibus, ita ut semper parati simus ad ferendas temporales poenas: et interea animi nostri suffulti bona spe a Domino pendeant, et in ipsum recumbant. Hoc consilio propheta iterum inculcat quod iam aliquoties dixit, nempe obsidione cingendos esse Iudaeos. Quomodo haec conveniunt, hostes qui fuerint congregati similes fore manipulo qui statim rapitur in aream pedibus animalium calcandus: et tamen obsidendos esse Iudaeos? Respondeo haec omnia congruere, quoniam scilicet temporales poenae, quas Deus ecclesiae suae infligit, non impedient quominus statim eam restituat, ubi visum fuerit: ergo ne obreperet securitas animis piorum, propheta voluit saepius illis reducere in memoriam, instare horribilem cladem, quae posset eos penitus obruere, nisi subesset aliqua fultura: hoc est, nisi Deus ipse verbo suo ipsos sustineret. *Nunc* ergo *congregabis te,* inquit, *filia turmae.* Verbum תתגודדי et nomen גדוד conveniunt inter se: quasi diceret, Tu collecta eris filia collectionis. Alloquitur propheta Ierosolymam. Sed videndum est cur vocet *filiam collectionis.* Putant nonnulli notari hac voce splendidum et opulentum statum Ierosolymae: quasi dixisset propheta, Hactenus civitas haec populosa fuit, sed nunc redigetur in tales angustias, ut non audeat extra portas suas egredi, quoniam undique coarctabuntur. Sed propheta Ierosolymam vocat filiam turmae alio sensu, nempe quod soliti essent multas molestias inferre, quemadmodum latrones inter se conspirant et turmatim

conveniunt, ut praedentur, ita etiam propheta vocat Ierosolymam filiam turmae, quoniam soliti essent cives illius ultro inferre multas molestias, et violenter se gerere, quemadmodum solent praedones. *Tu* ergo nunc, inquit, *collecta eris:* hoc est, non emittes tuas turmas, sed hostes cogent te dura obsidione, ac si instar fasciculi te ipsam contraheres. Sunt igitur duo membra huius sententiae, nempe quamvis Dominus statuerit ecclesiae suae opitulari, tamen velle eam ad tempus coarctari: deinde propheta causam ostendit, ne querantur se nimium rigide tractari: Vos, inquit, hactenus sine causa fuistis aliis molesti. Tempus ergo adest quo Dominus vicem vobis rependat: quemadmodum etiam dicit Iesaias (33, 1), Heus tu praedator, nonne etiam tu praedae expositus eris? ita etiam hoc loco, Vos fuistis turmatim collecti, nempe ut expilaretis homines innoxios. Ergo aliae turmae nunc vos cingent, imo eritis ipsi terrore vestro obsessi. Est enim verbum Hithpael. Non dicit, Tu filia turmae iam cincta eris: sed te ipsam, inquit, constringes. Postea adiungit, *Obsidionem posuit contra nos.* Posset hoc referri ad Deum: sed simpliciter de hostibus intelligi potest: continuo enim post addit propheta, *Percutient virga*, plurali numero. *Percutient* ergo *virga maxillam iudicis Israel*, significat Iudaeos ita subigendos esse a suis hostibus, ut etiam iudices ipsorum ac gubernatores expositi sint omne genus probris et ignominiis. Nam percutere ad maxillam, tantundem valet ac inferre quodvis dedecus. Est enim extrema illa contumelia, sicuti Demosthenes loquitur, et citatur etiam a Iureconsulto. Nunc tenemus consilium prophetae, quod frustra superbiant Iudaei in regno et in ordine suo politico, quia Dominus ultimis probris subiiciet gubernatores ipsius regni. *Percutient* igitur hostes *iudices ipsos etiam ad maxillam.* Sed statim sequitur consolatio, et videmus ut propheta nunc humiliet filios Dei, et praeparet ad tolerantiam crucis: nunc vero mitiget omnem tristitiam, imo exhilaret ipsos in suis malis. In hunc igitur finem nunc adiungit, *Tu Beth-lehem Ephrata parva es, ut sis in millibus Iehudah.* Quoniam Matthaeus aliter hunc locum citat, putant quidem interrogative debere legi, Et tu Beth-lehem Ephrata, minima es in praefecturis Iehudah? quoniam Matthaeus dicit, Nequaquam minima es, excellis. Sed quid opus est torquere prophetae verba, quum evangelistae non fuerit propositum referre quod apud prophetam legitur, sed notare locum duntaxat: quantum ad verba spectat, respexit Matthaeus conditionem oppidi Beth-lehem qualis erat post Christi adventum. Tunc ergo vere coepit excellere: sed propheta hic considerat quam ignobilis et contemptus sit locus Beth-lehem. *Tu*, inquit, *minima es in millibus Iehudah.* Quidam parum scite exponunt hunc locum, *Minima es in millibus Iehudah:* hoc est, etiamsi mille essent urbes in tribu Iehudah, vix tamen haberes locum in tanto numero. Sed ignorantia consuetudinis hoc dicunt: quia scimus Iudaeos solitos fuisse distribuere suas praefecturas in millenaria, in chiliadas. Sicuti ergo sunt in exercitu centuriones, sic etiam in descriptione cuiuslibet gentis sunt centuriae: ita sunt in exercitu tribuni, qui praesunt mille hominibus. Sic propheta vocat millenarios, hoc est, tribunos. Nam tales erant praefecturae, ut quae urbs poterat educere cum suis pagis tria millia hominum, haberet etiam tres praefecturas, haberet tres tribunos, vel quatuor vel quinque. Propheta ergo ut ostendat exiguum esse oppidum et nullius fere potentiae, dicit, Tu Beth-lehem, vix potes sufficere ad unam praefecturam. Fuit autem hoc signum tenuitatis, quod ex Beth-lehem et pagis vicinis vix possent confici mille homines. Scimus enim non fuisse multas urbes in tribu Iehudah: et tamen poterant illinc educi magni exercitus. Si ergo tanta fuit exiguitas urbis Bethlehem, ut vix posset tenere gradum praefecturae unius, certe hinc patet fuisse ignobile oppidum. Nunc tenemus consilium prophetae: *Tu*, inquit, *Beth-lehem minima in urbibus Iehudah:* iam *orietur* tamen, vel egredietur *mihi ex te qui sit dominator in Israel.* Beth-lehem vocat Ephrata: quia dicunt alteram fuisse in tribu Zebulon et scimus congruere nomen Ephrata cum nomine Beth-lehem: quia utrumque frugum ac victus abundantiam notat: et inde etiam natus fuit David. Iam venio ad secundum membrum: *Ex te egredietur mihi qui sit dominator.* Hic inducit propheta loquentem Deum: *Egredietur*, inquit, *mihi.* Hac voce pronuntiat Deus sibi non ita decretum esse perdere populum quin velit iterum restituere post aliquod tempus. Revocat igitur fideles ad se et consilium suum aeternum: ac si diceret, Ego sic ad tempus vos abieci, ut tamen aliqua vestri cura me tangat. *Mihi* ergo *egredietur qui sit dominator in Israel.* Iam non dubium est quin propheta simul etiam fideles revocet ad promissionem quae Davidi fuerat data. Unde enim spes salutis electo populo, nisi ex regni perpetuitate? Iam dicit propheta, Est quidem aliqua ratio secundum carnis sensum, cur fideles animos despondeant. Nam unde illis fiducia, nisi ex regno Davidis? Unde autem oriundus David? nempe ex Beth-lehem. Vocata enim fuit Beth-lehem urbs Davidis: atqui obscurum est et tenue oppidulum, et vix potest efficere vulgarem praefecturam. Quum ita sit, possent fidelium animi concidere. Sed parvitas ista non obstabit quominus illinc educat Dominus novum regem. Ante Davidem etiam Bethlehem fuerat tenue oppidum, et ex vulgaribus contemptisque praefecturis. Quis sperasset ex illo oppidulo regem esse eligendum? deinde ex tugurio ventorum? Quia David erat in domo pastoritia:

pater eius erat homo pecuarius: erat etiam minimus inter fratres suos. Quis ergo putasset lumen oriturum esse ex illo terrae angulo? deinde ex tugurio ignobili? hoc factum fuit praeter hominum opinionem. Ergo propheta hic proponit fidelibus eandem consolationem: quasi diceret, Nonne Deus semel constituit perfectissimum statum, ita ut populus omni ex parte felix et beatus esset quum rex creatus fuit David? unde autem David? ex Beth-lehem. Ergo non est cur nunc vos praesentes miseriae nimium conturbent. Deus enim iterum poterit vobis regem ex eodem loco educere, et faciet. *Tu* ergo *Beth-lehem parva es*. Non dubium est quin propheta hic velit reputari a fidelibus quale fuerit initium perfectissimi status, nempe quum David electus est rex. David erat pastor, homo abiectus, nullius famae, nullius potentiae, etiam inter fratres suos contemptibilis. Quum ergo Deus ex tenebris eduxerit lucem, non est cur nunc desperent fideles, quin eadem futura sit restitutio, quale fuit exordium beati et optimi status. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed reliqua non possum hodie absolvere, differam igitur in diem crastinum.

Heri coepimus exponere promissionem qua voluit propheta noster fulcire piorum animos, ne in gravissima tentatione deficerent. Revocat autem eos, sicuti dictum fuit, ad ipsa regni exordia: quoniam David fuerat quasi de nihilo excitatus: et Deus specimen admirabilis suae gratiae in eo ostenderat, ideo propheta admonet pios, idem nunc quoque esse sperandum, ut Deus regnum illud collapsum rursus erigat. *Prodibit* ergo *ex Beth-lehem*, inquit (quod est ignobile oppidum), *qui sit dominator in Israel*. Vocat dominatorem in Israel, quia prius denuntiaverat horribilem illam poenam, quod hostis colaphis caesurus esset faciem iudicis. Hoc autem perinde valebat ac si dixisset propheta, nullam amplius fore dignitatem in populo illo, quia caput ipsum verberandum esset. Iam ergo promittit novum dominatorem: hoc est, promittit rursus politicum aliquem ordinem fore conspicuum in illo populo, neque enim potuit percuti gubernator in maxilla, quin concideret omne imperium et omnis dignitas. Videmus ergo quid per nomen dominatoris intelligat propheta, quod scilicet Deus rursus efficiet ut emergat novus princeps, qui gubernet populum illum. Est igitur hoc remedium dissipationis. Caeterum adiungit propheta, *egressus eius esse ab initio*, vel a longa vetustate, *et a diebus saeculi:* hoc est, diebus aeternis, hic significat non fore hoc repentinum, quod surget princeps qui populum gubernet: quia iam olim hoc divinitus fuit decretum: hic est simplex sensus. Scio quosdam insistere pertinacius, quod hic loquatur propheta de aeterna essentia Christi, et quantum ad me spectat libenter agnosco hic probari nobis Christi divinitatem: sed quia hoc nunquam extorquebitur a Iudaeis, malo simpliciter accipere quod sonant prophetae verba, Christum non ita repente proditurum ex Beth-lehem, quasi de eo nihil Deus olim statuisset. *Egressus* ergo *eius sunt ab initio*, inquit. Alii etiam afferunt novam argutiam, quod plurali numero propheta egressus vocet propter duplicem Christi naturam: sed subest absurditas, quia neque proprie neque scite conferret propheta naturam humanam Christi cum divina, quantum attinet ad aeternitatem. Scimus sermonem Dei fuisse aeternum: scimus deinde ubi tempus plenitudinis venit, quemadmodum loquitur Paulus, Christum induisse carnem. Origo igitur Christi secundum carnem, non fuit tam vetusta, si de essentia sermo habetur. Ergo absurda prorsus esset comparatio: et Hebraeis satis tritum est pluralem numerum confundere cum singulari, dicit ergo egressum Christi esse aeternum, quia non prodibit momento ex Beth-lehem, sicuti temere quispiam ad opem ferendam exsurgit, ubi omnia sunt desperata: sed tamen ita surgit, ut nihil fuerit antea provisum. Propheta autem alium fore Christi egressum denuntiat, quod scilicet Deus ab initio statuerit dare perpetuum regem populo suo. Interea repudiandum nobis est commentum illud in quo sibi placent Rabbini. Nam dicunt ante mundi creationem creatum fuisse Messiam, sicuti etiam solium aeternitatis et legem, et alia, sunt insulsae fabulae. Sed propheta simpliciter ostendit, etiam ante conditum mundum Christum fuisse caput, sicuti etiam vocatur primogenitus omnis creaturae, quia per ipsum creata sunt omnia. Idem vero sermo Dei, per quem creatus est mundus, debuit esse caput ecclesiae, et per eum oportuit instaurari quae perdita erant. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta quum dicit, *egressus Christi esse aeternos*. Caeterum Iudaeis non concederem tantum perpetua Dei ordinatione egressus Christi fuisse ab initio, vel ab omnibus saeculis. Sed duo notanda nobis sunt, Christum scilicet, qui manifestatus fuit in carne ut ecclesiam Dei redimeret, fuisse aeternum sermonem, per quem creatus est mundus: deinde fuisse destinatum aeterno Dei consilio ut esset primogenitus omnis creaturae: praesertim vero ut esset ecclesiae caput, et instauraret gratia et virtute sua mundum collapsum. Nunc ergo videmus qua ratione haec duo propheta simul coniungat, ubi dicit proditurum ex Beth-lehem qui dominetur in Israel: et tamen egressus eius esse aeternos. Nam si tantum hoc dixisset quod heri exposuimus, facilis erat exceptio, et poterat cuilibet venire in mentem, Cur dicis venturum ex Bethlehem qui gubernet electum populum? quasi vero Deus excogitet novum remedium, ubi videbit actum esse de salute ecclesiae suae. Hic propheta antevertit et admonet egressus eius esse aeternos: hoc

est, ita fuisse iam olim decretum, et quidem ab initio: quia scilicet Deo nihil sit novum, ut opus habeat aliqua subita consultatione: quemadmodum ubi nobis aliquid contigit quod minime timuimus, tunc fabricamus nobis novas rationes. Propheta ostendit nihil tale fore in Deo: sed hoc totum occulta et incomprehensibili eius providentia gubernari, quod populus pessum ibit: deinde restituetur per manum Christi: nempe quia *egressus eius sunt ab initio et a diebus aeternis.* Pergamus:

3. *Propterea dabit eos* (hoc est, ponet eos, vel relinquet) *usque ad tempus quo parturiens pariet: et revertentur ad filios Israel residuum fratrum eius.*

Hic rursus propheta sermonem suum sic temperat, ut Iudaei intelligant sibi multa ferenda esse antequam succurrat Deus eorum miseriis. Vult ergo hic formare piorum animos ad tolerantiam, ne diffidant in rebus turbatis, ne etiam occupet eos nimius terror. Statuit igitur ista duo simul, nempe populum, sicuti dignus erat, graviter affligendum esse: deinde Deum fore in illis tam atrocibus poenis memorem foederis sui, ut tandem colligat aliquas reliquias, neque sinat populum illum penitus aboleri. Ergo aliquid medium promittit inter statum integrum et interitum: non manebit status populi integer, inquit propheta. Quare? Deus enim exscindet regnum et urbem: imo faciet ut nulla appareat vel dignitas vel potentia populi, ut nullus denique residuus sit ordo. Interea tamen subveniet miseris: ubi putabunt se esse iam addictos ultimo exitio, porriget illis manum. Haec summa est. Dicit igitur tradendos esse, hoc est, derelinquendos a Deo *usque dum parturiens pariat.* Sunt qui hoc trahant ad beatam Virginem: quasi diceret Michaeas, tempus illud esse exspectandum Iudaeis, dum virgo pariet illis Christum: sed facile omnes agnoscunt coactam esse illam interpretationem. Ego igitur non dubito quin propheta hic per similitudinem corpus populi comparet mulieri gravidae. Similitudo mulieris parturientis varie accommodetur. Nam improbi, ubi impunitatem sibi promittunt, repente corripiuntur, et uno impetu: ita interitus eorum similis est partui mulieris gravidae. Sed alia est ratio praesentis loci. Propheta enim dicit fore similes Iudaeos mulieribus gravidis, quia etiamsi perferant maximos dolores, sequetur tamen laetus et optabilis exitus. Et Christus etiam in hunc finem exemplo hoc utitur, Mulier, inquit (Ioan. 16, 21), tristitiam habet quum parit, sed statim laetatur ubi videt hominem in mundo natum. Ergo hoc loco Michaeas dicit prosperum fore exitum electi populi in miseriis: quia scilicet parient. Erunt quidem gravissimi dolores, sed quorum exitus laetitiae causa erit, ubi scilicet agnoscent se et suam salutem semper curae fuisse Deo, ubi intelligent utiles sibi fuisse eius castigationes. *Donec* igitur *pariens pariat,* inquit, *Deus relinquet eos.* Duo igitur sunt membra huius sententiae, quod ad tempus relinquendi sunt Iudaei, ac si non essent amplius in Dei manu ac tutela. Hoc unum est: alterum vero, semper Deum fore illorum custodem, quia partus sequetur eorum dolores. Contraria est illa sententia Iesaiae (26, 18), Doluimus, parturivimus, et peperimus ventum. Illic queruntur fideles se fuisse maximis doloribus oppressos, et venisse usque ad partum: caeterum non peperisse nisi ventum, hoc est, se fuisse deceptos vana exspectatione, quia non respondit exitus qualem sperabant. Sed Dominus per Michaeam hic aliquid melius promittit, quod scilicet finis omnium malorum erit felix populi restitutio: quemadmodum si mulier compensationem accipiat doloris sui, ubi videt sibi natam esse sobolem. Et confirmat hanc sententiam altero membro, ubi dicit *ad filios Israel redibunt,* vel convertentur *residuum fratrum eius.* Significat ergo propheta fieri non posse quin Deus populum suum non modo dissipet, sed etiam pessumdet, ita ut calamitas illa minetur certum exitium. Hoc unum est. Interea vero promittit aliquid fore salvum, sed vocet *reliquias:* sicuti alibi vidimus, ne hypocritae existiment se impune laturos quod Deo illuserint. Ostendit igitur propheta venturam esse cladem, quae populum fore exstinguat: sed reliquias fore salvas misericordia Dei, idque praeter communem sensum. Nunc tenemus quid velit propheta. Iam sequitur:

4. *Et stabit, et pascet in virtute Iehovae, in magnificentia nominis Iehovae Dei sui: et habitabunt, quia nunc magnificabitur usque ad fines terrae.*

Non dubium est quin propheta hic continuet sermonem suum de Christo, et quantumvis Iudaei impudenter pervertant totam scripturam, non possunt tamen effugere quin hic revocet Michaeas pios omnes ad Christi adventum, si quam salutem vel sperant vel cupiunt consequi: hoc certum est. Iam videndum est quid propheta Christo tribuat: *Stabit,* inquit, *et pascet in virtute Iehovae.* Standi verbum ad perseverantiam debet referri: quasi diceret non fore hoc momentaneum, quod Deus populi reliquias colliget per manum Christi: sicuti saepe affulget aliquid laetitiae quod statim evanescit. Propheta hic ostendit, regnum Christi fore stabile et diuturnum. Perget ergo: hoc est, non tantum ad paucos dies Christus reget ecclesiam Dei, sed regnum eius stabile manebit per continuam seriem annorum et aetatum. Nunc ergo videmus consilium prophetae. Secundo addit, *Pascet in fortitudine Iehovae, in magnificentia nominis Iehovae Dei sui:* quibus verbis intelligit satis fore potentiae in manu Christi ad

ecclesiam tuendum. Scimus ecclesiam in hoc mundo obnoxium esse variis turbis, quia nunquam hostibus caret: Satan enim semper reperit quos impellat, et quorum furore utatur ad vexandos Dei filios. Quoniam ergo ecclesia Dei agitatur inter multas procellas, ideo opus habet robusto et invicto defensore. Hoc igitur elogium nunc confert propheta noster in Christum, quod *pascet in fortitudine Iehovae, et magnificentia Dei sui*. Quantum ad verbum pascendi attinet, non dubium est quin hic exprimat qualis Christus sit erga suos, hoc est, erga gregem sibi commissum et fidei suae. Non dominatur ergo Christus in ecclesia tanquam formidabilis tyrannus, qui suos metu opprimat, sed pastor est, et tractat oves suas qua optandum est mansuetudine. Erga fideles ergo nihil humanius et mitius Christo, quia fungitur officio pastoris: et mavult hoc elogio ornari quam vocari et censeri rex, et sibi sumere aliquod imperium. Sed potentiam Christi ex altera parte ostendit propheta fore impiis et reprobis horribilem. *Pascet*, inquit. Si ad oves respicimus, Christus induit personam plenam mansuetudinis. Nihil enim blandius est, quemadmodum dixi, hoc pastoris nomine. Sed quoniam cingimur undique hostibus, addit propheta, *Pascet in virtute Iehovae, et magnificentia nominis Iehovae*, hoc est, quantum est potentiae in Deo, tantum erit praesidii in Christo, ubi necesse erit ecclesiam defendere et tueri contra hostes. Discamus ergo non minus sperandum esse salutis a Christo quam est in Deo virtutis. Nunc si virtus Dei immensa est, quemadmodum fatemur, etsi omnipotentia eius omnes sensus nostros longe superat et absorbet, discamus etiam extendere et in altum et profundum omnes spes nostras. Quare? nam habemus satis robustum regem qui nos tuendos suscepit, et cuius fidei pater nos commisit. Quum ergo traditi simus Christo in custodiam, non est quod dubitemus nos fore salvos et incolumes. Est quidem pastor, et nostra causa huc sese demittit, ut non refugiat etiam sordidum hoc nomen: neque enim est in pastore pompa vel maiestas. Tametsi ergo Christus nostra causa induit personam pastoris, neque munus detrectat, interim praeditus est immensa virtute. Quare? neque enim humano more gubernat ecclesiam, sed *in magnificentia nominis Dei sui*. Iam quod Christum nunc Deo subiicit, pertinet ad humanam naturam. Et Christus quamvis sit Deus manifestatus in carne, tamen dum nobis mediator describitur, et ecclesiae caput in natura humana, subiicitur Deo patri. Est enim medius inter Deum et nos. Haec igitur causa est cur nunc propheta dicat Christum habere quasi precario virtutem: non quod Christus duntaxat sit homo, sed quia apparuit nobis in hominis persona, ideo dicitur accipere virtutem a patre suo: et hoc naturae humanae respectu, ut dictum est. Est tamen alia ratio cur propheta hoc expresse addiderit, nempe ut sciamus Christum quatenus est ecclesiae protector, non posse a patre suo divelli. Sicuti ergo Deus est Deus, ita Christus est eius minister ad servandam ecclesiam. In summa non vult propheta considerari Deum a fidelibus, nisi interposito mediatore: et non vult considerari mediatorem, nisi qui obtineat summum imperium a Deo ipso: imo qui instructus sit omnipotentia ad suos servandos. Addit postea. *Habitabunt: quia nunc magnificabitur usque ad fines terrae.* Promittit securam habitationem fidelibus: quia Christus extolletur usque ad ultimas mundi plagas. Hic videmus salutem etiam gentibus exteris promitti: quia satis fuisset Christum intra fines Iudaeae pollere immenso imperio, si tantum illi tradita fuisset gens una in custodiam. Sed quoniam voluit Deus pater ipsum esse autorem salutis cunctis gentibus, hinc etiam colligimus oportuisse extolli usque ad ultimos terrae fines. Caeterum quod ad verbum habitandi spectat, fusius exponitur proximo versu, ubi dicit propheta:

5. *Et erit hic pax: Assur quum venerit in terram nostram, et quum calcaverit in palatiis nostris, tunc constituemus super eum septem pastores et octo principes hominum.*

Confirmat, ut dixi, Michaeas proximam doctrinam. Habitandi verbo non dubium est quin voluerit stationem et quietam et tranquillam notare: ac si diceret securos fore filios Dei sub Christi manu. Iam addit, *Erit enim pax nostra*. Poterit quaeri, unde secura ista habitatio? nam terra nostra saepius vastata fuit: tandem abductus est populus in exsilium. Quomodo nunc audebimus sperare quod promittis, nos fore tranquillos et securos? quia, inquit, *erit pax nostra*, hoc est, contenti simus praesidio regis, quem Deus pater nobis dedit. Sufficiat igitur nobis umbra ipsius, et satis erimus tuti ab omni molestia. Nunc videmus quo sensu propheta appellet Christum pacem populi, vel ecclesiae: nempe quia procul arcebit omnes noxas, et instructus erit fortitudine et invicto imperio, ut omnes impios compescat, ne audeant bellum gerere cum filiis Dei: vel si quid moveant turbarum, prohibeat ipsos tamen. Caeterum scimus alio modo Christum esse nobis pacem, quia scilicet reconciliavit nos patri. Et quid nobis prodesset tutos esse a terrenis noxis, nisi hoc certum esset, Deum nobis esse propitium? nisi ergo mentes nostrae acquiescerent in paterna Dei benevolentia, necesse esset nos trepidare perpetuo, etiamsi nemo quidquam molestiae inferret: imo omnes amici essent, et applauderent, misera esset tamen nostra conditio, et aestuaremus inquietudine, nisi conscientiae nostrae illa certa fiducia

pacatae essent, Deum scilicet nobis esse patrem. Ergo non posset Christus esse aliter pax nostra, nisi quatenus Deum nobis pacificat. Sed interim generaliter loquitur propheta, quod sub umbra Christi tuto latebimus, neque esse metuendum quidquam mali, etiamsi Satan furiose in nos ruat, si insaniat etiam totus mundus nihil nobis esse metuendum, si Christus contineat nos sub suis alis, et foveat. Haec summa est igitur, quum dicit Christum esse pacem: postea adiungit, *Quum Assur venerit in terram nostram, et quum calcaverit in palatiis nostris, tunc statuemus contra eum*, vel super eum, *septem pastores et octo principes populi*. Significat propheta ecclesiam Dei non fore immunem a multis turbis, etiam ante Christi adventum. Ego enim libenter hoc refero ad medium tempus: quamvis interpretes alio trahant prophetae verba. Sed hic sensus longe melius convenit, dum Christus adhuc speratur, et tamen suspensum est auxilium illud, quod Deus per manum eius pollicitus est: venturos Assyrios, qui longe et late grassentur per terram Israel. Dicit ergo, Etiamsi Assur in terram nostram veniat, et perrumpat violento impetu, ut non possimus eum arcere, statuemus tamen nobis pastores et principes contra eum. Quanquam notandum est non debere vaticinium hoc restringi ad tempus illud tam breve. Generaliter enim loquitur propheta de ecclesiae conservatione tam ante Christi adventum quam postea: quasi diceret, Dixi regem qui nascetur nobis, et prodibit ex Beth-lehem, fore pacem nobis: sed antequam manifestetur mundo, Deus tamen adhuc ecclesiam suam colliget, et emergent ex corpore mortuo tam duces quam pastores, qui repellant iniustam violentiam: imo subiiciant sibi Assyrios. Videmus nunc quorsum spectet propheta: postquam ornavit insigni illo elogio Christum, quod unus nobis ad tranquillam vitam sufficiat, postea adiungit Deum fore conservatorem ecclesiae suae, ut eam liberet ab hostibus. Caeterum notanda est circumstantia, quae hic exprimitur. Dicit Michaeas, Quum *Assyrii grassati fuerint per terram, et calcaverint omnia palatia*, tunc Deum fore liberatorem populi sui. Poterat excipi, Cur non citius? annon praestabat antevertere? Quid? nunc Deus quasi otiosus spectat vim hostium: et laxat illis habenas, ut totam terram diripiant, ut perrumpant usque ad meditulium. Cur ergo Deus non occurrit maturius? sed videmus quam rationem tenere velit Deus in ecclesiae salute. Quia enim castigatione aliqua subinde indigent fideles, Deus ipsos humiliat ubi ita expedit, sed postea liberat. Haec ratio est cur Deus permiserit tantam licentiam Assyriis, antequam opponeret suum auxilium. Et videmus etiam sic temperari sermonem a propheta, ut ab una parte ostendat non fore semper immunem ecclesiam a malis. Venient ergo Assyrii, calcabunt palatia nostra. Hoc omnino ferendum erat filiis Dei, et oportuit in tempore parare animos ad tolerantiam. Sed postea sequitur consolatio. Ubi ergo Assyrii ita penetraverint in terram nostram, et nihil illis clausum vel absconditum fuerit, tandem Dominus faciet ut surgant novi pastores. Significat propheta aliquo tempore mutilum fore corpus populi, et quasi truncum: sicuti etiam impletum fuit, usque dum reversi sunt ab exsilio. Nam frustra hoc diceret, *Constituemus nobis*, si fuisset continua series regiminis: non diceret, postquam Assur venerit in terram nostram, constituemus principes: sed erunt quum veniet Assur adhuc principes. Verbum igitur *Constituendi* denotat, quod iam dixi, nempe ecclesiam fore ad tempus sine capite visibili. Christus quidem semper fuit caput ecclesiae: sed quia voluit tunc spectari in familia Davidis tanquam in imagine vel pictura: ideo propheta hic ostendit, etiamsi videant fideles caput esse abscissum, et mortuam esse ecclesiam, quemadmodum si cadaver abiectum sit, ubi a capite suo avulsum est: sic etiam dicit talem fore ecclesiae formam ad tempus, vel tam deformem fore vastitatem: interim promittit novam resurrectionem. *Statuemus* ergo, hoc est, Deligemus nobis pastores. Si quis obiiciat, Dei officium fuisse creare pastores populo suo, hoc quidem verum esse fateor: sed dico non inscite hoc positum fuisse a propheta. Nam commendat hic Dei beneficium, quod iterum constabit populo sua libertas. Hic enim maxime est optabilis status populi, creare communibus suffragiis pastores: nam ubi violenter quis imperium usurpat, hoc est tyrannicum. Ubi etiam reges nascuntur haereditario iure, hoc non videtur consentaneum esse libertati. *Constituemus* ergo *nobis principes*, inquit propheta: hoc est, Dominus non tantum dabit ut respiret ecclesia, sed etiam ut statuat certum et bene ordinatum regimen, idque fiat communibus omnium suffragiis. Per septem et octo, non dubium est quin propheta designet magnum numerum, sicuti ubi de ecclesiae clade sermo habetur, Non reperientur qui velint gubernare: vel pueri dominabuntur vobis. Hic autem propheta dicit satis multos fore duces, qui suscipiant curam regendi et tuendi populi. Erunt ergo gubernatores populi septem pastores et octo principes: hoc est, Dominus spiritu suo multos replebit, ut fiant repente cordati homines: etiamsi prius illi nullo in pretio habiti fuerint, etiamsi nihil prae se tulerint dignum magnis viris, Dominus tamen ipsos ditabit spiritu fortitudinis, ut idonei sint ad regendum. Iam adiungit propheta:

6. *Et pascent terram Assur* (hoc est, vastabunt, nam metaphorice hic pascere accipitur pro perdere, quemadmodum dicuntur pecora pascere agrum, hoc est, quum denudant herba sua: atque ita pastorum

ingluviem netat in vorando populo: et alludit ad nomen illud quo usus fuerat. Dixerat enim רועים septem pastores. Nunc dicit רעה. Videmus ergo prophetam alludere ad nomen illud quod posuerat. Pascent ergo terram Assur) *gladio, et terram Nimrod in gladiis suis, et liberabit ab Assur, ubi venerit in terram nostram, et ubi calcaverit in finibus nostris.*

Hoc versu dicit propheta duplex fore officium pastorum quos sibi creabit ecclesia, postquam misere oppressa fuerit tyrannide hostium suorum. Pascent ergo uno modo: quia humaniter fovebunt ecclesiam Dei: sed simul *pascent:* hoc est, diripient *terram Assur*, ut nihil illic integrum vel salvum maneat. Instruet ergo Deus fortitudine bellica pastores istos: quia necesse etiam erit fortiter ipsos et cordate pugnare contra hostes: dicit, *Pascent terram Nimrod in gladiis suis.* Scimus Nimrod dominatum fuisse in Chaldaea: scimus item decem tribus fuisse abductas a Salmanazar, et ita excisum fuisse regnum Israel: quum potiti essent monarchia Chaldaei, regnum etiam Iehudah ab illis vastatum fuit. Nunc summa verborum est, pastores istos satis robustos fore, ut se opponant cunctis ecclesiae hostibus, sive Babylonii sint, sive Assyrii. Nominat autem Assyrios et Babylonios, quibus tunc certamen fuit cum populo Dei: et hoc duravit usque ad Christi adventum. Quanquam certum etiam est plus molestiae illos pertulisse ab Antiocho quam ab aliis. Sed quia ille erat unus ex successoribus Alexandri, propheta hic per Assyrios et Chaldaeos synecdochice intelligit quoslibet ecclesiae hostes. *Vastabunt*, inquit, *pastores isti terram Assur gladio, et terram Nimrod*, idque *gladiis suis:* sed hoc non fiet donec Chaldaei et Assyrii *penetraverint in terram nostram, et fines nostros calcaverint.* Rursus admonet propheta patientia opus esse, ut sentiant fideles Deum non frustra hoc fuisse pollicitum. Summa est, non esse sperandam liberationem e manu Dei, donec fideles subiecerint colla suo iugo, et patienter sustinuerint afflictiones quae tunc instabant. Statuit igitur medium tempus propheta inter statum illum in quo superbiebant Iudaei, et inter liberationem. Quare? quia paulo post essent percutiendi graviter manu Dei: sed hoc non putabant fore, quemadmodum vidimus. Dicit igitur, quandoquidem vobis nondum persuasum est instare vobis iustas poenas, experientia vos docebit. Interea comparent se fideles ad fortitudinem, et mansueto animo se patienter Deo iusto iudici subiiciant: sed simul certam liberationem exspectent, ubi defuncti fuerint omnibus malis: hoc est, ubi maturum advenerit tempus, Dominus respiciet ecclesiam suam: sed necesse est eam prius affligi.

7. *Et erit residuum Iacob in gentibus, in medio populorum multorum* (vel magnorum), *sicut ros a Iehova, sicut stillae super herbam quae non exspectat hominem, neque sperat in filiis hominum.* 8. *Et erit residuum Iacob in gentibus, in medio populorum multorum* (vel magnorum, ut diximus) *sicut leo inter animalia sylvae, sicuti leunculus inter greges ovium, qui si transierit, et discerpserit, et rapuerit, nemo eripiet.*

Hic duo promittit Michaeas de futuro statu ecclesiae, nempe quod Deus eum tuebitur sine opera et adminiculo hominum: deinde quod etiam vires suppeditabit, ut superior futurus sit cunctibus hostibus. Priore loco ut ostendat conservationem ecclesiae pendere a mera Dei gratia, neque opus habere terrenis subsidiis, utitur aptissima similitudine. Dicit enim populum Dei similem fore prato roscido. Improprie loquitur propheta: nam quod dicit de pluvia et rore, transferri debet ad herbam ipsam, vel pratum. *Erit*, inquit, *residuum Iacob sicut ros a Iehova, et stillae super herbam.* Hoc non posset aptari ad prophetae mentem, nisi, quemadmodum iam dixi, rorem ipsum accipias pro prato roscido, vel pro ipsa herba, quae succum et vigorem a pluvia trahit. Sensus quidem minime ambiguus est, quod Deus crescere faciet populum suum quemadmodum augescit herba, quae tantum vegetatur coelesti rore, etiamsi nulla cultura et nullus hominum labor accedat. Et hoc etiam diserte exprimit propheta: dicit enim herbam, de qua loquitur, non sperare in hominibus, neque crescere hominum industria, sed crescere rore coelesti. Caeterum quo melius intelligamus prophetae mentem, verba ipsa breviter persequar, *Erit*, inquit, *residuum Iacob:* hic non pronuntiat totum populum fore incolumem: quia de clade prius disseruit. Videmus ergo restringi hanc doctrinam ad semen quod Deus mirabiliter servavit in illo calamitoso ecclesiae statu, imo fere in exilio. Pertinet igitur haec promissio non ad corpus universum populi, sed ad exiguum numerum: et ideo utitur voce שארית, quemadmodum prius. *Erit* igitur *residuum Iacob.* Hoc est, utcunque populum necesse sit fere in totum perire, erit tamen aliquid residuum. Postea adiungit, *Inter populos magnos*, vel multos. Subest antithesis inter reliquias et magnos populos. Neque etiam abs re propheta addit particulam בקרב, in medio. Itaque hic tria notare convenit, quod scilicet Deus non promittat toti populo salutem, sed solis reliquiis: deinde quod salutem hanc promittat inter populos validos, aut multos: quasi diceret, Etiamsi ecclesia Dei non praevaleat multitudine, imo tanta sit hostium multitudo, sub qua possit videri obruta, Deus tamen faciet ut augescat et propagetur. Non impedient denique hostes, etiamsi et numero multi sint, et copiis atque potentia validi, quin Dominus

ecclesiam suam magis ac magis multiplicet. Addit, *In medio*, quod scilicet populus Dei obsidebitur undique. Si hostes nobis tantum ab una parte instarent, non adeo esset molestum: sed quum a fronte, a tergo, et a lateribus nos cingunt, videtur misera esse nostra conditio. Vix enim permittunt nobis trahere anhelitum, dum nos omni ex parte urgent. Sed propheta affirmat, etiamsi undique ecclesia cingatur a suis hostibus, fore tamen incolumem. Iam addit, כטל מאת יהוה, *Sicuti ros a Iehova*, hoc est, quemadmodum dixi, erit sicuti herba, quae alitur, et incrementum accipit a coelesti rore, id est, sicuti herba quae non provenit ex cultura vel labore hominum, sed quam Deus ipse vegetat. Poterat simpliciter dicere, *Sicuti ros*, sed ponit, *a Iehova*, ut discernat hic inter Deum et hominem, ac ostendat solam Dei virtutem sufficere ad fovendum ecclesiae statum, etiamsi nihil adiumenti homines afferant. Quod etiam clarius exprimitur proximo membro, ubi dicit, *Sicuti stillae super herbam, quae non expectat hominem, aut virum, neque sperat in filiis hominum.* Nunc ergo videmus revocari fideles ad solum Deum, ut intelligant se fore salvos eius gratia. Quod si omnia adminicula in terris deficiant, non esse tamen metuendum, quoniam sola Dei virtute satis efficaciter possunt sustineri fideles. Deus enim vegetat herbas in montibus et pratis sine hominum manu et labore. Sic etiam poterit ecclesiam suam tueri non alieno subsidio, sed virtute sua occulta et intrinseca, ut loquuntur. Sequitur deinde illa promissio, quod Deus instruet populum suum virtute invicta et inexpugnabili, ut superior sit cunctis hostibus. Dicit ergo, *residuum Israel similem fore leonibus inter sylvae animalia, et leunculis inter gregem ovium.* Sicuti ergo leo robustus praevalet animalibus reliquis, et leunculus襲 ferociter audet greges ovium invadere: ita dicit fore similem populum Israel leonibus, ut scilicet terrorem incutiant hostibus suis, imo rapiant et dissipent, sic ut nemo audeat se opponere. Quum ita loquitur propheta, non intelligit populum Dei fore crudelem et sanguinarium. Scimus enim quum prophetae usurpant huiusmodi similitudines, proprium aliquid notare: nam stulte quispiam exsequeret quaecunque leoni conveniunt, ut aptaret ecclesiae Dei. Est igitur ratio similitudinis notanda, quod scilicet pollebunt fideles victrice potentia adversus hostes suos, ita ut sint illis terrori. Non sequitur propterea fore truculentos: nam interea videndum est quid Dominus ecclesiae suae permittat. Quoniam Deus ergo filiis suis commendat spiritum mansuetudinis, ideo fideles utcunque possint formidinem hostibus suis incutere, debent tamen colere aequitatem inter omnes, et sibi ipsis sponte moderari. Et interea dicit Michaeas fore tanta potentia praeditos, ut procul hostes suos abigant: imo possint et rapere et discerpere, ut nemo resistat. Haec autem duo necessaria sunt ad conservationem ecclesiae, nempe ut Deus eam vegetet: quia nisi propagetur mirabiliter, nunquam possit erescere: deinde opus etiam habeat defensione valida et robusta contra hostes suos: quia scimus semper esse improbos qui ecclesiam oppugnent, imo incumbant totis viribus ad eam perdendam: ideo necesse est suppeditari invictum robur a Domino, quemadmodum hic dicit propheta noster. Pergamus:

9. *Exaltabitur manus tua super hostes tuos, et cuncti adversarii tui excidentur.*

Confirmat proximam sententiam, et declarat etiam aliis verbis quid voluerit: nempe quod iam exposuimus, ecclesiam Dei licet sustineat multos hostes, et robustos, et violentos, non cessuram tamen, quia Dominus suggeret virtutem e coelo. *Exaltabitur*, inquit, *manus tua, ut hostes tui cuncti excidantur.* Non promittit tranquillam fore ecclesiam, sed victricem: et exprimit etiam hostes nunquam defore. Ideo haec promissio armare nos debet ad patientiam, quia non vincemus nisi militando. Quoniam ergo semper erunt hostes qui insultent ecclesiae Dei, et immineant ad eius interitum: ideo hic propheta dicit, *Exaltabitur manus tua super hostes tuos.* Quaeritur autem quando haec promissio impleta fuerit. Nam scimus ex quo abductus fuit populus in exsilium babylonicum, semper vel tributarium fuisse, vel detentum etiam sub crudeli tyrannide, vel saltem fuisse hostibus suis imparem. Sed haec regula semper tenenda est, debere contentos esse fideles victoria, quamvis duriter premantur, et quamvis subeunda sint assidue certamina quae ipsos fatigent, hoc tamen unum debere illic sufficere, quod non intereant prorsus. Atqui satis constat populum semper fuisse servatum invicta Dei manu utcunque innumeri hostes illum oppugnaverint. Deinde repetendum etiam memoria quod nuper audivimus, non promitti hoc toti populo, sed reliquiis duntaxat. Hoc autem superavit opem totius mundi, quod potuit exiguus ille numerus tot clades superare, quibus poterat centies absorberi. Nunc ergo videmus non abs re hoc fuisse promissum fidelibus, quod scilicet victores futuri essent contra omnes inimicos. Nam vere illud impletum fuit, sed sub militia crucis. Sequitur nunc:

10. *Et accidet in die illo, dicit Iehovah, excidam equos tuos e medio tui, et perdam quadrigas tuas.* 11. *Et excidam urbes terrae tuae, et evertam cunctas munitiones tuas.* 12. *Et excidam augures* (vel divinos) *e manu tua, et praestigiatores non erunt tibi* (haec legenda sunt uno contextu). 13. *Et excidam*

sculptilia tua, et statuas tuas e medio tui, et non adorabis amplius opus manuum tuarum. 14. *Et delebo lucos tuos e medio tui, et detraham hostes tuos* (vel urbes tuas: utroque enim modo verti potest). 15. *Et faciam in ira et furore vindictam in gentibus, quae non audierunt* (vel quam non audierunt: dicam de utroque).

Hic utilissima admonitio interponitur, ut sciant fideles quomodo servandi sint manu et gratia Dei: nempe ubi spoliati fuerint omnibus suis adiumentis: imo etiam ubi Deus abstulerit omnia impedimenta, quae viam praecludere alioqui poterant eius gratiae. Haec igitur summa est, non aliter salvam fore ecclesiam Dei beneficio, nisi fuerit omnibus suis opibus et praesidiis nudata: deinde nisi Deus obstacula omnia abstulerit, quae prohibebant quodammodo manum eius, ne ad populum servandum accederet. Ponit enim hic propheta urbes, deinde loca munita, ponit equos et quadrigas: haec per se scimus non damnari: sed intelligit quoniam populus stulte fiduciam suam locabat in terrenis opibus, non posse aliter pervenire salutem Dei ad ipsum, nisi fuerit exutus omni vana et perversa fiducia. Hoc unum est. Ex altera parte ponit lucos, ponit sculptilia, statuas, ponit augures et divinos: erant corruptelae quae claudebant ianuam gratiae Dei. Populus enim deditus idololatriae non poterat Deum invocare, vel sperare autorem salutis suae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Iam superest ut verba etiam percurram. Dicit primum, *Erit in die illa, dicit Iehova, excidam equos tuos.* Hic propheta enumerat quae per se non poterant vitio adscribi. Deus enim sicuti equos creavit in usum hominum, ita etiam facile patitur nobis servire. Quorsum igitur propheta dicit, non posse ecclesiam liberari, nisi equi ablati fuerint? nempe hoc est accidentale vitium, quod ubi homines abundant copiis, statim spem suam illic defigunt. Quoniam ergo talis abusus donorum Dei grassatus fuerat in populo Israel, ideo oportuit equos auferri. Deus quidem poterat humiliare ipsorum animos, vel abstrahere ab equis et quadrigis eorum fiduciam: sed hinc apparet quam profundae sint radices superbiae in hominum cordibus, quae non possunt aliter evelli, nisi etiam ipsa materia excisa. Habere equos et quadrigas est Dei beneficium. Unde enim nobis et quadrigae et equi, et reliqua omnia, nisi ex Dei liberalitate? iam tamen Deus non poterit locum invenire ut nobis benefacere pergat, nisi ablatis prioribus beneficiis. Hic ergo multo gravius pungit animos populi Michaeas, quum dicit non posse provenire salutem a Domino, nisi equi perierint: quasi diceret, Videtis quanta sit vestra pravitas: Deus hactenus vobiscum egit liberaliter, quum vos locupletavit: deinde quum dedit copiam equorum. Iam quia videt vos abuti donis illis, conqueritur omnes vias sibi praeclusas esse, quia non admittitis eius gratiam: quantisper equi et quadrigae vobis versantur ante oculos, repellitis quodammodo procul Deum a vobis. Ergo ut possit ad vos accedere, viam sibi patefaciet, omnia obstacula tollendo. Hinc ergo colligimus, quamvis omnia Dei beneficia debeant nos in coelum attollere, ac si vehicula quaedam essent, tamen trahi vitio nostro in contrarium finem, ut scilicet sint quasi media obstacula inter nos et Deum. Hinc ergo convincitur nostra ingratitudo: hinc fit etiam ut Deus, quum vult conspicuam reddere salutem suam erga nos, quodammodo tollere vel eripere nobis sua beneficia cogatur. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quantum ad equos et quadrigas. Neque enim hic minatur, quemadmodum quidam putant, populum simpliciter omnibus Dei donis privatum iri, ut in sua nuditate et inopia tantum signa maledictionis conspiciat: minime: sed potius haec promissio est, quod scilicet Deus avertet illa impedimenta, quibus prohibitus fuerat ad tempus, ne populo suo opem ferret. Interea tamen haec doctrina valere debuit ad solatium non vulgare. Durum est atque acerbum carni imminui. Potuit igitur populus Israel initio ferre parum aequis animis, quum videret se exui omnibus Dei beneficiis. Sed propheta hic compensationem ante oculos illis statuit, quae omnem tristitiam merito sedare posset: Hoc, inquit, cedet vobis in summum bonum, quod Deus equis et quadrigis vos destituet. Via enim plana erit, quam nunc occupant equi et quadrigae. Dum enim referti estis multis opibus, procul Deum arcetis a vobis, nec ulla patet illi via. Sternet igitur ipse sibi viam, ubi terra vestra nudata erit, hoc est, ubi nihil medium occurret quominus ad vos usque perveniat. Postea adiungit, *Excidam urbes terrae tuae, et perdam cunctas munitiones tuas.* Eodem referri debet hic versus. Nam populum habitare in urbibus munitis, deinde habere etiam arces et loca munita, per se non displicuit Deo. Sed quoniam ita assueverat populus perversae fiduciae, et quasi in ea obduruerat, ut non posset hoc vitium sanari, nisi ablata materia: ideo dicit, *Excidam urbes terrae vestrae:* deinde, Excidam arces vestras et loca munita. An ut expilentur ab hostibus impune? Minime: sed ut illustrior sit Dei gratia in liberatione ipsorum. Neque enim poterant acceptum ferre suis urbibus quod hostes repulerint, sed coguntur agnoscere manum Dei, et fateri illum fuisse unicum liberatorem: quia erant expositi hostibus, et nullum erat in terra subsidium. Deus ergo hoc modo magis conspicuam reddet gratiam suam, quum excisae fuerint urbes et loca munita. Hinc colligimus non esse hodie causam cur obstrepant fideles, si neque magnis divitiis, neque etiam equorum multitudine, neque hominum numero, neque robore sunt

formidabiles. Quare? Dominus enim vult nos similes esse ovibus, ut pendeamus toti ab eius virtute, ut sciamus non aliter nos esse salvos, quam sub eius custodia. Haec ratio igitur nos debet consolari, ne molestum sit nobis, quod videmus nos esse in medio luporum, et interea non pollere aequis viribus: quia vix etiam haec necessitas nobis veram confessionem extorquet, quod scilicet salus nostra sit in manu Dei. Superbimus semper, quid fieret si hodie floreret ecclesia, et hostes omnes essent subacti, si nullum esset periculum, nullus metus? certe terra ipsa et coelum non ferrent stultam hominum confidentiam. Ergo non mirum est, si Deus hoc modo nos contineat, nempe si foveat nos sua gratia, interim vero spoliet omnibus terrenis opibus et subsidiis, ut discamus ipsum esse unicum autorem salutis nostrae. Haec doctrina nobis assidue meditanda est, quoties videmus ecclesiam Dei quamvis non magna fortitudine sit praedita, diminui tamen quotidie, imo esse quasi terram nudam, ut ita loquar, sine ulla munitione, quo sola Dei protectio nobis sufficiat, et penitus ab animis nostris revellat omnem fastum et superbiam, abstergat etiam omnes inanes fiducias, quibus non tantum obscuramus Dei gloriam, sed quantum in nobis est, obruimus. Denique si nihil magis optabile nobis est quam servari Dei manu, feramus patienter tolli omnia impedimenta quae Deo viam praecludunt, et quodammodo arcent a nobis eius manum, dum eam vult extendere ad nos servandos. Nam si animi nostri inflati sunt illa stulta fiducia, negligimus Deum: ita interpositus est murus, ne nos adiuvet. Quis non optaret, si videret se esse in extremo discrimine, et non procul abesse auxilium suum, si interea murus sit medius, hunc statim concidere? Sic etiam Deus nobis adest, quemadmodum pollicitus est: sed multi sunt muri, et multa obstacula, quorum a ruina si cupimus salvi esse, nobis appetendum est, ut Deus ipse planam viam et expeditam inveniat, quo possit nobis opitulari. Iam descendit propheta ad secundam speciem impedimentorum. Diximus enim quaedam impedimenta esse per accidens, nempe dum nostro vitio et abusu trabimus in contrarium finem Dei beneficia. Si ergo suppetant nobis equi et quadrigae, hoc per se non esset malum: sed fit nostra caecitate: quia excaecati terrenis opibus, putamus nos esse in tuto, et ita negligitur Deus. Sed sunt alia impedimenta, quae naturaliter et per se vitiosa sunt. Ad hanc igitur speciem nunc propheta nos deducit. *Excidam*, inquit, מעוננים. Quidam vertunt praestigiatores: alii augures, vel divinos. Non possumus certo scire qualis fuerit ista superstitio, sicuti etiam et altera quae proxime sequitur: nam hic ponit propheta duas voces, quae fere idem significant. Non dubium est, quin illa aetate vocati sint alii vel augures vel divini, alii autem praestigiatores vel astrologi, quos nunc vocant mathematicos. Sed quantum ad rem ipsam, non est quod quispiam laboret. Propheta enim simpliciter hoc ostendit non posse divinitus servari populum nisi purgatus fuerit ab istis inquinamentis. Scimus has superstitiones lege Dei fuisse damnatas et vetitas: sed lex non potuit cohibere populi illius malitiam, quin ad istas corruptelas subinde deflecteret. Deus ergo hic demonstrat, donec purgaverit ecclesiam suam, non posse salvam manere. Iam his verbis utiliter admonuit propheta Iudaeos, vel etiam Israelitas, fieri et factum fuisse eorum culpa, ut sub continuis miseriis laboraverint, neque fuerint adiuti manu Dei. Quare? Deus enim hic ostendit non fuisse locum gratiae suae, quum pleni essent auguriis et divinationibus, et aliis artibus diabolicis. Quae mihi, inquit, potuit esse ratio vos iuvandi, quum nullus sit consensus cum Satana? vos autem dediti estis perversis superstitionibus. Ergo repudiata fuit a vobis mea gratia. Hoc unum est: quod propheta scilicet voluerit humiliare populum, ut quisque sentiret factum esse suo vitio, quominus citius, sicuti optabant, Deus opem illis tulisset. Caeterum promittit tamen Deus purgationem, quae locum patefaciat gratiae suae: *Auferam*, inquit, *omnes divinos.* Ita sciendum est, in maximi beneficii loco censeri hoc debere, ubi Deus superstitiones et reliqua vitia a nobis tollit. Nam si diminutio, quamlibet primo dura et molesta, nobis est utilis, quemadmodum videmus, ubi data opera et aperte repellimus a nobis Deum: nonne haec singularis est gratia Dei, ubi non patitur se ita a nobis superari, sed viam sibi sternit, ut nobis coniunctus sit, et semper manum suam extensam habeat ad ferendam nobis opem? Hoc igitur quantum attinet ad duas illas species. Iam addit, *Excidam sculptilia tua, et statuas tuas e medio tui, et non te posthac inflectes coram opere manuum tuarum.* Hic versus clarus est, nec quidquam novum continet. Docet enim propheta non posse Deum propitium ecclesiae suae reddi ut eam custodiat et praestet incolumem, donec purgaverit ab istis sordibus, nempe ab idololatria, et aliis similibus vitiis, quibus vel corruptus, vel etiam in totum eversus erat cultus Dei. Excidam igitur sculptilia tua et statuas e medio tui. Videmus ut Deus gratuita bonitate nos praeveniat, non tantum ignoscendo, sed dum in viam revocat dispersos. Si ergo a via deflexerimus, atque ita Deus manum suam retraxerit ut possit videri nos abiecisse, certe non tantum rogandus est ut nostri misereatur, et ita manum porrigat: sed tribuenda etiam est gratia superior, nempe quod impedimenta ipsa tollet, quae procul ab ipso nos separant, et non sinunt etiam ipsum ad nos propine accedere. Videmus ergo, ut non tantum Deus propensus sit ad veniam, dum homines resipiscunt, sed

proprium eius munus sit tollere ipsa obstacula. Hoc diligenter notandum est, ut sciamus salutem nostram a primo initio manare a mera gratia Dei: et discamus mera esse figmenta quaecunque garriunt papistae de nostris praeparationibus. Nunc adiungit, Non te inflectes postbac coram opere manuum tuarum. Hic causam exprimit cur Deus abominetur tantopere idola, nempe quoniam ad illa videt transferri honorem suum: hoc unum est: deinde etiam Iudaeos hic quasi reos peragit dum palam facit ipsorum defectionem. Nam certe nihil fuit turpius, quam eripere Deo suam gloriam et cultum, et transferre ad res mortuas. Et probrose etiam hic dicit, Sunt opus manuum tuarum. Quid magis furiosum quam homines divinitatem tribuere suis figmentis et esse in hominum arbitrio facere Deum ex ligno vel lapide? hoc certe valde prodigiosum est. Ergo propheta aggravat hac forma loquendi crimen in populo Israel, ubi dicit fuisse incurvatum coram opere manuum suarum. Postea adiungit, *Auferam lucos tuos.* Scimus et hanc fuisse idololatriae partem: ideo hic ponitur quasi appendix a propheta. Neque enim simpliciter de arboribus loquitur: sed respicit perversum illum morem populi: quia ubicunque erant altae arbores et procerae, putabant sub illa umbra latere aliquid divinum: hinc superstitio. Ergo quum propheta lucos nominat, hoc referri debet ad vitiosos et adulterinos cultus: quia putabant loca illa sanctitatem acquirere ex arboribus: sicuti etiam putabant se propiores esse Deo quum erant in aliquo colle. Videmus ergo hoc coniungi cum proxima sententia: quasi diceret propheta non posse ecclesiam salvam praestari, et recuperare pristinum vigorem, nisi bene purgata fuerit ab omnibus idololatriae sordibus. Nam scimus etiam quosdam pios reges, quum auferrent idola non secuisse arbores: et haec exceptio additur in eorum laudibus, quod coluerint Deum, sed excelsa tamen steterint. Videmus spiritum sanctum non laudare pleno ore pios illos reges, a quibus luci non sunt eversi. Quare? nam erat semper corruptelae materia: deinde si vere poenitentia tacti fuissent Iudaei, debebant exterminare lucos ipsos, quibus abusi fuerant tam turpiter, et quibus profanaverant Dei cultum. Summa est igitur, ubi Deus ecclesiam suam bene purgaverit, et absterserit inde omnes maculas, tunc eum fore certum salutis autorem. Postea adiungit, *Et delebo.* עריך, potest verti hostes, et ita multi reddunt. Alii autem transferunt Urbes, et melius quadraret nomen urbium, nisi quod propheta iam semel de urbibus meminit. Non video igitur opportunum fore sensum, si vertamus urbes. Ideo non dubito עריך vertendum esse hostes tuos. Nunc videnda est ratio cur propheta dicat hostes vel inimicos ecclesiae perdendos esse. Sic debet resolvi oratio (relinquo superiora, tantum sumo hoc postremum) *Et delebo lucos tuos e medio tui, ut destruam hostes tuos.* Copula igitur resolvi debet in finalem particulam: et optime quadrat hic sensus: quasi diceret propheta, quemadmodum iam aliquoties retuli, Deo clausam esse ianuam ne auxilium ecclesiae suae ferat, et eam liberet ab hostibus quamdiu occupatur vel perversa fiducia, vel etiam idololatriae sordibus, quod deterius est. Ergo ut deleam hostes tuos, prius necesse est tolli et everti, quidquid est in te, quod gratiam meam vel prohibeat, vel moretur. Tandem addit, *Et faciam ultionem in ira et furore.* Prosequitur quod nuper dixi de hostibus. Tunc, inquit, *faciam ultionem in ira et furore in gentibus.* Hic Deus irae et furoris meminit, ut confidentius statuant fideles, etiam si nunc hostes eorum graves minas despument, tamen hoc non posse Deum morari, quominus suis subveniat. Quare? nam si conferimus iram et furorem Dei cum omnibus humanis terroribus, certe humani terrores meri fumi erunt. Nunc tenemus prophetae consilium in illis nominibus. Quod autem postremo dicit, *faciam vindictam in gentibus, quae non audierunt*, omnes interpretes relativum אשר coniungunt cum proximo nomine גוים. Ulciscar ergo gentes quae non audierunt, hoc est, quae rebelles fuerunt Deo: et non audire, exponunt contumaciter spernere Dei potentiam, et non moveri eius promissionibus vel minis. Sed forte posset aptior esse sensus, si particulam אשר referimus ad vindictam. Faciam ergo vindictam in gentibus, quam non audierunt, hoc est, modo inaudito et incredibili ulciscar omnes gentes. Nam per nomen gentium promiscue intelligit omnes ecclesiae hostes, quemadmodum alibi vidimus.

CAPUT VI.

1. *Audite nunc* (vel quaeso) *quod dicit Iehova: Surge, litiga coram montibus: et colles audiant vocem tuam.* 2. *Audite montes disceptationem Iehovae, et fortia fundamenta terrae: quia disceptatio Iehovae cum populo suo, et cum Israele contendet.*

Hic pro confesso propheta sumit, satis convictum esse populum, nisi quod quadam improbissima duritie sese opponit, et absque pudore, absque iudicio respuit omnes admonitiones. Ideo iubetur etiam convertere sermonem ad montes et colles: quia iam labor eius nimis diu fuerat inutilis apud homines. Haec igitur summa est, quum propheta multum laboris sumpsisset in populo suo, et nihil proficeret, quod tandem iubetur montes et colles vocare, ut testimonium Deo reddant: atque ita co-

ram omnibus elementis nota sit et magis convicta populi impietas et obstinatio. Caeterum, antequam referat quid sibi mandatum sit, utitur praefatione, qua sibi attentionem conciliet. *Audite quid dicat Dominus.* Solent prophetae in rebus maxime seriis ita praefari, quemadmodum nunc facit Michaeas. Et certe satis patebit ex contextu, eum hic non uti ordinaria docendi ratione, sed potius coarguere prodigiosum stuporem populi, quod scilicet apud surdos verba faceret sine profectu. Quoniam ergo propheta non erat dicturus aliquid vulgare, sed testis futurus novi iudicii, haec ratio est, cur iubeat praeter morem esse attentos: Audite, inquit, quid dicat Iehova. Quoduam est illud? debuerat subiicere, Iehova iam saepius vobiscum egit, omnes rationes expertus est, quibus posset vos reducere in viam: quia vos estis desperati, nunc superest sola vindicta: non perdet posthac operam apud vos, quia nihil reperit vel pudoris, vel modestiae, vel docilitatis: debuerat sic loqui propheta, sed dicit, aliud sibi iniunctum esse a Domino, ut scilicet contendat, vel litiget coram montibus. Et ista exprobratio debuit acerrime pungere animos populi: quia subest tacita comparatio inter montes et Iudaeos: quasi diceret propheta, etiamsi montes careant intelligentia et sensu, tamen Dominus mavult ipsos habere testes causae suae quam vos, qui scilicet stupore omnes montes et rupes superatis. Nunc ergo tenemus consilium Dei. Quidam per montes et colles metaphorice intelligunt proceres, qui tunc dominabantur. Et haec loquendi forma satis frequenter occurrit in scripturis. Sed quantum ad praesentem locum spectat, non dubito quin propheta montes et colles absque figura nominet, quia, sicuti iam dixi, opponit duritiem populi rupibus: et significat plus fore attentionis vel docilitatis in ipsis montibus quam hactenus expertus sit in populo electo. Et particula אֶת saepe accipitur hoc sensu, significat saepe cum montibus. Sed hoc loco ego accipio pro לְ Coram, vel apud: sicuti possent citari multa exempla. Hunc vero esse prophetae sensum, promptum est colligere ex proximo versu, ubi dicit, *Audite montes disceptationem Iehovae:* quomodo? *et fortia fundamenta terrae,* inquit. Hic non loquitur amplius de collibus: sed advocat totum mundum: quasi diceret, nullum ex elementis erit, quod non testetur de contumacia huius populi, quia vox Dei penetrabit usque ad ultimas radices terrae, usque ad ipsas abyssos perveniet: interea manebunt isti homines surdi. Et non dicit, Dominus vobis minatur, vel denuntiat iudicium: sed contentio est Iehovae cum populo suo. Nunc ergo videmus nullam esse metaphoram in his verbis, sed prophetam simpliciter ostendere quam horribilis sit populi stupor, qui nihil proficit in coelesti doctrina, ut montes ipsi, et totum coeli et terrae opificium plus habeant intelligentiae quam ipsi homines, qui tamen naturaliter ratione sunt praediti. Et scimus hunc morem non rarum esse prophetis, ut sermonem convertant ad muta elementa, ubi nulla spes profectus illis restat apud homines. Sed propheta noster non compellat ex abrupto montes et colles, sicuti facit Iesaias: sicuti etiam fecerat Moses, Audite coeli quae loquar, audiat terra verba oris mei: sed praeloquitur hoc specialiter sibi fuisse praeceptum, ut montes et colles ad iudicium Dei accersat. Quod ergo dicit, Audite quid dicat Iehovah, quemadmodum dixi, ad praeparationem valet, ut intelligant Iudaei afferri aliquid non vulgare, sed prorsus insolitum, quod scilicet Dominus quo magis convictos teneat ultimae impietatis, velit coram montibus causam suam agere. *Surge* ergo *et discepta apud montes, audiant colles vocem tuam.* Qualisnam est illa vox? qui putant figurate notari iudices, nullo negotio refelli possunt, quia proximo versu recitat Michaeas summam disceptationis, nempe quod Dominus cum populo suo expostulet. Videmus ergo non fuisse Deo negotium cum montibus, sed montes potius citari, ut iudicium Dei intelligant, non contra se, sed contra populum. Audite ergo montes litem Iehovae, et fortia fundamenta terrae, hoc est, ipsae rupes: nihil sit tam durum in mundo, quod non auscultet, inquit: quia iudicium hoc debet usque ad ultimas abyssos pervenire. *Lis est* ergo *Iehovae cum populo suo, et iurgabitur vel contendet cum Israel.* Sequitur:

3. *Popule mi, quid feci tibi? et in quo exhibui tibi molestiam? Testificare contra me.*

Hic primo loco Deus se ad reddendam causam offert, si qua de re accusetur. Videtur quidem hoc indignum esse persona Dei, ut paratus sit tanquam reus sese purgare. Sed hoc per concessionem dicitur, quia scilicet non aliter poterat exprimere propheta, nihil posse reperiri in Deo in quo culpandus esset. Est igitur prosopopoeia, ubi aliena persona Deo affingitur. Ergo non debet hoc videri absurdum, quod Dominus hic se sistit, et paratus est audire si quid criminis habeat populus, ut ipse respondeat. *Popule mi* ergo *quid feci tibi?* Quod blando hoc nomine utitur, Popule mi, culpam duplicat. Nam hic Deus descendit ex sua altitudine, et non tantum paterno more alloquitur populum suum, sed stat quasi ex adverso, et paratus est, si quid habeat populus, excipere ad omnia, ut ultro citroque inter se disceptent, quemadmodum fieri solet inter amicos. Iam quo humanius et maiore indulgentia Dominus cum populo illo agit, in eo, quemadmodum dixi, duplicatur crimen. Dicit primo, Quid feci tibi? hoc est, quidnam habes in quo me accuses? Addit, *In quo tibi exhibui molestiam,* vel

fui tibi molestus? *Testificare*, inquit, *contra me*. Istud testificari referri debet ad montes et colles: ac si diceret, Ego coram coelo et terra, denique coram omnibus meis creaturis paratus sum causam meam agere. Alii vertunt, Responde mihi. Et ענה est etiam respondere. Sed contextus priorem illum sensum postulat, quod scilicet Deus tantum licentiae concedat Iudaeis, ut possint obiicere quidquid erit criminis adversus eum. *Testificare*, inquit, *contra me:* hoc est, adeunt testes: iam tu profer in medium tuam causam per singula capita: ego paratus sum ad defensionem. Videmus ergo quod nuper dixi, attribui alienam personam Deo: sed hoc fieri per modum concessionis. Postea adiungit:

4. *Certe* (vel quia, vel, nempe quod) *adscendere te feci e terra Aegypti, et ex domo servorum redemi te, et misi coram te Mosen, Aaron et Mariam.*

Postquam testatus est Deus se nulla in re fuisse populo molestum, iam adiungit quantis et quam multis beneficiis populum sibi devinxerit. Nisi forte exegetice accipere magis placeat, nec sine ironia, quod in molestiae vicem beneficia sua commemorat. Quanquam, meo iudicio, praestabit seorsum haec duo legere. *Ego*, inquit, *te eduxi e terra Aegypti* ex illa misera servitute: postea, *Redemi te*. Clarius exprimit atque illustrat suum beneficium verbo redimendi. Postea, *praefeci tibi duces Mosen, et Aaron, et Mariam* utriusque sororem. Scimus saepe ita pensari beneficia iniuriis, ut qui bene meritus fuerat de aliquo, perdat totam gratiam, si quidem vertat beneficium suum in contumelium, sicuti saepe accidit. Fiet ergo non raro, ut qui beneficus erga aliquem fuerat, inferat tam gravem iniuriam, ut nulla exstare debeat memoria beneficii. Deus ergo hic utrumque ponit, nempe quod contulerit immensa beneficia in populum, et tamen nulla in re molestus fuerit: quasi diceret, Multa sunt quae ego preferam, si libuerit, a parte mea, in quibus palam fiat te mihi esse plus centies obnoxium: iam tu vicissim nihil proferes contra me: non dices pensata fuisse mea beneficia iniuriis, vel te fuisse etiam contemptum, quia iam esses obligatus, quemadmodum homines superbe interdum insultant, ubi putant alios sibi esse devinctos. Ego igitur nolui pensare ulla molestia tot meas gratias. Nunc tenemus cur haec duo distincte posuerit propheta, nempe quod Deus nulla in re gravis fuerit populo suo: et tamen eduxerit eum ex terra Aegypti. Illa redemptio tanti erat, ut non deberet conqueri populus, etiamsi Deus gravissima quaeque onera imponere voluisset eius humeris. Nam haec exceptio semper erat in promptu, Vos estis a me liberati: debetis mihi vitam et salutem vestram. Non est igitur cur vobis quidquam nunc grave sit, quia servitus aegyptiaca debuit centum mortibus esse acerbior: ego ab illa vos redemi. Caeterum, ubi Dominus redemptum populum tam amice et humaniter, imo tanta indulgentia tractavit, quanta est et quam intolerabilis ingratitudo populi, ubi non respondet ingenti huic beneficio? Nunc melius tenemus quid voluerit his verbis propheta. Ego, inquit, adscendere te feci ex Aegypto, deinde redemi: gradatim progreditur, quemadmodum diximus. Postea addit, Misi coram facie tua Mosen, Aaron et Mariam. Hac parte significat Deus non fuisse momentaneum aliquod beneficium, quia prosequutus est suam gratiam erga Iudaeos, ubi praefecit illis Mosen, et Aaron et Mariam, quod signum fuit perpetuae custodiae, donec opus suum absolveret in illis servandis. Nam Moses in politico ordine tuendo minister salutis fuit: Aaron vero in sacerdotio et spirituali regimine. Quod ad Mariam spectat, sustinuit etiam suas partes apud muliebrem sexum: sicuti Exodi capite decimoquinto carmen gratulatorium dictavit post transitum maris rubri. Atque hinc nata fuit prava aemulatio contra Mosen, quod in sublime evecta putabat se dignitate esse parem. Quanquam notare convenit hoc fuisse extraordinarium, quod Deus feminae imperium mandavit: quale etiam fuit exemplum Debora: ne quis singulare hoc factum ad communem legem trahat. Iam sequitur:

5. *Popule mi, recordare nunc* (vel obsecro, est eadem particula) *quid cogitaverit Balak rex Moab, et quid responderit ei Balaam* (Bileam) *filius Beor: a Sittim usque ad Gilgal, ut cognosceres* (vel cognoscas) *iustitias Iehovae.*

Hic breviter etiam commemorat Deus quid in deserto acciderit, ut opus fuerit extraordinario auxilio praeter tot illa beneficia, quae iam in populum contulerat. Nam quamvis secure ageret populus in deserto, quantum attinet ad Aegyptios, quamvis pasceretur manna, et proflueret etiam aqua ex rupe, quamvis nubes interdiu ipsum a calore solis protegeret, deinde noctu columna ignis luceret: tamen potuit cursus misericordiae Dei videri abruptus, quum processit Balaam in medium, qui et propheta erat, et tunc quasi coelestibus armis instructus pugnabat contra salutem populi. Iam si passus fuisset Deus Balaam maledicere populo, quid futurum erat, nisi ut destitueretur omnibus beneficiis? Haec ratio est cur propheta peculiariter perstringat historiam illam, quod scilicet maledictio Balaam mirabiliter conversa fuerit in benedictionem, nempe arcano Dei consilio. Poterat quidem Michaeas omnes hic species referre, in quibus tenebat Deus convictum populum ingratitudinis, sed satis habuit perstringere summam redemptionis: deinde etiam

hoc extraordinarium Dei beneficium obiter notare. *Recordare*, inquit, *quid cogitaverit Balak*, hoc est, quam astutum fuerit consilium Balak. Nam verbum istud יעץ saepe accipitur in malam, vel in sinistram partem: et hic emphatice ponitur: quasi diceret propheta plus fuisse periculi in hac fraude quam in omni hostium violentia. Neque enim usque adeo nocere potuit Balak etiamsi armasset ingentem exercitum contra Israelitas, sicuti quum mercede conduxit prophetam, ut malediceret populum. Certum enim est, etiamsi Balaam fuerit impostor, et plenus multis fallaciis, sicuti probabile est fuisse hominem implicitum profanis superstitionibus: tamen pollebat dono prophetiae. Hoc debet esse extra controversiam. Et scimus Deum saepe sic distribuisse spiritus sui dona, ut prophetico munere ornaret etiam impios et incredulos. Fuit enim hoc speciale donum, quod potest separari a gratia regenerationis. Bileam ergo fuit propheta. Iam quum Balak videt se imparem esse viribus contra populum, hoc remedium excogitat, ut scilicet propheta quispiam interpositus provocet iram Dei contra populum. Haec ratio est cur dicat, Recordare quid consultaverit contra te Balak, hoc est, tu fuisti tunc in ultimo discrimine, ubi scilicet propheta mercede conductus venit, qui Dei ipsius nomine tibi malediceret. Iam quaeritur, an potuerit Balaam efficaciter maledicere populum Israel: responsio est in promptu, hic non esse disputandum qualis potuerit esse efficacia vocis, nisi Dei permissu. Sed Michaeas hic respicit quo munere ornatus et praeditus fuerit Balaam. Quum ergo esset propheta Dei, potuit maledicere populo, nisi Deus illum cohibuisset. Et procul dubio acute hoc consideravit Balak, non posse repelli israeliticum populum humanis viribus: nihil igitur esse residuum, nisi ut Deus sese interponeret: quia non poterat Deum e coelo elicere, ideo accessit ad prophetam. Deus enim virtutem suam exserit in verbo suo. Quum verbum Dei resideret in Bileam, atque esset ille quasi depositarius, non mirum est si Balak putaret se victorem fore populi Israel, modo ore Bileam malediceretur populus: quia hoc erat quasi praeconium irae Dei. Iam subiicit, *et quid responderit ei Bileam filius Beor.* Ab una parte hic ostenditur periculum, quod scilicet callidior fuerit Balak quam alii omnes populi inimici. Nam illo artificio potuit plus assequi, quam si totum mundum armasset. Hic ergo apparet discrimen. Iam ab altera parte scimus quid responderit. Certum est responsum Bileam non fuisse profectum ab ipso, sed potius a spiritu Dei. Quoniam Balaam arcano spiritus instinctu loquutus est praeter animi sui sententiam, ideo ostendit Deus se adfuisse in ipso articulo, quum scilicet periclitaretur populi salus. Cogita igitur, vel recordare, quid Bileam responderit, quasi diceret, nihil fere abfuit, quin Balaam tibi malediceret. Nam os eius erat apertum. Vendiderat enim operam suam impio regi: et nihil magis optasset quam profundere multa anathemata et multas maledictiones. Atqui coactus est benedicere patribus vestris: quid hoc sibi volebat? Nonne illic refulsit admirabilis Dei gratia? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et quanta sit amplificatio in his verbis. Postea generaliter addit, *a Sittim usque ad Gilgal.* Hoc non cohaeret cum proximo membro. Neque enim Bileam a Sittim usque ad Gilgal comitatus est populum: sed subaudiendum est verbum: quasi diceret, Scis quae contigerint tibi a Sittim usque ad Gilgal, hoc est, ab initio usque ad finem: ex quo ingressus es desertum, coepisti inde tunc provocare iram Dei. Scimus enim iam in Sittim prolapsos fuisse Iudaeos ad idololatriam. Illa igitur defectio quodammodo alienaverat ipsos a Deo. Ergo hic ostendit Deus se bonitate et misericordia certasse cum impiis populi moribus usque ad Gilgal, hoc est, Tu non cessasti. Scimus enim quoties iram Dei sibi accersiverit populus ille, et quam multae fuerint et variae defectiones. Summatim igitur ostendit propheta Deum tam clementer egisse cum populo suo, ut usque ad miraculum vicerit eius malitiam bonitate sua. Tandem subiicit, *ut cognoscas iustitias Iehovae.* Per iustitias intelligit beneficia, quemadmodum multis aliis locis. Nam iustitia Dei saepe accipitur non pro rectitudine, sed pro fide et veritate, quam servat erga suos: ita est relatio inter Deum et ecclesiam quoties ponitur hoc sensu nomen iustitiae. Ut ergo cognoscas iustitias Iehovae, hoc est, ut ipsa experientia tibi demonstret quam verax, quam beneficus, quam misericors semper fuerit Deus erga genus vestrum. Quum ergo conspicua esset iustitia Dei, populus vero obmutesceret, nec quidquam esset quo iure expostularet cum ipso Deo: quid superest, nisi ut extrema impietas coram coelo et terra et omnibus elementis satis et super detecta iudicio subiaceat? Iam sequitur:

6. *In quo occurram Iehovae? incurvabo me coram Deo excelso? occurramne ei in holocaustis? in vitulis anniculis?* 7. *An complacitum erit Iehovae in millibus arietum? in decem millibus vallium olei* (vel pinguedinis)? *An dabo primogenitum peccatum meum* (hoc est, piaculum peccati mei)? *fructum ventris mei, piaculum sceleris animae meae?* 8. *Indicavit tibi homo quid bonum: et quid Iehova quaerit abs te, nisi facere iudicium, et diligere clementiam* (vel bonitatem), *et humiliari, ut ambules cum Deo tuo?*

Iam propheta quasi in persona populi sciscitatur quidnam igitur factu opus sit. Sumit autem haec duo principia pro confessis, nempe quod po-

populus careat omni excusatione, et cogatur fateri culpam: deinde quod Deus hactenus disceptaverit non alium in finem, neque alio consilio, nisi ut populus ipse in viam rediret. Nam si fuisset hoc tantum propositum, damnare populi scelera, non opus fuit ista interrogatione, sed propheta ostendit quod saepius alibi dictum fuit, quoties Deus obiurgat populum suum, ianuam aperiri ad spem salutis, si modo resipiscant qui peccarunt. Ergo quoniam debebat hoc satis tritum esse omnibus Iudaeis, propheta hic ex eorum ore interrogat quidnam agendum sit. Inducit enim ipsos loquentes: *in quo occurram Iehovae, et incurvabo etiam Deo excelso? occurramne cum vitulis anniculis?* sed interea non dubium est, quin oblique perstringat stultam opinionem, qua sese ut plurimum decipiunt homines. Nam ubi tenentur convicti, sciunt quidem non aliud esse remedium. nisi ut se reconcilient Deo: interea per flexuosos circuitus fingunt se ad Deum accedere, quum tamen semper cupiant esse remoti. Haec hypocrisis semper grassata fuit, sicuti etiam nunc grassatur in mundo: vident quos Deus coarguit, et propria etiam conscientia damnat, se non posse in tuto quiescere. Ergo volunt defungi, quia necesse est, erga Deum, sed interim quaerunt fictas reconciliationes: quasi sufficeret blandiri Deo, et quasi posset instar pueri mulceri nescio quibus frivolis nugis. Propheta ergo vitium hoc quod semper nimis commune fuit inter homines detegit: quasi diceret, Video quid sitis dicturi: nam non opus est diutius litigare. Nihil enim potestis obiicere Deo, et ipse habet innumera, quae vobis exprobret. Estis ergo plus quam damnati sed tamen hoc quod vobis solenne est, et fuit semper hypocritis, iam forte dicetis, Cupimus reconciliari Deo, et fatemur, ac deprecamur culpam: interea Deus saltem se placabilem nobis exhibeat, ubi obtulerimus sacrificia. Ergo non dubium est quin propheta derideat stultitiam illam, quae tamen semper invaluit in cordibus hominum, ut scilicet putent placari Deum posse caeremoniis et rebus frivolis. Postea adiungit, *Indicavit tibi quid bonum sit.* Propheta refellit hypocrisin illam, qua se fallebant ultro Iudaei: quasi diceret, Vos quidem fingitis studium aliquod pietatis ubi acceditis ad Deum supplices: sed nulla est vestra religio, hoc nihil aliud est quam mentiri impudenter. Neque enim peccatis ignorantia vel errore, sed illuditis Deo. Quare? Lex enim satis docet quid Deus exigat a vobis, nonne satis praecipit quaenam sit vera reconciliatio? vos autem clauditis oculos ad legis doctrinam: et interea ignorantiam praetenditis: hoc est nimis puerile. Deus ergo iam indicavit quidnam bonum sit, nempe *facere iudicium, diligere humanitatem, et humiliter ambulare cum Deo ipso.* Nunc tenemus consilium prophetae. Ergo quum hic dicit, in quo occurram Deo? tenendum est, simul ac in iudicium descendit Deus cum hominibus, causam esse peractam, quia non est dubia aliqua controversia. Si quando inter se litigant homines, nulla erit tam bona causa quam non obscuret suis cavillationibus adversa pars. Sed propheta ostendit homines ludere operam ubi tergiversantur, si Deus ipse vocat eos in iudicium. Hoc unum est. Interea etiam ostendit quam profundas radices habeat hypocrisis in omnium cordibus, nempe ut semper fucum sibi faciant, et cupiant etiam facere ipsi Deo. Unde fit, ubi homines convicti sunt, ut non statim conferant se ad Deum et recto itinere? quaerant semper ambages? Unde hoc? nempe, non quia dubitent quid rectum sit, modo ne sponte fallerent se ipsos: sed quia connivent, et libenter quaererent subterfugia erroris. Sponte igitur constat errare homines, quoties non resipiscunt ut decebat, et non afferunt ad Deum veram integritatem cordis. Et hinc etiam apparet, inexcusabilem esse totum mundum in suis superstitionibus. Nam si excutimus omnes sensus humanos, tandem huc veniendum erit, homines non tam sollicite atque anxie accersere diversas superstitiones, nisi quia nolunt prodire in conspectum Dei, et se illi addicere sine aliquo fuco et hypocrisi. Quum ita sit, certum est non posse ullo praetextu effugere quicunque cupiunt placare Deum suis caeremoniis et aliis nugis. Quanquam hoc proprie dirigitur ad Iudaeos, qui instituti erant in doctrina legis. Quemadmodum hodie papistae, etiamsi obtendant speciosos colores, quibus excusent suam ignorantiam: tamen uno hoc verbo poterunt refelli, quod scilicet Deus praescripserit satis clare et diserte quidnam requirat, ipsi autem cupiunt hoc nescire: ergo semper error est spontaneus. Hoc notandum est in prophetae verbis. Sed non possem ulterius prosequi.

Vidimus proxima lectione hypocritas sciscitari quomodo placandus sit Deus, ac si valde solliciti essent de praestando officio: interea tamen meros esse fucos, quia per flexuosas ambages huc et illuc declinant, neque volunt recta ad Deum accedere. Via illis esset facilis cognitu, sed claudunt oculos: interea tamen fingunt sibi esse aliquod pietatis studium. Et hoc etiam nostro saeculo plus satis notum est: et communis experientia, si quis aperiat oculos, clare hoc ostendit, nempe impios, qui sincere non agunt cum Deo, prae se ferre magnam curam, ac si toti intenti essent ad colendum Deum: sed interea deflectere huc et illuc, et quaerere multa diverticula, ne cogantur coram Deo se sistere. Iam vidimus refelli talem fallaciam, quoniam Deus satis superque demonstraverit in lege sua quid probet quidve exigat ab hominibus. Cur ergo hypocritae tanquam adhuc incerti interrogant, nempe quia sponte caecutiunt in ipsa meridie. Nam legis doc-

trina debuerat illis esse instar lucernae ad dirigendos eorum gressus: ipsi autem suffocant totum illud lumen, imo conantur quantum in se est prorsus exstinguere: quasi perplexi quaerunt, Quomodo potero Deum placare? Sed hoc etiam notandum est (quum propheta dicit, *An dabo primogenitum meum, et fructum ventris mei piaculum animae meae?*) hypocritas nihil detrectare, modo ne ipsi se Deo addicant. Quemadmodum videmus hodie in papatu neque sumptibus parci, neque ingentibus molestiis: modo semper liberum sit impiis peccare, reliqua omnia facile Deo concedent. Nam ita paciscuntur cum Deo falsa imaginatione, si multum se macerent ac torqueant in caeremoniis: si deinde profundant aliquam partem suae pecuniae, si fraudent aliquando genium, si ieiuniis et aliis rebus sese affligant, putant his rationibus se esse defunctos. Sunt autem frivolae nugae, quia sese eximunt interim ab obsequio Dei: nolunt igitur longe separati esse a Deo, interea obtrudunt merita, quae prohibeant iudicium eius, ne scilicet cogantur praestare quod praecipue, imo unice requirit, ut scilicet afferant cor integrum. Sic ergo partiri volunt hypocritae cum Deo ut intus maneant quales sunt: caeterum obtendant extra multas nugas ad ipsum placandum. Haec ratio est etiam cur nunc dicat propheta, *An dabo primogenitum?* Hypocritae enim volunt videri ardere maximo zelo: Ego, potius quam Deus mihi infensus maneat, non parcam primogeniti mei vitae: ego potius ero carnifex filii mei: nihil denique tam pretiosum mihi erit, quod non paratus sim impendere, modo propitius mihi sit Deus. Hoc quidem ore iactant, sed interea non possunt offerre cor in sacrificium. Atqui ubi dupliciter agunt cum Deo, videmus meras esse fallacias. Si quis obiiciat reliquas caeremonias, de quibus hic loquitur propheta, praeceptas fuisse lege Dei, facilis solutio est. Nunc tantum breviter attingam quod alibi fusius tractavi. Negat propheta quidquam valere sacrificia ad Deum propitiandum. Videtur hoc pugnare cum doctrina legis: sed optime consentit. Deus enim volebat sibi offerri sacrificia: deinde addita semper fuit haec promissio, Expiabitur iniquitas. Sed notandus est finis. Deus enim non mandavit sacrificia, quasi per se sint ullius momenti: sed voluit adducere veterem populum talibus exercitiis ad poenitentiam et fidem. Voluit igitur monere Iudaeos nihil ipsos proficere, nisi ipsi sacrificia fierent: deinde voluit etiam ipsos spectare ad unicum sacrificium, quo expiata sunt omnia peccata. Sed hypocritae tanquam falsarii abusi sunt Dei mandato, et adulterarunt ipsa sacrificia. Fuit igitur nefandum sacrilegium, quod putarunt Deum sibi fore propitium, si multos boves et vitulos et agnos offerrent. Perinde est, ac si quis interroget de via, ubi autem sciverit, velit quiescere, et non dignetur movere pedem. Deus ostenderat viam, qua pervenirent Iudaei ad poenitentiam et fidem: debebant ambulare. Atqui luserunt impie cum Deo, quia putarunt satisfactum esse iudicio eius, si modo defuncti essent externis caeremoniis. Quoties ergo prophetae in persona Dei repudiant sacrificia, semper notandus est abusus quo lex Dei corrupta fuit, quum scilicet Iudaei nudas caeremonias obtruderent, et non spectarent finem, neque se exercerent in fide et poenitentia: hac ratione etiam propheta noster docet, sacrificia omnia nullius esse ponderis coram Deo, sed res esse frivolas, nempe si a suo fine separentur. Iam quod dicit, *Deum monstrasse lege sua quid bonum sit*, deinde addit, *facere iudicium, diligere clementiam*, vel humanitatem, *et humiliari coram Deo*, satis patet duo prima capita referri ad secundam legis tabulam, nempo *facere iudicium, et diligere aequitatem.* Nec mirum est si incipiat propheta ab officiis caritatis: quia etsi ordine cultus Dei praecedit, ac merito praeferri debet, tamen iustitia, quae inter homines colitur, vera est pietatis approbatio. Propheta igitur iudicium et misericordiam hic nominat, non quod Deus ita abiiciat quod praecipuum est, nempe cultum nominis sui: sed a signis, vel ab effectis ostendit quaenam sit vera pietas. Hypocritae totam sanctimoniam locant in externis caeremoniis. Deus autem longe aliud requirit. Cultus enim eius spiritualis est. Sed quia etiam hypocritae possent simulare magnum zelum et magnam sollicitudinem in externa Dei invocatione, ideo examinant prophetae hominum vitam alio modo, nempe an iuste et humaniter inter se versentur, si puri sint ab omni fraude et violentia, si aequitatem et misericordiam colant. Hunc morem nunc sequitur propheta noster, quum dicit praescribere *legem Dei quid bonum sit*, nempe *facere iudicium*, id est, colere rectitudinem inter homines: deinde exercere se in officiis misericordiae. Postea addit quod ordine excellentius est, nempo *humiliare se ad ambulandum cum Deo:* sic est ad verbum. Et humiliari ambulando cum Deo tuo. Non dubium est quin sicuti pretiosius est Dei nomen toto mundo, ita etiam pluris aestimari debeat eius cultus, quam omnia officia quibus probamus caritatem nostram inter homines. Sed propheta, quemadmodum iam dixi, non adeo curiosus fuit in tenendo ordine, tantum ab effectis ostendit quomodo homines probare queant serio se timere Deum et servare eius legem: deinde loquutus est de eius cultu. Sed haec loquendi forma notatu digna est quum dicit humiliari debere homines, ut ambulent cum Deo suo. Damnatur ergo hic omnis superbia: deinde omnis confidentia carnis. Nam quisquis vel minimum sibi arrogat, iam quodammodo congreditur cum Deo quasi cum parte adversa. Haec igitur vera est ratio ambulandi cum Deo, si nos totos

subigimus, imo redigimus in nihilum, quia hoc est etiam initium colendi et glorificandi Dei, ubi homines humiliter et modeste de se sentiunt. Nunc pergamus:

9. *Vox Iehovae ad civitatem* (vel ad expergefaciendum) *clamat* (ad verbum, clamabit), *et vir intelligentiae videbit nomen tuum: audite virgam, et quis testificetur eam.*

Hic conqueritur propheta se et alios doctores parum proficere, etiamsi clamor eorum personet, et possit exaudiri a tota multitudine. Dicit ergo *vocem Dei clamare:* ac si diceret, nullum esse ignorantiae praetextum, quia promiscue Deus omnes ad poenitentiam hortetur. Quum autem communis sit omnibus doctrina, propheta pervicaciam deplorat, quod paucissimi attenti sint, sed surdis (quemadmodum dicitur in proverbio) canatur fabula. Notandum igitur est verbum clamandi, quum dicit, *Vox Dei clamat*, hoc est, Deus non susurrat in aurem unius vel alterius, sed vult audiri ab omnibus a minimo usque ad maximum vocem suam. Satis ergo clamosi sunt prophetae, sed nullae sunt aures quae audiant. Duobus modis accipere possumus vocem לעיר. עיר significat urbem. Sed alii deducunt ab עור, et vertunt ac si esset scriptum להעיר. Si media sit litera ה, vertendum erit, Ad excitandum: et in puncto chamets etiam posset latere litera illa: et melius quadraret hic sensus, *Vox Dei ad expergefaciendum*, hoc est, etiamsi populus torpeat, et quasi oppressus sit somno, quia sibi indulget in peccatis, tamen vox Dei sufficere ad omnes excitandos debet: quantumvis sint somnolenti, est tamen satis vehementiae in doctrina legis, quam quotidie in medium prophetae afferunt. Sed tamen vox ista, qua decebat totum vulgus expergefieri, non auditur. *Vir intelligentiae*, inquit, *videbit nomen tuum.* תושיה proprie intelligentiam significat, ut constat ex pluribus aliis locis, sed propheta intelligit paucissimos esse qui dociles se praebeant. Vocat autem illos viros intelligentiae. Atque ita oblique perstringit populi vesaniam, quum omnes gloriarentur se sapere, quum etiam iactarent se esse legis discipulos: propheta hic tacite ostendit intelligentiam raram esse in populo illo, quia pauci Dei vocem audiunt. Et ita videmus quorsum tendat: nempe vult pungere Iudaeos, ut agnoscant se fuisse mente et intelligentia privatos, quia obduruerant contra Deum, ut vox eius non perveniret usque ad ipsorum animos. Ostendit ergo omnes desipere, quia si essent praediti recto sensu, audirent loquentem Deum, essent eius discipuli. Quid enim magis perversum, imo quid magis brutum quam homines respuere salutis suae doctrinam et avertere auditum ab ipso Deo? Coarguitur itaque populi amentia, quod vox Dei etiamsi personet in omnium auribus, non tamen auditur. Si quis malit legere, *In civitate*, non dubito quin propheta intelligat vocem Dei promulgari per omnes urbes. Nam quod restringunt interpretes ad Ierusalem vel Samariam, est frigidum. Est igitur mutatio numeri, et nomen urbis capitur pro qualibet populi frequentia: ac si diceret nullam esse urbem, ubi non clamitet Deus, et tamen nusquam esse aures. Postea sequitur, *Videbit nomen tuum.* Verterunt alii timebit, quasi esset a ירא, sed est a ראה potius, neque aliter legi patitur grammatica: et loquutus est concinne propheta, quod *vir intelligens nomen Dei videat.* Unde enim contemptus iste in hominibus profanis, quod respuunt vocem Dei, nisi quia maiestas eius eos non afficit? hoc est, non agnoscunt sibi esse cum Deo negotium? Nam si vere apprehenderent quod dico, hoc est, Deum ipsum loqui, statim eius maiestas occurreret in medium, percelleret omnes eorum sensus. Deus ergo cogeret homines etiam valde socordes ad reverentiam, nisi quia imaginantur vocem esse hominis, quae verberat ipsorum aures. Significanter ergo dicit propheta hoc esse prudentiae singularis, videre nomen Dei, hoc est, considerare a quo proficiscatur doctrina. Simul enim atque attenti sumus ad Deum, maiestas eius, quemadmodum dixi, sensus omnes nostros debet ita penetrare, ut humiliemur saltem coram ipso ad praestandum obsequium. Hinc ergo spiritualis doctrinae contemptus, hinc etiam contumacia in hominibus profanis, quia non vident, hoc est, non considerant Dei nomen. Postea adiungit, *Audite virgam, et quis vobis eam indicat.* Per virgam intelligit minas, quasi diceret, Non impune tamen vobis cedet ista arrogantia, quod Deo illuditis: ac si vox eius esset sonitus quispiam inanis. Non est igitur quod vos fallat spes impunitatis. Deus enim ulciscetur contemptum verbi sui. Consilium autem prophetae est, denuntiare propinquam vindictam quoties non accedunt sponte homines ad Deum, et vera docilitate verbum eius recipiunt. Quoties ergo vocem Dei spernunt, ac si profecta tantum esset ab homine mortali, Michaeas denuntiat instare vindictam, quia res est intolerabilis Deo verbi sui contemptus. Haec ratio est cur statim adiungat, postquam conquestus est de contemptu verbi, iam non procul vindictam abesse. *Audite* ergo *virgam et quis denuntiet*, vel testificetur *de ipsa.* Haec etiam particula diligenter notanda est, quia ideo non terrentur improbi quum Deus esse ultorem fore pronuntiat, quod scilicet non putant sibi reddendam esse rationem vitae: vel saltem defixi sunt in homine mortali: He! Quisnam loquitur? quasi vero ille sit deus noster! quasi vero armatus sit coelesti potestate! nonne videmus esse hominem mortalem, et similem nobis? Quotidie videmus hoc modo repellere impios omnem metum,

et sponte obdurescere contra Dei iudicia. Non igitur abs re propheta iubet diligenter expendere Iudaeos *quis testificetur de virga:* quasi diceret, Ego quidem fateor me esse hominem mortalem, sed reputate apud vos quisnam miserit me. Ego enim non prodeo tanquam homo privatus, neque etiam temere me ingero, sed instructus sum mandato Dei: imo Deus per os meum loquitur. Si ergo me contemnitis, Dominus praesto aderit, qui vindicet sua mandata. Neque enim sustinet contemni in servis suis. Etiamsi contemptibiles sint secundum carnem, vult tamen deferri verbo suo reverentiam quam meretur. Nunc tenemus totum prophetae sensum. Iam sequitur:

10. *Adhuc an sunt in domo impii thesauri impietatis? et modius macilentus detestabilis* (vel provocans iram)? 11. *An iustificabo stateras impietatis, et sacculum ponderum doli?*

In voce האש variant interpretes. Putant enim quidam legendum esse, האיש, ut ה sit aiediah, et legunt, Adhuc vir. Sed contextus esset abruptus. Alii transferunt, Adhuc ignis? quasi esset אש: et putant sic vocari divitias male et iniuste partas, quia se ipsas consumunt. Sed quia repugnat grammatica, ideo magis amplector eorum sententiam, qui האש putant accipi pro היש, ut א sit loco י: et recte sentiunt interrogative legendo hanc sententiam, *Adhuc an sunt thesauri impietatis in domo impii?* Si placeat haec sententia, propheta quasi de re prodigiosa interrogat, Qui fieri potest, ut adhuc maneant thesauri collecti ex rapinis et sceleribus, quum toties admoniti sitis, et Deus quotidie etiam vos ad resipiscentiam sollicitet? qualis ista durities est, quod saltem terror aliquis Dei non occupat mentes vestras? Vel posset etiam non male congruere sensus, si Deus hic instar iudicis examinet quasi de re incognita, *An sint adhuc thesauri impietatis in domo impii?* hoc est, videbo an adhuc impii et scelerati homines occultent suos thesauros. Deus enim saepe se terrenis iudicibus assimilat, non quod aliquid fugiat eius notitiam, sed ut sciamus eum non esse praecipitem in ferenda sententia. Hoc igitur non male conveniet, quod hic Deus sustineat terreni iudicis personam, et sic loquatur, Videbo an adhuc lateant thesauri apud impios: ego excutiam domos ipsorum: sciam an nondum poenitentiam suorum scelerum egerint. Hoc modo sic texendus erit sermo prophetae, *Adhuc an sint thesauri impietatis in domo impii?* quod Deus, quemadmodum iam dixi, ostendat se velle cognoscere de rapinis, et de qualibet crudelitatis specie, quam exercuerant illi urbani praedones. Deinde addat, An sit *modius macilentus*, hoc est, modius minor iusta mensura, *qui est detestabilis.* Postea, *An iustificabo:* ut hic versus cohaereat cum proximo, tanquam exegetice additus. Postquam enim Deus prodiit in persona iudicis, iam ostendit qualis sit iudex, nempe qui non flectatur gratia, qui non mutet sententiam suam, apud quem nihil valeat personae respectus. Nam etiam plerumque in eo falluntur homines, quod Deum transfigurant pro suo arbitrio, et sibi promittunt fore propitium, si modo blanditi fuerint fallaciter. Deus ergo hic praenuntiat se longe distare a terrenis iudicibus, qui nunc in partem unam nunc in alteram inclinant, qui varii sunt, deflectunt saepe a rectitudine: contra autem hic dicit, *An ergo iustificabo stateras impias? an ego iustificabo pondera fraudis*, vel dolosa? hoc est, excutite omnes istas blanditias, quibus vos decipere soletis. Ego enim non muto neque naturam, neque consilium, sed quemadmodum certa est legis meae doctrina, sic ego sine personae acceptione poenas exigam de omnibus impiis: ubicunque deprehendetur scelus et iniquitas, parata simul erit poena. Nunc ergo tenemus quomodo hi duo versus inter se conveniant, quod scilicet Deus ostendat se fore iudicem: deinde sese ab hominibus discernat, qui saepe variant in ferendis sententiis, quemadmodum dictum est. Proferam alium sensum qui forte aliis erit praeferendus. Potest enim more hebraico interrogatio sumi asseverandi causa. Quasi dixisset, adhuc pauxillum temporis (nam עוד breve tempus interdum significat) et iam non reperientur thesauri impietatis, quia direpti erunt. Sequetur confirmatio, quod iudicium Dei effugere nequeant fraudes et rapinae in falsis stateris et ponderibus. Summa autem esset, quia necesse est Deum pro ratione officii sui supplicium sumere de furtis, fieri non posse, ut homines dolosis ponderibus fallentes semper manere inultos sinat. Iam sequitur:

12. *Quia* (sic enim verto: nam qui putant esse relativum, frigide exponunt, cuius divites eius impleverunt rapinis. Potius est quia: nam אשר saepe loco causalis particulae accipitur. Quia ergo) *divites eius impleverunt* (vel se ipsos, vel domos suas: subaudiendum est חמס, rapina vel violentia), *et incolae eius loquuti sunt fallaciam, et lingua eorum fallax* (vel fraudulenta) *in ore ipsorum.*

Propheta significat populum ita deditum esse avaritiae et rapinis, ut quidquid coacervarunt opum, hoc totum conflatum sit ex iniustis praedis, hoc est, ex lucro scelerato. Nunc alloquitur cives Ierusalem: quia etsi iniquitas tunc pervaserat totam Iudaeam, non tamen sine causa praecipue accusat Ierosolymitas, quia debebant aliis praeire suo exemplo: deinde quod etiam superabant reliquum populum sceleribus. Erant enim saltem obstinatiores, quum quotidie prophetas Dei audirent. Dicit ergo,

Divites eius non colligunt opes suas nisi ex violentia. Certum quidem est, non solos divites fuisse tunc reos coram Deo, sed hoc plus satis usitatum est, ut quisque eo plus licentiae usurpet, quo plus valet ad nocendum. Quibus enim non est facultas, illi sese continent, non quia sunt innoxii, sed quia sunt quasi constricti. Nam saepe inopia fraenum est hominibus. Quum igitur divites possint laqueos suos tendere: quum facultas illis suppetat ad opprimendos pauperes: ideo eos compellat propheta, non quod reliqui essent extra noxam vel reatum, sed quia magis conspicua erat iniquitas in ipsis divitibus, eo quod facultas, quemadmodum iam dixi, dabat illis plus licentiae. Postea etiam extendit doctrinam ad omnes incolas. *Omnes*, inquit, *loquuntur fallaciam*, hoc est, nulla est sinceritas, nulla rectitudo, dediti sunt prorsus fraudibus et dolis: *Et lingua eorum fallax in ore ipsorum.* Loquutio haec in speciem videri potest absurda. Ubi enim esse poterit lingua nisi in ore? Videtur ergo esse pleonasmos, quum dicit linguam esse in ore ipsorum dolosam. Sed emphatica est loquutio apud Hebraeos, qui intelligunt in promptu esse fallacias hominibus simul atque os apertum est. Perinde est igitur ac si dixisset propheta non posse elici verbum ullum purum et absque dolo: quia simul atque os aperiunt, statim produnt fallacias, lingua eorum est fraudulenta, id est, non est, quod quisquam exspectet ab istis hominibus veritatem vel fidem. Quare? Nam simul ac loqui inceperint, statim texunt aliquid doli: statim in promptu illis erit fallacia qua circumveniunt simplices. Nunc videmus non citari ad Dei tribunal paucos homines, sed omnes sine exceptione damnari: quasi diceret propheta nihil esse amplius integritatis in urbe ipsa: ideo ubique grassari corruptelas, quia alii ad alios decipiendos intenti sint. Sequitur:

13. *Et ego etiam affligam te percutiendo, et te disperdam super peccatis tuis* (secundum scelera tua). 14. *Tu comedes, et non satiaberis: et deiectio tua in medio tui: et apprehendes, et non servabis: et quod servaveris gladio tradam.*

Postquam professus est Deus se fore iudicem populi, iam de poena ipsa clarius loquitur. Dicit ergo se armatum esse vindicta: quia saepe continget, ut iudex, etiam qui scelera detestatur, non possit tamen poenas sumere, quia metuit sibi a petulantia eorum, quibus coercendis non potest se parem fore. Deus ergo hic significat sibi non defore potentiam ad poenas de populo sumendas. Dicit, *affligam te percutiendo*, vulnerando te. Sic enim alii vertunt. Summa est, nihil fore obstaculo, quominus Deus poenam do populo exigat, quia scilicet non potest eum prohibere impotentia. Non est igitur, quod sibi homines promittant effugium, ubi Deus conscenderit suum tribunal: quia etiamsi muniti sint omnibus remediis, non tamen poterunt manum Dei arcere. Et speciem ipsam poenae designat, imo duas commemorat species hoc versu. Primo dicit, *Comedes et non saturaberis.* Scimus unam esse ex plagis Dei famem. Itaque denuntiat hic propheta populum fore famelicum, sed non agrorum sterilitate. Deus enim famem duobus modis infligit: nunc terra nullum reddit proventum: arescunt segetes, vel grandine percussae nihil proferunt. Deus ergo saepe agrorum sterilitate redigit homines ad inediam et famem. Sed alia est etiam ratio, qua possit conficere homines inedia, quum scilicet frangit baculum panis, hoc est, tollit virtutem a pane, ut iam non sustentet homines, quantumvis magna copia se ingurgitent. Et hoc etiam experientia docet, si modo essent oculi ad consideranda Dei iudicia. Videmus quis sensus sit huius partis, quum dicit, *Comedes, et non satiaberis:* quasi diceret, Ego quidem, si ita mihi placeat, potero vos privare omni victu, terra ipsa sterilescet meo mandato: sed ut intelligatis melius vitam vestram esse in manu mea, proveniet satis bona ubertas frugum, sed nulla erit inde saturitas. Sentietis ergo panem non sufficere ad vos alendos, quia comedendo non poteritis tamen quidquam fulturae sentire in pane ipso. Iam addit, *Et deiectio tua in medio tui*, hoc est, etiamsi nulli tibi aliunde molesti sint vel infesti hostes, tamen tu tabesces intestinis malis. Hic genuinus est sensus: et interpretes non satis considerant quid velit propheta, quia nimis securi sunt. Sed notandus est hic contextus. Postquam enim minatus est propheta famem non ex inedia, sed ex maledictione arcana Dei: iam addit, *deiectio tua in medio tui*, id est, etiamsi non excitem tibi hostes, etiamsi non procul appareant signa irae meae, denique etiamsi nemo tibi negotium facessat, tamen deiectio tua, hoc est, calamitas erit in medio tui, id est, quasi in visceribus tuis haerebit. Tu ergo tabesces malo arcano, ubi maledixerit tibi Deus. Iam subiicit secundam speciem, *Apprehendes, et non servabis, et quod servaveris gladio tradam.* Legunt alii, Apprehendet mulier, id est, concipiet semen, et non servabit, quia effluet: deinde etiamsi foetum produxerit suo tempore, ego destinabo quidquid natum fuerit gladio. Sed sensus ille nimis coactus est. Alii referunt hoc ad patres, Tu pater apprehendes, hoc est, tu conaberis servare filios tuos, et non servabis. Caeterum, miror cur ita se in re facili et plana interpretes torqueant. Alloquitur enim hic terram ipsam, vel alloquitur urbem: quasi diceret. Urbs apprehendet, id est, quemadmodum qui cupit aliquid servare, complectitur. Quod enim volumus esse salvum apprehendimus, et complectimur, et tenemus quasi in ulnis nostris. *Et quod servaveris*

gladio tradam, id est, tu tentabis omnia media, quibus servare possis te et populum tuum: atqui nihil proficies. Tu igitur ludes operam: sed etiamsi servaveris, non tamen effugient servati stragem. Si quis malit ad mulieres referre, quod concipient, ut sit tertia persona feminini generis, fruatur suo iudicio. Nam sensus etiam ille utcunque erit tolerabilis, quod scilicet Dominus steriles reddet mulieres, vel etiamsi quid pariant suo tempore trahetur tamen ad caedem, quia Dominus tandem hostili gladio conficiet tam patres ipsos quam filios ipsorum.

15. *Tu seres et non metes, tu calcabis* (vel premes) *oleum, et non unges te oleo: et mustum, et non bibes vinum.*

Adiungit propheta aliam speciem poenae, quae tamen pendet ex bellica illa strage quam minatus fuerat proximo versu: dixerat enim etiam si qui evadent tandem gladio perituros, nunc dicit totam terram fore praedae hostibus. Sumpsit autem verba ex Mose, sicuti solenne est prophetis, quum volunt plus autoritatis sibi acquirere, proferre ad verbum maledictiones, quae continentur in lege, sicuti Deut. 28, et Levit. 26. Iam satis notum est, Deum hanc poenam inter alias denuntiare populo suo, quod ubi seminaverit agros suos, alius metet: ubi excoluerit magno labore vites suas, alios fore vindemiatores dicit. Summa est igitur, quidquid fructuum pariet terra, venturum inter hostium manus, quia omnia erunt exposita direptioni. Est autem hoc magis indignum, ubi videmus non modo proventus nostros consumi ab hostibus, sed etiam laborem a nobis sumptum, perinde ac si sanguinem nostrum biberent. Saepe enim confertur hominis labor sanguini, quia labor elicit sudorem. Iam sequitur:

16. *Et observata sunt edicta Amri, et omne opus domus Achab: et ambulabitis in consiliis eorum, ut tradam te in excidium* (vel vastitatem), *et incolas eius in sibilum: et opprobrium populi mei portabitis.*

Alii legunt in futuro tempore, Et observabuntur statuta Amri: et sensum diversum colligunt, nempe quod propheta iam in spiritu praevideat populum sic fore obstinatum in suis sceleribus, ut nullis poenis posse castigari speret. Ergo talis esset sensus, Dominus quidem severe et duriter ulcisci statuit populi scelera: sed non resipiscent: manebunt nihilominus stupidi in sua contumacia, et pergent in suis superstitionibus, quas didicerunt a regibus Israel. Sensus tamen prior mihi magis probatur, et receptus est etiam maiore consensu, nempe quod Iudaei relicto Deo, et contempta eius lege desciverint ad superstitiones regni Israel. Dicit ergo, *observata fuisse decreta Amri, et omne opus domus Achab.* Amri fuit pater Achab, qui rex creatus fuit suffragiis militum, quum Zimri repudiatus esset, qui regem occiderat. Amri quum emisset Samariam, illic urbem exstruxit: deinde ut acquireret urbi dignitatem, addidit etiam templum. Hinc crevit idololatria. Postea filius eius Achab sese ad omne superstitionum genus proiecit. Ita res semper in deterius prolapsae sunt. Quum ergo hic propheta nominat regem Amri, et eius posteros (qui omnes intelliguntur sub domo Achab), significat Iudaeos, qui pure coluerant Deum, tandem degenerasse, et nunc prorsus similes esse Israelitis, quia scilicet amplexi sunt omnes illas corruptelas, quas fabricaverant Amri et Achab eius filius. Religio in tribu Iehudah adhuc vigebat, quum regnum Israel corruptum esset, atque illic regnarent foedae superstitiones. Temporis successu etiam impliciti fuerunt Iudaei similibus idololatriis. Hoc igitur crimen nunc accusat propheta, quod sese adiunxerint socios Israelitis. *Observantur* ergo *edicta Amri, et totum opus domus Achab*: *ambulatis*, inquit, (nam futurum tempus hic significat continuam actionem, ut saepe alibi) *Ambulatis* ergo *in consiliis ipsorum.* Notandum est, hic prophetam uti honestis nominibus quum dicit servari חקות, hoc est, statuta vel decreta: deinde etiam quum adiungit consilia regum Israel. Sed interim hoc ad excusationem nullius est momenti: quia etiamsi homines sibi non modo placeant, sed etiam plaudant in suis commentis, Dominus tamen ea omnia abominatur. Nec dubium est, quin propheta consulto posuerit has voces, ut ostenderet frivolos esse et nihili praetextus, quos solent obiicere superstitiosi homines, ut sua figmenta vel commendent, vel excusent. Nam proferunt in medium autoritatem publicam: hoc receptum est omnium consensu, hoc fuit decretum: non est error unius vel alterius, sed tota ecclesia sic statuit: deinde quia ita praecipiunt reges, nefas esset morem illis non gerere. Ergo ut ostendat propheta pueriles esse istas excusationes, dicit, Fateor quidem honorifice a vobis ornari vestras superstitiones: quia regum edictis probatae sunt, quia etiam receptae sunt multorum suffragiis: quia videntur etiam non temere nec perperam fuisse excogitatae, sed prudenter a magnis viris, et qui longo usu periti sunt: utcunque tamen in medium proferant et consilia et statuta, hoc est, utcunque ad fucandas idololatrias obiici soleant et prudentia et potestas, tamen pro nihilo haec coram Deo ducuntur. Nam per consilia haud dubie propheta intelligit falsam speciem prudentiae, quae semper refulget in traditionibus humanis. Deinde per statuta intelligit regiam potestatem. Videmus ergo frustra fucum facere idololatras, dum ab una parte obiectant potestatem, ab altera vero prudentiam. Quare? Deus enim non patitur sibi praeiudicium fieri istis nugis,

sed vult coli ex verbi sui praescripto. Et ideo sequitur etiam denuntiatio poenae: *Ut tradam*, inquit, *te in vastitatem, et incolas eius.* Mutatio est personae. Alloquitur tamen semper propheta ipsam terram, vel sub terrae nomine populum compellat. *Ego* igitur *tradam te in exterminium*, vel vastitatem, deinde, *incolas tuos in sibilum.* Est etiam hoc sumptum ex Mose. Per *sibilum* intelligit contumelias et ludibria, quibus expositi sunt miseri homines. Tandem adiungit, *Portabitis opprobrium populi mei.* Quidam nomen populi accipiunt in bonam partem, quasi hic propheta diceret Deum sumpturum vindictam de iniuriis, quas divites intulerint miserae plebeculae. Sed hoc esset nimis restrictum, meo iudicio. Alii opprobrium populi Dei intelligunt, quod scilicet nihil Iudaeis magis probrosum erit quam quod olim fuerint populus Dei. Nam hoc accessit ad eorum dedecus et infamiam, nempe quum ornati fuissent tam splendido titulo postea fuisse tot miseriis addictos. Sed posset aliter exponi hic locus, vel ut per populum Dei intelligamus ipsos Israelitas: quasi diceret propheta: Nonne perspicitis qualiter tractati fuerint Israelitae? Annon illi pars erant populi mei? Descenderant enim ex genere Abrahae, sicuti vos: neque potestis iactare maiorem praestantiam. Erat igitur par omnium conditio. Et tamen hoc, iudicio meo, non obstitit, quominus pro merito eos tractaverim. Non male quadraret illa sententia: sed ego existimo subesse ironiam in nomine populi Dei, quasi diceret, Haec vos fiducia indurat, quod hactenus habiti estis populus meus: sed falsa ista, et scelerata gloriatio poenam vestram augebit. Ego enim non sumam vulgares poenas, sicuti soleo de hominibus profanis et alienis, sed persequar vestram impietatem multo severius, quia scilicet necesse est, ut poena vestra gratiae meae respondeat, quae improbo et scelerate a vobis contempta fuit. Ergo per opprobrium populi Dei intelligo graviores poenas, quae merito paratae sunt omnibus impiis, quos Deus speciali honore dignatus fuerat, ut eos in populo suo censeret. Servus enim qui novit voluntatem domini sui, et non observat, multo gravius vapulabit. Nunc pergamus:

CAPUT VII.

1. *Vae mihi* (alii deducunt a ילל, ululare meum: sed est particula dolentis apud Hebraeos. Vae mihi ergo) *quia fui sicut collectiones aestatis* (sic est ad verbum), *et sicuti racemi vindemiae, nullus botrus ad comedendum: maturos fructus* (vel primitias frugum) *desideravit anima mea.* 2. *Periit humanus* (vel mansuetus) *e terra, et rectus in hominibus nemo est: et omnes sanguinibus insidiantur, quisque fratrem suum venatur reti* (alii ad perniciem: et חרם etiam Hebraeis interdum est occisio).

Sensus primi versus nonnihil ambiguus est, quia alii ad poenam referunt quod dicit propheta: alii autem ad malitiam populi. Quidam ergo existimant lugeri calamitatem, qua Dominus ultus fuerat populi scelera, ac si propheta cerneret deformem totius terrae statum. Sed ex secundo versu facile colligi potest, prophetam hic potius de pravitate ipsius populi verba facere quam de poena iam inflicta: ideo contexui inter se duos istos versus, ut constet nobis plena sententia. *Vae* ergo *mihi.* Quare? *Factus sum tanquam collectiones.* Nimis libera est, vel potius licentiosa illa versio, Factus sum sicut qui vult colligere fructus aestivos, et nihil reperit, ita ut spe sua frustratus ardeat desiderio. Non videtur hoc posse aptari ad prophetae verba. Est quidem aliqua perplexitas in verbis, tamen huc summa tendit, terram, cuius personam hic propheta suscipit atque induit, esse similem aut agro inani, aut horto, aut vineae. Dicit igitur terram esse nudatam omni fructu, quemadmodum post messem et vindemias. Ita per *collectiones* intelligere oportet fructus collectos. Alii intelligunt reliquias quae manent, quemadmodum si per incuriam quis in vindemiis relinquat paucos racemos: ita etiam dicunt paucos esse iustos superstites in terra. Sed videtur melius quadrare prior similitudo, quod scilicet terra sit iam orbata omni fructu, sicuti post messem et vindemias. *Factus sum* ergo *sicuti collectiones aestatis*, hoc est, sicuti aestate, ubi fructus iam sunt collecti: sicuti *racemi vindemiae*, hoc est, sicuti post peractas vindemias. *Nullus*, inquit, *botrus est ad comedendum.* Bonorum ergo raritatem hic significat propheta: imo dicit nullos amplius exstare iustos. Quamvis enim Deus semper retinuerit occultum aliquod semen, potuit tamen hoc iure praedicari de toto populo, quod scilicet similis esset agro post collectos fructus, aut vineae post vindemias. Manet enim in agro aliquid residuum post messem, sed nulla est spica interea: in vinea etiam manent botri, sed inanes: nihil restat praeter folia. Est autem haec prosopopoeia multo vehementior quum propheta in medium prodit ac si terram ipsam repraesentaret. Loquitur enim eius nomine et persona: *Vae*, inquit, *mihi, quia similis sum collectionibus aestivis.* Perinde igitur est ac si terra ipsa deploret suam nuditatem et inopiam, quod scilicet nulli supersint recti et innoxii homines. Et secundo versu clarius mentem suam exprimit, *Periit iustus e terra*, inquit, *et rectus in hominibus nemo est.* Hic iam non sustinet terrae personam. Satis enim fuit ad vehementiam vel emphasin conqueri initio, quasi terra pudore suae inopiae hic gemat. Sed nunc

propheta agit officium doctoris, *Periit*, inquit, *iustus e terra, nemo est rectus inter homines, omnes insidiantur sanguinibus, quisque fratrem suum venatur*, inquit, *quasi reti*. Hoc versu breviter ostendit propheta omnia esse plena et crudelitatis et perfidiae, nullam amplius curam esse aequitatis, quasi diceret, Frustra quaerentur in hoc populo probi homines, nam omnes sunt sanguinarii, omnes fraudulenti. Quum dicit *omnes tendere sanguini insidias*, non dubium est quin saevitiam designet: quasi diceret eos sanguinis esse cupidos. Ubi autem adiungit singulos fratribus suis insidias tendere, hoc referri debet ad fraudes, vel ad perfidiam. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Et magis emphatica est ista oratio quam si Deus ipse sententiam proferret, quia dum homines in sua socordia defixi sunt, et quasi demersi, propheta hic terram loquentem inducit, quae accusat omnes suos filios, et fatetur suum reatum: imo praevenit iudicium Dei, et agnoscit se esse contaminatam a suis incolis, ita ut nihil puri residuum in ea maneat. Sequitur:

3. *Super malitia manuum suarum ad benefaciendum: princeps postulat, et iudex in mercede* (ego transfero ad verbum), *et magnus loquitur pravitatem animae suae ipse: et complicant* (vel, ut alii vertunt, confirmant. Sed proprie est complicari: et metaphora apte convenit contextui, ut statim videbimus).

Hic versus proprie dirigitur in iudices et gubernatores populi: deinde in divites, qui opprimebant miseram plebeculam, quia non poterant se mercede redimere. Conqueritur ergo propheta in iudiciis tantum valere corruptiones, ut iudices facile absolvant sceleratissimos quosque, modo mercedem afferant. Summa igitur est: impune quidvis licere, quoniam venales sunt iudices. Huc tendit prophetae consilium. Sed quoniam variant interpretes, aliquid etiam de ipsis vocibus dicendum erit. על הרע כפים *Super malo manuum suarum ad benefaciendum.* Quidam ita exponunt, etiamsi palam sint scelerati, tamen obtendunt colores, quibus obtegant sua scelera: et talis esset sensus, Etiamsi omne studium recti abiecerint, tamen sic obduruisse ad impietatem, ut velint tamen censeri probi et sancti homines: quemadmodum in rebus confusis semper improbi frontem ferream ostentant, et volunt taceri de suis flagitiis. Putant ergo quidam interpretes prophetam hic conqueri, quod iam nullum sit honesti et turpis, recti et perversi discrimen, quia scilicet fucare audent scelerati homines sua flagitia, ut non appareant, vel ut nemo contra etiam fremere audeat. Expedite tamen nunc aptius contexi possunt inter se quae dicit propheta hoc modo, *Ut benefaciant super malitia* manuum suarum, id est, ut se excusent super malitia operum suorum, paciscuntur inter se: *Quia princeps postulat, iudex paratus est recipere mercedem.* Divites hoc modo vident partam sibi esse licentiam, quia illis in manu est pretium redemptionis. Sciunt autem nullo negotio posse placare et iudices et principes, simul ac pretium corruptionis attulerint. Et hic sensus mihi placet, quoniam sic fluit optime contextus prophetae. Quanquam alii verbum להיטיב aliter exponunt, quod scilicet strenue agant in malitia sua. Sed frigida est illa expositio. Ego igitur amplector mediam, quam nuper attuli, quod scilicet valeant ita in iudiciis corruptelae, ut parata sint tegumenta sceleribus: quia gubernatores et iudices sunt nummarii, et semper parati sunt absolvere nocentissimos quosque, modo ne hoc faciant gratuito. *Super malitia* ergo *operum suorum, ut benefaciant*, hoc est, ut obtineant absolutionem. *Tantum princeps postulat*, hoc est, non inquirit de causa, sed respicit manus duntaxat: deinde *iudex pro mercede*, inquit, *iudicat*, hoc est, iudices sunt mercenarii. Non sedent igitur ut pronuntient ex recto et aequo, sed simul ac saturati fuerint mercede, facile ignoscunt sceleribus: ita vertunt vitia in virtutes, quia nullum est discrimen albi et nigri apud eos nisi ex pretio. Et cohaeret etiam quod mox subiicit propheta, *Magnus*, inquit, *loquitur pravitatem animae suae ipse*. Per magnos non intelligit proceres, quemadmodum falso alii existimant: sed intelligit divites, quibus suppetit pecunia ad conciliandos sibi iudices. Qui ergo pretium affert suae redemptionis, audet palam iactare pravitatem. Sic enim verto nomen הות: quia hic non posset quadrare corruptio. *Loquitur* ergo *pravitatem animae suae magnus*, hoc est, iam nihil est vel metus vel pudoris quod retineat divites ab inferenda iniuria. Quare? sciunt enim sibi negotium esse cum mercenariis iudicibus, facile eos corrumpent. *Audent* ergo *loqui pravitatem animae suae*, hoc est, non dissimulant sua scelera, quemadmodum ubi viget aliquis legum metus, ubi exercentur iudicia. Sed quoniam nullum amplius discrimen est boni vel mali, ideo nocentissimus quisque aperte iactat sua scelera. Deinde emphaticum est pronomen הוא, ipse. Et hoc non fuit animadversum ab interpretibus. *Ipse* ergo *loquitur pravitatem animae suae:* non expectat dum alii exprobrent si quid deliquit, sed impudenter audet gloriari in suis sceleribus, quia scilicet certa est impunitas quum possit occludere os iudicibus. Affert enim pretium. *Loquitur* ergo *pravitatem animae suae ipse.* Deinde *complicant* ipsam pravitatem, hoc est, hinc fit, ut grassetur furiosa crudelitas, quoniam conspirant inter se et gubernatores, et qui volunt sibi acquirere peccandi licentiam, quasi contexerent inter se funes, confirmant hoc modo pravitatem. Nam magnus quisque, hoc est, qui dives est et pecuniosus conspirat cum iudice, iudex etiam cum ipso: ita inter se colludunt.

Sic fit ergo ut pravitas quasi tyrannidem occupet, quia nullum sit remedium. Nunc tenemus genuinum consilium prophetae, saltem quantum ego iudicare possum. Sequitur nunc:

4. *Bonus inter eos quasi paliurus, rectus prae spineto* (aliquid subaudiendum est, asperior est spineto), *dies speculatorum tuorum, visitatio tua venit: tunc erit confusio ipsorum* (vel perplexitas, ut alii vertunt).

Confirmat quod prius dixerat propheta, nempe adeo refertam esse terram quovis scelerum genere, ut qui optimi reputantur, sint tamen spinae et vepres, hoc est, pleni amarulentia, vel acerrimi ad pungendum: quasi diceret, Optimus inter eos est latro, rectissimus inter eos est praedo. Videmus ergo his verbis notari cumulum scelerum: ac si diceret, Non posset deterior esse conditio populi. Nam usque ad extremum grassatur improbitas. Si quis enim inter alios quaerat probum vel rectum hominem, reperiet duntaxat spinas, vel vepres, hoc est, illic etiam pungetur. Quod si optimus quisque tunc fuit quasi spina, quid dici potuit de reliquo vulgo? Nam antehac vidimus fuisse iudices perversos, ut prostituerent se absque verecundia ad omnem turpitudinem. Quid ergo de illis dici potuit, quum rectos et iustos comparet hic spinis propheta: imo dicat spinetis esse asperiores. Caeterum, κατα-χρηστικὴ est loquutio quum dicit, bonum inter eos et rectum esse similem spineto. Abutitur enim his vocibus: quia certum est non fuisse bonos et rectos, qui sic crudeliter pungebant. Sed consilium prophetae minime obscurum est, tantam fuisse tunc licentiam scelerum, ut qui retinebant famam aliquam probitatis, essent tamen vepres et spinae. Est igitur concessio in his vocibus. Tandem adiungit, *Dies speculatorum tuorum, visitatio tua venit.* Hic denuntiat propinquam Dei vindictam et generaliter toti populo, et praecipue gubernatoribus. Incipit autem a primario ordine quum dicit, *Dies speculatorum tuorum:* quasi diceret, Iam impendet excidium tuis gubernatoribus, quod ipsi minime exspectant. *Speculatores* vocat tam prophetas, qui suis blanditiis deceperant populum, quam alios gubernatores. Locat autem propheta ipsos in priore gradu, quia causa erant publici interitus. Non tamen ideo eximit totum corpus populi a poena. Imo coniungit haec duo simul, visitationem totius populi, et diem speculatorum. Merito autem dirigit sermonem ad ipsos speculatores, quia dum caecutiunt, etiam excaecant reliquos omnes, dum perversi sunt depravant totum populum. Haec ratio est cur specialiter illis minetur propheta. Sed, quemadmodum iam dixi, populus non ideo excusatur. Videtur quidem hic praetextus honestus esse ad extenuandam culpam, dum obiiciunt gregarii homines se non fuisse admonitos, ut optandum erat, imo se fuisse perditos inanibus fallaciis. Et videmus ut hodie etiam multi colorem hunc obtendant. Sed apud Deum haec defensio frivola est: quia etsi excaecantur plebeii homines, tamen sponte errant, dum libenter aurem praebent impostoribus. Atque etiam haec ratio est, cur Deus fraenum laxet tam Satanae quam eius ministris: imo quemadmodum dicit Paulus (2. Thess. 2, 11), det efficaciam erroris: quia maior pars mundi semper decipi appetit. Tenenda est igitur haec denuntiatio prophetae, quod si male officium suum exercuerint iudices et prophetae, trahentur ad poenam quam meriti sunt, quia scilicet aliis fuerunt causa exitii, ut alibi visum fuit: interea non est excusabilis populus. Involvit igitur vindicta Dei omnes a minimo usque ad maximum sine exceptione. *Visitatio* ergo *tua venit.* Deinde in tertia persona loquitur, *Tunc erit confusio ipsorum*, vel perplexitas, vel pudefient. Oblique hic perstringit propheta populi duritiem, quia etiamsi quotidie minitabantur prophetae, securi tamen manebant omnes: imo scimus ludibrio illis fuisse omnia Dei iudicia. Quum ergo non possent fidi doctores incutere vel metum, vel pudorem sceleratis hominibus: propheta dicit *Tunc venturam illis confusionem:* quasi diceret, Obdurescite nunc quantum voletis, ut video vos esse stupidos, imo socordes, et non attendere ad verbum Domini: caeterum, veniet tempus visitationis, et tunc Dominus coget vos ad pudorem, quia scilicet re ipsa ostendet quales sitis, et iam non litigabit vobiscum verbis, ut nunc facit, sed poena proposita excutiet vobis omnes falsos colores: deinde etiam deiiciet vestram istam proterviam, quae vos nunc obdurat contra sanam doctrinam et omnes admonitiones.

5. *Ne fidatis amico, ne speretis in consiliario* (vel duce): *ab ea quae dormit in sinu tuo custodi aperturas oris tui.* 6. *Quia filius contumelia afficit patrem, filia surgit contra matrem suam, nurus contra socrum suam, inimici, viri domestici eius* (homines domus eius, ad verbum).

Propheta sententiam quam heri attigimus prosequitur, quod scilicet licentia scelerum usque ad summum cumulum pervenerit, quia nulla supersit in hominibus fides: imo nulla sit amplius humanitas: quia filius officium erga patrem non praestet, nurus erga socrum, denique nulla sit coniunctionis ratio. Neque enim hic disserit de perversa fiducia, qua multi se ipsos fallunt, dum recumbunt in homines mortales, et transferunt ad ipsos Dei gloriam. Ergo importune hic quidam philosophantur, non esse in hominibus sperandum: quia non fuit hoc consilium prophetae. Sed quae Ovidius tradit

de ferreo saeculo, propheta noster de sua aetate conqueritur. Dicit ille,

. . . . non hospes ab hospite tutus,
Nec socer a genero: fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Lurida terribiles miscent aconita novercae.
Filius ante diem patrios inquirit in annos.*)

Sic etiam propheta noster dicit nullum esse respectum humanitatis inter homines, quia uxor parata sit ad prodendum maritum, filius contumeliosus sit in patrem: denique obliti sint omnes humanitatis. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta quum dicit, *Ne fidatis amico*, hoc est, si quis speret aliquid ab amico, falletur: quia scilicet non reperietur in hominibus nisi perfidia, *Ne adhibeatis fidem consiliario.* Sic enim interpretor vocem אלוף. Alii vertunt fratrem maiorem natu. Sed nulla necessitas cogit discedere a propria et genuina significatione huius vocis. Quemadmodum itaque loquutus est propheta de socio, vel amico, sic etiam adiungit consiliarium. Et clausula ostendit quorsum spectet, quum dicit *nullos esse deteriores hostes quam domesticos.* Videmus ergo prophetam simpliciter hoc velle, homines sui saeculi non modo avare et crudeliter alios aliis nocere, sed absque ullo respectu humanitatis filium insurgere contra patrem, atque ita perverti totum ordinem naturae, ut iam nulli sint affectus, qui tamen non videntur posse in hominibus exstingui. Nunc pergamus:

7. *Ego autem ad Iehovam respiciam, exspectabo ad Deum salutis meae, exaudiet me Deus meus.*

Hic unicum remedium esse docet propheta, ne fideles rapiantur pravis exemplis, si defigant oculos suos in Deum, et eum liberatorem sibi fore sperent. Nihil difficilius est quam nobis temperare ab omni iniuria, dum impii nos lacessunt, quia videntur nobis dare iustam causam retaliandi: etiamsi nemo inferat nobis iniuriam, tamen consuetudo fere habetur instar legis: ita fit, ut putemus esse licitum quod receptum est moribus et consuetudine. Iam vero si prospere succedat impiis, hic est acerrimus stimulus. Ita fit, ut vix et cum summa difficultate se contineant fideles, dum vident passim grassari scelera, idque impune: imo quum vident autores scelerum crescere et gratia et opibus, statim obrepit quaedam perversa libido aemulationis. Caeterum, si provocantur fideles ipsi maleficiis, tunc videtur esse iusta causa peccandi, quia nemini molestiam sponte inferunt. Sed tantum repellunt vim sibi illatam, vel retaliant fraudem fraude. Hoc putant esse licitum. Propheta ut huic tentationi occurrat, iubet fideles respicere ad Deum: quemadmodum saepe haec sententia repetitur Psal. 119 quod scilicet fideles non rapiantur pravis exemplis, sed maneant semper defixi in Dei verbo, etiamsi sustineant magnos et violentos impulsus. Nunc videamus prophetae verba: *Ego*, inquit, *ad Iehovam respiciam.* Nam verbum צפה quo utitur, proprie significat speculari: interdum accipitur pro exspectare. Sed libenter retineo propriam significationem: *Ego*, inquit, *speculabor ad Deum*, hoc est, perinde agam ac si unus mihi Deus esset prae oculis. Unde enim fit, ut sibi indulgeant etiam boni, dum versantur inter malos et sceleratos, nisi quia occupantur in praesenti intuitu? Ergo si volumus integritatem colere, ubi mundus nobis proponit duntaxat peccandi exempla, discamus quasi clausis oculis praeterire omnes offensiones. Hoc fiet, si oculos in solum Deum dirigamus. *Ego*, inquit, *respiciam ad Iehovam:* deinde *exspectabo ad Deum salutis meae.* Nihil hic novum dicit propheta, sed clarius tamen explicat proximum membrum. Nam definit modum speculationis, de quo loquutus est: ac si diceret, Patienter feram, dum mihi succurrat Deus: quia ubi nobis hinc inde molesti sunt improbi, statim facile erit avertere oculos a Deo, nisi instructi simus patientia. Unde autem patientia, nisi quum certo persuasi sumus Deum fore nobis liberatorem, quum scilicet advenerit opportunum tempus? Nunc tenemus consilium prophetae. Ostendit enim non posse aliter pios constanter perstare in sua integritate, nisi convertant oculos ad unum Deum. Iam adiungit, non posse etiam in illa cogitatione retineri, nisi Deum patienter exspectent, hoc est, auxilium eius. Et vocat *Deum salutis suae*, quo significat se fretum eius verbo ita perseverare in tolerandis iniuriis. Neque enim fieri potest, ut subiiciat se quispiam Deo, et se tuendum ei tradat, nisi primo hoc in eius animo fixum sit, nempe Deum nunquam deserere suos. Haec igitur ratio est cur *Deum* vocet *salutis suae.* Nam debet referri hoc elogium ad praesentem circumstantiam, ac si diceret, Etiamsi non appareat manus Dei ad me iuvandum, vel ad ferendas suppetias, ego tamen certus sum de eius gratia, et scio in ea mihi repositam esse salutem. Postea adiungit, *Exaudiet me Deus meus.* Hic confirmat quod iam diximus, nempe se promissionibus Dei suffultum ita ad patientiam animum suum componere, quia patientia subinde evanescet, vel

*) *Ovid. Met. I. 144 seqq. La traduction française porte:*

Chez l'hostelier n'est point asseuré l'hoste,
Ne le beau pere avecques le sien gendre.
Petite amour entre freres s'engendre.
Le mari s'offre à la mort de sa femme:
Femme au mari fait semblable diffame.
Par maltalent les maratres terribles
Meslent souvent venins froids et horribles.
Le fils, afin qu'en biens mondains prospere,
Souhaitte mort avant ses iours son pere.

excutietur ipsis tentationibus, nisi certo simus persuasi Deum habere salutis nostrae curam, et non frustra nos in ipso sperare. Neque etiam supervacuum est quod dicit *Deum esse suum*. Erat tamen unus e populo: et videtur hoc fuisse commune ac promiscuum omnibus Iudaeis. Neque tamen dubium est quin propheta hic sibi privatim Deum coniungat, nempe quia vulgus hominum ad impietatem defecerat. Gloriabantur quidem omnes Dei nomine, sed perperam et falso. Ostendit igitur propheta se alio modo esse sub tutela Dei quam reliquos. Nam ubi sibi quis licentiam nocendi permittit, renuntiat simul Deo et eius tutelae. Non dubium igitur est quin propheta hic oblique perstringat impietatem vulgi: quia quum passim volitaret inanis iactantia in ore omnium, quod adoptati essent a Deo, essent sanctum Abrahae genus, vix tamen centesimus quisque in Deum respiceret. Caeterum hoc quoque notare operae pretium est, prophetam, ubi dicit, *Exaudiet me Deus*, simul etiam testari de fide sua, quod scilicet semper ad opem Dei se conferet, ac precibus se exercebit, quoties urgebit necessitas. Neque enim exaudit Deus nisi dum invocatur. Ergo hic propheta suo exemplo studium precandi nobis commendat. Iam in genere docet hic versus, non excusari nos, si abripimur malis exemplis, quemadmodum quotidie fieri solet. Tunc enim respicere in Deum maxime convenit, ubi grassatur scelerum licentia in mundo, ubi libidines hominum sunt pro regula et lege: tunc debemus nos quodammodo abdicere a consortio hominum ne sua pravitate nos implicent. Ergo qui obtendunt aliorum exempla, frivola excusatione utuntur, quemadmodum videmus hodie plerosque opponere clypeum consuetudinis: etiamsi aperte coarguantur verbo Domini, putant tamen iustam sibi esse defensionem, quia alios sequuntur. Atqui videmus quam frivola sit ista securitas: quia dubium non est quin propheta hic legem praescribat omnibus filiis Dei quid agere debeant, ubi eos sollicitat pravis exemplis et multis scandalis diabolus ad peccandum. Pergamus:

8. *Ne gaudeas de me inimica mea, quia ceciderim, surgam* (vel quamvis ceciderim, surgam): *quum sedebo in tenebris, Iehova erit lux mihi.*

Hic ecclesiae personam induit propheta, et repellit tentationem, quae nos valde acriter pungit in rebus adversis. Neque enim tantum est acerbitatis in ipso malo, quantum in ludibriis improborum, ubi nobis petulantes insultant, derident fidem nostram. Et ingenuis naturis semper durior est contumelia quam ipsa mors. Et tamen diabolus semper fere utitur hoc artificio: quia ubi videt nos stare firmos in tentationibus, subornat improbos et acuit eorum linguas, ut nobis maledicant, et probris suis nos vulnerent. Haec ratio est cur nunc propheta dirigat sermonem ad inimicos ecclesiae. Caeterum, quia Deus ecclesiam vocat sponsam suam, et nobis describitur sub persona mulieris, ideo etiam sancti populi inimicos hic comparat mulieri protervae. Quemadmodum ergo si sit aemulatio inter duas mulieres, quae videbit suam inimicam incommodis vel rebus adversis premi, statim sese eriget et insultabit: sic etiam propheta dicit hostes ecclesiae acuere linguas suas, et evomere tunc suam virulentiam, ubi vident filios Dei vel laborare, vel fere obrui rebus adversis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, nempe vult nos, quemadmodum dixi, armare contra ludibria impiorum: ne praevaleant, ubi Deus rebus adversis nos premit, sed stemus fortes, atque etiam animis compositis et tranquillis devoremus hanc indignitatem. *Ne laeteris* ergo *de me inimica mea*, inquit. Quare? additur consolatio. Neque enim sufficeret si cum aliquo fastidio quis repelleret ludibria hostis sui: sed dicit hic propheta, *Ne laeteris quia ceciderim, surgam:* vel quamvis ceciderim, surgam. Et videtur contextus hic melius quadrare, *Ne laeteris de me*, ut sit illic distinctio: deinde, *Quamvis ceciderim, surgam: quamvis sedeam in tenebris, Iehova lux mihi*. Significat propheta non esse exitialem casum ecclesiae: alioqui suppeteret satis ampla materia hostibus nostris ad nos ridendos, nisi quia non potest nos fallere illa promissio: Septies in die cadit iustus, et resurgit (Prov. 24,16). Cur? nempe quia Deus supponit manum suam. Tenemus ergo rationem contextus. Nam si destitueret nos Deus omni spe, merito illuderent nobis hostes, et necesse nobis esset obmutescere. Caeterum, ubi certo persuasi sumus Deum praesto etatim fore ut nos restituat in integrum, iam possumus intrepide excipere contra hostes nostros, ubi nos suis subsannationibus exagitant: *Quamvis ceciderim, surgam*, non est quod nunc mihi contumeliose insultes quamvis ceciderim. Deus enim voluit me labi, sed hac lege, ut statim resurgam: deinde etiamsi nunc iaceam in tenebris, Dominus tamen erit mea lux. Videmus itaque spem nostram victricem esse contra omnes tentationes. Et hic locus optime docet quam verum sit illud Ioannis, fidem nostram esse nobis victoriam contra totum mundum (1. Ioan. 5, 4). Nam si dolor et moestitia occupet sensus nostros, non tamen cedemus, ubi nobis hoc occurret, Deum fore auxiliatorem tempore opportuno. Iam si etiam homines virus suum contra nos evomant, erimus iisdem armis instructi: ita fiet, ut nunquam animi nostri succumbant, sed fortiter repellant omnes Satanae et improborum insultus. Hoc discimus ex praesenti loco. Iam quod propheta dicit, *Quamvis ceciderim resurgam*, videmus quid velit nos Deus exspectare, nempe miseriis

nostris semper fore optabilem et laetum exitum: quemadmodum paulo post rursus de ea re copiosius disseram. Quod attinet ad postremum membrum, *Si sedeam in tenebris, Deus lux mihi*, videtur esse confirmatio proximae particulae, ubi dixerat propheta casum ecclesiae nunquam esse exitialem. Sed tamen quidam putant aliquid maius exprimi, quod scilicet in ipsis tenebris semper affulgeat aliqua lucis scintilla. Sic ergo membrum hoc a superiore distinguunt, quod fideles, postquam ceciderint, resurgent: quantisper vero iacuerint quasi demersi in tenebris, etiam tunc non carebunt solatio, quia Dei gratia semper illis affulget. Et videtur hoc melius quadrare: imo fieri non potest, ut quisquam sibi promittat liberationem, de qua loquutus est propheta, nisi in densissimis tenebris semper cernat aliquid lucis, et sustentet se aliqua dulcedine bonitatis Dei. Gustus autem gratiae Dei in afflictionibus proprie confertur luci: quemadmodum si quis proiectus in altam foveam, procul tamen lucem solis adspiciat, erigens oculos sursum: sic etiam non debet nobis obstare quantumvis obscura et densa caligo in tribulationibus, quin semper scintillae lucis nobis affulgeant, hoc est, quin semper fides erigat oculos nostros sursum, ut fruamur aliquo gustu bonitatis Dei. Pergamus:

9. *Iram Iehovae feram, quia peccavi ei, donec disceptet causam meam, et faciat iudicium meum* (vel asserat ius meum), *educet me in lucem, cernam iustitiam eius.*

Hic ecclesia Dei se animat et hortatur ad patientiam, idque praecipue facit duobus argumentis. Primo enim sibi proponit sua peccata, atque ita se humiliat coram Deo: quem agnoscit iustum iudicem: deinde amplectitur spem remissionis peccatorum, ex qua nascitur salutis fiducia. Hic duabus fulturis sese ecclesia sustentat, ne succumbat suis miseriis: et quemadmodum iam dixi, colligit animos ad patientiam. Primo itaque dicit, *Iram Iehovae feram: quia peccavi ei.* Hic locus docet, ubi quis serio afficitur sensu iudicii Dei, simul etiam formari ad patientiam: quia fieri non potest, quin peccator, ubi sibi male conscius est, et sentit iustas poenas se dare, cum vera humilitate ac suppliciter subiiciat se Dei arbitrio. Ergo ubi contumaciter fremunt homines contra Deum, vel obmurmurant, certum est eos nondum sentire sua peccata. Fateor quidem multos sibi esse male conscios, qui tamen contra Deum luctantur, et ferociter repellunt, quantum in se est, eius manum, et etiam blasphemant eius nomen, ubi eos castigat: sed illi nondum tanguntur vero sensu poenitentiae, ut sibi displiceant. Iudas agnoscit quidem se peccasse, et hoc libere fatetur: Cain libenter tegeret scelus suum: sed Dominus illi confessionem violenter extorquet. Interea tamen non resipiscunt: imo non desinunt obstrepere Deo: conqueritur enim Cain poenam esse graviorem quam ferre possit. Iudas desperat. Idem etiam contingit omnibus reprobis. Videntur ergo illi satis convicti esse ut reatum suum agnoscant, et quasi subscribant Dei iudicio: sed non vere sentiunt peccata sua, ut sibi in illis displiceant, quemadmodum dixi. Nam poenitentia semper coniuncta est cum hoc obsequio, de quo nunc propheta loquitur. Quisquis ergo vere afficitur suis peccatis, ille simul se praebet Deo morigerum, et se totum submittit eius arbitrio. Sic poenitentia semper ex se tolerantiam crucis parit, ut qui sistit se ad Dei tribunal, simul etiam permittat se castigandum, et poenas ipsas aequo animo sustineat: quemadmodum bos subactus semper recipit iugum neque obluctatur: sic etiam qui vere tangitur sensu peccati sui, paratus est ad tolerandas poenas qualescunque Deo visum fuerit infligere. Hoc igitur primo loco discendum est ubi sic loquitur propheta, *Iram Iehovae feram, quia peccavi ei.* Hinc etiam colligimus litigare cum Deo quicunque non ferunt patienter eius flagella: quia etiamsi aperte non obiiciant Deo, se esse iustos, tamen non tribuunt ei iustam gloriam, ut fateantur ipsum esse iustum iudicem. Quare? Haec enim inter se cohaerent, et coniuncta sunt individuo nexu, sentire sua peccata, et patienter se subiicere arbitrio iudicis, ut poenas sumat. Iam sequitur alterum argumentum. *Donec disceptet causam meam, et asserat ius meum: educet me in lucem, videbo iustitiam eius.* Hic ecclesia innititur secundae fulturae: quia etiamsi Dominus gravissime eam affligat, non tamen abiicit fiduciam salutis, quia scit eo castigari in suum bonum, quemadmodum paulo ante vidimus. Et certe non posset vel ad momentum quiepiam durare in miseriis, nisi conciperet liberationis fiduciam, et promitteret sibi felicem exitum. Non debent igitur nec possunt haec duo separari, nempe scelerum nostrorum agnitio, quae nos coram Deo humiliet: deinde gustus bonitatis eius, et firma salutis nostrae certitudo: quia Deus testatus est se nobis fore semper propitium, utcunque poenas de peccatis nostris sumat, et se memorem fore misericordiae, etiam in media ira, quemadmodum dicit Habacuc (3, 2). Non sufficeret igitur sentire sua mala, nisi accederet consolatio ex promissionibus gratiae. Caeterum ostendit propheta ecclesiam fuisse innoxiam, respectu hostium suorum, quamvis merito poenas det. Atque hoc diligenter notandum est: quia quoties nobis negotium est cum improbis, putamus nihil esse in nobis vitii. Atqui duo haec consideranda erant, nempe improbos nobis sine causa inferre molestiam: et ideo iustam esse causam nostram ipsorum respectu: deinde nos tamen iuste affligi divinitus: quia semper reperiemus multas causas cur Dominus nos

castiget. Haec igitur duo simul consideranda nobis sunt, quemadmodum hic admonet propheta. Nam dixit initio versus, Iram Dei feram, quia peccavi ei: nunc autem addit, Asseret tamen Dominus ius meum, litigabit litem meam, ad verbum, hoc est, disceptabit causam meam. Si ecclesia rea est coram Deo, imo non exspectat iudicis sententiam, sed eam praevenit, ac libere fatetur se dignam esse talibus poenis, quid hoc sibi vult, quod Dominus disceptabit eius litem, quod suscipiet eius causam? Videntur haec duo inter se pugnare: sed optime conveniunt secundum diversos respectus. Nam confessa fuit ecclesia se peccasse Deo: nunc convertit oculos ad hanc securitatem: scit autem se immerito ab hostibus vexari: scit illos impelli mera crudelitate ad maleficium. Haec igitur ratio est, cur ecclesia confidat, et exspectet Deum fore vindicem suae innocentiae, nempe contra improbos, et tamen suppliciter agnoscat se peccasse coram Deo. Quoties ergo nobis iniurias inferent hostes nostri, teneamus hoc principium, Deum fore vindicem: quia semper patronus erit iustitiae et aequitatis. Fieri ergo non potest, ut Deus ita prostituat nos impiorum violentiae. Tandem ergo *litigabit litem nostram*, hoc est, disceptabit causam nostram, et erit eius cognitor. Sed interea semper peccata nostra nobis occurrent, ut vere humiliati coram Deo non speremus salutem quam nobis promittit, nisi ex gratuita venia. Quare ergo iubentur fideles bono esse animo in suis afflictionibus? Quia Deus pollicitus est se fore eorum patrem: recepit illos in suam fidem: testatus est suum auxilium illis non defore. Sed unde fiducia? An quia digni sint? Au quia tale aliquid sint promeriti? Minimo: sed agnoscunt se reos esse, ubi coram Deo humiliati sese prosternunt, et ubi sponte ad eius tribunal sese damnant ut praeveniant eius iudicium. Videmus nunc quemadmodum optime contexat propheta duas istas sententias, quae alioqui videri possent in speciem pugnare. Sequitur, *Educet me in lucem, cernam iustitiam eius.* Adhuc se confirmat ecclesia in spe liberationis. Et hinc etiam patet quomodo Deus sit fidelibus lux in obscura caligine, quia scilicet vident exitum paratum esse malis suis, sed procul vident, quia spem suam extendunt ultra metam huius vitae. Sicuti ergo veritas Dei sese diffundit per coelum et terram, ita fideles spem suam longe et late extendunt. Sic fit ut procul adspiciant lucem, quae videtur ab illis esse remotissima. Et hac fiducia etiam dicit propheta, *Educet me Dominus in lucem.* Interea, quemadmodum iam dixi, habent aliquam lucem, hoc est, fruuntur gustu bonitatis Dei etiam in mediis malis. Sed propheta nunc lucem intelligit ipsum exitum, quem sperare nos oportet etiam in rebus desperatis. Sequitur, Videbo iustitiam eius. Per Dei iustitiam intelligitur, ut alibi dictum fuit, gratia erga fideles, non quod rependat Deus operibus ipsorum salutem quam confert, sicuti stulte imaginantur profani homines. Arripiunt enim nomen illud iustitiae, et putant meritis nostris deberi quidquid beneficiorum gratis in nos Deus confert. Quare? nam Deus hoc modo ostendit suam iustitiam. Atqui longe est alia ratio huius loquutionis. Deus enim ut ostendat quam sibi cara et pretiosa sit nostra salus, dicit specimen suae iustitiae se praebere velle in nobis liberandis. Caeterum, in hac voce *iustitiae*, est relatio. Quia enim Deus pollicitus est salutem nostram sibi curae fore, ideo iustus apparet quoties nos eripit ex nostris miseriis. Iustitia ergo Dei non refertur ad merita operum, sed potius ad promissionem, qua se nobis obstrinxit. Et ideo saepe etiam eodem sensu vocatur Deus fidelis. Denique idem significant Dei iustitia et fidelitas. Nunc quum dicit propheta in persona ecclesiae, *Videbo iustitiam eius*, intelligit etiamsi Deus occultet favorem suum ad tempus, et manum suam subducat, ut nulla spes supersit auxilii, tamen quia iustus est, fieri non posse, quin nobis succurrat. *Videbo* igitur *iustitiam eius*, hoc est, Deus re ipsa tandem ostendet se esse iustum. Sequitur:

10. *Et videbit inimica mea, et operiet eam pudor, quae dixit mihi* (vel, de me): *Ubi Iehova Deus tuus? oculi mei videbunt, et nunc erit in conculcationem sicuti lutum platearum.*

Sed ego non possum nunc absolvere.

Proxima lectione recitavi versum 10. ultimi capitis, ubi propheta adiungit ad cumulum gaudii, quod hostes ecclesiae videbunt eum magna indignatione admirabilem illam gratiam de qua nuper loquutus fuerat. Sed hostes ipsos describit sub persona mulieris aemulae: sicuti etiam ecclesia Dei mulieri confertur. Et hoc genus loquendi satis tritum est in scripturis. Vocat igitur Ierosolymae vel Babylonem suam aemulam, vel alias omnes urbes hostium. Dicit autem, *Operietur pudore:* quia scimus impios insolescere simul ac illis arridet fortuna. In rebus ergo prosperis nullum tenent modum, quia putant Deum quasi sub pedibus suis esse. Si hoc plerumque facit prosperitas apud pios, ut Dei et sui etiam obliviscantur, non mirum est, si increduli magis ac magis obdurescant, ubi Deus ipsis indulget. Respectu igitur talis superbiae nunc dicit propheta, *Ubi inimica mea viderit, pudor operiet eam*, hoc est, desinet suo more sese efferre in suis iactantiis: imo cogetur prae verecundia sese occultare: quia scilicet videbit se longe fuisse deceptam, quod putabat in totum me periisse. Postea adiungit, *Dicebat mihi, ubi Iehova Deus tuus?* Hic ecclesia Dei insultat vicissim incredulis, ubi videt se divinitus esse liberatam: neque id facit sua causa,

sed quia impii sacrum Dei nomen arripuerant ad contumeliam: quod etiam nimis vulgare est. Nam quoties Deus affligit suos, statim cristas erigunt increduli, et blasphemias suas evomunt contra Deum, quum tamen potius deberent sese humiliare sub eius manu. Nam si Deus exerceat sua iudicia contra fideles, quid sperandum est impiis eius contemptoribus? Si horrendis modis grassatur Dei vindicta in lignum viride, quid fiet ubi pervenerit usque ad lignum aridum? Atqui impii similes sunt ligno arido. Sed quia caecutiunt ad Dei iudicia, ideo petulanter subsannant eius nomen, quoties vident ecclesiam affligi, quasi res adversae non essent testimonia irae Dei. Castigat enim suos filios, ut se ostendat mundi iudicem. Sed quemadmodum iam dixi, impii ita obdurescunt in suo stupore, ut nihil prorsus considerent. Ergo hic fideles postquam experti sunt Deum liberatorem, ut gratitudinis testimonium reddant, suscipiunt eius causam: non respiciunt se ipsos, neque suas personas: sed potius hic patrocinantur iustitiae Dei. Talis est ista insultatio. *Dicebat, ubi nunc Iehova Deus tuus?* Ego possum re ipsa me ostendere colere verum Deum, qui suos in extrema necessitate non deserit. Postquam ergo mihi opitulatus est, iam quaerat latebras inimica mea, quae ita ausa est insurgere contra Deum. *Nunc,* inquit, *erit in conculcationem sicuti lutum platearum, et oculi mei videbunt eam.* Quod dicit propheta sub nomine ecclesiae fore incredulos instar luti, pendet ex promissione quam antea vidimus. Nam Deus ita ecclesiae suae apparet redemptor, ut non relinquat hostes suos inultos. Trahit igitur ad poenam Deus impios, dum suis succurrit. Ergo ecclesia, ubi amplectitur redemptionem sibi oblatam, simul conspicit propinquum exitium, quod impendet omnibus Dei contemptoribus. Quod etiam inseritur *Videbunt oculi mei,* non debet ita accipi, quasi fideles laetitia carnis exsultent quum vident impios dare poenas quas meriti sunt. Nam *videre* hic metaphorice accipitur pro frui laeto vel iucundo spectaculo, quemadmodum pluribus aliis locis: quia haec loquutio frequenter occurrit, ideo debet satis notus esse sensus. *Videbunt* igitur *oculi mei,* hoc est, fruar spectaculo cladis, quae iam omnibus impiis impendet. Sed quemadmodum iam dixi, hic non exprimitur carnis laetitia, quae intemperanter exsultet: sed exprimitur verum gaudium quod concipiunt fideles ex intuitu gratiae Dei, et iudicii etiam. Hoc autem gaudium non poterit penetrare in corda nostra, donec purgata sint immodicis passionibus: quia semper tam in metu et tristitia, quam in spe et gaudio sumus nimii, donec fraenum nobis iniecerit Dominus. Erimus ergo huius spiritualis gaudii capaces, de quo loquitur propheta, postquam exerimus omnes affectus inordinatos, et Deus nos subegerit suo spiritu ut possimus modum tenere in nostra laetitia. Iam sequitur apud prophetam:

11. *Dies ad aedificandum parietes tuos: dies iste procul abiget edictum.* 12. *Die isto etiam ad te veniet ab Assur, et urbibus munitionis, et a munitione etiam ad fluvium, et ad mare a mari, et a monte ad montem.*

Prosequitur Michaeas doctrinam, quam prius attigerat, nempe etiamsi ecclesia misere perditam se existimet ad tempus, tamen Deum fore eius liberatorem. Primo dicit, *Diem instare, quo maceriae aedificentur.* Nam גדר proprie vocant vel sepem, vel parietem: ita discernitur hoc nomen a muris in quibus maior est munitio. Significat igitur tempus venturum, quo Deus colligat ecclesiam suam, et conservet, quasi tecta esset parietibus undique. Nam scimus dissipationem ecclesiae conferri quasi parietibus dirutis: quemadmodum si quis evellat sepem ex agro aut vinea, si quis etiam clausuras omnes perfringat: sic ubi ecclesia exposita est in praedam omnibus, dicitur esse apertus ager, vel vinea, quae caret omnibus clausuris. Ex opposito nunc dicit propheta, tempus venturum, quo rursus fideles aedificent sibi parietes, quibus protegantur ab insultu hostium et direptione. *Dies* ergo *ad aedificandum macerias tuas.* Postea adiungit, *Hic dies procul expellet edictum,* alii vertunt tributum. Sed nomen hoc proprie significat edictum: et optime convenit praesenti loco, quia significat propheta populum non fore amplius obnoxium tyrannidi babyloniacae, sicuti antea. Nam post eversam Ierosolymam, non dubium est quin Babylonii sese extulerint valde crudeliter adversus miserum populum: quin volitaverint etiam formidabiles minae. Propheta ergo sub nomine *edicti* complectitur crudele et tyrannicum illud imperium, quod Babylonii ad tempus exercuerunt. Scimus quid Deus Iudaeis denuntiet per Ezechielem (20, 25), Noluistis servare leges meas bonas: dabo igitur vobis leges non bonas, inquit, quas cogemini servare: et tamen non vivetis in illis. Leges illae non bonae fuerunt edicta de quibus nunc propheta disserit, *Dies* igitur *ille procul abiget edictum,* ne scilicet ita sibi metuant Iudaei a legibus hostium suorum. Neque enim dubium est quin sub gravissimis poenis vetuerint Babylonii, ne quis rursus erigeret vel domum unam in illo loco, ubi fuerat prius Ierosolyma. Volebant enim locum illum ita manere vastum ut populus sciret nullam spem esse restitutionis. *Dies* ergo *elongabit,* vel procul abiget *edictum:* quia scilicet dabitur libera facultas Iudaeis urbis suae instaurandae: deinde non ita trepide exspectabunt in singulas horas, donec prodeant nova edicta, quae denuntient graves poenas, si quis audeat fratres

suos hortari ad aedificandum Dei templum. Quidam trahunt haec prophetae verba in diversum sensum: primo existimant prophetam simpliciter loqui de spirituali Christi regno: deinde verbum רחק accipiunt pro extendere vel propagare, et hoc volunt esse evangelium, quod iussu patris Christus promulgavit per totum orbem. Verum quidem est Davidem uti hac voce Psal. 2. ubi de publicatione evangelii loquitur: verum etiam est Psal. 110. promitti edicti illius promulgationem, Virgam virtutis tuae emittet Iehova e Sion. Sed locus hic non patitur se ita violenter torqueri. Non dubium igitur est quin propheta intelligat liberos fore Iudaeos ab omni metu tyrannidis, ubi Deus eos asseruerit in libertatem. Et רחק etiam non significat extendere ac propagare, sed procul expellere. *Dies* igitur *iste expellet decretum*, ne scilicet amplius sint obnoxii fideles tyrannicis imperiis. Iam tenemus genuinum prophetae sensum. Nec dubium est, quin fideles talibus vaticiniis freti in rebus desperatis precati fuerint: quemadmodum videmus exemplum Psal. 102 (v. 14 sq.), Dies iam adest quo miserearis Sion et aedifices muros eius. Nam et servi tui miserebuntur lapidum eius. Neque enim fideles temere ita precati sunt, sed quasi dictasset illis Deus precandi formam ore suo, sumpta fiducia veluti ex compacto cum Deo egerunt: Domine, tu pollicitus es novam urbis aedificationem: deinde tempus praefixum est per Ieremiam, et per alios prophetas. Ergo quum nunc tempus hoc impletum fuerit, iam da, ut rursus instauretur et templum tuum, et urbs sancta. Alii vertunt: Die quo aedificabis (vel aedificabit Deus) macerias tuas, die illo elongabitur decretum. Sed non dubito quin seorsum propheta hic et urbis instaurationem, et liberum statum promittat fidelibus. Bimembris igitur est oratio, quia primo significat propheta iam instare tempus, quo fideles aedificent suas macerias, ne scilicet pateant hostium libidini: deinde adiungit liberos fore a metu tyrannidis: quia Deus, quemadmodum dicitur apud Iesaiam, franget iugum oneris, et sceptrum exactoris. (Ies. 9, 4.) Est enim prorsus eadem sententia. Postea addit, *Et die illo veniet etiam usque ad te ab Assur*. Est aliqua in verbis obscuritas, ideo multa subaudiunt interpretes. Sed mihi tamen non videtur dubius esse sensus prophetae. Dicit, *Die illo etiam usque ad te veniet ab Assur, et urbibus munitionis, et a munitione etiam ad fluvium, et ad mare a mari, et a monte ad montem.* Quanquam alii הר putant nomen esse proprium montis, ideo vertunt, et Har montem. Scimus in monte Hor fuisse sepultum Aaron. Sed non dubium est quin propheta hic designet aliam regionem: et coacta est illa versio de monte Har. Non dubito igitur quin propheta utroque loco appellative nomen montis repetat, quasi diceret: A montibus usque ad montes. Iam videndum est quid velit propheta: quod ad verba spectat, nulla est, ut dixi, ambiguitas, modo teneamus summam rei: huc autem spectat consilium prophetae, Ierosolymam ubi restituta fuerit divinitus, tanto fore in honore apud omnes gentes, ut undique fiat concursus ad eam. Significat igitur splendidissimum fore statum urbis, ut undique confluant omnes populi. Et ideo ו copula bis hic accipitur pro etiam, ad amplificationem scilicet, *Die illa etiam ad te*. Postea *Etiam ad fluvium*. Neque enim credibile erat ullam fore amplius dignitatem Ierosolymae, postquam funditus fuerat excisa cum templo. Non mirum est igitur, si propheta hic confirmet diligentius quod minime consentaneum erat, saltem pro communi hominum sensu, ut scilicet Ierosolyma attraheret ad se cunctas gentes et procul remotas. *Venient* ergo. Nam verbum יבוא debet resolvi in numerum pluralem: accipitur enim indefinite. *Venient* ergo *ab Assur usque ad te*. Atqui prius Assyrii dissipaverant totam terram, funditus everterant regnum Israel, et fere nomen deleverant: vastatum etiam ab illis fuerat regnum Iehudah: restabat tantum exigua portio. Postea scimus venisse eum Chaldaeis, postquam translata fuerat Babylonem sedes imperii, et Nineve diruta fuerat. Quum ergo nominat Assyrios, non dubium est quin per synecdochen etiam comprehendat Babylonios. *Venient* igitur *ab Assur:* deinde *a civitatibus munitionis, et a munitione*, hoc est, a qualibet munitione. Nam qui צור accipiunt pro Tyro, falluntur. Ponitur enim bis מצור quod significat arces et propugnacula. Deinde ad fluvium, hoc est, usque ad ultimos fines Euphratis. Nam κατ' ἐξοχὴν multi fluvii nomen exponunt de Euphrate: sicuti pluribus scripturae locis sumitur. Quanquam non minus commode licebit interpretari de quibuslibet fluviis: ac si diceret propheta nihil fore obstaculo, quominus iter conficiant qui properabunt Ierosolymam. *Ad fluvium* ergo, *et a mari ad mare*, id est, a longinquis finibus certatim omnes convenient adducti celebritate sanctae urbis: quia ubi rursus aedificata fuerit mandato Dei, acquiret sibi novum et insolitum splendorem, ut undique illuc conveniant omnes populi. Postea, *A monte usque ad montem*, hoc est, a regionibus procul dissitis. Haec summa est. Promittit igitur propheta quod omnes putassent esse fabulosum, nempe tantam fore dignitatem urbis Ierosolymae, postquam reversi fuerint Iudaei ab exsilio, ut futura sit quasi supremum caput orbis. Unum addendum est. Qui locum hunc ad Christum restringunt, videntur quidem non carere praetextu, quia statim sequitur nova comminatio de terrae vastitate. Videtur autem esse aliqua repugnantia, nisi propheta hic ecclesiam ex gentibus collectam comparet cum veteri populo. Sed optime conveniunt haec inter se, quod propheta denuntiet

vindictam Dei incredulis, qui tunc vivebant: et tamen pronuntiet Deum fore misericordem erga electos suos. Caeterum, restrictio quam ipsi urgent, nimis est violenta, quia scimus hunc morem receptum fuisse prophetis, ut extenderent gratiam Dei a reditu veteris populi usque ad Christi adventum. Quoties ergo praedicant Dei gratiam prophetae in liberatione populi, transitum simul faciunt ad Christum: sed continuant totum medium tempus. Et hanc rationem nunc sequitur propheta: et nobis etiam tenenda est. Pergamus:

13. *Et erit terra in desolationem propter incolas suos a fructu operum ipsorum.*

Videtur, quemadmodum iam dixi, pugnare secum propheta, quoniam ex abrupto postquam loquutus est de renovatione terrae, dicit iam fore desertam, quia Deus scilicet nimium provocatus fuerat sceleribus populi. Sed alibi diximus hoc esse fere ordinarium prophetis, ut ab una parte denuntient vindictam Dei Iudaeis omnibus: deinde statim convertant se ad fideles, qui exigui erant numero, et erigant eorum animos proposita spe salutis. Scimus enim fuisse prophetis negotium cum perditis Dei contemptoribus. Oportuit igitur ipsos fulminare quum respicerent ipsum corpus populi. Nam pervaserat contagio ad omnes ordines, ut essent omnes apostatae a primo usque ad ultimum: exceptis tantum paucis, qui latebant in magna turba, sicuti pauca grana sub ingenti palearum congerie. Ergo prophetae non sine causa permiscent consolationes minis, quia dirigunt minas ad totum populi corpus: deinde quasi susurrant in aurem electis Dei et parvis reliquiis consolationis materiam: Dominus tamen vestri miserebitur: etiamsi statuerit populum suum exstinguere, tamen manebitis salvi, sed hoc fiet occulto modo. Propheta igitur noster ab una parte hic vindictam Dei proponit desperato populo, et interea concionatur de ecclesiae redemptione, ut hac fultura se sustentent fideles in rebus adversis. Dicit igitur nunc, *Erit terra in desolationem.* Sed cur tam abrupte loquitur? nempe ut depellat hypocritas a vana confidentia, qua nimium turgent, etiamsi Deus ne verbum quidem faciat, praesertim vero ubi Deus aliquid promittit, ut se obtegunt ecclesiae titulo, ita etiam arripiunt quod dictum erat fidelibus, quasi ad se spectaret: Nonne Deus pollicitus est se fore redemptorem populi sui? quasi vero esset eorum redemptor, qui se ab ipso alienaverant sua perfidia, sed tamen hoc illis nimie tritum est. Ideo propheta, quum videret hypocritas statim cupide accurrere, et arrepta hac ansa fore audaciores, dicit, *Terra erit in desolationem*, hoc est, Discedite. Neque enim quum Deus testatur se fore ecclesiae suae redemptorem, vos alloquitur. Nam estis putrida membra. *Et terra in vastitatem redigetur*, priusquam affulgeat haec Dei gratia, de qua nunc loquor. Tenemus igitur contextus rationem cur propheta quasi ex abrupto permisceat promissionibus minas, ad terrorem incutiendum hypocritis scilicet. Dicit *propter habitatores suos a fructu*, vel propter fructum operum ipsorum. Hic ianuam claudit Dei contemptoribus propheta, ne perrumpant suo more, quasi teneant Deum sibi obstrictum: Videte, inquit, quales sitis, nam contaminastis terram vestris sceleribus. Ergo necesse est ipsam redigi in solitudinem. Quum autem terra, quae per se innoxia est, trahatur in iudicium, quid futurum est de ipsis contemptoribus, quorum scelera sustinet? Videmus ergo quam emphatica sit ista loquutio. Nam propheta vocat hic omnes incredulos ad examen vitae suae: deinde proponit illis terram, quae poenas datura erat, etiamsi nihil peccasset: et quo nomine? quod polluta esset, quemadmodum dixi, eorum sceleribus. Quum ita sit, videmus opportune depulsos fuisse hypocritas a falsa confidentia, qua inflati erant, quum tamen Deum et verbum eius superbe despicerent. Nunc sequitur:

14. *Pasce populum tuum in virga tua* (vel pedo tuo), *gregem haereditatis tuae, habitantes in solitudine* (vel seorsum), *in sylva, in medio Carmeli: pascentur in Basan et Gilead, secundum dies antiquos.*

Hic propheta ad vota et preces se convertit, in quo plus est vehementiae, quam si confirmasset quod prius dixerat de restitutione ecclesiae. Ostendit enim quam horribile futurum sit iudicium illud, quum Deus terram rediget in solitudinem. Non dubium est quin ista precatio vaticinium simul contineat. Verum propheta non simpliciter redemptionem promittit fidelibus, sed simul etiam duplicat terrorem illum, quo voluerat terrere hypocritas: quasi diceret, Certe nisi mirabiliter servet Deus suos, actum est de nomine ecclesiae. Nullum est igitur remedium nisi in virtute Dei incredibili. Denique, ostendit propheta se contremiscere ad illam vindictam, de qua nuper vaticinatus est, ne scilicet illudant hypocritae, sicuti solebant. Nunc videmus cur propheta hoc solatii genere utatur, hoc est, sic temperet suum sermonem, ut non statim spem praebeat fidelibus, sed Deum ipsum compellet. *Pasce* igitur *populum tuum:* quasi diceret, Certe clades ista exitialis futura est, nisi tu Domine memor sis foederis tui, ut rursus colligas aliquid residuum ex hoc populo, quem eligere dignatus es. *Pasce populum tuum.* Haec ratio est, cur nominet populum Dei, quia digni omnes erant interitu, nisi quia oportuit impleri quod Deus pollicitus erat Abrahae, in semine tuo benedicentur omnes gentes. Sola igitur adoptio Dei obstitit, quominus in totum

perirent Iudaei. Ergo emphatice dicit, Domine, tamen hic est populus tuus: quasi diceret, Unde tibi nunc creabis ecclesiam? tametsi enim poterat Deus ex gentibus adducere, et ex alienis facere domesticos, tamen oportuit manere radicem adoptionis in genere Abrahae, donec prodiret Christus in medium. Neque enim disputandum tunc fuit de potentia Dei, quemadmodum faciunt fanatici homines: annon hoc potest Deus? Sed standum fuit oraculo, unde certo colligebant quid Deo semel fuisset decretum, et quid facturus esset. Quoniam ergo sacrosancta illa et inviolabilis promissio erat, ex semine tuo benedicentur omnes gentes, oportuit manere semper gratiam Dei in reliquiis. Certum quidem est, hypocritas promiscue abusos fuisse promissionibus Dei, ut iam dictum est: sed tenenda est semper ista ratio, quod Deus poenas sumpsit de impiis, quamvis sua multitudine freti putarent se semper fore superstites. Deus ergo illos perdidit, ut digni erant et tamen semper voluit aliquid esse residuum in populo illo. Caeterum notandum est non extendi nomen hoc ad omnes Abrahae filios, qui secundum carnem traxerant ab eo originem, sed tantum aptari fidelibus, hoc est, reliquiis, quae servatae sunt secundum adoptionem gratuitam Dei. *Pasce* igitur *populum tuum pedo tuo*. Comparat Deum pastori, quemadmodum haec metaphora frequenter occurrit. Tametsi enim שבט sceptrum significet ubi fit mentio regum, tamen sumitur etiam pro pedo pastorali, quemadmodum Psal. 23 et aliis pluribus locis. Quoniam ergo hic induit Deo personam pastoris, ita etiam assignat illi pedum: quasi diceret, Domine fungaris officio pastoris in populo tuo regendo. Quare? confirmat continuo post quod nuper dixi, nempe non esse remedium sperandum, nisi in sola Dei misericordia, addendo *gregem haereditatis tuae*. Nam quum vocat gregem haereditatis, non considerat quid promeritus fuerit populus, sed defigit oculos in adoptionem gratuitam. Quum ergo Deo placuisset populum illum eligere, propheta hac ratione etiam audet prodire in conspectum Dei, et obiicere electionem gratuitam: Domine ego non obtrudam tibi vel nobilitatem generis nostri vel quidquam dignitatis, vel pietatem nostram, vel ulla merita: quid igitur? Nos sumus populus tuus, quia tu ita testatus es nos esse regale sacerdotium. Sumus igitur tua haereditas. Quare? nam voluisti unum populum tibi sacrum esse et peculiarem. Videmus nunc clarius, ut propheta in solam Dei gratiam recumbat, et obiiciat memoriam foederis tentationibus, quae poterant alioqui spem omnem labefactare. Postea, *Habitantes seorsum*, vel solitarios. Hic non dubium est, quin designet populi dissipationem, quum dicit eos habitare seorsum. Etsi enim dispersi fuerant Iudaei per regiones amoenas, et fertiles, ac populosas, tamen ubique erant in solitudine ac deserto, quoniam laceratum erat corpus. Fuit igitur fidelibus vere desertum tota Chaldaea et Assyria. Nam illic non habitabant quasi unus populus, sed tanquam membra lacera. Notatur ergo prophetae verbis talis dispersio. Et addit etiam *habitare in sylva*. Neque enim illis erat vera habitatio, nisi in patria, quoniam illic degebant sub tutela Dei. Et dixi iam alias omnes regiones fuisse illis deserti instar. Addit, *In medio Carmeli*. Subaudienda est nota similitudinis, כ, tanquam in medio Carmeli, *Pascentur in Basan et Gilead secundum dies antiquos*, hoc est, quamvis nunc solitariae sint oves tuae, tamen colligas rursus eas, ut pascantur *quasi in Carmelo* (quem scimus fuisse montem pinguissimum), deinde, *sicuti in Basan et Gilead*. Scimus opima in illis locis fuisse pascua. Quum ergo hic propheta fideles comparet ovibus, ideo ponit nomen Basan, nomen Carmeli et Gilead, ac si diceret, Domine, restitue populum tuum, ut habitet in haereditate sibi abs te semel concessa. Quod autem solitarios vocat, iam rationem ostendi: et similis etiam locus est Psalm. 102, quanquam aliud est nomen ערער. Sed tamen idem est sensus, nempe vocantur illic solitarii fideles, quia non erant collecti in unum corpus: et haec fuit vera populi illius felicitas, ut scilicet colerent uno consensu Deum, essent sub uno capite: deinde esset illis altare unum instar sacri vinculi ad fovendam fidei unitatem. Quum igitur dispersi essent huc et illuc fideles, merito fuerunt quasi solitarii ubicunque essent. Postea addit, *Secundum dies antiquos*. Hic proponit Deo sua beneficia: quibus olim prosequutus fuerat populum suum, ut usque in finem similis sui esse pergat, hoc est, ut suam beneficentiam extendat usque in finem erga electum populum. Et hoc non parum ad confirmationem fidei valuit, quum fideles memoria repeterent quam benigne et liberaliter egisset Deus ab initio cum posteris Abrahae, ut statuerent eum non minus fore beneficum erga suos electos, etiamsi esset tristis quaedam abruptio, ut ita loquar. Nam quod Deus in exsilium expulerat Iudaeos, fuit illud quoddam genus abdicationis, quasi devoti essent ultimo exitio. Iam tamen quum sibi proponunt se esse oriundos a sanctis patribus, deinde sibi promissum esse redemptorem, merito spem gratiae concipiunt in futurum ex praeteritis Dei beneficiis, quod scilicet tam benigne olim populum suum tractasset.

15. *Secundum dies egressus tui e terra Aegypti ostendam ei mirabilia.*

Hic propheta inducit loquentem Deum, et ita loquentem, ut respondeat eius precationi. Promittit ergo Deus se fore admirabilem in suis operibus, quemadmodum praebuerat documenta suae potentiae,

quum educeret populum suum e terra Aegypti. Nunc videmus plus fuisse efficaciae in hoc contextu quam si ab initio propheta dixisset Deum fore liberatorem populi sui. Nam interposuit votum et preces. Iam vero Deus ostendit se misericordem fore erga populum suum. Et simul monentur fideles, si cupiant divinitus servari, instandum esse precibus. Dicit autem Deus *se ostensurum mirabilia*, sicuti quum egressus olim fuerat populus ex Aegypto. Scimus redemptionem illam perpetuum fuisse documentum potentiae Dei in servanda ecclesia: ideo quoties vult spem aliquam dare salutis revocat in memoriam miracula illa, ut fideles statuant nihil fore obstaculo quominus salvi maneant, modo illos iuvare velit Deus, cuius virtus non est imminuta. Et hoc notatu dignum est, quia etsi fatemur omnes Dei omnipotentiam, ubi tamen cum tentationibus luctandum est, trepidamus, ac si Deo clausi essent omnes aditus ad nos servandos. Simul ergo ac impedimentum aliquod nobis obiicitur, putamus iam nihil esse sperandum. Unde hoc? quia scilicet pro nihilo ducimus illam virtutem Dei, quam tamen fatemur esse superiorem toto mundo. Haec ratio est, cur Deus hic commemoret miracula, quae ediderat in egressu populi: quia debebat colligere Deum semper manere similem sui: deinde eandem illi potentiam esse integram, quae olim fuerat. In eo autem satis erat fulturae ad sperandum auxilium. Nunc tenemus consilium prophetae. Mutat quidem personas, quia alloquitur initio populum, quum dicit, *Secundum dies egressus tui:* postea adiungit אראנו, Faciam eum videre: sed sensum haec mutatio non obscurat, quia tantum intelligit Deus potentiam suam satis olim fuisse cognitam populo. Et in redemptione illa fuisse memorabile experimentum, ut populus ambigere non deberet de salute sua, si non esset ingratus Deo redemptori, et non sepeliret tam memorabile illud beneficium, quod semel in patres Deus contulerat. Sequitur:

16. *Videbunt gentes, et pudefient ab omni fortitudine sua: ponent manum super os, aures eorum surdescent.* 17. *Lingent pulverem quasi serpens, quasi reptilia terrae frement* (vel movebunt se) *a latibulis suis, ad Iehovam Deum nostrum pavebunt, et metuent sibi abs te.*

Hic rursus docet propheta, quamvis ecclesia undique oppugnetur, et cingatur etiam hostibus innumeris, non tamen esse dubitandum de auxilio Dei promisso: quia in eius arbitrio sit pudefacere omnes gentes, hoc est, deiicere totam superbiam mundi, ita ut agnoscant tandem increduli se vana confidentia fuisse elatos. *Dicit* ergo *gentes visuras:* quasi diceret, Scio quid vos teneat anxios, quia intenti sunt multi hostes in vestram perniciem: et si quid auxilii appareat, statim acriter parati sunt ad resistendum: sed non impedient studia eorum et conatus, quin Deus vos liberet. *Videbunt* igitur *et pudefient a tota fortitudine sua.* Significat his verbis propheta quantumvis se instructos putent esse increduli ad perdendam ecclesiam, deinde sibi in manu esse multa obstacula, ne ad ipsam Dei virtus perveniat, tamen hoc totum fore inane, quia ostendet re ipsa Deus hominum robur merum esse fumum. Adiungit, *ponent manum ad os*, id est, non audebunt gloriari in posterum, sicuti soliti sunt hactenus. Nam loqutio haec tantundem valet Hebraeis, atque obmutescere. Quum ergo hostes ecclesiae efflarent magnas iactantias, et aperto ore gloriarentur Dei populum esse perditum, dicit propheta, ubi Deus apparuerit populi sui redemptor, fore omnes quasi mutos. Adiungit, *Surdescent aures ipsorum*, hoc est, attoniti stabunt: imo vix audebunt aures suas aperire, ne rumor qui allatus fuerit novam trepidationem ipsis afferat. Scimus superbos homines, ubi res illis ex voto succedunt, non modo plenis buccis iactare suam fortunam, sed etiam cupide haurire omnes rumores, quia totidem sint nuntii victoriarum ut ipsi existimant: Quid hinc? vel quid inde? nempe exspectant dum totus orbis veniat sub eorum obsequium. Ex adverso dicit propheta *ponent manum super os, et aures eorum surdae erunt*, hoc est, trepide fugient omnes rumores, quia subinde metuent sibi a novis cladibus, ubi viderint Deum Israelis, contra quem hactenus pugnarunt, praeditum esse tanta potentia. Quidam hoc ad praedicationem evangelii referunt, quod facile patior: modo semper initium fiat a liberatione veteris populi. Nam si quis praecise hoc velit intelligi de Christo, non conveniet tam coacta et remota expositio. Caeterum, si quis continuet Dei gratiam a reditu populi usque ad renovationem quae exhibita fuit in Christo, ille tenebit genuinum prophetae consilium. Vero ergo impletur quod hic dicit propheta, quum Deus spargit evangelii sui doctrinam per totum mundum: quia homines, qui ante iactabant sua figmenta, claudere os suum incipiunt, ut scilicet cum tali silentio praebeant se discipulos. Deinde aures etiam claudunt, hoc est, iam non addicti sunt stultis et frivolis fabulis, sicuti antea: sed consecrant totum suum auditum uni Deo, ut pendeant toti ab eius veritate, neque amplius vacillent in diversas partes. Hoc fateor impleri in evangelii praedicatione: sed non dubium est, quin propheta contexuerit totum illud tempus, ex quo populus reversus est ab exsilio Babylonico, usque ad Christi exhibitionem. Postea adiungit, *Lingent pulverem quasi serpens.* Significat, utcunque hostes ecclesiae magno fastu sese prius extulerint, fore tamen deiectos, quemadmodum si in terra decumberent. Nam lingere pulverem nihil aliud est quam iacere in terra prostratos. Erunt igitur supplices

et abiecti, quemadmodum serpentes: deinde, *movebunt se tanquam vermes et reptilia terrae.* רגז (ut alibi dictum fuit) significat fremere et tumultuari, significat etiam sese movere. Et optime conveniet posterior haec interpretatio, quod exibunt, vel se movebunt a clausuris suis. Nam verbum סגר significat claudere. Quum ergo dicit *A clausuris suis*, intelligit latibula. Quanquam Psal. 18, in cantico Davidis ponitur hoc nomen pro arcibus et aliis locis bene munitis: Trepidarunt hostes, inquit, a suis munitionibus, hoc est, etiamsi occupassent arces bene munitas, fuerunt tamen illic trepidi, quod sola fama Davidis frangebat ipsorum audaciam. Sed quia hic de vermibus loquitur propheta, ego malui vertere, A latibulis suis: quasi diceret, etiamsi hactenus putaverint se esse tutos in suis clausuris, tamen sese movebunt, et diffugient quemadmodum vermes et reptilia. Nam quum terra foditur, statim prosiliunt vermes: putant enim se esse captos. Sic etiamsi quis terram moveat, statim reptilia erumpunt, et trepide huc et illuc diffugiunt. Sic etiam propheta dicit omnes hostes ecclesiae tacta formidine fore perculsos, ubi Dominus ad opem ecclesiae suae ferendam surrexerit, ut diffluant passim. Est autem diligenter notanda haec similitudo, quum propheta gentes robustas, et exercitatas in bellis, deinde quae ardebant etiam furore, et quae turgebant magna superbia, comparat vermibus, et reptilibus terrae, deinde serpentibus: ut ostendat nihil fore negotii Deo, quominus prosternat totam altitudinem mundi, simul ac ecclesiae suae opitulari voluerit. Et ideo sequitur apud prophetam, *Ad Iehovam Deum nostrum pavebunt, et metuent sibi abs te.* Hic ostendit propheta non esse cur suae infirmitati fideles diffidant, quia potius debent sibi proponere immensam Dei virtutem. Incipere quidem convenit a diffidentia, ut sentiant filii Dei se nihil esse et nullas esse prorsus suas vires: caeterum, non debent subsistere in sua infirmitate, sed potius assurgere ad Dei virtutem, ut non dubitent quum illa apparuerit hostes statim dissipatum iri. Haec ratio est cur propheta hic exprimat nomen Dei: deinde sermonem etiam convertat ad ipsum Deum. *Trepidabunt* igitur, *ad Iehovam Deum nostrum*, id est, respectu Iehovae Dei nostri. Postea *metuent sibi abs te.* Iam sequitur:

18. *Quis Deus sicut tu, tollens iniquitatem, et transiens super scelus, erga reliquias haereditatis suae? Non retinebit in perpetuum iram suam* (Alii vertunt, Non roborabit: nam חזק hoc interdum significat: sed potius hic vertendum est, non retinebit), *quia placet ei clementia* (vel diligit misericordiam).

Exclamat hic propheta Deum praecipue hac in re merito esse glorificandum, quod erga populum suum sit misericors. Quum dicit, *Quis Deus sicut tu?* non intelligit alios esse deos. Haec enim est impropria comparatio. Sed ostendit hac nota posse verum et unicum Deum ab omnibus idolis discerni, quia clementer ignoscat peccatis suorum, et infirmitates eorum toleret. Certum quidem est gentes omnes fuisse hac opinione imbutas, quod propensi essent ipsorum dii ad veniam: inde sacrificia, inde etiam tot piaculorum species. Neque enim ulla gens fuit tam barbara, quae non agnosceret se esse obstrictam aliquo reatu coram Deo. Solebant igitur gentes omnes confugere ad deorum suorum misericordiam. Sed interim nulla potuit esse illis solida persuasio. Nam utcunque arriperent illud principium, deos fore propitios peccatoribus, si modo suppliciter veniam peterent: tamen dubitanter scimus orasse, quia nulla illis constabat certa promissio. Videmus ergo quidem velit propheta, nempe hinc posse statui deum Israelis esse verum Deum, quia siceti semel complexus fuerat filios Abrahae favore suo, ita eundem favorem continuet ac prosequatur, et foedus suum inviolabile servet: quanquam poterant millies peccata obstare. Quod ergo Deus bonitate sua superavit malitiam populi illius et stetit firmus in foedere suo, quod toties violatum fuerat populi sceleribus, inde statui potest ipsum esse verum Deum. Quid enim simile potuit reperiri in omnibus idolis? Fingamus in illis fuisse aliquid divinum, fuisse deos, et praeditos aliqua potestate: tamen inter omnes gentium deos non potuit hoc cognosci, quod quispiam esset propitius populo suo. Quum ergo hoc competat in solum deum Israelis, sequitur hic conspicuam fulgere eius deitatem, et eius numen inde satis probari. Unde etiam colligitur secundo, omnes gentium deos vanos esse: imo in religione gentium nihil esse praeter mera ludibria, quia scilicet nulla gens possit certa fiducia confugere ad deum suum, ut veniam impetret dum peccavit. Haec est summa. Sed nunc venio ad verba prophetae: *Quis Deus sicut tu, tollens iniquitatem, et transiens super scelus?* Duabus formis loquendi exprimit hoc singulare Dei beneficium, quod scilicet gratis se reconciliat peccatoribus. Tollere peccata nihil aliud est quam abolere. Nam saepe verbum נשא accipitur pro erigere in sublime: sed hic significat quod vulgo etiam dicimus tollere pro auferre. Transire super scelus est Connivere, quasi diceret, Deus praeterit scelera suorum, ac si conspectum eius fugerent. Nam si Deus rationem vitae a nobis exigat, peccata nostra statim occurrent, et sese obiicient coram oculis eius. Ubi autem Deus peccata nostra non vocat in iudicium, sed praeterit: tunc dicitur super ea transire. Docet hic locus, quemadmodum iam admonui, maxime in eo fulgere Dei gloriam, quod placabilis sit et peccatis nostris ignoscat. Deus quidem asserit gloriam suam et

virtute sua et sapientia et omnibus iudiciis, quae quotidie exsequitur: praecipue tamen refulget eius gloria in hac parte, quod propitius est peccatoribus, et patitur se placari: imo non tantum admittit ad reconciliationem miseros peccatores, sed sponte invitat ac praevenit. Hinc igitur constat verum esse Deum. Ergo ut agat religio firmas radices in cordibus nostris, hoc sit fidei nostrae principium, Deum fore nobis semper placabilem. Nisi enim simus certo persuasi de eius misericordia, nulla vigebit in nobis pietas utcunque eam simulemus, quemadmodum dicitur Psal. 130: Apud te est propitiatio, ut timearis. Reverentia igitur Dei et cultus eius pendent a sensu bonitatis et gratiae, quia non poterimus ex animo colere Deum, et quemadmodum iam dixi, nulla erit in nobis sincera religio, donec ista persuasio probe et penitus cordibus nostris insideat, ipsum semper paratum esse ad veniam quoties ad eum confugimus. Unde etiam apparet qualis sit papatus religio. Illic enim semper haesitant perplexi ac dubii, neque audent statuere Deum sibi fore propitium: quia etsi nescio quid concipiunt de eius gratia, tamen illis est vana praesumptio et temeritas, si quis sit persuasus de misericordia Dei. Suspendunt igitur conscientias, imo relinquunt dubias et trepidas, quum nulla sit certitudo gratiae Dei, sequitur totum eius cultum illic esse fictitium. Denique funditus eversa est vera religio, ubi sublata est firma et indubitabilis fiducia de eius bonitate, ut homines absque dubitatione ad eum accedant: et quoties peccarunt, ubi confessi fuerint suum reatum et culpam, simul etiam amplectantur misericordiam oblatam sibi. Caeterum, haec fiducia non sponte orietur in nobis, imo etiam si concipimus Deum misericordem, hoc erit duntaxat mera fallacia. Non possumus ergo persuasi esse de gratia Dei nisi ipse nos praeveniat verbo suo, et testetur se fore nobis propitium quoties ad ipsum confugimus. Ideo dixi principio, prophetam hic discernere deum Israelis ab idolis gentium, quia pollicitus fuerat populo suo se fore propitium. Non frustra offerebantur sacrificia in electo populo. Addita enim erat promissio, quae fallere non poterat. Gentes autem in suis sacrificiis semper manebant dubiae: etiamsi defunctae essent omnibus piaculis, nulla tamen poterat esse certitudo. Sed alia fuit ratio electi populi. Pendet igitur quod hic dicit propheta de remissione peccatorum a testimonio quod Deus ipse de se reddit. Iam notanda est particula, quae sequitur continuo post, *Erga reliquias haereditatis suae.* Hic enim depellit rursus hypocritas ab inani confidentia, quia dicit Deum fore misericordem erga reliquias duntaxat populi sui: et simul tollit offendiculum, quod graviter turbare poterat infirmos, quia videbant iram Dei grassari in totum populum, Deum ipsum neque plebeiis, neque ipsis proceribus parcere. Quum ergo flagraret quasi incendium vindictae Dei in summis et infimis, potuit haec obiectio valde turbare infirmas mentes. Quid? Deus quidem pronuntiat se esse propitium peccatoribus: sed interim in nobis grassatur summus rigor: quid hoc sibi vult? Propheta ergo occurrit, dicens Deum esse propitium reliquiis haereditatis suae, hoc est, quamvis Deus horribilem vindictam exerceat contra maiorem numerum, tamen semper aliquod semen manet, et illic refulget eius misericordia. Vocat autem reliquias haereditatis, quemadmodum heri dictum fuit, quia non alia fuit ratio cur Deus paucis ignosceret, nisi quia elegerat genus Abrahae. Addit etiam, *Non retinebit iram in perpetuum.* Hoc secundo solatio voluit levare fideles, quia etiamsi ipsos Deus ad tempus castiget, non tamen obliviscitur suae misericordiae. Notemus itaque hic prophetam ponere duas exceptiones: loquutus est de misericordia Dei: sed quoniam haec misericordia non est promiscua, vel communis omnibus, ideo propheta restringit doctrinam illam ad reliquias. Iam sequitur altera exceptio, quod utcunque in speciem saeviat ira Dei contra ipsos electos, tamen esse aliquem modum ut salvi maneant, neque plagae sint ipsis mortiferae. Dicit ergo, *Deum non retinere iram suam*, quia etsi ad momentum irascitur erga suos, statim quasi poenitentia ductus ad eos placide accedit, et testatur se iam esse reconciliatum, non quod mutetur Deus ipse, sed quia ad breve tempus apprehendunt fideles iram eius: postea exhilarat eos gustus misericordiae: et ita sentiunt in animis suis Deum quodammodo esse mutatum. Ubi enim formido occupat eorum animos, imaginantur Deum esse terribilem: ubi autem promissiones gratiae amplexi ipsum invocant, et incipiunt bene sperare de venia, tunc apparet illis Deus humanus, comis et exorabilis, imo propensus omnino ad misericordiam. Haec ratio est cur dicat propheta *Deum non retinere iram suam.* Sequitur causa, *quia*, inquit, *misericordiam ipse diligit.* Hic clarius docet propheta remissionem peccatorum esse gratuitam, neque alibi fundatam esse quam in ipsa Dei natura. Non est igitur, dum scriptura praedicat Deum esse placabilem, cur quisque in se ipso causam quaerat, vel medium etiam quo sibi eum reconciliet. Nam Deus ipse sibi causa est. Quia ergo Deus naturaliter diligit clementiam, ideo tam facilis est ad ignoscendum peccatoribus. Quisquis igitur fingit Deum propitiandum esse piaculis vel ulla satisfactione, evertit hanc prophetae doctrinam. Perinde enim est ac si quis aedificet absque fundamento. Nam haec sola fultura debet nos erigere ad Deum, quoties cupimus ei reconciliari, quod scilicet natura diligit bonitatem, vel clementiam. Et haec ratio est cur Deus tantopere commendet suam misericordiam, cur dicat se esse

misericordem in mille generationes, tardum ad iram, et facilem ad placandum. Quia quamvis increduli obdurescant contra Deum, tamen ubi sentiunt eius iram, nihil difficilius ipsis est quam statuere Deum posse placari. Ergo notanda est haec ratio, quae non frustra additur a propheta. Iam videndum quibus dicat Deum esse misericordem. Nam quia Satan non potuit delere ex hominum cordibus sensum misericordiae Dei, tamen restrinxit misericordiam ad incredulos, ac si Deus semel duntaxat ignosceret peccatoribus, quum eos in ecclesiam admittit. Sic Pelagiani olim putarunt Deum non esse placabilem, nisi alienis. Quisquis enim semel in ecclesiam receptus esset, illum putarunt non posse aliter stare coram Deo, nisi esset perfectus. Tale etiam commentum impulit Novatum et eius discipulos ad turbandam ecclesiam. Et hodie sunt non modo perversi homines, sed diaboli, qui hoc eodem commento, vel delirio potius et se et alios fascinant, quod debeat vigere summa perfectio in fidelibus: et etiam calumniantur doctrinam nostram, ac si homines detineremus in alphabeto, vel in primis elementis, quia quotidie praedicamus remissionem peccatorum gratuitam. Atqui propheta diserte exprimit Deum non modo incredulis ignoscere, quum peccarunt, sed *haereditati suae* et electis suis. Sciamus ergo, quamdiu versamur in mundo, paratam nobis esse veniam, sicuti etiam in singula momenta excideremus a spe salutis, nisi in promptu esset hoc remedium. Nam oportet plus quam furiosos esse nebulones istos, qui sibi arrogant perfectionem, vel putant se ad eum gradum conscendere, ut satisfaciant Deo suis operibus. Iam sequitur:

19. *Revertetur, miserebitur nostri, calcabit iniquitates nostras, et proiiciet in profunditates maris cuncta scelera eorum.*

Hic iam propheta praescribit formam gloriandi fidelibus, ut secure praedicent Deum sibi fore placabilem. Quoniam ergo Deus clementiam diligit, *revertetur*, *miserebitur nostri*. Hic contextus nobis observandus est, quia parum prodesset apprehendere nescio quid de clementia Dei, et in genere etiam gratuitam peccatorum remissionem praedicare, nisi accederet ista applicatio, nempe ut statuat unusquisque fidelium pro se Deum fore misericordem, simul ac fuerit invocatus. Ista igitur consequentia tenenda est, Deus ignoscit reliquiis haereditatis suae, quia naturaliter propensus est ad misericordiam: ergo miserebitur nostri, quia sumus ex eius populo. Nisi consequentiam hanc teneamus: Ergo miserebitur nostri, evanescet quidquid audierimus vel dixerimus de bonitate Dei. Haec igitur vera est dialectica pietatis, quum persuasi sumus Deum esse placabilem et facile exorari, quod ad misericordiam natura sit propensus: deinde dum hanc doctrinam ad nos accommodamus vel ad usum nostrum peculiarem. Quia ergo Deus misericors est natura, ego talem ipsum sentiam et experiar. Donec ergo eo usque simus progressi, sciamus parum nos profecisse in schola Dei. Et ideo clarius apparet ex hoc loco papatum esse horrendam abyssum, quia nemo potest illic pedem figere, ut persuasus sit Deum sibi fore misericordem. Nam tantum illic valent coniecturae. Atqui videmus longe aliter ratiocinari prophetam, Deus clementiam diligit, miserebitur ergo nostri. Deinde adiungit *Revertetur*, ne scilicet nos conturbet temporalis ira Dei vel severitas. Quamvis ergo Deus non statim affulgeat nobis cum suo favore, sed potius aspere et duriter nos tractet, propheta docet bene sperandum esse. Quare? *Revertetur*, quemadmodum etiam paulo ante dixit. Non retinebit in perpetuum iram suam, quia ad momentum irascitur suae ecclesiae: sed statim misericordiae suae reminiscitur. Iam subiungit propheta qualis futura sit misericordia Dei erga fideles, nempe *quia calcabit iniquitates nostras*, sicuti dixerat transire super scelus electi populi. Ergo *calcabit iniquitates nostras, et proiiciet in profundum maris omnia scelera eorum*, hoc est, non venient in memoriam peccata nostra coram ipso. Hinc ergo colligimus quod prius dixi, non posse sincere et ex animo coli Deum, donec insederit, et radicitus etiam infixa fuerit cordibus nostris ista persuasio, Deum esse misericordem: neque solum in genere, sed erga nos, quia scilicet sumus ab ipso semel adoptati, et sumus eius haereditas. Iam vero si maior pars dilabitur, non debemus excidere a fide. Deus enim mirabiliter servat reliquias suas. Postremo sciamus, quoties ad Dei misericordiam confugimus, paratam nobis esse veniam: non ut quisque sibi indulgeat, vel plus licentiae sumat ad peccandum, sed ut fateamur culpam, et occurrat reatus ante oculos nostros: sciamus apertam esse nobis ianuam: quia Deus ultro se offert nobis placabilem. Iam quod dicit, *Proiiciet iniquitates nostras in profundum maris*, hinc colligimus plenam esse peccatorum remissionem, non dimidiam, ut fingunt papistae. Dicunt enim Deum remittere culpam retenta poena. Hoc quam nugatorium sit facile res ipsa clamat. Sed tamen huc etiam pertinet loquutio prophetae, quum dicit tunc remitti nobis peccata, ubi memoria eorum deletur coram Deo. Sequitur. Ego percurram hunc versum ut absolvam hodie hunc prophetam.

20. *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abrahae, quas iurasti patribus nostris a diebus antiquis.*

Confirmant fideles superiorem doctrinam: quia Deus apud ipsos deposuit foedus suum quod irritum esse non potest. Et hinc etiam clarius elucet quod

aute dixi, fideles non colligere ex proprio sensu qualis sit Deus, sed amplecti misericordiam quam ipse offert verbo suo. Nisi ergo Deus loquatur, poterimus quidem aliquid concipere in animis nostris de eius gratia, sed hoc erit debile et evanidum. Ubi autem pronuntiat se nobis fore misericordem, iam sublata est omnis dubitatio. Hunc ordinem nunc tenet propheta: dicit enim *Dabis veritatem Iacob, misericordiam Abrahae quas iurasti patribus nostris*, quasi diceret, Non temere quidquam fingimus ex proprio sensu, sed recipimus quod semel nobis testatus es. Voluntas enim tua nobis patefacta est in verbo: freti ergo tuo favore persuasi sumus de gratuita venia, etiamsi tibi sumus multis modis obnoxii. Iam tenemus consilium prophetae. Quod ad verba spectat, non necesse erit in illis morari: quia alibi tractavimus hanc loquendi formam. Duae hic ponuntur voces, quibus tamen propheta designat foedus Dei: ponitur veritas, ponitur misericordia. Ordine quidem praecedit misericordia Dei, quia non aliunde inducitur ad nos adoptandos, nisi mera sua bonitate. Sed sicuti Deus ultro tanta humanitate nos excipit, ita verax est in suo foedere. Ergo si velimus cognoscere naturam foederis Dei, quo et Iudaeos olim elegit, et nos hodie adoptat in populum, haec duo tenenda sunt: quod scilicet gratis Deus se nobis offerat: deinde quod firmus sit ac verax, hoc est, non ducatur ulla poenitentia (sicuti dicit Paulus [Rom. 11, 29]) in suo foedere: Dona et vocatio Dei, inquit, sunt sine poenitentia. Respicit autem ad foedus, quo Deus adoptavit sibi filios Abrahae. Dicit nunc, *Dabis*, hoc est, re ipsa ostendes: nam istud Dare est quasi repraesentare vero effectu, et re ipsa. *Dabis* ergo, id est, palam ostendes te non frustra fuisse tam humanum erga nos et patres nostros, ut eos amplexus fueris tuo favore. Quare? nam effectus tuae bonitatis et veritatis nobis constat. *Iurasti* ergo *patribus nostris a diebus antiquis*. Fideles autem sumunt pro confesso, Deum sic fuisse pollicitum patribus salutem, ut foedus illud esset perpetuum. Neque enim dixit simpliciter Abrahae, Ero Deus tuus, sed simul etiam adiunxit et seminis tui usque in perpetuum. Quum ergo fideles scirent aeternum esse et inviolabile foedus Dei, deinde scirent continuari a patribus ad filios, et hac lege etiam fuisse semel promulgatum, ut patres filiis traderent per manus, ideo non dubitant ipsum fore perpetuum. Quare? *iurasti* enim *patribus nostris*, hoc est, sciunt Deum non tantum fuisse pollicitum, sed interposito iureiurando, quo voluit Deus sancire foedus illud, quod magnopere referebat sine dubitatione recipi ab electo populo. Quum ergo fideles agnoscant Deum sibi quodammodo esse obstrictum, ideo secure eum appellant, ut re ipsa talem se exhibeat, qualem asseruit se fore erga omnes suos electos.

NAHUM.

CAPUT I.

1. *Onus Nineveh, liber visionis Nahum Helkosi.*

Quo tempore prophetaverit Nahum non potest certo asseri. Hebraei, ut sunt audaces in fingendo, dicunt functum fuisse officio docendi sub Manasse, et ideo nomen impii regis fuisse suppressum, quia indignus erat hoc honore, vel quia infelix erat memoria regni eius, quod fuisset abductus in captivitatem. Si quis rationem a Iudaeis postulet, tantum dicent ita sibi videri. Quum igitur nulla sit ratio huius coniecturae, veniendum est ad probabiles rationes. Qui putant sub Iotham prophetasse, falluntur procul dubio, et nullo negotio refelli possunt: quia hic minatur excidium urbi Ninevae, eo quod Assyrii crudeliter vexaverant regnum Israel. Ergo propter istas iniurias denuntiat vindictam. Atqui sub Iotham regnum Israel nondum prorsus vastatum erat. Scimus enim Assyrios fuisse subornatos a rege Achaz, quum non esset par ad resistendum, ubi duo reges vicini Syriae et Israel ipsum aggressi fuerant. Hinc factum est ut Assyrii penetraverint in terram Israel, atque successu temporis deleverint totum illud regnum. Medio tempore prophetavit Nahum, quia voluit ostendere, Deo curae esse regnum illud, idque respectu adoptionis, vel foederis, quia Israelitae iam defecerant a populo Dei sua perfidia: sed manebat tamen adhuc firmum foedus coram Deo. Voluit igitur ostendere se esse patrem et praesidem regni illius. Quum tale fuerit consilium prophetae nostri, certum est docuisse vel post mortem Achaz sub Ezechia, vel circiter illud tempus. Sequutus est autem Ionam longo tempore, ut facile colligi potest. Ionas, ut ante vidimus, minatus fuerat urbi Ninevae: sed remissa fuerat poena Ninevitis, quod sese humiliassent, ac suppliciter deprecati essent poenam: postea redierant ad ingenium, ut fieri solet: hinc factum est, ut Deus minus fuerit erga eos exorabilis. Quanquam enim erant extranei, Deus tamen dignatus fuerat ipsos hac gratia, quod edocti fuerant ministerio et opera Ionae: et resipiscentia eorum non prorsus ficta fuit. Quum ergo iam imbuti fuissent aliqua notitia veri Dei, minus excusabilis fuit eorum crudelitas quum vellent opprimere regnum Israel. Sciebant enim gentem illam esse Deo sacram: hoc erat quodammodo violare Deum ipsum. Nunc ergo tenemus quo tempore verisimile sit Nahum functum fuisse docendi officio, quanquam ut initio praefatus sum, nihil certo nobis constat. Ideo damnavi temeritatis Rabbinos, quia quidvis audent instar oraculi proferre, quanquam nulla illis constat certitudo. Iam attigi aliqua ex parte prophetae consilium. Summa haec est, quum Assyrii pridem molesti fuissent regno Israel, prophetam surgere, et hortari ad patientiam Israelitas, si qui illic erant residui Dei cultores: quoniam Deus non prorsus abiecerit curam ipsorum, sed velit suscipere eorum causam, quia erant sub eius patrocinio. Haec summa est. Quantum attinet ad Ninevem, diximus fuisse caput primae monarchiae, quamdiu Assyrii aliis omnibus dominati sunt. Nam Babylon erat quasi una ex praefecturis, hoc est, Chaldaea, cuius metropolis erat Babylon, erat una ex praefecturis illius monarchiae. Postea translatum fuit imperium a Meroc-baladam. Alii putant Nabuchodonosorem fuisse primum monarcham Chaldaeae. Sed ego in ea re non multum laboro, quia fieri potest, ut Meroc-baladam fuerit binomius: et hoc fuit satis vulgare: quemadmodum scimus reges Aegypti vocatos fuisse Pharaones, ita etiam Assyrii et Chaldaei, quamvis essent prius aliter vocati, sumpserunt commune illud nomen quasi regium. Nineve autem tanta celebritate excellebat, ut non potuerit aliter stabiliri regnum apud Babylonios, nisi illa urbe diruta. Scimus enim quanta fuerit eius amplitudo. Diximus de ea re aliquid quum exposuimus Ionam. Sed tamen complexa fuit fere iter tridui suo ambitu, ut etiam tradunt profani scriptores. Deinde

muri alti erant usque ad centum pedes, lati autem, ut possent quadrigae sine occursu transire: erant mille et quingentae turres. Videmus itaque non abs re olim fuisse celebratam tot praeconiis illam urbem: dicunt Ninum fuisse eius autorem, sed error ille refellitur testimonio Mosis Gen. decimo capite: quemadmodum fingunt etiam Semiramidem fuisse primam reginam Babylonis, et urbem exstructam ab ea. Hoc fabulosum est. Fieri potest ut urbem amplificaverit: sed tamen erat Babylon multis saeculis antequam nasceretur. Sicuti etiam Ninus potuit urbem illam augere, et ornare: sed urbs ante ipsum natum erat condita. Quod profani scriptores vocant Ninum, non Nineven, probabile est corruptum fuisse ab illis hebraicum nomen, ut fieri saepe solet. Quidquid sit, quum vellet Meroc-baladam, vel filius, qui fuit eius successor, quum ergo vellet stabilire sedem imperii in Babylone, coactus est evertere Ninevem, ut cessaret aemulatio. Ita factum est, ut urbs prorsus diruta fuerit. De hoc exeidio vaticinatur Nahum, ut suo loco videbimus. Quanquam autem pars doctrinae spectabat ad Israelitas et Iudaeos, denominat tamen a maiori parte librum suum: vocat *Onus Ninevae.* Iam de voce משא alibi diximus. Sic prophetae nominant tristia vaticinia, quoties denuntiant gravem aliquam et formidabilem vindictam Dei. Et quia saepe minitabantur Iudaeis, hinc etiam factum est, ut per ludibrium nomine illo משא vocarent omnes prophetias. Sed tamen propria est notatio huius vocis. Perinde igitur est ac si Nahum diceret se mitti fecialem divinitus, qui bellum indicat Ninevitis in gratiam electi populi. Hinc poterant colligere Israelitae quam verax et firmus esset in foedere suo Deus, quod adhuc ipsorum curam gereret, quum tamen alienati essent suis sceleribus ab eo. Postea adiungit ספר חזון, Liber visionis. Hac particula significat se non frustra denuntiare Ninevitis exitium, quia fideliter tradat quae a Deo accepit. Si enim simpliciter praefatus esset se minitari cladem Assyriis, poterat de eventu ipso quaestio moveri. Sed hic conciliat sibi autoritatem a nomine Dei quia palam affirmat se nihil afferre proprium, sed onus istud sibi fuisse patefactum oraculo coelesti. Nam חזה est proprie videre, unde etiam חזון Hebraei nominant visionem. Prophetae autem quum loquuntur de visione, non intelligunt spectrum aliquod, vel imaginationem, sed speciem illam revelationis, de qua fit mentio Numerorum 14. cap. ubi Deus loqui se prophetis dicit vel per visionem, vel per somnium. Videmus ergo in quem finem hoc additum fuerit, nempe onus Ninevae esse visionem, ut scirent Israelitae afferri quidem ab homine mortali testimonium hoc vindictae Dei contra hostes suos: sed interim nihil esse dubium, quia Deus ipse autor esset huius prophetiae. Vocat se Nahum Helkosaeum. Quidam putant esse nomen familiae. Iudaei suo more dicunt, hoc esse nomen patris: deinde addunt illud suum vulgare commentum, quod fuerit etiam hic Helkos propheta: quia ubi exprimitur nomen patris apud prophetas, statuunt illum, cuius ponitur nomen fuisse etiam prophetam. Sed sunt merae nugae. Et iam aliquoties vidimus quanta sit eorum protervia in fabulis comminiscendis. Deinde terminatio vocis nos huc adducit, fuisse gentile nomen loci potius. Et Hieronymus etiam tradit suo tempore fuisse vicum ignobilem in tribu Simeon hoc nomine. Tenendum igitur est fuisse Nahum oriundum ex oppido illo, et ideo vel hoc sensu vocari Helkosi. Iam pergamus:

2. *Deus aemulator* (sic vertunt) *et ulciscens Iehova, ulciscens Iehova, et dominus irae* (vel possidens iram), *ulciscens Iehova hostes suos et servans* (vel reponens) *idem* (vel ipse) *inimicis suis.*

Praefatur Nahum de natura Dei, ut quod postea subiicit de exeidio Ninevae plus habeat ponderis, et magis afficiat auditores. Est haec generalis praefatio, sed postea eam accommodabit propheta in usum specialem. Si tantum concionatus esset de natura Dei, hoc fuisset frigidum vel saltem minus efficax: sed ubi utrumque simul coniungit, tunc doctrina ipsa habet suam vehementiam. Tenemus consilium prophetae. Poterat enim disserere de excidio urbis Ninevae. Sed quia si loquutus esset ex abrupto, poterant profani homines ludibrio ipsum habere: Israelitae etiam forte minus tacti fuissent: haec ratio est cur generaliter ostendat qualis sit Deus. Sumit autem haec verba a Mose, ut prophetae solent inde mutuari suam doctrinam. Et illa omnium maxime memorabilis fuit visio, quum Deus Mosi apparuit post fractas tabulas. Ego itaque non dubito, quin Nahum sumpserit ex 34. cap. Exodi quod hic legimus. Non refert quidem ad verbum quae illic habentur: sed satis apparet quasi ad vivum pingere imaginem Dei, ex qua perspici possit eius natura. Primo dicit *Deum esse aemulum.* Nam verbum קנא significat irritare, significat etiam aemulari, significat invidere. Quum Deus vocatur קנוא, vertunt Graeci ζηλωτὴν, Latini aemulatorem. Sed proprie significat, non posse Deum ferre iniurias. Deus ergo etiamsi ad tempus conniveat ad scelera hominum, tamen vindex erit suae gloriae. Postea vocat ipsum ultorem, et tertio hoc repetit, *Iehova ulciscens, Iehova ulciscens et possidens iram, ulciscetur,* inquit, *hostes suos et servabit inimicis suis.* Quum dicit Deum servare, intelligit vindictam esse repositam incredulis, et eius contemptoribus. Est etiam nobis eadem loquutio in usu, *Ie luy garde, et il la garde à ses ennemis.* Ostendit igitur phrasis nostrae linguae quid hic velit propheta, Deum servare ini-

micis suis. Quod autem describit Deum terribilem, hoc debet accommodari ad statum praesentis causae. Dicit se indicere bellum Ninevitis, quia iniuste afflixerant ecclesiam Dei, hac ratione dixit Deum esse aemulum, Deum esse ultorem, et tertio hoc confirmat, nempe ut statuant Israelitae serio denuntiari hanc cladem, quia nisi proposita illis fuisset haec imago, poterant ita apud se ratiocinari, Nos quidem crudeliter vexamur ab hostibus nostris: sed quis putaret Deo curae esse nostras miserias, quum tamdiu inultas sinat? Oportuit igitur prophetam occurrere his cogitationibus, quemadmodum facit. Nunc melius tenemus cur tam vehementi principio utatur, quum vocat Deum et aemulum et ultorem. Postea addit, *Deum possidere iram.* Ego חמה non simpliciter accipio pro ira, sed pro effectu irae. Non debemus quidem imaginari, ut saepius alibi dictum est, cadere in Deum nostros affectus. Ipse enim manet perpetuo sui similis. Sed tamen Deus dicitur nobis irasci ad tempus: in perpetuum vero omnibus reprobis, quia et noster et illorum est iudex. Hic igitur quum propheta dicit *Deum esse dominum irae*, vel possidere iram, significat eum armatum esse vindicta: et quamvis dissimulet ad hominum peccata, non tamen ipsum torpere, neque etiam cunctari, quia destituatur potentia, vel quia sit ignavus et socors, sed ipsum tenere iram, quemadmodum postea iterum repetet, *Ipse servat inimicis suis.* Denique his loquendi formis significat propheta perperam aestimari Deum ex cessatione, quum non statim exsequitur sua iudicia. Differt enim in tempus opportunum. Sed interea non est cur putemus ipsum oblitum esse officii sui ubi poenas suspendit, vel parcit ad tempus impiis. Si ergo non ita cito festinat Deus, tamen non est cur putemus illum otiosum sedere. Differt enim potius iram suam, vel retinet: quemadmodum iam dixit prius. Idem est enim retinere, vel dominum esse irae et possidere iram. Sequitur:

3. *Iehova tardus iris* (ad verbum: sed tardus ad iram) *et magnus robore: et purgando non purgabit: Iehova in turbine et tempestate via eius, et nubes pulvis pedum eius.*

Prosequitur eandem sententiam propheta: et satis erit longum prooemium de natura Dei quod tamen, ut dixi, aptandum est ad specialem causam, quam tractabit suo ordine. Dicit hic *Deum tardum ad iram.* Quanquam hoc elogium etiam ex Mose sumptum est, tamen hic per modum occupationis loquitur propheta. Occurrit enim impiorum audaciae, qui secure Deum subsannant quum denuntiatur illis aliquid adversum, Ubi esset misericordia Dei? an Deus exueret affectum clementiae? non potest abnegare se ipsum. Ita igitur profani homines praetextu honoris Deum atrocissima contumelia afficiunt, quia exuunt eum sua virtute et officio. Nec dubium est quin iam saeculo prophetae nostri hoc usitatum fuerit multis impiis. Ergo hic anticipat propheta, et concedit Deum esse tardum ad iram. Est igitur in hac parte concessio. Sed, inquit, *magnus est robore*, hoc est, ne sibi blandiantur impii, quum audiunt ornari Deum his titulis: quod sit patiens, tardus ad iram, misericors, plenus clementiae: simul, inquit, concipiant magnitudinem potentiae Dei, ne putent sibi negotium esse cum puero. Nunc ergo videmus consilium prophetae: neque quadraret praesenti argumento his titulus, quod Deus non prosiliat cito ad iram, sed patienter differat ut suspendat poenas, quas meriti sunt impii, hoc ad rem nihil faceret, nisi per speciem concessionis interpositum esset a propheta: quasi diceret, Video ut passim Deo mundus illudat et impii etiam talibus dicteriis sibi delitias faciant et repellant omnes minas. Ego quidem fateor Deum propensum esse ad veniam et non descendere ad iram, nisi extrema necessitate cogatur. Hoc quidem verum est, sed interim scitote Deum instructum esse sua virtute: non effugient igitur quicunque ita sibi permittunt abuti eius patientia: imo protervinnt adversus ipsum. Iam adiungit, *Mundando non mundabit.* Alii vertunt, Innocentem, non reddet innocentem. Sed hic est genuinus sensus loci, quemadmodum etiam 34. illo Exod. cap. Moses intelligit Deum esse implacabilem reprobis. Alius fuit sensus apud Ioelem in fine tertii cap. ubi dicebat, Mundabo sanguines, non mundabo. Illic variant interpretes, quia non reputant tempus verbi mutandum esse. Significat enim Deus se purgaturum sordes et inquinamenta ecclesiae suae, quae ante illud tempus non purgaverat. Sed Moses intelligit Deum rigide agere cum peccatoribus, ita ut nihil poenae remittat. Mundando igitur non mundabo, hoc est, Deus exiget ad regulam omnia hominum facta: et quemadmodum nihil eum latet, ita etiam necesse erit quidquid peccaverint homines, prodire in medium, ubi Deus conscendet tribunal: non mundabit mundando, sed rigide exsequetur suum iudicium. Videtur aliqua esse repugnantiae species, quod Deus placabilis sit, et facilis ad ignoscendum, et tamen mundando non mundet. Sed diversi sunt respectus. Diximus enim quorsum tendat propheta: quia semper impii sibi promittunt impunitatem, et hac fiducia petulanter Deum ipsum derident, occurrit propheta, et asserit non esse cur Dei indulgentia sic abutantur, quia mundando non mundabit, nempe reprobos: quia salus nostra posita est in gratuita remissione peccatorum. Et unde nobis iustitia nisi quatenus imputatur a Deo? deinde quatenus sepelit peccata nostra? Imo tota nostra mundities pendet

ex indulgentia Dei, sed Deus etiam tunc exercet suum iudicium, et mundando mundat quum fidelibus remittit sua peccata. Nam fideles ipsi poenitentia iudicium eius praeveniunt: et examinat ita eorum conscientias, ut velit purgare. Quid enim aliud est poenitentia nisi damnatio, quae tamen nobis tandem est salutaris? Quoniam ergo Deus neminem absolvit nisi prius damnatum, hic vere affirmat propheta noster, quod *mundando non mundet*, hoc est, non remittat eorum peccata quin semper examinet eos, et fungatur Iudicis officio. Denique nullum peccatum a Deo remittitur quod prius non damnet. Quantum vero attinet ad reprobos, qui prorsus obstinati sunt in sua malitia, merito hoc illis propheta denuntiat, non esse sperandam veniam, quemadmodum torpent in suis figmentis, dum putant se posse impune effugere Dei manum: propheta falli eos docet, quia scilicet nihil Deum praeterit, et non delebit unum peccatum quin omnia veniant in memoriam. Postea adiungit, *viam Dei esse in turbine et tempestate*, hoc est, Deum simul ac se ostendit, turbare totum aerem, et movere procellas ac tempestates. Hoc etiam ad praesentem causam debet aptari, quia alibi describitur nobis et amabilis et blanda Dei facies: imo quid aliud exhilarat fideles quam Dei conspectus? Simul atque avertit Deus faciem suam, necesse est nos demersos esse in horrendis tenebris, et circumcirca obrui horrendis terroribus. Cur ergo hic propheta dicit *viam Dei esse in turbine et procellis?* Nempe quia sermo ad impios dirigitur, vel Dei ipsius contemptores: sicuti Psalm. 18, videmus terribilem describi, quod scilicet nubes et caligo sunt in circuitu eius, commoveat totum orbem: deinde fulmina iaculetur huc et illuc: quod exhalet fumum naribus, quod flamma et ardore totum mundum corripiat. Quorsum illa omnia? nempe quia propositum erat Davidi celebrare Dei iudicia, quae exsequutus fuerat contra impios. Sic etiam hoc loco, quia Nahum disserit de futura ultione quae tunc instabat Assyriis, ideo dicit *viam Dei esse in turbine et procella*, hoc est, ubi Deus progreditur, excitari ad eius praesentiam turbines et procellas, et totum orbem turbari. Adiungit, *nubem esse pulverem pedum eius*. Si quis tantum pedibus moveret pulverem ad aliquod exiguum spatium, tamen gigneret aliquid pavoris: sed Deus non tantum pulverem uno in loco movet: quid igitur? obscurat, adeoque obruit totum aerem. *Nubes* ergo *sunt pulvis pedum eius*. Nunc tenemus totum prophetae consilium, et quorsum spectet ista descriptio. Sequitur in eundem sensum:

4. *Increpat mare, et arefaciet illud* (hoc est, simul ac mare increpuerit, arefaciet), *et omnia flumina exsiccat, infirmatur* (vel aboletur) *Basan et Carmelus et germen Libani aboletur* (vel infirmatur: est idem verbum).

Continuat Nahum eundem sermonem, quod scilicet Deus signo iracundiae dato, mare conturbet vel arefaciat. Potest esse allusio ad historiam, quae describitur a Mose: quemadmodum prophetae, ubi promittunt populo Dei auxilium, simul revocant in memoriam quam mirabiliter Deus patres eduxerit ex Aegypto. Quoniam ergo celeberrimus erat apud Iudaeos transitus maris rubri, potest fieri ut propheta alluserit ad illam historiam. Sed mihi magis probatur diversa sententia. Scimus enim quam impetuosum sit elementum maris: et ideo etiam Ieremiae 5, quum Deus vult potentiam suam extollere, dicit esse in suo arbitrio compescere furorem maris, quo scilicet nihil est impetuosius, vel magis violentum. Sic etiam maiestas Dei nobis describitur in libro Iob, vicesimo octavo capite. Eundem esse sensum huius loci arbitror, quod scilicet *Deus sua increpatione mare arefaciat*, deinde, *quod flumina siccare possit*. Quando propheta mari fluvios coniungit, hinc confirmatur quod dixi, nempe non notari historiam transitus maris rubri, sed potius in genere ostendi quanta sit Dei potentia in regendo toto mundo. Eodem etiam pertinet quod addit, *Basan ipse infirmabitur, et Carmelus, et germen Libani infirmabitur*, vel abolebitur. His verbis significat nihil esse tam speciosum in mundo quod Deus non mutet, signo aliquo dato irae suae: quemadmodum Psalmo 104 (v. 29 sq.) dicitur, Emitte spiritum tuum, et renovabuntur: rursum, Tolle spiritum tuum (vel averte) et omnia revertentur in pulverem, imo in nihilum. Sic etiam hoc loco dicit Nahum, Simul ac Deus ostenderit iram suam, flumina arefaciet, mare ipsum siccabit: deinde, decident flores et germina, hoc est, utcunque terra induta sit admirabili quadam specie et ornatu, tamen omnia redigentur in solitudinem et vastitatem, nempe Deo irato. Postea etiam adiungit:

5. *Montes concutientur ab eo* (vel contremiscent: quanquam notat continuum actum: sensus est igitur montes contremiscere ad nutum eius), *et colles dissolvent se* (hoc est, solvuntur, vel liquefiunt), *et ardet terra a facie eius et orbis et omnes qui habitant in eo.*

Adhuc perstat Nahum in eodem sermone, quod scilicet Deus ubi conscendit tribunal et apparet mundi iudex, omnia elementa non tantum concutiat, sed etiam cogat mutare naturam suam. Quid enim minus consentaneum quam montes contremiscere? deinde colles dissolvi et liquefieri? Hoc magis prodigiosum est quam ut cadat sub sensus nostros. Atqui propheta dicit montes non stare in sua firmitate, nisi quatenus suffulti sunt gratia Dei. Simul

ergo atque excanduerit Deus, montes liquefient instar nivis vel aquae, ut diffluant. Et in hanc summam referri debent omnia, vel in hunc scopum tendunt, ne reprobi secure contemnant minas Dei, neve putent eius indulgentia se posse poenas, quas meriti sunt, effugere: quia iudex ipsorum erit, utcunque suis parcat, utcunque paratus sit ad veniam, quoties homines sibi displicent in suis peccatis et serio resipiscunt, tamen erit Deus inexorabilis contra omnes reprobos et obstinatos. *Montes* ergo *ab eo contremiscunt:* deinde, *colles liquefaciunt se*, vel liquescunt. Ex his verbis colligitur utilis doctrina, non posse orbem stare ad momentum, nisi quatenus sustinetur gratia et bonitate Dei: nam videmus quid futurum sit, statim atque Deus signa iudicii sui profert, quum ipsa montium stabilitas futura sit instar nivis vel cerae, quid miseris homuncionibus fiet, qui similes sunt umbrae, vel spectro? Evanescent igitur statim ac Deus explicuerit iram suam contra ipsos, sicut dicitur in Psal. 39, homines in imagine transire. Ergo haec comparatio semper tenenda est, quoties obrepit nobis oblivio Dei, ne scilicet foveamus intus eius iram nostrie blanditiis, quo nihil perniciosius est. *Flagrabit igitur terra et orbis et quicunque habitant in eo.*

6. *Coram indignatione eius quis stabit? et quis consistet in furore irae eius? Furor eius effunditur tanquam ignis, et rupes solvuntur ab eo.*

Ostendit hic propheta quorsum proxima lectione descripserit Deum formidabilem, nempe ut homines agnoscant, ubi ventum fuerit ad eius tribunal, non esse qui illic consistat, nisi suffultus eius gratia. De consilio prophetae fusius disseruimus, neque opus est nunc repetere eadem. Sufficit tenere hanc summam, quia hostes ecclesiae freti sua potentia, audacter et sine ullo modo insaniunt: hic proponi illis Dei iudicium, ut intelligant sibi reddendam esse rationem coram eo, cuius conspectum ferre non poterunt. Sed interrogatio plus habet vehementiae quam si simpliciter dixisset propheta non posse consistere coram Deo totum mundum. Nam hic suscipit personam adiurantis. Postquam enim ostendit quam terribilis sit Dei maiestas, exclamat, *Quis* ergo *consistet coram indignatione eius? Et quis ferre poterit iram eius?* nam indignatio eius, inquit, effunditur quasi ignis. Interpretes Hebraei frustra hic laborant: quia verbum נתך significat fundere, videtur illis absurda esse loquutio, quod ira Dei fundatur tanquam ignis. Hoc enim metallo potius quadraret quam igni. Sed hoc effundi nihil aliud est quam dispergi longe, et late. *Effunditur* ergo *ira eius tanquam ignis*, hoc est, grassatur momento, ac si ignis corriperet totam sylvam: quemadmodum ubi invaluit, scimus quanta sit eius violentia et quam subito huc et illuc perrumpat. Caeterum si cui tamen placeat diversus sensus, non valde repugno: ira eius, quae similis est igni, effunditur. Alii putant prophetam alludere ad fulgetra, quae veluti liquescunt par aerem, saltem quoad nostrum adspectum. Sed quia de sensu prophetae satis convenit, non opus est hic anxie disputare quomodo ignis fundatur: quia iam exposui prophetam nihil aliud velle quam iram Dei sese spargere, ut statim non modo urbem unam, sed amplissimas regiones et totum orbem occupet, et ideo igni similem esse, quia huc et illuc pervadit, idque repente. Postea adiungit, *Rupes* etiam *frangi*, vel dissolvi *coram ipso*. Scimus quanta sit in nobis fragilitas. Quum nulla sit durities quae non liquefiat coram Deo, quomodo homines, qui diffluunt sponte instar aquarum, possent sese illi opponere cum sua audacia? Videmus ergo hic perstringi vesaniam hominum, qui confisi propriis viribus nihil non tentare audent etiam adversus Deum, quia non venit illis in mentem sua fragilitas. Haec summa est. Nunc sequitur:

7. *Bonus Iehova ad fortitudinem in die angustiae et cognoscens sperantes in se.*

Hic melius exprimit propheta quod ultima lectione attigimus, Deum scilicet esse durum et asperum contra homines praefractos: esse misericordem et mansuetum erga dociles et morigeros: non quod Deus ipse naturam mutet, vel instar Protei induat varias figuras: sed quia tractet homines pro cuiusque ingenio. Quemadmodum ergo hactenus propheta docuit non posse iram Dei sustineri a mortalibus, ita ne quis de nimio rigore queratur, ex opposito demonstrat Deum propensum esse ad aequitatem, esse facilem et moderatum erga mansuetos: adeoque paratum esse ad ferendam opem fidelibus, neque destituere vel fraudare suo auxilio quicunque in eum sperant. Primo quum *Deum* pronuntiat *bonum esse:* avertit quaecunque poterant obiici de severitate nimia. Nihil enim magis proprium est Deo quam bonitas. Iam si adeo severus est, ut sola eius mentio perterreat totum mundum, videtur a se ipso quodammodo alienus esse. Nunc igitur propheta ostendit quidquid hactenus concionatus sit de horribili Dei iudicio, tamen hoc non pugnare cum bonitate eius. Deus ergo etiamsi ita armatus sit vindicta contra hostes suos, non tamen desinit esse sui similis, neque obliviscitur bonitatis suae. Caeterum propheta hic melius confirmat Israelitas et Iudaeos, quod scilicet Deus non tantum sit terribilis contra impios, sed etiam sicuti pollicitus est se fore ecclesiae suae custodem, ita velit succurrere fidelibus, et in tempore levare eorum miserias. *Bonus* ergo *Dominus* est: postea, *ad*

auxilium. Hinc clarius prophetae consilium potest intelligi, quum dicit esse in fortitudinem in die angustiae: quasi diceret: Paratus est semper Deus ad opem suis ferendam. Adiungit, *In die angustiae*, ne putent fideles se ideo esse reiectos, si quando Deus eorum patientiam rebus adversis examinet. Utcunque ergo Deus subiiciat suos cruci et multis aerumnis, tamen in ipsa angustia succurret. Postremo adiungit, *Cognoscit sperantes in se.* Hoc cognoscere nihil aliud est quam non negligere. Deus ergo cognoscere dicitur eos qui in ipso sperant: quia semper pro ipsis excubat, et sollicitus est de eorum salute. Denique cognitio nihil aliud est quam cura Dei, vel providentia in servandis fidelibus. Interim tamen discernit hic propheta pios et sinceros Dei cultores ab hypocritis: dum multos destituit Deus, qui profitentur se in ipsum credere, merito suam gratiam ab illis subducit, quia ipsum ex animo non invocant, nec requirunt. Nunc ergo tenemus prophetae consilium: ab una parte ostendit Deum instructum esse potentia ad hostes suos ulciscendos: iam rursum ostendit Deum esse fidum custodem ecclesiae suae, sicuti promisit. Quare? proponit naturam Dei, quod bonus sit: deinde adiungit quod paratus sit ad opem ferendam. Sed non frustra notam apponit, quod scilicet curam gerat fidelium, qui vere et ex animo in eum sperant: ut scilicet intelligant se non negligi a Deo: et interim hypocritae agnoscant se ideo non iuvari, quia mera sit simulatio quidquid profitentur. Neque enim vere in Deo sperant, utcunque falso obtendant eius nomen. Nunc sequitur:

8. *Et cum inundatione* (vel, per inundationem) *transiens consumptionem faciet loco eius: et inimicos eius persequentur tenebrae* (vel, persequi faciet inimicos suos a tenebris).

Prosequitur eandem sententiam propheta, quod scilicet facile servabit suos Deus, quia instructus sit potentia ad superandum totum mundum. Sed nunc utrumque membrum propheta complectitur. Postquam concionatus est in genere de furore Dei et de eius bonitate erga fideles, nunc accommodat suam doctrinam ad consolationem electi populi. Specialis igitur est applicatio haec doctrinae, quum dicit, *Per inundationem transiens faciet consumptionem loco eius.* Duplex est interpretatio huius versus. Quidam sic distinguunt, quod Deus velut in transcursu consumet terram Israel et Iuda: sed perpetuae tenebrae incumbent eius hostibus. Putant ergo distingui afflictionem electi populi a clade regni Assur, quia Deus ad tempus duntaxat de suis poenas sumat, profanos autem et reprobos homines addicat aeterno exitio. Ergo per *transitum*, secundum illos interpretes, intelligi debet temporalis afflictio vel poena: per *tenebras* autem aeternum exitium, vel clades irreparabiles, ut ita loquar. Sed non dubito quin propheta uno contextu hic denuntiet ultimam cladem Assyriis. Per *inundationem* ergo *in transitu faciet consumptionem loco eius*, hoc est, Deus repente obruet Assyrios, quemadmodum si diluvium surgat quod absorbeat totam terram. Significat Deum non sumpturum de Assyriis poenas paulatim, sed repente, quemadmodum aliquando homines pedetentim ad sese ulciscendos procedunt. Deus, inquit, subito fulminabit contra Assyrios, quemadmodum si diluvium terram aliquam absorbeat. Ergo hic transitus Dei opponitur longis vel lentis progressibus: quasi diceret, Simul atque irruerit ira Dei, vel incubuerit contra Assyrios, actum est, quia consumptio protinus sequetur. Ergo per inundationem transiens faciet consumptionem loco eius. Per locum intelligit solum: quasi diceret, non tantum evertet Deus superficiem terrae, sed solum ipsum perdet, atque in nihilum rediget. Hic additur pronomen femininum, quia loquitur de regno, vel gente, sicuti Hebraei solent. Sed hoc praecipue notandum est, minari prophetam Assyriis, quod Deus funditus ipsos evertet, non tantum diruet superficiem, quemadmodum si ignis vel diluvium absumat aedes aliquas: sed Dominus, inquit, in nihilum rediget terram ipsam, imo fundum ipsum. Addit *Et inimicos eius persequentur tenebrae.* Designaverat Assyrios tantum pronomine, quemadmodum solent Hebraei. Ponunt enim relativum, vel demonstrativum pronomen, et tamen incertum est de quibus loquantur: sed postea sese explicant. Sic etiam propheta hoc loco, quia sermonem dirigit ad Israelitas et Iudaeos, et initio praefatus est se proferre vindictam Dei contra Nineven et illam monarchiam, ideo nunc quasi de re satis cognita loquitur. Sed adiungit, *Persequentur tenebrae inimicos Dei.* Hoc secundo membro significat interitum regni illius fore aeternum. Sicuti ergo dixit repentinam fore cladem, quia Deus momento totam terram perdet, ita etiam nunc spem illis abscindit, ne putent se paulo post vires posse colligere et iterum resurgere: quemadmodum reprobi semper luctantur contra Deum. Propheta ergo ostendit incurabile fore malum quod illis inferet Deus. Quidam verbum ירדף transitive accipiunt, quod persequi faciet inimicos suos a tenebris. Sed quia ad sensum prophetae parum vel nihil interest, ideo relinquo hoc in medio. Nam in re ipsa nulla est ambiguitas, quod scilicet Deus subito diluvio perdet hostes suos: deinde perdet absque ulla spe restitutionis, quia scilicet diluvium illud subitum sequentur aeternae tenebrae. Postea adiungit:

9. *Quid cogitatis contra Iehovam? consumptionem ipse facit: non consurget iterum afflictio.*

Hunc etiam versum quidam interpretes ita accipiunt, quasi diceret propheta non fore eladem electi populi similem exitio, quia scilicet Deus medum et finem imponet. Scimus incredulos, quum rebus adversis premuntur Dei filii, statim gloriari ferociter quasi actum esset de ecclesia. Ergo secundum illos interpretes, hic propheta occurrit et compescit talem protervism. Quid cogitatis contra Deum? Ipse quidem affliget ecclesiam suam: sed non iterabit plagas. Contentus enim erit una afflictione: et putant conferri hic regnum Iehudah cum regno Israel. Bis enim afflictum fuerat regnum Israel, quia initio abductae fuerant quatuor tribus, postea totum regnum fuerat eversum. Quoniam ergo clades una inflicta fuerat a Salmanazar, altera autem a Tiglad-Pelezer, ideo putant hic tacitam fieri comparationem, quasi diceret propheta, Deus parcet regno Iehudah, neque iterum repetet suam vindictam, sicuti contigit regno Israel. Sed sensus ille coactus est, ac nimis longe petitus. Non dubito itaque quin propheta hic sermonem suum continuet, ac denuntiet hostibus ecclesiae aeternum interitum. Initio dicit, *Quid cogitatis contra Iehovam?* Insultat Assyriis, quia putabant negotium sibi esse duntaxat cum mortalibus: deinde cum exiguo populo et iam multis incommodis attrito. Scimus enim regnum Iehudah fuisse debilitatum multis bellis antequam illuc irrumperent Assyrii. Nam passi fuerant duros et graves insultus a suis vicinis, nempe a rege Israel et a rege Syriae. Tunc enim foederati erant illi Assyriis. Quum ergo Assyrii venirent contra Iudaeam, putabant sibi nihil fore negotii in obtinenda victoria: quoniam bellabant cum populo exiguo et attrito, quemadmodum iam diximus. Hic autem propheta ostendit bellum illud esse cum Deo vivo et non cum hominibus, quemadmodum false putabant. *Quid* ergo *cogitatis contra Iehovam?* quasi diceret, Nescitis populum hunc esse sub tutela Dei et praesidio? ergo non potestis violare regnum Iehudah, quin sese Deus opponat. Quum ergo certum sit populum hunc defendi coelesti patrocinio, non est quod putetis vos fore victores. Quanquam non video cur debeat restringi sermo prophetae ad tribum Iehudah, quando propositum ei fuit consolari tam Israelitas quam Iudaeos. Haec autem valde utilis est doctrina, quia in genere propheta docet impios, quoties molesti sunt ecclesiae, non tantum inferre hominibus iniuriam, sed aggredi ipsum Deum. Hac enim lege se nobis coniungit, ut quicunque nos laedunt, tangant pupillam oculi eius, quemadmodum ipse alibi pronuntiat. Iam ergo colligimus inaestimabile solatium ex his verbis: quia possumus libere et intrepide opponere hunc clypeum hostibus nostris, ipsos scilicet consilia sua agitare contra Deum, et conatus etiam, atque impetus in eum convertere, quia scilicet suscepit nos in suam custodiam hac lege, ut quoties violamur, ipse medius intercedat. Hoc unum est. Iam secundo membro adiungit, Consumptionem ipse faciet, nec altera vice consurget afflictio, hoc est, Deus poterit vos redigere in nihilum, ita ut non opus sit secundo vos aggredi. Scimus locum hunc tractum fuisse in diversam sententiam, quod scilicet Deus non puniat bis homines, neque excedat modum in ira sua. Sed illud prorsus a mente prophetae alienum est. Iam dixi etiam mihi non probari, quod alii hunc locum ad ecclesiam accommodant, praesertim vero ad regnum Iehudah. Sic enim simpliciter interpretor prophetae verba quod Deus primo impetu, quum ita visum fuerit, poterit consumere hostes suos, ut non opus sit iterum congredi cum ipsis: *Il n'y faudra plus retourner*, quemadmodum dicimus lingua nostra. Deus igitur consumptionem faciet, hoc est, poterit uno momento hostes suos delere et clades erit perfecta, hoc est, consumptio erit in solidum: *Non iterum, vel secunda afflictio*, quia actum erit de hostibus Dei: non quod Deus aequalem semper tenorem servet in hostibus suis ulciscendis. Neque etiam hic normam praescribit Nahum, sed simpliciter significat, ubi placuerit Deo, statim hostes eius perituros. Postea adiungit:

10. *Qui ad spinas perplexas et tanquam potatione sua ebrios* (vel et ebrios ubi inebriati fuerint. Potest enim esse duplex sensus: postea) *devorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae* (vel, quasi stipula ariditatis in plenitudine, vel arida in plenitudine).

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet Deus, ubi voluerit potentiam suam exserere nulla difficultate consumet hostes suos. Similitudo enim quae hic adiungitur, huc spectat, nihil fore tutum a vindicta Dei. Nam per spinas perplexas intelligit res difficiles tractatu. Ubi spinae perplexae sunt vix summis digitis audemus attingere partes extremas: quia quocunque manus nostrae inciderint occurrent spinae, quae nos pungent. Quoniam ergo timentur punctiones a spinis perplexis, ideo nemo audet ad eas accedere. Dicit ergo propheta *ad spinas perplexas*, hoc est, quamvis sitis spinosi, pleni veneno, pleni rabie, pleni malitia, pleni fraudibus, pleni crudelitate, tamen Dominus vos poterit uno incendio corripere et consumere sine ullo negotio. Ad spinas igitur perplexas: deinde *tanquam potatione sua ebrios*. Si ita legimus, sensus erit, Deus vel ira Dei penetrabit ad vos tanquam ad homines ebrios, qui etiamsi exsultent in sua intemperie, tamen sunt enerves. Neque enim apti sunt ad pugnam, quia fractae sunt eorum vires nimia potatione. Videtur quidem satis esse roboris in homine ebrio, quia sese intemperanter proiicit et despumat multum furorem: sed interea digito potest deiici, et

puer hominis ebrii facile erit victor. Est igitur valde apta haec similitudo, quod Deus conficiet Assyrios sicuti solent ebrii confici, quia quo plus est audaciae in hominibus ebriis in nihilum facilius rediguntur: quia scilicet non sentiunt ullum periculum, vel saltem sunt quasi attoniti: ideo impetu suo ruunt: sic etiam nimia saturitas, inquit, erit vobis causa exitii, dum vos aggrediar. Vos quidem estis valde impetuosi, sed totus iste vester furor est plenus ebrietatis. *Perveniet*, inquit, *ad vos vindicta Dei, tanquam ad ebrios sua potatione.* Alii vertunt, Ad ebrios secundum inebriare ipsos: et sensus ille etiam est tolerabilis. Sed quoniam semper manebit idem prophetae consilium, ego in verbis non insisto. Alii quidem trahunt prophetae verba in diversum sensum: sed non dubito quin hic derideat fastum illum, quo turgebant Assyrii, ebrietati ipsum comparans: quasi diceret, vos quidem estis satis superque inflati, et ideo omnes trepidant ad robur vestrum: sed ista vestra saturitas vos potius debilitat, et enervat vires vestras. Deus ergo quum vos consumere aggredietur tanquam ebrios, nihil proderit vobis vestra petulantia: quin potius erit causa vestri exitii, quia sponte vos offeretis, et Dominus facile vos praecipitabit, quemadmodum si quis ebrium digito impellat, ipsum statim deiiciet. Et notandae nobis sunt diligenter istae similitudines, quia si nullus videtur accessus patere ad perdendos hostes nostros, Deus scintilla una facile ipsos vorabit. Quare? quia sicuti spinas inter se perplexas, quas nemo audet tractare, ignis consumit, ita etiam Deus uno incendio corripiet omnes reprobos, utcunque inter se sint conglomerati. Et altera etiam similitudo non exiguam consolationem nobis affert, quia dum proterviunt hostes nostri et proiiciunt suas ampullas, etiam videntur tremefacere et concutere totum orbem suis minis, saturitas tamen ipsorum similis est ebrietati: nullae sunt intus vires, quia sunt phrenetici, sed robusti non sunt: quemadmodum hoc facile apparet in omnibus ebriis. Dicit autem, Vorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae: מלא significat non modo plenum, sed etiam perfectum. Alii vertunt, Quasi stipulae plenae ariditate. Sed eodem semper redibit sensus prophetae. Significat igitur nihil fore obstaculo, quominus statim devoret Deus hostes ecclesiae suae, quia scilicet exsiccabit totum ipsorum vigorem, ut nihil a stipulis differant, et quidem prorsus aridis, quae scilicet ita maturae sunt ut facile ignem recipiant. Sequitur:

11. *Ex te egressus est cogitans* (vel consultans) *contra Iehovam malum, consultor Beliiaal* (hoc est, impius, vel perversus: alii vertunt, Nihili).

Nunc ostendit propheta cur Deus tam vehementer excanduerit contra Assyrios, quia scilicet sicuti patronus est ecclesiae suae, ita velit tueri miseros, qui iniuste premuntur. Propheta ergo voluit hic spem bonam dare Iudaeis, ut agnoscerent Deo curae esse suam salutem. Nam si tantum minatus fuisset Assyriis, et non fuisset haec ratio expressa, quid hoc ad Iudaeos? Gratum quidem ac dulce est quum videmus hostes nostros perire: sed illud frigidum est et ieiunum solatium, nisi persuasi sumus hoc fieri iusto Dei iudicio, quia nos diligat: quia complexus amore paterno velit nos tueri. Ubi autem hoc sentimus, iam triumphamus etiam in extremis malis. Sumus enim certi de salute nostra, quum Deus testatur et re ipsa etiam demonstrat se non modo nobis esse propitium, sed sibi salutem nostram esse curae. Hoc est prophetae consilium, quum Niniven compellat hoc modo, *Ex te egressus est cogitans malum contra Iehovam, consultor impius.* Magis autem emphatica est loquutio, quum dicit Assyrios consultare contra Deum, quam si dixisset consultare contra Iudaeos, vel consultare contra populum electum Dei. Sed sicuti hoc dictum est de Iudaeis, meminerimus ad nos spectare. Confirmat propheta doctrinam illam quam nuper attigi, quoties impii nobis facessunt molestiam, bellum gerere cum Deo ipso, quoties machinantur aliquid contra nos, ruere adversus eum. Deus enim opponit se instar clypei, et declarat se velle protegere sub umbra alarum suarum, quicunque se eius fidei commendant. Ergo si lateamus sub Dei praesidio et ad ipsum confugimus in rebus nostris adversis, et patienter iniurias tolerando imploramus eius fidem et auxilium, quisquis in nos insurget, habebit Deum sibi hostem. Quare? consultat enim contra ipsum. Et haec ratio ostendit, quidquid hactenus propheta vaticinatus est contra Assyrios, promiscue debere extendi ad omnes ecclesiae hostes. Cur enim Deus minatus est Assyriis subitum diluvium et perpetuas tenebras? Ratio nunc subiicitur, quod consultaverant contra eum et ecclesiam eius. Idem ergo etiam hostibus nostris continget, si quidem manemus quieti sub Dei tutela, quemadmodum dictum est. Quum autem dicit *egressum esse ab urbe illa, qui cogitat malum contra Iehovam:* hoc non debet restringi ad personam Sennacherib, sed potius commune est omnibus Assyriis: quasi diceret, Tu producis fructus quos tu comedes. Nam ex te orietur causa interitus tui. Non est quod expostules cum Deo, quasi contra te crudeliter saeviat. Nam *ex te egressus est qui cogitat malum contra Iehovam:* id est, tu nunc referes mercedem tuo partu dignam. Ubi enim inita sunt consilia contra ecclesiam Dei nisi in tuo sinu et tuis visceribus? Malum ergo quod ex te egressum est revertetur in caput tuum. Postea adiungit, *Consultor*, vel consiliarius, יועץ בליעל. De hac voce etiam dissentiunt ipsi Hebraei. Putant qui probabiliter sentiunt esse nomen compositum בל יעל, Non sur-

Hunc etiam versum quidam interpretes ita accipiunt, quasi diceret propheta non fore eladem electi populi similem exitio, quia scilicet Deus modum et finem imponet. Scimus incredulos, quum rebus adversis premuntur Dei filii, statim gloriari ferociter quasi actum esset de ecclesia. Ergo secundum illos interpretes, hic propheta occurrit et compescit talem proterviam. Quid cogitatis contra Deum? Ipse quidem affliget ecclesiam suam: sed non iterabit plagas. Contentus enim erit una afflictione: et putant conferri hic regnum Iehudah cum regno Israel. Bis enim afflictum fuerat regnum Israel, quia initio abductae fuerant quatuor tribus, postea totum regnum fuerat eversum. Quoniam ergo clades una inflicta fuerat a Salmanazar, altera autem a Tiglad-Pelezer, ideo putant hic tacitam fieri comparationem, quasi diceret propheta, Deus parcet regno Iehudah, neque iterum repetet suam vindictam, sicuti contigit regno Israel. Sed sensus ille coactus est, ac nimis longe petitus. Non dubito itaque quin propheta hic sermonem suum continuet, ac denuntiet hostibus ecclesiae aeternum interitum. Initio dicit, *Quid cogitatis contra Iehovam?* Insultat Assyriis, quia putabant negotium sibi esse duntaxat cum mortalibus: deinde cum exiguo populo et iam multis incommodis attrito. Scimus enim regnum Iehudah fuisse debilitatum multis bellis antequam illuc irrumperent Assyrii. Nam passi fuerant duros et graves insultus a suis vicinis, nempe a rege Israel et a rege Syriae. Tunc enim foederati erant illi Assyriis. Quum ergo Assyrii venirent contra Iudaeam, putabant sibi nihil fore negotii in obtinenda victoria: quoniam bellabant cum populo exiguo et attrito, quemadmodum iam diximus. Hic autem propheta ostendit bellum illud esse cum Deo vivo et non cum hominibus, quemadmodum falso putabant. *Quid* ergo *cogitatis contra Iehovam?* quasi diceret, Nescitis populum hunc esse sub tutela Dei et praesidio? ergo non potestis violare regnum Iehudah, quin sese Deus opponat. Quum ergo certum sit populum hunc defendi coelesti patrocinio, non est quod putetis vos fore victores. Quanquam non video cur debeat restringi sermo prophetae ad tribum Iehudah, quando propositum ei fuit consolari tam Israelitas quam Iudaeos. Haec autem valde utilis est doctrina, quia in genere propheta docet impios, quoties molesti sunt ecclesiae, non tantum inferre hominibus iniuriam, sed aggredi ipsum Deum. Hac enim lege se nobis coniungit, ut quicunque nos laedunt, tangant pupillam oculi eius, quemadmodum ipse alibi pronuntiat. Iam ergo colligimus inaestimabile solatium ex his verbis: quia possumus libere et intrepide opponere hunc clypeum hostibus nostris, ipsos scilicet consilia sua agitare contra Deum, et conatus etiam, atque impetus in eum convertere, quia scilicet suscepit nos in suam custodiam hac lege, ut quoties violamur, ipse medius intercedat. Hoc unum est. Iam secundo membro adiungit, Consumptionem ipse faciet, nec altera vice consurget afflictio, hoc est, Deus poterit vos redigere in nihilum, ita ut non opus sit secundo vos aggredi. Scimus locum hunc tractum fuisse in diversam sententiam, quod scilicet Deus non puniat his homines, neque excedat modum in ira sua. Sed illud prorsus a mente prophetae alienum est. Iam dixi etiam mihi non probari, quod alii hunc locum ad ecclesiam accommodant, praesertim vero ad regnum Iehudah. Sic enim simpliciter interpretor prophetae verba quod Deus primo impetu, quum ita visum fuerit, poterit consumere hostes suos, ut non opus sit iterum congredi cum ipsis: *Il n'y faudra plus retourner*, quemadmodum dicimus lingua nostra. Deus igitur consumptionem faciet, hoc est, poterit uno momento hostes suos delere et clades erit perfecta, hoc est, consumptio erit in solidum: *Non iterum, vel secunda afflictio*, quia actum erit de hostibus Dei: non quod Deus aequalem semper tenorem servet in hostibus suis ulciscendis. Neque etiam hic normam praescribit Nahum, sed simpliciter significat, ubi placuerit Deo, statim hostes eius perituros. Postea adiungit:

10. *Qui ad spinas perplexas et tanquam potatione sua ebrios* (vel et ebrios ubi inebriati fuerint. Potest enim esse duplex sensus: postea) *devorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae* (vel, quasi stipula ariditatis in plenitudine, vel arida in plenitudine).

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet Deus, ubi voluerit potentiam suam exserere nulla difficultate consumet hostes suos. Similitudo enim quae hic adiungitur, huc spectat, nihil fore tutum a vindicta Dei. Nam per spinas perplexas intelligit res difficiles tractatu. Ubi spinae perplexae sunt vix summis digitis audemus attingere partes extremas: quia quocunque manus nostrae inciderint occurrent spinae, quae nos pungent. Quoniam ergo timentur punctiones a spinis perplexis, ideo nemo audet ad eas accedere. Dicit ergo propheta *ad spinas perplexas*, hoc est, quamvis sitis spinosi, pleni veneno, pleni rabie, pleni malitia, pleni fraudibus, pleni crudelitate, tamen Dominus vos poterit uno incendio corripere et consumere sine ullo negotio. Ad spinas igitur perplexas: deinde *tanquam potatione sua ebrios.* Si ita legimus, sensus erit, Deus vel ira Dei penetrabit ad vos tanquam ad homines ebrios, qui etiamsi exsultent in sua intemperie, tamen sunt enerves. Neque enim apti sunt ad pugnam, quia fractae sunt eorum vires nimia potatione. Videtur quidem satis esse roboris in homine ebrio, quia sese intemperanter proiicit et despumat multum furorem: sed interea digito potest deiici, et

puer hominis ebrii facile erit victor. Est igitur valde apta haec similitudo, quod Deus conficiet Assyrios sicuti solent ebrii confici, quia quo plus est audaciae in hominibus ebriis in nihilum facilius rediguntur: quia scilicet non sentiunt ullum periculum, vel saltem sunt quasi attoniti: ideo impetu suo ruunt: sic etiam nimia saturitas, inquit, erit vobis causa exitii, dum vos aggrediar. Vos quidem estis valde impetuosi, sed totus iste vester furor est plenus ebrietatis. *Perveniet*, inquit, *ad vos vindicta Dei, tanquam ad ebrios sua potatione.* Alii vertunt, Ad ebrios secundum inebriare ipsos: et sensus ille etiam est tolerabilis. Sed quoniam semper manebit idem prophetae consilium, ego in verbis non insisto. Alii quidem trahunt prophetae verba in diversum sensum: sed non dubito quin hic derideat fastum illum, quo turgebant Assyrii, ebrietati ipsum comparans: quasi diceret, vos quidem estis satis superque inflati, et ideo omnes trepidant ad robur vestrum: sed ista vestra saturitas vos potius debilitat, et enervat vires vestras. Deus ergo quum vos consumere aggredietur tanquam ebrios, nihil proderit vobis vestra petulantia: quin potius erit causa vestri exitii, quia sponte vos offeretis, et Dominus facile vos praecipitabit, quemadmodum si quis ebrium digito impellat, ipsum statim deiiciet. Et notandae nobis sunt diligenter istae similitudines, quia si nullus videtur accessus patere ad perdendos hostes nostros, Deus scintilla una facile ipsos vorabit. Quare? quia sicuti spinas inter se perplexas, quas nemo audet tractare, ignis consumit, ita etiam Deus uno incendio corripiet omnes reprobos, utcunque inter se sint conglomerati. Et altera etiam similitudo non exiguam consolationem nobis affert, quia dum proterviunt hostes nostri et proiiciunt suas ampullas, etiam videntur tremefacere et concutere totum orbem suis minis, saturitas tamen ipsorum similis est ebrietati: nullae sunt intus vires, quia sunt phrenetici, sed robusti non sunt: quemadmodum hoc facile apparet in omnibus ebriis. Dicit autem, Vorabuntur tanquam stipulae ariditatis plenae: מלא significat non modo plenum, sed etiam perfectum. Alii vertunt, Quasi stipulae plenae ariditate. Sed eodem semper redibit sensus prophetae. Significat igitur nihil fore obstaculo, quominus statim devoret Deus hostes ecclesiae suae, quia scilicet exsiccabit totum ipsorum vigorem, ut nihil a stipulis differant, et quidem prorsus aridis, quae scilicet ita maturae sunt ut facile ignem recipiant. Sequitur:

11. *Ex te egressus est cogitans* (vel consultans) *contra Iehovam malum, consultor Beliiaal* (hoc est, impius, vel perversus: alii vertunt, Nihili).

Nunc ostendit propheta cur Deus tam vehementer exarserit contra Assyrios, quia scilicet sicuti patronus est ecclesiae suae, ita velit tueri miseros, qui iniuste premuntur. Propheta ergo voluit hic spem bonam dare Iudaeis, ut agnoscerent Deo curae esse suam salutem. Nam si tantum minatus fuisset Assyriis, et non fuisset haec ratio expressa, quid hoc ad Iudaeos? Gratum quidem ac dulce est quum videmus hostes nostros perire: sed illud frigidum est et ieiunum solatium, nisi persuasi sumus hoc fieri iusto Dei iudicio, quia nos diligat: quia complexus amore paterno velit nos tueri. Ubi autem hoc sentimus, iam triumphamus etiam in extremis malis. Sumus enim certi de salute nostra, quum Deus testatur et re ipsa etiam demonstrat se non modo nobis esse propitium, sed sibi salutem nostram esse curae. Hoc est prophetae consilium, quum Nineven compellat hoc modo, *Ex te egressus est cogitans malum contra Iehovam*, *consultor impius.* Magis autem emphatica est loquutio, quum dicit Assyrios consultare contra Deum, quam si dixisset consultare contra Iudaeos, vel consultare contra populum electum Dei. Sed sicuti hoc dictum est de Iudaeis, meminerimus ad nos spectare. Confirmat propheta doctrinam illam quam nuper attigi, quoties impii nobis facessunt molestiam, bellum gerere cum Deo ipso, quoties machinantur aliquid contra nos, ruere adversus eum. Deus enim opponit se instar clypei, et declarat se velle protegere sub umbra alarum suarum, quicunque se eius fidei commendant. Ergo si lateamus sub Dei praesidio et ad ipsum confugimus in rebus nostris adversis, et patienter iniurias tolerando imploramus eius fidem et auxilium, quisquis in nos insurget, habebit Deum sibi hostem. Quare? consultat enim contra ipsum. Et haec ratio ostendit, quidquid hactenus propheta vaticinatus est contra Assyrios, promiscue debere extendi ad omnes ecclesiae hostes. Cur enim Deus minatus est Assyriis subitum diluvium et perpetuas tenebras? Ratio nunc subiicitur, quod consultaverant contra eum et ecclesiam eius. Idem ergo etiam hostibus nostris continget, si quidem manemus quieti sub Dei tutela, quemadmodum dictum est. Quum autem dicit *egressum esse ab urbe illa, qui cogitat malum contra Iehovam:* hoc non debet restringi ad personam Sennacherib, sed potius commune est omnibus Assyriis: quasi diceret, Tu producis fructus quos tu comedes. Nam ex te orietur causa interitus tui. Non est quod expostules cum Deo, quasi contra te crudeliter saeviat. Nam *ex te egressus est qui cogitat malum contra Iehovam:* id est, tu nunc referes mercedem tuo partu dignam. Ubi enim inita sunt consilia contra ecclesiam Dei nisi in tuo sinu et tuis visceribus? Malum ergo quod ex te egressum est revertetur in caput tuum. Postea adiungit, *Consultor*, vel consiliarius, יועץ בליעל. De hac voce etiam dissentiunt ipsi Hebraei. Putant qui probabiliter sentiunt esse nomen compositum בל יעל, Nen sur-

get: et putant notari hac voce tam res quam homines nihili. Qui vertunt Absque iugo, sicuti Hieronymus, ratione prorsus carent. Proprie ergo dicitur res Beliiaal, res vana et quae nihil habet solidi: ita etiam homo Beliiaal, in quo nulla est integritas. Transfertur interea ad omnes sceleratos vel ad eorum scelera. Dicitur ergo res vel negotium Beliiaal, nefarium scelus vel crimen detestabile: homo dicitur Beliiaal, qui perverse ac scelerate agit. Et Beliiaal etiam simpliciter Paulus (2. Cor. 6, 15) accipit pro ipsa pravitate Satanae et omnium improborum. Opponit enim Beliiaal Christo. Nunc tenemus prophetae consilium, quod scilicet Deus bellum denuntiet Assyriis, eo quod intulerint bellum iniustum populo suo, et consultaverint non modo contra ipsos Iudaeos, sed contra Deum ipsum, quia receperat eos in suam fidem et custodiam, sicuti dictum est. Sequitur:

12. *Sic dicit Iehova, Si tranquilli fuerint, utcunque fuerint multi* (vel potentes), *sic etiam tollentur, et transibit: et si afflixerim te, non affligam te amplius.*

Hic propheta continuat eandem sententiam: sed clarius exprimit quod poterat adhuc esse dubium, nempe quidquid virium sit in ipsis Assyriis, non posse obstare quominus penetret vindicta Dei. *Sic* enim *dicit Iehova, Si fuerint tranquilli et robusti etiam.* Non possem absolvere: sed tantum hoc dicam: propheta enim significat, etiamsi Nineve promittat sibi tranquillum statum, eo quod bene munita sit et habeat latam ditionem et amplam, tamen, inquit, pax tua ista, hoc est, fiducia et securitas non impediet, quominus ad te perveniat Dei manus: etiamsi multi fuerint et robusti. רבים enim possumus vertere tam multos quam robustos sed uterque sensus non male conveniet praesenti loco: quia tenemus prophetae consilium, quod scilicet succidentur omnes adversarii Dei, etiam si securi sint valde, nempe freti suis viribus et praesidiis. Cras reliqua.

Diximus heri quid sibi velit propheta his verbis, *etiamsi tranquilli sint Assyrii et multi, tamen excisum iri protinus a Domino.* Significat enim nunquam ita munitos esse impios suis viribus, vel opibus etiam alienis, quin Dominus absque negotio possit eos perdere. Quantum ad verba spectat, quidam coniungunt particulam כן cum eo quod dixerat, Si fuerint tranquilli: et ita vertunt, Si fuerint tranquilli atque similiter multi: hoc est, etiamsi securi sint, quia scilicet putant se esse tutos ab omni discrimine, et pariter etiam sua multitudine confidant, tamen tollentur. Sed repetitio particulae כן satis trita est Hebraeis: ideo sic debet resolvi oratio, Quamvis tranquilli sint utcunque multi, tamen hoc modo tollentur. וכן, כן, hoc est, ut erunt multi, ita etiam multi perdentur. Quantum ad verbum גז (nam alii non videntur mihi recte deducere a גזז) ego accipio pro tollere e medio: proprie significat Hebraeis removere procul. Vertunt omnes fere interpretes, Tondentur, quanquam deberent potius, Tondebuntur, et utrumque verbum, tam גז quam גזז, significat tondere. Sed quia melius prophetae contextui, meo iudicio, alterum illud quadrat non dubito ita transferre, quod scilicet tollentur e medio. Iam quod adiungit propheta, ועבר, *Et transibit*, quidam referunt ad angelum, a quo profligatus fuit exercitus Sennacherib: alii putant notari temporalem plagam, quasi diceret fore hoc tantum in transitu. Sed videtur alludere propheta ad superiorem sententiam, ubi dicebat Deum repente perditurum Assyrios tanquam subito diluvio et inopinato. Hic ergo sensus optime conveniet, Assyrios utcunque et multitudine hominum et viribus polleant, tamen sublatum iri protinus e medio, quia scilicet Dominus transibit, hoc est, Dominus uno impetu eos in nihilum rediget. Sequitur deinde, *Etsi*, ad verbum *et afflixi te, et non affligam amplius.* Sed ita debet resolvi oratio, Quamvis te afflixerim, non affligam te amplius. Occurrit dubitationi propheta, quae poterat tenere perplexos fidelium animos. Videbant enim Deum sibi hactenus fuisse infensum. Ergo poterant quasi succumbere moerori, nisi hoc fuisset additum, nempe afflictos quidem fuisse ad tempus, sed Deum iam velle finem imponere suo rigori, quia nolit ulterius eos persequi. Certum quidem est saepius deinde fuisse afflictos: sed hoc restringi debet ad Assyrios. Nam scimus prophetam nostrum proprie vaticinari contra monarchiam illam: successit deinde monarchia Babylonis: sed oportuit prius everti Nineven et transferri eius imperium ad Chaldaeos, ut intelligerent tam Israelitae quam Iudaei ideo monarchiam illam eversam fuisse, quia insurrexerat contra Deum ipsum, eo quod molestiam exhibuerat electo populo. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: postquam minatus est Assyriis, iam adiungit, sermonem convertens ad Israelitas, *Quamvis te afflixerim, non affligam amplius:* hoc est, non est quod deiiciant animos fideles: quia severe antehac tractati sunt a Deo: cogitent potius temporales esse illas ferulas, et Deum ita irasci electo populo et ecclesiae, ut modum statuat, quia semper oportet impleri illud, In momento indignationis meae percussi te: sed prosequar te miserationibus aeternis. Haec promissio semel data est ecclesiae, sed viget ac vigebit usque in finem mundi. Sic videmus prophetam obviam ire dubitationi: ne existiment fideles prorsus sibi esse desperandum, quia experti sint Deum tam severum erga se. Dicit enim Deum contentum

esse poenis quas sumpsit, nec velle ultra persequi populum suum. Sequitur:

13. *Et nunc conteram* (vel confringam) *iugum eius abs te, et vincula tua disrumpam.*

Confirmat proximum membrum, quod scilicet Deus iam supersedeat a rigore. Dicit enim propinquam esse liberationem electi populi, qua Deus franget ac rediget in nihilum tyrannidem illius monarchiae. Hic versus satis ostendit non tam restricte exponi debere sententiam proximi versus, uti faciunt interpretes. Nam intelligunt hoc esse dictum de strage exercitus Sennacherib. Atqui propheta hic communiter tam Israelitas quam Iudaeos alloquitur, quemadmodum satis patet ex contextu. Deinde hic versus satis confirmat non de solis Iudaeis prophetam loqui. Neque enim illi ita subacti fuerunt ab Assyriis, quemadmodum Israelitae. Fateor quidem fuisse tributarios. Nam quum foedus pepigissent, Assyrius ubi potitus est regno Israel et regno Syriae, tandem etiam extendit arma sua usque ad Iudaeam. Certum igitur est fuisse aliqua ex parte sub iugo: sed non fuit tam dura illa servitus, ut possint de ea intelligi prophetae verba. Ego igitur generaliter hoc accipio, quod Deus liberabit a tyrannide Ninevae populum suum tam Israelitas quam Iudaeos. Si quis excipiat, Israelitas nunquam fuisse liberatos, hoc etiam verum est, sed respectu Ninevae fuerunt tamen liberati, ubi imperium translatum fuit ad Chaldaeos, et Babylon sedes facta est imperii. Et iam vidimus hoc tantum esse prophetae nostri consilium, quamvis per Assyrios Deus populum suum castigasset, non tamen oblitum fuisse foederis sui, quia Assyrii daturi poenas erant. Satis est igitur quod tam Iudaei quam Israelitae non amplius fuerint sub iugo Ninevae, quantumvis passi fuerint deinde alios tyrannos. Et interea hoc etiam aliqua ex parte ad Iudaeos spectet, quod iugum hostium frangendum vel conterendum dicitur: quia si hoc extendimus ad utrosque, nempe tam ad Israelitas quam ad Iudaeos, non male conveniet, quod utrique fuerint sub iugo et constricti vinculis. Etsi enim durior erat Israelis servitus, tamen spoliati fuerant etiam Iudaei ipsi libertate sua. Conveniet igitur hoc, si generaliter accipitur de toto populo, quod dicit, *Et nunc conteram iugum eius abs te, et vincula disrumpam.* Docet autem hic versus, non ita subiectum fuisse populum hostium tyrannidi, quin semper in manu et arbitrio Dei esset eius liberatio. Unde enim factum est ut Assyrii praevaluerint contra Israelitas, et deinde subiugaverint Iudaeos, nisi quia erant quasi baculus in manu Dei? sicuti docet Iesaias capite decimo: et quamvis armati essent ipsi, tamen erant quoque quasi Dei arma et tela, quia sese movere non poterant, nisi Dominus impetum eorum vertisset quocunque volebat, quemadmodum si quis iaculum vel telum vibret manu sua. Sequitur:

14. *Et mandavit super te Iehova, Ne seminetur ex nomine tuo posthac: e domo* (hoc est, e templo), *deorum tuorum excidam sculptile et conflatile: ponam sepulcrum tuum, quia exsecrabilis es* (aut, vilis factus es).

Clarius et sine figura explicat Nahum quod prius dixerat de tenebris, nempe regnum Ninevae ita subversum iri, ut nunquam vires colligat, vel emergat rursus in pristinum statum. Alloquitur quidem ipsum regem, sed sub eius persona complectitur haud dubie statum regni, *Praecepit* ergo *Deus super te,* inquit, *ne seminetur ex nomine tuo:* hoc est, Deus ita decrevit, ne superstes sit memoria nominis tui: nam seminare ex nomine alicuius, est propagare eius famam. Quum ergo Deus sobolem aliquam prorsus exterminat e mundo, vel etiam quum gentem aliquam delet, dicitur prohibuisse ne amplius ex nomine seminetur: hoc est, ne qua fiat propagatio nominis. Denique propheta noster Assyriis denuntiat talem interitum, ex quo nunquam resurgant. Quum autem tribuit Deo tale mandatum, significat solo Dei nutu et gentes et regna propagari: ita etiam deleri et perire. Nam debet extendi ad totas gentes quod de singulis hominibus dicitur. Semen vel fructus ventris, ut habetur in Psalmo (127, 3), est peculiare donum Dei. Unde enim fit ut multi liberis careant, alii autem gignant magnam sobolem et quasi populosam, nisi quia benedicit Dominus aliis, alios autem reddit steriles? Idem etiam de gentibus sentiendum est: propagat eas Dominus, et conservat earum memoriam. Ubi autem ita visum est prorsus in nihilum redigit, ut nullum maneat residuum semen. Et quum testatur propheta hoc esse mandatum Iehovae, confirmat Israelitas et Iudaeos, ne dubitent quin perituri sint Assyrii absque spe restitutionis: quia scilicet hoc decretum est coelitus. Postea adiungit, *E domo* vel e templo *deorum tuorum excidam sculptilia.* Probabile est, quod etiam communi sententia est receptum, hic prophetam respicere ad Sennacherib, qui in templo idoli sui occisus est a filiis suis paulo postquam reversus fuerat a Iudaea, quum soluta esset mirabiliter obsidio sanctae urbis manu angeli. Quoniam ergo occisus illic fuerat, et templum eius caede profanatum, libenter amplector quod omnes fere docent, locum hunc ad eius personam referri. Sed non dubium interea, quin propheta sub persona unius regis describat cladem et exitium totius regni. Tunc enim Deus palam fecit quid statuisset de imperio Ninevae et de Assyriis omnibus. Nam

inde etiam sequuta est illa mutatio, quod Nabuchodonosor transtulit Babylonem imperium, quod detestabilis erat tota illa progenies: et quisque ad se potentiam trahebat. Quum igitur intestino dissidio fracti essent prius Assyrii, facile fuit Chaldaeis illos subigere. Ideo propheta non hic vaticinatur contra regem unum duntaxat, sed quia caedes illius quasi praeludium fuit communis exitii, ideo illam historiam memoratu dignam recenset propheta, quod scilicet profanabitur templum caede Sennacherib: deinde statim transferetur monarchia ad Chaldaeos. Quum dicit, *Ponam sepulcrum tuum*, cohaeret hoc membrum cum superiori. Unde enim factum est ut excisa fuerint idola e templo illo, nisi quia facinus illud tragicum locum detestabilem reddidit? Nemo enim non exhorruit tam foedum crimen, quod filii patrem occiderant propria manu. Scimus quum Romae illa superba mulier inscisset trahi carpentum super cadaver patris sui, viam illam fuisse nefandam: sic etiam non dubium est quin templum illud pollutum fuerit regia caede. Coniunctim ergo haec duo simul legi debent, quod Deus excidet idola et sculptilia e templo: deinde quod illic erit sepulcrum Sennacherib. Adiungit, *Quia exsecrabilis es.* קלות ego reddidi Abominandum. Potest quidem hoc etiam referri ad historiam illam: sed ego seorsum accipio, quod Sennacherib sit abominabilis: neque solus ipse sed totum nomen regium, sicuti et monarchia illa Ninevae. Neque enim quadraret, quemadmodum iam diximus, haec omnia referre ad personam unius Sennacherib: quia propheta concionatur de interitu urbis et gentis, idque in genere: quanquam hoc non obstat quominus etiam attingat quasi in transcursu personam Sennacherib. Iam simul notandum est, hic oblique perstringi inanem fiduciam, quam locabant reges Assyrii in suis idolis, vel sculptilibus, sicuti solemus idololatras non tantum suis viribus confidere, sed etiam partem spei suae repositam habere in suis superstitionibus. Ostendit ergo propheta templum esse profanandum a Deo, ita ut nihil subsidii Assyriis supersit, tam regibus ipsis quam toti populo. Pergamus:

15. *Ecce super montes pedes annuntiantis, promulgantis pacem: Celebra Iehudah solennitates tuas, redde vota tua, quia non adiiciet posthac ad transeundum in te impius* (Beliiaal), *in totum excisus est.*

Rursus docet propheta quidquid vaticinatus est de excidio urbis Ninevae spectare in hunc finem, ut Deus insigni isto documento testetur se curam habere populi sui, neque immemorem esse foederis quod pepigerat cum filiis Abrahae. Alioqui vaticinium hoc caruisset sua efficacia apud Israelitas: putassent hoc vel accidere fortuito, vel fatali quadam revolutione, vel alia de causa, quod Nineve diruta fuisset. Ergo propheta ostendit interitum urbis et monarchiae Ninevae specimen fore paterni Dei amoris erga electum populum, et in gratiam unius populi talem mutationem factam esse: quia scilicet Deus quamvis ad tempus poenas sumpsisset de Israelitis, volebat tamen residuum illic manere aliquod semen, quia absurdum fuisset aboleri penitus eius foedus, quod erat inviolabile. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, et quomodo versus hic coniungi debeat cum reliquo contextu: *Ecce*, inquit, *super montes pedes annuntiantis pacem.* Quidam putant prophetam alludere ad situm Ierosolymae. Scimus quidem montes fuisse in circuitu: sed generalius loquitur propheta, quod scilicet praecones pacis conscendent in cacumina montium, ut longe vox ipsorum exaudiri queat: *Ecce*, inquit, *super montes pedes annuntiantis pacem.* Nam prius viae ipsae omnes occlusae fuerant, et vix quisquam hiscere audebat. Si quis de pace vel de bello inquireret, statim erat periculum ne veniret in suspicionem. Quum ergo tyrannice dominando Assyrii privassent libero sermone Israelitas, iam dicit propheta pedes annuntiantium pacem fore super montes: hoc est, Iam liberum erit et integrum pacem promulgare etiam in locis editissimis. Quum dicit *Pedes*, significat adventum quemadmodum exposuimus: sicuti etiam loquitur Iesaias (52, 7), Quam pulchri sunt pedes annuntiantium pacem, annuntiantium bona! Ergo consurgent, inquit, ubique praecones pacis. Et videtur etiam repetitio hoc melius exprimere. Nam dicit *Annuntiantis et audire facientis.* Poterat simpliciter dicere מבשר, sed adiungit משמיע. Non tantum, inquit, annuntiabit, sed etiam clara et sonora voce, ita ut ex locis remotissimis praeconium istud audiri queat. Nunc tenemus quorsum spectet propheta, et quid verba etiam valeant. Iam adiungit, *Celebra Iehudah dies tuos festos.* Est quidem repetitio, quemadmodum si posset latine dici, Festiva festivitates, sed ad sensum hoc nihil refert. Libenter eorum sententiae subscribo, qui putant hic notari interruptionem dierum festorum. Nam sic dissipata erant omnia tam Ierosolymae quam in vicinis locis, ut cessarent sacrificia, et dies festi etiam intermissi forent: quemadmodum sacra historia docet pascha fuisse de integro celebratum sub Ezechia, deinde sub Iosia: hoc procul dubio contigit quemadmodum fieri solet in regionibus bello vastatis. Significat igitur propheta nunc tranquillum fore statum electi populi, ut libere et sine metu hostium possint omnes accendere Ierosolymam, et celebrare dies festos, et gratias agere Domino, et laetari in eius conspectu: quemadmodum etiam Moses illa loquendi forma saepe utitur. Interim tamen non dubium est quin propheta admoneat Iudaeos in quem finem Dominus fregerit iugum

hostile, et eos exemerit a servili illo metu, nempe ut posthac impendant operam sacrificiis, et colant Deum in otio suo. Quod autem compellat Iehudah, non fit absque ratione, tametsi enim nondum Israel sic reiectus fuerat, quin adhuc censeret regnum illud Deus in populo suo: tamen nulla erant illic legitima sacrificia, nulli dies festi quos Deus probaret. Scimus enim cultum qui illic vigebat fuisse corruptum et degenerem. Ergo quoniam repudiabat Deus sacrificia quae solebant offerri in Israel, ideo sermonem hic ad solam tribum Iehudah dirigit Nahum. Sed interim significat Deum ita beneficum fuisse erga Israelitas, ut memores suae redemptionis gratias agerent. Sciamus ergo quum Dominus nobis otium concedit, et tuetur nos in tranquillo statu, semper hunc finem esse spectandum, quod scilicet vult sincere a nobis coli. Quod si abutimur nostro otio, et delitiae nobis inducunt Dei oblivionem, haec ingratitudo minime ferenda est. Nam in extremis necessitatibus tamen Deo sacrificandam est: quia tunc maxime confugere nos oportet ad eius misericordiam. Sed quia turbulentis animis non ita composite ipsum colimus, ideo permittit nobis otium. Iam si abutimur otio nostro ad ignaviam, imo etiam tam sumus socordes ut Deum negligamus, hoc, quemadmodum iam dixi, intolerabile est. Ergo notemus prophetae verba, ubi consilium Dei exprimit, quod scilicet liberaverit populum suum ab Assyriis, ut illic celebrarentur dies festi. Adiungit, *Redde vota tua.* Hic non tantam loquitur de ordinariis sacrificiis et de praescripto cultu, sed exigit speciale testimonium gratitudinis, quod tunc Dei manu redempti fuerant. Scimus enim quid significet votorum redditio apud Hebraeos. Solebant offerre pacifica si victores reversi essent e bello: si etiam erepti essent ab aliquo discrimine, vel aliqua clade levati. Ideo propheta nunc ostendit merito solvenda esse vota Deo, quum tam liberaliter cum populo suo egerit: sicuti habetur Psalm. 116 (v. 12 sq.), Quid repeadam Domino pro omnibus beneficiis quae in me contulit? calicem salutis accipiam, et nomen Domini invocabo. Vidimus etiam apud Hoseam (14, 3), Vitulos labiorum mihi persolves. Nunc tenemus quid in summa velit Nahum, nempe ubi pax reddita fuerit populo, non debere sepeliri tantum et tam insigne Dei beneficium, quin reddantur vota: hoc est, quin testetur populus Deum esse autorem suae salutis, et redemptionem quam adeptus est proprium esse Dei opus. Sequitur: *Non adiiciet amplius ad transeundum in te Beliiaal, quia in totum succisus est.* Non debet generaliter exponi hic locus, quia scimus graviores deinde fuisse Chaldaeos Iudaeis quam fuerant prius Assyrii. Sed propheta hic Ninevitas designat, hoc est, Assyrios, quorum tunc metropolis erat Nineve, ut dictum est. *Iste ergo impius non adiiciet posthac ut transeat in te.* Quare? *Est* enim *succisus in totum.* Haec causae redditio satis ostendit prophetam non loqui de quibuslibet impiis, sed notare tantum Assyrios. Sequitur:

CAPUT II.

1. *Adscendit destructor coram facie tua, custodi munitionem, respice viam, robora lumbos, fortifica vires valde.* 2. *Quia abstulit* (alii vertunt recidere fecit: alii quiescere fecit) *Iehova fortitudinem* (alii superbiam) *Iacob, sicuti fortitudinem* (vel superbiam: est idem nomen) *Israel: quia evacuarunt evacuantes, et palmites eorum succiderunt.*

Quum propheta loquitur hic de vastatore, quidam referunt ad Sennacherib: quidam ad Nabuchodonosorem, et verbum etiam עלה diversis modis exponitur. Metaphorice saepe sumitur apud Hebraeos pro evanescere: sicuti etiam gallice dicimus, *Il s'en va en fumee:* quia fumus sursum adscendit: haec est ratio metaphorae. Elicinnt igitur hunc sensum, quod destructor adscendit coram facie electi populi, id est, palam, sic ut conspicuum fuerit Dei opus, evanuisse Assyrios, qui tamen venerant ad totam terram vastandam. Evanuit ergo destructor: postea, *coram facie tua*, i. e. manifeste et sub oculis tuis. נצור מצורה, Custodi munitionem: hoc est, quique redeant in urbem suam, et agant suas custodias ut soliti sunt, quia regio erit hominibus vacua: deinde *respice viam:* hoc est, respice qua parte venerit Sennacherib ad oppugnandam sanctam urbem: via illa iam erit libera ab hostibus: postea *retine*, vel fortifica *lumbos.* Nam חזק significat etiam retinere interdum. Retine igitur vel fortifica lumbos: id est, ne diffluas quemadmodum prius, sed stes fortiter: quia nemo est qui te exterreat: deinde *fortifica vires valde:* id est, ne dubita quin posthac satis firmus sis ad retinendum statum tuum: quia excisa erit monarchia illa, quae tibi infesta fuit. Sed alii secus exponunt, quod adscenderit destructor, id est, venerit Sennacherib, et quod deinde sequitur putant ad incutiendum terrorem valere: quasi diceret propheta, nunc dum obsessi estis agite excubias, et sitis intenti ad servandas vestras munitiones, et roborate vias omnibus praesidiis: hoc totum nihil proderit. Quare? Deus enim sustulit superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel. Haec est secunda expositio. Alii putant prophetam hic alloqui Assyrios et vocari ab eo vastatorem Nabuchodonosor, a quo translatum fuit imperium, diruta Nineve, quemadmodum iam saepius dictum est. Secundum istos interpretes hic propheta cladem denuntiat Assyriis

hoc modo, Adscendit iam destructor coram facie tua. Assyrii enim poterant ludibrio habere tales minas, quum cincti essent multis provinciis, et urbes haberent valde munitas: Non succedet, inquit, pro vestra opinione: veniet nihilominus in conspectum tuum vastator, et nunc utcunque custodias tuas munitiones, circumspicias viam: hoc est, dispicias sedulo quo parte occludere possis transitum hostibus, tamen nihil proficies: fortifica lumbos ut libuerit, et adauge vires tuas: tamen hoc totum erit irritum et inane. Et si placeat hic sensus, erit confirmatio superioris doctrinae, quod scilicet Deus iam decreverit perdere urbem Nineven et imperium illud quod erat tunc apud Assyrios. Non igitur male hoc conveniet. Sed si recipimus hunc sensum, postea sequetur quaedam quasi correctio, quod scilicet Deus iam perdere velit Nineven et eius monarchiam, quia humiliavit satis superque populum suum, tam regnum Iehudah quam decem tribus. Non possem ultra prosequi.

Diximus heri quosdam interpretes versum hunc ubi dicit propheta, *Adscendit destructor coram facie tua, custodi munitionem*, referre ad Sennacherib, quod scilicet Deus illum abstulerit atque evanescere fecerit instar fumi. Diximus etiam alios elicere diversum sensum, quod Sennacherib adscenderit in Iudaeam et terrore impleverit totam regionem: imo etiam tandem vastaverit. Sed potius inclino in eorum sententiam, qui dictum hoc putant de Nabuchodonosore, qui destructor adscendit contra Nineven. Fuit igitur Nabuchodonosor vastator Ninevae, quia divinitus excitatus fuerat ut everteret tyrannidem illius urbis. Ideo propheta ridet conatus omnes et apparatus quos opponent Ninevitae, quemadmodum fieri solet ubi invaditur regio aliqua. Dicit igitur, *Custodi munitionem, respice viam, et fortifica lumbos, et robora fortitudinem tuam valde.* Sunt autem ironicae loquutiones: quasi diceret, quidquid machinentur Ninevitae, ut se defendant contra hostium impetum, tamen hoc totum irritum fore. Iam quod subiicitur, per occupationem additum fuisse interpretor, quod scilicet *Deus abstulerit superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel.* Alii vertunt, Redire fecit Deus, vel quiescere, et גאון accipiunt in bonam partem pro fortitudine vel gloria. Secundum illos, sensus esset, quod Deus profligato exercitu Sennacherib, vel Assyriis deletis, rediro faciet pristinam gloriam populi sui: quia utrumque regnum collapsum erat. Intelligunt igitur hoc dictum esse de restitutione totius populi, et qui vertunt Quiescere fecit, putant promitti diuturnam pacem tam Israelitis quam Iudaeis. Mihi autem potius videtur propheta ostendere maturum esse tempus exitio urbis Ninevae: quia scilicet Deus humiliaverit populum suum. *Abstulit* ergo *superbiam Iacob, sicuti superbiam Israel:* id est, postquam Deus correxit superbiam Israelis, adhibuit etiam simile remedium regno Iehudah: sic totus populus humiliatus est, atque oblitus illius nimiae suae altitudinis, nam גאון ut plurimum accipitur in malam partem pro fastu vel superbia. Haec igitur ratio est cur nunc Deus pronuntiet propinquum esse interitum Ninevitis, quia iam satis et super subacti sunt Iudaei et Israelitae atque hic sensus optime fluit. Deinde etiam secundum membrum eodem spectat, quod *evacuantes evacuarint:* id est, praedones ipsos exinanierint, et nihil fecerint illis residuum. Respondet hic locus sententiae Iesaiae (10, 12), ubi compleverit Dominus opus suum totum in monte Sion et Ierusalem, tunc etiam convertet vindictam suam contra Assyrios. Cur enim citius non fuerunt deleti? nempe quia volebat eorum opera uti Dominus ad castigandos Iudaeos. Donec ergo impletum fuit totum opus Dei: hoc est, donec ita correxit populi sui superbiam ut penitus deiectus esset, noluit perdere Ninevitas: sed tandem etiam tracti sunt illi in suum exitium. Hoc idem nunc docet propheta noster, nempe Nabuchodonosorem venturum esse ad Nineven diruendam, ubi Dominus abstulerit fastum populi sui. Quod sequitur, *Et perdiderunt propagines*, vel palmites eorum, metaphorice accipio, quod radicitus evulsi fuerint Israelitae, quoad externam speciem. Oportuit enim ipsos coram oculis hostium in nihilum redigi, et radices etiam ipsas revelli, ut sentirent se nihil esse. Dominus quidem semper servavit occultas reliquias: sed hoc factum fuit praeter hominum sensum. Hoc autem ad superficiem refert propheta quod metaphorice dicit de perditis palmitibus. Sequitur:

3. *Clypeus fortium eius rubefactus est, viri potentiae eius vermiculati* (hoc est, rubro etiam colore) *in igne lampadum* (vel taedarum), *currus in die expeditionis eius, et abietes tremefactae sunt.*

Describit propheta quam formidabiles futuri sint Chaldaei, ubi sese accingent adversus Assyrios. Dicit, *Clypeus fortium eius rubefactus est.* Quidam existimant tunc depictos fuisse rubro colore clypeos ne sanguis nimis esset conspicuus: indutos etiam fuisse milites vestibus coccineis, ut si essent vulnerati, hoc non incuteret illis terrorem. Et de Lacedaemoniis hoc testantur historiae. Caeterum, quia nobis gentium illarum mores non adeo sunt cogniti, sufficiat hoc tenere, describi apparatum bellicum, quasi diceret, venturos Chaldaeos contra Nineven cum violento impetu et terribili. Dicit ergo *viros roboris eius fore coccineos.* Non dubium est quin ad colorem vestium respiciat. Alii qui hoc exponunt de Assyriis, dicunt notari pudorem. Sed illud est nimis coactum. Non dubito igitur quin propheta hic depingat Chaldaeos, et ostendat

sic fore instructos, ut solo adspectu hostes suos profligent, nempe Assyrios. Eadem ratione continuo post addit, *In igne taedarum*, vel lampadum *currus in die expeditionis eius*, hoc est in die quo se parabunt. Nomen hoc פלדות non alibi occurrit: ideo Iudaei putant inversas esse literas, et פלדות positum esse pro לפידות quemadmodum statim hoc nomen ponetur a propheta, et eodem sensu. Certe ex contextu colligere promptum est, hic vel taedas vel lampades intelligi a propheta. Currus ergo eius in igne lampadum, id est, currus tam praecipiti impetu ferentur, ut quasi flammae igneae appareant quum rotae tam celeriter volventur. *Et abietes*, inquit, *tremefactae sunt*. Alii vertunt Inebriatae sunt, vel sopitae: et hoc referunt ad Assyrios, quod scilicet magnates ipsorum (quos putabant hic conferri abietibus, vel metaphorice per abietes notari) fuerint obstupefacti. Obstupefient igitur qui praecipui sunt apud Assyrios, quia solus conspectus eos quasi exanimes reddet. Nam רעל quidam accipiunt pro veneno inficere, vel obstupefacere. Sed rectius sentiunt qui per abietes putant notari lanceas. Quanquam non satis exprimunt sensum prophetae. Neque enim dubito quin hoc simpliciter velit talem concussionem fore in lanceis, ac si abietes in sylvis tremefierent. Nam scimus lanceas confici ex abietibus, quia lignum illud leve est, et magis agile, quemadmodum si lingua nostra quis diceret, *les lances branslent*. Tremefient igitur lanceae, id est, concutientur, ac si tremerent abietes inter manus militum. Ita videmus continua serie hic prophetam describere terribilem apparatum in Chaldaeis. Pergamus:

4. *In compitis insanient, per currus* (est hic nomen singulare, currus: ideo quidam subaudiunt viros currus: sed possumus aliter intelligere, quod insanient in suis curribus: deinde) *properabunt in plateis* (alii vertunt, congregabuntur: potest deduci tam a שקק quam a שוק, sed hic significat properaro) *adspectus eorum quasi lampades* (hoc est, lampadum), *quasi fulgura discurrent.*

Prosequitur adhuc eandem sententiam, quod scilicet insanient per compita, hoc est, tumultuabuntur, ac si alienati essent mente, quemadmodum solent furiosi homines, qui impetu suo absque ratione ant modo feruntur: ita etiam insanient in suo tumultu. Deinde, *properabunt*, inquit. Deductum est verbum a coxis. Nam qui festinat, ille vibrat coxas, vel agitat repentino impetu: sic etiam coxabunt, si liceat verbum fingere, *Ils remueront les hanches*. Hoc voluit propheta. Deinde, *Adspectus eorum quasi lampades*. Refertur hoc ad quadrigas. Erunt igitur similes lampadibus, hoc est, perstringent oculos spectantium suo fulgore. Omnia haec pertinent ad exprimendum terrorem. Deinde *quasi fulgura*, inquit, discurrent huc et illuc. Denique significat tam violentum fore impetum in Chaldaeis, ut superent consuetudinem hominum: quia potius erit quaedam insania et rabies divinitus immissa. Sic ergo similes erunt et fulguri et flammis, ut excedant omnem humanum morem. Caeterum, loquutiones istae, etsi sunt hyperbolicae, non tamen ratione carent: quia facile nobis est coniicere quanta fuerit tunc securitas urbis Ninevae: deinde quam fuerit clades ista incredibilis. Tunc enim eminebat monarchia illa in toto mundo, et nemo putasset posse unquam attingi. Quum ergo difficile esset persuadere Iudaeis, instare tale Assyriis exitium, oportuit prophetam hic congerere varias loquendi formas, quibus exprimeret Dei potentiam in perdendis Assyriis. Postea sequitur:

5. *Recordabitur fortium suorum, impingent in itinere suo* (vel itineribus suis, si legamus plurali numero), *festinabunt ad murum eius, parabitur integumentum.*

Hoc etiam quidam interpretes exponunt de Chaldaeis. Rex ergo Babylonis recordabitur fortium suorum, id est, recensebit vires suas, et quidquid erit roboris in sua ditione, hoc totum colliget, ut oppugnet Ninevem et Assyrios. Alii putant esse hypallagen, quae tamen esset nimis coacta, Fortes recordabuntur: quasi esset heterosis numeri, si ita placeat. Ego autem simpliciter accipio verba prophetae ut sonant, quod recordabitur fortium. Sed hoc pertinet meo iudicio ad Assyrios: Recordabitur ergo vel rex Ninevae, vel populus ipse recordabitur fortium suorum, id est, contrahet undique sua praesidia, nihil omittet quod valere ad defensionem queat: sicuti fieri solet in magno discrimine et rebus extremis. Nam notantur viri bellicosi tunc: et quisquis pollet aliqua peritia, deinde quisquis est praeditus fortitudine, quisquis est exercitatus in armis, illi trahuntur, ut ferant suppetias. Sic ergo propheta etiam dicit talem fore pavorem in terra Assur, ut contrabant quidquid erit virium quo se defendant contra hostes. *Rex* ergo *fortium suorum recordabitur*, id est, opponet quaecunque illic erunt subsidia. Deinde, *impingent in itinere suo*, hoc est, fortes illi, ubi collecti fuerint, trepidabunt, et caecorum more impingent. Hoc enim faciet metus, ut quasi attoniti huc et illuc vacillent, neque habeant certos gradus. Duo igitur hic propheta significat, nempe Assyrios fore satis sedulos ad contrahendas suas vires, quas opponant hostibus suis ad repellendum impetum: sed tamen nihil profecturos: quia scilicet trepidatio ita omnium animos occupabit, ut fortes impingant in suis itineribus. *Impingent* igitur, deinde *festinabunt ad murum eius*, hoc

est, conscendent murum: postea, *parabitur integumentum*, sicuti fieri solet in oppugnatione urbium. Hoc alii ad Chaldaeos referunt: parabitur integumentum, quum ad murum accedent. Solebant enim vel turriculis, vel craticulis se munire quum accederent ad muros, sicuti satis notum est ex historiis. Sed non dubito quin propheta hic significet Assyrios cum magna trepidatione venturos in occursum hostium, sed sine profectu. Ubi ergo ita se volent defendere, praevalebunt nihilominus hostes: ideo subiicit.

6. *Portae fluviorum apertae sunt, et palatium solutum est.*

Hic per portas fluviorum intelligit propheta partem illam urbis, quae videri poterat munitior propter Tigrim. Urbs enim illa alluebatur Tigri, vel Tigride. Quum ergo Tigris esset instar optimi munimenti (sicuti scimus rapidissimum fuisse fluvium), propheta deridet confidentiam Ninevae, quod existimet posse hostes ab accessu prohiberi parte illa, qua fluebat Tigris. *Portae* ergo *fluviorum apertae sunt*, hoc est fluvius vester non impediet, quominus hostes vestri perrumpant, et penetrent in urbem vestram. Videmus itaque prophetam hic tollere omnia impedimenta, quae videri poterant valere ad hostes arcendos: idque facit non tam respectu Ninevae quam electi populi, ut agnoscant Israelitae et Iudaei urbem illam non minus esse in Dei manu quam alias: quia Deus penetret non minus facile per fluvios, quam ingrediatur per planitiem, ubi nullum est obstaculum. Videmus nunc cur dicat propheta portas fluviorum apertas esse: deinde *palatium esse solutum*, id est nullum erit obstaculum, quod hostibus accessum praecludat. Solventur enim omnes munitiones, hoc est, sponte diffluent quasi essent muri papyracei vel quasi lapides fluerent instar aquae. Postea adiungit:

7. *Et quae stabat solida* (vel firma) *eiecta est in exsilium* (vel quae stabat occulta, patefacta est, iussa est adscendere) *et ancillae eius ducentes tanquam in voce columbarum, plangentes super pectora sua.*

Est aliqua in verbis ambiguitas, ideo multi interpretes putant הוצב esse nomen reginae. Regina ergo nomine הוצב, inquiunt, in exsilium tracta est, iussa est adscendere, ut migraret in terram hostilem. Sed hoc nimis coactum est, neque etiam fuit ulla ratio cur putarent nomen esse proprium, nisi quia volebant aliquid dicere, et non erat coniectura magis probabilis. Sed rectius, meo iudicio, sentiunt, qui referunt hoc ad statum regni. Nec dubito quin hic sit prosopopoeia, ei tamen sequimur sensum illum. Si quis malit de regina accipere, tamen praestabit הוצב accipere in proprio et genuino sensu, quod scilicet regina, quae prius latebat in suo palatio, et quae vix prae delitiis poterat movere gradum, quod illa producta fuerit in lucem, si גלה significat retegere et significat eiicere. Si vertimus patefacta est, alludet propheta ad latebras, quod scilicet regina non prodierit ad solem, sicuti mulieres delicatae continent se in suis cubiculis: si autem vertamus, *Quae tracta est in exsilium*, conveniet etiam optime, quae prius erat fixa in sua sede: a יצב quod significat stare: hic autem הוצב est in coniugatione Hophal. Significat igitur, quae prius erat stabilis et firma, nempe in suo cubiculo, illa, inquit, tracta est in exsilium. Si ergo hoc ad personam reginae referre quis velit, conveniet optime sensus, quod regina, quae prius in delitiis suis sedebat, trahetur uno impetu in exsilium, et transferetur alio. Et ideo probabile est prophetam de regina loqui, quoniam continuo post sequitur, *Ancillae eius, ducentes tanquam in voce columbarum, et plangentes etiam*, hoc est, ancillae quae prius blandiebantur, plangent, et cum gemitu, cum lacrymis, et cum clamore deducent dominam suam captivam. Fluet hoc modo contextus: sed, quemadmodum iam dixi, recte sentiunt, qui sub persona mulieris existimant describi hic statum regni. Quae ergo prius stabat, illa trahetur in captivitatem: vel quae prius sedebat in otio, illa patefiet, hoc est, non amplius delitescet in suo umbraculo, sicuti hactenus fecit, sed cogetur prodire in medium. Denique *adscendet*, hoc est, evanescet. Nam hic metaphorice accipitur hoc verbum. *Evanescet* igitur, id est, in nihilum redigetur. Et quoniam propheta hic depingit nobis formam mulieris, non male etiam quadrat quod sequitur, Ancillae eius plangent, et columbas imitabuntur in suo gemitu, quod scilicet totus populus deflebit eversum regni, ubi res ita fuerint conversae, quasi ancillae, deducerent suam dominam, quae prius fuisset nutrita in summis delitiis. Haec autem verborum congeries minime supervacua est: quia oportuit multis verbis confirmari Israelitas et Iudaeos de propinquo interitu urbis Ninevae, qui alioqui prorsus fuisset incredibilis. Et hoc poterimus facile aestimare ex nostra experientia. Si quis hodie loquatur de magnis regibus, quorum splendor obstupefacit totum mundum: si quis praedicat cladem unius regni, hoc videbitur esse fabulosum. Haec ratio est igitur cur propheta rem unam, quae poterat simpliciter exprimi, tot figuris illustret et confirmet tam multis loquutionibus, atque etiam hyperbolicis. Tandem subiicit:

8. *Atqui Nineveh quasi piscina aquarum a diebus* (hoc est, a longo tempore) *fuit: ipsi autem fugiunt: state, state, et nemo respicit.*

Hic propheta etiam dubitationem anticipat, quae fidem abrogasset eius dictis. Nam Nineve non modo florebat potentia, sed etiam vires suas stabilierat longo temporis successu. Antiquitas autem non modo robur acquirit regnis, sed conciliat autoritatem. Quoniam ergo tam vetustum erat imperium urbis Ninevae, potuit etiam videri aeternum: quid? Nineve semper dominata est, et obtinuit summum imperium in toto Oriente. An nunc poterit concuti, imo repente everti eius firmitas? Ubi enim non est initium, etiam neque finis fore creditur. Initium autem non erat, quoad vulgi opinionem. Nam scimus ut fabulati sint Aegyptii de sua antiquitate. Finxerunt se iam regno fuisse potitos quinque millibus annorum ante creatum mundum. Nam quum numerant sua saecula, superant creationem mundi fere quinque annorum millibus. Non dubium est igitur, quin etiam Ninevitae gloriati fuerint se esse aeternos. Quum ergo fundati essent in illa opinione vetustatis, nemo putasset illos unquam posse labefactari. Haec ratio est cur propheta diserte exprimat *Nineven esse quasi piscinam aquarum a diebus:* hoc est, Nineve fuit quasi separata a reliquo mundo: quemadmodum si qua sit piscina, videtur suis ripis bene munita esse: nemo illuc accedet: si quis ambulet super terram, non tamen ingredietur aquas. Sic ergo fuit Nineve tranquilla, et non exiguo tantum tempore, sed a multis saeculis: hoc tamen non impediet, quominus Deus nunc tyrannidem eius evertat. Utcunque ergo Nineve superbiat praetextu suae vetustatis, Deus tamen vult eam delere. Postea, *ipsi*, inquit, *fugiunt:* quum dicit fugere, intelligit etiamsi non caedantur ab hostibus, tamen vincendos esse proprio metu. Significat ergo non modo strage perituram Nineven, sed quia sponte diffugient omnes Assyrii, et desperatio illos tradet suis hostibus. Ergo non tantum fortitudine et gladio victores erunt Chaldaei, sed quoniam Assyrii diffisi suis viribus fugient. Postea sequitur, *State, state, et nemo respicit*, inquit. Hic propheta quasi ante oculos ponit illam formidinem, de qua loquutus est. Poterat narrare simplicius, etiamsi quis eos revocet, non audebunt tamen respicere post tergum: sed quia non putabunt alibi salutem sibi esse positam quam in fuga, pergent in continuo cursu: poterat hoc modo narrationem suam texere propheta: sed hic suscipit personam revocantis, quasi iam cesset qui eos fugitare cernens retrahere tentaret: Nemo, inquit, adspicit. Iam videmus quid propheta voluerit. Sed ex hoc loco discendum est, neque multitudine hominum, neque etiam urbium praesidiis et munitionibus, neque vetustate fidendum esse: quia si viribus polleant homines, Deus eomet hinc materiam ad illos perdendos, quod scilicet semper fere coniuncta est superbia cum viribus. Vix fieri potest, quin homines sibi plus nimio arrogent, quum putent se aliquid valere: ita fit, ut suis viribus ruant: non quod Deus sese oblectet, quemadmodum fingunt profani homines quum faciem terrae invertit, sed quia homines non possunt ferre suam fortunam: neque enim esse continent in modestia, sed furiose insultant contra Deum: ideo ut plurimum vires humanae recidunt in eorum capita, penes quos erant. Idem etiam de vetustate dicendum est: quia qui iactant suam antiquitatem, non agnoscent quamdiu iam coeperint provocare iram Dei. Neque enim fieri aliter potest, quin opulentia pariat ex se licentiam peccandi: saltem quin trahat luxuriem. Deinde etiam qui plus pollent, sunt audaciores ad violandos alios. Quo igitur plus est vetustatis in mundo, eo plus est putredinis: quia similes sunt homines mortuis, quando non reguntur timore Dei. Cadaver autem magis ac magis foetet dum computruit: sic etiam dum pridem coeperent homines peccare, nec desinunt, augetur foetor scelerum: et provocatur magis ac magis ira Dei. Non est igitur cur vetustas nos decipiat, et si quando putamus vel propriis viribus homines satis esse munitos, vel copiis omnibus, vel etiam sua vetustate esse quasi sacrosanctos, veniat nobis in mentem quod hic dicitur, Nineven fuisse quasi piscinam aquarum a diebus antiquis: sed tamen ubi iam addicti sunt exitio, sponte fugere: etiamsi ipsos adeo non urgeant hostes, tamen sese proprio metu damnare nec posse consistere, etiamsi quis ipsos revocet.

9. *Diripite argentum, diripite aurum, et non finis* (quia non est, copula debet resolvi in causalem particulam: quia nullus finis) *praeparationis eius* (sic vertunt: sed proprie תכונה significat locum), *gloria ex omni vase desiderabili.*

Hic propheta quasi ex Dei mandato et autoritate permittit Nineven hostium libidini, ut eam diripiant ac praedentur. Alii existimant sermonem hunc proponi sub persona ducis qui milites hortetur. Sed scimus prophetas suscipere Dei personam quum ita pro imperio aliquid mandant. Et hoc valde emphaticum est, ut sciamus prophetas non fundere inanem sonitum ubi loquuntur, sed efficacitor testari quod Deus ipse decrevit, et suo tempore exsequetur. Quoniam ergo scimus hanc loquendi formam satis tritam esse prophetis, non est cur transferamus hoc ad personam Nabuchodonosoris, vel alterius cuiuspiam. Deus ergo hic ostendit Nineven addictam esse exitio: et ideo tradit ipsam in manum hostium. Certum quidem est Babylonios, quum tunc praedati sunt, non paruisse Dei mandato, sed interea verum quoque est arcano Dei impulsu poenam sumpsisse de Assyriis, quia tunc voluit ulcisci Deus crudelitatem et avaritiam, qua Ninevitae diu praediti fuerant. Praesertim quia exercuerant

maximam saevitiam contra Iudaeos. Haec ratio est cur Dominus nunc eos adiudicet Babyloniis, et exponat in praedam. Sed quia de arcanis Dei iudiciis alibi fusius disserui, tantum nunc breviter hoc attingo, quod Deus non praecipiat Babyloniis et Chaldaeis, ac si excusabiles ipsi essent: sed ostendit per prophetam suum, quod Nineve diripitur ab hostibus hoc non fieri fortuito, sed quia Deus velit ulcisci iniurias populo suo illatas. Interim memoria tenendum est quod alibi diximus, prophetas scilicet ita loqui, ut exsequutio parata sit, quia Deus non frustra, neque abs re terret homines, sed postea declarat ipso effectu, quemadmodum mundum creavit ex nihilo per verbum, ita etiam eodem verbo exserere ac proferre in medium sua iudicia. Non ergo mirum est quod hic propheta, quasi suo arbitrio rogeret Chaldaeos, sic ipsos alloquitur, *Diripite, diripite.* Sed hoc referri debet ad fideles: quia Babylonii quum diriperent urbem Nineven, non putabant se Deo obsequi, neque etiam tribuebant Deo laudem suae victoriae: sed fideles tunc fuerunt admoniti, hoc totum fieri arcana Dei providentia, et interim clarum hoc esse et quasi visibile testimonium paterni Dei amoris erga ecclesiam suam, quod ita dignatus esset suscipere causam afflicti populi. Quod postea sequitur, *non est finis praeparationis.* תכונה alii vertunt Thesaurum, vel opes reconditas: et deducunt a verbo כון, quod est parare. Sed תכונה fere semper accipitur pro loco: תכניה, a תכן significat summam. Nam תכן est numerare: et melius hoc quadraret. Caeterum, non est cur de hac voce multum laboremus, quia si simpliciter accipimus pro loco, sensus erit, non posse inveniri fundum in illa urbe, quae fuerat quasi inexplebilis gurges. Nam assumpserat omnes gentium copias: et hic sensus non male congruet argumento prophetae, quod scilicet milites possint ad saturitatem usque praedari, quia locus ille sit quasi profundus gurges. Postea adiungit, *gloria ex omni vase desiderabili.* Qui מ putant esse particulam comparationis, longe falluntur et corrumpunt sensum prophetae: vertunt, Prae omni vase desiderabili, sed hoc, ut satis omnes vident, nimis est frigidum. Ego itaque non dubito quin propheta dicat opulentiam Ninevae esse ex omni vase desiderabili: quia scilicet congesserant longo tempore multas divitias, et quidem omnis generis. Nam rem desiderii Hebraei nominant pretiosam: et vasa etiam illis sunt quae comprehendimus sub nomine supellectilis. Tenemus ergo nunc quid velit propheta. Alii כבוד accipiunt quasi participium. Vertunt enim, Onustus est omni vase desiderabili, vel ornatus. Significat enim utrumque. Sed simplicior illa est loquendi ratio, quod gloria sit ex omni vase desiderabili, quemadmodum iam exposuimus. Hic vero propheta perstringit quid profecerint Assyrii tam multas opes undique congerendo. Nam rapuerant sine ullo discrimine, et contraxerant ad se omnes gentium copias. Expilaverant enim omnes vicinos, imo prorsus excoriaverant. Iam propheta per ludibrium ostendit opulentos fore alios praedones, quos Dominus excitabit, quemadmodum dicitur apud Iesaiam (33, 1), O tu praedator, nonne etiam praedae vicissim expositus eris? Ita et hoc loco ostendit propheta stulte homines tantopere ardere avaritia, et tam anxie undique congerere multas divitias, quia Deus reperiet qui vicissim praedentur eos qui praedati sunt. Sequitur:

10. *Exinanita, et exinanita est, et nudata, et cor liquefactum, et collisio genuum, et terror in omnibus lumbis: et facies omnium contraxerunt nigredinem* (vel splendorem, ut alii vertunt).

Hic propheta confirmat proximam sententiam. Ostendit enim quorsum vocaverit Chaldaeos ad rapiendam praedam, quia scilicet ita futurum erat. Neque enim (sicuti iam dixi) praecipit Chaldaeis, ac si hoc posset adscribi laudi, quod paruerint Deo: sed hic propheta de arcano Dei consilio tantum tractat. Quamvis ergo Chaldaei nescirent hoc fuisse a Deo statutum, hic propheta admonet fideles, Ninevitas, quum ita nudati fuerint, poenas daturos suae saevitiae, praesertim quoniam ita hostiliter se gesserant contra Iudaeos: et ideo pronuntiat *exinanitam, exinanitam esse, et nudatam Nineven.* Quum repetit idem participium, significat certitudinem rei: exinanita est, exinanita, inquit: quemadmodum si quis diceret lingua nostra *vuidee et revuidee.* Videmus ergo hac repetitione certius exprimi quid propheta voluerit, ne fideles ambigerent de eventu. Et postea adiungit, nudatam esse, eodem sensu. Nunc ergo tenemus prophetae consilium: sicuti proximo versu ostendit sibi datam esse divinitus potestatem, qua exercitus mittat contra Nineven, deinde illis urbem tradat, permittat eam in praedam et direptionem: ita nunc ostendit se non ita praecipere Chaldaeis, ac si essent legitimi Dei servi, et possent obiicere se obsequium praestitisse Deo. Demonstrat igitur in quem finem praeceperit Chaldaeis ut Nineven diriperent, quia scilicet hoc statuerat Deus: et ideo praeceperat quia nolebat pati inultas iniurias populi sui quem sub fide sua tuebatur. Quoniam ergo Nineve ita crudeliter tractaverat electum Dei populum, oportuit etiam mercedem rependi, qua digna erat. Caeterum, repetitio illa de qua dixi, notanda est, ut sciamus coniunctam esse Dei virtutem cum verbo eius, ita ut nihil temere vel frustra praedicat. Iam quum dicit *genua inter se confligere, et omne cor dissolvi,* vel liquefieri: deinde *lumbos omnes terreri,* hinc colligimus nihil esse in hominibus fortitudinis, nisi quatenus suppeditat illis Deus vigorem.

Simul ergo ac spiritum suum Deus subduxit, qui ante erant robustissimi, diffluunt: qui etiam spirabant magnam ferociam, illi redduntur molles et effeminati. Nam per nomen cordis intelligitur interior audacia vel magnanimitas: per genua et lumbos, intelligitur robur corporis. Non dubium autem est quin Assyrii quum dominabantur, valde animosi fuerint: sicuti semper audaciam parit potentia: deinde probabile est fuisse bellicosum populum, quum sub eius potestatem venissent omnes vicini. Atqui ostendit propheta nihil vigoris fore in omnium cordibus, nihil etiam virium in lumbis, vel in toto corpore, *Cor* ergo *liquefactum* est, inquit. Atque hinc colligimus quam stulte superbiant homines animosi, dum similes sunt leonibus: quia momento poterit Deus eorum corda sic liquefacere, ut nihil habeant prorsus solidi. Iam quod ad externum vigorem pertinet, videmus ipsum quoque esse in manu Dei: *Erit*, inquit, *confractio*, vel genua sese mutuo collident, quemadmodum fieri solet in trepidatione. Tandem dicit, *Et tremor erit in omnibus lumbis*. Postremo adiungit, *Et facies omnium contrahent nigredinem*. Nomen פארור quidam deducunt a פאר, et ita sensus erit, omnes facies contrahere, vel retrahere suam pulchritudinem, sicuti etiam ita exponunt Ioelis cap. 2, nam eadem sententia illic habetur. Sed qui sensum illum improbant, dicunt verbum קבץ non posse aliter accipi quam pro retrahere, vel subducere. Sic ergo vertunt, nigredinem. Sed haec expositio coacta est. פארור non significat colorem nigrum: sed ollam. Si ergo lebes vel cacabus nigredinem contraxerit ex fuligino, tunc vocatur פארור. Sed hoc loco coguntur interpretes metaphorice accipere pro colore ipso, quod, sicuti iam dixi, coactum est, ac remotum. Ego igitur libenter subscribo eorum sententiae, qui dicunt omnium facies contrahere suam pulchritudinem, vel suum splendorem. Sed quia ad summam rei vel nihil vel parum refert, ideo sit libera cuique electio. Quantum ad prophetae mentem pertinet, significat vultus omnium fore tristes, quia scilicet Dominus eorum animos et sensus replebit terrore. Contractio igitur pulchritudinis significat externum signum tristitiae, vel pallorem, vel quae alioqui apparent in hominis vultu, quum deiectus est aliquo moerore. In summa intelligit propheta, etiamsi cristas hactenus erexerint Assyrii, deinde spiraverint magnas iactantias, atque etiam insolenter se gesserint, fore tamen deiectos, quia Dominus prosternet animos ipsorum, et vires liquefaciet: deinde coget etiam ad pudorem, ubi prostraverit altos illos spiritus. Haec summa est. Nunc sequitur:

11. *Ubi domicilium leonum: et locus pascui leonibus, quo veniebant leo, leo catulus leonis, et nemo exterrens?* 12. *Leo rapiebat quantum sufficeret catulis suis, et strangulabat leaenis suis, et replebat rapina speluncas suas et lustra sua praeda.*

Hic insultat propheta Assyriis, quia putarent urbem Ninevem esse remotam ab omni periculo sicuti leones dum sunt in suis latebris nihil metuunt. Nam correptam praedam illuc vel trahunt suis unguibus vel ore: sic etiam Assyrii quum putarent se in tuto esse dum florebat Nineve, eo maiore licentia undique rapiebant praedas. Nam Nineve non modo spoliarium erat latronum, sed erat quasi leonum spelunca. Plus autem saevitiae propheta exprimit dum Assyrios leonibus comparat quam si vocasset simpliciter latrones. Nunc ergo videmus quid sibi velit: *ubi locus leonum*, inquit. Et consulto ita sese effert contra Assyrios, quia nemo unquam putasset posse eos attingi vel minima noxa, quia omnibus incussus erat terror, ut sponte se subiicerent Assyriis. Quia igitur nemo audebat sese opponere, ideo dicit propheta, Ubi? quasi diceret, etiamsi omnes existiment hoc incredibile, quod Nineve possit subverti: sic tamen eveniet, sed suscipit ipse admirantis personam, ut significet quum Dominus persequutus fuerit tale iudicium, fore opus admirabile, quod reddet fero omnes attonitos. Haec igitur interrogatio ostendit perperam eos facere, qui aestimabunt vindictam, de qua loquutus est propheta, ex praesenti statu: quia ruina Ninevae et illius monarchiae erit incomprehensibile opus Dei, et quod sensus omnes rapiet in admirationem. Primo dicit, ubi locus leonum? est quidem hic femininum genus: sed consentiunt omnes prophetam loqui de leonibus masculis. Iam adiungit, *locus pascui leonibus*. כפירים vocant minores leones, quemadmodum postea videbimus: et אריות interea nominant maiores leones. Postea adiungit, *Quo veniebat* אריה leo: deinde לביא vertunt leaenam, et לביא significat proprie leonem maiorem: statim haud dubie in feminino genere accipiet prophata pro leaenis. Ego itaque non contendo, quin hic quoque commode transferre liceat *Leo, Leaena:* postea, *et catulus leonum, et nemo exterrens.* Postea adiungit, *Rapiebat leo* (est idem nomen אריה) *catulis suis ad satietatem*, ad sufficientiam: et strangulabat leaenae, ללבאותיו, hoc est suis leaenis. Hic dubium non est quin propheta leaenas intelligat: alioqui non quadraret. Postea, *Et replebat rapina speluncas suas, et latibula sua praeda:* est idem nomen, nisi quod est diversa terminatio טרף, et טרפה. Iam quod toties hic propheta repetit, leones, leunculos, leaenas, non est supervacuum. Vult enim hac verborum congerie exprimere, quam immanis fuerit feritas in Assyriis quum dominabantur. Nec dubium est, quin reges ipsos leonibus comparet cum suis consiliariis, et proceribus: postea leaenas vocet ipsorum uxores: leunculos autem, vel catulos leonum vocet liberos. Summa est, Nineven ita degenerasse

in sua opulentia, ut illio quicunque rerum potiebantur similes essent truculentis bestiis, vacui omni humano affectu. Et utinam hoc tantum de una urbe, vel una monarchia dictum fuisset! Verum quasi in speculo hic nobis repraesentat propheta quod etiam hodie cernimus, et quod semper, atque omnibus saeculis animadversum fuit in maximis imperiis. Ubi enim est summa potestas, illic etiam summa licentia: et quum semel assuefacti sunt reges et eorum consiliarii ad praedandum, nullus est finis: imo quaedam rabies accenditur in eorum cordibus, ut iam nihil aliud appetant quam vorare, et discerpere, et laniare, et strangulare. Propheta quidem hic solari voluit tam Israelitas quam Iudaeos, ut scirent tandem non impunitam fore hostium suorum iniustitiam: sed interim voluit etiam usque ad finem mundi ostendere qualis et quanta sit eorum omnium crudelitas, qui tyrannice dominantur. Et quemadmodum iam dixi, experientia docet nimis multos similes esse Ninevitis. Hoc quidem extra controversiam est non abs re toties prophetam hic loqui de leonibus et leaenis. Dicit ergo, Veniebant illuc leo, deinde leaena, catulus leonis. Significat quum ius petendum esset ex illa urbe regia, fuisse speluncam ferarum crudelium, quia rex exuerat omnem humanitatem una cum suis consiliariis: uxores etiam eorum erant quasi leaenae: filii autem et domestici velut leunculi, vel catuli leonum. Et serpit hoc modo crudelitas, quia si rex quispiam sibi nimiam licentiam permittat, partem illius ad se trahent consiliarii: denique quisque sequitur commune exemplum, ac si quod usu receptum est, liceret. Hanc ergo imaginem depingit nobis propheta suis verbis: nos autem oculis nostris cernimus. Iam adiungit, Leo rapiebat quod sufficeret suis catulis, strangulabat etiam leaenis suis: replebat praeda suas speluncas, et latibula sua rapina. Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet sibi Assyrii coacervaverant iniustis rapinis magnas divitias, quoniam nulla erat aequi apud ipsos ratio. Leo igitur rapiebat catulis suis, inquit: quemadmodum leones assuefaciunt catulos suos ad praedandum, et ubi nondum ita adoleverunt, ut audacter impetant innoxia animalia, ipsi comparant praedam: deindo adferunt etiam ad suas leaenas: sic etiam docet propheta formari omnium mores ad truculentiam simul ac nacti sunt duces ac magistros. Quum dicit בדי sufficientiam, non intelligit expletos fuisse Ninevitas ulla praeda (erant enim insatiabiles), sed potius ad copias ipsorum respicit. Iam quod dicit, Strangulabat leaenis suis, utinam hodie non essent leaenae, quae per se vorarent: sed videmus esse quasdam quae superent audacia et crudelitate omnes viros. Caeterum hic propheta dicit quod naturale est, ut scilicet leo masculus strangulet praedam, et eam tradat postea suis leaenis. Deinde adiungit, non fuisse contentos Ninevitas quotidiana rapina, quemadmodum multi praedones vivunt in diem: sed dicit fuisse praedas repositas. Implebant ergo lustra sua et speluncas rapinis et praedis. Porro quamvis nondum tam aperte loquatur propheta, ut statim videbimus, certum tamen est hic notari causas, cur Deus tam atrocem vindictam sumpturus sit de Ninevitis, quia scilicet iam desierant esse hominibus similes, et degeneraverant in saevas bestias. Sequitur:

13. *Ecce ego ad te, dicit Iehova exercituum, et comburam in fumo currum eius, et leunculos tuos comedet gladius, et excidam e terra praedam tuam, et non audietur amplius vox nuntiorum tuorum* (aut dentium molarium).

Hic quo plus efficaciae obtineat sermo, propheta inducit Deum ipsum loquentem: *Ecce ego* ad te, inquit. Hactenus loquutus est ut praeco Dei: et ideo quasi pro imperio mandabat Chaldaeis, ut Nineven diriperent. Sed ubi Deus ipse prodit in medium, et interim non utitur ore hominis, sed profert ipse sua decreta: hoc magis est emphaticum. Haec igitur ratio est cur nunc palam loquatur Deus. *Ecce ego*, inquit, *ad te:* scimus quid valeat demonstrativa particula *Ecce*. Deus enim quasi expergefactus a somno, ostendit sibi tandem curae fore suas partes ut suscipiat causam populi sui: deinde ut poenam sumat de mundi sceleribus, *Ecce ego ad te*, inquit. Alibi vidimus similes loquutiones: ideo non opus est longius insistere. *Exuram*, inquit, *in fumo currus eius*. Hic per fumum intelligunt fumosum ignem: sed puto aliud velle prophetam, quod scilicet primo impetu Deus consumet currus omnes Ninevae: quasi diceret, simul ac erumpet flamma, actum erit de omnibus copiis Ninevae. Per currus enim haud dubie intelligit quemlibet apparatum belli. Scimus tunc pugnasse ex curribus: quemadmodum hodie sunt equites cataphracti, sic etiam erat usus curruum in bellis. Ergo per synecdochen propheta hic designat copias omnes bellicas. *Exuram* igitur *currus:* Quomodo? nempe solo fumo: id est, simul ac prima flamma inceperit emergere (tunc enim surgit fumus antequam ignis appareat, vel vires collegerit): denique ostendit propheta momento uno in nihilum redactum iri Nineven, simul ac Deus voluerit ulcisci eius scelera. Postea in tertia persona adiungit, *Et leunculos tuos comedet gladius*. Hic mutat quidem personam: sed magis emphaticus est sermo, ubi Deus iracundiam demonstrat in abrupta oratione. Dixerat, Ecce ego ad te: postea, Exuram currus eius: iam vix dignatur sermonem dirigere ad Nineven. Postea iterum ad ipsam redit, Et leunculos tuos gladius vorabit. Quum ergo ita abrupte loquitur

Deus, magis exprimit quam horribilis futura sit vindicta, quam sumere statuerat de Ninevitis. Tandem addit, *Exterminabo etiam e terra praedam tuam:* hoc est, iam non licebit tibi grassari pro more: quia compescam hanc tuam truculentiam, si libeat Praedam accipere pro ipso actu. Posset tamen commode exponi de gentium spoliis, quia undique tyrannica sua venatione cibum Ninevitae rapuerant: atque ita referetur ad direptionem urbis. *Exterminabo* igitur e terra: id est, ex tua regione opes illas quae fuerunt hactenus coacervatae: quemadmodum si leo undique raperet. *Neque audietur amplius vox nuntiorum tuorum.* Qui מלאכים hic nuntios intelligunt, referunt hunc sermonem ad feciales, per quos denuntiare solebant Assyrii bella vicinis gentibus. Quoniam ergo mittebant huc et illuc suos praecones aut feciales, qui bellum indicerent, et sonitus ille terribilis ubique personabat, exponunt prophetae verba, quod Deus imponet tandem silentium, ne posthac ita conturbent omnes vicinas regiones tumultu bellico. Sed quoniam illa expositio coacta est, libenter recipio quod alii tradunt, hic potius notari dentes molares. Nomen non est scriptum ut ferebat grammatica: dicit מלאככה, neque ה debebat esse in fine dictionis, et debebat interponi in penultima syllaba י, nota pluralis numeri: et si hoc ad personam regis pertineat, debebat scribi מלככא. Fatentur igitur omnes non esse hoc nomen scriptum secundum grammatices rationem: et quoniam מלאככה vocant Persae molas: ideo optime conveniet si vertamus, Non audietur amplius vox dentium molarium. Nam quum leones arripiunt dentibus praedam, simul etiam confringunt ossa, et ita edunt fragorem quum animal aliquod vel hominem dentibus suis atterunt. Conveniet igitur optime hic sensus, *Non audietur amplius vox dentium:* id est, non audietur fragor ille inter tuos dentes: quia dum nunc atteris tuas praedas, stridorem emittunt dentes tui. Non audietur ergo ex fragore illo clamor, vel fremitus, vel stridor dentium. Sed quantum ad summam rei, hoc parum refert. Propheta simpliciter hic docet fieri non posse quin tandem Deus tyrannos compescat: quia etiamsi dissimulet ad tempus, non tamen obliviscitur gemitus eorum, quos videt iniuste affligi: praesertim vero ubi tyranni negotium facessunt ecclesiae, propheta hic demonstrat tandem Deum fore cognitorem: et ideo probe expendere convenit haec verba, *Ecce ego ad te.* Quamvis enim Deus hunc sermonem dirigat tantum ad Assyrios, quia tamen simul causas notat cur tam severe contra ipsos exurgat, haud dubie extenditur sermo ad omnes tyrannos, et quicunque crudelitatem exercent contra miseros homines et innoxios. Sed hoc clarius exprimitur sequenti versu.

CAPUT III.

1. *O urbs sanguinaria, tota mendacio* (vertunt) *rapina plena est: non recedit praeda*, (vel non recedet praeda).

Quemadmodum iam dixi, propheta hic rationem clarius exprimit cur tam severa futura esset Dei ultio contra Ninevitas, quod scilicet fuerant dediti saevitiae: ideo vocat urbem sanguinum ab affectu, *Urbs*, inquit, *sanguinaria!* Exclamatio emphatica est: quanquam vox הוי interdum significet Vae. Sed hic perinde est ac si propheta violenter attraheret Niniven ad subeundas poenas. *O urbs sanguinaria!* postea, *tota plena* כחש. Deducitur hoc nomen a macilentia: nec dubium est quin propheta hic coniungat duas voces, quae videntur inter se longe differre, et tamen idem significant. Nam פרק significat repenere. Verum quidem est כחש sumi pro mendacio vel vanitate, ubi nihil est in sermone solidi: et non dubito quin hic utroque verbo intelligat propheta rapinas urbis Ninevae. Impleta est igitur macilentia, quia alias omnes consumpsit: deinde plena est praedis. Se enim replevit. Sed consilium prophetae minime ambiguum est: tandem enim adiungit, *Non discedet praeda*, hoc est, non substrahetur e manu victorum, sicuti quidam intelligunt. Sed rectius alii, qui notari existimant continuam praedandi licentiam, quod assidue occupati fuerint Assyrii in suis rapinis, nec ullum fecerint modum praedandi. Videmus ergo nunc prophetam ostendere cur Deus dicat se adversarium fore Ninevitis: quia scilicet non potest ferre iniustam crudelitatem. Ad tempus quidem tolerat, quia non statim profert suum iudicium: sed nunquam tamen obliviscitur sui. Ergo quum semel denuntiaverit per os prophetae Deus, se ultorem fore saevitiae quam exercuerant Assyrii, sciamus retinere adhuc suam naturam: et utcunque nunc licentiam ad tempus concedat tyrannis et feris istis bestiis, tamen manere semper iustum ultorem. Nostrum est placide ferre iniurias, et gemere ad ipsum: et quia promittit se tandem nobis affore, etiam partes nostrae sunt confugere ad ipsum, et petere, ut tandem nobis succurrat, postquam scilicet viderit oppressam esse suam ecclesiam, et viderit tyrannos sic licentiose grassari, ut tempus sit quo oporteat ipsos cohiberi. Si ergo ita quieti semper nos continebimus sub Dei praesidio, non dubium est quin hodie etiam paratus sit ad exsequendum idem iudicium, quod sensit urbs Nineve cum toto populo.

2. *Sonitus flagelli, et sonitus commotionis rotae, et equus concutiens, et quadriga exsultans.* 3. *Eques*

adscendere faciens, et flamma gladii, et fulgur lanceae, et multitudo occisi (est mutatio numeri, occisorum), *et pondus cadaverum* (hoc est, etiam multitudo), *et nullus finis cadaveribus eius: impingent in cadavera eius.*

Hic propheta quasi in viva imagine repraesentat quod instabat Assyriis. Nam proponit Chaldaeos illorum hostes cum suo apparatu et strenua celeritate: *Vox flagelli*, inquit. Nam sonabunt flagella ad incitandos equos: *vox commotionis rotae*, hoc est, magna erit festinatio et celeritas, ubi ita flagellis adacti fuerint equi: *equus* etiam *concutiens* terram, *et quadriga exsultans: eques ipse faciens adscendere: deinde flamma gladii, et fulgur lanceae.* Postea adiungit tantam fore stragem, ut tota regio plena sit cadaveribus. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quia enim Nineve tunc poterat videri inexpugnabilis, ideo propheta pluribus verbis confirmat quod dixit de propinqua eius ruina: et ideo ponit Israelitis ante oculos quod tunc fuit incredibile. Quantum ad verba spectat, ubi vertimus, *Eques adscendere faciens*, contextunt quidam interpretes quae sequuntur, nempe adscendere faciens flammam gladii et fulgur lanceae. Sed quia interponitur copula, videtur potius defectiva esse oratio, quod *eques faciat adscendere:* id est, ipse quoque equos suos instiget. Quantum attinet ad nomen להב, non dubito quin hic positum fuerit pro flamma. Scio metaphorice hac voce notari etiam splendorem in gladiis, quia videntur flammare. Sed propheta paulo post adiungit *fulgur*. Quoniam ergo dicit fulgurare lanceas, non dubito etiam quin eadem ratione dicere velit flammare gladios. Haec omnia eo spectant, ut certo persuasum sit Israelitis, Nineven, quamlibet magnis opibus sit instructa, propinquam tamen esse cladi, quia praevalebunt hostes: et ideo subiicit vias omnes plenas fore cadaveribus, ut non possint hostes ingredi, nisi cadavera ubique calcando. Sequitur:

4. *Ob multitudinem scortationum meretricis pollentis gratia, magistrae veneficiorum, vendentis gentes in scortationibus suis, et nationes in suis veneficiis.*

Causam rursus assignat propheta cur tam atrocem vindictam sumpturus sit Deus de illa urbe, quae tamen suo splendore conciliaverat sibi apud omnes populos magnam gloriam et reverentiam: videtur autem quodammodo parum respicere mundi ordinem Deus, ubi ita evertit magnas urbes. Nam quum sit totius mundi opifex, videtur proprium esse eius officium tueri singulas etiam partes: maxime quae pulchritudine excellunt plus commendationis videntur mereri. Si qua igitur urbs speciosa diruitur, tunc occurrunt istae cogitationes, Deum vel oblectari mundi ruina, vel dormire in coelo: et ita fortuito et temere omnia volvi. Propheta igitur ostendit iustas esse causas Deo cur decreverit Nineven perdere. Atque ut istam pulchritudinem deformet, ne posthac fallat oculos, comparat Nineven meretrici: quae similitudo videtur parum congruere. Sed tamen si omnia propius expendimus, non potuit aptius nec magis concinne propheta ostendere qualis esset conditio urbis illius. Prius disseruit de saevitia: et ideo dixit esse speluncam leonum, et illic habitasse saevas et sanguinarias bestias. Iam incipit concionari de fraudibus et perversis artificiis, quibus et opes et potentiam sibi acquirunt reges huius mundi. Urbem igitur Nineven ideo scorto similem facit propheta, quoniam non modo minis et terroribus, atque etiam sua crudelitate redegerat vicinos populos in suam potestatem: sed quia obliquis artibus et fraudulentis rationibus, quia captionibus variis, quia illecebris illaqueaverat multos, haec ratio est cur nunc vocetur a propheta *meretrix*. Videntur quidem prophetae Dei parum reverenter loqui de magnis urbibus et imperiis: sed scimus hoc proprie competere in spiritum Dei, ut dum exercet iurisdictionem suam, retegat totius mundi flagitia, quae alioqui abscondita sunt. Imo sub specie virtutum fallunt oculos et sensus simplicium. Et quoniam sibi tantopere placent homines, et inebriati sunt suis delitiis, ideo necesse est asperius tractari qui nimium lauti ac delicati sunt. Quoniam ergo reges semper opponunt suum splendorem, ut perstringant oculos simplicium, et videntur sub magnitudine sua habere pulchrum integumentum: ideo spiritus Dei larvas istas discutit. Haec igitur ratio est cur propheta hic minus honorifice loquatur de summa illa monarchia, quae tunc traxerat in admirationem sui omnes populos. Nam si mediocri et vulgato stylo utatur Dei spiritus, homines ut caecutiunt in suis vitiis, non agnoscent suam turpitudinem: imo audebunt etiam contra obiicere quae occultant eorum dedecora. Sed spiritus Dei perrumpit, et hic excutit omnes blanditias in quibus sibi homines imponunt. Haec ratio est similitudinis: *Propter multitudinem scortationum*, inquit, *meretricis pollentis gratia.* Per concessionem hoc dicitur, quod gratiosa fuerit Nineve, hoc est, sua pulchritudine pellexerit ad se multas gentes: quemadmodum si meretrix conciliet sibi multos amatores: et ita etiam fatetur propheta Nineven fuisse speciosam: sed adiungit fuisse *magistram veneficiorum.* כשף significat veneficium, significat etiam praestigias. Ergo hic כשפים possumus vertere praestigias. Sed videtur propheta alludere ad philtra vel potiones amatorias, quibus scorta dementant adolescentes. Quoniam ergo meretrices non modo favorem sibi acquirunt sua forma et blando adspectu,

et aliis usitatis rationibus, sed etiam quodammodo fasciuant miseros adolescentes, et utuutur variis artibus quasi praestigiis: ideo sub hac voce comprehendit propheta omnes fraudes, quae cernuntur in meretricibus: ac si diceret, Fuit haec meretrix non modo pulchra, sed etiam incantatrix, quae suis illecebris ita decepit miseras gentes, ac si scortum dementet miseros adolescentes, qui sibi non caveut. Postea adiungit, *Vendentis gentes in suis scortationibus, et nationes in suis veneficiis.* Tametsi adhuc metaphoram prosequatur Nahum, clarius tamen ostendit quid per scortationes et veneficia intelligat: nempe artificia principum, quibus attrahunt suos vicinos, et tandem coniiciunt in servitatem. Ergo omnia consilia regum (quae ipsi vocant practicas) hic a spiritu Dei vocantur veneficia, vel praestigiae, item meretriciae artes. Hoc, quemadmodum iam dixi, putarent multi esse nimis durum: quia tanta maiestas tunc refulsit in Assyriis, ut deberent saltem paulo humanius tractari. Sed oportuit spiritum Dei ita vehementer agere: quoniam nemo est qui non laudet istas astutias. Si quis seposita mentione principum interroget, an rectum sit fallere, deinde mendaciis, fraudibus, periuriis, captionibus et aliis artibus fucum facere, in promptu erit responsio, haec omnia esse procul remota a virtute: quoniam nihil magis hominem deceat, quam ingenua sinceritas. Caeterum ubi in medium veniunt principes, et praetexunt orbem regendum esse magna prudentia, nisi agitentur occulta consilia, statim ruiturae omnes monarchias: hoc velum obtegit omnia eorum flagitia, ut liceat ipsis etiam cum laude hunc fallere, illum circumvenire, tertium opprimere fraudibus. Quoniam ergo principes laudantur in sua vafritie, haec ratio est cur propheta hic quasi violenter anferat larvam illam, sub qua abscondunt sua flagitia: Sunt, inquit, meretriciae artes, sunt etiam veneficia, vel praestigiae. De urbe quidem una hic habetur sermo: sed non dubium est quin propheta sub hac viva imagine nobis depingat quomodo crescant imperia, et quibus artibus: primum latrociniis scilicet: deinde captionibus, quae ne ingenuos quidem homines ex media plebe decerent. Sed principes nunquam praevalerent, nisi praediti essent istis artificiis. Atqui videmus quo elogio hic ornentur a spiritu Dei, quod scilicet sint meretrices praeditae et praestigiis et aliis foedis et foetidis etiam artibus, quas vocat scortationes. Dixi autem posse certius elici prophetae sensum ex secundo membro versus, ubi dicit Ninevitas mercatum exercuisse de gentibus. Videmus enim ut hodie quoque pro sua libidine commoveant totum orbem principes: quia produnt alii aliis innoxios populos, et exercent foedam nundinationem, dum quisque commodum suum venatur, et sine ullo pudore: tantum ut augeat suam potentiam, alios tradit in manum inimici. Quoniam ergo eiusmodi artes hodie nimium sunt in usu, non est quod longo sermone hic explicare studeam prophetae mentem. Utinam procul quaerenda essent exempla! Pergamus:

5. *Ecce ego ad te, inquit Iehova exercituum, et retegam fimbrias tuas super faciem tuam, et ostendam gentibus nuditatem tuam, et regnis foeditatem tuam.* 6. *Et proiiciam super te sordes* (vel inquinamenta) *et ignominia afficiam te, et ponam te quasi stercus* (alii vertunt: alii autem, quasi exemplum: dicam postea de ipsa voce).

Hic confirmat propheta quod prius dixit de excidio Ninevae: sed inducit, quemadmodum heri dictum fuit, loquentem Deum, quo efficacior sit sermo. Deus ergo hic testatur Assyriis non cum aliquo homine mortali fore negotium vel certamen, sed cum suo iudicio: quasi diceret, non est quod conferas vires tuas cum chaldaicis: sed cogita me esse ultorem tuorum scelerum. Venient quidem Chaldaei: sonabunt quadrigae, et exsilient equi, etiam concutient terram equites: gladios suos exserent, qui flammabunt: deinde lanceae ornnt instar fulgurum: sed non est quod putes Chaldaeos sponte sua irrumpere. Ego enim eos dirigo occulta mea providentia, quia mihi decretum est te perdere: et iam maturum est tempus, quo exerceam iudicium meum contra te: *Ego*, inquit, *sum Iehova exercituum.* Et epitheton צבאות ad circumstantiam loci referri debet: quia hic potentiam suam praedicat Deus, ne existiment Assyrii se ullo modo elabi posse. Postea adiungit, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam.* Alludit ad similitudinem quam nuper vidimus, meretrices enim totae refulgent, et affectant in suo vestitu nitorem et elegantiam: nec solum vestiunt se pretiose, sed etiam fucos adiungunt. Quoniam ergo ornatus ille occultat turpitudinem in scortis: si quis autem vestem scorti arripiat, et proiiciat super caput ut appareant pudenda, iam cessat decor ille: et tunc omnes abhorrent ab intuitu. Est enim turpe et foedum spectaculum, videre ita partes pudendas retectas. Ideo pronuntiat Deus se Nineven spoliaturum magnifico illo ornatu, ut detestabilis sit eius intuitus, qui tantum proferet dedecora. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quasi diceret, Nineve non cogitat se perituram. Quare? excaecat enim eam suus splendor: et ipsa etiam sponte sese decipit, quemadmodum et iisdem fallaciis perstringit oculos omnium gentium. Quoniam ergo splendor iste videtur tueri statum urbis Ninevae, *Ego*, inquit, *Dominus retegam pudenda:* id est, excutiam Assyriis totum illum splendorem, quo nunc gloriantur, et

sunt etiam in pretio et admiratione apud alios. Et hic locus diligenter notandus est, quia, ut iam dixi, in summis principibus non quaeritur vera dignitas: nam principes debebant reverentiam sibi acquirere iustitia, integritate, clementia, magnanimitate: sed pollent tantum servilibus artificiis: deinde sine pudore fallunt, mentiuntur, peierant: deinde blandiuntur etiam serviliter quoties res ita tulit: insinuant se variis captionibus, largisque promissionibus attrahunt simplices. Quoniam ergo vulgo non respicitur quaenam sit vera principum dignitas, ideo notandus est hic locus, ut sciamus coram Deo foetere istam altitudinem quae rapit hominum sensus ad se: quia non iudicant, sed caecutiunt perstricti inani splendore. *Retegam* igitur *pudenda tua*, inquit. Primum dicit, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam:* postea, *et ostendam gentibus nuditatem tuam.* Tunc autem ostenditur gentibus nuditas magnorum regum, ubi exercet Dominus vindictam suam: quia quisque etiam ex infimo grege sordidissimus audet ferre iudicium: Dignus erat ille qui turpiter interiret. Nam exercuit tyrannidem contra suos: deinde non pepercit etiam vicinis suis: et nunquam fuit ingenuus princeps: imo tantum usus est fallaciis et periuriis. Quum ergo deiecti sunt principes, tunc quisque ex theatro consurgit index, et quasi conscendit tribunal ut oneret atque obruat illos ignominia. Ideo dicit propheta in persona Dei, *Retegam fimbrias tuas super faciem tuam, et ostendam gentibus nuditatem tuam, et regnis foeditatem tuam.* Postea adiungit, *Adspergam te sordibus*, vel inquinamentis. Semper alludit propheta ad illam similitudinem, si meretrix bene ornata sit et sumptuose, talibus illecebris rapit omnium oculos: sed si quis sordes et inquinamenta arripiat ex media via, et illam consporgat, tunc nemo est qui non avertat faciem a foedo illo spectaculo. Sed iam exposuimus quorsum hoc pertineat. Dicitur enim Deus inquinamentis conspergere regna, ubi ea deiicit, tunc enim incipiunt omnes libere ferre sententiam: et qui prius simulabant se teneri magna admiratione, tunc proterve consurgunt, et quisque evomit multa convicia. Tunc ergo dicitur Dominus conspergere sordibus et inquinamentis magna imperia. Tandem addit, *Afficiam te ignominia.* נבל significat cadere: deinde transfertur ad cadavera: sed significat etiam ignominia afficere, sicuti hic accipitur. *Ponam te quasi stercus.* רואי putant vocari vel stercus, vel rem foetidam. Sed quia descendit a verbo ראה, quod est videre, et in pluribus scripturae locis accipitur pro visione vel adspectu: recte verterunt quidam meo iudicio, *Ponam te in exemplum*, sicuti Hieronymus: quasi diceret, Tu eris spectaculo cunctis gentibus. Dicitur autem Ninove statui in exemplum, quia ruina eius memorabilis fuit prae aliis omnibus, quae ante acciderant. *Tu* igitur *eris* spectaculo: id est, clades ista quam nunc tibi denuntio, convertet ad se omnium oculos. Postea sequitur:

7. *Et accidet ut quisque te viderit procul recedat abs te, et dicat, Vastata est Nineveh: quis condolebit ei? unde quaeram consolatores tibi?*

Quum dicit כל ראיך, inde iterum colligimus רואי in fine proximi versus potius sumi pro exemplo vel spectaculo. Continuat enim eandem sententiam propheta: *Ponam te*, inquit, *in exemplum*, vel in spectaculum. Quomodo? nempe *ut quisquis te viderit, procul recedat abs te.* Hoc autem est horroris signum, quanquam existimant alii hanc fuisse mercedem crudelitatis, quod nemo accessit ad Nineven: sed derelicta fuit ab omnibus amicis in sua vastitate. Et huc etiam referunt quod sequitur, *Quis condolebit ei? et unde quaeram consolatores ei?* Putant enim hic Ninevitis exprobrari suam saevitiam, quod ita infestos se omnibus praebuerint, ut indigni sint misericordia. Nam qui nemini parcunt, sed permittunt sibi nocendi licentiam, illa accersunt sibi totius mundi odia. Putant igitur quidam hic notari merito exosos esse omnibus Ninevitas, ita ut nemo ipsis condoleat in tanta clade, quoniam erga omnes fuerint iniurii. *Accidet* ergo *ut quisquis te viderit, procul abs te recedat, et dicat, Vastata est Nineveh: quis condolebit ei? unde vocabo consolatores ei?* Sed nescio an illa argutia venerit prophetae in mentem. Licebit simplicius exponere haec verba, quod in signum horroris omnes procul fugient: deinde tantam fore cladem, ut nullus luctus respondeat: Quis condolebit ei? hoc est, ei magnitudo huius cladis expenditur, quamvis omnes esse ad fletum proiiciant et conferant suas querimonias, non tamen sufficient: omnes lamentationes longe impares erunt tam horrendae cladi. Videtur potius hoc propheta velle. *Quis* ergo *condolebit ei? et unde quaeram consolatores?* quasi diceret, non vulgarem fore ruinam urbis tam splendidae, sed quae nullis lamentationibus aequari possit. Postea sequitur:

8. *An melior es quam No* (id est, Alexandria) *Amon* (vertunt quidam populosam: alii putant esse nomen regis. An igitur melior es quam Alexandria populosa)? *quae habitabat in fluviis? mare in circuitu eius, cuius fossa erat mare, et a mari murus eius.* 9. *Aethiopia fortitudo eius, et Aegyptus: et nullus finis: Aphrica, et Libyes fuerunt in auxilium eius.* 10. *Etiam ipsa in transmigrationem abiit ad captivitatem: etiam parvuli eius allisi sunt in capite omnium platearum: et super proceres eius* (vel honorabiles, ad verbum) *iecerunt sortem, et magnates eius vincti sunt compedibus.*

Hic propheta, ut fidem faciat suo vaticinio, producit exemplum Alexandriae. Certum enim est ex multis scripturae testimoniis No vocari Alexandriam, quae urbs fuit vetustissima, sita ad fines Aphricae, tamen in Aegypto. Quanquam fieri potest ut olim Alexandrini fuerint sui iuris, vel saltem habuerint proprium regem: et hoc credibile est: quia his propheta tam Aegyptum et Aethiopiam, quam Aphricam et Libycas gentes dicit fuisse foederatas huic urbi. Hinc ergo colligi potest Alexandriam non fuisse tunc partem Aegypti, sed potitam suo imperio et foederatam Aegyptiis, sicuti et aliis gentibus. Caeterum quoniam partim ab Assyriis Aegyptus post mortem prophetae nostri eversa fuit, partim vero a Chaldaeis, quidam interpretes existimant prophetam tractare de ruina illa, quae nondum acciderat. Sed non quadraret hoc proposito: quia potius quasi in speculo ostendit propheta summa quaeque imperia pro Dei arbitrio ruere, et urbes instructissimas et munitissimas etiam concidere, quoties ita Deo visum est. Nisi ergo passim nota et celebris fuisset clades Alexandriae, propheta parum apposite usus fuisset hoc exemplo. Ego itaque non dubito quin Alexandria iam tunc fuerit diruta. Nec mirum est postea rediisse in priorem statum: imo fuisse locupletatam: quia commodissimus erat situs urbis, non tam propter terrae foecunditatem quam propter mercimonia, quoniam illuc fere appellunt naves ex mari mediterraneo: habet ab una parte paludem Mareotin, et videtur parum salubri esse aere: deinde mare stagnat: et Pharos est vicina insula. Caeterum tamen habitata fuit urbs illa, et ornata etiam splendidissimis aedificiis, quia commoditas navigationis attrahebat undique multos incolas. Postea etiam rursus extructa fuit ab Alexandro Macedone. Sed satis apparet fuisse urbem iam tunc opulentam. Neu ergo novam urbem condidit Alexander, sed ampliavit. Veniamus nunc ad prophetae verba: *An melius tibi erit quam Alexandriae?* אמון vertunt populosam: et ego libenter amplector hunc sensum, qui etiam receptus est fere omnium consensu. Alii divinant esse nomen regis. Sed quia deficit eos probatio, relinquo eis suam coniecturam. *An* ergo *tibi melius erit quam Alexandriae?* Nam *habitabat illa*, inquit, *inter fluvios*. Alexandria habet Nilum quasi sub suo arbitrio. Nam dividitur illic in multas partes, ut urbem variis locis interfluat. Sic ergo dicit Alexandriam habitasse in fluminibus, eo quod Nilum in rivos deduceret, prout ferebat commoditas. Postea adiungit: *Mare in circuitu eius.* Nam cingitur ab una parte stagno maris, et obtegitur insula Pharo, quae etiam turrim habet non modo munitionis causa, sed etiam ut naves, quae veniunt ex mari Mediterraneo, habeant signum quo sese dirigant, ut recta appellant ad portum. *Mare* ergo *est in circuitu.* Nam mare cingit plus dimidia parte urbis: deinde palus illa Mareotis est a meridie opposita. Postea adiungit, *et murus* vel fossa *eius erat mare.* חיל hic scribitur cum י: sed significat tamen murum, vel fossam: quanquam vertunt Latini antemurale. Solebant enim urbes suas munire duplici muro olim, quemadmodum vetusta aedificia adhuc ostendunt. חיל erat murus interior, sicuti iudicant interpretes: et ideo vertunt antemurale: et inde murus exterior erat etiam a mari. Sed possumus חיל accipere pro fossa, et colligere etiam promptum est ex quibusdam locis potius esse fossam quam antemurale: quemadmodum corpus Iesabel laceratum fuit a canibus in ipsa fossa: et illic ponitur dictio חיל. Quantum attinet ad sensum prophetae, intelligit Alexandriam fuisse tantopere munitam, ut non debeat sese praeferre Nineve: quia murus eius erat a mari usque, et ab Aethiopia propter illas munitiones, quas dixit: postea *Aphrica erat et Aegyptus, et Libycae gentes:* denique *nullus finis*, inquit, hoc est, undique potuit accersere multos socios et foederatos: et multi parati erant ad ferendam opem: etiam Aphrica, Aethiopia et Libycae gentes erant paratae ad auxilium eius. Atqui inquit, *Ipsa tamen in transmigrationem abiit captiva:* hoc est, incolae Alexandriae expulsi sunt, et fuit quasi urbs captiva: quoniam tracti sunt huc et illuc eius incolae: *Sunt*, inquit, *allisi parvuli eorum in capite omnium platearum.* Significat propheta non fuisse obstaculo tantam potentiam Alexandriae, quin extremam saevitiam exercuerint contra eam victores: quia hoc est truculentum facinus, allidere ad lapides parvulos, quibus propter teneram aetatem parcitur. Nulla enim est contra eos saeviendi causa, quia non possunt censeri in hostium numero. Sed tamen dicit propheta sic tractatam fuisse Alexandriam, ne posthac Nineve suis opibus confisa tam proterve contemnat iudicium Dei, quod nunc denuntiat. Etiam inquit, *Iecerunt sortem super eius principes, et vincti sunt magnates eius compedibus.* Quum dicit iactam fuisse sortem, alludit ad morem vetustum. Nam si qua erat controversia de homine captivo, sors iaciebatur: exempli gratia, si duo unum hominem ceperant, ne inter se litigarent, sorte iacta cedebat in dominium unius. Sic ergo dicit iactam fuisse sortem super principes eius. Solebat hoc contingere gregariis hominibus et vilissimis mancipiis. Propheta autem dicit victores ne principibus quidem viris pepercisse. Fuerunt igitur habiti quasi ex vulgo, et summi quique principes ad captivitatem tracti et vincti compedibus, ac si fuissent ex contemptissima plebe, vel gregariis hominibus: hoc est, non fuerunt tractati pro suo ordine, sed nullum habitum fuit discrimen inter proceres, et inter contemptum et ignobile vulgus:

quia etiam summi quique principes fuerunt deiecti, ut sors eorum nihil differret a sorte miseri hominis: quia sicuti tractari solent homines plebeii et nullius pretii: ita Alexandriae proceres tractati sunt a suis hostibus.

11. *Et iam tu inebriaberis, tu eris abscondita, etiam tu quaeres robur* (vel suppetias) *ab hoste* (vel propter hostem).

Postquam exemplum Alexandriae proposuit Nahum, iam ostendit nihil posse Deo obstare, quominus Ninevem eodem modo tractet: atque id futurum pronuntiat. *Tu quoque*, inquit, *inebriaberis.* Nota est ista metaphora, ut satis frequenter occurrit in scripturis. Nam solent prophetae ut plurimum vocare poenam cuiusque calicem quem Deus propinat. Caeterum ubi Deus gravius iudicium exercet, dicitur inebriare calice suo reprobos. Nunc dicit propheta talem fore castigationem Ninevae, ut instar ebrii hominis (qui vino obrutus est) quasi attonita iaceat. Ergo hac metaphora voluit exprimere atrocissimam poenam. *Tu* ergo *etiam inebriaberis.* Iam particula גם emphatice hic ponitur, ut sciant Ninevitae se non posse effugere quam meriti sunt poenam: quia Deus manet semper sui similis. *Tu* igitur *etiam inebriaberis.* Hoc non quadraret, nisi Deus esset iudex mundi usque in finem. Est igitur communis ratio: ideo necessario consequitur, quum Deus poenam sumpserit de Alexandrinis, Assyrios non posse manum eius effugere, neque elabi ex simili poena. Adiungit, *Eris tu abscondita.* Quidam hoc referunt ad pudorem, ac si dixisset propheta, Tu nunc quidem superbe te ostentas, sed calamitas coget te latebras quaerere, in quibus te occultes. Sed magis inclino in diversum sensum, quod evanescet Nineve ac si nunquam fuisset. Nam abscondi accipiunt saepe Hebraei pro in nihilum redigi. Postea addit, *Tu quoque quaeres robur*, vel suppetias ab hoste מעוז מאויב. Duplex potest esse sensus, vel quod supplex deprecabitur hostes suos, vel quod propter inimicos confugiet ad subsidium alienum. Nam particula מ potest utroque modo accipi. Si prior sensus placeat, puto prophetam loqui non de Babyloniis, sed de aliis gentibus quae prius fuerant bello vexatae ab Assyriis. Tu ergo nunc suppliciter precaberis eos, qui hactenus tibi fuerunt hostes: non quod te lacessiverint, sed quod tu hostiliter eos tractasti. Haec autem extrema est miseria, dum cogimur ad eorum auxilium confugere quibus sumus exosi, propterea quod iniuriis nostris eos provocaverimus. Sed alter sensus magis placet, quia minus coactus est: *Tu etiam quaeres suppetias propter inimicum:* id est, quia vires ad resistendum non suppetent, hinc inde petes auxilium a vicinis tuis. Sequitur:

12. *Omnes munitiones tuae ficus cum maturis* (fructibus): *si moveantur cadunt super os comedentis.*

Hic denuntiat propheta nihil profore Assyriis munitiones suas, sive confidant multitudine hominum, sive muris suis, sive aliis praesidiis, quia omnia, inquit, haec sponte cadent, etiam sine magno impetu. Et utitur similitudine valde apposita: munitiones tuae, inquit, quas putas valde firmas esse, erunt similes ficubus: quia ubi maturi sunt fructus, si quis ad arborem accedat, simul atque eam tetigerit, aut ramum aliquem, ficus sponte cadent. Scimus enim non multum esse firmitudinis in illo fructu: ubi maturuit, statim cadit in terram, vel si pendet in suis ramis sine magna violentia statim decidit. Nunc tenemus consilium prophetae, Et hinc colligi potest utilis doctrina, quidquid roboris hinc inde sibi accersunt homines, hoc totum evanidum fore: quia neque propugnacula, neque turres, neque fossae, neque copiae hominum, neque ullae machinae quidquam valebunt, quin sponte, etiamsi nemo contra surgat, tamen cadant. Postea sequitur:

13. *Ecce populus tuus mulieres in medio tui: inimicis tuis aperiendo aperientur portae terrae tuae: vorabit ignis vectes tuos.*

Hic propheta denuntiat molles et effeminatos fore omnium animos, ubi Deus volet perdere Ninevem. Diximus autem paulo ante corda hominum ita esse in manu Dei, ut liquefaciat quidquid est in illis fortitudinis quoties visum est. Et Deus hoc modo praeparat homines ad interitum ubi corda ipsorum debilitat, ut ne conspectum quidem hostium ferant. Possot quidem Deus hominibus relinquere suam pertinaciam, ut semper furiose ruerent, et possent repellere invicto animo hostium suorum insultus: sed saepe tamen corda ipsorum emollit, et spoliat sua virtute, quo magis reluceat iudicium ipsius: non tamen semper aequabiliter operatur: quia varietas in iudiciis Dei nobis prodest, dum per eam sensus nostri melius expergefiunt. Si aequalis esset tenor, non possemus ita animadvertere manum Dei, sicuti quum nunc uno modo, nunc diverso agit. Sed quemadmodum iam dixi, haec satis trita est ratio, quod Deus homines enervat, et corda ipsorum privat omni virtute, ubi eos addixit exitio. Sic nunc loquitur propheta de Ninevitis, *Ecce*, inquit, *populus tuus mulieres.* Et demonstrativa particula emphatice accipitur: quia Assyrii procul dubio risissent veluti fabulam hoc vaticinium prophetae: et difficilis etiam erat res creditu apud Israelitas. Haec ratio est cur propheta quasi digito demonstret quod superabat hominum sensus. Quum dicit, *In medio tui*, signi-

ficat etiamsi divisi sint a suis hostibus, et habitent in urbe munita, fore tamen plenos trepidatione. Haec amplificatio satis notanda est: quia nihil mirum si exterreat nos congressus, ubi hostes manum cominus conserunt, ubi etiam multa sese ingerunt oculis nostris quae possint nobis deiicere animos. Sed ubi expavescimus sola hostium fama, et quamvis muri intersint, tamen sumus quasi exanimes, hinc apparet nos percussos esse manu Dei: quia si cernimus muros lapideos, et interim corda nobis sint vitrea, nonne apparet intus quasi arcano instinctu nos perterritos esse a Domino, potius quam mediis et naturalibus causis? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *populum fore muliebrem*, vel effeminatum, *in medio ipsius urbis*, in ipsis visceribus, quasi diceret, etiamsi habitent in tuto loco, tamen non desinent trepidare. *Aperiendo aperientur portae tuae*, inquit, *inimicis tuis*. Significat rursus quantumvis muniti sint Assyrii, tamen apertos fore omnes accessus hostibus, ac si nulla essent propugnacula. Quia dicit, *Portas terrae*, probabile est non loqui de urbe ipsa duntaxat, sed de omnibus propugnaculis. Nec dubium est quin Assyrii plures urbes munierint, quibus possent longe arcere hostem, et ut primaria sedes regni esset extra discrimen et metum. Ego igitur intelligo de multis urbibus quod hic dicit propheta, *Aperiendo aperientur portae terrae tuae hostibus tuis, et ignis vorabit vectes tuos*. Significat, etiamsi sedulo prius munierint totam terram in circuitu, ita ut putarent se fore securos ab omni incursu hostili, tamen hoc fore inutile: quia ignis comedet vectes ipsorum. Per ignem metaphorice intelligit propheta iudicium Dei. Nam sicuti videmus tantam esse ignis vehementiam, ut ferrum quoque et chalybem consumat: ita propheta intelligit nullum fore robur quod defendat Nineven et eius imperium contra manum Dei. Sequitur:

14. *Aquas obsidionis hauri tibi, robora munitiones tuas, ingredere in lutum, calca caementum, fortifica fornacem* (vel laterem: alii vertunt Tene, vel Apprehende). 15. *Illic vorabit te ignis, exterminabit te gladius, comedet te quasi bruchus* (alii vertunt quasi bruchum), *multiplicari* (ad verbum, vel multiplicando: est כילק quasi bruchus) *multiplicare quasi locusta.*

Prosequitur eandem doctrinam propheta, nempe Ninevitas operam esse perdituros, quum strenue et magno conatu sese defendere studebunt contra hostes. Sensus igitur est, quamvis nihil diligentiae reliquum facias, tamen tu operam ludes: quia non poteris repellere Dei vindictam: et falleris si putas consuetis rationibus posse te iuvari: quia Deus est qui te aggreditur per Babylonios. Utcunque igitur omnia accumules, quae solent fieri ad urbes muniendas, hoc erit tibi inutile, *Hauri tibi*, inquit, *aquas obsidionis*: id est, prospicias tibi de annona, ut fieri solet, et aquam etiam repositam habeas in cisternis, etiamsi robores munitiones tuas, id est, si instaures, si ingrediaris lutum calcandi caementi causa, si lateres tuos fortifices, id est, coagmentes, vel compingas (nam quod alii חזק putant hic accipi pro tenere, vel apprehendere, prorsus alienum est a prophetae sensu). Fortificare igitur fornacem, hoc est lateres qui prodeunt ex fornace, nihil aliud est quam compingere, vel coagmentare inter se, ut solidum sit aedificium. Nam scimus ideo saepe collabi aedificia, vel everti, quia minus bene compacta sint: et respicit ad modum aedificandi, quem historici tradunt fuisse Assyriis in usu. Nam quia regio illa destituitur copia lapidum, lateribus supplet defectum illum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed addit, *Illic te ignis comedet*. In adverbio loci multum est ponderis, quum dicit, *illic quoque te ignis comedet*. Nam plus aliquid exprimit quam nuper, quod scilicet non modo frustra sese fatigabunt Assyrii in urbe sua munienda et toto imperio, sed etiam quod Deus convertet in ipsorum exitium quae confidunt sibi fore praesidio. *Illic* ergo *te ignis comedet*. Nunc videmus quid intelligat propheta. Et interim notandum est hic poni aquarum nomen, ac si diceret, Etiamsi parce et frugaliter vivant milites tui, contenti sint potu aquae (quemadmodum necesse est, ubi volumus constanter hostibus resistere, obliviscî omnes lautitias et ferre etiam inediam si opus sit, saltem penuriam delicati cibi et potus) etiamsi milites tui contenti sint sola aqua, et quidem non petant aquam recentem ex fonte vel fluvio, sed tantum bibant ex cisternis: etiamsi munitiones tuae refectae sint: et si diligenter muri tui sint coagmentati solida structura, quia inter se tenaciter coniuncti erunt lateres: tamen *illic te vorabit ignis*, id est, tua frugalitas, tua strenuitas et diligentia non modo nihil tibi proderit, sed etiam tibi cedet in perniciem: quia maledicit Dominus hominum arrogantiae, ubi praesidiis suis confidunt. Postea addit, *Exterminabit te gladius*: id est, Dominus inveniet varios modos, quibus te absumat. Igne igitur et gladio te conficiet ac vorabit. Postea addit, *Comedet te quasi bruchus*. Possemus tam in nominativo casu quam in accusativo legere, Comedet te quasi bruchus. Si placet ista lectio, sensus erit, Quemadmodum bruchi exiguo tempore vel pratum, vel segetem aliquam deformant, sic te repente conficient hostes quasi uno morsu. Scimus enim animalia illa adeo esse noxia, ut totas fruges statim corrumpant et consumant: multa est enim voracitas in illis animalculis. Sed quia postea confert propheta Assyrios bruchis et locustis, ideo conveniet

31*

etiam alter sensus: quod scilicet iudicium Dei absumet Assyrios, quemadmodum bruchos absumit vel pluvia, vel tempestas aliqua, vel mutatio temporis. Quemadmodum enim valde noxia sunt ea animalia, sic etiam Dominus illa exterminat, quum ita visum est. Postea adiungit, *Multiplicari:* est, quemadmodum iam dixi, modus infinitivus verbi. Sed sententia prophetae est, *multiplicando quasi bruchus, multiplicare quasi locustae.* Cur autem hoc dicat, melius intelligi poterit ex contextu. Ergo contexi debent duo sequentes versus:

16. *Multiplicasti negotiatores tuos quasi stellas coelorum: bruchus praedatus est, et avolat.* 17. *Principes tui* (vel coronati: deducitur enim a נזר, quod significat coronam: sed malo vertere egregios, vel praestantissimos quosque: principes ergo tui, vel eximii tui), *quasi locusta, et duces tui quasi locusta locustarum* (est quidem aliud nomen, sed non possumus certo distinguere inter illas species, quemadmodum dictum est Ioelis 1. capite), *quae castrametantur* (id est, considunt) *in maceriis* (id est, clausuris) *in die frigoris: sol exortus est, et migrarunt, et non cognoscitur locus earum ubi.*

Ex his verbis colligere licet quid prius voluerit propheta, ubi dicebat Assyrios similes esse locustis, vel bruchis: quasi diceret, Scio vos confidere vestra multitudine: estis enim quasi examen bruchorum, vel locustarum: hoc est, praevaletis numero. Nam congregasti mercatores vel negotiatores tuos quasi stellas coeli. Hic ostendit ingentem esse numerum. Sed ubi addit, *Bruchus praedatus est, et avolat,* secundam rationem similitudinis designat. Neque enim satis esset tenere unum membrum, sed coniungi debent haec duo, quod Assyrii, quum essent fere innumeri, gloriati sint sua multitudine: deinde quod illa multitudo fuerit etiam evanida. Ergo per concessionem hic dicit, Multiplicando negotiatores tuos multiplicasti: sed quum dicit, Quasi bruchos, et quasi locustas, ostendit hanc multiplicationem non fore firmam: quia Dominus disperget eos huc et illuc. Quoniam ergo propinqua est dissipatio, ideo propheta dicit eos esse bruchos et locustas. Nunc tenemus prophetae consilium: subsannat principio stultam confidentiam qua turgebant Assyrii, propterea quod dominabantur multis populis poterant conficere magnos exercitus, et eos opponere ad omnes partes, si quis illos aggressus esset. Propheta hoc illis concedit, valere scilicet magno numero *multiplicando multiplicare:* sed quid tandem proficies? erunt locustae, et erunt bruchi: Quomodo? iam sequitur explicatio plenior, *Multiplicasti negotiatores tuos, quasi stellas coelorum:* sed hoc momentaneum erit, quia statim videbis eos dilabi, quemadmodum bruchi memento temporis huc et illuc dispersi relinquunt nudum agrum vel pratum. Caeterum per negotiatores quidam intelligunt foederatos, et comparatio ista etiam frequenter occurrit apud prophetas, quemadmodum ante vidimus. Et hodie etiam principes nihil differunt a mercatoribus, quia licitantur hinc inde, et pollent similibus astutiis quemadmodum alibi vidimus, quibus ultro et citro se decipiant. Posset igitur haec similitudo congruere, *Multiplicasti negotiatores tuos: Tes practiciens.* Sed potest latius patere sensus prophetae, ut scilicet referamus ad cives Ninevae: quia non dubium est quin exercuerint praecipui quique mercaturam, quemadmodum hodie Veneti omnes sunt mercatores, ita erant et Tyrii et Ninevitae, et Babylonii etiam. Non mirum est igitur, si propheta hic per synecdochen sub una specie complexus fuerit ditissimos quosque, *Multiplicasti* ergo *mercatores tuos.* Hactenus concedit illis magnum numerum: sed postea adiungit, *Bruchus praedatus est et avolat.* Nam hoc verbum significat aliquando spoliare, significat grassari. Bruchus ergo grassatus est, et avolat, id est principes tui, ut postea dicet, vel praecipui quique grassati quidem sunt, hoc est vastarunt multas regiones suis rapinis, spoliarunt undique, quemadmodum bruchi perdunt et segetes et fruges quascunque. Fuisti igitur quasi examen bruchorum. Nam perinde ac si bruchi cum magna turba invaderent agrum aliquem, sic etiam Ninive emittere solebat undique suos mercatores qui spoliarent ac nudarent totam terram. Bene, inquit, *bruchus praedatus est, sed avolat,* id est dispergitur. Sic continget, inquit propheta, tuis civibus o Nineve. Et ideo postea adiungit, *Et principes tui quasi locusta.* Hoc refertur ad maleficia, quibus totam fere terram vexaverant. Quemadmodum igitur locustae et bruchi quocunque veniant, corrumpunt quidquid est alimentorum, deformant omnes agros, nihil residui faciunt, et arida manet tota terra: sic etiam *principes tui fuerunt quasi locustae, et duces tui quasi locustae locustarum,* hoc est, magnae locustae. Scimus enim hac loquendi forma notari superlativum gradum apud Hebraeos. Fuerunt igitur quasi locustae voraciores duces tui. Nam arefacta fuit tota terra ab ipsis. Nihil enim fuit quod expleret eorum avaritiam et voracitatem. Quod autem adiungit propheta, Sunt locustae quae *habitant in maceriis tempore frigoris: ubi autem exortus est sol, non agnoscitur amplius locus earum,* iam ostendit non fore hoc perpetuum quod Ninevitae ita devorent totam terram, et omnes regiones expositae sint atque obnoxiae eorum voracitati. Sicuti enim locustae, inquit, sese abdunt in cavernis, postea avolant, ita continget tuis principibus. Sed posset alio modo hic locus accipi, quod scilicet Ninevitae fuerint absconditi in suis cavernis hyemis tempore: deinde, ubi

erat opportunum tempus praedandi, quod huc et illuc sese contulerint, et occupaverint varias regiones, ut referrent praedas domum ex remotissimis partibus. Posset hic sensus elici ex verbis prophetae: et apte hoc modo inter se cohaerebunt membra, quod sicut ex suis nidis evolaverant Ninevitae ad praedandum: sic etiam dispersi huc illuc migrabunt. Interim priorem sensum non improbo. *Sicuti* ergo *considunt locustae in maceriis frigoris tempore, ubi autem sol exortus est*, id est, ubi temperies ipsas invitat (neque enim loquitur de solibus hybernis) sed ubi iam viget calor solis, et aerem temperat: *tunc exeunt*, inquit, *locustae, et avolant, neque amplius cognoscitur locus earum.* Significat in summa, quod praedati sunt Ninevitae, hoc fecisse quemadmodum locustae solent: sed similem etiam eventum illis instare, qui cernitur in locustis: quia Dominus scilicet faciet illos dilabi, imo diffluere momento, ut iam nullum vestigium reperiatur. Sequitur:

18. *Dormitaverunt pastores tui, rex Assur, iacuerunt fortes tui, dispersus est populus tuus super montes, et nemo congregans.*

Confirmat eandem sententiam, ac dicit nihil fore consilii vel solertiae in ducibus. *Pastores* enim *regis Assur* vocat consiliarios, quorum prudentiae fidebat, ut scimus reges solere in suos consiliarios recumbere. Putant enim in illis satis esse consilii: et ita mandant totius populi custodiam. Deridet autem fiduciam regis Assur propheta, quod non erit tantum vigilantiae in ipsis pastoribus, ut caveant et sibi et populo et toti regno. Loquitur in praeterito tempore vel ad certitudinem vaticinii: vel quia temporum mutatio familiaris est Hebraeis. *Iacebunt*, inquit, *fortes tui.* Hoc est, resides manebunt, non poterunt excurrere contra hostes, ut prohibeant impetum. *Iacebunt* igitur. Postea *Dispersi sunt populus tuus:* hoc est, populus tuus dispersus est. פוש non est dispergere: et ideo non dubito quin hic sit literae mutatio, et ש positum est pro צ: et miror cur deducant a פוש, quum potius sit a פוץ et mutatio illa literarum satis etiam usitata est Hebraeis. *Populus* ergo *tuus dispersus est super montes, et nemo qui congreget.* His verbis intelligit propheta tantam fore dissipationem totius imperii, ut iam nulla sit spes restitutionis. *Non erit* ergo *qui congreget.* Dixerat prius duces aut fortes fore quietos. Atqui opus erat illos obviam ire, ut hostes reprimerent: *Iacebunt*, inquit, *illi:* hoc pertinet ad ignaviam ipsorum notandam. Populus autem qui debebat domi quiescere, ut est imbellis, *erit dispersus super montes: nemo* autem *erit qui colligat.* Sequitur:

19. *Non est contractio* (vel cicatrix fracturae tuae), *dolore est plena plaga tua: omnes qui audierint famam tuam* (id est, de te) *percutient manum super te: quia super quem non transiit malitia tua iugiter?*

Hic clarius ostendit propheta, ubi dissipatum fuerit imperium Ninevae, fore hoc incurabile malum, ut scilicet tollat spem omnem remedii. Nam improbi etiamsi cladem effugere nequeant, concipiunt tamen fallaces fiducias, et existimant se posse novas vires paulo post colligere. Ut ergo spem hanc illis auferat propheta, dicit *non esse contractionem* fracturae. Est etiam haec concinna similitudo: nam ruinam urbis Ninevae comparat vulneri, quod non potest cicatricem obducere. *Non est* igitur *contractio.* Alii vertunt rugam: sed improprie. *Non* ergo *contractio:* deinde, *plaga tua dolore plena est:* hoc est, non poterit sedari dolor plagae tuae. Hoc unum est, nempe excidium urbis Ninevae fore irreparabile. Iam adiungit, *Quicunque audierint hanc famam, percutient manum super te.* Vertunt multi, Plaudent manum super te, vel manibus: et putant esse heterosin numeri. Sed quia manum percutere apud Hebraeos signum est consensus: ideo non male quadrabit si dicamus hoc prophetam velle, ubicunque audita fuerit fama huius cladis, omnes approbaturos: Ecce, Deus tandem ostendit se esse iustum ultorem tot scelerum: sicuti dicunt percutere manum dum paciscuntur, vel dum quis pro altero fideiubet. Sicuti ergo in fideiussione et aliis omnibus pactis dicunt manum percutere, ita etiam ubi subscribent omnes Dei iudicio: o quam recte hoc factum est! o quam iuste Deus poenam sumpsit de tyrannis istis vel latronibus! *Percutient* ergo *manum super te:* hoc est, approbabitur haec tua clades: quasi diceret, Non tantum coram Deo maledicta eris, Nineve, sed etiam omnium gentium consensu. Et ita significat perituram Nineven cum summa ignominia et dedecoro. Interdum contingit aliquam monarchiam ruere, et tamen omnes gement: Deus autem hic pronuntiat se non fore contentum simplici interitu urbis Ninevae, nisi adiungat simul publicam infamiam, ut omnes agnoscant hoc iusto iudicio accidisse. Postea addit, *Nam super quem non transiit malitia tua iugiter?* Confirmatio est proximi membri: et convenit haec ratio utrique expositioni. Si percutere manum accipimus pro applaudere, conveniet haec ratio: Quare? Gaudebunt enim tuo exitio omnes gentes: quia nulla est cui non multas iniurias intuleris. Sic enim in signum laetitiae omnes sibi gratulabuntur ac si essent liberati: vel plaudent, id est, agnoscent te iusto Dei iudicio fuisse perditam: quia scilicet expertae sunt omnes quam inique et tyrannice dominata fueris. Quoniam ergo malitia tua fuit instar diluvii, et fere absorpsit

omnes terras, ideo omnes vel plaudent, vel concutient in tuum interitum. Et dicit *iugiter*, ut ostendat diuturnam fuisse Dei tolerantiam. Unde etiam apparet magis inexcusabiles esse Assyrios, quod quum Deus indulgenter ipsis pepercerit, non tamen resipuerint, sed prosequuti sint eadem scelera longa temporum serie. Quum ergo ad licentiam peccandi accedit talis pertinacia, tollitur omnis excusatio. Et interim admonet propheta Israelitas, non esse cur deficiant animis, quamvis Deus non statim ad poenam sumendam prosiliat: quia per hoc adverbium תמיד significat Deum ideo ad tempus suspendere iudicium suum contra Nineven, ut haec patientia vel mora sit testimonium bonitatis et clementiae eius. Ergo videmus hic prophetam occurrere fervori hominum, quia statim excandescunt vel fremunt, si Deus non sumat vindictam de hostibus ipsorum. Ostendit iustam esse causam Deo cur non statim exsequatur poenas contra reprobos: sed tamen venturum tempus, ubi apparuerit ipsos prorsus esse desperatos, venturum dico tempus, quo Dominus tandem exseret manum suam.

HABACUC.

Sequitur suo ordine propheta Habacuc. Quo autem tempore functus sit docendi officio non satis constat. Hebraei suo more audacter asserunt sub rege Manasse prophetasse: sed illa est non satis firma divinatio. Conicere tamen licet prophetiam hanc fuisse editam, quum iam desperata esset populi contumacia. Probabile enim est ex querimonia quam statim videbimus, populum dedisse prius multa experimenta perditae malitiae. Mihi igitur non dubium est quin propheta missus fuerit, quum iam frustra alii operam sumpsissent in corrigenda malitia populi. Caeterum quia denuntiat iudicium quod instabat a Chaldaeis, vel sub Manasse, vel sub aliis regibus, hoc est, ante tempus Zedechiae, prophetavit, sed non possumus certum tempus praefigere. Summa autem est, quod initio conqueritur de impia obstinatione populi, et deplorat corruptelas, quas tunc videbat grassari: deinde statim exsurgit tanquam Dei praeco, et Iudaeos admonet de propinqua clade. Paulo post tamen adhibet consolationem: quia Deus vicissim poenam sumet de Chaldaeis, ubi intolerabilis fuerit eorum superbia. Secundo capite hortatur pios omnes suo exemplo ad patientiam: et fusius concionatur de propinqua ruina Babylonis. Tertio capite, ut videbimus, convertit se ad vota et preces. Nunc venio ad verba:

CAPUT I.

1. *Onus quod vidit Chabakuk propheta.*

Onus, hoc maior pars interpretum refert ad Chaldaeos et monarchiam Babylonis: quod mihi non probatur: et certa ratio cogit me ab eorum consensu discedere. Nam quia propheta Iudaeos alloquitur, et sine adiectione prophetiam suam Onus vocat, non dubium est quin eorum respectu sic loquatur. Deinde commentum illud nimis durum est, quod propheta exhorruerit futuram vastationem terrae, et ita conquestus fuerit apud Deum quod passurus esset tam crudeliter tractari electum suum et peculiarem populum. Rectius sentiunt alii hoc onus denuntiari Iudaeis. Quid intelligant prophetae per vocem משא alibi dictum fuit. Hic ergo gentiles suos aggreditur Habacuc: et ostendit frustra eos protervire contra omnes Dei prophetas: quia tandem sentient minas non esse supervacuas. Hoc igitur onus vidit Habacuc propheta, nempe Deum ubi longa tolerantia usus esset contra Iudaeos tandem fore ultorem tot scelerum. Nunc sequitur:

2. *Quousque Iehova clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te ob violentiam, et non servabis?* 3. *Quare ostendis mihi iniquitatem, et molestiam adspicere facis? et direptio, et violentia in conspectu meo? et est qui litem et contentionem excitet?*

Quemadmodum iam admonui, interpretes hic divinant prophetam vaticinari de rebus futuris, ac si in conspectu esset calamitas, de qua postea verba faciet. Sed illud est nimis coactum. Ego igitur non dubito quin hic propheta cum Deo expostulet, quod tam patienter indulgeat reprobo populo. Quanquam enim certum est prophetas semper curasse fideliter populi salutem, tamen etiam non dubium est quin exarserint zelo gloriae Dei, et quum viderent sibi certamen esse cum hominibus praefractis, tunc excanduerint sancta iracundia, et susceperint causam Dei, et imploravorint eius auxilium, ut remedium afferret rebus perditis. Ego igitur interpretor prophetam hic ita cum Deo agere, ut proferat in medium tot scelera, in quibus populus obduruerat. Et hinc colligimus prius exercuisse munus docendi: quia absurdum fuisset initium facere ab ista querimonia et expostulatione. Expertus igitur fuerat magnam contumaciam in populo illo. Quum videret nullam spem esse correctionis, et res in deterius quotidie prolabi, quia ardebat Dei zelo, affectum hunc suum protulit. Antequam ergo futuram Dei vindictam populo minetur, quasi sese sub-

ducit a turba hominum, et privatim Deum ipsum compellat. Hoc primo tenendum est: prophetam hic referre secretum colloquium quod habuit cum Deo: nec vero adscribi debet crudelitati, quod his verbis acceleret Dei vindictam contra suos gentiles. Oportuit enim prophetam non tantum sollicitum esse de populi salute, sed suscipere curam gloriae Dei, imo ardere hoc zelo. Quoniam ergo frustra diu laboraverat, non dubito quin veluti remotus ab omnibus testibus hic interroget Deum, quousque tandem ita tolerare velit populi malitiam. Nunc tenemus consilium prophetae, et summam verborum. Dicit autem initio, *Quousque Iehova clamo, et non audis? quousque vociferor ad te violentia*, hoc est, propter violentiam, *et non servabis?* Hinc colligimus prophetam saepius fuisse precatum, ut Deus corrigeret malitiam populi, vel rationem aliquam inveniret ne tanta esset peccandi licentia. Probabile quidem est prophetam fuisse deprecatum quantisper spes aliqua fuit: sed ubi videbat res deploratas, tunc vehementius precatus est, ut Deus partes vindicis susciperet in castigando populo. Quanquam enim vere condoluit propheta pereuntibus, et quemadmodum iam dixi, seria publicae salutis cura tactus fuit, praetulit tamen gloriam Dei: ideo non potuit ferre tam effraenem protervIam, quum videret audaciam impunitate crescere, et quodammodo Iudaeos illudere Deo, quum viderent se impune peccare. Adde quod non modo ex proprio sensu ita loqui potuit propheta, sed ex communi voto piorum omnium, quasi hic suscipiat publicas partes, et communem omnibus electis querimoniam proponat: sicuti verisimile est pios omnes in rebus tam confusis simul gemuisse. *Quousque* itaque *clamo, et non audis? vociferor*, inquit, *ob violentiam?* id est, quum omnia sint perversa, iam nulla sit aequitatis aut iudicii ratio, sed homines quasi laxis habenis sese proiecerint ad omne genus flagitii, quousque Domine dissimulas? Caeterum his verbis non tantum exprimit affectum suum propheta, sed etiam praefatur hoc modo, ut melius intelligant Iudaei maturum esse vindictae tempus: quia non tantum Deo, sed etiam eius servis prorsus sint intolerabiles. Deus enim iudicium suum suspenderat, etiamsi saepius rogatus esset a propheta. Hinc apparet eorum malitiam tantos fecisse progressus, ut non mirum sit durius nunc castigari a Domino, quum ita suis sceleribus non ipsum modo, sed etiam pios omnes et integros homines contra se provocaverint. Postea adiungit, *Quousque ostendes mihi iniquitatem? et molestiam adspicere me facies?* Hic causam iracundiae suae propheta breviter refert, quod scilicet non potuerit sine magno dolore, imo cruciatu adspicere tam foedas corruptelas in electo Dei populo. Nam qui hoc ad Chaldaeos referunt, faciunt quasi coacti, ubi tamen nulla est necessitas. Sed non observarunt rationem illam quam exposui, quod scilicet nondum propheta Iudaeos ipsos doceat, sed praeparet ad subeundum iudicium, quoniam videant merito se damnatos esse, quum scilicet clamore piorum omnium et querimoniis rei peracti sint. Iam docet hic locus, quicunque serio Deum colunt et amant, debere etiam exemplo prophetae sancta iracundia accendi quoties vident scelera tam licentiose grassari inter homines, praesertim vero in ecclesia Dei. Nihil enim est quod plus moeroris afferre nobis debeat, quam ubi videmus homines furere cum profano Dei contemptu, et nullam esse reverentiam legis et coelestis doctrinae, sed pessumdari omnem ordinem. Quum ergo tanta nobis perturbatio occurrit, si in nobis viget scintilla una pietatis, necesse est nos effervescere. Si quis obiiciat prophetam excedere modum, responsio facilis est, etiamsi liberius effundat affectus suos, tamen vel hoc non esse vitiosum coram Deo, vel saltem vitium hoc non imputari. Quorsum enim precamur, nisi ut familiariter quisque nostrum exoneret suas curas, dolores et anxietates in sinum Dei? Quum ergo Deus nobis permittat tam familiariter secum agere, non debet hoc adscribi vitio in precibus, quum ita libere profundimus affectus nostros, modo semper nos cohibeat fraenum obedientiae, quemadmodum certum est prophetam fuisse retentum vera mansuetudine. Ieremias quidem peccavit immodico fervore: sed alia est ac diversa ratio prophetae nostri. Quia hic non prosilit ad intemperiem, quemadmodum facit Ieremias, ubi maledicit diei suo natali. Ubi etiam cum Deo expostulat, quod sit factus vir contentionis. Sed propheta noster hic patrocinium suscipit iustitiae, quia ferre non potest ita ludibrio haberi Dei legem, et homines ita sibi permittere omnem peccandi licentiam. Nunc ergo videmus merito posse excusari prophetam, quamvis hic cum Deo expostulet: quia Deus non damnat in precibus nostris hanc libertatem: quin potius hic finis precandi est, ut quisque nostrum effundat cor suum coram Deo, quemadmodum in Psalmo habetur. Quoniam ergo reiicimus curas nostras et dolores in Deum, non mirum est si propheta hic pro humani ingenii captu dicat, *Quare ostendis mihi iniquitatem, et adspicere me facis molestiam?* Molestia hic active accipitur, sicuti verbum הביט transitive. Alii vertunt, Quare adspicis? quasi propheta indigne ferret conniventiam Dei. Sed contextus necessario postulat, ut transitive hoc verbum sumatur: quia dicit initio versus, Quare ostendis mihi iniquitatem? deinde, Facis me adspicere violentiam? Postea, *in conspectu meo est violentia*, tertio adiungit. Dixi autem active sumi vocem molestiae, quia non intelligit propheta se taedio fuisse confectum, sed improbos homines fuisse molestos bonis et simplicibus, quemadmodum accidere solet, ubi invaluit sce-

lerum licentia. *Quare etiam violentia*, inquit, *et direptio sunt in conspectu meo? Et est qui excitet?* Verbum נשא hic non significat suscipere, quemadmodum alii vertunt, sed potius attollere. Alii vertunt, Qui sustentet. Sed hoc etiam frigidum est. Ideo illa interpretatio quam attuli melius convenit. *Et est qui excitet litem et contentionem?* Caeterum propheta hic tantum accusat peccata contra secundam tabulam legis. Non loquitur de superstitionibus populi, et corrupto Dei cultu: sed in summa dicit nullum amplius esse studium iusti et aequi: sed ut quisque fortior est, ita plus audere contra miseros et innoxios homines. Huc igitur pertinent iniquitas, molestia, direptio, violentia, contentio, iurgium. Denique propheta hic deplorat in populo suo iam nihil esse vel aequitatis, vel fraternae benevolentiae, sed grassari mera latrocinia, rapinas, et iniustam violentiam. Sequitur:

4. *Propterea dissolvitur* (vel debilitatur) *lex, et non egredietur perpetuo iudicium* (vel non egreditur): *quia impius circumdat iustum, propterea egredietur iudicium perversum.*

Hic confirmat propheta quod prius dixi, et excusat zelum suum: ostendit non abs re se progredi ad tantum fervorem, quia videat totam legem Dei quasi calcari pedibus, videat obdurescere homines ad omne peccatum, ut iam parum absit, quin exstincta sit omnis religio et Dei timor. Ideo iam dixi prophetam hic non impelli carnis impetu, quemadmodum saepe nobis contingit, ubi prosequimur nostras iniurias. Nam si quis laesus est, statim ebullit: caeterum, patimur interea nomen Dei haberi ludibrio, contemni totam eius doctrinam, violari totam aequitatem: tantum sumus delicati privato nostro respectu: interea facile ignoscimus si laesus fuerit Deus, et contempta eius doctrina. Hic autem propheta demonstrat non privato affectu se excandescere, sed quia ferre nequeat profanationem cultus Dei, et violationem sacrae eius legis. Dicet ergo legem dissolvi, vel debilitari: quasi diceret nullam esse amplius autoritatem aut reverentiam legis Dei. Discamus ergo nos ipsos accendere, quia nimium frigemus ubi impii palam Deum contemnunt, imo subsannant. Quia ergo nimium hac in parte ignavi sumus, discamus nos stimulare prophetae exemplo. Nam et Paulus etiam oblique ostendit hanc esse iustam materiam exercendae nostrae iracundiae. Irascimini, inquit (Ephes. 4, 26), et ne peccetis, nempe ut quisque vitia sua reputet, ac sibi sit inimicus: deinde ut indignetur quoties videt Deum offendi. Hanc regulam nunc sequitur propheta: *Debilitatur*, inquit, *lex*. Scimus autem ubi prava consuetudo obtinuit, iam parum esse autoritatis in doctrina (neque enim tantum humanae leges contemptui habentur, ubi audacia hominum perfregit omnia repagula), sed etiam ipsam legem Dei pro nihilo duci. Nam putant sibi licere vulgo quidquid receptum est omnium consensu. Nunc ergo videmus prophetam se ipsum excruciare: quemadmodum dicitur etiam de sancto Loth, ubi videt cultum Dei prope esse exstinctum in terra, adeoque in electo populo, quem Deus sibi prae aliis consecraverat. Postea adiungit, *non egredietur perpetuo iudicium*. Perperam multi hoc accipiunt in persona stultorum, qui putant nullam esse Dei providentiam, ubi res sunt confusae in mundo. Sed propheta simpliciter dicit opprimi omnem institiam: sicuti talis fere querimonia legitur apud Iesaiam cap. 59. Dicit ergo non egredi perpetuo iudicium, quia putant impii nullam sibi reddendam esse rationem. Si quis ergo verbum contra ipsos facere audeat, statim ebulliunt, et atrociter etiam ipsum impetunt quasi saevae bestiae. Silent igitur omnes, et fere obmutescunt ubi ita praevalent impii, et acquirunt audaciam ex diuturna consuetudine et licentia. Non egreditur igitur perpetuo iudicium, hoc est, Domine, iam actum est, neque apparet exitus malorum, nisi tu statim occurras, et remedium adhibeas praeter sensum carnis nostrae. *Quia circumdat*, inquit, *impius iustum*, hoc est, si quis adhuc retineat studium aliquod pietatis et iustitiae, statim undique consurgunt impii contra ipsum, et circumdant a fronte et tergo: sic fit, ut nemo sese opponere audeat, quamvis et fraudes, et rapinae, et truculentia, et crudelitas, et caedes etiam ipsae passim grassentur: si qui tamen adhuc residui sunt iusti, non audent prodire in medium, quia ipsos impii circum et circa obvallant. Postea addit, *Propterea egredietur iudicium perversum.* Hic altius conscendit propheta, quod scilicet etiam ipsi gubernatores augeant malorum furorem, et quasi suppeditent materiam ipsorum libidini, quum omne discrimen recti et perversi confundunt. Neque enim hic tantum de privatis iniuriis loquitur propheta quas quisque perpetrat: sed loquitur de ipsis gubernatoribus: quasi diceret, Unum erat remedium, ut saltem iudices ipsi compescerent tantam audaciam: sed porrigunt etiam illi manus impiis, et eos adiuvant. Tribunalia igitur, quae sacra esse debebant, sunt quasi speluncae latronum. Nam proprie משפט accipitur in bonam partem. Iudicium ergo nonne est optabile? sed est perversum, inquit propheta. Ergo per concessionem ponitur nomen iudicii: quia postea additur epitheton, quo declarat propheta leges ipsas esse mortuas: quia scilicet si quis ad opem legum oppressus confugiat, illic secundo spoliabitur. Denique intelligit propheta publice et privatim omnia esse corrupta in populo. Nunc sequitur:

5. *Videte in gentibus, et adspicite, et admiramini, admiramini: quia opus operans in diebus vestris, non credetis, quum narratum fuerit.*

Iam sermonem propheta convertit ad Iudaeos, postquam retulit privatum colloquium in quo expostulaverat cum Deo, quod tam patienter ferret obstinatam gentis malitiam: nunc quasi instructus mandato Dei (ut re vera erat) fungitur praeconis officio, et indicit propinquam cladem. Utitur autem praefatione quae debuit expergefacere lentos et socordes animos. Dicit enim *Adspicite, videte, admiramini, admiramini:* nam repetitiones istae non parum amplificant quum bis iubet eos adspicere, et bis etiam hortatur ad stuporem vel admirationem. Postea breviter denuntiat iudicium Dei, quod deinde fusius prosequetur. Nunc ergo tenemus et consilium prophetae, et ordinem etiam docendi. Iubet autem ipsos adspicere in gentibus: quasi diceret iam esse indignos, qui discant in schola Dei: ideo alios illis magistros destinat, nempe Chaldaeos, quemadmodum paulo post videbimus. Poterat dicere, Adspicite ad Deum: sed quia tamdiu in hac doctrina operam frustra consumpserat propheta, et sine profectu, proponit illis Chaldaeos doctores. Adspicite, inquit, doctores in gentibus. Est enim tacita antithesis, quasi diceret, Hactenus saepius vos revocare ad se voluit Deus, et se ipsum vobis obtulit: sed recusastis in ipsum adspicere. Nunc ergo, quia taedet ipsum nimis longae patientiae, vobis constituit alios magistros: discite nunc ex gentibus quod hactenus recusastis discere ex sacro ore ipsius Dei. Non dubium est quin Graeci legerint בגדים, quia vertunt, Videte contemptores. Sed in verbis hebraicis nulla est ambiguitas. Postea adiungit, et admiramini, admiramini. His verbis admonet propheta horribile fore Dei iudicium, quo attoniti reddentur ipsi Iudaei. Poterant, nisi fuissent nimis praefracti, placide discere dum per suos prophetas Deus cum ipsis agebat, ut solet cum filiis suis. Poterant igitur compositis mentibus audire loquentem Deum: nunc tempus est, ut obstupefiant. Videmus ergo prophetam hoc in summa velle, novam fore docendi rationem, quae invitos in admirationem rapiet: quia scilicet non sustinuerint regi mansueto modo, quum Dominus nihil aliud ab ipsis peteret quam ut se praeberent dociles. Postquam ergo dixit horribile fore Dei iudicium, adiungit hoc iudicium iam instare: *Opus*, inquit, *operabitur in diebus vestris.* Iam saepius admoniti fuerant de vindicta ista: sed quum reiicerent in longum tempus, semper demersi manebant in suis blanditiis: ut solent homines tempus extrahere, et semper venari novam indulgentiae materiam hinc et illinc. Sic ergo quum populus obduruisset ad omnes minas, putabat semper Deum fore tam patientem: ideo propheta diserte exprimit quam propinqua sit exsequutio, quae illis erat instar fabulae: operabitur, inquit, *hoc opus diebus vestris.* Tandem subiicit, *non credetis quum narrabitur*, hoc est, Deus poenam de vobis exiget, cuius incredibile erit exemplum, et superabit omnem fidem. Non dubium est quin propheta hic ad populi incredulitatem alludat, et oblique eam perstringat: quasi diceret, Hactenus fidem abrogastis verbo Dei, sed tandem sentietis non esse mentitum: sentietis vero cum stupore. Nam quemadmodum verbum eius fuit vobis incredibile, ita etiam iudicium eius incredibile vobis erit. Denique significat propheta, si prophetae ideo derisi fuerint a Iudaeis, quia visi sunt fabulari, sensuros tandem istos contemptores, nihil fuisse dictum cui non respondeat ipse effectus. Haec igitur merces rependitur omnibus incredulis, quod Deus horrendis modis ulciscitur eorum impietatem, ita ut ipsi obstupescant, et aliis etiam sint in stuporem. Nunc ergo tenemus quid velit propheta, quum dicit fidem non habituros Iudaeos, quum narrabitur opus Dei: haec est vindicta de qua statim concionabitur. Citatur hoc prophetae dictum a Paulo (Act. 13, 41): sed deflectitur ad poenam, quae tunc quoque instabat Iudaeis. Postquam enim Paulus Christum illis proposuit, quia videbat multos non affici, imo pro ludibrio habere evangelii praedicationem, adiungit, Videte, inquit, et obstupescite, quia Deus operabitur opus in diebus vestris, quod non credetis. Sed interea Paulus fideliter accommodat in usum suum prophetae verba, quia sicuti semel minatus fuerat Deus per prophetam suum Habacuc, ita etiam semper fuit sui similis. Quum autem tam severe vindicaverit legis suae contemptum in veteri populo, non potuit certe impietatem illius populi ferre, quum videret tam maligne et indigne, atque etiam proterve et contumaciter respui gratiam suam: quia hoc ultimum erat remedium Iudaeis. Non mirum igitur si Paulus etiam proponat horribilem hanc vindictam, si Iudaei suae aetatis repudiato Christo perstiterint in sua incredulitate. Iam sequitur expositio:

6. *Quia ecce ego excito Chaldaeos, gentem asperam et praecipitem, quae incedet per latitudines terrae, ad possidenda tabernacula non sua.*

Exegetice hic versus additus fuit a propheta, quia non satis fuisset in genere loqui de opere Dei, nisi admoniti fuissent instare sibi cladem hanc a Chaldaeis. Quanquam non tantum hoc versu explicat propheta quale sit illud opus, cuius meminerat proximo versu: sed crastina die eandem sententiam contexet. Iam in hoc differunt prophetae a Mose, quia quasi digito ostendunt quod ille in genere minatur, et proponunt specialia Dei iudicia, sicuti

etiam apparet ex adverbio demonstrativo Ecce. Quam vero necessarium hoc fuerit, colligimus ex pervicacia illius populi. Nam utcunque prophetas illis distincte ostenderent Dei iudicia, quae adspiciebant oculis: tamen tanta fuit vecordia, ut contemnerent tam apertas denuntiationes. Quid igitur factum esset, si tantum in genere dixissent prophetae, Deus vobis non parcet? Haec igitur ratio est cur propheta, ubi praefatus est de horribili vindicta Dei, nunc etiam specialiter pronuntiet iam armari ab ipso Chaldaeos, ut exsequantur vindictam illam. Sed eras reliqua.

Hesterna lectione coepit ostendere propheta unde Iudaeis exspectanda esset vindicta Dei, nempe quia Chaldaei venturi essent non proprio suo instinctu, sed arcano impulsu Dei. Testatur enim Deus ipse autorem se fore huius belli, et Chaldaeos quasi sub auspiciis suis militaturos: *Ego sum*, inquit, *excitans*. Quod deinde vocat Chaldaeos *gentem amaram et praecipitem*, huc spectat ut serio tandem incipiant timere Iudaei, qui nimis secure contempserant omnes minas. Haec quidem non fuerunt laudanda in Chaldaeis, nempe amarulentia et impetuosus fervor: sed Dominus potuit haec vitia convertere in optimum finem, quemadmodum elicit lucem ex tenebris. Quum ergo legimus Chaldaeos fuisse amarulentos, deinde praecipites, hoc modo significat Deus se posse uti vitiis hominum ad exsequenda sua iudicia, ut tamen nihil maculae inde contrahat. Neque enim possumus ipsum inficere nostris sordibus, quas ipse procul semper discutit fulgore suae iustitiae et aequitatis. Postea adiungit, *Ambulabunt per latitudines terrae ad possidenda habitacula non sua*. Significat nihil fore obstaculo Chaldaeis, quominus sese effundant per totam terram, et occupent regiones procul remotas. Nam qui sibi metuunt, non audent ita sese dispergere, sed potius coacto agmine caute incedunt: qui vero iam potiti sunt victoria grassantur ad populandam terram. Hoc propheta facturos Chaldaeos esse dicit. Sensus est, venturos non ut incerto eventu bellum gerant, sed ut potiantur victoria: quia effuso cursu terram ipsam implebunt, ut occupent tabernacula, vel habitacula non sua. Hoc etiam reprehensione dignum fuit in Chaldaeis, quod ita incursus fecerint contra suos vicinos. Sed, quemadmodum iam dixi, Deus voluit tantum incutere Iudaeis terrorem, quia videbat sperni omnes minas. Voluit igitur exprimere quam formidabiles futuri essent ipsi Chaldaei, quemadmodum etiam idem confirmat proximo versu.

7. *Terribilis et metuenda ipsa, ab ipsa iudicium eius* (pro iure ponitur hoc nomen), *et exsultatio* (vel dignitas) *eius egredietur.*

Quum pronuntiat Chaldaeos fore metuendos et terribiles, non laudat virtutes ipsorum, sed quemadmodum iam admonui, ostendit sibi praesto fore illos ad obsequium, ut vindictam suam exsequantur: ipse autem sic temperet iudicium suum, ut crudelitate ipsorum utatur in bonum finem. Sic videmus in manu Dei esse pessimos quosque, sicuti est Satan ipsorum caput: interea non misceri Deum cum eorum malitia: quemadmodum multi phrenetici homines obiiciunt, Si Deus mundum gubernat sua providentia, fieri hoc modo autorem peccati, et adscribi ei peccata hominum. Sed longe aliter docet scriptura, nempe impios arcano Dei impulsu huc et illuc ferri: interea tamen residere in ipsis culpam, si quid agant vel dolose, vel crudeliter: Deum autem semper manere iustum, utcunque in usum suum accommodet pessima quaeque instrumenta. Sed quum addit propheta, *Iudicium eius fore ab ipsa gente*, intelligit Chaldaeos pro libidine sua acturos. Nam si quis legibus pareat et ultro se subiiciat, libenter admittet vel iudices vel arbitros si quid sit controversiae: qui autem vult pro suo arbitrio omnia fieri, repudiat omnes iudices. Intelligit ergo propheta Chaldaeos fore summos iudices ita ut frustra querantur ab illis sibi iniuriam fieri Iudaei, vel alii: ipsi, inquit, et iudices erunt, et exsequentur iudicium, quia non recipient alios arbitros. Nomen iudicii, quod accipitur in bonam partem, ponitur hic pro iure: quasi diceret, Quidquid sibi arrogabunt Chaldaei, hoc ipsorum erit, quia nemo audebit sese interponere, neque etiam sese subiicient alieno arbitrio: sed potestas illis erit pro lege: gladius autem pro tribunali. Nunc tenemus consilium prophetae, et semper tenendum est memoria quod iam dixi, Deo nihil esse commune cum istis vitiis: quia oportuit contumaciam populi desperati corrigi hoc modo, vel saltem frangi. Interea Dominus potuit uti talibus instrumentis, ut tamen modum in suis iudiciis servaret. Sequitur:

8. *Et velociores pardis equi eius, et acutiores lupis vespertinis: et multiplicati sunt equites eius, et equites eius e longinquo venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum* (vel ad cibum).

Eodem pertinent omnes istae figurae. Loquutus est propheta de truculentia hostium, quos spernebant Iudaei: nunc adiungit tam strenuos fore, ut superent velocitate et pardos et aquilas, vel saltem pares sint. Dicit igitur primo fore celeriores pardis equos ipsorum. Nam poterant Iudaei vel minas istas eludere, vel saltem vana fiducia fovere suam socordiam: sicuti videmus hoc vitium nimis tritum esse in mundo. Poterant igitur secum reputare, Chaldaeos procul abesse, nec tam brevi instare periculum, de quo agebat propheta. Ergo equos ipso-

rum pronuntiat celeriores fore pardis. Postea adiungit *acutiores etiam fore lupis vespertinis.* Quum lupus animal sit rapax, tamen si toto die obambulet praedam quaeritans, circa vesperum fames accendet eius rabiem. Nihil ergo magis formidabile lupis famelicis. Caeterum, ut iam dixi, nisi reperiant aliquam praedam circa vesperum, tunc magis exardent. Et eadem similitudo postea nobis occurret 3. cap. Sophoniae. Nunc ergo videmus quorsum spectent prophetae verba. Addit *equites ipsorum fore multiplices.* Iam potentiam praedicat, ne Iudaei sibi accersant vana solatia, quod possint vel ab Aegyptiis, vel ab aliis vicinis gentibus aliquid subsidii consequi: propheta omnes istas spes ostendit vanissimas fore, quia etiamsi colligant hinc inde auxilia, superabunt tamen et potentia et multitudine Chaldaei. Postea dicit, *Equites eius e longinquo venturos*, hoc est, etiamsi longum iter conficere oporteat, lassitudo tamen ipsos neque impediet, neque tardabit: hoc est, e longinquo venire. Non igitur debilitabit ipsos itineris molestia, quin perveniant usque in Iudaeam. Quare? quia volabit, inquit (loquitur semper de ipsa gente) *quasi aquila festinans ad comedendum.* Est etiam haec similitudo aptissima ad rem praesentem: quia significat, ubi oculos adiecerint ad praedam Chaldaei, statim adfore, quemadmodum aquila e sublimi cernit cadaver: est longissima distantia: simul atque adspexit praedam, uno volatu sese praecipitat, et statim incumbit ac si coelum rueret. Nam mira est pernicitas in aquilis, quemadmodum satis notum est. Videmus nunc posse ex verbis prophetae colligi hanc summam: Iudicium Dei metuendum esse, quia utetur Chaldaeis ministris, quorum horribilis erit saevitia et inhumanitas: deinde ostendit superiores semper fore potentia Chaldaeos et multitudine: tertio etiam docet miram fore in illis pernicitatem. Quod si videtur obstare longitudo itineris, fore aquilis similes, quae se quasi praecipitent e coelo in terram ubi praeda ipsis apparet. Non autem sola celeritas est in aquilis, sed etiam acumen: quia scimus celebrari oculos aquilarum. Et dicuntur etiam pullos suos deiicere si non possint rectos oculos defigere in solem, quia abdicant quasi adulterinos. Sic ergo propheta intelligit Chaldaeos procul olfacere praedam, quemadmodum aquilae, ut sunt incredibili perspicacia praeditae, e medio aere cernunt cadaver in terra prostratum: sic etiam acute olfacient Chaldaei praedam, ut statim in ipsam incumbant. Pergamus:

9. *Tota* (semper de ipsa gente loquitur: hoc est, totus ipse populus) *ad praedam veniet: occursus vultus ipsorum* (iam in plurali numero loquitur) *ventus orientalis, et colliget quasi arenam captivitatem.*

Quum dicit venturos ad praedam, significat nihil illis fore negotii vel laboris, quia victores erunt antequam manus conserant, vel antequam bellandum sit cum hostibus. Sensus igitur est, non venturos Chaldaeos, ut consumant multum temporis in gerendo bello, quemadmodum ubi sunt vires ad resistendum: sed venturos ad praedam duntaxat, quia perterriti erunt Iudaei, et sese statim subiicient. His autem verbis intelligit propheta nihil fore aut fortitudinis, aut animi in illo tam praefracto populo: nam ita debilitat Deus corda eorum, qui sese ferociter opponunt eius verbo. Quoties ergo nimis robusti sunt homines adversus Deum, liquefacit ipsorum corda, ut mortalibus non resistant, atque ita ludibrio habet eorum confidentiam vel potius vesaniam. Ergo ne adhuc Iudaei aliquid spei concipiant ex dubio belli eventu, propheta dicit Chaldaeos ad praedam duntaxat venturos esse: quia scilicet omnes erunt illis obnoxii. Postea adiungit, *occursum vultus ipsorum fore similem vento orientali.* Significat מגמת ex opposito. Nomen inde deductum tantundem valet atque occursus. Scimus autem ventum orientalem fuisse Iudaeis valde noxium, quod fruges arefaceret, imo quasi consumeret totam substantiam terrae. Deinde fuit etiam magna violentia illius venti. Ideo prophetae quoties exprimere volunt magnum impetum, addunt similitudinem venti orientalis. Perinde est ac si diceret Iudaeos frustra sibi nunc blandiri, quia ubi senserint flatum venti orientalis, aufugient, quia scient se longe esse impares ad resistendum. Hinc sequitur quod adiungit propheta, *Colliget captivitatem quasi arenam*, hoc est, nullo negotio subiget sibi rex babylonius omnes populos, ut instar arenae maris colligat innumeros captivos. Nam per arenam maris intelligunt immensam multitudinem hominum. Denique ostendit propheta iam quasi devictos esse Iudaeos, quia negotium ipsis sit, ac certamen cum Deo, quem toties et tam obstinate provocarunt: deinde quia Deus etiam tales ministros sibi destinaverit, nempe, qui et celeritate, et potentia, et crudelitate etiam excellant. Haec summa est. Postea adiungit:

10. *Et ipse reges ridebit, et principes subsannatio ei: ipse omnem munitionem subsannabit, congregabit pulverem et capiet eam.*

Concludit propheta sermonem illum, quem hactenus prosequutus est. Dicit Chaldaeos non venturos ut certent quasi dubii, sed ut tantum insultent devictis gentibus. Scimus enim Iudaeos, etiamsi neque magna copia hominum, neque divitiis pollerent, tamen ita fuisse superbos, ut quasi e sublimi despicerent alias gentes. Deinde scimus etiam frustra confisos fuisse vanis auxiliis: quum Aegyp-

tiis foederati essent, putabant se esse extra omne discrimen. Ergo dicit propheta Chaldaeis fore ludibrio omnes reges et principes: deinde subsannationi quoque fore omnem munitionem. Quare? nam *colliget pulverem*, inquit: hoc est, conficiet aggerem ex pulvere: et ita penetrabit in omnes urbes munitas. Denique voluit propheta praescindere omnem spem Iudaeis, ut se humilient coram Deo: vel adimere voluit omnem excusationem, si non resipiscerent, quemadmodum contigit. Scimus enim non resipuisse ad istas admonitiones, donec tandem impleta fuit haec vindicta. Postea adiungit:

11. *Tunc mutabit spiritum, et transgredietur, et impie aget: haec virtus eius deo ipsius.*

Iam incipit propheta fidelibus dare aliquid solatii, ne succumbant tam gravibus malis. Hactenus direxit verba ad populum illum desperatum: sed nunc sese convertit ad reliquias. Erant enim semper aliqui fideles, licet rari in populo illo, quos Deus nunquam neglexit: imo in eorum gratiam subinde misit suos prophetas: quia etiamsi multitudo nihil proficeret, fideles tamen senserunt Deum non frustra minari: ita retenti sunt in eius timore. Haec ratio est, cur soleant prophetae, ubi generaliter loquuti sunt, descendere ad fideles, et quasi seorsum, et privatim illos solari. Et haec distinctio notanda est, quemadmodum alibi diximus. Nam dum prophetae iram Dei denuntiant, sermo hic promiscue dirigitur ad totum corpus populi: ubi autem adiungunt promissiones, tunc perinde est ac si ad secretum colloquium vocarent fideles, et illis in aurem referrent quod mandatum est a Domino. Potuit haec doctrina esse utilis omnibus, si rediissent ad sanam mentem: sed quia totus fere populus obtorpuerat in suis sceleribus, et Satan obstupefecerat etiam mentes et sensus fere omnium: ideo oportuit prophetam specialiter respicere electos Dei. Nunc tenemus eius consilium. Dicit autem, *tunc mutabit spiritum*, inquit. Hac ratione iubet fideles bene sperare, quia ubi Chaldaei evomuerint totum suum furorem, Dominus puniet ipsorum arrogantiam, quia erit intolerabilis. Esset quidem hoc frigidum apud homines profanos. Nam quid mirum est, si Chaldaei tot victorias adepti fuerint proterviores, et exsultaverint tandem, quemadmodum fieri solet? sed ubi hoc principium apud nos fixum est, Deo intolerabilem esse hominum superbiam, ubi nimium insultant, nec tenent ullum modum, hoc argumentum valde est efficax, nempe quod quisquis ita cornua eriget, statim prosternetur a Domino. Et scriptura etiam semper hoc nobis proponit, Deum retundere superba supercilia, ut sciamus propinquam fore ruinam omnibus impiis, quum ita violenter insaniunt, et iam non agnoscunt se esse mortales. Hanc igitur rationem nunc propheta adducit in medium, ut sperent fideles aliquem fore tandem modum hostium suorum violentiae, quia Deus compescet ipsorum superbiam, ubi transgressi fuerint. Dicit autem, *tunc mutabit spiritum:* non quod fuerit prius ulla modestia in Chaldaeis, sed quia felicitas ipsos inebriavit, imo abstulit omnem rationem. Hoc etiam usitatum est, ut qui fortunam habet quasi sub manu, obliviscatur sui, neque amplius se reputet unum esse ex mortalibus. Fatentur quidem etiam summi reges se homines esse: sed interea videmus quo furor ipsos abripiat. Nam, quemadmodum iam dixi, prospera fortuna delusi nihil aliud cogitant quam se esse deos. Hoc nunc intelligit propheta de rege babylonio et toto eius populo: mutabit, inquit, spiritum, hoc est, felicitas auferet quidquid fuit in ipso rationis et modestiae. Iam si superbi homines sese produnt, ac suum ingenium, ubi arridet illis fortuna, discamus iudicium facere de hominibus, ubi haec experimenta possunt nos confirmare: nempe si certo iudicandum est de homine aliquo, videndum est quomodo ferat utramque fortunam. Poterit enim accidere, ut qui patienter et aequo ac placido animo toleravit res adversas, evanescat in secunda fortuna, et se ipsum ita efferat, ut iam alius prorsus sit. Non igitur immerito propheta loquitur de mutatione spiritus, quia etiamsi Chaldaei iam ante fuerant superbi, tamen non ita deprehensi fuerant vesani, sicuti ubi prorupit eorum temulentia sine modo: quod contigit post tot victorias. Mutabit igitur spiritum: non quod alii fuerint Chaldaei, sed quia Dominus hoc modo detexit ipsorum insaniam, quae prius latebat. Fuerat enim in illis aliqua modestiae species, donec perversa et quasi temulenta confidentia ipsos abriperet. Postea adiungit, *Transgredietur.* Nam voluit exprimere propheta ubi Dominus passus esset Chaldaeos longe et late dominari, hoc modo patefieri aditum eius iudiciis: quod est longe alienum a carnis sensu: nam quo plus virium acquirunt homines, eo etiam plus audaciae sibi promittunt. Hoc totum videtur facere ad stabiliendam eorum potentiam, quod scilicet fortuna sua uti noverint. Sed Dominus occulte praeparat sibi viam, quemadmodum iam dixi, ad ipsos prosternendos, quum ita proterviunt, et modum transgrediuntur. Non igitur simpliciter propheta hic damnat superbiam et fastum in Chaldaeis: sed ostendit iam quasi apertam esse viam iudicio Dei, ut ipsos perdat, quia hoc modo sese reddent intolerabiles. Postea addit, *Et scelerate aget.* Hoc verbum אשם refero ad finem versus, quia adscribet hanc potentiam deo suo. Et videtur hoc exegetice addere propheta, ut sciant Iudaei quale futurum esset scelus illud regis Babyloniae. Accusat igitur in eo sacrilegium, quod putabit beneficio idoli sui se fuisse victorem Iudaeae, ita ut in nihilum rede-

gerit veri Dei et virtutem et gloriam. Quia ergo transferet Dei gloriam Babylonius ad suum idolum, hoc modo maturescet ruina eius: quia Dominus suscipiet causam suam, et poenam exiget de tali sacrilegio. Neque enim dubium est, quin hic loquatur ex persona Babylonii, vel ex sensu, quum dicit, *Haec virtus est deo ipsius.* Nam si quis hoc velit exponere de vero Deo, ut faciunt nonnulli interpretes, relatio erit dura et coacta, quia Babylonii non colebant verum Deum, sed addicti erant suis superstionibus, ut satis notum est. Non dubium igitur est, quin propheta proponat hic in medium fidelibus superbiam, qua sese efferent Babylonii, ut provocent iram Dei contra se: deinde sacrilegam illam iactantiam, qua gloriabuntur sibi datas esse victorias a suis idolis, quod non poterat fieri sine atroci veri Dei contumelia. Iam sequitur:

12. *Annon tu ab initio* (vel iam pridem) *Iehova Deus meus? sanctus meus? non moriemur, Iehova ad iudicium posuisti eum: et fortis ad castigationem fundasti eum.*

Iam propheta quasi exsultans ex communi piorum omnium sensu ostendit fructum illius doctrinae, quam nuper addnxit. Sicuti enim profani homines contra Deum proterve insurgunt, et dum eos Satan dementat, proiiciunt suas ampullas, quasi loquendo turbare possent coelum et terram: ita etiam fideles concipiunt sanctam fiduciam ex Dei verbo, et contra sese opponunt, et superant illam ferociam magnitudine et constantia animi sui, ut audeant intrepide gloriari se esse felices et beatos, etiam in maximis miseriis. Hoc igitur voluit propheta quum subiecit, *Tu es deus noster.* Et interrogatio magis emphatica est quam si simpliciter assereret Deum verum coli in Iudaea: et ideo fore protectorem illius gentis. Sed quum interrogat propheta, significat ex communi usu linguae hebraicae nihil esse dubitationis: quid? Annon tu es deus noster? Videmus ergo hic antithesin inter pravas et impias iactantias quibus turgent impii, et sanctam gloriationem qua fideles et filii Dei exsultant. Caeterum, quod sermonem dirigunt potius ad Deum quam ad impios, hoc etiam ratione non caret, quia inutile fuisset contendere cum impiis. Est quidem interdum hoc necessarium, ubi ita aperto ore contumeliosi sunt reprobi contra Deum, non possumus nobis temperare, neque etiam fas est, quin saltem testemur nos pro nihilo ducere tales blasphemias. Sed non possumus tam fortiter nos opponere ipsorum audaciae, nisi prius cum Deo sit nobis illud constitutum quod nunc dicit propheta, Tu es deus noster. Ergo quisquis volet fortiter certare cum impiis, prius transigat cum ipso Deo, et quasi confirmet ac sanciat pactum istud, quod Deus nobis proposuit, nempe nos esse populum eius, et ipsum vicissim nobis fore semper in deum. Quia ergo hoc modo nobiscum paciscitur Deus, necesse est fidem nostram probe stabiliri, ut deinde prodeamus in certamen contra omnes impios. Hunc ordinem nunc tenet propheta, et ostendit nobis servandum esse: *Annon* ergo *tu es deus noster?* Postea adiungit, *iam pridem*, מקדם: qua voce propheta fideles ad memoriam foederis revocat, quod non pridie, vel nudiustertius pepigerat Deus cum populo suo, sed ante multa saecula, nempe quadringentis annis antequam patres ipsorum redimeret ex Aegypto. Quum ergo iam vetustate sancita esset gratia Dei apud Iudaeos, non abs re propheta hic dicit, *Tu es deus noster ab initio*, hoc est, tradita fuit nobis per manus religio haec, quam sumus amplexi: et tamen scimus te esse eius autorem, quia fides nostra non recumbit in opinionem hominum, sed innixa est verbo tuo. Ergo quum toties, et tam variis modis, et per longam annorum seriem experti simus te nobis esse deum, iam nullus est dubitationi locus. Postea adiungit, *Non moriemur.* Quod Iudaei locum hunc dicunt fuisse correctum a scribis, mihi non potest esse verisimile. Nam ratio illa fuisset nimis frivola. Putant scriptum fuisse לא תמות, non morieris: et repositam fuisse literam נ, Non moriemur, quod asperitas offenderet scribas illos, quasi propheta Deum conferret hominibus, et daret illi precariam immortalitatem. Sed fuissent nimis stulti censores. Existimo igitur scriptum fuisse a propheta quod hic legimus, *Tu deus noster es, non moriemur.* Alii resolvunt hanc loqnutionem in formulam precandi, Ne moriamur: et futurum tempus ita saepe accipitur apud Hebraeos. Sed expositio illa non potest quadrare praesenti loco. Propheta enim, quemadmodum iam dixi, hic exsurgit quasi victor, et discutit instar fumi stultas illas iactantias, de quibus loquutus est, quasi diceret, Non moriemur, quia sumus sub tutela Dei. Iam exposui cur sermonem ad Deum convertat: sed tamen haec est conclusio argumenti, quia Deus populum illum adoptaverat, et receperat in suam fidem, et testatus fuerat se fore eius patronum, ideo propheta audacter colligit non posse perire hunc populum, quia divinitus servatur. Nam nullae opes mundi, nulla praesidia possunt nobis hanc securitatem afferre. Utcunque enim conferant cuncti mortales suas copias ad nos vel protegendos, vel iuvandos, ipsi etiam nobiscum peribunt. Una igitur est Dei tutela, quae nos eximit a mortis periculo. Nunc tenemus quorsum coniungat propheta duo haec, Tu deus noster, non moriemur: nec enim potest alterum ab altero separari: quia scilicet sumus sub Dei manu, necesse est nos manere incolumes, et salvos usque in perpetuum non quod immunes simus ab omni incom-

modo, sed quia Dominus eripiet nos ex mille mortibus, et traiiciet nos semper ad perfectam vitam, ubi tantum nobis gustum praebuerit aeternae salutis, semper vigebit in cordibus nostris aliqua scintilla vitae, donec tandem redemptis ab innumeris mortibus, quemadmodum iam dixi, perfectionem ostendat illius beatae vitae, quae nunc nobis promissa est, sed adhuc exspectatur, et ideo abscondita est sub custodia spei.

Coepimus heri exponere sententiam prophetae, ubi et se et reliquos fideles erigit, ac sustentat in rebus fere deploratis. Convertit enim se ad Deum, ubi videt impios non modo superbe erigere cristas in rebus prosperis, sed etiam blasphemias suae evomere contra Deum vivum. Dicit ergo propheta non perituros quicunque sunt sub praesidio Dei: hoc statuit apud se: quia sicuti diximus longe efficacior est oratio, dum propheta toties omnes suos sensus ad Deum unum colligit, quam si publice, et clara voce praedicaret hoc idem, quod velut in secreto colloquio testatur. Caeterum hoc non est supervacuum quod dicit, *Tu deus meus, sanctus meus:* quasi diceret, ideo se confidere, quia sit unus ex electo populo. Neque tamen hic privato suo nomine loquitur, sed complectitur totam ecclesiam: et hoc etiam competit in omnes filios Abrahae, quia erant segregati gratuita Dei adoptione. Erant enim regale sacerdotium. Haec ratio est cur dicat propheta, *Tu deus meus, sanctus meus.* Nam ab effectu ita solebant vocare Deum Iudaei, quod delecti essent ex toto orbe. Illa enim sanctificatio fuit, quod dignatus esset ipsos Deus recipere in populum suum, reiectis aliis: quum tamen nullum esset discrimen ex natura. Iam multum pondus in se continent quae sequuntur, *Iehova in iudicium posuisti illum.* Nam semper obrepet nobis tentatio haec, quoties conabimur in Deum recumbere: quid tamen hoc sibi vult? Quia Deus interea nos deserit: deinde exponit libidini improborum: illi petulanter omnia sibi permittunt: Deus autem dissimulat. Unde igitur poterimus fovere spem nostram in istis perturbationibus? Nunc propheta opponit clypeum huic tentationi: *Tu,* inquit, *posuisti illum in iudicium.* Nam adscribit providentiae Dei quod Assyrii tanta licentia vastaverant terram, vel quum venissent, vastaturi essent. Loquitur enim de rebus adhuc futuris: *Tu,* inquit, *posuisti illum in iudicium.* Haec doctrina valde necessaria est: quia Satan quasi nebulis obscurat gratiam Dei, quoties aliquid adversi nobis contingit, et Deus ipse hoc modo etiam fidem nostram probat. Sed res adversae sunt quasi nebulae, quae excludunt nos a conspectu gratiae Dei, quemadmodum ubi aer obnubilatur non apparet nobis solis lumen. Iam si tanta est, et tam densa malorum congeries, ut sensus nostri obruantur, non sunt nebulae, sed densa noctis caligo. Videmus ergo non posse fidem nostram stare firmam, nisi semper occurrat nobis providentia Dei, quod scilicet in rebus confusis sciat cur tantum permittat licentiae reprobis: deinde quorsum evasuri sint eorum conatus, et quis tandem futurus sit exitus. Nisi ergo hoc nobis persuasum sit, Deum arcana providentia moderari res turbatas, centies quotidie, imo singulis momentis Satan excuteret nobis fiduciam, quae debet quiescere in Deo. Nunc tenemus quam oportune adiiciat propheta hoc membrum. Dixerat, *Annon tu deus noster? non moriemur.* Nunc adiungit quasi per anticipationem, Quod autem Assyrii ita quasi effraeni petulantia terram tuam vastant, populum tuum diripiunt, impune etiam occidunt innoxios, Domine, hoc non fit nisi tuo permissu. Tu igitur gubernas istas perturbationes, neque hoc facis sine causa. *Tu ergo Iehova ad iudicium posuisti eum:* iudicium hic pro castigatione accipitur. Nam repetitio est eiusdem rei quum addit propheta, *Et fortis ad castigationem fundasti eum.* צור quidam vertunt in accusativo casu: et bifariam exponunt. Quidam enim referunt hoc ad ipsos Iudaeos, qui subigendi erant duris ferulis, quum essent praefracti. Putant ergo vocari Iudaeos fortes, quia lapidei erant. Alii, *Et posuisti eum fortem ad castigandum,* id est, tu dedisti ei fortitudinem qua nos castiget. Sed quia hoc unum est ex epithetis Dei, non dubito quin inter se haec membra respondeant. Hoc epitheto nunc Deum insignit, *Tu* igitur *Iehova ad iudicium posuisti eum:* posuerat nomen Dei aeterni: deinde *Tu fortis.* Ponitur hic צור loco Iehovae: postea, *Ad castigandum,* ubi dixerat למשפט, ad iudicium. Videmus ergo ut bene fluat totus contextus, et singula verba inter se cohaereant. *Tu* igitur *fortis fundasti eum ad castigandum.* Et cur vocat propheta fortem? Quanquam, ut nuper dixi, plerumque hoc elogium tribuitur Deo, non dubium tamen est quin propheta respexerit praesentem causam. Difficile enim est retinere principium illud, mundum regi arcano Dei consilio, ubi res volvuntur sursum ac deorsum. Nam profani homines tunc obstrepunt Deo, et accusant illum socordiae. Alii autem clamant fortuito res ita converti temere: et ideo caecam fortunam nominant. Ergo difficile est retinere principium illud, quemadmodum iam dixi. Propheta autem ut suam infirmitatem sustentet, proponit sibi hoc elogium Dei. *Tu* igitur *Deus fortis,* vel rupes. Nam צור proprie significat rupem: sed accipitur pro Deo robusto. Quid? Ecce, videmus quidem revolutiones, quae non tantum labefactarent fidem nostram, sed omnes nostros sensus quasi dissiparent. Caeterum utcunque totus mundus volvatur sursum ac deorsum: Deus tamen est rupes, hoc est, Dei consilium non labascit, ne-

quo nutat: sed firmum manet in suo statu. Videmus ergo cur propheta hic Deum vocet fortem. *Tu* ergo *fortis fundasti eum*, inquit. Plus exprimit quam priore membro per fundandi verbum. Instruit enim se constantia adversus diuturnum cursum: si forte (quemadmodum satis coniicere poterat) non statim levet populum suum Deus, sed addat clades cladibus. Si ergo ita mala alia aliis adiungat Deus, propheta ad perseverantiam sese comparat: *Tu*, inquit, *fortis fundasti eum*, hoc est, etiamsi Assyrius non tantum instar turbinis, et violenti impetus in nos irruat, sed incumbat, ac si esset quaedam pestis infixa terrae, ac si esset mons aliquis, tamen tu Domine fundasti eum. Quomodo? *Ad castigandum*. Caeterum non potuit hoc dicere propheta quin agnosceret Deum iuste castigare populum suum. Nec tantum sua unius causa loquutus est, sed voluit etiam fideles omnes suo exemplo adducere ad hanc piam et sanctam confessionem. Duo igitur sunt membra huius sententiae, quod Assyrius etiamsi saeviat effraeni licentia instar truculentae bestiae, tamen cohibeatur arcano fraeno Dei, cuius proprium est moderari res confusas occulta sua providentia. Hoc est unum. Deinde propheta adiungit potentiae Dei aequitatem, et ita fatetur suum, et totius populi reatum, quod Dominus iuste utatur tam duro flagello, quia indigeat populus tali castigatione. Nunc pergamus:

13. ***Mundus es oculis ne videas malum**, et adspicere ad molestiam non potes* (non poteris, ad verbum), *quare adspicis transgressores? dissimulas quum impius devorat iustiorem se?*

Hic expostulat cum Deo propheta, non sicuti initio capitis. Neque enim hic suscipit puro et tranquillo affectu patrocinium gloriae Dei: sed conqueritur de iniuriis, quasi homines oppressi accurrant ad iudicem, et implorent fidem eius. Distingui ergo debet haec querimonia a superiori: quia initio capitis non agebat propheta suam vel communem populi causam: sed zelus gloriae Dei illum accendebat, ut quodammodo accerseret vindictam Dei contra tantam obstinationem in sceleribus: nunc autem descendit ad humanos affectus, et loquitur ex eorum sensu et dolore qui pertulerant multas iniurias sub tyrannide hostium. Dicit autem, Deus, *tu mundus es oculis ne adspicias malum*. Quidam מראות vertunt in modo imperativo, munda oculos: sed falluntur. Continet enim hic versus duas partes fere contrarias in speciem: quia propheta ratiocinatur a natura Dei, deinde tamen obiicit quod pugnat cum illo principio. Dicit, *Tu Deus mundus es oculis:* non poteris igitur malum adspicere, id est, hoc tuae naturae consentaneum non est, ut dissimules ad scelera hominum. Nam odio tibi est omnis iniquitas. Proponit igitur sibi propheta naturam Dei. Iam adiungit, atqui experientia repugnat. Nam impii exsultant, et dum misere opprimuntur innoxii homines, nemo succurrit. Unde hoc, nisi quia Deus in coelo dormit, vel negligit res humanas? Tenemus ergo nunc quid sibi velit propheta hoc versu. Ergo quum dicit *Deum esse mundum oculis*, sumit quod debet certum esse, et indubium apud omnes pios. Caeterum, quia non semper apparet nobis Dei iustitia: hic propheta luctatur, et tamen ostendit se quodammodo vacillare, quia non perspicit in communi rerum usu quod tamen pietas nobis dictat, Deum scilicet iustum et rectum esse. Verum quidem est, secundam partem versus esse affinem blasphemiae: quia etsi propheta semper honorifice et reverenter sensit de Deo: tamen hic obmurmurat, et oblique insimulat Deum nimiae tarditatis, quod conniveat dum videt iustos indigne opprimi ab improbis. Sed notanda est series, quam tenet propheta. Quum enim praefatur *Deum esse mundum oculis*, non dubium est, quin sibi fraenum iniiciat: quoniam periculum erat, ne tentatio longius ipsum abriperet, occurrit mature, quodammodo se includit istis cancellis, retinendam esse certam persuasionem de iustitia Dei. Eundem ordinem tenet Ieremias, quum dicit, Scio Domine quod iustus sis: sed qui fit tamen, ut impii sic pervertant omnem aequitatem? et tu vel negligas, vel non adhibeas remedium? Libenter ergo tecum litigarem. Propheta non statim erumpit in vocem illam, Domine tecum iudicio experiar: sed antequam litigandi mentionem faciat: quia videbat hunc affectum esse turbulentum, ideo praefatur, et quodammodo se temperat, ut praeveniat nimium fervorem qui poterat alioqui illum abripere. *Tu ergo Domine iustus es*, inquit. Ita nunc propheta noster, *Tu mundus es oculis ne videas malum, et non poteris adspicere ad molestiam*, inquit. Quum dicit, *non poteris adspicere super molestiam*, videmus ut sese confirmet in illo pietatis principio, quod scilicet iustitia Dei non possit separari ab eius essentia. Quum enim dicit לא תוכל, non poteris, tantundem valet ac si diceret, Tu Domine iustus es, quia Deus, et Deus quia iustus. Haec enim duo non possunt divelli, quia et aeternitas et essentia Dei non potest stare sine iustitia eius. Nunc ergo videmus quam strenue luctetur propheta contra suam intemperiem, ne sibi nimium indulgeat in querimonia, quae paulo post sequitur. Postea tamen adiungit ex communi sensu carnis: *cur ergo adspicis quum impius devorat iustiorem se?* Hic propheta non exuit Deum sua potentia, sed dubitanter loquitur, et non tantum disceptat cum Deo, sed potius secum. Dixisset profanus homo, nullus est igitur Deus, nulla est eius providentia, non curat mundum, delitiatur in coelo. Sed propheta, Tu

tamen adspicis Domine. Ergo Deo vendicat quod est proprium ipsius, mundum scilicet quem creavit non negligere. Interea hic in utramque partem inclinat, et quasi alternat. *Cur* ergo *adspicis quum impius devorat iustiorem se?* Non dicit mundum fortuito volvi, nec Deum etiam delitias suas et quietem colere in coelo, quemadmodum faciunt Epicurei: sed fatetur mundum adspici a Deo, curari res humanas. Quia autem non potest sese expediro rebus tam confusis, disceptat potius secum quam eum ipso Deo. Nunc tenemus summam huius sententiae. Pergit tamen adhuc propheta.

14. *Facis hominem quasi pisces maris, quasi reptile, quod caret duce* (ad verbum, non est dux in illo). 15. *Totum hamo suo attrahet, colliget in sagenam suam, et congregabit in rete suum: propterea gaudebit, et exsultabit* (hoc est, gaudet et exsultat).

Pergit adhuc in sua querimonia, ut dictum est. Et similitudine ostendit non posse aliud iudicium ferri quam Deum quasi tergum obvertere hominibus, ut non compescat violentiam malorum, neque obiiciat manum suam eorum libidini, ne plus audeant quam liceat. Quum ergo, ut quisque superat viribus, ita etiam alios opprimit, et maiore insolentia insurgit contra miseros et pauperculos homines, ideo propheta comparat homines piscibus maris. Quid hoc est? inquit. Nam homines creati sunt ad imaginem Dei. Cur ergo inter ipsos non relucet aliqua aequitas? ubi alii alios devorant, et unus etiam opprimit fere totum orbem, quid hoc sibi vult? videtur Deus ludere in rebus humanis. Nam si homines respicit quasi filios, cur non sua custodia illos munit? Videmus autem unum hominem ita saevire, quia loquitur de rege Assyrio, ae si reliquus orbis esset instar piscium maris, vel reptilium. *Tu* igitur *facis homines quasi reptilia vel pisces maris*, inquit. Postea adiungit, *Attrahit totum hamo suo, colligit in sagenam suam, congregat in rete suum: exsultat.* Videmus nunc sensum prophetae, quod scilicet Deus quasi oculos claudat ubi intemperanter Assyrii devorant totum orbem: praesertim quum illa saevitia venisset usque ad terram sanctam, quid aliud poterant sentire fideles quam se relictos esse a Deo? Et quemadmodum iam dixi, nihil magis absurdum est quam inter homines ita dominari iniustam tyrannidem: quia a minimo usque ad maximum omnes conditi sunt ad imaginem Dei. Debuerat igitur Deus peculiarem curam agere in conservando genere humano: debuerat fulgere paternus eius amor et sollicitudo in hac parte. Ubi autem ita impune violantur homines, et unus reliquos fere opprimit, videtur certe nulla esse Dei providentia. Quomodo enim curabit vel passerculos, vel boves, vel asinos, vel arbores, vel plantas, quum ita deserat homines, nec quidquam afferat auxilii rebus adeo turbatis? Nunc tenemus consilium prophetae. Sed tamen, sicuti iam dixi, non spoliat Deum sua potentia: neque hic deblaterat contra fortunam ut faciunt multi canes. Dicit, *Facis homines.* Ergo adscribit Deo quod non potest tolli, quod scilicet gubernet mundum. Sed quantum attinet ad iustitiam Dei, vacillat, et convertit se potius ad Deum: quanquam videtur propheta hic ruere instar hominis phrenetici, tamen si omnia consideremus, videbimus strenue luctatum esse cum tentationibus, et in istis etiam verbis fulgebunt saltem aliquae scintillae fidei, quae poterunt nobis ostendere quanta fuerit prophetae constantia. Nam hoc maxime notatu dignum est, quod propheta se ad Deum convertit. Ut plurimum Epicurei quum obstrepunt Deo, quasi data opera affectant multitudinem, ut Deo maledicant, et procul se ab ipso subducant: quia non putant eum curam gerere mundi. Sed propheta Deum semper alloquitur. Scit igitur Deum esse mundi gubernatorem: deinde cupit se extricare ab istis cogitationibus tam perplexis et spinosis. Unde autem quaerit remedium? A Deo ipso. Quum profani homines petulanter subsannant Deum, indulgent sibi et nihil magis appetunt quam obdurescere in suis impiis commentis. Propheta autem ad Deum ipsum accedit. Qui fit ergo Domine? quasi diceret, Hic vides me distrahi et constringi simul: distrahi in multas absurdas imaginationes, ut fere evanescam: constringi autem summis angustiis, quia non possum me expedire. Tu igitur Domine explica mihi istos nodos, et collige sensus meos, ut intelligam quod verum est, et quod sum persuasus: tamen etiam explica istam dubitationem ne conturbet fidem meam: tu Domine fac, ut tandem sciam et intelligam distincte quomodo iustus sis, et summa aequitate modereris quae videntur sic confusa esse. Continget etiam interdum, ut impii quasi spuant in faciem Dei: sed furor diabolicus illos tunc impellit. Propheta autem longe alio spectat, quia videt sese obrui, et mentem suam non sufficere ad sustinendas tam graves tentationes: ideo petit sublevari, et ideo, quemadmodum diximus, Deum ipsum alloquitur. Quum dicit, *Propterea gaudet et exsultat*, auget indignitatem: quia etiamsi Dominus ad tempus permittat impiis opprimere innoxios: tamen ubi videt eos gloriari in suis sceleribus, et triumphum agere, haec tanta protervia debet magis accendere iudicium eius. Quod ergo tunc quoque Dominus dissimulat, hoc videtur esse nimis absurdum. Iam sequitur apud prophetam:

16. *Propterea sacrificabit sagenae suae, et suffitum offeret reti suo, quia in illis pinguis portio eius, et cibus eius lautus.*

Propheta confirmat clausulam proximi versus. Clarius enim explicat qualis sit illa laetitia, de qua loquutus est, nempe qua impii Deum quasi ex professo contra se provocant. Hoc quidem iam per se abominabile est, dum improbi sibi placent in suis sceleribus: sed quum insultant ipsi Deo, hoc longe est atrocius. Additur ergo nunc talis definitio a propheta: quasi diceret, non tantum sibi applaudunt impii dum illis parcis, vel ad tempus eos toleras: sed iam contra te insurgunt, et derident omnem deitatem, et palam in coelum ipsum blasphemant, quia sacrificant reti suo, et sagenae suae suffitum offerunt. Metaphorice autem significat propheta impios non modo obdurescere ubi prospere illis successit in suis sceleribus, sed etiam sibi tribuere iustitiae laudem, quia constituunt recte factum esse quidquid bene successit. Ita detrahunt Deum e solio suo, et se constituunt in eius locum. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hic etiam locus detegit occultam impietatem eorum omnium, qui pure et sincero animo Deum non colunt. Est quidem infixa aliqua persuasio deitatis in cordibus hominum: quia nemo est tam barbarus quin tangatur aliquo pietatis sensu: et hoc modo etiam redduntur omnes inexcusabiles, quia gestant in cordibus suis legem, quae illis sufficiat ad mille reatus. Caeterum, simul etiam sepeliunt notitiam illam impii, et qui non sunt illuminati fide, quia sese implicant: et quum illis obrepit aliqua Dei memoria, initio tanguntur, et tribuunt aliquem honorem Deo: sed illud est evanidum, quia statim suffocant, quantum in se est: imo etiam conantur exstinguere, etiamsi nequeant, illam notitiam, et quidquid est lucis e coelo. Hoc graphice nobis depingit propheta in persona regis Assyrii. Dixerat prius, Haec virtus est deo ipsius. Conquestus fuerat Assyrios daturos suis idolis, quod proprium erat unius Dei: atque ipsum hoc modo spoliari iure suo: nunc autem dicit illos *sacrificare sagenae suae, et suffitum offerre reti suo.* Hoc longe est diversum. Nam quomodo sacrificarent idolis suis, si acceptum ferrent sagenae suae quidquid adepti erant victoriarum? Nam figurate per nomen sagenae et retis propheta intelligit industriam, viros, copias, opes, consilia, practicas, ut vocant, et alia quae profani homines sibi arrogant. Quid est igitur sacrificare reti suo? Nempe quia Assyrius putabat se superasse astutia reliquos omnes, quia putabat se fuisse magnanimum, ut non dubitaret bellum inferre cunctis gentibus: putabat se bene fuisse instructum copiis, deinde bellum fuisse rite gestum: quia et ipse felix fuit, et nihil etiam omisit quod faceret ad victoriam obtinendam. Sic, quemadmodum iam dixi, Assyrius pro nihilo ducit sua idola: quia substituit se in locum omnium deorum. Nam si quaeritur unde felicitas, debebat eam tribuere Assyrius uni Deo. Atqui putat se quasi proprio iure esse felicem. Si de consilio agitur, certe Deus est qui gubernat consilia hominum et mentes. Assyrius autem putat se quidvis adeptum esse propria solertia Si de viribus, unde etiam vires? unde fortitudo cordis? sed Assyrius ad se haec omnia rapit. Ergo quis est apud ipsum Deus? Videmus ut iam suis quoque idolis eripiat omnem honorem, et sibi arroget. Sed quemadmodum iam dixi, hoc vitium commune est omnibus impiis: quia ubi non regnat spiritus Dei, nulla erit modestia, et semper homines crepabunt occulta superbia, donec ipsos penitus Deus purgaverit. Necesse est igitur ut Deus speciali gratia nos exinaniat, ne turgeamus fastu illo diabolico, qui nobis ingenitus est, et qui non potest ulla ratione a nobis discuti, donec Dominus nos regeneret spiritu suo. Praesertim hoc conspicere licet in omnibus regibus mundi. Fatentur quidem etiam summi reges se regnare Dei gratia: deinde quum adepti sunt aliquam victoriam, fiunt supplicationes, redduntur vota. Sed si quis diceret istis victoribus, Deus est misertus vestri. Quid? Ergo meus apparatus nihil profuit? quid? annon provideram multo ante? annon mihi conciliaveram multorum amicitias? annon contraxeram foedera? annon prospexeram talibus incommodis? annon etiam hoc remedium apposite curavi? denique Deo in speciem sacrificant: sed postea ad rete, ad sagenam recurrunt, hoc est, putant Deum nihil esse. Utinam haec non essent tam manifesta. Sed quum spiritus Dei nobis proponat vivam istam imaginem, discamus quid sit vera humilitas, nempe ubi sentimus nos nihil esse, et nihil posse: unum esse Deum, qui non modo nos vegetat ac sustinet in hac vita, sed etiam gubernat spiritu suo, et deinde sustentat corda nostra: dat fortitudinem: deinde benedicit nobis, ut prosperi sint eventus quum aliquid aggredimur. Discamus ergo non aliter posse Deum vere glorificari quam ubi homines se prorsus exinaniunt. Postea adiungit: *quia in illis pinguis portio eius, et cibus eius lautus:* quanquam בריאה alii vertunt cibum electum. Sed alii vertunt cibum pinguem: et mihi magis placet accipi pro lauto vel opimo. Cibus igitur eius lautus est, vel opimus. Hic propheta significat prosperitate excaecari homines, ita ut sibi sacrificent. Et hinc magis convincitur ingratitudo. Nam quo liberalius nos Deus tractat, eo certe plus nobis suppetit materiae ad ipsum glorificandum. Ubi autem homines saturi et bene referti ita turgent superbia, et sibi ipsi sacrificant, nonne hinc magis detegitur eorum impietas? et tamen propheta non tantum Assyrios conqueritur abuti beneficentia Dei, sed sub eorum persona ostendit quale sit ingenium totius mundi. Ubi ergo homines sibi opes multas accumulant, et ex aliena substantia contrahunt acervum, tunc magis ac magis excaecantur.

Hinc videmus merito debere nobis suspectam esse prosperam fortunam, ne pinguedo ita crescat, ut nihil cernamus: quemadmodum obstupescunt oculi nimia pinguedine. Hoc ergo nobis tenendum semper est. Deinde concludit propheta quod dixit. Quia enim tantum restat unus versus primi capitis cum breviter perstringam.

17. *An propterea extendet sagenam suam, et assiduus erit ad occidendas gentes, ut non parcat?* (alii vertunt, annon negative: atqui debuisset esse הלא על כן.)

Est autem interrogatio haec affirmativa, An propterea, quae tamen postulat negationem in responso. Falluntur ergo omnes interpretes, quum putant prophetam hic conqueri, quod subinde extendat rete suum post capturam: potius enim hoc vult, An semper extendet rete suum? hoc est, quousque Domine permittes Assyrio, ut *prosiliat ad novas praedas?* Quemadmodum enim venator si cepit vel aprum vel cervum, acuitur, et statim recurrit ad novam venationem: ita etiam quemadmodum piscator, si reponat plenam suam naviculam, cupidior est piscandi. An, inquit, tu patieris Domine, assiduos esse Assyrios in suis capturis? et ostendit quam indigni sint hac tolerantia Dei: nempe quia occidunt gentes. Non agitur, inquit, hic vel de pisce, vel de alio animali: non agitur etiam de uno vel altero homine: sed agitur de multis populis. Quum ergo ita grassentur caedes per totum mundum, quousque Domine impune furent? neque enim cessabunt. Videmus ergo quorsum pertineat haec querimonia prophetae. Sed proxima lectione videbimus ut se ipsum colligat.

CAPUT II.

1. *Super speculam meam stabo, et statuam me super arcem, et speculabor ad videndum quid loquatur mecum, et quid respondeam ad increpationem meam.*

Vidimus primo capite quid propheta in persona piorum omnium diceret. Erat enim illud durum certamen, quum omnia essent permixta, et nullus se ostenderet exitus. Poterant coniicere fideles omnia fortuito volvi, nullam esse Dei providentiam, quemadmodum propheta libere etiam erumpit in istas querimonias. Nunc incipit se colligere ab his perturbationibus: et semper loquitur ex persona omnium piorum, vel totius ecclesiae. Nam quod restringunt ad munus propheticum, nonnulli interpretes hanc sententiam, mihi non probatur: et ex contextu etiam promptum erit colligere prophetam non ex privato sensu loqui, sed repraesentare affectus omnium piorum. Sic ergo hanc sententiam contexere oportet cum querimoniis, quas paulo ante vidimus, quod propheta ubi videt se posse demergi et obrui quasi profundissima abysso, sese attollit supra sensum et rationem hominum, et propius ad Deum accedit, ut despiciat ex alto quae in terra geruntur, et non iudicet ex sensu carnis suae, sed ex luce spiritus sancti. Specula enim, de qua loquitur, est patientia quae nascitur ex spe. Si enim volumus constanter luctari ad extremum usque, et tandem potiri victoria contra omnes tentationes et conflictus, necesse est supra mundum assurgere. Quidam per nomen speculae et arcis intelligunt verbum Dei: et hoc esset aliquo modo tolerabile: sed non convenit tamen per omnia. Si quis ergo propius expendat rationem metaphorae, facile intelliget speculam esse recessum mentis, ubi subducimus nos a mundo: quia videmus quam proclivo sit nobis omnibus ingenium ad diffidentiam. Quum ergo sequimur propriam inclinationem, statim occupant nos variae tentationes: neque possumus vel ad momentum unum sperare in Deo: et multa etiam sese ingerunt, quae eripiant et excutiant nobis omnem fiduciam: involvimur etiam et variis cogitationibus: quis dum Satan videt ut homines vagi sint in suis consultationibus, et multa permisceant, ita implicat eos, ut non possint ad Deum ullo modo accedere. Ergo si volumus fovere fidem in cordibus nostris, necesse est emergere supra istas difficultates et impedimenta. Et propheta per nomen speculae hoc intelligit, quod scilicet sese expediat a cogitationibus carnis, quia nullus esset finis vel modus, si vellet iudicium ferre ex proprio sensu: *Ego,* inquit, *stabo super speculam meam:* deinde *constituam me super arcem.* Denique haec sententia tantundem valet, ac si propheta renuntiaret iudicio hominis, et abrumperet omnes laqueos, quibus Satan nos implicat ne possimus longius supra terram assurgere. Postea adiungit, *Speculabor ad videndum quid loquatur mecum,* hoc est, illic ero intentus. Speculandi enim verbo intelligit custodiam, vel excubias: quasi diceret, nisi statim apparuerit aliquid spei, tamen non frangar animo, neque deseram stationem meam, sed manebo quasi fixo pede in illa specula, in quam ego nunc volo conscendere. *Speculabor* igitur *ad videndum quid mecum loquatur:* hoc referri ad Deum debet. Neque enim probabilis est eorum opinio, qui istud Loqui ad Satanae ministros referunt. Nam priore loco dicit propheta, *Videbo quid mecum Deus loquatur:* postea adiungit, *Et quid respondeam ad increpationem.* Qui sic Videbo exponunt, quid loquatur, hoc est, quid impii obiiciant mihi ad fidem meam labefactandam, primo non attendunt ad verba prophetae. Nam hic in singulari numero dicit, quid

loquatur mecum: quia nullum nomen exprimitur, non dubium est quin propheta hic subaudiat nomen Dei. Iam etiamsi verba non coarguerent illam interpretationem, contextus tamen ipse satis ostendit, non posse aliter exponi hunc locum quam nuper attigi. Quomodo enim respondebunt fideles ad calumnias ubi agitatur fides ipsorum, ubi improbi homines probrose illudunt et subsannant eorum fidem, quomodo poterunt libere coarguere tales blasphemias, nisi audierint prius Deum loquentem? neque enim possumus refellere et diabolum et omnes eius ministros, nisi instructi Dei verbo. Videmus ergo hic teneri optimum ordinem a propheta quum priore loco dicit, *Videbo quid mecum loquatur:* deinde, tunc ero satis instructus, ut respondeam ad increpationem, hoc est, si ludibrio habeant fidem meam reprobi, potero intrepide eos coarguere, quia scilicet Dominus mihi suggeret materiam liberae responsionis. Nunc tenemus simplicem et genuinum sensum huius versus. Superest, ut discamus accommodare in usum nostrum hanc doctrinam. Et primo notandum est, non aliud esse remedium, ubi occurrunt tam durae tentationes, quales retulit propheta primo capite, nisi discamus evehere mentes nostras supra mundum. Nam si volumus disceptare cum Satana ex proprio nostro sensu, centies nos obruet, neque unquam pares erimus ad resistendum. Sciamus ergo hic nobis ostendi rationem pugnandi, ubi agitantur animae nostrae diffidentia, ubi dubitationes nobis obrepunt de providentia Dei, ubi res in hoc mundo confusae quasi involvunt nos tenebris, ut nihil lucis amplius appareat: nempe, ut valedicamus rationi nostrae: quia evanescent omnes sensus nostri, si velimus iudicium ferre ex ratione nostra. Donec ergo conscenderint fideles in speculam, et steterint in arce, de qua hic propheta loquitur, tentationes eos huc et illuc abripient, et demergent quasi in profundo gurgite maris. Atque ut hoc melius intelligatur, sciamus hic subesse tacitam antithesin inter speculam et arcem, quarum fit mentio a propheta, et inter stationem terrenam. Quamdiu igitur iudicamus ex sensu nostro, ambulamus in terra. Atqui tunc surgent multae nebulae, et Satan sparget cinerem ante oculos nostros: ita facile obtenebrabit iudicium nostrum: sic fiet, ut confusi iaceamus. Necesse igitur est, quemadmodum prius diximus, calcare sub pedibus rationem nostram, et accedere propius ad Deum. Diximus speculam esse recessum mentis. Quomodo autem poterimus illuc adscendere? nempe si sequamur verbum Domini. Reptamus enim in terra: imo videmus ut caro nostra deorsum semper nos trahat. Nisi igitur coelestis doctrina sit nobis instar alarum vel scalarum vel vehiculi, non poterimus vel pedem unum tollere, sed potius quaeremus latebras sub terra, quam adscendamus in coelum: sed verbum Dei nobis erit pro scalis, pro vehiculo, vel etiam pro alis: quia utcunque nullus sit accessus, poterimus tamen evolare, modo verbum Dei obtineat suam autoritatem apud nos. Hinc colligimus improprie interpretes illos loqui, qui putant speculam et arcem esse Dei verbum. Nam verbo Dei, quemadmodum iam dixi, in arcem illam attollimur, nempe in custodiam spei, ut firmi et constantes maneamus, ubi despicimus e sublimi quae nos conturbant, et obtenebrant omnes sensus nostros quamdiu iacemus in terra. Hoc unum est. Deinde repetitio non est supervacua, quum propheta dicit, *super speculam meam stabo, super arcem constituam me.* Non repetit hanc sententiam, quasi per se sit obscura: sed admonet fideles, etiamsi propensi sint ad pigritiam, tamen luctandum esse, ut sese expediant. Et facile experimur quam ignavi simus, nisi unusquisque nostrum se sollicitet. Dum enim occupat mentes nostras aliqua perturbatio, statim succumbimus desperationi. Haec igitur ratio est cur propheta, postquam de specula loquutus est, iterum nominet arcem. Quod autem dicit, *speculabor ad videndum,* ad perseverantiam respicit: quia non satis esset oculos semel aperire, et uno intuitu comprehendere quidquid nobis occurrit: sed necesse est manere in perpetua attentione. Hanc igitur constantiam propheta speculandi verbo exprimit: quia non sumus tam perspicaces, ut statim comprehendamus quod utile est cognitu. Deinde etiamsi semel contigerit videre quod necesse est, poterit tamen nova tentatio illum adspectum delere. Sic fiet, ut evanidi sint omnes nostri adspectus, nisi maneamus in speculatione, hoc est, nisi perstemus in studio illo, et constantia, ut scilicet subinde redeamus ad Deum quoties diabolus novas procellas excitat, quoties etiam nebulis coelum obducit, ut tollat nobis omnem conspectum Dei. Videmus ergo quam emphaticum sit quod propheta hic dicit, *speculabor ad videndum.* Nec dubium est quin fideles hic comparet excubitoribus, qui etiamsi nihil audiant, tamen non statim obdormiunt: et si semel, vel bis aliquem audiant strepitum, non statim tumultuantur, sed exspectant, considerant secum. Quemadmodum igitur qui agunt excubias debent manere quieti, quia et alios omnes turbarent, et non possent fungi suo officio: sic etiam eadem tranquillitas requiritur a fidelibus, ut patienter Deum exspectent in rebus turbatis et confusis. Iam videndum est qualis sit ista speculatio: *speculabor ad videndum quid mecum loquatur*, inquit. Videtur membrum hoc non congruere, quia proprie non videmus quae dicuntur. Sed propheta hic duplicem metaphoram contexit. Proprie dicendum fuerat, manebo attentus ad audiendum quid loquatur: dicit, *speculabor ad videndum quid loquatur.* Simplex metaphora est Psalmo 85 (v. 9), Audiam quid lo-

quatur Deus: loquetur enim pacem erga populum suum. Illic etiam est metaphora, quia non de corporali auditu loquitur propheta. Audiam quid loquatur Deus: quorsum pertinet istud audire? Nempe placide exspectabo, inquit, donec ostendat Deus favorem suum, qui nunc est absconditus. Loquetur enim pacem ad populum suum, hoc est, Dominus nunquam obliviscetur ecclesiae suae. Sed, quemadmodum iam dixi, hic duas simul metaphoras propheta coniungit. Nam istud loqui nihil aliud significat quam Deum testari cordibus nostris, etiamsi non statim affulgeat nobis ratio consilii eius, eum tamen sapienter omnia moderari: nec quidquam esse melius quam nos permittere eius arbitrio. Quod autem dicit: *Videbo, et speculabor quid loquatur*, haec metaphora durior est: tamen non caret ratione. Voluit enim propheta nos monere huc applicandos esse sensus nostros omnes, ut pendeamus toti a verbo Dei. Iam etiamsi quis statuat Deum audire, videmus quam multae tentationes nos statim abstrahant. Non satis igitur erit praebere nos dociles, et aures arrigere ad audiendam eius vocem, nisi etiam oculi simul coniuncti sint: et ita nos totos retineamus. Videmus ergo nunc consilium prophetae: voluit scilicet exprimere summam attentionem: quasi diceret fideles semper fore vagos, nisi sedulo et oculos et aures et omnes sensus suos colligant ad Deum, et se quasi cohibeant illo fraeno, ne erroneae speculationes vel imaginationes huc et illuc eos distrahant. Caeterum, docet etiam propheta tantum reverentiae deberi verbo Dei, ut nobis sufficiat audire eius vocem. Haec igitur sit nostra perspicacia, obtemperare loquenti Deo, et amplecti reverenter verbum eius, ita ut liberet nos ab omnibus molestiis: deinde contineat in pace et tranquillo statu mentes nostras. Opponitur ergo hoc loqui omnibus obstreperis Satanae vocibus, quas non desinit in aures nostras susurrare. Nam simul atque tentationis aliquid occurrit, Satan a dextra et sinistra parte nobis multa suggerit: Quid facies? quid capies consilii? vide an Dominus tibi sit propitius, unde exspectas auxilium: qui confidere audes Deum tibi affore? quomodo te expedies? quis erit exitus? Quoniam igitur Satan tot modis nos conturbat, ideo propheta ostendit nobis debere unum Dei verbum sufficere. Ergo quicunque laxant fraenum suis consiliis, digni sunt quos Deus permittat Satanae huc et illuc seorsum et deorsum raptandos: quia haec unica est statio firma et secura fidelibus acquiescere in verbo Dei. Iam hoc etiam clarius exprimitur in fine versus, ubi addit propheta, *Et quid respondeam ad obiurgationem meam.* Ostendit enim se fore instructum optimis armis ad sustinendos omnes impetus et repellendos, si patienter audierit Deum loquentem, et placido amplexus fuerit verbum ipsius: tunc, inquit, erit quod respondeam ad omnes obiurgationes, ubi loquutus fuerit mihi Dominus. Increpationes vocat non modo blasphemias, quibus improbi concutiunt fidem nostram, sed omnes etiam turbulentos affectus, quibus Satan occulte machinatur fidem nostram subvertere. Neque enim tantum subsannant nos improbi, et exagitant nostram simplicitatem, quasi temere et stulte fidamus Deo, et ita nimium simus creduli: sed ipsi etiam nos intus increpamus: hoc est, quisque se ipsum conturbat variis disceptationibus. Quidquid enim venit nobis in mentem contra verbum Dei, hoc est proprie obiurgatio vel increpatio: perinde enim est ac si quis se ipsum accuset, quasi non experiatur Deum esse veracem. Nunc ergo videmus latius patere nomen increpationis quam ad externas blasphemias, quibus aggredi solent increduli Dei filios, quia, sicuti iam diximus, etiamsi nemo sese ingerat ad fidem nostram tentandam, quisque sibi est tentator. Diabolus enim non desinit mentes nostras agitare. Ergo quum propheta dicit: *Quid respondeam ad increpationem*, intelligit se fore satis munitum contra omnes Satanae insultus et arcanos et externos, ubi audierit quid loquatur Deus. Colligimus etiam ex hoc toto versu non posse ferri iudicium de providentia Dei, nisi praeluceat coelestis doctrina. Ideo non mirum est, si multi deficiant in tentationibus, imo totus fere mundus: quia pauci sunt qui assurgant in arcem de qua loquitur propheta, et qui sustineant audire loquentem Deum. Temeritas ergo et arrogantia excaecat mentes hominum, ut statim vel maledicant Deo loquenti, vel accusent fortunam, vel statuant nihil esse certi, quia scilicet secum tumultuantur, et arrogant sibi plus quam oportet, neque possunt sese verbo Dei subiicere. Pergamus:

2. *Et respondit mihi Iehova, et dixit, Scribe visionem, et explana super tabulas, ut currat legens in ea.* 3. *Quia adhuc visio ad tempus statutum, et loquetur ad finem, et non mentietur: si moram fecerit exspecta eam, quia veniendo veniet, et non tardabit.*

Nunc propheta suo exemplo ostendit non esse metuendum, quin Deus in tempore succurrat, si modo componimus mentes nostras ad spiritualem quietem, et in ipsum constanter respicimus. Hic ergo eventus, quem recitat propheta, ostendit non esse periculum, ne Deus frustretur spem et patientiam eorum qui oculos in coelum attollunt, et manent firmi in illa statione. *Respondit mihi Iehova*, inquit, *et dixit.* Non dubium est, quin propheta hic suum exemplum accommodet ad communem doctrinam totius ecclesiae. Quum ergo testatur sibi datum fuisse responsum a Deo, significat alacriter sperandum nobis esse, quia si Dominus reperiat nos locatos in nostra specula, tempestive nobis sug-

geret consolationem, quia videbit esse opus. Caeterum postea ad propheticum munus descendit, quod scilicet iussus fuerit scribere super tabulas, et scribere crassis literis, ut posset legi illud edictum: etiamsi quis celeriter transiret, posset tamen uno intuitu videre quid scriptum foret. Et hac secunda parte clarius exprimit se tractare communem doctrinam, quae ad totum corpus ecclesiae pertinet. Neque enim privata sua causa iussus fuit scribere, sed in omnium aedificationem. *Scribe* ergo *visionem.* Deinde, *Explana*. Nam באר proprie significat explicate disserere. *Explica* igitur *super tabulas*, inquit, *ut currat quisquis leget*, hoc est, ne moretur lectores suos haec scriptura: scribe eam magnis characteribus, ut in celeri transitu quisque videat quod scriptum est. Postea adiungit, *Quia visio erit*, inquit, *ad tempus constitutum.* Insignis est haec sententia, qua docemur non agendum esse cum Deo praecise, sed daudum esse locum spei, quia Dominus non statim exsequitur quod pronuntiat ore suo: sed vult probare nostram patientiam, et fidei nostrae obsequium. Dicit ergo *visionem esse ad tempus*, et tempus statutum. מועד enim significat tempus quod praefixum est ex condicto. Caeterum quia penes Deum est tempus praefigere, ideo tempus statutum, de quo loquitur propheta, pendet ab eius arbitrio et potestate. *Visio* ergo *erit ad tempus.* Hic coarguit fervorem immodicum, qui nos abripit, ubi cupimus Deum statim re ipsa palam facere quidquid promittit. Ostendit igitur propheta Deum ita loqui, ut tamen liberum sit ei differre exsequutionem donec visum fuerit. Postea, *usque in finem*, inquit, *disseret.* Deinde significat propheta hunc honorem deferendum esse verbo Dei, ut certo persuasi simus veraciter loqui Deum ipsum, et contenti simus eius promissionibus, perinde ac si res ipsa esset in manu nostra. *Usque in finem* ergo *loquetur, sed non mentietur.* Hic propheta significat paratam fore exsequutionem, ut tandem experientia doceat, Deum non frustra loquutum esse, nec fallendi causa, sed tamen patientia opus esse: quia sicuti dictum est, Deus non vult ita morem gerere fervidis et importunis nostris desideriis, ut statim rem ipsam demonstret: sed vult nos tenere suspensos. Et hoc est verum sacrificium laudis, ubi nos retinemus et manemus firmi in hac persuasione, Deum fallere non posse, nec mentiri, etiamsi videtur nos ludere ad tempus. *Non mentietur* ergo: postea adiungit, *Si moram fecerit, exspecta eam.* Iterum clarius exprimit hanc esse veram fidei naturam, non statim erumpere ad querimonias, si Deus multa dissimulat, si nos etiam patitur opprimi ab impiis, si non statim succurrit: denique si non implet re ipsa quod pollicitus est verbo suo. *Si moram* igitur *fecerit exspecta eam.* Postea iterum repetit, *Veniens veniet*, hoc est, quidquid sit, Deus, qui est non modo verax, sed veritas ipsa, dabit complementum suis promissis. Ipse ergo effectus promissionum aderit in tempore. Sed notanda est ista oppositio, *Si moram fecerit, veniet, nec moram faciet.* Videntur haec duo membra in speciem pugnare. Sed mora, cuius fit mentio priore loco, refertur ad festinationem nostram. Vulgare est illud proverbium, Etiam celeritas in desiderio mora est. Nos autem ita properamus in omnibus nostris desideriis, ut Dominus simul ac praeterit momentum unum, videatur nimis cessare. Ita etiam facile veniret nobis in mentem expostulare cum ipso, quod nimium piger sit. Deus ergo secundum hanc rationem dicitur, moram facere in suis promissis, et promissiones etiam quoad effectum dicuntur moram facere. Caeterum, si respicimus ad Dei consilium, nunquam moram facit. Novit enim omnes temporum articulos, et in ipsa tarditate semper accelerat, utcunque non apprehendat hoc caro. Nunc ergo tenemus in summa quid propheta velit. Iam quod iubetur *scribere visionem: et explicare etiam super tabulas*, multi restringunt ad Christi adventum. Ego autem existimo prophetam potius nomen visionis tribuere doctrinae, vel admonitioni, quam paulo post subiicit. Hoc quidem verum est, fideles sub lege non potuisse fovere spem suam in Deo, nisi oculos et mentes dirigerent in Christum: sed aliud est restricte aliquid accipere de ipso Christo, aliud autem complecti promissiones, quae spectabant ad conservationem ecclesiae. Quatenus ergo promissiones Dei in Christo sunt Etiam et Amen, nulla potuit dari visio patribus, quae erigeret ipsorum animos ac fulciret in spe salutis, nisi Christus medius illis occurreret. Caeterum propheta hic generaliter significat sibi mandatum fuisse datum, ut subiiceret hanc fulturam piorum cordibus, Deum exspectandum esse, quemadmodum clarius postea videbimus. Visio igitur nihil aliud est quam admonitio, quae proximo versu, et toto contextu sequenti legitur. Quod *scribendi et explicandi* verbo utitur, quidam male discerpunt, potius quam distinguunt. Quia enim prophetae scribere solebant, et simul etiam proponere summas vel capita suarum concionum, ideo putant quidam praeceptum fuisse, ut Habacuc scriberet, hoc est, ut testatum relinqueret posteris quid dixisset: deinde, ut proponeret instar edicti eandem doctrinam, quae posset non tantum ad diem unum vel paucos inspici a populo transeunte. Ego non puto ita subtiliter loquutum esse prophetam. Pro eodem igitur accipio scribere, et explicare super tabulas. Quod autem additur, *Ut currat legens in ea*, debet intelligi quemadmodum iam exposui: quia voluit Deus quasi memorabilem sententiam, et prae aliis notatu dignam proponere. Hoc igitur non fuit in communi usu prophetis, scribere longis et magnis characteribus: sed pro-

pheta hic peculiare aliquid notat, quod scilicet sententia haec digna fuerit observatu: quemadmodum etiam Ies. 8 capite dicitur, Scribe super tabulam stylo hominis. Vocat stylum hominis vulgarem etiam, qui facile comprehenditur a rudissimis quibusque et idiotis. Eodem refertur quod hic Deus servo suo Habacuc praecipit: *Scribe*, inquit: Quomodo? non ut scribi solent prophetiae. Verum enim est prophetas semper capita suarum concionum proposuisse populo, sed dicit, *Scribe*, ita ut etiam cursim legatur, si quis festinet, etiamsi non attentus sit, videat tamen hoc scriptum esse: quia tabula ipsa explicate ostendet quid contineat. Iam videmus prophetam hic singulari elogio commendare, quod statim subiiciet. Et ideo hic locus debet expergefacere omnes sensus nostros, ubi Deus ipse testatur se aliquid memoratu dignum afferre. Neque enim loquitur de quotidiana doctrina, sed voluit ostendere aliquid esse maius et praestantius, iubens, quemadmodum iam dixi, hoc scribi magnis characteribus, ut etiam currentes legant. Quod autem dicit *visionem adhuc esse ad tempus*, breviter exposui hic nobis ostendi quantum reverentiae mereatur coelestis doctrina. Nam si volumus Deum exigere ad regulam nostram, hoc est nimis praeposterum ac perversum. Atqui nullus erit fidei locus, si petimus ut statim Deus compleat quidquid pronuntiat ore suo. Haec igitur fidei nostrae probatio est, acquiescere in verbo Dei, etiamsi effectus non protinus appareat. Quum ergo propheta *visionem ad tempus adhuc esse* docet, admonet nullam esse nobis fidem, nisi solo Dei verbo contenti suspendimus nostra desideria usque ad tempus opportunum, quod scilicet ipse Deus statuit. *Visio* ergo *adhuc*. Nam vellemus quasi in nihilum redigere virtutem Dei, nisi compleat quidquid dixit: Adhuc, adhuc, inquit propheta, sit visio, hoc est, etiamsi Deus manum suam non exserat, sufficiat vobis quod loquutus est. Visio ergo ipsa sit vobis satis efficax: sit apud vos αὐτόπιστος, ut per se habeat fidem verbum Dei, neque examinetur vulgari more, ut scilicet eum mendacii insimulent homines, nisi protinus obtemperet eorum desideriis. Visio igitur ipsa sit satis solida et firma, donec tempus opportunum advenerit. Et notandum est nomen מועד, quia non simpliciter de tempore loquitur propheta, sed quemadmodum iam dixi, denotat certum et praefixum tempus. Homines quum inter se paciscuntur, condicunt ultro et citro diem. Atqui nimiae arrogantiae esset, nobis tantum sumere ut Deus statuat nobis diem pro nostro arbitrio. Penes igitur ipsum est ordinare tempora, et sic omnia moderari, ut probemus quidquid agit. Postea dicit, *Et disseret usque ad finem, et non mentietur*. Eodem etiam pertinet haec particula *disseret ad finem:* hoc est, nimis perversi sunt homines si velint os Deo claudere, et velint abrogare fidem eius verbo, nisi protinus ostendat effectum ubi loquutus est. *Loquetur* ergo: hoc est, maneat Deo haec libertas ut loquatur. Et subest semper tacita antithesis inter vocem Dei et effectum. Ubi enim nos acquiescimus in verbo Dei, etiamsi manum suam occultet, hoc est, etiamsi non proferat ullum documentum suae virtutis: tamen propheta iubet hunc honorem deferri eius verbo. *Visio* ergo *loquetur usque ad finem*. Nunc clarius exprimit quod ante dixerat de tempore praefixo: et ita occurrit obiectionibus, quae nobis suggeri solent a Satana: Quousque tardabit istud tempus? Tu quidem nominas tempus praefixum: sed quando aderit dies ille? *Dominus loquetur ad finem*, inquit: hoc est, etiamsi Deus extrahat tempus, et de die in diem videatur vos lactare vanis promissionibus, loquatur tamen Deus, id est, obtineat hunc honorem apud vos, et persuasi sitis, quia verax est, non posse vos frustrari: et interea exspectate virtutem eius, et ita exspectate, ut tamen maneatis quieti sub eius verbo, et toti vestri sensus inclusi sint in illa custodia, quod sufficiat Deum loquutum esse. Reliqua differemus in diem crastinum.

Heri docuit propheta hoc iuris permittendum esse Deo, ut nobiscum loquatur, et sustineat nos verbo suo, donec maturum tempus advenerit, ut re ipsa exhibeat quod nobis promisit. Hinc sequitur exhortatio, quae additur in fine versus, nempe opus esse patientia: quemadmodum etiam Apostolus 10 ad Hebr. cap. (v. 38) hunc locum exponens utitur hac loquutione. Tametsi enim citat quod videbimus proximo versu, Iustus ex fide sua vivet: respicit tamen totum contextum: et simul admonet quorsum propheta hic celebret auctoritatem verbi Dei. Haec igitur exhortationis summa est, quamvis Deus nos teneat suspensos, non tamen abiiciendam esse spem: quia novit quando expediat nobis manum porrigere: et quemadmodum heri attigimus, duo membra, quae videntur primo intuitu pugnare, propheta hic scite connectit, et ostendit optime inter se quadrare: quia Deus etiamsi videtur cunctari, non tamen tardior est quam oportet, et quam expedit. Statuendum igitur est, in Deo satis esse prudentiae et consilii, ut nos iuvet simul atque opus fuerit. Iam admonet propheta, non esse mirum, si Deus ipse videtur nobis esse tardior, quia praecipites sumus in votis nostris. Cohibendus igitur est fervor ille, ut subiiciamus affectus nostros providentiae et consilio Dei. Nunc pergamus:

4. *Ecce exaltatio* (vel qui se munit, ut alii vertunt) *non recta est anima eius in ipso: iustus autem in fide sua vivet.*

Cohaeret haec sententia cum proximo versu, quia vult propheta ostendere nihil esse melius quam

inniti verbo Dei, utcunque variae tentationes animos nostros impetant. Videmus ergo nihil hic dici novum, sed confirmari superiorem doctrinam, quod scilicet tuta nobis et certa salus in sola Dei promissione sita sit, ideo non alium quaerendum esse portum, ubi secure sustineamus omnes Satanae et mundi impetus. Sed haec duo membra inter se opponit, quod quisquis se munire volet, semper per varios anfractus feretur, nec quieto erit animo. Unde colligitur alterum membrum, Non alibi posse quiescere homines quam in fide. Caeterum prius membrum varie exponunt interpretes. Quidam enim vocem עופלה putant esse substantivum nomen, et accipiunt pro elevatione: quae sententia non male convenit. Certe eam ut magis genuinam amplecti non dubito. Quod enim עופל vocant Hebraei arcem, recte iudicant deductum esse a verbo עפל quod est adscendere. Nam quod alii pro roborare accipiunt, ratione caret. Alii autem secus exponunt, quod scilicet quaerant sibi arcem increduli, ubi sese muniant. In eo parum est discriminis quoad summam rei. Sed variant ac dissident interpretes in re ipsa: quia nonnulli praedicatum accipiunt loco subiecti, et subiectum loco praedicati. Quidam ergo eliciunt hunc sensum ex verbis prophetae, quisquis non est bene composito animo quaerit sibi arcem in qua tuto quiescat, vel sese roboret. Alii, qui superbus est, vel qui sese putat probe munitum, illo anima erit semper inquieta. Et hic posterior sensus mihi magis arridet, nisi quod semper retineo significationem illam nominis עפלה, quasi diceret, Ubi erit animi elatio, nulla erit tranquillitas, quanquam priore loco videndum est quid velint qui secus exponunt hunc locum. Dicunt igitur incredulos, qui sunt obliquo animo et perverso, semper quaerere ubinam tuto degant, quia omnia illis sunt suspecta: deinde non respiciunt in Deum, et hac ratione volunt quaerere sibi remedia in mundo, quibus resistant omnibus incommodis et periculis: sic sentiunt illi. Sed quemadmodum iam dixi, propheta hic potius denuntiat poenam omnibus incredulis: quasi diceret, rependi illi mercedem, qua digni sunt, ubi sese ipsos torquent. Ita melius constabit antithesis: et uberior etiam poterit elici doctrina, si dicamus Deum poenam exigere de incredulis, ubi inquietudine illos distrahi in omnes partes sinit: imo etiam vexat occultis tormentis eorum animos. Quum ergo dicit propheta non esse quietam animam in omnibus qui putant se bene munitos, intelligit ipsos sibi esse carnifices, quia accersunt sibi multas molestias, multos dolores, multas anxietates, et agitant etiam ac permiscent diversa consilia: nunc excogitant unam rem, nunc ad aliam declinant. Rectificari enim animam dicunt Hebraei ubi acquiescimus una aliqua in re, et stamus tranquilli: ubi autem turbulentae cogitationes nos in varias partes impellunt, tunc dicunt animam non esse rectam in nobis. Tenemus simplicem prophetae sensum. *Ecce*, inquit. Demonstrativa particula exprimit posse perspici quod docet si ad quotidiana experimenta simus attenti. Sensus igitur est, in communi hominum vita clare exstare huius rei documentum, quod quisquis sese munit, deinde effertur confidentia, nusquam reperiat tranquillum portum. Semper enim aliqua nova suspicio, vel aliquis metus mentem conturbat: hinc fit, ut anima ipsa sese implicet variis curis et anxietatibus. Hanc mercedem dixi rependi iusto Dei iudicio omnibus incredulis, quia Deus, sicuti apud Iesaiam testatur, offert nobis quietem: qui vero repudiant bonum illud inaestimabile, quod ultro oblatum illis fuerat a Deo, digni sunt non uno genere cruciatus, sed qui lacerentur caecis agitationibus: imo etiam qui se ipsos torqueant ac discrucient. Verum quidem est, si quis munitus sit, posse tamen acquiescere in verbo Dei: sed vox עופלה refertur ad ipsum affectum animi. Quisquis igitur turget inani fiducia, ubi videt sibi multa esse auxilia secundum carnem, ille semper agitabitur: hoc est, tandem sentiet nusquam esse quietem, ubi mens non recumbit in solam Dei gratiam. Tenemus nunc sententiam huius partis. Sequitur, *Iustus autem vivet in fide sua*. Hic non dubium mihi est quin propheta fidem opponat omnibus praesidiis, quibus excaecantur homines, ut Deum ipsum negligant, neque petant ab eo auxilium. Quia igitur subsidunt homines in terra freti fallacibus suis fiduciis, ideo propheta hic vitam in fide locat. Fides autem (sicuti notum est, et statim fusius dicemus) pendet a solo Deo. Ergo ut fide vivamus significat propheta sponte cedendum esse omnibus munitionibus, quae fallere nos solent. Qui ergo sentiet se nudatum esse omnibus praesidiis, ille vivet fide sua si in uno Deo quaerat quod sibi deest, ac relicto mundo mentem suam defigat in coelos. Quoniam אמונה Hebraeis est veritas, ideo quidam hic accipiunt pro integritate: quasi dixisset propheta plus esse praesidii iusto in sua probitate et pura conscientia, quam sit filiis huius saeculi in cunctis munitionibus, quibus superbiunt. Sed ideo frigide extenuant prophetae sententiam, quia non intelligunt quid valeat gratuita iustitia fidei, unde nobis nascitur salus. Certum igitur est prophetam sub voce אמונה hic intelligere fidem, quae nos spoliat omni arrogantia, nudosque et inopes ad Deum adducit, ut petamus ab ipso uno salutem, quae alioqui procul a nobis remota est. Iam quod multi restringunt prius membrum ad Nabuchodonosorem, non convenit. Propheta usque ad finem capitis deinde concionabitur de Babylone et eius ruina. Sed hic potius distinguit inter filios Dei, qui omnes suas curas in ipsum exonerant et inter incredulos, qui non possunt egredi

extra mundum, ubi volunt securi esse: sed colligunt sibi hinc inde praesidia, in quibus confidant. Et hoc etiam notatu dignum est, quia multum valet ad intelligendam prophetae mentem. Si hoc referat quispiam ad Nabuchodonosorem, Ecce superbus, non erit recta eius anima in ipso, alterum membrum minus erit efficax. Si autem hic quasi in duabus tabulis ostendat propheta quid sit superbire in nostris viribus, aut terrenis auxiliis: quid sit reponere vitam in uno Deo, multo clarior erit sensus, et doctrina haec multo efficacius penetrabit in animos nostros. Scimus enim quantopere illustrent istae comparationes quod alioqui per se esset obscurum, vel minus apertum. Nam si tantum pronuntiasset Habacuc fidem nostram esse causam vitae et salutis, posset quidem hoc recipi: sed ut propensi sumus ad spes terrenas, illa prior doctrina non sufficeret ad corrigendum illud vitium et animos nostros bene purgandos omni vanitate. Caeterum, ubi denuntiat falli omnes incredulos, dum sese muniunt vel efferunt, quia Deus ipsos semper agitabit, et etiamsi nemo exhibeat extrinsecus molestiam, intus tamen ipsos sibi fore carnifices: quia nihil erit recti, nihil certi apud ipsos: ubi ergo hoc nobis dicitur, perinde est ac si Deus nos ad se violenter retraheret, ubi videt deludi illecebris Satanae, et videt nimium proclives ad captandas fallacias: quae nobis tandem cederent in perniciem. Nunc etiam tenemus cur haec duo inter se opposuerit Habacuc, nempe munitiones huius mundi non modo esse evanidas, sed semper afferre secum multa tormenta: deinde, iustum fide sua vivere. Et hinc etiam confirmatur, sicuti nuper attigi, fidem non accipi pro integritate hominis, sed potius pro fide, quae hominem exinanitum bonis omnibus coram Deo sistit, ut a gratuita eius bonitate petat quae ipsum deficiunt. Nam omnes increduli volunt sese munire, et ita se roborant, ubi putant aliquid sibi suppetere in quo confidant. Quid autem iustus? nihil coram Deo affert praeter fidem. Ergo nihil affert proprium, quia fides quasi precario mutuatur quod non est penes hominem. Qui ergo vivit fide, non habet apud se vitam: sed quia ea indiget, ad Deum nunc confugit. Utitur etiam verbo futuri temporis propheta, ut ostendat vitae perpetuitatem: quia gloriantur etiam umbratili vita increduli: sed Dominus tandem detegit ipsorum stultitiam, et ipsi sero intelligunt se fuisse deceptos. Quia autem Deus nunquam frustratur spem suorum, ideo propheta hic perpetuam vitam fidelibus promittit. Iam veniendum est ad Paulum (Rom. 1, 17), qui testimonio prophetae nostri utitur, ut doceat salutem non esse ex operibus, sed ex sola Dei misericordia, ideoque ex fide. Videtur Paulus torquere prophetae verba in suum commodum, idque praeter rationem: quia hic propheta de statu vitae praesentis disserit. Neque enim antehac sermonem habuit de vita coelesti: sed, quemadmodum vidimus, hortatus est fideles ad patientiam, et simul testatus est Deum fore illis liberatorem. Iam adiungit, *Iustum fide sua victurum*, etiamsi destituitur omni auxilio, et si videtur expositus esse ad omnes fortunae, et impiorum, et diaboli etiam iniurias. Quid hoc ad aeternam salutem animae, dicet quispiam? Videtur ergo nimis argute Paulus trahere ad disputationem de gratuita fidei iustitia hoc testimonium. Sed tenendum est principium illud, Quidquid beneficiorum confert Dominus fidelibus in hac vita, tendere in eum scopum, ut certo sese confirment in spe aeternae haereditatis. Nam utcunque Deus liberaliter se erga nos effundat, misera tamen erit nostra conditio, si spes nostra ad terrenam vitam restringitur. Quoniam ergo Deus animos nostros vult erigere ad spem aeternae salutis, quoties auxiliatur nobis in hoc mundo, et se declarat nobis patrem: ideo quum propheta dicit victuros fideles, certe non terminat vitam hanc tam angustis finibus, ut duntaxat eos tueatur Deus ad triduum, id est, ad paucos annos: sed longius progreditur, nempe vere et in solidum beatos fore: quia etiamsi totus hic mundus vel pereat, vel obnoxius sit variis mutationibus, fideles tamen persistant in firma et solida salute. Quum ergo vitam promittit Habacuc fidelibus in tempus futurum, non dubium est quin superet metas huius mundi, et meliorem vitam proponat fidelibus quam quae agitur in hoc mundo, quam referta sit multis aerumnis: deinde eua etiam brevitate ostendat non debere magnopere expeti. Nunc tenemus Paulum scite et proprie accommodare prophetae verba ad probationem suae doctrinae, quod scilicet iustus vivat sola fide, quia extra Dei misericordiam nulla sit animae salus. Primo ad Rom. cap. citans hunc locum dicit, revelari Dei iustitiam in evangelio ex fide in fidem: postea adiungit, sicuti scriptum est, Iustus ex fide vivet. Haec optime inter se contexit Paulus, iustitiam manifestari in evangelio, et nobis obtingere sola fide. Nam illic contendit lege, vel operibus legis non posse homines consequi iustitiam: sequitur in evangelio solo ipsam patefieri: unde hoc probat? testimonio Habacuc prophetae: si fide vivit iustus, ergo iustus est fide, si iustus est fide, ergo non operibus legis. Paulus autem sumit illud principium, quod paulo ante attigi, nempe homines exinaniri omnibus meritis, quum fidem suam coram Deo producunt. Quantisper enim proprium aliquid possidet homo, non placebit Deo sola fide, sed dignitate etiam sua. Si ergo fides sola conciliat gratiam, facessat lex necesse est. Quemadmodum etiam 3. ad Gal. cap. idem clarius explicat: Quod iustitia, inquit, non sit ex operibus legis patet: scriptum enim est, Iustus ex fide sua vivet. Atqui lex non est ex fide. Sumit Paulus

illa tanquam contraria, nempe fidem et legem: contraria quoad effectum iustificandi. Lex enim optime consentit cum evangelio: imo continet in se evangelium. Et Paulus solvit quaestionem illam 1. ad Rom. cap. quum dicit legem nihil nos iuvare ad consequendam iustitiam, sed eam nobis offerri in evangelio, et tamen habere a lege et prophetis testimonium. Quamvis ergo optime conveniat inter legem et evangelium, sicuti Deus, qui secum non pugnat, utriusque est autor, tamen quoad iustificandi effectum, pugnat lex cum evangelio, non aliter quam lux cum tenebris. Nam lex promittit iustitiam cultoribus Dei: haec est conditionalis promissio, quae pendet a meritis operum. Evangelium autem promittit quidem sub conditione iustitiam: sed non respicit ad operum merita. Quid igitur? tantum ut amplectantur qui damnati sunt ac perditi gratiam sibi oblatam in Christo. Nunc ergo videmus quomodo vere ex propheta nostro Paulus confirmet suam doctrinam, nempe aeternam salutem nobis in sola fide positam esse: quia scilicet destituimur omnibus operum meritis, et cogimur coram Deo nos sistere nudos et inopes, tunc Dominus nos gratis iustificat. Sed ut hoc melius pateat, primo videndum est cur homines necesse sit venire prorsus nudos in Dei conspectum. Nam si quid esset in ipsis dignitatis, certe Dominus nollet ipsos fraudare proprio honore. Quorsum nos Dominus gratis iustificat, nisi ut inde appareat iustus? Non indiget autem hac gloria, quasi velit cum hominum damno ipse glorificari: sed ideo iustitiam sola fide consequimur, quoniam Deus in nobis nihil deprehendit quod probet, aut quod valeat ad consequendam iustitiam. Quod autem ita sit, primum videmus quid de natura hominum pronuntiet ubique spiritus sanctus. Superbiunt quidem homines stulta opinione suae iustitiae: sed omnes philosophicae virtutes (quas vocant, hoc est, quas putant homines sibi esse ex libero suo arbitrio) sunt meri fumi: imo sunt diaboli praestigiae, quibus fascinat mentes hominum, ut ad Deum non accedant, sed potius sese praecipitent in profundissimos inferos, ubi volunt se ultra modum efferre. Quidquid sit, statuendum est, in natura hominis ne guttam quidem esse vel rectitudinis, vel iustitiae: sed quidquid a se ipsis tentant homines, hoc esse abominabile coram Deo. Hoc est unum. Iam ubi Deus porrexit manum suis electis, adhuc tamen necesse est, ipsos fateri suam inopiam et nuditatem, quoad laudem iustitiae: quia utcunque regeniti sint Dei spiritu, tamen in multis labuntur: et ita innumeris modis obstricti sunt reatu aeternae mortis coram Deo: sic fit ut nulla sit ipsis iustitia. Papistae a nobis primum dissident, dum imaginantur quasdam praeparationes, quia non potest evelli ex eorum cordibus perversum illud commentum de libero arbitrio. Quoniam igitur hominem volunt praeditum esse libero arbitrio, etiam semper adiungunt aliquid virtutis, quasi proprio motu sibi concilient gratiam. Fatentur quidem hominem per se nihil posse, nisi adiutrice Dei gratia: sed interea permiscent suas fictas illas praeparationes, quemadmodum dixi. Alii fatentur, donec praeveniat nos Deus sua gratia, nihil prorsus esse momenti in libero arbitrio: sed postea tamen fingunt liberum arbitrium concurrere cum Dei gratia, quoniam per se non esset efficax, nisi reciperetur consensu nostro. Sic ergo semper aliquid dignitatis relinquunt hominibus. Sed maius est dissidium in 2. cap. quia ubi regeniti sumus per Dei gratiam, tunc fingunt papistae nos iustificari operum meritis. Fatentur, donec praeveniat nos Deus sua gratia, nos esse damnatos, nec posse recuperare salutem, nisi adiutrice gratia Dei, sed simul atque Deus operatus est in nobis, tunc dicunt nos posse consequi iustitiam propriis operibus. Ubi autem obiicimus, etiam fideles dum regeniti sunt spiritu Dei non implere legem, dicunt hoc quidem esse verum, sed posse tamen si velint, quia Deus nihil mandavit, quod sit supra hominum facultatem. Etiam hic unus est perniciosissimus error. Interea coguntur fateri quod experientia ipsa docet, neminem prorsus esse purum ab omni vitio. Manet igitur semper aliquis reatus. Sed dicunt, etiamsi dimidia tantum ex parte servamus legem Dei, dimidiam nos consequi iustitiam. Si quis ergo scortande Deum offendat, atque ita accersat sibi aeternae mortis reatum: abstineat autem a furto, dicunt iustum esse, quia fur non est. Atqui est scortator: verum est: sed tamen iustus ex dimidia parte, quia servat partem legis: et vocant hanc partialem iustitiam. Atqui Deus non promisit salutem hominibus, nisi omni ex parte, et in solidum impleant quidquid praecepit lege sua. Neque enim dictum est, qui partem legis impleverit, ille vivet: sed qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5). Moses illic non designat vel duo, vel tria praecepta, sed complectitur totam legem. Unde etiam illud Iacobi (2, 11), qui vetuit moechari, vetuit etiam et furari. Quisquis ergo transgressus sit legem in uno articulo, ille transgressor est totius legis: ergo excluditur ab omni spe iustitiae. Videmus igitur papistas nimis crasse hallucinari ubi imaginantur aliqua ex parte iustos esse homines quoties legem observant. Utcunque enim reperiatur quispiam, qui legem Dei exacte observet, tamen non meretur iustus censeri, nisi virtute promissionis. Et in hoc etiam principio impingunt papistae: et tamen secum ipsi pugnant: quia fatentur merita non acquirere iustitiam hominibus intrinseca dignitate, sed tantum ex pacto legis. Simul atque hoc dixerunt, statim memoria lapsi tanquam abreptitii homines contrarium afferunt. Si ergo papistae haec duo coniungerent, ius-

titiam non esse nisi ex pacto legis, et aliquam esse partialem iustitiam, viderent pugnare inter se. Ubi enim est haec partialis iustitia? si non sumus iusti nisi ex pacto legis: ergo non sumus iusti nisi ex plena et perfecta legis observatione: hoc certum est: deinde errant longe gravius in remissione peccatorum: quia sicuti notum est, obtrudunt suas satisfactiones: et ita volunt expiari hominum peccata propriis meritis, ac si non sufficeret Christi sacrificium. Hinc fit ut non concedant, gratuito nos iustificari fide, quia non possunt adduci, ut agnoscant gratis remitti peccata. Nisi autem gratuita sit peccatorum remissio, fatendum est iustitiam non esse ex sola fide, sed etiam ex meritis. Atqui tota scriptura ostendit non alibi quaerendam esse expiationem quam in unico Christi sacrificio. Ergo error ille etiam nimis crassus ac perversus est in papistis: deinde errant etiam quum de operum meritis disputant: quia vellent iactare suas inventiones, quemadmodum vocant satisfactiones opera supererogationis. Et opera meritoria in papatu sunt erroneae illae et nihili superstitiones, in quibus laborant ac sese macerant, imo prorsus conficiunt. Si demurmurent multas preculas, si cursitent per altaria, et per diversa templa, si emant missas: denique si cumulent fictitios omnes illos cultus, putant se iustitiam promereri coram Deo. Atqui hoc modo obliviscuntur sui dicti, iustitiam esse ex pacto. Nam si ex pacto est, Deus certo nihil promittit operibus fictitiis, quae homines ex proprio ingenio comminiscuntur et excogitant. Sequitur ergo nihil ad iustitiam conferre quidquid ex proprio cerebro homines ad Deum afferunt. Alius etiam error notandus est, quia in bonis operibus non animadvertunt maculas, quae merito displicent Deo, ita ut iure damnentur coram ipso opera nostra, si examinentur pro summo iure. Vere dicunt papistae, nos non iustificari intrinseca dignitate operum: sed postea non expendunt quam vitiosa sint opera nostra, quia nullum opus procedet ab homine mortali, quod vere respondeat Dei pacto. Quare? nullum enim opus nascitur ex perfecto Dei amore. Ubi autem non est perfectus Dei amor, illic est corruptela, illic vitium. Unde sequitur, omnia nostra opera contaminata esse coram Deo: quia non fluunt, nisi ex impuro fonte cordis. Si quis excipiat, purgari corda hominum per regenerationem spiritus, hoc fatendum est: sed interea semper in ipsis cordibus resident multae faeces. Et hoc sufficere nobis debet, nihil esse purum et sincerum coram Deo, ubi non est perfectus eius amor. Quia ergo caecutiunt papistae ad haec omnia, non mirum est si tam hostiliter nobiscum pugnent de iustitia, neque ullo modo admittere sustineant gratuitam fidei iustitiam. Nam ab initio recurrit illis figmentum illud liberi arbitrii: Quod si proprio motu homines ad Deum accedunt, non iustificantur ergo gratis. Postea quemadmodum dixi imaginantur partialem iustitiam: fingunt defectum suppleri satisfactionibus: deinde habent suas devotiones, ut loquuntur, id est, multa figmenta. Sic fit ut semper statuant iustitiam hominis, saltem aliqua ex parte, in ipso esse positam, et operibus. Recipiunt quidem nos iustificari fide: sed ubi additur, Sola fide, tunc furere incipiunt. Atqui non considerant iustitiam, si eam fide consequimur, non posse esse ex operibus: quia a contrariis Paulus ratiocinatur, quemadmodum supra docui, ubi dicit iustitiam, si est ex operibus legis, non esse ex fide. Fides enim, ut dictum est, spoliat hominem, ut apud Deum quaerat quod sibi deest. Papistae autem imaginantur hominem non sufficere sibi, sed non agnoscunt ita inopem esse et miserum, ut quaerenda sit iustitia in solo Deo. Sed tamen satis clara est Pauli doctrina. Nam etiamsi nunquam loquutus esset Paulus, ratio tamen haec facile convicerit non posse aliter iustificari fide homines, donec abiiciant omnem fiduciam operum suorum. Nam si iustitia ex fide est, ergo ex mera gratia. Si ex mera gratia, ergo non ex operibus. Et nugatorium est quod papistae existimant, esse quidem ex gratia partim, et partim ex meritis operum: quia sicuti salus non potest dividi, ita nec iustitia per quam ad salutem ipsam pervenitur. Ergo quemadmodum fides acquirit nobis gratiam coram Deo, et haec gratia facit ut censeamur iusti, ita necesse est cadere omnia opera, ubi iustitia fidei tribuitur.

Heri contulimus locum Habacuc cum Pauli interpretatione, qui colligit nos iustificari fide absque operibus legis, quia propheta docet nos fide victuros. Eadem enim ratio est vitae et iustitiae: quia non aliunde petenda est nobis vita quam ex paterno favore Dei. Hoc igitur nostrum est vivere, Deo esse coniunctos. Atqui nulla sperari potest coniunctio cum Deo ubi peccata nobis imputat. Quia enim iustus est, nec potest sibi renuntiare, semper odio est illi iniquitas. Ergo quantisper nos reputat pro peccatoribus, necesse est ut nos habeat sibi exosos. Ubi odium Dei, illic mors et interitus. Sequitur ergo nullam nobis spem vitae relinqui, donec reconciliati simus Deo. Atqui non alia ratio est qua Deus nobiscum in gratiam redeat, nisi dum reputat et censet iustos. Sequitur ergo Paulum optimo ratiocinari, ubi a vita nos ad iustitiam deducit: quia sunt res coniunctae et inseparabiles. Unde etiam detegitur papistarum error, qui iustificari nihil aliud esse putant quam renovari ad iustitiam, ita ut pie sancteque vivamus. Ergo illis iustitia est qualitas. Sed longe aliud sentit Paulus, qui salutem nostram et iustitiam ideo coniungit, quia non potest nobis propitius esse Deus, nisi sibi

nos reconciliet. Quomodo autem hoc fit? nempe quia non imputat peccata. Ideo proprie loquuntur et fideliter exprimunt quod spiritus sanctus ubique docet, qui vocant iustitiam imputativam. Nam hoc modo ostendunt non esse qualitatem, sed potius esse in praedicamento relationis iustitiam: et ideo heri diximus, quisquis vivit ex fide, aliunde mutuari vitam, et quisquis iustus est fide, extra se esse iustum, nempe gratuita Dei misericordia. Nunc ergo videmus quam apte coniungat Paulus iustitiam cum vita, et testimonio prophetae utatur ad probandam gratuitam iustitiam, quia affirmat nos fide victuros. Sed non mirum est papistas tot modis hic hallucinari, quia etiam dissentiunt a nobis in ipsa fidei voce. Unde fit ut tam obstinate negent sola fide nos iustificari? Coguntur, ut heri attigimus, admittere fidei iustitiam: sed exclusiva particula illis non est tolerabilis: quia imaginantur fidem formatam quae nos iustificet. Illa autem fides formata illis est pietas vel timor Dei. Et dum fidem informem nominant, intelligunt nos posse amplecti Dei promissiones absque spiritu regenerationis: quod est plus quam absurdum. Quasi vero fides non sit singulare donum spiritus, et pignus adoptionis nostrae. Sed haec principia omnino papistae ignorant: quia coniecti sunt in reprobum sensum, ut impingant in ipsis elementis. Caeterum hoc tenere sufficiat quoad intelligentiam praesentis loci, nos fide victuros, quia vita nostra umbra est vel fumus, ideoque unicum remedium superesse, ut petamus vitam ab uno Deo. Quomodo autem Deus nobis vitam communicat? Nempe gratuitis promissionibus: eas nos fide amplectimur: ergo ex fide salus est. Iam non potest adscribi fidei salus et operibus simul: quia fides laudem vitae et salutis acceptam refert uni Deo: opera autem ostenderent aliquid homini deberi. Ergo fides quoad iustificandi effectum prorsus excludit omnia opera, ne veniant in rationem coram Deo. Et ideo dixi in fide statui nobis salutem: quia gratuita peccatorum remissione accepti sumus Deo. Coniunctio autem Dei nobiscum vera est et solida salus. Sed fieri non potest ut quis Deo sit coniunctus nisi per iustitiam. Atqui in nobis non reperietur iustitia: ideoque ipsam nobis Deus ipse gratis imputat: et quemadmodum iustificamur gratis, sic etiam salus nostra gratuita vocatur. Iam quae possent dici de iustificatione fidei non referam, quia satius est prosequi contextum prophetae: nisi quod duo capita cum superioribus contexere necesse est. Nam quum propheta aetatis suae hominibus salutem non nisi in fide positam esse testatus sit, sequitur eos in Christum respexisse: quia nisi mediatore freti Deo fidere non poterant. Nam sicuti iustitia nostra dicitur peccatorum remissio, sic sacrificium medium occurrere necesse est, quo placatur Deus ut peccata non imputet. Erant quidem illis suae victimae legales, sed quae eorum mentes dirigerent ad Christum: tantum abest, ut Deo fuerint accepti, nisi eadem mediatoris gratia, in qua hodie fides nostra fundata est. Accedit etiam alterum, quod propheta diserte exprimens, iustum fide vivere, clare demonstrat, toto vitae nostrae cursu non aliter posse iustos censeri quam gratuita imputatione. Non dicit filios Adae, ut rei aeternae mortis nascuntur, vitam fide recuperare: sed iustos ipsos, qui iam vero Dei timore praediti sunt, fide vivere. Quo refellitur commentum de initiali iustitia. Nunc ergo pergamus:

5. *Quanto magis* (vel etiam certe) *vino transgrediens vir superbus, et non habitabit qui dilatat quasi sepulcrum animam suam, et est similis morti* (et ipse quasi mors ad verbum), *et non satiabitur* (non satiatur: significat actum continuum) *et colliget ad se omnes gentes, et coacervabit ad se omnes populos.*

Postquam docuit propheta non aliter tranquillum posse nobis esse statum mentis, nisi dum recumbimus in unam Dei gratiam: et sibi accersere multas molestias et inquietudines quicunque sese efferunt et volitant in aere, et sese pascunt vento: iam descendit ad regem Babylonis et regnum ipsum. Neque enim meo iudicio loquitur de regis ipsius persona duntaxat, sed complectitur tyrannicum illud imperium cum sua gente, sicuti etiam erat illic magna caterva latronum. Dicit igitur in summa, etiamsi Babylonii tanquam homines temulenti ferantur huc et illuc sine aliqua temperie, instare tamen illis vindictam Dei, qua in nihilum redigentur. Itaque quidquid subiiciet propheta usque ad finem capitis, faciet ad confirmationem eius doctrinae quam nuper exposuimus, quod scilicet iustus vivet fide sua. Neque enim hoc nobis persuasum esset, nisi simul fixum esset illud principium, nos Deo curae esse, et totum mundum gubernari eius providentia: ita fieri non posse quin tandem compescat improbos, et vindictam sumat de ipsorum sceleribus: liberet etiam innoxios, qui ipsum invocant. Nisi hoc nobis constaret, quisnam esset fructus fidei nostrae? Possemus enim centies deludi, sicut experientia docet vanas et noxias esse spes hominum, quamdiu in terra subsistunt, quia sunt merae imaginationes duntaxat. Ergo nisi Deus mundum gubernet sua iustitia, nulla erit salus fidelibus: quia Deus lactaret eos vanis promissis: vel ipsi sibi fingerent futilem vitam: hoc est, sperarent quod non est. Ostendit igitur propheta quomodo victuri sint fide sua iusti: quia scilicet Dominus tuetur omnes qui ipsum invocant: et quia iustus est mundi iudex, tandem poenam exiget de omnibus reprobis: etiamsi ad tempus lasciviant, et putent se hoc impune facere, quia Deus non exercet statim suum iudicium in

eos. Tenemus nunc consilium prophetae. Quantum ad verba pertinet duae istae particulae אף כי, dum simul iunguntur, amplificant: ideo reddunt, Quanto magis. Alii putant simplicem esse affirmativam: ideo vertunt, Certe. Mihi non displicet media interpretatio, Etiam certe: et ita accipitur meo iudicio apud Mosen 3. cap. Genesis (v. 1). Nam Satan hoc modo interrogat mulierem, Etiamne certe? *Est ce pour vray?* nam illa interrogatio est dubitantis: et tamen de re quasi certa: Qui fieri potest ut Deus vobis interdixerit esu fructus? Etiamne certe? Fierine potest? sic etiam hoc loco, *Et etiam certe*, inquit propheta. Quod autem amplificet, potest colligi ex contextu: dixerat prius, Quicunque sese elevant, aut videntur sibi muniti, esse tamen trepido animo, et agitari sursum et deorsum. Nunc ponit alterum gradum, nempe quum homines feruntur effraeni lascivia, et sibi omnia permittunt, quasi nullus esset Deus: superant etiam temulentos, ita eos abripit caeca cupiditas. Quum ergo homines ita se proiiciunt, an possent effugere iudicium Dei? nam minus tolerabilis est talis vesania, quam simplex illa arrogantia, de qua nuper loquutus est proximo versu. Sic ergo cohaerent inter se hae duae sententiae: Etiam certe qui sua superbia est similis ebrio, et sese non continet: imo etiam similis est vel saevis bestiis, vel sepulcro, quoniam devorat quidquid occurrit: ille certe non erit tandem tolerabilis Deo. Iustat ergo vindicta superbis omnibus, qui crudeliter saeviunt absque ullo modo et timore. Sed in toto contextu etiam variant interpretes. Quidam בוגד vertunt decipere. Et בגד significat hoc in quibusdam locis. Sic ergo reddunt hanc sententiam: Vinum decipit hominem superbum, et non habitabit. Hoc quidem verum est, sed coactior est ille sensus: ideo sequi malo alteram interpretationem magis receptam, quod scilicet vir superbus sit quasi transgrediens in vino. Quanquam de re ipsa etiam mihi non convenit cum aliis omnibus. Quidam vertunt, Vir addictus vino, id est, ebrietati transgreditur: et deinde addunt, Vir etiam superbus non habitabit. Sed corrumpunt sententiam, et lacerant etiam prophetae verba. Sic enim dicit *Vino transgrediens vir superbus:* hic non dicit hominem vino addictum transgredi: sed comparat superbos temulentis hominibus, qui obliti omnis rationis et verecundiae sese prostituunt ad omne flagitium. Ebrius enim nihil amplius discernit, et similis est bruto animali: ita nullum dedecus refugit. Haec ratio est cur propheta comparet homines superbos ebriis, qui transgrediuntur in vino: hoc est, qui nullum tenent modum bibendi, sed intemperanter sese ingurgitant. Tenemus ergo genuinam prophetae mentem, quam multi assequuti non sunt. Quod pertinet ad verbum habitandi, metaphorice etiam accipio pro quiescere vel stare uno in loco. Temulenti feruntur quodam fervore. Ita sese non continent, quia neque pedes neque manus sunt in eorum potestate: sed sicuti vinum ebullit, ita etiam huc et illuc transsiliunt, quemadmodum phrenetici. Quoniam ergo talis intemperies rapit et versat homines temulentos, ideo apte propheta dicit hominem superbum non quiescere. Et sequitur ratio, si tamen placeat ille sensus: *Qui dilatat quasi sepulcrum animam suam ipse est similis morti.* Haec est igitur illa intemperies cuius meminit, quod inexplebiles sunt superbi, et ideo coelum et mare et terram occupant suis cupiditatibus. Quam ergo ita cursitent huc et illuc, non mirum est si propheta neget ipsos quiescere. *Dilatat* igitur *quasi sepulcrum animam suam.* Postea adiungit, *Cumulat*, vel congregat, vel colligit *ad se omnes gentes*, inquit, *et coacervat ad se omnes populos:* id est, nullum tenet modum homo superbus: quia etiamsi posset in cumulum redigere omnes gentes, putaret tamen adhuc nondum sibi esse satis: quemadmodum flebat Alexander, quia nondum potitus erat imperio totius mundi: et etiam si potitus esset, non tamen exaruissent illae lacrymae. Audiebat enim ex Democriti opinione multos esse mundos: Quid hoc sibi vult? ego etiam si potitus sim imperio totius mundi, ero tamen pauper: quia si plures essent mundi, ego vellem omnes vorare. Sic superbi homines superant omnem ebrietatem. Nunc tenemus etiam sensum verborum. Etsi autem generalis est sententia, non dubium tamen quin propheta eam accommodet ad regem Babylonis et omnes Chaldaeos: quia sicuti dictum est, comprehendit totam gentem. Hic ergo ostendit Chaldaeos multo peiores esse et minus excusabiles quam qui sese efferant immani ferocia, quia longius abripit ipsos furor, quod scilicet vellent totum mundum deglutire. Sed ut hoc melius exprimat, dicit similes esse ebriis, nec dubium est quin oblique hic derideat consilia principum, qui putant se esse sapientissimos. Ubi vel fraudibus opprimunt vicinos suos, vel aliis etiam artibus ad se rapiunt alienas terras, vel alia industria, vel etiam potentia armorum: quia sibi mire placent in suis iniquitatibus principes, propheta ex opposito dicit esse similes ebriis, *qui transgressi sunt in vino*, hoc est, qui prorsus obruti sunt nimia potatione. Et tamen simul ostendit causam huius ebrietatis, quum dicit גבר יהיר. Quia ergo superbi sunt, ideo omnes eorum astutiae sunt temulenti impetus, hoc est, furiosi: quemadmodum ubi quis vino excaecatus est. Postquam ita loquutus est de Babyloniis, statim subiicit:

6. *Annon ipsi omnes super eum parabolam* (vel apophthegma) *tollent? et dicterium aenigmaticum* (vel aenigmatum: alii מליצה vertunt interpretationem. Sed dicemus postea de vocibus) *ei* (vel super eum), *et dicet, Vae qui multiplicat non sua* (vel ex non suis,

qui sese locupletat ex alieno), *quousque? et qui accumulat* (vel aggravat) *super se densum lutum.*

Nunc demum propheta poenam denuntiat regi babylonio et Chaldaeis: quia Dominus prostituet eos ludibrio apud omnes. Putant alii etiam in superiore versu poenam exprimi, quae manet violentos istos praedones qui totum mundum devorant. Sed potius existimo prophetam de superba crudelitate loquutum esse, et simpliciter monstrasse quam exitialis sit morbus illa inexplebilis cupiditas. Nunc autem, sicuti attigi, ad poenam descendit. Et initio dicit populos omnes, qui ita in acervum collecti erunt, sumpturos parabolam vel dicterium, ut derideant regem Babylonis. Ubi ergo potiti fuerint Chaldaei totius fere mundi imperio: hoc est, ubi sub obsequium suum coegerint omnes vicinos populos, tandem omnes sument parabolas et dicteria: sic passim dicetur, *Vae qui sese auget ac locupletat ex non suis. Quousque* hoc fiet, hoc est, an hoc poterit esse perpetuum? Quicunque ergo ita sese multiplicant, *coacervant super se densum lutum*, quo tandem obruentur. Quod ad verba spectat, משל est apophthegma ac gravis sententia et digna memoratu, sicuti alibi vidimus: vertunt parabolam. Quantum attinet ad nomen מליצה, proprie significat ludibrium vel dicterium, quo quis perstringitur. Nam descendit a verbo לוץ, quod significat ridere, et subsannare. Verum quidem est מליץ vocari Hebraeis rhetorem vel interpretem etiam: unde quidam vertunt מליצה, interpretationem. Sed non videtur quadrare huic loco: quia propheta hic loquitur de falsis dicteriis quae iacientur contra regem Babylonis: sicuti enim habuit os apertum ad omnes deglutiendos: sic etiam omnes certatim illum configent suis aculeis, et probrose illudent. Quod postea adiungit חידות, non dubito quin nomen hoc legendum sit in casu genitivo. Itaque mihi non probatur quod multi interiiciunt copulam, et vertunt proverbium et aenigma. Descendit hoc nomen a verbo חוד, quod est aenigmatice loqui. Unde etiam חידות sunt aenigmata, vel figurae, vel sententiae obliquae. Scimus autem ubi volumus perstringere aliquem, plus esse amarulentiae in obscuro dicto, ubi subest figura vel ambiguitas, vel aliquid tale. Ideo non abs re propheta vocat ludibria חידות, aenigmata: hoc est, obscura dicta quae acrius mordent vel configunt homines, quasi obliquis aculeis: ideo in omnibus locis semper figurata esse debet oratio. Nisi sit vel aliqua amphibologia vel aliqua paronomasia: denique tales figurae, quas hic referre supervacuum esset, nulla est gratia nec dexteritas. Quoniam ergo dum sale volunt condire sua dicteria homines, obscurant quod per se poterat aperte dici obliqua aliqua figura: haec ratio est cur propheta hic dicat ludibrium aenigmaticum quod salsius est. *Et dicet.* Mutatio est numeri in verbo, quae tamen sententiam non evertit. Particula הוי potest accipi pro Vae, aut erit exclamantis, quemadmodum ubi quispiam quasi in spectaculum attractus, *ça, ça, or sus ait*: et sic saepe accipiunt Hebraei: et contextus videtur hoc exigere, quia frigidum esset illud Vae. Ubi prophetae maledicunt reprobis, certe terribilis est illa comminatio. Sed hic agitur de ludibrio dum totus mundus subsannat magnificos illos tyrannos, qui putabant se colendos esse instar deorum: Heus! inquiunt, ubi est *qui multiplicat se ex alieno?* postea *Quousque* hoc erit? Nempe *tales aggravant super se densum lutum:* hoc est, sese demergunt in profundas cavernas, et montes super se accumulant, quibus magis conterantur. Nunc tenemus quid valeant prophetae verba. Quod autem videtur hic canere triumphum ante victoriam, non mirum est: quia fides nostra, quemadmodum satis notum est, non innititur iudicio carnis, neque etiam respicit quae palam apparent: sed est visio rerum absconditarum, ut etiam vocatur 11. ad Hebr. et subsistentia rerum absentium. Quoniam ergo nihil decedit ex fidei stabilitate, etiamsi res ipsa adhuc procul absit: deinde fides non desinit videre quae sunt abscondita, quoniam in speculo verbi Dei transscendit et coelum et terram, et penetrat usque ad regnum spirituale Dei: quoniam ergo fides habet tam remotum adspectum, non mirum est quod hic propheta secure insultet Babyloniis, et iam dictet carmen derisorium cunctis gentibus, ut ludibrio sint illi superbi, qui tam ferociter prius sese extulerant. Si quis autem interroget an liceat dicteriis et salibus incessere etiam sceleratos homines, hoc est importunum: quia propheta hic non respicit quid liceat fidelibus, sed loquitur ex vulgari hominum consuetudine. Scimus autem hoc esse hominibus fere ingenitum, ut si quos timuerunt, quia non audent obstrepere illis quamdiu dominantur, si videant ipsos eversos, ut erumpant non modo in liberas querimonias et accusationes, sed etiam in proterviam. Quoniam ergo ita fieri solet ut deiectis tyrannis omnes insultent et proiiciant sua dicteria, et omnes velint etiam videri mordaces in hac parte, propheta sequitur illum ordinem. Iam tamen non dubium est quin hoc carmen composuerit quasi ex ipso naturae sensu, ubi dicit, *Homines qui multiplicant ex non suis*, vel qui congerunt opes alienas. Verum quidem est multas voces vulgo iactari, in quibus nulla est vel ratio vel aequitas: sed quia manent aliqua principia aequitatis et iustitiae in cordibus hominum, ideo consensus gentium omnium est quaedam vox ipsius naturae, vel testimonium eius aequitatis quae insculpta est hominum cordibus, et quam non possunt unquam delere. Talis est ratio huius dicti. Nam quod Habacuc inducit loquentes populos, perinde est ac si proponeret

communem naturae legem, in quam omnes consentiunt, quod scilicet quisquis sese locupletat ex alieno, tandem concidet: ubi multas opes cumulaverit, fore opes illae instar cumuli, quo tegatur et obruatur. Et si quisque nostrum mentem suam consulat, reperiet hoc esse quasi a natura nobis insculptum. Qui fit igitur ut interea singuli ad se attrahere conentur opes alienas, et nihil aliud agitent tota vita quam alios spoliare ut ipsi ditescant? Hinc apparet excaecari hominum mentes temulentia, quoties ita sese addicunt iniusto lucro, vel quum sibi laxant fraenum ad fraudes, ad rapinas et praedas. Et ita intelligimus non abs re prophetam vocasse nuper superbos omnes et crudeles, temulentos. Iam sequitur עַד מָתַי, *Quousque.* Etiam hoc dictatur nobis a natura, fore aliquando finem iniustie rapinis, quamvis non statim Deus compescat praedones et sceleratos homines, qui per vim, et caedes, et fraudes, et maleficia grassantur. Interea etiam propheta significat non posse tyrannos et eorum saevitiam ferri absque magno dolore et taedio: nam indignitas scelerum omnes accendit, ut taedio afficiantur, ubi vident non statim cohiberi homines sceleratos. Ergo totus mundus fere strepit his vocibus, Quousque, quousque? ubi vel quis conturbat totum orbem sua ambitione et avaritia, vel rapit undecunque, vel opprimit miseras gentes, ubi vim facit innoxiis. Omnes clamant, Quousque? et clamor ille, qui nascitur ex naturae sensu et regula aequitatis, ideo exauditur tandem a Domino. Unde enim fit ut taedio affecti omnes clament, Quousque? nisi quia agnoscunt non esse tolerabilem hanc perturbationem ordinis et iustitiae? Sensus autem ille nonne inditus est nobis a Domino? Perinde est igitur ac si Deus ee ipsum audiret, quum ita exaudit clamores et gemitus eorum, qui ferre nequeunt iniustitiam. Caeterum interea videmus, ut nemo sibi hoc idem dicat quod in alios profert. Nam si quis avarus ita grassatur per fas et nefas, ut loquuntur: si quis ambitiosus impotenter sese effert, statim clamamus, Quousque? Si quis etiam tyrannus violenter opprimat miseros homines, Quousque? Sic unusquisque hoc aliis dicit, sed nemo sibi. Videndum igitur est ut dum in aliis reprehendimus iniustitiam, statim ingrediamur in nos ipsos, et simus aequi iudices: quia amor nostri sic nos excaecat, ut idem vitium quod in aliis libero damnamus, velimus in nobis absolvere. Nam generaliter semper recte sapiunt homines: hoc est, ubi de re aliqua agitur, si modo ipsi non essent admixti. Sed statim ubi ventum est ad ipsorum personas, tunc caecutiunt, et evanescit illis omnis rectitudo, et perit omne iudicium. Sciamus ergo proponi hic carmen a propheta, quasi depromptum ex communi naturae sensu, ut quisque nostrum sibi fraenum iniiciat, ubi iudicis officio functus est ad damnandos alios, ut se ipsum damnet simul, et coerceat suas cupiditates, dum videt eas ultra modum progredi. Notandum est etiam quod subiicit, avaros *aggravare super se densum lutum.* Hoc primo videri posset incredibile: sed tamen res ipsa palam ostendit quod hic docet propheta, modo non ita caecutirent mentes nostrae in rebus claris. Nemo enim fere avarus reperietur qui non sibi sit oneri, et cui non sint molestae suae divitiae. Quisquis multa cumulavit, ubi pervenerit ad senium adeo non audet frui rebus suis partis, ut semper sollicitus sit ne quid depereat: deinde ut nihil putet sibi sufficere, et quo quisque plus possidet, eo etiam tenacior est: et vocatur frugalitas illa tam sordida et servilis coactio, ut ita loquar, ubi sese restringunt ditissimi. Denique si quis indicet de omnibus avaris totius mundi, et sit ipse expeditus ab omni avaritia, sit libera et soluta mente, facile deprehendet quod hic dicit propheta, omnes mundi divitias nihil aliud esse quam congeriem luti, quemadmodum si quis sponte subiiceret se magno cumulo quem coacervasset. Quidam hoc referunt ad muros Babylonis, qui fabricati erant ex lapide coctili, sicuti satis notum est: sed illud est nimis longe remotum. Alii putant prophetam loqui de omnium exitu: quia qui possident maximas divitias, tandem coniecti in sepulcrum obruentur terra: sed illud etiam non convenit: quemadmodum quod referunt ad Nabuchodonosorem illam temulentiam qua sese inebriavit fere tota vita: alii autem ad Balthasarem eius nepotem, quia quum biberet in sacris vasis templi, etiam evomuit suas contumelias et blasphemias adversus Deum. Sed illa omnia non quadrant: quia propheta hic non aggreditur solam personam regis, ut dictum est, sed potius ad iudicium vocat totam illam gentem, quae dedita fuerat rapinis et fraudibus et aliis maleficiis. Ergo generalis doctrina elicitur ex hoc verbo, quod avari omnes, quo plura coacervant, eo sese magis aggravant, quasi se ipsos obruerent sub aliquo ingenti cumulo. Unde hoc? quia scilicet opes fraudibus et rapinis quaesitae nihil aliud sunt quam grave et molestum terrae pondus: quoniam Deus retorquet in eorum capita, qui sic ditescere cupiunt, quidquid rapuerunt, ita ut si mediocritate aliqua contenti fuissent, potuerint libere et hilariter vivere: quemadmodum videmus pios omnes etiam quum nihil possident, tamen esse alacres, quia vivunt cum bona spe, et sciunt sua alimenta esse in manu Dei, et exspectant omnia a benedictione eius. Inde igitur illa alacritas, quod sibi non tam anxie metuunt. Qui autem inebriant se suis divitiis, sentiunt se ferre inutile pondus, sub quo iaceant quasi demersi et obruti.

7. *Annon repente consurgent qui te mordeant, et evigilabunt qui te exagitent, et eris in conculcationes ipsis?*

Pergit in eodem argumento propheta, quod iam coepimus tractare. Hic enim vulgares cantilenas induuit contra regem Babylonis, et totum illud tyrannicum imperium, quo multae gentes duriter oppressae fuerant. Dicit ergo *repente et ex inopinato surrecturos esse hostes qui ipsum mordeant.* Hoc quidam interpretes de vermibus exponunt: sed nimis coacte. Deus enim non tantum mortuo regi poenam hanc inflixit, sed voluit etiam in terra exstare certum et illustre documentum vindictae suae contra Babylonios, ex quo palam omnibus testatum fieret, saevitiam non posse ab eo impune ferri. Iam quod dicit, *Annon repente consurgent*, emphaticum est tam in ipsa interrogatione quam in voce פתע. Scimus enim etiamsi Hebraeis interrogativae loquutiones magis sint in usu quam apud Graecos vel Latinos, tamen subesse plus vehementiae. Loquitur igitur propheta noster quasi de re indubia. Adiungit, *Repente:* quia Babylonii sua potentia freti non putassent quidquam sibi mali instare: quod si quis auderet contra ipsos insurgere, non posse tamen fieri hoc tam subito, quin mature occurrerent, et procul dispellerent omnes noxas. Longe enim et late dominabantur: et scimus impios ita obdormiscere quum vident se omni ex parte munitos. Sed propheta hic denuntiat cladem illis instare quae statim ipsos opprimet. Iam sequitur:

8. *Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes reliquiae populorum propter sanguines hominis, et violentiam terrae, urbis et omnium habitantium in ea.*

Hic clarius exprimit propheta cur Babylonii tam severe tractandi sint a Deo. Ostendit igitur instam fore hanc mercedem, ut vicissim spolientur qui prius dediti fuerant et rapinis et violentiae et crudelitati. Quum ergo exercuissent tantum saevitiae in omnes populos, propheta hinc demonstrat non fore crudelem Deum, quum tam rigidas poenas de ipsis exiget. Deinde confirmat etiam superiorem doctrinam, et revocat fideles ad iudicium Dei, quod est optimum principium. Nam ubi res in mundo sunt confusae, deiicimus animos, et spes omnis evanescit, nisi veniat nobis hoc in mentem: quia Deus index est mundi, fieri aliter non posse, quin tandem compareant ad eius tribunal omnes impii, et illic rationem omnium factorum reddant, et scriptura etiam solet nobis proponere Deum iudicem, quoties vult mederi nostris perturbationibus. Eundem nunc ordinem tenet propheta. Dicit igitur instare Babyloniis praedones, qui eos spolient: quia Deus, qui index est mundi, ferre tandem non poterit tot rapinas impunitas. Atqui hoc erat ubique notum, Babylonios sine modo et ratione ulla fuisse deditos rapinis, ut nullis gentibus pepercerint. *Quia ergo spoliasti gentes multas.* Hoc etiam amplificat, quia Babylonii non tantum iniuriam paucis hominibus intulerint, vel etiam uni populo, sed grassati sint per diversas regiones. Quoniam ergo tantum sibi licentiae sumpserant, hinc colligit propheta non posse effugere manum Dei, quin experiantur ipsi vicissim Deum sedere in coelo, qui rependet mercedem eorum sceleribus. Dicit autem, *Spoliabunt te reliquiae omnium populorum.* Potest hoc bifariam intelligi, vel quod se ulcisci studebunt populi qui direpti fuerant a Chaldaeis. Vocat autem reliquias, eo quod non essent integri. Sed tamen ostendit sufficere ad sumendam vindictam de Babyloniis. Hic tolerabilis esset sensus. Potest tamen extendi quod dicit propheta ad alias gentes, quae intactae fuerant: ac si diceret, Tu quidem spoliasti gentes multas: sed sunt etiam aliae in mundo, ad quas non potuit penetrare crudelitas tua. Quicunque ergo residui sunt in mundo populi, certatim te aggredientur: poterisne sufficere ad tantam potentiam repellendam? Uterque sensus non male convenit, quod scilicet in regionibus vastatis et direptis maneant tamen aliquae reliquiae, a quibus proveniet vindicta: vel quod mundus contineat alios populos, qui etiamsi data opera non suscipiant hanc causam, tamen vindictam sument de Babyloniis: quia scilicet Deus arcano impulsu exsequetur per eorum manum vindictam suam. Postea adiungit, *Propter sanguines hominis:* hoc est, quia fudisti innoxium sanguinem: deinde quia exercuisti multas rapinas: neque solum paucis hominibus nocuisti, sed pervasit tua audacia et crudelitas usque ad multas gentes: nominat enim *terram*, deinde *urbem.* Quidam restringunt ad Ierosolymam, sed male. Propheta enim hic generaliter loquitur de terra. Adiungit deinde urbes et earum incolas. Caeterum versus hic continet perpetuam doctrinam. Discamus ergo, dum tam licentiose grassantur tyranni, mentes nostras attollere ad coeleste tribunal, et alere patientiam nostram hac fiducia, quod Dominus, qui iudex est mundi, mercedem rependet saevis et sanguinariis istis latronibus: et quo plus sibi arripiunt licentiae, eo gravius illis instare iudicium: quia Dominus quotquot sunt homines in mundo, totidem etiam excitabit atque expergefaciet vindices, qui de sanguine effuso poenas sument, etiamsi hoc non agant ex professo. Deus enim mirabiliter et arcanis modis (quemadmodum saepius alibi dictum fuit) exercet sua iudicia. Hinc etiam discamus fraenare nostras cupiditates, quia nemo impune evadet qui sibi permiserit violare fratres suos: etiamsi videtur hoc impune facere ad tempus: tamen Deus, qui semper manet similis sui, tandem retorquebit in capita ipsorum quidquid in alios machinati sunt, sicuti statim rursus videbimus. Iam adiungit:

9. *Vae concupiscenti concupiscentiam malam domui suae, ut ponat in excelso nidum suum, quo se*

eripiat e manu (id est, e potestate), *infortunii* (mali, ad verbum).

Pergit adhuc Habacuc lacessere regem babylonium dicteriis, quae tamen non sunt facetiae scurriles, sed continent etiam serias minas: quia (sicuti iam ante dictum fuit) propheta hic inducit quidem vulgus hominum, sed in illa turba debemus agnoscere innumeros praecones vindictae Dei: et ideo dicit, *Vae concupiscenti*: vel *heus*, si ita libeat. Nam est particula etiam exclamantis: quemadmodum dictum fuit: Heus tu concupiscis, inquit, concupiscentiam malam domui tuae: tu ponis in alto nidum tuum: sed quid eveniet? Postea sequitur poena proximo versu. Quod dicit, *Vae concupiscenti concupiscentiam malam domui suae*, potest seorsum hoc legi quod cupiditas noxia sit futura domui: ac si dixisset, tu quidem prospicere vis domui tuae, accumulando magnas opes: sed domus tua sentiet hoc sibi malum esse et damnosum. Ita epitheton רעה seorsum esset additum respectu domus. Sed uno complexu optime cohaeret oratio: quia non dubito quin propheta aliud velit, quod scilicet Babylonii non modo sibi prospiciant dum cupide hinc inde rapiunt multas opes et congerunt: sed velint etiam in posterum consulere suis filiis et nepotibus. Et videmus etiam huc tendere avaritiam: quia qui tam ardenter inhiant cumulandis opibus, non respiciunt quid sibi opus sit ad tolerandam vitam: sed volunt relinquere haeredes ditissimos. Quoniam ergo avari vellent domos suas locupletare in perpetuum, ideo propheta hanc insaniam deridens, *Vae*, inquit, *concupiscenti concupiscentiam malam domui suae*, hoc est, non tantum ut abundet ipse ac saturetur, sed etiam ut omnes suos posteros repleat. Addit alterum vitium, quod semper fere coniunctum est: *ut ponat*, inquit, *nidum suum in excelso.* Nam et in hunc finem respiciunt avari, ut sese muniant: quia ut semper mala conscientia trepida est, occurrunt illis multa pericula: Posset hoc mihi accidere: deinde, Opes meae conflabunt mihi odium et invidiam apud multos: Si igitur aliquod discrimen immineat, ego potero vitam meam decies redimere: et deinde, Si mediocri sorte contentus essem, multi essent aemuli: sed ubi thesauri mei superabunt modum, tunc ero quasi extra sortem hominum: et quum alii aliis invidebunt, mihi parcent. Hoc ergo semper reputant secum avari quum ita ardenter feruntur ad opes cumulandas, et congeriem excelsam conficiunt instar nidi quia putant se non amplius versari in mundo, sed potius se exemptos esse a communi sorte hominum, ubi circumdati sunt suis opibus. Videmus ergo nunc quid velit propheta: *Vae*, inquit, *male et intemperanter concupiscenti:* et quorsum? nempe ut posteros locupletet: deinde, *Concupiscenti ut in alto* *ponat nidum suum,* id est ut sese opibus muniat, quo possit omne discrimen abigere: et ita esse immunis ab omni incommodo et molestia. Et addit, *ut se eripiat ex potestate mali*, clarius exprimens quod dixi, nempe divites inebriari stulta fiducia, quum omnes alios superant: quia non putant se esse ex numero mortalium, sed fingunt sibi aliam vitam, quasi esset illis seorsum mundus liber ab omni periculo. Quum ergo avari ita sese offerant superba fiducia, propheta hanc quoque amentiam deridet. Postea adiungit poenam:

10. *Consultasti in ignominiam domui tuae* (vel, conflasti tuo consilio probrum et dedecus domui tuae), *excidendo populos multos: et peccasti in animam tuam.*

Confirmat iterum propheta, beatos istos, qui se imaginantur esse quasi Deo similes, frustra satagere: quoniam Deus convertet in ignominiam quidquid putant sibi acquiri gloriae ex suis divitiis. Quoniam autem (sicuti visum est proximo versu) avari volunt parare splendorem suis posteris, et ex magnis divitiis putant posse illucescere genus suum (haec enim est eorum nobilitas, ut quisque ditissimus est, ita putat se pollere dignitate, et merito haberi in pretio apud omnes), quoniam ergo hoc fere omnibus avaris studium est, propheta hic admonet longe ipsos falli, quia Dominus non tantum frustrabitur spes eorum, sed convertet gloriam ipsorum in dedecus. Dicit ergo *eos consultare ignominiam suae familiae.* Consultandi verbo complectitur quidquid est industriae, sedulitatis, solertiae, studii, laboris, in avaris hominibus. Videmus enim ut sint sagacissimi. Nam si quid est procul lucri odorantur ut ad se trahant: noctes et dies agitant nova consilia quomodo hunc circumveniant, rapiant ab illo, et in unum acervum accumulent quidquid est in mundo pecuniae: deinde ut etiam agros coniungant agris, aedificent magna palatia, multos reditus conficiant. Haec ratio est cur propheta hic dicat ipsos *consultare ignominiam.* Quorsum tendunt omnia eorum consilia? sunt enim quemadmodum diximus, satis acuti et perspicaces: deinde sunt etiam industrii, et sese continuo labore noctes et dies macerant: quorsum omnia haec? nempe ut celebrentur eorum posteri, ut nobilitas ipsorum sit in ore omnium, et volitet procul. Propheta autem ostendit eos frustra laborare, quoniam Deus convertet in dedecus familiae ipsorum quidquid putarunt se deliberare valde prudenter. Quo igitur magis providi avari, eo sunt stultiores: quia nihil aliud quam dedecus posteris suis consultant. Adiungit, *Licet multos populos excideris:* et videtur hoc expressum fuisse per anticipationem. Poterat enim videri hoc incredibile, Babylonios capere consilia

ignominiosa suis posteris, quum tamen celebraretur fama ipsorum: et Babylon ipsa esset instar idoli: rex passim nominaretur cum magna reverentia, atque etiam metu. Quum ergo progressi huc usque essent Babylonii, quis putasset posse accidere quod propheta hic denuntiat? sed quemadmodum iam dixi, occurrit obiectionibus, et dicit, etiamsi Babylonii profligaverint hostes multos et confecerint populos validos, tamen hoc fore ipsis inutile: imo cessurum in dedecus, quod sibi putabant esse gloriosum. Et in eundem sensum addit, *Peccasti in animam tuam.* Alii vertunt, Peccasti libidinose, vel intemperanter: alii, Peccavit anima tua. Sed illi corrumpunt prophetae sensum: quia nihil sibi aliud voluit quam mala omnia quae aliis inferre student avari et crudeles, reditura in caput ipsorum. Quum ergo Babylonii toti mundo machinati essent ruinam, propheta longe diversum finem quam putaverant fore praedicit: *peccasti*, inquit, *in animam tuam*, id est malum quod parabas aliis inferre, retorquebitur a Deo in caput tuum. Et haec loquutio diligenter notanda est, impios scilicet, dum omnibus molesti sunt, omnes vexant, hunc lacerant, illum diripiunt, alium opprimunt, peccare tamen semper in animam suam, hoc est, non tantum damni vel molestiae inferre aliis, quantum sibi: quia Dominus efficiet, ut sentiant malum, quod volebant alio intendere, residere in ipsis. Non loquitur autem hic de culpa sed de poena, quum dicit, Peccasti in animam tuam, hoc est, tu recipies mercedem omnium scelerum tuorum. Iam ergo videmus quid velit propheta. Nunc sequitur:

11. *Quia lapis ex muro clamabit, et lignum ex tabulato* (ad verbum est, ex ligno) *respondebit ei.* 12. *Vae aedificanti urbem in sanguinibus, et paranti civitatem in iniquitate.* 13. *Annon ecce a Iehova exercituum? ideo laborabunt populi in igne, et gentes in vanitate* (hoc est, frustra fatigabuntur).

Iam novum genus prosopopoeiae hic inducitur a propheta. Prius composuit vulgare carmen, quod resonaret in ore omnium: Iam tribuit sermonem ipsis lapidibus et tignis, ex quibus constat aedificium: *Lapis*, inquit, *clamabit e muro, et tignum clamabit ex tabulato*, hoc est, nulla erit aedificii pars, quae non clamitet aedificium ipsum fuisse exstructum ex rapinis, ex crudelitate, denique ex sceleribus. Neque simpliciter propheta sermonem lignis et lapidibus attribuit, sed ponit etiam ἀντιφωνίας, quales sunt in choris: sunt voces, quas vocant ἀντιστρόφους in lyricis praesertim carminibus. *Lapis*, inquit, *clamabit ex muro, tignum autem respondebit ex tabulato*, quasi diceret, Erit concinna melodia in singulis partibus aedificii, quia incipiet murus et proferet suum canticum. Ecce, ego sum exstructus e sanguine et iniquitate: lignum autem dicet idem, et clamabit vae: sed ordine suo: hoc est, non erit confusus strepitus: sed quemadmodum musica habet distinctos tonos, ita etiam accinent lapides lignis et ligna lapidibus, ut sint voces (quod aiunt) correspondentes inter se. *Lapis* ergo *ex muro clamabit, lignum autem respondebit.* Quomodo? *Vae qui aedificat urbem in sanguinibus et qui urbem suam ornat iniquitate*, inquit. Per sanguines et iniquitatem idem intelligit: quia etiamsi avari non iugulent homines innoxios, sugunt tamen ipsorum sanguinem: et hoc quid aliud est, quam paulatim eos occidere et lentis tormentis? Nam levius est semel defungi morte una quam tabescere in longa inopia, sicuti contingit miseris hominibus, qui spoliati sunt et exuti omnibus fortunis: ergo ubicunque est rapiendi licentia, illic etiam est homicidium coram Deo: quia (sicuti iam dictum est) qui non parcit miseris, sed eorum exsugit sanguinem, certe non minus peccat quam si semel ipsos iugularet. Caeterum, si cui videtur haec prosopopoeia durior, consideret quam sit incredibile quod hic docet propheta et quam difficile sit ad persuadendum. Fatemur quidem Deum esse mundi iudicem: imo nemo est qui non praeveniat iudicium eius, avaritiam et crudelitatem damnando: nomen ipsum avaritiae erit infame, et exosum omnibus: idem et de crudelitate dici potest, sed interea, ubi videmus esse in splendore et pretio avaros, obstupescimus: et nemo est, qui possit fide perspicere quod hic denuntiat propheta. Quum ergo tanta sit nostra hebetudo, aut vecordia potius, non mirum est si propheta hic lapides et ligna nobis proponat: quasi diceret, quando frigent omnes prophetiae, omnes admonitiones, et Deus etiam ipse parum fidei obtinet, ubi palam denuntiat quid facturus sit, ubi etiam frustra operam consumunt eius servi suadendo et clamando, iam prodeant in medium lapides, sint magistri eorum, qui non possunt aures suas arrigere ad ipsius Dei vocem: ligna etiam clamitent suo ordine. Haec igitur ratio est cur propheta hic mutas creaturas inducat loquentes, nempe ut torporem nostrum expergefaciat. Iam adiungit, *Annon ecce a Iehova exercituum?* Male vertunt quidam interpretes, Annon ista, quasi הנה positum esset vice pronominis demonstrativi. Sed extenuant et obscurant gratiam verborum: imo corrumpunt ipsam sententiam prophetae. Quum enim dicit, הנה, non refert quod prius dixit, nec certum aliquid designat, et tamen quasi digito ostendit quod exspectare iubet Dei iudicium, ac si diceret, nonne Deus tandem habebit vices suas, ubi avari et crudeles triumphos suos egerint in mundo, et obtenebraverint omnium mentes et sensus, quasi nunquam illis reddenda esset ratio ad tribunal Dei? Annon Deus etiam aliquando ostendet sibi esse suas vices?

Quum ergo dicit, *Nonne ecce a Iehova?* indefinita est loquutio. Non dicit, hoc vel illud erit a Deo exercituum: sed, *Annon ecce a Iehova exercituum?* hoc est, Deus nunc cessat quidem, et eo etiam sibi audacius indulgent homines: sed non semper manebit otiosus. Annon ergo Deus prodibit, qui nunc videtur iacere? Erit ergo aliquid tandem a Deo exercituum. Et demonstrativa particula hoc idem confirmat, Ecce, inquit: quasi in pictura ostenderet fidelium oculis Dei tribunal, quod non potest nisi fide iam a nobis conspici. Dicit, *Ecce tamen nonne erit aliquid a Deo exercituum?* hoc est, Deus nonne tandem exseret manum suam, ut ostendat se non esse ignavum, quin curet res humanas? Denique hac loquutione notatur vicissitudo, quae speranda nobis est: quia non potest tam cito re ipsa cognosci. Hinc concludit, *Populi* ergo *laborant in igne et populi frustra sese fatigant.* In igne laborare tantundem valet ac sumere evanidam operam, cuius fructus statim consumitur. Quidam exponunt populos laborare in igne, quia aedificata fuerat Babylon ab ingenti hominum multitudine, et tandem incendio periit. Sed illud videtur longe remotum. Simplicius interpretor, quod *laborant populi in igne*, quemadmodum si quis texat telam vel pannum, et ignis sit suppositus, qui consumat, vel si quis etiam magno labore poliat opus suum et paratus sit ignis, qui illud deleat in manibus ipsius artificis. Certum enim est, prophetam idem repetere alia loquendi forma, quum dicit בדי ריק. Nunc ergo tenemus eius consilium. Hinc colligere licet utilem doctrinam, non modo perire fructum laboris omnibus, qui mala conscientia volunt ditescere, sed etiam si totum mundum habeant sibi propitium et obsequentem, tamen hoc totum ipsis fore inutile: quemadmodum rex Babylonius habuit multos populos praesto ad obsequium: sed propheta deridet magnos istos apparatus, quia scilicet praesto etiam est ignis Deo, ut consumat quidquid tam strenue machinati erant qui volebant operam suam unius hominis arbitrio impendere. Tandem adiungit:

14. *Quia replebitur terra cognitione gloriae Iehovae, sicuti aquae operiunt mare.*

Hic propheta breviter docet tam illustre fore Dei iudicium contra Babylonios, ut celebretur nomen eius per totum orbem. Subest autem tacita antithesis in hoc versu, quia Deus non apparuit in sua gloria quum Iudaei abducti fuerunt in exsilium, templo diruto et tota urbe excisa: quum etiam ita praedis et rapinis tota illa regio orientalis fuit exposita. Quum ergo Babylonii post Assyrios ita ingurgitarent omnes suos vicinos, tunc non poterat fulgere neque conspicua esse gloria Dei in mundo. Obmutuerant enim Iudaei ipsi. Nam miseriae quasi eos obstupefecerant: saltem erat illis os occlusum, ne non possent Deo benedicere ex animo quum tam duriter ipsos affligeret. Deinde, in illa multiplici rerum omnium confusione, putabant profani homines omnia hic volvi fortuito, nullam esse Dei providentiam. Latebat igitur tunc Deus: ideo dicit propheta *repletum iri terram cognitione gloriae Dei.* Hoc est, Deus iterum innotescet, ubi scilicet exserta manu exercebit vindictam contra Babylonios: tunc agnoscent tam Iudaei quam aliae omnes gentes gubernari mundum Dei providentia, sicuti semel creatus fuit. Nunc tenemus consilium prophetae, et cur dicat terram fore plenam cognitione gloriae Dei. Nam prius gloria Dei exsulabat e mundo, quoad sensum hominum: sed iterum refulsit, quum eversa Babylone Deus ipse erexit suum tribunal, ut ostenderet nullam esse tantam potentiam inter homines, quam non possit cogere in ordinem. Eadem sententia habetur Iesaiae cap. 11. Concionatur quidem illic propheta de regno Christi: et ubi Christus palam innotuit mundo, simul etiam cognitio gloriae Dei replevit totam terram: quia Deus tunc apparuit in viva sua imagine. Sed proprie tamen loquitur propheta noster quum dicit *terram tunc quoque plenam fore notitia gloriae Dei*, ubi vindictam sumpserit de Babyloniis. Ideo male quidam hoc detorquent ad praedicationem evangelii, quasi Habacuc transitum faceret ab excidio Babylonis ad universale iudicium. Illud est nimis coactum. Est autem illa satis nota ratio et frequenter etiam occurrit praesertim in Psalmis, quod celebrabitur Dei virtus et gratia et veritas per totum orbem, ubi suos liberaverit, ubi compescuerit improbos. Eodem modo nunc loquitur propheta: et comparat hanc plenitudinem notitiae aquis maris, quia, sicuti scimus, mare tam profundum est ut nulla sit aquarum mensura. Ita significat Habacuc tam illustrem fore gloriam Dei, ut terram ipsam non modo impleat, sed quodammodo etiam obruat, quemadmodum aquae maris ingenti multitudine operiunt abyssos, ita etiam gloria Dei coelum et terram replebit, ut nullus sit finis. Quanquam si ad Christi usque adventum extendere sententiam hanc libeat, non reclamo. Scimus enim gratiam redemptionis perpetuo tenore fluxisse, donec Christus apparuit mundo. Sed mihi dubium non est quin propheta magnitudinem potentiae Dei commendet in Babylonis interitu.

15. *Vae qui potat socium suum* (vel amicum): *coniungis* (coniungens) *calorem tuum* (vel utrem tuum: Alii vertunt, adhibes venenum tuum, vel iram tuam: alii, intendens iram), *atque etiam inebrias, ut adspicias super nuditates eorum* (id est, verenda). 16. *Saturatus es ignominia ex gloria* (vel pro gloria): *bibe etiam tu et discooperire*, (vel copia-

ris), *fundetur super te calix dexterae Iehovae, et vomitus ignominiae super gloriam tuam.*

Sententiam hanc, ubi propheta exprobrat regi babylonio quod inebriare solitus sit amicos suos, maior pars interpretum frigide exponit. Saepius iam dictum est quam sint audaces Iudaei in fabulis fingendis, ubi nihil certum illis occurrit, divinant hoc et illud et sine delectu vel pudore. Dicunt igitur Nabuchodonosorem fuisse deditum crapulae et traxisse quaecunque potuit in societatem sui flagitii. Socios etiam intelligunt reges captivos, ac si per ludibrium eos iusserit adduci ad mensam suam et propinando coegerit ad ebrietatem, ut deinde eos rideret, quum essent expositi ignominiae. Sed illud est nugatorium, imo si hae de re exstaret certa historia, tamen promptum est videre aliud nunc tractari a propheta nostro. Neque enim loquitur de rege uno duntaxat, sed potius sermonem suum dirigit ad totam illam monarchiam. Ego itaque non dubito quin tota haec oratio vel metaphorica sit, vel allegorica, quum regi babylonio exprobrat, quod inebriavit socios vel amicos. Caeterum antequam longius progrediar in re ipsa tractanda, dicam etiam de ipsis vocibus. Nam hinc melius patebit consilium prophetae. *Vae*, inquit, *potanti amicum suum:* postea, מספח חמתך. חמת Hebraeis significat utrem. Scimus autem et satis notum est ex scriptura, Iudaeis utres fuisse in usu, quemadmodum apud nos sunt cadi, hoc est, maiora vasa. Quum ergo utribus vinum includerent, saepe utres solent accipere pro ipsis poculis: quemadmodum si lingua nostra quis diceret, *Des flacons, des bouteilles.* Ergo quidam ita exponunt, quod in medium protulerit lagenas suas rex babylonius, ut cogeret nimio potu ad ebrietatem, qui non poterant, neque audebant etiam obsistere eius libidini. Alii autem חמת vertunt iracundiam, et subaudiunt praepositionem: alii ut nihil subaudiant, vertunt participium מספח intendens furorem suum. Sed quoniam חמת significat calere, ideo proprie vertemus, Coniungens calorem tuum, hoc est, tibi non sufficit inebriari, nisi etiam alios tecum implices. Nunc ergo tenemus sensum huius loquutionis. Adiungit, *etiam inebrians.* Hinc colligere licet quod prius dixit propheta non alio spectare, nisi quod rex babylonius quaerebat sibi multos intemperantiae vel crapulae socios. Quanquam, ut iam dixi, crapulam metaphorice accipit: et statim fusius exponam quid hoc totum sibi velit. Sed nunc agimus tantum de verbis. *Atque etiam inebrians*, inquit. Particula אף ponitur amplificandi causa, ut satis notum est. Quum iam ergo dixisset, *Tu coniungis tuum calorem*, hoc est, tu exhalas tuam intemperiem, ita ut alii etiam contrahant eundem fervorem tecum: statim adiungit, tu inebrias ipsos. Sequitur: *Ut palam fiant eorum nuditates*, hoc est, ut se discooperiant cum ignominia. Verum sequentem differam usque dum clarius viderimus quorsum spectet propheta. Quemadmodum nuper attigi, accusat regem babylonium, quod implicuerit suis cupiditatibus vicinos reges, et quodammodo eos secum inebriaverit. Comparat autem crapulae insatiabilem avaritiam illius regis: quia sicuti ebriis hominibus propositum est non ad satietatem bibere, sed ingurgitare se vino: ita etiam ubi avaritia dominatur in cordibus hominum, est quaedam furoris species: quemadmodum si quis vinum sine modo ullo appeteret. Haec est metaphorae ratio, quod rex babylonius quum sitiret humanum sanguinem, opes etiam et imperia, secum traxerit in eiusdem amentiae societatem multos reges: quia non poterat, nisi alliceret ad se multorum gratiam et deciperet inanibus fiduciis: quemadmodum ubi quis sese prostituit ad potandum, cupit similes sibi esse convivas: ita exprobrat Habacuc regi babylonio, quod quum ipse addictus esset intemperantiae, propter inexplebilem avaritiam, alios etiam sibi socios accersiverit, quasi essent convivae et propinaverit illis vinum, hoc est, irritaverit ipsorum cupiditatem, ut libenter cum ipso bellum gererent: quia singuli sperabant partem aliquam praedae ex victoria. Quum ergo ita excaecaverit multos reges, ideo dicuntur ab ipso esse inebriati. Scimus enim ut dementent tales illecebrae animos et corda hominum. Neque enim ulla est ebrietas quae magis obstupefaciat homines quam caecus appetitus, quo devorant et terras et maria. Nunc tenemus quid propheta velit, quod scilicet non tantum exarserit rex babylonius in sua avaritia, sed quasi facem subdiderit aliis omnibus: quemadmodum ebrii alii alios invitant. Quod ergo ita inflammaverit omnes vicinos reges, ut ruerent sine ulla ratione, vel ulla verecundia, quemadmodum ubi quispiam nimio potu suffocatus est atque obrutus: haec fuit propinatio quam designat propheta. Et haec metaphora diligenter notanda est: quia hodie quoque velut in speculo idem cernimus quod hic propheta docet. Summi enim quique principes quum bella sua fabricant, mittunt huc et illuc legatos et cupiunt secum involvere et urbes et alios principes. Quia autem nemo gratis libenter periclitatur, ideo proponunt multas fallaces illecebras. Et si qua civitas sibi metuit a vicino principe, cupiet sese munire novo praesidio: ita foedus erit quasi instar laquei. Deinde si quis minor princeps cupit dilatare fines suos, vel sese vult ulcisci, libenter arma induit, imo cupide, ut possit ope maioris exsequi quod proposuit, quum non sufficerent vires: sicuti videmus quotidie inebriari et duces et comites, ut vocant, et urbes liberas: quia summi reges qui abundant vino, hoc est, qui pleni sunt multis vanis promissionibus, propinant quasi plenas lagenas, iubent proferri vinum

quasi bene instructa mensa: Ego faciam ut inimicus tibi cedat: et tu coges eum pro tuo arbitrio: et ubi potitus ero victoria, pars fructus ad te redibit: ego nihil appeto praeter gloriam. Quantum ad urbes liberas attinet, Ecce vos trepidatis assidue: Iam si lateatis sub umbra mea, erit vobis optima securitas. Talis propinatio hodie in tota fere Europa cernitur. Ergo non abs re propheta hoc vitium commemorat in rege babylonio, quod socios suos, quos scilicet illigabat perfidis foederibus, potaverit: quia sicuti dictum est, nulla est tam periculosa ebrietas quam ista amentia, ubi quisque sibi promittit hoc vel illud et imaginatur quod non est. Ideo non tantum dicit regem babylonium potare socios, sed etiam *coniungere utres:* quasi diceret esse nimis liberalem, imo prodigum, ubi quaerit sibi socios suae intemperantiae: quia si non sufficiat una conditio, altera etiam additur, Ecce, rex meus paratus est. Quod si non sufficiat, etiam illud addetur. Coniungunt igitur calorem suum hoc modo. Si exponimus חמת pro utre, hoc erit coniungere utres, dum cumulant multa promissa, donec inebrient quos volunt decipere. Vel si magis placeat altera interpretatio, quam ego libentius sequor, *coniungunt calorem suum*, hoc est, alios secum implicant: sicuti fervent ipsi inexplebili libidine, ita etiam ardorem illum spargunt huc et illuc, ut sint coniuncta multorum studia. Postea adiungit, *Ut adspicias nuditates ipsorum.* Hoc quidem non erat propositum regi babylonio, probrum eorum omnium discooperire, quos secum trahebat in societatem bellorum: sed scimus ut soleant negligere magni reges suos socios, quibus tamen nihil non promittunt initio. Si quis rex velit ad se pellicere urbem liberam, vel principem mediocrem, dicet, Ecce nihil aliud quaero quam tibi esse amicus: imo videmus ut foedissime peierent: neque satis est illis in suis aulis evomere illa periuria: sed non multi anni fluxerunt, ex quo magni reges publicarunt detestanda periuria: et statim postea apparuit illos absque aliquo pudore ita voluisse illudere et Deo et cunctis mortalibus: quum testati sunt se nihil quaerere, praeter quam ut defenderent suo patrocinio ius et aequum, et obsisterent aliorum vel tyrannidi vel superbiae. Postea si quid adversi contingat, statim sese retrahunt: et urbs, quae omnia speraverat a tam liberali rege, cogitur postea subire iugum et pacisci cum suis hostibus et transigere quovis modo: *sic discooperitur nuditas.* Ita etiam spoliantur minores principes sua ditione. Et cui hoc imputabitur, nisi praecipuo autori? Ergo ut quisque pro sua ambitione, vel avaritia alios impellit in fraudem vel periculum, ita proprie et scite dicitur discooperire eorum verenda. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum, quem interpretes non sunt assequuti. Venio iam ad proximum versum. Dicit, *Satiatum esse ignominia pro gloria.* Vertunt multi, Satiatus es ignominia plus quam gloria. Sed hoc quoque non potest quadrare: quia non intelligit propheta regem babylonium satiatum esse probro suo, sed potius alieno. Deinde particula מ non ponitur hic comparative, sed potius ita resolvi debet oratio, A gloria tua, vel propter gloriam tuam satiatus es ignominia. Tertio hoc etiam notandum est his verbis non describi poenam a propheta. Statim enim sequitur שתה גם אתה, *Tu quoque bibe:* illic descendit ad poenam. Quum ergo dicit regem Babylonis satiatum esse ignominia pro gloria, perinde est ac si dixisset, dum intentus est augendae suae gloriae, alios omnes proiicere ad ignominiam. Hic enim est vulgaris lusus magnis regibus, quemadmodum dictum est, aliorum discrimine vel iactura amplificare suas opes. Vellent quidem, si fieri posset, socios etiam suos esse salvos: sed si quis pessum eat in eorum gratiam, hoc negligunt. Videmus ut hodie magni reges quum armant exercitus profundant sanguinem innoxium: si qua clades accepta est in proelio, dolebit ipsis: sed tantum respectu privatae suae gloriae, vel sui commodi. Profitebuntur verbo se condolescere miseris hominibus, qui fideliter conati sunt vitam suam pro illis impendere, sed non curant. Quoniam igitur hauriunt humanum sanguinem magni reges, et susque deque faciunt, ubi multi perierunt in ipsorum gratiam: merito dicit propheta satiatum fuisse regem Babylonis ignominia pro gloria, hoc est, dum ipse venatur suam gloriam, satiatum fuisse multorum probris, quia scilicet multi pro ipso occubuerunt, multi spoliati fuerunt suis ditionibus, vel postea erant spoliandi. Propheta enim hic non refert quid gestum sit sed concionatur de rebus futuris. Praeteritum autem tempus in verbis pertinet ad notandam certitudinem: quemadmodum scimus communem prophetis esse eum loquendi. Iam adiungit, *Tu etiam bibe.* Hinc videmus regem Babylonis securum fuisse, etiamsi eius societas et amicitia multis damnosa fuisset, quamdiu manebat intactus. Quantisper ergo floruit imperium illud, rex Babylonis non magnopere curabat aliena damna. Ideo propheta dicit, Tu etiam bibes: putas alios tantum dare poenas, quasi tu etiam non sis obnoxius iudicio Dei: sed venies ipse ordine tuo et bibes: quomodo? hic allegorice loquitur de vindicta, quae instat regi babylonio, *bibas tu quoque*, inquit, et fias probrosus, vel discooperiaris. ערל significat praeputium Hebraeis: praeputiatos autem homines vocant, profanos et foedos vel contaminatos: ideo multi vertunt, Tu etiam fias probrosus. Sed alii clarius reddunt prophetae sensum, Tu discooperiaris. Quanquam non male sentiunt, qui putant esse metathesin in literis, et הערל positum esse pro הרעל. Nam רעל, significat sopire. Hoc autem optime convenit homini ebrio, ut scilicet obstupefiat. Sed quia

de nuditate loquutus fuerat propheta, retineo priorem sensum, ut respondeant inter se opposita membra. *Tu* igitur *bibas et discooperiaris.* Iam sequitur explicatio, quod scilicet *fundetur super ipsum calix dextrae Iehovae*, hoc est, Dominus erit iam tuus pincerna vicissim: sicuti inebriasti multas gentes, et praetextu amicitiae fraudasti eos, qui impliciti tuis foederibus esse perdiderunt: iam Dominus rependet tibi quam meritus es mercedem: tu fuisti aliis pincerna, ita Dominus etiam erit tuus pincerna et te inebriabit, sed alio modo. Scimus enim quid scriptura passim per calicem manus Dei significet, nempe omne genus vindictae: ubi Deus alios percutit vertigine et omni humanitate privatos in furorem praecipitat: alios autem dementat stupore, alios ut nihil prorsus sentiant, privat omni intelligentia, aliis etiam excitat hostes, qui crudeliter in eos grassentur. Dicitur ergo Dominus calicem suum porrigere omnibus reprobis, quocunque modo sumat de ipsis vindictam. Et ideo adiungit, *Vomitus ignominia erit super gloriam tuam.* קיקלון est nomen compositum. Iam ante vidimus קלון esse ignominiam: nunc loquitur de vomitu probroso. Potest hoc autem ad regem babylonium referri, quod vomet ipse cum magno dedecore, quod ante intemperanter hauserat: ut maneat propheta in sua similitudine. Vel potest etiam commode hoc exponi de hostibus, quod scilicet voment in faciem regis babylonii. Et exitus hic de quo vaticinatur Habacuc, manet omnes tyrannos, qui conturbant totum orbem sua cupiditate. Sic enim eos dementat ambitio, ut neque sanguini humano parcant, neque etiam dubitent proximos quosque et amicissimos conicere in discrimen. Quoniam ergo inexplebilis appetitus gloriae ipsos ita accendit, merito denuntiat hanc mercedem propheta, quod scilicet recipient vomitum foedum et probrosum pro illa gloria, cuius expetendae nullus fuit illis modus. Nunc pergamus:

17. *Quia violentia Libani operiet te et praedatio animalium, quae terruit ea* (vel quae contrivit) *propter sanguines hominis et violentiam terrae, urbis et omnium habitantium in ea.*

Hinc facile colligere licet, prophetam non loquutum fuisse de ebrietate, sed potius metaphoricam fuisse illam sententiam, sicuti exposuimus, sequitur enim hic causae redditio, cur denuntiaverit talem poenam regi Babylonis: quia scilicet exercuerat violentiam non modo contra omnes gentes promiscue, sed contra electum Dei populum. Heri tantum in genere proposuerat saevitiam, qua violaverat multas gentes rex Babylonis: nunc autem distincte loquitur de Iudaeis, ut ostendat Deum peculiari modo vindicem fore eius crudelitatis, quam Chaldaei exercuerant contra Iudaeos, quia Dominus populum illum receperat in suam defensionem. Quoniam ergo aggressus fuerat rex Babylonis filios Dei, qui adoptati ab ipso fuerant et quorum erat protector, ideo hic specialem poenam denuntiat. Ita videmus dirigi hunc sermonem proprie ad Iudaeos, quia voluit aliquid solatii afferre in gravissimis malis, ut foverent suam patientiam: quia videbant iniurias sibi illatas venire coram Deo in rationem. Ergo per Libanum hic intelligitur vel Iudaea, vel templum ipsum, quia Libanus propinquus erat templo, ut satis notum est: et alibi etiam ponitur hoc eodem sensu. Si quis autem extendat ad totam Iudaeam, eodem redibit sensus, in re vel parum vel nihil est momenti. *Quia* ergo *violentia Libani te obruet:* deinde *praedatio animalium:* putant interpretes בהמות vocari Chaldaeos et Assyrios, quia fuerint quasi saevae et immanes bestiae ad vastandam Iudaeam. Sed potius intelligo *animalia Libani*, hoc est, quae sylvam illam incolebant. Exaggerat ergo propheta saevitiam regis Babylonis, quod etiam hostis fuerit brutis animalibus. Et subaudio relativum pronomen אשר in verbo יחיתן. Potest accipi vel pro Conterere, vel pro Terrere. Alii exponunt, praedatio bestiarum conteret eas: quasi diceret, Babylonios esse quidem similes belluis truculentis, sed contritum iri suis rapinis. Alter vero sensus longe melius fluit, quod scilicet praedatio animalium, quae terruit illa, cooperiet: repetendum est enim verbum illud יכס cooperiet, vel obruet regem Babylonium. Tandem addit sententiam illam, quae heri fuit exposita. Nunc tenemus consilium prophetae, quod scilicet rex Babylonis merito perdendus sit, quia violaverat terram sanctam et aggressus iniuste fuerat electum Dei populum: deinde grassatus etiam cum suis latrociniis fuerat per totum fere Orientem. Nunc sequitur:

18. *Quid prodest sculptile? quia sculpsit illud fictor eius conflatile, et doctorem mendacii: quia confidit fictor figmento suo, ut faciat idola muta.*

Iam propheta ulterius progreditur, et ostendit quidquid hactenus vaticinatus est de futuro excidio Babylonis et illius monarchiae, proficisci a vero Deo, hoc est, a Deo Israelis. Neque enim satis fuisset tenere, esse aliquod numen in coelo, quod gubernat res humanas: ita fieri non posse quin tyranni aliunde poenas luant suae crudelitatis. Scimus enim haec proverbia volitasse passim inter profanas gentes, quod Iovi assideat iustitia: deinde quod sit Nemesis, quod sit divina aliqua ultio. Quum ergo talis persuasio infixa semper fuerit hominum cordibus, frigida fuisset ac fere inanis prophetae doctrina, nisi propositus fuisset in medium Deus Israel. Haec ratio est cur nunc derideat omnia idola et vendicet uni Deo imperium totius mundi, et osten-

dat praeclare agi cum Iudaeis, quia non colant imaginarios deos, sicuti profanae gentes: sed certo intelligant eundem esse opificem coeli et terrae, qui sese Abrahae patefecit, qui legem suam dedit per manum Mosis. Nunc tenemus consilium prophetae. Quoniam ergo rex Babylonis colebat etiam ipse deos suos, propheta excutit vanam fiduciam, qua poterat decipi et alios etiam decipere. Dicit igitur, *quid prodest fictile?* Contemptim hic loquitur de idolis, quae fabricata sunt hominum manu. Et addit rationem, *quia sculpsit illud fictor*, inquit. Interpretes satis ieiune accipiunt: quasi diceret propheta, Quid prodest fictile ubi sculptum est vel conflatum ab opifice suo? Nam propheta hic causam ostendit, cur inutilis sit idolorum cultus: quia scilicet dii isti constant ex mortua materia. Deinde, fictor quid potuit afferre deitatis? videmus ergo esse redditionem causae in his verbis: ideo possemus clarius vertere, Quid prodest sculptile, quum fictor illud sculpserit? hoc est, quandoquidem originem habet sculptile ex manu et artificio hominis, quid prodest? Iam adiungit *finxit*, inquit, *conflatile*, hoc est, etiamsi artifex formam dederit vel metallo, vel ligno, vel lapidi, tamen non potuit naturam mutare. Dedit quidem externam aliquam speciem: sed si quis interroget, quid est illud? Certe est conflatile. Quum ergo non mutetur natura artificio hominum, hinc apparet quam stolidi et amentes sint quicunque fiduciam suam locant in sculptilibus. Adiungit, *et doctorem mendacii*. Ideo addita fuit haec particula, quoniam homines sese ipsos praeoccupant perversis commentis, ita ut non audeant iudicium ferre ex re ipsa. Qui fit enim, ut passim truncus ligni vel lapis vocetur Deus? Si quis interrogasset sapientissimos illos qui putarunt gentes omnes esse barbaras, vel Romae, vel Athenis, vel in aliis urbibus, quid est illud? Si quis vidisset Iovem argenteum, vel ligneum, vel lapideum: est Iupiter, est deus. Unde hoc? Est tamen lapis, est frustum ligni, vel argenti: nihilominus deum esse asseruissent. Unde ista dementia? nempe quia homines sunt fascinati, ut videndo nihil videant, hoc est, sponte claudant oculos et caecutiant quasi data opera, quia nolunt intelligere. Haec ratio est cur propheta per anticipationem dicat, *fictor finxit:* quid finxit? *Conflatile et doctorem mendacii:* manet materia semper, sed interim falsa opinio praevalet, quia homines existimant deos esse illa idola. Unde existimant? Certe est doctrina mendacii, hoc est, est mera illusio. Confirmat eandem sententiam, Confidit, inquit, fictor, vel opifex *suo opificio*, vel figmento. Quid? nonne sensu et ratione privatos esse oportet, qui fiduciam suam coniiciunt in res mortuas? Faber, quemadmodum dicit Iesaias (40, 19), accipiet sua instrumenta, formabit idolum, postea genu flectet et deum suum vocabit, est tamen opus manuum tuarum: quid? esne tu ipse deus? Tu conscius tibi es tuae fragilitatis: interea autem tu creas novos deos? Hac etiam ratione confirmat propheta quod prius dixit, nimis desipere homines, imo hunc esse prodigiosum stuporem, ubi tribuunt aliquam deitatem, vel ligno, vel lapidi, vel metallo. Quare? Sunt enim ipsorum figmenta, inquit. Et adiungit, *ut faciat idola muta*. Iterum repetit quod dixerat, non mutari naturam artificio hominum, ubi deos sibi fabricant vel ex ligno, vel ex lapide. Quare? neque enim incipiunt loqui. Et eodem etiam pertinet quod statim sequitur. Coniungi enim debet proximus versus. Postea iterum plura nobis dicenda erunt de re ipsa.

19.° *Vae qui dicit ligno, Expergiscere, excitare, lapidi muto* (mortuo): *ipse docebit, Ecce, ipse* (vel ipsum lignum, si referamus ad lignum. Ipse ergo) *opertus est auro et argento: et nullus spiritus in medio eius.*

Prosequitur, ut dixi, eandem sententiam et acriter invehitur in hominum socordiam, quod inclament ligna et lapides, quasi in illis esset aliqua occulta virtus. *Dicunt* ergo *ligno Expergiscere.* Nam implorant opem ab idolis suis. An *ipse docebit:* vertunt alii interrogative. Ego autem simpliciter accipio, docebit ipse: hoc est, mirum est vos ita sponte desipere: quia etiamsi nullum prophetam Deus vobis mittat, etiamsi nemo vos admoneat, lignum tamen et lapis erunt optimi doctores: interrogate vestra idola: hoc est, recte perspicite quidnam sit in idolis. Certe deus ligneus vel lapideus tacendo satis clamat se non esse deum. Nullus enim est motus in ligno vel lapide. Ubi nihil est vigoris aut vitae, nonne statuere decebat, nullam esse deitatem? nam multae sunt creaturae praeditae aliquo sensu et motu. Deus autem qui inspirat virtutem et motum et sensum toti mundo et singulis eius partibus, annon ipse excellet quodam singulari motu supra omnes creaturas? Ergo quum lignum et lapis tacent, sunt vobis satis idonei doctores, si essetis boni discipuli. Videmus ergo ut hac ratione amplificet socordiam hominum propheta, quia quod manifestum est non perspiciunt. Et eodem etiam pertinet quod dicit *Ecce ipse opertus est auro et argento*, hoc est, erit quidem aliquis splendor, quia putant idololatrae deos suos esse meliores quum ornati sunt auro et argento: sed interea *nullus est spiritus in medio ipsorum:* Intue, intus, inquit, inspicite et videbitis res esse mortuas. Caetera crastino die prosequemur.

Heri diximus prophetam de idolis nunc loqui, ut vana fiducia spoliet regem Babylonis. Quanquam enim profani homines sibi omnia arrogant et

propriis viribus: tamen dementat eos etiam aliqua ex parte sua superstitio. Propheta igitur ostendit tyrannum illum frustra confidere suis idolis, quandoquidem sunt res nihili. Sed notandae sunt rationes quibus idololatriam refellit: quod scilicet artifices, qui deos fabricant, non possint tamen mutare naturam materiae. Nam lignum semper manet lignum, lapis etiam lapis: et fundendo nihil aliud proficiunt etiam fabri et aurifices, nisi quod efficiunt conflatile. Manet igitur semper eadem materia. Quod ad formam spectat, propheta dicit merum esse mendacium et imposturam: imo deos ligneos, vel argenteos, vel cuiuscunque sunt materiae, dicit esse magistros, vel doctores mendacii, quia scilicet attrahant ad se animos simplicium: et Satan quasi laqueos tendit hominibus, ubi proponit eorum oculis visibiles istas figuras et persuadet aliquid deitatis illic esse inclusum. Ergo diligenter notanda est ista ratio, dum propheta admonet, ex mortua et corruptibili materia constare fictitios deos: et quantum ad formam spectat, esse duntaxat praestigias Satanae. Vulgare est illud dictum Gregorii apud papistas, imagines esse libros idiotarum. Sic enim rescripsit*) Sereno episcopo Massiliensi, qui everterat idola ex omnibus templis. Dicit se probare eius consilium, quod voluerit corrigere superstitionem, quae invaluerat in populo: sed tamen male fecisse quod abstulerit prorsus imagines, quae sunt libri idiotarum: sed videndum est, utri maior fides sit adhibenda, Gregorio homini iam multis erroribus imbuto (ut saeculum illud valde corruptum fuit) an prophetae Habacuc, atque etiam Ieremiae, qui in eandem fere sententiam loquitur. Ergo quamvis aliqua sit species in idolis: tamen propheta hic admonet nihil esse praeter Satanae imposturam: quia docent mendacium. Ratio etiam illa notatu digna est, quod opifices spem suam constituant in propriis figmentis. Hoc autem valde est praeposterum, ut mortalis homo deum manu sua fingat, deinde putet aliquid deitatis esse illic inclusum propter formam. Neque enim deitas est in ipsa materia. Atqui materia contemnitur quum est informis: imo quum retinet pulcherrimam formam. Arbor enim quum viret, quum producit et flores et fructum, tamen censetur mortua creatura, ut est. Ubi autem truncus formatus est in figuram hominis, iam creditur deus esse. Hoc vero nimis est absurdum, ut manus artificis conciliet deitatem mortuae materiae. Truncus enim iam est emortuus et nihil illic perspicitur praeter formam, quae provenit ab homine. Quum ergo artifex confidit figmento suo, illud est praeter naturam. Hinc satis apparet, homines prorsus dementari a diabolo, quum opificium suum adorant. Iam vero ut propius urgeat idololatras propheta, obiurgat eos, quod clament ligno et lapidi, Expergiscere. Certum est, quum genua flecterent idololatrae coram suis figmentis, finxisse tamen coelestes deos: sed quum ad figuram ligneam vel lapideam invocarent Deum, hoc perinde erat ac si salutem exspectarent a ligno et lapide. Neque enim hic quaeritur quid idololatrae imaginati sint: sed res ipsa spectanda est, quam libere et pleno ore hic propheta damnat. Quoniam ergo solebant preces suas convertere superstitiosi ad lignum, et lapidem, dicit fingere sibi deos, quibus sacrificent. Merito autem propheta speciem hanc diserte attingit, quia praecipuum est sacrificium quod Deus sibi offerre iubet, atque exigit a nobis, nempe ut invocetur. Nam testamur hoc modo vitam et omnes salutis nostrae partes in eo esse positas. Quum igitur maiestas Dei constet praecipue hoc testimonio, quod sit fons vitae et omnium bonorum, quisquis coram lapide vel ligno se prosternit atque implorat opem visibilis Dei, procul dubio transfert gloriam aeterni Dei ad truncum mortuum, vel ad lapidem. Ergo si cupimus puri esse ab omni superstitione, tenendum est hoc principium, nempe nobis tunc unicum Deum fore, si dirigimus ad eum solum preces nostras et vota: si denique ipsum solum invocamus. Iam si confugimus ad mortua idola, spoliabitur Deus iure suo. Poterimus centies nominare Deum: sed titulus ille inanis erit et nullius momenti, nisi Deus solus invocetur. Postremo subsannat propheta hominum dementiam quum dicit idola ipsa docere. Neque enim ut heri dictum fuit, interrogative legi debet haec particula, sicuti faciunt alii: sed hic ut acrius pungat hominum socordiam propheta dicit, Certe etiam figurae istae visibiles vos docere poterant, nisi prorsus essetis stupidi. Paulo ante dixerat esse magistros mendacii et vanitatis, verum est: sed nunc de alio genere docendi loquitur, nempe si prudenter homines attenderent ad rem ipsam, possent statim colligere ex solo conspectu suorum deorum, nimis crassos esse dolos Satanae. Si quis ergo puro oculo idola respiciat, videbit rem esse mortuam, videbit gravem iniuriam fieri Deo si transfiguratur in similitudinem rei mortuae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ubi dicit idola ipsa satis superque docere, si homines ipsi dociles et attentos se praeberent. Non intelligit docere quemadmodum heri dictum fuit, falaciter in hominum perniciem mentiri idola, dum illis tribuitur aliqua deitas: sed dicit docere, si quis ab errore purus et vacuus accedat ad conspectum idoli et iudicium faciat ex re ipsa. Quoniam autem occupat hominum mentes superstitio, hinc fit ut omnes sint discipuli Satanae. Et nemo animum adiiciat ad istam doctrinam, cuius nunc fit mentio. Denique idola docent naturaliter: docent etiam ex artificio et fraude Satanae. Docent naturaliter: ta-

*) Lib. 9. Epistolarum, Epistola 9.

cendo enim clamant se non esse deos: quia nihil est in ipsis vigoris. Docent autem ex artificio diaboli, quia praetendunt aliquam speciem deitatis et ita perstringunt sensus hominum, qui iam corrupti sunt suis erroribus. Ad priorem hanc doctrinam, de qua loquitur nunc propheta, nulli animum adiiciunt. Renuntiant enim omnes fere naturae: tantum arripitur illud, idola esse deos, quia figurant Deum aeternum et coelestem, a quo nos procul absumus, et qui aliter ad nos non descendit nisi per figuras visibiles. Confirmat sententiam illam propheta, quum dicit, etiamsi obducti sint dii isti auro vel argento, *nihil tamen esse spiritus*, vel anhelitus *in medio*. Denique intelligit esse larvas, quia deitas non potest esse absque sensu. Quum autem idola sint res mortuae, sequitur nimis crassam esse diaboli imposturam, qua fascinat mentes hominum ubi ita se addicunt rebus mortuis. Caeterum, quidquid hic dicitur contra idola, certum est competere in superstitiones papisticas. Negant se tribuere divinos honores suis idolis, sed videndum est quid dicat propheta. Sacrificant enim auro et argento et lapidibus: deinde flectunt genua coram suis simulacris: et non putant propinquum sibi esse Deum, nisi in figuris illis. Ostendant igitur prophetam hic stulte ratiocinari: vel convicti teneantur quasi spiritus sancti sententia, dum ita preces suas ad mortua idola convertunt. Iam sequitur:

20. *Iehova autem in templo sanctitatis suae* (id est, in templo sancto suo), *sileat a facie eius omnis terra.*

Postquam docuit Habacuc falli Babylonios, dum quidquam opis exspectant a suis idolis et deludi a Satana, revocat nunc fideles ad verum et unicum Deum. Neque enim satis fuisset eripere Babyloniis perversam fiduciam, quam locabant in suis idolis, nisi ex opposito Israelitae confisi veri Dei gratia certo persuasi fuissent, a se Deum ipsum stare, quia ipsos susceperat in tutelam suam. Et diligenter etiam notandus est hic ordo: quia videmus ut multi secure derideant omnes superstitiones quae in mundo grassantur: interea etiam fortiter et cyclopico furore contemnant verum Deum. Quam multi sunt hodie vel Epicurei, vel Lucianici homines, qui iocose et per ludibrium garriunt contra superstitiones papatus? sed interim nullo tanguntur Dei timore. Atqui si ex duobus malis alterum eligere oporteat, magis tolerabilis esset superstitio, quam crassa impietas quae abolet omnem deitatis sensum. Verum quidem est, incredulos quo magis laborant in suis erroribus provocare contra se iram Dei, quia transferunt eius gloriam ad res mortuas: sed tamen retinent illud principium, deberi honorem et cultum Deo: profani autem homines, quibus nulla est religio penitus, non modo transfigurant Deum, sed student quantum in se est, in nihilum redigere. Ideo dixi ordinem hunc, quem nobis ostendit propheta, esse tenendum. Postquam enim evertit fallaces illecebras diaboli, quibus deludit incredulos, quum spectra illis loco veri Dei proponit, iam constituit verum cultum unius Dei. Hactenus ergo propheta dedit operam evertendis superstitionibus: nunc autem aedificat: quia nisi eversis idolis Deus conscendat suum tribunal et illic emineat sicuti dignus est, praestaret, vel saltem esset tolerabilius, quemadmodum dixi, relinqui integras superstitiones. Dicit autem *Deum esse in templo suo*, vel palatio. Nomen hoc saepe accipitur pro coelo: sed transfertur etiam ad sanctuarium. Multi ad coelum referunt, quasi diceret prophetam verum Deum, qui opifex est, ac creator coeli et terrae, non includi visibili forma, neque delitescere sub auro, vel argento, vel ligno et lapide, sed regnare in coelo, imo implere coelum immensa sua gloria, et hoc non male quadraret. Caeterum quia specialiter hic alloquitur Iudaeos, mihi non minus probabile est loqui de templo, ubi tunc Deus volebat coli et sibi offerri sacrificia. Neque enim satis fuisset, opponere Deum creatorem coeli et terrae gentium omnium superstitionibus. Sed simul necesse fuit, addere istam antithesin inter deum Israelis et deos omnes, qui tunc nomen et famam in mundo obtinebant, quia erant fabricati hominum arbitrio. Deus autem Israelis erat quidem creator coeli et terrae, sed innotuit per legem suam, patefecit se hominibus, ut maiestas eius non esset occulta. Nam ubi sermo fit de ipso Deo, nisi ad nos accedat et quodammodo se exhibeat nobis familiarem, evanescimus. Neque enim tanta est ingenii nostri facultas, ut penetret super omnes coelos. Maiestas ergo Dei per se nobis est incomprehensibilis: sed per opera sua, et per verbum sese declarat. Quia autem Israelitae colebant, ac certo etiam sciebant se colere verum Deum, merito propheta hic eos confirmat in spe quam conceperant ex doctrina legis, Deum scilicet sibi esse patrem, sicuti eos adoptaverat. Si quis malit de coelo accipere, non reclamo: et conveniet, sicuti dixi, sensus ille. Caeterum quia videtur mihi propheta peculiariter respicere populum suum, cui ordinatus erat doctor, hic probabile etiam est nomen templi vel palatii sumi pro ipso sanctuario. Si quis obiiciat, nullum igitur esse discrimen inter deum Israelis et deos gentium, quia ipse quoque in terreno domicilio habitet: responsio est facilis, Deum tametsi dicat se habitare inter Cherubim, tamen non fuisse transfiguratum, quasi aliquid simile haberet cum ligno, vel lapide, vel etiam haberet aliquam similitudinem cum humanis corporibus. Errores illi omnes procul exsulabant a templo Dei: quia iubebat cultores suos suspicere in coelum.

Deinde erat oppositum velum, ut intelligeret populus se non posse aliter ad Deum pervenire quam per exemplar illud coeleste, cuius spectabant duntaxat ἀντιτύπους in altari thymiamatis, in altari altero ubi sacrificabant, in mensa ubi erant panes propositi: denique in aliis omnibus. Et notanda est etiam altera ratio differentiae: quia tametsi esset aureum altare, tametsi esset arca foederis et altare etiam ubi victimae immolabantur: tamen insculptum erat omnibus istis figuris verbum Dei, quo solo discernitur vera religio a falsis figmentis. Quamcunque enim speciem rationis prae se ferant fictitii cultus, non tanta est in hominibus autoritas, ut censeri debeant pro legitimis. Sed unicum Dei verbum tantum reverentiae meretur, ut superet omnes rationes. Iam vero, sicuti nuper attigi, verbum illud non retinebat Iudaeos in crassis erroribus, sed evehebat in coelum. Nunc ergo videmus fuisse latum discrimen inter templum, quod erat Ierosolymae, et inter templa, quae sibi increduli in toto mundo tunc erexerant: quia Iudaeis praeibat Deus, ita ut errare non possent. Et hodie ubi etiam praelucet nobis verbum Dei, possumus tuto sequi. Deinde spiritualiter trahebat Deus ad se suos cultores, utcunque pro eorum ruditate uteretur quibusdam elementis. Merito itaque dicit propheta, Deum esse in palatio suo, vel templo, quia Israelitae certo intelligant se non colere deum fictitium, quando lege sua se illis patefecit, et elegit sanctuarium, ubi volebat sub figuris coli, sed tamen spiritualiter. Iam subiungit, *Sileat a facie eius omnis terra.* Non dubito quin potentiam Dei commendet Habacuc, ut alacriter pergant Israelitae in cursu pietatis, dum sciunt satis sibi esse praesidii in uno Deo, neque appetant superstitiones gentium, neque ferantur huc et illuc vanis desideriis quemadmodum saepe contingit. Sileat igitur omnis terra, inquit. Ostendit quamvis Israelitae longe subsidant infra Babylonios et alias etiam gentes, longe impares sint viribus, arte militari, copiis, omnibus denique subsidiis, tamen sub Dei tutela fore semper incolumes: quia Dominus poterit cogere in ordinem quidquid est potentiae in mundo. Videmus nunc quo spectet propheta. Neque enim hic hortatur simpliciter populos omnes ad cultum Dei, sed ostendit, etiamsi homines insaniant contra ipsum, tamen posse eius manu facile subiugari: quia postquam tumultuati fuerunt reges cum omnibus suis populis, Dominus flatu uno discutiet omnes ipsorum conatus quamlibet sint furiosi. Hoc igitur est silentium, de quo nunc loquitur propheta. Alia autem est species silentii ubi sponte nos Deo subiicimus: silentium nihil aliud est quam subiectio hoc loco. Subiicimus autem nos Deo, ubi non afferimus nostra commenta, neque imaginationes, sed patimur nos doceri eius verbo: deinde subiicimus nos, ubi non obstrepimus eius potentiae, vel iudiciis: si humiliamur sub formidabili eius manu: neque etiam ferociter calcitramus contra eum, sicuti qui indulgent suis cupiditatibus. Haec autem voluntaria est subiectio, quemadmodum dixi. Sed propheta hic ostendit Deo esse potentiam, qua prosternat totum mundum et conterat sub pedibus suis ubi ita visum fuerit: ut nihil timendum sit fidelibus, quia sciunt salutem suam esse in tuto, quandoquidem totus mundus, etiamsi omnia machinetur, non potest Deo resistere. Sequitur precatio.

CAPUT III.

1. *Precatio Chabakuk prophetae super ignorantiis* (vel super canticis, aut instrumentis musicis).

Non dubium est quin hanc precandi formam dictaverit propheta populo suo antequam traheretur in exsilium, ut illic sese exerceret semper in studio pietatis. Scimus autem non posse Deum vel rite, vel ex animo coli absque fide. Ut ergo fraenum iniiceret propheta dispersis Israelitis, ne diffluerent a vera pietate, hic proponit fidei materiam et stimulat etiam ad precandum. Scimus autem non posse melius fidem nostram foveri quam precandi exercitio. Sciamus ergo hic praescribi miseris Israelitis rationem pietatis fovendae, dum erunt in exsilio dispersi, nempe si quotidie ad Deum suspirent et sese confirment in fide, quia non poterant aliter manere sub obsequio Dei: imo delapsi fuissent ad superstitiones gentium protinus, nisi stetisset firma in cordibus ipsorum memoria foederis, quod Dominus pepigerat. Et videbimus paulo post in hanc partem incumbere prophetam. Vocat precationem suam, non quod privatim solus ipse precatus sit, vel composuerit in usum suum hoc carmen: sed quo plus haberet autoritatis ista precatio apud totum populum. Sciebat enim non secus prophetae ore sibi dictatam fuisse hanc precandi regulam quam si e coelo spiritus ipse illis monstrasset, quomodo orandus esset Deus. Adscribitur itaque nomen Habacuc, non quia seorsum ita precatus sit, sed ut populus magis animaretur ad precandum, quum sciret spiritum sanctum sibi esse ducem ac magistrum opera ipsius prophetae. Alia etiam difficultas est in voce שגינות. שגג et שגה etiam Hebraeis significat inconsiderate agere: a secundo nempe a שגה deducitur שגיון: multi vertunt ignorantiam, alii oblectationem: alii putant fuisse initium cantici: alii putant fuisse communem melodiam, alii instrumentum musicum. Sic variant inter se interpretes. Psal. 7 mihi non dubium est quin

David שגיון nominet vel canticum, vel musicum instrumentum aliquod. Tamen alii putant Davidem illic testari de sua innocentia: et quia non esset sibi male conscius, ideo titulum illum nihil aliud notare quam eius innocentiam. Sed illud est nimis coactum. Hoc loco receptum est fere communi usu, accipi pro ignorantiis. Scimus autem ignorantias vocari Hebraeis, vel errores, vel lapsus non adeo graves et omnia quae per incogitantiam accidunt. Et hoc verbo non extenuant sua delicta, sed fatentur se fuisse inconsideratos, dum lapsi sunt. Ergo nomen שגיון non erit ignorantia quae excuset, quemadmodum inde praetextum captant homines: sed erit error stultitiae et temeritatis: quia scilicet homines non satis attenti sint ad verbum Dei. Sed forte שגינות poterit hic accipi plurali numero pro instrumentis musicis, quia non libenter discedo a recepta sententia: non est etiam ulla necessitas, quae nos cogat hoc loco discedere, sequamur quod iam dictum est: prophetam hic dictare populo suo formam procandi pro ignorantiis, quia scilicet non posset aliter sperare veniam a Deo, nisi rediisset in gratiam. Quomodo autem reconciliamur Deo, nisi quum desinit imputare peccata? Caeterum propheta rogando pro ignorantiis, non omittit graviora peccata: sed ostendit, etiamsi homines sua conscientia non coarguat, tamen non ideo esse innoxios et extra reatum: quia etiam saepe inconsiderate labantur et non excusari delicta propter errorem. Perinde igitur est ac si propheta gentiles suos moneret, non aliud esse remedium in rebus adversis, nisi ut confugiant ad Deum et confugiant supplices, petantque veniam: neque tantum agnoscant graviora scelera, sed fateantur se esse reos multis aliis modis: quia potuerant millies labi per errorem, sicuti inconsiderati sumus fere in tota vita. Nunc ergo tenemus quid sibi velit nomen istud, et cur propheta de ignorantiis potius loquutus sit quam de aliis sceleribus. Sed nunc ulterius non pergam, quia est aliquod negotium.

2. *Iehova audivi vocem tuam* (auditum tuum, ad verbum, שמעך) *et timui: Iehova opus tuum in medio annorum vivifica illud* (sed relativum pronomen abundat) *in medio annorum notum fac: in ira misericordiae recorderis.*

Hic propheta in persona totius populi dicit se fuisse voce Dei territum. Sic enim accipio hoc nomen: tametsi multis in locis famam significet, quemadmodum etiam quidam hoc loco exponunt. Sed quia Iesaiae 53. cap. vocatur etiam שמעה evangelii praedicatio, mihi videtur hoc ad contextum praesentem esse aptius, ut vertamus vocem Dei. Nam frigeret illa generalis sententia, quod fideles ad famam Dei conterriti fuerint. Potius hoc debet accommodari ad prophetias, quae antehac expositae fuerunt. Et certe hic noluit Habacuc tractare in genere duntaxat de potentia Dei: sed quemadmodum vidimus proxima lectione, hic suppliciter fatetur peccata populi, deinde veniam precatur. Non dubium igitur est, quin dicat se fuisse territum Dei voce, quum scilicet audiret ipsum minari tam graves poenas. Postea adiungit, *Vivifica* tamen *opus tuum in medio annorum, et notum fac.* Postremo adiungit per occupationem, *ut Deus recordetur misericordiae suae,* etiamsi merito offensus fuerit peccatis populi. Quod autem dicit se timuisse ad vocem Dei, confessio est, vel testimonium poenitentiae: quia non possumus ex animo petere veniam, nisi prius humiliati. Ubi enim non displicet sibi peccator, neque reatum suum agnoscit, indignus est misericordia. Videmus ergo cur propheta hic loquatur de timore, nempe ut hoc modo sibi et reliquis favorem apud Deum conciliet. Nam simul ac damnat se ultro peccator, neque hoc facit defunctorie, sed serio animi affectu, iam reconciliatus est Deo. Sic enim iubet Deus praevenire iudicium suum. Hoc unum est. Nunc quaeritur unde audierit propheta hanc Dei vocem. Solutio facilis est, quia non est haec privata unius tantum hominis, sed communis totius ecclesiae precatio: praescribere hic rationem fidelibus, qua obtineant gratiam a Deo et ipsum ad misericordiam flectant, nempe si expavescant ad eius minas et sciant instare quidquid Deus minatur per prophetas suos. Nunc sequitur alterum membrum, *Iehova in medio annorum vivifica opus tuum.* Opus Dei nominat statum populi, vel ecclesiae. Tametsi enim Deus coeli et terrae creator est, vult tamen ecclesiam suam agnosci quasi singulare opificium et specimen praecipuum suae virtutis, sapientiae, iustitiae, bonitatis. Ergo κατ' ἐξοχὴν per excellentiam hic vocatur status electi populi, Dei opus: quia non erat tantum pars humani generis semen illud Abrahae, sed sacrum Dei peculium. Quoniam ergo Israelitae segregati fuerant a Domino, merito vocantur opus eius: sicuti etiam alibi, opus manuum tuarum non despicies. Deinde saepius ita loquitur Deus, Haec est plantatio mea: Hoc est opus manuum mearum: quoties de ecclesia loquitur. Per medium annorum, intelligit quasi medium cursum vitae populi. Nam ex quo Deus elegit genus Abrahae usque ad Christi adventum, fuit quasi curriculum vitae unius, si comparemus populum illum homini. Nam complementum aetatis erat in Christi adventu. Ergo si populus ille deletus fuisset, hoc perinde erat ac si in medio flore aetatis mors abriperet quempiam. Rogat igitur propheta, ne Deus abripiat vitam populi sui in dimidia parte: quia Christo nondum exhibito, populus ille nondum maturuerat, nondum pervenerat ad instam et virilem aetatem. *In medio* igitur *annorum opus tuum vivifica:* hoc

est, etiamsi videmur destinati esse morti, tamen nos restitue: *Notum fac*, inquit, *in medio annorum:* hoc est, ostende re ipsa hoc esse tuum opus. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum: postquam confessus esset merito ad vocem Dei timuisse Israelitas, quod viderent se constringi reatu aeternae mortis: postea tamen ad misericordiam Dei provocat, et petit ut Deus vivificet opus suum. Hic non adducit in medium quidquam nisi gratiam adoptionis: ita fatetur nihil esse cur Deus ignoscat populo suo, nisi quia dignatus est ipsum gratis adoptare, et eligere in populum peculiarem. Sic enim Deus ad extremum usque prosequi solet suas gratias in nobis. Quoniam ergo hic populus fuerat semel a Deo electus, propheta adoptionem commemorat, ut Deus continuet atque impleat usque ad finem quod incepit. Quantum attinet ad dimidium vitae cursum, notanda est similitudo: quia videmus non fuisse electum genus Abrahae ad breve aliquod tempus, sed usque dum Christus manifestatus esset redemptor. Iam hoc nobis cum veteri populo commune est, quod Deus nos adoptat ut perducat tandem ad haereditatem vitae aeternae. Usque dum ergo completum sit opus salutis nostrae, sumus quasi in stadio. Ideo possumus sequi hanc precandi formam, quae nobis a spiritu sancto praescribitur, ne scilicet Deus in medio curriculo deserat opus suum. Iam quod adiungit, *In ira recorderis misericordiae*, est species occupationis: poterat enim obrepere haec cogitatio fidelibus, non esse cur sperarent a Deo veniam, quem tam graviter provocaverant: deinde non esse cur obiicerent amplius foedus quod violaverant sua perfidia. Propheta huic tentationi occurrit: et confugit tamen ad gratiam Dei, utcunque sentiat populum instas dare poenas scelerum, quales erat meritus. Fatetur ergo Deum iuste iratum esse populo suo: sed tamen non ideo praeclusam esse spem salutis: quia Dominus pollicitus fuerit se placabilem. Quoniam ergo non est inexorabilis Deus erga suos, imo dum eos castigat, non desinit esse pater: haec ratio est cur hic propheta coniungat misericordiam cum ira Dei. Alibi diximus nomen irae improprie accipi, ubi agitur de electis et fidelibus: quia Deus non ideo eos castigat quod oderit: imo potius declarat sollicitudinem quam gerit de ipsorum salute. Ergo ferulae quibus castigat Deus filios suos sunt amoris testimonia. Sed scriptura iudicium Dei, quod exercet in suos fideles, vocat iram: non ob personas, sed ob peccata. Quanquam ergo Deus amore prosequitur electos suos, tamen testatur, quum sumit de peccatis ipsorum poenam, sibi iniquitatem esse odio. Quoniam ergo Deus prodit in medium quasi iudex, et demonstrat sibi peccata displicere, ideo irasci dicitur fidelibus. Deinde est relatio ad sensum hominum: quia non possumus, ubi Deus nos castigat, effugere, quin conscientia nostra nos coram ipso accuset. Hinc vero odium illud: quia ubi intus nos damnat conscientia, necesse est agnoscere Deum nobis iratum, nempe quoad nos. Quoniam ergo provocamus peccatis nostris iram Dei, sentimus ipsum nobis esse iratum. Atqui interea propheta res quae videntur esse prorsus contrariae coniungit: nempe quod Deus *recordetur misericordiae in ira:* hoc est, sic ostendat sibi displicere, ut interim tamen gustum aliquem praebeat sui favoris et misericordiae fidelibus, dum sentiunt ipsum esse placabilem. Nunc ergo videmus cur postremum hoc membrum propheta cum aliis coniunxerit. Ergo quoties nos ad desperationem sollicitat carnis sensus, semper discamus obiicere hanc sententiam, Deum sic irasci, ut tamen nunquam obliviscatur suae misericordiae, nempe ubi negotium ei est cum suis electis. Sequitur:

3. *Deus de Theman veniet, et sanctus e monte Paran, Selah. Operuit coelos decor* (vel gloria), *eius: laude eius plena est terra.*

Hunc versum interpretes duobus modis exponunt. Quidam verbum futuri temporis in praeteritum resolvunt, Deus prodiit e Theman, et sanctus e monte Paran: quia sequitur etiam aliud verbum praeteriti temporis. Alii vero resolvunt in modum optativum, Deus veniat vel prodeat e Theman, et sanctus e monte Paran, quasi optaret propheta Deum adesse populi sui vindicem e monte Sinai, ubi lex promulgata fuerat, et sancitum foedus quod olim pepigerat Deus cum Abraham et eius posteris. Ego potius eorum sententiae subscribo, qui putant recitari a propheta manifestationem illam Dei, qua testatus fuerat se custodem esse illius populi. Quoniam ergo Deus in monte Sinai gloriam suam ita explicuerat, ut facile constaret gentem illam esse sub tutela eius: ideo propheta ut se et reliquos fideles confirmet, reducit in memoriam id quod satis erat celebre et notum in toto populo, legem scilicet fuisse datam in monte Sinai, quae testimonium esset singularis gratiae: quia tunc Deus rursus novo pignore testatus fuerat foedus suum olim percussum cum Abraham ratum et stabile esse. Quod Habacuc non montem Sinai nominat, sed Theman et Paran, ideo videtur hoc facere, quod duo isti montes erant propiores terrae sanctae. Quanquam illud quoque vereor, ne sit nimis argutum. Ideo simpliciter accipio quod loco montis Sinai periphrastice posuerit montem Paran, deinde desertum Theman. Alii putant duos esse montes. Sed nescio an Theman restringi debeat solum ad montem unum. Videtur potius esse aliquis tractus longior regionis. Iudaeis etiam tritum est, nomen hoc ponere, quum loquuntur de austro vel meridie quemadmodum so-

lent multae gentes iudere ventis nomina a locis vicinis: sic etiam quum Iudaei volebant nominare Aphricum, dicebant Theman: Est ventus Theman: ita quum sermo erat de meridio, dicebant Theman. Quidquid sit, certum est desertum Theman vicinum fuisse monti Sinai: deinde montem Paran fuisse etiam coniunctum deserto. Quoniam ergo spectabant haec loca ad meridiem, et propiuqua erant monti Sinai ubi lex lata fuerat hic commemorat propheta ad confirmationem totius populi, quod Deus non frustra prodierit semel ex Theman, et illic apparuerit cum coelesti sua potentia. Tunc enim Deus palam ostenderat se in fidem suam suscipere filios Abrahae, et foedus quod olim percusserat, non esse vanum vel nullius efficaciae. Quum ergo Deus hoc tam illustri documento et memorabili testatus esset, ideo propheta hic proponit in medium historiam illam quae plurimum ad piorum omnium confirmationem valere debebat: *Deus prodiit semel e Theman, et sanctus e monte Paran.* Neque enim Deus volebat evanescere memoriam illius manifestationis: sed semel apparuerat cum tam magnifica gloria, ut populo certo persuasum esset se fore semper salvum, quia protegebatur manu Dei, et quidem plena potentiae, sicuti semel patres cognoverant signis illis manifestis et visibilibus. Ideoque egressum Dei ex monte Paran propheta statuit quasi in continuo actu, ac si quotidie se conspiciendum praeberet ex eo loco. Neque hoc debet videri novum. Quia plurimis aliis locis videmus illam quasi vivam picturam statui ante oculos piorum, ut sese confirment in rebus adversis, nec dubitent se salvos fore Dei praesentia. Neque enim quotidie Dominus fulminabat e coelo: non erant etiam conspicua indicia praesentiae eius, sicuti in monte Sinai. Sed populus debebat statuere eundem ipsum Deum, qui patribus exhibuerat tam clarum testimonium suae potentiae, hodie etiam et usque ad finem mundi praeditum esse eadem potentia, licet non esset visibilis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: *Deus* ergo *veniet e Theman, et sanctus e monte Paran.* Iam hoc etiam notandum est, revocari piorum mentes ad spectaculum illud montis Sinai, quum abducti essent in exsilium, vel quum essent obnoxii hostibus suis. Tunc enim poterant coniicere, se prorsus esse derelictos. Ergo abolita fuisset memoria illius historiae, nisi remedium hoc fuisset interpositum. Perinde igitur est ac si diceret propheta, Quamvis nunc occultet Deus virtutem suam, et nullum signum ostendat gratiae suae, tamen reputate non frustra olim cum tanta potentia apparuisse patribus vestris, quum lex promulgata fuit in monte Sinai. Sequitur:

4. *Et splendor quasi lux fuit: cornua e manu eius ei, et ibi absconsio fortitudinis eius.*

Confirmat sententiam quam exposui, nempe Deum ubi voluit praesentiam suam testari populo, simul dedisse signa admirabilis potentiae, quae possent expergefacere omnium animos. Dicit ergo fulgorem fuisse instar lucis. Per nomen אור non dubium quin lucem, quae diffusa est per totum mundum et quae a sole manat, propheta significet. Dicit ergo fulgorem illum qui apparuit in monte Sinai, parem fuisse luci solis, ut posset replere totum orbem. Adiungit *cornua fuisse illi e manu.* Alii vertunt splendorem. Sed קרן proprie significat cornu, et קרנים hic nomen est dualis numeri. Ergo magis probabile est, hic prophetam tribuere Deo cornua, quae gestet utraque manu: et optime respondet quod statim sequitur, ibi esse absconsionem fortitudinis eius, vel ibi esse absconditam virtutem eius. Qui vertunt splendores secundo loco, putant repeti quod dictum fuerat, nempe splendorem fuisse instar lucis. Sed falluntur, quia colligimus ex contextu res diversas notari a propheta. Loquitur ergo de specie Dei visibili: postea adiungit potentiam, et metaphorice eam designat per cornua: quod etiam scripturis familiare est. Frequenter enim occurrit haec loquutio. Dicit igitur Deum venisse instructum potentia, quum voluit legem dare populo suo: quia gestavit cornua in manibus, ubi abscondita erat eius fortitudo. Quantum ad nomen absconsionis, quidam etiam subtiliter exponunt, quod tunc Deus virtutem suam exseruit, quae prius fuerat occulta. Sed illud nimis est coactum. Mihi non dubium est quin priore loco propheta dicat fuisse conspicuam Dei gloriam, quae posset totum orbem irradiare quemadmodum lumen solis: deinde adiungat splendorem hunc coniunctum fuisse cum potentia, quoniam Deus cornua ambabus manibus gestabat, ubi abscondita erat eius fortitudo. Dicit autem absconditam, quia nolebat Deus promiscue per totum orbem virtutem suam palam facere, sed peculiariter in suo populo: quemadmodum etiam in Psalmo (31, 20) dicitur, magnitudinem bonitatis eius absconditam esse solis fidelibus, qui eum timent et reverentur. Quemadmodum ergo dicitur abscondita Dei bonitas fidelibus, quia ipsa fruuntur tanquam filii et domestici: sic etiam abscondita dicitur fuisse virtus Dei, quoniam testatus est se praeditum esse robore ad tutandam ecclesiam ut salvos praestaret filios Abrahae, quos in fidem susceperat. Postea sequitur:

5. *Coram facie eius ambulavit pestis, et egredietur carbo ignitus* (vel ustio) *ad pedes eius.*

Hic recitat propheta Deum venisse armatum ad defensionem populi sui, quum prodiit e Theman: quia hic coniungit liberationem populi. Neque enim tantum loquitur de promulgatione legis, sed horta-

tur ad fiduciam pios omnes: quia Deus, qui semel redemerat patres ipsorum ex Aegypto, semper maneat similis sui, et eadem sit praeditus virtute. Dicit autem *ambulasse coram facie Dei pestem:* hoc referunt ad Aegyptios: *et carbonem ignitum fuisse egressum ex pedibus eius.* רשף alii vertunt exterminium: sed quum etymologia postulet quod dixi, nempe accipi pro ustione vel carbone ignito, non opus est trahere vocem hanc in alienos sensus. Summa est, Deum profligasse omnes populi hostes, quemadmodum scimus percussos fuisse variis plagis Aegyptios: et exercitum Pharaonis fuisse demersum in mari rubro. Hac ratione dicit propheta Deum sic apparuisse ex Theman, ut pestis coram ipso incederet, deinde carbo ignitus: denique pestis et carbo ignitus fuerunt quasi Dei apparitores, qui praesto sint ad exsequenda eius imperia: quemadmodum si rex aut iudex quispiam habeat suos apparitores, mandabit ut hunc trahant in carcerem, illum castigent alio modo: sic etiam propheta hic imaginem Dei nobis depingens, dicit praesto esse ad eius mandata varias species malorum, quibus hostes suos et nostros perdere possit nullo negotio. Ergo non vult hic fideles terrere, quum pestem et carbonem ignitum nominat: sed potius vult illis ponere ante oculos potentiam Dei, qua eripiet ipsos e manu hostium, quemadmodum olim redempti fuerant ipsorum patres ex Aegypto. Ideo pedes Dei accipit pro ingressu vel praesentia. Neque enim probo quod alii exponunt, sequutos fuisse carbones ignitos, quum pestis praecederet. Eadem enim est utriusque ratio. Sequitur:

6. *Stetit et mensus est terram: adspexit et dissolvit gentes et afflicti sunt montes aeterni, incurvati sunt colles saeculi, itinera saeculi ei.*

Dicit Deum fuisse praeditum summo imperio, ut terram sibi subiiceret, atque posset pro suo arbitrio illam distribuere, imo ut liquefaceret tam montes quam gentes. Quidam ex Iudaeis hoc intelligunt de arca, quae stetit ad tempus in Gilead. Putant igitur prophetam hoc velle in summa, quum Deus elegit stationem arcae foederis in Gilgal, tunc statuisse quid facturus esset, et tunc distribuisse in arcano suo consilio terram, ut cuique sorte obtingeret sua portio. Hoc quidem impletum fuit longo post tempore. Nam Iosue sortitus est, quemadmodum scimus, inter tribus. Sed quod Iudaei afferunt de arca videtur mihi et coactum esse et frigidum. Potius intelligit Habacuc per verbum standi, Deum palam fuisse conspicuum: sicuti qui sese erigit, ut procul possit videri. Hoc modo refert Deum stetisse. Iam terrae dimensio non debet restringi ad Iudaeam: sed potius extenditur ad totum orbem. Dicit ergo Deum *mensum esse terram.* Hoc autem proprium est summi regis, terram metiri, ut scilicet assignet cuique suam partem. Nisi ergo summum terrae et totius orbis imperium penes Deum esset, non tribueret ei Habacuc has partes, et ex contextu facile hoc colligitur, quia subiicit continue post *gentes fuisse quasi liquefactas, montes fuisse afflictos, colles fuisse incurvatos.* Videmus ergo hic per nomen terrae non solum Iudaeam debere intelligi, sed totum orbem: quasi diceret, ubi apparuit Deus in monte Sinai, tunc palam fecisse terram esse sub manu sua et iure, ut posset statuere quidquid visum esset, ut posset limites singulis gentibus attribuere. Neque enim hic tradit Deo quasi mathematico vel agrorum mensori decempedam vel aliud genus mensurae: sed dicit eum mensum esse terram, quia potuit tunc mutare fines totius orbis: imo ostendit se eum esse qui ab initio terram creaverat et assignaverat hominibus. Verum quidem est, gentes non fuisse tunc liquefactas, neque montes fuisse afflictos et colles incurvatos: sed propheta simpliciter intelligit apparuisse Dei potentiam, quae par esset ad concutiendum totum orbem. Vocat autem *Montes aeternitatis et colles saeculi,* qui ab initio fixi in suis radicibus fuerant. Nam si contingat terrae motus in planitie, hoc minus videbitur mirum. Deinde si qui etiam montes dehiscant, qui alioqui non adeo sunt firmi, hoc fiet propter cavernas. Nam si venti repleant cavernas, coguntur postea erumpere, et scindent vel montes vel terram. Sed propheta rem insolitam narrat, et quae aliena prorsus est a communi naturae ordine, quod montes aeternitatis, hoc est, qui ab initio fuerunt, et qui carent omni mutatione, ita fuerunt afflicti vel incurvati. Denique omnibus modis voluit hic propheta erigere animos piorum ad fiduciam, ut persuasi essent eandem fore Dei potentiam ad ipsos liberandos, quam olim experti fuerant eorum patres: quia non alia fultura erat in rebus miseris, imo perditis, quam ut agnoscerent se tamen esse sub praesidio Dei, qui ipsos adoptaverat. Haec ratio est cur propheta hic amplificet tam praeclaris elogiis Dei potentiam: et ideo adiungit, *itinera saeculi* esse Deo. Alii vertunt, Itinera mundi. עולם tamen proprie saeculum vel diuturnum tempus significat. Nec dubito quin propheta per itinera aeternitatis intelligat mirificas rationes, quibus Deus operari solet in salutem ecclesiae suae. Solemus enim semper exigere ad captum nostrum opera Dei. Ipse autem vult cum admiratione opus salutis nostrae perficere. Ergo hic propheta iubet fideles attollere sursum mentes suas, et maius aliquid concipere de potentia Dei, quam capiant naturaliter. Si placeat hoc modo intelligere itinera aeternitatis, opponet ea viis notis, et usitatis rationibus. Itinera quotidiana sunt ubi oritur sol, deinde occumbit: ubi hyemi succedit verna temperies: ubi terra producit fruges,

tametsi hace totidem sint miracula, tamen sunt communes viae. Atqui Deus *habet vias aeternitatis:* hoc est, habet rationes nobis incognitas, quibus nos possit a morte eruere, ubi ita visum est. Si quis tamen itinera aeternitatis accipere malit pro continua Dei virtute quae ab initio semper apparuit, commoda nec minus utilis interpretatio erit. Nam hoc etiam plurimum ad confirmationem fidei nostrae facit, ubi reputamus ex quo creavit Deus coelum et terram, semper eundem fuisse: hoc est, nunquam imminutam fuisse eius virtutem, neque mutasse ingenium. Quum ergo Deus continua serie demonstraverit omnibus saeculis suam potentiam, hinc etiam colligere licet non esse nobis causam desperationis, si ad tempus abscondat manum suam. Neque enim propterea spoliatus est iure suo: semper retinet mundi imperium. Ergo debemus attenti esse ad vias saeculi: hoc est, ad istam demonstrationem potentiae quae patefacta fuit in creatione mundi, et huc usque continuat suum cursum. Sequitur:

7. *Pro iniquitate* (vel pro nihilo, alii vertunt) *vidi tentoria Chusan* (vel Aethiopiae), *contremiscent cortinae* (vel pelles) *terrae Madian.*

Non dubium est quin recenseat propheta quaecunque poterant afferre miseris Iudaeis aliquid solatii, quum putarent se reiectos esse, et quodammodo alienatos a Deo. Hic ergo propheta alias etiam liberationes adiungit, quae luculenta erant testimonia continuae gratiae Dei erga populum electum. Loquutus est hactenus de redemptione, et statim redibit ad eundem sermonem: permiscet tamen hic alias historias: quasi diceret non uno tantum die testatum fuisse Deum quantopere diligeret Abrahae genus: deinde quam sanctum esset foedus quod pepigerat: sed variis temporibus eadem etiam testimonia dedisse. Nam quod adversus alios etiam hostes tutatus est populum suum, hinc colligere promptum fuit manum Dei ita palam fieri, ut agnoscerent filii Abrahae se non fuisse deceptos, quum essent ab eo adoptati. Ergo in tentoriis Chusan ponit Habacuc aliud specimen potentiae Dei in populo servando. Item *in pellibus Madian:* quia scimus quam mirificum fuerit illud opus quod per manum Gedeonis erepti sunt Iudaei: sic etiam sentiendum est de rege Chusan. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Nam quia sciebat iustare tempus quo Iudaei possent desperationi succumbere in rebus afflictissimis, revocat illis in memoriam testimonia gratiae et virtutis Dei, quae patefacta olim fuerat ipsorum patribus, ut spem etiam in futurum tempus concipiant, et persuasi sint Deum etiam fore suum liberatorem, sicuti se talem ostenderat olim ipsorum patribus.

Diximus heri prophetam loqui de rege Chusan et Madianitis, ut confirmet animos piorum, et proponat illis auxilium Dei perpetuum ante oculos, ut certo statuere audeant, non alium fore erga ecclesiam suam usque ad finem mundi, quam fuerit ab initio. De sensu ergo satis convenit. Quantum ad voces spectat, און quidam hic accipiunt pro nihilo aut vanitate, quasi diceret propheta, tentoria Chusan fuisse redacta in nihilum. Sed alter sensus probabilior est. *Vidi tentoria pro iniquitate:* hoc est, merces quam Deus rependit iniquitati regis Chusan fuit manifesta. Se enim vidisse dicit propheta quod omnibus fuit expositum et notum. Nunc tenemus quid velit, Deum scilicet fuisse iustum iudicem contra exercitum regis Chusan: quia sicuti iniuste aggressi fuerant Israelitas, ita reddita illis fuit merces. Historia autem legitur 3. cap. Iudic. Nam rex Mesopotamiae Chusan propemodum afflixerat Israelitas, quum Dominus illum cum suis copiis profligavit. Alii vertunt tentoria Aethiopiae: ac si scriptum esset Chus. Sed illud est coactum, et praeter rationem grammatices: deinde posterius membrum confirmat quod dixi. Nam adiungit propheta cladem qua Deus afflixit Madianitas, qui etiam miserum populum fere oppresserant. Dicit *contremuisse ipsorum pelles,* vel habitacula, quoniam scilicet Deus absque manu vel gladio hominum ipsos impulerat in rabiem, ut sese mutuo conficerent, quemadmodum testatur sacra historia, Iudicium 6. cap. et 7. Sequitur nunc:

8. *An contra fluvios iratus es Iehova? an contra fluvios indignatio tua? an contra mare furor tuus* (vel ira tua)? *quia equitasti super equos tuos: quadrigae tuae salus.*

Hic propheta quas hactenus retulit historias accommodat ad spem fidelium, ut sciant totidem esse documenta et pignora paterni Dei favoris erga ipsos: atque ita alacriter exspectent eius auxilium, neque succumbant tentationi in rebus adversis. Quum interrogat an Deus iratus fuerit fluviis et mari, non dubito quin hac ratione expergefaciat fidelium mentes, ut considerent finem in illis Dei operibus quae hactenus recensuit. Nam caeci esset impetus ira Dei contra fluvios et mare. Quorsum Deus excandesceret adversus mortua elementa? Propheta igitur ostendit alium fuisse finem Deo propositum quum mare siccavit, quum prohibeit cursum Iordanis, quum etiam alia signa edidit suae potentiae. Certe Deus non respexit mare et fluvios duntaxat. Fuisset enim illud quasi temerarium. Sequitur itaque mutationes istas fuisse testimonia gratiae Dei erga ecclesiam. Et ideo propheta subiungit Deum *equitasse super equos suos, et quadrigas eius fuisse populo in salutem.* Nunc tenemus pro-

phetae consilium, quod interpretes vel non sunt assequuti, vel saltem non reddunt. Iam ergo videmus cur propheta interroget. Nam plus vehementiae habet interrogatio, quum veluti do re minime ambigua quaeritur: Quid, an posset Deus irasci contra fluvios? Quis imaginabitur Deum ita esse caecum, ut commoveat mare, mutet rerum naturam, quum stabilitus fuerit certus ordo eius voce? Quorsum nunc mare siccasset et fluvios, nisi spectasset in alium finem, ut scilicet consuleret saluti ecclesiae suae? eriperet ab extremo periculo populum suum, ut manum porrigeret Israelitis, quum putabant iam se esse perditos? Negat igitur quum mare rubrum exaruit, quum etiam cursus Iordanis fuit prohibitus, Deum exeruisse potentiam suam vel contra mare vel contra illud flumen, quasi converteret illuc iram suam. Fuit aliud obiectum Dei, inquit propheta, nempe quod Deus *equitaverit super equos suos*: hoc est, voluerit ostendere subesse imperio suo omnia elementa, idque in salutem populi sui: ergo ut Deus esset redemptor ecclesiae suae, coegit Iordanem retro cursum flectere, coegit etiam mare dare transitum miseris illis captivis, qui alioqui erant velut expositi ad carnificinam. Nulla enim erat spes servandi Israelis, nisi transitus subito patuisset illis per mare rubrum. Ergo omnia illa miracula non alio spectarunt, nisi ut Deus redemptor esset ecclesiae suae, ac virtutem suam exsereret in eorum salutem, quos in suum patrocinium receperat. Hinc vero promptum fuit colligere idem auxilium sperandum esse a Deo posteris: quia Deus non fuit correptus subito aliquo motu, ut mutaret rerum naturam, sed specimen exhibuit gratiae suae. Atqui gratia eius perpetua est, et fluit aequabili cursu, non respectu hominum. Patitur enim quasdam interruptiones: quia Deus exercet suos fideles sub cruce: tamen bonitas eius nonquam cessat. Sequitur ergo bene sperandum esse fidelibus, quia Deus ubi visum fuerit, et ubi etiam expediet, re ipsa monstrabit eandem potentiam, quae tunc patribus fuit ostensa. Nunc sequitur:

9. *Nudando nudatus fuit* (vel manifestatione manifestatus fuit) *arcus tuus: iuramenta tribuum sermo: selah: fluviis scindes terram.*

Hoc versu clarius idem explicat propheta, nempe testatam tunc fuisse virtutem Dei, non alia de causa, nisi ut ab eo perpetuam salutem sperare discant filii Abrahae. Dicit ergo *arcum Dei fuisse nudatum*. Per nomen arcus intelligit etiam gladium et alia tela: quasi diceret, Deum tunc fuisse armatum, quemadmodum paulo ante vidimus. Deus ergo tunc instructus suis armis processit ad bellandum, et suscepit electi populi causam, ut eum defenderet contra reprobos. Quum ita sit, videmus ergo miracula illa non fuisse duntaxat unius temporis, sed valere perpetuo ad fideles animandos, ut semper exspectent auxilium Dei vel in media morte, quia exitus reperiet etiamsi non apparent. Iam videmus rationem contextus. Sed emphatice adiungit *esse iuramenta tribuum*. Hic enim melius confirmat, Deum non fuisse tunc opitulatum filiis Abrahae, ut curam ipsorum deinde abiiceret: sed re ipsa testatum esse quam verax esset in suis promissis. Nam per iuramenta tribuum intelligit foedus, quod Deus pepigerat non tantum cum Abraham, sed cum eius posteris in saeculum. Iuramenta ponit numero plurali, quia Deus non semel duntaxat pollicitus fuerat se fore Abrahae et semini eius in Deum, sed repetiverat saepius eandem promissionem, quo scilicet constaret certior fides, quemadmodum opus habemus non uno confirmationis genere. Videmus enim ut semper nostra imbecillitas vacillet, nisi multas fulturas addat Deus. Ergo quia saepius servum suum Abraham Deus confirmaverat, ideo propheta de iuramentis eius loquitur. Sed tamen quoad substantiam, unum fuit iusiurandum Dei, nempe quod recepit genus Abrahae in fidem suam, et promisit sibi fore in peculium: et, quod praecipuum erat, collegit populum illum sub uno capite. Nisi enim Christus intercederet medius, foedus illud Dei non esset ratum nec firmum. Quoniam ergo Deus semel complexus fuerat omnia, quum diceret Abrahae, Ego sum Deus Saddai, et ero tibi in Deum et filiis tuis, certum est nihil fuisse additum, quum postea voluit confirmare Dominus fidem Abrahae. Sed non abs re tamen propheta utitur plurali numero, ut recombant fideles minore metu in Dei promissionem, quae toties illis sancita fuerat, et pluribus verbis. Deinde vocat *Iuramenta tribuum*. Quamvis enim Deus loquutus esset Abrahae, deinde Mosi: tamen promissio illa deposita fuit in manibus Abrahae et patriarcharum, deinde Mosis, ut populus tamen sciret sibi esse communem: quis frigidum illud fuisset promittere duntaxat paucis hominibus quod legimus. Sed Abraham fuit quasi depositarius: et fuit quaedam solennis stipulatio nomine totius generis. Ergo videmus cur hic propheta tribus nominet potius quam vel unum Abraham, vel patriarchas solos, vel unum Mosen. Respexit autem potissimum aequales suos, ut ne dubitarent ad se quoque extendere illam Dei potentiam. Quare? Deus enim mirabiliter tunc operatus est in salutem populi sui. Cur? nempe ut probaret se veracem esse. Qua in re? quia dixerat se fore protectorem illius populi. Neque enim adoptaverat paucos tantum homines, sed totum Abrahae genus. Quum ita sit, cur non sperarent posteri idem quod sciebant fuisse testatum suis patribus? Veritas enim Dei non potest intercidere. Ergo quamvis prae-

teriissent multa saecula, debuit tamen certa manere fides populi, quod Deus vellet eundem se probare qualis olim cognitus fuerat a patribus. Postea addit אומר: simpliciter significat sermonem: sed hic capitur pro sermone fixo et irrevocabili, אומר inquit: hoc est, dictum et factum, quemadmodum loquuntur. Nam saepe quum dicimus Dari verba, intelligimus eos qui liberaliter promittunt vanos esse homines, et tantum nugari ac frustrari, quum illis habetur fides. Sed aliquando nomen sermonis capitur in bonam partem. Hoc dictum est, quemadmodum saepe loquimur: Hoc sit dictum, ubi volumus omnem dubitationem tollere. Nunc ergo tenemus quid velit propheta adiiciens vocem אומר, Domine, tu verba non dedisti populo tuo, sed quod ex ore tuo profectum erat, hoc apparuit verum ac firmum. Talis igitur est constantia in tuis promissis, ut minime dubitandum sit de ipso eventu: simul atque aliquid spei nobis dederis, perinde statuendum est de ipso complemento, ac si non esset sermo, sed potius exhibitio rei. Denique hoc elogio commendat propheta fidem Dei, ne ambiguae sint nobis eius promissiones. Postea dicit *fluminibus scissam esse terram.* Non dubito quin attingat historiam quae legitur Numer. 14. cap. Dominus enim quum siti propemodum aresceret populus, eduxit aquam ex rupe: deinde protraxit flumen illud quocunque iter facturus erat populus. Quum ergo sciderit terram ut fluvio daret perpetuum cursum, atque ita suppeteret copia aquae populo in locis aridis, ideo propheta dicit, *terram fuisse scissam fluminibus,* tametsi fluvius unus fuerit, sed amplificat memorabile illud opus Dei, sicuti etiam meretur. Postea adiungit,

10. *Viderunt te, timuerunt montes: inundatio* (vel gurges) *aquarum transivit: dedit abyssus vocem suam, in altum manus suas sustulit* (vel altitudo: רום potest tam in casu nominandi legi quam in accusativo).

Prosequitur Habacuc historiam redemptionis. Diximus quo consilio id faciat, nempe ut populus in rebus deploratis concipiat tamen spem gratiae Dei: quia non fuit redemptor generis Abrahae ad unum diem, sed ut usque ad finem continuaret eandem gratiam erga ipsos. Dicit *montes vidisse et doluisse.* Allegorice quidam exponunt montes pro regibus: dicunt doluisse quod ureret ipsos invidia: sed illud est nimis coactum. Non dubito igitur quin propheta simpliciter intelligat montes obsequutos fuisse Deo, ut populo eius iter patefacerent. Quanquam verbum חול significat non tantum dolere, sed etiam, parturire, deinde cadere, et manere in uno loco. Possemus igitur non minus commode legere, *Viderunt te montes, et quieti fuerunt,* vel *ceciderunt,* hoc est, fuerunt demissi ad tuum imperium, ne scilicet intercluderent viam populo tuo. Ego existimo hanc esse genuinam prophetae mentem, quod scilicet in omnibus elementis olim Deus notas paterni sui favoris insculpserit, ut posteri Abrahae semper liberatorem suum fore confiderent in rebus afflictis. Et contextus etiam hoc postulat. Subiicit enim, *de gurgite: vel de inundatione aquarum:* Atqui haec secunda pars non potest allegorice exponi. Videmus ergo hanc esse verborum summam, quod Deus omnia obstacula sustulerit, ne vel montes, vel aquae, vel mare, vel fluvii populi transitum morari possent. Nunc dicit inundationem aquarum vel gurgitem transiisse. Hoc tam ad Iordanem, quam ad mare rubrum pertinet, quia Deus abrupit mare rubrum, ut starent aquae praeter naturam: sic etiam contigit Iordani: quia fluxus aquae fuit cohibitus, et ita iter patefactum est populo, ut siccis pedibus traiicerent in terram Chanaan. Sic ergo impletum fuit quod dicitur a propheta, *gurgitem aquarum transiisse.* Scimus enim tantam esse aquarum copiam in mari, deinde in fluviis, ut non possint siccari, ubi ergo evanescunt aquae, hoc fit praeter naturae ordinem. Miraculum igitur hoc celebrat propheta, ut intelligant fideles etiam toto mundo repugnante salutem suam esse certam: quia Dominus poterit superare quidquid est impedimenti. Iam tribuit sensum aquis mortuis: Dicit enim *abyssum dedisse vocem suam,* deinde *altitudinem sustulisse manus suas:* vel abyssum ipsam sublatis manibus praesto fuisse ad obsequium Dei. Est concinna prosopopoeia, quia tametsi abyssus intelligentia careat, neque etiam loquatur, dicit tamen propheta et voce et sublatis manibus abyssum fuisse testatam suum obsequium, ubi Deus voluit populum suum traiicere in terram promissam. Volentes obedientiam nostram testari, facimus hoc aut voce, aut gestu. Si quis vult probare se libenter facturum quod praecipitur, dicit, Adsum, vel, hoc polliceor. Quemadmodum ergo famuli ad mandata respondent, sic etiam propheta dicit editam fuisse vocem ab abysso. Abyssus quidem nullam vocem edidit: sed res ipsa superavit omnes voces. Iam si adsit totus populus, attollet manum, quia non posset intelligi consensus, nisi manuum porrectione: unde etiam χειροτονία. Hanc similitudinem nunc usurpat propheta, quod abyssus sustulerit manus: id est, gestu ostenderit: quemadmodum si homines signo declarent se facturos quod iubentur. Ita etiam abyssus sustulit manus suas: si legamus, Altitudo manus sustulit, idem semper manebit sensus. Pergamus:

11. *Sol, luna stetit in habitaculo, ad lucem sagittarum tuarum ambulabunt ad splendorem fulguris hastae tuae.*

Hic attingit propheta aliam historiam: scimus enim quum Iosue pugnaret, nec sufficeret dies ad stragem hostium, tunc diem prorogatum fuisse ad eius preces. Videtur quidem pro imperio hoc iubere, ut sol sistat cursum suum: sed non dubium est, quin compos voti sui factus, quum id optasset, impulsu arcano spiritus sancti praecipiat soli, quemadmodum facit. Ac scimus non potuisse solem tardare cursum suum, quin etiam eadem esset lunae statio. Oportuit enim esse consensum inter duos illos planetas. Ergo dicit Habacuc *solem et lunam stetisse in habitaculo*, hoc est, tunc fuisse quietum solem, quasi in domicilio suo: quum tamen sit in continua festinatione, tunc quievit, nempe in salutem populi. *Sol* ergo *et luna steterunt:* quomodo? *Ad lucem sagittarum tuarum ambulabunt*, inquit. Quidam hoc referunt ad columnam ignis: quasi diceret propheta ambulasse Israelitas ad lucem illam, qua voluit ipsos dirigere Deus. Sed non dubito quin hoc etiam de sole dicatur. Cohaeret igitur haec tota sententia, quod sol et luna ambularunt, non sicuti ab initio mundi, sed ad lucem sagittarum Dei: hoc est, quum imperium Dei, quod ab initio recepit sol, sit vice directionis, tunc sol habuit sagittas Dei, quae ipsum dirigerent, quao tardarent eius cursum, et cohiberent celeritatem, quae ante fuerat. Est igitur tacita antithesis inter solis progressus, quales fuerant naturaliter usque ad illum diem, et novam istam directionem, quod scilicet sol retentus fuit, ut daret locum sagittis Dei et gladiis, et hastae. Nam per sagittas et hastam nihil aliud intelligit, quam arma populi electi. Scimus enim quia populus ille sub auspiciis Dei militabat, fuisse etiam divinitus armatum. Ergo sicuti dicitur de Gedeone, Gladius Dei et Gedeonis: ita etiam hoc loco sagittas Dei et hastam nominat propheta quidquid fuit armorum in populo israelitico: quia scilicet populus ille ne digitum quidem moveret, nisi mandato Dei. Quum ergo sol ante soleret respicere ad mandatum illud ordinarium, de quo legimus apud Mosen, tunc fuit directus alia ratione. Respexit enim in terra volitantes hastas Dei, quemadmodum fulgur: respexit etiam sagittas, ita quasi attonitus subsistit, neque ausus est progredi. Quare? oportuit enim ipsum cedere Deo bellanti. Nunc ergo tenemus quantam gratiam contineant in se haec verba. Quod autem ante aliquoties attigimus memoria tenendum est, non esse frigidam narrationem in hoc loco: sed proponi in medium fidelibus quae ad confirmandam ipsorum spem valerent, ut certo persuasi sint Dei virtutem sufficere ad ipsos liberandos, quia tot olim miracula ediderit in hunc finem. Sequitur:

12. *In ira calcasti terram* (vel ambulasti super terram: צעד enim significat ambulare) *in ira* (est tamen aliud nomen, ergo vertamus uno loco indignationem, vel furorem. In furore) *triturasti gentes* (vel triturabis).

Hic ingressum populi in terram Chanaan propheta recitat, ut agnoscant fideles non fuisse patres suos tot victoriis potitos, nisi quia Deus illic quoque suae manus virtutem et robur exseruit. Dicit ergo Deum ipsum *calcasse terram in ira*. Quomodo enim ausi fuissent aggredi tot gentes Israelitae, qui nuper egressi erant ex tam misera servitute? fuerant quidem in deserto per annos quadraginta: sed semper trepidi et anxii: deinde scimus fuisse imbelles. Unde igitur factum est, ut prostraverint reges potentissimos? debellaverint gentes bello assuetas? Certe Deus ipse *Calcavit terram in ira sua*, deinde *trituravit gentes*. Neque enim, ut dicitur in Psal. (44, 4) gladio suo adepti sunt terram Chanaan, aut virtus ipsorum, vel manus servavit eos: sed Dominus prosequutus est eos sua gratia, et fuit eorum liberator. Merito igitur hoc adscribit Deo propheta, quod ipse ambulavit super terram, quia alioqui nunquam ausi fuissent pedem movere Israelitae: certe in terra illa non fixissent, nisi praeeunte Deo. Ergo quum Deus calcavit in ira sua terram, tunc etiam illic fuit quieta habitatio filiis Abrahae: quum gentes bellicosae facile, et nullo negotio devictae fuerunt ab Israelitis: quantumvis prius fuissent imbelles. Nunc ergo videmus prophetam hic proponere ante oculos populi ingressum illum, ut sciat Deum non frustra semel tot gentes profligasse, sed ut terra Chanaan perpetua esset populi electi haereditas. Quod autem subinde tempora verborum propheta mutat, notandum est ultra communem usum linguae hebraicae, veteres illas historias sic referri quasi Deus esset in continuo actu, et quasi eadem eius praesentia speranda esset in rebus afflictis, quam olim monstraverat patribus. Ergo temporum mutatio adeo sensum non obscurat, ut potius nobis ostendat consilium prophetae, et nos adiuvet in summa ipsius rei. Tandem sequitur:

13. *Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo: transfodisti caput e domo impii, nudando fundamentum usque ad collum. Selah.*

Iterum accommodat propheta in usum praesentem populi, quae antehac recensuit, quod scilicet *Deus egressus fuerit cum Christo suo in populi salutem*. Quidam subaudiunt notam similitudinis, et repetunt verbum diverso tempore, Sicuti egressus es tunc in populi tui salutem, ita nunc egrediaris in salutem populi tui cum Christo tuo. Sed illa repetitio coacta est. Simpliciter igitur accipio verba

prophetae, quod Deus egressus sit in salutem populi sui. Iam ubi agitur de populo Dei, semper in mentem venire nobis debet gratuita adoptio. Qui factum est, ut filii Abrahae peculiaris essent Dei populus? an hoc profectum est ab aliqua dignitate? an hoc etiam naturaliter contigit? neutrum potest dici. Ergo quum nihil differrent a reliquis gentibus, Deus tamen dignatus est ipsos eligere sibi in populum. Proinde per nomen populi Dei notatur hic gratuita adoptio. Iam adoptio illa non fuit temporalis, vel momentanea: sed debuit usque in finem vigere. Hinc colligere promptum fuit fidelibus, idem sperandum esse auxilium a Deo, quod olim patribus ostenderat. *Egressus es* igitur *in salutem, in salutem populi tui*, inquit. Bis repetit nomen salutis non abs re, quia voluit insistere in hac parte, quemadmodum ante dictum fuit, Deum non frustra tot miraculis iam testatum esse suam potentiam, quasi iratus esset mari et fluminibus, sed respectum habuisse et curam populi sui. Quum ergo salus ecclesiae semper Deo fuerit proposita in miraculis, cur nunc deiicerent animos fideles, ubi ad tempus premuntur rebus adversis? Deus enim idem semper manet: praesertim quum liberatio illa vetus, imo tot liberationes de quibus hactenus disseruit, totidem sint documenta foederis aeterni. Coniungi enim debent cum verbo Dei, hoc est cum promissione illa, qua complexus est in suum favorem filios Abrahae, ut eos usque in finem protegeret. In salutem, in salutem, inquit propheta: et quidem electi populi. Addit, Cum Christo tuo. Haec particula melius adhuc confirmat quod voluit dicere Habacuc, nempe Deum fuisse ab initio liberatorem populi sui in mediatoris persona. Quod ergo populum suum eripuit Deus e manu Pharaonis, quod traiecit per mare rubrum, quod mirabiliter ipsum redemit, quod prostravit potentissimas gentes coram ipso, quod mutavit naturae ordinem in eius gratiam: hoc factum est per manum mediatoris. Deus enim non potuit esse propitius, vel ipsi Abrahae, vel eius posteris, nisi interposito mediatore. Quum ergo semper mediatoris partes fuerint ecclesiam Dei salvam praestare, nunc propheta sumit pro confesso Christum illum iam fuisse manifestatum multo luculentius quam olim. Nam David erat viva imago cum successoribus. Tunc ergo Deus familiarius expressit vivam picturam Christi sui dum erexit regnum in Davidis persona, quod promisit aeternum fore quamdiu sol et luna in coelo fulgebunt. Quum ergo iam tempore Habacuc exstarent clariores prophetiae de aeternitate regni, nonne debuit colligere animos populus, ut certo sciret Deum sibi fore liberatorem quum propinquus esset Christus? Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sed nunc non possum ulterius progredi. Differam igitur in crastinum.

Heri exposuimus cur dicat propheta *Deum egressum fuisse in salutem electi populi cum Christo suo.* Voluit enim magis confirmare fideles in spe suae liberationis, quia non solum Deus semper maneat similis sui, neque mutet consilium sed quia idem mediator fungatur suo officio, per cuius manum olim servatus fuerat populus: imo notandum est illud discrimen, quod heri attigimus. Nam quia tunc clarius Deus manifestaverat Christum, eo etiam oportuit fideles alacrius pergere, quia haberent tam praeclarum gratiae Dei pignus: dum scilicet promiserat Deus aeternum fore regnum Davidis. Addit, *confixum fuisse caput ex domo impii*, hoc est, nullam fuisse potentiam, quae non fuerit divinitus prostrata in favorem populi: ut scimus summos quosque reges fuisse olim profligatos, quo locus daretur populo Dei. Altera similitudo videtur diversa esse: tamen in eundem finem spectat, *quod scilicet nudaverit Deus fundamentum usque ad collum*, hoc est, quod radicitus perdiderit hostes suos. Nam metaphorice per nomen fundamenti intelligit quidquid erat stabilitatis in ipsis hostibus, hoc fuisse evulsum, et eversum usque ad collum. Hoc est usque ad summitatem. Nam scimus togi corpus hominis a collo usque ad pedes. Dicit autem nudatas fuisse domos, id est familias usque ad collum, quia Dominus omnes ab imo usque ad summum perdiderit. Nunc tenemus quid velit propheta. Quantum ad vocem סלה pertinet, hactenus nihil dixi: sed nunc breviter referam quid sentiant Hebraei interpretes. Quidam exponunt לעולם, in perpetuum: עד ועד adhuc et adhuc: quasi, ubi inseritur haec particula, spiritus sanctus pronuntiaret perpetuum fore quod dictum est. Alii reddunt per vocem אמן, ac si Deus testetur hoc esse firmum et indubium quod dixit, sed quia nusquam occurrit nisi in canticis et Psalmis, deinde non semper quadraret quod illi volunt, nempe vel certitudinem notari, vel perpetuitatem: ideo potius eorum sententiam amplector, qui putant hanc vocem potius melodiae convenire, quam rebus ipsis. Et probabile est etiam quod addunt, si respicimus etymologiam, nempe significari hac voce adscensum, hoc est, moneri cantores, ut vocem attollant. Caeterum quia in ea re non multum est ponderis, mihi sufficit breviter retulisse quod alii sentiunt. Nunc pergamus:

14. *Perforasti baculis eius caput villarum eius: prosilierunt instar turbinis ad dispellendum me, exsultatio eorum sicut ad vorandum pauperem in abscondito.*

Initio versus continuat eandem sententiam propheta, quod scilicet Deus vulneraverit omnes populi sui hostes. Dicit autem caput villarum, aut oppidorum fuisse perforatum. Quanquam alii פרזים

potius existimant vocari ipsos oppidanos. Nam פרזות vocant Hebraei urbes non munitas, hoc est, oppida et villas, et pagos: et ut plurimum nomen hoc ponitur in genere feminino. Hic autem quia masculinum est nomen, putant potius notari ipsos incolas. Sed ad rem hoc parum refert. Propheta enim simpliciter intelligit, non modo reges ipsos fuisse eversos Dei manu: sed singulos eorum praefecturas, quae subiacebant illorum imperio, quasi diceret grassatam fuisse vindictam Dei, quum voluit populum suum defendere, per omnes pagos, vel per totam regionem, ita ut nullus angulus tutus fuerit. Sed notanda est etiam particula quae additur, *In baculis eius*. Significat enim propheta impios fuisse percussos suo gladio: quanquam nomen baculi hic ponitur: sed pro quolibet apparatu, viribus et telis: perinde ac si dictum fuisset, propriis munibus vulneratos. Nunc tenemus summam huius sententiae, quod scilicet non modo exseruit Deus virtutem suam, quum voluit se hostibus populi sui opponere, sed quod etiam percusserit vertigine et furore ipsos, ut sese propriis munibus conficerent. Et sive hoc factum sit quemadmodum legimus de Madianitis, quod converterint suos gladios quisque in proximum suum ita ut occubuerint mutuis vulneribus: sive quod singuli se ipsos perdiderint: quemadmodum saepe legimus de impiis quod se ipsos illaqueant, cadunt in foveas quas fecerunt: denique pereunt suis artibus. Ita etiam hic dicit propheta factum fuisse singulari Dei beneficio, ut occubuerint omnes ecclesiae hostes etiamsi nemo contra ipsos surgeret: quia proprio baculo se ipsos transfixerint, vel perforaverint. Alii legunt, Maledixisti sceptris eius et capiti villarum eius. Sed illa interpretatio quam retuli, longe aptior est. Adiungit, *Venisse instar turbinis*. Est quidem verbum temporis futuri: sed ita resolvi debet oratio, quum exsilirent instar turbinis ad me disiiciendum, quum exsultatio ipsorum esset ad vorandos pauperes in suis latebris. Est quidem simplex verbum: sed quia descendit a סער quod significat turbinem, ideo non possumus reddere nisi periphrastice. Exsilierunt ergo instar turbinis, inquit. Hic amplificat propheta Dei potentiam: quia compescuit hostes populi sui, quum tam violento impetu ruerent. Nam si lente fuissent progressi, poterat Deus absque miraculo discutere ipsorum conatus. Sed quum praecipites ipsos ageret sua vesania, et quum similes essent turbini: inde clarius Dei virtus innotuit, quod potuit talem violentiam frangere. Nunc tenemus quorsum spectet ista circumstantia. Neque enim hic conqueritur propheta hostes violenter et impetuose saevire, sed commendat Dei potentiam, quod ita contriverit violentos impetus hostium, quos videbat contra populum suum furere. Adiungit, *Quum etiam exsultatio eorum esset ad vorandos pauperes*. Significat nihil fuisse in mundo quod obstaret impiis, nisi mirabiliter opem tulisset Deus e coelis. Nam quum venirent ad vorandos pauperes, non veniebant ad bellum gerendum, sed duntaxat ad praedam vorandam, sicuti saevae bestiae. Deinde dicit, *Ad vorandum pauperem in abscondito*. Ergo significat nullas fuisse vires ad resistendum populo Dei, nisi auxilium e coelo praeter spem venisset. Summa est igitur, quum miseri Israelitae carerent omni praesidio, et obnoxii essent hostium saevitiae et furori, fuisse mirabiliter adiutos, quia Dominus hostes ipsorum confecit propriis gladiis: et quum venissent tanquam potiti victoria ad praedam rapiendam, tamen fuisse manu Dei prostratos: unde clarius enituit eius potentia. Sequitur:

15. *Viam fecisti in mari equis tuis per acervum aquarum magnarum.*

Alii legunt, Calcasti equos tuos in mari: sed soloecismus ille nimis crassus est. Alii, Calcasti in mari per equos tuos. Sed quid opus est, quum verbum דרך significet incedere, quaerere coactas istas expositiones? Minime ambiguus est prophetae sensus, quod Deus sibi viam fecerit in mari, ac suis equis. Quomodo? nempe quum *aquae multae vel magnae collectae essent in acervum*. Iterum revertitur propheta ad historiam transitus maris rubri. Fuit enim illud Dei opus prae aliis memorabile, ut dictum est. Ideo nihil mirum, si tantopere insistat propheta in celebrandis istis Dei miraculis. *Tu* ergo *viam fecisti equis tuis:* Ubi? in mari, quod est praeter naturam. Deinde adiungit, Acervum aquarum: quod aquae ita quasi coadunatae fuerint, et quod visa sit moles stabilis et densa, hoc etiam praeter naturam fuit: quia scimus aquas esse fluidas. Vix aquae gutta stare potest, quin statim defluat. Quomodo igitur fieri potuit ut Iordanis cursum suum cohibuerit? ut etiam mare rubrum scissum fuerit? Haec ergo testimonia incredibilis Dei potentiae merito debebant animos addere fidelibus, ut scirent nihil esse saluti suae contrarium, quod Deus non facile superaret, quoties ita visum esset. Sequitur:

16. *Audivi, et contremuit* (vel tumultuatus est) *venter meus, ad vocem trepidarunt labia mea: ingressa est putredo in ossa mea: et apud me tumultuatus sum* (ad verbum, tumultuabitur: sed diximus heri de temporibus verborum), *ut requiescam in die afflictionis, ad adscendendum ad populum, excidet eum* (vel, colliget se: ego nunc transfero ad verbum: sed sensus prophetae talis est, quum adscendet adversus populum, ut eum excidat).

Falluntur, meo iudicio, interpretes, qui verbum hoc Audivi, contexunt cum proximo versu, ac si

propheta diceret sibi iniectam esse formidinem ex illis potentiae Dei documentis. Neque enim propheta quum reputaret Deum esse armatum inopinata virtute in salutem populi sui, debuit contremiscere: nulla erat ratio. Non cohaerent igitur haec inter se: sed iterum redit ad illam formidinem, quam conceperat ex voce Dei, hoc est, ex terrificis illis minis, quas ante vidimus. Semper enim tenendum est memoria consilium prophetae, quod voluerit fideles humiliare, ut suppliciter coram Deo agnoscerent peccata sua, et veniam deprecarentur. Voluit etiam bona spe ipsos animare, ut liberationem nihilominus exspectarent. Iam dixerat principio, Domine audivi vocem tuam, timui: nunc repetit eandem sententiam: quia si tantum de voce illa terrifica loquutus esset, poterant fideles obrui desperatione. Ergo voluit mature occurrere huic malo: et interposuit solatium. Recitavit igitur praeclaras illas historias, ubi testatus fuerat Deus se instructum invicta potentia in salutem ecclesiae suae. Postquam hoc fecit, ut iterum accommodet generalem doctrinam ad praesentem usum, dicit, Audivi. Quid audiverat? nempe iudicia illa, quibus statuerat Deus ulcisci populi contumaciam. Quum ergo minatus esset Dominus horrendam cladem populo suo, iam dicit propheta se audivisse, et contremuisse, vel fuisse tumultuatum. Quod autem loquitur in singulari numero, diximus hoc ideo fieri, quia sustinet totius populi personam: quemadmodum paulo ante (quod mihi exciderat) ubi dicebat hostes venisse instar turbinis ad ipsum disiiciendum, certe non agebat de se ipso, sed de populo veteri. Quia autem propheta hic suscipit causam totius ecclesiae, loquitur ac si esset corpus populi collectum. Sic etiam dicit se audivisse. Sed uno ore hic loquuntur fideles, *quod audierint, et contremuerit venter ipsorum.* Alii, Ego sum consternatus, vel timui, et tumultuatus est venter meus ad vocem. Iam קול non accipit pro fama, sed potius pro minis, quemadmodum dictum est. Fideles igitur hic referunt se fuisse expavefactos ad solam Dei vocem antequam exsequutus esset sua iudicia, vel antequam poenas quas minatus fuerat, infligeret. Dicit, *Trepidarunt labia mea.* צלל significat aliquando tinnire: et ideo hic vertunt quidem Tinniverunt labia mea. Sed non quadraret verbum illud: tolerabilius est quod alii reddunt, palpitasse labia. Et Hebraei etiam ipsi dicunt notari motum in labiis, quem extorquet metus, vel trepidatio: ideo verti, Trepidarunt labia mea: quemadmodum si quis diceret lingua nostra, *mes levres ont barbolé:* ubi scilicet tremore concutitur totum corpus, non modo fremitus fit in conflictu dentium, sed agitatio etiam in labiis. *Ingressa est,* inquit, *putredo in ossa mea, et apud me tumultuatus sum* (est iterum verbum רגז) vel contremui. Certe hic formidinem describit propheta, quae non potuit concipi nisi ex horribili Dei vindicta. Sequitur ergo hic non de miraculis agi, quae potius dedissent materiam hilaritatis et prophetae, et toti electo populo: sed describi vindictam Dei, qualis praedicta fuerat. Iam adiungit, *ut quiescam in die afflictionis.* Videntur haec pugnare, quod usque ad putredinem dolore contabuerit propheta, deinde quod usque ad membrorum omnium agitationem prae metu in se tumultuatus fuerit: rursum vero quod hoc valuerit ad quietem. Sed omnino quaerenda est nobis quies per istas trepidationes et formidines et tumultus. Scimus enim quo magis obdurescunt impii adversus Deum, sibi conflare semper gravius exitium. Non est igitur alia ratio quiescendi, nisi in tempore apud nos tumultuemur, hoc est, nisi iudicium Dei nos expavefaciat: imo redigat fere in nihilum. Quisquis ergo secure torpet, ille in die afflictionis tumultuabitur. Qui autem mature praevenit iram Dei, et tangitur metu simul ac audit Deum sibi instare iudicem, ille praeparat sibi optimam quietem in die afflictionis. Videmus ergo hic nobis describi a propheta ordinem quaerendae quietis, quum dicit *se fuisse tumultuatum et putredinem ingressam fuisse in ossa sua:* nihil sibi fuisse solatii, quin contabesceret quasi emortuus. Voluit autem, quemadmodum iam dixi, propheta hortari fideles ad poenitentiam. Iam non possumus vere et ex animo resipiscere, donec nobis peccata nostra displiceant. Odium autem peccati nascitur ex Dei timore, et tristitia illa, quam Paulus (2. Cor. 7, 10) constituit quasi matrem poenitentiae. Haec etiam exhortatio hodie plus quam necessaria nobis est. Videmus quam propensi simus natura ad torporem: et quum Deus producit in medium peccata nostra: deinde ex opposito proponit nobis iram suam, non movemur, vel saltem si quem metum concipimus, statim evanescit. Ergo discamus non aliter posse nobis quietem obtingere in die afflictionis, nisi in nobis tumultuati simus, nisi trepidatio occupet omnes sensus nostros: nisi etiam anima nostra fere putrescat. Et ideo dicitur in Psalmo (4, 5), Contremiscite, et non peccabitis. Et Paulus etiam ostendit hanc esse veram et utilem rationem irascendi, ubi quisque excandescit contra sua peccata, et tumultuamur in nobis (Ephe. 4, 26). Sic etiam propheta hic depingit nobis exordia poenitentiae, quum dicit fideles tumultuatos esse in suis visceribus, et intus concussos fuisse, ut etiam labia ipsa trepidaverint: ut denique sensus omnes fuerint expavefacti. Nam illa est summa: dicit, Quum adscendet: loquitur de Chaldaeis procul dubio. Quum ergo *hostis adscendet contra populum, ut eum excidat.* Nam גדד vel גוד significat excidere, et significat congregare. Vertunt quidam Ut se congreget. Sed alter sensus verior est. Quum ergo adscendet hostis contra populum ut eum excidat.

Si quis nomen Dei subaudire malit, non repugno: quia non aliter de Chaldaeis agit propheta, quam de ministris et exsequutoribus irae Dei. Denique significat eos, qui commoti fuerint, et serio conterriti ad Dei vindictam, fore quietos, ubi Deus exsequi volet sua iudicia. Quare? placide enim sese subiicient ferulae, et exspectabunt exitum felicem suis malis: quia iam in tempore compositi eorum animi erunt ad tolerantiam: deinde Dominus etiam solabitur ipsos, sicuti dicitur in Psal. (51, 19) cum nunquam despicere animas contritas. Quum ergo humiliati sunt mature fideles, et praeveniunt hoc modo iudicium Dei, tunc reperiunt paratam sibi quietem in eius gremio. Sequitur:

17. *Quia ficus non florebit, et nullus erit fructus in vineis, fraudabit opus olivae, et agri non producent cibum* (ad verbum non faciet cibum: est mutatio numeri: sed esset asperior illa translatio: Agri igitur non producent cibum. Porro hac voce comprehendi triticum, legumina, et quae ad victum pertinent satis liquet) *excisum est ab ovili pecus, et nullus bos in stabulis.* 18. *Ego autem in Iehova exsultabo, laetabor in Deo salutis meae.*

Iam pluribus verbis declarat propheta qualis sit illa quies, de qua nuper loquutus est: nempe quod non desinet laetari in Deo, etiam in rebus afflictissimis. Praevidet igitur hic quam atroces poenae impendeant: et admonet etiam atque expergefacit fideles, ut sentiant propinquum iudicium Dei. Dicit, *non florebit ficus, et nulli erunt fructus in vineis, fraudabit oliva.* Initio non florebit ficus: deinde, agri nihil proferent, postremo, deficient etiam et pecora et oves. Etsi autem absque flore fructus suos emittunt ficus: non tamen absurda est catachresis ubi verbum פרח accipitur pro gemmare. Significat instare terrae vastitatem: deinde populum redactum iri ad extremam penuriam. Fuit autem hoc rarae virtutis, posse laetari in Domino, quum undique occurreret materia tristitiae. Iam ergo docet propheta, quam utile sit fidelibus mature sese subiicere Deo, et concipere serium timorem, ubi illis minatur, et ubi eos ad iudicium vocat: nempe ut centies pereundum sit, non tamen perituros: quia semper Dominus suggeret illis materiam gaudii: et gaudium hoc interius fovebit ipsos, ut possint emergere ex omnibus rebus adversis. Quamvis ergo minetur illis terra famem, quamvis nullus victus suppetat: tamen poterunt semper laetari in Deo salutis suae: quia agnoscent eum patrem etiamsi duriter eos ad tempus castiget. Haec est igitur definitio quietis, cuius paulo ante facta fuit mentio. Summa est, quamvis neque ficus, neque vites, neque olivae producant fructus suos: quamvis etiam ager sit sterilis: quamvis nullus cibus suppetat: tamen *ego laetabor in Deo meo:* hoc est, non pendebit gaudium meum ex prosperitate externa quia etiamsi Dominus ad extremum usque nos affligat, erit tamen semper aliquid solatii quod fulciet animos nostros, ne succumbant tam gravibus malis: nempe quia certo persuasi erimus salutem nostram esse positam in manu Dei, et illum esse fidum eius custodem. Ergo quiescemus, etiamsi coelum et terra simul volvantur, et omnia sint plena strepitu: imo etiamsi fulminet e coelo Deus, tamen erimus tranquillis animis propter illam exspectationem salutis gratuitae. Nunc clare perspicimus nobis commendari tristitiam, quae concipitur ex sensu reatus nostri, ab utilitate: quia nihil miserius est, quam provocare iram Dei, ut nos in nihilum redigat: nihil autem melius, quam antevertere, ut Dominus ipse nos soletur. Non effugiemus semper, quin nobiscum asperius agat in speciem: sed quamvis non simus immunes a poenis, interea dum nos humiliare volet, dabit unde laetemur. Rigorem deinde mitigabit suo tempore, et ab effectis se propitium nobis ostendet, medio tamen tempore quo ferenda erit vel inopia et fames, vel alia quaelibet afflictio, hoc uno solatio alacres nos reddet, quia promissione eius freti sperabimus Deum esse salutis nostrae. Ergo ab una parte hic terrae vastitatem in medium ponit Habacuc: ab altera vero parte interius gaudium, quo frui non desinunt fideles, quia fundati sunt in perpetua gratia Dei. Et hoc modo, sicuti dixi, admonet filios Dei, ut parati sint ad ferendam penuriam et famem, ac se placide subiiciant Dei ferulis: quia poterant centies deficere, nisi hortatus fuisset ad tolerantiam, quemadmodum facit. Hinc vero colligimus utilissimam doctrinam, quoties extra nobis occurrunt signa irae Dei, superesse nobis hoc remedium, ut intus reputemus qualis sit Deus. Interim ergo illud gaudium, quod fides nobis suggerit, poterit vincere omnes metus, terrores, tristitias et anxietates. Iam notandum est quod dicit, *In Deo salutis meae:* quia tristitia statim absorberet omnes sensus, nisi Deus adsit servator. Quomodo autem apparet talis fidelibus? nempe quia non aestimant eius amorem ex rebus externis: sed amplexi promissionem misericordiae sese confirmant, neque dubitant sibi fore exorabilem, quia fieri non potest, quin recordetur misericordiae, etiam dum irascitur. Sequitur:

19. *Iehova Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi cervarum: et super excelsa mea ambulare me faciet: praefecto in Neginothai* (in pulsationibus meis, vel musicis instrumentis).

Confirmat eandem sententiam, quod scilicet non alibi quaerat fortitudinem, quam in solo Deo. Subest autem antithesis inter Deum, et inter ful-

turas, quibus inniti solent homines. Nam nemo est qui non sit alacri animo, ubi suppetant omnia necessaria, ubi nihil impendet periculi vel metus. Sumus ergo fortes quum omnia nobis arrident. Atqui propheta Deum fortitudinem suam vocans opponit eum aliis omnibus fulturis: quia volebat hortari fideles ad spei perseverantiam, utcunque Deus ipsos gravissime affligeret. Summa igitur est, etiam ubi impetuose saeviunt mala contra nos, ubi vacillamus et ad singula momenta parati sumus cadere, Deum nobis debere esse fortitudinem, quia sufficiat eius auxilium, quod pollicitus est ad nos sustinendos. Videmus ergo prophetam bene sperare, et suo exemplo etiam animare reliquos fideles, modo habeant Deum propitium, quamvis alia omnia deficiant. Dicit, *Ponet pedes meos instar cervarum*. Libenter hoc refero ad reditum in patriam. Quanquam alii exponunt, quod dabit Deus servis suis pedes celerrimos, quibus transsiliant omnia obstacula ad perdendos hostes. Sed quia populus in exsilio poterat coniicere sibi praeclusum esse reditum, ideo propheta hic aptissimam similitudinem proponit, quod Deus *filiis suis dabit pedes quasi cervinos*, ut scilicet per montium praerupta adscendant, neque formident ullam difficultatem. *Dabit* igitur *mihi pedes cervarum*, inquit: *et calcare me faciet super excelsa mea*. Putant hoc de Iudaea esse dictum, quae erat montosa regio, ut satis notum est. Ego autem simplicius accipio, quod Deus incedere faciet fideles suos libere, et absque metu etiam in locis excelsis. Qui enim timent sese abscondunt neque audent caput erigere, neque palam etiam incedere audent per vias publicas. Dicit autem propheta Deus faciet me calcare super excelsa mea. Tandem adiungit, *Praefecto in pulsationibus meis*. Nomen hoc solent vertere alii victorem. Inscriptio haec frequenter in Psalmis occurrit, Praefecto, למנצח. Alii vertunt Victori. Sed non dubito quin notetur praefectus cantorum. Hic interpretes Deum putant insigniri hoc titulo, quia praeest omnibus canticis piorum: et tamen non incommode poterit etiam de praefecto cantorum exponi: quasi diceret propheta, Deus erit mihi instar fortitudinis: etiamsi debilis sim in me, ego tamen in ipso fortis ero: et faciet ut superior sim omnibus obstaculis, et libere incedam, qui nunc iaceo quasi semimortuus: et ita erit materia cantici: hoc est, exercebit se praefectus cantorum in celebrandis laudibus Dei, ubi scilicet populum suum tam mirabiliter eripuerit ex morte. Videmus ergo non male hoc contexi, quum dicit sibi in Deo fore robur, et quidem quousque perveniat gratiarum actio ad praefectum vel praecipuum cantorem, hoc est, ut celebretur auxilium illud Dei non tantum privatim, sed etiam solennibus sacrificiis, quemadmodum fieri solebat sub lege. Qui exponunt initium esse cantilenae, nimis sunt frigidi et ieiuni. Ego igitur omitto illud. Addit, In pulsationibus meis: diximus de voce נגינות in Psalmis. Quidam putant notari melodiam, et vertunt pulsationes, vel modos. Alii putant notari instrumenta musica. Ego in re dubia nihil affirmo: et sufficit etiam tenere quod diximus, prophetam hic promittere Deo solennem gratiarum actionem, ubi redempti fuerint fideles: quia non modo singuli agnoscent se fuisse manu Dei servatos, sed in commune omnes convenient in templum, et illic testimonium reddent suae gratitudinis: et non modo voce sua profitebuntur Deum fuisse sibi liberatorem, sed interpositis etiam musicis instrumentis: quemadmodum scimus ritum illum fuisse vulgarem sub lege.

Typis Appelhans & Pfenningstorff, Brunsvigae.

CORPUS REFORMATORUM.

VOLUMEN LXXII.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIV.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).

1890.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS
INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XLIV.

BRUNSVIGAE,
APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM
(APPELHANS & PFENNINGSTORFF).
1890.

IOANNIS CALVINI
OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XXII.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE:

PRAELECTIONUM IN DUODECIM PROPHETAS MINORES

PARS ULTIMA: SOPHONIAS—MALACHIAS.

SOPHONIAS.

CAPUT I.

1. *Sermo Iehovae, qui fuit ad Zephaniam filium Chusi, filii Godoliae, filii Amariae, filii Chizkiae in diebus Iosiae filii Amon regis Iehudah.*

Sophoniam ultimum ordine statuunt inter prophetas minores, qui functi sunt suo munore ante exsilium babylonicum. Et inscriptio ostendit triginta fere annis antequam populus excisa urbe et templo everso, in exsilium abiret, exercuisse docendi munus simul cum Ieremia. Ieremias autem cursum suum prosequutus est etiam post mortem Iosiae, quemadmodum initio libri sui testatur: quum Sophonias prophetaverit tantum sub rege Iosia. Summa porro libri est, quod initio denuntiat ultimam cladem populo iam adeo contumaci, ut nulla spes esset resipiscentiae. Deinde temperat minas illas quum denuntiat etiam hostibus tam Assyriis quam reliquis Dei iudicium, quod crudeliter tractassent ecclesiam Dei. Fuit autem haec non levis consolatio, quum audirent Iudaei Deo se caros esse ut causam ipsorum susciperet, atque vellet ulcisci iniurias. Postea iterum obiurgationes repetit, et commemorat breviter scelera quae tunc regnabant in electo populo Dei. Sed interim convertit sermonem ad fideles, et eos ad patientiam hortatur, proponens spem gratiae, modo semper respiciant in Dominum, et innixi gratuito foederi, quod cum Abraham pepigerat, non dubitent ipsum sibi fore in patrem, et exspectent etiam tranquillis animis redemptionem sibi promissam. Haec igitur summa est: initio notatur tempus quo prophetavit Sephonias, nempe sub rege Iosia. Cur autem adscriptum sit nomen patris Amon, mihi ratio non constat. Nam propheta noluit honoris causa proferre in medium genus illud, quod erat plenum probri et infamiae. Amon filius erat Manasse impii et scelerati regis, et nihilo patre suo melior. Videmus ergo non recenseri eius nomen honoris causa, sed potius contumeliae. Et forte voluit propheta notare quod tunc satis compertum omnibus erat, populum scilicet ita obduruisse in suis superstitionibus, ut non facile esset ipsum revocari ad sanam mentem. Caeterum nihil possumus afferre praeter coniecturam: ideo relinquo hoc in medio. Quantum attinet ad genus ipsius prophetae, diximus alibi quid Iudaei affirment. Quoties enim prophetae apponunt nomen patrum, putant fuisse genitos etiam ex prophetis. Atqui Sophonias non patrem modo et avum, sed proavum et abavum etiam nominat. Vix autem credibile esset fuisse omnes prophetas, et nullum prorsus exstare verbum in scriptura. Ego, sicuti alibi testatus sum, non puto hic statuendam esse legem. Atque ita suo more temere nugantur Iudaei: quia in rebus ignotis semper asserere audent quidquid illis venit in mentem etiamsi nihil sit coloris. Potest fieri ut pater, avus, proavus et abavus prophetae pietate excelluerint: sed hoc quoque incertum est. Praecipue vero operae pretium est notare quod praefatur se nihil afferre proprium, sed fideliter et quasi per manus tradere quod a Deo accepit. Quantum igitur ad eius progeniem spectat, in ea parum est momenti: sed magni refert intelligere Deum esse huius doctrinae autorem, et Sophoniam fidelem fuisse eius ministrum, qui sua commenta non attulerit, sed tantum interpres fuerit coelestis doctrinae. Nunc veniamus ad res ipsas:

2. *Perdendo perdam* (vel colligendo colligam) *omnia ex superficie terrae, dicit Iehova.* 3. *Perdam* (vel colligam) *hominem et bestiam: perdam avem coelorum, et pisces maris: et offendicula erunt impiis: et excidam hominem e superficie terrae, dicit Iehova.*

Posset videri primo intuitu nimis durum quod propheta tantum fulminat contra suos gentiles, quia initium potius facere debuerat a doctrina. Hic enim videtur esse ordo legitimus. Iam propheta cladem

denuntiat: et interim non ostendit cur tam graviter offensus sit Deus populo. Sed tenendum simul est prophetam quum esset coniunctus Ieremiae, respexisse ad contumaciam populi, quae iam satis superque convicta erat. Ergo prosilit quasi ex abrupto, et pronuntiat iam detectam esse malitiam populi, ut non sit amplius litigandum, quia maturuerit iniquitas. Et certe prophetis hoc semper fuit propositum, coniungere suas operas ut alter alterum vicissim iuvaret: atque haec consensio vigere etiam debet inter omnes Dei servos, ut nullus seorsum quidquam agat, sed ut coniunctis studiis eundem teneant scopum: et simul etiam conentur ultro citroque confirmare communem doctrinam: sic ergo nunc agit noster propheta. Videbat Deum variis rationibus usum fuisse, nisi desperata fuisset pravitas populi: quoniam videt alios omnes hactenus lusisse operam, aggreditur impios homines, qui velut ex professo reiecerant omnem Dei metum et excusserant etiam pudorem. Quum ergo palam constaret ipsos destinata malitia Deo resistere, non mirum est quod propheta tam duro exordio utitur, sed hic nascitur nobis altera difficultas. Dixit primo versu se ita loquutum esse sub Iosia. Scimus autem tunc purgatam fuisse terram superstitionibus. Nam ex quo adolevit pius ille rex, scimus quam strenue incubuerit ad restituendum Dei cultum: quia omnia referta erant impiis superstitionibus, non modo tribum Iehudah coegit pure Deum colere, sed etiam stimulavit suos vicinos, qui residui erant et dispersi per terram Israel. Quum ergo tam sedulo et animose pius rex studium suum impenderit pietati, mirum est cur tantopere excandescat Deus. Sed notandum est etiamsi ex animo Iosias Deum coleret, tamen populum non fuisse vere conversum, quemadmodum saepe contingit ut Deus excitet optimos duces et antesignanos: sed pauci aut fere nulli eos sequantur, quin potius detrectent omnes obsequium. Sic haud dubie expertus est Iosias, ita alienatos fuisse populi animos a Deo et vera pietate, ut mallent putrescere in suis sordibus, quam redire ad genuinum Dei cultum: et hoc facile etiam apparuit ipso eventu. Non diu regnavit Iosias postquam terram purgaverat illis inquinamentis. Successit Ioachas: statim populus relapsus est ad suam idololatriam: et quanquam tribus mensibus tantum regnavit successor eius, abolita fuit exiguo illo tempore religio. Hinc facile colligitur, semper populum illum fuisse deditum impietati, et occultas fuisse radices in cordibus: quanquam fingebant in speciem se libenter Deum colere, et in gratiam regis amplexi fuerant cultum divinitus praescriptum in lege, tamen eventus docuit fuisse meram simulationem, imo perfidiam. Iam post Ioachas sequutus est Iehoiakim: nihilo etiam melior status fuit usque ad Sedechiam. Denique nullum potuit remedium adhiberi incurabili morbo. Unde facile apparet, quamvis Iosias nihil praetermitteret quominus cultus Dei purus et integer vigeret in Iudaea: tamen non fuisse voti sui compotem. Caeterum hinc etiam colligere promptum est, quam duras tentationes sustinuerit, quum videret se nihil proficere, etiamsi cum summo regni discrimine renovaret cultum Dei: quum tamen videret se operam quodammodo perdere, non dubium est quin difficiles luctas sustinuerit: quod nos etiam ipsi discimus propria experientia. Si spes successus nobis effulgeat, iam facile superamus omnes molestias in negotio quamlibet arduo. Sed ubi frustra videmus nos eniti, deiicimus animos: deinde si tantum videmus ad paucos annos laborem nostrum profuturum, etiam animi nobis flaccescunt, Iosias utrumque certamen superavit: quia pervicacia populi satis manifesta erat. Deinde admonebatur a duobus prophetis, Ieremia scilicet, deinde Sophonia, populum adhuc fovere impiam contumaciam. Quum ergo palam cerneret laborem suum fere esse irritum, potuit deficere in medio cursu, vel etiam in ipsis carceribus ut loquuntur. Iam quum tam exiguus profectus esset ipso regnante, quid sperare post mortem suam potuit? Hoc exemplum diligenter hodie notandum nobis est, quia etiamsi nunc Deus pleno fulgore apparuerit mundo, tamen paucissimi sunt qui sese eius verbo subiiciant: deinde ex tantillo hoc numero pauciores adhuc sunt, qui sincere et absque ulla simulatione amplectantur sanam doctrinam. Iam videmus quanta sit inconstantia et levitas. Qui enim prae se ferunt ad tempus aliquod mirum zelum, paulo post evanescunt ac diffluunt. Quum ergo tanta sit mundi perversitas, quae deiicere centies posset animos servorum Dei, discamus respicere ad Iosiam, qui suo tempore nihil omisit, quod faceret ad stabiliendum Dei cultum: et tamen quum videret se parum vel fere nihil proficere, non destitit, sed constanter et invicta animi magnitudine perrexit in stadio suo. Deinde colligenda etiam est admonitio non minus utilis, ne scilicet putemus saeculum nostrum esse aureum, ubi aliqua pars se Deum pure colere profitetur: quemadmodum multi alioqui non mali homines putant cunctos fere mortales esse similes angelis, statim atque uno verbo testati sunt se accedere ad evangelium: et nomen hoc sacrum reformationis hodie profanatur, ubi quispiam solo nutu ostendit se non prorsus esse hostem evangelii, statim laudatur pro homine excellentissimae pietatis. Quamvis ergo multi studium aliquod pietatis ostendant, sciamus in magna multitudine esse multos hypocritas, et esse multum paleae admixtum tritico: et ne fallat nos sensus noster, quasi in speculo hic licet cernere quam difficile sit mundum revocare ad obsequium Dei, et prorsus evellere omnes corruptelas, quamvis idola tollantur, quamvis aboleantur superstitiones. Procul dubio

Iosias omnia spectavit quae ad repurgandam ecclesiam facerent: et usus est tam Ieremiae quam Sophoniae consilio: videmus tamen non esse adeptum quod optabat: quia iam gravius irascitur Deus populo suo, quam sub Manasse vel sub Amon. Impii illi reges conati fuerant exstinguere omnem pietatem, crudeliter saevierant contra omnes Dei servos, ut propemodum madida esset Ierusalem sanguine innoxio. Et tamen hic sub Iosia Deus videtur vehementius excandescere, quam in illa truculentia, deinde inter tot impietates. Sed quemadmodum iam dixi, non est tamen ratio cur despondeamus animos, utcunque mundus sua ingratitudine nobis viam praecludat, et Satan etiam hoc artificio conetur nos deiicere, pergendum est constanter ut feret cuiusque vocatio. Sed quaeri nunc potest cur Deus vindictam suam *bestiis terrae, avibus coeli, et piscibus maris denuntiet.* Nam utcunque eum provocassent suis sceleribus Iudaei, debuit tamen parcere innoxiis animalibus. Si filius non plectitur ob culpam patris, sed anima quae peccavit moritur, cur Deus iram suam convertit contra pisces et reliqua animalia? videtur hoc caeci esse ac temerarii impetus. Sed primo tenenda est regula, perperam aestimari iudicia Dei ex sensu nostro: quemadmodum hodie faciunt protervi et superbi homines. Vellent enim iudicium ferre de operibus Dei ea licentia, ut si quid non arridet protinus damnare liceat. Verum modeste et sobrie sapere nos oportet, ut scilicet fateamur iudicia Dei esse profundam abyssum: et ubi ratio nobis non patet, reverenter et qua decet humilitate exspectemus diem plenae revelationis. Hoc unum est. Deinde simul etiam tenere convenit animalia sicuti creata sunt in usum hominis, ita subire communem sortem cum ipso: Deus enim mancipavit homini et aves coeli, et pisces maris, et omnia terrae animalia. Non mirum igitur est si condemnatio ipsius qui imperium obtinet super totam terram, ad animalia etiam perveniat. Et scimus mundum obnoxium esse corruptioni non sponte, hoc est, non naturaliter: sed quia contagio ex lapsu Adae sese diffudit per coelum et terram. Ergo sol et luna, omnes stellae, deinde omnia animalia, terra ipsa, et totus mundus gestant notas irae Dei: non quod eam provocaverint suo delicto, sed quia totus mundus implicitus est cum homine sub maledictione Dei. Ratio iam adducta est, quia in gratiam hominis cuncta creata sunt. Ergo non est cur putemus Deum ferri nimis violento impetu, dum vindictam suam exsequitur contra innoxia animalia. Potest enim iure suo cum homine involvere in eandem ruinam quaecunque in usum eius creavit. Sed ratio etiam non obscura est cur propheta hic de animalibus terrae, et piscibus maris, et avibus coeli loquatur. Videmus enim ut torpeant homines vel stupeant potius in sua socordia, nisi violenter expergiscantur. Ideo prophetae necesse fuit, quum videret ita obduruisse populum in sua malitia et sibi negotium esse cum hominibus desperatis, simul etiam proponere haec Dei iudicia: quasi diceret Vos iacetis securi, et facitis vobis delitias quum Deus armatus prodit ad vindictam. Atqui ira eius non modo contra vos omnes grassabitur, sed arripiet etiam innoxia animalia. Videbitis enim horribile iudicium contra boves, et asinos, contra passeres, contra pisces. Quid vobis futurum est si ira Dei ita accensa erit contra miseras creaturas, quae tamen nihil peccarunt? vos scilicet effugietis impune? Nunc tenemus cur propheta hic non de solis hominibus disserat, sed simul coniungat etiam et bestias terrae, et pisces maris, et aves coeli. Initio autem dicit, *Tollendo tollam omnia ex superficie terrae.* Postea species ipsas enumerat. Sed continuo post satis ostendit Deum non ruere praecipitem in sua vindicta, quia tantum poenam exigere velit de sceleratis. *Erunt*, inquit, *impiis offendicula.* Perinde ac si diceret, Dum ego ad tribunal Dei cito et pisces maris, et aves coeli, ne putetis Deo litem esse cum illis animalibus quae ratione carent, sed venient ut sustineant partem vindictae Dei, quam vos meriti estis propriis sceleribus. Ergo hic breviter demonstrat propheta, quod paulo ante minatus est brutis animalibus, id fieri hominum respectu: quia scilicet vellet exserere Deus suam vindictam contra impios: et quia videbat eos nimis torpere, simul expergefacere ipsos manifestis signis, quasi in viva pictura cernerent Deum vindicem. Et simul etiam adiungit, *Tollam hominem ex superficie terrae.* Iam non loquitur de piscibus, vel reliquis animalibus, sed homines tantum compellat. Hinc ergo clarius patet quod dixi, extortam fuisse prophetae hanc necessitatem nimia populi socordia. Iam adiungit:

4. *Et extendam manum meam super Iehudah, et super omnes incolas Ierusalem: et excidam ex loco hoc reliquias Baal, et nomen cultorum cum sacerdotibus.*

Clarius iterum explicat propheta cur stylum proximo versu direxerit contra animalia terrae, et aves coeli, nempe ut sentirent Iudaei Deum sibi esse infestum. *Extendam*, inquit, *manum meam super Iehudah, et super Ierusalem.* Deus ergo quum vindictam suam exercuit contra animalia, voluit quasi in imagine proponere Iudaeis quam formidabilis esset ira ipsius, quam tamen spernebant ac fere ducebant pro nihilo. Extensio manus Dei quid significet alibi diximus, nempe ubi Deus insolitis modis agit, et praeter communem rationem. Scimus quidem Deo non esse manus: scimus etiam solo imperio omnia perficere: sed sicuti quidquid cernitur

in mundo vocatur opus manuum ipsius: ita dicitur manum extendere, quum aliquod opus insigne et dignum memoria designat: quemadmodum si velim aliquid leve facere, tantum admovebo manum: si autem me accingam ad difficile aliquod opus, ego maiore studio me parabo, extendam etiam brachia. Haec igitur similitudo non in alium finem spectat, nisi ut magis attenti sint homines ad opera Dei, in quibus dicitur manum suam velle extendere. Dicit autem, *super Iehudah et super incolas Ierusalem.* Iam regnum Israel fuerat deletum: et decem tribus in exsilium abductae: pauci tantum miseri et ignobiles restabant. Putabant Iudaei se fore perpetuo salvos, quia erepti fuerant ex illo incendio. Haec igitur ratio est cur propheta exprimat Dei iudicium instare non modo contra regnum Iehudah, sed contra sanctam urbem, quae putabat se immunem fore ab omni incommodo, quod illic fierent sacrificia, quod illic esset regia sedes, quod denique testatus fuisset Deus illic esse aeternum suum domicilium. Quum ergo vana illa confidentia se et alios deciperent incolae Ierusalem, ideo specialiter stylum in ipsos convertit Sophonias. Quia autem loquutus fuerat de sceleratis, non dubium est quin hic voluerit acriter pungere Iudaeos, quasi per anticipationem diceret, non est cur quaeratis quinam sint illi scelerati: vos enim ipsi estis, vos sacer Dei populus, et electa Dei haereditas, vos genus Abrahae, qui vobis tantopere placetis in vestra excellentia: vos estis illi scelerati, qui hactenus non cessastis provocare Dei vindictam. Sed simul etiam digito ostendit quaedam scelera: quanquam alia deinde proferet suo ordine. Sed nunc loquitur de superstitionibus. Dicit ergo, *delebo reliquias Baal et nomen Chamarim.* Posset rursus videri haec nimia asperitas prophetae, quod ita succenseat contra superstitiones, quae tamen fuerant maximo regis studio et singulari diligentia abolitae. Sed non tam regem ipsum, quam populum, respicit quemadmodum attigimus. Etsi enim palam non audebant adulterare cultum Dei, quisque tamen domi suae alebat corruptelas, quibus pridem assueverant: quemadmodum fieri hodie videmus. Nam ubi non licet idola colere, tamen multi preces suas occulte demurmurant, invocant sua idola: denique retinentur duntaxat hominum metu, ne prodant suam impietatem: sed interea coram Deo easdem retinent abominationes. Sic tempore Iosiae populum fuisse addictum suis corruptelis colligere promptum est ex verbis Sophoniae. Nam reliquiae Baal non conspiciebantur neque in templo, neque in compitis, neque in sacellis, neque etiam in excelsis. Sed clandestina impietas hic detegitur a spiritu Dei, et certe eo atrocius fuit crimen et minus excusabile, quod pium illum ducem sequi populus recusavit. Fuit enim haec plus quam foeda ingratitudo, quod quum viderent legalem cultum sibi esse redditum, malebant tamen in sordibus suis manere defixi quam redire ad Deum, quamvis data illis esset libertas: deinde pius ille rex manum porrigeret. Quantum attinet ad nomen כמרים, sic vocati sunt vel cultores Baal, vel certum aliquod hominum genus, quales hodie sunt monachi. Nam כמרים putant vocatos fuisse quidam a nigredine, quod induti essent pullis vestibus. Alii autem ab ardore, quia insaniebant post suas superstitiones: vel quia etiam notati erant stigmatibus in fronte: vel quia venditabant zeli sui ardorem simplicibus, quemadmodum fieri solet. Ponitur etiam hoc nomen 2. Reg. cap. 23 in historia Iosiae. Dicit enim illic quisquis fuerit autor libri, sublatos fuisse כמרים una cum aliis sordibus superstitionum. Et quia Sophonias coniungit illis sacerdotes, probabile est fuisse quosdam similes monachis qui scilicet non offerrent ipsi sacrificia, sed qui essent tanquam aeditui, et qui susciperent vota et preces totius populi nomine. Nam quod alii putant sic vocatos, quia adolerent incensum, mihi non probatur: fuissent enim tunc sacerdotes. Sed propheta hic distinguit eos a sacerdotibus. Ergo fuerunt secundi post sacrificos, et medii inter illos et populum: quemadmodum hodie monachi et eremitae suam sanctimoniam venditant stultis hominibus. Tales igitur erant illi Chamarim. Quum autem Iosias hoc consequi non potuerit, ut statim purgaret terram illis inquinamentis, ne miremur si hodie non statim possimus tollere superstitiones e mundo. Sed interim pergamus semper in nostro cursu. Qui praediti sunt autoritate, et gestant gladium, hoc est, omnes magistratus, eo diligentius incumbant in suas partes ubi vident tam difficile et longum certamen esse cum idololatriae monstris. Ministri etiam ferventer clamitent contra idololatriam et contra omnes impios ritus, et non desistant: utcunque non promoveant quantum esset optandum, tamen sequantur exemplum Iosiae. Quod si Deus interim e coelo fulminet, tamen non frangantur, sed potius agnoscant illi probari suam operam, et interea non dubitent se fore salvos: etiamsi pereundum sit omnibus, tamen pietatem ipsorum non fore irritam: neque posse frustrari sua mercede coram Deo. Sic ergo animare se debent omnes Dei servi quisque pro modo et ratione suae vocationis, ubi certandum est cum superstitionibus et cum aliis omnibus corruptelis, quae vitiant et adulterant purum Dei cultum.

5. *Et super eos qui adorant super tecta militiam coelorum, et eos qui adorant, et iurant per Iehovam, et iurant per regem suum.*

Prosequitur Sophonias sententiam proximi versus, quem heri exposuimus. Quia enim magna pars

populi adhuc haerebat in suis superstitionibus, quum tamen purus legis cultus quasi postliminio revocatus esset a Iosia, ideo minatur propheta Deum vindicem fore huius ingratitudinis. Ergo quemadmodum proximo versu loquutus est de cultoribus Baal et sacrificiis, ita etiam nunc longius progreditur, quod scilicet Dominus vindictam exiget de toto populo, qui supplicat *militiae coeli*, vel sese inclinat coram militia coeli. Satis notum est passim ita vocari in scripturis stellas omnes, quibus gentes olim putarunt propter eximiam praestantiam aliquid subesse deitatis. Hinc factum est ut solem pro Deo colerent, lunam vocarent reginam coeli, et sese etiam addicerent reliquis astris. Non ergo tantum in cultu Baal peccabat populus sed magna erat superstitionum congeries: sicuti etiam accidere videmus quoties homines degenerant a sincera pietatis doctrina, sibi accersere hinc inde varia figmenta, ut nullus sit finis vel modus. Dicit autem *ipsos coluisse stellas super tecta*. Probabile est, quemadmodum interpretes admonent, locum sublimiorem electum fuisse: quia putarent se magis conspici a stellis, quo essent propiores. Nam ut crassi sunt homines, nunquam putant Deum sibi esse propitium, nisi aliquod signum exhibeat carnalis praesentiae. Denique semper Deum quaerunt pro affectu suo terreno. Ergo quum Iudaei putarent totidem esse deos quot erant in coelo stellae, non mirum est si adscenderint super tecta, ut essent quasi in conspectu deorum suorum, atque ita non luderent operam: quia superstitiosi homines nunquam putant suum studium curae esse Deo, nisi habeant prae oculis aliquod signum carnalis praesentiae, ut nuper diximus. Nunc ergo videmus quomodo hic versus cum proximo cohaereat: pronuntiat Deus se poenam sumpturum de omnibus idololatris. Quia autem colebant Iudaei Baal, praeposteram illam religionem damnavit initio propheta. Iam adiungit etiam alia figmenta, quibus sese perverse addixerant Iudaei. Colebant enim etiam omnes stellas, quod illis affingerent aliquam divinitatem. Sequitur postea, *Omnes qui adorant, et iurant in rege suo, et iurant Iehovae*. His verbis significat propheta Iudaeos non ita repudiasse legem Dei, quin iactarent se adhuc colere Deum illum qui ipsos adoptaverat: deinde a quo redempti fuerant: qui templum inserat sibi erigi, et altare in monte Sion. Non ergo palam reiiciebant cultum veri Dei, sed finxerant sibi talem mixturam, ut adiungerent vero Deo sua idola: quemadmodum hodie videmus fieri in papatu. Videtur haec stultis hominibus iusta esse excusatio, quia retinent nomen Dei, et pleno ore iactant sibi esse unum Deum. Sed interea videmus ut commisceant multas Satanae fallacias: nam in papatu nullus est finis. Quisque enim sibi fabricat peculiarem cultum: deinde omnes simul coniungunt, et inde sibi conflant nescio quam mixturam, quae ex uno Deo in multas partes discerpto pariat ingentem turbam deorum. Sicut ergo hodie papistae Deum et sua idola simul adorant, ita etiam idem vitium reprehendit Sophonias in Iudaeis. Hinc colligimus non prorsus abolitum fuisse tunc nomen Dei, quemadmodum si palam deficeret mundus a Deo: et tamen Iovem, Mercurium, Apollinem, et fictitios deos coleret: imo dicebant se colere verum et aeternum Deum opificem coeli et terrae. Quid ergo reprehendit propheta? nempe quod non contenti simplici et genuino legis praescripto, confingerent sibi varios et alienos ritus. Ubi autem homines tantum licentiae sibi usurpant, iam non adorant verum Deum, utcunque hoc simulent: quia Deus repudiat omnes cultus adulterinos, quemadmodum praesertim testatur Ezech. 20 (v. 39). Ite, inquit, colite idola vestra. Ostendit sibi abominabiles esse omnes cultus, ubi vel pauxillum declinant homines a puro ipsius verbo. Nam tenendum erat illud principium, Obedientiam pluris esse Deo quam omnes victimas. Ubi autem homines transvolant ad sua figmenta, iam desciscunt a vero Deo: quia denegant quod praecipue exigit, nempe obedientiam. Caeterum propheta noster loquitur ex communi hominum sensu: quia simulant se esse veros Dei cultores, et tamen non possunt abstrahi a suis figmentis. Non colunt quidem, proprie loquendo, verum Deum: sed quia hoc putant se facere, et ore etiam profitentur, per concessionem dicit Sophonias, Deus non sinet ita cultum suum profanari: vultis illum miscere cum vestris idolis: hoc non feret: colitis verum Deum, et colitis vestra idola: ipse autem volebat solus coli, et hoc meretur. Atqui partitio quam vos facitis, nihil aliud est quam laceratio legitimi cultus: Deus autem non vult ex parte coli. Nunc tenemus quid velit hoc loco propheta: quia enim hoc praetextu Iudaei suas abominationes tegebant, quod propositum ipsis fuerit colere Deum Abrahae: propheta non simpliciter negat id fieri ab ipsis, sed ostendit cultum hunc inutilem esse, neque probari Deo: imo longius procedit, cultum hunc mixtum ex variis figmentis, esse abominabilem corruptelam: cuius Deus ultorem se fore pronuntiat: quia nullo modo ferre potest societatem illam, ubi subrogantur in locum eius idola, et transfertur pars gloriae ipsius ad figmenta hominum. Hic ergo verus est sensus. Hinc colligimus longe falli papistas, dum existimant sufficere modo non prorsus deficiant a cultu unius Dei: quia Deus nullum cultum admittit vel probat, nisi ubi attenti sumus ad eius vocem, et non deflectimus vel ad dextram vel ad sinistram, sed acquiescimus duntaxat in eius praecepto. Quod autem iusiurandum cum adoratione hic ponitur non mirum est: quia species est cultus Dei. Ideo scriptura per synecdochen iusiurandum saepe pro ipso Dei cultu accipit, sed hoc loco gene-

raliter maledicit propheta omnibus superstitiosis, qui fictitios deos adorant: deinde adiungit speciem cultus, nempe iusiurandum. Hic de iureiurando non disseram fusius, neque etiam opus est. Scimus legitimum usum iurandi esse, quum iusta de causa Deus statuitur testis ac iudex. Nam nomen Dei interponitur ubi res indiget probatione: deinde etiam ubi eius est momenti, ut nomen Dei non temere trahatur in medium. Ergo duo praecipue in iuramento spectanda sunt, nempe ut reverenter se sistant ad eius tribunal quicunque iurant per nomen ipsius, et agnoscant ipsum fore vindicem, si falso vel perperam arripiunt eius nomen. Hoc unum est. Deinde consideranda etiam est res ipsa ob quam iuratur. Nam si in nugis et negotiis frivolis subinde iurare sibi permittant homines per Dei nomen: est etiam nimis indigna profanatio, et minime tolerabilis. Nam haec singularis Dei indulgentia est, quod nobis concedit nomen suum accipere, ubi aliquid est controversiae inter nos, vel ubi opus est confirmatione aliqua. Quod ergo ita precario accipimus nomen Dei, certe haec est magna indulgentia. Quanta enim est huius nominis sanctitas ut serviat etiam terrenis negotiis? Deus tamen huc usque se nobis accommodat, ut liceat nobis iurare per eius nomen. Ergo maior etiam sobrietas servanda est in iuramentis, ne scilicet quisquam audeat iusiurandum interponere, nisi ubi ita necessitas exigit. Deinde praecipue cavendum est, ne Deus vocetur testis mendacii. Quantum enim sacrilegium est tegere eius nomine mendacium, quum ipse sit aeterna et immutabilis veritas? Transfigurant ergo quantum in se est, Deum, quicunque peierant per eius nomen. Nunc satis intelligimus quomodo iusiurandum sit species divini cultus, nempe quia defertur Deo suus honor. Statuitur enim quasi in medio eius maiestas: et quia eius proprium est, res occultas cognoscere et detegere, deinde asserere veritatem: ideo tribuitur ei hoc officium. ,Nunc si quis per hominem mortalem iuret, vel per solem, vel per lunam, vel per creaturas, inde spoliat Deum honoris sui parte. Videmus ergo in superstitiosis iuramentis esse apertum signum idololatriae. Haec ratio est cur propheta hic damnet eos *qui iurant per Iehovam et per Malkom*, hoc est, qui coniungunt sua idola cum vero et aeterno Deo ubi iurandum est. Nam clarum est in lege Dei praeceptum, Deuteronomii quinto. Per nomen Dei tui iurabis. Et quum prophetae de renovatione ecclesiae loquuntur, utuntur etiam hac formula, Iurabitis per nomen Dei: Mihi flectetur omne genu: Omnis lingua mihi iurabit. Quid hoc sibi vult? nempe totus mundus me agnoscet esse verum Deum: et quemadmodum omne genu mihi flectetur, ita etiam subiiciet se meo iudicio. Hinc certo colligere licet fraudari Deum suo iure, quoties vel per solem et lunam, vel per mortuos, vel per ullas creaturas iuramus. Et hoc saeculis omnibus commune fuit vitium: quemadmodum adhuc hodie grassatur in papatu. Iurant per Virginem, per angelos, per mortuos. Non putant hoc modo se quidquam derogare unius Dei imperio. Sed videmus quid de ipsis pronuntiet. Itaque stulte se excusant papistae, dum iurant per sanctos suos. Neque enim possunt eluere sacrilegium, quod notavit perpetua infamia spiritus sanctus, quum dixit omnes esse abominabiles Deo, qui iurant per aliud nomen quam ipsius. Et ratio etiam in promptu est, quia ornantur sol, et luna, et stellae, deinde mortui et vivi homines, Dei titulo, dum statuuntur iudices. Nam qui iurant per solem, perinde faciunt ac si dicerent, Sol sit mihi testis ac iudex, hoc est, Sol sit mihi deus. Qui iurant per nomen ullius regis, quemadmodum iurabant olim profani homines, per genium regis sui: illi etiam trahunt ad hominem mortalem quod proprium erat unius Dei. Si quis vero per coelum iuret aut templum, neque imaginetur ullam divinitatem esse in coelis, vel templo, perinde facit ac si per Deum ipsum iuraret, quemadmodum Matthaei 5. capite, dum Christus vetat iurare per coelum vel terram, non damnat eiusmodi iurandi formas, quasi alienae essent a verbo ipsius: sed supervacua tantum iuramenta. Interim ostendit profanari Dei nomen in istis vocibus: qui iurant per coelum, iurant etiam per ipsum qui coelum inhabitat: qui iurant per templum, iurant etiam per eum qui in templo colitur, et cui offeruntur in altari sacrificia. Si quis per caput suum iurat, vel per vitam suam, est obtestatio: quasi diceret, Sicuti cara est mihi vita. Sed qui iurant per sanctos vel vivos vel mortuos, illi subrogant mortales homines in Dei locum. Qui iurant per solem, mortuam creaturam locant in solio ipsius Dei. Quantum attinet ad nomen מלכם, proprie sic verti debet, *Iurant per regem suum.* Nam מלך, quemadmodum satis notum est, regem significat: hic autem ponitur in constructione מלכם, iurant per Malkom, hoc est, per suum regem. Neque tamen dubito quin propheta alludat ad nomen מולך, quod etiam deductum est a regnando. Nam utcunque vulgo nomen illud in ore omnium esset, quasi proprium: tamen certum est vocatum fuisse falsum illum deum, quasi esset rex. Et propheta indignitatem auget, quum dicit, *Iurant per Malkom.* Poterat dicere simpliciter, Iurant per Moloch: sed dicit, Iurant per Malkom, hoc est, obliviscuntur me esse suum regem, et imperium meum transferunt ad mortuum et inane figmentum. Deus ergo hic tacita antithesi exaggerat crimen in Iudaeis, quod alium sibi regem accerserant, quum scirent sub eius tutela sibi semper fuisse certam et solidam salutem. Pergamus nunc:

6. *Et qui retro aguntur, ne sequantur Iehovam* (ad verbum est, de post Iehovam), *et qui non quaerunt Iehovam, neque investigant eum.*

Hic propheta videtur quasi uno fasciculo complecti tam superbos Dei contemptores quam idololatras, de quibus hactenus loquutus est. Tametsi fieri potest ut aliis elogiis eosdem designet, ac significet ideo addictos esse suis superstitionibus, quia nolint sincere et ex animo Deum colere: imo refugiant verum pietatis studium. Et hoc posterius mihi magis arridet: neque enim satis firmum est quod alii divinant, notari hic crassum Dei contemptum. Ego igitur potius existimo hic premi idololatras, ne tergiversando putent elui crimen suum: quemadmodum solent obiicere clypeum ignorantiae ubi victi sunt, et ipsorum impietas prorsus est convicta: Non putavi, sed potius mihi animus erat Deum colere. Quum ergo ita sub integumento ignorantiae se abscondere soleant superstitiosi homines, propheta hic definit idololatriam populi, et breviter pronuntiat coniunctam esse cum pravitate et malitia: *quoniam non quaesierint Deum:* sed potius ultro se averterint, et voluerint quasi data opera extinguere veram pietatem. Neque mirum est tam gravem et duram sententiam pronuntiari: quia edocti erant Iudaei ex lege qualiter colendus esset Deus. Unde igitur factum est ut obrepserint tam crassi errores? Certe Deus accenderat lumen coelestis doctrinae, quo monstraverat veram pietatis rationem. Sed ut homines cupiunt semper defungi frivolis nugis, Israelitae et Iudaei quum palam et aperte ipsos puderet reiicere verum Deum, simul voluerunt coniungere multos cultus, ut ita occulta esset ipsorum impietas. Haec ratio est cur dicat propheta ipsos retro actos fuisse: hoc est, non posse excusari ignorantiae praetextu, sed esse perfidos et apostatas, qui praetulerint idola sua vero Deo: quum scircnt eum non posse rite coli, nisi secundum regulam in lege sibi praescriptam, qua posthabita multas coacervarunt superstitiones. Et certe reperiemus hunc esse fontem omnium falsorum cultuum, quod homines Deum recusant vere et ex animo colere, interea tamen volunt obtendere aliquam speciem pietatis. Nam in lege nihil omissum est, quod ad perfectum Dei cultum faciat. Sed quia Deus exigit in lege spiritualem cultum, hinc fit, ut homines latibula captent, et confingant sibi multas caeremonias, ut scilicet recedant a Deo, et tamen simulent se ad ipsum accedere: dum sedulo in suis caeremoniis laborant, semper volitat cultus Dei et religio in ipsorum ore: hoc verum est: sed quemadmodum iam dixi, subest hypocrisis et fallacia: quia caeremonias cumulant, ut sit aliquod obstaculum inter Deum et ipsos. Itaque non abs re propheta Iudaeos hic accusat, *quod retro acti fuerint a Domino, neque ipsum quaesierint.* Quare? Nam non fuit opus longa, vel difficili, vel perplexa inquisitione. Dominus enim ultro se ipsis obtulerat. Unde ergo factum est, ut caecutirent in tam clara luce, nisi quod scientes et volentes sequuti sunt sua figmenta? Idem etiam hodie competit in papistas: quia ut centies obstrepant se velle Deum colere, tamen satis constat, eos non nisi malitia errare: quia delectant eos sua figmenta, ne pure et ex animo se totos Deo addicant et consecrent. Nunc ergo videmus versum hunc exegetice additum esse a propheta, ut falsum ignorantiae praetextum excuteret Iudaeis, et ostenderet eos ex proposito peccare: quia satis superque ex lege edocti fuerant, nisi libuisset sibi ipsis figmenta ingerere, quae perstringerent ipsorum oculos et omnes sensus. Sequitur:

7. *Tace a facie Domini Iehovae, quia propinquus est dies Iehovae, quia paravit Iehova sacrificium* (vel ordinavit), *sanctificavit invitatos suos.* 8. *Et erit, in die sacrificii Iehovae tunc visitabo super principes, et super filios regis, et super omnes qui induti sunt vestitu extraneo.* 9. *Et visitabo super omnem qui tripudiat super limen in die illo, qui replent domum dominorum suorum violentia et fraude.*

Hic superiorem doctrinam confirmat propheta, quum iubet *omnes silere coram Deo.* Tantundem enim valet haec loquendi forma, ac si diceret se non frustra terrere Iudaeos, sed serio proponere iudicium Dei, quod sentient ipso experimento esse plus quam terribile. Deinde etiam commemorat peccata quaedam, ut intelligant Iudaei non minari ipsum de nihilo, sed esse iustas causas cur Deus se ultorem fore denuntiet. Haec est summa: initio videmus quid intelligat propheta per verbum silendi: et de eo iam aliquid dictum fuit 2. capite Habacuc. Diximus tunc silentio notari subiectionem. Et quo res clarius pateret, diximus notandam esse antithesin inter silentium quo sese placide submittunt homines, et contumaciam quae semper tumultuosa est. Ubi enim homines sapere appetunt ex proprio sensu, neque acquiescunt in Dei verbo, tunc dicuntur non silere, quia audientiam recusant dare verbo ipsius: ubi etiam laxant homines fraena suae libidini, nulla est moderatio. Ergo donec imperium obtineat Deus in mundo, omnia sunt plena strepitu, et tota hominum vita confusa est, quia cursitant per suos errores: deinde nihil est temperantiae ubi Deus non auditur. Eadem nunc ratione propheta silentium exigit. Sed loquutio haec nunc accommodatur ad causam quam tractat propheta. Silere a facie Dei, est se subiicere Dei imperio. Verum est, sed circumstantia nunc tenenda est: quia tunc videbat Sophonias sperni iudicium Dei, aut duci

pro nihilo: hic significat Deum ita loqui, ut exsequutio sit in eius manu. *Sile* ergo, inquit: hoc est, Sciatis me non territandi causa sic loqui: sed quia Deus armatus est ad vindictam exercendam, de qua nunc vos admonet, ut si qua sit spes resipiscentiae, mature studeatis redire eum ipso in gratiam: sin minus, ut sitis inexcusabiles. Nunc ergo tenemus cur iubeat propheta *silere a conspectu Domini Iehovae.* Et contextus etiam hoc idem confirmat. Additur enim ratio, *Quia dies Iehovae sit propinquus.* Sibi enim profani homines semper aliquas inducias promittunt, et tempus extrahendo putant se multum lucri facere: iam ex opposito deridet propheta hanc securitatem: et dicit *diem Iehovae instare.* Ergo perinde est ac si diceret celeriter praeveniendum esse eius iudicium, et quidem cum motu et sollicitudine. Postea similitudine ornat doctrinam illam, quod scilicet *paret Deus sacrificium:* imo *iam ordinaverit, et sanctificaverit suos convivas.* Sacrificii nomine admonet propheta, ultionem de qua nuper disseruit fore iustam, ut in ea refulgeat Dei gloria. Scimus enim quam proclivis sit mundus ad querimonias: ubi urgetur Dei manu expostulat de nimio rigore: et multi etiam pleno ore evomunt suas blasphemias. Quoniam ergo non agnoscunt Dei institiam in poenis, propheta vocat eas sacrificia. Scimus autem sacrificia testimonia esse divini cultus: et quisquis Deo immolat, agnoscit illum esse iustum. Sic etiam hoc genere loquendi significat Sophonias non fore Deum crudelem dum urbem Ierosolymam et eius incolas exscindet: quia hoc erit sacrificium, quemadmodum saepius loquuntur prophetae, praesertim Iesaias (34, 6) ubi loquitur de Bosra, Sacrificium paratum est in Bosra. Deinde etiam de ipsa Ierosolyma alibi dicit 29. capite (v. 1), O Ariel Ariel: ubi vocat ipsam Ierosolymam altare: et dicit, Per omnes vicos, per compita, ubique erunt mihi altaria: quia magnos acervos congeram hominum, quos mihi in sacrificium mactabo. Nam quicunque non sunt voluntarii ad praestandum Deo cultum, et quicunque se non libenter offerunt quasi spirituales victimas, trahuntur ad carnificinam: et interim vocantur sacrificia. Ita patibula sunt sacrificia Domino, ubi plectuntur scelerati: quia Dominus armat magistratus gladio, qui coerceant scelera, ne eo prorumpant licentiae improbi, ut iam nulla sit in mundo aequitas. Deinde etiam urbes, quae captae violento impetu stragem aliquam patiuntur. Agri etiam ubi caeduntur exercitus sunt altaria: Deus enim trahit rebelles ad sacrificium, quia sponte sese non obtulerint. Sic etiam hoc loco dicit propheta, *Ordinavit Deus sibi sacrificium.* Ubi? Ierosolymae, in tota urbe: quemadmodum citavimus ex Iesaia. Nam quia perperam immolaverant Deo in monte Sion, totusque cultus vitiatus erat: Deus ipse pronuntiat se fore verum sacerdotem, qui pro arbitrio suo suo mactabit bestias illas, quae pervicaciter iugum eius repulerant. *Et sanctificavit suos convivas.* Sed non possem hodie absolvere.

Diximus heri cur Deus caedem impiorum comparet sacrificio: quia scilicet dum poenas exigit de sceleratis, ostendit se esse mundi iudicem. Atque haec mactatio sacrificium est boni odoris, quia illustrat gloriam ipsius. Continuo autem post adiungit *se praeparasse convivas.* Utitur quidem verbo קדש, quod significat sanctificare: sed saepe etiam transfertur ad alios usus. Itaque posset hoc verbum generaliter exponi, quod Deus aptaverit suos convivas. Sed quia fit expressa mentio sacrificii, non dubito quin eandem metaphoram prosequatur Sophonias. Summa igitur est, Chaldaeos qui ministri fuerunt vindictae Dei, iam non modo electos esse ad exsequendum illud iudicium, sed quasi consecratos divinitus. Et odioso hoc dictum fuit a propheta, quo acrius pungeret animos gentis suae. Oportuit enim Iudaeos agnoscere iudicium Dei etiam in profanis hominibus quod fieri non poterat nisi intelligerent illos in sua crudelitate esse veluti sacerdotes Dei: quia sacerdotium regale Ierosolymae profanatum fuerat. Nunc ergo videmus cur dicat propheta sanctificatos esse a Domino qui vocati erant, ut vescerentur carne electi populi: quemadmodum solebant ex reliquiis sacrificii inter se epulari quoties solennis erat et festus dies. Nunc pergamus. Heri recitavi hunc versum, *Et erit, in die sacrificii Iehovae, tunc visitabo super principes, et super filios regis, et super eos qui induti sunt vestitu extraneo.* Propheta significat se non minari tantum plebeiis hominibus, sed primariis ducibus, ut ne filiis quidem regis parcat. Hic ergo aggreditur praecipuos quosque ex populo: quia merito ad poenam trahendi erant primo ordine, qui aliis praebuerant errandi causam. Scimus enim omnes eos qui excellunt dignitate plus multo parere offendiculi, quum ad licentiam peccandi abutuntur sua potentia. Hinc fit ut Deus saepe ad eos solos videatur mittere prophetas. Quanquam enim qui minimi sunt et contemptibiles in vulgo, non sunt immunes a poena, tamen ratio postulat ut gravius animadvertat Deus in ipsos duces. Ideo nunc dicit propheta *Deum visitaturum principes ipsos et filios regis.* Noluit quidem hic blandiri obscuris hominibus, ac si Deus illos vellet omittere: sed quia gravius peccaverant et rex et eius consiliarii, Deus etiam severius illis irascitur. Deinde scimus non facile moneri et reges et alios, qui praefecturam exercent in mundo, quoniam excaecat eos splendor suae fortunae: putant etiam quodammodo se exemptos esse legibus, quia eminent in gradu altiore. Nunc ergo videmus cur specialiter de principibus

et de filiis regis agat propheta. Adiungit etiam, *Et super eos qui induti sunt vestitu extraneo.* Quidam referunt hoc ad cultores Baal, vel sacrificos. Sed contextus non patitur de aliis intelligere quam de aulicis hominibus, quorum delitiae magna ex parte erant in vestitu. Nam quod dicit Christus, experientia omnium temporum nimis verum esse docuit, qui mollibus vestiuntur in aulis regum esse. Et probabile est aulicos stulta affectatione subinde mutasse vestes: sicuti ubi homines sumptuosi videri appetunt, excogitant quotidie varios modos perdendae pecuniae. Etiamsi plus quam oportet splendide vestiti fuerint, putant tamen fere hoc esse sordidum gestare integro mense eandem vestem. Et quo magis appareat ipsorum prodigalitas, etiam mutant formas vestium. Haec affectatio hodie plus satis in mundo grassatur. Sed iam saeculo prophetae, quantum coniicere licet, etiam homines aulici, et qui in populo dominabantur, vestes ita mutabant ut magis venditarent suas lautitias, et essent in admiratione apud simplices et miseros homines. Haec autem ambitio non est simplex, sed simul trahit secum aliorum contemptum. Exprobrant enim hoc modo pauperibus divites se solos esse dignos hac varietate et copia. Non sufficit quod et pro suo commodo vestiti sint, deinde accedit ad usum ornatus et splendor: sed libenter alios omnes nudarent. Et quia pudet hoc eos facere, tamen quantum in se est, supervacua copia iactant se solos dignos esse ornatu. Non mirum igitur est, si Dominus tam aspere illis minetur. Iam quum vitium hoc successu temporis nimis auctum fuerit, notabilis est hic locus prophetae. Et quo magis luxuriant homines, et sese profundunt ad istam varietatem, quae testis est superbiae ipsorum, discamus restringere affectus carnis nostrae, ne ad immodicas lautitias transiliant: et qui opibus abundant, contenti sint tamen mediocritate: praesertim vero abstineant ab ista praepostera affectatione, quam haud dubie obiurgat propheta. Potest tamen fieri ut tunc Iudaei adsciverint novas et insolitas vestium formas ex remotis locis: quemadmodum hodie turcico habitu sese oblectant Galli, quia illis nimis est commercii cum Turca. Sic etiam tunc occupaverat animos illius populi perversa cupiditas, ut vellent Chaldaeos demereri, et quodammodo sibi familiares reddere similitudine ornatus. Et hoc potest colligi ex loco Ezechielis (c. 23), ubi eos comparat vel scortis, vel stultis amatoribus. Quemadmodum enim scorta depingunt sibi amatores in parietibus, et idem etiam faciunt scortatores et adulteri: sic exprobrat Ezechiel Iudaeis, quod ita exarserint perverso studio ineundi foederis cum gente chaldaica, ut in cubiculis haberent depictas imagines: non dubium est quin etiam vestitum imitati fuerint, ut ostenderent se in maximis bonis deputare, si possent esse eorum amici et foederati. Iam sequitur quod etiam heri recitavi, *Visitabo super omnem qui tripudium agit super limen.* Quidam hoc exponunt de cultoribus Baal, sed frigide: imo quemadmodum nuper dixi, contextus non patitur aliter intelligere quam de ministris principum, qui vexabant crudeliter plebem, et spoliabant miseros homines suis fortunis, qui pares non erant ad resistendum. Postquam ergo loquutus est propheta de primariis regni ducibus, et de filiis regum, descendit ad eorum ministros, qui erant quasi venatici canes ad rapiendam undique praedam. Qui intelligunt de sacrificiis Baal, adducunt locum ex sacra historia, quod quum imago Dagon reperta esset in foribus templi, non ausi fuerint calcare limen illud, sed saltaverint: atqui illud est nimis remotum. Alii etiam afferunt diversas expositiones: ego vero non dubito quin propheta hic significet praedandi licentiam, quum dicit eos saltare super limen, tanquam victores scilicet. Nam postea adiungit *eos replere rapina et fraude domos principum.* Ergo saltare super limen nihil aliud est quam occupare alienas domos, et illic petulanter insultare, quemadmodum victores solent. Nam qui petitur alieno, non illic tantum veluti in sua possessione quiescit, sed sese effundit atque iactat. Sic etiam hic ad vivum depingit propheta proterviam illam, quam exercebant principum ministri, quum domos alienas invaderent. Dicit ergo eos *tripudium agere,* Haec mea est domus: et quis audebit contra verbum facere? Quum ergo tantum sibi licentiae sumerent ministri principum, hic denuntiat propheta vindictam Dei. Postea adiungit *replere aedes dominorum violentia et fraude.* Per violentiam et fraudem intelligit praedas collectas partim ex vi armata, partim etiam ex captionibus et dolis. Sicuti aulici habent suas plagas quibus insidiantur miseris hominibus. Quod si fraudibus consequi nequeant quae speraverant, prosiliunt ad vim armatam: quidquid sit, ditescunt tamen partim ex rapinis, partim ex fraudibus. Ideoque utramque speciem hic posuit propheta. Sequitur:

10. *Et erit in die illa, dicit Iehova, vox clamoris a porta piscium, et ululatus a secunda* (ad verbum: sed multi intelligunt scholam) *et contritio magna a collibus:*

Hic confirmat eandem sententiam, et amplificat etiam atque illustrat figuris. Scimus enim quantum valeant hypotyposes ad tangendos animos, ubi non tantum narratur res ipsa, sed quasi subiicitur oculis. Sic propheta non contentus simplicibus verbis, quasi theatrum erigit, ut clarius appareat futura clades Ierosolymae. Sed quoniam de hac ratione loquendi alibi tractavimus, ego nunc leviter praetereo. Dicit ergo *fore vocem clamoris a porta*

piscium. Nominat hic tria loca Ierosolymae: deinde adiunget quartum. Sed quia non tenemus situm urbis, sufficiat nobis probabilis coniectura, quod scilicet designet regiones inter se oppositas: quasi diceret nullum angulum urbis fore quietum ubi Dominus bellum excitaverit. Statuamus igitur triangulum, et sit porta piscium ab una parte: sit autem secunda porta, vel schola ab altera parte: occupet tertium locum regio, quae vicina erat collibus. Nam quod nonnulli per colles intelligunt palatia, mihi non probatur, neque etiam quadrat contextui. Sed potius tenendum est quod iam breviter attigi, prophetam hic denuntiare cladem singulis urbis partibus, ita ut frustra sibi quaerant Iudaei refugia: quia ubi huc et illuc cursitaverint, deprehendent tamen omnia plena et clamore et ululatu. *Vox* ergo *clamoris erit a porta piscium.* Cur vocet portam piscium non possumus pro certo asserere, nisi quod probabilis est illa coniectura, vel piscinam aliquam fuisse vicinam, vel forum piscatorium fuisse prope illam portam. Quantum attinet ad vocem משנה, maior pars interpretum existimat notari locum ubi interpretabantur legem, et in eius studio sacerdotes se exercebant: et locum adducunt ex vigesimo secundo cap. 2. Regum (v. 14), ubi videtur, quoniam fit sacerdotum mentio, nomen hoc ita accipi. Sed quia hic de portis agitur, et saepe משנה vocant Hebraei quidquid ordine secundum est, sicuti in aedibus pars secunda vocatur משנה, ita etiam in urbibus et aliis locis: hoc sensu nunc accipere licebit pro ea porta, quae dignitatis gradu et fama post primam excellebat. Sed quia ad rei summam parum interest, ego non laboro. Dicit tandem *fore contritionem magnam in collibus.* Non dubito quin loquatur de parte urbis, quae fere montibus contigua erat. Quidquid sit, prophetae consilium est complecti hic totam urbem, ut excutiat omnem confidentiam Iudaeis, et ostendat nullum illis fore effugium, ubi Dominus manum suam extulerit ad ulciscenda eorum scelera. Iam sequitur:

11. *Ululate habitatores loci concavi: quia exterminatus est populus mercatorum, excisi sunt omnes onusti pecunia.*

Hic propheta alloquitur mercatores, qui erant in medio sinu urbis, et ideo putabant se longiores esse ab omni periculo et molestia. Quum ergo essent quasi in suis latebris absconditi, putabant sibi non instare tam propinquum discrimen: atque ita securitas magis eos excaecabat. Postquam de regis palatio, et de principibus, eorumque ministris loquutus est Sophonias, nunc sermonem tempestive convertit ad mercatores. Vocat autem habitatores מכתש· כתש significat cavare: unde etiam locum quemlibet cavum vocant מכתש Hebraei: sicuti Solomon (Prov. 27, 22) vocat mortarium מכתש propter cavitatem: sic ex aliis scripturae locis colligimus מכתש nihil aliud significare quam vel cavernam, vel locum demissiorem. Scimus autem ut plurimum vicos mercatorios esse in planitie, idque fert commoditas: quoniam transportandae sunt merces. Ergo Ierosolymae potuit magna esse frequentia mercatorum in parte urbis, quae erat in loco magis cavo. Nam qui putant proprium esse nomen, nihil afferunt vel rationis vel coloris. Deinde satis ex contextu liquet hic sermonem haberi de mercatoribus, *quia exterminatus est,* inquit, *populus Canaan.* כנען significat mercatorem. Alii putant Iudaeos hoc loco, sicuti saepe alibi, vocari Canaan, quod degeneres essent et magis similes Cananaeis quam sanctis patribus, a quibus originem trahebant. Sed propheta haud dubie hic de mercatoribus disserit: quia sequitur statim expositio, *Super omnem onustum pecunia,* inquit. Onustos autem pecunia dicit mercatores: quia non possunt ultro citroque inter se agere, quin multae fiant solutiones, numerentur hinc inde pecuniae: et quia etiam ut plurimum mercatores ad se quaestuosis artibus trahunt magnam partem opulentiae mundi. Iam ergo tenemus quid velit propheta: indicit ululatum mercatoribus, qui erant absconditi in suis cavernis: quia tenebant partem illam urbis, quemadmodum iam dixi, quae subiecta erat collibus. Et postea nomen ipsum כנען exprimit: tandem loquitur de eorum opulentia, ut verisimile est tunc fuisse locupletatos fraudibus et pessimis artibus: deinde ut sciant sibi inutilem fore pecuniam: quia nihil praesidii reperient in ea, ubi Dominus manum suam ad vindictam exeret. Iam sequitur:

12. *Et erit in tempore illo, scrutabor Ierusalem in lucernis, et visitabo super homines, qui congelati sunt in faecibus suis: et dicunt in cordibus suis, Neque benefaciet Iehova, neque malefaciet.*

Hic in genere compellat propheta Dei contemptores, qui in malitia sua obduruerant. Sed priusquam eos aperte nominet, dicit in genere visitationem hanc talem fore ut Deus excutiat omnes forulos, ne quid scilicet maneat intactum. Nam visitare in lucernis, vel scrutari in lucernis, est ita absconditissimas quasque partes vel latibula scrutari, ut nihil prorsus effugiat. Si quis velit urbem aliquam diripere, primo intrabit domos, et inde auferet quidquid obvium fuerit. Si autem existimet opes fuisse reconditas, descendet in cellas absconditas: deinde si nihil sit lucis, accendet lucernam, et diligenter oculos suos huc et illuc circumferet, ut ne quid praetereat. Hac ergo similitudine intelligit Deus Ierosolymam sic esse spoliandam, ut

nihil maneat prorsus residuum. *Scrutabor* ergo *in lucernis.* Deum quidem nihil latere scimus: sed quemadmodum satis notum est, similitudines mutuari cogitur a communi hominum usu: quia non posset aliter satis exprimere quod cognitu nobis utile est. Perinde enim cum Deo agit mundus, atque homines ipsi alii cum aliis. Nam putant sua astutia posse illum falli: ideo ex opposito stultitiam hanc deridens, dicit sibi fore lucernas quibus scrutetur quidquid est absconditum. Iam quia occupaverat impietas totius fere populi animos, dicit, *Visitabo super homines, qui in faecibus suis congelati sunt.* Posset quidem hoc simpliciter intelligi de divitibus, qui dum sibi blandiuntur in prospera fortuna nihil metuunt: et ideo congelati sunt in suis faecibus: sed paulo post ostendit Sophonias se aliquid atrocius notare, quod scilicet *dicant neque bona neque mala proficisci a Deo.* Sed possunt haec duo commode inter se coniungi, quod scilicet hic perstringat securitatem, quae ex opulentia nascitur: et tamen simul Iudaeis nimium securis exprobret crassum contemptum Dei, de quo statim videbimus. Et libenter hunc ordinem sequor, quod scilicet Iudaei inebriati rebus prosperis obduruerint: quemadmodum callum saepe contrahunt homines ex labore, ita etiam faeces contrahunt ex nimia quiete, ex abundantia rerum, ut prorsus stupidi sint, neque tangantur ulla doctrina. Primo igitur dicit propheta Deum fore ultorem huius tam supinae securitatis, ubi homines non tantum indormiunt rebus prosperis, sed etiam coagulati sunt in stupore suo, ut careant fere omni sensu et intelligentia. Si quis densam massam alloquatur, nihil proficiet: sic etiam comparat propheta securos homines densae massae et congelatae: quia stupor ita compressit omnes eorum sensus, ut iam neque possint allici Dei bonitate, neque ullum etiam terrorem concipiant ex minis. Ideo congelatio nihil aliud est quam durities, vel contumacia, quae contrahitur ex lautitiis, praesertim ubi mentes hominum fere obstupescunt. Per *faces* autem intelligit lautitias, quae ita dementant omnes sensus hominum, ut iam nihil liquidum sit vel sincerum. Postea adiungit *eos dicere in cordibus suis.* Hic exprimit quid secum afferat securitas quam damnavit, nempe quod sine metu profani homines illudunt Deo. Quid sit In corde loqui, ex pluribus scripturae locis patet, nempe secum intus ita statuere. Nam impii etiamsi palam non promulgent quod habent in animo, tamen secum ratiocinantur, et constituunt vel non esse Deum, vel otiosum in coelo quiescere: Dixit impius in corde suo, Non est Deus (Psal. 14, 1). Quid est in corde dicere? quamvis scilicet pudor vel metus absterreat homines, ne palam impietatem suam detegant: interea fovent istas cogitationes in corde, et praebent assensum. Iam hic describitur impietatis cumulus a propheta, quum dicit homines delitiis ebrios spoliare Deum iudicis officio, ut neque bene faciat neque male. Est autem probabile tunc multos fuisse Ierosolymae, et in tota Iudaea, qui ita contumaciter spernebant Dei iudicium. Sed praecipue stylum Sophonias adverens optimates stringit: quia tales prae aliis gigantum instar Deum subsannant, et quasi despiciunt e sublimi iudicia ipsius. Est quidem in ipso vulgo multum socordiae: sed plus amentiae est in superbia procerum, qui confisi sua potentia non putant se obnoxios esse Dei imperio. Caeterum, quod nuper dixi memoria tenendum est, describi a propheta quasi insanabile vitium, ubi Iudaeos accusat quod non existiment Deum vel boni vel mali esse autorem. Deus enim hoc modo e suo gradu deiicitur: quia nisi agnoscitur Iudex mundi, qualis erit eius divinitas? Neque enim maiestas Dei, vel imperium, vel gloria consistit in aliquo imaginario fulgore: sed in officiis, quae sic ei ipsum proprie competunt, ut non possint ab eius essentia avelli. Proprium Dei est mundum regere, proprium eius est curam gerere humani generis, deinde discernere inter bonum et malum, miseris opem ferre, ulcisci omnia scelera, compescere iniustam violentiam. Haec si quis a Deo auferre velit, relinquet duntaxat idolum. Quoniam ergo gloria Dei in iustitia, sapientia, iudicio, potentia et aliis virtutibus consistit, quicunque negant Deum esse mundi iudicem, exstinguunt prorsus eius gloriam, quantum in se est. Ita etiam profani scriptores Epicuro exprobrant, quod quum negare prorsus non auderet esse aliquem deum, sicuti Diagoras et similes, confessus fuerit deos esse: sed incluserit ipsos in coelo, ut illic fruantur otio et delitiis. Hoc vero est imaginari deum, qui deus non est. Itaque mirum non est quod propheta tam severe damnet socordiam hanc in Iudaeis, quod non putent bona vel mala proficisci a Deo. Sed fuit etiam maior ratio cur Deus tantopere excandesceret contra hunc stuporem. Unde enim opinio haec, vel delirium hominibus, ut negent Deum bene vel male facere, nisi quia conantur procul arcere Deum, ne sint obnoxii eius iudicio? Qui ergo volunt exstinguere sensum et discrimen boni et mali in suis conscientiis, illi sibi fabricant ista deliria, Deum non curare res humanas, contentum esse sua felicitate coelesti, neque descendere usque ad nos, et fortuito tam res adversas quam prosperas contingere hominibus. Videmus ergo ut homines sponte vel de industria sibi accersant hanc imaginationem, bona et mala non provenire a Deo, ut obstupefaciant suas conscientias, atque ita maiore licentia sese praecipitent ad peccandum, ac si impune quidvis liceret, quasi nullus esset iudex coram quo reddenda sit ratio. Atque ideo dixi hunc esse summum impietatis cumulum, ubi scilicet sese confir-

mant homines in hoc errore, Deum quiescere in coelo. Quidquid autem miseriarum in hoc mundo sustinent, hoc contingere a fortuna: quidquid etiam boni adipisci possunt, hoc vel suae industriae vel fortunae adscribendum esse. Et ideo propheta hoc loco breviter demonstrat prorsus desperatos esse Iudaeos, ne quis miretur Deum tam durum fore ultorem contra eos, qui tamen domestici erant, et quos adoptaverat ex toto orbe. Segregaverat enim Abrahae genus quasi electum et sacrum, quemadmodum satis notum est. Poterat videri Dei vindicta adversus Abrahae filios vel crudelis, vel nimis rigida, nisi hoc fuisset diserte expressum, nempe eo progressos esse impietatis, ut vellent excludere Deum a regimine mundi, et illum arcere a proprio officio, ut poenas de sceleribus non exigeret, ut non tueretur suos, eriperet ab omnibus incommodis, sublevaret eorum miserias. Quum ergo ita Deum coelo includerent, et darent imperium fortunae in terra, hic fuit intolerabilis stupor, imo plane diabolicus. Ita non mirum est si Deus tam severe contra eos exarserit, et ultimam manum apposuerit ad ulciscenda eorum scelera, quum iam insanabilis esset morbus.

13. *Et erit substantia eorum in direptionem, et domus eorum in vastitatem, et aedificabunt domos, neque habitabunt: et plantabunt vineas, neque bibent vinum earum.*

Prosequitur eandem sententiam Sophonias, quod scilicet Deus post longam tolerantiam poenas sumpturus sit de populo rebelli et obstinato. Dicit igitur iam esse traditos in manum hostium, idque divinitus. Sciebant enim sibi multos esse infestos: sed non considerabant Dei iudicium, quemadmodum etiam Deus ipse alibi conqueritur, quod non respicerent manum percutientis. Propheta igitur noster iam devotos esse exitio pronuntiat, et hostibus nihil fore negotii vel difficultatis ubi terram invaserint: quia scilicet patebunt omnia in direptionem. Et recitat etiam quod habetur in lege, 26. cap. Levitici: sicuti prophetae sunt legis interpretes: et inter Mosen et eos hoc tantum interest, quod generalem doctrinam accommodant suo tempori. Eandem rationem nunc tenet propheta: quasi diceret Deum non frustra, vel de nihilo hoc minatum esse in lege: quia sentient atque experientur Iudaei sibi hoc esse efficaciter et serio dictum de agrorum fructu et domorum habitationibus, omnibusque vitae commodis alio transferendis. Iam sequitur:

14. *Propinquus dies Iehovae magnus, propinquus et festinans valde: vox diei Iehovae amara* (ut alii vertunt) *vociferabitur illic fortis* (vel amarum aut amare illic vociferabitur fortis. Alii secus distinguunt, vox diei Iehovae amara vociferabitur, aut amare: Postea illic fortis).

Hoc versu clarius exprimit propheta quod paulo ante dixi, nempe Deum fore autorem omnium cladium, quae Iudaeis accident: quia dum obstupescunt homines in suis malis, magis ac magis in se provocant iram Dei. Haec igitur non vulgaris prudentia est, considerare Dei manum, ubi nos percutit vel castigat. Haec ratio est cur propheta hic revocet Iudaeos ad Deum ne scilicet defigant sensus suos in homines, quemadmodum fieri solet. Quanquam simul etiam torporem illis excutit quum pronuntiat diem hunc fore terribilem, deinde iam esse propinquum. Scimus enim hypocritas Deo illudere, nisi sentiant gravitatem irae eius, et interea extrahere tempus, et sibi promittere tam longas inducias, ut nunquam expergefiant ad poenitentiam. Ideo propheta primo loco ostendit quidquid malorum tunc impendebat Iudaeis, non esse ab hominibus duntaxat, sed praecipue a Deo. Hoc unum est: deinde ut penitus afficiat stupidos animos dicit hunc *diem fore terribilem:* postremo, ne se blanditiis fallant, quasi adhuc procul abesset vindicta, simul asserit *diem hunc iam instare.* Haec tria nobis notanda sunt, ut teneamus prophetae consilium, sed initio versus dicit diem Iehovae magnum instare. His tribus verbis tria illa quae nuper attigi, complectitur. Diem Iehovae nominando significat debere adscribi indicio eius quidquid Iudaei patientur malorum. Quum autem diem magnum vocat, terrorem vult incutere. Tertio dicit esse propinquum. Ergo videmus comprehendi tres sententias in istis tribus verbis. Sed propheta deinde plenius explicat quod poterat obscurum esse propter brevitatem sermonis. *Propinquus,* inquit, *est dies hic et valde festinans.* Scimus ut soleant homines tempus extrahendo fovere sua peccata. Nam etsi non possunt effugere omnem sensum pietatis, vel excutere: tamen fingunt longam esse distantiam inter se et Deum: et hac imaginatione sese demulcent: ideo propheta *diem hunc propinquum esse affirmat.* Et quia vix credibile erat instare cladem, de qua loquitur, adiungit *diem hunc properare celeriter:* quasi diceret non debere aestimari ex praesenti rerum statu quid facturus sit Deus, quia momento pertransit eius ira ab oriente usque ad occasum sicuti fulgur. Homines indigent longa praeparatione, ubi sese volunt ulcisci: sed Deus non opus habet multo apparatu, quia sufficit illi sua virtus ad omnes reprobos perdendos. Nunc ergo videmus cur hoc additum fuerit a propheta, diem hunc celeriter festinare. Iam repetit *hunc diem esse Iehovae, et vocem eius amare vociferari.* Recitavi tres sententias interpretum. Quidam enim sic vertunt, Dies Domini amara illic vociferabitur

fortis. Sensus ille tolerabilis est, et potest etiam ex eo elici utilis doctrina: quasi dixisset propheta nullam fortitudinem posse hominibus opem ferre, vel esse subsidio contra vindictam Dei. Alii vertunt diem illam amare esse vociferaturam, quia illic erit fortis, hoc est, robur hostium franget quidquid fuerat animositatis in Iudaeis. Sensus ille secundus videtur coactus esse. Ego libentius amplector tertium, quod scilicet vox diei Iehovae amare vociferabitur. Vocem autem intelligit eorum qui sero agnoscent Deum iudicem, quem prius contempserant: quia tunc Deus virtutem suam exseret, quae prius fuerat contemptui, donec experimento eam Iudaei sentirent. Quantum ad prophetae consilium spectat: nulla est ambiguitas. Vult enim hic excitare a sua socordia Iudaeos, qui sese obstinaverant contra omnes minas, ita ut nulla esset autoritas prophetis ad ipsos coarguendos. Quum ergo ita obduruissent adversus omnem doctrinam, et sanctas admonitiones, propheta hic dicit aliam fore vocem diei Dei. Nam vox Dei personabat in ore prophetarum: sed apud surdos nullus erat profectus. Iam hic indicitur horribilis mutatio, quia scilicet tunc vociferabuntur Iudaei, vel rugitus vocis divinae eos percellet, quum re ipsa ostendet se vindicem esse scelerum. Ubi ergo tribunal conscenderit, tunc vos clamabitis: nunc frustra apud vos clamant eius nuntii: nam aures vestras obturatis. Clamabitis vicissim, sed frustra. Caeterum si quis malit uno contextu legere, vox diei Iehovae illic fortis amare clamabit, perinde est quantum ad rei summam spectat, ideo de verborum contextu nolim contendere, modo teneamus quod iam dixi, Sophoniam hic opponere clamorem afflicti populi vocibus prophetarum, quae spernebantur, imo quae ut plurimum habebantur ludibrio, quemadmodum satis notum est ex aliis locis. Quidquid sit, oblique perstringit eorum confidentiam, quum de fortibus loquitur: quasi diceret in suum exitium robustos esse, dum ita se Deo et eius servis opponunt, quia fortitudo illa concidet tandem, imo se ipsam propria mole franget, ubi Deus ad iudicium surrexerit. Sequitur:

15. *Dies excandescentiae, dies ille, dies angustiae et afflictionis, dies tumultus et vastationis, dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et nebulae.* 16. *Dies tubae et clangoris super urbes munitas, et super arces excelsas.*

Hic ostendit propheta quam stulti sint qui extenuant vindictam Dei quemadmodum solent hypocritae, vel profani homines. Accusat igitur Iudaeos amentiae, quod putant sibi facilem fore reconciliationis viam, ubi sua obstinatione sic Deum provocaverint, ut descendat contra eos quasi armatus hostis. Nam impii etiamsi nihil sibi promittunt de gratia Dei, tamen concipiunt vanas imaginationes ac si posset nullo negotio placari: non putant sibi fore exorabilem, et interea derident tamen eius vindictam. Contra eiusmodi socordiam nunc propheta noster invehitur. Diximus autem aliis locis has omnes loquendi figuras non spectare in alium finem, nisi ut cogantur homines concipere aliquid timoris, quia sponte se deludunt. Negotium autem prophetis fuit partim cum profanis Dei contemptoribus, partim cum larvatis eius cultoribus, quibus hypocrisis erat sanctitas. Haec igitur ratio est, cur dicat *diem hunc diem fore excandescentiae:* deinde *angustiae et afflictionis, tumultus et vastationis, tenebrarum et caliginis, nubis et nebulae.* In summa, vult Iudaeis auferre fiduciam qua sibi blandiebantur: fiduciam dico quam conceperant ex contemptu Dei. Caro enim secura est, dum latebras captat, ut procul se abducat a conspectu Dei. Non potest vera fiducia modum excedere, nempe, quae fundata est in Dei verbo. Hoc enim modo ad ipsum accedunt homines: sed caro non aliam quietem optat, nisi in oblivione Dei. Et vidimus iam apud prophetam Amos cur pingatur dies Domini tam horrificus. Nempe, ut iam dixi, certamen erat cum hypocritis, qui abutebantur Dei nomine, et interea torpebant in crasso stupore: ideo dicebat Amos (5, 18), Dies ille non lucis, sed tenebrarum, dies ille non laetitiae, sed moeroris. Ut quid ergo cupide exspectatis diem Domini? Iudaei enim, quia iactabant se electos esse a Deo, confisi nudo illo et fallaci titulo adoptionis, putabant sibi quidvis licere, quasi Deus imperio suo renuntiasset. Et ita semper blandiuntur sibi hypocritae, ac si Deum obstrictum tenerent. Non exprimit illa antitheta propheta noster, quae vidimus apud Amos: tamen idem est verborum sensus, quod scilicet ubi Deus tribunal conscenderit, iam nulla futura sit spes veniae. Simul etiam praecidit illis omnes inanes fiducias: quoniam hypocritae etiamsi eos Deus constringat, tamen circumspiciunt huc et illuc, ante et retro, ad dextram et sinistram. Propheta igitur significat ubique fore tenebras et caliginem, nubes et nebulas, afflictionem et angustiam. Quare? quia scilicet erit dies excandescentiae, hoc est, tunc Deus postquam diuturna patientia usus fuerit erga Iudaeos, et eos pertinaciter abuti viderit, tandem exseret suam potentiam. Iam ne opponant Deo sua subsidia, dicit bellum *indici urbibus munitis, et arcibus excelsis.* Videmus ergo ut spoliet Iudaeos omni auxilio, quo intelligant sibi pereundum esse, nisi resipiscant, atque ita redeant cum Deo ipso in gratiam. *Dies* ergo *hic erit tubae et clangoris:* Quomodo? *supra omnes urbes munitas,* inquit: nam Iudaei, ut fieri solet comparabant vires hostium cum suis. Non erat illis propositum egredi extra suos fines: sed

putabant se fere pares ad resistendum, et satis munitos, si quis extraneus hostis ipsos invaderet. Propheta hanc imaginationem deridet, quia scilicet Deus bellum indixerit urbibus munitis. Sequitur:

17. *Et coarctabo hominem* (vel homines) *et ambulabunt tanquam caeci, quia contra Iehovam impie egerunt: et fundetur sanguis eorum quasi pulvis: et caro eorum erit tanquam stercora.*

Confirmat quod prius dixi, nempe etiamsi Iudaeos alii hostes aggrediantur vel Assyrii, vel Chaldaei, Deum tamen fore praecipuum belli ducem. Deus ergo hic sibi vendicat quod Iudaei transferebant in hostes terrenos: et ideo iam saepius propheta vocavit diem Iehovae, quia Deus tunc patefacturus erat suam virtutem, quae habita fuerat ludibrio. Pronuntiat igitur etiam hoc loco *se redacturum in angustias hominem, ita ut tota gens ambulet instar caecorum:* hoc est, ut destituti consilio impingant et labantur, nullam viam teneant. Dicuntur enim errare quasi caeci, quibus non apparet exitus malorum, qui nihil consilii reperiunt ad effugiendas clades, sed tenentur quasi constricti. Et semper tenendum memoria est quod nuper dixi, Iudaeos fuisse inflatos tali superbia, ut contemnerent secure omnes prophetas. Quum ergo ita sibi saperent, Deus caecitatem illis denuntiat. Rationem adiungit, *quod impie se gesserint contra Iehovam.* His verbis confirmat quod prius exposui, nempe non considerandas esse medias causas, dum Chaldaei vindictam sument de Iudaeis: quia altius principium est, et causa alia huius mali. Nempe Dei et coelestis doctrinae contemptus. Quoniam ergo impie egerunt contra Deum. Et his verbis admonet propheta nullam Iudaeis levationem sperandam esse: quoniam non homines tantum sibi infestos habeant, sed Deum ipsum, quem nimis provocarunt. Ideo subiicit, *fundetur sanguis eorum quasi pulvis*: hoc est, digni sunt quos Deus tradat in extremam ignominiam, quia fuit ab illis contemptus. *Caro eorum erit quasi stercora*, inquit. Scimus autem quantopere gloriati fuerint Iudaei sua excellentia. Et Deus certe materiam illis praebuerat gloriandi, si modo rite et legitime usi fuissent eius beneficiis: sed quia eum contempserant, oportuit vicissim exponi in omnem ignominiam et dedecus. Ergo propheta hic prosternit falsas omnes iactantias, quibus inflati erant Iudaei: quia volebant esse honorabiles quum Deus fuisset apud illos contemptibilis. Tandem adiungit:

18. *Etiam argentum eorum, etiam aurum eorum nihil proficiet ad liberandos ipsos in die excandescentiae Iehovae, et in igne indignationis eius devorabitur eis terra: quia consumptionem, et quidem definitam* (vel horribilem, vel celerem) *faciet cum omnibus incolis terrae.*

Repetit quod iam dixerat, nempe vana fore omnia subsidia, quae Iudaei sperabant sibi fore in promptu ad prohibendam Dei vindictam. Quamvis enim non audeant palam homines Deum repellere, tamen per flexuosos circuitus semper sperant fore sibi aliquam rationem, qua declinent iudicium eius. Ergo quoniam Iudaei sua opulentia confisi, sicuti urbibus munitis, superbiebant contra Deum, propheta hic negat *aurum vel argentum fore illis subsidio.* Accumulent, inquit, suas opes: etiamsi ex congerie auri et argenti conficiant sibi altos montes, non poterunt tamen arcere manum Dei, neque poterunt se liberare. Quare? iterum etiam repetit *diem hunc fore excandescentiae Dei.* Scimus enim hostes saevissimos interdum placari pretio: quia avaritia mitigat eorum crudelitatem. Sed propheta hic praedicit, quoniam Deus in bello illo dominabitur, non fore locum redemptioni: ac ideo inutile fore argentum, quia Deus non poterit his modis reduci in gratiam, donec ipsi resipuerint, et humiliati fuerint coram ipso. Ideo subiungit *terram absorbendam esse igne aemulationis Dei*, vel indignationis. Comparat autem iram Dei incendio: quia illic non est locus pactionibus, ubi grassatur ignis: sed quo plus est materiae, eo etiam plura sunt fomenta ad ignem inflammandum. Sic ergo propheta excludit ab omni spe salutis Iudaeos, nisi se reconcilient Deo per veram et sinceram poenitentiam. *Quia*, inquit, *consumptionem faciet cum omnibus incolis terrae, et quidem celerrimam*, vel expeditam. Denique significat, quoniam obduruerant Iudaei ad omnem doctrinam, sensuros talem Dei vindictam, quae ipsos prorsus absumat, quia noluerint eam praevenire, sed potius sua superbia, deinde stupore vel extenuaverint ipsam, vel etiam deriserint. Iam sequitur:

CAPUT II.

1. *Colligite vos, et colligite gens non amabilis.* 2. *Antequam pariat decretum, sicut stipula transibit die, antequam veniat super vos furor irae Iehovae, antequam veniat super vos dies irae Iehovae.*

Postquam concionatus est propheta de ira Dei et ostendit quam terribilis futura sit, deinde adiunxit eam prope instare, nunc Iudaeos hortatur ad poenitentiam: et ita mitigat superioris doctrinae acerbitatem, si modo flexibiles reperiat animos. Et hinc colligimus Deum contra homines verbo fulmi-

nare, ut manus suas ab illis abstineat. Quo igitur asperior est Deus, dum obiurgat nos et producit in medium peccata nostra, et iram suam nobis proponit, eo clarius testatur quantopere pretiosa sit ei et cara salus nostra. Nam dum videt nos ruere quasi praecipites ad interitum, revocat minis et obiurgationibus. Ergo quoties vehementius nos verbo suo Deus accusat, sciamus fore exorabilem, si vera resipiscentia tacti confugiamus ad eius misericordiam. Nam hic etiam omnium reprehensionum et minarum est finis. Sequitur ergo tempestiva exhortatio, postquam disseruit propheta de gravitate vindictae Dei, *Colligite vos, colligite*, inquit *gens non amabilis.* Alii vertunt, Disquirite intra vos, disquirite: et variant interpretes in radice verbi: quia alii a קשש, alii a קוש deducunt: nisi quod potius alii derivant verbum ex nomine קש, quod significat paleam. Sed quidquid sit, ego existimo hunc esse genuinum prophetae sensum: Colligite, vos, colligite: primum ratio grammaticae hoc postulat et qui vertunt, Disquirite vos, non video cur declinent a significatione communi et recepta, nisi quia putarunt non quadrare contextui congregandi verbum: atqui optime quadrat. Alii etiam subtilius vertunt: Colligite paleas, colligite paleas, quasi rideret propheta ventosam confidentiam sui populi. Sed quemadmodum iam attigi, non dubito quin hic remedium ostendat, quo antevertat iudicium Dei, quod nuper illis minatus est. Comparat autem eos paleis, quemadmodum sequitur proximo versu. Sed ostendit adhuc illis tempus dari poenitentiae, ut se ipsos colligant ne dissipentur, quasi diceret: Instat dies vestrae dissipationis: tunc evanescetis veluti quisquiliae: neque enim stabitis ad flatum irae Dei. Iam vero dum adhuc retinet se ipsum Deus, vel non exserit manum suam ad vos perdendos, colligite vos, ne sitis similes paleis. Duae igitur sunt partes huius sententiae: prior est, si pergant Iudaei abuti suo more Dei tolerantia, fore similes paleis, quia momento eos disperget vindicta Dei. Sed interea admonet propheta adhuc illis dari opportunum resipiscendi tempus: quia si se ipsos ultro colligant Deus illis parcet. *Antequam* ergo *veniat dies irae Domini, colligite vos ipsos*, inquit. Ratio autem collectionis est, ubi non evanescunt homines in suis stultis confidentiis, vel non luxuriant in suis cupiditatibus. Quantisper enim homines vel laxant sibi fraenum ad licentiam peccandi, et ita vagantur in pravis suis cupiditatibus, vel hinc inde accersunt sibi vanas fiducias: se ipsos exponunt dissipationi. Hortatur ergo eos propheta, ut in se ipsos descendant, ut se colligant, et quasi contrahant, ne similes sint paleis. Colligite ergo vos, et colligite, gens non amabilis. Alii active accipiunt participium נכסף: quasi diceret propheta, Iudaeos carere omni affectu, et quasi obduruisse ad immanem socordiam. Sed nescio an hoc ferat grammatica. Sequor igitur quod magis receptum est. Gens non amabilis vocatur, quae indigna erat misericordia. Et Deus hoc modo amplificat atque illustrat gratiam suam, quod adhuc sollicitus sit de eorum salute, qui se ultro perdiderant, et abdicaverant ab eius gratia. Tametsi ergo Iudaei sua pravitate ita se alienaverant a Deo, ut nulla esset ratio cur salvos retinere vellet: tamen non desiit eos ad se revocare. Hoc igitur insigne documentum est gratiae Dei quasi infatigabilis, ubi gentem merito exosam dilectione sua prosequitur, dum scilicet curat eius salutem. Iam adiungit, *priusquam pariat decretum.* Hic propheta autoritatem sibi et aliis Dei servis asserit, quia putabant Iudaei minas omnes esse evanidas: quemadmodum hodie magna pars hominum subsannat quidquid est doctrinae, perinde ac si esset inanis sonitus. Ideo propheta hic attribuit partum doctrinae: verum quidem est, latius patere nomen decreti: sed propheta non loquitur de occulto Dei consilio. Decretum igitur vocat, quod iam promulgaverat Deus per suos servos. Ac summa est, non verberari aerem ubi Deus vindictam peccatoribus denuntiat per suos prophetas, sed stabile esse ac firmum eius decretum, quod tandem effectu suo non carebit. Est autem valde apposita similitudo partus, quia sicuti foetus in utero latet, deinde suo tempore emergit in lucem mense decimo: ita quamvis ad tempus occultet Deus suam vindictam, proferet tamen eam tempore opportuno, ubi scilicet viderit iam desperatam esse hominum malitiam. Nunc tenemus cur propheta dicat instare tempus, quo decretum pariet. Tunc, inquit, *transibit stipula die.* Alii vertunt, antequam veniat dies, quo transibit stipula vel quisquiliae. Sed יום accipio aliter, quod scilicet cito peribunt Iudaei quasi quisquiliae: quemadmodum etiam similis loquutio annotata fuit, nempe apud Hoseam. Dicit ergo *perituros die Iudaeos*, hoc est, exiguo tempore et quasi momento: qui tamen putabant se non posse nisi longo tempore expugnari. *Transibit*, inquit, *quasi stipula.* Ergo *antequam veniat dies ille, dies irae Iehovae.* Iam colligite vos ipsos. Priore loco dicit antequam veniat super vos furor irae, deinde dies irae. Idem bis repetit. Sed verbis nonnihil mutatis: quia secundo membro pro furore irae ponit diem irae: quasi diceret eos longe falli, si existiment se elapsos esse, quoniam Dominus vindictam suam differt. Quare? neque enim dies ille qui instat adhuc apparuit, sed veniet tandem quemadmodum si quis tenebris noctis confisus existimet se tutum esse, quia non poterit deprehendi, falletur. Subito enim exorietur sol, qui deteget ac proferet ipsum ex suis latebris. Ita etiam propheta significat, quamvis quiescat nunc Deus, tamen nihil inde lucri accedere

Iudaeis, quia suas opportunitates novit. Quamvis ergo ad tempus cohibeat iram suam, proferet tamen eam subito, ubi scilicet dies advenerit, et maturuerit hominum iniqnitas.

3. *Quaerite Iehovam omnes mansueti terrae, qui iudicium eius fecerunt* (pro fecistis): *quaerite iustitiam, quaerite mansuetudinem, si forte abscondamini in die irae Iehovae.*

Hic sermonem propheta ad exiguum numerum convertit, qnia videbat se nihil proficere apud vulgus promiscuum. Quamvis enim toti populo communis esset doctrina, pauci erant qni attenderent. Ideo potuit animum deiicere, nisi statuisset aliquod tamen semen manere in populo, et non frustra sibi iniunctas fuisse docendi et exhortandi partes a Deo. Caeterum simul ostendit maiorem numerum prorsus devotum esse exitio. Nunc videmus cur propheta specialiter compellet *mansuetos terrae:* quia pauci subierant iugum etiamsi multis iam calamitatibus fracti essent. Et hinc apparet non esse aequalem profectum correctionis apud omnes, quia bonos et malos Deus castigaverat, hoc est, totum populum, a minimo denique usque ad maximum omnes multis cladibus fuerunt prostrati: manebat tamen eadem semper ferocia: quemadmodum Deus 1. Iesaiae cap. conqueritur se operam perdere, dum poenas exigit de praefracta illa gente. Caeterum hinc docemur, etiamsi putent verbi ministri se frustra operam consumere, quia surdis canunt fabulam, ut dicitur in proverbio: non debere tamen deficere a cursu suae vocationis: quoniam semper aliqui sunt, qui re ipsa post longum tempus ostendunt se fuisse divinitus et mirabiliter servatos, ne cum aliis perirent. Sed hoc praecipue spectat propheta, non debere fideles respicere quid agat multitudo, vel quomodo se gerat: sed ubi Deus ad resipiscentiam ipsos invitat, et spem veniae proponit, celeriter debere ad ipsum accurrere, ne cum aliis pereant. Et hoc notatu dignum est, quia ubi vocem suam attollit Deus, alii alios obdurant, et ita ultro citroque sese homines impellunt ad exitium: sic fit ut careat successu omnis doctrina. Propheta igitur remedium adhibet, ostendens perperam fieri, ubi alii alios mutuo respiciunt: quia hoc modo sese accendunt ad maiorem rebellionem: sed si qui sint mansueti, eos debere esse flexibiles, ubi Dominus manum illis porrigit, et ostendit se propitium fore si modo in viam redeant. Vocat mansuetos terrae, qui profecerant in ferulis Dei. Nam ענוים vocant Hebraei afflictos ab ענה, quod est affligere et humiliare. Sed quoniam ut plurimum non domantur homines nisi virgis, ideo ענוים metaphorice vocant mansuetos, qui scilicet subacti sunt: quoniam luxuriant homines in suis delitiis: et opulentia fere gignit ferociam. Rebus autem adversis discunt mansuescere. Mansuetos igitur terrae vocat propheta noster, qui erant morigeri Deo, postquam eos castigaverat. Scimus enim, quamvis percutiat Deus reprobos, manere tamen cervice obstipa, et collo ferreo, et fronte aenea. Sed fideles cicurantur, quemadmodum Ieremias etiam fatetur de se ipso. Dicit enim se fuisse quasi vitulum indomitum priusquam castigatus esset Dei virgis. Sic propheta sermonem dirigit ad paucos homines, qui senserant adversam Dei manum, et ita humiliati fuerant. Iubet *eos Deum quaerere:* et tamen dicit *ipsos fecisse iudicium eius.* Videntur haec duo membra inter se contraria. Nam si prius alienati fuissent a Deo, merito iuberet propheta ipsos redire in viam. Sed quia addicti fuerant pietati, et vitam suam ad sinceram integritatem composuerant, videtur parum tempestive propheta eos hortari ut quaerant Deum. Sed sententia haec notatu digna est, quia hinc colligimus, etiam optimos quosque ferulis Dei sollicitari ad colendam pietatem maiore studii ardore, quam prius fecerant. Quamvis ergo nobis propositum sit Deum colere, et sequi eius verbum: tamen ubi surgunt calamitates, quia apparet Deus iudex, simul etiam nos exstimulat ad maiorem curam et sollicitudinem. Neque enim unquam eveniet, ut quisquam satisfaciat suo officio. Meminerimus ergo nos divinitus excitari quoties res adversae impendent, et ubi Deus ipse iratum se manifestis signis ostendit. Haec ratio est cur propheta iubeat pios iustitiae cultores Deum quaerere, utcunque prius dediti fuissent rectitudini. Fuit etiam alia ratio. Scimus graviter labefactari fidem, ubi promiscue et sine delectu boni simul et mali affliguntur Dei manu. Nam pii tunc reputant sibi nihil prodesse, quod Deum studuerint ex animo colere: putant hoc fuisse inane et frivolum, quia trahuntur in easdem miserias. Ergo quoniam haec tentatio posset concutere etiam firmissimos quosque, propheta hic ad perseverantiam hortatur fideles, ac si diceret in primo tumultu non posse notari discrimen inter bonos et malos, quantum attinet ad fortunam: quia utrosque Dominus similiter affligit: sed finem fore diversum: ideo non esse cur animos despondeant, vel putent se nihil proficere quaerendo Deum: quia tandem ostendet re ipsa sibi placuisse eorum integritatem: quasi diceret, Deus vos non remuneratur primo momento, sed patientia vestra tandem ostendet ipsum esse iustum iudicem, qui suos in ultima necessitate respicit ac liberat. Facere iudicium Dei hoc loco nihil aliud est quam vitam formare ad legis rectitudinem. Nomen משפט varie accipitur in scripturis: aliquando et saepe ad poenas transfertur, quas Deus exigit de reprobis. Sed saepe pro aequitate ponitur, vel legitima vivendi regula. Ergo facere iudicium nihil aliud est

quam dare operam iustitiae et rectitudini: interea abstinere ab omni maleficio. Sed iudicium Dei nominat propheta, quod ipse praescripsit verbo suo, et quod probat. Scimus enim homines sibi varias rationes comminisci, quibus se iustos et rectos ostendant: sed falluntur, nisi imprimis forment vitam suam ad Dei obsequium. Nunc tenemus quid velit propheta. Sed paulo post definit quid sit Deum quaerere. Posterior enim pars versus expositive addita est, ut intelligant fideles quomodo quaerendus sit Deus. Nam hypocritae simul ac Deus ipsos invitat, accumulant multas caeremonias, et multum se fatigant in rebus nihili. Deinde putant se Deum satis quaesiisse, ubi perfuncti sunt multis caeremoniis. Atqui satagendo sicuti fucum Deo faciunt, ita etiam decipiunt se ipsos: quemadmodum videmus nomen poenitentiae fuisse profanatum. Garriunt satis in papatu de poenitentia: sed quum ab illis quaeritur definitio, incipiunt a contritione: et tamen neque displicentia peccati ab illis proponitur, neque verus amor iustitiae: sed fabulantur de attritione et contritione: statim ad confessionem prosiliunt: et illa est praecipua pars poenitentiae: postea descendunt ad satisfactiones. Sic poenitentia nihil aliud est apud papistas, quam perversa quaedam sollicitudo, qua homines laborant in placando Deo, etiamsi ad ipsum non accedant: imo satisfactiones papatus nihil aliud sunt, quam obstacula inter Deum et homines. Hoc vitium commune fuit omnibus saeculis: ideo non abs re propheta definit quaenam sit vera et legitima ratio quaerendi Dei, nempe ubi *quaeritur iustitia*, ubi *quaeritur humilitas.* Per iustitiam idem intelligit quod per iudicium, quasi diceret: Pergite sancte et recte vivendo. Neque enim Deus obliviscetur obsequii vestri, si modo animi vestri non flaccescant, sed perseveretis usque in finem. Videmus ergo Deum quaeri, non ubi obtrudimus externas pompas, et nescio quae figmenta, quasi instar pueri demulceri a nobis posset: verum ubi sincere vitam nostram consecramus in eius obsequium. Iustitiae vero adiungit humilitatem, quia difficile est, etiam optimis quibusque, non obstrepere Deo, ubi asperius eos castigat. Videmus enim quantopere homines sua mollities exacerbet, ubi Deus apparet aliquanto durior. Ergo propheta ut compescat omnes strepitus, hortatur hic fideles ad humilitatem, ut scilicet patienter ferant rigorem illum, quo Deus ipsos exercet, ac sinant gubernari ee eius manu: quemadmodum etiam eodem respicit Petrus in his verbis: Humiliamini sub potenti manu Dei (1. Pet. 5, 6). Nunc ergo videmus cur propheta non modo iustitiam requirat a fidelibus, sed mansuetudinem, ut compositis animis exspectent liberationem, quam promittit Deus: interea non obmurmurent, neque ebulliant in suis perversis affectibus, quamvis Deus ipsos parum humaniter in speciem tractet. Hinc colligere licet utilem doctrinam, quia propheta hic non alloquitur homines vel dissolutos, vel qui prius essent obliti rectitudinis: sed sermonem suum dirigit ad optimos quosque, integerrimos et sanctissimos: et tamen ostendit non aliud illis esse remedium, nisi ut modeste et patienter ferant castigationem Dei. Sequitur ergo non posse reperiri perfectionem inter homines, quae Dei iudicio respondeat. Nam si quis obiiciat se operam dedisse rectitudini, tamen adhuc iusta ratio est, cur se ipsum humiliet, quandoquidem obstricti sumus omnes Deo, et nemo potest reatum effugere: quia si quis interroget propriam conscientiam, sentiet se non carere culpa. Ergo utcunque nobis bene conscii simus, et Deus ipse nobis iudex sit, ac spiritus sanctus testis verae et sincerae integritatis: ubi tamen nos Dominus ad suum tribunal citat, discamus omnes fateri a minimo usque ad maximum nos esse obstrictos eius iudicio et obnoxios. Postea adiungit, *si forte* (vel forte) *abscondamini in die irae Iehovae.* Non loquitur dubitanter propheta, ac si fideles incerti essent de gratia Dei. Alibi enim diximus non posse homines vere animari ad poenitentiam, nisi persuasi sint de venia. Sed propheta alio respexit, nempe, quamvis nihil restaret spei secundum communem sensum, fideles tamen non perdituros operam, si Deum quaerant: quia in rebus desperatis sentient ipsum sibi propitium, et paratam salutem in gratia eius. Videmus ergo prophetam in his verbis notare difficultatem in re ipsa, non autem in amore Dei. Quamvis propensus sit Dominus ad veniam, imo ultro suos praeveniat, et eos blande ad se invitet: tamen necesse est simul considerari quam admirabilis sit eius virtus in servandis electis, ubi omnia videntur esse perdita. Si forte ergo: ut intelligerent Iudaei omnia tendere ad ultimam desperationem, et hoc dixit propheta, partim ut reprobi et obstinati agnoscerent sibi esse pereundum: deinde, ut fideles pluris facerent Dei gratiam quum viderent se miraculo eripi ex morte, et speciem esse resurrectionis, quod Deus ipsorum futurus esset liberator. Ergo propheta, ut commendet filiis Dei salutem, quam illis offert, atque illustret melius Dei gratiam, utitur hac voce אולי, forte. Interea quemadmodum iam dixi, fulminat contra reprobos, ut intelligant de se prorsus actum esse. Sequitur:

4. *Quia Aza derelicta erit, et Askalon in vastationem, Asdod in meridie expellent, et Ekron dissipabitur.* 5. *Heus habitatores funiculi maris* (vel regionis) *gens Cretim: sermo Iehovae contra vos Cnaan, terra Philistim, et exterminabo te, ne sit habitator.*

Hic propheta incipit consolari electos: quia ubi pertransierit vindicta Dei, quae temporalis futura

erat contra ipsos, vicissim profani et extranei sentient Deum iustum iudicem ad ulciscendas populi sui iniurias. Quanquam alii potius existimant hic denuntiari vindictam Dei Iudaeis, utcunque propheta nominet potius alios populos vicinos. Sed prior ille sensus videtur mihi melius quadrare: quod scilicet propheta admoneat fideles de futura mutatione, quia non perpetuo urgebit Deus electum populum, sed transferet vindictam suam ad gentes alienas. Sensus ergo est Deum, qui antehac minatus est Iudaeis, fore tamen propitium: non quibuslibet ex populo illo, quoniam magna ex parte destinati erant exitio: sed residuis quos Dominus sibi delegerat in semen, ut scilicet maneret aliqua ecclesia superstes. Scimus enim Deum ita semper temperasse poenas, quas sumpsit de populo illo, ut nollet exstinguere foedus suum, neque abolere memoriam generis Abrahae: quia etiam illinc proditurus erat redemptor. Quum ergo hic vaticinatur propheta contra Aza et Ascalon, et Asdod, et Ekron, et Philistim, et Cretim et similes, non dubium est quin animum addere velit fidelibus, ne desperent de misericordia Dei, etiamsi videant se gravissime premi: quia finem tandem impositurus sit iracundiae suae, postquam ecclesiam purgaverit a suis sordibus. Et hac etiam admonitione indigent fideles, ne invideant reprobis et Dei contemptoribus, quasi melior vel magis optabilis esset eorum conditio. Ubi enim Dominus parcit reprobis et nos castigat, putamus nihil melius esse, quam excutere omne iugum. Ergo ne haec tentatio percelleret fideles, propheta admonuit in tempore non esse cur sibi placeant, vel gratulentur profani homines ubi Deus non statim ipsos ulciscitur, quia paratae sunt illis suae vices. Gazam primo loco ponit, cuius frequenter occurrit in scripturis mentio. Aza vocant Hebraei: sed quia ע occupat initium nominis, verterunt Graeci Gazam: et putarunt etiam profani scriptores nomen esse persicum: et lingua illa thesaurum vocari, sed sunt merae nugae: quia procul dubio etymologia est hebraica. Postea adiungit Askalon quae urbs erat vicina Gazae, tertio loco ponit Asdod, quam verterunt Graeci Azoton: et Latini etiam Graecos sequuti sunt. Postremo Ekron ponit. Erant omnes illae urbes vicinae Iudaeis, et non procul aliae ab aliis distabant versus Moabitas et Idumaeos. Addit postea, *Heus*, vel veh הוי *habitatores funiculi maris.* Regionem maris nominat Galilaeam: et simul adiungit Cretim, et Philistim. Putant aliqui prophetam alludere ad turmas, quae militabant sub Davide: quia milites praesidiarios confecerat ex gente illa, hoc est, ex Galilaea: et vocaverat Cretim deinde Philistim. Sed nescio an tam argute loquutus sit propheta. Potius existimo hic perstringi gentes profanas, quae Iudaeis infestae fuerant, quum tamen vicinia deberet esse vinculum aliquod benevolentiae. Ideo comprehendit omnes sub nomine Canaan. Neque enim recipio quod alii appellative vertunt mercatores, quia potius intelligit propheta, quocunque nomine vocentur, censeri tamen omnes Cananaeos, qui pridem internecioni devoti fuerant. Quoniam ergo regiones illae hostiliter oppugnaverant Iudaeos, propheta significat Deum fore vindicem electi populi. *Sermo Iehovae contra vos*, hoc est, Deus qui hactenus minatus est populo suo, iam vos ad iudicium citat: ne potetis vobis impune cessurum quod molestiam exhibuistis ecclesiae ipsius. Quamvis enim Deus probare vellet populi sui patientiam, non tamen excusabiles fuerunt vel Moabitae, vel reliqui, quum caeco impetu ruerent contra Iudaeos: imo in eorum persona putarent se bellum gerere cum Deo ipso opifice coeli et terrae. Postea adiungit, *nullum fore habitatorem*, quia Deus regiones illas omnes perdet. Nunc videmus non alio spectare prophetae consilium, nisi ut doloris sui acerbitatem hoc solatio mitigent fideles, quod temporales sint ipsorum miseriae: Deus autem paulo post vindex futurus sit hostium suorum. Sequitur:

6. *Et erit funiculus maris* (id est regio: sed metaphorice Hebraei vocant regionem funiculum, propter distributionem) *habitaculum caulis pastorum, et septa ovium.* 7. *Et erit regio reliquiis domus Iehudah: apud eos pascentur in domibus Ascalon, vesperi accubabunt: quia visitabit Iehova Deus ipsorum ipsos, et reducet captivitatem eorum.*

Propheta confirmat quod prius dixit de futura Dei vindicta, quae iam instabat contra Moabitas et alias vicinas gentes quae non desierant persequi miseros Iudaeos. Dicit ergo totam illam regionem fore hospitium ovibus. Haec similitudo satis nota est, quod ubi regio aliqua vacua est habitatoribus, illam occupant pastores: quia illic neque seritur neque metitur: crescunt illic herbae. Ergo ubi nulla est cultura, ubi nulla est frequentia hominum, illic reperiunt pastores locum suis gregibus, ibi aedificant caulas. Perinde igitur est ac si diceret propheta regionem fore vastam, sicuti vidimus proximo versu. Postea adiungit paulo diversa ratione *fore tractum maris habitaculum domui Iehudah.* Est autem concinna inflexio a gregibus pastorum ad tribum Iehudah, quae erat quasi grex electus Dei. Postquam ergo dixit propheta regionem illam fore vastam et desertam, tandem adiungit hoc fore in commodum electi populi: quoniam Dominus illic dabit Iudaeis ubi tuto et secure quiescant. Caeterum restringit hoc propheta ad reliquias, quia maior pars, ut iam vidimus, ita erat desperata, ut oportuerit praecludi omnem ianuam misericordiae. Sed propheta reliquias nominans, ostendit semper fore aliquod semen unde excitabit Deus novam ecclesiam: et simul

animat fideles ad bonam spem, ne scilicet terreret ipsos sua paucitas: quemadmodum ubi sese respiciunt et vident se obrui ingenti turba, putant se reputari pro nihilo. Ergo ne deficiant animis, propheta dicit reliquias istas curae esse Deo: quoniam ubi visitaverit totum maris tractum et alias regiones, erit illic tutum domicilium vel refugium Iudaeis. *Erit* ergo *funiculus ille*, inquit, *residuo domus Iehudah, pascentur apud Ascalon, et accubabunt illic vesperi:* hoc est, reperient suo exsilio aliquem locum, ut scimus Iudaeos non omnes fuisse abstractos in longinquas terras: et qui potuerunt latere in locis vicinis, facilius deinde fuerunt collecti, ubi permissa fuit redeundi libertas. Hoc significat nunc propheta, quum dicit fore etiam nocturnum hospitium Iudaeis apud Moabitas et reliquos vicinos. Ratio sequitur quae confirmat sententiam quam attuli: quia *Iehova Deus ipsorum*, inquit, *visitabit eos.* Videmus ergo prophetam hic mitigare tristitiam exsilii, et gravissimae illius cladis quae Iudaeis instabat, dum illis promittit novam Dei visitationem: quasi diceret, Etiamsi Dominus nunc videtur saevire contra vos, et videtur oblitus esse sui foederis, tamen iterum misericordiae suae recordabitur, ubi maturum tempus advenerit. Et addit, *Reducet captivitatem eorum* ut ostendat gratiam hanc fore victricem contra omnia obstacula. Poterant enim obiicere Iudaei, Cur non statim nobis occurrit Dominus: sed potius nos permittit hostibus, ut rapiamur in exsilium? Propheta hic ad tolerantiam eos revocat: et tamen promittit, ubi in exsilium tracti fuerint, redituros in patriam: quia Dominus non patietur exsilium illud esse perpetuum. Iam sequitur:

8. *Audivi opprobrium Moab, et contumelias filiorum Ammon, quibus exprobrarunt populo meo, et se extulerunt contra terminum ipsorum.*

Confirmat propheta quod paulo ante dixerat de vindicta Dei contra hostes extraneos. Quanquam certatim vicinae omnes gentes molestae erant Iudaeis, scimus tamen plus fuisse odii, imo furoris, in istis duabus gentibus: nempe in Moabitis et Ammonitis, quae tamen sanguine coniunctae erant: quia trahebant originem a Loth, qui fuerat nepos Abrahae. Quum ergo illa cognatio deberet flectere Moabitas et Ammonitas ad aliquam misericordiam, scimus maiore insania et quasi helluino impetu semper fuisse infestos Iudaeis. Haec ratio est cur propheta peculiariter nunc de ipsis loquatur. Quanquam autem nonnulli accipiunt hanc sententiam in persona fidelium, contextus tamen flagitat referri ad Deum: et haud dubie se ex alto despicere admonet quas Moab fastus nebulas in aerem spargebat, quasi pronuntiet sibi non esse obscurum vel incognitum quam immaniter saevierint Moabitae et Ammonitae contra Iudaeos, quam fuerint superbi et crudeles. Et haec fuit valde tempestiva consolatio. Poterant enim Iudaei absorberi desperatione, nisi illis oblata fuisset haec promissio. Videbant Moabitas et Ammonitas ardere vesania, quum tamen nunquam fuissent laesi aut lacessiti: videbant deinde ipsos facere quaestum et lucrum ex cladibus miseri populi. Quid poterant secum reputare fideles? Ecce non tantum impune nos vexarunt impii isti, sed fuit illis lucrosa sua crudelitas et perfidia contra nos: ubi nunc Deus? Si respiceret ecclesiam suam annon se interponeret? ne ergo eiusmodi tentatio animos piorum everteret, propheta hic Deum loquentem inducit, *Audivi opprobrium Moab*, inquit, *audivi contumelias Ammon:* nihil me fugit: quanquam non statim ostendo haec venire in rationem coram me, tamen scio et observo quam indigne vos persequuti fuerint Moabitae et Ammonitae: illi tandem sentient me esse custodem vestrae salutis, et vos esse sub meo praesidio. Nunc tenemus consilium prophetae. Iisdem fere verbis utuntur tam Iesaias cap. 16, quam Ieremias cap. 48. Sed duo illi longius prosequuntur hunc sermonem, quem breviter attingit propheta noster: quia videmus etiam hic sermones eius comprehendi brevi summa. Quod autem opprobrium Moab et contumelias filiorum Ammon dicit venisse in memoriam coram Deo, spectat in eum finem, ut Iudaei certo statuant ac persuasi sint se non esse reiectos et derelictos, quamvis ad tempus contumeliose tractentur ab impiis. Active autem sumit propheta, opprobrium et contumelias. Postea adiungit, *Quibus exprobrarunt populo meo.* Hic significat Deus nihil decedere electis, ubi reprobi quasi conspuunt in ipsorum faciem. Nihil enim est quod ingenuos animos gravius vulneret, quam contumelia: non tantum est acerbitatis in centum mortibus quantum in uno probro: praesertim ubi improbi licentiose insultant, et faciunt hoc toto mundo plaudente. Tunc enim obruitur omne discrimen boni et mali: conscientia bona quasi sepelitur. Sed propheta hic significat populum Dei nihil iacturae facere dum ita indigne vexatur a reprobis, et expositus est eorum contumeliae. Tandem subiicit quod *dilataverint super terminum ipsorum.* Quidam interpretes subaudiunt os: magnificaverunt os suum: et saepe verbum hoc sine adiectione capitur hoc sensu. Verum est: sed hoc loco plenior est syntaxis, quia sequitur על גבולם, super terminum ipsorum: qua voce significat propheta provocatam fuisse iram Dei petulantia utriusque gentis, quia voluerunt terminos divinitus fixos quasi revellere. Scimus terram Chanaan datam fuisse Iudaeis iure haereditario. Quum divideret Altissimus gentes, inquit Moses (Deut. 32, 8), posuit funiculum in Iacob. Hoc quidem verum est, genti-

bus suas possessiones arcano Dei decreto esse attributas: sed specialis fuit ratio electi populi: quia Dominus constituerat Abraham dominum illius terrae, idque in perpetuum. Iam Moabitae erant quasi relegati: Dominus assignaverat illis suam possessionem. Quum ergo vellent ultra perrumpere, et invaderent Iudaeos, oportuit iram Dei magis accendi contra ipsos: quia non gerebant hoc modo bellum cum mortalibus, sed cum ipso Deo: quia terminos ab ipso praefixos revellendo volebant evertere aeternum eius decretum. Nunc ergo intelligimus cur propheta dicat filios Moab et Ammon magnificasse super terminum eorum qui Dei manu locati erant in terra Chanaan: quia scilicet non tantum voluerunt eiicere suos vicinos, sed voluerunt et tentarunt eripere ex manu Dei haereditatem illam quam Dominus Abrahae dederat, idque in perpetuum, ut diximus.

9. *Propterea vivo ego, dicit Iehova exercituum Deus Israel, quod Moab sicuti Sodoma erit, et filii Ammon sicuti Gomorrha, productio urticae et fodina salis, et vastitas in perpetuum: reliquiae populi mei diripient eos, et residuum gentis meae possidebit eos.* 10. *Hoc illis pro superbia sua, qua exprobrarunt et insultarunt super populum Iehovae exercituum.*

Heri Deus, ut aliquo solatio levaret miseros Iudaeos, dicebat sibi cognitam esse proterviam Moab: nunc adiungit se vindictam sumpturum de probris illis, quorum prius facta fuit mentio. Parum enim prodesset conspici a Deo, quidquid patimur iniuriarum, nisi parata esset ultio. Ergo propheta admonet, Deum non esse otiosum spectatorem, qui tantum observet quae in mundo geruntur: sed mercedem repositam esse omnibus impiis. Haec autem coniunctim legenda sunt, ut agnoscant fideles suas iniurias non esse Deo incognitas: deinde ipsum fore vindicem. Caeterum quo certius confidant Iudaei Deum liberatorem suum fore, iusiurandum interponitur. Sed interea ostendit Deus serio se affici dum populum suum videt crudeliter et tali intemperantia vexari, ut putent impii sibi permitti effraenem licentiam. Deus ergo hic ostendit non modo curae sibi esse populi salutem, sed se causam eius suscipere, perinde ac si accensus esset iracundia: non quod in ipsum cadant passiones, sed talibus loquendi formulis exprimitur quod alioqui nunquam fideles conciperent, nempe inaestimabilem erga ipsos Dei amorem et curam esse. Dicit ergo se vivere, quemadmodum si iuraret per suam vitam. Sicuti alibi vidimus per animam iurare: ita nunc loquitur, Vivo ego: hoc est, sicuti ego sum Deus, ita ulciscar istas iniurias quibus nunc opprimitur populus meus. Et hac ratione etiam vocat se Iehovam exercituum et Deum Israel. Priore membro potentiam suam commendat, ut sciant Iudaei praeditum esse ipsum virtute: deinde bonitatem suam coniungit, eo quod populum illum adoptasset. Sensus ergo est, Deum per vitam suam iurare: et ne frustra hoc fieri putent Iudaei, proponi in medium potentiam eius: deinde gratiam adiungit. *Moab*, inquit, *erit instar Sodomae, et filii Ammon instar Gomorrhae:* nempe *in productionem urticae et fodinam salis:* hoc est, redigentur terrae illae in solitudinem, vel prorsus erunt steriles, et nihil illic oriatur praeter urticas, sicuti accidere solet locis desertis. Quantum ad fodinam salis spectat, loquutio haec satis frequenter occurrit in scriptura. Ergo salsugo sterilitatem denotat Hebraeis. Et addit propheta hoc non fore ad tempus exiguum duntaxat. *Erit*, inquit, *perpetua vastitas.* Adiungit hoc fore in utilitatem ecclesiae. *Reliquiae* enim *populi mei diripient eos*, inquit, *et residuum gentis meae possidebit eos.* Loquitur semper de reliquiis, quia sicuti heri dictum fuit, necesse erat sordibus purgari populum illum, ita ut maneret tantum exigua portio. Et scimus ab exsilio non multos fuisse reversos. Summa est: quamvis Deus statuerit ecclesiam suam imminuere, ut pauci tantum supersint: tamen paucos illos fore haeredes totius terrae, et potituros imperio, ubi Deus vindictam sumpserit de omnibus eorum inimicis. Ideo sequitur apud prophetam, *Hoc illis pro superbia ipsorum*, inquit. Videmus ut prophetae consilium sit, tollere quidquid erat acerbitatis quum Iudaei viderent tam petulanter se tradoci a suis hostibus. Quum ergo promptum esset animos deiicere, ut heri dictum fuit, nihil esse molestius quam ferre contumelias: ideo hic diserte pronuntiat Deus, quod superbe insultant vicini Iudaeis, hoc ipsis exitiale fore: sicuti ruinam praecedit superbia, dicit Solomon (Prov. 16, 18). Et iterum confirmat quod nuper attigerat, nempe non posse Iudaeos impune laedi, quoniam Deus susceperat eos in fidem suam, eratque ipsorum protector. *Quoniam* ergo *exprobrarunt et insultarunt super populum Iehovae exercituum.* Poterat dicere, Super populum meum, quemadmodum proximo versu: sed amplificatio subest in his verbis: quasi diceret propheta non esse illis bellum cum mortalibus, sed cum Deo ipso, cuius maiestas laesa fuerat, quum tam iniuste oppressi fuissent Iudaei. Sequitur:

11. *Terribilis Iehova super eos, quia consumpsit omnes deos terrae: et adorabit eum quisque ex loco suo, omnes insulae gentium.*

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet Deus virtutem suam proferet in auxilium populi sui. Nominat vero *Deum terribilem*, qui patienter ad tempus tulerat hostium proterviam: atque ita

coeperat ab illis sperni: quia scimus impios nunquam cedere Deo, nisi quum urgentur eius manu: ac tunc etiam non flectuntur, ut sponte eius imperio se subiiciant: sed coacti tamen silent. Hoc intelligit propheta his verbis: quasi diceret nunc impios illudere Deo, quia pro nihilo ducant eius potentiam: sed sensuros quam terribilis sit vindex populi sui, ita ut expavescant. Deinde opponit etiam superstitiones gentium verae pietati: quasi diceret, hoc pretium fore Iudaeis pietatis suae, quia coluerint verum et unicum Deum: omnia vero idola nihil posse contra auxilium veri Dei. Et necessaria fuit haec admonitio, quoniam ad tempus impii triumphum agebant non solum de populo devicto, sed etiam de ipso Deo: et ita gloriabantur in suis superstitionibus et figmentis. Ideo propheta confirmat debiles animos: quia tandem *consumet Deus omnes deos gentium.* רזה proprie est macie afficere: sed hic metaphorice ponitur pro consumere. Extenuabit ergo Deus omnia figmenta gentium. Et alludit ad famam illam quam obtinuerant idola in toto mundo: perinde ac si diceret, brevi emersuram Dei gloriam, quae extenuet quidquid falsi dii gloriae adepti sunt apud homines, perinde ac si difflueret pinguedo. Tandem adiungit, remotissimos quosque populos Deo fore supplices. Nam quum dicit, *Adorabit eum quisque ex loco suo:* non dubium est quin significet, etiamsi longa sit regionum distantia, hoc tamen non fore obstaculo quominus ubique celebretur nomen Dei, ubi scilicet virtus eius innotuerit gentibus longinquis. Et hac ratione adiungit *insulas gentium:* hoc est transmarinas terras. Insulas enim, ut alibi dictum fuit, Hebraei vocant regiones procul dissitas, et quae mari divisae sunt. Denique docet propheta admirabilem fore redemptionem populi, ut fama eius perveniat usque ad ultimos orbis fines: atque ita cogat extraneos populos dare vero Deo gloriam: et discutiat omnes superstitionum fumos, ut ludibrio exposita sint idola. Sequitur:

12. *Etiam vos Aethiopes, interfecti gladio meo ipsi* (alii vertunt cum ipsis).

Longius extendit propheta comminationem vindictae, quod Deus etiam rependet Aethiopibus quam meriti sunt mercedem: quia illi etiam infestaverant electum populum. Quod si Deus vindictam sumpturus erat de gente illa, an sperare potuit populus Ammon vel Moab se fore salvum? Quomodo enim parceret Deus tantae crudelitati, quum remotissimos populos tracturus sit ad supplicium? Nam diximus minus excusabile fuisse odium in Moabitis et Ammonitis, quod cognati essent filiis Abrahae. Debuerat ergo mitescere hoc respectu eorum ferocia: deinde vicinia etiam debuit impetrare aliquid humanitatis. Quum superassent saevitia alios omnes hostes, oportuit etiam gravius puniri. Haec igitur comparatio spectat in eum finem, ut sciant Iudaei non fore exorabilem Deum Moabitis, a quibus iniuste vexati fuerant: quum Aethiopes etiam ipsi daturi sint poenas, qui tamen utcunque erant excusabiles propter locorum distantiam. Quantum ad verba spectat: המה pronomen demonstrativum quidam referunt ad Babylonios, alii ad Moabitas: et mallem de Moabitis intelligere, si legendum esset Sicuti ipsi, vel cum ipsis: quod illi interpretes volunt. Subaudiunt enim particulam את aut particulam כ, quae est nota similitudinis: vos Aethiopes eritis interfecti gladio meo sicuti illi, vel cum illis. Hoc certe ad Moabitas spectaret: sed potius mihi videtur esse abrupta oratio, *Etiam vos Aethiopes:* deinde, *Ipsi interfecti gladio meo.* In secunda persona initio versus propheta Aethiopes compellat ut compareant ad tribunal Dei: postea in tertia persona adiungit, *Erunt interfecti gladio meo.* Gladium autem suum vocat Deus quidquid instabat malorum Aethiopibus. Etsi enim caesi fuerunt a Chaldaeis, factum tamen hoc fuit Deo ipso summo duce, sub cuius auspiciis militabant Chaldaei, quemadmodum ante usus fuerat Assyriis ad exercendas suas vindictas. Sequitur:

13. *Et extendet manum suam ad aquilonem, et perdet Assyriam, et ponet Nineven in vastitatem, desolationem instar deserti.*

Hic progreditur ad Assyrios propheta, quos scimus praecipuos fuisse hostes ecclesiae Dei. Nam Moabitae et Ammonitae erant quasi flabella, ut alibi vidimus: sed non poterant propriis opibus multum nocere: ideo incitabant Assyrios, incitabant Aethiopes et remotas gentes. Summa igitur est, neminem coram Deo impune laturum ex cunctis ecclesiae hostibus, quia quisque mercedem recipiet suae crudelitatis. Loquitur iam de ipso Deo in tertia persona. Nam proximo versu Deus ipse dicebat Aethiopes caedendos esse suo gladio: nunc addit propheta, *Extendet manum suam ad aquilonem:* hoc est, Deus non faciet finem suis iudiciis in Aethiopibus: sed longius perget, nempe usque ad Nineven et omnes Assyrios. Scimus Nineven fuisse metropolin monarchiae, antequam domiti essent Assyrii a Babyloniis: ita Babylon tunc recuperavit imperium quod perdiderat, et Nineve, etiamsi non fuit prorsus eversa, tamen ubi spoliata fuit imperio, simul et nomen et opes amisit, donec redacta fuit in solitudinem. Nam aedificatio Ctesiphontis fuit illius ruina, ut alibi vidimus. Non dubium autem est quin propheta Iudaeos hic consolari pergat, ut ne despondeant animos quantisper quiescet Dominus. Et huc pertinet manus extensio: quasi diceret

Domino suas opportunitates esse notas, ut virtutem suam exserat ubi opus fuerit. Assyria autem respectu Iudaeae septentrionalis erat: ideo dicit, *Ad aquilonem Dominus manum extendet, et perdet Assyriam: ponet Nineven in vastationem, ut sit instar deserti.* Sequitur:

14. *Et cubabunt in medio eius greges, omnes bestiae gentium: etiam onocrotalus, etiam noctua* (alii vertunt pro onocrotalo, ibin, alii cuculum, alii pro noctua, ericium), *in postibus eius pernoctabunt: vox cantabit in fenestra, in poste vastitas* (alii vertunt corvum: sed nomen vastitatis, quod postulat ratio grammaticae, retinendum nobis est), *quia nudavit cedrum* (vel contignationem).

Hic describit propheta formam urbis et regionis vastatae. Dicit fore cubile gregibus in medio urbis Ninevae. Scimus fuisse urbem populosam. Atqui in frequentia hominum non esset locus gregibus, praesertim in medio urbis sinu et loco celeberrimo. Ergo mutatio non vulgaris hic describitur quum dicit propheta *greges accubituros in medio Ninevae.* Adiungit *omnes bestias.* Nam animalia quae solitudinem captant et fugiunt hominum conspectum, solent perrumpere, ubi vident regiones vacuas et desertas: ac liberius tunc grassantur, quemadmodum fieri solet post clades bellicas: et si qua regio nudata sit suis incolis, lupi et leones et ferae bestiae vagantur summa licentia. Sic etiam propheta ex alienis et remotissimis terris venturas dicit feras, quae reperiont locum ubi prius fuerat Nineve. Adiungit vel onocrotalos, vel ibides, vel cuculos et eiusmodi aves sylvestres. Neque enim laboro de unaquaque specie: quia mihi sufficit tenere prophetae consilium. Deinde Iudaei etiam, quamvis audacter affirment vel esse onocrotalum vel ibin, tamen nihil afferunt certi. Denique huc pertinet descriptio, fore locum illum, quem ante colebat magna hominum frequentia, sic desertum, ut tantum sylvestres bestiae et nocturnae aves futurae sint incolae. Tenendum autem memoria est quod dixi, haec omnia proponi Iudaeis, ut miserias suas patienter ferant, quarum intelligunt Deum fore vindicem: quia haec sola etiam nobis fultura restat in gravissimis malis, sicuti Paulus admonet primo capite secundae ad Thessalonicenses, venturum scilicet tempus quo Dominus relaxationem nobis dabit et refrigerium: poenam vero sumet de adversariis nostris. Et Ninevem praecipue nominat propheta, ut agnoscant Iudaei nihil tam pretiosum esse, vel splendidum in mundo, quod Deus non posthabeat ecclesiae suae saluti, quemadmodum dicitur apud Iesaiam (43, 3), Dabo pretium redemptionis vestrae Aegyptum: sic etiam Deus minatur urbi opulentissimae, ut testetur quantopere diligat electum populum. Hoc autem non poterant Iudaei adscribere propriae dignitati: sed pendebat causa tanti amoris a gratuita adoptione. Postea sequitur:

15. *Haec urbs exsultabunda, quae sedebat confidenter, quae dicebat in corde suo, Ego, et non praeter me amplius: quomodo facta est in vastationem, cubile animalibus? Quisquis transierit* (vel omnis viator) *super eam sibilabit, agitabit manum suam.*

Videtur hoc per occupationem fuisse additum, ne magnificus splendor urbis Ninevae terreret Iudaeos, ac si immunis esset ab omni discrimine. Propheta igitur hic admonet, quamvis sic superbiat Nineve suis opibus, tamen non posse Dei manum effugere: imo ostendit magnitudinem illam qua sese extulerat Nineve fore ruinae causam: quia se ipsam praecipitabit sua superbia, quemadmodum murus ad ruinam inclinat si inflatus sit: ita etiam homines dum intus turgent et glorias suas efflant, crepant ipsi, etiamsi nullus eos impellat, et sponte ruunt. Tale exitium denuntiat propheta Ninevitis et Assyriis: *Haec est urbs,* inquit, *exsultabunda, quae sedet confidenter.* Iisdem fere verbis exagitat Iesaias superbiam Babylonis. Sed quod Iesaias dixit de Babylone, merito etiam hic noster ad Nineven transfert. Sed non dubium est quin propheta respiciat Iudaeos, ac illis veluti in theatro constituat Nineven, ne urbis illius potentia perstringat eorum oculos: sicuti rapimur admiratione, ubi aliquid nobis apparet splendidum et excellens. Hic ergo Sophonias statuit in theatro Nineven, et traducit apud Iudaeos: Ecce, inquit, videtis urbem hanc plenam exsultatione: videtis etiam sedere quasi tutam. Neque enim tangitur aliquo metu: putat se exemptam communi hominum sorte, ac si fundata esset in nubibus: Haec est, inquit, urbs prae omnibus aliis famosa, sed ne terreat vos caducus iste et evanidus splendor: quia Deus procul dubio ipsam suo tempore evertet ac rediget in nihilum. Interea etiam notandum est quod nuper attigi, causam describi interitus Ninevae, quod scilicet sibi promiserat perpetuum statum in mundo. Sed meminerimus sub una urbe proponi nobis exemplum, quod ad cunctas gentes communiter pertinet, Deum scilicet non posse ferre hominum securitatem, dum sua magnitudine et potentia inflati non reputant se esse homines, neque subiiciunt se ut decebat conditioni humanae: sed obliviscuntur se ipsos, ac si supra coelos possent se extollere. Nam verba haec expendere convenit, quod *Nineve dixerit in corde suo, Ego, et praeter me non amplius.* His enim verbis intelligit propheta Nineven ita fuisse excaecatam suo splendore, ut iam sperneret omnem fortunae mutationem. Quod Babylon ita loquuta est, nihil mirum: ad se enim rapuerat imperium Ninevae. Sed videmus

ut eadem superbia dementet etiam mediocres tam reges quam populos. Quisque enim putat se esse solum: et dum alios sibi comparat, longe despicit, ac si essent positi infra eius pedes. Sic ergo propheta paucis verbis ostendit quae fuerit causa interitus Ninevae: quia scilicet putabat sibi fixum esse et perpetuum statum in terra. Ergo si cupimus nos protegi Dei manu, meminerimus qualis sit nostra conditio: et quotidie, imo singulis momentis paremus nos ad mutationem, nisi quatenus nos Deus sustinet. Haec erit nostra stabilitas, si pendeamus tantum ab auxilio Dei, et conscii infirmitatis nostrae trepidemus in nobis: ne scilicet obrepat oblivio sortis nostrae. Postea adiungit, *Quomodo fuit in vastationem?* Accommodat propheta sermonem suum ad communem captum. Videri enim poterat incredibilis ruina Ninevae. Ergo propheta hac interrogatione excitat sensus fidelium, ut non dubitent certo fore quod Deus pronuntiat, quia scilicet mirabiliter operabitur. Ergo istud *Quomodo* significat non debere Iudaeos diffidere, dum putant undique munitam esse Niniveu, ne quid unquam adversi patiatur: quia Deus mirabiliter et praeter communem modum ipsam evertet. *Quomodo* ergo *fuit in vastitatem? in cubile*, inquit, *animalium.* Postea adiungit, *Quisquis transierit, sibilabit, et agitabit manum suam.* Videtur propheta notare futurum opprobrium Ninevae: et simul alia loquendi forma confirmare quod prius dixit, nempe ruinam urbis fore stupendam. Nam *agitatio manus et sibilum* signa sunt opprobrii. Ecce, Nineve tantopere sibi placebat. Nunc videmus duntaxat tristes ruinas. Non dubito igitur quin propheta hic per sibilum et manus agitationem intelligat Nineven fore ignominiosum spectaculum cunctis populis. Et eadem ratio loquendi saepe occurrit apud prophetas: Sibilabunt super te omnes: hoc est, ego te statuam in probrum et dedecus. Deinde adhuc propheta, quemadmodum iam dixi, continuat suam sententiam, quod scilicet instar miraculi erit ruina Ninevae, quoniam obstupescent omnes transeuntes: quasi diceret, Ecce sibilabunt: quid hoc est? deinde agitabunt manum: quid est stabile in hoc mundo? Videmus sedem praecipuam monarchiae esse dirutam, et nihil differre a deserto. Nunc tenemus prophetae consilium. Iam ut haec doctrina etiam nobis hodie utilis sit, notandae sunt istae circumstantiae quas observavimus. Si ergo hodie triumphant hostes nostri, et intolerabilis est ipsorum fastus, sciamus eos accersere sibi propiorem Dei vindictam: si torpent in sua opulentia et securi sunt, et contemnunt omnia discrimina, hoc modo provocant etiam iram Dei: praesertim si ad fastum illum et securitatem accedit saevitia, ut ecclesiam Dei indigne persequantur, ut spolient, rapiant, occidant, quemadmodum videmus eos facere. Quum ergo hostes nostri ita lasciviunt, quasi in speculo contemplari nos decet propinquam eorum ruinam, qualis praedicta fuit a propheta. Neque enim duntaxat aetatis suae respectu ita loquutus est, sed spiritu prophetico docere voluit quam cara sit Deo salus ecclesiae suae, et ita non dubium est quin talis futura sit impiorum conditio usque ad finem mundi, qualis hic describitur Ninive, quod scilicet, etiamsi turgeant ad tempus, si omnia sibi contra innoxios permittant, Deus deiiciet ipsorum insolentiam, et compescet crudelitatem: nempe ubi tempus advenerit. Non incipiam hodie tertium caput, quia est novum argumentum.

CAPUT III.

1. *Vae pollutae et inquinatae, urbi direptrici* (vel fraudatrici). 2. *Non audivit ad vocem: non suscepit disciplinam* (vel correctionem) *in Iehova non est confisa, ad Deum suum non appropinquavit.*

Hic rursus concionatur propheta adversus Ierosolymam: quia priore loco semper oportuit Iudaeos severe obiurgari, quum dediti essent multis sceleribus. Deinde quia semper erat illic residuum aliquod semen, oportuit adiungi consolationes. Atque hunc ordinem hactenus vidimus in omnibus prophetis. Caeterum memoria etiam tenendum est, libros qui nunc exstant, confectos esse ex sermonibus propheticis, ut possimus intelligere quaenam fuerit eius doctrinae summa. Obiurgat autem hic propheta Iudaeos, quod *polluti essent et foedati:* et Ierosolymam alloquitur, in qua erat Sanctuarium: ideoque videri poterat excellere prae aliis urbibus: quoniam non frustra Deus illic locum sibi elegerat, ubi invocaretur. Sed propheta ostendit quam inanis et fallax sit illa gloriatio: quia urbs quam Deus sibi consecraverat, se inquinaverat multis sordibus. Videtur enim alludere propheta ad veteres legis ritus, quos scimus multiplices fuisse praescriptos a Deo, ut populus ille coleret munditiem. Nam caeremoniae per se non poterant abluere sordes: sed signis illis externis admonebatur populus pure et sancte colendum esse Deum. Quum ergo sese aqua subinde abluerent, quum etiam sedulo servarent alios sanctificationis ritus, propheta deridet hypocrisin, quia non spectent verum finem caeremoniarum. Dicit igitur pollutos esse, etiamsi in speciem poterant censeri purissimi: quia scilicet tota vita sese profanabant. Adiungit *esse urbem* היונה. Vertunt alii urbem columbae, vel columbam. Nam יונה significat columbam. Accipiunt autem metaphorice pro urbe stulta et inconsiderata, quemadmodum vidimus sexto capite Hoseae, Ephraim fuisse

columbam, quod scilicet careret ratione et consilio et sponte se poiiceret in laqueos et decipulas. Putant igitur quidam interpretes eundem esse sensum huius loci, quod Ierusalem, quae non tantum sibi debuerat sapere, sed etiam aliis, sit tamen prorsus fatua et insipida. Sed facile ex contextu colligere licet, prophetam aliud velle, quod scilicet Ierusalem dedita fuerit rapinis et fraudibus. Nam ינה significat fraudare et rapere alienum: significat etiam circumvenire sicut praedari. Intelligit itaque procul dubio Ierusalem fuisse urbem refertam omni genere scelerum: quemadmodum prius pollutam vocavit, et postea adiungit expositionem. Videtur enim propheta respicere hoc primo versu ad duas legis tabulas. Scimus Deum illic exigere munditiem a populo suo: deinde tradere regulam iuste et innoxie vivendi. Quum ergo Ierusalem propheta vocavit pollutam, voluit breviter ostendere illic corruptum esse totum Dei cultum, nec ullum amplius vigere studium pietatis: quia Iudaei putabant se perfunctos esse erga Deum, ubi aqua sordes suas abluerant, quod nimis stulte putabant. Scimus enim et scire ipsi debuerant cultum Dei spiritualem esse. Postea adiungit, *urbem direptricem:* qua voce per synecdochen comprehendit omnem iniustitiam. Sequitur, *non audivit vocem, non suscepit correctionem.* Iam explicat propheta, ac definit qualis illa fuerit pollutio, de qua loquutus est. Vera enim pietas incipit a docilitate: ubi subiicimus nos Deo et verbo eius, hic est verus ingressus ad legitimum eius cultum. Ubi autem contemnitur coelestis doctrina, etiamsi multum se fatigent homines in caeremoniis, tamen impietas eorum sese detegit contumacia illa, quod scilicet non sustinent regi Dei imperio. Ergo propheta ut ostendat quidquid putabant Iudaei puritatis esse Ierosolymae censeri coram Deo meras sordes et inquinamenta, dicit eos esse indociles, quia scilicet non audiant prophetas sibi divinitus missos: hoc diligenter notandum est, nam sine illo principio multum se torquent homines in colendo Deo, nec proficiunt quidquam: quia obedientia melior quam victimae. Ergo si volumus probari Deo nostrum studium, incipere necesse est a fide: ita nisi apud nos autoritatem obtineat verbum Dei, mera sunt figmenta quaecunque poterimus ei obiicere. Additur secundo loco, quod non susceperit correctionem. Non est haec additio supervacua. Ubi enim videt nos Deus parum esse morigeros, nec sponte venire, dum nos vocat, doctrinam confirmat reprehensionibus. Initio allicit nos ad se, utitur blanda invitatione atque humana. Ubi autem videt nos cunctari, vel etiam retrocedere, incipit durius et asperius agere nobiscum. Frigeret enim doctrina sine reprehensionum stimulis. Ubi autem Deus et docendo et obiurgando ludit operam, hinc apparet nos esse pravo et perverso ingenio. Ita voluit hic propheta exaggerare malitiam populi sui, quum dixit *non audire vocem, neque etiam suscipere correctionem:* quasi diceret, malitiam populi sui insanabilem esse, quia non modo respuat salutis doctrinam, ubi offertur, sed pervicaciter etiam reiiciat omnes admonitiones, neque sustineat corrigi. Tenendum autem memoria est, prophetae negotium fuisse cum sancto illo populo quem Deus sibi elegerat in peculium. Ergo non est quod se hodie eximant ab hac sententia, qui obtendunt nomen fidelium. Neque enim melior est nostra conditio quam populi illius: praesertim Ierosolyma, ut iam diximus, erat quasi terrestre sanctuarium Dei. Et tamen videmus quam duriter exagitet propheta et Ierosolymam et omnes eius incolas. Non est ergo cur hodie nobis blandiamur, nisi nos placide subiicimus Deo et patimur nos verbo ipsius gubernari, nisi etiam patienter ferimus nos corrigi, ubi doctrina eius non satis est efficax, sed opus habet acribus stimulis ad nos pungendos. Postea adiungit, *non esse confisam in Domino, neque appropinquasse ad Deum suum.* Hic fontem impietatis clarius detegit propheta, quod Ierosolyma *non posuerit spem salutis suae in uno Deo.* Hinc enim omnis scelerum colluvies manat: quia si quaerimus unde ardeant avaritia homines, cur sint insatiabiles, cur deinde tam licentiose rapiant et fraudent alii alios, reperiemus hanc esse causam, quod nemo Deo innititur. Merito itaque propheta hic inter alias pollutiones Ierosolymae, hanc quasi praecipuam commemorat, quod non posuerit fiduciam suam in Deo. Iam eadem etiam est causa et origo omnium superstitionum: quia si certo statuerent homines sibi Deum sufficere, non ita eos abstraherent sua figmenta sursum et deorsum. Videmus ergo incredulitatem non modo scelerum esse matrem, quibus homines sese ultro et citro violant et laedunt: sed omnium quoque superstitionum esse causam. Postremo dicit, non appropinquasse ad Deum. Perstringit haud dubie propheta Iudaeos, quod a Deo, quum propinquus esset, ultro defecerint, imo sese alienaverint modis omnibus, quum tamen cuperet ipsos quasi fovere in suo sinu. Hoc quidem commune est omnium crimen qui Deum non quaerunt: sed Ierosolyma longe atrocius peccavit, quod non potuit sese Deo adiungere, a quo videbat se quaeri. Quorsum enim lex? quorsum adoptio? quorsum denique omnia pietatis exercitia, nisi ut Iudaei coniuncti essent Deo? Et nunc Israel quid abs te petit Dominus Deus tuus, dicebat Moses (Deut. 10, 12), nisi ut ipsi adhaereas? Voluit igitur Deus legem suam quasi sacrum esse coniunctionis vinculum inter se et Iudaeos. Nunc quum sese proripuerint huc et illuc, ne Deo essent coniuncti, fuit ille diabolicus furor. Ergo propheta hic non simpliciter accusat Iudaeos, quod non quaesierint

Deum, sed quod se subduxerint: atque ita fuerint indomabiles: quia volebat Dominus ipsos cicurare: fuerint autem similes feris bestiis. Nunc sequitur:

3. *Principes eius in medio eius, leones rugientes: iudices eius lupi vespertini, non lacerant ad mane.* (Alii, non differunt, nempe ossa comminuere: sed גרם proprie significat conterere, vel frangere. Ergo de ossibus loquitur propheta, quod scilicet non exspectarent usque ad mane, ut ossa contererent dentibus: sed prae fame, vel potius rabie praedam statim lacerarent: imo etiam contererent ossa dentibus.)

Iam exponit propheta quod prius diximus de rapinis, vel fraudibus. Confirmat, se non abs re vocasse Ierosolymam היונה, hoc est direptricem, vel urbem fraudibus deditam: nempe *quia principes fuerunt similes leonibus et iudices lupis.* Quum autem iudices compellat, non parcit interea promiscuo vulgo: sed ostendit omnes ordines tunc fuisse corruptos: quia etiamsi in plebe nulla iustitia vel aequitas colatur, manebit tamen aliquis pudor in ipsis iudicibus, ut saltem contineant populum in officio, ne exsultet nimia peccandi licentia. Sed ubi latrocinium in ipso foro exercetur, quid iam de tota urbe dicendum erit? Videmus ergo prophetam his verbis notare extremam confusionem, quum dicit *principes Ierosolymae esse leones.* Et alibi vidimus similes sententias, ubi scilicet prophetae, quum propositum illis esset damnare omnes a minimo usque ad maximum: tamen sermonem suum praecipue stringebant in ipsos iudices, et hoc notatu dignum est: quia tunc nulla fuit Dei ecclesia in mundo, nisi Ierosolymae. Propheta nihilominus et iudices et prophetas et sacerdotes dicit fuisse omnes apostatas. Quid tunc potuit esse animi fidelibus? Atqui videmus non excidisse prorsus timorem Dei in electis, et certasse ipsos constanter et invicto animo contra eiusmodi scandala et tentationes. Ergo discamus etiam nos hodie munire simili fortitudine animi: ne deficiamus, quamvis ubique grassetur impietas, et videri possit exstincta omnis religio inter mortales. Caeterum hinc etiam colligimus quam stulte superbiant hodie papistae inanibus titulis: quia putant sibi obstrictum esse Deum, ubi vocantur episcopi et pastores. Sed propheta ostendit, etiam qui ordinario munere regiminis funguntur, posse tamen esse impios et perfidos Dei contemptores. Simul ostendit non esse parcendum vel prophetis, vel sacerdotibus: quia Deus dum praefecit illos ecclesiae suae, non tradidit tyrannicum imperium, ut impune quidvis audeant, neque coarguantur. Quanquam enim sacrum erat sacerdotium legale, videmus tamen ut fuerit obnoxium reprehensioni. Ita hodie nemo sibi arroget immunitatem quasi exemptus sit ab omni doctrina vel correctione, dum excellit in populo Dei. Quod autem principes distinguit a iudicibus haec ratio est, quia tunc regnum adhuc stabat. Ita aulici qui pollebant gratia et autoritate apud regem, trahebant ad se partem praedae: iudices autem etiam altera ex parte vorabant. Quanquam saepe scriptura haec duo nomina confundat. Sed non dubito quin per שרים intelligat aulicos proceres: שפטים autem vocet qui exercebant iudicia. Dicit autem iudices esse lupos vespertinos, id est, famelicos. Nam accenditur rabies in lupis, quum cursitarunt toto die, et nulla occurrit praeda. Quoniam ergo inedia acuit lupos ad maiorem saevitiam, ideo propheta dicit iudices famelicos esse similes lupis vespertinis, quorum scilicet rabiosa est fames. Et hoc etiam eodem sensu adiungit, *non conterere ossa usque ad mane,* id est, non differre in crastinum diem, ut ossa conterant: quia ubi vorarunt carnem, simul etiam exercent dentes suos in ossibus frangendis: tanta scilicet est voracitas. Nunc tenemus prophetae consilium. Postea sequitur:

4. *Prophetae eius leves* (vel futiles) *viri transgressionum: sacerdotes eius polluerunt sanctum* (vel sanctuarium), *sustulerunt legem.*

Iterum propheta revertitur ad inquinamenta et sordes, de quibus loquutus est primo versu. Ostendit se non immerito clamasse contra urbem pollutam, quia etiamsi Iudaei suas ablutiones tenebant, non poterant tamen se hoc modo purgare coram Deo, quum tota pietas apud ipsos corrupta esset. Dicit *prophetas fuisse homines leves.* Hic unus loquitur, et plures simul damnat. Videmus ergo non esse cur impii suam multitudinem obiiciant, ubi Deus verbo suo eos accusat. Quemadmodum hodie papistae negant uni, vel duobus, vel paucis hominibus fas esse in eorum impietatem invehi, etiamsi omnia pessum eant, nisi accedat consensus totius orbis. Quasi vero propheta non unus fuerit, et non habuerit certamen cum multis. Verum quidem est eodem tempore docuisse, quo etiam munus propheticum exercuit Iesaias, quemadmodum alibi vidimus: sed tamen vix duo aut tres tunc fideliter defuncti sunt officio docendi. Ex hoc autem loco et aliis multis colligimus pseudo-prophetas fretos sua turba fuisse audaciores. Atqui non ideo destitit Sophonias contra ipsos clamare. Ergo utcunque turmatim irruerent pseudo-prophetae, et terrorem incuterent praetextu suae multitudinis: hic unus nihilominus retinuit suam libertatem in ipsis damnandis. Sic, etiamsi totus mundus hodie conspiret ad impietatem, non est tamen cur pauci animo frangantur, dum vident ita perverti Dei cultum: sed potius sese animent hoc exemplo, et strenue

sese ingerant adversus multa hominum millia, si opus sit, quia nulla conspiratio potest minuere Dei autoritatem. Iam sequitur *fuisse viros transgressionum*. Ubi vertimus leves, alii vertunt vacuos. Sed פוחזים significat proprie homines nihili, atque etiam temerarios, et qui tam consilio quam moderatione omni carent. Denique perinde est, ac si propheta ipsos stupidos et caecos esse diceret: postea diceret fraudulentos. Nihil autem magis prophetico officio contrarium est. Sed Sophonias ostendit tunc ita profanatum fuisse totum ordinem in populo, ut densissimae tenebrae essent in ipsis ducibus, quorum partes erant lucem doctrinae coelestis praeferre. Et concessio est in hac voce quum vocat eos prophetas. Quemadmodum hodie dum loquimur de episcopis papalibus, certum quidem est indignos esse tam honorifico elogio. Sunt enim talpis caeciores: tantum abest ut speculentur. Deinde scimus etiam similes brutis pecudibus esse: quia demersi sunt in suis libidinibus: denique indigni sunt etiam qui vocentur homines. Sed concedimus illis hunc titulum, qui magis appareat ipsorum turpitudo: quemadmodum propheta quum diceret Iudaeos non appropinquasse ad Deum suum, non concessit illis proprie loquendo quod iactabant. Nam volebant semper sacer et peculiaris Dei populus censeri: sed hinc magis apparuit ipsorum ingratitudo, quod quum Deus ipsos amplecti paratus esset, retrocesserunt et converterunt se alio, quasi data opera vellent testari sibi nihil commune cum ipso esse. Ergo eadem est nunc loquendi ratio, quum Sophonias dicit prophetas fuisse *homines leves et viros transgressionum*. Iam addit, *sacerdotes polluerunt sanctum*. Scimus electam fuisse tribum Levi a Deo, ut qui inde orti erant, essent aliis magistri et doctores: ideo etiam hoc consilio iussit Dominus in lege dispergi Levitas per totam regionem. Poterat enim illis etiam dare locum, quemadmodum aliis familiis. Sed voluit esse dispersos in toto populo, ne qua scilicet terrae pars careret bonis et fidelibus magistris. Nunc eos accusat propheta, quod sanctum polluerint. Per nomen קודש intelligit propheta quidquid erat sanctitatis: sed tamen loquitur de sanctuario. Caeterum, quoniam sanctuarium erat quasi domicilium ipsius Dei, quum prophetae de eius cultu et pietate loquuntur, comprehendunt sub templi voce omnia, quemadmodum hoc loco. Dicit ergo *pollutam fuisse sanctitatem a sacerdotibus*. Deinde *sustulerunt, vel everterunt legem*, inquit. Hic videmus quam libere propheta contra sacerdotes insurgat. Itaque non est cur sibi usurpent licentiam quidvis audendi qui praefecti sunt divinitus ecclesiae: quia iactare hanc praerogativam poterant sacerdotes, ut quidvis ipsis liceret absque controversia. Videmus autem ut Deus non tantum ipsos cogat in ordinem per prophetas suos, sed etiam traducat prae aliis: quod scilicet minus erant excusabiles. Iam quod papistae iactant non posse errare clerum illum, hoc est, faecem illam collectam ex foetidissimis sordibus, plus quam ridiculum est. Neque enim meliores sunt successoribus Aaron. Videmus autem quid nunc illis obiiciat propheta, quod scilicet *everterint legem*. Non tantum hic damnat vitam ipsorum, sed dicit fuisse perfidos Deo, quia perperam corruperant totam pietatis doctrinam. Fatentur papistae posse quidem se peccare: sed vitia residere duntaxat in moribus. Volunt interea se eximere ab omni errandi periculo. Quasi vero non fuissent electi levitici sacerdotes ipsa Dei voce. Et tamen videmus ut apostatae fuerint. Confirmat autem pios Deus, ne se proiiciant ad impietatem: quamvis duces quoque ipsos errare videant, vel ruere praecipites. Nam oportuit fideles muniri hac constantia, quum sacerdotes tunc non tantum suis flagitiis populum abstraherent ab omni timore Dei et pietatis studio, sed etiam pervertereut omnem doctrinam: oportuit inquam fideles tunc invictos manere. Ergo etiamsi hodie qui primum gradum tenent in ecclesia, postbabito Deo, imo spreta omni doctrina coelesti, ruant per fas et nefas: etiamsi conentur vertere Dei veritatem in mendacium, maneat tamen fides nostra stabilis: quia non temere Ioannes pronuntiat debere esse victricem contra totum mundum (1. Ioh. 5, 4). Sequitur:

5. *Iehova iustus in medio eius, non faciet iniquitatem: mane mane iudicium suum proferet in lucem, non deficiet: neque tamen cognoscet iniquus pudorem.*

Hic retorquet propheta adversus hypocritas quod solebant obtendere quum vellent improbe respuere omnem doctrinam et omnes admonitiones. Dicebant enim Deum residere in medio sui: quemadmodum hodie papistae hunc clypeum nobis obiectant, columnam veritatis esse ecclesiam. Putant igitur obtegi sua omnia scelera hoc umbraculo. Sic tunc Iudaei in ore semper habebant iactantiam illam, Nos tamen sumus sacer Dei populus et habitat in medio nostri, quia colitur in templo, quod non arbitrio hominum, sed iussu eius erectum est. Neque enim ista vox e terra nata est, sed e coelo profecta, Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo. Quum ergo inflati essent Iudaei tali superbia, propheta concedit quod petebant, Deum scilicet inter ipsos residere: sed longe in alium finem, ut scilicet sentiant propiorem esse eius manum ad ulciscenda scelera. Hoc unum est, quum dicit *Iehovam esse in medio eorum:* Bene, inquit, ego concedo habitare in hac urbe, quia voluit templum in monte Sion sibi erigi: voluit altare hoc esse sibi sacrum. Sed quorsum Deus inter vos habitat et

hospitium hoc aliis omnibus praetulit? nempe inquit, *Non faciet iniquitatem.* Reputate nunc apud vos quaenam sit Dei natura. Nam quum voluit habitare inter vos, certe non abnegavit se ipsum propterea, neque a se ipso descivit. Non est igitur fingenda vobis haec conditio, quasi Deus in gratiam eorum, quibus sese devinxit, volit abiicere suam iustitiam, velit sese polluere hominum inquinamentis: stulte haec Iudaeos comminisci admonet. *Deus* ergo *qui habitat in medio vestri, non faciet iniquitatem*, hoc est, non subscribet vestris sceleribus, neque etiamsi ad tempus dissimulet, tamen in finem usque vos tolerabit. Nolite igitur vobis stulte blandiri, quasi Deus esset approbator scelerum vestrorum. Quidam hoc referunt ad populum, non debuerat facere iniquitatem. Sed dura est expositio et prorsus aliena a contextu. Alii omnes interpretes exponunt Deum esse iustum, neque iniquitatem facere, quia legitimas haberet causas exercendae vindictae contra tam sceleratum populum. Putant igitur prophetam antevertere, ne Iudaei obmurmurent quasi crudelis vel nimium rigidus esset Dominus. Non faciet iniquitatem, hoc est, Dominus etiamsi gravissimas poenas de vobis exigat, non potest tamen in iudicium a vobis trahi, et frustra litem ei obtenditis, quia semper reperietur iustus Iudex. Sed illud etiam nimis frigidum est. Teneamus quod iam dixi, prophetam hic per speciem ironiae concedere Iudaeis Deum habitare inter ipsos: sed postea reiicere in eos quod putabant sibi esse praesidio: Deus habitat in medio vestri: Fateor, inquit: sed Deus ipse nonne iustus est? Nolite igitur somniare similem esse vobis, qui scelera vestra foveat. Deinde non faciet Deus iniquitatem, hoc est, non poteritis hoc impetrare, ut sibi ipse renuntiet, vel mutet naturam causa vestra. Quorsum ergo habitat Deus in medio vestri? *Mane mane iudicium suum proferet in lucem*, inquit, hoc est, quotidie Dominus proferet suum iudicium. Quomodo autem hoc intelligi debeat, cras fusius disseremus.

Coepimus heri exponere hanc sententiam, ubi propheta dicit Deum habitare Ierosolymae, sed interea esse iustum, nec fieri posse, ut se adiungat socium improbis et sceleratis: quia non mutabit naturam suam in hominum favorem. Iam sequitur: *Mane, mane proferet iudicium suum in lucem:* quibus verbis intelligit, vel Deum fore vindicem scelerum, quae videntur quasi fugere eius oculos, quum tardius poenam exigit: vel assiduum esse in revocando populo, si qua attentio esset ad doctrinam. Si prior expositio placeat, sensus erit: Stulte delitiari hypocritas quantisper Deus ipsis indulget: quia repente tribunal conscendet ad sumendam de ipsis poenam. Alii tamen referre malunt ad poenas gentibus inflictas, quibus non semel et iterum, sed subinde admoniti fuerant Iudaei mature resipiscendum esse. Sed minime dubium est quin domesticum iudicium hic notet propheta. Nunc videndum, verbale hoc an actuale fuisse dicat. Non male conveniet de vindicta intelligere, quod scilicet properabit Deus ad sumendas poenas, quia digni sunt Iudaei in quos severius animadvertat, quia et nomen eius falso obtendunt: et dum stolide iactant in medio sui habitare, longissime ab eo se subducunt. Non minus tamen commode ad doctrinam hoc referetur, ut crimen populi exaggeret propheta: quia scilicet obsurduerat ad tot tamque sedulas admonitiones, quae assidue personabant in omnium auribus, quemadmodum alibi conqueritur Deus, quum mane surrexerit et quidem quotidie, caruisse profectu hanc sollicitudinem. Atque ita verbum futuri temporis continuum actum notabit: quia Deus non desierat hortari ad poenitentiam miseros illos, quibus aures fuerant surdae. Et concinne respondet quod sequitur, ipsum non deficere. Signum enim infatigabilis misericordiae fuit tanta illa perseverantia, ubi Deus prophetas alios aliis submittere non destitit. Iam adiungit, *Iniquus nescit pudorem.* Significat quod iam prius attigit, populum illum, ita obduruisse in sua malitia, ut neque doctrina, neque minis, neque etiam flagellis Dei possit corrigi. Si iudicium referamus ad doctrinam, quod mihi probatur, sensus erit, quamvis Deus quotidie legem suam producens in medium, quasi lucernam accendat, quae retegat quidquid est malorum: impii tamen non erubescunt. Si autem intelligamus de actualibus, ut loquuntur, iudiciis, eodem recidet sensus, quod scilicet non resipiscant impii, etiamsi palam appareat Dei manus: et si consurgat ad iudicium, tamen nesciunt erubescere, inquit. In summa rei nulla est ambiguitas. Propheta enim simpliciter intelligit desperatum esse hunc populum, quia etiamsi Deus se iudicem manifestis signis vel potius lege sua ostendat, non tamen tangantur ullo pudore, sed pergant in suis sceleribus. Nam Iudicium numero singulari pro certa pie iusteque vivendi regula quae pudorem hominibus extorquet, positum esse videtur. Nunc sequitur:

6. *Excidi gentes, vastatae sunt arces earum, perdidi vicos earum, ut nemo transeat: vastatae sunt urbes earum, ut non sit vir, non sit qui habitet.* 7. *Dixi, Certe timebis me, suscipies disciplinam: et non excidetur habitatio eius, quidquid visitavi super eam: certe properarunt, corruperunt omnia studia sua.*

Hic ostendit alia ratione propheta nihil sperandum esse de populo, qui ne aliena quidem iactura edoctus fuerit, ut studeret redire cum Deo in gratiam. Conqueritur enim hic Deus se sumpsisse

multas poenas do vicinis gentibus, quae totidem erant oxempla ad revocandos Iudaeos. Nam si sanae fuissent mentis, poterant ex quiete sua, quum Deus illis parceret, considerare quid ipsi essent meriti: si hoc fit in viridi, quid tandem fiet in arido? Poterant ergo apud so reputare iam instare gravissimam cladem, nisi praevenirent iram Dei, quae apud ipsos maturuerat. Et Deus etiam testatur se voluisse talibus exemplis antevertere iudicium, quod merito iam exercere poterat contra ipsos, quia tunc quoque properarunt: hinc apparet fuisse deploratam eorum malitiam. Haec summa est. Dicit initio, *Excidi gentes*, quibus verbis ostendit se non uno tantum exemplo Iudaeos admonuisse, ut resipiscerent, sed pluribus, neque enim una tantum species irae Dei apparuerat, sed undique Deus ostenderat se iudicem, quum alii post alios traherentur ad poenam. Quum ergo toties essent admoniti, hinc colligimus fuisse prorsus excaecatos sua malitia. Iam exaggerat poenarum atrocitatem, quum dicit, *Arces fuisse dirutas et vicos excisos, ut nemo transiret.* Deinde *in solitudinem redactas fuisse urbes, ut nullus esset illic habitator.* Nam si vulgares sunt poenae, ut plurimum solent contemni. Sed ubi tam insignibus documentis Deus palam ostenderat se animadvertere contra gentes, hoc est, contra caecos, qui prae Iudaeis erant innoxii: an potuit hoc contemni a Iudaeis, quos hoc modo ad se Deus revocabat, nisi prorsus fuissent perdito et insanabili ingenio? Nunc ergo videmus quorsum propheta amplificet poenas illas, quae in gentibus spectari debuerant a Iudaeis. Iam adiungit etiam consilium Dei: *Dixi, Certe timebis me.* Hic Deus induit personam hominis, quemadmodum saepe alibi solet. Neque enim exspectat quasi dubius quid futurum sit, sed scimus omnia esse sub eius oculis. Non ergo deceptus fuit Deus, quasi aliquid praeter eius exspectationem acciderit, sed quemadmodum iam dixi, hic suscipit hominis personam: quia aliter non poterat satis exprimere quam inexcusabiles essent Iudaei, qui spreverant tot admonitiones. Quid enim fuit Deo propositum, ubi gentes profanas sigillatim ultus est, nisi ut Iudaei expergefierent alienis malis? neque in se provocarent iram eius: quemadmodum Paulus etiam utitur hac ratione, Propter haec, inquit (Rom. 1, 18), solet venire ira Dei super omnes incredulos: quoniam ut plurimum sese blanditiis falluut homines et fovent suam malitiam nimia indulgentia, Paulus dicit venire iram Dei super incredulos. Et hoc etiam singulare testimonium est amoris Dei, quod non statim nos aggreditur, sed proponit nobis exempla. Quemadmodum si quis servum suum arripiat coram filio et plectat eum duriter, filius tali spectaculo moveri debet, nisi prorsus sit exitio devotus: tamen in hoc so prodit paternus amor, quod retrahit manum a filio et poena servum afficit, hocque in utilitatem filii sui, ut alieno malo sapiat. Idem etiam Deus se fecisse hoc loco refert. Conqueritur autem hoc fuisse inutile, quia Iudaei consilium eius frustrati fuerint. Nunc quaeritur an Deum homines frustrentur quasi aliud exspectet quam quod accidit. Iam dixi Deum loqui humano more et improprie: ideoque hic non debemus ingredi, vel penetrare usque ad arcanum Dei consilium, sed contenti esse communi hac ratione, quod si nihil proficimus ubi Deus vel sermone suo, vel etiam ferulis nos admonet, tunc perinde reos esse, ac si esset a nobis delusus. Et hinc etiam convincitur eorum vesania, qui nolunt quidquam tribui Deo, nisi quod in istis vulgaribus loquendi formis continetur: Deus dicit se velle omnium salutem: Ergo nulla est eius electio, quae discernat inter hunc vel illum: sed Dominus reliquit totum genus humanum libero arbitrio, ut quisque sibi consulat, prout libuerit: alioqui duplex esset Dei voluntas. Sic garriunt homines indocti, et qui non modo suam in religione inscitiam ostendunt, sed qui carent prorsus omni sensu. Quid enim stultius est quam colligere duplicem esse Dei voluntatem, si aliter loquitur nobiscum quam ferat incomprehensibilis eius maiestas? Una ergo et simplex est Dei voluntas, sed multiplex est quoad sensum hominum: quia non possumus capere arcanum illud consilium, quod angeli adorant cum reverentia et humilitate. Ideo Dominus sese accommodat ad modulum ingenii nostri: quemadmodum locus hic satis aperte docet. Nam si recipimus quod fanatici illi volunt, certe Deus instar hominis bene sperabit et postridie sentiet se fuisse deceptum. Quid autem magis alienum ab eius gloria? Videmus ergo ut phrenetici isti non modo obscurent Dei gloriam, sed quantum in se est, studeant totam eius essentiam redigere in nihilum. Sed haec loquendi forma satis familiaris esse nobis debet, quod scilicet Deus merito queritur se fuisse a nobis fraudatum, ubi non resipiscimus, quum tamen nos ad se invitat: imo exstimulat, *Dixi, Certe timebis me.* Hoc igitur Dicere, non debet referri ad arcanum Dei consilium, sed ad rem ipsam: hoc est, iam tempus erat resipiscendi. Quis non sperasset vos in viam redituros? quum paries proximus ardebat, an potuistis tunc dormire, nisi essetis plus quam stupidi? Ubi autem tot exempla sine profectu edita sunt ante oculos vestros, hinc apparet nullam esse amplius spem resipiscentiae. Tu ergo timebis me: hoc est, Deus debuit sperare aliquam correctionem, etiamsi vos nondum attigerat vel minimo digito: quia potuistis quieti spectare quam severe ultus fuerit contemptum iustitiae suae in profanis gentibus: quemadmodum ubi dicit apud Iesaiam (5, 4), Vinea mea quid ego tibi feci? aut quid ultra facere

debui quod non praestiterim? Exspectavi ut proferres fructum: ecce autem tu produxisti mihi labruscas. Deus illic perinde expostulat cum Iudaeis ac si sua perfidia ipsum fefellissent. Atqui scimus ante mundi creationem fuisse ei cognitum quidquid postea accidit. Sed quemadmodum iam dixi, res ipsa nobis spectanda est, non autem occultum illud Dei iudicium. Postea addit, *suscipies disciplinam*, hoc est, tu posthac docilior eris. Nam prodigiosus est noster stupor, ubi non metuimus nobis a Dei vindicta, quum tamen ante oculos nostros apparet, quemadmodum iam dixi, nos moueri omnibus exemplis poenarum, quae quotidie eduntur, ut resipiscamus. Si autem pergimus in nostra malitia, quid hoc aliud est quam calcitrare adversus stimulum? ut est in proverbio. Denique videmus hic describi extremam malitiam et obstinationem, quae nullum remedium admittat. Unde etiam iterum adiungit propheta, *Et non excidetur habitaculum eius quidquid visitaverim super eam*, hoc est, etiamsi iam me provocaverant Iudaei, ita ut instaret illis poena, quam promeriti erant: tamen paratus eram manum meam retrahere et illis ignoscere, si resipuissent: non quod Deus a proposito suo unquam deflectat. Nulla enim obumbratio in ipsum cadit. Sed hic rem ipsam qualis erat proponit. Neque enim ut dixi, hic disputandum est de occulto Dei consilio: sed debemus subsistere in ratione, quam erga nos tenet, dum consulit saluti nostrae. Minatus fuerat Deus iam ante multos annos Iudaeis: distulerat tamen exsequutionem. Interea ira eius volitaverat per omnem viciniam: gentes profanae sustinuerant gravissimas poenas. Deus hic pronuntiat se ideo fuisse tam lentum, ut daret spatium resipiscendi populo suo: et conqueritur tamen frustra se cunctatum fuisse, quoniam perrexerint illi in sua malitia, et quasi deluserint eius patientiam. Ergo quum dicit, *Non excidetur habitatio eius quidquid visitaverim super eam*, vel quidquid visitavi: adhuc prosequitur eandem loquendi formam, nempe quod paratus fuerit ignoscere Iudaeis, tametsi prius destinaverat eos exitio: non quod sententiam retractet, quantum ad ipsum spectat: sed quia adhuc placabilis erat futurus, si Iudaei tacti fuissent aliquo poenitentiae sensu. Tandem adiungit, *Certe* (alii vertunt sed) *certe properarunt*. שכם proprie significat mane surgere: sed metaphorice capitur pro celeriter pergere: quasi diceret, Praecipites currunt ad vias suas corrumpendas. Dixerat Deus hac de causa se fuisse tam lentum, ut paulatim ipsos ad poenitentiam adduceret: contra autem conqueritur ipsos encurrisse, hoc est, quum viderent me suspendere iudicia mea, quasi propositum esset data opera iram meam accelerare, ita festinarunt, ut corrumperent vias suas. Summa igitur est, populum hunc non modo fuisse perditae obstinationis, sed etiam vesanum et praecipitem, quasi vellet urgere poenam, quam Dominus volebat differre ad tempus. Sequitur nunc:

8. *Propterea exspectate me, dicit Iehova, usque ad diem quo surgam ad praedam: quia iudicium meum* (hoc est, decretum est mihi), *ut colligam gentes, ut congregem regna, ut effundam super ipsa* (regna, vel super ipsas gentes) *indignationem meam, totum furorem irae meae: quia igne zeli* (vel indignationis meae) *vorabitur tota terra.*

Hic iam pronuntiat Deus finem ultimum adesse, quoniam expertus fuerit se nihil profecisse longa tolerantia: imo cognoverit deteriores reddi Iudaeos, quia tam clementer ipsos tractaverit. Quidam putant sermonem hunc dirigi ad fideles, ut sese ad crucem ferendam parent. Sed illud est omnino alienum a contextu prophetae: et tamen sententia illa recepta est fere omnium consensu. Ego autem non dubito, quin propheta, sicuti nunc attigi, abrumpat querimonias, et dicat iam Deum verbis non acturum cum tam desperato populo. *Exspectate me*, inquit, hoc est, iamiam ego adero armatus: hactenus studui vos flectere, nisi obduruissent animi vestri ad pravitatem: sed quia operam perdidi docendo, monendo, hortando, imo etiam quum vobis spectacula hinc inde proponerem in profanis gentibus, quae vos stimularent ad poenitentiam: quia hoc quoque modo nihil profeci, iam agedum, *exspectate me*: hoc est, non est quod amplius vobiscum litigem, et non est etiam quod amplius speretis me missurum ad vos prophetas. *Exspectate* igitur *me dum ego surgam*. Quomodo? *Ad praedam*. לעד quidam vertunt quasi esset לעד, in perpetuum. Sed significat propheta Deum sic offensum esse contumacia populi, ut iam appetat praedari, rapere, vorare, obliviscatur mansuetudinis illius, quae illis hactenus fuerat ludibrio: Adero quasi saeva bellua: quemadmodum leones rapiunt, lacerant, discerpunt, devorant: sic etiam facturus sum vobiscum, quia hactenus nimis humaniter et paterne vobis peperci. Videmus ergo haec exempla non debere referri ad spem vel tolerantiam piorum: sed Deum hic potius ultimum exitium denuntiare reprobis: quasi diceret, Ego iubeo vos valere: facessite, et agite res vestras. Ego enim non contendam posthac: sed brevi adero, et alius quam hactenus sitis me experti. Nunc videmus Deum quasi renuntiare Iudaeis, et minari se venturum exserto gladio contra ipsos. Quanquam potius se comparat saevae et truculentae bestiae. Postea adiungit, *Nam iudicium meum est:* hoc est, mihi decretum est *colligere gentes omnes*. Diximus alibi de hoc verbo אסף: idem valet Hebraeis quod gallice dicimus *Trousser*. *Mihi* ergo *decretum est colligere:*

hoc est coacervare in unum cumulum *gentes omnes, congregare regna*, sic ut nullus angulus terrae manum meam evadat. Loquitur autem de omnibus gentibus et regnis, ut intelligant Iudaei posthac non posse suum iudicium differri: quia si fieret comparatio inter ipsos et profanas gentes, quemadmodum scribitur, iudicium solet incipere a domo Dei: deinde minus erant excusabiles quam increduli, quos mirum non erat errare in tenebris, quia carebant omni luce doctrinae. Deus ergo minatur gentibus et regnis, ut sciant Iudaei gravissimam poenam instare suis capitibus, quia alios omnes vincerent malitia et sceleribus. Postea adiungit:

9. *Certe tunc convertam ad populos labium purum, ut invocent omnes nomen Iehovae, ut serviant ei humero uno.*

Iam propheta mitigat doctrinae illius asperitatem, quae poterat supra modum terrere pios: imo prorsus exanimes reddere, nisi adhibitum fuisset aliquod solatium. Deus ergo hic temperat quod prius minatus est. Nam si hoc tantum dixisset per prophetam, Mihi decretum est colligere gentes omnes, et ita vorabitur omnis terra igne indignationis: quid colligere poterant fideles, nisi se quoque perituros cum orbe reliquo? Necesse igitur fuit doctrinam spei adiungi, qualem hic legimus. Interea notandum est quod alibi admonui, prophetas nunc sermonem suum dirigere ad solos fideles, qui pauci tunc erant numero: nunc vero alloqui promiscuum vulgus: et ita dum noster minatur, respicere ad totum corpus populi: ubi autem gratiam Dei in medium profert, perinde est ac si oculos reflecteret ad solos fideles, et colligeret eos in aliquam partem. Exempli gratia, si in populo uno pauci recte sapiant, tota autem multitudo conspiret in suam perniciem, qui concionem habere volet, discernet inter illam ingentem turbam et inter paucos. Obiurgabit ergo severe quia ita desipiunt et vivunt in malum suum. Postea aliter formabit sermonem suum apud eos quibuscum non tantum est negotii. Sic etiam Dominus sermonem suum mutat: quia nunc compellat impios, deinde postea sese confert ad electos, qui adhuc residui erant. Sic hactenus concionatus est propheta obiurgando et minando: quia sermo ad totum populi corpus erat: nunc autem reliquias, quemadmodum dixi, colligit quasi seorsum, et proponit illis spem veniae et salutis. Dicit igitur, *Tunc tamen* (nam כי adversative accipio) *et tamen tunc vertam ad populos labium purum.* Significat Deus gratiam suam latius propagatum iri, ubi ita terram purgaverit: quia non tantum coletur in Iudaea, sed apud extraneos, imo apud gentes remotissimas. Poterat enim obiici, Ergone vult Deus extinguere nomen suum in mundo? Quid enim futurum est deleta Iudaea et reliquis gentibus perditis, nisi ut nomen Dei expositum sit contumeliae? Nusquam invocabitur, et omnes etiam certatim evoment suas blasphemias contra ipsum. Propheta occurrit, dicens in manu Dei esse rationem, qua gloriam suam vindicet, quoniam non modo tuebitur ecclesiam suam in Iudaea, sed longe lateque populos colliget, ita ut celebretur ubique nomen suum. Sed loquitur primum de labio puro: *Convertam*, inquit, *ad populos labium purum.* Hoc verbo significat invocationem nominis Dei peculiare esse ipsius opus. Neque enim homines proprio carnis motu sese ingerent ad orandum: sed ubi Deus eos traxerit. Verum quidem est semper invocatum fuisse Deum ab omnibus populis: sed non fuit legitima illa orandi ratio, quum temere in aerem vota sua proiicerent. Deinde scimus Deum non fuisse invocatum a gentibus, quia nemo tunc in mundo fuit qui non fingeret sibi aliquod idolum. Quum ergo innumeris idolis referta esset terra, Deus nonnisi in sola Iudaea invocatus fuit. Caeterum etiamsi animus fuisset incredulis precari Deum, tamen non poterant hoc rite facere, quoniam oratio ex fide manat. Non abs re igitur promittit Deus se versurum ad gentes labia pura: hoc est, se facturum ut gentes puris labiis possint invocare ipsius nomen. Ergo hinc colligimus quod dixi, non posse Deum rite a nobis invocari, donec ad se nos trahat. Nam profanis sumus et impuris labiis. Denique initium precandi est ab ista purgatione arcana spiritus, de qua nunc agit propheta. Quod si hoc singulare est Dei beneficium, vertere labium purum ad gentes, sequitur et fidem etiam ab ipso nobis conferri, quia sunt res coniunctae. Sicuti autem purificat fide Deus corda hominum, ita etiam labia repurgat, ut nomen suum rite possit invocari, quod alioqui profanatur ab incredulis. Quoties obtendunt Dei nomen, certum est hoc non fieri sine sacrilegio. Quod dicit omnes, referri debet ad populos non ad singula capita. Neque enim unquam factum fuit ut quisque Deum invocaret: sed ex omnibus populis fuerunt aliqui, sicuti etiam Paulus loquitur primo cap. prioris ad Corinthios (v. 2). Nam ubi salutat fideles, adiungit, Qui invocat nomen Domini in omni loco, non tantum in Iudaea. Et alibi, Volo viros extendere manus ad coelum in omni loco (1. Tim. 2, 8). Postea adiungit, *Et serviant ei humero uno:* hoc est, ut studiis coniunctis sese Deo subiiciant ad obsequium praestandum. Nam humero servire est consentire, ita ut alii alios iuvent. Et metaphora videtur deducta esse ab iis qui onus aliquod gestant. Nisi enim alter alteri respondeat, unus succumbet: deinde onus ipsum cadet in terram. Dicimur ergo Deum colere humero uno, dum mutuo consensu studemus alii alios iuvare. Et hoc dili-

genter notandum est, ut sciamus non posse Deo probari studium nostrum, nisi dum ita in eundem finem tendimus: et etiam alii aliis cupimus animum addere, et conferimus inter nos officia nostra. Nisi ergo ita inter se respondeant fideles, Deus non potest probare ipsorum obsequium. Iam videmus quam stulte desipiant, qui liberum arbitrium et quidquid inde pendet tantopere extollunt: quia Dominus exigat tam fidem quam reliquas partes pietatis: deinde etiam caritatem et totam legis observantiam requirat ab omnibus. Nam hic testatur non posse invocari nomen suum, quoniam omnibus polluta sunt labia, donec consecraverit, repurgans per spiritum suum quod pollutum fuerat. Deinde ostendit non aliter homines iugum subituros, nisi coniungat ipsos, ut sese voluntarios praestent. Non possem ulterius progredi.

10. *Trans fluvios Aethiopiae supplicantes mihi* (vel supplices mei): *filia dispersorum meorum offerent munus meum* (hoc est mihi: nam ו affixum accipitur loco pronominis אלי).

Non consentiunt interpretes in hoc versu: quia Hebraei quidam eum contexunt cum superiore: ac si adhuc dissereret propheta de vocatione gentium. Alii autem (quibus ego libentius subscribo) referunt ad Iudaeos dispersos, ut hic spem faciat propheta restitutionis, de qua etiam ante loquutus est. Qui de gentibus intelligunt, putant Atharai et Phousai esse propria nomina vel gentilia. Sed primum nusquam reperietur locus, unde colligant gentes aliquas sic fuisse vocatas: deinde, si recipimus quod docent, non erunt gentes separatae, sed pars Aethiopum. Neque enim propheta hic seorsum dicit Phousai et Atharai futuros Dei cultores: sed postquam loquutus est de Aethiopia, adiungit duas istas voces: unde colligitur prophetam hoc velle, ab ultima regione Aethiopum redituros in Iudaeam, qui sacrificia Deo offerant. Quoniam autem ponit filiam dispersorum, necesse est hoc intelligere de Iudaeis, quia non quadraret Aethiopibus. Atqui optime contexitur haec promissio cum superiore. Loquutus enim est heri propheta de futura vocatione gentium: nunc adiungit, etiam cum gentibus venturos Iudaeos, ut simul coalescant uno fidei consensu in verum et purum unius Dei cultum. Dixerat ampliandum esse regnum Dei, quia ecclesia colligenda erat ex variis populis. Nunc adiungit restitutionem electi populi postquam in exsilium abductus esset. Ergo, inquit, *trans flumina Aethiopiae erunt mihi supplices.* Nam עתר significat supplicare: sed significat etiam interdum placari vel esse propitium. Unde etiam quidam עתרים putant vocari passive, Qui reconciliati erunt Deo: quasi diceret, Placabilis erit tandem Deus miseris exsulibus, etiamsi proiecti fuerint trans flumina Aethiopiae. Erunt ergo illi iterum populus Dei, quia exorabilem se praebebit: quemadmodum David vocat Deum misericordiae suae (Psal. 59, 18), quia expertus fuerat eum clementem et facilem. Sic etiam hoc loco intelligunt Iudaeos esse עתרי Iehovae, quoniam ipsis sit placatus. Sed expositio illa nimis coacta est. Retineo igitur quod iam dixi, fore ex ultima Aethiopia aliquos supplices Deo: non Aethiopes quidem ipsos, sed Iudaeos qui illuc usque fuerant deiecti. Eodem etiam pertinet quod addit, *Filia dispersorum meorum.* Nam פוץ significat dispergere vel dissipare. Filiam ergo ex dispersis intelligit coetum collectum ex miseris illis exsulibus, qui ad tempus crediti fuerant perdidisse nomen, ita ut non possent amplius censeri in populo Israel. *Illi* ergo *iterum offerent mihi munus:* hoc est, restituentur in patriam, ut illic me colant pro more. Etsi autem extenditur hoc vaticinium ad tempus evangelii, non tamen mirum est prophetam cultum Dei describere qualiter fere solent reliqui, nempe sub legalibus caeremoniis. Nunc ergo tenemus quid sibi velit Sophonias hoc versu, non modo gentes accessuras ad ecclesiam Dei, sed Iudaeos ipsos in patriam redituros, ut simul efficiant unum corpus. Sequitur:

11. *In die illo non erubesces ob omnia facta tua, quibus praevaricata es contra me: quia tunc auferam e medio tui qui exsultant superbia tua: et non adiicies ad superbiendum posthac* (hoc est, non adiicies superbire) *in monte sanctitatis meae.*

Hic propheta docet aliam fore ecclesiam, ubi Deus sordes abstulerit, et collegerit sibi mundum populum et electum. Hoc autem ideo facit propheta, ne indigne ferant fideles ecclesiam Dei sic imminui, ut vix decima pars supersit. Est enim illud triste et acerbum ex ingenti numero tantum pauculos restare. Non potuit autem fieri quin fratrum interitus Iudaeos moerore afficeret, etiamsi cognoscerent ipsos esse reprobos. Videmus enim ut Paulus condolescat, ubi videt gentem suam alienari a Deo. Sic necesse fuit adhiberi aliquod solatium fidelibus, ut patienter ferrent imminutionem ecclesiae, quae paulo ante praedicta fuit. Propheta autem ut temperet ipsorum dolorem, dicit hoc cessurum ipsis in bonum: quia hoc modo ablata erunt probra, quibus nomen iudaicum foedatum erat et quasi abominabile. *Non erubesces,* inquit, *ob scelera quibus offensus fui.* Quare? nam purgata oris, ubi scilicet Deus paucos superstites esse volet, a quibus pure colatur. Quidam putant non agi hic de remissione peccatorum, sed potius de pura et sancta vita, quae regenerationem sequitur: quasi diceret, non erit amplius cur te pudeat vitae tuae. Nam ubi ego vos castigavero, incipietis me timere, et

correctio vobis erit utilis ad vitae novitatem. Quia ergo non erit eadem vita quae prius, et gloria mea in vobis fulgebit, nulla erit ratio cur erubescatis. Sed illud esset durum, neque posset etiam aptari verbis prophetae. Dicit enim, *Non erubesces amplius a sceleribus quibus transgressa es in me.* Videmus ergo hoc non posse alio trahi quam ad remissionem peccatorum. Sed posterius membrum fefellit illos interpretes, quia addit propheta, *Ego enim auferam e medio tui exsultantes.* Caeterum consilium prophetae aliud fuit quam ipsi putarunt, quemadmodum iam attigi. Ostendit enim non esse cur lugeant aut deplorent Iudaei imminutionem ecclesiae, quia optima compensatio illis offertur, quod scilicet saltem in sua paucitate pure Deum colent. Nam quum adhuc integrum esset populi corpus, scimus fuisse quasi diluvium iniquitatis. Iam potuitne Israel tunc gloriari sua multitudine, quum omnes instar gigantum bellarent cum Deo? Nunc ubi paucos tantum Deus colligit aliis abdicatis, saltem pauci illi agnoscunt se mirabiliter servatos ut non exstingueretur religio in terra et Dei cultus. Nunc tenemus prophetae consilium. Sed conabor hoc iterum similitudine clarius reddere: Si in urbe aliqua sic grassetur licentia omnium scelerum, ut videri possit desperatus populus, ubi contigerit urbem ipsam vel suis opibus et pristino statu excidere, vel alio modo purgari non sine aliqua iactura, et ita inducere novos mores, compensatio haec poterit bonis et piis dare animum, et lenire eorum dolorem, ut patienter ferant si non luxuriet civitas in eadem abundantia, in iisdem opibus et delitiis. Quare? Saltem qui restabunt efficient corpus aliquod populi sine probro et dedecore. Quum ex corpore humano tollitur corruptio, necesse est corpus ipsum debilitari: interdum etiam necesse est abscindere membrum unum, ut totum corpus salvum maneat. Haec quidem imminutio gravis est: sed quia non est alia ratio servandi corporis, remedium illud patienter ferendum est. Sic nunc loquitur propheta de urbe Ierusalem: *Non erubesces*, inquit, *ob scelera quibus in me transgressa es.* Quomodo? nempe quia separati erunt a profanis illis et crassis Dei contemptoribus. Quamdiu enim permixti erant boni et mali, erat commune omnium dedecus: tunc Ierusalem erat caverna latronum, erat quasi imago quaedam terrestris inferni, et omnes similiter contaminati erant ista infamia, quoniam non poterat distingui pars sincera, quum ubique regnaret illa colluvies. Nunc dicit propheta, *Non pudebit te prioris infamiae.* Quare? Deus enim segregabit paleam a tritico, et colliget triticum: eritis quasi in horreo Dei: manebit solus flos electus, erit tanta haec puritas, ut in vobis resplendeat gloria Domini. Ergo non pudebit vos dedecorum, quibus nunc foedati estis. Tenemus iam sensum verborum. Sed videri absurdum posset, quod propheta oblivione dicit tecta fore scelera, quae tamen subinde et fere singulis momentis debuerant Iudaei secum reputare: quemadmodum dicit etiam Ezechiel (16, 61), Tunc recordaberis viarum tuarum, et erubesces: nempe ubi placatus fuerit Deus. Ezechiel fructum poenitentiae fore dicit, ut fideles pudore suffusi se ipsos damnent. Quare? nam reprobi quasi clausis oculis pergunt in suis sceleribus: et quemadmodum paulo ante dictum fuit, nesciunt pudorem: etiamsi Deus illis exprobret quae peccarunt, perfricta fronte contemnunt et respuunt omnem doctrinam: imo recalcitrant adversus stimulos. Quum ita sit, merito dicit Ezechiel pudorem esse verum poenitentiae fructum: quemadmodum etiam loquitur Paulus sexto ad Romanos capite (v. 21), In quibus nunc erubescitis: significat quum demersi essent in sua incredulitate, fuisse ita deditos suis flagitiis, ut nullum foeterem sentirent. Coeperunt igitur erubescere postquam illuminati sunt. Nunc videtur propheta rescindere fructum illum a poenitentia. Sed aliter intelligi debet quod dicit, nempe tunc puram fore ecclesiam ab ignominia: quoniam segregati erunt reprobi, hoc est, ablatae erunt omnes sordes ubi Deus collegerit sibi tantum reliquias: quoniam hoc modo, sicuti dictum fuit, separabitur triticum a palea. *Non erubesces* ergo *in die illa a sceleribus: quia tollam e medio tui qui exsultant.* Ostendit quam necessaria sit ista imminutio: quoniam pereundum esset omnibus, nisi Deus abscinderet putrida membra. Remedium ergo quamvis asperum sit et dolore plenum, tamen tolerabile videri debet: quoniam non posset aliter ecclesia servari: hoc est, corpus ipsum. Sed videtur hic rursus posse obiici, non ideo ecclesiam abstergi ab omni macula, quoniam tollantur reprobi. Dicit enim, *Non erubesces a sceleribus quae in me peccasti*, ad verbum: hoc est, quibus transgressa es contra me. Alloquitur hic Deus fideles ipsos. Ergo non agitur de eorum sceleribus, quos Dominus abdicavit. Sed facilis solutio est. Quum enim dicit ecclesiam peccasse, respicit ad illam permixtionem, quae facit ut nullum sit discrimen inter triticum et paleam. Dicemus urbem esse impiam et sceleratam, ubi maior pars obruit bonos, sic ut non appareant. Si ergo inter decem millia hominum sunt vel trecenti vel pauciores, qui cupiant omnia melius habere: tamen in genere totus numerus sceleratus censebitur a maiori parte, quum alii latent quasi obruti et sepulti. Merito itaque et proprie Sophonias pronuntiat transgressos fuisse Iudaeos contra Deum, quia in promiscua multitudine non poterant discerni electi a reprobis. Sed iam promittit fore discrimen, ubi scilicet Deus abstulerit superbos, qui exsultabant in fallaci iactantia. Dicit enim *Auferam e medio tui exsultantes superbia*

tua. Quidam vertunt in abstracto, Exsultationes superbiae tuae: sed עליזים, quod hic ponitur, in syntaxi nunquam accipitur pro exsultationibus. Non dubium igitur est quin viros ipsos intelligat. Iterum vocat superbiam populi: et tamen dirigit sermonem ad electos, qui iterum colligendi erant. Quid hoc sibi vult? Nempe eiecti diximus, antequam purgata esset inquinamentis et sordibus ecclesia, communis erat omnium exsultatio et petulantia contra Deum. Nam ubique personabant illae voces, Sumus sacer populus Dei: sumus genus electum: sumus sacerdotium regale: sumus sacra haereditas. Quum ergo passim volitarent in ore omnium iactantiae istae, propheta dicit hanc esse superbiam totius populi. *Auferam* ergo, inquit, *e medio tui eos qui exsultant superbia tua.* Postea adiungit, *Et non adiicies amplius ad superbiendum in monte sancto meo.* Hic praecipuum fontem mali ostendit propheta, quod scilicet Iudaei sese obstupefecerant perversa confidentia, quum putarent sibi omnia licere, eo quod electi essent in peculiarem Dei populum. Ideo etiam Ieremias (7, 4) verba mendacii appellat, quum obtenderent templum Dei. Sic superbiam hanc damnat propheta, quod occultaverint scelera sua sub umbra templi, et putaverint hoc sufficere ad excusationem, quod Deus habitaret in monte Sion. Ergo propheta ut ostenderet insanabilem esse populum illum, nisi purgata esset superbia, dicit, *Auferam eos qui exsultant.* Quomodo? *In superbia tua.* Quae autem illa fuit superbia? nempe quod incolerent montem sacrum Dei, extra quem nullum aliud esset in terra Dei sacrarium. Quum ergo putarent Deum hoc modo sibi addictum esse, hinc petulanter coeperunt contemnere omnes admonitiones, quasi soluti essent omni lege et regula. *Non* ergo *adiicies amplius superbire in monte sancto meo.* Nunc videmus quantopere cavendum sit, ne mentes nostras obtenebrent gratiae Dei, quae potius fulgore suo debent nos in coelum usque dirigere. Sed quoniam ad arrogantiam et fastum nimis sumus proclives, ideo danda est opera ut modeste nos geramus et humiliter, quum ornati sumus singularibus Dei beneficiis: quia si incipimus falso gloriari in Dei nomine, et obtendere nescio quam inanem larvam quae scelera nostra occultet, actum est de nobis: quoniam ad pravitatem, ad contemptum Dei, ad omnes alias cupiditates accedet etiam contumacia, quod manebimus cervice quasi ferrea et inflexibili. Sic enim contingit omnibus hypocritis qui falso Dei praetextu sese efferunt. Nunc sequitur:

12. *Et residuum faciam in medio tui populum afflictum et pauperem: et sperabunt in nomine Iehovae.* 13. *Residuum Israel non perpetrabunt iniquitatem* (hoc est, reliquiae: ad verbum est, residuum: sed quia nomen est collectivum, ideo mutatur numerus), *et non loquentur mendacium, et non invenietur in ore ipsorum lingua dolosa* (vel lingua fraudis), *quoniam ipsi pascentur et accubabunt: et nemo erit exterrens.*

Hic prosequitur eandem sententiam propheta, nempe Deum prospicere ecclesiae suae saluti, quum maiorem populi numerum profligat, ut pauci duntaxat residui sint: quia vult sibi colligere puram et sanctam ecclesiam, quum ante urbs fuisset referta omni immunditie. Haec igitur compensatio debuit ei quid erat doloris lenire: quoniam videbant pii sibi propitium fuisse Deum, etiamsi durius ipsos tractaverat. Et memoria tenendum est quod prius dixi: non potuisse aliter servari ecclesiam, nisi correcta vel subacta illa petulantia, quae oriebatur ex falso Dei praetextu. Iam sumit hoc etiam Sophonias pro confesso, non posse aliter revelli ex animis vitium illud superbiae, nisi prorsus deiecti, adeoque contriti fuerint. Docet igitur si integri maneant semper fore superbos, ideoque opus esse violento remedio, ut discant humilitatem et modestiam: quod significat hic verbis ubi dicit, *residuum populum humilem fore et afflictum.* Nam si sponte se praebuissent dociles, non opus fuisset tam dura correctione. In summa si gemant fideles quod ecclesiam Deus ita fere exinanierit, ne tamen obstrepant, ostendit fuisse hoc remedium necessarium. Quare? nisi enim afflicti fuissent, semper se gessissent pervicaciter adversus Deum. Oportuit igitur quodammodo frangi, quia flecti non poterant. *Residuum* igitur *faciam,* inquit, *populum afflictum et pauperem.* עני significat saepe humilem. Sed quoniam addit דל, non dubium est quin ostendat non posse aliter corrigi Iudaeos, nisi exuti sint omni materia gloriae. Erant enim nimis assueti suis iactantiis: imo obduruerant ad Dei contemptum. Tunc ergo, inquit, sequetur hic profectus saltem, quod *sperabitis in Domino:* nempe ubi vos prostraverit. Hic versus continet utilissimam doctrinam. Primo enim docemur ideo cruce domari ecclesiam, ut superbiam dediscat, quae sic ingenita est et infixa hominum cordibus, ut non possit abstergi, nisi violenter eam Dominus eradicet, ut ita loquar. Non est ergo cur miremur fideles ita humiliari a Domino, et sortem ecclesiae tam esse contemptibilem: quia si plus esset vigoris, statim erumperent ferocia, quemadmodum fieri solet. Ergo ut Dominus contineat sub fraeno suos electos, ideo inopia eos subigit et domat: denique exercet sub cruce. Hoc est unum. Iam notandum est etiam posterius membrum ubi dicit *Sperabunt in nomine Domini*, qui ita ad inopiam vel egestatem redacti fuerint: quia videmus quo nos Deus vocet, obi spoliat omni terrena fiducia, et adimit omnem glori-

andi materiam: nempe vult nos recumbere duntaxat in sua gratia. Hoc quidem non debuerat a nobis extorqueri: nam quid magis optabile quam sperare in Deo? Porro quia semper plus sibi arrogant homines quam liceat, et sese subrogant hoc modo in Dei locum, non possunt vere et sincere in ipsum sperare. Putant quidem se spem locare in Deo, ubi tribuunt illi partem suae salutis: sed spes non potest locari in Deo, nisi in solidum: ideo necesse est in nihilum redigi qui sibi vel tantillum falso tribuunt: et hoc intelligit propheta. Caeterum sciamus non aliter proficere homines sub Dei ferulis, donec ee ipsos prorsus abnegaverint, et obliti suae virtutis quam falso imaginantur, in ipso solo recumbant. Loquitur autem propheta de solis electis: quia videmus multos duriter affligi, et tamen non ideo mitescere, neque exuere pristinam ferociam. Sed Dominus ita suos castigat, ut etiam spiritu mansuetudinis corrigat in ipsis omnem fastum et altitudinem. Iam quum dicit, *Sperabunt in nomine Iehovae,* opponit spem istam superbiae quam prius damnavit. Volebant enim videri sperare in Dei numine, quum ubiicerent montem Sion, et magnifice proponerent in medium adoptionem, qua segregati erant a profanis gentibus. Sed mendax illa fuit iactantia quae nihil habuit spei. Sperare igitur in nomine Iehovae, nihil aliud est quam sincere amplecti quam uffert gratiam verbo suo, neque obtendere vanos praetextus: sed invocare ipsum puro corde et serio fidei et poenitentiae sensu. In eundem finem adiungit, *Reliquiae Israel non amplius patrabunt iniquitatem, neque loquentur mendacium, neque invenietur lingua dolosa in ipsorum ore.* Continuat eandem sententiam propheta, quod scilicet ecclesia non minoris aestimanda sit, si tantum constet ex paucis hominibus: quoniam in magno numero sunt multae sordes, quae foetore suo non modo conspurcant terram, sed coelum ipsum inficiunt. Quum ergo iniquitatibus referta esset Ierosolyma quantisper stetit integer populus, propheta hoc solatium adducit, non esse nimis dolendum si tantum ex immensa arena maris et ingenti multitudine stellarum Deus colligat exiguam manum: nempe quia saltem purgata erit ecclesia. Magni autem interest, sordes abstergi a Dei sanctuario. Quid enim magis indignum quam ex loco sacro fieri quasi haram porcorum, et profanari quod Deus voluit sibi peculiariter dicatum? Quum ergo Ierosolyma sacrarium esset Dei, nonne oportuit illic coli pietatem? Quum autem foedata esset omni sordium genere, propheta ostendit non debere videri hoc grave, quod Dominus auferet ingentem illam turbam quae falso gloriabatur sub praetextu nominis eius. *Non ergo facient iniquitatem.* Iam sub una specie complectitur regulam iuste vivendi, quum dicit, *Non loquentur mendaciter, neque reperietur lingua dolosa.* Non sufficeret hoc quidem ad pietatis cultum vel integritatem vitae, linguam servare puram a fraudibus et mendaciis: sed quoniam fieri non potest ut quis abstineat ab omni fraude et mendacio, quin pure et ex animo Deum timeat, per synecdochen propheta sub lingua veraci complectitur perfectam vitae sanctitatem. Iam quaeritur an hoc unquam impletum fuerit. Certum enim est, quamvis pauci reversi sint in patriam, tamen fuisse in exiguo illo numero multos hypocritas. Nam simul ac terram attigit populus, videmus ut quisque addictus fuerit propriis suis commodis, ut se polluerint coniugiis profanis, ut contempserint templi aedificium, fraudaverint etiam sacerdotes decimis, ut frigidi fuerint in colendo Deo. Haec omnia illis exprobrat Haggaeus et Zacharias et Malachias. Quum haec ita sint, quid sibi vult haec promissio, nullam fore iniquitatem, ubi Deus ecclesiam purgaverit? Comparative loquitur propheta: quod scilicet Dominus sic absterget maculas a populo suo, ut purior illic deinde appareat sanctitas. Quamvis ergo adhuc permixti fuerint multi hypocritae probis et genuinis Dei filiis: verum tamen hoc fuit, non ita grassatam fuisse iniquitatem, non ita regnasse fraudes et mendacia in populo, sicuti prius. Et postea adiungit, *Quoniam ipsi pascentur et accubabunt, et nemo erit qui exterreat.* Adiungit aliud Dei beneficium, quod scilicet proteget populum illum ab omnibus iniuriis: nempe ubi ita resipuerit. Tenendum semper est quod dixi, prophetam hic velle mederi tristitiae piorum, quae alioqui poterat prorsus deiicere ipsorum animos. Ergo ut levaret aliqua parte molestiae filios Dei, proponit haec in medium, Etiamsi pauci estis superstites, bene tamen est quod Dominus purgabit sordes sanctae urbis, ita ut vere censeri debeat domicilium Dei, ubi antehac fuerat latronum caverna. Deinde vobis hoc damnosum non est, paucos habitare in sancta terra, quia Deus fidus est custos salutis vestrae. Quorsum multitudine opus est, nisi ut sitis tuti contra hostes? contra feras bestias? Quid si Deus hac lege vos recepit in suam tutelam, ut securi degatis, etiamsi non sitis pares ad resistendum hostibus? Etiamsi alter alterum defendere nequeat, modo tamen Deus sit protector vester, et possitis tranquille agere sub hac custodia quam vobis promittit, non est quod dicatis vos fecisse magnam iacturam, ubi ablata est maior turba. Sufficiat igitur vobis agere sub tutela Dei, qua etiamsi totus mundus contra vos conspiret, in vobis autem nihil sit virium aut praesidii, tamen Dominus vos servabit: *nemo erit qui exterreat.* Sumptum autem hoc est ex lege, quia inter alias benedictiones haec ponitur, quod Deus securam vitam praestabit populo: quod est bonum inaestimabile, et sine quo scimus miseram esse hominum vitam, quia nihil miserius est quam assidue trepidare: nihil autem

felicius, quam quiete vivere: ac ideo vacuum et solutum esse omni metu. Quod Dominus tanquam praecipuum bonum populo suo promittit.

14. *Exsulta filia Sion* (vel iubila) *exsulta Israel, gaude et exsulta toto corde filia Ierusalem.* 15. *Abstulit Iehova iudicia tua, purgando avertit inimicos tuos, rex Israel Iehova in medio tui, non videbis malum amplius.*

Confirmat propheta superiorem doctrinam exhortans fideles ad gaudium, quasi iam prae oculis exstaret quod ante pollicitus est. Sic enim prophetae, quo magis animent fideles ad bene sperandum, provocant eos ad testandam suam gratitudinem, ac si iam gratia Dei illis esset in manibus. Certum est, doctrinam hanc fuisse eo consilio propositam Iudaeis, ut in ipso exsilio et extrema desperatione nihilominus sese accingerent ad gratias Deo agendas: quasi votorum suorum iam damnati essent, ut loquuntur. Sed tenendum est consilium prophetae nostri: et communis etiam illa ratio quam sequuntur omnes prophetae. Perinde enim fideles hortantur ad Deum laudandum, ac si iam fruerentur bonis, quae tamen procul adhuc sunt remota et videntur etiam esse abscondita ab ipsorum sensu. Nunc ergo tenemus in quem finem hic propheta hortetur Iudaeos ad Deum laudandum. Gratulatur enim ipsis ac si iam fruerentur ea felicitate, a qua procul aberant. Sed quia non simplex est gratulatio, simul etiam tenendum est, Deum tam liberaliter agere erga ecclesiam suam, ut fideles ad gratitudinem incitet. Nam pollnimus omnia eius beneficia, nisi saltem referimus sacrificium laudis, ut alibi dictum fuit. Et ad eandem confirmationem spectat repetitio, quae alioqui videri posset supervacua, *Exsulta filia Sion, iubila, gaude, laetare toto corde filia Ierusalem.* Sed non abs re hanc vehementiam propheta adhibuit: quia videbat quam difficile esset erigere animos afflictos, quum praesertim nihil spei Deus ostenderet secundum rationem carnis. Sed voluit hac verborum congerie ipsos armare, ut possent alacrius luctari cum tot et tam duris et arduis tentationibus. Postea adiungit, *Deum abstulisse iudicia Sionis.* Iudicia intelligit poenas, quae fuissent infligendae si Domino propositum fuisset iure agere cum Iudaeis: quemadmodum si quis lingua nostra diceret, *I'ay bruslé tous tes procés.* Significat igitur Deum nolle amplius inquirere de peccatis populi sui. Scimus variis modis accipi nomen משפט apud Hebraeos: sed hoc loco, quemadmodum dixi, significat quod dicimus gallice, *Toutes procedures.* Deinque ita pronuntiat Deus sepulta esse peccata populi sui, ut quodammodo exuat personam iudicis et remittat ius suum, ita ut nolit amplius vel litigare, vel admittere Iudaeos in reatum, ut loquuntur. *Iehova* ergo *abstulit iudicia tua.* Et sequitur explicatio quod *purgando reiecerit omnes inimicos.* Nam inter Dei iudicia scimus esse bellum. Quum ergo Deus poenas sumpsisset de Iudaeis per Assyrios, per Aegyptios, per Chaldaeos, per alias profanas gentes, iam dicit omnes hostes esse reiectos. Unde sequitur non proprio motu vel Assyrios, vel Chaldaeos irrupisse, sed fuisse quasi gladios Dei, quemadmodum alibi dictum fuit. Sequitur postea, *Rex Israel Iehova est in medio tui.* Hic breviter propheta ostendit summam verae et solidae felicitatis in eo esse positam, si Deus declaret re ipsa se curam gerere populi sui. Dicitur enim Deus in medio nostri esse, quum testatur nos degere sub fide sua et praesidio, nunquam deserit suos proprie loquendo: sed scimus istas loquutiones saepe referri ad sensum carnis, quum dicitur Dominus vel procul abesse, vel habitare in medio nostri. Hoc ergo refertur ad sensum nostrum: quia tunc putamus Deum abesse, ubi licentiam permittit hostibus nostris, ita ut videamur esse expositi in praedam. Dicitur autem Deus habitare in medio nostri, dum nos protegit sua virtute et sustinet omnes insultus. Sic ergo dicit nunc propheta noster Deum fore in medio ecclesiae suae, quia re ipsa et experimento monstrabit se esse praesidem populi electi. Abfuerat vero ad tempus, quum nudatus esset populus ille omni auxilio: quemadmodum etiam hac loquendi forma utitur Moses, quod populus sese nudaverit (Exod. 32, 25), quia Deum abnegaverat, cuius manu tuto fuerat protectus et erat etiam protegendus usque in finem. Tandem addit, *Non videbis malum.* Alii legunt, non timebis interposita litera ו, sed idem est sensus. Scimus enim videndi verbum apud Hebraeos, saepe poni pro experiri vel sentire. *Non videbis* ergo *malum*, hoc est, Deus faciet ut degas tranquillus extra omnem molestiam. Si magis placeat diversa lectio, Non timebis malum, hoc referendum erit ad legis benedictionem: quia nihil magis optabile quam pax et serena tranquillitas. Quum igitur hoc praecipuum sit inter bona humana, non abs re propheta dicit ecclesiam immunem fore ab omni metu et sollicitudine, ubi Deus in medio eius habitabit, quemadmodum etiam dicit Psal. 46. Sequitur nunc:

16. *In die illa dicetur Ierosolymae, Ne timeas Sion, ne pigrescant* (vel solvantur: nam רפה significat lentum esse, vel remissum vel dissolutum: ne ergo pigrescant, manus tuae). 17. *Iehova Deus tuus in medio tui fortis servabit, exsultabit* (gaudebit), *super te in laetitia: quiescet* (silebit ad verbum: vel quietus erit) *in amore suo, exsultabit super te cum iubilatione.*

Pergit adhuc propheta in confirmatione eiusdem doctrinae: sed alia loquendi forma utitur, quod scilicet *tunc undique Sioni dicetur, Ne timeas, ne remissae sint manus tuae*, etc. Nam verba haec non minus commode exprimi possunt de communi omnium fama, vel acclamatione, quam de prophetica doctrina, ut hoc Dicere nihil aliud sit quam communis omnium gratulatio, quam certatim omnes afferent. Hoc ideo admonui, ut cuique eligere liberum sit quod magis probabitur. Neque enim de promissionibus intelligi hoc displicet. Summa est, ita tranquillam fore Ierosolymam, ut vel prophetae, vel promiscue omnes uno consensu dicturi sint, Fruere tua quiete. Deus enim re ipsa ostendit se gerere curam tui. Non est igitur quod posthac tibi metuas. Nam hic exprimitur realis, ut ita loquar, mutatio. Quum prius in metu diuturno fuissent Iudaei, significat propheta sic tutos fore ab omni periculo, ut etiam toto mundo plaudente futuri sint compotes quietis diu optatae. Ergo dicetur: A quibus? sive de prophetis, sive de communi rumore intelligatur, non multum interest: nempe futuros tunc doctores, qui laeta omnia et prospera nuntient: vel cunctos mortales suffragio suo comprobaturos gratiam Dei, quum repulerit longe a populo suo bella omnia, molestias, timores, ita ut quietus degat. *Dicetur* ergo *Ierosolymae, ne timeas Sion, ne manus tuae solvantur.* Quum dicit, Ne timeas et ne solvantur manus tuae, ostendit metu ita concidere omnem vigorem, ut nullum membrum fungatur suo officio. Sed per synecdochen sub voce manuum intelligit reliquas partes, quoniam datae sunt homini ad res agendas. Ideo per manus saepe intelligit scriptura opera hominum. Sensus igitur est, tuuc ecclesiam Dei quietam fore, ita ut possit fungi suo officio et res suas placide et composite agere. Et hoc etiam experimur, nempe ubi praevaluit metus in cordibus nostris, nos esse quasi exanimes, ut ne digitum quidem possimus attollere ad aliquid agendum. Ubi autem spes nos animat, simul vegetamur toto corpore, ut ubique appareat alacritas. Nec dubium est quin propheta hic significet, non ideo succurrere Deum electis suis, ut marcescant delitiis, quemadmodum fieri solet: sed potius ut strenue sese impendant ad peragenda sua officia. Notanda igitur est haec coniunctio inter animum tranquillum et inter manus agiles: quia, sicuti iam dixi, non ideo nos liberat Deus omni molestia et metu, ut torpeamus in nostris delitiis, sed potius ut simus ad officium nostrum alacres. *Sion* ergo *ne torpeant manus tuae amplius.* Quare? *Iehova in medio tui fortis,* inquit, *salvabit.* Repetit quod dixerat: sed plenius exprimit quod poterat obscurum esse propter brevitatem. Fructum igitur praesentiae Dei hic ostendit pluribus verbis, quod scilicet Deus non sedebit in medio ecclesiae suae otiosus, sed cum sua potentia. In quem finem? *Ut servet.* Videmus ergo emphaticum esse epitheton גבור, quod Deo tribuitur: quasi diceret non fore Deum ignavum, ubi residebit in medio ecclesiae suae, sed fortitudinem eius fore conspicuam. Finis etiam notandus est, nempe quod Deus nolit fortis esse ad terrendos electos, sed tantum ut sit eorum servator. Postea adiungit, *Gaudebit super te laetitia.* Hoc referri debet ad gratuitum Dei amorem, quo ecclesiam suam complexus perinde eam fovebit atque maritus uxorem suam, quam tenerrime diligit. Scimus non cadere in Deum tales affectus, sed haec ratio loquendi, quae subinde occurrit in scripturis, nobis tenenda est: quia Deus non potest aliter ostendere suam erga nos indulgentiam et amoris magnitudinem, comparat se marito, nos autem uxori. Significat in summa, Deum summopere oblectari, ubi potest sese beneficum ostendere erga ecclesiam suam. Idem etiam iterum clarius exprimit, ac confirmat. *Quietus*, inquit, *erit*, vel silebit *in amore suo.* Nam חרש proprie est silere: sed significat etiam esse quietum. Summa est, contentus erit Deus, quemadmodum vulgo dicimus, *Il prendra tout son contentement*, quasi diceret, Deum nihil malle quam ut possit ecclesiam suam suaviter et placide fovere. Improprie quidem, ut iam dictum fuit, tribuitur Deo hic affectus. Scimus enim eum statim implere quidquid visum est. Sed induit personam hominis mortalis: quia nisi hoc modo balbutiat, non potest satis ostendere quantopere nos diligat. Deus ergo tuus quietus erit in amore suo, hoc est, erunt hae summae delitiae, haec erit praecipua Dei tui voluptas, ubi te fovebit: quemadmodum si quis uxorem sibi dilectissimam foveat: ita etiam Deus tunc quiescet in amore suo. Tandem dicit, etiam exsultabit super te in laetitia. Videntur quidem hyperbolae istae aliquid praeferre absurditatis. Quid enim magis alienum a gloria Dei quam exsultare instar hominis, qui rapitur gaudio amatorio? Videtur ergo respuere has loquendi formas Dei natura. Et videtur etiam propheta quasi e coelesti solio Deum in terram detrahere: dicit profanus ille poeta,

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Maiestas et amor.*)

Deus autem hic vult esse maritus, qui ardeat summo amore erga uxorem suam. Non videtur hoc esse affine eius gloriae, quemadmodum diximus. Sed quidquid tendit in hunc finem, ut certo persuasi de inaestimabili Dei erga nos amore quiescamus in ipso et quasi abstracti a mundo tantum hoc unum expetamus, ut nos dignetur sua gratia: certo

*) Ovid. Metam. II. 846, *gallice:*
Mal sont d'accord et ne font long seiour
En mesme lieu Maiesté et amour.

illustrat Dei gloriam, neque derogat quidquam eius naturae. Videmus interea ut se Deus ipse ad nos demittat. Nam si disputamus an haec conveniant naturae Dei, uno verbo dicendum erit, nihil magis esse remotum. Minime igitur consentaneum esset, Deum instar mariti nobis depingi qui totus ardeat amore uxoris suae. Sed hinc, quemadmodum iam dixi, melius colligimus quanta sit erga nos Dei indulgentia, qui se ipsum causa nostra sic demittit et transformat se quodammodo, dum induit alienas personas. Interea etiam descendat quisque nostrum in se, et agnoscat quam profunda sit radix infidelitatis, quia Deus non potest aliter nobis consulere et corrigere vitium istud, cui sumus omnes obnoxii, nisi quodammodo a se discedat, ut propius accedat ad nos. Et quoties incidimus in has loquendi formas, hoc primo tenendum est, non abs re Deum tantopere insistere, ut nos persuadeat de amore suo: quia scilicet non modo propensi sumus natura ad incredulitatem, sed prorsus addicti sumus mendaciis Satanae. Deinde quia leves sumus et facile abstrahimur ab eius verbo, ideo ipsum suscipere personam hominis. Interea notandum est quod prius dixi, quidquid ad testandum Dei amorem pertinet, nihil derogare eius gloriae: quia praecipua eius gloria est, illa immensa et inaestimabilis bonitas, qua nos semel complexus est et prosequetur usque in finem. Quod autem dicit propheta *in die illo*, extenditur ad totum Christi regnum. Loquutus quidem est de liberatione populi: sed semper memoria tenendum est quod admonui, non praefigi vel unum annum, vel paucos, ubi prophetae de redemptione futura disserunt, sed ex quo populus ab exsilio babylonico in patriam reductus est incipit tempus illud, cuius nunc fit mentio: continuum vero habet cursum et tenorem usque ad ultimum Christi adventum. Et hinc etiam colligimus, non esse absurdas hyperbolas, quum dicunt prophetae, Posthac non timebis, vel non videbis malum: quia si respicimus ad illam dissipationem populi, certe nulla poterit nobis contingere tam gravis tentatio, quae non sit moderata, si conferamus sortem nostram cum statu veteris populi. Nam terra Chanaan erat tunc unicum pignus gratiae et amoris Dei. Quum ergo eiecti essent Iudaei ab illa sua haereditate, erat, quemadmodum alibi diximus, quaedam abdicatio: perinde ac si pater oiiciat domo filium suum et abdicet. Christus nondum erat mundo exhibitus. Testimonium habebant miseri Iudaei in figuris et umbris futurae gratiae, quae postea nobis per evangelium manifestata fuit. Quum ergo tenuem gustum amoris sui illis daret Deus, qui fieri potuit, ut non deficerent quum essent ita procul eiecti? Nunc etiamsi ecclesia dispersa sit ac lacerata, si etiam parum ab interitu differat: tamen semper Deus nobis adest per unigenitum filium. Deinde habemus apertam ianuam regni coelestis. Suppetit ergo nobis semper uberior gaudii materia quam olim veteri populo: praesertim quum ita posset videri a Deo reprobatus. Haec ratio est, cur non abs re dicat propheta immunem fore ecclesiam a malo, ubi Deus ipsam rursus collegerit. Nam redemptio illa populi israelitici hodie vigere debet in cordibus nostris: quia est memorabile opus Dei, quo voluit in perpetuum testari se esse eorum liberatorem quicunque in ipsum sperant. Sequitur:

18. *Afflictos a tempore* (vel pro tempore, vel ad tempus, ut alii vertunt) *congregabo qui ex te erunt: onus* (vertunt quidam: sed activo videtur accipere propheta potius, qui sustinuerunt ergo) *super eam opprobrium.*

Hic prosequitur eandem sententiam, sed aliis verbis: quia nisi interposita fuisset haec consolatio, poterat frigere quod hactenus propheta dixit. Proposuit enim materiam laetitiae: hortatus est electos Dei ad sacrificium laudis et ad gratulationem. Interea erant miserrimi. Necesse igitur fuit adiungi hanc sententiam de congregandis exsulibus. Dicit autem *ad tempus*. Quidam vertunt prae tempore: sed illud esset obscurum et coactum. Alii vertunt, Ad tempus: sed proprie est a tempore. מ significat aliquando prae, ubi comparative accipitur. Sed non videntur mihi interpretes recte expendere prophetae sensum. Ego igitur non dubito quin hic statutum liberationis tempus designet: quasi diceret, Ego rursus colligam afflictos tuos, et qui sustinuerunt opprobrium tuum. Quomodo? ממועד, hoc est, post finitum tempus vel praefixum. Nam מועד, non simpliciter pro tempore sumitur apud Hebraeos, sed pro tempore aliquo condicto. Quemadmodum lingua nostra dicimus, *Un terme prefix*. Ego igitur *congregabo afflictos tuos*, sed non tam cito: propheta igitur noster hic quodammodo suspendit animos fidelium, ut maneant in specula sua et exspectent patienter auxilium Dei: quia scimus quanta sit festinatio nostra, et ut ruamus etiam praecipites ubi aliquid optamus. Nam celeritas ipsa etiam nobis mora est, quemadmodum dictum fuit veteri proverbio. Quoniam ergo fervore quodam, vel nimio impetu feruntur homines semper ad captandos eventus, ideo propheta hic fraenum iniicit et ostendit Deum tenere suas opportunitates, ut impleat quod promisit non tam cito, neque pro arbitrio hominum: sed ubi tempus opportunum advenerit. Tempus autem illud est, quod statuit ipse, non quod ipsi cupimus. Iam addit, *qui sustinuerunt super eam opprobrium*. Non dubium est quin hoc secundo membro idem repetat propheta: sed interim speciem istam non abs re designat, quod scilicet Iudaei probris et contumeliis affecti fuerint exsilii sui tem-

Pergit adhuc propheta in confirmatione eiusdem doctrinae: sed alia loquendi forma utitur, quod scilicet *tunc undique Sioni dicetur, Ne timeas, ne remissae sint manus tuae*, etc. Nam verba haec non minus commode exprimi possunt de communi omnium fama, vel acclamatione, quam de prophetica doctrina, ut hoc Dicere nihil aliud sit quam communis omnium gratulatio, quam certatim omnes afferent. Hoc ideo admonui, ut cuique eligere liberum sit quod magis probabitur. Neque enim de promissionibus intelligi hoc displicet. Summa est, ita tranquillam fore Ierosolymam, ut vel prophetae, vel promiscue omnes uno consensu dicturi sint, Fruere tua quiete. Deus enim re ipsa ostendit se gerere curam tui. Non est igitur quod posthac tibi metuas. Nam hic exprimitur realis, ut ita loquar, mutatio. Quum prius in metu diuturno fuissent Iudaei, significat propheta sic tutos fore ab omni periculo, ut etiam toto mundo plaudente fruituri sint compotes quietis diu optatae. Ergo dicetur: A quibus? sive de prophetis, sive de communi rumore intelligatur, non multum interest: nempe futuros tunc doctores, qui laeta omnia et prospera nuntient: vel cunctos mortales suffragio suo comprobaturos gratiam Dei, quum repulerit longe a populo suo bella omnia, molestias, timores, ita ut quietus degat. *Dicetur* ergo *Ierosolymae, ne timeas Sion, ne manus tuae solvantur*. Quum dicit, Ne timeas et ne solvantur manus tuae, ostendit metu ita concidere omnem vigorem, ut nullum membrum fungatur suo officio. Sed per synecdochen sub voce manuum intelligit reliquas partes, quoniam datae sunt homini ad res agendas. Ideo per manus saepe intelligit scriptura opera hominum. Sensus igitur est, tunc ecclesiam Dei quietam fore, ita ut possit fungi suo officio et res suas placide et composite agere. Et hoc etiam experimur, nempe ubi praevaluit metus in cordibus nostris, nos esse quasi exanimes, ut ne digitum quidem possimus attollere ad aliquid agendum. Ubi autem spes nos animat, simul vegetamur toto corpore, ut ubique appareat alacritas. Nec dubium est quin propheta hic significet, non ideo succurrere Deum electis suis, ut marcescant delitiis, quemadmodum fieri solet: sed potius ut strenue sese impendant ad peragenda sua officia. Notanda igitur est haec coniunctio inter animum tranquillum et inter manus agiles: quia, sicuti iam dixi, non ideo nos liberat Deus omni molestia et metu, ut torpeamus in nostris delitiis, sed potius ut simus ad officium nostrum alacres. *Sion* ergo *ne torpeant manus tuae amplius*. Quare? *Iehova in medio tui fortis*, inquit, *salvabit*. Repetit quod dixerat: sed plenius exprimit quod poterat obscurum esse propter brevitatem. Fructum igitur praesentiae Dei hic ostendit pluribus verbis, quod scilicet Deus non sedebit in medio ecclesiae suae otiosus, sed eum sua potentia. In quem finem? *Ut servet*. Videmus ergo emphaticum esse epitheton גבור, quod Deo tribuitur: quasi diceret non fore Deum ignavum, ubi residebit in medio ecclesiae suae, sed fortitudinem eius fore conspicuam. Finis etiam notandus est, nempe quod Deus nolit fortis esse ad terrendos electos, sed tantum ut sit eorum servator. Postea adiungit, *Gaudebit super te laetitia*. Hoc referri debet ad gratuitum Dei amorem, quo ecclesiam suam complexus perinde eam fovebit atque maritus uxorem suam, quam tenerrime diligit. Scimus non cadere in Deum tales affectus, sed haec ratio loquendi, quae subinde occurrit in scripturis, nobis tenenda est: quia Deus non potest aliter ostendere suam erga nos indulgentiam et amoris magnitudinem, comparat se marito, nos autem uxori. Significat in summa, Deum summopere oblectari, ubi potest sese beneficum ostendere erga ecclesiam suam. Idem etiam iterum clarius exprimit, se confirmat. *Quietus*, inquit, *erit*, vel silebit *in amore suo*. Nam חרש proprie est silere: sed significat etiam esse quietum. Summa est, contentus erit Deus, quemadmodum vulgo dicimus, *Il prendra tout son contentement*, quasi diceret, Deum nihil malle quam ut possit ecclesiam suam suaviter et placide fovere. Improprie quidem, ut iam dictum fuit, tribuitur Deo hic affectus. Scimus enim eum statim implere quidquid visum est. Sed induit personam hominis mortalis: quia nisi hoc modo balbutiat, non potest satis ostendere quantopere nos diligat. Deus ergo tuus quietus erit in amore suo, hoc est, erunt hae summae delitiae, haec erit praecipua Dei tui voluptas, ubi te fovebit: quemadmodum si quis uxorem sibi dilectissimam foveat: ita etiam Deus tunc quiescet in amore suo. Tandem dicit, etiam exsultabit super te in laetitia. Videntur quidem hyperbolae istae aliquid praeferre absurditatis. Quid enim magis alienum a gloria Dei quam exsultare instar hominis, qui rapitur gaudio amatorio? Videtur ergo respuere has loquendi formas Dei natura. Et videtur etiam propheta quasi e coelesti solio Deum in terram detrahere: dicit profanus ille poeta,

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Maiestas et amor.*)

Deus autem hic vult esse maritus, qui ardeat summo amore erga uxorem suam. Non videtur hoc esse affine eius gloriae, quemadmodum diximus. Sed quidquid tendit in hunc finem, ut certo persuasi de inaestimabili Dei erga nos amore quiescamus in ipso et quasi abstracti a mundo tantum hoc unum expetamus, ut nos dignetur sua gratia: certe

*) Ovid. Metam. II. 846, *gallice:*
Mal sont d'accord et ne font long seiour
En mesme lieu Maiesté et amour.

illustrat Dei gloriam, neque derogat quidquam eius naturae. Videmus interea ut se Deus ipse ad nos demittat. Nam si disputamus an haec conveniant naturae Dei, nos verbo dicendum erit, nihil magis esse remotum. Minime igitur consentaneum esset, Deum instar mariti nobis depingi qui totus ardeat amore uxoris suae. Sed hinc, quemadmodum iam dixi, melius colligimus quanta sit erga nos Dei indulgentia, qui se ipsum causa nostra sic demittit et transformat se quodammodo, dum induit alienas personas. Interea etiam descendat quisque nostrum in se, et agnoscat quam profunda sit radix infidelitatis, quia Deus non potest aliter nobis consulere et corrigere vitium istud, cui sumus omnes obnoxii, nisi quodammodo a se discedat, ut propius accedat ad nos. Et quoties incidimus in has loquendi formas, hoc primo tenendum est, non abs re Deum tantopere insistere, ut nos persuadeat de amore suo: quia scilicet non modo propensi sumus natura ad incredulitatem, sed prorsus addicti sumus mendaciis Satanae. Deinde quia leves sumus et facile abstrahimur ab eius verbo, ideo ipsum suscipere personam hominis. Interea notandum est quod prius dixi, quidquid ad testandum Dei amorem pertinet, nihil derogare eius gloriae: quia praecipua eius gloria est, illa immensa et inaestimabilis bonitas, qua nos semel complexus est et prosequetur usque in finem. Quod autem dicit propheta *in die illo*, extenditur ad totum Christi regnum. Loquutus quidem est de liberatione populi: sed semper memoria tenendum est quod admonui, non praefigi vel unum annum, vel paucos, ubi prophetae de redemptione futura disserunt, sed ex quo populus ab exsilio babylonico in patriam reductus est incipit tempus illud, cuius nunc fit mentio: continuum vero habet cursum et tenorem usque ad ultimum Christi adventum. Et hinc etiam colligimus, non esse absurdas hyperbolas, quum dicunt prophetae, Posthac non timebis, vel non videbis malum: quia si respicimus ad illam dissipationem populi, certe nulla poterit nobis contingere tam gravis tentatio, quae non sit moderata, si conferamus sortem nostram cum statu veteris populi. Nam terra Chanaan erat tunc unicum pignus gratiae et amoris Dei. Quum ergo eiecti essent Iudaei ab illa sua haereditate, erat, quemadmodum alibi diximus, quaedam abdicatio: perinde ac si pater eiiciat domo filium suum et abdicet. Christus nondum erat mundo exhibitus. Testimonium habebant miseri Iudaei in figuris et umbris futurae gratiae, quae postea nobis per evangelium manifestata fuit. Quum ergo tenuem gustum amoris sui illis daret Deus, qui fieri potuit, ut non defecerint quum essent ita procul eiecti? Nunc etiamsi ecclesia dispersa sit ac lacerata, si etiam parum ab interitu differat: tamen semper Deus nobis adest per unigenitum filium. Deinde habemus apertam ianuam regni coelestis. Suppetit ergo nobis semper uberior gaudii materia quam olim veteri populo: praesertim quum ita posset videri a Deo reprobatus. Haec ratio est, cur non abs re dicat propheta immunem fore ecclesiam a malo, ubi Deus ipsam rursus collegerit. Nam redemptio illa populi israelitici hodie vigere debet in cordibus nostris: quia est memorabile opus Dei, quo veluti in perpetuum testari se esse eorum liberatorem quicunque in ipsum sperant. Sequitur:

18. *Afflictos a tempore* (vel pro tempore, vel ad tempus, ut alii vertunt) *congregabo qui ex te erunt: onus* (vertunt quidam: sed active videtur accipere propheta potius, qui sustinuerunt ergo) *super eam opprobrium.*

Hic prosequitur eandem sententiam, sed aliis verbis: quia nisi interposita fuisset haec consolatio, poterat frigere quod hactenus propheta dixit. Proposuit enim materiam laetitiae: hortatus est electos Dei ad sacrificium laudis et ad gratulationem. Interea erant miserrimi. Necesse igitur fuit adiungi hanc sententiam de congregandis exsulibus. Dicit autem *ad tempus*. Quidam vertunt prae tempore: sed illud esset obscurum et coactum. Alii vertunt, Ad tempus: sed proprie est a tempore. מ significat aliquando prae, ubi comparative accipitur. Sed non videntur mihi interpretes recte expendere prophetae consilium. Ego igitur non dubito quin hic statutum liberationis tempus designet: quasi diceret, Ego rursus colligam afflictos tuos, et qui sustinuerunt opprobrium tuum. Quomodo? ממועד, hoc est, post finitum tempus vel praefixum. Nam מועד, non simpliciter pro tempore sumitur apud Hebraeos, sed pro tempore aliquo condicto. Quemadmodum lingua nostra dicimus, *Un terme prefix.* Ego igitur *congregabo afflictos tuos*, sed non tam cito: propheta igitur noster hic quodammodo suspendit animos fidelium, ut maneant in specula sua et exspectent patienter auxilium Dei: quia scimus quanta sit festinatio nostra, et ut ruamus etiam praecipites ubi aliquid optamus. Nam celeritas ipsa etiam nobis mora est, quemadmodum dictum fuit veteri proverbio. Quoniam ergo fervore quodam, vel nimio impetu feruntur homines semper ad captandos eventus, ideo propheta hic fraenum iniicit et ostendit Deum tenere suas opportunitates, ut impleat quod promisit non tam cito, neque pro arbitrio hominum: sed ubi tempus opportunum advenerit. Tempus autem illud est, quod statuit ipse, non quod ipsi cupimus. Iam addit, *qui sustinuerunt super eam opprobrium.* Non dubium est quin hoc secundo membro idem repetat propheta: sed interim speciem istam non abs re designat, quod scilicet Iudaei probris et contumeliis affecti fuerint exsilii sui tem-

Pergit adhuc propheta in confirmatione eiusdem doctrinae: sed alia loquendi forma utitur, quod scilicet *tunc undique Sioni dicetur, Ne timeas, ne remissae sint manus tuae*, etc. Nam verba haec non minus commode exprimi possunt de communi omnium fama, vel acclamatione, quam de prophetica doctrina, ut hoc Dicere nihil aliud sit quam communis omnium gratulatio, quem certatim omnes afferent. Hoc ideo admonui, ut cuique eligere liberum sit quod magis probabitur. Neque enim de promissionibus intelligi hoc displicet. Summa est, ita tranquillam fore Ierosolymam, ut vel prophetae, vel promiscue omnes uno consensu dicturi sint, Fruere tua quiete. Deus enim re ipsa ostendit se gerere curam tui. Non est igitur quod posthac tibi metuas. Nam hic exprimitur realis, ut ita loquar, mutatio. Quum prius in metu diuturno fuissent Iudaei, significat propheta sic tutos fore ab omni periculo, ut etiam toto mundo plaudente futuri sint compotes quietis diu optatae. Ergo dicetur: A quibus? sive de prophetis, sive de communi rumore intelligatur, non multum interest: nempe futuros tunc doctores, qui laeta omnia et prospera nuntient: vel cunctos mortales suffragio suo comprobaturos gratiam Dei, quum repulerit longe a populo suo bella omnia, molestias, timores, ita ut quietus degat. *Dicetur* ergo *Ierosolymae, ne timeas Sion, ne manus tuae solvantur.* Quum dicit, Ne timeas et ne solvantur manus tuae, ostendit metu ita concidere omnem vigorem, ut nullum membrum fungatur suo officio. Sed per synecdochen sub voce manuum intelligit reliquas partes, quoniam datae sunt homini ad res agendas. Ideo per manus saepe intelligit scriptura opera hominum. Sensus igitur est, tunc ecclesiam Dei quietam fore, ita ut possit fungi suo officio et res suas placide et composite agere. Et hoc etiam experimur, nempe ubi praevaluit metus in cordibus nostris, nos esse quasi exanimes, ut ne digitum quidem possimus attollere ad aliquid agendum. Ubi autem spes nos animat, simul vegetamur toto corpore, ut ubique appareat alacritas. Nec dubium est quin propheta hic significet, non ideo succurrere Deum electis suis, ut marcescant delitiis, quemadmodum fieri solet: sed potius ut strenue sese impendant ad peragenda sua officia. Notanda igitur est haec coniunctio inter animum tranquillum et inter manus agiles: quia, sicuti iam dixi, non ideo nos liberat Deus omni molestia et metu, ut torpeamus in nostris delitiis, sed potius ut simus ad officium nostrum alacres. *Sion* ergo *ne torpeant manus tuae amplius.* Quare? *Iehova in medio tui fortis*, inquit, *salvabit.* Repetit quod dixerat: sed plenius exprimit quod poterat obscurum esse propter brevitatem. Fructum igitur praesentiae Dei hic ostendit pluribus verbis, quod scilicet Deus non sedebit in medio ecclesiae suae otiosus, sed cum sua potentia. In quem finem? *Ut servet.* Videmus ergo emphaticum esse epitheton גבור, quod Deo tribuitur: quasi diceret non fore Deum ignavum, ubi residebit in medio ecclesiae suae, sed fortitudinem eius fore conspicuam. Finis etiam notandus est, nempe quod Deus nolit fortis esse ad terrendos electos, sed tantum ut sit eorum servator. Postea adiungit, *Gaudebit super te laetitia.* Hoc referri debet ad gratuitum Dei amorem, quo ecclesiam suam complexus perinde eam fovebit atque maritus uxorem suam, quam tenerrimo diligit. Scimus non cadere in Deum tales affectus, sed haec ratio loquendi, quae subinde occurrit in scripturis, nobis tenenda est: quia Deus non potest aliter ostendere suam erga nos indulgentiam et amoris magnitudinem, comparat se marito, nos autem uxori. Significat in summa, Deum summopere oblectari, ubi potest sese beneficum ostendere erga ecclesiam suam. Idem etiam iterum clarius exprimit, ac confirmat. *Quietus*, inquit, *erit*, vel silebit *in amore suo.* Nam חרש proprie est silere: sed significat etiam esse quietum. Summa est, contentus erit Deus, quemadmodum vulgo dicimus, *Il prendra tout son contentement*, quasi diceret, Deum nihil malle quam ut possit ecclesiam suam suaviter et placide fovere. Improprie quidem, ut iam dictum fuit, tribuitur Deo hic affectus. Scimus enim cum statim implere quidquid visum est. Sed induit personam hominis mortalis: quia nisi hoc modo balbutiat, non potest satis ostendere quantopere nos diligat. Deus ergo tuus quietus erit in amore suo, hoc est, erunt hae summae delitiae, haec erit praecipua Dei tui voluptas, ubi te fovebit: quemadmodum si quis uxorem sibi dilectissimam foveat: ita etiam Deus tunc quiescet in amore suo. Tandem dicit, etiam exsultabit super te in laetitia. Videntur quidem hyperbolae istae aliquid praeferre absurditatis. Quid enim magis alienum a gloria Dei quam exsultare instar hominis, qui rapitur gaudio amatorio? Videtur ergo repugnare has loquendi formas Dei natura. Et videtur etiam propheta quasi e coelesti solio Deum in terram detrahere: dicit profanus ille poeta,

> Non bene conveniunt, nec in una sede morantur
> Maiestas et amor. *)

Deus autem hic vult esse maritus, qui ardeat summo amore erga uxorem suam. Non videtur hoc esse affine eius gloriae, quemadmodum diximus. Sed quidquid tendit in hunc finem, ut certo persuasi de inaestimabili Dei erga nos amore quiescamus in ipso et quasi abstracti a mundo tantum hoc unum expetamus, ut nos dignetur sua gratia: certe

---

*) Ovid. Metam. II. 846, *gallice:*
Mal sont d'accord et ne font long seiour
En mesme lieu Maiesté et amour.

illustrat Doi gloriam, nequo derogat quidquam eius naturae. Videmus interea ut se Deus ipse ad nos demittat. Nam si disputamus an haec conveniant naturae Dei, uno verbo dicendum erit, nihil magis esse remotum. Minime igitur consentaneum esset, Deum instar mariti nobis depingi qui totus ardeat amore uxoris suae. Sed hinc, quemadmodum iam dixi, melius colligimus quanta sit erga nos Dei indolgentia, qui se ipsum causa nostra sic demittit et transformat se quodammodo, dum induit alienas personas. Interea etiam descendat quisque nostrum in se, et agnoscat quam profunda sit radix infidelitatis, quia Deus non potest aliter nobis consulere et corrigere vitium istud, cui sumus omnes obnoxii, nisi quodammodo a se discedat, ut propius accedat ad nos. Et quoties incidimus in has loquendi formas, hoc primo tenendum est, non abs re Deum tantopere insistere, ut nos persuadeat de amore suo: quia scilicet non modo propensi sumus natura ad incredulitatem, sed prorsus addicti sumus mendaciis Satanae. Deinde quia leves sumus et facile abstrahimur ab eius verbo, ideo ipsum suscipere personam hominis. Interea notandum est quod prius dixi, quidquid ad testandum Dei amorem pertinet, nihil derogare eius gloriae: quia praecipua eius gloria est, illa immensa et inaestimabilis bonitas, qua nos semel complexus est et prosequutur usque in finem. Quod autem dicit propheta *in die illo*, extenditur ad totum Christi regnum. Loquutus quidem est de liberatione populi: sed semper memoria tenendum est quod admonui, non praefigi vel unum annum, vel paucos, ubi prophetae de redemptione futura disserunt, sed ex quo populus ab exsilio babylonico in patriam reductus est incipit tempus illud, cuius nunc fit mentio: continuum vero habet cursum et tenorem usque ad ultimum Christi adventum. Et hinc etiam colligimus, non esse absurdas hyperbolas, quum dicunt prophetae, Posthac non timebis, vel non videbis malum: quia si respicimus ad illam dissipationem populi, certe nulla poterit nobis contingere tam gravis tentatio, quae non sit moderata, si conferamus sortem nostram cum statu veteris populi. Nam terra Chanaan erat tunc unicum pignus gratiae et amoris Dei. Quum ergo eiecti essent Iudaei ab illa sua haereditate, erat, quemadmodum alibi diximus, quaedam abdicatio: perinde ac si pater eiiciat domo filium suum et abdicet. Christus nondum erat mundo exhibitus. Testimonium habebant miseri Iudaei in figuris et umbris futurae gratiae, quae postea nobis per evangelium manifestata fuit. Quum ergo tenuem gustum amoris sui illis daret Deus, qui fieri potuit, ut non defecerint quum essent ita procul eiecti? Nunc etiamsi ecclesia dispersa sit ac lacerata, si etiam parum ab interitu differat: tamen semper Deus nobis adest per unigenitum filium. Deinde habemus apertam ianuam regni coelestis. Suppetit ergo nobis semper uberior gaudii materia quam olim veteri populo: praesertim quum ita posset videri a Deo reprobatus. Haec ratio est, cur non abs re dicat propheta immunem fore ecclesiam a malo, ubi Deus ipsam rursus collegerit. Nam redemptio illa populi israelitici hodie vigere debet in cordibus nostris: quia est memorabile opus Dei, quo voluit in perpetuum testari se esse eorum liberatorem quicunque in ipsum sperant. Sequitur:

18. *Afflictos a tempore* (vel pro tempore, vel ad tempus, ut alii vertunt) *congregabo qui ex te erunt: onus* (vertunt quidam: sed active videtur accipere propheta potius, qui sustinuerunt ergo) *super eam opprobrium.*

Hic prosequitur eandem sententiam, sed aliis verbis: quia nisi interposita fuisset haec consolatio, poterat frigere quod hactenus propheta dixit. Proposuit enim materiam laetitiae: hortatus est electos Dei ad sacrificium laudis et ad gratulationem. Interea erant miserrimi. Necesse igitur fuit adiungi hanc sententiam de congregandis exsulibus. Dicit autem *ad tempus*. Quidam vertunt prae tempore: sed illud esset obscurum et coactum. Alii vertunt, Ad tempus: sed proprie est a tempore. מ significat aliquando prae, ubi comparative accipitur. Sed non videntur mihi interpretes recte expendere prophetae sensum. Ego igitur non dubito quin hic statutum liberationis tempus designet: quasi diceret, Ego rursus colligam afflictos tuos, et qui sustinuerunt opprobrium tuum. Quomodo? ממועד, hoc est, post finitum tempus vel praefixum. Nam מועד, non simpliciter pro tempore sumitur apud Hebraeos, sed pro tempore aliquo condicto. Quemadmodum lingua nostra dicimus, *Un terme prefix.* Ego igitur *congregabo afflictos tuos*, sed non tam cito: propheta igitur noster hic quodammodo suspendit animos fidelium, ut maneant in specula sua et exspectent patienter auxilium Dei: quia scimus quanta sit festinatio nostra, et ut ruamus etiam praecipites ubi aliquid optamus. Nam celeritas ipsa etiam nobis mora est, quemadmodum dictum fuit veteri proverbio. Quoniam ergo fervore quodam, vel nimio impetu feruntur homines semper ad captandos eventus, ideo propheta hic fraenum iniicit et ostendit Deum tenere suas opportunitates, ut imploat quod promisit non tam cito, neque pro arbitrio hominum: sed ubi tempus opportunum advenerit. Tempus autem illud est, quod statuit ipse, non quod ipsi cupimus. Iam addit, *qui sustinuerunt super eam opprobrium.* Non dubium est quin hoc secundo membro idem repetat propheta: sed interim speciem istam non abs re designat, quod scilicet Iudaei probris et contumeliis affecti fuerint exsilii sui tem-

pore, idquo propter ecclesiam, hoc est, quia profitebantur se Deum peculiarem colere. Nam hoc etiam nomine erant exosi omnibus populis Iudaei, quia erat illis religio separata ab omnium gentium superstitionibus. Quare fieri non potuit quin eos vexarent multis opprobriis increduli, postquam tracti fuerant in exsilium et dispersi huc et illuc. Dixerat prius, Colligam afflictos: sed iam adiungit, ergo colligam eos qui sustinuerunt opprobrium. Dixi alios vertere Onus super eam opprobrium. Sed non posset ex verbis illis elici ullus sensus. Non dubium igitur est, hic prophetam occurrere tentationibus, quae manebant filios Dei, qui visuri erant in exsilio quod gravissimum esset toleratu, nempe ut essent expositi sannis et ludibriis omnium gentium. Ergo hic opportune medetur eorum dolori dicens, etiamsi ad tempus ita rideantur ab impiis, tamen redituros in patriam: quia Dominus statuit ipsos colligere. Sed tenendum semper est quod dixi, hoc Deum facturum esse tempore suo, hoc est, ubi ipse opportunum esse cognoverit. Sequitur:

19. *Ecce ego conficiens omnes oppressores tuos* (qui te humiliant, ad verbum), *in tempore illo: et servabo claudicantem. Et reducam expulsam, ad faciendum eos in laudem, et nomen in terra opprobrii ipsorum.*

Hic confirmat quod proximo versu iam attigi, quod scilicet Deus superabit omnia obstacula, ubi volet populum suum reducere. In hoc enim diximus insistere prophetam, ut Iudaei in suo exsilio sese sustineant fiducia liberationis. Quia ergo non poterant statim concipere quod erat tam incredibile secundum carnis sensum, ideo testatur in Deo satis esse virtutis ad hostes omnes vincendos. *In tempore illo,* inquit. Repetit quod prius dictum est, nempe exspectandum esse quoad placuerit Deo exercere populum suum sub cruce. Nam si data fuisset optio Iudaeis, libenter fuissent quieti. Et scimus ut soleant homines sese eximere ab omni incommodo, metu, tristitia. Quum ergo homines naturaliter appetant quietem et immunitatem ab omni malo, propheta hic hortatur fideles ad patientiam: et ostendit non posse aliter fieri, ut Deus se praestet redemptorem sicuti promisit, nisi se ipsi vicissim subiiciant eius castigationi. In tempore ergo illo. Hoc semper notandum est, quod propheta corrigit nimiam illam celeritatem, quae solet homines abripere, ubi Deus ipsos castigat. Ergo utcunque lente et pedetentim Deus ad suos liberandos procedat, hic propheta ostendit non esse cur desperent, vel cur interea animis frangantur. Tandem adiungit *se velle servare claudicantem et expulsam.* Quibus verbis significat etiamsi ecclesia mutila sit et fracta, non posse tamen hoc obstare Deo, quominus eam restituat. Nam per expulsam et claudicantem nihil aliud intelligit quam omni virtute ita exutam, ut deficiat in se. Comparat igitur ecclesiam Dei homini propter membra luxata quasi mortuo. Ubi ergo inutiles sumus ad omne opus, vita nostra quid aliud est quam langnor similis morti? Atqui propheta hic affirmat opportunum hoc fore tempus, quo Deus subveniat suis, ubi videbit ita prostratos et iacentes, ubi erunt dispersi huc et illuc, quemadmodum si corpus hominis laceratum sit, et proiectum brachium huc, illuc vero crus, ita ut nihil cohaereat: pronuntiat tamen non posse hoc obstare Deo, quominus colligat ecclesiam suam et instauret ut adhuc recipiat plenum suum vigorem. Denique significat restitutionem ecclesiae fore quandam formam resurrectionis, quia Dominus humiliabit populum suum, donec fere sit exanimis, ut iam respirare nequeat. Sed tandem colliget et sic colliget ut non modo respiret, sed recuperato novo vigore perinde floreat quasi nunquam iacturae quidquam passus esset. Ego non possem hodie absolvere.

Restabat heri ex penultimo versu prophetae Sophoniae posterius membrum, ubi promittit Deus fore nobiles Iudaeos, qui prius non modo fuerant obscuri, sed etiam expositi omnibus probris. Nam Dare in nomen et laudem nihil aliud est quam celebres ipsos reddere, ut volitent per ora hominum, quemadmodum loquuntur. Dicit autem, *In terra pudoris,* vel opprobrii *ipsorum:* quia ubique derisi fuerant, quum increduli putarent ipsos fuisse vana spe delusos. Nempe quia Deum sub cuius fide agebant, custodem sibi fore perpetuum iactantes, nihilominus abstracti fuerant in exsilium. Hinc igitur ridendi et subsannandi materia: sed promittitur hic mutatio in melius: quia in Assyria et Chaldaea videbunt omnes populum hunc fuisse divinitus electum, ut esset singulari testimonio inter omnes gentes: quicunque in Deum recumbunt, eos minime falli: quia reperiunt eum fidelem in suis promissis. Sequitur postremus versus.

20. *In tempore illo reducam vos, in tempore colligam vos: quia ponam vos in nomen et laudem per cunctos populos terrae* (inter cunctos populos terrae) *quum reducam captivitates vestras in oculis vestris, dicit Iehova.*

Eandem sententiam verbis paulum mutatis repetit, neque id sine causa: quoniam nemo tunc putasset Iudaeos, qui velut in sepulcrum proiecti fuerant, posse unquam illinc emergere: praesertim vero posse attolli in tantam dignitatem et tam sublimem

honoris gradum. Quia ergo hoc non erat verisimile, vaticinium suum confirmat propheta, *Ego reducam vos*, inquit Deus, *colligam vos, nempe quia dedi vos*, hoc est, quia mihi statutum est ac fixum vos reddere colebres. Nam iterum hic ponitur eadem illa loquutio, de qua nuper diximus. Postea adiungit, *Ubi reducam captivitates vestras.* Notandus est pluralis numerus. Et parum dextre et prudenter faciunt multi interpretes, qui in singulari numero vertunt. Propheta enim consulto posuit captivitates, quia non modo in exsilium abducti fuerant Iudaei, sed distracti per diversa loca: ut non modo esset populus unus captivus, sed essent multae turmae. Ergo voluit occurrere dubitationi, quia non satis fuisset reduci captivitatem unam, nisi in unum corpus fuissent collecti et quidem mirifica Dei virtute, qui sic dissipati fuerant. Et ideo addit *in oculis vestris:* ut scilicet certo statuant Iudaei se fore oculatos testes miraculi huius: quod tamen concipere vix animis poterant, nisi extulissent mentes suas supra mundum.

Sequitur propheta Haggaeus.

HAGGAEUS.

Scimus a reditu populi tres praecipue fuisse datos prophetas, qui collapsos animos erigerent et clausulam imponerent omnibus vaticiniis, donec tandem suo tempore veniret redemptor. Tempore exsilii babylonici officio docendi functus est Ezechiel inter captivos: simul etiam Daniel. Erant alii minus celebres: quia videmus tunc quosdam Psalmos fuisse compositos, vel a Levitis, vel aliis doctoribus. Sed duo illi, nempe Ezechiel et Daniel floruerunt prae aliis. Deinde sequuti sunt Esras et Nehemias, quorum etiam autoritas non parva fuit in populo. Sed non legimus fuisse praeditos vaticinandi dono. De solis ergo tribus certo constat fuisse divinitus impulsos, ut futurum populi statum praedicerent. Daniel ante ipsos complexus fuerat quidquid postea accidit usque ad Christi adventum. Et insigne speculum est providentiae Dei liber ille: quia velut in tabula depingit quae post eius mortem impleta sunt, et de quibus nemo poterat quidquam coniicere. Numeravit etiam annos a reditu populi usque ad templi aedificium: deinde usque ad mortem ipsam Christi. Sed oportuit accedere etiam alios testes, qui plus fidei adderent vaticiniis Danielis. Dominus ergo tres istos excitavit Haggaeum et Zachariam et Malachiam. Primus castigat ignaviam populi, quia omnes tunc nimium intenti privatis commodis negligerent templi aedificationem: et ostendit merito suae ingratitudinis dare poenas: quia Deum liberatorem vel contemnant vel non saltem quo decebat honore prosequantur: sed fraudent potius legitimo cultu: deinde animat ipsos ad spem plenae restitutionis, et ostendit non esse cur frangantur ulla difficultate: quamvis undique cingantur hostibus et sustineant multas molestias, terreantur etiam minacibus edictis, bene tamen sperandum esse: quia Dominus perficiet opus suum quod inchoavit, nempe ut populus recuperet pristinam dignitatem: imo adveniat tandem Christus, qui secum afferat perfectam felicitatem et gloriam ecclesiae. Haec summa est. Iam venio ad verba.

CAPUT I.

1. *Anno secundo Darii regis, mense sexto, die primo mensis datus fuit sermo Iehovae in manum Chaggai prophetae ad Zerubbabel filium Sealtiel ducem Iehudah et ad Iehosuah filium Iehosadak sacerdotem magnum, dicendo:*

Hic designat propheta et annum et mensem et diem, quo coepit pigritiem vel ignaviam populi mandato Dei coarguere: quia scilicet quisque studebat domesticis suis rationibus, interea nulla erat templi aedificandi ratio. Dicit igitur hoc factum esse *anno secundo Darii regis*. Variant interpretes in tempore: quia inter ipsos non satis convenit a quo die, vel anno captivitas babylonica inceperit: quia volunt quidam exordium 70 annorum sumi a clade, quae sub Iechonia contigit ante urbis vastationem et ruinam templi. Tamen probabile est, fluxisse multum temporis antequam coeperit munus propheticum aggredi Haggaeus: quia Babylon capta fuit viginti annis, aut paulo plus ante mortem regis Cyri: successit filius Cambyses, qui regnavit octo annis. Tertius fuit Darius filius Hystaspis, quem Iudaei volunt esse filium Assueri ex Hester: sed commentis eorum nulla est adhibenda fides, quia tantum impudentia valent ubi agitur de rebus incognitis. Volunt enim asserere quidquid venit illis vel in cerebrum vel in buccam: et ita fabulantur sine aliquo colore ut plurimum. Sufficiat nobis tenere, hunc esse Darium filium Hystaspis, qui successit Cambysi (nam septem menses magorum omitto, quia sicuti fallacia obrepserant, ita paulo post deleti sunt:) ac probabile est Cambysem, qui primogenitus fuit Cyri filius, carnisse masculo haerede. Unde factum est, ut occiso eius fratre procerum consensu, regnum ad hunc Darium pervenerit. Fuisse igitur hunc tertium Persarum regem colligere licet ex historiis. Daniel quinto capite dicit urbem Babel captam

fuisse a Cyro, sed regnasse illic Darium Medum. Atque inter scriptores de has re non convenit: quoniam omnes tradunt Cyrum regnasse, nisi quod Xenophon dicit Cyaxarem fuisse semper primum, ita ut Cyrus quasi personam legati duntaxat sustinuerit. Sed Xenophon, ut satis cognoscunt homines praediti iudicio et exercitati in historiis, non scripsit historiam, sed mentitus est pro suo arbitrio liberrimo: quia fingit Cyrum fuisse educatum apud avum maternum Astyagem. Atqui satis constat Astyagem fuisse bello devictum a Cyro: deinde dicit Cyrum duxisse uxorem satis longo spatio temporis ex quo capta fuerat Babylon: et oblatam quidem fuisse ab avunculo Cyaxare: sed non ausum fuisse illam ducere donec in Persidem rediisset, et pater eius Cambyses probaret tale matrimonium. Nugatur illic Xenophon et facit hoc iudicio. Neque enim propositum illi fuit historiam scribere. Est gravissimus scriptor, verum est: sed in hoc falluntur imperiti qui volunt colligere omnes mundi historias. Xenophon est gravissimus philosophus, sed non est gravissimus historicus: quia voluit data opera pro re gesta fiste narrare quod sibi commodum videbat. Fingit Cyrum mortuum fuisse in lecto suo: et dictat longum testamentum, et loquitur tanquam philosophus in umbra sua: scimus autem Cyrum mortuum fuisse in bello scythico, et occisum a regina Tomyride quae ulta est mortem filii: et hoc satis notum est etiam pueris ipsis. Xenophon tamen, quia vult pingere imaginem perfecti principis, dicit Cyrum in lecto suo mortuum fuisse. Ergo non possumus ex Cyri paedia, quam scripsit Xenophon, colligere quid verum sit. Sed tamen si conferimus inter se historicos, reperiemus hee fuisse proditum fere omnium consensu, Cyro filium fuisse Cambysem. Deinde quum hic fratrem minorem suspectum haberet, de eo interficiendo dedisse mandata: et utrumque mortuum fuisse sine masculis liberis: tandem fraude magorum detecta, filium Hystaspis fuisse tertium regem Persarum: Daniel Darium qui regnavit Babylone, vocat Medum. Est autem ille Cyaxares. Ego hoc facile admitto: sed regnavit precario, quia libenter Cyrus hunc honorem detulit. Et Cyrus etiam quamvis esset nepos Astyagie ex filia eius Mandane: tamen natus est patre non admodum nobili. Nam Astyages quum somniasset totam Asiam urina filiae suae coopertam esse, facile inductus fuit ut eam locaret homini alienigenae. Quum igitur dedit eam Cambysi, voluit quasi in longinquam regionem abiicere, ut ne quis unquam haeres ex ea nasceretur, qui perveniret ad tantum imperium, ut magi interpretati fuerant. Cyrus ergo haud dubie tantum strenuitate sua adeptus est nomen et famem, neque ausus fuit initio sibi sumere nomen regis, sed passus est avunculum suum et eundem socerum pariter secum regnare: interea fuit eius collega ad biennium duntaxat. Nam Cyaxares post captam Babylonem diutius non vixit.

Iam ergo venio ad prophetam nostrum. Dicit, *Anno secundo Darii sibi hoc fuisse praeceptum a Domino ut coargueret ignaviam populi.* Colligere promptum est fluxisse ultra viginti annos ex quo coeperat redire populus in patriam. Alii ponunt 30. vel 40. annos: alii etiam hunc numerum excedunt. Sed non videtur hoc mihi probabile. Quod autem dicunt quidam reversos fuisse Iudaeos in patriam anno 58, ex quo abducti fuerant, hoc falsum est, as facile refellitur tam Danielis verbis, quam historia Esrae. Daniel enim 9. capite dicit ee divinitus fuisse admonitum de reditu populi, quum instaret tempus praescriptum a Ieremia. Quoniam autem hoc factum est non anno primo Darii, qui fuit filius Hystaspis, sed sub finem regni Balsasar antequam capta esset Babylon: sequitur ergo iam tunc impletum fuisse exsilii tem us. Deinde initio historiae hoc habetur, quum impleti essent septuaginta anni Deus excitavit spiritum Cyri regis. Videmus ergo ut Cyrus non permiserit liberum reditum populo, nisi quia iam transactum fuerat tempus quod praedixerat Ieremias: sicuti prius docuerat Iesaiae, Cyrum antequam nasceretur delectum fuisse ad hoc opus: et tunc Deus coepit palam facere quam veraciter loquutus esset antequam populus ipse treheretur in exsilium. Quod si demum anno 58 rediisse populum, non constabit fides vaticinio. Proinde nimis inconsiderate loquuntur, qui putant reversos fuisse in patriam Iudaeos ante 70 annum: quia hoc modo pervertunt, sicuti dixi, totam gratiae Dei notitiam. Ergo quum 70 anni elapsi essent ubi capta fuit Babylon, et Cyrus publico edicto permisit Iudaeis in patriam redire, Deus tunc manum porrexit miseris exsulibus. Sed postea undique molestia illis exhibita fuit a vicinis. Quidam praetextu amicitiae volebant sese illis coniungere, ut scilicet nullum esset nomen populi israelitici: sed conficerent nescio quam colluviem ex multis gentibus. Deinde alii palam ipsos bello aggressi sunt: et quum Cyrus militaret in Scythia, praefecti eius tunc fuerunt infesti Iudaeis: sic iniecta illic fuit mora. Deinde sequutus est Cambyses acerrimus hostis ecclesiae Dei. Usque igitur ad Darium hunc Hystaspis filium non potuit progredi templi aedificatio. Darius autem Hystaspis filius quum Iudaeis faveret, vel saltem placatus esset erga ipsos, cohibuit omnes vicinas gentes, ne amplius moram iniicerent templi aedificationi. Iussit ergo praefectos suos ita tueri populum israeliticum, ut degeret in patria, et templum absolveret, quod duntaxat incoatum fuerat. Et hinc colligere licet templum fuisse aedificatum annis quadraginta sex, quemadmodum dicitur Ioannis secundo: quia iacta sunt fundamenta

statim a reditu populi: sed opus vel neglectum fuit, vel impeditum ab hostibus. Quum autem data fuit Iudaeis libertas aedificandi templi, colligimus ex propheta nostro fuisse Deo ingratos, quia unumquemque rapiebat privata utilitas, ut cultus Dei nulla fere apud eos esset ratio. Ideo nunc invehitur propheta in istam pigritiem, quae coniuncta erat cum impietate. Quid enim magis indignum, quam ut fruerentur patria sua et illa haereditate, quam Deus olim Abrahae promiserat: Deum vero pro nihilo ducerent, et praecipuam illam gratiam, quod volebat scilicet habitare inter ipsos? Scimus electum fuisse domicilium in monte Sion a Deo, ut inde prodiret redemptor mundi. Quum ergo, hac cura posthabita, exstruerent singuli domos suas, merito hic propheta vehementer ipsos obiurgat Dei nomine et mandato. Hoc quantum ad tempus spectat. Dicit autem, Anno secundo Darii, quia iam annus fuerat elapsus, ex quo data fuerat libertas aedificandi templi. Sed non erat Iudaeis otium, quoniam nimium addicti erant privatis suis commodis. Ac dicit autem, *datum sermonem hunc fuisse in manu sua ad Zerubbabel, filium Sealthiel, et ad Iehosuah, filium Iehosadak*. Postea videbimus doctrinam promiscue spectare ad totum vulgus: et quantum assequi licet probabili coniectura, neque Zerubbabel, neque Iehosua in culpa erant quod templum manebat desertum: imo ex Zacharia etiam certo colligimus fuisse vere cordatum principem Zerubbabel: Iehosuam etiam fideliter suo sacerdotio esse functum. Quum ergo uterque suam operam Deo impenderet, qui fit ut propheta sermonem ad ipsos dirigat? deinde quum in toto populo resideret culpa, cur non alloquitur omnes? cur non convocat totam multitudinem? Non dubium est quin Dominus voluerit et Zerubbabel, et Iehosuam adiungere servo suo socios, ut prodirent tres ipsi ad populum et quasi uno ore proferrent quod Deus mandaverat servo suo Haggaeo. Haec igitur ratio est cur propheta dicat se missum fuisse ad Zerubbabel et ad Iehosuam. Interim discamus, principes, et quibus Deus partes iniunxit gubernandae ecclesiae suae, nunquam ita probe fungi officio suo, nec tam viriliter et strenue implere suas partes, quin excitandi sint a quasi pungendi multis stimulis. Dixi iam aliis locis laudari Zerubbabel et Iehosuam: Dominus tamen ipsos aggreditur et expostulat severe, quod negligant templi aedificationem: non facit hoc, nisi ut confirment sua autoritate quod dicturus erat propheta. Sed interim etiam ostendit ipsos non vacare prorsus omni culpa, dum ita torpet populus, et non prosequitur templi aedificationem. Quod autem vocatur Zerubbabel filius Sealtiel, putant multi filium positum esse nepotis loco et praeteritum esse patris nomen. Sed illud non videtur mihi probabile. Citant ex Chronicis fuisse aliter vocatum patrem: nempe Phedaiah:*) sed scimus hoc fuisse frequentissimum in populo illo, ut unus idem esset binomius. Ego igitur simpliciter existimo Zerubbabel filium fuisse Sealtiel. Vocatur dux Iehudah, quia oportuit manere in illa tribu aliquod imperium, quamvis ablatum esset regium nomen, et exstincta etiam omnis maiestas et potentia: tamen voluit Deus manere aliquod vestigium regni, sicuti praedictum fuerat a patriarcha Iacob, Non tolletur sceptrum e Iehudah, nec dux ex femore eius, donec veniat, etc. Regium quidem sceptrum ablatum fuit, diadema etiam eversum, ut dicit Ezechiel (21, 31), Tollite cidarim, subvertite, subvertite, subvertite ipsam, inquit: quia illi regni interruptio satis diuturna fuit. Sed interim Dominus servavit aliquas reliquias, unde agnoscerent Iudaei non prorsus abolitam fuisse memoriam illius promissionis. Haec igitur ratio est cur vocetur Sealtiel praefectus Iehudah. Nunc sequitur:

2. *Sic dicit Iehovah exercituum dicendo, Populus iste dicunt* (hoc est dicit) *non venit tempus domui Iehovae ad aedificandum.* 3. *Et datus fuit sermo Iehovae in manu Chaggai prophetae dicendo,* 4. *An tempus vobis, ut habitetis vos in domibus vestris tabulatis, et domus haec deserta?*

Qui putant septuaginta annos non fuisse transactos, nisi regnante Dario, possunt etiam hinc facile refutari: quia si nondum impleti fuissent anni septuaginta, in promptu erat excusatio Iudaeis, quod distulerant templi aedificationem. Sed certum est tempus tunc fuisse elapsum, et solo ipsorum torpore factum esse, ne templum exsurgeret: quia quidquid erat materiae, quisque rapiebat in privatum suum usum. Dum ergo ita sibi addicti erant et commodis suis peculiaribus, neglecta fuit templi aedificatio. Quod a reditu neque ad imperium Darii non fuerat templum aedificatum, diximus hoc aliunde contigisse: quia scilicet praefecti Cyri regis multum molestiae Iudaeis exhibuerant. Cambyses autem fuit illis infestissimus. Sed quum iam recuperata esset ab ipsis libertas, et Darius tam humaniter illis permitteret templum exstruere, nullus fuit cunctandi praetextus. Et tamen probabile est, tunc quoque fuisse agitatos sermones de tempore. Nam fieri potest, ut qui captabant aliquid coloris ad tegendam suam ignaviam, obiicerent difficultates multas fuisse interpositas, quia nimis festinaverant: et ita fuisse poenam celeritatis, quod temere aggressi fuerant structuram templi: ut solent homines ingeniosi semper esse in suis delictis tegendis. Sed possumus etiam aliter accipere, quod dicebant nondum venisse tempus. Nam etiam facilis erat haec

*) *Princeps habet* Seadiah.

obiectio: Verum quidem est cultum Dei merito praeferendum esse aliis rebus, sed Dominus hoc nobis concedet, ut singuli domos suas exstruant: dabimus interea operam sacrificiis. Nonne vixerunt patres nostri sine templo per multa saecula? tunc Deus sanctuario contentus fuit. Iam erectum est altare, et illic offeruntur sacrificia. Dominus ergo nobis ignoscet si differimus templi aedificationem in tempus opportunum. Interea vero quisque domum suam aedificabit, ut scilicet per otium postea templum magis sumptuose exstruatur. Quidquid sit, videmus quod iam aliquoties dixi, Iudaeos ita fuisse addictos suis domesticis commodis, suae quieti, suis etiam delitiis, ut cultum Dei fere pro nihilo ducerent. Haec causa est cur tam severe illis succenseat propheta. Dicit igitur se ita fuisse loquutum, *Populus hic dicit nondum venisse tempus quo aedificetur domus Iehovae.* Hic recitat quod solebant adducere Iudaei ad fucandam suam pigritiem, quum iam per longum tempus cunctati essent, et non possent nisi summa impudentia defendere vitium suum. Tamen videmus ut sibi adhuc veniam promittere non dubitarent. Sed ita fere sibi indulgent homines in suis peccatis, quasi possent cum Deo pacisci, et nugis quibusdam eum placare, sicuti videmus tunc fuisse factum. Sed simul etiam in hoc speculo perspicimus quanta sit hominum ingratitudo. Fuit illud beneficium Dei in primis memorabile, et cuius etiam gloria vigere debet usque ad finem saeculi. Fuerant reducti ab exsilio qui hoc minime speraverant. Quid fuit illis agendum, nisi ut se totos addicerent ad colendum suum liberatorem? Atqui exstruunt nescio quod tugurium Deo, et quasi sub pluvia sacrificant: et ita volunt os Deo oblinere. Interea autem sumptuose habitare volunt in domibus optime dispositis. Hodie autem quid? videmus factum esse insigni Dei miraculo, ut illuxerit nostro tempore evangelium: nos etiam emerserimus quasi ex inferis. Nunc quis accendit gratis Dei altare? nam omnes respiciunt quid sibi expediat, et dum occupantur singuli in utilitate propria, interim abiicitur Dei cultus, nulla cura, nullus zelus, nullum studium: imo quod longe deterius est, multi lucrum captant ex evangelio perinde ac si esset ars quaestuosa. Non mirum est igitur si tam indigne contempserit populus ille suam liberationem et eius memoriam fere deleverit, quia non minus turpe exemplum hodie inter nos apparet. Sed hinc etiam videmus quam bene consuluerit Dominus ecclesiae suae, dum voluit exstare hanc obiurgationem, ut hodie nos sollicitet, et metum vel pudorem incutiat. Porro ita frigemus in promovendo cultu Dei, ubi scilicet rapimur ad nostra commoda. Huc etiam accedit, quod quum spirituale sit templum Dei, crimen nostrum eo atrocius est, ubi ita pigrescimus, dum scilicet non iubet Deus colligere vel lignum, vel lapides, vel caementum, sed exstruere templum coeleste, in quo vere colatur. Ubi ergo ita torpemus omnes, certe si populus ille tunc duriter castigatus fuit, nostra ignavia magis detestabilis est. Nunc videmus prophetam non modo aetatis suae hominibus loquutum esse, sed destinatum fuisse admirabili Dei consilio, ut personet eius doctrina hodie in auribus nostris, et castiget nostrum torporem et frigus plenum ingratitudine: quia scilicet differtur aedificium spiritualis templi, ubi quisque sibi addictus est, et respicit quod sibi privatim est utile. Cras prosequemur reliqua.

Quum interrogat propheta an advenerit tempus, quo Iudaei habitent in aedibus splendidis et bene ornatis, nondum autem advenerit tempus aedificandi templi: ostendit, nimis crasse ipsos ludere cum Deo. Nam eadem prorsus ratio erat templi et urbis. Quomodo enim reducti fuerant in patriam, nisi quia praestiterat Deus quod per os Ieremiae testatus fuerat? Ergo reditus ipsorum pendebat a redemptione illa promissa: unde colligere promptum erat iam venisse tempus aedificandi templi, quia alterum ab altero non poterat neque debebat separari, ut dictum fuit. Exprobrat igitur illis suam ingratitudinem, quod frui velint Dei beneficio, et interea sepeliant eius memoriam. Emphaticae etiam sunt loquutiones, quum dicit, *An tempus vobis ut vos habitetis?* nam subest comparatio inter Deum, cuius templum pro nihilo ducebant, et inter ipsos, qui volebant non modo commode, sed etiam sumptuose habitare. Quaerit igitur propheta an hoc sit consentaneum, ut homines mortales, qui nihil differunt a vermiculis, possideant domos magnificas: Deus autem templum suum non habeat. Et eodem etiam pertinet quod dicit *domos tabulatas.* Nam ספונים vocant Hebraei quod dicit *lambrissees.* Ergo quum illis non sufficeret commoditas, nisi etiam accederet splendor et lautitiae, hoc erat nimis indignum, interea fraudare Deum suo templo, ubi colendus erat. Iam sequitur:

5. *Et nunc sic dicit Iehova exercituum, Adiicite cor vestrum ad vias vestras.* 6. *Seminastis multum, et intulistis parum, comedere et non ad satietatem, bibere et non ad ebrietatem, vestire et non ad calorem cuique, et qui colligit mercedem, colligit mercedem in sacculum perforatum.*

Hic agit propheta cum praefracto illo populo sicuti ferebat ipsorum ingenium. Nam qui dociles sunt et morigeri, satis habent uno verbo, et etiam admoniti resipiscunt: qui autem pervicaciter addicti sunt suis peccatis, durius sunt urgendi, quemadmodum hic facit propheta. Proponit enim Iudaeis

6*

poenas in medium, quibus iam castigati fuerant. Vulgo dicitur, experientiam esse magistram stultorum: et propheta huc tendit in his verbis, *Adiicite,* inquit, *corda vestra ad vias vestras*, hoc est, si nullius apud vos momenti est aut Dei autoritas, aut ratio, saltem reputate quomodo vos Deus tractet. Unde fit ut esuriatis? ut et coelum et terra vobis victum denegent? deinde etiamsi multum absumitis ciborum, tamen nulla sit satietas? Denique ut omnia in manibus vestris diffluant et evanescant? Unde hoc? non potestis aliud statuere, quam Deum vobis esse infestum. Ergo si non obtemperatis sponte verbo Dei, saltem poenae ipsae vos adducant ad aliquam resipiscentiam. Hoc enim est cor adiicere super vias suas, si agnoscant non fortuito se ita esse famelicos sed quia ipsos urget, vel ipsorum capitibus incumbit maledictio Dei. Iubet ergo ipsos capere consilium ex rebus ipsis vel experimentis. Et his verbis acrius pungit eos propheta: quasi diceret se nihil proficere docendo vel monendo: hoc restare ultimum, ut saltem violenter trahantur ubi Dominus ipsos castigat. Dicit eos *multum seminasse et exiguum fuisse proventum.* Qui sententiam hanc accipiunt in futuro tempore, corrumpunt prophetae sensum. Quorsum enim dixisset, Adiicite cor vestrum ad vias vestras, si tantum denuntiaret poenas in futurum tempus? sed quemadmodum iam dixi ostendit eos nimis inconsiderate arrodere fraenum, quia non sentiunt mala omnia sibi infligi Dei manu: et non simul reputant iustum esse eius iudicium. Ergo dicit eos multum seminasse et fuisse exiguam messem: deinde ipsos *comedere et non satiari, bibere et non inebriari, vestiri neque tamen calefieri.* Utcunque ad manum habeant quae videntur requiri subsidia ad usum vitae: tamen nihil ipsis prodesse. Scimus autem Deum utroque modo poenam sumere de hominibus: vel ubi subducit suam benedictionem, dum arida est terra et coelum siccum, vel dum in ipsa frugum copia tamen nulla est satietas, imo nullus usus. Saepe continget, homines colligere quantum sufficeret ad victum: interea tamen semper esurire. Haec species maledictionis clarius apparet quum Deus aufert virtutem suam a pane et vino, ut vires non suppeditent cibos et potus. Ubi ergo nihil conferunt fruges ipsae, et quidquid terra profert in alimenta hominum, Deus quasi aperto brachio ostendit se esse ultorem. Altera autem maledictio frequentior est, ubi scilicet Deus terram ariditate percutit, ut nihil proferat: utramque vero speciem attingit propheta noster: Ecce inquit *seminastis multum et parum colligitis:* deinde, etiamsi suppetat proventus et vini et tritici, comedendo et bibendo non potestis tamen vos saturare: imo vestes ipsae vos non calefaciunt. Iam debuerant certo sperare uberrimam frugum copiam quum reversi essent, nisi abruptus fuisset cursus gratiae Dei ipsorum peccatis. Ergo nisi bis fuissent caeci, haec experientia debebat eos expergefacere, quemadmodum etiam vidimus apud Ioelem cap. 1. Dicit in fine versus, *qui mercedem contrahit, contrahit eam in sacculum perforatum:* quibus verbis admonet non tantum posse conspici Dei vindictam in sterilitate terrae, et in ipsa esurie hominum qui comedendo non saturantur: sed in ipsorum operis, ubi scilicet multum se fatigant, et sine profectu: quia pecunia etiam ubi in crumenam coniecta est, evanescat. Ergo operae etiam vestrae sunt inanes, inquit. Est autem hoc satis manifestum irae Dei signum, ubi pecunia etiamsi recondita fuerit, tamen diffluit. Iam videmus quid sibi velit propheta: quia frigebat doctrina apud Iudaeos, et admonitiones spernebant, tractat eos pro ingenii pervicacia. Ostendit igitur etiamsi contemnant Deum et eius prophetas, ipsos tamen poenis satis doceri: et tamen adhuc manere stupidos. Ergo extimulat quemadmodum asinos, ut tandem agnoscant Deum non immerito sibi irasci: iam vero eius conspicuam esse tam in sterilitate terrae, quam in tota ipsorum vita: quia sive comedant, sive abstineant a cibo, sunt tamen famelici: deinde si strenue laborent, et si colligant mercedem, ipsam tamen diffluere, ac si congesta esset in crumenam perforatam. Sequitur:

7. *Sic dicit Iehova exercituum, Ponite cor vestrum super vias vestras.* 8. *Adscendite in montem, et afferte lignum, et aedificate domum* (vel hanc domum) *et propitius ero in ea* (vel mihi placebit in ea) *et glorificabor, dicit Iehova.*

Nunc addit propheta, Ubi edocti malis fuerint Iudaei, iam nihil aliud restare, nisi ut se accingant celeriter ad aedificandum templum: quia non est cunctandi tempus ubi intelligunt Deum manu armata prodire ad ius suum exigendum. Sterilitas enim de qua loquutus est et inopia, deinde alia signa maledictionis, erant quasi exsertus gladius in manu Dei: quo palam erat ipsum velle ulcisci negligentiam populi. Quum ergo ita fraudatus esset Deus suo iure, non modo populum hortatus est per suos prophetas, sed vindictam etiam exercuit contra illum contemptum. Haec ratio est cur propheta nunc dicat, *Adiicite cor vestrum: et tunc conscendite in montem, afferte lignum.* Hic autem locus optime exprimit cur Deus poenas exigat de hominum peccatis: non tantum scilicet ut sentiant se peccasse, sed ut studeant corrigere quidquid Deo displicet. Secundo hinc etiam colligimus quomodo ad poenitentiam progredi nos oporteat. Initium est, ut peccata nostra displiceant nobis: sed si quis non ultra promoveat, erit duntaxat motus aliquis evanidus. Necesse igitur est ad secundum gradum progredi, nempe ut sequatur correctio in melius.

Utrumque hic exprimit propheta. Prius dicit, *Ponite cor vestrum super vias vestras*, hoc est, Considerate unde vobis haec inopia: deinde ut multum laborando, tamen ludatis operam: nisi quia iratus est vobis Deus. Haec iam erat aliqua pars prudentiae: sed iterum repetit, Ponite ergo corda vestra super vias vestras, non tantum ut peccatum vobis displiceat, sed ut segnities ista quae hactenus Deum offendit, et provocavit iram eius, mutetur in strenuam diligentiam. Ergo, *Adscendite in montem et tollite lignum*, inquit, *et aedificetur haec domus.* Si quis dubitet cur tantopere insistat propheta in aedificio templi, responsio facilis est, quod Deus voluit hoc modo exerceri veterem populum in pietatis officiis. Quanquam ergo templum per se non magni erat ponderis coram Deo, finis tamen spectandus fuit: quia retinebatur populus visibili illo templo in spe venturi Christi. Deinde coeleste exemplar semper debebat illis venire in mentem, ut scilicet spiritualiter Deum colerent sub illis externis figuris. Non abs re igitur offensus fuit Deus templi sui neglectu: quia inde facile constabat, nullam esse pietatis curam nec studium apud Iudaeos. Saepe contigit, ut plus satis essent seduli in externo cultu: et Deus illam assiduitatem deridet, ubi non est coniunctus interior affectus: sed hic reprehenditur a propheta crassior ille contemptus Dei, quum etiam externum aedificium spernerent. Postea adiungit, *et propitius ero in ea*, vel placebit mihi in ea. Qui vertunt, Placebit mihi, non discedunt a genuina verbi significatione. Nam רצה est aliquid habere gratum. Sed rectius meo iudicio sentiunt, qui putant prophetam alludere ad promissionem Dei: quia dicebat se hac lege habitaturum esse inter Iudaeos, ut eorum vota exaudiret ac illis reconciliaretur. Quum ergo venirent in templum Iudaei, ut peccata sua expiarent, ut redirent cum Deo in gratiam, non abs re hic pronuntiat Deus se fore propitium in illa domo. Si quis peccaverit, dicebat Solomon, et ingressus domum hanc supplex deprecatus fuerit, tu etiam exaudies ex habitaculo tuo coelesti. Deinde scimus operculum arcae ideo vocatum fuisse propitiatorium, quod Deus illinc recipiebat in gratiam supplices. Videtur ergo hic sensus melius congruere quum dicit propheta, si templum fuerit aedificatum, illic Deum propitium fore. Fuit autem hoc signum nimis crassae impietatis, quum putarent se Deo quoque adverso posse prospere agere. Unde enim speranda illis fuit felicitas, nisi ex unico bonorum omnium fonte, nempe si Deus ipsis faveret atque esset propitius? Quomodo autem quaerenda fuit eius gratia, nisi ut in sanctuarium venirent ac inde sursum conscenderent animis et fide in coelum? Quum ergo nulla esset templi cura, hinc colligere promptum fuit negligi ab ipsis Deum ipsum, et fore ludibrio haberi. Videmus ergo quam emphatice hoc additum sit, *Ego illic vobis ero propitius*, hoc est, in templo: quasi diceret, debuit vos infirmitas vestra monere opus vobis esse adminiculo isto, nempe ut me in sanctuario colatis. Iam quum dederim vobis quasi visibile speculum meae praesentiae inter vos, ubi volui templum mihi aedificari in monte Sion: si templum contemnitis, nonne hoc perinde est ac si a vobis reiicerer. Postea addit, *Et glorificabor*, inquit *Iehova.* Videtur causam exprimere cur propitius futurus sit: quia scilicet videbit gloriam suam curae esse Iudaeis. Quanquam posset etiam seorsum accipi haec ratio. Et hoc posterius mihi magis placet. Duos igitur stimulos admovet propheta, quibus expergefiant Iudaei, nempe quia ubi exstructum fuerit templum, Deus ipsos benedicet. Poterunt enim ipsum placare: et quoties sentient sibi iratum, supplices poterunt accedere ad petendam veniam. Haec una ratio est cur strenue ipsos incumbere deceat ad structuram templi. Secunda ratio est, quod Deus glorificabitur. Quid autem magis absurdum, quam Deum liberatorem sperni, praesertim tam recenti memoria? Quomodo autem glorificatus fuerit Deus in templo illo, iam breviter exposui, non quia quidquam Deo accesserit, nisi quatenus exercitia illa pietatis tunc necessaria erant, nempe quum adhuc pueris similes essent Iudaei. Nunc sequitur:

9. *Respexistis ad multum, et ecce parum, et intulistis in domum, et sufflavi in illud. Cur hoc? dicit Iehova exercituum: Propter domum meam quae est deserta, et vos curritis* (vel addicti estis quisque domi suae) *quisque in domum suam.*

Iterum hic commemorat propheta Iudaeos privari alimentis, et quodammodo tabescere in sua inopia, quoniam fraudaverint Deum debito cultu. Primum rem ipsam recitat, *Respexistis ad multum*, inquit, *et ecce parum.* Poterit fieri ut quis contentus sit vel tenuissimo victu, quia non plus appetat. Quibus sufficit sua egestas, illi non admodum auxii sunt, etiam si suppetat exigua victus portio, etiamsi vesci cogantur glandibus, tamen non multum appetent frumentum qui obduruerunt ad mala ferenda. Sed qui ardent cupiditate, magis tanguntur, et vulnerantur etiam sua egestate. Haec ratio est cur dicat propheta, Respexistis ad multum, et ecce erat parum, hoc est, non estis similes hominibus rusticis, qui modo ventrem farciant qualicunque victu, non admodum tanguntur sua egestate: sed cupiditas vos inflammat ad copiam appetendam. Quaeritis ergo, et avide studetis hinc inde rapere: sed ecce parum, inquit. Deinde *intulistis in domum.* Rursus proponit alteram speciem mali, quod etiam dum contrahunt et vinum, et triticum, et pecuniam, haec statim omnia evanescant. *Intulistis* ergo *in domum*

vestram, et ego sufflavi in illud. Quum dicit eos intulisse domum, significat repositum fuisse quod sibi acquisierant, ut esset quasi in tuta custodia. Nam qui horreum suum, et cellam vinariam et crumenam impleverunt, putant iam sibi nihil esse cum Deo negotii. Hinc fit ut tam secure luxurientur profani homines, quia existimant se esse extra periculum, ubi domus ipsorum bene sunt refertae. Atqui ostendit Deus exinanitas fuisse domos, quum tamen plenae essent et thesauris et annona. Sed expressius etiamnum loquitur, *quod sufflaverit*, hoc est, quod flatu discusserit. Neque enim satis habuit propheta historice narrare quod experti erant Iudaei: sed voluit etiam digito monstrare causam. Docet igitur non temere evanescere quidquid domi suae reposuerant: sed hoc fieri Dei flatu, quia scilicet maledicat ipsorum benedictioni, quemadmodum postea videbimus suo loco apud Malachiam. Tandem adiungit, *Quare hoc? dicit Iehova exercituum.* Hic Deus interrogat, non quod dubitet ipse, sed ut hac punctione excitet Iudaeos a sua socordia, hoc est, Reputate causam, et agnoscite manum meam non ferri caeco impetu, dum vos percutit. Consideranda igitur est vobis ratio cur omnia sic vobis diffluant et pereant. Iterum hic mordaciter coarguitur stupor populi, quia ad malorum causam non attendat. Debebant enim ultro sibi esse monitores. Sed Deus occurrit, quia videt eos quasi attonitos iacere. *Propter domum meam*, inquit, *quia deserta est.* Hic causam assignat Deus, hoc est, ostendit, etiamsi nemo ipsorum cogitet cur sic exarescant, tamen satis clarum esse iudicium suae maledictionis, quod scilicet templum maneret desertum. *Et vos*, inquit, *curritis quisque in domum suam.* Alii vertunt, Vobis placetis quisque in domo sua. Nam idem est verbum quod nuper vidimus רצה. Sed significat vel capere voluptatem in re aliqua, vel etiam interdum currere. Quisque ergo currit in domum suam, vel quisque sibi placet in domo sua. Sed videtur melius quadrare contextui, Currit quisque in domum suam. Hic enim admonet propheta Iudaeos tam lentos, et pigros esse in aedificando templo, quia properent ad privatas domos. Hic ergo perstringit eorum fervorem, quia sic intenti erant ad exstruendas domos suas, ut nihil esset otii ad templum aedificandum. Haec igitur est festinatio, quam propheta accusat et condemnat in Iudaeis. Hinc rursus colligimus, diu ipsos cessasse quum iam tempus impletum esset aedificandi sanctuarii. Nam quemadmodum heri attigimus, qui putant anno 58 reversos esse Iudaeos, et tunc nondum defunctos fuisse illa poena, quam minatus erat Ieremias, nimis turpiter falluntur: quia hoc modo obscurant gratiam Dei: imo evertunt omnem promissionum fidem, quasi temere reversi essent Cyri permissu, quum tamen Iesaias dicat Cyrum ministrum fore redemptionis promissae: atqui Cyrus mortuus fuisset antequam tempus esset impletum. Ergo Deus non fuisset redemptor sui populi. Proinde nimis stulte Eusebius, et similes ita pervertunt temporum ordinem. Iam sequitur:

10. *Propterea prohibiti super vos sunt coeli a rore, et terra a proventu suo prohibita est.* 11. *Et vocavi siccitatem super terram, et super montes, et super triticum, et super mustum* (aut vinum), *et super oleum, et super omne quod profert terra, et super hominem, et super animal, et super omnem laborem manuum.*

Confirmat proximam sententiam, quod scilicet Deus palam fecerit, se ideo infestum esse populo suo, quia frigeret illic pietatis studium: imo quia singuli praepostere attenti essent utilitati privatae: interea vero nulla erat cura aedificandi templi. Dicit igitur *propterea clausos fuisse coelos et prohibitos a rore*, hoc est, ne rorem stillarent in terram. Deinde terram fuisse clausam a suo proventu: nempe ut nihil redderet, sed fraudaret suos cultores. In particula על כן tenendum memoria est quod dixi, Deum non respicere externum templum ac visibile, sed finem potius: quia tunc volebat sub caeremoniis legalibus coli. Si ergo offerrent tunc Iudaei mutilas hostias, claudas et vitiosas, prodebant suam impietatem et contemptum Dei. Atqui hoc perinde erat Deo, verum est: neque vero praeceperat etiam offerri sibi sacrificia in suum usum, sed ut talibus officiis pietatem suam foverent. Nunc ergo quum dicit se poenam sumere de neglectu templi, semper debemus referre mentes nostras ad exemplar illud coeleste, ut sciamus reprehendi in Iudaeis frigus et torporem: quia inde satis constabat nullam esse curam colendi Dei apud ipsos. Iam quod ad prohibitionem roris et victus pertinet, scimus prophetas sumere ex lege quae faciunt ad docendum populum, et tantum accommodare ad usum praesentem. Maledictiones in lege sunt generales. Perinde igitur est ac si diceret propheta impleri re ipsa quod Deus per Mosen minatus fuerat. Non debebat illis hoc esse novum quoties coelum negabat rorem et pluviam, exstare aliquod signum irae Dei. Sed sicuti hodie in bellis, in fame, in peste non respiciunt homines ad generalem doctrinam, ideo haec est necessaria accommodatio. Et prudenter debent huc attendere pii doctores, ut scilicet pro re nata et praesenti occasione, admoneant Deum clare ostendere experimento quod verbo suo testatus est. Sic ergo nunc propheta noster, *Prohibiti sunt coeli a rore, et terra etiam a proventu suo.* Denique significat Deus neque in coelo ipso esse ullam sollicitudinem, ut nobis provideat, et stillet rorem suum, ut terra nobis fructum pro-

ferat: neque etiam terram ipsam, utcunque vocetur hominum mater, sponte aperire sua viscera, sed tam coelum quam terram esse certa testimonia paterni sui amoris, et simul sollicitudinis quam de nobis gerit. Deus ergo et per coelum et terram ostendit sese nobis prospicere, sicuti dum coelum et terra nobis beneficia Dei ministrant et suppeditant, hoc modo declarant eius amorem orga nos. Sic etiam ubi coelum ipsum est ferreum, ubi terra clausis visceribus nos victu fraudat, sciamus armari ad exercendum vindictam Dei contra nos: quia non modo organa sunt eius beneficentiae, sed etiam ubi opus est, Deus illis utitur ad poenas de nobis exigendas. Hoc summatim tenendum est.

12. *Et audivit Zerubbabel filius Sealtiel, et Iehosua filius Iehosadak sacerdos magnus, et omnes reliquiae populi vocem Iehovae Dei sui, et ad verba Chaggai prophetae: quemadmodum miserat ipsum Iehova Deus eorum: et timuerunt populus a conspectu Iehovae.*

Hic narrat propheta legationem suam non caruisse fructu: quia paulo post totus populus se ad opus accinxit. Nominat autem tam Zerubbabel quam Iehosua: quia oportuit ipsos exemplo praeire, et quasi porrigere manum aliis. Nisi enim fuissent populi duces, nemo ex vulgo monstrasset reliquis viam. Scimus quid contingere soleat ubi promiscue sermo dirigitur ad totam plebem, alii respiciunt alios: ita nemo progreditur. Sed quum Iehosua et Zerubbabel attenti fuerunt ad prophetae mandata, sequuti etiam sunt alii: quia pollebant non modo imperio, sed etiam autoritate, ut sponte populum ad officium adducerent. Alter quidem dux erat populi, alter summus sacerdos: sed utrinsque nota erat probitas et fides, ut vulgus obedienter se formaret ad exemplum. Et docet hic locus, etiamsi Deus omnes ad obsequium invitet, tamen ut quisque vel gradu honoris, vel aliis donis excellit, ita etiam debere animosius suscipere quod profertur in medium ipsius Dei nomine. Nam haud dubie propheta noster notare legitimum ordinem voluit, quum dicit se fuisse auditum primo a Zerubbabel et a Iehosua, deinde a tota multitudine. Quoniam autem non omnes ab exsilio reversi erant, sed exigua tantum portio prae numero illo ingenti, quem scimus non usum fuisse beneficio permisso: haec ratio est cur propheta non simpliciter populum nominet, sed שארית העם, *reliquias populi.* Caeterum quia iam longo tempore rarius fuerat donum prophetandi, et pauci etiam floruerant in populo, qui haberent insigne aliquod testimonium vocationis, ut ante habuerat Samuel, et Iesaias, et David et reliqui: ideo propheta hic magis sollicite commendat suum munus et exornat: quia dicit attentum fuisse populum ad verba Iehovae. Quomodo? nempe inquit, *Ad verba Chaggai prophetae, sicuti miserat ipsum Iehova Deus eorum.* Poterat brevius dicere operam suam non caruisse profectu. Sed hoc circuitu sermonis utitur, ut confirmet magis suam vocationem: idque facit non absque consilio, quoniam longo tempore destiterat populus audire Dei prophetas, quum scilicet nulli tunc exstarent. Interea tamen nihil de se praedicat Haggaeus, quod non pertineat communiter ad omnes ecclesiae doctores. Scimus enim non ideo excitari divinitus homines qui loquantur, ut Deus ipse taceat. Quum ergo ministri doctrinae nihil Dei autoritati derogent, sequitur non nisi unum Deum audiendum esse. Ergo non est singulare elogium, quod ad unum hominem restringi debeat, quum dicitur per os Haggaei loquutus esse Deus: sed hoc modo declarat ipse Haggaeus se verum et legitimum Dei prophetam. Colligere igitur licet ex his verbis, non ideo regi externa verbi praedicatione ecclesiam, quasi Deus homines substituat in suum locum, atque ita se spoliet proprio officio: sed ut tantum per os ipsorum loquatur. Huc etiam pertinet ista loquutio, *Audivit populus vocem Iehovae Dei sui, et verba Chaggai prophetae.* Neque enim hic sermo Dei a prophetae verbis discernitur, quasi addiderit propheta quidquam de suo. Verba igitur haec quae sibi tribuit Haggaeus non commentus est ex proprio capite, ut ita corrumperet puram doctrinam, quae a Deo tradita fuerat: sed tantum distinguit inter Deum autorem doctrinae et ministrum, quemadmodum quum dicitur, Gladius Dei et Gedeonis: item Credidit populus Deo et Mosi servo eius: hic neque Mosi neque Gedeoni quidquam seorsum a Deo tribuitur, sed Deus ipse locatur in summo gradu: deinde adiungitur Moses, adiungitur etiam Gedeon. Et eodem sensu scribunt apostoli visum spiritui sancto esse, et sibi. Unde etiam clare apparet quam fatui et ridiculi sint papistae, quum inde colligunt licere hominibus addere sua commenta verbo Dei. Nam apostoli, inquiunt, non modo praetexunt autoritatem spiritus sancti, sed dicunt ita sibi etiam esse visum. Deus ergo non ita sibi vendicat omnia, quin relinquat aliquas partes suae ecclesiae: quasi vero apostoli aliud voluerint quam quod hic propheta noster, nempe se fideliter et per manus tradere quod a spiritu Dei acceperant. Haec igitur ratio loquendi diligenter notanda est, quum audimus vocem Dei fuisse reverenter exceptam a populo et verba Haggai: Quomodo? *sicuti miserat eum Deus,* inquit: quasi diceret Deum auditum esse, quum per os hominis loquutus est. Et hoc etiam notatu dignum: quia multi fanatici homines iactant se reverentiam deferre verbo Domini, sed nolle fidem suam subiicere hominibus, quia etiam hoc esset praeposterum: et obtendunt hoc modo transferri ad creaturas quod proprium est Dei unius.

Sed spiritus sanctus optime haec duo inter se conciliat, nempe quod auditur vox Dei, ubi populus amplectitur quod audit ex ore prophetae: Quare? sic enim placet Deo probare fidei nostrae obedientiam, dum partes istas iniungit hominibus. Nam si Domino placeret per se loqui, tunc merito relinquendi essent homines: quia vero hanc rationem elegit, ideo quisquis repudiat prophetas Dei, palam ostendit sese Deum ipsum contemnere. Neque enim hic disputatione opus est, cur potius obediendum sit verbo praedicato, vel externae hominum voci quam revelationibus: sufficiat nobis Deo ita placere. Quum ergo mittit ad nos prophetas, sine controversia excipere necesse est quod afferunt, et nominatim etiam dicit Haggaeus *se missum fuisse a Deo Israelis:* quasi diceret populum hoc modo testatum fuisse veram pietatem, quum agnovit Dei prophetam in ipsa legitima vocatione. Nam qui obmurmurat se nescire an placeat Deo intermedios homines prodire, qui verbum ipsius annuntient, ille ostendit se alienissimum esse a Deo. Nam satis hoc nobis testatum esse debet, quia unum est ex primis elementis. Postea addit, *Et timuit populus a facie Iehovae.* Hic confirmat eandem doctrinam Haggaei, quod scilicet populus non secus amplexus sit quod audierat ex ore hominis mortalis, quam si palam apparuisset Dei maiestas. Neque enim oculare aliquod fuit spectaculum Dei, sed tantundem efficaciae obtinuit prophetae legatio, ac si Deus e coelo descendens dedisset manifesta signa praesentiae suae. Ergo colligere ex his verbis oportet, sic fulgere Dei gloriam in eius verbo, ut perinde affici nos deceat quoties loquitur per servos suos, ac si facie ad faciem, ut alibi loquitur scriptura, nobis esset propinquus. Iam sequitur:

13. *Et dixit Chaggai legatus Iehovae in legatione Iehovae, dicendo* (dicens) *populo, Ego vobiscum sum, dicit Iehova.* 14. *Et excitavit Iehova spiritum Zerubbabel filii Sealthiel ducis Iehudah, et spiritum Iehosuae filii Iehozadak sacerdotis magni, et spiritum omnium reliquiarum* (hoc est, totius residuae multitudinis) *populi: et venerunt, et fecerunt opus in templo* (in domo, ad verbum) *Iehovae exercituum Dei sui.*

Hic narrat propheta secundo se animasse tam duces ipsos, quam totam plebem: quia nisi subinde repetat Deus continuas exhortationes, frigescit nostra alacritas. Quanquam ergo attenti fuerant omnes ad mandatum Dei, oportuit tamen confirmari ipsos nova promissione. Neque enim ulla melior ratio est animandis hominibus, et torperi eorum corrigendo, quam ubi auxilium suum Deus offert, ac promittit. Haec igitur ratio fuit confirmandi, *Ego sum vobiscum.* Et satis etiam docet experientia, nunquam serio nos, vel ex animo obtemperare, nisi ubi freti eius promissionibus speramus felicem successum. Si enim tantum Deus nos ad opus vocaret, interea spes nostra penderet dubia, certe concideret omne studium. Non possumus ergo operam nostram Deo impendere, nisi nos promissionibus fulciat et instruat. Deinde videmus non satis esse ubi semel loquutus est Deus, et nos amplexi sumus eius verbum, nisi iterum atque iterum nos sollicitet: quia maximus etiam quisque ardor frigescit, ubi non adduntur novi stimuli. Iterum autem propheta suam vocationem hic illustrat, dicit enim *se fuisse loquutum in legatione Iehovae: quia legatus erat ipsius.* Nam מלאך nuncium significat Hebraeis. Quia autem angeli vocantur מלאכים, ideo putarunt quidam stulti homines Haggaeum fuisse unum ex coelestibus angelis, indutum hominis figura. Sed illa fuit nimis frivola imaginatio. Scimus enim sacerdotes hoc titulo ornari apud Malachiam secundo capite, et in aliis etiam plerisque locis Deus prophetas suos vocat nuncios vel legatos. Non dubium igitur est quin testari simpliciter voluerit Haggaeus se nihil temere protulisse in medium, sed fuisse fidum dispensatorem: quia sciebat se a Deo missum esse: et poterat etiam iure testari, ut reverentiam sibi acquireret, profectum a coelo esse suum sermonem. Dicit ergo, *Loquutus est Haggaeus nuntius Iehovae in legatione Dei,* hoc est, loquutus est pro iure suae vocationis, non ut privatus homo, sed qui velut e sublimi praeciperet, possetque cogere in ordinem totum populum, quia neque summo sacerdoti, neque duci populi Zerubbabel cedebat. Nam in hac parte erat illis superior, quum legationem obiret a Deo sibi iniunctam. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Et hinc etiam colligimus, nihil esse dignitatis quod nos eximat a communi subiectione, ubi sermo Dei ad nos dirigitur. Certe Iehosuah summus sacerdos erat superior aliis omnibus, quoad doctrinam: erat etiam praecipuus angelus vel legatus Dei exercituum: et tamen non recusat se subiicere prophetae Dei, quia intelligit specialiter hoc munere instructum esse divinitus. Idem etiam sequitur Zerubbabel, qui tamen dux erat populi. Ergo sciamus hac lege praedicari Dei verbum, ut nulla vel praestantia honoris, vel dignitas nos ab eius exceptione quasi aliquo privilegio eximat. Tandem adiungit propheta, ideo populum alacritor preperasse ad opus, quia Deus animos omnibus illis dedit. Nuper loquutus est de profectu suae doctrinae: sed nunc exprimit non ita penetrasse vocem suam in omnium animos quasi per se fuerit efficax: sed coniunctum fuisse arcanum spiritus instinctum. Et hic locus insignis est: quia utrumque membrum complectitur propheta, quod scilicet Deus non patitur verbum suum esse inutile et infructuosum: interea tamen hoc non provenire ex hominum industria, sed ex arcana

spiritus virtute. Propheta igitur non lusit operam, quia non fuit irritus eius labor, sed fructum suum protulit. Interea ut verum maneat illud, Et qui plantat, et qui rigat nihil esse: dicit fuisse alacres Israelitas, quia Dominus ipsos impulit. *Excitavit* ergo *Deus spiritum Zerubbabel, spiritum Iehosuah, et totius populi*, inquit. Neque vero restringere convenit instinctum hunc spiritus ad unam partem duntaxat, quemadmodum faciunt nonnulli, qui existimant confirmatos fuisse Israelitas in bono animi proposito (ut loquuntur) quum tamen prius sponte paruissent Dei verbo: perperam illi separant quae coniunctim legenda sunt apud prophetam. Nam quod Deus excitavit spiritum Zerubbabel et totius populi, inde factum est ut legationem prophetae susceperint, et attenti fuerint ad eius verba. Stulte ergo imaginantur illi libero suo arbitrio fuisse adductos Israelitas, ut verbo Dei parerent: deinde subsidium aliquod spiritus sancti sequutum esse, ut constanter in illo suo cursu perseverarent. Nam propheta priore loco exposuit legationem suam reverenter fuisse exceptam a populo: nunc modum exprimit, quia scilicet Deus corda totius populi tetigit. Et loquutio notanda est, quum dicitur *excitatus fuisse spiritus Zerubbabel et totius populi*. Scimus enim fuisse multam pigritiem, in multitudine praesertim. Nam quod ad Zerubbabel et Iehosuah spectat, diximus satis fuisse voluntarios, sed tamen nimis cunctatos fuisse, donec correctum fuit illud frigus, quo adhuc laborabant. Sed propheta hic simpliciter significat, impulsu arcano Dei fuisse ita morigeros: deinde fuisse constantes in proposito. Deus non format in nobis novas animas, ubi in obsequium suum trahit, sed mutat quod erat vitiosum: quia nunquam essemus attenti ad verbum eius, nisi aperiret nobis aures: deinde nulla esset ad parendum inclinatio, nisi flecteret corda nostra: denique statim deficeret in nobis et voluntas et conatus, nisi etiam donum perseverantiae adderet. Sciamus ergo fructuosum fuisse laborem Haggaei, quia Dominus efficaciter corda populi tetigit: quemadmodum scimus hoc singulare esse eius donum, quod electi fiunt eius discipuli, secundum illud, Nemo venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. Dicuntur igitur *venisse et fecisse opus in domo Iehovae Dei sui*. Hinc colligimus etiam neminem idoneum esse ad sacrificia Deo offerenda, vel ad quemlibet cultum, nisi qui formatus fuerit illo arcano spiritus motu. Sponte quidem et nos et nostra omnia offerimus Deo, et aedificamus eius templum, sed unde affectus iste voluntarius, nisi quia Dominus nos sibi subiicit, atque ita reddit dociles et morigeros? Postea additur:

CAPUT II.

1. *In die vicesimo quarto mensis sexti, anno secundo Darii regis.*

Tempus etiam designat propheta: quo aggressi sunt templi aedificium. Fuerunt autem tres et viginti dies interpositi inter primam legationem, et initium operis. Nam hinc apparet quam indoctus fuerit qui secuit capita: quia facit exordium secundi capitis ab hac sententia, ubi tamen propheta quasi digito ostendit quanta fuerit distantia inter diem quo coepit hortari populum, et profectum de quo loquutus est. Simpliciter ergo hic narrat quando inceperit templum Dei exstrui, nempe *anno secundo Darii regis, sed vicesimo quarto mensis sexti*. Dixerat autem prius mandatum sibi fuisse datum anno secundo Darii regis, et mense sexto, die autem primo. Ergo a primo die cessavit populus, non quod contempserit prophetae mandatum, sed quia non tam facile fuit omnes simul animari, ut uno consensu sese ad opus accingerent. Quanquam ergo promptitudo haec laudatur in populo, notandum tamen est, aliquid fuisse admixtum infirmitatis, quia fructus doctrinae non apparuit ante vicesimum tertium diem. Postea sequitur:

2. *In septimo et vicesimo uno mensis* (hoc est, septimo mense, vicesima prima die mensis) *fuit sermo Iehovae in manu Chaggai prophetae, dicendo,* 3. *Dic nunc ad Zerubbabel filium Sealtiel ducem Iehudah, et ad Iehosuah filium Iehosadak sacerdotem magnum, et ad reliquias populi, dicendo,* 4. *Quis in vobis superstes* (vel residuus, ad verbum) *qui viderit domum hanc in gloria sua priore, et quam vos videtis hanc nunc, annon prae illa sicut nihilum in oculis vestris?* 5. *Et nunc* (nunc tamen) *fortis sis Zerubbabel, dicit Iehova, et fortis sis Iehosuah fili Iehosadak, sacerdos magne, et fortis sis omnis populus terrae, dicit Iehovah, et operamini, quia ego vobiscum, dicit Iehova exercituum.* 6. *Secundum verbum quod pepigi vobiscum dum egressi estis ex Aegypto: et spiritus meus stabit* (vel perseverabit) *in medio vestri, ne timeatis.*

Iam narrat propheta alia de causa se fuisse missum a Deo: ut scilicet occurreret tentationi, quae poterat opus inceptum abrumpere. Vidimus omnes coelesti spiritu fuisse impulsos, ut templi aedificationem susciperent. Sed sicuti Satan multis artibus conatur reflectere piorum cursum, ita rationem excogitaverat, qua posset frangi illa populi voluntas: nempe quia senes qui viderant antiquum splendorem templi, putabant secundum illud tem-

plum instar tugurii esse, ideo cessabat omne studium: quia sine promissione, quemadmodum diximus, nullus erit in hominibus fervor, nulla etiam constantia. Iam scimus quid praedictum esset ab Ezechiele, quid etiam alii omnes prophetae testati essent: praesertim Iesaias magnifice concionatur de ecclesiae excellentia, et ostendit superiorem fore antiquo statu. Deinde Ezechiel imaginem templi depingit, et enumerat etiam illius dimensiones. Quum ergo vaticiniis edocti essent fideles, templum novum fore splendidius antiquo, poterant non modo refrigescere, sed prorsus exanimari, quum cernerent templum novum minime accedere ad veteris excellentiam et dignitatem. Et haec scribuntur fusius a Iosepho. Caeterum ex prophetae verbis colligere promptum est, fuisse tunc periculum ne opus incboatum abiicerent, nisi fuissent nova ista exhortatione confirmati. Dicit autem hoc factum fuisse mense septimo, et primo die mensis. Hic exoritur quaestio, qui fieri potuerit ut tam subito contulerint novam structuram cum antiqua. Viginti septem aut viginti octo dies praeterierant ab initio operis: certe nihil tunc potuit confici quod praeberet aliquam speciem. Videtur ergo hoc esse absurdum, quod tam repente missus fuerit propheta. Solutio facilis erit, si memoria tenemus quod principio primi capitis dixi, nempe prius iacta fuisse templi fundamenta, sed fuisse interruptionem longam: quia defluxerat populus ad privata negotia, et quisque sic addictus fuerat suis commodis, ut interea negligerent templi aedificium. Nam omnino delirium illud est, populum reversum fuisse ab exsilio ante legitimum tempus, et satis refutatum fuit claris testimoniis, quia scriptura diserte exprimit, tam Cyrum quam Darium fuisse divinitus impulsos, ut permitterent reditum populo. Quum ergo reversi in patriam essent Iudaei, iam coeperunt templum aedificare: sed postea, ut dixi, eos abripuerat, vel avaritia, vel nimia sollicitudo privatae utilitatis. Quum ergo neglectum ad tempus fuisset templi aedificium, rursus fuerunt animandi, quod factum esse nuper propheta docuit. Iam vix manus applicuerant operi, quum obrepsit illo artificio Satan, Quid proficitis miseri? Vultis exstruere templum Deo vestro: quale autem erit illud templum? certe non illud quod celebrarunt omnes prophetae. Quid enim legimus apud Iesaiam, Ieremiam et Ezechielem? Nonne illi omnes testati sunt longe splendidius fore illud templum, quod renovaretur postquam essemus reversi ab exsilio babylonico? nunc autem exstruimus tugurium: certo hoc fit temere. Non ergo hic militamus sub Dei auspiciis: et satius est relinquere hoc opus: quia Deo non probabitur cultus noster, nisi fundatus sit in eius verbo. Videmus autem quam longe distet hoc templum a promissione Dei. Nos vero hinc colligimus non abs re factum fuisse quod vicesimo octavo die vel circiter missus fuit Haggaeus, ut revocaret populum a torpore. Unde iterum colligere licet, quam necessarium sit nos assidue stimulari: quia mille impedimenta facile reperiet Satan, quibus nos avertat a recto cursu, nisi Deus subindo repetat novas exhortationes, quae animos nostros expergefaciant. Elapsi enim fuerant tantum 28 dies: interea cessasset populus ab opere nisi missus fuisset iterum hortator Haggaeus. Iam notanda est causa huius cessationis, cui voluit propheta occurrere ac mederi. Nam prius cessaverat populus, quia singuli plus aequo dediti fuerant suis commodis. Erat autem hoc signum foedae ingratitudinis, atque etiam profanae impietatis. Nam ingratissimi erant Deo, quibus nulla erat cura exstruendi templi: deinde intolerabilis fuit impietas, quod vellent habitare in domibus suis tabulatis: non contenti mediocritate, nisi domos suas ornarent: templum autem quasi desertum iaceret. Sed alia fuit ratio quum secundo missus est Haggaeus: quia torpor ille oriebatur ex bono principio, et sincero pietatis affectu. Atque etiam hinc videmus quantus artifex sit Satan, qui non modo palam nos abstrahit ab obsequio Dei, sed se insinuat clandestinis modis, ut sub zeli praetextu deflectamus a cursu vocationis nostrae. Qui factum est ut populus pigresceret, postquam opus inceperat? nempe quia dolebat senibus longo imparem esse gloriam secundi templi. Nam etsi clangore tubarum plebs sese animaret, senes tamen ipsi suo eiulatu superabant tubas. Unde hoc? nempe quemadmodum dixi, quia videbant non respondere templum illud veteri: et ideo putabant Deum sibi nondum esse propitium. Si dixissent non debere fieri tam multos sumptus in structura, Deum non requirere magnas opes, palam detecta fuisset ipsorum impietas. Sed quum maxime cuperent talem esse splendorem templi, ut possent certo statuere adesse ecclesiae restitutionem, qualis promissa fuerat ab omnibus prophetis: certe videmus fuisse pium ipsorum affectum. Sed ita monemur cavendas nobis semper esse Satanae insidias etiam in specie veritatis. Quamvis ergo ad pietatem propensi sint animi nostri, semper metuendus est Satan, ne clanculum nobis suggerat quod nos avertat a nostra vocatione: sicuti videmus quosdam deficere ab ecclesia, quoniam exigunt summam perfectionem. Excandescunt ad vitia quae toleranda sunt nobis, quia corrigi nequeunt: ita praetextu zeli sese separant, et libenter fabricarent sibi novum mundum, in quo esset perfecta ecclesia et arripiunt etiam testimonia illa, ubi commendat spiritus sanctus ecclesiae puritatem: sicuti quum Paulus dicit (Eph. 5, 27) acquisitam fuisse a Christo, ut esset sine ruga et macula. Sicuti ergo illi rigido suo zelo exasperantur, ut discedant a Deo ipso, et

abrumpant ecclesiae unitatem: ita etiam multi superbi homines contemnunt ecclesiam Dei, quia non refulget magna pompa inter nos, et putant Deum non habitare in medio nostri, quia sumus homines obscuri et non magni pretii: quia etiam paucitas nostra illis contemptui est. In his omnibus est aliqua pietatis species. Quare? nam vellent Deum admirabilem esse, ita ut terreret suae maiestatis metu totum mundum: vel coacervari omnes opes, ut sumptuosae oblationes fierent. Sed quemadmodum iam dixi, ita captiose insinuat se Satan: et ideo metuamus eius insidias, etiamsi quid afferat coloris, quod nobis perstringat oculos. Haec autem optima cavendi erit ratio, si respicimus quid Deus iubeat: deinde si ita recumbimus in eius promissiones, ut pergamus celeriter in cursu nostro: etiamsi effectus promissionum non statim respondeat votis nostris. Deus enim data opera tenet nos suspensos, ut fidem nostram examinet. Ergo quamvis nondum impleverit quod promisit, sufficiat nobis nos nihil temere tentare, dum obsequimur eius mandato. Haec igitur summa erit prudentia, qua effugiemus omnes Satanae astutias, si simpliciter pareamus verbo Domini, et sic exerceamus spem nostram ut patienter exspectemus opportunum tempus, dum impleat quod nunc promittit.

Postquam exposuit propheta cur novos stimulos addere oporteat populo, iam hortatur tam Zerubbabel et Iehosuah, quam omne vulgus, ut forti sint animo et ita pergant in opere. Iterum vero repetit quod dixerat, *Dominum ipsis adesse*, *Ego vobiscum*, inquit. Nam hoc unum sufficere nobis debet, ubi pronuntiat Deus se nobis adesse: quia scimus auxilium eius fore superius toto mundo, etiamsi undique Satan conetur obsistere. Simul adiungit *spiritum suum fore in medio ipsorum:* tandem concludit *non esse cur timeant.* Per spiritum suum intelligit Deus virtutem qua stabiliet ipsorum animos, ne succumbant tentationibus, vel ne trepidatio ipsos moretur. Et species subiungitur generi, quia Deus multis modis adest suis: sed praecipue ostendit suam praesentiam, quum spiritu suo confirmat debiles animos. Iubet igitur omnes esse animo forti. Hoc est unum. Sed interea ostendit unde illis fortitudo: quia scilicet spiritu suo fulciet ipsos si vel labascant, vel etiam non possint sufficere ad terrores repellendos. Quibus verbis propheta admonet petendam esse fortitudinem a Deo. Hinc colligimus non ideo requiri a nobis quae vocationis nostrae sunt atque officii, quasi pares simus ad omnia praestanda: sed ubi Dominus iure suo imperavit, offert auxilium spiritus sui. Et ita coniungere necesse est promissionem gratiae cum praeceptis: quod non observant stulti homines, qui aestimant liberum arbitrium ex praeceptis, quia sic ratiocinantur, frustra requiri a nobis quod est supra facultatem nostram: Deum autem praecipere ut formemus vitam nostram ad summam perfectionem. Ergo esse in arbitrio nostro praestare summam iustitiam. Sed propheta primo hic hortatur et Iehosuah, et Zerubbabel, et totum populum ut viriliter se gerant. Continuo autem post adiungit *spiritum Dei fore in medio ipsorum:* quasi diceret, Etiamsi non reperiant apud se tantum robur, non esse tamen cur despondeant animos, quia fortitudo petenda est a spiritu Dei, qui habitabit in medio ipsorum. Denique docet propheta sic esse certandum, ut non arrogent quidquam sibi fideles, sed offerant se Domino regendos ut suppeditet tam arma, quam vires: atque ita in ipsis vincat: quia etsi victoria nobis tribuitur, certum tamen est Deum in nobis vincere. Postea adiungit, *Secundum verbum.* Nam ita resolvo particulam את. Et procul discedunt a prophetae mente qui putant hic moneri Iudaeos, ut Deo obtemperent, et ipsum pure colant, et observent sincere eius legem, sicuti etiam mandavit quum ipsos educeret e terra Aegypti. Nam contexit propheta eundem sermonem. Quanquam in hoc posteriore membro confirmat quod nuper dixit, *spiritum Dei fore in medio ipsorum.* Quare? ostendit se nihil novum promittere, sed quod iam olim Deus pepigerat cum patribus ipsorum. Si quis particulam את malit explicative accipere non repugno: et eodem etiam redibit sensus, nempe hoc esse verbum quod pepigerat. Prophetae consilium minime ambiguum est, quia docere vult fidelem et constantem esse Deum in suis promissis: et hoc sensuros Israelitas, quia praestabit quod olim pollicitus fuerat patribus ipsorum. *Verbum*, inquit, *quod pepigi vobiscum ubi vos eduxi ex Aegypto.* Nam solent etiam prophetae revocare fideles ad memoriam perpetui foederis, ut plus autoritatis concilient suis particularibus vaticiniis. Scimus enim quidquid unquam promisit Deus Iudaeis, fuisse fundatum in adoptione illa prima. Quum ergo prophetae in medium proponunt antiquum foedus, perinde est ac si ad fontem ipsum revocarent Iudaeos: quia promissiones quae subinde occurrunt, similes sunt rivis qui fluunt a prima illa origine, nempe a foedere gratuito. Nunc ergo videmus cur diserte mentio fiat veteris pacti, quod Deus percusserat cum electo populo in ipso exitu Aegypti. Interea etiam notandum est, hac lege fuisse Deum tunc redemptorem populi sui ut aeternus esset pater, et ita perpetuus custos salutis ipsorum. Huc ergo tendit prophetae sermo, non redemptos olim fuisse patres, ut eorum filios abiiceret Deus, sed ut gratiam suam ad finem usque continuaret in populo illo. Finis autem in ipso Christo reperitur, hoc est perfectio, neque enim desiit tunc Deus populum electum prosequi suis beneficiis: sed plenius et uberius multo praestitit quod ante adumbraverat. Quidquid enim con-

tulit in veterem ecclesiam quasi praeludium fuit immensae eius bonitatis, quae tandem patefacta fuit Christi adventu. Iam clare tenemus quid propheta voluerit: nam exprobrat Iudaeis suam socordiam, quod non reputent ideo patres olim fuisse redemptos ex Aegypto, ut Deus ipsos tueretur ad finem usque. Iubet ergo expendere quaenam sit vis et natura foederis, quod Deus pepigit semel in exitu Aegypti, nempe ut tandem prodiret redemptor, et secum afferret omnium bonorum plenitudinem. Quum ita sit, inquit, iam tempus adest quo Deus praestet quod tunc pepigit cum patribus vestris, atque ita quidquid hactenus experti estis fidei in Deo, debetis referre ad hunc finem, nempe ut statuatis vos iam hac lege reversos esse in patriam, ut ecclesiam suam in solidum restituat: non autem maneatis in hac tenuitate, quae nunc vobis debilitat animos. Quia ergo speranda est vobis perfectio eius felicitatis quam Deus olim pollicitus est: aut irritum erit foedus eius, et ipse fallax erit, aut debetis bono et alacri animo pergere nunc in opere. Sequitur:

7. *Quia sic dicit Iehova exercituum, Adhuc unum modicum hoc, et ego commovebo coelos, et terram, et mare, et aridam.* 8. *Et commovebo omnes gentes et venient: desiderium omnium gentium, et implebo domum hanc gloria, dicit Iehova exercituum.* 9. *Meum argentum, et meum aurum, dicit Iehova exercituum.* 10. *Maior erit gloria domus huius secundae* (posterioris, ad verbum) *quam prioris, dicit Iehova exercituum: et in loco hoc dabo pacem, dicit Iehova exercituum.*

Hic clarius explicat propheta, et magis confirmat quod dixi, nempe Deum in tempore laturum suppetias miseris Iudaeis, quia nolit fidem patribus datam fallere. Pendet igitur haec sententia a foedere, cuius paulo ante meminit, et ideo exprimitur particula causalis. *Sic* ergo *dicit Iehova exercituum, adhuc unum modicum hoc*, vel breve: ego *implebo domum hanc gloria.* Quod nominat unum exiguum, interpretes magna ex parte ad tempus referunt. Quanquam sunt qui malint rem ipsam notari. Haec magis recepta est opinio, *adhuc unum hoc modicum*, id est, paulisper durate, et ad breve tempus, quia cito Deus res in melius mutabit. Quanquam ergo nunc nondum apparet effectus promissionum, quibus hactenus aluistis fidem et spem vestram, tamen ubi praeterierit breve tempus, ostendet re ipsa Deus se nihil fallaciter loquutum esse. Quidam tamen, ut dixi, volunt rem ipsam hic notari a propheta, quia scilicet templum non admodum splendebat in hominum oculis, *unum hoc est modicum*, id est, non videtis quidem aedificium quale fuit antequam Assyrii et Chaldaei potiti essent urbe: sed ne defixi maneant oculi vestri in huius templi intuitu. *Adhuc* igitur *hoc unum transeat:* sed paulo post *implebitur domus haec gloria.* Quantum ad summam rei pertinet, propheta voluit erigere piorum animos, ne putarent virtutem Dei esse exinanitam si nondum praestaret quod ipsi speraverant. Denique ne aestiment ex praesenti intuitu quod prius dictum fuerat de redemptione. Nam heri diximus ideo fuisse graviter afflictos piorum animos, quia magnifice concionati fuerant prophetae tam de templo quam de regno: nullum erat tunc regnum: templum vero ignobilis tugurii simile erat potius, quam ut aequaret gloriam prioris templi. Oportuit igitur hic prophetam occurrere: haec ratio est cur inbeat adspectum transferre ad gloriam adhuc absconditam. *Adhuc unum hoc exiguum*, inquit, hoc est, non est cur desperetis, etiamsi nondum apparet tanta maiestas templi, quantam vos concepistis: sed potius animi vestri transsiliant ad restitutionem, quae adhuc procul abest. *Adhuc* igitur *unum modicum, et commovebo coelum et terram.* Denique hic iubet Deus locum dari patientiae, donec exserat incredibilem manus suae potentiam in solida ecclesiae instauratione. Et hoc significat coeli et terrae concussio. Est autem locus insignis: quanquam Iudaei ut sunt praeposteri, quoties agitur de regno Christi, corrumpunt quidquid hic dicitur a propheta: imo fere redigunt in nihilum. Sed apostolus 12. ad Hebraeos cap. (v. 26) admonet quid hic Deus voluerit. Nam continet hic locus tacitam antithesin inter legem et evangelium, inter redemptionem, cuius nuper facta fuit mentio, et quae adhuc speranda erat, fuitque tandem exhibita Christi adventu. Deus ergo quum populum suum redimeret tam ex Aegypto, quam ex Babylone, commovit terram. Sed propheta hic maius aliquid denuntiat, quod scilicet Deus coelum et terram concutiet. Sed singula ordine tractanda sunt, ut melius nobis constet prophetae sensus. Dicit primo *unum hoc esse breve.* Libenter ad tempus refero, ne discedam a communi sententia. Sed non est hac de re nobis litigandum, quia vel parum vel nihil refert quoad rem ipsam. Diximus enim huc spectare prophetae consilium ne Iudaei et oculos suos et animos defigant in praesentem intuitum templi: Sinite, inquit, et date spei locum, quia status hic non diu manebit. Dominus enim concutiet coelum et terram, hoc est, potius reputate vobiscum quanta sit Dei potentia. Nonne suo imperio regit terram et coelum? Potius vero concutiet sursum et deorsum omnia, quam non restituat ecclesiam suam: hoc est, potius mutabitur totius orbis facies, quam non perveniat redemptio ad plenum effectum. Nolite igitur subsistere in istis praeludiis, sed agnoscite quid valeat Dei potentia: quia etiamsi necesse sit coelum et terram misceri, potius hoc fiet, quam ut impediant hostes

vestri plenam illam restitutionem, de qua toties concionati sunt prophetae. Sed merito apostolus evangelium hic dicit legi opponi, quia Deus exseruit mirificam virtutem, quum lex promulgata fuit in monte Sinai: plenior tamen virtus refulsit in Christi adventu, quia tunc simul cum terra coelum concussum est. Ideo non abs re colligit apostolus Deum nunc e coelo nobiscum loqui, quia maiestas eius splendidior apparet in evangelio, quam olim in lege: ideoque minus sumus excusabiles si contemnimus nunc loquentem in persona unigeniti filii sui, et ita loquentem ut ostendat sibi totum orbem subiectum esse. Postea adiungit, *Commovebo gentes omnes, et venient.* Postquam coeli et terrae meminit, iam ostendit se animos omnium mortalium tenere, ita ut eos flectat pro suo arbitrio quocunque volet: *Venient,* inquit, *omnes gentes.* Quare? Nam eas concutiam. Hic rursum docet propheta non accedere homines ad Christum, nisi mirabili Dei impulsu. Poterat simplicius loqui, adducam gentes omnes, quemadmodum alibi: sed voluit plus aliquid exprimere, nempe hunc motum quo Deus impellit electos suos, ut sese in ovile Christi conferant, esse supernaturalem. Concussio videtur violenta. Ergo ne homines obscurent virtutem Dei, qua excitantur ut obediant Christo et sese subiiciant imperio eius, hic notatur a propheta hoc elogio, ut sentiant non usitato neque vulgari modo Dominum agere, ubi ita mutantur. Sed interea notandum est, sic violenter et extraordinario vel supernaturali modo impelli homines, ut tamen sponte sequantur. Duplex igitur est opus Dei. Nam primo necesse est concuti homines, ut dediscant totum suum ingenium, hoc est, ut obliti prioris naturae libenter recipiant iugum Christi. Scimus enim qualis sit nostra contumacia, et quam simus indomiti, donec spiritu suo nos Deus subigat. Hic necesse est fieri violentam concussionem: sed interea non cogimur, ut pareamus Christo, quemadmodum leones, et ferae bestiae, quae cedunt quidem, sed intus retinent suam ferociam, et fremunt dum trahuntur catenis, et subiguntur vel flagellis, vel baculis. Non ergo sic concutimur, ut maneat interior quaedam in nobis rebellio, sed concutimur ut mutemus animos, et sponte recipiamus iugum Christi. Haec ratio est cur dicat propheta, *Concutiam omnes gentes et venient,* hoc est, erit quidem haec admirabilis conversio, quum gentes quae prius Deum spernebant, quibus etiam summo odio erat vera religio et pietas, sese assuefacient ad imperium Dei. Venient autem, quia sic trahentur arcano impulsu, ut tamen voluntarium sit obsequium quod praestabunt. Nunc tenemus consilium prophetae. Postea adiungit, *Desiderium omnium gentium.* Potest hoc duobus modis exponi, vel quod gentes accedent, et simul afferent quidquid pretiosum est, ut consecrent ad cultum Dei. Nam Hebraei desiderium vocant quidquid habetur in pretio: ita hoc nomine comprehendunt omnes divitias, honores, et delitias, et quidquid tale est. Ideo quidam sic contexunt, Concutiam omnes gentes, et veniet desiderium: ut sit mutatio numeri. Alii subaudiunt particulam ב, vel ם hoc est, venient cum desiderio, vel, venient in desiderio, id est, non venient gentes vacuae, sed colligent omnes suos thesauros, ut sacra sit Deo oblatio. Sed possumus etiam intelligere de Christo quod dicit, *desiderium omnium gentium*, *et implebo domum hanc gloria.* Scimus enim Christum fuisse exspectationem totius mundi: sicuti etiam apud Iesaiam dicitur. Et optime quadrabit haec loquutio, ubi desiderium gentium advenerit, hoc est, ubi patefiet Christus, ad quem respicere debent omnium vota, tunc illustrem fore secundi templi gloriam: sed quia statim subiungitur, *Meum argentum, et meum aurum,* ideo simplicior erit sensus ille quem iam retuli, nempe venturas gentes et quidem instructas omnibus divitiis, ut se, et sua omnia offerant Deo in sacrificium. Optime enim convenit quod sequitur si expositive legamus, *meum argentum, meum aurum, dicit Iehova,* hoc est, ego non inopia hactenus distuli plenam templi aedificationem. Quid enim impediet, quominus undique coacervem aurum et argentum? Si ita mihi libeat, momento uno templum erigam ex omnibus mundi divitiis. Denique annon penes me est creare montes aureos et argenteos, ut inde mihi templum fabricem? Ergo videtis me non destitui opibus, quominus templum aedificem sicuti promisi: sed quia nondum tempus impletum est. Ergo suspensos stare oportet et tamen erectos, qui fidem habent prioribus vaticiniis, donec opportunum tempus advenerit. Haec est summa. Tandem concludit *fore gloriam secundi templi maiorem quam prioris, et fore pacem huic loco.* Quantum ad verba attinet, nihil obscurum est: sed praecipue attendere convenit ad rem ipsam. Ac primo quidem notandum est, quidquid hic dicitur de futura templi gloria, referri debere ad spiritualium donorum praestantiam, quae apparuit Christo exhibito, et tamen adhuc nobis conspicua esse debet, sed per fidem: quia caecutiunt profani homines ad eius conspectum. Et hoc tenendum est, ne fabulemur cum crassis interpretibus, qui putant hoc aliqua ex parte fuisse praestitum ubi de integro Herodes novum templum construxit. Nam etsi fuit sumptuosa illa structura, tamen non dubium est, quin diabolus conatus sit potius larvam obiicere Iudaeis, ut desinerent sperare in Christum. Forte etiam talis fuit Herodis astutia. Scimus enim fuisse duntaxat semiiudaeum: profitebatur se unum esse ex filiis Abrahae: sed scimus tantum pro suo commodo mores suos accommodasse Iudaeis. Ergo ne attenti essent ,ad Christum, potuit illis obiicere fallax et inane spectaculum illud,

ut fere obhrutescereut. Caeterum, etiamsi hoc non venerit Herodi in mentem, certe diabolus data opera voluit hanc fallacem umbram obtrudere Iudaeis, ut desinerent erigere mentes suas ad sperandum Christi adventum, sicuti tempus tunc propriōquum erat. Deus enim poterat statim ab initio templum magnificum exstruere: quemadmodum reditum permisit populo suo, ita simul potuit et animos dare, et suggerere materiam, ut templum posterius vel aequaret vel etiam superaret templum Solomonis. Atqui edicto prohibuit Cyrus ne in tantam altitudinem assurgeret templum: deinde aliquid etiam diminuit ex longitudine: cur hoc factum est? Deinde, cur Darius, qui tamen liberaliter adiuvit Iudaeos et qoi sumptibus non pepercit ut templum exstruerent: cor uterque rex, quum tamen impulsus esset spiritu Dei, non permisit aedificari templum eodem splendore, quo prius erectum fuerat? Sed hoc non contigit sine admirabili Dei consilio. Scimus enim quam crassi fuerint Iudaei. Et eodem etiam vitio apostolos videmus fuisse implicitos, quia non aliud quam terrenum Christi regnum sperabant. Si ergo aeque opulentom foisset templum, et si regni etiam species fuisset qualis aote fuerat, Iudaei sequievissent in illis externis pompis: ita contemptus fuisset Christus, imo pro nihilo habita fuisset spiritualis Dei gratia. Quum ergo adeo propensi essent ad terrenam felicitatem, oportuit ipsos expergefieri, et Dominus adiuvit eorum infirmitatem quum passus non est erigi tale templum. Per Herodem vero quum iam instaret Christi manifestatio, quod passus est templum illud adulterinum construi, iudicium magis vindictae fuit ad puniendam ingratitudinem, quam testimonium favoris: adulterinum dico, quia splendor ille nunquam probatus est Deo. Fuit enim profanatio veri templi potius quam ornatus, quod Herodes consumpsit magnos thesauros in illa structura. Stulte igitur commemorant etiam aliqui quidquid erogavit Helena Adiabenorum regina, putant hoc modo aliqua ex parte fidem vaticinio fuisse factam. Sed Satan potius lusit talibus imposturis ac praestigiis, ut abduceret piorum animos a spiritualis templi ornatu. Sed cur ergo propheta hic aurum et argentum nominat? nempe facit hoc communi et recepto more. Quoties enim de regno Christi loquuntur, delineant vel adumbrant eius splendorem figuris qoao saeculo suo conveniunt. Iesaias dum vaticinatur de ecclesiae restitutione, praedicat ecclesiam fore totam argenteam, vel auream vel quae fulgeat lapidibus pretiosis et praecipue cap. 60 celebrat magnificentiam illius templi, quasi undique gentes adducturae essent in sacrificium quidquid ubique pretiosum erat. Sed figurate loquutus est Iesaias, quemadmodum alii prophetae. Sic ergo quod nunc legimus de auro et argento debet exponi, ut anagoge fiat ad regni Christi naturam: quomadmodum quum prius vidimus, Offerent mihi ab ortu solis usque ad occasum pura sacrificia, inqoit Dominus: quaenam illa sacrificia sunt? An vituli adhuc sunt mactandi, vel agni, vel alia animalia? minime: sed spectanda est natura sacerdotii spiritualis: sicuti etiam aurum de qoo nunc loquitur propheta et argentum, debet accipi spiritualiter, quia ex quo apparuit mundo Christus, iam Deus non vult coli in vasis aureis vel argenteis, sicuti etiam nullum est altare, in quo victimae immolentur: nullum etiam candelabrum: denique cessarunt omnes illae figurae legales. Sequitur ergo hic prophetam agere de spirituali templi ornatu. Atque ita nunc tenemus quomodo gloria secundi templi maior futura fuerit quam prioris. Iam sequitur, *Deum daturum pacem huic loco:* quasi diceret prospere cessurum Iudaeis, si modo patienter exspectent plenum redemptionis effectum. Sed notandum est, pacem hanc non fuisse illis ita conspicuam, ut pro sensu carnis ea fruerentur: sed fuit haec species pacis de qua loquitur Paulus (Philip. 4, 7), quam dicit superare omnem sensum. Denique non potuit populus amplecti quod hic docet propheta de futuro templi splendore, nisi transsiliret supra omnia obstacula, quae tunc videbantur abrumpere plenum cursum redemptionis: et ideo semper redire oportet ad principium illud, *Adhuc modicum hoc*, quasi diceret ferendum patienter esse, dum exercet Deus suorum fidem, sed iam adfore tempus et quidem brevi, quo Dominus implebit domum illam gloria, ubi scilicet Christus afferet secum plenitudinem gloriae: quia etiamsi mille mundi in unum coacerventur cum suis thesauris, erit tamen corruptibilis haec gloria: sed quum Deus pater in persona filii sui apparuit, iam tunc vere glorificavit templum suum, et ita etiam refulsit eius maiestas, ut nihil ad solidam perfectionem tunc defuerit.

11. *Vicesimo quarto noni* (mensis subaudiendum) *anno secundo Darii, fuit sermo Iehovae ad Chaggai prophetam, dicendo:* 12. *Sic dicit Iehova exercituum, Interroga sacerdotes de lege, dicendo:* 13. *Si sustulerit vir* (quispiam) *carnem sanctam in ala vestis suae, et tetigerit ala sua panem, et coctionem, et vinum, et oleum, et quodvis edulium, an sanctificabitur? Et responderunt sacerdotes, et dixerunt, Non.* 14. *Et dixit Chaggai, si tetigerit pollutus in anima omne hoc, an polluetur? Responderunt sacerdotes et dixerunt, Polluetur.* 15. *Et respondit Chaggai, et dixit, Sic populus iste, et sic gens ista in conspectu meo dicit Iehova: et sic omne opus manuum ipsorum, et quod obtulerint illi pollutum erit.*

Quanquam interpretes ad prophetae sensum accedunt, nemo tamen vere et liquido exprimit quid intelligat, et docere etiam velit: imo nihil afferunt,

nisi frigidum et ieiunum: quia referunt omnia ad hanc summam, displicuisse Deo sacrificia antequam coepisset populus templum exstruere: ab eo autem tempore Deum fuisse placatum, quia populus quum sacrificia offerret in loco deserto, ostendit tali negligentia se contemnere Dei imperium. Ubi autem manus adhibitae fuerunt operi, tunc litatum fuit Deo: atque ita coepit delectari sacrificiis, quae ante repudiaverat. Hoc quidem est aliquid, sed non totum. Videtur ergo mihi prorsus aliud fuisse prophetae consilium. Hactenus populum hortatus est ad aedificandum templum: nunc hortatur, ut pure aedificet, nec putet se defunctum esse, ubi templi superficies fulgebit in oculis hominum: quia Deus aliud quaerat. Non dubium ergo mihi est quin propheta hic populum ad spiritualem Dei cultum velit attollere. Oportuit quidem sedulo templum aedificari, sed spectandus etiam fuit finis: quia Deus nunquam moratus est externas caeremonias, neque etiam illo aedificio oblectatus fuit, quemadmodum homines libenter habitant in splendidis aedificiis. Quum perperam Deo affingerent crassos istos affectus Iudaei, propheta hic ostendit quorsum tam severo hactenus praeceperit de templo aedificando, nempe ut Deus pure et sancte illic coleretur. Iterum repetam quod dixi, ut familiarior sit explicatio: quum populus negligeret templi structuram, hinc detecta fuit impietas, et contemptus divini cultus. Quaenam enim causa morae et tarditatis fuit, nisi quod quisque plus aequo studebat privatis commodis? Iam quum streune omnes operam impenderent templo aedificando, fuit quidem industria illa laudabilis. Erat enim pietatis signum: sed si populus Deum putasset nihil amplius requirere, quam externum templi splendorem, fuisset illa perversa superstitio. Scimus enim corrumpi Dei cultum, si affigitur rebus externis: quia hoc modo transfiguratur Deus in alienam naturam: sicuti spiritus est, ita vult spiritualiter coli a nobis. Quicunque ergo obtrudit tantum externas pompas ad ipsum placandum, ludit pueriliter cum ipso. Hanc secundam partem, meo iudicio, nunc tractandam aggreditur propheta. A septimo mense usque ad nonum incubuerant ad opus sibi iniunctum a Domino: sed ut scimus homines satagere in rebus externis, et omittere spiritualem cultum, ideo necesse fuit adiungi hanc doctrinam, ut intelligeret populus non satisfactum esse Deo, quamvis neque sumptibus, neque labori parcerent in aedificatione templi: sed maius aliquid requiri ab ipsis, nempe ut pure et sancte Deum illic colerent. Haec summa est. Sed prius expendere convenit prophetae verba, quia inde facilius erit colligere totam doctrinae summam. Dicit ergo *sibi praeceptum fuisse a Deo vicesima quarta die noni mensis*, eodem scilicet anno, hoc est, *secundo Darii ut sacerdotes interrogaret de lege. Interroga* ergo *sacerdotes legem.* Non iubetur Haggaeus inquirere de tota lege, sed tantum ut ad hanc quaestionem respondeant sacerdotes, idque ex Dei verbo, vel legis doctrina: quemadmodum vulgo dicunt, Quaeritur quid iuris. Neque enim sacerdotibus permissum fuit quidvis proferre sine discrimine, sed erant duntaxat legis interpretes. Haec ratio est cur iubeat Deus prophetam suum inquirere quid lex Mosis definiat de hac caeremonia. Finis autem est, ut populus ex legalibus caeremoniis convictus non litiget, neque obstrepat, sed agnoscat damnari omnia opera tanquam vitiosa, quae non manant ex puro et sincero cordis affectu. Primo quaerit Haggaeus, *si quis sumat carnem sanctam*, hoc est, frustum aliquod sacrificii: si quis sumat, et gestet vel in manica, vel in ala, hoc est in ora vestimenti sui: deinde attingat vel panem, vel oleum, vel quodvis edulium, an sanctificabitur solo tactu quidquid coniunctum fuerit cum carne illa sancta. *Respondent sacerdotes, Non.* Hic etiam crasse hallucinantur interpretes, quia sanctificari accipiunt pro inquinari, omnino perverse: quia duplex hic quaestio proponitur in medium, an caro sancta sanctificet quidquid attigerit: deinde an homo impurus, et pollutus contaminet quidquid attigerit. De priore membro scite et vero respondent sacerdotes, non subesse tantam vim sacrificiis, ut sanctificent quidquid attigerint: et hoc verum est. Secunda etiam definitio optime convenit, pollui scilicet ab homine immundo quidquid attingit, quemadmodum ubique lex pronuntiat. Iam propheta accommodat doctrinam illam ad praesentem usum: *Sic est,* inquit, *populus iste, et gens ista, et opus manuum ipsorum.* Nam quantisper polluti erunt, etiamsi multos sumptus faciant in sacrificiis, et se multum fatigent in colendo Deo, non modo inanis est eorum labor, sed quidquid offerunt pollutum est, ac mera abominatio. Nunc tenemus prophetae verba. Atqui ita transire ad rem ipsam operae pretium est: primo antequam generaliter de causa praesenti disseram notatu dignum est quod hic dicit propheta *se inquirere de lege:* quia non fuit in arbitrio sacerdotum quidvis proferre quemadmodum eo licentiae progressos esse scimus, ut tyrannice mandarent quod Deus nusquam praeceperat: deinde ut etiam prohiberent populum a rebus licitis, et quarum usus permissus fuerat lege Dei. Atqui hic non concedit tantum licentiae sacerdotibus Haggaeus, ut quaerat quid ipsi censeant, sed quid contineat lex Domini. Et hoc notatu dignum esse dixi: quia exitiale malum est, tyrannicum imperium in conscientias. Et tamen diabolus hoc praetextu semper corrupit Dei cultum et omnem pietatis doctrinam, dum extulit absque modo autoritatem ecclesiae. Verum quidem est, fuisse sacerdotale officium plenum dignitatis, et dignum reverentia: sed videndum semper est, ne quod sibi

arripiunt homines vel quod illis temore conceditur, decedat ipsi Deo, sicuti videmus fieri in papatu. Quum papa ostendere vult sine controversia parendum esse omnibus suis praeceptis, adducit quod legitur in Deuteronomio (17, 8), Si quaestio inciderit de lege, summus sacerdos iudicabit inter sacrum et profanum: hoc quidem verum est: sed interea an summo sacerdoti permissum fuit, posthabita Dei lege, futiliter hoc vel illud proferre sine delectu? imo sacerdos fuit legis interpres. Ergo utcunque Deus audiri iubeat quos ecclesiae suae pastores praefecit, vult tamen audiri per os ipsorum, sicuti prius dictum fuit. Denique ad hanc regulam exigere oportet quidquid autoritatis est in ecclesia, nempe ut lex Dei retineat suum gradum, nec quidquam ex se ipsis homines comminiscantur, sed tantum definiant ex verbo Domini quid rectum sit. Hoc autem in transcursu. Venio nunc ad praecipuum caput: *Sacerdotes respondent*, non sanctificari vel carnem, vel oleum, vel vinum, etiamsi attigerint partem aut frustum sacrificii. Quare? Sacrificium enim quae profana sunt non sanctificat, nisi quoad expiationem. Nam scimus hunc finem fuisse in sacrificiis, ut homines qui polluti erant sese Deo reconciliarent. Sed tamen bene hoc a sacerdotibus responsum fuit, non sanctificari profanam carnem, vel profanum oleum tactu carnis sanctae. Quare? neque enim caro illa in eum usum dicata fuerat Deo, ut solo tactu purificaret quae profana erant. Sed ex opposito hoc etiam verissimum est, si homo sit immundus, solo tactu polluere quidquid attingit. Immundam animam intelligunt, qui polluerat se tactu cadaveris: quod mihi non probatur. Nomen animae subinde in lege occurrit pro homine ipso: Anima, quae comederit morticinum polluetur: anima quae contigerit cadaver polluta est (Lev. 17, 15). Ergo hic dicitur pollutus anima, qui intus gestat suam immunditiem: quemadmodum nos gallice loquimur, *Pollu en sa personne.* Quisquis ergo immundus est, solo tactu contaminat omnia quae per se alioqui pura erant: et clausula satis demonstrat non alium fuisse doctrinae finem. Dixi quod satis erat de consilio prophetae. Sed res ipsa nunc fusius explicanda est. Scimus quam defunctorie agere soleant homines cum Deo. Ludunt enim tanquam pueri cum suis puppis. Et haec audacia reprehensa fuit a profanis hominibus, quemadmodum satis notum est. Vix propheta quispiam posset asperius invehi contra crassam istam superstitionem quam Persius, ubi etiam puppis comparat sacrificia, quae tamen erant in summo pretio apud omnes, ostendit requiri aliud a Deo: nempe,

Compositum ius, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto.*)

Vult ergo imbutos esse homines vera sanctitate, idque intus, ut nihil sit fictum, vel fucatum. Dicit qui tales sunt, hoc est quicunque imbiberunt verum Dei timorem, eos rite litare, etiamsi duntaxat afferant micam thuris, alios vero tantum profanare cultum Dei, etiamsi multos boves adducant: quia scilicet polluitur novis et iteratis ipsorum sordibus quidquid putant valere ad tegendas suas sordes. Et hoc satis vulgare fuit inter profanos scriptores: alius etiam poeta,

Non bene coelestes impia dextra colit.*)

Sic loquuti sunt illi ex communi naturae sensu. Quantum ad philosophos spectat, tenent semper illud principium, non rite sacrificari Deo, nisi animis bene et penitus purgatis. Sed interea tam philosophi quam poetae delapsi sunt ad illud commentum, quo Satan fascinavit omnes a minimo usque ad maximum, nempe placari Deum caeremoniis: inde tot piacula, quibus confisi stulti homines putarunt Deum sibi fore propitium, etiamsi obstinate non desinerent quotidie accersere sibi novas poenas, et quasi ex professo bellum gerere cum Deo ipso. Hodie in papatu principium quidem illud admittent, nempe requiri verum Dei timorem, quia hypocrisis contaminat omnia hominum opera. Neque enim audebunt laudare qui ficte et quasi per ludibrium Deo satisfacere volunt, quum tamen intus turgeant et superbia, et contemptu, et impietate. Sed interea nunquam recipient quod hic propheta dicit, nempe homines non modo perdere operam, sed contrahere novam pollutionem, dum placare Deum volunt suis sacrificiis, nisi interior puritas praecedat. Nam unde primum partialis iustitia quam imaginantur papistae? Dicunt enim etiam si quis legem non observet, tamen partem unam obsequii probari Deo, et nihil magis tritum est apud eos quam nomen partialis iustitiae. Si quis ergo adulter abstineat a furto, et eroget etiam ex suis facultatibus aliquid, eleemosynas illas volunt ipsi et pronuntiant sacras esse. Atqui prodeunt ab homine immundo. Sed integumentum illud profertur, quod sufficit hoc vel illo modo Deum placare. Sic papistae promiscue volunt obstringere Deum suis operibus, etiamsi referti sint immunditia. Ergo videmus non hodie primum, vel heri natum esse hunc errorem, sed quasi infixum esse in ossibus et medullis hominum, ut scilicet existiment Deo placere suos cultus quamvis sint ipsi immundi. Ideo tenenda est

---

*) *Persius Sat. II. 73. Gallice:*

Une rondeur et droiture equitable,
Un esprit sainct, rassis et vertueux,
Un coeur non feint et le desir semblable,
Et de tout bien et vertu desireux.

*) *Ovid. Heroid. VII. 130*

qu'onques la main du meschant execrable
aux dieux n'offrit sacrifice aggreable.

haec definitio, opera quantumvis splendeant in oculis nostris, nullius tamen esse pretii vel momenti apud Deum, nisi fluant ex puro corde. Et prudenter etiam hoc Augustinus explicat libro contra Iulianum quarto. Dicit enim apud fideles perperam fieri iudicium de operibus ex ipso adspectu: sed debere aestimari a fonte suo: deinde a fine. Non tam distincte loquitur Augustinus, sed tamen ita sentit: et hoc potest colligi ex eius verbis. Nunc fontem operum dico integritatem cordis: finem vero, si hominibus propositum sit Deo se subiicere, et consecrare illi vitam suam. Hinc ergo discernimus inter bona et mala opera, inter vitia et virtutes, nempe ex recto et simplici affectu: deinde ex fine, hoc voluit propheta priore membro: et extorsit responsum a sacerdotibus, quod optime cum lege ipsa consentit, nempe nullum opus, utcunque magna laude vel magno plausu excipiatur coram mundo, apud tribunal Dei quidquam mereri, quia manat ex corde impuro. Iam quod ad secundam partem spectat, non minus difficile est persuadere hominibus, contaminari quidquid attingunt, si polluti sint, et tamen hoc Deus palam ostenderat Iudaeis: et sacerdotes non haesitant, neque ambigunt, sed statim respondent quasi de re nota et comperta, quod scilicet homo immundus contaminet quidquid attingit. Sed ubi ventum est ad rem ipsam, tunc refugiunt homines quod tamen palam edocti fuerant: imo quod fateri coguntur, donec videant se urgeri: et tunc incipiunt Deo obiicere nimium rigorem: Quid hoc est, pollui quidquid attingimus, si quid sit inquinamenti in nobis? Annon tamen aliquid laudis merentur nostra opera, quum bona sunt? Et hinc etiam illud vulgare dictum, opera quae sunt de genere bonorum semper aliquid mereri: etiam extra fidem valere tamen ad promerendum fidei donum, quia hominem praeparent ut capax sit gratiae spiritus sancti. Vocant autem opera de genere bonorum, quae per se laudabilia sunt, ut est castitas, ut est liberalitas, ut est sobrietas et temperantia, ut est beneficentia, ut sunt omnes eleemosynae. Sed pronuntiat Deus pollui virtutes istas, etiamsi homines rapiant in admirationem sui, et meras esse ac foetidas sordes, nisi cor bene purgatum fuerit. Quare? Nam ex fonte impuro et polluto nihil manare potest, nisi impurum et pollutum. Nunc facile est intelligere, quam apte adduxerit propheta sacerdotes et totum populum ad verum hoc discrimen. Nam si ex abrupto sic loquutus fuisset, Deo nullum placere opus, nisi autor ipse bene purgatus fuerit ab omni inquinamento, etatim exortae fuissent multae disceptationes: Cur Deus repudiabit quae per se laude digna sunt? Si quis studeat pudicitiae, si alius liberaliter eroget partem bonorum, si alius se totum addicat publicis commodis, si in alio refulgeat magnanimitas, et constantia, si alius profitetur honestas artes, annon virtutes istae merentur aliquid laudis? Fuisset igitur magnus strepitus in populo, nisi iam ita praefatus fuisset Haggaeus, Ex legis definitione non sanctificari quod profanum est tactu sanctae carnis: deinde pollui quidquid attingitur ab homine immundo. Legalis igitur figura compescuit omnes obstreperas voces, quae statim fuissent auditae in populo. Caeterum, quamvis hodie caeremoniae cessaverint, neque sint amplius in usu, tamen quod semel testatus est Deus, hodie etiam vigorem suum retinet: pollui scilicet a nobis quidquid attingimus, nisi vera puritas cordis praeluceat, quae opera nostra sanctificet. Nunc videndum est quomodo placeant Deo opera nostra. Nemo enim deprehendetur unquam purus vel integer. Nam perfectissimi quique tamen vitiis laborant: ita fiet, ut opera ipsorum semper adspersa sint maculis, et contrahant aliquam immunditiem ex occultis sordibus cordium. Respondeo primum, omnia opera ideo vitiosa esse coram Deo, et foetere etiam instar abominationis, quia cor vitiosum est naturaliter: sed ubi Deus corda fide purificat, tunc incipiunt opera nostra probari, et laudem suam obtinent coram ipso: quia scilicet cor purgatum est fide: et puritas illa diffunditur ad opera ut incipiant Deo placere. Hac ratione dicit Moses Abel placuisse Deo cum suis sacrificiis: respexit Dominus ad Abel, et ad munera eius. Moses si tantum dixisset probata fuisse sacrificia Abelis Deo, praepostere fuisset loquutus, vel saltem obscure: quia subticuisset quod erat praecipuum. Sed incipit a persona, quasi diceret placuisse Abel Deo, quia scilicet integro et sincero animo eum colebat. Postea adiungit, simul etiam probata fuisse eius sacrificia, quoniam manabant ex vero timore Dei, et sincera pietate. Sic Paulus quum de vera legis observatione disserit (1. Tim. 1, 5), finis legis est, inquit, caritas ex corde puro, et ex fide non ficta. Ostendit ergo nullum esse, vel censeri legitimum opus coram Deo, nisi quod proficiscitur ab illo fonte, nempe a fide non ficta, quae semper coniuncta est cum recto et simplici cordis affectu atque integro. Hoc unum est. Deinde simul etiam tenendum est, quomodo Deus purificet corda nostra fide. Est autem duplex purgatio, quia primum reformat nos ad imaginem suam, et insculpit nobis verum et serium timorem, studiumque obedientiae. Haec igitur puritas cordis sese ad opera nostra diffundit: quia ubi imbuti sumus vera pietate, nihil aliud nobis propositum est, quam nos, et nostra omnia offerre Deo. Ab hoc autem affectu longo distant, imo prorsus alieni sunt hypocritae, et profani homines: liberaliter quidem sua Deo offerunt, sed volunt ipsi manere sui iuris: quia hypocrita nunquam se Deo addicet in spiritualem victimam. Videmus ergo ut fides dum corda nostra purificat,

simul etiam purificet opera: quia regeniti spiritu Dei nos ipsos primum, deinde nostra offerimus. Sed quia purgatio haec nunquam reperietur plena in hominibus, ideo subsidium accedere necesse est ex gratuita acceptatione. Purificantur ergo corda nostra fide, quia Deus non imputat nobis immunditiem, quae residua est et quae posset inficere opera nostra. Sicuti ergo Deus gratam habet puritatem, quae nondum perfecta est, ita facit ne contagio ad opera ipsa perveniat. Abel quum Deo sacrificia offerret, erat quidem integer, quatenus nihil erat in ipso fictum vel duplex: sed scimus fuisse hominem circumdatum infirmitate. Oportuit ergo quod erat pollutionis in ipso residuum deleri Christi gratia. Hinc factum est ut sacrificia eius placerent: quia sicuti acceptus fuit, ita Deus amplexus est quidquid ab ipso profectum erat. Nunc ergo videmus quomodo naturaliter displiceant homines Deo cum suis operibus, et nihil possunt afferre nisi vitiosum, foetidum et abominabile. Videmus rursus quomodo filii Dei postquam eos spiritu suo regenuit, puri ad eum accedant, et simul offerant pura sacrificia. Puri accedunt, quia illis propositum est se ipsos absque fictione addicere Deo. Sed quoniam affectus ille nunquam perfectus est, ideo supplet Deus defectum illum gratuita imputatione, quia perinde amplectitur servos suos, ac si in solidum formati essent ad omnem iustitiam. Et eadem etiam ratione probat ipsorum opera quoniam abstersae sunt omnes maculae, quae merito gratiam omnem detrahere poterant nisi sepulta esset omnis immunditiss sanguine Christi, et id per fidem. Hinc colligimus non esse cur se quispiam fallat vanis blanditiis, ubi studuerit magna pompa Deum placare: quia exordium hoc semper requiritur, de quo hic agit propheta, nempe ut homo ipse purus sit in anima, hoc est, ut interior puritas praecedat quidquid est operum. Et quamvis haec doctrina passim occurrat apud omnes prophetas, quia tamen perstringit nobis oculos, et omnes sensus excaecat hypocrisis, ideo probe nobis meditanda est: et non tantum notandus est hic locus, sed etiam alii similes, ubi rident prophetae populi diligentiam, quia satageret in sacrificiis et externis figuris: negligeret autem praecipuum caput, hoc est, veram cordis puritatem. Et simul etiam in ultimo versu notandum est quod dicit propheta *sic esse omne opus manuum ipsorum, et quidquid offerebant.* Videtur hoc in speciem nimis esse durum, damnari ipsa sacrificia quasi polluta. Sed non mirum est repudiari a Deo tales cultus fictitios, quibus ipsum magno probro afficiunt homines profani, quia vellent eum transfigurare pro suo arbitrio, quasi posset mulceri vel crepundiis, vel aliis nugis. Hoc ergo nimis indignum est ludibrium, quo Deum afficiunt homines dum ita obtrudunt externas caeremonias, et non respiciunt eius naturam: quia etiamsi nullius apud eos pretii sit spiritualis cultus, putant tamen se satisfacere. Ergo in summa notandum est, hic docere prophetam, non sufficere si Deo exhibeant homines suum obsequium, si sacrificia offerant, si impendant laborem suum ad aedificationem templi, nisi rite hoc totum faciant. Quid est rite? nempe sincero affectu cordis, ut nihil sit vel hypocriticum vel duplex.

16. *Et nunc ponite quaeso* (vel agedum) *super cor vestrum a die hac et supra, antequam poneretur lapis super lapidem in templo Iehovae.* 17. *Ante haec quum veniret quis ad acervum viginti, fuit decem: quum veniret ad torcular ut hauriret quinquaginta e torculari, fuit summa viginti.* 18. *Percussi vos orientali vento* (vel, urente) *et rubigine, et grandine in omni opere manuum vestrarum* (alii vertunt, et omne opus, sed male: et potius hic debet resolvi quemadmodum dictum est: in omni ergo opere), *et vos non ad me, dicit Iehova.* 19. *Ponite quaeso super cor vestrum a die hac, et supra, a die vicesimo quarto novi mensis, a die quo fundatum fuit templum Iehovae, ponite super cor vestrum.* 20. *An adhuc semen in horreo? et adhuc vitis, et ficus et malus-granata, et arbor olivae non protulit: a die hac benedicam vobis.*

Coactus sum hos omnes versus simul coniungere, quia rem unam hic tractat propheta. Summa autem huc tendit, palam tunc Dominum sumpsisse poenas de tarditate populi, ut quisque facile agnosceret fuisse praepostere factum ab omnibus, quod ita operam dedissent privatis commodis, neglecto templo. Crasse enim hic agit propheta cum hominibus terrenis, et qui addicti erant ventri suo. Si vere adolevissent, vel fecissent maiores progressus in vera pietate, poterat alio modo cum ipsis agere: et certe sequutus esset illum ordinem quemadmodum dicit Paulus (1. Cor. 2, 6) Sapientiam loquimur inter perfectos. Sed quoniam defixi erant in potu et cibo, et intenti privatis suis commodis, propheta illis in medium proponit pro ipsorum captu, Deum ipsis fuisse iratum, et perspicua fuisse signa maledictionis, quum terra fruges non produceret, sed ipsi essent famelici. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed iterum percurram verba, quo res melius pateat. *Ponite* inquit *super cor.* Hic propheta oblique perstringit eorum socordiam, quod in rebus manifestis caecutirent: nam hic non attollit eorum mentes in coelum, non profert alta mysteria, sed tantum concionatur de victu et alimentis. Quum ergo Deus imprimit certas irae suae notas in ipsa communi vita, non est tolerabilis stupor noster, si hoc totum negligimus. Et saepius hoc ideo repetit propheta, ut pudorem incutiat

Iudaeis, ubi viderint sibi toties exprobrari suam tarditatem. *Ponite* ergo *super cor*, hoc est, considerate id quod dicturus sum *a die hac, et supra*, inquit, *antequam poneretur lapis super lapidem*, hoc est, ab eo die quo coepi vos hortari ad aedificandum templum, considerate quid usque ad hunc diem contigerit. Postea adiungit, antequam, inquit, coeperitis templum exstruere, nonne dum quisque venit ad acervum viginti, tantum reperit decem modios? hoc est nonne quum sperarent agricolae sibi esse in horreo vel arca modios viginti, decepti sunt sua opinione? quoniam scilicet Deus arefecerat spicas, ut non redderent quod solebant. Agricolae enim longo usu edocti possunt facile coniicere quid sperare debeant ubi vident messem suam: sed adspectus ipse frustratus est agricolas. Deus ergo maledictionis suae signa illic ostendit. Deinde quum veniret quisque ad torcular, et speraret sibi fore largas vindemias, nonne etiam deceptus est? Nam pro cadis 50 tantum reperit 20. Postea adiungit, *Ego percussi vos vento orientali*. Nam שדפון accipitur pro vento urente. Ventus autem orientalis infestat Iudaeam siccitate sua: sicuti etiam vocant ירקון vel rubiginem, vel humidum ventum ex quo nascitur rubigo. Scimus enim si humefactae sunt segetes, contrahere rubiginem, ubi sol calorem suum emittit. Quod ad sensum prophetae, nulla est ambiguitas, quia docere voluit diversis modis fuisse percussos, ut facile secum reputare debuerint Deum iratum esse. Addit etiam *grandine*. Nam si fames tantum vel ex frigore, vel ex aestu contingat, hoc tribuitur fortunae, vel astris: sed ubi Deus exserit varia flagella, tunc cogimur agnoscere iram eius, quasi nos expergefaceret. Haec ratio est cur varias species hic commemoret propheta. Dicit autem *in omni opere manuum vestrarum*. Quod alii vertunt, Et omne opus, sed perperam. Neque enim percussi fuerant in suis corporibus, sed in terrae cultura. Tandem adiungit, *Et vos non ad me*, hoc est, toto illo tempore nihil profeci, quum toties et variis modis vos castigarem. Et interea quid vobis profuit contumacia cordis vestri? non estis reversi ad me: *ponite*, inquit, *cor vestrum a die hac, et supra*. Repetit quod dixerat, nempe a die 24 noni mensis. Vidimus autem paulo ante, prophetam fuisse missum die illo, ut coargueret populi peccata. *Ponite* ergo *cor vestrum*, inquit, *a die hac*. Videmus quam emphatica sit ista repetitio, quod in rebus manifestis adeo tamen torpebant Iudaei, ut non tangeret eos sua penuria et esuries. Scimus autem nullum esse acriorem stimulum ad homines pungendos, quam dum fame laborant. Quum ergo Dominus victum illis raperet ex ore, non fuisse attentos ad tale indicium, hoc certe fuit nimii stuporis. Qua ratione hic propheta saepius inculcat, Iudaeos fuisse nimis segnes, qui animum ad tam manifesta Dei iudicia non adiecerint. Iam subiicit, *An adhuc semen in horreo?* Hieronymus vertit, In germine: et probabilis fuit ratio cur ita verteret, quia videbat non congruere inter se membra, nisi nomen מורה acciperet pro germine. Sed tamen deceptus fuit, meo iudicio. Hebraei etiam mihi non placent, quia quidam affirmative legunt, Quod semen sit in horreo, quia scilicet non ausi fuerant triticum suum terrae mandare in illa inopia. Alii autem interrogative legunt, quasi diceret tempus messis procul abesse, et tamen exiguum illud quod restabat satis fore ad eos alendos, sed, meo iudicio, non quadraret nomen seminis frumento iam collecto, nisi sationis respectu. Itaque non dubito quin benedictionem Dei commendet in messe post quinque menses ventura, sicuti paulo post repetam. Quod enim quidam ad praeteritum tempus torquent, quasi diceret propheta iam expertos fuisse Iudaeos quid valeret Dei maledictio, prorsus coactum est, sed hic genuinus est prophetae sensus, *An semen adhuc in horreo?* hoc est, an semen quod adhuc in terra latet collectum est? Postea addit affirmative, *Neque vitis, neque ficus, neque malus-granata, neque oliva adhuc quidquam protulerunt*. Erat enim nonus mensis anni. Scimus autem initium tunc fuisse a mense Martio. Quum ergo essent fere in media hyeme, pendebant incerti quid futurum esset. Mense Novembri non potest fieri iudicium, etiam a peritissimis, qualis vel quantus proventus sperari debeat. Quum ergo suspensi adhuc haererent, dicit propheta paratam illis fore benedictionem Dei. Huc autem spectat, se proferre certum Dei oraculum, quia non loquatur de vindemiis, quarum spes aliqua iam apparuerit, neque de messe, ubi spicae iam surrexerint. Quum ergo adhuc periculum esset a grandine, a vento urente, deinde a pluviis, et aliis corruptelis ac vitiis frugum, dicit uberrimam fore messem, largas vindemias: denique amplissimum proventum et olei et ficuum. Iam potuit certo agnosci fides prophetiae, quum Deus impleret id quod loquutus erat per os servi sui. Nunc redeo ad ipsam summam. Sicuti nuper attigi, propheta hic Iudaeos tractat pro crasso ingenio. Nam poterat subtilius docere pios, qui non ita impliciti vel dediti fuissent terrenis commodis. Oportuit igitur cum loqui ut ferebat captus gentis: quemadmodum aliter docebit peritus doctor vel pueros, vel grandes natu. Ostendit autem a signis Iudaeos fuisse ingratos Deo, quum negligerent structuram templi, et quisque sedulo, et magno fervore intentus esset ad exstruendam domum propriam. Docet hoc a signis. Quare? Unde factum est, inquit, ut nunc corruptae fuerint fruges vestrae rubigine: nunc aestu perierint? nunc fuerint grandine percussae, nisi quia Dominus voluit hoc modo corrigere segnitiem vestram? Sequitur ergo, poenis istis vos esse

convictos ingratitudinis, quod posthabito Dei cultu, tantum sequuti fueritis privata commoda. Hoc unum est. Iam posterius membrum continet promissionem: et inde melius potuit confirmari haec doctrina, quum populus videret subito et praeter spem res in melius conversas esse. Laboraverant frugum inopia multis annis: ubi autem sequitur repentina ubertas, haec mutatio nonne aliquid ostendit consideratione dignum? Praesertim ubi praedicitur hoc antequam evenerit, et antequam humanis coniecturis possit quidquam statui? Videmus ergo duabus rationibus insistere prophetam, ut Iudaei damnent suam segnitiem, et fateantur se impios fuisse et malignos erga Deum, quia contempserint aedificationem templi: deinde ut eos animet, et alacriores reddat ad opus inceptum, proponit illis, ut iam dixi, quod contigerat. Deus autem satis superque testatus fuerat multiplici poenarum genere se illis esse offensum. Iam quum promittit se alium fore, hinc etiam sequitur nova et maior confirmatio. Sed hic posset quispiam excipere, non esse haec certa argumenta vel perpetua, quoniam saepe contingat, ubi fideliter operam suam impendet populus Deo colendo, ut tamen robus adversis prematur: imo Deus consulto saepius examinat suorum fidem, dum ita occultat benedictionem suam ad tempus. Sed solutio facilis est. Fateor igitur non raro accidere, ut qui sincere, et ex animo Deum colent, tamen fraudentur terrenis commodis: quia scilicet vult Deus eos attollere ad spem remunerationis aeternae. Data igitur opera saepe Deus benedictionem suam subducit a fidelibus, ut esuriant in mundo, quasi ipsum colendo luderent operam. Sed propheta etiam noluit proponere hic argumentum perpetuum: quando satis habuit Iudaeos convincere ab ipsa experientia, quoniam nihil obstabat quominus agnoscerent suam avaritiam displicuisse Deo, nisi quod erant nimium bruti. Ergo propheta hic obiurgat socordiam illam, quod dum valde satagerent ad esse locupletandos, non tamen observaverint laborem suum esse irritum, quod Deus e coelo ipsis malediceret. Hoc ergo poterat facile ab ipsis cognosci, nisi quod sese obstupefecerant in suis vitiis. Quod autem propheta hic testatur uberem fore proventum et vini, et tritici, et olei, et aliarum frugum, hoc efficacius fuit, quemadmodum dixi, ad confirmationem. Iam si quis rursus obiiciat: non fuisse hoc operae pretium, quia Deo non placet cultus servilis et mercenarius: respondeo, talibus saepe rudimentis Deum stimulare homines, quum nimis tardos et pigros esse videt: postea autem eos adducere aliis rationibus, ut vere et ex animo ipsum colant. Si quis ergo tantum ut ventrem suum saturet obsequitur Deo, perinde est ac si quis operam locaret in singulos dies, et referret mercedem, deinde negligeret eum a quo conductus est. Certum est tale obsequium pro nihilo duci coram Deo. Vult enim ingenue a nobis coli: et diligit hilarem datorem, quemadmodum dicit Paulus (2. Cor. 9, 7). Caeterum, quia plerumque homines pro sua ruditate non possunt primo die vel momento perduci ad illam ingenuitatem, ut gratis sese addicant Deo, necesse est initium fieri ab aliis rudimentis, quemadmodum hic propheta terrenum et quotidianum victum promittit Iudaeis: quia scilicet videbat non posse ipsos primo statim gradu in coelum usque conscendere: sed noluit tamen finem facere, donec eos altius attolleret. Sciamus ergo hoc fuisse duntaxat exordium, ut discerent Deum timere, et sperare ab ipsius benedictione quidquid optandum erat: deinde ut excuterent suam socordiam, qua fuerant nimis obstupefacti ante illud tempus. Denique aliter Deus rudes et elementarios tractat, qui nulla adhuc pietatis doctrina imbuti sunt, vel qui similes sunt brutis pecudibus: aliter autem tractat discipulos suos, qui assuefacti sunt ad solidam doctrinam. Quum dico sic prophetam egisse cum Iudaeis, non loquor de tota gente, sed expendo quod vidimus ab initio libri, Iudaeos scilicet tunc nihil aliud curasse, nisi ut domos suas exstruerent: et ita nullum fuisse pietatis studium apud ipsos. Quum ergo fere sepulta esset Dei memoria, quum templum esset desertum, et fervor suus unumquemque impelleret ad structuram propriae domus, hinc colligimus quam fuerint crasso ingenio. Non mirum est igitur, quod propheta hunc tenet ordinem erga ipsos. Pergamus:

21. *Et fuit* (postea fuit) *sermo Iehovae secundo ad Chaggai, vicesimo quarto mensis, dicendo,* 22. *Dic ad Zerubbabel ducem Iehuda, dicendo: Ego concutio coelos et terram.* 23. *Et evertam solium regnorum, et perdam robur regnorum gentium: et evertam quadrigam et sessores eius: et descendent equi et sessores eorum quisque in gladio fratris sui.* 24. *In die illa, dicit Iehova exercituum, sumam te Zerubbabel fili Sealthiel serve mi, dicit Iehova: et ponam te quasi annulum, quia elegi te, dicit Iehova exercituum.*

Iam longius progreditur propheta noster. Est enim haec vere gratuita et spiritualis promissio, qua Deus affirmat sibi curam fore populi sui usque in finem. Iam non agit de vino et tritico, ut pascat famelicos, sed ostendit se fore aeternum patrem illius populi, quia neque possit neque velit oblivisci foederis, quod pepigit cum ipsorum patribus. Nec dubium est, quin designet Christum in persona Zerubbabel, quemadmodum videbimus. Sic ergo distinguere convenit hoc vaticinium a proximo: quod nuper ostendit Deus sibi placere cultum quem ad

tempus contempserant Iudaei, quia merces in promptu eit: deinde se offendi negligentia illa quam ante reprehendit, quia poenas manifestas sumpserat: neque semel, neque brevi tempore, sed pluribus annis, et per varia exempla. Quid nunc? hoc secundo vaticinio compellat Zerubbabel, et promittit se fore servatorem populi sub manu ipsius. Quantum ad verba spectat, quidam existimant notari continuum actum ubi dicitur, Ego concutio coelos et terram: et ita resolvunt, Quamvis meum sit concutere coelum et terram, et soleam evertere regna, tamen stabiliam sacrum hoc regnum, quod ego erexi in populo meo. Sed sensus ille nimium est frigidus. Et vidimus iam hoc capite quorsum tendat concussio terrae et coeli, cuius fit mentio. Apostolus etiam fidelis est interpres huius sententiae, qui docet vaticinium hoc proprie quadrare regno Christi (Heb. 12, 26). Non dubium igitur est quin speciale aliquid designet hic propheta, quum dicit, Ecce ego concutio coelos et terram. Non loquitur ergo Deus de ordinaria sua providentia, neque sibi vendicat simpliciter coeli et terrae imperium, neque docet se in sublime erigere quae abiecta erant, deinde evertere quae erant valde excelsa: sed significat memorabile aliquod opus sibi iam esse in manu, quod ubi editum fuerit, terrore concutiet homines, et tremefaciet coelum et terram. Ergo non dubium est quin propheta hic adducere voluerit Iudaeos ad spem redemptionis, cuius praeludium aliquod Deus tunc dederat: sed finis adhuc nondum poterat cerni: imo absconditus erat humanis iudiciis. Quis enim sperasset talem mundi renovationem, qualis exhibita fuit Christi adventu? Iudaei quum viderent se obnoxios esse omnium iniuriis, quum reversus etiam esset tam exiguus numerus, nullum esset regnum, nulla potentia, putabant se quasi delusos esse. Ergo propheta hic affirmat instare admirabile opus Dei, quod coelum et terram concutiet. Id ergo necessario ad Christum debet referri, quia fuit quasi nova mundi creatio, ubi collegit Christus quae dissipata erant in coelo et terra, quemadmodum apostolus dicit 1. Coloss. cap. (v. 20 ss.) dum homines Deo et angelis reconciliavit, dum victo diabolo restituit mortuis vitam, dum illuxit cum sua iustitia, tunc vere concussit Deus coelum et terram, et adhuc hodie concutit, dum praedicatur evangelium: quia filios Adae ad imaginem suam reformat. Haec igitur regeneratio spiritualis tale est documentum potentiae et gratiae Dei, quod merito tremefaciat coelum et terram. Summa est, Iudaeos plus debuisse animis concipere, quam oculis cernerent: quia redemptio nondum erat completa. Ideo subiicit: *Evertam solium regnorum, perdam robur regnorum gentium et evertam quadrigam, sessorem eius, descendent equi, et sessores eorum: quisque cadet gladio fratris sui.* Hic confirmat superiorem sententiam, nihil scilicet fore obstaculo quominus Deus ecclesiam suam instauret. Merito autem quasi per modum anticipationis hoc fuit additum, quia undique cincti erant Iudaei infestissimis hostibus, quotquot vicini erant, totidem erant hostes: deinde erant exosi toti mundo. Quomodo ergo poterant emergere in illam dignitatem quae illis tunc promissa fuit, nisi Deus reliquum mundum deleret? sed hic occurrit propheta, et breviter docet potius facturum Deum ut pereant omnes gentes, quam ut ecclesia maneat in illo ignobili statu. Videmus ergo hic prophetam nihil aliud velle, quam Deum superaturum esse omnia impedimenta, quae obiiciet Satan et totus mundus, quum ecclesiam suam restituere volet. Nunc tenemus prophetae consilium, et tenemus etiam usum huius doctrinae. Nam quoties occurrunt nobis impedimenta et difficultates, quae nos ad desperationem sollicitant, ubi de restitutione ecclesiae agitur, debet etiam ex opposito venire nobis in memoriam haec prophetia, nempe in manu Dei esse, evertere potius omnia regna terrae, frangere et conterere quadrigas, deiicere et prosternere omnes sessores, quam ut impediant ecclesiae instaurationem. Nam ultimo versu ostendit propheta cur hoc facturus sit Deus, nempe ut floreat Zerubbabel cum toto populo. Dicit igitur, ***In die illa dicit Iehova, sumam te Zerubbabel, et ponam te quasi annulum, quia elegi te.*** Quemadmodum paulo ante diximus, hic compellat Deus Zerubbabel, ut in eius persona testetur se benedicturum esse populo, quem voluit collectum esse sub sacro illo capite: tametsi enim neque regno potiebatur Zerubbabel, neque diadema gestabat aut cidarim: tamen erat ex tribu Iehudah: et volebat Deus scintillam aliquam exstare regni eius, quod erexerat in familia Davidis. Quum ergo Zerubbabel tunc figura esset Christi, hic pronuntiat Deus sibi annuli instar fore, hoc est, sibi fore pretiosam eius dignitatem. Nam similitudo annuli etiam aliis locis ponitur. Et ex opposito dicit Ierem. 22 c. (v. 24): Etiamsi Chonias iste esset annulus in dextra mea, inde evellam ipsum, inquit: hic autem dicit Deus Zerubbabel fore sibi quasi annulum, hoc est, tu eris mihi in summo pretio. Nam annulus signatorius solet diligenter servari, quia reges volunt hac in parte sibi servari summam autoritatem, ut sigillo eorum credatur potius quam proceribus etiam summis. Ratio igitur similitudinis est, quod Zerubbabel, qui mundo erat contemptibilis, erit tamen Deo pretiosus. Atqui hoc nunquam impletum fuisse in persona Zerubbabel constat. Sequitur ergo hoc debere ad Christum aptari. Deus in summa placere sibi ostendit populum illum collectum sub uno capite: quia tandem oriturus erat Christus ex semine Zerubbabel, quemadmodum etiam satis patet. Et haec ratio notanda est, *Quia elegi te.* Neque enim hic Deus

adscribit virtutibus aut meritis Zerubbabel quod ipsum habiturus sit in summo pretio: sed hoc electioni suae vendicat. Si ergo quaeritur ratio cur Deus tantopere extulerit Zerubbabel, et prosequutus fuerit tam praeclaris beneficiis, non alibi quaerenda est, quam in sola Dei ipsius bonitate, quoniam pepigerat foedus cum Davide, et pollicitus fuerat aeternum fore eius regnum, ideo elegit Zerubbabel, postquam reversus est populus ab exsilio: et illa electio fuit in causa, ut Deus extulerit Zerubbabel, cuius tamen principatus pro nihilo tunc erat. Scimus enim expositum fuisse omnium gentium ludibriis, sed Deus hic fideles ad electionem suam revocat, ut plus exspectent, quam possit sensus carnis concipere vel apprehendere: quia scilicet non potest irritum esse quod decrevit. Ipse autem in persona Zerubbabel statuit populum electum servare, quia scilicet inde venturus erat Christus, ut dictum est.

ZACHARIAS.

Sequuntur prophetiae Zachariae, qui adiutor et collega fuit tam Haggaei quam Malachiae, ut paulo post satis liquebit. Tres igitur illos eodem fere tempore misit Deus, ut quisque aliis subscriberet, atque ita uno consensu et ore confirmarent quod Deus illis mandaverat. Fuit autem operae pretium plures simul loqui, ut maior esset autoritas vaticiniis, quia luctandum erat populo cum variis et gravissimis tentationibus. Iam Satan illis multa certamina excitaverat: sed maiora adhuc instabant. Ergo oportuit pluribus testimoniis eos animari ne deficerent. Porro quod ad prophetam nostrum spectat, partim Iudaeis reducit in memoriam cur Deus tam severe egisset cum ipsorum patribus: partim eos ad bonam spem hortatur, modo ex animo resipiscant, et animos erigant ad spem verae et solidae liberationis. Interea illos duriter castigat, quia opus erat tali purgatione quum adhuc residerent in suis sordibus. Etsi enim memoria exsilii debebat illis fraenum iniicere, ut sollicite et cum timore se Deo subiicerent: tamen iam alibi visum est, et patebit etiam melius ex progressu, quasi nullam scelerum suorum poenam sensissent, ita fuisse securos, ut nullus vigeret apud ipsos timor Dei, et nulla fere esset religio. Oportuit igitur misceri duras et rigidas obiurgationes promissionibus gratiae, ut hoc modo parati essent ad recipiendum Christum. Haec igitur summa est. Nunc venio ad verba.

CAPUT I.

1. *Mense octavo anno secundo Darii, fuit sermo Iehovae ad Zachariam filium Barachiae filii Addo* (Iddo, ad verbum) *prophetae* (vel prophetam) *dicendo*, 2. *Iratus est Iehova erga patres vestros ira.* 3. *Dices igitur ad eos, Sic dicit Iehova exercituum, Revertimini ad me, dicit Iehova exercituum: et revertar ad vos, dicit Iehova exercituum.*

Hinc colligimus quod nuper attigi, Haggaeum et Zachariam fuisse coniunctos divinitus, ut alter alterius doctrinam adiuvaret, quia negotium erat cum praefracta gente: deinde urgebant etiam durae et arduae tentationes, ut non vulgari confirmatione opus fuerit. Munus ergo suum exorsus est Haggaeus mense sexto: sequutus est Zacharias noster paulo post, nempe mense 8. eiusdem anni. Quisnam fuerit Darius hic cuius fit mentio, ante visum fuit. Quanquam dissentiunt interpretes, tamen certis et firmis rationibus colligitur fuisse hunc filium Hystaspis. Sed iterum de hoc Dario dicendum erit paulo post: et tunc dabitur melior occasio: tantum in transcursu volui verbum illud dicere. *Sermo igitur Iehovae tunc datus fuit*, vel factus *ad Zachariam.* Diximus etiam antehac sermonem Dei bifariam dirigi ad homines, quia singulos compellat Deus a minimo usque ad maximum. Sed interea sermonem priore loco specialiter dirigit ad prophetas suos, ubi munus docendi iniungit. Fit ergo sermo Domini ad homines privatos, fit etiam ad doctores, qui sustinent publicam personam, ut sint postea Dei interpretes, vel internuntii. Hoc modo dicit Zacharias sermonem Dei sibi fuisse datum, non ut seorsum audiret quod Deus tunc loquutus est, sed ut esset fidelis dispensator huius doctrinae. Quod ad Zachariam ipsum spectat, falluntur, meo iudicio, qui putant filium esse Ioiadae, cuius etiam fit mentio a Christo Mat. 23. cap. (v. 35). Vocatur quidem illic Zacharias qui occisus fuit inter templum et altare: vocatur Barachiae filius: sed supputatio annorum facile coarguit errorem eorum qui volunt hunc eundem esse Zachariam: quia superior ille, quem sacra historia vocat Ioiadae sacerdotis filium, occisus fuit sub regno Ioas. Nunc videndum quam multi reges successerint: deinde, quantum temporis interea fluxerit. Fuisset hic Zacharias fere bis centenarius ante exsilium babylonicum si vixisset, etiamsi tunc fuisset puer quum fuit lapidatus. Iam hic Zacharias de quo nunc agitur, functus est prophetae officio post reditum populi. Ergo non modo

fuisset maior centum et quinquaginta annis, sed superasset fere annos ducentos post mortem suam. Hoc quum prorsus ex iudaico delirio nascatur de hominum renascentia, memoratu non minus quam refutatione indignum est. Atqui vocatur filius Barachiae. Sed probabilis coniectura est Ioiadam sacerdotem fuisse binominem: nec verisimile est fuisse prophetam. Quidquid sit, Zacharias ille qui obrutus fuit iussu regis lapidibus in templo, fuit filius summi sacerdotis, et mortuus est plus quam centum annis ante exsilium babylonicum. Hic vero, etiamsi fuisset sexagenarius antequam susciperet munus docendi, tamen nondum fuisset natus, quum tractus fuerat populus in exsilium. Diximus enim huus Darium non fuisse Medum qui regnavit cum Cyro, sed filium Hystaspis, qui longo post tempore, hoc est, post Cambysem et magos regnavit. Nam facile etiam refellitur eorum inscitia, qui putant prophetas hos fuisse missos a Deo antequam completum esset tempus praescriptum a Ieremia. Quoniam ergo iam elapsi fuerant septuaginta anni, non dubium est quin hic propheta natus fuerit ex quo urbe diruta et templo exciso, populus tractus fuerat Babylonem captivus.

Iam venio ad ipsam doctrinam: *Iratus est Iehova ira contra patres vestros.* Hic propheta atrocitatem poenae commemorat qua Iudaei fuerant affecti, ut posteri secum reputent non esse provocandum Deum, qui tam rigide puniat contemptores verbi sui et doctrinae. Nam quum dicit *Deum iratum ira*, intelligit non vulgari modo Deum fuisse offensum Iudaeis, sed ipsam poenae gravitatem satis clarum esse documentum quantopere exarserit Deus. Consilium autem prophetae est, expergefacere Iudaeos, ut Deum serio timere incipiant, quia videant tam formidabilem esse eius iram. Generaliter dicit apostolus horrendum esse incidere in manus Dei vivi: sic etiam passim loquitur scriptura: sed his ponit Zacharias genti suae ante oculos insigne testimonium irae Dei, quae merito incutere terrorem omnibus debuerat. Non ergo his sermocinatur de re obscura, sed tantum admonet ut secum reputent quam terribilis sit vindicta Dei, eo quod patres ipsorum privati fuerint aeterna haereditate, quod passi fuerint tot ludibria: deinde crudeliter vexati fuerint atque oppressi a tyrannis: denique fere subversi fuerint ultimis abyssis. Quum ergo tam duriter egisset Deus cum ipsorum patribus, iubet propheta eos agnoscere Deum esse metuendum, ne lasciviant suo more, vel sibi indulgeant: sed resipiscant ex animo, neque data opera provocent in se iram Dei, quam patres eorum nimis duram experti fuerant. Iam sequitur, *Dices ad eos, Revertimini ad me, et revertar ad vos.* Nunc clarius exprimit propheta in quem finem loquutus fuerit de vindicta Dei, qua affixerat electum populum, nempe ut posteri sibi caveant, quia saltem locum habere debet vulgare illud proverbium, stultos accepto malo sapere. Nam ubi est vera docilitas, statim ad nutum Dei attenti sunt homines: quod si segnes sint ac ignavi, saltem dum feriuntur, mirum est nisi ictus quos sentiunt illis torporis partem excutiant. Ergo propheta postquam de poenis quas Deus inflixerat loquutus est, hortatur ad poenitentiam Iudaeos. Quanquam notandum est, non simpliciter prophetam nostrum disserere de poenitentia, sed simul etiam ostendere quaenam vera sit natura eius, ne scilicet Iudaei studeant defunctorie placare Deum, ut fieri solet, sed sincere resipiscant: quia dicit, *Revertimini ad me, et ego revertar ad vos.* Non est autem hoc supervacuum, si reputamus quales sibi blanditias fecerint Iudaei statim post reditum. Vidimus eos fuisse implicitos privatis suis negotiis, ut templum Dei maneret desertum: scimus etiam quid referat sacra historia, nempe duxisse uxores alienigenas: deinde grassata fuisse multa inquinamenta, ut fere sepulta esset apud ipsos religio. Retinebant quidem Dei nomen, sed impietas eorum claris signis sese prodebat. Ergo nihil mirum si propheta hic acriter eos ad poenitentiam stimulet. Interea notandum est non posse nos frui Dei beneficiis, etiam dum sese humaniter reconciliat, nisi ex animo resipiscimus. Utcunque ergo blande ad se nos Deus invitet, paratus sit remittere peccata, non tamen possumus amplecti oblatam eius gratiam, nisi peccata nobis displiceant: quia non desinet Deus esse iudex noster, nisi praeveniamus ipsi, et quisque se ipsum damnet, ac poenam exigat de peccatis suis. Haec igitur ratio est placandi Dei, ubi vulnerat nos serius dolor, et ita vere et sine fictione vel mendacio ad Deum convertimur. Hue autem debet nos adducere experientia irae Dei: quia nimium stupidi sunt qui Deum experti iudicem secure iram eius contemnunt, quae tamen corda ipsorum metu replere debuerat. Ne quis fallat vos inanibus verbis, inquit Paulus (Ephes. 5, 6): nam propter haec venit ira Dei in filios diffidentiae, vel in omnes incredulos. Paulus iubet nos expendere quaecunque profert Deus irae suae documenta in mundo, ut nos erudiant ad pietatem: quanto igitur magis afficere nos debent domestica exempla? Non loquitur autem hic propheta de extraneis gentibus: sed dicit, *Iratus est Deus contra patres vestros ira.* Quum igitur satis constaret ne electo quidem populo Deum pepercisse, nisi fuissent nimium praefracti, debebant sollicite sese continere sub legis obedientia. Ergo propheta hic obiurgat eorum tarditatem, quod tam male profecerint sub Dei ferulis. Ita videmus nihil excusationis posse afferri coram Deo, nisi aptamus in usum nostrum poenas omnes quibus nos revocat a peccatis. Nam citavimus generalem illam senten-

tiam ex Paulo, metuendum esse Dei iudicium quod exercet contra incredulos. Sequitur ergo nimis stupidum esse nostrum torporem, nisi penitus afficimur quum Deus propria experientia nos docet, vel saltem domestica exempla nobis proponit, quemadmodum si poenam exigat de patribus nostris, et aliis qui nobis coniuncti sunt: quia haec docendi ratio longe familiarior est. Quum autem dicit propheta, *Revertimini ad me, et revertar ad vos*, intelligit, quemadmodum nuper docui, etiamsi Deus occurrat peccatoribus, et quasi extensis brachiis eos amplecti paratus sit, tamen non posse gratiam eius pervenire ad eos quibus offertur, nisi adducat ipsos vicissim verus poenitentiae census ad Deum. Denique significat propheta quamvis ab exsilio reversi sint, tamen non esse sperandum diuturnum statum nisi conversi fuerint ex animo: quia si patres suos imitentur, Deus in promptu habet longe graviora flagella quibus eos castiget: deinde possint statim rursum eiici in exsilium. Ergo in summa admonet, si velint frui incomparabili illo beneficio quo dignatus fuerat ipsos Deus, ut serio ad ipsum se convertant. Quamvis ergo ad ipsos iam ex parte reversus esset Deus, hoc est, re ipsa testatus esset se placatum esse ac propitium: tamen multis etiam signis ostendere coeperat se rursus fuisse offensum ipsis: quoniam vel aestu exarserant fruges, vel grandine fuerant percussae, ut alibi vidimus, ita ut iam multis annis et penuria et aliis incommodis laborarent. Deus ergo non ita illis benedicebat, ut possent omnibus numeris apprehendere paternum eius favorem. Haec ratio est cur dicat propheta, *Ego revertar ad vos*, ubi reversi ad me fueritis. Nunc tenemus prophetae consilium, nempe etiamsi Deus populum suum liberasset, metuendum tamen esse ne statim excandesceret contra ingratos et impios. Deinde in media gratia debebant sentire Deum adhuc sibi esse offensum. Ideo brevibus docet propheta, non mirum esse si minus humaniter ipsos tractet Dominus, quia non dant locum eius gratiae, sed provocant iram eius quemadmodum patres: quia scilicet non resipiscunt ex animo. Quod autem papistae hunc locum pro defensione liberi arbitrii arripiunt, nimis puerile cavillum est. Nam illis conversio Dei idem valet ac conversio hominum, quasi Deus promitteret gratiam spiritus sui adiutricem, si homines praeveniant. Fingunt igitur liberum arbitrium praeire: deinde subsequi auxilium spiritus sancti. Sed illud nimis crassum est atque absurdum. Propheta enim Deum ad Iudaeos reditorum intelligit: quia omni ex parte ostendet se illis esse patrem, ubi vicissim ostenderint se morigeros et obsequentes filios. Tenendum igitur est, Deum hic non promittere auxilium spiritus, quod adiuvet liberum arbitrium, et concurrat cum voluntate hominis, quemadmodum fingunt stulti isti et insulsi doctores: sed promittit se rediturum ad Iudaeos, quia ipsos benedicet. Reditus ergo hic Dei nihil aliud est, quam prosper et optabilis successus omnium rerum: quasi diceret, Timete me ex animo, et ita non laborabitis inedia et esurie. Ego enim vos saturabo, quia neque agri, neque vineae spem vestram posthac fraudabunt. Experiemini igitur me satis liberalem esse, ubi agetis mecum non fallaciter. Haec summa est. Caeterum tenendum est ex communi scripturae usu, quoties nos hortatur Deus ad poenitentiam, non respicere qualis sit nostra facultas, sed exigere merito quod suum est: ideo perperam faciunt papistae, dum aestimant vires liberi arbitrii a poenitentiae doctrina: Deus hoc non inberet, nisi esset in arbitrio nostro. Stultum et plus quam puerile illud principium est. Nam si in manu nostra positum esset quidquid requirit Deus, supervacua esset spiritus sancti gratia: non iam esset pedissequa, ut loquuntur, sed prorsus excluderetur. Quod si indigent homines spiritus auxilio, sequitur non posse praestare quod Deus ab ipsis exigit. Sed videtur hoc esse absurdum, ut Deus plus iniungat hominibus quam sint praestando. Videtur quidem, si fiat iudicium ex communi carnis sensu, fateor: sed si tenemus principia illa, quod lex iram operatur, quod auget peccatum, quod data est ut transgressio magis ac magis patefiat, iam cessabunt commenta illa, Deum non praecipere nisi quod praestare homines possunt. Sed sufficiat hoc nobis, Deum ubi nos ad poenitentiam hortatur, nihil requirere quod natura non dictet ipsi deberi a nobis. Quum ita sit, iam utcunque non simus praestando, non tamen licebit Deum arguere nimii rigoris, quia nos urgeat supra nostram facultatem. Quod autem toties repetit propheta nomen Dei, emphaticum est, ut scilicet doctrina acrius pungat animos populi. Si enim dixisset simpliciter sibi hoc divinitus fuisse mandatum, ut populum commonefaceret de poenis, quas patres sustinuerant, deinde ut eos ad poenitentiam vocaret, non ita penitus haec doctrina penetrasset in eorum animos, sicuti quum toties proponitur Dei nomen. *Dices, sic dicit Iehova exercituum, Revertimini ad me, dicit Iehova exercituum, et revertar ad vos, dicit Iehova exercituum.* Nam oportuit Iudaeos quum tertio occurreret Dei nomen saltem expergefieri, et reputare quocum sibi esset negotium. Quid enim magis pudendum, vel quid indignius, ubi Deus praevenit homines, et cupit eos sibi esse coniunctos, nisi respondeant, et sese addicant in obsequium? Quanquam non dubium est quin linguam formaverit propheta ad usum loquendi tunc receptum. Scimus autem a babylonico exsilio protractum fuisse apud Iudaeos sermonem: non fuit ille nitor et pura illa elegantia loquendi qualis ante fuerat. Et facile hoc apparet ex stylo eorum, qui post exsilium

scripserunt. Fateor etiam aliis temporibus non fuisse parem eloquentiam in prophetis. Longe enim alius est Iesaias quam Ieremias, vel Amos: tamen ex omnium scriptis facile hoc elicitur, sermonem fuisse quasi lutulentum, postquam reversus est ab exsilio populus. Nunc pergamus:

4. *Ne sitis sicut patres vestri, quia clamarunt ad eos prophetae superiores, dicendo, Sic dicit Iehova exercituum, Revertimini quaeso a viis vestris malis, et ab operibus vestris malis: et non audierunt, neque attenderunt ad me, dicit Iehova.*

Hic ut corrigat vel inflectat populi contumaciam, exprobrat quod geniti sint ex patribus improbis et perversis. Scimus Iudaeos nimium sibi placuisse: et praesertim scimus fuisse inflatos stulta confidentia, quoniam genus ducebant a sanctis patribus. Hinc factum est ut superbe gloriati fuerint de sua origine: interea non reputaverint quanta fuisset pervicacia in multis eorum patribus. Sed aliud etiam spectavit propheta. Scimus enim ubi consuetudine aliquid receptum est, omnes fere obdurescere et sibi blandiri in vitiis: quia mali mores fere reputantur instar legis: et videtur licitum quod publico consensu receptum est. Quoniam ergo iam a multis annis non desierant provocare iram Dei, oportuit hanc obiurgationem accedere, *Ne sitis sicut patres vestri.* Nam haud dubie putabant probari Deo suam vitam, quia non erant deteriores patribus. Deus autem ostendit patres ipsorum iam nimis fuisse pravo et contumaci ingenio. Caeterum discendum est ex loco, adeo nullius momenti esse coram Deo exempla quae obiici solent instar clypei, ut culpam magis exaggerent. Et tamen videmus ut haec stultitia multos dementet: quia hodie papistis sua religio videtur sancta esse et irreprehensibilis, quoniam per manus tradita fuit a patribus. Quoties igitur obtendunt patres Deo, putant sibi esse legitimam defensionem omnium errorum. Nihil autem frequentius occurrit apud prophetas, quam exempla magis accendere iram Dei, ubi ita alii aliis peccandi sunt autores, et posteri existimant sibi licere quidquid a patribus ad ipsos manavit. Sed tenendum interea consilium prophetae. Neque enim simpliciter docere voluit, frustra Iudaeos praetendere vetusta exempla: sed, quemadmodum iam dixi, voluit etiam excutere illis blanditias, quibus obdormiverant: et praesertim voluit revellere pravas corruptelas, quae longo usu iam invaluerant. Haec igitur ratio est cur dicat, *Ne sitis similes patribus vestris:* quemadmodum etiam aliis pluribus locis eandem sententiam usurpat spiritus, praesertim Psalmo nonagesimo quinto, et aliis similibus. Dicit autem *clamasse ad patres eorum prophetas, qui missi fuerant a Deo: et tamen non fuisse attentos.* Quoniam ergo iam multis saeculis grassatus fuerat contemptus doctrinae apud Iudaeos: et impietas illa non erat tam abominabilis ut decebat, quum putarent se esse quasi in perpetua possessione, haec ratio est cur diserte exprobret propheta spretum iam olim fuisse verbum Dei in illa gente. *Clamarunt* igitur *prophetae superiores.* Deinde rursus culpam et crimen eorum exaggerat, quod Deus saepe ipsos ad se revocaverit, et sine profectu. Si tacuissent prophetae, se Deus nullum remedium adhibuisset eorum defectioni, non erat quidem excusabilis eorum ingratitudo: sed quum subinde venirent prophetae, et alii aliis succederent, et quisque studeret revocare ad salutem perditos illos homines, multo atrocius fuit crimen, non attendere ad sanctas illas et pias admonitiones, quibus palam erat Deo curae esse ipsorum salutem. Et hinc colligimus, ubi videmus propensam esse aliquam gentem ad hoc vel illud vitium, insistendum esse maiore studio: quia Satan hoc artificio semper fere utitur, dum videt nos ad hoc vel illud vitium propensos esse, ut illuc etiam intendat omnes suos conatus ad nos praecipitandos. Quoniam ergo iam longo tempore contempti fuerant prophetae apud Iudaeos, haec ratio est cur data opera hic producat Zacharias in medium contumaciam illam, quae nimis diu cognita fuerat. *Clamarunt* ergo *superiores prophetae dicendo, Sic dicit Iehova exercituum, Revertimini quaeso a viis vestris malis et ab operibus vestris malis: non autem audierunt, neque attenderunt.* Hic postquam loquutus est de humana illa Dei invitatione, quae singulare erat pignus amoris eius, quum hoc modo ostenderet se sollicitum esse de ipsorum salute: ex opposito ostendit quam indigne se gesserint Iudaei, quia scilicet pervicaciter repudiarunt illam Dei gratiam. Convicti quidem erant satis et super suorum scelerum. Nam quum dicit, *Revertimini quaeso a viis vestris malis, et operibus vestris malis,* sumit pro confesso iustas fuisse obiurgationes: caeterum docet tamen non audivisse. Ergo minus tolerabilis fuit eorum pervicacia, quod iam a se ipsis damnati non tamen resipuerint, neque dignati fuerint aurem praebere Deo. Et ideo subiicit verbum illud *quod non attenderunt:* quia melius hac repetitione exprimitur non modo socordia, sed vesanus quidam furor, quod ita reiecerant Deum, et quasi ianuam clauserant eius gratiae, quasi data opera vellent procul ipsum abigere, ne ad ipsos accederet.

5. *Patres vestri ubi sunt? et prophetae an in perpetuum vivent?* 6. *Atqui verba mea et statuta mea quae mandavi servis meis prophetis, annon apprehenderunt patres vestros? et reversi sunt, et dixerunt, Sicuti cogitaverat Iehova exercituum facere nobis secundum vias nostras, et opera nostra, ita fecit nobiscum.*

Heri proposuit Zacharias Iudaeis patrum exemplum, ut desinerent continuis sceleribus in se accersere novas poenas, Multi interpretes putant nunc confirmari sententiam illam, ubi dicitur initio quarti versus, *Patres vestri ubi sunt?* Videtur enim illis haec esse insultatio Dei contra Iudaeos. Nunc reputate quid patribus vestris contigerit: annon exstincti sunt omnes ac deleti? deinde existimant Iudaeos excipere, et posterius membrum accipiunt in eorum persona, prophetae etiam ipsi nonne perierunt? Quid nobis patres adducis? quia nullum est inter ipsos et prophetas discrimen. Non est igitur haec idonea probatio. Deinde tertio, volunt Deum refutare quod obiectum fuerat a Iudaeis: atqui verba mea, et statuta mea quae mandaveram prophetis, non caruerunt suo effectu. Haec opinio multorum consensu recepta est, et antiquissimi quique interpretes eam amplexi sunt: deinde proclive fuit posteris subscribere. Sed ad verisimilitudinem magis accedit Hieronymi sententia, quae intelligit posterius membrum de pseudoprophetis, *Patres vestri et prophetae ubi sunt?* hoc est, Ite nunc, quasi Deus ita coargueret Iudaeos, nonne et patres vestri misere perierunt? et prophetae a quibus ipsi fuerunt decepti? Ergo uno contextu Hieronymus putat hic excuti blanditias Iudaeis, ne vel ipsi se obdurent ad Dei iudicia, vel adulatoribus aurem praebeant. Haec interpretatio propius accedit ad prophetae mentem. Quanquam mihi videtur aliud propheta velle. Ego igitur uno contextu duos versus ita coniungo, sicuti re ipsa cohaerent, et quidem aptissimo, *Patres vestri, et prophetae mei simul exstincti sunt:* sed post eorum mortem debet tamen vigere memoria eius doctrinae, quae non modo promulgata fuit per servos meos, sed habuit certum testimonium, ita ut iam merito vos terrere debeat: quia stultum est respicere an prophetae adhuc sint superstites necne: funguntur ipsi suo officio usque ad vitae metam: sed doctrina quam perferunt immortalis est. Utcunque ergo moriantur prophetae, non tamen secum auferunt doctrinae memoriam, quae nunquam interit, neque ullo saeculo exstinguitur. Deinde moriuntur quidem impii, sed ipsorum interitus non debet obliterare Dei iudicia, quin post mortem eorum celebrentur inter homines, et valeant ad doctrinam, ut posteri agnoscant non esse ita provocandum Deum temere. Videtur hic genuinus esse prophetae sensus. Quod ergo dicit initio, *Patres vestri ubi sunt? et prophetae an in perpetuum vivent?* per concessionem positum est: quasi diceret, Fateor et patres vestros, et prophetas meos iam mortuos esse: sed verba mea an mortua sunt? Distinguit in summa Deus naturam verbi sui ab hominum conditione: quasi diceret hominum vitam caducam esse, et finiri paucis annis: sed doctrinam suam nunquam intermori. Merito autem tam impios quam prophetas in medium producit. Scimus enim quoties Deus poenas exigit de contemptoribus verbi sui, edere perpetua documenta, quae saeculis omnibus contineant homines in officio. Ergo quamvis iam multa saecula effluxerint, ex quo Deus Sodomam et Gomorrham evertit, documentum tamen illud adhuc hodie manet et retinet usum suum: quia speculum est ruina Sodomae, in quo hodie perspicere licet Deum esse aeternum mundi iudicem. Quum ergo intereunt impii, poenae quas Deus sumpsit de illorum sceleribus, non debent una sepeliri cum ipsis, sed manere in memoria hominum. Haec ratio est cur dicat, *Patres quidem vestri mortui sunt*, verum est: sed quum fuerint tam severe castigati, annon debetis hodie etiam proficere sub talibus exemplis? Deinde *prophetae* etiam *mei sunt mortui:* sed hac lege volui esse praecones doctrinae meae, ut ipsis etiam mortuis posteritas agnosceret me semel fuisse loquutum: quemadmodum etiam Petrus secunda epistola (1, 15) dicit se dare operam ut doctrinae memoria vigeat, ubi ipse migraverat e suo tabernaculo. Quamvis ergo tempus meae resolutionis instet, inquit, tamen quantum in me est, studeo ut memores sitis post transitum meum huius doctrinae. Nunc ergo tenemus quorsum tendat propheta. Ideo adiungit continuo post: *Atqui verba mea et statuta mea quae mandavi servis meis prophetis, annon apprehenderunt patres vestros?* Videmus fuisse modum concessionis in proximo versu: nunc autem Deum aperte exprimere quod dixi: quamvis evanescant homines, vel tollantur post exiguum tempus e medio, tamen coelestem doctrinam semper esse stabilem, et retinere suum effectum. Aliis tamen verbis utitur propheta, *Verba mea quae mandavi*, inquit, *servis meis prophetis, annon apprehenderunt patres vestros?* hoc est, Debuitne vobis excidere memoria poenarum, quibus volui et vos, et filios, et nepotes docere, ne iram meam provocaretis sicuti patres vestri? Quum ergo effectum doctrinae meae senseritis in vestris patribus, cur non statuitis apud vos, quum idem semper sim, non posse fieri ut hodie verba mea frustra diffluant, et careant omni effectu? Nunc ergo videmus ut clare discernat propheta verbum Dei a natura hominum: quia scilicet Deus non proiicit vanas ampullas, neque efflat sermonem aliquem sine effectu, sed exsequitur quidquid mandavit suis prophetis. Deinde addit, *Reversi sunt et dixerunt, Sicuti cogitaverat Iehova exercituum facere nobis propter vias nostras, et opera nostra, ita fecit.* Additur hic confessio, quae debebat perpetuo stimulare Iudaeos, quum viderent domitam fuisse patrum suorum pervicaciam Dei flagellis. Verum quidem est plurimos quamvis duriter castigati essent, non serio resipuisse: Deus tamen extorsit illis has voces, quod merito plecterentur. Quum ergo coacti fuerint impii ho-

mines dare gloriam Deo, et fateri se merito peragi reos, dum filii statim obliviscuntur, an socordia ista excusabilis est? Interea oblique posteros admonet, ne patrum imitentur segnitiem, qui non nisi sero multis flagellis percussi resipuerunt: sed potius ut mature praeveniant iudicium Dei. Videmus quorsum propheta commemoret Iudaeos, qui tam severe tractati fuerant, ingenue confessos esse haec sibi contingere ex manu Dei. Expendere autem singula verba convenit. Dicit, *patres fuisse reversos*. Etsi autem non fuit sincera poenitentia, tamen significat Deus tales fuisse poenas, quae exprimerent hanc confessionem quae refertur. Quid ergo sibi volunt posteri? aut quomodo tam audacter insaniunt contra Deum, ubi vident patres suos cum sua contumacia quasi fractos fuisse, dum ita graviter eos Deus percussit? Postea adiungit, *Dixerunt, Sicuti cogitaverat Iehova facere.* Hic testantur non fortuito se premi rebus adversis, sed impleri Dei consilium, quod prius contempserant, et fere deriserant. Tertio fatentur poenas istas se merito perferre, dum loquuntur de suis operibus et tota ratione vitae. Quum ergo hanc confessionem ediderint patres, qui tamen in sceleribus suis diu obduruerant, posteri omni prorsus excusatione carent dum pergunt nihilominus in suam perniciem, et admoniti tam memorandis exemplis non resipiscunt. Haec est summa. Nunc sequitur:

7. *Die vicesima quarta undecimi mensis, hic est mensis Sebath, anno secundo Darii, fuit sermo Iehovae ad Zachariam filium Berechiae, filii Addo* (vel Iddo) *prophetae* (vel prophetam: sed melius quadrat accusativus) *dicendo,* 8. *Vidi nocte, et ecce vir equitans super equum rufum* (vel rubicundum) *et ipse stabat inter myrtos quae erant in profundo: post eum equi rufi* (vel rubicundi: est idem nomen) *varii* (vel medii coloris) *et albi.* 9. *Et dixi, Qui isti, domine mi? Et dixit mihi angelus qui loquebatur mecum, Ego ostendam tibi quinam isti sint.* 10. *Et respondit vir qui stabat inter myrtos, et dixit, Hi sunt quos misit Iehova ad perambulandum in terra.* 11. *Et responderunt angelo Iehovae qui stabat inter myrtos, et dixerunt, Perambulavimus in terra, et ecce tota terra quiescit, et tranquilla est.*

Hic refertur secunda prophetia, quae tamen coniuncta est cum visione. Initio tantum loquutus est Deus, et prophetae suo dedit mandatum obiurgandi: nunc vaticinium de urbis instauratione confirmat, quia ad sermonem accedit etiam visio, quae veluti sigillum est, quemadmodum alibi vidimus: quia autem obscura est visio, torquetur in multas partes. Sed studebo eam sine argutiis aptare in usum nostrum, ita ut nulla maneat ambiguitas, modo sobrie et modeste sapere libeat, hoc est, modo ne plus appetamus, quam aedificatio postulat. Dicit propheta *oblatam sibi visionem*, quia stabat inter myrtos eques unus sedens in equo rufo: deinde stabant equi et rufi et varii et albi: haud dubie cum suis sessoribus. Sic enim intelligo: et nimis crassum est illud commentum fuisse loquutos equos. Erant igitur equites velut in turma: sed propheta dicit unum apparuisse veluti praecipuum ducem, cuius reliqui erant comites. Interea stabat angelus ad latus prophetae, qui eum regeret, et qui ostenderet sibi curam esse urbis sanctae et populi electi. Postea adiungit, equites illos redire a sua expeditione: quia missi fuerant ut lustrarent totum orbem et singulas eius partes. Dicit ergo reversos esse ab itinere illo: deinde totam terram quiescere, ubique homines frui pace et otio: tandem subiicit angelum Dei exclamasse, *Iehova, quousque non misereberis Ierusalem.* Angelus enim moerore tactus, quum audiret profanos omnes quiete frui, expostulat cum Deo: quia hoc videri poterat valde indignum et absurdum, ut soli fideles premerentur rebus adversis, quum alii in pace degerent et fruerentur suis delitiis. Sequitur tandem responsum Dei, ut postea videbimus. Sed nunc quaerendum est nobis prophetae consilium. Ego hunc scopum mihi propono, prophetae oblatos fuisse equites, ut sciret Deum non manere in coelo inclusum, et negligere res humanas: sed habere quasi celeres equos, ut undique sciat quidnam rerum agatur. Quemadmodum ergo reges, equis dispositis, mittunt cursores suos huc et illuc: deinde iubent cito ad se reverti, ut consilium capiant: ita Deo hic attribuit propheta personam summi regis, qui disquirat de omnibus rebus humanis. Certum quidem est non commonefieri Deum ab angelis, quem nihil latet: imo sub cuius oculis omnia fuerunt conspicua, antequam crearet angelos. Deus ergo non indiget talibus adminiculis, ut sciat quid agatur ab ortu solis usque ad occasum: sed frequenter haec loquendi ratio occurrit in scripturis: et ubique trita est, quod scilicet Deus suscipiat personam hominis, quo familiarius nos doceat. Hoc igitur primo tenendum est, cursores istos qui visi fuerint prophetae, fuisse angelos, qui praesto sunt semper ad obsequium Dei. Huc autem et illuc mittuntur, non ut Deo quidpiam nuntient incognitum, sed ut certo simus persuasi Deum curare res humanas: et quamvis angeli nobis non appareant, tamen semper esse in cursu, et lustrare mundum, ut nihil agatur nisi Deo sciente et volente: hoc unum est. Quod autem dicit propheta, *visionem hanc noctu sibi fuisse oblatam*, non dubito referre ad ipsum eventum: deinde ad modum docendi: quia etsi non carebat fructu haec visio, tamen Deus voluit illam esse perplexam, ut paulatim gustum daret bonae spei Iudaeis. Quoniam ergo noluit Deus plena luce

proferre quod postea opportune docuit, noctu apparuit haec visio. Huc etiam pertinet quod dicit angelos *fuisse in loco obscuro*, vel profundo, et latuisse in myrtetis. Nam allegorice excutere quidquid hic dicitur, frivolum est, meo iudicio. Ego igitur hic subtilius non disputo de natura myrtorum. Sed quia scimus nigredinem esse in illa arbore et reddere umbram opacam, non dubito quin ipso conspectu voluerit Deus involvere prophetae mentem, ut sciret hanc prophetiam adhuc esse perplexam, neque impletum esse tempus solidae et clarae revelationis. Erant igitur equites isti inter myrtos: hoc est, sub nigris et obscuris arboribus: deinde in loco profundo, et in densa umbra: et videmus quam apte haec analogia fluat. Alii in coloribus mixtum ex tristitia et gaudio populi statum designari putant: quia etsi aliqua ex parte iam reddita erat populo serenitas, restabat tamen adhuc multa caligo, et multa fuit illorum temporum varietas: quod ut probabile est, ita non reiicio, modo teneamus quod dixi, notari quoque prophetiae obscuritatem per cavam vallem et myrtos. Quod autem unus praeficitur reliquis, hoc novum non est, quia ubi Deus turmatim angelos suos emittit, dat tamen quibusdam principatum. Haec igitur ratio est cur unus hic statuatur qui eminet supra alios omnes. Si recipimus hunc angelum fuisse Christum, communis scripturae usus non repugnat. Scimus enim Christum, ut est angelorum caput, ita semper eos regere, ut nihil agant quum obsequuntur Deo, nisi sub eius auspiciis. Potest igitur fieri ut hic unus angelus primatum gesserit inter alios, ut prophetae in mentem veniret redemptor, qui et angelis et toti ecclesiae dominatur. Quantum attinet ad diversos colores, non dubito quin propheta agnoverit ita distribui officia inter angelos, ut alii secum afferant Dei beneficia, alii autem veniant armati flagellis et gladiis. Quorsum enim ista visio, dum apparent alii sessores in equis albis, alii in rufis, alii autem in spadicibus (ut quidam: vel in colore medio, quod probabilius est) nisi quia voluit Deus ostendere non in hunc tantum finem se mittere angelos ut sint speculatores, sed etiam ut veniant vel ad homines castigandos, vel sint beneficentiae suae ministri? Caeterum voluit Deus, quemadmodum iam attigi, palam hoc facere, nihil geri in terra, nisi quod ab angelis cognoscitur, qui sunt eius emissarii et cursores. Dicunt *totam terram tunc fuisse quietam:* hoc est, regiones Iudaeae vicinas, aut plagam orientalem. Unde potuit maior fiducia concipi a Iudaeis: quia subiicitur etiam precatio angeli coniuncta querimoniae, *Deus exercituum, quid hoc sibi vult*, quod alios omnes vis frui otio et pace, et interea hostes assidue populo tuo infesti sunt ac molesti? An hoc consentaneum est, ut ecclesia tua misere semper affligatur, profani autem homines quibus nulla cura pietatis, tam liberaliter abs te foveantur? Nonne praestaret extingui memoriam nominis tui, et cultum omnem intercidere, quam tam iniustam mercedem referri servis tuis? Nunc videmus quo tendat visio, nempe ut certo statuant Iudaei afflictiones quas sustinent non fore perpetuas: Quare? Deus enim non dormit in coelo, sed habet suos cursores: deinde quum velit tranquillas esse omnes gentes, certe respiciet tandem populum suum ut a molestiis eripiat. Quamvis ergo obscura sit visio, tamen finis eius non est ambiguus. Deinde si contenti simus mediocritate, nihil hic erit adeo perplexum, quin saltem facile sit summam totius vaticinii colligere. Sed multum nocuit curiositas interpretum, qui dum excutiunt singulas syllabas, pueriliter ludunt in multis. Ergo nihil melius est quam attendere ad consilium prophetae: deinde respicere circumstantias temporis: tertio analogiam sequi inter signa et res signatas. Dixi autem ideo hic proponi in medium angelos: quia difficile nobis esset conscendere ad summam Dei gloriam. Scimus Deum non cogi necessitate, ut angelis utatur ministris, et per eos exsequatur sua iudicia, poenas infligat hominibus, beneficentiam quoque suam exerceat. Deus enim sibi ad haec omnia unus sufficit. Quare ergo adhibet sibi angelos, et eorum opera utitur, si supervacua est? Responsio facilis est, quia ut propensi sumus ad diffidentiam, trepidamus semper in periculis, nisi sciamus Deum instructum esse multis copiis ad nos iuvandos quoties opus erit. Quum dicitur Psalmo 34 (v. 8): angeli castra locant in circuitu timentium Deum: nonne hoc efficacius est, quam si simpliciter dictum esset Deum nobis esse pro arce? dicitur hoc quidem pluribus locis, Deus arx mea inexpugnabilis: sed quia non desinunt multi vacillare adhuc ubi audiunt sibi satis esse praesidii in Deo: hic Deus indulgens ruditati eorum, adiungit, Etiam venio cum ingenti exercitu, non solus sum vobis auxiliator, sed praesto sunt ad nutum meum multae copiae. Quum ergo ita mihi visum fuerit, statim concurrent turmatim angeli, imo multae myriades. Quum ergo Deus ita loquitur, haec ratio docendi aptior est ad captum hominum. Ita nunc quum Zacharias videt multos cursores, qui divinitus iussi sunt perambulare terram et lustrare, hinc certius colligere potuit, nihil temere, aut fortuito geri in terra sed omnia venire in Dei conspectum, et rationem omnium exponi ab angelis quemadmodum etiam primo capite Iob talis ratio describitur, quod scilicet veniant ad tribunal Dei omnes filii eius, id est angeli: imo etiam inter ipsos Satan: quia etsi non sponte obsequitur Deo, tamen quum lustrat orbem, simul iudicia Dei exercet quamvis invitus. Nunc ergo tenemus causam cur Deus non apparuerit ipse, ac prophetae testatus

fuerit sibi notum esse quidquid geritur ubique gentium: sed ostendit cursores esse tam celeriter totam terram obequitare, ut redeant postea ad coeleste tribunal, et ostendant se diligenter perfunctos fuisse officio suo. Dicit autem propheta, *Undecimo mense, qui vocatus fuit Sebath et vigesima quarta mensis se hoc vidisse*, nempe tertio mense post primum vaticinium. Obiurgaverat severe Iudaeos mense octavo, nunc consolatio adiungitur, ne animos despondeant, sed intelligant se adhuc curae esse Deo. Et fieri potest, ut obiurgatio de qua dictum fuit, fuerit efficax: imo probabilis est ista coniectura, quod scilicet propheta non perdiderit operam quum hortatus esset Iudaeos ad veram et sinceram poenitentiam. Quum ergo dedissent aliquod signum pietatis, videmus ut Deus postea blandius cum ipsis agat, et proponat spem futurae liberationis. Iam quod ad nocturnum tempus spectat, operae pretium est notare etiamsi Deus non semper clare et dilucide proponat sua vaticinia, tamen non ideo profectu carere, modo attenti simus: deinde, modo etiam in tenebris sinamus nos regi a spiritu intelligentiae. Utcunque ergo diversis modis doceat fideles suos Deus, tamen semper utiliter eos docet, modo ne obmurmurent si quid est ad tempus obscurum: sed exspectent diem plenae revelationis. Et huc spectat Pauli admonitio (Philip. 3, 15): Si aliter sentitis hoc quoque Deus vobis manifestabit. Sciamus ergo non semper aequalem esse docendi modum, sed tamen semper fructuosam esse doctrinam, modo sese contineant fideles qua decet modestia et sobrietate, et sinant se pedetentim a Deo regi. Hoc extenditur ad totum versum ubi dicit stetisse equos et equites sub myrtis, et quidem in loco profundo. Deinde quantum attinet ad varios colores equorum, non debet mirum videri, si Deus ita varie officia partitur inter angelos, quia non semper sumit poenas de nobis per ministerium Satanae. Habet igitur angelos coelestes exsequutores vindictae suae ubi ita visum est, et interdum diabolos ad hunc usum accommodat. Quidquid sit, est tamen hoc positum in eius arbitrio, vel angelos deligere beneficentiae suae ministros, vel mandare illis suam vindictam, ut sub rufo colore, vel alio appareant. In summa etiam hoc tenendum est, angelos ita stare ad tribunal Dei, ut per terram assidue cursitent, non more hominum. Esset enim illud crassum et puerile, imaginari angelos in equis sedentes: sunt enim spiritus qui certo loco non continentur. Sed quia non possumus sensu nostro apprehendere coelestia Dei mysteria, necesse est tales picturas nobis ante oculos poni. Quidquid sit, hoc tamen fixum manere debet, angelos semper esse in officio, quia terram lustrant, ne quid temere fiat vel geratur: deinde quia etiam mittuntur cum potestate et imperio, ut sint quasi Dei manus: et nunc quidem exerceant eius iudicia, poenas infligant, ut dictum est: nunc autem veniant cum Dei beneficiis. Haec igitur summa est quantum ad equites spectat. Non possem ulterius prosequi. Reliqua differam.

12. *Et respondit angelus Iehovae, et dixit: Iehova exercituum, quousque tu non misereberis Ierusalem, et urbium Iehudah, quas sprevisti* (vel detestatus es: alii vertunt, quibus iratus fuisti: זעם utrumque significat: sed videtur melius quadrare prior ille sensus, quas ergo sprevisti) *his septuaginta annis?*

Iam propheta ostendit angelum, quo usus fuit duce et magistro, fuisse etiam deprecatorem coram Deo pro ecclesiae salute: unde probabile indicium fieri potest, hunc angelum fuisse Christum mediatorem. Nam qui spiritum sanctum esse docent, quia in cordibus nostris format preces, illi videntur nimis procul discedere a prophetae sensu. Atqui novum non est, Christum gerere ecclesiae suae curam. Caeterum, si cui hoc non placeat, simpliciter sumamus de quolibet angelo. Certum est, omnibus ipsis iniunctum esse hoc munus, ut curent salutem fidelium, quemadmodum dicit apostolus ad Hebraeos primo capite: imo tota scriptura referta est testimoniis, quae ostendunt angelos esse custodes piorum et excubias agere pro ipsis: quia Dominus, quum praesto sint ad eius obsequium, ita eos exercet. Atque in eo etiam perspicimus singularem Dei amorem erga nos, quia in hunc praecipue finem utitur suis angelis, ut declaret salutem nostram sibi pretiosam esse. Ergo in eo nihil erit incommodi si dicamus quemlibet ex angelis precatum fuisse pro ecclesia. Sed perperam et nimis stulte etiam papistae inde colligunt, sanctos mortuos coram Deo esse patronos, vel deprecatores pro nobis. Neque enim legimus mandatas fuisse has partes mortuis, ut pro nobis intercedant: imo officia caritatis scimus restringi ad cursum praesentis vitae. Ubi ergo migrant fideles ex hoc mundo, peracto cursu transeunt ad beatam vitam. Quum igitur diversa sit ratio, stulte transsiliunt papistae ab angelis ad mortuos: quia sicuti dictum est, angelis commissa fuit cura fidelium, et vigilant semper pro toto corpore, et pro singulis membris. Ergo non mirum, si etiam preces concipiant pro fidelibus. Sed inde etiam non sequitur, angelos esse a nobis invocandos. Quorsum testatur scriptura, angelos coram Deo suppliciter pro nobis deprecari? An ut quisque nostrum ad ipsos confugiat? minime: sed ut persuasi de paterno Dei amore, plus concipiamus fiduciae et spei: imo animose certemus iam de victoria certiores facti, ubi coelestes exercitus pro nobis depugnant: quemadmodum apparet ex

multis exemplis. Nam si Elisei minister non vidisset currus in aere volitantes, iam fere exanimis conciderat: sed desperatio statim corrigitur, ubi videt tot angelos praesto esse ad auxilium. Ita quoties Deus pronuntiat angelos esse ministros salutis nostrae, vult nos animare ad fidem: interea autem non ablegat nos ad angelos: sed hoc unum sufficit, ubi Deus nobis propitius est, angelos omnes simul curam gerere nostrae salutis. Interea etiam notandum est quod dicitur a Christo, posthac videbitis angelos ascendentes et descendentes, nempe quia ubi coniuncti sumus capiti, inde etiam procedit sacra coniunctio inter nos et angelos. Scimus enim Christum omnibus pariter dominari. Ergo ubi insiti sumus in Christi corpus, certum est angelos nobis esse coniunctos, sed per Christum. Ergo tota haec gratia pendet ab unico mediatore: tantum abest, ut scriptura angelos nobis statuat patronos hac lege ut ipses invocemus. Haec igitur summa est, quum dicit Zacharias angelum precatum esse, *Domine exercituum, quousque non misereberis Ierusalem et urbium Iehudah?* Videtur hoc loco angelus oblique perstringere Deum, quia nimium cunctetur ad ferendam opem ecclesiae suae. Sed scimus frequenter hanc loquendi formam occurrere in precibus sanctorum, ut Deum cunctationis quodammodo insimulent, nempe pro carnis suae sensu: sed hoc non pugnat cum fidei obedientia, ubi tandem sese subiiciunt Dei consilio fideles. Ergo utcunque familiariter expostulent saepe cum Deo, ubi nimis videtur cunctari, et suspendere suum auxilium: tamen fraenum sibi iniiciunt, et statuunt tandem optimum esse quidquid Deus decrevit: sed profundunt hoc modo curas suas et dolores in sinum Dei, ut se ipsos exonerent. Hanc formam nunc tenet angelus quum dicit, Quousque non misereberis? Interea haec querimonia non est praeposteri fervoris, quemadmodum impii dum precantur simul Deum accusant, fremunt contra ipsum, vel obstrepunt eius iudiciis. Angelus ergo non fuit commotus turbulento hoc affectu: neque etiam sancti quoties hac precandi forma usi sunt: sed quod Deus omnibus nobis permittit, exonerarunt suas curas et dolores. Quanquam notanda est specialis ratio in particula hac עד מתי Quousque? Angelus enim paulo post se ipsum exponit, quum diserte exprimit tempus septuaginta annorum. Ergo non temere, neque pro intemperie affectus turbulenti hic angelus dicit, Quousque: sed respicit vaticinium illud memorabile, et quod tunc volitabat in ore omnium piorum. Deus enim praescripserat septuaginta annos exsilio populi sui. Quum populus sciret tempus illud praefixum esse a Deo, non hic pro suo arbitrio Deum compellat, sed tantum proponit in medium ipsam promissionem. Atqui receptum hoc est communi usu, ut sancti obiiciant Deo quod ipsis promisit. Quid enim melius spem nostram fulcire potest? quid etiam plus potest dare animi ad precandum, quam ubi agimus cum Deo secundum eius promissiones? Deus enim vult vota nostra fundata esse primum in bonitate sua gratuita: deinde in constantia fidei et veritatis suae. Quum ergo sic Deum alloquuntur, Domine tu verax es: atqui tu hoc nobis es pollicitus: freti verbo tuo nunc audemus hoc petere, quod alioqui non licebat, certo non excedunt modum quasi legem praescriberent: sed avide recipere appetunt quod ultro oblatum fuit. Videmus ergo angelum hic non conqueri de mora, nisi quia fundatus est in vaticinio illo tam celebri, quo Deus praefixerat tempus septuaginta annorum populo suo. Qui autem hunc locum arripiunt, ut ostendant populum reversum fuisse ante tempus, nimis frivola argutia nituntur, neque enim angelus dicit eo ipso die quo suscepit hanc precationem finitum fuisse tempus exsilii: sed quia iam elapsum erat, imo praeterierant complures anni, ex quo coeperat reverti populus: et tamen nondum conspicua erat illa gratia, quam speraverant fideles: ideo angelus conqueritur septuaginta annos elapsos esse, et tamen restitutionem qualis fuerat promissa nondum conspici. Quod autem populus nunquam reversus fuerit nisi finito exsilii tempore, ostendimus multis et firmis rationibus. Et perverse faciunt qui obscurant gratiam Dei in populi reditu: quia non fuerit illa redemptio de qua toties concionati fuerant prophetae. Eripiunt igitur Deo summum hunc honorem. Deinde scriptura multis locis testatur Darium et Cyrum fuisse instinctu Dei et arcana spiritus directione hue impulsos. Sequitur ergo opus fuisse Dei redemptionem illam. Deus autem novit moderari singulos temporum articulos, ut satis notum est piis omnibus. Imo hinc colligimus, quam stulti et insipidi sint interpretes, qui abusi sint hoc dicto angeli, quia querimonia iniusta esset, nisi tempus fuisset prius elapsum. Quia ergo distulerat gratiam suam Deus, saltem non manifestaverat ut optandum fuisset, ideo angelus in medium proponit septuaginta annos. Dixi melius quadrare urbes Iehudah fuisse contemptae a Deo. Si quis tamen sequi malit diversam interpretationem, non contendo. Sed quisquis propius expendet prophetae mentem, facile subscribet opinor, contemptas fuisse vel reiectas a Deo urbes Iehudah, quia nullum signum misericordiae daret. Nunc sequitur:

13. *Et respondit Iehova angelo mecum loquenti verba bona* (vel dulcia), *verba consolatoria.*

Hic propheta ostendit Deum, etiamsi non primo statim die manum porrigeret miseris Iudaeis, esse tamen illis propitium. Sed notemus tantum loqui

Deum, et nondum virtutem suam proferre. Hic spectandum est prophetae consilium. Primo enim admonet fideles, non esse cur desperent, vel etiam deiiciant animos moerore: quia angeli coelestes coram Deo deprecatores sint et patroni pro salute ipsorum. Hoc unum est. Sed maior et uberior confirmatio adiungitur, quod Deus testetur se propensum esse ad Iudaeos liberandos, utcunque non hoc declaret primo statim momento. Hic autem notandum est, debere nobis ad spem et patientiam sufficere, ubi Deus testatur et affirmat se favere nobis, et caram sibi esse salutem nostram, utcunque misera sit in speciem nostra conditio. Poterat enim Deus statim re ipsa ostendere Iudaeis venisse tempus quo vellet ipsos restituere in plenam felicitatem: hoc non facit, sed tantum loquitur. Hoc autem est dare verba. Sed hoc modo probare voluit serio examine populi sui patientiam et obsequium, ubi promisit se non oblitum esse foederis sui, unde pendebant omnes promissiones prius factae. Videtur autem propheta alludere ad illud Iesaiae vaticinium capite quadragesimo, Consolamini, consolamini populum meum, dicet Deus vester. Obmutuerant enim iam prophetae ad longum tempus, quia etiam consentaneum erat, Iudaeos manere in continuo luctu, qui tam multis annis obduruerant contra omnes minas: imo ludibrio habuerant omnia iudicia Dei: quemadmodum dicitur apud Iesaiam (22, 13). Epulemur, et bibamus, cras moriemur. Quum ergo tanta fuisset populi contumacia, oportuit sine consolatione diu lugere. Sed Iesaias dicit venturum tempus, quo Deus praecipiet servis suis, ut iterum consolentur, sicut olim, populum suum. Iam dicit Zacharias *Deum loquutum esse verba consolatoria*. Ergo rursum hinc colligimus, exaudita fuisse vota piorum et precationem angeli, quia iam matura erat redemptio, quemadmodum etiam Psalmo centesimo secundo (v. 14) dicitur: Tempus est, Deus, ut miserearis Sion, quia venit tempus eius, hoc est, quia iam impleti sunt septuaginta anni, quos tibi placuit praefigere exilio nostro. Nunc sequitur:

14. *Et dixit mihi angelus qui loquebatur mecum, Clama dicendo, Sic dicit Iehova exercituum, Zelatus sum Ierusalem et Sion zelo magno.*

Nunc refert Zacharias quaenam fuerit summa illius consolationis, cuius nuper meminit. Neque enim satis fuisset in genere et sine explicatione hoc attingere paucis verbis, Deum humaniter respondisse angelo. Scimus enim quam durae fuerint tentationes illae, quibuscum tunc luctati sunt fideles. Oportuit igitur non levibus armis instrui ad tam arduum certamen obeundum. Haec ratio est cur clarius exprimat Zacharias noster quibus verbis Deus fidem populi sui tunc erexerit. Dicit autem angelum sic loquutum esse: quibus verbis significat consolationem non fuisse privatim datam angelo vel seorsum, ut eam teneret occultam in sinu: sed in usum totius populi. Non fuit igitur haec arcana consolatio. Sed quam Dominus voluit promulgari per suos prophetas, quemadmodum nuper ostendimus ex loco illo Iesaiae, Consolamini, consolamini populum meum, dicet Deus vester. Quod autem Deus hic dicit *se zelo magno affectum esse erga Ierusalem et Sion*, ex recepto scripturae usu positum est. Deus enim quia non potest satis exprimere inaestimabilem gratiam qua electos suos dignatur, libenter usurpat hanc similitudinem, quod suscipiat salutem suorum tuendam, quemadmodum maritus pugnat summo ardore pro uxore sua. Haec igitur est ratio cur dicat se zelare pro Ierusalem, et haec loquendi ratio diligenter notanda est, ne putemus Deum frigere, dum cunctatur et differt suum auxilium: quia ut sumus praecipites in votis nostris, ita vellemus Deum ruere simili impetu: et imputamus hoc frigori, nisi festinet pro votis nostris. Has dubitationes Deus compescit quum testatur se zelo affici. Significat enim tarditatem suam non procedere ex segnitie, vel quia nos contemnat, aut pro nihilo ducat: sed aliam esse rationem cur nos teneat suspensos. Certo igitur persuasi simus, etiam ubi Deus auxilium suum subducit, non aliter affectum esse erga nos, quam optimus quisque pater erga filios suos esse solet. Caeterum non conspici huius amoris signa, quia non semper etiam nobis expedit tam cito nos liberari a molestiis. Sit igitur hic clypeus noster contra omnes impetuosos affectus ne scilicet indulgeamus nimio nostro fervori, aut putemus negligi salutem nostram a Deo, si quando ad tempus dissimulat, neque statim profert manum suam ad nos iuvandos. Sequitur:

15. *Et ira magna ego irascor contra gentes has quietas, quia ego iratus fui parum, et adiuverunt in malum.*

Hic Deus occurrit dubitationi quae facile obrepere poterat omnium piorum animis: Cur ergo permitteret libidini gentium ita miseros Iudaeos: interim vero sineret profanas gentes quiescere, et frui suis delitiis? Hoc enim primo intuitu valde absurdum erat: si talis erat zelus Dei erga Ierusalem, cur saltem non dabat signum aliquod sui favoris? Respondet igitur, etiamsi conditio gentium nunc melior sit, tamen non esse cur Iudaei sibi displiceant in molestiis suis: quia exspectandus sit finis qui impendet. Interea rursus notandum est, Deum hic tantum loqui, et nondum prodire armatum ad exsequendam vindictam. Et haec vera est ac legitima fidei probatio, ubi Deus nos ab ore suo pendere iubet. Et loquendi ratio notatu digna est,

quod Deus iratus sit quietis gentibus. Non supervacua est repetitio quum dicit gentes esse quietas: alii vertunt opulentas: sed non tam proprie: et diximus antea conquestum fuisse angelum, quod toto orbe pacato Deus solam ecclesiam affligeret duriter. Hic ergo anticipat Deus tentationem quae turbare, imo labefactare alioqui poterat pias mentes, quum dicit, Verum quidem est, gentes esse quietas in circuitu, et nihil esse illis molestiae, nullum esse hostem, nullis incommodis esse obnoxias: hoc quidem verum est, sed quia ego irascor, me adverso et infenso, maledicta est ipsorum felicitas. Deus ergo hic attollit piorum sensus, ut agnoscant felicitatem esse in sola eius gratia: quoties antem iratus est vel infensus, utcunque existiment homines se beatos esse, se sibi placeant in sorte sua et glorientur: tamen esse miserrimos. Nam omnis felicitas exitialis est, ubi non manat ex fonte gratuiti amoris Dei: denique ubi Deus non est pater, quo magis affluimus omni genere bonorum, eo profundius demersi sumus in omnes miserias. Hic ergo sensus est, quum dicit Deum iratum esse gentibus quietis. Quis ergo usus est huius doctrinae? oportuit tunc Iudaeos, etiamsi conditio ipsorum valde pro sensu communi aspera esset, tamen acquiescere in amore Dei, quia scirent ipsum esse sibi patrem: deinde quamvis hostes suos cernerent beatos, non tamen aliter sentire, quam totam eorum felicitatem esse maledictam. Sic etiam praecipit Psalmus trigesimus septimus, ne fideles invideant incredulis, dum vident eos florere opibus et in suis delitiis volutari, quia scilicet respicere ad exitum oportet. Ergo discamus attollere sensus nostros ad arcanum Dei amorem, ubi asperius nos tractat: et contenti simus eius verbo, quia illic indubium habemus testimonium gratiae ipsius: deinde ne aemulemur hostes nostros et omnes reprobos, utcunque totus mundus illis applaudat, et ipsi etiam luxurientur in suis bonis, quia scimus Deum illis esse adversum. Sequitur etiam ratio, *quod Deus iratus fuerit parum, et illi adiuverint in malum*, hoc est modum excesserint. Summa est, repositam esse mercedem crudelitatis omnibus hostibus ecclesiae quia sine modo exercuerint saevitiem, quum tamen Deus leniter ac paterno more castigare vellet filios suos. Sed primo hic quaeritur, quomodo Deus pronuntiet se parum iratum fuisse populo suo, quum tamen inexorabile fuerit eius iudicium, sicuti pronuntiat per servos suos, Quisquis evaserit a fame cadet in gladium, quisquis effugerit a gladio occurret vel incidet in bestias sylvestres. Et multis locis idem inculcat, nempe nullam fore spem veniae populo, donec totus intereat, hoc est corpus ipsum: etiamsi Noe, Daniel et Iob, inquit, essent in hac urbe liberabunt quidem animas suas: sed non exaudiam preces eorum pro hoc desperato populo. Sed particula מעט referri debet ad electos. Etsi enim Deus horribili illa vindicta consumpserit totum fere populum, reliquiae tamen servatae sunt, ut scimus. Haec ratio est cur dicat Deus se mediocriter iratum fuisse populo suo. Neque enim loquitur de reprobis, et de illa impura faece, qua voluit purgare domum suam: sed respicit ad foedus suum. Nunc tenemus quo consilio dicat Zacharias Deum modice iratum fuisse populo suo, sed occurrit etiam alia dubitatio, quo sensu dicat gentes adiuvisse in malum. Nam hinc sequetur non fraenatas fuisse profanas gentes quominus saevierint absque modo, et pro sua libidine. Et hunc etiam locum arripuit nebulo illo qui scripsit nuper contra Dei providentiam, quasi impii lasciviant et non cohibeantur manu et potentia Dei. Sed hoc nimis insulsum est, quia non respicit hic propheta quid potuerint gentes, vel quid effecerint: sed loquitur potius de truculentia eorum, quod scilicet putaverint nullum debere finem fieri, donec abolita esset populi illius memoria. Et haec ratio est cur dicat apud Iesaiam, Tu non spectasti finem illius. Exprobrat ergo incredulis, quod non reputarent secum finem ecclesiae, quia increduli furiose conati sunt perdere ecclesiam, quasi irrita esset illa promissio, Misericordiam meam non auferam. Quoniam ergo finem non spectarunt increduli, quod Dominus vellet semper habere aliquas reliquias in electo populo incolumes, haec ratio est cur dicat propheta *ipsos adiuvisse in malum.* Nunc ergo tenemus prophetae mentem: et videmus nihil aliud agi nisi ut se bona fiducia sustentent fideles, donec re ipsa appareat quod nunc audiunt proferri ex ore Dei. Pergamus:

16. *Propterea sic dicit Iehova, Reversus sum ad Ierusalem in miserationibus: domus mea aedificabitur in ea, dicit Iehova exercituum: et linea extendetur super Ierusalem.*

Confirmatio est proximi vaticinii, quod scilicet Deus iam finem imponere velit castigationi suae, sicuti dicitur apud Iesaiam, Recepit de manu Iehovae duplicia pro omnibus peccatis suis. His enim verbis admonet Deus se contentum esse poenis, quas inflixerat populo suo: quemadmodum pater existimat se plus satis fuisse severum se rigidum, ubi filium suum percussit. Ita nunc, *Sic dicit Iehova, Reversus sum ad Ierusalem in miserationibus.* Necesse enim fuit spem dari veniae, et reconciliationis populo, ut bene speraret. Hypocritae facile attollunt cristas, simul ac verbum aliquod blandum ipsis obiicitur: sed fideles qui sibi male conscii sunt, et quibus sua peccata ante oculos versantur, non tam facile erigunt animos, donec persuasi sint sepulta esse ipsorum peccata, et ipsos esse exemptos a reatu. Ergo propheta dicit *Deum conversum esse*

ad Ierusalem, ut Iudaei sciant temporales illas fuisse poenas, quibus Deus eos afflixerat. Interea autem hortatur eos ad humilitatem. Neque enim tunc potuit populus ex hoc vaticinio quidquam concipere bonae spei, nisi expenderent se merito dedisse poenas, quia iram Dei provocaverant. Admonet igitur propheta quidquid hactenus perpessi sunt fideles, hoc debere imputari eorum vitiis: sed tamen Deum paterno more erga ipsos velle agere, quemadmodum ut ante citavi, promisit misericordiam suam fore perpetuam erga electos et fideles. Dicit ergo *se reversum esse in miserationibus ad Ierusalem.* Postea adiungit, *domus mea aedificabitur in ea, et super Ierusalem extendetur perpendiculum.* קוה, accipitur pro linea perpendiculari, ut Iesaiae 28 (v. 10), et aliis locis. Quanquam hic ponitur epenthesis, additur litera ה, quia tunc sermo fuit corruptior, ut dictum fuit alibi. Summa est, templi aedificationem sperandam esse et urbis, quia Deus in gratiam cum populo suo redierit. Duo igitur notanda sunt, iam Deum placatum esse erga Iudaeos: deinde hunc fructum reconciliationis fore, quod templum exstruetur, hoc est, iterum stabilietur, cultus Dei ut antehac, et ipsa etiam regni dignitas. Interea docet propheta non aliunde sperandam esse templi aedificationem, quam ex gratuito favore Dei, ut Iudaei intelligant praecisam sibi fuisse omnem spem suis sceleribus, nisi quia Deo placuit abolere ipsorum reatum: sicuti etiam haec doctrina extendi debet ad perpetuum ecclesiae statum. Unde enim fit ut ecclesia incolumis maneat in mundo? imo ut subinde se colligat, nisi quia Dominus pro immensa sua bonitate indulget nobis? Quotidie enim ipsum provocare non desinimus: et digni sumus quos prorsus e mundo exterminet. Ergo nulla esset ecclesia, nisi Deus ipsam mirabiliter pro sua bonitate et suis miserationibus servaret, atque etiam restitueret dum videtur collapsa. Addit tandem:

17. *Adhuc clama dicendo, Sic dicit Iehova exercituum, Adhuc conterentur* (alii vertunt dispergentur, vel se diffundent, vel segregabuntur: sed dicemus de proprio sensu. Conterentur ergo) *urbes prae bono: et consolabitur Iehova adhuc Sion, et eliget adhuc Ierusalem.*

Non possem hodie absolvere.

Non potui postrema lectione absolvere hunc versum, ubi propheta dicit sibi fuisse mandatum ab angelo, ut adhuc clamaret Deum reversum esse ad Ierusalem in miserationibus. Huc autem spectant verba, etiamsi Ierosolymae restitutio creditu sit difficilis, tamen indubie sperandam esse: quia Dominus ita statuerit, sed amplificat quod ante dixi. Extendit enim Dei benedictionem ad urbes Iudaeae, quum tamen unius Ierosolymae facta fuisset mentio: *adhuc urbes conterentur*, inquit, *prae abundantia bonorum.* Sic enim dixi me accipere verbum תפצנה. Nam פוץ significat dispergere, significat etiam conterere et frangere. Quidam coactum sensum eliciunt, quod sese diffundent urbes: alii quod segregabuntur, id est, tanta erit securitas, ut etiamsi procul inter se distent urbes, nihil tamen erit periculi, vel metus. Sed sensus prophetae clarus est, nisi data opera velimus nos torquere in re manifesta et facili: adhuc, inquit, urbes conterentur prae abundantia bonorum, hoc est: *elles seront entassees*, ut dicimus. Nam ubi magna est congeries, illic est oppressio. Dicit igitur tantam ac tam uberem fore copiam bonorum omnium, ut se frumentum colligat: ita etiam ut dolia vix possint capere suas vindemias. Nunc tenemus quid velit propheta, nempe Ierosolymam fore adhuc integram: imo alias etiam urbes fore refertas bonis omnibus, quia Dei gratia sese extendet ad totum populum. Iam adiungit, *Consolabitur adhuc Sion Iehova, et eliget adhuc Ierusalem.* Repetitur saepius particula עוד, adhuc: quia interruptio de qua ante diximus, poterat quodammodo retinere animos fidelium, ne possent conscendere usque ad istam promissionem. Quoniam ergo ad tempus abscondita fuerat gratia Dei, angelus pronuntiat talem fore mutationem, ut rursus de integro sicuti olim, refulgeat Dei bonitas, et amor erga electum populum. Quantum attinet ad verbum eligendi, notandum est, hic improprie transferri ad effectum aut testimonium electionis. Deus enim semel elegit ante creatum mundum quos voluit esse suos: sed dicitur eligere quos recipit in gratiam, quoniam in oculis hominum obliteratur adoptio semel facta, ubi nullum paterni favoris signum apparet. Exempli gratia: toties legimus Deum repudiasse populum suum: certe vocatio Dei sine poenitentia est, inquit Paulus (Rom. 11, 29). Nec tantum hoc pronuntiat de arcana cuiusque electione, sed de adoptione illa generali, qua Deus segregavit genus Abrahae a reliquis gentibus. Quanquam inter filios Abrahae multi erant reprobi: sicuti producit exempla Esau et aliorum: tamen electio Dei in se firma erat. Et hinc factum est etiam, ut adhuc maneat spes aliqua in populo ille. Quia tandem colliget Deus sibi ecclesiam tam ex Iudaeis, quam ex gentibus, ut rursus coalescant qui nunc ita distracti sunt. Quum ergo vocatio Dei sit ἀμεταμέλητος, unde fit ut dicatur Dominus saepius eligere? dicatur etiam reiicere electos suos? nempe hoc refertur ad externam speciem. Deus ergo tuetur suam electionem ad finem usque. Sed quia non possumus aliter statuere, quam nos reiici a Deo ubi avertit a nobis faciem suam, haec ratio est cur dicatur rursus eligere quos repudiavit: quia scilicet re ipsa, et clare experimento declarat se non oblitum fuisse primae adoptionis, sed manere

constantem in suo proposito. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Ego pluribus in hac re non insisto. Quia satis est tenere principium illud, pendere ex aeterna electione Dei quidquid beneficiorum confert in suos: hunc fontem perpetuum esse: interea electionem transferri καταχρηστικῶς ad signa vel effectus, quemadmodum etiam et reiectio eodem sensu accipitur pro externis poenis, quae videntur primo intuitu esse reiectionis signa, utcunque tamen non sint. Nunc pergamus:

18. *Et sustuli oculos meos, et vidi: et ecce quatuor cornua.* 19. *Et dixi ad angelum qui loquebatur mecum. Qui isti?* (hoc est, qui sunt isti?) *et dixit ad me, Haec sunt cornua quae ventilarunt Iehudah, Israel, et Ierusalem.* (Ego coniungam etiam proximos versus.) 20. *Et ostendit mihi Iehova quatuor fabros.* 21. *Et dixi, Cur isti? quid isti veniunt ad faciendum?* (ad verbum hoc est, quorsum isti veniunt, ut faciant?) *et dixit dicendo, Haec sunt cornua quae ventilarunt Iehudah, ita ut nemo tolleret caput suum: et veniunt isti* (fabri scilicet) *ad terrendum* (addo, cornua, quoniam relativum אותם obscurum per se esset), *ut proiiciant cornua gentium, quae sustulerunt cornu contra terram Iehudah, ut ventilarent eam.*

Iam sequitur alia visio, qua rursus confirmat Deus quod ante testatus fuerat prophetae suo. Dicit igitur, quamvis undique consurgant hostes contra ecclesiam, ut multae molestias exhibeant, tamen in manu Dei esse remedium, quia conteret omnia cornua suis malleis. Comparat gentes, quae infestae fuerant Iudaeis, cornibus: postea comparat fabris alios hostes, quorum manu et opera utetur Deus ad frangendos conatus eorum omnium, qui molesti erunt ecclesiae. Haec igitur summa est, quamvis ecclesia non sit immunis vel libera a multis molestiis, tamen Deum etiam in manu habere remedia, quibus coerceat omnes insultus improborum, quamvis impetuose et violenter ferantur contra miseram ecclesiam. Sed primo loco videndum est cur nominet propheta *cornua quatuor.* Iudaei referunt hoc ad Assyrios et Babylonios, et deinde ad Persas, tertio ad Graecos: tandem ad Romanos: quia aliis locis videbimus, et Daniel etiam satis luculente docet fuisse quatuor illas praecipuas monarchias, in quibus protulit Deus sua iudicia claris et memoratu dignis exemplis. Sed non dubito quin propheta hic tam de Moabitis et Syriis, et aliis gentibus loquatur, quam de Assyriis vel Chaldaeis. Falluntur ergo mea opinione qui putant hic notari quatuor illas monarchias: sed potius quatuor cornua fuisse dicit Zacharias, quae ex singulis mundi plagis exorta sunt. Scimus autem non ab una tantum parte fuisse Iudaeos vexatos, sed ab oriente et occasu, a septentrione et meridie. Quum igitur undique hostes inter se vires et studia coniungerent contra Iudaeos, ita ut a quatuor mundi plagis, hoc est, a toto circuitu esset illis causa trepidandi, haec ratio est cur propheta dicat *quatuor cornibus ventilatos fuisse.* Videtur tamen hoc esse adhuc frigidum, quia non opus fuit prophetae ostendi quod omnibus plus satis notum erat. Sed testari voluit Deus gentes quae inimicae et infestae fuerant Iudaeis, non egisse quidquam nisi ex arcano suo instinctu, ut intelligant Iudaei totidem fuisse ferulas, quibus vellet eos castigare. Caeterum coniungi debet posterior pars, quod scilicet Deus etiam ostenderit prophetae quatuor fabros. Nam cohaerent inter se duae istae visiones. Si quis ergo arripiat unam partem, perperam faciet. Neque enim constabit ratio vaticinii: ergo ei nolumus mutilare quae coniuncta sunt, ne separemus quod additur de quatuor fabris. Quoniam ergo undique oppressi fuerant Iudaei, ostendit etiam Deus satis multa sibi esse remedia, et quidem ex diversis locis: propheta quatuor cornua viderat: videt quatuor fabros: hoc est, agnoscit Deum posse statim modum invenire, quo compescat omnes turbas et tumultus, quia contundet quasi sub incude cornua illa, et conteret quae prius dissipaverant Iudaeos. Eadem igitur est ratio semper in voce quatuor. Nam sicuti Chaldaei insanierant contra Iudaeos, ita ostendit Dominus sibi esse in manu paratos hostes, quemadmodum aliqua ex parte iam manifestaverat. Unde enim Persae et Medi tam repente occupaverant Babylonem, nisi quia fabri erant, quorum operam locaverat Deus, ut contunderet cornu illud babylonicum? unde etiam factum est ut Syri succubuerint, Aegyptii et aliae omnes nationes? nempe erant totidem cornua: sed Dominus fregit ferociam tot gentium per multos fabros, quia eos conductitios habuit et praesto ad suum obsequium. Nunc tenemus verum prophetae consilium. Etsi autem voluit propheta hoc vaticinio hortari et animare suos gentiles ad patientiam, ut spiritus Dei has partes iniunxerat: tamen quasi in speculo hic hodie quoque nobis proponit Dominus qualis ecclesiae sit conditio. Ne ergo miremur si tumultuetur omni ex parte mundus contra ecclesiam Dei, et si insurgant procellae et tempestates tam ab oriente quam ab occasu. Neque enim hoc novum est, ut multi hostes ex variis plagis inter se conspirent: et ita ecclesia Dei sustineat multos insultus. Hoc unum est. Interea accedat haec consolatio, Deo scilicet esse multos fabros ad manum. Et apposita est metaphora prophetae. Nam durities cornuum erat formidabilis Iudaeis: sed propheta dicit esse duritiem in malleis, quae confringat omnia cornua. Deus ergo, etiamsi feriamur ab hostibus nostris, reperiet fabros quorum opera ipsos frangat: et certe hoc iam saepius experti sumus. Unde fit ut tam exiguus eorum numerus, qui nunc

pure invocant Deum, persistat in tanta rabie hostium? deinde in tot consiliis et machinationibus? Quid enim magis vel cupidius appetunt omnes monarchae, quam ut memoriam evangelii exstinguant? ergo si reputamus quaenam sit hodie ratio totius mundi, reperiemus vix esse urbem aut populum unum, vel unum monarcham, vel etiam unum ex minimis proceribus, cuius rabies contra ecclesiam non feratur. Iam qui fit ut tamen non exserant vires suas, et deiiciant miseram ecclesiam, quae solo flatu posset centies concidere? unde hoc fit, nisi quod malleis suis Deus conterit cornua et per operam fabrorum? Quinam sunt illi fabri? nempe sunt etiam cornua. Nam vellent omnes, quantum in se est, contra ecclesiam ruere, sed Deus hoc non permittit. Quin potius excitat inter ipsos bella, ut sese mutuo conficiant. Quum igitur sint omnes cornua ad ecclesiam impetendam: imo si clarius libeat exponere similitudinem, quum sint omnes velut tauri furiosi et cornupetae, et ad ecclesiae dissipationem certatim prosiliant quantum in se est: Deus tamen dat duobus vel tribus malleos: et iubet ut ferociam sociorum suorum compescant. Dum igitur omnes huc intenti sunt ut ecclesiam feriant et dispergant suis cornibus, Dominus vocat eos ad diversum opificium, et quemadmodum iam dixi, iubet fabros esse qui arrepto malleo feriant cornua illa et conterant: nempe suos socios, quibuscum diabolica prius erat conspiratio. Et certe mirabilis est haec Dei providentia, quod inter tam confusos et turbulentos motus ecclesia quamvis sub cruce tamen respirat: quia nisi mallei isti frangerent cornua, nos centies iam, imo millies fuissemus confossi et in frusta dispersi: sed Deus avertit ictus et insultus per suos malleos: et quemadmodum iam dixi, utitur hostibus suis ad has partes obeundas. Videmus ergo hoc vaticinium non modo aetati Zachariae fuisse utile, sed omnibus etiam saeculis: neque debere restringi ad veterem populum, sed ad totum ecclesiae corpus spectare. Caeterum quod propheta dicit se interrogasse angelum, nobis proponitur in his verbis exemplum verae docilitatis. Quamvis ergo non statim explicet nobis Dominus sua vaticinia, tamen non est cur fastidio occupati respuamus quod nobis est obscurum: quemadmodum videmus hodie multos, si quid dubitent, statim reiicere et conqueri etiam quod nimis difficile sit verbum Dei: et passim hodie volitant blasphemiae istae in ore multorum. Atqui propheta, etiamsi perplexus haereret, non tamen morose reiecit quod ostenderat Deus: sed interrogat angelum. Etsi autem non semper tam propinqui sunt nobis angeli, vel saltem non apparent visibili forma, Deus tamen aliis modis poterit expedire, si quid perplexum est in verbo suo: promittit se nobis daturum et intelligentiae et discretionis spiritum, quoties opus fuerit. Deinde scimus et praedicationem verbi et sacramenta adminicula esse quibus nos ad se deducit. Si ergo non negligimus haec adiumenta quae nobis Deus porrigit ad manum, et si praesertim ab ipso petimus ut nos spiritu suo dirigat, certe nihil erit tam obscurum vel implicitum in omnibus prophetiis, quod nobis non manefestet, nempe quoad expediet, neque enim aequabili mensura spiritum omnibus largitur: sed ita statuendum est, quamvis obscurae sint prophetiae, tamen si quisque nostrum se docilem et morigerum offerat Deo, fructum fore nobis certum, quemadmodum videmus non fuisse fraudatum Zachariam voto suo. Angelus enim mox respondet. Notandum est etiam quod uno in loco nominat Iehovam, et in alio angelum, et quidem promiscue de uno et eodem loquens, unde sequitur, inter angelos Deum quoque apparuisse. Sed tenendum memoria est quod prius dixi, hunc primarium angelum fuisse mediatorem et caput ecclesiae. Est autem idem Iehova: quia scimus Christum esse Deum manifestatum in carne. Non mirum igitur est, si promiscue propheta angelum nunc vocet, et nunc Deum aeternum, qui et mediator est ecclesiae, et idem Deus: Deus, quia unius cum patre essentiae: mediator autem, quia etsi nondum carnem nostram induerat ut nobis propinquus esset ac frater, iam tamen hoc munus coepit tunc obire: quia non potuit stare ecclesia sine aliquo capite, neque aliter potuit Deo suo coniungi. Videmus nunc ut Christus respectu aeternae suae essentiae sit et vocetur Deus: respectu autem officii vocetur angelus, quatenus scilicet est mediator, sed diverso respectu. Conclusio nunc clara est, quum respondet Deus haec quidem esse cornua quae ventilant vel dispergunt tam Iehudah quam Ierusalem, et regnum Israel: sed sibi totidem esse fabros, quorum manu et malleis conteret omnia cornua: etiamsi ad tempus multum molestiae exhibeant ecclesiae. Notandum vero est, cornu varie accipi mutato numero. Nam in plurali gentes vocantur cornua, ob duritiem vel robur: postea in singulari dicuntur sustulisse cornu, nempe quia ferociter vires suas proiecerant ad prosternendum vel dissipandum populum Dei. Sequitur:

CAPUT II.

1. *Et sustuli oculos meos, et vidi: et ecce vir in cuius manu funiculus mensurae.* 2. *Et dixi, Quo tu vadis? et dixit mihi, Ad metiendum Ierusalem, ut videam quanta latitudo eius, et quanta longitudo eius.* 3. *Et ecce angelus qui loquebatur mecum egressus est, et alter angelus egressus est in occursum eius.* 4. *Et dixit ad eum, Curre, dic puero huic, dicendo, In villis*

(vel pagis) *habitabitur Ierusalem prae multitudine hominis et pecoris* (id est, hominum et pecorum) *in medio eius.*

Nunc additur alia visio in eundem finem, non quod difficilis iam esset superior, sed quia confirmatione opus fuit in rebus adeo turbatis, etsi enim reditus populi non vulgare specimen erat bonitatis et gratiae Dei: quia tamen non florebat Ierosolyma ut olim, templum erat simile tugurio, nulla tunc erat species regni, nullus decor, difficile creditu erat quod ante vidimus. Haec ratio est cur Deus pluribus signis confirmet rem unam: quia scimus quam difficilis sit nobis lucta in ista carnis infirmitate, quum nos urgent graves et durae tentationes. Dicit ergo Zacharias *se vidisse in manu viri funiculum mensurae.* Virum nunc vocat qui sub forma viri apparuit, et hoc etiam satis receptum est ac tritum communi usu, ut angeli vocentur homines. Etsi enim ad tempus duntaxat praediti fuerunt forma humana, quia tamen voluit illos Dominus in hac specie conspici, haec ratio est cur viri nominentur improprie. Si quaeramus an vere induerint humanam naturam angeli, responsio in promptu est, nunquam fuisse vere homines, proprie loquendo: sed scimus ut Deus nobiscum balbutiat: et eadem est ratio in sermone, quae in re ipsa. Unde factum est ut angeli apparuerint sub humana forma? nempe ut familiarior esset accessus ad homines: ideo etiam nominat Deus eosdem viros, quemadmodum hoc loco. Dicit ergo Zacharias sibi angelum apparuisse sub forma hominis, *cum funiculo mensurae.* Postea addit se rogasse quonam iret: adiungit responsum, *Ad metiendum Ierusalem, ut videat quanta sit latitudo et quanta longitudo.* Finis autem vaticinii est, *Ecce habitabitur Ierusalem per omnes villas*, quia non posset capere circuitus murorum tantam hominum copiam. Deus ergo eio augebit populum suum, ut non possit comprehendi muris: sed erunt spatiosi ecclesiae fines. *Habitabitur* ergo *Ierusalem per omnes villas*, id est, per totam regionem. Haec est summa. Videmus nunc consilium spiritus sancti: quia tantum exigua portio ab exsilio redierat, poterant fideles frigere quum scilicet longissime abessent ab illa tam splendida ecclesiae restitutione, quae toties praedicta fuerat, vel promissa. Oportuit igitur altius ipsos erigi, ut patienter exspectarent dum paulatim et per certos gradus perficeret Deus quod testatus fuerat. Ergo ne restringerent Dei gratiam ad tempus exiguum, vel ad paucos dies, ideo propheta hic dicit coram Deo aliam esse mensuram Ierosolymae, et aliam in oculis hominum. Quod ad funiculum mensurae spectat, hoc dicitur ex more antiquo. Scimus enim tunc non usos fuisse vel decempeda vel aliis mensuris, sed funiculo. Iam quum dicit propheta *se sustulisse oculos et vidisse hunc virum*, admonet non considerandam esse Ierosolymam, nisi in spiritu: quia vix tunc poterant adduci ut construerent urbem instar mediocris et obscuri oppidi. Videmus ergo hic notari discrimen inter externum adspectum Ierosolymae, qualis tunc erat, et inter statum futurum, qui erat sperandus: quanquam tunc non erat visibilis. Haec igitur ratio est prophetiae, quod ubi Zacharias sustulit oculos, viderit mensuram vel perpendiculum in manu viri. Iam rursus admonet se fuisse attentum ad visiones istas. Nam dum interrogat, ostendit se non esse somniculosum vel socordem, sicuti multi suffocant omnem lucem sua ignavia. Et utinam hodie talis in nobis torpor non dominaretur! quia merito poenas damus contemptus nostri, quoties secure et negligenter audimus quod Deus nobis proponit. Ergo discenda est nobis attentio et maior sedulitas ab exemplo prophetae. Quaerit quonam abeat: postea adiungit, *Ut metiatur:* tandem ostendit qualis sit mensura Ierosolymae, nempe quia posthac nullus erit circuitus murorum, qui capiat immensam populi multitudinem. Deus ergo, inquit, longe lateque diffundet sanctam urbem: non erit amplius clausa suis moenibus ut antea, sed habitabitur per omnes pagos. Non dubium igitur est quin hic Deus testari voluerit de ecclesiae propagatione, quae multo post tempore sequuta est, nempe Christi adventu. Etsi enim opulenta fuit Ierosolyma, deinde habuit maximum circuitum, imo fuit urbs triplex, ut satis notum est: et profani etiam scriptores tradunt fuisse praecipuam inter urbes Orientis, ubi tamen erat tunc Babylon: si tamen conferatur cum statu Ierosolymae hoc vaticinium, non habitata sine muris, nec diffusa fuit per totam Iudaeam. Colligimus ergo describi hic nobis spiritualem Ierosolymam, quae differt ab omnibus terrenis urbibus. Quod autem sequitur, *venisse angelum in medium*, et deinde *fuisse obvium alteri angelo*, hinc etiam apparet, quemadmodum ex toto prophetae contextu, quam diligenter curet Deus salutem ecclesiae suae: quia semper angelos quasi emissarios habet, qui properent ad eius nutum, et prospiciant ecclesiae necessitatibus. Quum ergo ita angeli consentiant ad tuendam ecclesiae salutem, hinc perspicimus quam Deo cari sint fideles, in quorum gratiam ita exercet omnes suos angelos. Deinde videmus etiam ut Dominus voluerit hoc vaticinium clarum et manifestum esse piis omnibus: *Vade, curre ad puerum hunc*, inquit, *et dic.* Petierat quidem Zacharias sibi exponi quid vellet mensura in manu hominis: quod autem angelus alter occurrit, hinc apparet, quemadmodum iam dixi, non negligere Deum preces suorum et vota, si modo discere cupiant: quin fungatur officio probi et fidelis magistri erga ipsos: imo currendi verbum etiam notandum est. *Vade*, inquit, et quidem *propera, ne puer hic diutius hae-*

reat: expone quorsum tendat hoc vaticinium. Pueri nomen tribuitur prophetae, quia permixtus tunc erat angelis. Noluit igitur se vocare hominem iustae vel adultae aetatis, quia prius de angelo verba faciens dixerat esse virum. Inter angelos quem gradum tenere potuit propheta, nisi ut esset similis puero? Notanda est igitur ista circumstantia, cur de se contemptim vel submisse loquatur Zacharias. Iam quantum attinet ad summam vaticinii, diximus hic describi nobis coelestem Ierosolymam, quae non cingitur muris, sed quae patet per totum orbem: deinde non confidit etiam suis praesidiis, sed secure habitat, etiamsi undique exposita sit hostibus: quia non abs re dicit propheta, *Per villas habitabitur Ierosolyma:* hoc est, habitabitur passim, sic ut non opus habeat ulla defensione, qua repellat vel prohibeat ab accessu hostes suos: quia tuta quies dabitur, in qua stationem suam quisque colat. Sequitur:

5. *Et ego ero illi, dicit Iehova, murus ignis* (vel igneus) *in circuitu, et in gloriam ero in medio eius.*

Confirmat hoc versu quod nuper attigi, Ierosolymam scilicet fore tutam, quamvis non habeat suas munitiones: quia Deus unus sufficiet pro muris, pro arcibus, pro fossis, quemadmodum etiam dicitur apud alios prophetas, Erit tibi Deus murus et antemurale: deinde, Erit tibi pro omnibus propugnaculis. Cohaeret igitur haec sententia cum reliquo vaticinio, quum testatur Iehova se fore *murum igneum.* Scimus autem, etiamsi alti ac densi sint muri, posse superari ab hostibus. Sed quis audeat se proiicere in ignem? Perinde est igitur ac si Deus ita loqnutus esset, Quamvis nulli sint excubitores qui defendant Ierusalem, nulli sint milites praesidiarii, nulli denique custodes, ego tamen unus sufficiam, quia non modo ero murus ad hostes arcendos, sed ero ignis ad incutiendum terrorem. Postea adiungit, *Ero in gloriam in medio eius:* quasi diceret, Intus et foris solida Ierosolymae felicitas erit in me uno et in gratia mea: intus ergo in medio eius ero in gloriam: hoc est, ego decorabo eam omni laude. Iam si metuat sibi ab hostium incursu, ego ero murus igneus. Quamvis enim propugnaculis et turribus non excellat, careatque moenibus et fossis: et ita sit exposita multis iniuriis, tamen potero terrorem incutere hostibus, ut procul dispellantur, atque ita incolumis servetur ecclesia, etiam nudata omnibus humanis praesidiis, carens omni defensione. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quamvis Iudaei videant se paucos esse numero, infirmos viribus, deinde miseros homines et contemptos, esse tamen bene sperandi materiam: quia quamvis pauci reversi essent ab exsilio, posse tamen Deum ecclesiam augere et propagare usque ad immensam multitudinem, idque iam certum esse ac decretum, quia visione ostensum sit, quamvis impares essent hostibus suis, Deum tamen satis esse fortem et robustum ad ipsos tuendos: deinde quamvis inopes essent omnium bonorum, Deum tamen satis esse divitem ad ipsos locupletandos, modo pendeant ab ipsius benedictione quam promisit, nempe ut intus ipsos reddat felices ac beatos: deinde foris ab incursu hostium incolumes praestet.

6. *Heus! heus! et fugite e terra aquilonis, dicit Iehova: quia in quatuor ventos coelorum dispersi vos, dicit Iehova.*

Quo melius pateat nobis prophetae consilium, tenenda imprimis historia est. Nam quum edicto Cyri et Darii liceret Iudaeis in patriam redire, multis suspecta fuit liberalitas illa, quasi duo illi reges vellent eos repente opprimere, ubi cognita fuisset eorum voluntas in reditu. Alii quum apud Chaldaeos et in aliis locis commode habitarent, malebant frui sua illa quiete, quam multis cum molestiis reverti in patriam, ubi nullae essent paratae aedes, et ubi tantum essent tristes ruinae. Quum ergo ita contemneret maior pars populi singularem illam Dei gratiam, de qua toties prophetae concionati fuerant, necesse fuit corrigi illam pigritiem, quae coniuncta etiam erat cum scelesta impietate. Si qua enim religio tetigisset eorum animos, decebat Ierosolymam praeferre toti mundo, et cultum Dei omnibus terrenis commodis ac delitiis. Mollis igitur indulgentia in qua torpebant Iudaei, digna fuit gravi et severa obiurgatione. Haec ratio est cur propheta hic asperius cum ipsis agat: quia aliter expergefieri non poterant. *Heus, heus,* inquit: quasi diceret, Quid sibi vult ista cunctatio, quod ubi Deus vobis aperuit ianuam, tamen quiescitis? ac si Iudaea non esset vestra haereditas, ac si nullum esset discrimen inter vos et profanas gentes. Nunc tenemus prophetae consilium. Particula autem הוי est hortantis, qua propheta segnitiem illam castigat, quae signum erat foedae ingratitudinis, quemadmodum dixi: quia hoc modo prodebant Iudaei contemptum eius gratiae, quae tamen longe omnibus mundi opibus et delitiis praeferenda fuerat. Caeterum videtur vel remota esse vel etiam minime quadrare ratio quae additur, *Quoniam in quatuor ventos coelorum dispersi vos.* Neque enim potuit hic stimulus valere ad pungendos Iudaeos, ut relicta Babylone properarent in terram sanctam ac sibi divinitus promissam, sed hoc valde efficax fuit ad excitandos eorum animos, quia Dominus his verbis docet in suo arbitrio esse, illos reducere incolumes: quoniam non fuerint dispersi huc et illuc, nisi iusta eius vindicta. Si praevaluissent hostes

contra eos, vel si temere expulsi fuissent a patria, poterat obrepere dubitatio, an promissioni fidendum esset. Verum, ubi constat exsilium fuisse poenam divinitus inflictam, hinc colligi etiam tuto potest, Deum fore restitutionis autorem, quia idem sanare poterit quam inflixit plagam. Nunc ergo videmus quorsum spectent haec prophetae verba: ostendit Iudaeos hactenus poenas dedisse Deo, quia non paruerint verbo eius, sed sua obstinatione provocaverint extremam eius vindictam: nunc igitur bene sperandum esse, quia Deus placatus sit, et velit ipsis ignoscere. Quum igitur exsilium esset a Deo, propheta ostendit neu fore difficilem reditum, postquam Deus reconciliatus fuerit: quia non erat Iudaeis negotium nisi cum coelesti ipso indice. Denique propheta ostendit perperam facere Iudaeos, dum in exsilio quiescunt, ubi permissa est libertas redeundi: et ideo hortatur ipsos ut mature accelerent, ne praetereant tempus beneplaciti Dei: atque ita rursus ianua ipsis claudatur. Iam ne secum disputent an hoc fieri possit, ostendit esse in Dei potestate, quia ipse expulerit eos e patria: non fore igitur difficile simul ee reducere eos volet, patefacere viam. Iam adiungit:

7. *Heus Sion, servare, quae habitas apud filiam Babylonis.*

Idem repetit propheta, sed brevius et aliis verbis. Quanquam autem perstringit breviter quod vult dicere: confirmatio tamen est, et quidem non parum efficax superioris versus. Ostendit hoc nimis indignum esse, ut Babylon sit quasi sepulcrum Sionis. Deus enim elegerat montem illum ubi coleretur. Scimus Babylonem fuisse foetidam cavernam et maledictam a Deo. Hoc igitur fuit quasi totum naturae ordinem pervertere, quod sepeliebant Iudaei sacrum Dei montem in ipso inferno, ut ita loquar. Est autem prima specie loquutio asperior, sed tamen quae optime convenit. Nam Sionis nomine designat propheta exsules Iudaeos, qui adhuc in Chaldaea dispersi erant. Neque enim templum suo loco motum fuerat, nisi quod incensum fuit ac dirutum a Chaldaeis: sed tamen non fuit aliud templum exstructum apud Babylonios. Quid ergo sibi vult propheta quum dicit, *Sion, quae habitas apud filiam Babel*, redeas in tuum locum: nempe admonet Iudaeos devinctos fuisse templo, quia sacrum erat et insolubile vinculum coniunctionis mutuae inter Deum et ipsos. Deus enim quum templum voluit sibi erigi in monte Sion, simul addidit, Habitabo in medio vestri: Haec requies mea. Quum igitur coniuncti essent Iudaei Deo suo, templum fuit interpositum quasi pignus illius sacrae coniunctionis. Ita merito et apte propheta sub nomine Sionis censet Iudaeos, qui erant velut affixi templo, quemadmodum dictum est, nisi vellent Deum abnegare: ideo dicit, Estne hoc consentaneum ut habitetis inter Chaldaeos? estis enim quasi lapides templi Dei. Non alibi igitur vobis est fixum et stabile domicilium quam in monte Sion, quasi essetis vos ipsi mons ille. Ergo *Sion*, inquit, *accelera et redi in tuum locum*, quia male et praepostere habitas apud filiam Babylonis. In summa, ostendit propheta noster non esse repudiandam Dei gratiam, ubi manum porrexit populo suo et signum dedit liberi reditus. Quia ergo hoc modo Deus redemptor populi sui apparuit, non esse Iudaeis exsulibus cessandum, quin confestim adscendant Ierosolymam, ut rursus colant Deum. Cur autem hoc facit propheta? nempe ut sciant Iudaei nihil esse sibi metuendum, quamvis instarent multa pericula, quamvis Satan multa discrimina, multas difficultates, multas molestias obiiceret, tamen gratiam Dei non fore mutilam, vel evanidam, vel fallacem: quia complebit opus suum, neque frustrabitur eos, quibus semel testatus est fore rursus quietam habitationem in terra Iehudah. Nunc sequitur:

8. *Quia sic dicit Iehova exercituum, Post gloriam misit me ad gentes quae spoliant vos: quia qui tangit vos, tangit pupillam oculi sui* (vel eius).

Prosequitur eandem sententiam propheta. Ostendit enim non patuisse viam Iudaeis, ut paulo post ipsos poeniteat sui reditus: sed Dominum illis adfore, quia redemptio haec sit insigne eius beneficium, et quod vult complere sicuti coepit. Dicit igitur edicto Dei prohibendas esse gentes, ne quid tentare audeant contra Iudaeos. Quasi diceret, Iam permissa vobis libertas fuit a Cyro et Dario: multi insurgunt ut impediant reditum: sed quidquid moliantur, nihil efficient. Deus enim cohibebit omnes ipsorum impetus et conatus franget. Sed hic praeco Dei publice testatur sibi mandatum fuisse ut gentes arceat ab omni iniuria, ac denuntiet populum hunc qui reductus est in Iudaeam, sacrum esse Deo, et ideo fas non esse a quoquam violari. Haec summa est. Sed hic occurrit difficilis quaestio. Videtur enim non congruere hic contextus, quod sic dicat Iehova, *Iehova misit me.* Neque enim hic praeconis munus suscipit propheta: sed videtur ipsi Deo adscribere, quod absurdum est. Cuius enim praeco erit Deus? et cuius edicto vel imperio promulgabit quod hic recitat propheta? non videtur ergo hoc competere in Dei personam: et tamen sic verba sonant, *Sic dicit Iehova, Post gloriam misit me ad gentes:* Quis est ille missor? hoc est, Quis ille est qui Deo imperat, vel edicit? Hinc colligimus, introduci Christum qui verus est Iehova: et tamen simul est angelus ac legatus patris. Tametsi igitur unica et simplex est essentia Dei, quae exprimitur

nomine Iehovae, hoc tamen non male nune ad patris, nunc ad filii personam trahitur. Deus igitur unus aeternus est: sed in persona patris Deus ille mandat filio, qui etiam simul Iehova est, ut per gentes compescat omnem iniustam violentiam, ne Iudaeis noceant. Hebraei ita resolvunt, quod propheta dicat se esse praeconem Dei, interea tamen recitet eius verba, quod coactum est ac durum. Ego quidem de hac re nollem rixari cum ipsis, quia, ut sunt contentiosi, putarent nos insistere in testimoniis non adeo firmis. Atqui sunt alii scripturae loci clariores ad probandam Christi deitatem et aeternam essentiam: deinde etiam distinctionem inter tres personas. Sed si quis expendat prophetae verba, reperiet locum hunc violenter torqueri, nisi de Christo intelligitur. Apparet igitur hic Christus tanquam praeco Dei patris, et dicit se missum fuisse ad gentes. Quod addit, *Post gloriam*, a quibusdam exponitur, ubi cessaverit gloria qua hactenus superbierunt Iudaei, tunc convertet se legatio Christi ad gentes. Haec igitur summa est secundum illos, quod paulo post gloria electi populi intercidet: atque ita patris mandato Christus transibit ad gentes, ut eas in ecclesiam colligat. Posset etiam hoc referri ad gentes ipsas, quae crudeliter prius vexaverant ecclesiam Dei: quasi diceret, etiamsi ad tempus triumphos suos egerint hostes vestri, tamen gloria illa eversa Deus mittet suum legatum, ut qui vos spoliarunt sint vobis in praedam. Sed mihi probabilius videtur, prophetam loqui de gloria cuius paulo ante facta fuerat mentio. Dicit igitur, ubi Deus semel exserere coepit virtutem suam et magnifice populum suum reduxit ab exsilio, nullum fore finem donec stabilierit ecclesiam suam, ita ut floreat rursus et sacerdotium et regnum. Haec summa est, meo iudicio. Ergo *Post gloriam* tantundem valet ac si diceret, Videtis haec exordia gratiae Dei, in quibus refulget eius virtus. Nam certe specimen non vulgare gloriae suae Dominus ediderat in reditu populi sui. Et ita hortatur propheta Iudaeos ad fiduciam, quoniam iam aliqua ex parte Deus gloriose cum ipsis agat. Ergo ratiocinatur a principiis, ut sustineant animos suos Iudaei usque ad finem, et fortiter exspectent complementum suae redemptionis, quemadmodum alibi dicitur, Opus manuum suarum Dominus non deseret. Sic etiam nunc propheta, *Post gloriam:* hoc est, quandoquidem semel Deus non vulgari modo vobis affulsit, nunc bene sperandum, quia nolit vos frustrari patefacto reditu in patriam: sed complere quod promisit per prophetas suos? Quia enim coniunctim loquutus fuerat Deus tam de restitutione ecclesiae suae quam de perpetuo statu: ideo propheta hic oblique perstringit ingratitudinem eorum qui non statuunt Deum veracem fore usque dum perfecerit quod iam vident inchoatum. Sicuti enim complexus fuerat utrumque Deus, nempe reditum populi et aeternam conservationem: sic etiam complecti debuerat populus utramque gratiam: Dominus, qui iam coepit reducere populum suum, tuebitur usque ad finem quos collegit, donec scilicet plena et solida redemptio nobis constet. Quoniam ergo Iudaei non spectabant ad finem, quum tamen Deus quasi manu ipsos duceret ad bene sperandum, haec ratio est cur propheta dicat *Post gloriam.* Caeterum notemus gloriam, cuius fit mentio, non fuisse tunc adhuc plane conspicuam: coeperat micare, ut ita loquar, sed nondum erat plenus fulgor usque ad Christi adventum. Perinde est igitur ac si diceret propheta, Deus iam produxit scintillas quasdam gloriae suae: augebitur donec ad solidum fulgorem perveniat: interea Dominus efficiet non modo ut gentes sese contineant ab omni iniuria: sed ut etiam sint vobis in praedam. Sequitur forma edicti, *Quisquis tangit vos, tangit pupillam oculi sui,* vel eius. Nam relativum tam de profanis et exteris gentibus potest accipi, quam de ipso Deo. Et maior pars interpretum referre mavult ad gentes. *Quisquis* ergo *tangit vos, tangit pupillam oculi sui, Ils se donnent en l'oeil,* ut dicimus gallice: hoc est, quisquis meos invadet, ille feriet suos ipsius oculos: quia quidquid machinati vobis fuerint hostes, in ipsorum caput recidet: perinde ac si quis proprio gladio transfigeret cor suum. Quum ergo putabunt gentes vos fore obnoxios suis iniuriis, efficiet Dominus ut sibi vel configant oculos, vel transfodiant pectus suum. Nam eadem erit loquendi ratio. *Quisquis* ergo *tangit vos, ille tangit pupillam oculi sui:* non est quod metuatis vobis, quia etiamsi potentissimi sint hostes vestri, furor tamen ipsorum non poterit contra vos grassari, quia efficiet Deus ut se iugulent proprio gladio, vel sibi oculos terebrent propriis digitis. Haec summa est, si de hostibus ecclesiae locum hunc intelligimus. Sed poterit etiam commode ad Deum referri, *Quisquis tangit vos, tangit pupillam oculi eius.* Et certe in hanc sententiam potius inclino: quia haec loquutio non semel occurrit in scripturis, Proteget nos ut pupillam oculi sui. Quoniam ergo alibi utitur hac similitudine spiritus, ita libenter hoc loco interpreter, adeo tenerum esse erga fideles Dei amorem, ut perinde excandescat ubi laeduntur, ac si quis vellet eius oculos configere. Deus enim aliter exprimere non potest quantopere et quam ardenter nos diligat, et quam sit de salute nostra sollicitus, nisi dum nos comparat pupillae oculi sui. Scimus nihil esse mollius vel magis tenerum in corpore hominis. Nam si quis digitum meum mordeat, si quis pungat brachium et crura, si quis etiam duriter vulneret, tamen non tantum infliget doloris, ac si digito penetret usque ad oculum meum, vel pupillam oculi mei. Deus ergo hoc solenni edicto pronuntiat ec-

clesiam sibi esse instar pupillae oculi sui, ut scilicet nullo modo eam laedi vel attingi sustineat. Postea sequitur:

9. *Quia ecce ego agitans* (vel agito) *manum meam super eos: et erunt praeda servis suis: et scietis quod Iehova exercituum miserit me.*

Iterum refert mandata patris Christus. Nam loquitur in eius persona quum dicit, *Ecce ego agito manum meam super eos:* loquitur de hostibus: *et erunt praeda servis suis*, inquit. Significat, quamlibet multi et robusti hostes prosiliant ad nocendum Iudaeis, tamen fore incolumes: quia protegentur manu Dei: neque id solum, sed quidquid tentent hostes fore irritum: quia Dominus ignominiose eos in praedam exponet ipsis Iudaeis. Nam per servos intelligit haud dubio Iudaeos, qui ad tempus gravati fuerant tyrannide hostium suorum. Certum est, hoc vaticinium minime fuisse completum quo tempore putarunt Iudaei se florere et uti prospera fortuna. Nam tunc miserrima fuit et pudenda eorum conditio. Unde enim illis reges? Certe non ex tribu Iehudah. Deinde scimus quam tyrannice dominati fuerint: ad haec fuisse regnum illud plenum multis probris et tragicis sceleribus. Fuerunt enim fere omnes parricidae, et quisquis leget historias illas, reperiet nunc fratres a fratribus, nunc parentes ipsos fuisse crudeliter oppressos et nefarie. Denique ut de caeteris taceam, Herodis domo nihil detestabilius fingi potest. Non possumus ergo aptare hoc vaticinium ad totum intermedium tempus, quod praecessit Christi adventum ab exsilio babylonico. Ergo sub regno Christi hoc demum praestitit Deus, quod spirituali populo cesserunt hostes in praedam, ubi scilicet subacti sunt, ut subirent iugum Christi. Nam quemadmodum alibi diximus principatus ecclesiae est in capite ipso. Ubi ergo eminet Christus, tunc etiam dicitur ecclesia, quae corpus eius est, regnum obtinere. Christus enim nihil vult separatum habere a suis membris. Nunc videmus quorsum tendat propheta, nempe excutere vult metum omnem Iudaeis, ne dubitent redire in patriam: quia non modo patebit illis via, sed stabilita erit ac firma felicitas sub Dei auspiciis: ut qui non frustra incepit tam praeclarum opus, sed vult ad extremum usque effectum perducere. Dicit autem, *Ecce ego agito manum meam.* Agitatio manus ostendit non opus esse Deo magnis copiis ad hostes suos profligandos, neque etiam longa expeditione: quia simul ac manum extulerit, omnes ipsos prosternet. Denique admonet propheta longas esse Deo manus, quia sola agitatione poterit profligare omnes hostes, etiamsi longissime distent. Atque ita videmus notari facilitatem, ut certo persuadeant sibi Iudaei, simul ac Deo placuerit vires suas exserere, nihil illi fore negotii vel difficultatis: quia scilicet solo motu digiti poterit conficere omnes hostes, qui contra insurrexerint. Postea subiungit, *Et scietis quod Iehova exercituum miserit me.* Si ad fideles dirigitur hic sermo, videtur hoc non esse consentaneum, quia fides coniuncta est cum scientia, sicuti Ioannes docet, Scimus nos esse filios Dei, quamvis nondum apparuerit (1. Ioan. 3, 2). Nam certitudo quae innititur verbo Dei superat omnem scientiam. Quorsum ergo dicit propheta, Tunc scietis quod Dominus miserit me? nam oportuit fideles ante ipsum eventum certos esse de legatione Christi: alioqui praeclusa erat ianua Deo. Nam scimus fide patefieri aditum ad nos gratiae illius. Oportuit igitur statim ab initio Iudaeos certos esse de legatione Christi. Sed notandum est, duplex esse genus scientiae: est scientia fidei et est scientia experimentalis, ut loquuntur. Scientia fidei est qua pii certo statuunt, quoniam Deus verax est, quidquid promisit esse indubium: sed interim scientia haec penetrat supra mundum, transscendit etiam coelos ipsos, ut cognoscat res absconditas. Salus enim nostra occulta est: quae videntur non sperantur, inquit apostolus (Rom. 8, 24), non igitur mirum est, quod propheta dicit, tunc scituros fideles Christum esse missum a patre, nempe ipso effectu, vel ipsa experientia. *Scietis* ergo *quod Dominus miserit me.* Postea adiungit:

10. *Exsulta et laetare filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Iehova.*

Continuat eandem doctrinam. Summa est, Deum nihil coepisse quod non habeat in animo etiam perducere usque ad suum finem. Quum ergo coeperit iam colligere populum suum ut in terra sancta habitet, hoc opus quod adhuc est in cursu, tandem complendum esse: quia Dominus nolit esse dimidius redemptor, huc ergo tendunt quaecunque dicit propheta. Sed nunc hortatur Sion ad laetitiam, quasi felicitas de qua vaticinatur iam esset ante oculos. Haec loquendi ratio, ut alibi vidimus, trita est prophetis. Dum ergo volunt animare Dei cultores ad maiorem fiduciam, adducunt eos quasi in rem praesentem et dictant canticum gratitudinis. Non solemus nobis gratulari ante tempus. Quum ergo prophetae ecclesiam cantare Deo iubent et gratias agere, hoc modo sentiunt promissiones in animis. Quasi diceret propheta adhuc quidem latere splendorem et gloriam Dei magna ex parte: sed fideles esse extra periculum ideoque posse intrepide iam concipere canticum, quo gratias agant Deo, quasi iam fruerentur plena redemptione: quoniam scilicet Dominus perficiet quod incoepit. *Gaude* ergo *et exsulta filia Sion.* Quare? *Ego enim venio.* Iam advenerat Deus: sed hic progressum gratiae

suae exprimit, sese venturum pronuncians: quasi diceret, iam quidem dedi vobis non obscura signa meae praesentiae. Sed sentietis alium adventum qui longe efficacior erit ad fidei vestrae confirmationem. Quamvis ergo iam apparuisset Deus Iudaeis, tamen sese venturum dicit, quum scilicet prodibit in medium Christus, in quo habitat plenitudo divinitatis corporaliter, et in quo refulsit perfecta Dei gloria et maiestas. Et hinc etiam melius patet quod nuper dixi, sermonem hunc non posse torqueri ad prophetam, nec posse competere in personam Dei patris. Sequitur ergo Christum hic loqui. Atqui non loquitur ut homo, vel angelus: loquitur ut Deus ipse redemptor. Videmus ergo nomen Iehovae aptari Christo: et nullum esse discrimen patris et filii, quoad essentiam, sed tantum in ipsis personis debere distingui. Quoties ergo Christus suam divinitatem asserit, usurpat nomen Iehovae. Sed postea ostendit sibi aliquid esse proprium et distinctum, nempe quod est legatus patris. Hac autem ratione et hoc respectu inferior est patre, quia mittitur legatus et exsequitur quod sibi mandatum est. Haec inter se non pugnant, sicuti multi indocti et tumultuosi homines sese implicant multis imaginationibus, vel deliriis potius: quomodo fieri potest, ut sit unus Deus aeternus, et tamen Christus qui alius est a patre et qui vocatur patris angelus, sit ille unicus Deus? Ita fingunt principium aliquod deitatis in Deo patre, quasi unus Deus gigneret et ita produceret ex se alios deos, tanquam ex traduce: haec sunt diabolica commenta, quibus laceratur unitas essentiae Dei. Tenendum est igitur quod hic aperte et satis familiariter docet propheta, nempe Christum esse Iehovam et unicum Deum: et tamen mitti a Deo in persona mediatoris. *Ecce ego venio*, inquit, *et habitabo in medio tui.* Habitabat etiam tunc Deus apud Iudaeos, quia templum coeperat exstrui et iam oblatae fuerant victimae: sed habitatio illa erat umbratilis duntaxat. Sequitur ergo novum genus praesentiae hic notari, ubi scilicet non tantum sub figuris et symbolis legalibus Deus se patefacturus erat populo suo: quin potius, ubi advenit plenitudo temporis et substantialiter habitavit inter ipsos, nempe quia Christus templum est deitatis et perfecte nos ita coniungit Deo patri, ut unum cum ipso simus. Et hoc etiam diligenter tenendum est, quia hic similiter distinguit propheta inter veteres legis figuras et inter substantiam, quae tandem exhibita fuit in Christo: quia nunc umbris non opus est, ubi potimur re ipsa et tenemus eorum omnium complementum, quae Deus tantum adumbrare sub lege voluit.

11. *Et adiungent se gentes multae* (vel magnae) *ad Iehovam in die illa: et erunt illi in populum, et habitabo in medio tui: et scies quod Iehova exercituum miserit me ad te.*

Hic describitur a propheta voluntaria deditio gentium, quae se adiungent ecclesiae Dei, ut iam careant proprio nomine, et censeantur inter Iudaeos. Hoc etiam sumpsit propheta noster ex aliis qui idem praedixerant: sed confirmat aliorum testimonia, ut sciant Iudaei non frustra ecclesiae propagationem fuisse sibi promissam a tot testibus. Quod autem hic sermonem habeat de vocatione gentium, qua sponte cessurae erant Deo, satis constat. Dicit enim *fore Deo in populum.* Hoc autem fieri non potuit, quin gentes perderent proprium nomen, ut efficerent unum corpus cum Iudaeis. Postea repetit quod dixerat Deum habitaturum in medio Iudaeae. De habitatione illa heri aliquid dictum fuit. Nam quum iam coepissent offerre sacrificia in templo, sequitur iam tunc Deum apud ipsos habitasse. Ergo necesse est venire ad aliud habitationis genus. Nempe quod Deus, qui prius multis documentis testatus fuerat se Iudaeis propinquum esse, in Christo demum hoc complevit: quia Christus verus est Immanuel, et in ipso Deus nobis adest cum plenitudine et virtutis et iustitiae et bonitatis et gloriae. Tandem subiicit, *Scies quod Iehova exercituum miserit me ad te.* Aliquid etiam dictum fuit de hac scientia: intelligit propheta palam fore ipso effectu, non frustra haec fuisse praedicta: quoniam comprobabitur vaticinium coram omnium oculis. Scies igitur non certitudine fidei, quae fundata est in verbo, sed ipsa experientia. Caeterum plus exprimit quam nuper: dicit enim, Scies quod Iehova miserit me ad te. Particula אליך non supervacua est, quia paulo ante dicebat se mittendum esse ad gentes: nunc quia dicit se fore praesidem electo populo, exprimit etiam legationem suam illuc dirigi: et nominat Iehovam exercituum, ut sibi persuadeant Iudaei nullam fore tantam difficultatem, quae impediat, vel moretur hoc Dei opus, quia instructus est summo imperio, ut facile possit exsequi quidquid decrevit. Non repeto quae heri dixi de Christo: sed tenendum tamen est illud memoria, nominari saepius Iehovam, qui tamen pronuntiat se missum esse. Unde appareat in pluribus personis unam et eandem esse aeternam essentiam Dei. Pergamus:

12. *Et haereditario accipiet Iehova Iehudah partem suam in terra sancta: et eliget adhuc Ierusalem.*

Confirmat propheta superiorem doctrinam: sed tollit offendicula, quae poterant Iudaeis obesse, quominus fidem adhiberent huic vaticinio. Nam ad

tempus fuerant reiecti: et nullum erat inter ipsos et alias gentes discrimen. Data illis fuerat terra Canaan in pignus haereditatis. Atqui expulsi inde fuerant: deinde nullum erat templum, nullus cultus, nullum regnum. Modis ergo omnibus colligere poterant Iudaei se a Deo fuisse reiectos. Quamobrem propheta hic promittit de integro restituendos esse in pristinam sortem, vel locum suum. *Deus*, inquit, *haereditario accipiet in partem suam Iehudah*, hoc est, re ipsa ostendet Deus non esse abolitam memoriam electionis, qua segregavit sibi Iudaeos. Voluit enim illos sibi cedere in populum peculiarem. Nunc permixti sunt gentibus: dissipatio videtur abdicationis signum esse: sed tamen patebit, Deum memorem esse illius adoptionis, qua semel Iudaeos voluit sibi colligere, ut separata esset eorum conditio a reliquis gentibus. Quum ergo dicit Iehudah fore Deo in haereditatem, vel partem haereditariam, nihil novum affert: sed tantum admonet non esse irritum foedus illud, quo sibi Deus elegit Iehudah in populum, quia hoc patebit suo tempore, et eodem etiam pertinet posterius membrum ubi dicit, *Eliget adhuc Iehova Ierusalem*. Neque enim tunc primum coepit Ierusalem esse Dei civitas, quum stabilita fuit redemptio: sed electio quae pridem viguerat quodammodo renovata fuit in hominum conspectu. Perinde igitur est ac si diceret propheta quamvis abruptus fuerit cursus gratiae Dei, tamen iterum ostendet vos non frustra semel fuisse electos in sacrum populum et Ierusalem non etiam de nihilo fuisse electam, quae esset sanctuarium ipsius Dei. Renovationem igitur ecclesiae his verbis intelligit propheta. Interim notandum est quod alibi diximus, verbum eligendi improprie vel καταχρηστικῶς hic sumi: quoniam Deus non saepius eligit quos vult censeri in ecclesia sua. Una est igitur et simplex Dei electio, quia est aeterna et immutabilis. Sed quoniam in speciem tunc Ierusalem erat reiecta, huc trahitur verbum eligendi, quod scilicet Deus palam faciet primam electionem semper fuisse firmam utcunque abscondita fuerit in oculis hominum. Postea adiungit:

13. *Sile* (vel sileat) *omnis caro a facie Iehovae: quia excitatus est ex habitaculo sanctitatis suae* (hoc est, ex loco suo sancto).

Est obsignatio totius vaticinii quum propheta hic magnifice extollit Dei potentiam, ne scilicet adhuc Iudaei vel dubitent, vel trepident, quasi rebus incertis. Dicit ergo quidquid haetenus asseruit esse indubium: quia exserere velit Deus virtutem suam, ut ecclesiae succurrat et repellat quidquid erit obstaculi. Alibi vidimus similes sententias, nempe 2. capite Habacuc et primo Sophoniae: et fere eodem tendebant prophetae illi, quia quum Habacuc disserit de restitutione populi, ita concludit sermonem, Deum prodire ut silentium imperet cunctis mortalibus, ne quis scilicet obstrepere audeat quum volet redimere suam ecclesiam: ita et Sophonias stragem hostium Dei describens, ac si iuberet ex toto mundo Deus sacrificia sibi mactari, eadem loquutione utitur: ac si diceret, nihil esse quod Dei imperio obsistat. Proinde hoc quoque loco, *Sile omnis caro coram Iehova*, inquit. Denique est epiphonema, quo insultat Zacharias omnibus ecclesiae inimicis: et ostendit frustra eos furere, quia nihil proficient utcunque tumultuentur. Silendi verbo subiectio intelligitur, ut tunc dictum fuit. Non silent impii coram Deo ut placide obtemperent verbo eius, vel ut reverenter amplectantur quidquid mandat vel iubet, vel se humilient sub potenti eius manu: hoc faciunt soli fideles. Est igitur specialis ratio silendi electis et fidelibus, quoniam os sponte occludunt ut audiant Deum loquentem. Sed dicuntur etiam silere impii, ubi Deus ipsorum vesaniam coarguit: et utcunque intus obmurmurent ac fremant, tamen non possunt coram resistere, quin opus suum compleat, vel ampullis quas evomunt in fumum abeuntibus pudefiant tandem. Hoc modo nunc dicit propheta, Sile omnis caro. Denique hic verbis significat, Deum ubi prodibit ad redimendam ecclesiam, fore terribilem, ita ut cogantur expavescere quicunque antea furiose oppugnaverant electum eius populum. Quantum attinet ad locum sanctitatis, potius interpretor de templo quam de coelo. Fateor quidem coelum ita saepius vocari in scriptura: dicitur ergo vel palatium, vel templum Dei, quia non possumus aliter sentire ut oportet de immensa Dei gloria, nisi ubi evehimur supra mundum. Haec ratio est cur Deus dicat se habitare in coelo. Sed quoniam hic agitur de ecclesia, non dubito quin Zacharias potius templum designet. Certum quidem est, tunc nullum fuisse templum ubi coepit Deus surgere quasi a somno excitatus, ut populum suum reduceret. Sed quemadmodum dicuntur Psal. 102 (v. 15), fideles misereri pulveris Sion, quia locus ille sacer manebat etiam in sua deformitate et ruinis: ita etiam hoc loco dicit Zacharias Deum expergefactum esse. Unde? *Ex Sione*, inquit, hoc est, ex loco illo contemptibili et qui expositus fuit impiorum ludibriis: illic tamen Deus non destitit habitare, nempe ut erigeret rursus templum, in quo nomen eius invocaretur usque ad Christi adventum. Nunc videmus melius quadrare templo, vel Sioni Sanctuarii nomen quam coelo, si expendimus omnes circumstantias. Sequitur:

CAPUT III.

1. *Et ostendit mihi Iehosuah sacerdotem magnum stantem in conspectu angeli Iehovae: et Satan stantem ad dexteram eius, ut adversaretur illi.* 2. *Et dixit Iehova ad Satan, Increpet te Iehova Satan, et increpet* (hoc est, iterum increpet) *te Iehova qui elegit Ierusalem: Annon hic torris erutus ex igne?*

Diximus initio Zachariam missum fuisse in hunc finem, ut debiles animos erigeret: quoniam difficile erat bene sperare in rebus tam confusis. Redierat aliqua, sed exigua tantum portio gentis ex tribu Iehudah: deinde statim surrexerant multi hostes, a quibus impediebatur aedificatio urbis et templi: et quum singula reputarent fideles, non poterat concipi ulla fiducia redemptionis qualis promissa fuerat. Zacharias ergo in hoc totus incumbit, ut plus exspectent fideles quam coniicere liceat ex praesenti adspectu: sed potius oculos et sensus suos extendant ad virtutem Dei, quae nondum patebat: imo quam Deus data opera volebat supprimere, ut probaret populi sui patientiam. Hoc nunc argumentum prosequitur quum dicit ostensum sibi fuisse *Iehosuah sacerdotem, et Satan ab eius latere dextro, qui adversaretur:* Deum tamen fuisse intermedium. Quod ergo Zacharias dicit sibi fuisse ostensum sacerdotem Iehosuam, non tantum hoc factum est in visione, sed res omnibus erat nota, Iehosuam scilicet carere sacerdotali gloria qualis fuerat ante exsilium. Nam tunc longe fulgebat alia dignitas quam post reditum populi. Hoc igitur erat omnibus notum: sed visio ob has causas oblata fuit prophetae, ut intelligerent fideles sibi certamen esse cum Satana potius hoste spirituali, quam cum vicinis gentibus: deinde ut etiam scirent remedium esse in promptu, quia Deus staret a parte sacerdotii, quod ipse instituerat. Priore igitur loco monere voluit Deus fideles non esse ipsis bellum cum carne et sanguine, sed cum diabolo ipso: hoc est unum. Deinde voluit eos ad se revocare, ut confiderent sibi fore liberatorem optimum ex omnibus periculis. Quoniam tenemus finem huius vaticinii, nunc venio ad prophetae verba. Dicit sibi ostensum fuisse Iehosuah. Factum est procul dubio in visione prophetica, sed interim nihil vidit Zacharias in spiritu, quod non esset pueris etiam ipsis vulgare. Sed quemadmodum iam dixi, notandum est quorsum spectet visio, nempe ut intelligant fideles ideo vicinos molestos esse, quoniam Satan omnem lapidem moveat et omnia experiatur ad abolendam Dei gratiam. Hoc autem valde tunc utile fuit Iudaeis sicuti etiam hodie nobis est. Miramur cur tam multi hostes quotidie contra nos ebulliant et cur totus mundus ita ardeat implacabili odio contra nos: deinde cur tot insidiae exoriantur, tot etiam impetus moveant, qui tamen non provocati sunt a nobis: nempe quia non tenemus principium illud, bellandum nobis esse cum diabolo capite et principe totius mundi. Nam si hoc esset nobis penitus infixum, scimus a diabolo impelli omnes impios. Non esset igitur nobis hoc novum, ita contra nos omnes certatim furere. Quare? Uno enim spiritu aguntur, et pater ipsorum est homicida, ut fuit ab initio. Videmus ergo edoctos fuisse fideles de re admodum necessaria, nempe ideo molestiam illis fieri a multis gentibus, quoniam Satan advigilet in eorum perniciem. Etsi autem visio haec prophetae oblata fuit in usum suae aetatis, non dubium tamen est quin ad nos quoque pertineat. Nam sacerdotium illud umbratile, imago fuit sacerdotii Christi et Iehosuah, qui tunc reversus est ab exsilio, etiam gestavit Christi filii Dei personam. Sciamus ergo Christum nunquam sacerdotio fungi, quin Satan stet ab eius latere, hoc est, quin excogitet omnes modos quibus possit Christum revocare et abstrahere a suo officio. Hinc sequitur, nimium eos falli qui putant se otiose posse degere sub Christo: quoniam proposita est nobis militia, ut quisque se ipsum armet atque instruat. Ergo hodie quum videmus tanta insania rapi totum mundum, ut nos oppugnet, imo prorsus aboleat, non subsistant sensus nostri in adspectu carnis et sanguinis: quia Satan praecipuus est bellator, qui nos oppugnat et utitur mundi insania, ut nos undique labefactet, si possit. Satan ergo semper stabit ad dexteram Christi, nempe ut non sinat ipsum tranquille fungi suo sacerdotio. Iam sequitur secunda ratio vaticinii, quod Deus intercedit et sese opponit pro ecclesia adversus Satanam. Dicit igitur, *Increpet te Deus Satan, increpet te Deus, qui elegit Ierusalem.* Loquitur hic Deus: et tamen videtur esse potius angelus Dei. Sed hoc non male quadrat, quemadmodum etiam proximo versu ubi dicebat Zacharias Iehosuam stare coram angelo Iehovae, non dubium est quin Christum intelligat, qui tam est angelus Iehovae quam ipse Iehova. Ita etiam hoc loco potest idem dici. Caeterum ne quis rixator dicat nos nimium argute accipere verba, sumere etiam licet simpliciter quod Deus nomen suum hic proferat in tertia persona. Et hic modus loquendi non rarus est scripturae. Pluit Iehova a Deo. Quorsum ita loquitur Moses? nempe quod Deus quum fulminaret contra Sodomam non usus fuerit vulgari aliquo modo, sed palam ostenderit esse aliquod extraordinarium et singulare indicium. Ita emphatica erit haec loquutio, Increpet te Iehova, hoc est, Ego ipse te increpabo. Tamen si quis totum contextum reputet, fatebitur proprie hoc dictum competere in personam Christi, qui ecclesiae suae patronus est, ideoque ille fuit angelus coram quo sta-

bat Iehosuah et idem ipse postea ostendit ecclesiam fore tutam suo patrocinio. *Iehova* igitur *increpet te Satan, et increpet.* Repetitio etiam melius confirmat quod voluit docere Zacharias, nempe fore satis praesidii in uno Deo ad ecclesiam servandam, quamvis Satan omnes suas vires in eius perniciem explicet: deinde quamvis non statim succurrat Deus et compescat Satanam, esse tamen bene sperandum, quia tandem hoc fiet tempore opportuno. Summa est, Deum quamvis huc usque laxet fraena Satanae, ut oppugnet ecclesiam in ipso sacerdotio, tamen fore Deum ecclesiae suae fidum custodem, ut Satanam prohibeat, ne exsequatur quod proposuit: deinde patienter ferenda esse multa certamina, donec completum sit tempus militiae. Nunc ergo videmus quid velit propheta his verbis. Caeterum increpatio Dei non debet tantum ad vocem referri et verba, sed ad efficaciam imperii, quo Deus omnes Satanae conatus evertit ac prosternit. Et simul adiungit quorsum spectet ista increpatio, nempe ut salva et incolumis maneat ecclesia. *Deus* ergo *qui elegit Ierusalem, ille te compescat.* Haec non debent legi seorsum, sed coniunctim: quasi diceret, Deus in salutem electi populi attollat manum suam, ut te Satan cum omnibus tuis furiis profliget. Haec summa est. Ergo sciamus Deum non esse Satanae hostem simpliciter, sed quatenus suscipit nos in fidem suam et tueri vult salvos usque ad finem. Quatenus ergo Deus redemptor est noster et vult esse aeternus custos salutis nostrae, armatus est contra Satanam, ut eum compescat. Nobis ergo difficile est ac molestum bellum: sed victoria tamen minime dubia est, quoniam Deus a parte nostra semper stabit. Caeterum simul monemur non respiciendum esse quid simus meriti, ut bene speremus de auxilio Dei: quia hoc totum pendet a gratuita eius adoptione. Etsi ergo indigni sumus quorum in gratiam Deus pugnet, tamen electio eius sufficit, ut bellum denuntiet Satanae nostra causa. Discamus igitur recumbere in gratuitam Dei adoptionem, si volumus intrepide gloriari contra Satanam et contra omnes eius insultus. Unde sequitur, nebulones istos qui hodie obscurant et vellent, si in ipsis esset, exstinguere electionis doctrinam esse hostes humani generis: quia nihil aliud student quam evertere omnem salutis fiduciam. Tandem adiungit, *Annon iste est torris erutus ex igne?* Hic praedicat Deus gratiam suam, qua usus fuerat erga sacerdotem: ut statuant fideles fore Iehosuah superiorem suis hostibus, quia Deus opus suum non deseret. Semper enim primis ultima respondent quantum ad gratiam Dei: neque fatigatur in ipso cursu beneficentiae. Haec ratio est cur nunc obiiciat Satanae. Quid? Deus mirabiliter eripuit hunc sacerdotem quasi torrem ex incendio. Quum ergo miraculum Dei appareat in reditu sacerdotis, quid tibi vis Satan? Tu insurgis contra Deum: tu putas fieri posse ut sacerdotium hoc perdas, quod tamen Deus singulari gratia voluit hactenus stare: Vide unde exierit, quasi diceret, Sacerdos quamdiu fuit in Chaldaea visus est esse in ipsis inferis: tamen Deus inde ipsum eripuit. Nunc vero quum in templo sedeat et officio suo fungatur, an poteris detrahere e coelo, quem non potuisti retinere in inferno? nunc tenemus consilium prophetae, quod ad istam similitudinem spectat. Postea adiungit:

3. *Et Iehosuah erat indutus vestibus sordidis: et stabat in conspectu angeli.* 4. *Et respondit et dixit his qui stabant coram ipso dicendo, Tollite vestes sordidas ab eo* (de super eo, ad verbum) *et dixit ad eum: Ecce transire feci* (hoc est abstuli) *abs te iniquitatem tuam, et vestiam te mutatoriis.*

Hic aliud adiungit Zacharias, Iehosuam fuisse indutum sordidis vestibus: sed vestes novas fuisse datas mandato angeli: quibus verbis significat, etiamsi sacerdotium ad tempus esset contemptibile, tamen recuperaturum quidquid perdiderat dignitatis. Semper vero ad hunc scopum dirigit fideles, ut sperent quod nec tunc videbant, nec etiam coniicere licebat ex praesenti rerum adspectu. Certum est, non fuisse tale pretium vestibus sacerdotalibus post reditum ab exsilio, quale ante fuerat. Neque enim erat illis tam sumptuosa textura ad manum, deinde non erant tot lapides pretiosi: et quamvis Cyrus satis benigne suppeditasset magnam auri et argenti copiam ad Dei cultum: tamen sacerdos non ita fulgebat lapidibus pretiosis et opere Phrygionum, ut ante exsilium, quemadmodum diximus. Ergo quod Zachariae ostensum fuit omnes tunc cernebant. Sed spectandum est nobis posterius membrum, nempe quod *angelus iusserit mutari sacerdoti vestes.* Iubet igitur propheta esse bono animo fideles, quamvis species sacerdotii tunc vilis esset ac sordida, quoniam Deus non ignoret contemptum illum sacerdotii, sed nondum advenerit remedii tempus: quia tunc reddetur pristina dignitas sacerdoti, ita ut appareat in specie nova. Quantum ad verba spectat, primo notandum est quod dicit *stetisse Iehosuam in conspectu angeli quum indutus esset vestibus sordidis*, vel laceris. Videtur repetitio esse supervacua. Dixerat enim paulo ante, Iehosuam fuisse coram angelo Dei: Quorsum nunc iterum inculcat stetisse coram angelo? nempe ut fideles animos suos sustineant, quia Deus consulto velit sacerdotem iacere in istis sordibus. Putamus enim Deum nostri esse oblitum ubi non statim succurrit, vel ubi res sunt incompositae. Occurrit ergo dubitationi Zacharias quum dicit fuisse Iehosuam in conspectu angeli. Interea etiam admonet, quamvis totus mundus despiceret illud sacerdotium, tamen esse sub

Dei oculis. Conspicui erant alii sacerdotes in oculis hominum et vertebant in se omnium oculos non sine admiratione, quemadmodum satis notum est. Sed scimus non venisse in rationem coram Deo profana omnia sacerdotia. Tametsi ergo fulgerent coram mundi oculis profana sacerdotia, erant mera abominatio coram Deo, sed sacerdotium Iehosuah quantumvis esset abiectum et putidum, tamen testatur Zacharias fuisse sub oculis Dei. Iam videmus vocari angelum qui saepius dictus est Iehova, non dubito igitur quantum ad me spectat, quin nomen tam angeli quam Iehovae debeat referri ad Christi personam, qui verus et unicus est Deus: interea est mediator inter patrem et fideles: et ideo pro imperio mandat astantibus nempe angelis. Erat enim illic Christus: sed cum sua caterva. Quum ergo adstarent angeli praesto ad obsequium, ideo dicitur mandasse ut exuerent sacerdotem vestibus illis abiectis. Postea convertit angelus sermonem ad ipsum Iehosuam: *Vide, transire feci abs te iniquitatem tuam et iam te induam novis vestibus*, vel mutatoriis. Quum dicit angelus *se abstulisse iniquitatem*, admonet merito in squalore illo iacere tam sacerdotem quam populum, quia scilicet sese nudaverint omni gloria propter suas iniquitates. Videmus ergo hic occludi ora Iudaeis, ne Deo obmurmurent, quoniam sinat illos ita residere in sordibus. Digni enim sunt qui ita iaceant. Et Dominus vocat sordes istas iniquitates hac ratione. Iam interea admonet, quamvis hoc promeriti sint suis peccatis Iudaei, ut in luctu et squalore et sordibus putrescant: tamen Dominum tandem non passurum indignitatem hanc quin subveniat. Haec igitur summa est prophetiae, quod utcunque offendat Iudaeos conspectus ignominiae in persona sacerdotis, bene tamen sperandum esse, quia remedium est in manu Dei, qui tandem mutabit dedecus et probrum sacerdotis in summam gloriam, ubi scilicet tempus gratuitae remissionis vel beneplaciti advenerit.

5. *Et dixi, Ponam cidarim puram* (aut diadema purum) *super caput eius: et posuerunt diadema purum super caput eius et induerunt* (id est, postquam induerant) *illum vestibus: et angelus Iehovae stabat.*

Dixerat propheta Iehosuam fuisse vestitum splendide et ornate quum prius esset in sordibus, idque factum esse mandato angeli: nunc addit se optasse adhuc maiorem praestantiam, quia videbat aliquid ad perfectionem deesse. Cupit igitur ornari diademate sacerdotem, ut omni ex parte respondeat habitus officii dignitati. Quod ergo hic ponitur, prophetam loquutum esse, non debet intelligi de imperio: potius concepit votum, ac si dixisset laetum quidem et iucundum esse spectaculum illud, quod redditae essent vestes honestae et decorae sacerdoti: sed interea optandum esse, ut accederet corona vel cidaris, tanquam insigne sacerdotale, non autem regium. Quanquam si quis etiam regnum notari velit, nihil erit incommodi. Scimus enim regnum fuisse coniunctum sacerdotio in Christi persona. Sed cidarim accipio pro tiara sacerdotali. Scimus enim hunc fuisse praecipuum ornatum quoties sacerdos ingrediebatur ad altare thymiamatis. Sed quantum ad summam rei spectat, tenemus consilium prophetae, nempe sacerdotem ita fuisse ornatum splendidis vestibus, ut tamen nondum omni ex parte constaret dignitas: ideo cupit propheta adiungi etiam mundam cidarim, vel tiaram. Dicit hoc quoque fuisse factum et quidem in conspectu angeli: quo significat votum suum fuisse approbatum divinitus. Hic autem primo loco expendere convenit zelum prophetae et piam sollicitudinem, quam gerebat pro sacerdotii praestantia et honore. Etsi enim laetus spectabat ornatum sacerdotis, non potuit tamen sibi temperare quin cuperet addi perfectionem. Et hoc exemplum nobis ad imitationem proponitur, ut scilicet optemus augescere Dei gratias, quibus sacerdotium Christi insignitur, donec ad solidam perfectionem adscendat. Videmus autem multos huic voto obsistere: quia hodie qui profitentur aliquod studium sincerae pietatis, contenti essent umbra aliqua: vel saltem, modo viderent dimidia ex parte purgatam ecclesiam, hoc illis abunde sufficeret. Et mundus refertus est istis hominibus, qui fatentur quidem ecclesiam foedatam esse multis corruptelis: sed vellent exiguam aliquam reformationem. Atqui longe alio nos propheta vocat. Videbat iam sacerdotem decoratum esse novis vestibus: sed ubi considerat nondum omnibus numeris honorem sacerdotii esse restitutum, cupit etiam adiungi cidarim. Quod autem dicit obsecundasse tali voto angelos, debet nos animare, ut certo nobis persuasum sit, modo cupiamus ex animo gloriam suam Christo tribui, Deum exauditurum vota nostra: quia propheta quum gemeret, non frustra rogavit angelos, ut circumdarent etiam corona sacerdotem. Particula etiam haec non est supervacua ubi dicit *angelum Dei stetisse.* Non erat autem otiosus spectator: sed significat non semel tantum curae fuisse Deo sacerdotium, imo angelum semper fuisse in excubiis, ut tueretur Iehosuah: quia non satis esset a Deo semel ornatum esse, qui ecclesiae praesidet, nisi etiam accederet haec perpetua custodia. Nunc ergo tenemus summam verborum. Sequitur:

6. *Et contestatus est angelus Iehovae Iehosuam, dicendo*, 7. *Sic dicit Iehova exercituum, Si in viis meis ambulaveris et custodiam meam custodieris, tu quoque iudicabis domum meam* (vel gubernabis: דין est iudicare, sed verbum illud refertur ad quodlibet regimen, ut alibi visum est. Gubernabis ergo do-

mum meam, hoc est, praeeris templo meo) *atque etiam custodies atria mea: et dabo tibi transitus inter istos qui adstant.*

Hic propheta ostendit in quem finem Deus reddiderit Iehosuae legitimum ornatum et splendorem: et docet hoc non esse factum simpliciter in gratiam hominis, sed quia Deus tueri velit cultum suum. Haec ratio est cur angelus hortetur Iehosuam, nempe quia semper reputare nos decet quem in finem tam liberaliter Dominus agat nobiscum et dignetur nos singularibus donis. Nam omnia haec referenda sunt ad gloriam eius et cultum: alioqui profanatur quidquid in nos bonorum confert: praecipue vero hoc tenendum est ubi agitur de ecclesia et eius regimine. Scimus enim quam proclive sit hominibus, trahere ad suam tyrannidem quidquid Deus ecclesiae suae tribuit. Vult ergo Deus audiri ubi loquitur per servos suos et quos praefecit doctores. Iam videmus ut ab initio mundi hoc praetextu ambitiosi et superbi homines dominati fuerint et ita expulerint Deum suo imperio. Imo Satanae mancipia arrogant sibi plenam et effraenem dominationem in omnes fideles: quia Deus vult sacerdotium esse honorabile, et commendat ecclesiae suae regimen. Quoniam ergo omnibus saeculis Satan abusus est magnificis elogiis quibus Deus ecclesiam suam ornat, ideo semper addenda est haec exhortatio, quae nunc attingitur a propheta, quod scilicet Deus noluerit homines extollere ut ipse quasi privatus quispiam loco suo et gradu cedat: sed totam excellentiam ecclesiae huc spectare, ut Deus ipse pure colatur, ut omnes sese subiiciant eius imperio, non modo gregarii homines, sed ipse etiam sacerdos. Quidquid ergo excellentiae est in ecclesia, hoc totum Deus vult cogi in ordinem, ut solus ipse emineat: et merito. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Et quo plus ponderis habeat haec doctrina, dicit *angelum contestatum esse.* Nam verbum quo utitur est forense, vel legale. Dicitur ergo quispiam alium contestari ubi solenni protestatione, ut ita loquar, utitur. Denique contestatio differt a communi sermone, quia illic interponitur vel iusiurandum, vel legitima autoritas, quasi sacra essent verba. Voluit ergo spiritus sanctus hoc verbo reddere nos magis attentos, ut sciamus non agi nunc de re vulgari, sed Deum interponere vel iusiurandum, vel aliquid tale quo scilicet plus reverentiae sibi in hoc mandato vel edicto conciliet. *Contestatus est* ergo *angelus Iehovae Iehosuam dicendo: Sic dicit Iehova, Si ambulaveris in viis meis et si custodiam meam custodieris.* Nunc breviter docet angelus non excellere sacerdotes, ut pro sua libidine exsultent, sed lege hac interposita, ut fideliter exerceant munus suum et obtemperent vocanti Deo. Videmus ergo res esse coniunctas, dignitatem sacerdotii et fidem quam praestant Dei ministri, qui vocati sunt ad munus illud. Qui ergo sine fraeno dominari volunt, satis hoc uno demonstrant se non esse legitimos Dei sacerdotes: quia Iehosuah Christi personam gessit: videmus tamen ut Deus obstringat eum certa lege, ne scilicet fretus honore et titulo plus sibi usurpet quam liceat ac fas sit. Si Iehosuah, qui fuit Christi imago cum suis successoribus non debuit excellere, nisi ut Deo pareret, iam videmus quam stulta sit et putida etiam arrogantia papae, qui nudo titulo contentus, vult sibi totum mundum reddere obnoxium, quasi Deus cessisset iure suo. Caeterum, simul videndum est quid intelligat per vias, et per custodiam. Non dubium est quin restringi debeant haec duo ad officium sacerdotis. Generaliter mandat Deus nobis, ut sequamur quo ipse vocat: et quidquid praescribit ad regulam pie et recte vivendi vocatur custodia: quia scilicet Dominus non patitur nos vagari, sed occurrit erroribus et ostendit quid sequendum sit. Est igitur generalis quaedam custodia quae respicit omnes fideles. Sed custodia sacerdotalis, quemadmodum nuper attigi, restringitur ad ipsum officium. Scimus autem non extolli homines a Deo, ut ipse resignet imperium suum. Mandat quidem suas vices hominibus et proprie sunt Dei vicarii quicunque pure et fideliter docent ex eius ore: sed non minuitur tamen Dei imperium ubi utitur hominum opera et adhibet eos ministros. Videmus ergo in hoc positam esse custodiam sacerdotalem, ut ecclesia regatur puro Dei verbo. Et ideo adiungit, *Tu quoque*, inquit, *gubernabis domum meam.* Est igitur semper notanda haec conditio, ubi postulant ecclesiae praesides sibi audientiam dari: nempe *ut custodiant Dei custodiam.* Verum quidem est praeclaris elogiis ornari omnes verbi ministros: sed quemadmodum dixi, eorum dignitas praepostera est si obscuret Dei gloriam. Quoniam ergo sic audiri vult Deus homines, ut nihil sibi decedat, semper notanda est ista conditio, *Gubernabis domum meam si ambules in viis meis.* Quaeritur tamen ubi declinant sacerdotes de officio, an spoliandi sint statim suo iure. Respondeo purgandam esse ecclesiam quoad licet: sed utendum tamen esse legitimo ordine, ut ecclesia abdicet omnes improbos, qui non respondent officio suo, neque praestant quam decet integritatem, neque funguntur erga Deum partibus suis. Quicunque ergo vel desciscunt vel declinant a recto cursu, illi merito abdicari debent sed legitimo ordine. Ubi autem maior pars cupit habere pastores, qui verius lupi censeri debent, tolerandos esse illos etiamsi indigni sint honore: sic tamen esse tolerandos, ut non opprimant sua tyrannide ecclesiam, neque ad se rapiant quod proprium est Dei unius, neque etiam illis adulterare liceat vel cultum Dei vel puram doctrinam. Quidquid sit,

coram Deo non sunt legitimi sacerdotes, nisi qui exercent bona fide officium suum et vocationi Dei respondent: sicuti videbimus iterum Malach. 2. cap. Ego enim non libenter multa accumulo, sed mihi sufficit in medium afferre quae flagitat loci expositio. Denique pastores ita ecclesiae praesunt sicuti divinitus sunt praefecti, ut tamen non exerceant proprium dominium, sed gubernent ecclesias secundum praescriptum ipsius Dei, ut Deus ipse semper gubernet per manum hominum. Quod adiungit de atriis, *Custodies atria mea*, videtur non esse honorificum sacerdoti. Est enim vile obsequium sedere in atriis templi. Sed per synecdochen propheta complectitur totius templi custodiam. Fuit autem haec non vulgaris dignitas, sacrum illud domicilium Dei servare. Ergo non immerito hoc additur, *Iehosuam fore templi custodem si ambulet in viis Domini*. Atqui hodie videmus ut larvati ecclesiae praesules in papatu non modo vilipendant templi custodiam, sed procul a se reiiciant, quia videtur hoc indignum esse ipsorum praestantia. Voco templi custodiam, non ut sint aeditui, sed quidquid pertinet ad Dei cultum. Nam illis ot pascere gregem et defungi officio pastorum et sacramenta etiam administrare, sordidum est. Facile igitur feret papa cum omnibus suis, se privari templi custodia. Sed interim vellet profano et tyrannico more dominari et quidem pro sua libidine. Atqui hic videmus in sacerdote praecipue commendari templi custodiam, ut sit iste praecipuus honor. Deinde videmus etiam qua lege Deus promittat sacerdotibus, staturos in sua dignitate, nempe si ambulent vicissim ipsi in viis eius. Postea addit, *Dabo tibi transitus inter istos qui adstant*, hoc est efficiam ut te admittant, et libenter recipiant pii omnes. Neque enim dubium est quin angeli qui adstabant, repraesentaverint corpus ecclesiae, sicuti permixti sunt fidelibus, quoties in Christi nomine conveniunt, ut Paulus docet 11. cap. prioris Epistolae ad Corinthios. Adstabant quidem tunc soli angeli, sed perinde est ac si diceret Deus, Te agnoscent omnes fideles, ut liber transitus tibi inter ipsos pateat, modo ambules in viis meis. Transitus autem ponit in plurali, quia loquitur de continua reverentia. Summa est, sacerdotem semper dignum esse observantia et honore in coetu piorum ubi fideliter exsequitur suum munus et paret vocanti Deo. Ex opposito colligimus merito debere excludi omnes larvatos pastores, qui non modo sunt apostatae et perfidi Deo, sed cuperent ecclesiam perdere, imo sunt etiam lupi voraces et spirituales tyranni vel carnifices. Quicunque ergo tales sunt aperte pronuntiat angelus non modo transitu esse indignos, sed debere excludi et exterminari ab ecclesia. Nunc ergo videmus quod dixi, quidquid est excellentiae in ecclesiae pastoribus non debere a cultu Dei separari, quia Deus non resignat imperium suum mortalibus, neque quidquam diminuit ex iure suo: sed tantum constituit homines ministros, ut ipse per manum eorum gubernet solus suam ecclesiam et solus ipse emineat. Unde sequitur, indignos esse honore qui non funguntur sincere officio suo, et si rapiunt ad se quod Dei est, spoliandi sunt etiam titulo, qui tunc nihil aliud est quam larva Satanae, qua decipere vult simplices. Postea adiungit:

8. *Audi nunc Iehosuah sacerdos magne, tu, et socii tui qui stant* (vel habitant) *in conspectu tuo: quia viri portenti sunt isti: quia ecce prodire facio servum meum germen.* (Ubi verti, quoniam viri portenti sunt, potest ita resolvi oratio, quamvis sint viri portenti. Sed de sensu prophetae statim dicam.)

Hic docet angelus quidquid hactenus ostensum fuit Zachariae, esse umbratile, quia veritas ipsa nondum emersit in medium, sed suo tempore exorietur. Diximus hoc fuisse consilium Dei erigere piorum animos ad Christi exspectationem, quia erant obscura illa principia gratiae. Oportuit igitur ipsos longe plus sperare quam cernerent. Et clarius id apparet ex praesenti versu quum angelus dicit, *Audi nunc*. Praefatur enim ut sibi attentionem conciliet: quasi diceret se verba facere de re memorabili. Postea addit, *Tu et socii tui qui sunt in conspectu tuo: mittam servum meum germen:* sumamus istud, quia est praecipua pars sententiae, *Ecce ego mitto servum meum germen*, inquit, non dubium est quin significet Deus exercituum sacerdotem, qui excellet supra communem sensum hominum. *Germen* enim ideo vocatur, quia prodibit quasi surculus, sicuti dicitur 11. capite Iesaiae et aliis locis. Perinde est igitur ac si diceret, Adhuc despicitur sacerdotium hoc, tamen prodibit servus meus, hoc est, sacerdos, quemadmodum solet germen oriri e terra, deinde crescere. Et צמח significat etiam surculum. Comparat ergo Christum surculo, quia de nihilo, ut ita loquar, oriri visus est, propterea quod principium eius contemptibile fuit. Quid enim obtinuit excellentiae Christus in mundo quum natus est? deinde, quomodo auspicatus est regnum suum? et quomodo initiatus est suo sacerdotio? Certe ludibrio scimus fuisse habitum, quidquid pater dederat honoris vel excellentiae: non mirum est igitur si vocetur germen hac de causa. Nunc satis apparet ratio similitudinis. Etsi autem indefinite loquitur angelus de sacerdotibus, non dubium tamen est quin personam Christi interea designet. Quare? ab ipso eventu licet facere indicium. Quisnam sacerdos successit Iehosuae, qui aequaverit honorem ipsius, vel etiam qui decima ex parte ad eum accesserit? Scimus plerosque fere omnes fuisse homines profanos et

impios: scimus sacerdotium inter ipsos fuisse venale: scimus certasse crudelissimis odiis: imo scimus in ipso templo iugulatum fuisse sacerdotem, ita exarserat ambitio, ut non possent nisi per sanguinem innoxium perrumpere. Nihil ergo post mortem Iehosuae foedius, vel magis pudendum fuit Iudaico sacerdotio. Ubi ergo reperietur *servus ille Dei Germen?* Deinde principium illud semper tenendum est, renovationem templi fuisse in Christi persona. Necesse igitur est ad eius personam venire, ut habeamus servum hunc cuius fit mentio. Cur autem servus vocetur alibi dictum fuit: quia non modo se exinanivit, ut esset patris minister, sed etiam hominum. Quoniam ergo non gravatus est Christus hominum minister esse, non mirum si vocetur Dei servus. Iam videndum est, cur iubeat angelus Iehosuam et socios eius audire. Non dubito quin oblique perstringat vulgi incredulitatem. Paucissimi enim tunc erant qui animis conciperent futurum et spirituale sacerdotium. Vulgus quidem in ore habebat promissiones, sed omnes fere affixi erant terrae et mundo. Haec ratio est cur angelus sermonem peculiariter dirigat ad Iehosuam et eius socios: quia videbat clausas fere esse aliorum aures: videbat tantam esse in ipso populo socordiam, ut nemo fere capax esset huius doctrinae. Et hoc modo voluit occurrere tentationi, quae debilitare poterat animum Iehosuae. Scimus enim quam proclive sit deficere ubi totus mundus nos ad defectionem rapit: quia ut quisque nostrum infirmus est, ita cupimus aliis inniti. Ubi autem nulla est fides, nulla religio, nulla pietas in hominibus, quisque labascit. Denique vix possumus Deo credere et manere fixi in eius verbo sine plurimis sociis et sine turba. Ubi autem incredulitas passim grassatur, fides etiam nostra vacillat. Ideo nunc angelus Iehosuam seorsum colligit et socios eius: quasi diceret non esse cur pendeant ex multitudine, sed potius respiciendum esse in Deum, ut verbo eius innixi exspectent patienter quod pollicitus est, etiamsi alii omnes gratiae renuntient. Tu ergo et socii tui qui stant in conspectu tuo. Addit quia viri sunt portenti, vel quamvis sint viri portenti. Sed eodem redibit sensus. Significat enim Deus, etiamsi totus fere populus respuat quod nunc praedicit de instauratione sacerdotii, tamen hoc verum esse et suo tempore fore ratum. Alii exponunt viros prodigii, quia essent admirabiles, et putant insigniri hoc titulo vel encomio socios Iehosuae, quoniam victrix esset ipsorum fides, et emergeret supra omnia impedimenta. Sed mihi videtur aliud prorsus velle propheta, nec dubito quin conveniat hic locus cum simili Iesaiae, qui legitur capite octavo: vocat etiam illic fideles viros prodigii, vel dicit fuisse in signum et prodigium: quoniam essent quasi detestabiles, Quid sibi volunt isti? Quoniam ergo ad spectaculum illud quasi novum et insolitum omnes obstupescebant, quum occurreret quispiam fidelium, dicit propheta tunc pios Dei cultores fuisse in signum et prodigium. Ita etiam nunc, Viri sunt portenti. Videmus satis clare disiungi a reliquo numero, vel communi turba socios Iehosuae. Cur? non tantum quia essent admirabiles: nam illud esset frigidum: sed quia erant omnibus probrosi. Deinde vix erant tolerabiles populo quum omnes fremerent, Quid sibi volunt isti? volunt sapere supra ecclesiam. Sicuti hodie videmus nos damnari a papistis, O! scilicet isti creabunt novum mundum, creabunt novam legem: non sufficit illis maiorum nostrorum gubernatio: nos habemus ecclesiam fundatam tot saeculis: pugnat pro nobis antiquitas: denique convellunt isti homines quidquid ab initio usque fuit sancitum. Similiter et sub Iehosua et sub Iesaia fuerunt prodigiosi quicunque simpliciter fidem habebant Deo. Populus enim iam prosilierat ad effraenem licentiam, ut esset quasi portento simile propter novitatem, retinere purum Dei cultum. Nunc tenemus sensum verborum ubi angelus iubet Iehosuam et socios eius attendere. Deinde, ubi vocat eos viros portenti, et tandem promittit exoriturum instar germinis sacerdotem, quia faciet Deus emergere Christum, quamvis lateat non modo sub pedibus, sed etiam sub terra ipsa, quemadmodum surculus prodit ex radice post excisam arborem. Sequitur:

9. *Quia ecce lapis quem posui coram Iehosua, super lapidem unum septem oculi: Ecce ego sculpo sculpturam eius* (lapidis), *dicit Iehova exercituum: et aufero iniquitatem terrae huius, die una.*

Fusius declarat quod iam vidimus proximo versu: tamen adhuc loquitur sub figuris. Dicit fore septem oculos super lapidem qui positus est coram Iehosua: et facturum Deum, ut die uno tollatur iniquitas terrae, ut scilicet nihil iam obstet, quominus recuperet pristinam suam gloriam. Haec summa est. Sed hic variant interpretes, praecipue in oculis. Consentiunt fore omnes Christiani in voce lapidis. Putant enim notari Christum: et scimus esse multos similes locos, ubi Christus vocatur lapis, quia in eo fundata est ecclesia: Ecce pono in Sion lapidem pretiosum, illo capite vicesimo octavo Iesaiae: Item Psalmo centesimo decimo octavo et aliis pluribus locis. Existimo tamen prophetam alludere ad templum illud, quod tum coeperat exstrui. Sed interea sumo hoc quasi confessum, vocari Christum metaphorice lapidem, sicuti paulo ante germen dictus fuit. Sed tenenda est anagoge ab externa figura templi visibilis ad ipsum Christum: *Ecce*, inquit Deus, *lapis quem posui coram Iehosuah praeditus erit septem oculis:* deinde, *ego expoliam pretiosis sculpturis*, ita ut admirabilis sit

coram toto mundo. Nunc tenemus et rem ipsam et modum loquendi. Quod ad rem ipsam spectat, dicit angelus templum illud quod exstruere coeperat Iehosuah, esse aedificium coeleste. Nam Deus hic pronuntiat se esse autorem eius. Lapis quem posui, inquit: ut sciat Iehosuah se non frustra impendere operam templo aedificando. Nam si fuisset opus humanum poterat collabi, poterat etiam centies dirui manu hostium: sed Deus praedicat templum hoc fundatum esse sua manu. Interea, sicuti dixi, extollit piorum mentes ad Christum, qui est substantia et veritas templi. Dicit igitur, Ego pono lapidem coram Iehosuah, hoc est, tametsi Iehosuah aedificat, architecti etiam sedulo cum ipso laborant: tamen ego sum praecipuus templi opifex et architectus. Dicit postea super hunc lapidem fore septem oculos. Quidam hoc referunt ad septem gratias spiritus: sed distinctio illa puerilis fuit, quum dixerunt septiformem esse spiritus gratiam: nesciunt quid garriant vel balbutiant: quia longe plures scriptura commemorat. Deinde falso praetendunt illum locum undecimi capitis Iesaiae: quia errarunt illic in numero: et fefellit eos versio latina. Alii putant per septem oculos notari totius mundi respectum, quasi diceret angelus, omnes oculos suos dirigent ad hunc lapidem, sicuti etiam scimus Christum evectum fuisse in sublime, ut ad se attraheret cunctos mortales. Septem igitur oculi, id est, adspectus omnium hominum erit ad hunc lapidem. Iam alii hoc referunt ad plenitudinem gratiae quae data fuit Christo. Sed simpliciter existimo notari excellentiam, quemadmodum continuo post adiungit: Sculpam sculpturas eius. Nam argutia illa futilis est quod Deus sculpsit sculpturas ubi perfossum fuit latus Christi, ubi transfixae fuerunt eius manus et pedes: hoc est ludere, non serio interpretari scripturam. Sed propheta per sculpturam intelligit pretiosam et eximiam speciem huius lapidis, quasi diceret, Erit lapis insignis omni praestantia. Deus enim expoliet mirabilibus sculpturis hunc lapidem: deinde erit lapis oculatus, hoc est non tantum convertet ad se aliorum oculos, sed illuminabit quasi splendorem emitteret, qui possit suo reflexu dirigere homines ad conspectum eius. Nunc ergo tenemus genuinum prophetae sensum. Alia non possem absolvere.

Restabat hoc nobis ex penultimo versu capitis tertii, quod promittit Deus *iniquitatem terrae die uno abolitum iri.* Quidam Diem unum subtiliter accipiunt pro unico sacrificio quo Christus expiavit semel in perpetuum peccata mundi. Sed propheta simplicius, meo iudicio, loquutus est. Diem enim unum posuit pro repente. Fateor quidem petendam esse expiationem ab unico sacrificio Christi, sed intelligit propheta Deum fore propitium Iudaeis, ut liberet eos ab omnibus noxis et molestiis hostium. Assignat igitur causam cur velit tam liberaliter agere cum populo suo, nempe quia non imputabit peccata. Scimus autem hunc esse fontem beneficiorum omnium, quae nobis a Deo manant, ubi nobis ignoscit, et peccata nostra delet. Nunc ergo tenemus sensum prophetae: Auferam iniquitatem terrae huius die uno, hoc est, etiamsi hactenus poenas variis modis sumpserim de populo hoc, tamen repente placatus ero, ita ut iam nulla iniquitas veniat in rationem coram me, vel impediat quominus ego faveam huic populo. Nunc sequitur apud prophetam:

10. *In die illo, dicit Iehova exercituum, vocabitis quisque proximum suum sub vite et sub ficu.*

Videmus ex hoc versu continuum tempus notari sub die uno. Vult enim propheta hortari ad fiduciam Iudaeos, ne existiment se perpetuo miseros fore, quia hactenus experti fuerant Deum rigidum ac severum. Hic ergo ostenditur illis subita conversio. Postea adiungit, *Die illo quisque vestrum vocabit proximum suum sub vite sua et sub ficu,* hoc est, habitabitis securi extra omnem metum, extra omne discrimen. Nemo enim vobis infensus erit. Haec loqnutio significat tutum et quietum statum, ubi conveniunt vicini sub vite vel sub ficu. Qui enim metuunt, vel inclusi manent in urbibus, vel certe in ipsis agris quaerunt munitum aliquem locum et accessu difficilem, vel observant fores suas, ne expositi sint omnium iniuriis: qui autem conveniunt hilariter sub vite, vel sub ficu, ostendunt se esse extra omnem curam et timorem. Summa est igitur, ubi Deus palam fecerit se custodem esse ecclesiae suae, fideles omni metu vacuos et solutos hilares fore, ita ut epulari audeant sub vite et sub ficu, hoc est, sub coelo et in via publica: quoniam scilicet non erit qui ipsos exterreat. Quia vero extenditur haec promissio ad totum Christi regnum, referri hoc debet ad pacem spiritualem, qua fruimur: ubi certo persuasi sumus Deum nobis esse pacatum: quia tunc etiam inter nos reconciliamur, ut alii aliis nocere amplius non studeant, quemadmodum vidimus apud Michaeam, et quemadmodum dicit Iesaias capite secundo. Nunc pergamus:

CAPUT IV.

1. *Et reversus est angelus qui loquebatur mecum, et excitavit me quasi virum qui excitatur* (vel evigilat) *a somno suo.* 2. *Et dixit ad me, Quid tu vides? et dixi, Video, et ecce candelabrum ex auro totum*

(hoc est, ex solido auro), *et pelvis super caput eius: et septem lucernae super ipsum: septem et septem infusoria lucernis, quae sunt super caput eius.* 3. *Et duae oleae super ipsum, una a dextra pelvis, et una ad sinistram eius.* 4. *Et respondi, et dixi angelo qui loquebatur mecum, dicendo, Quid ista, domine mi?* 5. *Et respondit angelus qui loquebatur mecum, et dixit mihi, Annon cognoscis quid sint haec? Et dixi, Non, domine mi.* 6. *Et respondit, et dixit mihi dicendo, Hic sermo Iehovae ad Zerubbabel, dicendo, Non in exercitu et non in fortitudine, sed in spiritu meo, dicit Iehova exercituum.*

Hic recitatur alia visio, quod scilicet candelabrum prophetae oculis oblatum fuerit, cui impositae erant septem lucernae. Candelabrum dicit *conflatum fuisse totum ex auro.* Dicit etiam *fuisse septem lucernis totidem infusoria.* Vel quemadmodum alii existimant singulis lucernis infusoria septem. Sed prior sensus mihi magis probatur, quod scilicet lucerna quaeque habuerit proprium infusorium. Dicit praeterea fuisse duas oleas, unam a dextris, alteram a sinistris, ita ut unumquam oleum deficeret, quia oleae erant plenae fructu. Quum ergo multa suppeteret copia baccarum, non potuit etiam oleum deficere: sed perpetuo ardebant lucernae. Haec est visio, cuius expositio mox additur: quia pronuntiat Deus spiritum suum sufficere absque ullis terrenis adminiculis ad conservandam ecclesiam, ut scilicet gratia eius semper refulgeat, neque possit unquam extingui. Porro non dubium est quin Deus figuram hanc et imaginem proposuerit Zachariae pro captu populi. Scimus fuisse candelabrum in templo ex auro compositum: scimus fuisse septem lucernas impositas candelabro, erant enim sex brachia: deinde erat ipse truncus candelabri. Quum ergo in templo semper fulgerent septem lucernae super aureum candelabrum, voluit hic Dominus ostendere symbolum illud legale non fuisse supervacuum vel inane, quia re ipsa vellet implere quod per candelabrum monstrabat. Et multis in locis talia analogia spectanda est. Dominus enim noluit simpliciter promittere quod cognitu utile erat, sed voluit etiam simul adiungere confirmationem ex figuris legalibus, ut Iudaei agnoscerent se non ludere operam quum accenderent lucernas in templo: quia non esset inane vel lusorium illud spectaculum, sed vera figura eius gratiae, quae tandem exhibenda erat. Verum melius colligere licebit quorsum spectet summa ipsa, ubi de verbis dictum fuerit, et singulae partes suo ordine excussae fuerint. Dicit angelum fuisse reversum: ex quo intelligimus, etiam sine prophetae rogatu vel interpellatione, Deum novo vaticinio sanxisse quod prius vidimus. Propheta enim fatetur se fuisse quasi attonitum, ut necesse fuerit ipsum expergefieri, tanquam e somno. Non potuit igitur propheta quidquam a Deo petere quum obstupefactus esset. Caeterum Deus sponte occurrit, et praevenit omnia eius vota. Videmus ergo non uno tantum modo fideles tunc fuisse edoctos, ut confiderent restituendam esse ecclesiam: sed quia opus erat non vulgari confirmatione, etiam exhibitas fuisse multas visiones. Et simul etiam illud addendum est, quamvis nemo sese interponat, Deum tamen ultro sollicitum esse de sua ecclesia, nec quidquam omittere quod ad fulciendam suorum fidem necessarium sit vel utile. Caeterum ubi dicit prophetа se expergefactum fuisse ab angelo, discamus nisi spiritu suo nos Deus expergefaciat, ita dominari in nobis torporem, ut mentes sursum erigere non possimus. Quoniam ergo Deus videt nos ita affixos esse terrae, excitat nos quasi e veterno. Nam si opus tali auxilio habuit propheta, quid nobis fiet, qui procul absumus ab eius fide? imo qui sumus duntaxat terra et cinis, si ille fuit terrenus? Etsi notandum est, non tam socordia obrutum fuisse prophetam quam admiratione correptum, ut vix apud se esset: sicuti accidere solet hominibus ἐκστατικοῖς. Monetur etiam propheta, ut attentus sit ad visionem, *Quid tu vides?* Iam oblatum fuerat spectaculum quod exposui: sed propheta videndo nihil vidisset, nisi ab angelo admonitus. Caeterum notandum est hanc tarditatem prophetae nobis ideo esse utilem, quia inde certius colligimus non temere quidquam imaginatum esse: sed quum veluti clausis oculis praeteriret quod Deus monstrabat duce angelo, fuisse adductum ut proficeret. Colligimus ergo nihil hic esse fortuitum, sed vere divinitus gubernatum fuisse prophetam, ut disceret quod postea fideliter traderet aliis. Postea narratur visio, nempe quod candelabrum ex auro ostensum fuerit. Materia candelabri pertinet ad mysterii commendationem. Verum quidem est, aurum esse metallum corruptibile: sed quia non possumus aliter capere quae superant hunc mundum, ideo sub auro et argento, sub lapidibus pretiosis Dominus figurat quae vere coelestia sunt, et quae dignitate excellunt supra terram et mundum. Hoc etiam consilio voluit Deus candelabrum sibi conflari ex auro: non quod indigeat ullis divitiis vel opibus terrenis, vel etiam oblectetur, quemadmodum scimus oculos hominum capi auri et argenti intuitu. Scimus quidem haec omnia pro nihilo duci coram Deo, sed hoc respexit in omnibus illis symbolis, ut scilicet expenderent aliquid sublime et magnificum notari quoties inspicerent candelabrum illud aureum. Ergo ex pretio auri debuit colligere propheta aliquid hic repraesentari non vile aut abiectum: sed quod rarae esset ac maximae dignitatis. Dicit postea *fuisse pelvim.* Alii transferunt lenticulam: sed erat vas rotundum, et *fuisse super caput candelabri:* hoc est, in ipsa summitate. Nam lucernae ardebant in ipso culmine candelabri. Iam

suberat pelvis. Et hic aliquod discrimen est inter candelabrum templi et hoc de quo nunc disserit propheta. Nam in candelabro templi plures erant pelves aut lenticulae. Sed hic propheta dicit fuisse vas unum: deinde, fuisse septem infusoria vel septem fusiones. Nam hae voce tam canales ipsos intelligere possumus quam ipsum actum fusionis. Sed praestat referre ad infusoria quae stillabant perpetuo oleum, ut elychnia ipsa nunquam arescerent, sed possent colligere semper novum vigorem. Dicit *septem et septem fuisse*, hoc est, septena fuisse infusoria lucernis in ipsa summitate: deinde, *fuisse duas oleas*, quae suggererent novam copiam, ita ut oleum semper afflueret. Nunc ergo quaerenda est ratio visionis. Multi per candelabrum intelligunt ecclesiam, et hoc est tolerabile. Quanquam simpliciter existimo hic Deum testatum fuisse Iudaeis, quod candelabrum erigi praeceperat in medio templo, non fuisse inutile vel lusorium, sed fuisse symbolum efficax. Non dubium autem est quin Deus gratias spiritus sui, hoc est, varia dona per lucernas repraesentaverit. Interea commentum illud facessat de septiformi gratia. Neque enim Deus restringere ad numerum illum voluit dona spiritus sancti, quorum multiplex est varietas, imo fere immensa. Ergo numerus septenarius perfectionem designat, pro communi et recepto scripturae more. Deus ergo in medio templo candelabrum voluit locari, ut testatum faceret semper in ecclesia lucere spiritus sui gratiam, nec unius tantum generis, sed ita ut nihil ad perfectionem deesset. Alii existimant per lucernas doctores repraesentari. Sed iam dixi nihil esse melius quam sumere simplicem aliquam summam, nec tam argute philosophari. Non dubium quidem est, Deum infundere suas gratias ut ecclesiam illuminet per ministros. Hoc satis experimur: sed sufficiat nobis quod dixi, Deum nunquam ecclesiam suam deserere, quin spiritus sui donis eam illustret. Interea varietas etiam donorum exprimitur in septem lucernis. Hoc est unum. Postea sequitur, prophetam *sciscitatum esse ex angelo quid hoc sibi vellet.* Unde iterum colligimus, gradatim edoctum fuisse prophetam, ut plus reverentiae nunc apud nos obtineat haec visio. Nam si statim assequutus esset propheta quid hoc vellet, contemptim posset a nobis legi haec narratio: saltem non essemus tam attenti. Deinde putarent forte aliqui non fuisse certam visionem. Sed quum propheta ipse attente considerat id quod sibi oblatum est divinitus, et tamen deficit, neque potest intelligere quid Deus significet, hinc monemur non esse hic torpendum: quia nisi sedulo et serio etiam incumbimus ad hoc vaticinium intelligendum, certe non sumus magis perspicaces quam propheta ipse, qui opus habuit duce ac magistro. Interim proponitur nobis eius exemplum ad imitationem, ne scilicet despondeamus animos, si quando nobis obscurae sunt prophetiae: quia dum interrogat propheta, statim angelus succurrit eius ignorantiae. Non dubium igitur est quin Dominus intelligentiam nobis quoque suppeditet, si fatemur eius mysteria nobis recondita esse, et inscitiae nostrae nobis conscii ad ipsum confugimus et petimus ut ne frustra nobiscum loquatur, sed fructum etiam doctrinae nobis proferat. Quod angelus quaerit a propheta, annon intelligat, non debet accipi tanquam obiurgatio socordiae, sed tanquam admonitio qua excitet omnium mentes ad hoc mysterium reputandum. Dicit ergo, *Tu ignoras quid hoc sibi velit*, ut eliciat confessionem ignorantiae a propheta. Iam si propheta, quum spiritu Dei raptus esset supra mundum, non potuit statim cognoscere quorsum tenderet haec visio: quid nos reptantes in terra poterimus, nisi Dominus nobis intelligentiam suppeditet? denique iterum commendat nobis Zacharias excellentiam huius vaticinii, quo attentius reputemus quid hic Deus significet. Quod angelum vocat Dominum suum, id fit more hebraico. Nam ita solebant vocare quoscunque virtute aliqua vel praestantia eximios. Non vocat Dominum, quasi Dei gloriam ad ipsum transferat, sed honoris tantum causa sic eum appellat. Et rursus etiam monemur, si cupimus proficere in mysteriis Dei, nihil esse nobis arrogandum: quia hic propheta ingenue fatetur suam inscitiam. Ne etiam nos hodie pudeat nos prosternere ad pedes Dei, ut doceat tanquam parvulos. Nam quisquis cupit esse Dei discipulus, necesse est ut sibi desipiat, hoc est, ut vacuus omni persuasione sui ingenii et prudentiae accedat, seque docilem praebeat Deo. Nunc sequitur expositio. Respondet enim angelus, *Hic sermo Iehovae*, inquit, *ad Zerubbabel*, *dicendo non in exercitu*, etc. Hic testatur angelus quod iam breviter attigi, sufficere scilicet unius Dei virtutem ad conservandam ecclesiam: neque opus est aliis adminiculis. Opponit enim hic spiritum Dei omnibus terrenis opibus: atque ita ostendit Deum nihil aliunde mutuari ad ecclesiae suae conservationem, quia abundat omni genere bonorum ad eam locupletandam. Caeterum per nomen spiritus scimus intelligi potentiam eius ac virtutem: quasi diceret, Deus vult sibi uni acceptam referri ecclesiae salutem: et quamvis ecclesia multis rebus indigeat, non est tamen cur huc vel illuc flectat oculos, vel quaerat ab hominibus hoc vel illud: quia penes Deum unum suppetit omnis abundantia bonorum. Et per synecdochen exercitus et fortitudo hic accipiuntur pro omnibus adminiculis, quae sunt extra unicam Dei gratiam. Certum quidem est, Deum non semper immediate et per se agere, quia utitur variis mediis, et adhibet in obsequium suum hominum ministeria: sed tantum docere voluit perperam nos facere, si huc et illuc circumspicimus, si vacillemus, si denique nos sollicitant variae spes et varii metus,

et variae curae: quia debemus in unum Deum sic esse defixi, ut certo statuamus eius gratiam nobis sufficere, quamvis nihil nobis appareat: imo undique nobis immineat inopia et egestas, ut tamen uno Deo confisi bene speremus. Haec summa est. Sed simul etiam ostendere voluit Deus ecclesiam erigi et conservari non humano nec vulgari modo, sed mirabiliter et praeter omnes spes ac sensus nostros. Verum quidem est, sicuti nuper dixi Deum non respuere in totum hominum operam in aedificanda et tuenda ecclesia. Sed interim videtur ludere dum agit per homines, quia mirifica sua virtute superat quidquid potest concipi humano sensu. Haec admonitio valde necessaria tunc fuit, quum ecclesia Dei esset contemptibilis: imo quum increduli superbe illuderent miseris Iudaeis, quos videbant esse exiguo numero, et carere omnibus terrenis praesidiis. Quum ergo nihil esset splendidum vel admiratione dignum inter Iudaeos, oportuit illis testatum fieri quod nunc audimus, nempe sufficere Deo arcanam suam virtutem, ut nihil aliunde subsidii occurrat. Et huc etiam spectant quae vidimus de infusoriis septem, et de oleis. Nam si Deus opus haberet terrenis auxiliis, oportuit ministros praesto esse, qui oleum infunderent. Sed erant septem infusoria quae suggererent semper oleum. Unde? nempe ab ipsis olivis. Quum ergo essent arbores fructuosae, et inde exprimeret Deus arcana sua virtute oleum, ne unquam lucernae siccae essent, hinc colligimus clare fuisse monstratum quod nunc dicit angelus, nempe sine exercitu et sine fortitudine ecclesiam locupletatam fuisse spiritus sancti donis, et in illis satis fuisse praesidii ad eius conservationem, ut retineret integrum statum, et vigeret incolumis ac floreret. Nunc ergo ubi videmus omnia esse desperationis plena, semper in memoriam nobis veniat haec visio, Deum scilicet sibi satis potentem esse propria virtute, ut non aliunde suppetat auxilium: quia spiritus eius pro lucernis, pro infusoriis, pro oleis nobis erit, ut scilicet tandem experientia demonstret mirabiliter nos fuisse servatos eius manu. Tenemus ergo nunc prophetae sensum, et cur exhibita fuerit haec visio. Nempe ut certo persuasi essent fideles bene sperandum esse de perfecto illo ecclesiae statu qui promissus fuerat, quia non aestimanda sit ex mediis vel adminiculis terrenis: quoniam Deus instructus sit sua virtute, neque opus habeat quidquam aliunde mutuari. Porro dicit Zacharias *hunc esse sermonem ad Zerubbabel*, nempe ut animum colligeret, atque ita alacrius pergeret in templi et urbis aedificatione. Scimus enim Zerubbabel fuisse ducem populi, et eius auspiciis reversos fuisse Iudaeos in patriam: deinde in ipsa urbe aedificanda fuisse ab omnibus respectum, quoniam propter regium genus pollebat magna dignitate. Interea tamen sub eius persona Deus totum populum alloquitur. Perinde igitur est ac si dixisset angelus, hunc sermonem esse ad ecclesiam. Sed caput συνεκδοχικῶς hic ponitur pro toto corpore. Iam quum Zerubbabel umbra duntaxat Christi fuerit, simul tenendum est, sermonem hunc dirigi ad Christum et ad omnia eius membra. Sic meminerimus totam fiduciam nostram unica Dei gratia niti debere, quoniam si pendeat ab humanis mediis, nihil erit certum vel firmum. Deus enim, quemadmodum dixi, ideo nobis subducit quae animos addere possent secundum carnis sensum, ut ad se nos invitet, vel potius attrahat. Ergo utcunque nos deficiant terrena media, discamus in unum Deum recumbere, quoniam *non in exercitu neque in fortitudine* erigit ecclesiam suam Deus, et erectam conservat in suo statu: sed facit hoc suo spiritu, hoc est, propria et intrinseca et admirabili virtute, quam non permiscet humanis mediis, ut scilicet nos abstrahat a mundo et teneat quasi sibi prorsus affixos. Haec ratio est cur dicat hunc sermonem spectare ad Zerubbabel. Cras prosequar reliqua.

7. *Quis tu mons magne coram Zerubbabel? in planitiem: et educet lapidem capitis eius, clamores, Gratia, gratia ei.*

Hic prosequitur angelus idem argumentum quod iam coepimus tractare, nempe quamvis obscura sint principia, et fere nullius pretii vel dignitatis, tamen Deum mirabiliter facturum, ut templi aedificatio surgat. Caeterum quoniam res non modo ardua erat et difficilis, sed impediebatur variis modis, haec ratio est cur dicat nunc angelus nullum fore obstaculum quod Deus non procul repellat vel cogat in ordinem. Comparat enim monti vel monarchiam Persarum vel omnes hostium copias, quae ex multis partibus tunc repente emerserant: ita ut putarent Iudaei reditum suum fuisse quasi inutilem, et se deceptos, quia non respondebat eventus votis ipsorum et spei. Nunc ergo tenemus spiritus sancti consilium, quoniam variis artibus moliebatur Satan abrumpere templi aedificium, hic angelus pronuntiat nullum fore tam sublime obstaculum quod impediat cursum operis, quia Deus etiam altissimos quosque montes possit subito redigere in planitiem, *Quis tu mons magne?* inquit. Haec loquutio plus habet vehementiae quam si dixisset simpliciter angelus, non posse omnes hostium conatus quidquam proficere. Nam insultat superbiae et temeritati eorum qui tunc putabant se superiores fore Iudaeis: Vos estis, inquit, instar montis magni: hoc est, moles vestra est quidem terribilis, et posset primo intuitu non modo debilitare animos, sed etiam frangere: atqui nihil estis cum tota vestra altitudine. Potest autem duplex esse contextus, *Quis tu mons magne? in planitiem coram Zerubbabel:* vel, Quis tu mons

magne coram Zerubbabel? ot posterior hic sensus magis placet, sicuti etiam fere receptus est omnium consensu. Dicit autem montem esse coram Zerubbabel, vel in conspectu: quia sese opponat. Nunc aptanda etiam est huius doctrinae utilitas ad nostram aetatem. Videmus enim ut Satan excitet ingentes copias, videmus ut tota mundi potentia conspiret contra ecclesiam, ne crescat vel iustos faciat progressus regnum Christi. Quum reputamus quantae sint difficultates quae nobis occurrunt, fere evanescimus vel concidimus exanimes. Veniat igitur nobis in mentem non esse novum si hostes nostri sua altitudine magnos montes superent: quia Dominus tandem rediget ipsos in planitiem. Hic ergo clypeus poterit deiicere ac prosternere quidquid magnitudinis diabolus ingeret ad nos terrendos: quia sicuti montem magnum tunc redegit Dominus in planitiem quum Zerubbabel nullis fere viribus polleret: sic etiam hodie, utcunque audacter sese opponant multi adversarii, ne Christus spirituale templum Deo Patri aedificet, tamen evanidos fore istos conatus. Postea adiungit, *Educet lapidem capitis eius.* Relativum est feminei generis, et ita intelligi debet de ipso aedificio. Zerubbabel ergo lapidem educet, qui emineat in capite templi. Per lapidem capitis, intelligo summum, vel qui locandus erat in ipso culmine. Iam fundamenta templi iacta fuerant: erat mediocre aedificium et fere contemptibile: tamen non poterat progredi quum multi hostes ad turbandum opus, vel saltem tardandum confluerent. Tamen promittit angelus quod postea clarius exponet, templum ad perfectionem suam venturum, quia Zerubbabel educet, hoc est, proferet in lucem vel in sublime lapidem capitis, id est, qui immineat in ipso fastigio templi. Et postea subiungit, *Clamores: Gratia, gratia ei:* hoc est, prosperum successum huic lapidi vel templo Deus concedet. Nam relativum Ei, iterum est feminei generis. Non potest igitur quadrare personae Zerubbabel, sed vel templo convenit vel lapidi. Probabilius tamen est angelum loqui de ipso templo. Dicit autem fore clamores, quia oportuit fideles animari ad fiduciam, deinde ad preces, ut scilicet optarent assiduis votis prosperum et felicem successum aedificio templi. Iubet ergo angelus pios omnes una voce bene precari templo. Sed quoniam omnis prosper eventus pendet ad Dei beneplacito, ideo utitur voce חן quam bis repetit, ut fideles melius hortetur ad perseverantiam: deinde accendat etiam desiderium et ardorem. Nunc ergo videmus quid hic versus in summa contineat: initio angelus ostendit, quantumvis impetuose ruant impii contra templum, conatus tamen ipsorum fore irritos: et utcunque putent se aequare summos montes, tamen esse in manu et arbitrio Dei, redigere ipsos in planitiem: hoc est, subito prosternere ut iaceant. Hoc unum est. Deinde adiungit secundo loco, templi aedificio fore successum felicem: quia educet Zorobabel lapidem summum, hoc est, qui emineat. Tandem adiungit debere fideles uno ore precari, adeoque perseveranter insistere, et summo ardentique affectu in istam precationem, ut Deus benedicat templo et perducat usque ad summam perfectionem. Nunc sequitur:

8. *Et factus est sermo Iehovae ad me, dicendo,* 9. *Manus Zerubbabel fundarunt domum hanc, et manus eius perficient eam: et cognosces quia Iehova exercituum miserit me ad vos.*

Confirmat hac sententia quod nuper dixi, non esse cur fideles dubitent vel anxie laborent quod videant ignobile esse principium aedificii, et contemptum coram mundo: quia Dominus tandem ostendet suis auspiciis suoque iussu fuisse exstructum, atque ita felicius longe successet quam ferat omnium opinio. Dicit autem *sermonem Iehovae sibi fuisse datum*, et tamen in fine proximi versus ostendit sententiam hanc profectam fuisse ex ore angeli. Sed satis nota est ac trita haec loquendi ratio, ubi scilicet Deus ipse loqui dicitur, quanquam adhibeat vel angelos vel homines medios, quia nuntii persona nihil minuit de reverentia sermonis. Debet igitur constare verbo Dei maiestas sua inviolabilis, etiamsi per homines vel angelos ad nos defertur. Certus autem erat propheta nihil in medium afferri ab angelo, sed eum esse Dei ministrum. Summa est, templum, quamvis interruptio aliqua contigerit, sic inchoatum esse ut tandem perfectio speranda sit: quoniam Deus usus est opera Zorobabel. Itaque non deseret opus manuum suarum. Quia ergo Deus praecipuus est autor aedificii, fieri non poterit quin templum tandem ad perfectionem suam surgat. Huc tendit angelus in his verbis, *Manus Zerubbabel fundarunt domum hanc.* De fundamentis quidem nulla erat dubitatio: sed persuasi erant plerique aedificium illud fore semper mutilum, quia iam Satan per validissimos hostes impedierat ipsa exordia. Quoniam ergo fere omnium animos occupaverat desperatio, ideo pronuntiat angelus, Zorobabel fore compotem voti sui, quia templum absolvet quod inchoavit. Et postea addit, *Scies quod Deus miserit me ad vos.* De hac scientia alibi diximus. Summa est, eventum rei certum et idoneum fore testem, nihil fuisse temere ab hominibus tentatum, sed templum aedificatum fuisse iussu Dei, quia conspicua erit illius virtus in perfectione. Alloquitur autem prophetam, qui tametsi indubie persuasus erat de eventu et complemento huius vaticinii, experientia tamen ipsa didicit angelum divinitus missum fuisse qui hoc promitteret. Diximus autem aliis locis duas esse scientiae spe-

cies: una est fidei, quam concipimus ex verbo, etiamsi res nondum apparet: altera est experientiae, ubi Deus effectum adiungit promissioni, et ostendit se non frustra loquutum esse. Hanc ergo speciem designat nunc angelus quum dicit, *Scies me divinitus missum fuisse ad vos.* Iam si placet hoc referre ad Christi personam, dixi posse commode fieri. Nam certum est sic angelos tunc fuisse missos, ut tamen Christus praesideret. Quoniam ergo nihil tentatum fuerat in aedificio templi, nisi Christo praeeunte, merito hic dicit se a patre esse missum. Postea sequitur:

10. ***Quia quis contempsit diem parvitatum*** (parvarum: sed hic accipitur pro parvitate)? ***gaudebunt et videbunt*** (ad verbum) ***lapidem stanneum in manu Zerubbabel*** (sed ita resolvi debet oratio, Certe gaudebunt ubi viderint lapidem in manu Zerubbabel), ***septem hi, oculi Iehovae sunt circumeuntes per totam terram*** (vel qui discurrunt).

Hic castigat angelus ignaviam et timorem populi, quia maior pars nimis pusillo erat animo, et obiurgat etiam Iudaeos, quod aestiment opus Dei ex primo intuitu: *Quis est qui contempsit diem parvitatum?* inquit. Non quaerit quisnam sit, quasi loquatur de uno duntaxat, vel quasi illi essent pauci numero vel incogniti: sed compellat totum populum qui implicitus erat isto vitioso affectu. Omnes enim deiectis erant animis, quia putabant opus illud quod inceptum erat, fore ludibrio impiis, et nullius esse momenti: quemadmodum apud Nehemiam*) legimus, senes flevisse ita ut fere omnes proiicerent sua instrumenta, et discederent a templi aedificatione. Videmus ergo non paucos sprevisse parva illa initia, sed debilitatos fuisse animos totius populi, quia putabant se operam ludere in templo exstruendo, quod non accederet ad gloriam et splendorem prioris templi: Quid hic facimus? volumus Deo templum erigere. Sed quale? quod respondeat templo Solomonis? atqui ne decima quidem pars apparet: tamen Deus promisit templum hoc fore excellentissimum. Quum ergo secum haec omnia volverent, putabant vel non adesse tempus, vel frustra se satagere, quoniam Deus nollet habitare in illo tugurio ignobili. Haec ratio est cur nunc dicat propheta, *Quis est qui contemnit?* Deus ergo hic sese opponit ingrato populo et maligno: et ostendit eos omnes perperam facere, quia coniiciant oculos et defigant duntaxat in ipsa principia: quasi Deus non superet sua virtute quidquid concipere possunt humani sensus. Quoniam ergo volebat Deus mirabiliter templum exstruere, ideo hic coërgnit angelus illas obstreperas voces populi. Tandem addit, *Gaudebunt tamen ubi viderint lapidem stanneum in manu Zorobabel.* Quamvis severa et acri obiurgatione usus fuerit, tamen hic mitigat asperitatem sermonis: et promittit Iudaeis, utcunque indigni essent tanto Dei beneficio, visuros quod minime sperabant, nempe Zorobabel instructum et praeditum omnibus necessariis ad templi perfectionem. *Videbunt* ergo *Zerobabel cum lapide stanneo,* id est, cum lapide perpendiculari: quemadmodum etiam hodie utuntur architecti lapide plumbeo. Sic lapidem stanneum vocat in manu Zerobabel, ubi iterum sese accinget ad templi perfectionem. Pertinet etiam ad nos huius doctrinae usus. Deus enim ut magis illustret virtutem suam, tenuiter initio operatur, ubi aedificat spirituale templum suum: nihil magnificum illic cernitur, quod rapiat hominum oculos et sensus ad se, sed omnia fere sunt contemptibilia. Posset quidem Deus exserere statim virtutem suam, et ita expergefacere cunctos mortales, et rapere ipsos in admirationem: posset quidem, sed, quemadmodum iam dixi, vult miraculis augere potentiae suae fulgorem, ubi ex ignobili principio producit quod nemo unquam putasset: deinde vult etiam probare fidem suorum. Nostrum enim est semper sperare supra spem. Iam si principia magnum aliquid et sublime promitterent, nulla esset probatio, et nullum examen fidei. Atqui ubi spe concipimus quae non apparent, deferimus iustum honorem Deo: quia pendemus duntaxat ab eius virtute, et non a mediis propinquis. Sic videmus Christum ipsum conferri surculo, qui exortus est ex trunco Isai. Poterat facere Deus, ut nasceretur Christus quum adhuc splenderet domus Davidis, et quum staret adhuc regnum incolume: voluit tamen prodire ex trunco Isai, ubi nomen ipsum regium fere abscissum erat. Deinde potuit statim Christum producere quasi proceram arborem: sed nasciter tanquam ignobilis surculus. Sic etiam apud Danielem confertur lapidi rudi et impolito, qui exciditur ex monte. Et idem etiam nostro saeculo impletum fuit, et hodie adhuc impletur. Si repetamus qualia sint principia et fuerint nascentis evangelii, certe nihil fuit praeclarum pro sensu carnis. Et hac etiam de causa nos audacter contemnunt adversarii: putant nos esse hominum quisquilias, et sperant futurum ut nos disiiciant et dissipent solo flatu. Multi sunt hodie qui contemnunt diem parvitatis, hoc est, qui flaccescunt animis, vel etiam derident nostrum studium, dum vident sedulo nos incumbere ad promovendam doctrinam evangelii, quasi labor noster sit ridiculus. Et nos etiam ipsi tangimur hoc affectu: nemo est qui non interdum refrigescat, ubi videt principia ecclesiae tam esse sordida coram mundo, et nullius dignitatis. Hinc colligimus quam utilis hodie nobis sit ista admonitio, nempe nos

*) *Imo ap. Esram 3, 12.*

tandem visuros quod minime coniicere licet vel sperare ex praesenti rerum intuitu: quia etsi Dominus tenuiter incipiat et quasi sub infirmitate, tandem videbitur lapis in manu architecti ad opus complendum. Nullus hodie est Zerobabel in mundo, cui mandata sit functio haec exstruendi templi: sed scimus Christum principem esse architectum: deinde ministros eius esse operarios qui sub ipso laborant. Utcunque ergo Satan excaecaverit superbia et fastu incredulos, ita ut despiciant et subsannent aedificium in quo satagimus, tamen Dominus ipse ostendet se praecipuum esse autorem, et dabit virtutem Christo implendi operis. Postea addit, *Septem haec*, vel septem hi *oculi Iehovae circumeuntes per totam terram.* Revocat angelus Zachariam ad id quod paulo ante vidimus. Nam quum sermo esset de lapide, dicebat Zacharias sibi oblatos fuisse septem oculos in lapide illo. Exponit angelus quid sibi velint isti septem oculi, nempe quia Dominus sua providentia diriget opus usque ad perfectionem. Diximus autem tribui Deo septem oculos, ut certo statuamus nihil ipsum latere: quia nemo inter homines vel angelos tanta perspicacia excellit, quin tamen aliqua ignoret. Scimus multa Dei mysteria abscondita esse angelis, nisi quatenus mittuntur. Tunc enim accipiunt pro officii sui modo quod satis est revelationis. Sed hic angelus ostendit, minime esse timendum ne quid accidat quod Deus non providerit. *Septem* enim *oculi*, inquit, *obambulant per totum orbem:* non quod Deus septem oculis opus habeat, sed scimus quid valeat numerus septenarius in scriptura designat perfectionem. Summa est igitur, Deum satis providum fore, ut nihil accidere possit quod ipsum turbet, vel quod avertat ipsum aut moretur a cursu operis sui. Quare? Sunt enim septem oculi: hoc est, superat sua providentia quidquid est acuminis, et oculi eius circumeunt totam terram: ita ut neque a tergo, neque a fronte, neque a dextra, neque a sinistra, neque sursum, neque deorsum possit diabolus quidquam machinari quod non facile discutiat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Quantum ad verba spectat, אלה vertunt quidam in neutro genere, Illa septem, sunt isti oculi Dei. Sed quod ad rem ipsam spectat, nulla est ambiguitas. Vult enim angelus fideles recumbere in providentiam Dei, ita ut securi sint, et nullum discrimen timeant: quoniam scilicet Dominus discutiet quidquid erit contrarium suo consilio. Iam sequitur:

11. *Et respondi, et dixi ad eum, Quid duae oleae istae ad dextram candelabri, et ad sinistram eius?* 12. *Et respondi secundo, et dixi ad eum, Quid duo alvei* (vel cursus, vertunt alii spicas) *olearum, quae sunt inter duas fistulas auri, fundentes a se aurum?* 13. *Et dixit mihi dicendo, Annon cognoscis quid haec sint? et dixi, Non, domine mi.* 14. *Et dixit, Hi sunt duo filii olei qui adstant apud dominatorem cunctae terrae.*

Refertur iterum eadem visio, vel saltem non absimilis priori, quam nuper exposuimus: tantum accedit maior explicatio, quia dicit propheta se ab angelo fuisse sciscitatum quid sibi vellent duae oleae quae stabant ad dextram et sinistram candelabri: postea quid sibi vellent duo cursus vel alvei olearum inter fistulas vel canales. Iam dixi שבלים ab aliis verti aliter, nempe spicas: putant conferri spicis ramos olearum, qui pleni erant et onusti baccis. Sed metaphora illa videtur mihi esse asperior. Atqui vox ista ambigua est apud Hebraeos, et saepe accipitur pro alveo, vel pro cursu, vel defluxu. Optime autem convenit huic loco hic sensus: et miror omnes interpretes hoc non observasse: quia procul dubio necessitas eos coegit ad metaphoram illam, quamvis dura esset, confugere. Sed scimus oblatum fuisse tale spectaculum Zachariae, ut oleae perpetuo suggererent copiam olei, ne scilicet elychnia exarescerent, atque ita deficerent lucernae. Quum ergo ab utraque parte essent infusoria, vel canales, vel fistulae, et tres canales exciperent oleum ab una oliva, quatuor autem exciperent ab altera, ut ita tota copia maneret ex duabus oleis, et interim essent septem fistulae, videmus quam bene hoc conveniat: nempe inter ipsas oleas, quae erant a dextris et a sinistris, deinde inter infusoria et inter duos canales etiam fuisse simul istos alveos olei. Quum ergo decurreret oleum per infusoria, et simul per duos canales transiret, ideo interrogat angelum quid sibi vellent alvei vel decursus. Iam responsio est, *Esse duos filios olei, qui stant coram dominatore terrae:* hoc est, esse quasi duos fontes qui a Deo ipso oleum suppeditent, ne lucernae penuria deficiant. Haec summa est. Dixi aliquid diversum esse in visione, tametsi nihil hic novum fere referat angelus, nisi de alveis et de canalibus. Sed quia nova explicatio accedit, dubium non est quin propius consideraverit Zacharias quod levius inspexerat paulo ante. Quo igitur attentior fuit propheta ad visionem, eo etiam magis confirmata fuit: quoniam Deus ostendit quod ante non satis observaverat, nempe esse canales vel fistulas, per quas deflueret oleum in singula infusoria: deinde esse decursus, hoc est esse continuum fluxum olei, quemadmodum si fluvius decurreret per suum alveum. Gradatim vero prophetam suum voluit proficere Deus, ut discamus sensus nostros hodie adiicere ad huius doctrinae intelligentiam, quemadmodum non vulgaris est eius utilitas, ut nuper admonui. Eadem enim fere ratio est nostri temporis, quae fuit illius. Nam instaurat nunc Christus virtute spiritus sui spirituale templum quod dirutum fuerat et prorsus eversum. Multis enim saeculis qualis fuit ecclesiae

dignitas? certe nihil praeter ruinas tunc conspici potuit: nunc vero ubi coepit Deus spem aliquam facere novae aedificationis, Satan multos impetus hinc inde coacervat, ut abrumpat eorum operis. Nos autem teneri et molles sumus, imo pusillis animis, ut vix centesimus quisque animose laboret sicuti decebat. Hinc ergo colligimus quam necessaria sit nobis haec doctrina. Ideo non est hoc supervacuum, quod propheta non semel et uno momento apprehendit quidquid oblatum in visione fuerat, sed paulatim et per certos gradus progressus est. Discimus etiam antea studium proficiendi notandum esse in Zacharia. Nam utcunque non statim assequamur quidquid docet Deus, tamen obscuritas ipsa non debet nostrum studium impedire, sed potius imitandus est nobis propheta, qui in rebus perplexis et sibi incognitis angelum interrogat. Hodie non mittuntur e coelo angeli qui nobis respondeant ore ad os: sed tamen quisquis et modeste et cupide interrogabit Deum, non carebit profectu. Deus enim vel per ministros suos ita elucidabit quae videntur nobis esse obscura et plena caliginis, ut sciamus in sermone eius nihil esse nisi dilucidum: vel spiritu et intelligentiae et iudicii suppeditabit quod nobis deerit in hominum ministerio. Et haec etiam ratio est cur angelus excipiat, *Tu nescis quid haec sibi velint?* neque enim hic exprobrat Zacharias suam inscitiam, sed potius admonet cunctos fideles, ut sese excuant, et conferant totum suum studium ad discendum, ne scilicet negligentia ipsis viam praecludat. Non dubium igitur est, quin ista angeli interrogatio ad nos omnes pertineat, Tu nescis quid haec sibi velint? ut scilicet meminerimus sensum nostrum longe excedere, quae putamus esse vulgaria. Saepe enim fiet, ut percurrat quispiam multos scripturae locos, et putet se nihil legere nisi clarum et satis sibi familiariter cognitum: interea tamen experientia docet, ideo nos tanta confidentia inflatos esse, quia despicimus quasi ex alto ipsam doctrinam, quae potius adoranda reverenter erat. Ergo quisque nostrum hac angeli voce admonitus, agnoscat se adhuc haerere in primis rudimentis, vel saltem nondum omnia tenere, quae necessaria erant cognitu: ideoque semper esse proficiendum usque ad ultimam vitae metam: quia haec sapientia nostra est, ut simus discipuli usque ad finem. Nunc venio ad responsionem angeli, *Hi sunt duo filii olei.* Quidam per duos filios olei putant notari regem et sacerdotem. Sed illud nullo modo convenit. Non dubium igitur est quin duos filios olei vocet continuos fluxus: quasi diceret fieri non posse, ut unquam deficiat gratia Dei in conservatione ecclesiae, quia scilicet Deus abundat plena copia et iubet gratiam ipsam sic profluere, ut nunquam minuatur abundantia. Ideo dicit, *adstare apud dominatorem*, vel a dominatore terrae. Nam על aliquando significat apud, aliquando de. Sed ego eligere volui quod simplicius erat. *Adstant* igitur *duo filii olei apud dominatorem*. Alii transferunt, iuxta dominatorem, sed male. Corrumpunt enim prophetae sensum: quia intelligit angelus adstare istos duos filios olei apud Deum: quasi diceret penes Deum tantam esse plenitudinem gratiae, ut nunquam possit exhauriri. Quamvis ergo defluat oleum, tamen sufficiet ad implendas septem lucernas, hoc est, ad perfectionem, ita ut Deus ecclesiam suam erigat, tueatur incolumem, et ad summam perfectionem adducat. Deus ergo non ita pauper est, quin perpetuo suggerat quantum satis erit gratiae ad ecclesiam suam servandam. Quare? duo enim sunt filii olei, hoc est, duo sunt continui defluxus apud ipsum, ita ut re ipsa sentiant fideles, ubi locupletantur Dei donis, nunquam sibi periculum esse ab aliqua penuria. Haec summa est.

CAPUT V.

1. *Et reversus sum, et extuli oculos meos, et adspexi, et ecce volumen volans.* 2. *Et dixit mihi, Quid tu vides? Et dixi, Ego video volumen volans, longitudo eius viginti in cubito* (hoc est, ad viginti cubitos) *et latitudo eius decem in cubito* (hoc est, ad decem cubitos). 3. *Et dixit mihi, Haec est maledictio quae egreditur super faciem universae terrae: quia quisquis furatur, ex hac sicut illa punietur: et quisquis peierat, ex hac sicut illa punietur.* 4. *Emittam* (vel producam) *eam, dicit Iehova exercituum: et veniet ad domum furantis, et ad domum iurantis in nomine meo fallaciter: et residebit in medio domus eius, et consumet eam, et ligna eius, et lapides eius.*

Hoc capite docet angelus quidquid malorum passi fuerant Iudaei profectum fuisse a iusto Dei iudicio: deinde adiungit consolationem, quia Dominus tandem modum vel finem imponet malis, ubi scilicet iniquitas procul abigetur. Interpretes in hoc toto vaticinio neque coelum neque terram attingunt, quia non respiciunt consilium spiritus sancti. Quidam etiam putant volumen hoc intelligi de falsis et perversis commentis, quibus vitiata fuerat doctrinae puritas: sed nullo modo potest hoc stare. Non dubium igitur est, quin Deus Zachariae ostendere voluerit Iudaeos merito poenas dedisse, quia tota terra, vel furtis vel periuriis referta erat. Quoniam ergo contempta fuerat religio, deinde omnis aequitas et iustitia, ideo ostendit non esse mirum si maledictio grassata fuerit per totam terram: quia scilicet Iudaei sua impietate et suis sceleribus iram Dei ad extremum usque provocaverant. Haec est summa prioris membri. Deinde quoniam terribilis

erat haec visio, additur correctio quaedam, ubi apparet iniquitas in modio, et os modii occluditur: deinde transfertur modius occlusus in terram Sinear, hoc est in Chaldaeam, ne habitet in Iudaea. Ita priore membro Iudaeos propheta humiliat, et hortatur ad poenitentiam, ut agnoscant Deum iuste sibi fuisse iratum: deinde erigit eorum animos ad bonam spem, ut certo exspectent finem malorum, quia Dominus iniquitatem procul tollet, et transferet in Chaldaeam, ut pura et immunis sit Iudaea ab omni scelere, vel a latrociniis et iniuriis, quibus obnoxia prius fuerat. Sed singula ordine nobis tractanda sunt, quo melius pateat prophetae sensus. Dicit *se fuisse reversum:* qua voce distinguitur haec visio ab aliis. Neque enim quaecunque hactenus legimus, simul et uno momento prophetae fuerunt exhibita: sed nunc hoc nunc illud vidit. Et hinc colligere licet fuisse aliquod tempus intermedium antequam Dominus offerret illi hanc visionem, quae narratur hoc capite. Dicit *se extulisse oculos et adspexisse:* ut sciamus fuisse illi ostensum spiritu prophetico quod narrabit. Saepius levavit oculos Zacharias: neque tamen Deus statim apparuit. Sed oportuit servos Dei quoties sese accingebant ad docendum, quasi subduci ab hominum consuetudine, et rapi extra mundum. Levatio igitur oculorum, cuius meminit Zacharias, speciale aliquid notat: quasi diceret se fuisse praeparatum, quia Dominus eum intus erexerat. Et non dubium est quin prophetae etiam hoc modo fuerint paulatim formati, ubi Dominus se illis patefecit. Fuit igitur haec oculorum elevatio, quasi praeparatio ad excipiendum coeleste oraculum. Postea adiungit *se interrogatum fuisse ab angelo, quidnam videret.* Potuit quidem dicere, occurrere sibi volumen in aere volans: sed nondum tenebat quid hoc sibi vellet. Ideo angelus interpretis munere fungitur apud eum. Sed volumen dicit *fuisse longum ad viginti cubitos, et latum ad decem.* Hebraei putant hic repraesentari atrii figuram. Nam longitudo atrii patebat ad 20 cubitos, et latitudo ad 10. Putant igitur egressum fuisse volumen e templo, ut constaret maior autoritas, nec dubium esset quin Deus emitteret hoc volumen. Et haec allusio etiamsi non satis sit solida, probabilior tamen est quam allegoria illa puerilis Hieronymi, qui putat referri hoc debere ad Christum, quia trigesimo anno coeperit evangelium promulgare. Vult igitur numerum hunc aptari ad Christi aetatem, dum exorsus est munus docendi. Sed illud est nugatorium prorsus. Et anxie non inquiro cur longitudo haec ponatur vel latitudo, quia non videtur multum facere ad summam rei. Quod si libeat sequi probabilem coniecturam, certe illud magis tolerabile est quod iam attigi, nempe volumini fuisse hanc longitudinem et latitudinem, ut certo tenerent Iudaei nihil sibi proponi quod Deus ipse non ratum haberet, quasi palam cernerent templi figuram, vel atrii. Iam dicit angelus *esse maledictionem, quae egreditur super faciem totius terrae.* Tenendum memoria est quod nuper dixi, nempe hic Iudaeis proponi Dei iudicium, ut secum expendant merito tam severe et patres ipsorum et ipsos fuisse castigatos divinitus: quia scilicet accersiverant sibi tales poenas suis sceleribus. Iam quod dicit angelus *volumen egredi per totam terram,* hinc colligimus non paucos tantum fuisse reos, vel angulum aliquem terrae fuisse corruptum, sed ubique grassatam fuisse iram Dei, sicuti nulla pars terrae munda vel pura erat a sceleribus. Quoniam ergo Iudaea corruptelis plena erat, ideo mirum esse non debuit, si Dominus iram suam effunderet, et quasi diluvio obrueret omnes partes terrae. Postea sequitur, *Quia omnis fur,* vel quisquis furatus fuerit, *ex hac sicut illa punietur,* vel recipiet mercedem suam: *et quisquis iuraverit punietur ex hac sicut illa.* Quantum ad verba spectat, dissentiunt interpretes in istis particulis כמוה. Quidam vertunt, Ex hoc volumine, sicuti scriptum est. Alii, Ex hac parte voluminis, sicuti ex diversa. Imaginantur enim a fronte et tergo fuisse volumen scriptum, et utrinque Deum poenam denuntiasse tam furibus quam periuris. Sed ego potius ad terram ipsam refero: nec dubito quin genuinus sit prophetae sensus. Quia ergo nulla est personarum acceptio apud Deum, propheta, postquam de tota terra loquutus est, dicit neminem posse impune effugere ubicunque peccaverit: quia ab una parte usque ad aliam oppositam Deus in iudicium omnes vocabit sine exceptione. Iam quod propheta dicit periuros omnes sicuti fures poenam daturos, non mirum est: quia scilicet Deus, qui vetuit furari, vetuit etiam peierare. Ultor ergo erit omnium transgressionum. Qui putant volumen hoc damnari quasi contineret doctrinam adulteram et degenerem, adducunt hanc rationem, iniquum esse, ut fur tam graviter puniatur sicuti periurus. Sed illud est nimis frivolum. Et quemadmodum iam dixi, Deus hic ostendit se fore vindicem legis suae quacunque in parte eam transgressi fuerint homines. Ideo tenendum est illud Iacobi, Qui vetuit moechari, vetuit etiam furari (2, 11). Ergo quisquis offenderit in uno transgressor est totius legis: quia non debemus simpliciter respicere quid Deus vel praecipiat vel prohibeat: sed maiestas eius debet semper nobis versari ante oculos, ut nihil sit tam minutum in lege quod non reverenter excipiant omnes: quia non leges ipsae tantum spectandae sunt sed ipse legislator. Quoniam ergo violatur Dei maiestas si quis furatur, et quisquis transgreditur in minima parte, satis ostendit sibi non magni esse ponderis Dei verbum: ideo aequum est fures et periuros similiter puniri. Neque tamen scriptura, dum ita loquitur, docet paria esse peccata, sicuti stulte et per-

verse olim Stoici garriebant. Sed neque aequalitas poenarum hic notatur: tantum significat angelus, neque furibus, neque periuris impune cessurum, quod transgressi fuerint legem Dei. Notandum etiam est, synecdochicas esse loquutiones: quia sub furto comprehenditur quidquid pugnat cum officiis caritatis: ita hoc ad secundam legis tabulam referri debet. Periuros autem vocat propheta quicunque violant Dei cultum: et ideo periurium sub se complectitur quaecunque adversa sunt primae legis tabulae, et tendunt ad violandum cultum Dei. Summa est, quemadmodum iam dixi, ultorem fore Deum omnium scelerum, quia non frustra legem tulerit: longe ergo decipi homines qui sibi blanditias faciunt, ac si tergiversando possent eludere Dei iudicium, quia et fures et periuri trahentur ad Dei tribunal, ut nemo eorum evadat, hoc est, nullum scelus manebit impunitum, quia non frustra semel protulerit ore suo, maledictos esse omnes qui non impleverint quaecunque scripta sunt, etc. Et hoc clarius exprimit propheta sequenti versu, ubi Deus ipse pronuntiat se facturum *ut maledictio exeat super totam terram:* quasi diceret, Ego re ipsa ostendam non ideo me tulisse legem ut contemptui habear. Nam efficaciter doctrina legis meae procedet, ut quicunque eam violaverit sentiat sibi fuisse non cum homine mortali, vel cum aliquo sonitu vocis negotium, sed cum indice coelesti. *Educam* igitur *maledictionem super totam terram.* Dixi prophetam fuisse edoctum hoc spectaculo, ut discerent omnes Iudaei nihil esse mirum, si tam duriter afflicti fuissent: quia scilicet corruperant totam terram suis sceleribus, ita ut nulla pars legis sancta illis esset. Nam ab una parte corruperant cultum Dei, et desciverant a vera pietate: deinde alii alios vexabant multis iniuriis, vel fraudibus opprimebant. Quum ergo nulla vigeret aequitas in populo illo, deinde nulla etiam religio, ostendit Deus se esse autorem poenarum: quia scilicet nemo tunc erat innoxius. Postea adiungit, *Veniet ad domum furis et ad domum iurantis in nomine meo fallaciter, et illic residebit, et consumet domum ipsam, et ligna, et lapides.* Hic propheta ad poenitentiam magis exstimulat Iudaeos, quum ostendit maledictionem ita volare, ut penetret in omnes domos: quasi diceret, frustra sese muniunt vel occludent, qui digni poena erunt. Maledictio enim quam ego emitto perveniet ad singulos: deinde, residebit illic. Scimus ita sibi blandiri hypocritas quasi possent defungi ad momentum, ubi Deus iratus et infensus apparet. Sed propheta hic ostendit frustra hoc sperari, quia incumbet maledictio omnibus impiis, donec ipsos penitus subverterit: imo consumpserit ipsorum domos, ligna etiam et lapides. Denique intelligit nullum fore poenarum finem, donec reconciliati fuerint homines Deo. Et his verbis admonet quam terribile sit incidere in manus Dei, quia urgebit omnes impios et scelestos, donec in nihilum ipsos redigat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et sensum verborum. Iam sequitur:

5. *Et egressus est angelus qui loquebatur mecum, et dixit mihi, Tolle nunc oculos tuos, et adspice quidnam sit illud quod egreditur.* 6. *Et dixi, Quid hoc? Et dixit, Hoc modius egrediens* (id est, hoc quod egreditur est modius, ad verbum). *Et dixit, Hoc oculus eorum in tota terra.* 7. *Et ecce massa plana plumbi ferebatur* (vertunt alii talentum: et ככר significat talentum, et significat planitiem etiam Hebraeis. Ideo non dubito quin propheta intelligat laminam plumbi vel massam planam et contusam malleo, ita ut faceret latum operculum, *Une plaque,* ut dicimus lingua nostra): *et hoc mulier una habitans in medio modii.* 8. *Et dixit, Haec est impietas: et proiecit eam in medium modii, et proiecit lapidem plumbi* (vel pondus, id est massam illam extentam instar operculi: proiecit ergo) *super os eius* (id est, super os modii).

Hic subsistam: volebam coniungere omnes versus, sed vix possem absolvere hodie. Satis erit si teneamus hanc esse partem secundam visionis, ubi propheta, ut sublevet tristitiam, vel mitiget aliqua ex parte, ostendit Deum tamen non acturum extremo iure, ut poenas exigat de Iudaeis quales meriti erant, sed castiget eos paterna moderatione. Dicit igitur sibi apparuisse modium, et in modio mulierem. Erat autem mulier illa impietas. Deinde erat operculum plumbi, massa lata vel extenta in laminam: lamina plumbi ferebatur in sublime, ut mulier esset conspicua in ipso modio. Dicit postea modium fuisse occlusum, et illic absconditam fuisse impietatem, ita ut esset veluti captiva in ergastulo. Postea subiiciet abactam fuisse in terram Sinear, hoc est, longissime a Iudaea: et ita impietatem conversam fuisse ad hostes electi populi. Videmus, sicuti iam attigi, Deum hic signum dare favoris sui ubi dicit occlusam fuisse impietatem in modio. Ergo quanquam hactenus loquutus est severe, ut incuteret horrorem Iudaeis, voluit tamen statim adhibere modum: quia satis erat eos scelerum suorum convinci, ut sese humiliarent, ac suppliciter confugerent ad Dei misericordiam: deinde ut serio etiam tangeret eos poenitentia, ne obstreperent quemadmodum scimus fecisse, sed subiicerent se Deo iudici, et faterentur se iustas dare poenas. Quoniam ergo hactenus angelus ostendit merito grassatam fuisse maledictionem in superficie totius terrae, quia nullus angulus a scelere purus erat: nunc subiicit angelum venisse qui ostenderet hanc novam visionem. *Tolle,* inquit, *nunc oculos tuos, et adspice quidnam sit hoc quod egreditur.* Non dubium

est quin propheta motu fuerit deiectus, ita ut vix auderet iam longius adspicere. Quum ergo maledictio volaret, hoc est, libero cursu transiret huc et illuc, propheta perculsus fuit horrore: et non abs re: quum scilicet videret iram Dei passim et sine discrimine grassari. Haec ratio est cur angelus eum animet, ac iubeat respicere quid sit quod egreditur. Dicit autem se fuisse simul edoctum, quia videbat quidem modium (איפה est mensura apud Hebraeos: vertunt modium, alii vertunt amphoram: sed in eo parum est discriminis). Quum ergo videret modium propheta, interrogat tamen angelum quid sit illud: quia frigida fuisset visio, nisi edoctus fuisset quid esset modius ille, quid esset mulier in eo sedens, quid etiam esset operculum plumbeum. Quaerit ergo quidnam est. Postea dicit angelus, *hic est modius qui egreditur, et hic est oculus eorum in tota terra.* Quum dicit modium esse oculum eorum, non dubium est quin significet impios non ita posse efferri pro sua libidine, quin Deus contineat ipsos ubi visum fuerit: quia scilicet non possunt effugere conspectum eius. Nam oculos eorum intelligit passive adspectum Dei, quo notat omnia scelera impiorum, ut scilicet compescat eos pro suo arbitrio, dum ita intemperanter feruntur. Caeterum ut melius pateat sensus prophetae, primum videndum est quid sibi velit impietas, hoc est, an debeat accipi pro sceleribus, quae iram Dei provocaverant adversus Iudaeos: an vero pro iniuriis quas intulerant profani hostes. Hoc secundum mihi magis placet: quanquam si libeat accipere de impietate quae regnaverat in Iudaea, sensus etiam ille optime conveniet. Nam quia Deo abominabilis est impietas, non potuit aliter cessare eius vindicta adversus Iudaeos, quin purgaret etiam ipsos a sceleribus, atque ita refingeret suo spiritu. Coeperant enim bellum ita cum ipso gerere, ut nulla esset ratio eius placandi, nisi desinerent peccare. Et Deus quoties vult se reconciliare hominibus, simul etiam reformat eos suo spiritu: non tantum abolet peccata quoad reatum, sed etiam regenerat qui prius dediti erant diabolo et peccato, sic ut possit eos amice et paterne tractare. Quantum igitur ad summam rei, utrumque poterit quadrare, nempe quod Deus tollere volit iniquitatem a Iudaea, quia scilicet ecclesiam suam ab omnibus inquinamentis purgabit: quando non poterant Iudaei aliter percipere eius benedictionem, nisi procul abacta et expulsa fuisset iniquitas. Quum ergo vellet Deus propitius esse populo suo, merito dicit se facturum, ut evanescat impietas e medio ipsorum. Quanquam et alterum illud, sicuti dixi, proprie etiam aptatur ad contextum prophetae, quod scilicet impietas non libere vagabitur ut antea: quoniam scimus fraena laxata fuisse saevitiae hostium. Expositi enim erant Iudaei omnium iniuriis. Quum ergo ita intemperanter vexati fuissent, Deus promittit se facturum, ut omnes iniustae violentiae procul abigantur, et discedant in terram Sinear, hoc est, ut Dominus vicissim castiget Babylonios, et rependat illis quod meriti erant. Summa huc redit, Deum qui elegerat genus Abrahae propitium fore Iudaeis, ut tandem finem imponat malis ipsorum. Primo autem intuitu dicit propheta impietatem in medio aere fuisse, et quidem in modio: sed interea vocat modium oculos impiorum, quia scilicet etiam dum in omnes partes sese extendit impietas, Deus tamen occulta mensura eam cohibet: et hoc notat per oculos, ubi videtur alludere ad superius vaticinium, quod exposuimus. Dicebat enim in lapide sacerdotis esse septem oculos, quia scilicet Deus aedificium templi sui gubernaret sua providentia. Sic etiam dicit oculos Dei esse super omnes impios, quemadmodum in Psalmo (34, 17) dicitur, Oculi Domini super sceleratos, ut disperdat e terra omnem memoriam eorum. Et haec doctrina satis frequenter occurrit in scripturis. Summa est igitur, dum scelera sese diffundunt et extendunt per totam terram, tamen esse in modio: sed medius non est semper occlusus. Quidquid sit, Deus tamen novit temperare omnia, ut modum non transsiliat impietas. Et hoc verissime dictum est, utrumvis sensum sequi placeat. Nam dum hostes vexant ecclesiam, quamvis in aere ferantur, hoc est, quamvis Deus non statim prohibeat ipsorum iniurias, tamen sedent in modio, et reguntur Dei oculis, ita ut digitum non moveant, nisi quatenus illis concesserit. Denique etiam in rebus penitus confusis sciamus Deum vigilare, et intentos esse eius oculos, ita ut finem iniuriis imponat. Eadem etiam ratio est, ubi Deus in sensum reprobum conicit eos qui digni sunt tali poena. Nam utcunque eos ipse proiiciat, et deinde ipsos abripiat Satan, verum tamen semper hoc manet, eos habitare in modio. Non sunt quidem inclusi, sed, quemadmodum diximus, non debemus imaginari Deum in coelo torpere, vel scelera in mundo grassari quasi nihil videat. Nam eius connioventia non est caecitas. Oculi ergo Dei notant et designant quidquid scelerum in mundo committitur. Iam addit angelus, *proiectam fuisse laminam plumbi super os modii, et impietatem fuisse proiectam sub modio.* Quod dicit impietatem detrusam fuisse sub modio, hoc bifariam exponi potest, vel quod Deus non permiserit tantum licentiae diabolo, ut impelleret Iudaeos ad peccandum sicuti prius. Unde enim fit, ut ita sese proiiciant homines ad omne malum, nisi quia deserit eos Deus, et simul etiam tradit Satanae, ut tyrannidem suam in eos exerceat? vel quod fraenum iniectum sit exteris hostibus, ne pro sua intemperie opprimerent miserum populum, et iniustam violentiam profunderent? Deus ergo quum vult mederi sceleribus vel compescere

ininrias, includit quasi in modio impietatem: deinde adiangit operculum. Et dicitur haec planities, vel hoc pondus fuisse plumbi ob gravitatem: quasi diceret propheta, quoties ita visum fuerit Deo, iniquitatem captivam fore, ita ut non possit ex ergastulo suo, vel ex carcere suo egredi. Postea sequitur:

9. *Et extuli oculos meos et adspexi: et ecce duae mulieres egressae, et spiritus erat in alis ipsarum, et ipsis alae erant quasi alae milvi* (alii vertunt ciconiam: et mihi magis placet: quanquam parum est momenti). *Et extulerunt modium inter terram et inter coelum.* 10. *Et dixi angelo qui loquebatur mecum, Quonam istae deferunt modium?* 11. *Et dixit mihi, Ad aedificandum ei domum in terra Sinear: et statuetur et stabilietur illic super basim suam.*

Ego potero absolvere paucis verbis hoc vaticinium. Hic propheta dicit fore talem permutationem rerum, ut Deus vicissim affligat Chaldaeos, qui tam crudeliter egerant cum populo electo. Et haec ratio est cur mihi magis placeat iniquitatem accipere pro iniustis violentiis et latrociniis, quae exercuerant profani hostes contra Iudaeos. Nam quum dicit *domum fore impietati in terra Sinear*, perinde est ac si diceret, Sicuti longo tempore Iudaea ab hostibus direpta fuit, et eorum violentiae exposita: sic etiam suo ordine Chaldaei non semel neque ad breve tempus, sed perpetuo dabunt poenas: quia Deus figet domicilium impietati in eorum terra. Videmus ergo quo spectet visio, nempe ubi Deus ecclesiae suae misertus fuerit, hostes venturos ad rationem, ut scilicet non effugiant manum Dei, quamvis usus fuerit ipsis tanquam flagellis ad suos castigandos. Dicit ergo impietatem ablatam esse, ut domus esset illi, hoc est, ut fixum et stabile esset illi domicilium in terra Sinear, id est, apud ipsos Chaldaeos, qui fuerant infestissimi hostes Iudaeis: sicuti etiam Babylon caput illius monarchiae complectitur sub se omnes impios, qui oppugnant filios Dei vel persequuntur. Cur mulierum potius manu quam virorum transferri modium Deus voluerit mihi non constat, nisi forte ut scirent Iudaei non opus esse bellico apparatu, sed per infirma et contemptibilia organa validissimos hostes prosterui divinitus posse: sicuti virtutem suam illustrat sub specie externae infirmitatis. Alatas mulieres vidit propheta, quoniam subita conversio futura erat, sicuti paulo ante vidimus die uno iniquitatem deletum iri. In alis ciconiae vel celeritas vel robur notatur. Haec summa est.

CAPUT VI.

1. *Et conversus sum, et levavi oculos meos, et adspexi: et ecce quatuor quadrigae egressae e medio duorum montium, et montes illi, montes aenei.* 2. *In quadriga prima equi rufi, et in quadriga secunda equi nigri.* 3. *Et in quadriga tertia equi albi, et in quadriga quarta equi grandinei* (vel varii, אמצים) *robusti* (sed potius subscribo eorum sententiae qui vertunt subrufos).

Hic narratur nobis alia visio: et propheta etiam distinguit eam a prioribus, quum dicit *se fuisse conversum:* quasi diceret fuisse aliquod intermedium tempus. Non fuerunt igitur continuae visiones, sed transtulit se alio: deinde iterum levavit oculos, et Dominus patefecit quod nunc narrat. Caeterum quia haec visio obscura est, trahunt eam interpretes in diversos sensus. Qui per quatuor quadrigas existimant notari 4 evangelia, nimis frigidi sunt. Et alibi monui, cavendum esse ab istis futilibus argutiis, quae sponte evanescunt. Scio multis placere allegorias: sed in scriptis propheticis reverenter et sobrie versari nos oportet, ut scilicet non volitemus per medias nubes, sed figamus semper pedem in solido. Alii existimant notari mutationes, quas scimus contigisse in Chaldaea et Assyria: quoniam subversa fuerat Nineve, ut Babylon esset sedes imperii: putant hoc notari sub quadriga prima, ubi erant equi rufi. Deinde existimant regnum persicum designari per quadrigam secundam, quia multa dura et gravia perpessi fuerint Iudaei initio. Postea per equos albos existimant figurari regnum macedonicum, quoniam Alexander mansuetum se et humanum praebuerit Iudaeis. Quarta quadriga illis est romanum imperium: et putant equos in hac quadriga esse varios aut diversi coloris: quoniam alii ex Caesaribus crudeliter saevierant contra Iudaeos et ecclesiam Dei: alii autem mitius se gesserint. Sed nescio an haec sint satis firma. Deinde videmus quartam quadrigam alio fuisse raptam, nempe ad plagam australem, deinde vagatam fuisse per varias regiones, ita ut fere percurrerit totum orbem. Quoniam igitur non potest hoc referri ad Chaldaeam, mihi simplicior videtur esse sensus quod quatuor quadrigae significent varias mutationes, quae non modo in Chaldaea et apud Babylonios, sed in Iudaea et aliis locis et gentibus contigerunt. Et hoc poterit ex ipso progressu facile colligi. Caeterum quia non possunt omnia simul dici, ordine tractabimus quae hic narrat propheta. Non repeto quae alibi dixi, nempe valere ad autoritatem prophetiae aut vaticinii quod dicit *se levasse oculos.* Significat enim se non adferre in me-

dium quae temere imaginatus fuerit: deinde non proferre etiam sua commenta, quae sibi ipse fabricaverit: quoniam attentus fuit ad revelationes: deinde quodammodo segregatus a communi vita, ut scilicet esset interpres Dei et hominum. Ergo autoritas hic tribuitur vaticinio, quod Zacharias non prorumpat, ut disserat de rebus incertis, sed prodeat quasi e coelo missus: quoniam scilicet nihil tradit quod non acceperit divinitus. Iam dicit *apparuisse quatuor quadrigas, quae exibant e montibus, montes autem duos in quibus inclusae erant quadrigae fuisse aeneos.* Non dubium est quin propheta per montes duos intelligat providentiam Dei, vel arcanum consilium, quo omnia decreta sunt ante creationem mundi: et ideo montes illos dicit fuisse aeneos, quia scilicet perfringi non potuerunt. Poetae dicunt ineluctabile esse fatum: sed quoniam nomen illud profanum est, sufficiat hoc tenere de aeterna Dei providentia, nempe esse immutabilem. Et hic aptissime nobis pingitur consilium Dei, quoniam antequam res in actum erumpant, sunt quasi inclusae inter montium angustias. Quod enim Deus decrevit non apparet, sed est absconditum quasi lateret in altis montibus. Tunc ergo incipimus agnoscere Dei consilium, ubi ipsa experientia nos docet hoc vel alio modo fuisse decretum quod prius nos latebat. Sed non frustra addit Zacharias montes illos fuisse aeneos, ut sciamus consilium Dei non esse mutabile: quemadmodum stulti homines fingunt Deum esse dubium, et quasi suspensum, quia secundum eos eventus rerum pendent ab hominum arbitrio. Putant Deum praescire quae ventura sunt conditionaliter: quia scilicet hoc vel illud futurum non sit, nisi quia ita placebit hominibus. Etsi autem non fatentur Deum esse varium, tamen colligitur ex eorum deliriis nihil certi vel firmi esse in Deo. Ergo propheta hic dicit montes fuisse aeneos, quoniam scilicet Deus ante omnia saecula quid fieri vellet, statuerit, et hoc immutabili consilio, quod neque a Satana, neque a toto mundo perfringi queat. Videmus ergo quam bene conveniat haec pictura, quum propheta dicit quadrigas exire e montibus. Iam quod ad quadrigas spectat, vidimus alibi conferri equitibus angelos, qui celeriter obequitant per totum mundum, ut quae Deus mandavit illis exsequantur. Ita etiam quaecunque contingunt mutationes, vocantur quadrigae Dei, quoniam vel angeli semper adsunt praesto, ut Deo pareant ad quidvis agendum, vel ipsi rerum effectus sunt Dei quadrigae, hoc est, sunt quasi celerrimi praecones, qui nobis annuntient quod prius erat incognitum. Sciamus ergo omnes fortuitos casus, ut vulgo putantur ab incredulis, esse Dei quadrigas, hoc est, esse nuntios Dei, qui perferunt et promulgant quod prius erat nobis absconditum. In hac etiam similitudine vel figura nihil coactum est. Quod pertinet ad colorem equorum, hic anxie laborant interpretes, sicuti nuper attigi. Etsi autem nihil audeo asserere pro certo, probabilis tamen haec coniectura est, per equos nigros et albos designari tam babylonicum imperium quam persicum: sed alio fine quam putant interpretes. Referri enim hoc debet ad Iudaeos, quod equi nigri emissi fuerint Babylonem versus, deinde equi albi. Nam significat spiritus sanctus datam fuisse licentiam Chaldaeis, ut in Iudaeos saevirent, atque ita omnia implerent tenebris. Obscuritas ergo, de qua loquitur propheta, non alio tendit quam ad clades Iudaeis illatas: quoniam scilicet totum illud tempus tenebrosum, fuit plenum tristitia et moerore: quantisper potiti sunt orientali imperio Chaldaei, et Babylon fuit suprema imperii vel monarchiae sedes. Postea successit longe diversum tempus, quum Babyloniis devictis Persae orientali monarchia potiti sunt. Ergo hic fuit albus color, quia tunc illuxit Iudaeis favor novus Dei: et statim libertas redeundi in patriam fuit permissa. Videmus ergo ut non immerito propheta subiiciat colorem album in equis: quoniam talis fuit successio Persarum, ut sol laetitiae exortus fuerit Iudaeis qui exhilaravit eorum animos. Caeterum omittit propheta quadrigam primam, et hoc factum existimant interpretes, quia tunc eversa esset monarchia Babylonis. Sed in eo falluntur, quemadmodum nuper attigi, quod non referunt colores istos ad statum ecclesiae Dei. Non dubito igitur quin propheta consulto de prima quadriga taceat, quoniam Iudaei experti fuerant iudicium Dei obequitasse in terra sua: nam duriter afflicti fuerant. Deus ergo, sicuti solet iudicium suum exercere contra domesticos, atque ut scriptum est, iudicium incipere a domo eius (1. Pet. 4, 17): ita etiam voluit hunc ordinem tenere, ut scilicet castigaret peccata electi populi antequam transiret ad Chaldaeos et reliquas gentes. Quod ad ultimam quadrigam pertinet, dicit propheta *fuisse abreptam versus austrum:* deinde alio perrexisse, nempe per totum orbem, quoniam ita Deus permiserit. Iam in summa vaticinii nihil amplius obscurum erit, si haec principia tenemus, nempe notari per quadrigas eventus omnes, aut revolutiones quae in mundo contingunt: quia scilicet non dominatur caecus fortunae impetus, ut fingunt stulti, sed Deus tunc nobis palam declarat consilium suum. Cur autem equi partim rufi, partim nigri, partim albi vocentur, partim subrufi: responsio etiam in promptu est, quoniam Deus emiserat quadrigas suas in Iudaeam, quae plenae essent sanguinis. Hoc igitur significat rufus color. Sed ostendit fore etiam suas vices hostibus: imo iam aliqua ex parte hoc fuisse impletum, quod scilicet suis quadrigis eos Deus calcasset, rotas suas volvens super eorum terram dum subversa fuit Nineve. Etsi autem non respexit

spiritus ad Assyrios vel Chaldaeos simpliciter, ac si per nigrum colorem notare vellet quae inter eos gesta sunt bella, quin potius calamitates quae inde illatae sunt Iudaeis: tamen in genere nigrum colorem interpretor tristem illam perturbationem quae in toto Oriente fuit, et unde nihil iucundum sperare poterant Iudaei: quia paulo post gravior moles incubuit eorum capitibus. Itaque tertio loco subiicit propheta equos albos, ubi scilicet tempus impletum fuit quo volebat Deus ecclesiam suam redimere. Iam dicit non modo quadrigas fuisse emissas orientem versus, vel ad Babylonios: sed dicit cursitasse etiam per australem plagam: deinde lustrasse totum mundum. Et quo hoc certius nobis sit, spectandum est consilium prophetae. Non dubium est quin hic velit aliquid solatii afferre Iudaeis, ut non succumbant tristitiae quantumvis duriter eos castiget Deus. Duo autem hic proponit Zacharias, primum quod nulla pars terrae, vel nulla regio immunis sit a iudiciis Dei: quia scilicet quadrigae eius transitum reperient per omnes terras. Deinde significat, quamvis ad tempus se versaverint tam in Iudaea quam in septentrione quadrigae Dei horribiles adspectu, propter colorem nigrum et rufum, tamen iam venisse tempus quo Deus, quia placatus est, mutet rerum statum: et ideo proponit alium colorem tertio loco: quoniam scilicet quadriga Dei emissa fuerat per Iudaeam; deinde turbaverat vindicta Dei Nineven, postea Babylonem: hoc tantum ultimo loco restabat quod iam aliqua ex parte erat impletum, nempe ut Deus caliginem omnem abstergeret, et redderet quasi serenitatem Iudaeis, idque a Chaldaeis: nempe quoniam Persae, qui tunc potiebantur imperio, clementer inceperant tractare Iudaeos. Nunc sequitur apud prophetam:

4. *Et respondi, et dixi ad angelum qui loquebatur mecum, quid haec sunt, Domine mi?* 5. *Et respondit angelus, et dixit mihi, Hi quatuor spiritus sunt coelorum, egredientes e statione apud dominatorem cunctae terrae* (alii vertunt, Hi, vel hae quadrigae ad quatuor ventos coelorum egrediuntur e loco, ubi stant apud dominatorem, etc.).

Quod rursus angelum interrogat propheta, docemur eius exemplo excutere omnem torporem, et nos tam dociles quam attentos offerre Deo, si cupimus proficere in his vaticiniis. Nam si Zacharias, qui segregatus erat e mundo, et extulerat oculos et mentem ad coelum, opus tamen habuit doctore et magistro angelo qui praeiret, magnae stultitiae et arrogantiae erit tantum nobis confidere, ut donum interpretationis spernamus. Quoniam vero non mittuntur e coelo angeli qui nobis vaticinia explicent, utamur aliis adminiculis, quae scimus a Deo nobis offerri. Interea tamen et docilitas, et reverentia, et attentio hic nobis praecipitur. Meminerimus etiam, simul ac subiecerint se homines Deo, paratum illis fore donum revelationis: quia non frustra saepius vocatur Deus magister parvulorum. Quisquis ergo compositus erit vera mansuetudine et modestia ad discendum, non fraudabitur voto suo: quemadmodum videmus angelum hic partibus suis defungi in docendo Zacharia. Iam ad verba ipsa descendo: *Respondet angelus hos esse spiritus quatuor.* Dixi alios secus vertere, nempe quadrigas tendere ad quatuor ventos, vel plagas coeli. Sed illud coactum est: et verba simpliciter sonant hos esse quatuor spiritus. Non dubito quin fefellerit nomen spiritus istos interpretes: quia putarunt frigidum esse vocari illos diversos rerum eventus ventos aut climata. Sed accipio etiam hanc vocem diverso sensu, quod scilicet sint impulsus Dei. Non intelligo igitur quatuor ventos, sed intelligo impulsus arcanos Dei. Nam quamvis unus sit Dei spiritus, omnes tamen actiones ab eo prodeunt: et quidquid agitur in mundo potest non absurde spiritui eius adscribi. Interea certum est prophetam alludere ad quatuor mundi plagas: quasi diceret nihil contingere in mundo quod non in coelo decretum fuerit: quia scilicet providentia Dei sub se totum orbem complectitur. Quamvis ergo hic notetur orbis universitas, tamen per spiritus intelligit propheta motus illos arcanos qui prodeunt ab aeterno consilio Dei et providentia. Et haec metaphora optime convenit, quia opponitur nomen spiritus fortunae. Diximus iam profanos homines imaginari caecum fortunae impetum. Atqui propheta dicit omnes revolutiones quae in mundo cernuntur esse ex spiritu Dei, et esse quasi spiritus vel nuntios. Nunc ergo tenemus genuinum prophetae sensum, ubi angelus dicit *hos esse quatuor spiritus coelorum.* Et epitheton hoc minime supervacuum est: quia videtur propheta hic excludere alias omnes causas, ut maneat summum arbitrium penes Deum. Etsi enim saepe operatur Deus per instrumenta, vel per medias causas et propinquas, ut loquuntur: necesse tamen est locari in summo gradu arcanum eius decretum. Haec ratio est cur spiritus dicat coelestes esse, ne scilicet putemus Deum pendere ex hominum arbitrio, vel implicitum esse mediis causis: sed libere statuere quidquid apud se mero beneplacito decrevit. Qui autem dicunt, In quatuor plagas coelorum, videmus eos non satis considerasse prophetae mentem. Iam dicit, *Egredi e statione apud dominatorem cunctae terrae.* Nunc stationem coram Deo vocat propheta spatium illud quod dixit inclusum fuisse inter duos montes aeneos. Sciamus ergo Deum non capere nova consilia repente (ut pro rebus natis vel occasione nobis subito oblata, nunc hoc, nunc illud aggredimur) sed longe dissimilem esse naturam Dei, nec sursum et deorsum

volvi res in coelo: quoniam sit illic fixa et quieta statio quadrigis. Nam etsi volubiles sunt quadrigae, et pollent celeritate: necesse tamen est ipsas manere quietas, quasi fixae essent in uno loco, donec exitum Deus permittat. Hinc colligimus Deum etiam ubi cessare nobis videtur, non tamen otiosum in coelo sedere, ut impii homines blaterant: sed illic statuere quid tempore opportuno fieri velit. Deinde quum dicit *quadrigas stetisse coram Deo*, hinc colligimus, contingentiam quae videtur communi sensu, esse tamen affixam consilio Dei, ita ut simul sit necessitas: unde fit ut vulgo maior pars hominum existimet omnia contingere fortuito, nisi quia subsistunt in ipso naturae intuitu? voluntas hominis mutabilis est: ergo quidquid a voluntate hominis manat est etiam mutabile. Deinde arbor potest vel arescere prae aestu, vel emori prae frigore, vel fructum proferre. Ergo colligunt hoc totum esse contingens, quia apparet flexibilis varietas. Ubi ita aestimant rerum eventus homines a sola natura, non mirum est si putent contingentiam regnare in mundo. Atqui propheta hic distinguit inter ipsam naturam rerum et inter ipsum consilium Dei. Dicit enim *quadrigas stetisse, et fuisse egressas ubi Deus ita iussit*. An nullus erat motus in rotis? Imo quadrigae ab initio erant satis veloces, ut festinarent: unde ergo fit, ut quiescant ad tempus? Nempe quia retinentur arcano Dei consilio. Iam ubi eas emittit, ostendunt suam festinationem, quae illis naturaliter est indita. Hinc ergo facile colligimus, natura contingere quae videntur posse fieri in utramque partem. Et tamen consilium Dei semper impleri, ut praesit immutabilis necessitas, quae tamen nobis abscondita est. Subiicit propheta in quadriga prima fuisse equos rufos. Iam hoc totum exposui: restat quod postea subiicit.

6. *In qua sunt equi nigri, exeunt ad terram aquilonis, et albi exeunt post eos: et variegati* (adspersi vario colore) *exeunt ad terram australem.* 7. *Et subrufi* (dicam iterum de voce) *exierunt, et postularunt ut perambularent in terra: et dixit, Ite, perambulate in terra: et perambularunt in terra.*

Hic non explicat singulas partes vaticinii Zacharias: sed ostendit tamen duas quadrigas properasse versus Chaldaeam, ne scilicet molestum esset Iudaeis quod primo loco sensissent Dei iudicium. Ostendit ergo Deum emittere suos nuntios in omnes partes: sed praecipue apud Babylonios insignes et dignas memoratu mutationes vel fuisse, vel postea fore: unde palam fieret, Deo curam esse populi sui, qui tractus fuerat illuc in exsilium. Et iam causam reddidi cur non loquatur hic de equis rufis: quia falluntur qui putant quadrigam illam primam fuisse emissam ad Chaldaeos. Ego enim potius existimo ad Iudaeos hoc referri, a quibus iudicium Dei inceperat. Dicit ergo exire duas quadrigas Babylonem versus, quarum priorem trahebant equi nigri, alteram vero trahebant equi albi, nempe propter clementiam Persarum, a quibus nova lux gaudii Iudaeis allata fuit. Quod ad terram australem spectat, non dubito quin alludat propheta ad Aegyptios. Sed postea adiungit ultimam illam quadrigam fuisse alio delatam, nempe ut peragraret totum orbem. אמצים vertunt robustos: et haec etiam propria est significatio vocis: quoniam אמץ proprie fortificare significat vel roborare. Sed quoniam hic fit colorum mentio, mihi magis probabile videtur quod quidam etiam Hebraei docent, notari potius equos subrufos. Nam prius alterum etiam nomen posuit propheta ברדים, quasi diceret grandineos. Coniungunt igitur quidam interpretes haec duo, quod equi illi fuerint grandinei, hoc est, fuerint adspersi grandine: deinde fuerint אמצים, hoc est, subrufi. Hieronymus videtur sibi satis refellere hanc sententiam, quoniam alii equi prius vocati fuerant אדמים, hoc est rufi. Sed diversi sunt isti colores. Et interea, quemadmodum dixi, vix posset hoc quadrare, solos vocari fortes equos qui trahebant quadrigam unam. Scimus enim Deum ita mirabiliter exseruisse suam potentiam in Chaldaea, ut duae quadrigae quae illuc profectae sunt non debuerint trahi ab equis infirmis vel debilibus. Ego igitur existimo hic etiam notari colorem: et propheta nunc vocat grandineos, nunc vocat subrufos. Dicit autem non fuisse contentos terra australi, *sed petiisse a Deo*, ut liceret volitare per totum orbem. Etsi autem neque diaboli, neque impii respiciunt ad Dei nutum, sed feruntur nescientes et nolentes quo Dominus ipsos impellit: tamen propheta dicit petiisse, quia scilicet non poterant transgredi fines sibi praescriptos: quemadmodum ubi Satan 1. cap. Iob postulat sibi hoc vel illud permitti, non debemus tam anxie exquirere an Satan sibi postulet dari licentiam a Deo quoties aliquid vult tentare. Non dubium enim est quin praecipiti rabie feratur, et cupiat etiam modis omnibus pervertere Dei imperium. Sed simpliciter hoc sufficiat, non posse vel digitum unum progredi tam Satanam quam impios, nisi quantum illis permittit Deus. Haec igitur summa est, quum ad terram australem initio profecta esset ultima quadriga, tamen laxatum fuisse spatium, ut posset totum orbem peragrare. Iam subiicit:

8. *Et vocavit me, et loquutus est mecum, dicendo, Vide, qui egrediuntur ad terram aquilonis quiescere fecerunt spiritum meum in terra aquilonis.*

Colligimus ex hoc versu praecipuum hunc fuisse visionis finem, ut scirent Iudaei non temere moveri in Chaldaea graves illos tumultus, qui ex parte

contigerant, et adhuc instabant, sed omnia gubernari arcano Dei consilio: deinde Deum ita miscere et turbare statum illius imperii, ut tamen aliquis finis sperandus esset. Non est ergo cur iam nimis sollicite quisquam laboret de singulis partibus vaticinii, quando summa nobis constat. Cur enim potius de terra aquilonis diserte hic loquitur angelus quam de terra australi? imo de toto orbe? nempe quoniam illuc coniecti erant omnium oculi: quia scimus Chaldaeam fuisse quasi sepulcrum ecclesiae, unde emergere oportuit aliquas reliquias, ut superstes esset Deo aliquis populus a quo invocaretur. Hic ergo angelus revocat Iudaeos ad providentiam Dei, ut sciant quaecunque illic acciderant mutationes ab arcano Dei consilio esse profectas. Iam quod dicit, *Quiescere illic fecerunt spiritum meum*, bifariam exponunt interpretes. Quidam enim existimant hic notari Dei gratiam erga populum: quasi diceret se iam placatum esse. Sed alii per vocem spiritus intelligunt Dei vindictam, quod scilicet ad satietatem usque indulserit iracundiae suae adversus Chaldaeos. Et uterque sensus aptari posset satis commode ad contextum. Neque enim hoc vulgare solatium fuit Iudaeis, quod Deus effuderit iram suam contra Babylonios donec saturata esset, quemadmodum ubi quis non desinit saevire donec cupiditatem suam expleverit. Et saepe haec loquutio occurrit in scriptura. Ego tamen potius amplector secundam illam sententiam, quod scilicet Deus quietus esse inceperit postquam emissa fuit secunda illa quadriga. Tunc enim ostendit se reconciliatum esse electo populo: statim redemptio sequuta est. Ergo ut sciant Iudaei Deum sibi fore exorabilem, ideo iubet placido et composito animo stare, donec peregerint cursum suum quadrigae illae per totam Chaldaeam: quia implebitur quod nunc dicit angelus, nempe quietum fore spiritum Dei, qui ante visus fuit turbulentus, quum scilicet omnia tenebris involveret etiam in ipsa Iudaea.

9. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,* 10. *Sume ex transmigratione, nempe ab Heldai, et a Tobia, et a Iedaia: et vade tu die illo, vade, inquam, ad domum Iosiae filii Zephaniae, qui venerunt e Babylone.* 11. *Et sume argentum et aurum, et fac coronas, et pone super caput Iehosuae filii Iozedec sacerdotis magni.*

Haec visio data fuit Zachariae, ut erigeret debiles animos in spem meliorem, quoniam scilicet videbant Iudaei se duriter undique premi a vicinis: quia surgebant a fronte et a tergo hostes, ita ut nullus esset molestiarum finis. Putabant ergo se esse miseros qui reversi essent ab exsilio, si talis conditio subeunda erat. Poterant enim tranquille agere apud Babylonios: et iam asseverant, ita ut illis non tam acerbum esset exsilium. Sic ergo venerat in fastidium Dei gratia, ut prope odiosa esset: quia satius putabant carere patria quam novis quotidie certaminibus impeti. Deinde ipsa terrae habitatio non adeo per se erat optabilis, nisi respectu spei datae: nempe quia pollicitus fuerat Deus per suos prophetas regnum Davidis de integro fore gloriosum: deinde maiorem fore templi dignitatem et gloriam quam ante fuisset. Iudaei quum viderent se assidue affligi a suis hostibus, putabant hoc totum esse frivolum. Ita non dubium est quin multae querimoniae passim volitarint et multi strepitus. Ergo ut desinerent ita obmurmurare Deo, prophetae haec visio oblata fuit, in qua iubetur *accipere aurum et argentum a quatuor viris: et inde conficere duas coronas, quas imponat capiti Iehosuae sacerdotis magni:* nempe ut certo persuasi sint Iudaei fore statum populi incolumem qualis olim fuerat, quum scilicet florerent regnum et sacerdotium. Erant enim haec summa decora, et quasi duo oculi corporis, quum scilicet sacerdos esset mediator Dei et hominum: rex etiam Dei personam sustineret in populo gubernando. Videmus ergo per duas coronas notari ecclesiae restitutionem. Sed simul notandum est, imponi utramque coronam capiti Iehosuae, quod novum fuit et insolitum. Scimus tiaram fuisse datam sacerdotibus: scimus etiam reges diademate fuisse ornatos. Sed nemo unus debuit et regium diadema et tiaram sacerdotalem ferre. Hic ergo ostenditur in unius hominis persona coniunctio regni et sacerdotii, quod ante non fuerat in usu. Deus enim aperte in lege sua distinxerat illos duos ordines. Videmus ergo portendi hoc vaticinio aliquid prius incognitum: nempe quod idem futurus sit rex et sacerdos. Nam quod Hieronymus inter alia dicit fieri posse ut plures coronae fuerint, hoc vanum est ac frivolum. Deinde aperte pugnat cum verbis prophetae. Nam paulo post subiiciet fore consilium pacis inter haec duo, nempe inter regnum et sacerdotium. Quod etiam idem putat unam duntaxat coronam fuisse datam sacerdoti, hoc quoque falsum est. Denique evertit totam doctrinam prophetae quantum in se est. Sed relinquo nugas illas, quoniam nulla est in verbis Zachariae ambiguitas, ubi Deus iubet aurum et argentum sumere, unde conficiat duas coronas quibus ornet caput summi sacerdotis. Tenemus nunc consilium prophetae, quoad finem vaticinii. Tenemus etiam summam verborum. Nunc videndum est cur propheta aurum sumere debuerit ab istis quatuor viris. Dicit enim, *sume a transmigratione.* Nomen גולה est collectivum, ut multis aliis locis. *Sume igitur* ab exsulibus qui nunc redierunt in patriam e captivitate babylonica. Sed postea subiicit *quatuor viros.* Est autem in contextu verborum aliqua abruptio: sed quae non obscurat mentem prophetae. Dicit enim, *Sume a Heldai et a Tobia et a Iedaia,*

postea addit, *Vade in die illa, ingredere domum Iosiae filii Zephaniae.* Non dubium est quin propheta iussus fuerit venire ad illos quatuor, et ingredi cuiusque domum: et hoc satis colligitur ex fine decimi versus, ubi dicit, *qui venerunt.* Loquutus fuerat tantum de uno Iosia filio Sophoniae: postea addit illos simul venisse. Nunc venio ad solutionem. Existimant interpretes hos quatuor viros aurum et argentum suppeditasse, quoniam praecipui erant in populo, et pollebant sanctitate prae aliis. Ergo honoris causa hic putant quatuor istos eligi qui aurum erogent et argentum ad conflandas coronas. Sed ex fine capitis potius coniicio notatam fuisse eorum mollitiem, quoniam scilicet pusilli essent animi, ac diffiderent promissionibus Dei, atque etiam frangerent aliorum animos suo exemplo. Certum quidem est fuisse viros rarae autoritatis, ut prae aliis omnibus excellerent, atque in ipsos coniecti essent omnium oculi, hoc certum est: sed interea hic coarguitur ipsorum infidelitas, quod non satis attenti essent ad Dei promissiones, et putarent se fraudatos esse spe sua, quod relicta Babylone, ubi erat summa rerum omnium felicitas, in terram sanctam redierant, quae inculta et vasta erat. Opus enim fuit magna tolerantia, quum deberent arare in spinetis et vepribus. Nam terra illa, ut iam dixi, non habuerat perpetuos cultores. Missi quidem fuerant ex Oriente qui passim in ea habitarent: sed leones et saevae aliae bestiae irruerant, ita ut terrae vastitas faceret multum negotii, quum Iudaei illuc reversi sunt. Ego igitur non dubito quin hic perstringat spiritus sanctus quatuor istos viros, qui debuerant aliis esse duces et antesignani: interea frangebant vulgi animos. Et dico hoc posse colligi ex fine capitis, ubi iubebit Deus collocari duas coronas in templo in memoriale ipsis, nempe ut cernerent illic damnationem incredulitatis suae, ut suo loco dicemus. Iam quod iubetur propheta *imponere capiti sacerdotis duas coronas,* dixi hoc symbolo notari coniunctionem utriusque dignitatis in Christi persona. Oportuit usque ad Christi adventum sacerdotes eligi ex posteris Aaron: dico summos sacerdotes. Oportuit autem reges esse ex semine Davidis. Ita non tantum in personis videmus distinctum esse regnum a sacerdotio, sed in familiis. Fuisset enim praeposterum, regem videre ex tribu levitica: fuisset etiam praeter ordinem Dei, videre sacerdotem ex tribu Iehudah et ex familia Davidis. Quum ergo rex diademate proprio esset ornatus, quum gestaret sacerdos propriam cidarim, quid hoc sibi vult, quod idem homo sustinet duas coronas? Certe videmus aliquid mutari in ordine praeterito, et designari aliquid insolitum. Iam vero novum non est, quod redemptor, qui promissus erat, regno et sacerdotio excelluerit. Hoc enim erat praedictum Psalmo decimo et centesimo, Dixit Iehova Domino meo, sede a dextris meis: hoc pertinet ad ius regium. Sequitur, Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. Quanquam oportuit reges tunc eligi ex familia Davidis et tribu Iehudah, ubi sceptrum manebat: oportuit etiam sacerdotes sumi ex levitica tribu, praedixit tamen spiritus venturum regem qui simul sacerdos esset, quemadmodum prius fuerat Melchizedech: hoc nunc confirmat propheta. Quod autem iubetur Zacharias *imponere capiti Iehosuae illas coronas,* non debemus ita accipere, quasi Iehosuah statim susceperit regnum et sacerdotium. Contentus enim fuit munere suo. Sed propheta ostendit in ipsa umbra quod sperandum erat Messiae adventu. Neque enim adhuc completum erat tempus, quo Christus reciperet cidarim regiam, quemadmodum dicitur apud Ezechielem (21, 31), Tollite cidarim, transversam, transversam, transversam ponite eam, donec veniat cuius est. Videmus ut propheta illic designet longum tempus, quo cidaris regia, hoc est, diadema quasi pedibus calcandum erat. Non ergo satis diu iacuerat corona regis: sed tamen nihil temere fecit propheta, quoniam non poterant aliter Iudaei concipere animis quod hic promittitur, nisi in medium prodiret sacerdos ille umbratilis, qui gestaret utramque coronam: neque hoc fuisset tam appositum in persona Zerubbabel. Etsi enim ille erat ex familia Davidis, et gerebat etiam typum Christi, tamen nullum erat nomen regium, et nulla imperii maiestas: ideo fuisset hoc minus spectabile in persona illius. Non mirum igitur est si Deus producat sacerdotem Iehosuam, qui figura erat et imago Christi: producit vero eum duplici corona, quoniam venturus esset qui coniungeret sacerdotium regno, quemadmodum sequitur:

12. *Et dic ad eum, dicendo* (loquere ad eum, dicendo: repetitur bis idem verbum), *Sic dicit Iehova exercituum, dicendo, Ecce vir, Germen nomen eius: et e loco suo germinabit, et aedificabit templum Iehovae.* 13. *Et ipse aedificabit templum Iehovae, et ipse gestabit decus* (vel gloriam) *et sedebit, et dominabitur super solium suum: et erit sacerdos super solium suum, et consilium pacis erit inter hos duos* (vel inter utrumque).

Iam exponitur visio, quia si absque doctrina duabus coronis ornatus fuisset sacerdos, poterant agitari multi sermones in populo, Quid hoc sibi vult? Deus hic pronuntiat non competere in personam Iehosuae quod fieri iussit, sed alio respicere: *Tu dices ad eum, Ecce vir, Germen nomen eius.* Perinde igitur est ac si diserte testatus fuisset propheta non coronari Iehosuam, quoniam dignus esset tanto honore, vel quia unquam speranda ei esset regia dignitas: sed ideo gestare hoc insigne ad

tempus, ut intelligant Iudaei exoriturum qui rex futurus sit et sacerdos. Dicit ergo *fore hominem, cuius nomen erit Germen.* De ratione huius vocis alibi dictum. Omitto argutias quibus nonnulli sibi placent: sed quemadmodum alibi ostendi, haec simplex et solida est ratio, quod Christus non fuerit similis procerae arbori, quae innixa esset altis et profundis radicibus, sed fuerit similis plantulae. Vocatur quidem alibi surculus ex radice Isai: sed eodem redit summa: quoniam radix illa Isai erat obscura, et ignobilis. Deinde species ipsa surculi nihil habuit praeclarum. Videmus ergo Christum vocari germen, quia contemptibile fuerit eius initium, ita ut nullius fere momenti esset apud homines profanos, imo etiam in sua gente. Sed interea significat Deus plantulam hanc quasi sua manu esse consitam, ita ut vires accipiat. Quanquam ergo ignobile fuit Christi principium, Deus tamen affirmat se daturum vigorem ad continua incrementa, donec ad suam altitudinem pervenerit. Hoc sensu Christus vocatur germen. Facile autem colligimus populi animos transferri ad Christum venturum, ne subsistant in Iehosuah, qui tunc erat umbratilis sacerdos. *Dices ad Iehosuam, Ecce vir cuius nomen est Germen:* ubi est ille vir? non loquitur de Iehosua, non dicit, Tu es ille vir: sed dicit, *Ecce vir, cuius nomen est Germen:* id est, aliunde adveniens. Hinc ergo colligimus coronas istas fuisse proprias Christi, sed Iehosuae datas fuisse, ut possent Iudaei conspicere in hac figura, quod adhuc sub spe absconditum erat. Postea adiungit, *Orietur ex se ipso*, vel *Germinabit e suo loco:* ad verbum, De sub se. Etiam hic philosophantur quidam nimis subtiliter, quod Christus ex se ipso, quia aeternus est Deus, orietur propria virtute. Potius existimo duntaxat excludi humana media, quasi propheta diceret, Etiamsi Christus sit similis plantulae, tamen germinaturum, quasi defixas alte radices haberet in terra. Non dubium quidem est Christum germinasse coelesti virtute sua, et hoc etiam comprehendunt prophetae verba: sed hoc voluit, non esse in Christo quaerenda exordia quae rapiant in admirationem et oculos et sensus omnes. Quamvis ergo Christus tantum surculus sit, tamen efficiet Deus *ut germinet e suo loco:* hoc est, Etiamsi non adsint humana media, tamen hoc sufficere quod Deus benedicet huic germini, ut scilicet in iustam altitudinem excrescat. Tandem adiungit, *Et aedificabit templum Iehovae.* Hic est insignis locus, unde apparet templum quod tunc exstruere coeperant Iudaei, et quod postea aedificatum fuit ab Herode, non fuisse verum illud templum de quo vaticinatus fuerat Haggaeus, Gloria secundae domus maior erit quam prioris. Nam quamvis sumptuosum fuerit illud templum Herodis, tamen videmus quid pronuntiet spiritus hoc loco, nempe proprium hoc fore munus Christi. Nemo igitur etiamsi coacervasset totum aurum et argentum mundi, potuit exstruere verum templum, de quo iam citavimus vaticinium Haggaei, de quo tam prolixe concionatur Ezechiel circa finem libri sui. Unus ergo Christus a patre electus fuit, qui templum hoc aedificaret. Fuit quidem Christus ipse templum quoad corpus, quia in eo habitavit plenitudo divinitatis: sed aedificatur templum Deo patri, dum erexit ubique purum cultum, superstitionibus in nihilum redactis: et dum nos consecravit etiam in regale sacerdotium. Nunc ergo videmus quid ostensum fuerit prophetae, nempe quamvis tunc multis incommodis, et probris, et iniuriis obnoxii essent Iudaei, venturum tamen esse Christum, qui restituet omnia in perfectum ordinem: illum fore non regem modo, sed sacerdotem quoque: deinde principium illius obscurum et contemptum fore, respectu mundi: sed sine terrenis adminiculis venturum tamen ad suam altitudinem: postremo proprium fore eius officium, spirituale templum Deo exstruere. Repetit secundo quod dixerat, *Ipse*, inquam, *aedificabit templum Iehovae*, inquit. Hic videtur propheta frustra iterare eadem verba, quum nihil accedat lucis. Sed mihi dubium non est quin rem creditu difficilem voluerit hoc modo sancire et ratam facere. Quoniam ergo templum quod tunc aedificari coeptum erat, nihil vel parum habebat in se splendoris et gloriae, et vix sperari poterat melius aliquod vel excellentius aedificium: ideo propheta inculcat hanc promissionem, *Ille, ille aedificabit templum Iehovae*, inquit: hoc est, ne maneant oculi vestri defixi in huius templi intuitum, quoniam debilitat fidem vestram, et vos fere exanimat: sed sperate aliud templum quod nondum cernitis: quia veniet tandem sacerdos et rex, qui exstruat templum melius et praestantius. Postea adiungit, *Gestabit ille decus et sedebit, et dominabitur super solium suum.* Confirmat pluribus verbis quod nuper attigimus, nempe hunc virum qui germinabit arcana Dei virtute et non terrenis mediis fore regem simul et sacerdotem. Quum dicit, *Portabit decus*, non dubium est quin tacita sit oppositio inter Iehosuah et Christum verum sacerdotem. Nam Iehosuah, quamvis suo tempore functus sit officio sacerdotis, tamen erat contemptus: sed propheta iubet populum suum plus sperare quam ex praesenti intuitu concipere possit: quoniam veniet magnificus sacerdos plenus regii etiam decoris. Et ideo addit, *Sedebit, et dominabitur super solium suum.* Hoc proprie non convenit sacerdotio. Sed affirmat propheta virum hunc qui prodibit divinitus, simul etiam fore regem, quamvis exerceat sacerdotium. Erit ergo sacerdos, sed erit super solium suum, ut dominetur. Atqui non propria fuit dominatio sacerdotis, sed regis. Tandem concludit totam summam

rei ubi dicit, *consilium pacis fore inter duos.* Non puto his perstringi dissidia quae fuerant inter reges et sacerdotes. Fateor quidem tales discordias saepe fuisse visas in veteri populo: sed longius respexit propheta, nempe sacerdotium coniunctum fore cum ipso regno. Non statuit igitur diversas personas, quae inter se pacem colant, sed potius de rebus ipsis disserit. *Erit* ergo *consilium pacis inter duo,* nempe inter regnum et sacerdotium. Inde colligimus quod iam dixi, hic promitti quod non fuerat visum sub lege, neque etiam exspectari debuit, sed renovatio quae contigit adventu Christi fuit complementum huius prophetiae. Sequitur:

14. *Et coronae erunt ipsi Chelem* (pro Chadai, probabilis coniectura est fuisse hunc binomium, sicuti etiam Iosia filius Zephaniae vocatur etiam Chen: erunt ergo tam ipsi Chelem quam) *Tobiae, et Iedaiae filio Zephaniae in memoriale, in templo Iehovae.*

Corrumpunt prophetae sensum qui putant depositas fuisse coronas apud quatuor istos viros. Potius enim locatae fuerant in templo Dei, sed ut esset memoriale istis hominibus. Unde confisitur quod iam dixi, non fuisse sumptum aurum ab illis, quia pietate et sanctitate alios omnes antecellerent, sed quoniam oportuit illis exprobrari suam mollitiem, quod scilicet putarent spem suam frustratam esse, quoniam non statim complebat Deus quod pollicitus fuerat. Quum ergo inquieti essent, coarguitur haec nimia festinatio. *Sint* ergo *duae coronae,* inquit spiritus, *in memoriale illis:* hoc est, quoties adspicient coronas istas, ut sese compescant et agnoscant sua desideria fuisse nimis importuna, et se fuisse nimium praecipites, quum vellent uno die compleri omnia vaticinia: deinde etiam totus populus agnoscat illos perperam murmurasse, quoniam erunt in memoriale et testimonium coronae illae suspensae. Nunc ergo videmus clarius cur propheta iussus fuerit sumere aurum et argentum ab illis quatuor, ut conficeret quas postea in templo Dei coronas deposuit. Tandem addit:

15. *Et longinqui venient, et aedificabunt in templo Iehovae: et scietis quod Iehova exercituum miserit me ad vos. Et erit, si audiendo audieritis vocem Iehovae Dei vestri.*

Adiungit etiam propheta venturos ex remotis terris qui vel laborem suum, vel opes conferant ad templi aedificationem. Nam aedificandi verbum potest ad utrumque referri. *Venient* igitur *longinqui.* Ante illud tempus fuerant dona oblata ab exteris gentibus: sed templum non fuerat aedificatum nisi a Solomone et populo. Deus ergo hic plus aliquid promittit, nempe adiutores fore ad templi aedificium, qui tunc prorsus alieni erant a populo. Certum est etiam ipsa aetate Zachariae sumptus fuisse datos a Cyro: sed propheta nihil tale commemorat: promittit aliquid maius. Sequitur ergo hoc vaticinium necessario referri ad evangelii promulgationem: quia tunc coeperunt alienigenae conferre suam operam, et suas divitias, ut templum Deo exstruerent. Quamvis ergo Cyrus erogaverit largam pecuniam ad exstruendum templum, non tamen hic de eius liberalitate agitur. Post Cyrum vero nemo alienus tam liberalis fuit. Nam Herodes qui magnam molem exstruxit, et valde splendidam, non erat longinquus: imo volebat censeri unus ex populo. Videmus ergo non posse aliter accipi hoc vaticinium quam de spirituali templi structura. Ut scilicet gentes, quae remotae prius fuerant a populo Dei, simul se adiungerent socios, et studia sua conferrent ad aedificandum templum, non ex lapidibus, vel ligno, vel alia corruptibili materia, sed ex doctrina et donis spiritus sancti. Postea adiungit, *Scietis quod Dominus exercituum miserit me ad vos.* De hoc genere scientiae alibi diximus. Oportuit enim Iudaeos ab initio certo persuasos esse de fide huius vaticinii. Sed ubi accessit effectus vel experientia ipsa, tunc coeperunt clarius cognoscere. Perinde igitur est ac si diceret propheta, Deus qui per os meum loquitur vos minime frustrabitur, quoniam tandem complebit quod nunc denuntio: et ipsa experientia testis erit me fuisse verum et legitimum eius prophetam. Et ideo vocat Deum exercituum, ut sese confirment Iudaei, dum audiunt hoc profiscisci ab eo cuius immensa est potentia. Ergo non esse cur dubitent de ipso effectu: quia nihil est quod Deo obsistat, ubi visum fuerit virtutem suam explicare. Sequitur, *Si audiendo audieritis vocem Iehovae Dei vestri.* His promittit Zacharias Iudaeis addita conditione, si Deo morigeri fuerint, et perstiterint in obedientia verbi eius ac doctrina: nempe quia incredulitas homines arcet ab omni participatione gratiae Dei. Verum quidem est, etiamsi omnes tunc fuissent increduli, venturum tamen fuisse Christum: quia Deus, ut verax est, non mutat consilium, etiamsi totus mundus vanus sit. Quoniam ergo stabilitas Dei non pendet ab hominibus, ideo non debemus accipere quod hic dicit propheta, *Si audieritis vocem Dei,* quasi potuerint redigere in nihilum vaticinii huius effectum, si fuissent perfidi Deo. Defectio igitur illorum et totius gentis non potuit obstare, quominus tandem suo tempore prodiret Christus. Sed aliud voluit propheta, nempe Iudaeos fore participes huius boni, vel fruituros, ut ita loquar, hac gratia, si amplexi fuerint Dei promissionem, et se obedienter subiecerint legi eius. Nam utcunque Christus iam advenerit mundi redemptor, scimus tamen non pervenire hoc benefi-

cium ad omnes. Quare? multi enim increduli occludunt ianuam et Deo et Christi gratiae. Ergo soli fideles sentiunt re ipsa Deum loquutum esse, et serio percipiunt eius gratiam, quia scilicet *audiunt vocem eius*, hoc est, primum fide recipiunt quod Deus offert: deinde etiam non deficiunt ab eius doctrina: sed in obedientia fidei permanent usque in finem. Huc igitur spectat propheta, ut ostendat Iudaeis frustra haec omnia dici, quoad ipsos, nisi animos Deo aperiant. Ostendit vero rationem qua id fieri debeat, nempe *si audiendo audierint vocem Dei:* hoc est, si non sint addicti suis cogitationibus, nec existiment Deum esse fallacem, quia promittit quod est incredibile. Si ergo renuntient sibi, et suis imaginationibus valere iussis prorsus affixi sint Dei verbo, et adhibeant loquenti prophetae fidem, ostendit re ipsa sensuros, idque in salutem suam quod docet, nempe Christum fore regem et sacerdotem, qui suis perfectam felicitatem conciliet.

CAPUT VII.

1. Et factus est (datus est) *anno quarto Darii regis sermo Iehovae ad Zachariam quarta die mensis noni Chisleu. 2. Nam miserat in domum Dei* (hoc est templum) *Sareezer et Reguem-melech et viros eius ad deprecandam faciem Iehovae* (aut, Miserat in domum Dei Sareezer et Reguem-melech, in nominativo casu, et viri eius ad deprecandam faciem Iehovae). 3. *Ad dicendum sacerdotibus qui erant in domo Iehovae exercituum, et prophetis, dicendo, An flebo mense quinto? separabo me? quemadmodum feci his annis?* (est turbata series verborum: quemadmodum solitus sum facere his annis?).

Hic non ponitur visio, sed responsum quod iussus est dare Zacharias nuntiis populi captivi. Dicit enim quosdam e Chaldaea missos fuisse, qui offerrent Deo sacrificia, et simul inquirerent, an servandum esset ieiunium quod instituerant urbe capta et excisa. Est autem aliqua ambiguitas in verbis prophetae: quoniam dubium est, an duo quos nominat, nempe Sareezer et Reguem-melech cum aliis miserint nuntios, de quibus nunc sit sermo: an ipsi venerint et pertulerint mandata a captivis. Sed in ea re parum est momenti. Quantum ad me spectat inclino in hanc sententiam, venisse duos istos cum suis comitibus Ierosolymam, et omnium nomine sciscitatos fuisse de ieiunio, quemadmodum postea videbimus. Quod Iudaei putant fuisse proceres aliquos Persarum, omnino est puerile: sed ita ad gloriam gentis suae trahere solent absque delectu et iudicio quidquid occurrit. Quasi vero hoc tantopere fuerit Iudaeis expetendum, ut duo ex Persis in templum adscenderent. Sed non opus est longa disceptatione: quia si prophetae consilium spectamus, colligere promptum erit fuisse homines Iudaeos qui missi fuerant ab exsulibus, tam ut afferrent dona, quam ut inquirerent de ieiunio, sicuti narrat propheta. Haec igitur summa est, venisse tam Sareezer quam Reguem-melech, et comites eorum ad templum: deinde petiisse consilium a sacerdotibus et prophetis, an adhuc servandum esset ieiunium mensis quinti. Primo loco notandum est etiamsi non fuerit tantum animi in omnibus, ut signo dato in patriam statim redirent, non tamen fuisse crassos Dei contemptores, et prorsus alienatos a vera pietate. Fuit quidem hoc non levo vitium, torpere apud Babylonios quum liber esset exitus: erat inaestimabile Dei beneficium, porrigere manum miseris illis exsulibus, qui prorsus desperaverant de reditu. Quum ergo Deus paratus esset illos domum reducere, non potuit negligi tanta illa gratia sine magna ingratitudine. Sed Dominus tamen voluit in animis quorundam residere aliquas scintillas, utcunque non ferverent quo decebat zelo: sicuti hodie videmus ignaviam in causa esse, ut multi in sordibus papatus desideant: et tamen illic gemunt, et Dominus retinet eos, ita ut non excutiant studium pietatis, neque prorsus deficiant. Non sunt igitur omnes damnandi perfidiae, qui nimis pigri sunt ac lenti: sed stimulandi sunt interea: quoniam perperam faciunt qui indulgent eorum torpori: sed tamen misericordia digni sunt ubi non adest ea quae debebat et optanda erat alacritas, ut se totos Deo addicant. Videmus ergo tale exemplum in captivis, qui debuerant statim se ad iter accingere, ubi permissa illis fuerat facultas edicto Cyri et Darii: manent tamen in exsilio, sed non prorsus reiiciunt cultum Dei. Mittunt enim adhuc sacras oblationes, quibus fidem suam profitentur. Deinde interrogant etiam quid agendum sit, et deferunt hanc reverentiam sacerdotibus et prophetis qui tunc erant Ierosolymae. Apparet igitur eos sibi displicere, quamvis non statim corrigant suum vitium. Multi ut sese eximant ab omni culpa, vel potius ut abstergant infamiam, contemnunt verbum Dei, nos etiam derident: imo excogitant quae possint in nos conicere crimina, ut ita verbum Domini apud simplices vilescat. Sed propheta ostendit captivos de quibus loquitur, etiamsi non ita animati essent ut par erat, tamen fuisse adhuc probos Dei cultores: quia scilicet mitterent sacrificia in templum, deinde cuperent etiam illinc audire et discere quid factu opus esset. Primo dicit *missos fuisse nuntios ad deprecandum faciem Iehovae.* Hic sub precationis voce propheta intelligit etiam sacrificia. Certum enim est Iudaeos etiam in exsilio quotidie precatos esse: quia nulla potuit esse in illis religio, nisi se

exercerent in precibus. Sed hic de solenni precatione fit mentio, cui adiuncta erant sacrificia, dum scilicet profitebantur se esse ex populo Dei. Caeterum, hinc colligimus sacrificia non magni per se fuisse ponderis: quoniam semper primum locum obtinuit oratio, vel invocatio Dei. Fuerunt igitur sacrificia et aliae oblationes quasi accessoria, ut loquuntur, quia semper illud vigere debuit inter fideles, Offer mihi sacrificium laudis (Psal. 50, 14). Secundo loco dicit etiam fuisse nuntios missos, ut scirent ex sacerdotibus et prophetis quod apud eos dubium erat. Hinc colligimus non fuisse crassam simulationem qualis est in hypocritis, qui fingunt se orare Deum: sed simul fuisse studium obedientiae. Et certe ubi contemnitur sermo Dei et coelestis doctrina, iam neque precibus est locus, neque aliis exercitiis. Infidelitas enim polluit et contaminat quidquid alioqui sacrum est natura. Quisquis ergo rite precari Deum volet, adiungat fidem, hoc est, accedat docilis ad Deum, et cupiat rogi eius verbo. Neque enim dubium est quin propheta, ubi narrat quod factum est, simul etiam commemoret hanc rationem, vel hunc ordinem quem tenent captivi. Hoc igitur totum laude dignum fuit, quod non tantum curarunt placare Deum precibus et sacrificiis, sed etiam sciscitati sunt quidnam placeret Deo. Nec mirum est misisse ipsos Ierosolymam hac de causa, quoniam sciebant locum illum divinitus electum esse, unde petere debebant rectam pietatis doctrinam. Quum ergo Ierusalem esset sanctuarium Dei, captivi illuc miserant, praesertim quum scirent sacerdotes esse nuntios Dei, et petendam esse legis interpretationem ex illorum ore. Sciebant enim nondum venisse tempus quo doctrina salutis spargenda esset per totum orbem. Quod dicit propheta captivos non tantum ex sacerdotibus, sed etiam ex prophetis sciscitatos esse, hinc apparet fuisse rem vulgo notam, Deum excitasse prophetas, quod longo tempore facere destiterat. Neque enim sine causa dicit Iesaias Deum prophetis adhuc dicturum, ut incipiant rursus populum consolari. Fuerat igitur septuaginta annis triste silentium, quum nulli prophetae in medium prodirent: sicuti etiam in Psalmo (74, 9) dicitur, Signa nostra non videmus, neque est propheta inter nos. Deus enim quasi erecto vexillo solitus fuerat populum ducere quum habitaret in terra sancta: et assidue prophetae alii aliis successerant continuo ordine, sicuti pollicitus fuerat ipse Dominus per Mosen, Prophetam excitabo e medio tui, etc. Ex quo igitur tracti fuerant in exsilium, illic alii alios quum respicerent, non poterant audire vocem ullam quae illos in spem erigeret, donec rursus praeter spem novi prophetae excitati sint. Voluit autem Deus prophetas illos sedem et domicilium habere Ierosolymae, ut scilicet colligeret dispersos Israelis: quoniam si prophetae fuissent in Chaldaea, poterant multi inde captare praetextum suae inertiae: Nonne etiam Deus habitat in medio nostri? quid opus est suscipere difficile iter et molestum? Nihil enim melius reperiemus Ierosolymae quam in hoc exsilio: Deus enim declarat se nobis praesentem per suos prophetas. Fuisset igitur hoc damnosum Iudaeis habere prophetas in exsilio. Sed quum audirent captivi donum prophetiae vigere adhuc in templo, poterant reducere in memoriam quod prius audierant ipsorum patres tam ex ore Iesaiae, quam ex ore Michaeae (4, 2), De Sion exibit lex, et verbum Domini e Ierusalem. Nunc ergo tenemus cur Zacharias adiungat sacerdotibus prophetas. Tenendum autem est quod alibi diximus, fuisse propheticum munus quasi extraordinarium, ubi aliunde sumebat Deus quam ex sacerdotibus verbi sui ministros. Erat enim hoc munus sacerdotale: sed voluit Deus probro exponere sacerdotes, quum transferret docendi munus ad alios: dico ubi assumpti sunt ex vulgo hominum prophetae vel aliis familiis quam ex levitica. Verum est non omnes sacerdotes fuisse prophetas: sed non debuit tamen officium illud transferri in aliam tribum, nisi ut Deus poenam exigeret de eorum ingratitudine, qui privatis negotiis potius dabant operam quam docendo populo. Quidquid sit, fuit hoc illustre testimonium gratiae Dei, quod eo tempore rursus exsistere coeperant prophetae. Ratio etiam illa addenda fuit, non habitasse alibi quam in Ierusalem, ut hoc modo animarentur dispersi ad reditum, et scirent locum illum non frustra a Deo prius electum fuisse. Haec ratio est cur propheta diserte exprimat fuisse in domo vel in templo Domini exercituum tam prophetas quam sacerdotes. Tempus etiam notatur, nempe, *quartus annus Darii, et nonus mensis, et quartus dies.* Scimus initium anni tunc sumptum fuisse a mense Martio. Ergo mensis KISLEV erat November, vel saltem medius inter Octobrem et Novembrem: sicuti solebant conficere menses suos in noviluniis. Iam de rege etiam Dario alibi diximus. Neque enim fuit primus Darius socer Cyri, qui monarchiam transtulit ad Persas, sed fuit filius Hystaspis. Praeterierant igitur septuaginta anni, quia iam iste erat rex quartus, ut alibi dictum fuit. Nunc videnda est nobis quaestio quam proponunt sacerdotibus captivi. Quaerunt an lugendum sit ipsis mense quinto: et an sese consecrare debeant sicuti fecerant per annos septuaginta et complures. Elapsi enim iam supra illum numerum fuerant aliquot anni, sicuti vidimus. Hinc colligimus fuisse indictum solenne ieiunium ex quo templum incensum, et urbs diruta fuerat. Loquitur hic tantum de quinto mense: sed paulo post mentio etiam fiet septimi mensis. Certum est ex sacra historia urbem fuisse deletam et templum eversum quinto mense. Ergo probabile

est solennem luctum tunc fuisse susceptum a populo in memoriam tristis illius spectaculi. Septimo mense, quamvis non eodem anno, occisus fuit Godolias, et quidquid residuum fuerat ex plebe simul tractum fuit in diversas partes. Quum ergo tunc prorsus deserta fuisset terra, etiam probabile est alind ieiunium fuisse susceptum, ut scilicet quotannis sese humiliarent coram Deo, et supplices veniam precarentur. Quum haec fuerit causa utriusque ieiunii, satis constat non potuisse damnari a sacerdotibus. Nec vero dubium est quin publico omnium consensu factum hoc fuerit, ut scilicet singulis annis luctum hunc susciperent. Et videmus etiam quem finem ieiunio Deus praescribat, nempe ut tangantur homines vera poenitentia dum ad ipsum accedunt, et ipso externo habitu sese admoneant de reatu suo. Quum ergo hanc regulam sequuti fuerint Iudaei in istis ieiuniis, statuendum est placuisse Deo: quoniam pia erant exercitia, quibus poterant erudiri ad poenitentiam. Interrogant autem an debeant continuare suum luctum, quia iam templum exstrui coeperat cum urbe. Si fuerat haec lugendi ratio, quod nullum amplius stabat templum ubi sacrificia offerrent, urbs etiam sancta diruta fuerat: certe tunc gratias Deo agere aequum fuit, et redire ad laetitiam: quum scilicet finis calamitati esset impositus. Non tamen audent captivi quidquam mutare, nisi accedat sacerdotum autoritas et consensus, ut ita omnes inter se conveniant: et hoc modo etiam testentur se esse vera membra ecclesiae: quoniam nihil separatum habere vellent a reliquis. Non exprimitur nomen ieiunii, sed quaerunt, Lugebimusne? unde etiam satis apparet non fuisse tam crassos, ut putarent in ieiunio esse pietatis summam, sicuti hypocritae fingunt ciborum abstinentia coli Deum: et ita ludunt cum eo suis nugis, quum Deus, qui spiritus est, velit spiritualiter coli. Facile igitur videmus non fuisse imbutos crassa illa et stulta opinione Iudaeos, quum ieiunium illud annuum susciperent: ponunt enim luctum loco ieiunii. Quorsum autem luctus, nisi ut prodirent in Dei conspectum rei et supplices, et testatum facerent externis signis se culpam agnoscere, ut ita possent misericordiam et veniam consequi? Addunt etiam consecrationem: quanquam varie exponitur hoc verbum נזר, quod significat separare. Sed hic restringunt multi interpretes ad ciborum abstinentiam: quasi dicerent, Separabimus nos a cibo? Hoc videtur mihi coactum: potius igitur ad sanctificationem refero. Scimus enim quum dies aliquis praescriptus esset vel ieiunio vel sacrificiis, fuisse additam sanctificationem. Etsi enim tota vita cavere oportuit Iudaeos ab omnibus inquinamentis: tamen quum indicerent ieiunium aliquod vel sacrificium, scimus, quemadmodum iam dixi, magis sedulos fuisse et sollicitos ut abiicerent omnem pollutionem. Tenemus ergo quorsum tendant Iudaei, et quid etiam velint istis verbis. Nunc sequitur:

4. *Et datus sermo Iehovae exercituum mihi fuit, dicendo,* 5. *Dic ad totum populum terrae, et ad sacerdotes, dicendo, Quum ieiunastis et planxistis in quinto et septimo* (mense, subaudiendum est) *et his septuaginta annis, an ieiunando ieiunastis mihi, mihi?* 6. *Et quum comedistis, et quum bibistis, annon vos comedistis, et vos bibistis?* 7. *Annon ad sermones quos clamavit Iehova in manu prophetarum priorum, quum esset Ierusalem quieta vel opulenta* (vel quieta et tranquilla. Diximus enim alibi de hac voce ישבת) *et urbes eius per circuitus eius, et meridies, et campestris regio quieta?* 8. *Et factus est sermo Iehovae ad Zachariam, dicendo,* 9. *Sic dixerat Iehova exercituum, dicendo, Iudicium veritatis* (hoc est, verum, non fallax, sincerum et integrum) *iudicate, et beneficentiam et misericordias facite quisque cum fratre suo.*

Hic narrat propheta se missum fuisse ad populum et sacerdotes, non tam ut doceret nuntios illos qui venerant ex terra longinqua, quam ut corrigeret vitia gentis suae: quia tunc suo more coeperant rursus Iudaei fucum facere Deo, et prolapsi fuerant ad multas corruptelas, quemadmodum alibi visum fuit. Et satis apparet Deum non mandasse hoc rursum Zachariae, quod nuntii perferrent in Chaldaeam: sed hac occasione Iudaeos fuisse admonitos ut sibi prospicerent. Fieri potest ut coeperint ipsi quoque sacerdotes et omnes alii agitare hanc controversiam, Quid? fratres nostri inquirunt an adhuc servandum sit ieiunium: et ita variae fuerint sententiae. Caeterum quia hoc dubium est, in medio relinquo. Quidquid sit videmus prophetam hic non scribere captivis, neque etiam alloqui eorum nuntios, ut referant in Chaldaeam quod hic narratur: sed potius sermonem convertere ad sacerdotes et populum. Summa est, quum dedissent captivi non vulgare testimonium pietatis, Deum exprobrasse Iudaeis, qui reversi in patriam fuerant, ingratitudinem, qua iam coeperant se polluere. Ideo obiicit, *An mihi ieiunastis? et an mihi comedistis?* quasi diceret Deum per se non morari ieiunia, nisi proficiscantur a sincero affectu, et spectent etiam in verum et legitimum finem. Consilium ergo prophetae fuit expergefacere Iudaeos ne fingerent Deum placari aut ieiunio, aut aliis frigidis caeremoniis: sed scirent maius aliquid requiri. Et videmus quam propensa sint hominum ingenia ad externos ritus, atque ut putent se perfecte erga Deum defungi ubi ieiunaverint. Quum ergo hoc vitio laboret hominum natura, ideo hic propheta mittitur, qui tales nugas discutiat: quod facit ubi pronuntiat ieiunium non placere vel acceptum esse Deo, quasi res esset meritoria, vel etiam quasi in eo sita esset aliqua sanc-

titas. Primo dicit, *sibi datum fuisse sermonem ut iret ad populum terrae et sacerdotes.* Videmus quod iam dixi, responsum non dirigi ad captivos, sed ad ipsos terrae incolas et cives Ierosolymae: quoniam scilicet putabant agi de primo et summo capite totius religionis, quum mota esset quaestio de ieiunio. Deus ergo ut hanc superstitionem illis extorqueat, dicit, *An quum ieiunastis mense quinto et mense septimo:* deinde, *his septuaginta annis an mihi ieiunastis? mihi?* inquam. Nam affixum posuerat in verbo צמתוני: et tamen postea addit אני: quasi diceret, An mihi ieiunastis? Ego, hoc est, an ego probabo tale ieiunium? est emphatica repetitio: quasi diceret, non esse cur Iudaei glorientur se probe coluisse Deum: et ita officio suo esse defunctos, quia bis quotannis ieiunarent: quoniam ratio illis erat cum Deo, qui respuit tales nugas. Et hinc colligimus nihil esse magis praeposterum quam ubi iudicant homines ex proprio sensu de cultu Dei, et sibi ipsis confidunt. Facile enim est nobis blandiri: quia ut terreni sumus, ita putamus quidquid fulget coram oculis nostris esse Deo gratissimum. Sed propheta hic uno verbo admonet quam frivolae sint huiusmodi blanditiae, quoniam Deus ex opposito surgit, *An mihi ieiunastis?* An vos ipsi eritis iudices, et vestro arbitrio licebit comminisci diversos cultus? Ego autem semper maneo mihi similis. Nolite me transfigurare in mores vestros. Ego enim repudio quidquid vobis arridet. Quum dicit *illos sibi ipsis comedisse et bibisse*, significat haec nihil facere ad cultum Dei, sive bibant et comedant, sive abstineant a cibo et potu. Posset etiam elici alius sensus, nempe Iudaeos comedisse ut solent profani homines. Et erit obliqua exprobratio, quod scilicet bis tantum quotannis placare Deum studuerint: deinde in reliquum tempus fuerint securi, et luxuriati fuerint in suis crapulis. Tenendum enim illud principium Pauli (1. Cor. 10, 31), Sive comedamus, sive bibamus, omnia esse agenda in Dei laudem. Et lex etiam diserte hoc praecepit Iudaeis, ut epularentur coram Domino: hoc est, ne cibum gustarent nisi cum gratiarum actione quasi praesente ipso Deo. Quum ergo Iudaei sibi epulati fuerint, posthabito Dei respectu, non mirum est ieiunia ipsorum repudiari: quia non fuerit aequalis tenor ut decebat. Quamvis enim pii non semper ieiunent, tamen etiam dum liberalius vescuntur cibo et potu, non avertunt animos a Deo: sed potius coram ipso laetantur. Deo igitur comedunt et bibunt, sicuti Deo abstinent. Sed propheta hic docet, *Iudaeos sibi comedisse:* ideo non posse ipsorum ieiunium venire in rationem coram Deo. Sensus hic posterior non male etiam convenit. Sed quantum ad summam rei spectat, sufficere hoc nobis debet, prophetam, quia negotium erat cum hypocritis, ridere superstitionem in ieiuniis, quod scilicet existiment esse piacula dolendis peccatis: et si abstineant uno vel altero die a cibo et potu, hoc modo placari Deum. Et consilium eius melius patet ex proximo versu, ubi dicit, *Annon ad sermones quos clamavit Iehova per suos prophetas?* Hic propheta confirmat doctrinam suam multis testimoniis, quod scilicet Deus iam olim continuis saeculis non destiterit revocare Iudaeos ad veram poenitentiam, et simulationem eorum damnare, ne putarent sanctimoniam esse positam in ieiunio, vel similibus. Hoc autem facit propheta non modo ut sibi plus fidei conciliet vel acquirat: sed ut duplicet crimen in Iudaeis: quasi diceret eos in speciem valde esse anxios, ne Deum offendant: interea merum esse mendacium: quia si ex animo cuperent Deo placare, iam pridem edocti fuerant ieiunia per se nullius esse momenti, sed exordium debere fieri a vera pietate et spirituali cultu. Dixi nuper quum mota fuisset quaestio a captivis, potuisse etiam agitari multos sermones in populo, ut fieri solet. Caeterum quia Iudaei semper redibant ad ingenium, hoc est, caecutiebant in frigidis caeremoniis, et putabant hoc modo Deum sibi fore propitium: haec ratio est cur propheta derideat praeposteram eorum diligentiam. Ecce, inquit, tantum nunc hoc quaeritur, sitne ieiunandum, quasi scilicet res ista praecipua sit coram Deo. Interea negligitur pietas, negligitur vera invocatio Dei: denique totus spiritualis cultus ducitur apud vos pro nihilo, et vitae etiam integritas nulla viget. Alii enim alios vicissim mordent: alii ab aliis rapiunt: alii aliis inferunt iniuriam, vel mentiuntur: vos secure oculos clauditis ad tam crassa scelera. Interim vero si omissum fuerit ieiunium, putatis pessumdatam esse totam pietatem. Nempe sunt antiqui mores, et ita soliti sunt facere patres vestri: et satis constat vos ludere cum Deo et plenos esse fallaciis: et ne micam quidem esse verae pietatis. Nam Deus insonuit olim auribus vestris, et fuerunt illi non obscuri sermones quum vos hortatus est per prophetas suos. Ostendit quaenam esset vera poenitentia: sed Deus nihil profecit. Nonne satis constat vos nunc fallaciter agere, ubi tam sedulo inquiritis de ieiunio? Nunc ergo tenemus quanta sit vehementia in his verbis, *Annon ad sermones quos olim clamavit, etc.?* Neque enim satis erat commonefieri Iudaeos de vera poenitentia: sed haec etiam castigatio valde utilis fuit, quae acrius ipsos pungeret. Et omnino necesse fuit detegi ipsorum hypocrisin ne sibi nimium placerent in illis externis officiis. Ergo ne exciperent se facere recto studio quod inquirerent de consilio Dei, respondet propheta, Ubi igitur sunt verba illa quibus Deus testatus est, quidnam sibi placeret? Et hac etiam ratione utitur verbo קרא. Neque enim hic dicit Deum protulisse verba per suos prophetas, sed quasi sonore et pleno ore intonuisse: Ecce, inquit, vos inquiritis quasi dubii: et vix potest vobis

explicari hic nodus: quasi vero res sit tanti momenti. Deus autem non tantum loquutus est, sed clamavit in auribus patrum vestrorum: interea calcatis illam doctrinam, vel clausis oculis eam praeteritis. Quid hoc sibi vult? inquirere tam anxie de ieiunio, et interea contemnere quod longe pluris erat? quemadmodum etiam hypocritis exprobrat Christus, quod non dubitent camelum deglutire, quum soleant excolare culicem: quia scilicet non audent in rebus minutis quidquam tentare: ubi autem crassissimum scelus apparet, transsiliunt quasi bruta audacia. Huc igitur spectat haec admonitio prophetae, quod non serio neque bona fide Iudaei inquirant de voluntate Dei, sed fingant se esse pietatis studiosos, quum tamen aperte et crassa ac supina audacia reiiciant doctrinam, quae tamen minime ambigua erat, quum Deus per diversos prophetas satis ipsos et patres etiam docuisset, quidnam exigeret ab ipsis.

Sic dicit Iehova exercituum, dicendo, Iudicium veritatis iudicate, et clementiam et misericordias facite, quisque cum fratre suo. Vidimus quid propheta de ieiunio dissereret, quum missi fuissent nuntii ab exsulibus ut inquirerent de ieiunio. Haec commoda fuit occasio tractandae huius doctrinae. Nam sicuti tunc diximus, populus sic addictus erat suis caeremoniis, ut putarent totam pietatem in ieiunio et similibus exercitiis positam esse. Et quoniam ad hoc vitium proclives sumus natura, diligenter tenendum est quod hactenus propheta docuit, ieiunium scilicet non probari Deo simpliciter, et per se, sed propter alium finem. Iam ubi ostendit falli Iudaeos: si putent Deum caeremoniis suis placari posse, admonet quid maxime requirat Deus in lege sua, nempe ut homines inter se iustitiam ac rectitudinem colant. Verum quidem est, in lege primas partes tenere Dei cultum: sed haec ratio loquendi satis trita est, ubi Deus ab officiis secundae tabulae examinat hominum vitam, et ostendit quid maxime lex praecipiat. Deus ergo hoc loco, sicuti pluribus aliis, non commendat iustitiam inter homines, ita ut posthabeat pietatem. Nam sicuti longe praecellit totum mundum, ita scimus in regula bene vivendi semper initium debere fieri ab eius cultu. Sed propheta, quoniam negotium erat cum hypocritis, ostendit eos tantum ludere cum Deo, dum insistunt rebus externis, et interea negligunt rectitudinem et alia caritatis officia. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Dixerat proxima lectione se nihil afferre novum, sed tantum reducere in memoriam quae tradita fuerant ab aliis prophetis. His vero prosequitur sermonem illum, quod scilicet Deus pluris faciat iustitiam et humanitatem quam umbras illas legales, quae per se nullius momenti erant. *Iudicium*, inquit, *veritatis iudicate.* Hoc non potest extendi promiscue ad totum populum: sed his verbis oblique accusat propheta iudices, quoniam scilicet vel favore, vel odio rapiebantur, ita ut nihil aequum vel rectum decernerent. Colligimus ergo ex prophetae verbis tunc iudicia fuisse corrupta, adeo ut vel in gratiam amici iudex pronuntiaret, vel pretio et mercede redemptus. Quoniam ergo nulla erat veritas in iudiciis, sed falsi praetextus et colores, ideo revocat hic eos propheta ad *iudicium veritatis:* hoc est, simplex, ubi scilicet personae locum non habent, ubi neque odium, neque favor praevalent: sed spectatur sola aequitas. Postea descendit communiter ad totum populum: *Facite*, inquit, vel exercete *clementiam et misericordias quisque cum fratre suo.* Non iubet duntaxat eos abstinere ab omni iniuria, sed hortatur ad beneficentiam: quia non sufficeret neminem laedere, nisi etiam quisque nostrum studeret proximos suos iuvare. Nam humanitas hoc nobis dictat, opem ferendam esse miseris, dum ipsa necessitas nos illuc sollicitat. Caeterum tenendum est duplicem esse synecdochen in his prophetae verbis. Una enim est synecdoche, ubi propheta tantum attingit secundam legis tabulam: et tamen comprehendit regulam bene vivendi in genere: postea non enumerat quidquid traditur in secunda legis tabula, sed quaedam duntaxat partes proponit exempli loco. Tamen certum est eius consilium, nempe longe desipi homines, ubi erga Deum caeremoniis et rebus externis defungi volunt: deinde hanc esse veram probationem et solidam pietatis, si quisque iustitiam et aequitatem colat cum proximo suo. Postea adiungit:

10. *Et viduam, et pupillum, peregrinum, et pauperem ne diripiatis, et vir malum fratris ne cogitetis in corde vestro* (hoc est, ne singuli vestrum cogitent in corde suo, vel machinentur malum fratribus suis).

Commemorat etiam alias quasdam species: sed in eundem finem: nempe timorem Dei non probari caeremoniis, sed ubi quisque iuste et innoxie vivit cum fratribus suis, nec tantum abstinet ab omni iniuria, sed propensus est ad miseros iuvandos. Quoniam autem et viduae, et pupilli, et peregrini videntur quasi expositi in praedam, Moses saepe in lege eos commendat, et ostendit curae esse Deo, ipsumque fore vindicem, si quis ipsos laedat. Sic etiam propheta hic diserte loquitur de viduis, et pupillis, et peregrinis, ut Iudaei intelligant non modo cavendum esse ne quis laesus queratur, vel ne retaliet iniuriam sibi illatam, sed coram Deo integritatem colendam esse. Nam metu saepe etiam improbi terrentur, ne maleficia sua exerceant, quoniam scilicet cogitant aliquem fore ultorem. Hinc fit ut divites et opulenti tuti sint ab omni molestia,

quoniam cincti sunt ac muniti validis praesidiis: sed viduae et pupilli non ita possunt repellere iniurias. Haec igitur ratio est cur propheta hic viduas potius, et pupillos, et pauperes ac peregrinos nominet, quam promiscue loquatur de omnibus. Nam summa est, quemadmodum admonui, timorem Dei non probari solide, nisi ubi quisque addictus est iustitiae et aequitati, neque tantum metu vel pudore cohibetur, sed officio suo fungitur quasi coram Deo et angelis, ita ut parcat pauperibus et miseris, qui nudati sunt omni auxilio. Sed quoniam aliis locis hanc doctrinam fusius exposuimus, nunc satis est eam breviter attingere. Pergamus:

11. *Et renuerunt attendere, et posuerunt humerum declinationis, et aures suas aggravarunt ne audirent:* 12. *Et cor suum posuerunt adamantem, ne audirent verba quae miserat Iehova exercituum in spiritu suo, in manu prophetarum superiorum: et fuit ira magna a Iehova exercituum.*

Hic propheta Iudaeos aetatis suae exemplo patrum acrius pungit, quia scilicet videbat nihil fere ab illis differre. Summa est, Iudaeos omnibus saeculis mala fide et perverse egisse cum Deo: quia utcunque iactarent sibi esse pietatis curam et studium: tamen volebant Deo satisfacere duntaxat inanibus nugis. Huc ergo nunc tendit propheta. Nam certum est semper fuisse aliquem praetextum pietatis in gente illa: sed fuit mera simulatio, quoniam intenti erant suis caeremoniis. Ubi autem serio Deus urgebat eos, illic sese prodebat eorum contumacia et perversitas, quae prius occulta fuerat. Dicit ergo *renuisse ipsos audire.* Iam non accusat mortuos nisi hoc consilio, ut doceat suos aequales. Videbat enim sollicitos esse de solenni ieiunio: interea pro nihilo fere ducere quae praecipua erant capita legis, nempe misericordiam et iudicium et rectitudinem. Haec enim tria ponit Christus. Dicit igitur hanc doctrinam non esse novam, et patres eorum satis probe fuisse admonitos: sed sponte, et quasi data opera fuisse rebelles Deo. Denique hic excutit illis larvam ignorantiae, quia ut plurimum volunt homines extenuare culpam, quasi non fuerint vel satis clare, vel in tempore edocti. Propheta igitur negat quidquam esse excusationis, quoniam fuerunt praefracti et indomiti: *renuerunt attendere.* Postea quo melius exprimat contumaciam hanc, dicit obiectum fuisse *ab illis humerum declinationis.* Hebraei dicunt servire homines humero, ubi sunt morigeri et flexibiles, ac libenter subeunt quod iniungitur onus, quemadmodum vidimus 3. cap. Sophoniae. Nunc ex opposito propheta humerum praefractum dicit fuisse in Iudaeis, quoniam non potuerint assuescere ad ferendum iugum, sed excusserint omnem timorem Dei, et ratio metaphorae est, quod humero ferantur onera: sic Dominus imponit legem humeris nostris, ne scilicet libero lasciviat caro, sed sub fraeno se contineat. Dicit ergo illos posuisse humerum rebellem. סררת proprie vertitur declinationis humerus. Sed alii vertunt perversum, alii contumacem: et quoniam eodem redit sensus, non contendam de ipsa voce. Sufficiat igitur, hic damnari contumaciam in Iudaeis, qua fuerint prorsus indociles, et non potuerint se Deo et verbo eius subiicere. Postea addit etiam de auribus, *Aggravarunt aures ne audirent.* Denique modis omnibus convincere voluit propheta Iudaeos, ne quid obiicerent ad culpam suam levandam, quoniam omni ex parte certa malitia recusaverant parere Deo, cuius satis clara et familiaris esset eius doctrina. Postea etiam descendit ad cor: *Posuerunt*, inquit, *cor suum adamantem*, vel lapidem durissimum. Alii vertunt chalybem: alii silicem. Significat interdum spinam. Sed hoc loco, sicuti 3. Ezechielis capite et apud Ieremiam accipitur pro adamante vel pro lapide durissimo. Nunc videmus quorsum tendat propheta, Iudaeos scilicet non fuisse excusabiles quasi errore et ignorantia lapsi essent, quoniam sponte et perverso animo semper respuerant sacam doctrinam. Hypocrisin igitur solam propheta obstaculo fuisse docet, quominus tenerent, ac sequerentur quod rectum erat. Caeterum operae pretium est notare has loquendi formas, quibus contumaciam propheta traducit, ubi dicit attentionem negatam fuisse Deo. Nam hic antithesis debet nobis occurrere inter verum timorem Dei et obedientiam, et ab adversa parte contemptum legis et voluntariam rebellionem. Si ergo nolumus damnari coram Deo contumaciae, primo loco attentio praestanda est verbo eius: postea subiiciendi sunt humeri, ut scilicet placide feramus iugum nobis impositum: tertio etiam aures arrigere oportet, ut verbum Dei nos effluat nobis dum praedicatur, sed radicem in nobis agat: postremo flectenda sunt corda ad obedientiam et omnis durities corrigenda, vel emollienda est. Iam vero addit Zacharias Iudaeos fuisse vel lapideo corde vel ferreo ad repudiandam legem Dei et omnes prophetas. Priorem gradum tribuit legi, quoniam inde oportuit petere totam pietatis doctrinam: et prophetae, sicuti iam saepius dictum fuit, tantum legis erant interpretes. Postea addit, *verba fuisse missa a Deo in spiritu, et in manu prophetarum.* Quum dicit loquutum fuisse Deum per prophetas, occurrit obiectioni qua hypocritae se tegere solent, dum respuunt doctrinam. Excipiunt enim se libenter fore Deo morigeros, sed non posse ferre hominum imperium. Quasi vero verbum Dei mutaret naturam suam, ubi profertur ore hominis. Sed quoniam hypocritae et profani homines minuere

solent verbi autoritatem hoc praetextu, propheta hic ostendit Deum velle audiri, etiamsi ministros adhibeat. Ergo per modum concessionis hoc positum est, prophetas esse intermedios: sed tamen Deum ita ipsorum ore loqui, ut contemptus in eum redundet, si non habetur legitimus honor doctrinae. Iam ne ipsa hominum vilitas quidquam detrahat verbi reverentiae, ponit etiam nomen spiritus: quasi diceret loquutum fuisse Deum per servos suos, nempe homines mortales: sed interea *loquutum fuisse in spiritu suo.* Non est igitur cur fallaciter excusent hypocritae se non esse Deo rebelles, ubi vilipendunt prophetas: quoniam apparet ac refulget etiam virtus et maiestas spiritus sancti in ipsa doctrina, sic ut hominum conditio nihil illi auferat ex sua dignitate. Iam hoc etiam addendum est, damnari Iudaeos, quod statim ab initio fuerint mature admoniti: et per eos tantum stetisse quominus resipiscerent. Nam si Dominus passus fuisset eos diu errare, erat aliquis tergiversandi color, sed quum revocare in viam ipsos tentasset Deus, et prophetae alii aliis subinde et assidue fuissent submissi, hinc melius detegitur ipsorum improbitas, imo ferrea contumacia, *quod scilicet pervicaciter recusaverint parere Deo.* Haec igitur ratio est cur hic Zacharias commemoret prophetas superiores. Tandem subiicit, *Iram magnam fuisse a Iehova exercituum:* qua particula admonet non esse quasi de re ambigua disputandum an patres improbi fuerint ac immorigeri Deo. Poenis enim satis testatus est ipse illorum mores se fuisse abominatum. Nam hoc principium tenendum est, Deum non agere crudeliter ubi homines castigat, sed scelerum gravitatem semper debere aestimari ex poenis quas infligit. Quum ergo tam duriter, et severe castigaret Dominus veterem populum, hinc colligere promptum est, intolerabilem fuisse eorum malitiam. Nunc ergo videmus cur propheta dicat *iram magnam fuisse profectam a Deo,* ne scilicet putarent Iudaei ipsum leviter fuisse offensum, quia contentus etiam fuisset mediocri aliqua poena. Sed ubi tam severe irascitur, et horrendum in modum ulciscitur populi peccata, sequitur in ipsis sceleribus aliquid fuisse gravius quam homines existiment. Caeterum, subest tacita comparatio, quia eo deterior fuit improbitas eorum qui tunc vivebant, quoniam potuerant saltem patrum iactura commonefieri, ut sincerius agerent cum Deo. Sciebant patres suos fuisse sedulo et multis modis admonitos: sciebant exsilium sequutum fuisse, quod testimonium erat horribilis vindictae Dei. Quum ergo non absimiles essent patribus, neque perversum illud ingenium exuerent, hinc convincitur maior eorum et magis praefracta improbitas, quia scilicet debuerant percelli aliquo metu, quum viderent tam horribile esse Dei iudicium contra homines obstinatos. Postea sequitur:

13. *Et fuit, sicuti clamavit et non audierunt: sic clamaverunt et non audivi, dicit Iehova exercituum.*

Propheta exaggerat poenarum gravitatem, quod frustra ingemuerint et conquesti sint, quia Deus surdus fuerit ad ipsorum querimonias et clamores. Si Deus quodammodo fulminet, interea statim praebeat se exorabilem, non videbitur tantopere fuisse infensus: caeterum, ubi nihil suis votis et precibus proficiunt miseri quos affligit manu sua, sed frustra ululant, et nihil sentiunt opis, tunc melius colligitur Deum non vulgari modo offensum esse. Hoc ergo voluit propheta hac circumstantia, ubi dicit *non fuisse exauditos a Deo in suo clamore.* Sed notanda est repetitio contumaciae. Dicit enim Deum clamasse, et non fuisse ab illis auditum. Haec autem merces non potest censeri iniusta, ubi Deus poenam exigit sprett verbi sui. Nam quantus est hic honor, quo dignatur miseros homunciones, ubi ad se eos invitat, et quidem pleno ore? Ubi autem ita respuitur, et spernitur clamor Dei, nonne merentur qui ita praefracti fuerunt quod hic dicit propheta, nempe ut clamando ludant operam? quia Deus surdus erit ad omnes gemitus. Quantum ad verba spectat, hic personae mutatio posset turbare simplices: sed notanda est ratio loquendi, quae satis communis est prophetis. Nam quia assumunt Dei personam, ut plus autoritatis concilient suae doctrinae, interdum loquuntur in tertia persona, interdum in prima. In prima dum loquuntur, Deus loquitur ipse: dum loquuntur in tertia, sunt quasi ministri qui recitant, et de manu in manum proferunt quod a Deo iniunctum fuit. Ergo propheta priore membro hic loquitur tanquam minister Dei: postea suscipit eius personam, ac si esset ipse Deus: sed hoc fit respectu verbi, quemadmodum dictum est. *Factum est* ergo *sicuti clamavit, et non audierunt.* Quis clamavit? durum esset hoc referre ad prophetas: quod faciunt nonnulli. Ergo non dubium est quin propheta hic Iudaeos accuset, quia obsurduerant ad Dei sermonem: Sic, inquit, clamabunt et non audiam. Dicendum fuerat, Sic clamabunt, et non audiet Dominus ipse. Videmus in sensu nihil esse vel obscurum, vel ambiguum. Summa est igitur, Deum non frustra minatum fuisse per veteres prophetas, sed quemadmodum hanc vindictam denuntiaverat per os Iesaiae (65, 12), ita completam fuisse in Iudaeis, quod scilicet clamaverint sine profectu, et experti fuerint Deum severum iudicem, cuius vocem etiam prius contempserant. Scimus autem multis locis occurrere hanc sententiam, non exaudiri impios a Deo: imo preces ipsorum esse abominabiles, quia nomen Dei impuro corde et ore profanant quoties ad eum confugiunt: quia scilicet perrumpunt sine fide et poenitentia. Ergo ex his verbis colligimus merito putrescere in suis malis qui obstinati

sunt in spernendo verbo Dei: quoniam minime aequum est vel consentaneum, ut Dominus facilis sit ad audiendos ipsorum clamores: ipsi autem surdis auribus praetereant vocem eius. Sequitur:

14. *Et exturbavi eos* (vertunt quidam) *super omnes gentes* (alii melius, dispellam illos ad omnes gentes) *quas non noverunt* (alii vertunt, quae non noverunt eos): *et terra desolata erit post eos, ne sit transiens, nec revertens, et posuerunt terram desiderabilem in vastitatem.*

Hic concludit propheta quod coepit disserere de vindicta Dei, qua satis aperte testatus fuerat gentis illius scelera venisse ad summum cumulum, ita ut iam locus non esset veniae. Dicit ergo *dispersos fuisse.* Nam ego ita malo vertere: et videtur etiam hoc exigere contextus. Variant interpretes in hac voce: imo etiam ipsi Hebraei dicunt difficilem esse hunc locum, quia scilicet secundum regulas grammatices vix potest aptari hoc verbum contextui. Sed primum videndum est qua de re tractet propheta: deinde secundo videndum est quum plures significationes sint huius verbi quaenam maxime conveniat. Non dubium est quin propheta hic commemoret vindictam Dei, quod dispersi fuerint Iudaei per varios populos, non tantum rapti in exsilium, sed etiam dissipati per multas partes. Hoc verbum si transitive accipitur, nulla erit ambiguitas. Nam סער significat movere loco, vel dispellere, et quidem violenter, quia deducitur a turbine. Quum ergo hic possit esse transitivum verbum, non video cur quaeramus alios sensus perplexos, ubi satis constat de mente et consilio prophetae. Dicit ergo *Iudaeos fuisse dispersos.* Quomodo? *ad cunctas gentes*, hoc est, per varias plagas mundi: deinde, Ad gentes incognitas. Scimus autem quo longinquius est exsilium, eo esse asperius, quia vicini sunt paulo humaniores ut plurimum. Si quis autem abripitur ad gentem aliquam barbaram, mallet centies mori in itinere quam ita procul vivere a patria, et in moribus novis et insolitis. Summa est, Iudaeos duriter afflictos fuisse a Deo, quia non modo discesserint a vero eius cultu et puro timore, sed etiam pervicaces fuerint, respuerint omnem sanam doctrinam, et ad omnes admonitiones fuerint surdi et praefracti. Dicit ergo hac ratione *fuisse dispersos ad omnes gentes.* Postea adiungit *terram post eos fuisse desolatam*, ita ut nemo illac transiret. Haec etiam circumstantia potuit clarius ostendere iram Dei quum adiudicasset terram vastitati. Ubi enim Deus notas vindictae suae terrae et aliis elementis innoxiis imprimit, hinc apparet non leviter iratum esse hominibus. Dicit ergo Deum non fuisse contentum populi illius exsilio et dispersione, sed voluisse etiam conspicuas notas manere scelerum, quod terra ipsa esset sterilis post eos et deformis. Scimus autem terram illam fuisse valde uberem, non tam natura quam benedictione Dei. Promiserat enim se daturum Israelitis terram fluentem lacte et melle. Haec foecunditas quum versa est in sterilitatem, talis mutatio debuit expergefacere omnium animos, ut sentirent illic horribile Dei iudicium. Nunc ergo videmus cur propheta dicat, *terram post ipsos*, hoc est, ex quo ab ea discesserant, *fuisse vastam et desertam.* Polluerant enim terram eousque ut cogeretur ferre Dei iudicium, licet per se esset innoxia. Et addit *terram desiderabilem fuisse in vastitatem*, idque ipsorum culpa. Fuit quidem Deus autor huius vastitatis: sed imputat Zacharias populo hoc malum, quia scilicet provocaverint in se iram Dei, et sibi accersiverint tantam calamitatem: imo etiam involverint quasi simili reatu terram ipsam, quoniam a Deo maledicta fuit: quamvis iam inde alio tracti essent. Terra desiderabilis saepe vocatur Iudaea, non modo ob foecunditatem et frugum copiam, sed quia Deus sibi eam elegerat: et quum multis dotibus excelleret terra illa, certum tamen est summam eius praestantiam in hac parte fuisse, quod eam peculiari honore dignatus esset Deus. Ergo exprobrat Zacharias, quod non modo Iudaei sua culpa exstinxerint gratiam Dei quoad proventum frugum, sed quod corruperint terram illam, quae singulari gratia pollebat, nempe ut esset domicilium Dei. Hinc etiam melius colligitur quanta fuerit scelerum enormitas, quae facere potuit, ut Deus terram a se electam addiceret vastitati. Nam quemadmodum diximus hic non vulgaris fuerat honor, quod Deus voluerat esse instar paradisi terram illam, in qua voluerat coli ab electo et sancto populo. Ubi autem tanta dignitas vertitur in ignominiam et aeternum probrum, hinc clare apparet rarum signum irae Dei: et hinc etiam convincitur gentis impietas, quae, sicuti dictum est, non modo avertit gratiam Dei a terra ipsa, ne fruges ex more produceret, sed ut esset quasi deforme theatrum, et incuteret omnibus horrorem, quum viderent sic desertam terram ubi prius fuerat templum et invocatum nomen Dei.

CAPUT VIII.

1. *Et fuit sermo Iehovae exercituum, dicendo:* 2. *Sic dicit Iehova exercituum, Zelatus sum pro Sion zelo magno* (vel aemulatione magna) *et indignatione magna aemulatus sum pro ea* (vel zelatus sum).

Quidam existimant initio huius capitis populum coargui suae perfidiae, quia non egerit cum Deo ut

debuerat, sed violaverit sacrum illud coniugium, quo eum dignatus fuerat Deus. Quemadmodum haec ratio loquendi satis trita est, ubi Deus maritis zelotypis se comparat, dum videt ecclesiam suam impudice agere. Sed non potest quadrare ille sensus, quia verbum קנא, quoties additur haec syntaxis, sumitur pro studio vel affectu amoris in bonam partem. Nam ל valet tantundem ac propter, vel pro: et in primo capite habuimus similem sententiam: multis etiam aliis locis satis patet non posse aliter sumi quod hic dicitur, nisi Deum ira fuisse accensum contra omnes ecclesiae suae hostes: quia scilicet ecclesiam suam singulariter diligat. Aemulatio igitur hic non significat zelotypiam, sed accipitur in diversam partem, nempe quod Deus zelo fuerit accensus pro defensione ecclesiae suae. Hoc igitur totum caput testatur Deum fore ultorem populi sui, et tantam ei esse curam salutis piorum omnium, ut velit sese opponere etiam contra totum orbem, si opus fuerit, pro illis tuendis. Haec summa est. Dicit ergo *datum sibi fuisse sermonem:* unde colligimus, hoc vaticinium ab aliis distingui. Addit, *zelatus sum pro Sion* (diximus enim literam ל sic resolvi debere) et quidem *zelo magno.* Fuit autem haec incredibilis mutatio, quoniam ad tempus sese Deus continuerat, quum pro sua libidine impii ecclesiam vexarent, ita ut putarent id se facere impune. Quum ergo Deus tunc quiesceret, difficile creditu erat quod hic docet propheta, nempe Deum exarsurum subito zelo, ut susciperet causam ecclesiae. Ergo indignatio quae paulo post subiicitur debet referri ad hostes: quasi diceret iam sensuros esse omnes impios quod minime putaverant, Deum scilicet esse custodem Ierosolymae. Nunc sequitur:

3. *Sic dicit Iehova exercituum, reversus sum ad Sion, et habitabo in medio Ierusalem: et vocabitur Ierusalem urbs veritatis, et mons Iehovae exercituum, mons sanctitatis.*

Clarius nunc explicat propheta quod proposuit. Sed tenendus est hic ordo: quia oportuit violenter hostes deiici a sua possessione, et ecclesiam redimi, ut rursus habitaret Deus in medio eius. Nam qui fieri poterat, ut re ipsa probaret Deus Ierusalem esse sub tutela et fide sua, nisi primo inferret manum hostibus? Non abs re igitur incepit propheta ab illa promissione, nempe iam Deum accinctum esse ad pugnam: et ardere iracundia, ut eripiat ecclesiam suam ex hostium manibus. Nunc sequitur fructus victoriae. Neque enim satis fuisset, Deum persequi iniurias electo populo illatas, nisi deinde colligeret dispersos, et restitueret pristinum ecclesiae ordinem. Saepe enim continget, ut qui male et crudeliter tractati sunt reperiant vindicem, sed nullo suo aut frigido solatio: quia scilicet nihilo illis est melius. Atqui Dominus hic utrumque exprimit, se arma sumpturum pro defensione electi populi: deinde se fore custodem et praesidem sanctae urbis, sicuti fuerat. Quod singulis fere versibus repetit hanc particulam, *Sic dicit Iehova exercituum,* non dubium est quin tunc plurimum valuerit ad fidem confirmandam, quia res erat fere incredibilis, ut nuper dixi. Oportuit igitur subinde nomen Dei proponi in medium, ut sese fideles alacrius totos addicerent huic vaticinio, quod sciebant a Deo profectum, et quidem a Deo exercituum, cuius potentia immensa est, ita ut nihil ei sit difficile, sicuti iterum paulo post dicetur. Dicit autem *se reversum esse,* non quod iam tunc conspicuus esset effectus huius vaticinii: sed decretum ponitur pro re ipsa. Siluerat Deus longo tempore quasi populum suum ludibrio hostium exponeret: tunc visus etiam fuit procul abesse a Ierusalem. Erat enim locus deformis et vastus: imo erat quasi theatrum horribilis vindictae. Deus ergo toto illo tempore visus fuit habere locum illum pro derelicto: sicuti etiam Ezechiel dicit Deum migrasse e templo, et fuisse locum vacuum, et quasi profanum. Secundum hanc rationem nunc dicit se reversum esse, quia scilicet palam ostendere vellet non frustra sedem illic fuisse gloriae suae ubi insserat invocari nomen suum. Verum quidem est, montem Sion nunquam desertum fuisse a Deo: sed non potuit aliud ferri iudicium, quum nullum amplius esset altare, nulla sacrificia, imo nullus populus qui Deum illic coleret. Dicitur enim hoc, respectu divini cultus. Et sanctitas etiam montis per se nulla erat, nisi quatenus illum consecraverat Deus sibi. Ergo res erant coniunctae, montis sanctitas et Dei praesentia. Unde sequitur, Deum communi hominum sensu fuisse absentem, quum nulla illic vigeret religio, et nulla sacrificia Iudaei illic offerrent. Dicit autem *se reversum, ut habitaret in medio Ierusalem.* Hoc etiam necessario addendum fuit, ut statuerent Iudaei reditum suum non fuisse inanem: quia multi iactabant stulte ipsos festinasse: et quamvis laeta essent exordia, tamen in posterum instare multas molestias, et aedificium illud esse quasi tridui. Quum multum impenderent operae et laboris in exstruenda urbe, hoc fore caducum: quia paulo post iterum venturi essent hostes, qui exscinderent novam urbem. Quum ergo volitarent eiusmodi sermones, oportuit fulciri piorum animos, ut certo persuasi essent Deum hac lege reversum esse cum populo suo, et fuisse itineris ducem exsulibus, ut resideret Ierosolymae sicuti antea. Nunc ergo tenemus prophetae consilium: quasi diceret non fuisse temere hoc factum quod populus reversus esset in patriam, sed fuisse liberatum Dei auspiciis, et perpetuam illis ac fixam habitationem fore Ierosolymae, quia esset adhuc domicilium Dei. Scimus autem stabilitatem ecclesiae

non alibi esse fundatam quam in Dei praesentia, ut dicitur Psal. 46 (v. 6), Deus in medio eius, non commovebitur. Neque enim minus obnoxia esset ecclesia Dei subitis et frequentibus ruinis quam alia loca, nisi quia Deus eius fultura est dum habitat apud ipsam. Et huc etiam nunc tendit propheta noster, quum dicit *Deum habitaturum illic.* Adiungit, *et vocabitur Ierusalem urbs veritatis, et mons Iehovae mons sanctitatis.* Hoc membro admonet propheta cur Deus ad tempus deseruisset Ierosolymam, nempe quia urbs erat fallaciis, malis artibus et dolis, et perversis consiliis dedita. Quoniam ergo prorsus degeneraverant Iudaei ab omni pietate, significat propheta ideo urbem caruisse suo custode et praesido, ipso scilicet Deo. Eodem etiam spectat quod dicit, Vocabitur mons Sion mons sanctitatis. Utcunque enim magnifice iactarent Iudaei se colere Deum in sacro loco: profanaverant tamen et templum et altare suis sceleribus, sicuti vidimus apud prophetam Haggaeum. Hic ergo oblique perstringit Zacharias Iudaeos, quod scilicet corruperant omnem puritatem suis fraudibus: deinde quod polluerant inquinamentis scelerum suorum Sionem, et templum Dei. Interea simul docet quomodo resideat Deus in ecclesia sua, nempe dum eam sanctificat. Nunquam igitur otiosus est Deus, dum residet inter nos: quia abstergit omnem immunditiem, omnes fallacias, ut semper locus in quo habitat vere sit sanctuarium. Ergo propheta hic non modo externam Dei gratiam promittit Iudaeis, sed ostendit longe aliquid praestantius Deum secum afferre, nempe ut purget locum in quo residere vult, et in quo sibi domicilium eligit, atque illinc expellat omnes sordes. Quum autem hoc promittat Deus, videmus proprium esse eius munus ac donum, sordes omnes nostras mundare: deinde discutere omnes fallacias. Summa est, Deum ubi sibi populum reconciliat, non modo afferre externam benedictionem, quoad terrena commoda, sed afferre aliquid melius et longe excellentius, nempe ut renovet corda et mentes, atque ubi omnia polluta erant et plena foetoris, illic restituat veram et perfectam munditiem et integritatem. Caeterum simul memoria tenendum est quod prius dixi, nempe hic proponi Iudaeis ante oculos sua flagitia, ut pudore tacti ad resipiscentiam adspirent: quia vidimus eos fuisse nimis tardos et segnes hac in parte. Oportuit igitur stimulari ipsos ad resipiscentiam. Nam tantundem valet haec sententia prophetae, ac si dixisset, montem Sion fuisse profanum, quamvis eum Deus sibi consecrasset: quia vitiatus fuerat illic Dei cultus, et nulla erat integritas: deinde urbem fidelem, saltem quae talis esse debuerat, fuisse refertam mendaciis et perfidia. Nam veritas non tantum debet restringi ad fidem quam sibi homines ultro et citro praestant, sed etiam ad sinceritatem illam, qua se continent fideles sub puro et sincero timore Dei. Haec summa est. Nunc sequitur:

4. *Sic dicit Iehova exercituum, Adhuc habitabunt vetuli et vetulae* (vel senes et anus: sed est idem nomen) *in plateis Ierosolymae, et viro baculus eius in manu sua prae multitudine dierum.*

Confirmat quod paulo ante dixi, Iudaeos scilicet sub manu et praesidio Dei fore incolumes, quia vellet habitare inter ipsos. Causam tuti et tranquilli status posuit Dei praesentiam. Nam ut nobis sit pax a toto mundo, alii tamen alios conficient, nisi Deus pacis nos contineat: quia si nobis parcant exteri hostes, non desinemus tamen nos conficere mutuis et intestinis dissidiis. Ergo primo loco necesse est, Deum pacis et salutis habitare in medio nostri. Caeterum ubi potimur Dei praesentia, hinc exoritur plena securitas. Apposite igitur nunc dicit propheta *adhuc habitaturos senes et vetulas in medio Ierusalem.* Nam ex quo reversi fuerant Iudaei, scimus fuisse continuis bellis impetitos: et vix sperari poterat inter assiduas turbas victuros aetatem unam: quia in singulos dies instabant novi metus. Quum ergo ita sine modo periclitarentur et sine fine, occurrit propheta, et promittit fore adhuc illis tranquillam habitationem, ita ut ad extremum senium usque futuri sint superstites tam viri quam feminae. Dicit ergo, *Adhuc habitabunt:* postea adiungit, *Baculus erit viro in manu sua prae senio*, vel multitudine dierum. Videtur quidem hoc parum opportune dici, quia longe praestaret vigorem dari, ut senio non deficerent viri ipsi. Debilitas ergo, cuius hic mentio fit, videtur potius signum esse maledictionis Dei quam gratiae: et ideo per Iesaiam (65, 20) promittit Dominus senes fore vegetos et robustos, ita ut non sentiant aetatis incommodum. Sed alia hic ratio fuit Zachariae, ut iam admonuimus. Multi enim quotidie obstreperis suis vocibus frangebant animos piorum, quum dicerent eos falli, nam Ierosolymam non posse diu stare, quum tot undique hostes insurgerent. Zacharias igitur ostendit, adeo non fore discrimen Iudaeis, ut cadant manu hostium, ut victuri sint secure et sine aliqua molestia, externa dico: nam scimus non posse hoc accidere, ut multi senes aliquo in loco cernantur quasi fere exanimes aetate, ita ut baculo sese sustineant, nisi undique pax et quies sit ab hostibus. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, nempe Ierosolymam fore tranquillam et pacatam: et hunc fore fructum praesentiae Dei, quod potius annis quam externa vi et manu hostium intereant illius cives. Eodem etiam pertinet quod sequitur.

5. *Et plateae urbis plenae erunt pueris et puellis ludentibus in plateis eius.*

Alia figura idem repetit et confirmat, nempe quia ludent per compita et publicas vias pueri et puellae: quod fieri non potest inter bellicos tumultus. Nam ubi erepant arma, ubi etiam auditur sonitus tubarum, ubi timentur hostiles insultus, quisque continet liberos suos domi et in publico est tristis deformitas: nemo illic fere reperitur: deuique nulla est hilaritas etiam in pueris, ubi metus aliquis impendet. Unde colligimus hic promitti tranquillum statum Ierosolymae, quia Deus procul abiget conatus hostium: neu quod immunis unquam fuerit Ierosolyma ab omnibus incommodis: sed quia defensio Dei eousque valuit, ut securi essent inter multos et diversos timores. Neque hic subtiliter disputandum est, an ludere in pace liceat: quia sumpsit hanc loquendi formam propheta a communi hominum more, deinde ab ingenio etiam. Scimus enim, ubi nullus metus occupat animos hominum, tunc solvi in laetitiam: deinde permitti lusus et ludicra pueris. Hoc ergo tantum voluit propheta, quamvis tunc Iudaei multum negotii haberent cum diversis hostibus, fere tamen tutos et quietos. Postea addit:

6. *Sic dicit Iehova exercituum, Si mirabile est hoc in oculis reliquiarum populi huius in diebus illis, etiam in oculis meis mirabile erit? dicit Iehova exercituum.*

Asperius hic castigat populi diffidentiam: quia ut homines metiri solent quidquid promittitur suo sensu, ita clausus fere erat aditus his vaticiniis, quum viderent non posse ullo modo placari hostium suorum rabiem. Tentaverant enim multis modis vel ipsos compescere, vel saltem conciliare sibi. Et scimus multa edicta fuisse profecta a regibus Persarum, quibus consulerent Iudaeis: sed tantum erat illius gentis odium, ut subinde novi hostes emergerent. Hac ratione hic propheta invehitur in illorum incredulitatem. Et fontem diffidentiae quasi digito monstrat, quum dicit eos non habere fidem loquenti Deo: quoniam plus promittat quam ipsi concipiant. Et hoc notatu dignum est: quia si cupimus radicitus evellere ex cordibus nostris incredulitatem, necesse est hinc facere initium, nempe ut census nostros erigamus supra mundum: imo ut iudicio nostro valere iusso, simpliciter amplectamur quod Deus promittit: quia scilicet deberet nos abripere in sublime potentia eius, ut non dubitemus facturum quae prorsus absurda nobis videntur. Quod mirabile dicit propheta tantundem valet atque impossibile: homines enim mirantur saepe opera Dei, ne fidem adhibeant: imo falso admirationis praetextu detrahunt potentiae Dei. Si quid ergo Deus promittat, statim obrepunt dubitationes, An hoc fieri poterit? si non apparet ratio, etatim, quoniam res superat modulum nostrum, statuimus hoc falsum esse. Videmus ergo ut homines dum se mirari potentiam Dei simulant, prorsus exinaniant. Quum ergo nunc dicit propheta, *Si hoc est mirabile in oculis vestris, an etiam in meis?* perinde est ac si diceret, Si repuitis quod vobis polliceor, quia non est consentaneum iudicio vestro, an aequum est, potentiam meam restringi ad sensus vestros? Videmus ergo nihil magis esse praeposterum quam velle metiri Dei virtutem nostro captu: sed simul ac lequitur, operae pretium est animos sursum attollere, et sic in admirationem rapi, ut nihil nobis sit postea mirabile, ubi scilicet reputamus immensam esse Dei potentiam. Nunc tenemus quomodo mirari conveniat Dei opera: et tamen nihil in illis admirabile ducere. Nullum est tam minutum Dei opus, quod non in se contineat aliquid miraculi ubi reputatur, sicuti docet, sed interea quia fide erecti apprehendimus immensam Dei potentiam, quod videtur esse incredibile secundum communem sensum carnis, quasi despicimus ante pedes nostros: quia scilicet fides nostra superior est mundo. Nunc videmus et verum fontem incredulitatis et fidei: fons incredulitatis est, dum homines restringunt Dei virtutem ad captum mentis suae: fons etiam fidei est, ubi deferunt laudem immensae potentiae Deo: qui non respiciunt quid sit facile, sed solo verbo contenti certo sibi persuadent, quia Deus verax est, simul etiam certum esse quidquid pronuntiat, quoniam scilicet implere possit: quemadmodum Paulus etiam docet (Rom. 4, 20) Abrahae fidem fundatam fuisse in hac certitudine, quod non dubitavit eum qui loquutus erat posse re ipsa complere. Ergo ut penetrent Dei promissiones in animos nostros, et illic radices agant, necesse est valedicere proprio iudicio: quia dum sapimus nimium apud nos et subsistimus in terrenis mediis, quodammodo evanescit nobis potentia Dei, et simul excidit etiam veritas. Denique spectandum est, non quid sit probabile, non quid ferat natura, non quid sit usitatum, sed quid Deus possit. Atqui immensa est eius potentia. Ergo debemus emergere etiam ex angustiis carnis nostrae, et fide nostra superare mundum quemadmodum diximus. Dicit autem, *in reliquiis populi huius:* qua particula videtur pungere ipsos Iudaeos, qui iam aliqua ex parte senserant Dei virtutem in suo reditu. Nam triginta annis antequam data fuisset libertas a Cyro et Dario, ducebant pro fabula quidquid Deus pollicitus fuerat: dicebant se esse in sepulcro unde nullus exitus sperandus esset. Experti fuerant qualis esset et quam incredibilis potentia Dei: et tamen quasi attoniti adhuc desperabant de futura salute. Hanc ergo ingratitudinem nunc oblique perstringit Zacharias, quum vocat reliquias populi. Erant exigua manus, non sustulerant vexillum ut invitis hostibus exirent, sed praeter omnium

opinionem repente aperta illis fuerat via. Quum ergo experimento edocti non agnoscerent Deum plus posse quam ferrent eorum imaginationes, merito eos hic insimulat propheta, quod tam maligne aestimarent potentiam illam Dei sibi satis superque usu ipso compertam. Postea subiicit:

7. *Sic dicit Iehova exercituum, Ecce ego servans populum meum e terra orientis, et e terra occasus solis.* 8. *Et reducam eos, et habitabunt in medio Ierosolymae: et erunt mihi in populum, et ego ero illis in Deum, in veritate et iustitia.*

Prosequitur eandem doctrinam: sed interposita illa praefatione, quae valde tunc utilis fuit in rebus adeo confusis, quum scilicet difficile esset erigere collapsos animos et revocare ad fiduciam, quoniam trepidatione ita erant turbati. Haec ratio igitur est cur toties repetat Zacharias nihil se afferre nisi mera Dei mandata. *Ecce,* inquit, *ego servans populum meum,* vel liberaos. Quoniam dispersio spem tollebat, etiam hoc vitium corrigit propheta, et dicit non fore difficile ex diversis mundi plagis populum colligi, ubi Deus manum suam sustulerit. Et emphatica est ista loquutio, *Ego sum qui libero populum meum.* Deus ergo hic sese attollit, ut discamus virtutem eius magnifacere, non autem aestimare ex sensu nostro: *Ego,* inquit, *sum qui libero tam ab ortu solis quam ab occasu populum meum.* Ergo pendet haec sententia a priore, ubi propheta breviter ostendit errare Iudaeos et perverse facere, qui nihilo plus tribuerent Deo quam dictaret ipsis carnis sensus, vel quam esset verisimile ex ordine naturae. Quoniam ergo docuit fieri gravem iniuriam Deo nisi separetur ab hominibus, et emineat supra totum mundum, nunc adiungit Deum illum, apud quem nihil est vel mirabile, vel difficile, velle populum suum colligi, ut ex sua dissipatione iterum Ierosolymam redeat. Ergo nihil hic novum adiungit propheta, sed applicat in verum usum quod nuper dixit de immensa et incomprehensibili virtute Dei, quam perperam homines includunt in suo cerebro, vel affigunt terrenis mediis. Postea adiungit, *Reducam eos et habitabunt,* inquit, *in medio Ierusalem.* Confirmat rursum quod iam dixi, reditum non fore irritum, quemadmodum vulgo multi iactabant perperam fecisse Iudaeos, qui tam celeriter revolassent in patriam: damnabant illorum consilium, quasi nimio fervore repente fuissent evecti. Ergo propheta ut ostendat Deum bona fide egisse cum populo suo, hic promittit tutam et perpetuam habitationem Ierosolymae. *Habitabunt* ergo, hoc est, sicuti videtis nunc vos fuisse collectos, ita sperate Deum fore custodem vestrum, ut sitis tuti ab omni discrimine, et rursum habitetur Ierosolyma, sicuti quum maxime florebat. Postea addit, *Erunt mihi in populum, et ero illis in Deum.* His verbis obsignat propheta quidquid hactenus docuit quum de renovatione foederis loquitur. Pendebat enim tota spes populi ex hoc uno capite, si Deus memor esset foederis sui, quod olim pepigerat. Fuerat autem abruptum foedus illud, quemadmodum scriptura loqui solet. Nam populus in exsilium abreptus putabat se proiectum et desertum fuisse a Deo. Quum ergo sepulta esse memoria foederis quoad effectum, vel apparentiam, ut loquuntur, ideo ut confirmet propheta quod hactenus dixit, simul etiam affirmat populum illum fore populum illius Dei, et Deum fore populi illius Deum. Nunc ergo tenemus cur hoc addiderit, *Ero illis in Deum et ipsi erunt mihi in populum.* Postremo adiungit, *In veritate et iustitia,* hoc est, stabilis erit et firma haec felicitas. Nam ubi Deus se ostendit curam habere populi, sequuntur etiam externae benedictiones, quae testimonia sunt eius favoris: addit propheta hoc fore in iustitia et veritate, quia scilicet Deus non modo ad momentum propitius erit populo suo et beneficus, sed prosequetur suam gratiam usque in finem. Quoniam ergo stabilire volebat Deus salutem urbis, ideo testatur se fore in Deum, *in iustitia,* hoc est, rectitudine, bona fide, et sine fuco: deinde sine periculo aliquo mutationis. Quomodo autem hoc impletum fuerit postea videbimus.

9. *Sic dicit Iehova exercituum, Roborentur manus vestrae, qui auditis in diebus his verba haec ex ore prophetarum, qui* (fuerunt) *in die quo fundata est domus Iehovae exercituum, ut templum exstrueretur.* 10. *Quia ante dies istos merces hominis non fuit, et merces iumenti nulla, et egredienti et venienti nulla pax ab angustia* (vel prae afflictione), *et emisi cunctos homines, quemque in socium suum.* 11. *Et nunc non secundum dies superiores ego* (agam) *cum reliquiis populi huius* (Agam non est in contextu, sed supplendum est), *dicit Iehova exercituum.*

Postquam docuit propheta Deum iam reconciliatum esse populo suo, nunc tempestive hortatur Iudaeos, ut sese ad opus accingant et strenue insistant in exstruendo templo, atque etiam in ipsa urbe aedificanda. Diximus enim tunc multorum animos fuisse pigros, quoniam putabant se paulo post deletum iri ab hostibus: et quod maximo labore, multis molestiis et plurimis etiam sumptibus factum esset, statim eversum iri. Hinc ergo multis obrepere coepit ignavia, ut desisterent ab aedificatione et templi et urbis. Alibi etiam vidimus nimis intentos fuisse privatis aedificiis, et interea templum fuisse neglectum, quia scilicet singuli spectabant privata commoda: imo etiam delitias. Et propheta etiam Haggaeus acriter invectus est in illum torporem: ostendit etiam Dominum iustas sumpsisse

poenas de illa segnitie quum praeferrent suas domos templo: et interea fiducia vacui trepidarent quasi lusoria esset eorum restitutio. Quoniam ergo sua ingratitudine populus iam fere deleverat redemptionis memoriam, ideo propheta Haggaeus severe in illos invectus est: et nunc eandem doctrinam attingit Zacharias. Dicit igitur antequam coepissent operam impendere aedificando templo, terram fuisse sterilem et quasi maledictam divinitus: ipsos spe sua fraudatos esse, et quidquid tentarent fuisse irritum. Postquam autem hortatu prophetarum coeperant animos ad templum exstruendum adiicere, res fuisse mutatas in melius: et quidem ita aperto, ut colligere promptum esset, Deum prius illis fuisse infensum: nunc vero propitium, quod scilicet tam prospere omnia illis succederent. Mutatio igitur haec illustre signum erat et irae Dei et gratiae, quoniam merito populum castigaverat quantisper sua infidelitate fuerat implicitus, ne pergeret in templo aedificando: deinde gratia etiam Dei fulgere coeperat, quod et uberem frugum proventum dederat illis Deus, et modis omnibus testatus fuerat se iam illis favere. Ergo haec simul in medium proponit Zacharias, ut alacriter in opere pergant et ne provocent iram Dei, quam magno suo damno prius experti fuerant: malint etiam benedictione eius frui, quae illis quodammodo patebat ante oculos. Haec est summa. Dicit autem, *Sic dicit Iehova exercituum, Roborentur manus vestrae.* Hortatur eos ad perseverantiam: sed quoniam homines ipsi se debilitant, et occurrunt etiam multa quae vel emolliant vel frangant eorum animos, ideo utitur roborandi verbo: quia scilicet necesse est subinde colligere novas vires, et sese confirmare in illo pio studio. Nunc ergo discamus accommodare hanc doctrinam in usum nostrum, et hoc teneamus quod etiam experientia satis docet, nempe manus nostras, quamvis initio bene paratae sint, tamen facile solvi et quasi laxari, imo diffluere, nisi novum robur subinde colligant. Hoc autem fit, ubi animati verbo Dei superamus tentationes, quae nos debilitant. Et Zacharias etiam mox ostendit unde petendum sit robur, nempe a promissionibus quas iam audierant a prophetis. Nam frustra hortatus fuisset eos ad constantiam, nisi proposita materia fiduciae. Si enim taceat Deus, necesse est animos nostros, etiamsi ante fuissent satis alacres et voluntarii, languescere, et tandem deficere. Videmus ergo non aliam fortitudinem posse esse in hominibus, nisi Deus sermone suo eos vegetet, ita ut recuperent vires amissas, vel se ipsos renovent ad ipsam alacritatem. Si simpliciter iussisset propheta esse bono animo et forti, poterant excipere nihil oculis suis obiici quod posset addere animos, sed ubi proponitur illis sermo Dei, iam tollitur omnis excusatio, nisi sese accingant et fortiter discant pugnare, quandoquidem Dominus ipsis arma suppeditat. *Qui ergo auditis in his diebus verba haec ex ore prophetarum.* Quanquam Zacharias non adeo concise est sermone, sed verbosior est multis aliis: tamen totus hic versus emphaticus est: quia ubi dixit eos non destitui Dei promissionibus, adiungit, In diebus his: deinde, Verba haec. Significat enim non tantum generali doctrina instrui, ut obsequium praestent, sed Deum ipsum ita praeire, ut dirigat gressus ipsorum et viam monstret: denique nihil omittat, ut absque difficultate pergant in opere iam incepto. Ergo in demonstrativis est emphasis notanda, quum propheta dicit Deum assidue cum ipsis loqui: deinde proferre non modo generalem doctrinam, sed familiares sermones, ita ut pedes et manus eorum quodammodo gubernet ad singulas actiones. Dicit autem haec verba audiri ex ore prophetarum, quia volebat Deus servis suis haberi hunc honorem. Et haec est, ut saepius dictum fuit, vera fidei probatio, quum Deus non descendit ipse e coelo, aut visibili forma nobis apparet, sed adhibet homines ministros. Interea significat breviter Zacharias prophetas non esse autores promissionum, quae erigere et fulcire et stimulare animos debeant: quia scilicet Dominus tantum utitur eorum opera: hoc intelligit per nomen oris. Iam addit, *Qui in die hoc quo fundata est domus Iehovae ad templum aedificandum.* Non multum temporis effluxerat, ex quo coeperant templum rursus exstruere: fuerant etiam iacta fundamenta, sed opus fuerat abruptum tam diffidentia omnium, quam privatis cuiusque cupiditatibus. Quum enim suspensi ac dubii essent, hinc oriebatur segnities et torpor. Deinde avaritia etiam rapiebat eos, ut contemnerent templum Dei. Dicit autem iam illo exiguo tempore Deum tamen saepius loquutum fuisse per suos prophetas, ut corrigeret eorum moram et tarditatem. Nam quasi diem unum hic designat propheta ad exprimendam brevitatem temporis. Minus ergo excusabilis erat eorum ignavia, quum Deus quotidie verba faceret, et priores prophetias novis additis confirmaret. Sequitur *Quoniam ante hos dies nulla fuit merces hominis, et nulla merces iumenti, nulla pax transeuntibus, quia emiseram cunctos homines, quemque in socium suum.* Commemorat hic propheta, sicuti nuper attigi, signa maledictionis, unde colligere poterant Iudaei displicuisse Deo suam segnitiem, quum aedificium templi non curarent, sed eo posthabito addicti essent rebus suis domesticis. Revocat igitur illis in memoriam quae poterant motum incutere, ne pergerent saepius lacessere Deum: quia edocti fuerant magno suo malo non ita provocandam esse iram eius. Nec dubium est, quin tam Zacharias quam Haggaeus et Malachias etiam saepius usi fuerint hoc sermone apud populum: quia videmus quam propensa sint omnium ingenia ad oblivionem, ubi Deus nobis dat aliquid

relaxationis: statim ergo exeutimus omnem metum ubi sumus malis defuncti. Haec ratio est cur expediat nos saepius commonefieri de iudiciis Dei, quae experti sumus, quemadmodum facit hic Zacharias: *ante hos dies*, inquit, *nulla fuit merces hominis, et nulla merces iumenti*, hoc est, laborem tam hominum quam animalium nullus sequutus est profectus. Sumit enim pro confesso, homines non fuisse tardos in suis negotiis, iumenta etiam perfuncta fuisse suo officio: et tamen nullum fructum apparuisse. Unde autem inutilis est hominum labor et animalium, nisi a Dei maledictione, quemadmodum lex testatur? Nam prophetae dum concionantur de maledictione Dei, sumunt ex lege principia: tantum accommodant ad praesentem usum quae generaliter in lege traduntur. Quoniam ergo Deus pronuntiat in lege sua se benedicturum operi manuum: ideo ex opposito ratiocinatur Zacharias, Deum fuisse infensum quum anxie sudarent tam homines quam iumenta: interim nullum esset operae pretium. Postea adiungit *nullam fuisse pacem*. Ubi frustra laborant homines, necesse est sequi esuriem et inopiam rerum omnium. Nam scimus, etiamsi labor hominis per se nullius sit momenti, tamen ubi a Deo benedicitur, esse mediam causam et propinquam fertilitatis, ut scilicet terra nobis alimenta suppeditet. Contra ubi sterilis est hominum labor, etiam terra ipsa denegat omnem proventum. Fuit igitur haec non levis calamitas, quum Deus populum inedia et fame premeret. Sed adiungitur etiam aliud malum non minus formidabile: imo fere gravius, quod scilicet terra ipsa fuerit hostiliter vexata, ut nullus esset transitus. Dicit ergo *nullam fuisse pacem tam egredienti quam venienti*, hoc est, non fuisse libera itinera vel pacata, sed exposita praedae et direptionibus. In summa, hic docet Zacharias fuisse et intus et extra maledictos Iudaeos, quia scilicet terra fraudaret cultores suos, ita ut nullae fruges provenirent: deinde quod etiam exposita fuerit ad hostiles incursus. Quantum attinet ad hanc particulam מן הצר, quidam vertunt, Prae afflictione: nullam fuisse pacem prae afflictione. Sed possumus retinere nativam significationem particulae מן, ab angustia nullam fuisse pacem, hoc est, nullos fuisse securos ab incommodo et molestia. Additur ratio, *quod scilicet Deus emiserit cunctos homines, virum in proximum suum*. Consulto hoc attexuit propheta, quo discerent Iudaei non posse adscribi fortunae illa incommoda, quasi homines temere alii in alios insurgant. Admonet igitur turbatam fuisse quietem iusto et occulto Dei iudicio, quoniam flectat quocunque vult corda hominum et nunc ad humanitatem vel ad clementiam inclinet: nunc vero in rabiem et saevitiem convertat. Ergo ut sciant Iudaei sibi fuisse cum Deo negotium, hic exprimit propheta emissos fuisse homines, ut saevirent ultro et citro, et alius alium crudeliter impeteret. Qui ergo hic utuntur permittendi verbo, non modo diminuunt ex prophetae sensu, sed prorsus corrumpunt ipsam doctrinae summam, et exstinguunt totam lucem. Neque enim Deus hic dicit se fuisse quietum quum Iudaei alii alios male mulctarent: sed vult hoc tribui suo iudicio. Nam quum totus fere mundus infestus esset paucis hominibus et inter se cognatis, saltem tunc debuerant inter se coniungi: quia necessitas conciliat etiam alienissimos, imo placat eos qui prius fuerunt violentissimi hostes. Quum ergo ab exteris hostibus impeterentur Iudaei, oportuit alios aliis reddi amicos, vel saltem mitigari aliqua ex parte, ut non agerent tam hostiliter. Quum ergo quisque saevierit in sua viscera, nemo sociis suis pepercerit, Deus hac circumstantia melius exprimit se fuisse autorem harum perturbationum. Quomodo autem Deus hominum corda ad saevitiem accendat et tamen immunis sit ab omni culpa, alibi visum est. Deus enim exsequitur iusta sua iudicia, quum ita alios aliis committit. Et si causam et finem quaerimus, reperiemus iuste homines plecti hoc modo. Quum ergo in iudiciis Dei semper refulgeat summa aequitas, non est cur eum involvere studeant suae damnationi homines, vel derivent in ipsum partem culpae. Deus ergo iuste hominum corda rabie exagitat: interim sustinent homines ipsi totam culpam, etiamsi invitos Deus trahat huc et illuc, et utatur eorum opera, quia scilicet non excusat eos arcanum Dei consilium, dum nihil minus illis propositum est quam eius verbo parere: interea trahuntur occulto motu. Scimus autem nullum opus hominum placere Deo, nisi ubi accedit voluntarium obsequium, a quo longe absunt omnes reprobi. Iam scimus omnia facta debere aestimari a fine suo. Ergo spectandum est quaenam causa sit Deo, et quisnam sit finis ubi ita committit inter se homines. Sed hac de re alibi satis fuse disseruimus. Tenendum ergo nunc est in summa, quod ita mutuo sese laceraverint Iudaei, et inter se conflixerint, hoc non fortuito esse factum, sed quia Dominus, qui illis hostis erat, et cuius iram provocaverant, ipsos inter se commiserit. Postea addit, *nunc autem non secundum dies pristinos ego cum reliquiis populi huius, dicit Iehova exercituum*. Iam admonet Zacharias sic res fuisse mutatas in melius, ut facile apparuerit Deum illis fuisse propitium. Quae autem tantae mutationis causa fuerit si quaeritur, certe aedificatio templi. Si nihil dictum fuisset a prophetis, tantum poterant Iudaei conicere: sed sublata erat omnis dubitatio, quum Deus illis minatus fuisset poenas quas postea inflixit, deinde: quum hortatus esset ad poenitentiam, et simul dixisset se fore exorabilem: quum inter se haec omnia colligerent Iudaei, non agendum fuit coniecturis. Certo enim constabat Deum rediisse cum ipsis in gratiam,

et nunc fructus favoris esse ante oculos, ut scilicet inde melius animarentur ad templum aedificandum. Sequitur nunc:

12. *Quia semen pacis, vitis proferet fructum suum, et terra proferet fructum suum* (est quidem aliud nomen, sed idem significat): *et coeli dabunt rorem suum: et possidere faciam reliquias populi huius omnia haec.*

Hic promittit Zacharias continuum tenorem favoris Dei, quem iam coeperant Iudaei gustare. Deus ergo aliqua ex parte palam ostenderat se Iudaeis esse patrem, tam liberaliter cum ipsis agens. Sed ut melius ad perseverantiam eos confirmet Zacharias, dicit hoc fore continuum. Ac primo quidem dicit *fore semen pacis.* Quidam exponunt semen vocari pacis, quia dum timentur hostium incursus, deseritur cultura agrorum, nemo audet boves suos vel equos producere: imo si agricolae seminant, tamen hoc fit non tam exacte, ut in rebus tranquillis et securis. Quoniam ergo agri ut maligne coluntur in bello, ita non producunt plenam copiam, putant vocari semen pacis, ubi scilicet iustum laborem impendere licet agricolis, dum scilicet vacui sunt ab omni metu, et secure omnia sua studia conferunt ad culturam et sationem suorum agrorum. Alii semen pacis exponunt, ubi neque procellae, neque turbines, neque rubigo, neque etiam alia incommoda segetes et fruges corrumpunt. Sed quoniam שלום significat ut plurimum Hebraeis prosperitatem, poterimus etiam sic accipere, fore *semen pacis*, hoc est, prosperum. Et haec interpretatio videtur mihi minus coacta. *Semen* ergo *erit pacis*, hoc est, feliciter succedet labori vestro, et quod seminatum fuerit, non carebit legitimo fructu. Postea additur expositio: *vitis enim dabit fructum suum, et terra etiam dabit fructum suum, et coeli dabunt rorem suum.* Hinc colligimus semen pacis vocari, ubi agricolae potiuntur suo voto, dum scilicet terra coelesti rore irrigata non sterilescit: deinde ubi proveniunt ubertim fruges, nempe triticum et vinum, et alia. Haec igitur est pax aut prosperitas in seminibus, ubi nascuntur pro voto segetes, et ad maturitatem perveniunt: ubi etiam coelum respondet terrae, et non denegat rorem suum, quemadmodum alibi vidimus. Denique testatur Deus se facturum, ut reliquiae populi copia bonorum omnium abundent, quia scilicet neque coelum negabit illis pluviam, neque terra etiam claudet sua viscera. Sed semper Deus populum ad se revocat, ut scilicet pendeant a sua benedictione: quia frigeret alioqui doctrina, nisi hoc persuasum esset, terram non aliter foecundam esse, nisi quum Deus virtutem gignendi et pariendi inspirat. Ergo semper oculos coniicere convenit in Dei benedictionem, et ab eo petere, ut nobis victum suppeditet: quemadmodum etiam quotidie precamur ut nobis det panem quotidianum. Sed pauci hoc faciunt ex animo, et vix centesimus quisque ita sensus suos convertit ad manum Dei, ut certo statuat se quotidie alimenta ab ipso recipere. Nunc ergo tenemus quid his verbis propheta velit. Iam sequitur:

13. *Et erit, quemadmodum fuistis maledictio inter gentes, domus Iehudah, et domus Israel: sic servabo vos, et eritis benedictio: ne timeatis, roborentur manus vestrae.*

Prosequitur eandem sententiam: et hoc versu coniungit res illas tam diversas, ex quibus melius perspicuum erat quod hic docet, nempe irato Deo fuisse terram sterilem, et omnia infeliciter cessisse Iudaeis: ubi autem exorari coeperat Deus, terram quodammodo mutata natura, uberem proventum tulisse, et fuisse modis omnibus beatos. Dicit igitur, *quemadmodum fuistis maledictio.* Iterum hic proponit illis et reducit in memoriam quam misere tractati fuerint, quum suae privatae utilitati nimium dediti forent, ut interea contempto templo proderent suam impietatem et ingratitudinem. Quid enim potius agendum illis fuerat simul ac reversi sunt in patriam quam ut templum exstruerent et illic offerrent Deo sacrificia? ut profiterentur eum esse autorem redemptionis. Atqui iacebat templi cura. Hinc ergo propheta colligit nimis esse obliviosos, nisi reputent qualis fuerit sua conditio quantisper nulla fuit apud eos ratio templi. Dicit autem fuisse *maledictionem inter gentes*, hoc est, fuisse in formulam exsecrationis: quemadmodum etiam lex illis minata fuerat. Nam haec loquendi ratio frequenter occurrit in scriptura, populum esse in maledictionem, ubi concipitur vulgo exsecrationis formula, Maledicat tibi Dominus sicuti Iudaeis. Dicit igitur Zacharias Iudaeos fuisse *in maledictionem*, hoc est, non simpliciter fuisse manu Dei percussos sed etiam eo fuisse proiectos calamitatis, ut essent omnibus detestabiles, et gestarent quodammodo impressa signa irae Dei. Quisquis ergo tunc spectabat hominem Iudaeum, poterat merito sumere exemplar maledictionis. In summa, intelligit Zacharias non vulgari vel usitato modo inflictas fuisse poenas Iudaeis, sed Deum exercuisse horrenda iudicia, quae possent omnibus palam facere, illum graviter fuisse offensum ab illa gente. *Fuistis* ergo *maledictio inter cunctas gentes.* Iam addit, *sic servabo vos et eritis benedictio.* Interponitur verbum servandi, ut clarius gratiam suam Deus commendet, ne scilicet Iudaei putent factam esse aliquam conversionem ex casu fortuito: quemadmodum scimus evanescere hominum mentes et fingere sibi has vel illas causas, ut ob-

ecurent providentiam Dei. Deus ergo antequam promittat fore illos in benedictionem, dicit se illos servaturum. Iam quid sit esse in benedictionem, colligere facile licet ex opposito membro. Dicuntur ergo esse in benedictionem qui prae se ferunt manifesta indicia favoris et gratiae Dei. Sic intelligit propheta, quum sibi volent bene precari gentes, deinde quum alii aliis volent etiam bene optare, hanc fore communem formulam in votis, Deus benedicat nobis sicuti benedicit electo suo populo: sicuti Iudaei cari sunt Deo, ita etiam nos amore eodem vel simili dignetur. Sic ergo videmus Iudaeos fuisse in maledictionem, quum expositi essent extremis probris: fuisse in benedictionem, quum proferret Deus erga illos signa gratiae suae, et re ipsa vel effectu ostenderet se illis esse placatum. Tandem concludit, *Ne timeatis: roborentur manus vestrae.* Hortatur eos ad bene sperandum. Timor enim fiduciae opponitur. Timor autem, qui nascitur ex diffidentia, non potest aliter corrigi quam ubi occurrunt nobis Dei promissiones, quae omnem dubitationem discutiant. Merito igitur propheta docet non esse cur iam sibi metuant Iudaei, quoniam Deus affirmat se illis propitium esse. Scimus quidem nunquam posse excuti penitus omnem timorem ex cordibus hominum, quia necesse esset nos privari omni sensu nisi discrimina timorem nobis iniicerent. Caeterum quanquam timor natura est nobis ingenitus, et occasio timendi semper nobis aliqua occurrit, diffidentiae tamen timor potest corrigi fide: et ideo non mirum est, si ubique Deus condemnet timorem, ubi promittit salutem electis suis. Sed quemadmodum iam dixi, notanda est antithesis inter hunc timorem vitiosum et inter fiduciam, quae innititur verbo Dei. Addendum etiam est nunquam ita perfecta fiducia pollere Dei filios, ut vacui sint omni metu, etiam metu diffidentiae: sed tamen sic luctari cum eo nos oportet, ut ne impediat nos in cursu vocationis nostrae. Et hoc etiam melius colligitur ex fine versus, *Roborentur manus vestrae.* Quorsum ergo timere vetat Iudaeos propheta? nempe ut se expediant ad opus quod illis Dominus iniunxerat: et timor non iniiciat illis moram, quominus persistant constanter. Nunc ergo tenemus quomodo fideles esse ad obsequium Deo praestandum parare et accingere debeant. Primum excutienda est ignavia: quomodo autem? nempe correcto timore. Quodnam remedium est sanandi timoris? nempe ut recumbamus in promissiones Dei. Quod si animo ita simus composito, simul etiam et manus et pedes et singulae partes praesto erunt ad officium. Sequetur ergo alacritas et mentis et animi et omnium membrorum, ubi timor excussus fuerit et ubi coeperint homines ita se addicere verbo Domini, ut sciant eius opem sibi sufficere contra omnia pericula et nihil adversum reformident, quia scilicet Dominus superabit omnia obstacula sua virtute.

14. *Quia sic dicit Iehova exercituum, Quemadmodum cogitavi malum inferre vobis dum me inflammarunt* (aut provocarunt) *patres vestri, dicit Iehova exercituum: et non poenituit me*, 15. *sic conversus sum, cogitavi diebus istis benefacere Ierosolymae et domui Iehudah, ne timeatis.*

Confirmat propheta ultimam sententiam, ubi dixerat Iudaeis longe aliam fortunam posthac fore, quia ubique benedicendi essent. Causam ostendit mutationis, quia scilicet Deus incipiet illis favere, qui ante infestus fuerat. Scimus enim spiritum sanctum ubique revocare homines ad iudicium Dei, ut sciant nihil sibi adversi accidere, nisi ex suis peccatis. Sic etiam hoc loco admonet Zacharias Deum hactenus fuisse Iudaeis infestum, quoniam iram eius provocaverant. Sed additur promissio, *Deum iam conversum esse*, non quod animum mutaverit, sed quia velit ostendere se esse placatum. Scimus autem iudicium fieri de amore vel odio Dei erga nos a rebus externis: quia si Deus nos rigide tractat, apparent manifesta signa irae eius. Si autem benigne nobiscum agat, tunc apparet fructus reconciliationis. Secundum hanc rationem dicit nunc Deum longe alio esse animo quam prius fuerit erga Iudaeos, quoniam scilicet velit eos prosequi suis beneficiis, quum ante duriter et severe eos castigasset. Sed attentius expendere convenit singulas partes. Dicit, sicuti Deus quodammodo obstinaverat animum ad plectendos Iudaeos, ita nunc propensum esse ad misericordiam, et ita sensuros ipsum quasi mutatum, et alium quam fuerit. Dixi hos versus esse exegeticos, quoniam breviter propheta promiserat Iudaeos fore insigne exemplar benedictionis, sed nunc ostendit cur tot incommodis et molestiis antehac exercuerit eos Deus, nempe quoniam provocaverant patres iram eius. Quam autem dicit se nocuisse illis propter patrum delicta vel scelera, hoc debet referri ad corpus populi. Ideo supervacua est quaestio, quam movent quidam interpretes, cur Deus poenam sumpserit de filiis ob patrum delicta, quum tamen alibi pronuntiet morituram animam quae peccaverit. Nam hoc loco propheta non distinguit patres a filiis, sed significat Deum non fuisse propitium Iudaeis, quoniam multo ante provocaverant iram eius. Interea dubium non est, quin quisque iustas poenas dederit proprias iniquitatis. Summa est, Iudaeos nihil proficere tergiversando, quia Deus non temere ipsos persequutus fuerit, sed rependerit iustam mercedem eorum peccatis. Hoc est unum. Quod autem adiungit *absque poenitentia Deum ita fuisse iratum*, tantundem valet ac si diceret Iudaeos hoc tantum adeptos esse sua

pervicacia, quod inflexibilis fuit rigor Dei. Admonet igitur Zacharias, ubi homines non desinunt mala malis addere, sed contumaciter ruunt quasi vellent bellum gerere cum Deo: tunc eum quoque esse quasi obstinatum, quemadmodum dicitur Psalmo decimo octavo (v. 27), praefractum esse cum praefractis. Haec igitur ratio est cur Deus pronuntiet se implacabilem fuisse populo suo, quia scilicet insanabilis erat eorum malitia, quibus pepercerat, et quos diu toleraverat. Quum enim videret ita esse obdurato animo, sese quoque ad vindictam armavit. Et hinc colligi debet generalis doctrina non posse Deum a nobis exorari, nisi ubi incipimus resipiscere: non quod poenitentia nostra praeveniat misericordiam Dei: sed hic non vertitur quaestio, quid agat homo per se vel proprio motu: tantum Zachariae propositum est docere, ubi Deus vult nobis ignoscere, mutare corda nostra et flectere suo spiritu in obsequium: quia ubi relinquit nos in nostra duritie, simul etiam necesse est assidue et absque modo nos affligi eius manu, donec tandem pereamus. Interea notandum est quod etiam attigi, Deum hic obstruere ora Iudaeis, ne obstrepant contra eius rigorem, ac si crudeliter cum ipsis egisset. Ostendit igitur has fuisse iustas poenas quas pertulerant Iudaei: quoniam non uno tantum die, sed continuo temporis successu iram eius accenderant patres ipsi. Haec ratio est cur de patribus loquatur potius quam de ipsis: quia scilicet longa serie annorum obduruerant ad malitiam, et quasi haereditaria erat in ipsis corruptio. Iam dicit se esse conversum, non quod alio esset animo, quemadmodum diximus: sed hoc refertur ad sensum populi, quia videtur Deus quodammodo alius esse ubi mitescit erga nos, et favore suo nos prosequitur, quum antehac ostenderet multa signa vindictae. Iam in fine versus admonet propheta quis sit usus huius doctrinae, nempe ut animentur Iudaei ad fortitudinem, et alacriter pergant in templo aedificando. Diximus autem nos armari debere promissionibus Dei ita ut infracto animo sequamur quo nos vocat. Nam quisque statim flaccesceret nisi sentiret sibi praesentem fore manum Dei. Quum ergo natura simus ignavi et molles, deinde obrepat subinde inconstantia, hoc unum remedium est, si pergere cupimus in cursu vocationis nostrae usque ad metam, ut sciamus Deum fore semper nobis auxilio. Et hoc idem nunc docet propheta. Applicat igitur quod antehac pollicitus est ad legitimum usum, nempe ut Iudaei deposito metu vel correcto fortiter incumbant operi, et exspectent quod nondum apparet, nempe plenam restitutionem. Sequitur:

16. *Haec verba quae facietis* (Haec sunt, nam nomen הדברים est snpervacuum. Haec sunt igitur quae facietis), *Loquimini veritatem quisque cum socio suo: veritatem et iudicium pacis iudicate in portis vestris.* 17. *Et vir* (Et quisque) *malum socio suo ne cogitetis in cordibus vestris: et iusiurandum mendacii ne diligatis: quia omnia haec sunt quae odio habeo, dicit Iehova.*

Hic hortatur eos Zacharias ad veram poenitentiam, ubi ostendit plura esse speranda quam videant oculis suis, simul etiam demonstrat non sufficere si strenue aedificent urbem et templum: sed requirit longe alia nempe ut colant integritatem et iustitiam inter se. Scimus enim Iudaeos suis caeremoniis ita fuisse addictos, ut putarent inclusam in illis esse sanctitatem. Et vitium hoc paulo ante perstrinxit Zacharias: nunc eandem doctrinam inculcat: nempe si cupiant Deum habere propitium, et simul cupiant frui continua eius bonitate, sicuti eam gustaverant, ut non tantum sacrificiis et aliis caeremoniis eum studeant promereri, sed ut praecipue dent operam iustitiae et aequitati. Caeterum propheta hic non enumerat omnes partes rectae vitae, sed tantum species aliquas attingit: quae ratio loquendi satis trita est, ut iam saepius vidimus. Ergo synecdochicus est sermo prophetae: sed tamen generaliter complectitur secundae tabulae officia, quum dicit haec observanda esse, nempe ut *loquantur veritatem*, hoc est, ut veraciter inter se agant, abstineant ab omni fallacia et dolo: imo ab omni perverso astu: deinde ut *colant in portis suis* eandem *iustitiam*. Quod autem hic proximos nominat, perperam inde quispiam colligeret, posse fraudari alienos, et quibuscum non tam propinqua nobis est necessitudo. Sed propheta hac circumstantia voluit crimen augere, quod ne sociis quidem vel fratribus suis parcerent Iudaei. Ergo quamvis nefas sit etiam alienissimum quemlibet decipere, tamen hoc crimen atrocius est quum quisque insidias tendit propinquo suo et fratri. Et scimus hanc loquendi rationem ubique occurrere in lege, quia Deus ut magis nos revocet a maleficiis, proponit species quas natura dictante cogimur detestari. Sic loquitur de odio secreto sub nomine homicidii. Ergo hoc loco propheta acrius voluit pungere Iudaeos, quod scilicet tanta inter ipsos grassata fuerat barbaries, ut nemo propinquum suum agnosceret, sed saevirent quasi in propria viscera. Quantum attinet ad *veritatem et iudicium pacis*, significat non modo singulos privatim deditos fuisse iniuriis, sed ipsum quoque forum fuisse plenum et refertum fraudibus et maleficiis, quum tamen debeat esse sacrarium iustitiae. Etiamsi multi perversi sint in populo, tamen fraeno aliquo semper cohibetur audacia et improbitas ubi vigent leges, ubi iudices incorrupti dominantur. Atqui propheta ostendit iudices quasi latronibus fuisse similes, quoniam scilicet nulla erat in portis since-

ritas. Primo loco ponit veritatem, quod scilicet astute suis calumniis iudices corruperant omnem aequitatem, ut fieri solet. Neque enim palam dicunt etiam pessimi quique sibi probari quod scelerate factum est: sed reperiunt aliquos fucos quibus obtegant suam turpitudinem, et eorum qui peccarunt, et quibus etiam favent redempti pretio. Primum igitur locum teneat necesse est in iudiciis veritas. Per *iudicium pacis* intelligit ubi suum cuique redditur. Quidam existimant ideo vocari pacis iudicia, quae recta sunt: quoniam ubi mercenarii iudices damnant innoxios atque opprimunt, lucri autem causa malis causis patrocinantur, fieri non potest quin exoriantur subinde multae turbae, donec res tandem veniat ad bellum apertum. Sed quoniam nomen *pacis* late patet apud Hebraeos, poterimus simpliciter accipere *iudicium pacis* pro placido et rito composito. Scimus autem Iudaeos exercuisse sua iudicia in portis. Postea adiungit, *Et ne cogitetis singuli malum socio suo.* Hic propheta non modo damnat apertas iniurias, sed etiam occultas fraudes. Unde colligimus legem non ideo solum datam esse, ut contineat homines sub fraeno, et normam tradat recte vivendi, quantum ad externa officia duntaxat spectat: sed ut gubernet eorum animos coram Deo et angelis. Lex enim vere spiritualis est, et nimis crassi sunt ac praeposteri, qui putant satisfactum esse legi mosaicae, si quis a caede et furto et aliis noxis abstineat. Videmus enim prophetas ubique requirere sincerum affectum animi, quemadmodum hoc loco Zacharias Iudaeos admonet ut nihil mali sociis suis machinentur, idque *in cordibus.* Poterat particulam hanc omittere: sed voluit damnare fraudes quae solent obtegi multis et variis coloribus. Quamvis ergo non prodant malitiam suam homines, ostendit Zacharias Deum tamen fore ultorem, si quid resideat intus, etiamsi sit absconditum ab hominum oculis, et lateat in cordis profundo, venturum tamen coram Deo in rationem. Adiungit aliam speciem, nempe periurium: *Ne diligatis,* inquit, *iusiurandum falsitatis.* Poterat dicere, Ne iuretis cum damno proximi: sed notanda est antithesis inter amorem perversum hominum et inter odium Dei. Quoniam ergo Deus falsum iusiurandum ut alias omnes fraudes et mendacia abominatur, sic prohibet ne appetamus. Nam si volumus placere Deo, videndum est quid a nobis postulet: quia data opera provocamus eius iram, ubi appetimus quae ipse pronuntiat se abominari. In summa ostendit Zacharias Deum fore propitium et beneficum Iudaeis, si vere et ex animo resipuerint, et sese addicant institiae, non ut templum exstruant duntaxat, vel offerant sacrificia et alios ritus observent, sed ut componant vitam suam ad integritatem, nec tantum externis officiis defungi studeant erga proximos suos, sed ut otiam purgent animos omni odio, omni fallacia, omni crudelitate et aliis pravis affectibus. Iam sequitur:

18. *Et fuit sermo Iehovae exercituum ad me, dicendo:* 19. *Sic dicit Iehova exercituum, Ieiunium quarti et ieiunium quinti et ieiunium septimi et ieiunium decimi* (mensis) *erit domui Iehudah in gaudium et laetitiam et dies festos bonos: ergo veritatem et pacem diligite.*

Confirmat eandem sententiam, nempe talem fore restitutionem ecclesiae, ut abolsatur omnis memoria dolorum. Diximus ieiunia quaedam suscepta fuisse a Iudaeis post urbem dirutam. Prius duorum duntaxat facta fuit mentio: nunc quatuor propheta commemorat. Quarto mense urbs fuerat expugnata: quinto autem fuerat excisum templum et consumptum incendio: septimo mense interfectus tandem fuit Godolias, qui steterat cum residua plebe quae collecta fuerat sub eius manu. Ieiunium autem decimi mensis putant fuisse institutum post urbem obsessam. Ergo ieiunium mensis decimi tempore alia praecessit, postea sequutum est ieiunium quarti mensis: tertio loco ieiunium quinti mensis: postremo ob caedem Godoliae ieiunium septimi. Haec igitur erant quaedam luctus insignia usque ad tempus liberationis. Nam obsessa urbe Deus quasi signum horrendae vindictae sustulerat. Ubi autem Nabuchodonosor murum urbis perrupit, tunc urbs palam derelicta fuit a Deo. Post incendium templi nulla spes restabat, nisi quod adhuc ignobile illud vulgus sub auspiciis Godoliae manebat in terra. Excisa quidem erat radix populi: sed erant illae quasi tenues fibrae: ubi autem illae etiam evulsae sunt, ubi tracti sunt in exsilium quicunque fuerunt reperti, iam interciderat omnis gratia Dei, quoad externam speciem. Oportuit igitur Iudaeos in luctu et squalore esse, ut veniam a Deo impetrarent. Ergo non dicemus haec ieiunia temere vel perperam fuisse ab illis suscepta. Liberum enim illis fuit testari suum dolorem: imo pium fuit suppliciter in suo reatu iram coelestis Iudicis deprecari, quum sentirent Deum ita sibi infestum. Sed Deus promittit laetitiam quae exstinguat omnem moerorem, quemadmodum exortus solis discutit omnes noctis tenebras. Videtur autem alludere propheta ad superiorem doctrinam, ubi Iudaeos oblique deriserat, quod tam anxii essent in colendis suis ieiuniis, negligerent autem quae erant praecipua. Caeterum haec simplex summa est, si Iudaei resipiscant serio, et bona fide studeant redire cum Deo in gratiam, finem instare omnibus eorum miseriis, ita ut iam nulla futura sit ieiunii necessitas. Tenendus autem est finis ille ieiunii, nempe ut se humilient coram Deo, qui peccarunt,

et supplices prodeant ad eius tribunal: fateantur suum reatum, et se ipsos condemnent. Ieiunium igitur est quasi reorum habitus, ubi cupiunt veniam consequi a Deo: sicuti etiam Christus dicit nullum esse ieiunium in nuptiis et aliis diebus festis (Matth. 9, 15). Videmus ergo hic promitti restitutionem quae aboleat quidquid ante moeroris fuit in populo: non quod per se displicuerint Deo illa ieiunia. Diximus enim fuisse optimo consilio instituta, ut scilicet populus hoc modo sese exerceret ad pietatem, et simul etiam spem suam acueret ac fulciret usque ad tempus redemptionis: sed prosequitur Zacharias quod coeperat dicere, nempe Deum plane iam exoratum esse, ut faveat populo suo, et omni benedictione hoc testetur. Quantum ad *dies festos* pertinet, scimus inter alia hoc diserte exprimi a Mose, Laetaberis coram Deo tuo (Deut. 12, 18). Quum ergo celebres et festos suos conventus agerent Iudaei, perinde hoc erat ac si se sisterent coram Deo, et ita certo persuasi essent se versari sub eius oculis. Proinde quum Deus voluerit hoc modo exhilarare populum suum diebus festis, non abs re dicit propheta ieiunia quae moeroris signa fuerant, in laetitiam et dies festos deinde fore. Porro sic loquitur propheta, quia observatio legis quae populo incolumi viguerat, exsilio fuerat interrupta: ac si diceret, sicuti vos Deus in alienam terram expulit, atque extorres a patria coegit ad luctum et moerorem: ita nunc reduces fruemini laetitia, diesque festos pure sancteque coletis. Itaque oblique perstringit Iudaeos, quod privati ad tempus fuerint diebus festis, quibus ad gaudium lex eos invitabat: quia illos profanaverant. Neque enim passus fuisset Deus cessare quod ipse mandaverat, nisi quia corrupta erat religio: unde res in deterius converti oportuit, luctumque succedere, quem hic per ieiunia designat. Tandem concludit, *Diligite ergo veritatem et pacem.* Per nomen veritatis notatur integritas, quemadmodum paulo ante dixi, et hac una voce complectitur omnes iustitiae partes Zacharias: quia ubi animi purgati sunt omni fraude, simul etiam viget institiae et aequitatis regula. Ubi ergo sincere agimus cum proximis nostris, ultro fluent omnia caritatis officia ex hoc fonte. Quantum ad nomen pacis spectat, potest bifariam exponi, vel quemadmodum paulo ante posuit, iudicium pacis pro iudicio rite composito, ita etiam, *Diligite pacem*, hoc est, rectum ordinem: vel potest accipi pro benedictione Dei, quasi diceret propheta, Si cupitis vobis bene esse et prospere, colite integritatem inter vos. Deus enim semper cum benedictione sua aderit, modo sitis inter vos integri et veraces: accersitis quodammodo vobis maledictionem, et quasi siccatis fontem beneficiorum Dei vestra malitia et vestris fraudibus. Si ergo regnet inter vos veritas, simul etiam prodibit in medium omnis felicitas, quia Dominus benedicet vobis. Ego non ulterius pergam.

20. *Sic dicit Iehova exercituum, Adhuc quando venient populi et incolae urbium magnarum* (vel multarum), 21. *Et venient incolae unius ad alteram, dicendo, Eamus eundo ad deprecandam faciem Iehovae, et quaerendum Iehovam exercituum: ibo etiam ego.* 22. *Et venient populi magni et gentes robustae ad quaerendum Iehovam exercituum Ierosolymam, et deprecandam faciem Iehovae.*

Hic propheta longius extendit sermonem suum. Promittit enim non modo integram restitutionem electi populi, sed propagationem ecclesiae: quia Deus ex multis et remotis locis colliget sibi ecclesiam, et coniunget multos populos in unum corpus. Hoc autem plurimum valere debuit ad Iudaeos animandos, ut scirent templum exstrui non modo ut coleretur illic Deus ab una gente, sed ab omnibus populis. Caeterum quia ante illud saeculum iam venerant ex longinquis terris quidam ad colendum Deum, propheta hic videri posset usus adverbio temporis עוד. Sed non tantum pronuntiat venturos quosdam, sicuti tempore Solomonis, sed, quemadmodum iam dixi, aliquid excellentius hic promittit, nempe templum non fore tantum Iudaeis peculiare, sed commune aliis etiam gentibus: quia nulla erit lingua, nulla etiam natio, quae in verum Dei cultum non consentiat. Sed videnda sunt prophetae verba. Quod praefatur Deum esse *auctorem huius vaticinii*, hoc ad fidem acquirendam valet. Diximus autem opus fuisse rara autoritate, quoniam hic de re incredibili disserit. Erat tantum exigua manus populi reversa in patriam: et fere in dies singulos instabant multa pericula, ut multi iam taedio praesentis fortunae appeterent potius exsilium, ac proinde iam multorum animis obreperet poenitentia, quia putabant se fuisse delusos. Quum igitur talis esset populi conditio, oportuit non vulgari modo confirmari quod hic dicitur, nempe gloriam secundi templi fore maiorem et longe praestantiorem quam fuisset templi prioris: *Erit adhuc*, inquit. Tametsi subest tacita comparatio, tamen non exprimitur aequalitas, quemadmodum iam attigi, quasi tantum pauci quidam venturi essent. Sed quoniam nullum fuerat templum per annos septuaginta: templum autem quod tunc exstrui coeperat, non erat in magno pretio, imo erat ignobile: ideo propheta dicit adhuc venturum tempus, *quo populi et incolae magnarum urbium adscendant Ierosolymam:* quanquam vel multas urbes possumus vertere, vel magnas. Nam utrumque significat nomen רבות, quo utitur. Sed puto prophetam loqui de magnis urbibus: et ratio statim nobis constabit. Sequitur, *Venient* ergo *incolae unius ad*

unam, hoc est, incolae unius ad alteram, *dicendo, Eundo eamus.* His verbis intelligit mutuum fore consensum inter omnes populos, ut alii alios exstimulent, atque ita coniungant ultro et citro sua studia. Videmus ergo huc tendere prophetam, ut Iudaeos ad bene sperandum hortetur, atque ita confirmet eos ad perseverantiam, ne dubitent felicem operis sui et laboris successum instare, quia scilicet Dominus velit Ierosolymae coli non tantum ab ipsis, sed etiam a cunctis gentibus. Sed quia non poterant confidere Iudaei, gentes posse attrahi violenter, ideo docet voluntarium fore hunc concursum. Ultro igitur propensos fore dicit qui prius valde praefracti fuerant, ita ut non opus sit vi externa ad eos cogendos: quoniam sponte confluent, imo alii aliis erunt autores: et ita mutuis cohortationibus se impellent ut simul veniant Ierosolymam ad colendum Deum. Ardor autem et vehementia zeli notatur, quum dicit propheta ultro et citro venturos, ut alii alios incitent, quemadmodum vidimus capite secundo, Apprehendet quisque manum fratris sui: Eamus in montem Dei Iacob. Sed plus exprimitur hoc loco, quod scilicet non tantum quisque hortator erit fratribus suis ubi occurrerint, atque ita oblata fuerit opportunitas: sed dicit venturos huc et illuc. Videmus ergo quo tendat consilium prophetae in his verbis. Hinc autem colligimus tunc demum fidem proferre legitimos fructus, ubi zelus accedit, ut scilicet quisque studeat augere regnum Dei, et colligere errantes, ita ut amplectatur ecclesia. Nam ubi quisque sibi privatim consulit, et nullam aliorum gerit curam, primo satis prodit suam inhumanitatem. Ubi autem nulla est caritas, illic non regnat spiritus Dei. Iam pietas etiam necessario secum trahit studium gloriae Dei. Non mirum igitur quod propheta, ubi veram et seriam conversionem notat, dicit unumquemque fore sollicitum de fratribus suis, ut alii alios adducant: deinde zelo Dei ita accensum iri omnium animos, ut discurrant ad illustrandam eius gloriam. Iam quum dicit, *Eamus ad deprecandam faciem Iehovae*, loquutio haec satis trita est in scripturis. Quanquam notandum est, prophetam, quum sermo esset de cultu Dei, invocationem locare in primo gradu; quia haec praecipua est species, imo etiam caput pietatis, Deum precari. Adiungit quidem continuo post, *Ut quaeramus Iehovam:* nempe speciem explicans per genus. Atque proximo versu invertit ordinem exordium faciens a genere: idem tamen manet sensus. Nam Deum quaerere nihil aliud est quam dociles nos offerre et morigeros, ut parati simus sequi quo vocaverit: interea sedulo de eius voluntate sciscitari, sicuti eo duce et magistro nobis opus est, ne per ambages perperam erremus. Nam si sufficeret temere iter arripere, supervacuum esset studium quaerendi Dei. Notandum igitur est, tunc Deum vere quaeri, ubi homines cupiunt discere ex eius verbo quomodo rite colendus sit. Sed, quemadmodum dixi, precationem hic adiungit propheta, quoniam huc tendit tota salutis doctrina, ut sciamus vitam nostram pendere a Deo, et quidquid ad beatam vitam pertinet, ab eo expetendum esse ac sperandum. Nunc ergo tenemus summam. Sed hic videndum etiam est cur dicat *gentes venturas ut Deum quaerant Ierosolymae, et illic invocent.* Stulte Iudaei imaginantur non posse aliter coli Deum quam si offerantur adhuc in templo sacrificia. Nam longe aliud propheta voluit, exorituram scilicet doctrinae lucem ex illa urbe, quae longe lateque sese diffunderet. Et hoc vaticinium coniungi debet cum illo Iesaiae (2, 3), Lex exibit e Sion, et verbum Domini e Ierusalem. Quoniam ergo ex urbe illa profluxit salutis doctrina, quae replevit totum orbem, ideo propheta dicit *venturas gentes Ierosolymam:* non quod necesse fuerit illuc accurrere, sed quoniam oportuit omnes petere illinc quod non poterat alibi reperiri. Quando igitur nemo potuit censeri inter Dei filios, nisi qui in schola illa proficeret, et agnosceret unicam esse veram religionem, quae Ierosolymae prius domicilium habuerat: videmus cur propheta hic exprimat nomen *Ierosolymae.* Interea simul etiam tenendum est, templum fuisse eo fine et consilio tunc exstructum, ut illic maneret salutis doctrina, et sedem suam haberet usque ad Christi adventum. Tunc enim impletum fuit illud Psalmi centesimi decimi: Sceptrum potentiae tuae emittet Deus e Sion. Illic docet propheta, Christum non fore tantum unius populi regem, cuius potentia inclusa sit angustis finibus, sed dominaturum in toto orbe, quia scilicet sceptrum eius extendet Deus huc et illuc. Quoniam ergo oportuit finem hunc a Iudaeis spectari, ideo ut animet eos propheta ne deficiant in medio cursu operis, dicit locum illum ita esse Deo sacrum, ut inde petenda sit salus a toto orbe, quoniam scilicet omnes erunt ecclesiae illius discipuli quicunque censeri cupient inter Dei filios. Caeterum quemadmodum iam attigi, diligenter observare convenit, in cultu Dei requiri haec duo, nempe ut eum quaeramus, deinde ut eum precemur. Nam superstitiosi, etiamsi prae se ferant magnum ardorem quaerendi Dei, meris tamen mendaciis ludunt, quoniam temere sese proiiciunt et fortuito, ita non quaerunt Deum, sed eo relicto tantum satagunt inconsiderate et sine delectu. Quoniam ergo nulla est superstitiosis ratio, non dicuntur proprie Deum quaerere. Sed fideles ideo quaerunt Deum, quoniam scilicet agnoscunt non esse cuiusque arbitrio colendum, sed certam esse rationem et regulam tenendam. Ergo hoc sit nobis principium pietatis, non permittere nobis licentiam quidvis tentandi, sed modeste et sobrie nos subiicere Dei verbo.

Nam si quis quaerendi affectu tangatur, non deligat autem sibi idoneum magistrum, non progredietur quo decebat. Sed propheta ostendit hunc esse ingressum piis omnibus, ubi cupiunt sua officia probare Deo, ut se contineant sub verbo eius, et nihil aggrediantur proprio motu, sed discernant ita ut ne misceant profanis sacra, quemadmodum dicitur. Secundum autem caput est, Deum precari. Et propheta hoc modo admonet quorsum praecipue velit Deus a nobis quaeri. Neque enim quidquam ad eius commodum vel utilitatem redit ex nostro studio: sed quaeri vult, ut scilicet expetamus omnes salutis nostrae partes ab eo. Nam hoc sub invocatione exprimitur. Nomen autem *faciei* supervacuum non est: quia etsi Deus est invisibilis, tamen non debemus incerti vagari per aerem, ubi propositum est nobis ad eum confugere: sed progredi cum certa fiducia. Nisi ergo nobis persuasum sit quod scriptura docet, Deum prope adesse omnibus qui eum vere invocant, clausa erit precibus ianua. Nam profanabitur nomen Dei, etiamsi vota sua quisque concipiat. Quoniam ergo propinquitas Dei cordibus nostris infixa esse debet, dum nos accingimus ad precandum: ideo scriptura solet hanc formulam passim usurpare, *Deprecari Dei faciem*. Hoc ergo non ad ocularem conspectum refertur, sed potius ad cordis fiduciam. Nunc pergamus:

23. ***Sic dicit Iehova exercituum, In diebus istis fiet ut apprehendant decem homines ex cunctis linguis gentium, apprehendant alam viri Iudaei, dicendo, Ambulabimus*** (vel ambulemus), ***vobiscum: quia audivimus quod Deus sit vobiscum.***

Prosequitur eandem doctrinam hoc versu. Quemadmodum enim paulo ante dixit gentes sponte venturas ad colendum Deum, et quemque etiam fore autorem suis fratribus piae huius et sanctae expeditionis: ita nunc adiungit decem homines apprehensuros fimbriam hominis Iudaei. *Decem* igitur *viri tunc alam vestis Iudaei apprehendent*, inquit. His clarius demonstrat quod breviter attigeram, non fore scilicet opus vel armis, vel aliqua hostili coactione, ut trahantur gentes in Dei obsequium vel in ordinem cogantur, quoniam sponte decem sese dedent uni Iudaeo. Hoc autem signum est valde propensi affectus, ubi decem sese tradunt uni regendos. Nam unus Iudaeus non sufficeret ad tot gentiles trahendos. Ergo confirmat propheta, ubique fore consensum fidei, ut cupiant qui prius alienissimi fuerant a Deo se adiungere socios vel comites potius Iudaeis. Dicit *ex omnibus linguis:* qua circumstantia amplificat miraculum: quia non potest esse conspiratio inter homines longe dissitos, praesertim quibus diversae sunt linguae. Nam quisque aliis est barbarus. Ubi ergo dicit propheta *ex omnibus linguis venturos* qui ita facile animos suos coniungant, hinc melius apparet opus esse Dei: quia hic nihil potest tribui humanis consiliis. Necesse igitur est occulto spiritus instinctu coniungi animos eorum qui non possunt mentem suam testari, ac vix possunt alii aliis signum dare. Nunc tenemus prophetae consilium etiam in hoc versu. Utitur autem in fine alia loquendi forma quam nuper: *Eamus vobiscum: quia audivimus Deum vobiscum esse.* Dixerat, Eamus ad quaerendum Deum et deprecandam eius faciem: iam dicit, *Eamus vobiscum.* Sed tamen prosequitur ac confirmat eundem sermonem. Neque enim potuit quaeri Deus a gentibus, nisi Iudaeos praeeuntes sequerentur. Nam si quisque ab aliis se disiungat, sic fiet ut singuli pascant se multis deliriis, quemadmodum videmus homines superbos et morosos sibi fabricare mira portenta, quoniam scilicet non sunt sociales, et non videntur sibi sapere, nisi exuant omnem humanitatis sensum. Docilitas ergo fidei hoc etiam habet, ut cupiant electi, dum se subiiciunt Deo, habere multos socios in hac obedientia, et multos condiscipulos in doctrina pietatis. Utrumque ergo notare voluit propheta. Prius dixerat, *Eamus ad quaerendum Deum:* nunc *Ibimus vobiscum.* Quid hoc aliud est quam Deum quaerere? sed plus nunc exprimit, quia scilicet declarant gentes se hac lege venire ad quaerendum Deum, ut paratae sint discere ex aliis, quemadmodum rudes tirunculi etiam suos condiscipulos magistros habent, ita ut quisquis maiores fecerit progressus debeat etiam praeesse aliis, et qui adhuc elementarii sunt, et haerent in primis rudimentis, illi modeste aliis se coniungant: quia multos impedit pudor ne ita proficiant, et ideo manent semper demersi in sua inscitia. Quanquam propheta non modo hic modestiam commendat, sed simul etiam hortatur omnes Dei filios ad colendam unitatem et concordiam. Quisquis enim lacerat ecclesiam Dei, sese a Christo disiungit, qui est caput, et vult omnia membra sua simul collecta esse. Nunc ergo tenemus quaerendum esse Deum, ut vere et rite a nobis colatur: deinde sic quaerendum esse, ut cuique non sit sua peculiaris religio, sed ut alii accedant ad alios, et ut quisque videt fratres suos praecedere et pollere maioribus donis, paratus sit illos sequi et sub illis proficere. Verum quidem est, posthabito toto mundo, unam Dei veritatem esse nobis amplexandam, quia centies potius renuntianda est cunctis mortalibus societas et coniunctio quam ut nos a Deo abstrahant: sed ubi Deus se ducem ostendit, docet propheta ultro citroque porrigendas esse manus, ut coniunctim eum sequamur. In clausula versus iterum notandum est quod paulo ante dixi, venturas scilicet gentes, non ubi fuerint armis aut violentia compulsae, sed quoniam trahentur solo auditu. ***Audivimus*** ergo,

Hic per nomen auditus intelligit propheta doctrinam salutis ubique esse spargendam. Neque enim colendi Dei ulla esset cura vel ratio, nisi edocti essemus, quia fides ex auditu, sicuti ex fide invocatio, quemadmodum Paulus (Rom. 10, 17) disserit. Denique intelligit propheta fore gustum pietatis ex praedicatione doctrinae, quae incitet omnes gentes ad colendum Deum. Iam iterum confirmat quod etiam diximus, Iudaeos scilicet praeferendos esse cunctis gentibus: quia constabit Deum inter ipsos esse. Videmus ergo non tribui Iudaeis primatum, ut sint aliis omnibus duces, quoniam seorsum aliqua virtute vel propria autoritate excellant, sed quoniam Deus ipsis praesideat. Ergo semper quaeritur Deus, etiamsi utamur hominum opera, et sequamur eos ubi rectam viam nobis demonstrant. Semper etiam illud tenendum est, vere et serio eos hortari qui non tantum verbo et sermone hoc praestant, sed qui re ipsa testantur suum affectum, quemadmodum dixit propheta, *Ibo etiam ego:* ita etiam nunc *Eamus*, vel ibimus vobiscum. Nam multi sunt satis strenui ad alios stimulandos: sed apparet futilis eorum garrulitas ex eo quod cessant ipsi dum iubent alios currere, et dum acriter eos stimulant, ipsi autem cunctanter acquiescunt. Nunc sequitur:

CAPUT IX.

1. *Onus sermonis Iehovae in terra Chadrak, et Damascus quies eius: quia ad Iehovam oculus hominis, et omnium tribuum Israel.*

Mihi unum exciderat, ubi scilicet repetit propheta *venturos magnos populos et gentes robustas.* Nam hinc colligimus potius legendum esse magnas urbes quam multas. Posset quidem etiam sensus ille tolerari, venturos ex variis urbibus Dei cultores: sed quoniam nomen עצומים proprie capitur pro robustis: et certum est idem duobus verbis repeti a propheta, magis probabile est ipsum loqui de validis et fortibus populis, quoniam scilicet maiore negotio illi subiguntur. Quo enim quisque pollet maiori virtute, ita etiam collum eius rigidius est, ut non libenter iugum subeat. Quoniam ergo non facile ad obsequium Dei rediguntur qui validi sunt et fortes, et qui excellunt in mundo, propheta diserte exprimit hos quoque fore dociles et voluntarios, ut eos non impediat superbia, quemadmodum facere solet. Iam venio ad sententiam hanc, ubi propheta denuntiat grave onus vel durum et formidabile vaticinium Syriae, et aliis vicinis gentibus. Retineo potius nomen Oneris quam verto prophetiam, sicuti faciunt multi interpretes. Nam etsi משא interdum capitur simpliciter pro vaticinio, mihi tamen hic videtur certa notatio esse: quoniam propheta indicium Dei tam Syriae quam aliis vicinis regionibus denuntiat. Et non conveuit etiam nomen prophetiae, quia dicere prophetiam sermonis esset absurdum vel frigidum: ubi autem dicit, *Onus sermonis Dei*, plena est sententia, et optime fluit: quia admonet sermonem suum non fore irritum, sed plenum efficaciae, quoniam incumbet onus tam Syriae quam reliquis, quod non poterunt ab humeris suis excutere. *Onus* ergo *sermonis Iehovae:* hoc est, iam habeo vaticinium quod grave erit et asperum profanis gentibus, quae nunc Iudaeos et electum populum infestant. Pertinet autem haec doctrina ad piorum consolationem, ut sciant se praesidio Dei fore incolumes, quoniam bellum gerit cum ipsorum hostibus: imo parata iam est eius vindicta contra omnes qui Iudaeis molestiam intulerint. Sicuti ergo paulo ante promisit incredibilem illam Dei gratiam, de qua vidimus: ita nunc denuntiat praesidio Dei tutam fore ecclesiam, quoniam parata est vindicta omnibus impiis. Sed propheta hic tantum quasdam urbes Iudaeis notas enumerat, quoniam satis erat proponi illis in exemplum, ut inde colligerent Iudaei Deum semper custodem fore ecclesiae suae, ita ut nulli hostes impune evadant. Non dubium igitur est quin propheta hic paucas urbes Iudaeis proposuerit, ut certo statuerent nihil esse tam violentum in mundo, quod non facile esset Deo subigere et prosternere. Nunc quia tenemus prophetae consilium, venio ad verba. Quidam nomen חדרך putant complecti sub se totam Syriam, quod mihi probabile est. Alii autem existimant insignem fuisse urbem, sicuti statim subiicitur Damascus. Sed quoniam res incerta est, et quantum ad sensum prophetae pertinet nulla est ambiguitas quin loquatur de regno Syriae, ideo non contendo. Sit igitur vel urbis, vel regionis nomen, perinde est: quia intelligit propheta incumbere vindictam Dei Syris, et ita incumbere, ut ab illis non discedat, donec succubuerint prorsus. Nam quum addit *quietem eius fore Damascum*, significat non fore instar procellae hoc Dei iudicium, ut statim evanescat: sed fore gravem et onerosam molem, quae non possit inde dispelli: quemadmodum loquitur Iesaias (9, 7), Verbum factum est in Iacob, et cecidit super Israel, hoc est, quidquid pronuntiat Deus contra Iacob, cadet in Israel. Mutat quidem nomen, sed perinde est ac si diceret, quum Deus volet poenam exigere de Iacob, an evadent Israelitae? Erant enim iidem. Cadet igitur haec sententia, hoc est, reperient sedem suam: frustra huc et illuc discurrent, ut sese eximant. Nihil ergo proficient fuga sua Iudaei: quin deprehendat eos vindicta quam nunc pronuntiat Dominus. Sic etiam

hoc loco dicit, *Onus sermonis Iehovae in terra Chadrach, et Damascus*, hoc est, ipsa regia sedes, ipsa metropolis, *erit quies eius* et domicilium. Figet enim illic vindicta Dei suam stationem, et non poterit alio dispelli. Frustra igitur tentabunt Syri variis modis se subducere, quia necesse erit illos premi Dei manu, donec prostrati iaceant. Nunc ergo intelligimus quo sensu dicat propheta Damascum fore quietem, aut domicilium, vel stationem vindictae Dei. Postea adiungit, *Quia ad Iehovam oculus hominis*. Ego particulam כי puto hic positam esse pro adverbio temporis, Quando. Est quidem etiam in ea re parum discriminis, nisi quod sensum prophetae valde obscurat ista communis versio. Si autem ponatur adverbium temporis, melius fluet contextus, *quando oculus hominis ad Iehovam, et omnium tribuum Israel*, id est, ubi coeperint Iudaei ad Deum converti absque ulla simulatione, sed sincero affectu, tunc, inquit, Deus modis omnibus ipsis benedicet et attollet manum suam adversus eorum hostes. Hortatus est autea propheta Iudaeos ad poenitentiam, quoniam nimis addicti erant sacrificiis et ieiuniis: nulla autem vigebat inter ipsos integritas. Sic etiam iterum ostendit obstaculo esse eorum hypocrisin, quominus gratiam suam Deus illustret inter ipsos: et ita admonet tunc apertam fore ianuam, et planam viam atque aequabilem benedictionibus et gratiae Dei, ubi sustulerint ad ipsum oculos, hoc est, ubi coeperint spes suas ad eum dirigere, ubi fuerint in eum defixi. Nam oculos dirigere ad Deum, nihil aliud est quam in ipsum sic respicere, ut sensus omnes nostros contineat. Quod autem quidam per hominem intelligunt cunctos mortales, mihi non probatur. Neque enim dubito quin propheta hic solos Iudaeos notet. Et certe non quadraret totus contextus, nisi hoc referatur ad solos Iudaeos. Verum quidem est, prophetam hic verba facere de gentium vocatione, sed ita ut incipiat a Iudaeis. Sicuti enim erant primogeniti, ita oportuit gradu praecedere. Propheta igitur hic pronuntiat Deum fore gloriosum in gente electa, ita ut prosternat omnes vicinos hostes. Ergo *oculus hominis* tantundem valet atque oculus totius populi: quasi diceret, postquam coeperint Iudaei deposita omni fictione sese addicere Deo, et spes omnes suas in eum coniicere, tunc sentient Deum satis potentem esse ad sternendos omnes eorum hostes. Sed postea adiungit explicationis causa nomen *tribuum Israel*. Alii vertunt, Quanto magis: quasi hic vellet ratiocinari propheta a minori ad maius. Sed quemadmodum iam dixi, non potest hoc stare. Primum coacta est interpretatio quum dicunt, Oculus hominis, praesertim vero omnium tribuum Israel. Potius enim Iudaei tenere debuerant primum gradum. Deinde particula ו non amplificat per se: potius denique aliqua particula notasset ordine Iudaeos praecedere. Nescio ergo quid sibi velint, qui volunt comprehendi omnes gentes sub nomine hominis: et deinde prophetam descendere ad tribus Israel. Quod autem dixi satis probabile est, quod scilicet tunc pauci erant veri Dei cultores: ideo propheta hic hortatur totum populum ad consensum pietatis. Ergo ubi omnes tribus Israel ita oculos suos ad Deum direxerint, tunc incumbet onus sermonis eius et Damasco et Syris omnibus.

2. *Etiam Chemath terminabit in ea: Tyrus et Sidon, quia* (vel quamvis) *sapiens sit valde*. 3. *Et aedificavit Tyrus munitionem sibi, et coacervavit argentum quasi pulverem, et aurum quasi lutum platearum*. 4. *Ecce Dominus expellet* (vel, ad inopiam rediget) *eam, et percutiet in mari potentiam eius, et ipsa igne devorabitur*.

Prosequitur eandem doctrinam Zacharias dicit enim iam propinquam cladem instare omnibus populis, qui molestiam intulerant populo Dei occasione viciniae. Nam heri breviter complexus sum eius consilium, quod scilicet testari voluerit Deum ita fore praesidem ecclesiae suae, ut vindictam exigeret de omnibus impiis, qui iniuste persequuti eam fuerant: loquutus autem fuerat de regno Syriae, quod erat Indaeae contiguum. Nunc vero longius extendit sermonem, quod scilicet ira Dei grassabitur usque ad partes Syriae magis remotas. Nam Chemath est Antiochia magna, quae nomen imposuit parti Syriae. Damascus erat metropolis regni Syriae. Sed diximus alibi hoc nomen varie sumi in scriptura: quia generaliter accipitur pro tota regione, quae a Iudaea usque ad Euphratem, imo longe ultra Euphratem procedit. Nunc ergo videmus cur Zacharias adiungat Syriae Antiochiam, quasi diceret iam Deum fore vindicem populi sui, ut non modo mercedem rependat vicinis gentibus, sed longius remotis. Transit postea ad Tyrum et Sidonem, quae fuerunt urbes maritimae, sicuti satis notum est: erant etiam propinquae Iudaeis. Nam spatium non adeo longum erat a Galilaea usque in Phoeniciam. Sed heri iam diximus denuntiari interitum populis omnibus qui infesti fuerant electo populo. Quum autem dicit Chemath, vel Antiochiam *fore in termino eius*, hoc fere uno consensu omnes referunt ad Iudaeam, vel Ierosolymam. Sed falluntur: et pervertunt hoc totum caput interpretes et Iudaei, et reliqui omnes. Pudet me certe quum ego video ita longe digressos fuisse a prophetae sensu: et mihi erit fere taedio reiicere eorum errores. Sed facile patebit neminem ex illis gustasse quid vellet propheta. Sic exponunt hunc locum, Antiochiam fore intra terminos Iudaeae, quia Deus consecrabit sibi terras illas, quum fuissent profanae. Sed non dubium est quin propheta dicat, sicuti nuper docui,

Antiochiam fore intra terminos Syriae ubi Deus rependet sceleribus omnium mercedem: quasi diceret, Deus involvet eadem poena partem illam Syriae, quae nomen habet ab Antiochia, quoniam coniunctis viribus oppugnarunt omnes Syri electum eius populum. Quamvis ergo longius distent a Iudaea, tamen in societatem poenae trahentur, quia arma sumpserunt contra ecclesiam. Erit ergo etiam *Chemath vel Antiochia in finibus Damasci*, hoc est, non immunis erit ab ea poena, quam Deus infliget vicino regno Syriae: Et hoc ex progressu clarius liquebit. Adiungit *Tyrum et Sidonem: quamvis sapiens fuerit valde.* Ponitur particula כִּי, quae proprie est causalis: sed ex pluribus scripturae locis colligere licet pro adversativa sumi. Uterque tamen sensus non male conveniet, quod Deus sumet vindictam de Sidoniis et Tyriis, quoniam fuerint nimis astuti: vel quamvis sibi prospexerint, et visi fuerint solertes, atque callidi in suis rebus, non tamen effugient Dei iudicium. Si prior sensus magis arrideat, huc tendit prophetae consilium, ubi homines nimis sunt providi, et malis artibus sese munire student, Deum illis esse adversum, quia proprium eius munus est deprehendere astutos in sua astutia. Quoniam ergo displicet Deo nimia versutia et calliditas, optime hoc conveniet, Tyrios et Sidonios iam citari ad Dei tribunal, quoniam nimis fuerint callidi, ut solent esse in urbibus opulentis et maritimis negotiatores. Nam contrahunt multam vafritiem ex variis fraudibus, quibus fere coguntur uti. Quoniam ergo tales erant Sidonii et Tyrii, bene hoc quadrabit, denuntiari illis vindictam. Sed alter etiam sensus aeque aptus erit, non fore obstaculo omnes astutias Tyri et Sidonis, et occultas artes, quominus Deus exerceat suum iudicium. Quantum ad me spectat, existimo hic causam reddi cur Deus minetur cladem Tyriis et Sidoniis, quia scilicet addicti fuerint perversis artibus, et ita circumvenerint omnes suos vicinos. Utitur vero honesto nomine per concessionem: quia quicunque animum suum ad fallendum applicant, obtegunt suam vafritiem titulo sapientiae, vel prudentiae: volunt videri cauti, ubi tamen alios scelerato opprimunt suis insidiis et fraudibus. Concessio igitur erit in voce sapientiae. Sed interea propheta docet hoc genus prudentiae exosum esse Deo, ubi cum aliorum iactura rem nostram augemus. Nam statim sequitur explicatio, *quod Tyrus sibi exstruxerit munitionem.* Declarat enim his verbis propheta quomodo nimis cauti vel prudentes fuerint Tyrii, nempe quia multis praesidiis muniti putarent se esse extra omne discrimen. Iam addit, *Coacervavit etiam sibi argentum instar pulveris*, hoc est, sine ullo modo sibi cumulavit opes: nam pulverem et lutum ponit pro immensa congerie: quasi diceret, fuerunt viles cumuli auri et argenti prae ingenti copia. Nec dubium est, quin argentum et aurum ponat sub illa munitione cuius meminit. Neque enim ad turres duntaxat vel propugnacula restringo nomen munitionis: sed potius generaliter, meo iudicio, propheta dicit Tyrum fuisse opibus, copiis, et omni genere praesidii sic instructam ac munitam, ut putaret se esse inexpugnabilem. Allusio est concinna inter צור et מצור. צור, inquit, exstruxit sibi מצור: sed מצור est munitio: interea notanda est paronomasia, quae non potest reddi latinis vocibus. Iam denuntiat vindicem fore Deum: Ecce, inquit, Dominus possidebit, vel possidere faciet, vertunt alii. Sed hallucinantur in ambigua significatione verbi: ירש quidem significat possidere, et significat expellere vel depauperare: quia putant interpretes hic spem gratiae et salutis fieri illis urbibus, dicunt iam delectas esse a Deo in possessionem. Sed illud penitus contrarium est prophetae menti, sicuti etiam ex proximo membro melius constat. *Deus* ergo *expellet eam, et percutiet fortitudinem eius.* Nec dubito quin alludat propheta ad id quod paulo ante dixerat, Tyrum cumulasse sibi aurum et argentum. Iam ex opposito pronuntiat Tyrum ipsam fore expositam dissipationi, quia scilicet quum illa habeat repositam congeriem auri et argenti dissipabitur a Deo. *Dissipabit* ergo, vel si quis malit accipere pro redigere ad inopiam, etiam antithesis hoc modo bene quadrabit. Deus ergo eam depauperabit, vel expellet. Postea, *In mari percutiet fortitudinem eius.* Quoniam scimus Tyrum cinctam fuisse undique mari, hac circumstantia propheta illustrat Dei potentiam, ubi volet eam ulcisci: quia scilicet mare non arcebit vel impediet Deum ipsum, quum volet illuc penetrare. Putabant enim se tutos esse ab omni hostili incursu Tyrii: quoniam mare ab omni parte erat illis instar triplicis muri et triplicis fossae: nec Tyrus similis erat Venetiis duntaxat. Nam Venetiae sitae sunt in mari stagnante: situs autem Tyri erat in mari profundissimo: quemadmodum satis declarant historici, qui referunt expugnatam fuisse ab Alexandro magno. Fuerat quidem iam aliquoties capta et direpta: sed ille quod nemo unquam putasset, opplevit partem illam maris, ita ut non fuerit amplius Tyrus insula. Nunc ergo videmus quo tendat Zacharias, quum minatur excidium Tyro, quamvis fortitudo eius in medio mari posita sit extra omnem aleam fortunae, ut loquuntur. *Et illa etiam devorabitur igni.* Significat non modo expilandam fore Tyrum, sed prorsus delendam: quia scimus igne consumi etiam quae alioqui robustissima sunt. Sequitur:

5. *Videbit Ascalon, et timebit: et Aza, et dolebit valde: et Ekron: quia confusus erit* (aut pudefactus), *adspectus eius: et peribit rex ab Aza* (hoc est, Gaza), *et Ascalon non habitabitur.*

Hoc etiam versu describitur vastatio earum urbium quas nominat propheta: quasi diceret regiones illas omnes, quae insurrexerant contra populum Dei, devotas esse ultimae vindictae. Nullam igitur partem a poena immunem fore dicit Zacharias, quoniam vagabitur et discurret huc atque illuc manus Dei: ut possit facile colligi, hoc modo rependi mercedem saevitiae eorum omnium, qui iniuste afflixerant ecclesiam. Haec summa est. Dicit ergo *Ascalonem visuram, ut timeat*, Nam illo tempore Ascalonitae erant Iudaeis infensi. Idem commemorat de Aza, quam Graeci Gazam vocarunt: sed una in re fuerunt decepti, quod putarunt nomen inditum fuisse a Cambyse, quoniam lingua persica thesaurus gaza vocatur: illud est puerile: certum potius est, mutatam fuisse pronuntiationem unius literae: quoniam ע est gutturalis apud Hebraeos, et olim sic distincte pronuntiabatur, ut affinis esset g: ut quum dicebant Amorrah pro Gomorrah: sic etiam Aza est Gaza. Diximus de hac re alibi. Iam ex geographia patet has urbes vel esse maritimas, vel non procul a mari sitas, ut potuerint sibi magnas opes colligere ob commoditatem. Sed ut opulentia fere parit fastum, et crudelitatem, fuerunt omnes isti populi valde molesti Iudaeis. Haec ratio est cur dicat propheta *dolorem usque ad Gazam venturum*, deinde *usque ad Ekron, et alias omnes urbes*. Addit, *quoniam pudefactus erit adspectus eius*. Neque enim dubium est, quin fiduciam suam locaverint in Tyro, quae erat urbs inexpugnabilis. Nam quamvis hostes totam illam terram possent opprimere, manebat tamen illic secura statio. Quum ergo omnes respicerent ad Tyrum, dicit propheta spem fore confusam, ubi eversa fuerit Tyrus ac consumpta. Summa est, initium vindictae fore a Tyro, quae erat quasi extra orbem posita, ne obnoxia esset ullis iniuriis. Dicit ergo initium calamitatis fore ab illa urbe, ad quam accessus non patebat ullis noxis. Deinde adiungit, alias urbes, ubi viderint Tyrum afflictam esse clade, fore perterritas, quia scilicet fiducia earum sic eversa erit. Postea addit, etiam *peribit rex ab Aza: et Ascalon non habitabitur*, hoc est, continget talis mutatio, quae propemodum faciem illarum urbium deleat. Sequitur:

6. *Et habitabit extraneus in Azdoth* (hoc est, Azoti: et Azdoth verterunt Graeci Azotum) *et excidam superbiam Philistim.*

Hoc versu propheta Azoto, et toti terrae Philistim, vel toti Palaestinae denuntiat similem cladem. Nam quod interpretes hic dicunt habitaturos Iudaeos Azoti tanquam extraneos, hoc est, quamvis prius habiti fuissent alieni: non attingunt nec coelum, nec terram. Significat potius propheta, urbibus illis excisis, si qui manebunt incolae, fore similes hospitibus, quibus scilicet nulla est certa statio. Effectus ergo istos ponit propheta, ut doceat vastam et deformem fore regionem, ita ut nulla sit fixa vel stabilis habitatio incolis. Alii vertunt spurium, sicut et aliis locis, et illi etiam intelligunt de Iudaeis, quod sordidi prius habiti fuerint, quasi essent similes spuriis. Sed probabilis est eorum sententia qui ממזר putant deductum esse a זור, quod est peregrinari: et citant etiam exempla in aliis vocibus, ubi est duplex מם, quod format nomen. Et multis scripturae testimoniis probare facile est ממזר accipi pro extraneo. Et si quis prudenter consideret prophetae contextum, videbit esse verissimum quod iam dico, nempe omnes incolas Azoti et terrae Philistim fore inquilinis similes, quoniam scilicet omnia strage, et caedibus, et iniuriis hostium erunt deformia. Quum ergo Asdoth et Palaestina prius frequentia populi fuissent celebres, dicit propheta fore desertas omnes urbes Palaestinae, et urbem Azotum, nisi quod pauci erunt illic dispersi incolae, sed vagi tamen, ut qui in alieno solo peregrinantur. Sequitur:

7. *Et auferam sanguines eius ex ore eius, et abominationes eius e medio dentium eius: et qui residuus erit, etiam ipse erit Deo nostro, et erit quasi dux in Iehudah, et Ekron quasi Iebusaeus.*

Interpretes etiam hunc totum versum depravant: usque ad sequentem versum, hoc est, proximum non aliud agunt, nisi quod avertunt procul lectores a genuino sensu. Dicit igitur Deus *se ablaturum sanguines ex ore hostium:* quasi diceret, compescam eorum saevitiam, ne ita absorbeant innoxium sanguinem populi mei. Neque enim hic notatur conversio quasi mutandi sint mores, ut Tyrii, Sidonii, Philistini, et similes, qui dediti fuerant rapinis, et saevierant contra miseros Iudaeos, ovium mansuetudinem sumpturi sint: hoc non intelligit propheta: sed inducit hic Deum potentia instructum, qua reprimat hostium suorum saevitiem, et prohibeat ipsos, ne ita truculento impetu ruant adversus ecclesiam: *Auferam*, inquit, *sanguines eorum ex ore eorum*. Dicit *auferam ex ore*, quoniam assueti erant crudelitati. Faciam igitur, ne ita ut hactenus soliti sunt, sanguine saturent suam cupiditatem: et *abominationes*, hoc est, praedas abominabiles *auferam e medio dentium eius*. Abominationes enim intelligit quidquid iniusta violentia ad se traxerant. Et comparat eos feris bestiis, quae non modo carnem devorant, sed etiam hauriunt sanguinem ipsum, et lacerant crudas carnes. Denique exprimit hic sub imagine vel figura luporum et

leonum, et ursorum quanta fuerit immanitas hostium ecclesiae, quoniam scilicet non secus voraverint miseros Iudaeos quam solent ferae et saevae bestiae repertam praedam. Postea sequitur, et *qui residuus erit:* alii vertunt, Et relinquetur. Exponunt etiam de Philistinis, et aliis gentibus quarum facta fuit mentio. Sed propheta haud dubie Iudaeos intelligit. Quamvis enim tenues duntaxat reliquiae ab exsilio in patriam reversae essent: dicit tamen exiguum hunc populum fore sacrum Deo, et quicunque residui erunt, fore quasi duces in Iehudah, quum tamen essent omnes fere contempti. Nulla enim erit excellentia etiam in praecipuis, nisi quod sponte reverebantur Zerubbabel qui erat ex sanguine regio, deinde Iehosuah respectu sacerdotii: sed tamen omnes fere ignobiles ac sordidi erant. Propheta autem dicit contemptissimos quosque fore duces et proceres in Iehudah. Nunc tenemus eius consilium. Postquam enim praedixit propinquam esse cladem omnibus ecclesiae hostibus, nunc finem vaticinii et usum demonstrat, quia scilicet Deus consulet miseris Iudaeis, qui diu fuerant exsules, et nunc in patriam reversi non modo expositi erant omnium iniuriis, sed etiam spernebantur: imo erant obnoxii ludibriis hostium suorum. *Qui* ergo *residuus fuerit, etiam ille erit Deo nostro:* quasi diceret, quamvis ad tempus vos abdicaverit Dominus, sicuti patres vestros, quando scilicet expulsi estis huc et illuc, atque dispersi: nunc tamen Deus hac lege vos collegit, ut censeat in populo suo. Eritis ergo populus peculiaris Dei, quamvis sitis exigua hominum manus et contemptibilis: deinde, *Erunt isti residui quasi duces in Iehudah,* hoc est, extollet eos Deus in summum honorem: quamvis nunc careant omni dignitate, efficiet Deus ut sint fere omnes reguli. Postea addit, *Ekron* erit *quasi Iebusaeus.* Quidam exponunt cives Ekron habitaturos Ierosolymae, quam prius tenuerant Iebusaei. Alii etiam aliud afferunt: sed nihil ad rem. Propheta enim hic non disserit de gratia Dei erga cives Ekron, sed potius ostendit discrimen inter electum populum et profanas gentes, quae gloriabantur sua fortuna. Dicit ergo *similes fore Iebusaeis,* quia tandem perferent similem cladem. Scimus enim Iebusaeos fuisse expulsos ab illo oppido ubi deinde exstructa fuit Ierosolyma: id factum fuit sero, nempe sub Davide. Quum ergo diu tenuissent locum illum, tandem etiam fuerunt occisi. Haec ratio est cur propheta dicat, etiamsi nunc cives Ekron videantur esse in meditullio sacrae terrae, tamen similes fore Iebusaeis, quia Dominus eos omnes simul delebit ac perdet. Postea adiungit:

8. *Et castrametabor ad domum meam ab exercitu, a transeunte et redeunte et non transibit super eos amplius exactor: quia nunc vidi oculis meis.*

Concludit superiorem sententiam, nempe Deum fore custodem populi electi, ut repellat omni ex parte hostiles insultus et violentias. Perinde igitur est ac si diceret, ecclesiam, quamvis non valde munita sit, tamen fore inexpugnabilem, quoniam Dei custodia pluris erit quam omnes humanae vires, quam omnia auxilia. Deus ergo hic comparat se vallo et fossae, et aliis munitionibus: *Ero,* inquit, *instar castrorum domui meae.* Domum hic posuit potius quam urbem, ut Iudaei confiderent, sibi esse in uno Deo satis auxilii, etiamsi habitarent quasi in privata domo, vel etiam in tugurio. Quamvis ergo ecclesia mea sit exigua domus, ego tamen cingam eam meis praesidiis, ut incolumem praestem ab omni iniuria: dicit *ab exercitu:* deinde *a transeunte et revertente.* Opponit exercitum domui: et ita hortatur Iudaeos, ne respiciant ipsi proprias vires: sed sciant pluris esse unicum Deum quam omnes exercitus. Quamvis ergo totus mundus conspiret, ac coeant hinc inde magnae copiae hostium: iubet tamen tranquillo animo bene sperare, quoniam unus Deus sufficiet ad profligandos omnes exercitus. Eodem etiam sensu ponit *transeuntem et revertentem:* quasi diceret, etiamsi hostes vagentur par totam terram, et a parte una usque ad oppositam partem omnia occupent, tamen ego efficiam, ut domus mea salva maneat. Addit *revertentem,* quo significat, etiamsi secundo et tertio hostes novos exercitus conficiant, se tamen semper pollere viribus ad prohibendos ipsorum impetus. Denique his verbis notatur perpetuitas salutis: quia neque fatigabitur Deus, dum suos defendet, neque etiam minuentur eius vires: quemadmodum saepe accidit, ut qui optimo animo succurrunt suis vicinis, tamen paulatim liquescant, vel quia hyems cogit eos redire domum, vel quia aliae incommoditates debilitant eorum conatus. Negat propheta Deum fore hominibus similem, quasi ubi semel opem tulerit populo suo, et repulerit eius hostes, deinde frangatur vel refrigescat: *quoniam semper,* inquit, paratus erit ad opitulandum suis, etiamsi centies bellum renovent inimici. Ergo per nomen *exercitus* designat copias, per *transeuntem* designat obstinatam crudelitatem hostium: per *redeuntem* designat nova bella, ubi quis semel spe sua deceptus iterum colligit novum exercitum et vires reparat. Tandem addit, *Et non transibit amplius exactor super eos:* qua particula exponit quod figurate dixerat, nempe etiamsi libidini hostium obnoxii fuerint Iudaei, Deum tamen posthac non passurum, ut ita iniuste laedantur, ut fortunae eorum ita diripiantur, quemadmodum factum fuerat. Nam sub nomine exactoris comprehendit omnes praedones, et quicunque spoliaverant miseros Iudaeos suis fortunis. Addit etiam, *Quia vidi nunc oculis meis.* Frigidum esset, imo insulsum hoc exponere de propheta, ut nonnulli faciunt: quasi di-

ceret se referre quae ostensa sunt divinitus. Deus enim hic potius testatur se vidisse oculis suis quam misere et indigne tractati fuissent Iudaei. Quidam etiam licet accipiant hoc in Dei persona, parum scite exponunt, quod Deus iam ante prospexerit quid sit facturus. Potius enim, quemadmodum attigi, causam Deus assignat cur velit eximere Iudaeos ab iniuriis, et illos tranquillos in posterum servare ac tueri: quia inceperit videre quam graves iniurias perpessi essent. Loquitur autem propheta ex communi scripturae usu: quia etsi nihil lateat Dei oculos, dicitur tamen adspicere quae observat, et quae ostendit venire in rationem coram suo iudicio. Quamvis ergo etiam ante mundi creationem vidisset Dominus quod postea omnibus saeculis factum est, tamen proprie dicitur vidisse quod coepit vocare in iudicium. Nam putabant Iudaei se ab ipso negligi: quemadmodum scriptura passim dicit clausos esse Dei oculos, ipsum dormire, ipsum iacere, ipsum oblivisci, ipsum nihil curare, ubi scilicet dissimulat, et non ostendit se esse iniuriarum ultorem. Ergo ex opposito hic pronuntiat Dominus se vidisse oculis suis, quae scilicet minime toleranda erant, quoniam omnem modum transgressi fuerant hostes, atque etiam eo progressi et grassati licentiae, ut iam intolerabilis esset eorum superbia, et crudelitas.

9. *Exsulta valde filia Sion, Iubila filia Ierusalem: Ecce rex tuus veniet tibi iustus et servatus ipse* (vel idem), *pauper, et equitans super asinum, et super pullum filium asinarum.*

Hic propheta modum breviter ostendit restituendae ecclesiae: quia scilicet iterum emerget rex ex tribu et familia Davidis, qui omnia in ordinem pristinum adducat. Et haec ratio passim occurrit apud prophetas, quoniam spes veteris populi, sicuti etiam nostra in Christo fundata fuit. Quoniam ergo adhuc res erant collapsae inter Iudaeos, hic testatur Zacharias non frustra Deum olim toties loquutum esse per servos de adventu redemptoris: sed bene sperandum esse, donec vaticinia illa suo tempore impleantur. Proinde sicut hactenus disseruit Zacharias de felici et beato ecclesiae statu, nunc adiungit confirmationem, quae maxime necessaria fuit: quia, ut iam attigi, non poterant animum erigere in fiduciam salutis, nisi mediatore proposito. Quoniam autem necesse fuit fideles tunc gravissimo moerore affici, hic animat eos Zacharias ad constantiam. Quod enim *iubet laetari valde, et usque ad iubilum*, haud dubie significat, etiamsi animos eorum constrictos teneat dolor et tristitia, luctandum tamen esse fortiter, ut dent locum gratiae Dei: quia centies succubuissent suis malis, nisi versatus esset Christus ante ipsorum oculos: non quidem carnali modo, sed sicuti in specula verbi conspiciunt fideles quod procul distat, vel etiam est absconditum. Nunc primum tenemus quo consilio propheta hic repente faciat mentionem Christi: deinde cur non simpliciter hortetur ad gaudium fideles, sed velit eos quasi optimo et beatissimo rerum statu alacriter laetari. Iam per nomen regis significat propheta, nisi existiment Deum fallacem in suis promissis, bene sperandum esse, donec iterum surgat regnum Davidis quod tunc conciderat in speciem. Erant enim res inter se coniunctae, veritas Dei, adoptio populi, salus, et regnum Messiae. Quum ergo vellet Deus se veracem agnosci, et adoptionem suam censeri firmam et ratam in ipso Messia, non mirum est si nunc propheta breviter attingat nomen regis. Nam modus hic loquendi tritus fuit communi usu in populo. Et alibi etiam vidimus, quum prophetae loquuntur de ecclesiae salute, simul adiungere nomen regis, quia scilicet Dominus voluit rursus colligere dispersionem ecclesiae suae sub Christo. Et certe semper manebit horribilis dissipatio, nisi Christus vinculum sit unitatis. Dicit ergo *regem venturum*. Sed non loquitur quasi de re prius incognita: tantum admonet Deum firmum esse et veracem in suis promissis. Iam quum tota lex et adoptio diffluat nisi adveniat Christus, sperandum esse patienter eius adventum. Porro quo se melius confirment filii Dei, exprimit etiam hunc *regem venturum populo:* quasi diceret Deum in gratiam totius ecclesiae regiam sedem locasse in familia Davidis. Si enim venturus fuisset rex, qui triumphos suos ageret ac contentus esset suis pompis vel delitiis, fuisset tenuis atque etiam prorsus ieiuna haec consolatio. Quum autem Deus consuluerit totius ecclesiae saluti, dum statuit mittere Messiam, atque hoc se facturum pollicitus est, hinc potuit populus colligere solidam fiduciam. Non est igitur haec particula levis momenti, ubi propheta docet *regem hunc venturum Sioni et Ierosolymae:* quasi diceret, regem hunc non venturum sua causa, sicuti terreni principes dominantur vel pro sua libidine, vel pro suis commodis: sed hoc regnum toti populo commune fore admonet: quia scilicet secum trahet beatum statum. Postea adiungit qualis iste rex futurus sit. Primo *iustum* nominat: deinde *servatum*. Quantum attinet ad nomen iusti existimo hic active sumi, quemadmodum etiam quod sequitur. *Iustus* ergo *et servatus dicitur* rex electi populi, quoniam suis et iustitiam et salutem afferat. Pendet utrumque verbum ab illo membro, venturum regem Sioni. Si veniret sibi privatim, esset etiam sibi *iustus et servatus*, hoc est, utilitas iustitiae et salutis resideret penes ipsum solum, vel in eius persona. Sed quum aliorum respectu venerit, etiam in eorum gratiam et iustitia et salute praeditus est. Ergo iustitia et salus, quarum hic fit mentio, pertinent ad totum corpus ecclesiae, neque restringi debent ad personam

regis. Ita tollitur omnis contentio, in qua multi vel perperam vel saltem non satis considerate se fatigant. Putant enim Iudaeos non aliter posse vinci, neque etiam aliter retundi eorum pervicaciam, nisi extorqueant vocem נושע accipi debere active. Adducunt etiam quosdam ex scriptura locos, ubi verbum Niphal ponitur in significatione activa. Sed quid opus est lites istas suscipere, quum de re ipsa satis conveniat? Hoc igitur concedam Iudaeis, Christum esse servatum, et ita vocari a Zacharia. Sed nunc videndum est quorsum spectet ista salus quae Christo attribuitur. Atqui hoc colligitur ex contextu prophetae. Non est igitur hic certandum de vocibus. Sed in re ipsa insistere oportet, *quod rex veniat electis iustus et servatus.* Scimus autem Christum non indiguisse privata salute. Quatenus ergo missus est a patre, ut colligeret electum populum, ita etiam vocatur incolumis, quoniam instructus est potentia ad servandum. Videmus ergo controversiam omnem tolli, si referantur duae istae voces ad regni statum, et stultum esset eas restringere ad personam unius hominis, quum hic agatur de regia persona: imo de publico statu ecclesiae et de salute totius corporis. Neque certe humanitus loquendo dicemus regem esse salvum et integrum, si expulsus sit a suo imperio: si deinde ab hostibus vexentur subditi, vel pereant in totum. Si ergo rex orbatus omni dignitate videat suos subditos misere premi, non dicetur esse incolumis. Atqui specialis est Christi ratio, quemadmodum diximus, qui non exercet imperium sua causa, sed in salutem totius populi. Ergo quantum ad grammaticam spectat, facile patiar Christum vocari iustum et servatum passive, sed quantum ad rem ipsam, iustus est respectu suorum, servatus etiam, quia salutem secum affert perditis: sicuti scimus tunc Iudaeos fuisse quasi desperatos. Simul tamen adiungit, regem fore integrum, non quia instructus sit armis et opibus, vel quod tueri velit populum suum humano more. Dicit enim *fore pauperem.* Ergo necesse est aliter esse salvum quam solent terreni principes, qui terrorem incutiunt hostibus suis, qui fines suos bene muniunt, qui paratos habent exercitus, opponunt etiam quaecunque possunt praesidia ad arcendam violentiam. Zacharias docet Christum aliter fore incolumem, quia scilicet virtute divina erit superior hostibus suis. Quum enim sit pauper, expositum esse oportet omnium iniuriis, sicuti videmus, ubi nulla est munitio in terra, statim quasi ad praedam convolare omnes improbos. Si ergo Christus pauper est, non potest suos servare incolumes: neque etiam ipse florere in regno suo. Unde sequitur, instructum fore coelesti potentia, ut integer ipse maneat, et prohibeat etiam omnes iniurias ab ecclesia sua. Et hoc iterum paulo post repetet, et clarius exprimet Zacharias. Nunc satis est breviter notare eius consilium. Postea addit, *Equitans super asinum, et super pullum filium asinarum.* Quidam existimant hic asinum poni non ad notandam paupertatem, quia soliti tunc fuerint equitare in asinis, etiam qui praestabant virtute in populo. Sed mihi non dubium est, quin propheta hoc membrum coniunctim addiderit ad nomen עני: quasi diceret regem de quo loquitur non fore magnifico et splendido apparatu insignem, ut solent esse terreni principes: sed quasi sordido habitu, aut saltem vulgari, ut nihil differat a plebeio quopiam et ignobili. Iubet igitur fideles attollere in coelum oculos, ut perveniant ad veram notitiam regni Christi, ac certo sibi persuadeant sperandam esse inde iustitiam et salutem. Quare? neque enim quidquam afferet secum, quo sibi conciliet apud homines terrorem, sed veniet obscurus et ignobilis. Iam hoc etiam addere operae pretium est iustitiam et salutem debere referri ad regni Christi naturam. Sicuti ergo regnum Christi non est caducum vel temporale, ita colligere licet iustitiam qua ornatus erit esse perpetuam una cum salute. Caeterum hic nolo argutius disserere de fidei iustitia. Potius enim existimo hac voce notari rectum ordinem, quum omnia essent tunc confusa in populo. Et hoc facile potest probari ex compluribus scripturae locis. Summa est, vaticinia, quibus spem redemptionis fecerat Deus electo populo, non esse vana aut irrita, quoniam tandem suo tempore prodibit Christus filius Davidis. Secundo, regem hunc fore iustum et salvum, quia scilicet restituet in ordinem quae prius foedo et pudendo modo erant confusa. Tertio adiungit regem hunc fore pauperem, quia *equitabit super asinum*, et non pollebit magna eminentia, neque erit conspicuus vel armis, vel opibus, vel lautitiis, vel copia militum, vel etiam regis insignibus, quae perstringunt vulgi oculos. *Sedebit* ergo *super asinum.* Scimus hoc vaticinium fuisse completum in Christo. Et quidam etiam ex Iudaeis fateri coguntur male torqueri prophetae verba, nisi de Christo exponantur. Interea non agnoscunt pro Christo Dei filium Mariae: sed tamen volunt prophetam loquutum esse de imaginario suo Messia. Nos autem qui certo persuasi sumus, et satis tenemus Christum illum qui promissus fuerat apparuisse, et defunctum esse suo officio, videmus non frustra hoc fuisse dictum, quod scilicet *venturus esset pauper, et super asinum equitans.* Imo voluit visibile symbolum huius rei exstare, quum adscendit super asinum, ubi voluit Ierosolymam ingredi paulo ante mortem. Verum quidem est, prophetae verba esse metaphorica: quum dicit, *Veniet rex equitans super asinum*, figuratus est sermo. Nam propheta intelligit Christum fore quasi obscurum hominem, qui sese non extollet supra communem vulgi modum: hic est genuinus sensus: verum est: sed tamen hoc non obstat, quo-

minus Christus etiam ediderit huius rei specimen, ubi asinum illum conscendit. Proferam simile exemplum. Quum Psalmo 22 dicitur, Miserunt sortem super vestes meas, certe etiam metaphora illic satis apparet, quod hostes Davidis partiti fuerint eius spolia. Conqueritur ergo praedones illos, a quibus iniuste deiectus fuerat, diripuisse suos honores, suas copias: et interim completum hoc fuit visibili modo, nempe ut crassissimi etiam quique agnoscerent non frustra hoc totum fuisse praedictum. Nunc ergo intelligimus quam bene inter se haec conveniant, metaphorice prophetam loqui de contemptibili Christi specie: et tamen visibile symbolum optime quadrare: ut rudissimi quique agnoscerent non alium sperandum esse Christum quam eum qui apparuit tunc. Omitto nugas illas, quae ad sensum prophetae nihil faciunt, imo corrumpunt prorsus ipsam sententiam, et abrogant fidem vaticinio. Nam putant Christum equitasse super asinum, deinde super novum pullum, quia scilicet gubernaverit Iudaeos, qui prius assueti fuerant ferendo iugo legis: deinde ad obsequium assuefecerit gentes, quae erant indomitae. Haec nimis frivola sunt. Ergo sufficiat tenere genuinam prophetae mentem. Sequitur postea:

10. *Et excidam quadrigas* (vel currum) *ab Ephraim, et equum ab Ierusalem, et excidetur arcus bellicus* (arcus belli) *et loquetur pacem ad gentes: et imperium eius a mari usque ad mare, et a fluvio usque ad terminos terrae.*

Hic clarius explicat propheta quod breviter attigerat sub voce pauperis, et sub illa metaphora quam nunc exposuimus. Dicit ergo nullum fore equum, nullas quadrigas vel nullos currus, nullos arcus, vel alia tela bellica, quoniam tranquillum erit regnum Christi. Summa est, Christum una cum populo non fore tutum et salvum humanis praesidiis, quoniam plurimos sub se habeat milites, deinde nulla adiumenta deficiant, sed quia Deus cohibebit, imo componet ac sedabit motus omnes bellicos, ita ut opus non sit talibus adminiculis. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed notanda est loquendi ratio. Deus enim hic se pronuntiat autorem fore pacis, ut Messias stet incolumis in suo regno. *Excidam*, inquit. Poterat enim quispiam excipere, Si pauper erit, ubi nunc quiescit salutis nostrae fiducia? nempe quia Deo curae erit, prohibere omnes hostium impetus: denique intelligit ideo regnum Messiae fore incolume, quoniam Deus e coelo compescet omnes hostium furores, ita ut si maxime cupiant nocere, sentiant tamen se arcano Dei fraeno captivos teneri, ne digitum moveant. Postquam autem dixit Iudaeos et Israelitas incolumes fore, quamvis nudati sint omnibus praesidiis, addit, *Loquetur pacem ad gentes*, hoc est, etiamsi neque minas, neque terrores adhibeat, neque ostentet etiam magnos exercitus, tamen gentes obsequium praestabunt, ut minime necesse sit eas violenter cogi. Ergo loqui pacem ad gentes, tantundem valet atque placido audiri, quamvis neque terreat, neque minetur. Alii subtilius accipiunt, quod Christus, qui propitiat nobis patrem, promulgabit gratiam hanc reconciliationis. Sed simplicius loquitur propheta, meo iudicio, quod scilicet Christus verbo suo contentus erit, quoniam gentes sese morigeras praestabunt, ita ut absque tumultu excipiant eius imperium. Summa est, Christum longe lateque ita dominaturum, ut qui longissime absunt, tamen sustineant aequo animo sub ipsius auspiciis agere, neque detrectent iugum sibi impositum. Tandem adiungit, *Imperium eius erit a mari ad mare*, hoc est, a mari rubro usque ad mare syriacum, quod opponitur Ciliciae: *Et a fluvio*, nempe Euphrate, *usque ad ultimos terrae fines.* Per terram non debet intelligi totus orbis, sicuti interpretes illuc trahunt: sed parum scite: quia minime dubium est, quin hic propheta adduxerit quae iam cognita fuerant Iudaeis. Scimus enim celebratum fuisse oraculum illud: Dominabitur a mari usque ad mare (Psal. 72, 8). Etsi enim uni Davidi loquutus erat Deus, tamen vox illa personuit. Neque reperietur aliud oraculum magis vulgatum olim apud Iudaeos. Propheta igitur qui nihil novum hic adducit, sed tantum revocat in memoriam Iudaeis quod pridem audierant, quasi de verbo ad verbum recitat quod omnibus erat familiare et tritum. Nam tenendum est quod initio dixi, hic prophetam erigere piorum animos quoniam nondum apparuerat Messias, in cuius tamen adventu fundata erat tam adoptio gratuita populi, quam spes salutis. Nunc ergo tenemus integrum sensum huius sententiae. Postea addit:

11. *Etiam tu, in sanguine foederis tui emisi vinctos tuos e puteo, in quo non erat aqua.*

Hic accommodat proximam doctrinam ad verum usum, nempe ut fideles emergant ex sua tristitia ad eam laetitiam, ad quam nuper eos hortatus est. Compellat igitur Ierosolymam: ac si diceret, Non est quod te perplexis et anxiis cogitationibus maceres, quia implebo quod promisi, me certum fore liberatorem populi mei. Nam tunc poterat occurrere haec dubitatio, Quid iste nos ad ingentem laetitiam hortatur, quum tamen partim adhuc captiva sit ecclesia Dei, partim autem misere et crudeliter ab hostibus suis vexentur qui reversi sunt in patriam? Huic obiectioni respondet Zacharias in Dei persona, quod scilicet Deus ad suos liberandos sufficiet, etiamsi demersi sint in profundissimo gurgite. Videmus

quomodo haec sententia cum aliis cohaereat. Prius disseruit de felici ecclesiae statu sub Christo rege: iam quia tunc conditio populi valde dura erat et tristis, adiungit, sperandam tamen esse liberationem a Deo. Notandum vero est, hic esse pronomen feminei generis, *Etiam tu*. Nam et Latini et Graeci fuerunt decepti ambigua loquendi forma, et putarunt haec verba dirigi ad Christum, quasi eduxerit vinctos suos e puteo profundo. Sed Deus ecclesiam suam alloquitur: quasi diceret Heus tu. Et particula גם emphatica est, quasi diceret, Video non multum me proficere apud vos, quia estis quodammodo attoniti malis vestris: deinde nulla spes vos recreat, quoniam putatis vos esse quasi centum mortibus obrutos. Ergo utcunque haec congeries malorum vos exanimet, vel saltem ita oppressos teneat ut efficacia sua careat quod dico, quamvis denique sitis omnium miserrimi, tamen redimam vinctos vestros. Sed sub uxoris persona Deus totam ecclesiam compellat, ut diximus aliis locis. Dicit, *In sanguine foederis tui*. Non videtur hoc competere in ecclesiam. Neque enim alius quaerendus fuit autor foederis quam Deus ipse. Sed mutua est, ut scimus, relatio inter Deum et populum, ubi de foedere agitur. Foedus est Dei, quoniam ab ipso manat: foedus est ecclesiae, quoniam in gratiam ecclesiae percutitur, et quasi deponitur in eius sinu. Videmus ergo quam congruenter loquatur propheta, ubi dicit *sanguinem foederis ecclesiae non fore vanum*. Et haec doctrina melius penetravit in animos piorum, quum audirent non modo divinum esse foedus, sed etiam esse ipsius populi. *Tu* ergo *in sanguine foederis tui*. Quidam ad circumcisionem hoc torquent, sed insulse: quia non dubium est prophetam respicere ad sacrificia. Perinde est igitur ac si diceret, Quorsum immolatis quotidie victimas in templo? Si putatis hoc modo coli Deum, certe nimis crassa est vel delira superstitio. Ergo mentes revocate ad ipsum finem, vel ad coeleste exemplar, quoniam Deus semel pollicitus est se vobis fore propitium, dum expiabit unico sacrificio peccata vestra. In hunc etiam finem offertis sacrificia: et sanguis ille secum trahit expiationem. Nunc si sacrificia vestra neque frustra instituit Deus, neque etiam frustra vos servatis, certe effectus tandem in lucem prodibit, *Quia educam vinctos tuos*. Neque enim se reconciliat Deus hominibus, ut vel eos perdat ac redigat in nihilum, vel ut sinat eos tabescere in morte ipsa. Quorsum enim Deus ignosceret hominibus, nisi ut eos redimat ab interitu? Nunc ergo tenemus cur ita ratiocinetur propheta a sanguine foederis ad salutem totius populi. Vos ergo quotidie offertis victimas, inquit, et sanguis funditur in altari: hoc Deus noluit frustra fieri. Iam quum ideo recipiat vos Deus in gratiam, ut salvi sitis, liberabit ergo vinctos ecclesiae suae: *Educam*, inquit, vel eduxi, *vinctos tuos*. Nam hic sub praeterito tempore designat quid facturus sit in posterum. *Educam* ergo *vinctos tuos e puteo in quo non aqua*. Intelligit profundum gurgitem, ubi etiam sitis ipsa conficeret miseros homines, nisi divinitus inde extraherentur. Denique primo significat Iudaeos demersos esse in profundo: deinde siti etiam arescere, ita ut sponte illis immineat mors, nisi liberentur mirabiliter a Deo. Sed admonet nihil fore obstaculo, quominus Deus ipsos in lucem ex profundissimis tenebris attollat. Videmus ergo hoc fuisse additum, ut luctari discerent Iudaei contra omnem diffidentiae materiam, ac statuerent se salvos fore quia Dei proprium sit excitare ipsos mortuos. Haec summa est. Nunc addit:

12. *Convertimini ad munitionem vincti spei: etiam hodie annuntio duplicia, rependam tibi* (vel duplicia rependam tibi, uterque sensus non male conveniet).

Prosequitur eandem sententiam Zacharias. Iubet enim Iudaeos ad munitionem suam subito accurrere. Non dubium autem est, quin terram sanctam hoc nomine intelligat. Neque tamen repugno eorum sententiae qui volunt notari templum. Nam ideo Ierosolyma, et tota Iudaea vocatur munitio, quoniam illic Deus sanctuarium suum elegerat. Perinde igitur est ac si quis volens colligere dispersos et palatos milites diceret: Ad vexillum, ad vexillum: vel, ad turmam, ad turmam. Etsi enim tunc Iudaea non adeo munita erat, imo neque etiam ipsa Ierosolyma altos muros vel validas turres haberet: erat tamen Dei munitio, et quidem inexpugnabilis: quoniam promiserat sub umbra alarum suarum tutos fore Iudaeos, quamvis obnoxii essent omnium libidini. Neque hic alloquitur eos tantum qui reversi fuerant, neque etiam reliquos exsules, qui adhuc manebant dispersi per totum Orientem: sed hac voce excitat totam ecclesiam, ut singuli certo sibi persuadeant, si collecti fuerint sub Dei auspiciis, se fore munitos, ac si undique cincti essent validissimis arcibus, nec ullus accessus hostium iniuriis pateret. *Revertimini igitur ad munitionem*. Hoc potuit videri ridiculum, quia scimus quum vellent urbem aedificare, subinde abruptum fuisse opus: deinde scimus templum non fuisse tunc valde munitum. Sed Zacharias in illa rerum omnium penuria docet satis esse praesidii in uno Deo. Quamvis ergo neque fossis, neque muris, neque aggeribus tuti essent Iudaei, admonet tamen Deum sufficere ad ipsos tuendos ita ut murus sit et antemurale, quemadmodum alibi dicitur. Sed non abs re dicit *captivos spei*, quoniam multi se alienaverant prorsus et defecerant a Deo, ut indigni essent ulla promissione. Discernit

ergo hac nota captivos fideles ab aliis qui prorsus erant degeneres, et se abdicaverant a familia Dei, ut non possent amplius censeri in populo eius. Et hoc diligenter notandum est, quod frigide praetereunt interpretes. Vocari quidem docent captivos spei qui sperant se fore salvos: sed interea non observant discrimen illud, quo Iudaeos incredulos perstringere voluit Zacharias. Ergo non est hoc supervacuum, ubi peculiariter vocem hanc dirigit ad solos fideles, qui non modo captivi erant, sed erant captivi cum spe. Non possem hodie absolvere.

Hesterna lectione hortatus est propheta Iudaeos, ut se colligerent in arcem, cuius Deus futurus erat custos. Diximus autem fuisse tunc piis Ierosolymam invictum propugnaculum, licet magna ex parte nudata esset muris: quia locus ille sicuti Deo sacer erat, sic etiam sub eius erat tutela et praesidio. Iam adiungit confirmationem illius sententiae, nempe duplo beatiores fore qui se Ierosolymam contulerint quam fuissent patres ante exsilium. Neque enim dubium est, hic conferri inter se duos populos. A regno Davidis usque ad exsilium Deus multis signis ostenderat se curam populi illius gerere: postea quasi novam ecclesiam excitavit, ubi permissa fuit libertas reditus. Hic igitur sensus est, si patres antequam eiecti essent e patria experti fuerunt Deum benignum et liberalem, qui nunc reversi fuerunt in patriam sensuros quanto liberalius agere vellet Deus cum nova ecclesia. Nunc ergo tenemus quid per duplicia intelligat, nempe duplicem felicitatem, quia Deus augebit sua beneficia erga Iudaeos, quamvis tunc eorum conditio parum esset optabilis, imo valde dura secundum mundum. Dicit autem *se annuntiare ab illo die*, significans, quamvis non statim appareat effectus huius vaticinii, tamen se intrepide loqui, quoniam temporis progressu sentient nihil frustra vel temere sibi fuisse dictum. Ergo propheta hic ostendit quam secura fiducia loquatur, ut fidem acquirat promissioni, ne Iudaei dubitent tandem hoc sibi manifestum fore, quod tantum audire dabatur ex ore Zachariae. Nunc pergamus:

13. *Quia tetendi mihi Iehudam arcum, implevi Ephraim, et excitavi filios tuos Sion contra filios tuos Graecia, et posui te quasi gladium gigantis* (vel robusti).

Hic pronuntiat Deus Iudaeos fore victores omnium gentium, quamvis tunc vulgo essent contemptui. Scimus gentem illam fuisse omnibus exosam: et tamen infirmae ac prope nullae erant illius vires, ut posset repellere omnes iniurias, quae undique instabant. Quoniam ergo tentatio haec poterat terrere debiles animos, dicit propheta Iudaeos fore quasi *arcum Dei, et pharetram*, ita ut configant suis sagittis omnes populos: deinde fore instar gladii qui vulneret, ac prosternat etiam robustissimos quosque. Nunc tenemus summam verborum: deinde etiam videmus cur hoc addiderit propheta, quia scilicet poterant trepidare Iudaei, quum viderent omni ex parte cingi se a violentis et robustis hostibus, quorum viribus longe erant impares. Caeterum similitudines istas scimus alibi etiam occurrere in scripturis. Sed earum summa huc redit, Iudaeos fore victores omnium gentium, non proprio marte, ut loquuntur, sed quia Dominus eos diriget, atque impellet manu sua. Quid enim arcus per se poterit nisi tendatur? deinde, nisi excutiatur sagitta, arcus ipse iacebit. Docet igitur propheta, etiamsi Iudaei per se sint inutiles, tamen satis esse fortitudinis in sola Dei manu. *Tetendi* ergo *mihi Iehudam arcum*, inquit. Hic revocat Dominus ad manum suam Iudaeos, ne aestiment propriam suam facultatem, sed agnoscant aliunde, hoc est, e coelo se fore validos, et robur sibi datum iri prosternendis hostibus. Ideo comparat Ephraim pharetrae. Sed heri iam vidimus Iehuda et Ephraim pro eodem sumi. Quia enim divisum erat corpus in duo membra, significat hic Deus, ubi rursus coaluerint Iudaei, et coniuncti fuerint inter se, hoc est, ut fraternam benevolentiam colant decem tribus cum regno Iehuda, tunc sibi populum illum fore instar arcus bene instructi, quia etiam plena erit pharetra sagittis. Postea addit, *Excitabo filios tuos Sion contra filios tuos Iavan*. Magis emphatica est ista apostrophe quam si in tertia persona hoc dixisset. Nam ubi ab una parte alloquitur Sionem, ab altera Graeciam, ostendit se pollere imperio super omnes populos, ita ut hos attollat, illos vero deiiciat pro suo arbitrio. Quantum ad nomen יון spectat, alibi vidimus sumi nunc pro Graecia, nunc pro omnibus transmarinis regionibus. Divinant tamen multi nomen Ioniae fuisse deductum ab hac voce hebraica, et corrupte pronuntiari, quemadmodum fieri solet. Sed ex multis testimoniis colligere licet יון poni vel pro Graecia, vel pro terris longinquis: atque etiam in specie pro Macedonia. Perinde igitur est ac si diceret, Iudaeos fore superiores omnibus profanis gentibus, etsi inter se conspirent atque adducant ingentes copias ex terris longinquis. Neque enim Graeci movissent bellum in Iudaea cum exigua manu: oportuit secum adducere magnos exercitus, ut pugnarent in regione aliena et sibi incognita. Deinde non poterant Iudaei aggredi Graecos, et alias remotas gentes nisi fuissent praediti coelesti auxilio. Hac ratione etiam adiungit *fore instar gladii*, quo poterit quispiam gigas conficere alios minores. Nunc pergamus:

14. *Et Iehova super eos conspicuus erit, et egredietur quasi fulgur sagitta eius: et Dominus Iehova tuba clanget, et procedet in turbinibus Theman* (vel Austri).

Prosequitur eandem doctrinam: sed explicat quod dixi, Iudaeis promitti victoriam, non quam possint acquirere virtute sua, sed quae praeter spem illis continget. Nam huc spectat quod dicit, *Deum fore conspicuum super illos.* Quamvis enim semper omnium pugnarum eventus a Deo sint, tamen dicitur conspici ubi victoria est admirabilis, et nullam habet rationem apud homines. Si pares exercitus inter se confligant, non mirum erit si alii alios vincant. Poterit etiam interdum contingere, ut minor numerus prosternat maiorem: nempe vel quia animis, consilio, peritia vel aliis adminiculis praevalebit: vel quia iniquo loco pugnabit maior pars, vel suis viribus confisa inconsiderate ruet. Sed ubi sola consternatio partem unam deiicit et aliam reddit victricem, hic clarius apparet virtus Dei. Et profani etiam homines putarunt obstupefieri divinitus homines quum ita deiectis essent animis. Quod verissimum est. Tenemus ergo cur dicat propheta *Deum conspicuum fore super Iudaeos*, quia scilicet hostes suos prosternent non solitis mediis, neque terreno aliquo more, sed mirabiliter: ut palam appareat esse hoc opus Dei. Postea adiungit, *Egredietur sagitta eius quasi fulgur.* Iterum repetit ac confirmat quod iam vidimus, nempe nullum fore in Iudaeis motum, nullam celeritatem, sed fore similes gladio, qui iacebit in terra nisi tollatur hominis manu: similes etiam fore sagittis, quae non poterunt nocere nisi quis eas iaculetur. Videmus ergo adscribi victoriam, cuius paulo ante meminit,] uni Deo. Et eadem ratione addit paulo post, *Iehovam venturum cum clangore tubae*, deinde, *cum turbinibus Austri.* Denique significat manifestum fore Dei opus quum Iudaei emergent supra hostes suos a quibus iam oppressi fuerant, et adhuc erant opprimendi. Ergo ne conferant vires hostium cum suis, propheta hic statuit illis Deum, cuius auspiciis, et ductu, et virtute bellum hoc geretur. Deinde ut potentiam Dei extollat dicit *venturum cum clangore tubae et turbinibus Austri.* Simpliciter accipiunt interpretes turbines Austri pro violentis procellis. Scimus enim a meridie surgere gravissimos impetus turbinum. Sed quia propheta clangorem tubae coniungit cum turbinibus Austri, videtur mihi potius alludere ad miracula, quibus Deus potentiam suam cum sommo terrore ostendit Iudaeis in monte Sinai. Nam desertum Theman et mons Pharan erant in illa vicinia. Iam vidimus similem locum 3. cap. Habacuc: Deus veniet e Theman, sanctus e monte Pharan, dicebat. Consilium prophetae erat animare Iudaeos ad bene sperandum: quia Deus, qui diu latuerat, et abstinuerat ab illis iuvandis, tandem proditurus esset in medium. Quomodo? illic admonet eos veteris historiae: Deus enim illustraverat suam virtutem in monte Sinai, hoc est, in deserto Theman. Erat autem illa australis regio, respectu Iudaeae. Nam tunc etiam scimus tubas sonuisse in aere: et hoc totum esse factum, ut Iudaei reverenter legem susciperent: deinde ut certi essent se fore semper salvos sub manu Dei, quando omnia elementa sic nutu suo concuteret, et repleret aerem fulgetris, et procellis, et turbinibus: deinde etiam tubis clangeret in aere. Eadem est loci huius ratio, quum propheta dicit Deum fore illustrem, nempe sicuti olim clangore tubarum perculerat populi animos: deinde qualiter etiam in turbinibus apparuerat in monte Sinai. Adiungit postea:

15. *Iehova exercituum proteget eos: et comedent, et subiicient lapidibus fundae* (vel lapides, ut alii vertunt), *et bibent, et tumultuabuntur tanquam a vino, et replebuntur quasi phiala, quasi anguli altaris.*

Aliis verbis idem rursus exprimit, nempe Deum fore instar umbraculi populo suo, ut eum manu extenta protegat ab hostibus. Quoniam diffidere merito viribus suis poterant Iudaei, propheta toties inculcat salutem eorum non esse positam in auxiliis terrenis, sed Deum unum sufficere, quia salvos et incolumes facile praestabit. Adiungit etiam fore illis copiam panis et vini, ut saturentur. Videtur quidem hic promittere nimiam copiam, quia additur luxuria in ipso abusu. Dicit enim *saturos fore* et similes ebriis bibent, inquit, *et tumultuabuntur tanquam a vino.* Certe qui sobrie utuntur vino, non edunt fremitum, sed perinde sunt compositi et quieti a coena, sicuti ieiuni. Videtur ergo absurde hic excessum in cibo et potu promittere Zacharias. Sed alibi vidimus, quoties spiritus sanctus abundantiam bonorum promittit, non ideo laxare fraenum cupiditatibus, sed tantum hoc velle, Deum sic fore liberalem erga filios suos, ut nulla re prorsus indigeant, nulla inopia laborent. Imo affluentia bonorum probatio est frugalitatis. Ubi enim Deus quasi profundit larga manu plus quam opus est, tunc examinat cuiusque nostrum temperantiam. Nam si in multiplici copia nos sponte fraenamus, neque permittimus nobis immodicam licentiam, tunc vere apparet nos gratos esse Deo. Verum quidem est, hilaritatem nobis concedi in bonorum copia, sicuti in lege saepe occurrit, Laetaberis coram Deo tuo: interea tamen tenendum est, ne polluantur Dei beneficia, requiri frugalem usum. Ergo propheta hic non incitat vel extimulat Iudaeos ad intemperiem, ut sese ingurgitent nimio cibo, vel nimio vino sese inebrient: sed tantum promittit nullam fore cibi et potus penuriam, ubi Deus ipsos sicuti olim benedicet. Et

hoc etiam in fine versus videtur notare, dum nominat *cornua altaris*. Prius dixerat plenos fore ac si essent phialae: sed ubi adiungit cornua altaris, non dubium est quin eos temperantiae admoneat, ac si coram Deo epularentur. Solebant quidem fundere vinum et oleum super cornua altaris: sed interea quum profiterentur se ex copia vini et olei offerre Deo aliquas primitias, debebat illis venire in mentem, sacrum esse vinum, sacrum oleum, quoniam utrumque a Deo proficiscebatur. Ergo propheta sic Iudaeos locupletes fore et saturos bonis omnibus pronuntiat, ut tamen meminerint sibi vivendum esse quasi in Dei conspectu, ne scilicet sua luxuria contaminent quae in legitimum usum ipse consecravit. Taudem addit:

16. *Et servabit eos Iehova Deus ipsorum in die illa quasi gregem populum suum: quia lapides coronae elevati super terram eius.*

Continuat eandem doctrinam: sed utitur variis figuris, ut melius confirmet quod tunc erat fere incredibile. Modum vero admonet non fore humanum, aut vulgarem, quum Deus populum suum servabit. Comparat enim eos ovibus, ut sciant, quemadmodum iam dixi, salutem suam e coelo venturam, quum ipsi imbelles essent, ac nullius auxilii aut virtutis. Huc enim pertinet comparatio ovium. Ostendit igitur Iudaeos non fore salvos quia Deus ipsis suppeditabit quidquid necesse est ad vincendos hostes: sed quia subveniet mirabiliter eorum infirmitati, quemadmodum si pastor oves suas eripiat e lupi faucibus. Neque enim ovis, quae adventu pastoris mortem effugit, gloriabitur se fuisse victricem: sed haec tota laus pastori tribui debet. Sic etiam Deus opus suum fore dicit, quod Iudaei superiores erunt hostibus. Dicendo *populum suum*, videtur restringere ad electos quod per se nimis late patebat. Dixerat enim indefinite: *Servabit eos Deus.* Atqui certum est, populum qui tunc exiguus erat fuisse adhuc accisum, ut maior pars interciderit. Sed tamen verum illud fuit, Deum fidum esse custodem populi sui, quia multi tunc erant Israelitae progeniti secundum carnem a communi patre Abraham, qui tamen titulo duntaxat Israelitae erant. Postea adiungit aliam similitudinem, nempe ipsos in sublime evectum iri, quemadmodum pretiosi lapides in corona super caput regis gestantur: quasi diceret ipsos regale fore sacerdotium, sicuti in lege dictum illis fuerat. Dixerat paulo ante, *Subiicient lapides fundae*, vel lapidibus. Qui in dativo casu legunt sententiam illam, videntur rectius sentire, quod scilicet hostes suos profligaturi essent Iudaei non gladiis, neque sagittis, sed tantum lapidibus, sicuti occisus fuerat Goliat a Davide. Quamvis ergo non essent dediti bellicis artibus, neque exercitati in armis, victores dicit fore propheta, quoniam sufficient illis fundae ad hostes suos caedendos. Sed alii tamen malunt conferri profanos homines et incredulos lapidibus fundae, quoniam sunt viles et nullius pretii: quod tametsi primo intuitu videtur argutum, tamen coactum est. Interea non displicet hic poni tacitam antithesin inter lapides fundae, et inter lapides coronae: proiicient Iudaei lapides e fundis, ut hostes suos dissipent: ipsi autem erunt lapides pretiosi. Terram sanctam videtur hic statuere propheta quasi totius urbis caput: *Elevati erunt*, inquit, *lapides coronae super terram Dei.* Si dixisset in Aegypto, in Assyria, non fuisset tam apta membrorum connexio: sed ubi Iudaeam nominat quasi orbis caput: deinde Iudaeos, ubi prospere et feliciter in ea agent, fore similes lapidibus coronae, omnia inter se conveniunt. Denique ostendit solam Dei gratiam et benedictionem satis fore Iudaeis ad vitam beate agendam, quoniam et splendore honoris, et omni bonorum copia excellent, et pollebunt etiam invicta virtute contra omnes adversarios. Iam videndum est quando haec omnia impleta fuerint. Diximus Zachariam, ubi promittit saturitatem Iudaeis non dare illis licentiam effraenem, ut sese obruant et cibo et potu, sed tantum hyperbolicis loquendi formis celebrare et extollere immensam Dei beneficentiam erga suos. Hoc est unum. Sed interea obiter tractanda est altera quaestio, ubi dicit *fore similes sagittis et gladiis.* Nam quum plus satis propensi essent ad fundendum sanguinem, videtur hic eos quodammodo acuere, ut liberius vindictam sumant de hostibus suis: quod minime consentaneum esset. Responsio facilis est, non debuisse Iudaeos oblivisci quid praescriberet Deus lege sua: nempe quum Deus promittit largam copiam vini, et uberem proventum etiam annonae, interea non retractat quod iam praecepit, nempe ut temperanter vescamur cibo et potu. Sic etiam ubi victoriam promittit contra hostes, non pugnat ipse secum, neque damnat quod semel probavit, neque etiam abrogat praeceptum illud quo suos continet, ne quam saevitiam exerceant etiam contra hostes: sed potius sibi temperent, et sese revocent ad mansuetudinem et clementiam. Videmus ergo non debere ex his sententiis fieri iudicium, quid liceat necne, et quousque progredi fas sit in ulciscendis hostibus: deinde quanta sit libertas edendi et bibendi: nihil tale colligi potest ex hoc loco et similibus. Sed tantum celebrat propheta potentiam Dei, et liberalitatem erga populum suum. Nunc tamen adhuc quaeritur, quando hoc praestiterit Deus, ut Iudaei longe lateque funderent hostes suos et occiderent. Christiani omnes allegorice exponunt hunc locum, quod Deus iaculatus fuerit suas sagittas quum emisit apostolos huc et illuc, qui configerent corda hominum: quod etiam gladio suo occiderit profanos homines, quos sibi mactavit in victimas:

haec omnia vera sunt: sed simplicior tamen sensus eliciendus est, primo ex prophetae verbis, nempe quod Deus ecclesiam suam victricem reddet contra totum mundum. Et hoc verum est. Quamvis enim neque gladiis, neque aliis telis militaribus instructi sint fideles, videmus tamen ut mirabiliter persistent incolumes sub umbra manus Dei. Quod si adversarii ferantur immani crudelitate contra ipsos, videmus ut Deus retorqueat in illorum capita quidquid machinantur. Hoc modo vere impletur quod hic legimus, nempe similes sagittis et gladiis esse filios Dei: et interea servari quasi gregem, quia imbelles sunt, nisi Dominus arcanam virtutem suam opponeret, ubi videt eorum salutem tam violenter impeti ab impiis. Ergo non opus est torquere prophetae verba ad sensum allegoricum, quia per se hoc vere constat, nempe ecclesiam Dei fuisse salvam, quoniam retuderit Deus omnia tela hostium, imo iaculatus sit violenta manu sagittas suas, et gladium suum vibraverit. Nam ab eo tempore traiecit mare Alexander magnus, et quum grassatus esset per totum circuitum maris mediterranei, quum omnes regiones sanguine plenae essent, tandem venit usque in Iudaeam. Qui factum est, ut discesserit absque caede, et absque ulla saevitia, nisi quod Deus ipsum cohibuit? Non pigebit referre quod legitur apud Iosephum, quod quidem verum esse non dubito. Ille enim narrat, quum venisset Alexander plenus iracundia et minas spiraret contra Iudaeos, a quibus non fuerat aditus: imo qui visi fuerant spernere eius imperium: quum ergo hanc truculentiam verbis evomeret, tandem ubi venit in conspectum Iudi summi pontificis, quia videbat ornatum infula, ipse deiecit se, et supplex precatus est veniam: quum omnes amici obstupescerent, respondit sibi Deum apparuisse in forma illa, quum adhuc in Graecia esset, et animum dedisse ut susciperet illam expeditionem. Quum ergo cerneret effigiem aut figuram coelestis Dei in illo sacerdotali ornatu, coactus est dare Deo gloriam. Hactenus Iosephus, cuius testimonium hac in parte suspectum mihi non est. Ergo non est quod multum se quis fatiget in quaerendo prophetae sensu, quum per se hic liquido pateat, electos Dei fuisse victores, quia procul Deus iaculatus est suas sagittas, et gladium suum vibravit. Interea etiam fuit alia ratio victoriae, quod tandem subiugati sint exteri et remoti populi spiritus gladio, nempe evangelii doctrina. Sed haec est anagoge, hoc est, ubi tenemus literalem prophetae sensum, iam transitus facilis nobis patet ad spirituale regnum Christi. Haec ergo tam de saturitate, quam de victoria hostium. Iam sequitur

17. *Nam quanta beneficentia eius? et quanta pulchritudo eius? frumentum adolescentes, et mustum recreat* (vel corroborat) *puellas.*

Exclamat hic propheta incredibilem esse beneficentiam Dei, ut scilicet discant Iudaei sensus suos attollere supra mundum, ubi speranda est felicitas cuius ante meminit. Videmus ergo hoc epiphonemate melius confirmari quod simpliciter dictum fuerat a propheta, quasi diceret, Non est quod quisque aestimet gratiam Dei, de qua concionatus sum, ex suo usu, vel consuetudine, vel experientia: sed potius in admirationem vos rapiat incredibilis beneficentia Dei, et incredibilis etiam pulchritudo. Caeterum secunda hac voce intelligit splendorem, qui apparet in omnibus Dei gratiis et donis. Tandem concludit tantam fore tritici et vini copiam, ut promiscue et iuvenes et puellae edant ac bibant ad satietatem. Hic frustra quaeret quispiam, an vini usum permittat puellis Zacharias. Neque enim hic disserit de benedictione Dei ac si irritamentum esset luxuriae, ut iam diximus: sed significat tam multiplicem fore copiam victus, ut abunde sufficiat non senibus modo, sed etiam adolescentibus et puellis. Scimus, si suppetat mediocris proventus vini, deberi quasi senibus iure aetatis. Ubi autem vinum ipsum sic profluit, ut possint liberaliter bibere tam adolescentes quam virgines, tunc apparet quanta sit ubertas. Hoc ergo simpliciter intelligit propheta. Sed cras iterum eadem de re aliquid dicendum erit.

CAPUT X.

1. *Petite a Iehova pluviam tempore serotino* (vertunt), *Iehova faciet nubes, et pluviam imbrem dabit illis, cuique herbam in agro.*

Postquam ostendit Zacharias Deum ita fore beneficum erga Iudaeos, ut nihil illis desit ad beatam et felicem vitam, nunc perstringit eorum incredulitatem quod non exspectent a Domino quae paratus esset large illis praestare. Quoniam ergo per eos tantum stabat, quominus fruerentur omni copia bonorum, insimulat hic eos ingratitudinis. Tametsi enim hortatur ad preces, subest tamen etiam obiurgatio. Si quis tantum verba percurrat, dicet hic adiungi secundum caput doctrinae, ut Iudaei a Domino postulent quod antehac illis promisit. Sed qui propius expendet totum contextum facile reperiet quod dico, nempe hic Iudaeos damnari hoc nomine, quod clauderent ianuam gratiae Dei, quia scilicet restricti erant, ut sunt omnes increduli, qui non possunt amplecti Dei promissiones. Neque enim dubium est quin multi querimonias spargerent, quia videbant se fraudari suis votis. Speraverant enim uberrimum proventum vini et tritici: deinde promiserant sibi omne genus benedictionis, atqui, ut

vidimus apud prophetam Haggaeum, Dominus iam coeperat retrahere manum suam, ut laborarent inopia victus. Quum ergo urgeret eos fames et sitis, putabant quodammodo se fuisse deceptos a Deo. Atqui propheta eum ipsis expostulat, quod repellerent sua infidelitate gratiam, quae parata fuisset. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. *Iubet eos petere a Iehova pluviam.* Hoc quidem debuerant ultro et sine monitore facere. Etsi enim nondum formam precandi tradiderat ecclesiae suae Christus: hoc tamen debuit esse quasi ingenitum a natura, ut peterent a Deo panem quotidianum. Neque enim sibi frustra vendicat nomen patris. Hic ergo propheta coarguit brutum stuporem in Iudaeis, quod saltem non peterent a Domino pluviam. Addit, *In tempore serotino*, hoc est, verno tempore. Duplex enim pluvia prodest frugibus, vel post sationem ipsam, vel ante messem. Et scriptura ubique quum loquitur de foecunditate, et largo proventu frugum, meminit utriusque pluviae. Iam Zacharias hoc loco tantum attingit vernum tempus, nempe ante messem: quoniam in regione illa calida oportuit terram sugere novum humorem: *Petite*, inquit, *pluviam ineunte aestate*, *Iehova dabit*, *faciet nubes*, vel procellas, ut alii vertunt, vel turbines. Sed satis apparet ex aliis locis, חזיזים vocari nubes, quae sunt veluti praeparatoriae ad dandam pluviam. Postea addit, *venturum imbrem cum pluvia.* Nam גשם quidam accipiunt pro imbre, hoc est, pro violenta pluvia. Sed hic propheta videtur ponere duas voces, quasi diceret fore continuas pluvias, quae terram saturent, et corrigant siccitatem. Alii vertunt pluviam imbris: sed hoc esset nimis coactum. Malo igitur simpliciter accipere: *dabit pluviam imbrem*, hoc est, dabit pluvias continuas: *cuique herbam in agro*, hoc est, ita ut satis sit humoris, vel succi in terra. Denique promittit plenam irrigationem, ne scilicet ariditas ipsa tollat spem annonae et victus. Iam quod dixi melius liquebit ex proximo versu. Subiungit enim:

2. *Certe simulacra loquuta sunt vanitatem*, *et divini viderunt mendacium*, *et somnia vanitatis loquuti sunt*, *frustra consolati sunt*, *ideo transierunt* (vel migrarunt), *sicuti ovis* (aut grex) *humiliati sunt*, *quia nullus fuit pastor.*

Hic, sicut attigi, confirmat propheta culpam merito Iudaeis adscribi posse, quod Deus non agat cum ipsis liberalius. Ostendit enim eos prolapsos fuisse ad superstitiones, atque hoc modo repulisse gratiam Dei, quae iam illis certa erat et propinqua. Nam Zacharias hic non damnat exteras gentes, quae addictae sunt suis superstitionibus, sed potius castigat Iudaeos ipsos, quia relicto vero Deo sese contulerint ad idola, ad augures et divinos, atque ita maluerint se pascere suis fallaciis quam aperire ianuam gratiae Dei, quum tamen ultro illis promitteret se non passurum ut ulla re egerent. Quum ergo Dominus comiter Iudaeos ad se alliceret, quum ostenderet se paratum esse ad beneficentiam, nonne haec nimis foeda ingratitudo fuit transferre se ad idola, et magicis artibus operam dare? quia poterant tuto acquiescere in verbo Dei. Non fuissent fraudati spe sua, si certo persuasi fuissent Deum loqui veraciter. Quum ergo gravem facerent Deo iniuriam, ut volitarent post idola, et alias astutias vel imposturas Satanae, merito hic pravitatem eorum propheta exagitat. *Simulacra*, inquit, *loquuta sunt vanitatem.* Quasi diceret, Quid hactenus adepti estis per vestros circuitus? Debuerat Deus unus vobis sufficere. Atqui putastis opus esse aliis adminiculis: alii vestrum consulunt idola, alii confugiunt ad augures et divinos: alii volunt habere suos prophetas pro arbitrio. Quis profectus, inquit? *Simulacra loquuta sunt vanitatem*, *et divini mendacium viderunt*, *et protulerunt somnia vanitatis.* Denique significat, quascunque rationes tentent increduli, nihil tamen aliud consequi, nisi ut tandem sentiant se fuisse misere delusos a Satana patre mendacii: accersent sibi multa modia, quemadmodum infidelitas ferventer satagit, O! si hoc non succedat, ego experiar aliud. Sic ergo increduli vagantur, et accumulant sibi multas et varias rationes. Sed in genere ostendit propheta, ubi declinant homines a Deo, iam frustra omnia suscipere, quia extra Deum nulla est veritas. Postea addit *tam ab idolis*, *quam a magis*, *vel auguribus frustra fuisse consolationem datam.* Et hoc etiam confirmat ipso eventu, quum dicit *migrasse tanquam oves*, *fuisse afflictos*, *quia nullus fuit pastor.* Non dubium est quin hoc propheta ad exsilium referat, ut discant Iudaei sapere, saltem ipso usu, quoniam didicerant magno suo damno, extra Deum nihil esse verae et solidae consolationis. Nec abs re exprobrat ipsis poenam, quam passi fuerant eorum patres, quia videbat eos incedere illorum vestigiis. Quum ergo imitarentur Iudaei pravam curiositatem patrum suorum, iure accusat eos propheta, quod non agnoscant ex ipso eventu quod tamen omnibus notum erat: nam vulgare proverbium est, experientiam esse magistram stultorum. Quum ergo ne percussi quidem saperent, hinc magis convictus fuit eorum stupor. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Sed primo notandum est, quum iubet eos petere pluviam a Domino, loqui ipsum de regno Christi, ut solent passim omnes prophetae. Nam quum redemptor Iudaeis promissus bonorum quoque omnium futurus esset autor, ubi de adventu eius concionantur prophetae, etiam promittunt et copiam tritici, et uberem proventum annonae et pacem, et quidquid optabile est ad commoda praesentis vitae. Hunc etiam morem nunc

sequitur Zacharias, quum affirmat non stare per Deum, quominus benigne suppeditet Iudaeis quidquid optare poterant: sed ipsos esse restrictos, et sua infidelitate (sicuti dictum est) claudere gratiae ipsius ianuam. Interea semper tenendum est quod heri diximus, nempe debere aestimari quidquid de felici vita prophetae disserunt ex natura regni Christi. Coacta est illa interpretatio, pluviam coelestem esse doctrinam. Sed non dico etiam allegorice Zachariam loqui: imo sub communi illa figura describit Christi regnum, quod scilicet Deus satiabit electos suos bonis omnibus, ita ut non esuriant, neque laborent ulla necessitate, sed simul tenenda est admonitio Christi, ubi nos hortatur, In primis quaerite regnum Dei, alia, inquit, postea accedent. Ergo praepostere fecerit qui putabit Iudaeis tantum promissam fuisse abundantiam victus. Deus enim altius voluit eos deducere, sed per certos gradus. Non dubium igitur est quin propheta hic sub specie una comprehendat omnes partes, vel numeros felicis vitae: quia Deus non vult fideles suos saturare in hoc mundo quasi porcos in hara: sed vult sub terrenis alimentis gustum illis praebere spiritualis vitae. Ideo felicitas de qua nunc sermo fit apud Zachariam vere spiritualis est. Sed quia pietas habet promissiones tam praesentis vitae quam futurae, ideo voluit Deus infirmitati veteris populi consulere, et proponere spiritualis vitae felicitatem sub terrenis istis commodis. Caeterum hoc quoque diligenter notandum est, rideri Iudaeos, quod post sua commenta vagati sint, quum tamen Deus non procul abesset neque etiam sineret eos diu languere. Quum ergo Deus ostenderet se ad beneficentiam propensum, duplex fuit eorum pravitas, quod maluerint volitare post idola, post artes magicas, et post alias Satanae illusiones, quam acquiescere in verbo Dei. Et talis fere est exprobratio apud Ieremiam (2, 13), ubi Deus conqueritur se derelictum fuisse, quum tamen sit fons aquae vivae, populum vero sibi fodere cisternas aridas et perforare. Quoniam autem hoc vitium nimis commune est, sciamus hic nos commonefieri, sistendum esse pedem in Dei verbo, ubi promittit se nostri curam habiturum, ut contenti simus eius gratia. Neque temere volitemus post nostras imaginationes. Nam utcunque arrideant nobis nostra consilia, et etiam saepe appareat aliquis prosper successus, exitus tamen semper docebit verissimum esse quod hic docet Zacharias, nempe quidquid tentemus, fore inutile et noxium: quia Deus vindictam sumet de nostra ingratitudine. Iam simul etiam notandum est, quum proponit Zacharias exemplum vindictae Dei, quo Iudaei senserant stulte se captasse vana solatia, cavendum esse, ne effluat nobis memoria poenarum, si quando nos Deus castigat, ut ad se revocet: meminerimus et quid nos simus experti, et quid acciderit patribus nostris, etiam antequam nati essemus. Sic ergo applicare debent fideles studium suum ad reputanda Dei iudicia, ut proficiant sub eius ferulis. Postea adiungit:

3. *Super pastores iratus est furor meus: super hircos visitabo: quia visitabit Iehova exercituum gregem suum, domum Iehudah: et posuit eos* (vel ponet) *quasi equum decoris sui in proelio.*

Dixerat Iudaeos fuisse tractos in exsilium, et afflictos ab hostibus, quoniam carebant pastore: non ut culpam ipsorum levaret. Ipsi enim minime erant excusabiles, quum ultro renuntiassent Deo, qui perpetuus alioqui fuisset eorum pastor. Sed nunc convertit sermonem suum ad falsos doctores, ad pseudoprophetas, ad sacerdotes etiam impios. Quanquam ergo indigni venia erant omnes, Deus tamen iure hic ad tribunal suum citat primo loco pastores, qui aliis dederant causam errandi: quemadmodum si caecus caecum ducat, trahet secum in foveam: ita impii pastores autores sunt interitus aliis. Et alibi etiam vidimus similes locos, ubi Deus minatus est sacerdotibus et prophetis, qui male functi erant officio, specialem poenam. Interea tamen non absolvit vulgus ipsum: quia a minimo usque ad maximum omnes rei erant. Atque etiam certum est poenam sumi de hominum contumacia aut malitia, quoties Deus laxat fraenum diabolo, ut fallat per impios doctores. Nunc ergo videmus ordinem prophetae: initio capitis docuit Iudaeos carere omni excusatione, quoniam prolapsi sint iterum ad suas superstitiones, quum tamen adeo graviter ultus fuisset Deus scelera patrum, et ita nihil profecerint. Ostendit etiam perverse ipsos facere, si Deo obstrepant, quod tenuiter ipsos alat vel maligne, quoniam neque exspectent ab ipso, neque precibus flagitent quod ipse dare sponte paratus erat. Postquam ergo generaliter invectus est propheta in malitiam totius populi, iam aggreditur impios sacerdotes, ac dicit instare visitationem tam pastoribus quam hircis. Tribuit nomen pastorum lupis, quod etiam satis vulgare est. Et hinc etiam produnt stultitiam suam papistae, dum arripiunt nudas voces, et arrogant sibi omnem potestatem, quia vocentur pastores in ecclesia. Quasi vero Antichristus non dominetur in templo Dei. An honorifice hic loquitur Zacharias de nebulonibus illis, qui ecclesiam Dei perdebant? imo gravissime eos accusat, quod dissipent ac pessumdent totum Dei regnum: interea tamen vocat pastores, nempe quia locum pastorum tenebant, quamvis longissime abessent a fide, et etiam officium suum nulla in parte facerent. Per concessionem igitur pastores vocat, qui ad regendum populum vocati erant et quibus divinitus partes illae fuerant iniunctae, interea pronuntiat Deus se

visitaturum super illos, quia iuste ipsis succenseat. Idem adiungit de hircis: quo nomine metaphorice significat, quicunque ex ordine gubernatorum erant, vel qui pollebant dignitate aliqua supra vulgus ipsum: sicuti apud alios etiam, ac praesertim apud Ezechielem (34, 17) hirci vocantur qui iniuriam faciunt ovibus, et petulanter insultant. Sic ergo adiungit hircos pastoribus, quod tenues et plebeii homines abrepti fuissent in exitium eorum culpa. Hinc vero apparet quam cara sit Deo salus hominum, quoniam vindictam denuntiat pastoribus, qui tamen non exercuerant tyrannidem suam nisi erga homines dignos tali poena. Fuit enim haec iusta merces scelerum, quod Dominus voluit grassari lupos pastorum loco. Sed quanquam tale supplicium meriti essent Iudaei, Deus tamen irascitur pastoribus, quoniam in genere semper sollicitus est de sua ecclesia. Et ratio etiam additur: *quia visitabit Deus super gregem suum*, inquit, nempe domum Iehudah: quasi diceret se non respicere quales sint Iudaei, sed rationem habere suae electionis. Deo enim semper adoptio sua pretiosa est: quoniam dignatus fuerat populum illum eligere, fieri aliter non potuit, quin ruinam eius indigne ferret. Quum ergo videret ecclesiam suam ita esse perditam culpa pastorum, ideo causam hanc adducit futurae vindictae, quia ferre nequeat gratiam suam in nihilum redigi. Neque enim dubium est quin hic commemoret domum Iehudah, quoniam extulerat populum illum, et ita dedicaverat sibi, ut vellet ab ipso coli. Ergo hic excutit falsis pastoribus omnem praetextum excusationis, dum opponit suam electionem: quasi diceret, etiamsi populus iste centies me provocaverit, et dignus sit mille mortibus: ego tamen volui vos esse pastores, quia domus Iehudah mihi sacra fuit. Caeterum alia est gregis visitatio quam pastorum, quia Deus armatus visitat reprobos, et visitat etiam suos, dum vult illis opitulari. Iam visitatio gregis refertur ad totam domum Iehudah: sed hoc fit, quemadmodum dixi, gratuitae adoptionis respectu. Interea Dominus passus est multos ruere in exitium, quia tantum electos suos redemit. Sed haec etiam loquendi ratio passim occurrit apud prophetas, quod Deus velit succurrere filiis Abrahae, sed intelligit eos qui vere sunt Israelitae, non degeneres. Adiungit fore quasi *equum decoris in proelio*. Non dubium est quin subaudienda sit antithesis inter equos decoris, vel asinos, vel boves. Pastores enim illi qui tyrannice oppresserant Dei populum similes dicuntur violentis sessoribus, qui equitant super asinos, et eos contumeliose tractant: vel similes hominibus pecuariis, qui boves tractant asperius. Deus ergo dicit se velle equitare super populum suum, sed alio modo, nempe quemadmodum eques insidet equo suo magnifice, idque *in die proelii*. Nam reges ipsi, si in proelio conscenderint equum aliquem, postea volunt optime curari, et magnam etiam sollicitudinem gerunt, nec gravantur venire in stabulum, ut adspectu suo, si fieri potest, equos suos lautius curent tractandos. Deus ergo hoc modo significat se quidem exigere a populo suo obsequium, et se velle ius suum retinere, ut quasi in populo illo equitet: sed tamen se nolle populum opprimere: quin potius sibi esse similem equo magnifico. Nunc ergo tenemus cur propheta specialiter sermonem hic ad falsos pastores convertat: non ut extenuet culpam totius populi, quia nemo venia dignus erat. Sequitur:

4. *Ab eo angulus, ab eo clavus, ab eo arcus belli, ab eo egredietur omnis exactor pariter.*

Hic confirmat proximam sententiam, sed aliis figuris. Dicit enim Iudaeos fore optime munitos omnibus praesidiis, quae ad stabilitatem faciunt. Neque tamen secum ipse pugnat. Proximo capite docuit, etiamsi expositi essent iniuriis omnibus, fore tutos coelesti auxilio: nunc quum promittit ex ipsis fore *angulum*, fore *clavum*, fore *arcum*, fore *exactorem*, videtur mutare sententiam. Sed perinde est ac si promitteret, quamvis multis adminiculis indigeant, tamen fore satis instructos, quoniam Deus in promptu succurret quoties opus fuerit. Per angulum significat firmitatem aedificii. *Ex Iudaeis* ergo *erit angulus*, hoc est, erunt semper in populo illo qui sustineant publicam gubernationem: deinde, *ex ipso clavus*. Scimus clavis connecti et aptari inter se trabes, et alias partes aedificii: scimus etiam suspendi laquearia. Ergo ab ipso fundamento progreditur Zacharias ad omnes fulturas, quae retinent aedificium. Postea addit, Erit *arcus belli*, hoc est, sufficient etiam ad hostes suos vincendos. Denique erit *exactor*, hoc est, potientur imperio contra vicinos, et exigent ab illis tributum aut vectigal: quemadmodum victores solent a subditis. Videmus quid propheta velit, nempe ubi incipiet Deus curam agere populi sui, et palam ostendet suum favorem, munitos fore Iudaeos omnibus auxiliis, ita ut bene fundati sint, deinde ut retineant publicum statum, ut etiam satis virium habeant contra hostes: denique ut potiantur fructu victoriae, et cogant omnes exteras gentes sibi esse tributarias. Si quis iterum roget, quando hoc fuerit impletum, respondeo fuisse quaedam praeludia, quum Deus extulit Macchabaeos, et fecit ut rursus Iudaei suis legibus ac suo iure liberi viverent. Sed certum est, prophetam complecti totum cursum redemptionis. Quoniam ergo tantum aliqua ex parte, et ea exigua, redemit Deus populum suum, donec apparuit tandem Christus, ideo non mirum est, si Zacharias, ubi disseruit de tota et plena redemptione, extendat verba sua usque ad Christi regnum. Et

hoc necesse est. Hinc colligimus ecclesiam satis firmam stare: deinde aptari etiam omnibus suis partibus si maneat sub Dei tutela, et satis etiam instructam fore virtute contra omnes hostes suos. Sequitur:

5. *Et erunt quasi fortes* (aut gigantes), *calcantes in luto platearum in proelio et proeliabuntur: quia Iehova cum ipsis: et pudefient ascensores equorum.*

Confirmat quod paulo ante dixi, nempe Iudaeos fore gentium omnium victores: sicuti etiam ecclesia sub cruce militans triumphum tamen agit de omnibus impiis partim in spe, partim ipso effectu. Deus enim mirabiliter ipsam sustinet, et facit ut singuli fideles possideant animas suas in patientia sua: deinde etiam protegit eos sua virtute, et inter magnos fremitus hostium, et in ipsa inexplebili rabie tamen praestat ipsos salvos. Quum ergo Deus ita confirmet animos suorum, et foveat in illis spem salutis: deinde etiam quum tueatur ipsos contra vesanos insultus, non mirum est, quod propheta ecclesiam testatur fore victricem, quemadmodum si gigas aut robustus calcaret omnes hostes suos in luto. Adiungit rationem, *quia Iehova cum ipsis*, inquit: ut sciant nihil sibi hic fore proprium: sed potius pendere discant ab uno Dei auxilio. Et hoc clarius explicat in fine versus, ubi dicit, *pudefient ascensores equorum*, hoc est, hic nihil proderit virtus et magnanimitas, et usus, et peritia armorum, quia Dominus prosternet eum arrogantia et fastu suo omnes profanos homines qui devorant fideles sua crudelitate, qui putant sibi satis superque esse fortitudinis ad perdendam ecclesiam: Dominus efficiet, ut omnia ista in fumum abeant.

6. *Et roborabo domum Iehudah, et domum Ioseph servabo, et redire* (et habitare) *eos faciam: quia misertus sum eorum, et erunt ac si non abominatus fuissem eos: quia ego Iehova Deus eorum, et exaudiam eos.*

Prosequitur Zacharias eandem doctrinam, nempe opus illud redemptionis, cuius principium cernebant Iudaei, non fore mutilum, quia Dominus tandem implebit quod coepit facere. Neque enim poterant acquiescere Iudaei in illis principiis, quae vix centesima ex parte respondebant promissionibus Dei. Oportuit igitur attolli eorum animos in sublime, ut plus sperarent quam patebat ante eorum oculos. Et haec doctrina valde nobis etiam utilis est: quia solemus restringere promissiones Dei ad exiguum tempus: et dum ita includimus eum nostris angustiis, facimus ut non praestet quod cupimus. Ergo semper occurrat nobis exemplum reditus populi israelitici, quia Dominus pollicitus fuerat per suos prophetas splendidum fore, et modis omnibus opulentum et felicem statum populi. Quum hoc non constaret postquam reversi fuerant Iudaei in patriam, multi putabant se fuisse delusos, nempe quod vellent primo die opus Dei perfici. Atqui oportuit eos spem suam et vota suspendere usque in Christi adventum. Ergo in eo nunc insistit propheta, ut Iudaei patienter quiescant, donec tempus maturum advenerit, quo Dominus ostendat se non aliqua tantum ex parte, sed in solidum populi sui esse redemptorem. Dicit autem, *Roborabo domum Iehudah, et domum Ioseph.* Scimus paulatim collapsum fuisse regnum Israel: quia initio abductae fuerunt in exsilium quatuor tribus: deinde totus populus quodammodo periit, ita ut putarent omnes exstinctum esse nomen decem tribuum. Postea Dominus etiam horrenda clade afflixit regnum Iehudah. Notandum etiam est, quum duo illa imperia florerent, exercuisse graves inimicitias inter se. Nam defectio quae acciderat sub Ierobeam, in causa fuit ut Iudaei pessime semper oderint fratres suos Israelitas, quemadmodum digni erant: quia quodammodo abnegaverant Deum quum reiicerent filium Davidis. Perinde enim erat ac si alienarent se a corpore ecclesiae. Iam ergo non aliquid vulgare promittit Zacharias quum dicit utrumque populum coniunctum fore ita ut rursus coalescat, sicuti ante defectionem. Nam domus Ioseph tantundem valet ac domus Ephraim. Scimus autem per synecdochen ubique sumi domum Ephraim pro toto regno Israelis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, nempe statum populi fore beatiorem, quam fuerit ex quo divisae fuerant decem tribus a regno Iehudah, vel a domo Davidis: quia scilicet Deus ex omnibus filiis Abrahae colliget sibi ecclesiam. Postea adiungit, *Reducam eos, et habitare faciam.* Verbum hoc הושבותים putant compositum esse a ישב, et a שוב. Nam falluntur qui putant diversas esse sententias, quod alii deducant ab una radice, alii ab altera. Neque enim hoc posset stare. Qui autem subtilius expendunt grammaticam, dicunt verbum esse compositum, quod Deus non tantum reducet decem tribus, sed etiam faciet habitare, hoc est, dabit illis fixam sedem in patria. Iam adiungit, *quia misertus sum eorum:* alii vertunt in futuro tempore. Sed retineo praeteritum tempus, quia Dominus hic causam assignat futurae collectionis, nempe quia clementer egit cum populo suo. Revocat igitur Iudaeos ad fontem misericordiae suae: ac si diceret, etiamsi digni sint perpetuo interitu, se tamen quia propitius fuerit, exauditurum eorum gemitus, et quia obstaculo erat calamitas, ne quidquam tale sperarent Iudaei, adiungit, *erunt ac si non repulissem eos:* quibus verbis admonet poenam, quae inflicta fuerat populo, fore temporalem. Iubet igitur bono animo esse, quamvis sint perditis vel mortuis similes, quo-

nam finem imponet eorum miseriis. Quod autem dicit hic Deus *se populum repulisse*, debet referri ad sensum hominum, sicuti alibi vidimus. Nam adoptio fuit stabilis: sed externa species potuit aliud iudicium dare, nempe quod populus ille reiectus esset a Deo. Sensus tamen prophetae clarus est, nempe quamvis severe Deus egisset cum populo illo, et sumpsisset gravissimas poenas de eius perfidia, vindictam non fore aeternam, quia deditus erit misericordiae suae. Iterum adiungit rationem, *quia ego Iehova Deus ipsorum*, inquit. Haec particula significat adoptionem non esse irritam, quamvis ad tempus abdicaverit Iudaeos. Deum enim se illorum vocans, proponit in medium memoriam foederis sui, quasi diceret se non frustra pepigisse cum Abraham, et fuisse pollicitum semen eius fore benedictum. Quoniam ergo Deus fidem suam obstrinxerat Abrahae, hic dicit *se Deum esse populi*, non quod aliquid deberet, sed quia gratuito tam Abraham quam semen eius elegerat. Tandem adiungit, *et exaudiam eos*. Videtur hic hortari ad preces, ut freti hac promissione postulent a Deo quod promissum fuerat. Quamquam improprie saepe accipitur hoc verbum, quia Deus exaudire dicitur etiam qui ad eum non confugiunt. Sed hoc non melius convenit quod dixi, nempe stimulari populum ad preces, sicut Deus in hunc finem liberaliter nos ad se invitat, ut vota nostra conveniant cum eius promissionibus. Haec igitur summa est. Nunc sequitur:

7. *Et erunt quasi gigas Ephraim, et laetabitur cor eorum quasi a vino: et filii eorum videbunt et gaudebunt, exsultabit cor eorum in Iehova.*

Idem declarat hoc versu: proximo versu dixerat se conservaturum tam tribum Iehudah quam domum Ioseph, hoc est, decem tribus: nunc loquitur de suo Ephraim. Sub quo comprehendit tamen regnum Israelis. Nominat autem Ephraim, non quia dignus esset honore, neque etiam praeferret Iudaeis Israelitas qui fuerant apostatae: sed quia reditus decem tribuum magis erat difficilis creditu, haec ratio est cur diserte propheta Ephraim exprimat. Nam neque ad unius et tempus exsilium non debuerat Deus promittere Iudaeis restitutionem. Ergo spes Iudaeis certior ac propior erat. Sed quantum ad Israelitas spectat, erant quasi putridum cadaver, quoniam tantum spatium abfuerant aliquot, vix exceperant de illo reditu, quemadmodum si granum semine extra agrum caderet. Erant enim quasi alieni iam a Dei populo. Nunc ergo tenemus quid velit propheta, nempe Israelitas fore gigantibus similes, qui tamen debiles fuerant ac exsangues: deinde cum magno dedecore et ignominia tracti in exsilium, qui adhuc fuerant multis contumeliis, qui pridem extrema servitute fuerant oppressi: Deus promittit illis robur gigantum. Nunc dicimus synecdochen esse in hoc versu, quia non dubium est quin haec promissio maxime ad Iudaeos pertineat: sed nulla fit eorum mentio, quoniam ordine priores erant, et poterant melius sperare de suo reditu: sicuti Dominus iam signum aliquod illis dederat. Dicit, *Laetabitur cor ipsorum, et videbunt filii eorum, et gaudebunt, exsultabit cor eorum in Iehova.* Certum est iam tunc fuisse oblatam illis gaudii causam, sicut dicitur in Psalmo (126, 1): Facti sumus quasi somniantes quum reduxit Dominus captivos Sion. Sed propheta hic loquitur de pleniore gaudio, ubi scilicet viderent collectas iterum omnes tribus ex miseria illa et tristi dissipatione: et ideo dicitur in Psalmo: Collige Domine captivitatem nostram, sicut torrentem in austro. Deinde addit: Qui seminant in lacrymis, in exsultatione metent. Ergo ex parte tunc gemebant fideles, ex parte gaudebant: initium redemptionis poterat illorum animos exhilarare in laetitiam. Quum autem viderent fratres suos adhuc sub tyrannide hostium degere, et nullam vel exiguam esse spem reditus, poterant etiam animo gemere. Propheta autem hic denuntiat plenum fore gaudium ubi consummata fuerit restitutio. Et extendit hoc ad filios, quia oportuit [illegible] fervorem, quod scilicet ut experirentur patientiam [illegible], ut semper precationibus suis praecinderent viam Deo, sicut nos hodie [illegible] nostrae [illegible], quemadmodum relinquimus Deum. Ergo propheta, ut ad patientiam erudiat populi animos, dicit: Si hodie hoc non cernitis oculis vestris, saltem videbunt filii vestri. Videmus ergo ut hoc ad tolerantiam eos hortatur, ne scilicet praeverterent nimia celeritate Dei promissiones. De similitudine potius [illegible] dicere nihil attinet. Comparat ebrietati eos qui laeti sunt ex pane, eos qui exsultant in Domino, non quod ebrietatem probet, sed quia voluit exprimere non vulgare gaudium, ac si extra se rapti essent. Quare superstitiosum esset movere quaestionem, an liceat ex abundantia poculi concipere laetitiam. Verum quidem est obiter in sequenti vino hoc laudari Psalmo 104. Sed quia ad intemperantiam nimis proclives sumus, semper potius laudata ipsius frugalitatis cupiditatibus carnis, quam ut vino nostro quaeratur oblectatio. Caeterum, ut dixi, haec simpliciter ad praesentem locum nihil pertinet. Sequitur:

8. *Sibilabo illis, et congregabo eos, quia redemi eos: et multiplicabuntur sicut multiplicati sunt.*

Eodem etiam pertinet hic versus. Sed per verbum sibilandi intelligit Zacharias, ut alibi locis, non fore opus hic ardua vi [illegible], sicuti solemus utili suo opera sibilo [illegible] nostro. Quum ergo

Iudaeis obiicere promptum esset, per varias terras et sub diversis gentibus fratres suos esse dispersos, ita ut collectio minime esset credibilis, propheta occurrit dicens, Solo sibilo, vel solo nutu Deum posse ipsos reducere in patriam. Aliquando dicitur Deus sibilare reprobis, quum eos ad obsequium cogit etiam nolentes, sicuti utitur eorum opera et manu, dum arcana sua iudicia exsequitur, et dum exercitus magni quotidie conveniunt, certe hoc non fit sine arcano Dei nutu. Dum igitur clangunt tubae, dum tympana etiam resonant, Dominus sibilat e coelo, ut dirigat reprobos huc et illuc, prout visum est. Sed hoc loco simpliciter intelligit propheta, quamvis Deus non multos habeat praecones, neque etiam habeat instructos exercitus, qui patefaciant viam populo suo, sibilo contentum fore: quia ubi ostenderit sibi ita placere, liberum fore exitum captivis, utcunque totus mundus eorum reditum impediat. Coniungi ergo debent haec duo verba, *Sibilabo illis, et congregabo eos*: quasi dixisset Zacharias, sufficere Deo solum nutum, ubi volet populum suum colligere. Tandem addit, *Quia redemi eos.* Hic etiam retineo tempus praeteritum, sicuti verbum est praeteriti temporis. Loquitur enim Deus de redemptione iam incepta: quasi diceret, Ego pollicitus sum exsilium fore temporale: iam apparui redemptor ex parte quidem, sed non desinam opus meum prosequi donec absolvero. Non dubium igitur est quin Deus hic confirmet quod dixi: quoniam coeperat aliqua ex parte redimere populum, solidam redemptionem sperandam esse: hoc afflictis vix credibile erat. Atqui certo statuendum erat, quemadmodum in Psalmo dicitur, Deum opus manuum suarum non deserere in medio cursu. Ergo a principiis Iudaeos hic ad fiduciam animat, ut finem exspectent aequis animis, nec dubitent totum populum fore salvum: quia Dominus iam re ipsa ostenderat se eius esse redemptorem. Verum quidem est non fuisse hoc impletum in omnibus Israelitis. Nam semper tenendum est, electionem gratuitam sic in toto populo viguisse, ut Deus tamen haberet exiguum gregem, quemadmodum Paulus docet (Rom. 11, 5). Interea significat propheta Christum sic fore caput ecclesiae, ut colligat ex omnibus terrae partibus Iudaeos qui prius dispersi fuerant: atque ita extendatur restitutio promissa ad omnes tribus. Postea sequitur:

9. *Et seminabo eos in populis, et in remotis partibus recordabuntur mei, et vivent cum filiis suis, et revertentur.*

Continuat eandem doctrinam: sed utitur hic aptissima figura, quod scilicet dispersio populi felicius succedet quam quisquam poterat tunc concipere: nempe quia similis erit sationi. Dispergendi vel seminandi verbum saepe accipitur in malam partem. Nam quum populus quiesceret in patria, tunc sentire debuit se agere sub manu Dei, et protegi eius auxilio. Dispersio igitur fuit signum maledictionis: et ita saepe accipitur apud Mosen. Nunc Deus ponit quasi antiphrasin: ac si diceret, in arbitrio suo esse convertere tenebras in lucem. Sensus igitur est, dispersum fuisse populum irato Deo, sed laetum fore huius dispersionis finem: quia ubicunque habitent Iudaei, erunt tamen Dei semen, ita ut uberem fructum ex se producant. Videmus ergo nunc quo summa redeat, nempe Dei gratiam superaturam esse populi scelera, quia fructum edent qui fuerant dissipati, quum scilicet Deus nollet amplius gerere illorum curam et illos tueri in terra promissa. Quum ergo toties minatus fuisset Deus per Mosen dispersurum se Iudaeos, nunc alio sensu dicit *se illos seminaturum*, nempe ut fructum ubique producant. Et haec admirabilis fuit Dei gratia, quod horribili iudicio suo sic est moderatus, ut dissipatio populi similis esset sationi, quemadmodum dictum est: quoniam hinc contigit, ut ubique illuceret aliqua notitia coelestis doctrinae: et tandem ubi promulgatum est evangelium fuit aditus facilior ad gentes, quoniam per omnes terrae plagas Iudaei erant dispersi. Prima hospitia evangelii fuerunt synagogae. Videmus ut apostoli quocunque venirent initium fecerint a Iudaeis. Quum pauci essent conversi, iam aperta erat ianua ut complures accederent. Deinde gentes etiam adiunctae fuerunt Iudaeis. Poena igitur exsilii quae inflicta fuerat illis ianuam aperuit evangelio: atque ita Deus semen suum dispersit huc et illuc, ut postea fructus suo tempore prodiret praeter spem omnium, et hoc non parum valuit ad corrigendum fervorem in populo. Propheta enim ostendit hoc solum debere illis sufficere, quod exsilium ipsorum fructuosum erit: quoniam scilicet Dominus inde sibi colligit multos populos. Nam si Iudaei semper fuissent inclusi intra suos fines, nusquam alibi auditum fuisset nomen Dei Israelis. Quum vero nulla esset pars Orientis, nulla pars minoris Asiae et Graeciae quae non haberet aliquos Iudaeos, passim etiam incolerent multas urbes Italiae: hinc factum est ut apostoli, quemadmodum diximus, quocunque venirent, reperirent aliquos iam paratos ad amplexandum evangelium. Postea addit, *Recordabuntur mei in locis remotis.* Modum ostendit quia non abolebitur Dei memoria, etiamsi Iudaei non sacrificent in templo, etiamsi non habitent in terra sancta, colent tamen semper verum Deum. Quemadmodum semen quum in terram proiectum est, quamvis non appareat, imo videri possit perditum, quoniam putredine corrumpitur, tamen germinat suo tempore, et producit segetem, sic etiam Deus memoriam nominis sui docet fore in causa, ut populus fructificet ubi

dispersus fuerit. Caeterum quoniam hoc promittit Deus, hinc colligimus singulare eius esse beneficium, ubi fovemus pietatem in cordibus nostris, quamvis duriter nos et aspere castiget. Ubi ergo non desinimus Deum colere, certum est nos retineri eius spiritu: quia si hoc esset in potestate hominum, supervacua esset, imo absurda haec promissio. Postea adiungit, *Vivent cum filiis suis, et revertentur.* Iterum de filiis loquitur, ne Iudaei nimium accelerent: quemadmodum scimus homines in suis votis intemperanter ruere. Ergo ut non praescribant certum tempus Deo, admonet propheta debere illis sufficere, si Dominus quasi in morte ipsos vivificet una cum filiis. Promittit tamen reditum, non quod reversi fuerint in patriam, sed quia coniuncti fuerint omnes per evangelii fidem. Quamvis ergo locum non mutaverint, neque pedem extulerint extra terras in quibus peregrinabantur, tamen reditus in patriam vocatur illa collectio, quae facta est per doctrinam evangelii, quemadmodum satis ex communi omnium prophetarum usu notum est. Sequitur:

10. *Et reducam eos e terra Aegypti, et ex Assur* (ex Assyria) *congregabo eos: et ad terram Gilead et Libani adducam eos: et non invenietur illis.*

Confirmat idem vaticinium, nempe quamvis similes sint Iudaei laceris frustis, tamen bene sperandum esse de reditu et futura restitutione: quoniam Deus poterit ex locis remotissimis eos colligere simul ac manum porrexerit. Aegyptum ergo et Assyriam nominat, ut sciant Iudaei communiter patere redemptionem, quae hic promittitur, ad eos omnes, qui tamen inter se longissime erant divisi. Quamvis enim non tam procul distaret Aegyptus ab Assyria, tamen qui fugerant in Aegyptum, aliis erant detestabiles qui violenter in exsilium tracti fuerant: Deus enim maledixerat fugae eorum qui latibula captabant in Aegypto. Quum ergo essent alii aliis infesti, et hostile esset inter eos dissidium, dicit propheta collectionem, de qua nunc disserit, pertinere ad utrosque. Postea adiungit tantam fore copiam hominum, ut locus non sufficiat. Sic enim intelligi debent verba quum dicit, *Non invenietur illis.* Hoc est, operient totam terram, quemadmodum alibi vidimus. Apud Iesaiam dicitur, Secede a me: non quod ubi Deus auget ecclesiam suam fideles sint alii aliis molesti, aut cupiant fratres suos abigere: sed hac loquendi forma intelligit Iesaias ecclesiam refertam fore tanta hominum multitudine, ut alii alios premant. Sic etiam nunc dicit Zacharias densum fore numerum populi, ita ut locus vix futurus sit capax tantae multitudinis. Sequitur:

11. *Et transibit in mari afflictio, et percutiet in mari fluctus: et arescent omnes profunditates fluminis: et deiicietur superbia Assur, et sceptrum Aegypti recedet.*

Confirmat propheta quod dixit, proposita in medium potentia Dei, quae facile et nullo negotio poterit omnes mundi vires prosternere. Quoniam ergo obstacula quae cernebant Iudaei, poterant spem eorum evertere: hic occurrit propheta, et admonet potentiam Dei longe superiorem fore omnibus mundi impedimentis. Sed figurate hoc exprimit, alludens ad historiam primae redemptionis, *Transibit,* inquit, *in mari afflictio.* Sicuti Deus transitum olim populo suo dederat per mare rubrum, ita propheta nunc testatur eandem potentiam esse integram, ut Deus facile populum reducat, quamvis siccandum sit mare, et arefacienda flumina. Primo dicit, *Transibit afflictio in mari:* hoc est, grassabitur: nam sic accipitur verbum עבר hoc loco. *Transibit* ergo *afflictio in mari:* hoc est, Dominus terrebit mare, imo virtute sua sic concutiet, ut aquae ipsae pareant eius imperio. Nam postea se ipsum explicat aliis verbis. *Percutiet,* inquit, *in mari fluctus.* Significat Dei imperium sufficere ad mutandum naturae ordinem, ita ut aquae evanescant simul ac iusserit. Postea adiungit, *Omnes profunditates fluminis arescent.* Alii vertunt pudefient a בוש: sed est a יבש. יבש quidem significat interdum erubescere vel pudefieri: sed accipitur etiam pro arescere. Alii transitivum esse putant, quod scilicet venti arefacient. Sed quantum ad prophetae mentem, nihil est momenti in verbi coniugatione. Non dubium tamen est quin propheta hic significet tantam fore vim in solo Dei nutu, ut subito exarescant fluvii: quemadmodum scilicet Iordanis percussus virga Mosis exaruerat, ut transitum daret populo. Aperte tandem loquitur, quod *deiicietur superbia Assur, et sceptrum Aegypti recedet.* Quemadmodum dixi superiore metaphora allusit Zacharias ad primam redemptionem, sicuti prophetis omnibus solenne est populum commonefacere de illis miraculis, ut in futurum idem a Domino exspectent quod experti fuerant eorum patres. Nunc tamen aperte pronuntiat, Deum populi sui fore redemptorem, quamvis ab una parte Assyrii, ab altera autem Aegyptii conentur abrumpere eius opus: quia scilicet nihil proficient sua contumacia, quoniam Deus poterit utrosque facile subigere. Tandem addit:

12. *Et roborabo eos in Iehovah: et in nomine eius ambulabunt, dicit Iehova.*

Hic tandem concludit totam summam doctrinae quam videmus, nempe satis esse auxilii in Deo ut populum suum erigat et sustentet, atque etiam vic-

torem reddat contra hostes suos. Iam usus est hoc argumento, quum diceret Deum olim satis testatum esse multis miraculis quanto superior esset toto mundo. Sed nunc breviter concludit totum hoc argumentum, scilicet Iudaeos, si in Deum recumbant, et si ab eo exspectent quod promisit, satis robustos fore, quamvis tota potentia mundi contra eos surgat. Proponit deinde nomen Dei, *Ambulabunt*, inquit, *in nomine eius:* hoc est, sub eius auspiciis. Denique hic tacita est antithesis inter Dei nomen et inter opes ac copias hostium, quae poterant formidine percellere, atque etiam deiicere fidelium animos. Iubet igitur propheta Iudaeos dare Deo gloriam, ne dubitent ipsum fore victorem, quidquid contra opponat mundus. Et verbo ambulandi significat perpetuum cursum: quasi diceret, reductum quidem esse populum ab exsilio, nempe aliqua ex parte: sed plus esse sperandum, quia Dominus non tantum dux fuit itineris, sed perpetuus etiam erit custos, et tuebitur ad finem usque opus suum.

CAPUT XI.

1. *Aperi Libane portas tuas, et vorabit ignis cedros tuas.* 2. *Ulula abies, quia cecidit cedrus, quia fortes* (vel praestantes) *vastati sunt: ululate quercus Basan, quia descendit* (hoc est, excisa est vel prostrata) *sylva munita.* 3. *Vox ululatus pastorum, quia vastata est praestantia eorum* (vel fortitudo), *vox rugitus leonum, quia vastata est superbia Iordanis.*

Hoc caput continet severas comminationes, quibus voluit Deus mature admonitos Iudaeos, ut si qua esset spes resipiscentiae, metu revocarentur in viam, vel etiam alii perditi et reprobi omni excusatione carerent: interea fideles sese munirent contra gravissimam tentationem, ne scilicet deficerent animis, quanquam viderent horrendam cladem instare genti suae. Videtur quidem vaticinium hoc aliis superioribus non esse consentaneum. Nam hactenus propheta non modo bene sperare populum iussit, sed praedixit etiam beatissimum fore illius statum, ut nihil ad summam felicitatem deesset: nunc vero denuntiat interitum, et incipit a reprobatione. Dicit enim Deum fuisse diu illius gentis pastorem: nunc vero abiicere curam illam, quia taedio confectus non amplius sustineat obstinatam pravitatem, quam fuerat in omnibus expertus. Videntur haec inter se pugnare, sed oportuit priore loco Iudaeis proponi Dei beneficia, ut alacrius incumberent ad templum aedificandum, et scirent non frustra se operam consumere. Nunc etiam adiungi oportuit diversam admonitionem, ne hypocritae fallaci illarum promissionum fiducia obdurescerent, quemadmodum fieri solet. Deinde ut fideles sibi metuerent in tempore, atque ita solliciti incederent coram Deo: quia nihil magis exitiale est quam securitas: ubi enim grassatur peccandi licentia, impendet Dei iudicium. Ergo videmus quam utilis et tempestiva fuerit haec prophetae admonitio, ut intelligerent Iudaei Deum non ita fore propitium populo suo, quin poenas sumeret de malitia et obstinatione. Zacharias autem quo plus efficaciae habeat vaticinium, alloquitur Libanum: quasi esset Dei fecialis, iubet portas aperire: quia scilicet tota sylva iam devota sit incendio. Nam si loquutus esset absque figura, non tantum vehementiae habuisset haec denuntiatio, sicuti dum Libano et aliis locis denuntiat propinquum interitum. Existimant fere omnes sub nomine Libani templum intelligi: quia compositum erat ex arboribus illius montis. Sed mihi videtur illud frigidum, quanquam receptum sit communi interpretum consensu. Cur enim potius allegorice putabimus templum vocari Libanum quam Basan? atque nihil tale sentiunt de monte Basan, quum tamen prorsus similis sit ratio. Ego igitur simpliciter accipio montem Libani: et interea relinquo in medio quod Iosephus etiam ipse narrat, apertum fuisse templum antequam urbs fuerit eversa a Tito. Sed quanquam potuit vera esse historia, et est mihi probabilis, non sequitur tamen fuisse tunc impletum vaticinium, sicuti dicunt Rabbi Ionathan tunc exclamasse, En vaticinium Zachariae, quia praedixit templum hoc esse exurendum, et prius aperiendas esse eius portas. Haec videntur plausibilia: et primo intuitu etiam arrident. Ego autem puto tenendum nobis esse quod est solidius, et minus argutum. Non dubito igitur quin propheta hic denuntiet monti Libano, et monti Basan, et aliis locis ultimam cladem. Cur autem iubeat Libanon aperire suas portas, in promptu est ratio. Paulo post vocat sylvam munitam, quae tamen carebat moenibus et portis. Scimus Libanum fuisse propinquum Ierosolymae, ut procul esset ab omni hostili incursu. Quoniam ergo locus ipse natura satis tutus erat contra omnem violentiam, ideo perinde loquitur propheta, ac si Libanus undique cinctus esset propugnaculis: quia scilicet non erat expositus iniuriis hostium. Summa est, quamvis ob situs commoditatem existiment Iudaei Libanum non esse obnoxium ullis incommodis, eo tamen usque perventuram libidinem hostium. Diximus autem cur propheta Libano imperet, ut portas suas aperiat: quia induit personam fecialis, qui minatur ac denuntiat iam adesse ultimam Dei vindictam. Postea adiungit, *Ulula abies, quia cecidit cedrus.* Non dubium est quum Libanum propheta nominat, quin per synecdochen intelligat

totam Iudaeam. Atque ex contextn satis patebit hic notari loca magis iusignia: sed interim huc redire consilium prophetae, Deum fore vindicem contra totum populum, ut nec Ierosolymae, nec nllis locis parcat. Ergo etiam per *abietes* et *cedros* intelligit quidquid tnuc excellebat vel in Iudaea, vel in aliis locis. Et hac etiam ratione comparat cedris Libani: quasi diceret, Non est quod abietes se existiment extra periculum. Si enim cedris non parcitur, quid fiet abietibus, quarum non est tanta praestantia et dignitas? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quantum ad arbores: sed sub una specie complectitur, quemadmodum attigi, quidquid pretiosum erat in Iudaea: et hoc colligere melius licet ex progressu. Addit enim, *Ceciderunt*, aut vastati sunt *fortes*. Alii vertunt in neutro genere, Vastata sunt magnifica. Sed libenter hoc refero ad personas. Iam ergo propheta simpliciter declarat instare Dei vindictam praestantissimis quibusque, quos dignitas tegebat, ut essent quasi extra omne discrimen. Eodem sensu etiam adiungit, *Ululate quercus Basan*. Videmus ut coniungat montem Basan cum monte Libani. Non est igitur cur in una tantum voce allegoriam ponamus, quia haec membra simul inter se aptanda sunt. Dicit, *Cecidit enim sylva munita:* vel hoc ad Libanum pertinet, vel in genere dicit propheta nullum esse locum tam difficilem accessu qui non pervius sit, ubi Dominus licentiam omnia perdendi hostibus dare volet. Quamvis ergo densitas arborum protegeret montes illos, dicit propheta nihil obstaculo fore quominus penetret ad intimas neque munitiones vindicta Dei. Postea addit, *Vox ululatus pastorum: quia praestantia eorum*, aut fortitudo. Est hic אדר: posuit prius אדירים in genere masculino. Videmus ergo ut propheta eandem sententiam confirmet aliis verbis: *Ululent iam pastores*, inquit. Significat initium horribilis huius iudicii fore a proceribus, quia etiam causa erant publici exitii. Dicit ergo praestantiam omnium procerum iam propinquam esse cladi: ideoque ad ululatum eos vocat. Non hortatur his verbis ad resipiscentiam, sed prosequitur eundem tenorem docendi. Pro imperio Dei hic pronuntiat pastores, qui superbiebant in sua potentia, non posse effugere quam meriti erant poenam. Et quia passim huiusmodi loquendi formae apud prophetas occurrunt, non diutius insisto. Postea adiungit, *Vox rugitus leonum*. Hic non dubium est quin metaphorice leones vocet, qui crudeliter potestatem suam exercuerant contra populum. Sed alludit tamen ad ripas Iordanis, in quibus notum est versatos fuisse leones. Quum ergo totum illum Iordanis tractum leones incolerent, sicuti constat ex pluribus locis, comparat leonibus pastores, nempe praefectos qui abusi fuerant sua autoritate, quum scilicet tyrannidem exercerent contra populum. *Cecidit* ergo *superbia*, vel excellentia *Iordanis*. Denique nunc satis apparet prophetam et regno Iehudah, et regno Israelis minari ultimam cladem. Utramque quidem regnum tunc abolitum fuerat: sed loquor de ipsis terris. Summa est, neque Iudaeam, neque terram decem tribuum immunem fore a Dei vindicta. Postea addit:

4. *Sic dicit Iehova Deus meus: Pasce gregem occisionis.* 5. *Qui possident ipsum, occident* (hoc est, occidunt), *et non peccant: et qui vendit ipsum* (gregem, vel ipsas oves) *dicit, Benedictus Iehova, et ditatus sum: et qui pascit eas, non parcit illis.* 6. *Quia* (vel certe) *non parcam amplius incolis terrae, dicit Iehova: et ecce ego tradam* (vel trado, vel venire faciens) *hominem quemque in manum proximi sui, et in manum regis sui: et conterent terram, et non eripiam e manu eorum.*

Hic subiicitur ratio cur Deus tam severe agere cogitet cum populo suo, nempe quoniam eorum obstinatio nihil veniae mereretur. Sicuti ergo initio capitis minatus est propheta Iudaeis interitum, sic nunc admonet instam esse poenam quae impendet, nec posse ipsos mitius tractari, quoniam insanabilis sit prorsus eorum malitia. Nunc tenemus consilium prophetae: sed praecipue ingratitudinis accusat Iudaeos, quod tam male et indigne responderint singularibus Dei beneficiis. Initio dicit *se iussum pascere gregem mactationi destinatum*. Hic autem non recitat propheta simpliciter quale mandatum ipse acceperit a Deo: sed in genere docet semper Deum officio boni et fidi pastoris defunctum fuisse erga Iudaeos. Suscipit igitur propheta in se personam omnium pastorum: quasi diceret, non esse cur obtendat populus iste iuscitiam, vel culpam suam aliis titulis et coloribus fucare velit: quia Deus semper obtulit se pastorem, et adhibuit etiam ministros, quorum manu regeret populum hunc. Non stetit igitur per Deum quin semper feliciter habere potuerit hic populus. Non est iam cur nimis anxie laboremus in hoc versu, quemadmodum faciunt interpretes, qui restringunt ad solum Christum quod hic dicitur, quasi munus hoc a patre susceperit. Sed videbimus in contextu male ab ipsis et violenter torqueri prophetae verba. Tenendum igitur est eius consilium imprimis, quod Deus semper hunc populum regere paratus fuerit, ita ut non possit ab ullo accusari, quin praestiterit quidquid potest expeti aut desiderari a bono pastore. Si quis excipiat potuisse aliis verbis hoc dici: facilis est solutio, ostensam fuisse perpetuam Dei curam in gubernatione, quod non tantum ipse pastoris obierit partes et officium, sed etiam semper ministros aliquos praefecit, qui etiam sese interponerent. Quum ergo Deus tam fideliter et sedulo excubuerit in salutem populi videmus prorsus convinci eius ingratitudinem.

Quod autem vocat *gregem occisionis*, refertur ad prophetae aetatem. Nam tunc quasi erepti fuerant e faucibus luporum Iudaei quum liberati essent ab exsilio. Erant igitur quasi mortuae oves, quas Dominus eripuerat. Deinde scimus quam multis molestiis et periculis etiam fuerint assidue expositi. Inde autem clarius enituit Dei bonitas, quod dignatus est tamen gregem illum curare. Ergo hic amplificat propheta gratiam Dei, quod non aspernatus fuerit oves quasi mactationi devotas. Posset quidem longius extendi hic sermo, quasi referret propheta quid pridem accidisset, atque ita trahi ad multas aetates: sed mihi videtur magis probabile, proprie hic proponi quae ad aetatem illam spectabant. Docet igitur Zacharias cur ad extremum rigorem descendere cogatur Deus: quia scilicet omnia expertus ut posset populum hunc sanare, perdiderit tamen operam suam: quum malitia prorsus esset incurabilis, desperatio extorsit tandem Deo severitatem illam, cuius facta fuit mentio. Hoc, meo iudicio, est prophetae consilium. Postea adiungit aliam circumstantiam, unde iterum eluceat mira et incredibilis Dei humanitas, quod scilicet fuerit pastor gregis, qui non tantum a lupis et latronibus fuerat vexatus, sed a pastoribus ipsis. Denique summa est, etiamsi lupi et latrones grassati fuissent magna saevitia in populum illum, tamen Deum semper fuisse pastorem. Mox amplificat, dicens *eos qui possidebant occidisse, ita ut non parcerent*. Hic verbis ostendit propheta vilem fuisse etiam ducibus ipsis salutem populi. Non potuit igitur Deum provocare sua aliqua praestantia, ut tantopere esset beneficus. Nam haec verba diligenter notanda sunt, quum iugulatus fuit grex, ipsos carnifices aut lanios non fuisse tactos ulla misericordia, quoniam scilicet putarent iure sibi deberi haec spolia. Videmus ut hic extollat Deus suam benitatem, quod non gravatus fuerit tueri et regere, et pascere illum populum, qui tamen non modo despectui erat in mundo, sed pro nihilo habebatur, ut sine mactatio posset videri legitima praeda: *Non peccant*, inquit: hoc est, non sunt sibi conscii crudelitatis: Quare? putant enim iure se ditari, dum ita gregem miserum diripiunt. Fuit autem eo turpior et minus excusabilis ingratitudo populi, quod tam clementer exceptus, et tam blande nutritus esset a Deo, tamen respuerit omnes eius gratias, neque passus fuerit se gubernari sub eius manu. Et hoc etiam notare operae pretium est, istas antitheses magis exaggerare populi crimen, ne severitas Dei possit culpari ab hominibus. Quemadmodum scimus multos conqueri ubi Deus profert sua iudicia. Vellent enim metiri poenas omnes sue sensu, et vellent etiam Deum ipsum subiicere suo arbitrio. Ut ergo tales querimonias propheta compescat, dicit *gregem contemptissimum* tamen non fuisse despectum a Deo, quin susceperit eius curam. Dicebant pastores et domini, *Benedictus Deus*. Solemus gratias agere Deo, ubi quae nobis obveniunt bona, possumus ei accepta ferre. Non dicet latro qui iugulavit innoxium, Benedictus sit Deus. Nam vellet exstinctum esse Dei nomen potius: quia vulnerat eius conscientiam. Idem etiam dici potest de furibus. Hypocritae saepe obtendunt nomen Dei: et qui maxime fallunt semper ita praefantur, Per gratiam Dei tantum lucratus sum hoc anno. Hoc scilicet, quum fallendo, et fraudando, et rapiendo ad se traxerint alienam substantiam, tamen agunt gratias Deo: sed interea blanditiis se demulcent ac si licita esset praeda: quia scilicet non coarguuntur hominum iudicio. Hic autem propheta usurpat communem loquendi formam, qua solent testari iustum et licitum lucrum, qui sibi non sunt male conscii. Nunc tandem adiungit, *Et qui pascebat eas non pepercit*, inquit. Summa est, populum hunc communi opinione fuisse indignum misericordia et humanitate. Unde, sicut dixi, clarius refulget admirabilis Dei bonitas, qui descenderit ad curam tam contempti gregis. Nunc adiungit, *Certe non parcam*, inquit, *super habitatores terrae: ecce tradam*. Quibusdam videtur esse causae redditio: quia nunquam, nisi irato Deo, ita expilati fuissent Iudaei: quasi diceret iustam fuisse vindictam, dum ita expositi fuerunt atrocibus iniuriis. Meo tamen iudicio, simpliciter confirmat Deus quod diximus, vindictam suam fore iustissimam in posterum contra Iudaeos, quod scilicet operam suam luserit, eos sollicite pascendo. Quanquam enim nondum expressit propheta quod postea videbimus de ingratitudine, non tamen abs re abrumpit sermonem: quia indignatio scilicet semper aliquid fervoris habet. Ergo in medio sermone hic exclamat, *Non parcam*. Deus enim pepercerat Iudaeis, quum tamen impune omnes in eos exercerent saevitiam: et quum essent omnibus contemptibiles, in pretio habuerat ipsorum salutem. Quum fuissent ingrati post accepta tot beneficia, nonne oportuit Deum excandescere? Haec igitur ratio est cur propheta hic inserat comminationem Dei nomine, *Certe non parcam*, inquit: hoc est, quum hactenus distulerim vindictam meam, et superaverim clementia atque humanitate omnes homines, male vero collocaverim meam bonitatem, iam non est cur suspendam longius meum iudicium. *Non parcam* ergo *amplius incolis huius terrae. Dabo*, inquit, vel trado *hominem quemque in manum socii sui*. Quasi diceret, Non sunt amplius oves, quia non sustinent se regi manu mea, quum tamen optimum pastorem me senserint. Iam igitur fiet ut alii alios devorent, vel lacerent: et ita sequatur horribilis dissipatio. Nihil autem magis timendum fuit Iudaeis, quam ut se conficerent mutuis caedibus, et ita atrociter saevirent alii in alios, ut perirent sine hoste externo.

Sed tamen hoc fore pronuntiat Deus, quoniam scilicet nihil profecerit, quum vellet pascere quasi oves, et paratus esset obire pastoris officium in ipsis regendis. Tandem addit, *Percutient terram, et non eripiam e manu eorum.* Significat denique interitum propinquum esse absque ullo remedio, quoniam unicus erat liberator populi. Nunc autem testatur sibi curae non fore eius salutem: quia si centies perire ipsos videat, non tamen movebitur, neque flectetur ad ferendum auxilium, quoniam praecluserant sibi omnem misericordiam. Iam sequitur:

7. *Et pavi gregem occisionis, nempe* (vel ideoque) *pauperes gregis. Et sumpsi mihi duas virgas, unam vocavi Elegantiam* (vel Pulchritudinem) *et alteram vocavi Funiculos* (alii vertunt Perditores: de hac voce dicemus) *et pavi gregem.*

Hic prosequitur contextum quem paulo ante abruperat. Ostendit enim quod nondum satis fuerat expositum, ingratitudinem populi, praesertim cui coniuncta erat obstinatio, dignam esse interitu, nec iam veniae esse locum: quoniam nimis foede et indigne repudiata fuerat paterna cura Dei, et tam benignus favor quem ostenderat populo. Conqueritur ergo Deus *se pavisse gregem.* Alii hoc ad Zachariam referunt. Sed, quemadmodum iam dixi, commemorat Deus beneficia, quae aequabili tenore prosequutus est erga hunc populum, donec apparuit indignum esse omni gratia. Meminerimus tamen loqui prophetam de reliquiis. Nam hic non recenset antiqua Dei beneficia, sed statum describit populi post reditum ab exsilio babylonico. Prius visus est Deus mandare has partes Zachariae, ut pasceret: sed, quemadmodum iam dixi, non alio spectavit sermo ille, nisi ut palam fieret totam culpam residere in populo, quia repulerat a se Dei beneficentiam, et contumaciter quodammodo bellum gesserat cum Deo, ne locum vel aditum daret eius gratiae. Est igitur hic expostulatio ipsius Dei nomine. *Pavi,* inquit, *gregem occisionis, nempe pauperes gregis.* Alii vertunt, Propter. Sed particula לכן potest explicative sumi: vel possumus ita resolvere, Ideoque pauperes, vel praecipue. Quantum ad rem ipsam spectat, hic significat Deus sibi fuisse curam totius populi, quia speraverit adhuc residuas esse aliquas oves, quae dignae essent misericordia. Quum ergo pauperculae oves quaedam admixtae essent gregi impuro, hic dicit Deus hac spe sibi non fuisse grave aut molestum, pastorem gerere in populo regendo, *Pavi* ergo *gregem occisionis:* nempe, inquit, quoniam erant misellae quaedam oves. Nolui igitur eas deserere, sed potius tentare omnia malui quam abiicere vel unam oviculam, si qua esset in toto grege. Dicit se *sumpsisse duas virgas, alteram vocasse* נעם, *alteram* חובלים. Qui חובלים vertunt Perditores, reddunt quidem ipsam vocem hebraicam, si in punctis haeremus: sed quum חבל, et in numero plurali חבלים significet funes ac funiculos, non dubito quin propheta hic intelligat funiculos vel colligationes. Atqui non patitur hoc grammatica. Quasi vero puncta adscripserit Zacharias, quae tunc non fuerunt in usu. Ego quidem scio quanta industria veteres scribae puncta excogitaverint, quum iam linguae non esset tam communis et familiaris usus. Qui ergo puncta vel negligunt vel prorsus reiiciunt, certe carent omni iudicio et ratione. Sed tamen habendus est aliquis delectus. Si enim legamus hic perditores, nullus erit sensus. Si legamus funiculos, nulla litera mutatur: interea mutantur duntaxat duo puncta. Quum ergo id necessario postulet res ipsa, miror cur interpretes ita serviliter passi fuerint se cogi, ut non spectarent ipsum prophetae sensum. Dicit ergo propheta *se sumpsisse duas virgas.* Nempe ut incumberet in officium pastoris non vulgari modo. Quisque pastor uno pedo contentus est. Nam per virgas hic intelligit pedum pastorale. Quum ergo singuli pastores gestent sua peda, hic propheta dicit se instructum fuisse duobus pedis aut baculis pastoralibus, quoniam scilicet superabat Dominus omnem hominum sollicitudinem in regendo illo populo. Sed reliqua differam in diem crastinum.

Diximus heri nomen חובלים, quo Zacharias vocavit secundam virgam, non posse in malam partem accipi pro corruptoribus, sicuti faciunt omnes Hebraei. Deus enim docet, quantum in se fuit, partes boni et seduli pastoris ita se egisse, ut populus sua culpa pereat. Atqui quum Deus obiret munus pastoris, non potuit baculum sumere ad perdendum. Deinde non dubium est quin nomen hoc coniungat propheta cum altero נעם. Postremo tandem dicet fractum fuisse baculum illum, qui vocatus fuerat חובלים, ut irrita fieret fraternitas inter Iehudah et Israel. Quid iam affine reperietur inter Perdere et Unire? constat igitur nomen חובלים sive חבלים, hic sumi pro funibus. Iam videndum est cur virgam alteram propheta *Elegantiam* vel decorem nominet, alteram *Funiculos.* Quidam putant per נעם designari legem naturae, per חובלים legem Mosis. Et qui vertunt funiculum (sicuti Hieronymus recte hoc loco vertit) putant quoniam duro iugo premebat lex veterem populum, ideo vocari funem, quod eum constringeret. Alii, ut Hieronymus ipse, referunt ad locum illum Mosis (Deut. 32, 8), Quum proiiceret Dominus funiculum suum elegit locum in Israel, quum divideret Altissimus gentes, etc. Putant igitur funiculum sumi pro haereditate. Sed prior illa interpretatio nimis remota est ac detorta. Quantum attinet ad secundam, quoniam propheta plurali nu-

mero ponit funiculos, non potest etiam quadrare quod ille affert de haereditate. Et ex clausula colligere licebit quod heri iam diximus, funiculos accipi pro coniunctione. Sensus igitur prophetae est, Deum sic functum fuisse pastoris officio erga electum populum, ut regeret eum optimo ordine: et hoc intelligo per vocem נעם. Nihil enim potuit perfectius expeti ad omnem elegantiam quam regimen illud quo usus est Deus erga Israelitas. Quare non abs re hic comparat pastorale suum pedum pulchritudini: quasi diceret ordinem fuisse sic temperatum, ut nihil melius fingi posset. Secundo ponit *Unitatem* vel concordiam. Et hic fuit cumulus gratiae, quod scilicet Deus dispersos Israelitas iterum collegit ut essent unum corpus. Verum quidem est paucos ex regno Israel in patriam reversos fuisse: tamen satis constat reliquias non fuisse ex sola tribu Iehudah, et dimidia tribu Beniamin ac Levitis: sed etiam fuisse alios permixtos. Ergo optime etiam hoc convenit, non modo pulcherrimum ordinem fuisse institutum a Deo, sed additam simul fuisse fraternam concordiam, ut filii Abrahae uno spiritu et una anima inter se coniuncti forent. Quum ergo tam bonum pastorem nacti essent, eo foedior ingratitudo fuit, et minus tolerabilis, quod iugum ipsius excusserint, neque passi fuerint se gubernari sub eius pedo. Nunc ergo videmus quid sibi velint haec prophetae verba, ubi Deum inducit instructum duobus baculis, nempe pulchritudine et collectione. Tandem repetit quod iam attigerat. *Pavi*, inquit, *gregem:* hoc est, per me non stetit quominus impenderem operam meam illis regendis. Nunc sequitur:

8. *Et reieci tres pastores mense uno: et taedio affecta est* (ad verbum, coarctata est) *anima mea in ipsis: atque etiam anima eorum me abominata est.*

Initio versus continuat eandem sententiam propheta, quod scilicet Deus nullis laboribus pepercerit in regendo populo, sed patienter sustinuerit multas molestias. Est enim hoc proprium boni et industrii patris familias, gregem saepius inspicere, et mutare pastorem, si observet esse ignavum vel non satis attentum ad partes suas. Ostendit igitur Deus se usum fuisse summa vigilantia, *quoniam mense uno repulerit tres pastores:* hoc est, intra breve tempus delegerit subinde novos pastores, et alios suffecerit in aliorum locum. Nam *mensis unus* hic capitur pro tempore exiguo: *Tres* autem pastores significat multos indefinite. Si paterfamilias gregem suum negligat, poterit falli toto anno, etiamsi inciderit in furem vel hominem inertem ac nullius pretii. Quum ergo dicit Deus se *mutasse uno mense saepius pastores*, significat, quemadmodum dixi, summam diligentiam, quia scilicet gregem suum dilexerit, atque ita nihil omiserit quod faceret ad ipsum tuendum. Et haec circumstantia plurimum valet ad crimen aggravandum, quod scilicet non responderint Iudaei tanto Dei studio, quum viderent ipsum excubias agere die ac nocte pro salute sua. Iam posterius membrum versus querimonia est, ubi incipit Deus narrare quam scelesta fuerit populi et pravitas et ingratitudo: *Taedio*, inquit, *in ipsis affecta fuit anima mea: et anima etiam ipsorum me abominata est.* Iam non loquitur de pastoribus. Et falluntur qui uno contextu legunt, quasi Deus ideo repudiaverit pastores, quoniam anima eius fastidio affecta fuerit. Convertit potius sermonem ad totum populum, et ostendere incipit quam maligni fuerint qui tot beneficiis affecti tamen non potuerint ferre optimum illum pastorem. Dicit igitur *animam suam fuisse coarctatam in ipsis*, quoniam scilicet videbat suis gratiis non dari locum. Nam Paulus (2. Cor. 6, 11), ubi de doctrina agit, expostulat cum Corinthiis, quod paratus sit effundere cor suum, et os ingenue aperire, nisi quia angusti ipsi erant: et sentiebat ipse angustias illas in corde suo. Sic etiam hic Deus conqueritur se fuisse coarctatum in Iudaeis, quoniam scilicet videbat non excipi pro merito sua beneficia: sed quasi prohiberi. Tanta erat populi malignitas. Clarius in fine exprimit se fuisse ab illis contemptum: *Ipsi quoque me abominati sunt.* Fuit autem minime excusabilis hic contemptus, quum Iudaei scilicet non agnoscerent quam benefice et liberaliter ageret Deus erga ipsos. Nunc tenemus consilium prophetae. Postquam retulit quam humaniter Deus se accommodasset ad regendum populum, iam dicit hunc laborem caruisse profectu, quia praeclusa fuit ianua Dei gratiis. Postea sequitur:

9. *Et dixi, Non pascam vos: quod morti devotum est, moriatur: et quod succisioni devotum est, succidatur: et quae residuae erunt, devorent unaquaeque carnem sociae suae.*

Hic iam pronuntiat Deus quod prius breviter attigerat, iudicium suum non posse argui saevitiae, quoniam nimis scelerate egerat populus, et extremis quibusque suppliciis digna erat eius malignitas. Videtur quidem simplex esse narratio: sed Deus hic causam suam defendit, quia omnia expertus fuerit in regendo populo antequam descenderet ad extremum rigorem. Quis enim iam Deo obstrepat, quum paratus fuerit obire munus pastoris? quum se eousque demittere gravatus non sit, ut curaret populum illum quasi gregem suum? quod denique nullam diligentiae partem omiserit: et tamen contemptus fuerit ab illo populo, imo quasi ludibrio habitus? Fuit enim haec nimis indigna contumelia, quod abominati fuerint Deum, qui tamen tam co-

miter ipsos tractabat. Videmus ergo hic asseri ab omni calumnia Dei iudicium, quoniam malitia populi illius prorsus inexcusabilis fuerit, antequam Deus abiiceret illius curam. *Dixi* ergo. Notandum est tempus. Nam significat non fuisse nimis praecipitem in sumenda vindicta, sed quia nullum amplius erat remedium, tunc quasi necessitate coactum fuisse, ut renuntiaret muneri pastoris. *Dixi* ergo, *Non pascam vos: quod moritur, moriatur: quod succiditur, succidatur.* Resignat hic officium pastoris: et significat se innoxium fore et immunem ab omni culpa, quidquid accidat. Nam pastor hac lege praeficitur gregi, ut ipsum tueatur, imo singulas oves, tam a latronum iniuriis quam ab incursu luporum. Qui autem se abdicat pastoris officio, caret omni culpa, si postea grex vel diripitur, vel a lupis voratur, et saevis bestiis. Deus ergo hic palam denuntiat sibi non esse imputandum, etiamsi centies pereant Iudaei, quoniam non passi sint se ab ipso regi: et ideo se liberaverit pastorali cura. *Quod ergo perit, pereat:* hoc est, quando non sunt sanabiles, neque patiuntur remedium adhiberi suis malis, iam relinquo eos: experientur quid sit carere bono pastore. Nunc clarius perspicimus quod antea dixi, nempe hic traduci malitiam et ingratitudinem populi veteris, quoniam reiecerit Deum, qui tamen paratus fuisset fungi pastoris officio: et ideo culpam interitus, qui instabat, residere penes ipsos Iudaeos, quam cupide, sed frustra tentassent alio transferre. Tandem adiungit, *Et iam quae residuae erunt,* nempe quae effugient externum impetum, vel illae *se comedant ultro et citro:* quando iam non sunt oves, sed truculentae bestiae. Quod etiam scimus fuisse impletum. Mutuis enim discordiis tandem perierunt Iudaei: et nemo pepercit fratri suo: imo quo maior fuit propinquitas, eo quisque saevire atrocius sibi permisit. Tunc ergo iudicium Dei palam apparuit, quod denuntiaverat propheta, ubi intestinis dissidiis, imo caedibus Iudaei ita perierunt. Sequitur deinde:

10. *Et accepi virgam meam, nempe pulchritudinem, et confregi eam, ut irritum facerem foedus quod pepigeram cum omnibus gentibus* (vel populis). 11. *Et irritum fuit die illo, et cognoverunt sic pauperes gregis qui me observabant, quod sermo Iehovae hic esset.*

Confirmat eundem sermonem, sed figura interposita. Dicit ergo quum se eximeret ab officio pastoris, duas virgas fuisse confractas sua manu, *Pulchritudinem et Collectionem.* Loquitur de priore baculo, quoniam res turbatae fuerant in Iudaea antequam prorsus excideret populus ille. Neque enim statim erupit dissipatio, ut nulla esset societas inter Iudaeos: sed ordo politicus prolapsus ita fuit, ut satis constaret divinitus ipsos non regi. Paulatim corrupta fuit puritas doctrinae, et obrepsit multa colluvies errorum: invaluit superstitio. Quum ergo res ita essent confusae, confracta fuit virga pastoralis, hoc est, pulchritudo vel decor. Nihil aliud igitur continet hic versus quam explicationem proximi. Et ideo etiam dicit, *Ut irritum fieret foedus quod pepigeram:* hoc est, ut iam palam fieret non regi sub manu mea et imperio populum illum. Quidam interpretes extendunt ad totum orbem quod dicitur hic de populis: et putant idem notari a Zacharia quod dicitur secundo capite Hoseae, quod Dominus percusserit foedus cum bestiis terrae et volucribus coeli, ne qua scilicet noxa contingeret populo suo. Sed non convenit similitudo illa. Probabile igitur est, Deum hic loqui de solis posteris Abrahae. Nec mirum est vocari multos populos, quia sic etiam loquitur Moses, Populi ex te nascentur: idque ad amplificandam gratiam Dei: quoniam tribus duodecim erant quasi totidem populi in quibus regnabat Deus. Hoc fuit incredibile, ex uno homine prodire non modo populosam familiam, sed populos complures. Genuinus ergo hic sensus mihi videtur, quod Deus testatum fecerit se non amplius ducem esse illius populi: quia quum pessumdatus esset ordo, foedus etiam Dei irritum factum est. Quid enim continuit foedus illud, vel quorsum spectavit, nisi ut omnia essent apte et perfecte inter se coniuncta? Sicuti in ecclesia videmus curae esse Deo ordinem, ne quid scilicet temere pro cuiusque libidine turbetur. Hoc igitur initium fuit dissipationis, quae tandem sequuta est ubi populus defecit a legitimo Dei ordine. Concludit, *tunc illo die irritum fuisse foedus:* quibus verbis significat non fortuito hoc factum esse ut lex corrumperetur, et Iudaei desciscerent a puro regimine Dei: sed fuisse horribilem Dei vindictam. *Illo* igitur *die.* Emphatice hoc positum est: quasi diceret propheta, non debere adscribi fortunae quod res in deterius mutatae sint, quia hoc modo exsequutus sit Dominus iudicium suum, postquam nimis patienter tulerat malitiam populi. Et ideo adiungit, *vidisse pauperes gregis hunc esse sermonem Iehovae.* Duo hic breviter notat propheta, quod scilicet vulgo non animadversum fuerit iudicium illud Dei, sed omnes fere clausis oculis praeterierint quod acciderat: quemadmodum mundus quasi obducit callum et obdurescit sponte ad omnia Dei flagella. Clamant omnes se esse miseros: sed nemo respicit ad manum percutientis, quemadmodum alibi dicitur. Sic etiam Zacharias noster hic insimulat Iudaeos socordiae, quod maior pars etiamsi videret omnia confusa, tamen non attenderit, sed fere pro nihilo duxerit tam horrendam Dei ultionem. Oportet autem nimis praefractos esse homines, ubi non sentiunt divinitus se castigari. Sed tamen propheta

stuporem hunc in Iudaeis accusat, quia scilicet non duxerint hunc esse sermonem Iehovae, id est, hoc negotium gubernari Dei manu, sed interea dicit *pauperes gregis hoc sensisse*. Et ita ostendit, etiam ubi totus populus sese addicit exitio, pauculos tamen proficere sub Dei ferulis: et ita nunquam accidere ut prorsus sine fructu castiget Deus ecclesiam suam. Quamvis ergo reprobi contumaciter resistant Deo, et calcare etiam non dubitent pedibus eius iudicia, et quantum in se est, ipsa obruant, esse tamen semper aliquas reliquias quae proficiunt et agnoscunt Dei manum, ut sese humilient sub ipsa, et resipiscant. Postquam ergo propheta conquestus est omnes proceres, et qui honore et opibus inter Iudaeos pollebant, secure contempsisse illud horribile Dei iudicium, adiungit aliquos fuisse pauperculos et ignobiles, qui reputarent secum hoc non fieri casu vel fortuna, sed Deum hic esse iustum ultorem, quoniam nimis petulanter contempta fuerit eius gratia. *Pauperes* ergo *gregis cognoverunt hunc esse sermonem Domini*. Quum istud tempore prophetae acciderit, non mirum est si hodie, etiam ubi Deus quasi fulminat e coelo, et iudicia sua manifestis signis promulgat, mundum tamen ruere in suam perniciem, et quasi obstupescere in suis malis. Sed interea danda opera est ut nos coniungamus pauperculis, qui sunt quasi mundi quisquiliae: et ita ad reputandam Dei vindictam simus attenti, ut tangamur serio timore: atque ita non provocemus ad extremum eius iudicia, ut pereamus cum reprobis. Notanda etiam particula est quam interposuit Zacharias, *Qui me observant*, inquit. Hoc quasi singulare vel rarum ponit, nempe quia pauci dignantur expendere Dei opera. Scimus hanc esse praecipuam hominum sapientiam, ut attente considerent semper Dei manum. Atqui videntur omnes fere sibi accersere stuporem. Si Dominus ipsos percutiat, quasi attoniti haereut, neque respiciunt manum percutientis, ut iam diximus. Si autem Dominus liberaliter eos foveat et quasi blande, exsultant in sua protervia. Sic modis omnibus sunt intractabiles, quia scilicet Deum non observant, sed claudunt oculos, obturant aures, aut obducunt sibi multa vela. Denique reperiemus caecitatem mundi semper coniunctam esse cum pervicacia, ita ut frustra obtendant praetextum ignorantiae, quoniam *non observant Deum*, sed potius obvertunt ei tergum, et obtenebrant claram lucem sua malitia. Nunc ergo videmus cur haec particula interposita fuerit, nempe *pauperes gregis intelligere*, quoniam erigunt mentes suas, et applicant studium ad reputanda opera Dei. Hinc sequitur, tauros qui cornu libenter impeterent Deum, et hircos qui foetore suo implent aerem, ideo manere brutos, et nihil proficere in Dei iudiciis, quia scilicet caecutiunt sponte et propria malitia. Sequitur:

12. *Et dixi illis, Si bonum est in oculis vestris* (hoc est, si vobis placet), *date mercedem meam: quod si non, desistite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.* 13. *Et dixit Iehova ad me, Proiice hoc ad figulum, magnificentiam pretii quo aestimatus sum ab illis. Et sumpsi triginta argenteos: et proieci hoc ad templum Iehovae ad figulum.*

Iam addit aliud crimen Deus quo detegit populi malitiam, quoniam fere unius festucae pretio aestimaverint quidquid insumpserat laboris. Prius conquestus est de ingratitudine: sed hinc melius detecta fuit improbitas populi et flagitium, quod ita vilipenderint inaestimabilem Dei gratiam erga ipsos. Huc ergo pertinet quod nunc dicit propheta, Deum postremo tentasse an sua beneficia pretii aliquid haberent apud Iudaeos: sed fuisse tunc palam compertum, quidquid impenderat operae et laboris, fuisse malo locatum et perditum. Quod autem nunc in sua persona loquitur Zacharias, nunc vero Deum loquentem inducit, heri diximus hoc ad rem parum facere. Quoniam hic describit duntaxat quam turpiter abusi fuerint Dei gratia Iudaei, et quam iniuste eam contempserint. Interea autem loquitur ipse quasi Dei minister: quoniam non modo per se gubernavit Deus populum illum, sed instruxit virtute spiritus sui multos ministros, qui obirent pastorum munus. Dicit ergo se venisse (et hic sermo proprie in Deum competit) ad populum, et flagitasse mercedem: *Date*, inquit, *si ita videtur, mihi mercedem, sint minus, desistite.* Hic exprimit summam indignationem: quemadmodum si quis exprobret malitiam et ingratitudinem proximo suo, Agnosce beneficium si voles: sin minus, mihi perierit: ego non curo: ego video te esse nebulonem qui indignus fueras quem ego tam liberaliter tractarem. Ego igitur nihil moror tuas compensationes: sed interea tuum erat videre quid mihi deberes. Sic etiam stomachose loquitur Deus hoc loco: *Date saltem mercedem*, ne gratis vobis servierim: abusi estis meo labore: ego sustinui multas iniurias et molestias in vobis regendis: quae erit compensatio sollicitudinis? nempe qualis decet hypocritas et ingratos, qui erga bene meritos contumeliosi sunt. Equidem non moror mercedem, quia etiam non sum mercenarius. Postea addit *dedisse triginta argenteos.* Non dubium est quin hoc commemoret pretium quasi vile, ac si vellent tot et tam inaestimabiles Dei gratias compensare vili pretio: quemadmodum si quis conduxerit subulcum aut colonum aliquem, dabit vile pretium: sic etiam dicit, propheta Iudaeos egisse cum Deo. Interea per vile pretium quod bubulco dignum esset intelligit frivolas nugas, quibus putabant Iudaei se posse satisfacere Deo. Scimus enim fuisse admodum sedulos in suis caeremoniis quasi vero haec compensatio apud Deum quidquam valeat.

Requirit cordis integritatem: et ideo se nobis addicit, ut vicissim nos possideat. Hoc igitur erat pretium laboris quod Dominus fuerat meritus: haec erat iusta merces, si se in obsequium totos Iudaei addicerent eius verbo. Quid autem? nempe defuncti sunt caeremoniis et aliis frivolis rebus. Fuit igitur hoc sordidum munus, quasi vellent rependere mercedem alicui subulco. Ideo adiungit: *Dixit mihi Iehova, Proiice hoc ad figulum:* Haec scilicet digna est mea merces? Proiice ad figulum ut emat sibi lateres vel tegulas ad reficiendum templum: si quae sint ruinae in templo, emat sibi tegulas inde figulus, aut quispiam alius artifex ignobilis habeat sibi tale pretium. Nam ironice postea vocat *Magnificentiam et gloriam pretii quo aestimatus est:* Haec scilicet gloria est mei pretii? quum ego tot molestias pertulerim, iam agunt mecum perinde ac cum aliquo sordido bubulco, ego tamen eram ipsorum dominus et pastor. Ergo quum velint ita fucose mihi satisfacere, hic etiam per contumeliam obtrudunt mihi vile pretium, quasi deiicerent meam gloriam, vel conspuerent in faciem meam: Proiice, *proiice ad figulum*, inquit: hoc est, reficiant templum Dei, in quo perinde sibi placent ac si essent in coelo: sed templum illis est idolum: quia Deus nunquam propinquus erit, dum ita hypocritice cum ipso agent. Reficiant igitur ruinas templi sui, et solvant figulo pretium, quia ego non patiar tam contumeliose mihi pretium mea maiestate indignum obtrudi. Nunc tenemus consilium prophetae. Ac primo illud quod dixi memoria tenendum est, hic narrari quam desperata fuerit populi improbitas, quod reiecti a Deo, et confracta eius virga, tamen pro nihilo duxerint quas experti fuerant eius gratias. Quare? Putarunt enim Deo satis superque praestari, si eum colerent externis nugis, quoniam caeremoniae sine pietatis sensu duntaxat frivolae nugae sunt coram Deo. Hoc ergo nunc urget propheta, quod Iudaei maligne sepelierint Dei beneficia, quibus tamen eos ita obstrinxerat sibi, ut non essent solvendo. Et eadem etiam ratione subiicit, *Proiice ad figulum.* Testatur enim sibi haec nullius pretii esse, imo se abominari mercedem quam volunt rependere homines, ubi scilicet tam contumeliose cum ipso agunt, sicuti alibi dicit sibi esse fastidio apud Iesaiam, Ego nauseo ad vestros festos dies: quid calcatis quotidie pavimentum templi mei? deinde, Perinde est qui bovem mactat, ac si occideret hominem. Deus ergo omnibus illis locis ostendit, quemadmodum nunc apud Zachariam sibi summae abominationi esse sacrificia quae offerunt impii homines et hypocritae sine aliquo affectu pietatis. Quare? nam haec est summa contumelia quam inurunt reprobi, quasi sputis foedarent eius faciem, ubi scilicet eum comparant vel figulo vel bubulco, et non cogitant quid pretii mereatur, nempe ut se totos illi consecrent et vere addicant absque simulatione. Ubi igitur ludunt homines cum Deo, et putant ipsum oblectari frivolis nugis, comparant eum, quemadmodum dixi, vel bubulco vel opifici gregario et ignobili. Hoc autem opprobrium non potest ferre, et merito tam graviter hic stomachatur per prophetam suum.

14. *Et fregi virgam meam alteram, nempe collectionis, ad dissipandam fraternitatem inter Iehudah et inter Israel.*

Hic describitur nobis extrema Dei ultio, ubi scilicet populum ita dispersit, ut nulla esset amplius coniunctio inter filios Abrahae. Videmus prophetam sumpsisse duos baculos vel duo peda, ut praestaret officium pastoris in regendo populo. Pedum alterum dixit fuisse pulchritudinem: quia scilicet nihil praetermiserat Deus quod ad optimum ordinem faceret. Iam postquam regimen illud sanctum pessundatum est, sequuta etiam paulo post fuit dissipatio populi. Haec ratio est cur nunc dicat propheta *se fregisse alteram virgam*, vel pedum suum. Videmus ergo populum hoc sua ingratitudine tandem esse promeritum ut nulla esset amplius forma legitima gubernationis: deinde nulla esset coniunctio. Quantum ad vocem חובלים, ante diximus non posse ullo modo quadrare quod Hebraei docent, nempe tantundem valere ac perditores. Quorsum enim hic diceret Zacharias, fractum fuisse baculum illum, ut nulla esset amplius coniunctio vel fraternitas inter regnum Iehudah et decem tribus? et diximus etiam posse mutatis punctis hanc vocem ita accipi, quoniam חבל funem et colligationem significat. Tenendum autem est, hic esse ὕστερον πρότερον, quia antequam narraret Deum populo valere iusso postulasse sibi mercedem, debuit haec inserere. Sed haec ordinis inversio Hebraeis satis trita est. Hunc igitur versum sic legamus, ac si positus esset ante ultimam missionem, qua Deus pastoris munus a se reiecit. Nunc venio ad locum Matthaei (27, 9). Nam ubi narrat proiectos fuisse triginta argenteos nummos a Iuda: et inde emptum fuisse agrum a figulo, adiungit impletum tunc fuisse vaticinium prophetae. Non refert quidem singula verba, sed satis constat hoc testimonium citari: Dederunt, inquit, triginta argenteos, pretium aestimati, quem aestimarunt a filiis Israel. Ergo quantum ad rei summam spectat, non dubium est quin optime conveniat quod refert Matthaeus cum prophetae sensu. Nam tenendum est illud principium, Christum fuisse verum Iehovam ab initio. Quoniam ergo filius Dei eiusdem est cum patre essentiae, et unus etiam cum ipso Deus: non mirum est visibili modo in eius persona fuisse exhibitum, quod figurate propheta docuit factum esse sub lege a veteri populo. Nam quasi solverent iustam mercedem Deo, dederunt tri-

ginta argenteos, sordidum scilicet pretium: ideo conquestus est suum laborem quem impenderat illis regendis, inique aestimari. Iam Christus venditus fuit triginta argenteis. Ergo visibile specimen huius prophetiae exhibitum fuit in eius persona. Quum dicit Matthaeus Christum fuisse aestimatum a filiis Israel, accusat impietatem electi populi. Nam illic subaudiendus est articulus οἱ. Habetur quidem ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ: sed ita resolvi debet oratio, tam vili pretio aestimatum fuisse non a barbaris gentibus, sed ab ipsis indigenis qui erant ex filiis Israel, vel ex semine Abrahae: quasi diceret, hanc iniuriam illatam fuisse Deo non ab extraneis, sed a populo quem elegerat et adoptaverat sibi in peculium. Illa autem malitia minus excusabilis fuit. Postea adiungit Matthaeus, Dederunt in agrum figuli, sicut mihi Dominus praeceperat. Haec etiam pars optime respondet vaticinio: quoniam certum est non fuisse data opera vel consulto pecuniam illam locatam in agro emendo, ut Iudaei parerent mandato Dei, sed scimus Deum exsequi sua decreta per impios, etiamsi nihil tale aut velint aut cogitent. Quid autem Zacharias noster? *Proiice*, inquit, ad *figulum*. Non dicit Ad agrum figuli: sed exposuimus quo sensu iubeat Deus triginta argenteos proiici ad figulum, nempe ut emantur lateres vel tegulae ad ruinas templi obtegendas. Et hoc contemptim ac per ludibrium dicitur. Sic etiam visibile huius rei symbolum fuit in emptione agri. Figulus enim agri venditor nescivit quid ageretur. Scribae et sacerdotes nihil minus putabant quam se implere quod praedictum olim fuerat. Sed ut palam fieret Christum esse verum illum Deum qui ab initio loquutus fuerat per prophetas: ideo ut quasi oculis id subiiceret Deus, voluit visibilem exstare imaginem, quasi Iudaeos in rem praesentem adduceret. Nunc sequitur apud prophetam:

15. *Et dixit Iehova mihi, Adhuc sume tibi vas pastoris stulti.* 16. *Quia ecce ego constituo pastorem in terra, quod excisum est non visitabit, quod iuvenile est non requiret, quod confractum est non sanabit, quod stat non pascet: et carnem pinguis comedet, et ungulas eorum confringet.*

Hic docet propheta, ubi abiecerit Deus curam populi, fore aliquam vanam speciem regiminis: sed ex qua facile colligi possit, Deum non agere amplius officium pastoris: quasi diceret, populum ita deserendum esse, ut tamen putet se ad tempus esse adhuc, et manere sub tutela Dei, quemadmodum videmus in papatu superbas illas iactantias volitare, Nunquam deseri ecclesiam a Deo. Ergo etiamsi hactenus obruta fuerit Dei veritas, tamen fuisse veram ecclesiam, quae referta erat impiis superstitionibus. Quemadmodum ergo papistae titulo duntaxat gloriantur et contenti sunt, ita scimus Iudaeos obtendisse sua privilegia et haec etiam arma illorum erant, quum vellent congredi et manus conserere cum apostolis: Quid? annon sumus haereditas Dei? annon promisit sibi fore perpetuum sanctuarium inter nos? annon unctio sacerdotalis certum est atque infallibile signum gratiae eius? Quemadmodum ergo stultas illas glorias efflabant Iudaei contra apostolos, ita etiam hodie papistae occultant omnia sua dedecora sub ecclesiae titulo. Hoc intelligit nunc Zacharias, quum dicit se mandato Dei *sumpsisse vas pastoris stulti*. כלי significat Hebraeis quodlibet instrumentum. Quidam exponunt peram pertusam. Sed illud est nimis coactum. Non dubito igitur quin per instrumentum pastoris intelligat Zacharias insignia, ex quibus colligi poterat esse adhuc aliquem pastorem. Sed interea vocat *stultum pastorem*, ut sciamus fuisse inanem larvam et fallacem. Nomen igitur pastoris hic per concessionem ponitur, quemadmodum saepe loquitur scriptura et hodie etiam concedimus papistis interdum nomen ecclesiae: deinde concedimus etiam corruptis episcopis nomen pastorum, sed improprie. Sic etiam hic Zacharias, quamvis loquatur de spectro et re nihili, tamen dicit adhuc fore pastores in Iudaea, et ratio subiicitur, quod Deus talem poenam sumpturus sit de pravo et ingrato populo: *Ecce*, inquit, *ego constituo pastorem in terra*. Iam ut diximus, se abdicaverat Deus munere pastoris: sed postea praefecit et lupos, et fures, et latrones pastorum loco, quum scilicet exsequi vellet horribile suum iudicium contra Iudaeos. Et simul ostendit quales futuri sint pastores qui in posterum potientur imperio, nempe *qui non requirent quod excisum est*. Quidam hic הנכחדות accipiunt pro ovibus aegrotis: sed falluntur, meo iudicio: quia pastores seduli requirunt si quid est perditum, vel si quid evanuit in grege: et hoc intelligit Zacharias per visitationem. *Non visitabit* ergo, hoc est, non inspiciet si quid e grege abscissum fuerit: deinde *non requiret* הנער. Quidam intelligunt optimos agnos. Sed rectius alii exponunt teneros et qui adhuc non assuefacti sunt ad sequendum pastorem. Nam oves longo usu sese continent, ita ut non aberrent ab aliis: sed agni magis lasciviunt: et facile huc et illuc disperguntur. Haec igitur ratio est cur inter officia boni pastoris ponat Zacharias, *requirere quod adhuc iuvenile est*. Subiicit tertio loco de aegrotis, *si quid est confractum*, inquit, *non sanabit*. Postremo, *non pascet quod stat*, hoc est, quod est incolume. Ad verbum est, quod stat: sed significat plenum vigorem. Quod ergo *vegetum et incolume erit in grege, non pascet*. Postea addit, *Carnem pinguis vorabit, imo confringet ungulas*. Amplificat immanitatem postrema hac voce, quum dicit pastorem hunc non fore contentum carne pingui, nisi etiam

confringat ossa et ungulas, ac si superaret truculentia omnes lupos et saevas bestias. Nunc ergo tenemus summam huius vaticinii. Videtur autem hoc fuisse additum, ne sibi Iudaei placerent in externa et evanida specie regiminis, postquam desciverant a Deo: et vicissim etiam ipse renuntiaverat foederi, quod cum gente illa pepigerat, ne amplius esset aut pater, aut nutricius, aut pastor. Scimus hypocritas non facile exuere suam contumaciam: quamvis manifesta sit Dei ultio, tamen videmus eos obdurescere, praesertim ubi sub fallaci praetextu obtegunt sua mala, quemadmodum insigne exemplum perspicimus in papistis. Nunc ergo tenemus consilium spiritus sancti ubi iubetur propheta suscipere personam et vestes et instrumenta stulti pastoris. Si quis excipiat, hoc non fuisse consentaneum vero Dei prophetae, facilis responsio est, prophetam non ideo deflexisse a recto cursu suae vocationis, quamvis prae se tulerit formam pastoris stulti, quemadmodum alibi vidimus Hoseam iussum fuisse accipere scortum et gignere spurios ex ea meretrice quae iam fuerat infamis. Quum ergo haec visio fuit oblata Hoseae, non sequitur prophetae fuisse innatum aliquid probri, ne postea exerceret sancti doctoris munus. Sic etiam nunc simpliciter ostendit Deus qualis futura sit populi illius reprobi conditio. Iam notandum est, ubi appareat aliquid residuum verae et sanctae gubernationis in externa specie, non ideo tamen Deum praeesse. Nam sicuti iam ostendimus, illa est ridicula et insulsa gloriatio, quum homines inflati sunt ac superbiunt meris titulis. Videndum igitur est, ut qui praesunt, rite vocati sint a Deo: postea exerceant munus suum fideliter: alioqui poterunt centies vocari pastores, qui excellunt gradu honoris: sed erunt tamen vel lupi, vel latrones. Neque enim ullus est verus pastor, nisi quem Dominus gubernat suo spiritu et qui eius est minister. Omnes autem impii pastores etiamsi obtendant titulum, non possunt tamen ministri Dei vocari, qui iam populum deseruit, quemadmodum hic videmus. Interea simul notandum est, hoc non accidere nisi iusto Dei iudicio, quum res in deterius labuntur, et tandem pessum eunt. Et qui iactant pleno ore, et volunt etiam ab omnibus censeri pastores, sunt prorsus insipidi. Deus enim ipsos constituit: quemadmodum tota colluvies papalis cleri hodie est manifestum signum irae et furoris Dei. Ulciscitur enim merito et contemptum verbi sui et contumaciam qua eum nimis provocavit mundus. Quum enim Deus comiter vocasset totum mundum ad se, videmus ut repudiata fuerit eius gratia: deinde videmus ut omnes fere perrexerint in sua obstinatione. Tulit quidem Deus pro immensa sua bonitate hanc pravitatem aliquot saeculis: et quum inciperet punire ingratos, non statim erupit ad extremam vindictam. Ferulis enim addidit graviora flagella: sed tandem oportuit iram eius instar diluvii exundare. Hinc igitur horribilis illa confusio, quae cernitur in papatu. Et hoc sibi volunt prophetae verba, quum Deus hic pronuntiat praefici stultos pastores suo mandato et sua potestate, ubi scilicet exsequi vult suum iudicium contra impios. Quoniam autem hic enumerat propheta quae pugnant cum officio boni pastoris, hinc colligimus ex opposito quid sit vere et secundum Deum regere ecclesiam: deinde quaenam sint dotes aut notae boni pastoris. Quisquis ergo pastor vult agnosci in ecclesia, quod excisum est visitet, quod iuvenile est requirat: quod confractum est studeat sanare: et quidquid est incolume et vegetum bene pascat. Deinde abstineat ab omni saevitia: neque addictus sit ventri suo, neque lucrum spectet, neque etiam violenter imperet. Quisquis ita se geret, probabit re ipsa se esse verum pastorem. Sed quid magis absurdum fingi potest quam pastores dici, qui tamen nullam curam gregis sustinent? qui duntaxat rapiunt et congerunt et coacervant quod postea dilapident? Quum autem palam appareat, in papatu eos omnes qui vocantur episcopi non alia de causa appetere hoc munus, nisi ut sumptuose vivant, sine cura et labore, delitiisque suis indulgeant: deinde, ut in obscoenos etiam usus profundant quod male quaesitum est: quum ergo illic spectentur et otiosi ventres, et crudeles tyranni, quales hic tradit propheta, nonne videmus quam pueriliter iactent suam hierarchiam, et simul praedicent se originem ducere ab ipsis apostolis? Qualis enim erit Petri successor vel Pauli, qui barbaram tyrannidem exercet: deinde qui non putat sibi incumbere ullam curam gregis? Videmus ergo hodie repraesentari quasi ad vivum in papatu quod hic dicit propheta, nempe esse aliquam speciem externi regiminis: sed tamen Deum prorsus alienum esse ab illa larva, vel ab illo spectro, interea meminerimus mundum dare meritas poenas suae ingratitudinis, quum ita crudeliter et indigne tractatur. Aequum enim est qui iugum Christi suave ferre non possunt, subiici diaboli imperio et calcari sub eius pedibus, et contumeliose etiam opprimi a tyrannis. Hoc rectum est Dei iudicium. Scimus autem ecclesiam non fuisse eversam, nisi postquam maior pars respuerat doctrinam salutis et excusserat omnem pietatem, ita ut Deus quodammodo in tanta et tam effraeni pervicacia coactus fuerit abiicere pastoris munus. Tandem sequitur:

17. *Heus pastor inutilis deserens gregem: gladius super brachium eius, et super oculum dextrum eius: brachium eius arescendo arescet, et oculus dexter eius contrahendo contrahetur* (alii, obscurando obscurabitur).

Hoc verum docet propheta etiamsi Deus merito tam gravem vindictam infligat Iudaeis, tamen pastores ipsos non impune elapsuros. Et hoc modo admonet, etiam in rebus illis tam confusis, et perditis, sibi tamen aliquam fore foederis sui memoriam. Compellat autem pastores ipsos. Neque enim de uno homine loquitur, sed de tota illa caterva, quemadmodum iam diximus: *pastor*, inquit, *inutilis.* אליל significat rem nihili apud Hebraeos: unde etiam אלילים vocant idola. *Tu*, inquit, *pastor inutilis qui deseris gregem.* Iterum demonstrat aperto signo quos nominavit pastores, non tamen dignos esse tam honorifico titulo. Concessio igitur est in hac voce, quia nisi pastor de salute gregis sollicitus sit, palam demonstrat se nihil minus esse quam pastorem. Postea denuntiat poenam. *Gladius*, inquit, *super brachium, et super oculum dexterum eius.* Per gladium quamlibet speciem poenae designat: per brachium intelligitur robur: per oculum intelligitur prudentia, hoc est, Deus et in animam tuam, et in corpus poenas exiget, quia maledictio eius incumbet tuae fortitudini et intelligentiae: ideo dicit *arescet brachium eius.* Non videtur hoc quadrare metaphorae gladii: sed parum refert: quia ut diximus, propheta complectitur omnes species poenarum. *Arescet* igitur *brachium eius*, hoc est vigor eius defluet, ita ut sit quasi lignum putridum: deinde *oculus dexter eius*, hoc est, sanitas mentis, recta intelligentia, *contrahendo contrahetur:* vertunt quidam ut diximus, obtenebrari: et significat rugari proprie, ut satis constat ex pluribus locis. Hic non reperio verbum, quod melius respondeat quam contrahendo contrahetur. Exposui breviter consilium prophetae, nempe Deum sic punire malitiam populi, ut tamen pastores, quorum ministerio utitur ad vindictam suam exsequendam, non impune evadant. Quamvis enim divinitus excitentur, tenendum tamen est illud principium, nihil illis commune esse cum Deo. Nam mera eos ambitio et avaritia et crudelitas impellit. Nihil ergo minus illis propositum est quam Deo obsequi: sed extorquet ab invitis atque etiam inscii obsequium. In quem finem? nempe ut rependat ingratis et malignis et pertinacibus in sua malitia quam meriti sunt mercedem. Videmus ergo rectum finem esse vindictae Dei: videmus etiam ministros quibus utitur esse impios. Ac proinde non est quod putent sibi impune cessurum, quia impleant consilium Dei: neque enim quidquam tale cogitant. Deinde hoc etiam tenendum est, ubi grassatur extremus Dei rigor, tamen manere aliquam memoriam paterni favoris, quia scilicet aliquod adhuc superest semen, licet rarum. Nunquam enim sic prorsus aboletur ecclesia, quin maneant semper aliquae reliquiae: earum saluti consulere Deus volens, postquam exercuit suam vindictam, simul etiam convertit manum suam contra ministros, quibus usus est, quoniam scilicet perperam abusi sunt sua potestate. Sic etiam hodie cornuti episcopi sentient quam pretiosa sit Deo ecclesiae salus: quia etsi omnes fere populi et singuli homines digni sunt tyrannica illa saevitia, scimus tamen adhuc manere aliquos dispersos in illo labyrintho et Deo esse curam ipsorum. Quamvis ergo putent se esse innoxios, latrones et lupi qui hodie in papatu rerum potiuntur, sentient tamen Deum esse rectum iudicem impiae illius crudelitatis: quia confusio ecclesiae non est interitus: servat enim Dominus semper aliquas reliquias. Iam simul etiam videmus totam hominum fortitudinem fundatam esse in Dei gratia: deinde pendere ab eius spiritu sanam intelligentiam. Nam quum utrumque auferat hominibus, hoc est, tam robur quam rectum iudicium, hinc etiam colligimus penes arbitrium eius esse utrumque largiri. Sciant igitur homines fulciri se occulta virtute Dei, ut vigeant ac polleant iusta fortitudine. Sciant etiam se gubernari eius spiritu, ut perspiciant quid utile sit, praesertim vero qui dominantur agnoscant hoc esse singulare donum Dei, si tranquillam potestatem obtinent: deinde si recte prospiciunt suis subditis et praediti sunt sana intelligentia: sciant hoc sibi totum divinitus dari. Sed quaeritur quomodo hoc conveniat, spoliari intelligentia et fortitudine qui prius erant inutiles? Respondeo tantundem hoc valere ac si diceret propheta, eius qui inutilis fuerit pastor turpitudinem fore omnibus conspicuam. Ad tempus enim etiamsi longissime absint a pastorum officio, tamen decipiunt simplicem plebeculam: imo videmus ut hodie fallaci splendore perstringant omnium fere oculos cornuti episcopi et abbates et tota illa colluvies. Creduntur ergo esse et papa vicarius Dei, et alii omnes, successores apostolorum. Hic autem testatur propheta, ubi maturum tempus advenerit, palam fore eorum flagitia, ita ut in ipsorum faciem omnes conspuant, ut sint omnibus detestationi. Quamvis ergo credantur sapere et habeantur in admiratione, vel saltem in pretio, utrumque illis ablatum iri minatur Zacharias, quoniam incumbet maledictio Dei et *brachiis ipsorum et oculis etiam dexteris.* Haec summa est. Ego cras incipiam proximum caput.

CAPUT XII.

1\. *Onus verbi Iehovae super Israel. Dicit Iehova, qui expandit coelos, et fundavit terram, et formavit spiritum hominis in medio eius.*

Videtur haec inscriptio sequentibus parum congruere, quoniam non denuntiat cladem aliquam

electo populo in hoc capite, sed potius solatur miseros, et promittit salutem ecclesiae fore Deo curae. Quum ergo hic tantum de gratia et auxilio Dei concionetur Zacharias, videtur male hic posuisse nomen *Oneris*, vel intempestive, scimus enim משא proprie accipi de tristibus vaticiniis. Hoc quidem posset excusari, quoniam sic Deum fore liberatorem ecclesiae promittit, ut interea doceat ipsam multis incommodis et molestiis subiectam fore: sed potius existimo diversum fuisse prophetae consilium, nempe ut ostenderet Israelitas, qui praetulerant exsilium gratiae Dei, daturos poenam suae ignaviae et ingratitudinis, quod scilicet per eos tantum stetisset, quominus rursum coalescerent in unum corpus, et pure colerent Deum in patria sue. Hoc secure praetereunt interpretes quasi ad rem nihil faceret. Caeterum, nisi hoc tenetur, quidquid legitur in hoc capite prorsus erit insipidum. Ego igitur sic statuo prophetam hic invehi contra Israelitas qui respuerant quod tamdiu expetiverant, quum esset divinitus illis et praeter spem oblatum. Nihil enim magis optabile illis fuit quam reditus liber in patriam. Et videmus etiam quam ardenter precati fuerint prophetae omnes pro hac restitutione. Quum ergo Israelitae et otio et delitiis et terrenis suis utilitatibus addicti pro nihilo duxissent sibi permitti reditum, ut rursus colligerentur sub manu Dei, haec turpis fuit ingratitudo. Propheta igitur hic coarguit eos, et ostendit longe alium fore successum quam ipsi imaginentur. Notandum autem est, ideo torpore fuisse retentos, qui huc et illuc dispersi erant, quia non putabant fore diuturnum populi statum. Videbant enim, sicuti prius fuerant experti, Iudaeam undique cingi infestissimis hostibus: deinde non fore tam validum populum ut posset omnes impetus repellere. Iam enim assuefacti erant ad omnia ferenda: et si qua fuerat in illis generositas, ab ea prorsus desciverant, quum oppressi fuissent longa servitute. Quum ergo hoc apud se reputarent decem tribus, non usae sunt praesenti Dei beneficio: ita factum est, ut prorsus alienatae fuerint ab ecclesia Dei et quasi sponte renuntiaverint foederi, in quo tamen fundata erat spes aeternae salutis. Quid autem tradit Zacharias hoc capite? nempe Deum fore Ierosolymae custodem, ut eam tueatur contra omnem violentiam: et quamvis undique surgant populi ad eam oppugnandam, tamen non passurum ut succumbat. Videbimus etiam alia permulta: sed tantum hic sufficiat summam attingere, quod scilicet Deus exiguam illam manum et infirmas ac debiles reliquias non deseret: sed utcunque longe inferiores sint Iudaei suis hostibus, tamen ad eos tuendos ac servandos unicam Dei virtutem fore parem. Iam si quaeratur cur propheta vocet hoc, *Onus super Israele*, in promptu est responsio. quod scilicet Israelitae inter exteras gentes putrescent sine ulla spe liberationis, postquam noluerunt colligi sub manu Dei, quum tamen comiter et benigne invitasset omnes. Quoniam ergo nihil profecerat Deus brachia sua extendens, quum vellet eos rursus amplecti, hoc est *Onus* de quo loquitur Zacharias, quod scilicet urentur dolore et invidia, quum videbunt fratres suos protegi tunc Dei auxilio, se autem iam carere prorsus omni spe salutis. Denique hic tacita est antithesis inter decem tribus et inter domum Iehudah, ut facile patebit ex contextu. Quoniam tenemus consilium prophetae, iam ad verba descendo. Dicit *Onus verbi Iehovae super Israele, dicit Iehova, qui expandit coelos.* His epithetis Deum insignit Zacharias ad confirmandam huius vaticinii fidem. Neque enim dubium est, quin hic et creationis coeli et terrae et etiam hominis facta fuerit mentio propter circumstantiam loci. Alibi vidimus similes sententias, nam ubi de re creditu difficili agitur, nisi occurrat nobis immensa Dei potentia, friget quidquid nobis promittitur. Deus ergo ut fidem suis promissionibus acquirat, oculos nostros in coelum attollit, et iubet hoc mirabile opificium diligenter adspicere: deinde convertit nos ad terram, ubi etiam inaestimabilis eius virtus apparet. Tertio revocat nos ad considerationem propriae naturae. Si ergo hoc vix poterat credi, fuit optimum remedium quod hic profert Zacharias, nempe ut oculos erigerent sursum Iudaei: postea ad terram converterent. Nam expansio coelorum cogit nos ad sui admirationem, et quantumvis simus stupidi, non possumus tamen solem et lunam et stellas, denique totum hoc expansum quod supra nos eminet adspicere sine aliquo et quidem ingenti metu. Quum ergo Deus omnem humani ingenii captum superet in ipso mundi opificio, quid iam impediat quominus credamus quod tamen videtur minime esse consentaneum? neque enim metiri convenit Dei opera sensu nostro, quando ne centesimam quidem eorum partem capimus, utcunque applicemus ad considerationem quidquid est in nobis. Neque etiam hoc leve est, quum addit Deum *formasse spiritum hominis in medio eius:* sentimus enim nos vivere, corpus per se carebit omni motu et vigore, nisi intus animetur: anima quae corpus vegetat invisibilis est. Quum ergo experientia nobis demonstret virtutem Dei, quae tamen non est oculis conspicua, cur non exspectabimus quae promittit, etiamsi eventus nobis incredibilis videtur, et omnes sensus nostros excedit? Tenemus ergo nunc cur propheta commemoret Deum *expandisse coelos et fundasse terram et formasse hominis spiritum.* Quum dicit *in medio eius*, intelligit spiritum habitare intus: quia scimus corpus nostrum esse instar tabernaculi. Pergamus:

2. *Ecce ego pono Ierusalem postem contritionis* (vel calicem veneni, aut mortiferum: alii vertunt, crapulae) *omnibus populis per circuitum: atque etiam super Iehudah, erit in obsidionem contra Ierusalem.*

Hic incipit Zacharias docere quod breviter exposui, nempe Ierosolymam fore sub Dei praesidio, ut salvam et incolumem praestet adversus cunctos hostes. Sed hic figuris utitur, quae rem ipsam magis illustrent. Dicit *Ierusalem fore quasi postem contritionis.* סף significat postem fere in tota scriptura: sed hic quidam accipiunt pro calice: et ideo רעל vertunt temulentiam, aut furorem. Sed quia etiam רעל Hebraeis dicitur contritio, non male convenict, Ierosolymam vocari postem, ad quem impingitur, ita ut qui crure suo postem illum attingit, sibi aut os frangat, aut aliquid damni inferat. Quanquam videtur plus aliquid exprimere propheta, quod scilicet quisquis volet transcendere Ierosolymam reperiet offendiculum, quo sibi crura frangat et conterat. Sensus igitur est, clausum fore ingressum, ne hostes Ierosolymam expugnent, etiamsi pervenerint ad ipsos muros et portas, quia scilicet in ipso limine impingent, ut dicitur. Si magis arrideat altera versio, sensus etiam aptus erit, nempe omnes impios, ubi omnia machinati fuerint contra ecclesiam Dei, sese inebriaturos suis consiliis: imo potum illis fore mortiferum. Est enim cupiditas hominum similis temulentiae. Quum ergo improbi colligunt suas copias contra ecclesiam, perinde est ac si cupide vinum haurirent, quemadmodum temulenti homines conveniunt ut sese ingurgitent. Sensus igitur prophetae esset, immodicum illum potum foro mortiferum gentibus. Sed retineo sententiam priorem, nempe quamvis apertae sint sanctae urbis portae, imo etiam facilis ingressus per muros ipsos pateat, Deum tamen omni ex parte fore propugnatorem, ut hostes ad limen ipsum impingant, ac se ipsos conterant, quemadmodum diximus. Fuit autem valde necessaria haec promissio, quoniam Ierusalem tunc exposita erat omnium iniuriis, neque poterat sese vel fossis, vel muris, vel aggeribus defendere: sed Dominus hic pronuntiat *fore postem contritionis.* Iam adiungit, *etiam contra Iehudah*, vel super Iehudah, *erit in obsidione super Ierusalem.* Meo iudicio propheta extendit promissionem ad totam terram: quasi diceret, etiamsi Ierosolymae circuitus non capiat omnes incolas, tamen ubique fore tutos, quia Deus suscipiet eos in fidem suam. Miror cur omittant quidam interpretes particulam עַל, et ita vertant, Erit etiam Iehudah in obsidione contra Ierusalem. Eliciunt vero sensum prorsus contrarium, quod scilicet erunt quidam ex Iudaeis ipsis perfidi homines, qui non parcent fratribus et consanguineis, sed hostiliter se gerent contra ipsos, et coniungent perversa sua studia cum profanis gentibus. Sed ego in diversam partem refero, quod scilicet ubi obsidebitur Ierusalem, Dominus obstacula ponet omni ex parte, quae impediant et prohibeant hostium impetus. Quum ergo Deus tuebitur sanctam urbem, inquit, etiam hoc idem (nam verbum *Erit* refero ad protectionem Dei), hoc erge idem erit in tota terra: quasi diceret, non tantum unius urbis custodem fore Deum, sed totius terrae sanctae. Hoc autem acriter pungere debuit Israelitas, quum viderent se excludi a Dei auxilio, quia gravati fuerant redire in patriam quum permissa illis esset libertas. Sequitur:

3. *Et erit in die illa, ponam Ierusalem lapidem onerosum cunctis populis: quisquis portabit concisione concidetur* (vel laceratione lacerabitur), *et congregabuntur contra eam omnes gentes terrae.* (Sic autem resolvi debet oratio, Licet congregentur adversus eam cunctae gentes terrae).

Hic aliam metaphoram adiungit Zacharias, quae etiam valde apposita est. Quum enim contra sanctam urbem bellarent impii, non fuit propositum redigere duntaxat eam sub obsequium, vel imponere tributum aut vectigal, vel simpliciter dominari. Quid igitur? excidere funditus et delere illius memoriam. Quum ergo tanta crudelitas hostes impelleret ad oppugnationem urbis sanctae, propheta hic occurrit, et testatur lapidem illum nimis fore onerosum. Comparat autem hostes Ierosolymae homini qui lapidem tollere conatur ubi vires non sufficiunt. Ille ergo concidit sibi nervos. Nam si quis nitatur supra suam facultatem, fit aliqua luxatio in membris, aliqua in nervis ruptura. Propheta ergo huc spectat, Conspirent licet multae gentes contra Ierusalem, et toto conatu incumbant ad eam evertendam, hoc tandem proficient ut sentiant nimis onerosam sibi esse molem. Itaque frangent sibi aut lacerabunt brachia, quoniam rumpentur eorum nervi in ipso excessu conatus. Alii frigidius exponunt, lacerando lacerabitur: quia scilicet ubi quis accipit lapidem asperum, sibi manus exulcerat. Sed propheta haud dubie aliquid gravius notare voluit: et melius etiam respondent hoc modo singula membra, quoniam, ut diximus, consilium impiorum fuit, transferre Ierosolymam, ut lapis non maneret super lapidem: Deus autem hic pronuntiat nimis grave fore onus, ita ut sentiant sibi frangi vel abrumpi nervos, ubi intemperanter conati fuerint transferre quod moveri suo loco non poterat. Ratio autem huius vaticinii est, quoniam Deus fundator erat Ierosolymae, sicuti dicitur (Psal. 87, 1), Fundamenta eius in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion: deinde alio loco, Iehova in medio eius, non commovebitur (Psal. 46, 6). Iam simul memoria repetendum est quod vidimus proximo versu. Quam-

vis enim ideo coeli in continuo motu retineant tamen suam stationem, posset fieri ut ruerent: sed etiamsi contingeret coelum et terram misceri, Ierusalem quae fundata est Dei manu, et quae exempta est a communi sorte hominum, et cuius peculiaris est conditio, manebit stabilis. Videmus ergo cur dicat propheta non alium fore successum impiis ubi evertere Ierusalem studebunt quam ut se ipsos lacerent. Postea adiungit, *Et congregabuntur contra eam omnes gentes.* Diximus hoc fuisse additum, ut ostenderet etiamsi undique confluerent hostes, Deum tamen superiorem fore. Ergo amplificationem in se continet hoc membrum, ut fideles perstarent invicta constantia ad bene sperandum, quamvis hostium multitudine viderent se obrui. Illa est summa. Postea sequitur:

4. *Die illo, inquit Iehova, percutiam omnem equum stupore, et sessorem eius amentia: et super domum Iehudah aperiam oculos meos, et omnem equum populorum percutiam caecitate.*

Hic prosequitur eandem sententiam, sed aliis verbis, nempe in Dei manu esse multiplices modos, quibus furorem hostium et arceat et frangat. In vocibus *equi et sessorum* est synecdoche. Intelligit enim propheta quidquid robustum fuerit, tamen facile posse vinci divinitus: dicit primo, *percutiam omnem equum stupore.* Scimus robur militare esse in equis et equitibus: equos autem dicit fore attonitos: equites vero ipsos quasi correptos insania, ut scilicet se ipsos conficiant, neque possint nocere ecclesiae. Confirmat igitur quod nuper dixit, quamvis totus mundus conspiret contra ecclesiam, tamen satis esse virtutis in Deo, ut omnes impetus vel procul repellat vel conterat. Et ideo stuporem, amentiam, caecitatem ponit, ut discant fideles Deum occultis modis posse hostes suos vel perdere vel profligare. Quamvis ergo Deus non pugnet exsertis gladiis, neque utatur communi bellandi more: dicit tamen propheta instructum esse aliis mediis, ut hostes suos prosternat. Nam qui etiam potentissimi sunt in mundo, non tamen possunt eo usque penetrare, ut caecitate et amentia hostes suos conturbent. Sed propheta hic ostendit, etiamsi non appareat nobis ratio, qua liberare Deus nos volet, hoc nihilominus esse sperandum, quia flatu suo conficiet hostes omnes ubi eos excaecabit, et ubi illis eripiet et mentem et consilium et robur. Postea addit, *Et aperiam oculos meos super domum Iehudah.* Haec est causae redditio, cur scilicet feriendi sint omnes hostes insania et stupore, quoniam Dominus ecclesiam suam respiciet. Nam aperire oculos tantundem valet atque curam adiicere. Visus autem fuerat Deus ad tempus negligere populum suum: et cessatio illa quasi oblivio erat. Ideo saepe queruntur sancti, Quousque obdormies, quousque claudes oculos? Respice Domine, Videas. Ita hoc loco intelligit Zacharias Deum adhuc curam gerere populi sui, ut hostibus occurrat. Hinc ergo percipere nunc licet utilem doctrinam, primo nihil melius esse nobis quam sub umbra protectionis Dei colligi: etiamsi ecclesia munitione omni careat: imo si innumeros habeat hostes sibi infestos, et ad resistendum nullae vires suppetant. Quamvis ergo sic misere laboret ecclesia, atque inter multa discrimina versetur, imo subiaceat morti, discamus ex hoc loco miseros esse qui metu et pusillanimitate se ab ea separant: qui vero invocant Deum, et reiiciunt in ipsum curam salutis suae, eos fore beatos, quamvis totus mundus contra ipsos insaniat: quamvis strepent arma omnium gentium, quamvis etiam equi tumultuentur, Dei praesidium satis fore ad ecclesiae suae tutelam. Hoc unum est. Deinde discamus etiam fidem nostram exercere, ubi Deus videtur nos quasi proiicere inter dentes luporum: quia etiamsi non opponat visibile aliquod auxilium, scit tamen quomodo liberandi simus, et habet apud se occulta adminicula, quae ideo non cernimus, quia vult probare fidem et patientiam nostram. Postremo discamus, etiam ubi connivet Deus ad nostras miserias, quasi nostri prorsus oblitus foret, tamen spem nostram, quae in ipso fundata est, non posse labefactari: quia si manebimus in eius grege, tandem aperiet oculos suos, hoc est, re ipsa ostendet sibi curam esse nostrae salutis. Iam sequitur:

5. *Et dicent duces Iehudah in cordibus suis, Fortitudo mihi* (vel robur) *habitatores Ierusalem in Iehova exercituum deo suo.*

Adhuc continuat eandem doctrinam, nempe quamvis grex Dei pusillus sit et imbellis, tamen satis virtutis fore, quia Dominus ab eorum parte stabit qui ad ipsum confugient. Quamvis ergo Ierosolyma nondum referta sit civibus, et duntaxat sit urbs una, testatur Zacharias illic fortitudinem inviotam fore. Sed loquitur de ducibus Iehudah per comparationem. Olim scimus quanta illic fuerit hominum copia, et quanti exercitus confecti fuerint ex una illa tribu et dimidia tribu Ben-iamin. Quum ergo multae olim fuissent praefecturae, quum regio plena fuisset oppidis populosis, tunc sola fere Ierusalem coeperat habitari. Sed propheta hic denuntiat, etiamsi collectum sit totum ecclesiae corpus intra unius urbis angustias vel cancellos, tamen illic fore satis virtutis ad profligandos omnes hostium insultus. *Dicent* ergo *duces Iehudah*, hoc est, quum olim praefecti singulis urbibus vel chiliarchae numerarint suas copias, iam omnes respicient ad urbem unam, quia scilicet terra fere deserta est et nudata incolis: tamen bene sperabunt, quia in Do-

mino erit fortitudo ipsorum. Quidam inserunt copulam, fortitudo mihi et civibus Ierusalem: caeterum, corrumpunt sensum, quia uno contextu voluit dicere propheta quod iam attigi, nempe omnium oculos fore coniectos in unam urbem duntaxat: et tamen satis firmam materiam fore bonae spei et fiduciae, quia scilicet fortes erunt, non in se ipsis, sed in deo suo. Mutatio est numeri ubi dicit, fortitudo mihi. Nam loquutus erat de ducibus. Oportuit igitur dicere לָנוּ. Sed iam inducit singulos loquentes, quasi diceret, quisque ex ducibus non intentus erit ad suas terras, sed oculos potius diriget ad sanctam urbem, et contentus erit defensione paucorum hominum: ideo dicit, *In Iehova exercituum deo suo.* Significat enim Deum tunc fore protectorem illius populi, quem ad tempus deseruerat. Et rursus vocat Deum exercituum, ut commendet invictam eius fortitudinem, ne scilicet terrore deficerent piorum animi, quum viderent se longe impares esse hostibus. Sequitur:

6. *In die illa ponam duces Iehudah quasi fornacem* (vel catinum fusorium) *ignis inter ligna, et quasi facem* (vel lampadem) *ignis in manipulo* (hoc est, inter manipulos), *et comedent ad dextram et ad sinistram cunctos populos in circuitu: et habitabitur* (vel manebit) *Ierusalem adhuc sub se* (hoc est, in loco suo) *in Ierusalem.*

Adiungit aliam figuram novae confirmationis gratia. Dicit enim duces Iehudah fore similes catino fusorio, quanquam alii vertunt focum, sed male, et sine colore. Postea comparat eos *faci ardenti:* comparat autem profanas gentes ligno et stipulis vel paleae. Alibi etiam ita loquitur spiritus: et notanda est ratio, quia quum impii ecclesiam Dei oppugnant, videntur omnia secum afferre quae ad interitum eius faciant. Atqui Deus pronuntiat eos fore instar paleae et ligni: et quemadmodum apud Iesaiam, Erit domus Israel in ignem ardentem, et vorabit omnia ligna sylvae. Sic etiam hoc loco, erit quidem magna congeries hostium, ubi sese aggregabunt contra Ierusalem: sed Dominus consumet eos, quoniam erit instar ignis in medio populi sui, et populus ipse arcana spiritus virtute erit quasi catinus ardens, et quasi fax quae devoret paleas, in quibus nihil est solidi. Caeterum rursus ostendit propheta liberationem ecclesiae semper esse mirificam: ideoque perperam eos facere qui affixi sunt humanis et terrenis mediis: et libenter Deum adstringerent ad suos sensus: et ideo simul ac illis promittit Deus se fore illorum liberatorem, inquirunt, Sed quomodo hoc fiet? unde nobis auxilium? quomodo ad nos usque sese extendet manus Domini? unde colliget sibi milites? Quoniam ergo solemus ita anxie inquirere, ut procul repellamus a nobis Dei auxilium, tenenda est haec prophetae doctrina, quamvis hostes nostri turmatim in nos ruant, tamen fore lignorum congeriem, et nos fore similes fornaci: quia etiamsi in nobis nullae sint vires, Dominus tamen occulta sua gratia efficiet ut solo accessu sese consumant hostes nostri. Eodem etiam pertinet altera similitudo, *fore vel lampadem,* vel facem, *in manipulis paleae.* Nam hic etiam singularis numerus ponitur pro plurali. Tandem sequitur explicatio, *Comedent ad dextram et sinistram cunctas gentes in circuitu.* Hic videtur tribuere Zacharias inexplebilem saevitiam et cupiditatem vindictae fidelibus, qui tamen reguntur mansuetudinis spiritu, ut imitentur patrem suum coelestem. Sed hic non agitur de affectu ipsorum: tantum ostendit propheta frustratum iri omnes impios suo successu: neque id modo, sed etiam consumptum iri. Quo igitur furiosius insilient contra ecclesiam, eo magis subita erit ipsorum consumptio: quia etiamsi fideles velint illis parcere, Deus tamen ipsis non parcet, qui iustus est iudex. Denique transfertur ad ecclesiam opus ipsius Dei, quemadmodum aliis locis. Postremo repetit sententiam illam, nempe *Ierusalem staturam in loco suo ubi erat.* Est repetitio, ut iam vidimus, quia putabant hostes posse everti Ierosolymam, ut nihil prorsus residuum extaret. Propheta autem ex opposito dicit stabilem fore in loco suo, quia scilicet locum illum elegerat Deus, ubi volebat coli, et elegerat in memoriam nominis sui, quemadmodum saepius dicitur apud Mosen. Denique significat firmum et perpetuum fore ecclesiae statum: etiamsi conspirent cuncti mortales ad eius exeidium, et proiiciant huc et illuc lapides, tamen fore illic aeternum sanctuarium Dei sicuti promiserat, nempe usque ad Christum. Nam scimus tunc Ierosolymam oportuisse prorsus excindi cum templo: quia finis omnium rerum advenerat, et renovandus erat orbis.

7. *Et servabit Iehova tabernacula Iehudah sicut initio* (subaudienda enim est nota similitudinis), *itaque non gloriabitur decor* (vel magnificentia) *domus Davidis, et decor civis Ierusalem contra Iehudam.*

Iterum docet propheta non opus esse adminiculis, ubi Deus exserit manum suam ad servandum populum: quia satis superque sibi sufficit. Huc autem tendit sententia, ut discant Iudaei acquiescere in solo Deo, etiamsi videant se destitui omnibus subsidiis terrenis: quia ubi vult Deus servare non indiget ullo auxilio, sicuti diximus, neque aliunde mutuatur, sed unus ipse sibi sufficit. Caeterum per *tabernacula,* meo iudicio, propheta intelligit tuguria, quae non possunt tueri suos hospites vel inqui-

lineos. Verum quidem est Hebraeis vocari סכות teotoria: sed idem etiam intelligunt per אהלים nempe tabernacula, quae praebent hospitium temporale: non sunt autem solide exstructa: et hoc colligitur ex multis locis. Fateor plerumque promiscue vocari omnes domos tabernacula, hoc est, אהלים: sed proprie tamen nomen hoc significat tentorium quod exstruitur ad breve tempus: quemadmodum dicuntur patres habitasse in tabernaculis, quoniam scilicet nusquam illis fixa erat statio. Nunc videndum est cur de tabernaculis loquatur propheta. Posset hoc referri ad deserti habitationem: sed quia vereor ne illud sit nimis remotum, simplicius accipio tabernacola in quibus habitabant Iudaei quum redempti ex Aegypto ingressi essent terram: quia oportuit mirabiliter tunc ipsos protegi Dei manu, quum exacerbassent omnes vicinos, atque accendissent omnium in se odia. Erant quidem aliquae urbes munitae, sed ut plurimum degebant in pagis: saltem maior pars populi contenta erat suis tuguriis. Quum igitur tunc nulla esset munitio Israelitis, iam reducit illis propheta in memoriam, fuisse defensos unius Dei praesidio, ut sperent etiam in posterum se tutos et incolumes fore, quia Deus tuebitur eos usque ad finem. Est igitur hic tacita comparatio inter tuguria et urbes munitas. Et propheta iubet ipsos considerare quid olim experti fuissent ipsorum patres: Deus enim fideliter ipsos tutatus fuerat, quum tamen non essent muniti contra impetus hostium. Primo dicit, *Servabit Iehova tabernacula:* quasi diceret, Scitis patres vestros olim defensos fuisse manu Dei, quum tamen non habitarent ut plurimum in urbibus, sed dispersi essent in pagis. Quum ergo multis saeculis antequam rex creatus esset, Deus servator fuerit populi sui, idem etiam in posterum ab ipso sperate. Sed tenendum simul est quod heri diximus, promitti Iudaeis qui redierant in patriam opem Dei, ut scirent Israelitae, quos ignavia sua retinuerat in exsilio babylonico, se merito poenam dare suae ingratitudinis: quia non dederant gloriam Deo ut par erat, quo scilicet eius tutelae se committerent, atque ita recumberent in eius praesidium, ut non quaererent alia adminicula in terris. *Servabit* igitur *sicut initio*, inquit. Iam dixi particulam similitudinis debere subaudiri. Postea adiungit, *Ideoque non glorificabitur decor domus David, et decor civis Ierusalem super Iehudam.* Posterius hoc membrum exegetice additum existimo: et res ipsa hoc etiam ostendit. Deus enim pronuntiat se ita fore protectorem inopum, ut non minus victores semper futuri sint quam si haberent multos exercitus armatos: si et pecunia, et aliis etiam bellicis instrumentis essent praediti. Quod enim hic comparat domum Davidis et incolas Ierusalem cum Iehudah, non dubium est, quin respiciat in hunc finem, quamvis nullum sit regnum, et nullae urbes munitae, satis tamen in se uno esse praesidii ut inermem populum et destitutum tam gladiis quam virtute et aliis omnibus mediis, per se tueri queat. *Non gloriabitur* ergo *domus David.* Et hoc videtur consulto fuisse positum, quoniam suis opibus et potentia confisi non ita acquieverant in Deo, ut decebat. Quoniam ergo in vanam superbiam elati fuerant Iudaei, quum et regni dignitas floreret: deinde etiam suppeterent divitiae et bellica instrumenta, ideo coarguit Deus perversam illam fiduciam, qua obscuraverant Iudaei gratuitum eius favorem. Utcunque enim congesserint magnos thesauros David et Solomon, et etiam formidabiles fuerint hostibus suis, et omnibus vicinis gentibus, debuerant tamen quiescere sub unius Dei tutela. Quum autem terrena media illis animos inflassent, ideo coarguit Deus perversum illum fastum, et ostendit non minus beatum fore statum populi, ubi neque in solio rex sedebit, neque etiam exstabunt omnia subsidia ad defensionem populi: se proinde denuntiat qui ita expositi erunt omnibus incommodis, tutos fore tamen et incolumes, quia Deus ipsos tuebitur. Hoc sensu dicit propheta non fore cur glorietur posteritas regia contra Iehudam, quamvis in tuguriis habitaret: deinde etiam incolae Ierusalem, qui erant tunc quasi aulici. Quum enim sedes regia esset Ierosolymae, manavit inanis illa gloriatio ad omnes cives. Quum ergo despicerent omnes terrae incolas, ut splendida erat illius urbis conditio, dicit propheta, *Non gloriabitur posthac* Ierusalem, et posteritas David contra totum Iehudam, qui dispersus erat per apertos agros. Postea sequitur:

8. *Die illo proteget Iehova super habitatorem Ierosolymae: et erit qui aegrotabit inter ipsos die illo quasi David: et domus Davidis sicuti angeli* (aut dii) *sicuti angelus Iehovae coram facie ipsorum.*

Prosequitur eandem sententiam. Dicit enim Deum instar clypei fore ad protegendos Iudaeos. Quanquam enim hic ponitur verbum גן, tamen quia inde deducitur מגן, quod clypeum significat, tenenda est illa similitudo, nempe Iudaeos, quamvis neque virtute polleant, neque instructi sint armis bellicis, tamen fore tutos sub Dei protectione, quoniam clypeus ille sufficiet. Et opponitur hic oblique Deus omnibus aliis munitionibus, quas nimis sollicite quaerere solent homines, et quibus etiam perverse confidunt. Non dubium igitur est quin propheta hic vendicet Deo talem potentiam, quae, etiamsi totus mundus repugnet, neque ullum auxilium appareat, tamen superior futura sit ad hostes delendos, et servandum populum. *Iehova* ergo, inquit, *erit die illo clypeus.* Sed videtur hic esse aliquid

repugnantiae: quia proxime dixerat, Iudaeos ubicunque agerent fore tutos, quamvis non incolerent Ierosolymam: nunc autem restringit hanc promissionem ad cives Ierosolymae. Sed facilis solutio est: heri enim vidimus laudari pietatem eorum, qui maluerant subire maximos et gravissimos labores in itinere, deinde se exponere multis periculis quam manere in exsilio, quod ita alieni essent a templo. Iam quum illud fuerit prophetae consilium, non mirum est quod nunc cives Ierosolymae nominat: nunc vero complectitur generaliter omnes Iudaeos. Quod autem proximo versu dixit cives Ierusalem non posse gloriari contra rusticos qui in pagis dispersi erant: hac loquendi forma voluit humiliare etiam cives Ierusalem, non tamen excludere a promissione communi. Quum ergo Deus omnium defensor futurus esset, iterum redit ad Ierosolymam propheta. Nam quia Deus illic sanctuarium sibi elegerat, non mirum est si locus illo pretiosus coram ipso fuerit. Sed oportuit interea Iudaeis auferri omnem superbiam, ne confiderent terrenis mediis, quemadmodum dictum est. Hoc sensu dicit *protectionem Dei fore super habitatores Ierusalem.* Iam adiungit, *qui infirmi erunt inter ipsos fore similes Davidi.* Quidam argute exponunt, quod sicuti David quum neque exercitatus esset in bello, neque etiam valde robustus, sed propemodum puer: tamen confecerit gigantem illum superbum Goliat: ita etiam intelligunt infirmos ex Iudaeis Dei virtute fore hostium suorum victores. Sed videtur mihi illud coactum. Ego itaque non dubito quin propheta hic contexat suum sermonem, et Davidem accipiat pro rege. Nam quum David prostravit Goliat, adhuc erat puer nulla virtute insignis. Posteaquam adeptus est regnum, scimus excelluisse modis omnibus inter omnes terrenos reges. Ergo hanc potentiam nunc considerat propheta, quum dicit minimos quosque vel contemptissimos fore similes Davidi: quasi diceret, erunt omnes instructi heroica et regia virtute, non modo homines plebeii, sed etiam qui videntur similes esse feminis, et qui nihil virile prae se ferunt, illi tamen excellent heroica virtute Davidis. Postea sequitur, *Et tota domus David erit quasi angeli,* hoc est, ipsa posteritas regia erit insignis angelica virtute. Hoc autem necesse fuit addere, ne putarent fideles iam in nihilum redigi domum Davidis, unde tamen speranda erat salus. Nam quidquid illis promissum fuisset, hoc potuit evanescere, nisi semper stetisset illa promissio, in qua fundata erat totius populi salus (Psal. 89, 37): Domus tua in aeternum manebit. Nunc si Zacharias visus fuisset deiicere et prorsus evertere domum regiam, poterat hoc venire in mentem fidelibus, unde ergo exorietur nobis salus? quia sine Christo certum est nos esse perditos. Christus autem non potest nisi ex domo Davidis prodire. Ergo propheta hic tempestive dicit domum regiam fore praestantissimam, ac si totidem illic essent angeli, quot homines. Ponit nomen אלוהים, quod etiam deos significat. Sed addit eodem sensu, *quasi angelus Iehovae coram facie ipsorum.* Non dubium est quin propheta hic comparet posteros Davidis angelo, qui dux populi fuerat et minister redemptionis. Angelum illum colligimus fuisse Christum, quia etsi plures angelos Deus tunc populo suo destinavit, fuit tamen Christus princeps ac caput, ut satis notum est. Propheta igitur hic sperare iubet Iudaeos de perpetuo Dei auxilio: quoniam in domo regia non modo erunt angeli, sed ille etiam dux patrum qui exercuerat incredibilem Dei potentiam in redimendo populo. Nunc tenemus consilium prophetae: haec summa est, Deum ita suscipere populi sui defensionem, ac tutelam, ut unus per se sufficiat absque adminiculis: deinde in domo ipsa regia fore ministrum salutis: sicuti olim quum educti fuerant patres ex Aegypto, Deus manum suam exseruerat per angelum, hoc est, iam praefecerat illis mediatorem. Et hoc etiam sensu addit, לפניהם, *Coram facie ipsorum.* Iubet enim fideles attendere ad domum regiam, quae tunc prorsus spoliata erat omni dignitate, ut nulla esset invandi facultas. Nihil enim potuit tunc cerni in posteris Davidis nisi probrosum, vel saltem contemptibile. Et tamen propheta iubet ipsos sperare salutem ex illa domo, quae exoisa sic erat, ut nihil illic esset spectabile. Nunc quaeritur quando vaticinium hoc impletum fuerit. Magnifica enim hic praedicit Zacharias. Sed si percurrimus omnes historias, nihil tale reperietur, vel quod respondeat. Atqui notandum est, ideo promitti tam laetum et felicem statum Iudaeis, quia oriturus ex illis erat Christus: deinde quia Ierusalem futura erat mater omnium ecclesiarum, quia inde lex proditura erat, et quia inde statuerat Deus procul emittere sceptrum regium, ut dominaretur filius Davidis in toto orbe. Quum haec fuerit ratio, iam facile intelligimus quomodo felicior fuerit ac praestantior conditio miseri illius populi quam sub opulento et florenti regno Davidis: quia scilicet tandem exortus est Christus, in quo perfecta speranda erat felicitas. Nunc hoc etiam addendum est, quamvis pauci ex Iudaeis Christi gratiam amplexi sint, alii vero desciverint, atque ita cesserint locum gentibus, tamen utcunque exigua fuerit portio fidelium, non tamen hyperbolice prophetam sic loqui, quia res per se aestimanda fuit. Quod autem non pervenit ad Iudaeos fruitio, factum est eorum ingratitudine: sed nihil tamen decessit ex hac felicitate quae hic celebratur a Zacharia. Pergamus:

9. *Et erit, die illo quaeram ad perdendum omnes gentes, quae venient contra Ierusalem.*

Iterum repetit propheta, quamvis undique turmatim ecclesiam impetant impii et profani homines, tamen Deum fore eius defensorem. Quod autem dicit, *Quaeram ad perdendum*, intelligit Deum intentum fore, quemadmodum solent homines solliciti, et qui serio aliquid procurant. Ne ergo putent fideles vel contemptu Dei, vel negligentia, vel oblivione se perituros, dicit se acrem fore ipsorum defensorem. *Quaeram* igitur, hoc est, summo studio ero attentus *ad omnes gentes perdendas*. Non dubium est quin promissio haec longius pateat quam ad Iudaeos. Vaticinatur enim hic de regno Christi: quia si consideremus statum populi toto illo intermedio tempore, quod a reditu populi usque ad Christi adventum fuit, certe videbitur hic propheta longe plus fecisse spei quam res ferebat. Sed respexit praecipue in Christum. Hic ergo promittitur aeterna ecclesiae defensio. Et hinc etiam pendet fiducia illa salutis, quod Deus pro nobis sollicite excubat, ut scilicet sese fortiter opponat omnibus nostris inimicis. Ego breviter haec perstringo quae longa meditatione et accurata opus habent. Sed mihi sufficit breviter ostendere prophetae sensum, modo hoc clare fiat, ut quisque deinde in usum suum accommodet quae hic dicuntur. Interea colligimus etiam ex prophetae verbis, ecclesiam semper fore inquietam in mundo, quia non tantum unum hostium genus molestiam ei facesset, sed etiam plurimae gentes contra ipsam insurgent. Sequitur:

10. *Et effundam super domum David et super habitatorem Ierosolymae spiritum gratiae et miserationum* (vel precationum, vertunt alii) *et respicient ad me quem confixerunt: et lugebunt super ipsum tanquam luctu super unigenitum, et amarulenti erunt super ipsum, quasi amarulentia quae est super primogenitum.*

Initio versus significat propheta, quamvis miseri tunc essent Iudaei, et in posterum etiam futuri essent, Deum tamen fore illis misericordem. Et ita hortatur eos ad patientiam, ne deficiant nimis diuturno languore. Neque enim satis fuit illis promittere quod ante vidimus de auxilio Dei, nisi etiam adiungeret Zacharias, tandem exorabilem illis et propitium fore Deum, ubi multa incommoda perpessi fuerint, sic ut eos fere rabidos mundus existimet. Quantum attinet ad *effusionem spiritus*, videtur haec loquutio dura primo intuitu. Nam quid est effundere spiritum gratiae? potius ita loqui debuerat, Ego gratiam meam effundam super ipsos. Sed intelligit Deum fore misericordem: quia spiritus eius flectetur ad liberandos Iudaeos. Nam hic spiritum Dei comparat hominis animo: et scimus humano more scripturam saepe loqui. Quum ergo dicit, *Effundam spiritum gratiae*, sic resolvi potest commode oratio, Ego effundam viscera mea ad misericordiam: vel, Ego totum cor meum aperiam, ut miserear huius populi: vel, spiritus meus erit instar animi, qui impellere solet hunc vel illum ad miseros iuvandos. Nunc videmus quo sensu apte dicatur Deus spiritum gratiae effundere. Quanquam potest subtilius etiam hoc sumi, quod scilicet Deus non tantum miserebitur populi sui, sed faciet ut sensus misericordiae suae ad eum perveniat. Et ego in hanc sententiam magis inclino, quia deinde sequitur, *spiritum miserationum*, vel lamentationum. Nam תחנונים semper fere accipiunt Hebraei pro lamentationibus. Vertunt quidam preces, sed improprie, quia non exprimunt efficaciam ipsius vocis, et ponunt semper in plurali numero, saltem in hac terminatione. Unus tantum locus est ubi possemus vertere miserationes, nempe 31. Ieremiae ubi dicit (v. 9): In miserationibus reducam eos. Sed illic etiam pro lamentationibus accipitur: et expendi debet totus versus: quia paulo ante dixerat propheta, Flebunt, et ego in lamentationibus reducam eos. Hoc etiam loco maior pars interpretum accipit pro precibus: sed Hebraei malunt vertere miserationes: nempe quia non considerant aliud esse spiritum gratiae quam gratiam simpliciter. Spiritus enim gratiae, est gratia ipsa coniuncta cum sensu fidei: quandoquidem saepe Deus miseros exaudit, et porrigit illis manum, et praesentissimam salutem affert: interea caecutiunt, et manent stupidi. Hoc igitur longe excellentius est, *Effundi in nos spiritum gratiae* quam gratiam ipsam: quia nisi spiritus Dei penetret in animos nostros, et instillet nobis sensum gratiae, non modo erit nobis inutilis, sed etiam noxia. Dene enim tandem vindictam sumet de nostra ingratitudine, ubi videbit gratiam suam stupore nostro periisse. Hoc igitur, meo iudicio, propheta intelligit, tandem sic Deum fore propitium Iudaeis, *ut effundat super eos spiritum gratiae*: deinde, *spiritum lamentationum* ad impetrandam gratiam. Qui simpliciter vertunt *preces*, quemadmodum iam dixi, non satis exprimunt vim vocis. Sed possemus etiam miserationes vertere passive, et eodem sensu. *Effundam* igitur *spiritum gratiae*, ut sentiant ipsi meam gratiam. Deinde *spiritum miserationum*, ut scilicet, ubi deploraverint sua mala, tandem intelligant se divinitus fuisse liberatos. Plus ergo hic promittit Zacharias Iudaeis quam antehac. Neque enim hic praedicat externum Dei auxilium quo ipsos tuebitur, sed disserit etiam de interiore gratia, quoniam scilicet Deus perfundet arcana laetitia eorum animos, ut agnoscant et certo experimento discant ipsum sibi esse propitium. Caeterum si vertere libeat תחנונים miserationes, sensus erit, quemadmodum iam attigi, Iudaeos spiritu sancto dictante et suggerente sensuros Deum sibi esse misericordem. Si autem vertimus lamentationes, plus

aliquid dicat propheta, nempe Iudaeos, qui prius obstupuerant in malis suis, ita ut ad Deum non confugerent, tandem fore supplices, quia spiritus afficiet intus eorum animos, ut suam sortem deplorent coram Deo, atque ita ipsum exorent suis querimoniis. Et doctrina haec melius confirmatur ex reliquo contextu, *Respicient*, inquit, *ad me quem confixerunt.* Videmus ergo hic non externam modo gratiam promissam fuisse Iudaeis, sed interiorem sensum fidei, cuius autor est spiritus. Ipse enim est qui mentes nostras illuminat, ut percipiant Dei bonitatem: ipse est etiam qui corda nostra inflectit: et ideo subiicit, *Respicient ad me.* Nam, ut nuper admonui, Deus satis large cum incredulis etiam agit, sed ipsi restricti sunt, ideoque profundit sine fructu gratiam suam, perinde ac si plueret super silices, vel super rupes aridas. Utcunque ergo Deus se liberalem praebeat incredulis, tamen arescunt eius gratiae, quia sunt ipsi saxei. Iam quoniam denuntiat Zacharias *Iudaeos tandem respecturos in Deum*, sequitur illis promitti spiritum resipiscentiae et fidei lucem, sic ut agnoscant Deum autorem salutis suae, atque ita statuant se iam fuisse servatos, ut in posterum se totos illi addicant. *Respicient* igitur *ad me*, inquit, *quem confixerunt.* Hic etiam propheta oblique insimulat Iudaeos perversae contumaciae, quod scilicet restiterant Deo, et fuerant quasi indomitae bestiae. Nam metaphorice hic accipitur confixio pro continua irritatione: ac si diceret Iudaeos sua pervicacia fuisse quasi accinctos ad bellum, ut Deum pungerent, ac configerent sua malitia, vel telis rebellionis suae. Quum ergo tales fuerint, iam dicit ita mutatum iri a Deo, ut alii sint futuri, *quia respicere discent ad eum, quem prius confixerant.* Non possemus absolvere.

Diximus postrema lectione metaphorice hoc dictum fuisse a propheta, *Adspicient ad eum quem confixerunt*, ut exprimeret quod dixerat paulo ante, Iudaeos aliquando redituros ad sanam mentem, quum scilicet praediti essent spiritu gratiae et miserationum. Nam haec vera conversio est, ubi serio agnoscunt homines sibi bellum esse cum Deo, et illum sibi hostem esse, donec reconciliati fuerint. Nisi enim peccator se quodammodo sistat ad Dei tribunal, nunquam tangetur vero studio resipiscentiae. Ergo necesse est venire nobis in mentem, Deum fuisse a nobis offensum: et quantum in nobis erat, armatum fuisse ad nos perdendos, quatenus provocavimus iram et vindictam eius. Sensus ergo genuinus prophetae hic est, Quum Iudaei secure multis modis, et longo tempore provocassent Deum, aliquando poenitentiam acturos: quia scilicet incipient terreri Dei iudicio, quum prius nemo eorum cogitaret de reddenda vitae ratione. Quod autem dicit Ioannes (19, 36) impletum fuisse hoc vaticinium in Christo, ubi latus eius confixum fuit lancea, verissimum est. Oportuit enim visibile extare symbolum in Christi persona, ut Iudaei sentirent illum esse Deum, qui pridem loquutus fuerat per prophetas, et tales figuras alibi vidimus. Confixerant ergo Deum Iudaei quum moerore afficerent eius spiritum. Sed Christus etiam secundum carnem ab illis transfixus fuit. Et hoc intelligit Ioannes, visibili isto symbolo Deum palam fecisse non se tantum olim fuisse indigne provocatum a Iudaeis, sed in persona unigeniti filii sui tandem cumulum fuisse additum sceleratae impietati, quod ne Christi quidem lateri pepercerint. Verum quidem est, manu romani militis confixum fuisse latus Christi: sed sicut Petrus dicit (Act. 2, 36) crucifixum fuisse Christum a Iudaeis, quoniam scilicet autores fuerunt caedis et illorum impulsu prope coactus est Pilatus Christum morti addicere: sic etiam transfixio illa merito adscribitur Iudaeis, quia scilicet exsequuti fuerint quod ferebat ipsorum vesana impietas, per manum externi militis. Notandum vero est, non citari prophetae verba a Ioanne poenitentiae respectu. Neque enim illic de resipiscentia agitur: sed consilium eius fuit, breviter ostendere Christum esse Deum illum, qui ab initio loquutus fuerat per prophetas. Dicit enim, *Adspicient ad me.* Certum est, unicum Deum coeli et terrae opificem hoc pronuntiasse spiritu suo per os Zachariae. Ergo Christus ille idem est Deus. Neque tamen hoc modo confundimus personas: sed colligere licet eandem et simplicem esse essentiam patris et filii, quod nebulones isti, qui hodie turbant ecclesiam nostram, conantur evertere. Nam fingunt patrem esse unicum deum: fatentur postea Christum etiam esse verum deum: sed fabricant alteram divinitatem, quemadmodum si rivus quispiam oriatur a fonte. Negant igitur Christum esse unicum deum: et tametsi fatentur ab aeterno genitum esse, non tamen eandem essentiam patris et filii esse docent: sed volunt Christum esse nescio quod figmentum: quia nunquam admittent fuisse illum deum, qui autor fuit huius vaticinii. Dicent, sicuti necesse est, spiritu eius loquutum fuisse Zachariam: sed semper hoc referunt ad propinquam et secundam causam, quia scilicet Deus pater usus fuerit filio suo. Quidquid sit, pertinaciter contendunt, non eiusdem essentiae deum esse Christum, cuius est pater, quia nomen Dei proprie non competit nisi in patrem, ut ipsi volunt. Videmus autem ut blasphemiam hanc coarguat spiritus, qui per os evangelistae ostendit non secundum fuisse deum, qui crucifixus est, sed illum eundem qui loquitur per os Mosis, se unum Deum esse asserens, et qui idem etiam affirmat per os Iesaiae: Non dabo gloriam meam alteri, Ego, ego sum, et nemo praeter me (Ies. 42, 8). Iam sequitur quod etiam legimus proxima lectione, sed

tempus non potuit ferre, ut exponerem: *Plangent*, inquit, *super eum quasi planctum unigeniti: et amarulenti erunt super eum quasi amaritudine super primogenitum.* Prosequitur eandem doctrinam Zacharias. Nam promittit, sicuti paulo ante, spiritum resipiscentiae Iudaeis, speciem vero hic sumit, sed per synecdochen sub specie genus ipsum, et sub parte totum comprehendit. Scimus initium poenitentiae esse dolorem et luctum. Ergo quoniam per verbum adspiciendi non satis expresserat quid vellet, iam per luctum et dolorem clarius explicat, Deum Iudaeis daturum, ut tandem post mortem Christi resipiscant, ubi scilicet ab ipsis crucifixus fuerit. Mutatur quidem persona: sed scimus hoc passim esse usitatum prophetis, ut nunc sub prima persona, nunc sub tertia Deum loquentem inducant. Si quis velit notari personae distinctionem, non repugno: sed vereor ne haec argutia satis firma sit. Caeterum si cui placeat, haec erit ratio, *Adspicient ad me quem transfixerunt:* An Deus pater confossus fuit a Iudaeis? Minime. Neque enim carnem induit in qua pateretur: sed unigenitus filius. Cur ergo pater dicit, *Adspicient ad me?* Propter essentiae unitatem, scilicet. Iam sequitur, *et lugebunt super eum luctu, et amari erunt super eum.* Hic ergo a prima persona ad tertiam fit transitus, quia Christus idem est deus cum patre: differt tamen ab eo secundum personam. Sed, quemadmodum iam dixi, ego in hoc sensu nolim insistere, quia phrasis hebraica videtur alio nos ducere, quod scilicet nunc Deum loquentem inducat propheta, nunc vero narret ipse quod futurum est, tanquam Dei minister. Sed quod nuper attigi dubitatione caret, nempe describi poenitentiam synecdochicῶs, quia praecedit eam ordine tristitia, sicuti etiam admonet Paulus 2. ad Corinthios 7. Et ratio etiam colligi potest ex eo quod dixi, fieri scilicet non posse, ut peccatum nobis displiceat, et resipiscamus, nisi reatus noster nos pungat ac vulneret, dum agnoscimus Deum fore ultorem scelerum, et nobis cum eo negotium esse. Iam ubi prodit in medium index Deus ad nos perdendos, nonne penitus nos percelli, imo etiam horribili dolore fere absorberi necesse est? Hinc ergo amarulentia, cuius fit nunc mentio. Hinc luctus, dum scilicet terrorem concipimus ex praesenti Dei vindicta, quae nobis imminet. Sed videtur propheta aliud velle, quod scilicet lugebunt super Christum, non autem super se ipsos. Responsio facilis est, notari fontem et causam luctus, quia ingratitudo coget Iudaeos ad dolorem, ubi scilicet agnoscent se perversa contumacia bellum gessisse cum Deo et unigenito filio eius. Non ergo intelligit amaram fore Christi mortem, quemadmodum solemus prosequi mortem amici, vel fratris, vel filii, lacrymis et luctu: sed quia sentient se fuisse nimium excaecatos, quod ita suis peccatis provocaverint Deum. Quod Hieronymus putat Christum vocari unigenitum respectu divinae naturae, primogenitum, quia sit frater piorum omnium, et caput ecclesiae, est quidem vera sententia, sed nescio an possit ad contextum prophetae aptari. Ideo malo simplicius sumere quod hic dicitur, nempe postquam Iudaei aspernati fuerint Christum, sensuros tandem fuisse pretiosum et inaestimabilem thesaurum, cuius contemptus meretur horribilem Dei vindictam. Pergamus:

11. *In die illo magnificabitur* (ad verbum, hoc est, magnus erit) *luctus in Ierusalem, sicut luctus Hadadrimon in planitie Megedon.*

Usque ad finem capitis idem fere dicet propheta. Sed quoniam res memoratu digna erat: exornat eam multis figuris. Dicit igitur *luctum fore* post mortem Christi qualis fuit post mortem Iosiae. Nam qui volunt Hadadrimon nomen esse proprium viri, ratione prorsus carent, et nimis sibi indulgent in sua coniectura. Atqui fere omnium consensu semper receptum fuit Hadadrimon vel oppidum coniunctum fuisse cum planitie Megedon, vel regiones fuisse contiguas prope Iezrael. Sed quantum attinet ad nomen illud, non est magni momenti. Ego quidem hoc habeo persuasum, nempe Hadadrimon vel oppidum fuisse vicinum, vel fuisse partem aliquam illius regionis, in qua erat planities Megedon. Iam notandum est, similitudinem hanc qua utitur propheta optime quadrare. Quum enim occisus esset Iosias a rege Aegypti, dicitur libri secundi Chronicorum cap. 35 solennem luctum fuisse praescriptum. Quotannis ergo solebant ex more Iudaei suscipere luctum propter mortem Iosiae, quia ab eo tempore satis patuit Deum populo infensum esse, et iam non esse spem aliquam residuam salutis. Imo Ieremias in lugubri suo carmine respexit proprie ad Iosiam, sicuti testatur sacra historia. Dicit autem inter alia, Christus dominus noster, in cuius anima vivebat anima nostra, occisus est propter peccata nostra. Ieremias ergo illic agnoscit fuisse speciale signum vindictae Dei, quod pius ille rex sublatus fuerit e medio: et ita fuisse Iudaeos quasi derelictos, et fere postea similes fuisse mortuo cadaveri, quum scilicet tantum in anima Iosiae spirarent. Et simul admonet quasi cessasse regnum illud, quod voluerat Deus figuram et imaginem esse regni Christi: quia successor Iosiae omni regio honore spoliatus fuit: tandem pessumdata fuit non modo tota dignitas, sed etiam salus populi. Ideo aptissime propheta ad mortem Christi accommodat luctum illum: quasi diceret Iudaeos quotannis moestos fuisse ob Iosiae mortem, quia haec horribilis fuerat Dei vindicta, quod privati fuissent sancto illo gubernatore: sed nunc fore

luctum similem, ubi scilicet sentient exstinctam sibi esse lucem salutis quia filium Dei crucifixerint, nisi supplices agnoscant scelus suum, et ita obtineant veniam. Nunc ergo tenemus verum prophetae sensum, quod scilicet luctus erit in Ierusalem qualis fuerat olim in planitie Megedon. Iam si quis obiiciat, mortem Christi non fuisse lacrymis et moerore populi ornatam: respondeo, hic tantum describi poenitentiam fidelium, quia scimus paucos ex toto populo fuisse ad Deum conversos. Sed non mirum est prophetam generaliter loqui quasi de tota gente, etiamsi electos tantum Dei et exiguas reliquias designet. Nam Deus habuit pro tota sobole Abrahae paucos illos qui resipuerunt. Quod alii referunt ad mulieres de quibus narrat Lucas (23, 27), videtur nimis esse restrictum et coactum. Et videmus etiam luctum illum pro nihilo duci a Christo, Flete super vos, inquit, et super filios vestros: non super me. Quum ergo Christus ostendat frivolum et inanem fuisse illum fletum, certe tunc non dicemus completum fuisse quod hic legimus apud Zachariam. Et tenendum memoria est quod prius dixi, nempe sub moerore et tristitia notari poenitentiam qua donati fuerunt Iudaei, non quidem omnes, sed qui destinati erant gratuita Dei adoptione ad salutem. Sequitur:

12. *Et lugebit terra, familiae, familiae seorsum: familia domus David seorsum, et uxores eorum seorsum: familia domus Nathan seorsum, et uxores eorum seorsum.* 13. *Familia domus Levi seorsum: et uxores eorum seorsum: familia Simei seorsum, et uxores eorum seorsum.* 14. *Omnes familiae residuae, familiae, familiae seorsum* (hoc est, singulae familiae seorsum) *et uxores eorum seorsum.*

Videtur frustra plus verborum consumere Zacharias quam opus sit: quia plus satis prolixus est in re clara. Sed attendere oportet ad pondus ipsum, fuit enim incredibile, posse ex gente illa aliquos resipiscere, quum omnes fere dati essent in reprobum sensum. Quis enim unquam putasset adhuc locum esse gratiae Dei, ubi quantum in se erat omnes a minimo usque ad maximum conati fuissent Christum demergere in tenebras? Quasi ergo exstinctus esset sol iustitiae apud Iudaeos, probabile fuit totam illam gentem esse repudiatam a Deo. Sed propheta hic ostendit Deum fore memorem foederis sui, ut ex cunctis familiis aliquos ad se convertat. *Lugebit* terra, inquit. Hoc quidem scimus non fuisse conspectum in ipsa multitudine: sed Deus cui pretiosus est exiguus grex, hic totam terram nominat fideles qui senserunt quam graviter peccassent, et ita compuncti fuerunt corde, sicuti transfixerant unigenitum Dei filium. Et quamvis perierint Iudaei, tamen fuit hoc rarae et insignis gratiae, quod ad unam Petri doctrinam conversa sint tria millia: deinde passim et in Graecia, et in Asia minore, et in toto Oriente multi resipuerint et ubique surrexerint multae ecclesiae, ac si Deus crearet novos populos. Hoc ergo si rite a nobis perpenditur, non putabimus absurdum esse quod hic terrae promittit Zacharias poenitentiam. Quod autem prius dixit de Ierusalem non debet ita accipi quasi ad urbem illam restringat quod dicit: sed sub nomine illius urbis complectitur totam illam gentem, quae tamen per longinquas mundi plagas dispersa erat. Dicit nunc luctum fore *in singulis familiis seorsum.* Quibus verbis significat non fore caeremoniam fictam et umbratilem, quemadmodum ubi quispiam in populo flere incipit, elicit etiam lacrymas ex omnium oculis. Propheta hic testatur fore serium dolorem, quia alius alium non imitabitur duntaxat, sed quisque proprio affectu impulsus serio dolebit. Haec igitur ratio est cur dicat familias in moerore fore seorsum. Dare quidem operam debent fideles, ut alios incitent suo exemplo, atque exstimulent ad poenitentiam: sed ut plurimum in turba vix decimus quisque serio veniam precatur, et serio etiam propter peccata sua dolet. Quum ergo ita ad hypocrisin et nati sint homines, et toto vitae usu confirmati, non mirum est, quod propheta ut exprimeret verum dolorem, hic separat singulas familias. Quasi diceret, familia Davidis sentiet se peccasse: et familia Levi, etiamsi non cernat tale exemplum, intus tamen etiam suum crimen agnoscet. Nunc videmus cur toties repetat particulam *seorsum* Zacharias. Quod dicit *mulieres seorsum,* non dubito quin idem velit, quod habetur Ioelis secundo, Egrediatur sponsus e thalamo suo, et sponsa e suo cubili. In moerore scimus homines abstrahi ab omnibus delitiis et omni laetitia. Quum ergo viri segregare se ab uxoribus solerent in moerore publico et solenni, ideo propheta locat mulieres seorsum. Quanquam simul intelligit mulieres non exspectaturas dum viri lugendi exemplum ostendant: sed sponte et proprio affectu ad lugendum propensas fore. Tenendum vero est quod nuper dixi, non describi moerorem quo prosequuti fuerunt mortem Christi Iudaei: sed potius quo tacti fuerunt ubi Deus aperuit oculos ut resipiscerent a sua pertinacia. Scimus enim Christi mortem potius laetitiae nobis esse materiam quam doloris: sed non potest nobis affulgere gaudium ex morte Christi, donec serio vulneraverit nos sensus reatus nostri, ubi scilicet Deus vindex apparuit, et nobis minatus est. Ex illa igitur tristitia nascitur resipiscendi studium, et verus Dei timor. Hinc fit, ut Deus ipse nos exhilaret. Neque enim vult nos absorberi tristitia, ut ait Paulus: sed prosternit nos ut statim erigat. Cur autem nominet *domum Levi, et domum Simei,* vel Simeon, et domum Davidis, et

domum Nathan potius quam alias tribus, incertum est. Quanquam probabile mihi videtur, sub familia Davidis hic notari totam tribum Iehuda. Idem etiam dico de familia Nathan. Quantum attinet ad tribum Levi, excelluit honore propter sacerdotium. Sed non potest idem dici de Simeon. Cur ergo hic omittitur Isachar? cur Ruben primogenitus? cur alii omnes? Fieri quidem potest, ut plures fuerint tunc ex tribu Simeon, et ex tribu Levi, quam ex tribu Zebulon, aut Isachar, vel Ruben: sed quoniam res incerta est, nolo hic pedem figere in coniecturis. Quin potius intelligo non tam honoris quam ignominiae causa hic celebrari Davidis familiam, et tribum Levi: quia scilicet et posteri regum, et sacerdotes ipsi Christum compunxerunt, et transfixerunt Deum in persona unigeniti filii. Hieronymus divinat poni familiam Nathan, quia celeberrimus fuerit propheta, et eximius ante alios: ideo putat notari prophetas. Dicit pullulasse ex tribu Simeon multos doctores. Sed nescio unde illud sumpserit, quia nullum testimonium in medium profert. Contentus sum simplici illa ratione quam attuli, nempe hic sub certis familiis prophetam designare totum populum, et non parcere regiae soboli, neque etiam sacerdotibus, quod illi Christum crucifixerint. Scimus etiam Christum originem duxisse a Nathan: sed Hieronymus mavult hic prophetam notari quam eum ex quo Christus progenitus est. Haec tamen non sunt magni momenti. Subiicit in fine *luctum hunc communem fore omnibus familiis residuis*. Quanquam autem pauci redierant nisi ex tribu Iehuda, et Beniamin, et ex tribu Levi: Zacharias tamen, meo iudicio, hic residuas familias vocat electos, qui mirabiliter erepti fuerunt a communi exitio. Nam caecitas ita praevaluerat, ut abdicatio Dei manifesta esset in toto populo. Sub hoc igitur nomine intelligo reliquias gratiae, ut Paulus loquitur (Rom. 11, 5): ac si diceret propheta, quod hactenus dixit de moerore non promiscue spectare ad totam gentem, sed ad partem illam quae residua est, nempe gratuita electione Dei. Tandem sequitur:

CAPUT XIII.

1. *In die illo erit fons apertus domui David, et incolis Ierosolymae ad peccatum, et ad immunditiem* (vel ad expiationem et adspersionem).

Ex hoc versu iterum facile colligimus Zachariam pollicitum fuisse spiritum resipiscentiae Iudaeis, ut scilicet Deum sibi propitium adhuc sentirent, ubi res ad ultimam desperationem esset adducta. Neque enim sufficeret moerore tangi, nisi Deus ipse occurreret facilis et misericors. Dixerat quidem spiritum gratiae effusum iri, et spiritum miserationum: sed nondum satis clare docuerat quod nunc addit de remissione et venia. Postquam ergo narravit acerbissimum fore dolorem in Iudaeis, quod Deum compunxerant, nunc fructum poenitentiae adiungit. Et hinc etiam apparet quid sibi velit illud Pauli, tristitiam non esse poenitendam, quia poenitentiam parit in salutem. Ubi ergo tristitia nostra benedicitur a Domino, spectandus est finis, ut animi nostri erigantur in gaudium. Fructum vero poenitentiae statuit Zacharias in ablutione: et alludit ad ritus legales, quum dicit, *Fontem domui Davidis et incolis Ierosolymae fore.* Scimus enim olim sub lege multa lavacra fuisse praecepta Iudaeis. Fuit ergo remedium quoties aliquam labem contraxerant sese abluere. Certum est, aquam nullius esse momenti ad purgandas animas: sed scimus sic expiata esse peccata hominum morte Christi, ut in sanguine quem fudit constet nobis vera ablutio. Figuras ergo legis certum est debere huc referri. Summa est, Deum fore exorabilem Iudaeis, ubi ita affecti fuerint sincero dolore, et paratam illis fore reconciliationem, quia Dominus ab omni inquinamento eos purgabit. Dicit *fontem apertum*, vel expositum: qua voce non dubito quin discrimen notet legis et evangelii. Nam oportuit quotidie inferri aquam in templum: deinde scimus etiam privatim fuisse lavacra in usu. Hic vero perpetuum fluxum aquae mundae promittit Zacharias: quasi diceret, ablutionem fore obviam ubi Deus rursus populum suum in gratiam receperit. Si igitur remissio peccatorum olim sub lege fuit oblata, nunc multo nobis facilior est: non ut indulgeat Deus licentiae peccandi, sed quia Christi adventu clarius apparuit, sordes omnes nostras fuisse purgatas. Nam patres sub lege persuasi quidem fuerunt Deum sibi esse propitium, quod peccata non imputaret: sed ubi pignus ablutionis? nempe in sanguinis adspersione. Sanguis autem ille fuit vituli vel agni. Nunc quum sciamus nos redemptos fuisse a Christo, et virtute arcana spiritus sancti adspergi animas nostras eius sanguine, certe perinde est quasi Deus nobis obiiceret non modo ante oculos, sed inter manus nostras ablutionem, quae obscurior fuit patribus, vel procul illis ostensa. Dicit autem *et domui Davidis, et incolis Ierosolymae:* sicuti prius restrinxit gratiam Dei ad urbem illam, ut scilicet pungeret Iudaeos, qui praetulerant externas delitias tantae felicitati. Putabant enim se beatos esse in exsilio, quod terram amoenam et fertilem incolerent: quod otio et pace fruerentur. Ita factum fuit, ut contemnerent redemptionem sibi oblatam. Ergo propheta hic promittit civibus Ierusalem, et regiae familiae fontem quo abluentur eorum sordes: quia scilicet e Sion

lex exivit, et verbum Domini e Ierusalem. Et scimus inde sumptas fuisse primitias ecclesiae novae. Nec obstat quod ante vidimus de gratia Dei longius propaganda: quia utrumque suo ordine impletum fuit, ut Deus benediceret tribui Iehudah, quae confisa promissionibus in patriam redierat: et postea longius sparserit eandem gratiam, colligens in unum corpus quidquid per longinquas plagas mundi fuerat dissipatum. Addit, *Ad peccatum et ad immunditiem*, Alii vertunt, ad adspersionem, quod minime quadraret nisi peccati nomen pro expiatione sumatur. Nomen hoc deducitur a נדד: sed accipitur saepe pro adspersione, aliquando pro ipsa immunditie: aliquando pro menstruo, unde etiam alii vertunt, ad menstruum, et verbum נדד removere vel separare significat: unde נדה est remotio, vel secubitus, dum mulier immunda ad maritum non accedit. Transfertur vero ad quamlibet immunditiem. Posset hoc quidem per synecdochen de menstruis accipi: sed ratione contextus malui vertere immunditiem. Nunc si חטאת vertamus peccatum, נדה erit immunditiem. Si vero in priore membro ponitur expiatio, in secundo conveniet nomen adspersionis et hunc sensum libenter amplector, quia sub lege tam victimis quam lavacris purgata fuerunt peccata. Summa est, quamvis modis omnibus sese inquinaverint Iudaei, ita ut merito foeteant coram Dei oculis, et detestabilis sit eorum immunditiеs, tamen fontem illis fore paratum quo se purgent, ut scilicet prodeant in conspectum Dei puri et mundi. Videmus ergo hoc fuisse prophetae consilium, poenitentiam, de qua hactenus disseruit, non fore inutilem, quia constabit certus fructus, dum scilicet occurret Deus Iudaeis, et ostendet se illis exorabilem et iam placatum, imo in sanguine unigeniti filii sui proponet illis munditiem, ita ut nullae sordes eos impediant, quominus audacter et cum fiducia ipsum invocent: quia scilicet pro caeremoniis legalibus exstabit ipsa veritas, ut spiritu adspergat eorum corda, sic ut fide purificentur, atque ita abiiciant omnes sordes suas.

2. *Et erit in die illa, dicit Iehova exercituum, excidam* (vel delebo) *nomina simulacrorum e terra, et non erunt in memoria amplius: atque etiam prophetas et spiritum immundum auferam* (vel exterminabo: ad verbum est, transire faciam) *e terra.*

Hic propheta adiungit alium fructum qui resipiscentiam populi sequetur, et quem etiam Dominus inde producet. Est autem purgatio ab omni inquinamento superstitionum. Neque enim vere erigitur purus et legitimus Dei cultus, nisi sordibus abstersis: quandoquidem miscere sacra profanis, perinde est, ac si quis vellet tollere discrimen coeli et terrae. Non potest igitur probari Deo ulla religio, nisi quae immunis et pura sit ab omni labe. Videmus ergo nunc quo consilio propheta adiungat finem et mendaciis et aliis erroribus, et Satanae imposturis fore, ubi Deus ecclesiam suam restituerit: quia vigebit simplicitas verae doctrinae: et ita abolebitur quidquid Satan invexerat prius ad pietatem corrumpendam. Hinc colligimus quod iam attigi, non posse rite inter nos coli Deum, nisi ablatae fuerint corruptelae omnes, quae pugnant cum puro et sincero Dei cultu. Sed notandum etiam simul est, hanc efficaciam tribui Dei verbo, ut abigat et profliget sordes omnes mendaciorum, et quidquid consentaneum non est verae pietati. Sicut ergo solis exortu fugantur tenebrae et apparet distincta rerum omnium facies, sic etiam ubi Deus emergit per sui verbi doctrinam, necesse est procul facessere omnes Satanae imposturas. Haec autem duo capita apprime utilia sunt cognitu. Videmus enim ut multi non improbi quidem, sed stulti et inconsiderati homines putent se dare iustum honorem Deo, etiamsi impliciti sint multis falsis erroribus, et a superstitionibus non abstineant. Alii qui magis astuti sunt, excogitant hanc rationem pacis, ut scilicet qui recte sentiunt aliquid concedant et tyrannis et pseudoprophetis: et ita vellent hodie nobis conflare novam religionem ex papatu, et simplici evangelii doctrina, et ita transfigurare Deum: quoniam ergo videmus tam proclives esse mortales ad omnia miscenda, ut pura evangelii simplicitas contaminetur variis figmentis, tenendum est hoc principium, non aliter posse ecclesiam rite componi, donec omnes superstitiones fugatae et reiectae fuerint. Hoc est unum. Deinde ex eo etiam alterum illud colligitur, verbum scilicet Dei non modo viam nobis monstrare, sed detegere omnes Satanae fallacias: quia vix centesimus quisque sponte sequitur quod rectum est, nisi etiam admonitus fuerit quid sit cavendum. Non satis igitur esset pronuntiari unum esse Deum, et fiduciam in Christo locandam esse, nisi accederet etiam altera pars, nempe quibus insidiis Satan ab initio deceperit miseros mortales: et hodie etiam quam variis artibus abduxerit simplices et parum cautos a vero Deo, et implicuerit labyrintho superstitionum. Nisi ergo sic moneantur homines, tantum dimidia ex parte verbum Dei illis proderit. Quisquis ergo volet praestare omnibus numeris boni et fidi pastoris officium, hoc propositum habeat, non modo ut abstineat ab omnibus impiis doctrinis et simpliciter asserat quod verum est: sed etiam ut detegat omnes corruptelas, quae adversae sunt pietati, ut revocet homines ab omnibus fallaciis Satanae: denique ut bellum ex professo gerat cum superstitionibus. Huc ergo tendit nunc Zacharias, quum dicit, *In illa die*, ubi scilicet Deus restituet ecclesiam suam, *simul peritura nomina simulacrorum, sic ut non sint in memoria am-*

plius. Hac particula clarius exprimit quod iam dixi, nempe tunc statui purum Dei cultum ut decet, pietatem etiam suum gradum tenere, ubi omnes errores et imposturae cessant, ita ut ne memoria quidem ulla supersit: verum quidem est, nunquam posse ita aboleri superstitiones, quin fiat earum mentio. Imo etiam hoc utile est: Recordaberis viarum tuarum, et pudefies, inquit Ezechiel (16, 61). Sed hac loquendi forma intelligit Zacharias, tantam fore detestationem superstitionum, ut populus etiam ad nomen ipsum horreat. Et hinc discere convenit quantopere Deo commcodata sit puritas doctrinae, quum scilicet vult nos quasi ad portentum aliquod horrere, ubi in medium profertur nomen idoli. Postea adiungit de falsis doctoribus, *exterminabo*, inquit, *et prophetas, et spiritum immundum e terra.* Haec connexio notatu digna est, quia hinc apparet unde prodeant omnes errores, quum scilicet fraenum laxatum est perversis doctoribus. Verum quidem esse fateor, ingenitum singulis semen omnium errorum, ita ut quisque sit sibi magister ad eo fallendum. Neque enim tantum propensi ad mendacium sumus, sed rapimur illuc quasi praecipites: haec est naturae pravitas. Sed interea ubi grassatur licentia quidvis docendi, necesse est corrumpi totam pietatem, et sic misceri omnia, ut nihil differat lux a tenebris. Deus ergo hic admonet, non posse aliter stare ecclesiam, nisi ubi prohibentur falsi doctores veritatem convertere in mendacium, et garrire pro libidine sua contra verbum Dei. Et hoc diligenter notandum est. Videmus enim ut hodie nebulones quidam sumant principium illud, non esse liberam ecclesiam, nisi impune quisque in medium proferat quod visum est: et summa est illis crudelitas, sumere poenam de homine haeretico, quoniam volunt blasphemiis dari omnem licentiam. Sed hic ostendit propheta ecclesiam Dei non posse conservari in puro statu, denique non posse stare integram et incolumem, nisi compescatur eorum temeritas et audacia, qui audent pervertere sanam et sinceram doctrinam. Nunc tenemus summam huius sententiae, quod scilicet Deus, ut solus colatur, et quidem rite, tollet omnia idola et omnes superstitiones, vel profligabit: deinde, *quod etiam exterminabit omnes impios doctores*, qui pervertunt sanam doctrinam. Primo autem vocat prophetas, deinde spiritum immundum. Hic per concessionem vocantur prophetae, qui tamen indigni erant tam honorifico titulo. Sed quia semper audacter iactarunt se impii homines, et non dubitarunt praetexere Dei nomen, ut audacius fallerent, haec ratio est cur interdum scriptura illis concedat nomen quod falso usurpant. Sic etiam nomen spiritus interdum ad illos transfertur, Probate spiritus an ex Deo sint: omnis spiritus qui negat Christum venisse in carne, ille est mendax (1. Ioan. 4, 1). Haud dubie Ioannes sumpsit hanc loquendi formam ex communi usu, quia omnes falsi doctores plenis buccis sibi sumebant hunc titulum, quod revelatio esset spiritus quidquid spargebant errorum. Esto igitur: sed estis spiritus mendaces. Nunc ergo quod attinet ad vocem illam, non obscurus est prophetae sensus. Et exegetice etiam addidit spiritum immundum, ut discernat impuros illos canes a fidelibus Dei ministris: quasi diceret, Dicunt quidem se hausisse spiritum e coelo: sed est spiritus diabolicus, et spiritus immundus. Iam quum hoc Zacharias fore pronuntiet in ecclesia Dei, colligimus plus quam ridiculos esse papistas, dum solo gradu honoris contenti, sibi arrogant summam potestatem, et volunt absque controversia audiri, tanquam organa spiritus. Quid enim iuris obtendunt? se esse vocatos a Domino. Atque eadem etiam ratio valere debuit pro istis nebulonibus, quos tamen profligari necesse fuit, ut iterum surgeret ecclesia. Sequitur ergo non spectandum esse duntaxat quam personam sustineat quisque, et quo titulo sit insignis: sed quam rite se gerat, quam fideliter obeat suas partes et fungatur doctoris officio. Pergamus:

3. *Et erit, quum prophetaverit vir* (hoc est, quispiam) *adhuc, dicent ad eum pater eius, et mater eius qui eum genuerunt, Non vives, quia mendacium loquutus es in nomine Iehovae: et transfigent eum* (vel confodient: nam habetur verbum illud דקר quod heri vidimus) *pater eius, et mater eius, qui genuerunt eum, quia prophetaverit.*

Eadem etiam est concessio in hoc versu, ubi de munere prophetandi agit Zacharias. Restringit enim totam hanc sententiam ad impios doctores, quoniam pro confesso sumit, tunc non fuisse locum servis Dei: quia scilicet conspiraverant inter se illi spiritus mendaces, ne quid purum vel integrum maneret in ecclesia. Quoniam igitur tunc invaluerat perversa illa et diabolica factio, ideo Zacharias nominat prophetas, ac si tales essent omnes, quia desierant audiri servi Domini in illa dissipatione, cuius fit mentio. Caeterum hoc versu longius progreditur quam antea, tantum scilicet zelum fore in filiis Dei, ubi spiritu eius renovati fuerint, ut ne propriis quidem liberis parcant, quin manu sua eos occidant, ubi videbunt doctrinam Dei perverti. Non dubium est quin alludat Zacharias ad 13. cap. Deut. ubi Deus exigit tam severum rigorem in tuenda pura doctrina, ut pater insurgat contra filium quem genuit: ut maritus uxorem suam ad mortem potius trahat, quam indulgens amori condonet impietatem, si uxor ad defectionem eum vel alios sollicitet. Dominus ergo vult pios omnes ardere tanto zelo tuendi legitimi cultus et pietatis, ut hic neque ulla cognatio, neque ulla propinquitas,

neque ullus alius carnis respectus valeat, quominus poenam singuli exigant de proximis suis, ubi et violari Dei cultum, et sanam doctrinam corrumpi viderint: hoc fuit legis praeseriptum. Quum autem ad tempus neglecta esset, imo etiam fere calcata religio, dicit Zacharias, fideles ubi resipuerint, tanto studio verae pietatis fore praeditos, ut neque pater neque mater tolerent impium errorem in filio suo, sed ad supplicium trahant: quia scilicet praeferent carni et sanguini Dei gloriam, praeferent aliis omnibus terrenis affectibus cultum illum, qui pretiosior nobis esse debet propria vita. Sed interim notandum est, zelum hunc sub regno Christi probari Deo. Neque enim Zacharias hic restringit suam doctrinam ad tempus legis: sed ostendit quid futurum sit exoriente Christo, nempe quod iterum ardebit in piorum omnium cordibus zelus ille, qui fere exstinctus fuerat. Sequitur ergo non modo legem illam fuisse Iudaeis positam, quemadmodum nugantur fanatici homines, qui vellent hodie sibi permitti orbis turbandi licentiam: sed extenditur ad nos etiam eadem lex. Nam si hodie merito puniuntur et fures et latrones, et venefici, certe qui animas quantum in se est iugulant, qui venenis suis inficiunt puram doctrinam, quae est spiritualis cibus: qui Deo eripiunt suum honorem, qui confundunt totum ordinem ecclesiae, certe illi impune evadere non debent. Satius enim esset concedere licentiam et latronibus, et veneficis, et adulteris, quam sinere blasphemias quas evomunt impii adversus Deum sic grassari absque ulla poena et absque ulla coercione. Sed hoc satis clarum est ex prophetae nostri verbis. Et parum etiam considerate faciunt qui gentis suae respectu statim uruntur. Quum coguntur fideles ministri et pastores monere populum, ut sibi a Satanae artibus caveat, vellent sepeliri omnem memoriam: quia hoc odiosum est, quia hoc ad infamiam redundat. Quid si trahendi essent ad supplicium filii ipsorum? quibus oculis possent hoc cernere, etiamsi clausi domi manerent, quando non possunt audire liberam vocem a pastore suo, ubi vident coargui errores impios? quos videmus non dico tantum in vicinia nostra, sed etiam in sinu nostro grassari et in media hac ecclesia. Ergo agnoscant illi suam stultitiam, ut discant induere novum animum, ut scilicet pluris faciant gloriam Dei, et puram doctrinam pietatis, quam suos illos carnales affectus, quibus nimium tenentur implicati. Et haec ratio etiam est cur dicat propheta, *qui genuerunt eum*, ac bis repetat. Quemadmodum etiam non frustra disertis verbis Deus hoc addere voluit: neque maritus uxorem quae dormit in sinu eius sinet impune evadere: neque pater filio suo quem genuit ignoscet, neque etiam mater propriae soboli quam aluit, quam gestavit in utero. Haec omnia dicuntur, ut discamus oblivisci quidquid mundi et carnis est, ubi vindicanda est nobis Dei gloria, et puritas doctrinae. Iam satis clare ostendit propheta de falsis doctoribus hoc totum debere intelligi, *quia mendacium loquutus es in nomine Iehovae*, inquit. Simul tamen atrocitas sceleris hic notatur. Nam si rite expendimus quid sit loqui mendacium in nomine Iehovae, certe hoc magis detestabile erit, quam vel iugulare hominem innoxium, vel interficere hospitem suum veneno, vel manus violentas afferre patri suo, vel rapere alienum: quaecunque igitur poterunt numerari scelera non pervenient ad hoc crimen, nempe ubi Deus ipse trahitur ad tantam contumeliam, ut mendacio serviat. Quid enim magis Deo proprium est quam sua veritas? nam et vult etiam sub hoc titulo a nobis coli. Deus veritas est. Iam qui corrumpit puram doctrinam, nonne perinde est quasi substitueret diabolum loco Dei? aut vellet transfigurare Deum, ut nihil differat a diabolo? Nunc, quemadmodum iam dixi, cumulus omnium scelerum non perveniet ad istud tam horribile et prodigiosum flagitium. Quanto enim praecellit omnes mundi divitias salus animarum? deinde quanto praestantior est Dei cultus et fama, et opibus mortalium? Ad haec ipsa religio quae nobis pignus est aeternae vitae, nonne quodammodo absorbet quidquid expetitur in mundo? sed sacrosanctum nobis esse debet nomen Dei, cuius sanctificationem quotidie, et assiduis votis poscimus. Ubi ergo profertur mendacium in nomine Dei, nonne, quemadmodum iam dixi, Deus trahitur violenter, ut subeat diaboli vicem, et iam renuntiet sibi, et Deus esse desinat? Videmus ergo consilium prophetae, ubi ostendit nullum esse veniae locum, dum impii sic petulanter insurgunt, ut puram doctrinam pervertant, et ita misceant omnia, ut religio prorsus intereat. Addit, *configent eum pater eius, et mater eius qui genuerunt eum.* Multo hoc durius est, propriis manibus filium interficere, quam si ad iudicem deferrent, et deinde quiescerent. Atqui propheta ex lege hoc sumpsit, nempe tantum zelum requiri a fidelibus, ut si opus est extermineut e mundo pestes istas, quae Deum spoliant suo honore, et conantur obruere lucem verae et integrae pietatis. Sequitur:

4. *Et erit in die illa, pudefient prophetae quisque a visione sua, ubi prophetaverint: et non induent vestem pilosam ut mentiantur.*

Prosequitur eandem sententiam Zacharias: sed aliis verbis, et alio etiam loquendi genere, tantam fore intelligentiae lucem, ut cogantur erubescere qui prius se pro ecclesiae luminibus venditarunt. Et simul ostendit unde tot et tam crassi errores nati fuerint quum pessumdata esset tota religio, quia scilicet Satan velaverat omnium oculos et

mentes ut non discernerent inter album et nigrum. Talis etiam inscitia fons omnium errorum fuit in papatu, quanta fuit in populo ipso stupiditas, quum promiscue admitteret quidquid ausi fuerant obtrudere impii doctores? et in ipsis episcopis, et in toto illo foetido clero, quanta etiam insulsitas fuit, ut nihil differrent ab asinis? nam opifices ipsi, imo bubulci superarunt multos sacrificos, et multos episcopos, communi saltem prudentia. Quum ergo tanta esset ruditas in illis asinis, non potuit ullum discrimen esse veri et falsi. Et tunc quum gestarent pretiosos annulos, deinde etiam insignes essent bicorni mitra et infulis: praeferrent etiam suum pedum, et splenderent pontificali ornatu: ita perstricti erant simplicium oculi, ut omnes putarent novos quosdam deos delapsos esse e coelo: superbiebant igitur sine modo magnifici illi praelati, donec larvam detraxit Deus. Nam hodie satis cognoscitur eorum inscitia: et nemo est ex plebe, qui iam fallatur. Unde igitur fit, ut adhuc demersi sint multi in erroribus suis? nempe quia ita volunt: claudunt oculos ad certam lucem. Reges ipsi, et qui aliqua autoritate pollent in mundo volunt sordere, et insipidi sunt ad omnem foetorem: quia timent, ne si quid novetur, statim plebs tumultuandi occasionem arripiat. Quoniam ipsi volunt manere quieti, hinc fit scilicet ut tueantur pertinacia diabolica superstitiones, quarum satis superque convicti sunt. Populus etiam ipse neque Deum curat, neque sollicitus est de sua salute. Hinc fit ergo, ut omnes fere a minimo usque ad maximum agnoscant rudissimos esse asinos qui vocantur praelati, et interea subiiciant se eorum tyrannidi. Quidquid sit, Dominus tamen detexit probrum eorum qui paulo ante adorati fuerant. Hoc praedicit nunc Zacharias, *pudefient*, inquit, *omnes prophetae die illo, quisque a visione sua quum prophetaverint.* Et concessio, de qua iam diximus, gratia non caret. Quum enim conscenderent suggestus rabulae illi monarchi ante annos 30: deinde etiam quum praelati, hoc est, histriones illi peragerent sacros suos ritus, nihil illic fuit nisi divinum et coeleste. Magno igitur supercilio iactabant se esse et angelos Dei, et ministros, et vicarios, et pastores: quanquam fere sordebat illis nomen pastorum: sed erant Christi vicarii, erant angeli. Denique nihil non sibi sumere ausi sunt. Propheta deridet hanc superbiam quum dicit, Bene, erunt prophetiae omnes eorum nugae, quidquid balbutiverint, hoc habebitur ad tempus pro oraculo: sed ubi ita prophetaverint, tandem *Dominus pudefaciet eos, et quemque a visione propria.* Sequitur, *Et non vestient se amplius pilosa veste, ut mentiantur*, hoc est, non erunt solliciti de retinendo suo honore et fama, sed libenter decedent ab illa existimatione quam sibi falso acquisierant. Apparet ex hoc loco prophetas indutos fuisse veste sordida et pilosa. Quanquam non satis apte citant interpretes locos ex prophetis, ubi iubentur induere saccum et cilicium: nam Isaias in multis vaticiniis non fuit indutus sacco vel cilicio: sed quum aliquid triste nuntiaret. Idem etiam dicendum est de Ieremia qui iussus est nudus incedere. Sed hoc fuit in communi usu, ut prophetae contenti essent veste pilosa, hoc est, plebeia et ignobili. Etsi enim libertas est in rebus externis, servanda tamen est aliqua moderatio. Nam si nunc docerem in habitu militari, hoc posset facile refelli ipso communi sensu. Non opus est doctrina ex qua discatur haec honestas et commune decorum. Sic ergo veri prophetae assueverant pilosis vestibus, ut ostenderent se parcos et frugales esse tam in victu quam in vestitu. Interea non captarunt famam sanctimoniae, quasi praecellerent ob solam vestem: quemadmodum hodie monachi sancti sunt in sua cuculla et similibus nugis. Non fuit ergo hic prophetis scopus: sed tantum ut ipso habitu ostenderent nihil sibi aliud esse propositum quam servire Deo, et ita esse a mundo segregatos, ut totos sese addicerent suo ministerio. Iam imitabantur eos pseudoprophetae: ideo dicit Zacharias, *Non induent amplius vestem pilosam:* hoc est, non prae se ferent amplius habitum propheticum. Haec summa est, non reprehendi in pseudoprophetis vestem ipsam. Quemadmodum quidam parum considerate arripiunt hunc locum, ut damnent et vestes oblongas, et quidquid displicet eorum morositati: sed propheta simpliciter significat, ubi illuxerit puritas doctrinae, et vera religio obtinuerit suam dignitatem, tunc non fore amplius locum falsis doctoribus: quia sponte discedent ab officio, neque amplius fallere tentabunt vulgus imperitum. Haec igitur genuina est prophetae sententia: ideo dicit, *Ut mentiantur.* Videmus ergo propter certum finem damnari pilosas vestes, nempe ut lateant sub pelle ovium lupi rapaces, ut vulpes sese insinuent sub aliena specie. Hic finis damnatur a Zacharia, non autem ipse vestitus. Postea adiungit,

5. *Et dicet, Non sum ego propheta, vir agricola ego sum: quia Adam* (vel homo) *docuit me pastorem esse a pueritia mea.*

Resipiscentiam hoc versu clarius exprimit. Paulus, ubi hortari vult fideles ad vitae novitatem, dicit, Qui furatus est, non furetur amplius: magis autem manibus suis laboret, ut subveniat aliorum egestati (Eph. 4, 28). Duas partes illic resipiscentiae notat Paulus, nempe ut fures abstineant ab omni maleficio et iniuria: deinde ut studeant etiam labore suo succurrere aliis, et levare eorum necessitatem. Sic etiam utrumque membrum prosequitur Zacharias, quod scilicet pseudoprophetae cedent a munere

suo: deinde quod operam libenter impendent labori iusto et sancto, ut sine fallacia et noxa se ipsos alant, et succurrant etiam suis fratribus. Dixit iam de priori parte, et iterum repetit, *Non sum propheta*. Hoc igitur principium est resipiscentiae, ubi a mendaciis cessant qui prius fuerant quasi Satanae organa ad decipiendum, et ita imponunt finem suis erroribus. Iam sequitur progressus, nempe quod qui prius in otio vivebant et delitiis sub sanctimoniae praetextu, gnaviter sese dabunt ad laborem, et non erunt amplius pigri ventres ut antea: sed victum sibi legitimum acquirent iusto et licito labore. Non satis igitur fuisset dicere, *Non sum propheta*, nisi hoc fuisset additum, *Ego sum agricola:* hoc est, Ego paratus sum ad laborem, quo et me ipsum alam, et subveniam etiam fratribus meis. Reformatio dimidia forsitan hodie apud multos locum haberet, si hoc certum esset multis monachis, semper pinguem illis saginam fore in claustris: si etiam cornuti episcopi et abbates hoc certum haberent, nihil sibi periturum sui quaestus et lucri, facile concederent evangelio cursum. Sed secunda pars reformationis nimis dura est, ubi scilicet sudandum et laborandum est: hic venter non habet aures, quemadmodum dicitur veteri proverbio. Et tamen videmus quid dicat propheta, eos scilicet vere et ex animo resipiscere qui non tantum abstinent ab imposturis, sed etiam qui parati sunt victum sibi acquirere, ubi agnoscunt se fraudasse pauperes et alimenta sibi quaesita prius fuisse ex rapinis et furtis. Loquitur autem haud dubie propheta de impostoribus, quorum tunc magna erat turba apud Iudaeos: sicuti et mulieres etiam iactabant se esse donatas prophetico spiritu: et bellandum fuit veris Dei prophetis contra illas praestigiatrices vel sagas, quae eo usque se ingesserant rebus turbatis et confusis, ut sumerent sibi docendi officium. Quum ergo tunc multi ignavi ventres sese pascerent ex superstitione, merito propheta eos remittit ad agriculturam: quemadmodum hodie multi fraterculi occultant suam inscitiam sub cuculla, etiam sacrifici omnes papales sub sacra illa veste, ut vocant. Atqui detracta larva facile esset deprehendere illos esse rudissimos asinos. Nunc si agnoscant se fuisse impostores, ut Dominus satis detexit eorum turpitudinem, quid superest nisi ut sponte subeant quod hic docentur? nempe ut fiant ex prophetis agricolae. Quantum attinet ad finem versus, quidam retinent nomen Adam, alii vertunt hominem: et generaliter etiam Adam hominem significat in scriptura. Sed qui putant Zachariam loqui de primo homine, adducunt hanc rationem, quod sicuti iniuncta fuit humano generi haec necessitas post lapsum, ut in sudore vultus sui comederet panem suum, ita etiam omnes posteros sic fuisse edoctos ab Adam primo suo parente. Sed videtur haec interpretatio nimis longe petita. Ego igitur indefinite accipio: quasi diceret, Ego non fui edoctus a magistro aliquo, ut possem ad munus propheticum sufficere: sed versatus sum cum agricolis: et ita profeci, ut possim pascere oves aut boves: ego quidem minime idoneus sum ad obeundas doctoris partes. Simpliciter ita accipio. Quantum attinet ad verbum הקנני, קנה significat possidere et acquirere: sed quoniam מקנה deducitur ab hoc verbo quod significat gregem ovium, vel armentum, ideo huc inclinant doctissimi quique interpretes, Docuit me homo possidere oves et boves: ego tamen libentius vertere auderem Docuit me homo pastorem agere, quemadmodum iam dixi. Summa est, ubi detexerit Deus, inscitiam quae grassata fuit in ecclesia, sic ut tenebrae errorum quasi obruerent omnem lucem pietatis, tunc qui resipiscent fore ita modestos, ut minime pudeat ipsos fateri suam inscitiam, et testari se fuisse impostores quantisper hoc fallaci praetextu abusi sunt, quod scilicet essent prophetae. Requirit igitur hic spiritus Dei hanc modestiam ab omnibus qui in illis faecibus demersi ad tempus fuerunt, ut si videant se non esse aptos ad docendum, dicant, Ego non fui in schola, ego bestia eram: et tamen volui videri doctissimus magister: sed tunc stupor populi velavit meam ignominiam. Nunc autem lux doctrinae nobis affulsit, quae cogit me ad pudorem: et ideo iam fateor me non esse dignum qui audiar in coetu, quia paratus sum manus meas potius exercere vili et sordido labore, ut inde mihi victum acquiram, quam amplius decipere, sicuti hactenus feci.

6. *Et dicet ad eum, Quid plagae istae inter manus tuas? et dicet, Quia percussus sum in domo amicorum meorum.*

Hic propheta ut absolvat sententiam quam heri coepimus exponere, dicit talem fore disciplinam in novo populo postquam resipuerit, ut privatim singuli in suis aedibus castigent filios suos et cognatos. Hoc autem signum est perfecti zeli, ubi non tantum iudices officio suo funguntur, ut scelera vindicent, sed etiam privati homines adiuvant quisque pro suo virili ordinem publicum. Verum quidem est non permitti nobis ius gladii, ut qui peccavit poenam ab amico sustineat: sed quia hoc etiam semper lege Dei permissum fuit, ut amici castigationem infligerent, si res non veniret in publicum iudicium: ideo Zacharias ad morem illum receptum alludens, dicit, etiamsi non trabuntur ad poenam capitalem qui abusi sunt prophetico nomine, et sparserunt falsos et impios errores, tamen tale fore studium pietatis, ut amici privatim castigent quoscunque reperient tales. Si quis obiiciat contraria esse haec duo, pseudoprophetas occidi, et verberibus tantum vel plagis castigari: respondeo, Zacha-

riam non tam exacte de genere et modo supplicii loquutum, sed ita contexuisse sermonem: falsos doctores etiam iudicio parentum mortis reos fore. Quod si clementissime tractentur poenas tamen daturos, ut tota vita mutili sint, ac cicatrices semper gestent in signum ignominiae. Interea ex responso colligimus notari rursus veram poenitentiam: *Dicet*, (est indefinitus modus verbi) hoc est, ubi dictum fuerit, *Quid sibi volunt plagae istae inter manus tuas? tunc dicet, Ego percussus fui apud amicos.* Ostendit propheta eos qui prius deceperant populum, ita fore novos homines, ut patienter ferant correctionem, etiamsi videri possit asperior, quemadmodum ubi vulneratae sunt et transfixae manus: dicit tamen poenam, quae per se videtur acerba, fore illis mitem, quia scilicet praediti erunt mansuetudine, ut libenter sustineant se corrigi. Quidam hoc traxerunt ad Christum, quia dixit Zacharias manibus inflicta esse vulnera: sed illud est nimis frivolum, quia satis constat sermonem prosequi de falsis doctoribus qui abusi fuerant Dei nomine ad tempus. Quum ergo dicunt amicos fuisse a quibus fuerunt percussi, agnoscunt se dignos fuisse tali poena, neque obmurmurant, neque obiiciunt ullam querimoniam. Sequitur nunc:

7. *Gladie* (vel framea) *expergiscere super pastorem meum, et super virum socium meum, dicit Iehova exercituum: percute pastorem, et dispergentur oves: et reducam manum meam super parvulos.*

Quod hactenus disseruit propheta iucundum erat et delectabile auditu, quoniam pollicitus est fore expositum fontem quo expiarent omnes sordes suas Iudaei: et Deum postquam illic esset placatus fore beneficum. Quum ergo tam laetum et felicem statum promitteret, potuit arripi sermo ille, etiam a bonis et veris Dei cultoribus, quasi conditio ecclesiae post id tempus futura esset immunis ab omni molestia et incommodo. Ergo anticipat Zacharias, et ostendit non sperandam esse felicitatem quam promisit, quasi fideles exempti forent ab omni poena: quia interim Deus ecclesiam duriter affliget. Quamvis ergo promiserit Deum fore liberalem ecclesiae suae, ostendit tamen permixtas fore multae aerumnas prosperitati: ut se comparent fideles ad omnia perferenda. Videri quidem posset abruptus sermo, sed singula membra inter se optime cohaerent: quia sic temperat Deus beneficia quibus prosequitur ecclesiam in mundo, ut semper eam exerceat variis modis. Praesertim haec admonitio fuit necessaria, quum instarent gravissimae afflictiones: ut facile patet ex historiis, tunc gentem illam fere fuisse obrutam desperatione, ubi propinquus erat adventus Christi. Haec igitur ratio est cur propheta res primo intuito contrarias ita coniungat. Nam quod hactenus promisit, huc tendebat ut fideles parati essent ad omnia toleranda, quoniam in propinquo erat liberatio. Sed interim oportuit disertis verbis ipsos animari ad constantiam, ne extremis malis quae tunc instabant succumberent. Summa est, antequam Dominus ecclesiam suam repurget atque revocet in perfectum ordinem, gravissimas clades fore intermedias: quoniam accidet horrenda dissipatio, ubi Deus pastores ipsos percusserit. Et apostrophe ista multam in se emphasim continet quum Deus gladium compellat, qui tamen sensu caret: plus est quam si dixisset, Gladius excitabitur super pastores et super ministros meos: et sic fiet ut totus grex dispergatur. Haec figura, dico, plus habet efficaciae ubi verba ipsa Deus ad gladium dirigit: *Gladie* ergo *expergiscere:* quasi gladius torperet, vel esset similis homini somniculoso: dicit, *expergiscere*, evigila *gladie*, Quomodo? *super pastorem meum.* Nostri fere omnes restringunt hunc locum ad personam Christi, quia Mat. 26 (v. 31) citatur sententia illa, Percutiam pastorem, et dispergentur oves. Sed non videtur solida esse ratio, quia quod de pastore dicitur, potius extendi probabile est ad ipsum ordinem totum: quemadmodum ubi dicit Deus, Prophetam excitabo vobis e medio vestrum (Deut. 18, 15), certe illic non fit mentio unius prophetae solum, sed complectitur Deus omnes prophetas: ac si diceret, Nunquam destituam vos salutis doctrina, et singulis aetatibus ostendam me gerere curam vestri: quia semper aderunt prophetae, quorum ore declarem me vobis esse propinquum. Locus ille citatur de Christo, et aptissimo: quoniam ex eius spiritu loquuti sunt prophetae omnes: et ipse tandem apparuit, et per os eius familiariter demum loquutus est nobiscum pater coelestis, et quasi pleno ore explicuit totam mentem suam, quemadmodum dicitur primo ad Hebraeos capite, Multis modis olim et saepius loquutus est Deus patribus per prophetas: nunc autem extremis temporibus per unigenitum filium suum. Sicuti ergo Christus primatum obtinet inter prophetas, et ideo bene aptatur ad illum locus Mosis: ita etiam quoniam pastorum est princeps et caput, merito hoc competit in eius personam. Sed generalis tamen est prophetae doctrina. In summa, Deus minatur ac denuntiat fore horrendam dissipationem in populo, quoniam privabitur suis pastoribus, ita ut gubernatio vel confusa sit vel nulla. Et nomen עמית etiam verterunt alii contribulem, alii consanguineum, alii cohaerentem Deo, quoniam persuasum erat locum hunc non nisi de uno Christo intelligi posse. Sed sumpserunt, ut iam dixi, falsum principium. Graeca translatio habet τὸν πολίτην, civem. Alii vertunt, ut Theodotion, σύμφυλον, hoc est, contribulem. Hieronymus maluit cohaerentem mihi. עמית Hebraeis significat socium, vicinum vel

familiarem, et quisquis nobis coniunctus est aliquo iure. Non dubito quin Deus hoc titulo insigniat pastores, quoniam per ipsos repraesentabat se populo. Et quo quisque magis eminet, eo est propinquior Deo, ut scimus. Unde et reges et iudices et quicunque praefecturam obtinent, vocantur eius filii. Sic etiam pastores vocantur eius socii, quia scilicet impendunt suam operam aedificandae ecclesiae. Ille summus est pastor: sed utitur suis ministris ad opus suum exsequendum. Haec ratio est cur vocentur socii Dei, propter coniunctionem scilicet, quia sunt cooperarii Dei, quemadmodum Paulus etiam docet. Denique eodem sensu vocat propheta pastores Dei socios, quo Paulus vocat ipsos συνεργοὺς (1. Cor. 3, 9). Iam postquam dixit permitti gladio, ut surgat contra pastorem, imo mandari has vices, mox addit, *Dispergentur oves.* Videmus ergo describi his verbis calamitatem quae timenda erat, et quam non potuit effugere populus ille, ut fideles non percellerentur nimium, quasi Deus falleret datam fidem: sed starent firmi inter illas gravissimas turbas et violentos motus. Quamvis ergo propinqua esset dissipatio, iubet Zacharias fideles stare firmos, et patienter ac quietis animis exspectare, dum rursus ostendat Deus se esse propitium, et appareant etiam signa favoris eius, de quibus ante disseruit. Videmus quo tendat prophetae consilium. Sed iam primo notandum est hoc certum esse praesagium ruinae et interitus populi, quum tolluntur e medio pastores: quia ubi Deus vult nos tueri salvos, utitur instrumento illo, hoc est, excitat fidos doctores, qui praesint ipsius nomine: gubernat etiam eos spiritu suo, et facit ut retineant gradum suum et stationem. Ubi autem illos percutit, iam non modo derelinquit populum, sed ostendit se esse scelerum ultorem, ut populus ipse pereat. Huc tendunt prophetae verba. Caeterum iam attigi fuisse hoc impletum in Christo, quemadmodum ad se accommodat hunc locum: quia fugerunt ab eo discipuli omnes, quamvis facerent exiguum gregem, ut erant paucissimi numero, tamen fuerunt dispersi et profligati. Illic ergo quasi in speculo apparuit quam vere dictum fuerit a Zacharia, dissipationem propinquam esse, ubi pastor percutitur. Iam per nomen gladii intelligit afflictionem: quia etsi Christus gladio vulneratus non fuit, tamen crucifixio et mors violenta hic apte notantur per nomen gladii. Sequitur in fine versus, *Reducam manum meam ad parvulos.* Quidam exponunt parvulos semper fore obnoxios multis malis, quia Dominus semper manu sua feralam tenebit qua eos castiget. Sed minime dubito prophetam longe aliud velle, nempe fore locum misericordiae Dei, ubi corpus populi fuerit quasi laceratum in multas partes. Nam poterant animos deiicere omnes pii, quum pastores sublati essent: deinde quum populus esset similis gregi erratico. Deus ergo occurrit, et testatur manum suam fore super illos miseros et pauperculos, qui fere oppressi erant malorum congerie. Hic etiam locus nobis valde utilis est ad praesentem statum ecclesiae. Videmus enim ut Deus pridem absciderit pastores omnes, ut ecclesia, quae vocatur, esset quasi truncum corpus. Iam etiam videmus ut saepe Deus spoliet bonis et fidis pastoribus eos qui abusi sunt sua doctrina, vel eam repudiarunt impio contemptu. Possemus ergo hic terreri, et abiicere omnem fiduciam salutis, nisi in memoriam veniret quod hic docet Zacharias, nempe quamvis ecclesia sit contemptibilis in mundo, quamvis pauci numero sint fideles et omnes calamitosi, tamen manum Dei fore super eos, ut scilicet iterum colligat sibi ecclesiam ex laceris membris. Haec summa est. Sequitur:

8. *Et erit in tota terra, dicit Iehova, portio duae* (vel duorum) *in ea excidentur, morientur, et tertia residua erit in ea.*

Prosequitur eandem sententiam. Admonet enim fideles, quamvis statuerit Deus ecclesiam suam restituere, et benedictio etiam eius futura sit conspicua, non tamen procul abesse gravissimas afflictiones: quasi diceret Deus et serenum coelum et temperiem aeris vobis dabit, ut terra proferat fruges suas: sed tamen imminet gravis tempestas, et non eritis immunes a procellis et grandinibus. Caeterum, ubi Deus vastaverit partem agrorum, benedicet segeti vestrae et vitibus, ita ut suppetat vobis victus ad sufficientiam. Sic etiam hoc loco Deus ecclesiam suam proteget. Deinde propitius erit, quia abluet omnes sordes scelerum, et dabit vobis fidos pastores, ubi abstulerit omnes imposturas Satanae: sed interea manent vos gravissimae afflictiones, et exspectanda est dura conditio et difficilis ad tolerandum: quoniam Deus videbitur populum suum velle perdere. Talis erit dissipatio. Hac ratione dicit fore in tota terra gravissimas clades: *Quoniam duae partes*, inquit, *morientur, tertia duntaxat restabit.* Nunc videmus quam bene haec conveniant, atque ut fluat contextus prophetae. Denique significat quod antehac promisit de futura Dei gratia, non spectare ad promiscuum vulgus et totum corpus populi: sed ad fideles, quos eripiet mirabiliter Deus ab interitu. Nam ex populo Deus servabit tertiam partem duntaxat: duas autem iam decrevit perdere. Nunc minime ambiguum est prophetae consilium. Sed hinc colligimus, quaecunque Deus quotidie promittit ecclesiae suae, non extendi indifferenter ad omnes: quoniam multi falso obtendunt eius nomen: ipse autem suos agnoscit, quemadmodum dicit Paulus (2. Tim. 2, 19): ideoque hortatur ut discedat ab iniquitate quisquis invocat nomen Domini. Scia-

mus ergo minime spectare ad hypocritas promissiones gratiae Dei: quoniam etsi decrevit benigne et humaniter agere cum ecclesia sua, non tamen desinit eam extenuare, ut tertia pars duntaxat salva maneat. Ideo quoties de misericordia Dei erga ecclesiam agitur, et de auxilio, semper occurrat nobis ista purgatio de qua nunc Zacharias loquitur, quod scilicet Deus abscindet tertiam partem, nempe quum maior numerus semper in exitium suum ruat. Satis igitur est tertiam partem eripi ab interitu: quia haec sententia proprie referri debet ad regnum Christi, ut ante visum est. Ad verbum legitur *Os duorum*. Sed metaphorice פִּי accipitur pro parte. Portio ergo ex duabus in ea: vel, *Duae portiones in ea* (nam numerus pluralis coniungitur cum singulari, ut saepe fit) *peribunt, excidentur*. Nam repetit propheta sub duobus verbis excidium et cladem duarum partium. כרת significat excidere: deinde גוע significat mori et pessum ire. Neque tamen, quamvis rem unam intelligat duobus verbis, supervacua est repetitio. Nam potuit hoc videri et durum et absurdum, ex populo Dei tantum superstitem fore partem tertiam. Ista imminutio ecclesiae potuit exasperare multorum animos, et potuit etiam videri fere incredibilis. Ideo propheta ut confirmet quod per se paradoxon erat, dicit *Morientur, peribunt:* ita decretum est, neque litigandum est vobis cum Deo. Nam devoti sunt exitio plures quam qui manebunt salvi. *Tertia* ergo *pars superstes erit in ea*. Sequitur:

9. *Et ducam* (vel venire faciam) *tertiam partem per ignem: et conflabo eos sicuti conflatur argentum: et examinabo eos sicuti probatur aurum: ipse invocabit nomen meum, et ego respondebo ei: et dixi* (vel dicam), *Populus meus est: et ipse dicet, Iehova Deus meus.*

Hic longius procedit Zacharias, nempe ubi absciderit duas partes Deus e populo, tamen tertiam sic fore salvam, ut probetur multiplici examine, et sustineat varias afflictiones. Quantum ad duas partes spectat, Dominus non afflixit eas ut ad poenitentiam flecteret, sed voluit in totum perdere. Tertia pars ergo duntaxat servatur in salutem: et tamen necesse est hanc quoque purgari multis afflictionibus. Valde utilis est haec doctrina: quoniam primo ex ea colligimus non tantum ex orbe toto multos in exitium trahendos esse, sed ex medio ecclesiae sinu: quia si trecenti profitentur se Deum colere, dicit Zacharias, centum duntaxat fore salvos: quia in turba multi sunt semper hypocritae: imo grana latent sub paleis et quisquiliis. Necesse est igitur pessum ire et addici aeternae morti plures quam serventur: dico etiam in ipso ovili. Nunc discamus non aemulari impios, etiamsi prosperitas eorum nos urat ac sollicitet ad dolorem. Putamus illos esse beatos, quoniam dum illis parcit Deus et eos sustinet, nos derident, et insultant nostris miseriis. Sed hic spiritus sanctus nos hortatur ad ferendas patienter afflictiones: quia etiamsi ad tempus felicitas impiorum nos pungat, tamen pronuntiat Deus ipse illos saginari ut mactentur paulo post ubi contraxerint multam pinguedinem. Hoc est unum. Deinde additur secundo, postquam perierit maior pars mundi et ecclesiae (saltem quae obtendit tale nomen) nos non posse aliter retineri in officio, nisi subinde Deus nos castiget. Veniat igitur nobis in mentem quod dicit Paulus (1. Cor. 11, 32), nos castigari a Domino, ne una cum mundo pereamus. Et similitudines quas usurpat propheta in hunc finem tendunt. Dicit enim, *Ducam eos per ignem*. Loquitur hic de eximiis, quos Deus ad salutem elegit, et quos reposuit ut salvi maneant. Dicit tamen ideo illos fore salvos per ignem: hoc est, per duras aerumnas. Sed finem ipsum clarius exprimit, quod scilicet *probabit eos tanquam aurum et argentum*. Nam et stipula in ignem conicitur et paleae, quemadmodum Ioannes Baptista docet: verum sine profecto, quia et quisquilias et paleas consumit ignis, et quidquid corruptibile est. Ubi autem aurum et argentum conflatur et purgatur, hoc fit ut maior eniteat puritas: deinde ut quod est pretiosum in istis metallis, melius constet: quoniam ubi extrahitur argentum e suis venis, nihil fere differt a terra: idem est de auro. Sed fornax sic purgat sordes in auro et argento, ut obtineat suum pretium et excellentiam. Dicit igitur Zacharias, quum Deus fideles suos in ignem conicit, hoc facere paterno consilio ut scorias exurat: et ita sint vere aurum et argentum qui prius sordebant, vel in quibus redundabat multa superfluitas. Videmus ergo hic discerni electos Dei, et qui vere inter filios eius censentur, a reprobis: quamvis praetexant falso et Dei ipsius nomen et eius cultum. Caeterum non pugnat hic locus cum illo Iesaiae (48, 10), Non purgavi te quasi aurum et argentum. Totus enim fuisses consumptus: quia etsi Deus examinat electos suos igne afflictionum, tamen modum imponit: quia deficerent prorsus, si ad vivum vellet eos purgare. Interim tamen necesse est transire per hoc examen de quo nunc loquitur propheta. Et ita nobis hic pingitur ecclesiae status, quod scilicet oporteat semper et assiduo purgari, quia toti immundi sumus. Deinde postquam nos Deus suo spiritu abluit, adhuc tamen multae immunditiae in nobis resident: praeterea alias atque alias contrahimus: quia fieri non potest quin multa contagio ad nos perveniat ex tot vitiis quibus undique sumus circumdati. Iam adiungit, *Ipse invocabit nomen meum, et ego respondebo ei*. Hac consolatione mitigat Deus quod per se fuisset asperum et mole-

etum. Durum est cernere tot horribiles ruinae, quum Deus pessumdat maiorem partem orbis, et in ecclesiam ipsam perrumpit eius vindicta, sic ut severitas eius undique nobis metum incutiat. Sed accedit etiam illud secundum, nos scilicet quotidie sentire ignem, quasi Deus vellet nos urere, quamvis non consumat. Ergo propheta ostendit quomodo dulcescant nobis omnes miseriae, et tristitia non sit nimium gravis: quia scilicet exercemur cruce et ferulis ac castigationibus Dei ad invocationem nominis eius. Invocationem sequitur exauditio: qua nihil magis optabile est. Iam ergo a fructu demonstrat propheta, non esse cur fideles obmurmurent Deo, vel impatienter ferant sua mala, quoniam purgati iam possunt serio ad eum confugere. Si quispiam roget, annon Deus posset spiritu suo adducere electos ad veram pietatem? Quorsum igitur ignis iste afflictionum et tam durum examen? non agitur hic, neque etiam disputandum a nobis est quid possit Deus: sed contenti simus hoc eius decreto. Vult igitur suos adducere hac ratione, ut scilicet transeant per ignem, et examinentur variis afflionibus, quo pure nomen ipsius invocent. Interea discendum est hanc esse veram praeparationem, qua Dominus ad se revocat electos suos, et format etiam ad sincerum pietatis studium, quum scilicet cruce et variis poenis eos exercet. Nam prosperitas instar est rubiginis. Non possumus ergo ad Deum respicere claris oculis, nisi purgati. Purgatio autem, quemadmodum iam dixi, pendet ab illo Dei consilio, quo decrevit ecclesiam suam cruce domare. Ergo de primo ad ultimum necesse est nos esse obnoxios ferulis Dei, ut eum ex animo invocemus: quia animi nostri rebus secundis ita flaccescunt, ut non possint ad preces assurgere. Caeterum, haec consolatio semper aptanda est ad dolores nostros leniendos, ubi caro nostra vel ad contumaciam vel ad desperationem nos impellit, occurrat hoc remedium, nempe etiam si castigatio dura sit dum sentitur, debere tamen aestimari a suo fine, quemadmodum etiam apostolus admonet 12. cap. ad Hebr. Praesertim discamus tunc serio invocari Dei nomen, ubi subacti sumus, et correcta est in nobis omnis ferocia, omnis luxuria carnis. Nam sumus similes vitulis indomitis, quemadmodum dicit Ieremias (50, 11), ubi nobis Dominus indulget. Ergo eruditio crucis necessaria est, ut vigeant inter nos seriae precationes. Tandem ostendit quomodo invocetur Deus: quia scilicet edocti sumus ipsum nobis facilem et propitium fore, quoties invocabitur. Neque enim satis esset sub onere afflictionum gemere, et ita expergefieri ad orandum, nisi Deus ipse nos alliceret et faceret spem gratiae. Ideo adiungit propheta, *Dicam, Populus meus est: et ipse dicet, Iehova Deus meus.* Denique significat propheta, nisi praeluceant promissiones Dei, et nos invitent ad precandum, non posse extorqueri a nobis sinceram ullam precationem. Quare? primum accedimus ad Deum sola fide, et illa nobis aperit ianuam: et repudiantur omnes preces quae in fide fundatae non sunt. Deinde scimus naturaliter homines horrere conspectum Dei, nisi ubi gustum praebet bonitatis suae et amoris. Ergo notatu dignissimum est quod hic dicit Zacharias, praeire scilicet vocem Dei, ut cum fiducia sequamur et possimus ingredi ianua aperta ad orandum: quia nisi primo loco diceret, *Vos estis populus meus*, non possemus nobis tantum arrogare, ut prodiremus in eius conspectum cum hac voce, *Tu es Deus noster.* Quis enim obstrinxit nobis Deum, ut nobis sit Deus? nempe ipse sponte se nobis obligavit, quia pollicitus est nos sibi fore in populum. Ergo, ut iam dixi, nullum erit rite orandi principium, donec edocti fuerimus Deum paratum esse ad exaudiendas preces, quemadmodum dicitur in Psalmo, Tu Deus exaudiens preces, et omnis caro ad te veniet.

CAPUT XIV.

1. *Ecce dies venit Iehovae, et dividentur spolia tua in medio tui.* 2. *Et congregabo omnes gentes contra Ierusalem in proelium, et capietur urbs, et diripientur domus: mulieres stuprabuntur, et exibit dimidia pars urbis in exsilium, et residuum populi non excidetur ex urbe.*

Prosequitur Zachariae eundem sermonem quem vidimus. Quia enim promiserat laetum et felicem statum fidelibus, qui redierant in patriam contemptis delitiis Chaldaeae, iam praemonet non tantam fore eis pacem, ut habitent in Iudaea sine multis incommodis et molestiis. Et hoc modo eos hortatur ad tolerantiam, ne deficiant in rebus adversis, et ne poeniteat ipsos reditus: quasi delusi fuissent magnificis illis promissionibus. Quidam referunt hoc caput ad tempus Antichristi: alii trahunt usque ad diem extremum: alii exponunt de clade urbis, quae contigit sub Vespasiani imperio: ego autem non dubito quin propheta hic complecti voluerit clades omnes quae instabant: quia nondum urbs aedificata fuerat, quum Iudaei duriter vexati fuerunt a suis vicinis. Deinde scimus quam atrocem tyrannidem exercuerit Antiochus. Denique continua fuit series malorum ex quo coepit templum cum urbe exstrui, usque ad Christi adventum. Quoniam ergo poterant Iudaei, qui praetulerant exteras regiones patriae, gloriari de sorte sua et despicere fratres suos quasi stulte et inconsiderate mutassent locum, et fuissent nimium praecipites in reditu: deinde ne

etiam ipsi incolae terrae putarent melius agi cum exsulibus quam secum: ideo voluit Deus praedicere per os Zachariae quidquid instabat malorum, ut forti animo fideles sese accingerent ad obeunda certamina, neque unquam succumberent ullis malis: quia scilicet Dominus plus illis promiserat, quam poterant consequi in Chaldaea et aliis regionibus. Quando igitur tenemus prophetae consilium, iam descendo ad verba. Dicit *diem venturum Iehovae quo dividantur spolia in medio urbis.* Per demonstrativum pronomen, quemadmodum alibi dictum fuit, notatur certa fides vaticinii. Monstrat enim quasi digito propheta quod tamen sensu humano comprehendi nondum poterat. Dicit autem *diem venturum Iehovae*, ut agnoscant se daturos iustas poenas, quum Dominus ita eos tractabit. Scimus enim ut sibi indulgeant homines, ac delitias faciant: et si Deus non videtur satis clementer cum ipsis agere, ut facile obstrepant quasi nimis esset severus: propheta igitur admonet tantam calamitatem non venturam absque causa: quoniam tunc Deus iudicium suum exercebit. Non describit quidem hoc multis verbis: sed perinde est ac si eos citaret ad Dei tribunal. Ubi autem intelligimus nobis negotium esse cum Deo, nihil nobis prodest obstrepere. Obmutescere igitur satius est dum statuitur nobis Deus in medio, quia certum est ipsum nunquam modum excedere in nobis castigandis. Caeterum hic narratur dura afflictio. Nam significat Zacharias urbem fore expositam hostium libidini, ut secure spolia sua dividant in medio eius gremio. Nam quod rapiunt victores, furtim postea inter se dividunt. Et scimus multas urbes fuisse spoliatas, ubi tamen non ausi sunt victores proferre suas praedas: sed hic propheta intelligit nihil fore virium in Iudaeis, ut hostes suos impediant, quominus quae rapuerint spolia dividant per otium in media urbe. Postea adiungit, *Congregabo gentes omnes contra Ierusalem.* Confirmat quod iam dixi, Deum scilicet istarum cladium fore autorem: atque ita iniicit fraenum Iudaeis, ne expostulent de calamitate nimis aspera. Breviter ergo significat gentes non fortuito venturas, ut oppugnent Ierosolymam: et quicunque motus oriantur, non habituros suam originem a casu, vel fortuna, vel consiliis hominum, sed ab ipso decreto coelesti. Iubet igitur eos respicere in Deum, ut sese humilient sub potenti eius manu, quemadmodum etiam nos hortatur Petrus (1. Ep. 5, 6). Poterat brevius dicere, gentes omnes conspirationem inter se facient: sed adscribit hoc Deo, quod scilicet ipse gentes adducet: quemadmodum si quis princeps colligeret exercitum, quem iuberet militare sub auspiciis suis. *Et gentes omnes* nominans, admonet non fore leves tentationes: quia talis erit hostium conspiratio et tam densa congeries, ut parum absit ab interitu Ierosolyma. Caeterum postea subiicit consolationem, qua temperat gravitatem illius cladis: sed prius dicit, *Capietur urbs, spoliabuntur*, vel diripientur *domus, et mulieres stuprabuntur.* Quaecunque accidere solent urbi per vim captae, hic dicit propheta passuros esse cives Ierosolymae, quia scilicet haec est extrema contumelia, videre uxores stuprari ab hostibus. Deinde paupertas saepe gravior est morte: et tamen dicit, ubi fortunis suis exuti fuerint, visuros etiam contumeliam illam quae morte erit durior, nempe quod trahentur ad tantum flagitium et dedecus mulieres. Adiungit *dimidiam partem urbis exituram.* Prius dixerat tertiam partem duntaxat incolumem fore: nunc vero videtur secum pugnare. Sed in numeris non est anxie laborandum, quomadmodum alibi admonui. Saepe enim dimidiam partem et deinde tertiam ponunt prophetae, quum tamen nolint aliquid diversum notare. Perinde igitur est ac si diceret, fore magnam vastationem, ut vix dimidia pars salva maneat. Sequitur consolatio, cuius memini, quod scilicet *residuum populi non exterminabitur ab urbe.* His verbis docet propheta, etiamsi haec conditio valde acerba sit, quod urbs redigetur fere in vastitatem, beatos tamen fore, qui ex animo in patriam reversi Deum sincere colent, quia semper manebit superstes ecclesia: utcunque Dominus numerum imminuat, tamen fore corpus aliquod ecclesiae salvum, quamvis exiguum sit. Hoc igitur est consilium prophetae, solari fideles, ut sustineant quaecunque instant mala, et exspectent quod Deus promittit, nempe ut emergat rursus aliqua ecclesia et re ipsa ostendat Deus Ierosolymam non frustra esse sanctuarium suum, ubi scilicet benedicet reliquiis quae salvae evaserint, et quidem admirabili eius gratia. Postea adiungit:

3. *Et egredietur Iehova, pugnabit contra gentes istas, sicut die quo proeliatus est in die proelii.*

Amplificat hic Zacharias gratiam Dei, nempe quia prodibit aperte, et ex professo bellum geret contra omnes hostes Ierosolymae. Iam haec erat non parva mitigatio malorum, quod pars ecclesiae servanda esset. Caeterum hic aliquid longe praestantius denuntiat propheta, nempe ubi Deus afflixerit ecclesiam suam et passus etiam fuerit violenter ab hostibus opprimi, tandem fore vindicem omnium iniuriarum, quae illatae fuerint. Scimus quam nos vulnerent istae cogitationes, ubi Deus laxat fraenum impiis hominibus et lasciviunt in sceleribus suis, agunt etiam suos triumphos: insultant contra Deum et fere conspuunt nubes ipsas. Ubi igitur ita petulanter exsultant impii et Deus interea dissimulat et quiescit, difficile est patienter exspectare quisnam futurus sit exitus. Ideo pro-

pheta Deum vindicem fore promittit, ubi ecclesiam suam permiserit ad tempus castigandam impiis et profanis hostibus. *Egredietur Iehova*, inquit: scimus quid valeat metaphorica ista loquutio. Addunt aliquando prophetae, Egredietur Deus a loco suo sancto: quasi dicerent, Iudaeos certa experientia sensuros non frustra invocari in templo Dei nomen, neque etiam frustra illud fuisse dictum, Deum sedere inter Cherubim. Sed videtur propheta hic generaliter Deum inducere, quasi prodeuntem e latebris armata manu, ut hostes ecclesiae suae repellat. *Egredietur* ergo *Deus:* nempe quia occultaverat virtutem suam ad tempus: quemadmodum scimus Deum abscondere faciem suam a nobis quoties non fert auxilium, et re vera etiam putamus nos ab ipso negligi. Quoniam ergo Deus quantisper virtutem suam occultat, videtur fere destitui potentia, ideo propheta hic dicit, *Egredietur Iehova, et pugnabit*, inquit, *contra gentes istas.* His verbis significat non esse causam, cur invideant fideles hostibus suis, etiam ubi feliciter illis omnia succedent: quia tandem sentient non posse violari ecclesiam, quin Deus ipse causam suscipiat, quemadmodum promisit, Ero hostis hostibus tuis (Exod. 23, 22). Et quoniam res erat difficilis creditu, revocat in memoriam veteres historias: *Sicuti die*, inquit, *quo proeliatus est in die proelii.* Restringunt quidam hanc partem ad transitum maris rubri. Sed puto Zachariam complecti documenta omnia, quae ediderat Deus, ut ostenderet Iudaeos sibi esse curae. Deus ergo non semel, neque uno tempore, neque etiam uno modo virtutem suam exseruerat, ut palam sentirent Iudaei se eius auxilio esse victores. Hoc intelligit Zacharias dicens, Et vos, et patres vestri iam pridem experti estis ut Deus soleat pro ecclesia sua pugnare. Ornavit enim vos innumeris victoriis, saepissime fuistis desperatione obruti, repente vobis affulsit sua gratia, et praeter spem vestram vos liberavit, certamen saepe vobis fuit cum validissimis hostibus: profligati sunt, et quum essetis longo impares tam numero quam viribus, Deus tamen contulit vobis faciles victorias. Quum ergo Deus toties et tam diversis modis hostes vestros deiecerit, nunc cur non idem sperabitis ab eo? Videmus ergo cur propheta hic commemoret vetusta proelia Dei, nempe ut Iudaeos confirmet experientia ad bene sperandum: neque dubitent Deum satis valida potentia instructum esse ad subigendos omnes impios, quia nihil ei decessit. Et adiungit, *In die proelii*, nempe quum opus esset coelesti auxilio. Vocat enim diem congressus. Nam proprie hoc valet nomen קרב. Ubi igitur necesse fuit Deum manus conserere cum hostibus, tunc apparuit eius potentia. Ideo non est cur in posterum dubitetis, quin hostibus vestris adhuc praevaleat. Et scimus hunc docendi modum satis frequentem et tritum esse prophetis. Nempe dum producunt in medium exempla gratiae et potentiae Dei, quibus testatus est satis in se uno esse praesidii ad ecclesiae salutem. Iam etiam accommodare ad nos oportet quod hic dicitur: quia non tantum aetatis suae hominibus, vel qui paulo post nati sunt, loquutus est Zacharias: sed voluit usque ad finem mundi ecclesiam instruere virtute, ne deficiant fideles in ullis tentationibus. Quoties ergo praevalent impii, et nulla spes nobis affulget, recordemur quam saepe et quam variis modis Deus mirabiliter ecclesiam suam quasi a morte eduxerit: quia voluit non semel tantum opitulari suis, sed etiam nos animare, ne despondeamus animos hodie, quum eadem mala perferenda sunt nobis, quibuscum luctati sunt sancti patres olim. Postea adiungit:

4. *Et stabunt pedes eius in die illa super montem Olivarum, qui est e regione Ierusalem ab oriente: et scindetur mons Olivarum a dimidia parte sui ab oriente ad occidentem* (vel, versus orientem et occidentem) *vallis magna valde: et discedet dimidia pars montis ad aquilonem et dimidia pars eius ad meridiem.*

Continuat eandem sententiam, nempe conspicuam tunc fore Dei virtutem ad profligandos hostes. Sed hic figuris sermonem suum illustrat, quasi vellet adducere Iudaeos in rem praesentem. Nam prosopopoeia haec non alio spectat, nisi ut sibi proponant fideles Deum quasi visibilem: et ita confirmat eorum fidem, sicuti necesse est. Nam ut crassi sumus et impliciti terrenis cogitationibus, vix mentes nostrae in coelum assurgunt, etiamsi Dominus clara voce nos ad se invitet. Ergo ut ruditati nostrae subveniat propheta, hic hypotyposin adiungit quasi Deus nobis staret ante oculos. *Stabunt*, inquit, *pedes eius super montem Olivarum.* Noluit hic promittere miraculum quale concipere possent imperiti ex litera: sicuti etiam, ubi paulo post dicit, *Mons ipse findetur, et dimidia pars verget ad orientem, dimidia altera ad occasum.* Hoc nunquam contigit: ut scinderetur mons ille: sed quoniam propheta non poterat in gravissimis tentationibus, quae centies poterant opprimere pias animas, sine figuris extollere quantum res poscebat Dei potentiam, ideo sese accommodat, sicuti dixi, ad modulum carnis. Summa est tam illustrem fore Dei potentiam in liberanda ecclesia, ac si Deus ipse visibili modo se ostenderet et specularetur proelium ex montis cacumine, et mandaret etiam pro imperio hoc vel illud fieri. Primo dicit, *Stabunt pedes eius in monte Olivarum.* Cur non dicit potius, in urbe ipsa? nempe hac loquendi forma notare voluit, Deum acturum esse excubias, ut longe pro-

spiciat quid utile sit in ecclesiae suae salutem. Scio haec omnia allegorice exponi, quod scilicet Christus apparuit in monte Olivarum, quum adscendit in coelos: deinde quod divisus mons ille fuerit, ut esset permeabilis et transirent apostoli in diversas mundi plagas, ut ita expugnarent omnes gentes. Sed argutiae istae sicuti multis placent, ita ubi quis propius eas expendet, parum firmae sunt. Ego igitur simplicius accipio quod dicit propheta, nempe manum Dei fore satis conspicuam, ubi succurrere volet miserae et afflictae ecclesiae. Eodem etiam pertinet quod dicit, *Vallem magnam fore mediam, quia scindetur dimidia pars versus aquilonem et dimidia pars versus meridiem.* Perinde est ac si diceret, Ierosolymam quasi latuisse sub monte illo, ut esset obscurior, sed fore postea in excelso loco: quemadmodum alibi dicitur. Et elevabitur mons Domini supra omnes montes, tam apud Michaeam quam apud Iesaiam. Scimus collem illum semper fuisse exiguum: et tamen Iesaias et Michaeas promittunt altitudinem, quae superet fere nubes ipsas. Quid hoc sibi vult? nempe quod tanta erit gloria Dei Ierosolymae, ut emineat templum super omnes altitudines, sic etiam hoc loco *Scindetur mons*, inquit, *Olivarum*, nempe ut Ierosolyma non sit in umbrosa valle, quemadmodum prius, et tantum habeat colliculum in parte una: sed pateat longe et late eius prospectus, ita ut gentes omnes eam suspiciant. Hoc simpliciter, meo iudicio, voluit propheta. Si cui magis placeant allegoriae, ab aliis petat. Nunc sequitur:

5. *Et fugietis in vallem montium* (vel per vallem), *quia pertinget vallis montium ad Azal* (alii vertunt, ad proximum, alii, ad excelsum), *et fugietis sicuti fugistis a facie motus diebus Uziae regis Iehudah: et veniet Iehova Deus meus: omnes sancti tecum.*

Hic etiam dicit propheta terribilem fore Dei praesentiam, ut in fugam impellat ipsos Iudaeos. Etsi enim promittat Deum fore liberatorem electi populi, quia tamen adhuc permixti erant hypocritae electis, ideo varie loquitur. Sed interea notandum est, etiamsi Dominus in salutem nostram appareat, fieri tamen non posse, quin maiestas eius incutiat nobis terrorem. Nam semper carnem humiliari necesse est coram Deo. Quod ergo dicit propheta tantundem valet ac si dixisset adventum hunc Dei, cuius nuper meminit, fore omnibus formidabilem non apertis tantum inimicis, ad quos perdendos veniet: sed etiam ipsis fidelibus, quum tamen sciant instructum esse potentia ad ipsos servandos, et ita videtur propheta ratiocinari a minori ad maius. Nam si fideles, qui Deum cupide exspectant, tamen trepidant et expavescunt ad eius praesentiam, quid necesse est hostibus accidere, qui sentiunt illum sibi esse adversum? Sicuti ergo hic propheta fideles iubet paratos esse ad Deum reverenter excipiendum, ita etiam ostendit formidabilem omnibus impiis fore, ne dubitent electi confugere ad eius auxilium et in eo quiescere. Dicit autem, *Fugietis per vallem montium.* Quidam interpretes divinant fuisse certam vallem, quae sic vocata fuerit, quoniam longus erat tractus per continuos montes. Sed nihil tale in scriptura legitur. Mihi probabile est, vocari *Vallem montium* loca omnia, quae prius salebrosa erant et impedita, vel perplexa. Quum ergo multi essent saltus et non pateret transitus facilis per regiones illas, propheta dicit fore longam vallem, quae nunquam fuerat prius, sed quam scissura illa, de qua loquutus est efficiet. Et in eundem sensum adiungit, *Pertinget vallis montium usque ad Azal.* Puto esse nomen proprium loci. Quanquam alii vertunt, proximum: sed non video qua ratione. Sensus igitur est, ubi prius erant multi colles, qui abrumperent transitum, aut etiam montes per quos penetrare difficile esset, fore continuam vallem et aequabilem usque ad locum satis remotum. Dicit autem *fugam* praecipitem fore *sicuti diebus Usiae regis Iehudah.* Nam ex sacra historia satis patet tunc Iudaeam fuisse concussam gravi terrae motu. Iudaei, ut sunt audaces in suis coniecturis, divinant hoc fuisse factum, quum Uzias ad altare accessisset ut suffitum Deo offerret. Et Hieronymus eos sequutus est. Caeterum quo tempore ille motus terrae contigerit non satis certum est. Amos dicit initium prophetandi sibi fuisse biennio ante terrae motum. Sed quam ob causam terra tunc concussa fuerit nusquam legimus. Et tamen tam ex hoc loco, quam ex aliis colligere promptum est, fuisse illud horribile signum, vel praesagium vindictae Dei. Voluit igitur Deus Iudaeis tunc denuntiare horrendam cladem, ubi terram ita concussit. Et in hunc finem etiam dicit nunc Zacharias fugam fore praecipitem, sicuti quum Iudaei quasi in ultima desperatione omnes se in fugam proriperent tempore illo Uziae. *Sicuti* ergo *fugistis a facie terrae motus, ita fugietis nunc.* Intercesserat autem iam longum tempus a morte Uziae ad reditum populi: ideo significat propheta cladem fore insolitam, quia non contigerit similis, et quae ita exterruerit Iudaeos a pluribus saeculis. Caeterum, memoria tenendum est quod dixi hunc Dei adventum non ita formidabilem describi, quasi vellet minari Iudaeis: sed potius ostendit impios omnes non posse subsistere ad Dei praesentiam, quia terrebit etiam eos ipsos in quorum auxilium prodibit. Interea etiam simul notandum est quod dixi: Deum scilicet sermonem variare in suis prophetis, quoniam nunc ecclesiam totam alloquitur, ubi hypocritae permixti sunt probis, et ita necesse est minas etiam adiungi pro-

missionibus: nunc sermonem peculiariter dirigit ad solos electos: quibus merum favorem ostendit. Dicit tandem, *Et veniet Iehova Deus meus.* Propheta repetit quod paulo ante dixerat, nempe Dei virtutem fore sensibilem Iudaeis, ac si eam oculis cernerent. Neque enim hic imaginari oportet aliquem descensum Dei e coelo: sed docet, sicut dixi, quamvis abscondita ad tempus erit Dei virtus, tandem sic fore propinquam ad electos liberandos, ut fere appareat, Deum ipsum e coelo venisse. Vocat *Deum suum*, quo plus fidei conciliet vaticinio. Nec dubium est quin hac animi magnitudine insurrexerit contra omnes impios, quibus ludibrio erant tam promissiones quam minae: deinde etiam quin voluerit fulcire piorum animos, ne dubitarent hoc sibi divinitus promitti, quamvis audirent vocem mortalis hominis. Propheta igitur hic magna fiducia vendicat sibi Deum: quasi diceret non esse cur iudicent de sermone suo vel ex terrenis mediis, vel ex sua ipsius persona. Denique hic affirmat se divinitus esse missum, non temere irrumpere, ut quidquam promittat quod ipse commentus fuerit, sed legitima vocatione esse praeditum, ut Dei personam sustineat. Et huc etiam pertinet apostrophe, quae a quibusdam male negligitur, *Omnes sancti tecum.* Hoc enim habet speciem indignationis, ac si propheta sese averteret a suis auditoribus, quos videbat magna ex parte contumaciter respuere coelestem doctrinam. Convertit enim sermonem suum ad Deum. Videtur partem gratiae perdere oratio, quum ita abrupte loquitur propheta, *Veniet Iehova Deus meus, omnes sancti tecum.* Nam poterat dicere, Et sancti omnes cum eo. Sed, quemadmodum iam dixi, ac si prae fastidio iam non posset cum malignis et perversis hominibus agere, Deum ipsum compellat. Et hoc etiam non parum valet ad confirmandam vaticinii fidem, ubi non tantum, secure hominibus denuntiat quod futurum est, sed advocat Deum ipsum in testem: imo quasi in arcano colloquio esset familiariter depromit quod certo cognoscit sibi esse a Deo mandatum. Porro intelligit, meo iudicio, per sanctos, ipsos angelos. Nam comprehendere sanctos patriarchas et reges, durum esset ac longe remotum. Scimus autem angelos etiam aliis locis vocari sanctos, quemadmodum vidimus tertio cap. Habacuc. Vocantur aliquando electi angeli. Denique significat propheta adventum istum Dei fore magnificum, ut expergefiant hominum mentes in eius admirationem, quasi visibili modo cum angelis descenderet. Haec summa est.

6. *Et erit, die illo non erit lumen pretiosum et coagulatum* (ad verbum est, non erit lumen pretiositatum et coagulationum). 7. *Et erit die uno* (*ille notus est Iehovae*) *non dies, neque nox: et erit* (aut accidet) *ad tempus vespertinum, ut sit lumen.*

Confirmat propheta quod ante vidimus, nempe ecclesiam fore obnoxiam multis molestiis et perturbationibus, ita ut non fruantur fideles communi luce, sed sint abiecti infra communem hominum sortem. Et semper in eundem finem respicit, ut scilicet fideles comparent se ad tolerantiam, neque sibi promittant delitias in terra sancta, quasi immunes essent ab omni examine crucis. Ne ergo se decipiant vana spe, ideo illis proponit multas calamitates, et multa incommoda, ut fortiter exspectent auxilium, de quo concionatus est, ubi ita erunt demersi in densas tenebras, ut vix diiudicent inter diem et noctem. Sed cras reliqua prosequar.

Breviter heri exposuimus quo sensu dicat propheta non fore discrimen diei et noctis ad aliquod tempus, nempe ut se comparent fideles ad utramque fortunam, quemadmodum loquuntur vulgo: et nihil certi, vel stabilis sibi in mundo promittant. Nam dies et noctes pro singulis anni temporibus habent suum cursum. Sed propheta docet fore dubium tempus, perinde ac si esset crepusculum: vel non fore constantem lucem, sed permixtam tenebris. Coniungi autem debent simul duo versus quum dicit, *Die illo neque lumen fore pretiosum et coagulatum*, vel ex opposito fore densitatem. Quod enim mox adiungit, *Die illo non fore diem vel noctem*, alii disiungunt, sed male, sicuti statim videbimus. Sed quantum ad verba spectat, *Lucem pretiositatum* יקרות vocari eximiam satis convenit inter omnes scriptores. Ergo quantum ad hoc nomen nulla est ambiguitas quin propheta intelligat non fore diem lucidum, qualis solet esse coelo sereno. Sed in secundo nomine interpretes variant: scribitur יקפאון· קפא significat coagulare vel densare: unde קפאון densitates, vel densam caliginem significat. Sed quidam putant י esse formale nominis: alii autem putant positum esse loco ו. Et hoc magis probabile est, potestque facile colligi ex toto contextu, quanquam adhuc poterit esse duplex sensus. Si enim coniungimus duas istas voces, intelliget propheta non fore lucem eximiam et non fore etiam crassas tenebras. Caeterum, possemus accipere lucem densitatum pro luce firma et stabili, quae ita vires collegit, ut non possit facile obtenebrari. Mihi autem magis probatur diversa sententia. Scimus copulam Hebraeis saepe accipi loco adversativae particulae: et optime conveniet haec expositio, non fore lucem eximiam, quin potius densitates, hoc est, caliginem, quae solis conspectum obscuret, vel impediat oculos hominum quominus fruantur plena luce. Videtur omnino hoc velle propheta noster: *die illo non fore lucem*, hoc est, diem illum non fore lucidum, nempe ad eam praestantiam, ut possit numerari inter pulcros et serenos dies, vel splendidos: sed potius

fore densitates, hoc est, fore tempus obnubilum, quia caligo multa impediet aerem, et arcebit oculos hominum a conspectu solis. Quantum attinet ad summam rei, satis apparet quid voluerit propheta, quemadmodum heri coepimus attingere et nuper iterum admonui. Nempe tempus fore dubium, ita ut sibi metuant in singulas horas, vel in singula momenta miseri Iudaei, quia scilicet videbunt instare multa discrimina: et semper erit aliqua species mutationis subitae: quemadmodum ubi videmus surgere australem ventum, et nubibus coelum obduci, statim metuitur imber, etiam quisque domi se continet: et qui iter faciunt non audent longius progredi, ne deprehendat eos tempestas. Sic etiam dicit propheta, tempus illud simile fore diebus turbidis et obscuris. In eundem sensum addit, *Erit die uno, quo non erit dies et nox:* quasi diceret, non erit stabilis aliqua temporum ratio. Interpretes longe aliter exponunt, nempe non fore diem, nec noctem. Dicunt quidam, quia Dominus gubernabit ecclesiam suam sub fide: scimus autem sub fidei custodia absconditam esse nostram salutem. Alii in contrariam partem trahunt, quod scilicet Dominus fulgore suo sic replebit coelum et terram, ut iam non opus sit sole vel luna, quemadmodum dicitur apud Iesaiam (60, 19), Non lucebit tibi sol per diem, neque luna per noctem: sed erit tibi Iehova in lucem aeternam. Sed merae sunt argutiae. Ego non dubito hanc esse genuinam prophetae mentem, quod scilicet in continua trepidatione erunt homines: quemadmodum ubi aer diversis ventis agitatur: ubi etiam ab una parte surgunt nubes, auditur tonitru: deinde evanescit solis splendor. Ubi igitur talis est incertitudo aeris, scimus homines sibi metuere, quia vix discernunt inter diem et noctem. Sic etiam propheta noster admonet fideles de rebus futuris et eos instruit ad patientiam, ne qua tempestas eos percellat, et etiam deprehensi abiiciant animos, sed exspectent quod praedictum est, nempe tenebras sic fore permixtas luci, ut sint quasi in continuo crepusculo. Crepusculum autem veteres dixerunt a crepero, quod est dubium. Sed notandum est etiam quod dicit *diem illum circa vesperum fore lucem.* Hic enim significat, semper laetum fore exitum fidelium aerumnis. Quamvis ergo inter multas curas aestuent et quasi trepident inter varios metus, ac si essent in tenebris: dicit tamen *fore lucidum vesperum.* Et hoc diligenter notandum est, quia unico hoc solatio lenire solet spiritus piorum dolores, quod scilicet ubi paulisper Deus eos exercuerit, finem omnium malorum brevi instare, et quidem laetum: ita ut Deus illic affulgeat, quemadmodum si sol meridie luceret. Revocat, in summa, fideles ad finem, quia etiam Deus ita discernit inter electos et reprobos. Quum enim promiscue utrosque affligat et quasi obruat tenebris, lucem tamen repositam servat electis suis: et postquam aliquamdiu eos iacere in tenebris passus fuerit, tandem emergere facit ad claram lucem: reprobos autem privat omni spe. Hanc rationem nunc sequitur propheta: quasi diceret non esse causam, cur exaniment fideles res adversae, quasi caligo undique illis incumberet: quia Dominus tandem restituet illis lucem, qua carere necesse erit ad tempus. Hic autem non loquitur Zacharias de uno die, sed tempus illud dicit simile fore diei turbido, usque dum Christus adventu suo plenam lucem restituat, sicuti est sol iustitiae, ut videbimus apud Malachiam. Iam dicit *diem illum notum esse Deo,* ut fideles pendeant ab eius arbitrio, neque inquirant nimis sollicite de re sibi et toti mundo abscondita. *Diem* ergo *soli Deo notum esse* dicit Zacharias, quamvis loquatur de rebus notis, et quas etiam experientia discere Iudaeos tandem oportuit. Sed spectandum est eius consilium. Vult enim quasi fraenare piorum animos ne se discrucient supervacuis curis, quemadmodum solemus nimis esse curiosi: ubi Deus vult nos quiescere et dare providentiae suae locum, illic titillant nos multae cogitationes et huc atque illuc impellunt: ita torquemus nos misera anxietate. Quum ergo morbus hic ingenitus sit humano ingenio, propheta opportunum remedium adhibet, nempe ut fideles se permittant regendos Deo, et sequantur exemplum patris sui Abrahae, Dominus providebit: quum esset in rebus extremis, nec iam pateret ullum effugium, permittit se providentiae Dei. Sic etiam Zacharias dicit hoc totum esse penes arbitrium unius Dei, ut nunc coelum tenebris obducat, nunc restituat solem, nunc misceat luci tenebras: et nihil esse melius quam ut homines sese contineant, neque inquirant plus quam fas est, neque etiam detrahant quidquam Dei potestati. Quoties enim obmurmurant homines contra Dei iudicia, perinde est ac si vellent penetrare in coelum et nihil illi concedere, nisi quod ipsi capiunt. Ergo ut hanc temeritatem propheta compescat, diem hunc dicit notum fore Deo, ut patienter exspectent fideles, dum maturus adsit finis: quia huc etiam impellit nos curiositas, ut semper velimus esse certi de fine, Quousque tandem hoc durabit? et possemus quidem ita apud Deum conqueri: sed ubi non possumus subiicere mentes nostras eius arbitrio, tunc quasi erumpimus in furorem. Videmus ergo quam utilem doctrinam contineat haec particula, ubi propheta Deum iudicem et arbitrum statuit rerum omnium, ita ut ecclesiam affligat, quantisper visum fuerit, et modum etiam imponat rebus adversis, temperet prout fuerit visum: deinde magis ac magis densitate nubium coelum obscuret, auferat conspectum solis. Hoc totum igitur vult propheta esse sub Dei consilio et manu. Nunc sequitur:

8. *Et accidet die illo, Exibunt aquae vivae e Ierusalem: medium earum ad mare orientale, et medium earum ad mare novissimum* (vel posterius), *aestate et hyeme erunt.*

Hic subiicitur vaticinium laetius, quod scilicet praevalebit tamen gratia Dei: utcunque fideles maneant incommoda et molestiae et pericula et metus et aegritudines, tamen dicit in talibus miseriis fore nihilominus beatos. Et hoc diligenter notandum est, quia nihil aptius potest inveniri ad levandos nostros dolores quam ubi quasi in trutina locamus Dei beneficia ab una parte et ab altera parte poenae et castigationes, quas nobis infligit. Nam quia semper longe praeponderat Dei clementia et humanitas erga nos, hinc fit ut possimus cum sancto Iob hilariter dicere, Si bona suscepimus e manu Domini, cur etiam mala recusabimus? Hoc igitur nunc proponit Zacharias, nempe quamvis ecclesia multis curis angatur, et multos metus sustineat, agitetur inter pericula, denique sit semper quasi in trepidatione: tamen gratiam Dei, si probe expendatur, posse sufficere ad inaestimabile solatium: quia scilicet *Exibunt aquae vivae e Ierusalem.* Non dubium est quin hoc vaticinium referri debeat ad regnum Christi, quod satis colligitur ex similibus locis: ergo propheta hactenus disseruit de multis afflictionibus, quae instabant, ne Iudaei vel labascerent, vel prorsus deficerent: sed nunc attollit eorum animos ad regnum Christi, unde speranda erat non tantum liberatio ab omnibus malis, sed plena restitutio ecclesiae et quasi renovatio mundi. Non dubium etiam est subesse tacitam antithesin inter aquas vivas et alias quae facile exarescunt: ideo dicit fore continuum fluxum aestate et hyeme. Scimus Iudaeam laborare penuria aquarum et per totum circuitum Ierosolymae scitur nullas fuisse aquas: erat duntaxat fons Siloe: et inde satis bona copia aquarum, ut quae sufficeret ad omnes civium usus. Propheta autem aquas promittit vivas, quae scilicet non sint similes torrentibus, sed habeant continuum fluxum. Quanquam videtur altius respicere: ut scilicet per aquas vivas intelligat spirituales: ita comparat aquas istas omnibus terrenis fluviis: quasi diceret, fontem ex quo oriantur duo fluvii fore inexhaustum, ita ut eius ubertas nunquam deficiat quin emittat fluvios suos ab uno mari usque ad alterum mare oppositum, et ita longos terrarum tractus irriget. Quanquam per mare orientale multi intelligunt lacum Asphaltitem. Sed mihi probabilius est, prophetam loqui de mari Persico: quia si dixisset versus locum illum exituras aquas, erat brevissimum iter. Atqui potius docere vult tam uberem et largam fore aquarum copiam, ut quamvis transeant per totam terram, nunquam tamen exarescat earum fluxus. Per mare posterius intelligit haud dubie mare mediterraneum. Summa est, quamvis prius terra sicca esset, tamen tantam fore copiam aquarum, ut large ad omnes usus sufficiat, non tantum incolis Ierosolymae, sicut olim, sed etiam omnibus Iudaeis, in quacunque regionis parte habiteut. Iam quum metaphorica sit loquutio, tenendum est quod nuper dixi, nempe hic designari spiritualem Dei gratiam. Neque novum est transferri aquarum nomen ad spiritum Dei: Effundam aquas super aridam et fluvios super sitientem: deinde, Dabo aquas mundas. Nam duplex est ratio, cur scriptura nomen aquarum tribuat spiritui sancto: quia scilicet partes habet mundendi et rigandi. Nos enim sumus instar ieiunae et aridae terrae, nisi Dominus e coelo per spiritum suum nobis vigorem inspiret, ac succum etiam instillet. Quemadmodum ergo terra haurit humorem et succum e coelo, ut fruges producat: ita etiam necesse est nobis arcana spiritus virtute conferri quidquid est in nobis vigoris. Quum ergo Zacharias promittit fontem aquarum viventium, intelligit Dei gratiam fore expositam omnibus Iudaeis, ita ut ad saturitatem usque bibant, et non laborent sicuti olim aquarum penuria. Si quis obiiciat, hanc interpretationem videri coactam, in promptu est solutio, quia quum certum sit prophetam hic concionari de regno Christi, tenenda etiam illa est regula, Quidquid de regno Christi praedicatur, hoc debere referri ad eius naturam. Quum ergo spirituale sit Christi regnum, non dubium est quin, ubi scriptura dicit fore largum proventum vini et tritici, ut alibi vidimus, fore opulentiam bonorum omnium, fore pacem tranquillam, fore dies lucidos: quin hoc totum intelligat prout fert regni Christi natura. Videmus ergo quid propheta intellexerit per *aquas vivas:* deinde cur dicat exituras versus orientem, et versus occasum: postremo, cur addat fore perpetuas tam hyeme quam aestate. Nunc sequitur:

9. *Et erit Iehova in regem super totam terram: die illo erit Iehova unus, et nomen eius unum.*

Hic clarius, et sine figuris demonstrat propheta quod obscurius alioqui esse posset. Dicit ergo *Iehovam fore in regem.* Hic etiam comparat Zacharias regnum Christi cum temporibus illis miseris et calamitosis, quae iam praecesserant, et quae instabant usque ad Christi adventum. Scimus enim fuisse tristissimam dissipationem in tota terra, ex quo alienatae sunt decem tribus a familia Davidis. Nam quum essent corpus unum populi, coeperunt post dissidium semper ultro citroque sibi ruinam machinari. Quum ergo ita hostiliter pugnaverint Israelitae contra Iudaeos, apparuit ira Dei, quae fructus erat defectionis. Scimus enim Davidem non fuisse

regem creatum hominum suffragiis, sed electum Dei decreto. Quum ergo descivit regnum Israel a filio Davidis, perinde fuit ac si non posset ferre imperium ipsius Dei: quemadmodum dicebat Samueli, Non te spreverunt, sed me, ne regnem super eos. Et tamen Samuel ad tempus duntaxat praefectus fuerat regendo populo. Sed quum populus praepostero fervore optasset sibi dari regem, conqueritur Deus se fuisse contemptum, ne regnaret. Hoc verius impletum est quum decem tribus alienarunt se a legitimo imperio, quod Deus ipse statuerat, et asserat esse inviolabile. Non fuit ergo Deus in regem ab eo tempore. Hoc unum est. Postea scimus ut reges Israel coniunxerint se regibus Syriae ad evertendum regnum Iehudah: ut Iudaei etiam asciverint sibi auxilia ab Assyriis: postea ut confugerint ad Aegyptios. Tandem regnum Israel excisum fuit: ventum est ad regnum Iehudah: sic et urbs diruta fuit, et templum incensum: ita ad tempus cessavit cultus Dei. Posteaquam reversi sunt, scimus tamen dura et crudeli tyrannide fuisse semper oppressos: tunc senserunt se esse discoopertos, quia non sustinuerant latere sub alis Dei: quum toties dixisset fore tutos et incolumes sub praesidio suo, respuerant gratiam illam. Tunc ergo magno suo damno senserunt Iudaei *Deum non esse sibi in regem*. Ergo quum nunc de restitutione ecclesiae verba faciat Zacharias, merito dicit *Deum fore in regem*, hoc est, quamvis lacerati sint Iudaei, et quamvis expilati fuerint a tyrannis: quamvis multas contumelias et iniurias perpessi fuerint, tamen iterum Deum illis fore in regem, ut scilicet eos tueatur contra omnem iniustam violentiam, et contineat sub custodia sua. Nihil enim felicius est quam degere sub regno Dei. Et haec etiam summa beatitudo semper proponitur fidelibus. Nunc tenemus sensum prophetae quoad partem illam. Sed continuo post ostendit non posse hoc sperari, nisi Iudaei etiam totos se pietati addicant, et incipiant rursus Deum colere, superstitionibus abiectis. Coniungit igitur haec duo simul, nempe felicem statum populi, quia Deus suscipiet eius curam, et fungetur optimi regis officio: deinde sic Deum fore in regem ut tamen rite et sincere colatur ab eo populo. *Erit ergo Deus unus*, inquit. Hic breviter ostendit propheta non posse erigi legitimum Dei cultum, nisi abolitis superstitionibus. Scimus enim Deum esse zelotem, quemadmodum se nominat, ut ferre nequeat ullos rivales. Nam ubi fabricamus nobis ullam deitatem, statim eripimus Deo quod suum est. Propheta igitur docet non posse Deum vere coli nisi solus emineat, ut scilicet pura sit et integra religio. Denique hic oblique perstringit superstitiones quibus corrupta fuerat terra et polluta: deinde quibus adulterata fuerat religio, et violatus cultus legalis. Hac ratione dicit *Deum fore unum*. Sed hoc idem clarius exprimit, *nomen eius unum fore*. Posset quidem hoc secundum membrum videri supervacuum. Nam sub Dei unitate complexus est quidquid potest dici. Sed quoniam solemus variis artificiis tegere superstitiones, et semper excogitamus novos colores, et novos fucos, quibus speciosa possit videri impietas nostra: ideo propheta hic diserte addit *nomen unius Dei ad unum Deum:* quasi diceret, non satis esse si homines testentur se agnoscere unum Deum, et summum aliquod numen, nisi etiam consentiant in recta et simplici aliqua fide, ita ut celebretur in terra nomen unius Dei. Sed clarior erit mens prophetae, si discrimen notemus inter Deum unum, et inter nomen unius Dei, vel nomen unum Dei. Philosophi omnes hoc uno ore tradunt, non esse plures deos, sed summum aliquod numen, quod sit principium divinitatis: et hoc etiam persuasum fuit omnibus profanis gentibus. Sed tandem ex illo principio coeperunt sibi fingere multiplices deos: et inde illa turba falsorum deorum, quod alii Iovem, alii Mercurium, alii Apollinem coluerunt. Non quia putarent plures esse deos in ipso principio deitatis: sed quia fingebant sibi deos prodeuntes ex illo summo fonte. Quia ergo poterant tergiversari Iudaei, et excipere sibi in animo non esse colere plures deos, propheta ad secundum gradum descendit, nempe ut sit nomen unum Dei, hoc est, ut sit certa aliqua colendi Dei ratio, ut sit regula fixa, ut non sequatur quisque quod imaginatur rectum esse: ut non scindatur Dei maiestas variis erroribus, neque evanescant homines, quisque in suo sensu, sed pendeant omnes ex ore Dei loquentis, et audiant quid de se ipse testetur. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Principio dicit, feliciter res habituras in Iudaea, ubi fuerit Deus unus, hoc est, ubi terra fuerit ab omnibus inquinamentis purgata, et ubi iterum emerserit pura religio. Sed quoniam haec puritas difficile locum obtinet in mundo, et facile etiam ab ea declinant homines, ideo adiungit, *nomen unum Dei*, ut scilicet intelligant Iudaei non posse coli Deum rite, nisi unus sit: et non posse unum esse nisi sit una fides, et habeat aliquid praescriptum et certum, non alternet inter diversas opiniones: quemadmodum singulis gentibus non alia fuit religio quam sequi quod ipsae finxerant, vel per manus traditum fuerat a maioribus. Est autem hic locus insignis, quo Deus se ab omnibus idolis discernit, et cultum suum ab omnibus superstitionibus. Et eo attentius expendere convenit quod docet propheta, quoniam tanta est nostra ad vanitatem propensio, quemadmodum dixi, et experientia ipsa plus satis docet, et videmus etiam ut nos facile quasi turbo abripiat superstitio: imo non unum superstitionis genus, sed innumerae species. Quo magis incumbere nos con-

venit in hanc doctrinam, ut scilicet *vigeat unum nomen Dei inter nos*, neque quisque sibi licentiam permittat quidvis fingendi: sed sciamus quisnam Deus colendus sit nobis. Et Christus etiam hac ratione reprehendit omnes cultus mundi, quum dicit mulieri Samaritanae, Vos nescitis quid adoretis, nos soli Iudaei, inquit, scimus. Videmus ergo sufficere ad damnandas omnes superstitiones hoc unum, ubi scilicet aguntur homines suo sensu, et non tenent fixam et perpetuam regulam, quae non possit fallere. Sequitur:

10. *Vertetur tota terra quasi planities a Geba ad Rimmon versus meridiem Ierusalem: et exaltabitur, et habitabitur loco suo* (sub se, ad verbum) *a porta Ben-iamin ad locum portae primae, ad portam angulorum, et ab arce Chananeel ad torcularia regis.*

Hoc versu duo promittit propheta, nempe urbem fore in celeberrimo loco, ut procul appareat: deinde fore illi securam, et pacatam habitationem. Quantum attinet ad priorem partem dicit, *vertetur tota terra in planitiem.* Scimus enim sitam fuisse Ierosolymam in circuitu montium. Fundamenta eius in montibus sanctis, ut dicitur in Psalmo (87, 1). Quum ergo regio illa esset aspera propter multos colles, propheta dicit latam fore planitiem, ita ut iter non sit asperum et difficile sicuti prius: deinde ut Ierusalem non sit quasi in profundo demersa, sed occupet planitiem, quae non impediat eius prospectum undecunque adveniant hospites. *Erit* ergo, inquit, *tota terra in planitiem a Geba ad Rimmon.* Quia non satis tenemus qualis fuerit illa tota regio, deinde ubi fuerit Geba et Rimmon, ideo subtiliter hic non disseram de singulis partibus. Sed satis est etiam tenere quorsum tendant haec omnia, nempe ubi prius erant asperi saltus, fore aequabilem terram, ut Ierosolyma longe habeat suum prospectum, et sit etiam pulchrior eius superficies, ubi montes non impedient etiam e locis remotis conspectum. Iam sequitur secundum membrum, *habitabitur in loco suo Ierosolyma*, hoc est, etiamsi ante fuit diruta, et nunc quasi in squalore adhuc iacet, et multae ruinae deforment quidquid coeptum est aedificii, tamen *sub se habitabitur*, hoc est, habebit eadem pomoeria, eosdem fines. Denique intelligit propheta tantam fore urbis amplitudinem, quanta olim fuerat. Scimus Zachariam functum fuisse doctoris officio quum inciperent Iudaei non sine maximis molestiis urbem exstruere. Non poterant autem initio complecti totum circuitum, quia putabant esse impossibile, donec animati sunt ab Esdra et Nehemia, sicuti colligitur ex libro utriusque. Quum ergo esset urbs quae coeperat exstrui angusta, dicit Zacharias non esse desperandum, quoniam brevi recuperabit pristinum suum splendorem, atque extendetur ad omnes suas portas, sicuti antehac. Et non dubium est quin hic ponatur urbis vetustae et tunc eversae descriptio, quum dicit *a porta Ben-iamin ad locum portae primae.* Vocat *locum portae*, quia nulla tunc porta erat. Pars enim illa urbis manebat adhuc deserta. *Usque ad portam angulorum ab arce Chananeel, usque ad regis torcularia.* Quanquam non satis nunc tenemus et quousque patuerit vetus Ierosolyma, et quae fuerit eius positio, certum tamen est, prophetam hoc velle, tantam fore dignitatem et opulentiam urbis, ut eius conditio facile aequare queat pristinum illum splendorem, qui tunc obsoleverat. Fuerat autem urbs amplissima, ut satis notum est. Quanquam non conveniunt scriptores, tamen fere hoc receptum fuit publico consensu, complexam fuisse 30 stadia. Fuit certe haec non vulgaris amplitudo: et ideo propheta, quod omnes putabant esse quasi ridiculum, testatur, quamvis exigua tantum portio urbis appareat, fore tamen novam Ierusalem, quae priori non cedat, neque amplitudine, neque opulentia, neque aliis omnibus commodis. Sed reliqua differemus in diem crastinum.

11. *Et habitabunt in ea, et excidium non erit amplius: et habitabitur Ierusalem confidenter.*

Concludit Zacharias proximam sententiam, nempe Ierusalem, postquam Deus eam restituerit in pristinum ordinem, fore urbem populosam. Indefinitum enim verbum hic tantundem valet ac si dixisset fore magnam frequentiam populi, sicut ante fuerat: quum tamen exigua tantum portio reversa esset. Scimus autem quam difficile sit urbem magnam et amplam repleri incolis, postquam semel deserta fuit, praesertim post longam temporis distantiam. Atqui propheta hic Iudaeos hortatur ad bene sperandum, quia Dominus magnam hominum multitudinem rursus colliget, ita ut urbs bene referta sit multis civibus. Addit *non fore amplius excidium.* Non dubito quin hac voce חרם propheta intelligat cladem incurabilem, qualis contigerat quum populus tractus esset in exsilium. Et hac etiam ratione, et eodem sensu Iesaias dicit (54, 9) Deum iurasse excidium urbis fore instar diluvii Noe, quia scilicet nunquam sumpturus erat tam gravem et horribilem vindictam de populo suo. Caeterum licet colligere ex toto progressu, extendi hoc vaticinium ad Christi regnum, quia utcunque deleta fuerit Ierusalem a Tito, illud tamen verum fuit, nempe Deum custodem perpetuum fuisse urbis illius, quia iam ventum ad plenitudinem temporis erat, postquam exhibitus fuerat Christus. Perinde est igitur ac si diceret propheta talem fore mode-

rationem irae Dei, ut nomen urbis non intereat prorsus, neque tota populus cogatur illinc migrare. Hoc ergo intelligit per nomen חרם. Iam addit *habitaturos secure in Ierusalem* qui illuc redierint: nempe quia Dominus eos proteget, et extenta manu defendet contra omnes hostes. Admonuimus alibi de prophetae consilio. Vult enim pungere tarditatem et ignaviam eorum, qui delitias Chaldaeae tanti fecerant, ut illis grave et molestum esset redire in haereditatem sibi divinitus promissam. Ostendit igitur quanto Dei beneficio se privaverint, quod dispersi inter gentes profanas non agnoscent paratum sibi esse Dei auxilium. Carebunt enim hac promissione, quae peculiariter dirigitur ad reliquias illas, quae habitabant Ierosolymae. Interea praecipue respexit propheta miseros illos terrae incolas, qui incitati promissionibus Dei omnia pericula et omnes difficultates contempserant: deinde susceperant non gravatim ingentes molestias, ut fruerentur sua patria. Ostendit igitur propheta non esse cur ipsos poeniteat, quia Dominus perget illis benedicere, ut secure habitent inter medios hostes, a quibus undique scimus fuisse cinctos: deinde fore urbem populosam, quamvis non multi tunc essent numero. Sequitur:

12. *Et haec erit plaga qua percutiet* (vel plagabit) *Iehova omnes populos, qui pugnaverint contra Ierusalem: liquescet* (alii vertunt, tabescet) *caro eius, dum ipse stabit super pedes suos: et oculi eius liquescent in foraminibus suis: et lingua eius liquescet in ore ipsorum.*

Adiungit propheta, quamvis non desint multi improbi qui molestia afficiant ecclesiam, et multa in eius perniciem conentur: Deum tamen fore vindicem, et sumpturum poenas, quae clarum et memorabile documentum praebeant favoris paterni, quo ecclesiam suam prosequitur. Sed videntur haec inter se non satis congruere: populum in tuto habitaturum Ierosolymae, et tamen semper aliquos fore hostes, qui violenter infestent urbem illam. Sed quum dicit *habitaturos in tuto*, non intelligit hoc fore, quia nemo laedere ipsos velit, sed quia praesidio Dei confisi poterunt in maximis quibusque periculis quieti manere: quia scilicet persuasi erunt Deum fore superiorem qui pollicitus est se staturum ab illorum parte. Haec est igitur secura piorum habitatio, non quod impetus hostium nullos formideat: sed quia certo statuunt se tamen servatum iri divinitus quamvis hinc inde diabolus multas turbas illis excitet: deinde armet atque instruat multos improbos, qui machinentur illis interitum. Et huc etiam animos attollere convenit, quoties tumultuantur contra nos varii hostes, ut tamen habitemus in tuto et tranquillis animis expectemus dum eripiat nos Deus: quia salus nostra abscondita est sub fideli custodia Dei, quae tantum nobis patefacta est per verbum et promissiones. Quidquid sit, tenendum est quod hic docet propheta, nempe ubi Deus fraenum hostibus nostris laxaverit, vindictam tamen eius propinquam esse, ut poenas exigat de omnibus iniuriis, quas patienter tulerimus. *Haec*, inquit, *plaga erit, qua percutiet Iehova omnes populos.* Iterum nominat *omnes populos*, ne terreat fideles hostium multitudo, ubi vident se longe esse impares, et fere obruuntur copia hostium: ut tamen non dubitent praevalituram esse Dei manum. Postea adiungit, *Caro eius solvetur*, vel liquescet. Mutatio est numeri, sed quae sensum non obscurat. Dicit enim, *haec erit plaga, qua percutiet Iehova omnes populos: caro eius liquescet:* videtur nunc loqui de uno homine duntaxat: et iterum paulo post dicit, *dum ipse stabit super pedes suos: oculi etiam eius liquescent, et lingua eius in ore ipsorum.* Videmus ut propheta iam tertio mutet numerum: sed nulla est in re ipsa ambiguitas. Intelligit nihil fore negotii Deo, ubi volet poenam exigere de ecclesiae suae adversariis, quia cunctos tam facile perdet, ac si negotium esset cum uno homine. Sed videtur etiam aliud velle Zacharias, nempe quia grassabitur Dei vindicta per singulos, neminem fore salvum, atque ita generalem fore Dei vindictam sine exceptione super omnes exercitus, et super singulos homines. Notanda iam est nobis species poenae quae describitur, nempe quod Deus omnes illos conficiet absque manu, vel subsidio hominum: *caro*, inquit, *eius tabescet*, vel solvetur. Hic vero clarius perspicitur coelestis ultio, ubi hostes, quamvis nemo illis bellum inferat, tamen sponte solvuntur: et ideo addit, *quum stabunt super pedes suos*, et tamen caro eorum liquescet, nec dubium est quin propheta ad maledictiones legis alludat, inter quas haec apprime est notabilis, ubi Deus arcanis modis consumit reprobos, ut tabescant, quamvis nulla appareat ratio. Summa igitur est, Deum instructum esse modis variis, ut hostes nostros in nihilum redigat, quamvis non mutuetur hinc vel inde subsidium. Docemur itaque his verbis reiicere in Deum curas nostras, quia ubi hostes nostri videntur extra omnem aleam positi esse, et superbiunt etiam hac confidentia, quod non putent quidquam sibi posse accidere adversum: in Deo tamen esse positam eorum mortem et vitam, ita ut solo eius flatu evanescant. Non est igitur cur pendeamus a terrenis mediis quum volumus certi esse de hostium nostrorum interitu: Deus enim ipsos intus conficiet, etiamsi videantur stare integri, tamen solventur, ut etiam oculi eorum liquescant in suis cavitatibus, hoc est, ut deficiant sine vi aliqua externa. Scimus enim oculos tam bene munitos esse,

ut dum teguntur suis munimentis, sint extra noxam. Sed propheta significat occultam Dei ultionem posse penetrare in ipsa viscera, usque ad medullas: denique nihil esse adeo tutum, quod non sit obnoxium Dei vindictae. *Et lingua etiam*, inquit, *solvetur*, vel tabescet (est enim idem verbum) in ore ipsorum. Postea subiicit:

13. *Et accidet, die illo erit tumultus Iehovae magnus in illis: et apprehendet quisque manum socii sui: et adscendet manus eius contra manum proximi sui* (vel evanescet: alii vertunt: excidetur manus eius, quia עלה etiam significat excidere).

Videtur iterum propheta secum ipse pugnare. Nam postquam asseruit Deum fore ultorem populi sui, ut populos omnes in eius gratiam perdat et deleat, nunc adiungit foro etiam intestina dissidia, quibus se conficiant Iudaei ultro et citro. Nihil autem minus consentaneum est quam populum, qui sub tutela Dei agit, ita scindi in partes, ut sine externo hoste se ipsum tam misere perdat. Sed non male haec inter se conveniunt, modo teneamus quod ante dixi, haec sumenda esse adversative. Propheta enim ab una parte fideles praemonet quid impendeat malorum, ne ipsa novitate concussi despondeant animos. Interea promittit felices ipsos fore, quoniam Deo semper curae erunt. Sic igitur resolvenda est nobis oratio, Quamvis undique hostes conveniant, et conspirent contra vos, quamvis magno furore et impetu ad vos perdendos properent, quamvis etiam domi vobis multae turbae, et e medio sinu urbis exoriantur domestici hostes: Deus tamen praevalebit, et miseriae omnes vestrae tandem cedent in bonum et prosperum finem. Haec igitur ratio est, cur Zacharias permisceat quae videntur inter se prorsus contraria, quoniam scilicet utrumque cognitu utile fuit, ut fideles certo persuasi essent Deum excubias agere pro salute sua, quoniam volebat tueri urbem sanctam, et esse aeternus eius custos. Deinde, ut etiam parati essent animis ad ferendas multas aerumnas et molestias, ne sibi laetum statum promitterent, et ita indulgerent carnis securitati. Postquam tenemus consilium prophetae, iam hoc breviter de verbis notandum est: dicit, *fore tumultum Iehovae magnum inter ipsos*. Haud dubie ad Iudaeos hoc refertur, quia propheta docet non modo obnoxios fore externis iniuriis, sed etiam aliud malum instare, ut scilicet mutuo alii contra alios arma induant, perinde ac si vellent confodere propria viscera. Dicit ergo *tumultum fore inter eos*, quod extremum est in malis, ubi agitur de statu urbis vel populi. Nulla enim ruina propior est quam ubi intus fervent contra se ipsos, qui debuerant quasi unus homo vires et animos coniungere ad hostem repellendum. Sed locus hic notatu dignus est, quia describitur nobis conditio ecclesiae qualis cernetur usque ad finem mundi. Quamvis enim propheta hic concionetur de tempore intermedio inter reditum populi et Christi adventum, tamen depingit nobis vivam imaginem, in qua possumus perspicere ecclesiam nunquam liberam vel immunem fore ab hoc malo, ut scilicet fugare non possit hostes domesticos vel profligare. Simul etiam notandum est quod dicit *tumultum hunc fore Iehovae.* Significat enim quoties scinditur ecclesia, et ebulliunt sectae, et multi hypocritae et impii, qui ad tempus simularent se esse veros Dei cultores, pietatem furiose oppugnant, ubi igitur emergunt haec mala, propheta dicit non contingere fortuito, sed esse iudicia Dei, ut probet atque examinet suorum fidem, ut ecclesiam humiliet: deinde ut det suis materiam victoriae et coronae. Quidquid sit, quamvis haereticos et omnes improbos impellat sua ambitio ad turbandam ecclesiam: quamvis etiam diabolus flabellis suis ipsos incitet, tamen Deum sedere in summo gradu, et quidquid turbarum in ecclesia fervet, proficisci ab ipso. Ideo dicit Paulus (1. Cor. 11, 19), Oportet haereses esse, ut qui probati sunt manifesti fiant. Certe diabolus non tendit in hunc finem: sed ostendit Paulus optimum esse hoc consilium Dei, ut serio examine discernat inter sinceros suos cultores et hypocritas, dum scilicet tumultus non tantum permittit oriri, sed etiam excitat. Et hinc etiam docemur nihil esse melius quam confugere ad ipsum quoties tumultuantur homines improbi, et quietem nostram perturbant: quia facile sedabit nutu suo motus omnes quum eos excitaverit. Addit, *Quisque apprehendet manum socii sui, et adscendet manus eius contra manum proximi sui*, vel evanescet. Posset elici duplex sensus, vel quod quisque auxilii petendi causa manum proximi sui arripiet, et tamen sine profectu, quia manus evanescet, hoc est, non poterit sese fulcire qui quaesierit auxilium a socio suo: et hunc sensum sequuntur multi interpretes: quasi diceret propheta res ita fore desperatas, ut quisque cogatur opem petere a socio suo, et tamen non obtineat quod cupit: quoniam dum manum socii sui apprehendere volet, sentiet ipsam coniunctionem evanescere. Sed diversus sensus melius respondet proximo versui, nempe *quod quisque apprehendet manum proximi sui violenter, et manus eius surget contra manum proximi sui.* Ego igitur expositive hanc partem additam esse arbitror, quod scilicet ubi Deus excitaverit tumultum inter Iudaeos, quisque ad perniciem socii sui prosiliet, et manum suam attollet ad nocendum. Sequitur enim:

14. *Atqui etiam Iehudah pugnabit contra Ierusalem, et congregabitur exercitus* (alii vertunt opu-

lentiam, quod etiam non male quadraret) *omnium gentium in circuitu: aurum, et argentum, et vestes ad copiam multam* (ad multitudinem valde, ad verbum).

Non dubium est quin de re una et eadem disserat Zacharias. Iam adiungit fore intestinum bellum terrae cum urbe ipsa. Et tamen unum erat corpus: et quum in patriam redierant, idem vexillum Dei illis ostensum fuerat. Deus enim ipse fuerat dux itineris. Erat denique flos residuus populi. Ergo hoc fuit instar horribilis prodigii, quod Iehudah hostibus se adiunxerit, ut perderet urbem ipsam. Propheta nihilominus hoc etiam malum inter alia dicit instare, ut non tantum sustineant impetus hostium qui procul advenient, sed ut fratres suos sentiant infestos et capitales sibi. *Pugnabit* ergo *Iehudah contra Ierusalem.* Quo autem tempore hoc acciderit satis notum est, quia sub Antiocho scimus et urbem ipsam et totam terram plenam fuisse proditoribus. Vix enim tunc vicesimus quisque constanter sequutus est veram pietatem: ita factum, ut fere pessumdati fuerint omnes. Ergo non abs re hoc praedictum fuit a Zacharia Iudaeos fratribus suis fore infensos hostes. Et postea addit, *Congregabitur gentium omnium exercitus.* חיל significat copias, significat opulentiam et robur. Ego libenter sequor quod iam dixi, nempe exercitum, vel robur gentium omnium collectum iri ad eversionem Ierosolymae, idque per circuitum: quibus verbis intelligit propheta Iudaeos fore omnium miserrimos in speciem, si aestiment sortem suam ex praesenti statu: quia scilicet intus molesti erunt proditores, ita ut metuendae sint insidiae, et secreta pericula: deinde quod omni ex parte convenient diversi populi ad ipsos delendos. Nihil potest fingi miserius quam intus et extra sic a toto fere genere humano oppugnari. Sed mox sequetur consolatio. Et ideo tenendum est quod dixi, adversative poni has minas, ut fortiter sustineant fideles exitiales istos impetus, freti scilicet spe exitus melioris, quae illis a Deo data fuerat. Interea ubi ponit *aurum*, *argentum*, *et vestes multas*, significat non venturos hostes, de quibus loquutus est, ac si famelici accurrerent ad praedam: sed fore tam crudeles ut nihil praeter sanguinem expetant. Erunt enim instructi pulchra supellectile: erunt referti auro et argento. Quorsum igitur venient? non ut expleant suam avaritiam, sed tantum ut sorbeant humanum sanguinem, et ita exstinguant omnem memoriam electi populi. Hoc auditu fuit terribile: sed oportuit tamen fideles mature commonefieri, ne quid subitum illis accideret. Postea addit:

15. *Et talis erit plaga equi, muli, cameli et asini, et cuiuslibet iumenti* (vel animalis) *quod erit in castris istis, sicuti plaga haec.*

Hoc versu erigit piorum animos Zacharias, ut sciant nihil profecturos esse hostes, sed ubi omnia tentaverint, profligatum tamen iri Dei virtute. Et hinc melius apparet quod iam bis repetitum fuit, nempe prophetam non simpliciter denuntiare clades istas, ut terreat Iudaeos, sed ut animet ad constantiam, quo intrepide exsultent, etiam quum putabunt se esse ingenti cladium mole oppressos. Summa igitur est, postquam expertus fuerit omnia Satan ad machinandum ecclesiae interitum, ubi etiam nihil omiserint reprobi, successum tamen fore optabilem fidelibus, quia Deus vindictam suam exseret non modo contra homines ipsos, sed etiam contra equos, et camelos, et quaelibet iumenta. Ubi autem fervet ira Dei contra animalia, quae per se innoxia sunt, hinc facile colligi potest, hostes qui eum provocarunt sua crudelitate non posse impune effugere eius iudicium, et poenam de qua hic concionatur propheta. Postea adiungit:

16. *Et erit* (hoc est, accidet) *ut quisquis residuus fuerit ex cunctis gentibus quae venerint contra Ierusalem, adscendat ab anno in annum ad adorandum* (ad supplicandum) *regem Iehovam exercituum, et celebrandum celebritatem tabernaculorum.*

Hic longius progreditur Zacharias, nempe qui evaserint stragem, de qua loquutus est, humiliatum iri, ut sponte se Deo subiiciant. Dixit nuper Deum fore ultorem, ut perdat omnes ecclesiae suae inimicos: sed haec promissio praestantior est, quod scilicet convertet eorum animos qui poenam illam praesentem effugerint, ita ut sine ulla violentia ostendant se subactos esse: *quia venient*, inquit, *quotannis*, *ut adorent Deum in templo suo.* Ergo summa huc redit, Deum fore victorem omnium hostium ecclesiae: sed duobus modis, quia alios prosternet, alios vere humiliabit, ut sint voluntarii eius cultores, et sponte se addicant eius imperio. *Accidet* ergo *ut quisquis fuerit residuus e cunctis gentibus, quae venerint contra Ierusalem, ille adscendat*, inquit, *ut supplicet Deo*, vel ut suppliciter Deum adoret. Si quaeritur tempus, respondeo, quoties prophetae gentium conversionem praedicunt, generaliter semper loqui solere: sed hoc esse hyperbolicum, neque tamen quidquam esse absurdi in hoc excessu, quia certo hoc fuit admirabile Dei opus, ut turmatim se ex gentibus Deo subiicerent. Scimus enim exosum fuisse nomen populi Israel: ut eorum religio esset detestabilis fere in toto orbe. Fuit igitur hoc incredibile quum loquutus est Zacharias, nempe decem homines posse ex singulis regionibus ita mutari in melius, ut colerent verum Deum Israel. Atqui scimus tot ecclesias fuisse erectas passim in mundo, ut innumeri homines nomen de-

derint, et libenter susceperint iugum Dei, et amplexi sint religionem illam quae prius contempta ab illis fuerat, imo quam summo odio prosequnti fuerant. Quare non mirum est si propheta dicat omnes residuos, qui effugerint gladii vindictam, fore tandem spontaneos Dei cultores. Sed quemadmodum dixi notanda est illa communis ratio, quod prophetae, ut amplificent Dei gratiam, generaliter loquuntur, etiamsi restringi debeat sermo ad solos electus. *Adscendet*, inquit, *ab anno in annum*. Hic quoque Zacharias loquutus est pro captu populi. Scimus festos dies fuisse institutos divinitus, ut ter praecipue quotannis adscenderent Israelitae in templum. Sed quia hoc nimis grave, et difficile etiam fuisset miseris exsulibus, qui dispersi huc et illuc erant: ideo ut quisque praeditus erat vero studio pietatis, solebat adscendere semel quotannis Ierosolymam. Ad hunc igitur legalem ritum nunc alludit propheta: quasi diceret, Quamvis Deus parcat quibusdam, tamen ipsos tandem sine vi externa venturos sub obsequium, ut subiiciant se Deo Israel. Sed loquitur, quemadmodum dixi, sub umbra: et de hac loquendi forma iam aliquoties admonuimus: ideo nunc levius praeterev: et in fine huius capitis plura adhuc erunt dicenda, *Adscendet* ergo *ut supplicet regi Iehovae exercituum*, hoc est, ut Deum fateatur unicum esse regem. Respicit enim ad vaticinium quod heri tractavimus, ubi dicebat Deum fore unicum regem. Sic etiam hoc loco eandem sententiam confirmans, dicit, illos qui prius furiose oppugnaverant ecclesiam, fore Deo supplices, quia scilicet intelligent ipsum esse regem totius mundi. Sed reliqua in aliud tempus:

17. *Et erit, Qui non adscenderit e familiis terrae in Ierusalem ad supplicandum regi Iehovae exercituum, etiam non erit super eos pluvia.* 18. *Et si familia Aegypti non adscenderit, et non venerit, etiam non super eos: erit autem plaga qua percutiet Iehova* (plagabit, ad verbum) *gentes quae non adscenderint ad celebrandam festivitatem tabernaculorum.*

Hic prosequitur eandem sententiam Zacharias, nempe celebre fore nomen veri et unius Dei per totum urbem, ita ut consentiant omnes populi in eius cultum, quum prius tota terra corrupta esset variis superstitionibus, et quisque sequeretur proprios deos. Sed plus exprimit quam postrema lectione, nempe vindictam paratam esse omnibus veri Dei contemptoribus. Dicit igitur maledictionem Dei repositam esse cunctis populis, qui non venerint Ierosolymam, ut supplices illic Deum adorent. Diximus his verbis notari legitimum Dei cultum. Neque enim post Christi adventum necesse est adscendere Ierosolymam, quemadmodum testatur ipse Ioannis quarto, Venit tempus, et iam est, quo veri cultores Dei neque in hoc monte, neque Ierosolymae Deum colent, sed ubique terrarum. Caeterum prophetae loquuntur pro temporis sui ratione, et semper describunt spiritualem Dei cultum sub figuris legalibus. Ergo adscendere Ierosolymam tantundem valet atque amplecti veram pietatem, et animum adiicere ad cultum unius Dei qualis praescriptus erat in lege. Summa igitur est, omnes fore maledictos qui contempserint Deum Israelis. Iam hoc etiam per synecdochen dicitur a propheta: denuntiat *non fore pluviam super omnes Dei contemptores.* Quasi diceret sensuros Dei vindictam, quia scilicet auferet ab illis alimenta. Nam pluviae nomine intelligit propheta quidquid ad victum pertinet. Ac scimus inter Dei benedictiones quae ad subsidia praesentis vitae spectant, hanc esse praecipuam, ut coelum et terram nobis conciliet quasi liberalitatis suae ministros. Unde enim nobis suppetit victus, nisi quia terra iussu eius viscera sua aperit, et coelum exaudit terram (quemadmodum alibi dicitur) ut irrigans eam pluvia foecundam et uberem reddat, quae alioqui siccitate sterilis esset? Nunc ergo tenemus prophetae consilium, ut ad purum Dei cultum invitet omnes gentes, pronuntiat fore maledictos, qui non applicuerint studium suum ad cultum unius Dei. Porro voluit hoc vaticinio animare Iudaeos, ut constanter pergerent in cursu pietatis usque ad Christi adventum, neque dubitarent Deum, quem colebant, esse summum regem totius mundi: quia prius latuerat, quasi in angulo, quum in sola Iudaea coleretur. Significat igitur propheta, etiamsi contemptus fuerit Deus inter omnes populos, tamen sacrum et venerabile fore eius nomen, deinde si qui eum fraudaverint legitimo cultu illos poenas daturos: quia scilicet fame et inedia tabescent, quoniam coelum negabit illis pluviam, et terra etiam negabit victum. Loquitur autem diserte Zacharias de Aegyptiis: quia scimus eos fuisse infestissimos hostes verae pietatis: idem etiam potuit de Chaldaeis et Assyriis dici: sed quoniam Aegyptii magis propinqui erant et contigui terrae sanctae, ideo magis virulenta fuerunt odia inter ipsos et Iudaeos. Haec ratio est cur praecipue de ipsis loquatur Zacharias. Quanquam posset videri absurdum quod minatur, *non fore illis pluviam.* Scimus enim Aegyptum non exspectare pluviam e coelo, quoniam peculiaris est ratio illius terrae. Prout enim exundat Nilus, ita exspectant uberem proventum tritici et omnium frugum. Non debuit igitur propheta hoc minari Aegyptiis, quia poterant merito ridere quod negaret illis fore pluviam, cuius non magna illic erat necessitas. Sed propheta simpliciter voluit dicere quod iam exposui, Deum fore patrem solis Iudaeis, et aliis qui se adiungerent ad legalem cultum. Tametsi ergo non opus habebant

pluvia Aegyptii, tamen potuit hac figura Zacharias denuntiare illis sterilitatem, quae poena erat impietatis. Et hoc simul notandum est, quamvis exundatio Nili irriget totam terram ac foecundet, tamen pluvias non esse parvo adiumento: et ideo in Psalmo (105, 32) dicitur, Vertit pluviam eorum in grandinem: ubi tamen de Aegyptiis agitur: quod scilicet Deus corruperit omnes fruges illic, quia pluvia in grandinem conversa est. Et ex historiis etiam satis constat, pluviam Aegypto esse optabilem, ut maior sit frugum proventus. Sed Dominus dignatus est terram illam peculiari hoc beneficio, ut scilicet Nilus sit loco pluviae. Ergo in prophetae sensu nulla est ambiguitas, quod scilicet Dominus coget in obsequium pietatis omnes populos, non tantum qui procul remoti erant a Iudaea, sed ipsos etiam Aegyptios, qui alienissimi semper fuerant a vero et puro cultu. Postea addit *fore plagam*. Generalius nunc loquitur. Ergo quod sub specie una prius notavit, nunc generaliter pronuntiat, Deum scilicet fore ultorem ut eos omnes perdat atque in nihilum redigat qui non subierint eius iugum, ita ut eum pure colant ex legis praescripto una cum Iudaeis. Iterum repetit quod ante vidimus, *qui non adscenderint*, inquit, *Ierosolymam*. Non quod vellet restringere cultum Dei ad caeremonias, vel umbras legales: sed quia oportuit donec Christus abrogaret omnes veteres figuras, ita describi Dei cultum. Neque enim potuit tunc separari ab externis illis exercitiis. Caeterum hic merito quaeri potest, cur propheta praecipue loquatur de festo tabernaculorum, quum tamen Pezah vel pascha esset in primo gradu inter dies festos. Sed videtur mihi haec esse ratio, quod difficile creditu erat, Iudaeos in patriam redituros, quia Deus iterum vellet esse eorum redemptor. Multi interpretes dicunt de festo tabernaculorum prophetam loqui, quoniam oporteat nos esse peregrinos in mundo. Sed posset etiam similis ratio esse aliorum dierum. Videndum igitur est cur propheta hic diem festum tabernaculorum nominet prae aliis. Scimus autem quum loquuntur prophetae de restitutione secunda populi, saepe revocare in memoriam exitum illum admirabilem, quo Deus testatus fuerat sibi satis esse potentiae ad suos redimendos et servandos. Huc etiam nunc, meo iudicio, alludit Zacharias, quod scilicet Deus reducet populum mirifica et inaestimabili virtute, ut merito celebrare debeat festum diem tabernaculorum, sicuti olim ipsorum patres. Nam scimus cur Deus voluerit quotannis Iudaeos habitare sub ramis arborum, ut scilicet memores essent illius salutis, quae collata fuerat ipsorum patribus. Habitaverant enim per annos quadraginta in deserto: illic nullae erant aedes, sed tuguria duntaxat repente confecta ex arborum ramis. Quum ergo egrederentur extra aedes suas, et habitarent quasi sub dio in tentoriis, ita repetebant memoria quam mirabiliter servati essent ipsorum patres. Deus ergo ut ostendat reditum ab exsilio babylonico non minus fore memorabilem quam fuerat liberatio illa vetus: dicit hic *celebrandum esse diem festum tabernaculorum*. Denique significat propheta Deum sic fore liberatorem populi sui, ut gentes omnes etiam ex remotissimis terrae plagis agnoscant hoc insigne esse miraculum. Perinde igitur est ac si diceret, liberationem populi fore certum et illustre documentum, unde gentes omnes agnoscant Deum Israelis esse opificem coeli et terrae, praeditum summa potentia, ut totius orbis imperio potiatur: denique unicum esse Deum, qui colendus sit. Postea sequitur:

19. *Haec erit poena Aegypti, et poena omnium gentium, quae non adscenderint ad celebrandum celebritatem tabernaculorum.*

Repetit eandem sententiam, et fere iisdem verbis: sed tamen nihil est supervacuum, quia hic expendere convenit quam fuerit hoc difficile creditu, quum Iudaei, qui reversi erant in patriam, pauci essent numero, et imbelles: undique etiam oppugnarentur a suis hostibus et vicinis. Quum ergo singulis fere momentis periclitaretur ecclesia, non mirum est si opus habuerint fideles confirmatione in illis tentationibus, quae subinde poterant animos eorum turbare ac percellere. Haec igitur ratio est cur idem propheta saepius asserat. Dicit hoc *fore peccatum Aegypti, et omnium gentium*. חטאת proprie significat scelus: sed quemadmodum piaculum Latinis interdum scelus ipsum significat, interdum expiationem: ita etiam חטאת Hebraei nunc peccatum ipsum nominant, nunc sacrificium quo peccatum expiatur. Et ideo Christus dicitur factus esse peccatum: quia scilicet quum sese obtulit in satisfactionem, sustinuit maledictionem quae nobis omnibus incumbit donec eam in se transferat. Quoniam ergo Christus fuit piaculum, ideo dicitur peccatum. Et Graeci non mutarunt nomen, quoniam videbant Hebraeis חטאת accipi tam pro sacrificio vel poena, quam pro ipso scelere: ideo promiscue posuerunt nomen ἁμαρτίας. Sic ergo propheta dicit hoc fore scelus, vel hanc *fore poenam Aegypti, et omnium gentium:* quasi diceret, Si qui contempserint Deum Israelis, et aspernati fuerint eius cultum, talem contumaciam non fore illis impune: quia Deus vindicem se ostendet gloriae suae. Et hinc colligimus nihil nobis esse magis optabile quam ut Deus se nobis patefaciat, ne scilicet temere vagemur in superstitionibus, sed pure ipsum colamus: quia nemo rite Deum colit, nisi qui edoctus est ex verbo eius. Ergo haec singularis est gratia, quum Dominus

regulam nobis praescribit, qua pure ipsum colamus. Nam si consentiamus in verum et legitimum eius cultum, hic videmus totam vitam nostram esse maledictam. Iam sequitur:

20. *Die illo erit super fraena* (aut phaleras: alii vertunt frontalia: alii collaria [dicemus postea de hac voce] vel stabula, hoc meum est, et postea dicam rationem: Super stabula igitur) *equi* (hoc est, equorum: est mutatio numeri) *sanctitas Iehovae: et erit* (hoc est, erunt: iterum est mutatio numeri) *lebetes in domo Iehovae sicuti phialae* (sic vertit Hieronymus: alii vertunt pelves) *coram altari.*

Hoc versu docet Zacharias ita Deum fore regem mundi, ut omnia applicentur ad eius cultum, et nihil tam esse profanum in mundo, quod non mutet naturam, ut sanctificetur ad Deum colendum. Haec summa est: in verbis aliqua est obscuritas: sed maxima ex parte decepti sunt interpretes, quia non satis attenti fuerunt ad prophetae consilium: ita factum est ut violenter verba ad sensum suum traherent, quia scilicet rem ipsam non tenebant. Dicit *fore inscriptionem super umbracula equorum, sanctitas Iehovae.* Nemo interpretum animadvertit hic subesse tacitam comparationem inter tiaram summi sacerdotis, et inter res profanas. Nam quum summus sacerdos gestaret Christi imaginem, erat in eius tiara inscriptum קודש ליהוה. Et quoniam a sacerdotio pendebat templi sanctitas, et quidquid erat in cultu legali, ideo inscriptio illa extendi tunc debuit ad omnes templi partes, ad altare, ad sanctuarium, ad sacrificia, ad oblationes reliquas, ad candelabrum, ad suffitus, ad omnia denique sacra. Nunc quid sibi vult propheta? *Erit*, inquit, *inscriptio illa solennis* quam gestat summus sacerdos in capite suo קודש ליהוה, *Erit*, inquam, *super ipsa stabula equorum.* Quantum attinet ad nomen מצלות, hic duntaxat reperitur. Quidam deducunt a צול: alii a צלה: sed magis recepta opinio est, ut veniat a צלל, ubi ל est duplicatum. Sed alii accipiunt pro phaleris, alii pro fraenis, alii pro tintinnabulis, et omnes divinant: quia nulla est certa ratio. Alii etiam vertunt profundum: quia potest etiam hic sensus quadrare. Sed mihi videtur probabilius quod iam attigi, notari umbras equorum, et metaphorice sic vocari stabula. Quamvis ergo stabulum equi sit locus ignobilis et sordidus, imo etiam saepe foeteat, dicit propheta fore sacrum Deo. Sensus igitur est, nullum locum hactenus tam profanum fuisse, qui non sanctificetur ubi Deus regnare incipiet per totum orbem. Caeterum si quis malit de phaleris accipere, vel de ornatu bellico non repugno: quia poterit etiam hoc esse consentaneum. Nihil minus sanctum est quam fundere humanum sanguinem: et ideo scriptura dicit eos polluere manus suas, etiam qui hostem iure in bello occidunt: non quia caedes illa sit nefaria per se: sed quia Dominus voluit incutere terrorem hominibus, ut ne facile prosilirent ad caedes. Convenit igitur hoc non male, quod Deus sanctitate imbuet phaleras equorum, ut scilicet nihil confuse postea agatur in bello: sed quisquis arma induet, simul etiam agnoscat Deum fore iudicem in coelo, ne scilicet absque iusta causa etiam cum hoste suo congredi audeat. Ridiculum est ac puerile quod Theodoritus libro primo Historiae ecclesiasticae hunc locum citat, quasi tunc fuerit impletum vaticinium, ubi Helena Constantini mater ornavit phalerae equi clavo crucis. Nam voluit hoc dare filio instar amuleti: clavum unum ex clavis quibus Christum putabat crucifixum fuisse inseruit diademati regio: ex altero clavo confecit fraenum, vel permiscuit, quemadmodum dicit Eusebius. Nam Theodoritus dicit conflatum fuisse fraenum. Nugae sunt admodum putidae. Sed tamen obiter hoc volui attingere, ut consideretis quam insipidum iam tunc fuerit saeculum illud. Hieronymus quidem repudiat illud commentum: sed quum inter multos receptum fuerit, videmus quam turpiter eo tempore delusi fuerint multi, qui etiam tunc habiti sunt quasi ecclesiae luminariae. Redeo nunc ad genuinum sensum prophetae: dicit vel *super stabula*, vel super ornatus *equorum fore hanc inscriptionem* קודש ליהוה. Iam adiungit, *Erunt omnes lebetes in domo Iehovae, sicuti pelves coram altari:* hoc est, quidquid prius tantum ad profanos usus adhibitum fuit, etiam imbuetur sanctitate. Ita ergo interpretor, fore lebetes, vel cacabos quasi pelves: quoniam tota supellex culinaria vertetur in cultum Dei: quasi diceret, nullas fore profanas lautitias, sicuti ante fuerant: sed victum communem fore sacrum, quoniam scilicet homines ipsi sacri erunt Domino, et sanctitatem colent in tota vita et in singulis actionibus. In hoc vero errant plerique, dum exponunt conflandas esse phaleras in lebetes: quia propheta aliud voluit, nempe tam in bello quam in pacis actionibus ita sanctitatem colendam esse inter homines, ut sive militent sive quiescant domi, sive edant, sive bibant, ut semper offerant purum sacrificium Deo, etiam in cibo suo et potu, etiam in ipsa militia. Sic igitur accipere oportet prophetae verba, quod *omnes lebetes erunt in domo Iehovae sicuti pelves coram altari:* quasi diceret, quidquid hactenus profanatum fuit intemperantia hominum et immodicis lautitiis, hoc induet posthac novam sanctitatem, ac si essent pelves ipsius templi. Hieronymus subtilius hic philosophatur, quasi innueret propheta sacrificia quae oblata fuerunt sub lege nullius fore pretii: quia Deus neque carnium

pingnedinem ultra appetet, neque alios omnes illos crassos ritue, sed tantum optabit preces, quae sunt sacrificia boni odoris: et ideo phialas vertit מזרקים, quum tamen potius significet pelves, saltem latius pateat ipsum nomen. Nunc videmus quid intellexerit Zacharias, nempe Deum ita sibi vindicaturum esse totum orbem, ut homines se totos et sua omnia consecrent ad eius cultum, ut nulla sit amplius immunditia. Sive igitur edant, sive bibant, sive militent, aut opus aliud aggrediantur, omnia fore pura et sancta, quoniam semper Deus illis erit prae oculis. Pergamus:

21. *Et erit omnis lebes in Ierusalem et Iehudah sanctitas Iehovae exercituum: et venient omnes qui sacrificabunt, et accipient ex ipsis, et coquent in ipsis: et non erit Chananaeus* (alii vertunt, non erit mercator) *amplius in domo Iehovae exercituum die illo.*

Hic clarius explicat propheta quod iam vidimus, nempe tantam fore reverentiam Dei et timorem in toto mundo, ut quidquid aggrediantur homines sit sacrificium. Dicit ergo omnes caccabos, vel omnia ahena, vel omnes lebetes fore sacros Deo. Hoc autem impletur dum hunc finem sibi proponunt homines, ut Deum tota vita glorificent, quemadmodum Paulus nos hortatur (1. Cor. 10, 31). Ergo culinae nostrae, et cubicula, et reliqua omnia sancta sunt Deo, ubi vere sumus ei addicti, et in omnibus vitae nostrae actionibus tendimus in finem illum quem dixi, nempe ut re ipsa testemur ipsum nobis esse Deum, et nos esse sub eius manu. Talibus ergo figuris docet Zacharias, homines fore Deo sacros: quia nihil attingent immundum, sed quae prius fuerant profana sanctificabunt in eius gloriam. Dicit *venturos qui sacrificent, et cocturos carnem in lebetibus*, quasi diceret tantam fore copiam hominum qui ad offerenda Deo sacrificia adscendent, ut vasa templi, quae prius fuerant in usu minime sufficiant. Necesse igitur erit accommodare in usum illum, inquit, quidquid antehac profanum fuit. Sic alibi dicit Iesaias (66, 20. 21): Qui prius fuerant Levitae fore sacerdotes primi ordinis: et qui fuerunt ex vulgo populi fore Levitas, ita ut propius omnes ad Deum accedant. Sensus ergo prophetae nunc clarus est, quia volebat hortari ad constantiam et fortitudinem Iudaeos, quibus sua paucitas erat quasi summum opprobrium, ita ut fere concidérent: quia putabant se frustra reversos esse in patriam, quum Dominus totum populum non colligeret, dicit fore celebriorem Dei cultum quam ubi res maxime florebant in Iudaea: quia scilicet ex toto orbe convenient qui offerant Deo sacrificia Ierosolymae, ita ut tota urbs cum sua supellectile sacra sit Deo: quia neque templi pelves, neque sacra vasa quae prius fuerant sub lege, sufficient. Quod autem addit, *Non fore Chananaeum in terra:* sensus est, puram fore ecclesiam ab omnibus inquinamentis. Et haec mutatio debuit non parum afferre solatii Iudaeis in statu illo tristi et calamitoso. Deus enim usus fuerat non parva severitate, quum omnes eiecti essent in exsilium: et signa illius horrendi rigoris adhuc multa restabant, quum pauculi homines Deum colerent, et quidem essent omnibus contemptibiles, ita ut religio etiam subiecta esset gentium omnium ludibriis. Haec igitur compensatio potuit mulcere dolorem illum, quod Dominus remedio illo purgaverat ecclesiae suae sordes. Et hac de re alibi plura diximus. Nunc breviter promittit Zacharias ecclesiam Dei fore puram, ut ex animo et sincere omnes Deum colant: non sint permixti hypocritae, qui polluant et templum et sacra omnia. Sed videtur hoc esse absurdum, quum semper ecclesia multis sordibus contaminata fuerit. Et ideo Ioannes Baptista eam comparat areae, ubi paleae mixtae sunt tritico. Comparat etiam sagenae, in quam si contracti fuerint multi pisces, reperientur alii putridi, alii nullius saporis. Quum ergo hodie etiam sub regno Christi ecclesia subiecta sit huic malo, ut non possit eiicere omnes corruptelas, videtur hyperbolice loquutus esse propheta. Sed notandum est quod alibi diximus, fieri scilicet comparationem inter veterem statum populi et secundum, ubi renovata fuit ecclesia. Quum ergo pietas foedum in modum corrupta esset, ac Iudaei tantum inflatis buccis iactarent se esse sacrum Dei populum, interim essent omnium sceleratissimi, merito propheta dicit puriorem fore ecclesiam, quae renascetur: quia scilicet Dominus cruce eam purgabit: quemadmodum aurum et argentum non modo examinantur igne, sed etiam magis nitescunt, quoniam eluuntur scoriae. Idem etiam nunc simpliciter dicit propheta, *non fore Chananaeos amplius in populo Dei:* hoc est, non fore extraneos et profanos homines permixtos fidelibus, qui polluant purum Dei cultum. Ergo quod alii hoc detorquent ad ultimum Christi adventum, nimis coactum est. Interea fateor describi prophetico more Christi regnum ab initio usque ad finem. Deus ergo quum ecclesiam suam renovare voluit, purgavit eam multis sordibus, et quotidie adhuc purgat: neque desinet etiam hoc facere, usque dum abolitis omnibus inquinamentis huius mundi recipiamur in coelestem vitam. Ergo quoties prophetae perfectionem commendant sub Christi regno, non debemus hoc restringere ad diem unum, vel ad exiguum tempus: sed debemus complecti totum cursum ab initio usque ad finem. Ex quo ergo Christus patefactus fuit mundo, iam tunc coepit nitere splendor, de quo nunc loquitur Zacha-

rias: sed Dominus usque in finem progredietur, donec scilicet impleat quod assiduo progressu nunc facit. Qui vertunt, Non fore amplius mercatorem, habent quidem aliquid rationis, quoniam etiam Chananaeus dicitur mercator: sed quia necesse est confugere ad allegorias, et mercatores accipere pro impiis corruptoribus, qui exercent nundinationem ex Dei cultu: vel interpretari, quod nullus erit amplius mercator, quoniam omnes adducent gratis suas hostias: quia inquam illae expositiones nimis sunt coactae, satius est simpliciter accipere hunc locum, quod Dominus colliget electos suos, ut offerantur ab omnibus pura sacrificia, et nulli sint amplius hypocritae, qui ecclesiam ipsam contaminent et corrumpant, vel adulterent ipsum Dei cultum.

MALACHIAS.

Sequitur liber Malachiae, quem multi divinant fuisse angelum, idque ex nomine: quia scimus מלאך vocari angelum Hebraeis. Sed quam absurdum sit commentum illud facile est cognoscere. Dominus enim eo tempore angelos non misit, per quos oracula sua patefaceret, sed usus est ordinario ministerio. Et quoniam additur in fine nominis litera י, sicuti fieri solet in propriis nominibus, colligere hinc licet fuisse potius hominis nomen: quanquam facile concedam, inditum fuisse aliqua certa de causa, quae tamen nos hodie latet. Libentius admittam quod alii dicunt, Esdram fuisse: et ideo sic cognominatum, quia Deus ad res praeclaras et magnificas eum vocaverat. Quidquid sit, statuendum est unum fuisse ex prophetis: et probabili ratione coniicimus fuisse ultimum: quia in fine libri populum hortatur ut perstet in pura legis doctrina. Hoc autem ideo facit, quoniam Deus postea non erat missurus continua serie prophetas suos sicuti antea. Voluit enim Iudaeos magis afficere Christi desiderio, quum ad tempus carerent prophetis. Nam fuit hoc vel signum irae Dei, vel venturi Christi praesagium, quum orbati sunt beneficio illo, cuius fit mentio apud Mosen, Deut. 18. cap. Illic enim promiserat Deus se missurum prophetas, ut Iudaei agnoscerent eum gerere curam suae salutis. Quum ergo destituit Deus prophetis populum illum, vel hoc modo gravem iram ostendit, sicuti in exsilio babylonico: vel suspensos voluit tenere animos, ut respicerent ad Christum maiore desiderio. Quidquid sit, non dubito hunc prophetam fuisse ultimum ordine, quia iubet populum affixum manere doctrinae legis usque dum manifestetur Christus. Summa autem libri est, quod quum Iudaei nuper reversi essent in patriam, statim simul redierant ad ingenium: et immemores gratiae Dei ita se dediderant multis corruptelis, ut nihilo melior esset status eorum quam patrum ante fuerat, quasi Deus operam lusisset castigando eorum scelera. Quum ergo statim Iudaei iterum prolapsi essent ad multa vitia, hic eos duriter obiurgat propheta noster et exprobrat illis ingratitudinem, quod tam indignam mercedem rependant Deo liberatori suo. Deinde commemorat scelera quaedam, ut teneat populum convictum, quem videbat plus satis tergiversari. Compellat autem sacerdotes, qui corruperant malis exemplis publicos mores, quum tamen longe aliud ferret eorum officium. Dominus enim praefecerat illos et pietatis et integritatis magistros ac doctores populo suo. Atqui ab ipsis magna pars vitiorum profecta erat: ideo asperius eos obiurgat propheta noster. Interea tamen ostendit Deum memorem fore gratuiti foederis, quod pepigerat cum eorum patribus, ut tandem venturus sit redemptor. Haec summa est. Nunc venio ad verba:

CAPUT I.

1. *Onus sermonis Iehovae ad Israel in manu Maleachi.*

Qui משא exponunt simpliciter prophetiam absque alia notatione, falluntur, quemadmodum alibi iam admonui. Neque enim ubique prophetia vocatur onus. Deinde, quoties exprimitur hoc nomen, illic subest aliquod indicium vindictae Dei. Et ex Ieremia (23, 38) satis constat, nomen hoc passim fuisse odiosum, ita ut impii vulgari proverbio quum vellent notam aliquam infamiae inurere prophetiis, dicerent, Hoc est onus: innuentes scilicet nihil aliud sibi afferri a prophetis quam minas et terrores, ita ut praestaret aures occludere, et quasi adversum et infelix omen fugere omnes prophetias. Et ex progressu etiam patebit non abs re doctrinam Malachiae vocari *Onus*, quia ut iam aliqua ex parte dixi, et fusius deinde suo loco videbitur, necesse fuit populum citari ad Dei tribunal,

quoniam rursus coeperant illic grassari multa scelera, et quae ferri non possent. Et hac ratione dicit instare illis Dei iudicium. Caeterum, sub Israelis nomine tantum eos designat qui reversi erant in patriam, sive essent ex tribu Iehudah et Ben-iamin, sive ex tribu Levi. Quanquam credibile est quosdam etiam fuisse illis permixtos ex aliis familiis: sed soli fere Iudaei cum suis vicinis, hoc est, cum tribu dimidia Ben-iamin reversi sunt, praeter Levitas dico, qui fere duces fuerunt itineris, et hortati sunt reliquum populum: sed promiscue vocati sunt nomine Israelis, quum tantum apud eos vigeret pura religio. Qui autem dispersi habitabant inter exteras gentes et profanas, etsi non prorsus desciverant a puro Dei cultu et pietate, tamen quasi suum nomen perdiderant. Ergo per excellentiam vocati sunt Israelitae, qui iterum collecti fuerunt in terra sancta ut illic fruerentur haereditate sibi divinitus promissa. *Manus* autem, quemadmodum alibi vidimus, ministerium significat. Sensus igitur est, doctrinam hanc profectam esse a Deo, sed ministrum esse interpositum, nempe Malachiam: ita ut nihil proprium ipse afferat, sed tantum fideliter referat quod mandatum est a Deo ipso autore. Sequitur postea:

2. *Dilexi vos, dicit Iehova: et dixisti, In quo dilexisti nos? Annon frater Esau erat ipsi Iacob?* (*dicit Iehova*) *et dilexi Iacob?* 3. *Et Esau odio habui, et posui montes eius solitudinem, et haereditatem eius serpentibus desertum* (alii vertunt deserti). 4. *Si dixerit Edom, Attenuati sumus, sed revertemur, et aedificabimus deserta: sic dicit Iehova exercituum, Ipsi aedificabunt, et ego diruam: et dicetur illis, Terminus impietatis, et populus cui infensus est Iehova in perpetuum.* 5. *Et oculi vestri videbunt: et vos dicetis, Magnificabitur Iehova super terminum Israel.* (Addendus est etiam sextus versus, saltem initium). 6. *Filius honorat patrem, et servus dominum suum: et si pater ego, ubi honor meus? et si dominus ego, ubi timor mei? dicit Iehova exercituum.*

Coactus sum uno contextu legere omnes istos versus: quia non poterat aliter implori sententia. Expostulat enim hic Deus cum perverso et ingrato populo, quoniam fraudetur dupliciter suo iure, dum scilicet neque amatur, neque timetur. Nam merito sibi vendicat nomen ac locum tam patris quam domini. Quum autem nullam reverentiam ei Iudaei deferrent, conqueritur se fraudari iure patris: deinde quum nullus esset eius timor, iterum eos accusat, quod non agnoscant dominum, quum tamen non possent eius imperio se subducere. Sed antequam huc veniat, ostendit se esse dominum et patrem. Praecipue vero demonstrat se patrem esse, quoniam gratis eos dilexit. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: vult enim hic Deus ostendere quam pravo ingenio sint Iudaei, quod neque patrem ipsum neque dominum agnoscant: hoc est, non revereantur ut dominum, neque etiam colant ut patrem. Sed, sicuti iam attigi, beneficia sua in medium producit, ex quibus colligit se mereri et patris et domini honorem. Dicit igitur, *Dilexi vos*. Poterat quidem Deus aliter Iudaeos aggredi: nam quamvis nullus fuisset amor, obstricti tamen erant eius imperio. Neque enim hic de generali Dei amore agitur, quo prosequitur totum genus humanum: sed accusat Iudaeos, quod quum gratis ab ipso fuissent adoptati in sacrum populum et peculiarem, tamen quasi obliti huius honoris eum proterve contemnerent, et pro nihilo ducerent totam eius doctrinam. Quum ergo hic Deus dicit se amasse Iudaeos, videmus ut velit potius ipsos convincere ingratitudinis hac ratione, quod spreverant singularem illam gratiam, qua ipsos solos dignatus fuerat, quam urgere commune imperium, cui obnoxii sunt omnes homines. Potuit ergo Deus sic cum ipsis agere, Ego vos creavi, et sum vobis pater nutritius, meo beneficio sol vobis quotidie lucet, terra producit fructus suos: denique ego vos innumeris beneficiis obstrictos teneo: potuit in hunc modum Deus cum ipsis agere. Sed, quemadmodum iam attigi, potius voluit producere in medium gratuitam adoptionem, qua complexus fuerat semen Abrahae: quia haec minus tolerabilis fuit impietas, quod aspernati fuerint incomparabilem illam gratiam. Deus enim praetulerat illos cunctis gentibus, neque id vel ullo merito, vel ulla dignitate, sed quoniam sic placuerat. Haec igitur ratio est cur hoc exordio utatur propheta, *Iudaeos fuisse dilectos a Deo*, quoniam scilicet pessime responderant gratuito Dei amori, quum ita spernerent eius doctrinam. Hoc primum est. Iam non dubium est quin oblique perstringat eorum ingratitudinem quum dicit, *In quo dilexisti nos?* Posset quidem ita resolvi oratio, Si dixeritis, hoc est, si quaesieritis in quo vos dilexerim: nempe, *elegi patrem vestrum Iacob posthabito Esau, quum tamen essent fratres germani.* Sed videbimus aliis pluribus locis Iudaeos tergiversando maligne obscurasse Dei gratiam, et similibus verbis perstringi vitium illud. Ideo propheta quia videt sibi negotium esse cum pravis hominibus, qui non facile cedant Deo, et non libenter ingenua confessione celebrent eius beneficium, hic inducit eos quasi obstrepentes, Ho! ubi dilexisti nos? in quo? ho! non apparent signa huius amoris. Respondet Dei nomine, *Frater Esau erat ipsi Iacob: et tamen dilexi Iacob, et odio habui Esau.* Videmus quod nuper attigi, nempe Iudaeos revocari ad memoriam gratuiti foederis, ut desinerent excusare suam malitiam, quum tam male locata fuisset apud eos haec singularis Dei gratia. Non expro-

hrat ergo illis quod creati fuerint sicut reliqui homines, quod Deus illuxerit illis per solem suum, quod alimenta illis e terra suppeditaverit: sed dicit fuisse potiores aliis populis non proprio merito, sed quia dignatus fuerit eligere patrem ipsorum Iacob. Potuit hic proferre Abraham in exemplum: sed quoniam Iacob et Esau progeniti erant ex patre Abraham, cum quo Deus foedus suum pepigerat, illustrior fuit haec gratia, quod quum unus fuisset Abraham electus a Deo, reliquis gentibus praeteritis, tamen ex illa familia quam iam Dominus adoptaverat, unus fuerit electus, alio posthabito. Si fiat comparatio Esau cum Iacob, erant fratres: sed notandae sunt etiam aliae circumstantiae, quas hic non expressit propheta, quod satis notae erant. Sciebant enim omnes Iudaei Esau fuisse primogenitum: itaque praeter ordinem naturae Iacob adeptum fuisse primogenituram. Quum ergo hoc vulgo satis notum esset, propheta uno verbo hoc dicere contentus fuit, nempe *Esau fratrem fuisse Iacob*. Dicit autem Iacob fuisse divinitus electum reiecto fratre primogenito. Si quaeritur causa, non reperietur in stirpe originis. Erant enim fratres germani, et nondum prodierant ex utero, quum Dominus oraculo testatus est Iacob fore maiorem. Videmus ergo hic statui primam originem totius excellentiae, quae erat in posteris Abrahae, in gratuito amore Dei: quemadmodum saepius etiam ita loquitur Moses, Non quia praestetis reliquis gentibus, vel sitis plures numero, ideo vos tot beneficiis ornavit Deus: sed quia patres vestros dilexit. Semper ergo admoniti fuerunt Iudaei non alibi quaerendam esse adoptionis causam quam in gratuito favore Dei: quia dignatus esset ipsos eligere, hunc esse fontem salutis ipsorum. Nunc tenemus consilium prophetae, ubi dicit *Esau fuisse fratrem Iacob*, neque tamen dilectum fuisse a Deo. Sed tenendum etiam est quod nuper dixi, ideo referri singularem hanc Dei gratiam erga filios Iacob, ut magis pudeat ipsos suae ingratitudinis, quia Deus tam male apud ipsos locaverat suum amorem. Nam si quid fuissent promeriti, iactassent mercedem sibi fuisse divinitus redditam: sed quoniam Dominus gratis et mero suo beneplacito in ipsos contulerat hoc beneficium, ideo minus excusabilis fuit eorum impietas. Hanc igitur turpitudinem nunc traducit propheta noster. Sequitur signum odii in Esau, quod scilicet *Dominus montem eius dederit*, vel posuerit, *in solitudinem, et haereditatem eius desertum, ubi habitarent dracones.* Scimus Esau, postquam expulsus fuit vel suo pudore vel patris odio, venisse in montem Seir. Tota etiam regio in qua habitarunt eius posteri fuit aspera et compressa multis montibus. Si quis autem obiiciat, non esse valde illustre hoc signum odii, quia ex opposito dici etiam posset, amorem Dei erga Iacob non fuisse satis ostensum, quia habitaverit in terra Chanaan, quum Chaldaei incolerent regionem et magis amoenam et magis foecundam, Aegyptii etiam fuerunt valde opulenti: responsio est, terram Chanaan symbolum fuisse divini amoris, non modo foecunditatis suae causa, sed quia Dominus eam consecraverat sibi et electo populo: sicuti Ierosolyma non fuit praestantior cunctis terrae urbibus, adeoque vel Samaria vel Bethlehem ac similibus, propter situm. Erat enim in loco aspero, ut satis notum est: habebat fontem Siloe duntaxat, ex quo manabat exiguus rivus: sed neque prospectus adeo pulcher erat, neque magna fertilitas: sed aliis dotibus excelluit, quia Deus eam sibi elegerat in sanctuarium. Sic etiam de tota terra dicendum est. Quoniam ergo terra Chanaan erat quasi pignus haereditatis aeternae Abrahae filiis, ideo tantopere eam scriptura commendat et ornat etiam magnificis elogiis. Si mons Seir fuisset opulentissimus et refertus omnibus delitiis, tamen debuit esse triste exsilium Idumaeis, quoniam fuit signum reprobationis, quum Esau relicta patris domo illuc se contulit. Factus enim est quasi alienigena, et tunc se abdicavit coelesti haereditate, sicuti vendiderat suam primogenituram fratri Iacob. Haec ratio est cur Deus hic commemoret Esau fuisse quasi relegatum inter montes, et privatum terra sancta, quam destinaverat electo populo Deus ipse. Caeterum, aliud etiam adiungit propheta, nempe patefactum fuisse odium Dei, quum posteritas Esau fuit exstincta. Tametsi enim non minus crudeliter saevierant Assyrii et Chaldaei in Iudaeos quam in Edomitas, eventus tamen longe diversus fuit: quia post annos septuaginta reversi sunt in patriam Iudaei, exstructum fuit rursus templum, sicuti promiserat Ieremias. Interea Idumaea non potuit restitui: sed illic semper apparuerunt signa horribilis irae Dei in illa tristi vastitate. Quum ergo nulla fuisset restitutio Idumaeae, hinc docet propheta, ostensum etiam hoc signo fuisse amorem Dei erga Iacob, et odium eiusdem erga Esau: quia scilicet non humanitus factum fuerat ut Iudaeis daretur libertas: deinde ut liceret etiam illis templum exstruere: sed quoniam Deus elegerat in persona Iacob illos, et voluerat sibi peculiarem et sacrum esse populum. Quantum vero ad Edomitas spectat, tunc demum clarius apparuit reprobatos fuisse in persona Esau, quum semel vastati viderunt se damnatos esse ad perpetuum interitum. Huc igitur tendunt prophetae verba, quum addit, *datam fuisse possessionem Esau draconibus.* Nam, sicuti iam dixi, quamvis ad tempus non absimilis fuerit conditio Iudaeae et Idumaeae, quum tamen iterum coepit surgere et reparari Ierosolyma, tunc clare ostendit Deus terram illam non frustra fuisse datam electis suis. Ubi autem regio vicina non potuit restitui, quum tamen

minore invidia possent reparare domos suas posteri Esau, hinc etiam satis innotuit, maledictionem Dei illis incumbere. Et eodem sensu postea adiungit, *Si dixerit Edom, Attenuati sumus, sed revertemur et aedificabimus domos: quod si aedificaverint, ego diruam, inquit Deus.* Confirmat enim quod iam dixi, nullam scilicet spem reparationis esse posteris Esau: quia utcunque colligant animos, et strenue etiam laborent in urbibus suis exstruendis, prospere tamen non succedet, quia diruet omnia aedificia Deus: hoc igitur discrimen potius esse instar vivae imaginis, in qua conspicerent Iudaei et Dei amorem erga Iacob, et eiusdem odium erga Esau. Nam quum uterque populus ab eodem hoste eversus esset, unde hoc factum ut Iudaeis reddita fuerit sua libertas, non fuerit autem permissum Idumaeis redire in patriam? Plus enim erat invidiae in Iudaeis, quemadmodum dictum est: et tamen Chaldaei liberalius cum ipsis egerunt. Sequitur ergo hoc totum fuisse gubernatum admirabili Dei consilio, et illinc etiam apparuisse, non irritam esse illam adoptionem, quae tamen poterat videri abolita, quum tracti fuissent Iudaei in exsilium. *Sic* ergo *dicit Dominus exercituum, Ipsi aedificabunt,* hoc est, utcunque ipsi aedificent, *ego destruam: et dicetur illis, Terminus impietatis et populus cui Iehova infensus est in perpetuum.* Per terminum impietatis intelligit terminum maledictum: quasi diceret, Palam constabit ipsos esse reprobos, ita ut totus mundus iudicium ferre possit ab eventu ipso. Iam addendo, *Dicetur illis, Populus cui Iehova est infensus,* confirmat iterum quod dixit de amore et odio. Poterat enim peraeque ulcisci Deus Iudaeos atque Edomitas. Ubi autem placatus fuit erga Iudaeos, et inexorabilis posteris Esau, hinc satis patefactum fuit discrimen inter duos populos. Notandum est etiam quod dicit עַד עוֹלָם. Deus enim ad tempus visus fuerat Iudaeos reprobasse, et eodem etiam hoc verbo זָעַם utuntur prophetae, quum deplorant sortem populi: quasi scilicet Deum sentiret modis omnibus infestum. Sed temporalis fuit ira Dei erga Iudaeos, quoniam scilicet non potuit in totum aboleri foederis memoria: iratus autem fuit Edomitis in perpetuum, quia reprobatus fuerat ipsorum pater. Et scimus semper notari hanc differentiam inter electos et reprobos, quod quum Deus communiter in peccata animadvertat, temperat tamen iram suam erga electos, et imponit modum suae severitati: quemadmodum dicit, Si non custodierint foedus meum posteri eius, sed profanaverint legem meam, castigabo eos in virga hominis, misericordiam autem meam ab ipsis non auferam. Quantum attinet ad reprobos, prosequitur semper eos vindicta Dei, et incumbit semper eorum capitibus, et in ipsorum ossibus et medullis infixa est. Hac ratione dicit propheta noster, Deum *perpetuo infensum fore posteris Esau:* addit, *Oculi vestri videbunt.* Iam coeperant aliqua ex parte hoc spectaculo frui Iudaei: sed hic quasi de continuo actu loquitur propheta. *Videbunt* ergo *oculi vestri,* hoc est, quemadmodum iam apparuit quid vobis profuerit gratuita electio qua vos amplexus sum in populum, et etiam ex opposito vidistis cognatos vestros Edomitas peius habere, quoniam fuissent in persona Esau patris sui reiecti: ita etiam in posteris hoc discrimen conspicuum semper vobis erit. *Videbunt* ergo *oculi vestri, et dicetis, Magnificetur Iehova super terminum Israel:* hoc est, res ipsa vobis exprimet confessionem hanc, quod ego magnifice extollo bonitatem meam erga vos. Tametsi enim ubique refulgeant signa gratiae Dei, et terra (ut in Psalmo [104, 24] dicitur) referta sit eius bonitate: fuit tamen speciale aliquid in Iudaea, ut non frustra dicat propheta noster, semper fore materiam cur Iudaei praedicent Dei laudes: quia scilicet liberalius cum iis agat quam cum reliquo orbe. Et minime dubium est quin propheta hic oblique coarguat populi illius malitiam: quasi diceret, Vos quidem, quantum in vobis est, vel sepelitis Dei beneficia, vel saltem extenuatis. Atqui res ipsa extorquebit hanc confessionem, quod Deus *magnifice agit super terminum Israel,* hoc est, splendidius exserit illic suam gratiam, quam super omnes gentes. Postquam breviter recensuit beneficia quae possent Iudaeis pudorem incutere, tandem descendit ad ipsam summam. Est enim hoc praecipuum caput, sicuti nuper dixi, quod Deus conqueritur se fraudari suo iure, idque dupliciter, quia Iudaei ipsum non colant ut patrem, neque timeant ut dominum. Potuit quidem iure creationis se vocare et dominum et patrem: sed iam exposui cur potius adoptionem exprimat, quia haec gratia praecellit, ubi scilicet Dominus ex genere humano aliquos sibi deligit. Neque enim dicemus causam reperire in hominibus cur hoc faciat. Quos ergo eligere dignatur, eos sanctiore vinculo sibi obstringit. Quod si illi deficiunt, prorsus inexcusabilis est eorum perfidia. Et quoniam tenemus quid propheta velit, et quorsum tendat tota haec expostulatio, iam superest ut discamus doctrinam accommodare in usum nostrum. Nos quidem non sumus progeniti ex Abraham vel ex Iacob secundum carnem, sed quia Deus certas adoptionis suae notas nobis insculpsit, quibus nos distingueret a reliquis gentibus, quum tamen nihilo essemus meliores: hinc videmus posse nos merito coargui non aliter quam Iudaeos, si vocationi Dei non respondemus. Hoc ideo breviter attingere volui, ut sciremus non minorem esse usum huius doctrinae hodie inter nos quam olim inter Iudaeos fuit. Quia etsi non eadem est adoptionis ratio, quod ad unum semen vel ad unam familiam pertinet: tamen non excellimus supra alios propria dignitate, sed quo-

niam Deus gratuito nos sibi elegit in populum. Quum ita sit, ergo nos sumus ipsius: quandoquidem ubi nos redemit Filii sui sanguine, tam incomparabilis gratiae nos participes reddens per evangelium, simul acquisivit in filios et servos. Nisi ergo ipsum ut patrem amamus et reveremur, nisi timemus ut dominum, eadem hodie in nobis et non minus foeda deprehendetur ingratitudo quam in populo illo veteri. Sed quoniam volui summas rerum complecti, cras disseram de electione, quemadmodum locus postulat: sed necesse fuit prius breviter persequi prophetae consilium, quemadmodum feci: deinde singula fusius tractabo, prout necesse fuerit.

Vidimus heri quorsum tendat propheta Malachias, dum exprobrat Iudaeis ipsos fuisse dilectos atque electos a Deo: nempe ut magis amplificet eorum ingratitudinem, quia indignam mercedem rependerint tantae gratiae Dei: quoniam praetulerat eos cunctis gentibus. Hoc iure sibi obstrinxerat ad perpetuum obsequium. Illi autem iugum excusserant, et eo contempto se dediderant rursum multis corruptelis, quemadmodum heri diximus. Caeterum, simul etiam admonui, prophetam non referre beneficia quibus Deus promiscue dignatur totum genus humanum, sed proferre in medium adoptionem qua sibi Abrahae semen quasi in peculium segregaverat. Verum, ut melius appareat quam iusta fuerit haec expostulatio, primo notandum est, hoc unum esse obligationis genus, quod Deus creavit nos homines ad imaginem et similitudinem suam. Potuit enim tam canes et asinos quam homines creare. Scimus Adam fuisse sumptum ex terra, sicut de aliis animalibus refertur. Ergo quantum ad corpus spectat, nullum fuit hominis et brutorum animalium discrimen. Quod Deus inspirasse dicitur in hominem spiritum vitae, non debemus accipere sicuti Manichaei somniarunt animam hominis sumptam fuisse ex traduce. Hoc enim verbo nsi sunt: quum dicerent animam hominis esse ex substantia Dei. Sed potius intelligit Moses animam hominis creatam esse ex nihilo. Nos per generationem nascimur, sed tamen origo nostra est ex luto. Quod vero in nobis praecipuum est, creatur ex nihilo, nempe anima. Videmus ergo nos a pecudibus ideo differre, quia gratuito favore Dominus nos voluit creare homines. Merito itaque nobis obiiciet ingratitudinem, nisi eum colimus: quia in hunc finem sumus creati ad eius imaginem. Sed hic refertur specialis gratia, quod scilicet Deus semen Abrahae sibi assumpsit, quemadmodum dicitur in cantico Mosis (Deut. 32, 9), Dei esse omnes populos, sed tamen iecisse funiculum suum ut segregaret sibi Israel. Quum ergo totus orbis subesset Dei imperio, voluit tamen sibi eligere familiam unam. Si causa quaeritur, non reperietur in hominibus. Creati enim sunt omnes ex terra: animae autem inditae sunt corporibus, creatae ex nihilo. Quum ita sit, videmus ex fonte gratuiti favoris esse discrimen, quod Deus genus unum aliis praetulit: et, quemadmodum heri breviter attigi, saepius hoc repetit Moses, non quod excellentiores essent Iudaei reliquis gentibus, electos esse, sed quia sponte amaverit Deus patres ipsorum. Nam sub nomine amoris designat gratuitum favorem. Huc ergo nunc respicit Malachias, quod scilicet electi fuerint Iudaei prae aliis gentibus, non proprio merito. Nam si hoc concedimus, poterant statim excipere, Quid nobis exprobras, quod pluris aestimaverit nos Deus quam reliquas gentes, quando dignos censuit et voluit mercedem rependere meritis nostris? Sed propheta sumit hoc pro confesso, sicuti iam admonui, fuisse parem natura Iudaeos reliquis gentibus, ut diversa eorum conditio non resideat in ipsis vel in eorum dignitate, sed pendeat a gratuito amore Dei. Quanquam tertius etiam gradus hic notandus est, quod scilicet ex ipso genere Abrahae Deus partem iterum segregavit. Nam Esau et Iacob fratres erant: et prior erat ordine Esau, quia primogenitus: Deus tamen eo reiecto voluit gratiam electionis residere in posteris Iacob. Hic ergo tertius est gradus electionis. Haec diligenter tenenda sunt, nempe homines Deo peculiariter obstrictos esse, quia potuit tam asinos et canes ipsos creare quam homines: voluit tamen formare ad imaginem suam. Secundus gradus est, quod genus Abrahae sibi delegit, quum tamen sine exceptione imperium eius pateret ad cunctos populos. Qui enim factum est ut Deus voluerit censeri et pater et servator unius populi duntaxat, quum imperium eius extendatur ad totum orbem? hic refulget, quemadmodum iam dixi, gratuitus eius favor. Et praeter illa Mosis testimonia etiam saepius in Psalmis dicitur, Dilexit patres vestros, non fecit in hunc modum aliis nationibus, nec indicia sua patefecit illis. Mille sunt loci ubi Deus gratuitum favorem suum commendat erga Iudaeos, quia voluerit eos distinguere a gentibus profanis, quum tamen prorsus aequalis esset omnium conditio. Iam tertius etiam gradus quem posuit Malachias diligenter notandus est, quod scilicet Deus non tantum pollicitus fuerit se Deum fore Abrahae et seminis eius, sed distinxerit inter ipsos filios Abrahae, ut alios reiiceret, alios autem sibi assumeret. Et in hac parte insistit Paulus nono ad Romanos capite. Dicit enim non omnes qui sunt ex Israele, vel qui trahunt inde originem, esse veros et legitimos Israelitas, sed qui vocati sunt. Voluit enim Paulus Iudaeos refellere, quoniam iactabant se esse sacrum populum, ut suo arbitrio reiicerent et Christum et evangelium eius. Quum enim apostoli ostenderent missum esse redemptorem qui promissus fuerat,

Iudaeis in ore erat haec superba responsio, Annon sumus ecclesia Dei? nos autem non agnoscimus hunc Christum quem vultis nobis obtrudere. Quum ergo praetextu illo fallaci Iudaei sprevissent Dei gratiam, et vellent etiam quasi sub pedibus Christum calcare, Paulus retundit illam arrogantiam, et ostendit non praecellere aliis gentibus nisi respectu gratuitae adoptionis: illam vero adoptionem sic extendi ad totum genus Abrahae, ut tamen simul restringi ad certum numerum debeat. Quemadmodum hodie papistae, quoniam aestimant fidem ab externis signis, fastuose obiiciunt nobis se esse ecclesiam. Quasi vero sufficiat generalis promissio, nisi spiritu suo, qui merito vocatur spiritus adoptionis, eam intus obsignet Deus in cordibus nostris. Iam Paulus adiungit testimonia huius rei, et proponit in exemplum Iacob et Esau. Dicit ex duobus germanis fratribus alterum fuisse electum altero praeterito: et tamen uterque erat filius Abrahae. Sequitur ergo esse tertium gradum electionis, sicuti nuper dixi. Iam ex illo tertio gradu elicitur etiam quartus, quod scilicet Deus ex filiis Iacob sibi assumat quos elegit ante conditum orbem, alios vero reiiciat. Et huius rei certum argumentum proponit Paulus, vel certam rationem assignat, quoniam Iacob Deus praetulerit fratri primogenito, non ob meritum aliquod. Si ergo tantum gratuita Dei misericordia valuit in electione Iacob, sequitur eandem etiam adhuc regnare in posteris. Iterum si quaeritur unde fiat ut alii sint fideles, alii autem reprobi: nempe quia sic Domino placet. Ideo Paulus altius conscendit et dicit, Quum nondum nati essent, neque quidquam boni vel mali egissent, dictum est, Maior serviet minori, sicuti scriptum est. Et adducit vaticinium hoc prophetae, Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Ergo si prudenter expendimus totum illum contextum, reperiemus quod dixi, ex tertio gradu simul nos deduci ad quartum, quod scilicet ex filiis Iacob Deus sibi elegit quos voluit, aliis reiectis. Neque enim dum Iacob sibi assumpsit, alio iure fuit obstrictus quam ante: quandoquidem repetita est eadem promissio ipsi Iacob, quae data fuerat patri eius Abrahae. Atqui ex Abraham genitus fuit Ismael, quem tamen scimus fuisse abdicatum ab ecclesia Dei. Idem etiam contigit aliis filiis Abrahae: unus Isaac fuit electus. Iam Isaac quum pater esset Esau et Iacob, non potuit suo arbitrio retinere utrumque, sed viguit gratuita et arcana Dei electio hac in parte, ut Esau eiiceretur, maneret autem Iacob quasi legitimus haeres spiritualis gratiae. Nunc ergo melius tenemus quid sibi hic velit propheta: non obiicit Iudaeis quod excusserint omnem Dei timorem, ad cuius imaginem creati erant: sed exaggerat eorum ingratitudinem, quia non responderint adoptioni Dei gratuitae, quod electi fuerant ex reliquis gentibus: neque id simpliciter, sed etiam quod ex ipso genere Abrahae iterum fuerant segregati. Erat autem illa secunda electio. Hoc unum est. Iam alterum addere convenit, nempe gratuito fuisse electos. Neque enim obiurgatio haec prophetae locum haberet, nisi Deus in sua adoptione tantum respectum habuisset gratiae suae. Nam si demus Iacob aliquid fuisse promeritum, vel etiam Abraham, non valebit quod dicit propheta, *Nonne frater erat Esau Iacob?* in promptu esset responsio, Frater quidem fuit, sed virtus eius pro merito suo eum praetulit fratri. Propheta autem hic urget Iudaeos, quod tot beneficiis obstricti tamen fuerint quasi adulterini: nam degeneraverant ab illa gratia quam Deus ipsis contulerat. Videmus ergo verbis prophetae satis hoc probari, nempe et Abraham prae aliis gentibus, et Isaac prae Ismaele fratre suo, et Iacob prae Esau fratre suo fuisse divinitus electos. Et plena est, ut iam dixi, scriptura his testimoniis: experientia etiam hoc satis demonstrat, quemadmodum alio loco illis Moses dicit (Deut. 7, 7), Non virtute tua factum est ut te extulerim supra alias gentes: sciebam enim quod populus esses rebellis, dura cervice et praefracta. Quum ergo Deus novisset ingenium illius gentis perversum, voluit tamen specimen illic edere mirae bonitatis. Non est ergo cur causam adoptionis quaeramus extra Deum. Si autem gratuita fuit electio Abrahae, Isaac et Iacob, sequitur et gratis eligi singulos, quos discernit Deus a toto corpore: et ita descendo nunc ad quartum gradum. Nam quod dicitur hic Iacob electus, non debet restringi ad eius personam, sed commune est etiam eius posteris. Electus ergo fuit Iacob. Qua lege? ut scilicet filii eius essent sacer et peculiaris populus Dei. Nunc si fiat examen totius sobolis, reperiemus etiam quicunque progeniti sunt ex Iacob, non esse legitimos Israelitas. Nam maior pars fuit reprobata. Quum ergo multi traxerint carnis originem ex Iacob, qui tamen non minus fuerunt reprobi quam Esau, sequitur dominari in singulis hominibus gratuitum Dei favorem et puram misericordiam. Et hoc argumentum etiam prosequitur apostolus nono illo ad Romanos capite. Videtur hoc multis asperum quod Deus alios eligat, aliis reiectis: neque tamen respiciat ullam dignitatem, sed libero suo arbitrio eligat quos placet, reprobet autem alios. Sed unde hic scrupulus, nisi quia vellent Deum cogere in ordinem, et subiicere suo iudicio? nam veniendum est ad principium illud quod attigi. Si hoc illis absurdum est, ex duobus unum eligi, alterum vero reprobari: quomodo in asino et homine poterunt tueri Dei iustitiam, si opus est eorum patrocinio? Nam, ut iam dixi, ex eadem massa nascuntur et asini et homines quod ad corpus. Iam si quis est motus et vigor in asino, de nihilo creatur arcana

Dei inspiratione. Quantum attinet ad animam hominis, etsi est immortalis essentiae, tamen de nihilo etiam creatur. Nunc ergo respondeant pro Deo boni isti censores, quem putant obnoxium fieri multis calumniis, si dicimus ab eius arbitrio pendere salutem hominum, ut alios reprobet, alios eligat. Iam in ipsa generali electione idem erit negotii, si velint satisfacere hominum iudicio. Nam, ut iam diximus, nullum est in hominibus discrimen, nisi ex arcana electione. Fingunt hic praescientiam quasi matrem electionis, sed nimis stulte et pueriliter. Dicunt ergo eligi alios a Deo, aliis reiectis, quoniam Deus, cui nihil est absconditum, praevidet qualis quisque futurus sit. Sed iam quaero, Unde uni virtus, quum alter vitiosus est? Si dicunt, Ex libero arbitrio: certe creatio praecedit. Hoc est unum. Deinde in persona Adae scimus omnes homines aequaliter fuisse creatos. Unde enim fit ut omnes simus rei mortis aeternae, et vindicta Dei transeat ad nos omnes, et hodie grassetur in toto mundo? Unde hoc fit, nisi quia una et eadem fuit conditio omnium in radice una? Sequitur ergo, si integer stetisset Adam, cunctos homines in sua integritate similes fuisse inter se futuros. Nunc non dispute de specialibus donis. Nam in naturae integritate fuisset tamen (fateor) aliqua donorum varietas: sed quoad aeternam salutem non fuisset dissimilis huius et illius conditio. Nunc post lapsum Adae sumus omnes perditi. Quid ergo stultius et magis praeposterum quam imaginari in uno homine virtutem qua excellat, quum simus omnes aequaliter maledicti in persona Adae? Quis enim te excellentiorem reddit, inquit Paulus (1. Cor. 4, 7)? ostendit nullam esse in hominibus praestantiam, nisi ex mera liberalitate Dei: et ratio manifesta est, quemadmodum iam dixi. Aut enim peccatum originale non pervenit ad cunctos mortales, aut Deus non potest praescire hunc fore iustum et illum iniustum. Quare? naturaliter omnes sunt reprobi in Adam, et addicti morti aeternae, et ratio in promptu est, quando in hominibus nihil reperietur praeter peccatum. Praescientia igitur Dei non potest esse causa electionis nostrae: quia postquam lustraverit totum humanum genus, reperiet a primo ad ultimum omnes esse maledictos. Videmus ergo quam stulte nugentur et garriant nebulones, qui referunt ad meram et nudam praescientiam, quod tribuere necesse est beneplacito Dei. Quod ergo patefecit se Deus generi Abrahae, quod legem suam deponere apud Israelitas dignatus est, hoc peculiare fuit beneficium, et cuius nulla alia causa fingi potest praeter gratuitam adoptionem. Privilegio ergo dignatus est Deus filios Abrahae, quia ita placuit. Nam si dicimus fuisse dignos, atque ita promeritos sua virtute, primum spiritus sanctus ubique reclamat: deinde ipsa quoque experientia: quoniam fuit horribilis pervicacia illius populi: sed contenti simus scripturae autoritate, ubi Deus hoc nomine gratiam suam celebrat et illustrat quod dilexerit Abraham et filios eius: hoc est, quod mera sua bonitate propensus fuerit in Iudaeos, quemadmodum etiam adhuc clarius videbimus. Hoc iam fixum maneat, causam nostrae electionis non aliam esse quam merum favorem Dei. Quod si extra Deum egredimur, nos vagamur quasi in labyrintho, ubi agitur de electione nostra. Quod autem hoc valeat in singulis personis iam ostendi: primum sufficere nobis debet quod Paulus a persona Iacob ad singulos eius posteros transit. Nam proponit quasi exemplar in duobus illis fratribus, ut sit hoc persuasum, non eligi quemque respectu propriae virtutis, sed quoniam ita Deo placeat. Neque enim opus fuit circumstantias illas colligere, quod nondum natis fratribus alter fuerit electus, quum neque quidquam boni vel mali egissent. Quod non ex operibus, sed ex vocante dictum sit, nisi hoc probare vellet, esse in arbitrio Dei eligere quos volet, reprobare etiam quos volet. Et, quemadmodum Augustinus admonet, nihil potest absurdius fingi illa argutia, in qua tamen multi sibi placent, Quod scilicet praesciverit Deus. Nam Paulus excludit a gradu causae illam praescientiam, quum colligit non ex operibus, sed ex vocante hoc fluxisse, quod Deus praetulerit unum alteri: quia nondum quidquam boni aut mali egerant ambo, quum scilicet adhuc in utero inclusi essent. Et Paulus etiam hoc confirmat alio testimonio Mosis, Miserebor cuius miserebor, et misericordiam praestabo cuius misertus fuero (Exod. 33, 19). Illic enim Deus clare pronuntiat penes suum iudicium esse, ex genere Iacob reprobare quos voluerit, aliis electis. Quod ergo prius de uno homine dixerat, iam convertit Deus ad totum semen. Neque enim de exteris gentibus illic agitur, sed de sacro illo et electo populo. Quum interminatus esset Deus interitum omnibus filiis Abrahae, suppliciter deprecatur Moses ne ita foedus suum aboleat: respondet Deus, Miserebor cuius miserebor. Quid hoc sibi vult? nempe non alibi quaerendam esse causam cur Deus sibi aliquos retineat, aliis reiectis, nisi in ipso. Videtur repetitio et supervacua esse et frigida, quum dicit, Miserebor cuius miserebor: sed valde emphatica est: quasi diceret, Ego potui ex orbe mihi alium deligere quam Abraham: sed mero beneplacito eum mihi adoptavi. Iam Ismael potuit tam carus mihi esse quam Isaac, volui tamen residere meam benedictionem penes Isaac. Duos ille filios genuit, primogenitum repudiavi, et Iacob meus fuit. Nunc ex posteris Iacob scio quos velim mihi eligere. Nam causa extra me non invenietur. Miserebor ergo cuius miserebor, id est, misericordiae causa erit ipsa misericordia. Si ergo hic litigent homines cum

Deo, et sciscitentur cur iam hunc potius quam illum eligat: respondet satis esse causae in una misericordia, quoniam nemini sit obstrictus. Nunc ergo videmus stultitiam eorum evanescere, qui volunt praescientiam esse causam electionis: deinde qui obmurmurant Deo, hac ratione satis refelli, quoniam penes ipsum sit vel eligere vel reprobare, ubi scilicet nemini est obnoxius. Quantum ad reprobationem spectat, causa eius satis manifesta est in lapsu Adae, quia nos omnes secum pessumdedit, ut iam diximus. Interea notandum est electionem Dei superiorem esse ipso Adae lapsu: et ideo nos fuisse electos in Christo ante creatum mundum, quicunque eripimur a communi interitu: alios autem merito perire, etiamsi in Adam non essent perditi, quoniam Deus ita praefecit Christum ecclesiae suae caput, ut in eo servemur, non omnes, sed qui sumus electi. Quod autem ad probationem spectat, non opus est hic congerere omnia scripturae testimonia. Nullus enim esset finis. Sed tamen sunt quidam illustres loci ex quibus satis apparet tam ex genere Abrahae quam ex toto mundo eligi mero arbitrio Dei aliquos, et alios reprobari: neque alibi quaerendam esse causam, quia et electio nostra in aeterno et occulto Dei consilio abscondita est, et fundata in solo Christo: reprobatio autem in iudicio etiam Dei abscondita est. Iam si volumus illuc penetrare, est abyssus multa et profunda: illic evanescent omnes sensus nostri: sed interea Deo tamen non decedit sua libertas, quin eligat vel reprobet quoscunque voluerit. Quantum ad electionem spectat, nonum illud caput ad Romanos abunde sufficere debet, imo tria capita. Nam usque ad finem undecimi capitis idem argumentum Paulus prosequitur, et tandem exclamat esse incomprehensibiles divitias sapientiae et bonitatis Dei, et iudicia eius esse impervestigabilia. Sed de electis etiam primo ad Ephesios capite disserit: et haec summa est, ante mundi creationem quicunque nunc sunt fideles, electos fuisse in Christo, et mero beneplacito Dei, ut ostenderet in illis gloriam bonitatis suae. Nullis argutiis effugient qui hodie conantur involvere hanc doctrinam: quia Paulus satis clare et breviter pronuntiat non totum mundum fuisse electum, sed fideles, quos donat postea spiritu adoptionis. Et hoc etiam modo satis refutatur illud commentum, debere electionem Dei coniungi cum promissionibus. Miror homines doctos, et praeditos iudicio, et exercitatos in scriptura, tam frigide hanc rem praeterire: neque saltem moveri ubi vident se multis dare occasionem pueriliter errandi: alios vero hinc ansam maledicendi arripere: dicendum tamen est quod locus hic postulat, nimis eos desipere qui volunt evertere aut labefactare aeternam Dei electionem hac machina, quoniam Deus compellat omnes generaliter, Venite ad me, ego ero vobis pater. Quoniam ergo offertur omnibus Dei gratia per externam verbi praedicationem, volunt etiam omnes esse electos. Atqui Paulus dicit ideo nos esse fideles, quia fuimus electi. Si ergo quaeritur cur alii contumaciter reiiciant Dei gratiam, alii etiam amplexentur spiritu mansuetudinis, Paulus rationem assignat, quia fideles illuminat Deus, sicuti ipsos elegit ante mundi creationem. Sequitur ergo ita generaliter Deum loqui, ut tamen efficacia doctrinae pendeat ab arcano eius beneplacito. Unde enim fides nisi ex peculiari eius gratia? Cur autem hanc gratiam non communicat omnibus? nempe quia non omnes elegit. Videmus gradatim ita Paulum procedere, ut fidem fluere doceat ex fonte gratuitae electionis: et electionem ipsam attollat in summum gradum, ut nefas sit quaerere eius causam. Hoc ergo de electione. Quod ad reprobationem spectat, scio quantopere multi abhorreant ab illa doctrina, reprobari aliquos, et tamen non posse proferri causam in ipsis, ita ut maneant obnoxii Deo. Sed hic docilitate et modestia opus est, ad quam etiam Paulus nos hortatur, dum exclamat, Homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nam si liceret causam investigare, Paulus certe, qui supra tertium coelum evectus fuerat, potuit nobis viam aliquam ostendere: sed illic obmutescit, et arcet nos ab audacia et nimia curiositate. Quum ergo spiritus sanctus per os Pauli prohibeat hominum temeritatem, ne progredi audeant ultra hunc gradum, Deum scilicet obdurare quos vult, et reprobare quos vult, quid iam prosiliunt homines, quasi vellent data opera bellum gerere cum Deo? et tamen simulant modestiam, et hoc praetextu vellent sepelire doctrinam electionis, quia de tantis mysteriis sobrie loquendum est. Fateor sane hoc postremum: sed ubi nostra sobrietas, nisi in docilitate? quum scilicet amplectimur quidquid Deus pronuntiat verbo suo, neque permittimus nobis plus investigare quam doceat. Illi autem vellent exstinctum esse verbum Dei: imo audent palam evomere suas blasphemias adversus Deum, et sua convitia adversus spiritum, qui loquutus est per prophetas et apostolos. Denique videmus multos diabolos concionari de sobrietate, ubi volunt opprimere lucem hanc et hoc caput doctrinae, quod tamen praecipuum est fundamentum nostrae salutis. Et imperitis ac dormientibus extorquent nefanda edicta, quasi esset in arbitrio hominum, balbutiendo de rebus ignotis vel barbare omnia miscendo, ita Deum quasi e sede sua coelesti detrahere. Est hoc horribile portentum, et quod merito detestari omnes oportet: quia praestaret omnia mundi imperia in ultimas abyssos absorpta esse quam mortales homines cornua in coelum attollere, quibus perrumpant in adyta Dei. Sed tamen ut totus mundus vel latratu suo impetat hanc doctrinam, vel minis et terroribus eam prosternere tentet, vel modis

omnibus suam rabiem eiiciant omnes et fulmina etiam vibrent qui sibi videntur multum posse: nobis standum est in hac doctrina, Deum scilicet esse unicum autorem salutis nostrae, quia gratuito nos eligere dignatus est: deinde penes ipsum esse potestatem humani generis. Atque ita eius arbitrio alios eligi et alios reprobari, ut ipse quidem iuste semper agat, et causam teneat tam electionis quam reprobationis. Nos autem non mirum est ideo caecutire, quia hebetes sumus natura, imo prorsus caeci: deinde etiamsi angeli essemus, tamen reverenter suspicere necesse est quam haec multiplex sit sapientia Dei, quam non capit humanus sensus: imo ne angelicus quidem. Alia differemus.

6. *Filius honorat patrem, et servus dominum suum: si pater ego, ubi honor meus? et si Dominus ego, ubi timor mei? dicit Iehova exercituum ad vos o sacerdotes qui contemnitis nomen meum, et dixistis, In quo contempsimus nomen tuum?* 7. *Qui offertis super altare meum panem pollutum: et dixistis, In quo polluimus te? Quum dicitis, Mensa Iehovae ipsa est contemptibilis* (vel despecta). 8. *Si obtuleritis caecum ad immolandum, non malum est: et si claudum vel mutilum obtuleritis, non malum est. Offer hoc nunc* (vel agedum, vel quaeso: נא dubiae est significationis: offer ergo, obsecro, hoc) *praefecto tuo: an complacebit ei in te, vel suscipiet faciem tuam, dicit Iehova exercituum.*

Probavit hactenus Deus se multis beneficiis fuisse patrem erga Iudaeos. Obstrinxerat igitur eos sibi, si qua fuisset in illis pietas et gratitudo. Iam ergo sermonem hunc concludit, quasi diceret se pessime locasse quaecunque in eos contulerat bona. Et utitur duplici similitudine. Primo comparat se patri, deinde hero. Dicit se utroque iure merito posse conqueri de Iudaeis, quia praestiterit se illis patrem: illi autem non fuerint vicissim filii, nempe morigeri et obsequentes, ut par erat: deinde quod sibi eos acquisierit, tamen excusserint iugum, neque passi fuerint se regi eius imperio. Quantum ad nomen patris spectat, iam ante ostendimus non modo communi ratione filios fuisse Dei Iudaeos, sed quia dignatus fuerat ipsos sibi eligere in populum peculiarem. Adoptio igitur illa fecit illos Dei filios prae cunctis gentibus. Nam quum nihil differrent a reliquo orbe, Deus tamen ipsos sibi adoptaverat. Qantum attinet ad ius et potestatem Domini, primum quatenus est totius mundi et creator et opifex, tenebat illos sibi obstrictos: sed acquisierat etiam redemptione, ut satis notum est. Quare ut crimen exaggeret, non tantum expostulat quod male sua beneficia apud ipsos locaverit, sed accusat etiam contumaciae, quod non paruerint eius imperio, quum tamen esset Dominus. Quantum ad verba spectat, dicit *honorem filios patribus deferre, et servos dominis:* ita verbum hoc utrique membro accommodat: sed postea distinguit, tribuens patribus honorem, timorem vero dominis. Quantum ad prius membrum spectat, scimus ubicunque est praefectura, illic deberi honorem. Iam quum praesint domini servis suis, etiam debetur illis honos. Sed posteriore membro distinctius loquitur, quum dicit *heros a servis suis metui*, patres autem honorari a filiis. Nam ut servi non ament dominos suos, quia tamen non possunt effugere ipsorum manum, ideo timent: sed reverentia quam deferunt filii patribus liberalior est et magis voluntaria. Caeterum hic Deus ostendit nullo modo posse in officio retineri Iudaeos, quia tot beneficia debuerant esse dulces illecebrae. Dominus enim conciliaverat eos sibi quantum fieri poterat. Atqui hoc totum carebat profectu. Iam maiestas etiam Dei aliquem terrorem debuerat illis incutere. Perinde igitur est ac si diceret, ita perverso esse ingenio, ut neque humana et comi invitatione possint adduci ad obsequium, neque etiam imperio violento. Conqueritur ergo Dominus se fraudari a Iudaeis tam honore quem debent filii patribus, quam timore quem debent servi dominis: et ita ostendit illos esse quasi indomitas belluas, quae non possint cicurari ulla dulcedine, et non possint etiam flecti aut ferulis, aut alio castigationis genere. Postea addit, *Ad vos o sacerdotes.* Certum est non debere restringi hanc querimoniam ad solos sacerdotes: quandoquidem Deus generaliter, ut vidimus, loquutus est de toto Abrahae genere. Neque enim dixit Levi fuisse in honore sacerdotali, quum alii fratres posthabiti essent: sed dixit, electum fuisse Iacob, reiecto Esau: hoc autem ad duodecim tribus communiter patebat. Iam non debuit neque potuit hoc restringi ad tribum leviticam, quod Deus esset aut pater aut dominus. Quorsum ergo nunc sacerdotes diserte compellat? nempe quia debuerant reliquo populo duces esse et magistri. Non liberat igitur a culpa vel reatu totum populum, ubi nunc sermonem ad sacerdotes dirigit: sed ostendit omnia usque eo fuisse corrupta in populo illo, ut sacerdotes essent quasi praecipui in pietatis contemptu, in sacrilegiis, in omni pollutionis genere. Unde sequitur nihil fuisse sincerum in vulgo. Nam si oculi ipsi iam luce omni careant, neque praestent officium reliquo corpori, quid tandem sequetur? non dubium igitur est quin Deus ostendat tantum valuisse corruptelas, et usque eo grassatas esse in populo illo, ut qui debuerant aliis praeire, excusserint primi iugum, et alios secum traxerint ad effraenem licentiam. Haec ratio est igitur cur specialiter accuset propheta sacerdotes, quum tamen initio complexus fuerit totum populum, quemadmodum ex contextu satis liquet. Interea notandum est quod alibi diximus,

non levari culpam populi, etiamsi gravius sit crimen sacerdotum: sed omnes involvi eodem exitio, quia Deus hic non absolvit gregarios homines, quoniam impliciti fuerunt iisdem sceleribus: sed ostendit gravissimam culpam residere penes ipsos doctores, qui non castigaverint populum, sed potius sua dissimulatione auxerint licentiam peccandi, sicuti statim iterum videbimus. Dicit *eos contemnere nomen suum*, non quod apud alios vigeret Dei reverentia, sed quia sacerdotum erat reprehendere impietatem totius populi. Quum ergo permitterent reliquis tantam licentiam, hinc facile fuit colligere nomen Dei parvi pendi ab illis, quia si tacti fuissent serio zelo, nunquam passi fuissent ita calcari Dei cultum, vel profanari, quemadmodum statim videbimus. Iam sequitur, *Dixistis, In quo contempsimus nomen tuum?* Quemadmodum initio oblique perstrinxit propheta et hypocrisin et contumaciam populi, ita nunc mihi dubium non est, quin eandem sententiam repetat simili figura. Unde enim factum est, ut quaererent tam sacerdotes quam totus populus quasi de re obscura, nisi quod caecutiebant ad vitia sua? Causa autem caecitatis hypocrisis erat: deinde trahebat secum, ut fieri solet, pervicaciam. Quicunque enim sibi indulgent, etiam cornua audent erigere contra Deum et proterve blaterare si eos asperius tractat. Nam certe non refert hic propheta eorum voces, nisi ut ostendat illos fuisse et fronte aenea et cervice etiam praefracta, ut audacter repellerent omnes obiurgationes, quemadmodum videmus hodie in mundo eandem pervicaciam. Quamvis enim satis nota sint crimina quae arguuntur, tamen qui scelestissimi sunt, statim excipient sibi fieri iniuriam, nec unquam agnoscent culpam nisi centies convicti: imo semper aliquid obtendent. Denique nisi quotidiana experimenta docerent quam praefracti sint homines adversus Deum, res esset incredibilis. Non dubium igitur est quin propheta amarulento hoc dicto pungat, imo vulneret tam sacerdotes quam reliquum populum, quod tam crassa esset eorum hypocrisis, ut auderent tergiversari, quum tamen palam omnibus nota essent eorum crimina. *Dixistis* ergo, *In quo contempsimus nomen tuum?* Inquirunt ac si frontem suam fricarent, deinde acquirerent sibi hoc modo audaciam: quid tibi vis? nam tu nos hic accusas tanquam sceleratos et sacrilegos: non sumus nobis male conscii. Respondet igitur Dei nomine: *Offertis super altare meum panem pollutum.* Posset hic obiici quaestio, an crimen hoc debuerit sacerdotibus imputari: si enim oblatae fuissent victimae, quales Deus sibi offerri in lege praeceperat, fuisset hoc ex commodo et utilitate sacerdotum: deinde si purum triticum allatum esset, etiam cedebat hoc in bonum sacerdotibus. Sed mihi probabile est damnari sacerdotes, quod tanquam homines ieiuni et famelici undique raperent sine delectu. Quidam existimant sacerdotes nimis crassa fraude violasse Dei legem, quod scilicet mutarent victimas. Si aries pinguis fuisset oblatus, putant fuisse subreptum a sacerdotibus, deinde ipsos supposuisse macilentum arietem, vel claudum, vel mutilum. Sed non videtur mihi hoc congruere. Teneamus ergo quod iam dixi, hic Deum litigare cum toto populo: sed stringere interea stylum obiurgationis contra sacerdotes, quia duplici nomine rei erant, quum scilicet essent pars populi, deinde quum ita paterentur Deum haberi ludibrio. Quid enim magis contumeliosum erat quam offerre victimas pollutas et panem pollutum: nunc si quaeratur, an sacerdotibus debuerit hoc dari vitio, responsio in promptu est, fuisse tunc populum non valde opulentum. Nuper enim reversi fuerant ab exsilio: terra erat deserta et inculta, adduxerant secum non magnas opes. Quum ergo tanta esset egestas in populo, et intenti essent singuli privatis commodis, ut vidimus apud prophetam Haggaeum, et interim negligerent et templum Dei et sacrificia: non dubium est, quin vellent defungi utcunque erga Deum: atque ita adduxerint vel claudas pecudes, vel caecas: unde et totus Dei cultus vitiatus fuit, pollutis sacrificiis. Sacerdotes debuerant illa omnia reiicere, et potius claudere templum Dei quam ita promiscue admittere quae Deus sibi offerri prohibuerat. Quum ergo illa socordia populi esset mera profanatio divini cultus, sacerdotes debuerant fortiter resistere. Sed quum essent ipsi famelici, satis erat undique arripere: Quid fiet tandem? nam si repudiamus haec sacrificia, utcunque vitiosa sint, nihil offerent: ita nos prolixo esuriemus et nullus erit quaestus: et cogemur hic aperire et claudere templum: deinde offerre sacrificia nostro sumptu, et erimus impares tanto oneri. Quum ergo sacerdotes parcerent populo ob privatum lucrum, merito hic eos obiurgat propheta noster, *offertis*, inquit, *panem pollutum.* Erat quidem sacerdotale munus, quotidie panes locare in mensa: sed unde conficiebatur panis ille nisi ex oblato tritico? nihil autem peribat sacerdotibus, quum panes coram Deo quotidie statuerent. Nam statim recipiebant: et ita maluissent, sicuti etiam utilius ipsis erat, offerre panes bene probatos, et ex similagine. Sed, quemadmodum iam dixi, conniventia eorum inde fluxit, quod putabant se frustra acturos esse cum populo: si irritemus istos homines, negabunt sibi esse unde offerant: ita vacuum manebit templum, et domus etiam nostrae vacuae manebunt. Praestat igitur panem cibarium ab ipsis accipere quam nihil: saltem alemus famulos nostros et ancillas ex hoc pane, ubi oblatus fuerit Domino. Videmus ergo nunc quomodo pertinuerit crimen ad sacerdotes, quum populus offerret tam panem vitiosum quam aliae victimas non legitimas. Hactenus exposui prophetae verba de panibus pro-

positionis: non quod tam stricte accipi debeant, sicuti multi interpretes fecerunt. Nam quia panis nomine scimus comprehendi omne escarum genus, ideo mihi verisimile est, extendi hoc nomen ad omnia sacrificia. Sed species una hic quasi in exemplum posita est. Et videtur etiam exegetice additum esse quod continuo post sequitur, nempe de *sacrificiis claudis, et caecis, et mutilis.* Quum haec inter se cohaereant, non dubito quin Deus hic per panem alias etiam oblationum species significet. Scimus etiam panes propositionis non fuisse oblatos in altari. Erat enim mensa seorsum dicata in hunc usum ad latus altaris. Cur autem panis nomine Deus sacrificia omnia designet, solutio facilis est. Deus enim voluit perinde sibi offerri sacrificia, ac si domicilium haberet inter Iudaeos et mensam suam. Noluit quidem eos occupare in crassis imaginationibus, quasi sederet, vel biberet, quemadmodum scimus profanos homines talibus praestigiis fuisse delusos: sed voluit tantum Iudaeos commonefacere de illa familiari habitatione, quam sibi apud eos delegerat. Sed statim plura de hac re dicenda nobis erunt. Nunc verba prosequor, *Offertis super altare meum panem pollutum. Et dixistis, In quo polluimus te?* Iterum sacerdotes obstrepunt quasi immerito eos Deus accuset. Nam obtendunt innocentiam: quia interrogatio ponitur hic vice excusationis. *In quo* igitur *polluimus te?* negant se iure damnari, qui rite coluerint Deum. Sed, quemadmodum nuper attigimus, hinc colligere licet, populum illum imbutum fuisse crassa hypocrisi, deinde obduruisse ad contumaciam: quemadmodum hodie in tanta scelerum colluvie, quae passim regnat in mundo, imo exundat super terram, nemo est qui sustineat damnari. Quisque enim alios respicit: et ita dum ubique apparent in aliis non minus gravia scelera, quisque etiam se ipsum absolvit. Hanc igitur pervicaciam iterum propheta pungit: *dixistis, In quo polluimus te?* non dubium est quin ipse et reliqui prophetae accusaverint Iudaeos huius sacrilegii, quod nomen Dei polluerint. Atque id notatu dignum est, quia pauci existimant se polluere Deum et nomen eius, ubi vel superstitiose eum colunt, vel defunctorie, quasi negotium esset cum aliquo puero. Sed videmus quid Deus ipse pronuntiet, nempe profanari totam pietatem, et nomen etiam suum indigne pollui, dum homines ita cum ipso ludunt. Respondet, *quum dixistis,* hoc est, in dicendo vos, ad verbum. *Mensa Iehovae ipsa est contemptibilis.* Hic fontem criminis detegit propheta, et quasi ostendit digito, quod scilicet contempserint caeremonias, quas tamen referendae fuerant ad cultum Dei. Sequitur ratio, *Si offertis caecum,* inquit, *ad immolandum, non est malum.* Quidam interrogative legunt, Annon malum est? sed hic non ponitur ה nota interrogationis: et facile colligere licet ex contextu prophetam adhuc referre quam securo tam sacerdotes quam totus populus putarent se posse absolvi, et veniam sibi darent: *non est malum si offertur claudum, si offertur caecum, si offertur mutilum* vel debile animal: hoc non est malum. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed res adhuc propter brevitatem obscura esset, nisi accederet fusior explicatio ad particulam illam, ubi dicit *mensam Dei fuisse illis contemptibilem.* Deus hic, quemadmodum nuper attigi, ostendit cur tantopere exasperatus fuerit contra Iudaeos. Nihil enim pretiosius est eius cultu. Atqui instituerat in lege sacrificia et alios omnes ritus, ut filii Abrahae se in spirituali eius cultu exercerent. Perinde igitur est ac si diceret se nihil morari oves et vitulos et quidquid tale erat: sed satis patefieri eorum impietatem, quod non reputarent ita contemni totam pietatem in externis exercitiis et in legali cultu. Deus ergo hic revocat Iudaeos a brutis animalibus ad se ipsum, quasi diceret, Vos offertis mihi clauda et caeca animalia, quae vetui mihi offerri. Iam mala fide vos mecum agere satis patet. Si dicatis haec non modo esse levia, sed nullius momenti: respondeo spectandum fuisse in quem finem voluerim mihi offerri sacrificia, et iusserim mihi sterni mensam in sanctuario. Nam his signis oportuit vos agnoscere me familiariter agere in medio vestri: deinde quidquid bibitis vel editis mihi esse sacrum: quaecunque possidetis, vobis proficisci a mera liberalitate mea. Quum ergo hic finis sacrificandi apud vos neglectus fuerit, hinc apparet nullam esse pietatis curam vel studium. Nunc tenemus cur obiiciat propheta sacerdotibus, vocasse eos *mensam Dei contemptibilem:* non quod diserte ita loquuti fuerint, sed quia fere pro nihilo duxerint, pervertere et adulterare totum legalem cultum: qui tamen erat testimonium pietatis, si qua apud ipsos viguisset. Iam posset etiam hoc videri absurdum, quod nunc tantopere et tam severe exigit Deus pura sacrificia et in illis insistit, quum tamen alibi dicat se non petere sacrificia: Sacrificium nolo, sed misericordiam. Deinde, An praecepi patribus vestris quum eos liberavi ex terra Aegypti, ut offerrent mihi victimas? ego hoc uno fui contentus, ut obedirent voci meae. Postea apud Michaeam (Mich. 6, 6), An propitius vobis ero si obtuleritis totos greges? quin potius homo humiliare coram Deo tuo, etc. Idem habetur et Psalmo quinquagesimo, et Iesaiae primo, et ultimo, et aliis innumeris locis. Quum ergo Deus extenuet alibi sacrificia, et ostendat sibi non adeo pretiosa esse, cur nunc tam rigide expostulat cum Iudaeis, quia clauda et mutila animalia obtulerint? Respondeo fuisse causam cur hac obiurgatione Deus impietatem populi detegeret. Si victimae omnes fuissent pingues vel bene saginatae, loquutus fuisset propheta noster, ut apud alios vidimus. Sed quum

improbitas eorum eousque progressa esset, ut palam etiam pueris ostenderent cultum Dei fere pro nihilo apud se duci: quum ergo eo impudentiae progressi essent, necesse fuit illos impietatis convinci hoc modo: et ideo dicit, *Offertis mihi panem pollutum:* quasi diceret, ego vobis suppedito alimenta: vestrum fuerat mihi offerre primitias, decimas, et panes propositionis: et finis exercitii externi erat, ut reputarent singuli se quotidie a me recipere victum: deinde ut sobrie et temperanter vescerentur pane et carne et aliis cibis, quasi sederent ad mensam meam. Quum enim viderent panes confectos ex eodem tritico esse coram Dei oculis, debebat hoc illis venire in memoriam, Deus, quasi nobiscum vescatur, vult semper ex eodem pane sibi proponi ad sacram mensam: deinde quum offerrent victimas, non modo excitabantur hoc modo ad poenitentiam et fidem, sed debebant simul agnoscere sua omnia esse Deo sacra. Quum enim sisterent coram altari aut vitulum, aut bovem, aut agnum, deinde mactatum animal cernerent, cuius aliqua portio manebat penes sacerdotes: deinde sanguine aspersum altare, debebant reputare secum, Ecce, nobis haec omnia sunt cum Deo communia, ac si indutus humana forma nobiscum habitaret, et uteretur eodem cibo et potu promiscue nobiscum. Debebant igitur ita se exercere in illo cultu externo. Merito nunc queritur Deus mensam suam esse contemptibilem: quasi diceret respui gratiam suam, quod populus contumeliose panes obtruderet cibarios, quasi vellet pascere bubulcum aliquem: sicuti vidimus apud Zachariam, quod Deus dicebat mercedem sibi oblatam fuisse quasi bubulco, aut vili cuipiam mercenario. Ego vos, inquit, sedulo pavi: nunc postulo mercedem: datis mihi triginta argenteos: ignobile illud et contumeliosum pretium scilicet. Sic etiam hoc loco, *Dixistis, Mensa Iehovae ipsa est polluta.* In hoc pronomine demonstrativo subest emphasis, quia Deus ostendit se hac contumelia minime esse dignum: quisnam sum, ut mensam meam ita vilipendatis? ego eam dicavi, ut esset vobis propinquus ad me accessus, quasi habitarem in illo visibili sanctuario: vos autem quasi nullus essem ita contemnitis mensam meam. Postea adiungit, *Offer hoc nunc praefecto tuo, an complacebit ei in te?* Hic conqueritur Deus minus sibi deferri honoris quam mortalibus. Adducit enim hanc similitudinem, Si quis praefecto tributum aut vectigal debeat, et afferat aliquid mutilum, et vitiosum, ille non recipiet. Hinc colligit se affici nimis gravi iniuria, quod scilicet Iudaei audeant offerre quod mortalis homo respueret. Ratiocinatur igitur a minori ad maius, hoc sacrilegium non esse tolerabile, quod tam licenter eius indulgentia Iudaei abuterentur. Et ideo subiicit:

9. *Et nunc deprecamini, quaeso, faciem Dei, et miserebitur nostri: (e manu vestra factum est hoc): an suscipiet ex vobis faciem, dicit Iehova exercituum.*

Hic gravius vulnerat sacerdotes, quod sic degeneraverint, ut indigni prorsus sint tam honorifico et munere et titulo. *Ite,* inquit, *et deprecamini faciem Dei.* Totum hoc est ironicum. Nam interpretes longe falluntur, quum existimant prophetam hortari sacerdotes, ut suppliciter veniam a Deo postulent tam sibi quam reliquo populo. Quin potius, ut iam dixi, ironice eos exagitat, quod sint deprecatores et mediatores inter Deum et populum: et tamen sint homines profani, nempe qui polluerent etiam pro sua parte totum Dei cultum, et ita perverterent totam pietatem: Ite ergo, *deprecamini Dei faciem,* inquit. Scimus hoc munus fuisse sacerdotibus iniunctum, ut propius ad sanctuarium accederent, et se sisterent coram Deo, quasi patroni ad causam populi agendam: vel saltem deprecatores, qui Deum placarent. Quum ergo gestarent Christi personam hac in parte, oportuit etiam ipsos studere sanctimoniae: et quamvis vulgus ipsum sese ad multa scelera proiiceret, tamen sacerdotes decebat expendere reverenter ad quid vocati essent. Et quia Deus ita praetulerat eos suis fratribus, debebant etiam cum timore sese illi dicare. Nam quo excellentior erat eorum conditio, etiam debuit excellere pietas et sanctimonia. Merito igitur hic propheta tam duriter in ipsos invehitur, quod non cogitent se ornatos fuisse sacerdotio, ut deprecatores essent coram Deo, et ita placarent iram eius et reconciliarent miseros homines. *Ite,* inquit, *deprecamini faciem Dei: scilicet suscipiet faciem vestram.* Nunc tenemus genuinum prophetae sensum: *et nunc,* inquit, *miserebitur nostri.* Hoc etiam loco subsannat propheta quod iactarent se pollere summa illa dignitate, ut propitium Deum redderent: *scilicet,* inquit, *miserebitur nostri.* Atqui *factum est hoc e manu vestra.* Tolletisne manus vestras ad Deum? et ipse quum vos respiciet placabitur erga nos? Quum ergo sitis polluti, etiam indigni estis et honore et officio, in quo tamen tam superbe gloriamini. Interea, sicuti nuper diximus, non extenuat populi culpam, ac multo minus liberat eos qui erant impliciti iisdem vitiis: sed ostendit rem prorsus esse desperatam, quia et vulgus ipsum ludibrio Deum habeat, et sacerdotes neglecto omni discrimine, recipiant qualibet hostias: tantum ne esuriant. Ostendit ergo prorsus desperatum esse statum populi, quia iam nemo supersit, qui possit Deum pro officio placare. *An* ergo *suscipiet e vobis facies,* vel faciem? Videtur propheta alludere ad ipsam personam mediatoris. Quia enim nondum apparuerat Christus, quum se sisteret sacerdos coram altari perinde erat ac si Deus faciem unius respiceret, et

ideo propitius esset omnibus. Hac ratione dicit iam non esse dignos sacerdotes in quos respiciat Deus, quum ita foedaverint eius sanctuarium, et corruperint totum cultum eius. Subiicit in eundem sensum:

10. ***Quis etiam in vobis qui claudat ostia, et non incendetis altare meum gratis? non mihi placet in vobis, dicit Iehova exercituum, et oblationem non habebo gratam e manu vestra.***

Prosequitur eandem sententiam, ut dixi, quod scilicet sacerdotes pessime in officio suo se gererent, atque ita eorum exemplo obduresceret populus, et ita possum iret tota religio. Dicit ergo *non ab illis claudi ostium*. Quidam interpretes coniungunt haec omnia simul, quod non clauserint ostia templi et non accenderint altare gratis: ita adverbium חנם referunt ad utrumque, quasi diceret ipsos esse mercenarios, qui non liberaliter impenduut operam suam ad colendum Deum, sed quaestum et lucrum ubique spectant. Et haec expositio magis recepta est. Atqui videtur melius quadrare distinctio, si dicamus, *quis etiam claudit ostia?* tamen non gratis: ut ו copula, sicuti multis aliis locis, sumatur adversative: et tamen *non accendetis gratis altare meum:* quasi diceret Dominus, Ego locavi operas vestras: estis igitur mihi quasi conducititii. Nunc quum iussi vobis solvi mercedem quoties statis ad altare, cur non clauditis ostium meum? alii חנם accipiunt pro frustra, et ita resolvunt, Quis claudit ostia? ergo ne posthac accendatis frustra altare meum, quasi reiiceret Deus totum illum cultum, qui corruptus fuerat vel avaritia vel socordia sacerdotum, et securitate populi. Certum quidem est, melius distingui prophetae verba, ut adverbium חנם restringamus ad posterius membrum. Sed, quemadmodum iam dixi, adhuc posset esse duplex sensus: si חנם accipimus pro frustra, bene hoc conveniet, ut inferat propheta eos operam temere perdere, dum ita Deo sacrificant lege posthabita. Debuerant enim praecipue attendere ad regulam sibi praescriptam. Quum ergo hanc contemnerent, merito hic dicit, Ne offeratis mihi frustra: et ita futurum tempus erit vice imperativi, quemadmodum scimus loqui Hebraeos. Sed nemo interpretum videtur satis diligenter expendisse cur propheta dicat non claudi templi ostia. Scimus ideo praefectos fuisse templo sacerdotes, ne quid pollutum admitterent. Erant enim ex Levitis alii ianitores, alii stabant ad atrium: denique singulis erat sua statio. Deinde postquam adduxerant hostiam, debebant sacerdotes de ea iudicium facere et exigere omnia ad legem Dei. Quum ergo hoc iniunctum illis munus esset, ne quid pollutum admitterent in templum Dei, merito hic conqueritur quod promiscue reciperent quae vitiosa erant et profana. Hinc merito concludit (nam illa expositio mihi videtur esse genuina), ergo ne frustra offeratis. Concludit igitur sacerdotes operam perdere dum ita sacrificant, quia scilicet Deus nolit profanari nomen suum, et merito obedientiam praeferat omnibus sacrificiis. Negat igitur eos facere operae pretium immolando victimas: quia debuerant hoc in primis attendere, ne quid mutarent ex verbo Dei, et ab eo ne latum unguem deflecterent. Sed non possum ulterius progredi.

Heri non potui absolvere querimoniam, qua hic utitur Deus contra sacerdotes, quod scilicet nemo ex illis claudat templi ostia, nempe ut purum maneat ab omni inquinamento: quia scilicet quum inexplebilis esset eorum avaritia, promiscue admitterent omnes profanationes: hinc concludit, *Ne* ergo *offeratis posthac frustra*. Nam quum dicit, *Ne accendatis altare meum*, intelligit eos perdere operam dum sacrificia immolant, quia Deus vult rite coli et secundum praescriptum legis suae. Omitto nunc duas alias expositiones, quas heri retuli. Nam videtur hoc propheta velle, frustra satagere sacerdotes, dum quotidie offerunt victimas, quoniam Dominus repudiet impurum illum et vitiosum cultum. Iam adiungit, *Mihi non placet in vobis, et oblationem gratam non habebo e manu vestra*. Priore membro dicit eos non posse probari Deo vel placere: postea adiungit, oblationes eorum repudiari. Ubi enim non est cor purum, illic scimus opera etiam omnia impura esse. Tenendum enim est quod dicit Moses, placuisse Abel Deo una cum suis sacrificiis. Et vidimus apud alterum prophetam, nempe Haggaeum, Deum abominari quaecunque sunt in magno pretio apud homines, ubi non colitur puro et sincero corde. Idem nunc vult propheta noster, *Non placet mihi in vobis, et non habebo gratas victimas e manu vestra*, inquit. Nunc sequitur:

11. ***Quia** (vel certe) **ab ortu solis usque ad occasum magnum nomen meum inter gentes: et in omni loco suffitus offertur nomini meo, et oblatio munda: quia** (vel certe, est eadem particula כי) **magnum nomen meum inter gentes, dicit Iehova exercituum.***

Hic ostendit Deus nihil se amplius morari Iudaeos, quia ubique et per omnes mundi plagas iubebit sibi erigi altaria, ut pure ab omnibus populis colatur. Atque insigne est vaticinium de gentium vocatione. Sed hoc in primis tenendum est, quoties de illa loquuntur prophetae, vel beneficii loco promittere Iudaeis propagationem cultus Dei, vel denuntiare poenae et ignominiae loco. Promittunt igitur Iudaeis prophetae gentes venturas in societatem: quemadmodum apud Zachariam (8, 23): In illa die apprehendent decem viri fimbriam vestis, et dicent homini Iudaeo, Tu sis dux noster: nam

eundem Deum tecum colere volumus. Fuisset igitur hic summus honor, si Iudaei fuissent magistri omnibus populis, ut eos instituerent in vera pietate. Iesaias autem hoc dicit, Qui prius exteri fuerant discipulos fore electi populi, ita ut libenter se subiiciant eorum magisterio. Sed quoniam Iudaei exciderunt e suo loco, hinc factum est, ut gentes succederent in locum vacuum. Et ideo saepe prophetae quum de gentium vocatione disserunt, simul denuntiant poenam Iudaeis: quasi dicerent, ubi repudiati fuerint, fore paratos alios filios Deo, quos substituat in eorum locum: quemadmodum Christus etiam minatus est suae aetatis hominibus, Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti, etc. Tale est hoc vaticinium. Neque enim simpliciter propheta noster gentibus aperit templum Dei, ut sese Iudaeis adiungant, et consentiant in vera religione: sed excludit primo Iudaeos, et ostendit cultum Dei fore communem gentibus, quia propagabitur salutis doctrina usque ad ultimos terrae fines. Distinctio illa notanda est, quam interpretes non observant: quae tamen valde necessaria est cognitu. Et hinc factum est etiam, ut loci qui inter se diversi erant, fuerint permixti sine ullo delectu. Propheta igitur hic non promittit, quemadmodum multis locis diximus fieri, totum mundum fore subiectum Deo, ut pura religio ubique vigeat: sed notat ignominia Iudaeos: quasi diceret, Deus vos abdicavit: reperiet autem sibi alios filios, qui vestrum locum occupent. Repudiavit enim proximo versu eorum sacrificia. Atqui scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei de sanctitate sui generis. Quum ergo tanto fastu turgerent, putabant nullum fere Deum, nisi ipsi essent sancta ecclesia. Propheta hic respondet, atque antevertit, *nomen Dei celebre erit in toto mundo:* vos estis exiguus populus: omnes gentes coalescent in unum corpus ut adorent Deum simul. Ergo poterit Deus carere vobis: et postquam vos reiecerit, tamen nihil decedet eius regno. Putatis enim regnum eius non fore integrum, et gloriam eius perituram, nisi a vobis colatur: iam denuntio vobis cultum Dei fore ubique florentem, et postquam vos eiecerit e sua familia. Videmus ergo quorsum tendat propheta noster, quum dicit *Magnum fore Dei nomen ab ortu solis usque ad occasum.* In Psalmo (113, 3) simpliciter dicitur, Ab ortu solis usque ad occasum mirabile est nomen Dei. Sed illic est simplex promissio, hic autem propheta complectitur poenam qua digni erant Iudaei: ac si diceret, postquam sua ingratitudine promeriti sunt ut Deus eos reiiciat, gentes fore Deo sacras, quoniam scilicet subrogabit eas in locum scelesti illius et impii populi. Caeterum ideo dixi clare hic probari gentium vocationem, vel posse certo elici ex hoc vaticinio, quia nomen Dei non potest esse magnum sine doctrina. Perinde igitur est ac si diceret propheta, legem quae data fuerat Iudaeis, promulgatum iri inter omnes populos, sic ut religio ubique locum obtineat. Nam hoc est fundamentum pietatis, ubi cognoscitur qualiter a nobis velit coli, obedientia enim melior est quam omnes victimae. Et necesse est incipere semper ab illo principio, nempe ut sciamus quem colamus Deum. Et ideo Christus ipse deridet Ioannis 4. capite omnes religiones, quae tunc in mundo regnabant, quod scilicet colerent temere deos a se confictos. Quum igitur necesse sit cultum Dei fundatum esse in vera doctrina, ubi Deus pronuntiat nomen suum fore celebre in omni loco, certe ostendit legem suam fore communem cunctis populis, ita ut nota sit ubique eius voluntas, quae regula est pietatis, quemadmodum diximus. Postea addit: *ubique offeretur suffitus nomini meo, et oblatio munda.* Quare? *Nomen* enim *meum magnum erit.* Repetitio haec non est supervacua. Fuit enim res tunc incredibilis, quia non frustra segregaverat Deus Iudaeos a reliquo mundo. Et hoc etiam non vulgare est elogium: Ostendite enim mihi gentes, inquit Moses 4. cap. Deut., quibus appropinquet Deus quemadmodum vobis. Haec est igitur vestra nobilitas, inquit, et excellentia, habere Deum tam propinquum et familiarem vobis. Ideo et in Psalmo (147, 20) dicitur, Non ita fecit aliis nationibus, indicia sua non manifestavit illis. Fuit ergo hoc insigne privilegium generis Abrahae, quod illic voluit Deus et cognosci, et invocari. Ergo novitas ipsa potuit claudere ianuam huic vaticinio. Et ratio haec est cur propheta iterum confirmet quod tunc creditu erat difficile: *nomen Dei,* inquit, *erit magnum in omni loco.* Et simul meminerimus, non posse Deum legitimo ritu coli, nisi cognitus fuerit, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 10, 14), Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? Nisi enim praeluceat doctrina, semper quasi caeci palpabimus, et vagabimur etiam per invia. Ideo nulla est religio quae Deo probetur, nisi quae fundata est in eius sermone. Caeterum propheta per מנחה, et per suffitum intelligit cultum Dei. Sed haec ratio loquendi passim trita est in scripturis, quia prophetae, qui sub lege erant, sermonem accommodarunt ad captum populi. Ideo quoties dicere volunt totum mundum accessurum ad fidem et pietatem, Altare exstruetur Deo, inquiunt. Per nomen altaris non dubium est, quin designent spiritualem cultum: non quod post Christi adventum debeant offerri victimae. Nunc enim nobis nullum altare est. Nam quisquis altare sibi erigit, evertit crucem Christi in qua obtulit unicum et perpetuum sacrificium. Sequitur ergo formas has loquendi debere ita accipi ut teneamus analogiam inter ritus legales et inter spiritualem modum colendi Dei, qui nunc praescribitur in evangelio. Quanquam

ergo subest figura in verbis prophetae, tamen simplex est sensus: quasi diceret, ubique Deus adorabitur et coletur. Quae enim sunt sacrificia Novi testamenti? Preces, gratiarum actiones, quemadmodum ultimo ad Hebraeos capite dicit apostolus. In lege etiam fuit cultus Dei spiritualis, ut praesertim Psal. 50 dicitur: sed umbrae tamen simul erant coniunctae: quemadmodum etiam significat Christus illis verbis, Nunc venit hora quando adorabitur pater in spiritu et veritate. Neque enim prorsus negat Deum fuisse adoratum in spiritu a patribus: sed quia cultus ille latebat adhuc sub figuris, ideo dicit nunc in evangelio simplicem veritatem et nudam, ut ita loquar, doceri. Quod ergo de suffitu, quod de oblatione dicit propheta, valuit sub lege: nunc autem videndum est quid praecipiat Deus in evangelio, et quo ritu coli velit: non reperiemus illic suffitum, neque alia sacrificia. Ergo nihil aliud continet hic locus quam venturum esse tempus, quo cultus Dei purus et integer florebit in omnibus locis. Atque ita apparet quam ridiculi sint papistae, dum hinc colligunt non coli Deum sine aliqua specie sacrificii, quo praetextu impietatem suae missae confirmant, quasi sit sacrificium illud de quo loquutus est propheta. Sed nihil magis insulsum, vel puerile. Diximus enim prophetam more communi loqui. Etsi concedam proprie accipi suffitum, et oblationem, vel מנחה: an מנחה est corpus et sanguis Christi? Ha! est sacrificium confectum ex pane, inquiunt, vinum saltem ab illis accessit. O! Christus ita mandavit. Sed ubi dixit, Sacrificate? Deinde negant esse panem. Dicunt enim transsubstantiari in corpus Christi. Iam ergo non est triticeum sacrificium, neque ex farina. Manet enim sola species, quae obiicitur oculis, et sine substantia, quemadmodum ipsi fingunt. Interea non est cur disputemus tam anxie de re clara. Sicuti enim apud Ioelem (3, 1) vidimus, Novissimis diebus effundam de spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae, senes vestri somnia somniabunt, et iuvenes vestri visiones videbunt, ita hoc loco. Nam apostoli etiamsi visionibus edocti sunt, tamen scimus fuisse semel illuminatos. Deinde visiones nunquam fuerunt sub evangelii exordia in communi usu, neque etiam somnia: fuit hoc valde rarum. Quid ergo sibi vult Ioel? loquitur enim de toto corpore ecclesiae: quasi diceret, A minimo usque ad maximum omnes fore prophetas. An facti sunt prophetae visionibus et somniis, quos illuminavit Deus per evangelii doctrinam? minime: sed Ioel, quemadmodum dixi, accommodat sermonem ad tempus legale. Sic etiam hoc loco per suffitum, et per מנחה, propheta designat spiritualem cultum Dei. Nunc pergamus:

12. *Et vos polluistis illud, quum dicitis, Mensa Iehovae polluta est: et proventus eius* (vel fructus: alii vertunt sermonem) *contemptibilis cibus eius.*

Potest hic versus restringi ad sacerdotes, vel exponi de toto populo: et utraque sensus bene conveniet. Quantum ad me spectat, non dubito quin propheta hic castiget asperius sacerdotes: interea tamen obiurgationem suam extendat communiter ad populum. Vidimus hesterna lectione quomodo polluta fuerit religio a sacerdotibus, et quam impie profanaverint Dei cultum. Sed hoc generale fuit crimen totius populi, quemadmodum paulo post videbimus. Sciamus ergo tam sacerdotes quam totum vulgus hic obiurgari: sed quoniam crimen gravius erat in sacerdotibus, qui autores aliis erant sacrilegii, ideo praecipue eos aggreditur propheta: *Vos*, inquit, *polluistis nomen.* Est redditio causae, et simul amplificatio sceleris. Poterant enim conqueri quod non tantum Deus aequaret ipsos gentibus, sed etiam quod hic reiectis exteros substitueret in eorum locum. Ostendit Deo iustam esse rationem cur illos exheredet, atque suscipiat gentes pro suis liberis, nempe quia polluerant nomen Dei. Et simul amplificat crimen, quum dicit, gentes a quibus contemptus hactenus fui, et quibus non innotuit nomen meum, repente accedent ad fidem: ita nomen meum magnum erit, hoc est, reverenter coletur apud omnes gentes: vos autem polluistis illud. Fuit certe hoc valde absurdum, Iudaeos quum peculiariter electi essent, et quum illuminati essent doctrina legis, ita perperam cultum Dei polluere, quasi ipsum vilipenderent: et gentes, quae novitiae erant, statim atque gustarunt doctrinam pietatis, praestare obsequium Deo, ita ut illic illustris esset eius gloria. Postea ostendit quomodo pollutum fuerit nomen Dei: *Dicitis* enim *mensam eius esse inquinatam:* hoc est, non discernitis inter sacrum et profanum. Repetit enim eandem sententiam quam heri vidimus, quod scilicet Iudaei putarint de re quasi frivola agi, ubi prophetae docebant Deum summa reverentia colendum esse. Neque tamen credibile est, palam evomuisse has blasphemias, quod *mensa Dei esset polluta:* sed ex re ipsa colligere promptum fuit, mensam Dei fuisse illis profanam: quia scilicet nulla erat eius ratio. Sanctitas mensae debuit reputari a Iudaeis, ut non accederent ad sanctuarium, nisi cum seria poenitentia et fide, ut scirent sibi negotium esse cum Deo, ut penitus eos afficeret eius maiestas. Quum ergo venirent in templum, et afferrent illuc suam immunditiem instar porcorum, hinc potuit cognosci nullam illis esse reverentiam vel templi, vel altaris, vel mensae. Sic ergo intelligi debent prophetae verba: non quod Iudaei tam aperte subsannaverint Deum, sed quod sanctitas templi apud eos

nullius fere pretii esset. Quod ad nomen mensae attinet, heri diximus, quum iuberet Deus sibi offerri sacrificia, perinde hoc fuisse ac si familiariter habitaret apud Iudaeos, et esset quasi eorum contubernalis. Fuit hic summus honor et inaestimabilis Dei bonitas, quod tam comiter se submisit, ut sciret populus non procul quaerendum esse. Et minus excusabilis hac de causa fuit impietas, quum non reputarent apud se, sacrificia ideo celebrari in terra, ut eveherentur eorum mentes supra coelos. In hunc enim finem ad nos descendit Deus, ut nos sursum attollat, quemadmodum alibi diximus. Fuit igitur haec nimis turpis et pudenda socordia et stupiditas in Iudaeis, quod non expenderent mensam Deo paratam esse apud ipsos, ut possent fide penetrare in coelum, et scirent etiam sub eius oculis se versari. Quantum ad verba haec pertinet, *Fructus eius contemptibilis cibus eius.* Quidam nomen ניב accipiunt pro sermone, et adducunt Iesaiae locum, ex cap. 57 (v. 19), Creavi fructum labiorum, pacem, pacem. נוב significat fructificare: inde ניב est fructus aut proventus. Ut demus metaphorice accipi pro sermone, tamen non video quae ratio cogat nos discedere a simplici et germano sensu. Nam erit primo relativum sine antecedente, ניבו sermo eius. Deinde erit mutatio numeri: nam referunt hoc ad sacerdotes, *Sermo eius:* hoc est, sermo eorum: quorum? nempe sacerdotum. Scio hoc satis tritum esse Hebraeis, ponere relativum sine antecedente: sed, quemadmodum iam dixi, nulla ratio hoc postulat. Deinde optime convenit, *Proventus eius,* nempe altaris, est *cibus contemptibilis Dei.* Sic igitur accipio haec verba, quod volitaret hic sermo in ore tam sacerdotum quam vulgi, Ho, proventus altaris est quilibet cibus: ne tam solliciti simus in delectu, ut offeramus opima animalia. Deus enim contentus erit etiam macilentis et fere aridis. Hic vero iterum reprehendit Deus impietatem populi et contemptum: sed simul coarguit eorum avaritiam, quod scilicet sumerent pessima quaeque animalia, quae offerrent in templo, quasi perderent quidquid volebant Deo consecrare. Iam cur *cibum Dei* nominet sacrificia, satis tenemus. Tantum hoc notandum est, patefactam fuisse impietatem populi, quum in exercitiis illis tam esset securus. Deus enim non frustra instituerat sacrificia et alias caeremonias. Contemptus ergo signorum palam ostendere potuit non modo negligentiam populi, sed profanum contemptum omnis pietatis: quemadmodum hodie si quis et externam doctrinam, et sacramenta quasi pro nihilo ducat, nonne prodet se esse impium Dei contemptorem? atqui religio non est posita in his rebus, fateor. Nam hypocritae etiamsi ardentissimum zelum simulant, profanant nomen Dei, quoties verberantur eorum aures doctrina, et cor non afficitur dum ad mensam Dei accedunt, et interea alienissimi sunt a Christo: fateor haec omnia: sed quoniam nemo verus Dei cultor poterit spernere haec exercitia, quae pro communi infirmitate nobis utilia sunt, imo quibus carere non possumus quamdiu peregrinamur in hoc mundo, quisquis vel simplicitatem nostram deridet ubi templum frequentamus: vel etiam si taceat, abstinet tamen, et pro nihilo ducit haec tanquam levia: ille (quemadmodum iam dixi) potest impietatis convinci. Haec ratio est cur tam acerbe propheta hic castiget Iudaeos, quod dicant *proventum altaris esse cibum Dei contemptibilem.* Sequitur:

13. *Et dixistis, Ecce fatigatio* (alii vertunt, Ecce ex fatigatione) *et sufflastis in illud, dicit Iehova exercituum: et obtulistis raptum, et claudum, et debile: et obtulistis minchah* (hoc est, oblationem), *an gratam hanc habebo e manu vestra, dicit Iehova?*

Prosequitur eundem sermonem, quod scilicet cultus Dei apud eos vilis esset, ac fere nullius momenti. Tenendum est quod nuper dixi, hic non reprehendi Iudaeos quasi palam et pleno ore tam contumeliose loquuti fuerint de cultu Dei: sed quia ex eorum moribus satis patebat hoc illis persuasum esse. Dabant enim sibi tantum licentiae, ut facile constaret eos ludere cum Deo: quia excusserant omnem eius metum et reverentiam. *Dixistis* ergo, *Ecce labor.* Potest hoc quadrare toti populo, et potest etiam competere in solos sacerdotes. Vulgo exponunt de sacerdotibus, quod questi fuerint se obire duram provinciam, quia assidui essent in templo, et sedulo illic excubias agerent, ac valde essent occupati in mundandis vasis: sicuti monachi hodie in papatu, et sacrifici dum sese venditant, dicunt, Dum omnes alii dormiunt, nos excubamus: nam sumus in precibus nostris assidui: quia scilicet media nocte ululant in suis templis. Deinde quia missando et aliis nugis fingunt se intentos esse ad placandum Deum. Sic ergo hunc locum quidam intelligunt, quasi sacerdotes ut commendarent suum munus, obiicerent se multum sudare in cultu Dei, quasi scilicet multa et difficilia illis mandasset. Ego autem malo referre ad totum populum: neque tamen excludo sacerdotes. Generaliter enim utrosque hic condemnat propheta, quod molestum illis fuerit impendere operam colendo Deo, quasi fatigatio esset: quemadmodum vulgo dicimus, *Tu le fais par corvee.* Et eodem etiam spectat quod sequitur, *Sufflastis in illud,* prae fastidio scilicet. Quidam exponunt, Tristitia affecistis illum: et verbum hoc in Hiphil saepe accipitur eo sensu. נפח proprie est sufflare. Est autem hic in alia coniugatione positum verbum: sed etiam in Hiphil reperitur pro sufflare, neque potest aliter accipi. Nam qui ver-

tunt: Tristitia vel moerore affecistis Deum, coguntur quasi torquere in alienissimum sensum vel nimis remotum prophetae verba, quod scilicet sacerdotes quum nimis essent quaestus sui cupidi, coegerint plebeios homines ad hostias adducendas, atque ita extorserint non sine moerore et gemitu sacrificia. Videmus quam illud sit coactum. Ego igitur prorsus repudio. Alii excudunt argutum sensum, sed qui etiam minime convenit: Sufflastis in illud, id est, dixistis quidem victimas esse probas et satis pingues: tamen poteratis flatu eas eiicere in aerem. Alii vertunt etiam deiicere, quod hostias ad pedes proiecerint. Sed quid opus est discedere a genuino sensu, quum facile sit colligere reprehendi hic et sacerdotes et populum, quod non sine taedio coluerint Deum? quemadmodum ubi aliquid nobis displicet, sufflamus. Gestum ergo fastidientium hic exprimere voluit propheta: ita nunc optimo fluet contextus: dixistis, *Ecce fatigatio, sufflastis etiam*, inquit. Tandem adiungit, *Obtulistis raptum, et claudum, et debile*. Hoc etiam tendit in eundem finem, nempe quod defuncti fuerint erga Deum non sine ludibrio, quum obtruderent vitiosas pecudes: et si quid erat apud eos vel scabiosum, vel aliquo vitio infectum, dicebant Deo sacrum esse, quemadmodum repetet proximo versu. Quidam male exponunt גזל pro praeda, quae inique parta fuerat: quasi dicerot eos offerre victimas ex rapinis. Sed miror quomodo sine ullo colore ita prophetae verba discerpant. Ponit hic tres species, raptum, claudum, et mutilum vel debile. Quis non videt vocari raptum animal quod fuit discerptum a feris? quemadmodum si quod erat animal semimortuum, quia inciderat in lupos, tunc putabant se habere paratam victimam. Ego cogor offerre Deo sacrificium: convenit optime hic agnus. Nam lupus aurem illi voravit, et vix evasit. Quoniam igitur haec pecus est mutila, ego adducam. Vocat igitur propheta victimas raptas, quae laceratae erant dentibus ferarum. Nunc summam verborum tenemus: sed memoria repetere convenit quod diximus, non insistere Deum in externis sacrificiis, quasi opus habuerit cibo vel potu, vel quasi etiam duxerit in magno pretio illas hostias: sed propter finem. Sacrificia igitur quae Deus exegit a veteri populo per se nihil habebant quod faceret ad pietatem. Neque enim potuit oblectare Deum foetor ex sacrificiis: sed finis spectandus fuit. Quum ergo ideo praeciperet Deus, ac iuberet sibi offerri hostias, ut populum exerceret in poenitentia et fide, hinc Deus aestimavit eas. Sed quum populus prolapsus esset ad crassum illum contemptum, ut quasi per contumeliam obtruderent Deo mutilas et claudas pecudes, hinc, quemadmodum iam dixi, patefacta fuit nimis foeda et intolerabilis impietas. Haec ratio est cur tam vehementer propheta nunc obiurget et sacerdotes et totum vulgus, quod offerrent huiusmodi sacrificia Deo, quae etiam mortalis homo respueret, quemadmodum heri vidimus. Sequitur tandem:

14. ***Maledictus autem dolosus, cui dum est in grege suo masculus, et vovet, et sacrificat corruptum Iehovae: quia rex magnus ego, dicit Iehova exercituum: et nomen meum terribile in gentibus.***

Non possum hodie absolvere: nam essem nimis prolixus.

Recitavi hesterna lectione ultimum versum primi capitis: sed nondum exposui. Propheta autem hic omnes qui dolose et mala fide agunt cum Deo, pronuntiat esse maledictos: simul designat speciem fraudis, quod scilicet *ex grege deligerent pecudes:* vel macras, vel vitio aliquo iam infectas, ut offerrent Deo sacrificia. Hoc autem signum fuit nimiae improbitatis, ita perverse Deo illudere: quia sicut vidimus, mortalis homo non posset ferre hanc contumeliam. Ergo propheta ut semel absolvat quod coepit, praecise dicit, *omnes esse maledictos.* נכל significat cogitare Hebraeis: sed accipitur fere semper in malam partem. Ideo non male interpretes verterunt dolosum. Sed speciem illam doli propheta exprimere voluit, quum homines astute sibi fabricant vanos praetextus: et si possunt coram mundo tegere suam turpitudinem, putant simul in coelo se absolvi. Qui ergo putant se posse elabi ex Dei iudicio talibus artificiis, eos propheta maledictos esse dicit. Iam venio ad speciem, *Si in grege eius*, inquit, *sit masculus*, hoc est, agnus vel aries sit integer, *ubi voverit, tunc quod corruptum est offert Iehovae*. Significat igitur quamvis prae se ferant aliquam pietatem, nihil tamen fieri ab illis recto ac integro animo, quia statim poenitet eos voti, si quid polliciti sunt Deo, cogitant se posse redigi hoc modo ad inopiam, si nimium sint liberales in sacrificiis. Hinc igitur propheta demonstrat duplici animo ipsos Deo offerre, atque ita pollutum esse quidquid offerunt: quia non proficiscitur ex recto affectu. Diximus autem heri non ideo insistere prophetam in victimis pinguibus vel macilentis, quia Deus per se aestimaverit vel sanguinem, vel carnes pecudum, sed ob finem: quia haec erant pietatis exercitia, quibus volebat Deus assuefacere Iudaeos ad fidem et poenitentiam. Quum ergo tam essent sordidi in sacrificiis, facile fuit colligere ipsos esse crassos et profanos Dei contemptores, et nullum esse ipsis studium pietatis. Sequitur ratio, *Quia rex magnus ego, inquit Iehova, et nomen meum terribile in gentibus.* Hic expostulat Deus nullius esse pretii suam magnitudinem apud Iudaeos: ac si diceret, Quorsum putatis vobis esse negotium? Et hoc diligenter notandum est in toto

Dei cultu. Scimus enim hoc vitium fere omnibus saeculis grassatum fuisse in mundo, quod putarunt et cunctae gentes, et singuli etiam mortales se Deum colere, quum tamen excogitarent quisque suo arbitrio ineptos et frivolos ritus. Si ergo animus est nobis Deum rite colere, meminerimus quantus sit. Nam maiestas eius attollet nos supra totum mundum: et cessabit audacia illa qua totus fere mundus laborat, quod scilicet putant suum arbitrium instar legis esse, quoties aliquid Deo temere obtrudunt. Magnitudo igitur Dei debet nos humiliare, ne eum colamus pro sensu carnis nostrae: sed offeramus tantum quod eius coelesti gloria dignum est. Interea repetit quod prius vidimus, etiamsi spernatur a Iudaeis, *se tamen magnum esse regem in toto orbe.* Quoniam ergo Iudaei putabant non posse alibi quam Ierosolymae et in templo Sionis offerri sacrificia Deo, quae ipse susciperet: ideo testatur se magnum esse regem, etiam in longinquis mundi partibus. Unde sequitur, cultum Dei non fore inclusum in Iudaea, vel in aliqua parte orbis: quia scilicet per evangelium Dominus recipiet ad se omnes gentes, et veniet in possessionem regni sui. Nunc sequitur:

CAPUT II.

1. *Et nunc ad vos praeceptum hoc, o sacerdotes.* 2. *Si non audieritis, et non posueritis super cor, ut detis gloriam nomini meo, dicit Iehova exercituum: mittam* (copula hic abundat) *in vos maledictionem: et maledicam benedictionibus vestris: atque etiam maledixi eam* (est mutatio numeri, pro eas) *quia non ponitis super cor.*

Quanquam non soli sacerdotes peccabant, diximus tamen non abs re vocari primos in crimen: quia ipsorum partes erant corrigere si quid perverse ageret populus. Eorum igitur dissimulatio perinde fuit ac si animassent vulgus ipsum ad peccandum. Itaque propheta quasi impietatis autores eos peculiariter hic accusat. Et hoc etiam sonant verba, si propius considerentur. *Ad vos,* inquit, *o sacerdotes.* Poterant enim procul a se culpam reiicere, vel saltem partem eius transscribere in alios: Ho! quid possemus? nam videmus frigere populum in cultu Dei: praestat offerri adhuc vitiosa sacrificia quam nulla. Quoniam ergo poterant tergiversando utcunque extenuare culpam, ideo propheta asperius invehitur contra eos, et dicit peculiariter *dirigi ad ipsos hoc mandatum.* Debuerant enim aliis viam monstrare. Quum enim dissimularent, eorum conniventia nihil aliud est quam consensus, ac si populo excuterent omnem Dei metum, et permitterent ita corrumpere omnem pietatem, dum adulterina sacrificia offerrent: *Ad vos* igitur, inquit: hoc est, quanquam totus populus coram Deo reus est, ne putetis tamen ideo vos excusari. Nam oportuit vos compescere hanc pravitatem, quia Dominus voluit praeficere vos populo suo magistros et duces: quum ergo neglexeritis munus vestrum, quidquid alii peccant, in capita vestra merito recidet. Unde enim factum est ut populus ausus fuerit prorumpere eo impietatis? nempe quia nullus in vobis zelus fuit. Hac enim lege praefecerat vos Deus sacerdotio, ut cultus nominis sui maneret integer: vos autem conscii estis omnium profanationum, et tacetis: *Ad vos* ergo *hoc mandatum.* Postea addit, *Si non audieritis, et non posueritis super cor, ut detis gloriam nomini meo, etc.* Hic videtur solis sacerdotibus minari. Si quis tamen diligenter expendat totum contextum, facile agnoscet sermonem hunc ad totum populum extendi, sic tamen ut semper obtineant primum gradum sacerdotes: quia, ut iam dictum fuit, maior pars criminis in ipsis residebat. Generaliter ergo gravem poenam Deus tam sacerdotibus quam toti populo denuntiat, nempe *se missurum maledictionem.* Caeterum, ne excipiant nimis duriter secum agi, ostendit Deus quam iuste ipsis succenseat, quod scilicet neque audiant, neque cor adiiciant ad suas admonitiones. Quid enim minus tolerabile quam claudere aures loquenti Deo? Sed quoniam multi existimant satisfactum esse officio, si aurem porrigant, deinde statim obliviscantur quod dictum est: ideo sequitur, *Nisi posueritis super cor:* hoc est, Nisi attenti fueritis, et serio adieceritis animos ad sermonem meum. Videmus ergo hic prophetam ostendere iustam esse causam Deo, cur severe ipsos puniat: quia scilicet ferenda non est haec improbitas, ubi nullam audientiam obtinet apud homines. Sed interea propheta ostendit quid sit Deum audire: ideo posterius membrum est quasi definitio, vel est explicatio prioris. Neque enim auditur Deus, si excipimus leviter eius verba, ut paulo post evanescant: sed ubi ponimus super cor, id est, ubi animum adiicimus, sicuti loquuntur Latini. Requiritur itaque seria attentio, alioqui perinde est ac si clausae essent aures sermoni Dei. Caeterum discamus ex hoc loco obedientiam tanti esse apud Deum, ut nihil iniquius ferat quam sermonem suum vel contemni, vel negligenter audiri, ita ut nihil autoritatis apud nos obtineat: deinde etiam notandum est, augeri atque exaggerari crimen coram Deo, ubi ipse in viam nos revocat, et consulere vult saluti nostrae, dum nos admonet atque hortatur. Ubi ergo Deus ita fideliter saluti nostrae studet, bis sumus inexcusabiles, si pervicaciter reiicimus et doctrinam, et admonitiones, et consilia, et quidquid remedii adhibeat

Deus. Iam adiungit, *Mittam in vos maledictionem.* Quid hoc sit, continuo post declarat, *Maledicam benedictionibus vestris.* Scimus benedicendi verbum passim occurrere in scripturis pro Dei beneficentia. Dicitur ergo Deus nobis benedicere, quum liberaliter nos alit, et suppeditat quaecunque ad usum nostrum pertinent. Videtur autem inde sumpta loquutio, quod Deus solo nutu possit nos satiare omni copia bonorum. Ergo benedictiones hic vocat largum et uberem proventum frugum: deinde quietem ab hostibus: postremo salubritatem aeris, et quidquid tale est. Nam quod precationes notari quidam putant, quibus sacerdotes benedicebant populo, nimis est dilutum. Deus ergo favorem suum declaraverat erga Iudaeos: denuntiat nunc privatum iri omnibus suis beneficiis, ut sentiant illum non esse sibi propitium. Ergo benedictiones testimonia sunt gratiae Dei et paterni favoris. Sed paulo post adiungit, *Etiam maledixi:* qua particula coarguit eorum socordiam: quia ne malis quidem edocti fuerint, quae tamen etiam apud stultos non carent profectu. Nam stulti, quemadmodum vulgari proverbio dicitur, percussi incipiunt sapere. Deus ergo hic perstringit stuporem in Iudaeis, quod quum prius fuissent privati eius beneficiis, et possent ipsa experientia sentire minime sibi esse propitium, sed potius infensum iudicem: tamen nulla poenitentia tacti fuerint, quemadmodum apud alios prophetas vidimus. Nunc tenemus summam verborum, et simul quorsum tendat consilium prophetae. *Maledicam* ergo *benedictionibus vestris*, adeoque (istud וגם ita potest resolvi) adeoque iam maledixi: sed vos estis quasi trunci, vel lapides: neque enim ferulae ipsae quidquam apud vos proficiunt. Iterum repetit, *Quia non ponitis super cor*, ut ostendat se non posse contemptum verbi sui ferre, quia signum est extremae impietatis, ut diximus. Sequitur:

3. *Ecce ego corrumpo* (vel perdo) *vobis semen* (verterunt Graeci brachium, sed decepti sunt in una litera) *et spargam stercus super facies vestras, stercus solennitatum vestrarum: et tollet vos ad se* (alii vertunt, Tollet vos ad ipsum, sed coacta est illa expositio).

Hic confirmat rursus quod dixerat proximo versu, nempe sensuros Dei maledictionem in egestate et inopia. Maledictio Dei est quodvis genus calamitatis: sed quia Deus praecipue declarat favorem suum, ubi liberalitate sua nos alit et sustentat: ideo sterilitas terrae et frugum inopia clarissime ostendunt Dei maledictionem. Sub hac igitur specie ostendit propheta qualis maledictio immineat Iudaeis, quod scilicet Deus *perdet semen ipsorum.* Verterunt quidam (sed male), Perdam vos, et semen. Miror quomodo docti homines tam pueriliter hallucinati fuerint, quum tamen nulla sit ambiguitas in prophetae verbis. *Perdam* igitur *vobis semen*, hoc est, Seminate ut libuerit, ego tamen corrumpam semen vestrum, ita ut nullus inde fructus proveniat. In summa minatur Iudaeis inopiam et famem, quia terra nihil producet ubi fuerit maledicta a Deo. Caeterum quia Iudaei sibi placebant in suo genere, iactabant semper patres: et illa praerogativa, qua Deus ipsos fuerat dignatus, illis erat occasio fastus et superbiae. Propheta hic deridet stultam illam confidentiam, *Ego*, inquit, *spargam stercus super facies vestras:* vos estis gens sancta, vos estis electum Abrahae genus, vos estis regale sacerdotium: istae sunt vestrae iactantiae: Dominus autem foedabit facies vestras stercore: haec erit vestra nobilitas et excellentia. Non est igitur quod putetis vos fore immunes a poena, quoniam Deus vos adoptavit. Nam sicuti abusi estis eius beneficiis, et profanastis eius nomen, ita etiam vicissim vos cooperiet omni ignominia et probro, ut merus foetor a vobis exeat. Eritis ergo stercorati, non autem genus illud sacrum Abrahae. Caeterum quia rursus obstrepere poterant, Ergo frustra tam sedulo Deum colimus? quorsum iussit exstrui sibi templum apud nos, et promisit se illic habitaturum? Deus ergo nos fefellit: vel saltem valeant illae promissiones. Respondet propheta, Una cum vestris sacrificiis Deus vos ignominia obruet. Sed vocat *stercus solennitatum:* quasi diceret, Propter vestram impietatem, quae satis perspicitur in ipsis sacrificiis. Si qua erat in Iudaeis sanctitas, petebant illam a sacrificiis, quibus expiabant sua peccata, et se reconciliabant Deo. Propheta autem dicit hunc esse praecipuum foetorem, qui Deum offendit, et quem ipse abominatur, nempe quod vitiaverant sacrificia. Neque tamen displicet quod ex Hebraeis quidam dicunt prophetam alludere ad boves, et vitulos, et arietes, et agnos. Nam quum adducerent Iudaei ex variis locis sua sacrificia, fieri non potuit quin esset magna stercoris congeries in illa multitudine. Est igitur hic concinna allusio ad ipsas victimas: quasi diceret, Putatis me posse placari vestris sacrificiis: nempe ac si plaustra stercoris deberent mihi placere. Nam quum adducitis tantam multitudinem, etiam locus ipse vel area, quae est ante templum, foetet propter stercora. Vos igitur scilicet sancti estis, et abstersae sunt omnes vestrae sordes stercoribus illis. Ite ergo cum stercore solennitatum vestrarum: quia ego stercus ipsum reiiciam in capita vestra. Nunc tenemus quid propheta velit. Quantum ad verba spectat, emphaticum est quod dicit, *Ecce ego.* Nam Deus hic uno verbo abrumpit omnes illos praetextus, quibus se fallebant Iudaei, et putabant sua vitia coram Deo tegi posse: Ego ipse, inquit, adsum, quem putatis probare vestra sacrificia. *Ego* igitur *corrumpam vobis semen.* Deinde

proiiciam stercus super facies vestras: hoc est, abolebitur omnis vestra nobilitas quam obtenditis, quia putatis vos quodam privilegio esse munitos, dum iactatis vos esse genus Abrahae: Stercus, stercus, inquit. Postea quae sordium et foetoris praecipua sit materia declarat. Nam quum obiicerent, Quid? an sacrificia nostra nihil proderunt? Imo, inquit, ego proiiciam stercus illud super vos, quia praecipua pollutio est in sacrificiis ipsis: vitiatis enim et adulteratis cultum meum. Et quid aliud sunt sacrificia vestra quam mera profanatio? vos estis sacrilegi in vestris istis inanibus pompis. Ergo quum foeteant et mihi displiceant omnes vestrae victimae, et quum ego nauseem ad illas, sicuti etiam dicitur Iesaiae primo et ultimo: ego stercora coegeram in capita vestra, quod putatis esse summum piaculum. Et tandem addit, *Rapiet vos ad se*, hoc est, toti eritis stercorei: et ita profecto carebunt omnes illae iactantiae, quod sitis progeniti ex sancto patriarcha Abraham: quod ego pepigerim vobiscum foedus, quo promisi vos fore mihi regnum sacerdotale: *Stercus*, inquit, *abripiet vos ad se:* atque ita delebitur quidquid hactenus in vos dignitatis contuleram. Pergamus:

4. *Et scietis quod miserim ad vos hoc mandatum ut sit* (vel ut esset: sed mihi magis placet, ut sit, est ad essendum ad verbum: ergo ad essendum pactum meum, si posset dici latine) *pactum meum cum Levi, dicit Iehova exercituum.*

Hic sermonem peculiariter dirigit ad sacerdotes, quia quum totus populus nimium superbe Deo resisteret, sacerdotes tamen vincebant ipsum vulgus. Et scimus quam proclive sit hominibus arripere in contrariam partem quidquid beneficiorum Deus ipsis confert. Fuit ergo communis hic morbus fere ab initio mundi, ut homines sese attollerent, et cristas erigerent adversus Deum, quia videbant se ornatos esse eius beneficiis, atqui scimus eo magis quemque Deo esse obstrictum, quo pluribus gratiis excellit. Neque enim nobis sunt propriae dotes, sed sunt beneficia, quibus nos Deus sibi obligat. Quid habes proprium, inquit Paulus? non est quod glorieris: tamen hic morbus semper infixus fuit animis mortalium, ut fraudarent Deum sua gloria, et in occasionem fastus traherent quaecunque gratias ab ipso acceperant. Sed hoc malum nimis vulgariter perspicitur in omnibus praefectis. Quicunque ergo in aliquem honoris gradum evecti sunt, non cogitant amplius se esse homines, sed tantum sibi arrogant licentiae, quantum vident se praestare reliquis. Sic reges, et quicunque sunt in magistratu, videntur sibi esse extra communem ordinem atque ita secure solvunt se legibus. Putant sibi quidvis licere, quia nemo se eorum libidini opponit. Idem etiam cernitur in doctoribus. Nam quum Deus sacerdotes dignatus esset maximo honore, sicuti postea videbitur, excaecati fuerant illa Dei gratia, ut putarent se esse quasi semideos. Et idem etiam contigit sub regno Christi. Unde enim tanta impietatum colluvies in papatu, nisi quod pastores sibi sumpserunt tyrannidem pro regimine? Neque enim reputarunt qua lege vocati essent ad munus illud: sed quia pastoris nomen per se honorificum est, ideo ausi sunt sese attollere supra nubes, et ad se trahere ipsius Dei imperium. Hinc factum est, ut legibus suis obstringerent conscientias, ut mutarent totam doctrinam, vel corrumperent totum Dei cultum: hinc etiam postea sequuta est nuditatio. Quare? Erant enim sacerdotes quasi angeli e coelo delapsi, et semper idem periculum nobis metuendum est. Hoc igitur vitium nunc attingit propheta, et ostendit non esse cur sacerdotes existiment se posse iugum excutere: *Scietis*, inquit, *quod hoc mandatum ad vos pertinet.* Videmus enim quid obiecerint Ieremiae (18, 18), Lex non discedet a sacerdotibus, neque consilium et sapientia a senioribus. Haec erant arma, quibus hodie quoque papistae se defendunt, dum proferimus aperta scripturae testimonia, vident se coargui palam Dei verbo et convinci. Sed hic est Aiacis clypeus, sub quo occultant omnia sua flagitia, perinde ac si peterent ab illis impiis et sceleratis sacerdotibus quod refertur apud Ieremiam, Lex non auferetur a sacerdotibus: nos sumus ecclesia: an posset errare? annon spiritus sanctus residet in medio nostri? Ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi. Christus an voluit decipere suam ecclesiam quum dixit haec apostolis? atqui nos sumus eorum successores. Iam respondet propheta, *Scietis*, inquit, *quod ad vos pertineat hoc mandatum.* Et adiungit non sine amaritudine, *ut sit pactum meum cum Levi*, inquit: ac si diceret, Quo titulo ita estis inflati? nam Deus non potest apud vos sibi facere audientiam, nempe dicitis fore irritum pactum eum Levi, quasi Deus subrogaverit Levi in locum suum, et ipse spoliaverit se omni imperio, dum instituit tribum leviticam, et voluit vos esse ministros templi, et populi doctores, an ipse nullus est? quorsum spectavit Dei consilium quum vos ornaret ista dignitate? Certe noluit se ipsum exinanire: sed potius voluit sibi manere ius suum integrum. Ergo quum nunc reprehendo vestra vitia, et ostendo vos esse quasi quisquilias, imo etiam quasi sterquilinia, quia estis foedati omnibus probris: quum igitur haec omnia palam facio, ego non violo pactum Levi. Deus ergo suo iure nunc vos ad tribunal suum citat, et abdicat vos honore, ut firmum sit ac ratum pactum, quod sancivit cum Levi. Haec est, ut dixi, amara subsannatio: sed ex qua colligere licet utilem doctrinam. Docet enim breviter propheta, sacerdotale munus nihil detrahere imperio Dei,

quominus pure sancteque colatur: deinde, nihil minuere ex autoritate legis, quin semper vigeat integra doctrina. Sic hodie dum insurgimus contra sacrificos papales, non violamus foedus Dei, hoc est, hinc nihil decedit ordini ecclesiae, quem oportet manere sanctum et inviolabilem. Non ergo propter hominum vitia evertimus et munus pastorale et doctrinae praedicationem: sed aggredimur homines ipsos, ut restituatur verus ordo, ut doctrina reverenter audientiam obtineat apud homines, ut Dei cultus purus sit, quem nebulones illi violarunt. Nos ergo audacter possumus prosternere totum papatum hac fiducia, quod nihil minuimus ex autoritate doctrinae, neque enim contumeliosi sumus adversus ipsum pastorale officium: imo non potest aliter stare ordo ecclesiae, et doctrinae praedicatio, et ipsa pastorum dignitas, nisi ecclesia purgetur istis inquinamentis, et eiiciantur ista stercora. Sic etiam dicendum est de istis nebulonibus, qui nobis nimium coniuncti sunt vel propinqui. Atque utinam essent prorsus exstincti e mundo! sed hodie quam multae pestes latent sub hoc integumento, vel sub hac larva, Quid? annon sumus ministri verbi? Ita fureiferi. Utinam essetis in vestris stercoribus, vel in claustris, ubi antehac nimium iam corrupistis mundum. Sed nunc diabolus vos adduxit in ecclesiam Dei, ut corrumperetis quidquid integritatis adhuc restabat. Quum ergo sic multi hodie venditent hoc titulo, quod sint ministri verbi, et pastores, et quod evangelium doceant, reiiciendi sunt hoc responso prophetae, nempe ubi libere et qua decet vehementia corriguntur omnes corruptelae, tunc stabiliri et sanciri pactum, quod Deus vult habere firmum cum ecclesia sua, et cum verbi ministris. Postea subiicit ad explicationem:

5. *Foedus meum fuit cum eo vitae et pacis: et dedi illi timorem: et timuit me: et a facie nominis mei contritus fuit.*

Iam clarius demonstrat propheta quomodo non violet Dei foedus ubi libere obiurgat sacerdotes: et simul perstringit eorum fallaciae, quod perperam ad se traherent foedus Dei. Quemadmodum hodie sacrifici papales dicunt se esse ecclesiam. Quomodo? quia continuo ordine successerunt apostolis. Atqui stulta est illa et ridicula definitio. Neque enim protinus successor censeri debet qui occupat locum alterius. Si quis latro occidat patrem familias, et involet in eius bona, an ideo erit legitimus eius successor? Sic nebulones isti, ut habeantur pro apostolis, duntaxat obiectant nobis seriem continui temporis. Atqui similitudo potius quaerenda erat. Videndum primo est an vocati sint: deinde an respondeant vocationi suae. Neutrum habent: ergo est illa plus quam frivola definitio. Sic etiam propheta noster hic ostendit fucum facere sacerdotes, et decipere simplex vulgus, dum volunt esse haeredes pacti quod Deus percusserat cum Levi patre ipsorum, hoc est, cum tribu ipsa: Ego, inquit Deus, verax ero, et fides constabit pacto meo: *Pactum meum fuit cum patre vestro vitae et pacis:* sed fuit aliquid mutuum. Hic non cogitatio in pacto esse duas partes, et esse reciprocam obligationem, ut vulgo dicunt. Nam ego ab una parte pollicitus sum patri vestro me fore eius patrem, sed ego stipulatus sum ab eo, ut subesset mihi, ut verbo meo obtemperaret, et quae postea sequuntur. Vos autem vultis me tenere vobis obstrictum, et interea esse liberi ab omni obligatione. Qualis erit ista aequitas, ut ego vobis omnia debeam, et vos mihi nihil? *Pactum* ergo *meum fuit vitae et pacis:* sed pactum vestrum quale est? hoc est, quid mihi debetis? nempe quoniam mutua est ista pactio inter patrem vestrum Levi, et totum eius genus ac me: ideo praestate quod vestrarum partium est, et reperietis me fidum et constantem in omnibus meis promissis. Non possum ulterius pergere.

Postrema lectione coepimus exponere quod hic propheta de iure sacerdotii disserit. Diximus autem hanc esse summam, frustra praetendere titulum honoris improbos sacerdotes, qui non funguntur bona fide suo officio, quia sit mutua pactio inter Deum et ipsos. Neque enim Deus in lege sacerdotes instituit, ut permitteret illis effraenem licentiam, vel se ipsum nudaret omni potestate: sed potius praefecit ecclesiae suae in hunc finem, ut retinerent populum in vera pietate. Quum ergo sit reciproca obligatio, ut loquuntur, non est cur sacerdotes sibi arrogent summam potestatem cum ipsius Dei iactura. Ideo dixerat propheta pactum Dei fuisse vitae et pacis cum Levi: nempe quia Deus, qui verax est in suis promissis, pollicitus fuerat se fore propitium Levitis. Pactum ergo vitae et pacis nominat propheta noster, quia Levitae sensuri fuerant Deum modis omnibus beneficum, si vicissim ipsi exsequuti fuissent partes suas. Nunc adiungit, *Dedi ei timorem, et timuit me.* Interpretes qui hic subaudiunt particulam propter corrumpunt totum sensum. Nam timor hic accipitur pro regula colendi Dei: quasi diceret, Praescripsi quomodo munus suum rite obiret. Dedisse ergo Deum timorem Levitis intelligit, quia noluerit vagari pro sua libidine, sed continuerit eos in officio: quasi diceret, Vos quidem polletis non vulgari honore, quia estis ecclesiae magistri: sed tamen vobis etiam imposui aliquod fraenum: quemadmodum iussi reliquum populum vobis obtemperare, ita etiam vobis mandavi quid agendum esset. Quum ergo dederim timorem meum Levi, hoc est, praescripserim certam legem qua me coleret, nunc cuius impudentiae atque

improbitatis est, iactare nomen illud honorificum sacerdotii, et interea non esse sacerdotes? Quid enim est esse sacerdotem Dei nisi regere ecclesiam sicuti Deus ipse praecepit? *Dedi* ergo *illi timorem meum, et timuit me,* hoc est, servavit legem illam sibi praefixam: *et contritus fuit coram nomine meo,* hoc est, humiliter se gessit: non extulit se inani superbia, ut opprimeret ecclesiam meam, ut tyrannice dominaretur, ut perverteret omnem ordinem: sed fuit exemplar modestiae. Agnovit enim eo magis se mihi esse obstrictum, quia ipsum ornaveram tanta dignitate, ut ecclesiam meam regeret. Postea sequitur:

6. *Lex veritatis fuit in ore eius, et iniquitas non fuit reperta in labiis eius: in pace et rectitudine ambulavit mecum: et multos redire fecit* (hoc est, convertit) *ab iniquitate.*

Pluribus verbis exponit quomodo Levi responderit Dei mandato, nempe quia *legem veritatis habuit in ore,* inquit. Hoc est praecipuum in sacerdote, ut viam recte vivendi ostendat populo. Nam posset quispiam tota vita esse integerrimus et sanctissimus, non ideo tamen censendus esset sacerdos. Ideo maxime in hac parte insistit propheta noster, quod scilicet Levi populum docuerit. Non agit de ipso: scimus enim Levi fuisse mortuum ubi Aaron fuit creatus sacerdos. Verum hic non de uno homine agit Deus, sed de ipso genere: quasi diceret, Aaronem, deinde Eleazar, et qui postea secuti sunt, scivisse in quem finem ornati fuissent sacerdotio: ideoque probe suis partibus fuisse defunctos. Iam explicat propheta quid praecipue Deus exigat a sacerdotibus, nempe ut ostendant, quemadmodum iam dixi, populo viam pie et sancte vivendi. Sed utitur aliis verbis, quae tamen huc spectant. Dicit, *legem veritatis fuisse in ore.* Cur non potius laudat integritatem cordis quam sermonem ipsum? Si de quolibet homine sermo esset, vel de aliquo privato, merito propheta diceret eum quem vellet probare servum Dei pie et innoxie se gessisse inter homines, sed quoniam de publico munere agit, dicit legem veritatis fuisse in eius ore. Neque enim dignus est gradu honoris qui mutus est: et nihil magis praeposterum, vel etiam ridiculum quam haberi pro sacerdotibus qui non sunt doctores. Haec enim sunt inseparabilia, ut loquuntur, fungi sacerdotio et docere. Et ut clarius ostendat se non loqui de re vulgari, repetit aliis verbis *non fuisse repertam iniquitatem in labiis eius.* Videmus ergo haec peculiariter referri ad sacerdotale munus. Postea adiungit: *In pace et rectitudine ambulavit coram me.* Hic commendat etiam propheta in primis sacerdotibus sincerum studium pietatis, quod scilicet *ambulaverint cum Deo in pace et rectitudine,* hoc est, non tantum in labiis, et ore gestaverint insignia, unde possent merito censeri Dei ministri et ecclesiae pastores: sed quod etiam exsequuti sint munus suum ex animo. Et alludit ad nomen pacis, de quo loquutus fuerat. Sicuti ergo Deus pollicitus fuerat pacem Levitis, ita etiam dicit Levitas tunc fuisse tranquillos coram Deo, ut scilicet non ruperint foedus illud, quod Deus cum illis pepigerat. Quoniam ergo stipulationi Dei responderant, dicit ambulasse in pace. Sed modum simul declarat, quod scilicet ambulaverint in rectitudine. Et notanda est particula אתי, mecum. Confirmat enim quod prius dixit, nempe sacerdotii honorem nihil minuere de imperio Dei: quia scilicet sacerdotes retineat sibi addictos. Significat igitur non fuisse evectos in tantam altitudinem, ut possit eorum dignitas quidquam derogare imperio Dei: quia vigere debet illa obligatio mutua, cuius mentio facta fuit, ut scilicet Deus fidelem se praestet: sacerdotes etiam non discedant a fide officii sui, sed probent se legitimos esse Dei ministros. Fructum etiam doctrinae adiungit, quod scilicet Levi *converterit multos ab iniquitate,* hoc est, adduxerit populum ad resipiscentiam. Sequitur postea (nam coniungi debet hic versus):

7. *Certe labia sacerdotis custodient scientiam. Et legem requirent ex ore eius: quia nuntius Iehovae exercituum est.*

Quod de primis sacerdotibus dixit propheta, extendit ad totum genus leviticum: et ostendit perpetuam esse legem atque inviolabilem in sacerdotio. Dixerat Levi praepositum fuisse ecclesiae, non ut ad se traheret Dei honorem, sed ut staret in suo gradu, nempe esset Dei et electi populi minister. Iam confirmat hoc ipsum, pronuntians generalem sententiam, quod scilicet *labia sacerdotis servare debeant scientiam:* quasi diceret esse cellam unde victus ecclesiae promi debeat. Deus ergo voluit praeesse sacerdotes electo populo, ut populus cibum peteret quasi ex cellis, sicuti in communi usu videmus hoc servari, ut scilicet paterfamilias habeat cellam vinariam, habeat horreum suum. Quoniam igitur promi solet victus toti familiae ex cellis, ideo propheta hanc similitudinem usurpat, quod scilicet Deus apud sacerdotes deposuerit scientiam, ut os cuiusque sacerdotis sit quoddam promptuarium, ut ita loquar, unde petant fideles scientiam et regulam bene vivendi. *Custodient* ergo *labia sacerdotis scientiam, et legem requirent ex ore eius.* Ostendit modum custodiae, non ut supprimant hunc thesaurum sacerdotes: sed ut tota ecclesia fruatur scientia, cuius ipsi sunt custodes. Petent ergo, vel requirent legem ex ore eius. Lex potest simpliciter accipi pro doctrina. Sed non dubium est quin pro-

pheta alludat ad doctrinam Mosis, quae fuit unicus fons omnis scientiae. Scimus enim Deum lege sua complexum fuisse quidquid ad salutem ecclesiae spectabat: nec vero quidquam additum fuit a prophetis. Ergo propheta noster sub nomine תורה sic complectitur omnem doctrinam, ut tamen ostendat repositam esse apud Mosen. Postremo adiungit, *sacerdotes esse nuntios Iehovae.* Breviter hic definit quid sit sacerdotium, nempe legatio quam Deus mandat hominibus, ut sint eius interpretes in ecclesia docenda et regenda. Quid est igitur sacerdos? legatus Dei et interpres. Hinc sequitur, a iure sacerdotii non posse divelli docendi munus. Prodigium enim est si quis sacerdotem se esse iactet, interea non sit doctor. Ratiocinatur igitur ab ipsa definitione propheta, quum dicit *sacerdotem esse angelum Dei.* Postremo sequitur antithesis, ubi dicit:

8. ***Atqui vos declinastis e via, impingere*** (vel ruere) ***fecistis multos in lege: corrupistis foedus Levi, dicit Iehova exercituum.***

Hic docet quam procul absint sacerdotes sui temporis a pacto illo, cuius meminit. Hinc colligit indignos esse honore, cuius tamen fiducia erant inflati, et sub cuius umbra tegere volebant sua flagitia, quasi Deo obstricti non essent, et interea ecclesiam possent impune calcare pedibus suis. Ostendit igitur nimis stultam esse hanc arrogantiam, quod velint immunes esse ab omni lege, et interea Deum sibi habere devinctum cum tota ecclesia. Dicit primo *declinasse ipsos e via*, hoc est, nihil habere affine suo officio, unde censeri debeant sacerdotes. Postea amplificat crimen, *quod multos impingere fecerint in lege.* De Levi paulo ante dixerat, ambulasse ipsum in pace et rectitudine. Hoc autem valde contrarium est, quod sacerdotes obliti religionis excusserint primi iugum. Dixerat Levi multos reduxisse ab iniquitate: iam dicit sacerdotes fecisse multos impingere. Postremo adiungit, *Ergo corrupistis foedus:* hoc est illative positum, et ita resolvi debet oratio: Quum autem declinastis a via et pervertеritis totum Dei cultum, hoc modo pactum violastis, quod sancitum fuerat cum Levi. Non est ergo cur iactetis inanem titulum honoris, quia defecit successio, ubi comperti estis defecisse a fide patris vestri Levi. Postremo sequitur:

9. ***Atque etiam ego dedi vos probrosos et abiectos toti populo, secundum quod non servastis vias meas, et extulistis personas in lege.***

Concludit propheta frustra gloriari sacerdotes officii sui honore, quia desierint esse sacerdotes Dei. Iam redeamus ad principium. Tenemus quam causam hic tractet propheta. Quoniam enim sacerdotes volebant singulari privilegio se eximere ab omni reprehensione, praecipue ipsos aggreditur, quia profecto caruisset doctrina apud vulgus et gregarios homines, nisi coacti fuissent in ordinem sacerdotes ipsi. Non dubium igitur est quin blanditi fuerint populo sacerdotes, et ita conati fuerint eripere prophetis omnem reverentiam, ut careret pondere eorum doctrina. Haec ratio est cur tam severe ipsos exagitet propheta noster. Sed hic considerandus est nobis status causae. Dicebant sacerdotes se divinitus fuisse praefectos toti ecclesiae, nec posse honore illo spoliari, quem a Deo acceperant. Sumebant autem partem unam foederis duntaxat: sed interea volebant Deum iure suo privare. Propheta hic respondet, Deum quidem ipsos dignatum fuisse non vulgari honore, dum sacerdotes ecclesiae suae praefecit: sed simul reputandam esse pactionem, in qua mutua erat stipulatio. Deus enim non simpliciter ipsos instituerat ecclesiae duces, sed conditione apposita. Videmus ergo hunc esse causae cardinem, quod sacerdotes temere et perperam arripiant quod spectabat in suum commodum: interea negligant atque astute praetermittant quod primum erat, nempe sacerdotium referri ad Dei cultum. Iam si adepti essent quod volebant, nullus fuisset Deus in ecclesia, sed traxissent ad se tyrannicum imperium. Atqui Deus semper hunc ordinem voluit servari et adhuc vult, ut ipse emineat supra omnes mortales. Nunc ubi tenemus consilium prophetae, facile est colligere summam totius rei. Sed antequam ultra progrediar, notandum est hic priore loco depingi nobis veros et legitimos sacerdotes. Hic ergo propheta non tantum disputat de officio sacerdotum, sed quasi vivam effigiem ante oculos proponit in qua falli non possumus. Hinc ergo agnoscant quicunque funguntur pastorali officio, quid ab ipsis requirat Deus. Omitto quod primo loco dicit, Deum sacerdotibus dedisse timorem, nam hoc iam satis explicui, non debere sacerdotes abuti iure suo, quasi potestas illis immensa permissa foret. Deus enim non vult ecclesiam suam tyrannidi esse obnoxiam: sed vult solus in ea regnare hominum ministerio. Principium ergo illud tenendum est, sacerdotibus praescriptam esse regulam, ut emineant quidem, et obtineant gradum honoris in populo, sed certa lege. Hoc tantum nunc videndum est quod propheta dixit, Levi bona fide, et ex animo functum fuisse suo munere, *quia scilicet lex veritatis fuerit in ore eius, et non fuerit in labiis eius inventa iniquitas.* Simul tamen annecti debet generalis sententia, quae continuo post sequitur, nempe *quod labia sacerdotis custodient scientiam.* Haec igitur lex non potest aboleri, quin oporteat doctores esse, qui sacerdotes sunt vel pastores in ecclesia. Et non inscite Gregorius accommodat figuram illam logis ad hanc

partem. Nam scimus in vestitu sacerdotali fuisse tintinnabula: et diserte exprimitur apud Mosen, ne sacerdos prodeat absque sonitu. Gregorius, quemadmodum iam attigi, hoc ad rationem docendi trahit. Vae, inquit, nobis si egredimur absque sonitu, hoc est, si iacemus nos esse pastores, et interea simus canes muti. Nihil enim minus tolerabile est quam censeri pastorem in ecclesia qui non loquitur, et cuius vox clare non resonat in aedificationem populi. Hoc dixit Romanus papa. Nunc qui tam superbe et plenis buccis se iactant eius successores, saltem resonent, et audiemus quid doceant. Sed quum tota eorum potestas sit in barbario posita, hinc apparet quam fideliter custodiant pactum Dei. Redeo igitur ad prophetae nostri contextum. Dicit legem hanc praefixam esse a Deo, nec posse ullis hominum placitis, vel ulla consuetudine violari, nempe *ut sacerdos custodiat scientiam in labiis*. Se ipsum tamen explicat dum ostendit custodem esse scientiae sacerdotem, non ut sibi sapiat privatim, sed ut totum populum doceat: *Requirent*, inquit, *ex ore eius legem*. Hoc est unum. Deinde restringit nomen scientiae ad veram doctrinam, quae scilicet fluit ex lege Dei, quia est unicus fons veritatis, sicuti dixit legem veritatis fuisse in ore Levi. Non sufficiet igitur, si quis habeat os apertum, et expositus sit ad omnes docendos, nisi accedat ipsa doctrinae puritas. Videmus ergo non tantum requiri sermonem quemlibet a sacerdotibus, sed purum, et qui petitus sit ex ore ipso Dei: quemadmodum apud Ezechielem tertio capite (v. 17) dicitur, Accipies ex ore meo verbum, et annuntiabis illis ex me. Ostendit illic Deus non pollere tanta autoritate prophetas, ut futiliter proferant quidquid in buccam venerit, vel quidquid senserint rectum esse: sed eatenus probos fore doctores, quatenus fuerint discipuli Dei ipsius. Iubet ergo peti ex ore suo verbum: deinde adiungit, Annuntiabis illis ex ore meo. Sic etiam vicesimo tertio capite Ieremiae (v. 28) dicitur, Quid paleae ad triticum? Propheta qui somnium habet annuntiet somnium: et qui habet sermonem meum, annuntiet sermonem meum vere, inquit. Hic limitat Deus ius propheticum et definit: ac si diceret prophetas non constitui, ut promiscue hoc vel illud afferant, sed quisque secundum mensuram revelationis fideliter dispenset, ac tradat de manu in manum quod e coelo accepit. Nam per duas illas species intelligit Deus non debere admitti ullam doctrinam, nisi quam ipse revelavit: et paleae comparat quidquid homines proprio ingenio excogitant. Vult autem duntaxat puram legis suae doctrinam haberi pro tritico. Hoc igitur secundum notandum in hac disputatione prophetae. Sed simul etiam expendere convenit postremum illud, *quod angelus Dei exercituum sit sacerdos*. Videtur quidem hoc dictum esse in honorem sacerdotii: sed potius intelligit propheta sacerdotes nihil habere proprium, vel separatum a Deo: sed quidquid reverentiae illis debetur, referri ad ipsum Deum, cuius ministri sunt. Dixi eum ratiocinari ab ipsa definitione, quasi diceret, Quisquis vult haberi sacerdos, sit etiam doctor. Sed interea hoc notandum est, subesse tacitam comparationem inter Deum et sacerdotes: quasi diceret, sacerdotes nihil sibi posse plus sumere quam ut Dei sint interpretes. Hinc colligere promptum est, sacerdotium nihil derogare imperio Dei. Videmus ergo his paucis verbis prophetam duo magni momenti capita comprehendere, quod scilicet nullum sit sacerdotium absque doctrina, nec ullus sacerdos, nisi qui probe docendi officio fungatur. Secundo, ostendit nihil Deo ex suo iure et potestate decedere, quum sacerdotes emineant in ecclesia, quia scilicet tantum illis ministerium Deus mandavit, et quidem hac lege, ut semper autoritas penes unum ipsum maneat: quia alioqui non esset sacerdos angelus Dei exercituum. Inter alia simul etiam propheta hoc postulat a sacerdotibus, ut sincere peragant suas partes. Scimus enim multos in speciem defungi, et excellere doctrina: sedulo etiam incumbere in hoc officium: sed alios ambitio impellit, alios avaritia. Propheta igitur hic apponit alteram legem, nempe ut in rectitudine coram Deo ambulent, hoc est, ut non tantum satisfaciant hominibus, vel captent mundi plausum, sed pura conscientia sese exerceant in officio. Ideo dixi hic ante oculos statui nobis exemplar, ut sciamus quid a nobis Deus postulet postquam ecclesiae suae pastores constituit. Iam sequitur exprobratio, ubi dicit propheta, *Vos autem declinastis e via*. Dum tam libere castigat sacerdotes, hinc colligimus etiam ipsos subesse correctioni: et nihil magis esse absurdum quam quod clerus papalis vult solutus esse omni lege et disciplina. Nam hic coguntur in ordinem sacerdotes, ut agnoscant sua delicta: *Vos*, inquit, *declinastis e via*: deinde, *errare fecistis multos in lege*. Ubi accedit hoc secundum, iam nullo modo parcendum est sacerdotibus. Si privatim tantum peccarent, quamvis corrumperent malis exemplis ecclesiam, tamen hoc posset utcunque ferri: caeterum, ubi corrumpunt ac depravant puram doctrinam, ubi pervertunt ordinem in lege positum, nullam veniam merentur. Haec ratio est cur tam severe, et libere contra eos insurgat Malachias. Postremo adiungit, *Ergo corrupistis foedus*. Posset quidem hoc tertium membrum bifariam exponi, vel quod pergat propheta in sua obiurgatione, vel quod inferat ex superioribus, merito abdicari omni honore, quia pacto non steterint. Sed haec posterior expositio melius convenit, quemadmodum prius eam amplexus sum. Colligit ergo, sicut dixi, stultam esse iactantiam, quod sacerdotes dicant se esse ex sancta tribu quam Deus elegit, et sibi voluit esse

peculiarem. Dicit ergo foedus Levi fuisse ab ipsis violatum. Et opponitur superiori membro, ubi dicit, ut sciatis pactum meum fuisse cum Levi. Diximus enim tunc improbos semper fucum facere, ubi coarguuntur quasi possent depellere Deum iure suo. Sic levitici sacerdotes dicebant non posse irritum fieri quod semel statuerat Deus. Hoc praetextu volebant haberi sacrosancti, quod essent ex tribu illa sacra: tunc propheta illis dicebat, Scietis pactum Dei esse sacrum, et tamen vos esse nullos. Sic etiam hoc loco, *Violastis pactum Levi*, hoc est, frustra praetexitis vos fuisse electos a Deo, et sancitum fuisse sacerdotii vestri honorem: Deus enim voluit servari legem a se positam. Quoniam ergo *violastis pactum Levi*, non estis amplius Levitae, hoc est, quoniam estis filii degeneres, iam haereditas a vobis merito ablata est, et abdicati estis honore illo sacerdotii, et optime respondet quod sequitur, *Et iam ego dedi vos*, vel dabo *probrosos et abiectos toti populo, sicuti non servastis vias meas, et accepistis personam in lege*. Primo ostendit Deus se nulla lege iam constringi, quominus abiiciat improbos sacerdotes, quia fuerint foedifragi. Deinde adiungit, *Accepisse in lege personas*, quia scilicet lucrum captaverint, atque ita in gratiam hominum flexerint ac corruperint totam pietatis doctrinam: sicuti fieri necesse est, ubi vel ambitio, vel avaritia regnat, quia nulla erit sinceritas, sed semper adulterabitur pietatis doctrina. Non possem nunc absolvere. Cras igitur erit tractanda comparatio inter vetus sacerdotium et ecclesiae christianae.

Diximus heri sacerdotes fuisse veteri ecclesiae praefectos cum certa pactione, ut fideliter exsequerentur munus suum: deinde si improbi sacerdotes et qui perfide agunt in officio suo iactant aliquem honorem, fallaciam hanc pro nihilo ducendam esse, ubi titulus sine re obtenditur. Haec duo fuerunt exposita. Nunc videndum est an hoc ad statum et gubernationem christianae ecclesiae pertineat. Papistae hoc negant, quia vellent libere, imo confusa licentia dominari: et nihil interea Deo praestare, ac si dignitas ipsa aboleret Dei imperium. Neque enim aliter possunt iugum excutere, nisi Deum omni suo iure spolient. Neque mirum est eos ita agere, quia etiam sub lege magnum fuit certamen prophetis contra impios sacerdotes, qui defecerant a fide officii sui. Nam semper illis in ore erat vocatio, quum tamen alienissimi essent a lege illa, quam Deus sacerdotibus praescripserat. Ergo nihil novum faciunt hodie papistae, si volunt esse immunes ab omni lege, ut quidvis audeant et spernant omnes reprehensiones: quia scilicet regnum obtinent, et quidem tyrannicum ac barbarum. Sed quid illi dicant nostrum est etiam despicere: quia Deus interea e sublimi pronuntiat quod hic legimus apud prophetam nostrum, nempe se ita regere ecclesiam, ut emineat supra cunctos mortales. Deus certe, postquam exhibitus fuit Christus in carne, noluit abiicere ecclesiae suae curam et regimen: noluit etiam quasi privatus quispiam in ordinem cogi. Si hodie salvum et incolume manet imperium suum Deo, sequitur in iure sacerdotii nihil esse mutatum, quod ad hanc partem spectat: ergo quidquid autoritatis praetexant qui volunt censeri ecclesiae pastores: manere tamen ipsos necesse est in hoc gradu, ut fideliter munus suum peragant, quod divinitus iniunctum est: quia sicuti eos extulit in magnum honorem, ita etiam vicissim ab ipsis stipulatus est, ut regant ecclesiam fideliter. Caeterum, si clerus papalis se conferat cum sacerdotibus leviticis, melior fuit illorum conditio. Deus enim haereditarium sacerdotium in lege instituit, quemadmodum satis notum est. Voluit suffragiis ecclesiae post Christi adventum creari pastores in ecclesia. Tribus autem levitica sub lege honorem illum iure sibi vendicabat. Deposuit enim ius et honorem sacerdotii Deus in illa tribu. Ergo si contendant papistae plus sibi deberi quam sacerdotibus leviticis, hoc erit ridiculum. Neque enim ulla nunc est haereditas, ut filii patribus succedant in ministerio, vel officio pastorali. Videmus ergo si comparatio hic valere debeat, legale sacerdotium fuisse quoad successionem maioris momenti. Et scimus etiam quid Deus promiserit tam Aaroni, quam reliquis. Ab Aarone transiit dignitas ad posteros Phinees: visus est etiam ille inviolabili iure cum tota sua sobole esse praeditus. Atqui hic Deus expostulat cum sacerdotibus, quod violaverint pactum: et ideo dicit se non teneri amplius obstrictum, quia ipsi fuerint foedifragi et apostatae. Nunc obtendat papa cum omnibus suis quidquid potest. Certe hoc totum erit evanidum prae illis magnificis elogiis, quae poterant in speciem obtendere levitici sacerdotes. Dicit papa fuisse sedem apostolicam Romae fixam, quia dictum fuerit Petro, Tu es Petrus, etc. Ego non hic insistam in refutandis nugis illis: quia nihil opus est pluribus disputare an hoc restringi ad solam Petri personam debeat, an vero extendi ad alios. Sed illic nulla fit loci mentio. Dicit Petrum fuisse romanum episcopum. Etiamsi hoc illi concedatur (quod tamen potest etiam facile refelli ex historiis), non sequitur tamen haereditario iure primatum fuisse translatum ad omnes romanos episcopos. Ergo successio, quam ipsi superbe iactant, merus est fumus. Caeterum, ut demus illis omnia quae postulant, hoc tamen excipere necesse est, non fuisse affixum loco sacerdotium, ita ut quisquis vocatur romanae ecclesiae episcopus, simul etiam obtineat primatum, et caput reputetur totius ecclesiae. Deinde hoc etiam videndum secundo loco, quale sit sacerdotium papale.

Nam dum instituit bestia illa suos sacrificos, non sequitur Christi ordinationem, neque ad eam accedit. Quid enim est sacerdos in papatu? nempe qui Christum immolat, hoc est, qui spoliat Christum honore quem pater coelestis solenni iureiurando sancivit. Christus vocatus est sacerdos: et fuit etiam hic honor, quemadmodum nunc dixi, sancitus iureiurando. Omnes sacrifici papales inaugurantur ad munus suum, ut sacrificent: Damus tibi potestatem offerendi placabiles hostias. Sic enim inaugurant ipsos: et hoc verbum proprie competit in papistas. Nam magicae illae superstitiones, quibus olim usi sunt Romani, hodie manent in papatu. Videmus ergo si exigimus ad normam Christi sacerdotium papale, penitus ipsum esse profanum, imo plenum sacrilegiis. Sed ut legitima sit eorum vocatio, ut demus illos esse creatos ecclesiae pastores, qui continua successione prodierint ab ipsis apostolis: negandum tamen est ipsos eis debere ferri, ut omnem licentiam sibi usurpent, ut tyrannidem exerceant in ecclesia sine aliqua reprehensione. Unde enim illis tanta potestas? Colligimus ergo in summa quod hic legitur de sacerdotibus leviticis, non solum competere in sacrificos papales, sed multo magis valere contra ipsos: quoniam scilicet neque haereditarius sit honor, neque etiam vera et recta sit eorum vocatio, quoniam non possunt censeri ecclesiae pastores, quin honore suo spolietur Christus: imo quin ipsum quotidie sacrificent et mactent. Hinc colligimus, minime tolerandos esse in ecclesia, quoniam pactio Dei vigere debet sicuti est inviolabilis. Quae autem est? nempe ut custodiant legem Dei in ore suo, et sint eius nuntii et interpretes. Ubi videmus muta esse idola, imo ubi videmus etiam vertere in mendacium totam Dei veritatem, quomodo tolerabilis erit haec barbaries, ut Deo excluso diabolus ipse sub hominum persona adulteret totum Dei cultum, pervertat et labefactet, imo in nihilum redigat omnem pietatem? deinde ut mendaciis suis repleat ecclesiam, quae debet esse sanctuarium veritatis? Haec possent fusius tractari: sed sufficiat breviter ostendisse quam stulte glorietur clerus papalis se pollere honore sacerdotii: quum tamen appareat nullum esse ius, nullum autoritatem, ubi non servatur fides Deo et ecclesiae. Nunc pergamus:

10. *Annon pater unus omnibus nobis? annon Deus unus creavit nos? cur fraudabimus quisque fratrem suum* (alii, cur transgredietur quisque in fratrem suum, alii passive accipiunt, cur decipitur quisque a fratre suo) *ad polluendum foedus patrum nostrorum?*

Hic Iudaeos alio crimine accusat propheta, quod scilicet perfidi essent in Deum et fratres suos, et discederent ab illa praerogativa, in quam Deus ipsos extulerat, quum electi ab ipso essent prae cunctis gentibus, ut essent populus sacer et peculiaris: deinde ut essent regnum sacerdotale. Hanc ingratitudinem propheta exagitat, quum dicit *unum omnibus esse patrem, et omnes creatos esse ab uno Deo.* Nomen patris tam ad Deum ipsum referri potest, quam ad Abraham. Et quidam interpretes volunt esse repetitionem, quae trita est Hebraeis. Dicunt igitur unum Deum esse omnibus patrem, quia omnes creavit: ut posterius membrum exegetice sumatur. Sed melius conveniet, meo iudicio, referre ad ipsum Abraham: et contextus etiam hoc postulat, quia paulo post sequitur (nempe in fine versus) violatum fuisse foedus, quod Dominus cum ipsorum patribus pepigerat. Sed hoc certius erit si teneamus prophetae consilium. Sequetur paulo post obiurgatio, quod assumerent sibi plures uxores. Caeterum, nondum videtur mihi propheta vitium illud exprimere, sed potius generaliter loqui, quod non servarent illam puritatem, ad quam vocati fuerant: quia scilicet promiscue ducebant uxores ex profanis gentibus. Quoniam ergo sine delectu miscebant se incredulis, et Dei contemptoribus, propheta conqueritur ipsos esse immemores illius tantae dignitatis, ad quam evecti fuerant, quum scilicet Deus ipsos dignatus esset adoptare in sacrum populum. Ita enim factum fuit, ut consideret nobilitas illa, quam celebrat Moses quarto Deuteronomii capite (v. 8), Quae gens est tam inclyta ad quam appropinquet Deus, sicuti vides eum tibi propinquum esse? Quum ergo sese prostituerent Iudaei, propheta eos damnat ingratitudinis. Deinde simul etiam ostendit ipsos inhumaniter agere adversus fratres, quibus tamen sanctiore vinculo fuerant coniuncti. Mihi igitur probabile est, poni hic Deum et Abraham, quia Deus elegerat genus Abrahae, et sibi adoptaverat in populum: deinde quoniam deposuerat foedus suum apud Abraham et alios patres. Ita Abraham fuerat quasi mediator foederis, quod Deus percusserat cum tota eius sobole. Nunc ergo ubi tenemus quam causam tractet propheta, facilius erit perspicere cur tam Abrahae mentionem faciat, quam ipsius Dei. *Annon pater unus est*, inquit, *omnibus nobis*, hoc est, annon Deus selegit nos a reliquo mundo, quum pollicitus est patri nostro Abrahae se illi fore in Deum, et soboli eius? Quum ergo ab illo fonte fluxerit ad nos Dei gratia, quaenam ista socordia est, ubi abrumpimus sacrum illud vinculum, quo Deus nos sibi coniunxit in persona Abrahae? Nam quum Iudaei non reputabant se originem ducere a sancto patriarcha, sic fiebat, ut irritum esset, ac nullius momenti Dei foedus apud ipsos. Haec igitur ratio est cur dicat *Deum unum omnibus esse patrem.* Et quoniam idem poterant iactare etiam aliae gentes, adiungit, *Annon Deus*

unus creavit nos? Ostendit non ratione communi et ordinaria Iudaeos fuisse progenitos a sancto patre Abraham, sed autorem huius generis esse Deum, qui ipsos creavit. Annon etiam creavit reliquum mundum? Non eodem modo. Nam creatio haec specialiter ad ecclesiam debet restringi. Creavit Deus totum genus humanum: sed creavit genus Abrahae: quemadmodum saepe apud Iesaiam vocatur ecclesia opus et figmentum Dei. Et Paulus etiam sequutus est hanc loquendi formam 2. ad Ephe. cap. Non intelligit ergo propheta noster Iudaeos fuisse a Deo creatos, ut tantum nascerentur in hoc mundo, sed ut essent sacer populus et peculium ipsius Dei. Quum ergo Deus hoc modo creasset Iudaeos, et dedisset illis patrem unum, ut memores suae originis manerent coniuncti in vero pietatis consensu, hic propheta exprobrat socordiam, quod abiecerint inaestimabilem illam gratiam Dei, nempe *quod quisque fraudaret fratrem suum*, atque ita polluerent foedus patrum. Quod ad verbum נבגד pertinet, dixi varie exponi a grammaticis. Sed in summa rei satis convenit hic damnari Iudaeos, quod non modo perfidi essent in Deum ipsum, sed etiam fraudulenti in proximos: et ita duplicarent perfidiam, cuius scilicet manifestum erat signum, quod non agerent sincere cum fratribus suis. *Cur* ergo, inquit, *fraudamus vir*, hoc est, quisque *fratrem suum, ut polluamus foedus patrum nostrorum?* Hic *foedus patrum* accipitur pro illa segregatione, de qua diximus, quia scilicet Deus Abraham et posteros eius sibi adoptaverat, ut differrent a cunctis gentibus mundi. Sub hoc igitur patrum foedere includitur ipse Deus. Et quia hoc non animadversum fuit, non mirum est si frigide expositus fuerit hic locus, sicuti etiam totus Malachias certe quasi sepultus est tenebris: quum vellent interpretes lucem afferre, nihil aliud quam corrupta fuit genuina mens prophetae. Sed nunc puto satis hoc esse perspicuum, nempe Iudaeos hic duplicis perfidiae reos agi, quod reiicerent honorem sibi oblatum gratuita Dei electione: deinde quod etiam fraudulenter agerent cum fratribus suis. Unde sequitur *foedus patrum*, hoc est, quod Deus deposuerat apud patriarchas, ut de manu in manum perveniret ad eorum posteros, fuisse violatum et irritum ipsorum scelere. Notandum autem interea est quod iam attigimus, sic argui sacerdotes, ut tamen obiurgatio ad totum populum pertineat. Sed hoc statim iterum videbimus. Hoc etiam addam, quod propheta coniungit Deum cum Abraham huc spectare, ne evanescamus in quaerendo Deo, si absque foedere ipsum quaerimus. Deinde, ne etiam mentes nostrae subsistant in hominibus. Haec enim duo vitia nobis sedulo cavenda sunt. Quidam postbabitis omnibus mediis volunt transvolare ad Deum: ita fit ut concipiant multa figmenta, et fabricent etiam sibi multos labyrinthos unde nunquam emergant. Videmus quam multi sint hodie fanatici, qui superbe ebuccinent Dei verbum: interea neque coelum neque terram attingunt. Quare? vellent enim superiores esse angelis, et non agnoscunt se opus habere adminiculis, quibus paulatim pro sua infirmitate conscendant ad Deum ipsum: hoc est Deum quaerere sine foedere, vel sine verbo. Haec ratio est cur propheta hic adiungat patrem Abraham ipsi Deo, ut scilicet Iudaei sentiant se inclusos fuisse certis finibus, quo modeste proficerent in schola Dei, et paulatim veherentur in coelum. Deus enim, ut dictum fuit, deposuerat foedus suum apud Abraham: interea tamen quoniam poterant subsistere in homine mortali, propheta correctionis vice addit, *ipsos fuisse creatos a Deo*, ne separarent patrem suum Abraham ab ipso autore foederis. Hic ergo locus apprime notatu dignus est: quia ab initio, et omnibus fere saeculis propensi fuerunt homines ad utrumque vitium, quod notavi. Et hodie videmus ut alii suis somniis indulgeant, et contemnant praedicationem externam verbi, sicuti multi fanatici dicunt, non opus esse rudimentis, ubi Deus pollicitus est spirituales fore ecclesiae filios. Satan igitur talibus impostoris conatur abducere nos a pura simplicitate doctrinae. Ergo necesse est opponere hunc clypeum, Non proponi nobis Deum sine Abraham, hoc est, sine propheta et interprete. Iam papistae in hoc luto demersi sunt, quia semper in ore habent suos patres: et interea Deus nullo apud ipsos loco censetur. Atque nihil est magis praeposterum. Meminerimus ergo neque Deum velle a verbo suo divelli, neque ullius momenti esse hominum autoritatem, si ab eo separentur. Et hoc confirmat propheta in fine versus, quum loquitur de patrum foedere. Non enim hic simpliciter commendat foedus patrum, quemadmodum facerent Turcae, et faciunt etiam papistae ipsi, et Iudaei: sed intelligit foedus, quod Deus tradiderat, et quod ab ipso acceptum sancti patriarchae posteris etiam fideliter tradiderant per manus, quemadmodum vigesimo secundo capite Actorum etiam Paulus religionem patriam celebrat, non absolute, quemadmodum facerent profani homines: sed quia principium illud sumit pro confesso, quod lex per Mosen promulgata non esset figmentum ipsius, sed haberet Deum ipsum autorem. Sequitur nunc:

11. *Perfide egit Iehudah, et abominatio facta est in Israele et Ierusalem: quia polluit Iehudah sanctuarium Iehovae quod dilexit* (vel sanctitatem: dicemus de hac voce) *et matrimonium contraxerunt cum filia dei alieni.*

Iam explicat propheta quomodo Iudaei a foedere patrum discesserint. Sed exaggerat crimen

illud aliis verbis, quod scilicet abominatio facta sit in Israele: quasi diceret perfidiam hanc esse abominabilem. Alii verbum בגד vertunt, trangressus est: et ita generaliter saepe accipitur apud Hebraeos. Sed quoniam proximo versu dixerat propheta נבגד, quomodo fraudabimus quisque fratrem suum? non dubito repeti in eodem sensu. Sed quemadmodum attigi, ostendit crimen illud esse detestabile: *et dicit in Iehudah et Ierusalem.* Tribum enim illam Deus aliis praetulerat, ut satis notum est. Deinde haec non vulgaris fuerat gratia, quod soli Iudaei in patriam reversi fuerint, quum alii fere omnes manerent in dispersione. Adiungit ipsam Ierusalem non honoris causa, sed maioris probri: quasi diceret non tantum quoslibet ex genere Abrahae obnoxios esse huic damnationi, sed Iudaeos, quibus permissa fuerat libertas reditus: deinde ipsam urbem sanctam, in qua templum erat, sanctuarium illud Dei, quod unicum tunc erat in mundo. His ergo circumstantiis crimen exaggerat propheta. Sed statim descendit ad speciem ipsam, *Polluit,* inquit, *Iehudah sanctitatem Iehovae, quam dilexit,* nempe quoniam promiscue singuli indulgeant suae libidini et accersant sibi uxores ex profanis gentibus. Hic קדש accipiunt quidam pro sanctuario, vel pro templo, alii pro legis observatione. Sed ego potius ad foedus ipsum Dei refero. Et poterimus commodo accipere hoc nomen collective: nisi magis placeat simplicior ille sensus, quod polluerit Iehudah separationem. Quantum ad prophetae consilium, et rem ipsam spectat, non dubito quin propheta hic profanationem illam accuset, quod scilicet Iudaei sese prostituerent, quum Deus ipsos sibi consecrasset. *Polluerunt* ergo *sanctitatem:* nempe quum separati essent a reliquo mundo, quod pro nihilo duxerint tantum honorem, quo poterant excellere si integri stetissent in sorte sua. Si collectivo accipere libeat, *Polluerunt sanctitatem,* id est, polluerunt gentem illam segregatam ab aliis populis. Sed quoniam expositio illa posset videri asperior, et aliquantum coacta, mihi sufficit notari hac voce separationem, qua distincti erant Iudaei a profanis gentibus. Sed tamen quod dixi, etiam nobis proderit ad tollendam obscuritatem, quae aliqua esse posset. Quod autem haec sanctitas ad electionem gratuitam referri debeat, qua Deus Iudaeos sibi addixerat in peculium, patet ex contextu, nempe ubi dicit propheta eos duxisse uxores alienigenas. Videmus ergo quorsum tendat haec sententia, nempe Iudaeos Deo fuisse ingratos, quod ita miscerent se profanis gentibus, et quod scientes ac volentes abiicerent gloriam illam, qua Deus ipsos ornaverat, quum eligere voluisset in regnum sacerdotale, ut loquitur Moses. Scimus quantopere commendata fuerit Iudaeis sanctitas, ne se proiicerent in ullam gentium pollutionem. Ideo vetuerat Deus in lege, ne acciperent uxores alienigenas, nisi bene purgatas, quemadmodum dicitur Deut. 21, Si quis captivam duxerit, ne eam ducat uxorem, donec caput rasum fuerit: deinde etiam sublati fuerint omnes pili ex corpore: absciderit etiam ungues suos. Quasi diceret omnes uxores impuras esse, et ita contaminari viros earum concubitu, nisi prius renovatae essent. Et tamen illud adhuc non carebat vitio, quum quis servabat legem illam in captiva: sed libido illa Deo erat abominabilis, quum propria gente non contenti ita arderent in mulieribus alienis. Quidquid sit, quia Iudaei, ut omnes mortales sine exceptione, propensi erant ad corruptelas, voluit illos Deus tenere collectos in una gente, ne scilicet mulier suis blanditiis virum abstraheret a puro et sincero Dei cultu. Et narrat Moses, etiam astuto datum fuisse hoc consilium a Balaam: quum videret populum non posse vinci aperto marte, tandem artificium hoc invenit ut gentes profanae uxores et filias suas offerrent. Hinc factum est, ut populus in se provocaverit iram Dei, quemadmodum habetur in libro Numerorum. Quum ergo post reditum Iudaei iterum prolapsi essent ad illam corruptelam, non abs re tam severe in ipsos invehitur propheta noster: ac dicit, uxores alienas ducendo polluisse sanctitatem, hoc est segregationem illam, quae erat illis plus quam honorifica, quoniam Deus solos ipsos adoptaverat in populum: et dicit sanctitatem, quam Deus dilexit. Duplicatur hoc modo crimen, quia non modo devinxerat eos sibi Deus, sed gratuito favore amplexus fuerat. Si enim quaeritur segregationis causa, an praestabant aliis gentibus? an attulerant aliquid dignitatis aut meriti? minime, sed Deus gratis ipsos dilexit. Sub ipso enim amoris nomine designat propheta meram illam Dei liberalitatem, qua dignatus fuerat Abraham et ipsius sobolem, sine ullo respectu dignitatis aut excellentiae. Exprobrat igitur illis hanc ingratitudinem, quod non modo desciverant a foedere, quod Dominus cum patribus ipsorum pepigerat, sed quod contempserint ac neglexerint gratuitum illum amorem, qui tamen debuerat etiam ferreos animos mollire. Nam si quidquam repperisset in ipsis Deus cur praeferret aliis gentibus, poterant adhuc magis esse excusabiles, vel saltem extenuare culpam. Sed quum Deus indignus, et nihil de se meritos, tamen adoptasset in peculium: certe oportuit nimis brutos esse, qui favorem illum gratuitum Dei ita spernerent. Indignitas ergo, sicuti dixi, augetur hac circumstantia, quod non flexerit in obsequium eorum animos illa tanta Dei liberalitas. In fine versus, quemadmodum iam attigi, profanationem ostendit propheta, *quod duxerint filias dei alieni.* Odiose vocat filias dei alieni, quae colebant falsos deos. Poterat dicere exteras simpliciter: sed hic voluit tacite opponere Deum Isra-

eis idolis omnibus: quasi diceret, unde genitae sunt vobis istae uxores? nempe ab idolis. Debueratis ergo illas abominari tanquam portenta: si vobis esset cordi vera religio, quidquid ex idolis profectum est, nonne oportuit vobis esse detestabile? atqui animi vestri addicti fuerunt filiabus falsorum deorum. Et videmus iam hoc vitium reprehensum fuisse a Mose, et notatum ignominia ante legem latam, ubi dicit corruptum fuisse humanum genus, quia filii Dei duxerint filias hominum, nempe quia posteri Seth, qui erant ex sancta familia nati, sese prostituerint, atque ita permiscuerint exiguam illam manum, quae sancta erat et sacrata Deo, mundi inquinamentis. Tunc enim desciverat totus mundus a Deo, excepta illa progenie Seth. Quum ante legem notaverit Dominus aeterna ignominia libidinem illam: ubi accessit lex, quae debet instar esse repaguli, et perruperit tamen populi intemperies, annon contumacia illa prorsus fuit inexcusabilis? Postea adiungit:

12. *Excidet Iehova virum qui fecerit hoc, excitantem et respondentem ex tabernaculis Iacob, et qui adducit oblationem Iehovae exercituum.*

Hic docet propheta non cessurum impune vel sacerdotibus vel reliquo populo, quod ita permisceant se gentium inquinamentis, et profanent Dei foedus ac violent. Deus ergo, inquit, excidet (nam est proprie eradere et delere). *Excidet* ergo *Deus virum quisquis hoc fecerit tam excitantem quam respondentem.* Hieronymus vertit magistrum et discipulum. Et interpretes hic variant. Allegorice etiam quidam exponunt de mortuis. Sed non dubito, quin per Excitantem intelligat quisquis imperio pollet, ac potest alium vocare: per Respondentem vero intelligat famulum ipsum, qui subiectus est domini imperio. Excitant ergo domini, quia ipsorum est praecipere: famuli vero respondent, quia ipsorum est capessere iussa et obsequi. Perinde est igitur ac si diceret propheta, Deum fore vindicem huius perfidiae, absque exceptione, ut neque plebeiis hominibus, neque proceribus ipsis parcat. Et adiungit in eundem sensum sacerdotes: quasi diceret, ne ipsi quidem sacerdotes excipientur. In summa, denuntiat poenam Iudaeis, et ostendit quamvis grassari coepisset passim illa impietas ut quisque alterius exemplo putaret esse licitum quod venerat in receptum morem, tamen Deum vindicem fore, ut comprehendat sub eadem poena et magistros, hoc est, heros et servos: deinde etiam ut non eximat ipsos sacerdotes, qui tamen putabant se tutos esse singulari privilegio. Reliqua cras.

13. *Et hoc secundo fecistis operiendo lacrymis altare Iehovae fletu et ploratu, eo quod amplius non respicitur ad oblationem, et non suscipitur beneplacitum e manu vestra.*

Rursus culpam sacerdotum amplificat propheta, quod populus quum sentiret Deum sibi adversum, nullam tamen rationem eius placandi amplius reperiebat. Ubi autem concipiunt animo homines Deum sibi inexorabilem esse, necesse est concidere totum pietatis studium: sicuti etiam dicitur in Psal. (130, 4): Apud te est propitiatio, ut timearis. Quum ergo populus nihil proficeret sacrificando, iam proprie defecerat ab ipsius cultu. Hoc crimen, quod gravissimum erat, dicit propheta merito posse imputari sacerdotibus. Nam quum polluti essent, quemodo, ut ante visum est, respecta fuisset eorum persona a Deo, ut mediatores essent ad expianda peccata, et Deum ipsum placarent? hic est genuinus prophetae sensus, quem nullus interpretum attigit. Hebraei putant hic coargui sacerdotes, quia uxores eorum altare fletu replerent, quod scilicet viderent maritos suos non bona fide, nec secundum legem coniugii secum agere: et subscribunt alii fere omnes. Sic ergo hunc versum interpretantur, *vos secundo hoc fecistis*, id est, iam satis per se illud peccatum grave erat, quod passi estis macilentas hostias mihi offerri quasi per ludibrium: sed accessit vestrum scelus erga uxores, quae assidue queruntur, ac deplorant indignam suam fortunam coram altari Dei: nempe quod non diligantur a vobis, sicuti ferebat coniugii religio. Ergo lacrymas, fletum et ploratum referunt ad sacerdotum uxores, quae tam inhumaniter tractatae a maritis nihil aliud poterant quam assiduis querimoniis replere altare Dei. Itaque מאין פנוה vertunt, Ideo non respiciam, vel Nemo respicit. Sed utraque versio non modo obscurat, sed penitus depravat sensum prophetae. Optime autem convenit quod iam dixi, nempe sacerdotibus posse adscribi quod nemo tunc ex animo Deum coleret, vel saltem hilari et prompto affectu. Deus enim erat populo implacabilis: quia haec una erat ratio gratiae obtinendae sub lege, ut sacerdotes suppliciter, quum gestarent personam mediatoris, deprecarentur veniam totius populi nomine. Quomodo autem potuit exaudire sacerdotum preces Deus, quum altare eius sordibus suorum scelerum pollueront? Videmus ergo quid valeat haec amplificatio. *Operitis* ergo *altare Iehovae lacrymis, fletu et ploratu.* Debuerant in templo resonare Dei laudes, sicuti dicitur, Te exspectat Deus laus in Sion. Et hoc praecipuum erat sacrificium, ut populus se exerceret in meditandis Dei beneficiis et solvenda gratiarum actione. Atqui dicit nullos prodire coram altari alacri animo, dum omnes sunt queruli et tristes, quia experiantur Deum severum ac rigidum, et ratio additur, כאין עוד פנות. Ad verbum est, Annon amplius respici-

endo ad oblationem, et accipiendo beneplacitum e manu vestra? Facile est videre quam procul discedant a prophetae sensu qui dicunt, non igitur amplius offerrent. Nam refertur hoc ad Deum. Iam alii qui vertunt, Ideo non accipiam, corrumpunt etiam ipsam literam. Sed sensus commode fluit hoc modo, omnes flere et ululare coram altari, quoniam vident sine profectu se venire et sacrificia sua non placere Deo, totum etiam cultum esse quasi inutilem, quoniam Deus votis eorum non respondeat. Propheta hanc culpam adscribit sacerdotibus, quod scilicet Deus non flectatur ad misericordiam, ut populo ignoscat quoties illi sacrificant. Fletu ergo dicit repleri vel operiri altare, quoniam non accipit *Deus beneplacitum e manu ipsorum*, hoc est, quoniam nullae victimae ipsum oblectant, quae scilicet offeruntur pollutis manibus et impuris. Postea adiungit:

14. *Et dixistis, In quo?* (vel super quo?) *quoniam Iehova testificatus est inter te et inter uxorem adolescentiae tuae, quam tu fraudasti* (vel erga quam tu praevaricatus es), *quum tamen ipsa esset consors tua et uxor foederis tui.*

Refert hic propheta, sicut ante, quam propensi essent sacerdotes ad obstrependum. Et hoc est nimis vulgare hypocritis, ut statim obiiciant clypeum ad tegenda sua vitia quoties arguuntur. Et hinc apparet, homines prope fascinatos esse a Satana, ubi contrahunt illam duritiem, ut audeant responsare Deo et obstreperis vocibus repellere omnes admonitiones. Iam aliquoties usus est hac forma loquendi Malachias: unde colligimus, tunc ita obduruisse populum, ut non magni essent ponderis apud eos omnes admonitiones. Sed proponit speciem unam, in qua facile constabat ipsos prolapsos esse ad flagitia, quae ferri non possent. Non dubium autem est, quin ex multis sceleribus unum designet. Itaque in hoc versu est synecdoche: quasi diceret, hypocrisis vestra nimis crassa est. Nam ut reliqua omittam, quo praetextu excusabitis perfidiam hanc, quod nulla apud vos ratio est fidei coniugalis? Si qua est in hominibus integritas et religio, debet certe in coniugio vigere. Atqui vos abiecta omni pudicitia, assumitis vobis plures uxores. Non est igitur cur putetis vos posse elabi ullis tergiversationibus, quoniam hoc unum flagitium satis vos tenet convictos. Huc ergo spectat prophetae responsio. Vidimus aliis etiam vitiis implicitos fuisse sacerdotes. Non ergo perfidiam nunc accusat propheta, quasi puri essent ab aliis criminibus: sed, sicuti nuper dixi, sub una specie ostendere vult illis quam improbe et impudenter subterfugiant Dei iudicium, quum tamen violascent fidem coniugii: quod est prorsus abolere omnem naturae ordinem: quia, ut iam dictum est, nulla erit societatis humanae sanctitas, nisi servetur coniugium. Est enim ille fons humanitatis, ut ita loquar. Caeterum, ut magis urgeat sacerdotes, revocat ipsos ad Deum coniugii autorem: *testificatus est*, inquit, *Iehova inter te et inter uxorem tuam.* Significat his verbis ita contrahi inter virum et mulierem coniugium, ut Deus praesideat et stipuletur ab utroque fidem mutuam. Ideo Solomon Proverb. capite 2 (v. 17) vocat coniugium foedus Dei, quia excellit supra omnes humanos contractus. Sic etiam Malachias statuit Deum quasi stipulatorem, qui coniungat sua autoritate virum uxori et sanciat illam societatem. *Deus* ergo *testatus est inter te:* quasi diceret, Iam tu non modo transgrederis omnes humanas leges, sed pactum quod Deus ipse consecravit, et quod merito praeferri aliis omnibus debuerat. Quum ergo testificatus sit Deus inter te et uxorem tuam, nunc ubi eam fraudas, quomodo prodire audes ad altare? et qua fiducia putas Deum posse tuis sacrificiis placari, vel respicere ad tuas oblationes? *Adolescentiae uxorem* vocat, quoniam eo foedior est libido, ubi mariti abiiciunt coniugalem amorem erga uxores, quas ab ipsa adolescentia duxerunt. Coniugium quidem semper est inviolabile, etiam inter senes: caeterum, haec circumstantia tamen auget flagitium, vel turpitudinem, ubi quispiam ab uxore alienatur quam duxit puellam et in ipso flore aetatis. Conciliat enim adolescentia amorem. Et etiam videmus, ubi per annos multos simul vixerunt vir et mulier, ad ultimam usque senectutem vigere inter ipsos amorem mutuum, quia ab ipsa adolescentia conglutinati sunt inter eos animi. Haec igitur circumstantia non abs re ponitur, quoniam libido sacerdotum eo foedior erat et quasi prodigiosa, quum ita ab uxoribus discederent, quas tamen amplecti debuerant tenero amore: quum duxissent adhuc puellas. *Tu*, inquit, *fraudasti, quum tamen ipsa sit consors tua, et uxor foederis tui.* Vocat consortem, vel sociam, quia scimus contrahi matrimonium hac lege, ut uxor sit quasi dimidia pars viri. Quum ergo inseparabile sit coniugii vinculum, propheta hic pungit, imo confodit sacerdotes, ubi exprobrat ipsos immemores fuisse naturae, quum ita delerent in animis suis memoriam foederis sacrosancti. Uxor foederis accipitur pro uxore foederata, hoc est, quae tibi coniuncta est interposito Dei nomine, ut nullum possit esse dissidium, quin violetur et aboleatur quodammodo omnis sanctitas. Postea addit:

15. *Et non unum fecit? et exsuperantia spiritus illi? et quorsum unum? quaerens semen Dei. Ergo custodiamini in spiritu vestro: et in uxorem adolescentiae tuae ne transgrediatur* (vel, ne fraudes. Est

mutatio personae. Ponitur enim tertia persona loco secundae).

In hoc versu est aliqua obscuritas: et hinc factum est etiam, ut nullus interpretum accesserit ad prophetae mentem. Hebraei fere omnes consentiunt, sermonem haberi de Abraham: si hoc recipimus, poterit sensus esse duplex. Nam posset esse obiectio, Annon unus fecit? hoc est, annon Abraham qui est unus ille pater gentis, dedit nobis exemplum? Plures enim uxores duxit, et ita multi exponunt, quasi exciperent sacerdotes, atque exemplo Abrahae defenderent corruptelam, quae nuper damnata fuit: Annon unus fecit, quum tamen excellentia spiritus esset in eo? scimus enim quam proclive sit hominibus, praetexere autoritatem patrum ubi volunt tegere sua vitia. Alii malunt accipere in prophetae ipsius persona, neque tamen negant esse anthypophoram: sed volunt hic praecidi ansam excusationis, quasi propheta diceret, annon Abraham, quum esset unicus, hoc fecit? Quum enim Iudaei similitudinem Abrahae obiicerent, putant interpretes, quorum nunc sententiam refero, hic proponi discrimen: quasi diceret, Vos male arguitis. Nam quisque vestrum fertur carnis suae libidine ad polygamiam: Abrahae autem alia fuit et diversa ratio, nempe quod esset unus, id est, solitarius. Nam apud Iesaiam (51, 2) etiam vocatur Abraham Unus, orbitatis respectu. Hanc igitur putant summam esse, Annon Abraham necessitate coactus est, ut acciperet sibi alteram uxorem? nempe quia erat orbus, nec spes erat promissae sobolis. Libido ergo non impulit patrem vestrum Abraham, sicuti vos: sed desiderium sobolis gignendae. Et putant confirmari hoc ipsum sequentibus verbis, ubi dicitur, Et quid unus quaerens semen Dei? hoc est, longe aliud fuit propositum sancto Abrahae quam ut libidini suae indulgeret. Quaerebat enim semen illud sanctum, cuius spes erat ablata propter sterilitatem uxoris: et deinde quod iam esset effoeta. Quum ergo videret Abraham uxorem suam sterilem, et videret ob senium non posse amplius concipere, vel parere, ideo descendit ad ultimum illud remedium. Potuit igitur error Abrahae excusari, quum finis eius rectus fuerit. Quaerebat enim semen Dei, hoc est, semen illud in quo benedicendae erant omnes gentes. Hactenus retuli quid alii sentiant. Sed iam ante annos duodecim in gallicis bibliis duxi hunc locum aliter vertendum, et אחד legendum in accusativo casu *Annon* igitur *unum fecit?* Hieronymus videtur mihi subolfecisse aliud velle prophetam quam quod alii docent: tamen non potuit consequi genuinum sensum: et ideo quasi in medio subsistit. Legit in casu nominativo, Annon unus fecit, id est, Deus: et postea adiungit, Et in uno illo erat spiritus exsuperans, vel in Abraham, inquit. Videmus ut nihil asserere audeat, et non explicet etiam quod erat necesse. Semper enim suspensa erit sententia, imo frigida, si dicimus, Annon unus fecit? Sed si ita legimus, *Annon unum fecit?* nulla erit ambiguitas. Scimus Hebraeis hoc esse tritum, ut Dei nomen non exprimant saepe, ubi fit eius mentio. Nam excellentia Dei hoc in se habet, ut facile intelligi possit eius nomen, etiamsi non exprimitur. Non debet igitur nos turbare, quod propheta subticeat nomen Dei, et verbum ponat absque subiecto, quia usus linguae hebraicae talis est, quemadmodum dixi. Nunc venio ad sensum prophetae: *Annon fecit unum?* hoc est, annon Deus contentus fuit uno homine, dum institueret coniugium? *et tamen residuum spiritus erat in eo.* שאר accipiunt Hebraei pro excellentia, sed nescio qua ratione ducti fuerint, nisi quod ausi sunt mutare significationem vocis, quia non poterant se expedire: occupaverat enim eorum mentes ille error, hic tractari de ipso Abraham. Quid est igitur שאר רוח? illis est excellentia spiritus. Atqui שאר scimus esse residuum vel reliquias. Quod ergo superest ex re aliqua dicitur שאר. Nam שאר est remanere et relinquere. Hic ergo Exsuperantiam spiritus accipit propheta pro virtute influentiae, ut ita loquar. Deus enim poterat duas vel tres dare uxores uni viro. Neque enim defecit eum in una muliere spiritus: sicuti inspiravit Evae vitam, ita etiam potuit alias mulieres creare, et partiri suum spiritum. Potuit igitur tres et quatuor et decem uxores dare uni viro, quia erat spiritus residuus in ipso. Iam tenemus quid propheta intelligat initio huius versus. Sed antequam ultra progrediar, tenendum est eius consilium, ut abrumpat frivolos illos praetextus, quibus tegebant Iudaei suam perfidiam. Dicit in coniugio semper reputandum esse ordinem divinitus praefixum: vel, ut brevius loquar, institutionem coniugii esse instar perpetuae legis, quam violare nefas est. Non est igitur cur homines varias leges sibi fabricent in coniugio, quia autoritas Dei hic spectari unica debet. Hoc melius poterit intelligi ex capite decimonono Matthaei, ubi Christus refellens quod obiectum fuerat a Iudaeis de repudio, dicit, Ab initio non fuit sic. Quamvis ergo lege permissum esset dare libellum repudii uxoribus, negat tamen Christus hoc esse licitum. Quo argumento? nempe quia institutio coniugii non est talis, quae sanctio est inviolabilis, ut dictum fuit. Sic nunc etiam ratiocinatur propheta noster, *Annon unum fecit Deus?* hoc est, Expendite apud vos, quum Deus creavit hominem et coniugium instituit, an dedit plures uxores uni viro? minime, videtis ergo adulterinum esse et alienum a vera et pura ratione coniugii quidquid non consentit cum illo principio. Sed quaeret hic quispiam cur propheta dicat Deum unum fecisse. Vi-

detur enim hoc duntaxat referri ad virum, et ita ad mulieres non spectare: respondeo unum vocari virum cum uxore, sicuti Moses ipse loquitur, Creavit Deus hominem, masculum et feminam creavit ipsos. Quum dicit hominem creatum esse, adiungit expositive, fuisse creatos virum vel masculum, et mulierem. Ergo dum loquitur de homine, masculus quasi dimidiam partem facit, et uxor alteram dimidiam. Nam ubi disputatio est de toto genere humano, dimidia pars est in viris, altera vero in mulieribus. Sic etiam ubi ad ipsa individua venitur, vir est quasi dimidium hominis, et mulier etiam quasi dimidium hominis. Loquor de ratione ordinaria. Nam si quis obiiceret, caelibes non esse igitur homines integros, hoc esset frivolum. Sed quoniam creati sunt homines, ut quisque habeat uxorem suam: ideo dico virum et mulierem integrum hominem facere. Haec ratio est igitur cur propheta dicat *a Deo unum hominem fuisse factum*, nempe ubi virum mulieri coniunxit, et voluit esse compares, ut ita loquar, sub uno iugo. Et in hac expositione nihil coactum est, quia satis constat prophetam hic revocare Iudaeos ad puram coniugii naturam. Hoc autem non potest aliunde melius cognosci quam ex ipsa Dei institutione, quae lex perpetua est ac inviolabilis, ut diximus: Deus autem hominem creavit, nempe masculum et feminam: et quemadmodum etiam Christus hanc sententiam repetit et diligenter expendit illo quem citavimus loco. Et hic Iudaeos pungit, quasi vellent Deum superare, vel sapere supra ipsum: *Annon*, inquit, *exsuperantia spiritus illi?* Spiritum accipit non pro sapientia Dei, sed pro arcano influxu quo Deus homines vivificat. Annon potuit, inquit, distribuere Deus spiritum suum ut crearet plures uxores uni viro? atqui voluit par unum creare, ut efficerent hominem unum vir et mulier. Quum ergo Deus non caruerit residuo spiritu, et tamen noluerit hanc mensuram excedere: hinc sequitur violari legem coniugii si vir accersat sibi plures uxores. Nunc puto satis perspicuam esse prophetae mentem. Iam sequitur: ומה האחד, *Et quorsum unum?* מה est particula interrogantis de causa, de fine, de forma, de modo: ideo commode vertemus, Ad quid vel Quorsum. Ergo, Quorsum Deus fecit unum? nempe *quaerens semen Dei*. Semen Dei accipitur hic pro legitimo, quemadmodum Divinum nominant Hebraei quidquid excellit: imo vocat etiam divinum quod purum est ab omni vitio et macula. *Semen* ergo *Dei quaesivit*, hoc est, instituit coniugium unde nasceretur legitima soboles et pura. Ergo tacite hic propheta ostendit spurios omnes fore qui ex polygamia nascentur, quoniam non possunt legitimi filii censeri, neque debent, nisi qui secundum Dei institutionem gignuntur. Ubi autem vir fidem uxori datam violat, et sumit sibi alteram, sicuti coniugii ordinem pervertit, sic etiam non potest legitimus esse pater. Iam tenemus cur propheta dicat Deum voluisse uni viro unam duntaxat uxorem adiungere, ut procrearent sobolem legitimam. Nam ab effectu ostendit quam frivolis subterfugiis utantur Iudaei: quia ubi multum litigaverint, tamen soboles ipsa arguet ipsos mentiri, quia erit adulterina scilicet. Hinc concludit, *Ergo custodiamini in spiritu vestro*. Quanquam est verbum passivum, tamen resolvi in activum debet. *Ergo custodiatis vos in spiritu vestro*, hoc est, attenti sitis ad cavendum ne quis uxorem foederis sui decipiat. Postquam exposuit quam perverse violent fidem coniugii quicunque transiliunt ad polygamiam, hic eos hortatur, et haec optima est docendi ratio, ubi scilicet docemus initio quid licitum sit, deinde adiungimus exhortationes. Voluit igitur propheta Iudaeis convincere sui flagitii, quia alioqui nulla fuisset exhortationis autoritas apud ipsos. Semper enim promptum fuisset excipere, Atqui fas nobis est, quia sequimur patris nostri Abrahae exemplum: deinde permissum hoc fuit longo usu: et Deus nunquam passus fuisset talem corruptelam grassari multis saeculis in populo suo. Sequitur ergo nobis licere quod tu condemnas. Oportuit initio tolli omnes istos fallaces praetextus. Iam sequitur suo ordine exhortatio ubi dicit, *Custodiatis vos*. Loquitur enim de re quasi satis probata. Nunc sequitur:

16. *Si odio habeas* (quisquis odio habet) *dimittat* (uxorem), *dicit Iehova Deus Israel: et operit* (vel texit) *violentiam sub vestimento suo, dicit Iehova exercituum: ergo custodiamini in spiritu vestro, et ne fraudetis.*

Hic rursus propheta exaggerat crimen illud, quod pro nihilo ducebant sacerdotes. Dicit enim gravius eos peccare quam si uxores repudiarent. Scimus tamen repudium nunquam fuisse permissum divinitus, proprie loquendo. Nam etsi fuit impunitas sub lege, non tamen fuit permissio. Quemadmodum magistratus multa quae non probabit cogetur tamen ferre: quia nunquam ita praeclare agetur cum genere humano, ut cohibeantur omnia vitia. Est quidem hoc optandum, ne ullum vitium toleretur: sed videndum quid fieri possit. Ergo Moses ex praescripto ipsius Dei non inflixit poenam pro delicti gravitate, si quis uxorem repudiaret: nunquam tamen hoc permissum fuit. Sed si fiat comparatio, dicit Malachias levius esse delictum, uxorem abiicere, quam plures simul ducere. Hinc colligimus quam abominabilis sit Deo polygamia. Ego polygamiam nomino, non ut stulti papistae, qui vocant polygamos non quibus simul sunt plures uxores, sed qui priore mortua alteram super-

inducunt. Fuit hoc factum crassa inscitia, sed polygamia proprie dicitur, ubi quis sibi plures uxores sumit, quemadmodum hoc communi usu fuit receptum in Oriente. Et scimus gentes illas semper fuisse libidinosas: et nunquam coluisse fidem coniugii. Quum ergo tanta illic fuerit salacitas, ut essent similes fere brutis pecudibus, hinc factum est ut quisque plures uxores duceret: quemadmodum adhuc hodie durat ille abusus inter Turcas et Persas et alios similes. Hic tamen ubi comparat Deus polygamiam repudio, dicit polygamiam deterius esse et magis detestabile crimen, nempe quia impure sese miscet vir cum aliena uxore, deinde non modo fraudat uxorem cui erat obstrictus, sed violenter quasi latro eam detinet: ita duplex est crimen. Nam si excipiat se retinere uxorem cui devinctus est, scortator tamen est in secunda muliere, ita miscet sacra profanis, ut loquuntur. Deinde ad scortationem et impudicitiam accedit illa crudelitas, quod tenet sub imperio suo miseram feminam, quae mortem praeferret suae conditioni. Nam scimus quantopere urat mulieres zelotypia. Ubi autem quispiam inducit scortum, quomodo feret legitima uxor tantam indignitatem, quin misere crucietur? Haec igitur ratio est cur propheta nunc dicat, *Si odio habeas, dimitte:* non quod veniam concedat repudio, quemadmodum diximus, sed ut hac circumstantia crimen augeat. Et ideo adiungit, *Atqui operit* vel tegit *pallio violentiam.* Hic violentiam accipiunt quidam interpretes pro praeda: et putant hoc modo vocari mulierem, quae tyrannice cogitur manere cum adultero, quum cernat domi suae pellicem, a qua eiicitur e toro coniugali. Sed illud est nimis coactum et remotum a litera. Non dubito igitur quin propheta hic excutiat Iudaeis fallacem larvam, quod putarent colorem inductum esse suo vitio, quia retinerent priores uxores. Et quid hoc aliud est, inquit, quam tegere velle pallio violentiam? saltem velle excusare, quia vos palam non proditis ipsam? atqui Deus non fallitur, neque potest ullo fuco perstringi eius oculus. Ergo quamvis iniquitas vestra tecta sit pallio, tamen non est coram Deo abscondita: imo duplicatur hoc modo, quoniam fovetis vestram crudelitatem intus. Praestaret autem latrones manere in sylvis et illic iugulare homines ignotos, quam domum suam allicere hospites et illic iugulare, et spoliare sub praetextu hospitalitatis. Ita vos facitis, inquit, nam corrumpitis coniuginm, et postquam fefellistis miseras uxores, tamen vestra tyrannide cogitis domi vestrae manere, et ita excruciatis miseras uxores, quae poterant alioqui frui iure suo, si datum esset repudium. Hic iterum concludit, *Ergo custodiamini in spiritu vestro:* hoc est, attenti sitis, quoniam intolerabile est hoc scelus coram Deo, quamvis conetur unusquisque vestrum eius gravitatem extenuare.

17. *Fatigastis Iehovam in verbis vestris, et dixistis, In quo fatigavimus eum? quum dicitis, Quicunque facit malum gratus est in oculis Iehovae, et in ipsis se oblectat: vel ubi Deus iudicii?*

Propheta hic castigat Iudaeos qui expostulabant cum Deo in rebus adversis, quasi iniuste ipsos desereret, neque statim opem ferret. Ita solent hypocritae, nisi Deus statim ipsis opituletur, non tantum oblique obstrepere, sed etiam erumpere in apertas blasphemias. Putant enim Deum sibi obstrictum: et ideo liberius, imo maiore licentia et petulantia in ipsum insurgunt. Et haec est etiam probatio verae pietatis ubi patienter nos subiicimus iudiciis Dei: et quemadmodum Ieremias (8, 14) suo exemplo nos admonet, Iram eius sustinemus, quia scimus nos peccasse. Hypocritae vero quia nullius culpae sibi conscii sunt (sibi enim indulgent, et suas conscientias obstupefaciunt), quoniam ergo non examinant se ipsos, ideo existimant Deum sibi iniuriam facere, nisi statim ipsis succurrat. Talis fuit improbitas populi, de qua nunc disserit propheta. Dicit *eos fatigasse Deum*, hoc est, suis obstreperis querimoniis fuisse ei molestos. Nam יגע significat taedio affici. Dicit igitur importuno ipsos conquestos fuisse de tarditate Dei. Est quidem translatitia loquutio, quia scimus nullas passiones in Deum cadere: sed quemadmodum alibi Deus eos obiurgat, quod contristaverint spiritum suum, sic etiam hoc loco dicit *sibi fuisse molestos.* Nunc tenemus prophetae consilium. Est autem dilemma in verbis, quia Deum existimant Iudaei favore prosequi impios, quoniam non statim eos ulciscitur, vel iam dissimilem esse sui et oblitum suae naturae. Non videtur primo intuitu esse dilemma, sed potius idem eos repetere, verum priore membro arguunt Deum iniustitiae: secundo obiiciunt non esse Deum, quia non potest esse absque iudicio. Ergo sententia haec continet duo membra quae inter se differunt: vel Deus mutavit naturam, atque ita non est Deus: vel favet inimicis nostris, quia non statim exercet vindictam. Videmus ergo ut inferant vel Deum inique agere, vel iam nullum esse Deum. Diximus autem quaenam fuerit origo huius mali, quia Iudaei non poterant in se ipsos descendere ut faterentur se dignos esse castigationibus illis. Erant igitur similes equis ferocibus, qui calcitrant etiamsi humaniter tractentur a suis sessoribus. Sed talis pervicacia etiam nunc conspicitur in larvatis hominibus, qui profitentur pleno ore pietatem, ubi ex animi sententia tractantur: at vero ubi Deus asperius cum ipsis agit, non tantum obmurmurant, sed, quemadmodum iam dixi, evomunt impias contumelias adversus ipsum, quasi non rependeret dignam mercedem ipsorum iustitiae. Hoc exemplo admoniti discamus hanc esse veram sapientiam, humi-

detur enim hoc duntaxat referri ad virum, et ita ad mulieres non spectare: respondeo unum vocari virum cum uxore, sicuti Moses ipse loquitur, Creavit Deus hominem, masculum et feminam creavit ipsos. Quum dicit hominem creatum esse, adiungit expositive, fuisse creatos virum vel masculum, et mulierem. Ergo dum loquitur de homine, masculus quasi dimidiam partem facit, et uxor alteram dimidiam. Nam ubi disputatio est de toto genere humano, dimidia pars est in viris, altera vero in mulieribus. Sic etiam ubi ad ipsa individua venitur, vir est quasi dimidium hominis, et mulier etiam quasi dimidium hominis. Loquor de ratione ordinaria. Nam si quis obiiceret, caelibes non esse igitur homines integros, hoc esset frivolum. Sed quoniam creati sunt homines, ut quisque habeat uxorem suam: ideo dico virum et mulierem integrum hominem facere. Haec ratio est igitur cur propheta dicat *a Deo unum hominem fuisse factum*, nempe ubi virum mulieri coniunxit, et voluit esse compares, ut ita loquar, sub uno iugo. Et in hac expositione nihil coactum est, quia satis constat prophetam hic revocare Iudaeos ad puram coniugii naturam. Hoc autem non potest aliunde melius cognosci quam ex ipsa Dei institutione, quae lex perpetua est ac inviolabilis, ut diximus: Deus autem hominem creavit, nempe masculum et feminam: et quemadmodum etiam Christus hanc sententiam repetit et diligenter expendit illo quem citavimus loco. Et hic Iudaeos pungit, quasi vellent Deum superare, vel sapere supra ipsum: *Annon*, inquit, *exsuperantia spiritus illi?* Spiritum accipit non pro sapientia Dei, sed pro arcano influxu quo Deus homines vivificat. Annon potuit, inquit, distribuere Deus spiritum suum ut crearet plures uxores uni viro? atqui voluit par unum creare, ut efficerent hominem unum vir et mulier. Quum ergo Deus non caruerit residuo spiritu, et tamen noluerit hanc mensuram excedere: hinc sequitur violari legem coniugii si vir accersat sibi plures uxores. Nunc puto satis perspicuam esse prophetae mentem. Iam sequitur: ומה האחד, *Et quorsum unum?* מה est particula interrogantis de causa, de fine, de forma, de modo: ideo commode vertemus, Ad quid vel Quorsum. Ergo, Quorsum Deus fecit unum? nempe *quaerens semen Dei*. Semen Dei accipitur hic pro legitimo, quemadmodum Divinum nominant Hebraei quidquid excellit: imo vocat etiam divinum quod purum est ab omni vitio et macula. *Semen* ergo *Dei quaesivit*, hoc est, instituit coniugium unde nasceretur legitima soboles et pura. Ergo tacite hic propheta ostendit spurios omnes fore qui ex polygamia nascentur, quoniam non possunt legitimi filii censeri, neque debent, nisi qui secundum Dei institutionem gignuntur. Ubi autem vir fidem uxori datam violat, et sumit sibi alteram, sicuti coniugii ordinem pervertit, sic etiam non potest legitimus esse pater. Iam tenemus cur propheta dicat Deum voluisse uni viro unam duntaxat uxorem adiungere, ut procrearent sobolem legitimam. Nam ab effectu ostendit quam frivolis subterfugiis utantur Iudaei: quia ubi multum litigaverint, tamen soboles ipsa arguet ipsos mentiri, quia erit adulterina scilicet. Hinc concludit, *Ergo custodiamini in spiritu vestro*. Quanquam est verbum passivum, tamen resolvi in activum debet. *Ergo custodiatis vos in spiritu vestro*, hoc est, attenti sitis ad cavendum ne quis uxorem foederis sui decipiat. Postquam exposuit quam perverse violent fidem coniugii quicunque transiliunt ad polygamiam, hic eos hortatur, et haec optima est docendi ratio, ubi scilicet docemus initio quid licitum sit, deinde adiungimus exhortationes. Voluit igitur propheta Iudaeis convincere sui flagitii, quia alioqui nulla fuisset exhortationis autoritas apud ipsos. Semper enim promptum fuisset excipere, Atqui fas nobis est, quia sequimur patris nostri Abrahae exemplum: deinde permissum hoc fuit longo usu: et Deus nunquam passus fuisset talem corruptelam grassari multis saeculis in populo suo. Sequitur ergo nobis licere quod tu condemnas. Oportuit initio tolli omnes istos fallaces praetextus. Iam sequitur suo ordine exhortatio ubi dicit, *Custodiatis vos*. Loquitur enim de re quasi satis probata. Nunc sequitur:

16. *Si odio habeas* (quisquis odio habet) *dimittat* (uxorem), *dicit Iehova Deus Israel: et operit* (vel texit) *violentiam sub vestimento suo, dicit Iehova exercituum: ergo custodiamini in spiritu vestro, et ne fraudetis.*

Hic rursus propheta exaggerat crimen illud, quod pro nihilo ducebant sacerdotes. Dicit enim gravius eos peccare quam si uxores repudiarent. Scimus tamen repudium nunquam fuisse permissum divinitus, proprie loquendo. Nam etsi fuit impunitas sub lege, non tamen fuit permissio. Quemadmodum magistratus multa quae non probabit cogetur tamen ferre: quia nunquam ita praeclare agetur cum genere humano, ut cohibeantur omnia vitia. Est quidem hoc optandum, ne ullum vitium toleretur: sed videndum quid fieri possit. Ergo Moses ex praescripto ipsius Dei non inflixit poenam pro delicti gravitate, si quis uxorem repudiaret: nunquam tamen hoc permissum fuit. Sed si fiat comparatio, dicit Malachias levius esse delictum, uxorem abiicere, quam plures simul ducere. Hinc colligimus quam abominabilis sit Deo polygamia. Ego polygamiam nomino, non ut stulti papistae, qui vocant polygamos non quibus simul sunt plures uxores, sed qui priore mortua alteram super-

inducunt. Fuit hoc factum crassa inscitia, sed polygamia proprie dicitur, ubi quis sibi plures uxores sumit, quemadmodum hoc communi usu fuit receptum in Oriente. Et scimus gentes illas semper fuisse libidinosas: et nunquam coluisse fidem coniugii. Quum ergo tanta illic fuerit salacitas, ut essent similes fere brutis pecudibus, hinc factum est ut quisque plures uxores duceret: quemadmodum adhuc hodie durat ille abusus inter Turcas et Persas et alios similes. Hic tamen ubi comparat Deus polygamiam repudio, dicit polygamiam deterius esse et magis detestabile crimen, nempe quia impure sese miscet vir cum aliena uxore, deinde non modo fraudat uxorem cui erat obstrictus, sed violenter quasi latro eam detinet: ita duplex est crimen. Nam si excipiat se retinere uxorem cui devinctus est, scortator tamen est in secunda muliere, ita miscet sacra profanis, ut loquuntur. Deinde ad scortationem et impudicitiam accedit illa crudelitas, quod tenet sub imperio suo miseram feminam, quae mortem praeferret suae conditioni. Nam scimus quantopere urat mulieres zelotypia. Ubi autem quispiam inducit scortum, quomodo feret legitima uxor tantam indignitatem, quin misere crucietur? Haec igitur ratio est cur propheta nunc dicat, *Si odio habeas, dimitte:* non quod veniam concedat repudio, quemadmodum diximus, sed ut hac circumstantia crimen augeat. Et ideo adiungit, *Atqui operit* vel tegit *pallio violentiam.* Hic violentiam accipiunt quidam interpretes pro praeda: et putant hoc modo vocari mulierem, quae tyrannice cogitur manere cum adultero, quum cernat domi suae pellicem, a qua eiicitur e toro coniugali. Sed illud est nimis coactum et remotum a litera. Non dubito igitur quin propheta hic excutiat Iudaeis fallacem larvam, quod putarent colorem inductum esse suo vitio, quia retinerent priores uxores. Et quid hoc aliud est, inquit, quam tegere velle pallio violentiam? saltem velle excusare, quia vos palam non proditis ipsam? atqui Deus non fallitur, neque potest ullo fuco perstringi eius oculus. Ergo quamvis iniquitas vestra tecta sit pallio, tamen non est coram Deo abscondita: imo duplicatur hoc modo, quoniam fovetis vestram crudelitatem intus. Praestaret autem latrones manere in sylvis et illic iugulare homines ignotos, quam domum suam allicere hospites et illic iugulare, et spoliare sub praetextu hospitalitatis. Ita vos facitis, inquit, nam corrumpitis coniugium, et postquam fefellistis miseras uxores, tamen vestra tyrannide cogitis domi vestrae manere, et ita excruciatis miseras uxores, quae poterant alioqui frui iure suo, si datum esset repudium. Hic iterum concludit, *Ergo custodiamini in spiritu vestro:* hoc est, attenti sitis, quoniam intolerabile est hoc scelus coram Deo, quamvis conetur unusquisque vestrum eius gravitatem extenuare.

17. *Fatigastis Iehovam in verbis vestris, et dixistis, In quo fatigavimus eum? quum dicitis, Quicunque facit malum gratus est in oculis Iehovae, et in ipsis se oblectat: vel ubi Deus iudicii?*

Propheta hic castigat Iudaeos qui expostulabant cum Deo in rebus adversis, quasi iniuste ipsos desereret, neque statim opem ferret. Ita solent hypocritae, nisi Deus statim ipsis opituletur, non tantum oblique obstrepere, sed etiam erumpere in apertas blasphemias. Putant enim Deum sibi obstrictum: et ideo liberius, imo maiore licentia et petulantia in ipsum insurgunt. Et haec est etiam probatio verae pietatis ubi patienter nos subiicimus iudiciis Dei: et quemadmodum Ieremias (8, 14) suo exemplo nos admonet, Iram eius sustinemus, quia scimus nos peccasse. Hypocritae vero quia nullius culpae sibi conscii sunt (sibi enim indulgent, et suas conscientias obstupefaciunt), quoniam ergo non examinant se ipsos, ideo existimant Deum sibi iniuriam facere, nisi statim ipsis succurrat. Talis fuit improbitas populi, de qua nunc disserit propheta. Dicit *eos fatigasse Deum*, hoc est, suis obstreperis querimoniis fuisse ei molestos. Nam יגע significat taedio affici. Dicit igitur importune ipsos conquestos fuisse de tarditate Dei. Est quidem translatitia loquutio, quia scimus nullas passiones in Deum cadere: sed quemadmodum alibi Deus eos obiurgat, quod contristaverint spiritum suum, sic etiam hoc loco dicit *sibi fuisse molestos*. Nunc tenemus prophetae consilium. Est autem dilemma in verbis, quia Deum existimant Iudaei favore prosequi impios, quoniam non statim eos ulciscitur, vel iam dissimilem esse sui et oblitum suae naturae. Non videtur primo intuitu esse dilemma, sed potius idem eos repetere, verum priore membro arguunt Deum iniustitiae: secundo obiiciunt non esse Deum, quia non potest esse absque iudicio. Ergo sententia haec continet duo membra quae inter se differunt: vel Deus mutavit naturam, atque ita non est Deus: vel favet inimicis nostris, quia non statim exercet vindictam. Videmus ergo ut inferant vel Deum inique agere, vel iam nullum esse Deum. Diximus autem quaenam fuerit origo huius mali, quia Iudaei non poterant in se ipsos descendere ut faterentur se dignos esse castigationibus illis. Erant igitur similes equis ferocibus, qui calcitrant etiamsi humaniter tractentur a suis sessoribus. Sed talis pervicacia etiam nunc conspicitur in larvatis hominibus, qui profitentur pleno ore pietatem, ubi ex animi sententia tractantur: at vero ubi Deus asperius cum ipsis agit, non tantum obmurmurant, sed, quemadmodum iam dixi, evomunt impias contumelias adversus ipsum, quasi non rependeret dignam mercedem ipsorum iustitiae. Hoc exemplo admoniti discamus hanc esse veram sapientiam, humi-

liare nos sub potenti Dei manu: et quamvis suspendat vota nostra, tamen non impatienter ferre quod nobis alioqui durum est atque asperum: sed potius subigere affectus nostros, et petere etiam ab ipso spiritum mansuetudinis, qui nos in tranquilla aequitate retineat. Dicit eos adhuc excipere, *In quo fatigavimus te?* qua parte invehitur vehementius in ipsorum duritiem, quod obiurgati non saperent, sed quasi ludibrio haberent prophetae verba, quibus tamen aperte videmus fuisse convictos, nisi bis fuissent stupidi. Erat haec intolerabilis contumelia adversus Deum, ipsum propitium esse impiis, et favore prosequi eorum scelera: hoc enim modo non tantum tyrannice regnaret Deus, sed perverteret omnem ordinem. Nihil autem eius naturae magis contrarium quam manum porrigere impiis, quasi haberet cum ipsis conspirationem. Quum ergo tanta impietas nota esset, fuit hic prodigiosus stupor, rogare in quo molesti essent Deo. Debuerant enim scire nihil apud ipsum esse pretiosius suo honore: tamen quasi immerito eos castiget Malachias sese opponunt ferrea fronte: sicuti aliquot similia exempla ante vidimus: quum in coniugiis essent foedifragi, quum fraudarent Deum in decimis, quum facete etiam eluderent prophetas, os tergebant, et sciscitabantur in quo peccassent. Ostendit propheta in hac contumacia ipsos sic obduruisse, ut audacter reiicerent omnes admonitiones, neque enim hoc quaerunt quasi de re dubia: neque his verbis colligi potest ipsos fuisse dociles: sed perinde est ac si armati ad certamen descenderent, armati impudentia, dico, et obstinatione. Neque enim dubium est quin contempserint atque etiam deriserint prophetae obiurgationem. Respondet igitur, *Quum dicitis, Quisquis facit malum ille gratus est in oculis Iehovae* (est טוב, Bonum ad verbum: sed Hebraei accipiunt pro grato) *Et in his se oblectat.* Dicunt placere Deo impios et sceleratos, nempe quia tegebant falsis blanditiis peccata sua, ut nullius culpae vellent coargui. Reiiciunt igitur quidquid est mali in suos inimicos. Non expostulant generaliter cum Deo, quia impunita scelera in mundo relinquat, sed quia non sentiunt eius auxilium. Videmus ergo hic non odio scelerum tumultuari Iudaeos et litigare cum Deo, sed tantum consulere privatim suis commodis, nec damnare alia peccata, nisi ex quibus aliquid iacturae vel damni sentiunt: et nullos etiam habere pro sceleratis, nisi a quibus laeduntur. Hinc colligimus non zelo probitatis ita conqueri, sed quia vellent Deum sibi obstrictum esse ad suscipiendam eorum causam tam iniuria quam iure, ut solent terreni patroni. Scimus tentari etiam interdum pios, et quasi labefactari eorum fidem, ubi res in mundo sunt turbatae et confusae. Et David hoc sibi accidisse narrat Psalmo septuagesimo tertio. Sed in servis Dei et sinceris cultoribus est aliquod rectitudinis studium, quoties talem dolorem concipiunt vel perturbationem, sicuti quum Habacuc dicit (1, 1): Quousque Domine? non dubium est quin illa querimonia procedat ex recto principio, quia scilicet optabat vere coli Deum in mundo. Sed nihil tale fuit in Iudaeis, cum quibus hic disceptat propheta noster. Nam, ut diximus, nullum fuit improbitatis odium, sed cura privatae utilitatis: ideo placere Deo impios dicunt, quia non statim medius intercedat, ubi sentiunt aliquid molestiae ab hostibus. Repetitio etiam signum est maioris amarulentiae, quia non contenti una obstrepera voce adiungunt, Deum oblectari in illis. Sequitur alterum membrum, *Vel ubi est Deus iudicii?* videntur hic non male ratiocinari, a Dei natura scilicet. Nam homines possunt mutare et consilium et animum: manent tamen semper homines, quia laborant inconstantia et levitate. Atqui in Deum nulla cadit obumbratio. Videtur ergo hoc non male quadrare, ubi obiiciunt *non esse Deum nisi sit iudex mundi*, quia non potest exuere hoc officium, quin se ipsum abneget. Sed maligne insimulant Deum: imo iam nullum esse obtendunt, quia se abdicaverit suo iudicio. Sumunt enim hoc pro confesso, quod Deus vindex scelerum esse desierit, quod falsissimum erat: sed tamen ab ipsa experientia volunt hoc certum et clarum esse. Hinc colligunt *nullum esse Deum*, quoniam abolita fuerit eius divinitas una cum iudicio. Videmus ergo quo petulantiae in suis querimoniis proruperint, ut vel Deum iniustitiae damnarent, vel dicerent deitatem eius redactam esse in nihilum. Sequitur:

CAPUT III.

1. *Ecce ego mitto angelum meum, et purgabit viam coram facie mea: et mox veniet ad templum suum Dominus, quem vos quaeritis, et angelus foederis quem vos expetitis: ecce venit, dicit Iehova exercituum.*

Hic propheta non affert solatium improbis illis obtrectatoribus, sed contra maledicas eorum voces asserit constantiam suae fidei: quasi diceret, etiamsi iactent se vel fraudatos esse vel derelictos a Deo in quem speraverant, tamen foedus eius non fore irritum: quemadmodum alibi dicitur, Etiamsi homines perfidi sint ac mendaces, Deum tamen manere veracem, neque desciscere ab ingenio suo. Deus ergo hic magnifice insultat Iudaeis, et contra impuras eorum blasphemias asserit foedus suum, quia non impedient improbi eorum susurri quominus satisfaciat ipse promissis suis, et praestet suo

tempore quod illi putabant nunquam futurum. Utitur autem demonstrativo adverbio ad rei certitudinem: *Ecce*, inquit, *mitto angelum meum*, *qui purgabit viam coram facie mea*. Non dubium est quin de Ioanne Baptista intelligi debeat hic locus, sicuti etiam Christus exponit, quo nullus interpres quaerendus est melior. Et quum Ioannes Baptista fuerit angelus Christi, initium versus non potest ad aliam personam referri: postea loquetur pater ipse, ut videbimus. Sed quia idem Deus est cum patre suo, qui in carne apparuit, non mirum est si incipit ipse loqui, deinde sequantur verba in persona patris. Est concinna allusio ad Mosen, cuius partes fuerant intercedere ne iustus Dei furor populum deleret. Sicuti enim tunc Dei maiestas intolerabilis futura erat absque deprecatore, ut populus prae metu exclamet, Loquere nobiscum ne moriamur: sic etiam nunc docet Malachias opus esse internuntio, per quem mitigetur ira Dei, quam plus aequo Iudaei inflammaverant. Has partes obiit Ioannes Baptista, qui Iudaeos assuefecit ad audiendam Christi vocem. Quod autem dicit *se missurum angelum qui purget viam*, tacite perstringit Iudaeos, a quibus quasi iniiciebantur multae remorae: ac si diceret, obstaculis suis ipsos impedire quominus patefiat redemptio et salus promissa. Dicit igitur opus esse *angelo qui viam purget*, quoniam impedimenta attulerant Iudaei, quasi consulto vellent repellere gratiam quae illis parata erat et exposita. Caeterum quaenam fuerit purgandae viae ratio Baptistae iniuncta, tam ex 40. cap. Iesaiae, quam ex evangelistis patet. Atque inde etiam colligitur quod iam dixi, Deum fide et elementia luctatum esse cum obstaculis quae ad prohibendum Christum Iudaei erexerant. Postea adiungit, *Et mox veniet ad templum suum Dominus, quem vos quaeritis.* Postquam dixit se viam patefacturum suae gratiae, iam adiungit, *Venit ille Dominus.* Hic non ponitur nomen Iehovae, sed אדון: et ideo proprie de Christo sermo habetur, qui etiam continuo post vocatur *angelus foederis*. Fuit autem in communi populi usu nomen אדון pro mediatore, sicuti Ps. 110, deinde Dan. 9, ubi expresse dicitur, Exaudi Iehova propter Dominum, למען אדני, quod idem est. *Veniet* igitur *Dominus ille.* Ratio huius loquutionis est, quoniam illis sub umbra ostensus fuerit Christus. Quum ergo regnum Davidis figura esset Domini Christi, non mirum est quod prophetae hac voce eum designant: praesertim qui propiores erant manifestationi Christi. Quod autem alio elogio ornatur, nempe quod sit *angelus foederis*, longe differt a priore membro. Vocavit nuper Ioannem Baptistam angelum, sed *angelum Iehovae:* nunc autem Christus vocatur *angelus foederis*, quia oportuit ratum foedus Dei fieri in eius manu. Inferior igitur titulus est Ioannis Baptistae quam Christi: quia etiamsi Deus sit manifestatus in carne, non tamen hoc repugnat quin sit minister et interpres Dei ad sanciendum foedus. Et scimus non constare munus Christi nisi foedus Dei nobis confirmet atque obsignet non modo sua doctrina, sed sanguine suo et sacrificio mortis suae. Regem ergo et reconciliatorem hic promittit Malachias Iudaeis. Regem sub titulo domini, reconciliatorem sub titulo angeli foederis. Scimus autem hoc fuisse praecipuum in tota legis doctrina, ut veniret redemptor, qui ecclesiam reconciliaret Deo, et qui eam regeret. Quod autem dicit, *quaeri et expeti mediatorem a Iudaeis*, per quem Deus sit illis propitius, hoc non sonat in bonam partem. Fideles omnibus suis desideriis in Christum intenti sunt etiam hodie, postquam in carne fuit exhibitus, donec scilicet ultimo adventu fructum mortis et resurrectionis eius percipiant. Sub lege scimus gemitus et suspiria omnium piorum fuisse ad Christum: sed hic odiose Malachias perstringit importunas voces, quibus studebant Iudaei Deum vocare in crimen, quasi iam ipsorum spem et vota frustratus esset. Diximus enim, et res etiam ipsa ostendit perperam et indigne insimulatum fuisse ab illis Deum, quasi non vellet defungi suis promissis. Ergo propheta ironice et non sine amarulentia dicit *expeti Christum a Iudaeis*, quod scilicet obmurmurarent, quia eius adventum Deus nimium differret: O! ubi est redemptor? quando tandem nobis patefiet? Quum ergo verbis prae se ferrent se ardenter expetere adventum Christi, hoc illis exprobrat propheta, et merito: quoniam his verbis incredulitatem suam prodebant: *Ecce venit, dicit Iehova exercituum.* Hic patrem inducit loquentem, ut nuper dictum est: et inculcat particulam illam הנה, tollendae omnis dubitationis causa. Deinde ab autoritate Dei confirmat quod dicit. Poterat ipse sub doctoris persona hoc asserere, sed ut magis commoveat Iudaeos maiestas Dei, ipsum facit huius prophetiae autorem. Sequitur:

2. *Et quis sustinebit diem adventus eius? et quis consistet in apparitione eius? quia ipse quasi ignis purgans, et quasi borith* (vel herba) *fullonum.*

Hoc versu propheta durius congreditur cum Iudaeis, ac docet meram simulationem esse, quod fingunt se tantopere expetere adventum mediatoris: quia scilicet longe ab eo dissentiunt tota vita. Hic autem quum dicit intolerabilem fore adventum Christi, sermo restringitur ad impios, quia scimus nobis optabilius nihil esse vel suavius quam ut Christus nobis propinquus sit. Etsi enim nunc ab ipso peregrinamur, praesentia tamen eius invisibilis summa est nostra laetitia. Deinde nisi animos nostros fulciret exspectatio adventus eius, quam mi-

sera esset nostra conditio? Ideo hac nota insigniuntur fideles, quod exspectent eius adventum, et Paulus (Rom. 8, 22) non frustra hortatur nos exemplo coeli et terrae, ut similes simus parturientibus, donec Christus appareat nobis redemptor: sed hic propheta stylum suum dirigit contra impios, qui etsi videntur toti flagrare desiderio praesentiae Dei, non tamen propinquum habere cupiunt, sed fugitant quantum in se est. Similem locum vidimus apud Amos (5, 18): Vae optantibus diem Domini: ad quid vobis? nam caligo erit et tenebrae, non lux: et dies tristitiae, non gaudium. Illic Amos prorsus similem causam agebat. Nam Iudaei falsa arrogantia inflati putabant fieri non posse ut Deus ipsos desereret, qui fidem illis suam obstrinxerat. Dicit autem sic provocatum fuisse Deum illorum peccatis, ut iam professus ac iuratus sit hostis. Sic etiam hoc loco, *Veniet*, *veniet redemptor*, inquit propheta: sed nihil vobis proderit: quia potius formidabilis erit eius adventus. Scimus enim Christum non omnibus in salutem apparuisse, sed reliquiis duntaxat, et qui ex Iacob resipuerant, quemadmodum dicit Iesaias (10, 21). Quum autem isti pervicaciter repellerent gratiam Dei, non mirum est si eos excludat propheta a gratia redemptoris. *Quis ergo sustinebit adventum eius? et quis consistet in apparitione eius?* quasi diceret, Frustra vobis blanditias facitis, et Deo etiam improperatis, quod redemptorem promissum quasi in sinu suo occultum teneat. Nam veniet suo tempore, sed eius profectu quantum ad vos. Neque enim debitur frui eius gratia: quin potius nihil vobis afferet praeter meros terrores. *Erit* enim *quasi ignis purgans*, inquit, *et quasi herba fullonum*. Hoc posterius membrum tam in bonam partem quam in malam accipitur, sicuti melius liquet ex proximo versu. Scimus duplicem esse vim ignis, quia exurit et purgat: exurit quod vitiosum est, purgat autem aurum et argentum a scoriis. Non dubium est quin utrumque notare voluerit propheta, quoniam proximo versu dicet Christum sessurum instar ignis, ut purgat et excoquat filios Levi quasi aurum et argentum. Ergo respectu populi, cum quo hactenus sermonem habuit, Christum docet fore igni similem, qui exuret ac consumet sordes illas. Nam quamvis iactarent ore pietatem, scimus tamen inquinamenta fuisse ecclesiae Dei, ac dedecora. Ideo oportuit ipsos igne perire: sed interea docet etiam Malachias non interituram prorsus ecclesiam, quia *Dominus purgabit filios Levi*. Hic synecdochica est loqutio: sed tamen extenditur promissio haec ad totam ecclesiam, quoniam filii Levi erant quasi primitiae: totus autem populus sub illa tribu Deo consecratus erat. Haec igitur ratio est cur filios Levi nominet potius quam totum populum: quasi diceret, etiamsi infecta sit ac polluta ecclesia, tamen aliquid fore residuum quod Deus servabit, sed purgatum. Verba sunt quae praeterieram:

3. *Et sedebit purgans et mundans argentum: et mundabit filios Levi, fundetque* (vel conflabit) *eos sicut aurum et sicut argentum: et erunt offerentes Iehovae oblationem in iustitia.*

Dicit propheta *sessurum Christum ad purgandos filios Levi*, quia etiamsi essent quasi flos et puritas ecclesiae, contraxerant tamen aliquid labis ex corruptela quae invaluerat. Talis ergo erat contagio, ut non solum vulgus esset corruptum, sed ipsi quoque Levitae, qui praeire aliis debuerant, et qui erant in ecclesia quasi exemplar sanctitatis. Quidquid sit, Deus promittit talem fore purgationem quam afferet Christus, et ita moderatam ut non consumat totum populum, sed purget electos, ac purget instar argenti, ut salvi maneant. Postea dicet, etiam Levitas ipsos opus habere examine ut mundentur: quia ne ipsi quidem careant sordibus, propterea quod permixti erant populo tam perverso, et qui prorsus a lege et a timore et cultu Dei desciverat.

Proxima lectione descripsit nobis propheta Christi officium, ut hypocritae sentirent se frustra conqueri de tarditate Dei, quasi ipsos in articulo necessitatis desereret. Caeterum, dixit opus esse purgatione non tantum in ipsa faece populi, sed etiam in sacerdotibus. Unde apparet quam fuerint tunc res corruptae in cunctis ordinibus. Interea videtur perstringere oblique hypocrisin non modo in vulgo, sed in Levitis: quis subest antithesis inter sacrificia quae tunc solebant offerre, et quae obtulerant patres ipsorum. Quum ergo dicit, *Offerent Domino* מנחה בצדקה, ostendit sacrificia eorum non fuisse legitima, quia ipsi polluti erant, ideoque non poterant rito litare Deo. Videmus ergo hic exprobrari Levitis quod polluerint cultum Dei, quoniam non offerrent iusta sacrificia, sicuti in lege sua praescripserat. Hoc autem non refertur ad externam speciem duntaxat, sed ad ipsos affectus, quod scilicet accederent ad Dei altare non bene praeparati. Ratio loquendi satis trita est Hebraeis, Offerre in iustitia, pro Offerre sicuti decet, ita ut nihil sit vitiosum aut reprehensione dignum. In verbo etiam ישב notatur diuturna mora: quasi diceret propheta, sordes altius esse infixas Levitis quam ut uno die aut leviter abstergi queant. Denique voluit hoc verbo exaggerare corruptum statum populi. Nam si levis tantum abstersio suffecisset ad eluendas sordes, dixisset simpliciter, Purgabit et mundabit, et fundet vel conflabit. Utitur enim tribus illis verbis: sed, quemadmodum notavi, dicit, *sessurum*, ut sit continuus in opere et diu insistat, quoniam

scilicet morbi inveterati non tam facile sanantur. Tenemus ergo nunc quid velit propheta. Postea adiungit:

4. *Et grata erit Iehovae oblatio Iuda et Ierusalem, sicut a diebus antiquis, et sicut annis pristinis.*

Hic versus ostendit, quanquam nuper loquutus sit de filiis Levi, hoc tamen spectasse ad populum: sed voluit restringere ad electos quod non debebat etiam ad omnes extendi. Fuerunt enim, ut vidimus et iterum videbimus statim, in populo illo multi reprobi: imo maior pars prorsus defecerat. Haec igitur ratio est cur propheta specialiter sermonem dirigat ad paucos illos residuos qui non exciderant. Caeterum, nominat *Iehudah et Ierusalem*, quoniam tribus illa reversa erat in patriam: deinde sacrificia fiebant Ierosolymae, sed non pro splendore antiquo. Res enim erant valde attritae inter miseros illos exsules. Ideo propheta ut addat animum fidelibus, dicit templum quidem nunc esse ignobile, et cultum Dei, qualis illic peragitur, esse vilem et abiectum: non esse tamen cur despondeant animos tam Levitae quam alii, quoniam rursus Dominus eriget templi sui gloriam, et ostendet re ipsa sibi placere quae hominibus erant ludibrio. Sequitur:

5. *Et appropinquabo ad vos in iudicium, et ero testis velox contra praestigiatores,* (vel divinos), *et adulteros, et iurantes ad fallendum, et supprimentes mercedem mercenarii, viduae, et pupilli* (aut viduam, et pupillum), *et pervertentes peregrinum, et qui non timuerunt me, dicit Iehova exercituum.*

Hic retorquet propheta querimonias, quibus antehac usi sunt Iudaei. Est igitur antistrephon quum dicit, *appropinquabo ad vos.* Nam hac calumnia gravabant Deum, quod absconderet se in latebris, et procul specularetur quae fiebant in mundo, quasi populus quem elegerat non esset ei curae. Volebant autem hoc modo Deum habere quasi mercenarium militem, qui praesto esset quoties aliquid accideret adversi, ut statim ad eorum nutum vel placitum armatus confligeret cum ipsorum hostibus: hoc ipsi volebant: Deus autem contrariam sententiam profert, *quod scilicet veniet in iudicium.* Et alludit ad impiam illam blasphemiam, ubi negabant Deum esse iudicii, qui non se opponeret strenue vel citius hostibus ipsorum. O! Deus iam exuit naturam suam, quia nullum eius apparet iudicium. Ego, inquit, non obliviscar iudicii mei quum ad vos accedam, sed (quemadmodum iam diximus) praeter eorum exspectationem. Volebant enim Deum arma induere in suum commodum: Deus autem denuntiat se illis fore hostem, quemadmodum etiam nominat se per os Iesaiae. Simul autem dicit, *ero testis velox.* Opponit hanc celeritatem eorum calumniae. Dicebant enim Deum sedere pigrum et segnem, quoniam non statim, ut voluerant, proruperat contra exteros ad vindictam exercendam. Dicit ex opposito, se fore satis celerem ubi res tulerit. Quoniam autem hodie etiam grassantur in mundo tales blasphemiae, locus hic accommodandus est nobis in usum, ut sciamus Deum, quamvis ad tempus tardet vel conniveat, scire tamen suas opportunitates, ut appareat vindex scelerum, simul ac opus fuerit. Sed semper timendum est, ne haec festinatio eius nobis in perniciem cedat, quia non accipit personas, ut improbitatem nostram foveat, et rigidus sit contra eos qui nobis infesti sunt. Videndum igitur est, ut dum expetimus praesentiam Dei simul etiam sistamus nos ad eius tribunal pura et integra conscientia. Postea enumerat quasdam species, sub quibus comprehendit scelera quibus impliciti erant Iudaei. Primo loco nominat *divinos*, vel praestigiatores. Verum quidem est, inter alia superstitionum genera hoc nomen poni: sed quia hic solum legitur, non dubium est quin propheta complecti voluerit omnes divinos, ariolos, et pythonicos, et quicunque tales sunt. Et adhuc altera est synecdoche. Nam omnes corruptelas designat, quae pugnant cum vero Dei cultu. Scimus enim Deum fraenasse olim Iudaeos verbo suo, ne deflecterent ad incantationes et artes magicas, et quidquid tale est. In summa, ostendit tam crassis abominationibus tunc fuisse deditos, ut etiam ad incantationes, et praestigias diaboli, et artes magicas sese prostituerent. Secundo ponit *adulteros,* quo nomine designat omnem impudicitiam. Tertio ponit *fraudes, et rapinas.* Si autem probe expendimus, tres istae species continent plenam violationem totius legis. Consilium prophetae minime ambiguum est. Vult enim ostendere quam perverse expostulent cum Deo, quia centies perire debuerant, quum essent apostatae, quum essent obscoenis libidinibus dediti, quum essent crudeles, avari, perfidi. Haec obiurgatio etiam commonefacere nos hodie debet, ne provocemus iudicium Dei adversus alios, interea autem nobis blandiamur. Quoties ergo confugimus ad Dei opem, et petimus ut nobis succurrat, meminerimus eum esse iustum iudicem, et qui personas non respicit. Ita fiet, ut quisque dum implorat iudicium Dei suus ipse sit iudex, et praeveniat cognitionem quae ipsi metuenda est. Ergo ne Deus armetur in nostrum exitium sollicite examinemus vitam nostram, et teneamus regulam examinis, quae hic praescribitur a propheta: incipiamus a cultu Dei: deinde veniamus ad scortationes, adulteria, et quidquid pugnat cum vera castitate: postea transeamus etiam ad rapinas, ad fraudes. Nam si puri erimus ab omni superstitione,

si caste et pure nos custodierimus, si etiam abstinesmus ab omnibus rapinis, ab omni crudelitate, haud dubie probabitur Deo vita nostra. Et ideo in fine versus propheta addit: *non timuerunt me*. Nam ubi regnant libidines, et rapinae, et fraudes, et corruptelae quae vitiant cultum Dei, satis patet nullum esse Dei timorem: sed homines quasi furere excusso iugo, etiamsi millies praetendant nomen Dei. Quod dicit *de pupillis, et viduis, et peregrinis*, amplificat scelerum atrocitatem, quia scimus pupillos, et viduas, et peregrinos esse sub fide et tutela Dei, quoniam expositi sunt hominum iniuriis. Ergo quisquis pupillos diripit, et viduas infestat, et peregrinos opprimit, ille videtur quasi data opera bellum inferre Deo, qui pollicitus est eos fore tutos sub umbra manus suae. Quod ad verba spectat, durum est si dicamus supprimi mercedem viduae et pupilli. Potest igitur esse verborum inversio, quod evertant viduas, pupillos, et peregrinos. Sequitur:

6. *Quia ego Iehova non muto* (alii vertunt non mutor, et ad rem ipsam parum interest) *et vos filii Iacob non estis consumpti.*

Hic clarius refellit propheta ac compescit impiam illam protervism populi. Deus enim postquam dixit se venturum, et missurum redemptorem, sed non fore talem, ut Iudaeis satisfaceret, nunc ius suum sibi vendicat. Dicit se *non mutari*, *quia sit Deus.* Nomine Iehovae ratiocinatur a natura sua Deus. Se enim tacite mortalibus opponit: quemadmodum vidimus postrema lectione. Nec mirum est si Deus hic a se procul repellat omnem inconstantiam quum Balaam ille impostor coactus fuerit celebrare immutabilem Dei perseverantiam in iustitia. Neque enim est Deus, ut mutetur quasi homo, inquit, aut variet (Num. 23, 19). Iam ergo tenemus vim huius vocis, *Ego Iehova.* Sed addit explicative, *non muto*, vel non mutor. Nam si active legimus non muto, idem manebit tamen sensus, quod scilicet Deus maneat in suo proposito, neque huc et illuc flectatur: quemadmodum homines poenitet suscepti consilii, et quia venit illis in mentem quod ante non cogitaverant, vellent esse infectum quod iam fecerunt, et quaerunt novos retractandi modos. Deus negat quidquam simile in se reperiri *quia sit Iehova, et non mutet*, vel non mutetur. Posterius membrum potest varie accipi. כלה Hebraeis significat in prima coniugatione consumi: in Piel significat complere, vel finem facere: et hic sensus melius congrueret, nisi quod ratio grammatica potius exigit, ut sit verbum primae coniugationis. Si posset ferre grammatica, melius hoc quadraret, Vos filii Israel non fecistis finem: quare? a diebus patrum vestrorum, etc. Unc igitur contextu legendus esset versus qui mox sequetur. Sed contenti simus recepta lectione. Duplex tamen adhuc potest elici expositio. Nam ו copula potest resolvi in adversativam particulam: quamvis nondum estis consumpti, ego tamen non mutor: quasi dictum esset, Ne putetis vos elapsos esse: quamvis diu pepercerim vobis et vestris peccatis. Quamvis ergo nondum sitis consumpti, sed toleraverim vos in tanta pravitate, ego tamen maneo Iehova, neque ingenium muto, et tandem experiemini me esse iustum iudicem: quamvis non exsequar statim vindictam meam, sed poenae vel suspensae haereant, vel quasi sepultae iaceant: tamen ostendet exitus me non esse propterea mutatum. Sed videtur propheta hic potius obiicere ingratitudinem Iudaeis, quod Deum crudelitatis accusent, vel socordiae, quia non ipsis statim opituletur: interea autem non reputent secum, ideo se manere superstites, quia Deus habuerit rationem suae naturae potius quam rependere voluerit quod meriti erant. Haec igitur summa est, *Ego Deus qui non mutor.* Vos autem annon oportuit in vobis agnoscere admirabilem illam tolerantiam, qua vobis peperci? qui enim factum est, ut non perieritis, et innumerae mortes vos absumpserint? quomodo adhuc agitis superstites? An quia probe vos erga me gessistis, ut debuerim curam vestri gerere? Imo est hoc quasi portentum, quod non fulminaverim contra vos, ut fueritis pridem consumpti. Videmus ergo ut illis exprobret ingratitudinem, quia ipsum accusent, quod non statim armatus prosiliat in ipsorum defensionem. Nam exeipit, si tam esset rigidus et vehemens, non potuisse ipsos subsistere, quia continuis saeculis non desierant interitum sibi accersere, sicut mox sequitur. Dicit enim:

7. *A diebus patrum vestrorum declinastis a statutis meis* (vel edictis), *et non servastis: revertimini ad me, et revertar ad vos, dicit Iehova exercituum. Et dixistis, In quo revertemur?* 8. *An diripiet homo Deum* (vel deos, vel iudices), *quia vos diripuistis me? Et dixistis, In quo diripuimus te?* (vel expilavimus?) *In decimis, et oblationibus.*

Clarius exsequitur propheta quod attigerat, nempe mirum esse quod non periissent olim Iudaei, quia non destiterant in se Deum provocare. Hoc igitur clarius nunc illis obiicit: *a diebus patrum vestrorum*, inquit, *declinastis.* Auget eorum damnationem hac circumstantia, quod non coeperint nuper ab officio discedere, sed continuaverint per multas aetates suam contumaciam, quemadmodum et aliis etiam locis tam prophetae quam apostoli idem illis obiectant: vos incircumcisi corde non destitistis resistere spiritui sancto sicut patres vestri (Act. 7, 51): et, Nolite obdurare corda vestra

sicuti et patres vestri (Ps. 95, 8). In iustitia patrum vestrorum ne ambuletis: sed nolo colligere testimonia, quae satis frequenter occurrunt, et nota esse debent. Tenemus nunc consilium prophetae, quod scilicet iam saeculis pluribus perrexerint Iudaei in sua impietate et sceleribus: et tamen non fuerint pro meritis suis a Deo tractati: quoniam pro inaestimabili sua bonitate et indulgentia suspenderit rigorem suum, ne mox, ut digni erant, in ipsos animadverteret. Hinc apparet quam praepostere fuerint non solum morosi et superbi, sed etiam furiosi contra Deum, qui arguerunt eum tarditatis, quum tamen vere se Deum probasset erga eos diuturna illa patientia. Quod dicit, *et non servastis*, ad amplificationem valet. Magis enim exprimit legis suae contemptum: quasi diceret non solum fuisse transgressores, sed crassa pervicacia sic descivisse a lege, ut pro nihilo ducerent calcare praecepta Dei sub pedibus. Iam hortatur eos ad poenitentiam, et comiter occurrit, atque affirmat se fore illis propitium et placabilem, si resipuerint. Hactenus eos asperius obiurgavit, quia durae illae cervices opus habebant tali castigatione. Nam si humaniter et blande eos hortatus esset propheta, vel calcitrassent vel obiectassent cornua. Oportuit igitur subigi illam ferociam, quae reddebat eos prorsus indociles. Hoc fecit propheta: nunc mitigat illam duritiem sermonis, non respectu omnium, sed si qui adhuc sanabiles sint in populo vult eos experiri: et ideo offert illis reconciliationem cum Deo: quasi diceret, Etiamsi tot modis pervicaciter Deus a vobis fuerit offensus, etiamsi repudiaveritis eius gratiam, et indigni sitis prorsus quos iam respiciat: tamen redite, ipse occurret vobis. Diximus alibi omnes exhortationes fore irritas, nisi accedat spes veniae. Nam si Deus praecipiat ut redeamus in viam, nunquam tangentur animi nostri, imo refugient potius, nisi speremus ipsum fore exorabilem. Hanc rationem nunc tenet propheta, quum in persona ipsius Dei promittit veniam si ex animo Iudaei resipiscant. Nam Deus ad nos redire dicitur, ubi desinit poenas exigere de peccatis nostris, et deposita persona iudicis patrem se erga nos declarat. Scimus Deum nunquam accedere, neque discedere. Nam qui implet omnia non movetur loco: deinde scimus etiam in ipso nos esse, et vivere: sed externis signis declarat se a nobis alienum, et iisdem etiam declarat se propitium. Nam si nos dignatur et proventu frugum, et pace, et aliis benedictionibus, dicitur nobis propinquus esse. Ubi autem laxat fraena irae suae contra nos, vel exponit nos Satanae et hominum libidini, dicitur a nobis remotus esse. Sed hoc etiam satis tritum est, ideo non immoror longius. Hoc valet promissio qua nunc utitur propheta, Deum paterni favoris signa ostensurum Iudaeis, si modo ipsi sint tractabiles: sed per ipsos stare, quominus beneficiis eius sentiant ipsum esse patrem, quia opponant, quemadmodum dicit Iesaias (59, 2), peccata sua, quae impediunt cursum illius beneficentiae, ad quam ultro propensus esset. Quod autem iubet eos reverti, inde papistae nimis stulte colligunt, esse igitur in libero hominis arbitrio poenitentiam. Nam exigit Deus quae supra vires nostras sunt: et tamen non est cur queramur nimis grave onus nobis imponi. Respicit enim non quid possimus, vel quid ferat facultas nostra, sed quid debeamus, et quale sit nostrum officium. Quanquam ergo non poterit quispiam proprio motu ad Deum converti, non est propterea excusabilis, quia videndum est unde sit defectus, et quemadmodum iam dixi, utcunque impotentiam suam obtendat homo, non tamen ideo effugiet quominus obstrictus sit Deo, etiamsi plus ab eo exigitur quam praestando sit. Sed de hac loquendi forma etiam alibi saepius dictum fuit. Summa huc redit, homines non iniusto rigore Dei, sed propria culpa semper esse miseros. Sequitur, *dixistis, In quo revertemur?* Hoc adhuc signum est contumaciae ubi responsant homines se non videre ubi erraverint, et ideo conversionem frustra a se postulari. Nam huc tendunt populi verba, *In quo revertemur?* Hoc est, quid a nobis flagitas? Neque enim sumus nobis conscii ullius defectionis: Deum colimus ut decebat: nunc si officia nostra ab ipso repudiantur, non videmus cur tam praecise nos urgeat. Ergo ostende in quo deliquerimus quia conversio supervacua erit, donec convicti fuerimus vel apostasiae, vel eorum scelerum, quae Deus in nobis volit persequi. Respondet hic propheta, *An homo diripiet deos?* Quod vertunt quidam, An homo debet Deum fraudare? nimis coactum est, et remotum a prophetae verbis: et corrumpunt genuinum sensum. Neque enim video quid possit inde elici, An debet homo Deum fraudare? sed manent duo sensus tolerabiles. Prior est, An homo fraudat deos suos? Nomen אלהים, quamvis sit pluralis numeri refertur ad unicum Deum, ut satis notum est. Sed etiam idolis est commune: et hoc loco videtur mihi propheta conferre Iudaeos cum gentibus, ut eorum impietas melius pateat. Huc etiam tendit Ieremias quum dicit secundo capite (2, 10), Ite, et lustrate insulas, an est gens quae mutaverit deos suos: et tamen non sunt dii. Quum sua caecitas et obstinatio gentes teneret in tenebris, ut deos colere pergerent quibus assuefactae erant, fuit hoc foedissimum scelus in Iudaeis, quod edocti se colere verum Deum, tamen subinde abrepti improba levitate appeterent novos cultus: quasi vellent sibi fabricare alium Deum. Sic etiam hoc loco videtur propheta adducere gentes in medium, quod exemplum Iudaeis praeberent, quia scilicet defungerentur erga suos deos: Iudaei autem contemnerent summum et

unicum Deum: Ecce, inquit, circuite totum mundum, non reperietis tam effraenem licentiam in gentibus, qualis inter vos grassatur: illae enim obsequium aliquod reddunt diis suis, et sacrilegium illis est abominabile: vos autem me fraudatis. An ego inferior sum idolis? vel deterior est mea conditio quam illorum? Alii אלוהים accipiunt pro iudicibus, ut etiam vocantur iudices dii. Sed non videtur convenire sensus ille propter nomen Adam. Quoniam ergo hic generaliter ponitur nomen hominis, non dubito quin propheta significet quod iam dixi, nempe incredules, etiamsi demersi sint in tenebris, reverentia quadam teneri, ut coeleste numen metuant, neque audeant illudere, ubi nomen solum Dei in medium prodit. Quum ergo vigeat inter incredulos illa modestia, an excusabilis erit improbitas sancti illius populi, qui nutritus fuerat in lege, et cui Deus semper illuxerat per legis suae doctrinam? Postea adiungit, *Quia vos diripuistis me, et dixistis, in quo diripuimus te? In decimis et oblationibus.* Hic propheta rursus coarguit obstinationem populi. Fuit quidem haec hypocrisis, sed tam crassa, ut impudentia vinceret. Nam quod quaerunt *in quo Deum fraudaverint*, vel expilaverint, hoc pueris ipsis notum erat. Scimus enim, et iam vidimus alibi, tunc avaritiam dominatam fuisse apud ees, ut quisque propriis commodis addictus negligeret templum et sacerdotes. Quum ergo palam essent sacrilegi, cuius pervicaciae est, quaerere in quo Deum fraudaverint? Res enim palam est, ac vulgaris, ut pueri ipsi ferre possint iudicium. Deus tamen satis habet uno verbo ees convincere, quod scilicet in decimis, et primitiis ipsum fraudent, non quod aliqua ad eum utilitas perveniat ex oblationibus, sicuti nulla re indiget: sed quia suum merito vocat se censet, quod destinat in cultum suum. Quoniam ergo ordinem illum instituerat apud Iudaeos, ut alerentur ex decimis sacerdotes, et pars etiam erogaretur pauperibus, quoniam volebat Deus sibi offerri et primitias, et alia omnia, ut assidue homines reducerent in memoriam, omnia se illi debere, et sacra esse quaecunque ex eius manu percipiebant: ideo prius vocavit panem suum, qui in mensa erat repositus, et sacrificia etiam vocavit cibos suos, quasi ederet, et biberet. Sed, quemadmodum iam dixi, debemus finem respicere, quia volebat hoc modo coli, simul etiam oportuit illi servari quasi proprium, quidquid ad eum colendum spectabat. Haec igitur ratio est cur nunc queratur se fraudari in decimis. Caeterum scimus nunc alia sacrificia nobis praescribi. Nam post invocationem et laudes, simul etiam iubet ut subveniamus pauperibus et egenis. Non dubium igitur est, quin Deus a nebis spolietur iure suo, ubi maligni sumus erga pauperes, ubi etiam negamus illis subsidium in necessitate. Iniurii quidem sumus hominibus et crudeles: sed crimen nostrum longius procedit, quod scilicet simus infidi depositarii. Deus enim hac lege liberalius erga nos se gessit, ut perveniret ex nostra abundantia aliqua portio ad pauperes: et quia consecrat in eorum usum quod nobis abundat, ideo sacrilegi sumus quoties non reddimus fratribus nostris quod Deus iubet, quia scimus interponi eius nomen sicuti dicitur, Qui pauperi largitur, foeneratur Deo.

9. *Maledictione vos maledicti estis, et me vos diripuistis tota gens.*

Prosequitur Malachias eandem sententiam. Respondet enim Dei nomine Iudaeis, quod iniuste querantur de immodico eius rigore, quandoquidem totam malorum culpam ipsi sustineant. Per concessionem igitur dicit maledictos quidem ipsos esse, sed adiungit hoc contingere ipsorum merito, quasi diceret, Esto (nam audiebantur assiduae illae lamentationes), quid sibi vult Deus, quod sine fine et modo nos affligit? Deus ergo concedit illis quod solebant odiose referre: sed ex opposito dicit, *vos etiam me diripuistis:* quid mirum si maledictio mea vos consumit? Quum ergo expilatus a vobis fuerim quantum in vobis erat, ego rependo vobis iustam vicem, neque enim aequum est, ut largus sim, aut beneficus erga vos, dum ita me fraudatis, et rapitis quae mea erant. Summa huc redit, verum quidem esse quod Iudaei deflebant, nempe esse maledictos: sed quaerendam esse causam. Sibi autem volebant ignosci rapinas, et sacrilegia, quibus fraudabant Deum. Atqui obiicit Deus se sumere iustam de ipsis ultionem, quod scilicet ipsos consumat inopia et egestate, quando tam maligne reddiderint quod debebant. Dicit, *tota gens:* qua particula aggravat crimen Iudaeorum quod scilicet non pauci essent obnoxii sacrilegio, cuius meminit, sed a minimo usque ad maximum certatim omnes raperent decimas et oblationes. Hinc sequitur, non excedere modum Dei vindictam, quum esset quasi publica conspiratio omnium, neque vel decem, vel centum essent impliciti hoc crimine, sed totus populus, quemadmodum dicit. Sequitur:

10. *Adducite omnes decimas* (vel totas) *ad domum thesauri* (vel ad repositorium), *et sit cibus in domo mea: et probate me nunc in hoc, dicit Iehova exercituum, annon aperiam vobis fenestras coelorum, depromam vobis benedictionem, ut non sit sufficientia* (vel, ut non sit modus sufficientiae).

Concludit tandem eos nihil proficere iurgando, sed optimam rationem illis paratam esse, si studeant redire cum Deo in gratiam. Postquam ergo repulit iniustas eorum criminationes, nunc rursus

ostendit illis remedium, quod prius attigerat, nempe si bona fide agant cum Deo, fore ipsis liberalem, et benedictionem eius illis promptam fore et expositam: haec summa est. Satis autem convicti fuerant suae rapacitatis, quod scilicet subducerent oblationes et decimas. Quum iam hoc sacrilegium satis notum esset, nunc quasi litem aestimat propheta, ut loquuntur, sicuti solet fieri ubi reus damnatus est, ac causa est cognita, ut scilicet qui fraudatus est recuperet ius suum. Sic etiam nunc cum Iudaeis agit Deus: *Adducite*, inquit, *ad repositorium* (nam hoc valet domus thesauri vel annonae), *adducite omnes decimas, vel totas.* Hinc colligimus non prorsus negasse ipsos decimas sacerdotibus, sed fraudulenter solvisse, vel dimidia ex parte, vel ita ut quidquid poterant sibi retinerent. Neque enim supervacuum est quod dicit, *adducite omnes*, vel totas. Volebant igitur ita decimas solvere, ut contenti essent sacerdotes dimidia parte tantum, et ita illuderent Deo: sicuti hypocritae semper arrogant sibi titulum, et ita student defungi, ut non palam appareat eorum perfidia: sed interim non pudet eos suae licentiae, qua illudunt Deo, quemadmodum insigne exemplum hic nobis profertur. Videmus ergo non esse novum vel insolitum, si homines Deo sua officia imputent, et interea manifeste eripiant ei quod suum est, et ad se transferant: manifeste dico, quoniam satis apparet eorum impietas, etiamsi velo simulationis sit obducta. Postea adiungit, *sit cibus in domo mea:* alibi hanc loquendi formam exposuimus, et postrema lectione propheta de cibo etiam Dei loquutus est, non quod indigeat Deus cibo et potu, sed quia eius censeri debet quidquid sibi dicavit. Diximus autem fuisse hoc nostra causa praeceptum, ut offerrent Iudaei et panem et victimas, et quidquid tale est: deinde ut epularentur Ierosolymae velut in conspectu Dei. Quid enim magis optabile quam ut Deus in medio nostri habitet? quod etiam toties in lege repetitur. Hoc autem familiarius non potest nobis exprimi quam ubi Deus quodammodo se statuit nobiscum in mensa, ac si esset conviva noster, qui vellet eodem pane, et aliis alimentis nobiscum vesci. Et ideo in lege dicitur, Epulaberis, et laetaberis coram Deo tuo. Iam quia Deus, ut dictum est, non indiget cibo et potu, deinde quia pro sua crassitie homines ad superstitionem plus aequo sunt propensi, ideo ne quid terrenum Iudaei imaginarentur de ipso Deo, substituit sacerdotes et pauperes in locum suum. Et haec ratio temperamenti notanda est, quia Dominus ab una parte voluit familiariter ad se allicere homines, sed ab altera parte voluit attrahere sursum in coelos, ne quid indignum illi affingerent, quemadmodum fieri solet, atque nimis vulgare est. Sed interea sacrilegium rursus traducit, quum se ipsum cibo privari conqueritur. *Sit* ergo *cibus in domo mea et probate me nunc in hoc, dicit Iehova, si non aperuero, etc.* Confirmat quod prius dixit, sed pergit tamen in promissione, quia quum se probationi subiicit, secure calumniam eorum repellit, quod scilicet dicerent absque causa se inedia confici, et Deum quasi mutasse naturam, quod non daret largum proventum frugum. Deus ergo uno verbo ostendit sibi fieri iniuriam, quia probationem vel examen admittit: quasi diceret, Si placet litigare, facile absolvar, quia si adduxeritis mihi decimas, et quidem integras, statim proveniet vobis magna frugum omnium ubertas. Hinc igitur patebit me non esse autorem sterilitatis, sed causam oriri a vestra malitia, quod scilicet sacrilegi estis in me privando. Postea addit, *si non aperuero vobis fenestras coeli.* Hoc primum est in terrae fertilitate, ut coelum terram inebriet, quemadmodum loquitur scriptura. Et ideo minatur Deus in lege coelum fore ferreum, et terram aeneam, quia est mutuus quidam consensus inter coelum et terram: et alibi per prophetam dicit, Coelum exaudiet terram, et terra exaudiet frumentum et triticum, et frumentum et triticum exaudient homines (Hos. 2, 22). Nam ubi nos urget fames clamamus ad panem et vinum, quando videtur quodammodo inclusa esse vita nostra in illis subsidiis. Si penuria sit vini et tritici patimur repulsam, vinum etiam et triticum clamant ad terram. Quare? nam ex ordine divinitus posito appetunt quasi erumpere. Ubi autem clausis terrae visceribus, neque frumentum, neque vinum possunt oriri, tunc etiam frustra terram invocant. Eadem est terrae ratio: nam terra ubi arida est, quasi famelica ad coelum clamat: si autem negatur pluvia, coelum videtur repudiare terrae vota. Ergo Deus hoc loco ostendit terram non posse producere spicam unam tritici, nisi succum vel humorem suppeditent coeli. Potuit quidem Deus ab initio terram humectare absque pluvia, quemadmodum refert Moses: sed tunc vapor supplebat vicem pluviae. Quamvis ergo naturaliter defluat pluvia, monemur hoc loco Deum ipsum pluere: hoc primum est. Sed quia non sufficeret pluvia ipsa, adiungit Evaginabo. פתח*) enim proprio est evaginare. Sed quoniam asperior esset metaphora, recte vertunt quidam, depromam. Dura est etiam illa interpretatio, Evacuabo benedictionem. Imo evertit sensum. Sequamur ergo quod primo loco attuli, Depromi vel palam exseri benedictionem a Deo, ubi terra officio fungitur, et ferax est, vel fructuosa. Videmus ergo ut Deus non uno tantum modo liberalis sit erga nos, sed velit per certos gradus nos sentire suam beneficentiam. Pluit igitur e coelo, ut emolliat terram, quo possit in sinu suo triticum

*) *Errorem scribae, vel fortasse ipsius autoris facile ex authentico corriges.*

fovore: deinde e visceribus suie proferre, quemadmodum si mammas nobis porrigeret. Ad baec benedictionem suam Deus exserit, facit enim ne inutilis sit pluvia. Addit עד בלי די, Quidam vertunt, Ut non sit sufficientia, boc est, ut horrea, et cellae non capiant tantam copiam. Eliciunt igitur hunc sensum, tantam fore ubertatem, vel tam largum proventum, ut cellae non sint futurae satis capaces. Alii autem vertunt, absque modo sufficientiae. די proprie significat sufficientiam, vel quod opus est: sicuti יד inversis literis. Sed quantum ad rem spectat, parum est discriminis. Conveniet igitur etiam haec interpretatio, absque sufficientia, id est, Non respiciam quid vobis opus sit, ut sit quasi demensum, sed erit ubertas quasi superflua. Sequitur:

11. *Et increpabo vobis devorantem, et non corrumpet vobis fructum terrae: et non abortiet vobis vitis in agro, dicit Iehova exercituum.*

Iam rursus confirmat Deus se non una tantum in specie nobis esse beneficum. Posset quidem quotidie nobis victum erogare, quemadmodum scimus aluisse populum suum in deserto: sed vult semen putrescere in terra, vult germinare, et postea vult successu temporis crescere, donec surgat in spicas. Postea adhuc multum est periculi: imo obnoxium est triticum variis incommodis donec in horreum colligitur. Nam et locustae, et vermiculi, et rubigo, et aliae pestes triticum infestant: ideo ut melius commendet Deus suam beneficentiam erga homines, enumerat bic varios modos conservandi victus, quia non satis esset semen germinasse, deinde apparuisse signa magni proventus in ipsis spicis, et in ipsa densitate: sed necesse est etiam spicas ipsas, donec maturitas accesserit, divinitus conservari, quia statim obreperent ab una parte bruchi, locustae, et vermiculi, et alia animalcula quae triticum in agris devorant: deinde etiam instarent procellae, et grandines, et rubigo, et aliae labes, ut iam dixi. Hic ergo Deus ostendit se assidue curam nostri gerere, et singulis diebus ac noctibus praestare officium boni et seduli patrisfamilias, qui semper pro suis excubat. Nam sub nomine comedentis comprehendo omnes corruptelas, quibus videmus obnoxiam esse segetem. Ideo dicit, *Non corrumpet fructum terrae, et non orbabit vitis in agro vobis.* שכל proprie significat orbare, vel privare. Sed quoniam lectio dura esset, non orbabit vitis, ideo vertunt, Vitis non abortiet, quod mihi non displicet. *Non abortiet* igitur *vobis vitis in agro, dicit Iehova exercituum.* Sequitur:

12. *Et beatos dicent vos cunctae gentes, quia eritis vos terra desiderii* (desiderabilis), *dicit Iehova exercituum.*

Versus hic desumptus est ex lege, ubi inter alia promittit Deus tam felicem statum electi populi fore, ut gentes ipsae agnoscant in illo Dei benedictionem. Subest interea antithesis, quoniam eo miseriae prolapsi erant, ut essent quasi detestabiles gentibus, quemadmodum et lex etiam illis denuntiat, Si custodieris praecepta mea, omnes gentes beatum te dicent: si autem me contempseris, eris ludibrio omnibus gentibus, omnes concutient caput, et movebunt labra, imo horrebunt ad miseriae tuae adspectum: et quisquis audiet, aures ei tinnient. Quoniam ergo Iudaei quasi tabidi erant in suis malis, ideo dicit propheta, si conversi fueritis, non abolita est illa felicitas, quam vobis Deus pollicitus est: babet eam in manu sua repositam, sed instar thesauri: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (31, 20), Quam magna est multitudo bonitatis tuae, sed abscondita est timentibus te. Significat igitur Deus se nolle prostituere benedictionem suam canibus et porcis, sed filiis suis, qui scilicet morigeri sunt, semper esse paratam. *Vos* igitur *dicent gentes beatos, quia vos eritis terra desiderii.* Haec etiam promissio ex lege sumpta est, ubi dicit Deus se non frustra segregasse terram illam a reliquis, quoniam futura esset exemplar, vel imago beneficentiae ipsius in toto orbe. Scimus quidem Deum semper fuisse liberalem etiam erga omnes populos, ita ut saturati etiam fuerint abunde eius alimentis: sed terra Israel vocatur desiderabilis, quia speciale theatrum est beneficentiae Dei, non modo in cibo et potu, sed etiam in aliis praestantioribus beneficiis. Nunc addit:

13. *Invaluerunt contra me verba vestra, dicit Iehova: et dixistis, In quo loquuti sumus contra te?* 14. *Dixistis, frustra servitur Deo, et quae utilitas? quia custodivimus custodiam eius, et quia ambulavimus supplices* (vel humiles, in obscuro vultu, ad verbum) *coram facie Iehovae exercituum.*

Hic rursus expostulat Deus cum Iudaeis de impia et nefanda blasphemia, quod scilicet dicerent ipsum frustrari suos cultores, et nullum esse apud eum boni vel mali discrimen, quia promiscue benefaciat improbis et piis: deinde negligat quidquid praestatur ei obsequii. Dicit autem *Invaluisse verba ipsorum,* quo petulantiam denotat: quasi diceret, *Vous avez gagné le plus haut.* Nam חזק est praevalere. Significat igitur talem fuisse protervíam inter Iudaeos, quae nullis rationibus posset compesci: quemadmodum videmus homines, ubi semel abrepti sunt sua amentia et rabie, vociferari, ita ut locum non relinquant, vel monitionibus, vel sanis consiliis. Initio obmurmurant, et tantum audiuntur susurri: sed ubi acquisierunt sibi licentiam, tunc, quemadmodum dixi, emittunt furiosos suos clamores

in coelum. Hoc crimen nunc coarguit propheta, quum dicit *Iudaeos clamitando invaluisse contra Deum.* Iam iterum excipiunt, *In quo loquuti sumus contra te?* Apparet ex tot repetitionibus hypocrisin, quae coniuncta erat cum impudentia, non potuisse facile corrigi in populo illo tam praefracto. Debuerat enim statim illis in memoriam venire, quod tam scelerate damnaverant Deum. Sed hic quoque nullam culpam agnoscunt. Quid tibi vis? perinde est ac si prophetam vellent trahere in iudicium, quod illos calumniose accuset, in quo nullius vitii sibi conscii sint. Subiicitur ratio cur dicat *invaluisse eorum verba contra Deum*, hoc est, ipsos nimis audacter, et furiose maledixisse Deo, nempe *quia dixerunt frustra Deum coli.* Putabant se perfecte Deum colere: et hoc erat illis falsum principium, quemadmodum hypocritae semper arrogant sibi plenam sanctitatem. Neque sustinent fateri mala sua: etiam si conscientia eos pungat, tamen et se ipsos decipiunt vanis illecebris, et semper conantur obducere aliquid, ne discooperiatur eorum dedecus apud homines. Sibi igitur, Deo, angelis et hominibus fucum facere vellent hypocritae. Ubi autem hac confidentia inflati sunt, quod Deum pure et sancte, et absque ullo vitio coluerint, quod etiam careant omni macula, nisi Deus pro voto ipsos tractet, nisi se eorum arbitrio subiiciat, produnt suam virulentiam quae latebat prius. Nam si prospere habeant, Deus plenis buccis ab ipsis benedicitur: verum simul ac subtrahit manum suam, et vult eorum tolerantiam probare, illic quemadmodum dixi, ostendunt quales sint Dei cultores. Nam in cultu Dei hoc est praecipuum, ut homines se ipsos abnegent, et se tradant ei regendos, neque obstrepant, si quando eos humiliet. Ergo videmus quomodo convitiati fuerint Iudaei Deo, quod scilicet persuasi fuerint se satisfecisse officio suo, quod tamen erat falsissimum: deinde quod non poterant se subiicere Deo, et iugum eius subire, quod non reputabant quam variis modis provocassent iram Dei, quam iustas et multiplices causas habeat castigandi suos, etiamsi nihil deliquerint. Quum ergo nihil horum expenderent, hinc factum est, ut putarent ipsum sibi esse iniquum. *Frustra* ergo *servitur Deo.* Diximus has cogitationes venire interdum fidelibus in mentem: sed opponunt obstaculum, ut decet. Iudaei autem quasi victores evomebant has blasphemias contra Deum, *Frustra servitur Deo*, *quae utilitas?* inquiunt. *Nam custodivimus custodiam eius*, *ambulavimus obscuri*, vel humiles *coram Iehova exercituum:* et tamen cogimur *vocare beatos superbos*, id est, impios. Hic Deum accusant dupliciter, quod scilicet nullam recipiant mercedem suae pietatis, quum probe erga Deum fuerint defuncti: deinde quod melius sit impiis ac Dei contemptoribus. Videmus ergo odiose ab ipsis exaggerari Dei iniustitiam, saltem quam ipsi sibi fingebant, nempe quod frustretur iustos mercede qua digni sunt: deinde quod arrideat impiis et sceleratis, quasi ipsos foveret, et quasi vellet magis exasperare dolorem servorum suorum, dum fideliter ipsum colendo videant tamen hoc fieri frustra: quoniam dissimulet Deus se respicere ad eorum obsequia. Quod autem diximus tentari etiam bonos hac cogitatione, non mirum est, quando res ita confusae sunt in mundo: sicuti etiam dicit Solomon (Eccl. 9, 2), Omnia pariter evenire iusto, et impio, immolanti victimas, et non immolanti: unde terra impietate et contemptu referta est. Occasio igitur nobis offertur et indignationis, et obtrectationum: sed quoniam Deus consulto examinat fidem nostram rebus ita turbatis, meminerimus opus esse patientia. Quanquam non satis est subiicere nos iudicio Dei, nisi etiam reputemus iuste nos affligi: et quamvis demus probitati operam, tamen multa vitia in nobis haerere, nos aspersos esse multis maculis, quae provocant in nos iram Dei. Discamus igitur reputare qualis sit vita nostra, deinde meminerimus plures esse causas, cur Deus nos interdum asperius tractet. Sic fiet, ut statim cesseut omnes obtrectationes, deinde ut animi nostri sint compositi ad obedientiam. Denique illa consideratio compescet quidquid in nobis est contumaciae, ne aut pravae nostrae cogitationes aut verba contra Deum praevaleant.

Vidimus postrema lectione indigne tulisse Iudaeos quod non humanius illos tractaret Deus, quum tamen ipsi optimo defungi studerent suo officio erga ipsum. Diximus hanc expostulationem nunquam posse ab hominibus iuste proferri, quia etiamsi rigidum sentiant Deum, semper multae sunt causae cur ipsos variis molestiis exerceat. Sed hypocritae videntur sibi omnium perfectissimi esse, quamvis duntaxat fucum sanctitatis obtendant. Dicunt quidem se legem servasse, sed ubi ad examen ventum est, deprehenditur vanitas, quia quod praecipuum in lege est eos deficit, integritas scilicet cordis: imo in externa vita deprehenduntur transgressores. Sed quidquid sit, audacter iactant se legem servasse, quemadmodum videmus hoc loco, *Custodivimus eius custodiam.* Metaphorice vocatur doctrina legis custodia, quoniam nos regit, deinde continet intra metas ne vagemur incerti, cohibet pravas cupiditates. Denique continet nos sub Dei metu, et in optimo ordine. Hoc si reputassent Iudaei, nunquam ausi fuissent tantum sibi sumere. Sed nomen hoc, ut erat tunc in usu, ponitur a propheta: et ita ostendit quam parum attenti fuerint ad considerandam Dei legem: quia putant vitam suam conformem esse omnibus praeceptis: et tamen vix millesimam partem attigerant. Addunt, *Ambulavimus obscuro vultu*, vel habitu. Est etiam in hac

voce metaphora, quia intelligunt se fuisse coram Deo humiles et abiectos. Et hoc est non vulgare in cultu Dei, fastu omni deposito, et confidentia etiam subacta timide ambulare coram ipso. Sed hypocritae simiarum more imitantur quod Deus exigit, vel probat: interea de corde mutando nulla mentio. Timor ergo et sollicitudo requiritur, sicuti vidimus apud prophetam Michaeam. Nam putant hypocritae sufficere vultum deiectum, unde etiam saepe moestitiam simulant, quamvis intus sibi placent et blandiuntur: et ideo apud Iesaiam ca. 58, ut hoc loco, Deum accusant quod non respexerit: quum incederent vultu tristi, quum se macerarent ieiuniis, denique quum aliis omnibus exercitiis praeferrent magnam sanctitatem. Deum accusant, quod haec omnia despexerit, vel non habuerit rationem, ut debebat. Meminerimus ergo bis errare Iudaeos, quoniam Deo obtrudunt vanam simulationem pro vera humilitate: quia non dubium est, quin turgidi fuerint prava confidentia, etiamsi iudicarent se esse et abiectos et obscuros coram Deo. Deinde quod sibi plus arrogant quam iustum sit: quia etiam si qua esset modestia, et submissio in ipsis, tamen modum excedunt: quoniam semper turgemus confidentia: saltem nunquam penitus sumus purgati. Falso igitur obtendunt, quod *incesserint obscuri, et deiecti coram Deo*. Sequitur:

15. *Et nunc nos beatos dicimus superbos: etiam aedificantur qui faciunt iniquitatem, etiam qui tentant Deum, et liberantur.*

Cohaeret hic versus cum proximo. Nam sententia non constaret, quod *ambulaverint moesti coram Deo, et sollicite custodierint praecepta eius*, nisi accederet hoc membrum, quod videant interea florere et delitiari superbos: quasi dicerent, Nos studuimus Deum promereri nostris obsequiis: ipse posthabita ratione pietatis nostrae, quasi totam suam liberalitatem effudit in hostes nostros, qui tamen sunt homines impii et profani. Nunc ergo videmus coniungi istos duos versus uno contextu, quod Deus frustretur Iudaeos mercede illis debita: interim vero beneficentia sua prosequatur impios et indignos. Nam, ut ante visum est, Vocare aliquem beatum, est agnoscere in ipso Dei benedictionem: sicuti pollicitus est Deus, Ecce beatum te dicent omnes gentes. Ita conversio hic notatur, quod Iudaei quum essent miseri, vocarent alios beatos: non quod libenter hoc praedicarent, sed aemulatio cogebat ipsos conqueri de laeto et beato statu gentium, quae tamen erant impiae. Vocant autem superbos omnes Dei contemptores per synecdochen, quia sola fides nos humiliat. Multi quidem increduli laudantur a modestia, sed nemo sese componit ad humilitatem, nisi qui exinanitus est omni opinione suarum virtutum. Alii insurgunt contra Deum, quia eripiunt ei quod suum est: ideo non mirum, si contumeliosi sint in proximos, quando non dubitant cornua adversus Deum attollere. Et multis scripturae locis increduli sic vocantur, ut sciamus non posse nos formari, et assuefieri ad modestiam, donec subierimus iugum Dei, ita ut nos quocunque voluerit flectat: deinde etiam abiecerimus omnem fiduciam nostri. *Etiam*, inquiunt: גם hic resolvi debet, quia bis repetitur, in tam et quam, hoc est, quicunque impie se gerunt, et quicunque tentant Deum, *Aedificantur et liberantur*. Hic genus priore loco statuitur, deinde species: tamen de iisdem loquitur propheta. Nam impios vocat contemptores Dei. Dicit postea eosdem tentare Deum, quod est magis speciale. Summa est, Dei favorem esse conspicuum in legis contemptoribus, tam quia prospero degunt, quam quod liberantur, et Deum auxiliatorem sentiunt in rebus adversis. Verbum aedificandi apud Hebraeos accipitur pro feliciter agere, sicuti transfertur ad multa alia. Ubi ergo quispiam crescit et augetur tam honoribus quam divitiis, ubi etiam stabilitur, ubi accumulat sibi opes, ubi denique ad perfectionem quasi per gradus attollitur, ille dicitur aedificari. Iam additur, *Ipsos quoque liberari*, quia non satis esset acquirere multas opes, nisi auxilium etiam Dei accederet in rebus adversis. Nemo enim immunis est ab omni incommodo, loquor de felicissimis. Quare ad aedificationem adiungit propheta hoc secundum, quod Deus eripit ab omnibus incommodis reprobos, quasi eos tegeret sub umbra sua, vel quasi essent eius clientes. Quod ad verbum illud secundum spectat, ubi dicit impios *tentare Deum*, scimus hoc infidelitatis proprium esse, litigare cum Deo. Usus est propheta hoc verbo paulo ante, quum diceret, Probate me in hoc. Sed Deus more humano tunc se subiiciebat examini: hic autem propheta audaciam illam perstringit, quae nimium vulgariter regnat in mundo, ubi scilicet homines volunt circumscribere Deum, et legem illi imponere, et inquirere in iudicia ipsius: denique ac si illis obnoxius esset praescribere pro sua libidine, ut ne hoc vel illud agat: quod si egerit, vocare ipsum ad causam agendam. Nunc ergo tenemus quid sit tentare Deum. Sequitur:

16. *Tunc loquuti sunt timentes Iehovam quisque ad socium suum: et attendit Iehova, et audivit: et scriptus est liber memoriae* (vel memorialis) *coram facie eius pro timentibus Iehovam, et cogitantibus de nomine eius* (vel in pretio habentibus nomen eius).

Hoc versu refert propheta suam doctrinam non caruisse fructu, quia commoti fuerunt fideles, ut alii alios animarent, atque ita reducerent se mutuo in rectum cursum. Qui indefinite exponunt loquutos

osse fideles, corrumpunt prophetae sensum: deinde etiam supprimunt particulam אז, Tunc: et res ipsa ostendit designari certum tempus: quasi dicat propheta, antequam verba faceret, ac vehementius insisteret in vitiis castigandis, fuisse multum torporem in populo: sed tandem fideles fuisse expergefactos. Hinc docemur nos pigros esse, et lentos natura, nisi Deus aures nobis vellicet: ideoque monitionibus et stimulis nobis opus esse. Sed interea discamus etiam horum exemplo, attendere ad doctrinam, ne apud nos frigeat. Quanquam simul notandum est, non omnes fuisse tactos prophetae exhortationibus, ut resipiscerent, sed timentes Deum. Non dubium est quin maior pars secure perrexerit in suis vitiis, imo palam deriserit prophetae doctrinam. Quod ergo doctrina profuit solis timentibus Deum, ne miremur si hodie a maiore turba contemnitur, quia paucis datum est obedire verbo Dei. Et cordis conversio singulare est spiritus sancti donum. Itaque non est cur animos despondeant pii doctores, si vident non passim, neque ab omnibus recipi suam doctrinam, vel si vident paucos in ea proficere: sed contenti sint, si Dominus apud quosdam quamlibet paucos benedicat ipsorum laborem, atque utilem et fructuosum reddat. Propheta vero non tantum dicit quemque privatim fuisse tactum resipiscentia, sed *inter se loquutos:* quo significat, debere studium nostrum extendi ad fratres nostros: et hoc testimonium esse vera resipiscentiae, si singuli, quantum in se est, conantur adiungere sibi quam plurimos socios, ut simul uno consensu redeant in viam, a qua deflexerant, imo redeant ad Deum, a quo desciverant. Huc ergo spectarunt mutui sermones inter cultores Dei, quos non exprimit propheta. Dicit *Iehovam spectasse, et audiisse, et scriptum fuisse librum coram ipso.* Hic ostendit non frustra fideles meditatos fuisse poenitentiam, quia Deus testis ac spectator fuerit. Et haec pars notatu apprime digna est, quod scilicet non ludimus operam, quoties ad Deum convertimur, quia ipse tanquam obviis ulnis nos excipit. Hoc igitur primum voluit notare propheta noster, quod *Deus attenderit:* et ideo utitur tribus loquendi formis. Satis fuisset uno verbo, sed addit etiam alia duo: praesertim hoc emphaticum est, quum dicit *scriptum fuisse librum memorialis:* voluit igitur hac congerie verborum fideles magis hortari, quoniam indubia sit eorum merces simul ac sese Deo addixerint, quia Deus non caecutiet ad ipsorum pietatem. Interea videtur etiam propheta notare quasi miraculum, quod tunc reperti fuerint in populo, qui essent adhuc sanabiles, quum invaluisset tanta malitia in populo, imo obduruisset ad ultimam usque contumaciam, quemadmodum vidimus. Nam illic nihil erat integrum vel sincerum, neque in sacerdotibus, neque in vulgo. Quum ergo diu quasi laxis habenis grassati essent in omni genere scelerum, fuit res incredibilis, posse aliquos ex ipsis converti, vel posse aliquid inveniri illic residuum pietatis et timoris Dei. Haec igitur ratio est cur propheta dicat *Deum attendisse, et audivisse, et scriptum fuisse librum* quasi de re insolita, et quae poterat videri similis portento in rebus adeo confusis et perditis. Summa huc redit, ne dubitent fideles poenitentiam suam semper respici a Deo, praesertim ubi summa desperatio occupat animos. Quia saepe hoc nocet piis, dum vident nihil remedii sperandum esse: putant enim suam poenitentiam fore inutilem: ideo propheta tantopere insistit in hac parte, ut certo sibi persuadeant, etiamsi nulla spes appareat, poenitentiam tamen fore illis in salutem coram Deo. Et ideo adiungit *pro timentibus Deum fuisse scriptum hunc librum.* Quantum attinet ad participium חשבים, חשב significat supputare, et numerare: significat etiam per translationem cogitare: ideo vertunt quidam, Cogitantibus de nomine Dei. Et certe haec rara virtus est: quia videmus ut oblivio facile nobis obrepat, quae exstinguit omnem Dei timorem, ut licentiam nobis sumamus, quasi impune peccarent, qui Dei obliti sunt. Et ideo in Psalmis saepius dicitur, timorem Dei esse prae oculis piorum. Videtur hoc frigidum esse primo intuitu: sed qui Dei memor est, multum profecit in cursu pietatis. Et experimur etiam re ipsa solam Dei memoriam nobis esse satis validum fraenum ad cohibendas omnes pravas cupiditates. Quoniam autem in supputatione subducitur pretium, potest altera interpretatio etiam bene quadrare, quod fideles habeant in pretio nomen Dei. Sequitur:

17. *Et erunt mihi, dicit Iehova exercituum, die illa qua ego facio, peculium: et parcam eis* (super eos, ad verbum) *sicuti parcit vir filio suo, qui obsequitur ei.*

Ostendit ab ipso effectu quorsum scriptus fuerit liber ille memorialis, nempe ut Deus tempore opportuno ecclesiam suam tuendam et fovendam rursus suscipiat. Quanquam ergo ad tempus multae aerumnae piis sustinendae erunt, tamen propheta docet non frustra eos servire Deo: quia experientia tandem probabit, non fuisse neglecta eorum obsequia. Sed distinctio quam ponit notanda est, quod scribatur liber memorialis coram Deo, postea exsequatur Deus quod in libro scriptum est. Ubi ergo videmur frustra Deo servire, sciamus venire in rationem obedientiam nostram, quam ei praestamus, et ipsum iustum esse iudicem, quamvis non statim manum ad nos usque proferat. Priore ergo loco testatur propheta Deum cognoscere de cuiusque factis: postea adiungit suo tempore exsequi quod

apud se decrevit. Sic etiam in iudiciis servat cognoscendi et exsequendi ordinem. Nam quum diceret Abrahae, clamorem Sodomae venisse usque ad coelum, qualis erat tunc et quam supina urbis securitas? usque ad ultimum momentum quam proterve, imo quam belluino impetu spreverunt omne numen? Sed multo ante Deus iam conscenderat tribunal, et examen sumpserat de eorum sceleribus. Sic etiam, quamvis dissimulet ad suorum obedientiam, non tamen habet clausos oculos, vel clausas aures, quia scriptus est liber memorialis coram ipso. Dicit ergo, *erunt quo die facio.* Verbum hoc absolute ponitur. Sed ex circumstantia loci facile colligere licet, referri ad instaurationem ecclesiae. *Quo die* igitur *faciam*, hoc est, complebo quod iam dixi. Nam ante premisit ecclesiae restitutionem. Quia igitur de re nota sermo erat, breviter dicit, *Quo die faciam*, vel complebo *opus meum, erunt mihi peculium.* Confirmat haec loquutio quod iam dixi, nempe Deo esse suam opportunitatem, ut nimiae sit temeritatis, praescribere illi certum tempus, quando hoc vel illud faciat. Quo igitur die colligit ecclesiam suam, tunc apparet nos esse ei peculium. Ita his verbis hortatur nos ad tolerantiam propheta, ne grave sit gemere sub onere, et non sentire auxilium Dei pro voto: deinde, ne etiam grave sit communes perferre aerumnas cum tota ecclesia. Si unus aut alter nostrum crucis subiectus aegre et moleste spiritum in hoc mundo traheret, posset videri indigna eius conditio: sed ubi a primo ad ultimum omnes pii socii sunt crucis Christi, et configurantur ad eius imaginem, non est quod quisquam refugiat hanc conditionem. Neque enim meliores sumus quam sancti patriarchae, apostoli et tot fideles, quos Deus cruce exercuit. Quum ergo hic communis nobis ecclesiae restitutio proponitur, sciamus nobis esse materiam constantiae et fortitudinis, quia turpe esset deficere, quum tot nobis sint duces in hac militia, qui suis exemplis quasi manus porrigunt. Quod enim Abraham, David, alii etiam patriarchae et prophetae, quod apostoli tam multas molestias et tam graves perpessi sunt, nonne hoc nos erigere debet? Et si quando vacillant et pedes et crura, nonne hoc sufficere debet ad confirmationem quod tot praestantissimi duces suo exemplo nos invitant ad strenuitatem? Ergo videmus non de nihilo hoc esse positum, *Quando ego facio.* Iam per nomen peculii intelligit Deus aliam fore sortem piorum quam reliqui mundi: quasi dicat, Nunc permixti sunt alii aliis, ut videantur qui me colunt non esse exteris propiores: atqui tunc erunt mihi peculium. Hoc de externo effectu accipitur, quemadmodum iam attigi. Scimus enim hac lege nos fuisse divinitus electos ante mundum creatum, ut peculium illi essemus. Sed ubi promiscue affligimur cum reprobis, vel etiam ubi videmur esse reiectitii, ex opposito autem impii habere Deum propitium, tunc nihil videtur minus verum quam haec promissio. Ideo dixi ad effectum hoc debere referri, quod scilicet fideles sunt quasi peculium Dei, hoc est, sunt ei in pretio, et prosequitur eos singulari amore, quasi suam haereditatem. Et haec loquendi forma pluribus scripturae locis occurrit. Dicitur enim saepe Deus populum suum repudiasse: nomen dissidii, vel divortii saepe ponitur: dicitur profanasse haereditatem suam. Gravis est ista tentatio ubi Deus quasi in sinu suo fovet impios, nos vero sumus expositi omne genus miseriis. Sed videmus quid contigerit veteri ecclesiae. Armemus igitur nos ad subeundum hoc certamen, et contenti simus interiore spiritus testimonio, quamvis successus non respondeant. Addit, *Et parcam eis sicut vir parcit*, etc. Hic promissionem adiungit observatu valde utilem. Continet autem duo membra, nempe quod praestabunt Iudaei qui erunt superstites sua obsequia Deo, quibus probent se ex animo esse filios, non titulo duntaxat. Accedit altera promissio. *Quod Deus ignoscet illis:* et eum venia dignabitur recipere eorum obsequia, quae alioqui nunquam placerent. Non dubium autem est quin spiritum regenerationis promittat sub illa voce *filio servienti:* non quod tunc vacui prorsus essent timore Dei fideles, ad quos sermo hic dirigitur: sed Deus promittit incrementa gratiae: quasi diceret, Ego populum mihi colligam, qui me probe et sincere colat. Quanquam ergo non loquitur hic de initio piae et sanctae vitae, tamen perinde est ac si diceret sub gubernatione sua fore fideles, ut studium suum applicent ad ipsum colendum. Secunda promissio tendit ad diversam gratiam, nempe quod Deus pro sua clementia probabit obedientiam piorum, quamvis indigna sit quae veniat in eius conspectum. Haec autem indulgentia quam necessaria nobis sit, sentiunt qui vere et serio sunt exercitati in Dei timore. Sophistae audacter garriunt de meritis, et inflant se ipsos et alios inani superbia: sed qui sentiunt neminem mortalium posse stare ad tribunal Dei, illi non imaginantur ulla merita: neque confidunt se quidquam posse afferre Deo, quo favorem eius sibi concilient. Ita unicum refugium illis est, quod hic propheta docet, nempe *ut Deus illis parcat.* Ac notandum est non simpliciter hic prophetam loqui de remissione peccatorum. Scimus salutem nostram his duobus membris contineri, ut Deus nos regat suo spiritu, et reformet toto vitae cursu ad suam imaginem: deinde ut peccata nostra sepeliat. Sed hic propheta remissionem peccatorum designat, qua opus habemus in bonis operibus. Certum enim est, etiam ubi (quo possumus fervore et conatu) nos addicimus Deo, tamen semper aliquid deesse. Hinc fit, ut nullum opus, quamlibet rectum et perfectum censeatur inter homines dignum

sit hoc titulo et honore coram Deo. Ergo necesse est etiam dum enitimur ad colendum Deum, fateri sine eius indulgentia quidquid afferimus repulsa potius quam favore dignum esse. Dicit igitur propheta ubi Deus nos sibi reconciliaverit, non esse timendum, ut nos abiiciat, quia non erimus perfecti: sed utcunque adspersa sint opera nostra multis maculis, tamen grata ei fore: utcunque laboremus multis vitiis tamen nos fore ei gratos. Quare? nam ut filiis indulgebit pater, si naevum adspiciat in corpore filii, non ideo extrudet e domo sua: imo si claudum, vel strabonem habeat filium, vel notabilem alio vitio, miserebitur, et non desinet amare: sic etiam ubi Deus nos adoptat in filios, ignoscit nostris vitiis. Et quemadmodum pater contentus est aliquo studio mediocri, ubi videt filium morigerum: non exigit ab ipso quod a servo exigeret: sic etiam Deus non repudiat nostram obedientiam, utcunque sit mutila. Videmus ergo quonam tendat consilium prophetae, ubi promittit veniam a Deo fidelibus, postquam reconciliati fuerint, quia servient Deo, et servient ut filii liberaliter scilicet: et Deus etiam si indigna sint eorum obsequia quae favore prosequatur, tamen grata habebit, nempe per veniam, non merito aut dignitate.

Postrema lectione vidimus nulla fidelium opera placere Deo, nisi gratuita acceptatione: unde sequitur, nihil posse illis adscribi meriti, quod deroget Christi gratiae. Nam si ex eo pendet pretium operum, quod Deus nobis est pater et nos sibi reconciliavit in Christo, nihil magis absurdum esset quam opponi opera, quae subiici debent huic paternae Dei indulgentiae. Nunc videmus quomodo haec duo inter se conveniant, promitti operibus mercedem, et tamen opera ipsa nihil coram Deo mereri. Nam etsi Deus iure repudiare ea possit, ideo tamen grata habet, quod maculis omnibus ignoscit. Breviter rationem attigimus, cur necesse sit opera nostra probari Deo, non aestimatione dignitatis, sed mero beneplacito: quoniam scilicet nullum est opus, quod non sua imperfectione displiceat, si Deus vellet illud exigere ad regulam legis suae. Ergo a lege sua discedit Deus ad aequitatem, ut opera grata habeat, quae alioqui ut vitiosa sunt, ita non possent ferre eius conspectum. Nunc sequitur:

18. *Et convertemini, et videbitis inter iustum et impium: inter servientem Deo, et eum qui non servit ei.*

Videtur primo intuitu sermo hic dirigi ad fideles, quia nulla fuit unquam in reprobis conversio. Sed quoniam longe patet hoc verbum, ideo potest commode exponi hic locus de toto populo: quemadmodum ubi dicitur apud Zachariam (12, 10): Videbunt quem confixerunt: diximus enim hoc posse competere in bonos et malos. Ita liceret totum comprehendere sub his verbis. Sed dum propius expendo omnes circumstantias, videtur potius Malachiae alloqui impios, et adhuc retundere furiosas eorum blasphemias. Hic enim eadem fere sententia repetitur, quam ante vidimus, ubi dicebat, Veniet Dominus quem expetitis ad templum suum, et angelus foederis quem quaeritis. Sed interea docebat non fore desiderabilem illis Christi adventum, quem dicebant nimis tardum esse: ne vobis, inquit, mora haec gravis sit: quoniam quidquid terribile habet eius maiestas, in capita vestra convertet. Veniet enim vobis infensus iudex atque ultor: ideo frustra speratis quidquam solatii aut levationis ex eius praesentia. Sic etiam hoc loco dicit, *Videbitis inter iustum et impium*, hoc est, sentietis non dormire in coelis Deum, quum impii lasciviunt in terra, et sese proiiciunt ad omne scelus. Experientia igitur tandem vos docebit, non impune homines ita protervire adversus Deum, sed omnia eorum scelera venire in rationem. Quum ergo dicit *Visuros discrimen inter pios et impios*, intelligit sensuros in poenis, quas Deus ipsis infliget, non permitti homines suae libidini, quasi Deus officii sui oblitus in coelo torperet. Haec erat eorum blasphemia, Frustra colitur Deus, quae est utilitas? quia observavimus custodiam eius: et tamen superbi interea feliciter agunt. Quum ergo obiicerent Deo talem conniventiam, ac si despiceret, atque abiiceret prorsus suos cultores, impiis autem faveret: hoc retorquet Malachias contra eos, et dicit, *Videbitis quantopere differant boni a malis.* Deus enim illis pepercerat: nunc dicit, tandem surget Deus in iudicium, et armatus in vos irruet: et tunc scietis omnia facta hominum ab ipso notari, neque impunitatem permitti sceleribus, quamvis ad tempus dissimulet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quod impii qui Deo obstrepebant, quasi nulla esset iusti et iniusti apud eum ratio, sentient, sed suo malo, ipsum esse scelerum ultorem. Iam si quaeritur de verbo conversionis, dixi late patere, neque semper intelligi de poenitentia, vel renovatione hominis. Simpliciter igitur accipere licebit pro diverso statu: quasi dicat, Vertetur alea: et talis erit conditio ubi Deus incipiet iudicium suum exsequi, ut tunc se probet non esse oblitum sui officii, quamvis non statim ad poenas exigendas prosiliat, *Convertimini* igitur, *et videbitis:* quanquam si quis conversionem vocari malit sensum iudicii Dei, quo etiam impii tanguntur, licet non resipiscant: haec expositio non male conveniet. Et ego eam libenter amplector, quod scilicet Dominus excutiet illis stuporem, in quo iacent: et corriget amentiam illam, ut non audeant ita proterve vomere suas blasphemias, sicuti soliti erant. *Convertimini*

igitur, hoc est, ego efficiam ut iudicium meum vobis innotescat, neque ita praecipites ruatis, ut ferae bestiae: quia experientia magistra discetis esse discrimen inter bonos et malos. *Iustum et servientem Deo*, pro eodem accipit. Unde colligimus nullam esse iustitiam, ubi non praestatur Deo obsequium. Primum ergo caput in regula bene et iuste vivendi est Dei cultus. Nam parum esset innoxie versari cum hominibus, nisi reddatur Deo ius suum. Scimus autem Deum non rite coli, nisi ex legis eius praescripto. Ergo semper huc veniendum est, ut Deo se subiiciant homines, si cupiant vitam suam recte componere. Sequitur:

CAPUT IV.

1. *Quia ecce dies venit ardens tanquam clibanus: et erunt omnes superbi et omnes facientes iniquitatem stipula: et inflammabit eos dies qui venturus est, dicit Iehova exercituum, qui non relinquet illis radicem et ramum.*

Confirmat proximam sententiam, quia denuntiat interitum omnibus reprobis, et Dei contemptoribus. Et simul confirmat interpretationem quam attuli, nempe opponit hanc comminationem calumniis illis quibus gravabant Deum vulgo, quod scilicet cessaret ab officio iudicis. Quanquam enim loquitur in tertia persona, non tamen minus habet vehementiae quum dicit: *Ecce veniet dies qui consumet omnes impios, quasi clibanus ardens stipulam.* Satis trita est haec comparatio, qua utitur propheta, ubi impios stipulae dicit fore similes. Non citabo igitur locos, qui satis noti esse debent, et plures sunt etiam quam opus sit hic vel duos, vel tres proferre. Ultio etiam Dei saepe confertur igni, et flammae: quia scimus quam saevum, et quam horribile sit elementum ignis, ubi nanciscitur vel lignum, vel materiam aliquam aridam. Ergo ex communi scripturae usu propheta dicit diem Domini fore similem clibano, impios autem fore similes stipulae. Demonstrativa particula ad certitudinem valet quum dicit, *Ecce veniet:* Hic est mutatio temporis, quae etiam Hebraeis satis trita est, pro Veniet, sed propheta ne vaticinium sit dubium, quasi in rem praesentem vocat Iudaeos, ut intelligant non procul distare, sed iam imminere suis capitibus Dei vindictam. Quaeritur tamen quem diem hic designet. Maior pars putat prophetam loqui de ultimo Christi adventu: quod mihi non est probabile. Verum quidem est, haec et similia, quae passim in scriptura leguntur, non habere plenum effectum in hoc mundo: sed Deus ita tenet suspensa iudicia sua, ut tamen nunquam abstineat a signis dandis, quo scilicet pii habeant quasdam fidei suae fulturas. Si enim Deus nullum specimen aut documentum suae providentiae daret, statim veniret nobis in mentem, nullum fore iudicium. Sed proponit nobis quaedam exempla, unde discamus ipsum aliquando fore mundi iudicium. Mihi igitur magis probatur, prophetam hic disserere de renovatione ecclesiae. Nam tunc demum magis accensa fuit ira Dei contra Iudaeos, postquam se alienarunt a Christo. Restabat enim illa ultima spes, et ultimum etiam remedium in malis, ut succurreret illis redemptor: abiecta eius gratia oportuit Iudaeos sentire horribilem ingratitudinis poenam. Nullum enim atrocius potuit esse crimen quam respuere gratiam illam sibi oblatam, in qua tamen continebatur plena ipsorum felicitas, sicut et totius mundi. Quum ergo dicit propheta *diem venturum*, existimo hoc debere ad priorem Christi adventum referri: quia iactabant audacter Iudaei venturum redemptorem, respondet venturum diem Domini, non qualem ipsi imaginabantur, sed qui ipsos prorsus consumeret: quemadmodum citavimus ex altero propheta, Ad quid vobis dies Domini? dies ille non lux sed tenebrae, caligo et non splendor: dies Domini vobis erit infelix occursus, quemadmodum si quis evaserit ex faucibus leonis, incidat domi suae in serpentem: ita hoc loco diem venturum dicit, qui clibani vices sustineat in ipsis consumendis. Dicit *fore omnes superbos et operarios iniquitatis.* Repetit eorum verba non sine specie ironiae. Nam quum nuper dicebant superbos feliciter agere, procul a se abigebant hoc crimen: quemadmodum etiam hypocritis exprobrat Iesaias, quod fratres suos profanent. Nam cultores Dei erant tunc in maximo probro apud Iudaeos: contumeliose, inquam, hypocritae vexabant pios, et simplices, ac si essent quisquiliae populi et sordes. Sic etiam isti dicebant: Ecce cogimur non sine maximo dolore adspicere felicitatem impiorum. Superbi enim et Dei contemptores utuntur prospera fortuna, vivunt in delitiis. Iam propheta ironice excipit *Videbitis discrimen*, inquit, *illud, quod tantopere optatis: nam Deus superbos et impios consumet.* De ipsis loquitur: sed quemadmodum dixi, perinde est ac si diceret, Detracta larva videbitis ubinam sit impietas, nempe quia in vobis residet, ideo etiam sustinebitis poenam, quam meriti estis. Et hoc est illud Reverti, cuius ante meminit. Quamvis enim non serio, neque sincere ad Deum impii redeant, coguntur tamen velint nolint agnoscere suam impietatem, ubi Deus ipsos urget. Postquam ergo adacti fuerunt ad examen suae vitae, Deus sumpsit poenas, quibus erant dignissimi, etiamsi proferendum illis fuisset iudicium. Iam addit, *Et non relinquet radicem nec ramum.* Hic significat plenum interitum: quasi diceret, nihil residuum ex ipsis

manebit: sed queniam fecerat illos similes stipulis, ideo ponit *radicem et culmum.* Nam nomen rami improprie hic accipitur, ubi agitur de stipula: quia rami non sunt nisi in arboribus et fruticibus. Sed tamen sensus obscurus non est, talem fore consumptionem ex qua nihil erit reliquum. Hoc quidem proprie in ultimum diem iudicii competit. Sed quemadmodum attigi, hoc non impedit, quominus aliqua eius vindictae, quae impios manet, documenta Deus ante oculos nostros statuat, quibus fides nostra magis ac magis indies confirmetur. Quantum ad nomen Diei spectat, quod hic bis ponitur, admonet Deum non aequabili et continuo cursu exercere sua iudicia, sed definitum illi esse tempus nunc ad tolerantiam, nunc ad vindictam, prout apud se decrevit. Quoties ergo dies Domini in scriptura nominatur, sciamus Deum minime adstringi nostris legibus, ut pro veterum nostrorum celeritate etiam ipse velitet: sed articulos temporum esse in eius manu et arbitrio. Hoc autem tantum leviter attingo, quia uberius alibi explicui. Sequitur:

2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiae, et sanitas in alis eius: et exibitis, et salietis quasi vituli saginae* (vel vituli pinguefacti).

Iam sermonem convertit propheta ad pios: unde etiam clarius apparet, hactenus minatum esse crassis illis hypocritis, qui sanctitatem sibi solis arrogabant: quum tamen non desinerent provocare in se iram Dei. Compellat enim alios quam prius, quum dicit, *Orietur vobis*, separat timentes Deum, vel puros Dei cultores ab illa turba, cum qua hactenus litigavit. *Orietur* ergo *vobis timentibus nomen meum.* Haec antithesis notanda est. Corpus enim populi infectum erat quasi generali labe: sed paucos Deus servaverat integros. Quum hactenus disceptaverit cum maxima parte populi, nunc colligit quasi seorsum electos, et promittit Christum illis verae salutis autorem fore. Nam scimus pios expavescere ad minas, et prope exanimari, nisi Deus eas mitiget. Quoties denuntiat vindictam suam peccatoribus, maior pars vel deridet, vel etiam excandescit, vel non afficitur. Sic fit, ut Deo fulminante omnes impii securo pergant in suis vitiis. Pii autem ad vocem unam exhorrent, et deficerent prorsus, nisi Deus adhiberet aliquod remedium. Ergo propheta noster lenit quod nimis acerbum fuisset in comminatione quam vidimus: quasi diceret se non eo consilio denuntiasse terribilem fore Christi adventum, ut metu deiiceret pias animas, quia ad ipsas hoc non pertinet, sed tantum ut impiis incuteret terrorem. Denique haec summa est, Accedite vos qui timetis Deum: alius enim mihi est sermo apud vos, nempe exoriturum solem iustitiae, qui sanitatem afferat in alis suis. Pereant igitur isti Dei contemptores, qui etiamsi bellum cum ipso gerant, volunt tamen illum habere sibi obnoxium. Sed erigito capita vestra, et diem illum patienter exspectate, et eius spe placide sustinete omnes molestias. Nunc tenemus summam huius versus. Porro, dubium non est quin solem iustitiae hic vocet Christum Malachias: et eleginm aptissimum est, si reputamus quid patrum conditio a nostra differat. Illuxit semper Deus ecclesiae suae: sed Christus plenam lucem attulit, quemadmodum et Iesaias (c. 60, 1 sq.) etiam docet, Super te orietur Iehova, et gloria Dei in te videbitur. Hoc enim competit in solam Christi personam. Deinde, Ecce tenebrae operient terram, etc. et lucebit super te Dominus, item, Iam non erit sol et luna per diem et noctem, sed solus Deus fulgebit. Haec igitur omnia ostendunt quadrare nomen solis Christo, quia clarius multo nobis affulsit Deus pater in eius persona quam olim per legem, et omnes legis appendices. Et hac ratione etiam Christus vocat se lucem mundi: non quod erraverint patres, ut caeci in caligine, sed quia contenti fuerint aurora duntaxat, vel luna et stellis. Scimus enim quam obscura fuerit legis doctrina, ut vere dicatur umbratilis. Quoniam ergo aperti fuerunt demum coeli per evangelium, tunc etiam exertus est sol quum ostenderet plenum diem. Unde et proprium Christi efficium est illuminare. Et hac ratione etiam dicitur Ioannis primo, fuisse ab initio veram lucem, quae illuminat omnem hominem venientem in mundum, et adhuc lucere ipsam in tenebris: quia manent scintillae aliquae rationis in hominibus, utcunque excaecati sint lapsu Adae, et naturae corruptela. Sed proprie vocatur Christus lux, fidelium respectu, quos a caecitate, in qua demersi erant naturaliter, eripit, et quos suscipit spiritu suo regendos. Haec igitur etymologia est solis, quum metaphorice hic tribuitur Christo, nempe vocari ipsum solem, quia extra ipsum nihil possumus quam errare et vagari: ipso autem duce tenemus certam viam, quemadmodum dicit, Qui sequitur me, non ambulat in tenebris. Notandum autem est, hoc non restringi ad Christi personam, sed ad evangelium spectare. Unde illud Pauli (Eph. 5, 14), Expergiscere qui dormis, et surge e tenebris: et illuminabit te Christus. Quotidie ergo nos illuminat Christus doctrina sua, et spiritu. Et ita quamvis oculis eum non cernamus, experimur tamen ipsum esse solem. Vocatur sol iustitiae, phrasi hebraica, vel quasi perfectae rectitudinis, et in quo nihil erit mutilum: vel quia in eo conspicua erit Dei iustitia. Interim tamen, ut sciamus lucem, qua fruimur per ipsum, et quae nobis ab eo emergit, et nos irradiat, non spectare ad caducos usus, sed potius ad spiritualem vitam. Hoc unum est, Christum erga nos partibus solis fungi, non ut pedes et manus nostras dirigat, quo-

ad actiones terrenas: sed quia praefert lucem nobis, quae viam in coelum monstret, et qua directrice perveniamus ad beatam et aeternam vitam. Secundo notandum est, spiritualem hanc lucem non posse a iustitia separari. Quomodo igitur nobis Christus sol est? quia nos spiritu suo regenerat in iustitiam, quia eripit nos ab inquinamentis mundi, reformat etiam ad Dei imaginem. Nunc videmus quid valeat nomen iustitiae. Addit, *Sanitas in alis eius.* Alas vocat radios solis. Et haec similitudo multum gratiae habet, quia sumpta est ex ipsa natura, et pulcherrime aptatur ad Christum. Scimus nihil magis salubre esse solis radiis: quia foetor nos obrueret exiguo tempore, hoc est, intra diem unum, nisi sol purgaret terram suis facibus. Deinde sine solo nulla esset respiratio. Quin etiam sentimus levationem in solis ortu. Nox enim est nobis instar oneris: ubi sol occubuit, sentimus quasi gravedinem in omnibus membris: et aegroti etiam exhilarantur mane, et sentiunt aliquid mutationis ex propinquo solis afflatu, nempe quia advehit nobis sanitatem in alis. Sed plus expressit adhuc propheta, nempe quod sol lucidus sereno coelo afferet sanitatem. Est enim tacita oppositio inter tempus nubilum vel turbidum, et inter purum ac liquidum. Tempore sereno sumus longe alacriores, dico prout quisque vel sanus est, vel aegrotat: sed nemo est, qui non concipiat aliquid alacritatis ex serenitate coeli: ubi autem nubilum est tempus, etiam robustissimus quisque sentit aliquid incommodi. Hoc sensu nunc dicit Malachias *sanitatem fore in alis Christi*, quoniam piis Dei cultoribus multae ferendae erant afflictiones. Nam si reputamus illorum temporum historias, fuit tristissima populi illius conditio. Nunc conversionem illis promittit, quia instauratio ecclesiae laetitiam ipsi afferet. En igitur quomodo intelligit sanitatem fore in alis Christi, quia discussis tenebris, atque adeo nebulis reddet purum coelum, quod exhilaret piorum animos. Quod pios vocat *timentes Deum*, est ex communi scripturae usu. Diximus enim caput iustitiae, et sanctitatis esse in Dei cultu. Sed aliquid hic novum exprimitur. Est enim hoc proprium pietatis, ubi se homines Deo subiiciunt, quamvis sit invisibilis, quamvis non ore ad os ipsos compellet, quamvis non palam ostendat manum suam armatam flagellis. Dum ergo homines sponte Dei gloriam reverentur et agnoscunt mundum ab ipso regi, et se esse sub eius imperio, haec est vera probatio pietatis. Hoc intelligit propheta per *nomen*. Qui ergo timent nomen Dei, illi non cupiunt eum elicere ex coelo, nec appetunt signa manifesta eius praesentiae, sed patiuntur fidem suam ita examinari, ut Deum adorent et colant, quamvis non cernant ipsum facie ad faciem, sed tantum per speculum et in aenigmate: deinde per iudicia potentiae, iustitiae, et aliarum virtutum quae oculis nostris obiicit.

Postquam dixit Malachias exoriturum Iudaeis solem iustitiae, nunc addit illis fore laetitiae causam. Nam sicuti tristitia constringit fideles ubi carent Christo, vel eum existimant a se remotum: ita gratia eius summa illis est felicitas et solidum gaudium. Ideo etiam Angelus pastoribus denuntians Christum esse natum, ita praefatur: Ecce annuntio vobis gaudium magnum. Iam quamvis similitudo posset videri durior, non tamen absque ratione ea usus est propheta quum dicit *Iudaeos similes fore vitulis saginatis.* Erat enim incredibilis mutatio, de qua hic concionatur. Ergo oportuit rem illis crasse ob oculos statui, quo plus spei conciperent. In verbo exeundi subest tacita antithesis, quia anxietas illos quasi captivos diu tenuerat: tunc autem liberum illis fuit egredi, quemadmodum ubi res in melius mutatae sunt, proferimus apud alios palam gaudium cordis nostri, et quasi theatrum quaerimus testandi affectus nostri causa. Nunc ergo videmus cur propheta dicat *exituros Iudaeos*, quod scilicet fuerant in duras angustias prius coniecti: nunc autem Deus illis sit daturus alacritatis materiam, dicit Paulus (2. Cor. 3, 17), Ubi spiritus Domini, ibi libertas. Sequitur:

3. *Et pessumdabitis impios, quia erunt pulvis sub plantis pedum vestrorum, in die qua ego facio* (alii vertunt, quam ego facio), *dicit Iehova exercituum.*

Ubi Deus redemptionem promittit ecclesiae suae, adiungere etiam solet contrarium membrum, de hostium clade et exitio, idque eo consilio facit, ne fideles urat vel sollicitet aemulatio, quum vident impios feliciter agere. Sic et hoc loco Malachias dicit *impios sub pedibus fidelium contritum iri instar pulveris*, ne scilicet electi dum vident se prostratos iacere sub hostium pedibus et superbe ab ipsis calcari, dolori succumbant: sed exspectent quod hic denuntiat propheta, ut non tantum attollantur manu Dei, sed emineant supra hostes suos, atque ita opprimant vicissim eorum fastum. Denique significat superiores fore omni mundi altitudine. Interea non permittit Deus filiis suis crudeliter appetere vindictam. Vult enim praeditos esse spiritu mansuetudinis ita ut non desinant benefacere et bene precari, quamvis iniuste reprobi eos persequantur. Sed, quemadmodum iam dixi, vult occurrere huic morbo qui omnibus nobis ingenitus est, dum scilicet animos despondemus si hostes nostri exsultent et contra nos lasciviant. Ne igitur eorum temporaria felicitas animos nostros deiiciat, medetur Deus, et ad patientiam nos erigit hac ratione, quod brevi mutabitur conditio, dum scilicet tri-

umphum agemus de impiis, qui nos centies perditos putabant: ipsos vero Deus extrema ignominia afficiet, quia perperam non modo in suis maleficiis gloriantur, sed cornua etiam contra ipsum attollunt. Pergamus. Dicit, *In die qua ego facio*: ubi iterum fraenum iniicit eorum desideriis, ne scilicet nimia festinatione praecipites ruant, sed exspectent diem a Domino praefixum. Scimus enim quanta sit importunitas votorum in hominibus, et quam ardenter ferantur, nisi Deus ipsos cohibeat. Quoties ergo de hostium nostrorum excidio agitur, meminerimus respiciendum esse diem illum Domini, quo scilicet complere volet suum iudicium. Dixi alios secus vertere: sed haec lectio, ut est magis recepta, sic etiam probabilior est. Nunc sequitur:

4. *Memores estote legis Mosis servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad totum Israelem* (nempe), *statuta et iudicia* (vel statutorum et iudiciorum).

Hic locus non satis clare expositus fuit aut familiariter, quoniam interpretes non tenebant consilium Malachiae, nec temporis circumstantiam expendebant. Scimus sub Christi adventum fuisse quandam speciem silentii: quia Deus prophetas subducens ad tempus e medio voluit hoc quasi stimulo pungere Iudaeos, ut Christum expeterent maiore ardore affectus. Inter extremos prophetas fuit hic noster. Quum ergo destituerentur prophetis Iudaei, oportuit eo diligentius legi dare operam, et magis etiam sollicite attentos esse ad doctrinam pietatis quae illic continebatur. Haec ratio est cur iubeat ipsos memores esse legis Mosis: quasi diceret, Posthac veniet tempus quo carebitis prophetia: sed remedium erit in ipsa lege. Accurate igitur in eam incumbite, et cavete ne unquam eius obliviscamini. Quia homines simul ac Deus ad triduum cessavit cum ipsis loqui, feruntur post sua commenta: et nihil propensius est ad vanitatem, quemadmodum plus satis experimur. Malachias ergo ne vagentur Iudaei, et ita declinent a pura legis doctrina, admonet memoriam eius fideliter et sedulo colendam esse donec adveniat redemptor. Si quis roget cur tantum faciat mentionem legis, responsio est in promptu, quia etsi verum est illud Christi, legem et prophetas fuisse usque ad Ioannem: notandum tamen est munus propheticum non fuisse separatum a lege. Prophetiae igitur omnes, quae legem sequutae sunt, erant quasi appendices illius, ita ut nihil novum proferrent, sed quo populus melius retineretur in ipsa legis obedientia. Ergo quum prophetae fuerint Mosis interpretes, non mirum est si eorum doctrina legi subiicitur, et quasi subordinatur, ut vulgo dicunt. Huc tendit propheta ut Iudaei intenti sint in doctrinae formam, quae illis prodita divinitus fuit per Mosen et prophetas, neque ab ea vel tantillum deflectant: quasi diceret, Etiamsi diversos nunc Deus vobis doctores alios aliis non submittet, satis tamen est ad vos erudiendos in lege ipsa: non est cur hoc praetextu mutetis quidquam in regimine ecclesiae: quia Deus simul ac cessavit loqui, videtur nobis fraena laxare, ut quisque abeat incertus et vagus post suas cogitationes: non ita est. Lex enim sufficit ad nos regendos, modo ne excutiamus eius iugum, vel nostra ingratitudine sepeliamus lucem qua nos dirigit. Vocat legem Mosis, non quia eius fuerit autor, sed ratione ministerii: quemadmodum etiam et Paulus evangelium suum nominat, cuius minister erat et praeco. Interim vero sibi plenam autoritatem vendicat Deus quum adiungit Mosen fuisse *servum suum:* quia inde colligimus nihil a se ipso protulisse. Nam nomen servi non ad vocationem nudam restringitur, sed ad ipsam fidem in exsequendo officio. Deus ergo hoc elogio ornat Mosen, non tam eius causa quam ut legem suam sanciat, ne quis putet doctrinam humanitus fabricatam esse. Hoc idem clarius statim exprimit, quum dicit se mandasse legem in valle Horeb. Nam hac particula clare asserit, Mosen fideliter fuisse defunctum partibus ministri, quia nihil nisi divinitus sibi traditum protulerit quemadmodum de manu in manum, ut aiunt. Vertunt multi, Cui mandavi in valle Horeb statuta et iudicia: sed mihi altera lectio magis probatur, quod scilicet Deus se hic faciat autorem legis, ut eam reverenter tanquam ab ipso profectam excipiant omnes pii. Nomen Horeb idem valet quod nomen Sinai. Sed qui describunt loca illa, dicunt partem montis quae vergit ad orientem, vocari Horeb: alteram quae ad occasum tendit, vocari Sinai: sed tamen est unus mons. Dicens *ad omnem Israelem*, vel ad totum, confirmat quod iam dixi, se mandasse legem: sed quo magis tangantur Iudaei, diserte exprimit doctrinam legis ad ipsos dirigi, et singulare hoc esse privilegium, quo dignatus est eos Deus, quemadmodum in Psalmo (147, 20) dicitur: Non fecit ita aliis nationibus, nec iudicia sua manifestavit eis. Neque enim gentes tanta religione obstrictae erant, ut Iudaei, quibus legem quasi peculiarem thesaurum Deus ut filiis suis destinaverat. Et ne quis se eximat, dicit *totum Israelem:* quasi diceret, Neque doctis, neque indoctis, neque proceribus, neque vulgo esse quidquam exceationis, nisi omnes summa cura attendant ad legem, a minimo usque ad maximum. Quod sequitur bifariam verti potest. Nam si חוקים et משפטים referimus ad verbum זכרו, vertendum erit, statutorum et iudiciorum. Sed quia dicit, *quam mandavi*, possemus etiam exegetice accipere statuta et iudicia. Quantum ad rem ipsam spectat, parum interest utram legamus. Non dubium est quin Deus his nominibus commendet legem suam ab utilitate:

quasi diceret, legem in se complecti quod merito retinere debeat Iudaeos, nempe statuta et iudicia. Scimus aliis etiam nominibus scripturam uti, sunt etiam פִקּוּדִים, מִצְוֹתִים, sunt עֵדוֹתִים*), testimonia, sunt viae: sed hic contentus fuit propheta noster breviter monere Iudaeos, ingratitudinem eorum eo minus fore excusabilem, si deficiant a lege Dei, quia hoc sit palam reiicere statuta et iudicia. Hoc est quod dixi, hic doceri a propheta utilem esse legis doctrinam, quo studium suum ad eam libentius applicent. Sequitur:

5. *Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam antequam veniat dies Iehovae magnus et terribilis.*

Continuat eandem sententiam propheta. Nam ubi Iudaeis testatus est, quamvis ad tempus intermittat Deus cursum propheticae doctrinae, in lege tamen illis suppetere, quod ad salutem satisfaciat. Nunc renovationem ecclesiae promittit: quasi diceret, Dominus iterum ex insperato vocem suam emittet post diuturnum silentium: quemadmodum Iesaias, ubi de populi reditu vaticinatur, dicit, Consolamini, consolamini populum meum, dicet Deus vester. In verbo futuri temporis emphaticus est sensus. Sic etiam hoc loco doctrinam propheticam quasi resurrecturam asserit propheta noster, quum scilicet Deus populi sui misertus, os aperiet, ac ostendet se tacuisse, non quod vellet deserere populum illum, sed alio fine, ut diximus: interea ostendat etiam venisse tempus, quo per unigenitum filium suum velit prophetias omnes obsignare. Hic locus Iudaeos fascinavit, ut putent resurgere homines: et haec illis est resurrectio, quod animae transeant in varia corpora usque ad tertiam vel quartam vitam. Est hoc quidem pudendum delirium in gente illa: sed videmus quantus sit hominum stupor, ubi alienati sunt a Christo, qui est lux mundi, et sol iustitiae, ut nuper vidimus. Contra hunc tam foedum errorem disputatione opus non est. Caeterum Christus etiam dubitationem sustulit quum dixit Ioannem Baptistam esse Eliam istum, qui promissus fuerat. Et res ipsa ostendit, etiamsi Christus hoc non dixisset. Cur autem vocetur Ioannes Baptista Elias, dicam tribus verbis. Quod de zelo quidam interpretantur, relinquo in medio. Quod etiam multi alias atque alias similitudines quaerunt, non insector, neque reprehendo. Sed haec mihi similitudo videtur omnium aptissima, quod scilicet in restitutione cultus sui excitare Deus voluit Ioannem Baptistam, sicut olim Eliam excitaverat. Nam tempore Eliae scimus non modo corruptam fuisse doctrinam, et cultum Dei vitiatum, sed exstinctam fere omnem pietatem, ut nihil sani restaret. Sub adventum Christi quamvis Iudaei non colerent idola, sed externam aliquam speciem pietatis retinerent, tamen tota religio sic adulterata erat, ut vere posset conferri tempus illud ob congeriem tot inquinamentorum saeculo Eliae. Ioannes ergo verus fuit Eliae successor, nec quisquam alius ex prophetis fuit Ioanni similior quam Elias. Unde merito transfertur hoc nomen ad ipsum. Sed obiiciet quispiam, prophetam hic vocari, qui tamen se prophetam negat: Responsio facilis est, Ioannem sibi prophetae titulum adimere, ne impediat cursum doctrinae Christi. Illis ergo verbis non intelligit se temere currere absque vocatione: sed contentus est haberi Christi praeco, ne scilicet obstaculo sit sua doctrina, quominus Christus solus audiatur. Interea Christus pronuntiat esse et prophetam et plus quam prophetam, nempe quia excellentius fuit eius ministerium prophetico. Dicit *antequam veniat dies magnus et horribilis:* Videtur hic propheta non satis apposite loqui de Christi adventu. Sed iam totum populum indiscriminatim compellat, et quoniam in turba plures erant tardi et lenti homines, qui contemnerent Dei gratiam alii vero protervi erant et profani, hac ratione non tam blande loquitur: sed minas istas permiscet. Tenemus ergo prophetae consilium, cur describat Christi adventum terribilem: hoc facit, non quia Christus venerit ad homines terrendos, quemadmodum dicitur apud Iesaiam (42,3), Linum fumigans non exstinguet, arundinem quassatam non conteret: non audietur vox eius in plateis, non tumultuabitur. Quanquam ergo placide Christus se offerat, ut nuper vidimus, simul atque nobis apparet, uberem affert gaudii materiam: pervicacia tamen illius populi factum est ut coactus fuerit asperius loqui propheta: quemadmodum Deus etiam quotidie nobiscum agit, dum videt nos insipido esse palato, medicamentis acribus utitur, ut percipiamus gustum aliquem suae gratiae. Ergo quoties aliquid occurrit in scriptura quod nobis terrorem incutiat, meminerimus ideo fieri, quia ubi suaviter nos ad se invitat Deus, vel surdi sumus vel pigri, vel etiam calcitramus. Sequitur:

6. *Et convertet cor patrum ad filios, et cor filiorum ad patres. Ne forte veniam et percutiam terram anathemate.*

Posset esse hoc versu promissio simplex: ego tamen malo esse aliquid medium inter exhortationem et promissionem. Hoc primum est, quod Deus admonet Iudaeos in quem finem Ioannem missurus sit, nempe ut convertat corda hominum, et redigat in sacram fidei unitatem. Hoc igitur notandum est, non modo venturum redemptorem, sed ubi facta intermissio aliqua fuerit, ut dictum est, tunc de in-

*) *Haec vocabula suo autori denegare noluimus.*

tegro salutis doctrinam habituram cursum suum, et initium fore a Ioanne. Videtur tamen hic propheta plus concedere homini quam par sit: quia conversio cordis proprium est Dei opus, adeoque singulare inter reliqua opera, et si nemo potest capillum unum ex capite fratris sui mutare, quomodo refinget cor eius, ut faciat novum hominem? quanquam plus est regenerari quam creari ut simus tantum incolae huius terrae. Ergo videtur hic nimis extolli Ioannes, quum tribuitur ei cordium conversio. Solutio est expedita, ubi ita splendide loquitur Deus de suis ministris, non excludi virtutem spiritus eius: quin potius notari quanta sit efficacia doctrinae, quatenus per eam operatur Deus arcana spiritus sui gratia. Aliquando coniungit se Deus cum servis suis: aliquando autem ab illis se separat. Dum se coniungit, transfert ad eos quod apud ipsum tamen residere non desinit. Neque enim suas partes illis resignat, sed communicat duntaxat. Et huc pertinent illa omnia: Quorum remiseritis peccata, remissa erunt: Quidquid ligaveritis super terram, ligatum erit in coelis. Deinde quum Paulus dicit se genuisse Corinthios, non usurpat quod scit competere in unum Deum, sed potius in ipso ministerii elogio extollit Dei gratiam, quemadmodum alibi satis declarat, Non ego, sed gratia Dei quae aderat mihi. Quum autem separatur Deus a ministris, nihil ipsis manet residuum. Qui plantat nihil est, inquit alibi Paulus, et qui rigat nihil est: sed qui incrementum dat, Deus. Ubi igitur illud, doctores esse cooperarios Dei? nempe ubi Deus spiritu suo eos gubernans simul benedicit eorum labori, ut fructum suum afferat. Nunc ergo videmus nihil derogare hanc loquendi formam Deo, ubi convertere dicitur minister corda: quia sicuti se non ingerit proprio instinctu, ita etiam Deus suppeditat quo possit sufficere ad implendum munus suum. Quod dicit *corda patrum ad filios, et corda filiorum ad patres*, non simplicem consensum designat: quia saepe homines inter se conspirant ita, et tamen Deus maledicit eorum consensum ac detestatur, sed propheta originem populi respicit, nempe Abraham et alios sanctos patres. Si de Aegyptiis vel Assyriis vel aliis quibuslibet gentibus fecisset verba, conversio haec omni laude caruisset, sed ubi agit de sancto et electo genere, non mirum si pro incomparabili Dei beneficio hoc ponat, colligi omnes, et a dissidio revocari ad unitatem, ut coalescant in fidem unam. Quum ergo de mutuo consensu nunc agitur, veniendum est ad fontem illum: quia sumit pro confesso Malachias, fuisse olim sinceram pietatem in populo illo, viguisse cultum Dei, et fuisse sacro vinculo inter se colligatos. Quum autem ad tempus exortae essent variae opiniones, imo prodigiosa deliria, quum tota sinceritas fuisset corrupta, nunc revocat illos ad suum principium, ut scilicet consentiant filii cum patribus, et vicissim patres cum filiis: sed sub illa fidei unitate quae in lege prodita fuerat. Si quis excipiat, non fuisse rationi consentaneum ut patres filiis apostatis se de integro adiungerent, quia hoc fuisset defectioni eorum subscribere: respondeo fuisse quosdam adolescentes conversos, qui viam monstrarunt patribus, illisque praeluxerunt. Scimus autem senes, ut sunt morosi, non modo respuere quod audiunt ex iuvenibus, sed quia discere eos pudet, obstinatiores reddi. Tale certamen facessere iubet propheta, ut tantum idem in Domino sentire omnibus cordi sit. *Ne forte veniam*, inquit, *et percutiam terram anathemate*. Hic iterum minatur propheta Iudaeis, et quidem vehementius. Diximus necessitate fuisse coactum, quia magnus erat populi illius torpor: multi etiam obduruerant ad pervicaciam. Haec ratio est cur Deus hic denuntiet non fore impune Iudaeis, si contemnant Christi adventum. Et interea tamen monemur quam abominabilis sit Deo ingratitudo, ubi non excipimus filium, quem nobis mittit. Quod si volumus fructum colligere ex hac prophetae doctrina, primum veniamus obviam Christo, dum nos tam comiter ad se vocat, imo allicit. Caeterum si nos retineat carnis nostrae pigrities, etiam haec comminatio nos pungat: atque ubi didicerimus crimen hoc non fore impunitum, si Christum non amplectimur, dum se nobis offert, ut luctemur cum nostra tarditate. Quidquid sit, videndum est ut osculemur filium, quemadmodum Psal. 2 nos hortatur.

Typis Appelhans & Pfenningstorff, Brunsvigae.
